De Gids. Jaargang 67

bron
De Gids. Jaargang 67. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1903

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001190301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

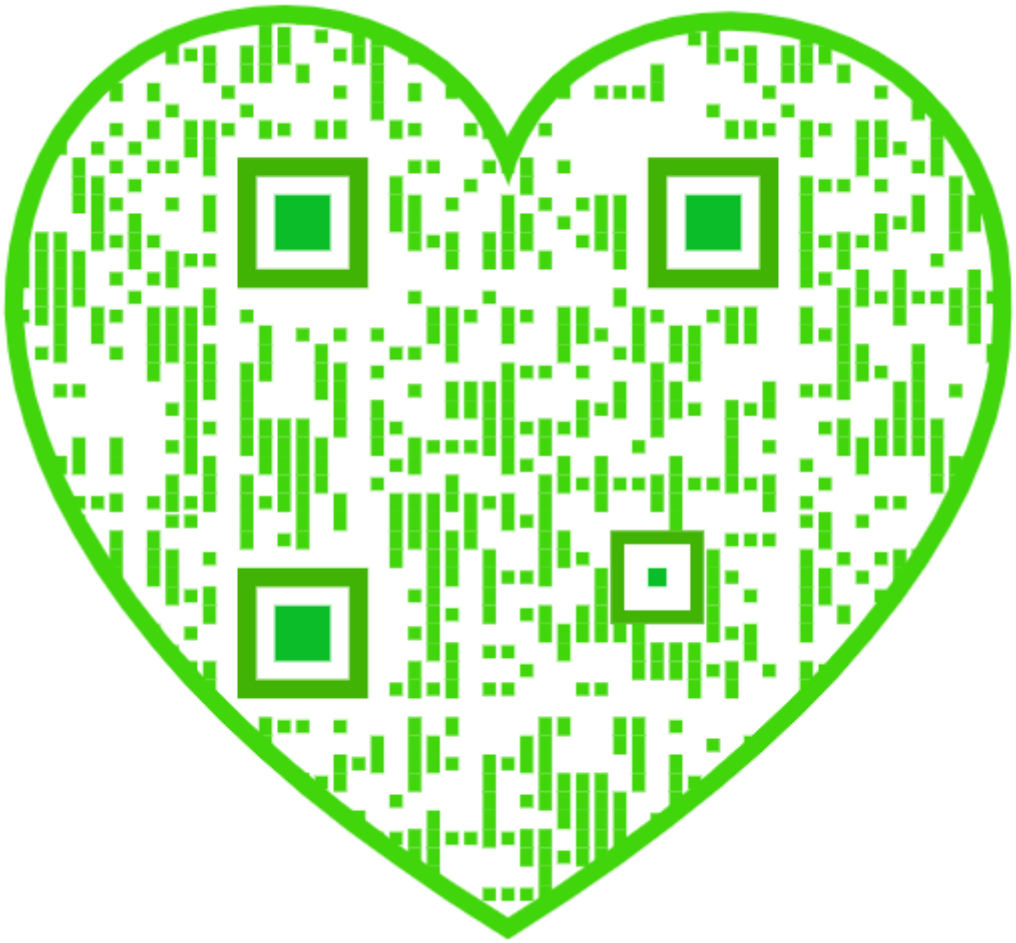

[Eerste deel]

In hooge regionen.

I.

In haar loodenkleurige reis-tailor, die nauwpassend gemaakt, zonder te knellen, de zwellende vormen wat terughield, drentelde Anna Paulowna humeurig op en neer door de koud-leege hotel-vestibule, keek gestadig naar buiten, waar het waaide en stortregende.

Bij dit ontevredene, gemarkeerde, kleine geloop tipten de puntjes der glimmende overschoenen met elken stap onder den voetvrijen rok uit, en ze keek naar dit regelmatig-zwarte uitvlekken, alsof die lakpunten al haar aandacht samentrokken, alsof die glimpunten haar uitkomst konden geven omtrent het weer. Ach, hier in Interlaken scheen het altijd te regenen. Telkens als zij kwam was het niet anders... of trof zij 't alleen zoo...? Wat zou ze doen, hier nog een dag blijven en zich vervelen of in dát slechte weer naar boven, naar St. Beatenberg gaan, wat ze evenmin aanlokkend vond? Het een had zijn bezwaren en 't andere ook. 't Is waar, zei ze zichzelf, ik wacht nog brieven, maar daarvoor kan ik hier toch niet blijven hangen. Als ik m'n adres opgeef zullen ze me wel opsturen wat er komt. Maar dan keek zij naar buiten, dacht: wat 'n weer, wat 'n weer! - en ze ging opnieuw aan 't overleggen.

De wind sloeg nu gierend achter de regenvlagen, joeg langs de huizen, klapte dicht de luiken, ritste fel onder de kleurige winkelzeilen, ze flapp'rend-wild opbollend, schoot dan wervelend voort over de straten, die blankgewasschen door 't vele water, vol groote plassen, er geduldig leeg lagen onder den geweldig-stroomenden regen.

Boven, tegen de grauw-zwarte lucht, die in een zware vacht neerhing, stoven langs de ruggen der bergen, stormende legioenen gelijk, de witte wolkgevaarten waarin de kammen geheel verscholen - en 't geheele dal, door zwarte lucht en nevelwaden afgesloten, waarachter zij toch de hooge bergen wist, was nu een enkele teistering van regen, door mist verneveld, een kookkom, een draaikolk, waarin nattigheid en wind oppermachtig spookten. Met zoo'n weer kon ze toch niet vertrekken!.... maar wat te doen? Den geheelen winter was ze in een afgelegen bergoord geweest, had zich daar niet verveeld, maar hier, in 't splendide Interlaken bij stormweder, als vrouw alleen, voelde zij zich eenzaam, van anderen afgescheiden, bijna gedoemd heel-den-dag op haar kamer door te brengen.

En dit besef van alleenig-zijn deed haar besluiten van door te bijten en af te reizen. Wellicht klaarde het weer onderweg nog op - en hoe ook, in een pension burgerde ze zich gauwer in, kwam daar beter op haar gemak, zwierf ze niet zoo vreemd-verlaten als hier in een hotel, waar je als toerist maar eenige dagen komt en als dame toch niet met ieder kennis kunt maken.

Zij keerde zich ten halve om, zag den direkteur staan, vroeg ineens besloten:

- Kan m'n koffer naar de *Dampfer* gebracht worden?

De direkteur, fijn-net gekleed man, zorgvuldig gefrizeerd, schoot toe, zei, terwijl hij gedienstig-voornaam boog:

- Welzeker.... en hoe laat wenscht u te vertrekken?
- Ja.... hoe laat gaat de eerste boot?
- Voor Brienz?
- Nee, naar St. Beatenberg, dat is met de boot tot St. Beatenbocht, niet waar?
- Jawel, en dan met de draadbaan naar boven.

Hij keek op z'n zwaar-gouden horloge, streek, om zich te vergewissen, hoewel hij de vertrekuren wel kon droomen, de goedonderhouden nagelvingers grissend over de kleurige bootaankondiging aan den wand, zei toen, zooals het in een deftig hotel past, gedempt zacht:

- Tien uur vijf-en-twintig en één uur veertig!
- Zoo, antwoordde ze peinzend, in gedachten-even-verloren, want voor tien uur zou ze zich moeten reppen en als ze de boot

van één uur nam, liep ze de lunch mis. In alle geval wilde ze nog naar de post om te zien of er brieven lagen.

De direkteur, die meende dat ze niet goed had verstaan, herhaalde nog eens de uren, maar zij, nog niet besloten, zei slepend-langzaam:

- Ik weet 't niet precies, zal 't dan opgeven.

Hij boog zijn geparfumeerd, glimmend hoofd, vroeg nu beleefd, met z'n liefsten lach, lach van den man niet ongevoelig voor een jonge, schoone vrouw en die gaarne met zijn klanten een praatje maakt:

- Verjaagt u het slechte weer?

- Een beetje wel, maar niet geheel en al. Ik dacht toch hooger-op te gaan.

- Daar is 't bij ongunstig weer anders niet beter.... hier regen, daar nevel!

- Zeker, maar toch minder zoel, minder drukkend, en ik hoû van de bergen.

Zij zei dat eveneens met haar aangenaamste stem, geheel de vrouw die zich gestreeld voelt als tegen haar lief wordt gesproken, gaarne terugstreelt in aangenamen konversatietoon, met glanzende oogen, kokette bewegingen, en dit doet van zelf, zonder erg, omdat ze het gewoon is.

Hij ging gretig op dat uitnoodigende koketteeren in, verklaarde dat Interlaken, waar een kurzaal en andere amuzementen zijn, bij ongunstig weer toch verkieselijk bleef - en zijn oogen aaiden terug als fluweel.

Maar zij voelde thans dat ze tegenover een hotelhouder en niet tegenover een gelijke stond, en om de afstand er tusschen te schuiven, de afstand die zij zelf liet vallen, zei zij nog wel beleefd, maar zeer kort:

- Krijg ik mijn rekening?

De hotelhouder boog, lispelde een paar woorden om de deur, het bureau in, waar een juffrouw op het dikke rekeningboek zat te pennen, keek, 'n weinig uit de richting geslagen, nu ook naar buiten waar de wind zweepte en de regen neerpletterde.

Zij drentelde en draaide in afwachting op haar hakken wat rond, met zichzelf verlegen.

Maar aldra begon hij weer een praatje, de vingers langs de lichtblonde snor toppend, zich 'n gezicht gevend van op zijn gemak te zijn, zei:

- We treffen het van 't jaar niet met het weer.

Ze keek hem met haar groote oogen spottend aan, riep oningehouden:

- Nu, verleden jaar was 't niet veel beter!

- Maar mevrouw, verleden jaar was het prachtig, den geheelen zomer door prachtig!

Zij voelde nu klaar dat ze tegenover den zakenman stond, en een klein weinigje bits, omdat ze straks onnoodig zoo lief had gedaan, maar toch nog koket en streel-lachend, nu de kokette lach van de meerdere, repliceerde ze:

- Met uw welmeenen, het vorig jaar, precies op denzelfden datum, 2^{en} Juli, logeerde ik ook hier, in Victoria, en het regende toen nog afschuwelijker.

- Begin Juli, vroeg hij, als aan zichzelf, wat ongeloovig. Laat 'es zien... Ja toch, dat kan! Begin Juli, maar daarna is het ook dadelijk opgeknapt en den geheelen zomer zóó gebleven.

Zij moest, ondanks haar zelf, lachen om deze uit-de-noodredding - en hij, zeker van zichzelf, door 't goede seizoen dat hij verleden jaar maakte en dat zich niet wegredeneeren liet, streek weer welbehagelijk zijn vingertoppen lichtelijk-aanrakend langs zijn glanzende blonde snor, overkeek zichzelf met den blik van den man, die voelt en weet korrekt gekleed te zijn, 'n genoegzame blik, die afgleed over de snorpunten heen, langs zijn onberispelijk blank vest, over zijn strak in de plooi-opstaande pantalon, naar de fijne punten van zijn verlakte schoenen.

Zij zag dit parade-kijken, dit monsteren en tevreden-zijn over zichzelf, en dit vroolijkte haar niet weinig op. Deze pose kende ze maar al te goed uit haar eigen kringen, waar het voor gedistingeerd en voornaam doorging, maar hier in dezen hotelhouder leek het haar ergerlijk en potsierlijk te gelijk. In hare scherpe aanvoeling der dingen, hoe onontbeerlijk een goedgehouden kleeding bij heeren haar ook toescheen, als een niet te missen deel der standsbepaling, tegelijk een vanzelfsprekende hulde aan 't wezen der vrouw, zoo zag zij nu toch in hem den fat niet alleen, den fat van onbeduidenheid, maar ook den fat die er zijn bestaan uit slaat - en dit soort menschen maakte haar spotzucht gaande, zelfs zonder dat ze 't opzettelijk wilde. Ook nu monsterde ze

hem oogspottend, overkeek hem met een enkelen langen blik van zijn gelakte schoenen naar zijn gefrizeerd hoofd, zei toen, als merkte ze dat ze wat ver ging, en om dat opnemen te temperen, zoo lief mogelijk:

- Ik zal dan maar één uur veertig gaan. 't Wordt toch voor tienen te laat!

Hij voelde nu wel wat afstand, zonder nog te beseffen, dat-ie zelf schuld ervan was, alleen, in zijn ijdelheid van mooien, blonden man, door dien blik 'n tikje gekwetst, als zakenmensch dadelijk weer op dreef, overreikte haar met een koel-beleefd: zooals u belieft, de rekening, trok zich gemaakt-bescheiden terug.

Zij doorlas de lange lijst der cijfers vluchtig, zag het eindgetal hooger dan ze verwachtte, ging het bureau in, betaalde zonder er iets van te zeggen, zich toch onbehagelijk voelend, omdat zij meende aan zijn houding, hoe gering ook, te bespeuren, dat hij haar teleurstelling had waargenomen, instinktmatig doorzien. Zulke dingen prikkelden haar altijd. Zij herinnerde zich de blague van 'n hotel-parvenu, die beweerde meer geld te hebben dan z'n kale klanten te zamen. Het kon haar wel niks schelen wat die vent van haar dacht; - ze had haar rekening betaald, en daarmee uit, - maar 't geval zelf stemde haar wrevelig; zij kon er buiten. Waarom deed ze niet als anderen, die onder alle omstandigheden een hooghartig zwijgen behouden? Dat bleef toch het beste, vooral in hotels!....

Door 't geval niet weinig geprikkeld, ontstemd, liep zij naar buiten. Ze had nog meer dan twee uur tijd, wist niet goed wat te beginnen. Het regende nog aldoor, en in de eene hand de paraplu dragend, met de andere haar japon ophoudend, stapte ze den Höheweg af, die breed en blank lag tusschen de regennevels, frisch-leeg onder de lommer-zware boomen. Haar niet zeer ruime middelen pijnigden haar opnieuw. Als ze thuis leefde kon ze behoorlijk er mee rondkomen; op reis, waar het geld inslonk als een botersaus op een kachel, kwam ze maar krap uit. Wat ze nu nog overhield was niet meer dan een tweehonderd frank, en 't duurde zeker een maand, als het niet niet langer werd, voor ze de interest van haar klein kapitaaltje kreeg. Ze mocht dus geen duurder

pension dan vijf frank per dag nemen - en ze wist uit ondervinding, dat ze daarvoor wel terecht kon komen, maar dat die prijs dan ook 't minste was. Er bleef te kiezen tusschen een tamelijke kamer in een klein pension, met gewoon eten, grof en krap linnengoed, kleine waschkommen, maar waar ze dan ook geringe fooien hoefde te geven, en een kamertje tusschen de hanebalken van een tweede-klas hotel, met beter soort gasten, blanker linnengoed, beter tafel en waar ze toilet moest maken, deugdelijke fooien uitkeeren.

Het gevoel van bekrompenheid dat bleef, hoe ze 't ook uitzocht, werkte en klemde bij 't naargeestige weer klam-drukkend op haar in. In al dien regen begon ze nog te transpireeren; als een couche drukten haar zwaar de zwarte wolken.

Ze had nu den Höheweg geheel afgewandeld, keerde terug, kwam weer op de straat, keek troostloos rond, zocht haar tijd te verkijken voor de verschillende winkelramen, wat haar aan 't eind wel lukte. Ineens bedacht ze, dat ze nog de post zou vergeten, kocht snel een paar goedkoope foto's, en informeerde aan het loket poste-restante.

Na enkele minuten stond ze andermaal op straat onder haar paraplu te druipen en opnieuw ontstemd. Natuurlijk, als je er op wacht komen de brieven niet! Waar nu heen? O, dat weer, dat weer!!

Maar de regen scheen toch te willen ophouden.

De lucht begon te klaren. Een geheele dracht witte wolken kwam doorgezogen.

Uit de grauwe sluiers, die nog aldoor aan de kammen vasthingen, tipten al brokken groene bergwand door. De grijze nevel stoof als witte wasem langs de bergruggen naar boven, de ravijnen in, trok meê naar den al-hooger-gaanden hemel. Soms dwarrelde een wolkveeg weer naar beneden, zoog als een vochtwitte wade langs een bergpunt, joeg dan weer omhoog, alsof ze daar 'n vesting kreeg te bestormen.

De lucht vaarde in wisselend grauw, en vaag ertusschen klaarde al eenig blauw.

In de nu zoo koele, reine sfeer liep zij luchtiger.

De straten, de wegen droogden snel - en bij dat drooger-worden voelde ze zich ook lichter, losser, minder zwaar-op-

de-hand worden. Ze kon nu eenmaal niet tegen vocht en regen. Dàt maakte haar zwaarmoedig, lam en klein - en in haar leven gedurig op een kuuroord, tusschen menschen met ingebeelde of werkelijke kwalen, was zij er toe gekomen ook spoedig te klagen. Maar nu de zon door den regennevel heen-blikkerde, leefde, fleurde zij op - en zij begon zelfs erover te denken nog een dagje te blijven.

Het wolkenspel, de jacht langs de bergen, zette zich voort, terwijl de lucht almeer klaarde. Zij keek er naar, bleef er naar kijken, en 't pakte haar opnieuw, al had ze 't nog zoo vaak gezien en bewonderd.

Dat aldoor wisselen van 't grauw, dat opwolkte als stormpluimen en weer neerslierde als gezogen sluiers, stilde haar ongedurigheid, hield haar aandacht gevangen. Zij liep opgetogen, de handen vrij van paraplu-en-rok-ophouden, in flinken stap over den leeggeregenden weg, waarop almeer leven kwam, snoof begeerig op de frissche lucht gereinigd door zooveel regen, in prikkelend welbehagen.

Het voorvalletje van straks met den hotelhouder was uit haar overwegingen bijna weggewischt - en als 't nog even opdook, moest ze zelf erom lachen. Best mogelijk dat ze hem verkeerd beoordeelde, den man, wie weet, nog ongelijk aandeed. Wat kon z'n meening haar schelen! Zoo'n kwast van een vent! Maar, maar... wat werd ze toch spoedig opgewonden, meegesleept door zulke kleinigheden! Vroeger kon ze, om zoo te zeggen, over alle onaangenaamheidjes heenglippen zonder dat het haar iets deerde. Nu bleef het haar bij als 'n deel van haarzelf. Hoe langer hoe prikkelbaarder scheen ze te worden. Dat kwam van het lange kwakkelen in kuuroorden. Daar mocht wel eens 'n einde aan komen. Zoo gauw het kon zou ze met het hotelleven breken!

De bergen rezen nu vrij uit de wolken. De witte mistwasem stoof er nog wel langs in wilde vluchten, maar hield de toppen, de ruggen, niet meer zoo vast omsluierd.

Rondom stond de sfeer strak van koelheid.

Hoog in de lucht schoven de wolkgevaarten voort, waartusschen trachtte door te komen de zon, maar die niet meer te zien gaf dan een bleeke, wittige plek in de grauwe verschuivingen saamgedreven.

Maar eindelijk brandde zij er door in klare kracht - en over berg, glooing en dal schoten de stralen als uit 'n vlammevuur zoo fel. Naar alle kanten dunde de lucht, en tegen het blauwe zwerk dat rond de bergen kwam lijnden de kontoeren als fijn afgesneden. Plots glemerde nu tusschen de twee donkere ruggen van Scheinige Platte en Abendberg een nog witter vlakte dan de nevels die daar, in dat gat, zich nog gewillig weefden. Verrast bleef zij staan: De Jungfrau! De afgeplatte, brokkelruwe vlakte, een blanke schoot met de lange schuine lijn, als een breede sleep, kwam al langzaam bloot. Drie dagen had ze rondgeloopen, maar zelfs geen tipje te zien gekregen en nu zij heenging kwam het gewenschte onverwacht. Dat gold meer dan een buitenkansje. Kinderlijk-blij, opgetogen keek zij onder het loopen de ontneveling aan, nam een bank om zich aan 't aspekt geheel over te geven.

De geheele schoot, in vele zilver- en kartelbrokken breedgespreid, was al vrij, 'n breed veld onbesmet wit, hel wit tusschen de twee donkere ruige ruggen. De wasemwolkjes trokken nog verder op en daar stond, ook de kruin geheel eruit, de breede alleenheerscheres, een ruw wit ertsveld tegen het blauw der lucht en zoo nabij, alsof de afstand fluks, in een klein moment, te beloopen viel. Maar zij wist beter, wist dat er uren noodig zijn om haar gebied te naderen en voelde zich geheel verstomd over dit dichtebije.

Terwijl zij nog keek in een extaze, die haar al 't onaangename deed vergeten, verflauwde het helle, het ongerepte wit, trokken over de sleep alweer lichte wolkjes, kuifden om de kap kleine pluispluimpjes. De zon, in haar sterke brand, verdampte van de eeuwige sneeuwvelden het versche vocht, wat werd een dunne mist, die ongezien dikker werd. Als door een onzichtbare hand geschoven, zoog alweer een sluierdamp aan, die bedekte heel de betoovering, - nu weer geworden een enkele witte wade tusschen twee donkere wanden. Dat was wel de Jungfrau die, als een schuchtere bruid, haar schoonheden angstvallig liet zien, ze 't liefst verborg.

Zij herinnerde zich hoe ze gisteren twee volle uren te Wildersweil had zitten wachten, terwijl de nevelsluier aldoor veranderde maar niet verdween, wat ze noemden het toiletmaken van de kuische Jungfrau. Dubbel tevreden mocht ze zijn de witte Bergvorstin te hebben gezien en nog wel

zoo breed, zoo majesteitelijk, dat dit gezicht voor altijd in haar zou blijven leven. Ze voelde zich dan ook bevredigd. Meer dan dàt. Nu kon ze gerust naar boven!

Maar ze had nog een vol uur voor de boot vertrok, ging daarom Interlaken weer binnen, geheel opgewekt, opgevroolijkt. Bij Zeilt bestelde ze een kop chocolade, nam een paar broodjes erbij en een taartje na voor lunch, en bedacht met pleizier, dat dit haar drie frank voor table d'hôte uitspaarde, waarvoor trouwens nu ook de tijd ontbrak. Gemakkelijk kon ze hiermee tot den avond toe!

Aan 't bootstation vond zij den portier met haar bagage, netjes en wel, al vroeg voor den tijd. Het hotel zorgde dus goed voor zijn klanten! Zij liet dadelijk haar tasschen op 't dek dragen, zocht zelf een goed plaatsje uit, waar zij met een soort leedvermaak, grappig-gemoed, het tobben en zich reppen der aankomenden kon gadeslaan. Daar kwamen aangestapt in manspassen spichtige Engelsche misses met witbleeke gezichten en alleronmogelijkste hoeden, de heeren in groot-geruite overjassen, de reispet op, pijp in den mond, stilzwijgend-stijf bij hun vele bagage. Dan dikke Duitschers, luid kwekkerend, erg zorgzaam voor vrouw en kinderen, elkaar op alles attent makend, vol zware drukte en lawaai. In gedegen degelijkheid kwamen Zwitser-heeren, niet veel vóór den tijd, dadelijk hun plaatsje kiezend, zonder veel haast, vol gemoedelijkheid, en op dat plaatsje blijvend. Een pensionaat dreef zijn geheele kudde meisjes van vijftien tot twintig, gekleed in alle kleuren, met rood-gezonde gezichten en grootgeschoeide voeten, op de boot. Een paar Italianen stonden norsch-zwijgend toe te kijken. Nog al velen liepen met hun kaartje tweede-kajuit naar de eerste, durfden dáár toch niet recht blijven, stommelden gereedelijk terug. In uitroepen van merveilleux! ravissant! stonden Franschen naar de bergen op te kijken, terwijl een Engelsche, even uit de plooi komend, 't very splendid uitkraste. En tusschen dat al werden kisten en koffers, kinderwagens, rijwielen op 't dek gereden, kwamen enkele koopvrouwen met haar mandenwaar het dek bezetten. Een muziekorkest, 'n twaalftal leden, dat meeging naar Thun, schoolde als een groep tezaam, ijverig delibereerend of ze dadelijk een stukje zouden spelen

of wachten tot de boot een eind 't meer opvaarde.

De zon ging onderwijl weer schuil, door de wolken weggedrongen, - en een vochte adem streek neêr. Zij voelde zich in haar natte kleeren wat rillerig, zocht een ander plaatsje op bij de machinekamer, waar lag een chaos van kisten, koffers, - en onder 't varen kwam de een na de andere, van vóór en van achteren, naar dit rommelplekje om zich tegen den wind te schutten, zich wat te warmen. Begin Juli, dus midden zomer, 't was haast onbegrijpelijk zoo'n weer!

Rondom, boven het water, lagen de glooiingen, stonden de bergen in koele, koude stijging, nog vochtig van den regen, en het Thuner-meer, anders weekgroen, leek nu bijna zwart en vol grauwe kabbelingen, die klein-nijdigjes aanzwabberden. 't Scheen opnieuw te willen regenen en de vochtige kou maakte haar natte kleeren ongemakkelijk. Zij zette zich met den rug tegen de stoomkamer. Al gauw voelde ze de warmte tot op 't lijf doordringen. Het rhytmisch gesjoemp van de machine verdoofde haar gedachten. Zij zag de blanke stalen stangen regelmatig opzuigen, neer tjoempen, de armstukken omwentelen en wederkeeren - en onder den werkdeun van de stampende cylinders, bijna gehypnotiseerd door de regelmaat en bedrijvigheid - weeïg verdoft door den warmen adem die er uit opsteeg, en wat haar goeddoend doorgloeide, merkte ze niet, dat de lucht al meer en meer betrok, dat het al weer druppelde.

Na een uur, toen de boot te St. Beatenbocht aanlegde, regende het al weer tamelijkjes. Toch was ze blij van de boot te kunnen, want het stampen en stooten en de benauwende warmte maakten haar volop weê, een weeheid die met oprisping haar bijna deed overgeven.

Er was gelukkig een honderd meter te loopen - en terwijl ze op haar bagage toekeek, zich niet eens ergerde dat ze haar fijn-leeren Gladstone-bag ruw op den wagen smeten, stapte zij naar 't bergbaanstation, terwijl het dras en 't drab van den weg onder haar kleine voeten sieperig inzakte, opspatte.

De weeheid beterde gelukkig, maar ze kreeg een drukking in 't hoofd, als een aankondiging van schele hoofdpijn, die zij hoopte, door zich stil te houden, nog tegen te gaan. In de Drahtseilbahn liet zij zich optrekken, gevoelloos, opnieuw koudig, nu geheel neergeslagen, alsof een groot leed

haar bedreigde waartegen zij zich niet verzetten kon en waarbij berusten het eenige bleef. Zooals ze in hyper-sensitieve boeken had gelezen, wilde ze haar eigen stemming ontleden, maar dat lukte niet half, en tegelijk bedacht ze, dat ze van het panorama moest genieten. Onder haar lag toch blauw-grauwig het meer van Thun, met de bergen donker er omheen, het meer, dat naar gelang ze zelf stegen, dieper wegzonk, nu ook lichter scheen te kleuren. Maar haar oogen, die ze dwong te kijken, zagen star, zonder eenige begeestering. Zij vond alles doodgewoon, nu ja, 'n meer en bergen, maar dat was ook alles! Bovenal vond zij de prijs voor een trajekt zoo kort, duur, bar duur, en als ze nu en dan eens naar beneden wou komen om uitstapjes te maken, telde dit mee.

De nevels stegen weer op, waarden rond den wagen - en soms zaten ze met trein en al erin. De regen droop bij kleine stralen gedurig van het wagendek, langs de raampjes. Er bleef niets meer te zien over... maar nu ineens schokte de trein stil. Dus al boven!

Zij liet hare bagage aan 't station, zou eerst gaan uitkijken naar een pension - uit Baedeker had ze een volglijstje opgemaakt - en gelukkig, het regende nog niet al te erg. Zij trok welgemoed erop uit. De frissche berglucht verjoeg de aanvechtingen van hoofdpijn - en ook haar adem ging gemakkelijker. De wee-en wielerigheid zakte ook onder 't loopen.

Van uit de diepte stegen witte nevelvluchten op en boven, langs de bergruggen, lagen ze als drijvende witte waden.

Daartusschen lijnde zich de weg klaar-frisch in den kleinen regen.

Langs het Kurhaus, waar zij wel dadelijk wilde intrekken, indien haar middelen niet zoo krap waren, kwam zij aan 't eerste pension, ook 't eerste van haar lijstje. Ze kon den ingang bijna niet vinden, onoogelijk als die getimmerd zat tusschen een bakkerswinkel en een kleine gelagkamer, ging terug over een klein terras met een aardig uitzicht, geraakte aan den achterkant, in 't kleine eetzaaltje. Een boersch bedienmeisje riep de vrouw des huizes, een glundere, houterige, die dadelijk vroeg hoe lang de dame dacht te blijven. Zij liet zich daarmee niet vangen, antwoordde kalm:

- Dat hangt er van af... als 't mij bevalt den heelen zomer.

- Zoo, wil u dan de kamers kijken?

Zij knikte van ja, dacht dat spreekt toch vanzelf, klotste achter de vrouw aan, door het kleine, nauwe gangetje, een withouten trap op, kreeg eenige kamers te zien.

- Deze is naar 't oosten, díe op 't westen... en op 't zuiden heb ik hier nog één, maar die is wat duurder!

- Zoo.... enfin.... deze dàn?

De vrouw vroeg haar zes franken per dag. Dat was twee meer dan Baedeker aangaf en in elk geval een frank meer dan zij dacht te besteden. Zij stond in twijfel ergens anders te kijken of af te dingen. Toen zei ze wat Baedeker aangaf.

- O ja, viel dadelijk de vrouw in, dat is vóór en na den tijd, maar 't is hoog-seizoen!

- Hoog seizoen, schamperde ze terug, bij zulk weer, och kom!

- Ja, 't is vandaag den tweeden.... gisteren begonnen.

- O zoo!

Ze moest nog heel wat praten en overreden om de vrouw te overtuigen. Aan 't eind kon zij 't dan ook voor vijf frank krijgen.

- U moet denken, praatte de andere, het seizoen is kort, en vijf franks toch niet te veel gerekend.

- Neen, te veel is 't niet. 't Komt er maar op aan, dacht ze, hoeveel je hebt om uit te geven.

Nu eenmaal voor dien prijs klaar, wilde ze niet toebijten, want het leek haar hier zoo primitief. Dus eerst nog eens ergens anders kijken.

Zij liep drie, vier pensions af, het een bleek niet beter dan het andere; een volgend was al gansch bezet, zoodat ze geen gasten konden aannemen. In een volgend was onder het dak nog een kamer te krijgen, tamelijk groot en proper, met veel zilveren en gouden spreuken op glacé-papier aan den wand, tot zelfs boven 't ledekant gespijkerd. Die spreuken hinderden haar niet zoozeer, maar de gedachte met levende bijbelverklaringen aan tafel te zitten en dagelijks ermeê om te gaan, trok haar maar matig aan, zoodat ze niet kon besluiten in 't hotel, waar 's avonds godsdienstoefening werd gehouden, haar intrek te nemen.

Nog een eind liep zij den weg af, maar de hotels die nu aan de beurt kwamen stelden hoogere prijzen. Wel waren

er volgens haar lijstje nog enkele, maar die lagen aan den anderen kant, over 't Sundlauen, zeker wel een half uur verder, en ze voelde zich moê, slap en afgetobd.

De regen, die eerst dunnetjes, als nattig stof, neerpieterde, haar niet zoo zeer hinderde, begon nu door te zetten. De lucht, aldoor grauwer geworden, droop bijna zwart en de nevel steeg op in dolle vaart uit de diepten, stoof over den weg, die, egaal langs den bergrug gelegd, zich eenzaam strekte als een pad op 'n dijk, stoof al wilder naar boven, schoot vaak terug, en bij tijden stond ze geheel omhuld in 't witte gewasem.

In felle stroomen pletste nu neer het water. Aan verder zoeken was geen denken; ze zou maar terugkeeren en de kamer in 't eerstgeziene pension nemen. Haar schoenen, dat wist ze, waren nog al gesleten, maar ze vertrouwde op de gutta-percha's om haar voor natte voeten te bewaren. Schoenreparatie in Zwitserland bleef kostbaar. Daar lieten ze je schandelijk voor betalen. Vijf frank voor verzolen gold als de geijkte prijs, waar je niets kon afkrijgen, ten gevolge van onderlinge afspraak en vakvereeniging, ook al waren de schoenen het lappen niet waard. Zij sleet ze liever op om buiten dat dure verstellen te blijven. Maar nu zag zij dat een bruin vocht, bij elken pas die zij verzette, uit de rechtsche overschoen siepte. Dus de gutta-percha's lieten haar ook in de steek. Nu, daar kon ze plezier van hebben!

Van de gansche omgeving was niets meer te zien. Bereden lag het meer toegedekt door een egale nevelzee en boven zeefde de regen als een grijzige sluier, omhullend de bergwanden, de toppen. Soms steeg de nevelzee hoog op, zoodat de mist haar overboogde. In aldoor fellere mate viel de regen.

Het panorama, door 't prospektus zoo mooi geteekend en waarvan zij in 't begin althans nog een vagen schemer kon bespeuren, vermocht zij zich zelfs niet voor te stellen. 't Was onder, boven, overal een gelijke nevel, zoodat niets boven en niets terzijde scheen te liggen. En toch, ze liep op 'n weg in de glooiing van een berg, met links het meer een paar duizend voet in de diepte en rechts de opgaande bergwanden. Maar gevaar bestond er niet, de weg was gemakkelijk te volgen; alleen 't werd *unheimisch!*

Telkens hoorde zij hotelwagens achter zich in rammelende

haast en hoe gauw en hoe ver zij ook opzij ging, meestal kreeg zij toch een portie meê van de modder door paard en wielen opgesmeten.

Al dichter werd de regen, terwijl het bruine vocht van den slijkweg venijniger in haar schoen siepte, en ze in den kleffen grond bijkans bleef steken.

Van haar koket wezen was niet veel overgebleven, haar kleeren waren verfrommeld, bespat, verregend. Van de doorweekte paraplu droop het met geniepige stralen. Haar hand, waarmeê ze de rok, die waterzwaar om haar beenen floepte, nog wat ophield, liet bijna los van koude, kramp en nattig kleven. Zij moest zich inspannen, toen zij bij 't pension kwam, daar niet van vermoeidheid neer te vallen, en de angst bekroop haar, dat ze haar opnieuw zouden overvragen. Wat is 't beste, overlegde ze, heel norsch of heel lief te doen? Ze wist het niet. Eenmaal binnen bibberde ze, sloeg zich af als een natte hond die komt op 't droge, zei gewoonweg: Ik zal de kamer maar nemen.... Brr, wat 'n weer!

- U zult niet billijker vinden, antwoordde de vrouw grif en bij de pinken. Zij kon hierop niets zeggen, vroeg alleen of dadelijk haar goed van den trein zou worden gehaald, keek meteen rond naar een kachel waar zij zich zou kunnen drogen. Maar niets van dien aard. Dan maar door naar de kamer! Achter haar aan kwam al 't meisje om water in karaf en kannen te brengen, het bed op te maken. Ze kon nu teminste haar handen wasschen, de beregende hoed van 't natte hoofd nemen, de siepige overschoenen uitsmijten.

Maar op haar bagage bleef het lang wachten. Toen nam zij een kort, een vlug besluit, belde, bestelde een warme kruik om de vocht-klamme lakens te warmen, liet de natte kleeren van zich glijden, schoof maar zoo, zonder nachtjapon, in afwachting, onder de dekens. Hè, hè, dat was nog eens een goed idee! Haar oogen sloten zich weldadig, meer dan moê, dood-op als ze zich voelde door de vele wisseling van 't weer, door 't reizen op boot en spoor, het tobberig zoeken en al haar kleine wederwaardigheden meer.

Haar tasschen werden gebracht en 't meisje kwam wat later vragen of ze wilde dineeren. Zij bestelde het eten op de kamer, dacht: al kost het extra, ik heb genoeg ervan, laat violen maar zorgen....

II.

Als uit een langen dommel, een lethargischen slaap, zoo oneigenlijk-langzaam, zoo onbewust-vaag werd ze wakker.

Volgens haar eigen aanvoelen moest ze zeker twee, drie uur hebben liggen vaken, in verward droomen, waarbij ze al de kleine ellende van den natten dag van gisteren, niet een enkele maal, maar wel tien keeren, met allerlei stellige gezegden en grillige verhoudingen doorweven, in een soort klaar-heldere verdooving opnieuw doorleefde, een slaaptoestand van ijlen en toch bijna wakker zijn, zoo scherp alsof zij 't relaas aan anderen dikteerde.

De rechterhand onder 't hoofd steunend, nu werkelijk uit den dommelslaap, eenigszins helder van hoofd, keek zij vreemdig rond, knipte eens met de oogen, zocht tastend naar haar horloge, om te zien hoe laat het erbij stond in de wereld.

't Viel mee. Pas tien minuten over negen. Ze bleef dus nog een poosje er in. Hè ja! Want tot tien uur kon je zeker terecht voor het ontbijt en ze hoefde zich voor niemand en niemendal te reppen of te sjeneeren, al den tijd aan haar zelf.

Rondom lag de kamer overhoop, een-en-al wanorde. Haar handtasch en valies stonden dwars, half geopend, met losse riemen, als gapende groote monden waar de boel bijna uitkroop. Zij was gisteravond maar even eruit gekomen om 't dadelijk-noodige te pakken, had de rest zóó gelaten. Voor de balkondeur zag ze liggen de lekke overschoenen, zoover weggeworpen in haar kleinen nijd, dat ze doorsiepelden. Over de beide stoelen, de twee eenigen in 't vertrek, bolden de rap-uitgeschoven kleeren, als oude rommel inéénge frommeld. Ja, ja, ze herinnerde het zich wel. Ze dacht ze nog buiten te hangen om ze door het kamermeisje te laten uitborstelen, maar daarvoor waren ze nog veel te nat en te modderig. Nee, een nette, zorgzame vrouw werd ze vooreerst nog niet. Maar och, gisteravond voelde zij zich ook zoo ellendig, zóó geheel óp, dat het haar eigenlijk niet kon schelen, ze naar niets omkeek - en ook nu maalde ze nog niet veel erom. Als de lucht van natte kleeren in een slaapkamer niet zoo schadelijk was voor de gezondheid!

Terwijl ze thans klaar-wakker hierover nadacht, merkte ze, dat haar hoofd zwaar en dof aanvoelde, alsof het vol proppen zat en met zwachtels omwonden - en nu zij zich wat oprichtte om uit het bed te komen werd dit nog erger, kreeg ze ook kleine rillingen over den rug, met vage schemering voor de oogen. Mogelijk gisteren wel een verkoudheid opgeloopen, verklaarde ze zich. Nee, dàt mankeert er nog maar aan! Huiverig kroop ze weer onder de dekens terug, peinsde daarover na. Ja 't kan best. Waarom niet? Wel bezien zou 't een wonder zijn als zij met haar zwak gestel er goed afkwam. In elk geval had ze te Interlaken moeten blijven tot het weer beterde, ook al verveelde zij zich daar nog zoo. Ze liet zich door haar zenuwen opwinden, en wie weet nog met welke gevolgen? Zou zij dan nooit leeren hoe ze haar wankele gezondheid moest verplegen? 't Scheen wel zoo. Waarom was ze toch zoo overhaast weggetrokken? Om 't slechte weer! Natuurlijk. Maar ze wist toch vooruit dat het hier in de bergen niet beter zou wezen. De hotelhouder zei het nog. O, o, da's waar ook, die hotelhouder! Wel om te lachen! Heel het gesprek kwam potsierlijk-levend voor haar. Och ja, een mensch beleeft wat! Maar wacht eens, vroolijkte ze nu, eerst voor het ontbijt bellen, want bij dat slechte weer is het best in bed te blijven. Ja, ja, die hotelhouder, die beweerde, dat het verleden jaar den heelen zomer zoo prachtig weer was. Je moet ze maar proeven. Gewoon leugen en humbug!

Zij keek weer rond, dacht: Hemel, wat 'n rommel ligt er toch, en hoe kaal en naakt ziet de kamer eruit! Niet meer dan wit schotwerk met naden, waar je bijna doorheen kunt gluren. De kom op de waschtafel lijkt op 'n spoelbakje, zoo klein is-ie, en kan, handdoek alles miniatuur. De spiegel bijna van blik... uit een bazaar. Enfin, daar is nu eenmaal niet aan te veranderen, troostte zij zich. Voor vijf frank per dag kamer en volledig pension kan je ook geen gebrocheerd satijn boudoir verlangen. Je moet het dus maar nemen zoo het valt!

Het kamermeisje klopte. Zij riep binnen, bestelde thee en bij 't brood wat honig, het gewone slappe ontbijt van overal in Zwitserland, en ze lag in haar kamerpaleis al weer rond te kijken. Maar na een poosje hoorde ze andermaal

kloppen. Het meisje kwam met het bestelde al binnen, schoof het voor haar bed, op 'n klein tafeltje, dat ze met de eene hand nog moest ontruimen, zoo vol als 't lag met haar prullen.

Ze dacht: Wel, wel, dat gaat vlug, de bediening is goed! Ze keek gelijk op, merkte dat de zonneblinden nog toe waren. Geen wonder, dat 't hier zoo triestig uitziet!

- Verlangt madam' nog wat.... wil ik licht maken?

Het kamermeisje was zonder antwoord af te wachten naar 't venster gegaan, sloeg al een luik open.

- Wat voor 'n weer is 't buiten? informeerde ze, haar thee inschenkende.

- Zoo zoo.... nog al buiig.... toch beter dan gisteren.

De zonneblinden waren nu geheel open - en een grijs licht viel in ruime mate binnen. De zon scheen, maar valsch glanzend en blekkerend-fel. Dadelijk erop verdonkerde het al en een witte dwalm van mist waaide aan, joeg langs het raam, maakte de ruiten tot matglas. O, zuchtte ze, is het nog in dien tijd, neen, dan blijf ik vast liggen. Niets te verzuimen vandaag!

- Wil madam' op de kamer lunchen, òf beneden komen? vroeg het kamermeisje.

- Nee, dien het maar hier.

- Goed mevrouw, zei weer het meisje, en wilde heengaan.

- Wacht, riep ze, gooi eerst die stukkende overschoenen eens buiten en neem dan de kleeren meê om af te borstelen!

De andere bedacht: dat is er een die kommandeert en allicht wat geeft, ruimde vlug op, zette de handkoffers op zij, trok toen, toch bang dat de dame nog meer zou gelasten, - ze had nog tien kamers te doen, - handig-gezwind er tusschen uit.

Zij was opnieuw alleen, slurpte, half uit het ledekant gebogen, haar thee, schonk water bij, smeerde zich het hard gebakken broodje dat erg kruimelde, wat, halverwege uit het bed, haar maar onhandig afging. Toen kauwde ze, kieskauwde ze rustig, zonder veel eetlust, alleen in 't besef om te moeten eten, haar honig-besmeerde broodje.

Buiten blankte de bergnevel onbesmet-wit tegen de ruiten - en als hij even wegtrok kwam een stukje luchteblauw helder opschemeren. Een enkele keer drong er iets van

zonnestraling meê door, waarop dan ras weer een stuiving van nevelwolken volgde. O ja, het weer leek beter dan gisteren, maar mooi was toch nog anders! Zij schoof zich geheel weg onder de dekens, het tipje van de kleine neus alleen er buiten, en staarde in het wisselende weer.

Daar lag ze nu, overpeinsde ze, ver, ver-weg van haar land en haar famielje, in 't schoone Zwitserland op een naakt hotelkamertje, zij die nooit ontbering kende, aldoor thuis werd vertroeteld. 't Kon in de wereld mal loopen! Wat was er in een paar jaar al niet veranderd? Haar vader dood, haar moeder sukkelend, de geheele famielje uit elkaar. De eene zuster getrouwd, half tegen hun aller zin in, de andere in Bern, eerst studente, nu geslaagd, docente in de aesthetika aan de Hoogeschool. Haar broer in Amerika - en zij zelf al anderhalf jaar hier, voor gezondheid, den geheelen winter in een longenkuuroord, in Arosa, op achttienhonderd meter hoogte, met rondom twee meter diep de sneeuw - en nu weer hier met haar teer gestel.

Ze waren nog wel niet zoo sterk aangegrepen, haar longen, alleen de linkertop maar, - en Professor Huguenin, door wien ze zich vorige week, toen zij Zurich passeerde, liet onderzoeken, bleek erg tevreden over de vorderingen die zij maakte, verklaarde dat zij vast en zeker zou genezen, maar met dit al lag ze hier toch maar in alle eenzaamheid te koekeloeren, terwijl haar klein kapitaaltje slonk en zij door de ziekte niets kon aanpakken, zelfs niet eens flinkweg muziek, haar lievelingsbezigheid, durfde studeeren. Als ze zwaar, zwaar ziek was, dan kon ze tenminste berusten, maar zoo goed als genezen, toch een geneeskuur te moeten volgen, in de bergen te blijven, alleen omdat haar overspannen zenuwen asthmatische benauwdheden opriepen, haar telkens terugstortten, dat werd om uit je vel te springen.... en hoe vreemd, dat andere zenuwlijders niet in hooge lucht kunnen leven, terwijl zij zich juist daar zoo goed voelde?!

Waarom bleef ze toch eigenlijk niet rustig in Arosa en waarom kwam ze hierheen? Je leeft daar zoo gemoedelijk, zoo kalm, zoo zeker, en hier heb je te harrewarren, zelfs nog met het weer. Maar als je acht maanden op een plaats bent geweest en van 't winter er weer acht maanden heengaat dan wil je die tusschenvallende paar zomermaanden wel

tot afwisseling ergens anders doorbrengen. En de dokters verklaarden er zich toch ook niet tegen, hadden het zelfs aangeraden. Dat zij die dingen zoo zwaar opvatte, lag mogelijk aan haar zelf, ook een bewijs, dat zij nog verre van volledige genezing was. Maar hoe dan ook, genezen of niet, 't volgend voorjaar ging ze beslist naar huis terug. Dat doelloos leven, alleen zoogenaamd voor de gezondheid, begon haar te vervelen. Ze wilde iets aanpakken, iets om handen hebben, waaraan ze zich geheel kon geven, wat haar volle liefde bezat en waarin haar kleine smarten zouden verzinken, in 't kort een levensdoel, hoe moeielijk dit dan ook werd voor een vrouw als zij, jong en nog niet leelijk en aangetrokken tot de wereld. Ai, vroeg ze zich eensklaps, kan 't ook zijn, dat ik me moet bekrimpen, in kleine pensions leven, wat me zoo ontevreden maakt, ik, die gewoon ben het gemakkelijk te hebben, te schitteren - en zij durfde zich daarop bijna geen antwoord te geven. Dat zij nog eens kon trouwen, ze was pas zes-en-twintig, hieraan twijfelde zij geen oogenblik, maar of het trouwen haar zou brengen wat ze ervan verlangde, dat bleef een open vraag, wat natuurlijk ook al medebracht haar ontevreden en onbevredigd-zijn, een stemming van aldoor op een stormende zee te zijn, verschillende havens te zien en toch niet te durven binnenloopen. 't Leven, als je zelf ervoor hebt te zorgen, zei ze zichzelf heel wijsgeerig, is als een wildernis waarin het moeielijk valt je pad te vinden.

Haar oogen dwaalden af, schemerden vagelijk rond, en zoo diep onder de dekens, al lag ze hier ook eenzaam en alleen, voelde zij zich toch niet zoo onaangenaam, zoo lijfelijk te moede, als zij zichzelf wilde wijsmaken. De thee warmde haar hoofd, en onder de dekens werd dat zwaar-kille hoofd merkelijk lichter; ook van de rugrillinkjes voelde ze weinig. Kom, zei ze nu, geen muizenissen. 't Ligt aan 't weer. Als ik hier wat ingeburgerd ben, zal 't wel beter gaan, de bediening is toch goed en dat zegt veel!

Zij dommelde en droomde vanzelf in - en evenals vanmorgen toen zij zoo grillig-ijlend vaakte, zat ook nu haar hoofd vol verwarde voorstellingen en redeneeringen.

Een paar klopjes op de deur - en zij werd ineens weer klaar-wakker.

O, het kamermeisje met de lunch! Goed, zet maar neer, zei ze - en sufte weer voort.

't Duurde een geheelen tijd voor ze goed en wel op dreef kwam om te gaan eten - en nu ze een schotel in handen nam, merkte ze dat het eten al koud was geworden, de sju gestremd en onsmakelijk. Zij proefde wat van de Irish stew, van de kip met rijst, van de konfituren, reines claude, waarvan ze nog al hield, trok zich daarna deken en dekbed tot over de ooren, dommelde weer in.

Toen zij wakker werd, voelde zij zich heelwat opgeknapt. De avond begon al te schemeren door 't grauwende weer, en ineens kreeg ze den inval eruit te komen, zich aan te kleeden en naar beneden te gaan om aan table d'hôte te eten. Zij dacht nog even erover na, want 't was eigenlijk te mal, maar als ze 't wilde doen, moest ze zich haasten, want daar ging de eerste bel al voor 't diner.

Zij wipte nu vlug eruit, nam wat ze 't eerst voor de hand kreeg, een lichte zijë mauve bloese, al eens geverfd, maar bij avond nog mooi, met gaze ruche-jabot in dezelfde kleur, deed een grijze, effen rok er onder. Zij kapte 't haar op de gemakkelijkste manier, van voren hoog geonduleerd, van achteren laag in den hals, - en nu zij bij 't zwakke licht zich in den spiegel vluchtig bekeek, de frou-frou van gaze nog wat oppoefte, voelde zij zich niet ontevreden. Onder het dofzwarte haar hoog opgewrongen kwam de matheid van haar teint, met de groote oogen, waaronder nog maar flauw de vermoeidheidsteekenen zichtbaar waren, goed uit boven de teere, fijne kleur van 't mauve - en de zwelling en ronding van haar vormen gaf haar een gevoel van behagelijkheid, van bien-être, heel iets anders dan de ziekte-aanvechtingen van dezen middag.

Terwijl ze 'n weinig Eau de Cologne opsnoof, fijn prikkelend, merkte ze ook, dat haar angst voor verkoudheid voorbarig was geweest, alleen in haar verbeelding bestond - en ze voelde zich gelukkiger ermeê. Indien ze wilde genezen - en dat wilde ze - moest zij zich voor verkoudheid hoeden.

De bel luidde al voor de tweede keer, maar zij moest nog even haar rok, die mooi naar achter uitviel, wat verschikken, sloeg haar vingerteere Russische lama-sjaal om tegen het tochten, ging vlug, lenig de trap af, naar het kleine eetzaaltje, waar de meeste gasten al aangezeten waren.

Er werd luid en nog al gemoedelijk gesproken nu ze binnen trad.

Ze kende dat even bekijken als een nieuwe gast komt, dat bekijken recht-uit, dat bekijken ter sluiks, soms wel met verstommen van 't tafelgesprek, vooral in kleine pensions. Al die dingen deden niets meer op haar; zij zette zich gewoon neer, zonder een enkele plichtpleging.

Zij nam zich voor geen kennis te maken, zoo min mogelijk. Het zwijgen blijft, meende ze, een genoegen op zichzelf, waar je te meer van geniet naargelang je de macht in je hebt het vol te houden. De restriktie, het terugtrekken in je zelf is een verlenging, een verfijning van 't leven. De tijd duurt langer en je krijgt meer gelegenheid de anderen op te nemen. Je geeft zoo goed als niets van je zelf en je krijgt, grijpt alle details van de anderen die om je leven. Maar al wist ze dit, ze hield te veel van gezelligheid en van babbelen, was dan ook op voorhand al bang haar terughouding niet lang te kunnen doorzetten.

Nu evenwel genoot zij ervan om de schotels door te geven of aan te nemen met een lief knikje, een keurig merci, aandoenlijk afgemeten, zoodat haar buren niet wisten in welke taal ze haar konden aanspreken. Spotten en de dingen spottend overkijken dit lag een weinig in haar aard - en dat wilde ze voorloopig doen; het beste middel, en waartoe je vanzelf komt om je te vereenzelvigen met een omgeving waarmeê je niet bent ingenomen. Ze moest nu wel goedkoop leven, maar in dit kleine pension, waar ze nagenoeg op elkaars vingers zagen, sloeg de burgelijkheid tegen haar op. Met haar koket vrouwewezen zat ze zelf verlegen.

't Leek haar alles hier zoo lomp en grof, dat zij er niet te best naar kon kijken, zich vergenoegde met lijdzaam haar soep te lepelen, van het volgende gerecht te nemen zonder zelfs op te zien.

Haar blijde stemming van zooeven was al verdwenen. Ze voelde zich gedrukt, zoo gedrukt, dat zij om 't wat te verdrijven zich een goede flesch wijn bestelde, dadelijk inschonk, want anders wilde het eten niet naar binnen. En vanzelf kwam haar zucht tot opnemen en lakoniek de dingen aankijken weer boven.

De plaats aan 't hoofd, waarna zij gewoonlijk de geheele

tafel zoowat takseerde, stond leeg, hoewel gedekt. Rechts zaten twee dames met dikke kroppen, die, te oordeelen naar uiterlijk en konversatie, Françaises moesten wezen. Ze zaten zoo hoog en matrone-achtig, dat het leek of hare zitdeelen opgevuld waren met dikke kussens.

Er over praalde een Duitscher, met vrouw en dochter, natuurlijk een fabrikant uit Berlijn, die geld verdient en die zijn *Sommerfrissche* in de Schweiz zoekt, als bewijs van z'n welstand. Filisterachtig-lachend gluurde hij vettig rond, sprak over de chineesche *Wirren*, scheen precies te weten de uren van aankomst en vertrek van treinen naar alle wereldplaatsen, te oordeelen naar de beslistheid waarmeê hij een Russische dame inlichting gaf, waarbij tevens bleek dat, om naar Rusland te komen, je altijd over Berlijn moet reizen. Hij schonk zich gedurig in, bedeelde ook, maar veel kariger, zijn echtgenoote, die statig als Frau Gemahlin naast hem zetelde en in de eer van 't gesprek deelde door toestemmend mede te knikken, schonk dan, maar met veel water er bij, zijn dochter in, die, watjes in de ooren, met een naïef, wit gezichtje eerbiedig toeluisterde, als Pa zijn orakeltaal vertelde. Hij zelf smakte onder 't praten gedurig met de lippen, schonk opnieuw in, zei dan schetter-hard:

- Heerlijke wijn, prachtige wijn. Geen druppel *Zusatz*, echte landwijn, *wissen Sie.* Dat bekomt men bij ons in Berlin niet.

Naast de twee zeer landelijke Françaises op haar hooge zitdeelen, aldoor voornaamlijk het stilzwijgen bewarend, verhief zich een dame van twijfelachtige nationaliteit. Zij sprak het Duitsch niet kwaad, alleen wat langzaam, woord voor woord kauwend, en 't Fransch ging nog gebrekkiger. Sekonden lang had ze noodig om de rechte uitdrukking te vinden en dan nog haperde het. Met haar *fessche*, lichtelijk-gemarkeerd joodsche type troonde ze in haar breeden omvang welgedaan-beminnelijk, deelde, bewust dat haar konversatie veel belangrijks inhield, haar woorden stuk voor stuk uit, daarbij zorgende dat ze niet uit de plooi kwam en de vele ringen aan haar vingers goed schitterden. Blijkbaar trok ze ook de hals wat in om de juweelen broche tot z'n recht te laten komen, waardoor het ruim veertig-jarig hoofd, erg bruin door de zon, gerimpeld door de jaren, gemaakt-lieverig stond. Zij was den

geheelen winter in Montreux geweest, roemde Montreux, sprak over niets dan Montreux, zich een schijn van bereisde vrouw er mee gevend, tippend met kleine teugjes aan het warme water dat zij zich extra in een melkkannetje liet serveeren inplaats van wijn, voor de keel of de maag waarschijnlijk. Daarnevens een elegante, dikke dame in 't zwart, een type van een mondaine korpulente Française, die toch mogelijk geen Française was, want ze werd als mevrouw Robinson aangesproken door de anderen, die haar, naar 't scheen, als erg voornaam beschouwden. Maar om daarop aanspraak te maken sprak zij veel te scherp-bewerend, te luidruchtig, de halve tafel voor zich nemend. Zij proefde van alle spijzen met een trek van verdachtheid, trok dan minachtend de lippen op, als 't niet naar haar zin smaakte - en ondanks dit had ze toch de allures van een groote dame, althans gerekend tegenover de anderen. Zij onderhield zich 't meest met een geel-sproetig vrouwtje, erg fanée, die vlot Fransch ratelde en nog sjiek erop nahield, - en onder dit spreken zorgde ook zij, dat haar kleine, mollige hand maneuvreerde, om 't licht op de vele ringen, waaronder waren dof-verweerde en ook die valschelijk blonken als onechte, te laten spelen, met haar mollige hand en een deel van haar gevulde onderarm bijna het geheele bord bekransend, om alles toch maar goed uit te laten komen.

Aan den overkant zag ze eerst de Russin, die zou afreizen en door den Berliner werd ingelicht op welke wijze zij 't best reisde. Dan twee Amerikaansche dames, stevige, lievige gestalten, zichzelf bewust, maar die zich inhielden, omdat ze zich hier in Europa niet konden laten gelden. Zij hoorde ze telkens zeggen: bij ons in Amerika, waaruit sterk de klacht sprak dat de vrouw in de nieuwe wereld zooveel meer waarde heeft dan in 't oude Europa, maar dat mogelijk ook met opzet gebeurde, om nu, tijdens den Boerenoorlog, niet door haar taal voor Engelschen te worden aangekeken. Daarnaast zat fijn-bescheiden een oude dame, ook uit Amerika, met een jongere, haar dochter mogelijk, beiden ingetogen-lief, sympathieke verschijningen. Ze interesseerden haar 't meest, deze beiden, en ze luisterde onwilkeurig als de jongste sprak met haar overbuur, een korte, dikke man met stierrooden nek, weinig-zeggende, waterig-bleeke oogen, zwarte baard, in 't

midden uitgeknipt, en naar beide kanten als vleugels weg gewerkt, wat aan kop en figuur iets beslist-vierkants als van een buldog gaf. Ze merkte uit het gesprek der jongere dame, dat zij niet de dochter, maar de schoondochter was... reisden al vier jaar in Europa. O Yes! Haar man professor te Boston!

Getrouwd en vier jaar alleen op reis, het ging boven haar verstand. Zij keek het jonge, fijne vrouwtje, met haar kamee-poppegezichtje, waarom het al lichtelijk-grijzende, maar zwaar-geonduleerde haar als een donkere wolk lag, aan en dacht weer: Hoe is het mogelijk, die Yankees zijn toch vreemde menschen! Maar enfin, zij vond ze toch sympathiek door het stille, het ingetogene. De korte, karree-koppige Duitscher liet zich gereedelijk door 'n paar andere overzeesche matronen, die, van Duitsche afkomst, ook Duitsch verstonden, zijn woorden in 't Engelsch overbrengen, haalde, als het niet lukte, zijn roodlinnen zakdiktionnaire, die hij voor drie mark uit Leipzig per post had laten komen, uit den zak, om 't gewenschte woord op te zoeken, trachtte zich op die wijze te *üben*. Een Noorsche, met een snugger-nuchter gezicht op een lange staak van een lijf, hielp mee - en ook de jonge Amerikaansche kon door haar vier jaar reizen menig woord begrijpen, al kende ze niet altijd de beteekenis. Maar grappig-druk, van een drukte die haar amuzeerde, werd de tafel, als ze met elkaar, ondanks woordenboek en vertaalsters, het juiste woord niet konden vinden, waarmeê 't gesprek dan plotseling op dat gezochte woord bleef steken.

Recht tegenover haar, aan 't eind, evenals zij zelf het eindnummer, waarna het ongevlekte, onbezette deel der tafel blankte, zat eenigszins schuw-onhandig een nog jonge man met een ziek-bleek gezicht, glimmend zwart haar en snor - en evenals zij sprak hij niet meê, keek rond, keek naar haar, soms hinderlijk-lang. Als hij niet keek en niet at, hing zijn mond, onder de zwarte snor, open. Zijn kleeren waren welverzorgd en naar de snit, half kunstenaar, half idioot, toch een heer. Nu ze het opmerkte moest ze telkens naar hem kijken.

Hoe krijgt men zoo'n stelletje bij elkaar, dacht ze, terwijl ze de tafel overblikte. M'n hemel, 't zijn hier allemaal vrouwen. Laat eens zien: twee, drie heeren en wat voor specimens!

Nou, hier zal ik mijn harterust niet verspelen. Dat is teminste een geruststelling!

Nevens al die andere, burgerlijk-grove en verlept-opgedirkte menschen, voelde zij zich, zag zij zichzelf als een schoone, elegante, jonge vrouw, niet te takseeren of ze nog meisje dan getrouwd was, omdat ze in haar manieren een zelfbewustzijn, in haar uiterlijk een rijpheid had die, al leek ze niet ouder dan haar jaren, de meesten toch in twijfel bracht door het opene van haar oogen en het teruggehoudene in haar bewegingen.

Zij verkneukelde zich niet weinig in 't bekijken van deze menschen, waarmeê zij voorloopig zou hebben om te gaan, en al 't potsierlijke en opdringerige wat haar opviel verstoorde haar stemming niet meer. 't Leek haar of ze in een schouwburg zat en er een klucht, zonder veel zin maar met veel grappen, werd opgevoerd, en waarbij, behalve zijzelf, ook haar overbuur met de groote oogen en den open mond de toekijkers waren.

Telkens als zij keek naar de overzij, zag zij z'n zwarte oogen, oogen van een hulpbehoevende, een die niet of moeilijk spreken kan en met zijn blikken uitzegt wat hij voelt of bespeurt. Dat gedurige kijken van hem vermoeide haar, maar toch, ze voelde als vrouw zich een tikje erdoor gevleid en het interesseerde haar, wijl zijn staren niet uit onbeschaamdheid maar uit andere oorzaken voortkwam, ook die oorzaken te leeren kennen. Uit een gefluister naast haar, waar ze spraken van twee nieuwe gasten, meende ze te kunnen opmaken dat ook hij pas kwam - en nu ze hem opnieuw aankeek viel het haar in, dat zij hem in de funiculaire had gezien, wel slechts vaag, omdat ze te ontstemd, te apathisch was om veel notitie van anderen te nemen, maar toch zij meende zich zijn gezicht te herinneren. In haar romantischen geest verbond zich snel de fantasie aan 't feit, dat hij haar wel kon gevolgd hebben en om harentwege dit pension gekozen, wat hare ijdelheid van vrouw even aantoetste. Toch werd haar dit gedurig aankijken onaangenaam, aan 't eind onuitstaanbaar. Dat vreemde staren werkte als een nachtmerrie, een volg-fantoom. Het irriteerde haar in hooge mate; ze werd zenuwachtig ervan. Onmogelijk-lang duurde het bedienen. De ééne, de enkele zaaldochter, tevens

kamermeisje, moest alles aansleepen, alles serveeren. Nog vóór het dessert stond zij plotseling op, ging van tafel. Zij kon 't niet langer uithouden, al voelde ze dat de gasten onderling, nu zelf afwezig, een woordje over haar zouden wisselen. Maar dat kon haar minder schelen.

Op haar kamer, kil en ongezellig door 't slechte weer, met de slechte verlichting, vond zij het onplezierig. Ze kwam na een kwartier in het eetzaaltje terug, waar het diner teneinde was geloopen, de meeste gasten naar het salonnetje waren getrokken. Alleen de dikke Duitscher stond er te buigen tegenover de twee Amerikaanschen, stelde zich vormelijk voor: Kortzing... Ober-Ingenieur, Deutsche Marine,... Angenehm! Ha, ha, dacht ze, toch niet slecht die Duitsche manier, nu weet je teminste wie je voor hebt.

Zonder veel erg, meer om wat van doen te hebben dan om uit te pluizen, snuffelden haar oogen door 't vreemdelingenboek, en van zelf kwam de nieuwsgierigheid. Zoo terloops, bijna argeloos, vroeg zij het zaalmeisje naar de verschillende gasten, merkte dat ze in haar kwalifikatien niet te veel had misgeslagen. Alleen met de twee dames, aan haar eigen kant gezeten, kwam het niet uit, de een bleek 'n Hollandsche uit Den Haag met een Fransche naam en de andere 'n Fransch-Zwitsersche met een naam, die zij op de klank af eêr voor een Hollandsche zou hebben gehouden, zijzelf in de war, omdat ze beiden even goed Fransch spraken. Ja, er zijn vreemde vermengingen onder de natiën.

- Is dat niet de naam van den heer over mij? vroeg ze nu.

Het meisje knikte.

- Ik bedoel, die in 't geheel niet spreekt, maar kijkt, de mond open.

- Ja, ja, lachte het meisje terug. Hij is gisteren gelijk met u gekomen.

Zij las nog eens de naam: J. Lepkof, Praag. Dus een Czeche! Ei! Ze nam nu de pen, schreef met vaste hand haar eigen naam: Anna Pavlowna Raëvskaja er onder.

In 't kleine salonnetje er neven ratelden de vele spreekgeluiden door elkaar - en hard pianogetokkel klapperde er doorheen. Ze voelde geen lust daar binnen te gaan, trok weer naar haar kamer. Nog lang zag ze de zwarte hulp-

behoevende staaroogen met de open mond, die zij nu kende als van een Czeche.

III.

Den volgenden morgen, de zonneblinden vlug openklappend, stoof haar het daglicht zilverend tegen.

Haar kamer, naar het oosten, een der redenen meê van goedkoop huren, ontving de eerste zonnestreeling. Hoe moê en afgemat ook, had ze hierop wel gelet, en waar de meesten op 't zuiden vragen, wat in den winter goed, voor den zomer onnoodig is, liet ze dat gisteren niet gelden, voelde zich nu met haar keuze hoogst tevreden.

Daar dadelijk vóór haar lag in de diepte het stille Thuner-meer onbewegelijk te doffen onder den rijken glans der overweldigende zon, als een grillig-geslepen, mat-groene spiegel in een donkerder kader van slanke krommingen en wendingen der glooiende oevers. Tot zelfs onder den fellen stralenblikker wademde het meer met zijn vele wellen en zachte vervloeiingen, als een geplette vlakte van zij-moiree, een weekig gestolten groen tusschen de gretiger kleurschakeering der weiden en 't donkere en doffe der bosschen.

Welk een verschil met gisteren, toen daar in de diepte niets lag dan een kolk van nevel, die zich vaak opwolkte tot aan den donkeren hemel! Hoe fijntjes, riep ze uit, hoe knus staan daar die huisjes aan den overkant, net blank gewasschen door den regen, opnieuw gekleurd in de zonnestraling. 't Lijkt speelgoed, zoo lief en klein, de huizen, de daken, de torentjes. Zij kon niet genoeg er naar kijken. Welk dorp kan dat zijn? vroeg ze na een kort poosje. Zeker Spiez. Even nazien.... nee Leissingen, o, ja Leissingen!

Zij trad verder op het balkon, blikte naar beneden. De grasgroene weiden glooiden dadelijk naar de laagte - en waar ze ophielden sparkte òp een krans donkere dennen. Het moest daar wel steil dalen. De glooiing zelf was niet te zien, alleen op halve hoogte konifeeren, die, grillig uit de diepte opgeschoten, dáár rankten als een ruig kanteel.

Afwisselend, vol schakeering, sparkelden de vele dennesoorten door elkaar, een gedeeltelijk tamme, gedeeltelijk wilde Alpen-vegetatie, die bij elkaar, allen recht op-spitsend - en met

het weidevlak eraan, daar praalde als een omlijstende, natuurlijke dekoratie, afsluitend de diepe ligging van 't water dat beneden wademde, in de steile diepheid zonder eenige helling of overgang.

Bij plekken lag het gras op 't veld al afgemaaid, een gretiger groen dan waar het nog recht-op en onafgeschoren stond, be-paarst, be-violet door de vele bloemen. Het gras, de donkerder sparren in hare variëteiten, en 't rimpelvlietende meer beneden, zoo zacht van kleur als weeke groene taf, stoeiden als verscheidenheden te zaâm in éénen schal onder het blindend, tooverend zonnelicht, dat schaterend uitstraalde naar alle kanten.

Die groene frissche dalen, die boomomkranste berginsnijdingen gaven een liefelijkheid van natuur te zien, die, na de ontmoedigingen van gisteren, haar zenuw-teer gestel weer deed opleven.

Zij snoof heerlijk, onweerhoudend de koele landgeur in, ademde diep en vrij - en heel het berg-panorama blikte zij opgewekt tegen. 't Lag er zoo idyllisch, zoo vriendelijk-lachend.

Niet te tellen waren zoo gauw al de kammen, ruggen, spitsen, welke tegen het blauw der lucht uitstaken. Ver-af leken de onbegroeide toppen als puntstukken van een chaos, bij de schepping ongekultiveerd gebleven; op enkele plaatsen weer een afscheiding tusschen onderaardsch gewulf en hemel, ruw uit het groene meer omhoog geheven. Die groote spits, wist ze, was de Niezen. De andere kende ze nog niet, maar zou ze uit Baedeker wel leeren. Wacht, ze had van St. Beatenbochtstation een reklameplaatje met een overzicht meêgekregen, daar kon ze meê terecht. Daar ginds, naar Interlaken toe, schuinden twee scheggen, als een kruising naar elkaar, een reuzeschaar, half-geopend, hoe die wel heette? En daarachter, tegen de lucht, zag ze een wit-blinkend bergveld, als beschilferd. Mogelijk wel de Jungfrau? In dat geval waren de scheggen Scheinige Platte en Abendberg!

Ja, 't moest de Jungfrau zijn, waarop ze te Interlaken zoo lang had zitten turen, met ernaast de Mönch en de Eiger! 't Kan bijna niet anders, zei ze zich opgetogen, terwijl ze driftig naar het reklameprentje zocht om te vergelijken. Ja, nu herinnerde zij zich, dat de vrouw van den hotelhouder 't ook vertelde, waar ze niet op lette wijl 't regende en overal wit van nevel waasde.

Nu was ze toch wat blij dat lievig-nare Interlaken met z'n drukte van toeristen te zijn ontkomen, en hier op de bergen in 't vrije te ademen.

Opnieuw ging ze naar 't balkon, kon zich aan den aanblik bijna niet verzadigen. Van louter vreugde, de zomer in 't hart, wilde ze de bloese nog veranderen, de zachtgroene, taf-zije nemen, van nagenoeg dezelfde matte kleur als 't weekgroene water, in plaats van de donkere grijze, die ze straks, in de haast, 't eerst in handen kreeg. Maar zij bedacht zich. 't Had geen nut, geen doel, als ze het bosch in wilde. Dan moest je kleeren hebben, waaraan niet te bederven viel. En ze had nog zooveel te doen, de post.... de koffer uitpakken. Nee, nu maar vlug naar beneden.

Om de oude bloese wat te verheffen strikte ze een hagelwitte strookdas, op z'n Engelsch, van de hals naar de centuur, spelde 't haar wat vaster, wipte nu door de withouten gangen, de trap af, om te ontbijten.

Het kleine zaaltje vond ze bijna leeg.

Aan de vele opgeruimde servetten merkte ze, dat ze wel zoo wat de laatste moest zijn die beneden kwam.

Alleen de twee dikke Françaises, met borsten als kroppen, zaten er, heel statig en kalm, bij haar chocolade hompen brood uit te plukken, dat te soppen.

Zij bestelde haar thee, trachtte ook wat brood naar binnen te werken. Maar 't ging niet al te best. 't Kwam bepaald door het lange slapen. Toch wilde ze wat eten. Zij deed zichzelf geweld, want 's morgens had zij gewoonlijk niet te veel eetlust, plakte, om zichzelf wat grager te maken, nu maar dik konfituren erop.

Buiten glansde en schitterde het zonlicht.

Op de verre toppen lag dun de sneeuw, die in de zonneschittering, hier vandaan gezien, waren als een enkele streek van witte veegjes.

Met 'n ruk van drukte kwam nog iemand binnen. O, ze was dus nog niet de allerlaatste! En zich nu omkeerend om op te nemen wie die langslaper kon zijn, blikte ze in een paar vrijmoedige, blauwe oogen.

Haar eigen oogenbruin schrok een weinig van dat helle, frissche blauw, van dat oningehouden, vranke kijken.

Hij groette vluchtig, ging over haar zitten aan 't andere eind der tafel, bleef haar aanstaren.

Zij had hem gisteravond niet aan tafel gezien - en ook hij voelde zich blijkbaar verrast door de nieuwe verschijning. Maar alsof hij voelde, dat het niet paste zoo onbescheiden een vreemde aan te kijken, wendde hij zich dadelijk om, begon met de twee Françaises een praatje over 't weer, en over 't Kurhaus, waar hij gisteravond door landgenooten, een schilder met zijn vrouw, te eten was gevraagd en nog laat in den avond bleef, allerliefste menschen als die twee waren.

O, dat was dan de reden, waarom zij hem gisteren niet zag. Juist, nu wist ze het. Zij hapte met moeite wat brood door, schonk nog water op de thee.

Met een luidruchtigheid, die volkomen bij zijn vrijmoedigheid hoorde, riep hij om de servante, bestelde luid zijn koffie.

De twee Françaises, in de hooge dikheid van haar borsten, stonden op - en ze bleef met hem alleen.

Het boerig meisje dat bediende lachte aldoor met haar roode, glundere koonen, liep heen en weer, ruimde de borden op. Hij scheen geheel nu verdiept in het besmeeren van zijn brood - en zij zag hoe dik hij de boter erop plakte. 't Is iemand, die 't leven verstaat, dacht ze. Hij neemt het beste en 't vette van de aarde, zonder zich te sjeneeren! Ze gebruikte zelf ook altijd veel boter; niet zoozeer als lekkernij, maar als een puik voedingsmiddel. Terwijl ze zelf haar ‘pain de luxe’ zat te kieskauwen, keek ze naar hem - en ze lette op, dat hij er gezond en sterk uitzag, vierkant in de schouders, flink vooruitgezette borst, bloedrooden nek, met een gezicht bruin van de zon. Hij was blond, blond met toch een donker-grijzige nuance in zijn kortgeknipte baard, en dat blonde, met de blauwe oogen en het roode gezonde gezicht, gaf een frisch aspekt, het aspekt van een schoone wasch onder blauwe lucht.

Zij moest in zich zelf lachen om deze vergelijking, want een man aan te zien voor een wasch op 't veld leek haar zelf grappig, maar ze kon op dat oogenblik geen andere benadering vinden. En nu ze erover nadacht vond ze die vergelijking zoo slecht nog niet. Met zijn à la brosse geknipte haren zag zijn blond hoofd er als een kortgeschoren grasveld uit. Zij lachte nogeens om haar tanden heen - en per toeval keek hij juist op, lachte hij ook even, alsof ze elkaar al lang kenden.

Het blauw zijner oogen, nu hij glimlachte, witte en glansde blank, flonkte als de stralen van zon-beschenen lenzen - en zij merkte uit dat opkijken, dat hij zooeven zat te peinzen.

Zij voelde zich daarmee toch een weinig vreemd, stond snel op om deze verlegenheid te verbergen, nikte vluchtig, ging koket heen - en onder 't opstaan zag ze, dat hij niet alleen teruggroette, maar in 't weggaan haar ook na-oogde. Over haar zelf was ze een weinigje verwonderd, want als vrouw, gewoon in gezelschappen te verkeeren, beschikte ze over een groote gemakkelijkheid van bewegen - en nu had ze, zooal niet verlegen, dan toch ietwat gehaast en links gedaan. Zij voelde nog de oogen, waarmee hij haar volgde.

Dit ééne stond nu wel bij haar vast, dat hij niet alleen vrijmoedig was, maar ook wat je noemt een Lebemann, een die veel van genieten, en mogelijk ook van de vrouwen houdt! 't Verwonderde haar zelf deze karakterizeering te hebben getrokken. Want zijn kleeding was eer verwaarloosd of veronverschilligd dan verzorgd. Noch aan zijn knevel noch aan zijn kortgeknipte baard leek veel moeite besteed, en zijn manieren, zijn bewegingen waren meer plomp, meer pootig dan elegant. Hoe kwam het dan, dat ze hem maar dadelijk als Lebemann had bekeken? Zij kon zich geen rekenschap er van geven. Dit was een soort man, waarvan zij nog geen exemplaar van nabij kende - en toch... 't zou haar verwonderen als zij zich met dat ééne, die liefde tot leven, erg misrekende.

Bij haar vele vertoeven in hotels had zij zich tot een gewoonte gemaakt de menschen die ze ontmoette in te deelen, zoowel wat nationaliteit als stand betrof - en haar grootste genoegen bestond daarin als ze later merkte dat het uitkwam, het weet-genot van precies te kunnen bepalen. 't Werd een soort karakterpuzzle, die ze zichzelf opgaf.

Met dezen evenwel voelde zij zich verlegen. Van nationaliteit zou hij Duitscher, of Duitsch-Zwitzer kunnen zijn. Daar zou ze haar hoofd bijna op willen geven. Maar met zijn stand en wat hij deed, daarmee zat zij verlegen. Hij kon, en dit lag wel 't naastebij, koopman zijn, misschien ook zeeman, eerste officier op een groote boot! De moeielijkheid zat in de weerbaarheid van zijn knoken, de ongesjeneerdheid van zijn doen, in kontrast met de gaafheid van zijn handen en de welverzorgde spitse nagels. Die han-

den waren vleezig, groot en dik, maar hij werkte er niet mêe, dat zeiden die lange, verzorgde nagels wel. Voor een rijke leeglooper zag hij er ook weer te kloek uit - en voor hoofdarbeid te ongesjeneerd-gezond met zijn rooden stierennek. Hij moest dus een zeeofficier zijn of iemand die op 't land leefde. Maar in beide gevallen deugden weer niet zijn peinzende oogen. Het prikkelde haar nieuwsgierigheid niet weinig - en ze verkneuterde zich al bij voorbaat, dat ze nu een nieuw type in haar observatie-kamer kreeg, waarvan ze nog geen exemplaar kende.

Aldoor, terwijl ze haar ochtendwandeling maakte, peinsde ze er over na, maar moest het toch opgeven. Bij de Post, waar ze haar adres ging afgeven, zag ze hem aankomen. Hij keek haar vierkant aan, groette tegelijk, toch een weinig links - en ze dacht bij zich zelf: 't is iemand van 't land, misschien wel een boer, in elk geval een die 't leven neemt zoo het valt - en ik kan me begrijpen dat een meisje van 't land verliefd op hem wordt. Dus toch een Lebemann!

Zij voelde nu in tegenstelling met dat gezonde vierkante van hem haar eigen nuffigheid, sierlijke verfijning van vrouw uit goeden stand, want hoe eenvoudig ook, in haar dunne guttapercha-stofjas, hoog matelothoedje, stevig stappend op haar kleine, hooge schoenen, zag zij zich als een dame - en 't bevredigde haar in lichte ijdelheid van kokette vrouw.

Voet-tippend liep ze voort, vlug naar het hotel, wilde haar kamer, die nu wel aan-kant zou zijn, wat opsieren en haar koffer uitpakken. In de gang liep ze weer tegen hem op, - en ze zag weer zijn blauwe staar-oogen. Het verraste haar opnieuw en ze dacht: hij moet mij wel hebben. Dat is drie keer in één uur!

't Geval maakte haar vroolijk opgewekt. Ze draaide op haar kleine voeten in de smalle kamer rond, zag met genoegen haar eigen sierlijkheid in vief, fijn bewegen.

Het weer werkte merkbaar op haar in - en ze voelde zich tevreden weer te zijn in een pension, waar je je eigen kunt blijven, zonder geheel verlaten te zijn.

Zij begon nu fluks haar koffer verder te ontpakken, het linnengoed uit te leggen, een-en-ander te schikken. Zij had ook nog wat snuisterijen, die ze op de tafel zette, wat platen, die ze tegen den muur bevestigde. Boven de armelijke

waschtafel drapeerde ze om de lijst van den spiegel een Indische sluier-sjaal, hing haar reis-psyché er tegen over.

Aan den kalen, ongeverfden grond viel niets te doen, maar ze troostte zich, dat geen kleeden op den vloer ook geen mikroben gaf. In een bergoord moet je je nu eenmaal schikken. De tafel trok ze meer naar 't raam, dicht bij 't balkon - en in een gelukkige uitgelatenheid wilde ze aan haar zuster de eerste opsomming over haar nieuwe woning schrijven, toen plots al in haar ooren opklonk de luide bel voor de lunch.

Aan tafel betrok het weer opnieuw, kwamen vage wolkjes aangeschoven - en nu dacht ze juist van middag den omtrek eens te verkennen, windvrije plaatsjes op te zoeken, waar je met een mooi uitzicht, rustig kon lezen. Maar misschien bleef het nog goed.

In haar gewoonte van speur-gluren wilde ze naar den blonden man, den zeeman met zijn dwaleoogen niet te druk kijken, maar vlak over haar zat de Hongaar met zijn hulpbehoevende, starende blikken, die ze aldoor op haar gericht voelde. Aan haar rechterhand waren er twee gasten bijgekomen, een heer en dame, beiden nog al zwak, waarmeê ze nu, om af te leiden, maar een praatje maakte. Die twee spraken fleemerig-lief, erg toegevend en voorkomend, schenen geen belang erin te zien ook maar iets te verbergen, beschouwden het als 'n deel van hun wezen, een drang, een plicht, onomwonden uit te zeggen wat hen beheerschte. Zij waren Zweden, echtgenooten, woonden in Bern, waar zij als officieren bij 't Leger des Heils zich overwerkten, en nu kwamen ze uitgeput en afgetobd, uit eigen beurs naar de bergen, om wat op verhaal te komen. Veel hadden ze doorstaan - en vroeger met elkaar in onmin geleefd, maar nu voelden ze zich, ondanks beider lichamelijke zwakheid en de vele ontmoedigingen in 't Heilsleger, hoogst gelukkig en voldaan. Dit hadden ze aan de gunst des Heeren te danken - en wilden hem daarvoor loven, dienen, in alle eeuwigheid. Er lag in hun toon van spreken, in hun stil gelaten-zijn een innigheid, een zich tevreden voelen, die haar alle spotzucht ontnam, haar in bijna gelijkgestemden toon met deze beiden deed spreken, alsof de behoefte aan rust en vredig-leven ook haar beheerschte. Een vreemd paar, dacht ze,

maar hoe ook, lieve menschen. Zou ik hier dan toch nog goed gezelschap vinden? In alle geval zijn ze me liever dan al die luidruchtigheid van ginder!

Zij stond op, de tafel nu afgeloopen, ging naar 't venster om naar 't weer te kijken, zichzelf af te vragen of zij 't zou kunnen wagen in 't bosch te gaan. Glurend langs het neteldoek kwam zij niet dadelijk tot een besluit, staarde naar 't berggezicht, dat nu niet liefelijk-klaar als van morgen maar in wisselkleur, nu licht dan donker, koel-dichtebij daar lag, als om met de hand te grijpen.

- Wat is het uitzicht hier prachtig, vindt u niet? hoorde ze achter haar. Zij schrok van die famieljare stem - en zij verwonderde zich over dat schrikken, want zij zag hem opstaan, naar haar toekomen, wist dus wie hij was: de man met de weekblauwe oogen, en terwijl zij zich naar hem toe keerde dacht ze: gek, dat je nog schrikt als je 't weet, zei toen onbevangen, met een vluggen blik hem in 't gezicht kijkend:

- Ja, 't is meer dan prachtig....

Hij schoof, zonder verder te antwoorden, de kleur-gestreept mousseliene stortgordijntjes ter zijde, blikte lang en diep naar buiten, alsof hij zich aan 't panorama wilde verzadigen. Andere gasten kwamen aangedrenteld, bijgeschoven, en allen keken, enthoesiast, opgetogen, gaven in goedkoope woorden daarvan kennis.

Haar gedachte van naar buiten te gaan was in die sfeer van verrukking verdwenen - en ze zei telkens wat banale woorden van wunderschön, majestueux, superbe, wat ze zelf als versleten onmachtsuitdrukking voelde.

- 't Is verwonderlijk, zei hij langzaam, dat telkens verwisselen in de bergen - en je weet niet wat het mooiste is. Zie, die wolken daar nu eens aanzuigen om die toppen, bijna stormen. 't Lijken heele legioenen, zwart als kruitdamp, en ze rammen tegen de koppen alsof ze die willen afbreken, alles vol geweld en toch weer zoo lenig, zoo soepel, dat zij zich eromheen slingeren, door de minste sleuf zich wringen.

Zij had nu ineens de uitdrukking van haar gevoel, zei toestemmend:

- Jammer, dat je zoo iets niet kunt schilderen. Wat een symbool anders van 't leven, dat wilde stormen, dat aan-

vallen, willen dwingen en zich dan tevreden moeten stellen met zich buigen, gewillig plooien!

In betoovering keek ze opnieuw naar buiten, als om zichzelf te overtuigen.

- Schildert u ook? vroeg hij met 'n schokje van verrassing.

- Oók, zei ze dadelijk terug en met nadruk. Dus u is schilder?

- Neen, dat niet, maar zoo nu en dan doe ik er weleens wat aan, als ik wat heel moois zie, of als ik m'n gedachten, die ik niet in mijn werk kan leggen, in de natuurverschijnselen voor mij zie.

- Dus u schildert dan toch?

- Ja zeker, maar heel weinig, niet als hoofdzaak, meer voor mezelf, voor plezier zooals de menschen dat noemen.

- Vroeger heb ik er ook veel aan gedaan, zei ze een tikje melankolisch. Maar dat is nu voorbij. Ik kan er niets van terecht brengen. 't Werd altijd anders dan ik het zie, dan ik 't voel. Heel wat studie heb ik er van gemaakt, maar toen ineens heb ik het laten liggen.

- Dat is jammer, zei hij effen.

Zij wist niet of hij licht spotte of het ernstig bedoelde, mogelijk wel beiden, maar ze kon zich niet inhouden, ging voort:

- O, in de muziek is dat heel wat anders. Daar kan je met een enkelen aanslag heel je stemming uitzeggen, maar in 't schilderen moet je het in je kunnen bewaren, vasthouden.

- Hum, daar is wel wat van waar, antwoordde hij, nu ontegenzeggelijk ernstig, als in overweging - en zij voelde daarin een aansporing; als in overgave aan een gelijkgestemde, zei ze oprecht:

- Ik ben maar een dilettant, één die wil maar niet kan - en dat is heel wat anders dan een kunstenaar die volbrengt wat hij zich voorstelt.

- Ik weet niet of in de kunst alles kan. Ik weet 't niet. Zij tobben, geloof ik, niet minder dan wij, misschien nog meer. Maar zij zetten door, dat is 't verschil. Wat zij vandaag laten liggen, pakken ze morgen weer aan. Zij moeten - en dat geeft vaak den doorslag. Zij moeten!! De meesten om ervan te leven, anderen omdat zij 't nu eenmaal niet kunnen laten, wijl zij ermee zijn begonnen èn bereiken een deel van hun wezen is, in hun natuur ligt en

zij zich zonder die prikkel zouden vervelen, niet bevredigd kunnen leven. Uit deze laatsten komen de enkele, echte kunstenaren, indien aangeboren gave, talent met wilskracht is vereenigd. Maar dit blijven uitzonderingen. De meesten moeten van hun kunst leven - en dat dwingt ze voort.

- En als ze later rijk worden?

- Dan dwingt ze de ijdelheid, de zucht om een der eersten te blijven.

Zij keek een weinig ontnuchterd op. Neen, zóó had zij over kunst nog maar weinig hooren spreken. Zij meende dat artiesten idealisten waren, die geheel in hun werk opgingen, om niets anders dachten en zich door niets lieten afleiden of weerhouden. Zij wist, dat ze zelf geen kunstenares was, alleen een weinig artistiek voelde en wat prutsen kon, zich ook tot niets bepaalds zette, vandaag het probeerde, morgen het weer losliet en dus dat hooge miste, maar het ergerde haar, dat hij zoo positief, bijna minachtend sprak, de broodvraag stelde, alsof kunst niet iets hoogers inhield dan moeten, móéten!

Maar zij kon nu dadelijk wat in haar omging niet onder woorden brengen - ook al door de moeielijkheid dat ze in eene andere taal dan de hare, in 't Duitsch spraken - en 'n zekere onwilligheid kwam erbij. Zij voelde altijd iets terugstootends in positieve, nuchtere menschen.

Zonder hem te antwoorden keek zij maar naar buiten.

De nevels kwamen van alle kanten weer aangezogen - en evenals gisteren lag het teer-groene meer dicht gedekt met een enkele wade, een wolkige zee van witte sluiers.

Alleen het regende niet, en de nevelzee lag veel dieper. De bergen, rond de toppen bestormd, bleven te zien in de middenrompen, die donker, bijna zwart, met diepe insnijdingen grimmig uitbrokten tusschen de nevelslierten en 't wolkenmeer beneden.

't Was nu alles zoo koel, zoo klaar, zoo grofgeweldig en tegelijk groot, breed-fantastisch, dat zij zich klein erbij voelde worden en een zucht van zwarigheid haar ontglipte.

Zij merkte het ternauwernood, maar hij, vrijmoedig, bijna luidruchtig, zei schertsend:

- Dat was 'n zware. Waar ging die wel heen?

- Hoe dat?

- Wel, die zucht....

- O, o! zoo!

Zij moest nu ook glimlachen, zei:

- Ja, wij Russen, zijn altijd een weinig zwaarmoedig.

- Is u een Russische, ik dacht een Duitsche?

- Welnee.... hoe kwam u dáarop?

- Zóómaar.... aan uw praten.

Zij keek hem vragend aan, dacht, waar heb je mij dan hooren praten?

Hij lachte eventjes, zei:

- Straks sprak u toch over Berlijn.

- O ja, ik woonde daar drie jaar met mijn zuster die er studeerde, nu in Bern is.

- Zoo! knikte hij terug in nu-volkomen-begrijpen.

- En u is Zwitzer als ik vragen mag.

- Zwitzer?... neen.... Hollander.

Hollander, daar had zij niet aan gedacht. Dat loste ineens haar raadseltje op. Natuurlijk, die vierkante figuur, dat zware loopen alsof hij op een schip stond, die nuchterheid van redeneeren en rijpheid in opvattingen, en daarbij die onbestemde dwaaloogen, dat grove vrijmoedige en toch tegelijk gevoelige, dat hoorde allemaal thuis bij dat kleine volk, waarvan ze de schilderwerken in de Ermitage te St. Petersburg en later in de musea van Duitschland zoo bewonderde als de verwerking van realiteit tot diepe gedragenheid, - en haar oogen drukten uit wat in een vleug door haar heen ging.

- Nu, vroeg hij, toen zij nog in kleine verbazing hem aankeek, nog niet antwoordde, nu, vindt ge Hollander zoo iets vreemds?

- Neen, dat niet, maar wel, dat ik er niet aan dacht.

- Ge ziet dus, vergissen gaat gemakkelijk.

- Ja, lachte ze, maar ze kon nog niet er over uit, zei toen grappend:

- 't Is toch waar ook, een Zwitzer met blauwe oogen, wie heeft die gezien? Je hebt hier bruine, groene, bronze, maar geen blauwe. Die moet men in Holland zoeken bij 't Delftsch porcelein.

- O, o, in Duitschland en 't geheele noorden dan!

- Jawel, daarom heb ik u nog eerst voor een Zweed gehouden, maar het vierkante, het heereboerachtige zat mij in den weg.

Hij schaterde het nu uit om dat woord heereboerachtig, luidruchtigde met oningehouden lachen: Neen, die is goed!

Maar tegelijk bedacht hij wat te hebben verzuimd, en zich 'n weinig in de plooi trekkend, zei hij vormelijk:

- Mag ik mij even voorstellen, mijn naam is: Roeland van Reelen, architekt.

Hij reikte haar tegelijk zijn kaartje over - en terwijl ze dit aannam riep ze luchtig:

- De mijne kunt u in 't boek vinden.

Hij snuffelde al in de bladen.

- Ik ben benieuwd of u 't vindt, schertste ze.

Och ja, natuurlijk, die Russische, onderaan.... Raëvskaja, Anna Pavlowna, een aardige naam, bijna een Hollandsche.

- Raëvskaja?

- Welnee, Anna Pavlowna. We hebben bij ons straten, pleinen, polders, fabrieken, die deze naam dragen.

- Een geheele kultuur dus.

- Ja, naar een koningin, maar dat is waar, een Russische grootvorstin, daar heb je het, de vrouw van Willem II, geloof ik.

- Dus, ik heb dezelfde naam als een koningin, niet onaardig, lachschertste ze. We zijn dus eigenlijk geliëerd!

- En 't huisje van Czaar Peter dan, niet te vergeten.... maar wacht, van vergeten gesproken, ik heb mezelf nog niet eens ingeschreven.

- En hoe lang bent u hier?

- O, al veertien dagen.

- Dan wordt het wel tijd.

- Dat zou ik ook denken.

Met een hoekig, gemarkeerd schrift zette hij nu ook zijn naam, vlak onder de hare - en door haar heen ging het vlug, dat zij nu hier te boek stond tusschen een Czeche en dezen Hollander, juist de twee die haar zoo aanstaarden. Ja 't kan soms grappig loopen!

Met snuisterende oogen spelde zij z'n kaartje, de haar eenigszins vreemde naam, vroeg toen:

- U is architekt?

- Om u te dienen.

- Architect en één die nog wel schildert?

- Heel, heel weinig asjeblieft.... en hoort dat eigenlijk er niet bij?

- Mogelijk, zei zij. In haar brein stond een architekt als een man, die begrip heeft van steenen en hout, van ijzer en met werkvolk omgaan. Hoe daar nu schilderen bij hoorde, begreep ze niet, tenzij ze aan plafonds en wandschildering dacht. Maar zij opperde dit niet, bang een dwaasheid te zeggen, ook al wel half-wetend, dat de verschillende kunsten met elkaar in verband staan. Zij zelf meende toch in ernst, dat zij gevoeliger voor de muziek was geworden, sedert zij door schilderen en de natuur aankijken de wisselingen en stemmingen op haar liet inwerken. En nu ineens terugkomend tot het begrip, het doel, waarvoor ze hier eigenlijk stond, vroeg ze zonder overgang:

- Wat denkt u van 't weer, zou 't droog blijven?

- O zeker! Regenen doet het vandaag niet. Mogelijk morgen. 't Is er te koud voor, te hard in de lucht.

- Dan ga ik mijn hoed halen en van St. Beatenberg wat afkijken. Ik ken nog zoo goed als niets ervan.

- Wat u gelijk hebt. Ik doe 't zelfde.

Toen zij van boven kwam, stond hij op haar te wachten, drentelde wat heen en weer, zei:

- Als u niets ertegen hebt, loop ik 'n eindje mee.

- Heel graag. U kent zeker al den weg.

- Ja, zoo wat, maar 't is geen weer om uitstapjes te maken.

Zij liepen den heelen langen weg af tot aan den overkant van 't Sundlauen, aldoor pratend over kunst en de reden, waarom zij eigenlijk hier in St. Beatenberg waren.

IV.

's Avonds, na tafel, wilde zij dadelijk naar haar kamer gaan, om brieven te schrijven, maar ze bedacht zich. In het kleine hotel hadden ze nog niet, als overal in Zwitserland, elektrische verlichting en bij een bougie ging 't maar lastig. Morgen zou zij een lamp vragen, want al kost dàt apart, gebrekkig licht, vooral van een kaars, was en bleef behelpen, erg armoedig - en ze hield van 'n weinig komfort.

Voor van avond dus maar 'n poosje in 't salon den tijd korten! Zij haalde nu Opstanding van Tolstoj, en zocht een plaatsje op de kanapee.

Het kleine salonnetje, een gewone kamer daartoe ingericht, met piano, een ronde tafel op kalen grond, hard-blauw behang en schreeuwerige jutte gordijnen, wat berglandschappen in oleografie, door een enkele petroollamp dun verlicht, raakte al gereedelijk vol. Bijna alle gasten trokken er op aan, als vreedzame eendjes, na behagelijk eten, ook niet wetend waar ze anders goedschiks hun avond zoûen laten.

Onder den babbelroezemoes van allerlei taal en spreekaard kon ze haar aandacht met moeite op 't boek gevestigd houden, en telkens liepen ze voor haar heen en weer, zoodat bij het al zoo zwakke licht de letters schemerden. Zij schoof daarom bij de ronde tafel, dadelijk onder de lamp. Maar hier begonnen ze gezelschapspelletjes op te halen, zoodat ze al gauw over 't boek heen keek. Nu en dan ging er ééntje muziek maken, liep ook 't gesprek over literatuur, wat beperkt bleef tot modeboeken. De gewezen marine-machinist vermaakte zichzelf en de dames met 't kienspel. Zij verwonderde zich, dat een zeeman, die gestaan had in de stormen op 't woelige water, bij 't geraas en gestamp der machine, voor de helsch opvlammende vuren, zich zoo kinderlijk hier kon amuzeeren met al oudige dames - en deze trek van gemoedelijkheid maakte hem haar bijna sympathiek, bracht hem in een ander licht dan zij hem eerst zag bij het zich inspannen, tot het belachelijke toe, om Engelsch te radbraken.

De Berlijner, een geboren grootspreker, schetterde ook hier, was in druk gekakel over Luzern en Zurich, over Berlijn vooral, waar je van alles hebt, beweerde dat het in Deutschland niet kan gebeuren, zooals hier, waar je uren rondloopt zonder een *Erfrisschung* te kunnen krijgen. De ethisch-irenische Noorsche dame, die bij elke zinswending van 't geheimzinnig Hooger wezen en van reine kulturen gewaagde als overgang tot hooger leven, meende dat dit gebrek aan verfrisschingslokalen de bekoring der bergen uitmaakte. In Noorwegen, zei ze, bleef de eenzaamheid gelukkig nog in hoogere mate, waardoor men zich eén voelt met zijn Schepper, wat de andere lacherig, snor-brommend wilde aannemen, mits maar een frissche dronk niet ontbrak. Een mooie pret, riep hij uit, om daar boven op Schänsli en Bürgstand uren rond te kletteren zonder je een glas melk te kunnen koopen!

Zelfs geen spoog schoon water is er te vinden, waarop de ethisch-irenische niet kon antwoorden, omdat ze wat bergstreeken aanging meest op den gewonen weg verkeerde, nooit hooger dan tot den eersten boschweg kwam, wat zij evenwel wijselijk voor zich hield en niet vertelde. De Berlijner, bij al dat praten in geweldigen dorst, voelde zich niet thuis tusschen al die sibbedissen van vrouwen, wenkte Frau Gemahlin en dochter naar bed te gaan, om zelf naar een Bierkneipe te trekken waar een frisch glas van 't vat zou zijn te krijgen.

En langzamerhand volgde de een na de andere, om op de kamer wat te lezen of om vroeg te gaan slapen, hopend dat morgen het weer wat gunstiger mocht wezen, want men ging toch niet naar Zwitserland om op nevelbergen, in regen, zijn geld te verteren. Zij kende tegoed de teleurstellingen van toeristen, die veertien dagen, drie weken komen en dag op dag in slecht weer zien heengaan, om ze niet oprechtelijk te beklagen, want daar zaten ze nu, begin Juli nog wel, in een station climatérique, boven Interlaken, om van koû en regen te vergaan!

Overgebleven waren in 't kleine salonnetje, behalve zij zelf, de ethisch-irenische Noorsche dame, die aan een wit kantwerkje peuterde, en de Hongaar, die in gepeins haar den heelen avond weer met open mond zat aan te staren - en zij zette zich er toe eenige hoofdstukken van haar boek af te lezen, toen zij plots, in de deuropening naar de eetzaal, de flagrante vierkante figuur van Van Reelen zag opduiken.

Met de vrijmoedigheid en oningehoudenheid hem eigen, zei hij dadelijk, terwijl hij de kamerlucht opsnoof, bij wijze van overtuigen:

- 't Is hier nu niet precies zoo frisch voor menschen die willen genezen. Vind-u wel?

Zij rees overeind, alsof een veer, door zijn spreken, onder haar werd losgelaten, vroeg:

- Is 't erg benauwd? Ja, wat zul je er aan doen.... er is in dit huis niet anders!

- Kom dan teminste hier. De ramen zijn open geweest. Behoorlijk gelucht.

Zij voet-zweefde op de deur aan, voor zichzelf overtuigd van de verkeerdheid in een kleine salon te zitten. Maar terwijl zij lachend op Van Reelen toeging, kreeg ze 't gevoel,

alsof zij door hem werd gekommandeerd, naar zijn bevelen luisterde. In een opwelling van onwilligheid en wrevel liet zij zich voor de nog opene piano neervallen, speelde een fantasie van haar zelf, een woest wild brokstuk Czardas zonder vast Leitmotief, gehoorde akkoorden op eigen invallen samenkoppelend, zooals zij vaak deed, als haar iets hinderde wat ze niet kon uitspreken. Nu leek het op een aanrukkende storm, een doorslaan van geweld-zware klanken. Maar langzamerhand vervaagde, vervlakte de ergernis, werden ook hare modulatiën zachter en bijna zonder overgang, sloeg ze aan 't zacht-aanroepende, tokkel-klare klokjesgespeel van Grieg's Frühling.

Met een zucht van half-voldane opwinding richtte zij zich op zonder kijken, stond nu vlak tegenover hem, vreemd en verlegen van zichzelf. Al onder 't spelen zag zij hem in 't zaaltje heen en weer loopen, soms stil staan om te luisteren, en ze begreep dat hij den geheelen avond daar was geweest, waardoor dus elke schijn van overheerschen verviel. Dat hij wachtte, tot bijna de laatste vertrok, gaf blijk van een takt, die zij in zijn onbevangenheid en ronduit-zijn niet vermoedde èn dat hij haar toch opmerkzaam maakte op de bedorven lucht getuigde van een belangstelling, die zij niet verdiende. Welbeschouwd, waren ze toch vreemden tegenover elkaar, zonder eenige verplichting. Als hij waarschuwde deed hij 't niet om onaangenaam te wezen, maar uit een goed hart, en nu, naar 't geen ze voelde maar niet wilde zeggen, en tegen haar eigen weerstrevendheid in, zei ze zoo lief mogelijk, bijna lieverig:

- U hebt gelijk, de lucht is hier werkelijk benauwd.

Hij ging hierop niet verder in, zei, al met andere gedachten bezig, terwijl zijn blauwe dwaaloogen snelletjes oplichtten, naar haar toe glansden:

- 'k Maak u mijn kompliment. U speelt heel bijzonder.

- Houd u dan óók van muziek? vroeg ze, gevleid, verrast, bovenal omdat ze dit van hem niet verwachtte.

- Ja en neen, zooals u 't opneemt.

- Dus eigenlijk neen, want ja en neen bestaat niet. Men houdt van muziek of men houdt er niet van.

- Zooals men van een vrouw houdt òf niet? vroeg hij eenigszins gewaagd, toch lichtelijk charmeerend.

- Ja, zoo ongeveer. Vindt ge 't zelf niet?

Ze stonden tegenover elkaar met diskussie-grage oogen, zij met de lenige welving van haar mogelijk ietwat te rijpe vormen en hij in zijn onverschillige, onverzorgde kleeding maar met het braveerend, uitdagend gezicht van gezondheid, twee geheel verschillende wezens, die juist in dit afwijkende aantrekking vonden. Terwijl zij, door eigen aanlokkelijkheid gestreeld, haar gevuld lichaam wat achterover neeg, zoodat het licht op haar glinsterende oogen en matte teint, viel, keek ze hem aan, en hij maakte zichzelf de opmerking, dat zij zelfs in dat effen zwarte kleed er smaakvol uitzag. Daar lag in snit en plooi een voornaamheid en jeugd, nauwelijks te vereenigen, en de renaissance-eigen-gekantwerkte kraag, met weliswaar echt vrouwelijke fouten, ondoorgevoerde lijnen, grillig geplaatste motieven, vertoonde in elk geval een dessin dat niet in een winkel te koop was, en haar draagster distinktie verleende.

Voor 't eerst van zijn leven voelde hij, terwijl hij deze eenvoudige, met weinig middelen verkregen, maar toch verfijnd-verzorgde kleeding in welgevallen van zijn artistiek begrip bekeek, dat hij er zelf nonchalant en slordig uitzag.

Een licht odeur steeg van haar op, maakte haar aanwezigheid nog aangenamer, terwijl zij schertsender wijze spraken. Mogelijk was dit nu de vrouw, die hij zich wel eens fantaseerde: mooi, artistiek, intelligent!

't Ging vlug door zijn hoofd, maar hij verwierp het dadelijk. Hij wilde toch geen vrouw, dacht aan geen trouwen, had te voldoen aan andere dingen.

Hij keek naar de vrouwen en sprak er graag mee om heel andere redenen, om de zachtwelvende lijn, de pikante uitdrukking der oogen, vaak ook om de zachtere gevoelens en gewaarwordingen. Hij bekeek de vrouwen als een samengaand, deeluitmakend detail van de algeheele schoonheid, zooals hij ook uren kon kijken naar een statige lucht, een vlietend water, een eindelooze hei; elke vrouw was voor hem een deel van 't ruimere begrip vrouwwezen, wat ziel beteekende, terwijl de man zaken, materie weergaf, - en omdat hij later in 't geen wat hij zelf wilde bouwen, hut of paleis, een ziel wilde storten, vond hij elk vrouwenwezen zoo belangrijk. De huizen, die hij zou bouwen, moesten niet materie-mannelijk, maar

zielvol-vrouwelijk, als de eenig echte mensch-aandoening, om de bewoners oprijzen - en nu weer dadelijk de nuchterzoekende man, ging hij op 't gesprek verder in, niet van plan aan een oogenblikkelijke aandoening toe te geven.

- Ja, aarzelde hij nog: Muziek en liefde laten zich mogelijk wel vergelijken, maar ik heb juist bezwaar tegen datgene wat het in ons oproept, het ongebreidelde, het toomlooze, onnagedachte, het zich maar laten gaan, zich laten deinen op akkoorden, die je toevallig beroeren en streelen - zonder tot de kern-zelf door te dringen.

Maar hij voelde hier verkeerd uit te komen door het weergeven van eigen gedachten inplaats van haar vraag te beantwoorden. Daarom liet hij ras erop volgen: Och iedereen *schwärmt* tegenwoordig voor muziek. 't Is een razernij. Ze loopen als dollen naar elk koncert, zitten daar gedachteloos, gevoelloos te luisteren, bijna te gapen, maken zichzelf wijs dat ze muzikaal zijn.

Zij schaterde het fijntjes uit van lachen, dat hij zoo gezellig van de hak op de tak sprong, van zijn filosofisch intermezzo, waar ze hem nog niet op kon antwoorden, tot reëel bekijken van daagsche dingen kwam. Ze wist heusch niet, dat hij zoo kon overdrijven.

- Maar is 't dan zoo niet? drong hij aan, niet kwaad wordend om haar oningehouden lachen. Is het dan geen mode al dat muziek-geflirt?

- Nee, zei ze opeens ernstig. Ik hoû van muziek, omdat men zich daarin geheel kan geven, wat anders in woorden maar benaderen zou blijven.

- Voor u als beoefenaar.... ja.... daar kan ik mij indenken. Maar, liet hij nu ontwijkend erop volgen, want hij zag haar strijdvaardig-rood worden:

- Eigenlijk kan ik maar gebrekkig erover oordeelen. In geen enkel opzicht ben ik muzikaal!

- U niet muzikaal? viel ze spottend in. En zooeven maakt u mij een kompliment, dus een vleierijtje van niets!

Zij keek hem aan uit de hoogte als een moeder haar kleine jongen, die een berisping verdient.

Van Reelen, voelbaar op z'n vingers getikt, zei een weinig geprikkeld:

- Met uw verlof, men behoeft niet zoo erg muzikaal te zijn om stukken als Grieg's Lente te kennen en iets erover

te zeggen. Nu slaat u mij toch al te gering aan. En dán, vleien en lieve woordjes uitdeelen ligt niet in mijn aard.

Zij wilde al scherp antwoorden, zeggen, dat heb ik wel opgemerkt! Maar ze hield zich in, ook al omdat hij in geraaktheid voortging:

- Zie eens aan, zei hij, als ik zeg niet muzikaal te zijn dan bedoel ik daarmeê, dat ik geen instrument bespeel, geen viool, zelfs niet zingen kan, mijn eigen volkslied niet....

- O, o! riep ze uit.

- 't Is waar.... mijn stem is om brand te schreeuwen....

Ze moest om die openhartigheid lachen, zei toen vergoedigend:

- Die niet kunnen zingen zijn er honderden.

- Best.

- Maar ik maakte ook geen bijzondere studie ervan....

- Zijn er ook genoeg?

- Jawel, maar wat blijft er dan over? Niet veel. Alleen ooren en gevoel om te onderscheiden of je de klanken aandoen, in 't hoogste geval het flair om virtuositeit van sentiment te onderscheiden.

- Maar dat is veel, eigenlijk alles, viel zij in. 't Is de hoofdzaak.

- Hum, zei hij, zich niet van zijn stuk latende brengen door haar bijvallen. Zeker, er zijn menschen die ook zonder studie er komen. Wat voor een artiest waar is, kan ook voor een leek gelden. Maar dat blijven toch maar uitzonderingen. Gewoonlijk praten die koncert-loopers elkaar na, vinden mooi wat anderen mooi vinden of gaan uit reaktiezucht er tegen in. Zij schreeuwen en geuren allen met muziek. Snobisme! En omdat de meesten niet meer ervan weten dan ik, mogelijk nog minder ervoor voelen, en toch de allures aannemen, staat het mij zoo tegen.

- Dus uit reaktie, uit zucht van kontradiktie?

- Dat is niet precies het woord!

- Tóch wel, plaagde ze. Het lijkt er wat op.

- Nee, ik vind 't gewoon dun, als je er niets voor voelt en toch je zoo voordoet, alleen omdat het goed staat!

- Maar u houd dan toch van muziek, riep ze nu levendig uit.

- Ja en neen, spotte van Reelen terug, maar dat heb ik toch al gezegd.

- Waarom prees je dan mijn getokkel? herhaalde ze nu driest, bijna uitdagend.

Hij raakte door het direkte van de vraag een weinig in verwarring, zei alleen: Ja hoe moet ik dat nu uitleggen? Hij kon 't ook niet uiteenzetten wat hij in haar onberedeneerd gaan zitten voor de piano had gezien, wat hij in dat wildopstormen van klanken voelde, wat het zachtroepende klokjesgespeel van Grieg's Frühling hem tegemoet tokkelde. Hij wist het wel bij benadering, dat zij met die muzikale greep heftig tot hem had gesproken, dat dit eigenlijk een uitbarsting was van haarzelf, een kontrast met haar eigenst innerlijk. Maar hij kon zich vergissen, wilde zelfs dat hij zich vergiste, kon het dus niet zeggen.... draaide er dus omheen.

- Nu? zei ze terstond, hem glinsterend aankijkend met haar groote oogen, die zich nog schenen te verwijden.

Hij wist er zich niet uit te redden, haalde bij wijze van verontschuldiging de schouders op, antwoordde toen:

- Heel gewoon, ik vond het mooi!

Ze keek hem ongeloovig, toch half-voldaan aan, spotte toen:

- Dat is geen argument!

- Goed. Beschouw het dan als een kompliment!

Zij kon, als vrouw, hierop redelijk niet tegen hebben, 't was een galante manier om het dispuut te sluiten, waarbij zij de sterkste bleef. Maar zij vermoedde dat hij over muziek nog anders dacht, zich niet verder wilde uitlaten - en dat prikkelde haar. Zij zag evenwel geen kans op het onderwerp terug te komen - en vlot, in een enkele tirade, zonder ademhalen, vol extaze en vervoering riep ze:

- O, ik hoû zooveel van muziek, van den val en den storm der akkoorden, van de parelfijne nuancen, van het direkt-aansprekende in elken aanslag, het vervloeiend-kwijnende in den naklank - en als ik 't van anderen hoor, van een gevoelvolle enkele, een solist òf van een goed-geschoold orkest, dan is het of honderde stemmen in mij spreken, of er een heksensabbat, een levensbegenadiging, een nieuwe geboorte in mij plaats heeft. Telkens als ik goede muziek hoor voel ik mij beter, reiner, gaver, is het of alles meer in mij samenstemt, meer bevredigt, mijn beter ik naar buiten komt. Na elk geslaagd koncert dat ik bijwoon, ben ik een ander mensch.

Zij rekte zich in hare vervoering uit, alsof zij de extaze niet tegen kon houden, geen woorden genoeg wist te vinden om zich uit te spreken, kruiste de vingeren als in vereering - en voor een oogenblik bedwelmd, meegesleept door haar woordenvloed, die was als een heilige ontboezeming, zweeg hij, niet wetend wat te antwoorden.

Maar dra voelde hij zijn zucht tot tegenspreken weer wakker, vroeg nu licht sarkastisch:

- Dus, muziek een soort begeestering, een verdooving?

- Ja, viel ze hartstochtelijk in, Noem het verdooving, bedwelming, zoo ge wilt. Dàt hebben wij menschen nu en dan noodig!

- Maar dit is juist wat ik niet wil en niet noodig heb, riep hij nu ook heftig. Ik wil mij niet laten verdooven, ik wil weten, klaar weten, en naar dat weten zuiver mijn weg vervolgen, niets aan het toeval overlaten.

- Het toeval komt toch, viel zij nu ook sarkastisch, bijna profetisch in, zonder den ernst van haar eigen woorden te beseffen, en zij herhaalde het nog eens: het toeval komt toch!

- Dat kan wel, antwoordde hij onwillig, maar ik zal er in elk geval zoomin mogelijk aan overlaten.

- Je bent een verstandsmensch, een pure verstandsman, zei ze nu plots driftig.

- Dat kan wel, antwoordde hij weer.

- Een raadsel ben je, een mannelijke sfinks, want bij al je verstandelijkheid zit je vol gevoelerigheid. Onbegrijpelijk, niet te vatten!

Hij boog zijn hoofd, alsof hij een kompliment ontving en dit ontwapende haar. Zij moest zich voor haar eigen drift schamen, want ze waren toch vreemden.

Van Reelen raadde zoowat haar gedachten, zei luchtig, om 't gesprek nu af te breken en in vrede te scheiden:

- Weet u, in welk geval ik bijzonder van muziek hoû?

- Hoe kan ik dat weten? lach-schertste ze terug.

- Wèl, maar ik zeg op voorhand, 't is erg banaal.

- Goed!

- Wel ik hoû van muziek, ben er voor gestemd, 's avonds na den maaltijd in 'n gemakkelijke stoel, met 'n kleintje koffie en n' likeur erbij, vrij van gedachten en van zorgen, met niets om te denken wat je kwelt -

en dan je heelemaal laten gaan op de tonen van een klein orkest, uitsluitend kunstenaars, waar de een niets aan den ander kan overlaten, ieder het hoogste moet geven - en waar ze samenstemmen, omdat ze elkaar kennen, niet dus 't vak alleen, aangeleerd en gedrild, maar ook met veel van henzelf erin, zoodat je 't geheel kunt genieten en elk afzonderlijk volgen, zonder je in te spannen.

Zij dacht even na, zei toen:

- Natuurlijk hoû ik óók daarvan! 't Is een verfijnd genot: kopieus diner, kleintje koffie, likeur, de fijne havanna heb je vergeten, - en dan zonder gedachten om je hoofd, met andere woorden: de genotstemming!

- Ja, juist de stemming!

- Dan zijn wij 't eens, alleen met dit verschil, dat bij u de stemming er eerst moet zijn, terwijl bij mij muziek voldoende is om stemming op te roepen.

- Gelooft u dat, vroeg hij fijn-sarkastisch, gelooft u werkelijk aan dat groote verschil?

Zij aarzelde, door zijn besliste toon in de war gebracht, al wist ze niet waar hij heen wilde. Eenigszins ontwijkend zei ze toen maar:

- Groot en groot is betrekkelijk, in elk geval is er onderscheid.

- Jawel, dàt neem ik aan, maar wat u bedoelt is wat anders. Er zijn menschen, die door temperament vatbaar zijn en anderen die om niets voelen, maar er zijn ook - en nu laten wij de snobs er buiten - die veel aan hun hoofd hebben, iets willen bereiken waarin zich de gedachten telkens kruisen, zich opstapelen, zich verdringen - en voor zulke menschen is de kalmte, de stemming eerste vereischte. Om van muziek te genieten hangt het er van af of je niet door wat anders in beslag wordt genomen.

Zij keek een weinig ongeloovig, begreep die redeneering niet goed, zei: men is muzikaal of niet.

- Meen je dat in ernst, vroeg hij nogmaals, nu zéér sarkastisch.

- Ik kan 't mij niet anders denken.

- Wel, als ik vragen mag, bent u wel eens verliefd geweest?

- Wat?.... hoe meent u dat?

- Pardon. Een beetje onbescheiden..... was niet de

bedoeling. Dan wat anders. Gesteld, uw of mijn vader heeft zijn been gebroken, uw moeder is dood, ge valt zelf uit het raam, ge hebt honger, ge bent zonder brood, ge wordt vervolgd voor valsche handteekening enzoovoort, enzoovoort, gelooft ge dat ge in de stemming zoudt zijn een andante van Beethoven aan te hooren?

- Niet dadelijk,.... maar muziek zal je verzachten.

- Dat bedoel ik niet. Ik vraag alleen of ge bij al die gevallen zou genieten van een koncert. Probeer maar eens als je iets werkelijk hindert, als je razend verliefd bent of wraak in je hart zit, je zelf met muziek te sussen, probeer het maar, 't zal je niet gelukken. 't Hangt dus van omstandigheden af. En waar nu de meesten die met muziek dwepen niets aan 't hoofd hebben, menschen zijn die geen zorgen kennen, vinden ze dat hoofd er dadelijk gereed toe - en die lui schimpen dan op anderen die vooruit moeten, meenen, omdat ze naar koncerten kunnen loopen, op een piano tokkelen, kritieken lezen, dat ze fijner besnaard zijn, hoogere *Bildung* hebben bekomen. Dat is mijn meening en daarom kan ik maar betrekkelijk van muziek genieten, alleen dàn, als ik vrij ben van alle plannen, van alle muizenissen.

Zij keek wat vreemd op, voelde zich overbluft door de zekerheid, de ernst, 't klemmende van zijn spreken. O, 't was zeker, zij stond hier tegenover een man, die uit ondervinding sprak, zijn deel ruim meê kreeg van de vele ergernissen, die mogelijk strijd voerde met zichzelf, met zijn kunst, met zijn verhoudingen, een man die heftig dacht, omdat hij reeds veel had geproefd, en toch nog weer idealen kweekte, en zij was een vrouw die totnutoe alleen maar leefde voor zichzelf, zich niet wilde vervelen en dus de dingen ook anders bezag. Maar wat had dit alles met muziek te maken?

- 't Kan waar zijn, zei ze na een poosje, en 't is ook eigenlijk niet te bestrijden, maar als 't mij ooit tegenloopt, hoop ik juist in muziek mijn troost te vinden.

- Zeker, u bent een gelukkige, een bevoorrechte, maar denk eens aan al die menschen die nooit muziek leerden, of die nooit er toe kunnen komen.

- Nu komt u in mijn schuitje, want ik zei toch: muziek veredelt.

- Jammer dat zij er van profiteeren die er geen behoefte aan hebben.

- En de anderen zouden er niet de stemming toe hebben, vergoelijkte ze.

- Zoo kunnen wij gemakkelijk aan de gang blijven.

- Ja, zuchtte ze, 't is nog ver van volmaakt en dan, wat u zegt van muziek is van toepassing op alle kunst.

- Ja, zeker, dat is het! Eerst als de verhoudingen, de omstandigheden gunstig zijn, als je middelen hebt, of ruim wordt betaald, kun je aan 't andere denken.

Zij waren voor 't oogenblik uitgepraat, voelden als ze doorgingen op ander terrein te komen, keken beiden eens rond.

In 't kleine salonnetje was niemand meer, allen reeds naar boven, de lamp afgedraaid.

- Hoe laat hebben we 't al? vroeg ze nu, keek meteen op haar horloge.

- Ja wel, tijd van uitscheien, viel hij schertsend bij. Al over half tien, en in de bergen dien je vroeg te gaan slapen.

Zij zocht in 't halve donker naar haar boek, kwam terug, gaf hem de hand, die hij maar vluchtig aannam, zei toen: tot morgen!

Zij ging door 't salonnetje, hij door de eetzaal - en in de gang, bij de trap waren ze weer tegenover elkander. Onwillekeurig bleven ze even staan, spraken over 't weer, namen toen al pratend gelijk de eerste treê naar boven. En nu zij, naast hem, de withouten trap op ging, die kraakte onder beider gewicht, voelde zij sterk, dat zij eerst aan 't begin stond van wat hij reeds doorworstelde, dat zij mogelijk van hem veel kon leeren, omdat zij ook eens zelf zou moeten aanpakken, want haar kapitaaltje verteerde.

Zij zag hem naast haar, zoo breed, zoo vierkant, en in zijn vasten, mogelijk wat zwaren tred lag een durf, een kracht die alles aankon - en toch tegelijk in strijd was met zijn woorden, waaruit met bewustheid het gevoel sprak. Hoe geheel anders had zij hem eerst gedacht!

Zij zag en voelde zich naast hem vrouwelijk-klein, hoewel ze, nevens grootere, forschere mannen dan hij staande, die gewaarwording nooit had ondervonden. 't Zat hier niet in 't lichaam, maar in de robuste kracht van zijn toch zoo open wezen, een artiestenziel, maar ongekultiveerd gebleven in zijn

zoeken naar 't ware, het schoone, met al zijn gedachten en manieren onafgeschaafd, een type, waarvan zij vroeger als vertroetelde vrouw afkeer voelde, maar die haar nu aantrok, mogelijk door het gezond-krachtige in heel zijn bewegen.

Als in een vagen duizel bleef zij zwijgen, geheel overgegeven aan haar gewaarwording, die zij totnutoe niet kende. Heel haar spotzucht en zich-hooger-voelen waren verdwenen in zijn nuchter-scherp, logisch redeneeren.

Zij waren boven, zeiden:

- Goeden avond!

- Wel te rusten!

Bij 't uiteengaan keek ze hem op het slecht verlichte portaal maar even aan, schoof toen dadelijk door naar haar kamer. En onder dit vlugge loopen, snel in haar kamerdeur verdwijnend, voelde ze licht de reaktie komen, zag zij weer sterk het grovere, bijna aanstellerige, het op zichzelf alleen vertrouwend-positieve, dat zij in geen enkel mensch kon lijden, óók in hem niet. Maar tusschen deze verstands-aantoetsing blauwden weer voor háár op z'n weinig-besliste, bijna kinderzachte, dwale-oogen die van geen positiefheid spraken. Een vreemde verschijning, zei ze zich, bijna luide. Enfin, toch prettiger zoo'n Hollander te ontmoeten, waarmeê je je kunt onderhouden en die ongeveer op je eigen niveau staat, dan om te gaan met de gewone hotelmenschen, die niet verder praten dan over 't weer, het eten en de kleeren. En die man had ze nu voor een Lebemann, een vrouwengek aangekeken? Nee, als ze niet beter wist te raden, kon ze haar menschenkennis wel in een hoekje zetten.

Zich nu in de koude kamer vlug ontkleedend, bleven deze kruisende gedachten haar bij.

De waaierige vlam van de kaars maakte grillige spelingen op den kalen wand - en buiten dreef de maan bleekerig in waterwolken, een maan zoo bleek en uitgeweend also zij in haar eigen schijnsel zou verdrinken. Zij opende het venster, zette het op een kier, om ook 's nachts frissche luchttoevoer te hebben, te kouderig om de zonneluiken nog dichte klappen.

Even keek ze, staarde ze naar de maan, zoo mysterieus in de vele vlokkige wolken-vervloeiing samengedreven, schoof toen onder de dekens, niet voornemens nog lang er over na te

denken. Wat hij vanavond over muziek beweerde mocht waar zijn, daarom zou zij geen ziertje minder ervan houden. Muziek is en blijft toch maar 't eenige waaraan men zich geheel kan geven en waarin al de verdrietigheidjes verdwijnen!

Hiermee schudde ze al de zwarigheden van zich af. Alléén, ze zou wel willen weten wat hij van haar dacht. Want hij is wel een vreemde man, maar toch, als het er op aankomt, weer niet vreemder dan een ander. In zeker opzicht zijn alle mannen gelijk! En dit had ze wel gemerkt, dat hij graag met haar als vrouw praatte. Zijn gesprek van straks, ook van vanmiddag, hun wandelen langs den weg tot aan Sundlauen en zijn eerste kijken, bijna fikseeren, leefden tegelijk voor haar op, gaven haar een andere sensatie, waarbij dat ernstige, dàt tikje sociale verzwond. Zij zag hem liever als de luchtig-ongesjeneerde, open schilder met zeemans- en viveurs-manieren en dwale-oogen dan als de naar eenheid zoekende bouwmeester, positief en vol ernst, die alles met gelijke deelen in elkaar wilde zetten, zooals hij zich nu vanavond ontpopte, en haar daarmeê overrompelde.

Buiten lag de maan nog altijd te drijven in een zee van trage waterwolkjes en ze tuurde naar 't schoone en weemoedige van dit verschijnsel, vereenzelvigde het met haar eigen toestand, tot ze in die weenende manelucht opnieuw de dwale-oogen zag en met vage vreemde droomen indommelde.

G. VAN HULZEN.

(*Wordt vervolgd.*)

Sonnetten.

I.
Ruischen.

Ik hoor de vleuglen van Gods englen suizen,
Ik hoor het ruischen van den levensboom,
Ik hoor het bruisen van mijn levensstroom,
Die wild verbreekt zijn wil-gebouwde sluizen.

Ik loop door 't leven, luistrend naar mijn droom
En voel me een vreemde in alle menschenhuizen.
O bouw me in 't woud, heel ver van 't wegen-kruisen,
Een stille hut, waar vlucht mijn wereldschroom!

Waar wreede kreten niet mijn ziel beëngen,
In 't rein mysterie waar 'k mijn leve' aan wijd,
Laat boom en vogel melodieën mengen
In 't ruischlied dat mijn hartklop begeleidt,
Tot de Engel Gods komt blijde tijding brengen
En 'k ruischen hoor de zee van de Eeuwigheid!

II.
Boschlaan.

Mooi glooit de laan, ruigbruin van beukenoten,
IJlblond van donzig bloeiend bermengras,
Droefgroen van mos, blijblank van repen glas
Der wagensporen watervol als sloten.

Rouwviolette in wee versteven plas,
Golft sombre hei gevlekt met denneloten,
Langs de oude laan, die veilig houdt omsloten
Het woud met boomen trouw, uit heldenras.

De beuken rijzen boven 't laag krioelen
Van needrig mos en kruipend heidekruid
En nijdvenijn'ge bonte paddestoelen.

Zoo zendt mijn ziel met heimwee-ruischgeluid,
Om d' adem Gods in 't hoogste loof te voelen,
Haar droomeboomen boven 't leven uit.

III.
Hoogvlak.

Ik blik verwonderd neer van 't hoogvlak: was
Dat ijl klein bosch mijn heilig smartewoud,
Waar 'k handenwringend doolde in donker? - Stout
Beklom den berg spiralend de enge pas.

De reine wind der hoogte omwaait me en goud
Van middagzon uit blauwen hemelplas
Verblindt mijn blik, die weg zich wendt al ras
Van 't kleine bosch, vol rouwen dat mij rouwt.

Armzaalge boomgroep! kinderspeelgoed-tuin!
De kruinen wuiven, suizlend droeven groet.

In d' afgrond rolt een brokje rotsepuin,
Als eenig antwoord van mijn trotschen voet,
Die hooger stijgt, naar d' ijsbekroonde kruin,
Waar 'k wel van weet, dat ik er sterven moet.

IV.
Zomerwolken.

'k Zag in de wolke' op sneeuwen peluw droomen
Een blanke moeder, d' eng'l omhelzend teeder,
Die lachend haar in de armen lag - een veder
Voor dartlen wind, die stoeide in lindeboomen,
Hun reine rust verstorend, maar geen vrede er
In 't wild geruisch der blaadren en 't aromen-
Offer, die ziel der linden, vindend, komen
Zag hij de wolk en vond een spel, een wreeder.

Hij roofde 't kindje uit moeders hemelarmen
En joeg het voort, tot ver het was verdwenen,
Naar zeeëzustren vluchtende om erbarmen.

Ik zag 't gelaat der moederwolk versteenen.
- ‘O booze wind! wie zal mijn kind nu warmen?’
En 't wolkemarmer smolt in regenweenen.

V.
Herfstland.

Langs wege' en velden vrede lang verloren
Zocht ik alom, mijn vrede rein van vroeger.

Blankbleeke hemel zilverde op een zwoeger,
Die blonde garven bond van haverkoren.
Een ploeg - vaalbruin de plunje van den ploeger -
Met rosbruin paard groef paarsigbruine voren.
En vrede rein, door 't leven niet te storen,
Zweefde over 't land. - Alleen mijn onrust kloeg er.

De boonen bloeide' als violette vlinderen,
Lupine-aroom doorlentte zoel de luchten.
Die rijpe herfst kon niet mijn wee verminderen.

In 't holle boschpad bukte om beukevruchten
Een zingend troepje zilverblonde kinderen. -
Langs velde' en wegen deed mijn leed mij vluchten.

VI.
Geknakte rozelaar.

Hoe roert mijn ziel die trouwe rozelaar,
Die, stormgeknakt, vol milden bloeienswil,
Mijn kerkhofsomber, groeve-kelderkil
Hoveken troost met rozen wonderbaar!

November streng maakt alle boomen stil,
Die zoevend kloegen, droeve om 't kranke jaar.
Hij zond tot moorden Noordewind met klaar-
Blauw zwaard naar 't bosch, dat wachtte in bang getril.

De grond, staalhard, van bladen geel en bruin,
Voor koning Winters intrêe rijk tapijt,
Kreunt schril van koû. - Maar, stervende in mijn tuin,
Bloeit nog, met wreedgeknakte ranke', en wijdt
Den Herfst de leste bleeke bloem, die schuin-
Geslagen boom, ál geve' en teederheid.

VII.
Doode-droom.

Ik droomde: ik lag in de enge doodekamer,
Woordloos en roerloos en ik hoorde, wakker,
Den voetstap naadren van mijn levensmakker,
Die knielde op 't graf en weenend riep mijn naam er.

Veel weeldeweeke liefdewoorden sprak er
Zijn bleeke mond met teeder wee-gestamer.
Hoog zwol mijn hart en klopte in fel gehamer,
Wijl 't wou doorboren baar en doodenakker.

Ik voelde zoel de zoete woorden leken
Tot waar ik lag in machtloos medelijden.
Ik kon mijn kerker noch mijn zwijgen breken.

O kom, in Levens goudbebloemde weiden,
Die kozewoorden van mijn droom nu spreken,
Aleer ons baar en kerkhofaarde scheiden!

VIII.
Moedeloosheid.

Ik strek geen hand, de wereld te hervormen.
Het Recht-der-sterken heeft mijn Hoop vertreden.
In waze-oase ligt mijn dood Verleden,
Dat Babel bouwde om 't Godsrijk te bestormen.

Ik strooide als offerrozen voor den wreeden
God van het leven, Heer der noodlotsnormen,
Geen prooi voor zegewage' en kerkhofwormen,
Maar 'k zwelgde ook nooit in moeder-zaligheden.

Ik voel de zee van 't eindloos Niet verslinden
Mijn levenseiland waar, door 't Lot gevangen,
Mijn jong Verlangen zingend zich liet binden.

Zóo slinkt de kust al dat mijn groot Verlangen
Op de enge plek geen ruimte meer kan vinden
Voor de engelvleugels, die hij droef laat hangen.

IX.
Kogelregen.

Ik droomde: rond mij ruischte een kogelregen.
En vluchtend voelde ik zoeven door mijn haren
De wind van reuzige engelvleuglen, staren
Zag 'k engeloogen tusschen wolkenvegen
Bloedrood. En 'k hoorde een stem: - ‘Hoe vliedt ge uw waren
Vriend en verlosser? dwaze, op álle wegen
Vallen mijn kogels, vellend wie als zegen
Aanroepen Dood, die ál zal openbaren.

‘Mijn broeder Waan, uit teeder mededoogen,
Laat tusschen heeml en aarde een nevel zweven
Van kleure' en vormen wisslende al naar de oogen,
Maar lokkende elk met eigen doel van streven.
Wie 't leven mint vertroost die lieve logen.’

Doch ik zag Dood als eenig doel van 't leven.

X.
Onttroning.

1.

O God, voor wien ik knielde in 't stof! ik daag u,
Uw daden smadend, vóor mijn richterstoel.
Ik wend me in trotsch verachten, streng en koel,
Tot u dien 'k sloeg in boeien en ik vraag u:
- Toen ik u wijdde heilig rein gevoel,
Waarom was hoon mijn eenig loon? Ik klaag u,
Ontrouwe koning, aan, zie, ik verlaag u
Van heer tot slaaf, die zwijgend dien' mijn doel.

O God van smart! niet *ik* heb trouw bevonden
Uw liefde! ik kuste weenend bang uw rôe,
Die droop bloedrood van mij geslagen wonden
En 'k bad lafhartig: - ‘Zalf mijn wonden toe!’
O God van tranen! God van rouw en zonden!
O wreede God! ik ben uw heerschen moe.

2.

Zalfde *ik* niet zelve, in vrome extase-tijden,
U tot mijn God? strooide *ik* niet zilvervuur
Van sterren op uw kleed van heeml-azuur?
Liet *ik* de zon niet in uw handen glijden?

Bouwde *ik* niet zelve een hooge blanke muur
Van godeschroom, om nooit uw sfeer te ontwijden
Offerde ik U niet myrrhe van mijn lijden
En goud en wierook van mijn liefde puur?

Loofde U mijn zang niet? Eerde ik niet uw boden,
Schoonheid-in-liefde en Melodie-in-leed?
Thans neem ik weer uw zwaard, dat mij kon dooden,
Uw koningspurper en uw sterrenkleed.
Ik stoot uw troon in 't rijk der valsche goden,
'k Versmijt uw kroon, gelijk gij mij versmeet.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

De vrouwen der boeren.

't Was op een Zondagavond, een van de weinige in den zomer van 1902, waarop 't een genot was in de open lucht te vertoeven, toen uit Londen een Reuter-telegram het bericht bracht, dat de Boeren-afgevaardigden, te Vereeniging vergaderd, besloten hadden zich over te geven. Op de redactie-bureaux was dadelijk daarna alles druk in de weer: er werden bulletins gemaakt, er werden beschouwingen saamgesteld voor het Ochtendblad. Was 't te gelooven, wat Reuter zoo pertinent seinde? Was het woord ‘surrender’ in het telegram niet gevloeid uit dezelfde pen, die zoo menigmaal van een Boeren-overwinning een succes voor de Engelsche wapenen had gemaakt?

Van de honderden welke dien Zondagavond de bulletins lazen, waren er geen tien, die konden aannemen dat een juiste voorstelling van zaken tot hen gekomen was. En van de tienduizenden, die den volgenden morgen kennis kregen van het alarmeerende bericht, dat in Londen's straten tot zoo onstuimig feestbetoon had aanleiding gegeven, waren er geen duizend overtuigd, dat hun ditmaal geen rad voor de oogen was gedraaid.

Daarna zijn achtereenvolgens gekomen de depêches, die zelfs den meest verstokte wel aan het twijfelen moesten brengen. De vredesvoorwaarden werden bekend, maar ook daarbij deed zich hetzelfde ongeloof gelden. Toen is men zich gaan vastklemmen aan de verwachting, dat er wel geheime clausules bij de overeenkomst zouden zijn, dat wanneer de gansche toedracht bekend werd men wel zou zien, dat de

Boeren betere voorwaarden hadden bedongen dan men den Engelschen bij de voorbereiding van hun kroningsfeesten kon meedeelen, dat in ieder geval de Kaapsche bondgenooten niet in den steek zouden zijn gelaten....

Eindelijk leerde men de werkelijkheid kennen. Een hevige, een bittere ontnuchtering is zij geweest. Nu zijn wij haar langzamerhand te boven gekomen, nu wordt het oordeel billijker, nu ziet men in dat wat men van de Boeren had gedacht en verwacht slechts had kunnen komen van menschen, zooals men zich die denkt in een ideale wereld; nu beseft men, dat de Afrikaner wel dapper is en wel volhardend, maar dat die eigenschappen ook haar grenzen hebben; nu herinnert men zich weer beter, hoe dat kleine volk geworsteld heeft tegen den kolos en daden verricht heeft, waarvan de weerga slechts te vinden is in de helden-tijdvakken der oudheid. Men heeft van de Boeren, terwijl zij afgesloten waren van de buitenwereld, figuren gemaakt zooals onze aarde ze nergens kent. Men heeft hun een sprookjesachtige onoverwinnelijkheid toegedicht.... men heeft de werkelijkheid uit het oog verloren, omdat men zich niets anders wilde voorstellen dan dat zij zouden vervullen de profetie: Afrika voor de Afrikaners, de Engelschen gedreven in zee.

Het inzicht van dit alles is gekomen onder den kalmeerenden invloed van den tijd. Maar daarmee is niet weggenomen het feit, dat de schrijvers over den heldenstrijd der Boeren weken hebben gekend, waarin hun pen, die zooveel kolommen had geschreven over de eindelijke zegepraal van de zaak van het Recht, haar dienst scheen te weigeren; dat de hartstochtelijke pro-Boeren zich als door een duizeling bevangen voelden; dat men zelfs vrijheid kon vinden harde woorden te richten aan het adres van hen, die toch alles hadden opgeofferd en alles hadden op het spel gezet om hun vrijheid te behouden.

Slechts één groep is er, waarin niemand zich heeft misrekend, één groep, die inderdaad heeft volbracht wat buiten het bereik ligt van den gewonen mensch. Dat zijn de vrouwen der Boeren. Zij zijn in dezen oorlog op de zwaarste proef gesteld, maar schitterend hebben zij die doorstaan; een voorbeeld zijn zij geweest, dat vele mannen niet hebben kunnen navolgen. Den lijdensbeker, die haar aan de lippen werd

gezet, hebben zij tot den laatsten druppel leeggedronken en ook toen nog hebben zij pal gestaan, zijn zij gebleven trouw en onbezweken. Niemand heeft meer van den oorlog geleden dan de Boeren-vrouw. Wanneer de vader en de zoons naar de commando's waren getrokken bleven zij achter in afwachting van wat de vijand over haar zou beschikken. En dit was zeer zelden iets edelmoedigs. In den regel vernielde hij het huis, vermoordde het vee en trok niet weg voordat hij wist, dat niets dan een puinhoop was overgebleven. Vaak ontzag hij zich niet om de weerlooze vrouwen aan te randen. De onder het heilzame regime der Boeren binnen de perken gebleven Kaffers waren maar al te geneigd het voorbeeld van den Engelschman, met wien zij immers onder hetzelfde vaandel streden, te volgen en wat de blanke meesteressen van hen te lijden hebben gehad vormt wel een zeer donkere bladzij in de beschavingsgeschiedenis. Daarna zijn duizenden vrouwen en kinderen saamgepakt in de beruchte concentratiekampen, waar de dood ze heeft weggemaaid en waar haar lijden moest dienen om den man of den broeder in het veld tot ‘ingeven’ te nopen.

De mannen met de Mausers leidden wel een moeilijk bestaan, omdat zij voortdurend werden opgejaagd en de uiterste behoedzaamheid in acht moesten nemen om niet in handen van den vijand te vallen, maar hun leven is niet te vergelijken geweest bij dat der vrouwen, die aan de willekeur van Tommy Atkins waren overgeleverd. Er waren mannen, die zich hadden leeren schikken in hun bestaan, maar met geen enkele echte Boerenvrouw is dat het geval geweest. Zij hebben verreweg het zwaarste juk te dragen gehad. En door dezen oorlog zijn er dan ook meer vrouwen omgekomen dan mannen gesneuveld.

Niettemin zou ook thans nog de strijd voortduren, wanneer de vrouwen over de vernederende voorwaarden van Vereeniging hadden te beslissen gehad. Toen de overeenkomst was geteekend, eindigde voor haar het helle-bestaan; zij konden haar plaats weder gaan innemen in het, helaas, zoo sterk gedunde gezin; zij waren verlost van het onmiddellijk bestuur van de grootste vijanden van haar volk. En toch vernemen wij, dat 't de Boeren-vrouwen zijn, die 't het meest betreuren, dat deze vrede zonder vreugde tot stand is

gekomen. Zij hadden niet opgezien tegen nog meer lijden, wanneer de mannen niet hadden opgezien tegen nog langer ontbering. Om den Afrikaner stam voor ondergang te behoeden versaagden de mannen, de vrouwen vreesden niet den dood, wanneer door het rekken van den strijd Engeland ertoe had moeten komen de onafhankelijkheid te erkennen.

Zoo staan die vrouwen daar voor ons, eenvoudig van uiterlijk, niet geleerd, maar met een opvatting van nationaliteit, een vrijheidszin en een opofferingsgezindheid, die ons vervullen met diep ontzag. Haar beter nog te doen kennen, haar te schetsen in haar zeden en gebruiken - ziedaar een werk, waarvoor wij niet anders dan belangstelling kunnen vinden. Over de eenvoudige Boeren-vrouw, die steeds op den achtergrond bleef, bestaat geen omvangrijke litteratuur, maar toch beschikken wij over genoeg gegevens, ook uit onze persoonlijke ervaringen, om een voldoend beeld van haar te kunnen ontwerpen.

Om de Afrikaner vrouw te kunnen begrijpen, moet men hare geschiedenis kennen.

Wij moeten daarvoor teruggaan tot het jaar 1650, toen de 'Vereenigde Oost-Indische Compagnie', in 1602 in Holland opgericht, den scheepsdokter Johan Anthoniesz. van Riebeek met drie schepen, aan boord waarvan zich een zestigtal kolonisten en dertig soldaten, ambtenaren en matrozen bevonden, naar Zuid-Afrika uitzond om daar de vruchtbare gronden aan de Kaap in cultuur te brengen. Den 6^{den} April 1652 kwam deze expeditie in de Tafelbaai aan, waarna binnen enkele dagen met den kolonisatie-arbeid werd begonnen. Het land bleek de moeite ruimschoots te beloonen.

Verreweg de meeste kolonisten waren ongetrouwd, toen zij de verre reis ondernamen. Vandaar dat zij naar het moederland telkens klachten zonden over het totale gemis aan blanke vrouwen in het overigens zoo gezegende land. De Compagnie bleef voor die stem niet doof: om de nieuwe kolonie te helpen 'peupleeren' werd 'door bestuurders uit de weeshuizen van Amsterdam, Rotterdam en andere steden een lichting gedaan van zuivere, deugdzame en eerzame vrouwspersonen en deze werden, doch altijd met haren vollen wil en de toestemming harer vrienden, naar de Kaap gezonden, waar men ze recomman-

deerde aan den Gouverneur van Riebeek.'[1] In het geheel moeten aldus tweemaal vijftig meisjes zijn overgebracht.

Schrijvers, die den Boeren vijandig gezind waren, met name Tromp, de particuliere secretaris van den Staatspresident Thomas Burgers[2], hebben later getracht, de meening ingang te doen vinden, dat deze meisjes of vrouwen meerendeels van verdachte reputatie waren en daaruit werden door hen wapenen gesmeed om het karakter der kolonisten in verdenking te brengen. Aan bewijzen hebben zij 't echter ten eenenmale laten ontbreken. En mocht er al eens een enkele onder geloopen hebben van mindere soliditeit, met Van der Loo[3] mag men zeggen, dat deze van zelf onder den invloed kwamen van het godsdienstig karakter der kolonisten[4].

In April 1697 werd een census van de nederzetting, buiten de ambtenaren der Compagnie, opgemaakt en toen bleek het getal bewoners 392 te bedragen, waaronder 37 vrije mannen, 55 vrouwen en 117 kinderen. Weldra werd dit getal belangrijk vermeerderd als een gevolg van de bekende opheffing van het edict van Nantes: in de jaren 1688 en '89 kwamen in drie reizen ongeveer 200 Hugenoten aan, waaronder verscheidene van zeer achtenswaardige afkomst. Deze emigranten vereenzelvigden zich gemakkelijk met de Hollandsche kolonisten; ook de later aangekomen Duitschers, Noren en Portugeezen losten zich in de Hollanders op zonder een belangrijke verandering te brengen in hun karakter en streven.

Wat deze nieuwe bevolking in het bijzonder karakteriseerde was, dat zij een vermenging met de naturellen-bevolking angstvallig vermeed. Een kaste, geboren uit de vermenging van het blanke ras met de verworpen dochteren des lands, het Kaïnsteeken op het voorhoofd dragende, kon hier niet bestaan. Zoo min als de godgetrouwe Israëliet zich een vrouw

1) De Oude Tijd, 1869.
2) Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde van de annexatie van Transvaal.
3) C.J. van der Loo. Om Leven en Vrijheid! Arnhem, pag. 23.
4) Over de afkomst der Boeren vindt men zeer interessante gegevens in eene brochure van dezen naam, door Dr. H.T. Colenbrander in het licht gegeven op aanzoek en door bemiddeling van het Algemeen Nederlandsch Verbond. Bijzonder interessant is daarin de lijst van stamvaders en stammoeders van Kaapsche geslachten, 1657-1807.

nam uit de tenten der Filistijnen, zoo min dacht ooit een Boer van den ouden stempel eraan de kraal binnen te treden der heidensche vrouw, telg van *the cursed race*[1].

Een eigenschap, die van de Franschen werd overgenomen, was ontegenzeggelijk de voortvarendheid, welke den phlegmatieken Hollanders oorspronkelijk vreemd was. Voortvarendheid in den zin van ondernemingsgeest en lust om zich niet alleen tot het onmiddellijk aan de kust gelegen gebied te beperken. Vandaar dan ook, dat steeds verder naar het binnenland werd doorgedrongen.[2]

Aan die landverhuizing namen de vrouwen ijverig deel, aldus een goede leerschool doorloopend voor de latere groote trekken, noodig geworden om aan den invloed der Engelschen te ontkomen. De komst der Engelsche vloot in de Simonsbaai op den 11^{en} Juni 1795, het verdrag van Amiens en de overeenkomst van 1814, waarbij de Kaapkolonie aan Engeland werd afgestaan, meenen wij hier als bekende feiten te mogen beschouwen evenals de oorzaken voor de verschillende trekken Noordwaarts.

Hoe het leven was dier oude Afrikaner mannen en vrouwen is treffend beschreven door C.N.J. du Plessis[3]. Het is wel een wonder - zoo ontleenen wij aan dezen Afrikaner publicist - dat de eerste nederzetting plaats had aan de spitse punt van Zuid-Afrika. Zij konden niet Zuid- en Westwaarts voortgaan, want daar was de zee - zij moesten landwaarts, vlak tegen de zon op, net als de kleine sprinkhanen. Zoolang zij te voet gingen, trokken zij altoos tegen de zon op en aan dien drang was geen weerstand te bieden.

De Afrikaander is gewend aan een vrij leven; de trekboer is het best in zijn element, wanneer hij kan rondtrekken met zijn ossenwagen en vee en met zijn geweer kan jagen en schieten. Juist als een rooker op zijn pijp, zoo is de

1) S. Kalff. Eene bladzijde Kaapsche geschiedenis (Ons Tijdschrift, 4e Jaargang, pag. 393).
2) Een zeer leerzaam kaartje, waarop de verbreiding der blanken in Zuid-Afrika is aangegeven, vindt men o.a. bij Dr. H. Blink's artikel over 'De Britsche Koloniale politiek in Zuid-Afrika en de vrijheidsstrijd der Boeren' (Vragen van den Dag, 1899, pag. 740).
3) Uit de Geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek en van de Afrikaanders, Amsterdam-Pretoria, 1898, pag. 256.

trekboer verzot op rondtrekken en anders voelt hij zich niet gelukkig. Zoo gaat 't ook met de Afrikaner vrouwen; waar de wagen uitspant, is het voor haar aangenaam; zij gaat dan haar houtjes optellen en zet haar ketel te kook, terwijl de man gauw een springbok gaat schieten. Het is ook tevens prettig voor de vrouw om dan naar een spruit te gaan met de kinderen om de kleederen te gaan wasschen. Het is heerlijk voor de kinderen om daar rond te spelen, op de klippen rond te klimmen om de eieren uit de vogelnesten te halen en straks elk met een vracht hout op den rug naar den wagen terug te keeren. Het is een genot voor de grootere knapen om des nachts de wacht bij de schapen van hun vader te houden en den wolf en den jakhals van het vee weg te schieten. Het is aangenaam voor den vader en de moeder om des Zondags langs den wagen in hun veldtent neer te zitten en daar godsdienstoefening te houden. Het is prettig voor den trekker om aan zijn medetrekker mee te deelen, dat de leeuw den nacht te voren een beest van hem heeft geroofd; hij moet dan overkomen om met hem op den leeuw jacht te gaan maken en het dier dood te schieten. Dan zegt de man: ‘Vrouw, ons moet hier een paar dagen overstaan, ik wil eerst voor de kinderen velschoenen maken, hulle is almal blootsvoet, ik zal voor jou in de sloot een bakoven in de wal uitkap en dan kan jij eerst een paar zakken beschuit bak. Ik ziet daar op de vlakte een troep vogelstruisen, ik wil eers zoo een paar mannetjes gaan skiet, dan kan jij weer nieuwe waaijers maak en daar staan ook een mooie boom voor een brypaal. Hansi moet eers een paar span riemen bryen van de wilde bees vel’.

Wanneer men zich goed rekenschap geeft van dezen aartsvaderlijken toestand, dan laat 't zich verklaren, dat in 1836, toen er kans was om aan het Engelsche juk te ontkomen, met blijdschap die gelegenheid werd aangegrepen. Dra hoorde men van alle kanten: ‘Verkoop de plaatsen, maak jukschijven, brei riemen, draai stroppen, koop geweren, verzamel kruit en lood, maak velschoenen voor de kinderen, maak velzadels, ruil goede schietpaarden, vlecht zweepen, brei voorslagvellen.’ De vrouwen maakten velbroeken voor de kinderen: alles was in rep en roer, terwijl vreugde op ieders gelaat te lezen

stond. Afscheid kuieren, danspartijen, trouwen, kinderendoopen waren aan de orde van den dag.[1)]

Zoo werd door vele gezinnen afscheid genomen van het land, waar zij geleefd en gestreden hadden, maar dat nu voor hen bedorven was door de Engelsche heerschappij. Er werd niet gedacht aan de moeielijkheden, die te wachten waren aan gene zijde van de Oranje-rivier en wanneer daaraan al gedacht werd, dan voelde men in zich tevens den moed om die te trotseeren, wijl men dan toch in allen gevalle vrij was.

Van die moeielijkheden hebben de vrouwen ook ruimschoots haar deel gehad en velen harer hebben haar moed zelfs met den dood moeten bekoopen.

't Was reeds begonnen in 1815 bij den zoogenaamden opstand van Slachtersnek. Toen de Britsche patrouilles Jan Bezuidenhout, op wien zij 't hadden gemunt, hadden ingehaald, stond daar naast hem zijne wrakkere vrouw Martha Faber. ‘Laat ons samen sterven,’ zoo sprak zij en terwijl Bezuidenhout het eene geweer afschoot laadde zij het andere. Helaas, eindelijk werd de held door een doodelijken kogel getroffen, waarna zijne zwaar gewonde vrouw werd gevangen genomen. Dit is slechts één voorbeeld van de onverschrokkenheid der Afrikaner vrouw uit het begin dezer eeuw.

Bij den trek onder Andries Hendrik Potgieter (1836) zouden de vrouwen 't nog harder te verantwoorden krijgen. Gewaarschuwd door eenige uit Zoutpansberg terugkeerenden hadden de trekkers zich vereenigd op een plek tusschen de Rhenoster- en Wilge-rivieren (in den Oranje-Vrijstaat), die sedert den naam heeft gekregen van Vechtkop. Daar werd een aanval van de woeste benden van den Kaffer-koning Moselekatse afgewacht, waartoe de wagens, 50 in getal, in een kring waren geplaatst, stevig aan elkaar bevestigd en de openingen met doornstruiken aangevuld. Toen men in dit laager de brullende Kaffers hoorde naderen, reden de Boeren den vijand tegemoet, vuurden op korten afstand een salvo onder hen af, keerden dan snel een eind weegs terug, laadden hunne geweren en herhaalden hunne manoeuvre, tot zij zich eindelijk in den beschermenden wagenburg terugtrokken, van

1) Du Plessis, t.a.p., pag. 265.

waaruit zij de opdringende Kaffers zóó geducht bestookten, dat deze eindelijk met een verlies van 150 dooden moesten aftrekken. Deze overwinning zou zeker niet zijn behaald, wanneer de mannen niet voortdurend door de vrouwen waren aangemoedigd en deze laatste niet zelf zich hadden geweerd door telkens de afgeschoten geweren aan te nemen, ze opnieuw te laden en daarna den verdedigers weer over te reiken. Ook de knapen in het laager waren daarbij behulpzaam; wellicht is niet algemeen bekend, dat de elfjarige Paul Kruger zich onder hen bevond, zoodat deze al vroeg den vuurdoop onderging.[1)]

In Natal waren de ervaringen niet minder hard. Na den moord op Piet Retief en zijn metgezellen (den moord te Umkungunhlovu - 6 Februari 1838) beval Dingaan eenigen zijner regimenten dadelijk Natal binnen te trekken en de zes Boerenkampen aan te vallen. Op den morgen van den 17^{en} Februari 1838, bij het krieken van den dag, overrompelden de Zoeloe-benden het voorste kamp, waar zij een vreeselijk bloedbad aanrichtten. Allen, namelijk 41 mannen, 56 vrouwen, 185 kinderen en ongeveer 250 kleurlingdienstboden, werden door de meedoogenlooze krijgers van Dingaan op de wreedste wijze vermoord.

Het is zeer waarschijnlijk, dat alle Emigranten aan de Oostzijde van de Drakensbergen hetzelfde lot zouden hebben ondergaan, ware het niet, dat één jongeling aan den moord was ontsnapt. Hij sliep bij een veekraal; wakker wordende door het rumoer en bemerkende, wat er aan de hand was, sprong hij op een ongezadeld paard en reed pijlsnel naar de andere kampen om de bewoners te waarschuwen. Met inspanning van alle krachten trokken deze daarop de wagens in laager, terwijl zij zich voorbereidden tot eene wanhopige verdediging. Mannen, vrouwen en kinderen werkten om het hardst. Zij hadden de voldoening, dat toen de Zoeloe's eenige uren later de pas gevormde laagers aanvielen, zij niet in staat waren iets uit te richten en met groot verlies moesten afdeinzen.

Toen de vijand den terugtocht had aanvaard, gingen de Emigranten kijken naar het eerste kamp. Het tooneel daar

1) Van der Loo. t.a.p., pag. 11.

was ontzettend. ‘Het maakte zulk een indruk op mij dat ik mij in tranen bevond zonder dat ik er van wist,’ schrijft de Afrikaander, wiens handschrift door den heer A.G.C. van Duyl in ons land is gepubliceerd. Onder de lijken vond men de lichamen van twee jonge meisjes van 10 en 12 jaar, die, hoewel de eene door 19 en de andere door 21 assegaaisteken waren gewond, toch nog teekenen van leven gaven. Zij werden opgenomen, zorgvuldig verpleegd en leefden nog vele jaren daarna.[1)]

Voor de Emigranten zag 't er intusschen donker uit. In een vreemd land, omringd door een sterken en wreeden vijand, met slechts een onaanzienlijke hoeveelheid provisie, en zeer veel vee verloren hebbende, dat de Zoeloe's hadden meegedreven, was hunne positie een wanhopige. Doch vóór zij zich daarvan goed rekenschap konden geven, moesten zij eerst maatregelen nemen tegen een mogelijken tweeden aanval van de Zoeloe's. Daartoe werden alle kampen in een groot laager getrokken, dat op de best mogelijke wijze werd versterkt door het opstapelen van takken en dorens tusschen de wagens. Toen dit alles in gereedheid was hield men een algemeene vergadering om te beslissen wat er gedaan zou worden. Op die vergadering gingen er eenige stemmen op om Natal te verlaten, doch hiertegen verhieven zich met krachtige stemmen de vrouwen.

Bij de mededeeling hiervan roept Dr. J.F. van Oordt[2)] uit: ‘Ziedaar de ware dapperen van Zuid-Afrika. Van geen wijken wilden zij hooren; neen, het bloed der vermoorden schreeuwde om wraak! En die wraak moest eerst uitgeoefend worden voor men kon praten van Natal te verlaten.’

De ferme taal der vrouwen maakte, dat de enkele weifelaars zich schaamden, en dat men algemeen tot het besluit kwam in Natal te blijven; inmiddels zou dan hulp gezocht worden bij de vrienden aan de Westzijde der Drakensbergen. Van dat besluit heeft men nooit berouw gehad.

1) Het eene meisje, Johanna van der Merwe, bereikte den leeftijd van 70 jaar. Graaf Pfeil heeft haar persoonlijk gekend en met haar gesproken; zij is gehuwd geweest en moeder van twee kinderen geworden. Ook de andere, Catharina Margaretha Prinsloo, heeft een tamelijk hoogen ouderdom bereikt. (Van der Loo, t.a.p., pag. 224.)

2) J.F. van Oordt, Paul Kruger en de opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek, Amsterdam-Kaapstad, pag. 43.

Vier jaren later kwamen de Boeren in Natal in gevecht met de Engelschen. Den 24en Juni 1842 was kolonel Josiah Cloete met een regiment soldaten in de baai van Natal aangekomen en reeds den volgenden dag leverde hij den Boeren slag, waarbij deze het onderspit dolven, zoodat zij genoodzaakt waren op Pietermaritzburg terug te trekken. Wij brengen dit in herinnering om erop te wijzen, hoe deze kolonel Cloete zorgde voor de approviandeering van zijne troepen. Volgens Engelsche getuigenissen beval hij den Kaffers het vee van de Boeren te rooven en bij hem te brengen, die hun ervoor betalen zou. Alleen moesten zij vrouwen en kinderen van de Boeren sparen, indien zij met dezen in strijd geraakten. Daar dit laatste natuurlijk geschiedde werd menige boer gedood, waarna de ruwe wilden, de opgelegde beperking op hunne eigene wijze in acht nemende, de arme echtgenooten geheel uitkleedden, mishandelden en kwetsten.[1)]

Ook hieruit blijkt weder - en wij gelooven dan genoeg voorbeelden te hebben aangehaald - hoe de Afrikaner vrouw in ruime mate de verschrikkingen van den pioniers-arbeid heeft ondervonden.

Wij slaan nu enkele jaren over om het leven te schetsen van de Afrikaner vrouw in de beide Boeren-republieken nog vóór de sterke toestrooming van uitlanders.

Niet gering waren de bezwaren, waarmee de eerste bewoners der Republiek ten Noorden van de Vaal-rivier te kampen hadden. ‘Door het voortdurend trekken, oorlogvoeren en de andere zwarigheden aan het aanleggen van een nieuwe landstreek verbonden - zoo lezen wij in een veelszins merkwaardig boek van twee Afrikaner commandanten[2)] - waren de menschen zeer verarmd en niet altijd van levensmiddelen voorzien. De wilde Kafferstammen noodzaakten door moord- en plunderzucht den Boer met zijne opgegroeide zonen een

1) Van der Loo, t.a.p., pag. 242.
2) Kommandant J.D. Weilbach en C.N.J. du Plessis, Geschiedenis van de Emigranten-Boeren en van den Vrijheidsoorlog. Kaapstad, 1882, pag. 21 en volgg.

groot deel van hun tijd, soms maanden achtereen, in het veld op commando's door te brengen of achter gestolen vee aan te rijden. Nacht en dag moest er gewaakt en geworsteld worden tegen den leeuw, den tijger, den wolf, jakhals, krokodil en nog een aantal roofdieren; en geloof niet, dat de moeders en dochters het bij hare plaatsen gemakkelijk gehad hebben. Want als de vader met de weerbare zonen van huis is met het geweer, komt alles op de achtergeblevenen drukken. Daar is de moeder met de jongere kinderen in het kleine huis met een onnoemelijk getal zorgen. Zij moeten beesten, bokken en schapen oppassen en zorgen, dat deze niet onder het bereik van leeuw en jakhals komen; zij moeten zaaien, boomen en tabak planten, en waterleiden; zij moeten de graaf opnemen en onkruid schoffelen; er moet voor kost en kleederen gezorgd, en als de vader te huis komt van de jacht het vleesch gedroogd en bezorgd worden. Des avonds, de eenige gelegenheid en tijd die er voor de moeder overschiet, leert zij hare kinderen. Onderscheidene malen is het gebeurd, dat de vader na eene afwezigheid van huis de zijnen niet wederzag, dat zij op wreedaardige wijze door de naturellen vermoord waren of dat zij, schandelijk mishandeld, hebben moeten vluchten door bosschen en bergen. Er zijn barbaarschheden gepleegd op menig huisgezin, die mijne pen weigert om te beschrijven. Al deze ellende van moeders en dochters in vroegere dagen geleden in aanmerking nemende, is het voorwaar geen wonder, dat onder het vrouwelijk geslacht, en vooral onder de ouderen van jaren, *de hardste patriotten* zijn.'[1)]

Dit alles wetende, kan men niet zonder aandoening lezen, hoe de nieuwere Afrikaners zich nog van hunne moeders zeer goed herinneren, dat zij altijd over pijn in den rug klaagden.[2)]

Hoe meer het land tot ontwikkeling kwam en in bloei toenam, des te beter werd het lot der Afrikaner vrouw, die zich toen ten minste, al was 't ook maar zeer bescheiden, eenige weelde kon gunnen. Eentonig bleef haar leven echter in hooge mate.

1) Kleeding, godsdienstonderwijs en verlovingsgebruiken uit dezen ouden tijd worden door Weilbach en du Plessis tot in bijzonderheden beschreven. (T.a.p., pag. 23-27.)
2) Du Plessis. Uit de Geschiedenis enz., pag. 355.

Een beschrijving van een Boeren-gezin, zooals dat nog tot vlak vóór den oorlog leefde in districten, die hun isolement hadden weten te behouden, geeft ons Olive Schreiner in de volgende woorden: ‘Nadat de Boer zijn koffie genuttigd heeft, gaat hij met zijne zonen weer naar de kraal om zijn schapen en geiten te tellen en hij staat ze een oogenblik na te staren, als zij met hun nog vochtige huid in de eerste zonnestralen, gevolgd door den Kafferherder, de poorten van de kraal uittrekken. Komen de mannen weer thuis, dan is het zoowat acht uur en wordt het langzamerhand reeds warm; de huisvrouw commandeert nu van uit haar leunstoel om het ontbijt binnen te brengen en de kinderen, die een beetje buiten voor de kraal gespeeld hebben, komen nu ook naar binnen om daaraan deel te nemen. Als er een geit of schaap geslacht is, wordt er geroosterde of gebakken lever en long gepresenteerd en als er geen brood is, dan zijn er ten minste geroosterde koeken of beschuiten van ongegiste bloem en water, of als er ook die niet zijn, krijgt toch ieder een kop koffie met een beschuit, zonder dat men zich daar expres voor aan tafel zet. Tegen tien uur worden de kinderen, als het ten minste warm is, binnengeroepen of gewaarschuwd om in de schaduw te gaan spelen; de luiken voor de ramen worden dichtgedaan, terwijl men alleen nog wat licht en lucht door de voordeur binnen laat komen. De vrouw des huizes verzorgt haar schootkind, maakt of verstelt kleeren en vraagt somtijds haar dochters om maar weer wat koffie te zetten, waarvan een Boer nooit te veel krijgt naar zijn zin. Om twaalf uur wordt het middagmaal opgediend; als dit genuttigd is, worden de ijzeren potten en aarden schotels, waarin gekookt is, door de Kaffer-meid schoongemaakt en gewasschen, en gaat de huismoeder zich vergewissen in de keuken, dat men met de zachte tinnen lepels niet in de potten zit te krabben. Als de meiden met haar werk klaar zijn, gaan zij naar haar kamertjes of hutten rondom het huis; iedereen legt zich te slapen en het huis wordt gesloten.....’[1)].

1) Olive Schreiner, Losse Gedachten over Zuid-Afrika. Haarlem, 1900, pag. 112 en 113.
In dit boekje vindt men nog een aantal bijzonderheden over het huiselijke leven van den Boer.
Voorts vindt men ook een zeer lezenswaardige schets van het eentonig bestaan in Dr. C.B. Spruijt. Engeland en Transvaal. Amsterdam, pag. 8 en 9.

Zoo gleed het leven kalm voort. Maar zoodra bereikte de Boerenwoning niet het gerucht van een of ander gevaar, of met de rust en de kalmte was 't gedaan. Dan toonden de vrouwen, dat zij haar aard ongerept hadden gehouden.

Toen Shepstone den 21^{en} Januari 1877 aan het hoofd van 25 man der Natalsche bereden politie Pretoria was binnengetrokken en de Zuid-Afrikaansche Republiek hare onafhankelijkheid had verloren, begon de eindelooze reeks van onderhandelingen om Engeland tot een beter inzicht te brengen. Twee deputaties gingen naar Europa, brieven en telegrammen werden gewisseld.... totdat de vrouwen zich in den strijd mengden en, het vruchtelooze van verder delibereeren inziende, tot haar mannen zeiden: 'Als jullie nie ga vecht nie, dan gaat ons.'[1]. Dat gaf den stoot tot de groote bijeenkomst op 18 Maart 1879 te Kleinfontein, waar 4000 à 5000 Boeren tegenwoordig waren. Men besprak hier de positie, waarin men verkeerde; de een wist dit en de ander dat; de moedigen beurden de moedeloozen op; de bedaarden redeneerden met de opgewondenen en hielden dezen in toom en - zoo voegt Dr. Van Oordt aan zijne beschrijving der bijeenkomst toe[2] - de Afrikaansche Boerenvrouw, waarvan ieder gereed was om het voorbeeld van Martha Bezuidenhout te volgen, deed haren invloed overal gelden. Evenals na den moord te Blauwkrans in Natal het de Afrikaansche vrouwen waren, die hare mannen verplichtten om het bloed der verslagenen te wreken, zoo waren het de Transvaalsche vrouwen te Kleinfontein, die geen haarbreed wilden wijken van het besluit: 'Het volk moet vrij zijn.'

De oorlog brak uit en weder vlocht hij lauweren om de slapen van de Afrikaner vrouw.

De eerste gebeurtenis in den onafhankelijkheidsoorlog was de overgave van Potchefstroom (18 Dec. 1880). Bij het bestoken van het Gouvernementsgebouw was 't juffrouw Buskes, die de Boeren trouw ter zijde stond. Onvermoeid was zij bezig met het maken van terpentijnbollen om het dak van het kantoor in brand te steken. 'Zij is een kleine teedere

1) J.H. Rovers. De Transvalers en hunne heldhaftige vrouwen, Amsterdam, 1896, pag. 17.
2) T.a.p., pag. 253.

vrouw, maar toch heb ik haar in de uren van gevaar en benauwdheid als een vlug en moedvol mensch leeren kennen,' - dus getuigde Kommandant Weilbach[1] later van haar.

Bij den strijd aan de Natalsche grenzen waren het ook weder de vrouwen - hier maakte juffrouw Uys zich bijzonder verdienstelijk - die naar de commando's gingen, de mannen opvroolijkten en hun moed verlevendigden. En 't is algemeen bekend, dat de overwinning op den Amajuba voor een deel is te danken geweest aan Mevrouw Joubert, die 's morgens om half vijf 't eerst de 'Rooinekke' ontdekte. Mevrouw Joubert, de Transvaalsche Kenau Hasselaar, zooals zij genoemd wordt, is wel een zeer gelukkig type van de Boerenvrouw. Zij 'vatte zelf die voortouw' in de eene en de lange zweep in de andere hand en bracht den ossenwagen door de 'drift' in 't gezicht der Engelsche voorposten, toen ze in 1881 haar man te Heidelberg ging fourageeren en haar kafferdrijvers vluchtten[2].

Dergelijke staaltjes zijn er in menigte aan te halen. Wij zullen ons echter beperken tot de vermelding van het volgende typische briefje van een vrouw aan een burger, dat Kommandant Weilbach[3] in handen kreeg, toen hij in de Drakensbergen op commando was:

'Waarde man, - Ik heef u brief ontvang, gij schrijft mij om uw rijpaard, maar ik ben bevreesd, dat hij in slechte behandeling zal komen. Ik verlang veel om u te zien, want ik heb iets opgedaan, en het is een tweeling, beide zoons. Maar ik eisch u niet terug, voor dat gij die Engelschman 30 mijlen ver de blouwe vlakte het opgejaagd. En zorg voor twee geweren voor die twee zoons.

Verder de beste groete van uw vrouw.'

En nu de laatste oorlog.

In den aanhef wezen wij er reeds op, hoe in dien krijg bij de vrouwen het oude voortrekkers-bloed zich evenmin

1) T.a.p., pag. 155.
2) J.A. Wormser. De zuster-republieken in Zuid-Afrika (Eigen Haard, jaargang 1901).
3) T.a.p., pag. 22.

heeft verloochend; hoe zij zich hebben gedragen op een wijze, die Louis Botha te Rotterdam naar waarheid deed verklaren: De vrouwen zijn onze beste generaals geweest.

Toen de oorlog was uitgebroken bracht het afscheid droefenis in alle kringen. De Afrikaner vrouw begreep echter, dat zij 't haren man en zoons niet zwaarder moest maken dan zij 't al hadden; vandaar geen klachten en gejammer van haar kant: integendeel, opwekkende woorden werden gesproken en den vertrekkenden werd nogmaals op het hart gedrukt zich toch nooit voor den Rooinek te buigen.

Met trots wees zij de achterblijvenden erop, hoe alles, wat maar de wapenen kon hanteeren, naar het front was gegaan. ‘Mijn man en drie zoons zijn op commando,’ zei een Boerenvrouw te Middelburg tot Michael Davitt, ‘en mijn vierde jongen, die pas veertien jaar was, bewaakt de brug. Ik wou, dat ik er nog twintig had om tegen onzen vijand te vechten.’[1)]

Een ander tafereel, nu te Pretoria en beschreven door een Hollandsche pleegzuster[2)]: ‘Er werd een coupé voor ons gereserveerd. De trein voerde de laatste troepen voor Veertienstroomen mee. Velen hadden zich door gezochte vroolijkheid het afscheid gemakkelijk willen maken, doch anderen daarentegen trachtten zich goed te houden en voor vrouw en kind hunne tranen te verbergen. Ik zag een jongen man zijn zoontje driemaal door het portierraam naar binnen halen om hem nog eens en nog eens te omhelzen, en zijne vrouw tilde haar jongste spruit, slechts eenige weken oud, omhoog, opdat die ook den afscheidsgroet zou kunnen ontvangen. Nog een groet, nog een handdruk, misschien voor het laatst. Een grijs moedertje bracht haar zoon weg. Een flinke vent haar zoon. De trots lag op haar gelaat te lezen. Zij moedigde hem aan om vooral te doen wat die “ou baas (de commandant) zeg.” Zij hield zich dapper evenals alle vrouwen, doch toen

1) Michael Davitt. The Boer fight for freedom, New-York en Londen, 1902, pag. 77. Dit voorval doet Davitt schrijven: ‘It was this deep, all-pervading love of liberty and country, and hatred of the oppression and perfidy associated in the Boer mind with the name of England, which has made the war the most memorable ever fought for nationality and freedom.’
2) Zuster Hellemans. Met het Roode Kruis mee in den Boeren-Vrijheidsoorlog, Amsterdam, 1902, pag. 149.

de trein langzaam wegreed, kwamen de waterlanders haar verrassen. En zij had zich zoo goed willen houden. Ik zag ook, hoe andere jonge vrouwen hare mannen aanmoedigden en hoe velen bij harmonica en gezang den tijd voor het vertrek trachtten te verkorten.'

En als soms de moeders mochten aarzelen, dan kwamen de dochters haar overhalen. In een vergadering in Stroucken te Amsterdam gaf Wessels, afgevaardigde van den Oranje-Vrijstaat, daarvan een voorbeeld: 'Op een onzer hoeven was een jongen van 15 jaar, hij smeekte zijn moeder met de Boeren te mogen uittrekken naar het oorlogsveld. Doch de moeder wilde den knaap bij zich houden; maar daar kwam de zuster binnen. "Moeder," zegt zij, "gij zult hem immers laten gaan; o, houd hem niet terug," en broeder en zuster smeekten het verlof af, dat het moederhart zoo moeilijk geven kon.' Kort daarna vertrok de jongen naar het front - het was de zoon van Wessels zelf[1].

Vele vrouwen trokken ook mee met de commando's, men denke o.a. aan mevrouw Cronjé. Met haar bevonden zich honderd vrouwen in het lager bij Paardeberg op den 18^{en} Februari 1900[2]; moedig was dat zeker, maar toch moet haar aanwezigheid hier ook wel belemmerend hebben gewerkt op de bewegingen van den generaal.

Een beter inzicht in de zaken hadden de vrouwen, die, na afscheid genomen te hebben van de verdedigers der vrijheid, haar tranen droogden en thuis haar werkkracht dubbel deden gelden. Samuel Cornut heeft 't in een Fransch blad[3] zoo goed beschreven. De velden in den Vrijstaat, waarvan de oogst schitterend was, dreigden te verkwijnen uit gebrek aan maaiers; niet alleen de eigenaars ontbraken met hunne zonen of knechts; ook de Kaffers, die andere jaren de Boeren kwamen helpen uit Griqualand, werden gemist, doordat de Engelschen een proclamatie hadden uitgevaardigd, dat Engelsch grondgebied niet mocht verlaten worden. Die oogst werd binnengehaald, het koren gemaaid, aan schoven gebonden en door vrouwen- en kinderarmen naar de zolders gebracht. En

1) Voor de Boeren. Uitgave van het Christelijk Nationaal Boeren-Comité, Amsterdam, 1902, pag. 63.
2) Dr. H. van Everdingen. De Oorlog in Zuid-Afrika, Delft, 1902, pag. 272.
3) Waarvan een vertaling in Het Nieuws van den Dag van 1 April 1900.

dan nog zorgden die trouwe echtgenooten voor de aartsvaderlijke gezinnen, voor al wat die groote hoeven bevatten; zij voorzagen de beesten van het noodige om hen straks weer te gebruiken voor den ploeg en dwongen bewondering af aan alle Europeanen, die haar bezig zagen.

Het was pijnlijk om te zien, die vrouwen overal, niets dan vrouwen die mannenwerk deden. Zij spreidden kennis en energie ten toon, die verbaasden. In de stallen vrouwen, op het veld jonge meisjes, ossenwagens bereden door vrouwen, en dat alles kalm en rustig, vertrouwend op God, op het recht van hare goede zaak en op de dapperheid harer mannen. ‘Wij zijn de Aärons en de Hurs in dezen oorlog,’ sprak eene der vrouwen, ‘al is het van verre, wij helpen onze echtgenooten en bidden voor hun zegepraal.’

En terwijl zoo onnoemelijk veel van het lichaam werd gevorderd was zoo groote geestkracht noodig, om den angst geen voet te geven, die waarschuwde hoe elk oogenblik het lot die trouwe echtgenooten weduwen kon maken. Vernamen enkelen die vreeselijke tijding, dan heerschte er een plechtige deelneming; geen wanhoop ontzenuwde, een stil gebed gaf kracht en de moeder nam zich voor den kinderen het gemis van vader zooveel mogelijk te vergoeden; die vader deed immers zijn plicht!

Als de bezigheden het toelieten, legden sommige vrouwen een reis af van vijf of zes dagen op den ossenwagen, ten einde hare mannen te bezoeken in het kamp. Zij kenden geen vermoeienis op die moeilijke wegen, de nachten werden onder den blooten hemel doorgebracht, rivieren doorwaad om eindelijk den echtgenoot te zien, liggende achter een kopje, met het Mauser-geweer gericht op den vijand.

Niets kon zulke vrouwen bitterder stemmen, dan wanneer mannen door allerlei voorwendselen zich aan den commandodienst wilden onttrekken. In een onderhoud, dat wij hadden met een Transvaalsche weduwe, was 't of de toon plotseling veranderde, wanneer dit onderwerp werd aangeroerd. Menige Boer is door de houding der vrouwen tot inkeer gekomen. En wanneer de vrees ten slotte toch nog den doorslag gaf, dan hebben zulke mannen van de vrouwen de grievendste vernederingen moeten ondervinden. Er zijn er geweest, die zoo goed niet waren, of ze

moesten vrouwenrokken aantrekken, wanneer ze niet onverwijld naar het front terugkeerden.

In dit opzicht is ook belangwekkend een brief, door een Vrijstaatsche vrouw gericht tot achtergebleven burgers, waarin o.a. deze zinsneden:

'.... Ik voel mij gedrongen een woord tot de burgers te spreken, die rustig thuis blijven, terwijl hunne broeders in het vuur zijn: de een op zijn bureau, een tweede op school, een derde op zijn hoeve; ik roep hun gezamenlijk toe: Wat doet gij hier, terwijl het bloed uwer vaderen en dat van hen, die heden vallen, om vergelding roept? Wat doet gij hier, terwijl onze onafhankelijkheid op het spel staat? Waarom rust gehouden, terwijl de vijand roept, dat de naam zelfs van ons Afrikaanders moet worden gedelgd van de aarde?

Ik roep u toe: wordt wakker, ge hebt lang genoeg geslapen en anders - laadt uw Mauser voor mij en andere vrouwen, zadelt voor *ons* uw paarden en wij zullen u ten voorbeeld zijn.

Ik heb onder de Transvaalsche troepen kinderen gezien van twaalf en dertien jaar, die mee ten oorlog trokken, terwijl hier in den Vrijstaat volwassen mannen achterbleven, omdat zij rheumatiek aan een arm of been hadden. Hoevelen vroegen een bewijs van een dokter: mantel, die hun lafhartigheid bedekt. Schaamt u, gij die dat deedt. Uwe vrouwen moesten u verdrijven in plaats van u behoeden als hennen met haar vleugels.... Wat mij en vele vrouwen met mij betreft, wij staan gereed om zoodra mogelijk schouder aan schouder te vechten met onze mannen en broeders en ons bloed te offeren voor de vrijheid...'

Enkele weken na het verschijnen van dezen brief werd gemeld, dat bij Ladysmith op het slagveld een aantal gesneuvelden werden gevonden, die Boeren-vrouwen bleken te zijn...

Merkwaardige voorbeelden van moed bij Afrikaanschen in den jongsten oorlog worden ook meegedeeld door Frederik Rompel, oorlogscorrespondent van 'De Volksstem'[1]. Ze zijn te uitvoerig om hier in hun geheel te worden overgenomen. Daarom volgen slechts de hoofdzaken:

1) Siegen oder Sterben. Den Haag - Pretoria - Stuttgart. Een geheel hoofdstuk (pag. 171-181) is daarin gewijd aan 'Südafrika's Frauen und Töchter.'

Het was op 11 Maart 1901, dat op de plaats van generaal Kolbe, zes uren van Bloemfontein, de nadering der Engelschen bekend werd. De generaal heeft zijne hoeve verlaten voor het commando, achterlatende zijn vrouw en dochter, zijn schoonmoeder en zijn schoonzuster, de vrouw van veldkornet Pretorius. Hoe zwaar het afscheid ook viel, men heeft het moedig gedragen ter wille van het vaderland, dat zijne verdedigers noodig heeft. Kort na het vertrek van den man en vader komen Britsche lanciers op het huis af, weldra gevolgd door hun generaal Tucker en zijn staf. Allen zijn verbaasd op de hoeve alleen vrouwen te vinden. ‘Zijn jullie dan niet bang?’ wordt haar gevraagd. ‘Wie weet wat jullie te wachten staat.’ - ‘Ja’, is het moedig antwoord, ‘we kunnen van jullie alles verwachten. Ge komt hier in het land om onze vaders, broeders en mannen te vermoorden ter wille van ons goud en onze diamanten. Ge steekt onze plaatsen in brand - en toch: wij zijn niet bang.’ De generaal en 13,000 man blijven op de plaats bivakkeeren; de soldaten zijn moe en hongerig en al willen de vrouwen hun wel eenige spijs verschaffen, zij weigeren voor de vijanden des lands brood te bakken. Als straks een onweer losbreekt, krijgt de generaal voor zich en zijne officieren toegang tot het huis, doch zij moeten dat weder verlaten als de vrouwen zich te bed willen begeven. Toen de generaal bij zijn vertrek een paard van de hoeve wilde koopen, werd hem dit geweigerd. Eenige weken later werden de eigendommen van Kolbe geconfisqueerd, en toen een officier aan mevrouw Kolbe vroeg, of 't haar niet bedroefde zóó haar vee te zien wegvoeren, was het antwoord: ‘Neen, dat alles kunnen wij terugkrijgen, maar als wij ons land kwijt zijn, zijn we het voor altijd kwijt.’ - ‘Maar als uw man rustig was thuis gebleven, hadt ge alles behouden!’ - ‘En had mijn kind mij later verweten, dat ik ons land had prijsgegeven voor eigendom, dat minder waard is dan onze onafhankelijkheid,’ klonk het fier en beslist.

Nauwelijks was Bloemfontein door de Engelschen bezet, of alle dames, jong en oud, tooiden zich met de geliefde Oranjekleuren. Welke straffen daartegen ook bedreigd werden, deze openlijke manifestatie van vaderlandsliefde konden zij niet verhinderen.

Soms kwam 't bij de vrouwen tot verschrikkelijke uitingen

van haat. De arme Tommies werden door haar over het algemeen niet slecht behandeld, maar zelf heb ik gezien, schrijft Rompel, hoe aan een ‘gentleman in khaki’, die klappertandde van koorts, door eene vrouw een dronk werd geweigerd en zelf heb ik gehoord, hoe zij hem toebeet: ‘Ik zal jou niet helpen om je weer beter te maken, opdat je onze menschen kunt gaan doodschieten.’

Te Bloemfontein is 't gebeurd, dat aan eene vrouw gelast werd, brood te bakken voor de Engelschen. Zij weigerde 't te doen waarop ze een nog strenger bevel kreeg, waaraan zij nu voldeed, maar de soldaten werden na gebruik van het brood ongesteld en uit een onderzoek bleek, dat het deeg met koperzuur was vermengd. Toen men de schuldige vrouw wilde arresteeren was zij verdwenen.

Ook als spionnen hebben de vrouwen in den oorlog diensten bewezen. Typisch is in dit opzicht een verhaal van een Engelsch officier in Blackwoods Magazine[1)], waarin deze beschrijft hoe hij tweemaal door een aardig Afrikaner meisje werd uitgehoord over de aanstaande troepen-bewegingen en hoe zij daarmee haar voordeel had gedaan voor de Boeren. Meermalen hebben aldus de Afrikaanschen de Engelsche aanvoerders verschalkt.

Een voorbeeld van geestkracht gaf de dochter van Kommandant Fourie. Op haar plaats kwamen de Engelschen met het bekende bevel al het vee weg te voeren en het huis onbewoonbaar te maken. Toen de runderen, paarden en schapen bijeengedreven waren, werd de dochter van den kommandant gedwongen petroleum te brengen, om de woning aan de vlammen prijs te geven. Weldra sloeg het vuur aan alle kanten uit. Met droge, maar van haat fonkelende oogen aanschouwde het meisje dit verschrikkelijke tooneel. Nadat alles was verwoest vroeg de officier, die ingevolge opdracht van Lord Roberts aldus gehandeld had, om een kop koffie; aan dezen wensch werd niet alleen voldaan, maar de koffie werd zelfs door juffrouw Fourie persoonlijk bereid. De Engelschman kon daarover zijn verbazing niet verbergen, maar alles werd hem duidelijk, toen hij op zijn vraag, waarom zij kwaad

1) Een vertaling van dit stuk verscheen in de ‘Amsterdammer, Weekblad van Nederland’, 1902, No. 1300.

met goed vergold, ten antwoord kreeg: ‘Alleen, omdat 't onze menschen nog bitterder en nog dapperder zal maken, wanneer zij hooren, dat ik u nog koffie gegeven heb, nadat gij ons alles hadt ontstolen. Ieder kop koffie - geloof dat vrij! - zullen onze menschen op u wreken’[1].

Droevig is 't te moeten denken, wat het loon is geweest voor zooveel heldenmoed.

In den gedenkwaardigen brief, dien President Steijn den 15^{en} Augustus 1901 richtte tot Lord Kitchener staat naar waarheid, en tot eeuwige schande van Engeland, geschreven:

‘Wat de 74,000 vrouwen en kinderen betreft, die, zooals U. Exc. beweert, in de kampen worden onderhouden, komt het mij voor, dat U. Exc. niet moet weten op welke gruwelijke wijze die arme weerloozen door uwe troepen van hare huizen werden weggevoerd, terwijl al haar have en goed door die troepen werden vernield, ja zóó zelfs, dat die arme, onschuldige slachtoffers van den oorlog in alle weer en wind, nacht en dag, voortvluchtten wanneer een vijandelijk leger aankomt om toch niet in handen van den vijand te vallen, en hebben U. Exc.'s troepen zich niet ontzien om op die hulpeloozen met grof geschut en klein geweer te schieten om ze in handen te krijgen, niettegenstaande U. Exc.'s troepen wisten, dat het slechts vrouwen en kinderen waren. Dit had tengevolge, dat menig vrouw en kind gedood of gewond werd, zooals b.v. nog onlangs op 6 Juni te Graspan nabij Reitz gebeurd is, alwaar een vrouwenlager, en niet een convooi zooals aan U gerapporteerd, door uwe troepen gevangen genomen werd en weer door ons ontzet, terwijl uwe troepen achter die vrouwen schuiling namen; en toen uwe versterkingen aankwamen schoten zij met grof geschut en klein geweer op het vrouwenlager. Ik kan honderden gevallen van dien aard opnoemen, doch ik acht het niet noodig, want als U. Exc. de moeite wilt nemen om eenigen waarheidliefhebbenden soldaat ernaar te vragen, dan zal deze mijn beweringen moeten bevestigen. Om te zeggen dat zij in kampen zijn met hun vrijen wil is in strijd met de feiten, en om te beweren dat die vrouwen naar de kampen werden gebracht omdat de Boeren geweigerd hebben voor het onderhoud hunner families te zorgen, zooals

1) Rompel, t.a.p., pag. 181.

onlangs in het Parlement is gedaan, is een laster die ons minder kwaad doet dan den lasteraar en die - ik ben er zeker van - nimmer U. Exc.'s goedkeuring kan wegdragen.'

Daar is nog een ander officieel rapport, waarin op treffende wijze is beschreven, wat de Boeren-vrouwen hebben moeten lijden ten gevolge van haar ontembaren vrijheidszin. Het is afkomstig van Generaal J.C. Smuts, Staatsprocureur en Assistent-Commandant-Generaal der Z.A. Republiek[1]. Daarin staat o.a.:

'Vluchtende voor den vijand in de bosschen en bergen van Rustenburg, Waterberg, Zoutpansberg, Lijdenburg, Swazieland en Zululand, waar nu menig wit been ten hemel roept tegen barbaarschen Bantu en nog barbaarscher Brit, schuilende met hare kleinen knie-diep in het water in het dichte riet van Schoonspruit en Kooi-rivier, vanwaar zij, zooals bijv. de vrouw en kinderen van Commandant Wolmarans van Potchefstroom, met Lee Metfords's en Maxim's door den vijand uitgeschoten en naar de dorpen voortgedreven werden; na maanden van vergeefsche voortvluchting eindelijk in de gevangeniskampen van den vijand aangekomen, waar zij, zelve krank tot den dood, hare kleine dierbaren ten grave dragen; honger lijdende omdat zij het slechte vleesch en het nog slechter meel niet kunnen eten, en zonder brandhout zijn hetzelve gaar te maken; week na week, maand na maand, jaar na jaar daar zittende te peinzen, te verlangen, zich te bekommeren over den man en de zoons, die misschien reeds gesneuveld zijn; - is er ooit een tafereel van vreeselijker lijden voor de wereld ontrold? Het leven van de mannen in het veld, hoe zwaar ook, is heerlijk vergeleken met dezen gestadigen dood hunner gevangen dierbaren.

En toch volharden ook dezen op de wonderbaarlijkste wijze; bijna geen brief wordt uit deze gevangeniskampen naar de commando's doorgesmokkeld, of hij moedigt de mans aan om te volharden tot den dood en toch nooit de schande van overgave op den naam der familie te brengen. Geen wonder dat de burgers vast gelooven, dat zulk een geest niet van den mensch maar van God is, en dat Hij er niet mee den spot zal drijven, maar gewis de uitkomst zal geven,

1) Uitgegeven door het Algemeen Nederlandsch Verbond, no. 8, pag. 26 en 27.

waartoe Hij den Geest geeft om te volharden. Ik geloof niet, dat er ooit onder de menschen een edeler verschijnsel is gezien of een, waarop de menschheid zelf met meer recht trotsch kan zijn dan de Boervrouw. Haar stille lijden is de weg naar onze onafhankelijkheid, haar edele en heldhaftige inborst het onderpand onzer toekomst.'

Ontzettend zijn de verwoestingen geweest, die in de concentratie-kampen zijn aangericht: niet minder dan 20.000 vrouwen en kinderen hebben er een ontijdig graf gevonden. En dan daarbij te bedenken, dat die vrouwen nooit versaagd hebben. Generaal Botha heeft dat tijdens zijn verblijf in Nederland nog bevestigd, toen hij in een zijner toespraken meedeelde, hoe de brieven uit de concentratie-kampen steeds door de handen gingen van zijne officieren, zoodat hij vernam wat de vrouwen schreven: gewoonlijk was 't een moeder, die aan haar man schreef: 'onze dochter is dood, een of meer van onze zoontjes zijn dood, of: al onze kinderen zijn dood, doch ik, hoe zwaar ook dit alles is, ben ook nog bereid om te sterven voor onze onafhankelijkheid. Geef om mijnentwil den strijd niet op.' Dikwijls was het een dochter, die aan haar vader schreef: 'moeder is dood, zooveel en zooveel van de andere kinders zijn dood, doch moeders laatste woord was nog: zeg aan vader hij moet pal blijven staan voor zijne vrijheid'....

Hoe zal het Engelsche bestuur ooit rust en vrede en geluk kunnen brengen in een land, waar de kinderen worden gezoogd door moeders met zulke onwrikbare beginselen, waar de levensgezellin van den man steeds zal hunkeren naar het oogenblik, waarop zij de verloren vrijheid zal kunnen herwinnen?

Na al het voorafgaande is die vraag zeker gewettigd.

Sir Bartle Frère verzekerde eenmaal aan Dr. van Oordt, toen nog editeur van 'De Zuid-Afrikaan' te Kaapstad, dat 't hem wellicht zou zijn gelukt de Boeren met het Britsche gezag te verzoenen, maar dat al zijn pogingen door de vrouwen schipbreuk hadden geleden.

En jaren daarna schreef een ander hoofdredacteur, nu van een Hollandsch blad[1]: 'Zoolang de Transvaalsche leeuwin,

1) Dr. A. Kuyper, De Crisis in Zuid-Afrika. Uit de 'Revue des deux Mondes' vertaald door C.K. Elout, Amsterdam, 1900.

te midden van haar welpen, Engeland aanbrult van den Drakenberg, zoolang zullen de Boeren nooit voor goed te onderwerpen zijn.'

Ons dunkt, de rol van de Afrikaansche vrouw kan niet geëindigd zijn met den zoo jammerlijken dood van duizenden harer zusteren. Van haar mag verwacht worden, dat zij ook in de toekomst nog een krachtig woord zal meespreken. Haar verleden is daarvoor borg.

W.F. ANDRIESSEN.

John Francis Bray.
- De werkman. -

> Here lies one whose name was writ in water.
>
> KEATS.

Van het leven van John Francis Bray weten wij inderdaad niets af. Hij behoorde tot den arbeidenden stand. Die hem vermelden, zeggen dat hij een letterzetter was; ‘a journeyman printer,’ zooals zij hem noemen. Holyoake, in zijn bekende geschiedenis der Coöperatie (Editie 1875, vol. I, pg. 224), teekent slechts op, dat zijn ‘energiek boekje’ zeer bijzonder werd gelezen door hen die aan de coöperatie medededen.

Dit geschrift intusschen spreekt voor zich-zelf, ook zonder dat wij iets van den persoon weten. De naam van hem die deze bladzijden heeft geschreven glijdt niet geheel en al weg, verdwijnend in de wateren der vergetelheid. Door de rollende en verzwelgende diepten der golven heen blijven de letteren even blinken, al schemeren allengs de lijnen, in omnevelden en verflauwenden omtrek, onkenbaar voort. Het is slechts een klein boekje dat in 1839 met dien naam te Leeds is verschenen. Het draagt den titel van ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy’, met den verklarenden ondertitel ‘of de eeuw van macht en de eeuw van recht’. Die tegenstelling van macht en recht doordringt geheel het betoog. Het is de trommelslag, dien ge overal, langs allerlei gedreun van redeneering en bewijs, hoort roffelen. Want het boekje - al wendt 't zich hier en daar tot de machthebbende klassen -

richt zich eigenlijk toch alléén tot de werklieden, tot de arbeiders. Het motto dat hij op zijn titelblad zette, was uit Volney's bekend boek. ‘Wij zijn - zoo luidde het daar - een talrijk volk, en wij missen de kracht! Wij hebben een uitnemenden grond, en wij ontberen voedsel! Wij zijn vlijtig, arbeidzaam, en wij leven in armoede! Wij hebben ontzettend veel belastingen, en men zegt ons dat deze niet voldoende zijn! Wij hebben vrede buiten'slands, en onze personen en eigendom zijn binnen'slands niet veilig! Wat dan, is de geheime vijand die ons verslindt?’ En dadelijk daarop volgt het motto voor de Inleiding: ‘En wanneer deze dingen geschieden, ziet dan op, heft uw hoofd omhoog, want uw verlossing is nabij’.

Wij krijgen dus hier te doen met een revolutionnair geschrift, niet vrij van rhetoriek, maar ook vol hartstocht en gloed. Hier wordt kort-af een beroep gedaan op recht en nog eens recht. De zweepslagen der ironie striemen van tijd tot tijd fluitend door de lucht. De auteur vereenzelvigt zich met het arbeiders-publiek, zijn broeders, waarvoor hij opkomt. Hij heeft niet noodig van zijn eigen bijkomstige lotsvoorvallen te spreken. Hij neemt enkel zijn bestaan als werkman als onder de oogen, en verbreedt dat leven tot het leven zijner standgenooten. Hij wist zeker niet al te veel van dichters, maar onbewust deed hij, met betrekking tot het leven der arbeiders, wat Goethe's Faust zoo kernachtig formuleerde:

> sein eigen Selbst zu ihrem Selbst erweitern.

Daarom kon zijn kleine, geringe persoon achteruit wijken. Wat hij zelf mocht ondervinden was het oprapen niet waard: hij sprak van lijden en van genezing aller arbeiders.

Volgen wij den schrijver op den voet.

In de voorrede en inleiding van 't boekje wordt dadelijk de toestand der arbeidende standen geconstateerd. Hun lot is zoo wisselvallig en ellendig, overgeleverd als zij zijn aan de genade der stormen van het lot. Zij zoeken een geneesmiddel en kunnen dat alleen vinden in gelijkheid van sociale en politieke rechten voor allen. Met de zoogenaamde heilig-

heid van gevestigde instellingen hebben de arbeiders niet te maken: zij hebben slechts te bepalen of het niet mogelijk is het sociale geheel, dat hen arm houdt, te veranderen. Zij moeten dus vóór zich uitzien. Inderdaad is er iets dat ons zegt - dus spreekt Bray - dat het eind-conflict tusschen Recht en Macht niet vèr af kan wezen. Zóó groot is de armoede allerwege en vooral in Groot-Brittanje. Alle menschen voelen zich daardoor gejaagd, en de arbeiders zelven houden zich bezig met het nagaan van redmiddelen die voor hen uitgedacht worden; zij zouden zelfs door de veelheid dier middelen in verwarring geraken, wanneer zij niet stevig vasthielden aan het beginsel dat de maatschappij moet rusten op het begrip der rechts-gelijkheid. De arbeid moet voortaan staan op den breeden grondslag van gelijke rechten. De gang der gebeurtenissen, de beweging en lijn der ontwikkeling voeren dien weg op. Hoofdzaak is, dat een wijziging in het samenstel der maatschappij moet worden beproefd. Groote rampen zijn er, maar de genezing wordt reeds in de verte gezien.

Tot dusverre de inleiding. In dertien kleine hoofdstukken wordt nu het vraagstuk door hem behandeld.

De eerste hoofdstukken ontvouwen slechts duidelijk wat de kern der questie is. Zij houden zich bezig met het onrecht dat de arbeidende klassen ondervinden, en met de beginselen die daarentegen de grondslag der maatschappij moeten zijn. De geheele historie wijst slechts een aanéénschakeling aan der verongelijkingen en kwalen van hen die 't werk doen. Politieke en kerkelijke inrichtingen spanden hier samen. Wel is soms iets verbeterd, maar het sociale stelsel duurde onveranderd: de massa der arbeidenden bleef arm: de werklieden waren de lastdieren der maatschappij. Hoe komt het - vraagt Bray - dat zij die de ziel en het leven der natie zijn, aldus vertrapt kunnen worden? En het antwoord is: zij zijn zwak, omdat zij niet vereenigd zijn. Daarenboven, zij kennen evenmin hun redmiddel als hun vijand. Dien vijand moeten zij allereerst in de oogen zien.

Die voor hen geheime vijand is *de instelling van het eigendom*, zooals die nu bestaat.

Elke dwang van regeering, elk maatschappelijk kwaad dat de arbeiders drukt en knelt, is aan die eigenaardige inrich-

ting van het eigendom zijn oorsprong en voortgang verschuldigd. De arbeiders moeten zich losmaken van het denkbeeld, alsof andere vormen van regeering hun iets zouden baten. ‘Zie op Amerika’, zoo roept Bray zijn Engelsche makkers toe. Het blijft dáár hetzelfde, als in Engeland. Algemeen stemrecht alléén helpt niet. In Noord-Amerika blijft de afscheiding tusschen armen en rijken even groot. De gier ‘money-monger’ zoekt dáár even goed zijn prooi. Amerika kan licht later een monarchie of oligarchie worden. Het kwaad zit niet in den vorm van bestuur, maar in de afscheiding, tengevolge van het eigendom, der klassen en kasten. De geldlievende en geldzuchtige republikeinen zijn wellicht de grootste tyrannen. Maar als het euvel dus niet te zoeken is in den regeeringsvorm, maar in de met de ongelijkheid van eigendom samenhangende indeeling der klassen: welk plan - zoo vraagt Bray - moet dan aangenomen worden om den vijand te verdelgen? Geen ander, is het antwoord, dan een beter inzicht en toepassing van het begrip der gemeenschap. Gelijkheid van rechten, zij de leuze, maar ook gelijkheid van plichten. Als drie menschen op een eiland komen, moet 't na eenigen tijd niet kunnen gebeuren, dat één van hen niet werkt en zich door de twee anderen laat onderhouden. Niemand mag oogsten dan wat hij zelf heeft gearbeid. Geschiedt dit niet - gelijk allerwege om ons heen - dan is er onrecht: en wij mogen niet rusten voordat wij dat onrecht onzer sociale schikkingen hebben veranderd. Is de gelijkheid van plichten vaste regel, dan eerst is gelijkheid van rechten mogelijk. Wijl die gelijkheid van plichten niet bestaat is er slechts verongelijking in onze maatschappij. De donkere schaduw van onzen toestand zijn de niets-doende klassen, die toch een belooning, zelfs een zeer groot loon, krijgen.

Om den strijd tegen den vijand goed te voeren, moet men op de eerste beginselen der maatschappij en der regeering 't oog vestigen. De pionieren onzer beschaving hebben ze gezocht. Doch ze worden niet toegepast, want de groote meerderheid der menschen verkeert nog altijd in dienstbaarheid. Toch zijn die eerste beginselen in het groote boek der natuur aldus geschreven. ‘1°. Alle menschen zijn gelijk, met betrekking tot hun bestaan, hun creatie en hun behoud:

daarom is de natuur van allen dezelfde, en de absolute behoeften van allen zijn dezelfde. 2°. De materialen vereischt voor het behoud van het leven - voedsel, kleeding en behuizing - bestaan allerwege rondom ons, maar zij zijn van nature waardeloos voor den mensch, en kunnen niet verkregen worden, tenzij door het medium van den arbeid: daarom - daar het leven van geen enkel menschelijk wezen onderhouden kan worden zonder een voldoende hoeveelheid voedsel, kleeding en behuizing, en deze voorraad slechts door arbeid kan worden verschaft - ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat ieder menschelijk wezen moet werken. 3°. Aangezien de natuur en behoeften van alle menschen gelijk zijn, moeten de rechten van allen dezelfde wezen: en daar het bestaan der menschen afhankelijk is van dezelfde gebeurlijkheden of voorwaarden, volgt het van-zelf, dat het groote terrein van alle inspanning, het ruwe materiaal of de grondstof voor allen rijkdom - de aarde - het gemeenschappelijke eigendom van al de bewoners moet wezen.' Deze drie beginselen moeten nu in zeer volstrekten, volledigen zin worden toegepast. Het individueel eigendom op den grond moet bepaald verdwijnen. Het product van ieders arbeid is zijn eigendom, maar indien iemand zich het veld, waarop die arbeid wordt verricht, toeëigent, dan is er onrecht. Dat onrecht werd slechts te grooter, toen men het eigendomsrecht nog verder ging uitbreiden, en dat eigendomsrecht ook op den evenmensch ging toepassen. Al de wetten die dat regelen zijn een onding. Macht en recht werden op de schromelijkste wijze verward, en die verwarring - zich voortdurend hechtende aan een dwaze ongelijkheid van belooning - blijft voortdurend bestaan.

Door het niet opvolgen der eerste beginselen, liep dus, volgens Bray, alles averechts. Dit is de oorsprong van het kwaad. Het zit niet in de afwezigheid van algemeen stemrecht, of in 't niet bestaan van de republiek. Neen: het is gelegen in de macht van de ééne klasse der menschen over den arbeid der anderen, en in de daaruit geboren ongelijkheid van bezit. Zij, die de kwalen der maatschappij, en den onzaligen toestand der menschen - altijd jagende naar iets anders en beters - gadesloegen, poogden het kwaad te temperen,

en construeerden de leer der politieke economie. Die leer of wetenschap toonde echter slechts ééne zaak zeer duidelijk. Namelijk dat de arbeidende mensch de dienaar of onderworpene was van den geldman. Ten einde dit goed in 't licht te stellen, moeten ook wij (evenals die economisten) de vaste voorwaarden onderzoeken, waardoor een verkeers-maatschappij bestaat en werkt. Die vaste voorwaarden of factoren zijn arbeid, kapitaal en vrije ruil.

Arbeid moet voor den mensch zijn het uitvloeisel, het gevolg van zijn levens-energie: het moet niet ontaarden in zwoegen, aftobben en uitmergelen. Het moet bestaan in blijmoedig werken. Maar het moest voor allen regel zijn: het werk van enkelen ten voordeele van anderen moet niet gehandhaafd worden. De door onze samenleving gedulde berooving van den arbeid van anderen mag niet meer bestaan. Een ieder moet werken. En hand aan hand daarmede gaat als vaste regel gelijkheid van belooning voor dat werk. Strikte rechtvaardigheid eischt dit. Ieder mensch is, wat zijn arbeid betreft, even noodig. Hij is een schakel in de keten van het groote werk, waaraan de menschen op aarde bezig zijn. Thans moge dit vreemd klinken, maar in een rationeel stelsel van gemeenschap en samenwerking (coöperatie) zou dit van-zelf spreken. Gelijke opvoeding aan allen gegeven zou derwaarts drijven. - Wat het kapitaal betreft: het steunt op het begrip dat ieder zoo mogelijk van zijn arbeid iets overlegt. Indien wij daarbij slechts bedenken, dat, wat wij van vorige generaties in dat opzicht geërfd hebben, eigenlijk slechts in rentmeesterschap (‘in trust’) door ons kan aangemerkt en gebruikt worden. Doch ziedaar: onder ons bestaand stelsel van eigendom kunnen de arbeiders eigenlijk niets overleggen of accumuleeren. Als wij hun dat gemis aan spaarzaamheid verwijten, handelen wij als schijnheiligen. Zij kunnen het niet. En wel om de eenvoudige reden, dat de accumulatie van rijkdom, die voor de tegenwoordige generatie was gespaard, nu geusurpeerd is door weinigen, door een klasse. Die klasse gebruikt en hanteert het kapitaal als haar eigendom en denkt er niet aan, wie dat kapitaal heeft gewrocht. - Wat den derden factor betreft, vrijen ruil, hier wordt de verongelijking van den arbeider het sterkst. Ruil onderstelt natuurlijk gelijkheid van waarde. Slechts zaken die in

waarde gelijk staan kunnen van de ééne hand in de andere gaan. De personen, die ruilen, moeten elk om bijzondere redenen juist het voorwerp, wat zij verkrijgen, willen hebben. Bij ruil moeten beide partijen winnen. Doch in onze bestaande maatschappij ziet men gansch andere zaken gebeuren. Wat toch is het geval? De kapitalist, door zijn macht over den arbeid van anderen in 't bezit komende van de producten van die anderen, verkoopt deze producten voor grooter som dan de arbeid hem oorspronkelijk kostte. Hij laat de arbeiders voor weinig loon werken, en verkoopt het tot stand gebrachte voor meer dan wat hij den arbeiders afstond. Daardoor kan hij, kapitalist of ondernemer, voortaan leven zonder te werken. Bij den primitieven ruil dus, den ruil dien hij met zijn arbeiders afsloot, is een geweldige inbreuk door hem gemaakt op het beginsel der gelijkheid. Het is niet meer waarde tegen waarde, gelijk-op geleverd. Neen: de arbeiders geven aan den kapitalist de waarde van een geheel jaar in ruil voor de waarde van een half jaar.[1)] En bleef het daar nog maar bij. Maar wanneer wij tot de kern der transactie doordringen, dan wordt het onrecht voor den arbeider nog grooter. Wat geeft eigenlijk de kapitalist in ruil aan den arbeider? Hij geeft geen arbeid, want hij werkt niet. Hij staat niet voor-goed kapitaal af, want dat vermeerdert steeds bij hem. Hij levert slechts een deel van den rijkdom, dien de arbeiders voor hem een week, een maand, een jaar te voren verkregen. Hij betaalt met het product van den arbeider zelven, dat hij dagelijks hem afneemt.[2)]

Aldus worden de condities van het onderling verkeer der menschen verdraaid en verbogen. Arbeid, kapitaal en vrije ruil komen niet tot hun recht. Het ruil-stelsel is misschien het onbillijkst van alles. Waren echter de condities beter

1) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy,’ 1839, pag. 48: ‘the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year.’
2) Zie J.F. Bray, pag. 49/50: ‘The wealth, which the capitalist appears to give in exchange for the workman's labour was generated neither by the labour nor the riches of the capitalist, but it was originally obtained by the labour of the workman; and it is still daily taken from him, by a fraudulent system of unequal exchanges.’

vervuld, werden zij in werking gebracht zooals het behoort, dan zou alles beter loopen, dan zou de ééne mensch niet leven op kosten van den anderen.

Wat toch is nu het geval? Ten gevolge van het verwaarloozen der eerste beginselen, waarop elke maatschappij moet rusten, en mede door het niet volledig toepassen der drie voorwaarden, die noodig zijn voor het doen voortwerken dier maatschappij, is de toestand geboren der groote afscheiding van rijk en arm, van kapitalist en armen arbeider. Verovering vroeger, erfopvolging later, baanden den weg: maar wat alles bestendigde, was de wet van het profijt, dat het kapitaal trok, de zoogenaamde k a p i t a a l w i n s t. Zonderling is het, dat 't kapitaal niet vermindert in de handen van den kapitalist. Gewoonlijk, als men van zeker quantum iets afneemt, krimpt die hoeveelheid in. De arbeider die van zijn brood een snede afsnijdt, ziet dat brood telkens minder worden. Maar het bezit van den kapitalist wordt telkens grooter, al neemt hij er gestadig iets af.[1)] Dat bezit accumuleert van-zelf zonder dat hij iets behoeft te doen. Waardoor? Men behoeft dat antwoord niet ver te zoeken. Eenvoudig-weg, door het feit van den ongelijken ruil. Een werkman toch, in dienst van zijn patroon, geeft aan den patroon zes dagen werk tegen een belooning van vier dagen arbeids.[2)] Die te-veel verkregen oogst uit den arbeid der werklieden is de bron van het kapitaal. Rijkdom werd aldus getrokken uit de inspanning van spieren en zenuwen der werkende klasse, eeuwen lang, door middel van den frauduleusen ongelijken ruil. Anderen bewerkten en bewerken den rijkdom voor den kapitalist. Hij leeft er van, verkoopt een deel en wint. Dat gaat op de volgende wijze. ‘Hij heeft geaccumuleerd of geleend, bij voorbeeld een som van honderd pond sterling, en neemt nu

1) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy,’ 1839, pag. 55: ‘His loaf continually increases, instead of diminishing: with him it is cut and come again, for ever.’
2) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy,’ 1839, pag. 56: ‘The anomaly, and the wrong connected with it, arises solely from unequal exchanges; for as under the present system, every working man gives to an employer at least six day's labour for an equivalent worth only four or five day's labour, the gains of the last man are necessarily the losses of the first man.’

positie als kapitalist; hij “speculeert” met dat geld - dat is, hij maakt een onrechtvaardigen en ongelijken ruil - hij koopt een stuk waar tot één prijs, en, zonder er een vermeerderde waarde aan toe te voegen door zijn eigen arbeid, verkoopt hij die waar voor de dubbelde som, die hij er oorspronkelijk voor had betaald: en zóó wordt hij rijk ten koste van anderen. Of weder, hij verschaft zich een zekere hoeveelheid arbeid voor zijn honderd pond sterling, en hij verkoopt het product van dien arbeid voor twee honderd pond.’ De eerste grondslag van den kapitalist moge gering zijn: hij weet zijn gebouw door den arbeid van anderen op te trekken. De economisten schrijven de vingers zich lam om te betoogen, dat de winst van den kapitalist niet beteekent het verlies voor den arbeider. Te vergeefs is hun schrijverij en sofisterij. Ja, te zamen moeten kapitaal en arbeid evenredig verdienen en winnen, niemand wil het kapitaal als zoodanig aantasten: - maar onder het bestaande stelsel zijn de bezitter van het kapitaal en de eigenaar van den arbeid twee elkander bestrijdende personen. Het hulpmiddel van den arbeid staat op tegen den arbeider. De spade en de spitter zijn antagonisten geworden.[1)] Hij die zijn lendenen kromde om te spitten krijgt zoo luttel, zijn baas zooveel: door de tooverij van den ongelijken ruil. Toch is het onzin, dat vijftig lieden met elkander te-zamen een pond sterling krijgen, en één kapitalist voor zich dezelfde som int. Dit is de wond der maatschappij die overal schrijnt. Daardoor is het droeve feit der verdeeling der maatschappij in twee klassen, en de strijd dier klassen, een werkelijkheid. Dwaas is het den arbeiders voor te houden, dat zij het in vorige eeuwen ook zoo hebben gehad, dat zij het nú nog beter hebben dan vroeger. Al ware dat zoo, wat zou het bewijzen? De arbeidende klasse ontwaakt en doet thans in onze dagen een beroep op recht! Zij willen niet langer dat kapitaal en arbeid van elkander afgescheiden worden. Zij eischen dat wat door kapitaal wordt gewonnen, tevens tegelijkertijd door den arbeid zal zijn gewonnen.

Thans denken de bezittende klassen niet daaraan. Zij hebben

1) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy,’ pag. 60: ‘Under the present social system, Capital and Labour - the shovel and the digger - are two separate and antagonist powers.’

zich ingeleefd in het stelsel der afscheiding der twee klassen, en onbewust, zonder zich telkens bij elken stap of maatregel daarvan rekenschap te geven, voeren zij een klasse-regeering. In de verschillende staten - zoowel in de Vereenigde Staten van Amerika als in Groot-Brittanje - is het gouvernement een gouvernement van de mannen van geld. En die klasse-regeering legt nu allereerst gouvernementeele lasten aan de productieve klassen op. De hommels bezwaren de bijen. En wel door een uitgebreid stelsel van belastingen. Vooral laten zij de arbeiders gelden opbrengen om de renten der nationale schuld te betalen, welke schuld hoofdzakelijk ontstaan en vermeerderd is door de oorlogen, die de bezittende klassen in haar voordeel noodzakelijk hebben geacht. Maar die gouvernementeele lasten, hoe drukkend ook, zijn niet het voornaamste. De sociale lasten, die van de arbeiders geheven worden, zijn veel zwaarder. Er is in dit opzicht een dagelijksche overdracht van rijkdom te zien uit de handen van de arbeidende klassen aan de kapitalisten. Altijd door, zonder ophouden, trekken twee zuigpompen het bedrag uit de productie der werkende standen. Niet alleen dat de rijken hierdoor onderhouden worden, zonder zelven te werken, maar zij worden nog steeds rijker. De armen blijven in staat die groote overwinst aan de bezitters af te dragen, omdat de machines hen in hun arbeid ter zijde staan. Die machines werken nu eigenlijk uitsluitend in geldelijken dienst van het kapitaal; inderdaad moesten zij niet één klasse, maar de gansche bevolking dienen. Zóó zwelt de economische macht van het kapitaal, en ontstaat een beschouwing, een toestand, die aan een omgekeerde wereld doet denken. Hoort men toch de economisten, dan wordt uit dit alles een lofrede gesmeed op de kapitalisten. Zij zeggen: het kapitaal strekt om den arbeid in gang te zetten en te houden; zij betoogen dat dus de kapitalist den arbeider doet leven en hem ten zegen is. Zij schijnen niet in te zien, dat dit alles onwaar is. Het is juist andersom. Arbeid alleen is de schepper van den rijkdom. Maar de heeren economisten hebben medegewerkt om in het maatschappelijk stelsel de klasse-verdeeling in te voeren, waardoor eenigen werken en anderen oogsten zonder werk. De werkers nu worden telkens beroofd, zijn een algemeene weide voor allen die zich daarvan voeden. Twee-derden van het

product van den arbeid gaan naar hen, die zelven de handen niet uit de mouw steken. Beginselen van recht en van gelijkheid hadden in de maatschappij allen tot broederschap moeten vereenigen: maar het resultaat is nu dat de klassen thans tegenover elkander staan. Want men ontveinze zich 't niet. Het ongenoegen, het gemor en de wrok nemen toe. Slechts met behulp van bajonetten zal tegenstand en opstand kunnen bedwongen worden. Indien men niet omkeert op dezen weg der gouvernementeele en sociale lasten. De arbeider moet den stoot tot de verandering geven. Doch hij moet op de oorzaak, niet op de gevolgen letten. Om verandering van regeering is het waarlijk niet te doen; neen, de maatschappij zelve moet veranderen; zij moet rusten op de eerste beginselen, op de begrippen van recht en gelijkheid. Dan zal de arbeider, voor zich en voor vrouw en kind, weder een toekomst hebben.

Houdt men zich bezig met de vereischten van een goed sociaal stelsel, dan dient men allereerst even de aandacht te vestigen op de remedies, die hier en daar worden aangeboden.

Volgens Bray zijn ze alle onvoldoende, daar zij de ongelijkheid van ruil, de bron van alle zich perpetueerende ongegelijkheid, niet wegnemen.

Eenigen trachten die ongelijkheid en haar euvelen voor de arbeidende standen te bestrijden door het voorstellen en willen tot stand brengen van staatkundige hervormingen. In werkelijkheid is dat een dwaasheid. Het is alsof men op zee varende een lek in het schip ontwaart, en nu gaat beraadslagen over de wijze om het water uit te scheppen. De leiders der politiek zijn trouwens juist de lieden die belang hebben bij de ongelijkheid en de daaruit voortvloeiende macht, die zij daardoor hebben over de lager staande klasse. Zij zullen, voor zoo ver zij aan staatkunde gelooven, nooit de ware oorzaak van het kwaad wegnemen.

Anderen zoeken het redmiddel in werkmansbonden, in vakverenigingen, in de zoogenaamde ‘trades-unions.’ Dit is echter een zeer partieel, fragmentarisch middel. Slechts een groote en alle arbeiders omvattende ‘trades-union’ zou hier eenigszins kunnen baten. En dan nog, zou het euvel en de druk enkel wat meer geëgaliseerd worden. In de bestaande

'trades-unions' is daarbij veel onregelmatigheid en misleiding. De instelling zelve tast den wortel van het kwaad niet aan. Het is slechts een verwering tegen enormiteiten der ramp.

Weder anderen meenen het redmiddel te zien in verkorting der arbeids-uren voor de loontrekkende werklieden. Maar wordt dit consequent en uitsluitend doorgevoerd, dan kan de vrees ontstaan, of op die wijze ten leste niet beiden, kapitalisten en arbeiders, minder zullen krijgen. Het verkeerde is hier, dat men de werking van het kapitaal wellicht zou belemmeren. En oppassen moet men, dat men dit verhoedt. Men moet strijden tegen de klasse der kapitalisten, niet tegen het kapitaal.[1)]

Eindelijk komen de economisten met hun plan aandragen. Zij hebben iets bedacht dat volkomen past in hun dogmatiek. Inderdaad hebben zij slechts ééne wijsheid, éénen regel: de wet van vraag en aanbod. Welnu, zeggen zij, wanneer de armoede aldus toeneemt onder de arbeiders, laat dan het cijfer der arbeiders - daar er toch altijd slechts een binnen zekere grenzen bepaald cijfer van kapitaal beschikbaar ter productie is - verminderen. Zij wenschen dus, om het zoo uit te drukken, de arbeiders te limiteeren tot de spaden die te gebruiken zijn: in plaats van het cijfer der spaden in overeenstemming te brengen met het getal arbeiders.[2)] Voortdurend spreken zij van verzadiging van productie en markt. De arbeidsfactor vindt dan geen nieuw veld. Het is een onwaar sofisme; want hoeveel woeste gronden liggen er nog overal? De fout is dat alles accumuleert bij sommige individuen en klassen.

Voldoen derhalve deze voorgestelde remedies niet, zoo moet slechts des te meer getracht worden naar een waarachtig goed sociaal stelsel. Er is hier een misverstand weg te nemen. Niet naar gelijkheid van bezit behoeft gestreefd te worden.

1) Zie J.F. Bray 'Labour's Wrongs and Labour's Remedy': 1839, pag. 102: 'It must never be forgotten by the working class, when reviewing their wrongs and devising remedies, that their warfare is not against men, but against a system - that they are fighting not against capitalists, as individuals, nor against capital itself, but against the present mode of applying capital - against that system which gives to irresponsible individuals the power of grinding masses of labour between masses of capital.'
2) Zie J.F. Bray 'Labour's Wrongs and Labour's Remedy', 1839, pag. 104. 'Will it not be as rational and as practicable, now that the labourers are here, to increase the shovels to the wants of the workers, as it will be to beat down the labourers to the level of the shovels?'

Absolute gelijkheid van bezittingen kan evenmin onder de menschen bestaan, als volstrekte gelijkheid in kracht en gestalte. In elken maatschappelijken toestand zal er altijd zekere soort van individueelen en personeelen eigendom te vinden zijn, en verschil van karakter zal altijd zulken eigendom ongelijk en afwisselend maken. Regel moet slechts zijn arbeid tegen arbeid. Doch ongelijkheid in de ruilingen is het kwaad. Dit werkt het klassen-verschil uit. Elke ruil moet uitsluitend het karakter van overdracht voor beide partijen (‘transfer’) hebben, niet opoffering aan ééne zijde beteekenen. Wanneer dit goed werd toegepast, dan zou rijkdom ophouden een procreatieve en zelf-genereerende macht te wezen. De begrippen van profijt of kapitaalwinst zouden dan verdwijnen. Het beginsel van gelijken ruil voerde dan op die wijze noodwendig met zich mede het beginsel van universeelen arbeid. Een ieder moest dan werken. Door zulke drijfkrachten bewogen leefde en weefde dan een waarachtige maatschappij. Er was liefde voor anderen verbonden met liefde voor zich-zelf. Tegenwoordig, onder onze levens-omstandigheden werkt die eigenliefde de schreeuwendste en schrilste onevenredigheden uit. Doch in een waarachtige maatschappij is er leiding van die eigenliefde. Er kan dan niet meer plaats wezen voor roof en plundering. De booze zweer van het klasse-verschil, dat thans ook de intelligenties weet af te scheiden, en aan geheele categorieën slechts het verstand van oesters weet te bezorgen, zal genezen zijn. De liefde tot den evenmensch zal niet meer naderen tot de gewoonten van tijgers en hyena's. Neen - terwijl in het nieuwe sociale stelsel als van-zelf nieuwe schikkingen zullen ontstaan betreffende productie en distributie van een nu ongelimiteerde hoeveelheid rijkdom - zal er (dus droomt en voorspelt Bray), te gelijk met dien omkeer uit de oude orde een hooge en edele zin over de gansche maatschappij als aanwuiven. De goede omgevingen en omstandigheden zullen, gelijk Owen heeft betoogd, haar invloed, van de kindsheid af, op de personen hebben. Het karakter der menschen zal allengs zekere vervorming ondergaan, en uit de duistere schaduwkanten, die nu de fiksche lijnen bemantelen, te voorschijn treden. Er zal kracht komen onder die menschen in plaats van zwakheid. De dienstbaren zullen niet meer zwiepen als riet in den wind. De sympathieën

zullen wijd-uitwapperend zich durven toonen. Want de overal invretende kanker der jaloersche eenzijdige concurrentie zal bedwongen zijn. In plaats van die concurrentie zal allerwege optreden d e c o ö p e r a t i e. De coöperatie, die het individualistisch merk onzer tegenwoordige maatschappij uitwischt, en die, hoewel eerbiedigende en gebruik makende van het denkbeeld der eigenliefde, de enkele persoon in de gemeenschap zich doet verliezen. Aldus is de toekomst.

Hoe zal dit alles een aanvang kunnen nemen? - Men lette op het volgende. De maatschappij - zooals wij haar thans vóór ons zien - is gesplitst in allerlei zeer kleine groepen, min of meer geïsoleerd in verhouding tot de wereld in 't algemeen: en die groepen heeten families, gezinnen. Daar, binnen die kringen, in elke familie is een wet van sympathie, een gemeenschap van belangen, een drang van liefde, gansch anders dan de gezindheid welke de gansche maatschappij doordringt. Wanneer men nu dat familie-gevoel ontleedt, dan ziet men, dat het zijn kracht meer ontleent aan voortdurende toepassing en beoefening en aan een goed omschreven sfeer van actie, dan wel aan een bijzonderen band, die juist enkel met de familie-betrekking samenhangt. Uit die waarneming zou men kunnen opmaken, dat het mogelijk zou wezen sociale schikkingen te treffen, die de nu bestaande verhoudingen der individuen onderling, of wel der families in de menschheid, zouden uitbreiden en als 't ware verbreeden. Dezelfde sympathie, die in meer engen kring de familie-leden aan elkander hechtte, zou dan de leden der gansche maatschappij allengs omvatten. Een grondslag zou gelegd worden voor een maatschappij, levende in broederschap en liefde. Natuurlijk zou dit alleen mogelijk wezen in een vereeniging, waar arbeid door een ieder werd geleverd, het product van den arbeid door allen gelijkelijk werd genoten, en ieder individu omgeven en gedragen werd door goede invloeden. Het resultaat zou wezen, dat ieder lid dezer nieuwe maatschappij het volle bewustzijn zou hebben, hoe zijn waarachtig belang samenstemde en te vinden was in het belang van elk deelgenoot der gemeenschap. Thans is overal het omgekeerde waartenemen. De tegenwoordige maatschappij is een slagveld: de belangen der leden van die samenleving

botsen tegen elkander in: de winst van den één is het verlies van den ander. Het belang van de ééne klasse is tegenovergesteld aan het belang van de andere klasse: de kapitalisten heffen voor zich het deel, dat de arbeiders moeten afstaan. Die kapitalisten hebben er geen belang bij, dat de werkman de volle vrucht van zijn arbeid zou genieten. Integendeel. De kapitalist verloor dan zijn suprematie.[1)] Hij denkt dus enkel aan zijn eigen belang; komt er een crisis in de industrie, allereerst gaat hij over om de loonen te verlagen. De hedendaagsche maatschappij leeft en beweegt zich in klassen, wier belangen steeds strijd tegen elkander voeren.

Slechter toestand voor een samenleving is echter niet denkbaar.

Het begrip is dus ontstaan dat men een anderen weg uit moet. Men moest een n i e u w s o c i a a l s t e l s e l aanvaarden, dat de tegenwoordige afscheidingen in de maatschappij zou te-niet doen, en dat al de individuen van een natie vereenigen zou tot één groote familie, waar alle diensten wederzijdsche diensten en alle belangen één en ondeelbaar zouden zijn. Was zulk een stelsel verwezenlijkt, dan zou uiting zijn gegeven aan een impulsie die voor het geheel zou werken, zooals thans de engere familie-zin de geïsoleerde huisgezinnen samenhoudt. Een toestand zou oprijzen, waar arbeid algemeen was, waar grond en productie-middelen in handen zouden zijn der gemeenschap, waar rechten en plichten gelijk zouden wezen, waar de capaciteiten der menschen opgekweekt zouden worden onder de beste omstandigheden. In plaats van het afgezonderd op zichzelf wonen in ongezonde meestal ellendige huizen, in straten en stegen der steden, zou men overgaan tot het overal vormen van communiteiten, waar een duizend-tal leden, te samen ruim huizende, een flink verblijf en werkplaats voor hun dagelijk-

1) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs & Labour's Remedy,’ 1839, pag. 122: ‘Under the present system there is not, and there never can be, a general community of interest, for the interest of every clas is opposed to the interest of every other class: and nothing can be gained by the capitalist, which is not lost by the producer. It is not now the interest of the working man that the capitalist or employer should obtain greater profits, because the profits thus obtained by the last are the accumulated losses of the first: nor is it the interest of the capitalist, that the working man should receive the full fruits of his Labour, because, were such the case, the capitalist could not hold supremacy.’

schen arbeid zouden vinden. Die communiteiten zouden zichzelf kunnen regeeren en los wezen van de tegenwoordige gouvernements-vormen en banden. Dat sociale systeem, op gemeenschap rustende, zou dan drieërlei schikkingen veronderstellen en met zich voeren. Allereerst schikkingen en bepalingen voor de productie en gelijkmatige verdeeling der weldra ongelimiteerde hoeveelheid rijkdom, verordeningen, waarbij ook voor den bouw van groote woningen, van wegen, van kanalen, van havens enz. werd gezorgd. In de tweede plaats zouden dan schikkingen moeten worden uitgevaardigd voor de fysieke, moreele en intellectueele ontwikkeling aller leden van zulk een maatschappij. Een grootsch stelsel van opvoeding en onderwijs, rustende op liefde voor de waarheid, zou daarvan het gevolg wezen. In de derde plaats zou men moeten overgaan tot het vaststellen van regelen van orde en regeering in zulk een samenleving: hiertoe zou moeten gerekend worden o.a. een goed aanpassen van productie aan consumtie: een vaste bescherming te verleenen aan kinderen en invalieden: een nauwkeurig toezien en vergemakkelijken der handels-relaties, enz. enz. Zulk een systeem is nu, volgens Bray, mogelijk. Het gaat niet uit van een creatie van geheel nieuwe stellingen en inrichtingen, neen, het is slechts een uitbreiding en classificatie van bestaande vormen. Men gunt slechts een doortastende toepassing aan de zelfwerkende krachten, geeft lucht en ruimte aan wat tot nu toe door klassen-scheidsmuren is verstikt, en laat overal door het zich nu een weg banend vrije en blijde leven.

Zeker: er zullen tegen de vestiging van zulk een stelsel allerlei bezwaren opkomen van kapitalisten en economisten.

Zij wijzen er reeds op, dat voor het vestigen van een dergelijke gemeenschaps-inrichting, een maatschappij van communiteiten, een fonds van geld noodig is, en dat de productieve klassen, de arbeiders, nooit genoeg zullen kunnen sparen om een eerste begin met zulk een nieuw systeem te maken. Hiertegen kan echter worden aangevoerd, dat de ‘trades-unions’ (vakvereenigingen) en geheel de coöperatiebeweging toch aantoonen, dat de arbeiders niet onvatbaar zijn voor een tastbaar belang geld bijeen te brengen; gezwegen zelfs van de enkele malen voorkomende geldelijke hulp, die rijke lieden, uit de klasse der kapitalisten, hun van tijd tot

tijd doen toekomen. De economisten hooren dit aan, doch zeggen dan, dat - zelfs indien het geldfonds gevonden werd - toch de algemeene gewoonten en hoedanigheden der menschen in een maatschappij onvereenigbaar zijn met iets anders dan wat de tegenwoordige maatschappij aan instellingen en plooien aanbiedt; voor een samenleving als die het nieuwe sociale stelsel op 't oog heeft, zijn de karakters der menschen niet aangelegd. Dit kan toegegeven worden, zegt Bray, wanneer men denkt aan de menschen zooals zij thans in de bestaande maatschappij wel moeten zijn. Doch door betere opvoeding en omgeving kan de mensch anders worden. Men kan in de menschen aandoeningen wekken om edeler genietingen te begeeren. Het karakter kan zich wijzigen, mits dit volgens een vast stelsel geschiede, want proeven genomen met menschen zonder keus of overleg tot elkander gebracht om een gemeenschap (‘telle-quelle’) te vormen, zouden slechts de opmerkingen der economisten bewijzen. Doch de economisten gaan nog verder. Zij zeggen, dat, als onverhoopt het geld-fonds bijeengebracht was en het karakter der menschen verbeterd bleek, dan toch nog overbleef de omstandigheid, dat zulke inrichtingen uit een gemeenschapsmaatschappij zouden moeten concurreeren met een maatschappij om haar heen, die niet tot communiteit zich had vervormd. En zulk een maatschappij, de onze, de hedendaagsche, zou harder en langer arbeiden dan die der gemeenschap, en zou dus meer stoffelijke voordeelen behalen dan die andere. Zij die dit aanvoeren, zien intusschen (zegt Bray) over 't hoofd, dat de voorstanders van het nieuwe sociale systeem zich dat niet denken als een fragment maar als een geheel: een nieuwe orde, waar gansch andere gegevens en drijfveeren werken dan in de oude. In die nieuwe orde moeten de tegenstrijdigheden onzer maatschappij een oplossing vinden. Van een wedijver en kampstrijd tusschen fragmenten der oude hedendaagsche en der nieuwe orde kan geen sprake zijn. De hedendaagsche moge fragmentarisch verbrokkeld wezen: de nieuwe orde duldt niet, dat levende deelen daaruit afgescheiden worden om toch te leven: evengoed zou men een menschelijk lichaam in stukken kunnen snijden en aan die ledematen den eisch kunnen stellen elk voor zich te leven. Neen, het is 't geheel dat men op 't oog heeft. De laatste schrede tot

perfectie. Die volmaaktheid zit in ons, verholen en omhuld, als de vlinder in den worm. De worm is nog bezoedeld, vuil door zand en modder. Wacht slechts een wijl: de windselen breken; de vlinder gaat zweven en dansen in de zonnestralen.

Toch geeft Bray toe, dat er, vóórdat de laatste schrede tot perfectie wordt volbracht, een overgangs-stap, een halte, kan worden gedacht, die geleidelijk zou voeren tot de volmaaktheid. Bray vindt die 'halte' in wat hij noemt '*the joint-stock modification of community*', de vestiging van arbeiderscompagnieën of arbeids-vennootschappen.

Om die te vestigen is geld noodig. Bray gaat dus het wezen van het geld pogen te verklaren, en aantoonen hoe men aan dat geld kan komen.

Het is het zwakste deel van zijn betoog. Hij poogt in-te-dringen in het wezen van het geld, en zet uitéén dat geld eigenlijk niet anders is dan de vertegenwoordiger van rijkdom of kapitaal. Geld staat tot rijkdom, als het alfabet tot de taal. Met de letters van dat alfabet kan men geheel de taal uitdrukken. Maar de verhouding van geld tot rijkdom is anders. Hier (in de questie van het geld) zijn altijd slechts enkele, veel te weinig, letters voorhanden. De quantiteit geld vertegenwoordigt niet de bestaande hoeveelheid rijkdom. Toch ware dit niet zoo bezwaarlijk tot stand te brengen. Wilde men zich beperken tot het juiste begrip dat geld niet anders behoeft te zijn dan een representant van schatten, dan had men dat geld uit elk willekeurig goedkoop materieel kunnen aanmaken, uit papier, desnoods uit aardewerk. Dat heeft men echter niet gedaan. Men heeft voor de grondstof van dat geld goud gekozen, en het gouden geld als circuleerend medium aangenomen. Naast het goud plaatste men dan nog papier, banknoten, maar papier dat voor een gedeelte gedekt was door goud. Let nu op dat de voorraad goud, dien men voor dat geld beschikbaar had, reeds om de kostbaarheid niet al te groot was. Men was dus gedwongen met zekere zuinigheid dat geld te verstrekken. Geld vertegenwoordigde altijd slechts een deel van den werkelijken rijkdom. De arbeiders, die gevoelden dat door gebrek aan geld hun arbeid niet ten volle in 't werk kon worden gesteld, begrepen de zaak niet. De rijken des te beter. Want

juist de zuinigheid in het verstrekken van dat geld is het middel waardoor de ééne klasse de macht over de andere behoudt. Hoe toch heeft oorspronkelijk de ééne klasse geld of goud gekregen? Men zegt ruil gaf het over en weder. Maar den eersten keer hebben de rijken het door de arbeiders voor zich laten produceeren, de kapitalisten produceerden het niet zelven, en toen zij het hadden, wisten zij de waarde daarvan te verhoogen door bankzaken. De arbeiders moesten geld hebben; welnu, de bankiers gaven geld of banknoten, schaduw van geld, en voor dat geld lieten zij, wijl het schaarsch was, zich groote percenten betalen. Alles draaide hier om de spil van ongelijken ruil. Geld broeide aldus geld voort. Altijd-door werd het product van arbeid weggenomen.

Men had dus het geval, dat de kapitalisten niet groeven of spitteden, maar toch altijd in staat waren een medium van geld te verschaffen, mits zij slechts zorgden, dat zij een kleinen voorraad goud daarvoor steeds beschikbaar hadden Dat hebben en verschaffen van geld vereischte echter zekere zorg. Soms was het moeielijk, daar de arbeiders door hun loon wekelijks iets afnamen, een bedrag dat op den duur een groot cijfer uitmaakte, 't welk aldus van de bankiers werd opgevraagd. Er was gevaar, dat de voorraad geld, de fragmentarische vertegenwoordiging van rijkdom, niet toereikend zou wezen. Doch een heerlijk reddings-middel werd door de bankiers bedacht, d e s p a a r b a n k . Daardoor hebben de banken de beschikking over het geld der arbeiders. Spaart, spaart, zeggen zij: dat alléén helpt u. En intusschen palmen zij-zelven tegen kleine rente al dat gespaarde geld in, dat voor hen schat is. Nu is er altijd geld genoeg.

De arbeidende klasse wordt op die wijze om den tuin geleid. Konden echter de arbeiders allen goed begrijpen, dan zouden zij inzien dat zij - in het medium dat de rijken aldus voor hen bedacht hebben - het middel-zelf in de hand hebben om dat geheele systeem dier kapitalisten en economisten uit elkander te doen springen. Wanneer zij hun vereenigd spaargeld samen eens op hetzelfde oogenblik opvroegen, dan zouden zij de heerschappij der rijken op datzelfde tijdstip kunnen neêrploffen, en een stelsel van zaken in gang kunnen zetten, een systeem van gemeenschap van bezit en gelijkheid van recht. Doch zij zien 't niet in. Zij blijven geld sparen

voor de rijken. Zij worden in toom gehouden om te werken voor de rijken, maar zijn nu ook steeds gezadeld om hen te dragen. Dat werkt het geld thans uit.

Heeft Bray met de hem eigen schrille en schreeuwende kleuren dit voor oogen gesteld, dan komt hij tot zijn eigen voorstel, zijn schets eener sociale inrichting, die als het ware de overgang, de halte zou kunnen wezen vóór dat de gedachte der gemeenschap ten volle werd verwerkelijkt.

Hij bedoelt te geven het plan van een uitvoerbare transformatie der Britsche maatschappij.

Zijn uitgangspunt neemt hij uit de cijfers der statistiek. Van de zes millioen volwassen mannen in Groot Brittanje - zegt hij - zijn er vijf millioen bezig aan het produceeren en distribueeren van rijkdom. Vier millioen behooren tot de arbeidende klasse. De laatste klasse krijgt 200 millioen pond sterling jaarlijks van den geproduceerden jaarlijkschen rijkdom van 500 millioen, dat is elf L.S. per hoofd, voor mannen, vrouwen, kinderen, in deze klasse: en daarvoor werken zij elf uren per dag.

Hoe nu te maken dat de vier millioen mannen een rechtmatig aandeel in de productie verkrijgen? Hij wil dit in orde brengen door het toepassen van het begrip der vereeniging. Wat het kapitaal heeft tot stand gebracht in de naamlooze vennootschap, datzelfde beginsel wenscht hij in uitvoering te brengen voor de arbeiders. Vereenig - zoo zegt hij - elk bedrijf of beroep tot zulk een vennootschap. Splits die vijf millioenen mannen in a r b e i d s -c o m p a g n i e ë n van 200 tot 1000 man. Laat elk dier compagnieën - waar de compagnons dus te zamen één beroep uitoefenen - werken: doch werken zonder de springveer der concurrentie. Handhaaf overigens drijfveeren die onder het oude systeem gelden, doch beter en redelijker. Betaal dus aan de compagnons een loon, tot een bedrag dat met den arbeid overeenkomt. Laat den duur van den dagelijkschen arbeid van lieverlede inkrimpen. Zorg vooral dat de ruil altijd gelijk en eerlijk blijft: dat het altijd zij en blijve arbeid tegen gelijken arbeid: richt daarvoor arbeids-ruilbanken in. En verschaf nu aan al die compagnieën een vlottend kapitaal. Dat kapitaal moet zeer groot zijn. Het is kapitaal dat geheel een natie aan het

werk moet stellen, en den arbeid overal in gang moet zetten. Hier moet dan verwezenlijkt worden dat er een spade is voor elken spitter. In plaats van de bevolking te limiteeren tot het kapitaal, moet de regel zijn dat het kapitaal overvloedig voorhanden is voor de aangroeiende behoeften van bevolking en arbeid. Daarvoor zal dit vlottend kapitaal, dat de arbeids-compagnieën in Groot Brittanje noodig hebben, gesteld moeten worden op 2000 millioen pond sterling.

Het moet ook daarom zoo aanzienlijk wezen, omdat men het land en de productie-middelen thans allereerst van de bestaande kapitalisten moet afkoopen. Hoe echter die geweldige som gelds te krijgen, om daarmede de arbeidscompagnieën te vestigen en te doen werken? Bray wijst daarvoor slechts op zijn uitéénzetting van het geld. Geld is de vertegenwoordiger van rijkdom. Welnu, men geve geld uit tegen den totalen nationalen eigendom. Gedekt door die gansche massa van volks-eigendom, land, huizen enz., enz., zal dat geld zijn vaste waarde hebben. Zij die thans in het bezit zijn van al die landen, huizen, fabrieken, werkplaatsen, machines, schepen enz., enz., kortom van al de productie-middelen, zullen bij de onteigening in afkoop dat geld krijgen in papier getrokken op den arbeid. Papier dus waarop het pond sterling in arbeid is uitgetrokken. Alles komt toch voort uit den arbeid, en een gansch volk biedt dien arbeid aan. In twintig jaren rekent Bray dat de schuld van den afkoop kan worden afgelost.

Werd dit plan eens goed doordacht, dan zou het blijken dat het uitvoerbaar zou wezen. Slechts dan echter was het mogelijk, als de arbeiders zich voor goed vereenigden. Eén stap, één beweging was dan voldoende. En een geweldige vooruitgang ware verkregen. Want het zou de voorbereiding zijn voor den toestand der ware gemeenschap, de toenadering tot het volmaakte stelsel der maatschappij. Dan zou een samenleving naderen, waarin geen afscheiding meer zou wezen van verschillende tegenstrijdige klassen: er zou ééne klasse zijn, ingedeeld in goed georganiseerde, goed geöutilleerde afdeelingen, ééne klasse die gezamenlijk in bezit van geheel het land en van al de productie-middelen was, en daarmede werkte. Al die productie-middelen behoorden aan 't algemeen, terwijl overigens individueel eigendom, van wat ieder

werkte, werd behouden. Arbeid, arbeid alleen, zou aan alles de waarde geven. Voor ieder arbeids-uur zou er een equivalent in waren of goederen zijn te vinden[1]. Arbeid is dan de stempel op de grondstof, of liever de vorm aan die grondstof gegeven. Groote bazaars zouden al de producten bevatten, die te koop werden aangeboden, al die kleine winkels zouden vervallen. Een nationale bank zou zorgen, dat het geld altijd binnen de grenzen van het actueel bestaande kapitaal zou blijven. Doch geld was dan altijd voorhanden voor den arbeid, en de arbeid altijd klaar. Geen overproductie, geen gebrek aan werk, geen verwarring, ware te vreezen. Van al die palliatieven, waarmede thans de wijsheid der parlementen zich bezig houdt, armenwet, verlaging van graanrechten, gemakkelijkheid van emigratie, zou van zelf geen sprake meer zijn.

Want allen zouden begrijpen dat de questie niet is leniging of tempering van ellende, maar zaak van waarheid en recht. De productieve klassen eischen die waarheid en dat recht. Vereenigt u dus - zegt Bray tot de werklieden. ‘Waarvoor vreest gij? Al de elementen van succes zijn bij u’[2].

Met een klein betoog, waarin Bray, met citaten uit Adam Smith, Ricardo enz. poogt aan te toonen, dat zelfs de economisten niet opzien tegen enkele gegevens die tot sociale vervorming leiden, eindigt hij zijn fel geschrift.

Let wel hierop, dat in dit geschrift niet een geleerde, noch een geletterde aan het woord is, maar enkel en alleen een werkman. Charles Hall, Thomas Hodgskin, William Thompson, John Gray - die wij achtereenvolgens hier in ‘de Gids’ mochten behandelen - waren min of meer kamergeleerden, zij waren geen arbeiders in de werkplaats, deden

1) Zie J.F. Bray. ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy’, 1839, pg. 181: ‘and thus, for every hour's labour that is paid for by any community, there will be an equivalent of some kind for the remuneration given, and this equivalent wile exchange for another equivalent from some other party.’
2) Zie J.F. Bray ‘Labour's Wrongs and Labour's Remedy, 1839,’ pag. 176: ‘What, then, to fear? The productive classes have only to move on with confidence, for Truth is with them, - Justice is with them, - all the elements of success are with them!’

geen handen-arbeid. Maar deze John Francis Bray was een letterzetter, een werkman om loon. Hij, de man der praktijk, zag de beweging der maatschappij, die hij medeleefde, nog eenigszins anders aan dan de mannen der theorie. Is het daarom dat Marx, toen hij voor zich-zelf de lijn der sociale beweging ging vaststellen, vooral zich hechtte aan dezen Bray? Opmerkelijk is het toch, dat in het boek, 't welk Marx in 1847 tegen Proudhon schreef (Misère de la Philosophie) negen bladzijden uit het geschrift van Bray zijn overgeschreven. Marx voelde in dat boekje 't hart van het arbeidersvolk kloppen.

Als werkman zie ik hem vóór mij: werkman, één uit de ontelbaar velen, zonder bepaalde eigen silhouet afstekend tegen dat der anderen, maar evenals al die anderen tobbend en peinzend over het begrip ‘geld’, dat de wereld der 19e eeuw ging beheerschen.

Men is niet meester van zijn indrukken. Terwijl ik Bray's woorden poog weêr te geven, blijft voortdurend vóór mijn verbeelding hangen Titiaan's voorstelling van ‘Christus en het muntstuk,’ de schilderij uit het Museum te Dresden. De twee figuren van dat paneel hebben een leven voor alle eeuwen. Aan de ééne zijde Christus met het nog jonge gelaat, den kort-gesneden baard en den weelderigen, in lange bruine lokken neêrhangenden haardos. Goddelijk schoon is dat hoofd, vredig ernstig 't oog, zuiver gelijnd de mond. Een zachte bijna bleeke kleur geeft aan het uiterlijk een marmeren effenheid, een adel van tint overeenkomende met de vaste teekening der trekken. Hooge kalmte en verheffing stroomen als uit de oogen, terwijl de blanke hand - zich uitstrekkend uit den blauwen mantel die over de roode tunica is getrokken - met de vingeren wijst naar het geldstuk, dat de man aan de linkerzijde hem voorhoudt. Die man heet volgens het Bijbelverhaal de Pharizeeër. Maar Titiaan heeft aan de gestalte, die de bekende vraag over den cijns-penning aan den Christus deed, niet het beeld van een schriftgeleerde gegeven maar van een eenvoudig werkman.[1)]

1) Dat wordt ook goed opgemerkt en omschreven door J.A. Crowe and G.B. Cavalcaselle, in hun klassiek boek ‘Titian, his Life and Times.’ vol. I, 1877, pag. 120.

Hij staat daar in zijn dagelijksch werkhemd, een soort van bootsman, die met zijn gespierden, harigen arm den Christus stil doet houden, en, somber van uitzicht, Hem - die reine, rustige, goddelijke wijsheid om zich heen strooit - korzelig afvraagt: Wat denkt Gij van het geld?

H.P.G. QUACK.

Pierson's nagedachtenis.

Uit de verspreide geschriften van Allard Pierson, verschenen in 1882-1890. - Id., verschenen in 1889-1895. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1902.

De nagedachtenis van Allard Pierson is er eene die verdient blijvend geëerd te worden. Ook nu nog, - ruim zes jaren nadat hij gestorven is, vier jaren nadat zijn trouwe vriend, Prof. Naber, in een boek tintelend van bewondering en sympathie, de boeiende geschiedenis van dien denker, spreker, schrijver heeft verhaald, - mag naar een nieuwen vorm van vereering worden gezocht.

Toch is aarzeling om aan die vereering deel te nemen begrijpelijk. Onder den verschen indruk van zijn heengaan heeft men, zes jaar geleden, gezegd wat het hart te zeggen ingaf. Waarom daaraan iets toegevoegd? Zijn beeld stond toen zoo helder vóór ons in al de voornaamheid en al den glans van zijn geest, in al de bekoring zijner artistieke gaven en van zijn beminnelijk gemoed. Het verlies van dat rijke en milde leven werd toen zoo diep gevoeld; zoo pijnlijk tevens het langzaam wegsterven, vóór den tijd, van die geestelijke kracht die groote brokken wetenschap, kunst en gedachte met zoo breeden greep had omvat en ze met zulk een eigenaardig, persoonlijk licht had beschenen.

Zes jaren tellen meê in het voortleven van een doode, bovenal van een die, levend, door pen en woord zulk een aandeel nam aan de geestelijke geschiedenis van den dag. Er is zoo heel veel gebeurd - als ik de Dreyfuszaak en den Boerenoorlog noem, wijs ik slechts een paar in het oog vallende incidenten aan, laat ik zoo menige stroomwisseling op het gebied van kunst, wijsbegeerte, maatschappelijk streven

onvermeld, - waarover wij Pierson niet meer hebben kunnen hooren, dat we doorleefd hebben zonder hem. De lijst waarin hij vóór ons stond is verschoven; het perspektief is veranderd.

Maar nu komt, uit een stillen, vriendelijken kring, die zijner kinderen, een gave die tot een nieuwe vereering van Allard Pierson's nagedachtenis noodigt. Zijne jongste dochters hebben uit zijn 'verspreide geschriften' bijeengezocht en saamgevoegd wat, naar zij meenen, dienen kan tot een scherper en volledíger teekening van het beeld van den geliefden en hoog vereerden vader. Zij achten hem, die toch zoo heelemaal verdient gekend en gewaardeerd te worden, nog niet ten volle begrepen. Ze willen 'licht werpen op hetgeen voor velen in hem duister bleef', en aan hem zelven, aan zijn eigen geschriften, hebben ze, bescheidenlijk, die taak der voorlichting opgedragen. Wat Pierson neerschreef in dagblad of tijdschrift, wat hij uitsprak in geleerde of letterkundige samenkomsten, moge nog eens onder de oogen worden gebracht van de ouderen en jongeren wier belangstelling in hem en zijn werk gebleven is. Zoo zal 'de ontwikkelingsgang van dezen geest voor hen komen te liggen' gelijk hij in werkelijkheid geweest is.

In volle vrijheid mag de lezer het werk waartoe hij wordt uitgenoodigd aanvaarden. Geen opmerkingen of aanwijzingen zullen het onderbreken. Alleen wordt hem, door de schikking der stukken en hun indeeling in verschillende bundels, de weg aangewezen dien hij heeft in te slaan. Zoo hij geneigd mocht wezen zijn aanvang te nemen bij het begin van Pierson's schrijversleven, wordt hem het toepassen dezer methode van onderzoek, die toch, naar veler oordeel, de meest natuurlijke zou zijn, als ongeschikt, ontzegd. Vooraf moet hij Pierson gezien hebben 'in de volle rijpheid van zijn kunnen'; hij leze dus eerst de geschriften die nà 1882 zijn verschenen. Wat uit vroegere perioden stamt, ideën en stemmingen van vroeger tijden vertolkt, zal eerst later in zijn juiste beteekenis kunnen begrepen worden, en daarom eerst later worden herdrukt.

Nog een ander voorbehoud heeft de fijne takt der lieve uitgeefsters willen maken. Zoo iemand, om Pierson volledig te leeren kennen, mocht willen grijpen naar onuitgegeven werken, naar iets dat half voltooid of in den eersten spon-

tanen vorm waarin het geschreven werd op de schrijftafel was blijven liggen, meenend dat zulk een ‘brouillon’ beter nog dan het afgewerkte, gecorrigeerde en afgedrukte blad het dieper wezen van zijn geestelijk bestaan zou kunnen openbaren, - dan hebben zij gemeend ook dien wensch niet te mogen vervullen. Ze hebben hun vader alleen voor het publiek willen brengen zooals hij zelf voor het publiek heeft willen verschijnen, of eigenlijk, zooals hij reeds verschenen is.

Ten slotte nog één wenk aan den ‘bénévole lecteur.’ Hij leze deze verspreide geschriften in den geest van den schrijver, instemmend met diens belijdenis: ‘Kritiek en artistieke waardeering, beide onbegrensd.... ze zijn de stevige polen van de as waar ons geestelijk bestaan zich om beweegt.’ In dien eisch, dien hij zich zelven stelde, ligt - zoo meenen zijne dochters te mogen verklaren - de ‘leidende gedachte’ van Pierson's afbrekend en opbouwend werk besloten. Aan ditzelfde beginsel houde zich ook, zoo hij Pierson werkelijk wil leeren kennen, de lezer zijner ‘Verspreide Geschriften’.

Het zou niet alleen voorbarig zijn, maar ook indruischen tegen de bedoeling van Pierson's kinderen om, nu pas twee bundels verschenen zijn, die tezamen de dertien laatste jaren van dit schrijversleven omvatten, thans reeds, met de lijnen door die lektuur aan de hand gedaan, ‘de ontwikkelingsgang van dezen geest’ te willen schetsen.

Maar men kan al vast den vinger leggen bij enkele der bladzijden die hier in twee bandjes vereenigd zijn, sommige aanwijzen als in bijzondere mate geschikt voor het doel dat door de uitgeefsters op den voorgrond is gesteld.

Het is niet waarschijnlijk dat iemand, met dit doel voor oogen, de aandacht van den lezer bij voorkeur zal gaan vestigen op *Een aanprijzing van de Tooneelschool* (I, blz. 168 vlg.), een toespraak in 1883 gehouden ter opening van de 13e algemeene vergadering van het Nederlandsch Tooneelverbond. Voor hen die zulk een openingsrede ook wel eens hebben uitgesproken of er naar hebben geluisterd, is het misschien wel aardig te lezen met hoeveel artistiek optimisme en met welk een vermanenden ernst een man als Pierson - het is twintig jaren geleden! - over de opleiding onzer

tooneelspelers kon spreken en van de Tooneelschool kon verklaren dat haar toekomst voor een groot deel berust in de handen van ‘het gansche gilde.’ Maar voor een herlezing elders dan op een vergadering der leden van het Tooneelverbond - en dan met passende inleiding en kommentaar! - behoefde die rede, naar mij voorkomt, niet van andere dergelijke gelegenheidsspeeches te worden afgezonderd.

Daarentegen acht ik het vrij zeker dat, in de allereerste plaats, ter lezing, of herlezing, zal worden aanbevolen - liefst met het potlood in de hand, om eenige treffende uitspraken te onderstrepen, - het artikel uit den *Tijdspiegel* van 1884, - oorspronkelijk, blijkbaar, een rede tot studenten gehouden - dat tot titel draagt *Wetenschap en Kunst* (I, blz. 178 vlg.). Indien, bij het schikken der bijdragen, een andere dan de kronologische orde had mogen gelden, zou dit artikel bovenaan hebben moeten staan, als een soort van program. Het is zeker een der meest authentieke bescheiden voor onze kennis van Pierson's geest, een veelkleurige, klankvolle parafraze van het hierboven aangehaalde aforisme: ‘Kritiek en waardeering, beide onbegrensd!’

Sints Pierson's heengaan is over ‘het bankroet der wetenschap’ nog scherper gesproken dan bij zijn leven, is de populariteit der kunst nog gestegen, is het gevaar eer toegenomen dan verminderd, dat de meerdere bekoring der artistieke emotie tot overwaardeering der mystiek als bron van kennis en tot geringschatting van het werk der wetenschap zou kunnen leiden.

Pierson kon zich het leven niet denken als iets begeerlijks of het moest door die beide stemmingen worden gedragen. Daarom moesten ze in zijn geestesleven samenvloeien tot één; daarom moest hij de harmonie van wetenschap en kunst, hun volkomen gelijkwaardigheid, de gelijke onmisbaarheid van beide als bronnen van ‘kennis’, prediken als een evangelie.

Zoo hij thans nog tot ons kon spreken over dit geliefkoosd onderwerp van zijn denken, dit hoogste voorwerp van zijn verlangen en streven, hij zou het ongetwijfeld, onder den indruk van nieuwe denkbeelden, nieuwe twistvragen, nieuwe openbaringen van wetenschap en kunst, eenigszins anders doen dan hij het vóór achttien jaren deed. Zijn pleidooi zou, dunkt me, wat minder vernuftig zijn ingekleed, meer

den vorm van rechtstreeksche tegenspraak en weerlegging hebben aangenomen; - misschien toch ook niet, want polemiek achtte hij immers ‘de dood van alle kunst’[1]. Maar als kalm en welsprekend getuigenis van hetgeen hij wilde en dacht, voor zichzelf en voor anderen, zou de nieuwe rede de oude moeielijk hebben kunnen overtreffen.

Telkens klinken u hier van die echte Pierson-volzinnen tegen die, in opzet, klank en beeld, zoo duidelijk den stempel dragen van zijn persoonlijkheid. Zoo bijvoorbeeld déze geestige navolging van een bekend hoofdstuk der Paulinische brieven: ‘De wetenschap is eenvoudig; koelbloedig; handelt niet lichtvaardig; denkt gedurig kwaad, omdat zij reeds aan veel misleiding heeft blootgestaan; zij ontdekt alle dingen; zij ontleedt alle dingen....’ Of déze volzin, aan het slot:[2] ‘onze kritiek.... is niet doel, maar middel; voorwaarde; eene geestelijke levenswijs die wij ons opleggen; eene tucht waaraan wij ons onderwerpen, en dat uit plichtbesef. Roep ons niet ontijdig toe: het oog naar boven! Wij hebben den bergstap van het onderzoek. Wij wandelen opzettelijk met den blik ter aarde, schrede voor schrede, juist omdat wij niet in de laagte willen blijven.’

Ook déze woorden mogen met aandacht herlezen worden, zoo teekenend voor de gemoedsrust van dien agnosticus:[3] ‘Wij hebben het goede deel. Altijd levendiger en dieper belangstelling; rustelooze en geduldige werkzaamheid;.... op het gebied der kennis niets willen bezitten als een roof; zonder vertwijfeling, zij het ook niet altijd zonder ontroering, *kunnen* leven met tal van onopgeloste vraagstukken, en inmiddels ons uit- en inwendig leven stemmen op den toon die door den ernst van zulk een streven naar kennis wordt aangegeven, schijnt mij een b e n i j d b a a r l o t.’

Er zijn zeker uit de ‘Verspreide geschriften’ van Allard Pieron wel bladzijden aan te halen waaruit minder kalmte en minder blijmoedigheid spreekt dan uit deze, volzinnen hartstochtelijker van toon, met, hier en daar, een uitdrukking die een opwelling van somberheid schijnt te vertolken. Zoo bijvoorbeeld deze, voorkomend in het mooie, terecht hoog

1) I, blz. 228. ‘Scholten geloofde aan de waarheid; hij streed er voor; hij hield van hetgeen de dood is van alle kunst; hij hield van polemiek.’
2) I, blz. 197.
3) Ibid.

geprezen ‘Gids’-artikel over Willem de Clercq (I bl. 343 vlg.), waar de wereld genoemd wordt ‘de benauwendste kerker waarin onze onkunde is opgesloten,’ waar, na een treffend gestyleerde opsomming der ingrijpende levensvragen wier bevredigende oplossing nog door niemand gegeven is, de schrijver uitroept:[1)] ‘Onkunde overal en, als vrucht, onzekerheid! Gelukkig is de vergetelheid en lichtzinnigheid in onze natuur onuitroeibaar, maar de lach wordt toch reeds minder gul.’

Maar wie deze bladzijden ten einde leest, bemerkt al spoedig dat dit klagen over onze ‘verstandelijke armoede,’ deze sombere fraze in mineur-tonen, slechts de inleiding bevat op een hymne ter verheerlijking van ‘het artistieke, het onbewuste, dat raadt, vermoedt, vooruitgevoelt,.... en ten slotte uit zijn schoot de wereld van de kunst doet voortkomen: éénige wereld,’ met het juichend slotakkoord: ‘A thing of Beauty is a j o y f o r e v e r.’

Ik heb deze bladzijde met opzet naast de eerste gesteld, omdat zij onlangs - echter niet in haar geheel, en met weglating van het slot, waarin het woord ‘vreugde’ zoo luide klinkt, - is aangehaald in een opstel over Pierson, van den Leidschen hoogleeraar de la Saussaye[2)], aangehaald als eene symptoom van ‘groote onvoldaanheid’, van ‘teleurgestelde behoefte aan zekerheid,’ van ‘een zichzelf opdringen dat hij niet verloren of dat hij heroverd had wat hij prijs gaf’.[3)]

Ik wil niets afdingen op den ernst waarmeê deze studie over Pierson bedoeld, evenmin als op het talent waarmeê zij geschreven is. Ook voor hen die Pierson hartelijk hebben bewonderd en liefgehad, die hem danken voor zoo menig nieuw inzicht en zoo menige opwekking ten goede, was de lezing van dit opstel - al heeft, hier en daar, een uitdrukking hen pijnlijk getroffen - een voordeel waarvoor zij den schrijver erkentelijk kunnen zijn. Het was goed dat na de zoo warme en sympathieke biografie van Prof. Naber ook door een geheel andere persoonlijkheid, door den vertegenwoor-

1) I, blz. 344.
2) *Allard Pierson*, door Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye, in de Oktober-aflevering van het tijdschrift *Onze Eeuw.*
3) T.a.p. blz. 587.

diger eener andere wereld- en levensbeschouwing, het beeld van dezen ‘onmiddellijken voorganger’ werd bezien en beschreven.

Pierson's vereerders hebben ongetwijfeld bij enkele trekken van deze nieuwe persoonsbeschrijving den vinger gelegd, er de juistheid van erkend of er althans stof in gevonden voor vernieuwde toetsing van hun eigen indrukken. Zoo herlazen zij aandachtig een uitspraak als deze: ‘Het was hem te doen niet om de wetenschap te beoefenen, maar om het leven van zijn eeuw mede te leven en op zijn tijdgenooten invloed te oefenen. Hij wilde leidsman wezen, voorganger, ook op ander gebied dan dat der wetenschap, al waren het vooral de wetenschappelijke studiën en resultaten die daarbij de richting aangaven’.[1)] In dien volzin dunkt hun uitnemend aangewezen zoowel de breede taak die Pierson zichzelven had gesteld als de degelijke wijze waarop hij gemeend heeft haar te moeten vervullen.

Wanneer, op een andere plaats[2)], Pierson door Prof. de la Saussaye genoemd wordt ‘een zoeker, geen vinder, een volger meer dan een leidsman,’ dan gevoelen zij, gedachtig aan de verschillende paden waarin de ontwikkeling der wetenschap hem heeft gedreven, dat er waarheid schuilt ook in die laatste tegenstelling.

Maar wanneer ze dan verder lezen van ‘een verscheurd gemoed’, van ‘een tragedie van vergeefsch zoeken,’ van ‘de twijfel die achter zijn warmste waardeering schuilt,’ van een ‘nederlaag geleden in den strijd om de waarheid’, van een ‘geestelijk bankroet’; wanneer zij Pierson's behoefte om het gansche leven van zijn tijd meê te leven zien gekenschetst als ‘een onrust, een jacht om alles in zich op te nemen’, geboren uit de pijnlijke teleurstelling door het verlies zijner eerste liefde, het oude geloof, bij hem gewekt, dan herkennen zij daarin ganschelijk niet meer den Pierson dien zij persoonlijk hebben gekend en dien zij ook nu weder in zijn ‘Verspreide Geschriften’ terugvinden. Dan achten zij een dergelijk oordeel een onbillijke en onjuiste interpretatie van zijn woorden en zijn leven, en ze vragen zich af of een denker

1) T.a.p. blz. 585.
2) T.a.p. blz. 586.

die zelf geloovig is gebleven, hoe onpartijdig zijn psychologische analyse ook worde opgezet, wel objectief genoeg tegenover een man als Pierson staat om, ik zeg niet zijn ideën, maar zijn gemoedsbestaan, te begrijpen en te waardeeren.

Pierson - de uitdrukking kan als volkomen juist worden aanvaard - had ‘het geloof aan het absolute’ onherroepelijk verloren. Hij had het, als kind, bezeten in een zeer aantrekkelijken vorm, als het erfgoed zijner ouders, als de kostbaarste schat van den kring waarin hij is opgegroeid. Later, als modern predikant, heeft hij het bezeten in een nieuwe, minder scherp omlijnde, maar toch nog zeer reëele gestalte. Ook in dien losseren vorm had hij het moeten prijsgeven. Zoozeer hadden denken en ervaring dat geloof aan het absolute uit zijn geest verdreven, dat hij met zekere familiare hooghartigheid kon schrijven: ‘Van een geloof de zekerheid te verwachten die de wetenschap ons ontzegt, laten wij over aan de onervarenheid die er lust in heeft’.[1)]

Natuurlijk heeft de herinnering aan dat vroeger bezit en aan de gemoedsrust die er mee gepaard ging een eigenaardigen stempel op Pierson's gemoedsleven gedrukt. Evenzeer als van hen die het geloof hadden behouden moest hij verschillen van diegenen onder zijn jongere tijdgenooten die het nooit hebben bezeten. Maar, al meent nu ook zijn biograaf, prof. Naber, als motto boven zijn werk de bekende versregels uit Musset's *Espoir en Dieu* te moge plaatsen: ‘Malgré moi 'l Infini me tourmente,’ dan is het daarom niet uitgemaakt dat Pierson ‘le tourment de l'Infini’ als een pijnlijke k w e l l i n g heeft ervaren. Het Oneindige kan ook voor hem geweest zijn een bekoring die hem bleef vervolgen, de onuitroeibare herinnering aan een eerste liefde.

‘Hij was er niet op aangelegd agnosticus te zijn,’ zegt prof. de la Saussaye, en meent in het kontrast tusschen wat hij van aanleg was en wat zijn ongeloof van hem gemaakt heeft ‘de kern’ te vinden ‘van Pierson's persoon.’[2)] Er is iets verleidelijks in het ontdekken van dergelijke tegenstellingen, vooral wanneer het te teekenen beeld ook de

1) ‘Uit de verspreide geschriften’ I blz. 344, ook aangehaald door prof. de la Saussaye t.a.p. blz. 586.
2) T.a.p. blz. 587.

artistieke waarde moet bezitten van een portret. Maar tegenover den indruk door prof. de la Saussaye ontvangen zou men ook dezen kunnen plaatsen: Pierson's aangeboren drang naar veelzijdigheid had het agnosticisme noodig om zich ten volle te kunnen ontplooien; de wereld van het geloof zou voor iemand van zijn aanleg op den duur te eng zijn geweest.

Natuurlijk zou die laatste opvatting voor de eerste moeten wijken indien de kenschetsing van Pierson's leven als een onharmonisch bestaan, als de 'tragedie van vergeefsch zoeken' juist moest heeten. Maar wordt die voorstelling gesteund door een onpartijdige interpretatie van zijn woorden en zijn daden? Dat hij het apostolische 'Niet dat ik het gegrepen heb, maar ik jaag er naar' tot levensleuze had gekozen, kan toch niet gelden voor een symptoom van pijnlijke gejaagdheid.

Op één punt wil ik even wijzen. Prof. de la Saussaye schrijft:[1] 'Door een ironie van het toeval is het laatste opstel uit Pierson's pen een waarin hij het absolute tracht te verjagen uit zijn laatste verschansing: het zedelijk oordeel'.[2]

'Ironie van het toeval?'... Een poging om 'het absolute te verjagen?'.... Hoe weinig passen die uitdrukkingen bij de geschiedenis van dit opstel, door Pierson zorgvuldig bewerkt en als een soort van geestelijk testament aan de lezers zijner werken in handen gegeven! Hoe weinig ook bij den inhoud en den toon van het stuk!

Wie Pierson's klimmende waardeering, zijn steeds luider verheerlijking van 'het artistieke', 'het onbewuste', 'het spontane' in zijn geschriften der laatste jaren had gevolgd, die kon hier de slotstrofe vernemen van het hooggestemde lied, het 'Heurèka!' der onvermoeid zoekende gedachte. Steeg 'het spontane' niet tot zijn volle hoogte, was het niet op weg om in kracht en zelfvertrouwen zich met het geloof aan het absolute te meten, nu het niet enkel op het gebied der kunst, maar ook op dat der moraal, het één en het al bleek te wezen? En moest niet een weldadig gevoel van levensharmonie Pierson vervullen nu hij in dat spontane de hoogere éénheid zag van zijn wisselend leven, - nu de godsdienst van het 'Reveil' zich duidelijk aan hem vertoonde als kunst,

1) T.a.p. blz. 589.
2) In zijn 'Gids'-artikel van 1895 'Over Ethika', ook opgenomen in den tweeden bundel der 'Verspreide Geschriften'.

de kunst als religie, de ‘verteedering der harten’ als een openbaring van beide?

Pierson's laatste groet is niet het weemoedig vaarwel geweest aan een betreurd verleden, maar het hoopvol staren in ‘een nieuwe toekomst.’[1)]

Ik ben afgedwaald van Pierson's ‘Verspreide Geschriften,’ waarvan twee rijk gevulde bundels vóór mij liggen. Toch niet al te zeer, indien - overeenkomstig de bedoeling der uitgeefsters - bij de lezing van zijn werk de herleving van zijn persoonlijkheid hoofdzaak is.

Maar men kan ook nog op andere wijze in die bundels bladeren; samenzoeken, bijvoorbeeld, wat bij elkaar behoort en zóó nagaan welke bijdragen van beteekenis over een of ander onderwerp van studie of bespiegeling Allard Pierson heeft geleverd.

Ik vraag mij af of zulk een behandeling der stof niet meer baat zou gevonden hebben bij één of twee bundeltjes *Pages Choisies*, in den trant der aantrekkelijke werkjes welke tegenwoordig in Frankrijk onder dien titel verschijnen, dan bij deze lange reeks opstellen, die toch niet alle in hun vollen omvang belangrijk zijn gebleven. Edoch... zulk een uitgave zou zelve een portret van den schrijver geweest zijn, niet, wat de uitgeefsters gewild hebben, enkel de materie voor een portret. We aanvaarden dus, ook bij deze manier van lezen, de ons voorgeschreven methode.

Op het gebied van de studie der n i e u w e r e l e t t e r k u n d e is de oogst niet overvloedig.[2)] De zeer persoonlijke ‘Essais’ over eenige stukken van Shakespeare, waarmee de eerste bundel geopend wordt, zijn blijkbaar omwerkingen, voor een leekenpubliek, van zijne colleges over den Engelschen tooneeldichter. Als zoodanig zullen ze door den Shakespearelezer nog met vrucht kunnen worden ter hand genomen alvorens hij zich aan de lektuur van een der behandelde stukken zet. Maar voor de toepassing der methode van onderzoek die hier gelden moet, en die in haar onderdeelen

1) Zoo luidt het slotwoord van ‘Over Ethika.’
2) Uitvoerig heb ik, voornamelijk op grond zijner colleges, Allard Pierson geschetst als wetenschappelijk beoefenaar der nieuwere letterkunde in *De Gids* van 1901, deel I, blz. 223 en vlg.

- filologische, historische, esthetische kritiek - duidelijk en juist wordt omschreven (I blz. 2), geven ze, uit den aard der zaak, te weinig. Bovendien - het werd reeds opgemerkt[1] - hebben deze artikelen, door den langen tijd die den herdruk van de eerste uitgave scheidt, veel van haar belang verloren.

Wat Pierson over de compositie van *Aymerillot*, uit Victor Hugo's *Légende des Siècles*, en over de bronnen van *Ruy Blas* heeft medegedeeld in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen kan op zich zelf moeielijk voor een nieuwe bijdrage tot de geschiedenis der moderne letterkunde gelden. Deze stukken, toch, bevatten grootendeels referaten van de ontdekkingen door Demaison, den uitgever van *Aymeri de Narbonne*, en Morel-Fatio gedaan. Intusschen zal de lezer onder wiens bereik de werken dezer geleerden niet liggen, vast met veel genoegen van deze aantrekkelijk ingekleede referaten kennis nemen.

Maar met meer belangstelling, naar ik vermoed, zal hij verwijlen bij de zeer persoonlijke beschouwingen door Pierson aan die referaten toegevoegd: in het eene, een vergelijking tusschen de esthetiek van Victor Hugo en die van den dichter der oude ‘chanson de geste’; in het tweede, een karakteristiek van den zoogenaamden historischen zin van het romantisme. Twee kleine proeven, dus, van hetgeen men zou kunnen noemen - vooral geldt dit van het artikel over *Aymerillot* - historische esthetika. De schoonheidsleer was een van de vele vakken die Pierson aan de Universiteit van Amsterdam had te doceeren. Ik geloof niet dat hij die wetenschap, gelijk tegenwoordig meer-en-meer geschiedt, zuiver psychologisch heeft behandeld. Maar wel heeft Pierson ook op dit gebied de historische methode met groote voorliefde gehuldigd. Onderlinge vergelijking van verschillende, door eeuwen afstands van elkaar gescheiden, schoonheidsvormen heeft hem, in zijn esthetische beschouwingen, het allermeest aangetrokken. Het kan ook hier blijken uit de wijze waarop hij de stof, door twee Fransche geleerden hem aan de hand gedaan, refereerend en aanvullend heeft bewerkt.

Dit persoonlijk element, door hem aan de mededeeling

1) Door Prof. de la Saussaye, t.a.p. blz. 594.

van anderer ontdekking toegevoegd, geeft aan die beide kleine verhandelingen hun waarde als bijdragen tot onze kennis van Pierson's geest. Ze kunnen nu licht werpen op de genesis van andere denkbeelden en andere uitspraken. Zoo helpen ze, naar ik meen, om de motieven te verklaren die er Pierson toe hebben gebracht om de 'Grieksche compositie' aan een scherpe kritiek te onderwerpen (II, blz. 300 vlg.). Volgens Prof. de la Saussaye werd hij daartoe gedreven door zijn onweerstaanbaren lust om 'het geloof aan het absolute' overal te vervolgen. 'Hij kon niet velen dat een esthetische orthodoxie altijd die Grieksche kunst als normatief prees.... en tastte dit *bijgeloof* aan.'[1)]

Maar schijnt die verhandeling niet veeleer een nieuwe openbaring van Pierson's behoefte om ook den letterkundigen smaak en den letterkundigen stijl als een h i s t o r i s c h verschijnsel te bestudeeren en, door scherpe ontleding der 'compositie,' het onderscheid tusschen verschillende tijden en kringen duidelijk te doen uitkomen? Het is mogelijk dat hij in dit bijzonder geval heeft misgetast, dat de tegenspraak waarmede deze akademische rede ontvangen werd 'gegrond' mag heeten. Maar zelfs al bestond zij enkel uit scherp geformuleerde paradoxen, ook dan nog lijkt mij het historisch temperament van dezen estheticus een juister verklaring van het ontstaan zijner denkbeelden dan de vervolgingsijver van een ongeloovigen fanitikus.

Bewijst Pierson's werk niet op menige andere plaats, hoezeer het in zijn aard lag, hoezeer het, juist in die jaren, zou men zeggen, een bijzondere behoefte voor hem was om in elke wetenschap der geestelijke en maatschappelijke verschijnselen de historische behandeling als de beste, de eenig betrouwbare aan te bevelen? Twee jaren vroeger, in 1833, had hij, in *Een brief aan den heer F. van der Goes* (II, blz. 83 vlg.), van de sociale quaestie hetzelfde gezegd als in 1885 van de esthetische: 'De historische beschouwing moet de dogmatische doen verdwijnen'.... 'Historische kennis kan hier alleen het gewenschte licht verspreiden; historische kennis, verbonden met historische intuïtie.'

Zoo iemand, met de elementen uit deze 'Verspreide

1) T.a.p. blz. 589.

Geschriften' bijeengegaard, nog eens Pierson's beeld wil teekenen, mag deze dringende behoefte aan een h i s t o r i s c h e beschouwing der geestelijke wereld niet worden verwaarloosd.[1)] Ze hangt natuurlijk samen met de skepsis waaruit zijn agnosticisme geboren is; voor den skepticus zal een historische behandeling en onderlinge vergelijking der dingen inderdaad de meest aantrekkelijke arbeid wezen, omdat zij de eenige kan zijn die hem volkomen bevredigt. Maar zij is ook bij Pierson, gelijk bij zoo menig ander, de openbaring eener warme, onbegrensde belangstelling, een behoefte om meê te leven wat in de menschenwereld is gedacht, gedicht, geloofd, gedroomd, - het meê te leven met het verstand dat verstaat en oordeelt, met het gemoed dat meêvoelt en waardeert: 'Kritiek en waardeering, - beide onbegrensd!'

Nog op geheel andere wijze zou uit de 'Verspreide Geschriften' het beeld van den schrijver kunnen worden afgeleid. Ze bieden uitnemend materiaal voor een afzonderlijke studie over Pierson's s t i j l. Ik moet die studie - al gevoel ik er al het aantrekkelijke van, - aan anderen overlaten. Zal dit werk iets beteekenen, dan kan het niet ter loops ondernomen worden. Het vereischt veel aandacht en toewijding. Maar loonend moet het wel zijn. Want het geldt hier een schrijver die stijl heel hoog stelde, die er 'eerbied' voor had, die *Het Land van Rembrandt* slechts met voorbehoud kon prijzen, omdat de stijl 'niet getuigde van aanhoudende zorg,' die van Hildebrand met ingenomenheid verklaarde dat hij 'zijn volzinnen nooit veronachtzaamt' (I, blz. 126), en die met wezenlijke droefheid tot ons volk het verwijt moest richten - het artikel dagteekent van 1885; we zijn thans verder gekomen! - dat 'het schrijven (er) weinig in tel' is.

Ook in het artikel van Prof. de la Saussaye komen een paar zinsneden voor over Pierson's stijl. Maar deze kritikus zal wel niet beweren dat hij veel gezegd, en allerminst dat hij iets heeft bewezen, wanneer hij, zonder een enkele aan-

1) Dat ook Prof. de la Saussaye oog heeft voor dezen trek in P's persoon, kan blijken uit wat hij schreef blz. 581: 'Geen ander dan A. Pierson heeft te onzent die litterarische kritiek inheemsch gemaakt, die in de enkele gestalten de groote geestelijke stroomingen, de h i s t o r i s c h e lijnen doet zien.'

haling of een enkele verwijzing zelfs, in eenige opmerkingen die slechts los met elkaar samenhangen, zijn oordeel aldus samenvat: ‘Zijn stijl heeft wel vele deugden, maar hij is toch niet pakkend, er is een zekere voornaamheid in, daarbij gemis aan eenheid en ook soms aan goeden smaak, en bij alle inspanning om concreet te zijn een neiging tot het abstrakte.’[1)]

De juistheid van de laatste dezer vijf opmerkingen zullen velen wel geneigd zijn toe te geven. Maar ik vermoed dat zij, alvorens haar ten volle te aanvaarden, haar toch aan een voldoende reeks sprekende voorbeelden wenschen getoetst te zien.

In dit zelfde verband wordt door den Leidschen hoogleeraar nog gezegd, dat Pierson geen zin had voor humor; ‘wat daarvan in zijne geschriften voorkomt is weinig verkwikkelijk.’ Het is kort en scherp gezegd. Ook bewezen? Misschien stond den schrijver de teekening voor den geest van den bankier die met het hem toevertrouwde geld er niet was van-door-gegaan, omdat, niet een spontaan gevoel van eerlijkheid, maar de kategorische imperatief hem daarvan had weerhouden.[2)] Maar velen, die niet gehinderd werden door het betoog, hebben die teekening heel aardig gevonden. Ook schuilt er veel gezonde humor, meen ik, in Pierson's studie over Busken Huet, den mislukten theoloog (I, 371 vlg.), of in het fijngeschreven, destijds veel gelezen stukje *Zomervacantie* (II, bl. 330 vlg.)

Intusschen, ik herhaal het, wie over dit onderwerp met vluchtige aanteekeningen volstaan wil, komt niet ver. Er zouden in een studie over Pierson's stijl verscheiden hoofdstukken moeten voorkomen, waaronder dat over zijn woordenkeus zeker niet het minst interessante zou wezen. Zijn proza is vol uitdrukkingen die in de spreektaal nooit gebruikt worden.[3)] Ook van zijn adjektieven zou een leerzame lijst zijn op te maken. Door een adjektief, heeft men terecht opgemerkt, kan een stijl voortreffelijk gedateerd worden; dit rededeel is het allermeest aan mode onderhevig.

1) T.a.p. blz. 584.
2) In ‘Over Ethika,’ *Verspreide Geschriften* II, blz. 455.
3) Pierson, die trouwens niet aan taalstudie deed, had niet veel op met de gewone spreektaal. Haar slordigheid hinderde hem. Hij trachtte zijn eigen spreektaal naar het model van zijn kunsttaal te vervormen en heeft zelfs het denkbeeld aan de hand gedaan van een Verbond tot taalzuivering. Men zie daarover zijn geestig opstel *Wetenschappelijk Nederlandsch*, in *de Gids* van 1877, dat zeker ook wel in de ‘Verspreide Geschriften’ zal worden opgenomen

Dan is er ook iets zeer persoonlijks in het invoegen van vreemde uitdrukkingen en volzinnen aan vreemde talen ontleend tusschen de deelen eener zuiver Hollandsche periode. Bij Pierson ontbreken die uitheemsche elementen niet. Misschien zou er bij hem eenige methode, of althans eenige vaste gewoonte, in dit gebruik te ontdekken zijn.

Niet minder merkwaardig zijn, in al zijn werken, de vele Bijbelsche uitdrukkingen en spreekwijzen of de toespelingen, met een enkel woord soms, op Bijbelsche personen en Bijbelsche verhalen. Dat oude boek, in zijn kinderjaren vast half van buiten geleerd, vulde nog altijd zijn memorie. Telkens, bij het opslaan van een bladzijde uit de ‘Verspreide Geschriften’, trekt zulk een oud- of nieuw-testamentisch tintje uw aandacht. Nu de ‘Verspreide Geschriften’ kronologisch zijn gerangschikt, zal het gemakkelijk vallen na te gaan of dit voortdurend-te-voorschijn-treden, in zijn stijl, van Bijbelsche reminiscenties misschien met de jaren is verminderd.

Met deze en soortgelijke onderzoekingen zou zich moeten bezig houden wie werkelijk een grondige studie wilde maken van Pierson's stijl. Wellicht voelt een zijner lezeressen er zich toe opgewekt. Of liever, twee. Want voor studies van dien aard is samenwerking in ieder opzicht wenschelijk. De verschijnselen die hier de aandacht moeten treffen, de quaesties van smaak die zich hier voordoen, kunnen pas in de levendige atmosfeer van onderlinge gedachtenwisseling tot hun volle recht komen. Bovenal wanneer de schrijver wiens werk de studie geldt ook een talentvol spreker geweest is, moeten zijn volzinnen, om in bouw en klank hun volle maat te geven, overluid worden voorgelezen.

Misschien zal Pierson's nagedachtenis nog eens door zulk een arbeid over den vorm van zijn werk geëerd worden.

Op de resultaten van dit werk wil ik niet vooruitloopen, niet nu reeds pogen den indruk dien de vorm zijner geschriften maakt in één of meer formules terug te geven. Ik verbeeld mij toch, dat, zoo zijn stijl met dien van zijn tijdgenooten - ik denk in de eerste plaats aan Busken Huet - vergeleken wordt, het blijken zal dat, in tegenstelling met dezen, artistiek overleg meer dan temperament Pierson's pen bestuurde. Ook zal, waar in beider schrijftrant een zekere geposeerdheid den lezer dikwijls treft, dit karakter bij Huet toch beter door het

woord ‘deftigheid’, bij Pierson door ‘voornaamheid’ worden geteekend.

Voornaamheid, geen koelheid. Dit laatste woord zal op zijn stijl slechts kunnen worden toegepast door hen die, zelve geloovig gebleven, den warmtegraad van een hart waarin de adem der kritiek het oude geloofsvuur heeft uitgebluscht, niet goed kunnen bepalen. De verdenking van koel, terughoudend, voor geestdrift ontoegankelijk te wezen, heeft, trouwens, ook bij zijn leven, op Pierson gerust. En toch, hoe menigmaal is niet gebleken - en ook erkend - dat die indruk niets anders was dan een jammerlijke vergissing.[1)]

Waar sommigen, Pierson en zijn ideën gedenkend, gewagen van een ‘kilheid’ die ‘het hart verstijft’[2)], daar klinkt zoo bemoedigend voor zijn nagedachtenis, zoo geruststellend voor hen die van die ‘kilheid’ nooit iets bespeurd hebben, het slotwoord zijner ‘Verspreide Geschriften’ - een woord door ‘zijne jongste dochters’ eenvoudigweg, als iets van zelf sprekends, neêrgeschreven: ‘Moge dan.... wat aan dit hart ontvloeide anderer hart doen o n t g l o e i e n .’

A.G. VAN HAMEL.

1) Zulk een geval vindt men vermeld in *de Gids* van 1896, deel III, blz. XV.
2) Woorden van Prof. de la Saussaye t.a.p. blz. 601.

Nieuwe richting in de philologie.[1)]

I. WORDING EN WEG.
II. HET GEHEIM VAN DEN VORM.
III. DE VERKLARING VAN DEN VORM.

I.
Voorafspraak.

Ik weet wel, men moet niet met ‘philologie’ aankomen in gezelschap, want er is een schoollucht aan; maar -

Het is niet de schuld van het woord. Philologie beduidt iets heel moois, ze is, van oorsprong, een zuster van philosophie.

Wijsbegeerte, woordbegeerte.

En gelijk het eene woord de liefde uitdrukt voor kennis die het al omvat, zoo teekent het andere den wensch naar de voorstelling van de dingen zelf, de voedster voor ons hoog begrip: het eene is het verlangen om te planeeren boven de wereld, het andere de liefde om te midden der vormen en gedachten van de wereld, beschouwend en opnemend, te verkeeren.

Neen, het is niet de schuld van het woord, want zinrijker werd er zeker maar zelden een geschapen. De menschen hebben de schuld, de menschen, - toen zij een muur trokken dwars door het leven van ‘het woord’ en ‘de gedachte’ heen: hier, de kunst; daar, de school; hier, de vrijheid van het beelden; daar, de dwang der geleerdheid.

De roeping van een tijdschrift als het onze met een traditie om hoog te houden, en met een toekomst die de inspanning

1) Wat oorspronkelijk een toespraak was op het Philologen-congres te Groningen (April ll.) gehouden, is hier om-, uit- en bijgewerkt tot een kleine verhandeling.

onzer beste krachten vordert, - die roeping, naar mij voorkomt, bestaat in het middelaarschap, ten behoeve der samenleving, tusschen kunst en school.

Misschien is nergens de muur die beiden scheidt, zoo steil getrokken als in ons land, want wij zijn een nuchter volk en geven graag ieder ding zijn eigen plaats en afgeperkten kring, - en nergens ook is de samenwerking van de twee zoo noodig, tot bestrijding van alle mogelijke euvelen. Vinden we niet bij ons, aan den eenen kant van den muur grootendeels een leven in kapelletjes en sekten, en aan den anderen kant veelal den dood in den pot? -

Er moeten scheidingen en heiningen worden omgehaald.

Daarvoor moge langzamerhand een overtuiging zich vestigen.

Wat ik zeggen wil heeft geen andere pretentie dan mee te helpen tot voorbereiding.

Geen pretenties!

Zij zijn de rechte scheidingmakers.

Wanneer philologie de levende kunst van dienst zal kunnen wezen, dan mag het nooit zijn omdat zij zich een deel van de woordkunst toeëigent. De philoloog beelde zich niet in een meester van het woord te zijn, hij moet blij zijn te wezen een dienaar. Geen *magister*, een *minister.*

(Waarom wordt er nooit gesproken van een *verbi humani minister*, een dienaar van het menschen-woord, evenals de titel bestaat van den *verbi divini minister* (*v.d.m.*), den dienaar en bedienaar van Gods woord?)

'I c h d i e n' is het devies van den philoloog. Dienen met een vroolijken eerbied. Want die vreugd ligt ook opgesloten in zijn naam. Hij, de philoloog, de liefhebber van het woord, hoort graag spreken en redeneeren, en het voornaamste voor hem is zijn lust en zijn liefde, als bezieling voor zijn werk.

De menschen spreken veel van plicht, en wie zou niet graag toegeven: wanneer een vak heel oud is, en in overgeleverde vormen kraakvast is geloopen, dan brengt men het met plicht heel ver! Maar - al wat zich vernieuwt en nieuw is, heeft liefde noodig.

Wat zegt de Meester in zijn ondeugendste en deugendste verzen?

Und doch vermögen in der Welt, der tollen,
Zwei Hebel viel auf's irdische Getriebe:
Sehr viel die Pflicht, unendlich mehr die Liebe.

Laat ons 't hem nazeggen: ‘Unendlich mehr die Liebe!’, en laat ons 't ook durven uitspreken: dilettant, liefhebber, te zijn, in 't binnenste van zijn ziel, dat is 't hoogste. Wel heeft Goethe het dilettantisme willen veroordeelen, toen hij het noemde: het pogen van de menschen die hooger reiken dan hun macht kan gaan. Maar dat ‘hooger reiken,’ wie zou het willen missen? En om de duffe lucht van den naam weg te blazen, zeggen wij het gerust: de philoloog is de dilettant van het woord.

Zoo vertoont zich even, aan het begin van onze redeneering, het paradijs in het hart van den philoloog. Dat moet het uitgangspunt wezen, daarheen moet de terugkeer leiden. Nu vooreerst dient echter de vaste grond begaan.

Wat is de werkkring van den philoloog?

Hij heeft met het geschreven woord te maken, hij is een man van teksten. De taal, als een middel van verkeer tusschen de menschen, gaat hem niet onmiddellijk aan. Het is hem te doen om den vorm die gevoel en gedachte in het geschreven woord aannemen, bewust-onbewust. Hij wil dien vorm louter en rein kennen, zooals hij uit het woordgevoel van den maker gaaf ontsprong; daarvoor stelt hij den tekst vast met behulp van zijn onderscheidingsvermogen; dan verklaart hij den tekst.

Op drie fundamenten rust de philologie, zoo leeren de oude meesters die zich graag de dingen in rust denken: op kritiek, op grammatica en op interpretatie; en het is onnoodig aan die definitie iets toe te voegen of iets te ontnemen, al zijn ook de elementen der philologie, zoo genoemd, aan elkander niet gelijkwaardig. Zij bepalen toch duidelijk den arbeid.

Alleen het is een dood begrip.

Wat geeft het me, zoolang ik het niet als een beginsel van energie heb leeren kennen voor het leven in dienst van het woord? Een definitie op zich zelf gesteld is een voorbeeld van onnatuur. Uit het leven moet ik het begrip zien groeien, wil het een levende beteekenis voor me hebben. Zoo lang dat

niet het geval is, blijft het iets toevalligs en onnoodigs. Maar wanneer ik de werkelijkheid kan grijpen, dan en daar eerst krijgt mijn voorstelling ronding en noodzakelijkheid.

Ik wil probeeren in een paar hoofdstukken, tot inleiding, zoo'n moot van heusch leven op te disschen.

Het ontstaan van de nieuwe richting. (1795-1816).

1795 is het jaar van aanvang.

Een nieuw inzicht in de philologie dagteekent van Friedrich August Wolf's voorrede voor zijn uitgaaf van Homerus, - van de *Prolegomena*, zooals men ze kortweg noemt.

Twintig jaren verloopen er, en in hun verloop, terwijl de tragedie van Omwenteling en Napoleon de verbeelding der menschen bezig houdt, wordt ook een kring van kennis doormeten. Van 1795, het jaar der *Prolegomena*, tot 1816, het jaar van Lachmann's verhandeling over den oorspronkelijken vorm van het Nibelungenlied, groeide de nieuwe philologie op. Daarna kon het kind de wereld ingaan, zijn domein veroveren, zijn gebied uitbreiden.

Maar de eerste afdeeling van den weg gaat van Wolf's Homerus tot Lachmann's Nibelungen.

Wie kent niet, ongeveer, de beteekenis van Wolf's *Prolegomena*?

Hij heeft Homerus van zijn conventioneelen rang ontzet; ‘den vader der dichtkunst’, en ‘het voorbeeld van alle poëeten’ heeft hij onttroond. In plaats van ‘den dichter Homerus’ leerde hij ‘de Homerische poëzie’ kennen.

Dat heet historische kritiek, omdat Wolf zijn denkbeeld vormde door het onderscheiden tusschen de perioden van Griekenlands historie. Een primitief tijdperk (*priscum aevum*) zonderde hij van de volgende tijden af, het is de tijd der heldenliederen. En op die manier zag hij in de Ilias en Odyssee die wij thans bezitten niet alleen het verzamelde en tot een zeker geheel voltooide werk, maar ook het oorspronkelijk materiaal van zangen en sagen dat in het Grieksche

heldendicht zijn karakter niet heeft kunnen verliezen; - volksoverlevering, zangerstraditie. Wat origineel en echt uit het volksleven was voortgesproten en daarmee was saamgegroeid kwam door zijn onderzoek nog wel niet tot zijn recht, - hoe is het te verwachten? - maar men kon het raden, men kreeg begrip van een epischen tijd als grondslag voor de epische poëzie, men zag het gedicht van 'Homerus' worden uit een reeks van liederen door een opvolging van rhapsoden gemaakt en gememoreerd.

Den weg door Wolf in zijn *Prolegomena* gewezen, volgde Lachmann, op zijn wijs, bij het onderzoek van het Germaansche heldendicht, de Nibelungen. Het was een scheiding der oorspronkelijke heldenliederen van den epischen tijd uit het later gedichtssamenstel.

Zoo sloot de ring van die twintig jaren aaneen. Hier - het begin der nieuwe klassieke philologie; daar - het begin der Germaansche en van nog iets meer. Het epos was punt van uitgang; de weg, de methode, het middel om het echte en den achtergrond te vinden, was de scheiding van den overgeleverden tekst in zijn elementen.

'Wij allen, zeide Wolf, zijn er van nature eerder op uit om den samenhang te herstellen dan te verbreken'. - 'J u n c t a d i s s o l v e r e'. 'Het verbondene uit een te halen'. - Hij gevoelde het anarchistische van zijn kritiek en hield zich aan den tekst door de grammatici overgeleverd. Maar Lachmann, toen hij zijn taak aanvatte, met zijn harden, Nederduitschen waarheidszin, gedroeg zich als een strijder tegen het rijk van leugen en schijn.

Wat 'n massa fijn bewerktuigd geestelijk leven ligt er besloten in het twintigjarig tijdvak van 1795-1816! Het is een kern van leven. Daaruit schieten de zenuwdraden voort door de geheele 19de eeuw.

Ik moet, voor mijn doel, aan een en ander uit dien tijd herinneren.

Naar aanleiding van een paar boekjes? Die niemand meer leest! En die geen sterveling meer behoeft te lezen om het bijzondere dat ze te vertellen hebben!

Maar dat boek van Wolf ten minste is toch nog levend gebleven door de qualiteit van zijn stem. Men ziet het dadelijk

bij het opslaan: hier voert een man van autoriteit het woord. Hij laat zich hooren op Lessing's manier, scherp, bondig en raak.

Wolf was geen Lessing; hij miste zijn bewegelijkheid. Daarvoor had hij diepte en concentratie van geest. Hij leefde in de aanschouwing der oudheid, hij zag haar als een geheel, hij begreep haar ontwikkeling. Maar hij kon dat alles niet goed zeggen. Zijn gevoel voor het leven der oudheid, vol en klaar van voorstelling, in een beeld buiten zich te zetten - dat vermocht hij niet. Men heeft hem den omgekeerden Lessing genoemd. Lessing redeneerde al schrijvende, en klom op, door de virtuositeit van zijn redeneering, tot de aanschouwing. Hij waagde 't zich te geven, hij zette zijn gansche persoonlijkheid in bij het spel, en hij was gewoon te winnen. Wolf, daarentegen, kwam met de kleine munt voor den dag, terwijl hij den schat al lang bij zich droeg; het was bij hem redeneering en kritiek, hoewel hij het beeld voor den geest had.

De man, Friedrich August Wolf, als leermeester en bezieler van zijn leerlingen, is grooter dan zijn boek. Hij heeft veel teruggehouden voor de wereld. Dat hebben de tijdgenooten wel begrepen. Zij gevoelden den grooteren geest van het werk.

Het kwam uit den tijd van revolutie, en viel in een tijd van geestesrevolutie.

Revolutie! Want zoo goed als Frankrijk heeft Duitschland zijn omwenteling gehad bij den overgang van 18e op 19e eeuw.

Het is wel ‘rustig’ zich voor te stellen dat de groote naamdragers dier periode van Duitschlands geschiedenis maar zoo zoetjes bleven zingen en dichten en filosofeeren, terwijl Europa in vuur en vlam stond. En integendeel, daar is een geweldig, revolutionair geestesleven, en het is een uniek schouwspel, Duitschland, toen.

Waar is het volk dat zulk een opvolging en aaneensluiting van hooggaand geestelijk leven kan toonen, als het Duitsche op het eind der 18e eeuw?

Hoe poover steekt het Nederlandsche daarbij af met zijn Bellamy, zijn Bilderdijk en Kinker en nog een paar andere namen! Bilderdijk, wanneer hij zich zijn geestelijke wereld als levensresultaat gevormd heeft, vindt ten minste op het eind nog éénen leerling in Isaac da Costa, aan wien hij zoo niet de volle kracht, dan toch een uitlooper, van zijn weten

en zinnen kan overdragen. Voor de rest verloopt de beweging in het droogzand der school en in de natte klei van Kotzebue's *Menschenhaat en Berouw* - ik bedoel in het Tollensiaansche burgerzembla-la.

Maar ook in de andere landen is de stroom afgebroken of mist hij een krachtigen aanloop. De politieke of maatschappelijke revolutie komt tusschenbeide en verengt den geestesomkeer.

Wie is de zoon van Rousseau? Chateaubriand, - zijn kleinzoon; - maar als hij na een lacune van een menschengeslacht het werk aanvat, zijn de levensvoorwaarden geheel veranderd.

Wie zijn de vaders van de Engelsche romantische school, van Wordsworth en Coleridge? - Men moet ze zoeken, en met veel moeite vindt men enkele onbeduidendheden.

Daarentegen gaat het in Duitschland breed, krachtig en met versneld tempo. Wanneer uit de godsdienstig-burgerlijke poëzie van Klopstock en uit het klare wereld-burgerverstand van Lessing de genietijd te voorschijn breekt, wanneer eindelijk die periode haar onovertroffen hoogte heeft bereikt door het in elkaar grijpende werk van Goethe, Schiller, Kant - en waarom Herder niet daarbij genoemd? - dan is het of een toppunt werd bereikt. Goethe redigeerde zijn *Wilhelm Meister* in 1795, 1796. Daarin heeft hij voor zich de gestalte der maatschappij uit haar onbeslistheid en beperktheid tot de klaarheid van het bewuste willen opgevoerd; Schiller versierde die samenleving met zijn ideaal van schoonheid en zijn perspectief op een schitterend heldenbestaan; Kant gaf haar de zedelijke, innerlijke kracht.

Er was, in het gebied van den geest, daarboven niets denkbaar.

De wereld kon nu voor goed zoo voortleven.

En dan juist verscheen een nieuw geslacht met zijn eischen en zijn begaafdheid. Het is de generatie van 1770, de Schlegels (Wilhelm en Friedrich), Tieck, Fichte, Novalis, Schleiermacher, Schelling, en wie zich bij hen aansloot. Zij waren de revolutionairen. Heftig of dwepend, namen zij in hun bezit over de gedachten- en gevoelswereld van de klassieke dichters en den wijsgeer.

Wat Goethe en de zijnen vermeesterd hadden van het leven door het een vorm te geven, dat werd voor de jongeren pas een begin en een aanloop. Zij ademden en tierden in de samenleving van Goethe's roman, Wilhelm Meister; zij genoten de poëzie van de poëzie, en hun wijsheid was ironie.

Maar van die hoogten der verbeelding wilden zij het leven aan hun voeten met souvereine macht hervormen. Hun fantasie voelde zeer scherp de werkelijkheid. En zij hebben ook als een kostbaar en verwarrend bezit veel goeds, veel moois, veel pijnigends aan de wereld gegeven, zij, die eerste romantici, de voorgangers en de grootsten van al die ‘nieuwe generaties’ die telkens in de 19e eeuw de landen van Europa tot een schrik en een blijdschap zijn geweest.

Dit eene is hier vooral de aandacht waard: ondanks de hevige spanning van hun karakters, ondanks hun conflicten met elkaar en met de rest van de wereld, stonden zij toch in betrekking tot Goethe en de zijnen: zij waren opvolgers, al ging het niet in de rechte lijn. En dit andere is ook niet zonder belang: op hun beurt kregen zij een nieuwe generatie, achter zich aan, omstreeks 1780-'90 geboren, tot voortzetting van het werk, en weder op eigen manier.

Waarlijk, in dat Duitschland tijdens de kentering der nieuwe eeuw, waadt men borst-, ja kop-hoog door de stroomingen en wielingen van het geestelijk leven. Hier is het, hier voelt men het, hier tast men 't in onderscheiden massa's.

Welke is de ontdekking en openbaring van het geslacht van 1770? het is: het individualisme tot zijn uiterste spits verheven en verfijnd; het is: de zin voor de bloem der poëzie, teêrste en natuurlijkste plant van de menschelijke aandoening; het is: het begrip van een organisch geheel, levend als een geheel in al zijn organen; een godsdienstig natuurgevoel, godsdienst....

En de twee eeuwen waar ze zich bij elkander aansluiten, toonen in de breuk van hun samenhang de goud brandende zaden van de toekomst.

Toen het boek van Friedrich August Wolf in 't licht kwam, werd het - met heel veel andere dingen - in die branding van het samenkomen der twee menschengeslachten en der twee eeuwen gedoopt.

Ik houd me nu niet op bij de vraag welken indruk de *Prolegomena* in geleerdenkringen maakte, wat Heyne in Göttingen en Hermann in Leipzig er van dachten, dat behoort tot een ander soort van onderzoek; - maar Herder las de *Voorrede* en haalde zijn oude annotaties over Homerus voor den dag, en vond dat hij altoos hetzelfde had gedacht als Wolf; - Goethe las het boek, en legde het ontsticht neer, en nam het toch weer op, geïmponeerd door de zekerheid van zijn woorden en geboeid door den ernst zijner historische kritiek.

Dat was al een begin van waardeering.

Het jongere geslacht toonde zich bij de ontvangst der *Prolegomena* dadelijk actief. Om niet van Wilhelm von Humboldt te spreken, den trouwen aanhanger van Wolf, meelevend met het werk van zijn vriend, - nauwlijks kreeg Friedrich Schlegel, die van Winckelmann zijn enthousiasme voor de Grieken had, de bladzijden onder de oogen of hij besloot tot een boek over *de Homerische poëzie*, en tot een toepassing van de nieuw gevonden ideeën op de Grieksche letterkunde in haar geheelen samenhang.

'Die Zeit ist für eine wichtige Revolution der asthetischen Bildung reif,' schreef hij in dien zomer van 1795; Schlegel bedoelde dat èn de kunst èn het oordeel over de kunst op nieuwe grondslagen voor goed stonden gevestigd te worden. In hem ligt wat komen zou. Misschien is er geen van de gedachten der naderende eeuw geweest die niet in haar scherpsten, individueelsten vorm en met haar diepsten inhoud in zijn geest gemerkt is geworden; want hij stond midden in den stroom, een ondeugd tegelijk en een peinzer.

Steffens, wiens h e r i n n e r i n g e n over dien tijd een van de weinige boeken zijn waarin men de menschen en dingen van toen ongeveer kan zien zooals ze waren, teekent Friedrich's portret in enkele volzinnen. Nog was hij slank van gestalte en zijn geestige trekken verhelderden het schoone gezicht. Maar zijn phlegma overheerschte hem reeds. Hij kon uren in zijn stoel zitten, de hand aan het voorhoofd, met duim en wijsvinger langzaam de gedachten gladstrijkend, - dan ze uitend door een wichtig gebaar dat de vingers, over den neusrug gegleden, met een energieken ruk in de lucht bracht.

In de lucht - daar zag hij ze, daar verstoven ze, de heerlijke

gedachten. Ze moesten aan de wereld een nieuw gevoel voor godsdienst en kunst geven, en ze lichtten even op om onder te gaan in zwijgen. Voor hem als voor Hamlet: *the rest is silence.*

Maar in 1795, als hij, meerderjarig geworden, zijn crisis van passie achter den rug had, en schoon van verwarrenden hartstocht, naar het leven reikte met zijn gretig oog, toen prikkelde Wolf's boek hem tot mededinging. ‘Der Augenblick scheint für eine ästhetische Revolution reif zu sein,’ dat thema komt telkens in zijn woorden terug; en hij vergeleek de *Prolegomena* (maar ik geloof dat hij zijn uitdrukking iets forceerde) met Kant's *Kritik der reinen Vernunft*, omdat ze een vasten grondslag gaven aan zijn beschouwing.

Wat hij dan, naar aanleiding van Wolf's onderzoek, over de epische poëzie zeide, heeft niemand daarna hem verbeterd.

Een grootere, de grootste, neemt nu het woord.

Het is curieus om waar te nemen hoe Goethe, de gekalmeerde Jupiter, na zijn eerste aarzeling, met een naïeve vreugd dezelfde richting opgaat als de jonge romanticus met zijn heftig vermogen om alles in gedachtenbezit te nemen. De man van Weimar zag in 't begin van zijn hoogte af op den geleerde die de eenheid van een kunstwerk wilde bevitten; - maar eensklaps, als hij na het lange redactiewerk aan *Wilhelm Meister*, dien last van zijn schouders af gevoelt, maakt hij een wending. Is het niet alsof hij, in den nazomer van 1796, geraakt door Wolf's woorden, Homerus onder de oogen durft zien. Homerus, voor hem niet langer de overstelpende dichtermacht van de bron der poëzie, maar een koor van stemmen bij den dageraad.

In dat koor voelde hij zich op zijn plaats.

Te midden van den strengen weemoed van dien oorlogszomer van 1796 rees uit zijn hart het lied der vernieuwing van het leven.

Een epos! hij ook. Een episode van het epos van den aanbrekenden tijd. *Hermann und Dorothea.* En waar bestaat een heldendicht anders uit dan uit episoden, elk het volle leven van het geheel weerkaatsend?

- had Friedrich Schlegel gezegd.

Uniek moment der tijden! Uit hun verwarring en branding

beschouwen zij zich in den spiegel der dichtkunst, en hun beeld schijnt daaruit weer als het verhaal der twee gelieven Hermann en Dorothea, - van den burgerjonkman die zich een bruid gaat kiezen onder de vreemde verdrevenen, van de vrome flinke jonkvrouw die haar lot legt in handen van den man. Het is de Revolutie en de burgermaatschappij, en de eeuwig triomfeerende vorming van het samenleven: het huisgezin.

Goethe, in zijn geluk over de ontstroomende poëzie zijner schepping, gaf den dank, waar het behoorde - (misschien niet zonder eenige overdrijving). Hij wijdde de elegie *Hermann und Dorothea* die zijn epos aankondigde aan Wolf.

Erst die Gesundheit des Mannes, der endlich vom Namen Homeros
Kühn uns befreiend, uns auch ruft in die vollere Bahn.
Denn wer wagte mit Göttern den Kampf? und wer mit dem Einen?
Doch Homeride zu sein, auch nur als letzter, ist schön.

Dat was een ideaal verbond van Wolf's geleerdheid en Schlegels kritiek met het genie van Goethe. En de menschen zelf naderden elkander. Het leek wel of een dadelijke samenwerking mogelijk was. De dichter zocht den professor, en hij luisterde ook naar de wijsheid van den jeugdigen criticus, als vernam hij daaruit de stem van den komenden tijd.

Maar met Schlegel kon de betrekking geen stand houden. Goethe had zijn eigen zin, en Friedrich was de laatste om zich duurzaam aan iemand te verbinden; hij had niets onderworpens in zich. Zijn geest kon zich een poos intoomen onder de schaduw van den Olympus, maar dan volgde er ook een te heftiger uitbarsting van onafhankelijkheid; en hoe zou van zijn kant de ouder wordende dichter de subtiele phlegmatische verwaandheid van den jongen man hebben verdragen? Hij had in zijn eigen geest immers leven en onrust genoeg, en afwisseling van gevoel te over.

Wanneer Goethe in werkelijkheid van een uit het jonger geslacht heeft gehouden, dan is het alleen geweest van Schelling, den natuurfilosoof, omdat hij in hem een kracht vond die direct beslag legde op het leven.

Schelling behoorde tot de jongsten van zijn generatie, en hij stond vooraan; hij vereenigde gevoel voor de wetenschap

der natuur met gevoel voor kunst, niet als Novalis, de vrome aanschouwer, maar als een veroveraar. Zijn heldere groote oogen, in het stevig gebouwd brutale gezicht, met de opgetrokken neus onder het hooge voorhoofd, heerschten door de energie van hun blik.

Hij had den sprong gewaagd, uit de abstracties van het denkende ‘ik’, tot de voorstelling van het natuurleven. Voor hem vormde dat leven een eenheid, en het ontwikkelde zich in samenhang door verschillende trappen uit het onbewuste bestaan tot het hoogste bewustzijn, het vermogen van den kunstenaar, den schepper van het kunstwerk. De natuur had in het kunstwerk haar spiegelbeeld, en alleen de kunstenaar kon het werk der natuur, het leven in zijn eenheid en veelvormigheid, ten volle verstaan.

Voor Goethe, die de samenstemming van kunst en natuur zocht, en die het geheim der schepping van natuurtypen meende teruggevonden te hebben in de beeldende kunst der Grieken, - voor Goethe was de leer van Schelling als een profetenwoord. Hijzelf ging bij zijn voorstellingen van andere gegevens uit, maar hij ontmoette op zijn weg den natuurfilosoof en warmde zich aan zijn geestdrift.

Niet lang geleden had de dichter Ludwig Tieck bij zich gezien, innig gehecht in dien tijd aan Novalis en aan Frierich Schlegel. Tieck was de virtuoos der fantazie. Hij kwam aan Goethe zijn *Genovea* brengen, hij las haar voor in zijn gezelschap, en de meester wist niet dadelijk hoe hij 't er mee had. ‘Nu, wat zegt gij wel van die kleuren, bloemen, spiegels en tooverkunsten, waarvan onze vriend ons heeft verteld? Is 't niet wonderlijk en wonderlijk?’ zeide hij tot zijn zoontje die bij het begin van de voorlezing was.

Is het niet wonderlijk? hoe de kunst, de kroon der schepping, in plaats van naar 't klare licht te groeien, integendeel zich weer terugtrekt naar het geheime grensland van het onbewuste, om in naïeve vroomheid eerbied te hebben voor de duistere machten der nevelwereld, al lang door het licht overwonnen?

Goethe moest het gevoelen als een achteruitgang, en een gewilden achteruitgang van de kunst, wanneer hij Tieck de regels van zijn fantastisch drama hoorde voordragen. Het was de geraffineerde poëzie van een kindersprookje en de

subtiele uiting van kinderlijken godsdienst. En de dichter van *Das Leben und der Tod der heiligen Genoveva* zat daar tegenover hem met de sierlijke zelfbewustheid van een prins van den bloede; zijn verzen toonden het meesterschap over een taal die hijzelf, Goethe, tot wondervolle klaarheid had opgevoerd; ja, alle gratiën hadden hun bekoring over zijn woord uitgestort, en de smijdige klank van zijn stem, de juiste gebaren, de treffende expressie van zijn edel gezicht brachten het tooverspel als een levende verschijning voor de oogen van zijn toehoorders.

Hoe zou men zich niet gewonnen geven!

Goethe vergat de voorbij vliegende uren. Hij dacht aan de avondtafel, en zonder dat iemand vermoedde was het reeds lang na middernacht geworden, onder het luisteren naar het weergaloos reciet. ‘Tieck heeft mij drie uren van mijn leven afgediefd,’ zei Goethe quasi-geërgerd. Maar hij was bekoord.

En toch moest hij zich verzetten. Goethe wilde niet dulden dat men het ‘priscum aevum’, ‘het primitieve tijdperk’ moedwillig weer te voorschijn haalde, nu de menschelijke geest in zijn ontwikkeling, uit den chaos der vormen, eenmaal de type der schoonheid en der natuurlijkheid had voortgebracht. De groote dichter leefde door zijn oog, hij zàg de gestalten der antieke beeldhouwkunst; en in hun aanschouwing voltooide zich zijn beeld van de wereld en van haar beschaving. Winckelmann, de ontdekker van de Grieksche kunst als het product van den Griekschen geest in zijn ontwikkeling, - Winckelmann had den weg gewezen; al het andere was voor Goethe een zijweg, zoo niet een dwaalweg. En naar dien dwaalweg ging de nieuwe strooming van den tijd: de poëzie zocht het verfijnde en grillige en vage, de kunst gedachtenvroomheid.

Had zijn stemming de stemming van Friedrich Schlegel ontmoet in hun beider studies van de oudheid, hij zag al spoedig in dat de antieke wereld voor den jongen man toch geen doel, maar een doorgangsstadium was. Friedrich had Plato uitgekozen, hij las Plato telkens door om zich een voorstelling te maken van zijn ontwikkeling. Het toonde al waar hij heen wilde. Den wijsgeer, die een dichter was en die de Grieksche wijsheid op den drempel van den godsdienst

bracht, dien beproefde hij te kennen en te grijpen als een geheel. Zeker, dit was nog een voortzetting van de studie der oudheid, waartoe Wolf's *Voorrede* hem had aangespoord, maar zijn pad liep voort, de antieke wereld uit, naar het onbekende.

Schlegel heeft zijn arbeid aan Plato niet volgehouden, hij droeg het werk over aan zijn vriend Schleiermacher.

Hoe staat men versteld over den rijkdom van zijn gaven! men bewondert zijn speurzin en zijn wijdvorschenden blik, men is onder den indruk van het sober rijpe gehalte van zijn proza, - dan plotseling bemerkt men zijn ontrouw en zijn avontuurlijken zin, men ziet dat hij een echte revolutieheld is: hij geeft gauw wat hij te geven heeft, daarna verspilt hij zijn krachten.

Voltooien, tot een eind brengen, dat verstond Schlegel niet meer. De vlammen sloegen bij hem uit, maar hij kon het vuur niet aanhouden. Zijn vriend moest te hulp komen, Schleiermacher.

Schleiermacher was van afkomst, aard en beroep een protestantsch theoloog en een godsdienstleeraar, maar hij was daarom niet minder behept met den revolutionairen romantischen geest. Ik wil niet zeggen dat hij een fanaticus was; niemand minder dan hij; integendeel, hij behoort tot de revolutionairen om zijn individualisme. De godsdienst was voor hem een persoonlijke roman. Hij kon zich den godsdienst denken zonder God en onsterfelijkheidsgeloof, als geheel iets nieuws; en toch was hij op den grond van zijn hart een piëtist, en leende er zijn scherp sophistisch verstand toe om zijn piëtisme te versterken; hij was een vagebond in zijn gedachten en in zijn betrekkingen tot zijn vriendinnen van de grootste intimiteit; en toch had hij vaste zeden, zonder hypocrisie, neen open waar het te pas kwam. Bij hem als bij zijn groote tijdgenooten is 't het samengaan van fantasie en zelfbewust verstand, dat ons het meeste opvalt. Maar hij was taaier van nerf dan de meesten hunner, de wortels van zijn ziel sloegen dieper in den grond der aarde. Daarom heeft Plato misschien wel niet zoo veel bij den ruil verloren, nu het subtiel en grootsch talent van Schlegel hem niet ten goede kwam, want Schleiermacher bracht het werk, voor

een groot deel, tot stand. Hij, de hervormer, volvoerde wat hij aanvatte.

In 1804 werd hij als hoogleeraar naar Halle beroepen, en collega van Wolf. Wij kunnen hen beide te zamen zien in de gedenkschriften van Steffens.

‘Schleiermacher,’ zegt Steffens, ‘was klein van gestalte en wat hoog in zijn schouders, maar zoo dat men 't hem niet te veel aanzag. Hij was erg bewegelijk en had iets scherps in zijn gezicht dat de menschen terugstootte; hij kon kijken alsof hij iedereen doorzag... Ik heb hem in alle levensomstandigheden gekend, nadenkend en spelend, schertsend, vriendelijk en vertoornd, door vreugd of door verdriet aangedaan, maar altoos beheerschte hem een onverstoorbare rust, grooter en machtiger dan de voorbijgaande beweging.

Toch was dat geen stijfheid. Een stille ironie speelde om zijn lippen, innig meegevoel verteederde zijn hart, en een bijna kinderlijke goedheid blonk door zijn uiterlijke rustigheid heen. Zijn zelfbezinning had zijn zintuigen op wonderbare wijs versterkt. Hij zag alles wat om hem heen gebeurde, hij hoorde alles, zelfs wanneer de anderen zacht met elkaar spraken.

Rauch's buste van Schleiermacher is een van de grootste meesterwerken der kunst, en wie met hem zoo intiem verkeerd heeft als ik, dien overkomt bijna de schrik wanneer hij het borstbeeld aanziet. Het is alsof hij daar nog in mijn nabijheid is, alsof hij luistert en op het punt is de streng gesloten lippen te openen voor een boeiend gesprek.

Ik heb nooit duidelijker bemerkt hoe onvoorwaardelijke aanhankelijkheid en overgaaf de zelfstandigheid niet onderdrukt, maar versterkt...’

Waarlijk een krachtig man, die Schleiermacher; zijn beeld mag niet ontbreken waar 't om het ontstaan der nieuwe richting in de philologie te doen is, al kan te dezer plaatse zijn beteekenis voor haar nog maar even worden aangeduid. Ik wou alleen dat men Schleiermacher hier op den achtergrond zag: het scherpe bocheltje (‘een beetje contrefait, maar zoo dat men 't niet merkte’), met zijn betooverende woorden, zijn overmoed, zijn sansgène, zijn haarfijne klaarheid, zijn diepen godsdienstzin, zijn meesterschap over de menschenziel.

Steffens vertelt van een tocht in de vroege lente, met Schleiermacher op een Zaterdag namiddag ondernomen, van hun nachtverblijf in de kroeg ver van Halle,.... en dien Zondagmorgen, als zij nog ver van de stad zijn, moet de academieprediker, dat is Schleiermacher, een gelegenheidspreek houden waar de universiteits- en ambtenaars-wereld van Halle zich reeds voor verzamelen gaat. Dat is een mengeling van studenticositeit en aandoening; en tot besluit de triomf op het preekgestoelte van het machtige redenaarswoord.

Schleiermacher bracht zijn Plato naar de universiteit van Halle mee om te vertalen, - ik geloof dat hij pas zijn eerste deel achter den rug had. Met de hulp van een leerling van Wolf was het werk tot stand gekomen; in Halle vond hij Wolf zelf, onder wien hij zijn eerste studies over Plato had begonnen.

Van Wolf zegt Steffens:

'Wolf was op het toppunt van zijn roem, zijn school had haar grootste uitbreiding gekregen. Zijn grondige geleerdheid, zijn scherpe kritiek, de zekerheid waarmee hij optrad, ook zijn bijtende, niets verschoonende geestigheid, hadden zoozeer het overwicht dat er van zijn vak, ten minste in Halle, niemand was die een andere, laat staan een tegenovergestelde, opinie durfde uit te spreken. Hij was de absolute autoriteit; men was bang voor hem...'

Goethe kwam tot Wolf.

Hij had hem noodig voor zijn leven van Winckelmann.

Zoo lang reeds was Goethe met het denkbeeld omgegaan om een monument voor Winckelmann op te richten, den armen schoenlapperszoon dien midden uit het burgerrationalisme van Noord-Duitsche kleinsteedschheid zijn schoonheidsheimwee naar Rome had gevoerd om er een wereld van schoonheid voor zich op te bouwen in de aanschouwing der antieke kunst.

Winckelmann was de groote voorganger. In hem belichaamde zich de zucht der nieuwe Noordsche barbaren naar het Zuiden waar zij de verruiming en de harmonie van hun eng bestaan hoopten te vinden.

De dichter trok eindelijk aan den arbeid, hij legde de teekening van het werk aan, en begon met de uitvoering der hoofdstukken van zijn levensbeschrijving. Het rondde

zich tot een beeld, zoo natuurlijk, zoo eenvoudig, zoo toegankelijk! 't Is alsof men den kunstenaar hoort spreken onder het beelden, en bij iederen trek dien hij aangeeft het beeld in zijn levend warm relief meer en meer een werkelijkheid ziet worden.

Maar het moest volgens Goethe's idee een sprekend gedenkstuk worden, daartoe verzamelde hij de brieven van Winckelmann; en 't moest ook in zijn omgeving van tijd en omstandigheden geplaatst zijn, daartoe moest het, als tegen een achtergrond, uitkomen uit de geschiedenis van kunst en van geleerdheid gedurende de 18e eeuw. Met die bedoeling riep hij de hulp in van zijn vriend Meyer, ‘den Kunstmeijer’ zooals hij in Weimar werd genoemd, en hij richtte een uitnoodiging tot Wolf in Halle. Want het boek moest de autoriteit bezitten van de beste namen van Duitschland.

Wolf stuurde uit Halle zijn bijdrage voor de historie der 18e-eeuwsche eruditie.

Het was in het begin van 1805.

Midden onder 't werk werd Goethe ziek, en hij heeft in smarten, en om maar klaar te komen, het leven van Winckelmann afgemaakt. Het is dus een torso gebleven; maar ook als fragment houdt het den rang op van een eerste en allerverrukkelijkste biographie. ‘Ich weisz nicht welger Maler oder Dilettant unter ein Gemälde schrieb: *in doloribus pinxit.* Diese Unterschrift möchte zu meiner gegenwärtigen Arbeit wohl passen. Ich wünsche nur, dasz der Leser nichts davon empfinden möge, wie man an den Späszen des Scarron die Gichtschmerzen nicht spürte,’ meldt een briefje van Goethe aan Schiller (20 April 1805).

Het afnemen van de krachten tegen het eind van het opstel is toch merkbaar gebleven. Maar zijn kwaal en de gedachte aan den dood was ook een harde beproeving voor den dichter. En er volgde spoedig zwaarder leed.

Schiller stierf.

Niemand durfde aan Goethe de doodstijding brengen; men ontweek hem, en liet hem dien avond alleen. ‘Ik merk het wel,’ zei Goethe, ‘Schiller is zeker erger.’ Hij bleef in zich gekeerd en mompelde: ‘Hij moet heel ziek zijn.’ 's Nachts hoorde men dat hij in bed zijn tranen niet kon bedwingen.

‘Niet waar, Schiller was gisteren heel ziek,’ riep hij Christiane toe, als zij hem 's morgens kwam wekken.

‘Ich dachte mich selbst zu verlieren, und verliere nun einen Freund und in demselben die Häfte meines Daseins.’ Goethe aan Zelter, 1 Juni 1805.

Hij moest nieuwe betrekkingen, nieuwe bezigheden gaan zoeken, een nieuw leven beginnen. Gelukkig voor hem kwam Wolf een bezoek aan Weimar brengen nog op het eind van de Mei-maand die hem van Schiller had beroofd; en hij kon in het gezelschap van den vriend uit Halle het verdriet om zijn verlies voor een tijd overwinnen.

De pijn was hem bespaard van het gevoel dat hij nu geheel alleen stond. Want Goethe had respect voor Wolf gekregen en hij behandelde hem als zijn gelijke.

Hoe zou hij niet? Wolf leefde in den dagelijkschen omgang met de mannen van de oudheid, hij had zijn forsch karakter gevormd dat het waardig was met de Romeinsche grootheden te verkeeren, en hij sprak vrij en hoog, zooals het een man past die in 't eerste gezelschap van de wereld is opgenomen. Ieder ander, zeide Goethe, heeft philosophie noodig, in meerdere of mindere mate, om een open ruimen blik op de dingen der aarde te kunnen verkrijgen, behalve de man die in de oudheid zijn studie heeft gesteld; zoo een heeft houding en stijl van zijn leven uit de eerste hand. En de vriend uit Halle die zijn vriend in Weimar kwam opzoeken wist ook heel goed zijn zelfstandigheid te bewaren.

Het was, met al de kwijning van smart om het groote gemis in de diepte der ziel, een gelukkige tijd voor den dichter. Hij hernieuwde zijn belangstelling in de dingen, en menigmaal trok hij naar Halle in dat paar jaren om Wolf te zien en zijn colleges bij te wonen.

Laat ons Steffens' herinneringen nog eens het woord geven; hij zal ons Goethe in gezelschap van Wolf toonen.

Gall, de phrenoloog, de groote schedelkenner, die aan de knobbels en bulten van het hoofd de eigenschappen der menschen herkende, was in dien tijd van Berlijn naar Halle gekomen om zijn wetenschap te demonstreeren; Reichardt, de componist, schoonvader van Steffens, met Wolf en Goethe bevonden zich als toehoorders in de zaal op een der voorste rijen.

‘Hij geneerde en zich niet voor,’ zegt Steffens van Gall, ‘om uit zijn auditorium de exemplaren te kiezen ter bevestiging van zijn theorie. Eerst sprak hij over schedels die geen verhevenheden in een bepaalde richting vertoonen, maar uitblinken door hun symmetrie, en een leerrijk exempel van dat soort herkende men in het hoofd van den grooten dichter, die hem de eer aandeed zijn voordracht bij te wonen.

Allen zagen naar Goethe; maar hij bleef rustig voor zich kijken, nauw merkbaar was er een misnoegd trekje om den mond, of was het een dadelijk opkomend en weer heengaand ironisch glimlachje? neen, niets verstoorde de onbewegelijke, imponeerende kalmte van zijn gelaat.

Daarna kwam Gall tot de verklaring van het zintuig voor de muziek. De knobbel van dit orgaan ligt in de buurt van de slapen, en bij Reichardt was het opvallend ontwikkeld, niet alleen, maar ook des te duidelijker te bespeuren daar hij een volmaakten kaalkop had, en in de zaal zat met zijn schedel alsof hij een expresselijk geprepareerd voorbeeld voor den leercursus moest voorstellen.

Aan Wolf was de beurt eindelijk. Gelijk men weet zit het orgaan van de spraak, volgens Gall, boven de oogen naar den neuswortel toe, en het was ook heel duidelijk dat Wolf daar een zeer ontwikkelden knobbel had. Maar hij droeg een bril. Nu was het recht vermakelijk om te zien, hoe Wolf, die wel begreep dat Gall, toen hij over den spraakzin begon, op zijn schedel terecht zou komen, den phrenoloog al lang voor was en zich terecht had geschikt voor het experiment. Hij nam heel bedaard zijn bril af, keerde en draaide zijn gezicht naar alle kanten, en leende zijn persoon aan de hand van den demonstrator, alsof hij van top tot teen een schedelbeen was dat aan de toehoorders moest worden vertoond.

Het schouwspel was bijna komiek, maar iedereen bewaarde zijn deftigheid, en de phrenoloog had bijval omdat zijn bewijsvoering door proeven was gelukt.’

Zoo vertelt de kroniek van het universiteitsstadje over de gebeurtenissen van honderd jaar geleden, en meldt hoe professor Wolf niet alleen van zijn katheder af doceerde, maar ook met zijn persoon wanneer hij op de toehoordersbanken zat.

Goethe heeft nooit vergeten wat hij in 't jaar 1805 aan Wolf had te danken.

Het doodsjaar van Schiller sluit een afdeeling van tien jaren in de Duitsche historie.

Sinds Pruissen in 1795 te Bazel met de Fransche republiek vrede sloot voor Noord-Duitschland, had het hart van het land, bij alle geestesonrust de uiterlijke rust bewaard gezien. Nu kwam de tijd aan dat Duitschland het op moest nemen tegen de Fransche macht.

In alle kringen gevoelde men het: er zou een beslissing vallen; wanneer een krachtig leven gedijen zou, dan moest het heeten: Pruissen contra Napoleon. Gedaan was het met wijduit vliegende droomen en geestesmogelijkheden; de tijd naderde waarop men den grond onder zijn voeten zou moeten verdedigen tegen den veroveraar. De blik richtte zich naar het Noorden, naar Berlijn, den zetel der Pruissische monarchie. Van daar wachtte men het krachtsbetoon.

En een nieuwe generatie liet zich in dat jaar 1805 gelden, de mannen van 1785, om een gemiddelde te nemen voor hen die tusschen circa '80 en circa '90 waren geboren.

Er verscheen een liederenboek, een verzameling van volksliederen, balladen en zangen, uit oude liederboeken bijeengebracht, opgefrischt en bijgewerkt. De bewerkers waren Achim von Arnim en Clemens Brentano, de titel van het boek: *Des Knaben Wunderhorn.* Het is de voorlooper van de volksboeken, uit volksmond en volksgeschriften samengelezen en voor het volk vernieuwd, waarvan de *Kindersprookjes* der gebroeders Grimm weinig jaren later het volmaakte model zouden vertoonen.

De groote genietijd van '70 was in Duitschland ook ingewijd geworden door de voorliefde voor het volkslied. Bürger had zijn balladen gedicht, Herder had geluisterd naar de volksstemmen der verschillende landen, wijd en zijd op de aarde gelegen, en Goethe, leerling van Herder, had in de gelukkigste dagen van zijn leven het bloempje van het volkslied op zijn tochten door de Elzas geplukt. Maar die neiging werd door een andere strooming ondervangen. Vooreerst was het te doen geweest om de oprichting van het gebouw, waarin de Duitsche geest kon wonen, en het

oog had zich ontwend aan de liefelijke laagten van het leven.

Thans, bij den afloop der groote geestesbeweging keerde men terug tot de bedoeling waarvan men was uitgegaan, en het scheen als een concentreeren van de kracht op vaderlandschen grond, nu het groote gevaar het vaderland dreigde.

Achim von Arnim had in Halle gestudeerd en hij noemde het werk dat Wolf voor het epos had verricht in de voorrede van *Des Knaben Wunderhorn*; ook bestond er een innige betrekking van de beide dichters tot Goethe - een aanhankelijkheid van dat geheele geslacht van 1785, verzinnebeeld in de dwepende vereering voor Goethe van Bettina von Arnim, de zuster van Clemens Brentano en de vrouw, later, van Achim zijn vriend. Maar er lag toch een groote afstand tusschen den dichterheros en de jongeren. - Clemens en Achim en hun genooten, Görres, Fouque, Jacob en Wilhelm Grimm, verderweg Heinrich von Kleist en de anderen waren volgers van Ludwig Tieck. Van Tieck hadden zij den open zin gekregen voor de poëzie der volksverhalen, ook van Tieck den voorkeur voor het verwarrend mysterieuze en chaotische van de gevoelens in het diepst der menschenziel. Zij volgden die richting, en wat bij Tieck gewild was, werd voor hen natuurlijk.

Want zij voelden zich als nieuwen, en zij begrepen van zichzelf dat zij iets anders aan de wereld kwamen zeggen dan hun voorganger; zij lachten om Tieck's brouwsels: ‘volksgedichten in geaffecteerd oud-duitsche taal en moderne assonanties, samengeroerd met wat mystiek uit Jacob Böhme, onder eenig lawaai over lente en woud’: zij zouden het beter doen, en -

De ernst van den tijd gaf diepte aan het werk van die fantasten.

Toen kwam, na den slag van Austerlitz (December 1805) die Oostenrijks macht verlamde, het verdriet van den slag bij Jena, October van het jaar 1806. De Pruissische monarchie scheen vernietigd - in een oogenblik.

Weimar en Halle, in de buurt van Jena, moesten de eerste gevolgen van den ramp ondervinden, de Fransche legers rukten daar binnen, de universiteit van Halle werd voor een

tijd opgeheven, en Halle zelf aan het Koninkrijk Pruissen onttrokken.

Maar Goethe, al was hij op 't eerste moment diep getroffen, bleef niet lang terneergeslagen. Zijn gedachten gingen verder dan het kleine vaderland; hij wilde, - dit was voor hem 't voornaamste, - de eens verkregen beschaving redden.

Door de samenwerking van de beste mannen van Duitschland.

Zoo gingen er van Weimar uit brieven van troost en opwekking aan de vrienden. De man die altoos met alle inspanning het verdriet, als den nijdigen wolf, had willen afhouden van zijn deur, riep thans, in het uur der verslagenheid, de makkers op tot een geestesdaad. Want het rijk van den geest kon en mocht niet worden vernietigd.

En denkend aan Wolf schreef hij hem in de bange dagen van het eind van het jaar (28 November 1806)....

Waarom kan ik hier niet het heele schrijven overnemen? Wie Goethe wil kennen als den vriend moet dien brief lezen en herlezen en in zijn hart onthouden.

Hij troostte Wolf over het tijdelijk verlies van zijn leerstoel:

> Wie glücklich sind Sie in diesem Augenblick vor Tausenden, da Sie so viel Reichthum in und bei sich selbst finden, nicht nur des Geistes und des Gemüths, sondern auch der groszen Vorarbeiten zu so mancherlei Dingen, die Ihnen doch auch ganz eigen angehören.

Mocht ik een raad geven, vervolgt de vriend, dan zou ik U zeggen dadelijke en literairen arbeid bij de hand te nemen. En hij wijst hem heel zacht op zijn fout om liever te improviseeren dan gezet te werken.

> Sie haben die Leichtigkeit sich mitzutheilen, es sei mündlich oder schriftlich. Jene erste Art hatte bisher einen gröszern Reiz für Sie, und mit Recht. Denn bei der Gegenwirkung des Zuhörers gelangt man eher zu einer geistreichen Stimmung, als in der Gegenwert des Papiers. Auch ist die beste Vorlesung oft ein glückliches Impromptu, eben weil der Mund kühner ist als die Feder.

Maar waarom niet door zijn schriften invloed te willen uitoefenen, waarom al te strenge eischen aan zichzelf te stellen? Kan men niet ook voor 't oogenblik willen werken?

> Es ist wahr, und ich sehe es wohl ein, dasz Sie in Ihrer Weise zu leben und zu wirken eine Veränderung machen müszten; allein was hat sich nicht alles verändert, und glücklich der, der indem die Welt sich umdreht, sich auch um seine Angel drehen kann. Neue Betrachtungen treten ein, wir leben unter neuen Bedingungen, und also ist es auch wohl natürlich, dasz wir uns, wenigstens einigermaszen, neu bedingen lassen....
> Warum wollen Sie nicht gleich Ihre Archaeologie vornehmen, und sie als einen compendiarischen Entwurf herausgeben?
> Die Welt und die Nachwelt kann sich alsdann Glück wünschen, dasz aus dem Unheil ein solches Wohl entstanden ist. Denn es hat mir doch mehr als einmal verdrossen, wenn so köstliche Wörter an den Wänden des Hörsaals verhallten.
> Auf diese Weise können Sie den Winter mit sich selbst bleiben, welches das Beste ist, was man jetzt thun kann. Denn wo man hinsieht und hintritt, sieht es wild und verworren aus.... Haben wir ein halbes Jahr hin, so sieht man eher was sieh herstellt, oder was verloren ist, ob man an seiner Stelle bleiben kann, oder ob man wandern musz; und das letzte sollte man gewisz nur im äuszersten Nothfall ergreifen. Denn der Boden schwankt überall und im Sturm ist es ziemlich gleich, auf welchem Schiff der Flotte man sich befindet....
> ..... So musz man dann, in Erwartung besserer Zeiten, die gegenwärtige nutzen und vertreiben so gut man kann.
> Tausend Lebewohl, mit lebhaftem Wunsch eines baldigen Wiedersehens und längeren Zusammenseins als leider das letzte antediluvianische war.

Hoe zou men een raad, een verzoek, een vriendenwoord, zoo gesteld, komend van zulk een autoriteit, niet met liefde en vertrouwen volgen?

Toen Wolf eenige maanden later naar Weimar overkwam, sprak hij er met Goethe over zijn plan, om ‘de Archaeologie’, die hij tot een systeem had gebracht, als een uitgevoerd ontwerp in 't licht te geven; en nog vóór 1807 verscheen zijn *Darstellung der Alterthumswissenschaft.*

Het is het werk, dat begrip en omvang, doel en bedoeling van de systematische kennis der oudheid heeft bepaald, en zij kreeg daardoor den rang van een zelfstandige wetenschap. De klassieke philologie had voortaan een eigen huis om te bewonen. Wolf heeft haar in die woning gevestigd.

‘Philologiae studiosus’ noemde zich Wolf, toen de pro-rector van Göttingen hem vroeg, bij het inschrijven van zijn naam, in welk vak hij kwam studeeren. Men kende die studie niet en weigerde hem den titel. Maar hij bleef op zijn stuk staan en wist zijn zin te krijgen: hij is ‘student in de philologie’ geworden; later, meester.

Wat is voor Wolf de kennis der oudheid?

De kennis der antieke menschheid, de kennis ‘van haar hoogst belangrijke (bedeutungsvolle) nationale beschaving in organischen samenhang, gelijk de waarneming, gegrond op de studie der overblijfsels van de oudheid, haar ons verschaft.’

Men hoort uit de woorden de zelfbewustheid van den klassieken hoogleeraar, den woordvoerder van eene uitnemende beschaving, grondslag van het leven der menschheid.

Het geloof aan de antieke wereld bezielde den man en hield hem staande in het ongeluk; hij behoorde tot een grooter leven dan van den voorbijgaanden dag.

Hij droeg zijn werk op aan den gelijkgezinde, aan Goethe, ‘den Kenner und Darsteller des griechischen Geistes in dessen Werken und Entwürfen, mitten unter abschreckenden modernen Umgebungen, jener wohlthätige griechische, das Leben verschönernde Geist sich eine zweite Wohnung nahm.’

Hoe klinkt het antwoord weêr, door het verloop der jaren heen, op het:

Erst die Gesundheit des Mannes, der endlich vom Namen Homeros
Kühn uns befreiend, uns auch ruft in die vollere Bahn.

Het is de gaaf terug van Wolf aan Goethe.

Maar ook een gift aan het vaderland en zijn beschaving.

Zal ik de stemming dier jaren van vernedering beschrijven? Waartoe?

Men weet het immers hoe de besten, een Schleiermacher, een Fichte, uit het rijk der gedachten en der aanschouwing afdaalden om zich te wijden aan de nationale taak der opvoeding van een volk tot een herboren, nationaal staatsleven, hoe de nieuw opgerichte hoogeschool te Berlijn, waarheen Wolf en Schleiermacher en Fichte beroepen werden, een geestesburcht is geworden die voortaan het primaat van het Noord-Duitsche karakter in Duitschland verzekerde.

Naar Berlijn en zijn hoogeschool was thans de richting van de gedachten. Ja, uit het gemoedelijke samenzijn der Midden-Duitsche staatjes werd de genius van Germanië opgeschrikt naar het steile karaktervolle Noorden....

Men mag het noodzaak van ontwikkeling noemen, het had toch ook het harde van een ontwikkeling door nood veroorzaakt. Natuurlijk was de bloei daar niet.

En toch ging ook de natuurlijke ontwikkeling van den Duitschen geest haar gang. Maar het was elders.

Is er liefelijker beeld denkbaar van het klein-Duitsche leven dan de jeugd der gebroeders Grimm? Hanau, Steinau - het overoude plaatsje met zijn wallen en torens, zijn boomgaarden en weiden, en zijn bosschen tegen de helling van het vooruittredende Rhön- en Spessart-gebergte - waren de plaatsen voor Jacob en Wilhelm Grimm's kinderjaren.

Een jaar ouder dan Wilhelm, was Jacob in 1785 geboren; de broeders waren en bleven altoos samen; een herinnering van hun vierde of vijfde jaar luidde dat zij hand aan hand over de markt naar school gingen en telkens vol spanning keken naar de beweging van den windwijzer op den toren. Dan kwam de tijd van het dwalen in de buurt van Steinau, het zoeken van planten, het bedenken van avonturen, de vreugd aan zonneschijn en lustigen wind en koele schaduw op het gras.

Het leven van die twee bleef niet vrij van verdriet, en zorgen in overvloed wilden beslag leggen op hun hart. Maar dat alles gleed voorbij in den effen stroom van de schuldelooze jeugd. Ze werden arme studenten op de hoogeschool te Marburg - hun vader stierf vroeg - daar sloeg de poëzie in hun hart in.

Tieck had ze ontvonkt door zijn uitgaaf van de hoofsche minne-zangers der 13e eeuw. Naar dat verre, jonge Duitschland trok hun kinderlijk gemoed.

Hun leermeesters en voorgangers werden Tieck en de beide Schlegels; spoedig werd er ook vriendschap gesloten met Achim von Arnim en Clemens Brentano. *Des Knaben Wunderhorn* klonk voor hun verbeelding.

Zij waren geen dichters, en ook misschien niet bestemd voor geleerden; men moet ze die gelukkigsten van alle menschen noemen wier hart ontvankelijk is voor poëzie. Een gedicht klonk bij hen door. Zij leefden in poëzie, en poëzie was voor hen de reine afdruk van het leven.

Niet alle dichtkunst. Poëzie hield bij hen op waar ze zich afscheidde van het natuurlijke leven en de natuurlijke volksverbeelding. Zij erkenden de poëzie niet anders dan als sage, dat is de uitstraling van een menschelijke gebeurtenis, van menschelijke smart of vreugde, uit haar natuurlijke omgeving van land en weg, van woud en stroom, van drijvende wolken of blauwe lucht. Zoodra uit de poëzie de dichter zelf te voorschijn kwam om te zeggen wat hem, hem alleen, bewoog, daar sloot zich hun ontvankelijkheid.

Ik heb ze met hun beiden genoemd, alsof er geen onderscheid tusschen de twee bestond. Maar ze waren toch niet dezelfden. Jacob gedroeg zich als de leider, hij had de bewegelijkheid en de talenten; Wilhelm werkte rustig en hield vol. Zij completeerden elkaar.

Hun leven? Het heeft zeker zijn afwisseling gehad in dien moeitevollen tijd van Napoleon's overheersching over Hessenland: zij zijn uit hun betrekkingen ontzet en weer aangesteld geworden, zij hebben den nijpenden nood gevoeld, en zijn dan weer gered geworden; ook hoort men van een reis van Jacob Grimm naar Parijs; - voor onze verbeelding ziet men ze echter altijd bezig waar ze ten slotte voor lange jaren definitief belandden, als ambtenaren in een bibliotheek.

Hun werk? - Wat moet ik hier daarvan noemen? Van de *Kindermärchen*, tot wier uitgaaf Achim von Arnim hen opwekte, (1812, 1814) werd reeds gesproken. De Deensche heldenliederen werden door Wilhelm vertaald, Jacob gaf oud-Duitsche teksten uit en schreef verhandelingen. Maar het belangrijkste, in deze eerste periode van hun leven, is

de voorbereiding voor hun later werk. Zij doorkruisten toen het geheele gebied van de taal om haar taalschat machtig te worden, en haar woordvorming, haar woordverbinding te leeren kennen; overleveringen van godsdienst en recht werden door hen verzameld, de oude letterkundige monumenten vergeleken en in samenhang gebracht, - in één woord zij legden den grondslag en bouwden stil het huis voor de Germaansche studiën. En wat het voornaamste en hoogste was, zij ontdekten de volksziel en de volksverbeelding, en in hun hart bouwden zij daarop de toekomst van het Duitsche volk. Uit het verre verleden was voor hun oog een ideale brug gespannen.... Zij wachtten.

Maar Lachmann greep toe waar de Grimms nog aarzelden en wachtten. Men heeft hem ‘het genie der methode’ genoemd, zoo secuur komt hij dadelijk voor den dag, zoo consequent blijft hij zich zijn heele leven.

Een klare kop, een type van het energieke Nederduitsche karakter.

De wind woei Noord in die dagen.

Toen Lachmann in 1816 te Berlijn kwam om zich aan de Hoogeschool als privaat-docent te vestigen, bracht hij er zijn uitgaaf van Propertius en zijn verhandeling ‘Ueber die ursprüngliche Form des Nibelungenliedes’ meê. Hij was even drie-en-twintig jaar, en van zijn studietijd had hij volgens den wensch van zijn vader, den predikant in Brunswijk, nog een gedeelte aan de theologie moeten afstaan, en een ander deel gebruikt om de campagne in Frankrijk van het jaar 1815 mee te maken.

De theologie had hij gauw van zich afgezet, maar met hart en ziel had hij aan de expeditie deelgenomen, al was zijn Homerus meegegaan en dikwijls opgeslagen.

Homerus had hem op de Nibelungen gebracht. Wat Wolf tot resultaat verkregen had van zijn onderzoek der Grieksche epische poëzie, wilde hij toepassen op het Duitsche heldenlied, evenzeer om daardoor den vorm van het Nibelungenlied te leeren begrijpen, als om een bevestiging te vinden voor Wolf's theorie omtrent Homerus.

Klassieke talen en Germaansche studie gingen bij hem samen.

Aan zijn jongensuiterlijk met de lange blonde lokken zag men 't niet dadelijk aan welke ernst hem bezielde, maar er hoefde slechts een moeilijkheid te komen, en zijn gezicht trok zich grimmig samen en zijn geest spande zich heftig om het bezwaar, wat het ook was, van menschen of dingen, te overwinnen.

Hij wilde de baas zijn. Hij voelde zijn waarde en zag zijn weg voor zich.

Van den beginne af was hij d e p h i l o l o o g . Hij nam zijn tekst bij de hand, vroeg zich af welke waarde de overlevering van den tekst bezat, herstelde hem exact door vergelijking en kritiek der beste overlevering, en dikwijls scheen het bij zijn rusteloozen arbeid aan teksten, alsof hij daarmee tevreden was enkel een goeden tekst te geven.

Maar dat was toch niet wat hij noemde: ‘das philologisch Verständnisz.’ Integendeel, wanneer hij zich nam als hij moest zijn, was het een ingaan in den zin van den schrijver, een onbevangen op zich laten werken van zijn poëzie en zijn bedoeling. Om Lachmann's eigen woorden te gebruiken: ‘die ganze dichterische und menschliche Gestalt des Dichters mit seiner gesammten Umgebung sich in allen Zügen genau vorzustellen ist die Vollendung des wahren Verstehens, ist das Ziel der philologischen Auffassung.’

En met een roerend woord noemde hij dat het eenvoudige en ‘onschuldige’ begrijpen, waarvoor de vrijwillige overgaaf der persoonlijkheid wordt gevraagd. Alleen een oordeel zoo gegeven doet den oordeelaar vrij staan tegenover den schrijver.

‘Sein Urtheil befreit nur wer sich willig ergeben hat.’

Achter de hardheid van den Noord-Duitscher zit toch ook een gloed en een teederheid en, met het trotsche zelfvertrouwen dat zich weet te geven, een kinderlijke reinheid!

Met het werk van Lachmann treedt de philologie in een nieuw stadium. Het blijft niet langer meer een klassieke studie die stijl aan het leven moet geven, het wordt niet meer een nationale studie die het nationaal bewustzijn moet versterken, 't is puur en eenvoudig philologie geworden, de dienst van het woord zonder aanzien van afkomst. Want Lachmann zou zijn zorg gaan schenken zoowel aan het Nieuwe Testament als aan Lucretius, zoowel aan de duitsche dichters der middeneeuwen als aan den tekst van Lessing.

Hij opent de laatste poort, en 't is aan een nieuwe wereld dat Jacob en Wilhelm Grimm de rijpe vruchten van hun studie zullen brengen.

Het heette wel dat ze nog krachtig leven hadden, maar inderdaad zou de tijd van klassieken en romantieken spoedig voorbij wezen.

> In meinem Revier
> Sind Gelehrte gewesen;
> Auszer ihrem eignen Brevier
> Konnten sie keines lesen.

Zoo klinkt ons vroolijk een gedichtje van Goethe tegemoet.

Want wij mogen den dichter nog niet vergeten al wijst ons het optreden van Lachmann naar een toekomst waarin zijn stem niet meer onder die der levenden gehoord wordt.

Het doet altoos goed naar hem te luisteren en naar zijn ervaringen, want hij heeft er velen gehad.

Ook met Wolf.

Daar was in den grooten klassieken philoloog een zelfgenoegzaamheid en een geringschatting van anderen, waarmeê Goethe op den duur niet overweg kon.

'Ick schätze Wolfen unendlich wenn er wirkt und thut,' schreef Goethe heel voorzichtig en zacht aan Wilhelm von Humboldt (1812), 'aber theilnehmend habe ich ihn nie gekannt, besonders am Gleichzeitigen, und hierin ist er ein wahrer Deutscher... Er hat seine eigne Denkweise, wie wollte er fremden Ansichten etwas abgewinnen?'

Goethe zelf is zeker niet geheel vrij te pleiten van het zwak. Maar hoe kan men zich een krachtige persoonlijkheid anders denken dan soms afwerend wat hem te na komt, omdat het hem op 't oogenblik hindert. De dichter is toch telkens weer toegevend geweest. Hij heeft deelgenomen aan het geestesleven van zijn tijd als souverein schepper van geestelijk leven, hij had zich niet aan anderen over te geven...

En toch heeft het woord van Lachmann over de vrijheid van oordeel, die alleen hem past wie zich vrijwillig overgeeft, niet een klank als had Goethe het gezegd?

'Sein Urtheil befreit nur wer sich willig ergeben hat.'

BYVANCK.

Verzen.

I.
Het ontastbare.

De mist is, is.... ik voel hem
rauw in mijn longen neer-nijpen,
met versmorend grijs grijpen
mijn oog-lichting - ik voel klem

om mij, in mij, de mist neemt mij,
ik ben gevangen, ik ken hem niet,
ik voel hem niet met mijn handen, ziet
zij zwaaien zoover ik wil òm mij!

God! niet te hèbben wat mij houdt gevangen,
dat kàn ik niet - Geef mij, o
oog-gloeiingen, die de mijne zoo, zoo
branden, dat ik blind word! prangen

mij kussen, kussen, dat ik stik! Ik wil alleen
dat lijf, één oogenblik, dat met mijn handen
mijn kramp-vaste handen ik kan ombanden
en persen 't op mijn borst, van mij alleen.

1901.

II.
De verhelderende pijn.

Er schommelt een bonk van lood, omvacht,
door de beenen wanden
van mijn hollen schedel; wen stil, dan wacht
die, maar buigend, bukkend, dan rolt die zacht
bonzende aan de randen...

Mijn weten wordt als een schemer-zee
waarop dobbert donker
een logger, maar hoog erboven zwenkt mee,
- een licht in top, met 't dompend wee,
hel denk-geflonker.

III.
De muitende aarde.

Een gele walm welt door de grijze holte
der miststraat -
Huis-blokken bonken hun brokken gestolte
lava op in die machtelooze volte
der bleeke hemelen, - een oude twist gaat

scheuren de aarde en de hemelen!
stom-geslagen
staat dit stil-helsche oogenblik te wemelen,
te zwijmelen, de doffe, gele, gele hemelen
kunnen niet smelten, kunnen niet doorvlagen

met kokend, wit, fel-vloeibaar licht de torenende
bouwselen-klomp!
en gebogen loopen menschen verloren en de
misten doorboren klagend verre horenende
misthoren-stooten uit dreunende aard-romp.

Parijs, November 1902.
CAREL SCHARTEN.

Parlementaire kroniek.

Kerstmis 1902.

December, maand van St.-Nicolaas en van het Kerstfeest; van suikergoed en surprises en van kaarsjes, brandend ter eere van het Kindeke!

Men vergeve mij de beeldspraak, al te jeugdig misschien voor een zóo deftige vergadering, maar ik zou zeggen, dat ook in ons Parlement noch de Sinterklaas- noch de Kerstviering hebben ontbroken.

De maand begon met een ampel debat over de suikerconventie en haar gevolgen. Daarna kwam, bij de behandeling van de staatsbegrooting vooral, een stortvloed van verrassingen. En inmiddels verzuimden Dr. Kuyper en de zijnen niet, tusschen het *evergreen* der beraadslagingen, met kwistige hand christelijk-dogmatische kaarsjes op te hangen. Dat liep zoo'n vaart dat, toen men ook aan de overzijde ging medepraten en naar de qualiteit der lichtjes informeerde, de Premier-zelf waarschuwen moest: 'Wij zitten hier niet in een Sy node, maar in de Kamer.' Gulden woorden, die alle partijen, maar in de eerste plaats de partij van Dr. Kuyper, wel ter harte mogen nemen!

De maand begon dus met een suikerdebat. Suikerzoet was dit echter geenszins en men zou zelfs kunnen beweren, dat de heer Van der Kun sommigen van onze vertegenwoordigers ter brusselsche conferentie eenige bittere pillen te slikken gaf. Er stond tegenover dat, naar zijn meening, voor de koloniale suiker althans goed gezorgd was, maar te dien aanzien kwam de heer Tydeman nu weer roet in het eten mengen, door te betoogen, dat Engelands verplichting om tegenover de suikers van zijn koloniën, zoo de koloniale regeeringen die mochten beschermen, een politiek van compensatie te volgen, zachtst genomen op losse schroeven stond.

De bewering werd krachtig bestreden door den oud-Minister van Buitenlandsche Zaken Röell, bij wien de heer Van Idsinga zich aansloot, en de heer Melvil van Lynden was zoo verstandig, bij de verdediging van dit onderdeel der conventie, zich in hoofdzaak te bepalen tot een verwijzing naar de argumenten van deze twee uitnemende juristen, maar de eindindruk kon toch moeilijk anders zijn dan dat wij hier staan voor een *quaestie*, waarin wij stellig de billijkheid en met groote waarschijnlijkheid ook het recht aan onze zijde hebben, maar toch een *quaestie*, terwijl het van het hoogste belang ware geweest, indien, ook tegenover Engeland en zijn uitgebreid koloniaal gebied, de positie van onze koloniale suikers ter engelsche markt boven allen twijfel had kunnen worden gesteld.

Wat de nederlandsche suikerindustrie betreft, zij heeft, welbeschouwd, geen reden tot klagen. Wel zal zij voortaan den veel te lang genoten rechtstreekschen onderstand uit 's Rijks schatkist moeten derven, maar het daardoor voor den fiscus verkregen voordeel wordt aanstonds, en grootendeels ten behoeve dier industrie, weder prijsgegeven door de voorgenomen accijnsverlaging van *f* 3 per 100 kilogram. Want wie daarvan zullen profiteeren, zeker niet de breede schaar der kleine verbruikers, die suiker bij vijf ons en minder opdoen. Om dáártoe te kunnen komen en dus op den duur ook een uitbreiding der suikerconsumptie te kunnen verzekeren, zou een heel wat grootere verlaging van den accijns noodig zijn, wat echter, althans in den aanvang, de schatkist op eenige offers te staan zou komen Maar al zouden, door de dan ook stellig te verwachten stijging van het verbruik, deze offers ook gaandeweg minder worden, ja, na eenige jaren waarschijnlijk voor *winsten* plaats maken, van die winsten zou een ander kabinet dan het tegenwoordige eerst profijt trekken - en zelfs van een christelijk kabinet schijnt niet te mogen worden gevergd, dat het de naastenliefde zóo ver drijft. Ook hier moet blijkbaar in het oog worden gehouden, dat wij niet in de Kerk maar in de Kamer zijn en dat de christelijke politiek niet alles toelaat wat de christelijke zedeleer gebiedt. De regeering waakt dus voor de belangen der nederlandsche suikerindustrie - zij schijnt zelfs een blanco-volmacht te willen vragen voor de heffing van een *surtaxe* van buitenlandsche suikers! - en stelt zich op het van ouds bekende standpunt, dat een verstandige regeering allereerst voor haar eigen financiën zorgt.

Hoe zij zich van deze gewichtige zorg denkt te kwijten is intusschen ook bij de behandeling van haar tweede begrooting nog niet volkomen duidelijk geworden. Wel is, behalve verlaging van den accijns op suiker, een verhooging dier belasting op het gedistilleerd in het vooruitzicht gesteld en werden de gemoedsbezwaren, welke tegen die verhooging gerezen waren, beantwoord met een beroep op den apostolischen regel 'dat er niets verwerpelijk is, met dankzegging genomen zijnde'; wel werd in de stukken, vóór de openbare behandeling, met de Tweede Kamer gewisseld, nogmaals in herinnering gebracht, dat het tegenwoordige Kabinet 'de dringend noodige versterking der inkomsten voornamelijk wil ontleenen aan een herziening van het tarief van invoerrechten, waardoor niet alleen meer geld in de schatkist zal vloeien, maar bovendien de nationale welvaart zal worden bevorderd', maar eenig plan, zij het dan ook een voorloopig, voor een zoo ingrijpende financieele hervorming werd in den loop der debatten van regeeringszijde niet voorgedragen. Toch bestond er alle reden om ook wat Nederland betreft de *financieele quaestie* als de alles beheerschende op den voorgrond te plaatsen. Want voor alles wat deze Regeering in de naaste toekomst zal moeten doen, wil zij de bij haar optreden gewekte verwachtingen niet al te zeer teleurstellen, zal geld, veel geld, een eerste vereischte zijn.

Ligt het waarlijk in de bedoeling der Regeering, zich dit geld in hoofdzaak te verschaffen met een tariefs-herziening in den geest door de hierboven vermelde woorden aangegeven en die met hun verwijzing naar de 'nationale welvaart' het protectionistisch karakter dier overwogen herziening niet onduidelijk verraden? Of is te dien aanzien nog eenige twijfel geoorloofd nu in den loop der openbare debatten ook door Dr. Kuyper werd toegegeven, dat de directe belastingen haar *eindstation* niet hebben bereikt? Alleen de tijd kan het leeren, maar gezegd mag nu reeds worden, dat de Regeering hier voor een *puzzle* zal komen te staan, waarvan de oplossing haar stellig veel hoofdbreken en misschien wel haar bestaan kosten zal. Of zij voor een tariefsherziening in protectionistischen zin bij de gansche rechterzijde steun zal vinden is een nog open vraag, dat zij daarentegen de gansche linkerzijde tegen zich hebben zal schijnt ontwijfelbaar nu het meest naar rechts geplaatste lid dier zijde, de heer Van Karnebeek, van zijn groote liefde voor den vrijen handel

getuigde door zijn medeleden te bezweren dat kostbare kleinood toch niet in gevaar te brengen door al te veel toe te geven aan de thans in de lucht zittende neiging tot sociale hervorming. Die hervorming, zoo betoogde de utrechtsche afgevaardigde, zal veel geld kosten en *daar de directe belastingen niet voor verhooging vatbaar zijn*, zou dat geld, evenals in Duitschland, gevonden moeten worden door het heffen van hooge invoerrechten. Wie den vrijen handel liefheeft, wachte zich dus voor al te groote sociale hervormingsgezindheid!

Het is duidelijk dat de fout van de hier bedoelde sluitrede school in den door mij gecursiveerden *minor.* Dat Dr. Kuyper het met dien minor niet eens was, bleek reeds uit zijn vingerwijzing naar het *eindstation.* Maar al werd daarmede erkend, dat voortgang op den weg naar verhooging van directe belasting mogelijk is, of die weg zou worden ingeslagen werd voorshands in het midden gelaten. Krachtiger geluid werd vernomen uit de groepen, die links van den heer Van Karnebeek staan en die het onderling hieromtrent vrij wel eens bleken, dat de 'sociale wetgeving' kan worden voortgezet zonder dat, ter bestrijding der daardoor onvermijdelijk veroorzaakte kosten, een zoo bedenkelijk middel als protectie te baat behoeft te worden genomen.

Dat echter, ter bereiking van de dus ter linkerzijde van den heer Van Karnebeek vrij algemeen als onafwijsbaar ontkende hervorming van ons belastingstel in dien zin, dat meer nog dan tot dusver de groote en middelmatige inkomens naar gelang van hun draagkracht worden belast, vooraf een tegenstand zal moeten worden gebroken die door de tegenwoordige inrichting van het kiesrecht zich ook in het Parlement krachtig gelden laat, werd waarschijnlijk wel door alle voorstanders gevoeld, maar slechts door een deel hunner uitgesproken. Het waren alleen - en hier begint de reeks verrassingen - de ter linkerzijde staande democraten die, de consequenties van hun streven aanvaardend, voorstellen tot grondwetsherziening aankondigden om te kunnen geraken tot *algemeen kiesrecht.* De sociaal-democraten deden het bij monde van den heer Schaper, die nog gelegenheid vond de geruststellende verzekering af te leggen, dat het hem en den zijnen bij die herziening noch om het aantasten van de souvereiniteit van het Huis van Oranje, noch om het verzekeren van de zegepraal aan het leerstuk der volks-

souvereiniteit te doen zou zijn. Voor de vrijzinnig-democraten sprak de heer Drucker van een herzieningsvoorstel, waaraan nog maar de laatste hand behoefde te worden gelegd en waarvan de indiening dus binnen zeer korten tijd kan worden verwacht.

Van groot belang voor den loop, dien de parlementaire gebeurtenissen met betrekking tot die herzieningsvoorstellen zullen nemen, kan een omstandigheid blijken, waarmede, tusschen de twee aankondigingen in, de Kamer door den heer Goeman Borgesius in kennis werd gesteld en die óok veilig tot de verrassingen kan worden gerangschikt: de organisatie van een groot deel der liberalen, linkscher dan de heer Van Karnebeek, maar niet zóo linksch als de heer Drucker. Onder aanvoering van den heer Borgesius zal deze nieuwe groep zich scharen onder de vaan der *Liberale Unie* en daar deze, naar men weet, in afwachting is van door een commissie haar voor te leggen kiesrechtvoorstellen en de mogelijkheid niet is buitengesloten dat ook deze in beslist democratischen geest uitvallen, bestaat er ruimte voor de hoop, dat de nieuwe organisatie de democratische actie in ons Parlement mettertijd belangrijk zal komen versterken. Voedsel aan deze hoop gaf de heer Borgesius-zelf met zijn herhaalde verzekering, dat geen beginselverschil tusschen zijn groep en die van den heer Drucker bestond, dat tusschen beide groepen alleen tactisch verschil aanwezig was. Daartoe behoorde dan vooral de door de vrijzinnig-democraten voorgeschreven afscheiding van de groote liberale partij, een afscheiding, welker motiveering vaak aanleiding gegeven had tot kritiek, die het voorzichtiger geweest zou zijn onuitgesproken te laten. Maar bedrieg ik mij, indien ik meen dat de heer Borgesius, met de triomfantelijk, ja wellicht met eenige *Schadenfreude* aangekondigde organisatie van zijn geestverwanten, juist koren bracht op den molen der vrijzinnig-democraten? Sluit die organisatie ook zijnerzijds niet de erkenning in, dat de groote liberale partij, als zoodanig, niet meer bestaat, niet meer bestaan kán en ging het dus wel aan, den heer Drucker en de zijnen te verwijten dat zij, anderhalf-jaar eerder dan hij, tot dit inzicht kwamen? Of zou de heer Borgesius in gemoede meenen, dat, als de vrijzinnig-democraten zich indertijd niet hadden afgescheiden, het hém gelukt zou zijn, de heeren Van Karnebeek en Drucker tot een compromis te brengen?....

Daar stond dr. Kuyper dus tegenover twee democratische en

één voor het minst naar de democratie overhellende georganiseerde groepen der linkerzijde en met de herinnering aan de dagen, toen ook de groote leider zijn democratische neigingen niet verbloemde, rees bij menig toeschouwer de vraag: wat zal hij doen, zal hij den stroom naar links volgen of zal hij trachten dien te keeren? Te spannender vraag, omdat uit den boezem der eigen partij een stem oprees, wel is waar maar één enkele stem en van een niet liefelijk geluid, maar onder wier schellen klank het geoefend oor toch grondtonen meende te onderscheiden, verwant aan elders in den lande en onder een deel der anti-revolutionnairen - het deel dat dr. Kuyper het ijverigst placht te volgen - vernomen noten: de stem van den heer Staalman, die dr. Kuyper kwam manen tot nakoming der geloften, aan de ‘kleine luyden’ gedaan. Het was de heer de Savornin Lohman, die, stellig meer zijn temperament volgend, dan geleid door politieke overweging, - wat niet wegneemt dat politieke overweging hem geen betere gedragslijn had kunnen voorschrijven - tegenover de ontevredenheidsbetuigingen van den heer Staalman, het goed recht van een coalitie-ministerie als het tegenwoordige, maar tevens het onvermijdelijke van tal van concessies over en weder, kwam bepleiten en daarmede, onder uitdrukkelijke handhaving van eigen persoonlijkheid en die van zijn partijgroep, den Premier een steun bood, door dezen dankbaar aanvaard. Met die aanvaarding was tevens de houding van de regeering tegenover de democratie bepaald. Tweemalen kon men uit dr. Kuyper's mond vernemen, dat de anti-revolutionaire partij het algemeen kiesrecht *om des beginsels wil* - dus niet maar voorshands of om redenen van opportuniteit - niet aanvaarden kan en met bijzonderen klem betoogde de Premier op nieuw, dat van een samengaan der mannen van het christelijk bewustzijn met de voorstanders van het historisch materialisme nooit ofte nimmer sprake zou kunnen zijn.

Op denzelfden dag dat dr. Kuyper Karl Marx uitdrukkelijk tot anti-christ stempelde, behaalde, bij een herstemming te Amsterdam en naar vermoed wordt met medewerking van meer dan één christelijk arbeider, mr. Troelstra een schitterende overwinning. En toen deze eenige dagen later de voor anderhalf jaar verlaten plaats weder kwam innemen, gaf ook hij zijnerzijds van toenadering tot het christelijk volksdeel blijk door, bij het onderwijs-debat, te

pleiten voor de vrije school. Predikte de vos hier de passie? Dr. Kuyper wilde het doen gelooven toen hij het optreden van den heer Troelstra enkel verklaarde uit diens streven om den voorstanders van het bijzonder onderwijs in arbeiderskringen in het gevlei te komen. Fijner en tegelijk krachtiger was de oppositie van den heer Lohman, die de door den heer Troelstra verdedigde denkbeelden van de hand wees omdat op de alleen met geldelijken steun van staatswege mogelijk te maken vrije school van den sociaal-democratischen leider volgens dezen dan ook een scherp toezicht van staatswege zou moeten worden gehouden. 'Wij kunnen niet om het geld datgene prijsgeven, waarvoor wij het geld gevraagd hebben, namelijk de vrijheid om onze kinderen op te voeden naar onze inzichten.' Het is fraai gezegd, maar toch schijnt het duidelijk dat een eisch van zoo wijde strekking als hier door den heer Lohman gesteld werd, door geen enkele regeering ooit zal kunnen worden ingewilligd. Wanneer de staat voor het bijzonder onderwijs groote geldsommen beschikbaar stelt is het tevens zijn plicht toe te zien dat daarvan een goed gebruik wordt gemaakt en dat toezicht kan geschieden met eerbiediging van de godsdienstige inzichten der ouders. Dát is de vrije school, zooals de heer Troelstra haar verdedigde en zooals, naar alle waarschijnlijkheid, in den grond zijns harten, ook dr. Kuyper haar wel wenschen zou. Maar het moest met een zucht erkend worden, voor die vrije school was evenmin als voor de nog vrijere van den heer Lohman, het noodige geld voorhanden. Alweer dus die lastige financieele quaestie!

Toonde, in zake van onderwijs, de sociaal-democratische leider toenadering tot de mannen van het christelijk bewustzijn, bij de behandeling van het defensie-vraagstuk kwam hij flinkweg de vrijzinnig-democraten tegemoet door te pleiten voor een volksleger. Trouwens de heer Schaper was hem reeds voorgegaan met de verklaring, dat ook de sociaal-democraten, zoo het er op aankwam, zouden toonen hun leven veil te hebben voor de vrijheid van het vaderland en door met nadruk te doen uitkomen, dat, welke bezwaren zij ook tegen de tegenwoordige legertoestanden hadden, zij nimmer in dienstweigering hun kracht zouden zoeken. Van de zijde van den heer Van der Zwaag lokten deze uitspraken van de woordvoerders der georganiseerde socialisten een scherpe en schijnbaar nogal doeltreffende kritiek uit, maar de heer Troelstra wist deze afdoend te

wederleggen met een verwijzing naar de eischen der parlementaire actie, die niet maar recht de lucht kan ingaan, de zon tegemoet, maar als een *ballon captif* vast zit aan het bestaande en die zich dikwijls vergenoegen moet met aan te sturen op het bereikbaar betere, omdat het beste voorshands ónbereikbaar is. Algeheele ontwapening is natuurlijk het beste, het ideaal, maar zoolang dit met vele idealen, helaas, gemeen heeft onbereikbaar te zijn, is, ook als overgang naar het ideaal, een volksleger te verkiezen boven een leger naar pruisisch model. Op de na deze evolutionistische ontboezeming tot den heer Troelstra door den heer Van der Zwaag gerichte vraag, waarom hij en de zijnen dan ook niet zwegen over de afschaffing van het privaat bezit, werd vooralsnog geen antwoord gegeven. Trouwens, van een ernstig streven om binnen een afzienbaren tijd dezen vorm van bezit uit onze wetgeving te doen verdwijnen, viel in den loop der begrootings-debatten bij de sociaal-democratische woordvoerders niets te bespeuren. Haast zonder uitzondering hebben zij zich doen kennen als buitengewoon ijverige kamerleden, die het werk handig onder elkander verdeeld hadden en die, waar zij voor hun onderdeel opkwamen, dit wisten te doen met zaakkennis, practischen zin en parlementair beleid. Het revolutionair karakter dat nog kort geleden het optreden der sociaal-democraten ook in het Parlement placht te kenmerken, maakt plaats voor een verstandigen, in hun beginselen wortelenden evolutiegeest. Zoo gaan zij een partij vormen die het respect en dus ook het oor der Kamer heeft. Brengen zij vragen van recht of billijkheid ter sprake, dan wordt niet langer, zooals vroeger vaak het geval was, meer naar de motieven dan naar de quaestie zelve gevraagd en op grond der motieven reeds een veroordeelend vonnis uitgesproken. Zoo mocht de heer Hugenholtz de voldoening smaken, bij de behandeling van twee belangrijke rechtsvragen in beide gevallen den heer Van Idsinga en in een der gevallen ook den heer Lohman aan zijn zijde te zien en er was iets romeinsch in de houding van den heer Lohman, die, toen de heer Hugenholtz zich bepaalde tot een verzoek aan den Minister van Binnenlandsche zaken, om den Burgemeester van Haarlem op de slechte redactie van zekere gemeente-verordening te wijzen, het krachtig uitsprak, dat *hij* verder wilde gaan dan de sociaal-democraat en, zoo noodig, op de *vernietiging* van die politieverordening aandrong.

Waartoe hier over het optreden van de sociaal-democratische fractie in ons Parlement met eenige uitvoerigheid is uitgeweid? Omdat het mij een van de belangrijkste en voor de toekomst meest beteekenisvolle verschijnselen in het politiek leven onzer natie schijnt. Wat Theodor Mommsen zeer onlangs (in *die Nation* van 13 December jl.) geroemd heeft in de duitsche sociaal-democraten: hun voortreffelijke partij-discipline, het ongemeene talent van hun leiders, de achting afdwingende toewijding en trouw aan hun beginselen, geldt bijna woordelijk ook van de nederlandsche en daar ten onzent, gelukkig, bij de andere partijen noch die diep gewortelde vooroordeelen, noch die geringschatting voor het gezag des rechts, noch dat slaafsch ontzag voor de machthebbenden worden aangetroffen, die het politieke leven onzer oostelijke buren onherstelbaar dreigen te bederven, bestaat ten onzent, meer dan in Duitschland, kans op de vervulling van Mommsen's manlijk uitgesproken woord, dat het in de toekomst behoort te komen tot een aaneensluiting van alle vooruitstrevende partijen *met inbegrip van de sociaal-democratische.* Maar daarvoor zal het allereerst noodig zijn, dat als toetssteen van vooruitstrevendheid erkend worde de democratie en haar onmisbaar hulpmiddel: het algemeen kiesrecht. Alleen op den grondslag van dit beginsel zal, vóor de algemeene verkiezingen van 1905, een vooruitstrevende coalitie te formeeren zijn, in staat de bestuurstaak over te nemen uit de handen der thans regeerende, die, in den loop der jongste begrootingsdebatten, duidelijker nog dan te voren getuigenis heeft afgelegd van haar anti-democratische gezindheid. Om aan die nieuwe coalitie de sterkte te verzekeren, vereischt om als regeerings-coalitie op te treden, zouden echter twee voorwaarden vervuld moeten worden. Allereerst moeten de mannen van Borgesius bereid worden gevonden tot een bondgenootschap niet enkel met de mannen van Drucker, maar ook met de mannen van Troelstra. Maar ten tweede zouden tot dezen bond moeten toetreden allen die thans nog in de christelijke gelederen staan, doch niettemin met warmte en overtuiging democratisch gevoelen. Zeker zal het velen dezer moeite kosten, de hand te reiken aan hen die door Dr. Kuyper als tegenstanders der christelijke idee werden gebrandmerkt, maar zij zullen, daargelaten nog dat het niet in den geest onzer natie ligt, zich bij een uitspraak, van wien ook, zonder onderzoek neder te leggen, tot het inzicht komen,

dat alleen dáardoor hun democratische wenschen zullen kunnen worden bevredigd.

Zeer krachtig hebben de begrootingsdebatten van December het bevestigd, dat ook ten onzent de tijd waarin twee ieder voor zich homogene staatspartijen - naar het klassieke voorbeeld van de Whigs en de Tories - beurtelings regeerings- en oppositiepartij zijn, onherroepelijk tot het verleden behoort. Reeds nu kunnen in ons Parlement zes à zeven partij-groepen onderscheiden worden en het is te voorzien, dat dit aantal eer zal toe- dan afnemen. Niet één partij kan dus langer in zaken van Staat de leiding geven, die, naar de eischen van het parlementaire stelsel, aan de meerderheid der volksvertegenwoordigers toekomt, maar alleen een groep van partijen, welke, met behoud van eigen inzicht, naar een gemeenschappelijken grondslag moeten zoeken. Onze tegenwoordige regeeringspartij meende dien grondslag gevonden te hebben in de christelijke geloofsleer. Maar steeds duidelijker blijkt het, hoe op dat eerbiedwaardig fundament wel een levensbeschouwing en een zedeleer, maar in dezen tijd en in ons land, geen staatsgebouw op te trekken is. Er moet gezocht worden naar een anderen grondslag, een grondslag welks stevigheid kan worden erkend, zoowel door degenen die enkel in rede en rechtsgevoel, als door hen die vóor alles in goddelijke openbaring het richtsnoer voor hun onderscheidingsvermogen vinden.

Het is niet de geringste verdienste der December-debatten, dat zij tot herhaalde overdenking van dit vraagstuk opgewekt en bovendien voor zijn oplossing belangrijke gegevens verstrekt hebben.

C.TH.V.D.

Letterkundige kroniek.

Vlaanderen. Maandschrift voor Vlaamsche Letterkunde, onder redactie van Stijn Streuvels, Herman Teirlinck, Emmanuel de Bom, August Vermeylen, Alfr. Hegenscheidt, P. van Langendonck. Bussum, C.A.J. van Dishoeck. 1e Jaargang. Januari 1903.
Dagen, door Stijn Streuvels. Amsterdam, L.J. Veen.

Zij hebben schoon gelijk, de Vlaamsche mannen, dat zij weer een eigen tijdschrift gesticht en dat flink weg 'Vlaanderen, Maandschrift voor Vlaamsche letterkunde' gedoopt hebben. In Vlaanderen Vlaamsch, en Vlaamsch - in Vlaanderen. In de laatste jaren waren zij het veelal in Nederland. In het *Tweemaandelijksch* en *de XXe Eeuw*, in *De Gids* en *De Nieuwe Gids* kondt ge ze vinden, en men ontving ze er met open armen. Maar wanneer men hun op den man af gevraagd had, hoe zij zich daar voelden, dan zouden zij, hun hart uitsprekende, hebben moeten antwoorden: 'Wij zijn dankbaar voor zoo gastvrije ontvangst, maar juist dat gastvrije doet ons nog sterker gevoelen, dat wij bij u gasten zijn en geen kinderen van den huize; om het in één woord te zeggen: wij voelen ons bij u niet tehuis. Telkens en telkens weer blijkt het, dat wij in Holland met belangstelling en waardeering gelezen worden, maar hen, tot wie ons Vlaamsch woord het eerst moest gaan, bereikt het door uwe tijdschriften niet. Daarom, laat ons maar weer terugkeeren naar onzen

eigen Vlaamschen kring, er is daar voor ons zoo veel te doen: de Vlamingen hebben ons noodig en wij hen.'

Toen L. Simons, twee jaar geleden, in Antwerpen sprak over Nederland en Vlaanderen[1)] en trachtte den toestand en de verhouding tusschen de beide landen 'met nuchtere oogen te zien en te doen zien', wees hij er op, hoeveel er is wat Vlamingen en Nederlanders van elkander verwijderd houdt, hoe het godsdienstig, politiek en intellectueel verschil tusschen beide landen, de godsdienstig-politieke kant van de Vlaamsche beweging oorzaak is, dat samenwerking van Vlamingen en Hollanders weinig vrucht oplevert. 'Wat bij ons wordt voortgebracht buiten het katholicisme om - 't mag nog zoo goed, zoo mooi en voortreffelijk wezen - kan niet rekenen op eenigen steun van beteekenis van *uw* kant.... Voorshands is er geen samenwerking mogelijk van Noord met Zuid, die niet op een eenzijdig voordeel berust, aan één kant', zeide de heer Simons. En nog: 'Zooals de zaken nu staan, heeft dus voorshands Noord-Nederland nog weinig kans op veel intellectueel of politiek of taal-commerciëel (als ik dus den boek- en krantverkoop omschrijven mag) voordeel bij Uwe Vlaamsche beweging. Onze eenige winst - ik onderschat die niet - ligt in hetgeen enkelen Uwer schrijvers bijbrengen tot onze literatuur en intellectueel inzicht.' En later deze vermaning, deze opwekking: 'Uw eigen weg moet ge U zelf zoeken; Uw eigen toekomst U zelf maken, door eigen kracht.'

Het blijkt nu, dat veel van wat de heer Simons daar in 1900 te Antwerpen sprak den besten Vlaamschen schrijvers uit het hart gesproken was. Ook zij zijn hoe langer hoe meer, en waarschijnlijk wel het meest sedert hun drukke medewerking aan (Noord-) Nederlandsche tijdschriften, doordrongen van het groote verschil tusschen Noord en Zuid. 'De Hollandsche tijdschriften van eenige beteekenis' - verklaart August Vermeylen in zijn Kroniek in het nieuwe tijdschrift - 'vinden in Vlaamsch België niet den minsten aftrek en alle pogingen om die een uitgebreider lezerskring te bezorgen bleven vergeefs... Beschouwen wij onze letterkunde in haar geheel dan zien wij er iets *anders* in dan in de Hollandsche.' Een 'Groot-

1) Een groot deel van deze toespraak is opgenomen in het belangrijke bundeltje, waarin naast, 'Studies over nationaal leven', ook de studie-inleiding tot de prachtuitgaaf van Gijsbrecht van Aemstel voorkomt. (Haarlem, Erven Bohn. 1902.)

Nederlandsche beschaving en een Groot-Nederlandsche literatuur' is voor Vermeylen nog een droom. Hij en zijn letterkundige vrienden hebben op dit oogenblik iets anders te doen, iets anders voor te bereiden. 'Wat zij zeggen en zingen mag niet meer over de hoofden heenslaan, hun eigen akker moeten zij bevruchten, tot grooter macht van 't gezamenlijke taalgebied... Onze literatuur is *anders*. Zij kàn in heel het Vlaamsche volk doordringen...'

Wat klinkt dat eenvoudig, vastberaden en hoe volkomen begrijpelijk is het, dat zij zoo spreken.

Treffend, dat juist in dezen zelfden tijd dat verlangen, om tot het eigen volk in de eigen taal te spreken, om een Vlaming zijn gevoelens voor Vlamingen in het Vlaamsche taaleigen te zien vertolken, ook elders werd geuit en wel door den Belg Eekhoud in het tijdschrift *Mercure de France* van September 1902. Eekhoud is van geboorte Antwerpenaar, zijn grootouders van vaderszijde zijn uit Antwerpen, zijn grootouders van moederszijde zijn Duitsch en Hollandsch; zijn opvoeding echter, als kind uit een gezin behoorende tot de Antwerpsche 'haute bourgeoisie', was Fransch. Daardoor kwam hij ertoe in het Fransch te schrijven. Maar evenals Camille Lemonnier - over wiens tafereelen uit het Vlaamsche volksleven, in den roman *Le vent dans les moulins*, hier vroeger gesproken werd[1] - is Eekhoud, de schrijver van *Kermesses*, *Kees Doorik*, *Mes communions*, een Vlaming in zijn hart, vol liefde voor het ras waaruit hij sproot en voor den grond waarop hij geboren werd. En nu waarschuwt hij de Fransch schrijvenden onder zijn schrijvende landgenooten om toch niet voor Frankrijk en voor Fransche lezers te schrijven, maar te zorgen dat hun stem het eigen land bereike, 'car seule la patrie nous donne notre consécration'. Eekhoud raadt hun, zich het genie van hun ras, de kracht van den geboortegrond eigen te maken, en hij bezweert hun, voor zooverre zij Vlamingen van afkomst, van gevoelens en van opvoeding zijn, toch het Nederlandsch tot hun taal te kiezen, om zoodoende zich met meer warmte uit te spreken en nader te treden tot wat hij noemt 'leurs lecteurs naturels.' Een maand later herhaalt hij met nog meer klem zijn raadgeving aan de jonge Vlamingen om toch hun moedertaal te spreken, ze steeds beter te schrijven

1) *De Gids* van Augustus 1901.

opdat zij zich rechtstreeks richten kunnen tot hunne rasgenooten in Nederland, in Indië en in Afrika. Hijzelf, kon hij zijn literaire loopbaan weer opnieuw beginnen, dan schreef hij Vlaamsch.

Men begrijpt zulk een bekentenis, haast een verzuchting, wanneer men den heerlijken opbloei ziet van de Vlaamsche letterkunde.

Ja, zij hebben schoon gelijk, de Vlaamsche mannen met hun nieuw tijdschrift. Want er huist een wondere kracht in dat Vlaamsche land van heden. Hoor het daar borrelen en koken, zie die taal vonken spatten en schitteren, proef dat frissche, sappige leven, dat u van overal tegemoet komt.

Geen sterker indruk heb ik daarvan ontvangen dan door het lezen, nu onlangs, van de twee deelen van priester Hugo Verriest, getiteld: *Twintig Vlaamsche koppen*[1]. Daar staan ze met hun twintigen, hun schrandere, guitige of dwepende en droomende koppen in portret, en van elk een karakterschets, overdreven wellicht en partijdig, maar oprecht en vol geestdrift van den priester voor zijn medepriesters, den vriend voor zijn vrienden, den meester voor zijn leerlingen. Voorop, in zijn priestergewaad, 'Dichter de Bo' (overleden 1885), ons vooral bekend door zijn 'West-Vlaamsch Idioticon' een werk van jaren en jaren ingespannen arbeid, hier gehuldigd als de goede, de hartelijke, de fijngevoelende dichter. Aan het eind van het boek die andere priester, dichter Guido Gezelle, eerst laat, zoowel onder zijn eigen landgenooten als in ons land, op zeer hooge waarde geschat, maar dien heel Vlaanderen nu eert als zijn dichter, hoog uitstekend, een manslengte boven al zijn tijdgenooten. En tusschen hen beiden achttien andere Vlaamsche koppen, jongen en ouden, priesters en leeken, maar meest priesters of die voor priesters werden opgeleid, sommigen jong gestorven: een, Alfred Weustenraad, eerst zeventien jaar oud, een ander, de geniale Albrecht Rodenbach, de dichter van *Gudrun*, niet ouder dan drie en twintig jaar.

Was het bij de meesten hunne opvoeding in het Seminarie die, hen van de buitenwereld afzonderend, het innerlijk leven kweekend, den dichter in hen heeft doen ontwaken, hen zich heeft doen uitspreken in die beurtelings geestige, pittige, droomerige en zangerige gedichten in proza en poëzie, waarvan Hugo Verriest ons het een en ander te lezen geeft? Of zouden niet

1) Rousselaere. Jules de Meester. 1901.

van die rijkbegaafden sommigen, wanneer zij zich in het volle rijke leven buiten Seminarie en pastorie, in de groote bedrijvige menschenwereld hadden bewogen, hun wieken breeder hebben uitgeslagen en, telkens nieuwe stof vindend voor hun scheppingsdrang, zich tot rijper, machtiger kunstenaars hebben ontwikkeld?

Hoe rijk het leven is, zelfs in den kleinen kring der Vlaamsche dorpen, voor wie weet te zien en te voelen, geen die het luider verkondigt dan Stijn Streuvels, ook een van de twintig aan wie Hugo Verriest zijn vreugde heeft. Niet uitgesproken is de Vlaamsche priester over den Avelghemschen bakker met zijn schoonen jongen kop ‘uit levend marmer gebeiteld’, en in een taal, even kleurig en teekenend als die van Streuvels zelf, schetst hij ‘die kracht van leven, die scheppende kracht die in het diepste zijner ziel, uitwendig, overvloedig, uitbloeit in bloeiende jonge beelden, overvloedig en toch sober; overvloedig in klaarte, kleuren en tinten, sober in lijnen en teekening.’

Van die kracht van leven getuigt weer Streuvels' laatste bundel: *Dagen*, zes schetsen, vroeger in verschillende tijdschriften verschenen. Daar hebt ge in ‘Kalfkoe’ de twee oude zielen, om beurten wakende in den kouden winternacht, wachtend op het kalven van Belle, op wat voor hen in hun klein en arm bestaan een groote groote gebeurtenis is. In ‘Naar buiten’ is het Treite den Bemmel, de schooier, wien elk middel goed is om aan den kost te komen, zelfs het bestelen van den kameraad die hem aan den kost tracht te helpen. In ‘Sint-Jan’ de jonge vrouw, de kloeke weefster, die haar man op zijn naamdag wil verrassen ‘met den feestelijken besteek, waaraf hij niets en wist.’ In ‘Sint-Jozef’ de bittere armoede van Dille en haar vijf kinderen, waarvoor bij Sint-Jozef om uitkomst gesmeekt wordt. In ‘Vrede’ de twist om een stukje land tusschen de buren Verlinde en Vanhoutte en de onder vervaarlijk biergezwelg gevierde verzoening. In ‘Verovering’ de overpeinzingen en handelingen van een dorpschen Don Juan.

In elk van die schetsen zit de waarde niet in den fabel, die soms zwak is en voorzien van een ongewenscht melo-dramatisch slot, zooals, in ‘Kalfkoe’, het levend verbranden van Doka; niet in diepe zielsontleding - veel valt er in den regel niet te ontleden in de personen die Streuvels ons vertoont - maar in de prachtige typeering en in de tallooze kleine tafereeltjes vol kleur en leven.

Zulke tafereeltjes als in ‘Sint-Jan’ de vier of vijf bladzijden, waar Streuvels Dulle aan het weefgetouw teekent met het landschap, dat zij uit de vensters voor zich ziet en dat haar blijde stemming zoo heerlijk omlijst; in ‘Sint-Jozef’ als de moeder met haar vijf jongens, ten einde raad, begrijpt ‘dat 't zonder bovenaardsche hulp niet meer te beteren’ is en zij, de kinderen rond zich scharend, op de knieën, de handjes samen, hen laat kijken naar het ouderwetsche steenen beeldje dat Sint-Jozef moet voorstellen, en met luide stem het gebed voorzegt dat de kinderen haar regel voor regel na stamelen.

En dit alles zoo frisch, zoo ongekunsteld. Men leest uit elken zin dat Streuvels lust heeft in zijn werk, niet om na te teekenen streepje voor streepje wat hij om zich heen te zien krijgt, maar om wat hij waarneemt te kleuren met de verven van zijn rijk palet, te bezielen met zijn frisschen, gevoeligen geest, en te laten leven door zijn taal, zijn krachtige, vrije taal.

Over die taal van Streuvels is veel geschreven. Nog onlangs verklaarde Cyriel Buysse, dat wat Streuvels schrijft nergens in Vlaanderen zoo gesproken wordt, dat het eigenlijk een taal is van zijn eigen vinding. Dat het westvlaamsch zou zijn, ontkent Hugo Verriest ten sterkste. ‘Dat zoet, dat lief, dat zingend westvlaamsch en schrijft gij niet,’ zegt hij in een in *Twintig Vlaamsche koppen* overgedrukten brief aan Streuvels. ‘Gij, gij spreekt en schrijft uw zuid-oostersch vlaamsch van overleie en scheldekant; dat zuid-vlaandersch vlaamsch, vol mannelijke kracht en rechten, open bloei. Daarbij grijpt gij, als ge te kort komt, uit den tas alles wat neerlandsch is. “Ik hebbe woorden te kort,” hebt gij zelf entwaar geschreven. Gij grijpt dus in den drang, hier en daar,... alles wat gij noodig hebt of best oordeelt, of liever gevoelt.. Ik herhaal het: Er is geen kwestie van westvlaamsch. Van levendvlaamsch wel, van vlaandersch vlaamsch...’

Dat klopt met wat Stijn Streuvels zelf schreef in zijn brief aan mij van 5 Maart 1900: ‘Ik heb een hekel aan gewestspraak en vind dat de taal, zelfs in de laagste conversatie, niet mag afdalen tot wat men in de werkelijkheid langs de straat te hooren krijgt... De Taal, de woorden, dat is 't materiaal van den schrijver lijk de kleuren 't zijn voor den schilder: het “middel” om gevoelens vast te zetten en over te geven aan anderen. Dat materiaal moet zoo

rijk mogelijk zijn om desnoods de nuances zelf van de gevoelens te kunnen geven... Ik kom overal woorden te kort.' En dan grijpt hij uit den tas, zooals Verriest zegt, en schrijft de woorden, die zijn gedachte, zijn gevoel, het best weergeven, en zoo komt het dat men de taal van Streuvels niet in een geographisch hoekje kan terecht brengen, dat men die taal nergens zóó hoort spreken, maar dat het zijn eigen, vrije, levende taal is.

In de eerste aflevering van het nieuwe tijdschrift vinden wij wederom Streuvels reeds op de eerste bladzijde met het eerste gedeelte van een groote novelle, en terstond zijn wij weer midden in Vlaanderen, in het wit gesneeuwde land, als de varkensslacht begonnen is en op de groote hoeve het slachtfeest gevierd wordt met 'aanhoudend en ernstig' eten en drinken. Daartusschen een kleine idylle van Max en Anneke, sterk contrasteerend met de realistische eet- en drinkpartij van straks.

De andere novellistische bijdrage in het eerste nummer van *Vlaanderen* is van Herman Teirlinck, den door zijn *Wonderbare Wereld* reeds bekenden schrijver. 'Het gesmoor' is een tafereel uit den omtrek van den Muziekberg en den molen van Corneel, ons reeds uit de *Wonderbare Wereld* bekend. Het speelt van de eerste tot de laatste bladzijde in mist en duisternis en is ook in zijn verloop wat duister en mistig, in zoover wij van de oorzaak van den haat tusschen den ouden molenaar en de oude Tonia in het onzekere blijven. Maar in de uitvoerige teekening van het mistige landschap en van het in de duisternis ronddolen van Tonia met haar geit blijft de schrijver niet beneden zijn vorig werk.

De prozakunst van de mannen der herleefde Vlaamsche letteren staat ongetwijfeld hooger dan hun verskunst. Van de zes dichters, die in deze eerste aflevering optreden, lijkt mij enkel Prosper van Langendonck met 'Het Woud', in zijn breed rythmus en zijn gedragen klank en mooi brok natuur- en zieleschildering, iets bijzonders gegeven te hebben.

Dat intusschen deze redactie wel weet wat een goed vers zijn moet, blijkt uit een kritiekje van H(erman) T(eirlinck) van den nieuwen bundel van Richard de Cneudt, een kritiekje, waarin heel fijntjes, maar heel duidelijk 'vluggelings gaande', aan den jongen dichter van *Wijding* wordt te kennen gegeven, dat zijn verzen 'gratievol' en 'gemakkelijk' zijn, maar ook 'zonder diepte

van een grondelijk gedacht of de vastheid van een doelslaande uitdrukking', poëzie die 'gaat en wandelt op haar Zondagsch.'

Naar deze knappe Vlaamsche mannen, die hier spreken en vertellen en zingen naar hun eigen aard, en zonder grootspraak, maar met vast vertrouwen op de wedergeboorte van het Vlaamsche volk, zich zetten aan hun nieuwe taak, gaan mijn beste wenschen.

Muzikaal overzicht.

Muziek en Romantiek. - Johann Friedrich Reichardt.

Onlangs verscheen bij Breitkopf in Leipzig het eerste deel van een werk, dat tot titel heeft: '*Clara Schumann.* Nach Tagebüchern und Briefen'.

Dit eerste deel, dat de 'meisjesjaren' (1819-1840) der beroemde pianiste behandelt en door nog verscheidene andere deelen zal gevolgd worden, bevat in hoofdzaak een liefdesgeschiedenis, die doorgaans zeer poëtisch is en de beminnaars der toonkunst vooral daarom zal interesseeren, omdat zij betrekking heeft op personen als Robert Schumann en Clara Wieck, die zoo nauw met die kunst verbonden waren. Wie echter meent, er nieuwe bijzonderheden met betrekking tot de geschiedenis der toonkunst in de 19de eeuw en speciaal tot die der *romantiek* in te zullen aantreffen, zal zich teleurgesteld gevoelen.

Het is dan ook niet om het boek te bespreken, dat ik er hier melding van maak. Later, wanneer de overige deelen verschenen zullen zijn en daarin iets nieuws omtrent de verhouding van Schumann tot de toonkunst en de toonkunstenaren van zijn tijd te vinden mocht zijn, zal er wellicht gelegenheid bestaan, op het boek terug te komen en er het een en ander van mede te deelen. Thans vind ik er veeleer aanleiding in om een terugblik te werpen op een tijdvak der muziekgeschiedenis, waarmede de naam Schumann eng verbonden is en waarin de ontwikkeling der toonkunst zich in een nieuwe, van die van Bach, Haydn en Mozart afwijkende richting begint voort te bewegen. Het aanvangspunt van die periode ligt thans 100 jaren achter ons.

De tijd was gekomen, dat de componisten zich niet meer uitsluitend tevreden stelden met een spel van muzikale vormen, (hoe edel dit spel ook was en hoezeer ook het persoonlijk gevoel zich daarin reeds uitte), maar aan de muziek in zooverre een ander doel stelden, dat zij door haar de gevoelens trachtten uit te drukken die door waarnemingen en verschijningen van buitenaf - door reflectie dus - bij hen werden opgewekt. Zeer juist heeft een Duitsch toonkunstenaar en aestheticus[1)] hiervan gezegd: 'Des Menschen Phantasie sucht nun auch im Spiel der Töne seines Daseins; das Gefühl des bestimmten Moments im Dasein, den er eben lebt oder gelebt hat, sie dichtet dies Gefühl hinein. Das Spiel der Töne ist nun nicht mehr ziel- und zwecklos, es richtet sich auf diesen mehr oder weniger scharf bestimmten Punkt den sich der Tonmeister als Ziel vorsetzt; nur so weit bleibt es frei, als die Zielbestimmung sich der Schärfe realen Zwecklichkeit oder exakter Wissenschaft enthält.... Was der Phantasie diese bestimmte Richtung gegeben - ob ein vorgeschriebener Text oder sonst eine Bestimmung von aussen, ob gegenwärtige Stimmung oder Erinnern einer früher erlebten, ob irgend eine andere nicht weiter bestimmbare Regung -, das ist gleichgültig. Genug, die Richtung in die neue Sphäre der Tonkunst ist gegeben, und sie ist menschennothwendig.'

De nieuwe sfeer, waarvan hier sprake is, begint met *Beethoven.* Reeds zijne eerste instrumentaalwerken (met name zijne *Sonates*) wettigen hier en daar het vermoeden, dat den meester bij het componeeren iets bepaalds voor den geest heeft gezweefd. Het blijft echter bij een meenen, een vermoeden. Eerst bij de derde symphonie - de *Eroïca* - naderen wij het terrein der zekerheid. Met dit werk, waaraan Beethoven nu juist 100 jaren geleden begon te arbeiden, begint een nieuwe periode in de ontwikkeling der instrumentaalmuziek. Het is de eerste klassieke symphonie, welke aantoont, dat de componist iets meer heeft willen uitdrukken dan absolute muziek; dat hem een bepaald onderwerp voor den geest heeft gezweefd.

De geschiedenis van het ontstaan dezer symhonie maakt allen twijfel daaromtrent bijkans onmogelijk. Het is bekend, dat de titel

1) A.B. Marx. *Ludwig van Beethoven. Leben und Schaffen.*

dezer derde symphonie volgens de oorspronkelijke bij Simrock te Bonn verschenen partituur luidt:

SINFONIA EROICA
composta per festeggiare il sovvenire di un grand'uomo
dedicata
a sua Altezza serenissima
Il Principe di Lobkowitz
da
Luigi van Beethoven.

In latere uitgaven der partituur is de titel lang zoo volledig niet weêrgegeven en o.a. het *per festeggiare il sovvenire di un grand' uomo* (tot viering van de nagedachtenis van een groot man) eenvoudig weggelaten.

Met dien *grand' uome* zou de generaal Buonaparte bedoeld zijn. Volgens het algemeen gevoelen van Beethoven's tijdgenooten zou het denkbeeld, om den grooten held van zijn tijd in een toongedicht te verheerlijken, bij Beethoven zijn opgewekt door generaal Bernadotte, die in het jaar 1798 als Fransche gezant te Weenen vertoefde. Daar Beethoven groote bewondering voor den Corsikaanschen held gevoelde, dien hij destijds als een bevrijder der wereld beschouwde, gaf hij aan Bernadotte's raad gehoor. Eerst eenige jaren later echter kwam het tot een begin van uitvoering van zijn plan.

In het voorjaar van 1804 was de symphonie voltooid. Beethoven's leerling Ferdinand Ries verhaalt, dat hij en andere vrienden van den meester deze symphonie, reeds in partituur afgeschreven, op zijn tafel hebben zien liggen. Bovenaan op het titelblad stond het woord '*Buonaparte*' en geheel beneden '*Luigi van Beethoven*', maar geen woord meer. 'Of en waarmede de leemte ingevuld had moeten worden - zegt Ries - weet ik niet. Ik was de eerste, die hem de tijding bracht, dat Buonaparte zich tot keizer had laten uitroepen, waarop hij in woede geraakte en uitriep: "Is hij ook al niets anders dan een gewoon mensch? Nu zal hij ook alle menschenrechten met voeten treden, alleen zijn eerzucht botvieren: hij zal zich nu hooger dan alle anderen plaatsen en een tyran worden!" Beethoven ging daarop naar de tafel, vatte het titelblad

aan, scheurde het geheel door en wierp het op den grond. De eerste bladzijde werd opnieuw geschreven en nu eerst verkreeg de symphonie den titel "S*infonia erocia*". Van Napoleon was de "sovvenire di un grand' uomo" overgebleven. Voor Beethoven was hij voorbijgegaan. Nooit heeft hij hem kunnen vergeven. Toen jaren later de tijding kwam dat de gevangene van St. Helena gestorven was, zeide Beethoven, dat hij tot dit uiteinde reeds vóór zeventien jaren de muziek gecomponeerd had (hij meende de *Marcia funebre* in de symphonie).

Wat Beethoven nu in deze symphonie heeft willen uitdrukken - ja, voor de verklaring daarvan geeft ons de wetenschap, dat zij ter eere van Buonaparte is geschreven, niets. Ja er zijn er geweest, die getracht hebben, een uitlegging van dit werk te geven, doch hebben daarmede meestal het bewijs geleverd van het onmogelijke van hun ondernemen. Het meest is m.i. te zeggen voor de opvatting van Richard Wagner, die ontkent, dat aan het werk een bepaald program te gronde ligt. Het woord "heroïek" vat hij in ruimen zin op en zegt, dat onder "held" *de mensch in het algemeen* moet verstaan worden. Die opvatting is in overeenstemming met Beethoven's opschrift "per festeggiare il sovvenire di un grand'uomo", dus niet van dezen of genen individu, maar van een groot man in het algemeen, van den *mensch* in den waren zin des woords. Beethoven heeft in zijn symphonie den mensch willen voorstellen, door alle edele gevoelens, die in eens menschen hart kunnen wonen, in tonen uit te drukken. Hij dacht, dat Buonaparte zulk een edel mensch was, en daarom wilde hij onder *zijn* naam de geheele menschheid samenvatten. Niet de geschiedenis van den generaal Buonaparte, niet de vreugde en smart, het lijden en strijden van een bepaald persoon, maar *de* vreugde, *de* smart, *het* lijden en strijden in het algemeen heeft Beethoven in tonen uitgedrukt.

Is het bij de Eroïca-symphonie moeielijk zich voor te stellen, wat Beethoven bij de schepping van dit werk gedacht heeft, bij zijn *Pastoral*-symphonie laat hij geen twijfel over omtrent zijn bedoeling. Hier is niet uitsluitend een algemeen opschrift (*pastorale*), zooals bij de *Eroïca.* Neen, bij elk gedeelte wordt aangegeven, wat de componist wil dat men er zich bij denken zal: 1° "Erwachen heiterer Empfindungen bei der Ankunft auf dem Lande";

2° "Scene am Bach"; 3° Lustiges Zusammensein der Landleute'; 4° 'Gewitter, Sturm'; 5° 'Hirtengesang, Frohe und dankbare Gefühle nach dem Sturm'. En om niet verkeerd begrepen te worden, voegde de componist aan deze beschrijving toe: 'Mehr Ausdruck der Empfindung als Malerei'.

Na de *Pastoral*-symphonie vinden wij onder Beethoven's werken nog enkele, waarbij door den componist is aangegeven, wat tot het ontstaan daarvan aanleiding gaf, wat hem bij het componeeren daarvan heeft voorgezweefd. Zoo heeft Beethoven in de Sonate *Les adieux*, *l'absence et le retour* (op 81) de gevoelens, die in ons hart afwisselen bij het vaarwel zeggen van een dierbaren persoon, het gevoel van verlatenheid bij diens afwezigheid en de vreugde bij het wederzien op zoo meesterlijke wijze uitgedrukt, dat wij geen andere vingerwijzing dan het opschrift noodig hebben, om den geheelen inhoud van dit heerlijk toongedicht te begrijpen. Ook in het vele jaren later gecomponeerd strijkkwartet in A-moll (opus 132) komt een gedeelte voor, waarbij de componist zelf zijn bedoeling aangeeft. Het is het Adagio, dat tot opschrift heeft: 'Heiliger Dankgesang eines Genesenden an die Gottheit'.

Het is slechts in enkele werken, dat wij min of meer duidelijk aanwijzing der bedoeling vinden, en toch voelt men menigmaal ook in andere zijner toonscheppingen, dat hier iets meer voorhanden is dan louter spel met muzikale vormen. Men heeft beweerd, dat toen er in het jaar 1816 sprake was van een uitgaaf, die al de sonates van Beethoven zou bevatten, de meester met het plan omging, daarbij de poëtische idee, die aan vele dier werken te gronde ligt, aan te geven. Zoo die bewering al niet op waarheid mocht berusten, onaannemelijk is zij, naar hetgeen wij hierboven aantoonden, zeker niet.

Zoo had Beethoven een nieuwen weg aangewezen, dien de componisten, welke onmiddellijk na hem kwamen, volgen konden, wanneer zij wilden. Velen trachtten dit ook te doen, doch brachten daarbij een nieuw element in de muziek.

Met de 19e eeuw was in de Duitsche dichtkunst voor een tijdlang de *romantiek* op den voorgrond getreden. Het phantastische, avontuurlijke, mystieke, aan de sage- en sprookjeswereld ontleende vormde de kern van die nieuwe dichtsoort, en het eigenaardige van hare eerste vertegenwoordigers was, dat dezen zich nauw bij

de Muziek aansloten. Novalis (Friedrich von Hardenberg), de volmaaktste type dezer romantische richting, eischte, dat de Duitsche taal, die aanvankelijk veel muzikaler geweest was, weder gezang moest worden. Ludwig Tieck prees de Muziek als de eerste en moedigste van alle kunsten, als de eenige, die durfde uitspreken wat men haar toevertrouwt, terwijl de andere kunsten maar half geven wat zij kunnen en het beste voor zich houden. In het algemeen trad in alle romans en novellen der aanhangers van die richting een streven voor den dag, de Muziek daarin een rol te laten spelen en haar te hulp te roepen, waar de taal haar dienst scheen te weigeren en de handeling haar kracht scheen te verliezen.

Later kwam dan nog de beroemde uitgaaf van Duitsche volksliederen 'Des Knaben Wunderhorn' van Achim von Arnim en Clemens Brentano den band tusschen Romantiek en Muziek nauwer toehalen. Van deze uitgave zeide Goethe: 'Am Besten läge dieser Band auf dem Clavier des Liebhabers oder Meisters der Tonkunst, um den darin enthaltenen Liedern entweder mit bekannten hergebrachten Melodien ganz ihr Recht widerfahren zu lassen, oder ihnen schickliche Weisen an zu schmiegen, oder, wenn Grott wollte, neue bedeutende Melodien durch sie herauszulocken'.

Nu, de componisten hebben deze toenadering der dichtkunst tot de muziek niet onbeloond gelaten. Zoowel op het gebied der opera als op dat van het lied en de zuiver instrumentale muziek hebben zij als om strijd uit de bron der romantiek geput, en heel veel heerlijks en schoons is op die wijze voor den dag gekomen. Zonderen wij Beethoven uit, die hier en daar kan geacht worden ouder den invloed der romantiek te staan, doch evenzeer tot het klassieke verleden behoort, dan zijn de eerste componisten van beteekenis, die wij in de zoogenaamd romantische muziek ontmoeten, Franz Schubert en Carl Maria von Weber.

Weber, die Koninklijk Saksisch kapelmeester te Dresden was, spande alle krachten in om de Duitsche opera boven de nog altijd machtige Italiaansche opera te verheffen. Aanvankelijk hadden zijne pogingen geen gunstig gevolg gehad. De zin voor Italiaansche muziek was bij het publiek nog te sterk, dan dat hij terstond kans van slagen had kunnen hebben. Maar hij gaf het niet op, en toen hij eindelijk, eerst te Berlijn en daarna in Dresden zelf, een groote overwinning met zijn *Freischütz* behaald had, kon hij

meenen, het pleit voor de Duitsche opera gewonnen te hebben.

De opgang, dien deze opera maakte, is te begrijpen. Weber sprak hierin tot het hart des volks. De Duitsche legende, de mystieke sage waren het, die hier dichter en componist in onmiddellijke aanraking met het Duitsche volksleven brachten en hen voor het volk verstaanbaar maakten. Het eenvoudige zielvolle Duitsche lied lag aan dit werk te gronde, zoodat het geheel een groote, treffende ballade geleek.

In de voor Weenen geschreven opera *Euryanthe* (1823) is evenzeer, doch in anderen vorm, de romantiek aan het woord. Hier heeft Weber getracht, den toon der groote opera te vatten, wat hem echter slechts ten deele gelukt is, zoo vele treffende gedeelten er ook in dit werk te vinden zijn. De schuld daarvan moet voor een groot deel geweten worden aan het libretto, dat ons personen en handelingen vertoont, waarmede wij niet kunnen medegevoelen of medeleven.

Dat gebrekkige van het libretto is ook bij *Oberon* (1826) de oorzaak, dat wij met deze opera niet in die mate vrede kunnen hebben, als wij zouden wenschen. Zeer groot is ook hier de betoovering, die de muziek op ons uitoefent, doch het libretto, dat ons geen menschen, maar theaterfiguren die ons geen belang inboezemen, te zien geeft, stoort op vele plaatsen dien gunstigen indruk.

Tijdgenooten van Weber, die op het gebied der dramatisch-muzikale muziek het romantisme huldigden en meer op den voorgrond traden dan de overige componisten, waren Ludwig Spohr en Heinrich Marschner. Hunne werken *(Jessonda* en *Faust*, *Hans Heiling*, *Templer und Jüdin* en *Der Vampyr)* hebben een tijdlang veel opgang gemaakt, doch niet gelijke beteekenis in de muziekgeschiedenis verkregen als die van Weber.

Betreden wij nu het gebied van de zuiver instrumentale muziek en het gezang, dan zien wij daar in het tijdvak 1825-1850 Mendelssohn en Schumann als de voornaamste vertegenwoordigers van het romantisme.

Van Mendelssohn kan dit eigenlijk slechts in beperkten zin gelden. Zijne symphonieën, zijne muziekstukken voor piano en ook die welke tot de rubriek ‘kamermuziek’ behooren, getuigen van groote meesterschap in den vorm, doch geven maar zelden aanleiding tot de veronderstelling, dat aan die werken eenigerlei poëtische gedachte te gronde ligt. Er is een tijd geweest, dat men

Mendelsshons's talent overschatte en hem den Mozart der 19de eeuw noemde, maar in het formeele element zijner muziek is toch eenige gelijkenis met Mozart niet te miskennen. Ook bij hem vloeit alles klaar en duidelijk daarheen, en daarin is hij de meerdere van Schumann. De poëtische kern daarentegen is bij laatstgenoemde veel meer ontwikkeld.

Van onzen tijd dus, die ook in de muziek naar de poëtische idee zoekt, hebben de werken van Mendelsshon, die tot de zoo even genoemde categorie behooren, betrekkelijk weinig waarde meer. Daarentegen vinden de ouvertures *Sommernachtstraum*, *Die Hebriden*, *Meeresstille und glückliche Fahrt*, nog steeds waardeering bij het concertpubliek en mag het nog steeds betreurd worden, dat zij zoo zelden ten gehoore worden gebracht.

De poëtische idee der laatstgenoemde ouverture is den toondichter blijkbaar aangegeven door Goethe's gedicht *Meeresstille - Glückliche Fahrt* (waarop Beethoven een stuk voor koor en orkest gecomponeerd heeft).

Met uitzondering van het slot, dat ons met zijn militairachtige trompettenfanfare nogal onzacht uit een hoogideale sfeer wegrukt en tot de aardsche werkelijkheid terugvoert, is deze ouverture een zeer schoone uiting der kunst, een der beste stukken uit de rubriek ‘programmamuziek’, ofschoon niet zoo hoogstaande als de *Hebriden*-ouverture van denzelfden componist.

Vooral het inleidend Adagio geeft de stemming treffend weêr. De zeestilte wordt zeer schoon uitgedrukt door de orgelpuntachtig uitgehouden *d* der violen in octaven. Tegen het slot der inleiding vindt die *d* een tegenhanger, een echo in de diepe rust der doorklinkende lage *a* der violoncellen. Dan duidt een luchtig omhoogfladderend sextolen-figuur der fluit het eerste opsteken der zeebries aan (eerst *forte*, dan echo-achtig *pp-perdendosi*), herinnerend aan het woord des dichters:

> ‘Und Aeolus löset das ängstliche Band,’

en een opgewekt, vurig bruisend Allegro volgt, dat blijk geeft van de blijde stemming over de gegeven uitkomst. Opmerking verdient in dit Allegro de plaats, waar een clarinet het thema zingt, terwijl de fluiten er met beurtelings afdalende en opstijgende figuren, als doorschijnende golfjes, licht omheen kabbelen. Later komt er nog

een karakteristiek moment - een snel opkomend en even snel weder verdwijnend visioen van ver onweêr -, waar, slechts heel even aangeduid, de snijdende piccolo zijn snerpende stormvogelkreten boven het doffe gerommel der pauken en de zacht golvende beweging der tweede viool- en altfiguren doet hooren.

'Mendelsshon was een landschapschilder eerste klasse - heeft Wagner eens gezegd - en zijn Hebriden-ouverture is zijn meesterstuk. Daar is alles fijn gevoeld en met groote kunst weergegeven. De plaats, waar de hobo's door de andere instrumenten heen in klaagtonen evenals de wind over de golven der zee naar de hoogte stijgen is van buitengemeene schoonheid. Ook "Meeresstille und Glückliche Fahrt" is schoon en van het eerste gedeelte der A-moll Symphonie (de zoogenaamde "schotsche") houd ik zeer veel. Dat een componist gebruik maakt van nationale motieven, kan men hem niet kwalijk nemen; vooral wanneer hij ze met zoo groote kunst weet aan te wenden, als Mendelssohn'.

Wagner was niet blind voor de groote talenten van zijn vier jaar ouderen kunstbroeder, maar hij vond het een ongeluk, dat men, in plaats van Mendelssohn te beschouwen als een specialiteit in de muzikale landschapschildering, evenals Schubert in het Duitsche lied en Löwe in de ballade, hem veeleer tot type nam van allerlei soort van muzikale uitingen, wat tot niets anders kon leiden dan tot verweeking van de kunst, te meer daar Mendelssohn's navolgers diens talent niet bezaten.

Zooals bekend is, heeft op de plaats, waar Mendelssohn de ziel der muzikale wereld was (Leipzig), tegelijk met hem ook Robert Schumann gedurende eenige jaren als componist geleefd.

Dikwijls is de vraag gesteld, hoe de persoonlijke verhouding tusschen deze twee toonkunstenaars geweest is. Veel is men er tot nu toe niet van te weten gekomen; misschien dat het boek over Clara Schumann hieromtrent iets nieuws openbaart. Het staat vast, dat Schumann steeds een groote vereering voor Mendelssohn koesterde; men weet dit uit zijne brieven en geschriften. Van Mendelssohn daarentegen is door den druk nimmer bekend geworden, hoe hij over Schumann en diens composities dacht. Hij was gewoon jongere kunstbroeders, of die met hem van gelijken leeftijd waren, in de propaganda hunner werken te steunen, ook dan wanneer hun richting hem niet bijzonder beviel, en zoo heeft

hij dan ook niet nagelaten, nu en dan composities van Schumann op *Gewandhaus*-concerten ten gehoore te brengen. Schumann zegt in een zijner brieven, dat Mendelssohn met verscheidene zijner composities veel ophad. Daaruit zal men dan wel mogen afleiden, dat Mendelssohn om andere composities van Schumann niet veel gaf, en dat laatstgenoemde dit geweten heeft.

Te bevreemden zou die mindere sympathie van Mendelssohn voor Schumann's genius niet zijn. Wel had Schumann in den tijd, waarvan hier sprake is, reeds werken van anderen aard geleverd dan die uit zijn eerste periode, toen hij nog onder den vollen invloed der geschriften van een Jean Paul, een Theodor Amadeus Hoffman stond, maar hij was toch de volbloed 'Romantiker' gebleven en bewoog zich meestal in een richting, welke met die van Mendelssohn minder strookte. Bovendien was Schumann veel minder meester van den vorm dan Mendelssohn, en het kan dus zeer goed zijn, dat de onregelmatigheden, die in dit opzicht wel eens in Schumann's muziek voorkomen, den meester in den correcten vorm niet aangenaam aandeden.

Verschillend als zij waren in hun muziek, waren zij het ook in de wijze waarop zij tot roem geraakten. De muzikale loopbaan van Mendelssohn werd door de meest gunstige omstandigheden gemakkelijk gemaakt en bij zijn leven werd hij in hooge mate gewaardeerd. Bij Schumann kostte de overwinning veel moeite en strijd en bij hem kwam de werkelijke waardeering eerst na zijn dood.

Het is voor den Zwickauer boekhandelaarszoon niet gemakkelijk geweest, zich een voorname plaats in de muziekwereld te veroveren. Eerst bestemd om jurist te worden, gaat hij op de universiteit te Heidelberg tengevolge van innerlijken drang tot de toonkunst over, wil zich bekwamen voor de virtuozenloopbaan, doch verliest door aanwending van een door hem zelf uitgedacht middel ter bevordering der virtuositeit, hetwelk zijn rechterhand bederft, de geschiktheid voor die loopbaan, betreedt daarna het pad der compositie, wil zich naam maken door verschillende werken voor piano, die hetzij bij zijne tijdgenooten protest wekken, hetzij onopgemerkt blijven, wordt verliefd op een meisje (Clara Wieck), dat de vader hem niet wil geven, moet langs gerechtelijken weg de toestemming tot een huwelijk verkrijgen en blijft dan nog lang onder het minder verheffend gevoel van beschouwd te worden als de man van zijn

vrouw, van een beroemde pianiste. Waarlijk, er moet veel zelfbewustzijn en wilskracht, maar ook veel strijd en arbeid noodig geweest zijn, om op deze vijandelijke machten de overwinning te behalen. En wanneer wij dan later zien, dat de geest van den toonkunstenaar in nacht gehuld wordt, verwonderen wij ons niet, dat de al te sterk gespannen fantasie eindelijk haar dienst weigerde.

Schumann is als componist met het klavier begonnen. Zijne eerste 26 werken zijn uitsluitend voor dat instrument geschreven. Gelijk gezegd is, was hij bij het componeeren van deze muziekstukken onder den invloed der romantiek (Jean Paul, Theodor Hoffmann). In deze composities komen interessante melodische en harmonische nieuwigheden voor, die het begrijpelijk maken, dat van deze werken in den tijd van hun ontstaan, op zijn zachtst uitgedrukt ‘met bevreemding’ werd kennis genomen. *Carneval*, *Die Davidsbündler*, *Die Symphonische Etuden*, *Humoreske* enz., zij allen stellen hooge eischen aan de techniek van den speler, doch eveneens aan zijn geest en gemoed, en in dien zin overtreffen zij verre alles wat er in dien tijd voor klavier geschreven werd. Eerst in de tweede helft der 19de eeuw is men begonnen, die toonscheppingen naar hun werkelijke waarde te schatten, en de voornaamste klaviervirtuozen hebben ze op hun repertoire.

Waren Schumann's eerste jaren als componist aan het klavier gewijd, zoo begon hij in 1840 (het jaar waarin hij Clara Wieck huwde) aan de compositie van liederen. Welk een schat van schoone liederen hij heeft nagelaten, behoeft hier wel niet herinnerd te worden. Zijn innige melodieën, zijne verrassende harmonieën, zijn klavierbehandeling hebben aan het lied een nieuwen weg gewezen.

In het jaar 1841 begon Schumann zich een hooger doel te stellen. Hij wendde zich tot de *Symphonie.* Op een concert, dat zijn vrouw den 31sten Maart van genoemd jaar in Leipzig gaf, werden, behalve een paar zijner liederen, ook eenige gedeelten van een door hem gecomponeerde symphonie in *B*-dur ten gehoore gebracht. In November van het daaropvolgend jaar werd de geheele symphonie onder Mendelssohn's leiding op een abonnementsconcert uitgevoerd, nadat deze het publiek reeds vroeger had kennis doen maken met een symphonisch werk, waaraan Schumann den titel van ‘Ouverture, Scherzo und Finale’ gegeven had.

Tot aan het jaar 1850 heeft Schumann op bijna elk gebied der Toonkunst nog velerlei gecomponeerd. Drie symphonieën, strijkkwartetten, een klavierkwintet, een klavierkwartet, ‘Das Paradies und die Peri’, ‘Faustscenen’, ‘Der Rose Pilgerfahrt’, een pianoconcert, de Manfredmuziek, het ‘Spanische Liederspiel’ voor gemengd kwartet en klavierbegeleiding, en meer andere stukken. Verreweg het grootste deel echter van hetgeen na 1850 gecomponeerd is, wijst op een verzwakking der fantasie van den componist. Men ontvangt menigmaal den indruk, dat het hem moeite kost, de stof, die hij behandelt, meester te worden.

Wie van Schumann spreekt, mag niet nalaten er op te wijzen, dat hij zich ook door geschriften jegens de toonkunst zeer verdienstelijk heeft gemaakt. In het jaar 1834 stichtte hij het ‘Neue Zeitschrift für Musik’, waarin een jonger geslacht strijd voerde tegen datgene wat zich overleefd had, een strijd der romantiek, niet tegen het classicisme, maar tegen de nageboorte daarvan. De verheffing en de zorgvuldige bewaring van het poëtische in de toonkunst was het streven van dit tijdschrift en van zijn chef. Daarbij alleen bleef het echter niet. Schumann wilde ook het ernstige streven der jongeren ondersteunen en liet geen gelegenheid voorbijgaan om met ijver voor hunne belangen in de bres te springen. Dat hij in dien ijver nu en dan een misgreep deed, valt niet te ontkennen; niettemin is in het algemeen ook op het gebied, waarvan hier sprake is, zijn arbeid der kunst zeer ten zegen geweest.

Van de romantiek tot den kapelmeester Johan Friedrich Reichardt, wiens geboortedag men den 25sten November j.l. in Duitschland herdacht, is een groote sprong achteruit.

Ofschoon deze toonkunstenaar (geboren in 1752 te Koningsbergen) nog leefde, toen de eerste sporen van het romantisme zich in de muziek begonnen te vertoonen, heeft hij toch met deze richting niets gemeen.

Reichardt is met Peter Abraham Schultz een van de vroegste vertegenwoordigers van het kunstlied in de 18de eeuw en groot is het aantal gedichten van Goethe, die hij op muziek gezet heeft. Hij was hofkapelmeester van Frederik den Groote, van koning Friedrich Wilhelm II en daarna van koning Jérôme in Kassel en een tijdlang ook inspecteur van zoutmijnen in Giebichenstein

bij Halle (waar men den 25sten November j.l. een nieuwen gedenksteen op zijn graf geplaatst heeft).

Hij was een merkwaardig man, die een veelbewogen leven geleid heeft en zeer vele beroepen heeft uitgeoefend, namelijk die van componist, kapelmeester, intendant, litterator, criticus, reiziger, politicus. Misschien heeft die veelzijdigheid slecht gewerkt op zijne toonscheppingen. Zijne litteraire producten toch - de op levendige wijze geschreven berichten over zijne reizen naar Italië, Londen, Parijs, Weenen - wekken meer de belangstelling dan zijne 177 composities (opera's, oratoria, cantaten, symphonieën etc.). Alleen sommige liederen kunnen nog de aandacht trekken, doch voornamelijk wijl zij door den tekst in verband staan met Goethe.

Van Goethe heeft Reichardt 128 gedichten gecomponeerd. Dichter en componist kenden elkander, doch hunne verhouding was niet zulk een persoonlijke als later die tusschen Goethe en Zelter. Reichardt schijnt van een bijzonder indringerigen aard geweest te zijn, en daarom mochten Schiller en ten slotte ook Goethe hem niet lijden. Laatstgenoemde vond echter de liederen van den heer kapelmeester uitstekend, gelijk dan ook iedereen in Duitschland in dien tijd zijn muziek - vooral zijne opera's - bewonderde, en was hem derhalve aanvankelijk niet ongenegen. Maar Reichardt's sympathieën voor de Fransche revolutie, waarvan hij in zijne geschriften openlijk blijk gaf, verkoelden spoedig de vriendschap, die Goethe eenigszins voor hem koesterde.

In zijne ‘Annalen’ (1795) geeft Goethe de volgende bondige verklaring van zijne verhouding tot Reichardt: ‘Man ward mit Capellmeister Reichardt, ungeachtet seiner vor- und zudringlichen Natur, in Rücksicht auf sein bedeutendes Talent in gutem Vernehmen gestanden, er war der Erste, der mit Ernst und Stetigkeit meine lyrischen Arbeiten durch Musik in 's Allgemeine förderte, und ohnehin lag es in meiner Art durch herkömmliche Dankbarkeit unbequeme Menschen fort zu dulden, wenn sie es mir aber gar zu arg machten, alsdann meist mit Ungestüm ein solches Verhältniss ab zu brechen. Nun hatte sich Reichardt mit Wuth und Ingrimm in die Revolution geworfen, ich aber hielt ein für allemal am Bestehenden fest. So war er von der musikalischen Seite unser Freund, von der politischen unser Wieder-

sacher, daher sich im Stlilen ein Bruch vorbereitete, der zuletzt unaufhaltsam an den Tag kam.'

In Reichardt's plaats trad bij Goethe Zelter. Dat verhinderde echter eerstgenoemde niet, onverdroten op teksten van Goethe te componeeren. Thans waren het de zangspelen *Claudine von Villabella* en *Jery und Bätely*, de liederen uit *Wilhelm Meister*, en die uit *Egmont.* In 1809 gaf hij 4 deelen met liederen op tekst van Goethe uit.

Reichardt kwam op zijn laatste reis in den winter van 1808 op 1809 ook te Weenen en heeft van zijn verblijf aldaar veel wetenswaardigs medegedeeld. Hij kwam er, om voor Kassel en het frivole Hof van koning Jérôme het personeel van een Italiaansche *Opera buffa* te engageeren, een opdracht, die zeer in den geest van Reichardt viel, doch waarvan hij zich slechts met moeite kon kwijten, wegens het oprukken van het Fransche leger naar de Oostenrijksche hoofdstad.

Tijdens zijn verblijf in Weenen bezocht Reichardt ook Beethoven. Kon een man als Reichardt den meester in zijne toonscheppingen en zijne eigenaardigheden niet altijd begrijpen, wat hij van hem vertelt geeft ons toch over het algemeen een duidelijken blik in diens toenmalig leven.

'Ook den braven Beethoven - schrijft Reichardt den 30sten November 1808 in een zijner vertrouwelijke brieven - heb ik eindelijk uitgevorscht en bezocht. Men bekommert zich hier zoo weinig om hem, dat niemand mij zeggen kon, waar hij woonde, en het mij werkelijk zeer veel moeite kostte, dit te weten te komen. Eindelijk vond ik hem in een groote, ongezellige woning. Hij zag er eerst even somber uit als zijn woning, werd evenwel spoedig vroolijker gestemd, scheen zich evenzoo te verblijden over ons wederzien als ik, en liet zich over veel, wat ik wenschte te weten, oprecht en voorkomend uit. Hij is een krachtige natuur, uiterlijk ruw, maar toch zeer innig, hartelijk en goed. Hij komt veel bij een Hongaarsche gravin Erdödy, die het voorste gedeelte van het huis bewoont. Boven woont prins Lichnowsky, maar met dezen gaat hij niet meer om.'

Later vindt Reichardt Beethoven in een concert van liefhebbers Het deed mij goed - zegt hij - den braven Beethoven ook daar, en wel zeer gefêteerd, te zien, te meer daar zijn hypochondrie hem doet verbeelden, dat alles hem hier vervolgt en veracht.

Voorzeker zal zijn knorrig uiterlijk menigen jovialen, gezelligen Weener afschrikken en velen, die zijne groote talenten en verdiensten waardeeren, vonden misschien niet genoeg humaniteit en fijnen tact om den prikkelbaren en wantrouwenden kunstenaar zoo te gemoet te komen, dat hij gaarne aanneemt wat men hem aanbiedt en ook als kunstenaar bevrediging daarin vindt. Het doet mij dikwerf zeer leed, als ik den voortreffelijken man somber en ijdend zie, ofschoon ik trouwens overtuigd ben, dat zijne beste en origineelste werken slechts in zulk een stemming konden voortgebracht worden.

In een brief van 5 December 1808 spreekt Reichardt dan van een diner, dat hij bij genoemde gravin Erdödy bijwoonde en waartoe hij uitgenoodigd was door een vriendelijk, hartelijk briefje van Beethoven, die hem niet thuis getroffen had. Hij beschrijft de jonge Hongaarsche dame als een knappe, jonge vrouw, die zeer goed de muziek van Beethoven speelt, en zegt dan verder: 'Und nun bringen wir den humoristischen Beethoven an's Fortepiano, und er fantasirt uns wohl eine Stunde lang aus der innersten Tiefe seines Kunstgefühls, in den höchsten Höhen und tiefsten Tiefen der himmlischen Kunst mit Meisterkraft und Gewandtheit herum, dass mir wohl zehnmal die heissesten Thränen entquollen, und ich zuletzt gar keine Worte finden konnte, ihm mein innigstes Entzücken aus zu drücken.'

Reichardt spreekt ook over den invloed, dien Beethoven op den bouw der instrumenten van zijn tijd gehad heeft en wij vernemen daarbij ook iets van zijn spel.

Streicher (destijds een voornaam klavierfabrikant in Weenen) had het weeke, te licht meegevende der andere Weener instrumenten uit zijn fabricaat verbannen en op raad en verlangen van Beethoven aan zijne instrumenten meer weerstand gegeven, opdat de virtuoos, die met kracht en groote nuanceering speelt, het klavier beter in zijn macht zou kunnen hebben. Het instrument verkreeg daardoor veel meer karakter. Voor het gladde en lichte spel van Hummel pasten de andere Weener instrumenten, voor het spel en de composities van een Beethoven waren krachtiger instrumenten noodig.

Van het spel van laatstgenoemde zegt Reichardt in brieven van 31 December 1808, 5 Januari en 6 Maart 1809 nog het volgende

(er is hier sprake van uitvoeringen van kamermuziek bij gravin Erdödy): ‘Beethoven speelde meesterlijk en vol vuur nieuwe Trio's, die hij kort te voren gecomponeerd had... Er was een groote muzikale soiréee bij gravin Erdödy, waar Beethoven weder heerlijke nieuwe toonscheppingen voordroeg en prachtig fantaseerde.’

Wat Reichardt hier zegt, kan nog juist zijn. Het is evenwel een feit, dat in 1808 het spel van Beethoven reeds begon te verminderen en dat het toen tengevolge van zijn doofheid meer en meer daalde, totdat hij eindelijk begreep, dat het hem niet meer mogelijk was, in het publiek te spelen. Dit was in 1814. Hij verontachtzaamde de piano meer en meer, speelde alleen uit gewoonte nu en dan voor zich of fantaseerde in een kleinen kring.

Over Beethoven's klavierspel gedurende zijn leertijd is weinig bekend. Waarschijnlijk is het een echt muzikaal licht spel op het clavichord geweest. Toen hij ook onderricht in het orgelspel ontving, zal zijn aanslag wel wat zwaarder geweest zijn, daarentegen bevorderde het zijn vaardigheid in het *legato*-spel.

Een bepaalde richting nam zijn klavierspel eerst, nadat hij bij Christian Gottlob Neefe in de leer was gekomen; hij werd toen in de school van Emanuel Bach opgeleid en ontwikkelde de door dezen meester uitgevonden techniek meer en meer. Van Beethoven's tijdgenooten vernemen wij, dat zijn houding bij het spel geheel overeenkomt met de voorschriften uit Emanuel Bach's *Versuch einer wahren Art das Klavier zu spielen.* Zoo zegt Carl Czerny: ‘Zijn houding bij het spel was meesterlijk, rustig, edel en schoon, zonder de geringste grimassen (slechts bij toenemende doofheid gebukt)... Hij drong bij het onderwijs ook aan op een schoone houding der vingers (volgens de school van Emanuel Bach, naar welke hij mij onderrichtte)’. In gelijken geest laat een ander tijdgenoot, Mähler, zich uit.

‘Beethoven speelde zoo rustig - zegt hij -, dat, hoe wonderbaarlijk ook zijn voordracht was, ik toch geen heen- en weêrwerpen der handen, naar boven en naar beneden, kon opmerken. Men zag ze alleen naar rechts en links over de toetsen glijden.’

Wegeler, Beethoven's vriend, beoordeelde 's meesters spel in het jaar 1791 als volgt: ‘Beethoven, die tot dien tijd nog geen grooten, uitstekenden klavierspeler had gehoord, kende de fijne nuanceeringen in de behandeling van het instrument nog niet; zijn spel was ruw

en hard. Toen kwam hij op een reis van Bonn uit te Mergentheim, waar men hem bij Sterkel bracht... Sterkel speelde zeer licht, bijzonder liefelijk en... eenigszins damesachtig. Beethoven stond in gespannen aandacht naast hem. Ook hij moest spelen en deed dit, tot verbazing der toehoorders, volmaakt op dezelfde manier, die hem bij Sterkel getroffen had. Zóó gemakkelijk viel het hem, zijn wijze van spelen naar die van anderen in te richten.' Uit dit betrouwbare bericht mag men afleiden, dat Beethoven's spel destijds slechts bij uitzondering liefelijk, doch in den regel ruw en hard was.

In een ander bericht, uit hetzelfde jaar, wordt gezegd, dat het spel van den jongen Beethoven zich zóózeer van de gewone manier het klavier te behandelen onderscheidde, dat het scheen, alsof hij zich een eigen weg had willen banen. Hier wordt het voor het eerst uitgesproken: *Beethoven's spel was origineel.* Klonk het ook 'ruw en hard', zooals ook het oordeel van Bernhard Romberg luidde (voor den tijd van 1790 tot 1792), dan was het toch karakteristiek en krachtig.

Het beeld, dat men uit de hier medegedeelde berichten van Beethoven's spel kan vormen, wint nog aan duidelijkheid door een blik op zijne eerste klaviercomposities. Onder de eerste stukken voor klavier verdienen vermeld te worden de variatiën op een marsch van Dressler, de drie sonaten met opdracht aan keurvorst Max Frederik, de variatiën op 'Vieni amore' en de twee préludes door alle toonaarden. (Alle zonder opusgetal.) Zij zullen wel alle figuren en handgrepen bevatten, die de jonge componist in de jaren 1780-1790 machtig was. Geen spoor nog van groote grepen. Passages doorgaans nog tamelijk gewoon. Daarentegen komen er reeds scherpe contrasten in voor.

Zooals bekend is, kwam Beethoven in November 1792 te Weenen, dat het eigenlijke tooneel zijner triomfen als pianist was. Hij werd er eerder bekend als pianist dan als componist. In den kleinen kring van kenners had hij al spoedig de reputatie van een pianist van den eersten rang, wiens *a vista*-spel, ook uit partituren, bewonderenswaardig, wiens vrije fantasie eenig was. Abbé Gelinek was van meening, dat men, behalve van Mozart, nog nooit zulk een virtuositeit gehoord had. 'Zijn spel was volmaakt, evenals zijn vinding', zegt Schenk, de componist van *Der Dorfbarbier.* En in

‘Schönfeld's Jahrbuch der Tonkunst für 1796’ lezen wij, dat men hem ‘wegen seiner besonderen Geschwindigkeit und wegen den ausserordentlichen Schwierigkeiten bewundert, welche er mit so vieler Leichtigkeit exponirt.’

Carl Czerny geeft in zijn autobiographie een overzicht van de beste pianisten, die op het einde der vorige eeuw te Weenen bekend waren: ‘Wölfl, door zijn bravourspel uitmuntend, Jelinek, wegens zijn brillant en elegant spel algemeen geacht, Lipavsky, een groot *a vista*-speler en door zijn voordracht van fuga's van Bach beroemd.’ Beethoven's spel karakteriseert Czerny door het mededeelen van de volgende episode: ‘Ik herinner mij nog, dat Jelinek eens aan mijn vader vertelde, dat hij 's avonds bij een familie was genoodigd, waar hij een lans zou breken met een vreemden pianist.

Dien zullen wij eens afmaken,’ voegde Jelinek er bij. Den volgenden dag vroeg mijn vader, hoe de strijd afgeloopen was. ‘O! - zeide Jelinek neerslachtig - aan den avond van gisteren zal ik denken! In dat jonge mensch steekt de Satan. Nooit heb ik zóó hooren spelen! Hij fantaseerde op een door mij gegeven thema, zooals ik zelfs Mozart nooit heb hooren fantaseeren. Daarna speelde hij eigen compositiën, die in de hoogste mate wonderbaarlijk en grootsch zijn, en hij brengt op het klavier moeilijkheden en effecten te voorschijn, waarvan wij nooit gedroomd hebben.’

Dat Beethoven nog in de eerste jaren der negentiende eeuw zich veel oefende, zien wij uit een brief aan zijn vriend Amenda, waarin hij zegt: ‘Ook mijn klavierspel heb ik veel verbeterd.’ Maar in denzelfden brief kondigt hij zijnen vriend de treurige ontdekking aan, dat zijn *gehoor* aangetast is. ‘Bij mijn spelen en componeeren hindert mij de kwaal nog het minst, maar het meest in den omgang.’

Niet lang daarna trad een keerpunt in zijne werkzaamheid als pianist in. De toenemende doofheid begon van lieverlede invloed uit te oefenen op zijn spel, en reeds in 1803 wordt in een concertverslag gezegd, dat de kunstenaar zijn C-moll-concert ‘niet tot volle tevredenheid van het publiek voordroeg’. Ignace Pleyel zegt in 1805 van Beethoven's spel: ‘Il n'a pas d'école, et son exécution n'est pas finie, c'est à dire que son jeu n'est pas pur. Il a

beaucoup de feu, mais il tape un peu trop; il fait des difficultés diaboliques, mais il ne les fait pas tout à fait nettes. Cependant il m'a fait grand plaisir en préludant.'

De meeste berichten uit dien tijd gewagen voornamelijk van Beethoven's wonderbaarlijke vrije fantasie en van zijn zangrijke voordracht van langzame stukken. De kracht van het spel wordt geroemd, daarentegen het gebrek aan sierlijke techniek gelaakt.

Omstreeks 1808 (het tijdstip waarop Reichardt van 's meesters spel gewag maakt) beginnen de aanmerkingen over Beethoven's 'te hard spelen' talrijker te worden. En dat gebrek werd er bij zijne toenemende doofheid niet beter op. Na 1814 speelde Beethoven slechts zelden meer in het publiek en liet zich ook in besloten kring weinig meer hooren. Men vond het toen reeds der vermelding wel waard, *dat* hij nog aan de piano te brengen was.

Resumeerende, kunnen wij zeggen, dat de oorspronkelijkheid van Beethoven's geest steeds grooten invloed op zijn spel uitoefende, dat hij ongeveer tot zijn twee en dertigste jaar meer en meer volmaakte. Wij kunnen hem van 1792 tot 1802 als een virtuoos, voor wien inhoud en voordracht van het muziekstuk hoofdzaak, techniek slechts middel tot het doel is. In het begin der 19de eeuw heeft Beethoven's klavierspel zijn hoogtepunt bereikt. Daarna daalt het, naarmate 's meesters doofheid toeneemt. Zijn kracht ontaardt in ruwheid, de zachte passages worden meestal niet meer gehoord. In 1814 begrijpt hij, dat het hem niet meer mogelijk is, in het publiek te spelen. Hij veronachtzaamt de piano meer en meer en alleen uit gewoonte speelt hij nu en dan nog voor zich, of fantaseert in kleinen kring.

In zijn bloeitijd stond de pianist Beethoven op gelijke hoogte als de componist. Doch naarmate de eerste, tengevolge van noodlottige omstandigheden, achteruitging, schreed de tweede voorwaarts naar het hooge standpunt, tot hetwelk het nageslacht met bewondering opziet.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Schimmenschrik.
28 December.

Solon wou niemand gelukkig noemen eer hij wist dat zijn doodsuur had geslagen, - wie zou het ongeluk peilen van een jaar voor het ten einde liep!

Dit jaar is donker begonnen met de versperring der vrijheid van een volk tusschen blokhuizen en prikkeldraad, en tusschen honger en marteling van weerloozen. Maar er is een logika in bruut geweld die men desnoods nog kan accepteeren; men zegt: zoo gaat het in de wereld, en buigt voor iets dat men met een mooien naam n o o d l o t zou kunnen heeten. Goed dan, 1902 is een brutaal jaar geweest.

Wacht even, we zijn er nog niet!

Het ruwe mensch met de onbeschofte oogen in het platte gezicht, wanneer het omgang onder de volken houdt, trapt in het vuil van intrigues en zwendelarijen... Welnu, 1902 is in alle opzichten een smerig jaar geweest.

Wacht nog, het eind is niet in zicht!

Beslijkt en bebloed zet de grove gestalte haar weg voort en tuimelt telkens als een die van onnoozelheid zijn weg niet weet... Best, - de lei heeft ruimte genoeg - 1902 is een brutaal, smerig, dom jaar geweest.

Wacht, daar is een maand nog over; dertig volle dagen hebben we te tellen eer het nieuwe de plaats inneemt van het oude, - schort het oordeel nog op, totdat de laatste uren ook gesproken hebben!

Ik luister.

Wat hoort ge?

Venezuela.

Een jaar dat opent met Transvaal en den Oranje-Vrijstaat, om te sluiten met de Staten van Venezuela!

Maar dat bedoel ik toch niet. Ieder jaar scheidt uit met wat het kan, niet met wat het wil.

Niemand zal de Venezuelanen gaan vergelijken met de élite van de Boerenstrijders, en zelfs de meest geïnteresseerde bewonderaar van president Castro zal zich nog wel eens bedenken voor dat hij hem op één lijn durft stellen met president Steyn. Maar men is toch mensch al is men in Caracas geboren, en ik geloof zelfs dat men een dragelijk en omgankelijk mensch, ook daar en in Maracaïbo, kan wezen.

't Is niet tegen Venezuela dat ik 't heb, ofschoon ik er waarlijk geen groot respect voor koester. Neen, wanneer men van Venezuela spreekt en iets erg Venezuelaansch wil zeggen, dan bedoelt men niet de menschen die er in zijn, maar de mogendheden die er voor liggen.

Wat zal er van de Transvaal worden? is de vraag geweest van het begin van het jaar; en het eind van 't jaar antwoordt met Venezuela!

Daar zijn acht of negen Engelsche schepen door kruisers van de Venezuelaansche regeering opgebracht; het is mogelijk dat ze oorlogscontrabande voor de opstandelingen tegen president Castro als lading hadden, maar het is ook mogelijk dat ze onschuldige koopvaarders waren. Dit is de grief van Engeland: op vertoogen tegen de in beslag neming werd door Venezuela geen acht geslagen.

Daar zijn allerlei daden van onrecht en geweld gepleegd tegen eerzame Duitsche handelaars, in Caracas en omgeving gevestigd, en de geldsom tot wier uitbetaling Venezuela zich door een plechtige verklaring verbonden had werd niet uitbetaald. Dit was de Duitsche grief.

En er kwam nog een heel persoonlijke reden bij. De Venezuelanen, onder de regeering van Castro en op Castro's voorbeeld, tastten de Duitschers aan in den eerbied dien ze voor zichzelf als natie hebben. Castro sprak verachtelijk van de *Gringos* (de benaming voor de vreemdelingen, meestal Duitschers), en als ze met hun eischen van schadeloosstelling aankwamen, dan heette het: ‘Maar dat maken we later met de Duitschers wel onder een glas bier af.’ De goedmoedige Venezuelanen vertroostten de Duitschers met dat glas bier van de toekomst!

't Is om de snorren met de punten tegen het dak der hemelen te doen daveren!

Tegen de Transvaal waren 't ook de klachten van financiers die het luidst klonken, en het jaar 1902, bij zijn aanvang, vroeg en

vorderde een beslissing; bij zijn afloop antwoordde het jaar met Venezuela.

Ze waren 't hier, in de Venezuelaansche zaak, openlijk eens, Engeland en Duitschland, en ze zouden samen gaan met hun vloten om hun ultimatums kracht bij te zetten; ze wisten dat Venezuela geen schepen had om weerstand te bieden, en geen kanonnen om terug te schieten, - zooals Engeland w i s t bij het begin van den Transvaal-oorlog dat men in Zuid-Afrika niet tegen de Engelschen op kon, - daarom gingen zij nu met hun tweeën, omdat Venezuela nog zwakker was dan de republieken van Zuid-Afrika.

De gezanten van Engeland en Duitschland zonden het ultimatum van hun regeeringen in bij den minister van buitenlandsche zaken te Caracas; daarop haastten ze zich in het geheim te vertrekken om onder de hoede te zijn van hun vloot. - Er was een tijd dat een Engelsch zeeman het niet eenmaal een waagstuk noemde, wanneer hij als gezant den dey van Algiers in zijn paleis trotseerde, verzekerd als hij kon zijn dat de heele macht van Engeland achter hem stond, dreigend. Maar deze twee gezanten slopen heen - volgens order.

Daarop kwam de tijd dat de Venezuelaansche vloot door de vereenigde Engelsche en Duitsche vloten werd opgepakt en gedeeltelijk vernietigd; en een leêg fort, om een verkeerd begrepen en overhaast afgeloopen ultimatum, werd met geweld gebombardeerd, zoo dat eenige stukken puin in de lucht vlogen, maar geen menschenlevens te betreuren waren.

Toen vroegen de helden welke heldendaad ze nu zouden gaan verrichten, en ze verklaarden dat president Castro niet meer voor hen bestond. Niets anders was voor hen op de wereld meer aanwezig dan hun begeerte naar voldoening, zich uitsprekend in ultimatums en bombardementen en blokkades.

Ze keken trotsch naar de lucht, en hoovaardig zagen ze naar den grond. Daar bemerkten ze een schim en een schaduw van een macht, die achter hen stond, en die heel vriendelijk voor hen was. Ze waren toch ongerust en begonnen op eens te twijfelen aan hun moed; daarom namen ze een derde mogendheid, Italië, bij zich, om met hun drieën te zijn - drie groote vlootbezitters tegenover een die zonder vloot was - en met hun drieën laf te mogen wezen tegenover de knikkende schim achter hun rug.

Wat ze niet hadden willen zien, de Venezuelaansche regeering met haar familiaar glas bier, en het Haagsche hof van arbitrage met zijn deftige karaffen water, dat werd nu onder den invloed

van de schaduw der Vereenigde Staten plotseling voor hen een werkelijkheid, en ze zullen het zich moeten laten aanleunen dat hun zaak wordt opgeroepen: Wilhelm contra Castro, zooals weleer opgeroepen werd: Pickwick contra Bardell.

Wat vroeg ook weer het jaar bij zijn begin?

Transvaal.

En aan het eind luidt het antwoord: Venezuela.

Venezuela, dat zijn twee, drie bullebakken die een kleintje te lijf willen, en die op eens verlegen beginnen te kijken, als ze de schaduw bespeuren van den gendarmesteek. Maar ze houden zich moedig, zonder een hand verder te durven uitsteken, en op het brutale, beslijkte, domme gezicht verschijnt een hypocriet lachje.

De brute macht heeft haar logika, maar het grove geweld dat zwak in de knieën is en krakende geledingen heeft en schichtig is voor schaduwen!... o diepte van vernedering!

Transvaal, waarom?

Het antwoord dat het eind van het jaar van de kust van Venezuala brengt is de wreedste slag die u kon overkomen.

Een schim en ge waart gered geweest.

Onnoozel, bruut en bang en smerig jaar, kelder je weg in de diepte, de duisternis moge genadig wezen voor de schande van zulk een bestaan.

Waar zijn de schimmen niet in deze Decembermaand?

De rijkskanselier van Duitschland is er moedig en met waardigheid voor geschrokken, toen hij, tegen zijn vroeger woord in, ging wijken voor den bond van conservatieven en katholieken in den Duitschen Rijksdag. Heeft hij niet onder voorbehoud van enkele wijzigingen zijn instemming, en die der verbonden regeeringen, betuigd met het tariefvoorstel dat oorspronkelijk tegen de regeering was gekant?

Een gouden keten vereerde de Keizer hem als hoogste onderscheiding, en de telegrammen van vorsten vlogen op von Bülow toe om geluk te wenschen, toen de tariefwet aangenomen was. Had hij niet het puin omhoog doen stuiven door de gladde schoten van zijn welsprekendheid en geen mensch getroffen? En was hij niet verrichter-onverrichter zake teruggekeerd? zooals de commandanten van Venezuela terug zullen komen, voor wie zeker ook gouden ketens worden bewaard.

De schimmen!

De schaduw van Rusland.

Men is moedig geweest - maar ik weet niet of het de algemeene aandacht heeft getrokken - op het Balkan-schiereiland.

Boelgarije verlangt naar uitbreiding over Macedonië dat het een Groot Boelgarije zal worden, en Vorst Ferdinand heeft een oogenblik aan den droom toegegeven of hij ook zonder den wil van Rusland, door een verbond met zijn buren, niet een deel zou kunnen krijgen van het begeerde gebied.

Ook Servië heeft zich onafhankelijk betoond. De Koning is tegen het Russische hof gaan pruilen, omdat men hem en Draga daar maar niet wou ontvangen, hij heeft zijn ministers veranderd, en de constitutie geschonden, en is bij Oostenrijk heul gaan zoeken, in één woord, hij heeft zijn moedje getoond.

En nog meer zijn er moedig geworden. Er is sprake geweest van een conferentie te Abbazia tusschen Frans Jozef, den Keizer van Oostenrijk en Wilhelm II en Koning Carol van Roemenië, om den toestand in Macedonië te bespreken en gezamenlijk met den Sultan te onderhandelen.

Hier verschijnt de schim, o, een stipje van een schim.

Graaf Lammsdorf - is er onschuldiger naam denkbaar? - de Russische minister van buitenlandsche zaken is op reis gegaan. Op reis, ja, hij heeft nog immers niet de gelegenheid kunnen vinden om zich aan het Oostenrijksche hof te presenteeren, en welke tijd is aangenamer om te reizen dan de maand December? Vooral als men een omweg kan nemen, gelijk Lammsdorf heeft gedaan, over Belgrado, de hoofdstad van Servië, en Sofia, waar Ferdinand, de Vorst van Boelgarije, zetelt!

Vreemd is het om te zien hoe de schaduw die Lammsdorf werpt voldoende is om Servische ministers te doen buitelen die nauwelijks een paar weken geleden aan het bestuur zijn gekomen, en hoe Boelgaarsche droomwenschen op eenmaal inkrimpen alsof ze zelfs geen recht hebben op bestaan.

Van de conferentie te Abbazia spreekt niemand meer.

Er zullen zeker gouden ketens worden uitgedeeld.

O hypocriet, bruut-schichtig, vuil-onnoozel jaar, gluip weg in den donkeren chaos voor de schaduw die het licht van het aankomende nieuwe jaar reeds nu wil werpen! En neem Madame Humbert mee, en ook Madame Louise Giron, of ze moest het pleizier van haar schuld een beetje bescheidener gaan dragen.

Bibliographie.

Registers op de Ideën van Multatuli. Verklarende en critische regeling der Ideën en uitvoerig naam- en zaakregister, voorafgegaan door een studie over Multatuli's werken en gedachteleven, door Mr. C.A. Wienecke. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier.' 1902.

De studie over Multatuli en de commentaar op zijn *Ideën*, welke deze registers voorafgaan, zijn een uiting van echte, oprechte piëteit. De geloovige jonge schrijver moet telkens in zijn diepste gevoelens geschokt zijn door de, soms ruwe, spotternijen met geloof en godsdienst, waartoe Multatuli - zijn 'vereerde oudoom', zooals hij hem noemt - zich meer dan eens laat verleiden. Maar daarom te meer treft het, hoe hij, eerlijk uitkomend voor zijn geloof en het niet verzwijgend waar hij Multatuli op een oppervlakkig of onjuist betoog betrapt, in de studie zoowel als in de commentaar het ernstigst streven toont om te waardeeren en te begrijpen. Ziet hij in Multatuli den 'hoogmoedigen, eenzamen profeet', het 'kind van zijn dorren, nuchteren tijd, gegroeid uit de eeuw die het leven neerboog tot stofvergoding', zijn studie brengt hem o.a. ook tot de overtuiging, dat Multatuli's atheïsme, waardoor velen zich tot hem aangetrokken voelden, 'niet tot het wezen van den auteur van Max Havelaar behoort.'

'Laat de wijsgeer der Ideën zich maar atheïst noemen' - zegt Mr. Wienecke bij de Ideën 703-705 uit den 3en Bundel - 'wij zien uit zijn sympathie voor den eenvoudigen straatprediker, dat zijn ziel naar Jezus verlangde, meer dan velen die hem smadelijk een ongeloovige noemden.'

Dat de Ideën zeer ongelijk van waarde zijn, zoowel uit een wijsgeerig als uit een artistiek oogpunt, is begrijpelijk, wanneer men weet onder hoeveel geestelijk en lichamelijk lijden, onder hoeveel ontbering van elken aard, Multatuli zich gedwongen zag dezen '*Times* van zijn ziel' te schrijven. Dit belet Mr. Wienecke niet, hier op zwakke bewijsvoering, ginds op tegenstrijdigheden, elders op overdrijving in het betoog te wijzen; maar telkens, zoowel in zijn studie als in zijn commentaar, blijkt hij diep doordrongen van de groote beteekenis welke Multatuli's werk heeft voor zijn land en zijn tijd, en zelfs ver over zijn land en over zijn tijd heen. Met de 'gelogen en ongelogen vertelseltjes' over 's mans 'dagelijkschen omgang, huiselijk leven en geldgebrek, waartoe sommigen zijner z.g. critici zich niet tot hun eer geroepen schijnen te achten', houdt Mr.

Wienecke zich niet op. ‘Het is een taak der rechtvaardigheid dat een schrijver in de allereerste plaats naar zijn uitgegeven geschriften gekeurd worde’, zegt hij. En in die geschriften bewondert hij Multatuli's rechtvaardigheidszin, zijn natuurlijken humor, die in *Max Havelaar*, ‘in zijn geheel één humoristische zet’, zich zoo schitterend uit, zijn hartstochtelijke schoonheid van stijl. ‘Deze mensch,’ zegt de schrijver aan het slot van zijn studie, ‘is in het midden der eeuw een licht, waaruit stralen glanzen tot over onzen tijd... Hij heeft, te zwak, geen groote stelsels kunnen geven, maar levenskracht gestuwd in het land als de lente. Hij is de eeuwig jeugdige profeet, die den staat en het volk eenheid geeft, de jonkheid van Nederland en over de wereld bezielt; hij, de tweemaal geborene.’

Het doet goed zulk een waardeering van Multatuli te ontmoeten bij een ernstig denkende onder de jongeren.

Bij deze gelegenheid zij tevens gewezen op den grooten opgang, die Multatuli's werken in den laatsten tijd in Duitschland maken, dank zij Wilhelm Spohrs voortreffelijke vertalingen, waarvan die van *Max Havelaar*, de *Minnebrieven* en *Millioenen-studiën* reeds een tweede uitgaaf beleefden.

De boeken der kleine zielen. Zielenschemering, door Louis Couperus. 2 dln. Amsterdam, L.J. Veen.

Zielenschemering, ‘Seelendämmerung’, een ondergaan der kleine zielen, van de kleine menschjes die wij in de vorige boeken hebben leeren kennen, maar een ondergaan in zijn soort niet minder tragisch dan dat van de groote Goden, hetwelk Wagner ons in het laatste deel van zijn Nibelungencyclus vertoont.

‘*Grandeur déchue!*’ prevelt de half kindsche oude mevrouw van Lowe, wanneer zij haar Zondagschen familiekrans, waar zij zoo aan hechtte en dien zij met zooveel moeite bijeenhield, langzamerhand ziet uiteenvallen door den lichamelijken dood van den een en den geestelijken dood van den ander. *Grandeur déchue* - het is de vraag maar wat men onder ‘grandeur’ verstaat! Maar hoe klein van ziel zij dan ook wezen mogen, Couperus weet de meesten dezer menschjes voor ons te laten leven en daardoor onze belangstelling voor hen op te wekken. De leden van de familie van Lowe zijn, door hetgeen de vorige boeken ons van hen verhaald hebben, zooal niet tot onze vrienden, dan toch tot onze goede kennissen gaan behooren, in wier doen en laten wij ons interesseeren, in wier leed wij deelen. Het is des schrijvers schuld, wanneer wij zoo van Constance van der Welcke en van Addy zijn gaan houden, dat wij maar half tevreden zijn, nu deze twee in dit laatste boek meer op den achtergrond blijven en onze aandacht bijna uitsluitend gevraagd wordt voor de krankzinnigheid van Ernst van Lowe, het slachtoffer van een te rijk geestesleven, en de hersenverweeking van Gerrit van Lowe, het slachtoffer van een leven van zinnelijkheid, hoe meesterlijk beide ziekteverschijnselen ook behandeld mogen zijn.

In deze *Boeken der kleine zielen* staat Couperus' vertelkunst weer zeer hoog; er komen tooneelen en figuren in - Addy, de oude meneer en mevrouw van der Welcke, de oude mevrouw van Lowe - om niet te vergeten.

In hooge regionen.

V.

Voor 't huis, op de smalle bank, zat van Reelen den volgenden morgen tijdig zijn sigaret te rooken, de frissche berglucht op te snuiven.

Een paar keer had hij naar binnen gekeken om te zien of Raëvskaja nog niet kwam, maar telkens, als hij rokkengeritsel hoorde, bespeurde hij dat dit aan een ander wezen toebehoorde, aan één der dikke Françaises, de ethische Noorsche, de vulgaire Amerikaansche; - en de aanblik van dezen die hij niet verwachtte, maakte hem wrevelig, van ze afkeerig. Totnutoe lieten ze hem volkomen koud, onverschillig, maar op dezen morgen, wat verveeld en ongeduldig in zijn darren, vond hij ze onuitstaanbaar, vooral die vulgaire, dikke Amerikaansche met haar blague van voornaam-doende vrouw en haar schetter-harde spreken.

Alleen het professorsvrouwtje uit Boston, fijn-lief van zachte, ingehouden manieren, bescheiden het nog jeugdig gezicht onder het aureool van aangrijzende maar met zorg geonduleerde haren, kreeg meer van hem dan een stijf knikje, vandaag niet zeer toeschietelijk in zijn teleurstelling van vergeefs wachten. Die Anna Paulowna, zoo mokte hij, schijnt niet vroeg d'eruit te komen, zij houdt bepaald van lang slapen en van nog langer toiletmaken. Ja wel, dat laat zich zoo denken!

Toch, bij 't minste voetgetippel of rokkegesleep, ritste hij op, dadelijk bereid bij 't verschijnen haar goê-morgen te zeggen.

Nog lang had gisteravond haar pikant uiterlijk, haar overdreven schwärmen met kunst voor zijn oogen geflakkerd, geschemerd - en van morgen bij 't opstaan rakelden zijn eerste gedachten dien kant heen, gedachten waarmeê hij nu zat te wachten in een prikkeling van gretig verlangen om haar te zien, om te weten of zijn wat-sterke redeneeringen haar als kokette vrouw niet mishaagden, haar niet verkilden, niet hadden afgestooten. - 'k Ben veel te zwaar op de hand geweest, verweet hij zichzelf. In gezelschap moet je luchtig wezen.... maar nu ja, je komt er toe zonder dat je 't weet en slaat dan door inplaats van aangenaam te praten. 'k Moet wel erg pedant hebben geleken.

Een vreemde vrouw, mediteerde hij een oogenblik later, volrijp van ideeën en kinderlijk-uitbundig, soms lokkeriglacherig, dan weer zwaarwichtig, een vrouw verfijnd en klaar-eenvoudig.... een kathedraal en een boudoir tegelijk. Hoe komt zoo'n wezen alleen op reis en tusschen al die gewone menschen? 't Is waar, haar zuster doceert te Bern, dat is dichtbij - en denkelijk heeft zij van haar veel wijsheid overgenomen, die zij nu uitspeelt. Dàt kan. Maar in elk geval, van haarzelf heeft zij veel sentiment, is ontwikkeld, en lang niet leelijk.... verduiveld mooie oogen, zoo vraagopen.... de taille mischien een tikje te gezet, maar als geheel weelderig èn veel charme!

Net een vrouw voor hem, tenminste als-ie naar eentje zocht - en weer herhaalde het in hem als gisteravond: zou zij nu de vrouw kunnen zijn zooals hij haar zich in z'n verbeeldingen wel eens voorstelde: mooi, artistiek, intelligent!

Één ding mankeerde: gezondheid, maar dat lag aan haarzelf; ze hoefde slechts stevig te willen om gauw op streek te zijn, haar kwaal lang niet ongeneeslijk. Alléén, met de nerveuze gestellen gaat het langzaam - en zij verstaat het heelemaal niet zich kalm te houden. Maar wat zwaarwichtigde hij nu toch? Hij dacht immers niet eraan een vrouw te nemen, had heel andere dingen aan zijn hoofd dan rustig huisvadertje te gaan spelen. Een revolutie, een geweldstorm spookte in hem tegen al die prullen welke nu werden gebouwd, waaraan architekten zonder eenig kunstbegrip schatten verdienden, waardoor ze hem, die zocht èn zocht, konden uitlachen, uitstooten, zij mannen van de praktijk en de goede relatiën, die

bouwden om geld te verdienen, bouwden zonder gevoel, zonder begrip, naar modellen, zooals een bakker bakt zijn gewonen vorm van 't brood. Hoe zou hij, die hiermeê niet instemmen kon, de wereld een beter bouwbegrip woû geven, in ernst denken aan een vrouw? 't Was te mal om 'n minuut erover na te denken,... tenzij ze geld van haar zelf had, wat wel niet het geval zou wezen, omdat zulke menschen bij voorkeur niet in kleine hotel-pensions komen. En geld-trouwen...? dat brengt ook meê z'n bezwaren. Zeker, hij zou dan zelf kunnen bouwen, rijke kennissen krijgen. Maar kon-ie daarmeê anderen overtuigen? Welnee toch. Hoogstens zoûen ze hem voor 'n zonderling, 'n liefhebber hoûen, zeggen: ‘och-ja, dat is goed en wel voor hem, niet voor ons,’ afgezien van 't scheeve begrip, dat je in zoo'n geval alles aan je vrouw hebt te danken, tot het beste toe, waarin je zelf verdwijnt, èn je kans loopt als 't misgaat een leven te krijgen, waarbij de laatste oordeelsdag nog een zaligheid is te vergelijken. Neen, dáár dacht-ie heelemaal niet aan. Als-ie dat wilde, moest-ie ook in groote hotels leven, bij rijke families geïntroduceerd worden. Hier zou-ie ze zeker niet vinden! Maar nog liever nam-ie een dood-arme vrouw dan op zoo'n wijze naar boven te komen. Hij moest niet bouwen, maar overtuigen, in tijdschriften, in kranten schrijven, in klubs spreken, zijn meeningen ingang doen vinden - en dan, als ze wisten wat hij zocht, hoefde-ie eerst te toonen dat hij ook kon bereiken, kon volbrengen.

En bij dat werken, ploeteren, schrijven, wat vóór hem lag, kwam een vrouw al slecht te pas. Die willen op h'r tijd worden aangehaald, bezig gehouden; een heel aardig werkje als men niets aan z'n hoofd heeft, maar waar je niet aan denkt, wat je lastig valt als plannen in je woelen. Twee kanten had-ie aan zijn karakter, vermoedelijk wel meer, maar twee dan toch zeer overwegend, de ééne van het zich gemakkelijk maken, het lustig prettig afleven, de zorgen maar aan anderen overlatend, en de andere een neiging tot strijd, tot omvergooien en opnieuw bouwen, de kwaliteit die hem moest brengen waar hij wou wezen. En 't spreekt dat als je niet rijk bent en er komen wilt, 'n vrouw hebben moeielijk gaat; - wel voor een tijdje, maar niet voor goed, met alle zorgen en lasten.

Het strijdlustige, aanvallend-overmoedige, het koket-uitdagende van haar gepassionneerd gestel, en misschien nog meer het jongfrissche-gelijk-zoo-over-rijpe in heel haar wezen trok hem zeer aan. Misschien is zij nu de vrouw! dacht hij weer. Maar nee, gekheid, daar kan niets van komen. Weldrommels, ze moet mij al bijna te pakken hebben als ik nu al erover zit te piekeren. Welke man denkt, als hij een aardige vrouw ziet, aan al die zwarigheden? Kom, 't is beter dat ik ga oploopen!

Maar hij liep niet op, bleef wachtend peinzen. Alzocht-ie geen vrouw, daarom hoefde-ie zich niet op 'n afstand van haar te hoûen. 't Gezellige kan met het andere samengaan... je kon nooit weten, een liaison, een tijdje samenwezen, bijvoorbeeld zoolang als hij hier bleef. Enfin, eens kijken! Ik neem de dingen veel te nauw, zei hij nu, denk te veel door, ben dadelijk bang voor de gevolgen. Een ander leeft maar erop los, laat zich op de liefde wiegen, die alles dragen, waarom moet ik dan vooruit overwegen? Is het geen buitenkansje hier in de bergen, in een zesderangs-hotel, zoo'n vrouw te vinden, één die waarschijnlijk wil? - en als zij nu wil, waarom maak ik dan skrupules? O zeker, ik weet 't: er bestaat kans dat je verkikkerd wordt en blijft hangen!

Van Reelen smeet het eindje van zijn sigaret weg, even in twijfel een nieuwe op te steken of heen te gaan. 't Liep nu al naar half tien; hij moest zijn bekenden in 't Kuurhuis opzoeken, afscheid nemen, ze tot het station brengen. Toch kon-ie nog even wachten....

De huisknecht van het pension begon al koffers naar buiten te sleepen, den handwagen voor te rijen, en hij hoorde in de gang gehaast spreken. Daar gingen dus luî vertrekken? Even kijken! O ja, die ouwe Russische, die naast den drukken Duitscher zat en over Berlijn zoû reizen. Nou, dat is geen verlies, die mag gaan, als er een andere, een als Raëvskaja, voor in de plaats komt!

Achter den huisknecht, die met een grooten koffer hoekig op zijn ééne schouder, kromgebogen onder de zwaarte, naar buiten waggelde, zag hij nu 'n lichte kleêrverschijning: Anna Paulowna.

Zij scheen hem niet op te letten, keek over hem heen naar de lucht, bleef in de deuropening, op den drempel

dralen. Geheel effen, in een kleed van écru, rok en bloese van vlaamsch linnen, met tusschenzetsels gegarneerd, was zij een lichtende vlak onder den hoed zwart van enkel veeren, een wandelkostuum wat haar slank maakte, gedistingeerd het mattige regelmatige gezicht tusschen de fonkelende veerevlammen en 't effen vlaamsche linnen. Door haar verschijning dadelijk in aktie wipte hij op, kwam op haar toe, riep:
- Mooi weertje hè.... heel wat verzuimd.... langslaapster!

Anna Paulowna lachte even, kneep haar lippen, ermeê zeggend: vin je 't erg? verwonderd over haar zelf. Want ze had zich voorgenomen tegenover hem 'n weinigje reserve in acht te nemen, èn door zijn vrije aanspreken verzonk dit geheel, kwam van haar voorbedachtelijk over hem heen kijken naar lucht en bergen niets terecht.

- Goed geslapen? informeerde hij nu.
- Dank u, 't gaat nog al, antwoordde ze eerlijk, zei nu ook het-gewoonlijke:
- En u?
- Maar zoo-zoo! Te veel gepraat, denk ik, gisteravond.
- O, o!! zóo gevoelig?

Hij schertslachte terug, keek haar meteen vluchtig-scherp aan, merkte dat zij wat betrokken uitzag, ging nu door:

- Ja, eigenlijk domheid, dàt vele redeneeren. 't Is een kwaal van me.... We hebben van alles overhoop gehaald. En waartoe?
- O, ik mag 't graag, er zijn zóó weinig menschen waarmeê men kan praten 't Is anders gewoon dor, dood...
- Hum! maar toch blijft het verkeerd. Je windt je op èn later heb je last ervan.
- Nu, zoo erg is 't niet, een beetje zwaar in 't hoofd, dat is àl. 't Zal straks wel overgaan. Een flinke wandeling is 't beste wat erop zit! Zij lachte opnieuw, alsof haar niets hinderde.

Tegelijk merkte ze, met vluggen blik van verfijnde vrouw aan wie in 't uiterlijk van anderen weinig ontgaat, dat hij zich vandaag beter kleedde. Sjiek zag-ie er nog wel niet uit, maar meer verzorgd, ook jonger. Zijn geelig zomerpak, niet fijn van snit, niet uitgeperst-lijnig, hier en daar wat troebel, hing nog aan zijn lijf, terwijl zij wenschte dat een heer in zijn kleeren stond. Maar 't witte vest, glanzende boord, witte knoopdas, met de

stroohoed op 't blonde hoofd, verhelderde veel. Zijn frisch rood gezicht gaf hem iets uitdagend-jeugdigs, een bravoer van gezondheid, van levenslust en kracht, zoodat ze hem nu, ondanks haar opmerkingen, knap vond, een soort boere-god, de Lebemann! Ze kon haar gedachten niet goed inhouden, zei wat spottend, toch goedkeurend:

- U hebt u vandaag opgepoetst?

- Vind-u? vroeg hij eerst, liet toen dadelijk er op volgen, om de oorzaak te verklaren: ter eere van mijn landgenooten, die gaan vertrekken, helaas!

- O, die schilder en zijn vrouw?

- Ja - -! 't Spijt me erg dat ze gaan, allerliefste menschen, maar wat zul je eraan doen? Men kan ze niet vasthoûen als ze niet willen blijven.

- Zeker door het ongunstige weer van de laatste dagen, 't zal ze verjagen, denk ik.

- Dàt nou juist niet, maar ze zijn hier, drie weken, nee langer, en dan wil men wel wat anders zien. Het kille, kouwe weer werkt natuurlijk niet meê....

- In de bergen moet je eigenlijk alleen einde Juli, Augustus zijn. Voor en na dien tijd ben je van niets zeker....

- En u dan? vroeg hij ondeugend.

- Ha, dat is heel iets anders. Ik ben anderhalf jaar aan één stuk hier in 't land om te genezen, - en als je 's winters hoog, op achttien honderd meter bent geweest, dan kun-je in de lente en voorzomer moeielijk ergens beneden aan een meer gaan zitten; de zwoele lucht benauwt me dáár dan. Ik bedoel menschen die voor hun plezier reizen, zooals je Hollanders.

- O, bij ons zijn ze, wat 't weer betreft, anders niet verwend; ze kunnen best tegen wat rauw weer en wat regen.

- Maar daarvoor komen ze toch niet hier? Op reis wil iedereen het graag mooi hebben. En we treffen het juist niet!....

- Is 't soms vandaag niet prachtig? vraaglachte hij terug.

- Zeker, maar gisteren, eergisteren... br, als in November, ... ik kan me best begrijpen, dat ze weg trekken.

- Vergeet niet, ze schilderen - en bij ons raken de schilders als het stormt en buiïg weert eerst recht op dreef.

Dan trekken ze met kist en krukje erop los, werken, werken om het oogenblik in z'n vlucht te vangen.

- O,... de beroemde luchten niet waar? vroeg ze vroolijk, bijna spottend. De lakonieke, flegmatieke Hollanders kon zij zich nu eenmaal niet anders voorstellen.

Van Reelen ging niet dadelijk op dat antwoord in, al voelde hij het uitdagende ervan, zei alleen lachend:

- Ja-ja, spot u maar.... 'n andere keer wil ik 't graag daarover hebben.... nu geen tijd.... sapristi, bij tienen.... 'k zou me nog verlaten!

De huisknecht stapelde de koffers, de tasschen op den langen kruiwagen, bond ze ras samen, duwde het wankele éénwielige wagentje schok-schragend voort, waarvoor ze moesten uitwijken om geen schram of duw te krijgen. De beperktheid van het terrein en de haast van hem om weg te komen liet geen omrijden toe - en met dit uitwijken stonden ze nu nevens elkaar op den weg.

Uitnoodigend-gemakkelijk vroeg dadelijk van Reelen:

- Gaat u zoover meê, 'k kan u dan meteen het pad naar Hohwacht wijzen?!

- O ja, da's heerlijk!

Zij liep al naast hem, beiden achter den huisknecht met zijn koffervracht aan, hij in groote bergpassen, zij meer tippelend, toch langzamerhand zich naar elkaar regelend. In druk gebabbel informeerde zij naar zijn landgenooten die vertrokken, en waar zij vrouwelijk-nieuwsbegeerig gaarne meer van wilde weten.

Maar van Reelen's gedachten waren daar niet geheel bij - en hij antwoordde maar vluchtig met ja en neen. In zijn hoofd zat 'n ontstemming over zichzelf, dat hij gisteravond door het vele redeneeren haar enerveerde, wat voor een gestel als het hare slecht nawerkte. Met zijn eigen zenuwen had-ie genoeg getobd om het slechte van opwinding uit ervaring te weten, en het drukte hem dat zij er zoo bleek en zóó betrokken onder de oogen uitzag, hoe opgewekt en pittig zij dan ook deed. Hij voelde spijt over zijn oningetoomde praatzucht; - hij, die zich nogal verstandig wilde voordoen, babbelde zoo onbesuisd en over allerlei onderwerpen, tot laat in den avond, waarop natuurlijk slecht slapen volgt, terwijl dit vrouwtje bovenal behoefte aan rust had. Goed beschouwd onverantwoordelijk!

En nu ineens uiting aan zijn bezorgdheid gevend, vroeg hij:

- Maakt u in 't geheel geen ligkuur meer?

- Ja zeker, maar mijn stoel is nog niet hier, moet van Arosa komen.

- Zoo-o!.... ligkuur is toch je ware. Daar gaat niets boven, geneest eigenlijk alles. 't Is de lucht, het liggen in 't vrije, wat 'et doet..... de beste medicijn.

Anna Paulowna knikte toestemmend, zei tragelijk:

- 'k Heb acht maanden van 't winter ligkuur gemaakt, 'k weet dus alles ervan....

- Ja wel, maar u moet doorzetten, ook hier! anders verliest u weer,.... wanneer komt uw stoel?

- Ik denk vandaag, morgen,.... heb dadelijk geschreven. Je kunt natuurlijk, voor je weet waar je van 't zomer blijft, zoo'n ding niet meesleepen.

- Ja, 't is een heele ballast.

- En voor zestig centiem heb je per post waar men het wil hebben.

- Zeker, heel goed ingericht de post, hier in de Schweiz. 'k Zal u weleens komen instoppen, beloofde hij luchthartiggoedig. Zelf kunt u dat moeilijk doen.

- U weet het goed, zei ze schalks.

- Och-ja, veel met zieken omgegaan. Bij ons in de famielje zijn er drie dood. Dan leer je het zoo wat; - meestal wat laat....

Hij zweeg. Ze liepen voor een oogenblik stil naast elkaar, alsof het gesprek hiermeê moest afbreken. In haar gevoeligheid en snel-begrijpen vatte ze, dat tijdens 't gesprek oude herinneringen naar boven waren gekomen, die hem kwelden. Zij wist niet goed of ze 't diskoers moest animeeren of blijven zwijgen, 't luidruchtig-vroolijk aanslaan of ernstig gaan spreken - en weer voelde ze, gelijk gisteravond, dat ze hier liep naast iemand, die in levenservaring verre was haar meerdere, die maar vroolijk en levenslustig scheen, omdat hij het bittere verborg, terwijl zij zoo gereedelijk klaagde al bij 't minste-'t-geringste, alsof looden lasten haar drukten. Met die saamgeknepen fronsen vond ze hem ernstig, zwaarwichtig, maar niet mooi. Heel zijn blondheid lag in grauwe plooien weggeknepen, zoodat hij nagenoeg zwart leek, bijna norsch en stroef in zijn zwijgen. Hoe kan een mensch zoo

gauw veranderen? dacht ze, een luchtig woord zoekend om weer 'n gesprek aan te vangen. Maar nu merkte ze, dat ze wat ver doorliepen, en vlug vroeg ze:

- Moet ik hier niet afslaan?

- Née, nee, berustigde hij, zelf toch even in de war door haar vragen. Nog twee huizen verder. Hier gaat u op, en dan recht-door tot het bosch, langs de havervelden.

- Langs de havervelden, lachte ze ongeloovig.

- Jawel, aan de rechterhand, die blauwe bloempjes. O, ze zijn zoo mooi, zoo vluchtig-blauw. U moet er eens op letten.... een lust om te zien.

Heel zijn wezen lachte ermeê op, terwijl hij handbewegingen maakte om zijn ingenomenheid te verduidelijken.

Voor haar oogen kreeg van Reelen een heel ander gezicht dan zoo even; hij zag er weer zonnig-blond uit, alsof niets ter wereld hem kon hinderen - en 't lag op haar lippen ernaar te vragen. Maar zij bedacht zich nog, begreep dat dit wat al te vrijpostig werd, stapte het bergpaadje dadelijk op, riep alleen:

- Dank u wel, tot straks.... 'k Zal uw haver gaan kijken.

Maar zij lachte zoo jolig erbij, dat ze niet goed uitkeek waar ze haar voet zette en bijna uitglipte, de grond nog nat en week van de vele regens. Een klein gilletje gaf ze, uit angst van vallen voor haar écru linnen kleed, lachte toen weer wat - en hij, al op weg, bleef even staan, zei vingerdreigend:

- Is dat nu een dracht voor de bergen? U hebt toch wel andere? En waar zijn de schoenen met spijkers? Ook soms in Arosa?

- Nee-nee, luid-lachte ze terug. In m'n koffer, niet in Arosa.... 'k dacht maar te wandelen....

- Precies, zoo zijn de dames. Pas nu maar op niet te vallen!

- 't Gaat hier al beter.... alleen daar aan 't begin was 't wat glibberig.

- Denk aan de stoel, riep van Reelen nog na, zich al voorthaastend.

Anna Paulowna keek hem na, zelf langzaam hooger stijgend. Zijn weg liep af, zoodat aldrâ een hoogteverschil, een groote afstand tusschen hen kwam.

Een vreemde man, een eigenaardige man, zoo veranderlijk als de wind, zei ze voor zichzelf weg, nu gemakkelijk-aan, gestadig oploopend.

Vlug zag ze hem nog in zijn vierkantheid voortstappen, diep onder haar. Sterk gespierd in zijn stevigte, en met forsche passen, nu de bocht volgend, raakte hij ineens uit het gezicht. Aan zijn rug te zien, overpeinsde ze, zou ik zeggen, dat hij weer verward zit in zijn gedachten, maar 't kan ook wel anders wezen, 't is toch niet te weten, alleen te vermoeden. Luchtig liep zij door.

Waar zijn nu zijn havervelden, vroeg zij ineens luidruchtig. Ik zie niets. 't Is ook al te mal om op de bergen haver te zoeken. Maar hij zal toch niet jokken?

Aan de rechterhand, zei-ie.... Wacht, daar zie ik wat, ja, dat lijkt erop, 't is teminste gras of graan.... kan het dus zijn.

Zij kwam nu nader, merkte tusschen de punt-spitse aren de violet-blauwe knopjes, heel fijne, teere bloempjes, die in deze windstille streek nog bijna wiegden aan de groene halmen. Vooraan was een plek moedwillig ingetreden en daar lagen de kelkjes bijna gesloten, het bloempje in de halm weggekropen. Maar verderop leek het één lichtend waas van violet. De kleur was niet te grijpen, elk bloempje zwak van tint, wat zich versterkte in het miljoenen-vele. Hij heeft gelijk, zei ze onwillekeurig. 't Is kurieus, en 't loont de moeite zulke eenvoudige groeisels na te speuren. Een haverveld, wat is dat nu? Daar ben ik zoo vaak langs geloopen zonder iets ervan te zien, èn toch zoo mooi! 't Zijn bijna vlassige vergeet-mij-nietjes, zoo fijn, zoo onschuldig, zonder air en teggelijk zoo bevallig.

In gedachten liep ze voort, bereikte het hek.

Maar even het bosch in, kwam ze in twijfel; er verdeelden zich drie wegen. Vermoedelijk liepen ze naar 't zelfde punt, twee althans, de derde was gemerkt Haberli, maar zij wilde het voor vandaag toch liever erbij laten, eerst beter informeeren voor zij het erop waagde. En dan de stevige schoenen aan; want op die boomwortels is 't niet makkelijk loopen en op het mos en de dennennaalden glij-je allicht uit! 't Is ook eigenlijk al te mal om in 't licht gekleed met een zwarte-veer hoed verkenningen te maken! En als ze viel,

zou hij haar zeker smakelijk uitlachen, zeggen: schaap, wat doe je op de plaats der gemzen! Nee-nee, dan maar een andere keer. Ze mocht zich ook niet vermoeien!

Nu weer uit het dekkend bosch op den onbeschutten bergwand met de grazige weiden terug, verblindde haar het volle zonlicht. Als een breede gulp neergestooten stroomde het haar tegen. Waar ze keek was het schitterend licht, de zon bijna op middag-hoogte, vlak boven het dal, met weinig schaduwtrekken. Rechts had ze de puntige Niesen al bijna groen tot boven, waarachter aanrukte de zwarte Stockhornketting, grillige reeks van grauw-kale bergen die nog donker stonden. Maar voor haar uit groende en wuifde haar alles tegen, alles glanzend in 't felle licht. Diep beneden lag het waasgroene meer van Thun in zijn slanke, grillige lijnen, zachtvervloeiend.

Opgewekt, opgetogen huppel-stapte zij den weg af, om van Reelen haar indrukken meê te deelen. -

Maar aan tafel zag zij hem niet; zijn plaats bleef onbezet, een open vlek in de volte der andere hoofden.

Het dienmeisje kwam haar glunder-lachend vertellen, dat mijnheer naar beneden was gegaan, de boodschap hiervan aan den huisknecht had meêgegeven.

Dit vertrouwelijk bericht van 't meisje, een vaag bewijs, dat zij belangstelling bij haar vermoedde, ergerde haar even, maar zij liet het oogenblik voorbijgaan om zich onverschillig te toonen, trachtte dit te verhelpen door, al kwam het wat laat, toch nog spottend te zeggen:

- Dank je wel voor de mededeeling!

Tegelijk maakte zij nu zijn meêreizen tot een onderwerp van gebabbel over de geheele tafel, waar ieder over dit simpel feit toch nog iets had op te merken.

De officier-machinist zei: Een man zonder zorgen! Nu ja, hij heeft gelijk.

De Amerikaansche dame releveerde: Zijn landgenooten schijnen erg op hem gesteld.

En zij zelf lachte en schertste vluchtig erover heen, waarmeê de belangrijkheid van zelf vervloeide in een ander gebabbel van nog minder beteekenis.

's Middags peinsde Anna Paulowna, zonder dat zij 't wilde,

over van Reelen na, terwijl zij vaag-verwachtend naar de blauwe lucht staarde, waaraan opnieuw lichte waterpluimpjes kwamen drijven. Zij voelde nu juist behoefte van eens vriendschappelijk te praten, om haar verveeldheid wat terug te dringen - en zij hoopte hem met een der eerste treinen te zien opdagen.

Maar hij kwam niet, bleef zelfs bij het avondeten afwezig.

't Gaf opnieuw een licht woordengeklik aan tafel - en zij, denkend aan 't drukke gesprek van gisteravond, voelde iets van een leegte, het besef van niet goed te weten hoe haar avond te korten, verplicht in het nauwe salonnetje te gaan lezen, vreemd te moede, alsof dit een dag was geweest waarin wel drie lagen verzonken.

VI.

Den volgenden morgen, nog in bed, bij 't wakkerworden, zag zij een kil-grijze lucht - en tegen den middag begon het zachtjes te misten en te regenen, waartusschen toch de zon nog even doorbrandde, die na een poosje blakkerend schijnen in een wolk weer werd teruggedreven. Aan lange wandeltochtjes viel nu niet te denken; zij besteedde daarom haar dag met brieven schrijven.

Van Reelen zag zij niet; hij liet niets van zich hooren, scheen weg te blijven - en dat kon haar ook minder schelen, als 't weer maar klaarde, zoodat zij niet in het kleine hotelletje behoefde rond te draaien, zich zelf van verveeld-zijn korzelig makend.

Maar daartoe bleek weinig kans, want de barometer liep al-maar achteruit - en de nevels waarden onafgebroken langs de hoogten.

Het weer wisselde gedurig, een halve dag hel-vlammend, zoodat alle bergenreeksen in dat geweldig uitblakend licht schenen te verdrinken, dan plotseling 's middags het spansel weer grauw-bewolkt, een vale wade uit het oosten over de spitsen aangezogen, en in een korte spanne binnen den engen kring der bergen saamgeschoven, alles koel en strak, de kammen, de glooiingen dichtebij, nauwkeurig te onderscheiden, de insnijdingen, ravijnen, gaten, geulen, heel de berg-

massa's als om te betasten, somber-zwaar, de bovenste lijnen brokkig-ruw, scherpafgesneden onder de dreinende, dreigende lucht, die soms weer even plotseling tegen den avond aan 't westen openscheurde om den laatsten zonneflakker rosrood door te laten - en dan, als vervolg, een halven dag opnieuw goed weer, valsche zonneschater, òf regen, nevel, met 's morgens op de verre toppen de blanke sneeuw, een vliesje, dat door de griffe zon vlot werd afgevreten, waardoor de geulen, de beekjes opnieuw gingen stroomen, het weer met al zijn wisselingen een enkele monotonie om bij te vergaan, vooral door de kilheid en de koude.

Het halve pension zat bij de kachel te kleumen, te foeteren en te klagen; de gasten sprongen bijna tegen elkaar op van ongedurigheid, van 't nerveus-zijn en zich moeten behelpen in een kleine ruimte, terwijl ze toch waren gekomen om van de bergen te genieten en daarvoor betaalden.

Vertrekken gingen, behalve de Berlijner met Frau Gemahlin en gnädige Tochter, de twee dikkroppige Françaises, de twee gezette Duitsch-Amerikaansche matronen, de Haagsche dame met Franschen naam en dito allures, óók haar vriendin de Zwitsersche.

Het gaf een geheele bijschikking aan tafel, zoodat Anna Paulowna nagenoeg aan 't hoofd kwam te zitten, daar de meesten juist van haar kant waren weggegaan.

Bijgekomen waren drie Duitsche dames, een moeder met twee, niet-meer-jonge, zelfstandige dochters, die in redeneeren elkaar niets toegaven, zoodat, in alarm en drukte, het pension niet veel er bij verloor. Toch met dit-al het ensemble een ietsje gezelliger geworden door het elkaar langer kennen, waaraan de drie nieuwelingen oprechte moeite deden zich te akkomodeeren.

Haar mailstoel was nu ook gekomen. Maar bij 't slechte weer wist ze hem niet te plaatsen; het terras, op zomerkoelte berekend, lag aan de schaduwzijde, aan den kouden kant. Zij liet de stoel nu op haar kamer zetten, probeerde het daar zoo goed het ging, liet wat vuur maken. Maar ze werd, door het kille weer en de ongezelligheid, wel naar beneden gedreven, waar zij niets vond dan gezichten stuursch en ontevreden.

De architekt-schilder, zooals zij van Reelen noemde, bleef

maar weg, liet niet van zich hooren, door zijn landgenooten waarschijnlijk prettig op sleeptouw meegenomen. Aan tafel zat de Czeche, gelukkig een eindje van haar af, haar nog altijd even verdrietig, even hulpeloos, aan te staren. Met den officier-machinist had ze nader kennis gemaakt - en 's avonds speelde ze ook meê een gezelschapspelletje in 't burgerlijke, kleine salonnetje, zich zelf erover verwonderend, hoe zij en de anderen, opnieuw kinderen geworden, probeerden kleine ijzeren diertjes in den vorm van vlooien in een kommetje te laten wippen - en waarbij ze het uitgierden van louter pret, als de vlooitjes van den zeeman-machinist van tafel in de verste hoeken, tot onder de kanapee zelfs wegwipten, terwijl ze bij het professors-vrouwtje, kinderlijk-vroolijk onder haar lichtschijn van aan-grijzende haren, wat netjes erbinnen kwamen, waarmede dan een zware avond ongemerkt verging.

Het overige van den tijd verdeed ze maar met lezen. Tolstoj's opstanding had ze doorgejaagd, opnieuw broksgewijze doorgebladerd, vreemd-temoede door het ideaal-begrip van een grijsaard, die zijn eigen vroege jaren zoo heel anders afleefde, nu in zijn werken een asketisme, een levensverguizing predikte, die aan het onbereikbare grensde. Maar het zoeken om recht te doen, het zich nuttig maken, 't geen uit zijn boeken sprak, hield haar toch gevangen, pakte haar ontvankelijk wezen. O, daar was in haar land zooveel te lenigen, zooveel te verbeteren - en zij zat maar hier, moest hier blijven om te genezen. 't Was om uit te schreeuwen!

Dan kon ze het in haar kamer niet uithoûen, nam in een drift haar mantel haar hoed, liep naar buiten om in het ongestage, gure weer te bekoelen, zich zelf tot berusten te overreden.

De gedachte aan van Reelen raakte in dien warrel en dat ongedurig-zijn vanzelf verzwonden. Een tikje boos voelde zij zich in 't begin, dat hij uit Thun of Bern geen groetkaart zond, klein-ontstemd door dat nalatige van nu, waar hij eerst zooveel belangstelling toonde. Het bevestigde wel haar oorspronkelijke meening, dat hij maar oppervlakkig leefde, een Lebemann was, die gaarne met vrouwen praat, maar ze dadelijk vergeet als iets anders, een fijn dinee, een aardig tochtje, gezellige kring hem lokken, een man materieel zooals bijna alle anderen, daarbij praktisch-positief om

te versteenen, alleen met uitbarstingen van artiest-zijn en bohême-begrippen, die een vrouw altijd pakken, maar die toch grof en bonkig blijken, als je ze vergelijkt bij de in totale overgave levende mannen, zooals Tolstoj, zooals zelfs Turgènieff ze kon afbeelden, het echte slavische, waarbij verstand en overleg verdwijnen, alles in een man onderdanig wordt aan dat ééne: het bedwelmd-worden, zich willig eraan overgeven.

In haar eerste opvlieging schreef Anna Paulowna aan haar zuster te Bern haar ontmoeting met van Reelen, weergegeven in enkele karakteristieke trekjes. Maar van haar kwam dadelijk terug een kort-afgebeten brief, dat zusje van alles mocht schrijven, behalve over heeren uit het pension, al waren ze nog zoo opvallend. Ze moest denken dat ze naar St. Beatenberg was gegaan om te genezen, niet om te flirten. Schrijf me wat je eet of drinkt, èn hoeveel maaltijden per dag, hoe vaak je rustkuur neemt en op welken tijd je wandelt, dat-alles heeft voor mij belang, niet welk soort menschen je ontmoet, waarbij je toch je goede kuurtijd in nutteloos gepraat maar verdoet.

Dit nuchter-streng briefje, een praktische verwijzing naar eten en drinken, nog wel van haar zuster, docente in de aesthetika aan de universiteit, ergerde haar en deed haar lachen tevens. Maar het drukte tòch neer haar verlangen naar afwisseling, gezelschap en konverseeren. 't Is waar, zei zij zich, het doel blijft kalm-leven om zoo spoedig mogelijk genezen weg te kunnen, iets aan te vangen. Dus voor alles rustig-zijn, mij niet opwinden en goed eten!

Maar het weer bleef wisselen, beheerschte haar, ondanks haar anders-willen, stemde haar korzel-wrevelig, onaangenaam te moede, waaruit ze zich vergeefs poogde op te beuren.

Soms toetste ze een druk poosje over de piano, spelend een bekend stukje, of haar eigen ingevingen volgend, maar dat tokkelen enerveerde haar nog meer - en als zij zich zette tot ernstig spel, 'n rapsodie van Liszt, die in één vaart plonsend-woest er uit wilde jagen, bleef ze in 't midden steken, onmachtig met haar verzwakte vingers de snelvolgende tonen te pakken, of tokkel-fijn te pointeeren, opnieuw verward in de dan volgende duizelig-rappe ophooping van modulatiën, die, telkens in anderen toonaard opgestooten, een uiterste kracht, een volhouden van haar vorderden, die ze niet bezat.

Maar drâ liet ze ook de muziek achterwege, want eenmaal in kennis, en bevriend geworden met de anderen, vroegen ze haar telkens iets te spelen - en dit snoezig worden geexploiteerd, met lieve woordjes er toe gedrongen, maakte haar wee. Zij kon alleen recht spelen als iets inwendigs tot haar sprak, òf als ze in twijfelingen niet wist wat te doen, zich uitstortte geheel voor haar zelf, haar ongedurigheid tot zwijgen, het twijfelachtige tot klaar besef ermeê bracht. Van al die goede menschjes hier, kon ze den lof, goedkoopen lof, best ontberen. 't Maakte haar maar wrevelig op zichzelf, als ze 't knoeiwerk hoorde prijzen. Belachelijk hoe ze applaudisseerden na het lukraak spelen, waarbij zij misse toetsen maakte, de eene misgreep door de andere dekte.

Het amuzeerde haar wel eens dat stomme prijzen, en haar eigen rammelen ook, maar ze had altijd een heimelijke angst, dat iemand die er wat vanaf wist om een hoek luisterde, haar uit kon lachen. En ze dacht onwillekeurig aan den architekt, aan van Reelen, die zijn neus zou optrekken bij dit gemeenzaam-maken, en die, al beweerde hij hoegenaamd niets van muziek te kennen, wel 't broddelen van ernstig spel zou onderscheiden. Natuurlijk deed ze niet goed hier in 't salonnetje te zitten, maar wat moest ze bij dit weer anders uitrichten? Eenmaal getrokken in den kring van avondklets, door het verplichte thuisblijven vanzelf op elkaar aangewezen, kon ze dat niet meer ontloopen.

Als ze eens afreisde of een ander pension zocht? Maar waarom en waarheen? 't Blijft overal zoowat hetzelfde. Voor ander klimaat moest ze minstens naar de Rijnstreek afzakken, en als ze daar kwam zou het hier wel weer beteren! Zooveel had-ze al gezien, dat je het mooie weer niet achterna kunt loopen. En dàn, volgens den dokter moest ze in 't hooggebergte blijven. - Hier of daar? dàt bleef zoo wat 't zelfde.

Als zij eens een voorbeeld ging nemen aan het Heilsarmeepaar, haar buurluî aan tafel, die zich niet door kleinigheden lieten onderste boven gooien, alle omstandigheden met bereidwilligheid aanvaardden, zich overal in wisten te schikken?

Maar die hebben een doel, zei zij wrevelig. Zij zoeken waar zij komen zieltjes te winnen, kunnen zich daarom met alles vereenzelvigen, - en dàt doel heb ik niet. Ik wil mijn leven

zoo aangenaam mogelijk maken en als het anders loopt, ben ik niet te spreken.

Een doel, een doel! herhaalde zij weer. Maar ik heb toch een doel. Is gezond worden, sterk en forsch worden, is dat geen doel? Opgepast dus! Daarna zullen we verder zien.

Als 't weer nu maar gauw betert, verzuchtte ze opnieuw, dan ga ik de bergen in, gezondheid bij kubieke meters happen, blijf den geheelen dag buiten met een kantwerkje of een boek,... of zoo maar liggen droomen....

Er vergingen een paar dagen.

Het weer, na al het buiïge, ongestadige, begon toch gevoegelijk over te slaan naar een warmere aanvoeling van den zomer.

De koû en de kilheid vielen erin weg. De bedekte lucht hing al minder zwaar van nevels; en de zon drong nog wel niet oppermachtig maar toch gereedelijk door, overschaterde nu en dan blank al wat in den bergenkring onder de oogen lag, alle spitsen dan ver, ver geweken; - ineens vol-op in de warmte, - en het weer leek nu dadelijk zoo best, alsof het de eerste maanden niet zou veranderen.

's Middags, nu het weer zich hield, toch nog onzeker of het niet opnieuw ging wisselen, trok Anna Paulowna erop uit; zij wilde eindelijk naar Hohwacht gaan, het uitzichtplekje door van Reelen aangegeven. Maar voor zij aan 't bosch kwam, kreeg ze lust een zijweggetje op te loopen, dat naar de hoogte steeg. Het pad liep langs een paar boerderijen, klom merkbaar, zoodat ze al gauw zachter moest loopen, van vermoeidheid even blijven rusten. Maar ze wilde hooger, hóóger, om vrij te zijn van haar omgeving, het kleine pension-gewurm, om in haar ééntje het aspekt te hebben, van het vrije te genieten, er zich aan te verzadigen. Maar de zon gloeide in zulke felschietende stralen op haar neer, dat ze rood van warmte, buiten adem door 't oploopen het moest opgeven. Met kloppend hart van het snelle opklauteren stond ze in verrukking te kijken naar de verre bergkammen, die, nu zij zelf zooveel hooger was gestegen, nog meer schenen te rijzen, tot aan den hemel reikten. 't Gaf hier een rondblik niet te omvatten. Heel het Berner Oberland, met zijn berg-reuzen, zijn diepe dalen, kwam hier bijna

te overschouwen, een groepen-veelheid, ontelbaar de vele ruggen, spitsen, koppen - en boven alles uit, hoog tegen de lucht als een afzonderlijke drie-eenigheid: Jungfrau, Mönch en Eiger. Tegen de klare lucht, door de zonneglans alléén wat uitgebleekt, scherpten ze op, de koppen helderwit van verschgevallen sneeuw, een drie-engelenschild gelijk, een groep als uit den hemel gevallen en dáár blijven hangen.

Langzaam, voetje voor voetje vasthakkend, bang als ze was voor het uitsullen, daalde Anna Paulowna naar beneden, haar blik niet afgewend van deze drie-eenigheid, die haar magnetizeerde. Zij bleef den tijd, dien zij nog over had voor het dinee, in den omtrek dwalen, om het uiterste te halen uit dezen eersten volkomen zomerdag, die haar het bloed zoo verhitte, toch de zenuwen kalmeerde, en waarbij ze zich gedurig de uitbrekende warmte van 't gezicht moest vegen, de adem bijna afgesneden, wat haar toch hijgend gelukkig maakte. Zoo laat dacht ze eerst eraan naar huis te gaan, dat zij zich reppen, in allerijl loopen moest, om nog wat zich te kunnen verkleeden voor ze aan tafel ging, opgewonden, bergdronken van de hooge lucht, van het verre en vele zien onder blinkende zon, wat haar bedwelmde, het bloed sneller deed jagen.

Vlugjes van de trap loopend, het gangetje in, had ze den deurknop van het eetzaaltje al in de handen, toen het dienmeisje, met den eersten schotel na de soep aankomend, fluister vertrouwelijk haar zei:

- Hij is weerom.
- Wie?
- Wel, mijnheer van Reelen.

't Lag op haar lippen te antwoorden, dat haar dit niets kon schelen, maar ze bedacht hierdoor onnoodig erg te geven, zei alleen: zoo! draaide de kruk verder om, ging gelijk binnen. Meteen zag zij hem zitten, op zijn oude plaats aan 't hoofd der tafel.

Zijn rood-gezond hoofd, zijn blonde baard, zijn gul-vroolijke manieren vielen haar op, kleurden boven alles uit - en tegen haar eigen willen-in voelde ze een vreugde, die ze niet kon inhouden, haar zelf 't meest bevreemdde.

Hij zat breed, druk-bezig te vertellen van zijn uitstapje, stond dadelijk op om haar te groeten, het servet, zonder

te kijken waar de doek terecht kwam, over de stoelleuning werpend, om vlug haar de hand te drukken - en ze zag, nu hij voor haar stond, dat hij in smoking was, overhemdborst glanzend-wit, breed veld van wit onder het zwarte, smalle dasje.

Zij vroeg zich: ben ik de eenige die hij een hand geeft, zoo in 't bijzonder verwelkomt, òf is hij zoo gul geweest voor al de anderen? een uitgelatenheid, een zich-geven, wat ze in hem niet vermoedde. Maar zij kon hiervan geen uitsluitsel krijgen; als de laatste aan tafel kwam er voor haar geen gelegenheid op te letten of hij ook anderen zoo vriendelijk ging groeten.

Volgens zijn drukke vertellen bleek hij in een bijzondere, zich gevende stemming te zijn. Hij raffelde door, als iemand die zijn geluk niet kan binnenhouden - en deze bewegelijke, bijna met zichzelf ingenomene uitbundigheid ontnam haar weer een deel van haar eerste blijgestemdheid.

Van alle kanten vroegen ze hem, of-ie zich amuzeerde, hoe het weer beneden was geweest, of-ie ver-weg reisde? - en klaar-verwonderd hoorde zij, hoe hij op die kruisende vragen sjoviaal antwoordde:

- Welnee, heelemaal niet ver, alleen maar naar Bern! ik dacht m'n kennissen tot aan de Funiculaire te brengen, maar ja wel, daar hielp niets aan, ik moest meê naar beneden, een kaartje heen-en-terug al genomen. Waarom ook niet? Eenmaal beneden, ging het maar niet zóó om terug te keeren... Zonder dat ik 't recht wist, bijna vanzelf, stond ik op de boot.... en hemelsch, gewoon hemelsch op het water! een varen op dat groen-blauwe meer, met al die grillige bergen eromheen en in een verblindende zon, is alsof je drijft in een onderaardsche ketel, met verrassingen langs alle kanten, Die bergen, die vele bochten, dat waaziggroene water, niet na te vertellen - en telkens wat anders. In Thun, daar hadden ze eenvoudig maar weer een kaart eerste klas genomen, en meê ging'et naar Bern, liefst in Hotel Bernerhof, vijf dagen, met uitstapjes naar Freiburg, Murten - en in Bern natuurlijk het eerst: de Berenkuil!

- Wel prettig, zoo'n uitstapje, vielen ze van verschillende kanten bij, opgefleurd, en goed gestemd door zijn meesleepend gepraat, waarbij de oogen meer nog zeien dan de woorden.

- Gewoon heerlijk! bevestigde hij, zoo enkele dagen in

een eerste klasse hotel te logeeren, een kamer te hebben op de eerste verdieping, te dineeren aan aparte tafel met Sect.

Allen lachten, ermee instemmend. Geen wonder, dat woû ieder wel.

In van Reelen's vertellen hoorde Anna Paulowna den weerklank van haar eigen aanvoelingen, hoorde zij onder woorden brengen wat zij in zich zelf verborgen wist. Behoefte had zij aan komfort, aan de geriefelijkheden van het goedingerichte leven, aan omgang met in gelijken rang levende menschen. En terwijl hij zoo rond ervoor uitkwam, zoo smakelijk door vertelde, genoot zij instemmend ervan meê. Voor een oogenblik leek het haar, alsof zij weer in zoo'n hotel zat, het fijne glaswerk, de uitgezochte spijzen voor zich zag, en 't bedienen op haar eerste wenken. O, tot de uitverkorenen behoorde men als men geld heeft om goed te kunnen leven.

Maar zoo vrij voor zijn verlangen uitkomen als hij nu deed had zij nog niet bijgewoond. Dat roemen van de tafel, het bijna lipsmakken naar de champagne, gaven terug zijn innerlijkste begeerten. Dat werd een openlijk bekennen van 't geen hem ontbrak, waarover zij zich dood zou schamen. En niet uit naieveteit zei hij dit, want hij bezat snuggerheid genoeg om te weten, dat hij zich hiermeê in de kaart liet kijken, èn evenmin uit zucht tot snoeven en geuren, maar hij vertelde het als een niet-te-weerhouden uiting van levensvreugde, een haking naar 't genot, zoodat ze er allen schik in kregen, met glanzende gezichten het zaten aan te hooren.

En wonder, nu hij hier die exquize gerechten opsomde, at hij met niet minder smaak de wel wat harde bief, nam zelfs niet weinig van de papbesausde bloemkool, die zij onmogelijk kon verduwen, als gewoonlijk liet voorbijgaan. Zonder twijfel, hij was er één die 't leven nam naar 't viel, en hoe ook, altijd den lichtkant naar zich toe zou keeren.

Vergeten was nu, ook al door haar blij aanvoelen, zijn andere kant, zooals zij hem op den morgen van zijn heengaan zag: dof en stroef, bijna gesloten; vergeten zijn fel begrip, zijn sociale meeningen, die uitkwamen in zijn gesprekken over kunst, voor haar oogen was hij nu weer geheel de Lebemann, zooals zij hem het allereerste oogenblik waarnam, de man die geen zorgen kent, van geen onaangenaamheden wil weten.

In zijn smoking zat hij recht feestelijk tusschen de anderen

in, hoegenaamd niet stijf, maar als een die het dragen gewoon, elken dag in gala is, en toch tegelijkertijd weer zoo famieljaar, zoo ongesjeneerd, met zijn breede hand bij voorbaat wegvegend alle flauwe vormen, alle pieterig en prutsig gedoe. Bij zijn blond, gezond hoofd kleedde het zwart hem fijn en pittig.

't Maakte hem slanker, meer heer, waarbij pasten zijn welverzorgde nagels, den eersten dag haar al opgevallen. Zooals hij nu daar zat te smullen, te smukken, koketteerde hij met z'n eigen tekort, z'n eigen zorgen, met in zijn gezicht een zekerheid, dat ook hem de weelden eens ten deel zouden vallen, terwijl zij zich juist voor die toekomst zoo bevreesd maakte.

Terwijl zij hem vaag bewonderend aanstaarde, hoorde zij hem nu zeggen:

- Een heele klim, van Merligen hier naar boven, en warm, haast om te bezwijken.

- Wat, liet zij zich ontvallen, bent u te voet gekomen?

- Welja, mijn retoerkaart verloopen, en ik wou de maatschappij geen nieuw geld gunnen.

- Heelemaal van Merligen?

- Wat is dat eigenlijk? Nog geen drie uur. Maar o, die hitte, die hitte! Mijn kleeren zijn doornat, gewoon ontoonbaar geworden. Daarom zie je me nu in smoking. Al mijn ander goed lag nog onafgeborsteld. Ja, dat komt van het ineens er-tusschen-uittrekken! 't Gaf weer een geheele konversatie over den steilen weg, die aan 't eind van zelf terug liep op Bern en nog eens Bern. Hij vertelde hoe ze daar het toren- en klokkespel hadden bekeken uit een rijtuig, hoe ze een kist vol aardewerk op de markt kochten, prachtig-primitief goedje, voor een futje, om een atelier meê op te knappen, hoe ze zich naar 't Munster lieten rijden, het Statengebouw bekeken, de vele oude fonteinen, het gothieke Raadhuis, het moderne Natuur-historisch Museum en dan de Berenkuil. Nee, maar dat bleef toch leuk, die armzalige beren in die groote, diepe, gemetselde kom. Ze kenden toch de geschiedenis van de stad, de ridder die niet wist hoe hij zijn nieuw roofnest zou noemen, toen ten einde raad zei: het eerste dier dat we schieten, naar dat beest zullen we de plaats heeten. En nu houdt de stad daarom nog altijd erop

na een paar beren, vind je op elk wapen een beer, op elken hoek van een straat een beer, op elken lantaarnpaal een beer, zoo als bij ons de leeuwen. Die ééne geschoten beer heeft het aanzijn aan zooveel duizend andere beeren geschonken, in steen, in hout, en geschilderd. O heel Bern is eigenlijk één beer! Zonder dat zij 't zelf goed merkte, mengde Anna Paulowna zich in 't gesprek, lachte meê, terwijl zij zich toch wilde inhouden. Zij dweepte met Bern, die oude gedegen stad, ondanks zijn modernizeering een stoer brok geschiedenis gebleven van een zich vrij vechtend volk, maar bovenal nu een deftige stad, stad van diplomatie en wetenschap. Zij onderging de aanstekelijkheid van zijn opgeruimd-zijn, die zij, geboren in dat groote Russische rijk met de knoet en de eindelooze steppen, niet kende - en zij schrok, hoe onbedaarlijk bij 't zenuwachtige-af zij dan lachte, telkens aan 't lachen sloeg, zonder reden, als een kind, al maar door lachte.... Tot zij hem komiek-ernstig hoorde zeggen:

- Wacht, laat ik niet vergeten, ik heb er een meegebracht!

Van Reelen haalde fluks wat uit papier, hield het in dehoogte: een beer van taai-taai, met rose oogjes en gestippelde lijnen van suiker, een zijachtig lintje om den hals, zei:

- Hier is 't wapen van Bern!

Het gaf een algemeene lacherij. Het koekding moest de geheele tafel passeeren, verwekte drukke vroolijkheid.

Nu van Reelen het in handen terug kreeg, stond hij op, reikte het grappig-beleefd aan Anna Paulowna over, vragend:

- Mag ik u dezen beer der beren aanbieden? Ik verzeker u: hij bromt nooit!

- Zeer bedankt, grapte zij, in 't koor der anderen meêlachend, vroeg toen, een weinig in de war, aan de tafelrij:

- Wat moet ik met zoo'n beest doen?

Zij voelde zich met het presentje verlegen, wist niet wat ermeê aan te vangen, bekeek het koddig, gaf het toen in een opwelling om eraf te wezen aan haar buurtje, een Duitsch sentimenteel bakvischje, een allersnoezigst, bruinblond kind van een jaar of zestien, sedert gisteren met haar vader, een professor aan een kleine universiteit, in het hotel gekomen.

- Daar kind, neem jij 'et, zei zij luchtig, tegelijk van tafel opstaande.

- Wil u het dan zelf niet hoûen? vroeg het meisje verwonderd, liet dadelijk er op volgen:

- Hè? Dank u wel.... *reizend nett* zoo'n beer!

Maar enkelen bleven napraten, de meesten reeds in de gang, of naar buiten op de bank.

Er ging weer een licht gelach langs de tafel. Toen schoven nieuwe stoelen krassend over den vloer, het zaaltje in wanorde door de velen die overeind kwamen.

- Gaat u ook meê een luchtje scheppen? vroeg van Reelen aan Anna Paulowna. Het weer is prachtig, een goddelijke avond.

- Goed, dan zal ik eerst een doek halen. 't Kan frisch worden.... moet mij altijd wat in acht nemen.

- Kan ik 'em niet vinden?

- Nee-nee.... een oogenblik.... ben zoo terug.

Meteen wipte zij al de trap op, kwam bijna dadelijk weerom.

Zij zagen geen plekje leeg op de bank, slenterden dadelijk langzaam den kant op van 't station, waar ook de weg van Merligen uitkwam, met een viadukt onder de spoorlijn door. Zij vond zoo'n opklauter een belangrijk stuk, wilde meer ervan weten. Maar toen zij den weg, die dadelijk ging verloopen in een smal hobbelig pad, een eindje afrutsten keerden zij maar liever terug, den voorkeur gevend aan de groote chaussee.

Het was een stille, zoele avond, de warmte van den dag aan 't wegvallen in de dalen. De zon al ondergegaan, kaatste blakkerend op rood en oranje dat uitvloeide, de lucht al breeder verfde met een enkele rosse tint, waarin al het blauw verzwond.

Het troebel-roodig afschijnsel, als glans van blakkerend koper, glimmerde veraf op de witte toppen der hooge bergen, tintte de grijze rotsen tot goud, het groen tot brons, maakte van de insnijdingen fantastische verdiepsels, waaruit stofgoud scheen op te zweven. Maar langzamerhand verdoften deze opkleuringen, werden de bergruggen weer koeler, weer kouder beschenen, kwam ook het blauw terug in de lucht, het blauw dat nu dieper en donker zich teekende achter de grillige toppen, die brokkig gekontoerd, vlijm-scherp aflijnden in 't gestaag vervlietende licht.

- 't Voorspelt morgen een mooie dag, bevredigde van Reelen.

- Nu, 't mag wel, we hebben 't lang genoeg slecht gehad, antwoordde Anna Paulowna tevreden.

Slenter-langzaam keerden ze naar 't hotel terug, pratend over kleinigheden, over 't aardige bakvischje dat den beer had gekregen, over Tolstoj's Opstanding, dat nog in haar hoofd spookte, en zoo al meer.

Zij vonden de bank nu leeg, kwamen vanzelf ertoe een beetje uit te rusten, bleven nog lang nababbelen, beiden tevreden onder het gezellige praten, wat nu niet werd, als de eerste keer, een vonken van sissend vuurwerk, maar een zachtgestadig oplichten van elkaars goede kwaliteiten en beminnelijkste zijden, nog verpuurd door den zachten val van den avond, die langzaam om hen heen kwam staan in onzichtbare neerzweving.

Van Reelen kwam telkens in herinnering zijn eerste zelfredeneering over een mogelijke liaison, een tijdje samenzijn, maar hij dacht niet eraan het gesprek den gewaagden kant uit te sturen, liet zich maar drijven op haar instemmend praten over alle kleinigheden, over mooie idealen, vergat zijn rol, die hij zichzelf had voorgehouden om den don Juan te spelen, waarmeê, naar zijn meening, alleen een vrouw direkt is te winnen, bleef haar in 't zacht gevlei, aangetrokken door haar glansvolle oogen, haar charme van intellektueele vrouw, meêgaande in bekoring, terwijl hij meende gedurfd aan te pakken.

Toen zij opstonden voelden zij zich in samenstemming overkomen, gingen luchtig, voete-zweefden bijna naar boven. Maar van Reelen op zijn kamer alleen, hoe ingenomen, toch dadelijk evenwichtig, dacht na, zei bij zichzelf: Dat is niet de rechte manier, zoo kom ik er nooit!

Voor Anna Paulowna daarentegen was hij nu ineens opgerezen als de man waarvan zij zou kunnen houden, waarvan ze wilde droomen.

VII.

Den volgenden morgen liepen ze samen al vroeg op het terras.

- Wel, vroeg van Reelen, is de stoel er?
- O, al lang!
- En waar is die dan?
- Op mijn kamer.
- Op uw kamer?
- Ja.... geen andere plaats hier.

- Geen plaats.... en hier dan? 't Mooiste plekje dat u maar kunt vinden.

- Op dit oogenblik o, jawel! luid-lachte ze terug, maar gisteren, eergisteren, je hadt hier moeten wezen.... weer om bij dood te gaan, te versteenen. Hu!!

- Och kom, zei van Reelen wat ongeloovig. Zoo erg is 't nooit of men kan buiten liggen. We zijn hier toch windvrij.

- Tegen wind beschut? dat kan, maar daarom niet vrij van nevels.

- Als ge u goed inbakert, wat geeft dan 'n beetje nevel; - en 't was toch niet aldoor slecht?

- Dat scheelde al heel weinig, aldoor regen of nevel. Ik geef 't den beste te doen dan buiten te liggen.

Ja, zei van Reelen toegevend. Beneden heb 'k natuurlijk niets ervan gemerkt. Een hangende lucht, dat was alles.

- En geen regen?

- Een beetje, maar och, daar let men niet op; - en 't is prettiger dan die felle warmte!

- O ja! beneden, natuurlijk, dàt maakt een verschil, maar omdat u het daar treft, denk u dat het hier ook zoo is.

Zij keek hem nerveus-geprikkeld aan, de licht-geraaktheid van een zuster, die zich niet door 'n jonger broer wil laten de les lezen - en in die ineens-gekomen gemeenzaamheid verwarde ze telkens u en je door elkaar, niet wetend of ze afstand moest bewaren of als kameraad spreken.

- Nee-e nee, da's waar ook, stemde hij gereedelijk toe. Ik kan 't me zoo indenken: 't moet hier niet aangenaam zijn geweest. Van beneden zagen we de wolken hangen, de nevels jagen. Geen kammen, geen spitsen te zien, alles gelijk afgesneden! Ik was wat blij daar niet in te zitten.

- Aan ons dacht je niet, zelfs geen Ansichtskart geschreven!

- Ansichtkarten?... Heelemaal vergeten!

- Natuurlijk, plaagde ze voort. Een rechte egoist.

- En mijn Berner beer dan, vroeg hij opeens luidruchtig. Telt die niet meê.... wordt die niet meegerekend?

- O, dat 's waar ook,... zou ik vergeten, schertslachte ze terug.

En hij lachte meê, nu beiden dol uitgelaten, zonder inhouden, als menschen wien vormen niet veel kunnen schelen.

- Beken het maar, zei ze vroolijk, u hadt het daar veel te goed om hier aan St. Beatenberg te denken.

- Dat is te zeggen, wierp hij nog tegen.

- Nee, beken het nu maar!

- Goed dan. Zelf hebt u eens gezegd dat er oogenblikken zijn, waarin men alles om zich heen wil vergeten, u weet wel, in dat gesprek over muziek.

- Nee, daar beginnen we niet meer over, zei ze lachvroolijk. We zijn nu aan Bern!

Van Reelen zweeg even, stond wat op zijn hakken rond te draaien, naar 'n nieuw onderwerp zoekend, wat in haar glanzend aankijken niet gauw genoeg kwam, begon maar weer over Bern.

- O, 't was heerlijk... hôtel,... omgeving,... prettig uitzijn,... aan niets het je te laten ontbreken.

- Kijk, kijk, mijnheer de demokraat!

- O, o, ware demokraten verlangen het voor allen beter, zichzelf inbegrepen.

- Ja, ja, lachte ze, ga maar door!

Hij deed nu van nieuws een opsomming van al de verfijnde aanvoelingen, zitten in rijke, gemakkelijke zetels, worden behandeld met voorkomendheid, achter elke deur een bediende, de kelners gedienstig-voornaam zonder overdrijving, ijs in je water, bediening aan kleine tafeltjes, je kamer met dubbele deur tegen begluren of beluisteren, schoone servetten driemaal daags, terwijl je hier een week ermeê moet toekomen, en zooal meer.

Voor een oogenblik deed haar deze opsomming schril aan, meende ze in hem te zien een parvenu, den opkomeling, gering geboren, weinig gewoon, die in vervoering komt als hij raakt in betere kringen. Maar zijn vertellen bleef zoo grif, zoo gul, zoo zonder erg van iets blufferigs te doen, dat zij het naproeven van zijn genot opnieuw meêvoelde als een eigen ontberen, de doorleving ervan smaakte als een genieting op zichzelf, herinnering, herleving van vroeger, waar zij zich nu zoo voelde verburgerlijken.

Zij stemde met hem in, zei slepe-langzaam, in een aangehouden zucht, heel haar verlangen gevend:

- O, een werkelijk goed hôtel is op reis maar alles. Dat spreekt je aan uit de kleinste kleinigheden. Een modern

hotel moet zijn een goed ingericht familiehuis, met de kelners als zooveel huisbedienden, en tegelijk een paleis, waarin je vanzelf gedempt gaat spreken, ieder beleefd en voorkomend doet tegenover een ander, ieder zich steekt in zijn beste kleeren, zich laat zien van zijn beste zijde.

- Niet waar, viel hij in, het moderne hotel een realiteitssprookje, waarvan ieder burgerkind op z'n tijd, al is 't maar voor een paar dagen, kan genieten. Zij zwegen even.

- Ik begrijp niet, zei nu Anna Paulowna, hoe menschen, voor een paar dagen op reis, zich willen behelpen. Natuurlijk, als je langer blijft, dien je met de middelen rekening te houden, kun-je niet datzelfde vorderen, en toch.... in een slecht hotel is het of je zelf minder erop wordt, is het of je loopt met afgetrapten rok, of dat een stuk veterband slingert langs je voeten! Hier onder anderen is het al erg .... maar wat zal je eraan doen? zuchtte ze voort. Voor den prijs kun je in de bergen niets beters verlangen.

- Nee, dat kun-je zeker niet. En alles bij elkaar genomen, het eten blijft toch goed, wat weer niet wegneemt, dat je wel eens naar verandering verlangt.

- Ik zou graag naar Italië gaan, de primitieven bestudeeren.

- Ja, ik ook, maar 't gaat niet.

- Nee, zei ze in gedachten.

- U dient toch eerst te genezen.

- Och.... 'k zou ook daar beter worden.

- Dat geloof ik niet. In elk geval is hier de lucht zuiverder.

't Gaf even een gaping. Zwijgend liepen ze naast elkander over het kleine terras, met diep beneden, bijna zonder glooiing, het zacht-groene meer, waar zij gedachten-vervaagd op keken.

Opeens zei van Reelen, die geen lust voelde in 't zwaarmoedige:

- En uw stoel... zal ik die halen?

- Ja, als u wilt.... op mijn kamer!

Van Reelen liep al heen en Anna Pauwlowna keerde zich tegelijk om, de oogen bij voorbaat op de deur, alsof-ie dadelijk met de stoel zou komen. Het beviel haar, dat van Reelen zoo voorkomend deed, zich behulpzaam toonde.

Dat mocht ze van hem, vleide haar vrouwenwezen, haar gevoeligheid, maakte haar zelf lief-ontvankelijk, bereid iets van haar eigen ervoor terug te geven.

In zachte stemming, het verlangen naar Italië al weer vergeten, staarde ze peins-verloren naar de bergen, die van blijë zonneglans overtogen tot een wazige chaos zich verschemerden in het blond-grijze luchtedons, dat onzichtbaar-zacht-trillend oprees, zich gewillig om ruggen en spitsen weefde, als een omwikkeling van het harde leven. Ja, dacht ze: die van Reelen is een leuke, primitief en verfijnd man te zamen, een huig, een wind van opgewektheid, die al het troebele, al mijn weifelingen kan laten verdwijnen. 't Zal me benieuwen hoe hij mij op de stoel gaat inbakeren!

Gelijk hoorde ze hem aankomen, zag hem verschijnen, de rottingstoel als een niemendal balanceerend op de vierkante schouders.

- Ik heb even geneusd, joligde hij. Een aardig portret... is dat uw zuster?
- Ja, die uit Bern.
- Dat merk-je, een echte docente, een hoofd vol geleerdheid.
- Welnee, ze is wàt hartelijk en lief.
- 't Kan wezen, maar ze ziet er niet naar uit - en die mijnheer met zijn pels? Een broer of een beminde?
- Geen van beiden, zei ze weifelend. Een neef!
- Hoe vin-je hem? polste ze nu dadelijk erop, begeerig zijn meening te weten.
- Niet kwaad, nog al knap! Wat is-ie, dokter of landbezitter.
- Hoe kun-je zoo raden? hij is 't beide!

Hij zette de stoel neer - en ze moesten beiden lachen.

- Begint het weer? waarschuwde van Reelen, om hun lachen van gisteravond denkend.
- Natuurlijk, want u hebt wel de stoel gehaald, maar niet de dekens. Dat komt van het rondsnuffelen.

Hij raakte in de war door haar schertsende beschuldigingen, zei:

- Nee heusch niet, maar vluchtig gekeken!
- Ik weet het zoo net niet, lach-plaagde ze terug.
- O, o, o! op die manier durf ik ze niet eens te halen, verontschuldigde hij zich. Toen dadelijk erop: Maar 't is ook

niet noodig... we gaan toch eerst een wandeling maken. De ligkuur neemt u dan na den eten, om goed te digereeren.

- Ha, ha, zoo gaat u tegen eigen stellingen in!

- Volstrekt niet... alles op zijn tijd. En wat zegt u van Hohwacht... is dat geen uitgezocht plekje?

- Nog niet geweest...

- Wat?

- Ja, halverwege teruggekeerd... dorst me niet te wagen.

- Begrijp ik niet.

- D'er zijn drie wegen, welke moest ik dan nemen?

- 't Is alles aangegeven. U kon gewoon niet missen.

- Zoo...? en 't werd ook al laat... den volgenden dag slecht weer... regen.

- Bepaald jammer, hoofdschudde van Reelen, die het misloopen niet kon begrijpen.

- Een hemelsch hoekje, of liever een puntje, want de koepel staat op een brok rots, ging hij voort. Enfin, willen we samen gaan?

- En de kuur, vroeg ze weer lach-schertsend.

- Kan tot vanmiddag blijven!

Zij had zijn antwoord niet afgewacht, liep al met hem op. Maar nu van het terras op den weg gaande, voelden ze iets vergeten, een gemis. O ja: de stok!

Bij het zoeken in de gang, waar paraplu's en bergstokken stonden in een ouden standerd, stootten ze tegen elkander op, wat beiden vroolijk maakte - en daarop liepen ze, dadelijk stevig-beenend, voort, met luid gepraat van uitgelatenheid.

Bij het opstappen van 't weggetje, achter het postkantoor, waar ze de eerstemaal, toen hij het haar wees, bijna uitgleed op haar damesschoenen, vroeg ze nu ondeugend, lachebekkend:

- Zie ik er beter uit met mijn bergschoenen?

Hij keek haar aan, herinnerde zich vluchtig dat ze toen was in écru linnen zomerjapon, met beveerde hoed. Goedkeurend monsterend gleed zijn blik nu over haar volle figuur; hij dacht: Drommels, ze ziet er goed uit. Met welgevallen bleef hij kijken.

De bergrok en lichte bloese maakten haar jonger, bijna weer tot kind. Brutaal-naïef hing de witte baret op haar zwartglanzende haren. Met haar kleine, krachtig-geregen voeten, het schoeneleer hoog wegschuilend onder den korten

rok, deed zij zoo rap, klauterde zoo gemakkelijk op, dat hij zijn eigen levenslust voelde stijgen, niet dacht aan haar zwak-zijn, opgeruimd nù in natuurlijke harmonieering.

In kleine sprongetjes en uitwijkingen van moeielijke steeën, haar het begaanbaar pad latend, bleef hij haar op zij, beiden vroolijk in den zonnigen morgen, zonder afleidende gedachten of overwegingen, van-harte-blij, twee menschen die weer jong voelen, als kinderen zoo vrij deden, onder 't krachtig oploopen insnuivend, met vol genot, de reine lucht, die nog koelfrisch toch al begon aan te zoelen door de zonnestooving.

Langs de havervelden, van verre zichtbaar als een vage wuiving van grijs en groen, eerst dichtebij fijner uit-kleurend door de vele bloempjes, kwamen ze aan de afscheiding, een ruw saamgeklampt woudhek, dat van Reelen, vooruitloopend, beleefd-vlug openduwde.

Even tevoren plaagde Anna Pauwlowna met de haver, met de halmen, maar zij liet het geplaag dadelijk los toen hij 't mooie wilde uitleggen, toegeverig-gelukkig in haar samenvoelen, niet minder genietend- en bewonderend-gezind dan hij zelf.

Maar nu stonden ze ineens met al hun joligheid in de engbegrenste, donkere boschruimte, waar hunne luide stemmeruchtigheid op hen zelf terugviel.

- Kijk nu maar, zei van Reelen, hier slaat alleen een weg af naar Haberli en de twee anderen gaan naar Hohwacht.

Anna Pauwlowna bekeek de half-vergane aanwijzingen, zag dat het uitkwam, liet van Reelen voorgaan, die met vasten tred den stronkerigen weg, waar losgestooten boomwortels als treden lagen, opliep - en zij volgde vlug, zoodat zij weer bijna naast hem kwam.

Van uit den blakenden zonneglinster nu in 't koel-schuttend bosch, waar de pijnen en dennen rechtop lijnden als duizend-rijïge pilaren van een kathedraal, hun voeten, als die niet op stronken stonden, wegzakten in het rulle mos of gladdig voortschoven over de naaldenkorst van langgeleden-afgevallen pijnboomen, viel met de koelte ook de stilheid klemmend op haar neer. 't Was of hun loopen nevens-elkaar hier ineens een doop, een wijding kreeg, alsof ze hier gingen op eenzaamheilige wegen, waar alleen zij zich veilig kunnen voelen, die van elkaar niets hebben te vreezen, die in elkaar opgaan,

één zijn van harte-drang en onbestemd verlangen. 't Was weer een gelijk gevoel als op den eersten avond, toen zij samen de traptreden opgingen - en zij zichzelf zag vereend met hem. Maar, er was nu toch een groot onderscheid. Toen voelde zij hem naast zich als de meerdere, de grootere door ervaring van 't leven dat hijzelf beheerschte, en door zijn vierkantheid, zijn gezond-zijn. Bij al zijn gezonde en gelijkverfijnde weten, waarmeê hij haar gedachten tevoren raadde, al ontzenuwde, wat zij ook nu nog-wel voelde maar in veel mindere mate, zag zij hem thans naast zich meer gelijk in waarde: beiden nerveus, ongedurig, veel van 't leven vragend, in 't besef dat wie wil hebben móet nemen, maar ook zelf den kring waarin te zoeken valt beperkend door de groote eischen; twee kweekplanten van op zichzelf verschillende beschavingen, maar volkomen gelijk in 't sterke weten met niet minder toe te kunnen dan ze zelf vermogen te geven. Zij voor zich zou niet kunnen leven met een man minderwaardig van geest of een man van doorslaande fouten en gebreken - en zij vermoedde, voelde, wist het bijna zeker, dat hij niet mindere eischen stelde: verfijning zonder verweeking, artistiek-aangelegd en niet leelijk. Terwijl ze zwijgend naast elkaar voortgingen voelde ze dit-alles gevoeligsterk - en 't overruischte haar alsof een zachte wind het in haar ooren zong, alsof de dennegeur het gevoelig in haar hersenen prikte en drong. 't Zou haar niet bevreemden, als hij dadelijk, zonder woorden-spreken en zonder overweg en, zijn arm door de hare schoof, om gemakkelijker voort te gaan als twee kameraden, als menschen die elkaar, voor kort, voor lang, maar in elk geval hebben gevonden. Zij wachtte er half op, dat hij het zou doen, in gereede, gemakkelijke overgave van haar moeielijke-zelf.

Maar hij deed het niet, liep krachtig-vlug op, nu eens even vooruit, dan weer nevens haar, zonder spreken in stilzalige verrukking over het strak-donkere bosch. Hij onderging dezelfde wijding, maar ook de weifeling. Eén voelde hij zich met haar en gelukkig, maar hij twijfelde aan hare aanvoeling, omdat zij zich niet uitsprak en geen lucht gaf aan haar bewondering, die zij nu zeker onderging. Zij was geen vrouw, en allerminst een gewoon meisje, waarmeê hij zich famieljariteiten kon veroorloven. Hij durfde haar arm

niet beroeren, uit vrees dat zij mocht afstooten, wat hij maar moeielijk zou kunnen verdragen. Vergeefs kwelde hij zich om antwoord hoe het kwam dat zij, zooeven kameraadschappelijk-jolig, uitgelaten-blij, nu ineens zweeg, alsof angst voor hem, het mannetje, haar stil en schuw maakte - en dit ergerde hem bovenmate.

Toen bruskeerde hij opeens, vroeg:

- Nu, hoe vin je 't hier... is 't weggetje niet prachtig?

De klank van zijn stem, zijn oogen die fijntjes vonkten in ontevredenheid, ontnuchterden haar, sloegen weg haar sluimerende verwachtingen. In haar aanvoelen van meisje gekomen tot vol-rijpe vrouw, maar waarin gebleven zijn de zalig-teere aandroomingen, ontstemde, ontstelde haar deze uitroep. 't Leek of hij een kompliment, een goedkeuring wilde hebben voor zijn wegwijzen, een aanmoediging voor zijn begeleiden, - en egaal, bijna klankloos, zonder overtuiging, zei ze:

- 't Is goddelijk hier, verrukkelijk-mooi!

Even zweeg zij, zoekend naar woorden, liet toen er op volgen:

- En zóó koel!!

Van Reelen, met zichzelf oneens, liep weer wat vooruit - en zij voelde wel, dat zij hem mogelijk verkeerd beoordeelde. Eigenlijk ook dwaasheid haar heele denken! Ze kenden elkaar nauwelijks. Wat wilde ze dan toch? Wat bleef natuurlijker dan dat hij zweeg en wachtte, bedacht ze. 't Was toch zijn bosch waar hij haar den weg wees. En nu ineens opgewekt, vol ware bewondering, riep ze:

- 't Lijkt wel een mystiek woud. Je wordt er gewoon stil van... ik denk dat het komt door den plotselingen overgang van het verblindende licht onder deze donkere stammen.

- Dàt kan, antwoordde van Reelen. Hij voelde een vage terechtwijzing omtrent zijn eigen zwijgen, zei nu nog:

- U moet rekenen, straks liepen we op den kant van een berg, met groote diepte beneden en veel te zien naar alle kanten, ravijnen, glooiingen, dorpjes - en hier is alleen de donkere stilte, niets te zien dan de steile stammen duizendvoud.

- Ja, dat zal het zijn, verklaarde zij zich, het tegelijk luidop zeggend.

Van Reelen ging voort:

- Stilte verandert dadelijk de stemming. 't Is vreemd,

opmerkelijk! In een kerk heb-je 'tzelfde. Hebt u het kleine kerkje hier al gezien?

- De Roomsche?

- Nee, die is nieuw, vlak, banaal. Ik bedoel de ouwe.

- Niet van binnen, maar van buiten, ja! aan den grooten weg, nie-waar?

- Een pracht van konstruktie, nobel van eenvoud met dat groote dak, dat beschuttend alles overhuift.

Zij dacht vaag: daar komt de architekt weer voor den draad, voelde tegelijk hiervan het onredelijke, zei nu:

- Ik heb dat nog niet zoo opgemerkt. Dat moet u mij eens wijzen. Van architektuur weet ik zoo weinig af; dáárom zou 'k ook graag naar Italië gaan!

- Daarvoor hoeft een mensch niet veel te weten, om te zien wat goed of slecht is opgevat. Dat zijn zaken die je voelt of niet, zooals eigenlijk alles.

Anna Paulowna zweeg bij dezen uitval - en door dit zwijgen merkte hij zijn hardheid, zei om het onaangename ervan weg te nemen:

- Ik ben overtuigd dat u het kerkje mooi zult vinden.

- Waarom bent u daar zóó van overtuigd? vroeg ze nu eenigszins in tegensparteling, toch gevleid ermeê.

Van Reelen aarzelde even, zei toen:

- Omdat u artistiek voelt en ook de dingen in samenhang ziet. Dit bosch beloopen bijvoorbeeld honderden, die er niets in zien, 't gewoon, doodgewoon vinden. Dat is 't verschil!

Hij zweeg even. De weg liep hier nogal steil op. Anna Paulowna begreep, nikte. Zij zwegen nu beiden, een weinig buiten adem door den klim. Aan weerskanten stonden hoog de varens in weelderige waaiervormen en spitsende fijn-getakte kelken; frambosenstruiken schoten op plekken waar wat licht doorkwam in de hoogte. Een weinig verder bloeide een wilde roos vlinderachtig aan de struiken.

Verrast bleef Anna Paulowna staan.

Door een heester-opening drong de zon lichtflitsend door; - ineens hier weer het vrije uitzicht. In de diepte aan haar voeten lag het waas-groene meer van Thun als een langwerpige kolk uit een sprookje. Verschillende dorpjes plekten aan den overkant tegen de groene glooiingen, de huizen popperig-net als van een speelgoeddoos. Uit de stilte en gedektheid van 't bosch

ineens gekomen in dit hel-blinkende zonneleven, ontlokte haar dit zien een kreetje van verrassing. Zij wilde erbij gaan zitten.

- Neen, neen, zei van Reelen, dat is niet de plek, nog een beetje hooger!

De weg zonnig, het pad stronkerig van uitgetreden wortels bleef hier stijgen. Onder de boomen groeiden boschbessen. Langs de dorre pijnboomen schoten wingerdplanten omhoog. Overal over den rotsigen grond kropen strengen rhododendrons, bloeide erica. Hier en daar langs den weg zelfs wat late aardbeien, het roode vruchtje schuchter onder 't klaverachtig blaadje.

Ze liepen hoe langer hoe zachter. Moê, moeielijk ademhalend waren ze eindelijk boven, kwamen in 't koepeltje met honderde namen al ingekerfd.

- Kijk nu naar beneden, zei van Reelen, en zeg dan of ik teveel heb verteld.

Van het koepeltentje op een rots-brok blikte zij bijna steil naar beneden: 't gebergte liep, als loodrecht gespleten, naar het waasgroene meer, met aan den voet de schrale plek huizen: 't dorp Merligen. Bijna het geheele meer in al zijn kronkelingen was hier te overzien, met al de dorpjes als gouden plekjes door den zonnebrand in 't gretige groen gebeten - en aan 't eind de stad Thun met het oude slot, op een heuvel gebouwd, torenspitsend er boven uit. De lange Stockhornketting rees aan den overkant grauwig-zwart, een bergenreeks die onaftezien zich scheen door te zetten. Vlak weer voor haar de spitse Niezen, - en verderop de breede insnijding van Simmendal en Kanderdal, die tot diep-in waren te overkijken. Heel de groepenreeksen van 't Berner-Oberland kwamen ook hier te zien, schenen zelfs nog grooter.

Maar 't wonderlijkst was, dat diep uit den afgrond, op brokken barre rots nog boomen groeiden, een soort wilde pijn, grijs-zilverig, bijna als de rots zelf, de stam kronkelig gegroeid, slangerig omhoog, met alléén een kroon van dorre naalden, die groepsgewijze, als kaarsen in kandelabers, bij elkaar stonden, vreemd-enkel oppiekten; een legendarische boom uit oude ridderverhalen.

En dichterbij, toch nog diep-weg op de rotsen, gevaarlijk om te plukken, toch verleidelijk, lag gespreid het gevloeide-rood van alpenrozen, waaronder dadelijk loodrecht zonk, de wand met hier en daar nog een kandelaber-kroon van zilverig-groene pijpen.

Van rechts rommelde op het eentonige, wild-doffe grollen van een stroom, die diep uit het Justisdal, dat daar verborgen lag, zijn wateren neêrstortte, den afgrond een eenzame bevangenheid, 'n onherbergzaamheid bij kwam zetten, een ware wildernis van rots en water, waartegenover weer dadelijk oplichtte de liefelijkheid van het Thuner-meer, met rondom geslingerd den grooten weg als een streep van wit, beneden hem uit den berg gehakt, aan den anderen kant als een dekoratief lint tusschen de groene wanden.

Zij kon er niet genoeg naar kijken, stond met halfgeopenden mond onverzadigd, drukte van Reelen de hand, riep opgetogen:

- Hier ga ik elken dag naar toe!

- 't Is ook mijn lievelingsplekje, zei hij. Hier achter kun-je nog hooger-op, naar Haberli, heel aardig, maar 't wordt niet mooier. Ze hebben het plaatsje wel uitgezocht!

Een poosje stonden zij nog zwijgend.

Langzaam liepen ze nu het bergpad af terug naar huis. 't Ging gemakkelijk het bosch door, wat haar nu vertrouwder, meer eigen leek, op het kleine paadje met de vele kronkelingen naast elkander, bijna tegen elkander aan als innig-geliefden te zamen - en zij betrapte zich weer op een verlangen naar innigheid, dat hij zijn arm zou slaan om haar midden, niet nemend brutaal, wel zacht-aan, geleidelijk. Maar hij deed het niet, vertelde van andere uitzichtspunten, van Amnisbühl waar de zon opkwam, en van Burgfeldstand waar je kon kijken tot Lauterbrunnen, tot zij ineens waren terug aan 't hek van 't bosch in 't flakker helle licht - en zij lachen moest om wat haar nu zelf voorkwam als vrij onzinnig.

VIII.

Een paar dagen later.

Op gezette middaguren haar rust nemend, lag Anna Paulowna te droome-staren in 't blonde waas, dat van beneden opzweefde, zich tril-rag om de bergen weefde, de grillige vormen verhulde, ze zeer verre deed schijnen, de zware bergen nu niet veel meer dan pittoreske luchtverhevelingen.

Onder 't gemakkelijk rustend liggen, in het schaduwplekje, voelde zij zich behagelijk, wèl tevreden. Toch ver-

veelde haar dit stille kijken; ze wilde liever wat praten, een woordje gekken met van Reelen, die hoofdgebogen, een pas ontvangen tijdschrift in allen ernst zat door te bladeren.

Sinds een paar dagen voelde zij zich opgewekt, zoo opgewekt als in haar beste dagen van heel jong zijn, lachegierend om de minste kleinigheden. Om een woord wat vreemd geïntoneerd, om een grimas die iemand maakte, om verkeerd-geplaatste uitdrukking, kon zij in een lach schieten alsof er twintig klowns bezig waren om haar te vermaken. Heel haar fijne spotzucht van vroeger, waarmeê zij het grappige, de kleine gebreken in ieder zoo dadelijk opmerkte, leek nu omgezet, overgeschud in een boertig uitlachen zonder eind, vaak zonder reden.

Dàt deed de hooge lucht, zeien ze, - en dit moest wel zoo zijn, want zij kon zich het anders niet begrijpen, zij, de vrouw die niet lachte dan even in reserve, alleen met de oogen, als 't erg werd, nu ja dan witjes, om haar tanden. Zij kon zichzelf niet begrijpen, - haar eigen wezen in die uitgelatenheid haar vreemd geworden als een onbekende.

Zij lag nu erover te peinzen en te denken, omdat van Reelen zoo stug deed. Al een paar keer vroeg zij hem iets, kreeg ternauwernood antwoord, vereenzelvigd als hij zat met zijn oogen op 't papier, alsof hij het moest doorboren.

Een vreemde man, dacht zij. Zelf is-ie zoo ongesjeneerd, vierkant, recht-uit, en mij wil hij maar inbinden! Grappig, dat hij mij als zware zieke behandelt, terwijl ik juist vroolijkheid zoek, graag wil plagen. U moet niet zoo lachen, zei hij maar. Dat enerveert, breekt u later op - en hij had gelijk! Maar zij kon in haar nerveus-zijn dat stilliggen, zonder iets te zeggen, niet uithouden, bedacht wat om te beginnen, zei toen:

- Zéker een landgenoot waarmeê ik u gisteren hoorde praten?

Van Reelen keek nu toch even op, antwoordde vluchtig:

- Bedoelt u die lange, zwarte...?

- Ja, die pas gekomen.... aan 't eind van de tafel zit.

Van Reelen nikte, zei ooglachend:

- Jawel, dat is 'n Hollander, nog wel uit den Haag.

- Hij lijkt er nu niets op... een heel andere type dan u!

- 't Loopt nogal bij ons uit elkaar. De Friezen zijn blond

bij wit af, de Zeeuwen zwart - en daartusschen heb je van alle soorten en kleuren.

- Hé, ik dacht dat alle Hollanders blond waren!

- Hoe komt u d'er aan?

- Weet ik niet... zoo'n gedachte.

- Welnee, een recht allegaertje. Spaansch bloed en Indisch bloed en dan nog van Franschen oorsprong: Hugenoten, om dan de velen die uit Duitschland komen niet te vergeten.

- Zoo, zei ze peinzend. Je stelt je de Hollanders altijd voor als uit één stuk.

- En dan wil men ze ook hebben van één bloed, van vreemde smetten vrij, zooals ze bij ons zingen. Maar, dat is nu eenmaal niet zoo. 't Is misschien onze beste kwaliteit.

- Hoe dat? vroeg zij in niet begrijpen.

- Wel, door 't superieure van andere volkeren over te nemen... en dan een vrijheid van bewegen geven, zoodat die bij ons komen van zelf landgenoot worden, versterken wij ons.

- En u is toch zeker een echte? vroeg Anna Paulowna, die als Russische het over-vrijheid-spreken gaarne vermeed.

Van Reelen begon te lachen, zei:

- Voor zoover een mensch zelf erover kan oordeelen, zou ik denken: ja! Onze familie komt uit het schrale gedeelte van Gelderland en daar zijn de minste vreemden. Waar niet veel te halen is blijven ze weg.

- U ziet teminste er uit als een echte Hollander.

- En eerst rangschikte u mij bij de Zwitsers, plaagde van Reelen.

- O ja, maar nu ik 't weet. Breed, vierkant, blond, blauwe oogen. Ik mag uw type liever dan die van den andere.

Van Reelen lachte weer, wist niet of hij dit komplimentje moest opvangen of terugkaatsen, zei alleen:

- Je weet niet wat beter is, kruising of pur sang, als je aanneemt dat het goed is van andere rassen over te nemen. Maar 't is waar, al wat bij ons komt, wordt al heel gauw Hollander! Na één geslacht zijn ze puur!

- En als u eens trouwt met een vrouw van andere nationaliteit, - wat mij altijd lastig lijkt, - zou zij zich dan hebben te schikken?

- Vermoedelijk! liet van Reelen zich ontvallen. Hij zei toen dadelijk erop: Dat wil zeggen, 't hangt af wie de sterkste is.

- Nu ja, sterk-zijn is maar betrekkelijk!

- Zeker, men kan sterk zijn buiten kracht en in zachte gedragenheid èn door intelligentie, maar u praat van schikken; mij dunkt, wij doen niet anders, en wel wat veel; als men de goede kwaliteiten van elkaar overneemt, schikken zich de verschillen van zelf.

Van Reelen voelde zich niet zeker of hij het goed uitdrukte, blijkbaar wilde zij hem polsen - en hij bepeinsde er nog wat bij te voegen.

Maar Anna Paulowna ging niet verder er op in, lachte fijntjes alsof zij begreep, en tot haar eerste vraag terugkomend, vroeg ze, vrouwelijk, nieuwsbegeerig:

- En wat doet die mijnheer?

- Ik weet 'et niet... heb gisteren kennis met hem gemaakt, plichtshalve. Van Schoorle heet-ie. Maar hij toonde zich niet erg toeschietelijk en dan praat je natuurlijk niet verder, laat hem maar aan zichzelf over.

- Hè, zei Anna Paulowna verwonderd, over 't algemeen hangen de Hollanders erg aan mekaar. Verwonderlijk! 'k heb vaak er op gelet, hoe gauw ze bevriend raken, dadelijk eigen worden, bijna sans gêne doen, alsof ze elkaar jaren kennen. In Arosa heb ik er nog al wat ontmoet.

- Over 't algemeen, zeker! Maar er is een klein gedeelte dat bang is in aanraking te komen met eigen landgenooten, indien ze de namen niet kennen als voornaam aangeschreven.

- *Tout comme chez nous*, lachte Anna Paulowna.

- Met dat verschil, dat bij u mogelijk reden daartoe bestaat en bij ons niet. In 't kleine Hollandje ontloopen de menschen elkaar niet zooveel. Daar is geen eeuwen-oude kaste-adel en er zijn, betrekkelijk, maar weinig parvenu's. Natuurlijk, familiën die opkomen en afdalen zijn er ook, maar daarin schuilt het niet. Wel in de nuffigheid, het filisterachtige, zich in krenterigheid voornaam voelen van hier en daar een klein koterietje. Vooral den Haag is sterk daarin! denk ook eens aan, als men tot een voorname familie behoort en men komt op reis in kennis met iemand, die later blijkt de zoon van je slager, de dochter van je

kruidenier te zijn! Gewoon, om van je zelf te vallen, nie waar? Het landje bij ons is zoo verschrikkelijk klein - en 't reizen beperkt zich niet tot de voorname menschen alleen. Iedereen leeft tegenwoordig wel eens een paar dagen in 'n hôtel.

- Nu ja, maar in een klein hotel als dit stapt men toch niet af als men zóó sjiek is. Hier wordt, dunkt mij, wel zoowat alles gelijk....

Anna Paulowna hield ineens op: ze dacht aan haar eerste onaangenaam aanvoelen, hoe zij zichzelf ongelukkig zag, zich toen voornam met niemand kennis te maken - en nu haar eigen gewaarwording tot argument gebruikend, zei ze schertsend:

- En doet u dan eigenlijk anders? U wilt toch ook met bijna niemand te maken hebben.

- Dat is te zeggen, verweerde van Reelen, dat is te zeggen... 't hangt heelemaal af van de personen.... ook van de omstandigheden.... de stemming. Als ik bezig ben met ernstig werk, dingen in mijn hoofd heb, nee dan ben ik niet te spreken voor alle dolligheden.

- Als een echte artiest, spotte Anna Paulowna erg gereedelijk.

- Laat dat, beet hij terug. U weet beter.... in 't gewone leven tracht ik heel gewoon te wezen.

- Soms kunt u heel beminnelijk doen, maar ook vaak kijkt u als een isegrim.

- Zoo, zei van Reelen, die 't wel zoowat begreep.

- Ja, bij voorbeeld dien avond na Bern, toen dee-je vermakelijk, amuzeerde de heele tafel.

- En nu dan?

- Bent u zoo stijf, zoo ernstig.

- Hum, zei hij toestemmend, in vage herinnering van dien avond na zijn pretreisje. Toen strekte hij heel ernstig zijn beenen, wilde er wat tegen-in brengen.

Maar Anna Paulowna begon nu opeens onbedaarlijk te lachen. Zij zag in de wijze van zijn hoofdfronsen en zijn beenstrekken de kleine kant van hem, het grappige vadertje spelen, zoodat zij het uitproestte.

Van Reelen moest wel meelachen, ofschoon hij niet wilde, en zij lachte zenuwschokkend uit tot ze niet meer kon.

Hij nam nu weer zijn boek en daarop bedaarde zij dadelijk. Hoofdschuddend vermaande hij toch nog:

- U moet niet zoo schateren.

- Ik weet het!

- Waarom doet u 't dan?

Zij haalde de schouders op, zei al weer lach-trekkend:

- Dat weet ik niet....

Hij wilde opstaan, haar toeduwen: U bent een kind! Maar hij deed het niet, tot verandering gebracht door haar glanzende oogen, 't mat-mooi gezicht, het zwarte haar neergolvend om 't gevuld ovaal: een volrijpe vrouw die zich aanstelde als een kind, en waarop hij toch niet kwaad kon worden.

Zij zag zijn beweging, vroeg fleemend:

- Toe, doe even de plaid om m'n voeten?

Hij deed het, wel wat onhandig, schuddend zijn vierkant blond stoppelhoofd, dat door 't bukken nog rooder werd.

- Dank je wel, lachte ze al weer.

- Heusch, u moet u niet zoo laten gaan.... 't is verkeerd.... later krijgt u last er van.

- En u houdt zelf van vroolijkheid....

- Jawel, maar 't is niet goed.

- Vroeger hield ik alleen van fijne, gedistingeerde menschen die alleen met de oogen lachen, nu zie ik ze 't liefst waarvan de mond opengaat tot aan de ooren, die zich geheel geven.

Van Reelen dacht: dat is een steek onder water.

Maar zij bleef hem lachend aankijken, voegde nog erbij:

- Ik hoû van 't gezonde!

En nu zonder overgang hem glanzend aankijkend, zei ze hoofdknikkend:

- Die witte pet staat u goed.... heel wat beter dan de stroohoed.... met die hoed bent u net een Zwitser!

- Eigenlijk een kompliment, ik mag de Zwitsers.... een braaf volk!

- Jawel, maar geen heeren.

- Wat komt dat er op aan!

In zichzelf moest hij lachen om haar inkonsekwentie, om haar samenkoppeling van zijn pet met gedistingeerde menschen, wat hem toch even vleide. Haar bewonderend, glanzend aankijken voelde hij als een bedwelming over zich komen. Op haar rose lippen, op haar oogenbruin, vonkend alsof 't goud eraf spatte, wilde hij wel een vluchtige kus

drukken. Maar hij zag zichzelf te vierkant, te onhandig om het vlug te doen, ook bang, dat zij door 'n beweging hem vóór zou wezen. Vreemd, verlegen bleef hij staan, streelde terug met de blauwing van zijn lachende oogen en zij lachten nu beiden.

Een hard Engelsch stemmengeschater deed van Reelen naar den anderen kant kijken.

- Uw nieuwe Hollander, zei Anna Paulowna.

- En mevrouw Robinson, de Amerikaansche, vulde van Reelen aan. Wacht, nu zullen we wat beleven.

Van Schoorle, lang, zwart, lenig, het hoofd al wat kaal, de beenen in korten broek, het niet onknap gezicht tot lievigheid verwrongen, kwam aangeloopen, bracht met veel pour-parlers Mrs Robinson een boek, zijn kaken bijna stijf van gemaaktheid en mondvertrekkinkjes.

- En dan zegt u nog, dat hij niet *gentil* is, fluisterlachte Anna Paulowna.

- Ridikuul, om je dood te lachen!

- Welnee, dat vind ik niet... alleen wat erg voorkomend.

- Juist, tegenover vreemdelingen. Hebt u gezien hoe hij gisteravond dat kleine meisje aanhaalde om bij haar vader, den professor, in 't gevlei te komen?

- Nee.... ja toch....

- Nu, dan moet u maar eens opletten. Ik ken dat soort. Dezelfde mijnheer die bang is met een landgenoot in aanraking te komen, kruipt en dringt zich in bij vreemden.

- St.... zei ze.

- O, hij mag het hooren!!

Van Reelen zweeg nu toch - en zij keken beiden zonder al te groote opzettelijkheid het tooneeltje af, dat in een theater vertoond groot succes zou hebben. De vulgaire Amerikaansche zwom in de straling van haar watergrijze oogen en van haar valsche steenen, die aan de zwaar-beringde vingers schel glansden - en hij trok almaar lieve bekjes.

- Grappig om te zien die gemanierdheid, fluisterde Anna Paulowna.

- Zij lijken net apen, die elkaar wat nadoen.

Het leek hem zoo grappig, zoo menschlijk nagemaakt-aapig, die twee menschen welke zichzelf als voornaam hielden, elkaar lieve woordjes in 't gezicht kwispedoorden om elkaar daarmeê nog voornamer te maken, dat zij moeite hadden

zich in te houden, nog hartelijk nalachten nadat die twee met veel strijkaasjes waren weggegaan.

- Ach hemel, vergoelijkte Anna Paulowna, iedereen zoekt wat hem lijkt en doet mal erbij.

- Heel best, maar 't wordt al heel mal, als men 't doet alleen omdat het een vreemde geldt, zichzelf opwindend tot sjiek.

- Vind u haar dan niet aardig.... niet elegant?

- Dàt laat ik erbuiten. Hij zoekt haar gezelschap omdat zij geen landgenoot is - en wie weet, naar haar gezicht te oordeelen, is zij een gewezen bar-meid of een kitte-madam!

Hè-hè, waarschuwde Anna Paulowna, bang dat hij nog meer van die brutaal-typeerende uitdrukkingen zou gebruiken.

Na een kort poosje zat van Reelen, uitgelachen, al weer te turen in zijn tijdschrift. Zij hield zich in met moeite, want allerlei gekke dingen kwamen haar door het hoofd zeilen. Zij vond het grappig, bijna idioot-grappig, dat hij daar nu zoo gemaakt-ernstig in dat tijdschrift zat te neuzen, terwijl zij er wel wat op wilde geven, dat hij geen letter las. Zonder het zelf te willen zag zij in een man altijd het bespottelijke plekje - en dat hij in 't begin heelemaal niet belachelijk deed, zich niet aanstelde, integendeel flink, vierkant was, pakte haar toen dadelijk. En nu had zij dan toch weer voor haar zijn zwakken kant, zijn onhandigheid.

Maar tegelijk dacht zij aan haar eigen meisjesachtig verlangen, toen zij gisteren met hem naar Hohwacht door 't stille bosch liep en in verwachting aanvoelde, dat hij zijn arm door de hare zou steken, een aanvoeling die nu heelemaal niet met haar vrouw-opvattingen strookte, toch eigenlijk bespottelijk was. Als zij 't graag had, als zij van hem hield of begon te houden, dan hoefde zij toch niet te wachten tot hij 't zou doen. Maar zoover stond het nog volstrekt niet. Ze waren goede bekenden, die elkaar vonden voor korten tijd, beleefd en lief tegenover elkaar waren, om dan ieder zijn eigen weg te gaan, elkaar wellicht nooit weer te zien. Van waar dan dit verlangen, die sentimenteele aandrang om nog vertrouwelijker te worden? Zij had op reis, in kuuroorden, al zooveel jongelui ontmoet, die zij knap vond, die lief deden, hartegevend, en waarvan zij toch later niets

meer hoorde, dan hoogstens een vluchtige groet, gezonden op een *Ansichtskarte*, wat men net zoo goed kon beschouwen als ijdeltuiterij, een zucht om te laten zien dat men veel reisde, dan als werkelijk bewijs van bijgebleven gedachten. Och, in 't leven scheen alles te vervluchtigen, te verijlen! Zijzelf verlangde er toch niet naar om met al die kennissen te blijven briefwisselen, wat gewoon ook niet zou zijn bij te houden. En toch.... en toch.... het leven werd op die manier als een neveldamp zoo koud, verging even ijl en vluchtig. Wat bleef er over als alles naast je heenging? 't Was waar. Ze had nog haar moeder, maar die leefde klein, eng, zorgzaam, enkel maar bang dat haar kinderen alleen zouden overblijven, mogelijk gebrek lijden; ze had nog haar broer, maar die zat heel ver weg, een jongen van groote ideeën, maar te eerlijk, te rechtvaardig en daardoor te fijngevoelig om ooit vooruit te komen, een jongen die ze elk oogenblik kon voor zich zien met een gezicht om te worden geholpen; ze had nog de zuster te Bern, een goede, brave meid, die 't ook met haar van harte meende, maar geleerd, geheel ingenomen door haar studiën, haar opvattingen, haar lessen, de moderne vrouw, vrijgevochten van alle *Weibliche* zwakheden, tevreden, over-tevreden met zichzelf, maar daardoor hard, positief, het zelf-bewust-sterke, wat zij in geen mensch kon uitstaan, denkelijk omdat zij-zelf zwak en wat grillig, behoefte voelde aan harte-uitstorting, verteedering, vertroeteling, veel meer dan aan wijzen raad, waarmee haar zuster telkens kwam aandragen, ook al omdat dié het ontvankelijk-weeke al lang afschudde, met opzet van zich hield. O, als zij nu toch eens iemand zou vinden waarmeê zij zich geheel kon vereenzelvigen, één-worden, werken, tobben als 't moest, gelukkig, tevreden zijn als 't kon, maar in elk geval, iemand, hetzij dan man of vrouw, waarmeê je gaat te zamen in ééne vaste richting. Wat is toch eigenlijk een vrouw alleen, peinsde zij weer. Een notedop, die maar zwalkt zonder stuur, zonder doel op een groote zee, in de hoop hier of daar een stuurman op te visschen die eenmaal binnen, je niet ontziet, je laat drijven waarheen hij wil, zoodat je zwemt in je eigen onmachtstranen, bang dat hij gemakkelijk zal overspringen naar 'n ander, je weer aan eigen lot overlaten, òf roekeloos-onverschillig doorzeilt tot de

spaanders eraf vliegen èn je beider leven onmeedoogend tegen de klippen stoot, een van beiden dan overboord of beiden reddeloos verloren, in schipbreuk stukgeslagen, als een kadaver ergens neergesmeten. Zoo ging het toch hier, zoo ging het bijna overal; was het dan te verwonderen, dat de vrouwen van tegenwoordig zich niet zoo gewillig overgaven en zooals haar zuster de docente en zooveel anderen deden, zichzelf een hulkje bouwden, een roer, een doel om te leven schiepen, waarbij zijzelven meesteresse bleven?

Natuurlijk waren er ook andere kansen: vrouwen hoogstgelukkig, die alles gereed vonden, alleen maar behoefden in te stappen én ook soms van die geringe moeite nog vrijbleven, op beide armen werden ingedragen, zacht neergevleid en tot aan 't eind verzorgd, bijna aangebeden. Maar, zij voor zich, had een voorgevoel tot dezen nooit te zullen behooren. Het loonde de moeite om na te gaan hoe deze uitverkorenen niet schoon, noch intelligent en evenmin rijk of artistiek behoefden te wezen, hoe alleen een zekere glimp van liefheid, van beminnelijk-zijn zonder meer, vaak voldoende scheen, terwijl het bezitten van iets anders, wat niet in twee woorden valt te zeggen, maar wat iedere vrouw wel aanwezig voelt, zonder het nochtans tot haar geluk te kunnen gebruiken: de aantrekkelijkheid der vrouwelijke bekoring, de prikkeling om daarmeê de man te dwingen goed voor haar te blijven, bovenal vereischte bleek, wat zij niet zou kunnen, te trotsch, te fier, te zelfbewust om zich hiertoe te leenen. Dat ging goed voor vrouwen uit vroegere tijden, voor slavinnen uit Oostersche landen, waar een vrouw niets hoeft te weten, het leven kon aannemen zoo 't valt, het afleven naar 't gaat, in liefde, in bevrediging, omdat zij niets weet, niets anders verlangt, zich geeft of zich laat nemen, al naar de omstandigheden, zooals de natuur het wil, haar vanzelf er toe dringt.

Maar, voor onze vrouw, in verstandsgevoel te fijn besnaard, volgens gedachtengang teveel de gelijke van den man om zich onvoorwaardelijk te kunnen geven, wordt dit vrijwel onmogelijk. En als ze het ondanks alles toch doen, wat honderden, duizenden elken dag overkomt, dan voelen ze het later dubbel-vernederend, mokken en wrokken, wreken zich door speldenreeksen van kleinigheden, waarmeê ze den overheerscher kunnen judassen, maar zichzelf niet minder wonden.

En toch... een man, waaraan men zich kon hechten, voelde zij noodig. Zij zou ze geen ongelijk geven, die er buiten konden, maar zij kon ze evenmin benijden. Dat werd een versterving, een dooding van alle lusten, begeerten die zij ondanks alle bezwaren in haar voelde, welke zij moeielijk zou kunnen doen zwijgen. Lag dit aan haar, voelde ze te veel haar lichaam, dat haar begeerten nog altijd gingen dien kant uit, volgens haar zuster verouderd, ook al verzette haar verstandelijk begrip zich daar nog zoo tegen? Mogelijk! Maar zij zou toch, ook als zij beslist wilde, 't leven niet aankunnen zoo geheel-alleen, van kind-af zwak en teer van wezen, gekoesterd en vertroeteld om de ziekte te weren, die haar vader vroeg deed sterven - en die haar, ondanks alle voorzorgen, toch aangreep, gelukkig in lichte mate, zoodat zij kon genezen. Haar eigen zwakheid drong haar dus ertoe een sterkere te zoeken. Maar ook, als zij dat niet noodig had, zou zij niet den weg kunnen volgen door haar zuster ingeslagen, omdat zoo'n leven van vrouw-alleen haar droog en dor leek, alleen nog uit te houden zoolang men naar hooger, hooger streeft, maar dadelijk kaal en koud, windscherp als men eenmaal had bereikt, op 't hoogste aangeland, waarvoor toch ieder mensch wel stond. Wat had ze die klacht vaak vernomen, zelfs van mannen, van haar oom, den filosoof, die zichzelf bedotte met zijn wijsgeerige stelsels, zich in zijn eenzaamheid ironisch troostte; van haar anderen oom, die, als militair ongetrouwd gebleven, nu op zijn stramme beenen, als een skelet van in-elkaar-gezette stokken voortwankelde, maar wat blij was als hij in de gezelligheid, aan 't warme vuurtje van haar moeder, een uurtje zich kon voelen bijkomen, toch altijd kribbig, omdat er iets in zijn leven had ontbroken, het innig samenzijn, dat zich tot in zijn beste oogenblikken wreekte. 't Is waar, die ouwe leeraar naast haar scheen tevreden. Elken morgen, zoolang er geen sneeuw lag, trok hij erop uit, botanizeerde, zocht planten, bloemen, schikte ze tot soorten, kweekte ze op, en in den langen winter zat hij dan maar in zijn boeken te suffen, zijn eigen ervaringen, zijn gedane vondsten te vergelijken, zijn kamerplantjes, die hij trouw verzorgde, met de aangegeven modellen te vergelijken, kalm-gelukkig, menschelijk-bevredigd, dat hij telkens wat nieuws wist te

vinden in die groote natuur om hem, aflevend regelmatig zijn laatste dagen, bij de menschen waar hij inwoonde, al twintig jaren, en waarmeê hij 't zoo bijzonder trof. Dat was in elk geval een der ongetrouwden die bevredigd aan zijn einde kwam, naar 't scheen. Maar daarvoor moest men dan ook iets hebben, waarmeê men zich kon opsluiten, waar heel je ziel en je verlangen zich mêe zocht te vereenzelvigen. De mensch, die niet zijn ongeluk, zijn onbevredigd zijn vermag te voelen, een soort maniak dus! En ook daarop moest je ingaan. Gewoon ontzettend om te bedenken, dat je enkel leefde om wat planten te verzamelen, of prenten bij elkaar te brengen, òf als je daar geen lust, geen verstand toe hebt, oude munten postzegels, groetkaarten.... O, o, een heel aardige tijdpasseering, levensvulling als het nu eenmaal niet anders meer kan, maar verschrikkelijk om als mensch van vleesch, van bloed, van verlangen en begeerten, je hiermeê in de toekomst tevreden te stellen!

Natuurlijk! voor een vrouw waren er weer andere dingen als: liefdadigheid, hempjes-maken voor arme kinderen, boeken lezen, je buren afloeren, kwaadspreken. Maar dat reikte heelemaal niet toe, kwam niet in vergelijking met de bijna tot passie-geworden botanizeer-woede van een man als die oude professor. 't Was gewoon om te rillen, als zij, eenmaal oud geworden, zich alleen zag, alléén, zonder zelfs geliefde herinneringen! Neen, neen, haar zuster mocht zeggen wat zij wilde, doen wat zij verkoos, zij voor zich zou liefst niet alleen blijven, om later als een stronk, die in harden bodem geen wortelen kan schieten, te verschrompelen, te vermolmen, en dan aan 't eind te waaien, zonder dat het ook maar iemand deert, óf iemand ernaar omkijkt. En toch... en toch: je kon je niet zoo weg geven, je diende goed uit je oogen te zien, alléén dan ertoe over te gaan als je volkomen met den andere samenstemt! maar waar die te vinden?... Waar... waar? en wanneer? Zij was al zes-en-twintig!

In een kringdraai van 't zelfde denken, vreemde nawerking, opgegolfd uit haar ernstig innerlijk, waarmeê ze het leven volkomen vrouwelijk aanhing, in dezen terugslag van kinderlijke uitgelatenheid van zooeven, waar van Reelen haar voor berispte, lag zij voort te peinzen, de oogen in blinde staring naar de blondbeschenen bergen. Toen kwam van

Reelen haar ineens voor de gedachten schieten als de oorzaak zelf. Zij keek op, zag hem daar nog altijd zitten hoofdgebogen, zoodat zij op z'n blonde steile haren blikte, die sterk stonden als de stoppels van een pas-gemaaid grasveld, zijn voorhoofd rimpel-gefronst van ingespannen lezen. De oogen, nu niet te zien, zouden zeker donker wezen! Zij wist hoe vaak, hoe snel die oogen veranderden: van lichtblauw, met een witten glans als hij lachte, tot donker blauw als hij ernstig redeneerde of in zichzelf gekeerd rondliep, waarbij de pupillen bijna zwart leken - en dan weer het vage, het onbestemde, droomerige blauw, als hij peinsde, in 't wijde wegkeek met dwale-oogen.

Nu moest hij zeker weer zwart uitzien! Maar zij hield niet van dat donker kijken, zag hem 't liefst als hij zonnig lachte. Tien jaar ouder dan anders leek hij nu met die ingegrifte trekken! En opeens drong in haar de lust, te zien of zijn oogen werkelijk donker stonden, de lust ook om van haar eigen zware gedachten af te zijn, met hem te babbelen. Luid en scherp, een luidheid van stem, die ze zelf als schril terugvoelde, vroeg ze hem plotseling:

- Is het zoo verbazend interessant wat u leest?

Van Reelen vertrok zijn gezicht ontkennend, las toch door.

Net wilde zij opnieuw wat vragen toen hij, de oogen knipperend van lees-vermoeienis en 't plotse blikken in schel licht, naar haar opkeek.

- Neen, zóó heel bijzonder is 't niet, antwoordde hij wat traag, zijn gedachten bij elkaar halend. Een opstel over de waarde der voedingsmiddelen in verband met klimaat.

Zij zag zijn oogen peinze-blauw, de dwale-oogen van den eersten keer, en tevreden, vooral omdat zij ze donker verwachtte, galmde ze, uitnoodigend verder vragend:

- Zoo-o... voeding en klimaat?...

Van Reelen schikte zich tot praten nu, verklaarde:

- De schrijver beweert, dat iedere streek de produkten voortbrengt geschikt voor onderhoud en 't gezondblijven der menschen die erop wonen. Daarom is hij tegen het internationalizeeren van levensmiddelen, waarbij bewoners van wijnbergen bier leeren drinken, zeevisch naar bergstreken wordt verzonden. Elk klimaat vraagt zijn eigen voeding.

- Nu hier, al zitten we in de bergen, krijgen we niet veel zeevisch, vroolijkte Anna Paulowna terug.

- Hier niet, in duurdere hotels wel. Daar eten ze 't elken dag. Dat weet u ook wel. De wereldhandel maakt sommige artikelen wat goedkooper, zooals graan, maar er zijn honderde andere dingen die de handel wegsleept. Een visscher heeft behoefte aan visch en niet zoozeer aan melk. Een boer geeft als voeding niets om die visch. Sardientjes, zegt hij, moet je op zee eten. Op 't land smaken gebakken spieringen lekkerder. Een gewone appel acht hij in noorderstreken beter, voedzamer, smakelijker dan een sinaasappel, tenzij het bij ons erg warm is, dus tijdelijk een tropisch karakter heeft.

- Jawel, zei Anna Paulowna, dat laat zich begrijpen, maar zit u daarin nu zoo ijverig te lezen?

Van Reelen deed alsof hij niet hoorde, ging voort:

- Zijn konklusie komt hierop neer, dat, door den wereldhandel wordt weggevoerd van zeestreken de visch, van ooftlanden de vruchten, van bergstreken de druiven, zoodat de inwoners zelf, welke het meest behoefte eraan hebben, ze niet krijgen, terwijl men ze aan anderen te eten geeft waarvoor dat voedsel niet gunstig is, alleen met het gevolg, dat de werkende menschen ontroofd worden van hun natuurlijk eten, er slecht voor in de plaats krijgen tegen dure prijzen... enfin u moet het zelf maar eens lezen, er zijn rake gedeelten in, al overdrijft hij mogelijk.

- Zoo-o, zei Anna Paulowna, vaag er over nadenkend.

- Voor mij is 't in zoover van belang, omdat ik mij bezig houd met 'n ontwerp van arbeiderswoningen.

- Arbeiderswoningen? vroeg zij nu belangstellend, toch vreemd er van opkijkend. Vertel eens...., hoe wil u die maken?

- Och ja, onverschilligde hij, hoe weet ik zelf nog niet. Het gewone type is welbekend, het alleenstaand huisje met een klein tuintje, of een rij huisjes met een gezamenlijke binnenplaats als een hofje, of een rij huizen onder een dak, voor- en achter-vertrek en keuken. Maar wat ik zoek is een doelmatige woning in een groote stad, van vijf, zes verdiepingen, iedere woning afzonderlijk en elke kamer licht en lucht te geven.

- Ja, ik begrijp, de grootestadskazernen.

- Zoo iets. Bij ons is 't anders vrij-aardig opgelost. Ieder bewoont zoowat een heele étage, de meesten althans, voorkamer,

achterkamer, keuken - en in 't midden één of twee alkoven.... Maar die alkoven, dat is juist het verkeerde, daar kan geen frissche lucht inkomen, èn die zou ik anders willen hebben. Ik heb bedacht de huizen met de achtergevels tegen elkaar te zetten, voor ieder gezin, twee kamers naast elkaar, de ééne, slaapkamer met serre of galerij aan de straat, de andere, woonkamer met aan den binnenkant een open plaats voor 't vuile werk. Maar ik zit met de keuken, en met meerdere slaapplaats voor grooter gezin.

- Ja, dat lijkt me nog al moeielijk, beaamde Anna Paulowna erover nadenkend, zonder toch het moeielijke ervan geheel te vatten.

- Zooals nu wordt gebouwd deugt 't geen zier! De lucht bij ons is veel te vochtig om met open venster te kunnen slapen. Die moet dus eerst cirkuleeren - en om dàt te krijgen wil ik aan elke woning een serre maken voor overdag, heel prettig om te zitten, en aan de huiskamer moet dadelijk aansluiten een open galerij, een platform, een soort binnenplaats op bovenwoningen, waar men schoenen, kleeren kan afborstelen, ruw werk afdoen, alle stofboel naar buiten jagen, wat nu toch in de huizen blijft hangen, en men met veel waterplensen wil verdrijven. Maar 't is de ruimte, die ontbreekt, om alles op een klein bestek in elkaar te zetten.

- Jammer, dat ik u niet kan helpen, maar ik heb heelemaal geen verstand, geen begrip ervan.

- 't Zijn die beroerde spekulanten die den grond rondom de steden te duur maken.

Anna Paulowna nikte; - zij had daarvan wel meer gelezen, zei toen twijfelend:

- Daar zal voorloopig niet veel aan zijn te veranderen!

- Misschien, misschien niet. Als de gemeentebesturen maar eerst van de noodzakelijkheid zijn doordrongen; als de gegoeden maar weten wat een bron van besmetting de woningen der armen zijn, gevaarlijk voor hun eigen lieve gezondheid.

- Maar ze verdienen zelf geld eraan. Bij ons tenminste!

- Och, lieve hemel, er valt op honderd andere wijzen geld te verdienen.

- Als u geld hadt, zou u ze toch kunnen bouwen.

- Daar denk ik niet aan.... je moet overtuigen en nog eens overtuigen, en als ze beginnen te begrijpen dan heb je

te bewijzen. De fout van de meeste die willen hervormen is, dat ze te vroeg of te laat komen, niet op 't juiste oogenblik weten aan te vatten.

Weer zei zij:

- 't Spijt mij dat ik niet kan meehelpen.

Van Reelen glimlachte, antwoordde luchtig:

- 't Laat zich begrijpen.... en toch, wij mannen vergeten bij 't bouwen altijd dingen, kleine geriefelijkheden, bergplaatsen, omdat wij de rompslomp van een huishouding niet grondig kennen. Als ik zoover ben, kunt u mij zeker helpen met overleggen.

Anna Paulowna lachte weer, riep:

- Nu, dat is nog al gemakkelijk.... maar het andere?
- Zal ik ook wel vinden, al gaat het niet dadelijk!

Van Reelen stond ijlings op, vroeg:

- U blijft zeker liggen?
- Ja, hoe dat?
- Dan ga ik een poosje de bergen op.
- In deze warmte?
- Hindert me niet. Ik kan ertegen.... een eenvoudige boerenwoning, een berghut geeft me soms een idee, brengt me op een gedachte. Wij geschoolde stadsmenschen theoretizeeren te veel, werken maar met potlood op papier, volgen elkander na, en zoo'n boeren-timmerman duwt de dingen soms wat handig in elkander. Zoo'n bergchalet is een wonder van praktische inelkaarzetting en kost niet veel: een heerachtige woning, stallen voor paard en koeien, hooischuur, kippenhok, kelder voor 't botermaken, bergplaatsen alles te zamen.

Van Reelen had zijn witte pet al op zijn stevige, stoppelige blonde haren gedrukt, zei terwijl hij zich omkeerde:

- Tot straks!... Het tochtje zal mij denkelijk opluchten!

In schonkige passen, voete-vast, liep hij den weg op, naar boven, nog even zich omkeerend, met de hand wuivend.

- Die vind zijn weg wel, zei Anna Paulowna zachtjes. Een man om respekt, om eerbied voor te hebben,... maar niet om het leven aangenaam te maken, om lief te krijgen, tenminste niet zooals ik het zou willen.

Waarom eigenlijk niet? Wáárom niet? Ja, dat weet ik zelf niet. Ik mag hem graag, ik zie hem graag, ik hoor

hem graag, en toch.... er blijft afstand. Hij is zoo heel anders dan ik.

Snel schokte weer door haar heen de eerste aanvoeling, toen zij beiden gingen door 't bosch naar Hohwacht. 't Zal komen, zei zij, omdat hij altijd teveel bezig is met zichzelf, met zijn werk. Die van Schoorle, waarop hij schimpt, is toch eigenlijk veel beminnelijker, en die Czeche, die zou je willen troosten, maar hem,.... hij heeft niemand noodig, verandert telkens als een blad aan een boom. En toch, ik wil niet een gewonen man, een praatjesmaker zonder innerlijk. Dan blijf ik liever alleen. Zijn ideeën zijn mooi - en hij heeft ook iets waarmeê hij je pakt. Vooral zijn oogen. O, als die lichten! Maar je verwacht van hem geen zachte streeling, geen minnewoord.... Vreemd, hij heeft tóch alles van een Lebemann!

Zij droomde, overpeinsde voort.

Tegen de hoogten zag zij hem opklimmen, zijn breede figuur al kleiner, kleiner worden, langzaam geheel verdwijnen, - en zij kreeg een vaag verlangen dat hij nu eens lang zou wegblijven, terwijl zij in dat zien verdwijnen tegelijk een lichte leegte voelde. Maar zij wist, dat hij vanavond aan tafel terug zou wezen!

G. VAN HULZEN.

(*Wordt vervolgd.*)

‘Jörn Uhl.’

Jörn Uhl, Roman van Gustav Frenssen, Berlin. G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1902.

‘Lieve Christenen, het predikambt is, afgezien van andere moeilijkheden, daarom zoo zwaar, omdat men Zondag aan Zondag - als men oud wordt wel dertig jaar lang - moet spreken over dingen, die zoowel aan de grens van menschelijk weten als aan die van menschelijk kunnen liggen. We hebben den menschen te zeggen: “Heb God lief en vertrouw op hem!” en we hebben hun te zeggen: “Wandel voor Gods oogen en wees vroom!” Het eene is al even moeilijk als het andere. En dan komt een prediker, die zulk een ambt bekleedt, er zoo gemakkelijk toe, dat hij op hoogdravende manier, als een die alles weet, zijn kennis van God en menschen lucht. Gemakkelijk komt hij er toe, dat hij, zich verbazend over de goddelijke wijsheid, die hij geheel en al doorziet, en ook een weinig over zijn eigen wijsheid, met den grooten Paulus uitroept: “O diepte des rijkdoms, beide der wijsheid en der kennisse Gods!”

Voor dit gevaar kan hij zich alleen hoeden, door telkens van nieuws, als het allervoornaamste dat hij te doen heeft, zich voor te nemen, heel bescheiden en heel deemoedig te zijn.’

Zoo lees ik in een der preeken van Gustav Frenssen, den schrijver van *Jörn Uhl*.

Hij is, zooals men weet, predikant; was het althans tot voor korten tijd. Men berichtte, dat hij het predikambt had

nedergelegd, om zich onverdeeld aan zijn letterkundige studiën te wijden. Misschien ook, al vind ik dit nergens uitgesproken, omdat het predikambt hem drukte in een kerkelijke omgeving die, naar de kranten meldden, reeds een der kerkelijke besturen er toe bracht, voor den schrijver van *Jörn Uhl* bijzondere zielzorg, alias ‘kerkelijk opzicht’, wenschelijk te achten; een eerste waarschuwing dus. Begrijpelijk voor wie iets weet van de kerkelijke toestanden in Duitschland en eens gebladerd heeft in de drie deelen met ‘Dorfpredigten’, die de pastor van Hemme, in Nordditmarschen (Holstein), in het licht zond, en die in verschillende uitgaven, in duizenden exemplaren van de hand gingen.

Toch zijn deze preeken vreemd aan al wat naar theologische polemiek zweemt. Ze gelijken heel weinig op wat ten onzent ‘moderne theologie’ heet. Ze zijn er in geen enkel opzicht op uit, theologische wetenschap, hoe populair ook aangekleed, aan den man te brengen. Waar ze van eenig dogmatisch-kerkelijk Christendom reppen, toonen zij, ja, daarvan een beslisten afkeer, en nemen ze er een enkele maal een loopje mee; maar zij bestrijden het niet op wijsgeerige, of in ander opzicht wetenschappelijke gronden. Ze plaatsen er tegenover wat Lessing in tegenstelling met het overgeleverd Christendom den ‘godsdienst van Jezus’ noemde, en daar kan het Duitsche ‘Christendom’, en menig ander, niet tegen. Of juister eigenlijk, ze plaatsen er tegenover den ‘Heiland’, Jezus Christus zelven. Op eenvoudigen toon, maar warm, ernstig, humoristisch menigmaal, doch vooral plastisch. 't Is alsof de Heiland daar in Ditmarschen woont en deelt in de moeiten en zorgen der boeren-dorpsbewoners. Hij gaat met hen langs de dorpsstraat en treedt met hen hun huizen binnen en ziet hen aan en staat hun te woord. Hij slaat hun om de ooren als ze slaperig zijn en bij de pakken nederzitten; hij haalt ze uit de kroeg als ze zich dreigen te bedrinken; hij lacht om hun eigenwaan, en striemt hun hoogmoed en het onderling wantrouwen, dat hen van elkander vervreemdt; hun gelddorst en hun hardheid. Maar hij is ook vol van mededoogen met hun zwakheden, of glimlacht goedmoedig om hun bijgeloof, en spreekt hun moed in bij hun wederwaardigheden: als 't met den oogst niet wil of als de nadering van Allerheiligen, den betaaldag, hun zorg baart.

Hij heeft God ‘in het hart gezien’ en brengt hun de ‘blijde boodschap’ van wat hij daar gezien heeft. Hij gelooft dat ze beter zijn dan ze zelven wel meenen of weten, en ze moeten vertrouwen hebben, goed vertrouwen hebben en ootmoedig zijn. Gelijk toen de Heiland onder tollenaars en zondaars nederzat, en de hooghartige Pharizeërs kwamen voorbij en schimpten op hen en op hem die hun ‘vriend’ was, en zij bekommerden er zich niet om, maar riepen: ‘Erzähl' weiter, Herr Jesus!’ - zoo moesten ook zij er naar trachten het verder te brengen, altijd verder, duizend mijlen verder in alle goede dingen. ‘Zoo lang gij leeft, hongert en dorst naar de gerechtigheid. Gij moet immer zeggen, zoolang gij leeft: Erzähl' weiter, Herr Jesus!’

Ik heb niet over deze *Dorfpredigten* te schrijven. Ik teeken alleen nog aan, dat ze bijzonder eigenaardig zijn en in letterkundig opzicht, wat vorm en stijl en inkleeding betreft, den man van fijnen smaak, van aantrekkelijken humor, van groot talent doen kennen. Maar nu het eenmaal een feit is dat de schrijver van *Jörn Uhl* predikant is en, naar veler meening, ook een feit, dat wanneer iemand van dien stand als auteur optreedt, zijn arbeid daarvan altijd iets zal vertoonen, iets waaraan men zien kan dat het niet van een koopman of een rechtsgeleerde, of van een ‘letterkundige’ is, dacht het mij van eenig belang dat de lezer wete, met wat soort van dominee hij hier te doen heeft.

Nu dan, zoolang deze Gustav Frenssen op den kansel zijner dorpsgemeente stond, een tiental jaren lang, heeft hij zich nooit in staat geacht ‘goddelijke wijsheid’ uiteen te zetten of te verklaren; allerminst heeft hij daarbij aan eigen wijsheid zich te goed gedaan. Bij zijn prediking stond op den voorgrond de teekening van den ‘moedigen en stouten’, den ‘dapperen en zonnigen Held’, Jezus Christus: *zijn* ‘Held’; voor hem de verpersoonlijking van wat hij van waarde acht in het menschelijk leven; zonder dat hij zich daarbij angstvallig de vraag stelt, in hoeverre hij uit wetenschappelijke gegevens het recht kan putten om zijn Held een plaats te geven in het Palestina van 19 eeuwen geleden. Zijn ‘Held’, wiens beeld hij zich uit evangelische overleveringen en overigens naar zijn eigen menschen-ideaal heeft gevormd. En van

dien Held jammert het hem, dat men hem tot een God heeft kunnen maken ‘met een zwaard en ketenen, die den menschen angst en vrees inboezemen’, en dat zij zijn ‘Christendom hebben verhinderd omhoog te stijgen als een leeuwerik op een zomerschen dag, en als een looden last den menschen hebben aan de voeten gebonden.’ Waar zijn ‘Held’ verschijnt en men zich toevertrouwt aan zijne leiding, verbreekt hij den ban, die wat in 's menschen gemoed goed en rein is, besloten houdt, en wat daarin zich uitstrekt naar licht en leven, omringt met duisternis en dood. Doch hij dringt zich niet op. Hij is vooral niet zwaar-op-de-hand. Stout en dapper moge hij wezen, Deemoed is zijn naam, en zijn kracht is Vertrouwen. In overeenstemming met het goddelijke werken: ‘Want als God nederrukt wat oud en verdorven is, dan hoort men het: de donders jagen langs den hemel als deensche paarden en de stormen door de lucht als vogels met den zwaren, suizenden wiekslag. Maar als God bouwt dan geschiedt dit onhoorbaar. Vroeg in den morgen, als hij langs de bedauwde velden treedt, und wenn er drauszen über's Watt läuft und Erde trägt, en als hij een volk innerlijk kloek en sterk maakt, terwijl hij het langen tijd een zwaar juk te dragen geeft. Want als God bouwt dan is hij stil. Sterke muren rijzen op, en nauwelijks hoort men den troffel tegen de steenen tikken, en geen metselaar roept of zingt een luidruchtig lied. Stil en verborgen rijst zijn werk op en breidt zich uit en verandert de menschheid. 't Is een zware, vlijtige en stille arbeid, als de arbeid van den man, die zwijgend, heel alleen en zonder geluid, op het veld zich over zijn spade buigt.’

Deze Jezus-figuur, zooals de Holsteinsche predikant haar zijne Ditmarschener dorpsgemeente Zondag op Zondag voorhoudt, is niet anders dan de artistieke uitbeelding van wat voor hem in leven en streven van de hoogste waardij is. Zij is niet ontworpen naar kerkelijk model: geen zweem heeft ze van de tweede persoon in de Heilige Drievuldigheid; ze is niet geborgd bij eene of andere theologische school: van eigenlijke evangeliën-kritiek bespeurt men niet; ze is niet, zonder meer, genomen uit de evangelische overleveringen; aan haar moge zij menigen trek ontleenen, maar dan is deze hier nu eens mystisch getint, dan weer rationalistisch, ook menig-

maal eenvoudig locaal-Holsteinsch gekleurd. Zij is zijn schepping, zijn eigen schepping met een sprekend, persoonlijk cachet. Hij heeft in haar uitgedrukt wat hij voor zichzelven het hoogst stelt in het leven en zou wenschen dat door zijn gemeenteleden op den hoogsten prijs werd gesteld. Maar dat hij het in een Christus-figuur vertolkt, ja, dat vond zijn naaste aanleiding natuurlijk in het ambt dat hij bekleedt. Daar op den kansel der Holsteinsche gemeente, onder den invloed der kerkelijke traditie, van de godsdienstige omgeving, waarin hij opgroeide, van de theologische opleiding, die zijn deel was, in verband met de eischen van zijn ambt, is zij hem als van zelf gegeven.

Is het nu denkbaar - en hier maak ik den overgang van den predikant tot den romanschrijver - is het nu denkbaar, dat een ernstig man, die op den kansel zich geeft zooals hij is, wanneer hij zich aan een letterkundigen arbeid zet, en in een roman een stuk leven en een deel der menschenwereld teekent, zooals hij ze ziet, zal blijken een geheel ander mensch te wezen dan hij zich op den kansel vertoont? Hij zou dan òf op den kansel niet dan een frazeur, òf als letterkundige enkel een dilettant zijn. Of alleen in het eene òf enkel in het andere geval, waarschijnlijk in geen der beide gevallen zou hij geven wat *echt* was. Terwijl hij nu echter op den kansel - ik zeg niet volstrekt noodzakelijk, maar zeer verklaarbaar en naar velerlei aanleiding, zijn innigst persoonlijk leven en zijn blik op 't leven in 't algemeen in een Christus-figuur vertolkt, zal hij als letterkundige, als romandichter, bij het wegvallen van den vorm, die dáár de aangewezene en toch immers in zekeren zin toevallig was, zichzelf blijven en onwillekeurig, overigens gebonden aan de eischen van kunstzin en kunstsmaak, ook als romandichter van zijn eigen leven doen blijken.

Dit laatste is zonder twijfel het geval met den auteur van *Jörn Uhl*, en daarin zie ik voor een deel althans de verklaring van den buitengewoon grooten opgang, dien dit boek heeft gemaakt.

De ingenomenheid waarmee het is begroet is inderdaad buitengewoon.

Honderdduizend exemplaren in een jaar tijds getuigen

er van. Maar meer nog de indruk, dien het heeft gemaakt juist op hen die niet gerekend kunnen worden te behooren tot de gewone roman-lezende menigte, elken roman verslindend, die in de portefeuille van het leesgezelschap haar wordt voorgezet. In eigen omgeving hoort men vrienden en kennissen verklaren dat ze in lange, lange jaren niet zulk een verkwikkend boek hebben gelezen. ‘Dien Frenssen zou ik willen kennen,’ zegt de een. ‘Men leest het met het potlood in de hand om telkens iets treffends te kunnen aanteekenen, ten einde het nog eens te herlezen,’ zegt de ander. Uit Duitschland, uit Zwitserland verneemt men dat het van hand tot hand gaat, en in ons land, onder hen die duitsch lezen, ziet men hetzelfde. Ik herhaal, niet in de eigenlijke romanverslindende kringen: men heeft geen tijd, geen lust en, afgeschrikt door het ledige, het weerzinwekkende, het troostelooze, het demoraliseerende in zoo menig letterkundig product onzer dagen, mist men den moed, zich tot het lezen van een roman te zetten - maar men hoorde van *Jörn Uhl* en nam het ter hand, en ziedaar - o men heeft zijn aanmerkingen - toch: een heerlijk boek! zoo hoorde men.

Nu stem ik dadelijk toe dat populariteit in 't algemeen voor kunst-theoretici en kunst-critici geen afdoenden maatstaf oplevert om de wezenlijke waarde van een boek te bepalen. Menig boek, menig kunstproduct in 't algemeen vond geen waardeering in den beginne en werd eerst later in zijn beteekenis begrepen en genoten. Daar *zijn* miskende geniën, al zijn er wellicht meer die, zich geniën wanend, over het onbekend-blijven zich kunnen troosten door dit als miskenning te duiden. Doch, ziehier een boek dat niet in het sensationeele zijn kracht zoekt, dat niet hoog-romantisch is noch spannend om zijn wel-ontwikkelde intrige; 't is niet sentimenteel, het stelt noch een wijsgeerig noch een ethisch probleem, 't vermeit zich niet in schemerachtige mystiek, noch beweegt zich in ‘twee werelden’; 't behandelt niet een pathologisch geval en ook niet een of ander maatschappelijk vraagstuk dat ‘up to date’ is’; in perverse toestanden wijdt het niet in en verlustigt zich niet in de teekening van sexueele buitensporigheden; het draagt niet het merk van een of andere kunstrichting - zulk een boek moet

naast al deze negatieve eigenschappen ook positieve bezitten, om mannen en vrouwen, die verstandelijk en zedelijk en aesthetisch in dezen 'modernen' tijd hun evenwicht hebben weten te bewaren, een hoog en rustig genot te kunnen verschaffen. Kunst-theoretici en kunst-critici mogen uit die ingenomenheid ten aanzien van hen die haar uitspreken de gevolgtrekkingen maken, die ze willen, misschien heeft ze ook iets te zeggen waarmede ze èn voor hun theorie èn voor hun kritiek winst kunnen doen.

Men heeft in verband met den dichter van *Jörn Uhl* den naam van Charles Dickens genoemd.

Daar was aanleiding voor.

Vooral moest menige bijzonderheid in *Jörn Uhl*, met name *David Copperfield* in herinnering brengen.

De heer de Wyzewa, die in de *Revue des deux Mondes* van 15 Sept. j.l. een artikel aan *Jörn Uhl* wijdt, legt er bijzonderen nadruk op.

Als de jonge David wordt de jonge Jörn verpleegd en verzorgd door een oude, getrouwe dienstbode, aan wie de stervende moeder op haar doodsbed hem opdroeg; en deze Wieten Klook heeft met Peggoty, behalve de aandoenlijke liefde en trouw, de eigenaardige bekrompenheid en tegelijkertijd zekere helderziendheid gemeen.

Jörn heeft een zuster, Elsbe, die aan Emily herinnert; door Fiete Krey bemind, ontvlucht zij dezen met een anderen geliefde, en gelijk Peggoty's broeder niet rust vóór hij Emily heeft wedergevonden, wijdt ook Elsbe's oom Thiess Thiessen maanden en jaren aan de opsporing van het verdwenen meisje.

Jörn zelf huwt eerst met Lena Tarn, die hem niet volkomen kan verstaan maar, als een ander *child-wife* tegen hem opziend, met haar kinderlijk-blijde toewijding hem een geluk aanbrengt, waarvan hij zich niet met volle klaarheid rekenschap geeft. En als deze Dora na een jaar sterft vindt Jörn in Lisbeth Junker zijn tweede vrouw, die, als een andere Agnes, sedert jaren en jaren reeds een grooten invloed op hem had uitgeoefend. Tot haar ziet hij op als eene die boven hem staat, met haar verbonden wordt hij eerst wat hij wezen kan.

Ook zonder door de Wyzewa er nadrukkelijk op gewezen te zijn, moet wel menig lezer, die met Dickens vertrouwd is, de parallellen hebben opgemerkt. Maar tevens zal hij bespeurd hebben, dat de gelijkenis alleen enkele uiterste omtrekken geldt. De personen, in een geheel andere omgeving geplaatst, zijn op geheel verschillende wijze getypeerd.

De overeenkomst kan, zou men zeggen, niet anders dan, tot op zekere hoogte althans, toevallig wezen. Van naschrijven of nadoen kan in geen enkel opzicht sprake zijn. Op elke bladzijde spreekt de oorspronkelijke geest, de eigen persoonlijkheid van den schrijver, en die is, al heeft zij overeenkomst met Dickens, in menig opzicht een ander. Toch kan de vraag rijzen: heeft de duitsche schrijver onder bijzonderen invloed van den engelschen gestaan, zoodat hij onwillekeurig en misschien des onbewust enkele lijnen natrok door Dickens aangegeven? Ik heb Frenssen een brief geschreven om het hem te vragen. Dit leek mij de kortste en doelmatigste weg. Zijn antwoord heeft mij niet wijzer gemaakt. Misschien is hij door brieven van ‘belangstellenden’ en ‘bewonderaars’ overstroomd en heeft hij geen bijzonderen lust op al dat geschrijf in te gaan. Hij antwoordde mij: ‘Er is veel waars in wat de Wyzewa schrijft. *Jörn Uhl* is aan *David Copperfield* verwant en eveneens - zooals anderen schrijven - aan *Soll und Haben*, aan *Frau Sorge* en aan *Drauslor* van Jonas Lie’. En dan: ‘Wenn der ganze Lebenslauf von vier richtigen germanischen Kerlen gemalt wird, so werden die vier Bilder Aehnlichkeit haben. Man wird sagen: Sieh da, vier Deutscher, man seht es an Hirn, Auge und Mund, an Leben, Thaten und Meinungen. Mit freundlichen Dank für Ihr Interesse’, enz. Dit heet ik, iemand met een kluitje in het riet sturen. Het klinkt als een hoffelijk ingekleed: ter griffie gedeponeerd. Wijzer maakt het niet. Men zal intusschen bespeuren dat met de ‘vier richtigen germanischen Kerlen’ de Angelsaks geheel wordt voorbijgegaan. Met onzen tegenwoordigen Eersten Minister zal Frenssen hebben willen zeggen: de spijzen die ik u voorzet moogt gij keuren naar welgevallen; in de keuken komt gij niet.

Men behoeft overigens de beeltenis van Gustav Frenssen, zooals die bijv. in *Die Woche* te zien was, de fijne gelaats-

trekken omgeven van den krachtigen, kortgehouden haardos en den eveneens kortgehouden vollen baard, maar met den bekenden, zwierigen kop van Dickens te vergelijken, om te erkennen, dat de beide romandichters verschillende menschen zijn. Zij moeten wel een verschillende wijze van dichten hebben.

Het drukke, bewegelijke, levendige van Dickens vindt men bij Frenssen niet. Het bonte, vaak grillige evenmin; ook niet den zin voor het romantische, het avontuurlijke, het ietwat theatrale. Doch evenmin den wijden gezichtskring, die een overvloedige verscheidenheid van menschelijke figuren in allerlei maatschappelijke verhoudingen omvat. Hoe kan dit anders? De achtergrond van Dickens' romans is de groote wereldstad, en met al wat daarin te midden der overstelpende veelheid van sociale toestanden zich beweegt en leeft is hij vertrouwd, en alles is hem belangrijk. De achtergrond van *Jörn Uhl* is het boerenleven in de vruchtbare 'marschen', de zandige heide en de drassige veengronden van Ditmarschen met hun tweeërlei menschentype, de Uhl'en en de Krey'en; de eersten hoog en trotsch en zorgeloos in hun heerenleven, ondergaande in weelderige ongebondenheid; de laatsten sluw en berekenend, met groote volharding en taaie vlijt, slovend en slavend op den ondankbaren heidegrond, of zwoegend onder de kramerijen waarmee ze den boer opgaan. Onder deze bevolking is de schrijver van *Jörn Uhl* opgegroeid en met haar leeft hij mede in het eeuwenoude 'pfarrhaus', breed uitgebouwd, zonder verdieping, onder het laag nederhangend rieten dak. Maar gemeen hebben ze de gevoeligheid van de dichterlijke naturen, die meebrengt dat elke schakeering van menschelijk leven in wonderbare verscheidenheid er op reageert. Gemeen de warme belangstelling en groote liefde waarmee ze zich inleven in menschelijke eigenaardigheden, de wijdopenstaande sympathie voor allerlei menschelijke aandoeningen, de scherpe blik voor menschelijke zwakheden en zonderlingheden, de gulle, ronde lach voor het grappige, en de heerlijke humor - maar al te vreemd aan onze 'moderne' letterkundigen met hun gebroken zieleleven - Dickens' werken overstralend als met zonnelicht, Frenssen's boek doorschijnend met een zachten, vriendelijken gloed.

Of *Jörn Uhl* dan nu een boek van den eersten rang is, in dien zin, dat het een nieuwe periode in de litteratuur zou openen? Is met hem een romanschrijver opgestaan, wiens verschijning het jubelend H a b e m u s P o e t a m ! van Paul Heyse rechtvaardigt?

Frenssen schreef reeds twee groote romans, *Die Sandgräfin* en *Die drei Getreuen*, die een goede ontvangst vonden doch niet den opgang maakten, waarin *Jörn Uhl* zich verheugt. Hier schijnt dus het 'coup d'essai, coup de maître' niet van toepassing. Maar hebben wij in *Jörn Uhl* een meesterwerk voor ons dat een nieuwe richting in de romanlitteratuur opent of althans aanwijst?

Moet een boek juist een bepaalde letterkundige 'school' vertegenwoordigen, of aan de door den eenen of anderen letterkundigen kring gestelde eischen beantwoorden, of in de litteratuur een nieuwe periode openen om aanspraak te kunnen maken op warme waardeering en hoogen lof?

Niemand kan dit meenen. In duitsche tijdschriften zijn reeds verscheiden romanschrijvers genoemd, wier 'manier' die van Frenssen is, wat natuurlijk niet medebrengt dat hem de oorspronkelijkheid wordt betwist, waarop hij rechtmatige aanspraak heeft. Intusschen moet erkend worden, dat men, althans voorzoover ik weet, over *Jörn Uhl* veel meer algemeene uitspraken van ingenomenheid en bewondering heeft vernomen, dan dat zakelijke kritiek aan het woord was. *Das Litterarische Echo* uitte zijn warme ingenomenheid met den auteur van *Jörn Uhl*, dien het als een 'Raabe-Schüler' kenschetste, al spoedig na het verschijnen van dit 'groszes, stilles, wunderbares Buch'. In de November-aflevering verhief zich een andere stem. Wilhelm Gittermann erkent dat *Jörn Uhl* tot de beteren zijner soort behoort, doch de soort behaagt hem niet. Wel houdt hij het naturalisme 'noch für etwas Entgeltiges, noch für etwas Unübertreffliches', maar hij waardeert het als een gezonde reactie tegen de holle onnatuur eener vroegere letterkundige periode, een noodwendig en nuttig element van de nieuwe ontwikkeling der litteratuur. Men kan dit met hem eens zijn. Doch nu, zegt hij, komt Frenssen en laat al de 'Errungenschaften des Naturalismus einfach wieder unter den Tisch fallen'. Het recht tot die klacht staaft hij met de opmerking, dat menigmaal de per-

sonen in *Jörn Uhl* woorden zeggen, gedachten uiten en een levensbeschouwing ten beste geven, die op zichzelf zeer schoon, zeer goed en zeer juist mogen zijn, doch in hun mond niet voegen en den indruk van gezwollen frazen maken. Hij kan inderdaad op bladzijden wijzen, waarin dit den eenigszins kritisch aangelegden lezer niet kan zijn ontgaan. Zoo vooral in de beschouwingen van de 'Sanddeern', een boerenmeid, die zand uit den kuil graaft, voor hen die het behoeven, en die mij in heel haar optreden min of meer een hors d'oeuvre schijnt. Ook in 'den Weiszkopf", een ouden boer, die een lange vertelling ten beste geeft, welke overigens met den loop van het verhaal niet te maken heeft, en waarvan ik de beteekenis niet heb kunnen bevroeden. Maar Jörn Uhl zelf, met zijn neiging, bij al zijn practischen zin, voor philosophisch broeden, en Fiete Krey met zijn scherpen blik op de wereld en zijn rijke ervaring - ik heb niet gevoeld, dat zij uitspreken wat boven hun gedachtenkring ligt of in hun mond als frazen zou klinken. Wat hun betreft moet Gittermann, die zegt zelf in een 'friesische Kleinstadt' te zijn opgegroeid, de zaak maar met Frenssen uitvechten, die zijn volkje blijkt te kennen. Maar indien hier of daar de 'pastor' voor den dag treedt, dien men echter, zegt Gittermann, 'dem Verfasser sonst nicht anmerkt', is dat een reden om dit boek in zijn geheel tot een verouderd genre te rekenen?

En wat 'die Errungenschaften des Naturalismus' betreft, waarvan bovengenoemde criticus gewaagt, hij zelf roemt in dezen 'pastor' de natuurlijke, 'von Zimperlichkeit wie von Frivolität gleich freie Behandlung geschlechtlicher Dinge'. En deze is inderdaad een der bijzondere kenmerken van *Jörn Uhl.* Er is een gezonde en frissche erkenning in der beteekenis van het zinnelijk leven, den sexueelen drang. Hier is kieschheid en kuischheid, zonder miskenning, zonder een preutsch voorbijgaan der werkelijkheid, en ik meen dat de eersten niet behoeven beleedigd te worden om de 'Errungenschaften des Naturalismus' in deze tot haar recht te laten komen.

De criticus in *Das Litterarische Echo* spreekt overigens over menig onderdeel van *Jörn Uhl* een oordeel uit, dat hij niet anders kan rechtvaardigen dan met een beroep op zijn subjectieven smaak. Hij maakt melding van de 'albernen Geschichten', die Geert Dose aan zijn kameraden in de kazerne

verhaalt en noemt ze ‘bodenlos dürftig en witzlos’, zelfs ‘flaue Spätze’. Mij hebben ze een vroolijk half uur bezorgd, die koddige vertelsels van tastbare onmogelijkheden, door Geert Dose opgedischt, en telkens als hij een verhaal geëindigd heeft en zijn kameraden hem met een pak slaag dreigen, omdat hij zoo schrikkelijk liegen kan, begint hij weer en geeft met een onverstoorbaar ernstig gezicht een nieuw, potsierlijk geval ten beste.

Maar erger is zijn oordeel over eenige van de fraaiste bladzijden uit Frenssen's boek. Ik bedoel het verhaal van den slag bij Gravelotte, van het aandeel dat Jörn Uhl en eenigen zijner dorps- en landgenooten daaraan hebben. Men krijgt, klaagt onze criticus, uit Frenssen's boek in geen enkel opzicht een aanschouwelijk beeld van den veldslag, alles is enkel mozaïek. En hij noodigt den lezer uit Zola's schildering van den slag bij Sedan te herlezen, opdat hij beseffe hoe groot het verschil is.

Zeker, daar is verschil. Maar de erkenning daarvan geeft geen aanleiding om hier de verdienste van den eenen auteur boven die van den ander te verheffen. Beider standpunt en doel is geheel verschillend, en dat dit door den criticus wordt uit het oog verloren kan alleen verklaard worden uit zekeren wrevel, terugslag van *Jörn Uhl's* snel en buitengewoon succes, waardoor de blik van den beoordeelaar beneveld is.

Zola teekent d e n s l a g b i j S e d a n; met zijn groote kunst doet hij alle bijzonderheden samenwerken tot het schrikkelijk geheel, waarvan hij den aanschouwer den ontzettenden indruk geeft.

Frenssen's doel is van geheel anderen aard. Hij beschrijft niet d e n s l a g v a n G r a v e l o t t e. Hem is het om zijn Holsteinsche boerenjongens te doen, om den verbijsterenden indruk dien zij ontvangen, op dat bepaalde deel van het terrein, te midden van het verloop dáár van den veldslag. Van de beteekenis en het verloop van het geheel begrijpen, weten zij niets. Al wat zij zien staat op zich zelf, los van het geheel. De ‘Hauptmann’, dien ze kennen, valt voor hun oogen. De kameraad, naast wien ze optrokken, wordt verminkt aan hun zijde. De vriend sterft in hun armen en één oogenblik rijst het beeld van zijn ouders of zijn meisje voor hun oogen. En het is alles in rook en smook gehuld en een opeensta-

peling van afgrijselijkheden. En te midden van dat alles: een beuzeling die ze opmerken, een voorval dat hun aandacht trekt, een schertsende uitval, een boertige inval, een smartkreet, een weeklacht, een woordenwisseling terloops, alles dooreen. En ze hebben geen tijd om te voelen en te denken. De orders klinken: een nieuwe positie in te nemen; 't geschut geladen, afgeschoten; een aanval af te slaan en ze weten niet van welken kant hij komt, en vechten moeten ze, en die ontkomen weten niet hoe ze ontkomen zijn. En als het voorbij is - hoe lang heeft het geduurd? En ze weten niet hoe en waarom en voor hoe lang het voorbij is. 't Is alles de drukkende omneveling van een droom, en wat er werkelijks blijft is een berg van jammer, dat nauwelijks tot hun afgestompt besef komt; al die verschrikkingen zoo schrikkelijk gewoon; geen chauvinistisch gejubel, geen vaderlandslievende uitbarsting, niets van een 'Nun danket Alle Gott', maar de vraag, die uit den versuffings-droom allereerst opkomt als een terugkeer tot de werkelijkheid: hoe de oogst zal groeien op hun land en wie thans zorg draagt voor den akker. Dit heeft Frenssen met een kranig talent, sober en krachtig geteekend, en dat noem ik echt realisme.

Achter dit realisme, als ook behoorende tot de 'werkelijkheid', staat hoog en stil de Idee; de idee van den Plicht en dat hij opoffering waard is.

Deze jonge mannen, ze mogen dan al wat om hen gebeurt niet kunnen omvatten, en wat daar, te midden van al dien jammer hen voert, niet ten volle kunnen doorzien - ze zijn zich bewust zich te geven voor iets wat waard is het offer van lijf en leven. 't Is te aandoenlijker, juist omdat ze 't n i e t ten volle kunnen doorzien. Heeft niet John Ruskin opgemerkt, dat de ideëele taak van den soldaat niet hierin bestaat, dat hij uitgaat om te dooden, maar hierin, dat hij bereid is zich te laten dooden? Men kan anti-militarist zijn als de heer Schaper en toch zich hem verklaren en hem nazeggen zijn veelbesproken uitval in de Tweede Kamer, dat hij mee vooraan zou staan onder hen, die naar de grenzen snelden, wanneer het m o e s t .

Intusschen is de kritiek in haar recht als zij *Jörn Uhl*, wat compositie en uitvoering betreft, niet in den eersten

rang plaatst. De ontwikkelingsgang, dien het karakter van Jörn Uhl zelven doorloopt, staat den lezer niet met genoegzame klaarheid voor oogen; en dat mag hij toch eischen als de geheele levensloop, gedurende een veertigtal jaren van dezen ‘richtigen germanischen Kerle’, of van welken ‘Kerl’ ook, hem zal worden geteekend.

Op een der drinkgelagen, dat de boer van den Uhlenhof en zijn grootere jongens met hun gasten houden, wordt de kleine Jörn, uit de koesterende warmte van den eersten slaap, soezebollend nog, in hun midden gebracht en onder een halven dronkemansjubel als ‘landvoogd’[1] uitgeroepen. Er gebeurt heel wat, vóór we hem, als hij den wegzinkenden boedel met kloeke inspanning tracht boven water te houden, hij alléén, op een zonnigen dag door de bezaaide velden zien loopen, vol moed, maar ook vol zelfgenoegzaam heid: in het glanzend zonnelicht, zegt de verhaler, blinkerden zijn witte hemdsmouwen als die van den oudsten zoon in de Gelijkenis, toen ‘hij het gerei hoorde en het gezang’; en er is wederom heel wat verhaald, als wij Jörn op het einde van het boek, nadat al zijn inspanning vergeefsch is gebleken, alles is tegengeloopen en verloren is, een nieuw begin zien maken als technicus en hem verlaten als een gelukkig man, ‘darum, weil er demütig war und Vertrauen hatte’. Maar 't is niet gemakkelijk de lijn te volgen die van 't een tot het ander voert.

Frenssen geeft van het zijne uit een, naar het schijnt, onuitputtelijke bron, zonder beperking, die zijn boek als kunstwerk zou zijn ten goede gekomen. Terecht heeft men kunnen zeggen dat er eenige kleine novellen in steken; er zijn gedeelten in, die tot novellen zouden kunnen uitgewerkt worden. Het heeft een overvloed van ‘stemmingsbeelden’, van volksverhalen, van ingevlochten episodes, die op zichzelf

1) In de vertaling van Jörn Uhl, waarvan bij Van Holkema en Warendorf de eerste aflevering van de pers kwam, staat voor ‘Landvogt’: afgevaardigde. Onjuist naar ik meen. - De hollandsche vertaling moge bij den heer B. Canter in menig opzicht in goede handen zijn, bezwaarlijk schijnt het mij een vertolking te leveren, die aan de vele fijnheden van het duitsche boek recht laat weervaren. Men moet daartoe bijzonder bekend zijn met land en luiden en met de taal waarvan zij zich bedienen. Maar waarom bijv. in het aardige tooneeltje van den tocht der kinderen met hun hond, als ze samen van de hoogte aftuimelen, de teekenachtige trek: ‘Und oben steht mit seinen dicken Backen der Ostwind und beugt sich über den Rand und lacht’, veranderd in het banale: ‘En 't is of boven de oostenwind pret heeft in dat gevalletje’?

boeiend mogen zijn en hun bekoorlijkheid hebben, maar toch afbreuk doen aan den indruk van het geheel, waarmeê ze òf in al te verwijderd verband staan òf zelfs, zooals het verhaal van de 'Landmann's Tochter' en de tocht van den Afrikaner, die een vrouw zoekt - overigens bijzonder fraai - in geen verband staan hoegenaamd. Uit dat alles treedt het beeld van de hoofdpersoon niet met genoegzaam scherpe omlijning en met een aanschouwelijkheid, die in de voorstelling van den lezer zich afdrukt, op den voorgrond. Ik acht *Jörn Uhl* schooner en treffender in de détails dan als roman in zijn geheel.

Maar een heele reeks tafreelen blijven voor uwe verbeelding oprijzen, als ge de lectuur van het boek hebt ten einde gebracht. Menig tooneel moet bij den teekenaar den lust doen geboren worden, om het in beeld te brengen. Als vanzelf krijgt het in de verbeelding een aanschouwelijken vorm. Menige bladzijde leest gij gaarne nog eens over. Zal ik u de aardige kinderscènes herinneren, als de kleine Jörn en Elsbe en Frits, de hond, met Fite Krey hun tochten ondernemen? Of het vermakelijk bezoek dat ze met Lisbeth op de Heeze brengen? Of hoe Jörn, uit den oorlog teruggekomen, onder de dienstboden op de Uhlhoeve dadelijk Lena Tarn, de nieuwelinge, opmerkt en, getroffen door haar kloek optreden, haar vroolijke vlijt, er aan denkt, hoe flink alles op de boerderij onder haar oppertoezicht van de hand zou gaan.... hoe ze trouwen en zij, de kinderlijke, blijmoedige vrouw, die haar lied niet zingen durft tegenover zijn zwaarmoedigen ernst, hem met hun kind alleen laat, na een jaar? En hij had toch eigenlijk zijn hart niet voor haar ontsloten en zij had zoo naar zijn liefde verlangd! Toen ze heel ziek was - om niets bekommerde zij zich meer en haar kind had zij vergeten -

'Am Nachmittag, als das Fieber wiederkam, erzählte er ihr, dasz die beiden neuen Kühe gebracht worden wären. Da wollte sie die Thiere sehen. Sie bat ihn. Sie wollte wohl den Eindruck erwecken, dasz sie noch Interesse hätte und ihn dadurch trösten, und griff im Fieberwahn falsch und kam auf diesen Wunsch.

Da führten der Knecht und das Groszmädchen mit sicheren Hand die beiden schweren Kühe durch die Stube; sie sah auf und lächelte.'

Maar toen het avond werd kwam de koorts feller op en de krachten waren uitgeput.

‘Der Arzt kam durch die Nacht. Die Laternen seines Wagens wehten im eiskalten Winde. Er sah die Kranke und rief Jörn Uhl beiseite und sagte, dasz keine Hoffnung mehr wäre. Wenn da noch etwas zu ordnen wäre....’

Ja, er was nog iets te regelen. Jörn -

‘Er beugte sich zu ihr nieder, und mit seinen schwerfälligen Worten sagte er ihr, wie lieb er sie gehabt hätte.

Sie versuchte ihn anzusehen. Es sollte ein langer, verwunderter Blick sein. Sie sah ja zum ersten Mal in seiner Seele. Aber die Augenlieder waren zu schwer.’

Of zal ik u Jörn's moeilijke dagen herinneren, wanneer alles mislukt is, de tarwevelden door de muizenplaag zijn vernield, de boerderij afbrandt, en hij zich staande houdt, terwijl de menschen hem helpen, en onder dezen Lisbeth Junker, tot wie hij altijd had opgezien, omdat ze zoo ‘fijn’ was en zulke jufferlijke manieren had? En van den langen rit dien ze samen maken, en hij weet dat hij haar lief heeft, maar durft zich niet uiten, vooral nu niet, nu hij van nieuws moet beginnen, en zij schijnt zoo hoog en ongenaakbaar! En 's avonds - hij wil toch met haar spreken en.... als ze een paar jaar zou willen wachten?.... Hij had zijn jas al uitgetrokken voor den nacht, maar ging de deel over, naar de kamer waar Lisbeth sliep, en in den lichten herfstnacht zag hij haar bed staan en zacht sloop hij nader.

‘Sie rührte sich nicht, sah ihn nur grosz an. ‘Bist du es, Jürgen? Komm her!’ Sie langte nach seiner Hand, machte ein wenig Platz und zog ihn zu sich auf den Bettrand. ‘Was wolltest du noch?’

Er setzte sich ein wenig steif hin, und setze ihr bedächtig seinen Plan auseinander, und war bald verlegen und bald wurde er lebendig und machte eine grosze Handbewegung. ‘Und nun ist *das* die Frage, ob du mich nun wirklich haben und ob du noch zwei Jahre warten willst.’

Sie sagte: ‘Komm näher her zu mir; dann will ich dir antworten.’

Als er sich gehorsam zu ihr beugte, umschlang sie ihn, und herzte und küszte ihn, und stiesz die Worte heraus, dasz sie sich überstürtzten: ‘Du alter, wunderlicher Jörn Uhl, du

lateinischer Baur... es ist mir ja einerlei! Ach, du gescheiter Hans.... wenn ich nur weisz, dasz du mich lieb hast. Komm näher her, Jörn! Küsse mich! Ik bitte dich, dasz du mich küss'st. Ei, ich bin eine Stolze und Kalte! Siehst du, wie stolz ich bin?'

Jörn Uhl war starr von Staunen. Der dumme Jörn Uhl. Er sasz auf der Bettkante und streichelte ihr Wangen und Haar, und sah ihr in das heisze, schöne Gesicht und sagte mühsam: 'Dasz du... mich... so lieb hast... Ich... ich will mir siebenmal täglich meine Hände waschen. Und du... du muszt mir alles sagen, wie ich mich halten und haben musz. Ich mache es alles verkehrt.'

En welke herinnering zal ik meer oproepen voor hen, die dit boek lazen, of nederschrijven om anderen op te wekken, dit boek ter hand te nemen?

Men mag den dichter niet eischen stellen, waaraan hij niet kan voldoen, omdat hij niet *ziet*, wat hij zou moeten *zien* om er aan te kunnen voldoen.

Maar er is iets wat mij bevreemdt in het boek van Gustav Frenssen.

Deze Holsteinsche boeren gaan te gronde in brooddronken overdaad, of slepen hun bestaan voort onder moeizamen arbeid, zonder verder te komen. Komt het hun, komt het den scherpzinnigen Jörn Uhl nooit in de gedachte dat daaraan mede schuld hebben de economische toestanden, waarin zij leven? Van een socialistische propaganda en van kritiek op de maatschappelijke toestanden, die daarmee pleegt gepaard te gaan, geen spoor! Ontbreekt zij geheel in Ditmarschen en komt het gerucht daaromtrent van elders hun nooit ter oore?

De dorpsprediker, die *Jörn Uhl* schreef, weet er wel van, althans indien ik mag afgaan op wat ik in een der 'Dorfpredigten' lees.

Er is er eene onder over den oogst. Er wordt gewezen op de beteekenis van den oogst. In de Marsch en over heel de wereld is de allerbelangrijkste vraag: hoe staat het met den oogst?

En parallel daarmede loopt de andere vraag: hoe staat het met het rijk Gods? De Oogst en het Godsrijk, dat zijn de twee groote werken Gods.

En dan, als ze geteekend zijn in wat ze opgroeiend gemeen hebben, naar de gelijkenis van het Opgroeiend Zaad (Marc. 4:26-29) eindigt de dorpsprediker: ‘De Oogst en het Godsrijk... misschien zal eens de tijd komen, dat de menschheid erkent dat deze beide krachten één enkele kracht zijn, naar Gods goeden en heiligen wil uit de aarde opgekomen in grove en fijne verschijning -

Sei still! Denke nicht lange darüber nach. Das ist uns zu wunderlich und zu hoch. Drauszen wachst in der Maisonne das Korn... in dir wachse das Reich Gottes.’

Eén stap verder, en de dorpsprediker zal de vraag moeten stellen of de ontwikkeling van het geestelijk leven in heel zijn omvang niet samenhangt met die der economische toestanden. Hij zal dat kunnen doen zonder daarmee het historisch materialisme te belijden, maar ook zonder daarmee zijn Jezus-figuur, waarop ik in den aanvang wees, te verloochenen.

Integendeel. Ook hier, ook in de maatschappelijke nooden, met economische toestanden samenhangende, heeft ‘de Held’ iets te zeggen.

Ik erken dat een der aantrekkelijkheden van *Jörn Uhl* voor mij is de levensbeschouwing, die er uit spreekt. Zij is voor mij, al wil ik er niet over twisten, eene ‘christelijke’, meer dan zeker Christendom, dat in Duitschland niet onbekend is en waarvan wij meer dan ooit hooren binnen onze landpalen. Een vriendelijk en verheffend licht straalt, ook te midden van ‘Sorgen und Särken’, over Frenssen's boek, en dit gaat uit van den Zoon des Menschen, ook al wordt hij niet genoemd. Maar verneemt de schrijver niet het machtige Woord dat deze spreekt ook te midden van de maatschappelijke troebelen dezer dagen, en hoe hij in 't belang van, of liever in naam van het rijzende Godsrijk met den eisch der Gerechtigheid een nieuwe beteekenis geeft aan het gebod der Liefde? De tijd zou kunnen komen, dat de Holsteinsche boeren, dat ook anderen van een ‘Sei still’ zich afwendden tot hem, met een: ‘Erzähl', du, erzähl' weiter, Herr Jesus!’

J. VAN LOENEN MARTINET.

Herinneringen aan Berbersch Tripoli.
(*Bladen uit een Dagboek.*)

Tripoli 12 Maart 1901.

Wij bezochten van morgen de tuinen der oase en kwamen ook in dien van de Witte Paters, die 't hier, om een of andere reden, niet hebben kunnen bolwerken, en, gelukkig voor Turkije, zijn moeten heengaan. En reeds nu, nadat zij eenige jaren aan het werk zijn geweest, hadden zij van hun bezit een wondergaard gemaakt: een mooi landhuis ten eerste, omringd van vierkante vischkommen, maar dan den tuin van de 'Schoone Slaapster,' temeer nu het bezit, niet langer onderhouden, - het is voor fr. 20.000 te koop, - langzaam begint te vervallen. De takken der oranje- en citroenbosschen verstrengelen zich reeds; de gevallen vruchten worden niet eens opgeraapt. Wij maakten groote ruikers oranjebloesem, en aten zooveel heerlijke sinaasappelen als we wilden, terwijl, wanneer een appel niet zoet genoeg bleek, die dadelijk werd weggeworpen. De grond trouwens was vol afgevallen vruchten. Een ongekende vruchtbaarheid scheen te willen getuigen wat deze grond vermag, wanneer er menschen zijn om hem te bebouwen.

Alles in die tuinen gaf den indruk van rust, van vrede, van droomen: het verwijderde gekweel van een fluit, het gebons van een tamboerijn, het verre geschetter der in de oase liggende cavallerie-kazerne, zelfs het gepiep der katrollen van de putten, waaruit de lederen waterzak steeds opgaat en haar inhoud uitstort, die wegvloeit om de tuinen te drenken, terwijl de trekkameel of de trekos het schuin-

afloopend pad op- en afgaat, dat zoo lang is als het water diep staat. Allerlei zandwegen loopen langs de tuinmuren; karavaanwegen waarop groote kameelstoeten statig voortgaan, velen met bundels helm op den rug, frischgroen, zoodat zij in de verte gezien de wandelende boomen van Macbeth lijken; zij komen of gaan van of naar Moersoek, vijf en twintig dagen, van of naar Ghadames, vijf, zes dagen ver, en schijnen het zand der woestijn mee te brengen, want al die wegen zijn zandwegen. Toch merkt men dadelijk, dat het zand hier in gewaaid, in gebracht is, want onder zijn mulheid is de bodem hard of stijf. Maar buiten de oase, waar de laatste alleenstaande palmen achtergelaten zijn, is het de zandzee: kale, golvende duintjes van blikkerend fel geel zand, onafzienbaar: een gele oneindigheid, slechts begrensd door de donkere massa van het verre gebergte, slechts bewogen door de kameelkaravanen, op den woestijnweg: de wandelende groene boomen, die naderen, naderen in de klare atmosfeer! Links en rechts niets, geen mensch, geen vogel, niets dan die gouden blikkerende zandgolving. Maar Trabuco is er van doorgegaan: hij heeft waarschijnlijk een konijn ontdekt, en zet het hollende achterna. Uit de verte komt zijn vroolijk geblaf, lichtelijk, èven, tot ons, zonder de grootschheid der woestijnstilte te storen.

16 Maart.

Hoe het milieu iemand veranderen kan. De Pruisische officieren hebben niet den naam heel goedig te zijn, en nu speel ik hier soms 's avonds een domino'tje met een Pruisischen majoor, kolonel in het Ottomaansche leger, Oberst Von Rüdgisch, die zoo dankbaar is dat hij eens iemand heeft om mee te praten en een glas bier mee te drinken en een spelletje te spelen, dat hij je soms aankijkt met een paar vriendelijke oogen van Duitsche *Treuherzigkeit*, die verwarmen. En dat lijkt zoo op het oog den *strammen*, *schneidigen* Duitschen majoor: een ietwat rond, rood, grof gezicht met zwaren zwarten knevel, het donkere haar midden-voorhoofds gescheiden - een gezichtuitdrukking alsof hij altijd uit zijn humeur is, behalve wanneer men hem iets vriendelijks, iets hoffelijks zegt, want dan worden zijn oogen klein, en komt er op zijn

grof gezicht een straling van goedhartige dankbaarheid. Maar hij spreekt 'n Fransch, m'nheer! Om er van om te vallen: dat echte, soeperige, vollemonds-neus Fransch van den Duitscher, die beweert dat het Fransch geen mooie taal is, wijl er zooveel neusklanken in zijn. *Malhheuireuissemang! Auu Congmangsemang.* In het dominogezelschap zijn nl. ook een Italiaan, en een Jeruzalemmer, de laatste reviseur bij de Tabaksregie, en die spreken geen Duitsch. Enfin, *der Herr Oberst* weet zich verstaanbaar te maken, en is een der goedigste menschen, die ik in lang ontmoet heb.

17 Maart.

Van middag bracht ik een bezoek aan mevrouw Rais, de vrouw van den Franschen vice-consul, die ik in Jeruzalem gekend heb als mll^{e} Ledoulx, dochter van den Franschen consul-generaal aldaar. Zij is nu een frisch en gelukkig-uitziende, knappe jongevrouw en moeder: zij heeft een goedmoedigen, zeer blonden, ietwat geëffaceerden man, en hoewel in haar hart godsdienstig, haat ze al wat naar kerk en priester zweemt. Zij heeft er te Jeruzalem, waar haar vader dan de beschermer der Christenen heette te zijn, en, de fanatieke afschuwelijkheidjes der priesters ernstig moetende nemen, onder den last van hun tot een berg geworden kleingeestigheden bezweken is, teveel van gezien. Men moet haar hooren over het gezanik, geleuter, den onderlingen laster, den wederzijdschen haat, de boosheid, de snoodheid, de laaghartigheid van de vrome Christenen in Jeruzalem. Dat is stichtelijk, maar noch kerksch, noch katholiek. Ik trouwens wist er alles van.

Wij spraken over den oorlog, en hoe Engeland ons Zuid-Afrika afgetroggeld heeft.

- *Comme un brigand!* zei ze.

- *Parfaitement*, *comme un brigand*, antwoordde ik, maar als een straatroover, die zegt: ‘je horloge is driehonderd gulden waard, ik heb het noodig en behoud het. Maar ik koop het van je voor tien gulden. Alleen moet je me voor die tien gulden tabak en sigaren koopen. En wee je gebeente, wanneer je durft vertellen, dat ik je horloge gestolen heb, want dat is een leugen: ik heb het van je gekocht.’

‘Die oorlog, zei ze nog, maakt de menschen boosaardig, en brengt hun karakter terug tot barbaarschheid. Wanneer ik het portret van een jongen, knappen Engelschen officier zie, door de Boeren doodgeschoten, denk ik: “zooveel te beter, zoo moesten er veel meer zijn.” Wanneer ik lees van de pest in Afrika, verkneuter ik me bij de gedachte, dat er velen sterven zullen. Dat is leelijk, maar ik kan 't niet helpen. Vroeger hield ik wel van ze, te Jeruzalem, als jong meisje: ik speelde tennis met ze, ik reed met ze te paard, maar sinds Fasjoda, sinds dezen oorlog vooral, haat ik ze, ja, haat ik ze.’

19 Maart.

Met verlof van den *basja*, door bemiddeling van den heer Emilio Rossi, den Oostenrijkschen consul, a.i. ook van ons land, verkregen, bezocht ik heden, onder geleide van den *kawas* van het consulaat en een politieagent, de Gordsji-moskee. De moskeeën zijn hier voor anders-geloovigen gesloten, en al die verzoeken, verloven, maatregelen waren voor mijn veiligheid. Ik heb trouwens niet bemerkt, dat dit gewapende geleide bijzonder noodig was.

Het is geen groote, maar een zeer fraaie moskee, niet ouder dan een jaar of zeventig, gesticht door een rijken Muzelman met name Gordsji, die, zegt men, van Engelsche afkomst was en wiens nakomelingen nog leven. Een soberverlichte zaal, maar toch niet duister, met gladde, marmeren zuilen, en zestien kleine, van binnen gekartelde, of met Tunesisch stuc versierde koepels, waarvan die boven de *mihrab* en den *member* hooger zijn dan de andere. De *mihrab* is niets bijzonders, de *member* van wit albast, fraai ingelegd Italiaansch mozaiek. In 't rond aan de marmeren wanden Koranspreuken in *bas-relief*. De marmeren bodem is met kostbare tapijten belegd. Over drie zijden loopt een soort breede gaanderij. Ik vroeg of die voor de vrouwen was, maar deze worden er niet toegelaten, of komen er althans niet. Van buiten is het heiligdom met Italiaansche tegels versierd. Het heeft een heel-mooie, zeshoekig *menara*, met twee transen, en een groen-koperen dakspits. Ik klom op de onderste trans, waar men een mooi gezicht heeft over de

stad met haar straten-uithollingen, haar menschenbeweging, en de oranjevlekken harer sinaasappel-uitstallingen, vooruit de eenigszins bewaasde zee - want er was een zwakke *qebli:* de akelige woestijnwind - en terzijde de groene palmenrand der oase.

Ik ging van de moskee, waar ik op den *menara*-trans een paar foto's nam, naar de Dinsdagsche markt buiten de stad - *soek-eth-thlata* - een groot zandveld, deels begrensd door de zee, deels door een groote Turksche kazerne, en een buitenwijk. Het is daar altijd vol kameelen en drijvers, waarvan de laatste zich in niets geneeren om de werken der natuur te doen bewonderen. Nu, verder op, was het een onoverzienbare woeling van vuile burnoezen, met donkere *fellahin* daarin, wier ezels, paarden en kameelen in groepen stonden te rusten, door lange straten van driehoekige tentjes van markters van allerlei soort. En, evenals in de *soeks* der stad, was ook hier elk vak, elk bedrijf, elke verkoop bijeen. Hier zaten de schoezen sandalen te lappen, daar hadden de slachters hun geslachte schapen en penzen uitgehangen, ginder waren de broodverkoopers of de kruideniers, en elders weer was 't een kleurenmengeling van groenten en vruchten, terwijl ook de *qahawadsjis* niet werden gemist, die groote tenten hadden opgeslagen, waar zij koffie, thee, limonade schonken, of het versche *legbi*, den palmwijn, waarop, vooral later, als hij gegist is, de Arabieren zoo verlekkerd zijn, ondanks het voorschrift van hun Profeet. Ook hier trachtte ik wat kiekjes te nemen, maar 't lukte mij slechts een paar maal: de woeling was te groot, en de begeerte om gefotografeerd te worden van Turksche soldaten en *fellahin* zoo lastig, dat zij vlak voor mijn toestel gingen staan. Toch waren zij vriendelijk genoeg: ‘ga een beetje op zij’, zei ik tot een paar soldaten, ‘jelui bent niet mooi genoeg om gefotografeerd te worden.’ ‘Zijn wij niet mooi genoeg?’ vroeg de een met zichtbare teleurstelling. Een vruchtenverkooper, toen hij zag, dat ik hem fotografeeren wou, snelde haastig uit zijn tentje weg, tot vermaak van zijn kameraden naast hem, die hartelijk lachten, zoodat juist dit kiekje heel aardig is geworden. Al die menschen zijn zoo kinderlijk, zoo eenvoudig, en zoo goedmoedig.

Er logeert hier, en eet naast mij aan tafel in het hôtel,

een Fransch Afrika-reiziger, de markies Du Blaisel, dien ik eerst voor Déroulède aanzag, op wien hij, met eenige verzachting van trekken, sprekend lijkt. Trouwens die gelijkenis is zoo zichtbaar, dat ieder haar opmerkt. Hij is ridder van het Legioen van Eer en staat, hoewel hij op eigen kosten reist, eenigermate in betrekking tot het gouvernement. Hij reist, 's winters, maar niet enkel dan, al sinds jaren in de Sáhara, en is daar voor geéquipeerd: zijn eigen rij- en lastkameelen, zijn eigen gidsen en bedienden, die, wanneer hij afwezig is, in Toeggoert verblijf houden. Hij vertelde mij interessante dingen van zijn reizen door het 'land van de dorst', hoe het geringste, het onnaspeurlijkste, als een speld verlorene in de woestijn den gidsen voldoende is om den weg te vinden, hoe alles hun een *indice* is: aan de voetstappen van een kameel zien zij wie het toebehoort en wanneer het daar geloopen heeft. Hun eigen kameelen, of die zij kennen, laten zij soms los in de woestijn, dagen lang: de dieren verdwalen op honderd kilometer afstands. Na een paar dagen zijn zij gevonden. Ook vertelde hij mij van de Toearegs: een ontembaar, wild ras, gevaarlijk: de piraten van de woestijn, roofziek, moordlustig, onbetrouwbaar, maar in hooge mate ontwikkeld. Hij liet mij inderdaad talrijke *targhi*-voorwerpen zien, die hij gekocht had: wapens, lederwerk, borduurwerk, het was alles van een onnavolgbare smaakverfijning, een heerlijken zin voor kleur, en, vooral het lederwerk, van een fijnheid van bewerking, die verwonderlijk is. Ik had, op de prullenmarkt, eenige dagen geleden, een ouden *targhi*-sabel gezien, geïncrusteerd met zilver, en een half-uitgewischt *targhi*-inschrift. Op zijn verzoek ging ik er met hem heen, en hij kocht, door mijn bemiddeling, daar hij slechts enkele woorden Arabisch spreekt, het ding voor frs. 2. Het was een koopje.

23 Maart.

De kolonel is vooral zijn gezelschap waard, wanneer hij over het Turksche leger, en de Turksche toestanden spreekt. Hij vertelde mij daarover heel-interessante dingen. 'De Turksche soldaten, zei hij, zijn de dapperste der wereld: een vlucht, of zelfs een terugtrekkend gevecht is met hen onmo-

gelijk, want daar elke oorlog voor hen een heilige oorlog is, en deze een van de Muzelmansche plichten, weten zij dadelijk in het Paradijs te worden opgenomen en van de paradijslijke zaligheden te zullen genieten, wanneer zij sneuvelen. Er is dus met hen enkel een voorwaartsgevecht mogelijk, en daarin overwinnen zij, of zij sneuvelen. Rusland heeft dat bij Plevna ondervonden, en wanneer er weer eens een oorlog kwam tusschen Turkije en Rusland, zou het laatste opnieuw een zwaar gelag hebben, want thans heeft het Turksche leger ook hoogst-bekwame hoofdofficieren. De zwakheid van het Ottomaansche leger is en blijft zijn subalterne officieren en zijn kader.'

'Men spreekt er altijd over, dat in de Ottomaansche armée zooveel Duitsche officieren zijn, maar dat zijn er, met mij mee, net vier. Behalve eenige officieren, die, in het Duitsche leger gecasseerd, in Turkschen dienst zijn gegaan, en daar van onder op hebben moeten beginnen. Maar ook hun getal is niet groot. In den Turksch-Griekschen oorlog waren er zelfs maar drie Duitsche officieren in Ottomaanschen dienst. Nu is er een voor elk wapen. Buitendien twee vreemde officieren bij de marine: een Engelschman, en Von Hofenbasja, die met een landgenoote van u is gehuwd. Maar zoo Turkije al een goed leger heeft, ook goed van bewapening en van paarden, het heeft geen vloot, en de bekende Zwitsersche admiraal heeft niet minder, niet meer te doen dan de Ottomaansche admiraals.'

'Turkije betaalt zijn soldaten een bagatel minder dan het gemiddelde, dat in alle legers wordt betaald, maar de Turksche soldaat wordt beter gevoed dan bij voorbeeld de Pruisische. Het eten, dat hij krijgt, is eenvoudig voortreffelijk. Hij dient vijf jaar, maar krijgt slechts een kwart van zijn soldij uitbetaald: dat wil zeggen, drie maanden per jaar. Een maand soldij met het eind van Ramadan, één met het *Korban-Baïram*-feest, twee maanden later, en nog een maand verder op in het jaar. Van de rest wordt hem behoorlijk boek gehouden, zoodat hij den dienst verlaat met een biljet van 45 maanden soldij, betaalbaar bij den ontvanger van zijn district. Maar in Turkije betaalt niemand belasting. Terwijl ik, zei de kolonel, in Tripoli achterhaald word door den Pruisischen belastinggaarder, en hem een niet onbelangrijk deel van mijn inkomen

moet afdragen, leeft op het Turksche gebied vreemd en eigen met den ontvanger als God in Frankrijk, *ni vu ni connu.* Alleen wanneer men eenig recht op den Turkschen staat wil doen gelden, of een verlof behoeft voor dit of dat, dan moet eerst de achterstallige belasting aangezuiverd worden. Aldus worden die 45 maanden soldij aan de thuiskomende soldaten behoorlijk uitbetaald, maar na aftrek der verschuldigde belasting der ouders. Zooveel te erger, wanneer die meer bedraagt dan wat de zoon te vorderen heeft.'

'Al dat krantengeschreeuw dus, dat de Turksche soldaat geen soldij zou ontvangen, is of onwaar of sterk overdreven. Ook de officieren worden vrij geregeld uitbetaald, en wat de vreemde officieren betreft: hun soldij, (frs. 24,000, vertelde mij de heer Du Blaisel) wordt gegarandeerd door de Ottomaansche Bank. Alleen, soms blijft er wel eens wat aan den strijkstok van den *vali* hangen. Deze heeft zijn gunstelingen, en geeft dien, wanneer hij 't niet voor zich-zelf behoudt, wel eens een maand in voorschot, waar hij voor de anderen zegt geen geld ontvangen te hebben. Ook de ambtenaren worden niet zoo ongeregeld betaald als in kranten wordt verluid. Wel wordt van hun tractement achterstallige belasting gekort, maar daarentegen wordt hun gedeeltelijk uitbetaald *in natura.*'

'De sultan, vertelde de kolonel voorts, is de vlijtigste arbeider van zijn Rijk. Hoewel lijdende aan een onverwinnelijke slapeloosheid, en "opgevreten" door de vrouwen, werkt hij van 's morgens vroeg tot laat in den nacht, en niets, het geringste niet, ontsnapt aan zijn aandacht. Maar zijn Rijk is te groot om het geheel zelf te kunnen overzien, en dàn, de kanker van het Turksche Rijk is Yldiz-kiosk zelf. Die honderden harem-vrouwen, waarvan ieder haar bediendenstoet heeft, en wier familie als parasieten mee leven van den harem. Dat verslindt honderden millioenen.'

Op een ander gedachtenpunt overspringende, ging hij voort: 'Er zijn hier in Tripoli veel Jong-Turken, zij zijn werkelijk het intellect van het Turksche Rijk.'

'Maar misschien slechte Moslemin,' merkte ik op.

'Dat weet ik niet,' antwoordde de kolonel. 'Zij zijn misschien beter dan anderen: zij willen den Islam levend maken voor het heden. Zij zijn niet tegen den chalifa, zij

willen met geen vinger raken aan hun godsdienst, maar in den chalifa slechts hun geestelijk hoofd zien, en ter besturing van het Turksche Rijk een ander regeeringsysteem instellen. Zoo iets als de Paus in Italië.'

'Maar de quaestie van het wereldlijk gezag van den Paus, zei ik, is de doorn in het lichaam van Italië. In Turkijë zou het nog erger zijn. De dag, dat de Jong-Turken bereiken wat zij wenschen, heeft de doodsklok geluid voor het Turksche Rijk. Dat zien zij niet in, en ik vind, dat de Padisjah verduiveld groot gelijk heeft, wanneer hij ze, met al hun goede bedoelingen, op een of andere manier onschadelijk maakt. In zijn plaats zou ik niet anders doen. Van hun kant hebben zij gelijk, wanneer zij, de vrijheid van hun land en volk zoekende, trachten den Padisjah onschadelijk te maken. Maar die is hun tot nog toe te slim af.'

Er is hier nog een Duitsch professor in '*Nordländische Alterthümer*', Herr Professor Doctor Schönfeld, van de universiteit van Jena. Hoewel oud en grijs, mooi wit haar, witten knevel, en een rood gezicht, is hij het volkomen tegenbeeld van den vuilen, langharigen, gebrilden en bijzienden *Fliegende Blätter*-professor. Alleen heeft hij met dezen de pedanterie gemeen, die de Duitsche geleerden nooit kunnen afleggen. *Tiré à quatre épingles*, 's morgens in een luchtig, elegant, kleurig buisje, 's avonds in *smoking* en wit vest, onberispelijk overhemd en manchetten, verscheen hij, vertelde mij de markies Du Blaisel, die er schik van had, gistermorgen half acht in rok, witte das, en met een exotisch commandeurskruis op zijn nuchtere maag, aan het ontbijt: hij ging bij den *vali* op audiëntie. Hij heeft namelijk militair geleide noodig, om de oudheden van Lebda, aan de zeekust, te onderzoeken.

'*Herr Professor Doctor Schönfeld*,' ofschoon hij gehoord heeft dat ik Duitsch spreek, spreekt mij aan in het Fransch dat iets beter is dan van den kolonel, maar toch lang niet dàt, en spreekt soep-Engelsch - *zat is quite ze zing!* - met twee jonge Engelsche geleerden op een naturalistische reis naar Fezzan en Moersoek.

Ik heb eerst hun conversatie vermeden, maar een hunner, die Duitsch spreekt, sprak mij aan in die taal, en nu ga ik voort hem in 't Duitsch toe te spreken, terwijl ik hun nu en dan laat merken, dat het Engelsch mij niet geheel onbekend

is. Toen ik hem vertelde van de alleenige reis, bijna ongewapend, pas door Dr. Nieuwenhuis dwars door het onbekende land van Borneo volbracht, te midden van de wildste volken, en ik hem dus zei Hollander te zijn, betrok zijn gezicht, als een die last heeft van zijn geweten.

Twee jongensachtige, baardelooze gezichten, maar intelligent, maar energiek. Ik praat enkel met den eenen omdat de ander geen Duitsch spreekt. Zij komen met een brief vanwege den Sultan zelf - een *Firman* - en nemen vijf kameelen en tien soldaten mee. Dan gaan ze op de jacht: van een muis tot een olifant, en daarbij alle vogels, die zij schieten kunnen, zijn hun gading. Zij worden uitgezonden door het *British Museum*, en rekenen dat hun reis vijf maanden zal duren. Het Engelsche gouvernement steunt hen. Trouwens zij hebben al wetenschappelijke reizen gemaakt, in Zuid-Afrika, in Somaliland, in Egypte.

De heer Du Blaisel, die mij gisteren op een uitstapje in de oase en in de woestijn, zijn nood geklaagd had over de tegenwerking, die hij, en ieder in Frankrijk, van de regeering ondervindt zoodra hij iets doen wil op persoonlijk initiatief, vooral wanneer de betreffende persoon een markies is, werd jaloersch toen hij hoorde hoe Engeland niet enkel zijn ondernemende landgenooten niet tegenwerkt, maar hen zelfs in alles bijstaat en bijspringt. Du Blaisel kan geen verlof krijgen om naar In-Salah te gaan, hoewel dat al sinds lang Fransch gebied is. Hij wou door de Sáhara naar Tomboctoe reizen, een reis die nog zoo goed als onbekend is: de Fransche regeering geeft er hem geen verlof voor. De Republikeinsche regeering is namelijk een zeer moederlijke regeering, bevreesd dat haar zonen iets ergs zal overkomen. In Frankrijk wordt van alles politiek gemaakt, en sedert de markies de Morès, die een toqué was, door de Toearegs is vermoord, durft men aan een anderen markies - hoewel, zei hij, ik mij op mijn titel niet laat voorstaan, en er ook niet, zooals in Frankrijk gewoonte is, mij mee teeken - niet meer toestaan belangrijke woestijnreizen te maken. En het verlof van die lui heb ik noodig, want als ik zonder verlof buiten het mij toegestaan gebied ging, zou ik als een misdadiger terug worden gebracht, en mijn arme Arabieren zouden in de gevangenis geworpen worden. Maar ik vraag u, wat gaat 't anderen aan of ik mijn

leven wil wagen? Dat men mij voor de gevaren waarschuwt, *passe encore!* maar dat men mij belet die gevaren te ondervinden, te zoeken, dat is een onduldbare voogdij.'

'Natuurlijk is dat onduldbaar, antwoordde ik. Maar wat wilt gij? Frankrijk geniet de zegeningen van een republiek. Er is geen grooter tyran, dan nù een republikeinsche regeering. In geen land is men bijvoorbeeld minder vrij dan in het "Vrije Amerika."'

25 Maart.

Kolonel Von Rüdgisch is tegen het a.s. Groote Bairamfeest tot generaal bevorderd, en buitendien door den Sultan begiftigd met de groote gouden medaille van verdiensten. Daar hij zijn generaals-benoeming verwachtte en deze hem geen salaris-verhooging geeft, was hij er maar zoo-zoo meê in zijn schik. Zijn taak, vertelde hij mij, is behalve om de reguliere cavallerie onder strategisch beleid te brengen, vooral een soort *Landwehr* te disciplineeren, en daarvan geniet hij de grootste voldoening. Een geoefende en gedisciplineerde *Landwehr*, die met het leger kan samenwerken, was hier vroeger onbekend, en in het begin begroette men hem met wantrouwen. Maar sinds men gezien heeft, dat de mannen niet buiten Tripoli werden gestuurd, dat het enkel is, om, zooals hij hun aan het verstand heeft gebracht, hun land tegen een mogelijke *coup de main* van Frankrijk of Italië te verdedigen, hebben de bedowinen er pleizier in gekregen en komen zij geregeld en welbereden op, wanneer hij ze oproept. Onder bevel van hun sjeichs, en dezen onder zijn bevel, zijn ze nu goed geoefend en zullen zij weldra met Martini-geweren gewapend worden. Dan zullen zij een inlandsch corps vormen, dat hij, althans gedeeltelijk, hoopt den Sultan te presenteeren. Evenwel van verder dan een dertig kilometers in den omtrek komen zij niet op, maar dat is voorloopig al voldoende om, samen met het leger, van Tripoli een hard been te maken om af te kluiven.

29 Maart.

Een paar dagen geleden was 't een déjeuner bij den heer en mevrouw Rais, van daag hadden zij ons, den heer Du Blaisel en mij, uitgenoodigd voor een pic-nic. Aan den

rand der oase, onder zware olijfboomen die een voldoende schaduw gaven, op honderd meters afstand de duingolvingen van de woestijn, met helder weer, een prachtigen hemel met witte wolken: 't had in den nacht wat geregend, en dus was er geen stof. Een ideale dag voor een pic-nic, en een ideale plek.

Van dien regen. Iedereen snakte er naar; reeds het laatste paar jaren zijn hongersnoodjaren geweest. Indien de regen nu niet gevallen ware, of een paar dagen later, zou ook nu de hongersnood zich hebben aangekondigd. Reeds dagen te voren werden alle mrabets bezocht, en trokken troepen zingende mannen en kinderen door de straten en tuinen om van Allah regen af te smeken. 't Deed me dus genoegen, hoewel ik anders niet op regen gesteld ben, te hooren dat het regende. Zelfs heeft 't niet genoeg geregend. Tegen den morgen was de lucht weer helder, scheen de onverdrietelijke zon alsof zij niet wist wat regen en hongersnood zijn, en de witte wolken waren enkel in de blauwe lucht om onze pic-nic mooier te maken.

Het heele *corps consulaire* was daar compleet, ook de jongeheer Romeo Vadalá, dien onze Regeering tot Nederlandsch Consul heeft benoemd, ondanks dat hij nauwelijks negentien jaar is. Volkomen onbegrijpelijk, en niet bijzonder geschikt om ons prestige, indien wij tegenwoordig nog zoo iets als prestige in het Tripolitaansche bezaten, te verhoogen.

De overige consuls vinden die benoeming niet getuigend van een hoog zelf-respect. Overigens is 't een beste, vroolijke jongen, die nog op de exequatur wacht om zich als Nederlandsch consul voor te stellen. Er waren ook wel Engelschen, met wie ik in allerlei talen, behalve in 't Engelsch, gesproken heb. 't Was heel aardig en heel vroolijk: veel lieve consuls-vrouwen, veel charmante consulsdochters, en 's middags, om de spijsvertering te bevorderen, nog al ongemakkelijke spelletjes, waaraan de ouderen meededen, en waarbij dus de lui *entre deux âges*, als ik, niet konden achterblijven.

Tegen zonsondergang maakte ik een wandelingetje in de woestijn met den heer Du Blaisel en den Italiaanschen consul-generaal. Een heerlijke kalmte, hier en daar een in de wijdte verloren kameel, lange schaduwen over het gerimpelde zand, de zon krachteloos nu, als geel goud ondergaande, en

slechts het fluitend geluid der piepende katrollen van de putten in de oase, te hooren op verren afstand als het zingen van vreemde melancholieke vogels.

30 Maart.

De *moesjir* (maarschalk) Resjib-basja had ons, den heer Du Blaisel en mij, uitgenoodigd om op het balcon van zijn bureau de parade te komen zien ter eere van het groote Bairamfeest, en mevrouw Rais sluit zich bij ons aan. Om zes uur in den morgen waren wij bij haar present, want het feest zou vroeg, men wist niet precies hoe laat, plaats hebben, maar onderweg kwam zij op de gedachte om liever op het balcon te willen van den Italiaanschen vice-consul, die naast het bureau van den maarschalk woont, en ons ook had genoodigd, maar later. Maar de heer Du Blaisel had daar geen ooren naar, en ik evenmin, ofschoon zij zei, dat het er met zoo'n Turk niet op aan kwam. Men zegt het even af: ‘à propos, je moet niet op me rekenen’, *et voilà tout.* Ongelukkig waren wij niet van die opinie, en meenden wij tegenover een Turk ons niet minder welopgevoed te moeten betoonen dan tegenover een Christen.

Aardige, geestige, liberale vrouw, behoort zij tot die menschen, die meenen dat tegenover Muzelmans alles geoorloofd is. Dat is trouwens de geest van geheel het *corps consulaire*, hier en overal in het Oosten. De Europeanen in 't algemeen zijn al heiligen, de consuls zelf en hun familie half-goden. 't Is belachelijk en bedroevend.

Wij gingen dus met z'n drieën naar het bureau van den maarschalk, waar men ons ontving, zooals geen Europeesch hoofdofficier zijn burgerlijke gasten zou ontvangen hebben. Voor de deur en op de trappen presenteerden de soldaten geweer of sabel, de secretaris van den maarschalk wachtte ons beneden aan de trap op om ons naar boven, in het salon van den basja te geleiden, die afwezig was en zich verontschuldigen liet, daar hij op het gelukwenschingsbezoek was bij den gouverneur. Intusschen presenteerde men ons koffie en sigaretten, later limonade. Een Europeesch gemeubeld salon, niet bijzonder smaakvol, ook niet smakeloos, eenvoudig; mooi-gedrukte Turksche landkaarten aan den wand.

In de straat vormden de soldaten *haie*: ze waren nu althans

behoorlijk in de kleeren en hadden allen goede glimmende kaplaarzen aan. In het uiterlijk is het Turksche leger sinds vijf jaren veel verbeterd. De officieren zagen er uit, zooals Ottomaansche officieren er uit kùnnen zien, als ze willen: elegant en schneidig. Op de platte daken wat menschen in kleurig feestgewaad. Mevrouw Rais had zich dadelijk, gewonnen door de hoffelijkheid van onze ontvangst, in de positie geschikt. Na twintig minuten kwam de basja en verontschuldigde zich, in het Turksch, dat hij ons had laten wachten: het was zoo'n drukke en eigenlijk onaangename dag voor hem, maar onze tegenwoordigheid enz..... Een klein man, gezet, met grijzenden baard, vriendelijk gezicht en levendige oogen. Hij ontving nu, in een grooter nevensalon, de felicitatiën zijner officieren, en de sjeichs van de omliggende stammen, die op prachtige paarden, heerlijk opgetuigd, met goudgeborduurde of zilveren schabrakken en toomen, zijzelf in roode, goudgeborduurde mantels, waren komen aanrijden, waarna generaal Von Rüdgisch-basja ons een bezoek bracht.

Nu kwam de *vali* op bezoek bij den *moesjir*: een stoet achtbaar-getabberde mannen te voet; paarsche tabbaards, de borst vol goud-stiksel, om den witten torban een gouden band. De maarschalk stelde ons op het balcon aan die achtbare heeren voor, maar daar dezen veronderstelden, dat wij geen Arabisch of Turksch spraken, bleef het bij de voorstelling. Intusschen begon ook de parade. Zij waren prachtig geoefend, de soldaten; de infanterie zoo regelmatig als nog nooit een Nederlandsch regiment heeft geparadeerd, en waaraan ook de Fransche troepen wel een voorbeeld konden nemen. De cavallerie ietwat onregelmatiger, maar dat kwam door de vurige paarden. Generaal Von Rüdgisch, die naast mij stond, was daar hoogst ontevreden over, en zei mij, dat dit met zijn bataillon niet zou gebeuren. Inderdaad, de lanciers waren prachtig in rij, langzamer, geen enkel paardenhoofd voor of achter het ander. Wij dachten, dat er nog een *fantasia* zou gereden worden, maar daarin werden wij teleurgesteld. Toen de *vali* en zijn gevolg waren heengegaan, vertrokken wij ook, na, in zijn salon, afscheid genomen te hebben van den *moesjir*, die zich verontschuldigde, ons niet beter te hebben ontvangen. Maar althans de heer

Du Blaisel en ik waren over de wijze waarop zoo'n ‘ongeciviliseerde’ Turk zijn gasten ontvangt, zeer voldaan.

Morgen weer een déjeuner bij den Franschen consul-generaal, den heer Lacau, tot afscheid. 't Wordt tijd dat ik wegkom. 't Werd weer zoo'n echte tredmolen van visites, déjeuners, pic-nics en tennis, en in de laatste tien, twaalf dagen heb ik niets kunnen uitvoeren. Toch, wat Tripoli en zijne omgeving betreft, ga ik hier met spijt vandaan. Het is hier zoo interessant en zoo mooi.

31 Maart.

Een aangenaam en Lucullus-waardig déjeuner op het Consulaat-generaal van Frankrijk, en daarna afscheid van den markies Du Blaisel en den heer Guy, den drogman, die naar Zanzibar overgeplaatst wordt.

Ik zat aan tafel links van den *consul-général* en rechts van onzen consul *in spe.* Ik vroeg dezen of 't waar is, dat hij nog niet meerderjarig is. De vraag was hem klaarblijkelijk niet aangenaam, maar hij beantwoordde haar bevestigend. Tot voor twaalf jaar was onze vertegenwoordiging hier een consulaat met een appointement van frs. 20,000. Hoe dat zoo was, verklaarde hij niet te begrijpen.

‘Omdat het Hollandsche Consulaat in het Tripolitaansche een oud en roemrijk verleden heeft,’ antwoordde ik hem. En dat wist hij niet eens! ‘En, zei ik nog, het is een eer ons land hier te vertegenwoordigen, waarop men niet te hoog kan gaan. Ofschoon onze betrekkingen met Tripoli tot nul zijn gereduceerd, heeft de Hollandsche consul hier traditiën van onkreukbaarheid en onafhankelijkheid op te houden.’

En zoo'n baardeloos jongmensch vertrouwt de Nederlandsche Regeering de vertegenwoordiging toe in een Turksch land, waar de autoriteiten zoo zeer op het uiterlijk afgaan. Trouwens wegens zijn minderjarigheid is hij al incompetent ons in rechten te vertegenwoordigen.

MAURITS WAGENVOORT.

In de Beemster-pastorie.
(*Naar onuitgegeven brieven.*)

Een der eerste dagen van Juni '98 maakte ik bij prachtig weder een uitstapje van Amsterdam naar de Midden-Beemster, om eene bedevaart te doen naar de aloude pastorie der Hervormde gemeente. Nauwelijks lag het Buikslooter tolhuis achter den rug, of vóór mij opende zich het heerlijkst vergezicht over de malsch groene weiden met haar zwart bont vee, hare schilderachtige watermolens en oost- en westwaarts dorpen in 't verschiet met kerk en torenspits.

Langs Watergang werd mijn oog geboeid door eene drift zwanen in de bekroosde sloten; terzijde van het Noord-Hollandsch kanaal, door spichtig rietgras omzoomd, zag ik daartusschen menigen geduldigen hengelaar verscholen staan; de zwaluwen scheerden over de breede vaart; de boerenknechts boomden hunne melkschuiten huiswaarts; ik naderde Ilpendam met zijne woningen en met tuintjes er voor in de schaduw van het geboomte zich weerspiegelend in het water.

Purmerend doemde van verre op; spoedig was de propere stad met breede kade en sluis bereikt, en het kanaal terzijde latend ging ik de Beemster in met hare breede lanen, hare vruchtbare weilanden, haar rijke boomgaarden en hofsteden, onder het lommer weggedoken.

Wel mocht Betje Wolff reeds in haren tijd spreken van het ‘oogbetoovrend’, het ‘zielsverrukkend oord’ en de Beemster ‘Noord-Hollands lusthof’ noemen. Geen wonder, dat in het midden van de achttiende eeuw menige patricische familie uit ‘'s Waerelds koopstad’ in deze streek hare buitenplaats

betrok en er al de weelde van land- en veldzicht genoot. Geen wonder ook, dat dezelfde Wolffje eens schreef: ‘Onze Republiek heeft geen schooner Oort dan de Beemster gedurende eene korte zomer.’

In hare vertaling van Raffs Hoogduitsch geschrift: ‘Aardrijkskunde voor kinderen’ (1779) nam zij deze aanteekening van haar zelve op: ‘Des zomers mag de Beemster, zonder veel poëzy daarbij te voegen, een Paradijs genaamd worden. Doch de zware kleiwegen hebben alleen dit voordeel, dat zij in andere jaargetijden Lieden van studie, zo die er zyn, bevryden van de lastige bezoeken der wellevende zotten: men kan er niet dan als de wegen drooggevroren zyn, doorkomen.’

In de zoogenaamde ‘Buurt’ - verkort voor ‘Kerkbuurt’ - staat vlak bij de kerk, die van 1623 dagteekent het huis, dat sedert 1665 tot vóór eenige jaren de pastorie der Hervormde gemeente was en dus ook de woning van den predikant Adrianus Wolff van 1730 tot 1777. Behalve dat in de tweede helft der voorgaande eeuw de zitkamer aan de voorzijde werd vergroot en er een dakkamertje eveneens aan den voorkant verrees, is het eenvoudig pand met zijn eeuwen trotseerend gebindte nog zooals het was in vroeger dagen[1]. Door dezelfde eikenhouten voordeur - de kleine in lood gevatte ruitjes er boven zijn verdwenen - komt men in de smalle gang; *rechts* een klein vertrek, waar zeker het biljart stond:

‘Ons huis is welgenoeg gebouwt,
Maar heeft noch ruimen gang noch zalen,
En de Billard, dat wordt ook oud
Zooals het gaat met al die dingen;[2]

links de reeds genoemde huiskamer, terzijde waarvan men met eene optrede in het studeervertrek komt; met de zware eikenhouten wenteltrap, welks opgang zich tegenover den

1) In 1876 werd schuins tegenover de oude pastorie eene nieuwe gebouwd, waarheen de Hervormde predikant Dr. J.W.Ph. Feith verhuisde.
2) ‘Beemster-winter-buitenleven’, door E. Wolff - Bekker. Geschreven in 1775, uitgegeven te Amsterdam, bij Johannes Allart, en in 's-Gravenhage, by Isaac van Cleef, MDCCLXXVIII.

ruimen kelder bevindt, bereikt men den zolder, en aan de achterzijde hiervan het celletje, dat met het uitzicht op den tuin en de Beemstervelden, eenmaal het geliefkoosd verblijf was van Wolffs tweede vrouw - onze Elizabeth Bekker:

‘Daar zijn mijn kaarten, printen, boeken:
'k Heb daar 't schoonste Landgezicht.
'k Hoef nooit naar iets te lopen zoeken,
Waaraan ik schets, of schrijf, of dicht.
'k Heb al dat goetje op mijne Kamer,
Daar ik mijn meeste dagen slijt.
Hier 's geen vertrek mij aangenamer,
Terwijl mijn Hof mijn geest verblijdt’[1].

Beiden hebben ongeveer achttien jaar in de Beemster-pastorie samen doorgebracht, van 1759-1777. Wat hun echtelijk leven aangaat, konden tot hiertoe - behoudens een paar uitzonderingen - alleen over het laatste tijdperk, van 1774 tot 1777 tal van uitgegeven brieven van Betjes hand een vriendelijk licht doen opgaan. Mij viel intusschen het voorrecht te beurt, dat ik in bovengenoemd jaar 1898 van den redacteur van dit tijdschrift Mr. J.N. van Hall, uit de nalatenschap van zijnen grootvader Mr. Maurits Cornelis, een 25 onuitgegeven brieven van Wolffje ten geschenke ontving, die, alle aan Mr. Hermannus Noordkerk gericht, loopen van 21 December 1765 tot 26 Augustus 1771.

De schat van wetenswaardige bijzonderheden, in dezen bundel vervat, gaf mij onder meer de rijke stof voor eene nieuwe studie[2], zoowel over het ongelukkig huwelijk van Wolff en zijne vrouw vóór 1772, als over de tijdelijk verbroken vriendschap tusschen Betje en den Amsterdamschen advocaat in 1769.

I.

Vooraf eene korte herinnering aan Wolff zelven, van wien men in 't algemeen niet veel meer dan zijn naam en

1) Zie noot [2] voorgaande pagina.
2) Zie mijne drie voorgaande opstellen in de Gids van 1882 No. 4, van 1884 No. 7 en van 1892 No. 11.

zijne beide geschriften kent: ‘De bedijking van de Beemster. In dichtmaat’ (1763) en ‘Aanspraak aan zyne doorluchtige hoogheid Willem den Vyfden, prince van Oranje, enz. Uit een verhaal van Hoogstdeszelfs Reize door de Middel-Beemster, den 21 July 1773.’

Hij was de jongste zoon van Gerard Wolff, baljuw van Rijnland, te Leiden, en Aletta Geesteranus en werd gedoopt 17 Maart 1707[1]. Twaalf jaar oud werd hij reeds als student aan de Hoogeschool ingeschreven, 2 Maart 1719[2]. Als candidaat tot den heiligen dienst, werd hij 20 Februari 1730 in de Beemster-gemeente beroepen; na door Everardus Ens van Buiksloot bevestigd te zijn (23 Juni) deed hij dienzelfden dag zijne intrede en is tot zijnen dood - 29 April 1777[3] - na ruim 47-jarigen dienst aldaar werkzaam gebleven. ‘Hij was een der grootste kanselredenaars van zijnen tijd. Zijne welsprekendheid was die van het hart’[4]. Menig geschrift op theologisch gebied is van hem verschenen. Na zijne ‘Theologia Practica Experimentalis’ (2 deelen in quarto) gaf hij later uit: ‘Korte schets der Proefondervindelijke Dadelijke Godgeleerdheid’ (opgedragen aan den Doorluchtigste Hooggeboren Vorst Willem Carel Hendrik Friso). ‘Hij was verwonderlijk klaar in het uitleggen der H. Schriften en sprak voor de eenvoudigen op eene wijze dat hij der verstandigen aandacht trok’.[4] Zijne exegetische studiën vonden bij deskundigen hooge waardeering. Tot het laatst van zijn leven bleef hij met de Grieksche en Romeinsche classici vertrouwd en was vooral een degelijk beoefenaar der muziek. Naar zijn oordeel ‘verdiende ieder die tot het Predikampt zegt bekwaam gedacht te worden, zig bij tijds in de Muziek te oefenen. Een goed zanger moet als op eene

1) Doopboek van de Hooglandsche kerk, 1705-1710 (Archief te Leiden).
2) Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDCCCLXXV.
3) Karakteristiek is zeker de wijze, waarop in die dagen een kerkelijk lichaam het overlijden van een leeraar en de keuze van een opvolger openbaar maakte: ‘Alzoo het de genadige wil onzes Gods is, door den dienst van menschen zich zelven eene gemeente op den aardbodem te vergaderen, en het zijne Majesteit nu belieft heeft door den dood van den Weleerwaerdigen, Godzaligen en welgeleerden Heere Adrianus Wolff, de kerk van Beemster van haren ordinaires Opziener te ontbloten; zoo hebben wij ons beroepen Andreas Kok, predikant te Winkel.’
4) Boekzaal der geleerde wereld, Julij 1777.
4) Boekzaal der geleerde wereld, Julij 1777.

oratorische wijze zingen, en een goed redenaar als op eene muzikale wijze spreken.' In 1757 gaf hij een paar uittreksels van de geschriften van den bekenden Jacob Wilhelm Lustig, 'organist van Martini Kerk te Groningen', over 'de Muzikale Digtkunde' en over ''t Psalmspel'[1]. En drie jaar later (1760) verscheen van zijne hand 'Ontwerp eener beryminge der Nederlandsche Psalmen, ter verbeteringe van het kerkgezag der Gereformeerden'. Voorts ontbrak het Wolff niet aan dichterlijke gaven, getuige zijne overzetting uit het Grieksch van Bion 'Het graf van Adonis'. Met één woord een man van veelzijdige ontwikkeling.

Hij woonde aanvankelijk met zijne zuster Ida Catharine; deze keerde naar de Sleutelstad terug, toen haar broeder in 1731 in den echt trad met Maria Wilhelmina Kayser, dochter van Mr. Cornelis Kayser, president-schepen te Hoorn. De beide eerste kinderen uit het huwelijk van Wolff, Gerard Nanning en Gerardus Adrianus, stierven jong; het derde Wynanda Maria Wilhelmina werd 17 April 1740 gedoopt. Zestien jaar oud legde zij haar belijdenis af, 7 Sept. 1756, en de vader teekende in het Beemster lidmatenboek aan: 'enigst Kint van A. Wolff'. Na ruim vijf maanden overleed hare moeder, 13 Januari 1757. Wolff hertrouwde met Elizabeth Bekker 18 Nov. 1759. Veertien dagen later (2 Dec.) trad de dochter uit het eerste huwelijk in den echt met Mr. Pieter Pasmooy Molenaar van Alkmaar (Betje Wolffs broeder Laurens te Vlissingen schreef aan Dr. Gallandat te Parijs: 'de naem van dien Heer is myn vergeeten, maar dit weet ik dat hy Advocaet is'). Hun werd een zoon geboren Pieter Jakob, 7 Sept. 1761. Onnauwkeurig is dus hetgeen Dr. Jonckbloet in zijne 'Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde' schreef (V bl. 228): 'Wolffs huwelijk werd 18 November voltrokken tegelijk met dat van 's bruigoms dochter'. Zeker ontleende hij deze dwaling aan den brief van Laurens Bekker aan bovengenoemden medicus (1759) 'dat twee paer volktje zal dan te zaem trouwe'.

1) J.W. Lustig. Twaalf redeneeringen over nuttige muzikaale onderwerpen. (Te Amsterdam, bij A. Olofsen, Boek- en Muziek-Verkooper in de Gravestraat 1756). Eigeudom van den heer D.F. Scheurleer. 'Catalogus zijner Muziekbibliotheek, 's Gravenhage, 1893. Niet in den handel.'

Denzelfden hoogleeraar kwam het niet waarschijnlijk voor dat Wolff en Elisabeth Bekker elkander nooit vroeger hadden gezien en ‘briefwisseling’ alleen den grondslag zou hebben gelegd tot hunne verloving. Hij gist dat de Beemster predikant haar te voren wel kan hebben ontmoet bij Mr. Noordkerk. Stellig ten onrechte. Immers schreef Betjes broeder Laurens 18 Oct. 1759, negen dagen na de verloving op 9 Oct. aan Dr. Gallandat, ‘zelfs uyt de mond van Ds. Wolff te hebben gehoord, toen collega namidd. tot Vlissingen was gearriveerd, dat het hem toegezonden portrait van mejuff. Betje in geenen deele voldeed en hy evenwel daardoor niet afgeschrikt zynde was overgekomen om dat Levendige Beelt nader en van nabij te beschouwen.’ Betje had ‘een afbeeldsel van haer welgemaekt weesen aan de heer Adriaen Wolf’ gezonden, nadat zij van hem zijn portrait had ontvangen ‘schoon maar op het Papier geschaduwt’. Dit heeft natuurlijk geen zin, indien zij elkander reeds vroeger hadden gezien. De waarheid is dat toen Wolff ‘Maandag 9 Oct. namiddag tot Vlissingen was gearriveerd (Zeeland had hij nooit aengedaen dan nu om dat beminnelijk voorwerp)’ nog 's avonds de verloving beklonken was. Onberadener kon het kwalijk voor een man van 52 jaren tegenover eene jonge dochter van een en twintig. Zondag daarop volgende ‘preekte den ouden Borst in de groote kerk der Scheldestad, maer zeer toepasselijk op zijne toestand Hebreën XI vs. 8’. ‘Door het geloof is Abraham, geroepen zijnde gehoorzaam geweest, om uit te gaan naar de plaats, die hij tot een erfdeel ontvangen zoude; en hij is uitgegaan niet wetende waar hij komen zoude.’ Acht dagen later vond de ondertrouw plaats!

Van Wolffs dochter uit zijn eerste huwelijk hoort men weinig of niets meer; alleen in den vermakelijken zendbrief van Betje aan Cornelis Loosjes (in bijbelstijl) na hare herstelling uit eene zware ziekte (1770) blijkt dat de verhouding tusschen Wynanda en hare stiefmoeder trots het klein verschil in leeftijd niets te wenschen heeft overgelaten. In dien brief voert Betje haren man klagend in: ‘O, myne vrouwe, wie zal my vrolyk maaken, als ik om U in 't zwart gaan zal? Is zy niet de vreugde myner oogen, en is zy niet de troost myner gryzigheid, ende myne Dogter, bemint zy haar niet als eene Zuster?’

Wat nu Wolffs tweeden echt van 1759-77 betreft, schreef Dr van Vloten dat Betje ‘het voorloopig best had met haar dominee, dien zij als een goed, braaf en verstandig man roemde, voor wiens troetelkind zij terecht kan doorgaan, en die al zijn vermaak in haar genoegen vond.’ Ter bevestiging hiervan liet hij volgen: ‘Myn vaderlyke vriend, myn braave Wolff - schrijft ze nog in 1774 aan Dr. Gallandat - de Hemel beware hem lange, is het dan niet tot nut van Zion, 't is om het nut van zyn Betje, die inder eeuwigheid geen man weet in de knip te krygen, die zooveel geduld met haar heeft - die zo in zyn aise is met haar. Ik heb hem ook zo lief, als een vive vrouw een man hebben kan, aan wien zy erkend, het geluk en de glorie van haar leven schuldig te zyn, en die my volstrekt in alles toont, dat myn genoegen zyn vermaak is.’ Ter illustreering herinnert van Vloten aan de welbekende - bijna schreef ik - idyllische regelen uit Betjes berijmden brief: ‘Beemster-winterbuitenleven’:

> Het groene schermpjen en de kaars
> Staan tusschen onze lessenaars;
> Op tafel ligt een boek of twee,
> Dan is 't: ‘ik groetje, dominee!’
> - ‘“Jou ook,” myn kind! tot hallef tien!”’

Intusschen was het, op grond van een door hemzelven openbaar gemaakten brief van Betje aan Mr. H. Noordkerk uit den jare 1770 zijne aandacht niet ontgaan, dat manliefs verhouding tot Wolffje *in dezen tijd* te wenschen overliet.’ ‘Naarmate de Beemster predikant ouder werd - schrijft van Vloten - ‘schijnt hij, hoewel van haar zijde zonder den minsten grond, niet vrij van jaloerschheid gebleven te zijn, over den indruk, dien zijne vrouw op anderen - die dat dan niet onder stoelen of banken staken - had gemaakt. Zij daarentegen - hare brieven aan Dr. Gallandat wijzen 't uit - *bleef zich in hare kinderlijke genegenheid voor hem teneinde gelijk.*’

Ongaarne zou ik onderschrijven dat Betje van hare zijde haar man niet de minste aanleiding heeft gegeven tot het euvel der jaloezie. Helder is mijns inziens het tegendeel in

het licht gesteld door den hoogleeraar Jonckbloet, waar hij Wolffjes verhouding tot den Doopsgezinden leeraar Cornelis Loosjes - den Vredemond harer poëzie - uitvoerig bespreekt. Maar allerminst mag ik vrede hebben met van Vlotens oordeel dat Betje ‘zich in hare kinderlijke genegenheid voor haar man ten einde gelijk bleef.’ Zijne dwaling schuilt hierin dat hij Wolffjes herinneringen aan den Beemster predikant, die eerst uit de laatste jaren van hun samenleven dagteekenen, *generaliseerde* en daarmede ook terugbracht tot het gansche eerste tijdperk van hun huwelijk. In denzelfden geest schreef Ds. J. Bouman uit de Beemster in de Navorscher van 1862: ‘Achttien jaren mocht zij met hem vereenigd zijn in een gelukkig huwelijk.’ En in ‘Eigen Haard’ van 1902 No. 33[1] kan men lezen dat ‘Betje met Ds. Wolff - die zoowel haar man als haar vader was - een kalm en gelukkig huwelijksleven had geleid.’

De waarheid is dat de verstandhouding tusschen Wolff en zijne vrouw vóór het jaar 1771 veel, soms alles te wenschen over heeft gelaten. Betje gevoelde zich langen tijd diep ongelukkig. Op grond van enkele harer onuitgegeven gedichten aan Emilia (1765) en aan Aristus (Mr. H. Noordkerk) 1766 heb ik dit reeds vroeger[2] in het licht gesteld, al ontbraken mij de in dezen alles afdoende bewijzen, die alleen hare vertrouwelijke *brieven* ons zouden kunnen geven. Destijds wees ik reeds aan wat langen en bangen strijd Wolffje de eerste jaren van haar huwlijksleven had te doorstaan; hoe zij in 't verborgene, in ‘diepe eenzaamheid’, die haar lot was, veel heeft geleden, zoo zelfs dat het gevaar van levensmoeheid wel eens dreigde. Dagen heeft zij doorleefd, waarin zij te vergeefs beproefde troost te zoeken bij hare boeken en de wetenschap; dagen, waarin de Muze evenmin haar kon leeren berusten onder al het hartzeer dat hare lichaamskrachten sloopte. En strekte zij al eens de hand uit naar hare pen, dan vloeiden hare tranen met hare klachten op het papier:

> ‘Maar 't teder lichaam kon dien strijd niet lang verduuren.
> 'k Bezweek. Ik vond my aan den stillen rand van 't graf.’

1) Bij het tuinhuisje van Mejuffrouwen Wolff en Deken te Beverwijk.
2) De Gids 1884, No. 7.

Wolffje herstelde uit hare ziekte; toch keerde zij zelve met schroomvalligheid van het graf terug, maar in het levendig besef dat het geen ware berusting heeten mocht uit te zien naar 's levens eind om daarmede verlost te worden van haar drukkend kruis. Het kinderlijk geloof in God heeft haar staande gehouden en levenslust en levensmoed keerden tot haar weder. Onder het licht van den godsdienst zong zij den lof der wijsbegeerte, waaraan zij het geheim harer zelfbeheersching dank wist.

Weinig kon ik, zoo schrijvend, vermoeden, dat na haar dichtkundigen brief aan Noordkerk van 1765 een brief van haar aan denzelfden Amsterdamschen vriend uit het voorjaar van '71 mij in handen zou komen, welke ter nadere bevestiging een allersomberst licht zou werpen over haar huwelijk. Aan dien brief ontleen ik deze regelen: ‘Ik weet dat gy my kent en dat ik zeker by u blyf die ik was, sinds een ongelukkig leeven my by u heeft bekend gemaakt. Wat mij betreft, ik schrijf U wel Edel Gestr. zelden, uit vrees van uwe politesse te noodzaken mij te antwoorden - ziedaar de grond van mijn hart - ziedaar wat ik denke. Indien ik zo gelukkig zyn mag van U weer beter te zien [de advocaat was toen ongesteld] dan zal ik weer rekenschap geeven van myn tyd, & *de diepe eenzaamheid die myn lot is.*

Ik ben volmaakt gezond & besluit dat ik, of een ongevoelig schepsel of eene verstandige vrouw ben, want niets breekt myne innerlijke rust, & ik possedeer myne ouwde levendigheid zo zeer als ooit. Myne lieve Boeken, myne Printen, myn pen & inkt - wat ben ik U niet verpligt! *ze doen my niet eens zien wat de beestagtigste dronkenschap kan uitwerken* & voor 't overige troost ik my in het denkbeeld, dat dien God, die ik zeer gebrekkig, maar echter opregt diene, *my alleen niet in kommer & angsten zal laaten. - Hy zal er in voorzien* - wanneer? Hy weet het & zynen wil geschiede. *De waereld staat nog voor my oopen*, *ik ben in 't schoonst van mijn leeven*, *& de gezondheid die ik geniet*, *geeft als 't ware fermeté aan myn denken.* Verschoon my, myn Vaderlyke Vriend, dat ik U myn hart uitschudde. Wie heb ik (serieus gesproken) by wien ik dit kan of wil doen! 't ligt [verlicht] altoos als ik U zoo eens iets zeg.’ Beemster 19 Febr. 1771.

Wie bij een onpartijdig onderzoek bovenstaande epistel in verband met eene vroegere brengt, nog geen drie maanden te voren aan denzelfden Noordkerk geschreven - 21 Nov. 1770 - moet wel in deze het voorspel vinden der tragische ontknooping van gene. Betje antwoordt op hetgeen de Amsterdamsche vriend haar schreef: '"Gy zyt mon philosophe."'

'Ik ambieer dien titel, omdat het my voorkomt dat de *waare* Philosofie het eenig arcanum is, om in het hart van allerlei chagrin & *overdadigheid* niet alleen gerust, maar ook voor ons zelf & onze vrienden vrolyk te leeven. Wat my betreft, ik danke den Hemel voor eene gezondheid die volmaakt is, & my wel tien jaren jonger maakt als ik ben. De vrolyke lustigheid is by my, & in myne situatie, de vrucht der Reden, geholpen in 't opwassen door een genoegelyk temperament. Ze heeft niets gemeens met de bruyante vermaaken, welke de beaumonde verschaft, maar ze is op den duur aangenaamer & laat geen denkbeeld van berouw na. Myne intime vriendschap met een der hemelburgeresses (zo als Pope haar noemt) Hoop, is in staat om, *veel kommer & zorg* geheel weg te jaagen, terwijl zy my de dingen uit het vrolykst licht vertoont; want het is tog waar dat Reden & godsdienst niet ongevoelig maken, maar zy fourneeren ons het noodige om niet te wankelen.'

Zie ik wel, dan school er toch in de ziel van Wolffje, trots hare verzekering van 'vrolyke lustigheid,' een diepte van weemoed, welke zij te vergeefs poogde te onderdrukken.

Er was in hare blijgeestigheid soms schijn voor wezen. Het leven in de Beemster-pastorie - de eenzaamheid der wintermaanden was weder aangebroken - kon haar niet bevredigen. Zij was met al hare gedachten en gevoelens in de toekomst - welke?

Zij durft haar zichzelve niet voorspellen.

Maar 'de hoop' blijft hare zielsvriendin uit hooger sferen. Zij zoekt naar gezonde wijsgeerte als het eenig geheimmiddel om haar verdriet, haar kommer en zorg te verzetten.

'Rede en godsdienst' moeten haar steunen; zij wil vrolijk leven.... voor zich zelve en voor hare vrienden! Haar verborgen leven was overal elders dan bij den Beemster-predikant.

Te ontkennen is het niet, dat de brief van 19 Febr. 1771

eene bezwarende beschuldiging bevat tegen den persoon van Adrianus Wolff; toch meen ik dat hier allerminst uit het oog verloren mag worden wie alzoo schreef: de hartstochtelijke Betje Wolff, die, een en al zenuwleven, zoowel in hare betuigingen van sympathie als in hare uiting van afkeer zich tegen overdrijving niet kon vrijwaren. Tallooze voorbeelden liggen voor het grijpen. Om slechts een paar te noemen. Als zij denkt aan de verrukkingen harer jeugdige liefde voor den uitverkoren jonkman, dan schrijft zij nog tien jaar later, met een hart gescheurd tot aan den wortel toe, aan Noordkerk:

'Een ding is jammer dat ik mijn wensch niet heb. Ik zou niets Gods ter waereld gedaan hebben, dan myn lieven jongen beminnen en nagt en dag myn hersens hebben gebroken, om tog zyn heele hart te houden, want ik zou er geen klein stipje van hebben kunnen missen als eene kleine speldeknop groot,' of als Maurits Cornelis van Hall om Betjes wil zijne verontwaardiging lucht geeft tegen de weduwe Doll als uitgeefster, dan schrijft zij aan Heintje Vollenhoven 'dat hy struiken uit den grond vloekte.'

Zoo doet de *beestachtigste* dronkenschap ons aan het ergste denken, als ware Wolff niets minder dan eene openbare schande voor zijne gemeente geweest. In dat geval zou hij echter ongetwijfeld onder de censuur gekomen zijn. Doch hiervan is geen spoor te vinden in de Beemster kerkboeken van die dagen. Wat meer zegt: uit de Acta der classis van Edam is mij gebleken dat Wolff jaren achtereen van 1768 tot 1774 met onderscheiding behandeld is. En juist in hetzelfde jaar 1771, waarvan Betjes brief dagteekent, lezen wij - 27 Augustus - dat Ds. Wolff berichtte 'dat hij medenam de acta synodi Noord-Hollandiae van den jare 1771 ten einde op te stellen de responsa synodalia voor het aanstaand synode te Haarlem.' 'Dit werk - schrijft mij Dr. Feith uit de Beemster - was hem door de classis opgedragen niet in zijne kwaliteit als praeses, maar als een bewijs van groot vertrouwen in zijne bekwaamheid en onpartijdigheid.'

Ware Wolff befaamd geweest als 'drinkebroer,' dan zou onmogelijk de classis hem met achting hebben bejegend.

Intusschen is de waarheidsliefde van Betje ons borg, hoe zij er werkelijk, al ware het slechts een enkele maal, getuige van was geweest, dat haar bijna 64 jarige man buitenshuis of

binnenskamers te veel aan Bacchus had geofferd. En dit moest voor haar, die zelfbeheersching als hoofddeugd leerde beoefenen en in haar ouden vader *de matigheid* zoo hoog mocht roemen, eene dubbele ergernis zijn. Bij die ervaring was het water haar tot de lippen gekomen, zoodat zij naar Wolffs dood kon verlangen om in het schoonst van haar leven nog de wijde wereld te kunnen ingaan. Blijkbaar was zij het huwelijk met hem moede. En zou dat gevoel zonder invloed zijn gebleven op de overdreven uiting van hare verontwaardiging? Daarbij komt dat Betje niet meer dan vier maanden geleden nog eens weder de oude wonde van haar tot aan den wortel gescheurde hart had voelen bloeden (19 Oct. 1770). Bij de herinnering daaraan moest een enkele druppel den beker doen overvloeien.

En Wolff zijnerzijds - hoe zal hij binnen de vier muren der Beemster-pastorie meermalen de dwaasheid van zijn tweede huwelijk, dat van den kant van Bekkers meer dan dertig jaren jongere dochter niets anders is geweest dan een *mariage de raison*, hebben ingezien en bejammerd; onmachtig zich gevoelend om voor de vrouw in de volle kracht van haar leven, in de rijke ontplooiing van hare geestesgaven gezocht en gevierd door zoovelen, te zijn die hij had willen wezen. Hij zal hebben ervaren dat Betje voor hem onverschillig was geworden. Alleen uit het denkbeeld van plicht deed zij alles wat zij buiten het hart doen kon. En dan haar dichterlijke ‘Brief aan Vredemond’ in '69 te Vlissingen geschreven - het kon wel niet anders of deze idyllische verzuchting in haar prieel op ‘Altydwel,’ te midden van de kweelende vogels aan haar ‘allerwaardsten vrind’ die niemand anders was dan Cornelis Loosjes, ‘wiens byzyn elken keer vuuriger door haar werd begeerd,’ moest in haren echtgenoot een gevoel van jaloerschheid wekken. In Loosjes had zij gevonden ‘verstand, geleerdheid, keurig oordeel.’

> ‘Zyn deugden, - ach! die bidde ik aan:
> Met hem, op oefningsweg gegaan,
> Doe 'k onophoudelyk myn voordeel,’

Is het dan te veel gewaagd te onderstellen dat de Beemster predikant voor het torsen van zijn dubbel kruis vergoeding heeft gezocht door òf bij herhaling willekeurig Betje in de

pastorie achter te laten of een enkele maal zich te buiten te gaan? Eenerzijds bedenke men dat laatstgenoemd kwaad zich vroeger niet had voorgedaan, getuige dat Wolffje nog 2 Januari 1770 in een brief aan Noordkerk schreef van ‘haar lieve waarde man’ en anderzijds legge men eens naast de aangehaalde epistel van 19 Febr. 1771 die, welke zij slechts vijf maanden vroeger aan denzelfden Noordkerk zond (18 Oct. 1770):

‘Mijn man gaat *weêr*, zonder mij te waarschuwen, veel minder te vragen of ik mede wil, eene week of drie naar zijne familie! Wat zal ik doen dan door geduld en inschikkelijkheid de gedistingueerde achting mijner vrienden waardig te blijven? Maar wat heb ik een *chagrin* door zulk een onvriendelijk gedrag.’ En 10 October daarop volgende onderschrijft zij een lateren brief ‘*in de Beemster nog al solo.*’ Zoo ging Betjes leven buiten den Beemster predikant om. Maar ‘de gedistingueerde achting harer vrienden was het, ter wille waarvan zij geduldig en inschikkelijk haar lot droeg’. Men vergete intusschen niet, dat het Wolff ook meermalen te zwaar viel met Betje onder één dak te huizen; dàn zocht en vond hij bij herhaling verzet door buiten de Beemster bij zijne familie een geruimen tijd te gaan logeeren. Bedenkt men daarbij dat het niemand anders dan Betje Wolff zelve is geweest die nog bij het leven van haar man baker Jansen, van der Treuselen in een gefingeerden brief aan Mr. Vollenhoven[1] laat getuigen: ‘hij is goed tot in zen darmen zo als de boeren wel weten’, en na zijnen dood in het levensbericht voor de Boekzaal[2] zijn ‘zachte inborst,’ zijn ‘edelmoedigen aard’ en zijn ‘toegeeflijk en menschlievend karakter’ roemt, dan ligt de slotsom voor de hand dat wij de oorzaak der wanverhouding tusschen de echtelingen ook voor een groot deel in Betje hebben te zoeken.

Een nog somberder licht valt over den brief van 19 Febr. 1771 als wij dien in verband brengen met hetgeen er het jaar te voren in Wolff moet zijn omgegaan *tijdens* de zoo ernstige ziekte, die Betje tot den rand van het graf bracht, en *na* hare zoo vurig gewenschte herstelling. De herinnering

1) M.S. Bibl. Lett. Leiden.
2) Julij 1777.

aan die ziekte en dat herstel bleef in den kostelijken rijmbrief aan Loosjes bewaard. Had men niet mogen verwachten dat Wolff en zijne vrouw nader tot elkander zouden zijn gebracht? ‘Toen mijne ziele was wedergekeert - schrijft Betje - was de Priester als eenen aan wien men zegt: Ziet, u is een Zoon geboren!’ Maar al spoedig bleek de blijdschap te zijn vergeten, getuige 's mans ‘onvriendelijk gedrag’ dat Wolffje ‘zooveel chagrin veroorzaakte.’ Uit den genoemden rijmbrief blijkt ook het jaloersch karakter van den Beemster predikant. Toen den morgen van Betjes aanvankelijke herstelling zekere jonge schoone Zanger van de Zaan - Gerrit van der Jagt - tot haar gekomen was en zich aan de zijde van haar Leger wierp en den dokter loofde voor zijn redding, ‘stond de jaloesie op die 't hart verteerd ende het huis afbreekt met hare handen, *ende vertrok niet voordat de jonge Zanger was heengegaan.*’ En Betje liet niet na Loosjes te wijzen op het ongegronde van Wolffs achterdochtigheid tegen dezen jongen man: ‘Ik bemin hem, zo als men eenen Broeder bemint.’

Slechts één lichtpunt in Wolffs verhouding tegenover zijne vrouw bleef uit genoemd jaar 1770 bewaard; het was de tweede Januari, toen Betje zich neerzette om Noordkerks brief van 30 Dec. '69 te beantwoorden en hem te danken voor zijne hartelijke wenschen bij de wisseling des jaars. Blijkbaar had de advocaat in zijne letteren ook een woord gewijd aan den Beemster predikant. En nu schrijft Wolffje: ‘Mijn lieve waarde man heeft UwelEdelGest. (toe ik hem zeide dat UwelEdelGest. zijner zo vriendelijk gedagt) *met traanen in zijn oogen* alles doen toewenschen wat zulk een waardig voorwerp zijner hoogste achting, en zeide hij, de vriend zijner *uitmuntende* vrouw (zijne eigen woorden) verdient; wij zaten aan tafel toen uwen geëerden mij gebracht wierd, hij schonk in, en zeide: dit op de gezontheid en het genoegen van dien waaren man - ik heb hem hier om wel duizent kussen gegeven, och, ik ben zo gelukkig! *en hoeveel ben ik uwen wijzen raad redevabel voor dat geluk! God geve dat ik zo blijve als ik nu ben*; en wat kan ik wenschen? in de achting en vriendschap van U, die bij alle braave lieden hoogst geacht zijt! - ik ben voldaan.’

Ruim een half jaar ging voorbij en hersteld van eene

ernstige ziekte schrijft zij aan Noordkerk: ‘Mijn man gaat weer zonder mij te waarschuwen naar zijne familie. Wat heb ik een chagrin door zulk een onvriendelijk gedrag.’

Wij keeren terug tot den brief van 19 Februari 1771. Bij de kennis van Wolffjes opene en oprechte natuur - ‘ik ben niet anders dan zo als ik mij vertoon’ - moet het wel tot eene uitbarsting harerzijds gekomen zijn tegenover haar man. Zóó te schrijven aan den Amsterdamschen ‘hartsvriend’ en het doodelijk stilzwijgen te bewaren voor hem, wiens misdraging oorzaak was dat Betje naar zijn dood verlangde - dat zal haar onmogelijk zijn geweest. En Wolff, door eigen schuld geprest, moet het zielelijden op het gelaat zijner vrouw, dat elken gemoedsindruk weergaf, hebben gelezen en begrepen. Noordkerks antwoord van den vierden Maart aan Betje moge helaas niet tot ons gekomen zijn - geen enkele brief van hem bleef, zoover mij bekend is, bewaard - toch durf ik op grond van 's mans karakter den inhoud gissen. Ook nu een woord van opwekking om toe te passen ‘dat goddelijk vergeven’; doch ook een kort maar ernstig woord aan het adres van den Beemster predikant, wiens sympathie hij had mogen winnen als ‘de vriend zijner *uitmuntende* vrouw.’ Hoe anders zielkundig te verklaren, dat met datzelfde jaar 1771 een keerpunt in hun ongelukkigen echt gekomen is. In geen harer talrijke brieven na dien tijd komt ooit een letter meer voor, die ook maar zinspeelt op Wolffs te laken misbruik.

Mocht ik er reeds hierboven op wijzen, hoe naar mijne overtuiging Betje ook voor een deel schuld droeg van het ongelukkig huwelijk met Wolff: dit moet nader worden bevestigd door een brief uit hetzelfde jaar 1771, welke haar van eene zeer ongunstige zijde kennen doet. Zij schreef aan zekeren Tieboel te Amsterdam[1] - hij en J.W. Yntema waren de uitgevers van de Vaderlandsche Letteroefeningen - ‘Wy stooren ons aan geen Gekken. Apropos van Gekken, wil tog niet geloven, dat ik de waarheid spaar als ik U zeg, dat zekere dominé bezig is een tweede stuk in 't net te

1) De brief, vroeger eigendom van den Utrechtschen hoogleeraar Dr. J.W. Muller en later met 21 andere van haar en A. Deken aan de Leidsche maatschappij ten geschenke gegeven, werd door hem afgedrukt in het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, Deel XX, blz. 220.

schrijven van een werk det niet afwilt (hou dit *geheim* voor U).' Deze dominé was haar eigen man en het bedoelde werk: 'De Christen Godsdienst, alleen uit Jezus eigen en voor ons allerklaarste Getuigenissen en Bevelen aangewezen en opgedragen aan de Christelyke Vrede en Vryheid.'[1)]

'Hou dit *geheim* voor U' is in bittere tegenspraak met het 'goed rond goed Zeeuwsch' waarop zij meer dan eens zich beroemde. Bovendien houde men wel in het oog, dat Wolff, gelijk reeds hierboven is gebleken, een man was van meer dan gewone gaven. Genoemd geschrift - eene doorloopende bondige verklaring en praktische toelichting der eerste tien hoofdstukken van het evangelie van Mattheus - had vooraf de goedkeuring van 'de Hoogleeraren in de H. Godgeleerdheid aen Hollands Hoge Schole' moge verwerven.

De schrijver stelde zich met de uitgaaf ervan ten doel 'Christelijke vrede en vrijheid' te bevorderen, waarom hij aan die beide de opdracht van zijn werk wijdde als 'onafscheidelijke vriendinnen van de Christelijke waarheid.' De geringe belangstelling van het publiek was hoogst waarschijnlijk later oorzaak, dat de uitgaaf van het tweede en het derde stuk, die zouden volgen, werd vertraagd en eindelijk gestaakt.

Toch had Betje Wolff geen recht haren man onder de gekken te rangschikken, omdat hij bezig was het jaar, nadat het eerste stuk het licht had gezien, het vervolg voor de drukpers gereed te maken, ook al was het geheele werk nog niet voltooid. Te minder mocht zij zoo schrijven, omdat Wolff met zijn geschrift hetzelfde zich ten doel stelde, waarvoor zijne vrouw met het woord en de pen ijverde: 'bevordering van Christelijke vrede en vrijheid.'

Er is intusschen nog iets anders dat alleszins ten nadeele komt van Betje in hare verhouding tot Wolff uit het jaar 1770. Bekend is het gedeelte uit een brief van Gouda's burgemeestersche, mevrouw de Moor van Immerzeel[2)], door

1) Te Purmerende, By Pieter Jordaan, Boekverkooper, 1770. Het eenige mij bekende exemplaar berust in de bibliotheek van den heer G.J. van Randwijk in 's-Gravenhage.

2) Zij was van zich zelve Huberta Catharina van Eyck, geboren in 1734 en gehuwd in 1755 met Mr. Bartholomeus de M.v.I., die in 1770 een der vier burgemeesters was. Zoowel de de Moors als de van Eycken behoorden tot de aanzienlijke Goudsche regeeringsgeslachten. Betje Wolff beschreef haar aldus: 'ze is een vrouw van mijn ouwte, niet schoon maar onuitsprekelijk bevallig en aangenaam. Ze heeft (zegt dus Couperus my) zeer veel lectuur, smaak en oordeel 'en is zo vrolyk van aart, dat zy my niets voorgeeft.' In Wolffjes Lierzang aan Mr. B. de Moor van Immerzeel wordt zij aan het slot aldus toegesproken:

> 'O Liefste en waardigste aller Vrouwen,
> Bevalligheids aanminnig evenbeeld!'

(Ten onrechte geeft Betje Wolff in haren lierzang aan de Moor van Immerzeel hem den voornaam *Bernardus*).

Wolffje overgenomen in hare epistel aan Noordkerk, dato 18 Sept.: ‘Onze lieve Adriaan is zo over de huizen heen op zyn Betje gecharmeerd, dat hy alleen de dood van zyn collega afwagt om U een partijtje tête-à-tête te proponeeren, ja, kindlief, hij heeft my zyne confidente gemaakt en ik zeg dat ik er content mede ben. heer liefje, hadden wy U eens uit dien “slyk onreine”[1] (zo als gy uwen laatsten dateert). O, 't is zulk een lieven man! Moortje zeid dat gy net een vrouw voor zyn groote vriend zyt & ik zeg het ook, niet uit de zugt van Eccho te speelen, maar waarlyk & ter goeder trouw, er is wat te doen met het orloge bantje. betje, zo waar als wy beide vijandinnen van hipocrisie zijn - hy heeft het gekust & zeide “og dat lieve hartje”[2]. Wat denkt gy van zo een dame? O, ik heb ze zo lief als d'appel in myn oog!’

Het was van Vloten, die in zijn ‘Levens- en karakterbeeld eener groote vaderlandsche vrouw en schrijfster’ voor 't eerst dezen brief openbaar maakte en later werden de door mij daaruit aangehaalde woorden overgenomen in Jonckbloets Geschiedenis der Nederl. Letterkunde v. bl. 237. Wie was die Adriaan? Niemand heeft zich de moeite gegeven hiernaar onderzoek te doen, totdat het mij gebleken is dat noch in Gouda - waar de Moor van Immerzeel burgemeester was - noch in eene der gemeenten onder de rook van ter Gouw in de 2de helft der achttiende eeuw een predikant heeft gestaan, wiens voornaam *Adriaan* was. Dit gaf mij aanleiding zelf Betjes oorspronkelijken brief met van Vlotens tekst te vergelijken, om tot deze ontdekking te komen, dat onze volijverige letterkundige stellig de dupe van overhaasten arbeid is geworden. Helder als de dag staat er *Armiaan* (voor

1) De Beemster.
2) Van Vloten liet foutief afdrukken ‘& zeide nog dat lieve hartje.’

Arminiaan). Welnu een collega van Wolff, die in het jaar 1770 bij de Remonstrantsche gemeente van Gouda stond, kan niemand anders zijn geweest dan *Abraham Amijs*. Te Rotterdam geboren in 1721, werd hij in 1745 proponent bij genoemde broederschap, in '47 predikant te Noordwijk en in '53 te Gouda, naast den véél ouderen ambtgenoot S. Beyerman, die in 1770 reeds vierenveertig jaren dienst had. Verwonderen kan het zeker niemand, dat de geestige Betje die naar eigen getuigenis een 'irrésistible et charmant air de plaire' bezat, ook zoo menigmaal zij in ter Gouw logeerde een diepen indruk heeft gemaakt op den Arminiaanschen predikant-weduwnaar[1)], den zoo sympathieken vriend des huizes bij de familie de Moor.

Maar Betje zelve - moet zij den bijna vijftigjarigen predikant geen voet hebben gegeven om zoo te denken en te gevoelen als hij deed? Of zij al eens getuigde haar hartstocht te hebben overleefd, alleen de sneeuwwitte vriendschap te koesteren en de gansche mannelijke sex met de onverschilligheid eener statige matrone aan te zien - dan is dat altemaal zelfbedrog, zoodra zij ontloken toegenegenheid van de zijde des mans door zoogenaamde kleine attenties voedsel geeft. Betje, die coquetteerde met haar vermogen om te behagen en zelve eens verklaarde dat 'hare studie den Mensch ten voorwerp had en zij hare Philosofische oogen had gewend door 't geen den mensch omringt door te zien,' speelde, naar mijn oordeel, tegenover den weduwnaar, wiens affectie haar scherpen blik niet kan ontgaan zijn, met vuur. Te gevaarlijker in dèzen kring van vertrouwde vrienden, die wel wisten hoe ongelukkig zij zich gevoelde aan de zijde van Adrianus Wolff.

Twee maanden later kreeg Betje Wolff weder eene uitnoodiging om in Gouda te komen logeeren. De herinnering hieraan bleef bewaard in haren brief aan Noordkerk 21 Nov. 1770, waar zij schrijft: 'de vrolyke Gouwenaars diverteeren my met hunne affectieuse & grappige brieven. De Burgemeester kwelt my zeer om een Naam voor zyn heerlyk *Rhyn*

1) Hij was in 1755 te Noordwijk gehuwd met Krijne Oosterbaan, dochter van Leendert Oosterbaan en Klara Stegerhoek (Noordwijk). Zij overleed in Juni 1767, waarschijnlijk in haar geboorteplaats. In de begrafenisboeken van Gouda uit dien tijd komt haar naam niet voor.

en Dyk.... Maar weet je wel, dat je al onze dames & mijn slaapkameraatje vooral aan den hals zult krygen? eerst omdat gy deezen winter niet te Pypenburg komt, & dan noch vooral omdat gy haaren Gunsteling zo aartig in de knip hebt. Meid lief kom tog nog over, ik zal u van Amst. haalen zeg maar hoe neer, wy zullen ons wel diverteeren al is het winter.'

Wat moet er in Betje zijn omgegaan, toen zij die woorden las dat zij Mevrouw de Moors gunsteling - Abraham Amijs - 'zo aartig in de knip had?' Voor de rust van Wolffs ziel willen wij hopen, dat hij nooit kennis heeft gedragen van den inhoud der beide brieven van 18 Sept. en 21 Nov. 1770. Indien wel, dan moet het vuur der jaloezie in lichterlaaie zijn opgegaan. En dat terecht!

Ruim drie weken later - 14 December - is de aspirant-echtgenoot van de Beemster-pastoorsche, Elisabeth Wolff geboren Bekker, te Gouda gestorven en drie dagen daarna begraven te Rotterdam, in de Groote Kerk waar de familie Amijs een eigen graf had.

Na 1771 is er intusschen een gansche ommekeer in de verhouding van het echtpaar gekomen, te oordeelen naar den meer waardeerenden en hartelijken toon die in Betjes schrijven heerscht. Zou ook niet het verlies van Noordkerk haar iets nader tot Wolff hebben gebracht? 9 Juni 1772 schreef zij aan haren vriend Mr. Gales Izaak Gales te Amsterdam, die in het voetspoor van den overleden vriend wilde treden wat betreft het openstellen van zijne bibliotheek: 'Nu zal het Noordkerksche coffertje [welks inhoud zes jaar lang om de 14 dagen alle Dinsdag Wolffje verblijden mocht] weer g'employeert worden. Gy doet, waarlyk, een werk van barmhartigheid, & myn goeye man beloofd al in voorraad: 'Bet, nu zal ik weer braaf lezen voor je.'

Werd vroeger, met uitzondering van eene epistel van 2 Januari en 18 September 1770, de naam van Wolff nooit genoemd - het is alsof hij voor haar niet bestond - in de brieven van 1772 en later lees ik nu eens: 'Ds. Wolff groet u met veel distinctie', 'Wolff groet u heel hartelyk', 'Ds. Wolff die te wel denkt, te keurig oordeel heeft om met zyne vrouw omtrent u [Lucretia van Merken] te verschillen, salueert U en myn Heer van Winter met zyne natuurlyke goetaar-

digheid’. ‘Wolff groet u ter aarde en stelt zo veel belang in uw welzijn dat ik geloof, zo gy ziek waart en hy 't wist, hy stelde een Bededag in en preekte zo welsprekend en 't hart roerend als hy in zyne magt heeft’. Dan weder lees ik: ‘Wolff en ik zyn aanbidders van Rousseau’; ‘ik moet met myn goede verstandige Wolff thee drinken’; ‘mijn allerbeste Wolff’; ‘myn vaderlyke vriend, myn braave Wolff.’

Meer dan dit. Een van Betjes vele zielsvriendinnen was de Amsterdamsche Cootje Best; den ganschen winter van 1773 bracht zij in de Beemster-pastorie door; de herinnering hieraan bleef in een berijmden brief van Betje aan haar bewaard, door de schrijfster zelve vele maanden later gecopiëerd in een epistel aan Dr. Gallandat. Als de beide vriendinnen van eene flinke winterwandeling terug waren gekeerd, sprak de Pastor, die met verlangen had zitten wachten:

> ‘Wel Meisje, ik hiet je welkom! is dat dwaalen
> Door ijs en sneeuw? Kom gaauw by 't vuur.’ Die goeye man!
> Met reden houden wy er zo afgodisch van;
> Gij eert met my in hem een vriend - een lieve Vader,
> En Cootje, 'k heb naast u, gy weet het, niemand nader.
> 't Clavier is reeds gesteld, de fluiten zijn gereed.
> ‘Waar blijft uw Cootje?’ zegt hy, ‘'k weet
> Niets kan myn Betje ooit meer genoegen geven’
> Die lieve man! hy heeft in 't stil aan u geschreven
> Op dat gy des te rasser by my komt, enz. enz.
> (20 Nov. 1774).

In denzelfden geest is het huiselijk tooneeltje met een andere zielsvriendin Maria Schultz (in een onuitgegeven brief): ‘Mijn lieve Mietje is al wat eene vrouw charmant maakt, heeft een goed oordeel, veel gelezen hebbende, & zoo grappig als geestig zynde (by occasie), kan men begrypen dat ik een regt kameraadje heb gevonden naar myn smaak. Wy leven hier met ons drieën volmaakt content zynde. Myn goeye man die liefste ouwe paay die er ooit op zoete meisjes gezet was, hy geeft zich, och ja hy! d'air van een wyf & een bywyf te hebben, maar wy die zyn fatsoen te lief hebben om met hem te spotten, beschouwen hem als onzen besten vriend en lieven Vader..... Evenwel Papa heeft het somtyds kwaad genoeg, doch nooit dan als hy zich te veel airs geeft..... Domenie Wolff & zuster Schultz salueeren

UwelEd. Gestr. zeer stateliken ende herteliken.' (23 Aug. '72).

In dezen zelfden brief komt de onthulling van het geheim voor, wie de onbekende schrijver was van het vlugschrift: 'Apologie of verdediging en ontschuldiging van het dichtstukje genaamd, de Santhorstsche geloofsbelijdenis, enz. enz.'

De Amsterdamsche hoogleeraar Burman (eigenaar van de ridderhofstee Santhorst bij Leiden) was op de schrijfster zeer gebelgd; 'door dat onbeschaamd gedicht - schreef hij aan den Leidschen professor Jona Willem te Water - heeft zij getracht mij tort te doen, en een haatelyk misbruyk gemaakt van een conditie, in vroolyken luym dikwils met beeter vrienden te Santhorst gedronken, van Vaderland, Vryheid, Vrede, Vriendschap en Verdraagzaamheyd.'

Een niet minder scherp verzet wachtte haar van de kerkelyk-rechtzinnige partij. En nu schryft Betje bij de toezending van genoemd vlugschrift: 'Met verwondering gezien hebbende dat eenigen aan wiens goede gedachten ik my wel wil laaten gelegen zyn, d'onvriendelykheid hebben my kwaalyk te neemen dat ik ter Drukperse gaf iets dat niemand beledigt, & alleen het product van een speelend vernuft is, hebbe ik gemeend gebruik te moeten maaken van het stukje dat ik d'eer hebbe UwelEd. Gestr. aan te bieden; de autheur zelve heeft het my aangeboden, niet langer kunnende dulden dat men iets, 't geen geheel onschuldig is, in zulk een haatlyk licht plaatste, terwijl de vertoornde Dweepzucht, er occasie uitneemt, om myn zedelyk charakter, op nieuws, vuile smetten aan te vrijven.'

'De autheur zelve,' - hy was niemand anders dan Adrianus Wolff, zooals blykt uit hetgeen volgt in den door my uitgegeven brief: 'Een eerlijk man die volmaakt gelukkig leeft met een vrouw, met wien hy meer dan dertig jaren scheelt in ouderdom; een man, die, (durf ik het zeggen!) groots is op 't wel aangelegde verstand eener vrouw, die al zyn geselschap & genoegen is, is zeker niet te laaken, dat hy de pen opneemt als hy ziet, dat men haar (immers naar zyne gedagten!) ten onregten verdriet aandoet. Ds. Wolff is des de schryver, & zo 't nodig is zal hy publicq haere zyde houden, uit zyn naam heb ik d'eer UwelEd. Gestr. dit te zeggen; maakende hij hier van geen geheim altoos.'

Bedenkt men nu dat deze brief geschreven werd 23 Augustus

1772, ‘in die playsante ende vreugdiege Beemster’ en brengt men de zoo even aangehaalde regelen in verband met de verzuchting der schrijfster anderhalf jaar vroeger voor Noordkerk ‘uitgeschud’ (19 febr. 1771) dàn vind ik eene bevestiging te meer voor mijn pleit betreffende het keerpunt in het ongelukkig huwelijk van Wolff en zijne vrouw.

Het is de in dezen zelfden brief genoemde ‘Apologie’ van den Beemster predikant uit den jare 1772 welke eene nadere bespreking eischt; ongetwyfeld toch heeft deze er het zijne toe bijgebracht om van Betjes zijde meer waardeering te wekken voor den man, dien zij een jaar te voren nog onder ‘de gekken’ durfde rangschikken; en werkelijk heeft Wolff zich in dit vlugschrift een goed pleitbezorger voor zijne vrouw betoond. De reden, waarom onze letterkundigen er tot hiertoe niet genoegzaam acht op hebben geslagen, is eenvoudig dat de zeldzaam voorkomende brochure hun als van Wolff afkomstig, onbekend was. Eerst nadat Betjes brief van 23 Aug. 1772 door mij openbaar wierd gemaakt, kwam hij als de anonieme schrijver aan het licht. Uit den inhoud blijkt dat de uitgaaf van niet minder dan drie van Betjes berijmde spotschriften door haren man wordt verdedigd: *de Santhorster geloofsbelijdenis*, *de menuet en de domineespruik*, *de zedenzang aan de menschenliefde.*

Aangaande het eerste schrijft Wolff: ‘Zulk een aardig stukje, de speeling van een by uitstek weeligen en poëtischen geest, dat niet anders geschikt was, dan om eenige goede vrienden te vermaaken, en alleen ter Drukpers werdt overgegeven, om van den last van het *copieeren*, dewyl er zoo meenigvuldig om verzogt wierdt, ontslagen te zyn, zulk een onnoozel stukje, word voor een Godslasterlyk geschrift, dat met God en den Godsdienst openlyk den spot dryft, uitgemaakt; en waarom? enkel en alleen, omdat het, in de uiterlyke gedaante, by wyze van een formulier of Geloofs-belydenis voorkomt.’ ‘Maar - vraagt de schrijver te recht - zyn dan die uiterlyke vormen, zoo Godlyk en zoo Heilig, dat men daar de gedaante niet van ontleenen mag, zonder zich schuldig aan Godslastering of Heiligschennis te maaken? Of zyn de zaaken, die er in voorgesteld worden van zulk een Godloozen aart? De Vryheid, het Vaderland, de Verdraagzaamheid, de Vriendschap en het Beste (van alles wat men wenschen en

begeeren kan) zyn de voorwerpen, welke in de vyfvoudige conditie, die op 't Huis te Santhorst [het zomerverblijf van den hoogleeraar Burman] veeltyds, zoo men zegt, gedronken wordt, voorkomen.'

'Maar welke mag dan toch de reden weezen, die den Heer van Santhorst zoo gebelgd heeft doen zyn over dit *badinant*, Dichtstukje? Wordt hem of zyne vrienden en gasten daarin iets toegeschreven 't welk met zyne *sentimenten* niet overeenkomt? Waarom mag de Dichteres der Santhorstsche Geloofsbelydenis dan geen Thema neemen, dat geheel in den smaak van den Heer Santhorst is, en dat volkomen overeenstemt met de gevoelens die hy zoo dikwerf in zyne gedichten heeft voorgesteld en ten sterksten uitgedrukt.' Wolff wijst dit met de stukken zelven aan, onder meer uit Burmans Latijnsch gedicht op de verjaring van den dood van 'Oldenbarneveld, vader des vaderlands. Voor de Batavische vrijheid geslagt, den 13 Mei 1619,' van welk gedicht een Hollandsche vertaling wordt gegeven. Naar Wolffs meening bestond er dan niet één reden om een dichtstukje als dat van zijne vrouw in zulk een hatelijk daglicht te plaatsen.

Wat het tweede betreft 'de *Menuet en de Dominees Pruik*' herinner ik met de woorden van Wolff zelven dat zeker ouderling der Hervormde Kerk, zijne dochter naar genoegen uittrouwende, besloot om in zijn huis, dat ruim en geschikt genoeg daartoe was, eene vroolijke partij (zooals men 't noemt) aan zijne familie en vrienden te geven. 'Geen bruiloft zonder dans,' zegt de Dichteres; dus moet er ook gedanst worden. In 't midden der vroolijkheid (die niets berispelijks of onbetaamlijks in zig hadt) dringt eene lieve jonge juffer den ouder Heer [een ouderling der Hervormde gemeente] om eene Menuet met haar te dansen. '*De Menuet* is, indien die kwesels die er zoo over uitvaaren en zoo veel van weeten (en anders moesten zij er niet over oordeelen) geen dartele dans; neen, het is een van die allerstaatigste en zedigste dansen, die er in gebruik zijn.'

'Dit komt ter oore van de Predikanten; men vergadert daar op de Kerkenraad, en beslist den Ouderling de tafel des Heeren te ontzeggen, zig beroepende op zekere oude Kerkwet, die den Ouderlingen het Dansen op straf van van hun ambt afgezet te worden, en de excommunicatie, verbiedt.

Dit wordt hem aangekondigd, en hij toont aan, dat wanneer die versleten wet nog stand grijpt, de Predikanten dan, volgens diezelfde wet, op gelijke poene, geen Pruiken mogen dragen; waarop men eindelijk resolveert de zaak in der minne af te doen, en niet tot de *Censure* te komen.'

Nu heeft de tegenwoordige hoogleeraar in de theologie te Utrecht, Dr. S.H. van der Veen, uit de officiëele notulen van den kerkeraad der Hervormde gemeente van Groningen - waar het voorval plaats vond - aangetoond[1)], dat genoemd college den ouderling niet verboden heeft deel te nemen aan het avondmaal, daar hij uit zichzelf weigerde mede aan te zitten, omdat de handelwijze van een der predikanten, die hem over die danspartij had willen onderhouden, hem gekrenkt had. Doch deze 'rectificatie' doet niets af van het wezen der zaak. Wolff, de onverdacht rechtzinnige predikant, gaat uit van de hoofdzaak dat namelijk de ouderling over zijn wangedrag moest worden onderhouden. En de schrijver vraagt terecht:

'Wat Godsvrucht, wat vroomheid, wat deugdbetrachting is nu in deeze handelwys gelegen? Een man die van niets misdaadigs beschuldigd wordt, dan alleen, dat hy zyn eigen huis gebruikt heeft, om eene danspartij te geven, daar hy volgens 't algemeen gebruik, zulks op de *concertzaal* hadt behooren te doen: daar andere lieden, die mooglijk minder ruimte, mindere gelegenheid, daar toe aan hunne eigene wooningen hadden, gewend waren zulks te pleegen. Was het geen hier als zondig voorgesteld wordt minder zondig geweest, wanneer het op eene andere plaats gebeurd ware? Verandert de natuur der zaake door de plaats, waarop dezelve voorvalt? Hij heeft, zegt men, tot ergernis der vroomen een danspartij aan zyn huis aangeregt, en zelfs de luiken van de vensters opengelaten, zoodat ieder die op straat passeerde, kon zien wat er omging.'

Treffelijk! - schrijft Wolff - bleek daar niet uit, dat er niets misdaadigs gebeurde, en dat de geheele waereld mogt zien wat er voorviel? - Dit echter, zegt men, betaamde geen Ouderling, veel minder dat hy zelf danste. Waarom?

1) Zie Groningsch jaarboekje voor 1893, blz. 36-71, (Groningen, Erven B. van der Kamp.)

Omdat er een oud Kerkeboek was, dat den Ouderlingen het dansen verbiedt; maar dat is hetzelfde Kerkenboek, waarin den Predikanten verboden wordt pruiken te dragen: dus worden die twee overtredingen daarin op ééne en dezelfde waarde geschat.

Mogt - pleit W. verder - eene vindingrijke, eene volgeestige, en teffens oordeelkundige en verstandige Dichteres dit belagchelijk, dit dwaas gedrag van de Predikanten niet eens tot een voorwerp van haare schetzery en geestige invallen neemen? Wordt daardoor Gods woord onteerd, het Evangelium benadeeld, omdat met eenigen, die verkondigers daar van zyn (gelyk zy zig noemen) die een dwaaze daad begaan hebben, daarover durft hekelen. ‘Maar wee de Wolf, die in een kwaad gerucht is,’ vervolgt de schrijver, met een aardige woordspeling en komt hiermede tot het laatst door mij genoemd stukje: ‘Zedenzang aan de Menschenliefde.’

Dit had betrekking op den bekenden noodlottigen brand in den Amsterdamschen Schouwburg (12 Mei 1772), welk ‘schriktooneel’ door de rechtzinnige dwepers dier dagen werd beschouwd ‘als eene gerechte straffe Gods voor de bezoekers van dergelyke ydele vermaken.’ Betje Wolff beklaagt daarentegen het lot van die geenen, die zonder eenig kwaad oogmerk of voornemen in den schouwburg gegaan zijnde, zoo ‘ongelukkig gesneuveld’ zijn. Zij hoopt en vertrouwt naar den aart der menschenliefde, waarvan ook haar zang het opschrift voert, dat deze ongelukkiglijk omgekomen menschen een gelukkiger lot hier namaals zullen genieten en wijst die geenen af, welke daar een ongenadiger vonnis over vellen.

Wolff verdedigt ‘de liefderijke Dichteres’ tegenover zekere Kwezelia die haar veroordeelt niet wetend of die menschen innerlijk bereid waren om naar eene eindelooze Eeuwigheid, die eeuwig geluk of rampzaligheid beslissen moest, over te gaan; de plaats (de schouwburg) was daar niet zeer geschikt toe.

En hij vraagt: Maar als men misdaadige oogmerken heeft is de Kerk het dan beter! wat plagt men van ouds niet al te zeggen ten opzichte van de jonge dochters, die in openbaare plaatsen verscheenen? ‘Zij komen om te zien en gezien te worden.’ Zijn er niet honderden, die om haare kostbaare klederen en fraaije Juweelen te vertoonen, de uiterlijke

Godsdienstoefening waarnemen. Zijn die meer geschikt, zijn die meer bereid, om naar eene ontzachelijke en alles beslissende Eeuwigheid over te gaan?

Wanneer ik op het tooneel in eenen *wedergevonden zoon* een jongeling beschouwe, die door de drift der jeugd en de kracht der hartstochten van 't spoor der deugd is afgeraakt, maar naderhand, tot inkeer komende, weder tot zijnen Vader keert, en in genade wordt aangenomen; wanneer ik dergelijke stukken op den schouwburg zie vertoonen, kome ik er dan minder gestigt uit, dan wanneer ik eene langdraadige Predikatie over de Hoornen des Altaars of de scheepvaart van Hirams of Salomons vlooten naar Ophir, en dergelijke gehoord heb.

Heeft dus de Dichteres geen redenen van te zeggen:

> ‘'t Wel ingerigt tooneel kan ik niet zondig noemen,’

Ik erken zeer gaarne dat er een menigte dingen op het tooneel plagten vertoond te worden, die ergerlijk en aanstootelijk voor de goede zeden waren: de onkunde en verkeerde smaak van eenige der toenmaalige heeren Regenten, en de zucht om het gemeen te behaagen, waren daar de oorzaak van. Maar moet men daarbij niet zeggen:

> ‘Het misbruik van een zaak neemt het gebruik niet weg.’

De kluchten zelfs kunnen ons altemets zeer goede lessen inboezemen. Zie eens een *Bedorven huishouden*, daar de kinderen bij de buuren moeten gaan om een stuk brood te krijgen; eene *Spilpenning*, die alles verkwist en verkwanselt enz. Zijn dit onstigtelijke, zijn dit Hemeltergende stukjes? Op eene belagchelijke en beschimpende wijs de gebreken der menschelijke samenleving ten toon te stellen, is dat misdaadig? Kan men daardoor niet zoo wel in 't geen wij daar meede overeenkomstig, misgaan hebben, tot beterschap worden opgewekt, als door de vermaningen op den Predikstoel? en mogt dus de Dichteres niet zeggen:

> ‘Wat zegt het in wat kleed men zedelessen geeft,’

al hadt zij aldus in dit opzichte, de kansel met het tooneel vergeleken?

Ons voegt niet om menschen, die geen uiterlijke blijken van ondeugd gegeven hebben, te *taxeeren;* maar de aart der menschlievendheid, de uitdrukkelijke bevelen van 't Evangelium, gebieden ons, om het beste van zijnen evennaasten te denken. Waarom mogt dan de Dichteres niet onderstellen, dat de ongelukkiglijk omgekomen menschen in den schouwburg, door dien geweldigen dood, uit het tijdelijke waren overgebragt in eene eeuwige heerlijkheid en gelukstaat, stondt het haar vrij over de inwendige gemoedsaandoening van die menschen te oordeelen?

Maar wanneer, vraagt Wolff, eenige zoogenaamde Vroomen by elkander zijn, een kopje thee of iets anders gebruiken, en niet dan kwaad van hunne bekenden of anderen spreeken, en hen geduurig over de tong laaten rollen; wanneer zij een liefdeloos oordeel over die geenen, die by hen mooije doodden genoemd worden, vellen; geschiedt dat dan naar Gods Wet, tot Gods eer, en uit een waar Geloof? zyn zy dus in eene beetere *dispositie* dan diegeenen, die in den Schouwburg verongelukt zyn, om naer de Eeuwigheid te reizen indien zy eens door een plotselinge dood uit den tyd mogten gehaald worden.

Ik zou wel haast met Terentius zeggen:

> 'Quorum emulari exopto negligentiam
> Potiusquam illorum obscurem negligentiam.'

Ik wil veel liever het beste, het voordeeligste van myn evenmensch vertrouwen dan hem zonder genoegzamen grond te hebben, veroordeelen.

Is het wonder, dat de Beemster pastoorsche na de uitgaaf van zulk een pleit zich dankbaarder dan ooit verbonden heeft gevoeld aan haar welsprekenden advocaat? En dit te eer, omdat zoowel de Santhorstsche geloofsbelijdenis als de menuet en de domineespruik en de zedenzang aan de menschenliefde haar zooveel hartzeer hadden berokkend, niet alleen van de zijde der 'Zóózóó's' en 'Endemaars', maar ook van den kant van sommige harer geestverwanten, op wier instemming zij mocht rekenen.

Met de 'Apologie' voor haar kon zij, die het jaar te voren den Beemster predikant moede was, op eens alles vergeten en met hare, onder den indruk van 't oogenblik ontvlambare natuur schrijven van 'een eerlijk man, die volmaakt gelukkig leeft met een vrouw, met wien zij meer dan dertig jaren

scheelt in ouderdom; een man, die (durf ik het zeggen!) groots is op 't wel aangelegde verstand eener vrouw, die al zijn geselschap & genoegen is'.

III.

In den voorzomer van 1769 heeft Betje nog eens eene reis naar Zeeland gemaakt om haren vader te bezoeken. Zij schrijft daarover aan Noordkerk:

'Van al myn daagen heb ik zoo bedroeft niet geweest by 't scheiden dan nu! wat schreide dien lieven ouden man, & hoe wilde hy my echter overtuigen, dat wy niet schreyen moesten! Wat heeft dien Vader my *weer* welgedaan. O, myn lieve vriend, wat hart is nog zo hard dat het niet smelt op de gedachte van *welgedaan* te zyn? De menigvuldige beleeftheden te Rotterdam ontvangen (daar wy twee dagen gelogeert zyn geweest) de divertities op de sinode hebben my vry wat gedesipeert, dog nu, *nu voel ik weer wat het is geheel alleen te zyn.* Dus Loosjes (een myner groote loftrompetters) zegt dat ik maar weer myn geest moet bezighouden'.

Al weder dezelfde klacht over hert drukkend gevoel van eenzaamheid. Wel een bewijs dat zij in de Beemster-pastorie nog niet dat gezellig samenleven met Wolff had gevonden, dat zij eenmaal had gehoopt te zullen vinden. Voor een deel zocht en vond zij vergoeding in haar lektuur, hare dichterlijke pennevruchten en hare briefwisseling. Het bekende met boeken gevulde koffertje van vriend Noordkerk bewees zijne onschatbare diensten. Betje schreef haar 'Walcheren', en aan niemand liever dan aan den Amsterdamschen advocaat zond zij hare epistels toe.

Helaas moest in een drietal van deze uit het jaar 1769 de herinnering bewaard blijven aan eene verwijdering tusschen Wolffje en den man, 'dien zy met een waaragtig kinderlijke liefde beminde'.

In drie weken had zij niets ter wereld van Noordkerk gehoord; en doodelijk ongerust schreef zij: 'Leeft gy nog (zooals ik nog al hoope!) maar verkiest gy voortaan mij niets meer van U te doen hooren, 't zy dat het schryven u lastig valt, 't zy dat eenig ander motif my eene vreugde beneemt, die niet kan geëquivaleert worden door wie ook; of hebt

g'eindelyk iets in myn charakter ontdekt dat U aanzet my geheel te vergeeten - wat het zyn mooge, dit eene bid ik u, laat nog ééns eenige regelen my voor 't laats uw resollutie melden, laat het coffertje nog ééns keeren dewyl ik nog van UwelEdelGest. eenige Boeken hebbe die my niet toekomen in possessie & die ik gaarne zou restitueeren als voldaan van de lectuure derzelve. Ik bedoel met deeze beide my eene ongerustheid & eene quelling te spaaren die alle morgen met my opryst & alle avond my te leure stelt. Er is geen leven voor een sensibel voor een dankbaar hart in zulk een incertitude. Dus by u[w] leeven U een plegtig adieu te zeggen ontroert myn hart tot in zyn binnendste, maar alles is nog onzeker, kort, veranderlyk, bepaald! En ik kan wel niets van u eischen; alles is gunst geweest, geloof alleen dat ik dankbaar ben. Ik moet binnen een dag of eenige in de stad komen, dog hebbe naagedagt dat een brief u weiniger moeite zal geeven dan den last van my te zien, hierom wil ik niet eens denken om eene vreugd my te bezorgen, die in vriendschap mank, of reciproque zijn moet'. Betje deelt vervolgens mede welk eene waardeering zij voor haar 'Walcheren' heeft mogen inoogsten bij den Heer Rademacher, bewindhebber der O.I. Maatschappye en besluit haren brief met deze woorden: 'Niets meer hier by durvende voegen om u niet te veel te ennuyeeren zoo herhaal ik alleen: melt my tog uwe resollutie & ik zal my, uit eerbied voor U, zoeken te tranquiliseeren; & de vrugteloosheid om weer zoo gelukkig te worden als ik eens was, moet het overige doen. Niets zal intusschen in staat zyn uit myn hart te wisschen de tedere affectie en de sinscere dankbaarheid die uwe edele qualiteiten & groote gunsten er eens ingedrukt hebben, ik tekene my des

WelEdel Gestrenge Heer
UwelEdelGestr.
Zeer ootmoedige dienaresse
BETJE WOLFF.
13 Aug. in de Beemster.
1769.

Kenmerkend is hier de onderteekening van "zeer ootmoedige dienaresse" tegenover deze andere "uw Betje Wolff" in een schrijven van 31 Juli. Wel moet zij er zich van bewust

geweest zijn van het te hebben verbeurd bij den Amsterdamschen vriend dat zij hem zelfs niet durft bezoeken. Betje moet zich in één harer voorafgaande brieven nog al sterk hebben uitgelaten over het drukkend gevoel van *eenzaamheid* in de Beemster-pastorie tegenover de gezelligheid welke zij zoowel in het ouderlijk huis te Vlissingen weder had mogen vinden als ook naar ik vermoed in den kring van vrienden te Rotterdam, Gouda of Haarlem. Over die gezelligheid zal zij met al de sentimenteele levendigheid van haar natuur aan Noordkerk zóó hebben geschreven dat deze zich geroepen achtte haar kort en goed onder 't oog te brengen dat haar eenzaam leven met Wolff, zooals zij dat leidde, haar eigene verkiezing was geweest.

Vijf dagen na den boven aangehaalden brief van 13 Aug. 1769 schreef Wolffje aan Noordkerk: “Nooit zal ik my meer schuldig maaken aan iets dat UwelEdGestr. moeylyk kan weezen. 't Is moeylyk voor een bejaart & ziekelyk man, die, en Philosoof, de waereld ziet, de vivace van een jong leevendig mensch te verduuren, *had ik het eerder begreepen!* laat de goedheid van myn hart u echter beweegen, om my, in ééns, alles te vergeeven”. En zij vervolgt met terugslag op Noordkerks antwoord: “De Eenzaamheid merkt UwelEd. Gestr. aan is de vrugt mijner *gewillige keuze*, ik moet des content zijn”, ik ben het ook waarlyk, ik hebbe occasie genoeg gehad, tenminste in mijn korte leeftyd, om geen zuiver en onafgebrooken geluk te zoeken in iets buiten in den vrede met God in een leevenswys geheel aan die studien (eene vrouw convenieerende) toegewydt. Ik beken echter dat het my niet moogelyk is, schoon insgelyks de vrugt myner vrywillige keuze, na een alleraangenaamst verblyf in myne familli, niet nu en dan nopens myne hartelyk geliefden Vader, Broers & Zusters, aan waare vrienden een woord in mijne brieven in te voegen! Wat obligatie - vervolgt zij niet zonder eenige bitterheid - heb ik der waereld dat zy my zoo vroeg toont wat zy is; & dat eene waarlyk verstandige ziel geen reeden heeft zich aan haar te hechten!’

Het coffertje gaat voor 't laatst met de nog geleende boeken naar Amsterdam, maar Betje verzoekt aan Noordkerk het ledig terug te mogen ontvangen ‘ter dierbare gedagtenisse van eenen man, die zy de allerhoogste achting toedroeg &

aan wien zy zooveele weldaaden verplicht was'. Ik begryp duidelyk - vervolgt zij - dat Gy my te wel kent om dit verzoek aan eenige andre *vile* oorzaak toe te schryven. Ik verzoek dit als de laatste gunst & neeme aan UwelEdGestr. niet der moeite te geeven van eenig antw. te leezen. In verwagting dat ik dit my zoo aangenaam coffertje zal in possessie krygen bedanke ik er reeds voor; het zal voortaan op myn Boeke kamertje zyne plaatse houden & my gedurig verlevendigen het genoegen dat het my alle veertien daagen pleeg te procureeren.

Adieu dan! nooit meer - nog in persoon nog met geschrift kome ik by U. Gun my alleen dat myn hart onveranderlyk voor U blyft gevoelen zooals het gevoelt. Schryf aan my slegts een adres by het terugkomende coffertje; ik beruste volmaakt in 't geene gy schikt. Vergeet al den last u veroorzaakt! & sterf niet buiten het denkbeeld dat ik my tracht te gedragen digne uwe goedheid, dit zegt alles. -

Adieu waardigste vriend! God zij met U. myn hart breekt maar 't moet zoo zyn. ik bid u schryf tog nooit meer, 't zal mij displaisir doen! geen complimenten hierover; 't is genoeg. ik teekene my uwe altoos dankbaare

& altoos tederlijk liefhebbende vriendin

E. WOLFF geb BEKKER

in de Beemster 18 Augustus 1769.

Jammer voor Betje, dat het slot dezer letteren den ouden vriend opnieuw ontstemde. Zij schreef dat Noordkerks schrijven haar displaisir zou doen, dewijl hij aan haar had 'gedeclareert dat het hem lastig en pijnlijk was'. Geen wonder dat zij zich verdedigde: 'Ik bidde dan myn waarde Heer geef geen verkeerde zin aan myne welmeenentheid: admireer veel liever de sacrifice die ik doen wil in voortaan desisteeren van uwe aller dierbaarste correspondentie uit hoofde dat hy UwelEdGeb. moeylyk valt, als niet dan per schrift kunnende uitgeoeffent worden'. 'Ik ben bitterlyk bedroeft omdat ik vrees dat gy mij niet wel hebt verstaan, hoe 't zy ik bid u schei niet van my af met zulk styfheid; gy hebt my gewent zoo vriendlyk met U te leven. Kunt gy 't van uw hart verkrygen my, die gy zoo veel liefde & gunst betoond hebt, dit te ontzeggen? Verheug myn

bedroefd hart door te zeggen dat alles uit den weg is & dat gij geloofd dat ik te reedelyk ben & u te zeer beminne om reden te kunnen geven om my niet meer te beschouwen als voorheenen!

Doe het tog smeek ik U! myn hart is in deezen uitgestort, 't is de vriendschap zelf die hem schryft. Ik blyve inde hoope van nog eens een familliaire brief & een gebeden berigt van uwe gezondheid te zullen ontfangen myn lieve waarde Heer

Uwe allerootmoedigste & aller tederst verpligte
dienaresse
BETJE WOLFF.
25 Aug. 1769.

De schuld van Betjes zijde school echter dieper. Blijkbaar had zij vroeger aan Noordkerk een brief geschreven, zoo ongepast van toon, dat de anders zoo humane advocaat zich genoodzaakt had gezien haar de *copie toe te zenden van hare eigene letteren.* En 29 Aug. schrijft zij; '*Waartoe dit copie*, vraag ik met alle respect, ik zende het te rugge, dewyl het my uw *ongenoegen* schynt te willen verlevendigen! Alles, maar *dat* kan ik niet dragen & ik betuige wel ernstig dat my in lange niets meer bedroefd heeft dan het treurige denkbeeld dat ik UwelEedG. ergens in reden daartoe schijne gegeven te hebben. Gij zijt zoo reedelijk! de fout zal bij mij zitten; geloof slegts dat mijn hart er geen deel aan heeft.

Mijne yverige uitdrukkingen zyn zooals myn hart die dicteert & zullen nooit naar eisch uitdrukken de billike sentimenten die ik voor uwe verdiensten gevoele & welke dankbaarheid & hoogachting my hebben ingeboezemt. Ik zie - vervolgt Betje - ik zie duidelijk dat gy op my zéér verregaande misnoegt zyt. De smarte die my dit veroorzaakt is te groot om my alleen den geest 't ontstellen. ik ben zoo ongelukkig van constitutie, dat het geene my chagrin doet, ook mijn lichaam ontzet. Indien er my iets in deezen, zoude kunnen troosten, 't is dit: dat ik nooit, met myn weten, een man heb getracht onaangenaamheid te doen, dien ik zoo zeer verpligt ben, & in wiens vriendschap, & welstand dus lang al myn geluk vergroot & bekroont wierd. dog neen! dit ook is kragteloos; ik zie wat ik verlieze; met uwe dierbare correspondentie ook uwe goede affectie.

UWelEdGestr. zegt: ‘ik wil my niet *verdedigen* tegens eenige van uwe aanmerkingen’. Goede, goede God, wat heb ik dan tog geschreven? verdediging & dat tegens iets van my. - En is er geen middel om my te herstellen in uwe vriendschap? Indien ik ergens in mag misdaan hebben, vergeef het mij & laat ik wederom moogen aan U denken als aan iemant, die my genegen is.

My *wezentlijke* dienst te doen, zegt UwelEdGt. zal door u altoos beyvert worden. ik eisch er thans eene proef van: herstel my in uwe gunste! dit is de eenige gunst, d'eenige dienst die ik U ootmoedige bidde. Neem mijn ernstig verzoek aan: & laat ik, zoo lang God u hier laat, tog zoo dikwyls het u convenieert hooren hoe gij u bevind. Zoude ik UwelEdGet. zoo zwaar hebben *kunnen* verongelyken dat niets in staat zyn zoude u te bewegen te handelen als voorheen? Ik had gehoopt dat niets uwen overgang tot beter staat my zoude belet hebben UwelEdl. te blyven beschouwen zoo als ik tot nog toe door uwe goedheid gedaan hebbe. Ik ben niet in staat U uit te drukken hoe leet my dit is & die levendigheid (die ik myzelf niet te wyten hebbe) die gy kent & die my altoos verzelt geeft eene zeer groote scherpte aan 't verdriet dat my thans drukt. Indien alles vrugteloos is, dan zal, gelyk ik zeg, niets my kunnen vermaken; want ik zal dan misschen dat, dat dus lange al myn genoegens vergrootte & al mijn gesmoort chagrin verzachte! Denk maar niet, dat ik ondankbaar ben, dat ik heb willen of kunnen manqueeren in respect voor U, maar dat, hebbe ik misdaan, het alleen een misslag is.

Hoe beef ik het antwd. te ontvangen! Want nu hoop ik nog al, hoewel flaauwelyk, dat deze niets voor my zal verrigten. Vind UwelEdG. het niet goed, wat kan ik doen dan berusten voor 't uiterlyke, maar geloof waarlyk & in opregtheid, dat niets my op de waereld grooter verdriet zal veroorzaken. alle de blyken uwer goedheid zie ik thans met tranende oogen; wyl ik zie, dat den dierbaren schenker van dat alles meent van my beledigt te zyn, ik zou my zelfs haten indien ik zoo boos, zoo - ik weet niet hoe zoude kunnen geweest zyn, om hier toe oorzaak te geven. En zult gij alleen voor my onverbiddelyk zyn? ei ik bid u, vergeet het gepasseerde - doe het uit compassi!

Wat ben ik een ongelukkig schepsel! buiten & tegen al myne oogmerken aan te misdoen dien man, die ik zoo liefhebbe als myn vader, & zoo hoog schatte, als hy van iemant kan geschat worden. moedeloos door reflecties, moedeloos door 't geen volgen kan - hoope ik egter nog zoo veel op uw hart te zullen vermogen dat gy myne opregte bede om herstelt te worden in uwe goede gunste aanneemt. God geleide u hier in genade & maake u eeuwig gelukkig! dat is de sinsere wensch van uwe bitterlyk bedroefde zieke, dog met den grootsten eerbied & de zuiverste dankbaarheid uwer gedenkende

BETJE WOLFF: g: BEKKER.
30 Augustus 1769 in de Beemster,
's morgens 6 uuren.

Vermurwd heeft Betje het hart van den Amsterdamschen vriend. Deze heeft het jaar niet kunnen sluiten, voordat hij zijne ernstige grieven tegen Wolffje met den mantel der liefde had bedekt. Duidelijk blijkt dit uit haar antwoord op zijnen brief vän 30 Dec. 1769, waarin hij bij de wisseling des jaars het echtpaar der Beemster-pastorie zijne gelukwenschen aanbiedt; een antwoord waaraan ik alleen deze regelen ontleen: ‘In uwe vriendschap, uwe dierbaare vriendschap *roeme* ik; & myn hart is zo getoucheert van dat onverdiende geluk, dat het overvloeit in tedere dankbaarheid voor UwelEdG.’ (2 Jan. 1770).

Voor goed was dan nu de breuk geheeld, en als van ouds kon Wolffje in hare gezellige brieven het hart voor den trouwen advocaat uitstorten. In geen ervan heeft zij dat zoo kinderlijk en oprecht gedaan als in dien van den eersten Januari 1771 (Noordkerks laatste levensjaar): ‘Zie daar weder het jaar geeindigt. Het nieuwe begint. Zoud Gy my 't ongelyk kunnen doen van te denken dat ik UwelEdGestr. niet met de grootste & affectieuste hoogachtinge dankbaar blijve voor de pretieuse blyken uwer zo dierbaare, als vuurig begeerde vriendschap! Zoud gy kunnen twyfelen of myn hart U niet alles toe wenscht wat in staat is U hier gelukkig & hier na maals volmaakt zaalig te maaken? Terwyl ik dezen schryf vloeit mijn ziele over van tedere liefde voor U; liefde zo zuiver dat zij den Staat der Hemelingen niet

onteert. Liefde die zeer naby komt aan hetgeene ik voor mynen ouden en altoos braaven altoos lieven Vader gevoele. Dog die egter nog van eene gemeenzaamer aart is. Stoor U niet aan dit woord; 't behelst niets oneerbiedigs, maar vriendschap is, in zich zelf, van megaanden aart. Ik weet niet of ik my wel uitdrukke - dit weet ik, dat gy my al die sentimenten inspireert, die myn hart veredelen & verheffen boven het frivole eener nietige waereld. - Ik bidde de dierbaere continuatie uwer gunst; ik bidde, laat de omstandigheid dat toe vereer my met de blijken daar van geduurend uw leeven, & wees verzekert dat ik geen grooter lof ken dan te kunnen roemen, als gy er niet meer zyt: die goeden man heeft zich verwaardigt my lief te hebben. Gy moet myn gevoelig hart en myn leevendig temperament hebben om te weeten hoe zeer ik my gelukkig agt in die gunst.'

Wel behoorde Betje Wolff tot die personen, welke, zelve hartstochtelijk van natuur, behoefte aan warme vriendschap en liefde hebben en zonder sympathie des geestes niet kunnen leven en tieren. Zij vond die niet bij haren man, en naarmate zich dit gemis met de jaren pijnlijker liet gevoelen, moest zij haar hart meer voor anderen uitstorten. Bij de herlezing van bovenstaande epistel aan Noordkerk bedenke men dat zeven weken later de brief aan den Amsterdamschen advocaat volgde (19 Febr. 1771), waarin zij naar Wolffs dood verlangde en schreef: 'God zal my niet alleen laten in kommer en angsten en de wereld staat nog voor my open.'

IV.

Eene der beste vruchten der hernieuwde vriendschap tusschen Mr. Hermannus Noordkerk en Betje Wolff - 31 Dec. 1769 - was zeker dat laatstgenoemde nog tal van brieven aan den Amsterdamschen advocaat kon schrijven, gedurende de laatste twee jaren van zijn leven. Hij stierf 6 Nov. 1771.

Bij de voornaamste bijzonderheden, zoowel wat personen uit Betjes vriendenkring als haar eigen arbeid betreft, wensch ik aan het slot dezer studie stil te staan.

Vooreerst bevat de bovengenoemde epistel van 2 Januari 1770 de herinnering hoe Betje Wolff er toe gekomen is het

bekende werk van William Craig ‘het leven van Jezus Christus’ in onze taal over te brengen, met hare eigene voorrede, welke zij als hare geloofsbelijdenis aangemerkt wilde hebben[1)] en waarvan zij later schertsend aan den Amsterdamschen suikerkoker Grave schreef, ‘die voorrede wierd als een chef d'oeuvre genaamt by hen, die door geen godgeleerde brillen zien 't zy door Luter, Calvyn of wie al meer geslepen.’ Zij deed zich daarin kennen als een Christin van vrijzinnige richting, voor zoover zij ‘die onbedenkelijke zucht voor het maken van *systemata* bestreed, als geen der minste bronnen van de veele geleerde harrewarrerijen’ en tegelijk ijverde voor de praktijk van het Christendom.’ Dat ‘men in het Leerstukkige deeze of geene denkbeelden voede, wat zegt het, zo zy op het zedelyk gedrag geen invloed hebben?’ De Christelijke Godsdienst leert ons: ‘dat Jezus van God gezonden is om ons verstand te verlichten, ons hart te verbeteren en ons eeuwig gelukzalig te maken.’ Doch tegelijk bestreed zij het toenemend ongeloof van haren tijd, ‘onder den invloed van allerlei zedebedervende, vuile en lasterlijke Essais, Dictionnaires, Epîtres, Poëmes epiques.’ ‘Laten wy - schreef zij - het ongeloof tragten te beschamen door te leeven gelyk den Christenen betaamt en door Vrede en Verdraagzaamheid meer en meer plaats te geeven in onze harten, uit welke het leevendig Geloof, drift, ondeugd en onbescheid geweerd heeft.’

Welnu, tot die ongeloovigen behoorde ook een harer beste vrienden, de reeds hierboven genoemde Rademacher, regent tot Middelburg en bewindhebber der O.I. Maatschappije. Hij was het die ook voor Betjes Atlas veel fourneerde. ‘'t Is my in myn ziel leet - schreef zij aan Noordkerk - dat zulk een edel mensch niet gepersuadeerd is van la religion chrétienne, wy zyn daarover in brede Correspondentie. Zyn E. schreef my onlangs 11 zyen vol, ik heb ze beantw. & ik geloof dat Zyn WelEdgest. zien zal, dat oeffening & overtuiging my een Christin maakt & dat ik Voltaire in verscheiden stukken naar verdienste beantw. hebbe, althans ZynE. zegt “dat ik juist redeneer, groote belezentheid moet hebben & dat hy nooit in staat is te beantw. de liefde die

1) Vgl. De Navorscher van 1862. XII bl. 196 en 197.

ik toone om hem van dwaling tot waarheid te brengen.” Thans vertaale ik voor ZynEd., uit het Engels, het werkje van myn goeden vriend Craig, predicant te Glasgow, ten titel hebbende: Het leven van Jezus Christus, de Proeve zyner goddelyke zending.’ Ter eene zijde oogstte Betje, toen later hare overzetting werd uitgegeven, waardeering in, zooals de Nieuwe Vaderl. Letteroefeningen schreven: ‘Deze Verhandeling ziet in 't Nederduitsch het licht, door de welbesneden pen van Juffrouwe Wolff, die, door eene ongedwongen vertaling in een levendigen en bevalligen styl, met deze uitgave een algemeene lof behaalt.’ Karakteristiek was hare verklaring betreffende het vertalen: ‘Kundigen weeten hoe kort en kragtig de Engelsche taal is; en 't komt my voor, dat zy het minst van alle taalen geschikt is om woordelyk te worden overgezet. Woordelyk te vertaalen, zou men niet oneigenlyk kunnen noemen, den schryver op de hielen trappen; den waaren zin zyner woorden in onzen eigen styl uitdrukken, hem met natuurlyke losheid en bevalligheid na treden.’ Ter andere zijde zou derzelfde Vertaalster het gevaar dreigen dat zij om hare *Voorrede*, ‘al waren haar van verscheiden lieden, ook van de publique Kerk, blijken van de hoogste goedkeuring geworden,’ door de classis van Amsterdam in den ban werd gedaan. Deze classis gaf namelijk aan die van Edam last iemand uit dat Eerw. lichaam te eligeeren, om ‘de Prijscourant van haar geloof op te neemen.’ Maar Wolffje wist met een luimigen inval door tusschenkomst van haren man dat gevaar af te wenden.

Betreffende den Middelburgschen regent, den heer Rademacher, die gehuwd was met de dochter van den Burgemeester Bogaart te Rotterdam, lezen wij verder in den brief van 2 Jan. 1770 dat, ‘zyne vrouw sedert eenigen tyd onder de super, super fynen behoorde en dat dit haren echtgenoot kwelde, wyl hy zag dat reden & fynheid volstekt disaccordeeren!’ Tegen het najaar zou Rademacher een bezoek brengen aan de Beemster pastorie. Het aardig verhaal hiervan komt voor in een brief aan Noordkerk (10 Oct. 1770). ‘ZijnE. schreef my dat hy actueel te Amst. des Saturdag morgens vroeg zoude afkomen om tot Zondags namiddags te kunnen blyven.’ ‘'t Speet my eenigsinds dat myn dominé van Huis was; doch ik kon (& ook er was geen tyd) om

die reden geen fatsoendlyk man logement weigeren. ZynEd. behaagd my ongemeen; is ruim 40 jaar, extra welgemaakt & vif, niet groot nog klein, niet fraai niet lelyk, hy heeft veel gereist, & gelezen, bemint de fraaye kunsten, & men kan zien dat eene vrouw die zich met geluk oeffent zyne idole is. Myn atlas heeft den avond zeer aangenaam helpen doorbrengen, hy admireerde zeer mijne goede dog nog kleine verzameling van boeken, & zat, met het uiterst genoegen, eenigen tyd in myn plaats op dat kamertje daar ik myn beste leven verslyt, opgetogen over het schoone uitzicht over onsen tuin en de nette Beemster velden.

De hupsche man kan niet afzyn my te klagen dat hy ongelukkig was, schoon met een dame van rang (Burgem. Bogaarts dogter) uit zuivere inclinatie getrouwt, en gezegent met schatten en kinderen. Dat lieve mensch is van zeer resonabel onverdragelijk fyn geworden. Ik moest lachen (schoon 't my toch smarte) om de beschryving die hy my deedt, hoe & door wie, & in wat hoogte dit alles was toegedaan & nog continueerde. De oude Mevrouw Hurgronje, overleden zynde, was Mevrouw R. tot dame abesse geeligeert, & zo mijn vriend Jobs gedult niet had, nevens een zeer goed hart, & medelyden met zyn lieve vrouw, 't Zou voor hem zyn, om nog eens uit despratie een tour door Europa te gaan doen. Myn waarde Vriend, wat jammer, dat niet alleen veele fouten in humeur of conduite ons ongelukkig maken kunnen, maar dat zelfs overmaat van kwalyk begrepen Godsdienst, een der ergste geezels is voor een man, gebooren om eene waarde, & beminde vrouw in het huiselijke leeven zeer gelukkig te maken! En hoe menig man vervalt er tot volslagen deistery, omdat hy eene vrouw heeft, die eene gekke kwesel is! Dit is niet ter ontschuldiging gezegt; maar men moest geene reden geeven. Wat denkbeeld formeert het gros zich tog van het Opperwezen! En hoe groot is het vermogen eener vrouw die wèl denkt, & wel spreekt, indien zy de rede, & dus den waaren Godsdienst eere aan doet. Hoe is het echter mogelyk dat de Fymlary het temperament so kan verbasteren! Ik bevat het niet! Dat men om God te behagen van zagt en vriendelijk, nors & onaandoenlyk word, zelfs omtrend de bemindste & natuurlijkste dingen! - maar ik zoude U te lang ophouden. Hoe danke ik God niet met

vuurige liefde, voor dat gezond oordeel, dat hy my gaf, & dat my zal bewaaren (zo lang ik dat mag behouden) voor zulke groote & groove als lastige fouten.

Adieu myn hoogstgeeerde Vriend, leef gezond & zo gemakkelyk als maar immer wenschelyk is - continueert in my lief te hebben & alle de onaangenaamheden myns leevens zyn niet in staat het hart te bedroeven van uwe allesverplighte & teder aandenkende

BETJE WOLFF.

10 Oct. 1770 in de Beemster nog al solo.'

Ten andere vindt men eene belangrijke herinnering aan Cornelis Loosjes in Betjes brief aan Noordkerk van 21 Nov. 'in den slykonreine' Zij had in die dagen zich bezig gehouden met haar gedicht, 'Abisag'[1]; 'zodra zij so verre komen kan zal hij haar compliment by u afleggen, mits dat gy haar 't negliger toestaat; want eer de Meniste kamerdienaar haar zo netjes als een zusje van zyn geloof heeft opgeschikt zou het te lang aanlopen.

''t Meisje zal er vry leevend uitzien in weerwil harer droefheid, 't zal ook zich niet heel froide houden. *Natuur est mon Guide*, nu weet gy al hoe 't zyn zal. 't Komt my by continuatie voor, dat onze nette lieden (dat zyn zy zeker), te weinig kennis hebben aan myne groote Vriendin [de natuur], & indien ik de kunst van polysten zo op den duim heb als zy, willen wy eens zien of wy elkander verre ontloopen. Dat een Meniste Dominé vatbaar is voor glorie, dat zie ik. Dog als wy eens een groot belang in iemant genomen hebben dan wilt d'Eigenliefde niet, dat wy changeeren; & Ds. Loosjes wierookt de Idole die hy zelf gemaakt heeft, terwyl hy, mogelyk, in zyn schelmsche trant zegt: is dat niet het groote babilon dat IK gebouwt hebbe. Ziende, zegt hy, dat ik zo vorder is hy grootsch op my, hoor zulk een gesnoef eens: '"IK heb ALTYD gezegd dat een kundig man u zo verre zoude brengen, ook door geringe fouten te doen myden, & dat, als gy wilt, gy alles doen kunt. Wat plaisir voor my te hooren dat elk die nu Walcheren leest, verrukt is van al het fraaye & dat men uwen

1) Dit is later niet in druk gegeven. Abisag was eene zeer schoone Sunamitische jonge dochter. 1 Koningen I:3.

edelen smaak in het theologische die eere aandoet, die u toekomt van alle redelyke menschen; ik dagt niet dat gy 't Engels in die volmaaktheid verstond; [dit ziet op hare vertaling van Craig], nooit schreef g'iets dat my zo behaagd als uwe *Voorrede.* Lief schepsel zag ik u nog eens zo gelukkig als myn hart u wenscht.”’

Zeker bevatten de laatste woorden van den Haarlemschen Doopsgezinden leeraar eene niet onduidelijke zinspeling op Betjes leven in de Beemster-pastorie, dat ook na hare herstelling uit de doodelijke krankte nog zoo veel te wenschen bleef overlaten.

‘Lief schepsel, zag ik u nog eens zo gelukkig als myn hart u wenscht’ - zoo schrijft niet de man, die alleen haar leermeester wil zijn; dat is het antwoord op Betjes dichtkundigen brief aan hem als ‘Vredemond’, die het geheim van haar leven in de Beemster-pastorie wel kende en wist dat het *niet* gelukkig was:

‘Een vriend, myn wyze keuze waard,
Met my niet t'ongelyk in aart;
Wiens hart voor 't myne niet moet zwichten
In grootheid, goedheid, tederheid;
Die my bemint, maar nimmer vleit;
Dien 'k veilig aan my mag verpligten;

Die al myn zielsgeheimen weet;
Die met my deelt zyn vreugd, zyn leed;
Die nimmer aangenaamer stonden
Dan in myn vriendlijk byzyn heeft,
En die, wanneer hy my begeeft,
Zyn hart voelt aan myn hart gebonden;
Dien vroeg ik aan de Algoedheid af.

Meer dan myn hart toen heeft begeerd,
Zie ik my in myn vriend vereerd.’

‘Wanneer Betje Wolff met hem in kennis raakte, - schreef de hoogleeraar Jonckbloet - is niet bekend, maar dat de betrekking in 1769 [het jaar van haren brief aan Vredemond] zeer innig was, hebben wij gezien.’ Alleen wat de eerste zinsnede aangaat, wensch ik nog aan te wijzen dat de kennismaking reeds *moet* dagteekenen uit de eerste jaren van

Betjes verblijf in de Beemster-pastorie; immers noemt zij in een harer brieven - aan den Vlissingschen medicus Gallandat - haar ‘Vriend en *Buurman* van der Os.’

Welnu, deze vriend, die als predikant der Hervormden te Zwolle door sommigen van onrechtzinnigheid in de leer beschuldigd en van wege het kerkbestuur zyner gezindte ontzet was, vervulde in 1758 eene predikbeurt bij de Doopsgezinde gemeente van Beverwijk; in diezelfde gemeente werd hij later gedoopt en 9 Juli 1759 ‘by eenparige stemmen van alle de broederen’[1] tot leeraar gekozen.[2] De man nu, die ‘tot ergernis van alle Orthodoxen’ hem gedoopt had, was - zooals Betje schreef - ‘de sociniaansche Menist Ds. Cornelis Loosjes, de Vredemond harer Poësie, aan wiens onderwys zy haar heel geleerd-weezen ('t zij dan klein of groot) schuldig was.’

Loosjes, in 1752 uit Gouda gekomen, stond destijds te Zaandam, Oostzijde, tot 1763, toen hij te Haarlem werd beroepen en van der Os hem opvolgde in de Zaansche gemeente, 19 Februari 1764. Opmerking verdient hierbij dat, indien al ‘eene briefwisseling over Tael- en Digtkunde’ de eerste aanleiding is geweest tot de kennismaking van den weduwnaar Wolff met Elizabeth Bekker, er in het later met stoom voltrokken huwelijk weinig sprake meer was van beider samenwerken.

Dezelfde Elizabeth die haar geweten een Betje Wolffs Loosjes noemde, erkent geheel haar geleerd wezen aan den Doopsgezinden leeraar te moeten dank weten. Geen wonder dat zij aan hém haren bundel ‘Lier- Veld- en Mengelzangen’[3] opdroeg, zooals blijkt uit het slot der berijmde inleiding ‘Ontschuldiging aan myne vrienden, en aan de begunstigers myner dichtkunde’:

> ‘Dat dankbaarheid myn hart bewoont,
> Word, waarde vrienden! u ten klaarsten aangetoond:
> Daar ik myn' *Vredemond* toeëigen deeze zangen,
> Voor zo veel lessen, als ik van hem mogt ontvangen.’

Eene andere vraag is of diezelfde opdracht ooit aangenaam

1) Archief Doopsgezinde gemeente Beverwijk.
2) Op een tractement van twee honderd gulden 's jaars.
3) Te Hoorn, by T. Tjallingins. MDCCLXXII.

heeft kunnen zijn voor Wolff, die naar Betjes eigen getuigenis ‘een man van smaak, genie en gecultiveerd verstand’ was? Blijkbaar is deze goedaardige man alleen goed genoeg geweest om als voorlezer van zijne vrouw, ‘in alles wat fraai, geestig en verstandig was’ dienst te doen.

In het eigen jaar 1771, waarin de genoemde bundel zangen voor de pers gereed was gemaakt, schreef Betje aan Noordkerk - deze brief is de laatste uit den nagelaten bundel van Mr. M.C. van Hall - ‘Ds. Loosjes geeft thans voor dat ik hem niet meer noodig heb zo 't niet is om een d of t of dt of t te veranderen & 't schynt dat myne vrienden 't eenparig van oordeel zyn’ (26 Augustus[1]). Maar de vriendschap bleef bestaan, getuige dat nog drie jaar later Wolffje onder den aangenomen naam van de oude baker Grietje Janzen, muy van der Treuselen, aan haren vriend Mr. H. Vollenhoven te Amsterdam over de domineesjuffrouw in de Beemster schrijft: ‘menheer het mensch word danig gelasterd, en ze zeggen dat zy 't met de Lange Loosjes houwt, maar ik geloof er niet aan, want ze gaat altydt Zundags eens te kerk en ze houd magtig van alle braave mensen.’

Doch in dezen zelfden brief lezen wij: ‘tusschen ons, D^{o} is droevig mal met der, en 't is al goed wat zyn lieve Betje doet, al was 't averegs verkeerd. De man zeid en hy het gelyk: er is geen kwaad in der, en ze het vriend nog maag en ik heb ze als een kind gekregen, en as ik er niet lief had, wat had ze dan veel, maar men heer dat mot tusschen ons blijve.’ (In de meer, in 't jaar onzes heeren, anno 17 honderd en 74. den 17 Aprillis.)[2]

Niet afwijzen laat zich hier de vraag of laatstgenoemde herinnering aan dominé's ‘lieve Betje’ ook dienen moest om eerstgenoemd lasterpraatje onschadelijk te maken? In gewijzigden vorm vloeit de alleszins gunstige getuigenis der pseudo-baker aangaande Wolff en zijne vrouw over het tijdperk na 1771 bij herhaling uit de pen van Betje Wolff zelve. Als zij in hetzelfde jaar '74 aan haren vriend Dr. Gallandat schrijft: ‘myn waarde man word zeer caduc’

1) De bibliotheek der Amsterdamsche Universiteit bezit nog een brief van Betje aan Noordkerk van 23 Sept. 1771. Vgl. *De Gids* van 1884, No. 7.
2) M.S. Legaat van den kleinzoon van Mr. H. Vollenhoven aan de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden.

(3 April), ‘ik vrees dat hy zagtjes heen gaat’ (5 Juni), dan verbindt zij daarmede deze - men vergunne mij het opzettelijk gekozen vreemde woord - *expectoratie*: ‘Egaliteit in Sentimenten bindt, want men bemint en agt altoos zich zelf in een ander. Dit is, geloof ik, die seilstenige kragt der ziele die somwijlen zo kragtig werkt, dat tyd noch afstand die niet kunnen vernietigen. Dit is een der reden, waarom ik den dood van myn verstandigen man so zeer zoude betreuren’. Jammer, zou ik alleen willen opmerken, dat van die ‘sielstenige kragt der ziele’ eerst wordt gewaagd, toen Wolff den leeftijd van 67 jaren had bereikt.

En 19 Augustus schrijft zij aan denzelfden Vlissingschen medicus: ‘Myn vaderlyke Vriend, myn braave Wolff, groet u allerhartelijkst; want al die zijn vrouw eer aandoet, doet het hem; en je weet, eigenliefde is er tog altoos by als wy geen nullen in de Schepping zyn; en je weet ook wel dat de man een verbruide zot was, zo hy geene eere stelde in zijne keuze. De Hemel bewaar hem lange, is het dan niet tot nut van Zion, 't is om 't nut van zijn Betje, die inder eeuwigheid geen man weet in de knip te krygen, die zo veel geduld met haar heeft - die zo in zyn aise is met haar. Ik heb hem ook zoo lief, als een vive vrouw een man kan hebben, aan wien zy erkend, het geluk en de glorie van haar leven schuldig te zyn; en die my volstrekt in alles toont, dat myn genoegen zijn vermaak is’.

Wie nog eens expectoraties als deze beschouwt bij het licht van Betjes brief aan Mr. Hermannus Noordkerk - dato 19 Febrvari 1771 - of ze in verband brengt met het feit dat Wolff meermalen van huis ging zonder zijne vrouw te waarschuwen, zal wel moeten erkennen dat de liefde waarvan Wolffje getuigt, dagteekent uit de laatste jaren van haar huwelijksleven in de Beemster-pastorie.

JOHS. DYSERINCK.

Dichters.

I.
P.C. Boutens.

Praeludiën. Verspreide Gedichten. 1902.

‘Man sollte doch dem Dichter die Ehre anthun, seine Sprache zu lernen,’ zeide Goethe, en het bekende rijmpje vindt hier zijn plaats:

> Wer das Dichten will verstehen
> Musz in's Land der Dichtung gehen;
> Wer den Dichter will verstehen
> Musz in Dichters Lande gehen.

Het is het motto van den dichter voor zijn Noten op den *West-östlichen Divan.*

Ik heb een heel goede reden om hier, waar ik over dichters van onzen tijd wil spreken, den naam van dat Duitsch-Oostersche liederenboek van Goethe te noemen, maar laat mij vooreerst in den zin van het versje doordringen dat als motto voor iedere verklaring van poëzie dienst mag doen.

De dichtkunst heeft haar rijk, zegt het, en iedere dichter heeft in dat rijk zijn apart domein. Wie den dichter en zijn kunst wil kennen, moet op ontdekken uit; hij mag niet in zijn eigen wereld blijven, hij moet de zee over, hij moet een nieuwe taal hooren, hij moet nieuw leeren zien, en in andere vormen van gevoel nieuw leeren gevoelen: hij moet nieuw worden. Zooveel eischt de poëzie, zooveel geeft ze ons.

Er is een tijd geweest in ons land dat de menschen zoo gelukkig waren om hun rantsoen poëeterij thuis bezorgd te krijgen; men mocht toen dichtkunst genieten tusschen het gebruik in van zijn boterham en van zijn preek. De menschen waren in dien tijd erg gelukkig, iedereen maakte op zijn beurt zijn vers, en er stak een troubadour onder het huisjasje van elken braven burger; maar het geluk van de poëzie was minder groot.

Nu heeft zich dat veranderd. Wij gaan de poëzie zoeken

> in's Land der Dichtung.

De reden?

Daar ik eenmaal aan 't aanhalen ben, plaats ik hier nog een citaat.

Stuart Mill, als hij het onderscheid duidelijk wil maken tusschen den orator en den poëet, zegt van den redenaar dat hij spreekt om gehoord te worden: hij roept de aandacht, hij wil ons dwingen naar hem te luisteren. Maar de dichter spreekt niet voor anderen, hij zegt wat hij te zeggen heeft voor zichzelf; en men luistert niet naar hem, neen, men beluistert den dichter. T h e p o e t i s o v e r h e a r d .

Het denkbeeld dat er een ander instond tusschen hemzelf en de uiting van zijn gevoel, zou genoeg wezen om het teêrste en edelste van de poëzie op de vlucht te drijven. Dichten is een geheim tusschen den dichter en zijn hart; daarmee heeft niemand noodig. Hij wil ons liefst niet hebben, en wij moeten op een afstand blijven.

> O let me love my love unto myself alone,
> And know my knowledge to the world unknown!

En is het dan geen tegenspraak dat Goethe, de dichter zelf, ‘Noten en verhandelingen’ is gaan schrijven, ‘tot beter begrip van den *West-östlichen Divan*’?

De wereld zit vol absurditeiten en tegenspraak; - maar hier is ze niet anders dan schijn.

Alsof die ‘Noten’ ook maar iets van de ziel van Goethe's gedicht verklaarden! Integendeel, ze dienen er juist voor om de wereld van zijn dichten heel ver van ons af te brengen.

Ik wil daarmee het boekje van de ‘Noten’ geen bedrog noemen, want het is heel mooi en eerlijk werk, en laat de stemming der Oostersche gedichten van den *Divan* in onzen geest breeder en voller naklinken, maar over de bezieling van zijn lied houdt de dichter zich gesloten; zijn woorden schikken en ordenen alleen aan de plooien van zijn Perzisch kleed, en zijn geheim verstoppen ze onder de vouwen van zijn kaftan.

We zouden er heel poover aan toe zijn, wanneer we, om meê- en na te voelen de vreugd en het leed, het geweld en de verrukking, en de berusting van den *West-östlichen Divan*, niets meer ten gebruike mochten hebben dan wat de dichter zelf al dadelijk ons heeft willen geven tot een wegwijzing voor onzen tocht

> in's Land der Dichtung!

In dit geval is de liefhebber van poëzie die de regels van Goethe's *West-östlichen Divan* in hun volle gehalte wil naproeven gelukkig heel rijk, want wij kennen de preciese dagteekening en de volgorde der gedichten, wij weten de omstandigheden waaronder ze in 't leven kwamen, wij bezitten de dagboeken, de brieven, tot zelfs de opteekening van de gesprekken uit de dagen van het ontstaan van den *West-östlichen Divan*, en het geheim van conceptie en geboorte der gedichten is geen geheim meer van den dichter alleen,.... zou geen geheim meer zijn, wanneer er niet altoos een mysterie overbleef.

I n d i v i d u u m e s t i n e f f a b i l e ; ook het hart van de poëzie is onuitspreekbaar: want dat is het: D a s L a n d d e r D i c h t u n g is het menschenhart. Niet van den mensch in 't algemeen, - gesteld dat er een mensch in 't algemeen bestond, - maar van dien en dien in 't bijzonder, van dien en dien gevoeligen, licht geroerden, sterk en teer weerklinkenden mensch dien men dichter heet.

> In's Land der Dichtung,

naar het dichterhart gaat de ontdekkingsreis; en dat is het land waarvan men zelden meer dan de oevers, misschien nooit de diepe dalen zal kennen.

Hier stuit ik.

Poëzie verlangt dus van ons het onmogelijke.

Wij weten dat zij ontbloeit uit de innigste, meest eigenaardige aanraking van de dichterziel met het leven, en het zal ons maar bij hoogst enkele gelegenheden gegeven zijn van dat intieme geschieden getuige te wezen.

Maar waarvoor spreekt de dichter dan?

> Mein Leid[1)] ertönt der unbekannten Menge,
> Ihr Beifall selbst macht meinem Herzen bang,

zegt Goethe in de *Zueignung* van zijn Faust. Als het dramatische gedicht, dat zijn levenstaak was, aan het licht zou komen, ontviel hem dat wanhoopswoord. Wat er voor poëzie in zijn schouwspel was, zou ongevoeld verklinken! En hij vermocht zich alleen te troosten door zijn verlangst naar het ideale geestenrijk waarheen zijn lied opzweeft als een Aeolusharp.

Poëzie - niet voor de aarde.

Ik stel me voor dat Shakespeare in zijn Elyzeesch verblijf zou hooren van het lot dat zijn *Sonnetten* in handen van de verklaarders en meê- en na-gevoelers hebben ondergaan. Hoe groot zou zijn vertwijfeling wezen, als hem nog iets van het aardsche in zijn hemelsche rust kon verschelen, wanneer hij zijn gevoelens en zijn werk tot in het monstrueuse verhaspeld zag. En is het mogelijk, ook met den besten wil van de wereld, nu nog, op dezen afstand van tijd, met die schaarschte van kennis van Shakespeare's leven, te onderscheiden waar de ziel van den dichter in zijn *Sonnetten* spreekt, en waar hij zich drapeert in zijn kleed van Renaissance-conventie? Zullen we ons, bij die *Sonnetten*, niet telkens moeten vergissen, en voor een individueelen trek gaan houden, wat een algemeene conventie was, en omgekeerd voor iets algemeens, weinig beduidends, wat een sprank van zieleleven is geweest?

Beter de handen af te houden van de poëzie!

(Is het u niet dikwijls gebeurd, wanneer ge iemand over een dichter hebt hooren spreken dien ge liefhadt, om uit te roepen voor uzelf: H a n d s o f f ! En hoe zou een ander dan niet tegenover u het recht hebben tot een zelfde verwensching!)

1) Men kan ook L i e d lezen, zooals in sommige drukken voorkomt; die gelijkstelling van L e i d en L i e d is op zichzelf al merkwaardig.

Natuurlijk, wanneer het te doen is om een dichter van onzen eigen stam en onzen eigen tijd zal er een opening zijn tusschen mijn gevoel en wat hij, voor zich, verborgen wil houden in zijn poëzie. Er is één atmosfeer van gedachten en overleveringen die ons omweeft; hoe nader wij bij hem staan, hoe eigener, al is het niet tot ons gericht, zijn woord aan ons hart zal klinken; en ook wanneer wij op grooter afstand leven, zal de taal van den dichter met haar bijzondere physionomie ons toch nog wel bereiken. Maar ook dan, welk groot gevaar bestaat er niet dat wij de mode van den dag of van den tijd aanzien voor het eeuwig oorspronkelijke van een dichterziel, en hoe licht zal, onder duizend mogelijkheden, ons gevoel zich in het eenige treffend ware kunnen vergissen evenals onder de toegevendste vrienden de twijfel soms niet kan uitblijven!

Plato vond ‘het schoone’ iets heel moeilijks. Wat zullen wij van de poëzie zeggen?

Zoo zelden maar kunnen we het dichtstuk volgen tot bijna aan zijn bron, in het hart van den dichter; gewoonlijk moeten wij raden, en soms verbijstert onze onwetendheid tot zelfs ons raden. Maar ook onze kennis kan ons gevoel verwarren door noodelooze kunde.

En hoe weinig zekers bezitten we dan in 't eind maar om een gedicht te kunnen volgen op zijn groei uit de blinde kern tot den luister van zijn schoonen vorm, - te volgen met den fluisterenden gang van onze gedachten en onze gevoelens als een echo van het klinkende bouwen van den dichter!

Want dat eerst noem ik meegevoelen met de poëzie, wanneer in ons herleeft, met een afschaduwing, de macht en de vreugde van den poëet aan zijn werk tot de voltooiing en tot het zeggen dat het goed is. De praal van het gedicht, die ons aanlokt, moet in ons hart ondergaan om er nieuw uit te verrijzen. Of moeten wij zelf ondergaan in de stralende vlam der schoonheid, wij die vernieuwing zoeken in de poëzie, - ondergaan tot een verrijzenis?

Zoo is onze ontdekkingstocht een raadsel en een onmogelijkheid; - maar zij dient gewaagd, de reis

in's Land der Dichtung.

Wer den Dichter will verstehen....

Ik heb tot nog toe over de poëzie gesproken, - maar ook aan den d i c h t e r mag wel een woord gewijd.

Daartoe neem ik nog eens den *West-östlichen Divan* in handen en laat den inhoud van het liederenboek mijn gedachte voorbijgaan. - Wordt het nog wel gelezen?

Het is een merkwaardig, typisch boek, daar het 't voorbeeld inhoudt van de moderne poëzie der 19e eeuw; en ik wil hiermee niet zeggen dat de moderne dichters het, allen, hebben nagevolgd, neen, zoo groot is de directe invloed van de liederen lang niet geweest, al hebben ze ook een Heine b.v. in veel opzichten voor modellen gediend. Alleen dit. Het boek staat daar, aan het begin van de eeuw, als een type, een grondvorm, van de ontwikkeling der nieuwe dichtkunst van de eeuw, - ik kan het niet anders uitduiden: type van het exotische der modernen, type der wonderlijke varieteit in dichtvormen, van den grillig-vrijen versgang tot de meest gesloten maten, type ook der afwisseling in de gestalten van het gevoel, gewichtig spelend van wereldsche ironie tot de diepste diepten en de hoogste hoogten van het mysticisme.

Maar dit alles is ondergeschikt aan de houding van den dichter-zelf, zooals ze in den *West-östlichen Divan* verschijnt. Ik heb er maar één woord voor noodig om dat uitkomen van den poëet daar te karakteriseeren: hij poseert. Maar men moet dit woord niet al te streng puriteinsch nemen.

Er is van den acteur in den dichter gevaren, hij weet te midden van zijn hoogste verrukking dat hij een tulband draagt en in een lang kleed gaat, hij heeft een pose aangenomen. Ze is niet onnatuurlijk, en toch blijft het een pose. Weg is de directe naïeve uiting van de vreugd of van de smart; een heel heirleger van gevoelens en tics hecht zich hier aan de eenvoudige stemming en wordt geënt op den simpelen indruk van de aandoening. De dichter, Goethe, is een poseur.

En de dichters zijn dat van dien tijd af gebleven. Tusschen den poëet en het leven is iets ingekomen, en dat iets is zijn eigen beeld zooals hij het weerkaatst ziet in den spiegel van zijn gevoel.

Een breuk in 't leven; zoo moeten wij de diepe beteekenis vatten van het feit; de naïeve wereld lag voortaan in de wasige verte.

Zooveel invloeden van heinde en verre hebben, sinds het begin der moderne eeuw, zich op de samenleving laten gelden, zoo gedrukt is het oppervlak van het bestaan geworden door aanstroomende gebeurtenissen en krachten, zoo belegerd is het hart van de wereld geweest door twijfel en verzekerdheid, door geestdrift en wanhoop, dat de enkele mensch, de gevoelige dichter, voor dien aandrang der stormende krachten bezweken was, wanneer hij zijn persoonlijkheid niet verdubbelen kon. Hij nam daarvoor een houding tegenover het leven aan, hij zag het onder een bepaalden hoek, gebroken. De pose was het harnas van den dichter.

Bij Goethe, waar we aan de bron der beweging zijn, ligt het verschijnsel zoo klaar en zoo eenvoudig mogelijk aan den dag. Want de dichter erkent het openlijk in zijn *West-östlichen Divan:* hij heeft naar 't oosten zijn v l u c h t genomen voor de verwarring der wereld:

> Nord und West und Süd zersplittern,
> Throne bersten, Reiche zittern,
> Flüchte du, im reinen Osten
> Patriarchenluft zu kosten....

Hij, Goethe, had den overgang meegemaakt, van de naïeve poëzie die opstijgt uit de ziel van het leven, tot de moderne die zich eerst een eigen wereld bouwt als woonplaats voor haar klanken; en het gevoel van die verandering had zijn hart den noodkreet ontperst:

> Mein Leid ertönt der unbekannten Menge.

Want er is een naïeve poëzie, niet waar? iets waarvan wij in Holland door die boterhammen- en kinderkamer-rijmknutselarij nooit anders dan de caricatuur hebben gekend, er is het lied dat uit de voren van het leven rijst en dat het leven begeleidt innig als een bruid. Het spreekt van Mei en bloemen, van de verheuging van het komen en het verdriet van het heengaan, van zon en sterren, van dauw op het gras

en maneschijn op het water, van liefde en dood, en van het verlangen dat sterker is dan de dood. De motieven, de poëtische gemeenplaatsen, zijn oud als de wereld, ze hebben de dichters aan het strand der Aegeïsche zee bezield, en leefden in den mond der volkszangers en zijn herschapen in het lied der hooge scheppers van poëzie wier hart klaar uitsloeg die aardstemmingsklanken.

Hoor naar het avondlied van Alcman[1], den dichter van Laconica, door toeval voor een klein gedeelte tot ons gekomen, hoe de bergtoppen en dalen te sluimer gaan en vogels en wilde dieren de rust hebben gezocht.

Dante[2] neemt het motief over van den dag die ten ondergang neigt, en hij vernieuwt het in het beeld van de pelgrims die over zee trekken, wier hart, dien eersten dag van hun leven aan boord, zich, bij de gedachte aan het afscheid, verteedert in het avonduur, als zij aan de kust uit de verte de vesperklok hooren slaan, haar klacht uitluidend over den dood van den dag,

> se ode squilla di lontano,
> che paia 'l giorno pianger che si muore.

De doodsrilling die omgaat in de natuur bij het wegsterven van het licht, en het heimwee dat op avondwieken stijgt!

Dante noemt het niet, het zuchtje dat even opbriest bij het onderdalen van de zon, maar het windgerucht wordt toch gehoord in de tonen van de verre klok, en zijn boodschap van stervensverlangen.

Maar Goethe grijpt weder het oude thema van den slaap der natuur:

> Ueber allen Gipfeln
> Ist Ruh'.

Hij geeft het zijn definitieven vorm van rythmus en klank

1) Bergk, *Poetae Melici*, pg. 60. In een recente Engelsche uitgaaf *The Greek Melic poets* vindt men onder de aanteekeningen de verschillende klassieke beschrijvingen vermeldt van het invallen van den nacht. Het is niet onmogelijk dat Goethe in de uitgaaf van Villoison het Grieksche fragment heeft gekend en er zich door heeft laten inspireeren.
2) Purgatorio VIII.

en stemming. De twee eerste regelparen en hun afloop, met hun gedragen maat, in evenwicht en toch niet eentonig, breiden de rust over het landschap uit:

Ueber allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest Du
Kaum einen Hauch.

Even, even maar klinkt dan, niet in woorden, neen, in den kleinen, haastigen trippelgang der versvoeten, een herinnering aan het tjilpende, gevederde volkje, maar na ook te slapen gegaan, - zwijgend in het woud. En de nachtzucht, de hartezucht, gaat om, trillend in een verlangen naar rust, in heimwee naar den dood.

Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Geen klank en geen stemming springt naar voren buiten het dichtsel, het is een vervloeien en terugkeeren van gevoel. Het is de dalende nacht.

Het weefsel van het gedicht legert zich om ons heen, wij kunnen er door stappen en gaan; men voelt den nacht, men hoort zijn adem, zijn ademen, en in òns hart stijgt de verzuchting.

Zal ik Lord Byron[1)] nu vermelden die aan Dante's woorden een paar regels heeft durven toevoegen om den nadruk te kunnen leggen op de ‘correspondentie’ in de natuur?

Soft hour! which wakes the wish and melts the heart
Of those who sail the seas, on the first day
When they from their sweet friends are torn apart;
Or fills with love the pilgrim on his way
As the far bell of vesper makes him start,
Seeming to weep the dying day's decay;
Is this a fancy which our reason scorns?
Ah! surely nothing dies but something mourns!

1) *Don Juan* III, 108.

Een natuurfantazie, een pose van dweperij, die Dante's woorden op eenmaal ver van me af brengt onder een schemerlicht van natuur-mysterie!

We zijn buiten het gebied der naïeve poëzie.

Laat ons rondzien in die moderne wereld.

Hier vinden wij een avondstemming[1] verbeeld door den dichter Boutens, over wien het mijn voornemen is te spreken.

> De dag lag bleek neer op bleeke sponde,
> De wateren lagen blank onder blanken avond,
> De lucht was stil van sprakelooze monden,
> De wolken waren droef van ingehouden tranen.

De tragedie van de strakke avondstille lucht is op den voorgrond gebracht; verlatenheid heerscht, keeltoenijpend. Een eenzaam sterfbed.

Ik lees van de volgende regels die samen, welke het beeld voltooien.

> Daar was geen zonnemond den avond rood te kussen,
> Daar was geen teêr gerucht de stilte in slaap te sussen.

De doodschheid!

> Niets scheen te leven op den donkerbreeden akker
> Dan wat oude wenschen, lang begraven.

Zelfs geen verlangen spreekt, mischien alleen de schim van een wensch.

En er is geen hartverteedering zooals bij Dante en geen heugenis van vogelkelen zooals in het landschap van Goethe...

Maar de avondkoelte komt op, het afscheid van den dag.

Zoo eindigt de dichter zijn vers:

> Toen roodde de zon even door sneeuwen voorhangen,
> Gespannen windezeil streek langs ons wangen,
> Een jong gerucht stond naast ons, zei een woord
> Zacht in ons ooren en ging toen voort.

1) Uit *Verzen*, 1898.

Dat is wel het heengaan van het licht, maar het brengt toch eerst nog even een troost, en de avondbries ademt geen heimwee, maar een belofte.

De slotstrophe stelt zich dus tegenover de drie strophen van het begin.

Bij Dante en Goethe daalde de avondstemming tot melancolie en stervensheimwee, daar was een vervloeiing van licht tot zachtdonker, en het was een stemming die harmonisch voortgaande haar volle gedragen diepte in het uitklinken bereikte. Boutens daarentegen heeft contrasteerende stemmingen die elkander het uitleven verhinderen: eerst het leed van den avond strak tragisch tot het graf toe gegraven voor de menschen, dan het oplichten en opluchten-even.

Ik geloof niet dat men in het gevoelen voor een gedicht veel verder komt door een vergelijking met andere gedichten. Ook zou bij een al te na vergelijken met meesterwerk als dat van Goethe de lichtheid van het getimmerte in het bouwsel van Boutens' verzen te veel uitkomen, en om een oordeel over het maaksel der verzen is het mij nog niet te doen.

Integendeel, de eigenheid van het vers zou ik in 't licht willen stellen, en dat is het op den voorgrond plaatsen van het verdriet, het inzetten met den smarteregel:

> De dag lag bleek neer op bleeke sponde,

het aanhouden van dien toon, en het voortdragen er van, en - het verder dragen van dien klank van pijn dan behoorde en mocht in het gedicht.

Tot bewijs laat ons de derde strophe nog eens lezen, maar in haar geheel.

> Onder effen wolketent ging Aarde slapen;
> Stilte alleen was aan haar peluw wakker.
> Niets scheen te leven op den donkerbreeden akker
> Dan wat oude wenschen, lang begraven.

Men voelt het en men weet het uit deze versregels: de duisternis is reeds gevallen, de aarde is te slaap gegaan; alleen nog de spoken van oude verlangens waren rond, sluipen weg over den donkeren doodenakker. Het beeld van den

komenden, den gekomen nacht is compleet: de avondlijder ‘op de bleeke sponde’ in zijn starre alleenzijn heeft de eeuwige rust gevonden...

Neen, het licht is toch nog boven den horizon:

> Toen roodde de zon even door sneeuwen voorhangen...

Zoo slaan de stemmingen in het gedicht over elkander heen; ze contrasteeren niet maar, neen, ze kampen met elkander, ze verwarren elkaâr, ze mengen zich in hun tegenstrijdigheid dooreen, en het zonlicht dat al lang gedoofd is, het avondgerucht dat al lang door spookstilte vervangen is, wanneer ze dan toch weer verrijzen, - komen niet meer tot hun waarde voor mijn gevoel.

Hoe moet ik het mij denken, hoe moet ik de houding van dezen dichter tegenover zijn stemmingen mij voorstellen? - Wel, hij laat zich meesleepen door zijn aandoeningen; wanneer hij zijn avondstiltestemming volle uitdrukking heeft gegeven in dat:

> De dag lag bleek neer op bleeke sponde,

dan grijpt de miserie der uittering op het ziekbed zijn gevoel diep aan; en de verbeelding van den dichter volgt het verloop van de strakke witte stilte tot aan het eind, hij ziet den donkeren akker en zijn graven, alsof de nacht reeds gekomen was, omdat hij kijkt in zijn eigen gedachten, en onderwijl bloost daar nog met een laatsten glimp het zonlicht aan den gezichteinder, en de kleine rilling, de huivering tusschen dood en leven, vaart door de natuur.

Zoo kan het evenwicht van het vers niet bewaard worden.

Goethe's lied gaat voorbij als een gelukkig droomgezicht, maar Boutens' verzen behouden niet den egalen gang. Zijn visioen is niet vrij. In den spiegel van zijn gedicht ziet men het gelaat van den dichter, zooals hij zichzelf dubbel ziet:

> Wien werelds wind en eigen wreede vingren tokken
> Hartstrengen broos,
> Teêrvleezen snaren trillend overtrokken
> Zieleklankbodem eindeloos.

Een pose? Neen; literarisch onderscheidingsgevoel bestaat niet zonder de kunst om nuances te erkennen. Boutens is een te oprecht dichter, hij spreekt in zijn zang te veel met het innigst geluid van zijn ziel om hem een dubbelzinnig woord toe te voegen. En pose is brutaal. Ook heeft met den voortgang van den tijd zich de dichterstemming die noopte tot poseeren verfijnd en vervluchtigd. Goethe moge den tulband op het hoofd plaatsen, Lord Byron het Albaneesche Klephten-costuum aantrekken, Victor Hugo moge voor volksbevrijder willen doorgaan en Swinburne voor republiekein, deze voor profeet poseeren en gene voor God, in 't diepst van zijn heelal gezeten, in den grond van de zaak spreekt uit die verkleeding en gedaantewisseling de behoefte om zich uit intieme elementen van zijn persoonlijkheid een eigen wereld in de groote ziellooze wereld in te richten, waarin de dichter naar zijn eigen aard zich uit kan leven. Het directe, naïeve leven is heen. Welnu, de dichter heeft zijn rusting, zijn wapen waarmede hij zijn nieuw heelal, zijn nieuw leven zich vormt.

Hoe zegt *Childe Harold* het?

> 'T is to create, and in creating live
> A being more intense that we endow
> With form our fancy, gaining as we give
> The life we image.....

'Een bestaan te leven van hooger zielespanning.' Een dichterland te bezitten.

'N'importe où! n'importe où! pourvu que ce soit hors de ce monde!' breekt het smachtend ongeduldswoord van Baudelaire.

Goethe stemt in met zijn verteederenden zang:

> Und mich ergreift ein längst entwöhntes Schnen
> Nach jenem stillen ernsten Geisterreich,
> Es schwebet nun in unbestimmten Tönen
> Mein lispelnd Lied, der Aeolsharfe gleich...

Naar het land van den dichter gaat de ontdekkingsreis,

> in Dichters Lande...

Ik heb de baan voor het dichterhuis wat schoon geveegd, wij kunnen binnengaan.

Boutens behoort tot de dichters die Herman Gorters ‘nieuw geluid’ heeft gewekt. Hij is een van de eersten in orde van tijd, en staat in rang vooraan voor allen.

De komst van Gorter is een wonder geweest in het nieuw bloeiende rijk der Nederlandsche poëzie, - en een vruchtbaar wonder, want het heeft nieuwe bronnen van poëzie doen ontspringen; de wateren ruischen.

In Boutens' eerste ‘Verzen’ herkent men nog wel den klank en de kleuren, de beweging en den toon van Gorter. Toch fluistert en spreekt ook al dadelijk het oorspronkelijk stemgeluid.

Daar is het rumoer van de open lucht en van de felle zonnestralen in Gorters verzen; de voeten gaan over de geurige heide, en de nacht staat er rossig zwart; het leven massief, albedwingend, heerscht, en het machtige verlangen treedt het tegemoet, kampt met het leven.

Maar de ‘Verzen’ van Boutens huiveren, de teedere dichterziel hult zich in haar droomen en haar nachtvisioen; haar liefde is voor een doode, haar woord is geroerd en gedempt, en haar licht schijnt met een matten glans, als schijn van lamp door besneeuwde ruiten. Het zachte komen van de sneeuw in den stillen nacht, het toedekken van de aarde onder het donzen dek, dat is de verrukking van den dichter en zijn gerustheid. Eenzaam zit hij in wereldverre kluis, met zijn herinneringen en zijn rood brandende hartewond en het vertrouwen op de wacht der sterren aan den hemel!

> Al dat lachen en schreien van anderen
> En de heele wereld niet te veranderen,
> Die heb ik nu vaarwel gezeid
> Voor alle tijd.
>
> Neen, de lichte, wreede dagen
> Kunnen mijn oogen niet verdragen;
> Die gaan nu maar zien geslotene
> Lieve dingen al, éens genotene.

Mij troost klaar weten, dat over mij zijn
Open als vaste-sterreschijn
Uw oogen ver, niet te bereiken,
Maar die niet wijken.

Ik zal maar wezen in koude wereld groot
Kleine vertelling van bloemen vlamrood
Op stille boschplek, waar menschstappen even opklinken,
Dra verzinken.

Gaan zijn gedachten uit in de ruimte dan dolen zij als schapen in de duisternis.

En mocht er een niet komen,
Een van mijn lieve droomen,
Die achterbleef op reis,
Dan zal ik langs bergen en dalen
Mijn arm droef lam gaan halen
En brengen het veilig thuis.

En wie herinnert zich het niet, het nachtheimwee van den dichter naar zijn doode, het uitbreken van zijn teerst gepeins naar ‘d'overoever’?

Mijn bleeke denken dwaalt tot u door diepe nachten
Als moede schapen naar haar eindelijken stal....

Het lied klaagt als een nocturne van Chopin die in den zomernacht door het open venster uit onbekende woning het oor van den reiziger treft en hem doet mijmeren over ver, vreemd leed: kamermuziek, haar droeve vlagen voortgolvend, voor een oogenblik, in de donkerlichte lucht. Hoe blijft de melodie lang nog in de verbeelding ronddwalen, als de klanken reeds verstorven zijn!

Zoo is het met de ‘Verzen’ van Boutens; het eene draagt zijn roerend smartverlangen en zijn levens-schuchterheid aan het andere over; en men gaat door het bleeke duister van zijn zangen, omweven door ijle fantazieën die het hart wel niet voor goed gevangen kunnen houden, maar die toch blijven voortneuriën - in ons? of komen ze uit den afstand van het donker als omfloersde klanken?

Soms vermant zich de toon der gedichten, en de geest van den dichter schijnt zich in het zonlicht te gaan verheugen of zich schrap te zullen zetten tegen het starre wolkenwit van den dag, maar het is alleen om in te smartelijker klacht uit te breken over zijn stervend, zijn dood verlangen en om te denken aan ‘de volheid van het ingehouden leed’, dat

> Zal ruischen in metalen bekkens van den nacht.

Totdat de verzen uitbloeien in het verrukkelijke avondlied waar de melancolie speelt met de laatste vochte zonnestralen en de gestorven geliefde wil lokken uit haar somber pijnwoud met lied en nameroepen en purperen roos, brandend als de hartewond.

Als de aard nog nat is
  Van zonneregen,
Kom me dan tegen,
    Kom me dan tegen;
Uw hart van alle wegen
  Weet welk het pad is.

Waar uw verdriet woont
  Diep onder boomen
Kan ik niet komen,
    Kan ik niet komen,
Maar helle troost zal stroomen
  Waar u mijn lied troont.

Kom waar uw pijnwoud
  Opent op blijde
Zalige weiden,
    Zalige weiden,
Daar zal mijn liefde u beiden
  In scheemrig kleinhout.

Als avond teêr weeft
  Zijn groot erbarmen,
Mogen mijn armen,
    Mogen mijn armen,
Uw koude hart verwarmen,
  Totdat het weêr leeft.

Mijn ziel heeft zoo lang
Gevast van schreien
En lachen beie,
En lachen beie....

Eén laat van zonbrand
Druppende roze
Heb ik gekozen,
Heb ik gekozen
Uit al de lichtelooze
Bloemen aan bronrand.

Mijn liefde op wacht zal
Driemaal te zamen
U roepen bij name,
U roepen bij name
Als een verlate, eenzame
Vogel in nachtdal....

Verrukkelijk droef avondlied, ondergaand in de verlatenheid van den nacht!
Het is de serenade van den dichter voor zijn doode liefje.
De dichter met zijn zieleklankbodem van trillende, teêre snaren overtrokken!

Praeludiën heeten de verzen die op de eerste zijn gevolgd.

De beginnelingen, de *Verzen*, houden de open confessie in van den man die misschien zich wel ‘zou willen geven’, maar die zich toch niet ‘aan anderen kan gunnen’. In zijn hartekamer, te midden van zijn ‘leedzachte’ herinneringen sluit de dichter zich op, en weemoedmuziek ontstroomt uit het venster van zijn ziel, den teederen nacht in.

In de *Praeludiën* wil de dichter een aanvang maken om zich zijn eigen wereld te scheppen uit zijn stemmingen.

De motieven zijn heel veel dezelfde van vroeger gebleven, het is het late zonlicht aan eind van bleeken dag, het zijn de sneeuw en de sterrennacht, de stem en het oog van de geliefde aan ‘den overkant’ van het leven, de zee en de eenzaamheid; maar de toon is niet meer gedempt, de klanken grijpen krachtiger. Het is alsof de dichter gaat weten, waar-

voor hij, voor zich, zijn stemmingen heeft gekregen. Toch, zijn hart is niet veranderd.

Hier vinden wij in de *Praeludiën* een tegenhanger van het:

> De dag lag bleek neer op bleeke sponde.

Maar nu is het de volledige overwinning van de zon op den treurenden dag.

> De zon heeft alles goed gemaakt:
> De lange donkre regendag
> En al zijn leed ligt met één slag,
> Eén straal in 't hart geraakt.

Een wonder en een glorie; de gouden nevelen stijgen van den grond, de luchten buigen zich over:

> De hooge hemelen neigen
> Diep in vochtverheerlijkte aardegronden,
> In zaligheid gaat aarde stijgen:
> Haar bloei berankt de kimmeronden
> En maakt zich hemel eigen....

Het is maar een aanhef; nu schiet de dichterziel uit en zij richt haar vraag tot God, de zon van het leven, zooals die andere zon het oog van den dag is:

> O God, wiens licht ik voel toekomend,....
> Zult Gij eens zóo aan dit maar donkre leven
> Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
> Dat het mag klimmen aan Uw hart?

En de versregels stijgen:

> Zullen wij zoo tot U omhoog eens dragen
> Het minste kleinood onzer aardsche dagen,
> Dat niets verloren is,
> Dat het in d'ommeschijn Uwer genade
> Van tijdelijk tot eeuwig zich gestade
> In reiner glorenis
>
> Dan nu dees wereld straalt,....

Het vreugdelied houdt aan, de keel blijft doorzingen al keert de gedachte uit den hemel tot de stralende aarde terug.

> In reiner glorenis
> Dan nu dees wereld straalt, die licht doorzongen
> Tot één geheel,
> Hemel en aarde van elkaâr doordrongen,
> Eén puur juweel,
>
> Een gave vreugd is die Uw gouden handen
> Tasten en wegen,
> Een stille lust, waarheen Uw hooggenegen
> Oogen hun liefde branden?

O, de onstuimige zang die aard en hemel in elkanders omhelzing geklemd houdt in de handen, onder het oog van God, terwijl de ziel van den dichter al vooruit streeft om al haar bezit van blijde en droeve dagen aan de eeuwigheid van Gods licht tot een eeuwig kleinood te verklaren!

Maar als wij nu uit de extase van het slot weder zien naar het begin, naar de woorden:

> De zon heeft alles goed gemaakt,

dan gevoelen wij een wanverhouding evenals wij er een opmerkten tusschen de deelen van het lied van den ‘bleeken dag’; alleen hier, in het zonnelied, slaat de eindstemming haar laaien gloed over het regenzonnetje van de inleiding, terwijl ginds bij den ‘bleeken dag’ het duister den zonneblos wegteerde.

Wat beteekent dat echter voor den dichter! Voor hem spelt het avonduur met zijn lichthuivering en luchtritseling het oogenblik dat God zich aan zijn schepping toont, en den donkeren spiegel van het aardsche leed tot blijdschap verheerlijkt[1)] Hier is het groote moment van de schepping.

1) In ‘Die u wel van den hemel weet’ Praeludiën p. 65, zegt de dichter dit in een kriebelig handje als een noot voor zichzelf:

> Wat avond lang schemer-voorsprak
> Rimplend langs aandachts zilveren vlak
> Lichthuivering bevend God gespeld. -

Dan houdt de dichter wacht, en hij let met gespannen ziel op dat unieke oogenblik wanneer het Leven zich in een wenk bloot geeft, tusschen scheidenden dag en komenden nacht:

Raggegazen net staat ziel luisterwijdgespannen uitgezet....

Al voorbij: ter stond neigde Nacht zich in 't voorbijgaan over Dags bleekbloeden mond.

Sterreflikkervlijm schiet onhoorbaarhoorbaar door de mazen Levens fonkelschoon geheim.

En het dringt hem tot zingen, hij kan den stroom zijner aandoening niet weerstaan.

Hier landen wij in het rijk van den dichter; uit dat eene avond-moment trilt in zijn lied het leven van de schoonheid voort, het eigen leven van God en bij God. Schoonheid is de wet van het eeuwige leven.

Altijd moogt ge schoon zijn
Van nu en eeuwig:
Schoon zal schoonheids loon zijn
Van nu en eeuwig.

Al Gods komende getijden
Wachten u met schoonheid:....

Zooals nacht en dagen[1)]
Bloeien uit elkander,
Kelken licht die donkre dragen
Om den ander,

1) Men verwacht: *dagen en nachten*; maar de opvolging is genoeg aangeduid door *kelken licht.* Een andere uitwerking van het thema in: *Wat hangt ge*, *een angstig kind...* p. 45.

Stijgt in eeuwig jong verdwazen,
Bloem die immer blanker beurten bot,
Door haar dood- en levensfazen
Ziel tot God.

De dood is overwonnen. Hoe zou de dood ook kunnen zijn, waar de twee jonge oogen der heengegane geliefde ‘van den overkant’ van dood en leven den dichter als vaste sterren blijven aanzien.

O zoete zekerheid:
Daar is geen dood, maar enkel leven.

Aan overzij van zeeëruischend klagen,
Ligt nu verklaard doods donkre schijn
Als eng ravijn
Van zomernacht doorzichtig tusschen zomerdagen.

En leed en vreugd?

Heur aardontwelde stroomen monden
Naar God in éenen bruidzang.

Of neem als avondlied, - want dit zijn alle avondliederen waaruit het rijk van schoonheid en geluk voortwelt, men hoort het wel, - het lied van de smart die geluk wordt, en dat begint:

Dauw en tranen komen
  Met den avond...

maar men zoeke dit zelf in de *Praeludiën* evenals het volgende verrukkelijke, het lied van de volkomen hartevervulling:

Ik denk aldoor aan rozen,
Rozen wit en rood,....

Van u kan maar bij deelen droomen
De lange dag die u verwacht;
En wonder blijft uw volle komen
Straks aan de hand der jonge nacht.

Wie spreekt zulke taal van het land van schoonheid en bevrediging? Is het 't dichterhart waaruit de woorden rijzen? Of dalen van de terrassen der schoonheid, onbereikbaar ver, de klanken en geuren neder,

> Zoo vaak de schaduwzachte hand der Nacht
> De wijde hemeltuinen opensluit?

en stollen ze in zijn zang? En is het de natuur zelf die spreekt?....

De dichter gevoelt zich zeker, ja, uit het geluk en de verzekerdheid van zijn avondstemming verovert hij zich het gebied van de zon, en hij durft zich noemen:

> Een godgeroepen kind zoo vroom
> Dat met diep opgetogen
> Jongheilige oogen
> Mag opgaan tot steeds nieuwen dagedroom.

Hij krijgt de zon lief; mag het eerst nog in droomgezichten zijn dat hij het dagleven meêleeft, het heet dra bij hem:

> O zon, leer mij uw kussen,
> Die schoonheid viert en doodt:
> Eén koele brand van leven tusschen
> Morgen- en avondrood.

De maan, de helle maan, met haar schril licht op de sneeuwvlakte wordt hem een schrik en een pijn. Hij wil liefhebben, liefhebben, eerst weder gelijk aan:

> Een witte bloem die gloedbedronken
> Zich in de gouden zon verroodt...

maar de zon heeft 't hem aangedaan:

> Gods licht schijnt in van alle kanten,

en de zon en de oogen van de geliefde, van de aardsche geliefde, niet van het ‘verdonkerd lief’, openen voor den dichter de volle hemelen.

Hoe rijk is het bestaan geworden! Een Koningszoon trekt hij uit, machtig, alsof hij het Leven bevelen kan. Levensstrijd is hem een levensfeest geworden...

Een oogwenk, en op eenmaal staat zijn nietigheid voor hem als een openbaring, de lichtschijn verlaat den dichter, hij is machteloos, neergestort, gebroken. Eén slag heeft hem geveld.

> Niets bleef, het licht liep naar u over
> Als of de nacht begon.

Als arme pelgrim zet hij zijn weg voort; niemand kan zijn nood begrijpen, en hij moet lachen onder zijn gelijken, zijn vroegere gelijken, den bitteren lach...

> Zooals een arm man lacht bij rijken
> Den bitteren lach om brood.
>
> Wien werelds wind en eigen wreede vingren tokken
> Hartstrengen broos,
> Teêrvleezen snaren trillend overtrokken
> Zieleklankbodem eindeloos.

Niets bleef. Luister naar het spotlied der wuivende oeverbiezen dat hem tegenwaait.

> 'k Zal u nemen wat gij hebt,
> Al de erinnring aan den lach
> Waarmee God zijn zielen schept
> Tot hun blijden aardschen dag.
>
> Nooit in lentelauwe tijden, -
> Ziels diepinnigste behoeven, -
> Zult gij bloeiend openbreiden
> Levens goudbezonken lust;
> Nooit in schoonheids teêr herproeven
> Bloembewust
> Vreugd en lijden
> Deugd belijden
> Uit de vreê van worteldiepe goderust,

Maar in bleek verzegeld leven
Al uw bloed en warmte geven
Weg aan onbegeerden dood,
Dragen als wrangzoet verlangen
Kind dat zonder lust ontvangen,
Sterfgeboorte wacht in uwen schoot....

En harder, wreeder, omdat het inniger treft, klinkt het uit de verre hoogte:

O kom niet nader, nader
Den onafzienbren sneeuwen
Afstand der ledige eeuwen,....
Daar is geen drift te waden,
Waag u niet nader, nader.

De hemelen hebben zich gesloten: ‘O arm mijn hart, is dit uw leven: lijden, lijden?....’

Het is al vergankelijk. De dichter denkt aan de sneeuw, de nachtelijk zacht vallende sneeuw, die altoos voor hem als een zoete, stille leed-herinnering aan de doode geliefde is geweest, en wanneer hij de velden nu wit ziet onder voorjaarssneeuw, wil hij zich aan dat klare bedrog geven, maar het leven moet ter zijde gaan. Zacht neuriet het als uit den mond van een die veel heeft geleden.

De landen liggen zaligwit
In voorjaarssneeuw en voorjaarszon....
Al wat ik gisteren heb liefgehad
En morgen moet beminnen,
Al teêrste troosten mijner droeve zinnen,
Treedt mij niet tegen op dit helle pad.

Want vandaag bemin ik alleen
De sneeuw, zoo blank, zoo stervensblij,
Gunt dezen dag aan haar en mij:
Want vóor den nacht is zij dood en heen, -

O treedt niet tusschen
Sneeuw en zon,

Dat gij níet met de sneeuw vergaat....
En morgen me eenzaam laat
Zonder één ding te minnen of te kussen.

De levensschrik is teruggekeerd. Tusschen gemis en verlangen weifelt de dichterziel; op den overgang tusschen dood en leven huivert zij.

Maar zij heeft het rijk der schoonheid toch eenmaal gezien.... daar is, wat duistere nacht het menschenbestaan ook mag omlegeren, daar is iets van de ziel, ja, haar 'goudenste zelf' dat verwijlt in een lichtstreek aan verre kim.

Zij herinnert zich toch midden in den droom van dood en leven dat zij

Eén oogenblik klaar wakker was met God.

Dat is de lichtkaap in de zee met haar droommurmelende golving tusschen verlangen en gemis. Of noem het de lichtstraal van de groote gouden zon die in schaduwverborgen bron is gevallen en diep onder de wateren een wel heeft geraakt, altoos bewarend de wondere zonnekracht.

Wie kent zijn eigenste kracht, zijn innigste liefde; wie weet waar lang zijn geheimste verlangen naar smachtte, totdat eensklaps kracht en liefde en zielsbegeeren in stille bewustheid voor ons staan?

Uit diepen maanden stillen droom van u
Rees ik wakker, één korte huivering....

Ik wist u niet....
En ik was vol van u en wist het niet.

Het leven, dat alles heeft weggenomen, kan ook in een oogwenk teruggeven, niet misschien hetzelfde alles, maar het gelijkwaardige, het betere. En het diep geankerde bewustzijn, de levende zonnelichtwel, verborgen onder schaduwen, geeft vastheid aan de gedachten, geeft vrijheid aan den blik.

Nieuwe beelden dagen.

O bewegelijke, bekoorlijke schoonheid, uit het spel van dag- en nacht-huivering geboren, vindt ge niet uw evenbeeld

in de blauwende golvenwiegeling van de zee en het wegwasemende blauw van water en horizon.

Al schoon dat 'k leê
Welde uit één bron,
Den verren horizon
Van blauwe lucht en blauwe zee.

Al schoon dat 'k won
Vergleê
Naar blauwen horizon
Van verre lucht en verre zee...

Dat's Schoonheids trouw,
Die gaat, maar altijd keert
Naar hart dat nieuwe blijdschap heeft geleerd.
Zij draagt geen rouw.

Mijn hand is steeds gereed
Tot welkom en vaarwel,
Mijn oog is stil en klaar op haar: het weet
Heur spel.

Tegenover de zee, den spiegel van schoonheid!

Ja, maar ook de voedster van schoonheid en leven, de eigen bevruchtende levenskracht der aarde.

De dichter, ‘doodarm weergekeerd van zijn wereldsch pad’, vernietigd onder de macht van het leven, staat met zijn nieuwen wil op nieuw tegenover de energie van het leven. Maar hier kan hij liefhebben, want hier vindt hij het ideaal vereenigd van wat hij altoos heeft liefgehad, hier ziet hij het voorbeeld.

Gij, zee

Die uw eeuwen lang....
U in schoonheid geeft,
Liefde wier jong-eerste ontroering nog uw eindloosheid doorheeft....

Liefde die niet weet,
Liefde die niet vraagt,

In omhelzing breed
Alle leven draagt,
Ver van waatren zoom
Berg en dalen dekt met groenheid van den diepen levensdroom.

Zuiversterk van vreugd,
Heilig hoog van smart,
Klopt in schoonheidsdeugd
Uw diep donker hart,
Eeuwge levensvloed,
Door elk levend hart de slagen van zijn zonvervluchtigd bloed.

Wij zijn aan de grens gekomen van het rijk van den dichter. De wijde zee trekt er zijn kring om heen.

BYVANCK.

Thomas Hodgskin's boek over het eigendomsrecht.

Sinds ik in den jaargang 1902 van ‘de Gids,’ deel II, pag. 183 opteekende, dat Thomas Hodgskin in 1832 een boek uitgaf onder den titel van ‘The natural and artificial Right of Property contrasted,’ heb ik het geluk gehad dat niet zeer uitgebreide geschrift - het telt 188 bladzijden - te kunnen machtig worden. Professor Westlake te Cambridge was zoo goed, door tusschenkomst van een wederzijdschen vriend, er mij voor eenige weken inzage van te geven. Ik meen den lezers van ‘de Gids’ een dienst te doen, door kortelijk den inhoud van dit letterlijk haast onvindbare boekje mede te deelen.

Hodgskin toch is zeker wel de fijnste kop uit de groep van Engelsche anti-plutocratische schrijvers, die ik bezig ben te behandelen. Zijn denkbeelden hebben daarbij dit eigenaardige, dat zij - in tegenstelling der werken van William Thompson en John Francis Bray, die naar een zuiver socialistische beweging wijzen - meer bepaald in de richting van den a n a r c h i s t i s c h e n stroom leiden. Al zijn er onder de gedachten van Hodgskin dikwijls formules te vinden, die ook Marx later gebruikte, zoo is toch de lijn, welke Hodgskin uit de verte volgde, die van den ouden Godwin.

Dat komt al dadelijk uit in het korte voorbericht van dit boek. Hij erkent, dat hij door de deductie uit beginselen tot de overtuiging is gekomen, dat alle wettenmakerij - behalve het geleidelijk en rustig afschaffen van alle bestaande wetten - snoode ‘humbug’ is. Vandaar zijn geringe achting voor verhoudingen, enz. die op wetgeving rusten. Hij hoopt zijn lezers te kunnen

winnen voor het algemeene beginsel dat DE MAATSCHAPPIJ KAN BESTAAN EN BLOEIEN ZONDER DEN WETTENMAKER. Overeenkomstig dien zin richtte hij zijn betoog in, een pleidooi tegen den eerbied voor wetten. Het was vervat in acht brieven, die in het jaar 1829 door hem werden geschreven. Achter die brieven plaatste hij een postscriptum van het jaar 1831. De brieven met het toevoegsel waren gericht aan zijn ouden kennis, een der toenmalige leiders der liberalen, Henry Brougham, die na 1830 als Lord Kanselier in de regeering trad. Volgen wij kortelijk den inhoud dier brieven.

Nadat hij aangestipt had dat hij juist zich wendde tot Brougham, omdat deze een commissie had doen benoemen ten einde na te gaan welke verbeteringen in de wetten van Engeland waren aan te brengen, verwijt hij die commissie slechts met kleinigheden zich bezig te houden. Naar beginselen kijken de leden van het Parlement niet. Hij echter zal een belangrijk onderdeel van het geheele rechts-stelsel, het eigendomsrecht, onderzoeken. Dat eigendomsrecht zal, volgens Hodgskin, de questie der volgende generaties wezen. Er is allerwege een drang om eigendom en rijkdom te behouden en te vermeerderen. Overal staat hebzucht op den voorgrond. Er zijn geen helden meer op den troon, maar uitzuigers: geen generalen meer, maar geldmakelaars: de staatslieden vinden niets uit, tenzij nieuwe belastingen, veroveren liefst geldzakken. De priester der kerk ziet allereerst naar zijn inkomen en zijn tienden. Met de gevolgen en toepassing van 't eigendomsrecht houden allen zich bezig. Doch de meesten die er over denken, laten in theorie dat eigendomsrecht - denk aan Bentham en James Mill - voortvloeien uit de wet. Daartegen komt Hodgskin op. Hij verdedigt de stelling van Locke, dat er een natuurlijk recht van eigendom is, een eigendomsrecht vóórdat er nog een staat was. Een recht door de natuur zelve gegeven.

De uitéénzetting van dat natuurlijk eigendomsrecht beproeft Hodgskin in zijn tweeden brief. Zich aansluitende aan Locke's omschrijving: - dat, wanneer een individu uit den voorhanden voorraad der materie iets formeert, uit het aan allen gemeenschappelijk toekomende materiaal iets voor zich maakt, dat dit dan zijn eigendom is, ten minste als er genoeg gemeenschappelijks voor de anderen overblijft: - zich daaraan houdende, stelt hij dat enkel ARBEID HET EIGENDOM MAAKT ook in de questie van den grond. De

behoefte, 't krijgen of verwerven van een product, de kracht om te arbeiden, zijn de motieven. Dat alles staat buiten de wetgeving om. De natuur, niet de wetgever, creëerde den mensch met die behoeften en de middelen om daarin te voorzien. Op de persoon, op de individualiteit komt het aan: die onderscheidt zich door zijn arbeid en werken van de andere personen: eigendom is dan slechts een verbreeding, een uitbreiding van de persoonlijkheid. En gelijk de natuur aldus een eigendomsrecht vestigde op al wat ieder mensch zelf verwierf of vervaardigde, voorzag zij ook de menschen met motieven om onderling dat recht van elkander te eerbiedigen, want alle menschen zijn gelijk in staat om dat recht der persoonlijkheid te verdedigen. Zóó was het in den eersten tijd, bij de wilden, de jagers, de herders, de landbouwers. Maar de beschaafden hebben nu naast dat natuurlijk recht van eigendom het wettelijk recht van eigendom gevestigd. Afstammelingen van veroveraars, hebben de wetgevers van beschaafde volken overal een eigendomsrecht gesanctionneerd, dat met het feit en de gevolgtrekking der verovering rekening hield. En in den loop der tijden werd nu het natuurlijk recht van eigendom als 't ware overgroeid door dit legale recht. Toch leeft in ieder 't natuurlijk recht. Ieder is, wat ook de wetten mogen zeggen, in zijn binnenste overtuigd, dat hij recht heeft op dat wat hij maakte. Geopperde twijfel daarover, tegenkanting van anderen, doet hem-zelf zich keeren tegen die derden. Zijn instinct verzet zich tegen wat hij usurpatie acht. Zijn eigen arbeid is zijn ware rijkdom. Door dien arbeid vestigt hij zijn recht van toeëigening. Aldus is de gang der menschheid geweest. Een toestand van communisme van goederen heeft nooit in werkelijkheid bestaan volgens Hodgskin. Individueel is in zaken van bezit de vaste regel en richting. Het communisme, waar het zich vestigde, was altijd het resultaat van positieve instellingen. Het individueel eigendomsrecht was een recht als door de Godheid zelve ingeprent. Wetten van menschen konden daaraan niets wijzigen, evenmin als regelingen der menschen invloed uitoefenen op winden of seizoenen. De éénige vraag die overblijft is deze: krijgt de arbeid van den mensch dat wat hij produceert? Wij zullen zien.

In een derden brief bespreekt Hodgskin het legale recht van eigendom. - Wetgevers, zoo betoogt hij, hebben op 't oog niet 't natuurlijk eigendomsrecht, maar bedoelen allereerst de heerschappij

van de wet. Verga het volk (zoo schijnen zij te roepen bijv. in de aangelegenheden van Ierland) maar dat de wet leve! Het begrip van zelfbehoud, 't beginsel dat het leven van individuen beschermt, wordt overgebracht op collectieve lichamen en belangen. Menschen worden vermoord om goevernementen in 't leven te houden. Dit doet de wet. Wat is dan die wet? Een reeks van regelen om de toeëigening vast te stellen en te verzekeren van het jaarlijksch product van den arbeid van een volk[1]. In naam worden allerlei mooie en schoonschijnende motieven daarvoor aangegeven: maar in werkelijkheid is de bedoeling om aan de wettenmakers toe te eigenen het product van hen die den grond bewerkten, het voedsel leverden, de kleederen maakten enz. enz. Let men nu op de gesteldheid van dien wettenmaker, dan treft dadelijk dit feit, dat de wetten altijd gemaakt zijn door niet-arbeiders. Zij, die niet zelven werkten, de anderen, maakten de wetten. De voortbrengers van rijkdom stonden er buiten. Onveranderlijk hebben nu die wetten op 't oog het behouden en beschermen van het eigendom van de wettenmakers zelven. En die handhaving van het door de wettenmakers verkregen eigendom was en is een voortdurende schending van het natuurlijk eigendomsrecht. Uit het eerste misdrijf, de verovering en de roof, vloeide al het andere voort. De niet-arbeiders konden niet beschikken over eigendom, zonder zich toe te eigenen wat hun niet toekwam. Dit waren zij dan ook altijd bezig te doen. De landeigenaars, de aristocratie van den grond, wisten het ééne privilege na het andere

1) Zie ‘The natural and artificial Right of Property contrasted’, 1832, pag. 46/47: ‘The law, to preserve which is said to be the first duty of communities, as to preserve life is that of individuals, is a set of rules and practices laid down and established, partly by the legislator, partly by custom, and partly by the judges, supported and enforced by all the power of the government, and intended as far as our subject is concerned, to secure the appropriation of the whole annual produce of labour. Nominally these rules and practices are said to have for their object to secure property in land; to appropriate tithes, and to procure a revenue for the government, actually and in fact they are intended to appropriate to the law-makers the produce of those who cultivate the soil, prepare clothing, or distribute what is produced among the different classes, and among different communities. Such is law.’

zich te verwerven. De geestelijkheid zorgde door de instelling der tienden zich te voeden met den arbeid der arbeiders. De kapitalisten wisten, evenwijdig met de grondrente der landheeren, de kapitaalwinst kunstig en stevig voor zich te organiseeren. Zóó, in dien geest, vermenigvuldigden zich de wetten. Doch, zonderling, nergens vond men in die wetten een bescherming van het natuurlijk eigendomsrecht, dat toch het oorspronkelijk doel was, waarvoor de menschen zich vereenigden. Neen, slechts de violatie van dat natuurlijk eigendomsrecht ziet men uitdrukkelijk en als ten overvloede telkens beschermd. Van elke schoof koorn, die de boer opstelt, gaat drie vierden aan vreemden weg. Dit nu is onnatuurlijk en tegen den wil van God. Een wonder is het, dat in zulk een toestand de arbeiders nog altijd rustig blijven voortwerken, soms slechts even de schouders ophalend over die nietsdoende heeren, die dan nog wel hun, den werkers, luiheid aanwrijven. Met gelatenheid moeten zij aanzien, dat er tal van wetten zich komen opdringen met straffen tegen het zich vereenigen der arbeiders om het loon te verhoogen, tegen het niet stipt betalen der tienden, maar dat geen enkele wet ergens te vinden is *om den arbeider de vrucht van zijn arbeid te verzekeren.* Wetten hebben derhalve een ander recht van eigendom gemaakt, dan dat wat de natuur verordende. Er werd gevestigd een artificieel recht. Het goevernement, dat 't natuurlijk recht van eigendom moest beschermen, deed juist het omgekeerde[1]. Aan den arbeid werd niet zijn product, niet zijn

1) Zie ‘The natural and artificial Right of Property contrasted’, 1832, pag. 55: ‘I have just been carefully looking over the reports of the proceedings of the legislature for some years past, and I find in them nothing to contradict the statement of the text. It has heen busily engaged, session after session, in making laws to augment the revenue, strenuously resisting every effort even to circumscribe its exactions; - in passing acts to amend corn laws and keep up rents, to build new churches, add to provide greater emoluments for the clergy, in creating jobs of all kinds for the behoof of the aristocracy; in short, continually engaged in devising means to preserve its own power, and secure wealth to those, who disdain every employment that creates the objects of their cupidity. When I find the legislature continually so occupied, not merely for getting or overlooking that which is said by Mr. Locke to be the motive for men uniting into a commonwealth, but acting in direct opposition thereto, I must come to one of two conclusions, viz either all philosophy is arrant nonsense, and nature is a cheat, or your annual legislation is the vilest imposition that ever was tolerated by the too easy credulity of mankind!’

belooning gewaarborgd. Uit de schending van dit natuurlijk recht van eigendom komen nu voort de meeste onzer sociale ellenden. De wet van God of der natuur was zoo eenvoudig: wat iemand verwerft of vervaardigt is zijn eigendom: rijkdom behoort aan arbeid. Maar onze staat rust juist op het omgekeerde. Toch moet de volgens Gods wil gevoerde regeering weder hersteld worden. Al die machts-instellingen, grond-aristocratie, rijke geestelijkheid, kapitalisme, moeten vervallen. De natuur waarschuwt ons door pijn wanneer iets in 't lichaam ongezond is. De overal gevoelde ellende wijst aan, dat regelen van maatschappelijke gezondheid zijn overtreden. Het natuurlijk eigendomsrecht is verkracht.

Aardig is het, zegt Hodgskin in zijn vierden brief, op te merken, dat van tijd tot tijd sporadisch dit natuurlijke eigendomsrecht, dat onder het artificieele bedolven is, toch weet boven te komen, en het legale recht weet te wijzigen. Die modificatie schrijdt kalm voort. De verwerkelijking der natuurlijke eeuwige wet nadert zelfs eenigszins, doch stil, op zwijgende wijze. Om goed te zien, hoe de wettelijke wetten over 't eigendom soms ter zijde zijn gesteld door de natuurlijke, hebben wij slechts 't oog te vestigen op den loop der ontwikkeling van het grondeigendom. Telkens hebben de veranderingen in de levensvoorwaarden van den mensch hier het zoogenaamde recht, dat door andere omstandigheden was tot stand gekomen, als verkeerd en niet meer passend gewijzigd. De eigenlijke maatstaf voor dat grondeigendom, door de natuur zelve aangelegd, was wel vervat in de volgende uitspraak van Locke: ‘zooveel land als een mensch bewerkt (spit en ploegt), beplant en verbetert, onderhoudt en kan gebruiken, van zooveel land is het product zijn eigendom’. Doch dit beginsel is nooit toegepast. Het is meer een profetie van wat eenmaal zal gebeuren, dan de beschrijving van een werkelijk feit. De historische opéénvolging der volken uit den vóórtijd leerde ons integendeel, dat het grondeigendom telkens varieerde met de toestanden der menschen zelven. Eerst kwamen de jagers, die een uitgebreid terrein voor allen hadden, bij wie niemand hechtte aan een bijzonder stukje grond. Toen volgden

de herders, die ook uitgebreide velden en weiden voor hun kudden bezaten, wel niet zoo groot als wat de jagers wilden hebben, maar bij wie het grondeigendom enkel werd bepaald door de hoeveelheid voedsel noodig voor de beesten. Eindelijk kwamen de landbouwers. Toen eerst kwam waarachtig grondeigendom op. De plek, waartoe de landbouwer zijn arbeid begrensde, die hij en zijn gezin bewerkten, noemde hij de zijne. Ieder vond een stuk grond-oppervlakte voor zich. Dat stuk nu was veel kleiner dan wat de jagers of herders hadden: telkens kromp het in. En dit laatste was mogelijk, omdat door grooter intensiteit van bouw steeds meer product kon getrokken worden uit diezelfde plek gronds. Hiertoe noopte trouwens van-zelf toeneming van bevolking. Zóó drong de loop der tijden tot verkleining van het grondeigendom, mits de uitgebreidheid groot genoeg bleef voor den arbeid van den mensch, en voor de behoeften en geriefelijkheden van zijn leven. Maar de legale wetgever zette zich dwars tegen dien gang van zaken in. De wetgevers - op het voetspoor der oude veroverende Germanen - poogden altijd een grondeigendom van groote strooken lands te vestigen. Niet werd gelet op de hoeveelheid grond die iemand kon voeden, maar op de grootte van het terrein, waarover een paard kon galoppeeren. De nazaat der oude Germanen bleef trouw aan de traditie van roof. De Germaan, die met het zwaard 't land had veroverd, legde dat zwaard niet af, hield het in de hand en grifte er verder zijn wetten mede. Die wetten waren hem een privilege. Zij bedoelden onderdrukking der anderen ten bate der onderdrukkers. Voorts vestigden de nakomelingen overal waar zij vermochten het recht van eerstgeboorte, waardoor de splitsing van grondeigendom werd tegengegaan. Aldus vestigden zij een artificieel recht van grondeigendom tegenover 't natuurlijke. Doch ziedaar: overal wist toch dat natuurlijk recht het hoofd op te steken. De aristocratie van den grond zag zich overal bestreden en ondermijnd. De groote strooken gronds begonnen allengs kleiner te worden, trots al die vroegere wetten. De wetten, met 't zwaard getrokken, bereikten, bij 't grondeigendoms-recht, haar doel niet.

In een vijfden brief wordt dit onderwerp nader nog uitéengezet. Des wetgevers doel was geweest het behouden van zijn eigen macht. Onder de leus van het waken voor de sociale orde en het bevorderen van het algemeen welzijn,

bleven de wetgevers zorgen voor zich zelven. Trouwens de sociale orde komt er altijd 't best zonder die tusschenkomst van den wetgever. Hoe dit ook zij: wij moeten de leuzen of pretexten van den wetgever ter zijde laten, en letten op de werkelijke, waarachtige motieven, die hij volgde om zijn macht en voorrechten te handhaven. Met vasthoudendheid fixeerde hij die motieven in zijn wetten, hij ging recht op 't doel af: maar toch kwam altijd, ten spijt van de wet, een staat van zaken op geheel of gedeeltelijk tegenovergesteld aan des wetgevers wil. Op elk gebied dicteerde een opkomende publieke opinie andere gedachten dan die de wettenmaker formuleerde. Adel en geestelijkheid zagen en ondervonden het. De middenklasse in Europa rees op en vernietigde van-zelf de slavernij, zonder de wetgevers daarin te kennen. Het opkomen van handel en industrie gaf aan de onderworpenen van gisteren geld en rijkdom: zij konden zich loskoopen, straks zich verdedigen. De absolute kracht van 't goevernement voelde zich gebroken. Altijd door moesten de overweldigers van vroeger een wijzigings-proces der maatschappij aanzien, het werk niet van hun eigen voorschriften, maar van de natuurlijke wetten die de samenleving beroerden. Zij konden dien dwang, die straks bij de vermeerdering der bevolking door nieuwe ontdekkingen en uitvindingen werd geprikkeld, niet tegengaan. Het groeien der middenklasse, het in aanzien winnen der neringdoenden was een feit waarmede zij rekening moesten houden. Weldra waren zij bereid tot het sluiten van compromissen, om ten minste een deel van hun vroegere macht te behouden. Uit de woeling en wieling der elementen en factoren, die een machtspositie tegenover 't wettelijk recht zich veroverden en daarin stand hielden, kwam uit de middenklasse zelve een nieuwe overweldiger voort, de eigenlijk gezegde k a p i t a l i s t . Ook zijn ontstaan had met de wet niet veel uit te maken. Hij ontstond door het zich bedingen van interest, straks door het toepassen der leer van rente op rente. Oorspronkelijk was die kapitalist ook slechts een gewoon arbeider. Maar hij klom op door de winst die hij van en voor zijn kapitaal reserveerde. Zijn winst is dan ook slechts een deel van den rijkdom, gecreëerd door arbeid. Doch door die winst, door het verplichtend vorderen van dat profijt, door het altijd-durend heffen van rente op rente, werd hij zelf of liever het belang door hem vertegenwoordigd een macht. Het kapitaal werd een macht op zich-zelf, afgescheiden nog

van de producten en goederen. Tegenover die groep der kapitalisten werd in den loop der tijden de groep van den adel gedwongen te capituleeren. De veroveraars van vroeger bogen 't hoofd voor de veroveraars van het heden. Niet door wetten werd die nieuwe toestand in 't leven geroepen, maar door de strooming der tijdgeschiedenis. Trouwens al die wetten, welke nog door de wetgevers van vroeger tegen die kapitalisten werden uitgevaardigd, konden zich niet handhaven. Let op de woekerwetten, die ‘the moneyed interest’ naar beneden streefden te houden: zij weerden zich te vergeefs. De natuurlijke rechten wonnen het altijd. Mochten zij al slechts erkend worden door den wetgever, als zij niet langer waren tegen te gaan: dat deerde 't natuurlijke recht niet: het schreed van-zelf voorwaarts. Straks zal de kapitalist, wiens opkomen een vooruitgang was op den land-edelman van weleer - de kapitalist, die waarlijk bij zijn eerste optreden het product van zijn arbeid door den landeigenaar op zijn manier had weten te doen eerbiedigen - straks zal die kapitalist zelf ook 't hoofd buigen voor 't natuurlijk recht.

Want de wettenmaker kan toch op den duur niet de omstandigheden dwingen naar zijn wil of willekeur. In het wezen der zaak vestigt hij geen rechten, maar copieert hij gewoonten of gebruiken. Hodgskin licht dit toe in zijn zesden brief. De rechten bestonden, al waren ze niet erkend en kwamen ze door onwil der heerschende partij niet in toepassing. Maar laat het oogenblik komen dat ze kunnen worden geëerbiedigd, dan ziet men den wetgever naderen en ze rustig in zijn wetten formuleeren. De emancipatie der Catholieken in Engeland weet daarvan mede te spreken. Soms zijn zelfs nieuwe wetten niet noodig, 't gaat dan van-zelf als bij de ontwikkeling der vrijheid van de drukpers. Maar in de meeste gevallen stelt de wetgever 't feit slechts te boek. Hij laat 't gebruik toe, bevestigt het of vervormt het. Altijd moet men dus eerst de wijzigingen in de maatschappij historisch nagaan: dan eerst begrijpt men volkomen de besluiten van de wettenmakers. Men kan zelfs zeggen - en het voorbeeld van Keizer Jozef II van Oostenrijk bewijst het - dat een wettenmaker niet altijd veel kan uitrichten, wanneer hij niet volgt den loop der maatschappij, de strooming der gewoonte. De geheele geschiedenis is soms, bijvoorbeeld in de middeneeuwen, een strijd tusschen wetten en ge-

woonten. De wetten maken geen ‘voorname’ klassen van lieden, als die lieden er niet reeds toe behooren. De vrijheer vom Stein ontwierp voor Pruissen voortreffelijke wetten en instellingen, maar Pruissen zelf moest er nog in groeien. De Fransche revolutie decreteerde 't beginsel van gelijkheid, maar de Franschen moesten het a. b. c. der gelijkheid nog leeren. De koopers van nationale goederen in Frankrijk hadden een bij de wet gewaarborgd bezit, maar beefden steeds van angst dat die wet slechts als een wet op papier zou worden beschouwd. Ontwerp-wetten, die tegen den geest van een volk indruischen, hebben geen kracht of leven. Een wet springt niet uit 't brein van den wetgever. De meeningen en gewoonten van 't volk zijn de bron. Een goede wet geeft slechts kracht aan die gewoonten (‘enforces the customs’). Zóó is het ook met het eigendomsrecht. Dwaasheid is het, op dat gebied, in wetten te willen vastleggen wat reeds voorbijgegaan is. Engeland doet dat bij zijn grond-eigendom. Maar het grond-eigendom is feitelijk reeds overschaduwd door den rijkdom van handel en industrie. Voor 't grond-eigendom is de richting naar beneden. De halsstarrigheid, waarmede het de afschaffing der graanrechten thans tegenwerkt, is niets dan een wanhoops-uiting. Want reeds lang zijn de opinies en gewoonten daaromtrent gewijzigd. Wetten volgden steeds den loop der samenleving, waren nooit oorzaak van groote wendingen. Kijkt - zóó roept Hodgskin den parlementsleden toe - in de rechten van het levend volk, niet in de boeken of perkamenten. Weest niet bang voor het breken of inéénstorten der sociale orde: die sociale orde komt er zonder u.

De wet is derhalve niet - aldus vervolgt Hodgskin in zijn zevenden brief - de waarborg van het eigendom. Wel zijn soms zulke wettelijke waarborgen afgetroggeld aan de wetgevers, die de echte zonen der veroveraars of overweldigers waren: doch dan waren de lieden, die zulks afdwongen, ook machtig en krachtig geworden. De hond blafte als hij den wolf schapen zag verscheuren: dat blaffen was echter geen sanctie van de daad van den wolf, maar een waarschuwing, om zijn bedrijf met wat meer decorum uit te oefenen. Het was het signaal om tot een compromis zich te voegen. In beschaafde landen - Engeland in tegenoverstelling van Turkije - werden dan ook steeds compromissen gevestigd tusschen wolven en schapen. Op vredelievende wijze konden dan de wolven hun buit

wegnemen. Maar zulke tractaten of wetten waren geen recht. Wetten op zich-zelf geven geen zekerheid. Hoe zou 't stuk perkament de menschen binden en dwingen! Neen, de opinie, de volksgewoonte, 't volksbewustzijn is de waarborg voor 't recht. Het recht van eigendom is telkens gewaarborgd door de omstandigheden die 't creëerden. Inderdaad is het vertrouwen op elkander de hechtste steun voor den onderlingen eerbied, dien men voor elkanders rechten heeft. Nog altijd is dat 'vertrouwen' een factor van belang bij het grond-eigendom. Handel en verkeer steunen daarop: zij worden geregeerd door het woord en door den brief. Juist daardoor ontspringen telkens nieuwe rechten. En zonderling, wetten werkten juist dat soms tegen. Toch is dat vertrouwen op elkander 't cement dat de familie, 't huisgezin, samenbindt. De zekerheid binnen dien kring rust daarop. Het is 't moreele beginsel dat hier den grondslag vormt. Afwezigheid van wat men 'wet' noemt is binnen dien cirkel juist een prikkel te meer, om niet af te wijken van 't geen als recht wordt gevoeld. Een wet zou slechts kwaad doen.

Zóó komt Hodgskin tot zijn achtsten of laatsten brief, den wrangsten uit deze reeks. Hij laat daarin zien de kwade kanten, de euvels, van het artificieele recht van eigendom, zooals de wetten dat hebben gemaakt. Het is bij hem een vaste overtuiging, dat geheel de sociale ellende, ontbering en smart, uit dat legale eigendomsrecht voortkomt. Hij wil zelfs voor een oogenblik wegdenken het positieve lijden der arbeiders, waaraan hij dan ook slechts ééne bittere bladzijde wijdt. Hij wil ook voorbijgaan het feit, hoe het legale eigendomsrecht elke verbetering tegenhoudt; hier het bebouwen van woeste gronden belet, daar het ter hand nemen van nieuwe bedrijven bezwaarlijk maakt. Maar constateeren wenscht hij, dat overal thans smart en lijden wordt gevoeld: smart, wijl het recht der natuur niet is geëerbiedigd. Want, men verhele 't zich niet, zelfs de rijke lieden, die over alles schijnen te kunnen beschikken, zijn in waarheid niet gelukkig; zij leven gejaagd en in onrust[1].

1) Zie 'The natural and artificial Right of Property contrasted', 1832, pag. 151: 'The way in which we learn that we have violated a command of nature, is through the suffering which ensues. Thus we say, that nature prohibits us to mutilate the body, because doing so inflicts pain. Are the opulent people then of this and other countries not continually warned, that they violate some of the laws of nature. Is the weariness, the loathing of life, the hurrying about from place to place, as if mere motion could carry them away from themselves, is that "leafless desert of the mind" for which they are generally distinguished, is that want of an aim and an object to steady their exertions, which makes life a burthensome blank to them, and all of which are obviously caused by their living on the produce of other men's labour - violating the natural right of property - are all these no evils? Is the perpetual hunt in which they are engaged after health, and the perpetual apprehension they are under of loosing it, which never exists when men are engaged in providing the means of subsistence, not evils? Does it cause an exquisite feeling of delight in our opulent people, to see themselves surrounded by a mass of labourers, in the lowest state of destitution, and to be continually apprehensive of meeting in them thieves or foes? Is it gratifying to be conscious that you have no security for your highly-prized possessions, but the dread of the gaol and the gallows, and to perceive that the gaol is even sought as a place of refuge and that the gallows has lost all its terror?',

De gansche maatschappij is in vijandelijke kampen gesplitst: de arbeidende klasse is vol wrok en zint op vergelding: de bezittende klasse doet zich te goed en paait zich met de frase, dat haar kapitaal niet anders is dan geaccumuleerde arbeid en wil daaruit bevrediging voor zichzelve putten. Het feit blijft echter bestaan, dat de wet van 't land hen beloont die niets doen, niet werken, terwijl juist het omgekeerde van dat alles moest geschieden. Misdrijven zijn het gevolg van dezen toestand. De arbeidende lieden verloren den gids in eigen boezem die tot arbeid noopte. Thans is het niet meer de zelf-gevoelde overtuiging dat het product van dezen arbeid hun zou toebehooren, maar de hebzucht van anderen die hen tot het werk drijft. In alle klassen der maatschappij sluipt zóo het bederf. Bij de rijken heerscht ijdelheid en verkwisting in weelde-uitgaven: bij de armen dringt door een gevoel van troostelooze onverschilligheid en van uithuizigheid: de dochters leveren een contingent tot de geprostitueerden en vele zonen verslingeren op het pad van den gauwdief. Het werken uitsluitend voor de winst van anderen bederft het samenstel der maatschappij. Arbeid is niet meer de gezonde inspanning om in de natuurlijke eischen van het bestaan te voorzien. Een zenuwachtige haast jaagt allen voort. Op de oppervlakte der samenleving glinstert valsche rijkdom, slechts verdoofd door het sombere waas van een paniek, wanneer al te groote overtreding van het natuurlijk recht tot crisis heeft geleid. Dit systeem nu heet de sociale orde. Die orde te behouden is het fraaie doel der wetgeving. Welk een offer wordt echter voor die zeep-bel gevraagd! Welk een prijs wordt voor dat schijnbeeld gevergd! En al dat wettelijk onrecht,

met al de daaraan verbonden lijfstraffen, galg en strop, blijkt toch eigenlijk alles te-vergeefs, zelfs uit 't oogpunt van hen die het systeem streng handhaven. Want het artificieele eigendom, door dit stelsel gevestigd, is inderdaad niet deugdelijk beschermd en verzekerd. De wetgever blijkt niet in staat, welk een schrik hij ook om zich heên verspreidt, om het artificieele recht van eigendom met de wijding van een zedelijke verplichting te voorzien. Ach! De wetgever is niet enkel slecht, hij is ook onnoozel. Zijn wetten zijn krachteloos: zij geven voor een oogenblik pijn, doch schenken geen hoûvast, laat staan verbetering. De arbeiders krijgen in de verste verte niet in hun hart het gevoel, dat die wetten rechtvaardig zijn, evenmin als de slaaf in West-Indië ooit kan overtuigd worden dat hij rechtens eigendom is van zijn meester. Wanneer nu dit alles juist is, dan is - aldus besluit Hodgskin - het niet voldoende zulke wetten te wijzigen of te verbeteren: *neen*, *het éénige doel moet wezen al die wetten geleidelijk te verwijderen en af te schaffen.* Al die tegenwoordig voorgestelde ontwerpen en schema's, uitloopende op het bouwen van werkhuizen, het vergemakkelijken van emigratie, het leiden tot deportatie, het (zoo mogelijk) beperken van bevolkings-toeneming, helpen niet. Zij, die zulke schema's bedenken, meenen dat de wet de sociale orde creëert. Zij bedriegen zich grootelijks. Hodgskin is niet de man die kan aangeven wat werkelijk in die richting zou kunnen baten. Een maatschappij te reguleeren: dat kan hij niet, noch iemand ter wereld. Want de maatschappij is steeds in wordende ontwikkeling. Men heeft slechts te onderzoeken de natuur dier maatschappij en de wetten van haar voortgang. Controle op die wetten heeft God alleen.

Dit dan was de inhoud der acht brieven over het eigendom, die Hodgskin in 1829 schreef aan Henry Brougham. Toen hij in 1832 deze brieven in druk wilde uitgeven, was diezelfde Henry Brougham Lord Kanselier van Engeland geworden. Hij voegde dus een postscriptum aan die brieven, thans tot Lord Brougham gericht. Een grievend toevoegsel, vol alsem. ‘Gij - Lord Brougham - stelt mij pijnlijk te leur,’ zóó klinkt het. ‘Uw schoone woorden in de

oppositie tegen de Tory-regeering waren voor u slechts een stijgbeugel om te komen waar gij nu zit. Gij zijt niets dan een advocaat. Met drogredenen en spitsvondigheden houdt gij u op. Uw woord is als 't geld van een woekeraar, 't dient slechts om uitgeleend te worden tegen hooge rente. Mijn eerbied voor u is weg. Als een kwakzalver, die, om zijn publiek beet te hebben, het alvast amuseert met gebabbel, zoo hebt gij met bombarie liberalen praat staan uit te slaan. Nu gij zijt, waar gij wezen woudt, laat gij dwaalbegrippen inslikken.' Aldus gaat het voortdurend op den man af. Hodgskin herinnert er aan, dat in de twee jaren, sinds het schrijven zijner brieven van het jaar 1829 verloopen, Brougham, als patroon der 'Vereeniging voor de verspreiding van nuttige kennis,' een tegenschrift heeft laten uitgeven tegen Hodgskin's brochure 'Labour defended.' 'Gij verdedigt - zegt hij - in dat verweerschrift uw eigen zaak en belang.' Wet wordt daarin boven recht gesteld. Hoe was de Brougham van vroeger veranderd! Doch in dienzelfden tusschentijd was ook Europa veranderd. De revolutie van 1830 was uitgebroken. Karel X was verdreven. België was afgescheiden van Holland. De Saint-Simonisten waren opgestaan. Met hen was een beweging aan den gang gebracht tegen het geldend eigendomsrecht. Eigendom was een 'controverse,' een betwistbaar vraagstuk, geworden. Let wel op, dat die beweging van het jaar 1830 waarlijk niet enkel staatkundig was: neen, het was ook een questie der maatschappij, dus een questie op het gebied van het eigendom. Tot hooger recht ziet men thans overal op. Noodzakelijk is het, dat ook Lord Brougham dit inziet, vóórdat hij zich met politieke vraagstukken verder inlaat. Want de gansche vraag der verdeeling van den rijkdom - in grondrente, kapitaalwinst en loonen - hangt af van het goed stellen van het recht van eigendom. Het is de kern der staathuishoudkunde. Op 't oogenblik denkt men in Engeland slechts aan de verbetering van het kiesrecht, aan de Reformbill. Dit zal helpen, zegt men. Helaas, 't zal anders uitkomen dan men denkt. Politiek stemrecht geeft geen brood aan armoede. Het stembriefje is geen spijs voor hen die honger lijden. Om de ellende op te beuren zijn slechts twee middelen mogelijk: òf de hoeveelheid rijkdom te vermeerderen, òf die hoeveelheid beter te verdeelen. Wat de vermeerdering van rijkdom betreft, de economisten jammeren nu reeds over overproductie, over ver-

zadiging van de markt. Er is volgens hen veel te veel voortgebracht. Dus moet het in de distributie van den rijkdom gezocht worden: Met andere woorden, de toepassing van het recht van eigendom moet gewijzigd worden.

Hodgskin ontveinst zich niet, dat Lord Brougham hem zal toevoegen: 'wat zijn uw practische conclusies: alles bij u is vaag: gij trekt een wissel op de toekomst: gij wilt een leven in hoop....' - Verdient hij echter die blaam? zoo vraagt Hodgskin. Hij opponeert slechts tegen de wetgeving: hij zal dus waarachtig geen nieuwe wetten voorstellen: hij is enkel de voorstander der natuurlijke rechten en ontvouwt ze: hij adviseert slechts tot onderzoek: en predikt voorts vertrouwen in de Macht die de kunstmatige wetten der menschen zal omvèr stooten, en de orde der maatschappij zal handhaven. *Onzinnig en onwijs is het echter te hopen op een Parlement*[1]. Men vindt God niet in dat geknutsel der menschenwetten. Vertrouw op de natuur, of wat hetzelfde is, op God. Een vaste Macht regeert boven al dat wolkend stof van menschen-decreten. Wist men slechts hoe weinig al dat

1) Zie 'The natural and artificial Right of Property contrasted', 1832, pag. 176: 'To me, indeed, it is abundantly strange, after so long an experience of the inefficacy of laws to attain the objects proposed by them, all the systems devised by man for the government of society, having been gradually swept out of existence, that the good and the wise, as well as the depraved and the ignorant, should yet place their hopes on the decrees of such a motley assembly as that which collects at St. Stepheus. Not attempting to account for the mistrust in the passions and desires of human nature, which is so general, nor for the confidence in some of their effects, in the shape of systems of government, neither attributing it to the sinister influence of priests, nor the ambition of legislators, nor ascribing it to any peculiarity in man himself - I may, nevertheless, remark, that it is singular to see the most pious men, even those

> "Who see God in clouds, and hear him in the storm,"

those who find

> "Tongues in trees, books in the running brooks,
> Sermons in stones, and good in everything,"

even those can not find God in the mind and thoughts of man; they all treat the human being, not including them-selves, as altogether evil. They never allow his passions to be worthy of having a tongue. The voice of trees, the mute sermons of stones, the impressive lessons of the insect world, are all listened to as speaking of the goodness of the deity, but the desires and passions of man, his heart and mind are regarded as outcasts from the great system of creation, as the offspring of the devil and as continually needing the correction of priests and legislators. I am content, mylord, to trust to these despised passions, guided and enlightened as they may, must, and will be, by the recorded knowledge of their consequences.'

winderig bemoeiallig streven, dat gegil en lawaai, uitwerkt! De éénige leus voor alle menschen is slechts: DOE RECHT EN VREES NIET. Wordt die leus gevolgd, dan zal men aflaten van het fatsoeneeren van steeds nieuwe wetten. Men zal begrijpen dat inderdaad de legale wet moeder was van misdaden. Men zal rustig en kalm blijven, wanneer staatslieden van beroep de menschen bang willen maken met wat zij ANARCHIE noemen. Men zal vertrouwen op de toekomst.

De teekenen des tijds wijzen er op, dat de mechanische uitvindingen de positie der arbeidende middenklassen verbeteren. Die mechanische verbeteringen werken van-zelf moreele verbeteringen uit. Men krijgt arbeiders die tegelijk kapitalisten zijn. Op die klasse vestigt Hodgskin zijn hoop. Zij zal te-niet doen en laten verdwijnen de klasse der slaven-arbeiders en der luierende renteniers.

Gij, Mylord - zoo eindigt Hodgskin ongeveer - zijt angstig dat het recht van eigendom zelfs wordt besproken. Daarom alarmeert gij. Gij zegt dat de armen zich uw bezit willen toeeigenen. De haat, zegt gij, drijft al die ellendigen. Maar, vraagt Hodgskin, staat het dan zoo vast, dat de leden eener maatschappij elkander moeten haten? Is niet de geheele maatschappij gegrondvest op arbeidsverdeling, dat is op coöperatie? Hangen alle leden eener maatschappij niet van elkander af? Zij die samenwerken haten elkander niet. Maar zij die werken ergeren zich dat zoovelen op aarde niet werken. Toch benijdt de arme niet de hôtels, de renpaarden en ‘luxe’ der rijken. Wat zou de werkman daarmede doen? Hij wenscht enkel en alleen de volle genieting te hebben van de vrucht van zijn arbeid. Verstoor dien wensch niet. De arbeider kon los breken: geweld helpt u dan niet op den duur.

H.P.G. QUACK.

Dramatisch overzicht.

De taak van het Tooneel. - Het nationale en lokale in een tooneelstuk. - L'autre danger. - La bonne espérance. - Verleden.

Men schijnt er niet achter te kunnen komen, wat het doel en de beteekenis is van het tooneel in onze hedendaagsche samenleving; wat de tooneelschrijver in den schouwburg beweert te geven en wat het publiek er komt zoeken. En omdat men dat niet weet te zeggen, beklaagt men het tooneel en het drama van heden en houdt lofredenen op het tooneel van vroegere tijden: op dat van de oudheid, van de middeneeuwen, van de dagen der Fransche klassieken, toen - zoo beweert men - het tooneel een bijzondere taak had en de toeschouwers wisten wat hen er heen dreef.[1)]

Om slechts een van die perioden uit den gelukstaat van het tooneel te noemen: den tijd van Lodewijk XIV in Frankrijk, - bedenkt men wel, hoe klein in die dagen het publiek was dat de schaarsche schouwburgen bezocht? Weet men wel dat een groot aantal onder de meest ontwikkelden van dien tijd, zij die den toon zouden hebben kunnen geven, advokaten, doktoren, rechters, het beneden hun waardigheid rekenden zich aan het tooneel gelegen te laten liggen? En hoe moet men oordeelen over den smaak van dat publiek, wanneer men verneemt dat er heel wat tijd noodig is geweest eer de Fransche natie tot het besef kwam vooreerst, dat Molière niet maar een koddig acteur was die grappige stukken schreef, maar dat hij een kunstenaar en dichter was van den hoogsten rang, en vervolgens, dat Racine niet in één adem genoemd kon worden met Quinault en Pradon?[2)]

1) Frans Coenen Jr., Tooneel en realiteit. (*Groot-Nederland* van Januari jl.)
2) Bijzonderheden bij Eugène Despois, Le théâtre francais sous Louis XIV (1874).

Al zulke vergelijkingen, waardoor men er toe komt van het tooneel van thans als van een kunst in verval te spreken, schijnen mij van weinig nut.

De zaak is, dat het tooneel, als kunst, gelijk alle kunstsoorten, in den loop der tijden verandering heeft ondergaan; dat naast het eene dramatische genre een ander is getreden, en het eerste òf door het tweede is verdrongen òf vreedzaam naast het later gekomene is blijven voortleven. Met de verandering van maatschappelijke toestanden en verhoudingen is er een grooter verschot van schouwburgpubliek gekomen. Dit talrijker publiek, bestaande uit elementen van ongelijke beschaving en ontwikkeling, heeft ongelijke behoeften. Maar al is het zeker, dat ‘de meer bezittenden niet altijd de meest verfijnden’ zijn, dit geldt niet enkel van de meer bezittenden ‘van thans’, zooals de heer Coenen het doet voorkomen. Een zeker middelmaat-publiek, voor een deel gerecruteerd uit den zich naar voren dringenden middenstand, vraagt naar een soort dramatische genietingen van minder fijn gehalte. Daarboven echter en daarbeneden, zoowel onder de bezittenden als onder de niet-bezittenden, zijn er niet weinigen die herhaaldelijk blijk geven van zin voor een beter soort van dramatisch genot. Ook dat publiek, het zij aanstonds toegegeven, stelt niet altijd de hoogste litteraire en artistieke eischen; het heeft geen bepaalde voorkeur voor klassieke, romantieke of modern realistische kunst, voor treurspel, drama of blijspel. Sophocles' *Koning Oedipus* zoo goed als Breeroo's *Spaansche Brabander*, Hauptmanns *Voerman Henschel* zoo goed als een klucht van Labiche lokken het naar den schouwburg.

Molière, die in zijn driedubbele hoedanigheid van tooneelschrijver, tooneelbestuurder en tooneelspeler genoeg ervaring had opgedaan om het te weten, heeft het duidelijk uitgesproken waar het op aan komt, wat in tooneelzaken het ééne noodige is. In *La Critique de l'Ecole des femmes*, waarin Molière den gek steekt met de critici, zegt een der personages, Uranie, nadat Lysidas beweerd heeft dat *l'Ecole des femmes* zondigt tegen alle regels van de kunst, eerlijk te moeten bekennen, dat zij niet weet wat die regels van de kunst zijn. Die regels, antwoordt daarop Dorante, zijn geen geheimen, maar enkel eenige voor de hand liggende opmerkingen, die het gezond verstand gemaakt heeft en iederen dag nog maakt: ‘Je voudrais bien savoir

si la grande règle de toutes les règles n'est pas de plaire et si une pièce de théâtre qui a attrapé son but n'a pas suivi un bon chemin.' En later: 'Laissons nous aller de bonne foi aux choses qui nous prennent par les entrailles, et ne cherchons point de raisonnements pour nous empêcher d'avoir du plaisir.'

Die les van Molière, de les van de ervaring en van het gezond verstand, is door niemand beter begrepen en consequenter toegepast dan door den man, die veel bestreden en veel gehoond maar op zijn bijzonder terrein tot op den huidigen dag nog niet vervangen is, door Francisque Sarcey. In de verzameling van zijn feuilletons, waarvan de publicatie in acht deelen, *Quarante ans de théâtre*, in het vorig jaar voltooid werd, leest men het op elke bladzijde, hoe Sarcey in zijn beschouwingen over de tooneelstukken, die hij avond aan avond ziet vertoonen, niet anders dacht dan wat Molière uitsprak bij monde van Dorante uit de *Critique de l'Ecole des femmes.* Ook Sarcey kende regels, maar ook bij hem waren de regels niet anders dan het resultaat van opmerkingen door zijn gezond verstand gemaakt bij het zien van duizende stukken van allerlei aard. Sarcey bestudeerde niet enkel het stuk en het spel der acteurs, maar ook het publiek, en trachtte zich rekenschap te geven van de redenen van het genoegen of het misnoegen, dat het publiek bij de vertooning van een stuk aan den dag legde. In tegenstelling van die tooneelcritici die hunne theorieën aan de studeertafel vervaardigen en, in den schouwburg gezeten, nauwlettend toezien of het stuk wel naar die regelen is samengesteld, liet Sarcey, eens in zijn fauteuil d'orchestre geïnstalleerd, zich te goeder trouw pakken (prendre par les entrailles) en, als man van zijn tijd, het eerst en het meest door de stukken van het land en van de eeuw waarin hij leefde. De eindindruk van veertig jaren schouwburgbezoek was zijn groote bewondering voor de Fransche tooneelletterkunde van de negentiende eeuw. Sarcey laat geen gelegenheid voorbijgaan om van die bewondering te doen blijken, maar het duidelijkst en het volledigst vinden wij haar uitgesproken in een feuilleton, geschreven in Juli 1897 na den dood van Meilhac en twee jaar voor zijn eigen aftreden van het wereldtooneel.

Sarcey roemt daar de eeuw, die ten einde spoedt, als een die gezien heeft 'une des plus belles floraisons théâtrales qui se soient jamais épanouies chez aucun peuple.' Die eeuw, volgens hem, kan

op het gebied van tooneelschrijfkunst de vergelijking doorstaan met die van Sophocles, Aristophanes, Euripides, met die van Corneille, Molière en Racine. Misschien zal zij in den smeltkroes van de nakomelingschap niet zulk een schitterend bezinksel van volmaakte en onbetwiste meesterstukken achterlaten, maar zij zal het winnen door de verscheidenheid van geniale mannen, door de menigvuldigheid van mooie stukken, 'par la hardiesse des pointes poussées en tout sens'. En dan gaat hij in vogelvlucht het werk na van Victor Hugo, Alfred de Vigny, Alfred de Musset, Scribe, Augier, Dumas fils, Labiche, om langer stil te staan bij den pas gestorven Meilhac, die, beter dan een van zijn voorgangers, de vrouw en het jonge meisje van zijn tijd en van het oogenblik, de Parisienne van omstreeks 1868, op het tooneel heeft doen leven, door zijn onvergelijkelijk zekere en ondeugende gaaf van opmerken.

Hetgeen Sarcey dus het meest pakte was wat hij het beste kende: de uit het leven gegrepen schildering van personen en toestanden, die hij dagelijks om zich heen zag.

Wanneer wij vaak vreemd staan tegenover dezelfde, door Sarecy hoog geprezen stukken, dan is het omdat de toestanden en personen, zooals zij ons daar in bijzonderheden vertoond worden, niet zijn die van ons leven, het leven van ons land. Dat is het dan ook wat men met volle recht kan aanvoeren tegen het klakkeloos overbrengen van een deel van het moderne Fransche tooneelrepertoire in het repertoire van onze Nederlandsche schouwburgen.

Hollanders, die met hunne eerbiedwaardige begrippen van intieme huiselijkheid en openbare eerbaarheid, van zedelijkheid en redelijkheid, zich, zonder overgang, verplaatst zien in een Fransche, liefst Parijsche omgeving, waar veel er zoo onhuiselijk en zoo wuft uitziet, waar vaak met huwelijkstrouw en eerbaarheid in het openbaar de hand wordt gelicht en de spot wordt gedreven, hebben lang noodig eer zij over hun ergernis heen zijn en hebben leeren inzien dat veel ergerlijks wat bij ons ook aanwezig maar veelal verscholen is, hier op de oppervlakte ligt, en dat aan wat hunne verontwaardiging wekt, ras, klimaat, opvoeding, gewoonten: de wijze waarop huwelijken tot stand komen, de inrichting van de huizen, en zooveel nog, vaak meer schuld zijn dan werkelijke, diepgaande verdorvenheid van karakter.

Om dat leven te begrijpen en de tooneelstukken, waarin het

op de ‘die Welt bedeutenden Brettern’ vertoond wordt, moet men het zelf meeleven, althans er dicht bij staan. Dat bleek nog pas bij de beoordeeling van het nieuwe, in het Théâtre français vertoonde stuk van Maurice Donnay: *L'autre danger*, waarmeê twee zeer modern aangelegde Hollandsche dagbladcorrespondenten, nog niet lang in Parijs gevestigd, vooral ook om het onderwerp geen vrede konden hebbben, terwijl het in een ernstig Fransch tijdschrift, als *La Revue* begroet werd als een ‘curieuse étude psychologique, qu'il est beau pour un dramaturge d'avoir ou reprise ou conçue.’ Ook A.G. v a n H a m e l, die in enkele kringen der Parijsche samenleving goed thuis is, was zeer bekoord door Donnay's nieuwste stuk. Ik laat hier volgen wat hij, naar aanleiding van zijn bezoek aan Parijs in het begin van Januari, mij daarover schrijft.

‘Ik wil bekennen dat ik van het nieuwste stuk der Comédie française, *L'autre danger*, bijzonder heb genoten. Het thema, gij weet het, is scabreus en pijnlijk: een jong meisje wordt verliefd op “den vriend des huizes”, die de amant is van haar moeder; van die verhouding weet of vermoedt zij niets; maar door een onvoorzichtig woord, op een bal opgevangen, wordt het arme kind er over ingelicht; zij wordt er zoo wreed door getroffen dat haar leven in gevaar komt; wanneer de moeder het geheim van de liefde en het lijden van haar kind heeft ontdekt, blijft er voor haar maar één middel over om het te redden: te zweren dat dit gerucht lage laster is en haar dochter den man te geven dien ze wenscht te bezitten; het offer dat ze brengt raakt alleen haarzelve, bij den jongen man, een vriend uit haar meisjesjaren, is de liefde die hem tot haar gebracht heeft, reeds bijna geheel verdwenen.

Wanneer men weet - een mijner kennissen verzekerde mij dat hij dertien zulke gevallen kent - dat, in zekere Parijsche wereld, de aanstaande man der dochter dikwijls vóór zijn huwelijk de goede vriend der moeder is geweest en door deze als schoonzoon bijzonder is aanbevolen, dan kan men niet zeggen dat Maurice Donnay een onverkwikkelijk en pijnlijk konflikt heeft uitgedacht, maar veeleer dat hij een cynisch “fait divers” der groote wereld met groot talent heeft gepoëtiseerd. Hij is er misschien in te kort geschoten den man aannemelijk te maken. Er is in 't karakter van dezen iets onzekers; niet onnatuurlijk, als men bedenkt dat hij

moest worden geteekend in het moment der psychologische krisis die hem van de eene liefde voert tot aan den drempel der andere; zoo wij het stuk samen konden lezen, zou ik uw aandacht vestigen op tal van kleine trekjes waarmeê hij die krisis aanduidt - bijvoorbeeld, wanneer de jonge vrouw, op 't bal, hem vraagt: “Vous ne me trouvez pas trop décolletée?” en hij antwoordt: “Mais non,... vous êtes comme les autres femmes,” terwijl, juist op dat zelfde bal, hij zich gevoelig toont over de indiscretie van een “valseur” tegenover de schouders van het jonge meisje. Maar in allen gevalle is de jonge man op zich zelf sympathiek; en daar hij bijzonder begaafd is, zelfs reeds meer of min beroemd, is de liefde van het jonge meisje verklaarbaar, ook al zal menig toeschouwer haar niet van harte kunnen feliciteeren met haar “voorgenomen huwelijk”. Voorgenomen, nog niet gesloten. Dezelfde takt die Corneille aan het slot van *Le Cid* deed zeggen: “laisse faire le temps....” heeft Donnay een reis naar Tunis doen uitdenken, die den jongen man geruimen tijd buiten Parijs zal houden, zoodat het laatste woord van Madeleine luidt: “vous me trouverez toujours dans les mêmes sentiments.” Het huwelijk ligt nog in 't verschiet.

Maar hoofdzaak zijn, in dit wezenlijk aangrijpend drama, de beide vrouwen: het meest aantrekkelijke, de wanhoop van het jonge meisje, het meest interessante, de inwendige strijd der moeder. En al zou ook het talent van den schrijver hier zijn te kort geschoten - wat zeker het geval niet is; de “scènes à faire”, zijn meesterlijk behandeld, - dan zou toch het talent van Mademoiselle Bartet en dat der jonge débutante, Mademoiselle Piérat, die beide rollen tot meesterstukjes hebben gestempeld. De hooge distinctie en de zoo diepe, door-en-door oprechte, emotie der eerste zijn niet te evenaren. Alles, in haar persoon, haar stem, haar manieren, werkt samen om Bartet's creatie te maken tot iets heel, heel bijzonders: hooge kunst en tegelijk ontroerende realiteit. De nieuwe ingénue Mlle. Piérat, komt mij voor een buitengewone aanwinst te zijn voor het Huis van Molière. Niets van die maniertjes die, in weerwil van al haar talent, Mlle. Reichemberg, en veel meer nog Mlle. Muller, soms zoo irriteerend maakten in haar spel. Onvergetelijk mooi dat heftig binnenkomen, zoo pas uit den slaap wakker geworden. waarvan de moeder heeft gebruik gemaakt

om het dagboek waarin de dochter haar geheimen had opgeteekend, weg te nemen en te openen. En dan die bittere tranen; al de wanhoop van een zoo doodelijk in haar liefde en haar teerst gevoel getroffen meisjeshart!

Dat er Hollanders geweest zijn die met een "Alweêr zoo'n stuk...." *L'autre danger* uit den weg zijn gegaan, doet mij toch, in den grond, veel genoegen. We hebben nu minder kans, naar ik hoop, dat een Nederlandsche tooneeldirektie het naar Holland overbrengt. Te Parijs moet het blijven - om het stuk zelf, om de taal waarin het geschreven is... en ook om het talent waarmeê het vertoond wordt. Maar wie te Parijs komt en niet te uitsluitend "Hollandsch" is, die verzuime niet het te gaan zien.'

Er is aan de beste dramatische stukken, die het dagelijksche leven tot onderwerp hebben, een *goût de terroir.* Dit verklaart waarom zij bij overbrenging in een ander idioom, bij vertooning in een ander land dan dat waarin zij ontstonden, veel en dikwijls meê van hun beste, hun meest eigene eigenschappen moeten verliezen; en dat te meer naarmate de verschillende rassen verder uit elkaar loopen.

Dat de Franschen weinig voor Ibsen voelen en, op enkele uitzonderingen na, weinig van hem begrijpen, is volkomen verklaarbaar. Wij staan hem nader, maar ook voor ons moet noodzakelijk het een en ander van de Noorsche kunst gesloten blijven, al doen ook velen of zij er alles van vatten.

Een stuk als Heijermans' *Op Hoop van Zegen* moge door een voortreffelijke mise en scène gesteund - 'le grand succès qu'elle rencontre est dû surtout à la mise en scène qui est merveille', zegt Trarieux in *La Revue* van de Parijsche vertooning - dank ook zijn overal verstaanbare socialistische tirades, ook buiten het land van oorsprong bijval vinden, een repertoirestuk kan het alleen in ons land blijven.

Ook van deze Fransche voorstelling ontving ik van mijn mederedacteur Van Hamel een verslag, dat ik hier gaarne in zijn geheel afdruk.

'*La bonne espérance.* In vlammende gas-letters waait en wuift die naam nog elken avond, op den boulevard de Strasbourg, boven

het Théâtre-Antoine. Een eigenaardig genoegen, ditmaal uitsluitend voor den Hollander weggelegd, het bekende spel van de zee van Herman Heijermans in een Fransche omgeving, door Fransche tooneelspelers, te Parijs te zien vertoonen. Zou het realistische drama van het rotte visschervaartuig, waarin de overgebleven zoons der oude Kniertje den dood tegemoet zeilen, er zijn eigen karakter kunnen behouden? En zoo het daarvan iets moest prijsgeven, zou dit verlies schade of winst zijn voor de kunst? De nationale nieuwsgierigheid die in deze vragen ligt opgesloten verdubbelde natuurlijk de spanning, en daarmee het genoegen, waarmee ik, in den zoo prettig ingerichten schouwburg, mijn fauteuil ging innemen.

Natuurlijk kleine decepties: die knappe, gezette Cathérine was niet de magere Kniertje door mevrouw de Boer-de Rijk zoo onvergetelijk getypeerd. Was het daarom dat, in de vierde akte, de mise-en-sène een andere was, dan bij ons: de deur waardoor de vrouwen binnen kwamen en het hek waarachter ze eerst bleven staan, niet op zij, maar op den achtergrond? Wel mogelijk. Het profiel der kinderlooze, die met haar pannetje eten wegstrompelt, zou vast minder aangrijpend geweest zijn. Het slot was nu ook wel mooi, maar het miste toch veel: het werd meer aangegeven dan wezenlijk uitgevoerd.

Behalve de namen der personen was de omlijsting Hollandsch gebleven; er werd gesproken van “de Koninklijke Marine,” en de veldwachters die den weerbarstigen jongen komen halen, droegen de helmhoeden van het Hollandsche uniform. Heb ik goed gezien, dan was er in de toilet-détails der vrouwen, vooral bij de ontkleeding, wat meer reserve dan bij de opvoering in Nederland: misschien ook - Hollandsche oogen hebben er zich, vrees ik, weer aan geërgerd! - een tikje blanketsel op de wangen der Parijsche aktrices. Maar overigens liet het realisme der vertooning weinig te wenschen over. De tooneelspeler die den gedegradeerden marine-soldaat voorstelde, deed heelemaal niet onder voor onzen Henri de Vries. Ik vond hem zelfs noodeloos ruwer en vooral eentoniger in zijn gebulder tegen de maatschappij. Misschien deed hij zoo ter wille van het publiek, dat - veel meer dan in Nederland, oneindig veel meer althans dan te Groningen, waar ik het stuk heb zien opvoeren - de socialistische passages door luid en lang applaus onderstreepte. Het angstig verzet van den jongsten

zoon, die “in die vieze zee” niet wil verdrinken, werd door den akteur Signoret geweldig teruggegeven. Overdreven, meenden sommigen. Ik geloof het niet. Heijermans heeft in dit verzet fysieke doodsangst willen teekenen; de uitdrukkingen van den jongen wijzen er op, en ook de jonge Hollandsche akteur die bij ons deze rol speelde, klemde zich aan deur en bedstede vast; de Franschman had bovendien nog meer “le physique du rôle”; lang, smal en bleek, was hij reeds dadelijk de schichtige landrot die hij moet voorstellen.

Mijn grootste aandacht had ik natuurlijk bewaard voor het derde bedrijf, “la complainte des femmes,” zooals de Parijsche tooneelkritiek het dadelijk, met een poëtisch woord, genoemd heeft. Wie dit bedrijf, ten onrechte naar ik meen, in Nederland te lang hebben gevonden, zouden hier hun éénige kritiek hebben moeten terughouden; uit dit bedrijf is het een en ander gekapt geworden, of liever, het aantal vrouwen is verminderd. Maar meer nog dan dit verschil trof het onderscheid in tooneelschikking. Dat samenzitten van allen om die ééne tafel, met de onuitputtelijke koffiekan als middelpunt, was vervangen door een schilderachtiger groepeering: de eene bij de kachel, een ander bij de tafel, een derde tusschen beide in. Men kon ook bemerken dat alle Fransche actrices door aanleg en oefening “diseuses” zijn. Er was meer afwisseling in de intonaties waarmeê de droevige schipbreuk-verhalen gedaan werden, zonder dat toch de natuurlijkheid of de stemming er onder leden. Heel indrukwekkend ook, in den mond van den Franschen akteur, de beschrijving van de haringvangst, of, zooals het te Parijs genoemd wordt, “le couplet de la mort des harengs”, en niet minder, het huilen van den wind, het uitgaan der lamp als het raam even wordt opgeschoven. Men doorleefde het vergaan van “La bonne espérance”, ergens, heel ver, in de donkere bulderende zee. In dit bedrijf trof mij, voor het eerst, iets als een adaptatie van het Hollandsche stuk aan den smaak van een vreemd publiek. Blijkbaar had een Fransche kunstenaarshand den heer Heijermans den weg gewezen om het effekt dat hij bereiken wilde niet op te offeren aan de lokale kleur, die, al te scherp aangebracht, allicht bevreemd zou hebben en daardoor de stemming zou hebben verstoord of belemmerd.

De voorstelling van “Op Hoop van Zegen” in Antoine's schouw-

burg vestigt den indruk, dat de auteur in dit stuk werkelijk twee dingen heeft gegeven die maken dat het overal speelbaar is: een socialistisch visschersdrama en een diep-menschelijke tragedie, - zoo die naam mag gebezigd worden van elke vertooning die angst en medelijden wekt, beide aandoeningen idealiseerend, ze stempelend tot artistieke emoties. Maar tevens doet zij uitkomen dat er nog een derde element overblijft dat alleen de Hollander, in een Hollandsche opvoering, ten volle kan genieten.'

Frankrijk heeft het voorrecht een zoo groot aantal tooneelschrijvers te tellen, dat oorspronkelijke Fransche stukken van velerlei soort in de dagelijksche behoefte voorzien en men slechts bij uitzondering zijn toevlucht behoeft te nemen tot de tooneelletterkunde van het buitenland. Aan het product van eigen bodem, gegoten in den eigen vorm, zijn de Franschen dan ook zoo gewoon, dat een stuk van vreemden oorsprong in den regel niet zonder wantrouwen wordt ontvangen en zelden een volkomen en onbetwist succes behaalt, veel min een repertoire-stuk wordt.

Bij ons is het helaas anders. De voortbrengselen onzer eigene tooneelletterkunde, zoowel die van vroeger als van later tijd, zijn zoo gering in aantal, dat wij ons haast uitsluitend uit het buitenland moeten voorzien. Daardoor is ons nationaal tooneel, zooals wij het met zekeren ophef plegen te noemen, in den grond al zeer weinig nationaal. Het publiek raakt zoo gewoon aan die vreemde Duitsche, Fransche, Noorsche gerechten, dat het verwonderd opkijkt, wanneer in een Nederlandschen schouwburg eens bij uitzondering eenvoudige Hollandsche kost wordt opgediend, zonder uitheemschen bijsmaak. Hoe vreemd het ook klinken moge, bij een modern stuk, waarin een voorval, een treffende verwikkeling uit het Nederlandsche leven van elken dag, naar Nederlandsche opvatting gedramatiseerd is, pleegt een beschaafd Nederlandsch publiek zich in het eerst min of meer gedesoriënteerd te voelen. Er moeten veelal bijzondere omstandigheden bijkomen - een zekere politieke, bijvoorbeeld socialistische, strekking, een ongewoon, eigenaardig Nederlandsch milieu - wil zulk een stuk het publiek terstond pakken.

Dat heeft de begaafde schrijfster van *Verleden*, mevrouw Ina Boudier-Bakker, moeten ondervinden. Van een fijn gevoeld, en zeker voor dramatische bewerking zeer geschikt gegeven, wist zij

- naar bevoegden verzekeren[1)] - een treffend, tevens sober en smaakvol geschreven tooneelspel te maken, dat door de Hollandsche Tooneelvereeniging uitmuntend gespeeld werd. Ondanks een ‘bonne presse’, die onder meer het echt Hollandsche in haar stuk roemde, moest de begaafde schrijfster zich met slechts iets meer dan een succès d'estime tevreden stellen. Na enkele voorstellingen was de belangstelling van het publiek uitgeput.

Zoo blijft het een proefnemen, een zoeken, een versnipperen van krachten en van geld - dit tooneeljaar weêr verergerd door de oprichting van de, alreeds mislukte, tooneelafdeeling van het ‘Lyrisch Tooneel’, - waar door beperking, door een vast weten wat men wil, door vereenigen en bijeenhouden van beproefde krachten zooveel goeds tot stand kon worden gebracht.

En intusschen vieren de hoogere en de lagere Blödsinn hoogtijd in tingeltangels, specialiteitentheaters en circussen.

J.N. VAN HALL.

1) Ik was tot mijn leedwezen, door verschillende omstandigheden, verhinderd het stuk te gaan zien.

Muzikaal overzicht.

De moderne dirigent. - Iets over den metronoom.

In Weenen heeft zich bij den inzet van het nieuwe jaar het niet alledaagsch verschijnsel voorgedaan, dat in een kort tijdsverloop (nauwelijks drie weken) drie in andere landen werkzame orkestdirecteuren (onder wie twee gerenommeerde) als dirigent van een eigen of van een in genoemde stad bestaand orkest zijn opgetreden.

Felix Weingartner gaf een concert met het Kaim-orkest uit München, Felix Mott leidde een zoogenaamd 'philharmonisch concert,' en de directeur Safonow uit Moskou schonk door middel van het orkest der Weener concertvereeniging, aan het publiek de gelegenheid, met de muziek zijner landgenooten kennis te maken.

Het rondtrekken der orkestdirecteuren is een betrekkelijk nog jonge sport. In vroeger tijd waren het alleen de zangers en instrumentalisten (vooral klavier- en vioolspelers), die als virtuozen de wereld rondreisden. Sedert eenige jaren echter bezitten wij ook *orkestvirtuozen* of, gelijk men ze in Duitschland wel noemt, *Pultvirtuosen*, die zich niet tevreden stellen met de interpretatie van verschillende composities op de plaats, waar zij gevestigd zijn, maar gretig elke uitnoodiging aannemen om elders 'als gast op te treden', zooals de geijkte term in zulke gevallen luidt.

Gelijk nog zooveel andere dingen op muzikaal gebied, heeft in den loop der tijden ook de *orkestdirecteur* belangrijke wijziging ondergaan.

In de zeventiende eeuw was de rol, die hij speelde, meestal nog zeer bescheiden. Men ontmoette hem voornamelijk in de Italiaansche opera, waar hij, te midden van het orkest aan het clavecim-

baal gezeten, in plaats van een heerscher over het geheel, meer een dienaar der zangers op het tooneel geleek, die hij te begeleiden had en van wier luimen hij dikwerf afhankelijk was.

Bovendien was de taak van het orkest toenmaals nog zeer weinig zelfstandig en kon er derhalve van een leider van het 'orkest' al heel weinig sprake zijn.

De mechaniek der meeste instrumenten was destijds nog zeer gebrekkig; van zelfstandige instrumentale muziek was nog zoo goed als niets te bespeuren. De instrumenten speelden *unisono* de zangstemmen mede: de viool of de fluit gingen met den discant; de luit en de viola verdubbelden den tenor of alt; de luit, de basviool, de basfluit, en de bashobo, later de fagot, verdubbelden den bas.

Eerst na de verheffing der viool tot hoofdinstrument van het orkest en na de vorming van het kwartet der strijkinstrumenten begon een nieuw tijdperk voor de instrumentatie. Werd daardoor de rol, die het orkest vervulde, belangrijker, zoo vermeerderde die van zijn leider toch niet in dezelfde mate. De band tusschen zanger en kapelmeester was veel sterker dan die tusschen laatstgenoemde en zijn orkest.

Eerst met de opkomst der zuiver instrumentale muziek verandert het karakter van laatstbedoelde verhouding. Bij de uitvoering van symphonische werken, waar de leider alleen tegenover zijn orkest stond, werd de band tusschen beiden nauwer aangehaald. Een schoon voorbeeld levert daarvan Haydn, de vader der symphonie, en zijn kapel. Men zou zich echter vergissen, wanneer men meende, dat, nu het orkest niet meer een begeleidend werktuig was maar zich in stede daarvan tot volle zelfstandigheid had verheven, het aanstonds en algemeen het aanzienlijk standpunt innam, waarop het terecht aanspraak mocht maken.

Verre van daar. Uitvoeringen van symphonieën en andere zuiver instrumentale werken bleven dikwerf nog lang beschouwd als bijzaak op concerten, en voorname concertdirecteuren schenen het beneden zich te achten de leiding van zoodanige werken op zich te nemen. Nog tot in de eerste dertig jaren der 19de eeuw werden symphonieën en andere orkeststukken op de Gewandhausconcerten te Leipzig uitgevoerd, niet onder leiding van den orkestdirecteur maar van den concertmeester of voorspeler, die daartoe zijn plaats

aan de eerste lessenaar niet verliet. Dat dit aan de uitvoering niet ten goede kwam, spreekt wel van zelf. Zoodra dan ook Mendelssohn de directie der genoemde concerten op zich nam, brak hij met die gewoonte en werd op zijn eerste concert (4 October 1835) de 4de symphonie van Beethoven onder zijn persoonlijke leiding ten gehoore gebracht; een nieuwigheid die verwondering wekte doch zeer gewaardeerd werd.

Bij de vorderingen, welke voortdurend in de instrumentale kunst gemaakt werden, had trouwens een manier om het orkest aan te voeren, als in het Gewandhaus en elders plaats had, op den duur niet gehandhaafd kunnen blijven.

Reeds bij Beethoven was dit niet mogelijk. En toch was zijne instrumentatie nog betrekkelijk eenvoudig. Wel treden bij hem blaas- en strijkorkest, in veel hooger mate dan bij zijne voorgangers, als twee van elkaar onafhankelijke groepen op en paste hij, evenals reeds vóór hem de violen in twee partijen verdeeld waren, die verdeeling ook nu en dan op alten en violoncellen toe, maar hoorns en trompetten waren nog niet tot die volmaaktheid gekomen, welke zij later hebben gekregen.

De aard dier natuurinstrumenten bracht mede, dat zij niet alle tonen der schaal bezaten; niet zelden kwam het derhalve voor, dat de componist die instrumenten moest laten zwijgen, en dit vaak op oogenblikken, dat hunne medewerking noodzakelijk ware geweest. Niet zelden ook werden hunne natuurtonen, zoo goed en zoo kwaad het ging, tot aanvulling der harmonie gebezigd, hetgeen dikwijls aanleiding gaf, dat harmonienoten, die van weinig beteekenis waren, oversterk werden en de melodie onduidelijk maakten.

Een groot voordeel was het derhalve voor de componisten, toen omstreeks het jaar 1825 de ventielhoorns en ventieltrompetten, door Blühmel en Stölzel uitgevonden, in gebruik kwamen. Met dat tijdstip begint een nieuwe periode in de geschiedenis der instrumentatie. Hoorn en trompet konden nu met behulp van de ventielen alle tonen *open* aangeven, en waren dus chromatische instrumenten geworden. Vroeger bijna uitsluitend aangewend als vulstemmen der harmonie - tenzij een of andere uit natuurtonen bestaande melodie hun toeliet melodisch op te treden - waren zij nu in staat, geheele melodieën voor te dragen.

Vooral den hoorns kwam deze verbetering ten goede; zij vormden nu, meestal ten getale van vier aangewend, een verbinding tusschen de hooge houten blaasinstrumenten en de fagotten, of vereenigden zich met de trompetten en bazuinen tot een afzonderlijk, alle tonen bezittend klank-lichaam, dat even zelfstandig was als dat der houten blaasinstrumenten.

Aldus vermeerderden langzamerhand de groepen, waarin het orkest verdeeld was. Bij Haydn had men alleen de groep van het strijkkwartet en bleven de houten blaasinstrumenten meestal solo-instrumenten of werden als vulstemmen gebruikt; de koperen instrumenten (hoorns en trompetten) hadden bij hem een zeer ondergeschikte rol. Bij Beethoven daarentegen treedt de groepeering der houten blaasinstrumenten reeds duidelijk te voorschijn, en bij de componisten die na hem kwamen, neemt de verscheidenheid der combinatiën meer en meer toe. De taak van den orkestdirecteur wordt dientengevolge meer en meer ingewikkeld en het gaat niet meer aan, haar door een der medespelers (namelijk den concertmeester) te laten vervullen.

Ook de omvang van het orkest breidde zich in de hoogte en de laagte uit. Nieuwe instrumenten, als de basclarinet en de bastuba, werden tot verfraaiing van het koloriet aangewend; enkele oude instrumenten, als de harp en de zoogenaamde Engelsche hoorn, werden weder ingevoerd: virtuozen brachten de techniek der instrumenten tot een verbazingwekkende hoogte; in het kort: de hulpmiddelen, die den componist ten dienste stonden, waren veel talrijker dan die waarover de klassieke meesters te beschikken hadden; dientengevolge was het veld der instrumentatie voor hen veel ruimer.

En zij maakten er ruimschoots gebruik van.

De groote meesters der moderne instrumentatie zijn Hector Berlioz en Richard Wagner.

Eerstgenoemde nam het instrumentatie-stelsel van Beethoven en Weber tot voorbeeld, doch verrijkte het orkest met de uitvindingen van den nieuweren tijd. Hij verdeelde elke groep van het orkest in onderdeelen. De verdeeling der violen en violoncellen in vier en meer partijen vindt men reeds in zijn eerste werken. In *Lélio* bijv. komen zelfs acht verschillende vioolpartijen voor, in het *Sanctus* van zijn *Requiem* zijn de alten in vier partijen verdeeld, in den *Chant du Cinq Mai* de contrabassen in vijf. Bovendien

maakte hij een groot gebruik van de flageolet-tonen der violen, wier eigenaardige klank o.a. aan het Scherzo *La reine Mab* (in *Roméo et Juliette*) iets tooverachtigs geeft. Hij was ook de eerste, die de flageolet-tonen der harp aanwendde, welke hij met die der violen vermengde.

Niet minder zorg wijdde Berlioz aan de blaasinstrumenten. De harmonie der houten blaasinstrumenten versterkte hij door den Engelschen hoorn en de basclarinet en vormde telkens nieuwe groepjes. Aan de fluiten, die hij veelal ten getale van drie aanwendt, heeft hij de schoonste effekten ontlokt, zoowel in het hooge als in het lage register. In het *Hostias* van zijn *Requiem* antwoorden de fluiten driestemmig op de pedaaltonen der bazuinen, terwijl het overige orkest en de zangstemmen zwijgen. In *l'Enfance du Christ* komt een heerlijk klinkende vereeniging der tonen van de harp met die der fluiten voor; dezelfde combinatie vindt men in de door Berlioz geïnstrumenteerde *Auffordernng zum Tanz* van Weber.

Berlioz heeft aan de koperen instrumenten de volle macht van toon gegeven, waartoe zij in staat zijn, hetzij door hen op bijzondere wijze te rangschikken, hetzij door hen in het voordeeligste register aan te wenden. Een der meest schitterende voorbeelden daarvan vindt men in het *Tuba mirum* van zijn *Requiem*, dat een overweldigenden indruk maakt.

Het is evenwel niet alleen door het gebruik van groote intrumentale massa's, of door het aanwenden van nieuwe instrumenten, dat Berlioz zich onderscheidt. Zijn grootste verdienste in de kunst van instrumentatie bestaat hierin: vooreerst dat hij altijd de juiste, voor het karakter eener bepaalde melodie vereischte instrumentale combinatie heeft weten te vinden; vervolgens, dat niemand vóór hem zoo nauwkeurig de verschillende groepen van het orkest in evenwicht heeft weten te houden. Veel van hetgeen hij heeft uitgevonden is later gemeengoed geworden, talrijke componisten hebben de door hem verkregen instrumentale effecten nagebootst, zoodat men heden bij de uitvoering van vele zijner werken niet meer den indruk ontvangt, die men er veertig en vijftig jaar geleden van verkregen zou hebben. Dit doet evenwel niets af aan zijne groote verdiensten. Hij is de schepper der moderne wijze van instrumenteeren en heeft anderen den weg gebaand tot het

vinden van steeds nieuwe kleurschakeeringen, tot het verkrijgen van steeds nieuwe effecten.

Onder die anderen staat Richard Wagner bovenaan. Maar nog meer... hij heeft zijn voorganger in het maken van nieuwe klankrijke combinatiën overtroffen, evenzeer als de poëzie zijner werken en de betoovering zijner melodieën machtiger zijn dan die van zijn Franschen tijdgenoot.

Dat Wagner veel van Berlioz heeft geleerd, heeft hij zelf erkend. ‘Reeds te Parijs, in het jaar 1840 - zeide hij o.a. in een gesprek met Dannreuther - maakte ik een zorgvuldige studie van zijn *Traité d'instrumentation*, en sedert dien tijd heb ik vaak zijne partituren ter hand genomen. Ik heb veel van hem geprofiteerd, zoowel wat aangaat hetgeen men doen, als hetgeen men laten moest.’

Belangrijk is het, in Wagner's partituren na te gaan, hoe zijn wijze van instrumenteeren zich van lieverlede ontwikkeld heeft. In *Rienzi* wijkt zijn instrumentatie niet al te zeer af van die van oudere meesters. Weber en Marschner, maar ook Rossini, Auber en Meyerbeer waren zijne voorbeelden. Toen hij de partituur van *Der fliegende Holländer* schreef, had hij reeds met sommige werken van Berlioz en diens instrumentatiestelsel kennis gemaakt; de invloed daarvan op de behandeling der instrumenten in genoemd werk valt niet te miskennen.

Ook in de instrumentatie van sommige gedeelten van *Tannhäuser* is die invloed merkbaar, bijv. in de beroemde passage der ouverture, waar het thema, *unisono* door de trompetten en bazuinen voorgedragen, door vioolfiguren omspeeld wordt. Eerst in *Lohengrin* wordt Wagner ook in zijn wijze van instrumenteeren oorspronkelijk. Hier bezet hij elke groep der houten blaasintrumenten driedubbel: 3 fluiten, 2 hobo's en althobo, 2 clarinetten en basclarinet, 3 fagotten. Wel hadden ook vroegere meesters sommige houten blaasinstrumenten nu en dan driedubbel bezet; maar bij Wagner wordt het regel. Dit levert voor de sonoriteit van het orkest het groote voordeel op; dat elke groep der houten blaasinstrumenten alle intervallen van den drieklank kan laten hooren, hetgeen bij een tweevoudige bezetting natuurlijk niet mogelijk was. Reeds in het voorspel van *Lohengrin* komt dit voordeel duidelijk aan den dag. Ook de trompetten zijn in dit werk, evenals in *Tannhäuser*, driedubbel bezet; de hoorns evenwel blijven in kwartet, en de bazui-

nen met de tuba zijn nu eens vierstemmig, dan eens vormen zij een trio, welks bas een octaaf lager verdubbeld is.

Evenals Berlioz verdeelt Wagner de violen dikwerf in meer dan twee partijen. Zeer origineel is o.a. die verdeeling in het voorspel van *Lohengrin*: vier violen, in vier partijen verdeeld, spelen flageolet-tonen; al de overige, in evenzooveel partijen verdeeld, natuurlijke tonen. Die afwisseling van vierstemmige harmonieën in het hooge en hoogste register geeft aan de melodie iets aetherisch, serafisch.

Een ander, tot dezelfde catagorie behoorend voorbeeld vindt men in de tweede akte van *Tristan und Isolde*, gedurende het ‘Wächterlied’ van Brangäne. Daar zijn de strijkinstrumenten gegroepeerd als volgt:

1 Solo-viool,	Alten, 1e helft,
2 Eerste violen,	Alten, 2de helft,
2 Eerste violen,	1 Solo-violoncel,
2 Tweede violen,	Eerste violoncellen,
2 Tweede violen,	Tweede violoncellen,
Eerste violen, 2de helft,	1e en 2e contrabas,
Tweede violen, 2de helft,	3e en 4e contrabas,
1 Solo-alt.	(wier laagste snaar tot *Cis* is afgestemd.)

Het effekt, dat deze aldus verdeelde strijkinstrumenten, ondersteund door zachte akkoorden der houten blaasinstrumenten en arpeggio's der harp maken, is onbeschrijfelijk schoon.

In den *Ring* heerscht nog meer verscheidenheid in het gebruik der strijkinstrumenten. Bij het ontgloeien van het ‘Rheingold’ (bij de woorden van een der Rijndochters: ‘Lugt, Schwestern, die Weckerin lacht in den Grund!’) zijn de violen in zestien partijen (8 eerste en 8 tweede) verdeeld. Het eigenaardig gesuis, dat de snelle triolenfiguren der aldus verdeelde instrumenten veroorzaken, zou door geen andere combinatie van instrumenten weêr te geven zijn.

Verderop in *Rheingold*, bij Loge's woorden ‘Weibes Wonne und Werth!’ treffen wij een golvende figuur aan, die achtereenvolgens door de in vier partijen verdeelde violoncellen, dan door de in tweeën verdeelde alten en eindelijk door de violen wordt voorgedragen en in het geheel negen verschillende stemmen doorloopt.

En aan het slot van het werk, bij Donner's roep: ‘Heda! Hedo!’ zijn de eerste en tweede violen elk in acht, de alten in zes en de violoncellen aanvankelijk in twee, later mede in zes partijen verdeeld. De arpeggio's dezer instrumenten wisselen elkander af en klimmen omhoog, tegelijk met den op het tooneel opstijgenden nevel. En wanneer na den sterken donderslag de lucht helder wordt en de regenboog zich vertoont, worden de figuren der nu zestienstemmige violen nog verrijkt door zes in verschillende partijen verdeelde harpen.

Van de blaasinstrumenten hebben bij Wagner de clarinetten, hoorns en fagotten de omvangrijkste partijen; zij vormen als het ware de kern van het blaascorps. Minder omvangrijk is de hobopartij, nog kleiner die der fluiten, hoewel de componist voor beide instrumenten zeer effektvolle passages heeft geschreven.

In den *Ring* gebruikt hij drie groote en een kleine fluit, of ook wel twee groote en twee kleine fluiten, die op zichzelven een harmonische groep vormen. De hobo's, drie in getal, waarbij de althobo gevoegd is, zijn op dezelfde wijze behandeld. Drie fagotten komen in alle vier deelen van den *Ring* voor; zij vormen den bas der houten blaasinstrumenten of vereenigen zich met de hoorns, of treden ook als onderste stem eener familie van instrumenten (hobo's, althobo, fagotten) op. Voor de lage *a* wordt een contrafagot vereischt, tenzij het instrument van den derden fagottist dien toon mocht bezitten.

Veel werk maakt Wagner van de clarinetten. In zijne vroegere werken, tot en met *Tristan und Isolde*, heeft hij twee clarinetten en één basclarinet, in den *Ring* drie en één basclarinet voorgeschreven. Op tal van plaatsen in *Rheingold* en *Die Walküre* komen de drie clarinetten en de basclarinet, in het lage register, als kwartet voor, zonder bijvoeging van eenig ander instrument.

In *Siegfried* vinden wij vier clarinetpartijen in vereeniging met de violoncellen.

In het gebruik der koperen instrumenten heeft Wagner al zijne voorgangers overtroffen. Zijne vijanden hebben wel eens beweerd, dat hij misbruik maakte van het ‘koper’ maar de ongegrondheid van die bewering valt terstond in het oog, wanneer men een blik werpt op den omvang der trompet- en bazuinpartijen van Wagner's werken. Onder de zoogenaamde ‘groote opera's’ zijn er geene,

waarin de zware koperen instrumenten minder te doen hebben dan in *zijne* werken; maar juist omdat zij alleen daar aangebracht worden, waar zij te pas komen, maken zij zoo groot effekt.

Nemen wij als voorbeeld de *Meistersinger* (waarvan het orkest niets anders is dan het orkest van Beethoven en Weber, alleen versterkt met het bastuba en, nu en dan, een derde trompet). Gaat men in de partituur van dit werk de partijen van trompetten, bazuinen en tuba na, dan ziet men bijv. dat in het eerste bedrijf, hetwelk 1898 maten telt (het 'Vorspiel' niet medegerekend), de 1ste trompet 115 maten, de 2de trompet 114 maten en de 3de trompet 51 maten te spelen hebben.

De bazuinen hebben nog minder te doen. Zij treden eerst in de 928ste maat op, na de woorden: 'Zur Sitzung gut und voll die Zahl!' en hebben in dit bedrijf in het geheel, de eerste en tweede 79, de derde 81 maten te spelen. De bastuba heeft er slechts 39.

De 3 trompetten, bazuinen en tuba vereenigd komen slechts in 18 maten voor! - En zoo is het in de andere bedrijven naar verhouding.

In het orkest gebruikt Wagner, evenals zijne voorgangers, in den regel 4 hoorns. Dit getal is evenwel in den *Ring* tot 8 gestegen. Reeds bij het begin van *Rheingold* heeft men gelegenheid het door deze acht instrumenten verkregen effekt te bewonderen.

In *Götterdämmerung* treffen wij dezelfde combinatie aan, en op vele andere plaatsen der tetralogie heeft de meester door middel der acht hoorns bijzonder schoone klankeffekten verkregen. Nu en dan, bepaaldelijk op plaatsen waar groote sonoriteit wordt vereischt, laat hij het tweede hoornkwartet vervangen door een viertal tuba's waarvan twee door hem met den naam van 'Tenortuben in B', twee met dien van 'Basstuben in F' bestempeld zijn, welke instrumenten overeenkomen met onze bij de militaire muziek gebruikelijke alt- en tenorhoorns.

Door deze tuba's, in vereeniging met de contrabas-bazuin en de contrabas-tuba, wordt o.a. in *Rheingold* het 'Walhall'-motief voor het eerst voorgedragen, en voorts doen zij zich hooren in bijna alle tooneelen van den *Ring*, waarin goden voorkomen of goddelijke elementen werkzaam zijn. Tot de sonoriteit van het onzichtbare orkest draagt deze tuba-familie veel bij.

Bij de drie trompetten voegt Wagner in den *Ring* de bastrompet en zeer schoone klankeffekten worden door dit kwartet verkregen. Evenzoo vormen de bazuinen een kwartet. Welke groote klankverscheidenheid op vele plaatsen verkregen wordt door de afwisseling der 4 tuba's met de contrabastuba, de 4 bazuinen en de 3 trompetten met de bastrompet, zal iedereen duidelijk worden, die een blik werpt in een der partituren van de tetralogie.

Ik heb bij de ontwikkeling der moderne instrumenten wat lang stilgestaan, om duidelijk te doen zien, hoe gecompliceerd het raderwerk van het orkest van lieverlede geworden is. Men kan er uit afleiden, hoe veel omvattend en moeielijk de taak van een orkestdirecteur geworden is, om datgene, wat de componist door zijn orkest wil laten uitdrukken, behoorlijk tot zijn recht te laten komen.

Aan deze taak heeft een dirigent al genoeg, zou men zoo zeggen, maar menig modern orkestdirecteur schijnt er anders over te denken. Wat men nu in de virtuozen van vroeger en later tijd terecht laakt, namelijk dat velen hunner de werken der groote meesters vaak slechts beschouwen als een aanleiding om met hunne techniek te schitteren, of om staaltjes te geven van eigen vernuft en scherpzinnigheid - dat zelfde wordt heden ten dage door vele orkestdirecteuren gedaan ten opzichte van werken, die *niet* voor de virtuositeit geschreven zijn, maar alleen door een getrouwe, van piëteit getuigende vertolking den indruk kunnen maken, welken de auteur beoogd heeft.

Wanneer er gezegd wordt, dat de moderne dirigent-virtuoos is voortgekomen uit de muzikale beweging (ongeveer in 1850 aangevangen), die men ‘Die Neudeutsche Schule’ pleegt te noemen, dan is daar niets tegen in te brengen. Minder juist daarentegen is de nu en dan gehoorde bewering, dat de beginselen dier nieuwe dirigentenschool ontspruiten uit Wagner's opstel ‘Ueber das Dirigiren’.

De bedoeling dezer brochure was, te wijzen op de fouten, waaraan zij, die met de leiding van een orkest belast zijn, zich schuldig maken bij de voordracht der werken van de klassieke meesters.

Toen namelijk Wagner dit opstel schreef, liet de uitvoering van de klassieke orkestmuziek in Duitschland en daarbuiten nog veel te wenschen over. De orkesten waren lang niet zoo goed samengesteld als tegenwoordig, en ook de directie liet dikwijls te wenschen over.

In het Gewandhaus te Leipzig, dat destijds een der beste Duitsche orkesten bezat, leefde de traditie van Mendelssohn, die deze concerten vroeger gedirigeerd had, nog voort. Een kenmerk van zijn directie was, dat alle *tempi* zeer snel genomen werden, hetgeen aan de uitvoering van sommige orkestwerken een bijzonderen glans verleende, maar aan andere, bepaaldelijk aan de symphonieën van Beethoven, niet ten goede kwam.

Wagner nu toonde aan de hand van deze symphonieën aan, dat zij door die snelle tempi veel te lijden hadden, en dat vooral in die werken, waarin een streven naar het dramatische niet te loochenen viel, zooals in de *Eroïca* en de *Negende*, de bedoeling van den componist ten eenenmale miskend werd, wanneer de verschillende afdeelingen er van, zooals gebruikelijk was, van het begin tot het einde in hetzelfde tempo gespeeld werden. Het eerste Allegro van de *Eroïca* en van de *Negende* o.a. vereischen, wanneer zij geheel in des meesters geest voorgedragen zullen worden, *de elasticiteit van het tempo*, d.w.z. dat niet een en hetzelfde tempo de geheele afdeeling beheerscht, maar dat het, naarmate den aard en de bewerking der thema's het verlangen, nu en dan onmerkbaar gewijzigd, m.a.w. nu iets sneller, dan iets langzamer genomen wordt.

Aan dat *tempo* en zijn oordeelkundige behandeling is het grootste deel van bedoeld opstel gewijd. Wat Wagner er in opschreef, waren persoonlijke ervaringen, opgedaan bij het dirigeeren der werken van de klassieke meesters. Geenszins beoogde hij er mede een leer te verkondigen, die de deur open zou stellen voor alle mogelijke vrijheden van de zijde der toekomstige orkestdirecteuren. Hij wilde slechts aantoonen, welke behandeling die klassieke werken bij de voordracht moesten ondergaan, om door het publiek beter gevolgd te kunnen worden.

Dit was de strekking der bedoelde brochure. Ongelukkigerwijze trokken echter latere orkestdirecteuren er een algemeene leer uit. Zij maakten Wagner's opmerkingen tot punt van uitgang voor vrijheden, die zij zich zonder eenige noodzakelijkheid bij de vertolking van de symphonieën van Beethoven en ook van de werken van Wagner zelven veroorloofden.

Het voorbeeld van vele virtuozen volgende, begon men het orkest te beschouwen als een instrument, dat uitstekend geschikt was om met de techniek te schitteren en de gelegenheid te geven, met

eigen vernuft en scherpzinnigheid te pronken. De zoo juiste waarschuwing van Liszt om ‘das mechanische, tactmässige, zerschnittene Auf- und Abspielen möglichst zu beseitigen zu Gunsten des periodischen Vortrages mit dem Hervortreten der melodischen und rhythmischen Nuancirung’ werd misbruikt om in de werken der klassieke meesters allerlei onnoodige en ongemotiveerde voordrachtswijzigingen te brengen.

Het is niet te ontkennen, dat de geniale orkestdirecteur Hans von Bülow de aanleiding is geweest, dat velen zijner collega's die verkeerde richting zijn uitgegaan.

Aanvankelijk de door Wagner's verkondigde theorieën aangaande het dirigeeren nauwgezet in praktijk brengende, liet hij zich, naar mate hij zelfstandiger werd, er toe verleiden, de symphonieën van Beethoven en andere werken van het klassieke repertoire naar eigen opvatting te doen uitvoeren. Als directeur der Meiningerkapel, en later vooral als directeur van het Philharmonisch orkest te Berlijn, veroorloofde hij zich wijzigingen, die niet altijd te verdedigen waren.

Die zucht om in de composities van anderen iets in te voegen van eigen vinding, werd ten slotte zóó sterk en zóó onophoudelijk, dat het publiek er den draak mede stak. Wat in zijne jonge jaren karakteristiek was, werd van lieverlede tot karikatuur, en ten slotte stond Bülow tegenover de meesterwerken der toonkunst meer als virtuoos dan als getrouw vertolker.

Dit voetspoor van Bülow hebben vele latere orkestdirigenten - evenwel zonder zijn genialiteit en oorspronkelijkheid - gevolgd. De moderne dirigent snuffelt in de meesterwerken naar plaatsen, die hij door de een of andere wijziging ‘interessanter’ kan maken en is er bijna reeds vooraf van verzekerd, dat dergelijke mutilatiën als geniale vindingen luide worden toegejuicht. Wij hebben bij ons het voorbeeld van den orkestdirecteur Nikisch leeren kennen, die in het laatste gedeelte der *Tannhäuser*-ouverture (daar, waar de bazuinen het hoofdthema ff laten hooren) door het aanwenden van een grooter aantal hoorns en door sterker accentuatie, dan voorgeschreven staat, uit de zuiver begeleidende harmonieën een soort van contrapunt heeft weten te distilleeren, waardoor de aandacht van het hoofdthema wordt afgeleid, en dat volstrekt niet in Wagner's bedoeling heeft gelegen.

In het algemeen behoort het tot de eigenaardigheden van de moderne dirigenten, dat zij door een sterke zucht naar 'uitdrukking' gedreven worden. De kleinste begeleidingsfiguur willen zij tot bijzondere beteekenis verheffen, van het geringste melodie maken. Uit dit oogpunt beschouwd, kan men met recht zeggen, dat de moderne orkestdirigent en de moderne componist van zuiver instrumentale muziek al bijzonder bij elkander passen. Ook laatstgenoemde wil te veel uitdrukken; het is een gevolg van de treurige omstandigheid, dat men met alle geweld het dramatische element in de concertmuziek wil brengen. En het ergste is nog, dat onder al dit zoeken naar uitdrukking bij de voordracht de rhythmus er onder lijdt. Het is een onophoudelijk *tempo rubato*; men zou haast geneigd zijn, den modernen directeur het gebruik van een *Metronoom* bij het dirigeeren dringend aan te raden.

Het hier genoemde werktuig om de tijdmaat aan te geven, acht ik algemeen bekend bij hen, die zich met muziek inlaten. Minder bekend is het echter, geloof ik, dat Beethoven een der eersten geweest is, die van dit instrument (dat in het begin der vorige eeuw is uitgevonden) voor zijne composities gebruik gemaakt heeft.

Toen de muziek niet meer uitsluitend binnen de kerk bleef, de polyphonie zich op het instrumentale gebied begon te wagen en het volkslied zich in de ontwikkeling der wereldsche muziek krachtig begon te doen gelden, kwam het eerst het nader bepalen van de voordracht door middel van conventioneele teekens in gebruik. Zoo vindt men in Italiaansche luitboeken uit het laatst der 16de eeuw dergelijke *forte*, *piano*, *crescendo* en *mezza voce* beduidende teekens, en uit het begin de 17de eeuw dagteekenen, eveneens uit Italië, de eerste algemeene bepalingen van tijdmaat: *Allegro*, *Adagio* enz.

Hoe onvoldoende en in menig opzicht nutteloos deze bepalingen echter zijn, die hoogstens het karakter van de tijdmaat maar deze zelf nooit aangeven, hebben zeer juist Seb. Bach en Händel ingezien, die er zich niet van bediend hebben. Eenigszins in den geest van Bach en Händel hebben Haydn en Mozart, hoewel de Italiaansche benamingen bezigende, met een zeer algemeene aanduiding volstaan, hetgeen, daar een absolute tijdmaat-bepaling ten eenemale onmogelijk is, met de eigenaardigheid dier benamingen volkomen overeenstemt.

Eerst Beethoven legde den grondslag voor de tegenwoordige

zorgvuldigheid en uitvoerigheid. Het geheel bijzondere, nieuwe karakter zijner muziek leidde hem daartoe. Het gewicht, hetwelk bij hem de geringste bijzonderheden ten opzichte van het geheel verkregen, de uitdrukking zijner cantilene, de beteekenis zijner figuratie, de vele vertragingen en versnellingen, die bij hem voorkomen, dit alles en nog meer noopte hem, zijne bedoelingen zoo uitvoerig mogelijk mede te deelen en daardoor de individualiteit van den uitvoerenden kunstenaar min of meer aan banden te leggen.

Welk een gewicht Beethoven echter ook hechtte aan de nauwkeurige aanduiding der tijdmaat, het blijkt toch, dat de Italiaansche benamingen, hoezeer hun aantal ook toegenomen was en steeds kon blijven toenemen, ook hem ontoereikend schenen te zijn. Aan hofraad von Mosel, die Beethoven had opgewekt de invoering en verspreiding van den door Mälzl uitgevonden Metronoom te helpen bevorderen, schreef de meester: 'Herzlich freut mich dieselbe Ansicht, welche Sie mit mir theilen, in Ansehung der noch aus Barbarei der Musik herrührenden Bezeichnungen des Zeitmaasses, denn nur Z.B. was kann widersinniger sein als *Allegro*, welches ein für allemal *lustig* heisst, und wie weit entfernt sind wir oft von diesem Begriffe dieses Zeitmaasses, so dass Stück selbst das Gegentheil der Bezeichnung sagt.... Ich habe schon lange darauf gedacht, diese widersinningen Benennungen *Allegro*, *Andante*, *Adagio*, *Presto*, aufzugeben. Mälzls Metronom giebt uns dazu die beste Gelegenheit.' En dan zegt de meester, hoe naar zijn meening de zaak van Mälzl het best bevorderd zou kunnen worden.

Mälzl beantwoordde de welwillendheid, waarvan Beethoven te zijnen opzichte blijk gaf, al heel slecht. Hij was een bekwaam mechanicus. Met Beethoven bevriend, beloofde hij, hoorwerktuigen voor hem te zullen fabriceeren. Dit was in het jaar 1812; Beethoven was toen reeds sedert lang volkomen doof. In die beloften vond de meester aanleiding om voor het door Mälzl gemaakte 'Panharmonikon', een automatisch werktuig, dat de klank van een orkest moest nabootsen 'ein Stück Schlacht-Symphonie' - gelijk Beethoven zich uitdrukte - te schrijven.

Inderdaad vervaardigde Mälzl na elkander vier gehoor-apparaten, waarvan Beethoven er maar één bruikbaar vond en een tijd lang ook gebruikte. Wat Mälzl er voor in de plaats kreeg, was meer waard, want hij was van plan naar Engeland te reizen

en daar het door hem uitgevonden ‘Panharmonikon’ te doen hooren. Niets kon hem daarvoor meer welkom zijn dan een compositie van Beethoven, daar de meester bij de Engelschen reeds in groot aanzien stond.

De compositie, waarvan hier sprake is, bestond uit een deel van het werk, dat bekend is onder den titel van ‘Wellington's Sieg in der Schlacht bei Vittoria’ (op 91). Het werk werd gecomponeerd in het jaar 1813, onder den indruk der voor Duitschland en Oostenrijk gunstige krijgsbedrijven, en bestaat uit twee deelen: de voorstelling van een slag en de jubel na de overwinning. Het eerste gedeelte daarvan was voor het instrument van Mälzl bestemd, maar natuurlijk droeg Beethoven daardoor niet den eigendom dezer compositie voor orkest aan Mälzl over, doch stond hij slechts toe, dat zij voor het Panharmonikon gezet werd.

Mälzl evenwel wist uit Beethoven's argeloosheid munt te slaan. Toen 's meesters plan bekend was geworden om in December 1813 het voornoemde werk met nog andere zijner composities tweemaal ten gehoore te brengen (hetgeen ook geschiedde), strooide Mälzl overal rond, dat Beethoven het hem in eigendom had overgedragen. Beethoven protesteerde onmiddellijk en nu vorderde Mälzl, dat hem de compositie zou worden afgestaan als vergoeding voor de geleverde hoorwerktuigen en een som, die Beethoven hem schuldig was (hij sprak van 400 Dukaten). Hij ging nog verder en wist zich door streken meester te maken van een deel der orkestpartijen, liet daaruit een partituur samenflansen, het ontbrekende door een musicus, zoo goed als dit ging, aanvullen en dit vervalschte en verminkte stuk in München uitvoeren. In Londen wilde hij dan hetzelfde doen.

De handelwijze van Mälzl werd in Weenen streng veroordeeld en had tengevolge, dat stappen bij het gerecht werden gedaan, bij welke gelegenheid Beethoven verklaarde, dat hij Mälzl inderdaad een som schuldig was, doch niet meer dan 50 dukaten, en dat hij hem beloofd had, hem in Weenen te betalen of hem het werk ter leen te geven om het mede naar Londen te nemen (d.w.z. om het daar een paar malen te doen uitvoeren en de opbrengst tot dekking der schuld te doen strekken).

Toch waagde het deze Mälzl eenige jaren later nog (1818), Beethoven om een aanbeveling van zijn Metronoom te verzoeken,

en om hem gunstig te stemmen, spiegelde hij den meester iets voor omtrent een hoorwerktuig bij het dirigeeren, dat hij voor hem in de maak had, doch waar nooit iets van gekomen is. Beethoven was goedig genoeg, aan het verzoek te voldoen. Later verklaarde hij echter: 'Gar kein Metronom! Wer richtiges Gefühl hat, der braucht ihn nicht, und wer das nicht hat, dem nützt er doch nichts, der läuft doch mit dem ganzen Orchester davon.'

Intusschen zagen wij, dat Beethoven aanvankelijk met ingenomenheid Mälzl's uitvinding van den metronoom begroette. Hij haastte zich, ook eenige zijner reeds uitgegeven werken van metronomische tijdmaatbepalingen te voorzien. Het allereerst kwamen daarvoor zijne 8 symphonieën en het septet op. 20 in aanmerking, waarvan de metronomische opgaven medegedeeld werden in een bundel, in 1817 bij S.A. Steiner & Co. te Weenen verschenen, onder den titel: '*Bestimmung des musikalischen Zeitmaasses nach Mälzl's Metronom.* Erste Lieferung. Beethoven-Sinfonien N°. 1-8 und Septett, von dem Autor selbst bezeichnet.'

Omstreeks 1819 verscheen een tweede bundel met gelijke tijdmaatbepalingen voor de eerste elf strijkkwartetten, dus tot en met op 95. Afzonderlijk werden nog gemetronomiseerd: de Negende Symphonie, waarvan de opgaven in de Duitsche '*Caecilia*' van 1829 verschenen, omdat Beethoven haar eerst na het afdrukken der partituur aan den uitgever had gezonden; een fuga voor strijkkwintet, op. 137; de klaviersonate in B-dur, op. 106, en voorts eenige liederen en zangstukken, waaronder de cantate '*Meeresstille und glückliche Fahrt.*' Alle metronomische cijfers in de overige werken des meesters zijn voor het meerendeel van de hand van Czerny en Moscheles. De door Steiner uitgegeven opgaven van de symphonieën en van het septet zijn onveranderd in de latere uitgaven van Breitkopf & Härtel en van Peters te Leipzig overgenomen.

De metronoom schijnt dus inderdaad aan Beethoven's verwachtingen beantwoord te hebben, maar men zou zich zeer vergissen, indien men meende, dat hij zijn waarde overschat en de grenzen zijner heerschappij niet onmiddellijk gezien en afgebakend had. Hij heeft in dien toestel zeer terecht niets anders gezien dan een geschikt hulpmiddel om in enkele gevallen aan het begrip van den reproduceereuden kunstenaar te gemoet te komen, voor wien

het wezen zijner muziek een met zeven zegels gesloten boek was. Het is een concessie van het genie aan het gewone verstand. Hij verwachtte niet veel goeds van de uitvoering zijner werken zonder dat hulpmiddel; dit blijkt o.a. uit een schrijven aan zijn uitgever Schott, waarin hij, over metronomiseering sprekend, zegt: 'In unserm Jahrhundert ist dergleichen sicher nöthig; auch habe ich Briefe aus Berlin, dass die erste Aufführung der (neunten) Symphonie mit enthusiastischem Beifall vor sich gegangen ist, welches ich grossentheils der Metronomisirung zuschreibe'.

Want hoezeer de metronoom in zijn oog ook boven de Italiaansche benamingen verkieslijk moge zijn, over welke hij zich slecht uitliet (men vergelijke den vroeger aangehaalden brief aan hofraad von Mosel), zoo verraadt toch vaak een enkel woord zijn ware meening omtrent dien toestel. Een door hem onderteekende verklaring betreffende het nut van den metronoom voor leerlingen en beginnenden eindigt met deze beteekenisvolle zinsnede: 'Sie werden durch den Gebrauch auf die leichteste Weise den *Werth der Noten* einsehen.' De waarschuwing, welke hij hier verzwijgt en toch zoo duidelijk doet gevoelen, hoe treffend heeft hij ze niet werkelijk uitgedrukt in de weinige woorden, welke hij boven een zijner liederen *Nord oder Süd* heeft geschreven: '100 nach Mälzl, doch kann dies nur von den ersten Takten gelten, denn die Empfindung hat auch ihren Takt, dieses ist aber doch nicht ganz in diesem Grade (100 nämlich) auszudrücken.'

Het practisch nut van den metronoom mag ook in het orkest twijfelachtig heeten, wanneer men het niet onaardige feit in het oog houdt, dat juist waar het om verschillende redenen wenschelijk, ja gebiedend is, zich niet streng aan de metronomische tijdsmaatbepaling te houden, deze met groote piëteit, eener betere zaak waardig, wordt nagevolgd, daarentegen daar, waar die redenen niet bestaan en men slechts het metronoomcijfer in aanmerking heeft te nemen om althans de eerste maten van het stuk overeenkomstig de bedoelingen van den componist uit te voeren, men een tijdmaat kiest, die volkomen met de opgaaf in strijd is.

Een uit de ondervinding geboren voorbeeld moge dit bewijzen. Ik heb hier op het oog de twee middelste gedeelten der 8ste symphonie van Beethoven, welke zijn aangeduid door *Allegretto Scherzando* en *Tempo di Menuetto*.

De metronomiseering dezer beide stukken is zoodanig, dat de kwartnoten in het Scherzando bijna driemaal langzamer te nemen zouden zijn dan die in het Menuet, en dus het eerstgenoemde stuk langzamer te spelen is dan het tweede. Metronomisch gesproken, valt hiertegen niet veel te zeggen, maar de uit Beethoven's kamermuziek verkregen leering omtrent hetgeen hij onder *Tempo di menuetto* verstond, moet ons tot een andere conclusie brengen. De tot die rubriek behoorende werken toch, waarin *Menuetti* of *Tempi di menuetto* voorkomen, zijn in drie categorieën te splitsen, en wel 1°. die, waarin het menuet overeenkomstig zijn langzamerhand ontaarden vorm sneller behoort gespeeld te worden dan de naam eigenlijk gedoogt en daardoor de plaats van het gebruikelijke *scherzo* vervult; 2°. die, waarin het echte menuet ook als *andante* gedacht is en daarvoor werkelijk in de plaats treedt; 3°. die, waarin het menuet in zijn oorspronkelijk karakter op zichzelf staat, zonder de plaats van eenig ander gebruikelijk gedeelte in te nemen.

Toetst men daaraan het 3de gedeelte der 8ste symphonie, dan kan men moeilijk tot een andere conclusie komen dan dat het tot de 2e categorie behoort en dat, hoewel de beide middelste gedeelten der genoemde symphonie niet den gewonen naam van *scherzo andante* of *adagio* dragen, het daarvoor in de plaats gestelde *Allegretto scherzando* en *Tempo di Menuetto* toch wel degelijk als zoodanig moeten worden opgevat. Juist omdat Beethoven met het laatstgenoemde een *andante* bedoelde, had hij niet volstaan met den enkelen naam: *menuetto*, omdat van deze langzame danswijze reeds in de symphonie van Haydn het oorspronkelijk karakter was verloren gegaan en weinig meer dan de naam was overgebleven, maar voegde hij er uitdrukkelijk *Tempo di menuetto* bij, meenende daarmede zoo duidelijk mogelijk kenbaar te hebben gemaakt, dat hij de tijdmaat dier oorspronkelijke danswijze bedoelde. Daardoor kunnen ook de cello- en hoornpartijen in het Trio eerst tot hun recht komen, daar zij in een snellere tijdmaat niet uitvoerbaar zijn of op zijn minst een pijnlijke cacophonie veroorzaken.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

TWEE DOODEN: JULIUS VUYLSTEKE. Dr. H.J.A.M. SCHAEPMAN. - Vuylsteke en Schaepman, de onverzoenlijke anticlericaal en de vurige katholiek, zijn in de laatste helft van Januari, met een tusschenpoos van slechts enkele dagen, elkander in den dood gevolgd. De twee rijk begaafde mannen hadden bij al hetgeen hen, uiterlijk en innerlijk, tot de grootst mogelijke contrasten maakte, één ding gemeen wat men in elk van hen gelijkelijk waardeeren moest: hun diepe overtuiging en de moedige eerlijkheid, waarmee zij voor die overtuiging streden.

Schaepman is het meê geloopen in de wereld. Hij heeft de gelegenheid gevonden om zijn groote geestesgaven te ontwikkelen; hij is leider geweest, heeft geschitterd door zijn redenaarstalent, is geëerd als een man van beteekenis, in en buiten ons land. Als letterkundige was hij rhetoriker door aard en door opleiding. Zijn groote gestalte, zijn machtig orgaan dienden hem daarbij, - indien hier van dienen gesproken mag worden. Want als zijn gestalte hoog oprees en hij zijn stem uitzette, dan kwamen de woorden en de beelden en de klanken van zelf, ook wanneer hij niet veel te zeggen had. Helmers, Bilderdijk, da Costa waren hem voor zijn dichterarbeid voorgangers en voorbeelden.

Schaepmans ‘Ultramontaansche poëzie’ is in *De Gids* van November 1875 door Charles Boissevain onbarmhartig gehekeld, en al heeft hij sedert in zijn *Aya Sofia*, met den schoonen zang der zuilen, beter werk geleverd, als die van een dichter zal Schaepmans naam in onze letterkunde voorbijgaan. Maar moge hij geen groot dichter, geen groot geleerde, geen groot staatsman heeten, bekend

en gevierd was hij en verdiende hij te zijn als bekwaam, eerlijk Nederlander, die, hoe trouw zoon van de Kerk ook, in gewichtige aangelegenheden zijn eigen meening had en voor die meening uit dorst komen, al stond hij ook alleen tegenover alle andere leden van zijn partij.

In zulke gevallen was er kracht in zijn isolement; maar anders zocht hij het isolement niet. Integendeel: Schaepman zocht aanraking, ook en gaarne met andersdenkenden. Daardoor was hij in alle kringen waarin hij zich bewoog een gewild persoon, die imponeerde door zijn gestalte, door zijn krachtig woord, door zijn groote kennis, vooral ook van oude en nieuwe letteren, maar die tegelijk aantrok door zijn gullen toon en zijn hartelijke gemeenzaamheid.

Zeker moeten zij elkaar in vroeger jaren meer dan eens ontmoet hebben op de letterkundige congressen, de stoere, breedgeschouderde Overijselaar, met het volle gelaat en den flauwen blik der bijzienden, en de kleine tengere Gentenaar met de vriendelijke, pittige, guitige oogen en den smalenden trek om den mond. En als zij daar, onder een ‘potteke Leuvensch’ of een roemer edeler vocht, dat Schaepman te waardeeren wist, hebben zitten ‘klappen’, de een in zijn zoet zangerig Vlaamsch, de ander met zijn scherp Overijselsch accent, dan konden die twee zonder aarzeling ‘Bruderschaft’ drinken, als één in vereering voor de Nederlandsche taal, aan de verdediging van wier goed recht Vuylsteke zijn beste krachten heeft gewijd.

Was Schaepman een gelukskind, Vuylsteke zou men een ongelukskind kunnen noemen. De vroolijke, jolige dichter van ‘Uit het Studentenleven’, de zanger van het strijdlied ‘Clauwaart en Geus’, de schrijver van gloedvolle politieke en sociale verzen, de bezielde en bezielende redenaar, hebben in Vuylsteke maar kort geleefd. Na 1870 heeft hij geen verzen meer geschreven. De man die door zijn talent, zijn kunde en zijn karakter geroepen scheen om in stad en land de hoogste plaatsen met eere te bekleeden, moest de twintig, dertig laatste jaren van zijn leven als eenvoudig boekverkooper in zijn geboortestad den kost trachten te verdienen. Maar al verlangde hij voor zichzelf geen roem meer, voor de eer, voor het geestelijk welzijn van het Vlaamsche volk bleef hij, met opoffering van eigen belangen, krachtig werken, als secretaris,

later als voorzitter van het Willemsfonds, als uitgever van de talrijke boeken door deze stichting verspreid.

Op de eerste algemeene vergaderingen van het Tooneelverbond zag men Vuylsteke nog nu en dan verschijnen en wanneer dan, aan den maaltijd die op de vergadering volgde, het den een of den ander gelukte door een enkel woord bij den stillen, in zichzelf-gekeerden dischgenoot een gevoelige snaar te doen trillen, dan rees de kleine gestalte, half onwillig, op, en, glimlachend als vroeg hij verschooning, begon hij zacht zangerig te spreken; maar welhaast flikkerde de blik, kreeg de stem klank: de dichter, de redenaar was ontwaakt en sleepte ons meê door zijn bezielde improvisatie.

Het leven is hard geweest voor Vuylsteke: het heeft hem niet gegeven wat hem toekwam. Een reden te meer voor hen die weten wat hij geweest is en gedaan heeft, om de herinnering daaraan te bewaren.

J.N.v.H.

Buitenlandsch overzicht.

In Marocco.
28 Januari.

Het maandelijksch budget van nieuws is ditmaal zoo rijk voorzien van gebeurtenissen dat men verlegen is waaraan zijn aandacht te schenken.

Zullen wij Chamberlain volgen op zijn tocht door Zuid-Afrika, en zijn redevoeringen aanhooren en probeeren het geheim te ontmaskeren van zijn onderhandelingen met de mijnmagnaten van Johannesburg? Of zullen we voor de kust van Venezuela gaan liggen en forten bombardeeren en den handel versperren? Of willen we er de voorkeur aan geven in een van de Europeesche Parlementen de debatten te volgen en de emoties te genieten van een grooten redeveldslag? Moeten we dan Jaurès gaan hooren na Deschanel, of naar Bebel gaan luisteren en Ballestrem, den president van den Rijksdag, zenuwachtig zien worden?

Wat zoudt ge er van zeggen zoo we de overleggingen bespiedden van den Sultan in Dolma Bagtsché bij de keuze van een nieuwen grootvizier? Of een lijkrede hielden op Sagasta? Of een sympathiebetuiging opstelden voor Lynch, nu hij tot eeuwigen dwangarbeid is veroordeeld? Of de psychologie gaven van Louise die geen Koninklijke Hoogheid of aartshertogin meer is, en nog geen Madame Giron is geworden?

Ook zou misschien den een of ander een berekening interesseeren van de opbrengst der douanen van La Guayra en Puerto Cabello, nu er 30 percent daarvan aan de murmureerende en blokkeerende mogendheden is afgestaan, en wellicht zelfs zou een uiteenzetting van de economische verhouding tusschen de twee deelen der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie niet onwelkom wezen, nu ter

elfder ure de *Ausgleich* tusschen de twee vijandige broeders is tot stand gekomen!

Maar ik ga naar Marocco.

Het heeft de aantrekking van het onbekende en origineele. Een land waar een partijhoofd, dat door goochelaarstoeren zijn reputatie heeft gekregen, zich durft noemen Bou-Hamara, zoon der ezelin, kan geen gewoon land wezen; en plotseling is die ‘ezel’ een beroemd man geworden sinds men hoorde dat hij uit Taza, zijn hoofdkwartier, tegen Fez, de verblijfplaats van den keizer van Marocco, is opgerukt om den vorst te onttronen, - die vorst, laat ons het naar waarheid opbiechten, voor weinig weken, zelfs bij name, even weinig bekend als zijn tegenstander.

Europa is zenuwachtig geworden op het bericht der nederlagen van den Maroccaanschen heerscher.

Drie mogendheden hebben direct belang bij den toestand van het land: Spanje, uit oude tradities en wegens zijn bezit aan de Maroccaansche kust van Ceuta en eenige andere vestigingen; Engeland, omdat Marocco aan den toegang van de Middellandsche zee ligt; Frankrijk, door de nabuurschap van Algiers. Elk van de drie zou in 't land den baas willen spelen, maar ook: men vreest voor een uitbarsting. Het is een van de weinige gave rijken waar de Islam heerscht en heel het volksgevoel in beslag heeft genomen. De beweging van een godsdienstigen dweper, machtig gesteund door een talrijke, geestdriftige bevolking, zou een beroering kunnen veroorzaken in gansch Noord-Afrika, met zijn tal van Muzelmansche broederschappen en vereenigingen die den haat tegen de ongeloovigen wakker houden.

Het beste, voor het verzekerd gedijen der Europeesche beschaving, is in 't wespennest van Marocco niet te roeren, voordat achtereenvolgens de andere staten van den Islam het hoofd gebogen hebben en zich in hun lot hebben geschikt. De Maroccaansche quaestie - want er is een, zooals er een voor ieder land is, waarop andere mogendheden het oog hebben geslagen - dient voorloopig nog uitgesteld. Wanneer zij brandend werd op 't oogenblik, zou Europa er zich zeker aan branden.

Het belang en de wensch van Marocco zelf, - daarnaar wordt natuurlijk in dit geval niet gevraagd.

Maar heeft Marocco een wensch en een stem?

Het vreemde land - waarvan niemand, ook niet bij benadering, het aantal inwoners kent (heeft het er vijf millioen of twintig?) - is daarin van alle andere rijken onderscheiden dat het grootste gedeelte ervan buiten het bestuur van den vorst staat, en in volslagen anarchie verkeert. Alleen over de steden en stammen van het vlakke land tot aan de hellingen van het gebergte, heerscht de keizer, als men heerschen noemen mag: het eischen van contributies in geld en levensmiddelen en manschappen voor het leger, - want dat is het regeeren voor een Maroccaansch vorst. De rest van het land, de stammen in het gebergte en aan de rotsige kust, leeft in aanhoudende onderlinge veeten, gepaard met rooverijen en gewelddadigheden; maar heeft het daarom nog niet erger dan het gedeelte dat door den Sultan bestuurd heet te worden.

Een door en door verdorven, en toch niet geheel te verachten volk, ontembaar in zijn driften.

Ik neem uit een Fransch bericht de beschrijving over van den toestand op de grens van een paar volkstammen.

Om van het Oosten langs de kust naar Tetuan te komen, moet men het land van Ka-sers passeeren. De bewoners van die streek, die tot den stam van Rimara behooren, staan bekend voor hun rooflust.

Ze schuilen tusschen de rotsen en overvallen de voorbijgangers. Wanneer de omliggende dorpen en gehuchten zich maar tot een vereenigde actie hadden kunnen verstaan, zouden ze de roovers wel hebben kunnen bedwingen, maar nu moeten ze zich alle plunderingen en beleedigingen en moorden laten welgevallen; en de bandieten zijn er trotsch op: ‘Al wat over onzen grond heentrekt, behoort aan ons, maar ook dat wat we op den grond van anderen vinden.’

Toch zijn ze wel bang dat het uur van wraak zal komen, en om den inval van de andere stammen der Rimara's te voorkomen, brengen de ouden van dagen uit de streek van Ka-sers nachten en nachten in het gebed door, onder het herhalen altijddoor van de twee woorden: ‘Goddelijke goedheid!’ En ze zijn pas tevreden als zij dat twintigduizendmaal achtereen hebben gezegd.

De tientallen van dien aanroep bidden zij op hun rozenkrans af, de honderdtallen worden door een boon aangeduid. Eerst wanneer een hunner met luid brullende stem heeft uitgeschreeuwd: ‘Houdt

op, kameraden, de twee honderd boonen zijn in den zak,' wordt de zitting opgeheven.

Met de Beni-Saïd hadden ze in 1886 oorlog, omdat mannen van dien stam vrouwen van Ka-sers, toen ze ter markt gingen, hadden geplunderd en geschonden. Ze konden tegen de overmacht der Beni-Saïd echter niet op en daarom wendden ze zich tot hun hoofdstam, de Rimara's, tot hulp. Die konden zich om de bloedverwantschap daaraan niet onttrekken. Over het gansche gebied van Rimara ging de oproeping: 'De honden van Beni-Saïd hebben die van Ka-sers overweldigd. Tot den oorlog, krijgers van Rimara! Vernietigt den vijand!'

Verschrikkelijke tooneelen van verwoesting volgden. De Beni-Saïd werden zwaar gestraft met al de akeligheden van een onmenschelijken oorlog. Tien jaar heeft de krijg geduurd. De Sultan kwam niet tusschen beiden.

Men behoeft de Maroccanen om zulke gebeurtenissen, en het gekozen voorbeeld is typisch, nog niet een barbaarsch volk te noemen. Want door den Koran is onder hen een soort van beschaving verspreid, in veel streken is lezen en schrijven algemeen bekend, en de studenten aan de moskeën-scholen zijn een voornaam bestanddeel der bevolking.

Vooral bestaat er eerbied voor den godsdienst en voor heilige mannen; en laat hierbij veelal vrees voor geesten en voor betooveringen in het spel zijn, toch is dat gevoel van eerbied een teeken van vatbaarheid voor beschaving.

Nergens, geloof ik, zijn zooveel heilige mannen en zooveel wonderlijke heiligen, als in Marocco; men vindt er in groot getal afstammelingen van den Profeet die door hun geboorte al heilig zijn en vereerd worden, men vindt er heiligen die door lange jaren van oefening en zelfkastijding een voorwerp van bewondering en schrik zijn geworden, men heeft er ten slotte de dervischen, die onder het volk hun naam hebben gekregen door hun amuletten ter bezwering van kwalen en hun goocheltoeren die voor wonderen doorgaan.

De heilige man is een macht in Marocco.

Men verhaalt dat de tegenwoordige keizer of sultan zijn verheffing, tegen de gewone orde in, te danken heeft aan het ingrijpen van een heilige, van een levenden heilige, bedoel ik.

Dat is zoo gegaan, naar wordt vermeld.

Ali-Chakour, die in zijn jeugd een roover is geweest, heeft in de oogen van landgenooten een bijzondere heiligheid verkregen, omdat hij gedurende vijftig jaren zijn huis nooit heeft verlaten, maar zich geheel aan oefeningen wijdde.

Zoo groot was zijn roep, dat de vorige sultan, Muley-el-Hassan, naar Ech-Chaoun, de stad van Ali-Chakour, toeging, maar niet eerder daar binnenging voordat hij aan den heilige verlof had gevraagd om er de moskeën en gewijde graven te bezoeken.

Ali-Chakour begeleidde den vorst op den terugweg naar zijn hoofdstad, en werd daar met de grootste onderscheiding in het paleis ontvangen. Men wachtte een wonderteeken van hem. En het kwam in dezer voege.

Kort voor zijn vertrek, toen hij in de troonzaal met Muley-el-Hassan een gesprek voerde, vertrok zich op eens het gezicht van den heiligen grijsaard als kwam hij in extase:

'Laat uw zoon Abd-el-Aziz komen!' riep hij. (Het is de tegenwoordige sultan.)

De prins kwam, ging naar den heilige toe en kuste hem op zijn schouder.

'Laat uw zoon het keizerlijk gewaad aandoen, en te paard stijgen,' zeide de heilige.

Het gebeurde, en een oogenblik later gingen de keizer en zijn gast in den paleishof naar den jongeling toe.

'Erken hem voor uw opvolger!' beval Ali-Chakour.

En Muley-el-Hassan boog zich voor zijn zoon en sprak de formule uit, driemaal, waarmee men de sultans aanspreekt.

'Dat God de dagen van Mijn Heer zegene! Leve de keizer!'

Op die manier werd de oudste zoon van den sultan, Muley Mohammed, die tot dien tijd voor erfprins gehouden was, uit zijn rechten ontzet, en in plaats van den 'eenoog' (want Muley Mohammed miste een oog) werd Abd-el-Aziz in 1894 keizer. (Niet zonder de hulp van den bekwamen eersten minister van Muley-el-Hassan, die den dood van den sultan verborgen wist te houden, totdat alle maatregelen genomen waren.)

Tegen dezen Abd-el-Aziz heeft Bou-Hamara, de zoon van de ezelin, den krijg aanvaard. Hij is een man van geringe afkomst

maar in den reuk van heiligheid, om zijn kennis van den Koran en zijn wondertoeren. Den stam der Riatha's heeft hij voor zich gewonnen (hij is thans gehuwd met de dochter van het hoofd van dien stam), en daarmee is hij in 't bezit geraakt van de stad Taza, een sterke positie bij een pas van het groote gebergte, en de sleutel van den hoofdweg die uit het oosten (van den kant van Algiers) naar het hart van Marocco, naar Fez, leidt.

De scharen stroomen onder hem samen, en hij heeft zijn bedoeling verkondigd om uit de moskee van Fez het heilige zwaard te nemen en daarmee den Mahdi van het Westen te wapenen die den Islam ten zegepraal zal leiden over de ongeloovigen.

Hij heeft overwinningen behaald en den inwoners van Fez zijn aanstaand binnentreden in hun stad aangezegd.

Wat zal van zijn beloften uitkomen?

Er is niets onbestendigers dan een troep Maroccaansche krijgers. Maar in dat opzicht staan voor hem de kansen gelijk met die van den keizer.

Nog hoopt en denkt men dat het onweer over zal drijven, en ik vermoed dat Frankrijk, de buurman van Marocco, met Engeland zijn best zal doen om het Abd-el-Aziz mogelijk te maken zijn troon te handhaven, al is het blij dat hij een weinig in 't nauw wordt gedreven.

Maar Marocco kon nog wel een verrassing opleveren; Afrika is het terrein der wonderen.

B*.

Bibliographie.

Groot Nederland. Letterkundig maandschrift voor den Nederlandschen stam, onder redactie van Cyriel Buysse, Louis Couperus en W.G. van Nouhuys. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Wanneer wij *Groot-Nedertand* bij zijne intrede in het letterkundig leven welkom heeten, dan zal men - om in het 'groote' te blijven - kunnen zeggen dat dit grootmoedig is of, minder welwillend, dat *De Gids* zich groot houdt. De waarheid is, dat het nieuwe tijdschrift ons twee hoog gewaardeerde, vaste medewerkers ontneemt: Louis Couperus, die sedert 1883 ons geregeld zijn beste werk schonk, en W.G. van Nouhuys, die een vorig jaar het schrijven van een driemaandelijksch letterkundig overzicht op zich nam, en dat wij dit verlies zeer betreuren. Of nu de behoefte aan een nieuw 'letterkundig maandschrift voor den Nederlandschen stam' zoo in het oog springt, dat de redactie, zooals zij in het prospectus zegt, meent niet veel woorden noodig te hebben om de oprichting er van te motiveeren, worde voor het oogenblik in het midden gelaten. Vreemd klinkt het wel, in een aanprijzing van de eerste aflevering van dit 'maandschrift voor den Nederlandschen stam' (*N. Rott. Ct.* v. 10 Januari), als een verdienste van twee daarin voorkomende bijdragen vermeld te zien, dat dit nu eens werk is - onderwerp en wijze van behandeling - gelijk de *buitenlandsche* tijdschriften reeds zoo lang geven, maar in Hollandsche zelden voorkomt.

Maar dit alles daargelaten, één ding is er wat wij als een zeer stellig en duidelijk waarneembaar nadeel beschouwen van den overvloed en de gestadige vermeerdering van Nederlandsche tijdschriften: en wel dit, dat er voor de beste stukken die er in voorkomen steeds minder kans bestaat dat zij hunne bestemming bereiken, d.w.z. door velen gelezen worden. Wie vroeger aan twee of drie maandschriften genoeg had om op de hoogte te blijven van het werk van onze eerste schrijvers op verschillend gebied, zou daartoe thans er vijf of zes moeten lezen. Dat doet hij natuurlijk niet; hij houdt zich aan de twee of drie, maar ziet zich daardoor ook al wat er belangrijks en voortreffelijks in de overige voorkomt ontgaan. Dat is een nadeel, dat door geen nog zoo stellige verzekering van de noodzakelijkheid der verschijning van eenig nieuw tijdschrift kan worden weggeredeneerd.

Moesten wij, in deze gedachtelijn voortgaande, *Groot-Nederland* een wensch op zijn levensweg meege-

ven, dan zou het enkel deze onbaatzuchtige, grootmoedige, heroïsche, kunnen zijn: het tijdschrift trede zoo schitterend voor den dag en ontwikkele zich zoo krachtig, dat het alle andere Nederlandsche tijdschriften van dien aard, *De Gids* incluis, overbodig maakt!

Allerlei Menschen, door J. de Meester. Amsterdam, C.A.J. van Dishoeck. 1902.

Tegen dit boek hebben wij twee bezwaren, die den inhoud niet raken. Ten eerste dat het zoo lomp van vorm is. Voor zulke luchtige lectuur als hier wordt aangeboden is het formaat ten eenenmale ongeschikt. Men moet zulke boeken op reis, op de wandeling, in de hand of in den zak kunnen meenemen en dat kan men dit logge boekdeel, 6½ ons schoon aan den haak, niet. Ons tweede bezwaar geldt de rangschikking der stukken: het allerbeste staat voorop en dat heeft dit nadeel, dat men na de lezing hiervan zijn verwachting voor hetgeen volgt te hoog spant.

Dat allereerste en allerbeste is het ‘Avontuur van David Zangvogel’, een meesterstukje in zijn genre. Men heeft bij dit ondeugende, scabreuse verhaaltje van niet meer dan 14 bladzijden, waar de plaats der handeling een Rotterdamsch ‘Maison Tellier’ is van den zooveelsten rang, van de Maupassant gesproken; maar al moge de schrijver misschien door zijn bewondering voor den schrijver van ‘Boule de suif’ op het denkbeeld gebracht zijn om op zijn beurt te beproeven een van die netelige onderwerpen à la Maupassant in het kleine bestek van een vertelling te behandelen, men zal hem niet het dubbelzinnig compliment behoeven te maken dat ‘Het avontuur van David Zangvogel’ nu eens een ding is, dat aan buitenlandsche modellen herinnert. Want het is door en door Hollandsch. En dat is nu juist het mooie van dit geestige - vooral niet boertige - stukje, dat het jodenmannetje zoo voortreffelijk getypeerd, het milieu zoo precies geteekend, en alles, goed geproportionneerd, in nog geen vel druks, zonder onnoodig bijwerk, volkomen àf is.

Is dit misschien de handigheid, die een journalist beet krijgt, om de dingen vlug en in niet meer woorden dan noodig is te zeggen, ook elders in dit boek treden de goede eigenschappen van den journalist voor den dag. Maar diezelfde gedwongen vlugheid en beknoptheid maken dat de schrijver in zijn schetsen vaak niet meer dan schema's, om niet te zeggen schimmen, geeft van novellen of romans. ‘In korte woorden was dit hun historie’: zoo begint een van de schetsen, en zoo zouden er meer kunnen beginnen; de uitwerking van het motief, iets als een zielkundige ontleding blijft in den regel achterwege. Wederom als journalist, als den vroegeren Parijschen correspondent van het Handelsblad zien wij den heer De Meester in zijn schetsen onder den algemeenen titel ‘Uit Parijs’. Het zijn Parijsche Falklandjes, als de Amsterdamsche ongelijk van waarde, soms wat zwak van compositie, en met een eenigszins gezocht slot, maar vol origineele typen, aardig geobserveerd of grappig verzonnen, en vlug verteld.

In hooge regionen.

IX.

Van Reelen, een paar honderd meter geklommen, bleef even staan om op adem te komen.

Het zweet gutste hem, tengevolge van het snel-krachtig loopen, van het verhitte hoofd.

Zijn rug, waarop de zon onverpoosd straalde, voelde hij klam-warm worden - en de knieën, nog niet dadelijk gewend aan den steilen oploop, deden hem zeer, gaven hem een loom-zwaar gevoel, alsof dikke zwachtels erom zaten.

Het gaat lastig vandaag, mompelde hij. Zeker niet zooals ik wil, 'k moet meer klimmen, 'k ben te stram, te stijf.... maar enfin, 't is ook een heele hijsch!

Nu hij hier stond te rusten brak het zweet hem eerst recht uit. 't Liep hem langs den nek tot in zijn boord. Met zijn zakdoek bleef-ie maar drogen; 't gaf niet, 't kwam aldoor opnieuw wellen.

Ik heb te hard geloopen, verweet hij zich.

Van den eersten boschweg, een uitgedroogde, steenige watergeul, die eenigszins koel lag in 't ruigopgaande hout, had hij in-eenen-door willen gaan tot het sparrebosch, dat naar Kanszli liep, maar hij moest wel even stilhouden op den schaduwloozen weg, nu het hart hem bonsde door te felle inspanning, te rappe stijging op het steil, steenbrokkig bergpad, waar zijn stevige voeten nog uitglipten op de losrakende steenen, die achter hem den weg afrolden.

Zwaar ademophalend, nog aldoor het zweet wegwisschend, liet hij zijn blik eens rond waren. Voor hem uit, en

naar alle zijden, lag het bergpanorama als een grillig-opgeworpen groene chaos voor hem opgetast, van aspekt zooveel grootscher, zooveel ruimer dan beneden. Zijn blik, hoewel beperkt door den verren bergencirkel, kon die verscheidenheid niet omvatten. 't Was of hij in een lichtend-grijze neveling met vage diepten rondkeek, terwijl vlak naast hem de weiden, dit zag hij wel, gretig groen, tastbaar-zeker lagen. Hij kende het wegdonzende van het landschap, het duizelwekkende lichten der zonnestralen, had het zoo vaak gezien, bekeken, en toch pakte 't hem keer op keer. 't Was, als men maar een paar honderd meter hooger steeg, of er een gordijn, een waas, werd weggeschoven, waarmeê men alles veel reusachtiger zag, en of tegelijk de ruimten waren vergroot.

Hij stak zijn zakdoek weg, keek speurig naar boven om den afstand te meten, want op dit schaduwlooze veld was het niet best uit te hoûen. Een vluchtig koeltje, zoelend van de hooge toppen als een voortstrijkende, langzaam aangehouden zucht, frischte hem even om de ooren, kuste hem op het blanke zweet van zijn gezicht. Nu opgelucht, zette hij zich in beweging, ging met flinke, opwaartsche klimstappen, hoofd en nek gebogen, de armen rustig-gekruist op den rug, in elke wegholte de ijzerbeslagen schoenen vastdrukkend, toch vaak, krasserig over de gladde steenen, even uitglippend, gelijk weer aanzettend, kloek de hoogten tegen, zeker van pas in de geleidelijke doorveering der beenen, den vasten zet der zware voeten. En gereedelijk schokte hij voort, kwam het sparrebosch, waarvan hij den afstand, zonder aflaten bijna, gedurig mat, met zijn berggewende oogen, al nader.

De zon gloei-straalde aldoor en in felle kracht, drong het zweet in scherpe mate uit het wel wat versterkte-maar-toch-nog-zachte stadsvel, wat schrijnde, - en 't hart klopte en bonsde hem opnieuw, deed hem hijgen, de adem alweer afgesneden, met in zijn lenden een klemmende, striemende pijn. Maar hij wilde niet rusten voor hij een voet in 't sparrebosch had, èn met nog enkele groote stappen, waarmee de steenen weer aan 't rollen gingen, stond hij nu achter de eerste boomen in de schaduw uit te puffen. Oef!! 't Is zeker, zei hij, dat ik te hard heb geloopen.... je zult het nooit leeren!

Het uitzicht leek hem hier niet veel anders dan waar hij

straks rustte. Toch bleef hij onbestemd, als naar iets wonderbaarlijks turen, eerst gedachte-vaag, indruk-verloren.

Na een poosje trok hij weer hooger-op, zich vooral inscherpend wat langzamer, heel op zijn gemak, zooals de bergmenschen het doen, te gaan stijgen, wat hem moeielijk viel in zijn zenuwstuwing, maar toch eindelijk lukte. Gelijkmatig schokte hij nu omhoog.

En in den zoo langzaam-vasten klimstap verlevendigden zijn gedachten, die, eerst samengetrokken op het snelle òp-gaan, loskwamen, zijn brein innamen, en waaraan hij zich gewillig overgaf. Daarvoor was hij toch uitgeloopen! Voor hij begon te teekenen, op papier te ontwerpen, wilde hij in gedachte zijn huizenrij goed in elkaar hebben. Het nog eens bekijken van een eenvoudige bergwoning moest hem dit idee klaar brengen. 't Kwam vooral erop aan dat zijn huizen veel ruimte in open lucht kregen, zoodat de menschen vanzelf er toe konden komen alle vuile werk buiten te doen, en ook hun rust in open lucht en zon te nemen; nu plakken ze bij elkaar in muffe, duffe vertrekken, schrobben en boenen alsof nog geen vocht genoeg in Holland zit. Maar bij dit overwegen, het tien keer draaien van 't zelfde gegeven, gedurende het ruggebogen, moêmakend opstijgen, kwamen hem enkele woorden in gedachten van Anna Paulowna, doordat hij straks met haar over een en ander praatte

Hij bleef even staan om adem te halen, in behoefte aan haar te denken, zich zelf ermeê te koesteren. Gelijk zag hij haar weelderig-ernstig hoofd verleidelijk-zacht voor hem schemeren, met de oogen die vol verwachting keken, zag hij haar wel wat zenuwachtigen maar toch aanstekelijken lach, waarin al zijn plannen vergingen. 'sJongens als ik die vrouw eens kon krijgen! Maar ach-wat, geen denken aan, ze is te bij-de-hand, te bewust van zichzelf. Een liaison? met haar niet te beginnen! En verkeeren.. trouwen? welnee, daar kon-ie toch niet aan denken! Zij mocht'em, dat was zeker.... als hij geen kans had, kreeg het niemand, maar kwam-ie daarmeê nu verder? Zij zaten naast elkaar aan tafel, gingen samen wandelen, liepen vroolijk met elkaar in 't bosch naar Hohwacht, sliepen in kamers nevens elkaâr, zoodat zij door 't dunne houten beschot elkaar konden hooren, - en

zij wist zelfs te zeggen hoeveel bladzijden hij 's avonds op bed lezend omsloeg.... acht en tachtig had ze eens geteld. Hij bakerde haar op den stoel in - en zij liet zich gereedelijk de plaids om de voeten vouwen, elken dag kwamen ze nader, maar dat ééne bleef ontbreken: het zich verklaren. Natuurlijk, 't lag aan hem, zij was toeschietelijk genoeg, leefde als in afwachting. Maar, als hij er toe kwam zich een vrijheid te veroorloven, een kusje nam, zijn arm door den hare strengelde, wat dan? Zij was geen vrouw waarmeê je een keertje gaat uit vrijen en dan daarmeê uit, ze was zes-en-twintig en meer dan vol en rijp. Op haar jaren zijn in haar land de vrouwen allang getrouwd; ze vertelde het gisteren nog. Allicht heeft ze ook bezwaren - en daar valt niet meê te mallen! Verzekerd kon-ie zich houden, dat als-ie haar ook maar iets te na kwam ze hem voor 't feit zou stellen. Nee-nee, dat ging niet! Stel je voor, dat als-ie intiemer wilde worden, zij hem vroeg: Mijnheer, wat zijn uw bedoelingen, waar ziet u mij voor aan? Dan stond-je te schande als mijnheer ploert. En toch ze wou, ze wou, dat bleef zeker. In dat opzicht vergiste hij zich niet. Zij zat hier ook zoo alleen, verlangde naar aanspraak, naar hartelijkheid, waarom konden ze elkaar niet wat geven. Moest een liaison dan dadelijk tot het ergste loopen? Lag daartusschen niet een onschuldig elkaar aanhangen, zoodat ze altijd van elkaar af konden, zij met opgeheven hoofd, hij zonder bezwaren? Maar dat bestond toch nu al: ze waren bijna altijd samen. Verwonderlijk hoe dat in een paar dagen zoo kon gebeuren. Hoe lang was ze nu hier? Hoogstens veertien dagen en daartusschen ging hij nog vijf dagen naar Bern. Maar met zoo'n koude liefde en warme handjesgeverij voelde hij zich niet bevredigd. Hij wou weten of zij aan hem dacht, of zij van hem hield.

Ja, waarom eigenlijk? wat gaf 'et als-ie toch niet aan trouwen kon denken? overpeinsde hij nu weer.

Hij stootte zich aan een steen, glipte wat uit - en dat brak even zijn overwegingen. Uit het sparrebosch liep hij nu weer in klare zon, schroeiend heet Maar naarmate hij steeg werd ook de lucht dunner, en door een aanfrisschend koeltje nu en dan, voelde hij zich luchter worden. Op de groene weiden grasden de koeien tegen de steile kanten op. De

klokken aan hun halzen bengelden meê - en in 't gedurig snoet-snuiven over den jongen grasgrond rinkelden al die klokken als een gamelan; eentonig-rhythmisch, zachtaan-roepend, met kleine intervallen soms, dan ineens weer heftig, een samenstemming van klanken, alsof die beesten met elkaar in 't kopschuivend bengelen de akkoorden vonden.

Het trok voor een oogenblik zijn aandacht. Maar de koeien voorbij gegaan, dreven zijn gedachten weer naar Anna Paulowna terug. Lag het aan de hooge lucht of aan zijn jaren, dat-ie zoo'n behoefte aan liefde voelde? Van die gewone kinderen waar hij vroeger wel eens meê uitging, kreeg hij allang genoeg. Hij verlangde het inniger, gevoeliger, de toegenegenheid, de liefde van een artistieke, begaafde vrouw, wilde iets meer dan in haar armen liggen. Hij verlangde naar hare strelende vingers die door zijn haren zouen woelen, of aan zijn knevel draaien, of maar gewoon zijn das rechtzetten, een pluisje van zijn goed nemen, allemaal van die vrouweaanrakingen, die elektrizeeren kunnen. Zelfs als-ie maar gewoon naast haar liep, trilde al een stroom van haar uit, die hem doorschokte, het bloed naar zijn hoofd dreef, en waarbij hij vaak moeite voelde zijn vingers bij zich te houden. Zij deed ook zoo uitbundig, niet anders dan lachen, zenuwig lachen, en dan weer zoo vreemd, opeens stil-gelukkig zwijgend, waarop soms weer volgde druk praten, vooral over kunst. En toch, in alles hield zij reserve, de terughouding van de welopgevoede vrouw, die een onzichtbare wand stelt, als een scherm van fijnheid, die je niet kunt wegduwen zonder jezelf te blameeren. 't Was zeker, hij had het anders aan kunnen pakken, van beginne-aan ongesjeneerd moeten doen, zooals gewoonlijk den Lebemann uithangen! Als zij niet ervan gediend bleek, zou zich dat gauw uitwijzen. Maar toevallig was hij toen in een ernstige bui, nam haar voor vol - en eenmaal hiermee begonnen kon-ie niet meer veranderen. Het eenige bleef nu pratende er toe te komen, gewaagde gesprekken te animeeren, zoodat zij toch wel zou begrijpen waar hij heen wilde.

Van Reelen klauterde weer een poosje voort, dit overdenkend. Hij vond zichzelf schunnig, niet zoozeer gemeen als klein en onhandig. Anna Paulowna elektrizeerde hem - en hij wist niet haar aan te vatten. Op nieuw dacht hij,

evenals den eersten avond: zij is artistiek, mooi, intelligent, zou dat nu de vrouw voor mij zijn? Maar dan antwoordde hij zich: 't gaat niet. In brave boeken zoûen ze den held onder deze omstandigheden het huis laten ontvluchten, maar ik ben niet zoo'n braaf mensch en toch ook weer geen slechtaard, geen verleider. Op stuk van vrouwen ben ik als de rest. Enfin, dan ook maar aan het toeval overlaten....

De weg begon hier zeer sterk te stijgen, bijna steil op te loopen. Op enkele plaatsen waren bonkig- uitgevreten trappen. De zon scheen onvervaard op hem neer - en opnieuw warm-wordend moest hij zich inspannen; al zijn aandacht trok zich hierop te zamen, verdreven vanzelf zijn gedachten.

Nu werd de weg een ladder, gedeeltelijk in de rots gehouwen en 't andere deel van ruwe brokken steen opgezet, sommige treden zoo hoog, dat hij op moest kruipen. Een weinig verder zonk 't pad in de modder, weeke grond door ingehouwen boomtakken voor 't wegspoelen wat vastgelegd. Over kloven liep een half-verweerde brug en opnieuw kreeg hij een rotstrap, die regelrecht omhoog voerde.

Hij kwam nu dicht bij Känzli, wilde tot zoover gaan. Vlak achter de punt, die was als de gebeeldhouwde kap van een kansel, zou hij op de bank wat uitrusten. Hij kon dan tijdig tegen etenstijd weer thuis zijn. Maar eenmaal daarboven ging zijn blik alweer de hoogte in. 't Was of hij maar een vijftig meter hoefde te stijgen om op den platten rand van Burgfeldstand te komen, zoo na, zoo dichtbij leek de rug hier. Maar hij wist wel dat de afstand bedriegt en dat, als hij dezen rand bereikte, zooals bij alle bergen, een ander erboven zou liggen, een opstapeling wanden, zonder einde.

't Is vreemd, zei hij, je zou altijd wel hooger, hooger willen wonen. Daar beneden lijkt het nu domp, benauwd, maar hier, nòg wat hooger vooral, wordt het frisch, onbelemmerd - en toch is alles maar betrekkelijk met die hoogte. St. Beatenberg ligt op niet minder dan twaalfhonderd meter, dat is vier maal zoo hoog als de Eiffeltoren, twaalf keer de spits van de Westerkerk - en toch is het niet anders dan een dorp, wat huizen op een dijk. Hoe hoog ook, het wordt begane grond als je met anderen er gaat samen wonen.

Midden op een wei, op een hei, op een dijk, in zee of plas kun je 't zelfde hebben wat je hier op de hoogte zoekt, het vrije uitzicht, het zich onbelemmerd bewegen. Hoogte is niets. Bouw hier een stad als Parijs, als Londen, de lucht raakt dadelijk bedorven. Een groot deel van Holland ligt beneden de waterspiegel, en bijna niemand merkt er wat van. Het leven is er zelfs niet ongezonder dan ergens anders; de menschen worden er niet minder oud. In de bergen zie je ze loopen met kropgezwellen, hebben ze evengoed kwalen, al zijn het niet díe van ons. Het voordeel bestaat alleen voor de gegoede menschen, die van luchtstreek kunnen veranderen, maar ook díe worden er niet beter op; wel gevoeliger. Het komt er op aan, dat voeding en huisvesting op het klimaat berekend zijn. De man die dit schreef heeft geen ongelijk. In ons vochtig land hebben we noodig zwaar en vettig voedsel en een huis, dat tegen de vocht beschut. Hier hebben ze al genoeg aan een groot dak, dat beschut tegen den geweldigen regen. Voor vocht hoef-je in de bergen niet zoo bang te zijn, want het water loopt vanzelf naar beneden. Bij ons komt het uit den grond, omgeeft je, dringt door alles heen. Elke woning zou dus een droge, gelijkmatige verwarming moeten hebben, een verwarming door stoom of heete lucht. Maar o, o! zij zullen vragen, als ik daarmee aankom voor arbeiderswoningen, of het mij in mijn hoofd is geslagen - en toch moet iets er op zijn te vinden, bijvoorbeeld door het plaatsen van molens op de huizen waarmee elektriciteit wordt opgewekt, beweegkracht, warmte voortgebracht, of als dat niet gaat, door een centrale stookplaats voor honderd woningen, een twintig huizen ieder van vijf verdiepingen. 't Is een schande, zoo als nu de menschen prutsen en stoken, èn koulijden erbij. Licht en warmte is misschien zoo goed als voor niets te krijgen. Hier hebben ze watervallen, stroomen, en denken zelfs de gletschers daarvoor te gebruiken, maar bij ons zoûen ze de wind kunnen nemen, wie weet de golfslag der zee in zijn regelmatige vloed-en-ebbe-tijden. Wat is er te doen met de verschillende waterhoogten in de sluizen? is water niet op te houden en dan plots te laten vallen? Enfin, ik ben niet zoozeer ingenieur, meer architekt, maar mij dunkt er kan veel meê gebeuren, er blijft bij ons nog veel uit te vinden. Wij kunnen toch niet bij waterkeeren

blijven, maar moeten dat water tot nut gebruiken. Holland is een mooi land, een gezond land, maar wij voeren onze beste dingen uit; visch en vleesch verkwanselen wij voor wat prullen, inplaats ons stevig te voeden. Wat krijgen god-beter-'et de arbeiders te eten, wat eten zelfs burgermenschen? Brood en nog eens brood en wat aardappelen!

Allen schimpen maar op ons klimaat, omdat het wisselvallig is. Best, er mankeert wel wat aan, maar wij hebben eenvoudig onze huizen ermee in overeenstemming te brengen.

De wind vaagt de bedorven dampen weg, maar de vocht blijft. Waaraan wij gebrek hebben, dat is zon. Daarom, als ik bouw, moeten de woonkamers liggen op 't zuiden en 't oosten, om als het weer gunstig is van de zon te kunnen profiteeren. Maar hoe wil je dat doen in een stad? Op 't vlakke land kun je bouwen gelijk je wilt, daar heb je ruimte en lucht en licht, maar waar de grond beperkt is, moet je aaneen rijën, naast elkaar zetten, daar is nu eenmaal niets aan te veranderen, en in de stad wordt dat lastig. Dus alle bewoonbare kamers op het zuiden en zuid-oosten! Op 't zuiden, zei hij als in herhaling, op 't zuiden?! Maar o! dan vervalt ook ineens mijn plan de woningen met de achtergevels tegen elkaar te zetten, om daarmeê de kamers naast elkaar aan de straat te krijgen. Want bouw ik de eene rij op 't zuiden dan komt de andere vanzelf op het noorden. Neen, neen, een dubbele rij gaat niet. Ik zal de huizen moeten laten doorloopen. Ai.... nee, geen vierkante blokken zooals nu, met binnen-in een lapje grond voor ieder, waar de een een keurig tuintje van maakt en de andere een mistvaalt, de derde kippen op houdt en de vierde een bergplaats optrekt, maar een gezamenlijk plantsoen, of voor ieder een tuintje aan den buitenkant, aan straat, bij verwaarloozing door de gemeente te onderhouden. Je krijgt dan aan één kant der straat winkelhuizen, aan den anderen kant een allee of een rij tuinen. 't Is veel geriefelijker aan een zij de etalages, winkelramen, aan den anderen kant gesloten huizen, met wat kiosken tusschen de tuinen. Alleen voor de dwarsstraten gaat het er dan vreemd uitzien, op elk blok maar één huis, naast elk huis een breede straat. Een stad wordt op die manier lang en smal, wat weer zijn tegen meebrengt; misschien ook zijn voordeelen. Want door die lange straten

kunnen trams loopen, door sommige direkt-doorgaande tot een bepaald punt, zonder ophouden, en door andere die op verlangen stopt. Wie haast heeft, een lang eind moet afleggen, zal dan twee dwarsstraten verder gaan, wat maar één of twee blok huizen is, om den sneltram te pakken, terwijl een ander gemodereerd de boemel neemt. Een nadeel zou kunnen worden, wat de ondervinding moet uitwijzen, of die lange straten geen verschrikkelijke tochtgeulen zijn. Mogelijk konden ze worden gebogen, of het geheele platte vlak van een stad genomen tot een halve cirkel, zooals het oude Amsterdam, met in het hart de openbare gebouwen, waarop de dwarsstraten als stralen aanloopen. Hoofdzaak is, zóó peinsde hij voort, dat de tuinkant van de straten op het zuiden, de winkelkant op 't noorden komt, en er niet zooals nu aan weerskanten wordt vastgebouwd, de stad een verzameling steenen rompen, waar geen zon, geen lucht in kan doordringen. Maar och lieve, de menschen zijn nu al bang voor de zon; die verkleurt het behang, verbleekt het kleed, verbrandt het gordijn, zeggen de vrouwen. Maar ze zullen dit niet meer zeggen als hun kamer achter de serre ligt, waar de zon op de bloemen vonkt, 't geen schade aan hun meubeltjes doet. Jawel, zoo kan het! ik moet dit eens op papier projekteeren.

Van Reelen stond enthoesiast op, het geheele plan klaar in zijn hoofd: ieder huis een serre aan den zonnekant, een open plaats aan 't noorden voor huisgerief en 't ruwe werk. Maar nu hij nadacht, zag hij ook hier weer bezwaren, want die open plaats zou dan komen juist boven winkels; maar mogelijk was voor eerste en tweede verdieping iets midden in 't huis te brengen, terwijl derde en vierde de werk-estrade aan den buitengevel konden hebben, mogelijk!

Van Reelen, al een eindje berg-afgeloopen, stond stil, ineens gegrepen door de diepte van het dal dat voor hem lag, waarin hij, over Interlaken heen, kon kijken tot waar de huizen van Lauterbrunnen kleintjes brokten, het dal van hier gezien als in een opwaartsche snijding. De zon ver naar 't westen toegegleden gaf aan noord- en oosterkant al heele schaduwvlakken, met de bergen dáár dadelijk koel en strak, geweldig.

Heel zijn kunstbegrip, zijn zucht tot bouwen, voelde hij ontbotten, openzwellen. Die bergenreeksen en zware ruggen leken hem de materie, de stof, die hij maar naar elkaar had te schuiven om vorstelijke huizen, volksgebouwen, heel een reuzenwereld te laten verrijzen. In die spitsen leken hem verborgen de punten van kathedralen, in de bergscheggen groote fabrieken, in andere weer koepelgebouwen. En zooals nu de zon in verzwakkenden-maar-gekleurden gloed den bergenchaos overscheen, waarbij het licht grillig sprankelde en waarachter de schaduwen oprezen, kwam dees' geheele bergenwereld voor hem in fantastisch leven, waardoor hij geïnspireerd zich maar hoefde te zetten om de schoonste ontwerpen voor zijn blik op te roepen. Geheel in vervoering vroeg hij opeens zichzelf: ben ik dezelfde man, die zooeven de kleine huisjes in een lange, smalle doozen-stad wilde knijpen? Ben ik dezelfde, en wat is beter: schoonheid, eeuwende schoonheid, of 't geluk der menschen?

Ik weet het niet, ik weet het niet! riep hij uit. En wie weet het wel? Achter de visioenen, die hij uit de bergenwereld zag oprijzen, kwamen al weer te voorschijn de zonnehuisjes op 't vlakke land, zijn land langs de zee met de frissche winden, - en al leek het ontwerpen ervan klein, die vierkante huizenkompleks leelijk en het scheppen van monumenten grootsch, toch bleef hij in twijfel. Hij dacht zich tot groote scheppingen in staat, door de goden, zooals ze het in boeken dichterlijk zeien, tot groote dingen op 't voorhoofd gekust..., soms en soms weer niet... wist ook niet of hij 't mocht aanvaarden. Hij bleef in twijfeling, tot hij ineens aan Anna Paulowna dacht, haar gevuld ovaal gezicht met de zwarte haar-ondulatie en de groote oogen lachend voor zich zag. Mijn liefste, zei hij onwillekeurig, de handen strekkend om haar te omarmen, tot hij boos, nijdig, tot bezinning kwam, zichzelf vroeg: ben ik gek, of verliefd? Neen dat mankeert er aan!

Uit haast om gauw beneden te komen, sprong, stortte hij zich voort, in die snelle vaart gelijk zich koud-nuchter redeneerend, de dingen weer heel verstandig bekijkend.

Langs de berghellingen klingelden, als een vol orkest, de klokjes van het vee, tezaam gedreven naar de waterbronnen. Op 'n stel stokken sprongen koejongens als gemzen van de

steilste kanten - en in de schaduwstreken bronsde de avondzon het jonge groen tot donker. Nog wel een paar honderd meter had-ie te dalen, en hij hoorde al van St. Beatenberg de hotelbellen voor het eten luiden; hij moest zich dus haasten. Maar hoe hij zich ook repte, hij kwam toch veel te laat - en toen hij van schoenen gewisseld, handen gewasschen, warm-rood binnenkwam, waren ze al aan den tweeden schotel bezig.

- Ik dacht, dat u daar boven bleef? vroeg Anna Paulowna met een stem waarin zacht verwijt lag, maar ook een verwachting-al-bevredigd. We zoûen nog een beetje hebben gewandeld.

- 't Is waar... straks dan? antwoordde hij, zich herinnerend.

En nu, vlug onder het gehaast eten door, vertelde hij hoe mooi het daar boven was in late zonbelichting, waarbij 't goud uit de spleten scheen te stuiven, en de bergen allerlei fantastische gedaanten aannamen, omwaasd als ze lagen door het zonnig poeier-gewemel.

Na tafel, vroeg hij fleemend:

- Toe... wil u wat pianospelen?

Zij keek hem verwonderd aan, herinnerde zich hun eerste gesprek, zei vragend:

- Bent u in de stemming?.... U weet wel!

- O, ja, de koffie.... mag ik bestellen?

Zij lach-knikte, begon te toetsen, niet dadelijk wetend wat zij zou spelen.

- Neem de tweede rapsodie van Liszt of Wagner's Siegfried-gedeelte.

En dadelijk, alsof zij erop wachtte, sloeg zij aan, speelde de rapsodie met zijn wisselende modulatiën in één bravoer door, geheel ten einde, zonder te blijven steken, zooals haar vroeger wel gebeurde door onmacht der niet sterke vingers.

- Waar wil u gediend hebben? vroeg het zaalmeisje.

Anna Paulowna plaagde ondeugend:

- Dat is koffie ná de stemming.

Van Reelen lachte gelukkig. O ja, ze hadden de koffie vergeten! Nu goed, zei hij:

- Breng 't maar buiten.... hier toch wat warm!

Met een hoofd rood en heet van 't bergloopen, van het gehaast eten, van opwinding, zat hij nu naast haar op de bank, terwijl zij om alle kleinigheden weer lachte, hem ver-

telde hoe die van Schoorle haar ook had willen aanspreken, en hoe zij, juist door het professorsvrouwtje uit Boston geroepen, zonder schuld hem moest laten staan. En hij lachte meê, lachte weg zijn fantasterij van zooeven, nu opgaande in 't reëele dat hij naast zich hoorde en naast zich zag, willig bedwelmd door haar praten, ook over de arbeidershuizen, waarover zij wat gekscheerde.

X.

Het zonnig weer scheen zich nu voorgoed te nestelen. 't Gaf een gansche reeks blank-mooie dagen van schitterlicht in onbewogen strakke lucht.

De warmte, zoo lang tegengehouden, kwam ineens en in te fellere kracht, bleef dag na dag, met de koeltewuivingen van den nacht verademend-frisch ertusschen. Na den vroegmorgen, die vol blanke nevelen, in schaduw lag, streek tegen zevenen de zonnewagen, als getrokken door zijn eigen stralen, over de oosterkammen, verguldend, glanzen strooiend over dal en berg en glooiing.

De morgennevels stegen op als dunne damp, weefden zich, al hooger stijgend, zon-doorschenen als blonde wazingen om de verre bergen, die erin verschemerden, de sfeer overal lichtend-ijl onder de kristallen lijn van 't overwelvend luchteblauw, die als een enkele egale boog dadelijk achter de puntende, brokkige berggevaarten weggleed.

Van Reelen, naar gewoonte niet vroeg aan 't ontbijt, keek gedachte-vaag in 't glanzend waas, verweet zich zijn late opstaan, beet ontevreden in zijn broodje, vergetend honing of konfituren erop te lepelen. Nou is die Anna Paulowna er nog niet, mopperde hij. Daar ligt haar servet nog onaangeroerd in 't zakje. O, o! Hij bleef kijken, zei toen: Een aardig ding dat servette-zakje, licht-mauve ruiten op een crême gaze fond, met de initialen artistiek, de drie letters ieder in een ruitje. Zij is geen alledaagsche vrouw, zij heeft smaak, doch vroeg opstaan kan zij niet, evenmin als ik, en zij maakt het nog wat erger!

Hij beet weer in zijn broodje, plakte er nu toch wat gelei op, keek opnieuw naar buiten.

Maar nu ging de deur als met een zacht geweld open, streek

ritselend Anna Paulowna binnen; ze zei luchtig: goeden morgen.

Van Reelen's snelle blik omvaamde vlug heel haar gestalte, korten rok, witte, gestreken bloese, het zwarte haar om 't frisch gevuld gezicht, toen zei hij lachend:

- Een schande, zooals wij onze ochtenden verslapen!

- De zon is er zelf schuld aan, vroolijkte zij vlot. Die komt zelf laat. Achter die bergen zie je haar nooit voor zij al hoog staat.

- Jawel, maar 't is toch veel te laat!

- Ja, zuchtte ze terug. Vroeg is anders.

Zij had, gelijk met 't inkomen, haar ontbijt al besteld dat vlug werd gebracht, schonk zich nu in, een weinig thee met heel veel water. Hij schoof haar suiker, honing, boter toe op een wijze, alsof hij wilde zeggen: maak nu maar voort. Maar zij merkte dit niet op, at met smaak, keek met glinsteroogen naar buiten, zei alleen:

- Prachtig weer, mooi weer, heerlijk hier in St. Beatenberg.

En nu opeens zijn verwelkoming herinnerend, verzuchtte ze:

- 't Is wel erg laat, we zijn niet de eersten, die beneden komen.

- Nee, dat zeker niet.

- Men ziet hier nooit een zonsopgang.

- Hier niet. Dan moeten we naar Amnisbühl.

- Dat is ver, he?

- Goed anderhalf uur.

- Ik wil wel. Kunnen we dat niet eens doen?

- Ja wel, maar dan gaan we om drie uur hier van daan.

- Drie uur? dat is vroeg!

- Als je later gaat, zie je niets! Je moet in 't donker opstaan, in 't donker daarheen en natuurlijk nuchter, want dan is hier in huis niemand op.

Anna Paulowna dacht even na, vond dat niet plezierig, wilde zich goed houden, zei nog eens:

- Nu best, ik wil wel.

Maar van Reelen had haar aarzeling gezien, dacht aan haar nog niet geheel genezen-zijn, liet nu dadelijk erop volgen:

- 't Is toch beter het wat uit te stellen. Het gras is 's ochtends zoo nat, en de ochtenden zoo kil. Later, in Augustus, verandert dat. 't Is dan 't beste 's avonds brood en melk op de kamer te nemen.

- O, ik dweep met zonsopgang. Daarvoor zoek ik altijd een kamer op 't oosten, maar 't geeft hier niet.

- Nee, natuurlijk niet, lachte hij terug. Met vrij uitzicht zou 't hier niet beschut zijn voor den wind en die is uit het oosten nog al venijnig. Die bergen houden den wind tegen, èn ook 'n paar uur de zon. Gelijk stond hij op, vroeg, zijn stoel op de plaats terugschuivend:

- Gaan wij naar Hohwacht?

- Als u wilt, graag, antwoordde zij gretig.

- Goed, ik loop dan een eindje op, wacht bij de post.

Anna Paulowna begreep, nikte van ja. Zij vermoedde dat hij dit deed om geen erg te geven aan de anderen.

- Kom je dan gauw?

- Zij nikte nog eens, gelukkig lachend.

Elken morgen, nu al een dag of wat, gingen ze saam wandelen, en bijna altijd liepen ze als van zelf naar 't plekje op Hohwacht, door 't koele, stijgende bosch, naar het glanslichtende koepeltje met de mysterieuze dalverschieten, de groote diepte als een afgrond, waaruit opslangden de wilde pijnboomen met de kronen als kandelabers op de zilverige, gewrongen stammen, waarnevens grommelde de niet-te-ziene bergstroom, die almaar neergolfde uit het in donker liggende Justisdal. O, 't was wel een wonder plekje!

Zij dronk haar thee, maakte aan het ontbijt maar een eind, ging luchtig naar buiten, van Reelen tegemoet, die zij in wachtend slenteren al van verre zag.

In een ommezientje waren ze nu samen op weg, liepen, weinig pratend, langs het smalle paadje naar het bekende hek. Maar nauwlijks hadden ze eenige passen in 't bosch gezet of luid stemmegerucht schaterde op hen aan.

Vooraan, bij den driesprong, op de bank, zaten een zestal menschen te kakelen - en verderop liepen er ook met schreeuwerige gebaren; heel het anders zoo stille bosch kletterde, hing vol storende geluiden.

Anna Paulowna en van Reelen keken elkaar ontstemd aan, lachten even pijnlijk, zeien bijna gelijktijdig:

- O, dat is hier gedaan!

- Ja, zuchtte van Reelen nog na, als 't weer mooi wordt, dan krijg je de toeristen, die komen uit, als slakken bij regen!

Zonder naar de anderen te kijken liepen ze door, snelgevoet, bekend met de kleine klimmingen, met de gaten en stronken, de hobbeligheden van 't pad, om gauw uit dezen rommel te komen. Maar ook in 't koepeltje zaten al menschen, nog wel sinaasappelen te eten. De vloer vol afval en papier.

Het gebeurde al eenige keeren, dat hun stilte in 't bosch door de luidruchtigheid van nieuwe bezoekers werd verbroken, maar van morgen was het toch al erg.

Dikwijls, als zij meenden alleen te zijn, werden ze om zoo te zeggen overvallen door het plotselinge opduiken van menschenhoofden boven den berm, die naar 't koepeltje voerde. De steilte van het pad maakte bij het opklimmen ieder die kwam even aëmechtig, zoodat ze zwegen tot dat ze over den klim heen waren, onverwachts hun bewondering uitschreeuwden, de anderen die nog beneden waren hun victorie toekraaiden.

't Was zoo gewoon menschelijk. Maar omdat zij deze menschen niet konden zien aankomen hinderde het dadelijk. Het gaf een gevoel van te worden verrast, hoewel zij meest onaangeroerd naast elkander zaten te turen, ook wel eens in een boek te lezen, of dieptepeilend over de schoorleuning keken, waaronder de diepe afgrond lag, elkaar aanwijzend een dorpje, een ver-af voorbijgaanden spoortrein, een bijzonder-verlicht schilderachtig punt, waardoor ze vaak bijna tegen elkaar aan stonden, zich dadelijk schamend wanneer onvoorziens menschenhoofden boven den steilen weg uitstaken, dadelijk dat valsche begrip, het zich sjeneeren van zich afzettend, omdat zij niets onvertogens deden, maar ondanks dat, toch kriebel blijvend in het zich gestoord voelen.

Zij bleven nu maar even in 't koepeltje, keerden gauw terug, ontevreden omdat ze moesten missen waaraan zij gewoon waren, wat ze elkaar toch moeielijk konden zeggen, zich nu uitend met schimpen op de banale alledagsmenschen, die een bosch gebruiken om te ontbijten, het te bevuilen met krantenafval en eierschalen.

Den volgenden morgen gingen zij niet.

Anna Paulowna zei aan haar kleeren te moeten verstellen,

en van Reelen had een spoedbrief te schrijven, ging daarna een wandeling maken naar den anderen kant van 't Sundlauen.

Tegen half twaalf ontmoette hij Anna Paulowna op de chaussee. Zij liepen nu weer samen op, met vreemde oogen den weg bekijkend, dien ze alleen 's avonds afwandelden, en die nu een nieuwe bekoring kreeg door het frissche, het groene allerwegen.

Aan den eenen kant hadden ze heel den weg-af het waasgroene meer, zacht vervloeiend in doffe en glanzende plekken, aan de andere zij de glooiingen, die soms wegscholen achter geboomte, of brokkig afbraken waar de weg was uitgehouwen. Zoover het oog maar zag, schoot het gras, voor eenige dagen nog kaal en sprieterig-enkel, nu in dikke bundels op, al bleef de berggrond toch nog zichtbaar. Onafgebroken, naar alle kanten wiegewaagden boven de groene grashalmen de vele bloemen: witte madelieven als dekoratieve blanke rozetten, brutaal koket aan de stevige stelen, paarse klaverbloemen als wollen mutsjes, meer bescheiden op den grond, maar daarom niet minder welig, violet-blauwe campanula's, de hangende klokjes fijn-teer aan de gebogen halmen, wazige vlinderbloemen, het witte beursjeskruid, wilde purperen orchideeën, late ranonkels boterkleurig, alles door elkaar, in wilde mengeling bontgespreid. Kamperfoelie, gouden regen, roode en witte eschdoorn bloeiden om de huizen, tusschen de heggen en struiken. Tegen een half vergaan bruggetje, naast een drooggeloopen watergeul, trosten in de diepte de seringen paars-blauw en wit en fijne kleine lila's er door, door de natuur ideaal-gegroepeerd om met het oude bruggetje dadelijk te worden geschilderd. De bergwanden liepen òp in kleurig groen, tot aan de naakte koppen een groenig mos, al de glooiingen een enkel gebrodeerd tapijt, van verre egaal groen, meer dichtebij een opschieting van alle kleuren, de bloemen als een wollig kantwerk, kelkend, spitsend, pluizend boven het maaswerk van rasopgeschoten gras.

- O, wat is 't hier mooi, zei Anna Paulowna. Maar tegelijk nu dacht ze er aan, dat het in 't bosch en op Hohwacht nog mooier, pittoresker was, en veel intiemer.

Van Reelen wist niet veel te zeggen, zei alleen:

- Onbegrijpelijk al die vele bloemen. Jammer dat ik maar zoo weinige er van ken, alleen de hoofdsoorten.

't Leek hun beiden een verloren morgen, maar ze konden het elkaar niet zeggen.

Zoo wat alle hotelbewoners kwamen ze tegen. Eerst de ethische Noorsche, die verhuisd naar het Kristelijk pension, nu uitermate lief groette, de mond spits van stille bevrediging. Dan de Czeche, de borst ingezonken, sleepe-langzaam wandelend, met den geloken blik zijner groote oogen even opkijkend, schuw groetend. Een weinig verder kwam de heer van Schoorle, die overbeleefd den hoed naar beneden tipte. De Duitsche zeeman-machinist, hun overbuur aan tafel, schoof plomp-zwaar op ze aan, riep van verre al: Wunderschönes Wetter! Het Heilsarmee-paar slenterde innig-gearmd hun voorbij; ze bogen de hoofden liefnederig alsof ze wilden zeggen: zie je wel hoe gelukkig we zijn! Weer anderen, pas in het hotel gekomen en waarvan zij de namen niet kenden, passeerden vluchtig groetend of keken hen aan met vraagoogen, waarom zij niet het eerst de gewone beleefdheid bewezen. Aan den overkant van 't hotel stond mevrouw Robinson te gekken, haar harde kraakstem van verre al hoorbaar. Zelfs de Duitsche dame, de moeder van de vrijzinnige dochters, en die als *komische Alte* dan grappig deed, ontbrak niet op den weg.

Tusschen al dezen voelden ze zich erg afgepast en netjes, hij in zijn gelig zomerpak, met wit vest, lichte schoenen, zij in 't écru, waarop glanzend de zwarte veergittende hoed, wandelaars op hun best, waar zij anders 's morgens ongesjeneerd in bergkleeren over 't pad, door het bosch holden naar Hohwacht, uitgelaten-vrij in hun vlugge loopen en opgewekte spreken. Anna Paulowna leek het, nu zij hier zoo kalmpjes wandelde, of die anderen, welke ze gewoonlijk maar even aan tafel zag, haar nu weer nader kwamen, maar van Reelen voelde daar niets van, spotte nijdigjes over 't plezier wat er in stak om iedereen beleefd te moeten teruggroeten, een hoedafnemen zonder einde. Als hij alleen liep en geen lust daartoe had, keek hij grif over de menschen heen, deed alsof hij niet zag, maar met een dame ging dit niet, moest hij zich steeds gereed houden om te salueeren. Gewoon vervelend!

Nu bij 't hotel terug, ruim twaalf uur geworden, hadden ze nog een half uur voor de lunch, om zoek te brengen. Voor 't eerst viel de morgen hun beiden lang, maar zij spraken

er niet over. Van Reelen stelde voor nog een keertje op te wandelen, maar Anna Paulowna, zenuwachtig dat zij al die menschen weer zou tegenkomen, deed vermoeid, keek verveeld naar een plaatsje op het terras.

- Mij goed, gaf van Reelen slap en gereedelijk toe. We konden anders ook den bovenweg nemen.

Op het terras was 't leeg. De zon straalde er neer met volle kracht. Alleen op zij van het hotel, in 't westen, viel wat schaduw, en daar, in ruste zittend, bekwamen ze beiden wat van hun verveeldheid.

Anna Paulowna, in een vage behoefte om weer vertrouwelijk te praten, vroeg nu opeens:

- Hebt u nog bericht van uw landgenooten?

- Ja, van morgen, net een kaart!

Van Reelen zocht in zijn jaszak, vond de kaart niet bij zich, zei toen:

- Ze zijn aan den Rijn. Gisteren schreven ze uit Coblentz, nu zullen ze denkelijk in Keulen zijn. Daarop gaan ze naar huis.

- Ze schijnen geen haast te maken!

- Neen, niet erg; in 't begin was 't weêr te guur en nu te warm, och, ze hebben niets te verzuimen, geen kinderen en schatrijk.

- Rijk en dan schilderen?

- Kan dat niet? O ja, artiesten moeten arm zijn, niet waar?

- Teminste, ze zijn 't meestal.

- Daar hebt u gelijk in. Onder de rijk-geborenen vindt men er niet veel.

- Rijk-zijn en werken? 't Is mooi, eigenlijk een ideaal, zei Anna Paulowna vaag. Bij ons in Rusland komt dat haast niet voor. Intellektueel-ontwikkeld zijn de rijken genoeg, maar daar blijft het bij.

- Bij ons zijn ze ook niet dik gezaaid. 't Blijven maar enkelen zonder dat ze het behoeven te doen in kunst, in wetenschap uitmunten. De meesten worden meester in de rechten, de gezochte titel voor geld- en eerebaantjes. Dilettanten en die zich aan kunst vergapen zijn er in overvloed, kooplui en zakenmenschen die rijkgeworden even hard blijven werken natuurlijk ook; voor hen beteekent werken vermeerderen van

geld, vermeerderen van macht, of wel 't karretje, eenmaal aan 't loopen, dat niet meer kan ophouden. Maar rijk-zijn van huis-uit en dan werken, om de wereld iets te geven, heel zijn genot, al zijn ontspanning daarin zoeken, nu, die blijven maar schaarsch.

- Maar ze zijn er dan tòch?
- O, ja! U ziet het aan mijn vrienden.
- En werken ze elken dag?
- Zoo precies weet ik 't ook niet. In elk geval ze werken, èn geregeld.
- Zij ook?
- Ja, waarom niet. Ze schilderen beiden.
- En de huishouding?
- Ze hebben toch geen kinderen.
- Nu ja, zonder dàt komt er in een huishouden nog zooveel om handen.
- 't Doet zij er tusschen door.
- Dus de man heeft het gemakkelijker dan de vrouw.
- Ja... maar zij hebben hun personeel.
- Best, de vrouw moet toch alles nagaan.... recipieeren.
- De man heeft andere dingen te doen... te korrespondeeren, de geldbelegging....
- Weegt toch niet op tegen de huiselijke beslommeringen.
- Ja, wat wil u? dat is in de hooge standen toch overal het geval. Waarom zijn rijke meisjes zoo happig op een rijken nietsnut van een man, weet u dat?
- Och, de stand, de omgeving....
- Zeker, praat zóó maar door... een heel goed epistel in het vrouwenvraagstuk.

Anna Paulowna lachte even, niet van zins hierop in te gaan, zei toen:

- Ik begrijp niet, waarom ze hier niet schilderden.
- Wat zal ik u zeggen?
- De natuur is in de bergen toch veel grootscher dan op het platteland.
- Grootscher? Dat kan, maar niet makkelijker weer te geven. Probeer het maar zelf. 't Wordt altijd hard en fel van kleur, of theatraal met die reuzen van bergen.
- En Böcklin dan?
- Is geen realist, maar fantast, bijna mystiek in zijn

verbeeldingen - en niet ieder is zoo aangelegd; de Hollanders allerminst.

- Ik kan 't mij anders best begrijpen, dat Böcklin allerlei droomen, spookgestalten, zag.

- O ja, hij is een kind van dit land.

Zij zwegen even beiden.

- Als ik zoo zit te kijken, zei weer Anna Paulowna, zie ik alle vreemde figuren in die kleine wolken. Straks was 't een vlucht dieren, nu zijn 't voor-wereldlijke beesten. Als ik mijn oogen dichtknijp en daarna opnieuw tuur maak ik weer wat anders eruit: een stoet engelen, of menschen met groote hoofden. Kijk, nu lijkt het een groot schip!

Van Reelen keek op, keek in de aangegeven richting, haalde de schouders op, zei:

- Ik zie niets dan witte wolken.

- Daar vooraan is de plecht.

- Ja, ja, lachte hij terug, de plecht zit altijd vooraan.

- En zie je niet de masten en de touwen - en er zijn menschen op.

- Nee, zei Van Reelen. 't Lijkt meer op een draak.

- O! o! o!!!

- Zeker, en St. George er bij, St. George met de draak.

- Nu maakt u er maar wat van.

- Ja! Dat doet u toch ook!

- 't Is waar, u hebt gelijk!

Zij lachten beiden om hun eigen fantaziën, hij breed-uit, zij in een zenuw-schudding, zoodat ze er van schokte; ze hielden zich met moeite in nu ze stappen hoorden.

Van Schoorle ging langzaam voorbij, keek om, zag Anna Paulowna en van Reelen zitten, keerde terug, stapte onbeschroomd het terras op, zei, beleefd-buigend:

- Een uitgezocht plekje... de dames verstaan het den hemel op aarde te zoeken.

Anna Paulowna nikte bij dat komplimentje, lachte eens minzaam: o, o! zei toen:

- Vindt u niet?

Van Reelen, die voelde dat hij hier werd voorbijgezien, veerde ineens van de bank op, vroeg vormelijk:

- Mag ik u voorstellen: mijnheer van Schoorle, mejuffrouw Raëvskaja!

Van Schoorle steeg even het bloed lichtelijk naar zijn hoofd. Dit voorstellen, zonder dat hij van Reelen erom had gevraagd, leek hem een tikje op zijn vingers bij 't al te vrijmoedig naderen van deze jonge dame. Snel ging het door hem heen, dat zij van Reelen mogelijk al vertelde hoe 't gisteren mislukte, - en hij vond zichzelf wat neergezet in zijn hautain begrip den andere niet te vragen, om verplichtingen te ontgaan. Maar hij was nu te veel in beslag genomen door deze nieuwe kennismaking, waarnaar hij reeds lang zocht, om er over na te denken, toonde zich liever van zijn beminnelijkste zijde door dadelijk een en ander meê te deelen over die Duitsche dames, de *komische Alte* en haar twee feministische dochters, waarmeê de zeeman-machinist, stevig in zijn aartsvaderlijke begrippen, niet overweg kon, en na elk gesprek schande riep over de meeningen die zij al zoo verkondigden, niet begrijpend dat in zijn goede vaderland zoo iets kon bestaan.

- Jawel, zei Anna Paulowna, het komt ook daar.... al gaat het wat langzaam.

Van Reelen wilde zijn opvatting er bijvoegen, maar ging niet verder dan wat te glimlachen.

Maar van Schoorle merkte dit niet op. 't Kwam niet in hem op, dat zijn toehoorders een andere meening konden zijn toegedaan dan hijzelf, praatte door, zich verkneukelend, in gretige woorden vertellend hoe die officier-machinist de dames vierkant de waarheid zei. Maar hij raakte weldra vast in zijn eigen vertelsels, herhaalde de zinnen, wist niet goed eruit te komen.

Van Reelen liet hem maar babbelen en Anna Paulowna lachte om de verwikkelingen, 't meest om de vreemde wijze waarop hij dat alles vertelde - en langzamerhand voelde van Schoorle nu, dat hij hier stond op geen gemakkelijk terrein, met heel veel kans een blunder te maken tegenover een landgenoot, die hij gaarne negeerde als beneden zich, maar die een zekerheid van bewegen bezat, die hem wel alledaags leek, maar die zijn meerderheid bewees door hem alleen te laten praten, maar van zelf hem aan 't eind van zijn liedje liet komen, wat hij nu moest afbreken met een:

- Hu, hu, amuzant hè.

Anna Paulowna lachte door - en hij wist niet goed of

zij om zijn vertelling of om zijn persoon lachte. Van Reelen in zijn blondheid zette zich nog vierkanter in zijn schouders, spotte wat dubbelzinnig:

- Ja, er zijn malle menschen op de wereld!

Toen zei hij zacht-vermanend tegen Anna Paulowna:

- U moet niet zoo lachen!

't Gaf nu een oogenblik stilte, het gesprek ineens uit elkaar gevallen.

De eerste bel voor de lunch luidde.

Anna Paulowna staarde wat vreemd voor zich heen, even geraakt op van Reelen die weer zoo vaderlijk-parmantig deed. En van Schoorle, die scherp voelde dat hij in zijn vertelling was blijven steken, een dom figuur maakte, wilde het gesprek, als handig prater, op een ander onderwerp brengen, van zichzelf niet zeker tegenover haar zucht van railleeren en van Reelen's afgebetenheid. Om toch iets te vertellen, met zichzelf verlegen tegenover twee die hem niet au sérieux namen, zei hij nu maar, naar de witte wolkjes in de lucht wijzend:

- We krijgen mogelijk ander weer!

- Gelooft u dat? vroeg Anna Paulowna dadelijk.

- Mogelijk, mogelijk niet, mondklikte van Schoorle, lang niet zeker, bang dat hij opnieuw er tusschen zou geraken. Hij zei nu maar: 't Lijkt mij zoo...

- Ik denk het niet, viel van Reelen dadelijk in. Een onweer... dat is mogelijk!

Zij staarden nu alle drie naar de witte wolkjes, die als geplozen zwanendons, zilverig omrand, in de hooge lucht dreven.

- Anders mooi weer gehad de laatste dagen, begon van Schoorle weer om toch iets te zeggen.

- Ja, wij hebben geen klagen, vulde nu van Reelen aan - en van Schoorle zei nog eens:

- Heerlijk!

Het gesprek scheen hierop weer te blijven schorten, maar Anna Paulowna, in haar bespiegelend kijken teruggevoerd tot het gesprek van straks met van Reelen, vroeg nu van Schoorle:

- Ziet u in die wolken geen figuren, geen afbeelding?

- Figuren, hoe bedoelt u?

- Zooals men ook in de maan vaak gezichten ziet.

- Niet zoo dadelijk, ontweek van Schoorle. Eilandjes en schaapjes lijken ze vaak.

- Fräulein Raëvskaja zag er straks voorwereldlijke dieren en toen weer een stoet engelen, spotte van Reelen.

- En mijnheer van Reelen beweerde dat het was een draak.

- Niet kwaad, hè, lachte van Schoorle, wat meer op zijn gemak. Op die manier is van alles eruit te maken. 't Hangt van de verbeelding af. Ik voor mij zie maar witte wolken, anders niet.

De tweede bel voor de lunch ging, het harde geluid schrijnend in hun ooren; het half uurtje nu doodgebabbeld.

Aan tafel plauderden ze nog een beetje er over voort, met de opmerkingen van van Schoorle, die een eind verder afzat, een enkele maal er tusschen, - en de gemeenzaamheid, verbroken door de ontstemming van den morgen, het geraken uit hun gewone luchte doen, daarmeê teruggebracht tot de afgemetenheid van menschen wandelend op vlakke wegen, wakkerde weer op, groeide aan tot een zucht nog grooter, nog dringender om ergens saam vertrouwelijk-knus te gaan, naar Känszli of naar Burgfeldstand, of waar dan ook...

Maar Anna Paulowna had haar rustkuur te nemen en van Reelen zei den middag te willen gebruiken om een ‘scheem’ te maken van zijn plannen. Den geheelen namiddag lag Anna Paulowna te staren, te droomen, met de drijfwolkjes voor zich, melkig-wit, zilverig omzoomd, waarin zij weer allerlei tableaux zag: Amor, een rij engeltjes en oude mythologieverbeeldingen.

Tegen vier uur kwam van Reelen beneden, om met Anna Paulowna een kop thee te drinken, ging toen uit om zijn gedachten wat op te frisschen, - en zij lag op nieuw te staren, te mijmerdenken.

Haar uitgelatenheid van de laatste dagen, haar zonderreden lachen, waarin haar spotzucht vervloeide, alleen vanmorgen even maar opgelicht in 't gesprek met van Schoorle, dien zij *liebenswürdig* vond, een aangename persoonlijkheid zonder diepte, toch prettig om eens meê te praten en waarom zij kon lachen, dat alles lag nu weggezonken in een

ernst van gedragenheid, van kalme berusting, een doorvoeling van zomer, goeddoende aan al haar leden, de bevrediging van langzaam-zekere genezing, gelijk in de eerste dagen te Arosa, toen zij, na de akute ziekte en de geleidelijke slooping van krachten, zich voelde beteren en op krachten komen. O, nog maar enkele maanden, nog maar een winter in 't hooggebergte en ze zou er zeker wezen. Zij voelde het, wist het zonder twijfel. En ze wist ook dat de overheersching van van Reelen, zijn kalmte, zijn overreding, kwaliteiten waren van het Hollander-ras, welke men voor flegma hield, maar waaronder een robuustheid, een kracht school, die als met verborgen werking, ondanks de vierkantheid die op grofheid leek, mogelijk juist daardoor, haar gelijkmatig maakte, haar domineerde. Zij vond het goed zich door hem te laten raden, te laten verzorgen, den weg te volgen door hem gewezen. Neen, fijnbeschaafd was hij niet, wel sterk en eerlijk. Een man die zich vele vrienden, maar ook hardnekkige vijanden moest maken, een man die zijn weg door alles heensloeg en haar in zijn gang gemakkelijk meê kon nemen, een man die ondanks dit sterke, het doordringende en overweldigende, toch ruimte genoeg aan ideëen had, om zich te laten overtuigen, waarmeê te redeneeren viel, hoewel niet te overwinnen, een man van den komenden tijd: een mengsel, en meer dan hij 't waarschijnlijk zelf wist, van feodale ridderlijkheid en sociale overwegingen; een gevoelige, moderne artiestenziel, daarbij stevig van positiefheid en wetenskracht, geboren, naar hij zelf aangaf, op schrale gronden, maar die 't geluk, de weelden, den overvloed der aarde wenschte voor zich, voor anderen en langs rechte wegen, van Reelen, een sociale piraat, een geestesbrigand, die nam waar hij kwam en het genomene teruggaf op andere wijze, honderdvoudig, de wildeman uit haar kinderlijke droomen, maar gemodernizeerd, aangepast bij hare begrippen en levenswijze, tóch in alles anders, in alles afwijkend van de groote menigte mannen, die alles vóór, of alles tegen hebben, maar waaraan ontbreekt dat eigenaardige van vierkant-zijn en gevoeligheid, om zelf te heerschen en zich weer te laten leiden, in allen zin volop man, en toch bijna vrouwelijk gekompliceerd, een natuur bijna niet te ontcijferen door de vele kleine fouten, de gebreken, naast de groote deugden.

Zij peins-droomde maar voort, starend naar de blondbeschenen bergen, de zilverige mistvernevelingen, waarboven in 't luchteblauw de wittige rafelwolkjes dreven, die haar onder het denken telkens andere visioenen en zoekbeelden gaven. Zij peinsde in 't oneindige maar voort. Ineens stond van Reelen voor haar, zei luchtig-schertsend:

- Dat is nog eens kuur maken.... bijna half zeven. Komt u niet eten? De bel zal wel zoo gaan.

Zij kwam nu spoedig overeind om zich te verkleeden, zwaar in 't hoofd van al dat droome-staren.

Aan tafel voelde zij zich zeer opgeruimd, de verveeldheid van den morgen geslonken in 't zwoel-zachte sluimerrusten op haar stoel en de goeddoende aanvoelingen van de zomerwarmte. En zich ineens scherp herinnerend de oorzaak van haar ontstemdheid van dezen morgen, nu verdwenen, zei zij met 'n lachje tot van Reelen:

- We hebben vanochtend Hohwacht vergeten.

- Ja, antwoordde hij, in niet zeker weten wat te zeggen, oogelachend van lichte verstandhouding, er meê uitsprekend: de reden er van weet u zoo goed als ik.

't Lag op zijn lippen te vragen: Willen wij morgenochtend weer gaan? wat kunnen ons die menschen schelen. Maar hij dacht er over na, zei het nog niet.

Toen vroeg ineens Anna Paulowna:

- Als wij van avond, als wij straks eens ging -...?

Zij hield het laatste terug, slikte het bijna in, verbaasd over haar eigen voorstel. Maar van Reelen liet geen tijd er over heen gaan, greep dadelijk toe, riep opgetogen:

- Une idée comme une autre.... dat kunnen wij best doen.

- Maar wordt het dan niet te laat? wierp ze nu weifelend tegen.

- Welnee, volle zomer.... en prachtige zonsondergangen. Als 't hier al donkert, blijft het daar nog licht. 't Is heelemaal in 't westen, door den berg en 't bosch van St. Beatenberg afgesneden. Dom, dat ik niet eerder daaraan dacht!

- Maar dàn moeten wij ons haasten, dadelijk weggaan na 't eten, fluisterde nu Anna Paulowna, als in samenzwering.

- Natuurlijk!

- Niet te lang aan tafel blijven, herhaalde ze nog eens.

Van Reelen nikte ooglachend, mompelde tusschen zijn tanden:

- Dom van me, gewoon stom, dat ik niet eerder er aan dacht. We hebben daar ook geen last van de anderen!

Zij babbelden nu weer luider-op en over onverschillige onderwerpen, wat de anderen mochten hooren, toch nog met iets geheimzinnigs in hun oogbewegen.

Halverwege het dessert stonden ze op: eerst Anna Paulowna, die den rok wat ging opschorten, andere schoenen aandoen, een manteltje meenemen, een oogenblik later van Reelen, die buiten bleef wachten.

In een oogwenk waren ze nu op 't weggetje, liepen gezwindstevig langs de havervelden naar 't bekende hek.

De zon was aan dezen kant niet meer te zien, al te ver naar 't westen toegeschoven, maar over de bergkammen flakkerde het rood en goud als uit een laaie oven, wat neersprankelde door het dunne hout, het bosch bij avond niet donkerder en niet koeler, eêr nog zoeler dan gewoonlijk.

- Mal, dat ik niet vroeger daaraan dacht, verweet van Reelen zich weer. Ze zijn gewoon éénig de zonsondergangen dáár. Je ziet den weg nog verder dan gewoonlijk, ver voorbij Thun, en de zonneschietingen spiegelen op de kleine ruiten van hotels en huizen aan den overkant, die lijken hel verlicht, een illuminatie bij nog klaren dag. En dan de zon op 't meer... verrukkelijk die stralingen! Het water krijgt alle kleuren tot paars-violet en lei-blauw, met rimpelingen als van rood goud, dwars over 't meer een groot vuur, dat naar beneden schiet en weer omhoog pijlert.

- O, o! riep Anna Paulowna. Dàt moet ik eerst zien om te gelooven. Nu komt de schilder weer los.

- 't Is niet te schilderen en niet te beschrijven, enfin, u zult het straks zelf moeten toegeven!

En van Reelen ging weer voort, hield niet op met uitwijden, met beschrijven. 't Is alle avond anders en terwijl men kijkt wisselt het al, een voortdurende metamorfoze, eerst fantastisch, daarna grootsch, dan grillig, door de verschillende belichting.

Zij hadden nu de open plek in 't bosch bereikt met het uitzicht op 't meer van Thun. Van Reelen keek wat vreemd; hij zag geen zon, wel grijze wolken waar het zonnerood doorheen glemerde als uitgedropen bloed.

Anna Paulowna vond het mooi, gaf een kreetje van verrukking.

Maar van Reelen voelde zich teleurgesteld, zei:

- Dat is wel een heele mooie luchtverschijning, maar niet dàt, niet zooals ik 't bedoel. 't Wordt niet fantastisch, die wolken dáár bederven alles.

- Zijn dat soms mijn wolkjes van vanmiddag? vroolijkte Anna Paulowna.

- Mogelijk, mogelijk andere, moog'lijk wel engelen!

- Met het vlammend zwaard?

Maar van Reelen lachte niet om haar kwinkslag, herhaalde:

- 't Is mis! lam met die bergen, je ziet niet wat erachter zit!

Toch hoopte hij nog altijd, 't zelf mis te hebben. Hij had het te hoog opgehemeld.

Zij zaten nu in 't koepeltje er naar te kijken, van Reelen ontstemd, Anna Paulowna bewonderend tevreden. Ook met die rood doorvloeide wolken, die vurige refleksen kaatsten op het waasgroene water, dat nu al donker in de diepte lag, leek het haar fantastisch, dreigend-groot.

Maar van Reelen legde haar uit hoe 't anders kon zijn: het meer, dat eerst ligt als een diepe poel van vuur, wordt na 't wegzinken van de zon violet, wordt leikleurig of als van mauve-achtig gesmolten lood, wordt daarna als een donkere zweving, die in 't zwarte overgaat, waarbij het meer al dieper schijnt te zinken, terwijl juist de bergen weer op gaan lichten. En dan, je hoort nu al dat Justisdal, dat gerommel? welnu, dat wordt nog erger, nog wilder.

Zij luisterde naar hem, terwijl ze zaten te kijken naar de laatste roode refleksen, zij zwijme-weg, bedwelmd onder de bekoring van zijn enthoesiasme, zijn begeesterend beschrijven, met alleen een lichte spijt voor hem, dat het nu geheel anders uitviel dan hij vermeende haar te laten zien.

O, zij hoorde gaarne het geluid van zijn stem, mocht hem 't liefst als hij zich zóó gaf, zooveel liever dan in zijn berekeningen van koenen, koelen bouwmeester, de positieve man die alles stevig in elkander ging zetten. En toch, hij had van die verheffende ideeën, zuiver-eerlijke opvattingen, rake toetsen, niet minder mooi, en zeker hooger dan zijn artistieke aanvoelingen, zijn enthoesiaste uitingen. Maar in de uitstortingen, in de woordvervoering van dezen avond vooral, kwam

het haar voor alsof zij persoonlijk daarin was betrokken, of die woorden vol gloed maar waren een afkaatsing van wat in hem omging, een wierook branden op het outer van zijn ontvlambaarheid, dat hij zich op haar verliefde en 't nog niet wist of 't nog niet zeggen kon.

Langzaam gingen ze naar 't hôtel terug door 't bosch, dat al gereedelijk donkerde - en weer dacht ze telkens dat hij de vrijheid zou nemen zijn arm door den hare te strengelen, zonder boos te worden dat hij 't niet deed.

Voor 't hôtel vonden zij nagenoeg 't geheele gezelschap bijeen. Ze bleven ook wat praten, om geen erg te geven, wandelden daarna 'n eindje den anderen kant uit, om tegen half elf, ieder naar zijn kamer, van elkaar te gaan, beiden weltevreden, zonder zich moeite te geven hiervoor woorden te vinden, lichamelijk te evenwichtig in de aanvoeling van vollen zomer, die ging komen.

XI.

Den volgenden avond.

Het zonneweer broeide. De zwoele warmte hing troebel in de weeke avondlucht, als zachte liefdewazem van verademd, éven ingehouden, toch uitgevloeid verlangen.

Over de glooiingen der gedweeë bergen trilde de zomerte, die opsteeg uit de dalen, niet vervluchtigde, zweven bleef onder de windlooze bovensfeer van in laten glans oplichtende toppen.

Geen koelte-adem zuchtte, zoefde naar beneden, - de dag scheen niet te willen eindigen.

In die na-warmte verzwond alles; boomen, glooiwanden, verheuvelingen, wegen schemerden zacht-doezelig als in drooming.

Schuive-zacht vergleed de zon naar 't westen, verzonk echter de groene bergruggen, maar het bleef nog oplichten aan de hooge hemelen, die boven de warmte-troebeling vloeieteer verijlde: opgewademde wadem, diafaan geweven van lichtdoorschijningen.

Het late zonne-rood zeverde door de spiegel-ijle lucht, kaatste terug op de sneeuw der verre bergen, die nogmaals

verguld werden in laatste viktorie. Jungfrau, Mönch, Eiger in hun drie-eenheid massief opwittend tegen het teere luchteblauw, straalden nu plots in roze-rood van licht Alpengloeien, dat even kwam tot vlammerood, toen dadelijk verminderde, vergleed; de zonopstraling al weer verder.

Het lichtgegolf, de minnehemel bleef, scheen niet te willen wijken voor den donkeren nacht, die in de diepte wijlde, op poeiervleug'len trachtte omhoog te drijven, maar niet verder kwam dan tot de eerste heuvelglooiingen.

Anna Paulowna en van Reelen gingen naast elkaar, bijna tegen elkaar aan, in den zelfden maatgang, vereenigd - en 't leek of het wondere weer, na de eerste banale woorden, de opluchting nadat ze buiten kwamen, hen beiden spraak'loos maakte.

Duf-heet was het geweest in 't kleine hôtelzaaltje, de zonneschermen dichtgehouden; zij hadden zich gehaast naar buiten, in 't vrije te komen. Gehinderd, geërgerd had het wel, even, dat zij bij 't heengaan werden nagekeken door oogen die zeien: die twee weten het met elkaar; ze gaan niet voor niemendal zoo laat in den schemer. Maar och, wat kon hun dit schelen! zij voelden het even, zeien 't niet tegen elkaar, liepen, blij uit de dufheid te zijn, heerlijk-vlug in den week-zwoelen avond.

Een oude boer, 'n stomp pijpje in den breeden, gesloten mond, kwam hen tegen, zei gemoedelijk-Zwitsersch zijn zangerig-gutturaal: ge-nabend! Kinderen, voor de huizen spelend, ravottend op de groene wanden, staakten even, staarden hen aan met vraagoogen, verlegen of ze moesten groeten, dadelijk vriendelijk-lachend nu ze een knikje kregen. Een Senner daalde vlug, de volle melkbus op den breeden rug, schonkig-vast, van de steile hoogten, liep luchtig op hen toe, floot zijn deuntje, hen even aankijkend. En zij meenden dat ieder hen aankeek, verwonderd over hun eigen tippelloopen, alsof er haast bij was, nog wel laat in den avond. Het boschpad liep toch dood en op Hohwacht kwam zoo laat geen mensch, maar zij stoorden zich niet aan die verwonderde blikken.

In 't bosch hing de dag-warmte nog luw onder de takkenmenigte, - en boven de toppen sprenkelde glanzend het licht van de weggaande zon, het bosch stil en stemmig, maar niet

donker. Anna Paulowna dacht aan den eersten morgen toen ze hier met hem liep, dacht aan gisteravond toen ze hier ook gingen, maar het denken was slechts vluchtig als 't herdenken van wat bekend is. Zij gingen, ras om den zonsondergang niet mis te loopen, gingen langs de bloeiende erika, de pralende varens, de rhododendrons, in vluchtig zien daarvan, omdat zij de plekjes wisten tusschen het duizendvoud van donkere stammen, waarlangs de lichtglans van de weggaande zon zich neerstreepte, met scherper nu zichtbaar klimop en slingerplanten als helderder groen dan de schors der boomen.

Van Reelen begon weer te zeggen, evenals gisteravond, maar nu zekerder, dat het een mooie zonsondergang zou geven. Hij weidde uit over de refleksen waarop zij straks had te letten en over de kleurvervloeiingen op 't meer, die aan 't wonderbare grensden. En dan de pijnboomen in den afgrond met de kandelaberachtige kronen, dát worden met hun gewrongen stammen net slangen die naar boven kruipen! of ook wel mystieke groeisels, stil-sombere overblijfselen uit vergane riddertijden, teruggebleven op de naaktheid der barre steenmassaas, waarbij dan weer zoo vreemd, zoo modern afsteekt het leuk en vlug gekruip van den spoortrein aan de overzij, zoo klein van verre gezien als een speelgoedding: eerst de voortschuiveling langs den oever, dan plotseling wèg in een tunnel, om dan verderop er weer uit te kruipen, met een wolkjesstrook van lichtblauwachtige rook achter zich, die in zijn verijling nog lang blijft zweven, een vlucht vogels gelijk!

Het pakte haar weer evenals gisteravond, waarover zij van nacht vreemde dingen droomde. O, zij voelde en geloofde het nu zeker, dat zij een deel innam van zijn denken, van zijn overwegen; hij, die in al zijn uitingen, zijn extaze meer artist bleef dan praktisch bouwmeester, hij zou, als hij eerst die arbeidersvragen oploste, het ideaal van schoonheid bouwen, zooals hij nu naar het nuttige zocht. Haar oogen zagen, onder 't voortloopen, reeds een woning door hem ontworpen, waarin zij de godin en hij de heerscher zou zijn, een huis als een enkele eenheid, waarin vanzelf zouden wegvallen de kleine verschillen van landaard, karakter, aanleg, omdat het dadelijk gebouwd was naar 't saâmgevoegd begrip van beiden, een woning waarin zij zich gemakkelijk zou voelen en 't haar

licht zou vallen de zorgen, de leelijke fronsen van zijn hoofd te drijven. O, dan zou zij zelf ook iets kunnen worden, zich geheel aan de muziek geven, de klanken laten parelen, ruischen, stormen, al naar 't haar zelf geriefde, wat dubbel schoon zou zijn, omdat steen en hout en kleinigheden, waartegen het opklankte, gevormd was naar eigen zielevoelen. O, zij wist nu zeker, dat hij van muziek hield zooals zij 't speelde, dat voelde zij al den eersten keer, ondanks zijn weerspreken en dat wist zij van gisteren, eergisteren nog te meer. O, muziek der stemmingen-wonder, verwissching van alle hardheden des levens, zalige verdooving, een aardsch nirwana, waarmeê zij zou wegtooveren, in het huisje van hun tweeën, het positieve, het vierkante, het scheidende, zij beiden twee moeielijke menschen, die, niet met het geringe tevreden, snakten naar het allerhoogste.

Er steeg een verwachting in haar op, die haar geheel omvaamde en doortrok, terwijl zij naar hem luisterde, droomevaag, in ijlende verbeelding al die vreemde dingen bedacht. Hoe kom ik zoo mal, vroeg zij zich héel even; ze glimlachte tegen zich zelf in bewust weten, zocht naar geen antwoord, liep opgetogen naast hem voort.

- Je moet goed opletten, hoorde zij hem zeggen, dat oplichten, dorpje voor dorpje, huis voor huis, als de zon laag gezonken, zijn transparante vloeiekleuren naar alle kanten uitschiet, soms violet of goudgeel of topaas-kleurig weerschijnend. Maar nu kwamen ze aan de hoogte.

In een wip waren ze de steilte op, zichzelf afvragend hoe 't nu zou wezen, of ze weer vergeefs hadden geloopen.

Een kreetje van geluk, van tevreden zijn ontglipte beiden.

- O. o, o!

- Verrukkelijk! een vuur! een onderaardsche stralenwereld!

De zonnekogel daalde, daalde roodomvloeid, kaatsend op het groene water gouden plekken, dat vuur doorsprankeld violettig lichtte als in een wondersprookje. De huizen op de glooiende vlakten aan den overkant schaterden goud, alsof ze allen vlamden, en heel de luchte-brand van verwademend karmijn verdronk nu spiegelend in 't waasachtig water. Als een vurige streep viel de zonneschijn nog op 't vreemdkleurend water, waarin het neerschoot tot onpeilbre diepte en weer oppijlerde als een zuil van spietsende flonkers - de

zonnekogel nu geheel wegzinkend achter de laatste bergenheuveling.

In vlammen van rood, oranje, paars, violet en geel, sloegen omhoog de refleksen, diafaan, uitvloeiend-doorzichtig, de zonnebrand al dieper wegzinkend, tóch oplichtend, heel het spansel, een kleurengamma tot aan 't noorden waar de lucht bijna wit, en aan den anderen kant naar 't oosten waar het al stil-blauw ging avonden achter de hooge toppen.

- Zie je hoe het meer donkert, hoe het wegvalt als in een afgrond, hoe zwarte dampen over het groene meer zweven? vroeg van Reelen.

- Ja, ja, ik zie 'et.

- En hoe de bergen uit-ruggen, in zachte zwijging, alsof ze slapen gaan.

- Ja, adem-zuchtte ze.

- Zie je daar de slingerweg, waarvan ik sprak, de weg als een wit strootje, een soutache om 't meer gestikt als bindt het alle voeten, alle uitloopers te zamen!

Bijna ademloos van 't ingespannen kijken, om toch maar alles te zien, het in te drinken, en niets ervan te vergeten, hing Anna Paulowna in vervoering bijna op van Reelen; ze wilde van het zelfde gezichtspunt zien als hij.

Zij beroerden elkaar gedurig, met handen die elkaar een effekt aanwezen, met mouwen die tegen elkander schoven, zonder het zelf te merken.

Maar nu sloeg de weggegane zon zijn laatsten geweldigen refleks steil omhoog, zoodat alle toppen stonden in vlammekleuren. Het groen op de bergen bronsde, maar diep er onder bleven de bergvoeten in 't donker.

Anna Paulowna voelde in haar vervoering een teedere blijheid om van Reelen, die gisterenavond na zijn enthoesiaste schildering zoo nuchter-temoede stond toe te kijken, met een wrevel die zich niet kon luchten, maar waarvan hijzelf de stroeve nawerking voelde en die hij toch niet mocht uiten. En van Reelen's blauwe oogen glansden, leken blanke lichten, nu hij vroeg:

- Heb ik gisteren teveel gezegd, heb ik overdreven?

- O nee, nog te weinig, zei ze zacht. 't Is niet te beschrijven, niet te schilderen.... alleen te doorvoelen met je oogen.

- Dàt is 'et.... bij benadering kun je maar verven en

woorden ervoor vinden. En toch.... als ik mijn verf en penseel hier had.... maar nee, 't zou niet gaan...., je moet alleen wezen.

- Zou u meenen? vroeg Anna Paulowna ernstig.

- Ik denk 'et... ik weet 'et niet. Kijk eens hoe 't nu al weer vergaat. 't Moet zoo snel gebeuren.... 't is niet vast te hoûen.

- En 't gaat niet als een ander erbij is?

- Moog'lijk ook wel.

- Is 't voor de afleiding?

- Ja, de afleiding.... noodig is de stemming, de intense vastgehouden stemming. O! zie eens, hoe de schijn op uw mooi gezicht, pardon... hoe de refleks op het matte gezicht... ja, zoo, zóó zou ik u natuurlijk graag erbij hebben... om u meê te schilderen.

Anna Paulowna begon te lachen, zei:

- Och malle!

Zij ging op de bank erbij zitten - en hij vervolgde:

- U moet mij niet verkeerd begrijpen. In een avondstemming kan een kleinigheid, een beweging van een andere persoon, het kraken van een gestreken bloese, het knerpen op een steen, de intensiteit, 't sterke zien ineens verminderen... en je hebt maar een oogenblik om alles in je op te nemen.

Maar nu riep hij luchtig uit:

- Wat bazel ik, 'k ben toch geen schilder... maar architekt.

- Ge hadt het moeten worden en ge kunt het nog! zei zij meenens.

- Welnee, ik heb aan mijn bouw-ideeën al genoeg. Een kwaal van onzen tijd is alles willen en niets volbrengen. Ik wil bouwmeester zijn en wat verrichten!

Na dezen uitval zwegen ze beiden - en van Reelen, die nog altijd druk-bewegend voor Anna Paulowna stond, ging naast haar zitten.

Het speet haar, dat zij hem uit zijn vervoering had gegooid en zonder 't zelf te willen hem neergehaald tot zijn praktisch beleid. O, hoe deze man twijfelde en toch, alles zou kunnen met zijn fantastischen geest en zijn sterke handen.

- Kijk het nu eens snel veranderen, riep hij weer uit

van de bank opstaande, naar de leuning boven den afgrond loopend.

Zij kwam nu ook nader, keek naar beneden. De zwarte nevels zweefden langzaam-aan naar boven. Als een zwarte poel lag diep het meer, in loodrechtheid weggezonken. Op de glooiingen aan den overkant zwartten de boschravijnen, de donkere insnijdingen dreigend op.

En vlak voor hen kropen fantastisch op, de zilverige wilde pijnen, dragend op hun slanke-kromme stammen de donkere kronen, waarvan de naalden omhoog stonden als luchters, kandelabers, een grilligheid van slangen, die naar hen toe kronkelden, dragend op hun hoofden de donkere kerkekronen, die nu werden als geheimzinnige koppen. Beneden bleef alleen te zien, tusschen al die donkere nevels, de weg als het lint van soutache, die om het meer slingerde, nu stofwit oplichtte.

Zij waren weer gaan zitten. De schemer weefde zich nu al hooger, weefde zich lichtelijk om hen beiden henen.

Aan de overzij blonken lichten, het een na het ander snel opvlammend, soms eens wegpinkend door 'n verneveling. Ook hoogerop kwamen lichten.

- 't Is een uitgezocht plekje, verzuchtte van Reelen. Als ik rijk was zou ik hier een huisje willen bouwen.

- Ja, dat zou verrukkelijk zijn! viel zij dadelijk bij. Maar dat zal niet kunnen.

- Neen, dat zal zeker niet gaan, want al hadt je 't geld, de grond is niet te koop - en gelukkig ook, 't zou onbillijk zijn. Die bijzondere plekken zijn niet voor enkelen, maar voor allen.

Zijn direkt afwijzen van wat hij toch zelfs als 't mooiste voor zich zag, hinderde haar, en meer dan zij zichzelf wilde bekennen. Zijn opwelling, de gedachte om hier ergens een huis te hebben, stemde overeen met haar fantastische aandrooming van zooeven, en 't leek haar of hij nu ook haar afwees, of ze nooit bij elkaar zouden passen. Zijn bewustheid bleek altijd sterker in hem dan zijn aanvoelingen, die zij als vrouw van hem verlangde.

Een tijdje hoorde zij maar vaag wat hij sprak. Toen zag zij hem door dat antwoord weer grooter, nobeler. 't Was toch waar: het mooie op de wereld moest zijn voor allen,

en niet voor een heel enkele; - en opnieuw zweefde iets voor haar van een woning, een huisje, een chalet gebouwd voor hun tweeën.

Van Reelen zweeg nu ook.

Stil zaten ze naast elkaar, hij den arm op de leuning, zij vlak tegen hem aan.

Soms van verre, als vervagend, dan weer dichterbij geweldig-klagend, rommelde de eeuwige waterval uit het Justis-dal - en het skandeerde hun willigheid, het zich overgeven aan verdooving, die traag kwam na de vervoering. Zij zagen den schemer en de schaduwen om zich weven - en voelden zich niet ondaan, heel rustig, weg in gedachtelooze peinzing. Al meer lichtjes flikkerden, waarnaar ze bijna oogenloos keken.

En nu, zonder dat hij 't zelf wilde, als vanzelf, gleed van Reelen's arm van de leuning waarop die zoo lang had gelegen, en drukte, zonder spreken, Anna Paulowna's schouder vaster tegen hem aan - en alsof zij erop wachtte, neigde zij haar hoofd tegen het zijne aan, liet het daar rusten.

Het ging buiten hen beiden om, ging zóó volkomen alsof zij het van te voren hadden geleerd, te zamen afgesproken in verwachting. Zij voelden elkanders ingehouden adem, zalige zuchtjes, die zij niet wilden laten glippen, bang de betoovering daarmeê te verbreken. Zij keken met open oogen in 't donker, dat zich gewilliger om hen bleef weven, keken naar de verre lichtjes die wegpinkten, dan weer opvlamden, weer verdwenen.

Toen begreep van Reelen, dat hij toch iets moest doen, iets moest zeggen, - en zich voorover buigend drukte hij een zoen op haar hoofd, op haar mond. Zij liet hem begaan, sloeg nu haar armen om hem heen - en zonder van liefde te spreken, het in woorden te zeggen, dat zij elkaar beminden, omstrengelden ze elkander, kusten, kusten, zonder denken.

Van Reelen was de eerste die 't liet, even stil op de bank bleef zitten, terwijl Anna Paulowna met het haar-verwarde hoofd naar hem opkeek. Maar nu richtte hij zich traag op, zei wat ontdaan, in 't ronde kijkend:

- Sapristi, 't is donker geworden!

- Ja, antwoordde ze, licht-verwonderd, stond nu ook op, streek haar haren wat achter de ooren, strengelde opnieuw,

nu eerst ten volle van haar liefde bewust, haar armen om hem henen, kuste hem in geheele overgave.

- Mijn liefste, mijn liefste!

- Mijn Paula....

Maar nu ontstrikte hij zich zacht, zei dringend:

- Wij moeten gaan.

- Ja.

Nog even gingen ze naar het hek over den afgrond, maar daar was niets meer te zien dan zwarte, vage diepte. Ver-af kwam het meer te onderscheiden als een zwarte spiegel, met aan 't eind de lichten van Thun in kleine flakker-flikker. Zij wezen elkaar op de dorpjes, als om zichzelf te overtuigen, dat zij waren gebleven voor die lichten te zien. Anna Paulowna zei:

- Kijk hier heb je Spiez - en daarginds Aeschi en Bad Faulensee.

- Jawel. En hier aan dezen kant: Gunten en Obershoven en beneden ons, aan den voet, Merligen.

Zij keken nog even in de diepte, staarden toen naar boven.

Zwart staken de dennen boven de zerpe rotsen van het Justis-dal, waaruit het eeuwige gerommel nu nog sterker drong. Als in een lijn van zwart kantwerk, dat naar den hemel opliep, zwartte het bosch, dat leek een leger mannen, uittrekkend om te overweldigen. Op de loodsteile rotsen, die met de gladde wanden nog even grijzig lichtten, sparkte het spitse dennenleger zwijgend, in die duizendvoudige linierijige ranking geweldig, om bang van te worden.

Zoo als alles daar stond, in dien donkeren schijn, leek het een schimmenwereld, een vreemd-grillig hoogteland, waar geesten en kobolden woonden, en elk oogenblik een monster uit kon komen spoken.

In het bosch was 't nu volslagen donker. Ze moesten elkaar aan de hand vasthouden. Het loopen over de glibberige dennenaalden, met vaak voete-stootingen tegen losgewoelde boomwortels, drong tot voorzichtig gaan.

't Is wel wat laat geworden, zeien ze elkaar als in zacht zelfverwijt. Wat zoûen de anderen zeggen als zij ze eens uit het bosch zagen komen? - Gedachten van door kerels te worden aangevallen doorzogen Anna Paulowna's brein, gedachten die ook even bij hem opkwamen, maar die hij dade-

lijk als laf voor zichzelf wegpraatte. Voetje voor voetje moesten zij vaak verzetten, bang in gaten of kuilen te vallen.

Anna Paulowna drukte zich tegen hem aan, vroeg met hapering in haar stem:

- Als wij eens werden aangerand?
- Welnee, hoe kom je ertoe?
- Ben-je dan niet bang?
- Welnee.... waarvoor!?

Een takkengekrak knetterde.

Bevend bleven ze beiden staan, angst-rillend, - van Reelen toch dadelijk de vuisten tot verweer.

Maar hij vermande zich, zei:

- 't Is niets.
- Ik weet niet.... daar....
- Och, uit de boom gevallen, een nest, een vermolmde tak, een doode vogel.

't Leek haar niet zeer verklarenswaard, maar zij trachtte haar hartkloppingen te stillen, haar sidderende beenen strak te houden.

- Ik ben toch bang, angstte zij weer, bijna niet hoorbaar.
- Vooruit dan!
- Ik zie niets, geen hand voor oogen.
- Wacht, laat mij voorgaan.

Hij trok haar meê aan zijn hand. Zij liepen nu tamelijk snel. Maar bij een kronkelige daling, die hij met zijn voet tastend vond, glipte zij uit, viel met een kleinen gil in 't struikgewas, dat doornde.

Hij beurde haar dadelijk op, dacht niet eraan haar te kussen: maar zij liet zich even in zijn armen hangen, en hij drukte nu een vluchtige zoen op haar lippen, zei zacht:

- Kom, vooruit!.... toch niet bezeerd?
- Nee!

In een oogwenk was ze nu op, zich voor haar eigen angst schamend.

- Hier in Zwitserland, zei van Reelen nog, heb je die dingen niet te wachten.

Zij waren nu gelukkig het bosch uit, dat achter hen bleef liggen als een donkere grot. Op het smalle weggetje, in den bergwand gesneden, ging het al veel beter. Maar ook hier kwamen gedeelten, die door heesters stonden omstruikt

en het donkergrauwde daar niet minder. Voor de gaten en kuilen moesten ze nog evengoed oppassen. De angst was hier in elk geval geweken, de angst in het donkere bosch te zijn, een bosch dat doodliep naar den afgrond, waar niemand kwam die er geen redenen toe had. De twee, drie hoeven die zij kenden, raakten ze nu ook voorbij, terwijl de bewoners even opkeken en Anna Paulowna weer een onbestemden angst kreeg van te worden aangehouden.

- Welnee, zei eenigszins korzelig van Reelen, om haar angst lachend. Daar heb je hier geen last van. In heel den omtrek niet!

Aan 't eind, dat wisten zij, moesten ze een bruggetje passeeren, twee, drie wrakke planken over een waterlooze, diepe geul. Over dat bruggetje schoven ze weer voetje voor voetje, bang er nevens te raken, kwamen nu weer in donkerte, een hollen weg die stronkerig steil afliep. Zij herinnerde zich niet dezen weg met warrelig struikhout langs de bermen ooit te hebben geloopen. Voor een oogenblik meenden zij te zijn verdwaald, maar van Reelen, zeker van zijn pad, riep:

- Loop maar door... we moeten terechtkomen. 't Komt meer voor dat je in 't donker dingen ziet, die je anders niet oplet!

En nu op goed geluk snel het ruwe pad afloopend, was hij het struikgewas voorbij, keek rond, zei:

Wij zijn er,... daar heb je 't eerste huis en dat licht daar beneden moet het Kuurhuis wezen. Je kunt je gewoon niet vergissen.

Anna Paulowna antwoordde niet, harte-blij dat zij er waren, al wist zij 't voor zichzelf nog niet zoo zeker.

Nu kwam de maan, een schrale driekwartkrans maar helder blinkend, om de bergen, en wierp een dunne schijn op den weg, terwijl zij 't niet meer noodig hadden.

- Laten wij hier afgaan, zei van Reelen. 't Is veel korter.

Anna Paulowna keek naar het sterk hobbelig trappenpad, waar ze de koeien op naar boven dreven, vond dit pad niet erg verkieselijk, maar zij begreep: van Reelen wilde het afkomen van den weg welbekend vermijden en voor het Kuurhuis op den grooten weg afzakken. 't Gaf een struikelen en opstaan, een uitglijën en elkaar vasthouden, waarmeê zij toch

snel daalden, nu in dat moeielijk loopen ook ineens hun vroolijkheid teruggevonden.

De bank voor het pension was leeg; ze konden nu goed rusten. Een dunne koelte gleed over de toppen, frischte merkbaar om hun warme hoofden. Een wervelwind kwam aangestoven.

- We krijgen slecht weer, zei peinzend van Reelen.

- Hoe komt u d'eraan? een onweertje misschien, veel te prachtig vanavond!

- Mogelijk juist daarom. Kijk de bergen maar eens aan. Die komen nader. En de maan drijft ook al in een krans.

- Voorbijgaande wolken.

- In donkere nacht, spotte van Reelen erbij. Maar op díé daar volgen anderen; men ziet hier niet verder dan den kring der bergen, en als zij komen zijn ze er ineens. Nu begrijp ik ook waarom na zoo'n helle dag het daar straks zoo dadelijk donkerde.

Anna Paulowna keek eveneens aandachtig naar de lucht.

De waterwolkjes dreven al meer achter de maan aan, verdikten zich, schoven op elkaar.

Toen vielen enkele druppels.

- Daar heb je 't, klakte van Reelen.

- Een bui, stribbelde ze nog tegen.

- 't Is te hopen!

't Bleef bij die paar druppels, maar 't werd kouder. Een geraasmakende wind gierde hoog om de toppen.

- Laten wij maar naar binnen gaan, vermaande hij.

Anna Paulowna stond traag op. Zij gaf hem de hand, die hij een lang poosje in de zijne hield. Toen zeien ze elkaar:

- Tot morgen!

- Wel te rusten!

Van Reelen bleef nog even beneden, ging daarop ook naar zijn kamer, keek gedachte-vreemd door de openraamdeur naar de varende wolken staren - en langzamerhand drong het verloop van den avond scherper voor hem op. Zij houdt van mij, zei hij half-luide voor zich zelf, vaag nadenkend. En ik? gewoon verliefd tot over de ooren!

Hij ging erbij zitten, dacht: wat moet daar nu van komen? Ik kan toch aan geen trouwen denken... en een liaison? welnee, daar is zij de vrouw niet voor. En ook, daar heb

ik 't niet op aangelegd. Dan had ik veel luchtiger, minder ernstig moeten wezen. Erg slim heb ik dat niet opgeknapt. Verliefd zijn is een hemel, maar als je geen moppen hebt zit het vagevuur er aan vast. In elk geval 't is ernst, volkomen ernst. - Ja, wie aan 't vuur komt brandt zich, enfin, maar eens laten loopen. Ik kan er niets tegen doen, ik hoû van haar.

Van Reelen begon zich te ontkleeden, maar de gedachten kwamen vanzelf terug. In zijn overhemd bleef hij heen en weer loopen.

't Is een aardige vrouw, een lieve vrouw, zei hij opnieuw. Juist iets voor mij, artistiek, intelligent en lang niet leelijk. Heelemaal naar mijn zin. Bij geen ander meisje heb ik dat ooit gevoeld. Daar zit iets in haar wat mij gewoon elektrizeert. Als haar vingers over de piano gaan davert het door mij heen. Ik spring dadelijk op als ik zit te werken. Uit haar oogen gloeit iets wat mij in vuur zet. Maar, maar.... Als zij nu eens wat van haar zelf bezat en dan zuinig leven, overpeinsde hij weer. Van mij alleen kan het niet komen. Althans nu nog niet. Een paar maanden in Zwitserland, in een hotelletje van vijf frank, een glas bier drinken, dat gaat, maar een huishouden beginnen, een vrouw onderhouden is heel iets anders. Ik moet zeggen, dat heb ik er mooi afgebracht. Stapel verliefd, een schooljongen kan het mij niet verbeteren!

Anna Paulowna hoorde hem loopen, voelde bij intuïtie dat er wat aan scheelde, dat hij met zichzelf bezig was, - en in haar geluk wilde zij hem vermanen te gaan slapen, niet zóó te denken. Daar kwamen nog zooveel dagen. Maar zij vond het wel wat vrijpostig, vooral vanavond hiermeê aan te komen. Toch hinderde haar dat loopen. Zij wist zelf niet wat zij daarin moest zoeken; ze zou hem wat luchthartiger willen hebben, maar hoe hem dat te zeggen? Zij voelde zich zoo gelukkig, en nu kwam hij met dat nerveus makende heen en weer stappen haar weer zwaartillend maken.

Maar nu gelukkig kwam de regen, die ineens geweldig begon te stroomen, haar te hulp.

- Hoor je 't, van Reelen? riep ze, vrijmoedig aan 't beschot kloppend, voor 't eerst den naam enkel gebruikend.

- Ja! antwoordde hij. Of ik! O, er zal meer komen.

- Je hebt het wel geraden.
- Ja, zei hij, half lacherig.
- Ga nu gauw slapen! waarom loop je zoo te prakkiseeren? weer over arbeidershuizen?
- Nee, over jouw... m'n liefste.
- Stt!
- Oei! morgen geen Hohwacht... thuis blijven!
- Ik hoop van niet, schaterde zij even terug, zei toen:
- Nu wel te rusten!
- Slaap wel!

Van Reelen begreep dat hij niet kon blijven loopen, ging nu maar te bed, bleef met open oogen kijken in het donker, voelde zich in zijne verliefdheid om beurten zalig-gestreeld en ernstig te moede. Hij wilde zichzelf verwijten, maar wist niet wat hij zichzelf verwijten moest. Die dingen gaan dien kant uit zonder dat je 't zelf weet. Maar hij herinnerde zich zijn bezwaren van den eersten dag en hoe hij die toen wegcijferde. Opnieuw kwam de vergane avond voor hem schemeren, zag hij haar sympathiek wezen, haar zielvolle oogen, dacht hij aan hare lieve neigingen en zei toen: verliefd m'n jongen, verliefd!

Hij draaide zich in bed om, trachtte in te slapen, toch 'n mooi tijdje wakker blijvend, zich telkens dezelfde vragen stellend, waarop hij niet anders wist dan 'tzelfde te antwoorden.

XII.

't Regende den ganschen nacht door, en 't bleef regenen den dag erop, de temperatuur in eens gedaald tot koû, die rillig maakte.

Tusschen de regens waarde de mist, die uit de diepte opstoof als wit-gestolde wasem, laaiende vluchten door de regenvlagen heendreef, de vensterruiten wit maakte, als matglas ondoorzichtbaar.

Regen en neveldamp: 't was even triest als in de eerste dagen.

Heel het hotelletje zat weer op elkaar, in 't kleine, warme salonnetje, kluwde saam in de griezelige, klamme gangen. De barometer liep aldoor achteruit. Telkens als van Reelen

tegen den glaswand klopte, in de hoop van lichte stijging, viel de wijzer nog meer terug.

Anna Paulowna had op haar kamer een primitieve kachel, een vierkante bak van tegen elkaar gezette tegels in den vorm van een oven, die met hout moest worden gestookt. Zij liet vuur aanleggen, dacht eraan van Reelen, die op zijn kamer geen vuur kon laten maken, bij haar te vragen, al was dat niet geheel *comme il faut.* Maar 't bleek onnoodig; de regenmist, die boven het dak waaide, sloeg de rook naar binnen en de ovenkachel bracht nu meer koû en narigheid dan warmte. Vanzelf kwamen alle gasten maar naar beneden, in de beperkte ruimten tegen elkaar opbotsend.

De machinist-zeeman, een asthmalijder, kon het binnen niet uithouden, probeerde in het regenweer wat lucht te krijgen, maar hij kwam gauw terug, verkleumd van de rille vochtigheid, bespat tot op zijn rug. Van Reelen, die net wilde uitgaan, bleef nu maar wijselijk thuis. 't Werd een mopperen en foeteren, een zuchten en klagen van al die menschen met niets omhanden, welke niet wisten wat nu aan te vangen. Nu en dan liep er een naar zijn kamer, kwam gauw terug, zette zich maar weer bij de anderen.

Ze vroegen Raëfskaja om toch wat te spelen, waaraan zij toegaf met een paar nummers van Chopin, een wals van Strauss en een paar Fransche romancen, maar met 'n half uurtje raakte dat ook gedaan, ging nog een ander aan het tokkelen, èn de stemming verbeterde maar weinig.

In groepjes stonden ze voor de ramen, waardoor niets viel te zien dan witte laaie; de bergen, insnijdingen, dalen, alles in den regen gelijk gewazemd tot een enkele troebele, melkachtigen nevel, met niets erin te onderscheiden.

Alleen van Schoorle vond dit voor een dagje wel aardig. Gelegenheid kreeg hij nu de vlotte raisonneur te spelen, zich van zijn beminnelijksten kant te vertoonen, met een *bon mot* goeden sier te maken, hier en daar wat te gekken, beleefde fratsen uit te halen. Hij beschouwde het commun, als iedereen klaagde, er aan meê te doen, weerde zich nu kranig.

Telkens hoorde Anna Paulowna onder de dames over hem fluisteren: '*il est gentil*, *ce Hollandais! Er ist wirklich nett*, *liebenswürdig*, - en zij bedacht, dat hij ondanks van Reelen's

schimpen, voor zijn volk hier rondliep als een goede levende reklame. De meeste menschen vragen toch niet verder, willen alleen worden geamuzeerd, gevleid, en dit verstond hij in hooge mate. Van Reelen, met zijn diep-ingewortelde meeningen, zijn korte, afgebeten wijze van zeggen, zijn niet-transigeeren, stootte om beurten iedere nationaliteit af, als Hollander zich voelend boven anderen, sterk-bewust dat een klein volk groote mannen kan geven. Zij schrok even van deze vergelijking, gaf hiervan het slechte weer de schuld, begon opnieuw piano te spelen, om deze gedachte niet in haar hoofd toe te laten.

Van Reelen kwam bij haar staan, fluisterde een herinnering van gisteravond - en zij voelde zich geleidelijk, gelukkig, glimlachte onder het vingertoetsen door, toen zei ze zacht:

- Pas op, laat de anderen het niet hooren.

De liefdedroom, weggedrongen door 't ruwe weer, zweefde weer aan, weefde in hen willig voort, nu ze naast elkaar door het venster staarden, waardoor niets was te zien dan witte wasem en de druppelspatten van den regen. Naast elkaar bleven ze staan, zonder spreken, tot plots het dienmeisje met knetter-draaien van het elektrische-knopje licht maakte en ze elkander bij 't omkeeren glimlachend in de oogen zagen.

Na den eten werd het in 't hotel wat gezelliger door de warmte en 't buitensluiten van 't weer. Zij gingen pandverbeuren, slofjespelen en zoo goed en slecht de ruimte het toeliet aan het dansen in het eetzaaltje, de tafel wat op zij geschoven. Het elkaar aanraken bij het slofjespelen, het in de armen hebben bij 't schokkend en stootend draaien, gaf hun een tintelende sensatie, waardoor ze althans bevredigd konden gaan slapen, droome-waken over hun liefde, in verlangen, in hopen, met toch er door 'n wrangheid: de moeilijkheden, de bezwaren.

Den volgenden morgen, bij 't wakker worden, vroegen Anna Paulowna's eerste gedachten: wat voor weer is het?

Boven de dekens voelde het nog al frisch aan. Door de opengelaten, alleen met zonneblinden afgesloten vensterruimten, drong een ijle koelte, maar het witte daglicht schuinde tegelijk door de gleuven, plekte op den kalen grond gansche strepen wit, die in de donkere kamersfeer

weer optrilden. Het scheen dus nog al goed te wezen!

Anna Paulowna keek op haar horloge, zag dat het stond op bijna half negen. Wel lieve hemel, dat is niet vroeg meer.... Had ze dan zoo vast geslapen? Dat moest wel! Ze herinnerde zich lang te hebben wakkergelegen, hoorende het tikken van den regen, met nu en dan een rukvlaag van den warrelwind er tusschen, maar daarna dan toch in slaap gekomen, waarover zij nu vaag lag na te denken, als een gebeurtenis op zichzelf, met maar weinig lust uit bed te komen. Zij luisterde of ze van Reelen niet hoorde, molde zich daarop weer in de kussens, dekens en dekbed nu bijna over de ooren getrokken. Maar zij moest er toch uit, kon moeielijk blijven liggen. Waarom eigenlijk niet? met een weer als gisteren verzuimde ze niets.

Met het tipje van de neus en de oogleden boven de dekens keek ze naar de lichtstrepen, die trilden in de donkere sfeer, op den kalen grond wiegelden. Opnieuw keek ze op haar horloge, zag met een kleine voldoening, dat haar overweging maar eenige minuten had meêgenomen, wilde er nu toch kordaat uitkomen. 't Weer leek zoo mooi!

Maar nu hoorde ze met een plons van Reelen eruit stappen, wachtte even, ze wist zelf niet waarop, schoof terug onder de dekens. Zij hoorde van Reelen de jalouzieën openklappen, toen roepen O, o!

- Heb je 't al gezien? zachtschaterde hij, kloppend tegen het dunne houtbeschot.
- Wat?
- Het weer!
- Nee, wat dan, is 't mooi?
- Nu, ga 't zelf maar eens zien... bijna niet te gelooven.
- Wat is het dan?
- Nee, kijk 't zelf 'es.... kom er maar uit.

Zij pruttelde nog wat tegen, slipte toen eruit, hoorde van Reelen lachen, dacht: wat moet dat beteekenen. Zachtjes, zonder dat hij 't zou hooren, liep ze naar de jaloezieën, keek, voor ze open te doen, schuin naar beneden.

Zij kon haar oogen bijna niet gelooven. In plaats van zon zag ze verschgevallen sneeuw. Einde Juli sneeuw, haast onbegrijpelijk! Maar de frissche buitenlucht, die haar om de leden kilde, maakte het nog duidelijker.

- Is dat sneeuw? vroeg ze nogeens van Reelen.

- Nu, echte, wel tien centimeter dik, lachte hij terug.

Zij merkte nu ook dat er geen zon scheen; alleen het door sneeuw wit-verzadigde licht zeefde in schilverplekken op den grond. In reppende haast kleedde zij zich, want eenmaal die sneeuw gezien, voelde zij 't weer nog kouder. Hu, het water rilde haar knerpend om de tanden! Gauw de tailor aan, die zit teminste warm! de roze gestreepte bloeze, gisteravond nog klaar gelegd en die haar zoo goed kleedde, was veel te koud! Nu zoowat gereed, opende ze de zonneblinden - en daar zag ze het klaar voor haar liggen: alles wit, alles vol sneeuw.

De golvende velden aan haar voet waren geheel bedekt, lagen blank-wit als in den winter.

Naar de hoogten, tegen de rotsen van het Känzli-gebergte zilverde de sneeuw tusschen de spleten. Op de donkere dennen lag het getakt en gespreid, lag het als witte vlokken, waar de spitsen der coniferen zwart uit opstaken. Het pittoreske Känzli zelf, dat wel op een preekstoel, een kansel leek, zag er nu in zijn witte bedekking uit als een pierrot of een bisschopsmuts van een heiligenbeeld.

Verderop, waar geen dennen waren, slechts weiden, lag blank de sneeuw, in zijn egale, witte wade opblinkend tegen het gepointilleerde, bespikkelde van de donkere met wit-bevlekte dennen.

't Was wel kurieus dat te zien, midden in den zomer.

De fijne, ijle sneeuwlucht drong tintelend frisch in haar longen - en voor een oogenblik werd ze door 't gezicht in verrassing bevangen. Ze wilde er volop van genieten, kwam op het balkon om te zien hoe de bergreuzen aan den overkant, heel de Alpenketen er uit zag. Maar daar was al weinig te zien. Nevelwolken hingen in witte, ondoorzichtbare sluimering er omheen geslagen, en beneden, waar ze het Thuner-meer wist, dampte een zee van nevel. 't Was alles grijs en wit, wat rondom lag, een grijs en wit, waarin alleen te onderscheiden viel het dicht-nabije, het meer verre vervaagde in blanke wolkenwasem.

De sneeuw viel nog gedurig neer, viel zachtjes, verdroop soms tot regen, verijlde dan weer tot nevel, een dunne witte damp opstuivend als bevroren poeier tot in haar kamer.

Zij sloot gauw het venster, vond het veiliger en minder koud achter de ruiten ernaar te kijken.

Op de gang kwam ze van Reelen tegen, die plezier er in vond, en zei:

- Nu zul je ze beneden hooren mopperen.

- Aangenaam is 't ook niet.

- Nee! Maar wat zul je er aan doen? Je bent in de bergen. In elk geval een prachtig gezicht... we gaan straks uit.

- Zou je denken?

- O, 't is mooi buiten. Hoor je die klokjes?

- Ja, den heelen morgen al.

- Van 't vee, uit de hoogte teruggedreven.... dan moet het boven bar zijn geweest. Wie weet, ligt de sneeuw er misschien een voet dik.

In het salonnetje knetterbrandde een vlammend houtvuur, waarvoor de zeeman-machinist en de heer van Schoorle al zaten te kleumen. De morgenpost bracht de berichten van alle kanten, dat overal, in geheel Europa, plotseling koû, felle regens en stormen waren ingevallen, een schrale vergoeding, toch een troost! In Amerika daarentegen bleek de warmte ondragelijk, vielen de menschen van de hitte dood.

Van Schoorle smeet nog een houtblok op het vuur. Heel zijn goede gezindheid van gisteren was verdwenen; hij dacht er over vandaag nog naar Interlaken te vertrekken.

- Zou dat weer lang aanhouden? vroeg hij ontevreden aan van Reelen.

- Ik weet het niet, mogelijk, mogelijk niet. De sneeuw zal vandaag wel smelten, maar de zware lucht kan nog wel eenige dagen blijven hangen.

- Een mooi vooruitzicht!

- Ja, wat zal je er aan doen? Beneden is 't gelijkmatiger, dat is zeker, - en je hebt er amuzementen.

Anna Paulowna begon zich ook vroolijk te maken, spotte meê over het onaangename van sneeuw. Van Schoorle bleef er ongevoelig voor, wilde zijn koffer pakken. Doch de moeite van het pakken in de koû hield hem tegen. Hij smeet maar weer een blokje op het vuur.

Het werd in 't salonkamertje vol van al de gasten die zich bleven warmen, en muffig-duf van zoovelen in beperkte ruimte.

- Kom, zei van Reelen. Wij gaan er uit!

Buiten, zoover het oog reikte, lag alles wit.

Het vee graasde op de sneeuwbedekte weiden, wroetend de halmen omhoog onder de koud-natte laag, wat maar moeielijk ging. Met elken zwaai en elken ophaal van de vele koppen gingen de halsklokken ring-rang, roel-rang, door elkaar klinkend als de tokkelgeluiden van een scherpe gamelang. In de koud-bleeke lucht, zwaarhangend boven de besneeuwde bergwanden, zilverklankte het idyllisch-vreemd, tingelluidde het als klanken voortgebracht uit glas, van een koude, andere wereld.

Al die witgeplekte en witgeschilverde beesten op de nog wittere sneeuw, zonder geloei, zonder ander geluid dan die klanktokkeling van klokken, kreeg het aanzien van een klankgrillige fantazie, waarbij de gehoornde dieren, als witte Hindoebeesten in zielsverhuizing, elk oogenblik zich konden metamorfozeeren tot wie weet welke vreemde geesten. Dat onafgebroken, aldoor tjinkelende klokjes-tampen, dof-zware en hel-klare klanken, door elkaâr, samenstemmend tot een onregelmatig kruisgetokkel van willige slagakkoorden, hoorde aan als een mystieke verschrikking.

Geheel erdoor ingenomen liepen van Reelen en Anna Paulowna den sneeuw-matten weg af, zonder gesprek, elkaar alleen wijzend op de grilligheden. O, 't leek wel één enkele groote gril, wonderwit dat geheele zomerlandschap in sneeuw!

Daar lag de sneeuw op het afgemaaide gras, op de donkerfluweele viooltjes in de tuinen, op de vuur-roode pioenrozen en op de groene dracht der lindeboomen. De bloemen van 't veld werden met het gemaaide gras en de natte sneeuw gelijk in stal gedragen.

Dat leek toch een wonderlijk geval. Was dit nu een vervolg, een voortzetting van hun liefdeavond? Leefden ze werkelijk in de blanke zonnemaand van Juli, waarin de kersen rijpen aan de boomen, zelfs in het gebergte, alles in volle groeikracht zich gaat uitzetten, of droomden ze, waren ze volop in den winter? De lucht hing overal zoo grijs en guur, en 't was zoo koud, dat, als ze 't niet beter wisten, zij aan zich zelf zouden twijfelen.

- 't Lijkt wel November, zei eindelijk van Reelen, wiens opgewektheid na het enthoesiaste bekijken toch ging verdwijnen.

- Onbegrijpelijk na al die warmte en zóó plotseling, zuchtte Anna Paulowna.

- O, niets bijzonders, 't komt op de bergen voor, zelfs in zwoele Augustus.

Zij hadden er genoeg van gezien, gingen plomp-zwaar door de natte sneeuw naar het hotel terug, want de nevelmist waarde weer van alle kanten, stoof rondom òp, als drijvend poeier. Heel het meer van Thun, zooveel honderd meter lager, was weer gelijk met den weg, een kolk van damp, en langs de sneeuwbedekte bergwanden zwirrelde het in witte driften.

De eenige die ze tegenkwamen was de Czeche, als altijd eenzaam, niet anders sprekend dan zijn Hongaarsch, wat niemand verstond, door zijn melankolie teveel neergedrukt om iets meer dan een paar woorden van een andere taal te leeren, die nu de groote eenzaamheid zocht, waar hij met zichzelf kon spreken, altijd hopend dat zijn ingezonken borst nog terecht zou komen.

- Ik heb zoo innig medelijden met hem, zei Anna Paulowna. Een paar woorden werd ik maar uit hem wijs. Hij heeft geen familie, de eenig overgeblevene, met nog een drupje geld, naar 't schijnt, het leven rekkend om dan eenzaam hier of daar te sterven. Heb ik hem goed begrepen dan was hij ook bouwmeester, viel van een steiger.

- Verschrikkelijk, sprak van Reelen. Konden we maar iets voor hem doen!

- Ja!

- Wat moet er in zoo iemand omgaan... een hel, een pijniging hier op aarde. Waarvoor leven toch eigenlijk de menschen? Wat blijft er over als ze niet gelooven aan een beter bestaan hiernamaals, wat toch weer vaag blijft?

- Ja, zuchtte Anna Paulowna, zonder erop te durven ingaan.

Voor het hotel stond van Schoorle, de city-bag gepakt.

- Ik trek er tusschen uit, geef de brui er van! riep hij al van verre, kom later wel terug. Adieu!

- Hij is de gelukkigste mensch, zei Anna Paulowna. Hij neemt alleen het prettige, het aangename van deze aarde.

- Nog zoo dom niet!

- Neen, en hij heeft geen godsdienst noodig, geen hoop op beter.

- Dank zijn stevige gezondheid, zijn klein kapitaaltje, waarmeê hij weet rond te komen zonder iets te doen, maar anders...?

- En zijn gemakkelijkheid van leven?

- Een gewoon gevolg van 't van geslacht tot geslacht niets doen en van beperkte hersenen, waarmeê hij geen hoogere vlucht neemt dan het dadelijk-noodzakelijke, een kwaliteit aangenaam voor zichzelf en voor anderen. Toch eigenlijk best te begrijpen, dat die menschen niets willen veranderen. 't Zijn de beste stutten van staat en kerk, omdat ze 't goed hebben en daardoor tevreden zijn.

- Van Schoorle en religie, dat zijn er twee, dunkt tenminste mij, riep Anna Paulowna.

- Nu, dan kent u hem niet. Hij is wat kerksch! Of hij 't meent is iets anders, maar hij vindt ongodsdienstig-zijn krapuleus. Menschen zonder godsdienst beschouwt hij tot alles in staat; die konden eens aan zijn kapitaaltje komen, en hem noodzaken eveneens te werken. Hij acht het, zooals de samenleving nu is, heel best ingericht.

- Toch maar klein, en als je geen doel hebt vervelend!

- Zeker voor u, voor mij, maar voor hem niet. Als er in zijn leven iets van verveling komt, zoekt hij zich een mooie, en natuurlijk rijke vrouw - en met zijn naam en zijn stand, loopt dat van zelf: vrouwen kijken naar uiterlijkheden!

- O, o, protesteerde Anna Paulowna.

- U niet, maar honderd anderen wel! Als hij een tijdje getrouwd is, en er komt een ander soort verveling, dan ambieert hij eenig baantje, bijvoorbeeld kommissaris in een naamlooze vennootschap, of laat zich, als hij wat hooger wil, tot gemeenteraadslid verkiezen. Vergeet niet, hij heeft een titel van meester in de rechten, dat is een *passe-partout* voor alles. In de hooge regionen van onze samenleving gaat het vanzelf, behoef je je niet in te spannen, niet zelf te klimmen, heb je alleen maar te zorgen dat je niet tuimelt of struikelt.

- Ook al een kapaciteit op zichzelf, lachte Anna Paulowna.

- Zeker! ontegenzeggelijk! ik geef het dadelijk toe. Maar met staat, moraal, godsdienst is 't nog gemakkelijker, vooral als ze in jongen tijd een tiental jaren geven om dolheden uit te halen, als student uit te razen. Je wordt dan vanzelf blasé, bedaard!

- Dus, evenals bij ons in Rusland?

- Alleen een beetje minder feodaal, minder vanzelfsprekend, meer overlegd en berekend. Maar anders ja! 't is met 'n weinig onderscheid overal zoowat hetzelfde, en je kunt hun die het goed hebben niet kwalijk nemen dat ze het willen houden. Als ik in die omstandigheden was geboren en opgevoed deed ik waarschijnlijk net zoo, maar het is dwaas, omdat je het toevallig goed hebt nu ook te meenen, dat je van beter bloed bent, fijner van zenuwen. Een meester in de rechten, als hij niet hooger gaat dan zijn titel, is niet meer, is vaak minder dan een timmermansknecht, die misschien evenveel jaren noodig had om zijn vak te leeren. Een volk met veel baantjesjagers is gelijk een boerderij, waar het eigen volk de room van de melk schept. En dan verwonderen zich de lui nog als ze spoeling overhouden!

Anna Paulowna vond het klaar, vond het duidelijk wat hij zei. Alleen meende zij, dat zijn antipathie tegen van Schoorle hem zoo deed spreken, mogelijk wèl omdat hij zelf moest peinzen, ploeteren, werken om er te komen en de andere vanzelf naar de hoogte gleed door een onzichtbare ballon getrokken. Maar dan vergeleek zij zijn vorige gesprekken, zijn zoeken ten voordeele van allen - en zij zag eenheid van persoon en gedachten, het kind van onzen tijd, bewust strevend naar hooger.

De zware wolkenlucht scheen eenigszins op te trekken, en door het warmmakend praten verging ook hun gevoel van koû; zij voelden zich minder kil.

Bij 't openen van de hoteldeur sloeg hun het klein gekakel der anderen weer tegen.

- Als wij ook eens eenige dagen weggingen? vroeg van Reelen. Naar Interlaken of Thun bijvoorbeeld?

Anna Paulowna aarzelde even. Voor een poosje uit deze omgeving weg-zijn lokte haar wel aan. Maar er kwam een pudeur, een vrouwelijke vrees, ook een krapheid aan kontanten, terwijl ze allerminst op zijn beurs kon noch wilde leven, èn dat hield haar tegen. Zij zei langzaam, als nog aldoor in bezinning:

- Neen, laten we maar blijven.... 't is niet goed voor mij zoo te reizen... 't weer zal wel gauw veranderen.

- O ja, zoo koud en slecht als 't nu is zal 't zeker niet lang duren. Anders...

Zij zei weer:

- Neen, laten wij maar blijven!

Toen zich omkeerend in plots herinneren, voegde ze erbij:

- 't Zou ook niet gaan.... Overmorgen.... Zondag, komt mijn zuster.

- Uit Bern?

- Ja, uit Bern.

De huisknecht sloot de deur achter hen beiden; zij waren binnen. Zij ging naar haar kamer zich verkleeden, van Reelen bleef beneden, de krant wat inkijken.

Voor Anna Paulowna lag er een brief van haar moeder; ze scheurde de enveloppe dadelijk open, zenuwig door het sneeuwnatte weer en in voorgevoel, dat de brief niet veel goeds zou brengen.

G. VAN HULZEN.

(*Einde van het eerste gedeelte.*)

Dagverhaal van Thorbecke.
Maart 1848.
uitgegeven door Mr. W. Thorbecke.

Bij Koninklijk Besluit van 17 Maart 1848 werd eene commissie ingesteld tot het ontwerpen van eene Grondwetsherziening.

Het besluit was van den volgenden inhoud:

Wij Willem II, bij de gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

Gezien de mededeeling der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, houdende verscheidene wenschen, ter uitbreiding van Grondwetsherziening.

Overwegende dat het Onze begeerte is, met het oog op deze mededeeling van een der takken van de wetgevende Magt, eene gewijzigde Grondwet te doen ontwerpen en voordragen, en tevens Hoofden van Departementen van algemeen Bestuur te benoemen, gehecht aan de beginselen bij die Grondwet te bepalen.

Overwegende, dat, zoo van de eene zijde Onze bedoeling is, zonder verwijl, alle maatregelen van Vooruitgang en verbetering te nemen, van de andere zijde onze pligt is te zorgen, dat geene laakbare overhaasting tot eene tegenovergestelde uitkomst leide;

Hebben besloten en besluiten:

1°. Eene Commissie in te stellen, om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, aan ons een volledig ontwerp van Grondwetsherziening voor te dragen, en om Ons tevens derzelver denkbeelden omtrent de zamenstelling van een Ministerie mede te deelen.

2°, tot leden van gemelde Commissie te benoemen de Heeren:

MR. DIRK DONKER CURTIUS.
MR. I.M. DE KEMPENAER.
MR. L.C. LUZAC.
MR. L.D. STORM.
MR. I.R. THORBECKE.

En zullen afschriften dezes gezonden worden aan de beide Kamers van de Staten-Generaal, aan de Departementen van Algemeen Bestuur, aan den Raad van State, alsmede aan de benoemden, tot informatie en narigt.

'*s-Gravenhage*, den 17 Maart 1848.

(*get.*) WILLEM,

van wege den Koning,

de Staatsraad,

Directeur van het Kabinet des Konings,

A.G.A. VAN RAPPARD.

Het voorafgaande, de noten onder aan de bladzijden en het chronologisch overzicht zijn aan het dagverhaal toegevoegd door den uitgever.

Dagverhaal aan Adelheid[1], telkens bij mijne thuiskomst van Den Haag gedicteerd.

Zaturdag 18 *Maart* 1848. Voorloopige conferentie bij den heer Donker met de heeren Luzac en de Kempenaer. Storm afwezig.

Vooraf bijzonder en vertrouwelijk onderhoud met Luzac over mijne volstrekte ongenegenheid om minister te zijn en te blijven, maar ook verklarende mijne bereidwilligheid om, in geval van nood en totdat wij de regte menschen aan den Koning zouden kunnen voordragen, mij een Departement te laten opleggen.

In de conferentie eerst eenparig verzoek der Heeren, dat ik als President het beleid der Vergadering aanvaarde. Vervolgens, bij het gesprek over nieuwe ministers, vraag van Donker, of ik minister van Binnenlandsche Zaken zou willen worden. Antwoord van denzelfden inhoud als hetgeen ik kort te voren aan Luzac had verklaard.

Na het eten, bij Luzac, teruggekomen op hetzelfde onderwerp, op de verpligting aller leden der Commissie om, zoo de nood aan den man kwam, ons met een departement, niet alleen voor het oogenblik, maar zoolang het volstrekt vereischt wierd, te belasten. Luzac was van hetzelfde gevoelen; en meende dat de Kempenaer, zoo hij weigerde in zulk geval mede te helpen, werkelijk voor een faux frère zou moeten worden gehouden. Ik had Luzac vooraf gevraagd, wat men van het algemeene wantrouwen ten aanzien van de Kempenaer moest denken. Hij had geantwoord, dat hij dagelijks met de Kempenaer omgaande, het uit nijd afleidde.

Zondag ochtend 19 *Maart.* 's Morgens 11 ure eerste herzieningsconferentie bij Donker met Luzac en de Kempenaer; Storm nog afwezig. De heer Donker die reeds vroeg bij den Koning was geweest, zegt mij, dat Zijne Majesteit mij over

1) Thorbecke's vrouw.

het ministerie van Binnenlandsche Zaken zal spreken. Dit gebeurde ook, toen ik om ½1 ure bij den Koning was toegelaten, dadelijk na de eerste drie woorden, die liepen over het verlies van Prins Alexander. De Koning zeide van den heer Donker te hebben vernomen, dat ik wel genegen zoude zijn, het ministerie van Binnenlandsche Zaken aan te nemen. Ik antwoordde, dat de heer Donker, dus sprekende, mij niet goed moest hebben verstaan of zijne volmagt was te buiten gegaan. Ik verzocht dan verlof met volkomen vrijmoedigheid mijne meening over een ministerschap te mogen verklaren.

Ik zeide, dat er geen metier in de wereld was, dat ik steeds zoo weinig als dat van minister, had begeerd, dat ik nog eveneens dacht en waarschijnlijk zou blijven denken. Maar dat ik, wanneer de nood het gebood, een departement zou opnemen, gelijk, wanneer Zijne Majesteit of het land in gevaar waren, zonder lust of aanleg om de wapens te dragen, een geweer. Dat ik niet alleen wanneer het volstrekt noodzakelijk was voor het oogenblik, mij beschikbaar stelde, maar zelfs voor het vervolg, zoo lang wij niet in staat zouden zijn aan den Koning in conscientie een man aan te bevelen, in staat en genegen om naar de beginselen der nieuwe orde, zoo veel binnenlandsche zaken betrof, den Staat te hervormen, en de wetten door de nieuwe Grondwet geëischt, te ontwerpen. Bij mijn vertrek herinnerde de Koning: Ik kan dus op u rekenen, dat gij niet ongenegen zult zijn het ministerie aan te nemen? Uwe Majesteit kan, hernam ik, *indien* de nood gebiedt, over mij beschikken.

Teruggekeerd naar het huis van Donker, verhaalde ik aan mijne medeleden het geheele onderhoud met den Koning; en meende nu de opregtste verstandhouding met hen te hebben gevestigd. Intusschen scheen met eenparigheid van handelen niet geheel overeen te stemmen hetgeen Donker ons verhaalde, dat hij dien ochtend reeds over den heer van der Capellen met den Koning had gesproken, en zelfs den eersten, na vernomen te hebben dat Zijne Majesteit den persoon goedkeurde, had opgezocht. Hij wilde hem het voorzitterschap van den Raad van Ministers met of zonder het departement van Buitenlandsche Zaken of Koloniën, naar des heeren Van der Capellen keuze, aanbieden. De zaak

zelve droeg ons aller goedkeuring weg, maar de wijze waarop Donker deze onderhandeling eigendunkelijk was begonnen en voortzette, kwam mij voor met onzen last niet te strooken. De heer Van der Capellen had, bij het eindigen onzer zamenkomst, een onderhoud met Donker, waarvan deze ons des avonds bij Luzac den uitslag mededeelde. Van der Capellen had zijnen goeden wil betuigd, maar zich verschoond, daar hij uitgeput was en buiten staat zulk een last ook maar vijf dagen te dragen. Bovendien zeide Donker gaf hij mij nog eene reden, waarop ik moest zwijgen; denkelijk het verval van zijn fortuin dat eenige dagen later bleek.

Wij gingen vervolgens voort met herziening der Grondwet.

Zondag namiddag[1] gegeten bij Luzac met de Kempenaer. Des avonds, voor mijn vertrek met den spoortrein, kwam Donker zijn gesprek verhalen met den minister de Jonge, dien hij had onderrigt van het Koninklijk besluit, waarbij de Heer de Jonge voor goed werd ontslagen en hij, Donker, met de waarneming van het ministerie van Justitie tijdelijk belast. Donker zeide tevens dat hij gelijke noodzakelijkheid voor ons allen om ministeriele departementen op te nemen, meer en meer zag naderen. Den volgenden ochtend zou het ministerie van Justitie worden overgegeven.

In een onzer eerste zamenkomsten, Zaterdag ochtend, had ik de vraag geopperd, of niet ook de verdediging van het ontwerp van nieuwe Grondwet in de Kamers op ons als koninklijke commissarissen zou moeten nederkomen, met uitzondering der Heeren Luzac en de Kempenaer, die leden der Kamer, tot zulk een commissarisschap niet wel benoembaar schenen? Het was namelijk ons aller gevoelen, dat de voordragt van het personeel van een definitief ministerie niet kon geschieden dan na afloop onzer herziening der Grondwet. Dan eerst konden wij aan de voor te dragen personen de grondstellingen der nieuwe orde in overweging geven met de vraag, of zij er zich mede konden vereenigen, waarnaar hunne geschiktheid of benoembaarheid door ons natuurlijk moest worden beoordeeld. Gesteld nu, men vond zulke personen, kon men van hen vergen, dat zij zich belasten met de verdediging van een ontwerp van Grond-

1) 19 Maart.

wet, dat wel hunne geloofsbelijdenis zou uitmaken, doch aan welks zamenstelling zij geen deel hadden gehad? Was het niet te wachten, dat de nieuwe ministers die taak in geen geval op zich zouden willen nemen, als niet bekend met, of althans niet doordrongen gelijk de auteuren van de gronden zoo veler bijzondere bepalingen? Zouden zij zich ook willen blootstellen, op een of ander stuk, aan eene nederlaag, waarvan hunne aftreding, dadelijk bij de eerste handeling van hun ministerschap, het gevolg zou moeten zijn? Zij zullen veeleer ons zeggen: Het is uwe zaak voor aanneming der nieuwe Grondwet te zorgen; wij zullen daarna volgens haar den Staat inrichten en besturen. Op geene andere voorwaarde zal men het definitieve ministerie tot stand brengen.

Toen ik dit Zaturdag ochtend in het midden had gebragt, meenden mijne medeleden voorloopig, dat de verdediging der nieuwe Grondwet aan de nieuwe ministers behoorde, of althans dat deze taak onzen last te buiten ging; maar werd besloten, dit punt tot na afwerking der Grondwet aan te houden. Nu, Zondag avond, zeide Donker, dat hij geheel kwam in mijne meening, dat de verdediging van ons werk wel op ons zou moeten rusten.

Maandag ochtend 20 *Maart*, 's morgens ten 11 ure bij Donker. Storm voor het eerst aanwezig.

Van Strens gesproken, dien Donker als minister van Justitie sterk aanbeveelt. Hij leest een brief voor van Strens aan Schooneveld, ten bewijze der gematigde verdraagzame gezindheid van zijnen kandidaat, aan wien, met het ministerie van Justitie, tevens de Katholieke eeredienst kon worden opgedragen. Men had dan een katholiek in het ministerie, en het departement van katholieke eeredienst verviel, dat, gelijk het departement van protestantsche eerediensten, volgens ons aller gevoelen moest vervallen.

Donker had in dezen zin reeds Zondag ochtend over Strens gesproken, en toen verklaard dat hij zelf onmogelijk minister van Justitie kon blijven; al was het om geene andere reden, daar zijn broeder president was van den Hoogen Raad, en men dus zou zeggen: de Justitie bij Donker en compagnie. Zoo als Donker ons vertelde, had hij dit zelfde, en met de eigen uitdrukking, reeds gister, Zondag

morgen, aan den Koning verklaard. Hetgeen ons, Luzac en mij, gelijk wij ons later op den dag zeiden, eenigsints trof; daar Luzac in het denkbeeld was en mij ook in het denkbeeld had gebragt, dat Donker wel minister van Justitie wilde zijn. Storm, deelnemende aan dit gesprek, verhaalde dat men hem in Noord-Braband van alle zijden, ook van die der geestelijkheid, als minister der katholieke eeredienst had begroet en toegejuicht; hij verklaarde zich tegen Strens als een zwakken weifelenden man. Borret was volgens hem nog besluiteloozer en slechter keus. Maar hij noemde Sonsbeeck als den regten man, waartegen evenwel Luzac en de Kempenaer zware bedenkingen hadden. Zij hielden hem voor een partijdigen katholiek of ultramontaan, dien men niet kon vertrouwen. Ook ik zeide, dat Sonsbeeck in twee opzigten aan mijne verwachting niet had beantwoord. Vooreerst niet in 1844, bij gelegenheid van het voorstel tot herziening der Grondwet, toen hij, verre eene liberale denkwijze te doen blijken, mij was voorgekomen zich van mij en het voorstel terug te trekken. Ten andere niet in zijne onlangs verschenen brochure over het placet, waarin hij tot het voorstellen eener transactie met zijne overtuiging was afgedaald.

Intusschen maakten de redenen van Storm tegen Strens op mij sterken indruk. Ik adviseerde, dat men zulk een flaauw man, die op Donker's aanleiding reeds door Schooneveld was verzocht over te komen, niet mogt nemen. Ook van Ligtenveld was sprake. Storm meende dat hij als katholiek bij de katholieken niet was gezien. Donker wist dat hij geene van de gebruiken der katholieke kerk betrachtte; hij had gehoord dat hij er uit Rome van was gedispenseerd; hetgeen hem Donker het vermoeden gaf, dat Ligtenveld wel tot de orde der Jesuiten kon behooren. Uit latere verhalen van Storm moest ik opmaken dat Ligtenveld, dien hij als Noordbrabander wel kende, steeds zich zelven had gezocht; eene eer- en ambten zucht, waaraan Storm ook zijnen overgang uit den Hoogen Raad in den Raad van State toeschreef; Ligtenveld had, zoo scheen het, geene politische overtuiging, maar wendde zich met den wind om minister te worden. Later hoorde ik van Sonsbeeck, dat hij zich in den Raad van State zeer conservatief had getoond; en onder anderen, bij gelegenheid der verduidelijkingsontwerpen, eene

sterke nota voor het behoud der standen had ingediend.

In den loop van dezen dag, Maandag, werd ons van vele kanten de aandrang der opinie van het publiek kenbaar, dat wij allen, het voorbeeld van Donker volgende, en ministeriële portefeuilles opnemende, ons gezamentlijk als ministerie vestigden. Men zeide, het land behoeft in deze hagchelijke tijden vooral een bestuur en heeft er geen. De oude ministers verlangen ongeduldig voor goed te worden ontslagen, inderdaad kan men niet vergen dat zij langer verantwoordelijk blijven. Hunne voortzetting der administratie is eigenlijk niet meer dan eene waarneming zooals die, bij ontstentenis van een minister, op een secretarisgeneraal zou nederkomen; zij hadden, na vervanging van de Jonge door Donker, andermaal op bepaling van het tijdstip van hun afscheid bij den Koning aangehouden, die hun als uitersten termijn den 15 April had genoemd. Wij hadden, verzekerde een ieder van welke kleur hij ook ware, het vertrouwen des lands; op ons kwam het behoud van rust en orde aan. Wij mogten geen oogenblik aarzelen, de taak en verantwoordelijkheid, waarmede niemand buiten ons zich kon belasten te aanvaarden. Toen wij hierover Maandag avond spraken, waren Luzac en de Kempenaer het minst genegen ons door zulke gezegden of redenen te laten leiden en van de herziening der Grondwet aftrekken. Ik was van oordeel dat wij alleen dan wanneer goede gronden of de nood geboden, moesten toegeven.

Den volgenden dag, *Dingsdag*[1], kwam de zaak ernstiger ter sprake. Wij gevoelden allen, dat wij niet langer mogten uitstellen. Wij overlegden de verdeeling der departementen. Maar Luzac bleef weigerachtig eenig ministerie op zich te nemen, ten ware des noods dat der protestantsche eeredienst. Dit moest echter voorbehouden blijven aan de Kempenaer, die van het ministerie van Finantiën niets wilde hooren. Hij verstond er, volgens zijn zeggen, niets van; het zou, stelde hij zich aan het hoofd der finantiën, den allerongunstigsten indruk op de beurs maken; hetgeen hem zijn oom van der Hoop had bevestigd. Baud, neef van den minister, laatstelijk directeur der Cultures op Java, zou door Donker, die reeds den vorigen dag over hem met den Koning

1) 21 Maart.

had gesproken, worden gevraagd om het departement van Koloniën aan te nemen. Dit geschiedde; doch Baud verschoonde zich dewijl hij zich onbekwaam keurde, en uit hoofde van den staat zijner gezondheid.

Er bleef dan overig den Secretaris-Generaal te laten waarnemen of Rijk, zoo deze als minister van Marine, gelijk wij en ook de Koning wenschten, in het voorloopig ministerie trad, tevens met de Koloniën te belasten.

Voor de tijdelijke waarneming van Buitenlandsche Zaken werd op Schimmelpenninck, Woensdag of Donderdag uit Londen teruggewacht, gerekend.

Donker zeide, dat het van zelf sprak, dat Schimmelpenninck, zoo de Koning het hem vroeg, de portefeuille van Buitenlandsche Zaken verpligt was tijdelijk op te vatten; dat, zoo Schimmelpenninck zwarigheid maakte, hij, Donker, zich geen oogenblik zou bedenken, den Koning voor te stellen, Schimmelpenninck zoo hij weigerde den lande met ons de verlangde dienst te bewijzen, van zijne betrekking te Londen te ontslaan. Storm zou aan het hoofd komen van Katholieke eeredienst, ik van Binnenlandsche Zaken; hierover was geen oogenblik discussie; voor Luzac werd gevonden dat hij, Staatsraad in buitengewone dienst, zonder portefeuille in den Raad van ministers zitting zou nemen. Voor den generaal Nepveu, die elken dag uit Berlijn moest wederkeeren, werd het ministerie van Oorlog bestemd; aan Rijk zouden, met Marine de Koloniën worden opgedragen, schoon Donker bewijzen tegen de eerlijkheid van den man meende te hebben; de heer van Rijckevorsel zou worden aangezocht om zich met het departement van Financiën te belasten. Allen tijdelijk, totdat men een definitief ministerie zou kunnen formeren.

Donker werd gecommitteerd om na het eten den Koning de vraag voor te leggen, of hij de oprigting van een voorloopig ministerie volstrekt noodig keurde; en zoo ja, hem de bovengemelde namen voor te stellen. De Koning antwoordde, dat zijns inziens de zaak niet kon worden uitgesteld; hij nam met de verdeeling en de personen volkomen genoegen, en verklaarde zich bereid de besluiten te teekenen. Zoodat Donker terugkeerende ons in onze nieuwe betrekkingen begroette, en Luzac en de Kempenaer aanstonds werden afgevaardigd de eerste om met Rijk, de andere om met Rijckevorsel

te spreken. Rijckevorsel maakte veel zwarigheid, en wilde zich tot den volgenden morgen vroeg bedenken: Rijk kwam met Luzac terug. Rijk sprak met Donker en Luzac; hij verzocht eerst met den minister Baud een onderhoud te mogen hebben; hij zou ons daarna bericht kunnen geven. Hij kwam inderdaad, nadat Luzac en de Kempenaer reeds waren vertrokken, te elf ure weder. Het onderhoud van Donker, Storm en Thorbecke met hem duurde tot een ure. Hij nam ons in hooge mate tegen zich in, daar hij telkens op zijne eigen eerlijkheid, inzonderheid bij aanbestedingen voor het departement, prijzend terug kwam. Hij was zeer gevoelig aan het vertrouwen, dat wij hem, naar zijn zeggen, schonken; hij was van onze gevoelens, hij had zich steeds in den Ministerraad en bij den Koning tegen het aangenomen stelsel van regeren verklaard; hij zou dus zich gaarne met ons vereenigen, en zijn departement blijven besturen; maar hij verlangde met aandrang dit te doen als definitief minister, niet als tijdelijk belast; hoezeer ik hem voorstelde, dat dit niet aanging; dat hij was ontslagen, en dus opnieuw zou moeten worden benoemd; dat zijne benoeming tot definitief minister een ongelijksoortig element zou brengen in een ministerie, waarvan al de leden buiten hem niet dan voorloopige of tijdelijk waarnemende ministers waren, dat zijn blijven in zulk een stand hem ook door zijne oude ambtgenooten, allen gelijk hij op hun verzoek ontslagen, bijzonder kwalijk zou kunnen worden genomen. Hij bleef bij zijn wensch en verklaarde tevens tegen de aanvaarding van het departement van Koloniën zeer op te zien. Of er niet een ander ware te vinden, Baud had ons een staatsraad van der Vinne genoemd. Wij vroegen of Rijk hem kende. Rijk kende hem weinig maar zou hem den volgenden ochtend bij tijds tot een onderhoud uitnoodigen, en hem van ter zijde polsen. Hij zou ons te elf ure antwoord brengen, zonder te willen verzekeren, dat hij zoo de onderhandeling met van der Vinne niet slaagde, zich de Koloniën zou aantrekken.

Woensdagochtend 22 *Maart*, zocht ik Donker bij zijn ontbijt op, om er op aan te dringen, dat wij Rijk niet anders toelieten, dan benoemd op dezelfde wijze waarop wij zouden worden aangesteld. Ik zeide dat Rijk gisterenavond over zijne eerlijkheid

te veel had gesproken, dan dat men hem voor eerlijk mogt houden; dat, zoo men hem nu al tot voorloopigen minister van Marine nam, Rijk toch nooit in een definitief ministerie kon worden behouden; dat men ook nu moest vermijden hem bij Marine nog Koloniën te geven. Donker, op wien de gezegden van Rijk denzelfden indruk als op mij, hadden gemaakt, doch die den vorigen avond allengs had toegegeven in het verlangen van den admiraal om definitief minister te blijven, kwam geheel in mijn gevoelen. Desgelijks de Kempenaer, die verscheen om te berigten dat van Rijckevorsel niet kon besluiten, en aan wien wij ons gesprek met Rijk verhaalden. Later, toen Storm en Luzac waren gekomen, werd eenparig besloten, aan Rijk te verklaren, dat hij niet met ons in het voorloopig ministerie kon treden, dan onder voorwaarde, dat hij, op gelijke wijze als wij, minister ad interim wierd. Hij kwam te elf ure, en toen hem dit besluit werd aangezegd, gaf hij ten laatste toe. Van van der Vinne sprak hij niet.

Ondertusschen was aan Donker gemeld, dat Baud de neef, zoo de koning hem als oost-indisch ambtenaar requireerde, niet weigerachtig zou blijven zich met het departement van Koloniën te belasten. Men behoefde dus te minder te dezen aanzien over Rijk te denken. Over het ministerie van Finantiën zou nu worden gesproken met den heer Mees, secretaris der Kamer van Koophandel te Rotterdam, door Rijckevorsel zeer aanbevolen, en aangaande wien ik, de gunstigste getuigenissen overlegde. Op ons verzoek schreef Luzac aanstonds aan den heer Mees, met uitnoodiging den volgenden morgen naar den Haag te komen.

De teekening der overige besluiten van benoeming behoefde echter niet te worden uitgesteld, te minder daar wij aan de genegenheid van Mees niet sterk twijfelden. Maar Luzac en de Kempenaer hielden tegen; het kwam immers op een dag niet aan; Schimmelpenninck kon heden of morgen aankomen, en dien moest men toch afwachten; het zou een zoo goeden indruk maken wanneer het geheele ministerie, alle departementen vervuld, op eens in de Staats-courant verscheen. Zoo bleef de zaak al weder hangen, schoon niemand van ons twijfel opperde of Schimmelpenninck kon, gelijk Nepveu, afwezig worden benoemd zonder gevaar, dat een van beiden zich zou willen onttrekken. Dat de tegenstand van

Luzac en de Kempenaer eene geheime reden kon hebben, kwam mij niet in den zin. De koning onderrigt van Baud's goeden wil vond zeer goed dat hem de Koloniën wierden opgedragen.

Den volgenden morgen, *Donderdag*[1], werd een brief van denzelfden dag, door den heer Schimmelpenninck gisteren uit Londen wedergekeerd, aan den Koning geschreven, in onze handen gesteld. De heer Schimmelpenninck bood op zekere voorwaarden aan, een ministerie te formeren. Ik ben geheel onkundig, wat den heer Schimmelpenninck aanleiding kan hebben gegeven tot het doen van een zoo verrassend aanbod, waarbij hij trad in hetgeen ons, bij het besluit van 17 Maart, was opgedragen te doen nadat de nieuwe Grondwet zou zijn ontworpen, of althans in overeenstemming met de door ons voor te dragen beginselen. Het moest vreemd voorkomen, dat een derde die noch de Grondwet welke wij bezig waren te vervaardigen, noch ons stelsel kende, zich opwierp om een ministerie te stichten, dat naar die Grondwet den Staat zou hervormen en besturen. Heeft Schimmelpenninck Woensdag met den Koning of met andere personen, welligt met sommige mijner medeleden, een onderhoud gehad, hetwelk hem tot dat denkbeeld had gevoerd?

Het is gebleken, dat de heer Schimmelpenninck eene hooge meening heeft van hetgeen hij zijne positie noemt; hetzij dat die, in zijn oog op zijne eigene waarde, hetzij op den naam zijns vaders ruste. Het schijnt dat, in zijne verbeelding, die positie hem belette, een eenvoudig ministerie met anderen aan te nemen. Het is evenwel moeijelijk te gelooven, dat deze verbeelding, hoe hoog gedreven, alleen, zonder aanmoediging van buiten, hem tot zijne aanmatigende tusschenkomst zou hebben bewogen.

Hoe dit zij, de brief gaf tot eene lange, hartstogtelijke, verdrietige discussie onder ons aanleiding. Donker had Schimmelpenninck reeds gesproken over den brief, en van hem vernomen, dat hij dacht de oude ministers zoo lang aan te houden, totdat zijn ministerie tot stand ware gekomen. Luzac en de Kempenaer oordeelden, dat wij den Koning moesten raden, het aanbod van Schimmelpenninck aan te nemen. Wij waren er dan af en de naam van Schimmelpenninck, geschikt om alleen het gansche land en inzonder-

1) 23 Maart.

heid de hoofdstad in rust te houden, ware voor alle eventualiteiten eene uitkomst. Zij gaven hoog op van de bekwaamheid en liberale gezindheid van Schimmelpenninck; zij meenden, met een woord, dat hij de man was voor den tegenwoordigen toestand. Donker scheen niet zonder aarzeling in hetzelfde gevoelen te treden; hij was van meening dat de oude ministers in allen gevalle niet langer konden blijven. Evenwel was, zonder dat men hen vooreerst aanhield, oprigting van een definitief ministerie niet denkbaar. Dit bezwaar wilden of konden ook Luzac en de Kempenaer niet geheel ontkennen. Zij wenschten dat hierover van onzentwege met Schimmelpenninck wierd gesproken.

Volgens mijn advijs mogten wij den raad, dien Luzac en de Kempenaer wilden, den Koning niet geven. De tijd voor de formatie van een definitief ministerie was nog niet gekomen, de tegenwoordige stand van zaken eischte onmiddelijk voorziening; het was ongeoorloofd den Koning iemand voor te dragen, die niet naar onze overtuiging ten volle in staat ware te beantwoorden aan de eischen van het oogenblik. De letter der nieuwe orde bestond nog niet, men moest den waarborg dus uitsluitend in personen zoeken; maar hetgeen ik van Schimmelpenninck had gehoord, gaf mij de overtuiging niet, dat zoodanige waarborg bij hem ware te vinden. Zijne tegenwoordige houding, van ijdelheid en egoïsme niet vrij, sprak niet voor hem, wat had hij gedaan, waaruit met eenige zekerheid een besluit over den staatsman kon worden opgemaakt? Hij was eerst koopman geweest, dan directeur en president der Handelmaatschappij, vervolgens eenige dagen of weken secretaris van Staat, hij had zich dan graaf laten maken, was minister te St. Petersburg, lid der Eerste Kamer, en nu laatstelijk sedert een half jaar gezant te Londen geweest. Alle betrekkingen waarin hij ook niet de minste gelegenheid had gehad, in het publiek of aan de natie te toonen, wie hij ware.

Ik verklaarde, in het tweede gedeelte van onzen last niet verliefder te zijn dan iemand anders; maar de commissie, waarmede wij waren bekleed, was hoogst gewigtig; wij waren er niet alleen den Koning maar der natie rekenschap van schuldig; wij mogten er ons niet tot elken prijs van af maken; wij moesten of haar nederleggen, of er ons, naar ons beste weten volkomen van kwijten.

Op deze redenen werd door de heeren Luzac en de Kempenaer niet zonder bitterheid geantwoord, dat Schimmelpenninck inderdaad een zeer liberaal man was; dat hij liberale advijzen in de Eerste Kamer had uitgesproken; dat wij ons niet als de eenige populaire mannen van Nederland moesten voordoen; dat wij ons niet gevoelig moesten toonen over Schimmelpenninck's tusschenkomst.

Ik stelde ten laatste voor aan den koning te schrijven met eenige beleefde woorden ten aanzien van den persoon van Schimmelpenninck, dat wij de beslissing of zijn aanbod behoorde te worden aangenomen, geheel aan het oordeel van Z.M. lieten; en verzochten, indien de koning het aannemelijk keurde, van het tweede gedeelte van onzen last te worden ontslagen; hetgeen ons in staat zou brengen met de hervorming der. Grondwet des te spoediger voort te gaan.

Ik stelde zoodanig een brief op, waarmede Donker en Storm zich aanstonds vereenigden.[1)] De Kempenaer en Luzac stemden slechts onder voorwaarde toe, dat het opstel vooraf aan Schimmelpenninck zou worden medegedeeld, en afzending of wijziging van zijne aanmerkingen afhankelijk gemaakt. Hunne gedachte dat van onzentwege met Schimmelpenninck over zijnen brief aan den koning moest worden gesproken, kwam weder boven. Zij wilden tezamen Schimmelpenninck gaan onderhouden. Ik verzette mij daartegen, in zooverre

1) De brief luidt aldus:
De Commissie, ingesteld bij Uwer Majesteits besluit van 17 Maart ll. heeft kennis genomen van den brief, door den heer Schimmelpenninck, onder dagteekening van heden, aan Uwe Majesteit gerigt. De Commissie heeft er uit gezien, dat de heer Schimmelpenninck. door edele en moedige vaderlandsliefde bestuurd, genegen is zich met de formatie van een Ministerie te belasten; eene taak, in welker volvoering één man. en een man vooral die den naam Schimmelpenninck draagt, welligt oneindig meer kans heeft te slagen, dan eene meerderheid van personen. De heer Schimmelpenninck vraagt drie voorwaarden, die, in de onderstelling, dat Z. Ex. met de formatie worde belast, naar ons oordeel aan den heer Schimmelpenninck allezints behooren te worden toegestaan. De Commissie heeft de eer Uwe Majesteit te verzoeken, de vraag, of aan den heer Schimmelpenninck de taak, waartoe hij zich bereid verklaart, zal worden opgedragen, te willen overwegen en beslissen; en bij aanneming van het voorstel van den heer Schimmelpenninck het tweede gedeelte van den last, bij Uwer Majesteits besluit aan ons verstrekt, te willen intrekken; hetgeen ons in staat zal stellen, de zoo dringende herziening der Grondwet in des te korter tijd ten einde te brengen.

zij namelijk uit onzen naam wilden spreken. Mijns inziens hadden wij met Schimmelpenninck over zijn stap bij den koning niet te handelen. Eindelijk werd besloten, dat zij als oude kennissen van Schimmelpenninck hem zouden bezoeken, en alleen uit hun eigen naam spreken. Zij keerden na eene lange conferentie van meer dan twee uren terug met het zeggen, dat Schimmelpenninck niet kon besluiten, het ministerie van Buitenlandsche Zaken gelijk wij het hadden beraamd (te aanvaarden); dat hij in zijn voorstel aan den koning gedaan, volhardde.

Nu kwam mijn ontwerp van brief weder op het tapijt, waarbij door Luzac en de Kempenaer andermaal met aandrang werd verlangd, dat teekening en afzending aan den koning afhankelijk bleven van het gevoelen dat Schimmelpenninck over de ontworpen missive zou te kennen geven. Luzac zeide dat Schimmelpenninck mij wenschte te leeren kennen; hij verlangde dat ik zelf den brief aan Schimmelpenninck zou mededeelen. Ik antwoordde, dat ik geene bedenking had tegen de mededeeling, dat ik ook bereid was die zelf te doen; maar alleen, zoo men besloot den brief in allen gevalle, wat ook Schimmelpenninck mogt zeggen, te laten vertrekken. Dat wij moesten weten wat wij den koning hadden te zeggen en hierop geenerlei invloed, aan wien ook, die geen lid der commissie ware, konden toestaan.

Ik zeide dat ik de verlangde mededeeling niet zou doen, tenzij men besloot den brief in allen gevalle te teekenen.

Dit vond het langst tegenstand bij de Kempenaer. Eindelijk werd bij meerderheid besloten volgens mijn verlangen; onder bijvoeging der uitzondering: tenzij Schimmelpenninck bedenkingen opperde, die mij zelven wijziging van den brief raadzaam deden keuren.

Ten zeven ure 's avonds ging ik naar den heer Schimmelpenninck. Onderweg ontmoette ik Schooneveld, die hoopte en vertrouwde, dat mijn hoofd koel was gebleven. Met vriend Louis was, zeide hij, niets te beginnen. Luzac was geheel van streek. Intusschen rustte op ons vijf het behoud van de orde en van het land. Hij, de Kamer, zouden alles slikken, wat wij hun voorstelden; begrijpende dat, wanneer wij heengingen, alles verloren was.

Den Heer Schimmelpenninck zeide ik, dat wij zijnen brief

aan den koning hadden overwogen; dat wij met hem volkomen openhartig wilden zijn; dat ik hem dus kwam mededeelen hetgeen wij den koning hadden geschreven, en zoo hij het verlangde, de kopij voorlezen. Hij wenschte de voorlezing. Hij vond den inhoud zeer vleijend voor zijn persoon; maar, zeide hij, gij laat de zaak aan den koning over; gij geeft Zijner M. geen advijs; wat zoudt gij den koning raden, zoo hij uwen raad vroeg? Ik zeide, dat ik hierop alleen in mijn naam, niet namens de Commissie kon antwoorden. Dat ik, gevraagd mij geen oogenblik zou bedenken; dat het een tijd was om, desnoods, meer dan openhartig te zijn; dat ik den koning zou ontraden, Schimmelpenninck's aanbod aan te nemen.

Zoo dit het gevoelen der Commissie is, hernam hij, zoude het mij genoegen doen, dat het den koning wierd overgebragt. Ik kom, vervolgde Schimmelpenninck, versch uit Engeland; ik ken de kaart van het land niet; het is zeer mogelijk dat de tijd niet gedoogt een ministerie zamen te stellen, of op de zamenstelling van een ministerie te wachten. Ik antwoordde, dat wanneer het advijs der Commissie met het mijne overeenkwam, nog dezen avond aan zijn verlangen zou worden voldaan, en de koning, zoo hij vroeg, van onze meening onderrigt. In den loop van het gesprek gaf hij te kennen, dat hij, de gevraagde volmagt van den koning erlangende, zou hebben gewenscht zich en met de leden der kamers en met ons in aanraking te stellen. Met de leden der kamers om hen voor de beoogde verandering der Grondwet te stemmen; met ons, om te vernemen welke veranderingen wij in den zin hadden, en hierover desnoods met ons te spreken. Dit gaf mij gelegenheid, mijne meening te verklaren, dat wij, ja genegen en bereid moesten zijn, van alle kanten licht te ontvangen, vooral van een zoo beschaafd man als de Heer Schimmelpenninck was; dat wij echter over de uitvoering van onzen last niet wel in overleg konden treden met iemand, buiten de Commissie, maar ons werk zelfstandig moesten voltooijen. Dat het vervolgens, indien Z.M. goedvond den heer Schimmelpenninck de begeerde opdragt te doen, natuurlijk in zijne handen zou worden gesteld; dat hij daarna meester zou zijn, aan de Staten-Generaal voor te stellen wat hij goed vond. Ten slotte van ons ge-

sprek, daar hij van hetgeen hij aan den koning had voorgesteld inderdaad scheen af te zien, gaf ik mijn vertrouwen te kennen, dat hij nu geen zwarigheid zou maken, zich nevens ons met eene portefeuille, die van Buitenlandsche Zaken, voorloopig te belasten; wij leefden, zeide ik, in een tijd waar niemand aan zich zelven mogt denken, maar ieder bereid zijn moest, de dienst welke de gemeene zaak van hem vorderde, te aanvaarden. Hierop gaf hij een ontwijkend antwoord; hij wist nog niet wat hij zou doen; hij zou, wanneer de koning hem liet roepen, zich bedenken over hetgeen hij op zich kon nemen. Hij verzocht mij hem daartoe tijd te laten.

Ik kwam bij Donker in de vergadering der commissie met den indruk, dat de zaak was gewonnen. Ik meende, dat Schimmelpenninck slechts bedenktijd had gevraagd ten einde niet in het oogenblik zelf te erkennen, dat hij ongelijk had gehad. Het kwam er mijns inziens nu alleen op aan, dat de Koning Schimmelpenninck verzocht tijdelijk Minister van Buitenlandsche Zaken te zijn. Ik gaf aan mijne medeleden een getrouw verhaal van het onderhoud. Zij waren of schenen, ten aanzien van den uitslag, allen van mijn gevoelen. Kempenaer zeide slechts, dat het hem bevreemdde, dat Schimmelpenninck dezen morgen van geene tijdelijke opneming van het departement van Buitenlandsche Zaken scheen te willen hooren. Onze brief aan den Koning werd nu geteekend, en Donker, welke dien te negen ure zelf aan den Koning zou brengen, gemachtigd om, indien Z.M. ons advies verlangde, te zeggen, dat wij Z.M. moesten afraden in het voorstel des heeren Schimmelpenninck te treden.

De zaak liep bij den koning gelijk wij hadden voorzien. Vooraf, op een woord van Donker, dat Luzac zich toch eigenlijk moest belasten met de finantiën, antwoordde Luzac met een gelaat vol zorg, dat men met hem konde doen wat men wilde. Waarop was besloten, dat Donker tevens aan den Koning zou berigten, dat Luzac gereed was om de finantiën op te nemen onder voorwaarde, dat Schimmelpenninck ten aanzien der Buitenlandsche Zaken geen zwarigheid maakte. De Koning ontving dit berigt en ons advijs met genoegen. Hij zou den volgenden ochtend vroeg Schimmelpenninck bij zich laten ontbieden, en hem tot aanvaarding

der Buitenlandsche Zaken bewegen. Dan zouden de besluiten onzer benoeming, gelijk van definitief ontslag der oude ministers, onverwijld worden geteekend, om nog den avond, Vrijdag, in de Staats-Courant te verschijnen. Daarbij zou Baud, neef, door den Koning te requireren, als Minister van Koloniën ad interim worden aangesteld.

Den volgenden ochtend, *Vrijdag*[1], vernamen wij, tegen onze verwachting, van Schimmelpenninck of den Koning niets. Wij waren te tien ure begonnen de Grondwet te herzien; en toen te twaalf ure Donker voor een uur naar het ministerie van Justitie moest, vroeg hij mij of ik tijd had; dat ik dan wel zou doen, bij den Koning te gaan vragen, of zijn gesprek, dat hij dien ochtend vroeg met Schimmelpenninck zou hebben gehad, nog tot geene uitkomst had geleid.

Ik ging bij den Koning, en vroeg of wij inlichtingen over Z.M.'s onderhoud met den heer Schimmelpenninck mogten tegemoet zien. De Koning scheen verlegen. De heer Schimmelpenninck, zeide hij, heeft mij een nieuwen brief geschreven, waarin hij aanbiedt een voorloopig ministerie te formeren. Ik heb dien brief aan de heeren verzonden, en den heer Schimmelpenninck verzocht tezamen met den heer Donker te een ure bij mij te willen zijn, ten einde onderling over de zaak te spreken. Ik hernam, dat ik de zwarigheden, die de heer Schimmelpenninck maakte, niet begreep. Dat wij in een tijd leefden, waarin de koningen geen voorwaarden konden stellen; veel min de burger, die tot dienst van zijn land wierd opgeroepen. Dat ik de vrijheid had genomen, dit gisteravond aan den heer Schimmelpenninck zelven te zeggen, en toen dacht, dat hij geene verdere bedenking zou hebben om zich met een tijdelijk ministerie van Buitenlandsche Zaken, eenvoudig op denzelfden voet als wij met andere departementen, te laten belasten. De Koning gaf mij, lagchende, volkomen gelijk en hoopte, dat het gesprek tusschen de beide heeren tot eene uitkomst zou leiden.

Toen wij weder waren vergaderd, leidde de tweede brief van Schimmelpenninck tot dergelijke discussiën en twisten, als de eerste.

1) 24 Maart.

In de oogen der meerderheid, vooral van Luzac, de Kempenaer en Donker, was Schimmelpenninck in allen deele de man, die aan den Koning moest worden aanbevolen. Hij wilde nu, gelijk wij, slechts een voorloopig ministerie. Hij beloofde het in tweemaal 24 uren tot stand te zullen brengen; alle zwarigheid was dus vervallen. Een betere naam kon aan het hoofd van het tijdelijk-ministerie niet verschijnen. Ik bleef ten laatste alleen van mijn advijs. Ik herhaalde, hetgeen ik reeds had verklaard, dat ik, den heer Schimmelpenninck niet kennende, in hem geen waarborg kon zien en dus niet geloofde, dat wij ons behoorlijk van onzen pligt kweten, zoo wij van het tweede gedeelte van onzen last afziende, op hem alles lieten aankomen. Storm was weifelende doch voegde zich bij de meerderheid.

Het besluit was dat de heer Donker aan den Koning als advijs der Commissie den raad overbragt, het nieuwe voorstel des heeren Schimmelpenninck aan te nemen.[1)]

Den volgenden ochtend, *Zaturdag*[2)] werden, terwijl wij met de Grondwet bezig waren, de heeren Donker en Luzac verzocht, te 12 ure bij den heer Schimmelpenninck te willen

1) Het Koninklijk besluit van 24 Maart 1848 n°. 138, waarbij het tweede gedeelte van den last der Commissie wordt ingetrokken, luidt als volgt:
'Wij Willem II, enz.
Gezien het schrijven van Onzen Minister van Staat, Graaf G. Schimmelpenninck, Onze Gezant aan het Hof van Groot Brittanje van den 23 dezer;
Gezien de mededeeling der Commissie, ingesteld bij Ons besluit van den 17 dezer n°. 81;
Gelet op ons rescript van heden, aan Graaf G. Schimmelpenninck gerigt;
Hebben besloten en besluiten, op de mededeeling der Commissie, bij deze in te trekken het tweede gedeelte van den last aan voors. Commissie bij het aangehaald besluit verstrekt en alzoo haar te ontslaan van de mededeeling harer denkbeelden omtrent de zamenstelling van een ministerie.
En zullen afschriften dezes gezonden worden aan de beide Kamers van de Staten-Generaal, voorts aan de Departementen van algemeen bestuur, aan den Raad van State, aan Onzen Minister van Staat Graaf G. Schimmelpenninck, alsmede aan de leden der Commissie voormeld, tot informatie en narigt.
's Gravenhage den 24 Maart 1848.
(*g.*) WILLEM
van wege den Koning
de Staatsraad, directeur van het Kabinet des Konings
A.G.A. VAN RAPPARD.

2) 25 Maart.

komen. Onze conferentie werd geschorst. Te twee ure verscheen de heer Schimmelpenninck met Donker, Luzac, Ligtenveld, Rijk en Nepveu in de Tweede Kamer en kondigde er het nieuwe ministerie aan.

Storm en ik wachtten tot ½4, toen Donker, Luzac en de Kempenaer terugkeerden ons mededeelende, dat het ministerie met stoom was geformeerd. Dat Luzac was belast met Binnenlandsche Zaken en Protestantsche eeredienst, Ligtenveld met Katholieke eeredienst, Rijk met Marine en Koloniën, Nepveu met Oorlog, Schimmelpenninck, president van den Raad der ministers, met Financiën en Buitenlandsche Zaken. Ik nam het voor kennisgeving aan. Wij spraken er verder niet over en gingen spoedig uiteen.

De Grondwet hield ons nog Zondag en Maandag[1)] morgen tot 12 ure bezig. Er bleef overig, de nieuwe Grondwet definitief te redigeren, het verslag aan den Koning op te stellen, en volgens mijn voorstel, een ontwerp van voorloopige kieswet ter benoeming van de leden der eerstvolgende Kamers te vervaardigen. Ik had na al het voorgevallene, weinig lust in deze taak. Ik stelde voor er den heer de Kempenaer mede te belasten. Maar mijne medeleden gaven eenparig het verlangen te kennen, dat ik het werk op mij nam. Ik antwoordde, dat ik te veel over de Grondwet had geschreven om nu niet te wenschen, dat een ander mij verving, en eene nieuwe hand eens de pen aanzette. Maar men zeide, dat het mij toekwam; dat het publiek, wanneer ik de zaak ondernam, aanstonds mijne hand zou herkennen; dat dit een gunstigen indruk zou maken. Ik gaf mij over.

Ik keerde Maandag avond naar Leyden terug. Ik wijdde die week en de volgende week aan het opstellen, afschrijven en laten afschrijven. Ik belegde de vergadering ter resumtie op *Zondag ochtend* 8 *April* ten huize van den heer Donker. Ik bragt er het opstel der Grondwet, het verslag en het voorloopig kiesreglement mede. Wij resumeerden Zondag morgen en avond, en kwamen ten einde. Enkele punten, inzonderheid het stuk der Koloniën, vorderden nog eene zamenkomst die den volgenden morgen werd gehouden.

1) 26 en 27 Maart.

Ik liet vervolgens de Grondwet en het kiesreglement voor den Koning afschrijven.

Wij herlazen die stukken met het verslag nog eens Dinsdag avond, en teekenden toen te elf ure, waarbij mijne medeleden volstrekt verlangden, dat wij onze namen zouden plaatsen gelijk wij in de vergadering hadden gehandeld, ik dus boven aan en als president.

Den volgenden ochtend[1)] te 12 ure vonden wij ons bij den Koning, waar ik, in diezelfde hoedanigheid de stukken aan Zijne Majesteit aanbood. Ten slotte mijner aanspraak, gaf ik onzen dringenden wensch te kennen, dat ons werk aanstonds door den druk mogt worden medegedeeld. De Koning maakte daartegen geene bedenking. Hij vroeg of ik er niet eene kopij van had. Mijn antwoord was dat ik geen drukbaar afschrift had van het verslag, zoodat ik mijn manuscript voor korten tijd terug zou moeten verzoeken.

De Koning gaf het inderdaad den volgenden morgen terug met de betuiging, dat hij zeer tevreden was; hij had slechts eene aanmerking betreffende het voorschrift van de verpligte zamenkomst der Staten-Generaal op den derden Maandag in October, dat wij uit de Grondwet van 1815 hadden overgenomen.

Ik had ondertusschen bij de landsdrukkerij alles geregeld voor eene spoedige uitgave; ik bleef Donderdag en Vrijdag in den Haag om er over te waken en de drukproeven te verbeteren; en in den nacht van Vrijdag op Zaturdag was alles afgedrukt.

Ik wist de woorden en handeling mijner medeleden niet te verklaren, tenzij uit eene zonderlinge vooringenomenheid met een persoon, dien als staatsman eigenlijk niemand kende. Dan op het eind der eerste week zeide Storm mij, hoe hij van den beginne af duidelijk had opgemerkt, dat zij mij zochten te verwijderen. Hij verzekerde dit reeds den eersten dag aan Wichers te hebben gezegd. Hij gaf mij een sprekend bewijs der valschheid van Luzac, dien hij, na zijne aankomst uit Breda, Zondag avond 19 Maart, terstond had bezocht. Luzac, hem den stand der zaken verhalende, voegde er met spijtige afkeuring in, dat ik volstrekt minister wilde

1) 11 April.

zijn. Een gezegde zoo strijdig met zijn beter weten en met de volkomen openhartigheid, die ik hem dienzelfden en den vorigen dag, gelijk steeds, had betoond, dat mijne oogen wel moesten opengaan. Ik verbond daarmede de opmerking der vreemde, soms stootende houding, door de Kempenaer en Luzac, gedurende onze conferentiën, jegens mij soms aangenomen; zoo ongelijk aan die, welke ik niet alleen bij de behandeling der voorstellen in 1844 en 1845, maar steeds, en nog zeer onlangs, had ondervonden. Nadat de verduidelijkingsontwerpen waren ingekomen, schreef Luzac mij, Zaturdag den 11 Maart, of ik niet den volgenden dag kon overkomen; dat de bondgenooten dringend verlangden mij te spreken. Ik kwam; de vraag was, wat moesten de bondgenooten nu doen; zij hadden onderling verschillende gedachten geopperd, maar zich niet kunnen vereenigen; mijne meening werd gevraagd en aanstonds omhelsd.

Dan verzochten de Kempenaer en Luzac, een der eerstvolgende avonden te Leyden bij mij te mogen komen, om mijne bedenkingen over de verduidelijkingsontwerpen te hooren. Zij kwamen Dinsdag avond[1]; maar nu stond de vraag op den voorgrond, wat er behoorde te geschieden, nadat de Koning den voorzitter der Kamer bij zich had geroepen, en te kennen gegeven, dat hij van stelsel wilde veranderen, dat hij aan de Kamer overliet hem al die wijzigingen der Grondwet, welke men verlangde, voor te dragen. Mijn advijs was toen: 1°. dat de Kamer tot het nemen van een initiatief van herziening der Grondwet ten eenenmale ongeschikt was; 2°. dat de Koning onverwijld eene Commissie moest benoemen om eene nieuwe Grondwet te vervaardigen; hetgeen den Koning in het bezit zou laten der populariteit, die zijne eerste antiministeriele schrede hem had doen verwerven; 3°. dat alles aankwam op het personeel dier Commissie, buiten de Kamer te nemen; en dat zij, die toegang tot den Koning hadden, zich moesten voorbereiden, hem de regte namen te noemen. Dit advijs werd door de H.H. Luzac en de Kempenaer met geestdrift ontvangen en goedgekeurd. Kempenaer noemde mij, D. Donker en Ligtenveld, als de leden dier Commissie. Het ware goed, dat men er

1) 14 Maart.

een katholijk bijvoegde. Luzac vond deze zamenstelling uitnemend.

Ik verklaarde, dat ik de benoeming niet verlangde, maar, benoemd, zou aannemen, onder voorwaarde, dat, zoo van de Commissie een ontwerp voortkwam, in wezenlijke punten strijdig met mijne overtuiging, ik vrijheid behield mijne afwijkende meening in 't publiek kenbaar te maken. Beiden vonden dit billijk en juist. Zij wilden, van mij vertrekkende, in 's Hage bij den president der Kamer onmiddellijk aanrijden, en hem de bovenstaande denkbeelden in den mond geven, opdat hij ze bij de eerste gelegenheid aan den Koning mededeelde[1)].

1) De volgende brieven werden tusschen Thorbecke, Luzac en de Kempenaer gewisseld.
Brief van LUZAC aan THORBECKE.

's Hage 10 Maart 1848.
Amicissime.
Ik haast mij U de nevensgaande stukken toetezenden. de 27 herzienings ontwerpen zijn eerst heden namiddag rondgedeeld. - In 't begin der volgendeweek zal het onderzoek in de afdeelingen aanvangen. - Het is mij voorgekomen, dat men algemeen veel verder wil gaan: ook zegt men dat de Regering verwacht, dat de Kamer op meerdere veranderingen zal aandringen.
Onze oude vrienden zijn goed gestemd en hopen spoedig U tot eene bijeenkomst uittenoodigen. - Van Dam is ongesteld. - Het gaat mijne vrouw en mij nog slechts weinig beter.
Geloof mij steeds opregt
t.t.
L.C. LUZAC.

Brief van THORBECKE aan LUZAC.

Leyden 11 Maart 48.
Amicissime! Door de spoedige toezending der ontwerpen hebt gij mij zeer verblijd. Een klein mager schepje uit onzen ketel. Dat het er bij blijve is, dunkt mij, onmogelijk.
Tot de zamenkomst ben ik gereed. Gelief aan de bondgenooten te zeggen, dat ik hen op en voor den dag, waarop zij verkiezen zamen te komen, uit volmagt mijner vrouw ten onzen huize genoodigd achte.
Uwe vrouw geve het voorbeeld van beterschap. Gij zult haar volgen.
Van harte
t.t.
T.

Brief van LUZAC aan THORBECKE.

's Hage den 11 Maart 1848
Amicissime.
Het kan u niet verwonderen, dat de bondgenooten zeer verlangen U te zien en, over het toegezondene, te spreken. Zij hopen, dat het U zal kunnen schikken, morgen, tot het houden eener bijeenkomst naar 's Hage te reizen, en hebben mij verzocht U hiertoe vriendelijk uittenoodigen. De ongesteldheid van van Dam noodzaakt ons hiertoe; konde hij, per spoortrein vervoerd worden, wij kwamen gaarne tot U. - Wil mij s.v.p. per eersten spoortrein melden, of en hoe laat ik U op Bleijenburg bij den bakker zal mogen afwachten, en geloof mij, met hartelijke groeten aan mevrouw Thorbecke, steeds en opregt,
t.t.
L.C. LUZAC.

Brief van THORBECKE aan LUZAC.

Leyden 12 Maart 48.
Amicissime! Waarom krijgt ook v. Dam telkens, wanneer over de Grondwet moet worden gevochten, het pootje? Ik zal straks komen hetzij met den spoortrein van quart vóór een, hetzij met een rijtuig ten half drie of drie ure. Van harte wenschende u en mevrouw beter te vinden.
t.t.
I.R.T.

Brief van DE KEMPENAER aan THORBECKE.

Hooggeachte Bondgenoot!
Wij hebben UwHG. belangrijke mededeelingen te doen, en zijn (Luzac en ik) voornemens dezen namiddag ten 6 ure UwHG. een bezoek te brengen, zoo wij niet verhinderd worden, ten gevolge eener groote conferentie die straks ten ½ 1 ure zal plaats hebben.
's Hage
14 Maart 1848.
Met hoogachting
UwHGel. dv. d.
I.M. DE KEMPENAER.

Brief van THORBECKE aan LUZAC.

Leyden 16 Maart 48.
Amicissime! Gij zult het natuurlijk vinden, dat ik zeer verlang te hooren of te lezen hoe de zaak in de Kamer en bij Z.M. tot dusver liep.
Met groote voldoening, zag ik in het Journ. d.l. H., dat Z.M. de ontslagene ministers heeft verzocht, de administratie ad interim nog voort te zetten. Dit geeft mij hoop, dat de herziening der GW. en de zamenstelling van een nieuw ministerie uit één zullen worden gehouden. De losse geruchten en de couranten versterken den wensch iets stelligs te vernemen. Zoodra gij een oogenblik tijd vindt, wil mij onderrigten. Een verzoek ten overvloede want gij zult het ook zonder mijn verzoek doen. Naar mijne berekening kon de Commissie van herziening reeds zijn benoemd. Hoe langer gewacht, door des te verschillender indrukken zal, vrees ik, de Koning worden geslingerd. Maar ik zal uw berigt afwachten.
Van harte
t.t.
I.R.T.

Brief van LUZAC aan THORBECKE.

Vrijdag morgen 17 Maart 1848.
Amicissime,
Ik ben zeer verlangend U de gebeurtenissen der twee laatste dagen mede te deelen, en ben voornemens hiertoe heden namiddag tot U te komen. Indien geene verhinderingen dit beletten, zal ik dadelijk na het diner met de Kempenaer van hier afreizen; voor ½ 7 zijn wij dan bij U. Daar ik gisteren en Woensdag herhaalde malen bij Z.M. geweest ben, zoude het mogelijk zijn, dat hij mij ook heden deed roepen. Daarom stel ik de overkomst eenigzints dubieus. In 't algemeen kan ik U berigten dat de herziening en de zamenstelling van het nieuwe Ministerie wel uiteen zullen worden gehouden, en de zaak der Commissie een gewenschten gang neemt: waarschijnlijk krijgt zij heden haar beslag. Vroeger was niet wel mogelijk, het Rapport der Kamer moest eerst inkomen! Over dit alles heden avond mondeling.

Geloof mij inmiddels steeds opregt
t.t.
L.C. LUZAC.

Luzac en de Kempenaer kwamen Vrijdag avond met het kon. besluit van dien dag bij mij terug. Luzac verhaalde, dat hij Woensdag bij den Koning was geroepen, die hem vroeg, of hij een ministerieel departement wilde aannemen. Hij had geantwoord, dat hij te oud was en om honderd andere redenen zich moest verschoonen; waarop de Koning hem vroeg, of hij geloofde, dat de heer D. Donker, Minister van Justitie zou willen zijn. Luzac zeide, dit niet te weten, maar of hij den heer Donker bij den Koning zou brengen? De Koning wenschte het, en Donker stelde vervolgens het besluit, waarbij wij werden benoemd.

Brief van LUZAC aan THORBECKE.

's Hage 17 Maart 1848.
Ik haast mij u het verslag van de Kamer toe te zenden: - wij blijven van voornemen dadelijk na ons diner, naar Leyden te vertrekken.
Geloof mij steeds
t.t.
L.C. LUZAC.

Ik merkte aan, dat Luzac en de Kempenaer beter uit de commissie zouden zijn weggelaten. Medevoorstellers van 1844 en leden der Kamer konden zij daar als voorsprekers nuttiger zijn. Beiden schenen er mede verlegen; maar Kempenaer zeide, dat, volgens het gevoelen van Donker, de populariteit van Luzac in de commissie niet kon worden gemist; en aan Kempenaer, hem van de schoolbanken af bekend, had hij gezegd: ‘ik zal er u ook maar bijplakken.’ Wij spraken vervolgens over het 2e gedeelte van den last, en over de noodzakelijkheid, die ons zou kunnen verpligten, ons, totdat wij in staat waren den Koning een ministerie tot in werking brenging der nieuwe Grondwet voor te dragen, het bestuur

aan te trekken. Ik nam het initiatief van dit gesprek, en meende, dat wij, de commissie aanvaardende, den Koning niet konden laten zitten. Aan Kempenaer scheen deze gedachte volstrekt te mishagen; hij oordeelde het onmogelijk, dat wij, zoo wij niet renteniers waren, uit onze zaken gingen, om zelfs tijdelijk in eenig bestuur te treden.

Bij de conferentiën in 's Hage hinderde het mij vervolgens zeer, dat Luzac geene eigen overtuiging scheen te hebben; maar, schuins naar Kempenaer kijkende, dien gemeenlijk in al zijne kronkelingen volgde. In het stuk der Koloniën en zoovele andere punten, waar hij zoo dikwijls zijne volkomen overeenstemming met mijne denkbeelden ten sterkste had betuigd, liet hij zich door een praatje van Donker bewegen en door Kempenaer geheel inpakken.

Ik moet uit alles besluiten, dat hun voorname toeleg, onder aanvoering van Kempenaer is geweest, mij weder buiten het spel te brengen, en inzonderheid te beletten, dat mij eenig ministerie te beurt viel. Niets was gemakkelijker, dan dit te bereiken. Ik merkte hun doel niet eens; en zou, had ik het ontdekt, hun de brug, waarop zij mij wenschten te zien vertrekken, hebben helpen leggen.

De uitkomst heeft hun advijs ten aanzien van het ministerie Schimmelpenninck wederlegd, en mijne meening bevestigd.

Maar het is tevens klaar genoeg, dat ik teregt ben verwijderd. Want met deze inderdaad onbekwame, jaloersche, kuipzieke, zwakke en valsche menschen zou ik toch hoogstwaarschijnlijk niet langer dan eenige dagen hebben gezeten.

Chronologisch overzigt.

9 Maart 1848 komen de 27 ontwerpen tot herziening der Grondwet in bij de Kamers.
12 Maart 1848 Bijeenkomst te 's-Gravenhage van Thorbecke, Luzac, de Kempenaer, Van Dam en anderen.
13 Maart 1848 Verklaring des Konings aan den voorzitter der Tweede Kamer waarbij hij de Kamer uitnoodigt hare gevoelens over de herziening der Grondwet mede te deelen.
14 Maart 1848 Bijeenkomst te Leyden van Thorbecke, Luzac en de Kempenaer. Thorbecke adviseert tot de benoeming eener Commissie van herziening.
15 Maart 1848 Eerste onderhoud van Luzac met den Koning. Luzac raadt de benoeming eener Commissie tot herziening aan.[1)]
16 Maart 1848 De Koning verklaart zich hiertoe bereid bij het tweede onderhoud met Luzac. - Brief van Thorbecke aan Luzac, vragende hoe het staat met de benoeming der Commissie.
17 Maart 1848 De Commissie benoemd. Bijeenkomst te Leyden van Thorbecke, Luzac en de Kempenaer.
18 Maart 1848 Voorloopige conferentie der Commissie bij Donker Curtius.
19 Maart 1848 Eerste onderhoud van Thorbecke met den Koning.
21 Maart 1848 De leden der Commissie besluiten eene voordragt tot formatie van een voorloopig ministerie te doen, met bereidverklaring daarin op te treden.
23 Maart 1848 Voorstel van G. graaf Schimmelpenninck aan den Koning om een definitief ministerie te formeren. Onderhoud van Thorbecke met Schimmelpenninck. Brief en advies van de Commissie aan den Koning over het voorstel van Schimmelpenninck.
24 Maart 1848 Tweede onderhoud van Thorbecke met den Koning. Voorstel van Schimmelpenninck aan den Koning om een voorloopig ministerie te formeren. Advies der Commissie daarover. Intrekking van het tweede gedeelte van den bij besluit van 17 Maart aan de Commissie gegeven last.
27 Maart 1848 Laatste vergadering der Commissie over de herziening.
8 April 1848 Resumtie.
11 April 1848 Aanbieding ontwerp gewijzigde Grondwet met verslag aan den Koning.

1) Vergelijk het journaal van Luzac, afgedrukt achter het opstel van Mr. Tellegen in de Gids van Januari 1883: ‘Het voorspel van de herziening der Grondwet.’

Het zeeman-verschijnsel.

De omstandigheid, dat de Nobel-prijs in Natuurkunde voor het jaar 1902 is toegekend geworden aan twee Nederlanders, heeft algemeen in ons land blijde verrassing gewekt. In zoover is deze blijde verrassing een heugelijk verschijnsel als het toont dat ons nationaalgevoel nog levendig is en niet verslapt tot een weekelijk cosmopolitisme. Maar dat die verrassing zoo groot is, dat daaruit spreekt de onbekendheid met het hooge standpunt, dat de beoefening der natuurkunde in ons land in de laatste tientallen jaren heeft ingenomen, en dat allerwege de vraag vernomen wordt, waarin het verschijnsel door Zeeman ontdekt en door Lorentz verklaard, toch eigenlijk bestaat, toont toch, dat er iets hapert aan de voorlichting welke ons volk ontvangt, omtrent alles wat er op godsdienstig, geestelijk en wetenschappelijk gebied voor merkwaardigs in zijn midden geschiedt. Onze dagbladen wijden lange kolommen aan tal van onderwerpen, en houden ons volk op de hoogte van de verschillende stroomingen op staatkundig en sociaal gebied. Omtrent kunst vernemen wij ten minste het een en ander - van sport vernemen wij veel. Maar van wetenschap vernemen wij niets - of zoo daaromtrent iets wordt medegedeeld is het gewoonlijk van dien aard, dat wij zouden willen toepassen: spreken moge zilver zijn, maar zwijgen is goud. En toch het Zeeman-verschijnsel is medegedeeld en meermalen besproken geworden in een openbare vergadering van de Koninklijke Akademie van wetenschappen. Het is trouwens een oude klacht, dat het belangrijkste dikwijls het meest onbekend is, en wij zouden ook

hier kunnen herhalen het woord van Paulus in zijn rede voor Herodes, als wij dit namelijk zonder ontwijding van dat woord doen kunnen: ‘dat is in geenen hoek geschied.’

Toen dan ook door de redactie van *De Gids* mij de vraag werd voorgelegd: ‘Acht gij de uiteenzetting van de beteekenis van het Zeeman-verschijnsel voor een publiek van ontwikkelde leeken mogelijk?’ heb ik die vraag zelve met ingenomenheid begroet. Maar tegelijkertijd heb ik gemeend dat op die vraag niet een op goeden grond rustend antwoord à priori mogelijk was. Zoolang wij niet weten wat een ontwikkelde leek van het tegenwoordig standpunt onzer natuurbeschouwing kent - en waaruit zouden wij dit weten bij het bijna volslagen gemis aan voorlichting? - is deze vraag niet te beantwoorden. Ik heb echter willen beproeven in hoever dit mogelijk zou zijn; de beslissing of dit artikel voor ontwikkelde leeken geschikt is, heb ik evenwel aan het oordeel van *de Gids*-redactie overgelaten. Uit den aard der zaak heb ik een in bijzonderheden afdalende beschrijving van het Zeeman-verschijnsel niet kunnen geven, zooals slechts op hare plaats zou zijn, als dit artikel bestemd was voor natuurkundigen. Een korte beschrijving zal echter noodzakelijk zijn - zonder dat zou het onmogelijk wezen de beteekenis voor onze natuurbeschouwing aan te wijzen.

Om te kunnen begrijpen waarin het Zeeman-verschijnsel bestaat, zal men iets moeten weten van spectraal-analyse, en wat men daarvan weten moet, zal ik in korte trekken uiteenzetten. De analogie, welke tusschen de lichtverschijnsels en die van geluid bestaat, zal ons hierbij van nut kunnen zijn. Een geluidgevend lichaam verkeert in trillende beweging - evenzoo een lichtbron. Maar terwijl bij het geluid de gewone materie in trilling verkeert, hetzij de lucht in een orgelpijp, hetzij de stof waaruit een vioolsnaar bestaat, verkeert in een lichtbron iets veel fijners dan de gewone stof in trilling. Wij zullen aan dat veel fijnere voorloopig geen naam geven. Van het aantal trillingen in één seconde hangt bij het geluid af de hoogte van den toon. Bij het licht hangt daarvan af de soort licht, welke bij genoegzaam verschil van het trillingsgetal zich door verschil in kleur openbaart. Maar terwijl bij het geluid het aantal trillingen per seconde tusschen enkele

tientallen en enkele tienduizendtallen begrepen is, klimt dat aantal bij het licht tot een verbazend groot getal en blijft daar tusschen 4×10^{14} en 8×10^{14} begrepen. Het eerstgenoemde getal 4×10^{14} geldt voor het uiterste roode licht, het tweede n.l. 8×10^{14} geldt voor violet licht. Wij kunnen dus zeggen dat de verhouding tusschen het aantal trillingen van die soorten van licht, welke het meest van elkander verschillen ten hoogste 2 bedraagt. Als bij het geluid een dergelijke verhouding tusschen het aantal trillingen van twee toonen voorkomt, noemen wij den hoogsten toon het octaaf van den laagsten. Bezigden wij dien naam van octaaf ook voor het licht, dan zouden wij het uiterste violette licht de octaaf kunnen noemen van het uiterste rood. Er bestaan bij het licht ook wel aantallen trillingen buiten de opgenoemde grenzen. Maar de inrichting van ons oog is zoodanig dat wij die niet meer waarnemen kunnen.

Een geluidgevend lichaam deelt zijn trillingstoestand mede aan de middenstof, waarin het geplaatst is. Zoo wordt door een geluidgevende orgelpijp de omringende lucht mede in trilling getracht. Zij zendt dus geluid uit, dat zich met een voor alle tonen evengroote snelheid voortplant. Deze snelheid van het geluid in de lucht bedraagt ruim 330 M. Evenzoo blijft ook de trillende beweging van een lichtbron niet tot die bron beperkt, maar deze deelt zich mede aan de algemeene middenstof, welke het gansche heelal vult, zich daarin voortplantende met een voor alle lichtsoorten evengroote snelheid, welke circa millioen maal grooter is dan de snelheid van het geluid in de lucht en dus 3×10^{10} c.M. groot is. De trillende beweging van de gewone stof plant zich dus voort in de gewone stof. De trillende beweging, welke in ons oog opgevangen zich als licht openbaart, en waarbij in de bron iets veel fijners dan gewone stof beweegt, plant zich - maar daaromtrent kan eerst iets later in bijzonderheden getreden worden, - ook als een gelijksoortige beweging voort. Zal dit mogelijk zijn dan moet dus de geheele ruimte niet ledig maar gevuld zijn, en deze de geheele ruimte vullende materie, welke dan de drager moet zijn van dat veel fijnere dat bij de lichtbeweging vibreert, noemen wij '*ether.*'

Tot hiertoe hebben wij slechts analogieën opgemerkt tusschen licht en geluid. Maar nu moeten wij op een zeer groot ver-

schil wijzen. Een geluidsbron brengt in den regel één enkele toon voort. Zoo geeft een snaar van de pianino bij het vallen van het hamertje één toon van zeer bepaalde hoogte. Wel is waar zijn eigenlijk meer tonen aanwezig, maar die zijn veel zwakker en liggen in de hoogere octaven. In elk geval kan men zich bij het geluid moeielijk een bron denken die tegelijkertijd een duizendtal verschillende tonen zou voortbrengen welke alle binnen de grenzen van één octaaf zouden begrepen zijn. En dat is bij het licht regel. Kiezen wij voor lichtbron de electrische vonk, welke tusschen twee knoppen van een dezelfde metaal overspringt, en waarbij deeltjes van dat metaal gloeiend weggeslingerd worden, dan blijkt het licht, dat die gloeiende metaaldeeltjes uitzenden niet één enkele lichtsoort te bevatten, maar eenige duizendtallen van lichtsoorten, wier trillingsgetallen onderling verschillen, maar zoo weinig dat de verhouding tusschen de uitersten nog ruim beneden 2 ligt. Geschiedde zoo iets bij het geluid dan zouden wij terugschrikken voor den wanklank, van zulk een chaos van tonen. Door de geheel andere inrichting van het oog is de totaalindruk harmonieus. De tint van het uitgezonden licht alleen is verschillend naarmate van het aantal en de kwaliteiten dezer lichtsoorten; en welke die soort ook zij, de indruk op ons oog is aangenaam. Van den aard der gloeiende stofdeeltjes, bijvoorbeeld of dit ijzer of koperdeeltjes zijn, hangt de samenstelling van het uitgezonden licht af - zoodat bij een bepaalde stof ook een bepaald aantal bepaalde lichtsoorten behoort.

Dat wij dit alles weten, en dat voor tal van lichtbronnen tot in de kleinste bijzonderheden het aantal en de kwaliteit der uitgezonden lichtsoorten bekend is, is te danken aan de hooge volkomenheid van de werktuigen, welke het samengestelde licht in zijn bestand deelen kunnen splitsen. Reeds in de natuur zelve komt een dergelijke ontleding van samengesteld licht voor bij het verschijnsel van den regenboog. Maar hoe indrukwekkend dit verschijnsel ook is, de ontleding van het licht is daarbij als ontleding niet volkomen.

Als eerste hulpmiddel om samengesteld licht te ontleden, noemen wij een prisma van een doorschijnende stof. Laat men een smallen bundel lichtstralen van één soort op een der zijvlakken vallen, dan treedt uit het andere zijvlak weder

een smalle bundel, die echter niet de richting van den invallenden bundel voortzet, maar voortloopt in een richting, welke een hoek daarmede maakt. De grootte van dezen hoek is voor de verschillende lichtsoorten verschillend. Het uiterste rood wijkt het minste af van de oorspronkelijke richting - het uiterste violet het meest. Laat men een smallen bundel stralen van samengesteld licht op een der zijvlakken vallen, dan treden dus uit het andere zijvlak evenveel smalle bundels als er lichtsoorten in het samengestelde licht aanwezig waren, en alle volgens andere richtingen - zoodat dus in het uittredende licht de analyse volbracht is. Mochten de invallende bundels niet smal genoeg zijn, dan zijn de verschillende uittredende bundels niet geheel gescheiden en is de analyse niet volkomen. Daarom wordt, als de lichtbron zelf niet smal genoeg is, de lichtbron bedekt met een ondoorschijnend scherm, waarin een spleet is aangebracht evenwijdig aan de ribben van het prisma. Die verlichte spleet doet dan dienst als smalle lichtbron. Het lichtbeeld, dat nu kan opgevangen worden, hetzij op een scherm, hetzij op een lichtgevoelige plaat, of rechtstreeks door het òf ongewapende òf gewapende oog, bestaat uit een reeks van evenwijdige lichtlijnen, waarvan de plaats ten nauwste samenhangt met het trillingsgetal.

Een veel machtiger middel om samengesteld licht in zijn bestanddeelen te splitsen, bezitten wij in het Rowland'sche tralie. Laten wij een bundel lichtstralen vallen op een gepolijst oppervlak van een metaal, dan wordt die bundel teruggekaatst. Daar de wet van terugkaatsing voor alle lichtsoorten dezelfde is, zal bij een dergelijke terugkaatsing het samengestelde licht niet geanalyseerd worden. Alle teruggekaatste stralen volgen weder een onderling gelijken weg. Maar geheel anders is het verschijnsel, wanneer wij op de oppervlakte van dat metaal op gelijken afstand evenwijdige groeven hebben aangebracht, die zeer dicht bij elkander zijn, en op die gekraste oppervlakte een bundel stralen van samengesteld licht laten vallen. Zijn die groeven veel in aantal, dicht bij elkander aangebracht, en volkomen aan elkander gelijk, bijvoorbeeld als er 55000 op een breedte van 14 cM. zijn aangebracht, dan zal iedere lichtsoort volgens een bepaalde richting teruggekaatst worden, welke richting verschillend is, als het trillingsgetal en dus de soort licht verschilt. Is daaren-

boven het stuk metaal, waarop de groeven zijn aangebracht, een deel van een hollen bol, bijvoorbeeld met een straal van 6,5 Meter, dan verkrijgt men een lijnenbeeld, waarin werkelijk alle stralen, die van een zelfde soort zijn, als scherp begrensde lijnen zijn afgeteekend. In dat geval kan men ook door een zeer eenvoudigen regel uit de plaats van de lijn tot het trillingsgetal besluiten. Een nog machtiger middel, de echelon-spectroscoop, die echter bij het gebruik bezwaren medebrengt, zal ik slechts met naam vermelden.

Waarin bestaat nu het verschijnsel door Zeeman ontdekt? Het kan nu in weinig woorden worden medegedeeld. Denk, dat men de lichtbron plaatst in een magnetisch veld, wat men volvoeren kan door bijvoorbeeld rechts van de lichtbron een sterke noordpool, en links een sterke zuidpool van een magneet te doen ontstaan, dan worden de hier boven beschreven lichtlijnen gesplitst in drie lijnen. Een derde gedeelte van het licht, dat zulk een lichtlijn vormt, blijft onveranderd, en behoudt zijn vroegeren stand, een ander derde gedeelte verkrijgt een iets grooter trillingsgetal en teekent dus een lijn af die een weinig verschoven is naar de zijde van het violet, en het laatste derde gedeelte verkrijgt een iets kleiner trillingsgetal en levert een lichtlijn die naar den kant van het rood verschoven is. Hiermede is voorzeker niet alles gezegd; maar het zou misplaatst zijn in dit artikel in bijzonderheden te willen treden. Toch, al noem ik slechts pro memorie de omstandigheid dat niet alle lijnen gesplitst worden, en evenzoo de omstandigheid dat sommige lijnen in meer dan drie deelen gesplitst worden, er is één omstandigheid, die zoo belangrijk is dat zij behoort in het licht gesteld te worden. Om dat te kunnen doen, zullen wij beginnen met onze aandacht te vestigen op de lijn, die door de lichtbron van de zuidpool naar de noordpool loopt, en die men de magnetische krachtlijn noemt, en welke gewoonlijk een horizontale lijn zal zijn. In elk punt van de lichtbron hebben nu trillingen plaats; isoleeren wij in onze gedachte die van een bepaalden trillingstijd. De richting van die trillingen is nergens door vastgesteld en wisselt onophoudelijk af. Wij denken nog altijd dat de magneet nog niet is aangezet. Een trilling die in willekeurige richting geschiedt, kan gedacht worden te geschieden, zoowel voor een gedeelte in horizontale

richting, als voor een ander gedeelte in een vertikaal vlak. Nu wordt, als de magneet ontstaat, en zoolang het magnetisme duurt, het gedeelte der trilling dat volgens de krachtlijn plaatsgrijpt niet gewijzigd in trillingsduur, maar dat gedeelte, dat in het vertikale vlak vibreert ondergaat een verandering in vibratietijd, voor de helft een verlenging, en voor de andere helft een verkorting. Daaruit volgt dat de middelste, niet verschoven, lijn van het Zeeman'sche triplet door licht wordt voortgebracht dat vibreert in horizontale richting, terwijl het licht der verschoven lijnen in vertikale richting vibreert. Zulk licht, dat een bepaalde vibratierichting heeft, wordt gepolariseerd licht genoemd, en kan door bepaalde toestellen, analysators genoemd, gemakkelijk als zoodanig worden herkend.

Wij hebben dus bij een lichtbron, welke in een magnetisch veld is geplaatst, de bijzonderheid welke anders nooit voorkomt, dat reeds het uitgezonden licht gepolariseerd is.

Alvorens van de beschrijving van het Zeeman-verschijnsel af te stappen nog deze opmerking, Als wij een lichtbron, welke niet in een magnetisch veld is geplaatst, onderzoeken, dan vinden wij in alle richtingen om die bron heen dezelfde eigenschappen. Ook dit is niet meer waar, als de lichtbron in het magnetisch veld is geplaatst. Kiezen wij weder een bepaald punt van de lichtbron, en trekken wij door dat punt de magnetische krachtlijn. De magneetpolen beletten ons om volgens die richtingen het lichtpunt te zien, tenzij zij doorboord zijn, of ten minste een dezer polen doorboord is. Is dit laatste het geval, dan kunnen wij constateeren, dat het lichtpunt volgens die richting niet drie soorten van licht uitzendt, maar slechts twee. Het niet gewijzigde licht is volgens deze richting weggevallen. Maar daarenboven kan dan, met daartoe in de natuurkunde in gebruik zijnde middelen, bewezen worden dat de twee overblijvende lichtsoorten *cirkelvormig* gepolariseerd zijn. Wil men een eenvoudigen regel, volgens welken men vooruit bepalen kan, welk licht in elke willekeurige richting wordt uitgezonden, dan denke men in het vlak, loodrecht op de krachtlijn, twee zeer kleine cirkeltjes aangebracht, waarvan het middelpunt met het lichtpunt samenvalt. Men denke het eene cirkeltje doorloopen door dat fijnere, dat ik nog geen naam heb gegeven, volgens

de richting van de wijzers van een uurwerk, en het andere cirkeltje in de tegenovergestelde richting, zooveel malen in de seconde als de gewijzigde trillingsgetallen aangeven. Daarenboven trekke men volgens de krachtlijn een klein lijntje, dat dan loodrecht staat op de genoemde cirkeltjes, en denke dat volgens dat lijntje vibratie plaats heeft met het ongewijzigde trillingsgetal. Laat nu het oog ergens in de ruimte geplaatst zijn. Vraagt men nu hoe een daar geplaatst oog de genoemde cirkeltjes en het genoemde lijntje ziet, dan weet men welk licht in de richting naar dat oog toe zal uitgezonden worden. Plaatst het oog zich in de krachtlijn, dan ziet het de cirkeltjes in hun ware gedaante, en het lijntje ziet het als een punt, dus zonder afmeting. Bijgevolg in de richting der krachtlijn planten zich voort twee cirkelvormig gepolariseerde stralen en verder niets. Plaatst het oog zich in het vlak loodrecht op de krachtlijn, dan worden de genoemde cirkeltjes op hun kant, dus als lijntjes, gezien; terwijl het genoemde lijntje in zijn volle afmeting gezien wordt. Bijgevolg in een richting loodrecht op de krachtlijn planten zich drie rechtlijnig gepolariseerde lichtstralen voort. In elke andere plaats welke het oog kiest, ziet het de beide cirkeltjes als kleine ellipsen, en ziet het het genoemde lijntje in het verkort. In zulk een richting worden dan twee elliptisch gepolariseerde stralen uitgezonden, en een verzwakte rechtlijnig gepolariseerde straal.

Welnu, zal men zeggen, altemaal curieuse en merkwaardige verschijnselen, maar wat maakt nu het groote gewicht uit van deze ontdekking. Kan dat verschijnsel uit het oogpunt van belangrijkheid zelfs maar in de verte op één lijn gesteld worden, met die toepassingen van vroeger ontdekte verschijnselen, waarmede Edison's en Marconi's trachten aan de menschheid middelen van communicatie te verschaffen, die men vroeger naar het rijk der droomen zou hebben verwezen. In de wijze, waarop ik de vraag heb ingekleed, ligt het antwoord reeds opgesloten. De toepassing van een vroeger ontdekt verschijnsel moge gewichtig zijn, het ontdekken van een nieuw verschijnsel is voor den natuurkundige, en niet alleen voor hem, gewichtiger. Voor den natuurkundige is elk nieuw verschijnsel een middel om te onderzoeken of het inzicht, dat wij in het wezen der natuur hebben, juist is,

en in hoevèr dat inzicht uitbreiding en verbetering behoeft.

Dat de voorstelling, die wij op het oogenblik hebben, van het wezen van het licht en ook van het wezen der electriciteit en van het magnetisme in hoofdzaak juist is, is door het Zeeman-verschijnsel bewezen, daar de theorie Lorentz in staat heeft gesteld, de bijzonderheden welke wij hiervoor ontwikkeld hebben, te voorspellen, zoodra Zeeman het voorloopige feit had vastgesteld dat een magnetisch veld op den aard van het uitgezonden licht invloed uitoefent. En de maat en de hoegrootheid van deze verschijnselen, bijvoorbeeld de grootte der verschuiving van de lichtlijnen bij een bepaalde sterkte van het magnetisch veld, zooals die uit de metingen van Zeeman blijkt, heeft in staat gesteld de theorie uit te breiden, en vast te stellen hoe groot zekere in de theorie ingevoerde werkzame grootheden inderdaad zijn.

Om dit eenigszins met goed gevolg te kunnen aantoonen, zal het noodig zijn onze tegenwoordige voorstelling omtrent wat in de levenlooze natuur aanwezig is, en wat daarin plaatsgrijpt, zij het dan ook in ruwe omtrekken, te schetsen.

In de oudheid en in de middeleeuwen, in elk geval nog in den tijd van Descartes, en ook nog door Huygens, werd algemeen aangenomen dat behalve de gewone stof er nog iets anders in de stoffelijke natuur aanwezig is. In de taal van den tegenwoordigen tijd zou dit luiden, dat naast de ponderabele stof het heelal, zoovèr het zich moge uitstrekken, gevuld is met een onweegbare stof, die men ‘ether’ noemt. Descartes trachtte met behulp van eene onweegbare middenstof de beweging der hemellichamen te verklaren, en Huygens trachtte de voortplanting van het licht door de hemelruimte heen te verklaren door trillende beweging dezer onweegbare stof. De toenmalige verklaringen moesten of onvolledig zijn of geheel mislukken, omdat de hulpwetenschappen, wiskunde en mechanica, of onvoldoende ontwikkeld waren of geheel ontbraken.

De vraag, wat de gang der natuurkunde zou geweest zijn, als die hulpwetenschappen zich geleidelijk ontwikkeld hadden en er niet een omwenteling had plaatsgegrepen in de voorstelling omtrent den inhoud van het heelal, is evenmin te beantwoorden als de vraag hoe Europa zich op staatkundig, sociaal en godsdienstig gebied zou hebben ontwik-

keld als de fransche revolutie niet had plaats gehad. Wat Heine zegt van de philosophie van Kant, als hij op de hem eigen wijze, waarbij men nooit weet of er ook eenige ernst in zijne cynische scherts gemengd is, beweert, dat de fransche revolutie slechts kinderspel is, vergeleken bij de omwenteling door Kant te voorschijn geroepen, kan, en misschien met veel meer grond, beweerd worden van het bedrijf van Newton. Kon een fransch revolutionair er in juichen, dat tronen waren weggewischt en altaren omvergeworpen, Newton deed meer dan dit; hij vaagde bijna den geheelen natuurinhoud weg. Het heelal was voor hem ledig; alleen de ponderabele stof liet hij bestaan. Maar aan die ponderabele stof, die zonnen en planeten, moest hij bovennatuurlijke krachten toekennen, zoodat hij zelfs aan die stofmassa's, die hij bestaan liet, het karakter van natuurkundig lichaam ontnemen moest. Aan elk van die stofmassa's moest hij het vermogen toekennen om op elk oogenblik niet alleen te weten hoeveel andere stofmassa's ergens in het heelal aanwezig waren, maar waar en op welken afstand zij zich bevonden, hoeveel stof zij bevatten, hoe die stof verdeeld was, om dan, nadat dat alles met volkomen nauwkeurigheid gemeten was, een kracht af te passen, zooals de Newton'sche wet van aantrekking die aangeeft. En dat alles zonder dat er iets tusschen die lichamen aanwezig was, en zonder dat er aan de nauwkeurigheid van de meting der afstanden, en der behoorlijke afpassing der kracht ook maar het geringste haperen zou.

Dat Newton zelf het ongerijmde van die onderstelling ten minste nu en dan heeft ingezien is zeker. Er zijn uitspraken van hem, waarbij hij de onbegrijpelijkheid er van volkomen scherp uitspreekt. Sommigen hebben dan ook gemeend, dat Newton alleen heeft willen zeggen, dat alles zich zoo gedraagt, alsof het heelal ledig was, en de aantrekking op afstand bestond. Anderen vatten echter die schijnbaar tegenstrijdige uitspraken van Newton als beide even ernstig gemeend op - en meenen dat Newton, als hij van onbegrijpelijkheid sprak, daarmede zeggen wilde dat er wel meer onomstootelijk waar is, al ligt het niet binnen den kring van de werkzaamheid van ons verstand. Zij meenen dat Newton daarmede de aantrekking, en dus volgens hem de geheele oorzaak van de verschijnselen der natuur, naar

het transcendente verwees. Dat het Newton ernst was met dat ledigverklaren van het heelal toont zijn verklaring van de wijze waarop ons licht toegezonden wordt. Volgens hem zouden door alle lichtgevende lichamen lichtkogeltjes uitgezonden worden, die zich met de snelheid van het licht door een geheel ledige ruimte bewegen zouden.

Maar wat Newton al of niet bedoeld heeft, is ten slotte niet een zaak van zooveel gewicht. Heeft hij niet letterlijk bedoeld, wat wij hem toegeschreven hebben - nu, het zou de eerste maal niet zijn, dat een omwenteling verder gaat, dan hij, die ze uitlokte, bedoelde. Wat de Newtonianen er van gemaakt hebben is voor ons van meer gewicht, want hun ideeën hebben misschien eeuwen lang in de natuurkunde geheerscht. En om hun meening te doen kennen zal ik aanhalen een uitspraak van Voltaire. Ik citeer uit een ouderwetsche vertaling van 1768, getiteld: Mengelwerken van, zooals hij door het geheele werk heet, den Heer de Voltaire. Deze uitspraak luidt: ‘Een Franschman die te Londen komt, vindt in de wijsbegeerte, zoowel als in 't overige vrij wat verandering. Hij heeft de wereld vol gelaten, en treft ze hier ledig aan. Te Parijs ziet men het heelal uit draaikolken en fijne stof saamgesteld; te Londen ziet men er niets van.’ Voor Londen zou men ook Nederland kunnen lezen, want Newton's leer heeft in ons land haar ijverigste voorstanders gevonden.

Het is opmerkelijk hoe volledig de leer van Newton ten slotte heeft gezegevierd, en hoe lang zij onbetwist haar invloed op onze natuurbeschouwing heeft behouden. Nog altijd zelfs is bij den ontwikkelde Newton het inbegrip van het hoogste gezag, dat men in de natuurkunde zou kunnen inroepen. En niemand onder de hedendaagsche natuurkundigen kan zich nog geheel van den gedachtengang vrij maken, waaraan wij door zijn invloed gewend zijn geraakt. Slechts schoorvoetend en met blijkbaren tegenzin is men teruggekeerd tot het herstel, zij het dan ook met gewijzigd inzicht, van het door Newton weggevaagde. Voor een groot deel moet dit worden toegeschreven aan het goede, dat mede het gevolg is geweest van Newton's optreden, maar dan ook voornamelijk voor verwante wetenschappen. Het ligt niet op mijn weg deze zijde van Newton's werkzaamheid nader in het licht te stellen.

Het trapswijze herstel van den natuurinhoud kunnen wij rekenen te zijn aangevangen in de eerste decenniën van de negentiende eeuw. Door Young en Fresnel werd aangetoond, dat Newton's voorstelling omtrent het wezen van het licht onhoudbaar is, en dat integendeel Huygens' voorstelling, dat het licht zich door trillingen voortplant, in staat is, rekenschap te geven van alle bijzonderheden, die zich bij die voortplanting voordoen. Vooral Fresnel heeft al zijn vernuft en al zijn werkkracht aangewend om bij het licht al die verschijnselen te verwezenlijken, welke het gevolg zijn van trillingen en van samenwerking van trillingen. En al zijn metingen geven geheel overeenstemmende waarde voor de trillingsaantallen van de verschillende lichtsoorten. Ook toonde hij dat deze undulatie-theorie van het licht rekenschap kon geven van de dubbele breking van het licht in kristallen, en leidde hij langs theoretischen weg voor de bepaling van den gang van de twee stralen die bij die dubbele breking optreden, een constructie af, welke reeds intuïtief door Huygens gegeven was. In één opzicht bleek Huygens' voorstelling van het wezen der lichtvoortplanting onjuist te zijn. Huygens had zich trillingen gedacht, welke zouden plaatsgrijpen in de richting van den lichtstraal, analoog aan de luchttrillingen in een orgelpijp. Fresnel toonde dat de lichttrillingen plaatsgrijpen loodrecht op den lichtstraal, analoog aan de trillingen van de deeltjes van een gespannen snaar. Natuurlijk dat zulke trillingen, hetzij dan dat zij longitudinaal, hetzij dan dat zij transversaal geschieden, niet kunnen plaatsgrijpen in een ruimte, die ledig zou zijn en waarin niets is dat trillen kan, en de undulatie-theorie van het licht bracht dus noodwendig mede het herstel van den ‘ether.’

Dat ik dit niet het volledig herstel van den natuurinhoud noem heeft daarin zijn grond, dat men vroeger het bestaan van de onweegbare stof niet alleen ten behoeve van de lichtvoortplanting had aangenomen, maar aan haar bijna alle natuurwerkingen had toegeschreven. En in de jaren na de zegepraal der undulatietheorie zag men het zonderlinge schouwspel, dat de natuurkundigen overal Newton's voorstelling van de krachtswerking op afstand bleven huldigen, en ze zelfs uitbreidden op gebieden, die ten tijde van New-

ton nog niet bekend waren, bijvoorbeeld bij electriciteitswerkingen en bij magnetisme, overal handelende alsof de ruimte ledig was, en dat alleen als de nieuw ontdekte verschijnselen van het licht verklaard moesten worden, de ‘ether’ te hulp werd geroepen. Het was alsof men zeide, moet er dan ether zijn voor de verklaring van de voortplanting van het licht, welnu, laat er dan ether zijn, maar dan ook alleen ten behoeve van het licht. Verder willen wij er niets mede te maken hebben.

Aan dezen tweeslachtigen toestand is een einde gekomen door den invloed van de electrische onderzoekingen van Faraday en van Maxwell. Faraday, die geen wiskundige was, was er ook niet aan gewend geraakt om, zooals de wiskundige behandeling van electriciteit en magnetisme deed en schijnbaar moest doen, uit te gaan van het denkbeeld, dat er werking op afstand bestond. Onwillekeurig moest hij er weder toe komen de verschijnselen op dat gebied te verklaren door het tusschengelegen algemeen medium. Maxwell die den ideeëngang van Faraday in wiskundigen vorm bracht, toonde aan dat dit mogelijk was als men aannam, dat er behalve ponderabele stof en ether nog iets in het heelal overal aanwezig wordt ondersteld, en wel electriciteit. Zoowel de ponderabele stof als de onweegbare moeten dan als drager van de electriciteit gedacht worden, terwijl de electriciteit niet een afzonderlijk bestaan hebben kan.

De vele ontdekkingen van Faraday, waaronder wel de gewichtigste is de ontdekking van de inductiestroomen, die den grondslag vormen van de geheele electrotechniek, waren niet in staat geweest de natuurkundigen tot zijn inzicht te bekeeren. Maar een gewichtige, theoretische ontdekking van Maxwell bracht het begin van dien omkeer. Maxwell vond waaruit de lichttrillingen bestaan.

Zoowel Huygens, als Young en Fresnel, hadden gemeend dat het de deeltjes van den ether zelven waren welke in trilling kwamen als zich licht voortplantte. Zij hadden de voortplanting van het licht door den ether niet alleen analoog gedacht aan de voortplanting van geluidtrilling door een vast lichaam, maar volkomen daaraan gelijk. Wordt een enkel deeltje van zulk een vast lichaam iets uit zijn plaats gerukt, dan wordt door die verplaatsing

in de omringende deeltjes een zoogenaamde elastische kracht opgewekt, die het verplaatste deeltje weder naar den evenwichtsstand terugdringt. Datzelfde dachten zij nu ook voor de deeltjes van den ether, en hun undulatietheorie wordt daarom door den naam van ‘elastische undulatietheorie’ aangeduid. Maar Maxwell kwam tot het besluit, dat als lichttrillingen zich voortplanten, de ether op zijn plaats blijft, en dat de daarin zich bevindende electriciteit heen en weder vibreert. De ether vervult volgens hem daarbij geen andere rol, dan dat hij de electriciteit draagt en op haar natuurlijke plaats tracht te houden. Maxwell's undulatietheorie wordt van die van Fresnel onderscheiden door den naam van electromagnetische lichttheorie. De door Fresnel ontdekte verschijnselen bleven natuurlijk ook geldig voor Maxwell's theorie. In hoofdzaak komen de beide theorieën overeen, daar het beide trillingstheorieën zijn. Reeds de omstandigheid dat de electromagnetische lichttheorie in staat bleek verschijnselen op eenvoudige wijze te verklaren die voor Fresnel onverklaarbaar waren gebleven, verschafte haar vele voorstanders. Maar het rechtstreeksch bewijs, dat licht een electrisch verschijnsel is, ontbrak.

Een eerste rechtstreeksch bewijs zou geleverd zijn, als men voor heen- en wederschommelende electriciteit kon aantoonen, dat deze in de omgeving zelfs op groote afstanden weder in andere lichamen de electriciteit in schommeling bracht, en als deze werking zich met de snelheid van het licht voortplantte. Dit onderzoek werd met schitterend gevolg volvoerd door Hertz, en zijn waarnemingen op grooter schaal en in gewijzigde omstandigheden hebben geleid tot de draadlooze telegrafie. Maar de trillingsgetallen van de heen- en wederschommelende electriciteit bij de proeven van Hertz, en bij de lichttrillingen, loopen zoo reusachtig ver uit elkander, dat nader bewijs voor de juistheid van de electromagnetische lichttheorie wenschelijk bleef.

Dat wij dit nu weten, en ik geloof niet te overdrijven als ik zeg met volkomen zekerheid, is te danken aan de ontdekking van Zeeman. Had Hertz alleen licht nagebootst op grooter schaal en aangetoond dat dat nagebootste licht alle eigenschappen van terugkaatsing, breking, interferentie en polarisatie van gewoon licht bezat, Zeeman onderzocht het

licht zelf en wel de lichtbron. Als het licht in den ether uit electrische trillingen bestaat die zich voortplanten, dan zal de bron zelf ook wel uit electrische trillingen bestaan. Welnu wij weten, dat magnetisme op electrische stroomen werkt, en kennen de wijze en de hoegrootheid van die werking. Dan moet magnetisme ook op een lichtbron werken, en kunnen wij uit het resultaat van die werking niet alleen zien of die elementaire lichtbron uit een in beweging verkeerende hoeveelheid electriciteit bestaat, maar ook tot nadere bijzonderheden van die beweging besluiten.

De eerste lichtbron, welke Zeeman voor zijn onderzoek koos, was die, welke gewoonlijk in de natuurkunde gekozen wordt, als wij de eigenschappen van een enkele lichtsoort onderzoeken willen. Brengen wij in een bijna niet lichtgevende gasvlam van een Bunsen'schen brander, een kleine hoeveelheid keukenzout, dan wordt door de hooge temperatuur het keukenzout ontleed, en bij dat scheikundig proces en wat er verder voor processen plaatsgrijpen, wordt er door de natriumatomen geel licht uitgezonden. Dat licht bevat eigenlijk twee lichtsoorten, die slechts weinig in trillingsgetal verschillen. Door de machtige werking van het Rowland'sche tralie worden zij van elkander gescheiden, en op een zeer goed meetbaren afstand zien wij dan twee afzonderlijke gele lijnen. Die afstand kan wel tot een millimeter worden opgevoerd. Elk dier lijnen kan nu afzonderlijk onderzocht worden. Bij dat eerste onderzoek kon Zeeman een onmiskenbaren invloed constateeren, als het magnetisch veld ontstond, maar de hier boven beschreven bijzonderheden konden niet worden waargenomen. Naderhand is gebleken wat daarvan de oorzaak is. Dat alles wat wij hierboven eenvoudigheidshalve lijnen hebben genoemd, heeft inderdaad nog zekere breedte. Slechts zelden bestaan zulke lijnen strikt slechts uit één lichtsoort; maar, zooals men het uitdrukt, die lijnen zelven hebben nog een struktuur, en de natriumlijnen zijn voor dit onderzoek te grove lijnen. Daardoor kon het Zeeman'sche triplet zich niet zuiver vertoonen. De grootste scheiding toch, die bij het Zeeman ten dienste staande magnetisme bereikt kan worden is gering. De geheele breedte van het triplet bedraagt daarbij circa 1/13 gedeelte van den afstand der twee genoemde gele lijnen. Heeft nu de lijn, die men

tot een triplet vervormen wil, zekere breedte, dan blijven de drie deelen van het triplet of aan elkander raken, of vallen gedeeltelijk over elkander. Er zou misschien gevaar geweest zijn, dat het geheele onderzoek mislukt was, als niet Lorentz had kunnen voorzeggen, wat er werkelijk bij een enkele lichtlijn te verwachten was. Daardoor geleid kon Zeeman ook bij de Natriumlijn de polarisatie van het licht der randen ten minste aantoonen, welke hij zoodanig vond als voor de uiterste lijnen van het triplet hierboven beschreven is. Deze waarnemingen waren verricht in het Leidsche laboratorium, en werden later in het Amsterdamsche voortgezet. Volledig succes werd het eerst verkregen met een lijn in het spectrum van cadmium. Het is mij een aangename taak hierbij de mildheid te mogen herdenken van het Amsterdamsche Universiteitsfonds, en van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, die het mogelijk heeft gemaakt de beste Rowland'sche tralies en verder noodig apparaat voor dat onderzoek aan te schaffen.

Wat is nu de meening, waartoe wij gekomen zijn, omtrent wat er plaatsgrijpt in een punt van de ruimte, dat licht uitzendt - en in hoever kunnen wij dat reeds in bijzonderheden vaststellen door de metingen, door Zeeman verricht? In de eerste plaats moet er aanwezig zijn een stoffelijk atoom, dus ponderabele stof. Dat zal wel vaststaan. In de tweede plaats moet door zekere oorzaken, scheikundige processen bijvoorbeeld, in dat atoom electriciteit in trilling worden gebracht; ook daarover kan geen verschil van opinie bestaan. Die trilling behoeven wij ons niet te denken volgens een klein lijntje te geschieden. Even als het vrije uiteinde van een ingeklemden staaf in den regel, als de staaf trilt, een klein ellipsje beschrijft, zullen wij ook voor de vibratie der electriciteit mogen denken een rondloopen in een zeer kleine elliptische baan. In de derde plaats moeten wij de electriciteit in de ponderabele stof atomistisch verdeeld denken, dus denken dat er ook voor de electriciteit, evenals voor de ponderabele stof, kleinste hoeveelheden bestaan, die niet verder onderverdeeld kunnen worden. Tot zulk een voorstelling waren wij reeds geleid door de verschijnselen der electrolyse. En ten vierde moeten wij uit het bedrag van de verschuiving der lichtlijnen besluiten, dat de electriciteit niet op zich zelve

in de elliptische baan rondloopt, maar gebonden aan een klein deeltje van het atoom der ponderabele stof. Dit beteekent dat het ponderabele atoom, niet zooals men vroeger dacht, verder ondeelbaar is, maar dat er deeltjes kleiner dan atomen bestaan. Aan deze onderdeelen van het ponderabele atoom, die dragers zijn van een atoom electriciteit, en die zonder electrische lading nog niet zijn geconstateerd, geeft men den naam van electronen. Deze electronen, en de electriciteit welk zij dragen, zijn het veel fijnere, dat ik op de vorige bladzijden geen naam had gegeven. De stoffelijke massa van die electronen is, ten ruwe gezegd, een duizendste gedeelte van de massa van een atoom waterstof. Reeds zijn tal van andere verschijnselen ontdekt, waardoor men in staat is de grootte dezer electronen te bepalen - en al deze metingen geven uitkomsten, die in hoofdzaak de gegeven getallenwaarde bevestigen. Hadden die electronen niet bestaan, en had de lichtbeweging bestaan in het rondloopen van een atoom electriciteit, gedragen door het geheele atoom, om een ander dergelijk atoom heen, dan zou de Zeeman'sche proef niet gelukt zijn. Dan zou de verplaatsing der lijnen slechts een duizendste gedeelte bedragen hebben van het nu waargenomen bedrag en dus onmerkbaar zijn geweest.

Voor hem, die bekend is met de werking van magnetisme op bewegende en dus stroomende electriciteit, kan nu zonder veel moeite afgeleid worden, dat voor de ééne periodieke beweging, n.l. het roodloopen in de elliptische baan, er drie verschillende periodieke bewegingen in de plaats moeten komen, zoodra het magnetisme ontstaat. Voor die eene periodieke beweging in de ellips kunnen wij in de plaats stellen één periodieke beweging volgens de magnetische krachtlijn en één rondom de krachtlijn, en deze laatste kon zoowel in de richting van de beweging van de wijzers van een uurwerk als in den tegengestelden zin geschieden. Een electriciteitsbeweging volgens de krachtlijn ondervindt geen werking, en behoudt dus hare eigen periode. De andere worden op, voor den theoretisch ontwikkelden electrotechnicus ten minste, bekende wijze gewijzigd en het teeken van die wijziging hangt af van den zin der beweging.

Iedere ontdekking, hetzij theoretisch, hetzij van proefondervindelijken aard heeft hare intieme geschiedenis. Hoe is het

eerste denkbeeld ontstaan, - wat zijn de invloeden, die van buiten hebben ingewerkt, - welke teleurstelling is eerst ondervonden, en wat heeft tot volhouden geprikkeld? Meestal verneemt de buitenwereld niets daarvan. Voor den ontdekker zelf zijn al deze dingen onvergetelijk, maar zij blijven meestal onuitgesproken, zooals wij gewoonlijk de gedachten, die ons het hevigste ontroeren, alleen in ons hart bewaren. Verre is het van mij te beweren, dat ik de intieme geschiedenis van deze ontdekking zou kennen, en kende ik ze, dan zou ik het ongeoorloofd achten er over te spreken. Toch is er een enkele bijzonderheid, die ik meen wel te mogen mededeelen.

Somtijds wordt een ontdekking bij toeval gedaan, of wordt iets anders gevonden, dan gezocht werd. Men zoekt dan Indië en vindt Amerika. Dit is niet het geval geweest met het werk van Zeeman. Al stond het hem in den beginne niet klaar voor den geest op welke wijze het magnetisme den aard van het uitgezonden licht zou veranderen, hij ging uit van het denkbeeld dat een dergelijke invloed zou bestaan, en vond waarin die invloed bestond. Reeds dat vaste vertrouwen, dat zulk een invloed bestaan zou, is iets opmerkelijks. Het is waar dat, zooals wij in het voorafgaande hebben betoogd, voor ieder die geloofde dat licht uit vibraties van electriciteit zou bestaan, een invloed van het magnetisme te voorspellen was. Maar Faraday had er te vergeefs naar gezocht. En wat sterker is, Maxwell had op de meest positieve wijze verzekerd dat zulk een invloed niet bestaan zou. En Maxwell was juist degeen geweest, die het licht uit electrische vibraties had doen bestaan, en die ten volle bekend was met de werking van magnetisme op bewegende electriciteit. Hoe Maxwell ooit een uitspraak heeft kunnen doen als de volgende is en blijft een raadsel. Zoo zegt hij van de trillende stofdeeltjes: ‘No power in nature can now alter in the least either the mass or the period of any one of them.’ En dat zegt hij niet eens, maar herhaalt hij in een voordracht gehouden voor de British Association, waar wij lezen van de lichtuitzendende stofdeeltjes, dat hun vibraties ‘are composed of a system of simple vibrations having always the same periods’. Zelfs voegt hij daaraan toe, dat dit is ‘a very remarkable fact.’ Wij kunnen deze uitspraken, maar niet de kracht waarmede zij geuit zijn,

alleen verklaren, als wij bedenken, dat als iemand een theoretische ontdekking heeft gedaan, hij voor zich zelf volkomen van de waarheid dezer ontdekking overtuigd is, maar dat, zoolang die ontdekking nog niet algemeen als waar erkend is, hij, als hij anderen toespreekt, vaak meent zich op het standpunt van hen die hij toespreekt te moeten plaatsen. In zoover hebben die uitspraken van Maxwell een gelukkig gevolg gehad, dat zij juist Zeeman geprikkeld hebben om te onderzoeken of dit nu wel volkomen waar was. En het welslagen van zijn proef heeft de natuurkundigen ertoe gebracht, meer nog dan vroeger, om realiteit toe te kennen aan hetgeen buiten en naast de ponderabele stof bestaat. Tot hiertoe echter is het nog niet gelukt om het bestaan van de Newton'sche aantrekking uit de werking der onweegbare stof te verklaren. Op het oogenblik blijft men dus nog spreken van ‘het raadsel van de zwaartekracht’.

Daarenboven zou ik meer gedaan hebben, dan ik zou kunnen verantwoorden, als ik in den waan had gebracht, dat er in het wezen van een lichtpunt niets raadselachtigs meer is overgebleven. Zond elke lichtuitzendende stof slechts één enkele lichtsoort uit, dan zouden wij kunnen meenen, dat wij in de hoofdzaken het wezen van een lichtuitzendend atoom kenden. Maar nog volkomen onverklaarbaar is voor ons het feit, dat zooveel lichtsoorten tegelijk uitgezonden worden. Voor ijzeratomen bedraagt dit aantal meer dan 5000. Wij kunnen toch niet onderstellen dat er tegelijk 5000 electronen, elk met een eenigszins verschillenden trillingstijd, in omloop zijn gebracht. Sommigen hebben de meening geopperd dat, daar wat wij een lichtpunt noemen altijd een groote verzameling van ponderabele atomen omvatten zal, elk dezer atomen slechts één of slechts weinig lichtsoorten uitzendt, en dat er dus eigenlijk bij de lichtuitzending sprake is van verschillende soorten van ijzeratomen, of scherper gezegd, van ijzeratomen in verschillenden bewegingstoestand. Al geven wij door dit aan te nemen het begrip prijs van algeheele identiteit der verschillende atomen van een zelfde stof - dan moet erkend worden, dat, strikt genomen, dit reeds in de statistische natuurbeschouwing door elk natuurkundige geschiedt. Was dan ook het aantal uitgezonden lichtsoorten voor alle stoffen even groot, en waren zij aan

elkander gelijk of indien zij op gelijksoortige wijze uit een enkele grondsoort konden worden afgeleid, dan zou het inderdaad aangewezen zijn in die richting de verklaring te zoeken. Maar ofschoon er regelmatigheden ontdekt zijn bij de vergelijking van verschillende serieën trillingsgetallen voor verschillende stoffen, deze regelmatigheden zijn niet van dien aard, dat daardoor de uitgesproken meening bevestigd wordt.

En toch een zoo samengestelde inrichting van een licht uitzendend atoom te denken, dat daardoor het uitzenden van 5000 lichtsoorten mogelijk wordt, is niet aannemelijk. Wilden wij bij het geluid zoo iets verwezenlijken, dan zouden wij bijvoorbeeld op de pianino, binnen de grenzen van een octaaf, niet zeven witte en vijf zwarte toetsen moeten denken, maar dat aantal legio maken.

Er schijnt dus aan onze voorstelling van het wezen van een lichtuitzendend atoom nog iets fundamenteels te ontbreken, dat ons, zoodra wij het gevonden zullen hebben, die geheele samengesteldheid als het gevolg van een eenvoudige en eenvoudig werkende oorzaak zal kunnen doen beschouwen. Want dat ook dit zoo samengestelde verschijnsel op eenvoudige wijze zal moeten kunnen verklaard worden, zal wel de verwachting zijn van de groote meerderheid der natuurkundigen. In elk geval van hem die in de gansche natuur en in al wat bestaat de verwerkelijking ziet van een alles omvattende en toch ondeelbare Godsgedachte. Op het oogenblik moet men echter nog blijven spreken van ‘het raadsel van de samengesteldheid van een lichtspectrum.’

Het is voor allen die wetenschappelijk onderzoek liefhebben om de wetenschap zelve een bevredigende gedachte dat het theoretisch onderzoek van Lorentz en het proefondervindelijk onderzoek van Zeeman hebben plaats gehad, toen er van Nobelprijzen nog geen sprake was. Deze prijzen mogen dan als belooningen worden uitgereikt - het is mijn vaste overtuiging dat zij onvermogend zullen zijn ter bevordering van wetenschappelijk werk van het hoogste gehalte. Die daartoe niet geleid wordt door een onweerstaanbaren innerlijken drang, zal zulk werk niet kunnen volvoeren door uitzicht op stoffelijk gewin.

J.D. VAN DER WAALS.

De vorming onzer levens- en wereldbeschouwing.

Dagteekent het verlangen naar een afgerond stelsel van levens- en wereldbeschouwing eerst van den laatsten tijd, reeds veel vroeger zijn allerlei pogingen in het werk gesteld om de slotsommen, door ernstig onderzoek in het licht getreden, te plaatsen in een geheel van beschouwingen. Hoe belangrijk ook een geschiedkundig overzicht dier pogingen is, voor ons doel is het voldoende aan te toonen, dat ondanks allen ernst en toewijding geen enkel stelsel dien grond van zekerheid ten aanzien der meest ingrijpende vraagstukken heeft bereikt, welke noodig is om met gerustheid daarop in denken en leven te bouwen.

De oorzaak moet daarin gezocht worden, dat een ernstig onderzoek naar den *grondslag*, waarop het stelsel veilig opgetrokken kan worden, slechts door enkele wijsgeeren is ingesteld, die nog te veel gevangen waren in allerlei vooropgezette en door gewoonte geijkte denkbeelden om onbevooroordeeld de werkelijkheid te kunnen beschouwen.

De meeste menschen gaan eenvoudig af op hun vijf zinnen zonder er aan te denken, dat de zekerheid, dat onze waarneming goed is geweest, eerst kan komen, als de wijze, waarop wij onze zintuigen gebruiken, behoorlijk is omschreven en goedgekeurd. Welke maatstaf zal daarvoor dienen?

Anderen daarentegen houden vast aan de een of andere autoriteit en nemen zonder verder onderzoek aan wat die autoriteit als waarheid leert. Waaraan zullen wij, waar in onzen tijd zoo velerlei gezag wordt aangeprezen, herkennen hetgeen door ons veilig kan worden gevolgd?

Het waren deze vragen, die mij aanleiding gaven om een onderzoek in te stellen naar den grondslag, waarop onze

levens- en wereldbeschouwing met gerustheid kan worden gebouwd. Het resultaat van dit onderzoek is te vinden in mijn academisch proefschrift: *De grondslag onzer wereld- en levensbeschouwing.* De hoofdtrekken van dit betoog, daaraan toegevoegd wat tot verduidelijking en verbetering kan dienen, zullen wij eerst kortelijk aanstippen. Daarna zullen wij op die slotsom verder bouwen en aanwijzen wat voor de *vorming* eener levens- en wereldbeschouwing noodig is.

Wie zal een huis bouwen, zonder eerst het fundament gelegd te hebben? Ernstige denkers mogen er niet aan gedacht hebben met opzet een onderzoek daarnaar in te stellen, het was niet, omdat zij er niet de noodzakelijkheid van inzagen. Integendeel, zij hadden het zeker gedaan, als zij niet overtuigd waren geweest, dat de eenig ware grondslag reeds lang bekend was en dat het niet geraden was daarvan af te wijken.

Eerst nadat de natuurwetenschappen hare ontdekkingen begonnen waren, werd de noodzakelijkheid gevoeld om een maatstaf te vinden, waardoor men gemakkelijk het valsche van het ware in de nieuwe beschouwingen kon onderscheiden. Wat ‘de wetenschap’ leerde, scheen slechts slotsom van persoonlijk waarnemen. Het miste daardoor die zekerheid, welke alleen verkregen wordt, als men rust op een grondslag, door iedereen te erkennen.

Aan den anderen kant kon ook het gezag der Kerk niet voldoende geacht worden om zekerheid te geven. Men begon er zich bewust van te worden, dat het bewijs voor de waarheid van hetgeen iemand verkondigt, nooit kan liggen in eene door hem veronderstelde en op gezag van hem aangenomen goddelijke openbaring, maar omgekeerd deze onderstelling moet steunen op de overtuiging, dat hetgeen verkondigd wordt, de waarheid, derhalve overeenkomstig de werkelijkheid is. Zoo begon de wijsbegeerte reeds van Cartesius af met de vragen, door ons in den aanhef van dit stuk gesteld.

Ofschoon tal van wijsgeeren zijn te noemen, hebben Cartesius en Kant toch alleen ernstig gezocht naar een vast punt, een zekeren grondslag, waarop veilig levens- en wereldbeschouwing kan worden gebouwd. Dit is niet te verwonderen. Cartesius leefde in den tijd, toen steeds meerderen

gevoelden, dat het gezag der Kerk niet voldoende was om bepaalde beschouwingen waar te maken. Zelf moet hij dit ook gevoeld hebben, al eindigt hij zijn *Beginselen der Wijsbegeerte* met dat gezag te erkennen. Zoo lag de noodzakelijkheid van zijn onderzoek in eigen denken en dat van vele zijner tijdgenooten. Die noodzakelijkheid ontbreekt bij zijne opvolgers, die, losgemaakt van *het gezag der kerkelijke autoriteit*, rustig konden beproeven Cartesius' beschouwingen te verbeteren, meer in overeenstemming te brengen met het nieuw veroverd standpunt. Er was immers in Cartesius' beschouwingen altijd nog veel, waaraan hij niet had getwijfeld, omdat hij het als onomstootelijk waar had geleerd, en dat toch alleen steunde op de kerkelijke autoriteit!

Eerst toen in Kant's dagen *het gezag der overlevering*, de mondelinge even goed als de schriftelijke, werd ondermijnd, was een hernieuwd onderzoek naar den grondslag onzer beschouwingen noodzakelijk. Ook dit standpunt van grootere vrijheid moest worstelend worden veroverd. De wijsgeeren na Kant hebben het als hun taak aanvaard Kant's beschouwingen te verbeteren overal waar zij bemerkten, dat hij onbewust nog op gezag der overlevering had aangenomen.

Nog evenwel bleef er gezag, waarvoor werd geknield, zonder dat het zijne geloofsbrieven kon toonen: *het gezag der maatschappelijke gewoonte.* Daarvoor heeft Kant zich gebogen en zijne navolgers evenzeer. In onzen tijd zijn steeds meerderen in opstand gekomen tegen dit gezag. In duizenderlei vormen openbaart zich het verlangen naar vrijheid, om te mogen goed- en afkeuren, te mogen doen en laten niet wat in de maatschappij gewoonte is, niet wat ‘men’ goed- of afkeurt, maar wat wij zelf wenschen. Storm wordt geloopen tegen het laatste bolwerk, dat de volkomen vrijheid in den weg staat. Daarom doet zich nu wederom dringend de behoefte gevoelen naar een vasten grondslag, waarnaar wij goed en slecht kunnen onderscheiden, het ware en het valsche. Dringender dan ooit tevoren is deze behoefte, omdat het nu niet ons denken alleen betreft, maar ons gansche leven, ons doen en laten even goed als onze gedachten.

Die grondslag was, naar Cartesius' meening, *het denken.* Uit het denken meende hij al onze kennis te kunnen afleiden. Wel blijkt reeds terstond, dat er ook een ongebonden

denken kan wezen, dat niet de minste zekerheid geeft omtrent de werkelijkheid van hetgeen gedacht wordt. Doch dit bewijst niets tegen de betrouwbaarheid van ons denkvermogen. Noodig is dan alleen, dat wij leeren een goed gebruik daarvan te maken. Beslist zeker is het, dat wij zonder denken in den meest uitgebreiden zin des woords niets zouden weten, absoluut geen kennis zouden bezitten.

Nauwkeurig beschouwd is het denken echter nooit de grondslag onzer kennis, maar moet het *eene der oorzaken* daarvan worden genoemd. Er moet eene aanleiding wezen om te denken, en die aanleiding is altijd hetgeen de volle werkelijkheid, waarin wij leven, ons doet ervaren. Ook de meest afgetrokken redeneering vangt altijd met iets aan, waarover is gedacht en waardoor het denken is opgewekt. Zoo zouden wij even goed het verschijnsel, dat ons tot denken heeft gebracht, als grondslag kunnen nemen en dus Cartesius' stelling: ik denk, derhalve besta ik, omkeeren: ik besta, derhalve denk ik.

Daarbij komt, dat het denken zelf *een zeer samengesteld verschijnsel* is. Dit kon niet verborgen blijven. Al wist men niet terstond, uit welke deelen het was samengesteld, een onderzoek kon niet uitblijven. Aanleiding daartoe was het feit, dat eensdeels de meest uiteenloopende richtingen zich alle konden beroepen op het denken, zonder dat men een maatstaf bezat, waardoor uitgemaakt kon worden, wie nu eigenlijk het dichtst bij de waarheid was, anderdeels veel van hetgeen geleerd werd, niet meer dan voortbrengsel der verbeelding scheen te zijn.

Genoeg om een denker als Immanuel Kant het plan te doen opvatten het menschelijk denken aan een scherpe kritiek te onderwerpen. Diep gevoelde hij, dat alleen dan van werkelijke kennis sprake mag wezen, als onze kennis overeenkomstig de werkelijkheid is, zooals zij werkelijk is, niet zooals zij zich aan ons voordoet. Daar wij echter volgens Kant de werkelijkheid nooit door ervaring kunnen leeren kennen, zooals zij werkelijk is, meent de Koningsberger wijsgeer in *het onvoorwaardelijk plichtgebod*, dat naar zijne overtuiging ieder mensch in zich hoort, den grondslag onzer beschouwingen gevonden te hebben. Die zedewet zal de eenig betrouwbare stem wezen, de rots in ons zelf.

Om goed te begrijpen wat Kant hieronder verstaat, moeten wij den nadruk leggen op het eigenaardig begrip ‘wet’, dat Kant hier huldigt. De zedewet is niet het geweten, zooals Rauwenhoff dit opvat als eene macht in ons, welke ‘niet vragende naar onze berekeningen van nuttigheid of doelmatigheid, onverbiddelijk, onbarmhartig ons vervolgt en dwingt’[1], maar een wet, waarvoor wij achting, eerbied moeten koesteren en daarom vervullen, zooals de wetten van den Staat. 't Is een geheel ander moeten dan de natuurwetten ons leeren. In de natuur is het de vraag niet wat behoort te geschieden, maar wat geschiedt. De zedewet leert ons wat *behoort* gedaan te worden, ook al geschiedt het niet. Een mensch weet hetgeen behoort gedaan te worden, zoo redeneert Kant, maar niets dan de eigen vrije wil verplicht hem dat ook werkelijk te doen. Geen onverbiddelijke wet derhalve is het geweten voor Kant, maar een richtsnoer, dat ons leert, hoe wij behooren te wezen en waarnaar wij met eerbied moeten luisteren. Daarom noemt hij het zeker ‘zeer schoon’ uit liefde en deelneming de menschen goed te doen, wanneer wij maar niet vergeten, dat ook deze daden voortvloeien uit onzen eerbied voor de wet in ons zelven. Zoo vermijdt Kant tevens het argument, dat tegen het bestaan van deze wet zou getuigen: hetgeen de zedewet voorschrijft, wordt niet altijd gedaan! Immers: menschen kunnen meenen slimmer te handelen door deze stem in hen te vergeten, dan daaraan gehoor te geven!

Dit bewijst echter tevens de zwakheid van dezen grondslag. Een fundament, waarop wij kunnen bouwen of dat wij geheel verwaarloozen naar eigen willekeur, kan geen betrouwenswaardige grondslag heeten. *De noodzakelijkheid om daarop te bouwen moet met den grondslag gegeven zijn.* Juist die noodzakelijkheid wordt bij Kant's uiteenzettingen niet gevoeld. Waarom zullen wij naar deze ‘wet in ons’ met eerbied luisteren? Waarom is het dom daaraan geen gehoor te geven? Wie een antwoord wil geven op deze vraag, wordt vanzelf gedwongen dieper te graven dan in Kant's tijd mogelijk was.

Reeds terstond moet het opvallen, dat Kant geen scherp

1) Wijsbegeerte, I bladz. 340.

onderscheid schijnt gemaakt te hebben tusschen het verlangen naar waarheid, rechtvaardigheid en het bewonderenswaardige, dat werkelijk een richtsnoer is voor degenen, die aan dezen drang willen gehoor geven, en dus aan de zedewet van Kant beantwoordt, en daarnaast bepaalde geboden, waarnaar hij zelf handelde en anderen zag handelen. Daardoor schijnt het, alsof de zedewet toch een onverbiddelijk gebod bij Kant is, zooals ook in mijn proefschrift werd verondersteld. Een bewijs, hoe de twee deelen van Kant's grondslag niets met elkaar gemeen behoeven te hebben en dus ten onrechte door hem vereenigd zijn, is de hedendaagsche beweging tegen veel, door maatschappelijke gewoonte gesanktioneerd, juist op grond van onze zucht naar waarheid, rechtvaardigheid en schoonheid.

De gevolgen van Kant's foutieve onderstelling bleven niet uit. Zijn zij reeds te bespeuren in zijne werken, helder treden zij aan het licht bij zijne konsekwente navolgers. Een verdeeling van den menschelijken geest is aan zijn denken te wijten, welke met de feiten in strijd is. Aan de eene zijde plaatst hij de theoretische rede, de zinnelijke waarneming en het daarop gebouwde denken; aan den anderen kant de praktische rede, het moreele denken. Kortweg zouden wij dus kunnen formuleeren: logika en moraal, of wel: verstand en (godsdienstig of (en) zedelijk) gevoel.

Hiertegen is dit afdoend bezwaar, dat onze daden nooit alleen beslist worden door ‘zedelijke’ beweegredenen. Zinnelijke waarneming en daarmede samenhangend nadenken over oorzaken en gevolgen telt altijd mede. Het is immers niet voldoende, dat wij in het algemeen weten wat wij moeten doen! De toepassing voor elk bijzonder geval is daarmede niet gegeven. Die kunnen wij eerst leeren na ernstige waarneming van feiten en verschijnselen. En omgekeerd: eene waarneming moge op zich zelve onbetrouwbaar zijn, omdat wij altijd fouten kunnen maken of ons door de verschijnselen laten bedriegen, niet vergeten mag worden, dat de ernstige onderzoeker nooit zal beginnen, of hij is bezield door liefde voor de waarheid en verlangen naar de waarheid: hij brengt zijn moraal mede. Of behoort waarheidsliefde niet tot het moreele denken?

Ernstiger doen zich de gevolgen dezer verdeeling van den

menschelijken geest gevoelen, als zij in het praktische leven wordt toegepast. Dan krijgen wij menschen, die, onmachtig om hetgeen zij voor waar houden, te bewijzen, zich beroepen op hun gevoel. Zoo is er voor hen tweeërlei waarheid, eene godsdienstige en zedelijke en daartegenover eene verstandelijke! Terwijl zij de verstandelijke zeer gemakkelijk begrijpen en aan anderen kunnen meedeelen, is de gevoelswaarheid door het verstand niet te vatten en alleen aan te nemen door degenen, die datzelfde 'gevoel' hebben!

Bedenkelijk wordt die onderscheiding, als menschen op grond van deze 'godsdienstige en zedelijke waarheden' het recht meenen te bezitten ieder ander, die deze 'waarheden' niet erkent, als zonder ernst en lichtzinnig te onderscheiden van de vromen en goeden. Bedroevend wordt het, wanneer menschen, omdat zij evenmin als hunne medemenschen zulk een bijzonder 'godsdienstig en zedelijk gevoel' bezitten, met ijver de uiterlijke teekenen van godsdienstigheid zich eigen maken en daardoor 'het godsdienstig en zedelijk leven' als iets afzonderlijks beschouwen, goed voor den Zondag, maar geheel onderscheiden van het gewone, dagelijksche leven, dat van dat 'bijzondere leven' doortrokken moet worden! Zoo komen zij er toe te gelooven aan tweeërlei waarheid en daardoor twee levens te willen leiden, een zooals alle menschen, en een, waarvoor zij noodig hebben een kerkelijke vereeniging tot bevordering van dat 'bijzondere leven' en een voorganger, die er voor zorgen zal, dat zij blijven menschen van twee waarheden en van twee levens! Op plechtiggewichtigen toon spreekt men van dat 'hoogere leven' en predikt iederen Zondag opnieuw, dat het moet doordringen in het gewone zonder het verder te brengen dan een leven in theorie naast een leven der praktijk. Wie een dergelijken toestand niet een droevigen en ongelukkigen noemt, waarmede zoo snel mogelijk gebroken moet worden, kan zeker niet onder de helderzienden worden gerekend.

Is David Friedrich Strauss (27 Januari 1808 - 8 Februari 1874) de eerste, die in zijn: *Der alte und der neue Glaube* (in 1872 voor het eerst verschenen) heeft gebroken met het boven aangeduide standpunt, daar zijn geschrift meer een belijdenis dan een wetenschappelijk werk is, kan het, ondanks vele merkwaardige uitspraken, niet dienen om ons een hel-

der beeld te schenken van zijn zuiverder standpunt, noch van de fouten, welke aan zijn werk kleven. Wij wenden ons daarom liever tot dengeen, die zijne voetstappen heeft gedrukt, tot Allard Pierson (8 April 1831 - 26 Mei 1896). Deze denker heeft in verschillende geschriften, vooral in zijn: *Eene Levensbeschouwing* (in 1875 voor het eerst verschenen) zijn standpunt helder uiteengezet.

In dit werk begint Pierson zijne lezers op te wekken om te 'leeren zien door eigen oogen',[1] aan het overwicht onzer opvoeding 'ons te ontworstelen om tot zelfstandigheid te geraken'[2]. Eer deze zelfstandigheid aanwezig is, 'kan men niet weten of men werkelijk zelf gevoelt en denkt, dan wel het zich inbeeldt. Het is toch onloochenbaar, hoe zonderling het klinke, dat een richting of een tijd in ons denken en gevoelen kan, en dat wij, meenende uit eigen bewustheid te spreken, inderdaad slechts naspreken; meenende een eigen geluid te geven, in waarheid bloot een weergalm zijn'[3]. Zoo worden wij opgewekt om ons te onttrekken aan de macht van overlevering en gewoonte, de macht van 'het konventioneele', al erkent Pierson, dat er zullen zijn, die aan deze roepstem geen gehoor kunnen geven, omdat zij niet 'in dezelfde geestelijke atmosfeer' zijn groot gebracht[4].

Treffend komt zijn standpunt uit in de wijze, waarop hij zijne levensbeschouwing uit waarneming en ervaring zoekt af te leiden. Er bestaat voor hem geen tweeërlei waarheid en evenmin tweeërlei leven, een hooger en lager. Deze onderscheiding is voor hem in beginsel vervallen. Gaat hij niet uit van deze voor alle menschen geldende stelling, dat wij ons idealen vormen, zoodra de werkelijkheid ons onbevredigd laat? Hij vraagt immers alleen, welke idealen geschikt zijn om onze idealen te worden![5]

Toch is terecht door Kuenen gewezen op het feit, dat het Pierson niet gelukt is een bindend karakter aan zijn levensbeschouwing te geven: hij heeft op zijn standpunt geen recht

1) I bladz. 4.
2) bladz. 5.
3) t.a.p.
4) bladz. 9.
5) Eene Levensbeschouwing, I bladz. 174, Theol. Tijdschr. 1876, Jaargang 10, bladz. 415.

anderen iets voor te schrijven[1]. Men lette slechts op het volgende.

Volgens Pierson vormen wij onze idealen, maar de maatstaf, daarbij aangelegd, is een zuiver persoonlijk gevoel van onbevredigdheid. Nu is zeker niets meer onzeker, meer aan verandering blootgesteld, dan juist dit gevoel. Mooi en leelijk, aangenaam en onaangenaam, edel en onedel, goed en slecht, het zijn geen begrippen die voor ons een vaststaanden, algemeen-geldenden inhoud hebben. De omstandigheden kunnen immers ons oordeel geheel wijzigen, niet minder de gemoedstoestand, waarin wij verkeeren!

Slechts schijnbaar ontwijkt Pierson deze moeielijkheid door te wenschen, dat wij bij onze ideaalvorming ter schole gaan bij de grooten van het verleden en tevens voordeel trekken uit de kritiek, door den tijd op verschillende idealen geoefend. Het persoonlijk karakter onzer levensbeschouwing verandert daardoor echter niet. Groot zijn immers zij, die wij naar onzen persoonlijken maatstaf groot noemen! En wat is de kritiek der geschiedenis anders dan het oordeel, door menschen gevormd over de bruikbaarheid van een ideaal op grond van persoonlijke inzichten? Zoo kan eene levensbeschouwing met een uitgangspunt als Pierson koos voor de zijne, nooit bindende kracht voor anderen hebben.

Een dergelijk standpunt is onhoudbaar. Wij willen anderen zeggen, hoe zij moeten handelen. Ouders willen hunne kinderen dwingen op het pad, door ben het alleen-goede genoemd. Vrienden willen elkaar waarschuwen met die kracht, welke tot luisteren dwingt. Wij zijn altijd overtuigd van de juistheid onzer beschouwingen, ook waar zij lijnrecht staan tegenover die van anderen. Onwillekeurig vraagt zelfs degeen die het betrekkelijk recht van anderer meening wil erkennen, het hoogste gezag voor zijne overtuiging, omdat die voor hem zelven de waarheid is.

Daarom kostte het Kuenen weinig moeite om in Pierson's beschouwingen het schenden van eigen vooropgesteld beginsel met den vinger aan te wijzen. Wij vergeten altijd, dat anderer beschouwingen hetzelfde recht kunnen hebben als de onze, omdat wij leven in het bewustzijn, dat wij naar eigen

1) Theol. Tijdschr. t.a.p., bladz. 335.

begrijpen goed behooren te zijn. Welk een gewichtige reden meer om te streven naar die levens- en wereldbeschouwing, welke ons ten volle het recht schenkt haar als de ware te plaatsen tegenover die van anderen!

Pierson's standpunt vindt zijne verklaring daarin, dat het hem niet mogelijk is geweest zich volkomen te ontworstelen aan den invloed van het godsdienstig en zedelijk denken, het gezag van opvoeding en gewoonte. Daardoor is hij er niet toe gekomen de vraagstukken zóó diep te beschouwen als noodig was en kleeft aan zijne beschouwingen eene tweeslachtigheid, welke ook Kuenen heeft opgemerkt[1]. Zoo verzekert hij, ofschoon hij met het positivisme meent, dat alle werkelijke kennis is voortgevloeid alleen uit waarneming en ervaring[2], toch met den agnosticus, dat ‘onze kennis in meerdere of mindere mate ons eigen gewrocht is; in dien zin, dat zij niet voor eene eenvoudige afbeelding van eene werkelijkheid buiten ons kan gehouden worden’.[3] Het ergste is echter, dat beide stellingen worden vooropgesteld, zonder dat wij begrijpen, waarom die zóó moeten luiden. Had Pierson die vraag voor zijne lezers beantwoord, hij zou zeker de tweeslachtigheid overwonnen en den juisten grondslag gevonden hebben. Nu ijvert hij tegen alle gezag, en neemt toch zonder bewijs de grondstelling der ervaringswetenschap over en voegt daartoe, zonder eene poging te doen om deze tegenstrijdigheid op te lossen, de hoofdstelling van het agnosticisme. Is dit niet zijnen lezers een nieuw leerstuk geven, dat zij moeten aannemen, een nieuw gezag, waarvoor zij verplicht zijn te buigen, zonder dat zij weten waarom?

Uit dit alles volgt, dat, willen wij een grondslag vinden, die niet aan persoonlijke voorkeur is te danken, wij ons niet door vooropgezette denkbeelden, zelfs niet door vrees voor mogelijke gevolgen mogen laten leiden. Dit wil echter niet zeggen, dat wij nu Cartesius moeten navolgen en als wit papier zijn tegenover feiten en vragen, welke zich aan ons voordoen. Een dergelijke eisch is nooit vervuld. Wij mogen zelfs niet onderstellen, dat wij niets zeker weten, want, indien wij niets zeker weten, hoe zouden wij dan

1) T.a.p. bladz. 488.
2) I bladz. 65.
3) I bladz. 69.

weten, dat wij niets zeker weten? Ja, het is gevaarlijk te meenen, dat men zonder vooropgezette meeningen zijn onderzoek is begonnen, want dan vergeet men ook die meeningen te toetsen aan den gevonden maatstaf en aldus de proef te maken op de som.

Wij moeten uitgaan van hetgeen voor ons zekere wetenschap is. Eene onpartijdigheid, welke begint met te onderstellen, dat niet zeker geweten wordt hetgeen toch voor ons zeker is, behoort tot de onmogelijkheden. Terecht redeneert Prof. Gunning: hoe kan ik doen, alsof ik niet zeker weet, terwijl ik inderdaad diep overtuigd ben? Wie zal dan geloof slaan aan de onpartijdigheid van mijn onderzoek? Wie zal niet vooruit zeggen: 'de man houdt zich maar zóó, alsof hij nog niets weet en onvooringenomen wil erkennen wat hij vinden zal; maar onwillekeurig wendt hij toch alles daarheen, dat zijn overtuiging de slotsom moge zijn, die hij vindt'[1)]? Vergeten echter wordt door hem, dat hetgeen wij voor ons zelf zeker meenen te weten, daarom nog geen betrouwbare wetenschap is. Hangt persoonlijke levenservaring, de slotsom van een zien door eigen oogen, niet af van onze organisatie, de gesteldheid van onze vermogens en organen? Hoeveel gevaar is er niet, dat hetgeen wij meenen te weten, het gevolg is van onvolledige waarneming, zelfs van geheel onjuiste voorstellingen of onderstellingen!

Noodig is dus een middel te zoeken om de eigen overtuiging te contrôleeren. Indien er een gezag was onder de menschen, waarvan men rotsvast verzekerd was, dat het niet op dwaalwegen kon leiden, zou een toetsen aan hetgeen dat gezag ons leerde de beste contrôle zijn. Doch zulk een gezag bestaat niet. Wel moet iedereen op gezag van anderen veel aannemen, omdat hem zelf gelegenheid en aanleg ontbreekt door eigen ervaring te leeren. Maar dit maakt onze kennis eer nog onzekerder, want welke waarborgen bezitten wij, dat die anderen juist hebben waargenomen? Zelfs al zouden alle menschen een verschijnsel bevestigen, dan nog zouden wij geen voldoende zekerheid hebben, want blijft niet altijd de mogelijkheid, dat de organisatie, het standpunt, de omstandigheden van al deze menschen hen op onvolkomen wijze

1) J.H. Gunning: Het Geloof der Gemeente, Utrecht, 1890, I bladz. VI.

hebben doen waarnemen? Bovendien is het volstrekt niet zeker, dat al meenen alle menschen hetzelfde verschijnsel waar te nemen, zij alle hetzelfde zien, terwijl niet vergeten mag worden, dat de som van een zoo groot mogelijk getal onzekere kennis nog geen zekere kennis als uitkomst geeft. Het bewijs voor de juistheid onzer meening kan nooit liggen in de goedkeuring onzer medemenschen.

Niets kunnen wij voor ons zelf zeker weten, of *wij moeten volkomen vertrouwen op ons eigen kenvermogen.* Dat dit vertrouwen gerechtvaardigd is, wij moeten het hier stilzwijgend aannemen. Bewezen kan het eerst worden door de wereldbeschouwing, die achter dit vertrouwen ligt. Alleen kan gewezen worden op het feit, dat het wijsgeerig agnosticisme, hetwelk het goed recht van ons vertrouwen ontkent, in theorie ons ten prooi laat aan de grootste onzekerheid en konsekwent door geen enkele van zijne aanhangers kan worden toegepast. Niettemin zijn wij door ons vertrouwen op ons kenvermogen volstrekt niet verzekerd van de juistheid onzer slotsom: wij moeten ook een goed gebruik van ons kenvermogen maken.

Daartoe is noodig, dat wij bezield zijn door *groot verlangen om de waarheid en haar alleen te kennen.* Eerlijk moeten wij staan tegenover de werkelijkheid, zonder vooropgezette wenschen. Wij mogen ons niet laten leiden door vrees of verlangen, door eerbied of liefde. Volkomen oprecht moeten wij de werkelijkheid willen zien, zooals zij werkelijk is. Geen gezag mag ons weerhouden om de waarheid te zien. Vooral waar wij gissen moeten, omdat ons de gegevens ontbreken om zekere waarnemingen te doen, is groote voorzichtigheid noodig. Willen wij ons niet in fantastische voorstellingen verliezen, dan moet als eisch gesteld worden, dat geen onderstelling als bewezen mag worden beschouwd, zoolang wij verschijnselen waarnemen, met die onderstelling in strijd, of een andere verklaring dier verschijnselen even aanneembaar blijft. Wij behooren dan te wachten, totdat een nauwgezet onderzoek dier verschijnselen ons zooveel gegevens heeft geschonken, dat wij niet meer van persoonlijken voorkeur afhankelijk zijn bij de keuze, welke wij doen.

Toch is het bovenstaande niet voldoende om zekere resultaten te verkrijgen. Het blijft altijd mogelijk, dat onze

waarneming onvolledig is gebleven. Is daaraan het verschil onder onze tijdgenooten in denken en handelen niet te danken! Laten wij zorgen ons zelf niet te bedriegen! Wij mogen niet spreken van een volledige waarneming, of alle zintuigen moeten medegewerkt hebben door contrôle te oefenen op elkaar. Wij mogen niet spreken van een volledig onderzoek naar oorzaken en gevolgen, of wij moeten de verschijnselen, welke zich aan ons voordoen, volledig hebben waargenomen en in verband met elkaar en met aanverwante verschijnselen hebben beschouwd. Wij mogen geen oordeel vellen over eenige zaak, of wij moeten eerst volledig hebben waargenomen en onderzocht al de verschijnselen, welke zich aan ons voordoen. Oppervlakkigheid moet het genoemd worden, maar ook gebrek aan waarheidsliefde, als geoordeeld en gehandeld wordt naar gegevens, die niet de slotsom zijn van eene volledige waarneming der verschijnselen.

Evenwel, hoe ernstig wij ook het bovenstaande in praktijk brengen, het kan toch gebeuren, dat onze waarneming onvolledig blijft. Dit geschiedt, wanneer wij een maatstaf vergeten in ons zelf, die nooit tevergeefs wordt aangelegd. Gelijk wij toch allen waarheid en leugen van elkander kunnen onderscheiden, zoo kunnen wij dat ook met *recht en onrecht.* Dat vermogen mag niet verwaarloosd worden. Geen onderzoek mogen wij eindigen of gevraagd moet zijn: heb ik recht laten wedervaren aan alle verschijnselen, welke zich bij mijn onderzoek aan mij voordeden? Menige trek, waarop anders de aandacht niet zou gevallen zijn, zal dan zeker ontdekt worden en bijdragen tot juistere kennis der werkelijkheid.

Dat wij zonder waarheidszin en rechtsgevoel geen zuivere kennis verkrijgen, wie zal het ontkennen? Geheel anders is het met een derde vermogen, dat wij bezitten, *dat om het schoone en treffende te onderscheiden van het leelijke en alledaagsche.* Dit staat onder de verdenking, dat het ons op een dwaalspoor zou brengen, doch geheel ten onrechte. Zeker, wij bezitten een zuiver persoonlijken smaak, afhankelijk van onze organisatie en opvoeding, te wijzigen onder allerlei invloeden. Maar er is eene schoonheid, die op alle menschen zonder onderscheid indruk maakt en tot bewondering stemt. In elk feit, elk verschijnsel, elk wezen en ding is die schoon-

heid en wij bezitten het vermogen haar te voelen, want zoodra wij haar ontdekt hebben, ontvlammen wij in bewondering. Die schoonheid moeten wij nooit vergeten te zoeken, want die daarvoor het oog gesloten heeft, hij zal buiten beschouwing laten wat mede behoort tot het wezen der dingen. Alleen moeten wij onze waarheidsliefde als contrôle gebruiken om te onderzoeken of onze bewondering niet gemaakt is, en ons rechtvaardigheidsgevoel moet dienen om te zien, of wij door onze bewondering voor het een, het oog niet sluiten voor de schoonheid in het andere. Dat zal het bewijs wezen, dat ons oordeel zuiver is en onze bewondering werkelijk de schoonheid der dingen tot voorwerp heeft, als wij in *alles* het schoone kunnen zien.

Niet gezegd behoeft te worden, dat wij elkander in het goed gebruik van ons kenvermogen kunnen helpen, eene hulp, welke soms dringend noodig is, als wij in eigen denken verward dreigen te worden. Alleen door, zooals hier werd uiteengezet, ons kenvermogen te gebruiken kunnen wij alles leeren kennen van de verschijnselen en dingen om ons heen. Hoe krachtiger wij verlangen naar waarheid en rechtvaardigheid bij ons onderzoek, hoe sterker wij het blijvend schoone zoeken, des te meer zullen wij ons losmaken van al wat ons verhindert om de werkelijkheid te zien, zooals zij werkelijk is.

Dit houdt natuurlijk geenszins in zich, dat wij dan alles zullen weten. Nooit mogen wij vergeten, dat wij eindige wezens zijn, die leven te midden van eeuwigheid en oneindige ruimte. Onze kennis moge vermeerderd worden bij den dag, nooit zullen wij alles weten. Alwat in de toekomst zal worden, het is voor ons verborgen, onbekend land, dat ontsluierd kan worden, als het ons is genaderd. Ook de eeuwigheden achter ons hebben geen einde. Oneindig groot is het heelal èn als mikrokosmos èn als makrokosmos. Achter elk nieuw ontdekt land liggen nieuwe onbekende terreinen. Meenen wij tot het ondeelbare te zijn afgedaald, straks valt de mikrokosmos onder den mikroskoop wederom in duizenden deeltjes: wij kunnen ons niet voorstellen ooit genaderd te zijn tot het volstrekt ondeelbare. Alleen de verschijnselen, welke onder het bereik onzer waarneming liggen, kunnen wij ten volle leeren kennen. En meer hebben wij immers niet noodig!

Nu is het zeker, dat geen kennis ons deel kan worden, of zij moet gegrond zijn op de waarneming van verschijnselen, zooals wij die hierboven hebben uiteengezet. Voor ons leven is echter meer noodig dan kennis van verschijnselen: wij willen daaruit ook *algemeene beginselen van handelen en denken* afleiden. Wij willen weten, hoe wij in bepaalde gevallen moeten doen, waarvoor wij ons behooren te wachten en wat noodzakelijk gedaan moet worden. De hedendaagsche 'wetenschap' vermoeit zich hiermede niet. Zij gaat niet verder dan kennis te schenken van verschijnselen. Daardoor dwalen zoovelen rond in onzekerheid, want ondanks al het licht der 'wetenschap' blijft het toch duister, omdat geen volkomen betrouwbaar richtsnoer voor daden en gedachten wordt geschonken. Praktisch kunnen wij daar niet buiten. Wij hebben een vast richtsnoer noodig voor ons gedrag, wij moeten leven en wereld kennen, zoodat wij met vertrouwen durven te handelen in alle omstandigheden. Die kennis van leven en wereld is het, welke wij onder levens- en wereldbeschouwing verstaan. Gegrond derhalve op onze kennis van verschijnselen, ons deel geworden door vertrouwen te stellen in ons kenvermogen en daarvan een goed gebruik te maken, is onze levens- en wereldbeschouwing toch iets afzonderlijks en behoeft zij daarom ook een bijzonderen grondslag.

Natuurlijk mag over dien grondslag niet getwist kunnen worden. Een ieder moet dien erkennen en ook werkelijk toepassen. Verder moet hij geschikt wezen om er op te vertrouwen. De een zal veel sneller vertrouwen dan de ander, al naarmate zijn standpunt is, of hij nog geheel is gevangen in het een of ander gezag, of wel gereed staat het af te werpen. Dat vertrouwen kan ten slotte alleen worden verkregen door de levens- en wereldbeschouwing, op dien grondslag gebouwd, en de kracht der argumenten, daaraan ontleend om anderer opvattingen te bestrijden. De macht der waarheid is het, die het wantrouwen overwint.

Zoo moet de grondslag onzer levens- en wereldbeschouwing iets blijvends zijn in ieder mensch. Het mag zijn ontstaan niet te danken hebben aan ervaring, maar moet altijd in ons zijn geweest en in ons blijven, zoolang wij leven. Gaan wij dan *het blijvende in ons* na, maar vergeten wij niet, dat de

mogelijkheid altijd open blijft, dat wij buiten beschouwing laten wat mede onuitroeibaar in ons ligt, al zijn wij er ons niet van bewust.

Bewust zijn wij ons: 1°. van *ons vertrouwen in ons kenvermogen*, waarzonder wij niets kunnen doen. Dit is echter altijd min of meer van ervaring afhankelijk, want wij kunnen niets vertrouwen, of wij moeten er mede in aanraking zijn gekomen. Ons kenvermogen kunnen wij niet vertrouwen, of wij moeten het gebruiken willen.

Evenmin als dit vertrouwen kan als grondslag dienen: 2°. *het verlangen naar waarheid*, *rechtvaardigheid en schoonheid*, want ook hier kan alleen door ervaring het onderscheid tusschen waarheid en leugen, recht en onrecht, schoon en leelijk gemaakt worden. Verder is het de vraag, of dit verlangen altijd verwezenlijkt kan worden, terwijl het volstrekt niet zoo onzeker is, of het soms niet aan hoogere belangen moet worden geofferd. In ieder geval kunnen wij blijven vragen, waarom wij ons kenvermogen moeten vertrouwen en waarom het noodzakelijk is te verlangen naar waarheid, recht en schoonheid.

Veel krachtiger komt in aanmerking, wat mede blijvend in ons is: 3°. *de verplichting om naar eigen begrijpen*, *dus naar eigen inzichten te handelen*, door Pierson ten onrechte plichtbesef genoemd. Wij moeten met een noodzakelijkheid, waaraan wij ons niet kunnen onttrekken, handelen zooals wij voor ons zelf meenen, dat wij behooren te doen, ook al is ons leven daarmede gemoeid, en wij gevoelen ons diep ongelukkig, als ons de gelegenheid wordt ontnomen naar eigen inzichten te handelen. Het is dit onuitroeibaar besef in ons, dat ons verhindert geboden te vervullen, waarvan wij de noodzakelijkheid niet inzien, ook al willen wij met al onze krachten ons geven aan die vervulling.

Evenwel is ook dit onuitroeibaar besef ongeschikt om als grondslag te dienen. Vooreerst is het eigen begrijpen, zijn de eigen inzichten altijd afhankelijk van ervaring, en vervolgens kunnen wij blijven vragen, waarom wij ons gebonden achten om naar eigen inzichten te handelen, ook waar wij telkens menschen zien handelen naar in ons oog verkeerde inzichten. Gemeend heb ik, dat wij deze verplichting gevoelden, omdat wij ons verantwoordelijk weten voor ons eigen geluk. Doch in de eerste plaats is het moeilijk zich ver-

antwoordelijk te gevoelen voor iets, dat menigeen niet bezit en waarvan wij eerst na het uiteenzetten onzer levensbeschouwing weten, waaruit het bestaat. Vooral echter moeten wij deze verantwoordelijkheid als grondslag afwijzen, omdat het feitelijk niets anders is dan de verplichting om naar eigen inzichten te handelen, met dit onderscheid, dat wij deze inzichten nader omschrijven als: inzichten in eigen geluk. Dezelfde bezwaren, welke wij tegen de in het algemeen gestelde verplichting hadden, gelden dus ook voor de bijzondere.

Toch waren wij niet ver van de waarheid, toen wij als reden noemden voor ons vertrouwen in eigen kenvermogen, voor ons verlangen naar waarheid, schoonheid en recht, voor onze verplichting om naar eigen inzichten te handelen, *de verantwoordelijkheid tegenover ons zelf voor ons eigen geluk.* Indien wij ons niet verplicht gevoelden te zorgen voor eigen geluk, zouden wij immers het wantrouwen in ons kenvermogen konsekwent kunnen doorvoeren! Dan zouden wij het onnoozel kunnen vinden zelfs in een enkel opzicht toe te geven aan ons verlangen naar waarheid, schoonheid en recht! Dan zouden wij het zelfs bespottelijk kunnen achten, indien iemand wilde handelen naar eigen begrijpen!

Doch zijn er niet inderdaad in onze dagen duizenden, die er naar jagen konsekwente agnostici, konsekwente menschen zonder verlangen naar waarheid, recht en schoonheid, konsekwente menschen zonder zelfstandigheid te worden? Wij kunnen dergelijk streven heilloos achten, den zekersten weg om ongelukkig te worden. Zij bekommeren zich daarover niet. Terwijl zij afbreken met eigen handen alwat hen kan troosten en verheffen, uit liefde voor de waarheid, of uit gemakzucht anderen laten zorgen en denken, gevoelen zij niets in zich dat naar verantwoordelijkheid voor hun eigen geluk zelfs zweemt. Maar diep getroffen zullen zij worden door smart en onheil. Dan schreien zij, omdat het innigste verlangen, dat onuitbluschbaar in elk mensch blijft leven, niet schijnt vervuld: het verlangen naar geluk, het diep gevoel, dat wij recht hebben gelukkig te zijn.

Dat is inderdaad de diepste grond onzer daden. Niets kunnen wij doen, of dat verlangen is de laatste oorzaak, de vaak ons zelf onbekende bron van alwat wij doen. Onze

vreugde en ons verdriet, onze ijver en onze uitspanning, al ons jachten en jagen en al ons nietsdoen, het wordt bepaald door ons *verlangen naar geluk.* Het doet ons strijden en heldhaftig veel leed verdragen. Het doet ons morren en klagen, in opstand komen tegen wereld en lot. Alle partijverhoudingen, alle maatschappelijke strijd, al onze verantwoordelijkheid voor eigen en anderer geluk, al ons vertrouwen, al ons gehoor geven aan den drang der liefde, al ons angstvallig volgen wat eens werd geleerd, het vindt zijn oorsprong in dat machtig verlangen in ons, dat altijd de drijfveer onzer daden zal zijn.

Zoo mag dit verlangen niet verwaarloosd worden bij de samenstelling onzer levens- en wereldbeschouwing. Waar de waarneming der verschijnselen ons ontrooft het vertrouwen en de zekerheid, waarzonder wij niet gelukkig kunnen zijn, daar moet ernstig gewaarschuwd en op vernieuwd onderzoek der feiten aangedrongen worden. Geen beschouwing mag door ons worden aangenomen, of wij moeten zeker zijn, dat noch ons eigen geluk noch dat van een ander daardoor in gevaar wordt gebracht. En waar wij slechts hebben te kiezen tusschen twee beschouwingen, die beide ons geluk bedreigen, daar zal moeten gezocht worden door nieuwe waarneming der verschijnselen naar een derde beschouwing, die dat euvel niet heeft. Zoo alleen kunnen wij een levens- en wereldbeschouwing vinden, die ons vrede schenkt en rust te midden van alwat ons treft en gebeurt om ons heen.

Zal echter, zoo hooren wij vragen, een beschouwing, op ons verlangen naar geluk opgetrokken, ons kennis der werkelijkheid brengen, zooals zij werkelijk is? In zoo verre wij niets aannemen dan na nauwgezet onderzoek der verschijnselen, zeer zeker. Of het onzen blik zal verduisteren, zoodat wij gaarne willen zien wat ons gelukkig zal maken? Het zal de eerste taak wezen onzer levens- en wereldbeschouwing ons door ernstige waarneming van menschen te leeren de noodzakelijke voorwaarde om gelukkig te zijn. Zal die voorwaarde dan niet kunnen in zich sluiten als gevolg, dat wij de werkelijkheid niet willen zien, zooals zij werkelijk is? Alleen de levens- en wereldbeschouwing zelve kan hierop een afdoend antwoord geven. Wij moeten hier volstaan met als onze innige overtuiging uit te spreken, dat juist het

tegendeel het geval zal wezen, omdat alleen de waarheid ons gelukkig maakt.

Ons rest nu nog iets te zeggen over den opbouw van het stelsel. Grondslag dus der geheele beschouwing, de draad, welke er doorheen loopt, is de vraag: *wat moet ik doen om gelukkig te worden en te blijven?*

Uitgangspunt moet wezen een onderzoek der verschijnselen naar de voorwaarden van ons geluk, waarbij ook behoort een nadere bepaling van hetgeen onder geluk moet worden verstaan. De vraag van onze levens- en wereldbeschouwing verandert dan in deze: *wat moet ik doen om de voorwaarden voor mijn geluk te verwezenlijken?*

Zoover gekomen zullen wij tevens bemerken, dat het niet onverschillig is, in welke volgorde levens- en wereldbeschouwing komen. De vraag: *welk levensdoel moet ik najagen?* kan door eenvoudig waarnemen der verschijnselen worden opgelost. De vraag der wereldbeschouwing: *geeft de wereldorde ons de zekerheid van ons gelukkig-worden?* kan alleen beantwoord worden, wanneer wij het doel kennen, waarnaar wij in ons leven moeten jagen.

Ten slotte zal gewezen moeten worden op *de praktische gevolgen*, welke uit onze aldus verkregen levens- en wereldbeschouwing zullen voortvloeien, gevolgen, die noodzakelijk een verhooging van het maatschappelijk geluk met zich moeten voeren.

L.N. DE JONG.

Dichters.

II.
Henriette Roland Holst.

H. Roland Holst. De Nieuwe Geboort. Amsterdam, 1903.

Uit de gedichten van Henriette van der Schalk-Roland Holst, komt ons een gestalte te gemoet. De dichteres wil in haar werk haar persoonlijkheid geven, en zij toont haar beeld: dit heb ik gezien, geleden, doorworsteld; dit is mijn bedoeling, mijn overtuiging, mijn zwakheid, mijn triomf; hier is het resultaat van mijn samenleven met mijn gedachten en mijn gevoelens; zoo ben ik.

Een van de eerste verzen van haar ‘Sonnetten en verzen in terzinen’, het deel gedichten dat aan de ‘Nieuwe Geboort’ voorafging (1896), verkondigt:

> Niet mijn de makkelijke en onbenepen
> wellende sprakingen, niet de ongestoorde
> gebaren die glijen gelinde door de
> ruime atmosfeer.....
>
> Maar mijn de magistrale en als kalmatie
> werkende aandacht, mijn het heusch bejegene'
> en volge' in willige overgang - en rijk'lijk
> mijn 't straffe tegenstribb'le en stugge tegenhouden
> van 't ongewilde in serieuse statie.

Waarlijk, het is de dichteres in 't begin niet gemakkelijk gevallen om uit haar lijst te voorschijn te treden, maar ze weet zich toch, al is het ook schuchter, los te maken uit de effenheid en hoogheid van haar stemming en haar gestalte bot uit *en relief*, totdat zij zich in deze 'N i e u w e G e b o o r t' vrij en gaaf gaat bewegen met de volle energie van haar wezen.

Ik weet niet of de vorm waarin die oudere verzameling van 'Sonnetten en Terzinen' het licht zag nog als bekend mag worden verondersteld. -

Zij verscheen met een doorloopende glosse als getuigenis van het leven der ziel in haar typisch voorkomen. 'De volgende verzen zeggen de vreugd mijner ontwakende ziel over gevondene verwantheden, en 't ontstaan in haar eener begeerte naar iets onwankelbaarder dan van menschen komt,' staat aan 't hoofd der eerste afdeeling te lezen, en dan krijgt ieder afzonderlijk sonnet zijn reispas mee: 'over het ontwaken mijner ziel'; 'over de grenzen van mijn wezen'; 'over de vreugde van mijn eigenlijk wezen, om hare verwantschap aan gelijken en grooteren'; 'over het verhevene van het onafgebroken liefdevolle'; enz. Daarenboven geven hier en daar de terzinen een inleiding op de reeksen der sonnetten, en 't is een voortdurend accompagnement van richtende woorden om wat de verzen aan bijzonders en persoonlijks mochten bezitten in het algemeene zielebestaan op te lossen.

Geen gestalte wil opkomen, de woorden dalen uit den hooge.

Het uiterlijk van het boek werkt daartoe meê. Er ligt iets heel plechtigs in den zwaar gepresten druk en de streng met roode lijnen afgeperkte bladzijden, dat toch voor ons oog de versregels niet op het roomige blank der pagina's zullen overloopen: wij mogen dit geschrift zoo maar niet opnemen en neerleggen als een gewone lectuur. Neen, het wil onze heilige aandacht eischen en uren van toewijding, zooals wij die zouden geven aan een kostbaar voortbrengsel van den geest dat ons bereikt uit den afstand van verre tijden met het gezag van een grooten naam.

Heb ik Dante genoemd? De 'Sonnetten en Terzinen' staan onder de aanroeping van den grooten Florentijn, niet

van den schrijver der V i t a N o v a , den ziener van de wedergeboorte door de liefde, maar van den peinzer en wijsgeer, voor wien het weten de hoogste volmaking is der ziel.

'La scienza è l'ultima perfezione della nostra anima', zegt Dante, in zijn Convito, dat is: de maaltijd van den geest waartoe de begeerigen naar kennis zijn genood. De dichteres der 'Sonnetten' was daar te gast. Men zou bijna denken het te hebben kunnen raden aan het ernstig aspect van haar boek, en men verwondert zich niet te zeer, bij het aandachtsvol omslaan der bladzijden er de volgende versregels aan te treffen:

> Ik leefde, en wijsheid was voor mij een woord;
> toen werd ik genoodigd haar gast te wezen
> door D a n t e 's princelijk en machtig woord.
> Rijkelijk at mijn ziel van wat hij bood
> en zoo is al mijn kennis van haar wezen
> van hem afkomstig, als van koren brood.

In de gedachtenwereld van Dante[1)] vond Henriette van der Schalk, de Hollandsche vrouw, verklaring voor haar geest en hart. Het machtige bouwsel der scholastiek, met het uitzicht op de zee van het oneindige, gaf haar ruimte om in te wonen. Wanneer het boek der 'Sonnetten' uit zijn inleiding die Poort der Wijsheid nadert wordt de toon al voller en voller van wijding. 'In de volgende verzen zal ik spreken over het wezen van de menschelijke ziel, hoe zij geneigd is tot Deugd, hoe door liefde tot Wijsheid haar geluk bestendigd wordt, de Wijze gelukzalig, en anderen een Zegen leeft,' zoo zegt de glosse, die gedrukt, neen gebeiteld staat aan het eind der Voorhal. En de terzinen, tot introductie van de Wijsheidspreuken gedicht, vloeien uit in den regel:

> Gaat dan uit, mijn woorden, en weest tot zegen.

Wij treden een tempel binnen; die spreekt, is een Sibylle, geen persoon, maar een woordvoerster uit naam der Wijsheid.

1) Dante gelezen in den geest van Spinoza; en dat gaat heel best, want Spinoza is nog niet vrij van de scholastiek.

Waarom zouden wij het hoofd niet buigen en goedgeloovig wezen? Misschien ziet de dichteres, in haar vrijer leven van thans, zelf neêr op die eerste gebonden uiting van haar persoonlijkheid, zooals ze haar openbaarde in verzen aan het begin van haar loopbaan; maar de eenige royale weg tot haar persoon blijft toch de richting door haar zelf in haar werk aangegeven. En wat mijn eigen overtuiging betreft, ik geloof dat we iets zeer kostbaars zouden missen, wanneer we, uit afkeer van manier en pose, den proloog van haar leven verwaarloosden. Want het is hier te doen om het weten der ontwikkeling van een gestalte.

> De volle dagen komen met bedaarde
> stappen schrijdend,.....
>
> Dagen als bloemen, open-volle nachten
> daartusschen, als in maanlicht blanke tuinen,
> en midden tusschen deze vele ga ik
> met stralende oogen levens-op. Nu sta ik
> me dunkt, als opperste van rijen duinen
> en zie wijd weg: dit is het lang verwachte.

In dien reinen toon van helderheid heft het boek der ‘Sonnetten en terzinen’ aan. De dagen en de nachten zijn vol open; ze haasten niet, maar zeggen hun diep, rijp woord kalm als een geheim, volgroeid tot open vertrouwen. En het oog van de zieneres, op de hoogten van het leven, ziet wijdweg stralend in den dag.

De dichteres teekent dan, naast het beeld van de openliggende dagen, haar eigen gestalte, een silhouette met een enkele lijn van ‘magistrale aandacht’ en ‘serieuse statie’. Maar die lijn is niet zonder een innerlijk bewegen. Daar was een tegenstand te overwinnen. Ze heeft niet den vollen, onbenepen zwaai, niet den natuurlijken, rechten wasdom; het is een evenwicht in ‘tegenstribbelen en stug tegenhouden van het ongewilde.’ En toch, - voegt zij er aan toe in nieuwe verzen, om haar zielsgestalte volledig te geven, - naast het gemis, en het verdriet van een leegte aan machtsgevoel, heeft de ziel een rijkdom van echt altoos doorstroomend leven,

zóó zeer, dat het een wonder is te aanschouwen.

Dat is de introductie tot haar verzen van geesteservaring.

De eerste reeks van die sonnetten brengt ons midden in het op en neer van het zieleleven: den honger naar het meegevoel van de menschen en het uitgaan van het hart, het terugwijken in schroom van de aanraking met de wereld en het opbloeien in vreugd van zegepraal.

Maar tusschen die weifelingen door, zoo zeggen ons de verzen, groeit het gevoel van een bestemming en van een verzekerdheid, nog niet bereikt, maar reeds gezien. De ziel leert zichzelf kennen en schatten, grijpt reeds naar haar werk.

Ik kan bemoediging zijn voor de bangen,
de klare stem die altijd rustig spreekt,
omdat mijn hart dat geen angstvallig hangen
aan wolken kent, ziet wat door wolken breekt.

Ik werd geboren met een aard die sterk
van zelf gaat naar de kern van alle zaken,
maar veel stond tusschen mij in en mijn werk.
Groeiende heb ik dat op zij gezet....

Hier nadert de beproeving met de vereenzaming waarin het werk dient aangevat. De enkele stem is te zwak, de enkele hand te onmachtig, de geest alleenstaand te wankel in zijn reiken naar velerlei uitzichten. Is het trots die de ziel zal steunen, of het liefdevol zich overgeven aan dingen en menschen? En waar is het ideaal van goedheid, of van trotsche kracht en van zelfbewust weten, dat ons tot een voorbeeld mag zijn voor onze liefde, onze hoogheid, onze kennis?

Ondanks den groei der ziel en het besef van haar kracht tot verrichting van het werk, - hoe voelt men zich opgesloten in zijn eigen ik, afhankelijk van een windstoot en een luim!

Nadat ik lang geleefd had, van mijn staat
zeker, hem prijzende op zelf-gezag,
gingen mijn oogen open, dat ik zag
mijn ziel, en haar deugd hing als aan een draad.

Er is geen ander heil dan in het klare bewustzijn van onze beperking. Laat er verdriet en onmacht wezen, maar laat ze niet een band worden die ons altoos met ons oog tegenover treurigheid en ellende plaatst. De ziel moet ophouden te denken aan wat haar ontzegd is: hoe kan men de rimpels gladstrijken van het aangezicht der dagen die voor goed zijn voorbijgegaan? hoe zal men in tweedracht tusschen willen en niet-willen ooit een doel kunnen bereiken?

> Leven (moet) worden meegaande beweging;
>
> na ied're korte en besliste overweging
> zou er een volheid van kracht uit ons stroomen
> die onze daden van zelf deed ontstaan.

Lust in het heden, en liefdevolle gedachten - zij zijn het die de ziel verhoogen en die haar in eendracht en in evenwicht brengen met de wereld.

De dichteres heeft daarvan altoos een voorgevoel gehad. Zij kon het geluk niet scheiden van het klare weten en de klare daad. Helder zien in het leven en het in bezit nemen met haar oog, zoodat het leven haar toebehoort als een uitvloeisel van haar blik, dat was en is haar geluk en haar eisch aan het leven.

Gewone menschen zijn tevreden wanneer ze namen kennen en de dingen kunnen ordenen in hun stelsels. Dat heeten ze de wereld veroveren, alsof het niet was de wereld verstikken onder een uitdoovend kleed. Maar zij - wat zij verlangt en wil en kan, dat is:

> ... een voelen met alle dinge' eendrachtig,
> (het) waarste weten wat voor menschen is.

Zoo is de ziel dan in staat gebracht om de les der hooge leeraars van de menschheid in zich op te nemen en tot een zegen mede te deelen.

> Alle waarheid die ik weet is in mij.
>
> En altijd is dit weten mijn bezit
> als stroom van vreugd die van mijn hart uitgaat.

Met die regels openen de sonnetten die in de wijsheid, welke het geluk is, door overtuiging en toeëigening willen doordringen.

Het is levende waarheid welke de ziel zoekt, zij vraagt en telt alleen bewustheid van het Zijnde. Den schijn der dingen, daarom bekommert ze zich niet, haar dorst gaat naar de bronnen van het bestaan. En ze weet, zoolang ze zelf zich niet ontdaan heeft van de hartstochten en grillen, die haar oppervlak beroeren, zal ze nooit het wezen van de schepping kunnen bereiken. Zij zelf moet vrij zijn om de vrijheid der natuur te kennen, zij zelf moet van haar deugd[1)] bewust worden om de deugd der dingen te waardeeren, zijzelf moet haar wet en haar geluk weten om de wet en het geluk van het zijnde te proeven. Erkenning van zichzelf en de natuur is de grondslag van haar levenswerk. Het liefhebben is een willen weten, en weten is de kracht en de vastheid der liefde.

> Het hart ontstelt van willekeurigheden
> maar voelt gerust om wat het heeft gevonden
> zooals het dat te vinden had verwacht.
>
> En telkens als gedachten weer aandragen
> nieuwe gronden voor wat hem heeft bewogen
> voelt hij de liefde vaster in hem staan.

Effenheid van het leven, effenheid van de ziel.

Zal zij haar geluk voor zich houden?

> Woorden zijn de oogen van de gedachte.

De ziel wil haar licht uitstralen. In het doorzichtig woord toont zij het zijnde als een kristallen wel, waartoe, van het oppervlak der dingen, de trappen al dalende heen leiden. En hier is de schoone taak voor den dichter weggelegd.

1) D e u g d hier natuurlijk genomen in den zin die Spinoza's *Ethica* haar geeft: virtus et potentia idem. Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus. Een zin die ook aan Dante's beschouwing in het 4e Tractaat van *Il convito*, cap. 17-24 niet vreemd is.

Aan dit geslacht van dichters is de taak
hun ziel met die klaarheid te overgieten
waaruit de gedachten als stralen schieten
in de scheem'ring der geesten....

Niet om heftige ontroeringen is het den dichter te doen, vergaande vruchteloos zooals ze opkwamen, slaande met felbewogen verzen en verloopend in gespeel; maar hij moet geven

de sterke en gestage
emoties die in wijd-gewelfde bogen
als wegen ter verheffing uit hem gaan.

En naast het woord de daad en de man!

De dichteres die een zienster is heeft het visioen van den waarlijk wijze en vrome.

De ziel van den wijze wil een licht zijn in de duisternis der wereld. Hij richt zijn oog op de hartstochten en handelingen der menschen, en hij kent hun rhythmus evenals hij weg en bedoeling weet van den wind.

Daarom kan hij niets haten noch verachten:
zacht en aandachtig is de blik waarmede
hij alles aanziet, als een leerzaam kind.

Door zijn zelfbeheersching treedt de eendracht binnen in het kamp der menschheid.

Zooals menschen een nieuw aangezicht krijgen
als liefde hun hart is binnengetreden
zoo verwierf zijn stem diepe rustigheden
toen zijne ziel bekend werd met haar eigelijke

aard. De wilde hartstochten bedaren
en leggen zich voor zijn zacht dringend spreken
als voor een god de gehoorzame winden...

Hij bewaart zijn kalmte tegenover de ontstelling van het lot; en geen vrees is er in hem, maar een rustig oog-in-oog-zien, ook met den dood.

Dante! - het is de gestalte van den Florentijn die de dichteres voor zich ziet; aan zijn ‘gastmaal’ is haar begeerte met wijsheid gevoed, en hier waar zij het beeld van den wijze in haar verzen opricht gedenkt ze den dichter en zijn ‘princelijk en machtig woord.’

Maar er blijft haar toch een onrust. In een vorig tijdperk van haar ontwikkeling was het haar wel gebeurd dat, midden in de verzekerdheid van haar trots, eensklaps een twijfeling haar ziel bekroop of niet

> haar deugd hing als aan een draad.

Ook nu, tusschen de statig stijgende woorden in, schieten er tot onze verwondering plotseling onzekerheden door haar brein. Zij bidt tot de Wijsheid en onder het gebed vloeit van haar zielelippen de bekentenis:

> Wij hebben u en hebben u weer niet:
> ons denken beeft....

zij wil de kern der wereld raken, en de gestalte der dingen sluit voor haar de oogen,

> en gaat zwijgend voorbij zooals een groote
> stoet van altijd zwijgende kloosterlingen.

Zij denkt aan de scharen der eendrachtigen, zij zoekt aansluiting van hart, en zelfs wanneer zij met den geliefde van haar ziel samen is, wanneer zij te zamen in verrukking zijn voor hetzelfde schouwspel, zoo grijpt haar het gevoel dat niemand kan deelen in eens anders lust:

> want ieder aanschouwt in vereenzaming.

Haar ziel wil verder, hooger, dieper den geestenkring binnen. Wijsheid is haar nog niet genoeg, en zij bereidt zich tot de wedergeboorte van den geest en de vlucht naar de zielesferen.

Dat is die mystiek, waar veel hooggezinden
van alle tijden hun droeve en bewogen
harten heenbrachten om ze rust te geven:

die ligt boven het tijd'lijke verheven
waar 't eeuwige aanvangt en hemelsche winden
met zachte streeling aardsche tranen drogen.

'Hoe de vergeestelijking der dingen, die mystiek genaamd wordt, ons vrede geeft en vertroost.' Het vers met dat opschrift sluit onverwacht het boek der 'Sonnetten en Terzinen': wij zijn bij den hemel aangeland; maar die hemel der mystiek sluit zich plotseling.

Aandachtig ben ik dus den tempel der gedichten tot aan het altaar doorgewandeld en heb geluisterd naar de orgelmuziek van hun woorden. Ik heb mijzelf m'n 'vijf minuten' mystieke scholastiek gegund, zachtjes loopend aan de hand van de hooge dichteres. Nu wordt het toch tijd dat ik de dingen weer ga bezien onder het goede, droge licht van de wereld.

Is 't heusch een gebouw dat ik binnenging, van één conceptie, over de tijden heengebouwd, middeneeuwsch-universeel? Of bedriegt de schijn? Is het samenvoegsel te ontleden en los te maken? En zegt het mij misschien in zijn oorspronkelijken lossen vorm een persoonlijker waarheid dan de waarheid van het Leven der Ziel, die altoos maar een magere waarheid heeft?

Het laatste is, naar mij dunkt, het waarschijnlijkste.

Laat ik kort mijn meening zeggen over de samenstelling van het boek.

Om een vaste groep van sonnetten heen die met een bepaalde bedoeling geschreven waren, zijn andere sonnetten aangesloten, deels vroeger, deels later ontstaan, maar niet van den beginne af er bij gedacht.

Een voorbeeld.

De laatste reeks sonnetten onder den titel: 'Hoe door het inzicht der onvolkomenheid van ons zintuigelijk weten, de Geest geleid wordt tot de beginselen der Goede Mystiek', die laatste reeks, die vreemd achternakomt na de voltooiing

van het beeld van den Wijze, is zeker een nagedachte.[1)] Met het sonnet tot lof van Dante dat de serie sonnetten over den Wijze besluit, is het programma afgemaakt, de woorden van de dichteres zijn ‘opengegaan’ en als in hun verschiet heeft zij waarlijk het onzichtbare

> gezien van aangezicht tot aangezicht,

even. Haar belofte is vervuld, terwijl de mystiek die nakomt dichtblijft.

Hoe moet ik 't mij dan denken?

Zeker wel ongeveer op deze wijs.

Het leven heeft de dichteres teleurgesteld toen zij zichzelf op de hoogten des levens zag rustig in de schaduw van groote dingen. Zooals zij zelf het ons bekent: ze heeft met smart geleerd

> dat ons hart weer verschalkt werd, en aan dingen
> toeschreef wat schijn was, en hun gansch ontbrak.

Een vergissing is geschied en een scheiding heeft plaats gehad waar zij had vertrouwd op een samenblijven. Diep heeft zij haar vereenzaming gevoeld van de menschen en de dingen. Zelfs de geliefde van haar ziel staat van haar af in de gedachten van haar hart.

> Zoo ik met den geliefde mijner ziele
> stond op een berg en zag de groene en blonde
> landen dalen tot waar ze als schoon gerondde
> oevers in de arm van zilv'ren stroomen vielen....
> sprong 't eige woord van vreugde uit onze monden
>
> te zelfder tijd - zoo was mijn harte toch
> eenzaam in lust als een die zich verheugde
> om een hem alleen toebehoorend ding;
> en evenzeer was 't liefde's vroom bedrog
> dat liefste één waande mijne en zijne vreugde -
> want ieder aanschouwt in vereenzaming.

1) Men vergelijke de eindregels van de voorlaatste serie sonnetten (p. 113), zij slaan op het eerste sonnet van het geheele boek dat tot inleiding dient. In dat eerste sonnet wordt het *opengaan* der dingen aangekondigd en het *wijd weg zien.* Dat wordt dan in het Sonnet op p. 113 vervuld. Ook de terzinen tot inleiding van de geheele afdeeling Sonnetten gaan niet verder dan tot het beeld van den wijze en eindigen hun expositie met Dante en Homerus, evenals Dante de eindgestalte van de reeks Sonnetten. Van den nieuwen val in de vereenzaming en de redding in de mystiek geen woord.

De redding moet dan komen van de overgaaf aan ‘de goede mystiek’; maar wij krijgen die zee alleen bij naam te zien.

Hier is een breuk.

Een een opening.

Niet tijdloos, niet algemeen, spreken de verzen van Henriette van der Schalk van het rijzen en dalen, en dalen en rijzen der stemmingen in de menschenziel; maar dit wat thans en wat hier in Holland gebeurt was het onderwerp van zingen. Zij staat in een directe betrekking tot haar verzen, voorzoover haar stem ‘onbenepen’ kan spreken; en onder de zware plooien van het scholastieke kleed dat de dichteres om de leden van haar sonnetten heeft gedrapeerd komt de werkelijke spraak en het heusche gebaar te voorschijn, - even. Ze zijn niet van de XIIIe of XXIIIe eeuw, haar woorden, maar ze hebben hun bepaalde datum en plaats.

De ‘Sonnetten en Terzinen’, voor zoover het gedeelte betreft dat lichaam geeft aan het boek gedichten, dagteekenen van de allereerste tijden na 1890 toen de groote letterkundige beweging van 1885 begon te luwen en te verwarren.

Literatuur is niet enkel een uiting van den individueelen geest; ze is niet alleen een geven, maar zij is ook een ontvangen, en zij vormt een element van maatschappelijke beschaving. De samenleving heeft een gedeeltelijke vervulling van haar behoeften in haar letterkunde; en voor iedere nieuwe literarische beweging, zoodra zij haar revolutionaire periode te boven komt en voor haar nieuwheid een recht van bestaan heeft verkregen, rijst de vraag hoe zij in het samenlevingswerk zal worden opgenomen, wat zij er zal vertegenwoordigen.

Met den geestelijken bodem van Nederland nu stond het in de laatste jaren der 19e eeuw maar poovertjes, de vruchten waren schraal van getal en qualiteit, en een flink levende beschaving om zich bij aan te sluiten voor de nieuwe bewe-

ging ontbrak. Maar ook de eigen voorraad van echte vormende kracht onder de jongeren reikte niet ver. Het gehalte van hun werk was gering. Het bleek toen het entrain van den strijd was voorbijgegaan, en de oude strijdgenooten, in plaats van elkander te bewonderen, elkander gingen meten.

Toen kwam er tweedracht in het kamp, en het gezamenlijke werk wilde niet langer vlotten. Misschien had de een van hen door de versatiliteit van zijn talent een aanknooping bij de oudere beschaving kunnen vinden, of een ander met zijn rustig Hollandsch doorzettingsvermogen had den weg gezien om nieuw leven in de oude Nederlandsche brouwerij te brengen, maar de oneenigheid verlamde de krachten...

Henriette van der Schalk heeft het gemis aan beschaving der nieuwe poëeten en kunstenaars gevoeld.

Zij waren het die haar wereld voor haar hadden opgebouwd, en in gedachte had zij geknield voor hen geleefd als voor haar goden. Zij zag hen in haar geloovige aandacht hoog rijzen als masten op zee, omruischt door verre golven, en toch wist zij van zich dat zij, met haar geduldig lezen van het aangezicht der dingen, ook voor hen van beteekenis zou kunnen wezen. Zoo leefde het meisje met de dichters in stille samenspraak.

Totdat, bij 't groeien van de jaren, het besef kwam van een afstand. De waarheid der dichters, van die levende kunstenaars, was niet langer haar waarheid. Er ontging hun het beste. Het was misschien niet zoo zeer de vreugd van 't zijn, die zij misten, maar wel de kracht om die vreugd aan anderen meê te deelen.

> De wereld is wonderrijk aan bekoren.

Zij wist het; zij zag het, als zij luisterend gespannen wachtte, dat de ziel van de wereld zich openbaarde, om iets van h a a r z e l v e mee te deelen. Maar de woorden van haar dichters kwamen daar storend tusschenbeide. Want voor haar was 't de ziel der natuur die den rijkdom van de wereld uitmaakte, en wat zij van den dichter vroeg was de ziel van het leven en van het geluk van het leven in zijn verzen rein te bewaren, dat ze uitging stralend in schoonheid over de aard. Maar het gevoel voor de ziel der dingen

ontbrak aan de dichters; daarmede ook de macht, de ‘kracht van bevestiging.’ Hun schoon, wat was 't anders dan een individueel gevoelen, een opvatting, een inval, niet een innig vermogen waarop het hart kan bouwen!

O leegte van het kunstenaarsleven! In de oude dichtwereld waren de lichten gedoofd, en de nieuwe was vormloos vaag als een wolkenbeeldsel. De menschen mochten denken dat het een land vol wonderen was; maar wie er blij heen trok, hij maakte een vergeefsche reis.

Dat zij het woord mocht nemen! - Maar als zij haar geestelijk leven beleed, en van de ontroering der gedachte, van de verstandelijke liefde sprak, dan wilde niemand haar begrijpen: zoo was de nieuwe taal niet, waarin men zijn gevoelens zei.

Dan beproefde zij haar ziel en maakte het gedicht van haar eigen zielengroei en richtte er het beeld op van den wijze en vrome, den idealen dichter, dien haar verlangen riep. Hij werd het tegenbeeld; de meedoogende, de zachtmoedig-sterke, de aandachtige lezer van de ziel der dingen en der menschen, de eendrachtstichter, de helper.

Hoe juist had de dichteres gevoeld! Iedere beschaving moet rusten op een verstandelijk element, op den wil staande onder de tucht van de gedachte. Zijzelf was de school binnengegaan, haar eigen gekozen leerplaats, en disciplineerde haar geest met het strenge denken van Spinoza en de dichterscholostiek van Dante. Toen riep zij den idealen leermeester op....

Maar de tijd was voorbij, laat staan dat iemand naar haar verzen had willen luisteren, daar ze toch nog meer van een grootsche gezindheid en een goeden wil getuigden dan van het vermogen om in rijpe, lichte woorden de energieke schoonheid als een bewegingsvol beeld aan het hart der menschen te brengen.

De tijd was voorbij, de dagen van '93 braken aan. En zij herinnerden op hun manier aan het jaar van schrik van honderd jaar vroeger, als de mannen van de groote revolutie er op uit waren om elkander en hun werk door akelig twisten en moorden te bederven en te vernielen. De groote scheiding was daar. Die eensgezind hun taak hadden aanvaard, de

mannen van het geslacht van 1885, zegden voor goed hun verbintenis op, het scheen alsof zij zelf de beweging wilden dooden die aan hun geestdrift te danken was.

Zacht en gelaten vertelt de dichteres de scheiding dier mannen in haar sonnet dat aanheft:

> Opgetogen gingen de jongelingen,

elk met zijn eigen droomen en zielsverbeeldingen, maar eendrachtig van harten, omdat ieder in zijn eigen verwachtingen zag en door het waas van zijn verlangen het verlangen van zijn makker niet kon onderscheiden. Zoo hangt een ochtendnevel over het veld.

> Zoo ging 't, tot waar de weg als kruis zich scheidde.
> Toen sprak er een ‘o makkers, 't pad gaat stijgend:
> nu moed den bergen toe.’ En de and're ‘ik dacht
> dat ge als wij dien stroom volgen woudt langs weiden.’
> Toen wendde zich de derde, droef en zwijgend
> en eenzaam verdwenen zij in de nacht.

Maar het was haar een zielesteek.

Op die wijs slingert zich de zeer bepaalde ervaring van de dichteres door het onpersoonlijk gehouden weefsel van haar ‘Sonnetten en Terzinen’, en te midden der egale strooming van de avonturen der menschenziel hoort men er de verwachtingen en den trots, den triomf en het verdriet en de gelatenheid van een krachtig persoon kampend met wat zij het leven noemt, en dat leven de baas blijvend.

Want de mystiek die zich van het leven afwendt is niet voor haar. Mystiek is niet meer dan een schijndoel voor haar boek, een verlegenheidsvinding, en dat was 't ook voor haar leven.

Zij heeft een veel te echt Hollandsch hart om bij de pakken neer te gaan zitten.

Hoe zal ik nu uit haar eerste werk de physionomie van haar aard aanduiden?

Zij is daar nog maar zelden dichteres, dikwijls spreekt ze in een proza dat voor poëzie wil doorgaan, en dat zelfs niet

eens als proza zou kunnen figureeren, zoo slordig en gezocht is het van geleding en uitdrukking. Is het de profetes die dan in haar strijdt met den poëet, den beelder van leven?

Maar waar ze dicht daar ziet men ook haar gestalte.

Neem het eerste sonnet, de inleidende regels van haar 'Sonnetten en Terzinen.'

> De volle dagen komen met bedaarde
> stappen schrijdend,....
> De dagen liggen open als verklaarde
> geheimen tusschen vrienden....
>
> Dagen als bloemen, open-volle nachten
> daartusschen....

De dagen breiden zich hier uit als een groote vlakte; rustig en breed zijn de lijnen der teekening. Het is de kalme stemming en het bereikte resultaat.

> En midden tusschen deze vele ga ik
> met stralende oogen levens-op. Nu sta ik
> me dunkt, als opperste van rijen duinen
> en zie wijdweg....

Zie, tegenover de vlakte plaatst zich bedaard de trots van de opstekende lijn der hoogste duin,

> en zie wijd-weg: dit is het lang verwachte.

De stille wijddragende blik!... en op eens de uiting van het verzwegen, lang gekoesterde verlangen; een nieuwe horizon, maar nu naar den kant van het verleden gericht.

Hier bezitten wij, zou ik bijna zeggen, in weinige regels de geheele geestesgestalte van de dichteres: de kalmte van blik en de behoefte aan ruimte, de wil om zich 'eendrachtig met alle dingen te gevoelen'; de hoogheid en het besef van kracht; het verborgen verlangen, het verwachten, het wachten.

(Ik had andere sonnetten kunnen kiezen en we zouden er dezelfde trekken in gelezen hebben.)

Maak die grondlijnen tot actieve eigenschappen, geef hun

allen volle waarde, en we hebben de hoofdtrekken van het karakter bijna volledig: de zucht om te weten, de zelfbewustheid, de moed en de weemoed van het verlangen.

Hier is plaats voor verdriet en voor zelfvernedering, voor krachtig samenhouden der persoonlijkheid en willige overgaaf; maar hier is geen plaats voor mystiek.

> Het hart ontstelt van willekeurigheden,

hebben wij de dichteres hooren zeggen, zij verlangt zekerheid.

De nieuwe maatschappelijke leer bracht haar dat gevoel van zekerheid. Van Dante ging zij tot Marx.

Toen de oude beschaving met haar idealen zich machteloos toonde om een band te zijn voor de menschen van haar wereld, koos zij het nieuwe gemeenschapsleven dat rustte op de realiteit van den harden arbeid.

Zij had gedacht het leven te weten, en het had haar bedrogen; nu lag de wereld van schijn achter haar, en ze greep naar den vasten grond.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

Letterkundige kroniek.

Premières Poésies par Hélène Swarth. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Toen ik, in mijn opstel over *Belgische dichters*[1] ook den naam onzer groote en geliefde Nederlandsche dichteres vermeldde, omdat ik ook dezen in *Le Parnasse de la Jeune Belgique* had aangetroffen, voegde ik aan die vermelding deze woorden toe: ‘Hoe lief de versjes ook mogen wezen die hier, in *Cache-cache* en *Rêves d'enfance*, van haar vroegeren arbeid getuigen, gezegend zij de vriend - was het niet onze dichterlijke medewerker Pol de Mont? - die haar den raad gaf den dienst der Fransche Muze voor den eeredienst der Nederlandsche te verruilen.’

Weinig vermoedde ik toen dat, acht jaren later, door de dichteres zelve zou gevraagd worden om meer dan zulk een vluchtige herinnering aan iets ‘liefs’; dat al wat zij vroeger aan Fransche verzen had geschreven en had laten drukken, als een nieuw geschenk, niet alleen aan haar Fransche, maar ook aan haar Hollandsche vrienden zou worden aangeboden.

Aan haar landgenooten zelfs, zou men zeggen, in de allereerste plaats. Want bij haar gewonen Amsterdamschen uitgever, de firma Van Kampen, is die herdruk der Fransche gedichtjes van Hélène Swarth verschenen; en het bandje waarin de drie bundeltjes - *Fleurs du Rêve*, *Printanières*, *Feuilles mortes* - thans zijn uitgegeven, is, in kleur en stempel, geheel gelijk aan die waarin wij sinds vele jaren reeds, de Nederlandsche verzenbundels van Hélène Lapidoth-Swarth bezitten.

1) De Gids 1895 I, 222.

De bedoeling der schrijfster, al lichtte geen enkel voorwoordje haar toe, is door dien vorm der uitgaaf duidelijk aangewezen. Zij wenscht dat de talrijke vereerders van haar kunst haar werk volledig zullen bezitten, dat de nog open plaats der 'Eerste Gedichten' niet langer onbezet zal blijven, dat aan de elementen waaruit het beeld dezer dichteres door elk harer lezers zal kunnen worden opgebouwd, niets meer moge ontbreken.

Deze Fransche verzen, waarvan de allereerste reeds van vóór vijf-en-twintig jaren (1877) dagteekenen en die zich over een tijdvak van zes jaren (tot 1883) uitstrekken, willen dus in de eerste plaats een dokument zijn voor de geschiedenis van dit rijke en roerende dichterleven.

Zoo werden ze ook reeds beschouwd en gebruikt door Max Rooses, in zijn bekende sympathieke studie over Hélène Swarth, opgenomen in *de Gids* van 1892. Hij schreef daar, van de beide eerste bundeltjes gewagend, o.a. dit: 'Zij kan zoo wat zeventien jaar oud geweest zijn toen zij.... de *Fleurs du Rêve* uitgaf; kort daarop volgde een tweede *Les Printanières.* In beide vinden wij niet alleen een dichteres, maar in den grond, de dichteres die zij blijven moest, gevoelende een onweerstaanbaren aandrang tot de zoete const van het lied, teer gestemd, mijmerend over haar lot en over zooveel andere dingen die omgaan in haar hart en daarbuiten. Een onbestemd gevoel van treurnis is reeds in die Fransche verzen te ontwaren, gaandeweg zal het vasteren vorm verkrijgen.' Op een andere bladzijde: 'In haar Fransche bundels sluit zij zich direct bij Lamartine aan.... dien tolk van al wie belast en beladen is en het oog naar boven wendt;.... zijn wegvlotten naar het verre, ongekende geestenrijk, gedragen door stillen weemoed of geleden smart, vindt men bij haar weer.'

Ik haal die woorden van Max Rooses aan, omdat zij duidelijk zeggen tot welk soort van studie deze Fransche verzenbundel den lezer zal moeten opwekken, welk soort van vragen zij hem nopen zal te stellen. Vooreerst deze: aan welke schakeering van Fransche poëzie en Fransche verskunst het Belgisch dichteresje dat Hélène in 1877 was, den toon harer eerste liedjes bij voorkeur heeft ontleend; ten andere: in hoeverre het werk der Nederlandsche dichteres die zij is geworden door de Fransche

proeven van haar jonge-meisjes-jaren wordt aangekondigd en voorbereid.

Wat ‘den onweerstaanbaren aandrang tot de zoete const van het lied’ betreft, de verzen waaruit haar aangeboren dichteraanleg luide spreekt, zijn bij menigte in den Franschen bundel te vinden. Men leze, uit de eerste jaren, *Coup d'aile*, en luistere naar het slotlied der *Premières Poésies*, de *Chanson* die aldus aanvangt:

> Que l'on me raille ou qu'on m'encense,
> La poésie est ma puissance
> Et mon trésor.

en die aldus besloten wordt:

> A mon ambition timide
> Il suffit d'une perle humide
> Au bord des yeux.
> Mais donnez-moi larme ou sourire,
> Toujours me sera l'art d'écrire
> Délicieux.

Aan Lamartine doen sommige dezer gedichtjes inderdaad denken, vooral die welke in alexandrijnen geschreven zijn, waarin de toon van het geloof weerklinkt en die de sprekende titels dragen *Resignation*, *Regrets*, *Soupir*, *Solitude.* Toch voelt men dat ook de verzen van Alfred de Musset in haar poëtische herinnering moeten geleefd hebben; zingt niet het rythmus zijner elegiën in *L'éternel absent*, in *Rêve printanier*, met dezen aanhef:

> Viens! l'air est embaumé de senteurs enivrantes,
> L'aubépine est en fleurs,

meer nog misschien in *Apaisement*, met deze, al is het Fransch wellicht niet geheel zuiver, toch zoo expressieve, aan Musset herinnerende regels:

> Je ne veux plus souffrir! De l'ancienne blessure
> Le sang à flots vermeils ne coule plus jamais.
> Pourtant j'ai ressenti la cruelle morsure.

Maar ook van jongere Fransche dichters vindt men, in rythmus, klank of woord, hier en daar een herinnering in Hélène's verzen terug. Het zal toch wel niet louter toeval wezen dat, bijvoorbeeld, in het tweede *Printemps*, deze beide regels:

Déjà volent des papillons
Couleur de souffre.

bijna gelijkluidend zijn met een versregel uit Coppée's cyclus *L'exilée.*

Opmerkelijk is het ook dat, ofschoon de tijd waarin deze gedichten geschreven zijn nog niet de periode was der nieuwe versvormen, toch in dezen bundel een *Chant d'amour* voorkomt die, in strijd met den regel van 'l'alternance des rimes masculines et féminines', naar den trant van sommige der mooiste gedichten van Verlaine, geheel in vrouwelijke rijmen geschreven is.

Maar aantrekkelijker nog dan deze literair-historische studie is de andere waarop ik wees: de dichteres der *Rouwviolen*, der *Blanke duiven*, der *Herfstbladen*, te zoeken en te vinden in de *Printanières* en de *Feuilles mortes*, in deze het eerste preludium te vernemen van de klagende muziek wier tonen, tot aangrijpende fortissimo's zwellend, de geheele ziel en het gansche leven dezer dichteres zouden vullen, in deze zachte meisjes-melodiën reeds meer dan een der 'Leitmotieven' van het gemoedsbestaan der jonge vrouw duidelijk te herkennen. Nog voordat de groote smart gekomen was, kende dit hart zijn eigen leed en wist het uit te spreken in een eigen taal. Klinkt niet, bijvoorbeeld, *Amour et Haine* als een zwak, maar niet te miskennen voorspel van dat machtige en heerlijke:

Ik was met mijn Haat door het leven gegaan.

Ook nog een andere persoonlijke trek van Hélène Swarth's talent spreekt duidelijk uit de *Premières Poésies*. Het is die waarop ook door Max Rooses is gewezen, toen hij schreef (t.a.p. blz. 87): 'Hélène Swarth schijnt wel een geboren symboliste te zijn en het symbolisme beoefend te hebben vooraleer zij wist dat het bestond, vooraleer wellicht iemand het een naam had gegeven'

Inderdaad speurt ge dit symbolisme, ik zal niet zeggen op iedere bladzijde - want zeer talrijk zijn de meer directe uitdrukkingen der elegische stemming - maar toch herhaaldelijk in deze Fransche verzen. Men leze *L'abîme*, of *Rayon de Soleil*, of de laatste regels van *Fleurs d'automne*,

Et comme je marchais, levant mon oeil avide,
Je sentis se mêler, tombant du haut des cieux,
Les larmes de la pluie aux larmes de mes yeux.

Maar juist terwille van deze symbolistische richting harer kunst acht ik het een geluk - onafhankelijk nog van den dank door onze nationale letterkunde haar daarvoor verschuldigd - dat deze Vlaamsche jonge vrouw de Fransche taalmuziek tegen de Nederlandsche woordkunst heeft ingeruild. Die voortdurende samensmelting van beeld en gedachte in één enkel woord, die tot het meest persoonlijke van haar talent mag gerekend worden, waarin zij een buitengemeene virtuositeit heeft verworven - ik denk aan het ‘droomen-blauw’ der druiven uit een der vroegere, aan de ‘droomeboomen’ uit een der laatste sonnetten, aan ‘'t zilveren altaar van mijn harts-kapel’, aan ‘regenweenen’, ‘levenseiland’ en zooveel meer klank- en zinrijke woordverbindingen - is slechts mogelijk in het Nederlandsch; de wetten der Fransche woordvorming laten die soort van samenstelling niet toe.

Ik weet niet welke aandacht door Fransche lezers en Fransche kritici aan de *Premières Poésies* van Hélène Swarth zal worden geschonken. Toen Maxime Gaucher, in de *Revue bleue* van 1880, haar *Fleurs du Rêve* aankondigde, sprak hij met veel sympathie over de inspiratie, met veel waardeering over den vorm dier verzen. ‘La musique de Mlle. Swarth n'est pas banale, ni sa voix sans notes agréables’. Intusschen, het thema is niet nieuw meer, voegde hij aan die waardeering toe; ‘il faudrait, pour le rajeunir, un air plus nouveau et une voix plus vibrante’.

Hoe innig jammer dat de Fransche lezers slechts van hooren zeggen kunnen weten - zeer velen zullen het misschien nooit vernemen - dat deze dichteres jaren en jaren achtereen is voortgegaan verzen te schrijven in een andere taal, dat de motieven van haar lied nagenoeg dezelfde zijn gebleven, maar dat haar kunst, onvermoeid in 't vinden van nieuwe beelden, nieuwe zangwijzen, nieuwe rijmen, gestegen is tot een hoogte die vóór haar weinig elegische dichters hebben bereikt, waartoe, in haar eigen land, misschien geen enkele zich heeft weten te verheffen.

Wat, een twintig à vijf-en-twintig jaren geleden, in het Fransch klonk als een lief geluid is, in 't Nederlandsch, geworden tot een muziek vol rijkdom, vol kracht, vol altijd weer verrassende bekoring.

A.G. VAN HAMEL.

Dramatisch overzicht.

Tournée Schürmann: Monna Vanna, pièce en trois actes de Maurice Maeterlinck.

De verschijning van *Monna Vanna*, het nieuwe drama van den schrijver van *Pelléas et Mélisande*, was in Mei van het vorig jaar voor velen een blijde verrassing.[1)]

In Parijs zelf werd het stuk door Ferdinand Hérold in de *Mercure de France* begroet als een machtig en teêrgevoeld, een harmonisch en ernstig drama, waarin Maeterlinck zijn 'manier' hernieuwt en dat, zoo niet het roerendste, zeker het krachtigste is wat hij tot hiertoe schreef. Hérold roemt de strenge ordonnantie van het stuk, waarin Maeterlinck, zonder omwegen of kleine middelen, recht op zijn doel afgaat. Daardoor ontstond een eenigszins streng, maar groot werk, waarin de regelmatige schoonheid van compositie niets ontneemt aan het vrije spel der hartstochten en hunne beurtelings teedere en geweldige uitingen.

Paul Flat, in de *Revue bleue*, herkent den kunstenaar Maeterlinck allereerst in de keus van het onderwerp, in dat mooie tijdperk der Italiaansche Renaissance, die anderhalve eeuw waarin, te midden van die wonderbare vereeniging van het leven en de kunst, zulk een machtige geestkracht ontwikkeld werd, het tijdperk waaraan ook de Musset zijn *André del Sarte* en zijn *Lorenzaccio* ontleende. Misschien kan men twisten, meent Flat, over de meer-

1) Zie voor den inhoud van het stuk het Dramatisch overzicht in *De Gids* van Juni 1902.

dere of mindere waarschijnlijkheid van het karakter van dien avonturier-krijgsbevelhebber Prinzivalle, die zich ten opzichte van de schoone vrouw, die hij voor zich opeischte, gedraagt als de teederste en fijnstgevoelige der helden van Racine. Maar, dat daargelaten, is de wijze waarop Maeterlinck het hoofdmotief van zijn drama voorbereidt en ontwikkelt bewonderenswaardig: de droeve gelatenheid van de jonge vrouw die, om Pisa te redden, zich aan den overwinnaar geven wil, tegenover de hartstochtelijke smart van haar echtgenoot; de psychologische progressie van bijna-haat tot bijna-liefde, die in Monna Vanna plaats vindt in haar samenzijn met Prinzivalle; en eindelijk, in het laatste bedrijf, de roerende toestand van de vrouw, die te vergeefs Guido tracht te overtuigen dat Prinzivalle haar niet heeft aangeraakt, en dat hij haar gerespecteerd heeft, *omdat hij haar lief had.* Behalve door die groote eigenschappen van conceptie is Flat getroffen door de groote litteraire eigenschappen van het drama, door de taal, die hij ‘de belle tenue’ noemt, tegelijk krachtig en harmonieus, en daar waar de gedachte een hooge vlucht neemt verrukkelijk om aan te hooren (un enchantement pour l'oreille).

Ook buiten Frankrijk is men getroffen geworden door het feit dat de man, die tot nog toe in zijn kleine drama's zoo geheel niet aan de eischen van het werkelijk tooneel scheen te denken, op eens in *Monna Vanna*, met zijn glasheldere expositie in het eerste bedrijf, zich een echt tooneelschrijver toont. Wanneer de geschiedenis van Monna Vanna - schrijft, naar aanleiding van een uitvoering te München in een gebrekkige Duitsche vertaling, Leo Greiner in *Das litterarische Echo* - ‘wenn diese keusche, seelenbewegende Geschichte nichts anderes bedeutete, als dasz der Dichter gelernt hat, die Thüren zu seiner sonst so schwer verschlossenen Welt ethischer und philosophischer Ideale dem Sinne der vielen Harrenden zu öffnen, schon dann wäre *Monna Vanna* als ein Ereigniss auf unserem Theater zu bezeichnen.’

In het land van Shakespeare heeft een machthebbende, de censor, die er den titel draagt van ‘Her Majesty's Reader of Plays’, in het nieuwe werk van Maeterlinck, bij zijn eerste optreden door Octave Mirbeau als een tweede Shakespeare begroet, niet de ‘keusche Geschichte’ kunnen zien, waarvan de Münchener verslaggever sprak, maar het werk als onzedelijk van

het tooneel geweerd. Uit een opstel in *The ninetheenth century*, waarvan de schrijver, Walter Frewen Lord, het voor den 'Reader' opneemt, blijkt dat dertien Engelschen van naam, prozaschrijvers, dichters, schilders en critici, onder wie George Meredith, Swinburne, Arthur Symons, Alma Tadema, William Archer, geprotesteerd hebben tegen het puriteinsch verbod. De verdediging van Lord is zoo oppervlakkig mogelijk: de schrijver komt niet alleen op tegen het, volgens hem, onzedelijk tooneel van Monna Vanna's komst in de tent van Prinzivalle, door hem naar het summier toilet van de heldin 'the dressing-gown and slipper situation' genoemd, maar toont niets te voelen noch te begrijpen van het tragisch motief dat aan het drama ten grondslag ligt.

Hebben wij reden tot dankbaarheid, dat men ons *Monna Vanna* niet onthouden heeft?

'Dès que nous exprimons quelque chose, nous le diminuons étrangement. Nous croyons avoir plongé jusqu'au fond des abîmes, et quand nous remontons à la surface, la goutte d'eau qui scintille au bout de nos doigts pâles ne ressemble plus à la mer d'où elle sort. Nous croyons avoir découvert une grotte aux trésors merveilleux; et quand nous revenons au jour, nous n'avons apporté que des pierreries fausses et des morceaux de verre, cependant que le trésor brille invariablement dans les ténèbres.'

Het is Maeterlinck die zoo spreekt in *Le trésor des humbles*, en de herinnering aan die woorden deed mij niet zonder vrees de vertooning te gemoet zien van het drama, dat mij met zijn 'niet uitgesproken woorden' bij de lezing diep had geroerd. Zouden zij, wier taak het was in de diepte af te dalen waar de schatten opgehoopt liggen, ze voor het voetlicht brengend, ons niets dan valsche steenen en stukjes glas vertoonen? Zou het gesproken woord de betoovering, die bij de lezing van *Monna Vanna* uitging, verbreken?

Wat het zou hebben kunnen zijn, wanneer kunstenaars van den eersten rang, een Sarah Bernhardt, een Bartet, een Mounet-Sully - om alleen oudere, beproefde artisten te noemen - het werk van Maeterlinck hadden vertolkt, wanneer een stijlvol decoratief de handeling had omlijst en de mise en scène, de regeling der volksmassa's, van zorg en inzicht hadden getuigd, kan men slechts

gissen; maar dat de vertooning met Georgette Leblanc (mevrouw Maeterlinck) in de titelrol het heerlijk drama niet tot zijn recht heeft doen komen, dat bij de décors, de meubileering, aan stijl niet gedacht, en de geheele mise en scène slordig behandeld was, daarover valt niet lang te twisten[1]. Bij de 'représentation de gala' van 19 Februari in den Amsterdamschen Stadsschouwburg was het 'gala' in de hooge toegangsprijzen en in de toiletten der toeschouwers, niet op het tooneel te zoeken.

In een briefje, waarvan een paar zinsneden in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Februari worden aangehaald, schrijft mevrouw Maeterlinck: '*Monna Vanna* is in scène gebracht door Maurice Maeterlinck. Darmont en ik hebben het werk gecreëerd overeenkomstig zijne aanwijzingen; wij doen geen gebaar of beweging, welke niet door den schrijver is gewild.'

Dat klinkt bedenkelijk, maar verklaart veel. Bij het scheppen van een rol geheel overeenkomstig de aanwijzingen van een ander, blijft er van 'scheppen' niet veel over; en wanneer Maeterlinck inderdaad elk gebaar en elke beweging aangeeft, die de spelers van zijn stukken stipt hebben te volgen, dan schrijft hij eerst recht een 'théâtre pour marionnettes'. Of heeft hij misschien ingezien, dat er, zonder die aanwijzingen, van zijn werk met deze vertolkers weinig terecht zou komen, vergetend dat alleen zelfdenkende en zelfvoelende kunstenaars een dramatisch kunstwerk het leven kunnen geven, dat het noodig heeft om, in een schouwburg gezien, te boeien en te roeren?

Monna Vanna nu, zooals wij het stuk hier hebben zien opvoeren, heeft noch geboeid noch geroerd. Mogelijk, dat Georgette Leblanc, in een of ander niet diepgaand modern stuk; met bevallige manieren en stembuigingen, met haar sprekende oogen en dien vriendelijken glimlach die haar zoo bekoorlijk staat, iets moois zal kunnen geven, - voor groot dramatisch werk als dit lijken mij hare krachten volstrekt ontoereikend.

Ik blijf niet lang stilstaan bij de kleeding en het kapsel, die zij zich gekozen had - hier zal zij zelf wel haar wil hebben doen

1) Op het oogenblik dat dit overzicht moet worden afgedrukt, speelt mevrouw Tartaud - Klein *Monna Vanna* te Amsterdam. Daarvan kan ik dus, tot mijn spijt, hier niets meer zeggen.

gelden! - voor het bezoek aan Prinzivalle. Ook met dit toilet, dat Prinzivalle's zelfbeheersching op nog zwaarder proef stelde, had zij den zielenadel, het hooge gevoel kunnen weergeven van Monna Vanna, zooals Maeterlinck ons die in zijn stuk geteekend heeft. Maar juist die hooge, edele gevoelens, den toon, de houding van eene die zichzelf overwonnen heeft na bangen strijd, hebben wij in hare 'schepping' - om het nu maar zoo te blijven noemen - niet gevonden.

Reeds bij haar eerste optreden trof mij iets onbeholpens, iets dilettantisch in houding en stem. Daar ging niets van haar uit, of wat er van haar uit mocht gaan kwam niet verder dan het voetlicht, bereikte de toeschouwers niet. Men kreeg niet den indruk dat hier een vrouw stond, besloten om haar eer, mogelijk de liefde van haar man, het geluk van haar leven, te offeren voor haar vaderstad. En was er bij haar binnentreden in Prinzivalle's tent iets in hare beweging, haar stap, in de uitdrukking van haar gelaat, dat toonde wat er, op dit opperste oogenblik van haar leven, in Monna Vanna moest omgaan? Ik heb het niet kunnen bespeuren. Alleen later, wanneer zij, zooals zij het zegt, tot Prinzivalle spreekt zooals zij nooit tot een anderen jongen man gesproken heeft, omdat zij voor anderen in wier oogen steeds begeerten branden bang is, voor hem niet; in die oogenblikken, waarop zij, den toestand waarin zij zich bevindt vergetend, zich weer kind voelt en in de herinneringen aan haar kindsheid opleeft, kon men vrede hebben met hare opvatting, zelfs met het licht koketteeren van de bekoorlijke jonge vrouw met den jongen vriend uit haar kinderjaren. Uit het laatste bedrijf herinner ik mij enkele mooie bewegingen, wanneer zij zich krampachtig opricht in den grooten armstoel en te vergeefs al haar kracht verzamelt om Guido te overtuigen dat zij ongerept uit Prinzivalle's tent is teruggekeerd. Maar overigens was het ook hier niet de kunstenares die het kunstwerk, dat haar ter vertolking werd vertrouwd, in haar macht had, het beheerschte, en daardoor den toeschouwer in de ziel greep. En als bittere ironie klonken de slotwoorden, die ook al weer het gewenschte effect misten: 'Le beau va commencer!'

Onvoldoende waren ook mevrouw Maeterlinck's partners. Het meest hinderde mij dat in den ouden Marco Colonna, die karakteristieke figuur, dien symphatieken vereerder van Plato, wien Mae-

terlinck al die zinrijke uitspraken in den mond legt, welke tegelijk veel van het drama verklaren.

Het is niet anders: de Monna Vanna, die ons dit tooneelgezelschap voor het voetlicht gebracht heeft, is de ware niet; wat men er voor wilde doen doorgaan lijkt op die valsche steenen, waarvan in *Le trésor des humbles* gesproken wordt. Maar de echte Monna Vanna bestaat er niet minder om en alleen een kunstenares van hoogen rang, die aan het kennen - het begrijpen en diep gevoelen - het kunnen paart, is waard deze schat uit de diepte aan het licht te brengen.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Oratorium en Drama. - De concerten van Colonne en iets over Fransche muziek.

Dat de Muziek zich in onzen tijd meer en meer in de dramatische richting beweegt, is duidelijk voor een ieder, die haar loop met aandacht volgt.

Op zichzelf genomen is dit zeker geen te betreuren verschijnsel. Alleen is het maar jammer, dat het dramatisch element niet altijd op eigen terrein blijft en dikwerf ook lust gevoelt om zich te nestelen daar, waar het niet thuis behoort. Onze moderne 'Symphonische Dichtung', ja dikwijls ook de 'Symphonie' zijn maar al te veel met dat element doortrokken, vaak tot onverstaanbaarheid toe.

Die zucht tot verplaatsing is waarschijnlijk ook de aanleiding, dat de voor de concertzaal geschreven muziek, die dramatisch bloed door hare aderen voelt stroomen, soms lust krijgt, buiten haar terrein te gaan en zich naar dat van het theater te begeven.

Meer dan eens is dit al geschied, o.a. met Liszt's oratorium *Die Legende von der heiligen Elisabeth* en met *La Damnation de Faust* van Hector Berlioz. Nu is - en wel den 9^{en} Februari j.l. te Nice - ook Massenet's oratorium *Marie-Madeleine* aan de beurt gekomen en op de planken verschenen. Tevens zal het genoemde werk van Berlioz weder, en nu te Parijs, in een dramatisch kleed worden uitgevoerd. Evenwel niet in de Groote Opera, daar de directeur dezer instelling, de heer Grailhard, voor die eer bedankte, maar in het theater van Sarah Bernhard.

Het denkbeeld, om een oratorium als drama op te voeren, is, in den grond genomen, niet onlogisch. Wat is het oratorium eigenlijk anders dan een drama, of, zooals de Italianen het noemden, een *dramma sacra in musica?* Van Filippo Neri tot Carissimi toe, werden alle oratoria met actie, decoratief en historisch costuum uitgevoerd. En al ging met laatstgenoemden componist de theatrale toestel verloren en werd de loop der handeling in het vervolg aangeduid door één persoon, *Historicus* genaamd (men denke aan den Evangelist in Bach's *Passionen*) - het genre bleef toch dramatisch en liet vooral bij Händel zijn afkomst duidelijk blijken. Händel's *Esther* was voor het tooneel bestemd en werd alleen daarom niet als tooneelstuk opgevoerd, omdat de Engelsche geestelijkheid het vertoonen van Bijbelsche stoffen in den schouwburg verbood.

Het denkbeeld om een oratorium op het tooneel te brengen, is derhalve volstrekt niet ongerijmd, maar bij de toepassing van dit denkbeeld vergeet men dikwerf één ding: dat namelijk de componist zijn werk met het oog op de concertzaal ontworpen heeft, en dat meestal ingrijpende veranderingen noodig zouden zijn om dit werk - vooral in verband met de geheel andere eischen, die men in onze dagen aan een muzikaal-dramatisch kunstwerk stelt - genietbaar te maken. En dergelijke ingrijpende veranderingen zou alleen de componist het recht hebben aan te brengen.

Het schijnt, dat men in Engeland vroeger wel eens enkele oratoria van Händel op dramatische wijze heeft uitgevoerd. Een blik in de partituur van een Händelsch oratorium is echter genoeg om ons te overtuigen, dat zulke experimenten heden ten dage weinig succes zouden hebben. Wat zou men moeten aanvangen met die omvangrijke koren, met die lange, dikwerf op zangoefeningen gelijkende aria's? In de oude Opera, die eigenlijk niets anders was dan een concert met ‘mise en scène’, decoratief en costumes, kon zulk een metamorphose nog eenige uitwerking hebben, maar in onzen tijd, waarin men geleerd heeft, de verbinding van de muziek met het drama zoo geheel anders, zooveel verhevener op te vatten, is zoo iets niet meer denkbaar. Althans zou zulk een werk van Händel zoodanig omgewerkt moeten worden, dat er van het eigenlijk oratorium niet veel meer zou overblijven.

Ook *Die Legende von der heiligen Etisabeth* van Liszt is een

oratorium in den zin, dien men aan dat woord geeft, maar het dramatische element treedt hier veel duidelijker te voorschijn. Toch acht ik ook de uitvoering van *dit* werk op het tooneel zonder ingrijpende veranderingen (die men niet zou kunnen aanbrengen zonder de piëteit jegens den overleden meester uit het oog te verliezen) niet aanbevelenswaardig. Er zijn in dit oratorium gedeelten, die op het tooneel zeer goed kunnen voldoen, doch het zijn voornamelijk de omvangrijke koren, welke den geregelden gang der handeling telkens belemmeren. Men heeft dit voor de concertzaal bestemde werk herhaaldelijk in Duitschland (o.a. in Weimar, Keulen, Eisenach) en ook te Weenen op het tooneel uitgevoerd, en, naar het schijnt, is het ook in *dien* vorm met bijval ontvangen. Dit bewijst echter nog niets. Er zijn altijd velen, die, wanneer zij door een *muzikale* uitvoering bevredigd zijn, er niet naar vragen, of nu ook in *dramatisch* opzicht aan de eischen is voldaan.

Bij de *Damnation de Faust* van Berlioz zijn wij niet meer op oratoriumgebied. Hier is sprake van een *légende dramatique*, maar het is toch muziek, die voor de concertzaal geschreven is.

Berlioz had reeds 9 jaren vóór genoemd werk een opera, *Benvenuto Cellini*, gecomponeerd, doch van de opvoering daarvan geen plezier beleefd. Na lange en onaangename onderhandelingen met Duponchel, directeur der Groote Opera, waarbij deze telkens en telkens de nakoming zijner belofte, om het werk ten tooneele te voeren, uitstelde, kwam het eindelijk met moeite tot een opvoering, nadat reeds bij de repetitiën door de vijanden van den componist allerlei afkeurende oordeelvellingen over zijn muziek waren uitgestrooid. In September 1838 werd de opera voor de eerste maal gegeven, doch met ongunstigen uitslag. Nog driemaal achter elkander werd zij gegeven, vijf maanden later nog tweemaal, en toen verdween zij voor goed van het repertoire.

Dat was het lot van Berlioz' eerste opera. Geen wonder, dat hij van dit genre vooreerst genoeg had. Daar echter de Fransche componisten een aangeboren neiging hebben voor het dramatische, legde Berlioz zich op het hybridische genre toe: de dramatische symphonie (*Roméo et Juliette*) en de dramatische cantate (*La Damnation de Faust*). Het waren twee groote dichters, die hem de stof voor deze werken aan de hand deden; maar hij gebruikte daarvan slechts

wat hij voor zijne muzikale doeleinden noodig had. Om de dramatische gedachte en om de strekking der drama's van Shakespeare en Goethe bekommerde hij zich niet.

Bij de *scène d'amour* in *Roméo*, en ook bij de tragische scène van Romeo en Julia in den grafkelder, wil hij de instrumentaalmuziek dingen laten uitspreken, die zij alleen niet uitspreken *kan.* Bij laatstgenoemde scène, waarbij, (evenals bij de *scèue d'amour*) uitsluitend het orkest aan het woord is en die tot opschrift heeft: 'Roméo au tombeau des Capulets. Invocation - Réveil de Juliette. Joie délirante, désespoir; dernières angoisses et mort des deux amants', vinden wij in de partituur de volgende noot van de hand des toondichters:

'Le public n'a poìnt d'imagination; les morceaux, qui s'adressent seulement à l'imagination, n'ont donc point de public. La scène instrumentale suivante est dans ce cas, et je pense, qu'il faut la supprimer toutes les fois que cette symphonie ne sera pas exécutée devant un auditoire d'élite, auquel le cinquième acte de la tragédie de Shakespeare avec le dénouement de Garrick est extrêmement familier, et dont le sentiment poétique est très élevé. C'est dire assez, qu'elle doît être retranchée quatrevingt dix neuf fois sur cent.'

Berlioz kwam dus door de ervaring tot de slotsom, dat het publiek niet bij machte was, dit instrumentale stuk te begrijpen, veel minder te waardeeren. Maar hij zag niet in, dat hier niet de schuld lag aan het publiek maar wel aan den componist, die getracht had, dramatische motieven, welke alleen door de handeling op het tooneel duidelijk gemaakt kunnen worden, uitsluitend door muziek weer te geven, en derhalve het onmogelijke van de muziek en van de verbeelding der toehoorders verlangd had.

Het spreekt van zelf, dat bij den vorm, dien Berlioz uitgekozen heeft voor een muzikale behandeling van dit onderwerp, aan een uitvoering op het tooneel niet te denken valt. Anders is het gesteld met *La Damnation de Faust.* Hier is doorloopend een tekst, die slechts door een paar instrumentaalstukken afgewisseld wordt, en er komen gedeelten in voor, die, op zichzelf genomen, zich voor een opvoering op het tooneel zeer goed leenen.

Men heeft van die mogelijkheid om het werk in dien vorm ten gehoore te brengen, reeds verscheidene malen gebruik gemaakt.

Toch acht ik het niet aanbevelenswaardig, deze dramatische legende van de concertzaal naar het tooneel te verplaatsen. Men moet niet vergeten, dat Berlioz bij de conceptie van dit werk nog op het oude standpunt stond. Zijn tekst diende hem alleen als middel om muziek te maken. Zijn compositie is niet anders dan een aaneenschakeling van fragmenten, ter wille van de muziek bijeengebracht. Uit een zuiver muzikaal oogpunt beschouwd, is zij van zeer groote waarde; in dramatisch opzicht echter stemt zij hoegenaamd niet overeen met de begrippen, die wij heden ten dage van de muzikaal-dramatische kunst hebben. En dit nu zal natuurlijk bij een tooneelmatige uitvoering veel meer uitkomen dan in de concertzaal.

Uit de *Mémoires* van Berlioz weten wij, dat hij omstreeks 1828 kennis maakte met de Fransche vertaling van Goethe's *Faust*, door Gérard de Nerval. Hij zelf noemt die kennismaking ‘un des incidents les plus remarquables de ma vie.’ De vertaling was in proza, uitgezonderd enkele liederen en hymnen, die in gebonden rede waren overgezet. Van deze laatste bracht Berlioz er eenige op muziek, die in 1829 onder den titel: *Huit Scènes de Faust* in druk verschenen. De meeste daarvan zijn, hoewel in gewijzigden vorm, in *La Damnation* opgenomen.

Laatstbedoeld werk is in ‘Scènes’ verdeeld. De eerste draagt tot opschrift: ‘Faust seul dans les champs, au lever du soleil.’ De denker, wiens ziel gekweld wordt door de onbevredigde begeerte naar geluk, beschouwt het ontwaken der natuur. De morgendauw ligt op de velden, de gulden zonneschijf verrijst aan den horizon, het woud weergalmt van duizende stemmen; vogelenzang stijgt ten hemel. In geestdrift gebracht door de wonderen der natuur, roept Faust uit:

> Oh! qu'il est doux de vivre au fond des solitudes,
> Loin de la lutte humaine et loin des multitudes!

Deze scène, vol effect en behoorende tot het schoonste dat Berlioz geschreven heeft, kan, op zichzelve beschouwd, op het tooneel evengoed van groote uitwerking zijn als in de concertzaal; misschien meer nog, wanneer men zich daarbij een fraai décor denkt, dat de stemming verhoogt.

Bewerking en instrumentatie van dit gedeelte verdienen een

nauwkeurige beschouwing. Het thema, door de altviolen het eerst ingezet, is fugatisch bewerkt, op de wijze zooals Beethoven dat in zijne laatste kwartetten en sonates zoo vaak placht te doen, en zooals ook Berlioz dat in eenige andere werken zoo voortreffelijk heeft nagedaan. Fluiten en clarinetten nemen het thema over, dan de tweede violen, vervolgens de hobo en althobo, eindelijk eerste violen en violoncellen in octaven (*forte* en in de hoofdtoonaard). Een tweede motief, eerst door den zanger op de woorden: 'Je sens glisser dans l'air la brise matinale', daarna door de violoncellen voorgedragen, wordt omspeeld door op- en nederdalende twee en dertigsten-gamma's der strijkinstrumenten *con sordini.* De harmonie moduleert en blijft eindelijk op *Bes* rusten, boven welken grondtoon de eerste en tweede violen kabbelende figuren uitvoeren. En terwijl dit thema zich meer en meer ontwikkelt, laten sommige instrumenten van het orkest reeds den rhythmus, zoowel van de *Ronde des Paysans* als van den daarop volgenden Rakoczy-marsch hooren. Eindelijk verheffen ook de bazuinen hare koperen stemmen, en het geheele orkest, met uitzondering van de pauken, heft nog eens het hoofdthema aan, dat nu in vollen luister straalt. De rhythmus verandert in dier voege, dat de zestienden-figuren in het nu volgend Allegro achtsten-triolen worden, die tot begeleiding dienen van de *Ronde des Paysans*, een koor van drie coupletten, afgebroken door de beschouwingen van Faust, bij wiens woorden telkens het eerste hoofdthema terugkeert.

Daarop volgt een recitatief van Faust:

> Mais d'un éclat guerrier les eampagnes se parent.
> Ah! les fils du Danube aux combats se préparent!

Waarom het juist 'les fils du Danube' zijn, en waarom Berlioz de geheele scène in Hongarije laat spelen, dit zien we uit de voorrede van zijn werk. Op de vraag, waarom de componist zijn hoofdpersoon naar Hongarije verplaatst, antwoordt hij daar: 'Omdat de componist een muziekstuk wenscht te laten hooren, dat een Hongaarsch thema heeft; hij bekent het gaarne. Hij zou hem overal elders heengeleid hebben, indien er de minste aanleiding toe geweest ware. Brengt Goethe zelf zijn held niet naar Sparta in het paleis van Menelaus?' Men ziet het: onderwerp en tekst waren niet anders dan een motief om muziek te maken.

Volgens de aanduiding in de partituur en in den tekst, trekken nu onder de tonen van den Rakoczy-marsch de troepen voorbij, en met het pompeuze slot van dezen marsch eindigt het eerste gedeelte, dat, ofschoon als handeling weinig beteekenende, op het tooneel toch zeer goed uitvoerbaar is en door een goede *mise en scène* ook effect kan maken.

Ook het tweede deel is over het algemeen geschikt voor het tooneel. Trouwens, het meeste daarvan is gemaakt naar het model van Goethe's *Faust.* Het begint met een monoloog, waarin Faust door klachten lucht geeft aan zijn gekweld gemoed en het besluit neemt, zich in de armen van den dood te werpen. Maar op het oogenblik dat hij den giftbeker aan den mond wil zetten, klinkt het ‘Chant de la fête de Pâques’:

> ‘Christ vient de ressusciter!’

hem van uit de nabij gelegen kerk te gemoet, en zijn geloof en hoop, een oogenblik aan het wankelen gebracht, keeren terug.

Zijne beschouwingen worden afgebroken door het plotseling optreden van Mephistopheles, wiens gesprek met Faust op karakteristieke wijze door het orkest begeleid wordt. Na de woorden:

> Partons donc!.... pour connaître la vie!
> Et laisse le fatras de ta philosophie!

rijst een snelle, stormachtige vioolfiguur uit het orkest op. Faust en Mephistopheles doorklieven het luchtruim en dalen in Auerbach's Keller neder. Een luidruchtig gezang, een koor van drinkers, doet zich hooren. Meestal gecopieerd naar Goethe, volgen dan *La chanson de la puce* van Mephistopheles, maar Faust heeft al gauw genoeg van het oord, waarheen zijn metgezel hem heeft gevoerd.

> Assez! fuyons ces lieux, où la parole est vile,
> La joie ignoble et le geste brutal,

zegt hij - en voort gaat het weder door de lucht op Faust's mantel. Het tooneel verandert, en wij zien Faust in een schoon landschap op het grastapijt uitgestrekt. Hij zinkt in slaap en Mephistopheles roept ‘les esprits de la terre et de l'air’ op, om hem aangename droomen te bezorgen, heerlijke visioenen voor te tooveren. Het *Choeur de gnomes et de sylphes*, dat op de woorden

van Mephisto volgt is een der schoonste stukken van het werk, tevens een der schoonste van de geheele muziek-litteratuur. Aan het slot gaat het koor van *pp* tot *ppp* en sterft in een nog sterker *pianissimo* weg, begeleid door fladderende triolen der fluiten en der clarinet. Maar nu volgt een naspel. Wanneer Mephistopheles heeft gezegd:

> C'est bien, jeunes esprits, je suis content de vons.
> Bercez, bercez son sommeil enehanté, -

nemen de violen het hoofdthema over en voeren het door in een ⅜-walsmaat (*le Ballet des Sylphes*). Dit stukje, fijn als spinrag, wordt veel op concerten, als een op zichzelf staand nummer uitgevoerd, doch komt eerst tot volle gelding, wanneer het als naspel van de geheele scène wordt uitgevoerd, omdat het zoo licht geïnstrumenteerd is, dat het met het uiterst zacht eindigende koor nog een contrast vormt.

Wat de uitvoering dezer scène op het tooneel betreft, die is zeker mogelijk, evengoed als de Venusbergscène in het eerste bedrijf van *Tannhäuser.* Het spreekt echter van zelf, dat hier voor de *mise en scène* een persoon vereischt wordt, die, behalve tooneelroutine, ook een goede dosis phantasie en kunstzin bezit. Anders kan de vertooning zeer licht belachelijk worden.

Wij komen nu aan het laatste stuk van het 2de deel. Uit het feeënrijk keeren wij in de werkelijkheid terug. Faust ontwaakt plotseling en bezweert Mephistopheles, hem tot Margaretha te leiden, die hij in den droom aanschouwd heeft. De Geest des kwaads raadt hem aan, zich bij de juist voorbijtrekkende soldaten en studenten te voegen, die hem naar de woning zijner aangebedene zullen voeren.

Uit een poëtisch oogpunt beschouwd, is het aanbrengen van het studenten- en soldatenkoor op deze plaats weder een zeer willekeurige daad van den componist. Maar Berlioz heeft het zelf gezegd: het was hem alleen te doen om een reeks muzikale scènes.

Een uitvoering op het tooneel kan, dunkt mij, niet ten voordeele van dit stuk strekken. Dit dubbel koor van studenten en soldaten, dat in marschvorm is geschreven en waarin zich aan het slot ook Faust en Mephistopheles mengen, is lang uitgesponnen. Men kan dus dien troep (die ‘en marche vers la ville’ is) niet zoo lang op het tooneel laten rondloopen. Hen achter de schermen te laten

zingen en als een voorbijtrekkende menigte te beschouwen, zou beter gaan en door een crescendo en diminuendo te bewerkstelligen zijn. Maar dan handelt men tegen de intentiën van den componist, die het koor in een *fortissimo* laat uitloopen en eerst bij het naspel van het orkest een *diminuendo* aanbrengt. Er zou dus niets anders overblijven dan het koor, op de wijze zooals dit in de oude opera placht te geschieden, vóór het souffleurshok op te stellen en na het gezang te laten afmarcheeren.

Het derde deel van Berlioz's werk - bevattende monologen van Faust en Margaretha, de serenade van Mephistopheles met het koor der Dwaallichten, het duo tusschen Faust en Margaretha en het koor der buren (achter de schermen gezongen) - kan zonder bezwaar op het tooneel vertoond worden, maar wint er niet bij.

Met uitzondering van de romance van Margaretha en den monoloog van Faust (*Invocation à la nature*), die beiden echter evengoed tot hun recht komen in de concertzaal als op het tooneel, is het laatste (vierde) deel van het werk ten eenemale ongeschikt voor dramatische opvoering. De rit naar den afgrond (*Course à l'abime)* op twee fantastische paarden, die Faust en Mephistopheles door bosschen en velden voeren, is natuurlijk op een tooneel niet voor te stellen en een vertooning der vergadering van Mephistopheles en de vorsten der duisternis in de Hel (het zoogenaamde *Pandaemonium*) kan in onzen tijd niet anders dan den lachtlust opwekken. Men zal zelfs goed doen, deze scène ook in de concertzaal zooveel mogelijk te besnoeien.

Wanneer men het bovenstaande resumeert, komt men tot de conclusie, dat van de deelen, of laat ons liever zeggen ‘scènes,’ waaruit de *Damnation de Faust* bestaat, verreweg het meeste - op zichzelf genomen - ter dramatische opvoering geschikt is. Maar bevredigd zal men door de opvoering van die gezamenlijke deelen niet worden. Gelijk ik hierboven reeds opmerkte, stond Berlioz als dramaticus nog op het oude standpunt. Zijn compositie is niet anders dan een aaneenschakeling van fragmenten, ter wille van de muziek bijeengebracht. Van eenheid kon derhalve daarbij geen sprake zijn, en juist dit gemis aan eenheid, aan dit eerste vereischte van een dramatisch kunstwerk, maakt deze dramatische legende weinig genietbaar, wanneer men haar op het tooneel uitvoert.

Het derde werk, dat men thans op het tooneel heeft vertoond, is het oratorium *Marie Madeleine* van Massenet.

Evenals Berlioz na den val van zijn opera *Benvenuto Cellini*, wendde ook Massenet zich na het fiasco, dat hij met zijn opéra comique *Don César de Bazan* leed, tot de concertmuziek, en wel met het zooeven genoemde werk.

Ofschoon de componist er den naam *drame sacré* aan gaf, behoort het toch tot het oratoriumgebied. Het is voor soli, koor en orkest en werd voor de eerste maal uitgevoerd op Goeden Vrijdag, 11 April 1873, in het 'Théâtre de l'Odéon' te Parijs onder leiding van Ed. Colonne. Mme Viardot zong de partij van Maria van Magdala, Mlle Vidal die van Martha, Bosquin die van Jezus en de bariton Petit die van Judas.

Het werk maakte toen grooten opgang, vooral onder het vrouwelijk auditorium. Een Parijsch criticus zegt er van: 'Ce fut une révolution, une découverte saluée de jolis cris de joie féminins, celle du poème biblique gracieux, tendre et profane. On a longtemps considéré à Paris l'oratorio comme un genre ennuyeux, morose, comme de la musique de carême, qu'il était de bon ton d'aller entendre le vendredi-saint et le dimansche de Pâques au Conservatoire, et le Samedi-saint au Théâtre Italien. Et voilà qu'un jeune musicien, au lieu d'un plat maigre, panaché de fugues solenneles et d'ensembles disloqués par les formules sèches de contrepoint, offrait aux mondaines pour pénitence de leurs menus péchés une partition toute séduisante de nouveauté, un sujet presque amoureux, un régal de formes mélodiques pleines de charme et de fraicheur, de suaves harmonies, une orchestration délicate et colorée'.

Welk hooger genot men zich van een uitvoering van dergelijk werk op het tooneel voorstelt, is mij niet duidelijk. Dramatische kracht ligt er niet in (trouwens zelfs in de *opera's* van Massenet is weinig van die kracht te bespeuren); het klinkt alles meestal liefelijk, maar de handeling is onbeteekenend en het concertpodium is mijns inziens de eenige plaats, waar zulk een werk nog tot zijn recht kan komen.

Massenet's *Marie Madeleine* heeft korten tijd veel succes gehad in Parijs. In Februari 1874 werd dit oratorium in het Odéon-theater voor de tweede maal uitgevoerd, en Edouard Colonne, die deze

uitvoering geleid had, bracht het werk in de Goede week van dat jaar in het gebouw der Opéra Comique nog driemaal (24, 26 en 28 Maart) ten gehoore. Ook werden in dien tijd op andere concerten te Parijs fragmenten dezer compositie uitgevoerd.

Massenet had het geluk dat zijn eerste oratorium ontstond in een tijd, toen het er voor de jongere componisten gunstiger begon uit te zien.

De jongeren begonnen tot de overtuiging te komen, dat zij voor zichzelven moesten zorgen. Vóór den oorlog met Duitschland was er voor componisten, die werken voor de concertzaal schreven, al even weinig kans, ze uitgevoerd te krijgen, als op dramatisch gebied. Wat Pasdeloup verricht had, was meer het propageeren der symphonische muziek van het klassieke (duitsche en fransche) repertoire. Nog was er voor een franschen componist die het waagde, op het terrein der zuiver instrumentale muziek op te treden, geen ander middel om zijne werken te doen uitvoeren, dan zelf een concert te geven en zijne vrienden en de critiek ter bijwoning daarvan uit te noodigen. Het Conservatoire opende slechts bij zeer groote uitzondering zijne deuren voor het nieuwe en Pasdeloup, die toch voor den vooruitgang op muzikaal gebied was, hield alleen rekening met zijn publiek dat op de ‘Concerts populaires’ kwam uitsluitend om *klassieke* muziek te hooren.

Saint-Säens, hiervan sprekende, zeide: ‘La part, faite à l'école française, était dérisoire; une symphonie de Monsieur Gouvy, quelques morceaux de M. Gounod, un ou deux morceaux de Berlioz, l'ouverture de la *Muette* - voilà tout ce qui composait le répertoire français des Concerts populaires. Quant aux jeunes, M. Pasdeloup les accueillait en leur disant avec sa franchise bien connue: “Faites des symphonies comme celles de Beethoven, et je les jouerai!” Ce qui était plus facile à dire qu'à faire.’

Met het oog op dien treurigen toestand, begonnen Saint-Säens en Romain Bussine naar middelen uit te zien, om daarin verbetering te brengen. Op dit oogenblik brak de oorlog van 1870 uit. Wel verre echter van daardoor ontmoetigd te worden, vonden zij daarin integendeel een nieuwen spoorslag om hun plan door te zetten, en den 25sten Februari 1871 werd een vereeniging gesticht, die den naam verkreeg van *Société Nationale.* Zij gaf elken

winter concerten, waarop uitsluitend werken van levende Fransche componisten ten gehoore werden gebracht. Aan diegenen onder de componisten, wier werken van hooger aspiratie getuigen en daardoor bij uitgevers en publiek met een zeker wantrouwen worden ontvangen, werd zoodoende de gelegenheid geschonken om hunne composities te doen uitvoeren voor een uitgelezen publiek van competente beoordeelaars. Droegen die symphonieën, ouvertures, oratoria, concerten enz. de goedkeuring van dit auditorium weg, dan was voor die werken de weg gebaand om ook in andere concert-vereenigingen toegang te verkrijgen.

Deze beweging ten gunste der Fransche componisten op het gebied der concertmuziek had ten gevolge, dat het aantal vereenigingen, die de vaan van den vooruitgang omhoog hielden, gaandeweg toenam.

Onder deze vereenigingen bekleedt die, waarvan Edouard Colonne nu reeds 30 jaren aan het hoofd staat, een eerste plaats.

Den 2^{den} Maart 1873 dirigeerde Colonne voor het eerst zijn *Concert National* in het Odéon. Saint-Säens speelde daar toen voor de eerste maal zijn clavierconcert in G en accompagneerde de zangeres Pauline Viardot. Na zes concerten, in het laatste waarvan Massenet's *Marie Madeleine* ten gehoore werd gebracht, moest deze vereeniging echter, om financieele redenen, haar taak voorloopig opgeven.

Later veranderde het *Concert National* in de *Association artistique* en verhuisde de vereeniging van het ‘Odéon’ naar het ‘Théâtre du Châtelet’, waar thans nog de concerten plaats hebben.

In vele landen heeft men aangename herinneringen van de concerten, door Colonne en zijn orkest gegeven, waarbij men de uitstekende eigenschappen van het orkest en het talent van zijn leider kon waardeeren.

Behalve zijn dirigeertalent, bestaat de verdienste van Colonne nog daarin, dat hij zijne landgenooten heeft geleerd de muziek van Berlioz op prijs te stellen. Met welken ijver hij daarbij te werk is gegaan, daarvan kan het feit getuigen, dat in zijn concert van 10 Januari 1897 (dus na een 24-jarig bestaan dezer concerten) *La Damnation de Faust* voor de 84ste maal ten gehoore werd gebracht. Hij was ook na Berlioz' dood de eerste die een uitvoering van het geheele werk ondernam.

Doch bij de hulde aan de dooden vergat hij de levenden niet.

Menig werk der jongere Fransche componisten heeft een plaats op zijne programma's ontvangen. Daarbij heeft hij zich nimmer door een overdreven nationaliteitsgevoel laten leiden en integendeel aan de muziek van andere landen (voornamelijk Duitschland) op zijn minst genomen een even groot aandeel in de uitvoeringen toegekend als aan de vaderlandsche toonkunst.

Om een denkbeeld te geven van het karakter der Colonneconcerten, meen ik niet beter te kunnen doen dan een overzicht mede te deelen van hetgeen in een concertseizoen in het Châtelet-theater is uitgevoerd.

De verslaggever zegt daaromtrent het volgende:

'Twee karakteristieke feiten zijn uit het laatste abonnementsjaar der Châtelet-concerten te vermelden, namelijk: het groote aandeel, dat de piano- en vioolvirtuozen daarin hebben gehad, en het overwicht der voor het tooneel geschreven muziek boven de symphonische muziek.

Het komt zelden voor, zonder nu te spreken van de tot het orkest behoorende artiesten, dat virtuozen van buiten af zijn uitgenoodigd in de Châtelet-concerten op te treden. Het spelen van Diémer was alleszins verklaarbaar. Het 5de concert van Saint-Säens was nog niet verschenen op de programma's der groote concerten, en dat zou de heer Louis Diémer nu voordragen. Ook het optreden van Raoul Pugno was gerechtvaardigd; hij behoort tot de gunstelingen van het publiek. In een der concerten speelde hij het concert van Schumann, in een ander dat van Grieg.'

Nadat de verslaggever dan gesproken heeft over het spel van Pugno en den violist Isaye en met een enkel woord gewag gemaakt van de andere in het Châtelet-theater opgetreden virtuozen en de door hen voorgedragen stukken, gaat hij voort:

'Is het ook niet een zeldzaam geval, dat in één seizoen op het programma belangrijke fragmenten van elf voor het tooneel geschreven werken voorkomen? Onnoodig te zeggen, dat Wagner daarbij de eerste rol speelt met gedeelten en geheele bedrijven van zeven zijner drama's. Vooreerst de aria van Elisabeth en de Venusberg-scène uit *Tannhäuser*. Dan het *Rheingold* bijna geheel. Van de *Walküre* werden uitgevoerd de liefdescène van Siegmund en Sieglinde uit de eerste acte en een groot gedeelte der derde.

Verder werden driemaal in hun geheel ten gehoore gebracht de laatste bedrijven van *Siegfried* en *Götterdämmerung*. Wat de slotscène uit de eerste acte van *Parsifal* betreft, zij begint zoo langzamerhand het monopolie van den heer Colonne te worden, evenals dit reeds met *La Damnation* het geval is.

Ofschoon het nogal vervelend is, op een concert te hooren reciteeren en dat nog wel in verzen van twijfelachtige waarde en door acteurs van twijfelachtig talent, zoo moet men den heer Colonne toch dank weten daarvoor, dat hij Schumann's *Manfred* heeft laten uitvoeren. Er zijn in dit werk zooveel schoone gedeelten, dat men over de melodramatische gedeelten, die buiten het tooneel niet verstaanbaar zijn, wel kan heenstappen. Na *Manfred* kwamen vier kleinere werken, van Fransche componisten, namelijk: *Caligula* van Fauré, *Conte d'Avril* van Widor, *Yanthis* van Pierné en *Les Perses* van Leroux.

Tusschen de virtuozen eenerzijds en de dramatische componisten anderzijds kwamen de klassieken en de jongere musici wel wat te kort.

Vooral de eerstbedoelden kwamen dezen winter weinig op de programma's voor. Typisch is, dat er in het afgeloopen concertseizoen maar één symphonie in het Chatelet uitgevoerd werd. Kan men den heer Colonne daarvan een verwijt maken? Ik geloof het niet; vooral wanneer men bedenkt, dat hij in het vorige jaar al de symphonieën van Beethoven heeft laten hooren. Bovendien is het orkest van Colonne niet het eenige in Parijs, en dus kunnen de liefhebbers der zuiver instrumentale muziek hun verlangen daarnaar elders bevredigen. De symphonie van Schubert had ten minste nog deze verdienste, dat zij niet zoo bekend was als andere symphonieën. Bach, Mendelssohn en Schumann (behoudens *Manfred*) waren alleen vertegenwoordigd door virtuozen-stukken. En behalve de ouvertures *Coriolan* en *Leonore* kwam Beethoven ook nog met zijn vioolconcert op het programma voor.

Men kan niet zeggen, dat de moderne Fransche componisten geheel en al opgeofferd werden. Vooreerst was er een herhaling der cantate *La Rédemption* van César Franck. Verder fragmenten van het symphonisch gedicht *Le chasseur maudit* en de symphonie voor koor en orkest *Psyché* van denzelfden componist. Ook de namen Bizet, Lalo, Guiraud en Leo Delibes kwamen op de programma's voor.

Dit wat de dooden betreft. Onder de levenden trof men aan d'Indy (met een *Lied* voor violoncel) en verder Coquard, Gedalge, Chausson, Charpentier en Debussy, alle met kleinere en meer of minder belangrijke stukken.'

De eenige aanmerking, die men op de programma's van Colonne kan maken, is, dat zij niet altijd oordeelkundig zijn samengesteld. Intusschen moet erkend worden, dat hij het in dit opzicht niet zoo erg maakt als wijlen Lamoureux, wiens programma's dikwijls niet boven bedenking waren.

Dit verschijnsel is te meer onbegrijpelijk, wanneer men in aanmerking neemt, over welk een groot veld van symphonische muziek de hedendaagsche Fransche orkestdirecteur, reeds alleen wat zijn eigen land betreft, te beschikken heeft.

De toevloed van symphonische muziek - of laat ik liever zeggen: zuiver instrumentale muziek - is in Frankrijk niet minder groot dan in Duitschland. En dit treft te meer, wijl in Frankrijk de evolutie naar de zuiver instrumentale muziek niet van zoo oude dagteekening is, en althans zeer veel later is ontstaan dan in Duitschland.

Men weet, dat nog in de eerste dertig jaren der 19de eeuw in Frankrijk op het gebied der Muziek de Opera alleenheerscheres was. Toch was reeds in dit tijdvak een nieuwe strooming in de Fransche muziek binnengedrongen. De invloed van Händel en Bach en van Haydn, Mozart en Beethoven begon zich te doen gevoelen.

Toen na de eerste uitvoeringen der symphonieën van Haydn, Mozart en Beethoven in de concerten van het Conservatoire, en na enkele opvoeringen te Parijs van het Duitsche repertoire door een Duitsch operagezelschap (1824) de Fransche musici hadden begrepen, welke nieuwe en onmetelijke bronnen de harmonie en de instrumentatie voor de muziek openden, wendden zij zich tot de symphonie en maakten zich daarvan meester, doch zóó, dat zij er het dramatische en pittoreske element in brachten.

Niet de zoogenaamde klassieke symphonie was het, die vele aanhangers onder de toonkunstenaars van het toenmalige Frankrijk had. Zij hadden, zooal niet woorden, dan toch ten minste een *onderwerp* noodig, dat hun aanleiding tot hunne compositiën gaf. Berlioz en Félicien David schiepen de 'Ode-symphonie' en de 'Symphonie dramatique'; de romantische periode nam een aanvang.

Het theater was niet meer alleenheerscher; de concerten begonnen meer en meer in beteekenis te winnen, en de componisten zorgden er voor, dat het aan stof niet ontbrak.

Berlioz baande den weg met zijn *Symphonie fantastique*, zijn *Harold en Italie*, zijn *Damnation de Faust*, zijne ouvertures symphoniques *Les Francs Juges*, *Le Carnaval Romain*, *Roi Lear*, en in het verloop der jaren volgden tal van componisten zijn voetspoor. In het genre der 'ouverture' kreeg men *Patrie* van Bizet, *Phèdre* van Massenet, *Fiesque* van Lalo; in dat van het melodrama: *Les Erynnies* van Massenet, *L'Arlesienne* van Bizet. Compositiën verschenen als *La Danse macabre*, *Le rouet d'Omphale*, *Phaëton* van Saint-Säens, voorts 'scènes pittoresques' en instrumentaalstukken gebaseerd op nationale thema's (*Rhapsodies* algériennes, norvégiennes, espagnoles etc., van verschillende componisten). De zuivere symphonievorm (die van Haydn, Mozart en Beethoven) heeft in Frankrijk nooit sterk wortel geschoten. Steeds bleef de neiging tot het dramatische, tot wat men zou kunnen noemen 'le poème symphonique' bij de Franschen overheerschend. De grootste weldaad echter, die de uit Duitschland overgenomen symphonische kunst heeft bewerkt, is, dat zij den muzikalen smaak van dat land in hooge mate heeft helpen veredelen.

In de ontwikkeling hunner symphonische kunst zijn de Franschen eigenlijk gelukkiger geweest dan in die van hunne theatermuziek. Het noodlot heeft gewild, dat zij bijna telkens, wanneer zij op laatstgenoemd gebied een *élan* wilden nemen, door vreemde invloeden daarin belemmerd werden.

Ik zal nu niet spreken van het groote overwicht, dat de Italiaan Lulli op de Fransche theatermuziek heeft uitgeoefend; de Opera was toenmaals, wat het muzikale gedeelte betreft, nog van te weinig beteekenis. Maar later, toen Rameau zijne theorieën op de dramatische muziek had toegepast en zijne volgelingen zich beijverden, op dien grond voort te bouwen, kwam de vreemdeling Gluck dien nationalen ijver verstoren en deed *zijne* ideeën ten opzichte van de dramatische muziek zegevieren. De aanhangers der Fransche muziek wisten niets anders te doen dan aan Gluck een mededinger te geven en Piccini uit Italië te laten komen, om door de zoetvloeiende Italiaansche melodie het werk van Gluck te vernietigen. Dat dit opzicht faalde, is uit de geschiedenis gebleken.

Ruim veertig jaren na het vertrek van Gluck kwam weder een vreemdeling - nu een Italiaan - in Frankrijk, om in de muzikaaldramatische kunst de eerste rol te spelen. Eenige jaren vroeger was Méhul gestorven, die als navolger van Gluck diens beginselen op het Fransche muziekdrama toepaste. De Rossinische melodieën waren echter te verlokkend om het niet van het ernstige genre Gluck-Méhul te winnen, en het gevolg was, dat niet alleen het publiek aan deze Italiaansche muziek de voorkeur gaf boven de Fransche, maar dat ook vele Fransche componisten beproefden, de manier van Rossini na te bootsen, om zoodoende in de gunst van het publiek te komen.

Tegelijkertijd dat Rossini triomfen te Parijs vierde, bevond zich daar ook Meyerbeer, om er over de voorbereidingen voor de opvoering zijner opera *Robert le Diable* te waken. Meyerbeer zou een geheel anderen invloed op het Fransche operawezen uitoefenen dan Rossini. Bij laatstgenoemde was het slechts een voorbijgaande voorliefde van het Parijsche publiek voor de melodieën van den Italiaanschen maëstro; de invloed van den Duitschen componist daarentegen trof de Fransche opera zelve. Men heeft wel gezegd dat Meyerbeer niet anders was dan een schitterende overbrenger der Germaansche traditie, een Duitscher, die den ouden mensch onder den invloed van den Franschen smaak heeft afgelegd, maar met evenveel recht kan men zeggen, dat de Fransche opera door den invloed van Meyerbeer een geheel ander karakter heeft gekregen dan zij te voren had. Meyerbeer's deugden en gebreken heeft zij in niet geringe mate in zich opgenomen.

Maar met Meyerbeer was het nog niet uit. In onze dagen hebben wij den invloed waargenomen, dien Richard Wagner op de Fransche Opera heeft uitgeoefend.

In het verslag, dat Alfred Bruneau ongeveer twee jaar geleden uit naam van de Commissie der concerten van de tentoonstelling van 1900 aan den Minister van openbaar onderwijs en der schoone kunsten heeft aangeboden, spreekt hij van een ‘tourmente wagnérienne’ en knoopt daaraan de volgende beschouwingen vast.

‘Le caractère national - zegt hij -, nous l'avons gardé et nous le garderons, j'en ai la conviction. De la tourmente wagnérienne nous sortirons non seulement sains et saufs, mais mieux encore, régénérés, libérés, armés pour l'avenir. L'influence du

maître allemand, influence dont l'effet a été universel, n'a pesé sur aucun peuple autant que sur le nôtre. Sans nier sa légitimité, qui est incontestable, on doit reconnaître, qu'elle a eu pour point de départ chez nous l'espèce de crime tenté jadis contre *Tannhäuser* et qu'elle s'est considérablement accrue grâce aux persécutions, qui ont suivi ce crime. Ceux qui, croyant servir leur pays ou leurs intérêts, voulurent, pendant un quart de siècle, empêcher la représentation à Paris des ouvrages de Richard Wagner, ont agi en maladroits patriotes ou en médiocres industriels, car le succès inévitablement triomphal de ces ouvrages, arrivant d'un coup, affolant les foules, accumulant dans nos théâtres, dans nos concerts, les sublimes partitions autrefois dédaignées, barra la route un instant à nos compositeurs, les mit, vis à vis du monde, en une situation d'infériorité apparente qui ne fut digne ni d'eux ni de la France, demeurée, malgré tout, au premier rang des nations musicales.'

Deze verdediging der nationale kunst is niet onaardig gevonden, maar er is toch nog wel wat op af te dingen. Dat de geestdriftige ontvangst der werken van Wagner in Frankrijk de Fransche componisten getourmenteerd heeft, wil ik gaarne gelooven en evenzeer dat de invloed van dien meester nergens zoo sterk is geweest als in Frankrijk. Maar voor dien invloed verantwoordelijk te stellen de omstandigheid, dat men zich jaren geleden jegens Wagner ten aanzien van de opera *Tannhäuser* zoo slecht gedragen heeft en ook later nog zulk een vijandige houding tegen den meester bleef aannemen, acht ik een niets zeggende, en ook onhandige, verdediging der nationale kunst. Indien er nimmer een vijandige gezindheid jegens Wagner in Frankrijk geweest ware, zouden de werken der moderne Fransche componisten eveneens bij die van den meester hebben moeten achterstaan. De vergelijking van beiden geeft hier den doorslag, en niet een al of niet vijandige houding.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

23 Februari 1903.

Morgen komt, na een rusttijd van twee maanden, de Tweede Kamer weder bijeen. Het is te hopen dat zij in dubbelen zin zal zijn *uitgerust*, want zwaar werk en zware strijd wachten haar. Onder die omstandigheden en terwijl dus, het gansche land door, de oogen gericht zijn naar de toekomst, mag het een ondankbare taak heeten, aandacht te vragen voor gebeurtenissen die achter ons liggen en die, al tellen ook de oudste nog geen acht weken, bijkans schijnen te behooren tot een afgesloten tijdperk der vaderlandsche geschiedenis. Maar de kroniekschrijver is nu eenmaal niet vrij in de keuze van zijn stof, zoo weinig zelfs, dat hij bijna met Wagner's Wotan zou kunnen zuchten*:* '*Ich*, *unfreiester Aller!*' En zoo ziet hij zich verplicht, althans persoonlijk voor een korte wijl de blikken af te wenden van den bruisenden ketel, waarin een nieuwe tijd op het vuur staat, en ze te richten naar het meest antieke hoekje van ons parlementair huishouden. Er moet verhaald worden van wat er tusschen Kerstmis en Februari voorviel in de Eerste Kamer.

Het koloniaal debat, den 30^{en} December jongstleden in ons Hoogerhuis gehouden, deed de verliezen, die de politiek, de ouderdom en de dood aan dit onderdeel der volksvertegenwoordiging toebrachten, ten pijnlijkste gevoelen. Een jaar was het eerst geleden, dat Fransen van de Putte er zijn zwanezang aanhief. Ook ontbrak toen nog niet het bedachtzame woord van een denker, tevens staatsman van rijke ervaring, als Pijnacker Hordijk. Nog een of twee jaar terug en men kon getuige zijn, hoe een Geertsema met zijn vriend en jongeren tijdgenoot Van de Putte wedijverde in

frischheid van geest en in bezorgdheid voor het heil der indische gemeenschap. Thans was er geen meer over van deze drie, die, in de laatst-verstreken jaren zoowel het schriftelijk als het mondeling debat over de indische begrooting op peil vermochten te houden en hun plaatsen werden niet aangevuld. Dit had reeds het Verslag der Rapporteurs doen vermoeden; de loop dien de openbare beraadslaging nam maakte het tot zekerheid. Dat over alles wat betrekking had op de financieele verhouding tusschen moederland en koloniën, 'eereschuld en dergelijke', gezwegen werd, kon beschouwd worden als een beleefdheid tegenover den Voorzitter, die het zoo uitdrukkelijk verzocht had. Maar was dit een reden om zich van de op Java geleden eilende met enkele algemeenheden af te maken; om de belangrijkste vraagstukken van economisch en politiek beleid, om irrigatie en Solo-vallei, om onderwijs-uitbreiding en heerendienst-inkrimping, om Atjeh en Nieuw-Guinea met stilzwijgen voorbij te gaan? Het eenige onderwerp dat belangstelling bleek te hebben gewekt was de christelijke zending. En al kan nu ook niet beweerd worden, dat de sprekers, die vooral de wenschelijkheid betoogden om alle *preventieve* overheidsbemoeienis met de verschillende missiën op te heffen, een door nieuwheid verrassenden kijk op het vraagstuk gaven, zij hadden tenminste de verdienste, den Minister tot het uitspreken van zijn meening te nopen. Met de hem eigen rondheid verklaarde de heer Idenburg, dat zijns inziens de Regeering genoeg zou hebben aan de bevoegdheid om *repressief* te handelen, als dit noodig bleek, met andere woorden, dat het voorschrift, volgens hetwelk de christelijke godsdienstleeraar een bijzondere toelating behoeft om zijn dienstwerk binnen een bepaald gebied te verrichten (art. 123 Regeeringsreglement), veilig zou kunnen vervallen. Merkwaardigerwijs had kort geleden de Gouverneur-Generaal gemeend, geen minderen dignitaris dan den apostolischen vicaris te Batavia (titulair Bisschop van Orope) de vergunning tot het maken van een dienstreis in de residentie Menado te moeten onthouden. En wat bleek nu? Dat de Minister deze toepassing van art. 123 allerminst wraakte, omdat ook hij aannam, dat de Gouverneur-Generaal in gemoede meende voor rustverstoring in de Minahassa te moeten vreezen, indien de katholieke hoogwaardigheidsbekleeder zich naar die landstreek begaf. Nu art. 123 bestond, zoo betoogde de heer Idenburg, had

dus de Gouverneur-Generaal in de gegeven omstandigheden niet anders kunnen handelen, dan gehandeld werd. Volkomen juist, dunkt mij, maar tevens een vingerwijzing om althans het *beginsel* van art. 123 niet al te spoedig los te laten. Want had het ‘in de gegeven omstandigheden’ den Gouverneur-Generaal niet ten dienste gestaan, de gevreesde rustverstoring in de Minahassa ware niet te voorkomen geweest.

Zoo bracht de zitting van 30 December dan toch nog stof tot nadenken over een koloniaal belang. Echter ducht ik geen tegenspraak, indien ik beweer dat, in dit opzicht, de zitting van 9 Januari milder was. Het toen gevoerde koloniaal debat was uiterst beknopt, duurde niet langer dan enkele minuten, maar was belangrijker dan menig debat dat even zooveel dagen besloeg. Sprekers waren de Minister van Koloniën, die het woord verzocht om een uit Indië ontvangen telegram voor te lezen, en de Voorzitter, die voor die voorlezing den dank der Kamer overbracht. En dat mocht wel, want - ‘geen blijder maar sinds dertig jaar’ - het telegram luidde aldus: ‘Pretendent Sultan Atjeh heeft onderwerping aangeboden.’ Het pleit voor den goeden smaak van onze Senatoren dat, nu in hun midden de enkelen ontbraken, die met meer dan gewoon gezag over deze gebeurtenis hadden kunnen spreken, zij officiëele plichtplegingen achterwege lieten, maar volstonden met een kort en krachtig ‘bravo!’ als erkentelijke hulde aan het beleid, dat daar ginds in Noord-Sumatra deze diplomatieke overwinning wist te behalen.

Er stond voor dien 9^{den} Januari nòg een belangrijk, half-nederlandsch, half-indisch onderwerp op het programma: de suiker conventie, en men zou meenen, dat daarover, juist in de Eerste Kamer, nog wel een enkel woord te zeggen ware geweest. Maar nadat de Voorzitter verzocht had om alles wat accijnsverlaging en surtaxeheffing betrof, zooveel mogelijk buiten beschouwing te laten, bleek niemand het hart tot spreken te dringen. Het wetsontwerp werd zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen en de openbare vergadering gesloten tot tijd en wijle dat de begrootingsontwerpen zouden rijp zijn voor een openbare behandeling.

Na al hetgeen aan de andere zijde van het Binnenhof reeds over die ontwerpen was geschreven en gesproken, kon niet veel

nieuws meer verwacht worden. Het viel dus mede toen zoo min de schriftelijke behandeling, als, later, het mondeling debat van belang ontbloot bleek. Uit het Verslag, dat de Rapporteurs over de ontworpen staatsbegrooting uitbrachten, kon al vast worden opgemaakt, dat de vrije handel, in ons Hoogerhuis, nog steeds op een meerderheid van krachtige verdedigers rekenen mag; een oude garde, die, mocht de aangekondigde tariefsherziening op een aanvaarding van het beschermend stelsel uitloopen, besloten bleek zich *niet* over te geven. Jammer dat die oude garde evenmin geneigd bleek om langs een anderen weg dan dien van tariefsverhooging tot versterking der rijksmiddelen te geraken. Althans een der voor de hand liggende remedies: het vervormen van de vermogens- en de bedrijfsbelastingen tot één rijksinkomstenbelasting, kon blijkbaar ook bij de voorstanders van den vrijen handel geen genade vinden. Algemeen werd toegejuicht, dat de Regeering van die vervorming afkeerig bleek. Maar wat wil de oude garde dan? Staat zij wellicht op één lijn met den heer Van Karnebeek, die, om aan het beschermend stelsel te ontkomen, den drang naar sociale hervorming wilde inperken? Zoo ja, dan hield de steller van de Memorie van Antwoord zich van den domme, toen hij als onbetwist en onbetwistbaar aannam, dat ter wille van de zich steeds uitbreidende staatshuishouding vermeerdering van inkomsten *moest* worden verkregen. Verder speelde hij op meesterlijke wijs de door zijn bestrijders erkende onmogelijkheid om door verhooging van andere heffingen tot die vermeerdering te komen tegen hen uit, als hoogste troef van de *fair trade* tegen de *free trade.* Want *protectionisme* - zoo blies de ervaren vogelaar het met zijn zoetste tonen voor - wil de Regeering niet. Zij wil een compromis, een verzoening tusschen lijnrecht aan elkander overgestelde meeningen. ‘Wordt noch aan de eene zijde het stelsel van vrijhandel, noch anderzijds het stelsel van bescherming op de spits gedreven, dan zal de tariefsverhooging binnen juiste perken kunnen worden gehouden, en toch voor de schatkist zoowel als voor de nationale welvaart de gewenschte vrucht kunnen afwerpen.’ Welk een aandoenlijk tafereel, welk een paradijstoestand! ‘Nog in dit kalenderjaar’ beloofde de Regeering deze poging tot oplossing der cirkelquadratuur aan de Staten-Generaal te zullen voorleggen.

Laat ons afwachten of de oude garde dan nog op haar post zal staan en, zoo ja, laat ons hopen, dat zij haar trouw aan het vaandel van den vrijen handel zal bewijzen.

Of de steller van de Memorie van Antwoord ook gelijk had met zijn bewering, dat een vermeerdering van rijksmiddelen noodzakelijk was! Al ware het alleen maar, om tegemoet te komen aan den 'nood der gemeenten', die bij de openbare beraadslaging het voornaamste onderwerp van gedachtenwisseling vormde. Bij de behandeling van dit ingewikkelde en tot voor korten tijd nog in duisternis gehulde probleem, toonde de Eerste Kamer zich van haar gunstigste zijde. Wat in het bijzonder de heer Van Nierop gaf, was parlementaire welsprekendheid van de beste soort: een glashelder en tevens boeiend overzicht van de redenen, die in tal van gemeenten, en vooral in de grootste, tot een onhoudbaren toestand voerden, en van met bedachtzaamheid gekozen middelen om uit dien toestand te geraken. De staatscommissie, welker benoeming door Dr. Kuyper werd toegezegd, zal in die redevoering alvast een kostbaren leiddraad vinden. Bedrieg ik mij niet, dan zal vooral één denkbeeld, met groote scherpzinnigheid door den heer Van Nierop gesteld en ontwikkeld, getoetst moeten worden omdat, als het juist blijkt, de verklaring en de oplossing beide van het vraagstuk voor een goed deel zullen zijn gevonden. Het denkbeeld, bedoel ik, dat de tegenwoordige nood der groote gemeenten vooral een gevolg is van twee fouten door den wetgever van 1897 begaan: het vaststellen van de rijksuitkeering per hoofd, ook voor de toekomst, volgens de resultaten van het dienstjaar 1896 en de berekening van het totale bedrag der rijksuitkeering naar evenredigheid van het totale bevolkingscijfer, in stede van naar evenredigheid van het aantal onvermogende inwoners. Wordt de juistheid dezer stelling bij nader onderzoek bevestigd, dan zal tevens vaststaan, dat, afgescheiden van hetgeen men overigens doen wil voor de uitbreiding van der gemeenten bevoegdheid tot belastingheffing (en ook dáárvoor gaf de heer Van Nierop uitnemende wenken), allereerst de juist voor de grootste gemeenten zoo noodlottig gebleken fouten zullen moeten worden hersteld, m.a.w. dat de rijksuitkeeringen aan die gemeenten belangrijk zullen moeten stijgen.

Met wat inspanning en goeden wil zullen de middelen daarvoor nog wel te vinden zijn, want men vergete niet, dat het hier ten

deele slechts een verplaatsing van belastingdruk gelden zou, omdat, zoo het rijk meer mocht vragen, de thans te zeer bezwaarde gemeenten haar aan de belastingschuldigen gestelde eischen zouden kunnen temperen. Maar hoe moet het gaan, indien, nevens alles, wat in de naaste toekomst verwacht kan worden, ook de onderwijswenschen van den heer Woltjer in vervulling mochten komen? Heb ik het betoog van dezen bekwamen taalgeleerde goed begrepen, dan verlangt hij ook voor het universitair onderwijs de vrijheid, waarop vooor het lager en ten deele ook reeds voor het middelbaar onderwijs wordt aangestuurd, met dien verstande, dat alle voorname philosophische en godsdienstige levensbeschouwingen in den lande haar eigen vrije, doch van staatswege gesubsidieerde, universiteit zouden krijgen. Of Dr. Kuyper, toen zijn eigen denkbeelden dermate 'op de spits werden gedreven', niet een oogenblik Göthe's onvoorzichtige *Zauberlehrling* voor den geest zou zijn gerezen? Er was althans in zijn antwoord op het 'kloek en klaar betoog' van zijn voormaligen ambtgenoot, bij allen lof dien hij dezen bracht, wel iets dat denken deed aan het bezwerende en kalmeerende woord van den *alten Meister*. Ook hier zou men moeten komen tot 'een compromis, zeker vergelijk, zekeren *modus vivendi*, die aan beide zijden bevredigt.' Misschien zal het binnenkort te verwachten ontwerp tot wijziging der hooger-onderwijswet alvast een proeve van zulk een compromis tusschen onderscheidene levensuitingen brengen. Ik moet bekennen, er mij al even weinig een voorstelling van te kunnen maken, als van een compromis tusschen vrijen handel en protectie. Tenzij het hierin bestaan mocht, dat, voor het universitair onderwijs althans, in hoofdzaak wordt vastgehouden aan de zuiver-kritische methode als de eenig-bruikbare voor een in waarheid wetenschappelijk onderzoek. Maar dan ware het toch zeker beter geweest, indien de toekomstbeelden, door den heer Woltjer te voorschijn geroepen, maar binnen de muren der werkplaats gebleven waren!

Het was 30 Januari toen Dr. Kuyper de *maiden-speech* van zijn oud-collega beantwoordde. Dienzelfden dag werd, zonder noemenswaarde incidenten, de begrooting van Waterstaat, Handel en Nijverheid bereikt, die den volgenden dag, na een eveneens kalm en normaal verloop, werd aangenomen. Eenige koloniale aanhangsels nog: de huishoudelijke begrootingen van Suriname en Curaçao,

besloten door Hoofdstuk X - en het aandeel der Eerste Kamer in den arbeid van het budget voor 1903 was afgeloopen.

Van al hetgeen, in de zelfde laatste dagen van Januari, de nederlandsche samenleving in heftige beroering bracht, werd in de vergaderzaal der Eerste Kamer geen enkele weerklank vernomen. De toekomstige geschiedschrijver der twintigste eeuw zal hebben te verhalen, hoe op den dag, dat in Nederland het spoorwegverkeer stilstond, een deel der volksvertegenwoordiging zich bezig hield met de begrooting van het departement waartoe de zorg voor dat verkeer behoorde, en hoe niet één der trouwens slechts ten getale van 27 opgekomen afgevaardigden zich geroepen achtte, een oordeel over de groote gebeurtenis van den dag uit te spreken, noch de Regeering tot het trekken van haar gedragslijn te nopen. Zal die geschiedschrijver zich daarover verbazen en ergeren, zooals veel tijdgenooten zich verbaasd en geërgerd hebben? Ik geloof het niet. Hij zal het feit eenvoudig constateeren, ten bewijze dat een Eerste Kamer, samengesteld zooals de grondwetgever van 1848 het voorschreef en zooals door den grondwetgever van 1887 met slechts luttele afwijking behouden bleef, in den aanvang der twintigste eeuw alle beteekenis als volksvertegenwoordiging verloren had. Waarlijk, wie nog twijfelden zullen den 31^{en} Januari j.l. wel tot het inzicht zijn gekomen, dat tusschen dezen langs indirecten weg uit een kleine groep van maatschappelijk-uitverkorenen gekozen Senaat en het nederlandsche volk in zijn geheelen omvang samenhang noch voeling bestaat en dat dus voor een Eerste Kamer als de tegenwoordige, hoeveel bekwame mannen zij ook in haar midden moge tellen, geen plaats meer is in een op democratischen grondslag berustend staatsrecht.

Krachtiger dan lange betoogen het zouden kunnen doen heeft dus het op 31 Januari jongstleden door de Eerste Kamer over de spoorwegstaking bewaarde stilzwijgen gepleit voor de plannen, die de vrijzinnig-democratische negen-mannen straks ongetwijfeld zullen voordragen, ten einde ook dit deel der volksvertegenwoordiging te doen beantwoorden aan de eischen der democratie.

C.Th.v.D.

Buitenlandsch overzicht.

26 Februari.
Opgang.

De winderige Februarimaand heeft de hoofden aan 't hollen en de zaken aan 't rollen gebracht. Individuen even goed als partijen en naties, ze deden allen hun best. Ik geef den voorrang vooralsnog aan de enkelingen, zooals hun smaadnaam luidt, en onder hen natuurlijk de eerste plaats aan Keizer Wilhelm die een langen grijzen Zondag besteed heeft om zijn s i c c r e d o , s i c j u b e o op te stellen.

Professor Delitzsch die, in een voordracht, van Babel op den Bijbel en van den Bijbel op de openbaring was gekomen, heeft van den Keizer de les gekregen om als Assyrioloog niet over te gaan op het terrein der theologie, en de praktijk bij de aanmaning voegend heeft Keizer Wilhelm ‘zijn waarden professor’ onderricht gegeven in het moeielijke godgeleerde vraagstuk van de inspiratie der Heilige Schrift.

Hier en daar is men gaan vermoeden dat de moderne Caesar zijn candidatuur wilde stellen voor de open te vallen plaats op den Pauselijken zetel, maar dit is toch moeilijk aan te nemen daar het kerkelijk Rome geen vrede kan hebben met de heiligverklaring van Luther, door den Keizer geproclameerd, terwijl het wereldlijk Rome ontstemd is door het weglaten van den naam van Dante, nu Shakespeare en Goethe onder de nieuwe heiligen van het keizerlijk geloof werden opgenomen. Ook Molière moet niet goed gehumeurd zijn, zegt men.

In Parijs debuteerde Thérèse Humbert als comparante voor de rechtbank, en zoo niet Dreyfus zelf dan toch een schim van de Dreyfus-zaak daagde op aan den horizon, terwijl Coppée er zich door zijn weigeren van belastingbetaling belachelijk maakte.
Engeland

hield zich bezig met de zaak der officieren van het garderegiment, die straf voor hun broek kregen op het oogenblik dat zij dat kleedingstuk niet aan hadden, Hongarije zag een duel tusschen een minister en een afgevaardigde, Zwitserland volgde de exprinses Louise op haar gangen.... maar waartoe langer bij de individueele avonturen stil te staan! De hoogere politiek roept ons.

Chamberlain is op 't punt om zijn Zuid-Afrikaansche reis te besluiten; hij heeft toch zijn programma nog niet ten einde gebracht.

Daarop stond naast de regeling der financieele bijdrage van de vroegere Zuid-Afrikaansche republieken in de kosten van den oorlog, de verzoening van het rebellische Boeren-element en de levering van arbeidskrachten aan de goudmijnen. Het betere deel van de Boeren nu heeft Chamberlain door zijn eendrachtspeeches niet kunnen winnen, en hij laat de moeilijkheid om aan mijnarbeiders te komen eveneens onbeslecht. Al mag men ze dus niet geheel mislukt noemen, zoo is zijn zending toch verre van geslaagd. Want de Engelsche minister heeft zich blijven vasthouden aan Lord Milner en de mijnmagnaten, en weer op zijn beurt heeft hij hen in hun positie bevestigd. Dat is alles gezegd.

Maar de Venezuela-tragedie is met een vroolijk slot afgespeeld.

De onderhandelingen te Washington van Venezuela's commissaris, Bowen, met de Engelsche en Duitsche gezanten hebben tot de zedelijke overwinning geleid van den in hemdsmouwen diplomatiseerenden Amerikaan. Aan enkele eischen van geld heeft Venezuela zich wel moeten onderwerpen, maar de Zuid-Amerikaansche republiek heeft haar eer gered, en 't was een komische zet die als slotvuurwerk werd afgestoken door president Castro, toen Venezuela, dat zich onderworpen had aan de vordering om zijn schuldeischers dertig percent der douane-inkomsten af te staan, er dadelijk bij de opheffing der blokkade toe overging om de douane-rechten met dertig percent te verhoogen. De vreemdelingen, die importeerden, zouden op die manier de verschuldigde sommen aan zichzelf afbetalen.

Als hij nu nog maar zijn verschillende Bou-Hamara's meester kan blijven en zijn hartstochten leert bedwingen, wordt Castro misschien nog een groot man.

De echte Bou-Hamara....

Maar ik moet hier een parenthese opnemen.

In een vorig overzicht heb ik Bou-Hamara onvergeeflijker wijs door een struikeling van mijn pen tot *zoon der ezelin* gemaakt, terwijl hij zijn *vader* had moeten genoemd worden. Door die fout, welke mijn verstandige lezers zeker dadelijk van zelf hebben gecorrigeerd, heb ik mij een vriendelijke vermaning op den hals gehaald van een Hollandsch resident in verre streken van het oosten. Maar niet alleen heeft hij mijn feil als van zelf sprekend verbeterd, hij heeft ook de welwillendheid gehad de spreekwijze te illustreeren. Ik mag dat gedeelte van den brief waarin de juiste verklaring voorkomt niet voor mij alleen houden, en citeer daarom hier het hooggewaardeerde schrijven van den Heer M. Wagenvoort uit Saloniki:

'De pretendent berijdt, - of bereed - een witte ezelin, van daar dat hij naar Arabisch volksgebruik "de vader der ezelin" werd genoemd, wat een aequivalent is voor ons "de man met de ezelin". ("Boe" is in het Maghrebijnsch dialect voor "aboe".) In Egypte woont een landgenoot die naar zijn vervaarlijken knevel "aboe dsjeneb" wordt genoemd, maar deze namen geeft men niet aan de betrokken personen bij het toespreken, zij dienen achter hun rug, als een bewijs meestal van vriendelijke gezindheid. Zoo zou *la dame aux camélia's* in het Arabisch "de moeder van de camelia's" zijn genoemd'....

Van de moeder der camelia's zou ik op Bou-Hamara terug kunnen komen, wanneer er iets verder over hem te vertellen viel. Maar is er iemand die weet wat deze laatste maand in Marocco is voorgevallen? Dat land deelt met China en Venezuela de eer van de leugenachtigste berichten in de wereld te zenden, zoodat zelfs de scherpzinnigste berekening er geen aasje waarheid uit halen kan; voor 't oogenblik moeten wij dus Abd-el-Azziz, den keizer, met zijn tegenstander 'den vader der ezelin' laten rusten.

Europa heeft andere streken dan Marocco gehad om zijn aandacht aan te wijden. De Maroccaansche quaestie is voorloopig uit het gezicht. Daarvoor in plaats kwam het Macedonische vraagstuk.

Ik behoef op den grond van deze zaak niet terug te komen. Macedonië lijdt aan het euvel waaraan ieder gewest door Turken bestuurd uitteert: een ongehoord slechte administratie die de opbrengst der belastingen naar het keizerlijk hof moet zenden, terwijl de ambtenaren, nooit hun bezoldiging ontvangend, van afpersing

en geldverduistering moeten leven. Maar de Macedonische Christenen lijden daarenboven aan hun naburen, de Albaneezen.

Want de Muzelmannen van Albanië hebben de gewoonte de Christenen in Macedonië te behandelen zooals de Koerden het de Armeniërs doen. Zij martelen de menschen van het platte land, schenden hun vrouwen en rooven hun vee; en dringen aldoor verder in Macedonië door.

De verdrukking heeft tot herhaalde opstanden aanleiding gegeven; benden van insurgenten hebben zich gevormd, met hun wijkplaatsen in het gebergte en op het territoor van de bevriende naburen, Servië en Bulgarije; vooral Bulgarije. Want dat vorstendom houdt zich voor den natuurlijken beschermer der gekwelde Macedoniërs, daar het hen voor toekomstige medeburgers aanziet.

Ieder van de eigenlijke Balkan-staten, en zelfs Griekenland, kent zich namelijk het recht toe op een gedeelte of ook op het geheel van Macedonië. Maar Bulgarije gaat daarbij voorop, en daar ook zijn de meeste comité's gevestigd tot ondersteuning en aanvuring van den opstand.

Het is de politiek van Rusland, in de laatste twintig jaren, geweest om de komende dingen van het schiereiland af te wachten en de wanvruchten der Turksche malversatie te laten rijpen. De bedoeling daarbij is dat er zich geen machtige staat op het schiereiland vormt, en dat het daar tegenover zich nooit meer heeft dan een groep van kleine landen, onderling jaloersch en alle opziend naar Rusland als hun beschermer.

Daarom hebben de Russische staatslieden de Macedoniërs vooreerst niet in hun verzet gestijfd; het eenige waarvoor zij gezorgd hebben is geweest het samengaan met Oostenrijk. Het Oostenrijk, dat sinds het bezit van Bosnië en de Herzogewina een macht is geworden op het schiereiland en door zijn leger aan de Russen den voet dwars kan zetten!

In 1897 is de verhouding tusschen de beide keizerstaten geregeld door een verdrag, waarbij de twee landen beloofden met elkander samen te gaan voorzoover het 't schiereiland betrof, en daar den toestand zooveel mogelijk te houden als hij was.

Maar de zaken van Macedonië konden niet op denzelfden voet door blijven gaan. Het gevaar van een groote uitbarsting naderde met elk jaar.

Wel had Turkije nog kracht genoeg om tegen de Macedoniërs op te kunnen, zelfs als zij versterkt waren met de Bulgaren of Serviërs, maar een overwinning van de Turken was ook ongewenscht; en wie kon vooruit zeggen of niet Engeland of Italië zich in den strijd zouden willen mengen?

Italië maakte aanspraak op Albanië, en het was voor Italië best mogelijk Engeland over te halen om zijn steun te geven, Engeland dat platonisch altoos veel voor de Macedoniërs heeft gevoeld, en ook een tegenwicht voor Rusland zou wenschen te hebben in den oosthoek der Middellandsche zee.

De reis van den Russischen minister van buitenlandsche zaken, graaf Lamsdorf, in December 1902, over Sofia en Belgrado naar Weenen, heeft er toe moeten strekken om Ruslands wil aan de kleine staten van het schiereiland kenbaar te maken, en met den keizer van Oostenrijk een definitieve afspraak te maken.

Wat ze was blijkt thans, nu Rusland en Oostenrijk samen onlangs bij de Porte een eisch hebben ingesteld van hervormingen voor het bestuur van Macedonië.

De voornaamste punten van hun nota zijn die waarbij ze verlangen dat een generaal-inspecteur over Macedonië wordt aangesteld voor een aantal jaren en niet afzetbaar door de Porte, tenzij met goedvinden der groote mogendheden; - dan, dat de inkomsten van Macedonië, te beheeren niet door den Sultan, maar door de Ottomanische Bank, zouden besteed worden tot betaling der stadhouders en ambtenaren, en, voor zoover het overschot betreft, moesten worden aangewend ten nutte van het land zelf.

Men leert daaruit de bedoeling kennen om Macedonië tot een half onafhankelijk gewest te maken, uit welks inwendig beheer de hand van de Porte werd geweerd.

De overige maatregelen in de nota voorgesteld, oprichting van een gendarmerie, aangevoerd door Europeesche officieren, enz. versterken en verscherpen die bedoeling, terwijl de afkondiging van een amnestie voor de insurgenten, en de strenge aanmaning aan den Sultan om de bloeddorstige Albaneezen te bestraffen, de gerustheid van het land moeten waarborgen.

Natuurlijk, dat de nota voor den Sultan tegelijk moest dienen als waarschuwing aan Bulgarije: dat vorstendom had voortaan zijn hand af te houden van Macedonië, omdat de belangen van de

onderdrukte provincie werden waargenomen door Rusland en Oostenrijk.

De nota, gelijk men weet, na instemming gevonden te hebben bij Engeland, Duitschland en Italië, is door den Sultan aangenomen, direct, met de belofte dat hij de voorgestelde hervormingen in Macedonië zou invoeren. En aan Bulgarije heeft Rusland te kennen gegeven, dat het zijn hand van het vorstendom aftrok wanneer nu toch nog de opstand in Macedonië plaats had, waarvoor de insurgenten-comités en de Bulgaarsche enthousiasten de aanstalten reeds hebben gemaakt.

Er blijft een vraag: zal de Porte haar belofte volvoeren?

En een andere vraag blijft: zal Bulgarije met de winderige lente die aankomt, zullen de Macedoniërs met de toekomende smeltende sneeuw op het gebergte, hun ongeduld en hun geestdrift kunnen intoomen?

Het zou kunnen zijn dat de dingen, daar in Macedonië, reeds al te ver op gang waren.

B*.

Bibliographie.

Begijntjes en Begijnhoven door Clara Cogen-Ledeganck. Met teekeningen van Anna de Weert-Cogen. De Nederlandsche boekhandel, Gent-Antwerpen. 1902.

Wie ze eens bezocht heeft vergeet ze nooit, de Begijnhoven te Gent; allerminst het Klein Begijnhof. Aan het andere, het nieuwe, het Groot Begijnhof, hoe curieus ook, ontbreekt, door zijn nieuwheid - het werd eerst in 1874 gebouwd - het kenmerk van het echte: het doet eer denken aan die nagemaakte oude steden (oud-Antwerpen, oud-Amsterdam), die in de latere jaren van tentoonstellingen de groote aantrekking uitmaakten. Maar dat Klein Begijnhof, in de Violettenstraat, is iets heerlijks, iets echts.

Hoewel midden in de stad, dicht bij het station, ligt het in zijn schilderachtige rust als afgesloten van de wereld. Het treffendst en schilderachtigst ziet men het wel tegen den avond, wanneer de klok van de kapel de begijntjes roept tot het bijwonen van het Lof. Dan, een voor een, openen zich de deurtjes in de witte muur, die de huisjes der begijntjes van het groote, met boomen beplante plein scheidt, en uit elk deurtje, waarboven de naam prijkt van een heilige, komen een of twee begijntjes en spoeden zich naar de kapel midden op het grasplein gelegen. Op het hoofd boven haar gewone kap dragen zij een witte doek, dicht gevouwen. Straks in de kerk, voor zij haar plaats opzoeken, vouwen zij de doeken open, waarvan de zijden een oogenblik fladderen door de lucht, ruischend als vleugels van reuzenvlinders. Vlug en handig plooien zij den doek tot een witte kap om het hoofd, en weldra is de ruime kapel geheel gevuld met die witte kappen, die, in het halfduister, het mystisch effect verhoogen, wanneer hooge vrouwenstemmen het Lof zingen. Straks, als de korte dienst geëindigd is, en elk begijntje langs een der smalle paden, die als stralen uit de kapel naar de verschillende woningen loopen, naar huis keert, is er een oogenblik van stille beweging, een zacht geschuifel en gefluister, en dan komt het Kleine Begijnhof weer tot rust.

Zij hebben een goed leventje, die begijntjes van Gent, een betrekkelijk vrij leventje. ‘Zij leven niet gansch buiten de wereld’, - zegt de schrijfster van het boek, dat wij hier aankondigen -, ‘maar er naast, de tusschendeur staat op een kier. Materiëele zorgen hebben zij niet; in hare geringe behoeften kunnen zij ruimschoots voorzien door de opbrengst van handenarbeid en ziekenverpleging, gevoegd bij het klein inkomen, dat ze moeten

medebrengen om in de orde opgenomen te worden.’

Van dat leven der begijntjes van Gent vertelt mevrouw Cogen - Ledeganck, en hare mededeelingen, waaronder voorkomt een klein zieledrama van teleurgestelde liefde, worden vergezeld van teekeningen van mevrouw De Weert - Cogen. Niet bijzonder gelukkig die teekeningen, met uitzondering echter van de eerste met het onderschrift ‘Een ouderlinge’, waarin het type van een oud begijntje zeer goed is getroffen.

Als herinnering voor wie de Gentsche begijnhoven en hunne bewoonsters reeds leerden kennen, en voor de anderen als opwekking om met die stichtingen kennis te maken, heeft dit boek ongetwijfeld zijn waarde.

[Tweede deel]

Nicolaas Beets.
13 September 1814 - 13 Maart 1903.

Omstuwd van een geslacht mij over 't hoofd gewassen,
Meest door een and'ren geest dan mij vervult bezield,

- zoo zag reeds meer dan vijftien jaar geleden Nicolaas Beets zichzelf op zijn drie-en-zeventigsten verjaardag. Dien 13den September 1887 waren er nog slechts weinigen over van de generatie waartoe hij behoorde. Van de twee, wier namen met zijn naam onafscheidelijk verbonden waren en die beiden hem nog gehuldigd hadden op het feest van zijn zeventig jaren[1)], mevrouw Bosboom Toussaint en Hasebroek, was toen alleen de laatste nog in leven; mevrouw Bosboom was den 13en April 1886 overleden.

Beets zelf hield zich ‘in 't opgaan naar de tachtig’ en ook toen hij de tachtig achter den rug had, zoo kras als weinigen.

Mij dunkt daar klopt geen jonger hart
In iemands borst dan 't mijn,

had in 1883 de negen-en-zestigjarige verklaard; hij had er bijgevoegd:

Die man wordt oud....
Die oud te zijn verkiest.

En Nicolaas Beets, met zijn opgeruimden, schalken geest en zijn blijmoedig vertrouwen, wien, naar zijn eigen bekentenis,

Een lief gelaat, een zoet geluid,
Een vriendlijk oogenpaar

1) Zie *De Gids* van September 1884.

op zijn negen-en-zestigste jaar even levendig troffen als toen hij twintig was, verkoos niet oud te worden. Hij bleef dichten, hier en daar een gelegenheidsvers of een ander, of schreef een langere of kortere letterkundige aanteekening, een ‘verscheidenheid’ of een ‘verpoozing’. Het hem ‘over 't hoofd gewassen geslacht’ had er echter geen ooren meer naar; de ouderen lazen liever nog eens de ‘verscheidenheden’ en de verzen van vroeger.

Maar toch nu hij, acht-en-tachtig jaar oud, gestorven is, nu stemt de mare van zijn dood wel droevig; nu voelt menigeen toch dat daar een is heengegaan, die hem lief was.

Wij zien achteruit, lange, lange jaren en onze verste letterkundige herinnering - of neen, letterkundig was zij nog niet, maar onze verste herinnering van een prettig, gezellig boek, waaruit we, al was het geen kinderboek, als jongen sommige hoofdstukken verslonden, is die van de *Camera Obscura* in een van de vroegste uitgaven, met op dat titelvignet van Kaiser die bolwangige Hollandsche jongens. Iets minder lang geleden is het alweer dezelfde *Camera*, waarvan wij, toen weer op andere wijs, genoten de allervermakelijkste tooneeltjes van Hollandsch burgerleven, met onweerstaanbaren luim verteld en zoo echt als nog niemand het vóór hem deed. En in alweer later tijd schenkt hetzelfde boek ons, telkens opnieuw, met het genot van die onvergelijkelijke tafereeltjes, dat van het lenig, helder en krachtig proza dat Beets schreef toen geen ander nog zoo schrijven dorst, en dat hij is blijven schrijven zijn leven lang, hoog houdend de frissche, zuivere Hollandsche taal die hij zoo lief had en niet ophield te verdedigen tegen wie haar te na mocht komen.

Beets' gedichten, - er zijn er onder, er zijn vooral in zijn gedichten brokstukken van groote schoonheid, van frisschen eenvoud en diep gevoel. Als de dichter van het Hollandsche gezin heeft Beets verzen geschreven, die niet vergeten zullen worden. Zoo wanneer hij de moederliefde verheerlijkte als

> een lang gebed van 't kraambed tot den dood;

of, in dat ‘van tranen zwellend lied’ - zooals Huet *Her-*

innering genoemd heeft -, de trouw kenschetst van het ouderhart,

> dat nooit zijn kind'ren telt of telt de dooden meê.

En wie vergeet het weemoedige *Wanneer de kinderen groot zijn* of het guitige *Vaders vedeldeuntje bij de wieg* en zoovele anderen! Naast die is wel het kostelijkste uit Beets' verzenbundels de reeks gedichten in den volkstoon die hij als *Liedekens* betitelde. Ik noem *Maartje van Schalkwijk*, *De conducteur*, *Guurtje*, *Roodkapjes thuiskomst*, *Het boertje van Heemstede*, waarin Hildebrand-Beets zijn schalken geest en zijn ‘dichtluim’ naar hartelust botviert.

Maar waarom moest Beets zooveel verzen schrijven? Waarom moest hij op alles wat in zijn huiselijk leven voorviel, op alle kleine of groote gebeurtenissen in den kring van vrienden en kennissen een vers maken en dat voor het publiek laten drukken? In de gulhartigheid, waarmede hij ons zooveel intiems heeft meegedeeld, heeft hij ook het volgende van zijn ‘Dichtluim’ verteld:

> 't Kan zijn dat 'k eensklaps, 's morgens vroeg,
> Een liedjen op voel komen,
> Alsof ik 't, zonderling genoeg,
> Bedacht had in mijn droomen.
>
> Daar gaat, daar staat het op 't papier!
> Daar volgt alreeds een tweede!....
> Waar zijn uw Albums? Breng ze hier,
> En ik verhoor uw bede.

En de albums zijn gebracht en gevuld, en de verzen door ‘dichtluim’ op het papier geworpen, zijn in bundels op bundels verzameld. Men raakt er in verdwaald en ziet verlangend uit naar den man van smaak die er ons den weg in wijze, ons waarschuwend wat wij zonder schâ kunnen overslaan en welk minder bekend gedicht, welke treffende versregels onze bijzondere aandacht verdienen.

Verwonderlijk, dat de man die in een beroemde voorlezing getoond heeft de kracht van het ‘doen door laten’ zoo goed te kennen, die, in het geestige stuk onder dien titel, Pope's uitspraak onderschrijvend, de kunst van uitwisschen voor het toppunt der kunst verklaarde, die kunst in zijn eigen dichterlijk werk zoo weinig heeft toegepast.

Nicolaas Beets is ook de schrijver van *Stichtelijke uren.*

De verzekering van Huet[1] dat het jonge Nederland van zijn dagen, waaronder hij verstaat ‘het meest ontwikkelde gedeelte van ons opkomend mannengeslacht’, dit boek niet leest, maar het onaangeroerd laat staan op de boekenrekjes van moeder of vrouw of zuster, zou men, na weldra een halve eeuw, niet minder stellig kunnen herhalen. Waarom dit zoo moest zijn heeft Huet van zijn standpunt duidelijk aangetoond; maar aangetoond heeft hij ook dat er in deze preeken - want dat zijn het inderdaad - onmiskenbare litteraire schoonheden voorkomen; en in zoover behooren ze, waar over Nicolaas Beets, den Nederlandschen prozaschrijver, gesproken wordt, genoemd te worden.

En eindelijk is Beets de schrijver van eenige bundels *Verscheidenheden meest op letterkundig gebied* en *Verpoozingen op letterkundig gebied.* Sommige opstellen, in deze bundels bijeengebracht, behooren tot het beste wat hij ons nagelaten heeft. In ‘Doen door laten’, ‘Gesprek over letterdieverij, navolging en oorspronkelijkheid’, ‘Gesprek over smaak’, ‘Gesprek met Vondel’, ‘Het populaire’, legde Beets, behalve zijn groote kennis van taal en letteren, zijn frisschen, vroolijken luim en zijn gezonden krachtigen stijl. Een enkele maal voert zijn luim hem tot over de grenzen van den goeden smaak[2], maar over 't geheel weet de verhandelaar den lezer voortdurend te boeien, zooals hij het met de meeste van deze stukken den toehoorder gedaan heeft, en hem een schat van menschkundige lessen, lessen van smaak vooral op het gebied van de taal te geven, wier beteekenis niet licht kan worden overschat. Voor zoover Beets, in navolging van Geel, den gesprekvorm voor deze opstellen koos, is de dialoog zoo levendig, pittig en vermakelijk, dat men bij het lezen de vraag voelt opkomen of er, onder andere omstandigheden, uit den schrijver der *Camera* misschien niet een blijspelschrijver zou hebben kunnen groeien.

En uit alles spreekt Beets' innig gevoel voor de Nederlandsche taal, die hij eert en liefheeft als een moeder en waarover hij waakt als had hij zijn moeder te beschermen. In onzen tijd

1) Stichtelijke lektuur. *De Gids* April 1859.
2) Ik denk o.a. aan de aardigheid aan het slot van ‘Gesprek met Vondel’: ‘Mijn lamp was uitgegaan, ik had groote hehoefte aan een lucifer, schoon niet aan dien van Vondel.’

van ‘woordkunst’ zijn ze waarlijk nog wel de moeite van het lezen en overdenken waard, die gesprekken van Querulus, den neef van Nurks, met Crito over gebrekkige taalvormen, valsche beelden, germanismen. Die eerlijke en gezonde betoogen, waaruit niet alleen zooveel geest spat, maar waarin zulk een warm hart klopt voor het land en zijn taal, zijn, met de *Camera*, Beets' hoogste eeretitels. De voorwaarden, die hij in zijn verhandeling ‘Het populaire’ aan den populairen schrijver stelde, heeft hij in deze opstellen alle vervuld. ‘Het instrument van den populairen toon is het volledig, is het welbesnaard menschelijk hart.’ Nicolaas Beets heeft niet opgehouden dat instrument als een meester te bespelen. En gelijk ‘het waarlijk populaire niet alleen voor het Volk, maar voor Allen is’, zoo is ook het beste uit zijn werk voor het Nederlandsche volk in al zijn richtingen en schakeeringen.

Non coquis sed convivis - niet voor de koks maar voor de gasten - luidt het motto van Beets' *Verscheidenheden.* De koks, de mannen van de critiek, en geen mindere dan Potgieter, Geel en ‘de ongenoemde, maar niet onbekende dichter van *Quos ego*’, Hecker, hadden, na het verschijnen van de *Camera* in het najaar van 1839, aanmerkingen. Maar de gasten hebben er zich niet aan gestoord: binnen het half jaar was een tweede druk noodig, die in het voorjaar van 1840 het licht zag. Door alle wisselingen van tijden en generatiën heen is de *Camera Obscura* gebleven het populairste Hollandsche boek van de negentiende eeuw en het is te verwachten, dat de twintigste eeuw, die binnen kort de 22e druk van het boek zal mogen begroeten, het die populariteit zal laten behouden.

De Beets van de *Camera*, van de *Verscheidenheden* en *Verpoozingen* en van de *Liedekens* behoort aan ons Nederlanders en aan ons alleen. Al heeft men nu en dan gepoogd het een en ander van hem te vertalen, in de wereldletterkunde is zijn plaats niet.

Een volk dat aan het bezit van een eigen karakter hecht en dat karakter ook in zijn letterkunde bewaard wil zien, houdt zulk een man en zijn werk in hooge eere.

J.N. VAN HALL.

Twee trouwe vrienden.

E.J. Potgieter. Brieven aan Cd. Busken Huet. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon. Eerste deel 1901. Tweede deel 1902. Derde deel 1902.

In het nommer van *het Nieuws van den Dag* van 10 Januari 1903 schreef de heer J.H. Rössing: ‘Potgieter is geworden voor onderwijzers de nachtmerrie op hun examens, voor leerlingen de kwelduivel.’ Ongetwijfeld, zoo komt Potgieter thans onder de oogen van velen, die hem anders nauwelijks bij name zouden kennen en ieder kan zich vergewissen, dat de exemplaren zijner werken ter Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek even beduimeld zijn als de romans eener welbeklante leesinrichting, maar het feit is daarom niet minder betreurenswaardig. Die het zoo innig goed meende met de eer der vaderlandsche letteren, was niet populair toen hij leefde, - waarom zouden wij het niet openlijk erkennen? - en nu is hij twintig, dertig jaar na zijn verscheiden, een nachtmerrie en een kwelduivel geworden! Maar waarom ook die onnavolgbare bundels proza en poëzy voorgelegd aan zenuwachtige examinandi, die op hunnen leeftijd en met hunne opleiding ook met den besten aanleg ter wereld nog niets van die wereld hebben gezien? En waartoe schoolknapen geplaagd om in die gespierde verzen de soms ingewikkelde constructies te ontwarren, zonder dat zij - anders dan met hoogst loffelijke doch zeldzame uitzonderingen - iets kunnen vatten van de hooge aspiraties des dichters? Dat behoefde Vinet ons toch niet te komen leeren, dat er eene litteratuur is voor de jeugd, dan voor de jongelingsschap, maar eindelijk

ook voor den rijpen leeftijd. Het beste is voor den mensch, die zijne volle ontwikkeling nog niet bereikt heeft, nauwelijks goed genoeg; maar onder dat beste is niet weinig dat voor later moet bewaard worden. Mevrouw Bosboom schrijft, *Gids* 1884 III p. 384: ‘Potgieter te lezen is eene studie, eene oefening. Wie zal zeggen, dat zij de moeite niet loont? maar.... hoe velen zijn er onder 't zoogenaamd lezend publiek, die zich deze getroosten?’ Zelf heb ik ondervonden wat Huet schrijft *Gids* 1864 II p. 152: ‘Gedurende de jongste veertien dagen heb ik geen ander nederduitsch gebruikt als het zijne, en ik geef u mijn woord van eer dat de kuur mij voortreffelijk bekomen is.’ Laat anderen dezelfde proef nemen; maar die aanstaande onderwijzers en die opgeschoten schooljongens, die vóór hunnen tijd met Potgieter hebben kennis gemaakt, zullen, zoodra zij er kans toe zien, den kwelduivel achter de bank werpen, die hen zoo onuitsprekelijk verveeld heeft; ja, zij zullen voor hun gansche leven het geestelijk genot missen, dat eene veeljarige en onafgebroken studie des dichters hun had kunnen verschaffen, als zij ter rechter ure, dat wil dus zeggen: minstens tien of twaalf jaar later, voor het eerst met dien schat waren in kennis gekomen. Een opgedrongen en te vroeg aangenomen genot veroorzaakt slechts walging en heeft op later leven onverwinbaren tegenzin tot onvermijdelijk gevolg: dat geldt op ieder gebied, dus ook voor de lectuur.

Doch wij zouden spreken over Potgieter en Huet, want dat zijn de twee vrienden, die aan het hoofd van dit opstel bedoeld worden. Men weet dat in 1890 Mevrouw de Wed. Busken Huet en haar zoon de brieven van Huet hebben uitgegeven, die zij lichtelijk konden opsporen. De verzameling had misschien vollediger kunnen zijn, want het blijkt niet, dat de heer Gideon Huet moeite heeft gedaan om aan te vullen wat hier en daar niet zonder schade gemist wordt. De vormelijke epistels aan Dr. Jan ten Brink en aan Mej. Francisca Gallé zouden wij gaarne ruilen voor die aan zijnen broeder Charles, de Génestet, Allard Pierson, Mr. W.B. Bergsma, Tiele, Kuenen, Réville e.a.; mogelijk zoude ik zelf wel eene kleine bijdrage kunnen leveren. Doch wie weet wat wij later nog eens ontvangen? Voor het oogenblik trekken onze aandacht de drie deelen van Potgieters correspondentie,

die aangevuld zouden zijn met de brieven van Huet zelven, hadde Mejuffrouw Potgieter die verzameling niet aan de Amsterdamsche bibliotheek gelegateerd, onder uitdrukkelijk beding, dat het kistje waarin de schat bewaard wordt, niet geopend mag worden voor 1925.

Er zijn er, die zulk eene achterhoudendheid betreuren en begeerig uitzien naar den Sint-Silvesterdag, die eerst over twee-en-twintig jaar zal aanbreken. Voor mij kan het niet zijn weggelegd om die papieren ooit onder oogen te krijgen; maar, oprecht gesproken, ik ben ook niet erg nieuwsgierig. Met de brieven van Potgieter in de hand, is het niet zoo heel moeilijk ongeveer na te gaan, wat ons nu nog wordt onthouden. Potgieter is een nauwgezet en volijverig correspondent, die niet pleegt na te laten bij het schrijven Huets brieven ter vergelijking naast zich te leggen. Aldus is het mogelijk den inhoud, althans in hoofdzaak, te reconstrueeren. De brieven der eerste jaren zijn - het blijkt genoegzaam - slechts korte biljetten geweest: de vrienden ontmoetten elkander geregeld, soms twee, driemaal 's maands. Met het vertrek van zijnen vriend naar Indië, in Mei 1868, verandert bij Potgieter toon en inhoud. De brieven worden nu in eens veel uitvoeriger: zij zijn soms tien, twaalf bladzijden lang. Zoo is het tweede deel, 321 bladzijden groot, geheel gevuld met de 38 verzendingen uit het jaar 1869. Huet daarentegen - Potgieter's klachten bewijzen het - antwoordt meest kort en ongeregeld. Telkens wordt uit Amsterdam geschreven dat men verlangend uitziet naar eene beschouwing over de nieuwe omgeving, waarin de vriend verplaatst is en, om iets te noemen, naar eene beschrijving van een inlandschen kampong. Huet is doof aan dat oor. Zal hij schrijven over politiek? Ik geloof dat het hem walgt; Potgieter kan zijne denkbeelden wel in den *Javabode* terugvinden en wij kunnen ze desverkiezende nalezen in de *Nationale Vertoogen*, die het vaderlandsch gemoed zoo pijnlijk aandoen. Zal hij schrijven over de litteratuur van den dag? Maar ook over dat onderwerp mag hij verwijzen naar zijne dagbladartikelen en, wat de nieuwtjes aangaat, deze moet hij uit den aard der zaak het eerst van Potgieter vernemen. Zal hij nu gaan vertellen dat hij ondervindt, wat ieder *orang baroe* ondervindt? Wat weet hij van die inlanders, een man, die, voor zoover men

mag vermoeden[1)], het nooit verder in het Maleisch gebracht heeft, dan volstrekt noodig was om op zijn tijd *kassi api* en *boeka bottel* te roepen? Ja toch, want wij willen de zaak niet erger maken dan zij is: blijkens een biljet aan Mevrouw Huet, (*Brieven* I 211) heeft hij 26 Juli 1869 gelogeerd bij den 'vrijarbeider aller vrijarbeiders', den heer Lebret, en later, in Mei 1871, (*Brieven* I 249) te Parakan Salak bij den heer Holle. Heeft hij daarover eenigszins uitvoerig geschreven? Ja; dat blijkt bij Potgieter op 16 November 1869. Nu, dat kunnen belangrijke brieven zijn. Maar verder? 't is waar: wij hooren nog van eenige schandalen in de Europeesch-Indische maatschappij, die Potgieter zeer matig interesseeren en die voor den lateren lezer wel alle belang zullen hebben verloren door het ruim gebruik, dat de uitgever zal moeten maken van de drie laatste letters van het alphabet. Heeft hij ten slotte over zich zelven geschreven en de dubbelzinnige voorwaarden, waaronder hij de reis naar Indië ondernomen heeft? maar dan had hij niet veel anders te doen dan te herhalen, wat wij nu reeds vernemen in den bekenden, om niet te zeggen, beruchten brief aan zijnen zwager van 20 October 1868 (*Brieven* I p. 226). Huet schrijft ergens dat hij behoort tot die personen, die men het best uit hunne brieven kan leeren kennen. Ik betwijfel het zeer sterk. Hij had niet het ware pleizier in brieven schrijven, zooals met Potgieter het geval was. Zeker, deze vertoont zich in zijne correspondentie in het volle licht; ik heb hem nooit ontmoet, maar hij staat thans voor mijne verbeelding alsof ik jarenlang met hem hadde omgegaan. Den Huet dien ik heb gekend, vind ik in zijne uitgegeven brieven slechts voor een zeer gering gedeelte.

Geheel anders zoude mijn oordeel luiden, als ik moest zeggen, wat ik verwacht van de brieven van Mevrouw Huet, die dikwijls de pen opnam, als haar echtgenoot door zijne bezigheden werd verhinderd. Naar men uit enkele aanduidingen mag vermoeden, zal zij getrouw hebben beschreven, wat haar bijzonder opviel in de nieuwe omgeving, waarin zij zich plotseling verplaatst zag. Op haar palet had zij niet de schitterende verwen, die in de natuurbeschrijvingen de groote

1) Zie *Brieven* van Huet, I p. 274.

aantrekkelijkheid uitmaken van Augusta de Wit. Zij heeft niets gezien dan wat ieder te Batavia of te Buitenzorg dagelijks voor oogen heeft en dat honderdmaal beschreven is. Maar hare pen - wij weten het uit hare novelletten - kon het overbekende door bevallige wendingen bijkans vernieuwen. Den eersten, frisschen indruk zal zij, naar wij niet zonder goeden grond gissen, gelukkig hebben wedergegeven, juist zooals Potgieter dien gewenscht had van haren echtgenoot te hooren. Een schetsje van de bloemen in voor- of achtergalerij; eene receptie, wellicht bij een *toean Edeleer*, die zij meestal als zwijgend, doch steeds belangstellend toeschouwster bijwoonde; een enkel woord om, kon zij het! haren man te verdedigen tegen de grievende bejegening, waaraan hij somwijlen bloot stond; de plantentuin van Buitenzorg en een wandelrit door de omstreken: *Batoe toelis* om en de *damar*-laan; een woord over de ligging van Gadok en Parakan Salak; geen enkele brief zonder uitweiding over den uitstekenden aanleg en de gunstige ontwikkeling van Gideon: in 1926 zal men kunnen oordeelen of ik mij vergist heb.

Het is opmerkelijk, hoe ongelijk de brieven van Potgieter over de zes of zeven jaar der Indische correspondentie verdeeld zijn. Van de 1030 bladzijden, waarmede deze drie deelen gevuld worden, komen, afgezien van de Haarlemsche jaren, op de acht laatste maanden van 1868 niet minder dan 125 pagina's; het jaar 1869 vult het geheele tweede deel, dat, zooals reeds gezegd werd, 321 pagina's bevat. Het oorlogsjaar behoeft slechts 38 pagina's; 1871 wederom 68; dan verlevendigt de briefwisseling in 1872 tot 137 pagina's om in 1873 tot 81 te dalen en in 1874, toen op het laatst Potgieter's kracht was gebroken, tot 26 pagina's. Vreemd: in dat jaar 1870, dat ik reeds noemde, geen enkele brief tusschen 23 Maart en 11 Augustus en dan weder tusschen 24 Augustus en den daaropvolgenden 6 April 1871 slechts één brief, die van 15 December 1870. Toch is er, als ik mij wel herinner, slechts eenmaal spraak van eenen brief, dien van 22 October 1868, die om bepaalde redenen werd achtergehouden. Het is waar, Potgieter was in het begin van 1870 een beetje geraakt; hij had den 14^{den} Februari geschreven: ‘waarin schuilt het tusschen ons toch eigenlijk? Daarin dat ik u bleef liefhebben ondanks dat ik uwen ommekeer afkeurde,

dat ik voorbij zag wat er krenkends in uw stilzwijgen bij uw afscheid school, - en dat ge mij nu tart, nu dwingen wilt den schijn aan te nemen, of ik al uwe handelingen goedkeurde, of wat plaats greep niet was geschied. Daarom ziet ge verschil van toestanden en leeftijd voorbij, daarom wenscht gij, dat ik mijn karakter geweld aan zal doen, om wraakzuchtig te worden. Wees toch wat billijker in uwe eischen, als ge geen beroep op uw gemoed, bij uwe vermeende scheiding van hoofd en hart, toelaat.' Een vriend kan al niet veel meer zeggen, want de woorden zijn van eene toeschroeiende duidelijkheid; toch is de commentaar niet overbodig, die juist drie weken later geleverd wordt: 'Andere punten, verschil van zienswijze betreffende, laat ik voor het oogenblik liever rusten. Ik ben openhartig, misschien te openhartig geweest in mijne vroegere mededeelingen, allerminst intusschen om u daardoor te grieven. Onze briefwisseling gedurende het eerste jaar, getuigt, dat gij er dit doel toen niet in zaagt, noch in zocht, - die beschouwing zal, hoop ik, weder de uwe worden.' En dan veertien dagen later: 'Gij hadt den tijd niet kunnen vinden uw strafsermoen af te maken, *tant mieux*, laat ons in dien toon niet weer vervallen. - De *Javabodes* met den mail van den 3^{den} ontvangen, gaven in de artikelen van uwe hand geene aanleiding tot prettig schrijven. Schier elk onderwerp dreigde weer op blinde klippen te doen stooten.' Toch, hoewel deze brief ernstig, maar welmeenend en vriendschappelijk eindigt, duurt het van 23 Maart tot 11 Augustus, eer Potgieter, die anders bij iedere gelegenheid plagt te schrijven, de pen weder opneemt. Dan na dezen brief en dien van 24 Augustus, waarin geen hard woord gevonden wordt, is er een hiaat tot 15 December, waarop niets ruwers gezegd wordt dan: 'Wilt gij mijne meening geheel weten? er loopt tegenwoordig wel eenig beklag onder mijne bewondering voor uwen geest.' Heeft Huet hierop vuur gevat? Het kan zijn, hoewel de mail in vorige maanden heel wat grievender sermoenen van de Leliegracht had overgebracht. Potgieter met zijn nobel hart was toch niet vertoornd; zijn brief van 6 April 1871 is de hartelijkheid zelve. Maar waarom dan geen enkel woord over zijn ongewoon stilzwijgen gedurende bijna vier maanden? Het duurt in dien tijd minstens 78 of 80 dagen, voordat de vrienden een ant-

woord op hunne vragen en bedenkingen kunnen in handen hebben: dat verklaart wel iets, maar lang niet alles. Ook in de uitgegeven Brieven van Huet zelven gaat datzelfde jaar 1870 bijna zonder spoor voorbij. Vijf biljetten aan Mevr. Huet, die op Parakan Salak vertoeft en één aan zijnen neef Dr. J. l'Ange Huet: dat is al. Men hoort nauwelijks een flauwen nagalm van het ineenstorten van een keizerstroon. Het is of Batavia op eene andere planeet ligt. De zaak is te vreemder, dewijl Huet ‘tusschen Juli en September 1870 met genoegen en instemming van ver de beweging gevolgd had, waartoe het uitbreken van den fransch-pruissischen oorlog in Nederland den stoot gaf,’ vgl. *Fantas. en Kritieken* XV p. 77. Het verbaast mij eenigszins dat de heer G. Busken Huet hier geenerlei verklaring aan de hand doet. Wat hiervan zij, de verwijdering, zoo zij er geweest is, kon niet aanhouden; met oprecht genoegen lezen wij in den brief van 16 Mei 1872: ‘Als ge dus voortgaat trouw te schrijven, heb ik kans, dat mijn monoloog eindelijk een correspondentie wordt.’

Ik heb nog iets anders op het hart: de correctie kon zorgvuldiger zijn. Met bedoeling, en menigmaal zonder bedoeling, vult Potgieter zijne zinnen gaarne met een paar regels Fransch of Engelsch; nu, dat gaat; maar met de Hoogduitsche grammatica staat hij op gespannen voet. Hij is, zie ik wel, van meening dat de voorzetsels, evenals in het Hollandsch, desnoods wel altegader den 4^{den} naamval kunnen regeeren en ik had wel gewenscht dat 'schrijvers naaktheid ware bedekt geworden door kleine, mij dunkt geoorloofde, correcties. En wat zal men zeggen van Prof. Kühne, die in 1869 uit Berlijn naar Amsterdam was beroepen om, ik geloof, physiologie te onderwijzen. Men klaagde algemeen dat de studenten, en ook de kweekelingen van Mavors Medicator, bij hem niets profiteerden, omdat zij er niets van begrepen. 's Mans onverzettelijk antwoord aan Curatoren van het Athenaeum, luidde kort en krachtig: ‘Ich docire die Wissenschaft; es ist nicht die Frage ob ich lehre.’ Dit geval vermeldt Potgieter in eenen brief van 17 Juni 1869; het is mij wel en ik ben zoo gelukkig er te kunnen bijvoegen dat de geleerde professor weinige maanden later naar de stad aan de Spree is teruggekeerd. Maar wat moest Potgieter twaalf dagen later het

dwaze apophthegma met zijne eigen woorden nog eens herhalen: ‘Ich docire die Wissenschaft und frage nicht ob die Jungen *lehren!*’

Laat mij verder tot mijn particulier vermaak - want ik kan het conjecturen maken niet laten - ook een paar merkwaardige drukfouten mededeelen: drukfouten zeg ik, hoewel het eigenlijk onbillijk is altijd de schuld op de letterzetters te werpen, opdat de bezorgers der uitgave mogen vrijloopen. Zoo dl. I p. 342: ‘de democratie is in hare *gezondheid* ook op hare beurt bijwijlen zeer onbeschaamd.’ Lees: *gezindheid.* Dl. III p. 196: ‘Van Duyl is zoo *hartelijk* tegen de catholijken als de ergste Aprilbeweger.’ Lees: *hatelijk.* Dl. II p. 237 hooren wij van eene dame, *qui* s'excusait *pour ses logés*, daar zij middel had gevonden hare nicht in twee dagen al de merkwaardigheden der hoofdstad te laten zien. Derhalve zou ik meenen: *qui* s'exécutait. Maar de grappigste fout vind ik dl. I p. 204, alwaar spraak is van zekeren advocaat Bossaert, die te Iperen woont. Daar roept Potgieter uit, ‘*peut-on être* Pierson? hoe kan men daar wonen?’ Ieder kan lichtelijk inzien dat de schrijver hier het aan Montesquieu ontleende spreekwoord gebruikt: *Peut-on être* Persan?’ Ik vermeld te allen overvloede dat dl. III p. 205 de uitdrukking in anderen samenhang herhaald wordt. Maar wat hebben de geduldige lezers wel gedacht, daar zij toch wisten dat Pierson nooit in de stad van Jansenius gewoond heeft en er bovendien van hem in dezen brief volstrekt geen melding wordt gemaakt? Niet waar, men vindt hier een proefje van hetgeen de classieke philologen eene *emendatio palmaris* noemen?

Is het onbescheiden deze briefwisseling ten nauwkeurigste te ontleden? Ik kan het niet denken. Het was de zoon des vriends zelf, die er ons de gelegenheid toe schonk en Potgieter heeft de mogelijkheid voorzien, dat vreemde oogen eenen blik zouden slaan in zijne vertrouwelijke mededeelingen en oordeelvellingen. Dus schrijft hij 23 Oct. 1869: ‘Het eischt minder verbeelding dan gij bezit,.... U voor te stellen, dat een criticus..... onpartijdiger dan wij het ooit zijn geweest, over vijf-en-zeventig jaar ons beider brieven doorsnuffelt.’[1] Zoo lang is het nog niet geleden: de jongste brief

1) Zie ook *Leven van Bakhuizen* p. 29.

is nog geen negen-en-twintig jaar oud; maar van de bijna honderd personen, die in deze drie deelen met name zijn aangeduid, treedt slechts een dozijn min of meer op den voorgrond en alleen met uitzondering van Mr. H.P.G. Quack, - die bij het lezen der proefbladen slechts zeer enkele malen zijne wenkbrauwen zal gefronst hebben - zijn deze allen overleden of worden althans zonder blaam vermeld.

De geschiedenis van de stichting, de opkomst, den bloei van het tijdschrift *De Gids* is reeds herhaaldelijk behandeld, ook door de leden der Redactie zelve, meer bepaald, ter viering van het gouden feest, in het December-nummer van 1886. Ik zal daarop niet terugkomen, maar moet toch enkele punten als in het voorbijgaan aanstippen. Geheel onvoorbereid ben ik niet. Sedert 1845 behoor ik tot de getrouwe lezers, met het jaar 1854 in het exemplaar, dat de redactie met groote beleefdheid voortgaat mij maandelijks toe te zenden, hoewel mijne medewerking reeds vele jaren heeft opgehouden. Maar ook de acht eerste deelen heb ik jaren geleden lang niet vluchtig doorbladerd. Is het onder deze omstandigheden aanmatigend te meenen, dat ook kleine aanwijzigingen mij soms den weg hebben gebaand tot het vormen van een eigen voorstelling?

Potgieter, de oprichter en de vader van *De Gids*, het tijdschrift dat nu al sedert zes-en-zestig jaar aan de spits der Nederlandsche maandpublicaties staat; Potgieter tot 1865, dus gedurende acht-en-twintig jaar, zooal niet in naam dan toch inderdaad de president-Redacteur, wiens woord voor al zijne mede-arbeiders als eene wet gold, in die mate zelfs dat al zijne opvolgers zich hebben tevreden gesteld met den bescheidener titel van Redacteur-Secretaris; Potgieter met zijne veel omvattende kennis der moderne literatuur, zijnen smaak, zijnen stijl, zijne critische begaafdheid, zijn dichterlijk besnaard gemoed, zijne hooggestemde vaderlandsliefde; waartoe meer? Potgieter bezat zoo goed als alles wat noodig was om hem op die gevierde plaats zijn leven lang te handhaven, maar één ding ontbrak hem. Met zijnen *Gids* had hij het beste voor; hij was overtuigd - in den regel te recht - dat hij het ware pad kon aanwijzen, maar hij plagt zijne welgegronde overtuiging wat al te onstuimig aan anderen op te dringen. Beets die hem in zijne jonge

jaren goed gekend had, schrijft: ‘Een meegaand man was hij niet. Zelden en ongaarne was hij het met iemand eens en buitengewoon sterk waren zijne antipathieën, onverzoenlijk zijne vooroordeelen; er was veel, dat hem ergerde, en wat hem ergerde, ergerde hem hevig; wat hem eens geergerd had, bleef hem lang bij.’ In den aanvang waren er twee redacteurs: Potgieter en Bakhuizen van den Brink, want Mr. C.P.E. Robidé van der Aa telt niet mede. Maar op Bakhuizens medewerking viel weinig te rekenen; ja ook kwam mij het gerucht ter oore, dat, kort voor het vertrek naar Luik, tusschen beiden tijdelijk een botsing heeft plaats gegrepen, gelijk ook met vele andere vrienden van Potgieter het geval is geweest. Gedurende zes, acht jaren was de medewerking van anderen slechts gering en het resultaat, eerlijk gezegd, onbevredigend. De hoofdredacteuren doen wat in hunne macht is om zoowel de *Boekbeoordeelingen* als de *Mengelingen* op de hoogte des tijds te houden; nog jaren later werden beider hoogst belangrijke bijdragen, in het een zoowel als in het andere *genre* meermalen aangehaald en gedeeltelijk ook herdrukt; maar van het werk der overige redacteuren of begunstigers valt in het gemeen, het zij dan met vele loffelijke uitzonderingen, niet veel goeds te zeggen. Sommige ellenlange, noodeloos geleerde recensies zullen toen al even weinig de aandacht hebben getrokken als later. En wat het ‘vulsel’ in de *Mengelingen* aangaat, grootendeels vertalingen uit het Engelsch, de keuze schijnt mij ver van gelukkig en het oordeel nog onvast. Dickens is volgens *De Gids*, *Mengelingen* 1837 p. 154, niets als ‘een der eerste Engelsche schrijvers in het koddige.’ In het koddige? Niets meer? Het zij zoo, maar waarom dan drie nummers ‘gevuld’ met uittreksels uit de *Reisontmoetingen der Pickwickisten?* En wil men een staaltje van iets oorspronkelijks? Men behoeft slechts in te zien de anoniem verschenen, weerzinwekkende *Reisavonturen van Mevrouw Voller*, *Gids* 1844 M. 49. Men geloove mij vrij: al dat ‘vulsel’ staat eenige parasangen beneden het geminachte *Leeskabinet* dier dagen. Ik heb een deel of wat van dat tijdschrift uit die jaren naast mij liggen.

Zoo kon het niet blijven gaan en het stond te vreezen dat *de Gids* spoedig zou zijn uitgebloeid. Gelukkig kreeg in 1846 de Redactie eenige wezenlijke versterking door het toetreden

van Gerrit de Clercq, den genialen zoon van den beroemden improvisator. Wat hij wilde, zeg ik het liefst met de woorden der Redactie zelve (*Gids* 1886 IV p. 579): 'Volgens de Clercq's plan moest de vorm van het tijdschrift veranderen: de critische bespreking van de voortbrengselen onzer letterkunde moest niet langer het hoofddoel zijn. Ook de groote sociale en economische vragen van den dag, de binnenlandsche en buitenlandsche politiek, de verschijnselen in de wereld der kunst, de buitenlandsche letterkunde, en eindelijk de wetenschappelijke quaestiën van algemeen belang behoorden, naar zijn oordeel, geregeld in "*de Gids*" te worden behandeld. - Daarnaast, en het grootste gedeelte van elk maandnummer beslaande, zouden artikelen van grooter omvang moeten voorkomen, over onderwerpen op wier keuze de redactie invloed zou behooren uit te oefenen.' Potgieter had slechts schoorvoetend zijn goedkeuring aan dit programma gehecht; andere begunstigers van *de Gids*, wier oordeel gevraagd was, raadden het beslist af; daaronder, wat ieder zal verwonderen, Bakhuizen van den Brink en Thorbecke. Gelukkig zegevierde de ruimere opvatting van de taak der redactie en met 1848 begint het merkwaardig tijdperk van bloei, waarin het tijdschrift zich sedert mocht verheugen.

Een redactie-lid in die jaren, ik meen tot 1876: Zimmerman heeft in 1886 beschreven hoe gezellig men bijeen was op de vergaderingen, die te dier tijde beurtelings bij een der leden werden gehouden. Mij treft thans bijzonder de schildering van het eenigszins weidsch souper, dat bij Potgieter aan huis op de zaal de bijeenkomst besloot, die in de voorkamer was begonnen. Hij hield van eene artistieke omgeving, niet slechts, gelijk natuurlijk is, in zijn salon, maar ook in zijn studeervertrek. Men was vergaderd geweest onder overvloedigen tabakswalm en nu stond op de zaal een maaltijd gereed, den gastheer kenmerkend door goeden smaak, - ik blijf uitschrijven -, door een zeker epicurisme en door die fijne oplettendheid, die er op bedacht is elk wat wils te geven. Daar was het oude blauwe porselein, het heldere en dunne kristal en glaswerk, het gladde zilver, de bloemen en het licht, en men moest al heel saai en dorbeen zijn, om niet de bekoring dezer *mise-en-scène* te ondergaan. En daartusschen zat de gastheer zelf, het beeld der matigheid, niets anders drinkende

dan een enkel glas van den lichtsten Moezelwijn en van de schotels weinig meer proevende dan de vruchten bij het nagerecht. Ik geloof niet dat het daarom te doen was, maar *de Gids* voer wel bij die tafelweelde. Bij de debatten in den vooravond zal nog al eens verschil van gevoelen zijn openbaar geworden, bij de beoordeeling der ingekomen bijdragen, bij het bespreken der verplichtingen die ieder zou op zich nemen, want Potgieter hield vol dat het tijdschrift in de eerste plaats door de redactie moest gevuld worden, bij de keuze eindelijk der stukken waaruit het eerstvolgende nummer zoude worden in elkaar gezet. Dat Potgieter, nu reeds langzamerhand de oudste van het gezelschap, ooit zoude overstemd zijn: ik kan het nauwelijks gelooven; maar toch kon deze of gene in de hitte van het dispuut wat kras zijne meening hebben verdedigd. Wat schade? Men dronk te zamen een glas en voor de eerstvolgende maand bleef Potgieter meester van het terrein. Men bracht de spreuk: Verscheidenheid en overeenstemming, in beoefening.

Waarom kwam in 1863 verandering in dezen toestand? Ik weet het niet; niemand heeft het mij gezegd, behalve dat ik mij een vluchtig woord van Buys herinner. Tot nog toe was het regel geweest, wel geene wet van Meden en Perzen, maar toch regel, dat de redacteur, die Amsterdam met der woon verliet, te gelijker tijd uit den vriendenkring trad. Zoo had bijv. Vissering in 1850 gedaan. Thans besloot men dien regel te verbreken: men zou Buys uitnoodigen, die ook in Leiden zoo goed als Amsterdammer zou blijven; dan kon ook Vissering zijne plaats hernemen en Veth, die omstreeks dien tijd insgelijks naar Leiden verplaatst was, de zijne behouden. Potgieter wilde ook Huet uitnoodigen, met wien hij onlangs bij den heer Burdet had kennis gemaakt; aan de andere heeren was dit niet recht naar den zin, maar als altijd gaven zij toe en zoo begon men het jaar 1863 met tal van nieuwe en frissche krachten.

De komst van Huet werd in den boezem van den vriendenkrans over het algemeen met leede oogen gezien. Natuurlijk verheugde men zich in zijne talentvolle medewerking. Zijne maandelijks terugkeerende letterkundige opstellen trokken boven al de andere door den keurigen en geestigen vorm de aandacht van het publiek. Maar in de vergaderingen der

redactie, die nu ter wille der buitenleden namiddag-bijeenkomsten waren geworden, was Huet, als hij was opgekomen - wat niet al te dikwijls het geval was -, eene weinig gewenschte verschijning, die de ongedwongenheid van vroeger voor goed wist te verdrijven. De rondzending der ingeleverde bijdragen ging minder en minder geregeld. Door den loop der omstandigheden deed Potgieter alles alleen af, steeds te rade gaande met Huet, die met zijn leeuwen-aandeel aan invloed - want Potgieter zag meest door zijne oogen - toch aan Douwes Dekker schreef 23 September 1864: 'Ik heet wel mede-redacteur van *de Gids*, doch feitelijk ben ik weinig meer dan mede-arbeider.' De andere leden bespeurden dat overwicht met toenemende ontevredenheid; den dictatorialen scepter van Potgieter zouden zij zich des noods hebben getroost, maar zij dachten er niet aan, zich bij voortduring te krommen onder dien van Huet.

Daar beging deze in Januari 1865 twee onbegrijpelijke onvoorzichtigheden. In zijn *Avond aan het Hof* liet hij Koningin Sophie zelve met hare vier staatdames eene welgemotiveerde uitspraak doen over het haar onlangs opgedragen Jaarboekje *Aurora.* Het groote publiek was verontwaardigd: ik weet niet recht waarom, of het moest zijn omdat de vier met name genoemde staatdames in verschillende karakters waren uitgebeeld. 'Wenn Ihre Königin Tact hätte,' zeide de heer Mohr, 'so hätte sie Huet eine Brillant-Nadel geschickt.' Maar het publiek, de koninklijke waardigheid vergetende waarmede deze 'fantasie-vorstin' spreekt, was nu eenmaal geërgerd en wist toch niets wezenlijks te bevitten als éene toevallige onsmakelijke uitdrukking, wier technische beteekenis aan Huet niet bekend was. Ook de leden der redactie zouden over dit stuk wel zijn overgegaan tot de orde van den dag, maar ernstigen aanstoot gaf haar de andere bijdrage: *De tweede Kamer en de Staatsbegrooting voor* 1865. Inzonderheid kon Buys, die in overeenstemming met de tradities der Redactie sedert den tijd van Gerrit de Clercq bepaaldelijk aangewezen was om de politiek van den dag te behandelen en die juist in dit nummer eenen aanvang had gemaakt met zijne *Donkere dagen voor Kersmis*, niet gedoogen dat in een tijdschrift, waarvan hij redacteur was, een ongenoemde en blijkbaar onbevoegde *Geabonneerde van het Bijblad* een

stuk plaatste in flagranten strijd met zijne lessen aan de Leidsche Universiteit. Zoude men hem niet aansprakelijk stellen behalve andere enormiteiten ook voor deze onvaderlandslievende uitdrukkingen: ‘Men moge het beklagen of er in roemen, Nederland is feitelijk sedert 1848 eene democratische republiek met een vorst uit het Huis van Oranje tot erfelijken voorzitter. Onze Koning is een Koning bij de gratie Gods, doch in geen anderen zin dan waarin ook 's Konings kleedermaker aan de goddelijke genade het aanzijn dankt’? Ook 's Konings kleedermaker?

Wat de zaak nog ingewikkelder maakte, was het feit dat Potgieter die alleen onder allen deze beide stukken in copij en later in proef had gezien, niet alleen geene bezwaren had geopperd, maar zelfs Huet had aangemoedigd, toen deze nog aarzelde. Hij zelf had in beide stukken nog enkele toetsen aangebracht en het onderschrift: *Een geabonneerde op het Bijblad* aan de hand gedaan, met de bijvoeging: ‘Het staat maar aan U *de* geabonneerde te worden,’ hetgeen, meen ik, wilde zeggen: in dezen trant moogt ge zooveel stukken schrijven als gij wilt. Wat Buys zoude zeggen, scheen hem koud te laten.

Hoe dit incident uit den weg te ruimen? Men kon de verontwaardiging van het publiek laten doodbloeden en de geheele quaestie in den doofpot doen. Maar dat weigerden de Leidsche heeren beslist. Ook had van Limburg Brouwer onmiddellijk na de lectuur van het anonieme opstel zijn ontslag als Redacteur ingezonden en zelfs de Amsterdamsche leden, ofschoon zij Potgieter niet direct afvielen, stonden toch licht nog meer aan de zijde der Leidenaars, mogelijk alleen met uitzondering van Quack, die, als ik wel zie, zich neutraal hield. Men wilde het Tijdschrift alleen en met uitsluiting van anderen aan Potgieter en Huet overdragen; maar deze schijnen daartegen zeer te recht te hebben opgezien en meenden in ieder geval dat het voorstel niet oprecht gemeend was. Ook kon Huet in het Februari-nummer bekend maken wie de Geabonneerde van het Bijblad was en zich verder verbinden om zonder goedkeuring der overige heeren de binnenlandsche politiek in het vervolg niet te behandelen. Maar dat weigerde hij, op aanraden van Potgieter, zoo pertinent mogelijk. Er bleef dus slechts éene mogelijkheid:

Huet moest als redacteur aftreden en met hem Potgieter, die in geen geval zijnen bijzondersten vriend in den steek wilde laten en zich solidair aansprakelijk achtte voor hetgeen met zijne volledige voorkennis gedrukt was.

Welk een storm in een glas water, om den lezer na bijna veertig jaar daarmede op te houden! Zeker, ons is het eene kleinigheid: er zijn in dat lange tijdsverloop wel belangrijker dingen voorgevallen, die ons thans ook kleinigheden schijnen. Maar voor Potgieter was het geene kleinigheid en is het zijn levenlang geene kleinigheid geworden. *De Gids*, van de twee toongevende krachten beroofd, verscheen zonder toelichting voor het publiek primo Februari als gewoonlijk; men merkte alleen op, dat de namen van twee redacteurs op den titel ontbraken, in wier plaats Fruin was opgetreden: dus weder versterking der Leidsche afdeeling. De redactie bleef rustig aan het werk en slechts in den eersten tijd kon men bespeuren, dat bij gebrek aan copij enkele malen de ingezonden stukken iets minder gestreng geschift waren en aan ‘vulsel’ wat ruimer plaats was toebedeeld. Na korten tijd was ook dit bezwaar overwonnen en men ging zijnen gang alsof Potgieter en Huet nooit op *de Gids* hunnen stempel hadden gezet. Voor den laatste was de *brouille* van minder beteekenis. In de uren die de zorg voor de *Haarlemsche Courant* hem vrij liet, werkte hij aan *Lidewijde* en zond zijne letterkundige beschouwingen al spoedig aan een ander tijdschrift, dat hem met graagte onder zijne medewerkers opnam. Maar Potgieters liefste ideaal was omgeworpen: mogelijk kan ik zelf beter dan menig ander beseffen, hoe schrijnende wonde hem zal zijn toegebracht.

Oogenschijnlijk ging alles zijnen gewonen gang. Zijn draven des morgens door de stad, gelijk zijn agentschap van allerlei buitenlandsche huizen medebracht, bleef even noodzakelijk. Zijne handelscorrespondentie, die hij alleen, zonder hulp van eenen klerk, bezorgde, vereischte veel tijd. Hoe hij op de beurs met zijne kennissen omging, heeft de heer P.N. Muller ons aanschouwelijk medegedeeld. De tijd van ‘menschen zien’ was, sedert den dood van Tante, voorbij. Zelden of nooit ging hij uit dineeren; zelfs bij Willem de Clercq had hij indertijd eene invitatie afgeslagen. Men zoude zeggen! Eene eenige gelegenheid om den gastheer zelven te

hooren, ontvlucht! Maar vroeger had hij des avonds altijd overvloed van werk. Hij schreef de denkbeelden op, die hem in kwistigen overvloed door het hoofd zwierden: nu eens in proza en dan weder niet minder veelvuldig in gebonden vorm. Hij had zijn uitgebreide lectuur der moderne letterkunde bij te houden. Dan kwam de maandelijks terugkeerende zorg voor *de Gids* en, alsof dit alles nog niet genoeg ware om zijnen tijd te vullen, zijn omgang met de oude beproefde vrienden, niet maar eenvoudig beurskennissen, maar zijne mede-redacteuren, inzonderheid P.N. Muller, Schneevoogt, Schimmel, Zimmerman, Quack.

Dat alles was nu anders geworden. *De Gids*, zijn *Gids* was hem uit de handen gewrongen. Een groot werk had hij niet op het getouw en wat zoude hij tijdschriftartikelen schrijven? Het kwam niet in hem op bij eene andere redactie aan te kloppen. En wat bijna nog grievender was: er was verkoeling met de Amsterdamsche vrienden, eene verkoeling, die later wel is bijgetrokken, maar bij zooveel verschil van inzicht in het eerst onvermijdelijk was. Toch ontbraken er geene zonnestralen: zij kwamen, als hij op eenen vrijen dag naar Sorghvliet toog, om zich te verpoozen in den omgang met Huet en zijne vrouw, steeds zich trouw vergewissend hoe het met de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van Gideon stond. Er is wel eens twijfel bij mij opgekomen of Huet het rechte bewustzijn had van de grootte der opoffering, die Potgieter zich om zijnentwil had getroost. Het is waar: hij houdt niet op, hem uit den grond zijns harten te roemen als den edelaardigen, grootmoedigen vriend, dien hij zooveel verplicht is; maar toch in zijne *Persoonlijke Herinneringen*, het gulden boekje dat, naar ik stel, nog gelezen zal worden, als een goed deel van zijnen letterkundigen arbeid zal vergeten zijn en niemand meer denkt aan zijne politieke vertoogen, in die warmgevoelde *Persoonlijke Herinneringen* meen ik toch de tonen te hooren doorklinken van een gemoed, dat nu eerst ten volle natrilt bij de gedachte, hoeveel de eene vriend aan de opoffering van den andere had te danken.

Drie maanden van afzondering en in de maand Mei trekt Potgieter, ditmaal verzeld van Huet, dien hij met de meest kiesche oplettendheid had uitgenoodigd, naar Florence, om het zesde eeuwfeest van Dante's geboorte mede te vieren.

De menigte der op dien tocht verzamelde indrukken wekt hem bij de terugkomst weldra op, om zich te zetten aan het omvangrijke en prachtige gedicht *Florence.* Men mag over zulk werk niet vluchtig en als in het voorbijgaan spreken; bovendien bestudeer ik in dit opstel wel de persoonlijkheid der beide vrienden, maar hunne geschriften hebben van dit standpunt op het oogenblik slechts de waarde van hoog te schatten hulpmiddelen tot het vormen van een oordeel. Toch mag het onze aandacht trekken dat het aan Huet opgedragen kunstvol en diepdoordacht tafereel met de het laatst geschreven uitvoerige historische aanteekeningen, die voor het recht verstand volstrekt onmisbaar zijn, gedagteekend is *Mei* 1868. Het was dus tevens bedoeld als een afscheidsgeschenk, want in het begin dier maand is de trouwe vriend, tot blijvende ergernis van Potgieter, met vrouw en zoon naar Indië vertrokken. Zij hebben elkander nooit weder gezien, want, toen Huet einde Juli 1876 voor het eerst weder Holland bezocht, nadat hij zich te Parijs had gevestigd, lag Potgieter reeds bijna anderhalf jaar in het graf.

Wat nu te ondernemen, ik meen in Mei 1868, toen de zoo goed als dagelijksche, persoonlijke of schriftelijke omgang met den Bloemendaalschen vriend was afgebroken? Daar was nu vooreerst de correspondentie, die in den aanvang meer voldoening beloofde, dan zij op den duur bleek te kunnen schenken. Hij schrijft nu, althans anderhalf jaar lang, met iedere mail tal van bladzijden, die voor en na, naarmate de stof het medebrengt, hetzij in haar geheel, hetzij besnoeid, hare plaats vinden in den *Javabode:* die stukken zijn verzameld en afzonderlijk uitgegeven. Maar ook later, als, vergelijkenderwijs gesproken, de toon der brieven iets of wat gedwongener wordt, is er toch nog dikwijls belangrijks genoeg voor een artikel in het *Algemeen Dagblad van Ned.-Indië*; zie bijv. over Klaus Groth den brief van 10 April 1873 (dl. III p. 280, vgl. met p. 303). Die opstellen zijn niet herdrukt en worden tot mijne verbazing door den nauwkeurigen heer Groenewegen zelfs niet eens vermeld. Er is dus nog altijd plaats voor eenen appendix op de *opera omnia* des vruchtbaren schrijvers.

Doch die *Herinneringen en Mijmeringen* zijn onbeduidende kleinigheden in vergelijking met de twee groote werken, die

nu worden opgezet, één in poëzy: de *Nalatenschap van den Landjonker*, één in proza: het *Leven van Bakhuizen van den Brink.* Beide stukken, hoe ongelijk van vorm en inhoud, hebben een gemeenschappelijk kenmerk: de schrijver toeft met zijne gedachten bij voorkeur in het verledene en blijft staan bij hetgeen hij vroeger zelf eenmaal doorleefd of doordacht heeft: zoo bijv. in des Landjonkers Nalatenschap het uitvoerige *Gedroomd Paardrijden:* eene uitwerking van hetgeen hem reeds in zijne jeugd met vage trekken moet hebben voor den geest gestaan, toen hij *Wilhelms Reize* dichtte, die zelve eene herinnering is aan zijn overhaast vertrek, in de voorlaatste maand van 1830, uit Antwerpen over Aken naar Amsterdam: ofschoon ik moet erkennen, dat hij dien tocht zeer stellig voor het allergrootste gedeelte en meer dan waarschijnlijk geheel in eene diligence heeft afgelegd en ik nergens een spoor vind dat hij ooit onderwijs heeft gehad van eenen Monsieur de Pluvinel of Robin Hood heeft bestegen. Maar welk eene nuchtere opmerking, voegt men mij toe, en dat naar aanleiding van een verheven kunstwerk, waarin men den rijkdom der taal, het ongemeene der beeldenpracht en de eigenaardige en zeer persoonlijke historiekennis om strijd moest bewonderen!

Ik heb dan ook allerminst een verslag of eene beoordeeling in den zin en vraag alleen nog eene wijle de aandacht voor het onvoltooide *Leven van Bakhuizen*, dat vier-, vijfhonderd bladzijden telt en wel nooit zoude zijn voltooid, al ware des schrijvers leven verlengd tot over de gewone grenzen. Hoe is het mogelijk, zoude men zeggen, zulk een dik boek waarin de held nauwelijks 25 jaar oud wordt? Ik moet het erkennen: er worden hier episoden in episoden geschakeld, die met Bakhuizen niet in het geringste verband staan; maar wat zijn zij aanschouwelijk, die *dissolving views*, gelijk hij ze in zijne brieven pleegt te noemen, en wat keurige fragmenten, waaruit men bijna eene autobiographie zoude kunnen samenstellen! Wat wij zoo gaarne hadden gezien, Potgieter komt nog niet eens tot aan het jaar van de oprichting van *de Gids;* maar licht eens uit die voor een deel weinig belangrijke bijzonderheden over volmaakt onbekende personen, om nu toch iets te noemen, die schildering van het bombardement van Antwerpen, met des schrijvers tocht door het

vijandelijke België, totdat hij eindelijk mag uitrusten te Aken. Zimmermans *faisons de la littérature facile*, heeft Potgieter nooit tot zijne zinspreuk gekozen. Hij eischt inspanning en belangstelling bij den lezer; maar wat hij te zeggen heeft, is dan ook die inspanning waard.

Ik geloof waarlijk dat ik in de fout van Potgieter ben vervallen en eene overbodige episode heb nedergeschreven. Laat ik tot mijn eigenlijk onderwerp wederkeeren: over de verhouding der beide vrienden is vrij wat te zeggen.

Wij hebben reeds vernomen welken indruk Potgieter indertijd op Beets had gemaakt. Ach, hij had zelfkennis genoeg om te weten dat dit oordeel juist was; ik geloof dat hij er onder leed, maar het was te vergeefs zich te verzetten tegen de impulsies van zijn gemoed. Zelf schreef hij 29 December 1871: 'Ik ben een bundel sympathiën en antipathiën.' Zimmerman had dit ook opgemerkt, *Gids* 1886 IV p. 405, Beets insgelijks p. 70, en wien kon het ontgaan? Zijn karakter spreekt uit zijne brieven met alle wenschelijke duidelijkheid. Er kwam hierbij eene eigenaardigheid, die voor den hoofdredacteur van een tijdschrift geene aanbeveling verdient: ieder ter vergadering boog gaarne voor zijne eerbiedwekkende persoonlijkheid, maar daarmede was hij nog niet ten volle tevreden: hij zag den goeden, rechten weg en dien moest ieder volgen, goedschiks of kwaadschiks. Niet ieder lezer zal hebben stilgestaan bij den brief van 11 Juli 1865, waarin hij als iets opmerkenswaardigs mededeelt en, zoo het schijnt, als een bewijs van groote liberaliteit, dat zijne mede-redacteurs - ook toen van den Brink verdween - reeds dadelijk meê stem hadden! Zoo ging hij voort, zelfs na zijn uittreden uit de Redactie, met de *Verrassing van Hoey* te corrigeeren, als of het het werk van een schoolmeisje ware. Mevr. Bosboom was dankbaar voor die trouwe zorg: ware zij het slechts niet geweest, want nu prijkt haar verhaal met twee echt Potgieteriaansche bladzijden, die voor den opmerkzamen lezer, ook vóor de verschijning dezer Brieven, waardoor het raadsel werd opgelost, schel afstaken tegen de omgeving. Zelfs haar, hoe volgzaam ook, wordt het toch eindelijk te kras en zij zegt beleefdelijk dank voor die tot dusver verleende hulp blijkens Potgieters brief van 2 November 1865. Hoe ergert het hem, dat sedert

1863 de Amsterdamsche *Gids* 'Leidsch' is geworden: dat is het, wat Huet aanduidt in zijnen brief aan Mevr. Bosboom van Jan. 1865 (*Br.* I p. 126). Maar van die scherpe kanten, welke ik bedoelde, heeft hij nooit iets bespeurd. Zoo schrijft hij dan uit Saint-Cloud 3 September 1877 aan Mevr. Bosboom: 'Ook mijn broeder Charles, die bij Potgieter vaak aan huis kwam, heeft blijkbaar den indruk ontvangen, dat ik Potgieter uitsluitend van zijne beminnelijke zijde heb leeren kennen; zoodat mijn "Potgieter" zooals u het uitdrukt, werkelijk geheel en al "mijn" Potgieter is. Al het water van den Atlantischen Oceaan, die den Haag van Paramaribo scheidt, kan het feit niet wegspoelen dat ik geen anderen Potgieter gekend heb, dan den door mij geschilderde. Maar nu van twee zoover uiteengelegen punten van den aardbodem diezelfde opmerking tot mij komt, behoort die samentreffing mij tot nadenken te stemmen.' Wij zijn nu genoegzaam voorbereid om de gemoedsgesteldheid te bevroeden, waarin Potgieter naar Florence vertrok, drie maanden nadat hij den *Gids*, zijnen *Gids*, aan Leidschen invloed had moeten prijs geven. '*Tristes occurrences*,' schrijft hij in de Toelichtingen tot het gedicht, '*Tristes occurrences*' - de uitdrukking was aan Musset ontleend - 'van welke het mij niet zou invallen weêr te gewagen als ik niet wenschte te getuigen hoe, voor somberheid als dergelijke teleurstellingen pleegt te volgen, afwisseling van gezichteinder niet alleen, maar de verrassingen eener om strijd schoone en stoute natuur, maar boven alles de genietingen eener hoe oude toch nog frissche kunst, mijnen reisgenoot en mij in de lente van 1865 het beste geneesmiddel bleken.'

Heeft dit geneesmiddel lang nagewerkt? Het valt te betwijfelen, als men hoort hoe hij oordeelt over het resultaat van den arbeid der nieuwe meesters in de redactie. Laat ons zijne korte critieken vluchtig doorloopen. Uit den tijd van Sorghvliet zijn er twee: de eerste is over het Gidsnummer van September 1865: 'Welk een nummer! *O public! o moutons.*' De tweede schreef hij 15 Febr. 1866: 'Kopij, Quack bekende het, was er niet over; in Amsterdam keurde men alles goed, - altijd het vullingssysteem; te Leiden en 's Hage keurde men af, maar moest daarentegen dan ook werken. Als hij nog illusie heeft aan het doorluchtig drie-

manschap, Buys, Vissering en Fruin, behield hij die mijns ondanks.' Dat alles is niet liefelijk gezegd, maar in de Indische correspondentie wordt de taal gaandeweg heel wat scherper. 'Het menu van *De Gids* over Juni 1868 belooft zooveel taais, dat ik nog niet ben gaan aanzitten.' Alleen het *Bibliographisch Album* schijnt hij te hebben gelezen: het is 'saai, duf en bakerig'. Over Juli wordt gezwegen, maar dan: 'Onze stokvisschen droogen alweer uit, - lees, zoo ge kunt, dat Augustus-nummer. September en October zijn kortweg 'droog'. In November zit de traagheid en de onverschilligheid bij de Redactie erger voor dan ooit. 'De Hemel geve dat Quack nu wat gist in de duffe brouwerij van *De Gids* brenge, waarin gij alleen thans nog merkwaardigheden ontdekt.' De brief is van 4 November en dus had Huet het Augustus-nummer tegenover Potgieter in bescherming genomen; voor hem was er dan ook minder aanleiding zoo hartstochtelijk te blijven. In December is het nog nacht, maar 't is eene merkwaardige bekentenis van den criticus: 'Mijne nommers voor 1868 bleven grootendeels onopgesneden, en toch is er verwachting.' Waarom? De Gids zal in plaats van Zimmerman onder de leiding van Quack als secretaris komen. Zoo is dan het nummer van Jan. 1869 al dadelijk 'inderdaad beter'; waarom eigenlijk? Huet wordt daarin tot driemaal toe met lof vermeld. In Juli van dat jaar hooren wij de met zeker leedvermaak gepaarde verzekering, dat er kwestie is geweest van het ophouden van *De Gids*. De Gids van September 'is, geloof ik, een goed nummer.' Die van November is 'alleen maar dik.' Zoo is er dan in Febr. 1870 weder spraak van de 'stokstijve luidjes' en in April 1871 keert de booze bui voor goed terug: 'welke nommers zijn de laatste tien of twaalf; *ça ne se lit pas*.' Het is *griffonnage*, hooren wij in Mei. Anderhalf jaar later, in Sept. 1872: 'welk een *Gids*-nommer. Ge waart profeet, toen ge voorspeldet dat zij zeven jaren lang, al drooger wordende, als Pharao's magere koeien, Redacteurs zouden blijven.' Weer een jaar later, in Mei 1873. 'Het tijdschrift zal er nog niet spoedig op verbeteren.' Het is dan ook inderdaad moeilijk het hem naar den zin te maken. Leveren de leden der Redactie eigen bijdragen, dan vindt Potgieter hen saai; en als zij aan anderen het woord laten, is het ook niet

goed. Toch blijft hij onvermoeid knorren: in Juli 1873: ‘welk een zomer-*Gids!*’ En dan zijn laatste woord 24 Sept. 1874: ‘*De Gids* sukkelt aan bloedarmoede.’ Doch laten wij ons troosten; de critiek over de *Revue des deux mondes* luidt tot driemaal toe vooral niet minder scherp, 5 Sept. 1872, 27 Maart en 19 Juni 1873.

Men kan zich voorstellen dat Potgieter nog veel ongunstiger zich uitlaat over Buys, dien hij van zijn standpunt niet geheel zonder gegronde reden voor de hoofdoorzaak van zijn ongeluk houdt. Huet - het dient erkend - weet geestiger van zich af te spreken: ik stel den brief aan zijnen vriend Quack van 8 Juli 1865 boven de noodeloos vinnige woorden van Potgieter. Eenen pijl in zijnen koker heeft Huet toch vergeten: hij had 26 September 1853 zelf ernstig deelgenomen aan een dispuut in onze Haarlemsche *Debating-Society*, waarbij Buys de stelling had verdedigd: ‘De constitutioneele regeeringsvorm bevat de kiem van de volks-souvereiniteit en erkent in beginsel de rechtmatigheid van die souvereiniteit.’ Doch wat Huet aanvoerde, was in een vertrouwelijken brief voldoende, al bedacht hij niet dat de vorm nog meer dan de zaak in het geïncrimineerde *Gids*-artikel aanstoot had gegeven. Het schelden van Potgieter - het spijt mij - geschiedt ‘met te weinig variatie.’ Buys is oud vóór zijn tijd, doctrinair, met zijn Leidsche ambtgenooten duf, duffer en dufst; in taaiheid wedijvert hij met Fruin; in het kort, hij krijgt, als ik den tel niet kwijt ben, tot zevenmaal toe het *epitheton ornans: herkauwer* naar het hoofd. Zie hier een staaltje geschreven 1 Aug. 1872: ‘Er zijn weinig menschen die mij meer weerzin inboezemen, dan die type van Hollandsche bedachtzaamheid, Hollandsche opmerkingsgave, Hollandsche billijkheid, die niets uitvoert, die tot niets leidt, die niemand baat,’ enz., enz., want er volgt nog veel meer, dat ik op zijne plaats laat. Zelfs het hôtel te Berg-en-Dal bij Nijmegen moet eene veer laten, omdat de courant had verklapt dat Buys een paar aandeeltjes in de Vennootschap genomen had.

Ook de drie andere Leidsche redacteurs hebben somwijlen van de verontwaardiging des schrijvers te lijden. Vissering nog het minst, van wien Potgieter houdt ‘ondanks zijne zwakheid,’ 18 Jan. 1865. Maar hij is een doctrinair *pur sang*.

'Als ik middel zag,' roept hij uit, '*de Gids* beter te maken, als ik jonge lieden wist, in staat de pruiken te vervangen, ik zou nog hart voor het tijdschrift hebben, - zijne tegenwoordige bestuurders zijn, als ik hun in der tijd schreef, in vele opzichten respectabele lieden; als redacteurs varieert mijn oordeel over hen bij de maand. Wat ik er toen niet bijvoegde, zou ik er nu op laten volgen: Helaas! het wankelt schier niet meer.'

Erger is het met Veth geschapen. 'Lang als Veth,' had Huet geschreven van een van diens opstellen. 'Saai ook?' vraagt Potgieter. Hij is doctrinair als de anderen: Naar zijn *Java* is Potgieter allerminst nieuwsgierig en wat hij geschreven heeft over Bilderdijks eerste huwelijk doet pijnlijk aan. Hij is een pruik en om zeker stukje in den *Javabode* zal Veth uit zijn vel springen. Maar bovenal vind ik bedenkelijk dat meten met twee maten: '*There was no love lost between Veth and you.* Ik vind uw greep alleraardigst - maar *Sjibboleth en Sibboleth* zou ik geschrapt hebben. Misschien eischte het Javaansche publiek toelichting, maar dan hadt gij die voor uw volkje in een noot moeten geven. Nu komt de oude dominé aan het licht, die ons vertelt wat allen wel weten.' Maar hoe is aan Potgieter die oude geschiedenis zoo bekend, hij die elders, dl. III. p. 118, zich eenigszins verhoovaardigt over zijne onvolledige bekendheid met het Oude Testament? Wel, hij schreef dit 2 December 1869 en vijf jaar vroeger, in Augustus 1864, dus vóórdat de breuk was tusschen beide gekomen, had Vissering, die toen nog een 'trouw en talentvol vriend' was, in zijne verhandeling: *Een dubbelzinnige triomf*, *Gids* 1864 III 246, die geheele oude geschiedenis, niet aan het Javaansche, maar aan het Nederlandsche publiek, niet in een noot maar in den tekst, met uitvoerigheid in herinnering gebracht. En dat heet dan zonder commentaar 'een mooi stukje.'

Ook Fruin wordt gekapitteld, ofschoon hij streng genomen met het getwist niets te maken had gehad. Wel heet hij eenmaal 'de eerzame, beste Fruin,' 30 Juni 1869, maar dat geschiedt alleen in tegenstelling met Jorissen. Zijn stuk over Hugo de Groot is 'droogjes, maar leesbaar,' doch 'Jorissen is bitter, Professor Fruin! maar u is taai, zeer taai.' Elders heet hij het 'molenaartje' en om nogmaals twee vliegen in

een klap te slaan: ‘Jorissen heeft tegen dat flauwe kereltje gelijk; maar hij is toch ook slechts een kereltje.’

In vergelijking met deze barre uitingen loopen de andere redacteurs bijna vrij, Zimmerman, Quack, Schneevoogt, Schimmel, van Limburg Brouwer; de eenige die nooit een hard woord krijgt te hooren is de heer P.N. Muller, als ik het wel heb, een zijner alleroudste vrienden. Maar gelijk aan Buys onder de redacteuren, zoo zijn onder de personen, die daarbuiten staan, de meeste verwijten toebedeeld aan Allard Pierson. In de drie deeltjes wordt deze welgeteld een-en-dertig maal genoemd: want de vermelding op de twee-en-dertigste plaats heb ik hier boven *per conjecturam* verwijderd; nooit geschiedt het zonder een schimpwoord. Laten wij hooren. In den brief van 18 Maart 1864 lezen wij o.a.: ‘*Onverdraagzaamheid*’ - een opstel van Pierson uit die dagen - ‘dreigde mij onverdraagzaam te maken.... Een pleidooi over het goed (vermeend) regt der zijnen de eeredienst met de *confession de foi* te beginnen, en zich die gansch anders uit te leggen dan de geest die ze stelde, haar zich dacht, ik zou die geduldig hebben aangehoord: de man is Dominé! Maar eene herhaling van het *Misverstand!* Heeft hij genoeg over die scheefheid?’ Naar aanleiding van den brief aan Dr. Gunning, welks handschrift Huet aan Potgieter ter keuring had gezonden en welke brochure later aan den schrijver zulke bittere onaangenaamheden bezorgde, oordeelt Potgieter, die zijnen vriend meer opzweept dan tracht te matigen, den 15^{den} April 1864: ‘Uwe bedenkingen over de geschiktheid van het oogenblik schijnen mij van ondergeschikten aard. Het schort misschien daaraan dat ik uwe vriendschap voor Pierson te veel uit het oog verlies, dat zijne halfheid mij zoo zeer *zuwider* is’ - hij schrijft eigenlijk *zuwieder* -, ‘dat ik juist om haar eene krachtige verklaring verlang. Voor de uitkleeding van Gunning heb ik niets dan lof.’ Ik kan er bijvoegen dat in den gedrukten brief Pierson niet genoemd wordt en dus de passage door den schrijver geschrapt is. Den 3^{den} April 1865 is Piersons *Gedenkrede* over da Costa ‘onbegrijpelijk, kortweg een prul. Zijne gedachten plassen in eene zee van woorden, zwemmen en gaan kopje onder.’ Den 20sten Juli 1865 lezen wij een venijnig briefje aan Pierson zelven naar aanleiding van zijn opstel: *de Ethische richting* in den *Tijdspiegel.* Den

24sten October van datzelfde jaar heeft Potgieter Piersons afscheid *Aan zijne laatste gemeente* gelezen. ‘Men kan der brochure aanzien, welk een strijd het hem gekost heeft - eindelijk ernstig te moeten breken.’ Maar opdat het droppeltje citroen niet ontbreke bij deze betrekkelijke waardeering: men herinnert zich nog wel dat Pierson naar Duitschland was vertrokken en even buiten Heidelberg eene villa had gehuurd, waaraan hij den naam van *Intermezzo* had gegeven: ‘Intermezzo! - weinig eers voor Heidelberg, - die dingen pleegden op het tooneel nooit veel om het lijf te hebben.’ Ook later komt het hem nergens in de gedachten, dat daar dan toch de vier dikke deelen geschreven zijn behelzende de *Geschiedenis van het Roomsch-Katholicisme tot op het Concilie van Trente.* Enkele plaatsen sla ik over; maar daar valt mijn oog op den brief van 6 Mei 1868: ‘Allard is met al zijn halfheid toch minder samenstel van tegenstrijdigheden dan zijn broeder N.G.’ Dan weder 13 Aug. 1868: Pierson heeft te Heidelberg in het Hoogduitsch enkele lezingen herhaald, die hij vroeger in het Hollandsch had voorgedragen: ‘daarvan heeft schuld de ziekelijke zelfbewondering, welke in die opstellen meesterstukken zag en ziet.’ Den 3den October 1869 had Potgieter een gesprek gehad met Nippold, den Hoogduitschen hoogleeraar, die in die jaren des zomers om de zeebaden Holland vrij geregeld bezocht: ‘Hij heeft den menschen moeten verklaren, dat hij niet buiten de kerk stond, dat hij die dingen in Baden anders had leeren beschouwen, dan in Holland.’ - ‘Armzalig.’ Blijkbaar had dit voortdurend hakken op zijnen ouden vriend geen aangenamen indruk op Huet gemaakt; hij had geantwoord, eenigszins gram over de scherpe oordeelvellingen die Potgieter hem niet spaarde, als hij kwam te spreken over de voorwaarden van zijnen overtocht naar Indië; hij had zelfs - dit blijkt - te kennen gegeven dat hij te zijner tijd Gideon - die nu nog geen tien jaar oud was - in het belang eener Europeesche opvoeding misschien wel zoude toevertrouwen aan Pierson te Heidelberg, onder wiens toezicht nog enkele andere knapen hunne opleiding ontvingen. Wat zegt Potgieter op al deze dingen 8 Maart 1870? ‘Tot over Allard Pierson toe, moet ik het ontgelden dat de wind uit een anderen hoek waait. Modern, of het moderne gezeur te

boven, - boeken schrijvende of zwijgende, dewijl de inspiratie niet komen wil, bleef ik prijs stellen op karakter, - en het is de bevestiging mijner opinie over den Allard van 1865 door den Allard van 1870, die mij tegen hem inneemt, die, had ik een opvoeder te kiezen, hem uitsluiten zou. Ben ik daardoor “een geboren predikant,” het is een leelijke kwaliteit te meer, die ge in mij ontdekt.’ Er ontbreekt hier een brief, gelijk bij het herlezen dezer plaats ieder duidelijk zal worden: Huet moet geantwoord hebben, waarschijnlijk wat vinnig, op een schrijven van het einde van December 1869, dat ons onthouden werd. Verder: Piersons *Pruissen* is onbeduidend en de inleiding flauw, 4 Jan. 1872, en zoo wordt er nog driemaal over die brochure de staf gebroken. Nog vernemen wij 22 Aug. 1872 van eene toevallige ontmoeting op eene wandeling langs 's heeren wegen; de conversatie vlotte niet: dat kan ik mij levendig voorstellen: de beide mannen hadden absoluut niets gemeen als hunne belangstelling in Gideon. Voor de vacature in den leerstoel der wijsbegeerte te Leiden, 19 Sept. 1872, is Land een gezegende afleider voor Pierson. Nu heeft Huet laatstelijk de verdediging van zijnen Heidelbergschen vriend beproefd, maar voor Potgieter, 26 Dec. 1872, zijn dat al te gader sophismen. En zoo gaat het altijd door, tot aan het einde der correspondentie: de lezer weet er nu genoeg van.

Er zijn nog heel wat meer personen, die aan Potgieter mishagen: ik zal ze niet alle opnoemen, maar maak alleen nog melding van Douwes Dekker, dien Potgieter eigenlijk niet kan uitstaan. ‘Die dolleman maakt meer jongelui ongelukkig dan men gelooft,’ 28 October 1864. ‘Eene monarchie met onzen geëerbiedigden Koning tot hoofd - en eenige geniale ministers tot leidslieden.’ ‘Heeft hij die in zijn zak?’ 8 Maart 1867. ‘Ik vrees toch dat er inderdaad een schroef los is.’ 29 Juli 1867. ‘Van Vloten, Feringa, Multatuli, waar zijn die luidjes dan toch opgevoed, dat zij zich zoo onmanierlijk gedragen!’ enz. enz.

Doch wij hebben nu al genoeg en meer dan genoeg gehoord van Potgieters onverholen antipathiën; ik moet zorgen dat hij niet verschijnt als een onverbeterlijke ‘knorrepot.’ Laat ik nu eens iets mededeelen over de personen die hij liefhad. Over Huet met vrouw en zoon spreken wij zoo

straks, maar daar hebt ge Mevrouw Bosboom, die door de beide vrienden gelijkelijk hooggeschat en vereerd wordt. Men bedenke wel dat, voor zoover het blijkt, Mevrouw Bosboom zich, althans in die jaren, volstrekt niet bemoeide met de politiek van den dag: er wordt voortdurend geschreven en gesproken of er voor haar geen Geabonneerde op het Bijblad bestond: zoo kon het haar niet moeilijk vallen bij den twist in den boezem der redactie, uiting te blijven geven aan hare sympathie voor de twee vrienden en ook, drie jaar later, zoude men zeggen dat zij nooit had gehoord van den Minister Hasselman en zijne beoogde nieuwe drukperswet. Ik vertelde reeds met welke beminnelijke bescheidenheid zij Potgieters interpolaties in de *Verrassing van Hoey* aanvaardde; even bescheiden luisterde zij naar Huet, wanneer deze voorstelde dit of dat tooneel in te korten, uit te breiden of om te zetten. Men zoude soms wenschen dat zij minder gedwee had plegen te luisteren naar anderen; ook *Lauernesse* heeft er heugenis van. Wilt gij haar eens hooren? Huet had juist eene studie geschreven over de beide van den Berghen, zoowel Helvetius als Sampje: Potgieter verhaalt van een bezoek dat hij bij haar heeft afgelegd: ‘Mevrouw Bosboom, a propos van Sam Jan en zekere recensie: “Het is slecht van me, heel slecht, maar ik lees toch het eerst van alles die stukken van Huet. En dan verkneukel ik mij, al is het nog zoo ondeugend van me. En dan denk ik bij mij zelve: “Als ik ook maar eens niet in zijn knuisten val, dan blijft er niets over, dan drukt hij mij plat.”” Zeker iemand: “Hij heeft kleine handen, Mevrouw!” “Maar dan nijpen zij als de scharen van een kreeft.”’ En dan, hoe beminnelijk is de belangstelling van Potgieter in het lot van den heer en Mevrouw Bosboom. In December 1864 was hij in hun belang overal gaan confereeren en aankloppen en nog op den 3^{den} Jan. 1865, toen hij kon nagaan dat des avonds de bui over *de Gids* zou losbarsten, was hij naar Utrecht getogen, om maatregelen te nemen, ten einde, zonder in het minst de kieschheid der echtelieden te kwetsen, hen in staat te stellen in het voorjaar, zoo het schijnt, in het belang van de gezondheid des heeren Bosboom eene reis te ondernemen naar eene koud-waterinrichting. De zaak zelve werd mij uit de brieven niet volkomen duidelijk; maar Potgieters toewijding, zeker wel

niet alleen met woorden, springt in het oog ook van den oppervlakkigsten lezer. En wat denkt men van dit trekje? Mevrouw Bosboom had juist eene recensie van haren *Wonderdokter* gelezen, die Huet in zijnen *Javabode* geplaatst had: ‘Toen ik wel genoeg was om het opstel te lezen,’ zegt zij, gelijk Potgieter schrijft 22 Aug. 1872, ‘viel het mij meê: hij heeft getracht mij een bewijs te geven van zijn waardeering, al kon hij het niet met mij eens zijn. Het is reeds veel, dat hij zich en zijne vrienden niet vroolijk maakte over al die bekeeringen. Maar lachen moest ik, toen hij mij reizen aanried ter verruiming van mijn blik. Ik ben al blij als ik het per victoria of vigilante in de Scheveningsche boschjes breng en van een bankje de boomen ga sla.’ Hoe talrijk en hartelijk zijn in deze brieven de bezoeken aan de ‘Bosboompjes’ aan hun huis op hetgeen, geloof ik, thans de Toussaintkade heet, waar zij de familie van Douwes Dekker tot naaste buren hadden, iets wat Potgieter intusschen minder belang inboezemde. Heeft hij zich soms geërgerd aan kleine tekortkomingen of kleingeestigheden, dan maakt hij het in een volgend schrijven spoedig weder goed.

Zijn er onder dat tal van personen, waarvan wij lezen, nog meerdere die voortdurend Potgieter sympathiek blijven? Zeker, er zijn er enkelen. Vooreerst Dr. Doorenbos, wiens lezingen boven die van alle andere letterkundigen worden gesteld; dan C. Honigh, toenmaals hulponderwijzer aan eene der stads-scholen, die jaren later te Zwolle zoo ongelukkig aan zijn einde kwam; eindelijk drie Duitsche professoren, Nippold en Kühne die ik reeds noemde, benevens Lemcke, die benoemd was om de aesthetica te onderwijzen aan de Academie van Beeldende Kunsten. Maar hoe vreemd doet ons dat meten met twee maten aan! Potgieter weet 4 Dec. 1873 te verhalen dat Lemcke een zeker aantal lezingen had aangekondigd over den gang der beschaving in Duitschland; ‘als een waar Duitsch geleerde begon hij toen eenige eeuwen vóor de christelijke jaartelling, Ariërs’ enz. Met welken uitslag? Wij vernemen het enkele maanden later, 19 Febr. 1874: ‘Onze winter is zeer veraangenaamd door Prof. Lemcke's voorlezingen over de Duitsche cultuur. - Het is een waar genot zulk eene veelzijdige ontwikkeling eens met andere oogen als zijne eigene ga te slaan, - het

leven des geestes in opzichten, die ons tot nog toe niet aantrokken, te genieten.' - En de afloop? 'Ach, gij weet zelf bij ervaring hoe veeleischend het publiek, hoe grillig zijn luim is.' Men kan niet verschoonender mededeelen, dat die lezingen op den duur het publiek niet konden boeien. Eigenlijk was er aanleiding genoeg niets anders te verwachten. Hij verhaalt 3 December 1868, dat Carl Vogt te Rotterdam met uitbundig succes een zeker aantal voordrachten had gehouden over de *Urgeschichte des Menschen.* Nadere bijzonderheden waren natuurlijk bekend uit de Rotterdamsche verslagen. 'Drooger, harder menu valt moeilijk samen te stellen.' Toch verwondert Potgieter zich dat binnen twee uren in de tweede koopstad des rijks honderdzestig personen geteekend hadden à *f* 7.50. In Amsterdam bleken er slechts twee te zijn: Zimmerman en hij zelf. Hij had dus, zoude men zeggen, geen *principieel* bezwaar tegen dergelijke samenkomsten. Maar waarom dan 10 April 1873 Klaus Groth zoo bitter hard gevallen, die een 'taai opstel' had geleverd, waarin ook al spraak was geweest van 'de Ariërs, van Indië als van de wieg der beschaving, van Darwin en van natuurkeuze op het gebied der taal.' Nu ja, Klaus Groth had eene slechte voordracht, maar moest daarom gespot over den inhoud der redevoering, die ofschoon van een verschillend standpunt in sommige opzichten moest samenvallen met hetgeen Lemcke acht maanden later zoude verkondigen? Potgieter kon toch niet weten, wat trouwens ten opzichte van beide sprekers geldt, dat wij na dertig jaar over de Ariërs heel wat minder meenen te weten, dan men toen te goeder trouw vaststelde. Geldt het evenwel eene of andere *bête noire*, dan wordt het lezen onvoorwaardelijk in den ban gedaan. Allard Pierson, hooren wij 8 Febr. 1870, heeft over Vinet gelezen: Potgieter heeft zich wel gewacht die lezing bij te wonen: de opzet zelf is afkeurenswaard. 'Voor eene schare, die of Vinet slechts als schrijver van vrome opstellen, of in het geheel niet kent, in een paar uur te redekavelen over een man, die jaren studie in zijn werk saamvatte, die zijne auteurs door en door kende, die voor lieden schreef, wier geest en gemoed met het zijne harmonieerden, - alleen een Pierson kan in zulke kuurtjes behagen scheppen.' Maar een geschiedkundig onderwerp dan? Of althans een dat scherp begrensd is? Neen,

ook dat niet. ‘Allard Pierson,’ lezen wij 3 Jan. 1865, ‘zal aan mij denken als hij *verhandelt* over Richard III en dan over Macaulay. - “Maar Huet verhandelt immers ook?” - “Permitteer, hij zal uit Molière lezen.”’ Doch wat wist Potgieter van de eischen van het publiek, hij die nooit, zelfs niet in den gezelligsten vriendenkring is opgetreden? En hoe droevig is zijne verwachting teleurgesteld, door het kort daarop gevolgd *échec*, dat Huet met die extracten uit Molière te Rotterdam heeft geleden!

Er zijn dan nog wel enkele andere personen die in de correspondentie weinig op den voorgrond treden, doch dan met meer of minder groote sympathie genoemd worden: Groen van Prinsterer, Millies, Alberdingk Thym, Schaepman, Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer; maar daartegenover staan de ‘ijdeltuitige’ Opzoomer; Oosterzee bijgenaamd het Nijlpaard; Thorbecke, die nu ook al een standbeeld moet krijgen; Betsy Perk en Mina Kruseman, wier lezingen geridiculiseerd worden; Tiele die een pedante steek is; Donders die wel donders pedant is, maar wiens conversatie toch de moeite van het kennismaken loont; Spruyt vervelender gedachtenisse; eindelijk, want het is meer dan tijd dit register van hatelijkheden af te breken, Dr. Abraham Kuyper, over wien wij lezen 14 Dec. 1871: ‘Admiraal overdreef in den *Spectator* toen hij hem vechtersbaas schold; - maar dat hij pleizier heeft in plukharen, valt zijn werk aan te zien. Arme Groen! die al blij moet zijn met zulke bond- of bentgenooten!’

Er is thans eenig gevaar dat de lezer, die mij tot hiertoe mogt hebben gevolgd, zonder de Brieven zelven te hebben in handen gehad, zal meenen dat dit tieren en razen geene opwekkelijke lectuur moet vormen. Hij zal wellicht oordeelen dat het onbescheiden is dus te snuffelen in volstrekt vertrouwelijke bescheiden. Wat dit laatste betreft, verwijs ik te allen overvloede naar eene opmerking van 15 Febr. 1869 die overeenkomt met hetgeen ik boven aanhaalde uit eenen brief van 23 Oct. van datzelfde jaar: ‘Ik heb lieve vrienden, wier minste billet het nageslacht ten gezichtseinder heeft, die de kritiek van 1969 in de epistel van 1869 zien gluren. Ik waardeer zulke keurigheid, maar mijne eischen gaan zoo hoog niet.’ Potgieter keurde het dus goed, dat Huets brieven eenmaal het licht zouden zien, en, daar zij zonder zijn eigen

schrijven zoo goed als onverstaanbaar zouden zijn, zoude hij waarschijnlijk geen bezwaar hebben gemaakt dat bijna dertig jaar na zijnen dood beide collecties tegelijkertijd werden openbaar gemaakt; zoo is dan Mejuffrouw Potgieter overvoorzichtig geweest, toen zij het kistje brieven met een voor jaren verzegeld sleuteltje aan de Universiteits-bibliotheek legateerde. In ieder geval kan niemand het mij kwalijk nemen dat ik de drie deeltjes met, naar ik geloof, philologische nauwkeurigheid heb doorgelezen. - Maar er is meer. Ik heb mij op de vorige bladzijden tot taak gesteld te wijzen op een tal van onvruchtbare en zandige plekken, die ik op mijne wandeling door deze prairiën ontmoette; maar er zijn liefelijke oases, waar men gaarne uitrust. Het zijn die *dissolving views*, zooals de vrienden ze noemden, korte tafereelen met vaste hand geschetst: gij ziet de personen voor u, gij hoort hen spreken,... gij zoudt willen dat zij nog wat verwijlden; maar op eens verschiet het tooneel en gij moet u alweder voorbereiden op iets anders. Uit den aard der zaak kan ik geene voorbeelden uitschrijven; dat zoude ons veel te lang ophouden; maar wel kan ik met een enkel woord een paar voorbeelden opnoemen: 19 Mei 1868 hoe een directeur der Nederlandsche Bank benoemd wordt; 15 Febr. 1869 een avondje bij Schimmel aan huis; 10 Jan. 1870 eene Israëlitische begrafenis; 11 Aug. 1871 de beschrijving van de boerenherberg te Monster; 13 Sept. 1871 hoe men Gouverneur-generaal wordt. Een der uitvoerigste schetsjes geeft een beeld van Quack, die te Utrecht zijne Intreê-rede houdt, 4 Nov. 1868. Wij die zoo tallooze malen zulke plechtigheden hebben bijgewoond, blijven koud bij al het ceremonieel; wij letten het niet eens meer op en schrijven des noods eene briefkaart naar Batavia: ‘Heden morgen was ik in Utrecht bij Q.'s oratie. Gij ontvangt een exemplaar onder kruisband. Vale.’ Maar voor Potgieter was dit geheel iets anders. Zoolang de redevoeringen in eene doode taal werden gehouden, had hij zich zeker nooit opgemaakt om zich te vergewissen of de portretten aan den wand der zaal bij 't Amsterdamsch Latijn verschrikkelijke oogen opzetten. Maar nu zoude hij blijkbaar voor het eerst en dat nog wel in het hem antipathieke Utrecht, den optocht der getabberden aanschouwen; hij had tal van bekenden onder de toehoorders, oude vrienden, die hij gedeeltelijk met

genoegen terugzag, terwijl de tegenwoordigheid van anderen hem onaangenaam was. De ‘aanzienlijke vrouwenschaar’, die thans deze plechtigheden opluistert, ontbrak; maar niet de muziek, terwijl tegenwoordig in de Amsterdamsche Aula de Leidsche oud-studenten den Athalia-marsch nog altijd missen. In den optocht gaat vooraan als Rector Magnificus het hijgende Nijlpaard,.... doch men leze het bij den schrijver zelven na. Wanneer ik de lange rij van personen zie voorbijtrekken, die door Potgieter in deze drie deelen vermeld worden, terwijl ik bedenk hoe weinigen na dertig jaar nog onder ons vertoeven en hoe velen ik hetzij dan oppervlakkig hetzij in verschillende levensverhoudingen nader heb gekend, word ik stil en leg een oogenblik de pen uit de hand.

Wat voor ons in den grond der zaak eigenlijk de hoofdzaak is: hoe was de verhouding der beide vrienden zelven? In het algemeen weet ieder dat Potgieter eene soort van vaderlijke genegenheid koesterde voor zijn achttien jaar jongeren vriend en dat vrouw en zoon in die genegenheid deelden. Ook dit weet ieder dat hij zich tot levensdoel had gesteld zoowel door zijne critieken als door eigen voorbeeld de Nederlandsche letterkunde ‘vooruit te brengen,’ gelijk hij het bij voorkeur noemde, en wat ‘gist te brengen in het duffe beslag.’ Voor zichzelven was hij met den uitslag wellicht niet onvoldaan; maar het viel niet te loochenen: populair was hij niet. Telkens en telkens weder gingen zijne beste gedachten onopgemerkt en ongelezen voorbij: men erkende hem in zijne waarde, maar liefst op eenen afstand. *De Gids* won bij voortduring, maar won ook hij lezers? In dezen gemoedstoestand was het voor hem omstreeks 1860 een onschatbaar voorrecht een talent aan den horizon te zien opdoemen, dat hem eerst kon aanvullen en later zijne taak voort zetten. Zoo geviel het dat, toen de eerste kennismaking voorbij was, de vriendschap spoedig welig opschoot, daar van zijnen kant Huet Potgieters critische begaafdheid, neen eigenlijk zijne geheele persoonlijkheid op steeds hoogeren prijs stelde. In plaats van de scherpheid van Potgieters oordeelvellingen kreeg Huet slechts zijne beminnelijke zijde te zien. Het duurde niet lang of hij werd Potgieters luitenant in de redactie en wie weet hoe spoedig zou deze den jongeren vriend het terrein geheel vrij laten?

Dat is alles genoegzaam bekend: hunne beginselen van letterkundige critiek stemden overeen; slechts was Huet op dit gebied door den pikanten vorm de lieveling van het publiek, terwijl Potgieters te dier tijde uitgebreider kennis der nieuwe letterkunde in de schaduw bleef. Maar was er ook overeenstemming tegenover andere levensvragen als religie en politiek? Onder den invloed van predikanten als Van Laak en P.J. Mounier - ook deze personen leven voor mij, want ik heb hen herhaalde malen gezien, soms ook gehoord - was Potgieter als gematigd orthodox uit Antwerpen in het vaderland wedergekeerd. Hij ging getrouw ter kerke: de herinnering aan Coquerel leefde nog. Het in den brief van 8 Jan. 1874 los en in anderen samenhang uitgeroepen: *Vos serviteurs*, *Seigneur*, *ont été affectionnés à ces pierres*, verlevendigde nog zooveel later den tijd, dat hij op de zwart-marmeren plaat in de Oude Walenkerk, ook somwijlen onder het gehoor van Huet zelven, die woorden eene gansche beurt voor oogen had. Later had hij zich, zeker wel voor een deel onder den invloed van Bakhuizen - die als theologant gaarne theologiseerde - het kerkbezoek zoo goed als afgewend: hij was modern geworden; hij had vele vooroordeelen afgelegd, maar de wezenlijke kern van zijn geloof was niet aangetast. In den tijd dat de correspondentie met Huet voor ons wordt opengeslagen, had deze juist zijn predikambt nedergelegd en had hij, door allerlei tegenwerking getergd, soms een ondeugend vermaak om zijne lezers willens en wetens te ergeren: later is hij billijker en zachtmoediger geworden en heeft hij heel wat schreden teruggelegd op den betreden weg; maar omstreeks 1864 was de verbolgenheid op het grootst. Hij had zijnen vriend verzocht de proefbladen zijner *Polemische fragmenten* na te zien. Potgieter zendt ze den 5^{den} Januari terug met deze woorden: ‘Eere wien eere toekomt, dit blad houdt haast geene ergernissen in. Ergernissen? gij geeft ze zonder het te willen. U is het Christendom niet volkomen, om met Goethe te spreken, de “boom waartegen de arme menschheid zich zoo dikwerf heeft opgericht.” U zijn in zijne liefelijke schaduw zoo bittere vruchten gewassen! Van daar, niet scherts, maar scherpheid, en wel eens wrevel, waar waardigheid passender zou zijn.’ Huet blijkt niet zeer gezeggelijk en zoo krijgt hij drie maanden later te hooren: ‘het ge-

essentieerd christendom “te goed voor de aarde,” bevredigt mij nog behoeften!’ Zoo neemt hij na nog drie jaar tegen verwijten van rechts en links de moderne predikanten, die toenmaals met den technischen term gezegd werden te *blijven*, 10 Mei 1867, met deze woorden onder zijne bescherming: ‘Die luidjes gelooven - en daarin hebben zij gelijk - dat de schare opvoeding noodig heeft - is er een *salto mortale* tusschen dit bewustzijn en de meening dat zij geroepen zijn om op te voeden?’

Maar hoe stond het met beider inzicht in de politieke vragen van den dag? Dreigde daar geene verkoeling? Wij slaan de eerste twee-honderd bladzijden der briefwisseling thans over, al bevatten zij veel belangrijks waarover ik tot hiertoe zweeg: als voorbeelden noem ik Potgieters aanmerkingen op *Lidewijde* en op de hem in handschrift toegezonden critiek van ten Kate's *Schepping;* maar wij spoeden ons nu tot iets anders. Ik geloof niet dat tot nog toe Potgieter een bijzonder of actief belang had gesteld in de staatkunde: dat liet hij aan zijnen vriend Zimmerman over, al stelde hij er prijs op aan de verkiezingen deel te nemen, zelfs zoo dit voor hem met groot ongerief moest gepaard gaan. Hij was ‘democraat tot in zijne nieren,’ gelijk hij schreef 23 Maart 1869; hij had ongetwijfeld de grondwetsherziening van 1848 met groote beslistheid toegejuicht, maar op den duur was Thorbecke hem tegengevallen, die was blijven staan, terwijl hij zelf krachtig vooruit wilde. Hij oordeelde dus als Buys althans in die dagen deed, dat binnen de door de Grondwet getrokken grenzen nog zoo uitnemend veel te doen bleef, dat door de lauwheid der liberale toongevers tot onherstelbare schade van het vaderland nu al twintig jaar lang werd verwaarloosd. Hij achtte de dagbladpers, wier welsprekende lofredenaar hij geweest is in het *Leven van Bakhuizen* p. 428; in *Florence* vinden wij de volgende regels:

> Het woord dat licht uit iedren nacht doet dagen,
> De magt wel vaak maar steeds vergeefs misbruikt,
> Daar 't morgen, mogt de logen heden slagen,
> Daar 't morgen dien, weêr stralen schietend, fnuikt!

Maar toch het denkbeeld dat een talent als van Huet zich

zoude gaan begraven in de ‘lagere wereld der journalistiek,’ bracht hem in eene mismoedige stemming.

Aan het einde van 1867 was het slot van maanden lang gevoerde onderhandeling met de uitgevers te Batavia dit geweest, dat Huet in het voorjaar 1868 de hoofddirectie van den *Javabode* zoude op zich nemen, met volledige vrijheid om die richting aan zijn blad te geven, die hij wenschelijk zou keuren. Het heeft Potgieter bezwaarlijk onbekend kunnen blijven, dat Huet eigenlijk niet in liberalen zin zoude optreden. Zoude hij wellicht voorthollende eenmaal bij de tegenvoeters te recht komen? Dat kon Potgieter zoo goed als onverschillig zijn: er was zooveel door de liberale partij verwaarloosd en verzuimd: Huet zoude nu van het dwangjuk der *Haarlemsche Courant* ontslagen geheel zich zelf kunnen wezen, onze Koloniën leeren kennen en, mogt hij verwachten, na drie, vier jaar zoo goed als financieel onafhankelijk terugkeeren. De scheiding zoude den vrienden zwaar vallen; maar Potgieter was nog niet ten volle zestig jaar oud en hij mogt hopen de vertrekkenden eenmaal bij hunne terugkomst in het vaderland geluk te wenschen.

Maar, wat hij niet wist, in diezelfde laatste maanden van 1867 - men kan dat alles afleiden uit het onwraakbaar getuigenis dat Huet in zijne *Brieven* zelf aflegt - was deze zoowel als Douwes Dekker in aanraking gekomen met den destijds algemeen bekenden Mr. D. Koorders en deze had hen ingeleid bij den oud-Minister Rochussen, die hen vervolgens had aanbevolen bij den uiterst conservatieven Minister van Koloniën Hasselman. De onderhandelingen met Douwes Dekker zijn hoe dan ook spaak geloopen: is het bij die gelegenheid geweest dat hem het Gezaghebberschap van St. Martin, gelijk men verhaalt, te vergeefs is aangeboden? Ik weet het niet en het doet er ook niet toe; maar het resultaat was dat aan Huet en aan zijn wettig gezin - zooals de term luidt - vrije passage naar Batavia werd toegekend, wel niet zooals men geloofd heeft om de pers te breidelen, maar om een rapport op te stellen over de beste middelen om de kwade gevolgen te keeren eener volstrekte vrijheid der Indische drukpers[1]. Natuurlijk vond de minister gereede

1) Zie *Brieven* van Huet I p. 232.

aanleiding tot deze zending in het op den 10^{den} November 1856 afgekondigde reglement op de drukwerken in Nederlandsch-Indië - het gewrocht der duisternis gelijk de liberale oppositie het plag te noemen - en uit den aard der zaak verwachtte de regeering een verslag in zeer reactionairen geest. Er zal wellicht aanleiding zijn straks op de zaak terug te komen; maar wat nu voor ons van beteekenis is: toen Huet den vierden Mei 1868 Sorghvliet verliet om de groote reis te aanvaarden, drukten de vrienden elkander voor de laatste maal de hand; maar Potgieter vernam niets, volstrekt niets, *geen enkel woord van al die* voor Huet toch zoo belangrijke *onderhandelingen met de Regeering!* Toen Huet in Juni 1868 op Java voet aan wal zette, was enkele dagen te voren een ander Ministerie in geheel tegenovergestelden zin opgetreden en kreeg hij op zijne aanvrage tot het verschaffen van de noodige bouwstof voor het verlangde rapport, kortweg ten antwoord dat de Regeering verder geen gebruik wenschte te maken van zijne diensten. De zaak kon niet geheim blijven en men mag gelooven dat vooral in de eerste jaren de positie van den dagbladredacteur uiterst moeilijk was, daar hij zoo goed als door alle kringen was in den ban gedaan, door de handelswereld zoo wel als door die der ambtenaren van iederen rang. Hij werd genoopt veel langer in Indië te blijven, dan hij aanvankelijk gedacht had en eerst in de tweede periode van zijn verblijf kon hij door den opgang, dien zijn *Algemeen Dagblad* maakte, zich eenigermate gerehabiliteerd achten. Éenen vriend had hij op Batavia, die hem niet minder openhartig dan Potgieter zelf, kon en mogt zeggen waar het op stond, Mr. W.B. Bergsma, die vroeger in Haarlem tot ons intiem kringetje behoorde en door Huet zelven volkomen was ingelicht, zie zijnen brief van 19 Juli 1869, dl. I p. 223. Toen de positie zijns vriends in financieel opzicht zich zoo aanzienlijk had verbeterd, drong hij er op aan, dat deze het genoten veergeld aan het gouvernement zoude restitueeren: het is onzeker of het geschied zij.

Maar nu Potgieter. In de eerste maanden weet hij van niets kwaads en de abdomenlijder, zie den brief van 20 October 1867, tracht met fijnen takt zoo opgeruimd te schrijver als het hem mogelijk is. Van 21 Mei 1868 tot 30 Juli zijn er zes uitvoerige, hoogst belangrijke brieven over

al wat hem door het hoofd komt: letterkundig nieuws, de *brouille* van Douwes Dekker met Rochussen, allerlei bijzonderheden over de vorming van het ministerie Fock, het oordeel van het publiek over de pas verschenen *Lidewijde*, *dissolving views* mogelijk bestemd voor feuilleton van den *Javabode:* wat niet al meer? Den 13^{den} Augustus is er een brief aangekomen van Mevrouw Huet aan hare moeder; met de volgende mail ontvangt Mejuffrouw Potgieter een 'alleraardigsten' brief van dezelfde, maar Huet zelf blijft zwijgen. Wel heeft Potgieter eenige nummers van den *Javabode* ontvangen. Hij begrijpt niets van die eerstelingen en schrijft diensvolgens 27 Augustus onder meer: 'Uwe nieuwe positie geeft u de welkome gelegenheid over menige zijde van uw streven nieuw licht te doen opgaan: is het onvriendschappelijk te wenschen, dat dit volkomen helder zij? Vooral voor een publiek, dat niet zoo veelzijdig ontwikkeld als gij, nauwelijks een van de tien twijfelingen vermoedt, die u bij iedere straks uitgesproken stelling aangrijpen, dat geen begrip heeft van het pleizier waarmede gij u in dialectische oefeningen vermeidt, - dat niets van stijlbehoefte weet?' Eindelijk, eindelijk komt er een 'aangename' brief uit Batavia van 26 Juli, waarin Huet onder anderen mededeelt 'dat hij zich voorshands het schuinsche aanzien van het publiek stilzwijgend laat aanleunen' en verder voor de litteratuur over dat onderwerp naar het Leesmuseum verwijst. Tegen beter weten in blijft Potgieter, 7 September, nog altijd het beste hopen. Hij wenscht zoo ernstig dat bij ontvangst van dien brief Huet 'het beste gedeelte van zijn publiek zal hebben bevredigd. Tot dien tijd neem ik van al die praatjes die er omgaan geen notitie.' En zoo was het; de couranten zijn reeds vrij wel ingelicht. 'Het zou hard zijn u met deze praatjes te kwellen nu gij voor *le coup de tête* - Koorders - en de schromelijke onvoorzichtigheid - de passage - reeds met allerlei *déboires* hebt geboet.' De strafpredicatie is nog lang niet uit. 'Eer ik van dit droevig onderwerp afstap, minder een raad dan een bede, bedwing uwe zucht alles tot het uiterste te drijven;..... maak u niet onmogelijk, door hartstocht bot te vieren, of rag te spinnen....

Een renegaat of erger, enz.: de moderne theologie mag het van u zeggen, maar als gij uwe werken uit dien tijd aanziet,

roepen zij u dan niet toe: Dat staat u niet mooi?' En dan ten slotte: 'Schrijf aan de stemming, waarin het velerlei harde oordeel over uwe onvoorzichtigheid geveld, al wie u liefheeft, al wie belang in u stelt, stemt, het minder opgeruimde van dezen brief toe.' Acht dagen later luidt het: 'Uwe opheldering wat gij u als uwe taak op Java voorstelt, wordt door niemand met meer belangstelling te gemoet gezien dan door mij. Evenzoo, welke mysterieuse zending u toch is opgedragen!' De openhartigheid die een vriend aan eenen vriend verschuldigd is, wordt er 23 September vooral niet minder op: 'Ik neem het u niet kwalijk, dat ge voor mij een geheim hebt gemaakt uwer onderhandelingen met Hasselman, - school echter in de behoefte die gij gevoeldet dit te verheelen niet een wenk, dat de zaak *au fond* minder pluis was? Verbazen doet het mij, dat gij voor u zelven vrijheid vondt, toen gij door den naam, dien gij u hadt verworven en wiens aard ik u niet behoef te schetsen, toen gij, onafhankelijk vrijzinnig man, de redactie van een bekend liberaal blad op u naamt, niet slechts aan een vlaag van humeur gingt toegeven, door de aanbeveling van *the turncoat* Koorders met zijne twijfelachtige antecedenten, maar u bovendien compromitteerdet door de aanneming *d'un cadeau funeste?*' De analyse van Huets dagbladartikelen wijkt bij dit sermoen naar den achtergrond. De schrijver wordt gaandeweg ernstiger: 'Onderzoek, twijfel, breek af, maar zie toe, dat gij niet wegwerpt wat moed en lust geeft voort te gaan en verder brengt: het geloof aan onze toekomst.' En dan vervolgt hij weder eenige dagen later op zijnen gewonen toon gezellig keuvelende over de nieuwtjes van den dag.

'Uwe waarde letteren,' zoo luidt het 8 October 1868, 'van den 22sten Augustus en de nummers van den *Javabode* gewerden mij in goede orde. De lezing van een en ander maakte mij droef te moede - we gaan te oprecht met elkander om, dan dat ik u dien indruk zou verheelen.' Potgieters grootste grief blijft altijd de onzekerheid omtrent die door den Minister aan Huet opgedragen zending. Deze had in den *Javabode* eene zoogenaamde opheldering gegeven: desgelijks Hasselman in het *Haagsche Dagblad*; maar de zaak bleef niet minder raadselachtig. 'Hoe kondt gij u inlaten,' zoo wordt er 16 October gevraagd, 'met dien peinzenden minister en

welke was die geheime missie? Censor te worden, beweren uwe vijanden, der drukpers op Java. Gij begrijpt, dat, indien ik er een oogenblik geloof aan sloeg, deze regelen u niet zouden geworden. Maar maak om Gods wille aan al die mysteriën, versterkt door uw ongelukkig "beginselloos schijnen om der wille van een hooger beginsel" een einde - deze weg doet niet alleen ons leed - hij leidt u tot ellende.' Eene week of wat later, 3 December, luisteren wij weder naar een smartkreet: 'Hoe zal ik het uur zegenen, waarin ik weer lust zal gevoelen u meer dan deze te schrijven, waarna ik weten zal wat wij voortaan voor elkander zullen - kunnen - zijn.' Tien dagen later had Potgieter eenen brief van 4 November ontvangen, die weer veel had goedgemaakt. 'Gij komt uit de wolk van geheimzinnigheid, waarin gij u verscholen hieldt, waar - zooals ge pleegt te zijn - te voorschijn; de kunstmatige kalmte wijkt voor een, zij het somber besef van den toestand. Ik laat het dan ook aan den tijd over, uw oordeel over het gebeurde te wijzigen. Als ge vrij man naar de Oost waart gegaan, en daar hadt ingezien, dat de liberale politiek op Java niet valt toe te passen, wat kon iemand, wat kon ik er tegen hebben gehad? Als ge uwe pogingen, de Indische pers te verbeteren, hadt bepaald tot het leveren der beste courant, zou ik u niet hebben toegejuicht! Het is de laatste maal dat ik iets schrijve, wat gij berispingen noemt; gij weet uit welk hart zij voortkwamen.' Wat wonder dat Potgieter in den laatsten brief des jaars beiden 'aangenamer jaar en opgeruimder briefwisseling' toewenscht. Huet had, vernemen wij telkens, slechts kort en ongeregeld geschreven. Wij lazen dan ook een paar bladzijden vroeger: 'Dat gij u niet opgewekt gevoelt, uitvoeriger te schrijven, valt te begrijpen. Als gij eerst weer met den waren lust werkt, zal dit van zelf wel komen.'

Met Nieuwjaar 1869 komt er verandering: hij heeft zich blijkbaar ernstig voorgenomen, al die gevoelige onderwerpen niet meer aan te raken. Hij schrijft nu bladzijde na bladzijde over de grootste verscheidenheid van stadsnieuws, over de voorstellingen door eenen Fransche troep bij van Lier gegeven, over het ijsvermaak in het Vondelpark, over den treurigen dood van Koorders, over onderwijswetgeving, over een concert van Schumann dat hij, de onmuziekale Potgieter, heeft bijge-

woond, over een avondje bij Schimmel: ja, waarover niet. Maar hij kan toch niet voortdurend zwijgen over hetgeen hem zoo na aan het hart ligt. ‘Weet gij wel,’ schrijft hij 14 Januari, ‘dat gij een sophist van de eerste grootte dreigt te worden, als gij meer artikelen schrijft als *Conservatieve Politiek.* Aardig om te lezen, heel aardig, en toch woordenspel, meer niet.’ Of op den 8sten Febr.: ‘Bij gebreke van brief, hield ik mij met den *Javabode* van 30 December bezig; wees liberaal, radicaal, conservatief, wees wat ge wilt: ik laat een geest als den uwen niet los - men blijft van u houden, hoe bont gij het maken moogt.’ Wat in deze periode Potgieter het meest hindert, is dat Huet eene afgodische vereering koestert voor Napoleon en Bismarck: dergelijke mannen met ijzeren wil moeten het volk redden, terwijl hij vergeet dat voor al de nooden onzer maatschappij dit middel alleen toepasselijk is, als men met eenige hoop op goeden uitslag zoo iemand binnen onze landpalen kan aanwijzen; of het moest Douwes Dekker zijn? ‘Helaas,’ lezen wij 28 Febr., ‘waarom moest een talent in den laatsten tijd hier reeds te zeer geneigd *to greet might for right* op een tooneel worden verplaatst waar wij louter baas zijn door het recht van den sterkste?’ En dan volgt eene toepasselijke aanhaling uit Sainte-Beuve. Maar wat belet Huet de *Literarische Fantasiën* voort te zetten? dat is waardig werk voor zijn talent.

Van nu af treedt de politiek en daarmede de scherpe verwijten op den achtergrond; de lange, vele bladzijden lange brieven worden gevuld met een duizelingwekkend aantal van letterkundige beschouwingen en bijzonderheden, waaruit ik boven reeds een en ander aanhaalde; het is eene opfrissching na den somberen toon, die maanden lang geheerscht had. De oorzaak zal wel liggen in het uiterst gematigde van Huets antwoorden; aldus 9 Maart: ‘Maar ben ik al schertsende, weder *en train* harde beschuldigingen te doen? Niets is verder van mijn doel en gij, die mij op geene mijner, noem haar wat gij wilt, ooit “vinnig” hebt geantwoord, gij gevoeldet, dat ik dit ook niet verdiende, dat ik niet enkel door, dat ik in u bitter leed.’ Maar daarom kan hij toch zijne liefste gedachten niet voor zich houden: er volgt bijna onmiddellijk: ‘Idee tegen idee, dan blijf ik aan liberalisme de voorkeur geven boven conservatisme, als wij niet met woorden zullen

spelen.' Dan klinkt het weder 14 Maart: 'Al hebt gij het ware oogenblik gekozen om te verkondigen, dat het liberale stelsel luttel heeft gebaat, - het is u niet gegeven er, weinig als ge nog van Java weet, - een beter voor in de plaats te stellen.' Maar laat Huet zich toeleggen op het aanwijzen van nuttige verbeteringen; aldus bijv. 6 April: 'Gij voorkwaamt met het slot mijn wenschen, u toe te leggen op de bevordering van het materieele welzijn des Javaans. Geloof mij, daarvoor te ijveren, hetzij het verlangde spoorweg, of indische hulp (?) of leger heet, zal u op den duur meer voldoening geven dan het politiek gekibbel.' Heeft Huet dit lezende zich herinnerd, dat hij op den Haarlemschen *debating*-avond van 23 April 1857 had deelgenomen aan eene schermutseling over het Indisch drukpersreglement en zich nadrukkelijk had verklaard *vóór* een amendement van gedecideerd liberale strekking? - Onder veel belangrijks ga ik nu ook de voorspelling voorbij, zoowel 24 Maart als 1 Juni 1869 gedaan, dat in den aanstaanden strijd van Bismarck en Napoleon, de eerste onfeilbaar overwinnaar zal zijn. Voor ons doel is het van meer belang aan te teekenen, wat wij 6 April lezen: 'Met genoegen merk ik onder degenen, die ter beurze met Batavia in de bestendigste betrekking staan, eene wijziging der opinie ten uwen voordeele op.' Er is dus honig; maar den volgenden dag ontbreekt het teugje citroen niet: 'Stem mij toe, dat men zich verheugen kan het talent ten minste meer gewaardeerd te zien, al zou men eerst recht tevreden zijn, als men ook het karakter weer gerehabiliteerd mogt achten.' Eigenlijk is het niet te verwonderen dat op 2 Mei, dus na afwezigheid van juist één jaar, wij de klacht hooren dat Huet zoo zelden antwoordde op wat zijn vriend met zooveel volharding te zijnen behoeve opschreef. Een enkele uitvoerige brief, maar een eigenlijk antwoord op hetgeen Potgieter schreef, niet dan hoogst zelden.

Intusschen gaat hij voort getrouw te schrijven wat hem wedervaart; hij heeft een vliegreisje naar Weimar, Dresden, Berlijn gemaakt; hij heeft eene tentoonstelling van schilderijen bezocht; hij is druk bezig met het *Leven van Bakhuizen;* zijn *Gustaaf Adolfs Krijgspsalm* is in den Bundel der *Evangelische Gezangen* opgenomen: iets dat, als ik tusschen de regels mag lezen, den 'impopulairen' dichter meer genoegen

doet dan hij wil weten. Maar over Indische politiek nu verder geen woord: alleen maar, als Huet in zijne *Heerschappij der Bourgeoisie* de hartelijkheid van het gemeene volk hemelhoog verheft, roept hij hem toe met een woord dat hij bevorens Gideon had in den mond gelegd: 'Je meent er geen zier van, hoor!'

Sneller voortbladerende, want er is over het teedere onderwerp, dat ik ter sprake bracht, in de eerstvolgende maanden geen woord in de Brieven te vinden, kom ik tot 3 Augustus: 'Van vergeving is tusschen ons geen sprake; er kan verkeerde opvatting zijn, er is geen opzet om leed te doen. Daarvan ken ik mijzelven vrij in het schijnbaar scherpste, dat ik verleden jaar geloofde te moeten schrijven. Gij mogt u geene illusiën maken over de teleurstelling, die gij uwen besten vrienden hadt berokkend en prijs gegeven.' Maar terwijl ik veel met stilzwijgen voorbijga, mag ik toch niet verzuimen te laten zien hoe het komt, dat de vertrouwelijkste biljetten van Huet - in tegenstelling met die van Potgieter - iets vormelijks en gemaniereerds hebben. Deze schrijft 22 Augustus: 'Ik heb iemand gezien, die zichzelven beschuldigde, zijne lieve vrouw te lang zonder bericht te hebben gelaten, die zich eindelijk vermannen ging. - Ik zag hoe hij driemalen ging verzitten en de pen beroerd en de inkt drassig vond en tot twee keer toe werd de begonnen epistel verscheurd. Had hij het nageslacht voor zich, gluurde het over den schouder zijner aanvallige echtgenoote? Hij beslisse het zelf, maar als ik zoo min uit Samarang als uit Soerabaya een letter schrift krijge, ik zal aan St. Jean de Maurienne[1)] denken, en er hem niet minder lief om hebben.' Huet had nu juist *Florence* gerecenseerd en daarop slaat blijkbaar het vervolg: 'Dante's burgerkroon, de eenheid van Italië, gij moogt er niet meê spotten, - als er van Europa iets over zal blijven, *vis-à-vis* de Nieuwe Wereld tegenover het Anglo-Saxische menschenras, dan moeten de volken zich ontwikkelen en hunne vorsten boven het hoofd wassen.' En dan tegenover Huet, die alles van éene groote, machtige persoonlijkheid verwacht - men lette op den datum: 31 Augustus 1869:

1) Het Fransche grensstation op de terugreis uit Florence. Zie den brief in. Huets *Brieven* dl. I p. 139.

‘Ik zou onoprecht zijn, als ik verzweeg, hoeveel genoegen het mij doet, dat uw groote mannen Bismarck en Napoleon weer een beetje in de schaduw gaan, de eene pruilend in het lommer van Varzin, de ander eene abdicatie overleggende.’ Hij blijft doen wat hij kan om Huet van die treurige politiek af te brengen: juist had Quack zijnen *Martinus van der Hoeven* voltooid: ‘Gij kunt begrijpen, hoe de studenten met den professor dweepen, die voor hen werkt en met hen leeft. Wat ben ik benieuwd naar den indruk, dien deze stukken op u zullen maken. Mij dunkt, zij moeten u uit de lagere wereld der journalistiek weder in de reinere uwer *Toespraken* overbrengen.’ Dan komen wij aan de plaats - ik haalde haar reeds boven aan - waar hij zich voorstelt, dat in later jaren een snuffelaar Huets brieven zal bestudeeren: de man gaat aan het mijmeren en mijmert onder anderen: ‘De verhouding met dien vriend blijft duister:..... al leefde ik over vijf-en-zeventig jaar met den snuffelaar, ik zou hem kwalijk duidelijk kunnen verklaren, hoe uwe toenmalige beschouwing van menschen en dingen mij dikwijls zeer deed, *hoe mijne ongesteldheid mij nog prikkelbaarder maakte.* - Allervreemdst blijft het, dat dit overigens zoo helder hoofd, dit overigens warme hart, zich niet kan voorstellen, hoe het zijnen vrienden te moede moest zijn, toen hij met al het ploertige en poenige zijner partij ook hare beginselen over boord wierp!’ Ook Huet is thans beter geluimd: ‘Uw alleraardigste brief van den 17^{den} September gewierd ons ditmaal aan tafel - de opgeruimde stemming, waarin hij geschreven werd, deed ons plezier.’ Wij krijgen eene uitvoerige beschouwing van ten Kate's *Planeten* en over het loopen aan den leiband van een Napoleon of Bismarck. ‘Maar ik heb mij zelven beloofd geen woord over politiek meer te schrijven!’

Wat ik oversla - en dat is zeer veel - ik moet toch den lezer de ontboezeming voorleggen, waarin Potgieter eene soort van geloofsbelijdenis aflegt: ‘Wij weten niet van waar wij komen; wij weten niet werwaarts wij gaan, - maar er spreekt eene stem in ons van iets hoogers dan we om ons zien, van iets heiligers dan we bereiken kunnen; - is het geloof, dat die stem gelijk heeft, dat wij haar tot richtsnoer onzer handelingen moeten nemen, dat wij daardoor hier zoo

gelukkig worden, als het beneden gegeven is te zijn, - louter verbeelding, ijdele fantasmagorie? De arme menschheid heeft onder geen vorm van godsdienst ooit meer gehad, maar het heeft voor de edelsten onzer volstaan, om goed en groot te zijn. Te moeten berusten is iets bedroevends, hoor ik u zeggen, - maar wat blijft *après tout* voor den positivist meer over? is hij der oplossing van het raadsel eene schrede dichter, wanneer hij omlaag zoekt, wat misschien, wat waarschijnlijk, wat zeker omlaag te vinden is? Ik heb allen eerbied voor die begeerte meer te weten; zij verraadt den aanleg van den mensch, - maar dat het eene behoefte zou zijn, dat zij hier werd vervuld..... Wijsgeerige hersens zijn mij, als zoovelen mijner landgenooten, niet bedeeld, - maar als ik naga, wat mij onder de afwisselende gestaltenissen mijns geloofs, als ik zoo spreken mag, eigenlijk gesterkt heeft, wat mij nog overblijft: het is de aspiratie; zij bezielde, zij bezielt nog; - als wij hier eigenlijk eens niets meer noodig hadden dan haar?'

Laten wij hiermede het uitstreksel der brieven van het jaar 1869 besluiten. De laatste brief, van 14 December, is weder in den verwijtenden toon: Potgieter zelf vreest dat hij 'zich in een dier sombere buien toegeeft, welke met gebrek aan beweging plegen op te komen, eerst langzaam en meer van verre, dan dichtbij en zwaar te dragen.'

Gedurende de twee nu volgende jaren, maar vooral in 1870, is de correspondentie, ik merkte het reeds op, aanmerkelijk verflauwd. Het kan zijn dat ons sommige brieven waarom dan ook werden onthouden, maar de lezer voelt toch wel, dat er iets gedwongens is gekomen in de plaats der vroegere vertrouwelijkheid. Wel vervolgt Potgieter zijne bijdragen voor den *Javabode* en begint hij zijne *Herinneringen en Mijmeringen*, maar onder den invloed zijner ongesteldheid verliezen zijne oordeelvellingen aan gematigdheid en winnen in scherpheid, soms in onbillijkheid. Als afwisseling kan de lezer als naar gewoonte genieten van de *dissolving views*, maar anders? 'O vloek der afschaffing van het zegel,' hooren wij 8 Februari 1870, 'wat is er van de *Haarlemmer* geworden, waar gaan *Amsterdammer*, *Handelsblad* heen, sedert zij de rubriek "Allerlei" hebben geopend?' Met Huet is evenwel de vrede, zoo schijnt het, voor goed gesloten: zijne

theoriën zullen nu onbesproken blijven, ‘maar wie dergenen aan wier oordeel hier te lande gij waarde hecht, is met onze liberalen van den dag anders dan bij tegenstelling met nog ellendiger schepsels ingenomen?’ Ook bij Huet, 14 Febr. 1870, ‘kan het uit den blauwsten hemel soms eensklaps stormen; iets tropisch was hem in ons koel klimaat reeds eigen.’ Nu krijgt hij de scherpe vermaning te hooren, die ik boven reeds uitschreef, dan hooren wij een jaar lang zoo goed als niets, maar 6 April 1871 bezorgt ons weer eenen opgeruimden en echt vriendschappelijken brief. Wij houden ons slechts een oogenblik op bij een bezoek aan Mevr. Bosboom, 3 Juni 1871: ‘Van tijd tot tijd wierp de omgang met Mr. en Mevr. Groen een beetje schaduw op den glans van haar gelaat - zonderling: het was niet het natuurlijk medelijden dat de toestand van zulk een man mogt inboezemen, eerst op zijn ouden dag tot de overtuiging gekomen, dat hij tot nog toe op geestverwanten vertrouwde, die, zoodra zij gelooven den voet in den stijgbeugel des gezags te hebben, den knol “voort” toeroepen, zonder naar hem om te zien. Het was evenmin droefheid over den vijf-en-twintigjarigen achteruitgang, dien Europa zich beschoren ziet - het was *a revival* van 1853 - vrees voor Rome, luchtende uit haat tegen alles wat Roomsch is.’ En dan 30 Juni grooter lof dan wij nog hadden gehoord: ‘Ik heb de drie opstellen *de Toekomst* met genoegen gelezen; ik weet niet, of al uwe beschouwingen van het onderwerp onwederlegbaar zijn, maar ik ben zeker van den aangenamen indruk, dien het op mij heeft gemaakt, U, door geen tegenspraak geprikkeld, U, rustig op Buitenzorg zittende, met zoo helder hoofd en niet zonder hart die stof zoo *waardig* te zien hanteeren.’ Dan weder vliegreisjes naar Gent, naar Weenen, met tal van *dissolving views* en ten slotte, 1 December: ‘Wat ik vooral in uwe laatste opstellen waardeer, is een tevredener toon - het gevolg van gelukkiger lot zult ge zeggen.’

Met het jaar 1872 wordt de correspondentie levendiger en geniet de lezer van het gezellig keuvelen van Potgieter als naar gewoonte *de omnibus rebus et de quibusdam aliis.* Schaepmans poëzy wordt gecritiseerd; Prof. van der Boon Mesch wordt in de maling genomen; ja wij ontvangen een vluchtig

tafereeltje uit de Amsterdamsche kermismaand. Maar karakteristiek is bovenal Potgieters houding tegenover de voorgenomen viering der inneming van den Briel op 1 April. Dat begint reeds aan het einde van het voorafgaande jaar, toen men een aanvang maakte met de voorbereiding en op eene vergadering van door den Burgemeester uitgenoodigden het ruwe incident plaats greep, waaruit zonneklaar bleek hoe licht sommiger gemoed was aan het koken te brengen. Potgieter wil er in geen geval iets mede te maken hebben. Hij verhaalt 11 Januari dat Kruseman bij hem is geweest om eene bijdrage tot het *In Memoriam*: van 1572-1575. 'Ik ben er rond voor uitgekomen, dat ik ons het recht ontzeg, in onzen tegenwoordigen apathischen toestand het voorgeslacht te verheerlijken: wij verdienen den tempel te worden uitgejaagd, wij schacheraars en flauwerts op elk gebied.' En acht dagen later: 'De feestvieringskoorts maakt hoe langer hoe meer slachtoffers. Van den Briel naar den Bosch, blijken nu Vlissingen en Haarlem besmet.' Dat het oordeel zoowel een paar dagen vóor als na de feestviering uitgesproken, vooral niet malscher luidt, laat zich bevroeden. Hoogst merkwaardig is ook uit de laatste dagen van Thorbecke de brief van 30 Mei: 'Wie er voor tien of acht jaren aan twijfelen dorst, dat Thorbecke ons voortdurend vooruit bleef brengen, wie meende dat hij zelf stil stond, werd verketterd! En nu, geen handen genoeg op zijn hoofd, ofschoon de minsten groot genoeg zijn om het te bereiken. Wij hebben geen Ministerie, wij zullen er voor Juli misschien geen hebben; zal er veel bij verloren zijn, als de zaken geregeld haren gang blijven gaan? Mij boezemt de zaak niet het minste belang in, want ik zie geen man door eene groote gedachte bezield, dien ik gaarne de kans gunnen zou.' En dan, als enkele dagen later, de slag is gevallen: 'Als Thorbecke zich op zijn ziekbed de couranten nog heeft doen voorlezen, - hoe smadelijk moet hij hebben geglimlacht bij het gekef van zoo menig onbeduidenden naamlooze, die hem beschreef als de ontwikkeling van jongeren in den weg te staan. Er is ten onzent toch geen zweem van eerbied voor ondergaande grootheid.' Zoo is dan Potgieters aandacht weder meer op de politiek gevallen en schrijft hij 11 Juli: 'En welke zal uwe gewaarwording zijn, nu Fransen van de Putte opnieuw Minister van Koloniën is geworden?

Hoe ik wenschte, dat hij uwe beschouwing beschame, uwe verwachting overtreffen mogt, door eindelijk eene krachtige hand aan het roer te slaan, al kruist de hulk dan ook niet den zeeplas door, dien gij den wenschelijksten gelooft!' En veertien dag later: 'Als gij in een der vorsten van het huis van Oranje een genie, een talent, een man zaagt, geschikt om den heerschersstaf met goed gevolg te zwaaien, als gij ons, na bijna honderd jaar proeven van allerlei bestuur, rijp geworden achttet voor een gemeenebest, ik zou mij die omwentelings-, ik mag zeggen, manie, kunnen verklaren, al gevoelde ik geen lust er in te deelen, maar thans zonder doel, zonder hoop, zie het blijft mij een raadsel in deze Oostersche hitte, zoowel als in de Westersche kou.' Middelerwijl volvoert hij zijne reisplannen en bezoekt in vier weken - voor zijn doen eene buitengewoon lange afwezigheid - met zijne zuster Parijs en een gedeelte van Spanje; maar is eerst recht gelukkig naar Batavia te kunnen melden, dat de *Javabode* in Nederland meer en meer geapprecieerd wordt en volgt hij met belangstelling Huets plannen om een eigen courant, het *Algemeen Dagblad*, te stichten. Toch ontbreekt het 'droppeltje citroen' niet: in eenen 'knorrigen' brief heeft Huet zijnen vriend eenen 'gestrengen rechter' en 'duldeloozen bediller' genoemd, 3 October 1872.

Ook in 1873 blijft de correspondentie even levendig en gaat voort in den ons nu genoegzaam bekenden trant: ik behoef niet veel te excerpeeren. Maar dit toch: Huet is en blijft 'de kluizenaar van Kramat.' Potgieter schrijft daarover in eenen langen brief, 20 Maart 1873: 'Wat zijt gij in dat opzicht gelukkig, die uwe eigene wereld medebracht, die u daar zeker even weinig moeite geeft om den menschen aangenaam te zijn als gij het hier deedt. Of het echter wijs is? het is geen vragend verwijt, het is maar een wenk. Mag ik echter mijne meening in dit opzicht zeggen, het verbaast me minder, dat ge mij nooit over aangeknoopte kennissen spreekt, dan dat uw blad schier nooit blijken draagt, dat ge reeds zoo lang te Batavia waart, dat ik vruchteloos naar eenig bewijs zoek, dat gij onder dien hemel en dat landschap, in die maatschappij, hoe ze dan ook zij, leeft en lijdt en geniet.' Het is toch volkomen duidelijk, dat de hoofdredacteur van een Dagblad, hadde hij meer in de onderscheiden

kringen der Bataviasche samenleving verkeerd, behalve hetgeen hij had kunnen leeren, zich ook juister voorstelling had gemaakt van den toon, dien hij moest aanslaan om gehoor te vinden voor zijne denkbeelden. En toch, zoo is het: wij hooren het 10 April: 'Dat gij gelukkiger, gezegender invloed uitoefendet, toen ge in de dagen van *de Gids* of minder bitter waart, of die bitterheid beter bedwongt, ik tart u het te loochenen.' Dan weder breekt het echt Hollandsch gemoed in de volgende klachten uit bij de herdenking der rampen aanvankelijk in Atjeh geleden, 24 April: 'Wat vieren wij toch feesten ter gedachtenis, wat richten wij gedenkteekenen op, wat geven wij *in Memoriams* uit, Jan Salies, die nooit klaar zijn, die ons voortdurend op het verledene te goed doen, en van allen geest van dat verleden zijn vervreemd. En niet minder scherp 31 Juli: "Wij hebben het met allerlei persoontjes beproefd; door de meer algemeene veelzijdigheid der volksontwikkeling zijn wij misschien in talent er niet door gedaald, maar karakter schijnt voor goed afscheid van dit geslacht te hebben genomen." Zoo wil hij dan ook in November niet mede doen aan de viering van het 25-jarig bestaan onzer Grondwet, al zoude ik "haar tegen u, die met alle parlementaire regeering den draak steekt, willen verdedigen, al ware het alleen dewijl wij er de openbaarheid onzer financiën en de afschaffing der heerschappij van zekere standen aan verplicht zijn." Intusschen is tegen het einde dezes jaars de correspondentie zonder naspeurlijke reden op eens verflauwd.

Zoo zal ons dan het laatste jaar 1874 slechts een oogenblik ophouden. Ik vind daarvoor ruimte voor eene kleine correctie van den tekst; wij lezen in den brief van 8 Januari: "De natie die maar door één man kan worden gered, verdient zweepslagen, zei..... en had gelijk." De uitgever verklaart dat hier een naam onleesbaar is, maar de brief van 2 Mei 1872 had hem kunnen herinneren dat Hume de zegsman is. Huet blijft inmiddels altijd dezelfde: zoo hooren wij de verzuchting op 29 Jan.: "Of uw brief van den 11^{den} Dec. het minste blijk had gedragen, dat ge gelukkig waart!" En in denzelfden geest 19 Febr.: "Och, verzeker mij eens spoedig, dat het met uw blad naar wensch gaat, dat gij in dezen of genen kring eene toekomst ziet, als ge verdient, opdat ik eindelijk, eindelijk vrede leere hebben met uw vertrek!" Er

is toch iets moedeloos in den laatsten brief: “Ik neem nu van tijd tot tijd eene pauze voor gegeven aan.” Dat werd geschreven op 24 September en in de laatste maand des jaars werd Potgieter op het ziekbed geworpen, waarvan hij niet zoude opstaan. Wel was hij ten einde toe getrouw gebleven aan de woorden van la Bruyère, waarop hij indertijd de aandacht van zijnen vriend gevestigd had: *L'on ne peut aller loin dans l'amitié, si l'on n'est pas disposé à se pardonner les uns aux autres les petits défauts.* En hier was spraak geweest van wel iets meer dan eenvoudig *petits défauts.*

Is het niet merkwaardig, niet dat jongelieden zoo goed als van kindsbeen af een nauwen band van vriendschap sluiten, die op hun volgend leven haren stempel drukt, maar dat twee mannen, 51 en 33 jaar oud, met gevestigde denkbeelden aldus elkanders invloed ondergaan? Aan de hand vooral van Huets *Persoonlijke herinneringen* valt dit merkwaardig verschijnsel te bestudeeren. Potgieter die wel wist wat hem ontbrak, zag in Huet den man die hem zou completeeren; gezamenlijk zouden zij de letterkundige critiek en daarmede de vaderlandsche letteren “vooruitbrengen;” in hem zag hij zijnen opvolger. Huet daarentegen, toen hij zich meer en meer van de theologie afwendde, erkende in het eerst den meester, dien hij moest trachten te evenaren in grondige kennis der moderne literatuur en eenmaal hoopte te overtreffen door de schitterende eigenschappen van zijnen algemeen gevierden stijl. Hij zoude een nieuw leven aanvangen en voelde zich eenzaam, hoe gelukkig hij mocht gehuwd zijn, want ongeveer in dezen zelfden tijd hadden al de oude vrienden die hij in Haarlem om zich gevormd had, zich overal heen verspreid. Potgieter leidde hem de Gidsredactie binnen; maar ik verhaalde reeds onder welke omstandigheden in 1865 die kring uiteenspatte. Nu was het Potgieter die zich verlaten gevoelde. Zijne gewone beurskennissen konden de leegte niet aanvullen; in den eersten tijd miste hij ook den vertrouwelijken omgang met de Amsterdamsche redactieleden. Zoo werden de kluizenaars door den band hunner gemeenschappelijke neigingen meer en meer tot elkaar gebracht. Ook toen Huet naar Indië vertrok, bleef zijnerzijds die vriendschap ongeschokt; op Huet ging hij voort te bouwen, in de verwachting dat deze de journa-

listiek en die hatelijke politiek vaarwel zoude zeggen, zoodra hij, financieel onafhankelijk, in het vaderland zoude zijn wedergekeerd. Heeft hij ooit het bewustzijn gekregen dat hij zich had bedrogen? Ik moet het betwijfelen; wel kunnen wij nagaan, dat in dezelfde mate als de Indische correspondentie verflauwde, oude vrienden tot Potgieter wederkeerden. Maar de litteekenen der breuk waren gebleven.

Hier moet ik een vroeger woord herroepen. Ik schreef voor jaren: “Mij komt het voor, dat Potgieter in Huet alles heeft gekweekt wat besnoeid en alles besnoeid wat gekweekt moest worden.” Tot verontschuldiging dier geheel valsche opvatting moge dienen dat ik toenmaals de latere geschriften van Potgieter niet of bijna niet kende, natuurlijk zijne Brieven niet had onder oogen gehad, en alleen stond voor de op zich zelf juiste opmerking, dat nagenoeg gelijktijdig met Potgieters kennismaking ook voor het ongewapend oog in Huet eene verandering viel te bespeuren, die niet in zijn voordeel was. Een der oudste en vertrouwdste vrienden van Potgieter schreef mij toen onmiddellijk ter wederlegging het volgende: “Juist het omgekeerde is waar. Potgieter heeft de eenzelvigheid van Huet en diens politiseeren niet gewekt, maar 't is de laatste geweest, die Potgieters gezellig leven heeft verstoord. Juist Huets invloed op Potgieter was zoo overwegend, dat die onder zijne handen een geheel ander man is geworden. Niemand heeft dit later beter ingezien dan Potgieter zelf. Hoe kinderlijk dankbaar was hij, na Huets heengaan, de banden met oude vrienden weer te kunnen aanbinden. Maar Huet had hem verwijderd van *de Gids* en dat heeft hij tot zijn dood toe betreurd.” Dit zal wel juist zijn, ofschoon, volgens de Brieven, in de andere richting iets of wat overdreven. Mij blijft slechts over schuld te bekennen voor eene grove onjuistheid.

Toen de jongere vriend met den ouderen in nadere aanraking kwam, had zijn karakter zich reeds gevormd; hij liet zich niet meer buigen en begeerde van Potgieter, hoe hoog hij tegen hem opzag, niet te leeren hoe hij zoude critiseeren of politiseeren: hij ging zijn eigen weg. Niettemin is in één opzicht, als ik mij niet vergis, de invloed van Potgieter op hem noodlottig geweest; zij heeft althans in de verkeerde richting gewerkt.

Ik moet de zaak wat hooger ophalen. Van zijne jeugd af moet Potgieter eene artistieke natuur zijn geweest; hij zocht het bevallige, het harmonieuse, het schoone op ieder gebied. Ik stel hem mij voor als een Amsterdamsch koopman, altijd eenvoudig, maar deftig gekleed. In zijne jeugd, toen hij uit Gothenburg terugkwam, waar hij de zaken der familie Trip tot een goed einde had gebracht, letten zijne vrienden op zijne sierlijke kleeding; hij had dan ook in Zweden met beschaafde en zoo het schijnt aanzienlijke personen verkeerd. Aan de beurs kwam die sierlijkheid niet te pas, maar slordigheid was hem een gruwel: zelfs na jaren ergerden hem de halfhembdjes van Bakhuizen. Al de goede verwachtingen die hij van Honigh had, waren noodig om hem de bouffante en de winterjas van den eenvoudigen onderwijzer aan de armenschool te doen vergeten. En wat deed de dominé van Egmond, die wat hij had voor zijne armen besteedde: "Hij legde de handen, die van geen handschoenen wisten, op de glimmende kniestukken van den vaalzwarten pantalon." Nog een voorbeeld: bij een bezoek had hij van Vloten gekapitteld over het overdadig gebruik van het woord "konkelen." "Het over de knie geslagen been bewoog zich, de gaping tusschen den uitersten zoom des pantalons en de verkleurde elastiekjens van het schoeisel werd grooter en liet een grove kous zien - de voet bewoog ongeduldig heen en weer." Intusschen: Potgieter was koopman evengoed als vereerder van het schoone: hij heeft zelf zijn fortuin moeten grondvesten en ofschoon ik zijn kasboek nooit heb gezien, lijdt het toch geen twijfel dat hij zich geene weelde veroorloofd heeft, die hij niet ruimschoots kon betalen: in later jaren leefde hij dan ook in "bescheiden overvloed": het woord is van Huet. Beets herinnert zich nog dat hij de tante van Potgieter had gekend - niet de tante, die 20 October 1871 overleden is en wier laatste uren hij niet eens had bijgewoond - maar tante van Ulsen, die 24 Maart 1863 is gestorven en wier gemis de neef nog zoo levendig gevoelt tien jaar later in den brief van 20 Maart 1873: "toen was het ook zulk guur en bar weer." Die tante moet een merkwaardige vrouw zijn geweest, zij die over het geloof kon disputeeren met Bakhuizen zelven, zonder te worden verslagen. Beets had haar nog gezien met haar zeer beknopt mutsje, ouderwetsche samaar en voorschoot, en den

bril met groote glazen op den neus.' In den tijd van Zimmerman, een twintigtal jaren later, droeg de deftige burgemeestersdochter 'kostbare kanten, een zwartzijden japon en een ivoren bracelet.' Hoe zijne boekerij gestoffeerd was, kan ieder waarnemen ter Amsterdamsche bibliotheek. Zijn elegante studeerkamer heeft Huet beschreven en met verwonderlijke kunst beschreven in Lidewijde. Zimmerman heeft ons de keurige voorkamer en *suite* binnengeleid en wij zien op de zaal voor de Redactieleden het *souper* klaar staan, waaraan de gastheer zoo weinig eer zal bewijzen. Op reis hield hij vast aan zijne gewoonten van spijs en drank, eenvoudige maar, gelijk men kan nagaan, op reis zeer kostbare gewoonten. Maar hij kon het ruim betalen, want hij was, toen hij zijne zaken begon, steeds gedachtig geweest aan den raad van een man van ondervinding: 'wie een nieuwe jas, en niet tegelijk tusschen de voering en het laken de kwitantie van den kleermaker draagt, die wordt misschien een man van fortuin, maar nooit op eerlijke wijs een gezeten burger.'

Dezelfde eigenaardigheid viel reeds vroeg bij Huet waar te nemen, wel nog niet in den allereersten Haarlemschen tijd aan het Spaarne op de kamers van den apotheker Blomhert, toen het schrale predikantstractement nauwelijks uitreikte ook voor bescheiden behoeften, maar toch reeds eenigermate in het kleine huisje in de Zijlstraat, dat hij eenigen tijd vóor zijn huwelijk had betrokken. De honoraria der uitgevers groeiden langzamerhand aan. Later aan den Kruisweg, toen hij Potgieter nader had leeren kennen, begon die behoefte aan *comfort* in iederen zin meer en meer te heerschen. Het voorbeeld van den vereerden vriend werkte onwillekeurig zeer nadeelig, want wat Potgieter bereikte met matige inspanning - daar zoo het schijnt de zorg voor zijn beroep slechts enkele uren daags vereischte en hij den avond voor zijne studiën vrij hield - ik meen die voldoening van den kunstzin in velerhande opzichten, kon Huet niet erlangen zonder voortdurend sloven tot het uiterste zijner krachten. Dat geldt zelfs voor den laatsten tijd te Batavia gesleten, toen hij eene in financieel opzicht stellig voldoende positie had. En dat is zoo gebleven tot aan het einde zijns levens: met de belooning voor het geleverde werk groeiden de behoeften op allerlei terrein. Zoo schreef hij dan, 15 November 1885, aan Mevrouw

Bosboom: ‘Helaas, mijn leven gaat voorbij als een droom! Iedere week moet ik twee artikelen schrijven, en liever drie dan twee, jaar in jaar uit. Van de onderwerpen zie ik het einde, maar niet van mijne verplichting. Kon ik u den stapel drukproeven voorleggen, die sedert Januari 1885 door mij gecorrigeerd werden, U zoudt met Frau Buchholz zeggen: “*Ich danke.*” Hadde het werk, als het gedaan was, hem slechts tevredenheid bezorgd met het hem bescheiden deel, dat niet zoo geheel onbeduidend was! In het *Land van Rembrand* spreekt hij ergens van “de zelfzucht van het genie dat de wereld aan zich cynsplichtig acht, en in den prikkelbaren hoogmoed zijner onstoffelijke waarde het tusschenbeide komen van geldelijke hindernissen niet verdragen kan.” Men verschoone mij van uit zijne Brieven de talrijke plaatsen aan te halen, die mijne stelling bevestigen. Aan Potgieter kon die zielstoestand niet ontgaan en hij had door eigen voorbeeld getoond recht te hebben om te antwoorden zooals hij met beminnelijke oprechtheid gedaan heeft. In eene sombere bui, toen Huet zich miskend achtte en zich in dezer voege had beklaagd: “De mensch, denk ik, is voor het ongeluk geboren, en zijne levenstaak is de gevolgen van het ongeluk zooveel mogelijk te bestrijden en te neutraliseeren.” - luidde op 19 September 1872 het waardige antwoord: “Ik heb er mij in weten te voegen, in een land met zoo enge grenzen, onder een volk niet talrijker dan het onze, geen louter letterkundig leven te kunnen leiden, maar daarom toe te geven dat velerlei middelmatigheid gerechtigd is de eereplaats te bekleeden, opdat het altijd zoo blijve, ik hoop het nooit te doen. Gij, wien de gedachte met bitterheid vervulde, die er door in opstand kwaamt, hebt het nu als een van zelf sprekende aardsche slagschaduw leeren beschouwen..... Mag de vriendschap hare meening zeggen? *tracht u onafhankelijk te maken door te ontberen.*” En Potgieter mocht dat zeggen, want in zijne jeugd had hij zelf door ontbering het tot die onafhankelijkheid gebracht, die Huets deel nooit zoude worden. Hadde hij slechts zijnen vriend in vroeger jaren ernstig en met nadruk gewaarschuwd! Wie weet? Nu was het te laat. Anders dan hij kon voorzien, had zijn voorbeeld gewerkt.

Hoe mag het toch komen, dat over Huet zoo uiteenloopend wordt geoordeeld, ik bedoel niet zoozeer over zijne geschrif-

ten, maar over zijne geheel eigenaardige persoonlijkheid? Vele, zeer vele rechtgeloovigen spreken over hem als over eenen goddeloozen spotter met het heiligste. Er zijn er onder onze staatkundigen, die hem hebben gebrandmerkt als eenen renegaat wiens pen te koop was. Er zijn er onder lieden, die zichzelven al bijzonder verlicht en vrijzinnig dunken, die beweren dat hij eigenlijk zijn leven lang een predikant is gebleven, met allerlei vooroordeelen behebt. Maar ook onder de behoudslieden op politiek terrein zullen er velen zijn, die zijn bondgenootschap nooit zouden hebben aanvaard. Terwijl men zijnen stijl vrijwel algemeen bewonderde, is hijzelf door allerlei gerucht gegaan, goed gerucht maar vooral kwaad gerucht. Vanwaar dan dat zijne vrienden hem trouw zijn gebleven en, ofschoon zij zich een oogenblik van hem hadden verwijderd, toch geëindigd zijn met hem de hand ter verzoening aan te bieden, eene hand die niet werd geweigerd? Mr. W.B. Bergsma was iemand van meer behoudende, zoo niet orthodoxe, juister gezegd "evangelische" beginselen; ook ik telde hem tot aan zijnen dood een paar jaar geleden onder mijne beproefde vrienden, wier aantal zoo jammerlijk gedund is. Deze keurde de onderhandelingen met den minister Hasselman ten sterkste af en kon niet gewagen van Huets romans, *Joséfine*, *de Koning der Eeuw*, en dgl., zonder krachtig uiting te geven aan zijne verontwaardiging. Hoe was het hem mogelijk, zal men vragen, met zoo iemand te Batavia in vrede en vriendschap te leven? Laat Huet volgens Piersons uitdrukking *bon enfant* zijn geweest: waren die vrienden die ik boven voor oogen had, dan ook al te gader *bons enfants*, dat zij niet toornden tegen hetgeen hen ergerde? Was ook Buys *bon enfant*, toen hij 9 December 1885, vijf maanden voor Huets overlijden, expresselijk uit Leiden overkwam, om den ouden vriend bij Quack aan tafel te ontmoeten?

Laten wij het antwoord zoeken bij haar, die het best in staat was om tot een onpartijdig oordeel de noodige gegevens aan de hand te doen. Het is Mevrouw Huet zelve, die in *De Gids* (1880 I p. 409) eene studie over haren echtgenoot heeft geschreven, waarin wij eene volmaakte onzijdigheid moeten waardeeren en te gelijkertijd begrijpen dat er niets beweerd wordt, wat den echtgenoot tegen de borst zoude zijn. Uit een opstel van 1877 worden de woorden aangehaald: "Wij

worden dagelijks tot het inzicht gedrongen, dat voor een groot aantal personen, in het Christendom geboren en opgevoed, het breken met het kerkgeloof hunner jeugd gelijk staat met eene vermindering van hooger leven." De schrijfster bewondert de *Kanselredenen*, maar vooral de *Toespraken* als "natuurlijker, hartelijker, godsdienstiger." In dat gezin - wie had het gedacht - werden in het hartje van Parijs de *Stemmen uit de Vrije Gemeente* van den heer Hugenholtz gelezen. In 1860, zegt de schrijfster, was Huet zelf niet veranderd, maar zijne vereerders hadden hem slechts van éénen kant gekend. Wij ontvangen eene verklaring, die eigenlijk wel geene verklaring is, maar wat wij zoeken met juistheid definieert in de terminologie, die, aan Plato ontleend, over Tarsus tot de gansche Christenheid is gekomen. Mevrouw Huet gebruikt de woorden van eene fransche dichteres, Louise Siefert:

> Deux hommes sont en lui, deux hommes bien distincts,
> L'homme des préjugés, et celui des instincts:
> L'un fantasque, inquiet, irritable, sceptique,
> Volontaire, dur même et quelquefois cynique;
> L'autre tout dévouement et générosité,
> Patience, douceur, délicate bonté,
> Esprit étincelant, charme, attachante grâce,
> Tout ce qui prend le coeur et pour jamais l'enlace;
> Autant le premier blesse, autant l'autre séduit;
> Contraste inexpliqué! c'est le jour et la nuit.

Kan men het den vrienden van Huet kwalijk nemen, dat zij zich houden aan den laatsten, den waren Huet, al weten zij het ook wel, dat er nog een andere is, die zoovelen heeft afgestooten? Louise Siefert beminde met eene hartstochtelijke doch hopelooze liefde hem, dien zij in zijn dubbel bestaan zoo welsprekend geteekend heeft. Het zijn de voortreffelijken van ons geslacht, die den hevigsten strijd hebben door te maken: middelmatigen van aanleg kunnen, zoover het gaat, in hun gemoed eenen wapenstilstand sluiten tusschen de twee vijandige beginselen en genieten daardoor eene rust, die hun vergunt de handen in den schoot te leggen en verder werkeloos te blijven. Merkwaardig: Huet had zelf al vroeg deze eigen-

aardigheid ontdekt, die hem in zoo sterke mate onderscheidde. In een brief dien hij nog geen 22 jaar oud aan zijnen voogd schreef, beschouwt hij zichzelven aldus: “Aujourd'hui je me crois pénétré d'une vérité et demain je me plais à la renverser, à la taxer de préjugé, de convention humaine ou sociale,..... je puis suivre comme de l'oeuil ces deux courants de principes, ces *deux hommes* que je trouve en moi”, etc. etc. Wanneer wij daarmede vergelijken wat hij in 1857 aan zijne verloofde schreef: “En composant cet article et ce sermon j'étais sous la sainte impression que la composition ne manque jamais de produire”, dan komen wij vanzelf tot de voorstelling, dat, gelijk het samenstellen eener leerrede hem ongemerkt in eene heilige en geloovige stemming bracht, evenzoo zijn arbeid als journalist in de eerste plaats bewerkte dat hij, in den aanvang wellicht bijna als zijns ondanks, zich bevestigde in de verwarde conservatieve begrippen, die zijnen vrienden zooveel aanstoot gaven. En verder: hij hield van disputeeren, desnoods met zich zelven: zijne ambtgenooten in de Bataviasche pers zorgden wel, dat het hem aan stof tot tegenspraak nooit ontbrak. “Tout comprendre,” zoude ik oordeelen, “rend très indulgent.” Het doet mij onaangenaam aan, als ik de schaduwzijde van Huets talent in het licht zie stellen en de lichtzijde, de volle, weldoende lichtzijde in de schaduw. Voor deze opmerking is heden ten dage gereede aanleiding.

Is het niet vreemd, zal men vragen, dat die Potgieter, dien wij thans in zijne geschriften zoo veelzijdig kunnen bestudeeren, een vrijgezel is gebleven? Ook Huet heeft zich de vraag gesteld, of hem niet in zijne jongelingschap eene groote teleurstelling had getroffen. Wij kunnen thans verder gaan en weten door de nasporingen van den heer Groenewegen, dat hij in Antwerpen en waarschijnlijk ook in Gothenburg verwachtingen heeft gekoesterd die hoe dan ook niet verwezenlijkt zijn.[1)] Hij was - dat zal wel juist zijn - te trotsch om eene nieuwe poging te wagen. Een gezellig tehuis had - schrale schadevergoeding - zijne voortreffelijke tante hem bezorgd en zijne onbevangenheid werd belemmerd door zijne - volgens Huet onjuiste - meening dat hij uiterlijk

1) Men kan hier ook vergelijken *Leven van Bakhuizen* p. 269 en 387.

"toch maar een burgerman" was. Stel ik mij thans voor hoe hij, meer dan vijftig jaar oud, keer op keer getuige was van het ongemeene huiselijk geluk dat zijnen vriend was ten deel gevallen, dan acht ik het zeer begrijpelijk dat hij Gideon, den zich buitengewoon voorspoedig ontwikkelenden eenigen zoon, langzamerhand leerde beschouwen als zijnen aangenomen kleinzoon. Wat Huet daarover heeft medegedeeld, zal ik niet uitschrijven, maar wil een paar kleine trekjes mededeelen, die uit de Brieven thans kunnen bijeengegaard worden. Er is nauwelijks eene enkele bezending waarin Gideon niet genoemd wordt; zonder uitzondering, geloof ik, ontvangt hij aan het slot met zijne ouders de groeten van zijnen adoptief grootvader. Maar zijne belangstelling strekt zich veel verder uit. Eene enkele bijzonderheid uit een brief van 8 Juni 1869, dus toen de knaap juist negen jaar was: "Wij hebben Gideon gezien, uitrijdende naar Mevr, Terville, en hebben hem gehoord in zijne koddige vrees dat de gasten zouden worden overvoed. Een enkele bedenking slechts. "Het is niet onaardig voor een kind ook dat leven te hebben meêgemaakt!" Zeker niet - maar zal het volgende hem meêvallen na in uwen kring den beker van zoo velerlei genot, van het zuiverste te hebben genoten? "*Eh le beau remède!*" roept gij den bekommerden oud-vrijer toe, - en toch blijft hij het hoofd schudden bij die overprikkeling in dat klimaat." De bezorgde man is eerst na drie maanden gerust gesteld en schrijft 31 Augustus: "Het verheugt mij zeer te zien, dat ik mij over Gideon onnoodig verontrustte; het maakt in vele opzichten geen indruk in die jaren, - en buitendien de studie der menschen is voor hem nog een braak veld."

"Eenmaal schreef ik hem," zoo deelt Huet ons mede p. 95, "om eene geheele bibliotheek voor mijn zoon, en nooit werd eene Indische commissie sneller of zorgvuldiger in Nederland uitgevoerd." Wij kunnen die geheele geschiedenis nu in de correspondentie nalezen. De nota van het bedrag der boeken en de assurantie bedroeg *f* 433,75; buiten de kist, want de man van zaken verloochent zich ook hierin niet. Intusschen kunnen voor een twaalfjarigen knaap voor ongeveer vierhonderd gulden heel wat boeken worden aangeschaft. Potgieter is deswege niet geheel gerust; hij schrijft 29 Dec. 1871: Ik hoop in mijn volgende de rekening over Gideons boeken te

sluiten. De tweede bezending zal Consciences werken meebrengen. Maar, jongenlief, geniet die dingen toch met maat, want hebt ge er eens te veel van gebruikt, dan zet ge er geen mond meer aan.' Toen Potgieter dit schreef, was hij ongetwijfeld gedachtig aan hetgeen wij nu bij den heer Groenewegen lezen, dat hij 29 November 1831 uit Gothenburg aan Harmen Klijn over zich zelven had geschreven: 'Het knaapje had door te vroege lectuur reeds te veel vooruitgesmaakt, dan dat iets den jongeling nieuw en bekorend zou zijn.'

Onder de allerliefste trekken die Huet in zijne *Herinneringen* bewaard heeft, behoort ook, wat hij bl. 77 mededeelt, dat hij in 1872 of 1873 er over gedacht had Gideon in het belang zijner verdere opvoeding naar Europa te zenden en hem dan bij Potgieter onder het huislijk toezicht van hem en zijne zuster te stellen. Het eenvoudig antwoord van Potgieter: 'Het jongske zal welkom zijn,' herinner ik mij niet in de brieven te hebben aangetroffen; ik kan slordig hebben gelezen, doch denk eerder, dat de brief in het ongereede is geraakt, toen Huet bij het schrijven dier passage het blaadje uit zijne omgeving gelicht had. Ik bepaal mij dus tot iets gelijksoortigs. Huet had zijnen vriend geraadpleegd over het denkbeeld om Gideon naar Lausanne te zenden. Het antwoord van 16 April 1874 luidt als volgt: 'Gideon moet naar Europa, dat lijdt geen twijfel, maar waartoe en hoe? om zijne opvoeding te voltooien, ten einde Nederlander of wereldburger te worden?

In het eerste geval vrees ik, dat eene ontwikkeling te Lausanne, die dan later toch door eene studie te Leiden dient te worden aangevuld, hem iets halfslachtigs zal geven, - waarvoor geboorte en omgang, vrees ik, reeds de kiemen hebben gelegd. Historieschrijver in eene algemeener taal dan de onze, het is eene schoone gedachte, maar valt op zijn leeftijd reeds zoo beslissend een roeping te onderscheiden, dat zijne vorming er door moet worden bepaald? Op dit oogenblik moogt gij in Indië U nog niet genoeg invloed hebben verworven, om daarvan ten zijnen bate partij te trekken, maar het moet toch in Uw streven liggen, dien over eenige jaren Uw deel te zien - dan, verbeelde ik mij, dan zult gij recht hebben hem de vruchten van Uwen arbeid te doen plukken.

Maar dit alles is misschien te veel van mijn standpunt gezien. Ge wenscht uwen eenigen zoon gelegenheid te geven, zich vrij te bewegen; de wereld is er groot genoeg voor, mits men maar zijn tooneel wete te kiezen - *passe donc*, *si vous le voulez*, *pour Lausanne.*'

En zal mama nu meêkomen? Want ook dat denkbeeld was overwogen. Potgieter raadt het zeer beslist af. 'Mijn beste jonge vriend zal eene wijle moeten boeten voor al de geneugten zijner jeugd boven die aan duizenden gegund; hij zal zich stooten; hij zal het zich moeten doen, en het zal hem ten zegen zijn, maar dat doe hij alleen. Een jongen van die jaren mag niet langer aan moeders voorschoot loopen - hij leere zich voegen zonder te worden beklaagd.' En hoe aandoenlijk, als die oogenschijnlijk zoo harde rechter, die 'ongemakkelijke potentaat,' als Beets hem noemde, eindigt met de woorden van Leopold Schefer:

> Mit dem Wandertäschchen dann
> Voll Nöthigheiten zieht der Knabe fort.
> Du siehst ihm weinend nach, bis er verschwindet,
> Und nimmer wird er wieder dein! Er kehrt
> Zurück, er liebt, er wählt der Jungfrau'n eine,
> Er lebt! Sie leben, Andre leben auf
> Aus ihm, du hast nun einen Mann an ihm,
> Hast einen Menschen - aber mehr kein Kind.

Dit is de laatste brief die over Gideon handelt. Tien maanden later was Potgieter overleden. Op den volgenden 31sten Mei, den vijftienden verjaardag van hunnen lieveling, verrasten zijne ouders hem met een keurig uitgevoerd boekdeel: *Eens dichters nalatenschap*: beter druk- en bindwerk kon Batavia niet opleveren. Het bevatte vier gedichten van Potgieter op de familie Huet betrekkelijk, daaronder natuurlijk *Speelgoed - Phantasie*, dat de jongeman nu wel op waarde kon schatten, al hadde het jaren te voren zijne bevatting verre te boven gegaan. De *Flying Dutchman* zal den weg van alle speelgoed zijn gegaan, maar even als zijne moeder de geborduurde gordijn met anemonen, zal de Gideon van vroeger, de heer G. Busken Huet van thans, die binnen weinige weken door de Romeinen reeds onder de *seniores* zou worden

gerekend, met zooveel ander merkwaardigs uit zijne jeugd het boekdeel als een *poesaka* in eere houden.

Zij die Potgieter of Huet en hunne tijdgenooten persoonlijk gekend hebben, stellen het op prijs door de uitgave dezer brieven de verhouding van beide vrienden thans nauwkeurig te kunnen ontleden. Ook mag men aannemen, dat in het algemeen de oudere beminnaars der Nederlandsche letterkunde, die hunne geschriften bij de eerste verschijning hebben leeren kennen, nog wel iets naders wenschten te hooren van de verhouding tusschen zulke merkwaardige mannen. Maar hun aantal is reeds nu sterk verminderd en binnen enkele jaren beschouwt een jonger geslacht al die levensbijzonderheden als vrij wel onbeteekenend en ten hoogste eener korte vermelding waardig in eene niet al te beknopte geschiedenis der vaderlandsche letterkunde. Bij den herdruk hunner geschriften zijn Potgieter zoowel als Huet met oordeel te werk gegaan en hebben een aanmerkelijk deel van hunnen jongelings-arbeid der vergetelheid prijs gegeven. Men mag aannemen dat deze omvangrijke dubbele letterkundige nalatenschap ook nog verder zal geschift worden, al kunnen wij niet gissen, welke gedeelten de vereischte frischheid en aantrekkelijkheid zullen bewaren voor hen, die later gericht moeten houden. Maar dit mogen wij toch verwachten dat zeer veel van het beste, dat de twee vrienden gedacht en bearbeid hebben, in de geheugenis zal blijven en zij zullen medetellen onder de enkele hoofdfiguren der Nederlandsche stijlisten omstreeks het midden der vorige eeuw.

S.A. NABER.

Verzen.

I.
Waarom?

Toen knielde ik met mijn stil Waarom?
In 't ruischend boomen-heiligdom.

De boomen suisden vreemd en vaag,
Ik kreeg geen antwoord op mijn vraag.

Ik vroeg het vroom een vogelijn,
Dat kon wel Godebode zijn:

Dat zong in 't blauw zóo hoog zijn lied. -
De vrije vogel wist het niet.

Ik zocht in de oogen van mijnhond,
Waar ik alleen maar weemoed vond.

Ik vroeg 't mijn milden rozelaar,
Die zweeg en gaf mij rozen maar.

Ik vroeg het droef de oproer'ge zee,
Die hoorde 't niet, door woede en wee.

Die streed alleen haar eigen strijd,
Van eeuwigheid tot eeuwigheid.

Ik vroeg 't de koude gouden maan,
Die kon mijn vragen niet verstaan.

Ik vroeg 't een zilvren stille ster,
Die was te rein, die blonk te ver.

Toen knielde ik met mijn bang Waarom?
In 't menschgebouwde heiligdom.

Het orgel ruischte wonderbaar,
Maar wát, kon ik niet hooren klaar.

Toen keerde ik naar mijn kamerkijn
En groef naar schat in boekenmijn.

Maar ander antwoord gaf elk boek
En bange twijfel werd mijn vloek.

Ik vroeg het raadsel wijzen wel,
Maar elk wees me andre waarheidswel.

Ik vroeg het grijzaard, kind en man,
Maar geen die 't antwoord vinden kan.

Ik vroeg het lieve geesten rein,
Die voor altijd verdwenen zijn.

Ik knielde er mee op menig graf...
Geen doode die mij antwoord gaf.

Nu wacht ik, als een kindje zoet,
Op Dood, die éens toch komen moet,

Mijn wijzen, bleeken bruidegom,
Die weet waarom, die weet waarom...

II.
Levensland.

November nevelt in mijn levensland.
Ik heb, in wanhoop, niet mijn land beplant.
Geen hyacinth vol prikkelzoet aroom
Van hoop en liefde, als jonge dichterdroom,
Geen tengre crocus, zonnevonke-geel,
Geen vlammetulp wordt in April mijn deel.
Vertwijnend liet ik leeg 't ontredderd perk
En vroeg: - ‘Waartoe dit doelloos-droeve werk?
Zijn voos of vol de bollen die ik plant,
Nooit keert de lente naar mijn levensland.’

Nu zweept November sneeuw me in 't bleek gelaat,
Nu pijnt berouw mijn ziel om wanhoopsraad.
Nooit keert mijn levensmei, maar toch slaat schrik
Mijn hart: - Als Eeuw'ge Lente kwam, zou ik
Haar altaar naadren zonder offerand,
Wijl 'k leeg-verwilderd liet mijn levensland?

III.
Moeras.

Nu beurde ik wel mijn blik van treuren zwaar
Naar 't zilverlicht der sterren wonderbaar,
Nu beurde ik wel dit aardezware hoofd
Naar 't rozevuur, dat blauwen dag belooft.

Maar, wil ik schouwen naar 't Beloofde Land,
Omklauwt mijn hoofd een staalbekleede hand
En, stemplend streng mijn pijnlijk brein lijk was,
Drukt zwaar die hand mij in een zwart moeras.

Al verder wijkt de heil'ge sterrenlucht,
Waar dreef mijn droom in wijdingblije vlucht,
Al bleeker weent de grijze dageraad,
Al dieper voel 'k mij zinken... en ik haat
Het gluiprig-zuigend, huichlend vuil moeras,
Dat sluipmoord vuig verbloemt met bloeiend gras.

Nog enkel boven rijst mijn bleek gelaat,
Met oogen wijd van afschuw, maar ik laat
Het riet niet los, waar 'k bang mij vast aan klamp,
Al kilt mijn vingren starre wanhoopskramp.

Mijn stamelstem, mijn oogen wijd van schrik,
Die roepen: - Leven, wilt ge aldus dat ik,
Uw kind, zoo deerlijk zinke en sterv'? verlos
Mij van dit lijden! 'k laat uw riet niet los!

IV.
Heimwee.

O kon ik in alle de grijzen
Mijn vader zien,
'k Zou niet, om te zingen mijn wijzen,
De menschen vliên.

O kon ik in alle de mannen
Mijn broeder zien,
Mijn ziel zou de wereld omspannen
Met melodiên.

O kon ik in alle de vrouwen
Mijn zuster zien,
'k Zou veilig mijn heilig vertrouwen
De vrouwen biên.

Mijn vader, dien fluisterde in de ooren
Ik wel mijn lied,
Maar zóo hoog zal hij 't fluistren niet hooren...
Dat kan toch niet.

Mijn broeder, dien wilde ik wel geven
Mijn zangen teêr,
Maar die zweeft al zoo ver van het leven,
In lichte sfeer.

Mijn zuster, die wilde ik wel schenken
Mijn zieleschat,
Maar ik kan nog alleen maar gedenken
Hoe 'k éens haar had.

En dwaal ik door woelige straten,
   Zoo droeve alleen,
Plots voel ik me een vreemde en verlaten
   Wijl zij verdween.

Maar soms, uit haar loutere sferen,
   In zomernacht,
Voel ik wuiven aetherische veêren,
   Zoo droomezacht.

O kom, zoo de geesten het mogen,
   Wanneer ik ween!...
'k Erinner me alleen maar uw oogen,
   Van lang voorheen.

O kus nu - ik voel u al nader -
   Mijn oogen toe
En breng mij naar broeder en vader!
   Ik ben zóo moe!

V.
Fluweelen streelwind.....

Fluweelen streelwind koelt mijn slaaplooze oogen,
Mijn lippen lokken honig, fruit en wijn.
De boomen fluistren, suizelzacht bewogen,
En verre leeljen aadme' aroomfestijn.

En tussche' opale' en paerelmoeren scheuren
Van maandoorvloeide wolken tintelt, ver
En hoog, als hoop verheldrend wereldtreuren,
Een bevend-teedre zilverblanke ster.

Maar wreede winter heeft mijn hoofd geslagen
Met strenge straf van harden hagelsteen.
Ik kan niet meer dien zoelen wind verdragen
Op wonde wange' en bloedende oogelêen.

Mijn bittre mond heeft wrange vrucht gegeten,
Die smaakte droef naar edik en naar gal.
En naar dien appel van 't gevloekte Weten,
Zoo alsembitter, edikwrang, smaakt al.

'k Werd zóo ombruist van branding en orkanen
En wilde golven brulden zóo mij doof
Dat wee mij roert tot zellef-meelij-tranen
Dat weeke zoeven van het nachteloof.

'k Ben zóo verstikt door walm van zwavelpoelen
En rossen rook, toen 'k brandde in Vagevuur:
Hoe kan ik nog de reine geuren voelen
Die streelend rijzen in het nacht-azuur?

En vlammengloed heeft zóo verblind mijn oogen
Dat ik niet zie het wenken van die ster,
Die éene vonk van hemel-mededoogen. -
Zóo leeg is de aard, die ster is ál te ver.

VI.
Winterstorm.

De regen roffelt op de strakgespannen
Schermen, rouwzwart, lantaren-overglommen,
Een droeve marsch op sombr'-omfloersde trommen,
Op trage maat van zwaren stap-van-mannen.

Windvlagen loeie' uit kerkhoflaan, als drommen
Verdoolde zielen, huiverbang verbannen
Uit huis van eigen lijf, met twijge' en pannen
Mij dreigend, tot haar wanhoop doet verstommen.

Een reuzelange schaduw op den rossen
Rijweg werpt vóor zich uit elk naadrend wezen,
Als voorgevoel van noodlot....
Doch verlossen
Van donkre macht belooft en kalmt mijn vreezen
Van verre al 't venster, rood van haardeblossen,
Waar 'k veilig bij mijn levensboek ga lezen.

VII.
Landschap in het vuur.

Windstille gitten winterboomen staan
  In luchterood, op purpren rotsenrand.
  Tragisch-scharlaken, wreed-oranje brandt
De hemel... Zal de wereld nu vergaan?

Op karmozijnen vijver drijft een plant,
  Een roze lotos vreemd op breede blaên.
  Ik peinze en mijm'r en wil 't geheim verstaan
Van zomerbloem ontloke' in winterland.

De purpren rotsen ploffen plots in puin,
  Ontworteld stort in 't karmozijnen meer
Mijn oogenlust, mijn roode toovertuin.

  Verbeeldt die lotos niet Verzaking-leer
En 't meer Nirwâna? Wacht, op trots-arduin,
  Mijn wereld niet den brand die haar verteer'?

VIII.
Mei-verlangen.

'k Heb heel den winter naar den mei gesmacht.
   En komt de mei, wat zal de mei dan brengen?
   - Veel goud en blauw om lente-azuur te mengen,
Veel bladergroen, waar 't blije bosch mee vlagt.

Zal heete zon geen teedre knoppen zengen?
   Zal rijp vernielen blanke bloesempracht? -
   'k Heb heel den winter naar den mei gesmacht
En komt de mei, wat zal de mei dan brengen?

   Ik wacht de zon, na grijze wolkenjacht,
      Wen rust de lucht van storm en regenplengen.
      Ik tel der dagen lentelichtend lengen.
   Ik wacht en wacht - en weet niet wát ik wacht...
   'k Heb heel den winter naar den mei gesmacht.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

M^r^. F.A. van Hall als minister.

Mededeelingen en herinneringen.
IV.[1)]

Nog eenmaal trad Van Hall aan het hoofd van 's lands zaken op.

Het was in 1860, nadat in de Eerste Kamer de spoorweg-concessie-wet van de Ministers Van Tets van Goudriaan en Van Bosse verworpen was.

Ziehier het relaas van het gebeurde zooals het door Van Hall is opgesteld. Het is de laatste eigenhandige aanteekening die mij ten dienste staat.

'Nadat al de pogingen' - zoo schrijft hij - 'door de Heeren Rochussen en van Reenen aangewend om het bestaande Ministerie aan te vullen mislukt waren, werd ik op den 17 Februari bij den Koning ontboden.

Z.M. gaf mij in tegenwoordigheid van de Heeren Rochussen en de Koek[2)] te kennen dat hij wenschte dat ik een nieuw Ministerie zou samenstellen, dat onder mijn Presidium zoude werkzaam zijn.

Ik verklaarde mij bereidwillig om den Koning opnieuw ten dienste te staan, en te beproeven of ik er in kon slagen. Ik voegde er bij dat ik het ter vermijding van alle jalouzieën het beste vond te beginnen met mij door een afzonderlijk Koninklijk Besluit voor één jaar tot President te benoemen.

1) Zie *De Gids* van December 1896, November 1899 en Juli 1902.
2) Directeur van het Kabinet des Konings.

Dit werd goedgekeurd.

Ik stelde den Koning dadelijk voor, in het nieuwe Ministerie bij hunne portefeuilles te behouden de Heeren Rochussen, Lotsy, Bosscha en de Casembroot, en vroeg of Z.M. de benoeming van den Heer Godefroi tot Minister van Justitie en van den Heer Mutsaers tot Minister van Roomsche Eeredienst zoude goedkeuren; voor mij-zelven hoopte ik te kunnen behouden de portefeuille van Buitenlandsche Zaken; voor Financiën wenschte ik, ten einde een bewijs van onpartijdigheid te kunnen geven, den Heer Betz te vragen, en voor Binnenlandsche Zaken den Burgemeester van 's Hage den Heer Gevers Deynoot.

Hiertegen bij Z.M. geen bedenking bestaande, ben ik terstond aan het werk gegaan.

De Heeren Betz[1)] en Gevers vonden de taak te zwaar voor hunne krachten.

Ik wendde mij tot den Gouverneur van Zeeland, den Baron van Heemstra, en bood hem de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aan; met dezen werd ik het ééns. De Heeren Godefroi en Mutsaers hadden mijne voorstellen aangenomen. Toen geen geschikt Minister van Financiën kunnende vinden, daar uit de vroegere onderhandelingen van den Heer Rochussen gebleken was dat de Heer van Rappard uit Arnhem onmogelijk was, kwam ik tot het besluit om mijne wenschen op te offeren, en voor mij zelve de portefeuille van Financiën te nemen, met het Interim van Buitenlandsche Zaken.

Ik liet door den Heer de Kock den Graaf van Zuylen, 's Konings Gezant te Constantinopel, sondeeren, en verzocht Woensdag 23 Februari eene audientie bij den Koning wien ik alzoo het in vier[2)] dagen geformeerde Ministerie kon aanbieden.

De Koning vereenigde zich daarmede en ik had het genoegen dat Z.M. Zijne hooge tevredenheid betuigde; en mijne ambtgenooten verklaarden het zeer te waardeeren dat ik den last der Financiën op mij nam'....

1) Bij den Heer Betz zullen andere, politieke bezwaren, natuurlijk terstond den doorslag hebben gegeven.
2) Zes?

Waardeering bij de Tweede Kamer, bij hare meerderheid althans, vond het nieuwe kabinet niet. Het werd terstond na zijn optreden begroet met twee moties van orde, die in scherpte en bitterheid alles overtroffen wat tot dusverre hier te lande op parlementair gebied gezien was. De eene raakte de verbinding van de residentie met den Rhijnspoorweg, de andere de uitgifte van cultuur-contracten in Nederlandsch-Indië; beide keurden in ondubbelzinnige termen het beleid van de Regeering af. Persoonlijk was Van Hall er niet in gemengd; maar min of meer duidelijk gaf men te verstaan, dat zijn geldelijk belang betrokken was bij de Hollandsche Spoorwegmaatschappij, die de concessie Leiden - Woerden gekregen had; eene verdachtmaking die hij zegevierend kon weerleggen. In ieder geval: versterkt kwam het Ministerie niet uit het debat[1)] en voor zijne toekomst spelde het weinig goeds.

Onverdroten togen intusschen de Ministers van Financiën en van Binnenlandsche Zaken aan het werk om het wetsontwerp betreffende den aanleg van Staatsspoorwegen voor te bereiden. Van Hall bleef zoodoende in de richting die hij in November 1859 had aangegeven. Daarvan was hem in billijkheid geen grief te maken. In het Voorloopig Verslag legde men zich er dan ook meer bepaald op toe, uiteen te zetten dat de Tweede Kamer, wilde zij zich zelve gelijk blijven, nooit tot aanleg van staatswege de hand zou kunnen leenen.

Tot nu toe - zoo werd herinnerd - was de meerderheid van de Kamer altijd gestemd geweest zoowel tegen staatsaanleg als tegen staats-exploitatie. Ook in de Eerste Kamer kon men er geen voorkeur voor bespeuren. Er bestond reden voor het vermoeden ‘dat de zaak der spoorwegen in den laatsten tijd opgeofferd is aan politieke combinatiën.’ Het afkeurend votum van de Eerste Kamer (over de concessieontwerpen van de heeren Van Bosse en Van Tets) ‘is te baat genomen als een middel om de zegepraal eener staatspartij te bevorderen of liever om een bepaald staatsman aan het hoofd des bewinds te brengen.’ En die staatsman ver-

1) Men raadplege over dit een en ander het uitnemende werk van Mr. W.J. van Welderen Baron Rengers: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849.

tegenwoordigt bij slot van rekening slechts een kleine minderheid.

'De natuurlijke weg,' - zoo zeide men verder - 'onder de bestaande omstandigheden hier te volgen was dan ook, naar dit gevoelen, geenszins om op eens, als uit wanhoop, het stelsel van staatsspoorwegen aan te nemen, maar om eene afdoende, wèl beraamde poging tot het in 't leven roepen van het concessie-stelsel te beproeven'. In den vreemde wordt het stelsel van staatsspoorwegen meer en meer verlaten. Een genoegzaam aantal Ingenieurs zal niet te vinden zijn. Van staatswege zal men om de kosten opzien tegen iedere uitbreiding of aanvulling van het spoorwegnet. Op hoeveel geld de spoorwegen den Staat zullen te staan komen is zelfs bij benadering niet te bepalen. Ook omtrent den tijd waarop de wegen gereed zullen zijn is niets te zeggen, terwijl daarentegen het belang van concessionarissen zou medebrengen, zich zooveel mogelijk te haasten.

Talrijke verzoeken om steeds meer en meer spoorwegen aan te leggen zullen niet uitblijven. Op de staatsbanen zal men zich niet beijveren verbeteringen aan te brengen. Uitbreiding van den werkkring der staats-administratie staat te wachten. Regeering en Kamers zullen aan allerlei pressie van buiten bloot staan. Staatsexploitatie zal tal van overdreven eischen van het publiek provoceeren.

Er wordt een soort van monopolie in 't leven geroepen; de Staat zal geen concurreerende lijnen naast de zijne dulden. De Rijks-ambtenaren zullen in de verleiding komen zich te verrijken en te bevoordeelen.

Zie daar eene kleine staalkaart van voor een deel elkander vernietigende bezwaren die het Voorloopig Verslag te lezen gaf.

In het mondeling debat werden ze natuurlijk opnieuw breedvoerig te berde gebragt en werden allerlei schrikbeelden opgeroepen omtrent hetgeen het land in zijne financiën te wachten stond, als het wetsontwerp werd aangenomen.

De uitkomst heeft over staatsaanleg recht gedaan. Niemand kan zich ontveinzen dat, na al hetgeen - onverkwikkelijk als het dikwijls was - met de concessie-aanvragen gebeurd was, spoedig en afdoend werk op die wijze kwalijk te wachten viel. Na jarenlange vertraging en verwijl heeft het land, nadat tot staatsaanleg besloten was, zijne spoorwegen binnen een niet te lang tijdsverloop gekregen.

Onder de groote meerderheid die de wet in de Tweede Kamer verkreeg - 49 tegen 23 stemmen - behoorden onverdachte liberalen als de heeren Reinders, Westerhoff, Gevers Deynoot, Idzerda, Van der Veen, De Raadt, Van Eck, Sloet tot Oldhuis, Zijlker, Anemaet, Wichers, Storm van 's Gravesande, Mensonides, Van Diggelen.

Van Hall had dus niet misgetast, toen hij bij zijne verdediging van de wet zich er op toelegde te betoogen, dat zij met de politiek in 't algemeen niets te maken had. ‘Wij behandelen hier materieele, gewigtige belangen van de natie; wij behandelen hier eene quaestie, waarvan de oplossing met angstvallig verlangen door de natie wordt tegemoet gezien. Ik van mijn zijde zal mij niet mengen in politieke beschouwingen of recriminatiën’.

Voor Van Hall's rust en ook voor zijn roem ware het te wenschen geweest dat hij na de overwinning, in de spoorwegzaak behaald, zijn ontslag genomen en het staatkundig terrein verlaten had. Vele van zijn vrienden - en daaronder van de beste - rieden het hem dringend aan.

Hij bood weerstand en bleef.

Was het omdat hij aan den ‘machtstitel’ zoo hechtte? Het valt te betwijfelen. Èn in 1847 èn in 1856 had hij zich gehaast heen te gaan, toen er teekenen waren dat de meerderheid hem ging ontvallen. Hij haakte ook in 1860 niet naar het gezag maar maakte den indruk alsof hij er niet ongaarne mee speelde, als op een schaakbord. Iedere goedgelukte zet verblijdde hem.

Door de oppositie geprikkeld, wees hij er op, hoe hij de Minister der minderheid de Vertegenwoordiging had weten te bewegen tot aanneming van de spoorwegwet. Waarom zou hij althans niet kunnen beproeven, haar verderen steun af te dwingen?

Wat hem in 1860 en ook nog in 1861 bewoog Minister te blijven was tevens de lust om den tegen zijn persoon wassenden tegenstand te trotseeren, om te toonen dat hij nog regeeren kon, trots veler afval en bestrijding. Dit deed hem de bezwaren die zich op zijn weg opstapelden geringschatten. Dit deed hem zelfs berusten in het heengaan van twee

ambtgenooten, de heeren Rochussen en Graaf van Zuylen en in hunne vervanging door de heeren Cornets de Groot en Van der Goes van Dirxland, die zeker aan het wankelend Kabinet geen kracht konden bijzetten.

De algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting voor 1861 voorspelden reeds niet veel goeds. Het Voorloopig Verslag klaagde over gebrek aan overeenstemming tusschen de Regeering en de Tweede Kamer. De samenstelling, zoo heette het, van het Ministerie gaf geen waarborg voor eendrachtige, krachtige samenwerking. Zuinigheid werd wel gepredikt, maar niet betracht. Het Kabinet zoekt steun in de bevordering van plaatselijke en andere bijzondere belangen. Twee voorname zaken, de verbetering van het belastingstelsel en de wet omtrent het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen, worden door de Regeering òf genoegzaam geheel met stilzwijgen voorbij gegaan, òf op hoogst onbevredigende wijze ter sprake gebracht.

De Regeering diende van antwoord.

Hier en daar met eenige ironie getint, was het niet ongelukkig. Overeenstemming tusschen Kabinet en Kamer - niets liever dan dat. ‘Die steeds te helpen onderhouden zal eene aangename taak der Regeering uitmaken.... De Tweede Kamer kan zich verzekerd houden dat er eendragtige en krachtige samenwerking bestaat in den boezem van het Ministerie. Die daaraan mogt twijfelen, gelieve feiten op te noemen, waaruit het tegendeel zou blijken’.

Het verwijt van gebrek aan zuinigheid verklaart de Regeering niet te verdienen: ‘Dat de staatsbehoeften bij gestadigen aanwas der bevolking en bij vermeerdering van welvaart eer klimmen dan dalen is vrij natuurlijk; doch de aangeboden begrooting draagt, naar de overtuiging der Regering, op meer dan eene plaats de blijken dat men zich steeds tot het strikt noodige wenscht te beperken’. Wat de bevordering van plaatselijke en andere bijzondere belangen betreft: ‘de Regering kan moeielijk nagaan, welk feit men bij deze insinuatie op het oog heeft gehad. Of zou men hierbij aan de spoorwegwet moeten denken? Aan de spoorwegwet, die de vervulling bevat eener groote nationale behoefte, door de natie en hare vertegenwoordiging zoo langen tijd gevoeld en telkens op zoo ondubbelzinnige

wijze erkend.... Aan de spoorwegwet, waaraan de Staten-Generaal het zegel hunner goedkeuring hebben gehecht?' Te zijner tijd zal het blijken dat herziening van het belastingstelsel en van de comptabiliteit de aandacht van de Regeering ernstig bezig houdt.

De mondelinge debatten, 26 November 1860 aangevangen, liepen in hoofdzaak over dezelfde onderwerpen. Daarbij werd geheel het financieel en politiek beleid van Van Hall onder handen genomen. Het maakt geen aangenamen indruk, enkelen zich te zien vermeien in recriminatien en verwijten over zijn verleden. Ongelukkig genoeg gaf Van Hall zelf er aanleiding toe, door op hooghartigen toon zich te verheffen op hetgeen hij van 1842 af had gedaan en tot stand gebracht. Daarbij gaf hij vat op zich door zijn beroep op den politieken toestand van Europa, die het onraadzaam zou maken, oppositie te voeren.

Zelfs de groote financieele wetten van 1844 werden Van Hall voor de voeten geworpen. Niemand minder dan Van Hall's oude vriend Van Goltstein stelde zich nu nog daar tegenover partij. De Minister, zeide hij, was als naar gewoonte teruggekomen 'op de redding die in 1844 door hem aan het finantiewezen was toegebragt' Die redding was echter der natie tamelijk zuur gevallen. - Zoo zeide de heer van Goltstein.

Van meer belang was de discussie over de onderlinge verhouding van de Ministers, bepaaldelijk over die van den heer Rochussen tot zijne ambtgenooten.

De Regeering - zoo verklaarde Van Hall - is homogeen. Zij laat geen ambtgenoot los, óók den Minister van Koloniën niet. Maar het Departement van Koloniën behandelt vele zaken geheel op zich-zelf. 'De Minister van Koloniën heeft er bij de discussie over de cultuurcontracten en het contract-Pangka in het bijzonder nog op gewezen, en verklaard dat hij die zaak alléén had behandeld.'

De heer Duymaer van Twist ontveinsde niet dat hij deze verklaring met leedwezen had gehoord. Hij had krachtdadige medewerking van den Minister van Financiën verwacht in eene zoo belangrijke aangelegenheid als de regeling van het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen. Maar die Minister onthield zich en hielp een toestand be-

stendigen waarin de Minister van Koloniën alléén heer en meester is over de Indische geldmiddelen.

Bijna uitsluitend over den Minister van Financiën persoonlijk liepen de beraadslagingen bij Hoofdstuk IX B, die eenige dagen later gevoerd werden. Harde dingen kreeg hij te hooren, en billijkheid werd schaars tegenover hem betracht. Thorbecke zelf trad in het krijt en snijdend klonk zijne aanklacht van de ‘parasitische politiek’ die hij in Van Hall's beleid meende aan te treffen.

Aanleiding tot de beschuldiging - het valt alweer niet te ontkennen - had Van Hall wel eens gegeven: kleine middelen - de Hoogleeraar Van Boneval Faure heeft het terecht herinnerd[1)] - werden niet altijd door hem versmaad, en hij gaf bij wijlen den indruk, ‘alsof hij meer zijne slimheid dan zijne wijsheid vertrouwde.’

Maar op de hoofdpunten was het requisitoir te streng.

Van Hall's politiek heette te bouwen op de zedelijke zwakheid en karakterloosheid der menschen; even bereid bevonden te worden ‘om dienares te zijn van reactie als, wanneer de omstandigheden het medebrengen, of de berekening van een vermoedelijk succes het vordert, dienares van vooruitgang; zich te slingeren om elk gezag, om elk incident, om elk belang, om elken volksindruk, ten einde naar boven te komen.’

Het gebeurde met de spoorwegwet zal Thorbecke hierbij wel het eerst op het oog hebben gehad. En nu moge Van Hall over aanleg van spoorwegen vroeger anders hebben gedacht - een feit is het dat hij verscheiden maanden vóór zijn weder-optreden als Minister aanleg van staatswege aanbevolen had. Had men zich over iets te verbazen, het was niet over Van Hall's voorstel, maar wel dáárover, dat in de Tweede Kamer, die zich voor zoover er aanleiding toe bestond altijd vóór het concessiestelsel had verklaard, eene meerderheid - en eene groote - was gevonden om, met verloochening van dat verleden, Van Hall te volgen. Wel kwamen ettelijke leden der meerderheid aandragen met de verzekering dat zij

1) In zijn fraai Levensberigt van Van Hall, Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche, Letterkunde, 1868.

hoewel geen vertrouwen stellend in den Minister, toch niet tegen zijne begrooting zouden stemmen - maar dat bedrijf kan kwalijk voor rekening van Van Hall komen.

Voorts mag gevraagd worden, waar en wanneer Van Hall zich dienaar heeft getoond van reactie. Sterke aandrang is in dat opzicht op hem uitgeoefend, maar toegegeven heeft hij niet. Dienaar van vooruitgang - men zou geneigd zijn het te beschouwen als eene, zij het dan ook betrekkelijke, lofspraak. Ieder dient den vooruitgang op zijne wijze; en als Van Hall's streven daarheen leidde, mogen wij er hem erkentelijk voor zijn.

En waaraan hebben wij te denken bij de beschuldiging dat hij zich slingerde om elk gezag, elk incident en zoo voorts? Aan de financieele maatregelen van 1844? Ze waren het uitvloeisel van vrij wat ernstiger, dringender, nijpender overwegingen dan een incident pleegt aan te bieden, en de moed, de geestkracht, bij die gelegenheid door hem betoond, verdienen een andere bejegening dan deze van de zijde zijner tegenstanders wedervoer.

Aan de wet op de kerkgenootschappen van 1853? Zij heeft rust in het land gebracht zonder opoffering van ook maar eenig grondwettelijk beginsel. De spoorwegwet? Zij heeft een bevredigend einde gemaakt aan een strijd die maatregelen, voor het land van het uiterste belang, tegen hield en heel wat anders betrof dan een voorbijgaanden volksindruk.

Maar de tijd voor kalme waardeering van hetgeen Van Hall gedaan heeft was nog niet gekomen. Wilden of durfden sommige liberalen hun spoorweg-minister niet afvallen, des te stelliger klonk van de overigen het consilium abeundi. De Minister - zoo zeide een in den regel zoo bedaard man als de heer Dullert - de Minister staat alléén, heeft geen enkelen vriend die het voor hem op neemt. Toegegeven dat hij vroeger ten nutte van het land werkzaam is geweest - voor hem is nu de tijd gekomen om heen te gaan. Doet hij dat niet, dan ontbinde hij de Kamer: ‘Een van beiden moet in het belang van het vaderland wijken. Zooals nu, gaan wij een wissen ondergang te gemoet.’

Het is niet heel duidelijk, wat de heer Dullert met dien wissen ondergang bedoelde. De uitdrukking getuigde, zoo-

veel staat vast, van de voorbeeldelooze hartstochtelijkheid waarmee het debat gevoerd werd.

Van Hall weigerde zich te mengen in de vertrouwens-quaestie; hij verklaarde dat hij zich zijn weg niet liet voorschrijven. Voor hem ware het gemakkelijk geweest, na de aanneming van de spoorwegwet zijn ontslag te nemen, maar dat zou egoistische politiek geweest zijn.

De heeren Van Lynden en Van Foreest sprongen hem bij. De eerste kwam op tegen de wijze waarop men Van Hall bestreed; het was niet langer een politieke, maar een persoonlijke strijd; en die strijd zou het prestige van de Kamer bij de natie niet verhoogen. De heer Van Foreest sprak zijn vertrouwen in den Minister uit. Hij somde op, wat het land hem te danken had. Heeft hij nu eens aan de zijde van deze, dan weer aan die van gene partij gestreden - het ‘is altijd geweest om hetzelfde beginsel te doen zegevieren: handhaving van godsdienstige en burgerlijke vrijheid, onverschillig of het regt aan de zijde der meerderheid was of aan die der minderheid [?], onverschillig door wien het werd miskend.’

Met 42 tegen 29 stemmen werd het Hoofdstuk aangenomen.

Bij de behandeling van de wet op de Middelen volgde nog een kleine schermutseling, hoofdzakelijk loopende over de financieele moeilijkheden waarin vele gemeenten zich bevonden ook ten gevolge van de afschaffing van den gemaalaccijns en over de onzekerheid van de Indische baten, waarop de Minister te veel steunde. Aanneming ook van dit Hoofdstuk volgde, ditmaal met 45 tegen 19 stemmen.

Dit gebeurde den 15^{den} December. Den dag te voren was het Hoofdstuk XI, Koloniën, met 41 tegen 28 stemmen verworpen. Te vergeefs drong de heer Rochussen bij de Kamer aan op het sluiten van een wapenstilstand en te vergeefs verklaarde hij dat zij, die de begrooting aannamen, toch geheel vrij bleven in de gedragslijn voortaan door hen tegenover den Minister aan te nemen. Dit nam niet weg dat hij meende te moeten weten op welken voet hij tot de Kamer stond. ‘Eene redelijke mate van verstandhouding’ diende tusschen de kamer en hem aanwezig te zijn. Moties tegen zijn beleid waren goedgekeurd, maar eveneens was goedgekeurd zijn laatst voorgaande begrooting, en dat wel met

slechts twee stemmen tegen. Het Voorloopig Verslag over de thans aanhangige begrooting was in zeer onaangenamen toon gesteld; een klein aantal leden was daarin met zeer vijandige bedoelingen aan het woord. De Minister herinnerde dat hij eene comptabiliteits-wet had ingediend die de Kamer acht maanden had laten liggen zonder haar in behandeling te nemen. Voorts was en bleef hij nog doordrongen van de wenschelijkheid om òf eene koloniale afdeeling in te stellen bij den Raad van State, òf een Kolonialen Raad in 't leven te roepen.

Het mocht niet baten. ‘Waartoe’, vroeg Thorbecke, ‘heeft het gemeen overleg met den Minister geleid?’ De Minister zoekt in de stemming over zijne begrooting noch vertrouwen noch wantrouwen; toch wordt het beleid van den Minister straks door de stemming geraakt.

Geraakt werd het, en de heer Rochussen vroeg en verkreeg ontslag (24 December 1860).

Van Hall had zich buiten het debat gehouden, en men heeft hem dit dikwijls verweten. Bij de vijandige stemming intusschen, die in de Kamer tegen hem heerschte, was het zeer de vraag of het aan den uitslag van de stemming iets veranderd zou hebben, indien hij zijn ambtgenoot metterdaad ter zijde had gestaan.

Wèl wekte het, zooals reeds aangestipt werd, rechtmatige verwondering, dat Van Hall de zaak eenigszins *en bagatelle* behandelde, en het bestuur van 's lands zaken ook zonder den heer Rochussen - straks ook zonder den heer van Zuylen, die in Januari zijn ontslag nam - trachtte voort te zetten.

Hoe zonderling toen in den Raad van Ministers met den nieuwen Minister van Koloniën, den heer Cornets de Groot, is omgesprongen; hoe zijne ambtgenooten met zorg vervuld waren over de houding, door hem vroeger aangenomen en verder aan te nemen; hoe angstig zij zijne bewegingen gade sloegen - dit een en ander is uit het werk: *Kroon en Ministers* van den Oud-Minister Bosscha voldoende bekend. Eveneens mag daarheen verwezen worden voor hetgeen in bijzonderheden voorviel over het voorzitterschap van den Raad van Ministers, door Van Hall een jaar bekleed. De slotsom was, dat Van Hall het Kabinet verliet, hetwelk weinige

dagen later uiteen spatte, en dat hij de vijf jaren, die hem nog restten, vreemd aan de politiek en het openbaar leven in rust doorbracht.

Stil te zitten was hem echter onmogelijk. Hij zocht bezigheid en afleiding bij zijn boeken en in zijne studiën. Cicero en Tacitus werden herlezen, eene vertaling van Byron's Childe Harold werd ondernomen, aanteekeningen werden verzameld over de verhouding van Koning Willem III tot Engeland; de werken van den Amerikaanschen staathuishoudkundige Carey werden bestudeerd en geëxcerpeerd. Nooit vond men hem werkeloos. Tot betrekkelijk korten tijd vóór zijn dood bleef zijn geest gezond en opgewekt. Op het allerlaatst viel bij toeneming verzwakking van geestvermogens waar te nemen, afgewisseld door heldere oogenblikken.

Op een der avondbezoeken die ik hem in dien tijd bracht, trof ik den heer Godefroi bij hem aan. Van Hall onderhield ons over ingewikkelde rechtskwesties, in Hei- en Boecop ontstaan over de toepassing van de rechten van opstal, van erfpacht en van hypotheek. Of de zaken zich feitelijk toedroegen zooals hij ze ons schetste, konden wij niet nagaan. Maar juist en kristalhelder - zoo zeide mij later de heer Godefroi - was zijne uiteenzetting van de rechtsregels die de materie beheerschen.

Eenige persoonlijke herinneringen aan den Minister en zijn bedrijf mogen deze schetsen besluiten.

Na gedurende een jaar hoofdartikelen geleverd te hebben aan de toenmalige Rotterdamsche Courant, werd ik in Februari 1860 benoemd tot commies bij het Departement van Financiën. Ik ressorteerde onder het Generaal Secretariaat, maar werkte nagenoeg alleen met den Minister, die mij wel eens als zijn kabinets-secretaris aanduidde.

Het waren zware en moeilijke dagen die mij, in den aanvang vooral, wachtten. Bij mijne benoeming zeide de Minister mij dat ik iederen avond ‘de portefeuille’ - dat wil zeggen de stukken die niet door den Secretaris-Generaal maar door den Minister zelf onderzocht, afgedaan en geparafeerd moesten worden - bij mij thuis zou krijgen; terwijl ik hem dan den volgenden ochtend had te rapporteeren over den inhoud van

de voordrachten en de daartoe behoorende correspondentiën en andere bescheiden.

In het begin stonden mij de handen geheel verkeerd. Menige nacht werd gedeeltelijk met lezen en excerpeeren doorgebracht. Was ik enkele malen in den arbeid blijven steken, - de Minister vergoelijkte en verschoonde het. Maar voor het rapport, dat ik den Minister deed, moest ik op mijn tellen passen. Onnauwkeurigheden werden niet geduld. Het was daarbij merkwaardig hoe snel en juist hij de zwakke punten in mijn relaas opmerkte. Men *moest* bij hem wèl beslagen ten ijs komen. Hij had overigens de gaaf om met zeldzame klaarheid te zeggen wat hij-zelf dacht en wilde. Had ik over de eene of andere kwestie hem voor te lichten, - een paar aanteekeningen, met zijn eigenaardig, dikwijls zeer moeilijk te ontcijferen schrift op een klein stuk papier gesteld, moesten mij den weg wijzen. In 't algemeen doorliep ik eene leerschool bij uitnemendheid.

Van Hall had een hekel aan ‘kleinwerkerij’, zooals hij het noemde. Geen gevaarlijker menschen in de politiek, zoo placht hij te zeggen, dan zij, die altijd meenen *qu'il y a quelque chose à faire*, en dat *zij* bij uitnemendheid geroepen zijn, de wagens in het rechte spoor te houden. Zooveel dingen brengen zich-zelf terecht.

Breed van opvatting, wars van letterknechterij werkte en handelde hij.

In de Staten-Generaal niet vrij van zelf-verheffing, behandelde hij op het Departement zijne ambtenaren meer als medewerkers dan als ondergeschikten. Hij was bij hen gezien en bemind. De verklaring ligt dáárin, dat hij de zaken kende en een humaan man was.

Driftig kon hij een enkele maal wel zijn, maar de bui dreef spoedig over; en hij stal de harten ook daardoor, dat hij, van ongelijk overtuigd, dat ruiterlijk erkende. Hij kende zijn personeel nauwkeurig en wist wat hij er van eischen kon.

Minder gelukkig, minder zeker althans, was zijn blik op de menschen met wie hij door de politiek in aanraking kwam. Hij nam wel eens de toevlucht tot grootspraak en intimidatie; hetgeen hem in den regel meer schaadde dan baatte. Vooral in het laatst van zijne loopbaan, het werd reeds herinnerd,

trachtte hij den storm, die tegen hem opstak, te bezweren met een beroep op hetgeen hij gedaan en tot stand gebracht had; maar hij werd daartoe getart door de miskenning van de groote diensten, door hem aan het land bewezen.

Soms speelde hetgeen men naïveteit zou kunnen noemen hem parten. Zoo bij voorbeeld in 1853, toen hij niets onbeproefd liet om Groen van Prinsterer voor zijn politiek te winnen; met welken uitslag is bekend en was te voorzien.

Evenwel, ondanks die kleine zwakken, was en bleef hij een staatsman van goeden huize. Hij *durfde;* eene lofspraak van niet geringe beteekenis in dagen van verslapping. Hij *durfde*, waar het pas gaf tegen het geëerbiedigd Hoofd van den Staat, tegen de Vertegenwoordiging, tegen het volk. Hij *durfde;* vrienden zoowel als tegenstanders waren zich daarvan wèl bewust; en ten slotte leeft hij in de herinnering van tijdgenooten en nakomelingen, straks in de volkstraditie voort als de man die in den meest verwarden boedel licht en orde wist te brengen.

Goedaardig en grootmoedig was hij: *débonnaire et généreux.* Wrok en *rancune* toonde hij uiterst zelden. Toen in 1866 het einde voor hem nabij was, sprak hij in een helder oogenblik zijne blijdschap er over uit, dat de heer Van Bosse weder als Minister van Financiën was opgetreden. Nu was, zeide hij, deze portefeuille althans in goede handen; eene getuigenis die dubbele waarde heeft wegens de verwijdering die in de laatste jaren tusschen de twee staatslieden was ontstaan.

Van Hall was een slecht financier voor zich zelf. Baatzucht was hem vreemd. Fortuin van beteekenis heeft hij niet nagelaten. Hij voerde gaarne een grooten staat en gaf veel weg. Op de meest kiesche wijze werd menigeen door hem geldelijk geholpen en gesteund.

Hij telde vele vrienden, ook onder hen, die hem in zijne politiek niet volgden. Hij was hun trouw in lief en in leed. Diep bewogen erkende mr. J. Heemskerk Bzn dat in een bewaard gebleven brief, die tot antwoord strekte op eenen waarin Van Hall zijne deelneming had betuigd in treurige familie-omstandigheden, waarin de heer Heemskerk zich in den winter van 1855 op 1856 bevond.

In den kring der zijnen, naast zijne beminnelijke tweede

echtgenoote, was hij een aangenaam *causeur*. Dan kon hij vertellen van den goeden ouden tijd, toen de Ministers het in 't algemeen vrij wat gemakkelijker hadden, - toen bijvoorbeeld de Minister van Staat, tevens Voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, mr. A. van Gennep, nadat die Kamer een wetsontwerp afgestemd had, de vergadering schorste - om een paar uren later hetzelfde wetsontwerp wederom in stemming te brengen, met het gevolg dat het ditmaal met eene meerderheid van twee stemmen werd aangenomen.

Nog heugt mij Van Hall's verhaal van hetgeen er voorgevallen was bij gelegenheid dat hij een nieuwen collega-Minister aan den Koning voorstelde. De daartoe verleende audiëntie duurde ongeveer een half uur. Al dien tijd richtte de Koning, zonder vragen te stellen, in de Engelsche taal het woord tot den pas benoemde, die eerbiedig zweeg. Na afloop van de audiëntie riep de Koning Van Hall alléén nog terug, en zeide tot hem: ‘uw ambtgenoot bevalt mij wèl; hij is een bescheiden man.’ Het geval wilde dat de optredende Minister geen woord Engelsch verstond.

Bij mijne aanvaarding van de betrekking van commies had de Minister verklaard dat hij mij in de politieke richting die ik volgde (ik was en bleef lid van de toenmalige liberale kiesvereeniging) geheel vrij zou laten, en dat hij geenerlei bemoeiingen in zijn zin van mij eischte. Bovendien kreeg ik verlof hem ronduit te zeggen wat ik van de staatkundige aangelegenheden dacht, zonder mij te laten weerhouden door vrees van hem te mishagen. Van dat verlof heb ik ruimschoots gebruik gemaakt - teveel misschien, mijn leeftijd en positie in aanmerking genomen.

Een paar maanden na mijn benoeming wenschte Van Hall van mijne hand een paar artikelen ten gunste van het Kabinet te hebben, die geplaatst zouden worden in de Amsterdamsche Courant. Nadrukkelijk verzocht ik, van die taak verschoond te mogen blijven. De Minister berustte.

In den loop van den zomer kwam ik voor heeter vuur te staan.

Van de Commissie van Rapporteurs over de spoorwegwet

maakte de heer Thorbecke deel uit. Als zoodanig stipte hij eigenhandig in margine van het ontwerp-Voorloopig Verslag verscheiden wijzigingen aan, die voor het meerendeel door die Commissie werden goedgekeurd en aangebracht.

Zóó althans had men den Minister verhaald, en nu wenschte hij te weten, *welke* wijzigingen dat waren.

Hij had door een inferieur ambtenaar inzage van het concept-Verslag gekregen, en mij werd opgedragen die wijzigingen na te gaan en te resumeeren. Ik meende mij van die opdracht niet te mogen kwijten.

Een ontwerp-verslag met al hetgeen daartoe behoort - zoo veroorloofde ik mij, den Minister zoo bescheiden mogelijk op te merken - mocht de Kamer niet verlaten; het was bestemd voor de leden van de Commissie van Rapporteurs alléén; en allerminst had een lid van de Regeering daarvan kennis te nemen.

Ditmaal was de Minister ernstig verstoord. Hij zeide genoeg te hebben van mijn consciëntie-bezwaren en met mij niet meer te kunnen werken.

Ik verliet het gebouw van het Ministerie, na den Secretaris-Generaal Van Hoytema op de hoogte gebracht te hebben van hetgeen gebeurd was. Deze was evenals ik van meening dat het met mijne werkzaamheid bij het Departement ten einde liep.

Gedurende zes of acht dagen was ik thuis gebleven, toen ik eene uitnoodiging kreeg van den heer Van Hoytema om bij hem op het Departement te komen. Zwijgend overhandigde hij mij eene voordracht aan den Koning, waarbij Van Hall in de meest waardeerende termen mijne bevordering tot Referendaris aanbeval.

Dat was een van de aangenaamste oogenblikken van mijn leven. Zooveel grootmoedigheid had ik niet durven verwachten.

Over de aanleiding tot dit een en ander werd tusschen Van Hall en mij nooit een woord meer gesproken. Hij bleef mij zijn volkomen vertrouwen schenken en benoemde mij tot mede-executeur van zijn testament.

‘Gij hebt mij bij mijn leven nooit gevleid, en zult het na mijn dood, hoop ik, óók niet doen’, zoo zeide Van Hall tot mij, toen er sprake was van hetgeen er met zijne na te laten papieren zou geschieden.

Bij het stellen van deze aanteekeningen heb ik getracht, dien wensch in het oog te houden.

Maar op zijne vele groote hoedanigheden het licht te doen vallen was óók plicht - en een aangename.

J.G. GLEICHMAN.

Gaston Paris.
Overleden 5 Maart 1903.

Ik zou in mijn bijzondere betrekking tot *de Gids* geen aanleiding hebben gezocht om in ons tijdschrift uitdrukking te geven aan het gevoel van groote smart en hooge vereering door den dood van mijn leermeester bij mij gewekt, zoo ik niet de overtuiging bezat dat door zeer velen onder de 'Gids'-lezers die smart wordt begrepen en die vereering wordt gedeeld.

H i e r heb ik het voorrecht gehad het beeld van den beroemden Franschen geleerde te mogen teekenen zooals hij, in den vollen glans zijner jeugd, nu bijna dertig jaren geleden, heeft deelgenomen aan het jubelfeest der Leidsche Universiteit, en zooals ik hem later nu zoo nabij heb mogen kennen, gezeten te midden zijner leerlingen, aan Franschman en vreemdeling de schatten uitdeelend van zijn breede kennis, van zijn wetenschappelijke genialiteit, - en ook die van zijn nobel gemoed.[1)]

De waardeering aan die studie ten deel gevallen noopte mij om ook later, zoo dikwijls hij door de een of andere nieuwe uitgave nader trad tot het geletterd publiek, op zulk een werk van Gaston Paris de aandacht onzer lezers te vestigen en hun bewondering te vragen voor zijn fijne ontle-

1) *Gaston Paris en zijne leerlingen*, *de Gids* van 1895, II blz. 487 vlgg. Drie jaren later heb ik dit stuk, aangevuld en een weinig omgewerkt, opnieuw uitgegeven in den bundel *Het letterkundig leven van Frankrijk*, *Eerste Serie* Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

ding van middeleeuwsche poëzie of voor het verrassend licht dat zijn beeldenrijke taal liet vallen op den diepen zin en de blijvende beteekenis der oude legenden.[1)]

Gaston Paris was gevoelig voor de sympathie waarmede aldus, in de geletterde kringen van Nederland, een deel van zijn werk begroet werd. Hij toonde zich getroffen, ook wel eenigszins verrast, door die belangstelling van ons publiek in zijn werk en bracht aan dat publiek een bijzonder woord van lof, toen hij, op verzoek der redaktie van die verzameling monografiën, door Gideon Busken Huet werd binnengeleid in den kring onzer 'Mannen en Vrouwen van Beteekenis.'[2)] Van de zijde zijner landgenooten was hij - hoe hoog zijn Parijsche vakgenooten hem ook stelden, hoeveel warme vereering daar ook in akademische, universitaire en artistieke kringen aan zijn persoon en zijn werk ten deel viel, - aan die meer algemeene en veelsoortige hulde niet gewend geraakt.

Toch richtte hij zich in de laatste jaren veel meer dan vroeger, en zonder een spoor van die aarzeling, van dien tegenzin zelfs die, jaren lang, tegen zulk een arbeid bij hem bestaan had, tot een breedere schare van lezers. Zijn verkiezing tot lid der 'Académie française' in 1896, zal daartoe wel iets hebben bijgedragen. Gaston Paris gevoelde altijd zeer sterk de eigenaardige verplichting die zijn officiëele betrekking tot eene of andere instelling van studie, van onderwijs of kunst hem oplegde. Als 'Académicien', als behoorende dus tot de 'élite littéraire' van Frankrijk, had hij, behalve de wetenschap, ook de letterkunde van zijn land te vertegenwoordigen. Ook zal zijn steeds intiemer verhouding tot de *Revue de Paris* niet vreemd zijn gebleven aan die meer 'mondaine' uitbreiding door hem aan zijn arbeid gegeven. Misschien werd hij tot de vertaling van *Huon de Bordeaux* 'en nouveau langage' - dat als prachtwerk is uitgegeven, - wel gebracht door het gevoel dat zijn éénig kind, zijn tien-

1) Men zie *de Gids* van 1900, III, blz. 55 vlg. over de *Poëmes et Légendes du moyen âge;* die van 1901, I, blz. 534 vlg. over Gaston Paris' voorrede voor het Tristan-poëem van Joseph Bédier. Bovendien nog het artikel *Guillaume d'Orange*, in *de Gids* van 1898 blz. 298.

2) Jaargang 1898, afl. 1. Van deze monografie verscheen een aankondiging in *de Gids* van 1898, I blz. 142 vlg.

jarig dochtertje, recht had op een mooie vertelling uit den geleerden boekenschat van haar vader.

Maar de sterkste drijfveeren waardoor hij, meer dan vroeger, in die richting gedreven werd, zou ik toch elders willen zoeken. Ze liggen, algemeen gesproken, in het idealisme van zijn natuur; meer van nabij bezien, in het verband dat er bestond - een verband dat voor zijn bewustzijn steeds klaarder naar voren drong - tusschen den aard zijner studie, de werkmethoden zijner wetenschap, en de zedelijke roeping die hij, de Fransche taalgeleerde, de onderzoeker der middeleeuwsche letterkunde van Frankrijk, tegenover zijn vaderland had te vervullen.

Vroeger had hij kunnen meenen dat de taak door dat vaderland hem opgedragen enkel bestond in het bevorderen der vaderlandsche wetenschap, in het stichten eener bloeiende en machthebbende Fransche school van Romaansche filologie. Maar in den laatsten tijd voelde hij dien plicht nog anders. Het gansche volk - hoe zorgvuldig hij het ‘profanum vulgus’ ook weerde uit zijn kollegekamer der ‘École des Hautes Études,’ hoe ongaarne hij het ook zag doordringen in de openbare gehoorzalen van het ‘Collège de France’, - moest toch den invloed van zijn werk ondervinden.

Het volk mocht niet volslagen vreemd blijven aan de alleroudste letterkunde van Frankrijk; het moest iets leeren voelen voor de idealen waardoor de helden van het oude epos, een Roland, een Guillaume d'Orange, zich hadden laten voeren tot strijd en dood. Bovenal - en hierin zag hij wel den grootsten patriotten-plicht van den geleerde - het gansche volk moest doordrongen worden van ontzag en liefde voor de waarheid, van eerbied voor elke poging om uit den verwarrenden chaos van overlevering en vooroordeel, het echte, onvervalschte feit, het wáár-gebeurde, het zuiver-gedachte aan het licht te brengen.

Sprekend is de zoo talentvol geschreven en zoo diepgevoelde bladzijde door Gaston Paris, - toen hij, Louis Pasteur vervangend, in de Académie française werd opgenomen -, in zijn ‘Discours de réception’ aan het omschrijven van die taak gewijd. Laat mij pogen, door die bladzijde in onze moedertaal over te brengen, nog dieper dan bij het over-

schrijven van den oorspronkelijken tekst mogelijk zou zijn, in de bijzonderheden van zijn taal en zijn gedachte door te dringen. Zoo men ooit een bundel *Pages choisies* van hem mocht uitgeven, zal zij daarin de eerste bladzijde moeten wezen.

'.... Luid willen wij het uitspreken: de groote zedelijke weldaad der w e t e n s c h a p is gelegen in de bijzondere geestesneiging die zij haren volgers tot plicht stelt; zij ligt in haar voorwerp zelf, het zoeken naar waarheid. Alles wat men zegt en doet tegen haar, dat wordt, of men het weten wil of niet, gezegd en gedaan tegen het zoeken der waarheid.....

En die zegen die van haar uitgaat wordt door de wetenschap niet beperkt tot de geleerden die haar beoefenen; zij verbreidt in steeds ruimer kring den zin voor waarheid, de lust en de gewoonte om haar onpartijdig te zoeken, haar alleen aan zuivere en onvervalschte merkteekenen als waarheid te erkennen en zich zonder tegenstreven aan haar gezag te onderwerpen. Nu geloof ik niet dat er hooger en vruchtbaarder deugd bestaat, eene die het meer waard is in te prenten aan een volk. En laat mij er bijvoegen, met de openhartigheid die mij wordt opgelegd door de beginselen welke ik daareven heb ontwikkeld, ik geloof niet dat er een volk is dat die deugd meer van noode heeft dan het onze.

Heeft men zoo geheel ongelijk, wanneer men ons, Franschen, beschuldigt al te gemakkelijk aan den vorm een onrechtmatigen voorrang te geven boven het wezen; het gevoel te laten heerschen over de rede; vooroordeelen te huldigen, waaraan wij ons hechten, weigerend hun grondslagen te onderzoeken; de nauwkeurigheid te minachten, die wij gaarne uitmaken voor schoolmeesters-manieren; toegevend te zijn jegens illusies waardoor onze begeerten worden gevleid, jegens overdrijvingen, of zelfs jegens leugens, waarmeê onze spotlust zich vermaakt of die onze hartstochten streelen; kortom, altijd geneigd te zijn, - zooals Pasteur, met een woord van Bossuet, het gaarne zeide - de dingen voor waar te houden omdat wij wenschen dat ze waar zullen zijn?

Ik voor mij geloof niet dat deze verwijten ons ten onrechte gedaan worden. En ik meen dat deze neigingen, die gevaarlijk zijn, en die noodlottig zouden kunnen worden, grootendeels hieruit voortkomen dat de wetenschappelijke zin niet

genoeg is doorgedrongen in ons volk. Hier schuilt, naar mijn oordeel, de bron van eenige onzer grootste kwalen. Iedereen ziet ze, die kwalen die ons verdeeld houden en ons minder maken, en de edelste geesten van onzen tijd doen om strijd hun best om ze te verhelpen. Men zegt tot onze jongelieden: "Gij moet liefhebben, gij moet willen, gij moet gelooven, gij moet handelen," zonder hun te zeggen en zonder hun te kunnen zeggen wat het voorwerp moet zijn van hun liefde, de drijfveer van hun wil, het symbool van hun geloof, het doel van hun inspanning.

Zoo ik kon verwachten dat men mij zou aanhooren en naar mij zou luisteren, dan zou ik tot onze jongelieden dit zeggen: Vóór alle dingen moet gij de w a a r h e i d liefhebben, haar willen kennen, in haar gelooven, werken, zoo mogelijk, om haar te ontdekken. Gij moet haar vlak in het gelaat zien en u zelven beloven haar nooit te zullen vervalschen, te verkleinen of te overdrijven, zelfs waar het een belang geldt dat hooger schijnt te staan dan zij, want er kan geen belang zijn hooger dan de waarheid zelve; en zoodra men verraad pleegt aan haar, al ware het enkel in het verborgen hoekje van zijn hart, dan ondergaat men een inwendige verkleining die, hoe gering zij eerst wezen moge, zich spoedig in onze gansche zedelijke werkzaamheid doet gevoelen.

Slechts aan zeer weinigen is het gegeven het rijksgebied der waarheid uit te breiden; maar allen is het gegeven zich aan hare wetten te onderwerpen. Weest verzekerd dat de tucht die zij aan uw geest zal opleggen zich zal doen gevoelen aan uw hart en aan uw geweten. De mensch die, tot in de kleinste dingen, een afkeer heeft van bedrog en zelfs van veinzerij, staat daardoor alleen vér af van de meeste ondeugden en is vatbaar geworden voor elke deugd.'

Was het te verwonderen dat de man die met deze woorden zijn akademische openingsrede besloot, buitengewoon pijnlijk getroffen werd, in zijn wetenschappelijk bewustzijn en in zijn vaderlandsliefde, toen, nog in datzelfde jaar, de processen der Dreyfus-zaak met hun droevige ontknooping dat gebrek aan waarheidszin van het Fransche volk zouden opvoeren tot de hoogte van een nationale misdaad en een nationale ramp?

Zijn betrekking van ‘Administrateur du Collège de France’ verplichtte Gaston Paris tot grooter terughouding dan zijn temperament wel scheen te willen toelaten. Hij miste de vrijheid van beweging waarover zijn ambtgenooten en vrienden, een Paul Meyer, een Louis Havet, beschikten. Maar toen, onder een schoonklinkende leus, de zoo verraderlijke ‘Ligue de la Patrie française’ was gesticht, en toen ook zijn ‘confrère’ en persoonlijke vriend, Albert Sorel, tot die vereeniging was toegetreden, schreef Gaston Paris in de *Figaro* dien meesterlijken brief, waarin hij op datzelfde euvel van het Fransche volk nog eens den vinger legde en den historikus Sorel ernstig verweet dat deze in iets anders dan in onvervalschte en moedige waarheidsliefde het heil was gaan zoeken van het Fransche vaderland.

Hoe minder zijn officiëele positie hem destijds vergunde naar voren te treden, hoe meer de zedelijke vernedering van zijn land hem pijnigde. In zijn naaste omgeving werd, dezer dagen, het vermoeden uitgesproken, dat de hartaandoening waardoor Gaston Paris, ten slotte nog onverwacht, is weggerukt, haar oorsprong zou gevonden hebben in de buitengewoon hevige ontroering waarin de onverwachte afloop van het proces van Rennes hem, in den nacht van 9 September 1899, gebracht heeft.

Intusschen is het toch niet enkel die behoefte geweest om den zin voor waarheid en de tucht van het wetenschappelijk onderzoek, als een zedelijk levenselement, nader te brengen tot zijn volk, die den geleerden filoloog, in de laatste jaren meer dan vroeger, als publicist heeft doen optreden.

In de oude poëzie van Frankrijk waarin hij, zijn gansche leven door, vorschend zich verdiept had, trilde, voor zijn gevoel, een bekoring die hij als een zonnigen glans wilde uitstorten over zijn land. Het klassicisme was niet de gansche ziel van Frankrijk, de Revolutie niet het begin van haar historie.

Reeds vroeger, in de bange dagen van ‘l'Année terrible’, in den winter van 1870, het jaar der worsteling, in dien van 1871, het jaar der vernedering, had Gaston Paris, in de openingsles zijner letterkundige colleges, uit die oude poëzie woorden van troost en bemoediging geput voor het zwaar

getroffen vaderland.[1)] Reeds toen had de hoogleeraar zijn hoorders opgewekt om te luisteren naar ‘la voix de la France’ welke in die oude poëzie hun tegenklonk, ‘non pas cette voix moqueuse et légère que la France a employée de tout temps, avec trop de succès peut-être, pour railler tout, à commencer par elle-même, mais cette voix mâle et héroïque qui a tant de fois retenti dans les batailles des corps et dans celles des âmes’. Reeds toen had hij, terwijl Frankrijk gehavend en overwonnen nederlag onder den machtigen greep van den vreemdeling, gewezen op de ‘intellectueele hegenomie’ die het, tot tweemalen toe, eerst in de twaalfde, later in de zeventiende eeuw, door zijn letterkunde had doen gelden in gansch Europa. In treffende beeldspraak had hij de oude poëzie vergeleken bij ‘die wonderlijke boomen die in Indië groeien en wier takken, vér-heen zich ombuigend, de aarde bereiken, wortel schieten in haar schoot en op hun beurt tot nieuwe boomen worden’. ‘Comme un figuier des Banyans produit une forêt, ainsi la poësie française a vu peu à peu l'Europe chrétienne se couvrir autour d'elle d'une merveilleuse frondaison; la souche première était cette grande littérature du XIIe siécle dont nous devrions être si fiers et que nous connaissons si peu.... Il est bon de nous rappeler ces grands, ces consolants souvenirs, dans ces moments pénibles où nous nous prenons parfois à douter des destinées de notre patrie... C'est par l'intelligence et l'amour de son passé qu'une nation s'assure le mieux de son avenir.’

Het zijn niet de voorbijgaande aandoeningen van een pijnlijk gewond patriotisme geweest die Gaston Paris vóór dertig jaren aldus hebben doen spreken. Zoo hij, in den loop zijner Romanistische studiën, telkens opnieuw is teruggevoerd naar *La chanson de Roland*, het oudste monument der Fransche epiek, dan was het niet enkel omdat het wetenschappelijk probleem waarvoor de wording van dit gedicht hem plaatste, telkens meer zijn speurlust prikkelde, dan was het ook omdat hij in den gevallen held van

1) Men zie de ‘Leçon d'ouverture’ over *La chanson de Roland et la nationalité française*, uitgesproken 8 December 1870, opgenomen in *La Poésie au moyen âge. Leçons et lectures*, Paris 1885 blz. 87 vlg. en die over *La littérature française au XIIe siècle*, uitgesproken 7 December 1871, ibid. *deuxième série*, Paris 1895, blz. 1 vlg., vooral het slot der beide openingslessen.

Roncevaux het ideaal bleef zien van den Franschen ridder. Naast de wetenschappelijke aantrekkelijkheid bezat dit onderwerp voor hem een ideale bekoring.

Dit blijkt uit den ijver waarmêe hij steeds voortging zijn zoo voortreffelijke uitgave van de *Extraits de la Chanson de Roland*, voor beginnende Romanisten bestemd, om te werken en aan te vullen.[1)] Er is geen leerzamer en geen aantrekkelijker boekje denkbaar om in de studie van de oud-Fransche taal en letterkunde zich te laten inwijden dan dit duodecimobandje van nog geen tweehonderd bladzijden. De strengste wetenschappelijke methode gaat er samen met de grootste klaarheid en den grootst mogelijken eenvoud van expositie. En het zijn waarlijk niet enkel eerstbeginnenden die de beknopte en helder geschreven inleiding lezen en herlezen zullen, om er een klaar beeld in te vinden van de poëtische evolutie waaruit, in drie eeuwen tijds, het Roelantslied van het einde der elfde eeuw geboren is.

Nog sterker spreekt een ander feit uit zijn laatste levensjaren. Ik bedoel de reis, door Gaston Paris in den zomer van 1901 naar de vlakte van Roncevaux ondernomen. Hij vertoefde destijds met zijn gezin te Biarritz en kon de verleiding niet weerstaan om de steile helling der Pyreneën te beklimmen en met eigen oogen de plek te zien waar, den 15^{en} Augustus 778, Koning Karel's achterhoede is overrompeld en vernietigd geworden, waar de edelste helden, ook Hrodlant, graaf der Mark van Bretagne, na een ongelijke maar dappere worsteling, zijn gevallen. Wat hem dreef was, tegelijk, de hoop om iets nieuws aangaande den historischen achtergrond van het gedicht te ontdekken en de behoefte om, door eigen aanschouwing van de droevig vermaarde plek, de poëzie der oude ‘chanson’ nog dieper te laten doordringen in zijn gemoed.

Van die reis bezitten wij een aantrekkelijke beschrijving. Het tijdschrift waarin zij verschenen is[2)] leende zich niet

1) De zevende editie is van 1902. De geleerde schrijver heeft haar, door den uitgever gedrongen, wat haastig moeten bewerken. Helaas! dat zij de laatste moet wezen. Droevig stemt deze volzin uit het Voorbericht: ‘L'introduction de l'édition prochaine, si je puis la donner, sera sans doute sérieusement remaniée.’

2) De *Revue de Paris* van 15 September 1901.

tot een uitvoerige behandeling van de wetenschappelijke zijde der stof.[1] Toch bespeurt men telkens, ook op de meest kleurige bladzijden, met welk een nauwgezette en onverdroten toepassing zijner methoden van onderzoek de geschiedvorscher dit gedeelte van zijn taak heeft vervuld. Overal liggen, in dit literair geschreven stuk, de elementen eener vernieuwde wetenschappelijke behandeling van het Rolants-vraagstuk verspreid. Maar, terwijl de man der wetenschap helder en boeiend zijn opmerkingen en zijn vermoedens ter neer schrijft, voelt de vaderlander somtijds de pen trillen tusschen zijn vingers; sterker nog dan in 1870 heeft de dichterlijke vertelling van Rolant's dood gesproken tot het gemoed en de verbeelding van den Franschman, nu hij zelf naar Roncevaux ter bedevaart was getogen. Op de laatste bladzijde van het zoo belangrijk artikel - de laatste ook die hij voor de lezers der *Revue de Paris* heeft geschreven, - zijn beide aan het woord in hun volle kracht: de een, de geleerde, het resultaat zijner minutieuse onderzoekingen samenvattend in een twaalftal sober geschreven regels, de ander, de patriot, zijn aandoeningen nederleggend in een stuk eenvoudige en oprechte welsprekendheid.

Ziehier, trouw vertaald, de woorden der wetenschap: ‘Uit al de uitvoerige opmerkingen hierboven gemaakt en ontwikkeld volgt dit: dat de *Chanson de Roland*, in zijn oorsprong, berust op rechtstreeksche kennis der feiten, der menschen en der plaatsen; dat zij zelfs op enkele punten een bijzonder opmerkelijke overeenstemming vertoont met de gegevens der historie[2]; maar dat de vorm waarin het gedicht tot ons is gekomen, door drie eeuwen van den oudsten vorm gescheiden, zeer ver afstaat van dezen en grootendeels te danken is aan omwerkers, die zich enkel

1) Gaston Paris had beloofd haar elders (in de *Romania*) te geven. Maar toen de dood hem verraste, had hij, door ander werk in beslag genomen, die belofte nog niet kunnen vervullen. Hij meende ook dat sommige punten nog niet rijp waren voor publieke discussie.

2) De schrijver doelt bovenal op het feit dat, terwijl de Fransche kroniekschrijver der achtste eeuw den overval toeschrijft aan de Baskische bergbewoners, het gedicht daarentegen aan de Sarracenen van Sarragossa, uit Arabische bronnen, die hoog opklimmen, blijkt dat de voorstelling van den dichter meer dan die der kronieken met de werkelijkheid overeenkomt. Hij neemt aan dat de Muzelmannen de Basken hebben opgezet en geholpen. Alleen de wraakneming van Karel, die wel op het slagveld verscheen, maar onverrichter zake terugkeerde, blijft onhistorisch.

bekommerden om het poëtisch effekt, en die, trouwens, buiten de *Chanson* zelve geen enkel middel bezaten, noch door boeken, die zij niet lazen, noch door mondelinge overlevering, die niet bestond, om te worden ingelicht omtrent de gebeurtenissen die in het gedicht worden bezongen'.

Uit de peroratie van den vaderlander schrijf ik, in zijn eigen taal ze weergevend, eenige volzinnen over:

'A travers toutes les obscurités de l'histoire et toutes les déformations de la poésie, un point, sombre et lumineux à la fois, se dégage avec certitude: dans la plaine de Roncevaux et sur les hauteurs qui la dominent, des Francs, - des Français déjà, - victimes d'une embûche qu'ils ne pouvaient prévoir, sont morts héroïquement il y a douze cents ans. Du haut du col d'Ibañeta, le roi Charles - qui devait être plus tard l'empereur Charlemagne - a contemplé, des pleurs dans les yeux, le champ de bataille jonché de morts...

Quand, près des ruines de la pauvre chapelle qui a remplacé celle que Charles lui-même avait construite, on regarde à ses pieds la plaine où jadis tant de braves soldats sont morts en songeant à la "douce France" qu'ils ne devaient pas revoir, on croit entendre à ses côtés les premiers frémissements du thrène immortel, né de leur sang et des pleurs de leurs frères; on sent, à travers les âges, le lien vivant qui rattache nos âmes à l'âme de ces lointains aïeux qui, tant de siècles avant nous, ont aimé notre patrie, dont les uns ont donné leur vie pour elle, dont les autres, déjà dans notre langue, ont chanté ses gloires et ses douleurs.... Ce lieu mérite d'être pour nous un but de pélerinage. Il est pour nous doublement sacré.'

Wie deze bladzijden leest - en er zouden meer andere zijn aan te halen in den zelfden toon geschreven, - dien kan het niet verbazen dat de groote geleerde die Gaston Paris in de allereerste plaats was, ook een letterkundige schrijver van beteekenis is geworden, een wiens medewerking door tijdschriften als de *Revue de Paris* en de *Revue des deux Mondes*, door dagbladen als het *Journal des Débats* ijverig werd gezocht. Door de kracht van zijn idealisme moest zijn wetenschappelijke nauwgezetheid als van zelf zich

verbreeden tot bezielde en bezielende waarheidsliefde, moest zijn studie der middeleeuwsche poëzie van Frankrijk den gloed van het patriotisme aanwakkeren in zijn gemoed, moest de pen die zoo scherp en zoo fijn de visies van zijn verstand wist neêr te schrijven, even natuurlijk en in een anderen vorm van welsprekendheid de aandoeningen zijner ziel vertolken.

Doch dit idealisme vertoont nog een andere een meer algemeene zijde, die eveneens zich afspiegelt in het letterkundig deel van zijn werk. Al heeft het hem niet zelf tot dichter gemaakt, het heeft toch, van zijn jeugd af aan, met poëtische sympathieën zijn leven gevuld.

Tot hen die het zwaarst onder zijn heengaan lijden, behoort wel de dichter der *Solitudes*, Sully Prudhomme, met wien hij reeds in zijn knapenleeftijd innig bevriend is geraakt, en wien hij in zijn bundel *Penseurs et Poètes* zulk een uitvoerige en aantrekkelijke studie gewijd heeft. De wetenschappelijke kenner der Fransche taal mocht het in zijn dichterlijken vriend betreuren, dat deze den moed, althans den aandrang miste om in den Franschen versbouw de nieuwigheden in te voeren die de ontwikkeling der taal sinds lang scheen te gebieden; de fijne kritikus mocht zijn bedenkingen niet terughouden tegen enkele der proeven van Sully Prudhomme's wijsgeerige en wetenschappelijke dichtkunst; nooit is het diepste wezen van zijn dichterlijken aanleg, de grondtoon van zijn temperament, nooit is het persoonlijke van zijn verskunst fijner en met meer innige waardeering ontleed geworden dan Gaston Paris het in zijn ‘Essay’ gedaan heeft. Men herleze de bladzijden daarin gewijd aan de karakteriseering van het ‘tempérament lyonnais’ (de moeder van Sully Prudhomme was uit Lyon afkomstig), aan Sully's persoonlijke opvatting van de liefde, uit pijnlijke ervaring geboren, aan zijn hang tot eenzaamheid of aan het eigenaardig karakter van zijn symbolisme! Niet enkel de ziel van den dichter die er in geteekend wordt, ook de ziel van hem die haar teekende leeft en getuigt in deze bladzijden; zij heeft er zich met al haar rijkdom en al haar bekorende innigheid in gegeven.

Onder de dichters der oudste middeleeuwen - het eigenlijk voorwerp zijner studie - was er geen wiens persoonlijkheid duidelijk, belangwekkend en sympathisch genoeg naar voren

trad om Gaston Paris aanleiding te geven tot het uitbeelden van den man en van zijn werk voor een ruimer kring van lezers. Zelfs Chrétien de Troies, evenals hij zelf uit Champagne afkomstig, met wien hij zich in zijn laatste levensjaar nog eens van zeer nabij heeft beziggehouden[1)], lokte hem tot zulk een behandeling niet. Aan zijn ambtgenoot der Universiteit van Bonn liet hij het over 'genialiteit' toe te kennen aan een dichter bij wien hij slechts stylistisch talent en een zekere gracie vond te prijzen. Deze en dergelijke studies bleven dus het werk van den filoloog en den mediaevist, uit het laboratorium der studeerkamer rechtstreeks naar een vaktijdschrift of naar het *Journal des Savants* toegezonden. Zoo iets, op dit veld door hem gevonden, hem interessant toescheen voor een grooter publiek, dan was het niet de studie der personen, maar die van de literaire g e n r e s , door de middeleeuwsche dichters met ongelijk talent vertegenwoordigd. De lezers van het thans verdwenen tijdschrift *Cosmopolis* zullen zich nog wel het boeiend en leerrijk artikel herinneren, in den voorlaatsten jaargang dier 'revue', aan den 'Roman d'aventure' gewijd[2)].

Toch, al bleef hij, bij zijn studie der middeleeuwsche letterkunde, meestal op het gebied der eruditie, niet gaarne liet Gaston Paris zich de gelegenheid ontgaan om, waar hij in een gedicht dier oude tijden, door een zuivere poëtische gedachte, door een oorspronkelijke of een wezenlijk artistieke opvatting der behandelde materie getroffen werd, te midden van zijn geleerd betoog den ontvangen indruk neer te schrijven, veelal in een vorm die ook bij hem den kunstenaar verried. Soms waren het uitgewerkte beschouwingen, zooals zijn studies over *Aucassin et Nicolette* en over *Tristan et Yseut*[3)] -

1) In zijn vijf meesterlijke artikelen over dien dichter, naar aanleiding der laatste *Cligès*-uitgave van prof. Förster, in het *Journal des Savants* van Februari, Juni, Juli, Augustus en December 1902.
2) *Cosmopolis*, *Internationale Revue*, 1898, blz. 760 vlg. Deze studie was, blijkens het algemeen opschrift, bedoeld als het eerste nummer eener serie die, jammer genoeg, nooit is voortgezet. Nieuw is, in dit artikel, de hypothese dat er nog vóór de gedichten van den 'cycle de l'antiquité', die in het midden der twaalfde eeuw vallen, fransche liefderomans, in acht-sylbige versregels geschreven, bestaan hebben, die aan deze en aan de latere 'romans bretons' tot model hebben gediend.
3) Beide zijn opgenomen in de *Poëmes et Légendes.*

waarin hij den onbekenden schrijver der idyllische ‘chantefable’ en den ouden Tristan-zanger Béroul als dichters van den echten stempel begroette; - soms niet meer dan een paar vluchtige volzinnen, trillend toch van oprechte emotie, die, als terloops, aan het wetenschappelijk betoog werden toegevoegd. Ik denk nog eens aan die roerende gedachte over 's menschen streven naar het ideaal, die het slot vormt zijner studie over Jaufré Rudel, den minnaar der nooit aanschouwde ‘Princesse lointaine’[1], (en aan zijn aandoenlijke woorden over het betreuren van het onherstelbare, uit zijn monografie over *Le lai de l'oiselet*, dubbel treffend nu ze ook, helaas! van zijn eigen heengaan moeten gelden[2].

Maar éénmaal toch heeft Gaston Paris nog de voldoening gesmaakt een dichter uit vroeger eeuwen, die het voorwerp was geweest zijner filologische en historische onderzoekingen, in al de volheid van zijn persoon en zijn werk voor de vrienden der Fransche letteren te doen herleven. Ik bedoel zijn breed opgezette, boeiende monografie over François Villon[3].

Wel merkwaardig dat, een jaar of twaalf geleden, toen zijn leerlingen hem een geschenk wilden vereeren en sommigen hun keus lieten vallen op een redukcie in brons van Etchéto's standbeeld van Villon, dit denkbeeld dadelijk werd ter zijde

1) ‘Cette histoire est un des symboles les plus touchants et les plus doux de l'éternelle aspiration de l'homme vers l'idéal; il s'en éprend sur ce qu'il en imagine, il risque tout pour l'atteindre, mais ses forces s'épuisent à mesure qu'il se rapproche du but, et au moment où il va le toucher il tombe frappé par la mort. Heureux encore celui qui, comme Jaufré Rudel, voit un instant, fût-ce l'instant suprême, son rêve réalisé se pencher vers lui, et qui meurt en emportant sur ses lèvres le baiser pour lequel il a donné sa vie!’ Uitvoerig heb ik die studie behandeld in *Gaston Paris en zijne leerlingen*, blz. 27 der laatste uitgave.

2) Ik verwijs, voor die studie over *Le lai de l'oiselet*, naar datzelfde opstel bl. 31 vlg. Het vogeltje gaf den ‘vilain’ die het had gevangen en weer losgelaten, drie wijze lessen, waarvan de tweede aldus luidde: ‘betreur nooit het onherstelbare.’ Van deze les schreef Gaston Paris: ‘Mais, ô petit oiseau, que le second précepte est facile à donner et difficile à mettre en pratique, et comme on voit bien que dans votre léger corps emplumé ne bat pas un coeur pareil au nôtre! Qu'avons-nous donc à regretter, si ce n'est l'irrécouvrable? Nos pleurs, dites-vous, ne nous le rendrons pas? C'est pour cela que nous les répendons; c'est pour cela que la source n'en tarit pas et est toujours prête â jaillir, car chaque heure nous enlève ce qu'aucune ne nous rendra’.

3) In 1901 verschenen in Hachette's bekende kollekcie *Les Grands Écrivains français.*

gesteld met de opmerking: ‘Le moyen âge de Villon n'est pas celui de Paris.’ Niet de vijftiende eeuw, maar de oudere perioden, ‘le haut moyen âge’ was, zoo zeide men, het bijzonder arbeidsveld van dezen Romanist.

En ziet, nu verscheen daar opeens, in 1901, een boek over den Parijschen ‘escholier’, den schrijver van *Les lais* en *Le Testament* zoo volledig, zoo doorwerkt, zoozeer tintelend van waarheid, dat het scheen alsof de schrijver zijn gansche leven met het werk van dien wildzang zich had bezig gehouden. Gaston Paris mocht bekennen, er zelfs met eenig zelfverwijt over klagen, dat niet hij, maar anderen, als Longnon, Byvanck, Schwob, Langlois, de bijzonderheden hadden gevonden door hem in dit werkje tot een ‘étude d'ensemble’ bijeengevoegd, - elk lezer speurde, niet enkel in de meesterlijke samenstelling van het geheel, maar ook in de behandeling van menige detail-quaestie, ‘la griffe du maître’. Deze beschrijving van ‘La vie’ en ‘L'oeuvre’ van François Villon geeft een beeld van het Parijs der vijftiende eeuw, van het leven zijner studeerende en zijner pretmakende studenten, van de boeken die er gelezen en de letterkunde die er beoefend werd, zooals alleen een volledig kenner van dit tijdvak het geven kon. En in die woelige wereld staat François Villon vóór ons, dartelend en dichtend, beurtelings resideerend in het cachot en in de kroeg, ter nauwernood aan de galg ontsnapt, zwak en bewegelijk van karakter, een door-en-door ‘impulzieve’ natuur, ‘in tranen lachend’ als een groot kind, en daarbij toch.... ‘le premier poète moderne de la France.’

De man die, met zoo fijnen toets, ‘denkers en dichters’ als Sully Prudhomme, James Darmesteter, Mistral, Renan, had ontleed en geteekend, had ook de ziel van François Villon weten te doorzien, te begrijpen en te waardeeren. Teekenend voor zijn eigen opvatting van poëzie en van dichters zijn de woorden waarin hij die waardeering samenvatte: ‘Anjourdhui... ce qui nous attache le plus à Villon, c'est ce qu'il nous a révélé de son coeur faible et ardent, de son âme mobile, de ses passions, de ses souffrances et de ses remords.’

Hoe treedt, bij deze beschouwing van zijn letterkundigen arbeid, bovenal van die der laatste jaren, de diepe harmonie

van dit leven in het volle licht! Zijn wetenschap en zijn idealisme, zijn studievak en de liefde voor zijn land, zijn filologische arbeid en zijn hooge zin voor poëzie - zij ontmoeten elkaar, ze smelten samen, ze strengelen hun krachten dooreen tot éénzelfden arbeid. De geleerde treedt op als een prediker van waarheidsliefde, de mediaevist zoekt het zedelijk peil van zijn volk te verheffen, de filoloog dringt door in de geheimen van het dichterleven en maakt voelbaar de bekoring der poëzie.

Met te wijzen op deze trekken zijner natuur, die vooral in de laatste jaren zich scherper hebben afgeteekend en die in zijn l e t t e r k u n d i g e n arbeid het duidelijkst voor den dag treden, heb ik, schoon vluchtig en onvolledig, het beeld dat ik in 1895 van Gaston Paris teekende, een weinig aangevuld.

En nu zullen dan voortaan slechts herinnering en vereering, herlezing van zijn wetenschappelijk werk en van zijn literaire geschriften, het beeld kunnen verduidelijken en voltooien dat van dien geleerden en genialen Franschman, dien onvergetelijken leermeester en vriend is achtergebleven.

Op den dag zijner imposante uitvaart, in de met rouwlaken behangen ‘cour d'honneur’ van het ‘Collège de France’, hebben velen, confrères, vrienden, medewerkers, leerlingen, dat beeld geteekend. Met ontzag hebben we geluisterd naar wat van de scherpzinnigheid, de kennis, de divinatie-gave van dezen geleerde, naar wat van zijn verbazende werkkracht, zijn veelzijdige studie, zijn veelsoortigen arbeid, zijn meesterlijk onderwijs, zijn onvermoeide hulpvaardigheid, zijn gulle en nobele vriendschap, telkens met nieuwe herinneringen aan zijn leven en zijn omgang, verhaald werd.

Zelf voelden we diep wat, niet Frankrijk alleen, maar de Europeesche wetenschap, de beoefenaars der Romaansche filologie in alle landen, in dien geleerde, dien meester, dien vriend hebben verloren. Maar het allermeest troffen ons, door de waarheid die er uit sprak en door het gevoel dat ze ingaf, deze woorden van Louis Havet:

‘..... Il me semble que l'objet principal de notre deuil n'est ni la blessure des coeurs, ni une science décapitée, ni la France amoindrie d'un fils plus filial que tout autre, et

qui a fait plus que personne pour réveiller toute la poésie des ancêtres, le son de leur voix, leur sentiment et leur pensée. Il y a pis encore que ce multiple désastre; il vient de disparaître une nature unique, un équilibre exquis des facultés les plus hautes, où l'on n'aurait pu dire ce qui était le plus noble, de l'esprit ou bien du coeur.'

A.G. VAN HAMEL.

Dajaksche karaktertrekken.

The Home Life of Borneo Head-Hunters, its Festivals and Folk-Lore. William Henry Furness (Philadelphia, J.B. Lippincott Company 1902).

Even levendig in beeld als in woord schildert ons de Amerikaansche reiziger Furness het leven der Dajaks van Engelsch Borneo. De platen boeien ons reeds dadelijk; ze zijn zoo voortreffelijk, dat ze eigenlijk geen verklaring meer behoeven.

Zie bijv. dien krijgsraad in 't bosch: een oud krijgsman zet met sprekende gebaren en een gezicht, waarin overtuiging te lezen staat, zijne plannen uiteen aan zijne stamgenooten, die in hurkende houding in een kring om hem verzameld zijn. Met welk eene uitdrukking van levendige belangstelling volgen de aanwezigen de voordracht; de ongewone inspanning van het denken is hun aan te zien. Ook 't plaatje van 't aardige Poenanmeisje, dat, verdiept in haar werk, in een bootje met de voeten de in een mat zich bevindende tapioca staat te stampen, behoeft geen uitlegging.

Het boek bevat nog zeven en tachtig andere prachtige lichtdrukken, waarvan de meeste door hunne natuurwaarheid, duidelijkheid en voortreffelijke uitvoering niet alleen voor geleerden, maar ook voor leeken en voor kunstenaars van waarde moeten zijn.

Wat nu den tekst aangaat, deze is, zooals de auteur zelf zegt, berekend op de algemeene belangstelling van het publiek, dat werkelijk op de meest aangename wijze in 't oerwoudleven der stammen van Noord-Borneo wordt binnengeleid.

In de inleiding deelt de schrijver meê, dat hij zich bij 't begin van zijne reis had voorgenomen, de inlanders zonder eenig voor-

oordeel gade te slaan - en toch noemt hij deze inderdaad goedige, vreesachtige menschen gevoelloos, ondankbaar en bloeddorstig, Ja, na maandenlange reizen in het Sĕrawak'sch gebied gelooft hij nog steeds, dat zijne wilde vrienden, van kind af, naar den aanblik of het bezit van een bloedig hoofd van vriend of vijand hunkeren. Het koppensnellen vormt dan ook de roode draad door den geheelen tekst. Hoe is dat echter te verklaren? Voordat we hierop een antwoord kunnen vinden, moeten we weten, wie de schrijver is, en dat lezen we meer tusschen dan in de regels.

Hij is een Amerikaan, vol energie en lust tot avonturen, en van eene onverschrokkenheid, die aan doldriestheid grenst. Hij gaat naar Borneo om in de oerwouden iets interessants, en zoo mogelijk, iets buitengewoons te beleven; vandaar dat hij zich niet tevreden stelt, zooals de ‘globetrotters’, met uit de verte d.w.z. uit eene veilige havenplaats, toe te zien, maar met vreugde de gelegenheid aangrijpt, hem door den resident van 't Baramdistrict, Dr. Hose, aangeboden, om in gezelschap van zijn reismakker met het hoofd Tama Boelan naar diens woonplaats te trekken, die zestien dagreizen de Baramrivier op gelegen is.

Hem was echter, zooals hij zelf verklaart, niet alleen de taal van zijn gastheer, het Kĕnja, maar ook 't Maleisch, de algemeene omgangstaal, volkomen onbekend. Zelfs aan 't einde van zijne reis door Borneo kende hij slechts eenige brokken Maleisch, want hij vertaalt den naam van eene maanphase: ‘Boelan anak’ met: ‘de maan *heeft* een kind’ in plaats van: ‘De maan *is* een kind’, d.w.z. is klein. Onbekend zijn hem verder godsdienst en zeden van zijne gastheeren. Wanneer men daarbij nog bedenkt, dat hij, zooals de meesten van zijne reizende collega's in Borneo, het oerwoud betrad met de overtuiging, dat de bewoners bestendig naar nieuwe hoofden hunkeren, dan zou men er zich over kunnen verwonderen, dat hij nog zonder kleerscheuren uit de wildernis te voorschijn kwam. Na het hierboven gezegde, is het begrijpelijk, dat onze reiziger, niettegenstaande zijn ethnographischen ijver, die er hem toe bracht een krijgstocht mee te maken, zich te laten tatouëeren, de walgelijkste dingen te eten, kortom het woudleven intiem meê te leven, de handelingen der bewoners van Borneo slechts gade kon slaan, maar niet in staat was, de be-

weeggronden tot die handelingen na te gaan. Zoo komt hij tot de overtuiging: ‘of what can be called religion, the Borneans have little’, en toch wordt 't gansche denken, voelen en handelen dezer menschen beheerscht door hunne ingewikkelde godsdienstige begrippen. Hiermêe komen we tot het meest zwakke gedeelte van zijn werk: zijne bespiegelingen, verklaringen en gevolgtrekkingen.

Eenige voorbeelden mogen als bewijs dienen:

‘To a Kayan there are no such things as beneficent spirits,’ zegt de schrijver; vandaar, dat hij ‘toh’ met ‘duivel’, in plaats van met ‘geest’ vertaalt, waaronder men zoowel een' goeden als een boozen verstaan kan. In werkelijkheid vatten alle Kajan's de toh als de dienaar van den god Tamei Tingei (onze hooge vader) op. De goede geesten deelen den menschen door voorteekens, zooals b.v. den kreet van het ree, de vlucht der vogels, mêe, wat ze doen en laten moeten; aan hen worden ook de offers gewijd.[1)] Het zorgvuldige nagaan en het opvolgen dezer voorteekens merkte ook de schrijver op; hij schreef het echter aan een gewoon bijgeloof toe, zooals zich dat ongeveer bij den beschaafden mensch uit, die de uitkomst van 't tellen zijner knoopen met ‘ja’, ‘neen’ over 't een of ander voornemen laat beslissen.

Evenzeer is ook het koppensnellen op te vatten als een gevolg van godsdienstige overtuiging en niet als een gevolg van bloedgierige hartstochten, zooals Mr. Furness aanneemt. Wanneer de zoon van een opperhoofd na den dood van zijn vader een nieuwen schedel tracht te veroveren, dan doet hij dat in de overtuiging, dat de gedoode zijn vader als dienaar in 't hiernamaals moet dienen. Uit liefde en piëteit voor zijn vader voelt de zoon zich verplicht, dikwijls à contre coeur, aan de eischen van zijnen godsdienst te voldoen.

Tegen een oorlogzuchtig en bloeddorstig karakter der Kajan's en Kĕnja's pleit ook het in 't boek zelf aangehaalde feit, dat, om toch maar, hoe dan ook, in 't bezit van een schedel te komen, krijgsgevangen slaven gekocht en geofferd worden, waarbij zelfs 't dooden van oude weerlooze vrouwen niet versmaad wordt. Bij

1) Zie Dr. A.W. Nieuwenhuis: In Centraal-Borneo.

stammen dapper van aanleg, zijn zulke zeden niet denkbaar. Op den krijgstocht, door den schrijver zoo voortreffelijk geschilderd, stelt de stam zich na den dood van zijn hoofd, bij gebrek aan beter, zelfs tevreden met een ouden geleenden schedel en keert voldaan huiswaarts, verheugd, dat op deze, voor hen onschuldige, manier aan de piëteit voldaan kon worden.

Welk een angst en welk een afschuw de inlanders zelf eigenlijk voor schedels hebben, blijkt uit de volgende scène, die de auteur beschrijft, maar totaal verkeerd begrijpt. Wanneer nl. de oude schedel met veel praalvertoon zijn intocht in 't lange Kĕnja'huis houdt, komen de krijgers één voor één naar voren en strijken met hunne zwaarden over den schedel heen, waarna zij zich besmeren met 't bloed van een geofferd kuiken. Door deze laatste handelwijze wordt nu bewerkt, dat hunne vreesachtige ziel, die door de aanraking met den gevreesden schedel van ontzetting zou kunnen vluchten, gerust gesteld wordt; want - van kippenvleesch houden de Kĕnja's zooveel, dat zij denzelfden smaak ook aan hunne ziel toeschrijven.

Mr. Furness verklaart zijne gastheeren voor gevoelloos, tot geen liefde of opoffering in staat. Waarop berust dit oordeel? Hij ziet, hoe een vader een gevaarlijke reis gaat ondernemen; zijne familieleden staan aan den oever, geen omarming vindt plaats, geen handdruk, geen kus wordt gewisseld, geen traan vergoten, geen afscheidsgroet hem nagewuifd, - stil en stom zien zij den vader de rivier afvaren. Had de schrijver geweten, dat roerende scènes bij 't afscheid van Kajan en Kĕnja met veel zelfbeheersching worden vermeden, omdat tranen aan den vertrekkende ongeluk zouden veroorzaken, dat daarom kinderen, die zich niet kunnen beheerschen, bij 't afscheid verwijderd worden, dat bovendien alle soorten van gevoelsuitbarsting, zelfs luid spreken, voor niet fatsoenlijk doorgaan, dan zou hij 't gevoelsleven der bewoners van Borneo zeker in andere dan in min of meer conventioneele uitingen gezocht, en bepaald ook gevonden hebben. Zijne eigen ervaringen weerspreken trouwens zijne beweringen, daar hij bij den plotselingen dood van eene jonge vrouw vertelt: ‘The husband and the brother were frantic with grief and anxiety and continually bent over her and shouted her name; they told her, that her little child was crying for her and wanted to be fed’.

Dat onder de Kajan's zelfs karakters van opvallende sensibiliteit voorkomen, bewijst de zeer eigenaardige geschiedenis van het oude hoofd Aban Liah, wel waard hier kort vermeld te worden.

In het huis van Tama Aping Boeling te Long Dapoi komen de opperhoofden der Kajan's en Kĕnja's bijéén, om door bemiddeling van Dr. Hose met elkaar een' vrede te sluiten, die eigenlijk aan geen der partijen welkom is. Volgens gebruik der inlanders worden bij deze gewichtige samenkomst varkens geofferd, om uit de gesteldheid der levers te weten te komen, of het recht aan de zijde der Engelsche regeering of aan die der elkaar vijandige stammen is.

Het grootste varken wordt als ‘Government's pig’ gereserveerd gehouden, ziet er echter, helaas, niettegenstaande zijne dikte, zoo anaemisch en lodderig uit, dat de representatie nu juist geen waardige genoemd kan worden. Het dier wordt geslacht; met spanning verwacht de vergadering 't onderzoek van de lever, die door hare buitengewone grootte in de hoogste mate veelbelovend lijkt. Ongelukkig licht een bijzonder kritisch aangelegd hoofd de leverlobben op en er vertoont zich - een ontzettend leverabces. Schrik maakt zich van alle aanwezigen meester, want het teeken bewijst het onrecht en het verderf van de Engelsche regeering. Daar staat Dr. Hose op en verklaart met bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest: ‘Een ontrouw hoofd, dat verraderlijk tegenover den radja van Sĕrawak en diens volk gehandeld heeft, zal eenen spoedigen dood sterven.’ De heftig geschokte gemoederen der Kajan's en Kĕnja's zijn niet in staat deze willekeurige uitlegging van 't voorteeken te kritiseeren. Aban Liah wordt doodsbleek, hij had zich meermalen verzet tegen den radja en had hem een' koppensneller, die zijne straf moest ondergaan, niet uitgeleverd. Toen nu de lever, die tot nader onderzoek rondgegeven werd, eindelijk bij Aban Liah kwam, wendt deze zich af en zegt bevend: ‘Laat me gaan, de reuk van het warme, rauwe vleesch maakt me ziek.’ Wankelend sluipt hij naar buiten. Een paar uur later wordt onze reiziger bij Aban Liah geroepen, die in ijlende koortsen ligt, en spoedig daarop den geest geeft.

Zou de schrijver wel een blanken staatsman of heerscher kennen, in staat aan een te fijn gevoelig geweten te sterven?!

Het oordeel van den beschaafden Amerikaan is dikwijls kenschetsend. Zoo noemt hij de oerwoudbewoners, ofschoon ze wel vijf

maal per dag in de rivier rondplassen, vuil, omdat zij niet gewoon zijn, zich met warm water of zeep te wasschen. Een oordeel, dat meer voor de zindelijkheidsbegrippen van den reiziger, dan wel voor zijne objektiviteit pleit; want de argelooze kinderen der natuur eten, wanneer hij hun een stuk zeep als eerste aansporing tot betrachting der zindelijkheid geeft, dat in hunne onschuld op!

Zoo deelt ons de schrijver niet alleen over zich zelf, maar ook over het karakter van zijne gastheeren tusschen de regels door veel interessants meê. We zien b.v., dat de inlanders heel goed merken, dat hunne gasten twee pleizierreizigers zijn, dat vooral dol zijn op verhalen, waarin jacht op koppen gemaakt wordt, en ze hebben voldoende verstand en humor om, tot vermaak van hen en van zich zelf, dergelijke verhalen te bedenken.

Zoo maakt Tama Boelan, als bij den doop van den zoon van dit hoofd den gasten een stuk rauw varkensvleesch aangeboden wordt, den Amerikaan wijs, dat zij in vroegere tijden, na het koppensnellen, in plaats van varkensvleesch, een stuk van den overwonnen vijand in den mond gestopt zouden hebben. Ofschoon eene autoriteit als Dr, Hose verklaart, dat de scène van het varkensvleesch-eten eene geheel andere, religieuse, meer onschuldige beteekenis heeft, schenkt onze reiziger toch meer geloof aan de pikantere uitlegging van Tama Boelan. Of hem dezelfde grappenmaker ook niet de geschiedenis van de opvoeding van jonge hoofden tot koppensnellers wijs gemaakt heeft? Volgens dit verhaal worden twee jonge zonen van een Berawanhoofd door hunnen vader gedwongen, eene oude trouwe huisslavin, die ééns de kinderen in slaap gezongen en hun de eerste kleertjes aangetrokken had, dood te martelen, om zich te gewennen aan het zien van menschelijk bloed en zich door dapperheid den hemel te verdienen. Nu bevat dit verhaal echter twee onware feiten: bij alle stammen van Centraal Borneo mogen krijgsgevangen slaven, zoodra ze slechts één keer het huis van hunne meesters betreden hebben, niet meer geofferd of verkocht worden; verder is dapperheid bij deze stammen geen deugd, die recht op een aangenaam leven in 't hiernamaals zou geven. Het Berawanhoofd, dat zoo iets beweerde, wist heel goed, dat volgens zijn godsdienst, gesneuvelden, ook in den meest eervollen strijd, evenmin als verongelukten en zelfmoordenaars den Kajanhemel deelachtig kunnen worden, omdat volgens de opvatting, de geesten hun dit

treurig noodlot wegens het één of ander vergrijp, dus wegens eigen schuld toebedeeld hebben. Overigens verklaart de schrijver zelf, tot geruststelling van den lezer of uit eene soort van naïve eerlijkheid, dadelijk na het slot van deze huiveringwekkende geschiedenis, dat zij min of meer een verzinsel is.

Opmerkelijk is het verhaaltalent van onzen reiziger; met spanning volgen we zijne wederwaardigheden. We maken ons bezorgd over hem, wanneer we hooren, dat hij bij eene stervende vrouw in het huis van zijn' gastheer eene strychnine-injectie geeft; want de huisgenooten beschouwen hem natuurlijk als den moordenaar van de vrouw en zouden hem zeker gedood hebben, wanneer de wijze Tama Boelan hem niet bij tijds meegenomen had. Lichtzinnig vinden we het ook, dat hij den ouden gierigaard Orang-Kaja Perkassa en diens huisgeesten tegen zijn wil photographeert. Wanneer de oude zondaar, met woede en schrik vervuld, spoedig daarop sterft, wijt men dit natuurlijk aan de camera van den blanke. Wij vergeven den koenen reiziger niet alleen dit, maar ook het photographeeren der arme Poenan'vrouwen, die hij in 't geloof laat, dat zijne camera hare zieke kinderen gezond zal maken; want aan deze lichtzinnigheid hebben we eene reeks van de mooiste lichtbeelden te danken.

Het boek is rijk aan aardige tafereelen; ik noem hier slechts het tooneeltje, waar Mr. Furness aan Boelan, de dochter van een hoofd, Europeesche illustraties te zien geeft en zij in uitroepen van grenzelooze verbazing over de onnatuurlijke wespentailles der blanke vrouwen losbarst. Als haar begrijpelijk gemaakt wordt op welke manier dergelijke vormen verkregen worden, is Boelan vol medelijden en verwondering, dat verstandige wezens, om mooi te willen zijn, zulke kwellingen kunnen ondergaan, - daarbij ondersteunt zij, terwijl zij zich over de illustraties heenbuigt, met hare mooi getatouëerde handen de ponden zware oorringen, die aan hare doorboorde en wijd uitgerekte oorlellen hangen.

Met bijzondere voorliefde, ja zelfs met enthousiasme, schildert de schrijver het leven der zwervende Poenan-stammen, die hij voor de eenige onschuldige en vredelievende oerwoudbewoners houdt. Welk eene teleurstelling zou hij ondervinden, wanneer hij wist, dat juist de Poenan's de gevaarlijkste koppensnellers zijn, omdat hun zwervend leven in 't uitgestrekte oerwoud hen voor vervolging

vrijwaart; vandaar, dat zij het zelfs wagen, tegen belooning in opdracht der gevestigde stammen te gaan snellen.

Ten slotte breng ik den lezer onmiddellijk met den Amekaanschen reiziger in aanraking door diens zeer karakteristieke ontboezeming over het armzalige Poenanleven aan te halen: 'Were the choice of a residence in a Bornean tribe forced on me, I should not hesitate long in casting my lot with the Punans. They have never a thought of the morrow; no cares; no responsibilities; no possessions; no enemies, for they desire nothing that other people have, not even clothes; money is dross; and home is where they rest their blow-pipes and hang up their parangs.'

'And, finally, in the happy land of the Punan there is no dressing and undressing morning and evening.'

MARGARETE NIEUWENHUIS - VON UEXKüLL.

Driemaandelijksch overzicht der Nederlandsche letteren.

Inleiding.

Zoo de artikelen-reeks, waarin wij zullen pogen, voor zoover dat voor tijdgenooten mogelijk is, onze letteren te overzien, telkens aan het einde van snel-daarheengevloden drie-maanden een overzicht trachtende te verkrijgen onzer velerlei indrukken, - zoo dit ons 'driemaandelijksch overzicht der Nederlandsche letteren' het vervolg is van den eerlijken, degelijken arbeid, door den heer van Nouhuys in zijn juist een jaar geleden aangevangen 'Driemaandelijksch Letterkundig Overzicht' neergelegd, - toch (immers: zooveel hoofden, zooveel zinnen!) zal ons werk, het spreekt vanzelve, een werk zijn, feitelijk van nieuws af aan begonnen.

'Telkens' - zoo schreef de heer van Nouhuys in een inleiding tot zijn eerste overzicht, Maart 1902 - 'telkens zullen eenige nieuw verschenen proza- of dichtwerken of beide de stof leveren voor een beschouwing, die geen aanspraak kan maken op volledigheid, maar een aanvulling zal zijn van den critischen arbeid, op ditzelfde terrein door de redactie verricht.'

Ook onze beschouwingen zullen op volledigheid geen aanspraak mogen maken. Volledigheid! welk een nachtmerrie! niet alleen de onveranderlijke zelf-herhalingen van sommige schrijvers, maar de tallooze lettergewrochtjes en gedrochtjes, die u uit alle hoeken zouden tegengrijnzen met zoo vinnige onontkomelijkheid, dat ge, duizelig van al die blikken, geen voet meer zoudt durven verzetten, en ten lange laatste niets meer zien.... dan één verwarring!

Maar toch - dank zij de niet genoeg door ons te waardeeren

inschikkelijkheid der redactie - toch zal onze onvolledigheid van anderen aard mogen zijn.

Dadelijk, toen de redactie ons de door des heeren van Nouhuys' heengaan braakliggende taak te vervullen aanbood, leek ons deze een zeer begeerlijke toe! Een uiterst moeilijke óók, maar daarom begeerlijker te meer!

Een den tijd vergezellend overzicht onzer letteren te geven, het is - wij zijn er ons zoo diep van bewust - een daad, die maar zoo weinig beslist zou mogen zijn, was het niet soms noodzakelijk, - een gang door een zoo veel-padig woud, dat op de paden zelve te letten bijna niet mogelijk is, en, slechts de nooit bedriegende zon betrachtend, wij schroomvol niet dan tastend verder schrijden onder en door 't wemelend groen, schaars maar wegschuivende van voor vage verschieten...; gang van voorzichtigheid, totdat, op een zeer dicht begroeide plek, een zich-er-doorheenslaan onvermijdelijk wordt. Maar dan is diè beslistheid juist van het onzekerheids-bewustzijn het bewijs.

Zoo kan zich voor te nemen, een geregeld overzicht onzer letteren te schrijven, voor wie niet gansch verblind van eigenwaan is, nooit waarlijk de felle overmoedigheid zijn, die ze soms schijnen moge, omdat de feilbaarheid van onzen tijdgenootelijken blik, tegelijkertijd dat wij het voornemen opvatten, ons al te duidelijk wordt.

Het is dan een tocht vol onzekerheid, maar een heerlijke tocht, heerlijk als al wat, onbepaald en dus overal wachtend op het verrassende, aantrekt; te heerlijker, als nergens eenige beperking - afrastering in ons bosch - ons tegenhoudt, als we in al het onzekere de zekerheid hebben, te mogen en te kunnen vinden, wat er te zoeken valt.

Is ‘overzicht’ dan al een heel betrekkelijk, eigenlijk een heel ijdel woord, dat wij grif belijden, niet zoo nauw te meenen, - dichter althans zal ons pogen zijn benaming naderen door het wegnemen van die andere, vrijwillige, volledigheids-inperking. Ons overzicht zal niet onvolledig worden, doordat het ‘een aanvulling zal zijn van den critischen arbeid op ditzelfde terrein door de redactie verricht.’

Een bosch zonder verboden-toegang-bordjes, ligt de volle Nederlandsche literaire kunst voor ons open. Wij kunnen gaan waar de zon maar verrukkendst de lanen kleurt!

Wat nood ook, zoo de Gids-lezer eens voor een keer tweemaal hetzelfde boek besproken zou vinden! Hij leest die besprekingen immers niet, om te weten te komen, wat het boek bevat - dan leze hij 't zelf! - maar om dat boek te her-aanschouwen door andere oogen, in andere vormen en ander licht, en om aldus geestelijk een vreugd te smaken, die lichamelijk niet te bereiken is, vreemde afzonderlijkheden als wij menschen zijn.

Waar nu geen twee beschouwers van hetzelfde dezelfde gewaarwordingen hebben, ziet de lezer door hun beider beschouwingen van hetzelfde boek héén, toch immers weer nieuwe, en, wijl het niettemin het oude was, des te verrassender verschijningen!

Vinde dus vrij de lezer in onze overzichten weer, wat een der redactie-leden al reeds behandeld had. Heeft hij 't eerst aanschouwd in diens visie, één geheel van eigenen vorm en glans en klank; ons op onze tochten vergezellende, zie hij 't terug, nù af-kleurend tegen andere tinten, nu in samen-klank met andere geluiden, 't zij rein-accoordend, overstemmend of overstemd.

Hoe onvolledig dan uit een bibliographisch oogpunt deze artikelen worden mogen, volledig zullen ze geven wat onze blik omspannen en doordringen kan in zijn beperkte straal-wijdte en kracht, ze zullen in waarheid zijn: òns driemaandelijksch overzicht der Nederlandsche letteren.

Niet een recensie-reeks, maar een literatuur-geschiedenis van de tijden-zelf, die ze beschrijft, een literatuur-geschiedenis, die de letteren vergezelt... met een cameraatje. Breede tafereelen schilderen kan zij niet; maar toch wel telkens verzamelen een zoo volledig mogelijk stel zoo getrouw mogelijke opnamen, die den tijdgenoot zich een denkbeeld kunnen doen vormen van d'eigen tijd, en den nakomeling, zoo hij ze wel zal willen bezien,.... misschien evenveel zullen laten lachen als leeren! Want geen eerwaardige met kunst gecomponeerde portret-stukken worden hem ter beschouwing geboden, neen, in dien tijd-spiegel van camera krijgt hij de figuren te zien met loopende beenen en zwaaiende armen, misschien met een naar voren geheven voetzool tweemaal zoo groot als de andere laars, die achterwaarts nog de straat drukt, of met een gezicht, dat, te plotseling zich omwendende, dwars uitgerekt werd.

Een literatuur-geschiedenis, die niet alleen wat één seconde

geleden is door het ‘klik’ van zijn verraderlijk kastje al in zich opneemt, die dus onder 't geschreven worden zelfs zijn eerstvolgend hoofdstuk niet te vermoeden vermag, een literatuur-geschiedenis, aan welke bijgevolg geenerlei compositie kàn ten grondslag liggen, een literatuur-geschiedenis, die verbaasd, als een kind, dit alom bewegende leven aanstaart, ja, een literatuur-geschiedenis, die zelfs geen gelegenheid heeft te hm-hm'en bij den aanvang! immers, zoo maar klakkeloos April 1903 stort zij zich onze letteren binnen, een basis is er niet te vinden, zij staat middenin een lang begonnen stroomgang, voor omkijken is geen tijd, zij mag zien den nimmer-rustenden loop bij te houden, en dus: de linkerkant van ons eerste prentje begint met een halven toren en een elleboog, waarvan de eigenaar verborgen blijft...

Zal inderdaad een tafereel, zoozeer als het leven dwaas, allereerst zich schuiven voor onze overzicht-lens? Slaat werkelijk met klankvlaag als een deur open midden in een symphonie?

Gelukkig, zóó dwars komen wij niet in den maalstroom te staan. Van een vast rustpunt, wel-beraden, mogen wij afsteken.

* * *

Onze letteren, sinds den ondergang van den eersten Nieuwen Gids niet langer krachtig bijeengehouden door een oppermachtig parool, boden gedurende de laatste jaren den aanblik van een onder velerlei leuzen verdeeld leger.

De oude machthebbers trachtten nog zooveel mogelijk een schare van onbeperkt gehoorzamenden om zich te houden. Kloos, dien het, na den val zijner ‘Adoratie’, niet is gelukt, van d' oude glorie in nieuwere gedichten meer terug te winnen dan de zoo zeeë-diep bewegende sonnetten-rhythmiek (want hoe goed en mooi van gevoel zijn Liefde-verzen soms ook zijn mogen, de vroegere siddering van Goddelijk hoog-leven is er *niet* in) - Kloos, in de nieuwe serie van zijn tijdschrift, vereenigde rond zich - 't lijkt haast een scheikundig-preciese affiniteit - juist diè dichters, die in een zoo goed mogelijk afgewerkten doch dikwijls vrij dorren vorm weinig of geen ècht sentiment wisten op te vangen: Edward

B. Koster, J. Reddingius, Jeannette Nijhuys, J.B. Schepers, J.H. de Veer e.a.

Boeken alléén, nu en dan, mocht uit de omstrikking van zijn verwarde woord-slierten wel doen los-zingen een oogenblik het zoete geluid zijner dichter-ziel. En, meerwaardig over 't algemeen, omgaf wat proza (heel goed b.v. dat van de Meester en Herman Robbers) den al te overvloedigen gedichten-voorraad.

'De Gids' onderwijl, het oude tijdschrift, waarin elk kunstenaar zich steeds zoo veilig mocht voelen, ver van den heilloozen strijd der vele côterie-veeten, - 'De Gids' vervolgde rustig de uitgave der geschriften van menig goed of verdienstelijk auteur, en daarnaast verrees van de door Kloos uitgedreven jongeren het Tweemaandelijksch Tijdschrift, later de XXe eeuw, bestuurd door den dichter en den prozaschrijver, die onder hen allen zich het krachtigst bleven verheffen: van Deyssel, zich verfijnend en zuiverend in ál subtieler gestyleerd proza, Verwey, de volle diepte van zijn mannelijk dichterschap zwaarder en zwaarder uitstortend in verzen, niet steeds tot klaarste helderheid gebracht, maar altijd zíngend van nieuwe en rijpere tonen. Toch liet in laatstgenoemd tijdschrift een te groote toegeef'lijkheid aan vriend en vriendjesmaat vaak minderwaardig werk vlak-naast en midden-tusschen het allerbeste de plaats vinden, die den niet zelf oordeel-kundigen lezer verwarren moest.

En toen, in een tijd, dat weinig nieuw leven voor de allerjongsten de bruuske meening scheen te rechtvaardigen, als zouden onze letteren, op Nederlandsche wijs nu al moe van de glorie, zoo langzaampjes aan weer ingedut zijn, - kwam 'De Arbeid' tot stand.

Wat voor die jongsten wel het verontrustendste verval-symptoom werd, dat was, buiten de stilte van velen, allereerst de algemeene bewondering, die vond het toen zoo onzinnig-slecht voortgaan van één, Kloos in zijn Adoratie.

Kort maar bleek deze reactie van noode; spoedig daarop werd aan alle zijden verlevendiging waargenomen. Kan de hoon dier jongsten daar niet zoo goed toe hebben meegewerkt, als thans van Eeden's aanval oorzaak is, dat van Deyssel, met kinderlijken ijver, in de laatste afleveringen der XXe Eeuw onophoudelijk zijn naam roept bij telkens een 'stuk', een sonnet, en een 'aanteekening'?

Maar een deel van die jongsten zag niet of wilde niet zien, hoe weldra hun opwekkings-taak uit had; ze gingen voort met hun tijdschrift, dat echter meer en meer een doodgewone periodiek werd, voorzien van dikwijls zeer slecht werk, en nu, verbonden met een blaadje voor gymnasia en meisjes-scholen, als ‘Nieuwe Arbeid’ slechts den arbeid van wat zeer jonge letter-bëoefenaartjes onder het protectoraat van eenige iets-ouderen de wereld instuurt.

Ongeveer gelijktijdig met ‘De Arbeid’, of wat vroeger, deed zich de andere en doorslaand-principieelere rëactie tegen de kunst van '80 op: het verschijnen van ‘de Jonge Gids’ en ‘de Nieuwe Tijd’. Aan de ‘burgerlijke’ tegenover gesteld, zocht men eene ‘gemeenschapskunst’.

De ‘Jonge Gids’ meende die te vinden in een procédé, dat de kunst van het beschrijvend proza der Tachtigers toepaste òf op de weerzinwekkendste plekken van de ellende der armen, òf, ironisch, op de wreede weelde of de rotte instellingen der hoogere klassen, in beide gevallen met het doel, een bewust-worden gaande te maken, dat sneller een gelukkiger toekomst zou doen verlangen.

De ‘Nieuwe Tijd’ dacht beter te doen, en deed, meenen wij, beter, met naast de wetenschappelijke bespreking van de wijze, waarop de volken de toekomst tegemoet dienen te gaan, te geven, schaars doch puurder, wat enkelen, in nieuwe gevoelens herboren, in dezen nieuwen staat aan schoonheid opscheen. En na Herman Gorter's ‘De School der Poëzie’ kwam Henriette Roland Holst's ‘De Nieuwe Geboort’.

Terwijl aldus de Nederlandsche literatuur, op haar grillig-door-een-wendenden weg van maand tot maand, zich in verschillende en zeer verscheidene tijdschriften verdeelde, herhaalde zich dit proces in de voortdurend uitkomende boekwerken. De dichters verzamelden hun verzen, de prozaschrijvers gaven uit hun romans en hun kritieken-bundels. En aan deze boeken-vrachten, waarin, vriendelijk vermengd, Kloos-schoolsche verzen-bundels en goedbedoeld-pornografische romans om beurten zich ter lezing boden, had het publiek al even weinig houvast.

Wie te hulp had moeten komen, de kritiek, was zelve al evenzeer verdeeld. Waar de een autoritairlijk naar veelal onnaspeurlijke motieven zegende of vloekte (van Deyssel), de ander alles gelijkelijk met het étiquet der onsterfelijkheid versierde (Kloos),

bracht ook een derde, die van nauwkeurig het behandelde bestudeerd te hebben het meest blijk gaf, van Nouhuys, nooit volle en gelijkmatige klaarheid; want in al te groote vrees voor miskenning van zelfs het kleinste talent, deed hij vaak, in vergelijking, de grooteren verreweg te kort. - Wien moest de leek gelooven?

Zeer onlangs nu, bereikte deze verwarring, hopeloos als een regen-doorzwiepte, dorre-bladen-doordwerrelde herfst-storm-dag, in een plots uitschieten van twee vijandige vlagen, haar hoogste opwerveling van tegenstrijdigheden.

Frederik van Eeden, de door een zoo omvangrijk deel van ons volk beminde dichter van 'De kleine Johannes', kwam, in zijne artikelen 'Over Woordkunst', geplaatst in de September- en November-aflevering der XXe Eeuw, verkondigen, dat onze letterkunde-van-nu maar heel weinig te beteekenen had; en van Deyssel, de kritikus voor velen van zoo groot gezag, gaf daarop, terwijl hij 'en passant' den ander verpletterde, als zijn meening te kennen, dat wij ons mochten verheugen in een 'krachtige en voortreffelijke literatuur.'

Nu moet het den goeden menschen toch wel duizelen! Niet langer een enkel boek, allerlei boeken, van dezen romancier en van dièn dichter, zijn van twijfelachtige waarde, - neen, onze geheele literatuur is: op een schaarsche uitzondering na 'larie en apekool' zegt de een, 'krachtig en voortreflijk' vindt de ander.

Deze meeningen-strijd, die de sinds eenige jaren al verder voortwoekerende verwildering in onze letteren, tot de ondoordringbare vervlochtenheid van een oerwoud verdichtte, zij het gaarne door ons aangegrepen, doch trouwens bijna onontwijkbaar zich aanbiedend punt-van-uitgang.

Wij moeten wel met den hakbijl komen, om een opening te kappen voor.... ons *overzicht.*

I.
Het proza in den aanvang van 1903.

Frans Coenen Jr. Zondagsrust. (L.J. Veen.)
J. Everts Jr. Samenleving. (W. Versluys.)
Gerard v. Eckeren. De Stem die verklonk.... (C.L.G. Veldt.)
Jeanne Reyneke v. Stuwe. De loop der Dingen. (L.J. Veen.)
Marie Marx - Koning. Intermezzo. (C.A.J.v. Dishoeck.)
Ed. Thorn Prikker. Kunstmenschen. (Cohen Zonen.)
J.W. Broedelet. Clary Howald. (C.L.G. Veldt.)
Maurits Wagenvoort. Een Overwinning. (H.J.W. Becht.)
Top Naeff. In Mineur. (H.J.W. Becht.)
M. Constant. Het Leven. (Elsevier.)
Valborg Isaachsen - Dudok van Heel. Noorweegsche Brieven. (E.J. Brill.)
Lode Baekelmans. De Waard uit 'de Bloeiende Eglantier.' (Tierie & Kruyt.)
G.F. Haspels. Zee en Heide. (P.N. van Kampen & Zn.)
Jac. v. Looy. Feesten. (S.L.v. Looy.)

In dit eerste hoofdstuk willen wij de strijdvraag: 'is onze literatuur er een over 't algemeen zeer middelmatige, of wel, een krachtige en voortreflijke?' trachten te beantwoorden, voor zoover het proza betreft.

Dubbel moeilijk is deze vraag nu, in een tijd, dat onze letteren op zóó veelvuldige grondslagen her en der zich verheffen.

Immers, voor men uitmaken kan, of een literatuur al dan niet goed is, moet men eerst weten, wat men onder goede literatuur te verstaan heeft.

Vooraf ga dus deze vraag: wat willen wij krachtige, voortreflijke literatuur noemen?

Het antwoord ligt zeer ver... of, vlak bij de hand.

Literatuur... het is een zoo vaag begrip.

Wijl het ons echter voor het oogenblik te doen is, niet om een definitieve oplossing[1)], doch slechts om een overeenkomst tusschen

1) Ter anderer plaatse, door Carel Scharten, in de 'Inleiding' tot een van hem bij den uitgever H. Honig te verschijnen 'Geschiedenis der Nederlandsche Letteren in de XIXe Eeuw', is een poging gedaan, de begrippen *letteren*, *literatuur*, en *literaire kunst* nader te bepalen.

den lezer en ons, verdiepen wij thans ons liever niet in dat gevaarlijke woord, en draaien, op gevaar af dat men ons sofisterij verwijten zal, ten antwoord de vraag heel eenvoudig om: ‘De krachtigste en voortreffelijkste literatuur is die, welke het krachtigst en het voortreffelijkst literatúúr is.’

En literatuur.... is het niet bóven een verstandelijk, een gevoelsbegrip? En heeft niet juist deze strijd tusschen van Eeden en van Deyssel ons weer op 't felst te voelen gegeven, dat literatuur is de bovenverstandelijke waarheid der ziel?

Vergelijk die beide opstellen van van Eeden met van Deyssel's stuk ‘Over Wankunst’, bezie dit laatste weder in het licht van het derde, als brochure verschenen, deel van ‘Over Woordkunst’, en het is duidelijk, dat, zoo wij de zaak *beredeneeren*, van Eeden in de meeste gevallen gelijk heeft, zich fatsoenlijk gedraagt, het draaien van den ander onweerlegbaar weet aan te toonen, in één woord: de mooie man is, de held, en de martelaar -; terwijl van Deyssel.... knoeit met zijn meeningen, op een aarts-valsche manier van Eeden in zijn eigen woorden vangt, om, gevangen, den weerlooze te hoonen, hem eerst uit liet spreken in het eigen tijdschrift, waarin hij hem daarna af zou maken, en achter die afmaking, als opperst-onbeschaamde aan-de-kaak-stelling, van van Eeden een bijdrage, twee verzen, opnemen, twee voorbeelden van dat zoo even veroordeelde werk, - en dus van alle unfaire zetten, die men in een dergelijk geval maar zou kùnnen bedenken, een bloemlezing gaf.

Doch lees nu, eerst van Eeden's stukken, daarna dat van van Deyssel, wat dieper dan tot op het bloote feit, en tot uw verwondering zult ge gewaar worden, dat het van Eeden is, die on-echt en dus valsch, van Deyssel, die echt was en dus eerlijk.

Nietwaar, wanneer van Eeden vertelt te willen strijden ‘heel alleen tegen heel Holland, heel alleen tegen heel Europa, heel alleen tegen het reusachtige Londen, tegen het machtige Amerika’, dan voelen wij in deze holle blaaskakerij het nietig verlangen als liggen op de tong: ‘menschen, wilt toch gelooven, dat ik, nederig-vroom sterveling, door God ben geroepen tot zijn profeet!’; *het is de leege leugen van wie zelf niet gelooft wat hij zegt*, *en dat zegt om een reden*, *waartoe de leugen-zelf slechts staat als middel tot doel.*

Maar kerft van Deyssel, met alleen de al-vergeten felle wil in zijn ziel, nu van Eeden te vernietigen, op het papier, dat de onbe-

wogen oogen scherp beturen, de kille woorden: ‘een reeks bij uitstek aanmatigende, leêge, en fel leelijke omvangrijke werken, met slechts op een enkele plek iets wel goeds, maar dat toch natuurlijk luttel bleef in vergelijking met het werk uwer tijdgenooten en meerderen’ - dan, achteraf, weet hij natuurlijk heel wel, dat van Eeden in staat is, uit brieven te bewijzen, hoezeer ook veel van dat latere werk door hem is gewaardeerd. Dat laat hem echter volmaakt onverschillig. Hij wil gezegd hebben precies hetgeen hij wíl nu, dat de Waarheid zij, de Waarheid van zijn Haat tegen iemand, die de Waarheid van zijn Liefde, onze kunst, dorst aan te randen; *het is de innige leugen van wie zich strak opdrijft tot wat hij zeggen wil*, *en dat zeggen wil om de enkele reden van dat gezegde zelf.*

En wij hervoelen 't zoo heftig: een verhevene, diepe, klare ziel moge hem, *die kunstenaar is*, tot een hooger kunstenaar maken, - wie kunstenaar *is*, blijft het, zoolang hij doet wat des kunstenaars is: zijn ziel-in-beweging, - zij die beweging eerder slecht dan mooi - eerlijk, zooals die is, uitbeelden in zijn kunst. Er buiten en boven latende, welke ver-strekkende nuances de hoedanigheden dier ziel zelve in de kunst ook kunnen aanbrengen, - kunst is waarlijk en onveranderlijk kunst, zoodra zij is: *de verbeelding*, *feilloos-waar*, *van de naakte bewogene ziel.*

En nu, voor literatuur de door ons gewaagde omschrijving invullende, herhalen wij onze vraag: ‘Hebben wij in ons land veel geschriften, die op krachtige en voortreffelijke wijze zijn: de verbeelding, feilloos-waar, van de naakte bewogene ziel?’

Zoo wij strengelijk dàt alleen kunst zouden willen noemen, wat de duizelende ruimten dezer formule tot in de diepte vervult, - wij zouden, ook buiten de literatuur van ons kleine land, en de eeuwen inschouwende, niet dan een zeer enkele maal onzen blik geheel bevredigd voelen. En van een ‘krachtige voortreflijke literatuur’ ware, over het gering millioenental van onzen stam, wel geen sprake.

Maar laten wij den wil nemen voor de daad. Laten wij prijzen, met grage vreugd, wat tot de nader- en nadertreding aan die vervulling de hechtste trappen breedelijk bouwt.

Zien wij die wichtige woorden aan....: wat is er het fundamenteelste in, wat het accidenteelste? wat ervan is, anders gezegd, door

vlijtigen arbeid vast te verkrijgen, wat enkel wondere gave? wat dan moet men overlaten aan het hooge verschijnsel, wat kan er, met durende streving, als een bloeibodem ter ontvangenis van dat verschijnsel worden aangelegd?

En het is aanstonds duidelijk: ‘waar’ zijn, geduriglijk en ten volle, kan en moet men *zoeken;* ‘bewogen’ *is* hij, de hoog-argelooze, die het minst de bewogenheid *zocht.*

Wat voordeel brengt ook aan de vorming eener literatuur een groot aantal ontroerden, ontroering-zoekenden, zwak-ontroerden, zich-meenend-ontroerden, doch die hunne on-klare aandoening denken te verbeelden, maar nog verwarren in machtelooze of onware uiting? De waarlijk groot-bewogene zal vreemd en wankel te staan komen in hunne aard.

Maar arbeidt een gansch geslacht aan de waarheid alleréérst, aan de verbeelding, zoo waar mogelijk, van wat het, meer dan of minder, werkelijk te voelen vermag, - dan schiet ééns het lichte wonder op uit zuiveren grond, zijn wortels glijen er zich gemakkelijk door, en de takken breiden zich, van klare lucht gevoed, rustiglijk uit.

Zoo wij nu, in het bewustzijn, dat het voldongen krachtige en voortreffelijke in onze letteren-van-thans niet of zeer schaars aanwezig is, een blanken bederf-loozen toestand als de hierboven omschrevene begeerlijk achten, dan (voorzoover althans ons huidig proza betreft) dan hebben wij te erkennen: ja, onze literatuur *is*, voor een (helaas kleiner) deel, wel krachtig en voortreffelijk, want wij bezitten inderdaad een aantal schrijvers, die op krachtige en voortreffelijke wijze literatuur in den hoogsten zin, sinds een twintig jaren hier en daar schuchter aan den dag tredend, verder voorbereiden.

Geven wij van Eeden al toe, dat onze letteren niet één schoonheid vertoonen, wij verzetten ons tegen de voorstelling, of zulks onzen letteren zou te verwijten zijn. Hoe wil nu toch een volk, dat zich als een stipje vertoont aan den aardbol, bij twintigen en dertigen de genieën of ook maar de groote talenten uit zijn midden voortbrengen! Daarom, wij verwerpen *zijn* smadelijke gevolgtrekking zoogoed als de van-Deysselsche, die inderdaad wil staande houden, wat ons een zeer natuurlijke onmogelijkheid lijkt.

De waarheid ligt, dunkt ons, in 't midden: onze letteren zijn

op den goeden weg, of, moeten we zeggen: ze *waren* op den goeden weg?

Een tijdlang zijn ze, is bovenal het proza wellicht zoo goed geweest, als mogelijk was.

Gedurende méér reeds dan tien jaar toch werkten rustig en breed vele kleinere talenten, elk naar eigen aard en vermogen, op den nederigen doch alléén levenskrachtigen grondslag der simpele waarheid voort. Een zeer omvangrijke school van Hollandsch-vernuchterd naturalisme, dat echter in die nuchterheid, die weinige hoog-willing, dat heel en al romantiek-looze, juist zijn werkelijkste waarde bezat, had zich gevormd, en bestaat, schoon minder universeel, nog steeds. En dermate invloedrijk werd die school, dat andere min-sterke talenten, van niet zoo slecht-en-rechte, maar sentimenteele, zoogenaamd 'hoogere' neiging, zich niettemin bedwongen voelden in al te ijle vlucht, zich mede min of meer aan de strenge materie gebonden achtten. Daaraan was het te danken, dat auteurs, in andere tijden door de wanverhouding tusschen hun wil en hun macht tot valschheid van voorgeving of overschreeuwing eener te zwakke stem veroordeeld, thans hunne verlangens althans zóó beteugelden, dat hun werk niet recht-af verderfelijk behoefde te heeten, in sommige gevallen zich zelfs - en met genoegen - lezen liet.

Intusschen, met de gaandeweg mindere nadrukkelijkheid van het woord der ouderen, en de te gelijkertijd geboren begeerte naar een nieuwere levensleeren begeleidende kunst, zag sinds deze realismeschool zich gedeeltelijk verbrokkelen. Wat haar diepste kracht van eenvoud was geweest, vergaten sommigen, en, de tendenz binnengeslopen, zwol wederom allerlei werk, dat goed had kunnen zijn, vol onzuiverheden.

Maar nu zat weer het zoo schoon ontzeilde allemans-idealisme in de lucht, de voor de kunst noodlottige geestesgesteldheid der middelmatigen, die eerder 'De kleine Johannes' dan 'De Kleine Republiek' doet volgen[1)]; en allerlei ideeën-volle sprookjes en 'symboliek' begonnen, in gestage overstrooming, het fundament van realisme te ondermijnen.

1) Als af kunstwerk vinden wij 'De kleine Johannes' beter en mooier dan van Deyssel's kostschool-roman, maar daardoor te meer voor den middelmatigen navolger verderfelijk.

Het is dus niet zonder het gevaar ervan te beseffen, dat wij ook thans nog, ondanks dat alles, het tegen hen, die wel wat al te strak het alleen onwankelbare hechte woord erkennen, 't opnemen voor schrijvers als bv. Haspels, die wij met een weemoediger teederheid liefhebben, naarmate wij voelen, dat ze zwakker staan tegenover den tijd. Zij, de frisch-bezielden, de waarachtiglijk het bizondere te zeggen hebbenden, die - vertoonen zich waarlijke gevoels-sterkte en uitdrukkings-macht in den regel al gezamenlijk - evenwel niet, zich tot schrijven zettende, in het schrift te bewaren weten wat zij voelen, - zij ontspringen onze klassen-verdeeling in droge deugdelijkheid en on-deugdelijke hoogvliegerij; en mag men dezulker werk al niet rekenen tot de goede literatuur, daar immers niet allereerst het woord-zelf u brengt het hevig maar vluchtig levende, dat gij als tijdgenoot er gemakkelijk achter voelt, - het is even zeker, dat, waar de duurzaam bewarende schrijn niet de reliek eeuwig houdt, deze vergaan zal in al te korten tijd, als dat gij dien tragisch ephemeren bloei met des te bewogener liefde groeten moet!

Deze zijn, wijl niet waarlijk in kunst vertastbaard, tevens de onvatbaarste ziels-uitingen. Zij zweven tusschen het aanbiddelijke en dáárdoor wellicht des te meer te vrezene!

Wat er in dit najaar aan romans en dergelijke uitkwam, wat dus den meest oogenblikkelijken toestand onzer prozakunst aangeeft, bevestigde nogmaals dit alles.

Van de schoolvormers voegde zich bij Frans Coenen met zijn ‘Zondagsrust’ slechts Everts' ‘Samenleving’. Niet minder dan tien boeken, waarvan men er nauwelijks een enkel verdienstelijk mocht noemen, stelpten zich over die beide heen. En alleen Haspels hielden wij over naast van Looy, den proza-dichter, die met zijn lichtenden woord-schat voor allen tijd, ‘Feesten’, hoog boven zijn omstanders uit-gerezen alleen staat.

* * *

Frans Coenen heeft met zijn ‘Zondagsrust’ de rij zijner werken, waarin het ‘Verveling’, Studies’, ‘Een Zwakke’ en ‘Bleeke Levens’ als vijfde volgt, voortgezet. Het onderscheidt zich, in

essentie, van zijn voorgangers niet; het is, als zij, een hoogst verdienstelijke letteroefening of liever letterkundige waarheidsoefening, een geenszins verwerpelijke bijdrage tot die fundamenteele realisme-school onzer letteren, waaraan, met meer of minder ijver, met meer ot minder talent en nauwgezetheid, een klein leger van getrouwen, Emants, Robbers, De Meester, Hartog, Van Hulzen, geregeld medewerkt, of medewerk*te*, als Netscher, die sinds eenige jaren zich zoo goed als geheel aan de melking van zijn gouden kalf, de Hollandsche Revue, wijdt.

Arbeiders aan een ernstige taak, zien zij zelden op; zeldzaam verheft zich hun visie tot de hoogere bewogenheid, die wat zij ons uitbeelden, doorvloeien zou van dat wonderbare licht, 't welk bij 't droefste ons doet glimlachen van de vreugde der schoonheid.

Vangt daarvan Herman Robbers nu en dan een glimp, de Meester een schijn, - want oogenblikkelijke weekheid eerder dan verheffing brengt in zijn werk die momenten, waarin vloeibaarder de ontroering lijkt te drijven, - Coenen, zonder hoogere aspiratie dan zoo nauwkeurig mogelijk te om-schrijven wat hij gewaar wordt, is zeker een der getrouwsten onder de werkers, de aandachtige bëoefenaars van het leven, dat anderen, in den glans van hun betooverend woord, her-scheppen mogen!

Want, laten wij het toch hevig-klaar begrijpen: onze mond van tijdgenoot praat zoo gemakkelijk-weg van: Coenen, en dan heb je van Looy, en nog die, en gene... *maar dit is niet wáár*, zoo staan zij allen *niet*, meer of minder voortreffelijk, allen allerlofwaardigst, *naast* elkander.

Vatten wij 't fel: Coenen beloert het leven met scherpe oogen, hij nadert het, hij be-nadert het in zijn werk, hij werkt er zich àl dichter, zoo dicht hij kan, bij en ìn, - maar het leven blijft òm zijn werk staan, zijn werk onder het leven.

Van Looy heeft het leven in zijn hoofd ontvangen, hij heeft 't omdroomd met zijn ontroering, het is er schoon aan 't innig-bloeien gegaan, en volbloeid, in volste rijpheid, zegt hij 't uit.

Coenen betast in zijn werk het leven, van Looy geeft verheerlijkt het leven weer.

Dat komt, omdat Coenen slechts de onvrede, de onvrede-gepijnde weet-begeerte, - van Looy de liefde had!

Maar daardoor ook is, waar van Looy het leven omvaâmde en

nieuw het wekken mocht, Coenen een benaderaar, een levensbetrapper gebleven.

Want het leven geeft zich niet, aan wie het niet liefheeft.

In wezen zoo breed verscheiden als de eeuwige hemel en de in eigene rondheid besloten wereld, zijn dan ook de gevolgen voor beider werk zoo ver verschillend. -

Van van Looy moogt gij alles verwachten, het licht is in hem; waar het omheen zal dwalen, dat zal, in dien gloed geraakt, voor u oplichten met altijd nieuwe en diepere verrassing. De sferen zijn open, de lucht is diep, er is geen grens....

Maar, Coenen, dat voelt ge, die moet blijven, onherroepelijk, in de bëoefening, de wellicht zich nog verscherpende, maar niettemin bëoefening blíjvende, bëoefening van het leven. Met ‘Een Zwakke’ was het uiterste dezer beperkte richting nog wel niet geheel bereikt, maar toch tot een ontwarbaar beeld gebracht. In zijn huidige werk is hij hier en daar er wellicht iets dichter nog bij, maar dat beeld kan nimmer veranderen; wij kennen het.

Doch niet slechts hun toekomst, los-licht en duister-vast, wijkt nog verder uiteen dan wat zij nu zijn, - ook dit werk zelf roept dadelijk òp de nijpende consequenties van hunnen aard.

Van Looy zijt ge dankbaar voor wat hij geeft; àl geeft hij niet; hoe zou hij 't kunnen? Eeuwigheden-in-zich doet hij als vlokken eeuwigheid dwarrelen over u. Lichte gezichten van innerlijken glans bevend vervuld, openen zich voor u uit, telkenmale.... en gij wacht in verrukking.

Van Coenen eischt gij, moogt gij eischen: volledigheid; in zijn straffe waarheid gevangen, moet gij niet kunnen twijfelen over iets.

En al te vaak is dit zoo accurate werk, naar zijn eigen richting *niet* goed. Al te vaak, de lange pijnlijke uren zijner levens-fragmenten seconde na seconde lijdend, gedweeëlijk mee.... opeens, schrikt gij weg. Want òf er had iets moeten gebeuren, waarop ge aldoor nog wachttet (en ge laast al eenigen tijd vluchtiger, omdat uwe aandacht was verdeeld tusschen wat daar stond en wat gij vooralsnog meendet te missen) totdat gij, onvoldaan, ziet dat het niet meer komt; of wel, gij merkt, onaangenaam verrast, aan een

daarzijnd gevolg, dat er iets bestond of gebeurd is, zonder dat gij, daar de schrijver het niet meldde, ervan afwist.

Dat dergelijke hiaten meer dan eens een gat slaan in de klare voorstelling van wat hij u beschrijft, was en is van Coenen's werk, *er binnen in*, de voornaamste verkeerdheid, waarvan de vermijding het in zijn soort nog zou kunnen verbeteren.

Zoowel bovengenoemde in den lezer-zelf ontstaande wachtens-ontevredenheid, als de terugwerkende overrompelings-schrik, bracht meedere malen bv. ‘Een Zwakke.’

Op blz. 198 en 199 (2e druk), alwaar de eerste ziekte-morgen van Johan ons nauwkeurig verteld wordt, vond men bijvoorbeeld niet de zelfs alleréérst zich opdringende vraag beantwoord: ‘hoe moet 't met 't kantoor?’ - Zóó toch gaat inderdaad het denken van Johan's huisgenooten: ‘Johan ziek; te ziek om naar... ja, hoe dan óók, vóór negen dient de meid naar 't kantoor.... en.... moet de dokter komen?... 't schijnt erger dan een gewone verkoudheid.... ja.... e.... Bet, loop 's gauw naar de jongeneer z'n kantoor; nee, láát de gang maar tot straks; je weet wel, op de zoo-en-zoo-gracht, en ga dan in 't terugkomen even aan in de dat-en-dat-straat bij dokter Die-en-die....’

Een dergelijke passage nu ontbreekt, en de noodzakelijkheid van die boodschap, zonder welke de jongen, toch al niet goed aangeschreven, misschien z'n betrekking kwijt raakt, maalt u nog bladzijden lang, tot 't niet meer noodig is, door 't dientengevolge minder aandachtig lezend hoofd.... Maar Coenen, die, beter dan de huisgenooten, wist, dan Johan tòch sterven zou, dàcht al niet meer aan 't kantoor; verkeerdelijk.

De andere nalatigheids-soort doet zich o.a. voor tusschen blz. 66 en blz. 69 van hetzelfde boek. *Tusschen* deze beide bladzijden ligt met-derdaad de fout: op blz. 66 vinden wij genoteerd: ‘Toen liet hij 't gordijn zakken.’ In het schemer-kamertje, onafgeleid verder, gaat dan Johan zitten werken, staat na een poos op, loopt de huiskamer eens binnen, kijkt eens in de keuken. Plots wordt er hard gebeld, hij sluit zich gauw achter zijn kamerdeur, gaat weer zitten ‘maar (blz. 69) ziende op zijn open boeken en schrift, voelde hij die denksfeer dáár nu ver van zich af en in zijn stoel geleund, zag hij hoogdenkend naar buiten, waar 't levendiger was van pratend voorbijgaande groepen,’ en, nog een halve bladzijde lang,

klimt het nauwkeurigst-gëobserveerd straat-tafereel... door het nog altijd niet opgetrokken gordijn.

De volledigheid, voor werk als dit onontbeerlijk, de volledigheid, die althands niets missen laat of achteraf ongeweten doet gevoelen, die heeft Coenen's werk nòg niet geheel en al.

In zijn laatste boek is bv. op blz. 159 het zoo doordringend beschreven lijkende voor-het-raam-zitten vol onzekerheden voor wie voelen en tasten wil wat hij leest.

'En telkens, als het gordijn even afstootte, blonk, door het wuivend nachtloof der boomen heen, het donkere watervlak.'

Wie dóór de boomen van een Amsterdamsche gracht het water ziet, zit hoog. Het gordijn is heelemaal neer, want anders behoefde het niet 'af te stooten,' om wat van het vlak-benedene te laten zien. Maar hoe stelt men zich nu dat 'afstooten' voor? Naar binnen of naar buiten? Naar binnen niet, want het op den wind aan de oogen naderend laag-hangend gordijn overglooit zelfs het binnenkamersche dieper (of Ben moest met zijn oogen lager dan de vensterbank zijn, in welk geval hij in 't geheel nièts ontwaren kan van wat daar beneden is). Waait het gordijn naar buiten uit, dan is het geen 'afstooten', want 'afstooten' verbeeldt den tik van de onderlat tegen de raamposten, korter bijeen dan de lat lang is, - en 't onmiddellijk voorafgaande 'flauw bewoog de gordijnfranje op de windkoelte' weert trouwens de gedachte aan een zoo hevige beweging, tevens suggereerende, dat er gekeken wordt door de onder-reet en niet door een zij-kier, nergens uit voelbaar.

En zoo is dan een periode als deze, schijnbaar zoo goed geschreven, vol 'rake' woorden, als b.v. het zins-deel 'zoodat de veeren (van de canapé) stroef staalgonsden onder het vaalzwart trijp', - tòch nog niet geheel twijfelloos-vast van visie, want mocht één enkel oplossend woord wellicht in staat zijn geweest, ons alles te doen vatten, nu brengt het ontbreken van dat enkele woord nog bewust-wordender en ontstemmender getob bij den aandachtigen lezer, dan in 'Een Zwakke' het vergeten van heel een onmisbaar voorval, of, in dezelfde novelle 'Bezwaarlijke Liefde', de ééne opzichzelfstaande bezwaarlijkheid, om, vanaf de canapé bij het venster, te kijken op het aan 't penant tusschen de ramen hangend klokje (blz. 163 onderaan).

De retrospectieve onvolledigheid, als in ‘Een Zwakke’ het niet meegedeelde optrekken van een gordijn, komt hier, in het stuk ‘Zondagsrust’ zelve, sterker nog naar voren bij de volgende bizonderheid.

Daar, ineens, op blz. 30, nadat we Dirk al aanhoudend zich hebben zien bewegen, opstaan, rondloopen, z'n voeten wasschen, gaan zitten in 't voorkamertje, waar we hem nauwkeurig en definitief mochten waarnemen (blz. 21), ‘de zonderlinge vogelige kop, - steilharig, met groote kromme neus en ronde vogeloogen, flauw van uitdrukking’ - op blz. 30, plots, slaat ons dit detail: ‘strak haar aanziende achter zijn bril’... Hij draagt een bril! en wij wisten het niet! En deze schrik is heel erg, want niet alleen, dat een bebrild gezicht niet te beschrijven is zònder, maar ook: de bril is voor den briller zelf een vast levens-onderdeel. Bij het opstaan, het kippig zoeken ernaar heen over de tafel, bij 't wasschen 't weer afzetten, daarna 't weer opzetten, of - droeg Dirk zijn bril niet voortdurend, dan werd, vóór het krant-lezen, waar alle bewegingen in de kamer-omgeving ons zoo, ja bijna te uitvoerig beschreven worden, het opzetten van den bril een allergewichtigst moment: het te voorschijn halen van 't brillehuis, 't openkleppen van het kappig dekseltje aan de hoes-punt, het rizzelend uit-trekken van het sidderend zilver-vlakje van den dichten bril, het draaiend uit-een vouwen der trillende of stokstijve, spiralen of stalen, zij-staafjes, het uithalen van een zakdoek en het afwrijven der glazen, daarna het opzetten, voorzichtig, piek-schuivend of dril-windend de ijzertjes achter de ooren, en dan vooral het plots anders kijken door het verhelderende glas, het plots anders er-uit-zien met de klaardere, telkens in glas-op-glimp verwaasde oogen.

In de 30 voorafgaande bladzijden voelen wij door deze bruuske bizonderheid (die ook weer nergens herhaald wordt), een onvoldaanheid, een onzekerheid, die het gansche leven der reeds verledene ochtenduren verontheldert.

Bijna tè uitvoerig, wijl zij elk hiaat te grover toont, noemden wij de minutieuse, ons niets sparende werkwijze van dezen schrijver.

Toch is die stelselmatige uitvoerigheid, in de beschrijving b.v. van interieurs, al wordt ze dan met een wat bot zich herhalende

truc - het rond-kijken der personen-zelf - ingevoerd, inderdaad de intrinsieke deugd van dit werk.

En een deugd - in zooverre noodzakelijk kwaad een deugd mag heeten - is ook het monotone in Coenen's geschriften, het monotone in de motieven, in den opzet.

Beginnen vele van zijn stukken onveranderlijk met iemand, die van zijn kamer de trap afgaat en de deur uit, - al is dan wellicht des schrijvers vinding niet weelderig, - ook de duizenden nieuwere huizen van Amsterdam zijn volkomen gelijk, gelijk van buiten, gelijk van binnen, gelijk bewoond door gelijk-levende menschen. En in de beenen-paren van al die menschen zit inderdaad dezelfde gewoonte-beweging: zóó de kamer-deur door, zóó drie stappen het gangetje dwars-over, de trap af met een draai na vier, vijf treden; dan, bij de zesde tree van onderen, de deur al open trekken met 't langs de leuning slungelend touw, en door het vierkant portaalhokje de deur meetrekkende en dicht, de straat op.

En zoo is het eveneens goed, bijna een verdienste, dat Coenen niet heeft een fraaien stijl. Het door hem als leelijk geziene leven kan immers alleen vaststaan in een doffe, on-sierlijke schrijfwijze.

Dat èn ‘Een Zwakke’ èn ‘Zondagsrust’ aanvangen met een kille morgenstad, is dus niet af te keuren. Zoo, bleek aandreinend, begint ook, iederen dag weer aan, het leven. Het is zelfs niet te laken, dat die twee beschrijvingen zoo gelijkvormig zijn. Want het leven is gelijkvormig.

Maar dat Coenen ook weer dezelfde onjuistheden naschrijft, dat ontspringt aan onze egaal-gedweeë waardeering.

Op bladzijde 1 van ‘Een Zwakke’ lezen we:

‘Telkens ratelden zwaarbeladen broodkarren voorbij, schokkend, opspringend op de veeren, geduwd *door magere bakkersknechts met gekromden rug en geel gezicht*’,

als waren *alle* bakkersknechts mager en zonder blos.

In ‘Zondagsrust’ zijn het de melkwagens, die, tweemaal in denzelfden volzin van blz. 1, ‘rammelen’, ditmaal zonder geleide, maar nu zijn de lantaren-opstekers alle, zonder uitzondering, ‘kleine zwarte gedaanten’.

Dit is niet alleen de monotonie te ver gedreven, het is ook zwak van visie. Immers, wij moeten toch achten ons in één straat te bevinden, waar dan een lantaren-opsteker voorbij zou komen,

niet, als boven het plan der stad, ze alle of maar verscheidene tegelijk te zien.

Dat ook de stijl droog blijft, zonder strakke fijnheid of breede zwenking, is, we zeiden het reeds, goed. Maar dat menigmaal, als ook in ‘Een Zwakke’, de stijl zoo fel-slecht moet worden genoemd, dat is volstrekt-ondeugdelijk.

Zoo vertoont, na de bedenkelijke eerste bladzijde, dadelijk weer de tweede van zijn laatste werk dezen volzin:

‘Op de eerste verdieping, midden in de lange straat, waar de Verhoefs woonden, hing nog het broeiend nachtzwijgen....’

Men wordt verzocht zich - binnenshuis - een verdieping te denken; midden in een lange straat; die stelt men zich voor; men is weer buitenshuis, met ergens aan den steen-wand drie ramen....; waarop weer volgt: ‘hing nog het broeiend nachtzwijgen....’ op de verdieping, binnenshuis -.

Naast deze nog geblevene feilen, door nauwkeurig arbeiden alle te ontwijken, heeft, bij 't voorgaande vergeleken, in andere opzichten dit werk tastbaar, en toch langs ontastbare wegen, zich verkrachtigd.

Een zeker soort poëeterige vergelijkingen, die, inzichzelf meer of minder waardevol, in elk geval de soberheid der vlakke levensbeelding wonderlijk verstoorden, zijn sinds ‘Een Zwakke’, dat er nog van overloopt, vrijwel achterwege gebleven.

Eén uit honderd. ‘Een Zwakke’ (blz. 169, 2e druk):

‘Nu de storm van opgewondenheid geweken en het stil was geworden in hem, kon hij, op *zijn hoogste gedachte-toren* geklommen, het *grauwe veld zijns levens* overzien, hoe de toestand thans geworden was’.

En ondanks de weglating dezer opgelegde aanwijzingen, is het wrang levensgevoel, dat zij trachtten te versterken, slechts te stroever in dit laatste boek vastgeschroefd.

En niet alleen mìssen kan nu de auteur, wat min of meer als etiquet dienst deed, - zóó heeft hij zich inwendig gestaald, dat hij thans invoert zonder gevaar, wat hij vroeger zonder succes vermeed.

In ‘Een Zwakke’ lacht niemand, dan voorzichtig en gedempt, maar voor den lezer waren enkele, het leven toch zoo verbitterende, ruzie-scènes niet anders dan uitmuntend-grappig.

Nu lachen zijn personen vrij-uit, - maar niet wij; de levens-

ellende knaagt scherp genoeg door die uiterlijke vroolijkheid heen.

Een niet langer noodig-gevoeld versterkings-toevoegsel, en zonder nadeel het toelaten van een schijnbaar verzwakkings-element, dat is dubbele macht-aanwas.

Wie weet, hoe er - behalve de bestreving der vereischte betrekkelijke volledigheid en foutjes-vermijding - nòg al niet verder kan worden gereikt binnen de begrensde ruimte dezer literatuur-soort.

* * *

Een der jongste werkers van deze realisme-school is J. Everts Jr.

Iets pijnlijks voelen wij er in, dat dit ‘Samenleving’, zijn tweede boek, het werk is van een nog zóó jongen man. Het is zoo lichtloos, het is zoo mouvement-loos. Het mist jeugd. Het mist zelfs droeve jeugd.

Geen tijd vertoonde ooit van een jong schrijver, met onderdrukking van alle werkelijke eigenaardigheden der jonge jaren, een stipt gehoorzame onderwerping aan de tucht van een stelsel, als er in dit werk aanwezig is. De overdreven-nauwgezette plichtsvervulling gelijkt 't, van een onverdroten-ijverig leerend, maar onkinderlijk kind.

Jong is dit werk alleen, omdat het nog zoo onbeholpen is; in de eerste plaats van onmatige consciencieusheid. En een echte jongensfrase als op blz. 112: ‘Het licht “Werkelijkheid” wierp immers steeds van Illusie de schaduw: “Teleurstelling” op het leven,’ - een soort van abstracties, bij volwassen schrijvers zoo onverdragelijk, wordt in dit oudachtig-bedaard, nooit uit den band springend voortvertellen, verkwikkelijke zeldzaamheid. - Want o, dit schoolwerk is vermoeiend! De leerling heeft hier en daar van Looy bijvoorbeeld, of Coenen, of van Hulzen, achter eenig gesproken-woord zien zetten ‘snaakte hij’ of ‘betreurde zij’. O! denkt de leerling, dàt is de manier, om het eentonige van ‘zei hij’ en ‘zei zij toen’ te ontloopen. En met noeste vlijt tijgt hij aan 't werk; het is niet gemakkelijk, doch hij zoekt naarstig en vindt, bij honderdtallen, de oplossingen. Onomstootelijk consequent past hij nu echter ook het gevondene toe: men mag op blz. 1 beginnen; van-daar-af zult gij achter de gespreks-fragmenten vinden, met nooit voor variatie verlegen eentonigheid:

‘zei hij kalm-vergenoegd’

‘antwoordde zacht.... moe zangerig’
‘vroeg hij toen.... licht-verwonderd’
‘ontdekte hij eindelijk’
‘veronderstelde hij’
‘antwoordde ze mat’
‘vroeg hij teeder verder’
‘zei ze weer kort’

‘erkende hij meewarig’
‘bedacht ze zich opeens’
‘nam hij dankbaar aan’
‘vroeg ze bits-verwonderd’
‘ontweek hij’
‘raadde ze scherp-spottend’
‘viel hij plotseling uit’
‘zei ze achteloos’
‘verlustigde hij zich kinderlijk’
‘drong ze ontevreden aan’
‘draalde hij nog plagend’
‘besloot ze hartsgrondig’
‘stemde hij openhartig in’

en zoo mag men (dit zijn niet eens alle voorbeelden uit de eerste 4 bladzijden) het gansche boek door verder gaan, tot aan het slot, waar, even vóór het geweldige moment, dat Joost zich onder den trein zal werpen, men nog, in het onveranderlijk procédé, opgeteekend vindt:

‘Wat een kracht’ meende Joost.
‘Geen zorgen meer’ herhaalde hij mijmerend.
‘Nee ik durf niet’ bekende hij zich.

Het is ongeloofelijk van ‘ausdauer’, niet waar? Deze eigenaardigheid alleen al getuigt van werken, stelselmatig, en onvermoeid.

Het is doorwerkt, dit boek. Doch tevens, als het in de schilderkunst luidt, het is, in z'n schoolsche afgewerktheid, ‘doodgewerkt.’

En zoo werd het, ondanks de treflijke eigenschap van z'n getrouw bëarbeid zijn, nog niets. Maar dat juist.... is niets -; moeten wij niet die zoo zeker daar aanwezige eigenschap een belofte noemen?

Naast gedeelten van nog geheel ontoereikende beschrijfkracht

(zoo het slot van ‘Samenleving’) zijn er bladzijden in dit boek, die reeds de ontzetting geven van, naakt, een afschuwelijke waarheid.

De gesprekken bv. van Joost en Leen, te beginnen met bladzijde 33 ‘O, zeg!’, tot waar op bl. 35 de eerste vertrekt. Hier is namelijk de antipathiekheid van het ploertige koffiehuis-geklets zóó onmeedoogend pijnlijk weergegeven, dat het bijna niet te lézen is. Geen aangename lectuur, bewijzen onderwijl bladzijden als deze Everts' deugdelijken aanleg. Wij weten eruit: Everts wordt een mede-arbeider, die met géén bijmengsel de onverbiddelijk-ascetische school der bloote realiteit verraden zal.

‘Samenleving’ echter (deze novelle alleen bespreken wij, daar het tweede stukje ‘Tegenslag’ een verhaal van niets, in een enkele goede beschrijving geen voldoende bestaansrede vindt) - ‘Samenleving’, al blijkt het dan zorgvol geschreven, is nog niet waarlijk een stuk léven geworden.

Vooralsnog te zeer door de loutere beschrijving in beslag genomen, heeft Everts nog niet kunnen *overzien*, nog niet kunnen zien verder dan juist wat hij daar beschreef. Hierdoor is de psychologie noodwendig onvolledig, niet averechtsch, maar slap geworden. Niemand zegt ooit iets tègen zijn aard in dit verhaal, niets is er verkéérd, maar niemand ook (dan wellicht Leen) spreekt hèt noodig-te-wetene, het karakteristieke van zijn aard uit; en zoo schijnt b.v. Nelly niets in haar leven te hebben.... dan, behalve de zorg voor haar kinderen, dien nijdigen wrevel tegen Joost. Er wordt ons echter gezègd, o.a. in de overigens niet onverdienstelijke bladzijden 110 en 111, dat deze vrouw hoog en diep en zelfs artistiek voelen kon.... en zoo denken wij ons over en achter en naast die moederliefde en die bitterheid een ganschen damp van ongeweten gewaarwordingen. En deze reeks instantaneetjes van eenige bepaalde zielsmomenten uit honderd, laat de waarlijke figuur één vaagheid.

In kleiner schetsen weer zal Everts eerst moeten trachten, zijn arbeid uit de woord-verf te krijgen. Dan, de factuur beheerschend, zal groot werk hem wellicht beter gelukken.

* * *

Naarmate de waardeering lager gestemd wordt, voelt het kritische

in onzen geest zich als mee-ontspannen. Van de fijne onderscheidingen in Coenen's werk, de veel globalere opmerkingen over 't zooveel mindere van Everts.

Na Everts, bij van Eckeren, voelen wij onze waarneming in nog genoegelijker gemakkelijkheid uitdijen. Van Eckeren toch is een veel verhevener geest dan Everts. Hij maakt de woordkunst ‘dienstbaar,’ aan de schoonheid der ziel. De minder talent-rijke wil hooger op! Wat hij, met veel angstvallige zelf-concentratie, wellicht zou hebben kunnen saamhouden aan zorgvuldig beluisterd, diepwaar, en dus éénig-echt ziels-woord, dat verliest hij in de breede vlucht. Hij is het type der schrijvers-soort, die wij nà de schoolvormers noemden, van die lieden, wier vage wil zeer hoog-gaand, maar wier geestes- en woord-macht gering is. Hoe de voortbrengselen dezer klasse van schrijvers, in andere tijden door die wanverhouding van wil en macht, we zeiden 't reeds eerder, allicht valsch en hol klinkend, nu door den invloed van de hen omringende literair-goede geschriften, natuurlijk niet: van inhoud belangrijk, doch onwillekeurig leesbaarder worden, - dat alles bewijst ons van Eckeren.

Want zijn laatste boek b.v. ‘De Stem die verklonk...’, psychologisch vrijwel mislukt, is nog voornamelijk genietbaar door z'n - betrekkelijk gesproken - goed-geschreven-zijn.

Het is geen oogenblik kunst, geen bladzijde ervan, die in hoogeren zin déugt, en het gevolg is dan ook, dat, ondanks de moeite die de auteur zich gaf, ge niets, hoegenaamd *niets ziet* van al wat hij tracht te beschrijven, - maar een zeldzaamheid eveneens zijn de gruwzame builen en bulten van valsche beeldspraak en afgesleten uitdrukkingen, die eertijds geschriften van deze talent-kracht voortdúrend zoo met-derdaad afzichtelijk maakten, als b.v. deze zee-schildering, waarvoor de schrijver waarlijk zijn heele hoofd aan vergelijkingen heeft leeggezocht:

‘*Als* donkere horden waren het van sombere krijgers, die aanstormden, en waartusschen het gezigzag van bliksem, af en toe, was *als* het wreede geflikker van wapenen.

Een donker gegrol dreunde uit de zee, *als* het gebrul van reuzenmonsters; de golven sloegen hoog op en waren in 't spokig halflicht, dat de dagen omhulde, *als* grissende doodsklauwen. De wind raasde rond *als* een furie, zweepte het strand schoon van badstoelen en menschen. En het bleek-schuimend water, de bolde-

rende golven, *als* gansche rijen woest-aanstijg'rende paarden, de witte schuimmanen slierend dol om den kop.'

Wat-al krijgt men in deze weinige volzinnen niet te zien! donkere horden van sombere krijgers en wapen-geflikker boven reuzenmonsters met grissende doodsklauwen, welke klauwen - een furie met een menschen en badstoelen wegranselende zweep ging er vóór langs - bij nader inzien eìgenlijk woeste paarden blijken te zijn met fladderende manen van schuim! Dit alles ziet men; slechts niet de machtige grootsche stormzee. - En van eenige styleering is natuurlijk bij al dit geweld, waarin de 'als'-en - niet gering van klank! - als sissende zijs-slagen rondflitsen, heelemáál geen sprake.

En tòch toont zelfs dit monster-fragmentje, dat gelukkig geen specimen is van het beste uit zijn werk, maar niettemin een bewijs, hoe slecht iemand als van Eckeren, zonder het te bemerken, nog wel schrijven kàn, - toch bevat zelfs deze balkende rhetoriek woorden en zinsdeelen, die het gemiddeld hooge peil van dezen tijd aangeven: de woorden 'bolderende golven', het zinsdeel 'in 't spokig halflicht, dat de dagen omhulde.'

Werkelijk, over 't algemeen is dit boek - negatieve verdienste - niet kwáád geschreven; de schrijver heeft zich wel ernstig ingespannen, om al het zielsmooi, al de innige en hooge dingen, die hij meende te zeggen te hebben, neer te leggen in zoo goed mogelijke taal. En heeft hij minder 'grootsche tafereelen te penseelen' dan die storm-zee, zoo glijdt men wel zoetjes door z'n beschrijvingen heen. Er valt weinig of niets te kijken, inspanning vordert het lezen dus niet, en wat behagelijke woordjes doezelen tegen u aan.

'Toch was het alles laat dit jaar, dat het meer nog de voorlente leek, met de wazige, sap-groene sluiers over tuinen en wegen, de pittige toefjes van zilverig-grijs, aandoenlijk sprekend tegen de warm zacht blauwe lucht.

Van onder het gras gluurden de teere lente-bloemen, en geurden haar ijle reuken mild op en wijd uit, de geheele atmosfeer één weelde van lichte bedwelming.'

'Toch was het alles laat dit jaar, *dat*' is wel niet syntaxisch-juist (het begrip 'stijl' blijft natuurlijk verre, waar maar wat woordjes niet al te hortend naast elkaar gezet zijn), en '*wazige*, s a p -groene *sluiers*' laten zich evenmin denken als '*ijle*' reuken,

die tevens '*mild*' zouden zijn, maar, hoe dan ook, men begrijpt, en voelt op eigen houtje wel zoowat: 'het is lente.'

'De pittige toefjes van zilverig grijs' eindelijk, zijn opzichzelve zóó plezierig, dat ze beter werk, waarin ze niet 'aandoenlijk' zouden behoeven te 'spreken', sieren mochten.

Het boek is dus - tengevolge van den gunstigen invloed dezer tijden - verteerbaar; *niet* om wat de schrijver er de beste waarde van denkt te zijn. Want wat die hoogere beteekenis wezen zou: psychologie, wellicht dieper nog: symboliek, die zich op den achtergrond der eeuwigheid van 't klein-aardsche zielsgebeuren zou projecteeren, - van dat alles is niets terechtgekomen.

'De stem die verklonk....': verklarend luidt het motto 'the voice of God', - de stem Gods, die ophoudt te spreken, als het weelderig stadsmeisje meent niet langer aan den vromen man, den dorps-dominé, met wien zij verloofd was, verbonden te mogen blijven, - de stem Gods, die faalt, of liever, die in een raadselachtig zwijgen zich verhult, verklinkende.... het is geen gering gegeven, maar... als Corrie daar op 't eind gezegd heeft:

'Begrijp je 't nu, Willy... dat het niet kan? dat er naast de Corrie van de zee... en van jou... een andere Corrie is, die slecht is en bedorven... en die maar in den weg zou staan het Hooge Reine Ideaal, waarvoor jij leven moet. - Maar o, ik hou nog zoo van je... en 't is zoo moeilijk... toe lieveling, denk niet te hard over me, en zoen me nog eens, wil je... zoen me nog eens', dan begrijpen wij *niet*, dat het uit is, want dit zoo lieve goedwillende kind, dat wij voortdurend als zoodanig hebben leeren kennen, is immers, door een wat scheeven toestand eenige weken, en een opgewonden bui nu, in verwarring geraakt, volstrekt *niet* voor Willy verloren (wil deze tenminste aanspraak mogen maken op de achting, die ook de Epiloog voor hem blijft vorderen). Immers, al komt deze vrome en poëtische man, nu te midden van háár weeldeomgeving, in zijn eenvoud haar wat kleiner en gewoner voor dan aan zee, zij heeft hem nog lief, en het ligt dus maar aan hem, om op dit oogenblik, sterk in zijn geloof en zijn liefde voor haar, allereerst tot háár geluk, zijn meermalen gebleken overwicht met alle kracht te toonen. 'Maar kindje! wat ben je overspannen!' zegt hij: 'laten we nu eens verstándig práten...' en - wie twijfelt

eraan? - alles loopt best af, de ‘voice of God’ verklinkt geenszins, en de ‘grootsche’ Epiloog mag wegblijven.

* * *

Met àl hoogere bedoelingen schijnt bij de middelmatigen tegelijkertijd het schrijvers-talent te slinken.

Na ‘De Stem die verklonk’ openbaart zich door een nòg zwakker kunnen héén, te kraniger temperament. En een van flodderigheid bepaald vervélend boek, dat ge, soezerig na den eten bij de thee, om toch wàt uit te voeren, zoo wel goedmoediglijk slikken kunt, toont echter op sommige oogenblikken een karakter daarachter, zóó veerkrachtig en frisch, dat ge er plots klaar wakker van wordt. Jeanne Reyneke van Stuwe wil nog veel meer dan van Eckeren.

Wijd begeert ze gansch het Leven te omvatten, groot en machtig, als deden de Fransche reuzen dezer eeuw.

Bij de hoogere kringen, in haar vorige boeken, in ‘Hartstocht’ bv., wel eens waarlijk vastgehouden - zij het dan in onbeheerschte wijdloopigheid - heeft ze thans, met ‘De Loop der Dingen’ ook de burgerklassen willen omvâmen in haar woord.

Daar echter haar niet zeer groot letterkundig talent, door veelschrijverij wellicht meer verdund nog dan noodig was, op dit terrein niet langer gesteund werd door een op volledig weten berustend gevoel, - daar dus haar toch reeds zwakke keuze ditmaal rondtastte in voor een groot deel onbekende sfeer, - bleek de schoone vervulling van dit schoon verlangen een zware onmogelijkheid. Voelde zij dat? Wierp zij daarom alle woorden, die zij maar overal voor wist, haar onderwerp zoo dubbel en dwars om de ooren, dat het er doof van werd en suf en op 't eind erin te stikken dreigde? Ja, deze twee dikke deelen - het is droevig om aan te zien - begraven met rulle en rullere zand-lawinen van dorre korrelige woorden, dood, 'n ééns - in 't hoofd der schrijfster - zoo gespannen-fel levend liefde-gegeven, als van al onze auteurs wellicht alleen Jeanne Reyneke van Stuwe in zulk 'n hartstochtelijke heftigheid voelen kan.

Want o! dit is een flink, echt vrouwtje; ge behoeft haar portret maar aan te zien, dàt bijvoorbeeld wat, voor in de ‘Verzen’, haar in soirée-toilet voorstelt: het gaarne min-vol warm-donker oog onder het rond open voorhoofd, leuk onder de kroezelhaartjes uit, het een

weinig nieuwsgierige maar heel verstandige neusje toch niet onbescheiden vooruit over het lieve, zelfs week-over-bovenlipte, maar niettemin gedecideerde en zeer willende mondje. En sterk wordt dit wat-bolle, doch van fijne en innige trekken zoo warm-levend en goed en ook lichtelijk oolijk kopje gedragen door den trotschen nek. - Maar dan: pareltjes om den hals, bloemetjes op de borst, gaasgewaas om het decolleté: het is compleet, een weeldemeisje, waar veel in zit, héél veel sterks en warms en liefs en goeds en geestigs, doch - een Haagsch dametje niettemin.

Dit portretje bijna geheel terug te doen vinden in vorige boeken, het was een niet geringe verdienste. Maar nu freule Reyneke van Stuwe is gaan beschrijven, wat nog zóó onvolledig geworden was tot de waarheid van haar ziel, nu wordt het portretje herkend in de *on*waarheid van het boek, nu bewijst die gelijkenis in het negatieve, juist hoe slecht dit boek is.

Want dit boek bestaat uit twee fel-onderscheidbare helften: het sentiment, en, de menschen-in-hun-omgeving, waarin dat sentiment heet te leven; deelen, die in goed werk volkomen vervloeid en on-onderscheidbaar zouden zijn, doch die hier, heftig-strak en tragisch het een, slap en bijna lachenderwijs gebeeld het ander, schril en valsch op elkaar afschampen.

De leelijke vrouw, in de nooit gestelpte zelfopoffering eener onmetelijke en niet uit te putten liefde verbloedende, en de mooie oppervlakkige vrouw met haar prachtig zich gevende en daarna met zoo wreeden schok leeg gelaten harstocht - haar beider geschiedenis zoude tot een Epos der Liefde kunnen zijn gegroeid, stonden zij niet ten toon en ten hoon in dat jammerlijk décor van onware armoede en ellende: de makaber-wiebelende kartonnen van der schrijfster zich half-amuseerende observatie.

Want dàt is het groote misverstand van dit boek: Jeanne Reyneke van Stuwe heeft gemeend, genoeg levens-lucht aan haar personen te geven, zoo zij maar al de uiterlijkheden, die ze ooit van zulke menschen opgemerkt had, hot en haar om hen heen uitstortte. Zij heeft bv. de meid wel eens hooren zeggen tegen haar mama, dat die eens moest beproeven, in de koffie een ‘messepunt’ zout te doen, en, de meid de kamer uit: ‘hóórde u dat? wat leuk! een méssepùnt zout! dàt zal 'k 's te pas brengen!’ En de melkvrouw, 's morgens, op de stoep, vlak onder haar balcon-

kamertje, zei die niet altijd tegen de meid: ‘ik hèt’, voor: ‘ik heb’? - En zoo voort.

Al die leuke onthoudseltjes is Jeanne Reyneke van Stuwe met een ernstig gezichtje op rijtjes naast elkaar gaan zetten, en heeft gemeend, daarmee die menschen te hebben laten spreken, en voelen uit hun spreken, en leven in hun voelen.

En dat was mis. Mis, omdat wat karakteristieke uitdrukkinkjes niet vermogen te bedekken het ontbreken van elk begrip omtrent het leven-zelf dier menschen. Zoo kan men zich van géén lokaliteit uit dit boek ook maar eenigszins een voorstelling vormen, dan wellicht min of meer (maar dat nadert aan de meubileer-wijze van ‘onze stand’) de installatie van de gemainteneerde Ali. Moeilijker natuurlijk dan deze plastische, zouden zich andere, intusschen overal gapende negatiefheden laten aanwijzen. Doch ook de dwaaste vergissingen op eenvoudig-practisch gebied zijn er de argelooze uitvloeisels van. Zoo is der schrijfster het volgende budget uit de pen geloopen van iemand, die nog geen vijf gulden per week verdient!

‘Door elkaar gerekend beliepen haar wekelijksche verdiensten een kleine vijf gulden; de huur van haar kamer bedroeg een gulden; aan brood besteedde zij, omdat ze daar voornamelijk van leefde, bijna anderhalve gulden, aan aardappelen een halven, voor koffie, thee, petroleum, boter en vet, melk, rijst, suiker, zeep, garen en dergelijke, had ze wel twee gulden noodig’ (blz. 165 Deel II).

Verwonderen doet het, dat de diep-ongelukkige Bet lust gevoelde tot het zetten van thee, bij de lagere standen zoo weinig gebruikelijk; maar ongeloofelijk is, dat Bet *f* 1.50 aan brood verorberde. Wij meenen ons te herinneren, dat in den Haag het gewone, niet het goedkoopste, brood was: een fluitje; een heel fluitje kostte 7 centen. Bet, niettegenstaande haar ontzaglijk verdriet, schijnt dus een goeden eetlust te hebben behouden: ongeveer 21 per week, d.i. 3 brooden of 30 flinke meiden-boterhammen per dag, het is fabuleus! (Het spreekt overigens van zelf, dat dergelijke weet-bizonderheden, uit een algemeen gebrek *voortkomend*, overigens weinig tot de gevoels-foutiefheid van het boek toedoen.)

En over de bodemlooze holheid van dit ongeweten leven ratelen al maar door die ellenlange gesprekken en alleen-spraken in quasi-dialect, welke u niet dan, af en toe, in een plotseling goed-opgevangen zinsdeel, de menschen waarlijk doen hóóren.

Blz. 60-67 bv. van het tweede deel, volle acht zijdjes, gevuld met het ééne gewaarschuwd worden van Ali, door Lize, om toch voorzichtig met Henri te zijn - geven in hun klakkeloos neergekwek, maar lukraak weg-geschreven, niet (wat dan nog *juist* zou zijn geweest): de taal van het burgermeisje, dat in haar positie zoo beschaafd mogelijk poogt te praten, en ook wel een weinig werkelijk geciviliseerd is, maar: een zoo vulgair mogelijk het volk nabauwen van een beschaafde vrouw (de schrijfster), die dat niet al te best kent.

Alle deze ondempbare leemten nu tracht de schrijfster, natuurlijk te vergeefs, aan te vullen, door, wat zij wèl kent, de bovenstandelijke diepst-menschelijke impulzen, met een nooit vermoeide uitvoerigheid over en wéér te schilderen. Wellicht in de sleur van die teugelloos-losgelaten gesprekken gevangen, vertelt zij ook deze zeer eenvoudige gevoelens met tienmaal zooveel woorden dan noodig was. Men moet zich dikwijls verwonderen, waar zij al de banaliteiten van daan haalt.... zoolang men tenminste niet is versuft in het meer dan erge gezanik en overgekauw van een en hetzelfde beweringkje. Bijvoorbeeld:

'..... dat sloopte haar eigen gestel en knaagde aan haar ziel als een kanker. Dat was haar geen oogenblik uit de gedachten, dat ondermijnde haar, dat ontnam haar alle hoop op betere tijden, en verzwakte haar kracht tot werken.' (blz. 77 Deel II.)

Dermate beknopt is echter de schrijfster zelden. Zelden zal men een reeksje herhalingen zoo vlak-op-elkaar aantreffen, verdronken als ze meestal zijn in bladzijden en bladzijden van wéér gansch overbodig gezeur er om heen. En zoo is, weinige brokken uitgezonderd[1)], twee dikke deelen door, dit heele lange werk één holte, met de leegte van woorden en nog eens woorden nooit vervuld. Intusschen, men weet ten slotte terdege wat de schrijfster heeft willen zeggen, en dat herinnert men zich later, los van deze gele banden, met het sterk en mooi sentiment, dat men, dit boek lezende, telkens in de lezens-walging voelde ondergaan.

* * *

1) Noemen wij blz. 127-131 Deel II, - Jan ten eten en op de koffie bij Bet, of blz. 170-181 - tante's bezoek aan Ali, en een, slechts wat korte, hartstochtpassage.

Marie Marx-Koning's novelletjes uit den bundel ‘Intermezzo’ zijn in zooverre verduwbaarder dan deze roman van Jeanne Reyneke van Stuwe, dat ze gauwer uit zijn. Maar die kort-en-krachtige stukjes zijn daarom nog niet minder vervélend, dat wil in dit geval zeggen: irriteerend.

Marie Marx-Koning bedoelt nòg weer iets mooiers dan Jeanne Reyneke van Stuwe, en is ook véél poëtischer dan van Eckeren. Marie Marx-Koning zit nml. vol met ideeën, denkbeelden over ‘het Leven’. Allerlei questies van dezen tijd heeft zij op de dichterlijkste en fijngevoeligste wijze, in een hoog-beduidenisvol bladzijdenpaar, met een enkel woord willen doorhakken.

Zoo ze nu deze haar onaangename zijde: ‘het leven kennen’, verbergt onder de sluierwade van het sprookje, dan wil 't wel eens gebeuren, dat een andere kant van haar: een innemende en bovenal voor het koddige ontvankelijke natuur-liefde, het wint; en er komt een van die bladzijden te voorschijn als over den kikker in ‘Het viooltje dat weten wilde’, of over den berk die zijn hoofd kwijt is in ‘De pedante paddestoel’, welke ons heusch in een fijn-prettige stemming weten te brengen, - doch hult zij die levenswijsheid in het lijkkleed der allegorie, of geeft zij ze, zuur en wel, zóó als om-zich-zelf belangrijk, dan is deze schrijfster niet uit te staan.

Een oogenblikje komt in dit boekje nog die schalkschheid naar boven. Een jong vrouwtje ligt met hoofdpijn op bed:

‘Daar kwam Frits al.... De trap kraakte; haar oogen van verlangen keken naar de deur.... Daar was-t-ie.... Zoo grappigvoorzichtig deed hij de deur open.... Net of 't niet mócht, dat hij bij haar kwam....

Ze glimlachte.... Gèk zou dat zijn, als 't eens niet mocht.... *Eigenlijk wel leuk zou dat zijn....*

- Waarom lach-je? vroeg Frits, zich over haar buigend, 't luchtige golf haar weg-strijkend van haar voorhoofd.

- *O.... om niks....*!’

Maar daarna weer alleen, gaat 't vrouwtje bedenken, dat de liefde der mannen, als 't nieuwe eraf is, te slijten schijnt, en het stukje besluit met dezen bangen snik van wáárheid:

‘En eigenlijk huil ik ook niet, omdat jij zoo doèt.... maar omdat *het zoo is.*’ En na wat puntjes, die de voldoening der

schrijfster over zoo een pakkend knal-effect van slot vertolken:

‘En in de weeë verweeking van zijn eigen leed, voelde de man ditmaal geheel het diep-tragische van deze eenvoudige waarheid.’

Fatum heet 't.

‘Het klokje’ is niet minder ‘diep’; het is zelfs atheïstisch!

‘Zoo droomde de jonge vrouw door.... En haar gedachten, zwaar en traag-gaand als menschen, die een doodkist dragen, brachten haar eindelijk terug door een leed-verleden, tot aan den tijd, dat ook zij nog geloofde in Enny's God.... Toen lieten haar gedachten de doodkist neer, die het lijk van haar levensvreugde bevatte en hieven klagend de moede armen ten hemel.... En Enny's God, de God die alles kan, bleef zich zwijgend hullen in de wreedheid, *die zij van hem kende!*....’ ‘de stem, die verklonk’... alleen mèt bovendien er bij, er in gevlochten, die prachtige sym-bo-liek van die doodkist met het lijk harer levensvreugde, gedragen door haar gedachten, die daarna - heel goed! de ‘moede’ armen, ‘klagend’ - best! - ‘ten hemel hieven’. Wat wil men meer?

En dit is nog lang niet het mooiste verhaal. Lees ‘Schoonheid’ bijv. Het ziele-mooi en de wreede désillusie van het leven daarna, die uit dit reine stukje spreken!

Dit boekje, alweer met het van Eeden's lelie nadoend viool-tje versierd, is allernaarst.

* * *

Met de vijf nu behandelde boeken is de najaars-voorraad van nieuwe Hollandsche prozawerken niet uitgeput. Daar is bijv. nog een tractaatje in twee deelen, gericht tegen ‘kunstmenschen,’ dat met de wel wat Don-Quichottisch-groteske vernietiging van een aantal artistiekerige prullen, voor uitgemaakt schijnt te houden het woord van Proudhon: ‘L'art pour l'art, le vers pour le vers, le style pour le style, la forme pour la forme et toutes ces vanités, qui rongent notre époque, c'est le vice dans son raffinement, le mal dans sa quintessence.’ Het boek met z'n zure haat tegen iets, dat te haten de moeite niet waard is, moet op zelfde wijze antipathiek zijn aan eenigermate logische hersenen, als Multatuli, die zijn heele leven gemeend heeft, in schijnvroomheid God-zelf of althands het Christendom aan te tasten. Eduard Thorn Prikker is alleen in

erger graad antipathiek dan Eduard Douwes Dekker, wijl zijn verontwaardiging van zooveel geringer allooi is. Het oordeel over 's boeks stijl zij voorts gelaten aan den stylist Eduard Verburgh, die in dit lorrig geschrijf iets van zijn kritische gading zal vinden. En ook het goede, hier en daar, o.a. aan het slot opduikend, zal deze heer, als vroeger het proza van Walraedt v. Royen, wel te waardeeren weten.

Het universeele type van zulk een Prikkersch kunstmensch is wel de joyeuse J.H. Broedelet, die met het volstrekt gebrek aan talent, dat wij hem altijd hebben aangezien, zoo maar luchtig quasi-meesterlijk-weg wat leege mooie woorden goochelt om.... niets, dan twee valsche beelden: Scheveningen ‘het speelgoed der groote menschen’, Scheveningen een ‘reuzen-draaimolen.’

Zijn laatste boekje, bedoeld als een proza-gedicht van cynisch het leven voelen een hol fraai feest, maar tòch...., is van de meest verachtelijke kunstmenschelijkheid.

En nòg meer boeken liggen er naast ons, van Maurits Wagenvoort, den globe-trotter, die ditmaal, in ‘Een Overwinning,’ o.a. vertelt van hyper moderne angst-sensaties en - met couleur locale - van den apostel Paulus te Rome; dan ‘Het Leven’ van M. Constant, ‘In Mineur’ van Top Naeff, de schrijfster van prettige meisjesboeken en tooneelspelen, - en al die boeken zijn niet zoo heel veel minder of meer dan Marie Marx-Koning's werk of Johan Broedelet's ‘Clary Howald’, - doch, Maurits Wagenvoort wordt niet overdreven opgehemeld en ook niet miskend, en Top Naeff had alleen maar liever in majeur moeten blijven, en M. Constant zal wel iedereen met rust laten. Waartoe dus dit overzicht met de beschouwing hunner niet voor misverstand vatbare persoonlijkheden te rekken?

* * *

Ziedaar dan tien schrijvers, die geen van allen kunstenaar zijn in den volkomen zin. Want de diepe licht-liefde, die zich uitgietend over het vroom werk heen, het al doet leven zoo innig, als ware het herschapen in het woord, die heeft er geen.

De eenen bestudeeren nauwgezet, en be-schrijven hunne waarnemingen zoo precies, als trokken zij alle lijnen over op het vloei-

papier van het woord, - maar licht en kleur ontvliedenhet nijvere potlood; anderen, ook de rake lijn verwaarloozend, zoeken naar het zooveel verhevener denkbeeld, dat dan hangen blijft, vaag en onwezenlijk in hun lijn- en lichtloozen frazenmist; weer anderen meenen, dat alleen de mensch belangrijk is in de schepping, en afzonderlijk, daaruit genomen, opzichzelf voldoende leven kan; maar hun figuren, inplaats van te loopen over de aarde, te ademen in de lucht, te zien in het licht, te gloeien in de zon, sterven koud en blind in die dorre woorden-abstractie. En nog weer anderen zoeken van alles wat. - Maar geen doet het doodeenvoudige, dat alleréérst noodig is: *liefhebben*, *alles gelijkelijk*, *omdat in alles de schoonheid open ligt.*

De Dichter, in zijn zangen of in zijn proza, is de minnaar der aard.

Hij alleen? Heeft ook het onbewuste natuurkind die liefde niet? Wij weten er een, die al schijnen zijn geschriften bijna van elke literaire pretentie ontdaan, méér heeft, niet alleen voor zichzelf, maar ook voor ons die 't lezen, dan de eventueele letterkundige, sentimentale of ideëele verdiensten van àl die voorgaanden - in-*zijn* levensliefde, zoo heerlijk-blij en warm en echt.

Had Haspels de kunst van 't woord - naast van Looy waar' hij onze dichter!

Nu begrijpe men ons niet verkeerd: Haspels schrijft zoo van zelf-weg wel zoo goed of beter dan een van Eckeren, een Maurits Wagenvoort, - maar in het onophoudelijk treffen der alleen juiste woorden en het samenstellen van een kunst-geheel blijft hij beneden b.v. Coenen.

Wat jammer, wat jammer moet men telkens denken, als die verhalen zoo wonderlijk in elkaar zitten, aaneengeschakeld met de plompste ‘toevalligheden’: een courant, waarin nèt precies...., een getal, dat, op den kòp af...., een wandeling, een bepaalden dag, bij uitzondering, waarop de wandelaarster gestrand vindt van één schip uit honderd één man van twintig, en die juist haar lief is.... (Niet dat zulke toevalligheden niet zouden gebeuren, maar in kunst mag men er niet zoo brutaal in voelen de opzettelijkheid en de noodzaak.)

Ja, wat jammer, zucht men bij zoo menige mislukte beschrijving, waarin, uit één verdwaald woord, te voelen is, wat een grootheid,

wat een ruimte, wat een heerlijke levens-frischte er achter die schamele zinnen staat! -

En toch, misschien beter zóó. Al kan dit, wat zelfs de tijdgenoot uit men-weet-bijna-niet-wat moet raden, niet durend zijn, *nu is* het iets, al is het geen groote kunst geworden. Was Haspels gaan uitvlakken en likken en bijpeuteren aan zijn zinnen, wie weet was ook niet dàt vluchtige schoon van nù vervloden uit het doorwerkter woord.

Want, bovenal, Haspels is niet een jong talent in onwisse ontwikkeling. Gij voelt nauwkeurig uit zijn boeken, wat hij kan. Dit 'Zee en Heide', niet beter, niet slechter, dan het voorgaande 'Vreugden van Holland', geeft uit dezelfde, gedeeltelijk verborgene, maar altijd frissche bron, dezelfde kracht en vroolijkheid.

't Is of ge dóórwaait in deze boeken, er sterker in wordt!

En die levenwekkendheid is *niet* een eringebrachte bedoeling, maar hun diepste aard, en dus zelfs hun eigen oorsprong.

Eenvoudig dit: van een flinke natuur, onbedorven in den dwang, gewoonlijk stadsmensch te zijn, - de vrije vreugde buiten! wij zouden bijna zeggen: de vacantie-verrukking van kinderen.... die leeft er in deze boeken, onbetoombaar, en dus, omzichzelve. Zijn deze boeken in die vreugde vroom, ze zijn niet vroom achterna-bedacht, maar zij zijn vroom van-het-begin-uit; die vroomheid, die een diepe levensliefde is, daar springen zij uit te vóórschijn.

En zoo zijn zij dan ook het tegendeel van de bundeltjes eener eveneens oprecht-vrome dame, de 'Noorweegsche brieven' van mevrouw Isaachsen-Dudok van Heel.

Deze brieven waren en zijn nog steeds in hun voortzetting, als wekelijksche dagblad-artikelen, een frissche verrassing altijd, een koele bloem tusschen de zwaarheid en de verhitheid van het strijdvolle wereld-leven, dat de kolommen vult daaromheen. Ze hebben al-dadelijk voor, uit een heel ruim, hoog land te komen. En de schrijfster woont daar rustig in een heerlijk huis en heeft lieve kinderen, en een braven man, den 'prest'. Zij heeft oog voor de natuur; zij vindt het ook haar plicht, oog voor de natuur te hebben. Een ieder moest dat hebben. Zij wil haar best doen, steeds overal in het leven het mooie en het goede en het lieve te zien, en dat anderen te leeren, kalm en vriendelijk. Zoo leert zij het ook haar kinderen. Zij is - ook daarin, maar verder

in alles - zeer verstandig. Het zal een heerlijkheid zijn van rust en genoegen, bij haar te logeeren. Er is, in het zoo hout-geurige en kraak-zindelijke huis, een prettige toon, een open gezelligheid, een bedaarde plichtsbetrachting. Uw logeerkamer, van een inderdaad verrukkelijke helderheid, ziet uit over de bergen....

Het is alles mooi en goed en kalm en verstandig in dat pastorshuis, en zoo ook in deze brieven, maar het kan, alleen al omdat het zoo kalm en verstandig is, niet de onbewuste natuur-zelve zijn; het is met koel-overleggend en liefderijke rust beminnend belijd stil aan-een-gebouwd; het is niet uit sterke liefde gegroeid vóór de verwekker het wist.

En zoo zijn deze brieven ‘goed en nuttig om te lezen, maar niet gelijk te stellen met (Haspels') heilige schrift.’ Ze zijn geen kunst; niet alleen niet zóó als ze daar zijn in resultaat; ze kunnen het niet zijn naar hun aard.

Meer dan met dit óók zoo etisch werkje, hebben - het lijkt paradoxaal - Haspels' verhalen overeenkomst met het oubollig boekske van Lode Baekelmans: ‘De Waard uit de bloeiende Eglantier.’

Hier danst ook een dolle levens-min van onder uit op!

Het leven zóó mal vluchtig te zien en tòch zóó zonnig! Het is 't kern-gezond Vlaamsch hart, dat al wat sappig leeft, 't zij ‘noesch of tweersch’, met boersche broerlijkheid begroet.

Een kunsteloos volksverhaal, heelemaal zonder al wat maar zou lijken naar observatie of psychologie of woordkunst, maar met een ronde liefde voor alle wereld in die herbergsche raakpraterij, is ‘De Waard uit de Bloeiende Eglantier’, met zijn koddige plaatjes, een lekker boekje.

Haspels' werk, zooveel meer dan die beiden, staat dichter bij dit laatste, en toch, men zou bijna zeggen: en daaròm, hoeveel diepvromer is 't niet dan het eerste!

Haspels' levensliefde - zoo ruim te voelen in al z'n zee-tochten zoo tintelend verborgen achter die best-geslaagde bladzijden 70 en 71 van ‘Zee en Heide’, waar Frank, zeeziek op een stinkende haringschuit, glibberend van de haringschubben, de ‘gelle’, het leven vloekt, maar...: ‘kleine Jan had er een op 't puntje van zijn neus!’ - Haspels' blij'e wereld-min is in oer-krachtigste groot-

heid blijven hangen in den woorden-flard van een paar bladzijden, welker geweldige beteekenis bij zelf wellicht niet eens vermoedt.

Het zijn de bladzijden 145-149, waar Wytske, de visschersmaagd ‘met de kracht van de zee in haar jonge reuzenleden’, voor haar vader uit ‘strandjutten’ gaat, om te vinden haar jongen, den halfdooden Sjoerd, dien zij met zware worsteling de zee uittrekt en het duin op.

En welke gewaarwording hadden wij nu bij 't lezen van deze bladzijden? Of we hoorden oververtellen door een hooge heldere knapen-stem, wat verward en wonderlijk,.... een ons onbekend tafereel.... ja, waarlijk, uit Homeros! Groot-episch van machtige gebaren, van grooten gang, is deze passage niet alleen, maar van een gevoel, dat die geweldige kracht der ouden nadert, die gevoelskracht zoo prachtig van onbezwijkbaarheid, dat ze ons, verweekte modernen, bijwijlen gevoel-loos kan voorkomen!

Denken wij ons in: onszelven zwervende aan het strand, en daar vindend ons liefste-op-aard, in de zee tusschen touwwerk hangend, dood meenen we, met een wijde wond over het gelaat! Daar zit weinig anders op dan ook zelf.... nietwaar?.... ons te storten in de golven.... en, één moewe klacht slakende over de misère van het leven, mèt het lief te vergaan!

De bladzijden van Haspels willen wij niet, in afzonderlijke aandachtvraging, voor u doen overdrukken. Wij willen niet in het woord-voor-woord afschrijven gevaar loopen, de onvolkomenheid wellicht dier woorden te gaan merken, en ons onzen indruk te zien ontglippen.

Dompel uw hoofd in zijn woorden als in een bad, één oogenblik, en hef het weer op, en voel wat wij hebben gevoeld: de grootsche worsteling te midden der bulderende zee, als een eeuwigheid, - daarna, wat wij niet zouden kùnnen, de wreede barmhartigheid der oerkracht: het reinigen der bloedige oogholte van zeewier (en dat staat daar maar héél gewoon, in 't voorbijgaan); eindelijk, de reuzentocht, met hem op haar rug, het warme zand te gemoet, waarin deze zin: ‘Zij begon te zweeten en te dampen van de bovenmenschelijke inspanning, maar de zekerheid, dat zij op deze wijze zijn koud lichaam verwarmde, deed haar *vroolijk* voortzwoegen!’ (blz. 148.)

‘Vroolijk’ staat daar, hebt ge het gehoord? Vroolijk! Vroolijk

draagt zij haar halfdooden man, vroolijk óver de gruwzaamste smarten heen, vroolijk in haar reddende kracht, vroolijk in geloof, dat niet bad maar ‘gebood’, totdat, niet vroolijk, maar:

‘*zalig* ze de oogen sloot, als ze zich met hem voelde zakken in het brandende zand, dat hem zou verwarmen.’

Lees dit boek, ineens, en voel met een korte vlaag door uw hoofd laaien de grootheid en de ruimte, die er achter waait, al kon die er niet met rustige volheid in worden neergedragen.

* * *

En nu zien wij van zelve deze laatste woorden zich vervullen met de gestalte van van Looy, van Looy, die van de vele in dit hoofdstuk genoemde schrijvers, zeker de eenige is, die al de hoedanigheden van den waarlijk volledigen kunstenaar, in mindere of meerdere mate, in zich vereenigt.

Want omvat ook van Looy's proza nog niet van alle eigenschappen der groote dichters de volkomene uitgroeiing, - die eigenschappen schoon dan niet alle volgroeid, - àlle bezit hij ze niettemin.

Van de vele in dit stuk genoemde schrijvers is hij inderdaad de eenige, die verbonden houdt: het woord, dat licht van het licht, dat het bewaart; het licht, dat liefdevol vergoten in het woord, uit dat woord-zelve weder-schijnt.

Want het licht zingt in dit proza; elk woord zingt ervan.

Liefde en kracht, in zeer eenvoudig ontmoeten, baarden als een wonder dit proza.

De hoogste liefde, liefde zoo groot en zoo wijd omvattend, dat zij ook het kleinste heilig maakt, bezielt het.

Hoog in dit proza hangt de zon te stralen, 't al óverstralende en.... diep diep binnen-stralende.

Heet blaakt de maaier in zijn d' aard verwinnend werk, - ook vonkt het licht aan den wijn-kelk der edellieden, bij vuurwerk, te nacht, - en, in het schemerig ziek-vertrek, een warmen zomermiddag, is een weelde van glanzigen schijn het krank en uitgeteerd oud-mannehoofd.

O, de diepe schoonheid van dit proza, waarin u nù het licht slàát, om van te schrikken, dan, stil, in het duister aanglimt onverwacht, zóó klaar, dat plots een lachje verjubelt door uw

hoofd, - soms, zich zoo verinnigt in de luidlooze op-peinzing der doode dingen, dat ge schreien moet om de heerlijkheid van dit goede schoone leven!

En waar dat koud is, of grof, of onnoozel, - dáár juist, lichtende, staat de hooge ziel dezer verhalen als boven die wereld-comedie, in vriendelijke overschouwing! Die glimlacht hoog-weg en gedempt-tragisch in de vogelvlucht der na-onweerige avondstad, waar 't feest beginnen gaat; die lacht dichterbij, zachter en voller, in elk klein dom-lief ding; die schatert, maar als weer verderaf, over de malle roode hoofden, deinend onder de lampen-geling der lage feestkamer.

Er hangt iets van den geest van Shakespeare over dit werk...

Dit zijn aanduidingen; tegen dìt aan zoovelen, moge ons zomerhoofdstuk van Looy gewijd zijn alléén.

Parijs, Maart 1903.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

Uit ‘Herboren fonkeling’.

I.
Het ongeziene wonder.

Boomen, uw warrele weefselen zinken
in avond-mist -,
drupp'len-doordropen netten, blinken
in waden weggewischt,
glimmer-waden.

Duistere doemenis dooft 't lest licht-tinken....
'n Raden wist
de nevel-nacht treur-geboomt te door-slinken -
Beladen is 't,
mist-beladen. -

En de nacht rilde, en in barmhartigheid
rilde hij fijner,
en fijner rilde hij en door zijn zwartigheid
wilde hij reiner
siddering te huiveren....

De waaz'ge morgen vond verward in blijd
wit-gelijn er
Sneeuwboomen! dons-blank tak-gespartel wijd
staat broos-vervroze' aan rooz'ge damp-lucht, die al fijner
bleekt in onmerkbaar mist-òpzuiveren.

II.
Een hand hief zich....

Van de schemerige schoorsteen nam zij de vaas, en uit hand-blankte sidderde de mimosa nu over de lichte tafel. -

Der terracotta vaze
ontsprenkelt lucht terneder
mimosa-tak, geveder
van groen doorsprietselt waze

van donsjes broos en pluizig,
die, teed're trosjes, staan
in 't ijle en licht-verruizig
geurig op d' aêm vergaan...

Mimosa-tak, o lichter
dan toen zij geure' en treuren
van verre deed, wordt dichter-
-bij ritsel-dans van kleuren:

want roode lampe-schijn
maakt rozig hoog're topjes,
sneeuw van fijn-gruiz'g robijn,
dwarr'lende in karmozijn-
-en vlokk'ge dropjes...

III.
De vernieuwing.

Het is een wonderlijk verglijden Van licht in licht....
ELLEN.

Uit der schemere kamer vage tinten -
vlakken vaal-blauw der wanden, flauw door-goud
van lijste' om neev'lig tafereel, er dauwt
fonk'ling aan glazen vaas, waar glinst'rend windt 'n

kristallen bloem-krans rond, mimosa bruist
over den rand, sneeuw-warrel roerloos, 't groen
waast stil ervoor-geritseld -: 'n visioen
óver mij nijgt, een bloeme! jouw hoofd suist

over mij neer in lichten zwindel fijner
haren en licht-tinkeling aan bloem-bladen
der oogleden! o je wangen zijn waden
schemer-dons om een glanz'ge ziel! Schijne' er

geen glimpen gloed aan roode lippen uit?
Ik min je, flonk'r-oog over zijige glooiing
van wangen....
Rozen van juweel-ontdooiing
jubel-overdauwd, glimm'rend-kristallen tuit

bloesem-ontsproeid, beregend zonne-woud,
bladeren blinkend in stijgende vocht-
-damp... liev'ling! die minde ik, o! ik zocht
en vond jouw bloeme-gelaat, oog-tintling bedauwd!

CAREL SCHARTEN.

Letterkundige kroniek.

Vérité par Emile Zola. Paris, Eugène Fasquelle. 1903.

Wat Zola dacht over Rome en de Katholieke kerk wisten wij reeds uit zijn romans *Lourdes* en *Rome.* Geen van beide behooren tot zijn beste werken. Van geen van beide ontvangen wij den indruk dat hier een kunstenaar aan het woord is, die boven zijn onderwerp staat, die, alvorens het kunstwerk te scheppen, getracht heeft zich in te leven in de personen die hij zal afbeelden, zich heeft geacclimatiseerd in het land waarin hij ons tot gids wil zijn. Zola was er de man niet voor, hij de rationalist, de ongeloovige, fanaticus in zijn rationalisme en zijn ongeloof. In Lourdes voelt hij niets van het mystisch gelooven, niets van den troost die ervan uitgaat, allerminst van de zedelijke en lichamelijke genezing die ermeê samenhangt. Maar toch leeft in Pierre Froment, den priester die niet aan het wonder van Lourdes gelooft, ten slotte de behoefte aan een nieuwen godsdienst. De menschheid plotseling uit haar droom wakker roepen, haar met geweld het wonderbare ontnemen dat zij noodig heeft als brood, dat zou, naar Pierre Froment vreest, haar dood zijn. Er zullen, meent hij, nog eeuwen en eeuwen moeten voorbijgaan eer de menschen deugdzaam kunnen leven zonder den zedelijken dwang van een of anderen godsdienst, zonder den troost van een bovenmenschelijke rechtvaardigheid. Maar aan een nieuwen godsdienst, aan een die dichter bij het leven staat, die zich aanpast aan de verkregen waarheden, daaraan heeft, volgens dezen jongen priester, de menschheid behoefte.

In den volgenden roman, *Rome*, vinden wij Pierre Froment terug als schrijver van een boek, *Rome nouvelle*, waarin hij het programma

geschetst heeft van een nieuwen godsdienst. Een deel van den roman geeft ons het relaas van de moeilijkheden, welke de priester te overwinnen heeft alvorens hij wordt toegelaten tot den Heiligen Vader, voor wien hij den inhoud van zijn boek, dat aangewezen is om op den Index geplaatst te worden, wenscht te verdedigen. De ondervinding te Rome opgedaan voert Pierre Froment nog verder op den weg van het rationalisme. Nu het Vaticaan van zijn nieuwen godsdienst niets weten wil, nu het oude Katholicisme weigert, zich te hervormen tot het zedelijk en maatschappelijk heil van de menschheid en zoodoende de godsdienst der democratie te worden, nu ziet hij geen redding dan in de positieve wetenschap, die ‘dans sa marche que rien n'arrête, demeure la seule vérité possible pour les cerveaux équilibrés et sains’.

Die ‘eenig mogelijke waarheid voor geëquilibreerde en gezonde hersenen’ heet het onderwerp van Zola's laatsten roman: *Vérité.* Het boek werd geschreven gedurende, en kort na, de beroeringen, in Frankrijk en in de geheele beschaafde wereld teweeggebracht door de Dreyfus-zaak. Het is dan ook geen wonder dat de pen van den romanschrijver, die zelf bij deze zaak zoo nauw betrokken is geweest, trilde van verontwaardiging nu hij onder het schrijven voortdurend moest denken aan het vreeselijk drama van het Duivelseiland met al zijn gruwelen, zijn laster en zijn leugens. Maar indien verontwaardiging soms krachtige verzen weet te inspireeren, de epische kunstenaar heeft kalmte van gemoed, een door geen hartstocht benevelden blik noodig om het kunstwerk tot stand te brengen, dat waard is de gebeurtenis van den dag te overleven.

Was, toen Zola *Vérité* schreef, zijn geest te zeer in beslag genomen door de Dreyfus-zaak dan dat hij al zijn aandacht kon wijden aan het werk van verdichting dat hij had ondernomen? Of waren zijn krachten uitgeput door alles wat hij, niet enkel bijgewoond, maar zelf ondervonden had, nadat hij in zijn moedig *J'accuse* zijn geweldige aanklacht had doen hooren?

Het kan wel niet anders, of Zola zelf moet, al schrijvende, gevoeld hebben dat hij bij de keus van het thema voor zijn roman niet gelukkig was geweest; dat de affaire-Simon waarin de affaire-Dreyfus was getransformeerd en getransponeerd, ten slotte veel minder belangrijk en, ondanks al zijn afschuwelijkheden, veel min-

der treffend en indrukwekkend was dan de groote zaak, waarvan zij niet meer dan een flauwe kopie verdiende te heeten.

Simon, een Israëliet, hoofd van de gemeenteschool in het dorp Maillebois, wordt beschuldigd van een afschuwelijke misdaad: het *crimen nefandum* gevolgd door moord, gepleegd op een van zijn leerlingen, een bij hem inwonend neefje Zéphirin. Hoe ongeloofelijk de beschuldiging ook klinke, uitgebracht tegen een tot dusver algemeen geacht man, den door kinderen en ouders beminden meester, de katholieke geestelijkheid van het dorp weet zoo de publieke opinie tegen den Jood te bewerken en het zoo aan te leggen dat de jury het schuldig over hem uitspreekt en de ongelukkige Simon tot eeuwigdurende galeistraf veroordeeld wordt. Simon's vrienden, en onder hen in de eerste plaats Marc Froment, zijn opvolger als hoofd van de gemeenteschool te Maillebois, stellen alles in het werk om revisie van het vonnis te verkrijgen en het gelukt hun werkelijk het ‘fait nouveau’ te vinden dat tot de revisie leidt: de onwettige mededeeling aan de jury van een document dat niet in het proces zelf was voorgebracht - alles precies als in de Dreyfus-zaak. Het proces in revisie heeft plaats, maar nu ook wordt het doel van hen die aan Simon's onschuld gelooven niet bereikt: de jury spreekt andermaal, thans bij meerderheid van stemmen, het schuldig uit en neemt met algemeene stemmen verzachtende omstandigheden aan. Daarop volgt de gratie - altijd nog als bij Dreyfus. Ten lange leste echter wordt, in deze affaire-Simon, in een geestelijke, broeder Gorgias, de ware schuldige ontdekt; waarop het Hof van Cassatie ten slotte de onschuldigverklaring uitspreekt van den armen Jood, die, geestelijk en lichamelijk gebroken door al de martelingen die hij onderging, de zegepraal van de waarheid niet lang overleeft.

Het geheele boek is een doorloopende aanklacht tegen de Katholieke kerk in Frankrijk, tegen de Kerk die, naar Zola's voorstelling, de menschen stelselmatig dom houdt, door haren invloed op de vrouwen tweedracht zaait in de gezinnen, heult met gauwdieven en misdadigers, wanneer die onder hare dienaren schuilen, en die liever een onschuldige naar de galeien ziet gaan dan den misdadiger, die zich in haar eigen schoot bevindt, aan de justitie over te leveren.

Rome, zoo lezen wij bij Zola, heeft Frankrijk uitgekozen tot het terrein waarop de strijd tusschen Kerk en Revolutie moest uitgevochten worden, een verwoede strijd op leven en dood, gevoerd op elk gebied, tusschen alle klassen der maatschappij, en die, terwijl hij alle groote vraagstukken vergiftigt, den burgeroorlog aanstookt. Zegeviert de Kerk, dan wordt Frankrijk teruggeworpen in de grootste ellende en de diepste duisternis, dan wordt het, als zoovele andere landen waar het Katholicisme heeft gezegevierd, een vervallen natie. Daarheen - zoo luiden de overwegingen van Marc Froment - stuurt de Kerk in Frankrijk reeds sedert een halve eeuw langs slinksche wegen: door de politiek van Paus Leo XIII, die de Republiek erkende om haar des te beter te kunnen overheerschen, maar vooral door den arbeid van de Jezuïeten en van de andere geestelijke orden, die zich van het kind trachten meester te maken om op die wijze langzamerhand de geheele maatschappij aan zich te kunnen onderwerpen; het leger, de magistratuur, de administratie, de politiek in handen brengend van de door haar gevormde mannen. Nu staat dan ook - zoo wordt de toestand ons in den roman geteekend - de Kerk tegenover de burgermaatschappij op voet van oorlog. En om de oorlogskosten te kunnen opbrengen hebben sommige congregatiën zich gemaakt tot kooplui en industriëelen. Men heeft er ondernemingen als die van ‘Le Bon Pasteur’, die met haar 47,000 werksters, welke zij, over 110 verschillende ateliers verdeeld, exploiteert, jaarlijks millioenen winst maakt met den verkoop van likeuren, schoenen, geneesmiddelen, wonderwateren, meubelen, tot geborduurde nachthemden toe.

Om de domgehouden massa nog zekerder in haar macht te krijgen en hen die van haar afvallig dreigden te worden weêr tot terugkeer te lokken, had de Kerk het anti-semitisme uitgevonden, een herleving van den ouden godsdienst-haat. En de strijd, door dit alles onvermijdelijk gemaakt, moest geleverd worden op het terrein van de lagere volksschool. De eenige vraag was, welk onderwijs gegeven behoort te worden aan het volk, aan hen die de regeerders zullen zijn van de toekomst.

Om zedelijk en stoffelijk gelukkig te zijn, - zoo redeneert Marc Froment, - moet men kennis bezitten, kennis vrij van godsdienstige dogma's. De hoogste, edelste taak in een wordende democratie is die van den volksonderwijzer, en tot het volbrengen van die

taak, tot dat apostelschap van waarheid acht Marc Froment zich geroepen.

De strijd tegen de Kerk, dien hij te voeren heeft, tegelijk met zijn pogingen om Simon's onschuld aan het licht te brengen, heeft hij intusschen niet enkel te voeren op het gebied van de school, maar ook binnen de engere grenzen van de eigen woning. Geneviève, zijn vrouw, heeft een streng katholieke opvoeding genoten, eerst in de kloosterschool, later in het gezelschap van een bigotte grootmoeder en een vrome moeder. Uit de omstandigheid, dat zij in de eerste jaren van haar huwelijk hare godsdienstplichten niet trouw meer waarneemt, leidt Marc af, dat Geneviève voor zijn denkbeelden gewonnen is. Maar uit angst van in het heerlijk geluk, dat hij met zijn jonge vrouw geniet, ook slechts de geringste storing te brengen, onderzoekt hij dit niet, roert hij die teêre punten met haar niet aan. Dat is de zwakke plek in de wapenrusting van Marc en Geneviève's huiselijk geluk, en de Kerk die op de loer ligt, om hem, den ketter, den vrijdenker, den vriend van Simon, te treffen, zal hen daar weten te raken.

Hier laat Zola Marc beschouwingen voeren over de houding van de Katholieke kerk tegenover de vrouw, die zij gebruikt als het gedwee, maar daardoor machtig instrument bij haar werk van propaganda.

Het behoort tot de goede, treffende gedeelten van den roman, die, aan het einde van het tweede Boek, waarin Marc tengevolge van de machinatiën van de Kerk en van geloovige familieleden, zijn vrouw allengs van zich ziet vervreemden, tot zij eindelijk elke gemeenschap met hem afsnijdt, de echtelijke woning ontvlucht, en hem alleen met zijn dochtertje Louise achterlaat. De kleine Louise, in intelligentie en fijn gevoel haar leeftijd ver vooruit, zal ook van hem worden afgenomen; Geneviève hoopt haar voor haar Kerk te kunnen behouden en Louise weet zelfs haar vader over te halen, haar met haar moeder te laten in de woning waar de bigotte grootmoeder alles naar haar wil doet buigen. Maar Louise, in wie de geest van Marc leeft en op wie de ultra-katholieke leeringen, waarin men haar daar tracht op te voeden, geen vat hebben, heeft haar plan. Zij hoopt langzamerhand door haar invloed Geneviève en Marc weer tot elkander te brengen, en geholpen door de omstandigheden slaagt zij hierin. De rol die deze Louise vervult

tusschen de gescheiden echtgenooten doet denken aan die van Addy in *De boeken der kleine zielen* van Couperus; maar al is er in dit gedeelte van *Vérité*, door het aangrijpende van den toestand, veel treffends, in diepte en fijnheid van ontleding van zulk een kinderkarakter is Couperus zonder twijfel de meerdere van Zola.

Er zou een studie geschreven kunnen worden - waarschijnlijk is zij wel geschreven - over den Katholieken priester in den Franschen roman. Daarin zouden een plaats vinden: de edele Abbé Bonnet uit *Le curé de village*, zoowel als de sluwe fanaticus Troubert uit *Le curé de Tours*, van Balzac; de statige rij van priesters met l'Abbé Tigrane aan het hoofd, van welke Ferdinand Fabre de voortreffelijke historiograaf is geweest; de geestelijken, die men bij Sue (*Juif errant*) en Victor Hugo *(Les misérables*) aantreft, en zoovele andere priesters, ook uit Zola's romans. Zulk een studie zou een veelzijdig en daardoor een waar beeld kunnen geven van de Fransche geestelijkheid in haar verschillende schakeeringen en van de rol die zij in de Fransche maatschappij van de negentiende en het begin der twintigste eeuw in de steden en op het platte land vervult.

Zulk een veelzijdig en daardoor waar beeld geeft Zola in *Véritê* niet. Het zijn allen gauwdieven, misdadigers, diefjes- en misdadigersmaten, of, voor zoover er nog wat goeds aan is, lafaards, zwakke karakters, wien het aan moed en geestkracht ontbreekt om voor de waarheid uit te komen en voor haar te strijden. En nu moge men in beginsel nog zoo gekant staan tegen de leer der Katholieke kerk en tegen haar praktijken, zulk een hartstochtelijk uitvaren, zulk een in één schelle kleur geverfde voorstelling ‘ontstemt’ niet alleen, gelijk alles waarin ‘opzet’ zich opdringt, maar schaadt deerlijk aan den artistieken indruk. De Verveling, die dochter der Uniformiteit, walmt uit deze bladzijden u tegen en laat niet na haar verdoovenden invloed te oefenen.

Voor zoover het proces, in *Vérité* verhaald, een transpositie of een parallel wil zijn van het Dreyfus-proces, dat zoovelen onzer maanden, jaren lang in spanning heeft gehouden, moet gezegd worden, dat het werkelijk proces aangrijpender was, dieper indruk heeft nagelaten dan dit verdichte, al was de verdichter ook een man van zoo groote kracht als Emile Zola.

Zola's zwanenzang is een vloekzang geworden, door den felsten haat geïnspireerd. En wil men dit geschrift beoordeelen *d'après sa date*, als dagteekenend uit den tijd toen in Frankrijk, ook door de machinatiën van de priesterheerschappij, het onrecht zegevierde, dan zal men moeten erkennen, dat de omstandigheden waaronder het ontstond, de gemoedsstemming waarin het geschreven werd, het belet hebben een zuiver kunstwerk te worden.

Wie in Zola den grooten naturalistischen schrijver, den machtigen epischen proza-dichter wil huldigen, zal zich daarbij vooral op *Germinal*, *l'Assommoir*, *La débacle* en nog twee of drie van zijn romans kunnen beroepen, maar zal *Vérité* als het werk van een partijganger en van een verzwakt kunstenaar op den achtergrond moeten laten.

Muzikaal overzicht.

Iets over de ‘Ouverture’.

Van den tijd af, toen Beethoven zijne onsterfelijke symphonieën schiep, hebben wij in de instrumentaalmuziek al heel wat werken leeren kennen, waarbij de poëtische grondgedachte door een titel of een programma wordt aangeduid.

In de Germaansche concertmuziek heeten zulke instrumentaalwerken gemeenlijk ‘Symphonische Dichtung’ (symphonisch gedicht), doch men heeft zich niet tot deze enkele terminologie bepaald en blijft nog steeds vindingrijk in het uitdenken van namen voor dusdanige toonproducten.

Onder al deze benamingen is die van ‘Ouverture’ wel de minst rationeele. Zij komt thans in het hierbedoelde genre van muziekstukken niet veel meer voor, maar er was een tijd, dat men met dergelijke concertouvertures overstelpt werd.

Evenwel dient men hier tweeërlei te onderscheiden, namelijk de concertouvertures, die door hun titel aanknoopen of kunnen aanknoopen aan bestaande drama's, en die, welke met het dramatisch gebied volstrekt niet in verband staan. Een ouverture *Sommernachtstraum* (Mendelssohn), een *Julius Caesar* (Schumann), een *Hamlet* (Niels Gade), een *Faust* (Wagner), een *Struensee* (Meyerbeer), kan men zich zeer goed denken als inleiding tot de gelijknamige tooneelstukken van Shakespeare, Goethe, Michael Beer. Maar welk begrip moeten wij ons vormen van een ‘ouverture’ *Meeresstille und Glückliche Fahrt*, een *Fingalshöhle* (Mendelssohn), een *Hermann und Dorothea* (Schumann), een *Im Hochland* of *Nachklänge von Ossian* (van Gade)? - Inleidingen tot wat?

Er is in de toonkunst soms wonderlijk met benamingen omgesprongen. Het gebruik, dat men van het woord ‘symphonie’ gemaakt heeft, geeft er o.a. een voorbeeld van. Tal van zeer uiteenloopende dingen zijn in den loop der tijden door dezen naam aangeduid. In het algemeen verstond men vroeger onder deze benaming het samenklinken van twee of meer stemmen of instrumenten; wat ook alleszins juist was. Moeilijker kunnen wij ons daarentegen voorstellen, dat die naam ook toegepast werd op de manier van den Vlaamschen monnik Hucbald, die bij den *cantus firmus* (de melodie) van den bas een hoogere stem in kwarten liet medegaan - iets wat voor onze ooren afschuwelijk zou klinken. Dat men in de 17e eeuw het clavecimbaal ‘symphonie’ noemde, met het oog op de veelstemmigheid van dit instrument, is evenzeer voor onze begrippen iets wonderlijks.

Later werd onder ‘symphonie’ in het algemeen elk instrumentaalstuk verstaan. Door ‘symphonischen stijl’ werd het componeeren van zelfstandige stukken voor instrumenten aangeduid. En al waren het ook maar enkele noten voor een kort voor- of tusschenspel, zij heetten *Sinfonia.* Deze inleidingstukken echter - vooral waar zij tot groote composities voor den zang moesten dienen, ontwikkelden zich van lieverlede tot de zelfstandige instrumentaalvormen, waaruit ten slotte de moderne symphonie is voortgekomen. In Bach's tijd (tusschen 1650 en 1750) waren die symphonieën nog toonstukken van allerlei soort, zooals phantasieën, concerten, toccaten, en zelfs fuga's.

Ook in de oude Italiaansche opera speelde de symphonie een rol. *Sinfonia* heette het instrumentale stuk, dat als inleiding tot de eigenlijke handeling werd gespeeld. Eerst later is daaraan de naam ‘ouverture’ gegeven.

De tooneelstukken werden vroeger voorafgegaan door een *proloog.* Het scheen, dat men het voor te gewaagd hield, de toehoorders plotseling aan de indrukken van het dagelijksch leven te ontrukken en voor een ideale wereld te plaatsen; men vond het wenschelijk, deze verplaatsing door een inleiding te bewerkstelligen, die, krachtens haar karakter, aan de nieuwe kunstsfeer reeds verwant was. Deze proloog wendde zich tot de verbeeldingskracht der toehoorders, verzocht om hunne medewerking, ten einde bedoelde begoocheling mogelijk te maken, en gaf een kort overzicht zoowel

van de als voorafgaand te denken als van de te vertoonen handeling

Toen men nu, zooals het bij een ‘opera’ het geval was, het stuk geheel op muziek bracht, had men bij gevolg dezen proloog evenzoo moeten laten *zingen*. In stede daarvan voerde men een muziekstuk in, dat slechts door het orkest werd uitgevoerd. Aan den oorspronkelijken zin van den proloog kon dit reeds in zooverre niet beantwoorden, als destijds de zuivere instrumentaalmuziek nog veel te weinig ontwikkeld was om zulk een taak karakteristiek te kunnen uitvoeren.

De symphonie of ouverture was toen slechts een conventioneel middel van overgang naar het drama en geenszins als een karakteristiek voorspel daarvan. Het gold reeds als vooruitgang, wanneer men er in slaagde, het karakter van het geheele stuk, hetzij treurig of opgewekt, door de ouverture aan te duiden.

Lang nog is dat zoo gebleven. De vrije ontwikkeling van de ouverture als bijzonder karakteristiek toonwerk kenden zelfs de componisten der eerste helft van de 18e eeuw nog niet. Hun stond voor den grooten omvang van een zuiver instrumentaalstuk uitsluitend de toepassing van het contrapunt ten dienste. De *fuga*, die krachtens haar ingewikkelden vorm hun hiertoe alleen bruikbaar was, moest ook voor het oratorium en de opera als proloog ter hulp worden genomen.

De groote onvruchtbaarheid van dezen vorm schijnt den componisten de noodzakelijkheid ingeboezemd te hebben tot toepassing en ontwikkeling van de uit verschillende nummers samengestelde symphonie. Twee toonstukken in een eenigszins snel tempo worden hier afgewisseld door een van langzamer en zachter aard; daardoor konden dan ten minste de tegenovergestelde hoofdkarakters van het drama op zulk een wijze uitgedrukt worden, dat zij althans merkbaar werden. Mozart heeft dit gedaan in de ouverture voor zijn opera *Die Entführung aus dem Serail*, waarbij een stuk in langzaam tempo tusschen twee stukken in snel tempo staat. Toch bestaat er in deze afscheiding der drie deelen, waarvan elk een afzonderlijk, door het verschil van tempo aangegeven, karakter bezit, nog zekere onbeholpenheid, en men trachtte daarom de afgescheiden karakteristieke deelen in dier voege te doen ineensmelten, dat ze een onafgebroken muziekstuk vormden, waarvan de beweging door de contrasten van die verschillende karakteristieke motieven zou worden

gaande gehouden. De scheppers van dezen volmaakten ouverturevorm waren Gluck en Mozart.

Gluck zelf vergenoegde zich nog dikwijls met het gewone openingsstuk in den ouden vorm, waarmede hij eigenlijk slechts, zooals in de *Iphigenia auf Tauris*, de eerste scène der opera inleidde. Niettegenstaande de groote meester ook hij zijne gelukkigste invallen dit karakter van een inleiding tot de eerste scène, dus zonder dat het toongedicht een op zichzelf staand slot heeft, voor de ouverture bewaarde, wist hij eindelijk toch reeds dit instrumentaalstuk het karakter der geheele volgende dramatische handeling in te prenten.

Gluck's volmaaktste werk van dien aard is de ouverture *Iphigenia in Aulis.* In grootsche trekken teekent hij hier met bijna zichtbare duidelijkheid de hoofdgedachten van het drama.

Wat toch is de inhoud der *Iphigenia*-ouverture? De strijd of althans de tegenstelling van twee elkaar vijandige elementen. Dit wordt ons uit het drama zelf duidelijk. Het leger der Grieksche helden, op weg naar Troja, wordt in de haven van Aulis door windstilte tegengehouden. De Auguren verklaren, dat de godin Artemis het leger eerst dan gunstig wil zijn, wanneer Agamemnon haar zijn dochter Iphigenia ten offer brengt. Het belang van de massa vordert dit. Daartegenover staat nu een bijzonder belang: het behoud van een menschenleven, de redding eener teedere jonkvrouw. Hoe meesterlijk heeft Gluck die beide tegenstellingen in zijn ouverture uitgedrukt! Onmiddellijk herkent men in het machtige, *unisono* optredende hoofdmotief de in één belang vereenigde massa en in het volgende thema het tegenovergestelde belang van het lijdende teedere wezen, dat ons medelijden inboezemt. Het voortdurend door dit contrast alleen zich bewegende muziekstuk vervult ons afwisselend met schrik en medelijden, en dit was, zooals men weet, de strekking der oude Grieksche tragedie.

De geheele inhoud der ouverture nu is als volgt: 1°. een motief (gelijkluidend met Agamemnon's gezang, waarmede de opera begint en waarin hij de godin Artemis aanroept) van aanroeping in bitter zieleleed; 2°. een motief van geweld, van gebiedenden eisch; 3°. een motief van liefelijkheid, van jonkvrouwelijke teederheid; 4°. een motief van smartelijk medelijden. Uit de gestadige afwisseling der drie laatste motieven, waarin niets veranderd wordt dan alleen

de toonaard, bestaat de ouverture, die onmiddellijk in de eerste scène, het smeekgebed van Agamemnon, overgaat.

In Duitschland bleef de opera *Iphigenia in Aulis* langen tijd onbekend, doch met de ouverture was dit niet het geval. Mozart maakte er een slot aan, opdat zij op concerten zou kunnen worden uitgevoerd. Wagner vermeldt, dat hij haar, aldus aangevuld, in zijn jeugd op concerten en later, in de Dresdener Opera, als inleiding voor de andere *Iphigenia* (in Tauris) gehoord heeft. Dat zij toen, onder leiding van Reissiger voorgedragen, weinig indruk op hem had gemaakt, herinnert hij zich ook; doch hij schreef dit daaraan toe, dat het tempo veel te snel werd genomen, en niet aan het door Mozart gecomponeerde slot. Toen hij evenwel in het jaar 1854 op een orkestrepetitie te Zürich deze ouverture dirigeerde, was het hem, na de eerste acht maten van het slot, onmogelijk verder te gaan; hij gevoelde terstond, dat wanneer dit slot van Mozart reeds *an und für sich* niet in overeenstemming was met den geest der ouverture van Gluck, het in het geheel niet aan te hooren was, wanneer het geheele sttuk in het juiste tempo werd gespeeld.

De eigenaardigheid der Iphigenia-ouverture bestaat namelijk hierin, dat zij geheel in het tempo *Andante* geschreven is. Dat de Duitsche kapelmeesters dit over het hoofd hebben gezien, heeft aanleiding gegeven tot een geheel verkeerde opvatting van dit geniale toonstuk.

'De traditioneele vorm der ouverture - zegt Wagner - voornamelijk voor ernstige opera's, bestond in de vorige (de 18de) eeuw uit een korte inleiding in een langzaam tempo en een langer gedeelte in een sneller tijdmaat. Men was hieraan zóó gewend, dat in Duitschland, waar Gluck's *Iphigenia* zelve langen tijd in het geheel niet werd opgevoerd, ook de ouverture voor deze opera, die afzonderlijk op concerten ten gehoore werd gebracht, beschouwd werd, naar het gewone model vervaardigd te zijn. Het is zeer juist, dat dit stuk ook twee verschillende afdeelingen van oorspronkelijk verschillend tempo bevat, namelijk een langzame tot aan de 19de maat, en van daar af een dubbel zoo snelle. Het was echter Gluck's bedoeling, met de ouverture tevens de eerste scène in te leiden, die met hetzelfde thema (namelijk Agamemnon's klacht) begint als de ouverture. Om nu het tempo uiterlijk niet te onder-

breken, schreef hij derhalve het *Allegro* met dubbel zoo snelle noten, als had moeten geschieden, wanneer hij de verandering van het tempo werkelijk met “Allegro” had aangeduid. Dit is iedereen duidelijk, die de partituur der opera naleest en in de eerste akte het tooneel der oproerige Grieken met Kalchas beschouwt. Hier vinden wij geheel en al hetzelfde figuur, dat in de ouverture in zestienden wordt uitgevoerd, in achtsten geschreven, en wel omdat het thema hier met “Allegro” wordt aangeduid. Op elk dezer achtsten-noten heeft het koor meermalen een lettergreep uit te spreken, hetgeen met den geest van het oproerige leger goed overeenkomt. Met een geringe, door het karakter der overige thema's bepaalde wijziging nam Gluck nu dit tempo voor het Allegro zijner ouverture over, doch - zooals gezegd is - met veranderde schrijfwijze, om uiterlijk het eerste, na de ouverture terugkeerende tempo “Andante” te kunnen bijbehouden. Zoo is dan ook in de oude Parijzer uitgave der partituur geen spoor van tempoverandering te vinden maar loopt het aanvankelijke “Andante” door de geheele ouverture tot in de eerste scène voort.

Deze eigenaardige schrijfwijze zagen de Duitsche concertdirecteuren over het hoofd, en waar de snelle noten beginnen - namelijk in de helft der negentiende maat -, lieten zij ook het traditioneele snellere tempo intreden, zoodat eindelijk in Duitsche uitgaven der ouverture (en volgens deze wellicht ook in Fransche) onbeschaamd de benaming “Allegro” insloop. Hoe ongeloofelijk door deze juist tweemaal te snelle wijze van uitvoering de ouverture van Gluck bedorven is geworden, zal, wie smaak en kennis heeft, kunnen beoordeelen, wanneer hij een voordracht van het stuk in het juiste, door Gluck gewenschte tempo aanhoort en deze vergelijkt met het triviale geraas, dat hem anders als meesterstuk van Gluck wordt voorgespeeld.’

Toen Wagner in het jaar 1847 de geheele opera *Iphigenia* voor het hoftheater te Dresden bearbeidde, liet hij de oude Parijzer partituur van het werk komen. Uit haar leerde hij het oorspronkelijke tempo der ouverture kennen, en eerst daardoor begreep hij op eens de groote schoonheid van dat muziekstuk. Onmiddellijk werd het hem duidelijk, dat het gewijzigde tempo ook een andere voordracht vorderde. Hij vatte nu de massieve breedte van het machtige *unisono*, de pracht en energie der volgende vioolfiguren

boven de geweldig de toonladder op- en nederstijgende tonen der bassen; voornamelijk echter begreep hij nu de beteekenis van het liefelijke tweede thema, dat vroeger, in een dubbel zoo snel tempo, zonder uitdrukking (gelijk niet anders mogelijk was) afgespeeld, den indruk van verouderde fiorituren had gemaakt.

Door het ontdekken van het juiste tempo had Wagner ook begrepen, dat Mozart de ouverture had leeren kennen volgens de verkeerde, zoo even gelaakte voordracht; want anders zou hij een geheel ander slot aan het stuk gemaakt hebben dan de schitterende, maar niet met den geest van het werk strookende *coda*, die wij nu kennen.

Na Gluck was het Mozart, die aan de ouverture haar ware beteekenis gaf. Zonder pijnlijk datgene te willen uitdrukken, wat de muziek alleen nooit kan en zal uitdrukken, namelijk de bijzonderheden en verwikkelingen der handeling zelf, zooals de vroegere proloog zich beijverde ze uiteen te zetten, vatte hij met den blik eens waren dichters de leidende hoofdgedachte van het drama, ontdeed ze van alle bijzaken en toevalligheden der feitelijke gebeurtenis, om ze als muzikaal geïdealiseerd beeld, als den in tonen verpersoonlijkten hartstocht, voor het gevoel begrijpelijk te maken. Aan den anderen kant ontstond op die wijze een geheel zelfstandig toonstuk, onverschillig of het zich in zijn uiterlijken vorm aan de eerste scène der opera aansloot. Aan de meeste van zijne ouvertures maakte echter Mozart ook een volledig slot, zooals die van *Die Zauberflöte*, *Figaro* en *Titus;* en het zou ons moeten verwonderen, dat hij bij de allerbelangrijkste, en wel bij *Don Juan*, in gebreke bleef dit te doen, ware het niet, dat wij reeds den wonderschoonen, aangrijpenden overgang van de laatste maten dezer ouverture tot de eerste scène als een geheel bijzonder diepzinnig slot van het inleidend toonstuk *Don Juan* moesten beschouwen.

De zoo door Gluck en Mozart gevormde ouverture werd het eigendom van Cherubini en van Beethoven. Terwijl Cherubini over het algemeen aan den traditioneelen grondvorm getrouw bleef, verwijderde Beethoven zich ten slotte hiervan. De ouvertures van eerstgenoemde zijn poëtische schetsen der hoofdgedachte van het drama, in algemeene trekken samengevat en met beknopte eenheid en duidelijkheid weergegeven. Dat een genie als dat van Beethoven zich echter door die beperkte en regelmatige grenzen

klaarblijkelijk beklemd gevoelde, ontwaart men duidelijk in vele van zijne ouvertures, en vooral in die van *Leonore.* Beethoven, die nooit de hem passende aanleiding vond tot ontwikkeling van zijn ontzaggelijk dramatisch instinct, schijnt zich in deze ouverture daarvoor schadeloos te hebben willen stellen; hij wierp zich met volle geestkracht op het aan zijn willekeur vrijgegeven veld der ouverture, om op eigen manier uit zuivere toonvormen het door hem begeerd drama te scheppen. In plaats van slechts een muzikale inleiding tot het drama te geven, toont de ouverture *Leonore* ons dit reeds volmaakter en aangrijpender dan in de daaropvolgende gebroken handeling geschiedt. Dit werk is niet meer een ouverture, maar het geweldigste drama zelf.

In zijn opstel 'Ueber die Ouverture', waarin Wagner de ontwikkeling van dezen vorm nagaat, stelt hij ten slotte de vraag, aan welke wijze van opvatting en bewerking van zulk een toonstuk men, als de meest geschikte en juiste, de voorkeur zou moeten geven.

'Wanneer wij den schijn van eenzijdigheid vermijden - zegt hij - is een beslissend antwoord hierop niet gemakkelijk. Twee ongeëvenaarde meesterwerken liggen vóór ons, waaraan wij dezelfde grootheid van innerlijke kracht als van bewerking moeten toekennen, wier samenstelling en behandeling echter geheel en al verschillend zijn. Ik bedoel de ouvertures *Don Juan* en *Leonore.*

In eerstgenoemde is de te volgen gedachte van het drama in twee hoofdtrekken aangegeven. Haar inhoud, benevens haar gang, behooren blijkbaar geheel alleen tot het gebied der muziek. Een hartstochtelijk opgewonden vermetelheid staat in conflict met een vreeselijk dreigende overmacht, die haar schijnt te willen overmeesteren. Indien Mozart nog het ontzettende slot der dramatische handeling er aan toegevoegd had, zou er niets aan het toonstuk ontbroken hebben, om als een geheel volledig, op zichzelf staand drama beschouwd te worden. Maar de meester laat het einde van den strijd slechts vermoeden; in den heerlijken overgang naar de eerste scène laat hij de vijandige elementen als voor een hoogere wil zwichten; slechts een droeve zucht sterft over de kampplaats weg. Hoe duidelijk en klaar de tragische hoofdgedachte der opera zich ook in deze ouverture uitdrukt, men vindt in het muzikale weefsel toch geen enkele plaats, die misschien rechtstreeks in verband met den loop der

handeling te brengen zou zijn. Of wij zouden dan de aan de scène der geesten ontleende inleiding in dien zin moeten opvatten; maar die moesten wij dan omgekeerd aan het einde der ouverture aantreffen. Daarentegen is het eigenlijke, voornaamste deel der ouverture vrij van elke herinnering aan de opera.

Het principieële verschil tusschen deze ouverture en die van *Leonore* ligt daarin, dat wij bij het aanhooren van laatstgenoemde den ontzettenden angst niet kunnen overwinnen, waarmede wij den loop van een voor ons werkelijk plaats hebbende aangrijpende handeling aanschouwen. Met zijn machtig toongedicht heeft Beethoven een muzikaal drama voltooid, een naar aanleiding van een tooneelstuk vervaardigd drama *für sich*, niet slechts de eenvoudige schets van de hoofdgedachte, of een voorbereidende inleiding tot de handeling op het tooneel, maar een drama in den ideaalsten zin van het woord. Wat de meester wilde, was: de *eene* verheven handeling, die in het werkelijke drama door onbeduidende bijzonderheden verzwakt en opgehouden wordt, in haar edele eenheid samenvatten. En die verheven handeling is de daad van een met machtige liefde vervuld hart, dat, door een verheven besluit medegesleept, van het vurig verlangen bezield is, als engel des heils in het doodenhol neder te dalen. Die ééne gedachte doordringt het geheele werk; het is de vrijheid, die door een engel des lichts juichend aan het lijdende menschdom gebracht wordt.

Wij zijn in een duisteren kerker verplaatst; geen straal van het daglicht dringt tot ons door; de huiveringwekkende stilte van den nacht wordt alleen afgebroken door het steunen, het zuchten der ziel, die uit haar diepte naar vrijheid verlangt. Als door een spleet, waardoor het laatste zonlicht schijnt te dringen, daalt een blik vol verlangen neder; het is de blik van den engel, wien de reine lucht der goddelijke vrijheid tot last wordt, zoodra hij die niet met u, die in den diepen afgrond opgesloten zijt, kan inademen. Daar neemt hij vol geestdrift een besluit, het besluit alle hinderpalen weg te rukken, die u van het daglicht afscheiden; al hooger en hooger en altijd machter strijgt de ziel door dit verheven besluit, het is de bode des heils tot verlossing der wereld. Maar deze engel is slechts een geliefde vrouw, haar kracht de zwakheid van den lijdenden mensch zelf; zij stijgt tegen de vijandelijke hindernissen als tegen haar eigen zwakheid op en dreigt te bezwijken.

Doch het bovenmenschelijke denkbeeld, dat de ziel steeds op nieuw verlicht, verleent eindelijk ook bovenmenschelijke kracht; nog een uiterst geweldige poging en de laatste hinderpaal valt, de laatste steen wordt weggewenteld, en met krachtige stralen dringt het zonlicht in den kerker. Vrijheid! vrijheid! juicht de bevrijdster; vrijheid! goddelijke vrijheid! roept de bevrijde.

Dat is de Leonore-ouverture, zooals Beethoven die vervaardigde. Zij is vol van rusteloos dramatisch leven, van een vurig verlangen naar uitvoering van een machtig besluit. Maar dit werk is eenig in zijn soort en kan niet meer een "ouverture" genoemd worden, zoodra wij onder deze benaming een muziekstuk verstaan, dat bestemd moet zijn om vóór den aanvang van een drama te worden uitgevoerd, alleen om het karakter der handeling voor te bereiden. Als voorbeeld kan deze ouverture niet gesteld worden, want zij geeft in al te vurige anticipatie het reeds geheel afgesloten drama weer; waaruit volgt, dat zij òf door den toehoorder niet begrepen, òf valsch opgevat wordt, zoodra hem de geheele handeling niet reeds vooruit bekend is; of wordt zij volkomen begrepen, dan verzwakt zij ontegenzeggelijk het genot van het daarna uitgevoerd dramatisch kunstwerk zelf.

Laten wij derhalve dit machtig toonwerk terzijde en keeren wij tot de ouverture *Don Juan* terug. Hier vonden wij de schets der te volgen gedachte van het drama in zuiver muzikalen, niet echter in dramatischen vorm uitgevoerd. Deze wijze van opvatting en bewerking verklaren wij voor zulke toonscheppingen zonder bedenking voor de geschiktste, en wel in de eerste plaats dáárom, wijl daardoor de musicus zich aan elke aanleiding onttrekt om de grenzen van zijn kunst te overschrijden. Maar hij bereikt hiermede ook het zekerst het algemeene artistieke doel der ouverture, die altijd slechts een ideale proloog moet zijn en als zoodanig ons in hoogere sferen dient te verplaatsen, waarin wij ons op het drama voorbereiden. Hiermede zij echter niet gezegd, dat de muzikaal geconcipiëerde grondgedachte van het drama niet tot een zeer bepaald uitgedrukt en afgesloten geheel gebracht moet worden; integendeel moet de ouverture als muzikaal kunstgewrocht een op zichzelf staand geheel vormen, zooals dit op zoo schoone wijze het geval is in de ouverture *Iphigenia in Aulis* van Gluck.

De *Leonore*-ouverture en de *Coriolan*-ouverture waren de aan-

knoopingspunten voor de componisten van programma-muziek. De zoogenaamd "klassieke" muziek der periode, die op Beethoven volgde, sloot zich, wat den vorm betreft, bij de oude meesters aan, maar nam toch niet zelden elementen in zich op, die niet zuiver muzikaal zijn, en ontwikkelde zich in de richting der programma-muziek.

Tot die laatste behoorde ook die muziek, welke, blijkens haar titel, bepaalde voorstellingen moet bevatten, waarvan de volgorde aan des hoorders fantasie is overgelaten. Zoo o.a. de ouvertures van Mendelssohn: *Fingalshöhle*, *Meeresstille und Glückliche Fahrt* e.a. Mendelssohn heeft blijkbaar zijne gewaarwordingen bij het aanschouwen der natuurtafereelen in de Grot van Fingal willen weergeven; evenzeer heeft hij in *Meeresstille* zijne gewaarwordingen, opgewekt zoowel door het aldus genoemde gedicht van Goethe, als door het aanschouwen van den oceaan, in tonen willen uitdrukken. Genoemde ouvertures zijn dus nog iets meer dan een aaneenschakeling van melodische zinnen en periodes. Zij behooren tot de programma-muziek. Jammer echter, dat Mendelssohn voor de aanduiding van het genre van die stukken geen anderen naam heeft weten te vinden dan de hier zeer oneigenaardige benaming "ouverture."

Het voorbeeld van Mendelssohn is langen tijd door zeer velen nagevolgd. Zooals ik in den aanvang zeide, is er een tijd geweest, dat men met dergelijke programmatische muziek in den vorm van "concertouverture" overstelpt werd, doch komt zij thans nog slechts sporadisch voor.

Onder de vele concertouvertures, die aan een drama aanknoopen, komt er ook een van Richard Wagner voor: de *Faust-ouverture.*

Men weet, dat Goethe's *Faust* steeds groote aantrekking op de componisten heeft uitgeoefend. Talrijk zijn de muziekstukken van allerlei soort, waaraan Goethe's treurspel ten grondslag ligt.

Ook Wagner nam in de gelederen der *Faust*-componisten plaats, en wel reeds in de eerste periode zijner kunstenaarsloopbaan (1830-1838). In het archief der villa *Wahnfried* te Bayreuth bevindt zich een handschrift van den meester, waarvan de titel luidt: "Sieben Compositionen zu Goethe's Faust, von Richard Wagner. Opus 5. Leipzig 1832." Het bevat de volgende zeven composities:

1. Lied der Soldaten (“Burgen mit hohen Zinnen”). Marschmässig, B-dur 2/4.
2. Bauern unter der Linde (“Der Schäfer putzte sich zum Tanz”). Rasch und lebhaft. F-dur 2/4. Für Tenor, Sopran und Chor.
3. Brander's Lied (“Es war eine Ratt im Kellernest)”. D-dur 2/4.
4. Lied des Mephistopheles. Mit affectirtem Pathos. G-dur 2/4.
5. Lied des Mephistopheles (“Was machst Du mir vor Liebchen's Thür”). Mässig geschwind. E-moll 2/4.
6. “Meine Ruh' ist hin.” Leidenschaftlich, doch nicht zu schnell. G-moll 2/4.
7. Melodram (“Ach neige, du Schmerzensreiche”). Nicht schnell doch sehr bewegt. G-moll 4/4.

Opmerkelijk is het, dat Berlioz, slechts een paar jaren vóór het ontstaan dezer compositie van Wagner (in 1828), eveneens scènes uit Goethe's *Faust* (waaronder enkele der bovengenoemde) gecomponeerd heeft, welke de kiem bevatten van zijn latere *Damnation.* Deze compositie van den negentienjarigen Wagner is tot nu toe niet uitgegeven.

Acht jaren later, tijdens zijn eerste verblijf te Parijs, verdiepte Wagner zich wederom in de *Faust*-tragedie. De heerlijke uitvoering van Beethoven's negende symphonie op een repetitie der Conservatoire-concerten bracht hem weder op eigenaardige wijze in verbinding met de dagen zijner jeugd en wijdde hem opnieuw in de geheimen der echte en ware kunst in. Onder den indruk van die uitvoering en ook van de treurige omstandigheden, waarin hij tengevolge van zijn mislukt optreden in Parijs verkeerde, ontwierp hij het plan voor een *Faust*-symphonie. Alleen het eerste gedeelte daarvan voltooide hij en schreef boven dat fragment, hetwelk hij “Ouverture zu Goethes Faust” betitelde, het volgende aan dat drama ontleende motto:

> Der Gott, der mir im Busen wohnt,
> Kann tief mein Innerstes erregen,
> Der über allen meinen Kräften thront,
> Er kann nach aussen nichts bewegen;
> Und so ist mir das Dasein eine Last,
> Der Tod erwünscht, das Leben mir verhasst.

In 's meesters *Mittheilung an meine Freunde* (van het jaar 1851)

deelt hij iets mede omtrent de aanleiding tot het ontstaan dezer compositie. “Aus meinem tief unbefriedigten Innern - zegt hij - stemmte ich mich gegen die widerliche Rückwirkung dieser äusserlichen künstlerischen Thätigkeit (d.w.z. het componeeren op bestelling) durch den schnellen Entwurf und die ebenso rasche Ausführung eines Orchesterstückes, das ich “Ouvertüre zu Göthe's Faust, I. Theil” nannte, das eigentlich aber nur den ersten Satz einer grossen *Faust*-Symphonie bilden sollte”. En eenige regels verder bekent de toondichter, dat hij met dit werk “rein musikalisch versucht” had, zijn “gepresstem Innern Luft zu machen”.

Wagner was dus in die dagen met de gedachte aan een *Faust*-symphonie in *optima forma* vervuld. Bijna dertien jaren later, in November 1852, zette hij dat oude plan in brieven aan Liszt en Uhlig beknopt uiteen. “Damals wollte ich eine ganze Faust-symphonie schreiben: der erste Theil (der fertige) war eben der “einsame Faust” in seinem Sehnen, Verzweifeln und Verfluchen; das “Weibliche” schwebt ihm nur als Gebild seiner Sehnsucht, nicht aber in seiner göttlichen Wirklichkeit vor; und dies ungenügende Bild seiner Sehnsucht ist es eben, was er verzweiflungsvoll zerschlägt. Erst der zweite Satz sollte nun Gretchen - das Weib - vorführen. Schon hatte ich das Thema für sie - es war aber ein Thema - das Ganze blieb liegen.”

Welken vorm de *Faust*-ouverture, die Wagner later omgewerkt en in 1859 onder den titel “Eine Faust-ouverture” in het licht heeft gegeven, gehad heeft, is ons niet bekend geworden. In dien ouden vorm echter werd zij, zes weken na hare voltooïïng, door Habeneck, den directeur der concerten van het Conservatoire, op Wagner's verzoek, en misschien ook wel op aanbeveling van invloedrijke vrienden, in studie genomen. De muziek-uitgever en redacteur der *Revue et Gazette musicale de Paris*, Maurice Schlesinger, ging in zijn ijver zoo ver, een sensatiebericht in zijn blad te plaatsen van den volgenden inhoud: “Une ouverture d'un jeune compositeur allemand, d'un talent très remarquable, Mr. Wagner, vient d'être répeteé par l'orchestre du Conservatoire, et a obtenu des applaudissements unanimes. Nous espérons entendre incessamment cet ouvrage et nous en rendrons compte.”

Een even vriendschappelijk bedoelde als onhandige en overijlde reclame! Immers, wel verre van de *Faust*-ouverture met algemeene

toejuichingen te ontvangen, hadden de orkestleden, allen recht van stem hebbende *sociétaires* der *Société des Concerts du Conservatoire* - “ces musiciens chevronnés,” gelijk Adolphe Jullien hen noemt - het werk voor “une longue énigme” verklaard en dientengevolge afgekeurd.

Dit gebeurde in 1840. Nu begint een lange stilstand, een slaap van ruim vier jaren in de lotgevallen der *Faust*-ouverture. In het tweede jaar van Wagner's kapelmeesterschap aan het Hoftheater te Dresden en in den tijd dat hij het tweede bedrijf van *Tannhäuser* componeerde, had den 22sten Juli 1844, in een der jaarlijksche concerten ten voordeele der armen, in het “Palais des Grossen Gartens” de eerste uitvoering der Faust-ouverture onder zijn eigen leiding plaats en den 19den Augustus zelfs een herhaling. De titel op het programma luidde: “Eine Ouverture zum ersten Theil des Göthe'schen Faust”; het tegenwoordig *Faust*-motto der partituur ontbrak nog.

De pers had op de compositie alles af te dingen en noemde haar een mislukt werk en een zeer sterke nabootsing van de manier van Berlioz.

In Januari van het jaar 1844 schreef Wagner aan Liszt: “De heer Halbert zegt mij, dat gij mijne ouverture voor Goethe's *Faust* wenscht. Daar ik volstrekt geen reden heb om ze te weigeren, behalve die eene: dat zij mij niet meer bevalt, zoo zend ik U haar, daar ik geloof, dat het er in deze aangelegendheid slechts daarop aankomt, of de ouverture *U* bevalt. Indien dit laatste het geval is, zoo kunt gij over mijn werk beschikken. Alleen zou het mij aangenaam zijn, het manuscript bij gelegenheid terug te ontvangen.” De beide meesters kenden elkander toen ongeveer zeven jaren; en nog zeer oppervlakkig.

Er gingen nog ruim vier jaren voorbij, voordat de eerste uitvoering der ouverture te Weimar plaats vond. Het concert van den Montag'schen Singverein’ op 11 Mei 1852 bevatte het volgende onoordeelkundig samengestelde programma, waarvan Liszt de laatste drie nummers dirigeerde: Cantate ‘Ein feste Burg ist unser Gott’ van Bach; 114de Psalm van Mendelssohn; Ouverture zu ‘Faust’ van Wagner; Engelenkoor uit het 2de deel van Goethe's ‘Faust’ (Liszt), en 3de deel der ‘Scenen aus Göthe's ‘Faust’ van Schumann.

Na afloop van het concert berichtte Liszt aan Wagner, dat zijn ouverture opgang gemaakt had. Dit was geen wonder, want de Weimarsche hofkapelmeester had door *Tannhäuser*- (1849) en Lohengrin-opvoeringen (1850) zijn klein maar uitgelezen publiek met Wagner's kunst vertrouwder gemaakt dan toenmaals op eenige andere plek der aarde het geval zal geweest zijn.

In zijn antwoord op dezen brief laat Wagner doorschemeren, dat hem enkele dingen in zijn werk niet meer bevallen; hij vindt bijv. dat de koperen blaasinstrumenten er een te groote rol in spelen. (Hoe geheel anders in de ons bekende bewerking der ouverture, waar juist spaarzaam overleg in het gebruik van het koper onze bewondering wekt!) Liszt beaamde dit en gaf hem een middel aan de hand om verbetering aan te brengen, dat echter door Wagner, hoezeer hij ook de fijnvoelende wijze waarop Liszt zijn aanmerking inkleedde, waardeerde, niet overnam. 'Will ich nun - zeide hij - aus einem letzten Rest von Schwäche und Eitelkeit die Faustcomposition nicht ganz umkommen lassen, so habe ich sie allerdings etwas zu überarbeiten - aber doch nur die instrumentative Modulation. Das von Dir gewollte Thema ist unmöglich nog ein zu führen; es würde dann natürlich eine ganz neue Composition werden müssen, die ich nicht Lust zu machen habe.'

Men ziet dat Wagner herhaaldelijk zinspeelt op een aanstaande omwerking zijner compositie, maar toch steeds doet blijken, alsof hij daarin geen lust heeft. Eindelijk, in de eerste dagen van 1855, dus juist vijftien jaren na zijn ontstaan, verkreeg het werk zijn definitieve gedaante, waarin het trouwens eerst na ongeveer een kwart eeuw van grove miskenning, wereldberoemd zou worden. En welke werken lagen er tusschen de eerste en laatste gedaante der ouverture! *Der fliegende Holländer*, *Tannhäuser*, *Lohengrin*, *Rheingold*, *Walküre*, het gedicht van den geheelen *Ring des Nibelungen*! Den 19^{den} Januari van voormeld jaar schreef Wagner aan Liszt: 'Gek genoeg overviel mij op eenmaal een groote lust om mijn oude *Faust*-ouverture nog eens op nieuw te bewerken. Ik heb een geheel nieuwe partituur geschreven, de instrumentatie doorgaans anders gemaakt, veel veranderd en ook aan het middengedeelte iets meer uitbreiding en beteekenis (tweede motief) gegeven. Binnen eenige dagen laat ik het hier (te Zürich) in een concert uitvoeren en noem het "Eine Faust-ouverture", met het Motto (volgt het motto,

dat wij hierboven reeds hebben aangehaald). *In geen geval geef ik dit muziekstuk echter uit.*'

Wagner had toen pas de compositie van Die Walküre voltooid en dacht binnenkort aan de instrumentatie te beginnen. Onmiddellijk na die voltooiing had de eerste uitvoering der *Faust*-ouverture in haar nieuwe definitieve gedaante, den 23sten Januari in een concert der 'Allgemeine Musikgesellschaft' te Zürich onder 's meesters eigenhandige leiding, plaats. Een herhaling volgde een maand later, den 20sten Februari. In een anoniem bericht uit Zürich in de *Neue Zeitschrift für Musik* wordt het werk een 'tiefsinnige Schöpfung' genoemd, een oordeel dat een heerlijke tegenstelling vormt met de kritiek der *Dresdener Abendzeitung* van 1844, die het werk een 'mislukte compositie en een zeer sterke nabootsing van de manier van Berlioz' had genoemd. Het moet echter gezegd worden, dat het moeilijk is, ten opzichte van laatstbedoelde kritiek een volkomen rechtvaardig standpunt in te nemen, daar de eerste gedaante van het werk, en dus ook het verschil tusschen deze en de tweede bewerking, ons steeds onbekend zal blijven.

In zijn nieuwen vorm zou het werk nu zijn zwerftochten door de Duitsche concertzalen aanvangen, en daarbij vooreerst heel wat tegenstand en miskenning ondervinden. Over de uitvoeringen die er van deze ouverture plaats hadden, volge hier nog het een en ander.

Den 11n December 1864, kort nadat koning Lodewijk van Beieren hem naar München geroepen had, dirigeerde Wagner in den Hof-schouwburg aldaar een groot concert, waarin ook aan de *Faust*-ouverture een plaats was ingeruimd. Eind April 1871 gaf de 'Verein Berliner Musiker' ter eere van den toen in de Duitsche hoofdstad vertoevenden meester, uitsluitend voor genoodigden, een feest in de 'Singakademie'. Toen Wagner en zijn vrouw hunne plaatsen hadden ingenomen, opende het over de honderd man tellende, *ad hoc* samengesteld orkest onder leiding van Julius Stern, de feestviering met de voordracht der *Faust*-ouverture. Daarna stond Wagner op, om zichtbaar geroerd den dirigent en het orkest zijn dank te betuigen. Het was een ovatie - zeide hij - zooals hij in zijn leven thans voor de eerste maal van kunstenaars ontving. Hij gevoelde een drang in zich, zijn dank door een kunstdaad te bewijzen, en daarom verzocht hij het orkest, de ouverture

onder zijn eigen leiding te herhalen. De heeren moesten hierin echter geen stilzwijgende kritiek hunner voordracht zien, die voortreffelijk was geweest, en waarvoor hij slechts woorden van dank kon vinden. De ouverture werd nu ten tweeden male gespeeld, en het scheen - zegt Wagner's biograaf Glasenapp, die het concert bijwoonde - alsof er een magnetische verbinding tusschen orkestdirecteur en spelenden bestond, zoo geheel anders en zooveel grootscher klonk thans diezelfde toonschepping.

Te Berlijn had Hans von Bulöw het werk reeds vier jaren na zijn verschijnen in de nieuwe gedaante (op 27 Februari 1859) in de Concertzaal der 'Singakademie' onder zijn leiding voor het eerst ten gehoore gebracht, nadat hij bijna drie jaren te voren in de *Neue Zeitschrift für Musik* een uitstekende ontleding van de compositie gegeven had. In Parijs werd de ouverture eerst in 1870, ruim vier maanden vóór het uitbreken van den oorlog op een populair Zondagmiddag-concert van Pasdeloup uitgevoerd. Eerst veertien jaren later volgden Colonne en Lamoureux dit voorbeeld.

In Wagner's vaderland scheen deze ouverture uitverkoren te zijn om, dikwijls met het schitterendst gevolg, daar ten gehoore te worden gebracht, waar anders gewoonlijk alleen de conservatieve richting in de muziek hoogtij vierde. Zoo o.a. bij het Pinkstermuziekfeest te Keulen (Mei 1883), onder Ferdinand Hiller; in de Berlijnsche symphonie-concerten der hofkapel, onder Wilhelm Taubert, den 22sten Maart 1888, en eindelijk zelfs (eveneens in laatstgenoemd jaar) in het Gewandhaus te Leipzig, onder directie van Carl Reinecke. Eenmaal diende de *Faust*-ouverture als inleiding tot een opvoering van Goethe's drama. Dit was in den Stadsschouwburg te Hamburg, op 27 Augustus 1870.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

26 Maart 1903.

Ruim drie maanden, een kleine honderd dagen, zijn verloopen sinds de Tweede Kamer met kerstvacantie uiteenging en van die kleine honderd dagen zijn er door haar niet meer dan zeven besteed aan een openbare behandeling van 's lands zaken. Het schijnt weinig, vooral als men den grooten ernst der tijden in aanmerking neemt, en toch zou ik niet durven beweren, dat de debatten langer hadden behooren te duren. Het was, dunkt mij, goed gezien dat de Kamer haar beste krachten bewaarde voor het afdeelingsonderzoek van de hoogst gewichtige ontwerpen, op 25 Februari door de regeering bij haar ingediend. De Voorloopige Verslagen over die ontwerpen, den 18en Maart uitgebracht door een commissie van bij uitnemendheid kundige rapporteurs, geven een eervol getuigenis van hetgeen door de Kamer *buiten* het openbaar debat gehandeld is. Er is in die verslagen heel wat wijsheid en waardigheid vastgelegd en het ontbreekt niet aan bewijzen, dat ook onder de regeeringspartijen de wenschelijkheid gevoeld en erkend is om ten aanzien van de ingediende ontwerpen te komen tot een in waarheid nationale beslissing. Het in de afdeelingen gepleegde overleg heeft de kans op een vreedzame oplossing van het hevige geschil, dat de natie verdeeld houdt, ongetwijfeld verbeterd. Als voorteeken van een zoodanige oplossing mag wellicht het door de Centrale Afdeeling genomen besluit gelden om, behoudens veranderde omstandigheden, geen onderwerpen voor sectie-onderzoek of openbare beraadslaging aan de orde te stellen, waardoor het mogelijk is geworden, dat de Kamer tot nadere oproeping uiteenging. Want evenals een krijgsman, zoo

wint, in tijden van beroering, een natie reeds genoeg als zij niet dan tijd wint en het is te verwachten dat indien over eenige dagen of, beter nog, over eenige weken, de beraadslagingen worden hervat, niet alleen door het parlement, maar ook en vooral door de regeering met meerder kalmte en grooter bedachtzaamheid over de regeeringsplannen zal worden geoordeeld, dan in het laatst van Februari of in het begin van Maart ware mogelijk geweest.

Den 24^{en} Februari dan, kwam de Tweede Kamer weder bijeen. Zij begon, zooals het paste, met een eerbiedige hulde te brengen aan de nagedachtenis van Dr. Schaepman. Vervolgens hoorde zij, zonder merkbare ontroering, de mededeeling van den Voorzitter aan, dat was ingekomen een voorstel van wet van den heer Drucker en acht andere leden, strekkende tot het in overweging nemen van veranderingen in het derde en het vierde hoofdstuk der Grondwet, vergezeld van een schriftelijke toelichting, waaraan de voorstellers voor het oogenblik meenden zich te mogen gedragen. Ten slotte vroegen en verkregen de heeren Mees en Troelstra verlof om tot de regeering enkele vragen te richten, de eerste naar aanleiding van de spoorwegstaking, de tweede aangaande de buitengewone oproeping van miliciens en omtrent de vraag of de regeering in verband met de jongste werkstakingen wetgevende maatregelen dacht te nemen en zoo ja, welke.

Hiermede liep de eerste zittingsdag, door velen in den lande niet zonder beving des harten tegemoet gezien, uiterst kalm tən einde.

Den volgenden dag ging, alsof er niets bijzonders gebeurd ware of gebeuren zou, de Kamer aan haar gewonen arbeid. Was niet de goedkeuring aan de orde van een tractaat met België over het kanaal Gent - ter Neuzen? Ik geloof het wel en ook geloof ik, dat daarover door verschillende sprekers met groote degelijkheid en scherpzinnigheid gesproken werd. Maar ik geloof n i e t , dat de aandacht van de Kamer bijster groot en ik weet zeker, dat de aandacht van de natie bijster gering was. Van de achttien bladzijden, die het verslag dezer tweede zitting beslaat, zullen de meeste bijblad-lezers de zeventien eerste wel met eenig ongeduld hebben omgeslagen, om op de achttiende al hun opmerkzaamheid te concentreeren.

De heer Goeman Borgesius vond dat de Kamer, door het voeren en aanhooren van een langademig debat over Gent - ter Neuzen, voldoende blijk van zelfbeheersching gegeven had en dat nu gesproken mocht worden over hetgeen een ieder, in en buiten de Kamer, het naast aan het hart lag. Hem en al zijn vrienden ter linkerzijde kwam het van het hoogste belang voor, dat de aangevraagde interpellatiën zoo spoedig mogelijk aan de orde zouden komen. Want zou, naar hij meende, de regeering het op hoogen prijs stellen, te ervaren dat ook buiten haar geestverwanten menig lid der Kamer haar zou willen steunen bij het nemen van maatregelen tot handhaving van het gezag en ter bescherming van de vrijheid van arbeid, zij moest tevens in de gelegenheid worden gesteld om ‘door een pertinente verklaring een einde te maken aan de spanning, die meer en meer in den lande ontstaat door het bijna ongeloofelijke, maar toch telkens opduikende bericht, dat de regeering reeds eerstdaags in deze Kamer zal komen met een gelegenheidsontwerp, waarbij eenzijdig en zonder meer straf wordt bedreigd tegen staking van spoorwegpersoneel.’

Toen was het, dat Dr. Kuyper oprees en de indiening aankondigde van de drie wetsontwerpen, waarvan het door hem in de laatste plaats aangeduide voorstel tot wijziging en aanvulling van het Wetboek van Strafrecht, wel verre van de spanning in den lande te beëindigen, die in bedenkelijke mate heeft doen toenemen. Geen wonder, want het ‘bijna ongeloofelijke’ bleek bijna geheel waar. Over de vraag of de voorgestelde strafrechtsnovelle een gelegenheidsontwerp is kan getwist worden, maar hierover niet, dat zij onder den drang van buitengewone omstandigheden, instede van na zuiver-wetenschappelijke overweging en na ernstige toetsing aan het rechtsbewustzijn van ons volk werd geconcipieerd. Van daar dat het voorstel bepalingen bleek te bevatten, die vóór 31 Januari j.l. niet licht in het hoofd van een nederlandsch staatsman zouden zijn opgekomen en die in menig opzicht veel verder gaan dan zelfs in de bedoeling der regeering kan hebben gelegen.

Uit de mededeelingen van Dr. Kuyper in de zitting van 25 Februari was de strekking van het strafwetsontwerp nog niet volledig af te leiden. De bijvoeging dat, behalve de instelling van een spoorbrigade, ook nog het houden van een onderzoek naar den

economischen en rechtstoestand van het spoorwegpersoneel in overweging werd gegeven was wel geschikt om ook de tegenstanders der regeering tot zachtheid te stemmen. Maar er stond tegenover dat in de met meesterschap gestelde regeeringsverklaring toch meer nadruk gelegd werd op de noodzakelijkheid tot onverzwakte handhaving van het gezag, dan op den onafwijsbaren plicht der overheid om dat gezag te doen steunen op een zoo rechtvaardig mogelijke inrichting der maatschappij, waardoor het vermoeden moest rijzen dat de regeering, meer dan met den nederlandschen geest strookt, het beginsel van éerst gehoorzamen en dán klagen ook buiten het militaire ingang wenschte te doen vinden.

Het is dan ook begrijpelijk dat, terwijl den 25en niemand naar aanleiding van de regeeringsverklaring het woord gevoerd had, den volgenden dag de zaak aanstonds ter sprake kwam. De namiddagzitting van den 26en heeft echter geen stof geleverd voor eenige fraaie bladzijden der Handelingen. Het tot dusverre zoo kalm gebleven parlement was in de laatst verloopen 24 uur blijkbaar gekomen onder den invloed der spanning, waarvan de heer Borgesius gewaagd had. Men was zenuwachtig, gejaagd, prikkelbaar en zocht naar middelen, eenerzijds om aan het overkropt gemoed uiting te geven, anderzijds om door verdaging van debat te voorkomen dat die uiting de perken der vaderlandsche gematigdheid wellicht zou te buiten gaan. Links werd aangedrongen op een dadelijke behandeling van de aangevraagde interpellatiën; rechts meende men, dat aan die interpellatiën het afdeelingsonderzoek van de ingediende wetsontwerpen moest voorafgaan. Het eind was dat, met behulp van een zuivere partijstemming, de regeeringsmannen der oppositie den mond snoerden.

Hoe weinig sympathiek de in dit geval door de rechterzijde aangenomen houding ook was, ik geloof dat de uitkomst haar geen ongelijk gegeven heeft. Het afdeelingsonderzoek, van welks resultaat ik reeds gewaagde, heeft blijkbaar op de kamerleden gewerkt als een verfrisschend bad en toen den 10^{en} Maart de reeds veertien dagen te voren aangevraagde interpellatiën aan de orde kwamen, viel er van zenuwachtigheid of buitengewone prikkelbaarheid weinig of niets meer te bespeuren.

Van een man als Dr. Mees had trouwens zeker niemand iets anders verwacht dan de kalmte van het ernstige vertoog, dat deze

rotterdamsche veteraan tot de regeering richtte. Toch ontbraken aan het in klassieken toon gehouden stuk enkele voor de regeering min aangename noten niet. Verklaarde zij door de gebeurtenissen in het einde van Januari overvallen te zijn, Dr. Mees was bereid haar op haar woord te gelooven, maar de vraag of die gebeurtenissen niet hadden kunnen en moeten zijn voorzien werd daardoor allerminst overbodig. En dat op die vraag een ontkennend antwoord zou kunnen worden gegeven, daarvan bleek Dr. Mees, in verband met tal van door hem opgenoemde feiten, voorshands niet overtuigd.

Anders dan de eerste interpellant, stipt gebleven binnen de door hem zelven getrokken grenzen, betrad Mr. Troelstra, wiens oorspronkelijke vragen na de regeeringsverklaring en de indiening der ontwerpen geen antwoord meer behoefden, al spoedig het eigenlijk verboden terrein der algemeene beschouwing over de regeeringsvoorstellen. Gelukkig was de Voorzitter verstandig en grootmoedig genoeg om den redenaar niet in zijn vaart te stuiten, want die vaart voerde hem omhoog, bracht hem naar sferen, ver verheven boven den beganen grond waar de alledaagsche partijstrijd wordt gevoerd, en deed hem, aangekomen op den bergtop, van waar het gansche terrein te overzien was, verlangend zoeken naar hetgeen de verdeelde gemoederen zou kunnen vereenigen. In die verzoenende hooglandstemming riep Mr. Troelstra zijn medeleden van alle partijen toe: ‘laat ons met elkander middelen beramen opdat de strijd overbodig worde’ en richtte hij tot Dr. Kuyper zijn beteekenisvolle vraag: ‘Zijt gij bereid, de ingediende wetsontwerpen tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in nadere overweging te nemen en eerst een definitief besluit daaromtrent te nemen, wanneer het rapport van de eventueel te benoemen commissie van enquête is verschenen?’

Mr. Troelstra, minder ver gaande dan de Amsterdamsche manifestanten en hun volgers, die af- en te-niet-doening der ontwerpen verlangden; Mr. Troelstra, het middel vindend, dat straks ook door de Liberale Unie als ‘het beste in het gebruik’ zou worden aangeprezen! Is er beter bewijs mogelijk voor den heilzamen invloed van hooge berglucht?

Jammer genoeg, behoorde Dr. Kuyper ditmaal tot de ongeloovigen. Hij was tegenover Mr. Troelstra even weinig toeschietelijk als indertijd op de in sneeuwblankheid schitterende Monte Rosa

een liberaal hoogleeraar tegenover den militanten Calvinist geweest was. De oprechtheid van den door zijn tegenstander gesproken verzoeningswoorden wantrouwend, noemde hij ze een *Sirenenzang!* Juist was die qualificatie zeker niet, want de uitweg door Mr. Troelstra gewezen leidde niet naar een hinderlaag, waar de regeering van haar prestige zou kunnen worden beroofd, was integendeel zóo gekozen, dat, mocht der regeering later haar voorbarigheid duidelijk worden, zij aan haar prestige en positie de minst mogelijke schade zou lijden. Maar zou het, dit daargelaten, niet van grooter tact en van een humaner geest getuigd hebben, indien althans met voldoening acte genomen was van den verzoenenden toon, door den interpellant aangeslagen, en de hoop ware uitgesproken, dat die toon voortaan ook buiten de Kamer klinken mocht? Of verbood mogelijk 'de politiek' dat de regeering tegenover den haar tegemoetkomenden sociaal-democraat ook maar eenige toenadering vertoonde? De veronderstelling is nauwlijks geoorloofd, want dan zou van regeeringswege juist datgene misdaan zijn wat de ministerieele pers de liberalen zoo heftig verweet, dan zou zij het groote belang eener verzoening ondergeschikt hebben gemaakt aan haar partijbelang.

Er blijft dus niets anders over dan aan te nemen en te betreuren, dat Dr. Kuyper den 10^{en} Maart niet in de stemming was om aan Mr. Troelstra recht te doen wedervaren. Over het algemeen was hij dien dag niet 'in de stemming' en werkelijk minder op dreef dan gewoonlijk. Er was in zijn beantwoording van de tot de regeering gerichte vragen een zekere gemelijkheid, die ook Dr. Mees niet onopgemerkt kon laten en, in de wijze waarop hij de waarheid deed schuilgaan achter het ondoordringbare schild van het staatsbelang, iets on-nederlandsch terughoudends. Bevredigd bleek dan ook noch Dr. Mees, noch Mr. Troelstra. De eerste, nu ook de grens van den verboden kring overschrijdend, gaf met grooten nadruk te verstaan dat, al mochten ook velen ter linkerzijde geneigd zijn om tegen de voorgestelde wetsontwerpen *geen* politieke oppositie te voeren, zulks niet beteekende dat men aan die zijde bereid zou worden gevonden, het strafrechtsontwerp ongewijzigd te aanvaarden en dat dus, indien de regeering over dat ontwerp iets anders dan een partijstemming verlangde, zij harerzijds voor gemeen overleg met de Kamer ontvankelijk zou moeten

zijn. En de heer Troelstra? Deze trachtte, nu het hem niet gelukt was, Dr. Kuyper tot eenige verzoenende toezegging uit te lokken, de geestverwanten van den minister tot spreken te bewegen. Maar tevergeefs: noch een Talma, noch een Heemskerk, noch een De Visser kwamen uit hun tenten. Men was het blijkbaar eens geworden, de sociaal-democraten maar te laten praten. Een misschien verdedigbare tactiek indien het praten in razen ontaardt, doch die het tegendeel van kracht verried nu, de omstandigheden in aanmerking genomen, met bezadigdheid gesproken werd. Er werd intusschen dit mede bereikt, dat Mr. Troelstra, zijn longen uitzettend om beter verstaan te worden, den getemperden toon van zijn eersten termijn door een steeds hooger stijgenden en luider klinkenden verving en daarbij een en ander hooren liet, dat den Premier vat op hem scheen te kunnen geven. Hoe nu? - luidde het aan het eind van het debat den sociaal-democratischen leider toegevoegd verwijt - hoe nu? gij meent dat de regeering alles doen moet om een algemeene werkstaking te voorkomen en zelf dreigt gij met een algemeene werkstaking ter verovering van het algemeen kiesrecht? Gij deinst dus niet terug voor het aanprijzen van een middel, waarvan gij zelf erkend hebt, dat de gevolgen ontzettend zouden zijn voor land en volk? - Als oratorische wending en debaters-handigheid niet onverdienstelijk, was het verwijt nochtans kwalijk gefundeerd. Want de gedachtengang van Mr. Troelstra was geen andere geweest dan deze: de algemeene werkstaking is een groot kwaad en men moet alles doen om dit te verhoeden. Men voere dus geen schadelijke strafwetten in en onthoude niet langer een deel van het volk de bevoegdheid om door middel van het kiesrecht deel te nemen aan het staatsbestuur, want het plegen van het eene als van het andere onrecht zou aanleiding kunnen geven tot het kwaad, dat wij allen - ik evengoed als gij - ten zeerste duchten.

In dien geest had Dr. Kuyper zijn tegenstander kunnen verstaan, als hij gewild had. Maar hij wilde niet. Voor hem was de gevoerde strijd niet een strijd om het recht, maar om het gezag; een strijd, waardoor beslist zou moeten worden, wie de baas is in Nederland: de Overheid of het Comité van Verweer. Het probleem aldus gesteld zijnde lag de solutie voor de hand: ‘Een ieder in ons land, die de hoogheid van het gezag wil eerbiedigen, moet

krachtens dien wil aan de zijde der regeering staan.' Maar daar het verkeerd gesteld werd, kon de oplossing niemand, die niet van te voren reeds overtuigd was, bevredigen.

Onbevredigend - dit is de indruk die de handeling, door de regeering tegenover de oppositie aangenomen, achterliet, vooral omdat met wat tact en goeden wil tot een geheel andere uitkomst had kunnen zijn geraakt. Doch in deze gedachte ligt tevens een element van troost opgesloten. Juist omdat in den loop der gevoerde debatten de oppositie zooveel goeds gezegd heeft, mag verwacht worden dat bij nadere overweging dit goede zijn uitwerking niet geheel missen zal. Komt daarbij het Voorloopig Verslag dan zijn verzoenenden invloed voegen.... wie weet of de Memorie van Antwoord niet een verrassing brengt, zooals de eerste redevoering van Mr. Troelstra bracht.

'Een krijgsman wint genoeg, al wint hij niet dan tijd!' Wie twijfelen mocht of ook in den politieken strijd de tijd somwijlen rozen baart, ga de geschiedenis na van het ontwerp tot wijziging van de indische comptabiliteitswet. Ware dit voorstel, in April 1900 door den toenmaligen Minister van Koloniën, den heer Cremer, bij de Kamer ingediend, in den loop van het jaar of in den aanvang van het volgende afgedaan, tien tegen één dat de voorsteller zijn zin gekregen had; dat met meerderheid van stemmen het schrappen van een paar sedert 1878 niet meer toegepaste wetsartikelen zou zijn erkend als het uiterste, waartoe Nederlands gerechtigheid tegenover het verarmde Indië gaan kon. Maar het ontwerp, sinds November 1900 in staat van wijzen, bleef liggen en werd eerst door den heer van Asch van Wijck van den heer Cremer overgenomen, later door den heer Idenburg als deel der nalatenschap van zijn betreurden voorganger aanvaard. Bij de beraadslaging over de jongste indische begrooting werd, bij monde van den Voorzitter, toegezegd, dat het terstond na afloop van het Kerstreces ter tafel komen zou en niemand betwijfelt of, hadden de Januari-gebeurtenissen zich niet voorgedaan, die belofte zou dan ook naar de letter vervuld zijn. Thans kon niet meer verlangd worden dan een vervulling naar den geest en daaraan werd voldaan: onmiddellijk na het debat over de interpellatiën kwam het comptabiliteits-ontwerp aan de orde.

Inmiddels waren, sedert de indiening, bijna drie jaren verstreken en in dien tijd was, ook onder den invloed van de steeds luider klinkende berichten omtrent in Indië geleden nooden, de stemming om althans iets voor de berooide kolonie te doen, heel wat williger geworden. Teekenend was in dit opzicht de *Nota*, die de heer Idenburg op 21 Februari j.l. der Tweede Kamer aanbood. Men zou haar een gewijzigde Memorie van Toelichting en van Antwoord kunnen noemen. Had de heer Cremer te kennen gegeven, dat Indië reeds dankbaar zijn mocht, indien Nederland, als contra-beleefdheid voor de indische millioenen waarmede het zich verrijkte, bij voortduring bereid werd gevonden, aan Indië tegen niet al te bezwarende voorwaarden, zekere bankiersdiensten te bewijzen, - thans werd de reeds in November uitgesproken erkenning herhaald, dat Nederlands zedelijke roeping tegenover Indië de verplichting voorschreef om de door moederlandsche schuld noodlijdend geworden kolonie naar vermogen van eigen kracht te hulp te komen. Van die erkenning uitgaande, maar overigens in den langs formeel-wettigen weg verkregen toestand berustend en dus ook ongeneigd tot de aanvaarding van eenigen restitutieplicht, stelde de Minister namens de regeering de verstrekking aan Indië in het vooruitzicht van een over vijf jaren te verdeelen *renteloos voorschot* van 30 millioen gulden, uit welk voorschot dan behoeften zouden kunnen worden bestreden, tot welker vervulling de gewone middelen niet toereiken en die, naar een gezonde economie, ook niet uit de opbrengst van rentedragende leeningen kunnen worden bekostigd.

Het is duidelijk dat de uitvoering van dit renteloos-voorschotplan nimmer tot een principieele oplosssing van het vraagstuk der indische financiën leiden kan. Sterker nog: de strekking van het plan is geen andere dan om de noodzakelijkheid dier oplossing vijf jaren op te schorten en inmiddels het ergste te voorkomen. Niet '*après nous le déluge*', maar dan toch: 'laat ons zorgen, dat *wij* althans de vloedgolf keeren', moet de gedachte geweest zijn, die *dit* 'bemiddelingsvoorstel' deed ontkiemen.

De toezegging van den Minister kon dan ook hen, die bij dezə gelegenheid tot een definitieve regeling van de financieele verhouding tusschen Nederland en Indië wilden komen niet bevredigen. Het tweedaagsch debat over het wijzigingsontwerp gevoerd, heeft

niet in hoofdzaak geloopen over de vraag of Nederland in de toekomst nog bijdragen of batige sloten van Indië zou mogen eischen - want allen bleken het eens te zijn, dat dáárvan nooit meer sprake zou mogen zijn - maar nagenoeg uitsluitend hierover, of Nederland niet veel verder behoorde te gaan dan de regeering wilde en of, nu aan het batig slot een platonische begrafenis werd bezorgd, het oogenblik ook niet gekomen was, de nalatenschap der exploitatiepolitek tot scheiding en deeling te brengen.

De eenige die het noodig achtte, aan het wetsontwerp zelf breedvoerige beschouwingen te wijden was de oorspronkelijke voorsteller de heer Cremer. Wie zal den auteur misduiden, dat hij voor zijn geestesproduct opkomt? Maar er *zijn* zekere grenzen en die overschreed de oud-Minister toch wel, toen hij, ter bestrijding van de nu nòg niet tevredenen en ten betooge dat aan het verledene niet moest worden geraakt, met de bewering voor den dag kwam, dat de nederlandsche staat het indische geld niet kan teruggeven omdat het verbruikt is. Blijkbaar had hij op dat oogenblik èn de staatsspoorwegen vergeten, waarin niet minder dan 153 millioen indisch geld werd belegd èn de nederlandsche staatsschuld, door amortisatie ten laste van de indische kas met 236 millioen verminderd, èn den rotterdamschen waterweg èn de stelling Amsterdam èn nog tal van andere posten op de nederlandsche staatsbalans, geheel of ten deele met indisch geld betaald, doch voortdurend en ten volle strekkend tot profijt niet van de kolonie, maar van het moederland. '*You cannot eat your pudding and have it*' bracht de heer Cremer in herinnering en tegen die bewering is niet veel in te brengen. Maar evenmin tegen déze, dat van een podding die nog *niet* verorberd is, althans een stuk gegeven kan worden aan dengeen, met wiens meel en eieren, met wiens rozijnen, boter en suiker het gerecht bereid werd.

De hoegrootheid van Indië's stuk podding of, om die culinaire beeldspraak nu maar te laten varen, den omvang van Indië's aandeel in de vroeger behaalde winst voor eens en voor altijd vast te stellen, dát was de strekking van de gewijzigde motie-Van Kol. Gewijzigd in zooverre als, terwijl oorspronkelijk de wensch was uitgesproken, de ten laste van Indië gebrachte leeningen voor rekening van Nederland over te nemen, *in afwachting* van een definitieve regeling van de financieele verhouding tusschen Neder-

land en Indië, thans die overneming werd aanbevolen, ten einde *definitieve afrekening* tusschen de beide deelen van het rijk te verkrijgen. Met dit schrappen van den 'rentepost' zou Nederland dus geacht worden, zijn schuld aan Indië te hebben gekweten; na die operatie zou het verledene kunnen blijven rusten, mits voor de toekomst slechts werd vastgehouden aan het beginsel, ten grondslag liggend aan het wetsontwerp: dat Indië's inkomsten uitsluitend zouden strekken ten bate van Indië.

De wijziging, door den voorsteller in zijn motie gebracht, sloot dus een belangrijke vermindering in van den oorspronkelijke eisch tot volledige afrekening over de jaren 1867 en volgende. Zij bood echter het practische voordeel aan, te kunnen voeren tot beëindiging van een strijd, welks voortzetting wellicht niet bevorderlijk was aan de goede verstandhouding tusschen kolonie en moederland. Maar noch de belangrijke geldelijke concessie, noch het vooruitzicht op een eervollen vrede kon de meerderheid der Kamer verlokken, zich voor dezen keer te scharen aan de zijde van den heer Van Kol. De motie verkreeg ten slotte niet meer dan veertien stemmen; buiten de aanwezige sociaal- en vrijzinnig-democraten, die zich als één man *voor* verklaarden, gingen alleen de heeren Fock en Staalman met den voorsteller mede.

Opmerkelijk was het, dat de drie sprekers, die voor de motie pleitten, dit deden op onderling verschillende gronden. De voorsteller zocht zijn kracht ditmaal voornamelijk in het betoog, dat in vroeger jaren de nederlandsche en de indische geldmiddelen steeds als één werden beschouwd, en dat, alvorens krachtens de gewijzigde comptabiliteitswet het beginsel der scheiding definitief werd aanvaard, de door de leeningwetten van 1883 en 1898 ten nadeele van Indië gepleegde afwijking van het eenheidsstelsel moest worden goedgemaakt. De woordvoerder der vrijzinnig-democraten, Dr. Bos, ging daarentegen uit van de stelling, dat de scheiding tusschen de nederlandsche en indische geldmiddelen reeds lang een feit was en vooral sedert 1877 consequent in toepassing werd gebracht; hij wraakte het echter, dat, toen men Indië zijn eigen huishouding liet opzetten, verzuimd werd der kolonie, die het moederland aan een kostbare inrichting geholpen had, nu ook omgekeerd voor moederlandsche rekening een behoorlijk uitzet mede te geven; en hij meende dat voor het nadeel, uit dat ver-

zuim voor Indië voortgesproten, het schrappen van den rentepost een passende vergoeding zou mogen heeten. Mr. Fock eindelijk motiveerde zijn stem voor de motie-Van Kol met een beroep op het formeel-wettige, tot welks eerbiediging de minister zich gehouden had verklaard en wees in het bijzonder op de in wetten van 1836, 1837 en 1838 nedergelegde beloften tot restitutie van uit de indische kas betaalde hoofdsommen en renten, welke beloften tot den huidigen dag onvervuld bleven.

De aangevoerde argumenten waren elk op zich zelfstellig krachtig genoeg, maar hun onderlinge verscheidenheid zal waarschijnlijk aan de stemming voor de motie niet ten goede zijn gekomen. Bij de minder ingewijden kon die verscheidenheid licht den indruk te weeg brengen, dat de voorstanders het in den grond der zaak toch eigenlijk niet al te zeer eens waren en dat het hier dus een geval gold, waarin onthouding de wijste partij was. En in deze opvatting zal menigeen versterkt zijn door de inderdaad kloeke verdediging van het regeeringsstandpunt door den heer Idenburg. Want al was de minister in zijn bestrijding van Mr. Focks wettelijke argumentatie ontegenzeggelijk zwak en al kon hij tegenover de heeren Van Kol en Bos het stelsellooze van zijn toekomstplan moeilijk bemantelen, dat aan dit plan, uit een opportuniteitsoogpunt beschouwd, goede zijden zijn op te merken, viel na de toelichting, die van de regeeringstafel gegeven werd, moeilijk te betwijfelen. Zeer duidelijk liet de heer Idenburg verstaan, dat de thans toegezegde hulp het uiterste was, waartoe de huidige regeering en de huidige regeeringspartijen gaan wilden en zijn uiteenzetting van de wijze, waarop hij die hulp dacht aan te wenden, wekte het vertrouwen, dat, zoolang een goede wil, een bekwaamheid en een liefde voor Indië als dezen minister kenmerken, de richting van onze koloniale politiek mogen aangeven, ook met de kruimkens van de tafel der nederlandsche Christenen, nog heel wat hongerige on-Christenen in Indië zullen kunnen worden gespijsd.

Maar later? Het is en blijft de groote fout van het plan-Idenburg, dat het slechts een *tijdelijke* hulp biedt en dat het Indië zelfs blootstelt aan het gevaar van in de toekomst tot restitutie van voorschotten aangesproken en deswege op nieuwe schatting gesteld te worden. Maar misschien is het geoorloofd optimist te zijn en met den minister en zijn drie loyale opposanten te gelooven in de

voortstuwende kracht van rechtvaardigheidsbegrippen. *Les idées marchent* - het werd toegegeven door den heer Idenburg, die de mogelijkheid dat de rentepost in de toekomst verdwijnen zou niet ontkende. Gaat men na, welke vorderingen het rechtsvaardigheidsbesef nopens Indië sedert de behandeling der leeningwet van 1898 gemaakt heeft, dan schijnt de verwachting niet al te stout, dat in den loop der volgende vijf jaren (gedurende welke Indië op de been wordt geholpen met rentelooze voorschotten) bij de meerderheid van ons volk de overtuiging zal wortelschieten, dat, voor Indië, 'de rentepost' het *Carthago delenda* is.

Van welke zijde de krachtigste aanvallen op het laatste bastion der exploitatiepolitiek zullen blijven komen is, na de gevoerde debatten, niet moeilijk te voorspellen. De democratie heeft zich aan het hoofd gesteld van de nieuwe koloniale beweging en voor die beweging heeft zij in het beginsel der motie-Van Kol een met vereende krachten na te streven doel gevonden. De geschiedenis der comptabiliteitswet-wijziging heeft bewezen, dat de strijd voor de democratie tevens is een strijd voor Indië's belang.

Een reden te meer om aan het eind van dit overzicht van zeven belangrijke parlementsdagen nog eenmaal de aandacht te vestigen op het wetsontwerp dat, bij de eerste samenkomst, der Kamer werd aangeboden, maar door alles wat daarna voorviel bijna uit het oog geraakte: het ontwerp van Mr. Drucker en zijn acht geestverwanten. Indien het stof, dat thans nog uit het worstelperk opstijgt en veler oogen tijdelijk verduistert, na eenigen tijd neerslaat en de atmosfeer klaart op, mogen dan de handen zich uitstrekken naar die enkele veelzeggende bladzijden, waarin aan het verlangen naar vertegenwoordigende instellingen op zuiver democratischen grondslag een vaste en schoone vorm gegeven is. Want dan zal menigeen, die de gebeurtenissen der laatste maanden heeft medegeleefd en overdacht, tot de erkentenis moeten komen dat wie voor Nederland en voor Indië beiden de kansen op een vreedzame ontwikkeling in de richting van volkswelvaart en sociale rechtvaardigheid versterken wil, wèl zal doen, een gewillig oor te leenen aan de ernstige stem, welke uit die bladzijden spreekt.

Zoo lag, op den bodem van Pandora's doos, de Hoop....

C.TH.V.D.

Buitenlandsch overzicht.

29 Maart.
Lentestormen.

Hoe woelt het in de lucht! Men weet, zoo waarlijk, niet uit welken hoek de wind waait. Hij blaast het stof in wolken op, en de arme oogen, beneveld, hebben het uitzicht verloren.

Daar is een beweging in de natuur en in de menschheid. Maar waarheen ze de wereld drijft, naar verwarring en revolutie, of naar een rijpen zomeroogst van vermeerderd geluk voor de samenleving der menschen, wie zal het zeggen, wie kan het onderscheiden?

De stormwolk pakt zich samen in het Oosten van Europa.

Wat vreemde dingen beleven wij van Rusland! Onophoudelijk zet het machtige rijk zijn grenzen uit; het groeit geweldig en absorbeert de landen. Finlands eigen bestaan is verloren, - wij werden dezer dagen herinnerd aan de roekeloosheid waarmede het Russische gouvernement zijn wil in het groothertogdom doorzet door de berichten over de afzetting van rechterlijke ambtenaren, die de bevelen van hooger hand gegeven niet wilden opvolgen; - over het Turksche schiereiland sluipt de Russische schaduw al verder en verder; Oost-Azië ligt open, en Perzië - we kunnen het lezen in het werk van den man, die het grondigst Ruslands uitbreiding in Azië heeft bestudeerd[1] - 'ondanks den tegenstand van Engeland zal het czarenrijk zijn wil verkrijgen, en niet maar over Noord-Perzië, maar ook over Zuid-Perzië zijn macht

1) Ik bedoel het onlangs verschenen boek van Krahmer, *Die Beziehungen Russlands zu Persien.* Leipzig, 1903, het zesde deel van zijn *Russland in Asien.*

uitbreiden; vooreerst mag de Perzische golf nog onder Engelsch gezag blijven; maar wanneer het eens het achterland politiek en economisch in zijn sfeer heeft getrokken, dan zal Rusland zich ook den toegang tot de “warme zee”, tot den Indischen oceaan verschaffen.’

De wrijvingspunten vermeerderen zich; hier is het Zweden en Duitschland, daar Oostenrijk, ginds Japan en China, en het Voor-Indië van Engeland, die den schok zullen gevoelen.

En te midden van dien majestueusen groei valt de onrust in het hart van het land. De regeering heeft te kampen gehad met de opstootjes van de studenten, - ze werden door de knoeten van de kozakken gedempt; de burgers in de steden hebben zich toen bij de studenten gevoegd, ook daar hielp kozakkengeweld en verbanning. Daarop zijn de boeren in de gouvernementen van het midden tot opstand gekomen, om den hongersnood en de belastingen, - studenten naar het platte land gebannen wakkerden de onrust aan door het verspreiden van nieuwe denkbeelden onder menschen die weinig anders dan heel oude gedachten hadden. Maar de troepen konden de regeering niet zoo goed tegen de boeren helpen als tegen burgers en studenten, omdat ze meestal zelf van het land kwamen, en er werd tegen de boeren tegelijk met wreedheid en met wat edelmoedigheid gehandeld....

Ik geloof ook dat de Czar, die een bedeesd maar goedhartig man is, er genoeg van kreeg, - en nu, tegen de komst van de lente, heeft hij zich in een schrijven, gedateerd op den verjaardag van zijn vader, tot zijn volk gewend om het te zeggen hoe de welvaart van Rusland hem ter harte ging en hoe hij het geluk van zijn volk wilde door het in stand houden van wijze instellingen en het aanbrengen van gematigde hervormingen.

Dat is de stofwolk die thans over Rusland warrelt.

Niemand kan weten wat zij in zich bergt, want de Czar geeft in zijn schrijven alles en neemt tegelijk alles weer terug. Hij schenkt de godsdienstvrijheid - zooals ze volgens het grondbeginsel van den Staat in Rusland heerscht; maar dan is het geen godsdienstvrijheid. Hij wil de kreitsen een soort van zelfbestuur geven - maar hij laat het open of dat kreitsbestuur niet zal komen aan regeeringsambtenaren en personen door de regeering gekozen. Hij heeft het plan de boeren te bevrijden van de drukkende

lasten van het gemeenbezit van het land, maar dat gemeenbezit wenscht hij te bewaren als een grondinstelling van het rijk. Ach, dat rescript van den allermachtigsten en allergevoeligsten autocraat over alle Russen kijkt bedeesd iedereen naar de oogen, de geestelijkheid, den adel en de boeren, en 't zeilt door tusschen de wenschen van den procureur van de Heilige Synode, Pobodonoszef, en van de beide machtige ministers van het rijk, von Plehwe en Witte.

Von Plehwe, de bureaucraat, - bureaucraten zijn harteloos - heeft als bestuurder van de binnenlandsche zaken de contrôle over de uitvoering van het rescript. Hij heeft tot zijn hulp gekozen den man die het scherpst de opstanden heeft onderdrukt; dat is al een voorproef van de wijze waarop de weifelende beginsels van den Czar in praktijk zullen worden gebracht.

Men zegt dat von Plehwe, de smijdige indringer, driemaal van godsdienst veranderd is om van stap tot stap de macht te bereiken; hij zal haar nu willen houden, geheel, en hij ziet als bron van die macht alleen het corps van mannen, geestelijken en wereldlijke ambtenaren, die traditioneel de leiding der zaken in Rusland hebben, en tegenover wier invloed het gezag van den Czar, een enkele weinig beteekenende wil, als tegen een muur breekt en verdwijnt.

Verwonderen doet het dus niet dat, ondanks het manifest van den alleenheerscher (de man die wel heerscht, maar die alleen staat - met zijn vrouw en zijn drie of vier dochtertjes), de opstanden voortgaan, of liever, dat de bloedige onderdrukking van het verzet niet ophoudt. Want uit Rusland hoort men alleen, dat de Kozakken, zooals dezer dagen, weer in een stad hebben huisgehouden, en men mag dan veronderstellen dat er een reden voor is geweest.

Het warrelt daar in het land. De misbruiken en het bederf in regeeringskringen en in legerbestuur nemen hand over hand toe, de hulpmiddelen zijn wel nog lang niet uitgeput, maar de finantieele toestand, hoewel hij uiterlijk nog wat vertoon maakt, is in zijn hart ongezond, de ontevredenheid onder de bevolking groeit aan. En ze wordt nu versterkt door de zwakheid van den vorst die, met zijn goeden wil, uitzichten toont zonder ze te kunnen bevredigen, en die voor Rusland doet wat hij eens voor de wereldbevrediging heeft gedaan: verwachtingen wekken en ze op hun tegendeel doen uitloopen.

Wanneer het Russische rijk door eigen zwaarte en zijn onmetelijke groeikracht niet zoo vast op den grond en in de wereld zijn stelling bewaarde, zou men het er voor houden dat het aan het begin van een groote omwenteling of van een reeks revoluties stond. Nu, in de gegeven omstandigheden, is 't het best zich van voorspellingen te onthouden en te wachten tot de lucht is opgeklaard en men beter kan zien.

Een gevaar dreigt van het zuiden, van het Balkan-schiereiland.

De zending van den Russischen minister van Buitenlandsche Zaken Lamsdorf naar de Balkan-staten en naar het Oostenrijksche hof te Weenen, de aanneming door de Porte van de Russisch-Oostenrijksche nota over de hervorming van den toestand in Macedonië hebben nog in 't geheel niet den gewenschten vrede in 't leven geroepen.

Men zou bijna zeggen dat de Sultan bij zijn onderwerping aan de eischen van de twee groote mogendheden, op zijn manier, dat is slinks, zonder grootspraak maar onverdroten, het voorbeeld gevolgd heeft van president Castro in Venezuela. Hij is gezwicht voor de overmacht en heeft toegegeven, en onderwijl gaat hij zijn gang, in het geheim door Duitschland gesteund, en trekt, schijnbaar voor Rusland bukkend, van de omstandigheden tot eigen voordeel partij.

Want daar hij beloofd heeft om de belastingen, in Macedonië geheven, ten nutte van de provincie aan te wenden, zendt hij er voortdurend troepen heen op kosten van Macedonië en laat zoo zijn leger door de provincie onderhouden. Stoomboot op stoomboot en trein op trein brengt lichtingen aan in het land, van soldaten uit klein Azië, het voedsterland van het Turksche leger, en daar volgens de wet de troepen maar een bepaalden tijd mogen dienen, worden zij vervangen door nieuwen aanvoer, die op zijn beurt gevoed, gekleed en betaald naar Anatolië terug zal gaan om er een geoefende reserve te vormen.

De reden die de Sultan voor zijn handelwijze kan opgeven is, dat Macedonië door benden van opstandelingen in onrust wordt gehouden. Zij komen van de Bulgaarsche grens en van Bulgarije, en een zorgzaam herder moet waken tegen de aanvallen van den wolf die zijn schapen bedreigt.

Macedonië wil niet tot rust komen en Bulgarije, dat van grootheid droomt, wil zijn bestemming van een machtig slavisch rijk dat zich over Macedonië uitstrekt, maar niet opgeven.

Daar, in Bulgarije, blaast de lentewind ook hevig, en de vorst van Bulgarije weet niet naar welken kant het hoofd te wenden. Hij heeft in deze laatste dagen eerst zijn minister van oorlog, Paprikof, ontslagen, omdat hij tegen den zin van het overig ministerie versterking van het leger verlangde, daarna heeft hij het ontslag van het ministerie aangenomen dat niet meer de sympathie van het leger, en misschien ook van den vorst had om zijn onderwerping aan den wil van Rusland. Een nieuw ministerie is thans opgetreden onder leiding van Geschow, maar hoe zal het handelen daar het twee heeren moet dienen? Officiëel kijkt het naar Rusland, en in 't geheim moet het zich richten naar den volkswil en den wil van het leger, die beide aandrijven tot een oorlog met Turkije om het bezit van Macedonië.

En in Servië is de verdeeldheid niet minder groot; het koninkje wil zich onafhankelijk maken van de vertegenwoordiging van het land, om Servië naar zijn luim te kunnen leiden in een balanceerhouding tusschen Oostenrijk en Rusland, en de politieke partijen, buiten het bestuur gelaten, intrigeeren eveneens naar alle kanten.

Alles blaast en stormt daar in het Noorden van het Balkanschiereiland, in afwachting van een beslissing; - maar wanneer zal die komen?

Zoo ziet Oost-Europa er uit; hoe is het in het Westen?

Marocco blijft daar een gevaarlijke plek.

De troebelen houden aan, en de toestand wordt zoo troebel dat men van buiten af in 't geheel niet zien kan wat er in het land voorvalt. Het is wel duidelijk dat er Europeesche mogendheden zijn, of dat er een Europeesche mogendheid is, die belang heeft bij de algemeene onkunde omtrent den toestand in Marocco.

Dat moet Frankrijk wezen.

Frankrijk speelt tegenover Marocco de rol, die Rusland ophoudt tegenover Turkije. Het wil Marocco, het moet Marocco hebben tot bekroning van zijn gebied in Noord-Afrika.

Wanneer men de Fransche literatuur nagaat over de expedities en onderzoekingen in Afrika - en die literatuur is zeer uitgebreid

en vermeerdert met den dag -[1] dan bemerkt men hoe in het leger en in de koloniale kringen Marocco als een ontwijfelbaar toekomstig domein van Frankrijk wordt beschouwd.

Maar het Fransche gouvernement hoedt zich wel voor zijn plannen uit te komen. Het heeft zijn binnenlandsche hervormingen te volvoeren en zou op 't oogenblik niet graag te veel invloed aan het leger gunnen. Want voor Marocco zou 't al zijn militaire en maritieme krachten op 't spel moeten zetten, omdat Engeland zich tegen de inbezitneming van Marocco zou verzetten.

En Frankrijk is zichzelf nog niet geheel meester. Men moet nog afwachten wat de gevolgen zullen zijn van het begin van emancipatie uit de armen der Katholieke kerk, door de wetgeving ingesteld met de verdrijving der congregaties.

Daar gaan ook stormen over Frankrijk dezer dagen, al is de regeering zoo gelukkig geweest om zonder al te veel tegenkanting haar plannen in de wetgevende vergaderingen door te zetten.

Het is nog maar een eerste of tweede stap, dat over de grenzen zetten van een aantal orden van geestelijken.

De groote strijd over de geheele emancipatie van den Staat uit de kerkorde kan niet uitblijven. Men denkt vooreerst nog wel niet verder te gaan dan het eerste noodige gedeelte van den weg, maar op den duur dwingt de logica van de feiten tot het afloopen van den geheelen weg.

Engeland wapent zich om desnoods tegenover de geheele wereld zich op te kunnen houden.

Zoo is de indruk dien de laatstgenomen maatregelen tot versterking van zijn vloot en zijn leger moeten maken. De vloot zal numeriek en in gehalte sterker zijn dan de vloten van Frankrijk, Rusland en Duitschland te zamen, en het leger zal talrijk genoeg zijn om tegelijk naar Noord-Azië tegen Rusland een groot expeditionair corps te kunnen afzenden, en Voor-Indië te verdedigen.

Engeland neemt zijn krachten bijeen, het doet zijn best Zuid-Afrika te verzoenen en het heeft een voorschot van 100.000.000

1) Het belangrijkste over Marocco zijn ongetwijfeld de verschillende werken van Mouliéras en de dezer dagen verschenen *Voyages au Maroc* 1899-1901, par de Segonzac.

pond sterling en een geschenk van 12.000.000 over om Ierland te verzoenen.

Het ziet den storm naderen, en het spant zijn ongeëvenaarde hulpmiddelen tot het uiterste in om zich de wapenen te verschaffen, moreele en materieele, tot behoud en tot versterking van zijn positie als wereldmogendheid.

Wat moet al dat geblaas wel geven als resultaat?

B*.

Bibliographie.

Van Moerkerken, Nederlandsch Leesboek voor de laagste klassen van Gymnasiën, hoogere burgerscholen en normaalscholen, Tweede stuk. - Vijfde druk, bezorgd door dr. G.A. Nauta, Leeraar R.H.B. School en Arr.-Schoolopziener te Warffum. Sneek, J.F. van Druten, 1902.

De titel die ik hier afschrijf is voor het smalle kolommetje onzer ‘Bibliographie’ waarlijk lang genoeg. Toch zou ik hem nog te kort kunnen achten, nu onder de kringen waarvoor het boekje door den verzamelaar, den ‘vijfden-druk-bezorger’ en den uitgever bestemd wordt - niet minder dan drieërlei inrichting van onderwijs, hooger, middelbaar en lager! - nog één ontbreekt, voor welken het, zou ik zeggen, ook heel goed dienen kan, den huiselijken.

Ik verbeeld mij dat, op een Zondagavond, als er opgewektheid bestaat om eens een aardig vers of een mooi stuk proza in dien kring hardop voor te lezen, in Van Moerkerken's bundeltje met vrucht kan worden gebladerd.

Of zullen de jongens dat plan misschien dadelijk afkeuren, met de opmerking dat ‘Van Moerkerken een schoolboek’ is? 't Zou jammer zijn. Maar dat komt van dien mooien langen hooger-middelbaar-normaal-onderwijs-titel! Nu Dr. Nauta toch iets nieuws had te ‘bezorgen,’ zou hij met een kort ‘Van Moerkerken's Nederlandsch Leesboek’ meer effekt gemaakt hebben. Doch..... 't is waar. De ‘bezorger’ is zelf, blijkens dienzelfden titel, én Doctor in de Letteren én Leeraar aan een Rijks-Hoogere-Burgerschool én Arrondissements-Schoolopziener, dus ook al weêr de vertegenwoordiger van hooger, middelbaar en lager onderwijs. Er is dus niets aan te doen; buiten de school komen wij niet; en wanneer het boekje - wat ik hoop en wensch - ook in de woningen doordringt, dan reikt het verder dan zijn eigenlijke bestemming.

De overleden verzamelaar, de heer Van Moerkerken, zei reeds bij de eerste uitgave, in 1890, dat ‘keuze en volgorde van de leesstof genoegzaam aanduiden wat (hem) tot richtsnoer heeft gestrekt.’ Dat ‘genoegzaam’ geldt zeker de hoofden en leeraren der genoemde inrichtingen van onderwijs en andere paedagogen, die allerlei leesboekjes onder de oogen hebben gehad en nu dadelijk, met één enkelen blik in de inhoudsopgave, het ‘richtsnoer’ van den heer Van Moerkerken weten te onderscheiden. Ik sta natuurlijk wat onhandiger tegenover dit paedagogisch probleem. En al begrijp ik wel waarom twee stukken over schaatsenrijden door twee stukken over hengelen worden gevolgd, zoo is het mij toch duister gebleven

waarom, tusschen het Wilhelmuslied en Vondel's Prince-lied, in twee puntdichten tegen ‘overdrijving’ moest worden gewaarschuwd. Het was wel een aardig idee den bundel met Staring's ‘Verschijnsel’ te besluiten. Maar ik wantrouw toch een beetje mijn gissing wanneer ik onderstel dat Spandaw's onsterfelijk (!) ‘Vogelnestje’ rechtstreeks aan die spookgeschiedenis voorafgaat om de jongens maar dadelijk te doen gevoelen dat het daarin bezongen ‘heerlijk wonder!’ ook een inbeelding is van een sentimenteelen dichter. Is die gissing verkeerd, en moet ‘Het vogelnestje’ au sérieux worden genomen, dan had ik het maar wijzer gevonden dat onware gedichtje weg te laten.

Waarom onze jongere letterkundigen slechts met één fragmentje van Marcellus Emants vertegenwoordigd zijn, is mij een volslagen, en onaangenaam stemmend, raadsel.

Nieuw zijn, in deze uitgaaf, de Aanteekeningen van Dr. Nauta, die een gunstig getuigenis afleggen voor zijn veelsoortige kennis en belezenheid en voor den ernst waarmeê hij zijn taak als leeraar in de Nederlandsche letterkunde opvat. 't Is waar, ook hier treft mij al weêr die uitsluitende bestemming voor de school, men zou zelfs zeggen voor de hoogere school; want de schoolbibliotheek moet wel heel goed in orde zijn wanneer al de werken en tijdschriften er in gevonden worden waarnaar door Dr. Nauta voortdurend, meestal met niet meer dan een bibliografische noot, verwezen wordt. Voor vaders en moeders hadden de aanteekeningen nog wel iets meer en iets anders mogen behelzen.

Dat ik zijne Aanteekeningen met aandacht en belangstelling gelezen heb, moge Dr. Nauta uit een paar opmerkingen blijken. Blz. 12. Hier had naar meer verwezen kunnen worden, o. a- naar *King Lear*, naar Legouvé's *Un Roi Lear de village.* naar het Fransche ‘Fabliau’ *La Houce partie.* - Blz. 116. Niet de vrouw haalt teksten aan, maar de dominee; 't is dus wel heel duidelijk dat zij met haar uitspraak ‘de mensch moet zijn getal hebben,’ niet op een tekst, allerminst op op *Rom.* 9, 27, zinspeelt. - Blz. 178. Nu ‘Adept’ verklaard wordt, had ditzelfde ook wel mogen geschieden met ‘Trismegist.’ - Blz. 349. Dr. Nauta zoeke ook eens in Goeverneur's *Huisvriend.* Ik herinner mij uit mijn jongensjaren die vreeselijke geschiedenis daarin gelezen te hebben. - Bl. 354; regel 2 is een drukfout; moet zijn 21. - Blz. 355. De Fransche dichter heet niet Délille, maar Delille. - Blz. 382. Het ‘nader citaat’ is Ch. 44 (Noord en Zuid XXV, 422, 427; mededeeling van Dr. N. ontvangen.)

En nu moet dit boek dienen om de leerlingen ‘hardop te laten lezen’ en ze ‘vooral g o e d te leeren lezen.’ - Het eerste zal wel van zelf gaan. Het andere blijft aan de leeraren overgelaten. Maar.... bij een volgenden druk denke Dr. Nauta eens over een lange Aanteekening die over dat ‘goed lezen’ eenige wenken bevat. Of, zoo hij meent dat over voordragen wel gesproken, niet geschreven kan worden, dan denke hij eens over de waarde der punktuatie voor hardop-lezen. Het komt mij voor dat bij de uitgave van dit ‘l e e s boek’ op de waarde der l e e s teekens niet genoeg gelet is. Wat doet, bijvoorbeeld, op blz. 105, regel 1 die komma na ‘tijd’? Wie bij 't lezen zich aan die komma stoort, leest niet goed. Zoo staan, meen ik, blz. 217 in het begin van al. 2 de beide komma's beide verkeerd; bij het lezen moet in dien volzin maar éénmaal gerust worden, na ‘hoorde’..... Maar hierover zou nog heel veel te zeggen zijn, en ik wilde alleen met een vriendschappelijk woord van aanbeveling deze uitgaaf van Moerkerken-Nauta begroeten. Wat ik aan dat woord toevoegde wil ik niet schrappen. Maar dat woord is hoofdzaak.

A.G.v.H.

De steunpilaren der ‘Ope van vrede’.

I.

Het was er dag aan dag hetzelfde leven.....

Even vóór tien was Sietje klaar met schoonmaken en boenen, en kwam zij, in de gelagkamer, aan haar naaimachine zitten, terwijl Tante, in het keukentje daarnaast, nog wat bleef ‘neuzelen.’

Weldra zacht-raderde en gonsde de machine. Sietje, met frissche wangen, lieve oogen en een ietwat ronden rug over het mechaniek gebogen, maakte manshemden. Aldoor maakte zij manshemden, niets anders dan manshemden. Dat was haar specialiteit. Zij mocht er maken voor een grooten winkel in het dorp, soms witte, mooie, met gesteven plastrons, om 's zondags te dragen, doch meestal toch gekleurde: wit-en-rood of wit-en-blauw gestreepte, of met ruitjes, roze-en-bruin, zooals de arbeiders die dragen. Een enkele maal ook werkte zij voor de heeren: voor mijnheer den ontvanger, voor mijnheer den notaris, voor nog andere heeren, die haar dat kwamen vragen als een groote gunst, waarover Sietje trouwens ook inwendig zeer gevleid was.

Dit hoefde zij echter volstrekt niet te doen om van te leven. Zij had het goed bij Tante, die er warmpjes in zat. Zij deed het maar als bijzaak, als ze tijd over had, en ook omdat ze vlijtig was van aard, en niet lui kon of wilde zitten.

Wat zij anders in de eerste plaats had waar te nemen, was de ‘stamenee,’[1] de ouderwetsche, deftige stamenee,

1) Estaminet.

door oom zaliger vijftig jaar geleden opgericht, en waar nog steeds de beste, fatsoenlijke lui van 't dorpje bleven komen.

Tante, nu zeventig jaar oud, was jaren en jarenlang de degelijke attractie van de ‘stamenee’ geweest. Er moet nu eenmaal een vrouw, en liefst een jonge, nette vrouw zijn in een stamenee, die de menschen weet aan te trekken en met hen weet te praten; en toen oom dood was, en Tante, kinderloos, zich oud en suffig voelde worden, had zij een van haar broeders kinderen, Sietje, die zij het beste als hare opvolgster geschikt achtte, in huis genomen.

Gelukkig voor haar en voor de oude ‘Ope van Vrede’. Want reeds zaten concurrenten op het vermoedelijk verval der deftige herberg te azen. Een herbergier met twee dochters had, vlak aan den overkant der straat, ook een stamenee ‘In de Nieuwe Hope van Vrede’ geopend, en deed al wat hij kon om de kliënten uit de oude herberg naar zich toe te halen. Hij, en zijn vrouw en dochters, dreven den spot met Tante en haar ouderwetsche inrichting, en schimpten vooral met het groenachtig-verkleurde uithangbord, waarop, in bijna onleesbare gele letters, de naam der herberg zoo verkeerd gespeld stond. Dit had de concurrent dan ook aan zijn eigen stamenee willen verbeteren, en ze daarom, in groote letters, zwart op wit, als de ‘Nieuwe Hope van Vrede’ (Hope met een ‘h’ zei hij heel trotsch op zijn kennis) gedoopt.

Daaruit was woordenwisseling en strijd ontstaan. Er was een partij voor en een partij tegen. Mijnheer de dokter, mijnheer de notaris, mijnheer de ontvanger, nog andere voorname heeren hadden er lang en uitvoerig over gesproken, en eindelijk erkend dat de concurrent aan den overkant misschien wel gelijk kon hebben wat de ‘h’ betrof, doch dat het er eigenlijk minder op aankwam, daar de hoofdzaak toch bleef wie van de twee het beste glas bier en den lekkersten borrel zou schenken, wat tot nog toe ontegenzeggelijk de ‘Ope’ deed. En de oude herberg had voluit getriomfeerd toen de schoolmeester met zijn wijsheid in het midden was gekomen, en verklaard had dat, noch Tante, noch de concurrent, het bij het rechte eind hielden, aangezien de taal vereischte dat men schreef Hoop en niet Ope, noch

Hope. Slecht voor slecht dan maar gehouden wat bestond, en waarmee de menschen zooveel lange jaren waren tevreden geweest.

Sietje, door den strijd gezweept, had Tante niet teleurgesteld. Van een aangenaam uiterlijk, kraakzindelijk, werkzaam en vriendelijk met de kliënten, had zij al de vereischte gaven eener voortreffelijke stamenee-waardin, en onder haar beheer kende de oude ‘Ope van Vrede’ weldra een bloeitijd, zooals 't nog nooit, zelfs niet in Tante's beste jaren, was geweest. Sietje behoefde niet lang haar trouwe bezoekers tegen de ‘Nieuwe Hope van Vrede’ op te ruien; zij zelven kwamen er haar al het leelijke van vertellen: dat de consumptie er aller-akeligst was, dat het er vuil en slordig was, dat de vrouw dronk, dat de dochters te stom waren om hun mond te openen. Tot in het overdrevene spraken zij er kwaad van, om des te meer hunne gehechtheid aan de oude herberg te doen blijken, en het duurde niet lang of de ‘Nieuwe Hope’ werd bijna totaal door hen verlaten, terwijl zij elken dag trouw en stipt op de zelfde uren in de ouderwetsche, gezellige ‘Ope van Vrede’ verschenen.

Zij stond daar, op den hoek der straat, vlak aan den oever van het beekje dat het dorp in tweeën scheidt. Er was een smal tuintje langs den waterkant, keurig onderhouden en schitterend van allerhande ouderwetsche bloemen, en van uit de gelagkamer konden de bezoekers door de ramen al die aardige bloempjes en het daaronder in de diepte bobbelend water zien. Een groote liefelijkheid straalde van dat tuintje en dat beekje uit, en tot op de glooiïng van den overkant, waar een smidse stond, hadden de bloempjes hun zaad uitgespreid, en ook daar, tusschen de wildernis van gras en brandnetels, als 't ware kleine tuiltjes van roode kersauwkens, van oranjebruine violieren, van gele steutelbloemen of blauwe viooltjes gestrooid. En 't beekje zelfs huppelde vlug en vriendelijk in zijn ondiep, smalle bed over steentjes en keien, komend van heel, heel verre, langs eindelooze kronkelingen tusschen bosch en weiland, als 't ware nog vol streelingen en trillingen van al het leven dat het in 't voorbijvlieden had aangeroerd, en nu heel haastig-loopend om daarvan te

gaan vertellen, ginds, een eindje verder buiten 't dorp, aan de grootere rivier, die het in haar schoot zou opvangen.

II.

Maar dag aan dag was het er 't zelfde leven.....

Nauwelijks zat Sietje enkele minuten aan haar zacht-raderende naaimachine, plat-plooiend met de handen het wit of bont-gekleurde goed waarin de vlugge naald als 't ware nijdig pikte, of de portaaldeur ging open en 't meisje hoefde niet eens om te kijken om te weten wie daar was.

- Dag menier Velaaberen,' sprak ze als van zelf, terwijl de machine nog even doorgonsde. En werkelijk trad mijnheer van Laaberen binnen, traag schommelend op zijn korte beentjes, zooals hij iederen ochtend al zijn klanten van het dorp bezocht.

- Dag Sietjen; hèt-e goe gesloapen van den nacht?' klonk telkens zijn ochtendgroet; en even in 't voorbijgaan op haar schouder kloppend, kwam hij glimlachend vóór haar zitten, dicht bij een der vensterramen die op het vroolijk tuintje en het lief-kabbelend beekje uitzicht hadden.

Hij was ongeveer vijftig jaar oud, klein, dik, met een zwaar rond buikje, op zijn schrale, korte beentjes. Zijn gezicht was bruinrood en gezwollen, met een bijna ronden neus als een kleine roode aardappel in 't midden, en heel-lichtblauwe uitpuilende oogen, vreemd licht en waterachtig-blauw als klamme vischoogen in dat donker en vettig gezicht. Hij was de jenever-stoker van het dorp, en elken morgen liep hij zoo zijn vijftien of twintig herbergen af.

- 'n Halveken beunekamp, Sietjen,' bestelde hij; en terwijl Sietje opstond om hem te bedienen, begon hij over 't weer of 't een of ander nieuwtje uit het dorp te praten.

- As 't ou blieft menier Velaaberen,' sprak Sietje, hem het kleine glaasje op een tinnen presenteerblad brengend.

En telkens, onveranderlijk, was zijn verzoek:

- Doe 'n beetse beschied?

Sietje wist zóó vast en zeker dat die onvermijdelijke vraag zou komen, dat ze niet eens ten volle 't presenteerblad naar hem uitreikte, maar dadelijk zelf het glaasje in de hand nam en het even aan haar frissche lippen zette.

Toen sloeg meneer van Laaberen genoeglijk, met één teug, het overige van den drank naar binnen en zette met een diepen kuch het leege glaasje naast zich op de tafel.

En dan kwam voor Sietje het benauwend oogenblik.

- Ala, 'k moe veurs,[1] 'k 'n mage niet letten,'[2] sprak hij, opstaande, en een twee en half centstuk leggend op het blad der naaimachine, waaraan Sietje al vast weer was gaan zitten.

- O, wa reschiert-e gij, menier Velaaberen, g' hèt tijd genoeg,' antwoordde dan Sietje, terwijl ze de machine hoog en vlug deed gonzen. En zij bukte zich diep over haar werk, met een hooge kleur, omdat zij telkens voorgevoelde wat nu onvermijdelijk gebeuren zou.

- Tijd!.... ik tijd,' herhaalde hij machinaal, zijn korte, dikke gestalte strak naast haar oprichtend; ''k weinsche dat 't woar woare, en da 'k hier 'n uur of twieë bij ou mocht blijve zitten. Moar k'n mage niet, k'n mage niet!..... En plotseling bukte hij zich, en sloeg zijn arm om haar hals, en poogde op haar frisschen mond een zoen te geven.

Vlug, doch zonder zich boos te maken, wendde ze 't hoofd op zij, terwijl de machine eensklaps ophield met gonzen.

- O, wa peist-e!.... wa peist-e, menier Velaaberen! g'n meug niet! g'n meug niet! Tante zal 't heuren!' fluisterde zij haastig en gejaagd zich uit zijn omarming losworstelend.

Soms liet hij haar dadelijk los en stond daar even dom te lachen, maar andermalen werd hij driftiger, en knelde haar krachtiger vast en poogde ten minste met zijn vurig en vettig gezicht haar zachte wangen even aan te strijken. Dan werd zij nog angstiger en in haar gejaagdheid stootte zij onduidelijke, vlugge klanken uit:

- Toetoetoetoetoe! g'n meug niet! g'n meug niet! Toetoetoetoetoe! Tante zal 't heuren! Past op! past op! Toetoetoetoetoe! Menier Valère zal goan binne komen!'

Voor Tante, die hij in het keukentje daarnaast hoorde 'neuzelen', scheen meneer van Laaberen geen groote vrees te voelen, maar de verwachte komst van meneer Valère bracht

1) Voort.
2) Blijven.

hem doorgaans spoedig tot bedaren. Hij liet Sietje los, ging even weer zitten, en, om zich een houding te geven, bestelde hij nog een borreltje. En van de tien keer negen had hij dit nauwelijks gebruikt en stond hij weer op, om nogmaals, op zijn gewone manier, van Sietje afscheid te nemen, of de portaaldeur ging open en meneer Valère trad langzaam binnen.

Hij was vijf en veertig jaar, maar zag er niet ouder uit dan vijf en dertig. Een rond en bleek gezicht zonder een rimpel, een dun snorretje, blauwe kinderlijke oogen en bruine krulharen, die in regelmatige kroezeling rondom over den rand van zijn recht en midden op het hoofd gedrukte pet heenkrulden. Hij begon pas een beetje zwaarlijvig te worden en droeg steeds lichtbruine kousen in groen-en-rood of geel-en-blauw gebloemde pantoffels. Hij was griffier op het Kantongerecht.

- Dag menier Velaaberen,' groette hij, en eerst toen hij met den stoker enkele woorden gewisseld had, keerde hij zich langzaam om en groette ook Sietje, die hem al dadelijk bij het binnenkomen de goên dag gewenscht had. En als van zelf nam hij de leege plaats in van meneer van Laaberen, vlak vóór Sietje, dicht bij 't venster, en bestelde een glas bier.

Niet dadelijk stond Sietje op om hem te bedienen. Nog even, als om tijd te winnen, bleef zij aan haar naaimachine gonzen, terwijl de heeren over 't een en 't ander spraken. Toen ging zij eindelijk naar den kelder en kwam terug met een schuimend glas bier, dat zij met een 'as 't ou blieft, menier Valère,' den griffier aanbood.

- Doe 'n beetse mee?' vroeg hij, precies zooals meneer van Laaberen met zijn borrel gedaan had. En Sietje, die niet durfde weigeren, stak ook haar lippen aan zijn glas, en ging weer aan haar naaimachine zitten.

Nog even bleef meneer van Laaberen daar vlak vóór 't venster staan, 't gezicht bruinrood en opgezwollen, de oogen waterig, den neus aardappelrond, de handen in zijn broekzakken. Maar eindelijk nam hij met een 'allo, elk ne goên dag,' afscheid, en verliet met zijn breeden, tragen schommelstap het herbergje.

Meneer Valère keek hem dan werktuigelijk door 't venster na, terwijl Sietje haar machine weer deed raderen. Hij zag

hem over 't brugje stappen, dwars over de straat steken, traag-gelijkmatig waggelschrijdend op zijn korte, schrale beentjes, met rechts en links gekadanseerde hoofdbewegingen, gelijk de slinger van een oude klok. En hij trok binnen in de 'Koekoek', het eerstvolgend kroegje op zijn dagelijkschen tocht.

Dan keerde meneer Valère zich om, haalde een kartonnen kokertje te voorschijn, waarin goedkoope sigaartjes zaten, stak er langzaam een op, proefde van zijn bier, en begon met Sietje te praten.

Een heele tijd zat hij daar, langzaam en deftig pratend, de mooi gepantoffelde voeten strak naar voren uitgestrekt, in een stijve houding, alsof hij bang was de krulletjes van zijn haar of iets aan zijn toilet te derangeeren. Sietje streek de plooien der geruite hemden plat, schoof die onder de naald, en de machine zacht-raderde en prikte in de tusschen-poozen van 't gesprek. Maar langzamerhand kregen de bleeke, ronde kinderwangen van meneer Valère een weinig kleur en hij bestelde zijn tweede glas bier.

En Sietje wist precies wat dit te beduiden had. Doorgaans liet zij hem zijn bestelling een tweede maal herhalen, stil-hopend dat intusschen iemand zou binnen komen. Maar eindelijk moest het wel gebeuren, en zoodra zij met het tweede glas uit den kelder kwam, richtte zij schuwe blikken rechts en links naar keuken en portaaldeur, en trad op haar teenen met het glas ver-uitgereikt naar hem toe, fluisterend en stotterend in angstige gejaagdheid:

- Pas op, zulle! pas op! pas op! Tante es in de keuken, en alle minuten kan Guust Boetjes binne komen!'

Zonder een woord te spreken nam meneer Valère haar het glas uit de hand, zette dit naast zich op tafel, en trok haar dan in één snelle beweging, met de hand die hij had vastgehouden op zijn knieën, waar hij haar hartstochtelijk omstrengelde en zoende.

- O, wa peist-e! g'n meug niet! Toetoetoetoe! g'n meug niet! g'n meug niet! Toetoetoetoe! Guust Boetjes zal goan binne komen!' hijgde en worstelde Sietje. Maar hij was krachtig ondanks zijn meisjesachtig voorkomen, en die kracht, gepaard met zijn schijnbaar kalme zachtheid, oefende steeds op haar een bijna hypnotische overmacht uit, waartegen zij,

dwars haar wil, geen weerstand kon bieden. Hijgend en blakend liet hij haar eindelijk los, en haastig ging zij weer aan haar machine zitten, waarvan zij de raderen wild deed gonzen. Eerst na een heele poos kwam zij wat tot bedaren, en verweet hem dan half boos, half lachend, dat hij toch zulk ‘nen deugeniet’ was.

Hij, weer kalm, schoof zijn stoel ietwat nader, zijn wrangdampend sigaartje tusschen de lippen.

- Wannier goa-je nou ne kier mee mee mij noar Gent?’ vroeg hij haar.

Dat was de geijkte vraag, die bijna elken dag terug kwam. Maar hier was Sietje hem de baas.

- Noar Gent! om wa te doene?’ lachte zij, de grootste verwondering veinzend.
- Om ons te goare ne kier 't amezeeren,’ fleemde hij.
- Woarmee datte?’ spotte zij, zich als onnoozel houdend.
- Goa ne kier mee mee mij, ge zil het dan wel zien.
- Ha joa moar, wa zoe Tante doarvan zeggen?
- Z'n zoe zij da nie weten.

En zoo ging het gekscheeren een tijd voort, geniepig-ernstig onder den schertstoon van zijn kant, half ondeugendnieuwsgierig, half griezelig-afstootend van hààr kant, tot de portaaldeur eindelijk weer openging en Guust Boetjes binnen trad.

Deze werd geen ‘menier’ genoemd. Eenieder in 't dorp herinnerde zich nog te goed den tijd toen hij eenvoudig boodschapper was. Dertig jaar lang had hij, viermaal in de week, met zijn kruiwagen van 't dorpje naar de stad gereden, telkens zwaar beladen heen en weer, met allerhande vrachtgoed. Zoo had hij langzaam aan een klein sommetje vergaard, dat hij in aandeelen der stadsleening belegd had. Een van die aandeelen had het groot lot van honderd duizend frank gewonnen, en plotseling was Boetjes van arme kruier welgestelde rentenier geworden. Terstond had hij er den kruiwagen bij neergelegd, en was in het dorp van zijn inkomen gaan leven. Vroeger was hij een vlug, bleek, mager mannetje; maar het duurde niet lang of hij werd rood, paarschrood, en dik en vet, en traag en loom in zijn bewegingen. En van dat jarenlang in den kruiwagen loopen waren zijn schouders afgezakt en was hem een stramheid

bijgebleven in de armen, die strak en stijf naar voren hingen, een weinig van het lichaam af, als 't ware klaar om nog elk oogenblik de houten draagboomen van dat zooveel en lang gebruikte voertuig weder op te vatten.

Stram en stijf kwam hij binnen, de schouders zakkend, de armen hangend, vormend één stijve lijn met de gezakte schouders; de oogen flets en vochtig blikkerend onder de klep van zijn zwartzijden pet, den neus paarschrood, de vurige wangen versch geschoren.

- Dag menier Valère, dag Sietje,' groette hij met brabbelende stem. En dadelijk bestelde hij zijn gewone consumptie: 'nen dreupel bitteren', en ging kuchend, met inspanning, zitten.

Meneer Valère nam dat oogenblik waar om op te staan. Een licht-geanimeerde kleur over zijn bleeke, popperige wangen, een flikkering van pret in zijn ronde, blauwe, kinderlijke oogen, wenschte hij 'elk ne gôen dag' en schreed langzaam en deftig op zijn mooi-gebloemde pantoffels naar buiten, even in 't voorbijgaan in den spiegel kijkend en voelend met de beide handen of zijn haar wel degelijk krulde rondom den rand van zijn pet. De deur ging open en weer dicht, en Sietje bleef met Guust alleen.

Zoodra meneer Valère vertrokken was stond Guust weer op en ging hij op zijn beurt de gezellige plaats naast het venster innemen. Hij proefde van zijn borrel, kuchtte en zuchtte, zette hem half vol weer op de tafel, haalde zijn snuifdoos uit, en telkens, hoewel hij vooruit wist dat Sietje bedankte, bood hij haar het eerste snuifje aan.

- Merci, Guust, ge zij wel bedankt, jongen, 'k'n snuive niet.' En de naaimachine ging aan 't raderen en gonzen.

Maar Guust, die een stotteraar was, en daarbij praatziek, zooals de meeste stotteraars, dwong haar weldra telkens haar werk te onderbreken. Vooral als hij wat veel gedronken had was hij onverstaanbaar, en elk oogenblik gaf Sietje verkeerde antwoorden. En zij was bijna bang voor hem, omdat zij hem nooit goed begreep. Doch hij brabbelde maar onophoudend onverstaanbaar door, langzamerhand wat meer naar voren schuivend, als om zich beter te doen begrijpen; en hoe of Sietje ook haar best deed om zich achter op haar stoel te houden, toch ving ze voortdurend zijn weeën tabaks-en-alcohol-

adem op, en zag ze vlak vóór haar oogen zijn vurig, puistig, naar haar toe neigend gezicht, rood-glimmend met donkere, bijna zwarte aderbarstjes, die liepen als een viezig weefsel over zijn paarschen neus en zijn vlammende koonen.

Toch was hij over 't algemeen beter, rustiger, minder handtastelijk dan de twee anderen, en slechts een enkele maal nu en dan poogde hij haar te zoenen. Dan stond hij stram en stijf vlak vóór haar met zijn stokkig-hangende armen, en zijn paarsch-bevende lippen stotterden onduidelijke klanken uit, terwijl het wit van zijn benevelde oogen zich met bloed doorstriemde. En Sietje was zóó bang voor hem dat zij als gestold op haar stoel bleef zitten en hem haast niet durfde af te weren wanneer hij zijn vurig gezicht tegen het hare stak.

Zij voelde de vlam van zijn alcohol-warmte tegen haar koele wangen, en eerst toen hij haar aanraakte, en haar met hartstocht poogde te omarmen, vloog zij in verwildering op, en toetoetoetoetoette, en maakte hem bang dat Tante of meneer van Fleteren elk oogenblik zouden binnenkomen.

Mijnheer van Fleteren was de dorps-ontvanger; en elken morgen, even vóór half twaalf, verscheen hij in d'Ope van Vrede.

Zoodra hij de deur opende kwam een mager zwart hondje met waggelend achtergelend binnen geloopen, en daarop volgde onmiddellijk meneer van Fleteren, lang en mager, met ingevallen borst en opgestoken rug, en sterk naar links scheef-hellend hoofd. Al jaren lang had hij last van jicht en rhumatiek. Weken na elkaar lag hij soms met afschuwelijke pijnen te bed, en zijn lichaam was geworden als een barometer, voorspellend iedere verandering van atmosfeer. Ten strengste had de dokter hem 't gebruik van alcohol verboden, maar hij wilde er niet naar luisteren, met dit gevolg dat zijn bijna aanhoudend lijden in hem een algemeene en voortdurende ontevredenheid en verbittering van humeur had doen ontstaan. Zijn vaste plaats was in den donkersten hoek der gelagkamer, daar waar 's winters de kachel stond, en waar hij scheef tegen den muur zat aangeleund, als een uil in zijn hol. Maar ook 's zomers zat hij daar, en van uit het halfduister, tusschen twee halen aan de pijp die hij onophoudend rookte, voerde hij in korte zinnen een onbeduidend-gewichtig en pessimistisch gespek met Sietje,

die aan haar naaimachine half met den rug naar hem gekeerd bleef zitten.

Sinds al den tijd dat Sietje bij Tante inwoonde zag zij hem dagelijks komen, en daar zitten in den hoek als hij niet ziek te bed lag, en nog begreep ze niet wat eigenlijk in hem schuilde. Was hij ook verliefd op haar als de drie anderen, of kwam hij daar maar zitten en wat praten onder 't drinken van een borrel, zooals hij in elke andere herberg zou doen? Zij wist het niet, begreep het niet. Nooit maakte hij een grapje. Alles wat hij zei klonk even ernstig en gewichtig. Hij had voor gewoonte bier en jenever door elkaar te mengen: eerst een borrel, dan een glas bier, dan weer een borrel, en telkens met 't betalen kwam hij even naast haar aan de naaimachine staan, en Sietje kreeg een kleur en dacht: ‘nu is het er; nu zal 't gebeuren.’ Doch neen, 't gebeurde nooit, 't was of 't niet kón gebeuren. Hij stond daar maar wat door te praten, de schouders hoog, het hoofd op zij, zwaar-gewichtig over allerlei onbeduidende dingen, en toen hij eindelijk wegging wist Sietje doorgaans niet wat hij gezegd had, noch wat hij daar was komen doen. Toch voelde zij hem instinctmatig zoo verliefd als de anderen, en dat niet-uiten van zijn hartstocht boezemde haar een soort van ontzag en eerbied voor hem in. Een echte angst bekroop haar bij de gedachte dat hij wel eens zou kunnen binnenkomen op het oogenblik dat meneer van Laaberen, of mijnheer Valère, of Guust Boetjes haar poogden te zoenen. Zij had een gevoel of hij dan 't recht zou hebben haar daarover een verwijt te maken, en meteen ook het recht haar te omarmen en te kussen, even goed als de anderen. En zoo iets kon ze zich niet voorstellen; het kwam haar voor als iets onmogelijks, met zijn scheef hoofd en zijn hooge schouders. Zij moest er stil, doch niet zonder een gevoel van benauwdheid om lachen, telkens als ze daaraan dacht. En even roerloos-peinzend aan haar naaimachine oogde zij hem na toen hij vertrokken was, en zag hem door het raampje over 't brugje gaan, de beenen lang en schraal, den rug als met een bochel, het scheeve hoofd haast op den opgestoken linkerschouder, vooruitgeloodst door zijn zwart hondje, dat ook gansch scheef en schraal was, met krommen staart en weg-waggelend achterste, dwars over de straat naar den

‘Koekoek,’ waar hij het volgend ochtend-borreltje en bier ging binnenslaan.

III.

Toen sloeg de ouderwetsche Vlaamsche klok met zinken uurplaat en boogvormig gleufje, waar een koperen maantje door reisde, langzaam de twaalf doffe slagen van het middaguur. Een vleugeldeurtje flapte open, en een gekleurde houten vogel sprong naar voren, roepend: Koekoek! Koekoek! Koekoek! Dan trok hij weer naar binnen, en dicht flapten de metalen luikjes. En Tante, die den ganschen ochtend in de keuken was blijven ‘neuzelen’ stak even 't hoofd naar binnen en berichtte Sietje dat het eten klaar was.

Nog even gonsde de machine door, en dan stond Sietje op, en samen gebruikten zij het ‘noenmaal’, met Mokko, de hond, en Sarah, de poes, die rechts en links om ‘beetses’ hunkerden, in 't klein en laaggebalkte keukentje, dat door een enkel vensterraampje uitzicht op het smalle tuintje en het beekje, en de smidse daartegenover had. Na den eten ving Tante haar ‘uiltje’ in een ouden leunstoel naast de kachel, en Sietje waschte om. En tegen drie uur zat ze weer al aan de naaimachine, en werkte doorgaans een paar uren vlijtig en ononderbroken door, tot opnieuw de herberg-klanten kwamen. En telkens waren 't weer en om de beurt dezelfde: meneer van Laaberen, meneer Valère, Guust Boetjes en meneer van Fleteren, en weer begon hetzelfde spel als 's ochtends wanneer ze Sietje alleen troffen, maar minder vrij dan toch, wijl Tante, eindelijk klaar met ‘neuzelen’ in de keuken, nog al dikwijls in en uit de gelagkamer gedrenteld kwam.

Tusschen zeven en acht uur was er weer een uurtje rust; die heeren waren dan aan hun avondmaal, en ook Sietje en Tante namen de gelegenheid waar om hun avondeten te gebruiken. Maar even voor half negen begonnen de heeren al weer op te dagen, en dan bleven zij er vast vertoeven, tot half elf en soms elf uur in den nacht. De eerst aangekomenen gingen om de kachel zitten en hielden daar een praatje. Sietje zat weer aan haar naaimachine, doch werkte dan niet druk meer door, en ook Tante zat daar nu, op een stoel vlak naast de oude klok.

Tante had een rond en plat gezicht met groote fletse oogen, en hare haren, plat-gestreken in twee dunne vlechten om de slapen, leken bij avondlicht nog donker onder het zwart der om de kin gebonden wollen muts, die haar geen oogenblik verliet. Zoo gauw als ze daar zat vielen haar oogen dicht en dan leek haar grauw en strak gelaat op de grauwe zinken uurplaat van de oude klok, die naast haar aan den wand stond. Zij had nog slechts één enkelen voortand op haar onderste kakebeen, en wanneer haar mond zich onder het half-slapen opende, was 't of die tand midden op haar onderlip stond. Sarah, de cipersche poes, lag op haar afzakkende knieën in elkaar gerold; Mokko, de vette bruine hond, met grijzende snoet, lag vóór haar naast elkaar geschoven voeten. Af en toe kreeg hij het benauwd of te warm, en dan stond hij op, en waggelde even op zijn breed van elkaar gesperde pooten rondom de gelagkamer, den tandeloozen bek wijd-hijgend open van de inspanning. Eindelijk hikte hij even alsof hij met groote moeite iets probeerde door te slikken dat hem in de keel bleef haperen, en kwam met een langen diepen neuszucht weer voor Tante's voeten liggen. Soms hoestte hij, wijl hij daar lag met dichte leepoogen, en dan joegen zijn flanken op en neer, en 't was of heel zijn binnenste door dat holle schorre hoesten open werd geschrapt.

Precies om half negen kwam meneer van Fleteren, de laatste bezoeker, voorgeloodst door zijn zwart hondje, binnen. En dadelijk was 't of Sarah's rug en staart door een touw werden in de hoogte getrokken: het heele beest krulde zich woedend op en liet tegen den kleinen hond een nijdig geblaas hooren.

- Hier, Moor!' riep meneer van Fleteren zijn hond terug; en Tante, plotseling wakkergeschrikt, riep van haar kant:

- Sarah! Sarah! zoete zijn!...

Maar 't beest was niet te houden en wipte van haar knieën en nijdig liep zij in de herberg heen en weer, de ooren in den nek, de haren overeind, haar ciperringen sidderend en golvend als de ruggeringen van een voortkruipende rups. Af en toe bleef zij staan en staarde woest, met blazend-opgekrulde lip naar 't hondje, en golfde dan weer gluiperig verder, het puntje van haar rechtopstaanden

staart als 't ware uitdagend trillend, met heel diep in haar binnenste een soort aanhoudend bromgeluid, als iets dat daar lag te koken of te zieden.

Zoodra meneer van Fleteren binnen was stond Sietje op en ging zij een kleedje en een lei met een stuk wit krijt op een der tafeltjes schikken. En als van zelf gingen die heeren met hun glazen in de hand daar naartoe, en 't spel van elken avond werd begonnen.

Stil speelden zij, de pijp in den mond, met ernstige gezichten. Op dat uur van den dag zag Guust Boetjes gezicht eénkleurig purperrood met lei-blauwe hartkwaal-lippen, en midden in de roodbruin-opgezwollen tronie van meneer van Laaberen stond de dikke neus als iets apart dat er niet bij behoorde, als een kleine roode ronde bal, een soort van boven op gegroeide parasiet-knol, die er wel eens af zou kunnen vallen. Daartegenover zat meneer Valère, als immer bleek en popperig, glimlachend en genoegelijk in gemakkelijke houding naar den muur geheld, en strekte af en toe een van zijn vette ronde beenen uit om met zelfvoldaanheid naar zijn mooie gebloemde pantoffels te kijken, terwijl meneer Van Fleteren's beenderig gelaat den indruk maakte of 't met olie was bestreken, geheel en al bruinglimmend-vettig, met één enkele vuurroode plek in den gespannen hals, daar waar hij door de jichtpijnen het sterkst was kromgebogen.... Stil speelden zij, zonder bijna een woord te spreken, en in de tusschenpoozen, als Sietje's machine niet gonsde, hoorde men enkel nog het trage tiktak van de oude klok, die eentonig al die slaperige stilte als in vadsig wiegen heen en weer rythmeerde. Die oude klok was als het zinnebeeld van geheel d'Ope van Vrede's rustig leven. Zij ontwaakte slechts eenmaal per uur om even haar houten vogel uit te zetten, die drie keer na elkaar zijn galmend koekoekgeroep liet hooren, en 't eenige wat verder in haar scheen te leven was het rond koperen maantje, welks vriendelijk-lachend gezicht één keer in de maand onmerkbaar langzaam door 't boogvormig gleufje van de zinken uurplaat reisde, als om te zien of alles daar nog altijd op zijn zelfde plaats in goede rustige orde was. Zij waren als twee vreemd-gevangen wezens daar, de koekoek en de maan. Het was of zij elkander al van heel lang

kenden en leukweg aan elkaar vertelden wat daar zoo al omging. Soms lag de maan, scheef-achterover in een hoek van 't gleufje, met één oog den vogel aan te kijken, en 't was of ze dan lachte en spotte, omdat hij daar zoo telkens weer kwam roepen en toch nooit iets nieuws te zeggen had.

En eindelijk hield ook Sietje op met raderen en gonzen aan haar naaimachine. Zij zag er altijd wat bleekjes uit 's avonds, vermoeid van 't werken heel den dag, moe en wee ook van te veel onbeduidend gebabbel gehoord en beantwoord te hebben, moe en wee van te veel tegen haar zin gepakt en gezoend te zijn geworden. Zij had moeite om zich wakker te houden, en slechts het even opgalmend stemgeluid der spelers, als er opnieuw ‘gedeeld’ moest worden, of als zij weer een glas bier of een borrel bestelden, hield haar uit den slaperigen toestand waarin Tante op haar stoel gedompeld zat.

Zij eindigde doorgaans met naast de spelers te gaan zitten en poogde in hun spel belang te stellen. En dat was 't groot genot van den avond voor alle vier. Al dadelijk voelde Sietje een voet of een knie zacht-zoekend onder tafel tegen haar voet of knie aanschuiven. Niet schielijk durfde zij zich terugtrekken. Zij was bang te beleedigen. Heel zachtjes en langzaam week zij weg. Maar even langzaam en zachtjes volgde de voet of de knie, tot er weer stil-zachte aanraking was. En weer langzaam en zachtjes week Sietje.... Dan voelde zij ook tegen 't andere been zacht een voet of knie naderen, en weldra aan weerskanten ingesloten, had zij geen verdere toevlucht meer dan op te staan om eens de kaarten der twee andere spelers te gaan bekijken, waar trouwens ook al dadelijk hetzelfde listig aanstrijken werd geprobeerd.

Zoo werd het half elf en de heeren legden hun kaarten neer. Langzaam, na met elkaar winst en verlies afgerekend en ook aan Sietje hun consumptie betaald te hebben, stonden zij met inspanning op om afscheid te nemen. Zij gingen altijd samen weg. Als er toevallig een was die neiging toonde tot lanterfanten om nog even met Sietje alleen te blijven, dan lanterfantten en bleven ook alle drie de anderen. Maar dat gebeurde zelden, wijl het toch onderling verloren tijd en moeite was. Het even ontwaken van Tante, vergezeld door het nijdig geblaas van Sarah tegen meneer van

Fleteren's hondje, was doorgaans het sein tot den aftocht. Zij lachtten even om dien onverzoenlijken haat van 't nijdig beest, en met een gezamenlijk: ‘allo, Sietjen, en Tante, elk ne gôen oavend, en tot morgen!’ trokken zij naar de deur.

Sietje deed haastig achter hun rug de deur op het nachtslot, opdat er niemand meer zou kunnen binnenkomen, en draaide 't licht in de gelagkamer uit.

IV.

Dit waren de vaste, trouwe, ernstige, bestendige bezoekers, alle vier getrouwde lui, die daar onveranderlijk en onvermijdelijk elken dag driemaal terugkwamen, de steunpilaren der ‘Ope van Vrede.’ Daar te komen was hun genot en hun leven, het eenige wat zij kenden en verlangden. De zachte lente tooverde de tuinen vol geuren en bloemen, de heete zomerzon strooide haar schat van licht over de rijpe oogsten, de herfstboomen weenden hun tranen van goud en van bloed, en de wintervelden lagen stil te slapen onder hun deken van sneeuw, zonder dat zij er iets van voelden, iets van merkten. Er waren zonsondergangen als hemelsche apotheosen van purper en oranje, er waren manelichten als in droom- en tooverwerelden, maar niets, niets zagen zij. Zij vroegen aan Sietje of zij het gordijn wou neerlaten voor die hinderend-roode avondzon, en zij wisten enkel dat het buiten prachtig, helder maanlicht was, wanneer het kopergele maantje van de oude klok midden in het gleufje zat. Het was als een betooverende obsessie, en zóó absoluut en instinctmatig-machinaal leefden zij in en voor d'Ope van Vrede, dat zij zich op den duur geen juiste rekenschap meer gaven van wat er hun eigenlijk het meest aantrok: de bekoring van het frissche Sietje, of de bekoring van de oude herberg op zich zelve.

Maar behalve deze vier trouwe gasten had d'Ope van Vrede ook nog andere categorieën van cliënten. Iedere maandagavond kwamen daar de burgemeester, de notaris, de dokter, nog een paar andere voorname ingezetenen. De heeren steunpilaren, en ook Tante en Sietje, waren gevleid, doch voelden zich tevens een weinig benauwd onder dit

deftig bezoek. Dan werd de naaimachine in een hoek geschoven en zwaarwichtige politieke, sociale, godsdienstige vraagstukken werden onder het drinken van ‘druppels’ en ‘pinten’ besproken, terwijl geen knie of voet heimelijk onder tafel naar Siet e's voet of knie toe durfde dringen. De steunpilaren zaten dan meest sprakeloos te luisteren, rood en niet op hun gemak, geëerd dat zij tot zulk een zeer gewichtig onderhoud mee werden toegelaten, en toch inwendig snakkend dat het uit mocht zijn om nog eens eventjes gezellig en alleen onder elkaar met Sietje aan het tafeltje te zitten. Maar nooit lukte 't op die avonden. Alles was in de war; Sietje had het druk met heen en weer loopen om ieder te bedienen, Sarah en Mokko waren in het keukentje verbannen, omdat meneer de burgemeester erg het land aan beesten had, en zelfs Tante durfde naast de oude klok niet indutten. En al zwaarder en gewichtiger werden de gesprekken, en ministeries werden omgegooid en andere opgebouwd, met tal van hervormingen en verbeteringen, tot het eindelijk elf uur sloeg, met het als 't ware spottend daarop galmend koekoekroepen; en een voor een stonden de heeren op, half duizelig van 't praten en van 't drinken, in een vaagduidelijk besef dat zij te veel hadden gedronken en gepraat, en dat de oplossing der sociale kwestie misschien nog wel op een andere wijze zou geregeld worden.

Een andere, veel onaangenamer storende avond, was de zaterdag-avond. Dat was de jongelui's-avond. En van met acht uur waren zij daar; een vijf- of zestal: de beide zonen van den kolenkoopman, de zoon van den wijnhandelaar, een jonge candidaat-notaris, een jeugdige beambte der accijnsen, en als die heeren steunpilaren om half negen binnen kwamen, was het er reeds een en al drukte en lawaaiïge beweging. De zoon van den wijnstoker had het eens met veel geestdrift in heel mooi Fransch uitgeroepen: ‘Nous sommes la Zeunèsse!’ daarmee bedoelende dat ze zich 't recht toeëigenden om dolle pret te maken, al moest dat ook de deftige heeren hinderen. En met dien strijdkreet gewapend amuzeerden zij zich op hun manier, trokken Sarah bij den staart en Mokko bij de ooren, of knoeiden aan Sietje's klosjes of machine, of deden met geweld Tante uit haar dutje opschrikken.

Diep gëergerd zaten dan de steunpilaren, door ‘la Zeunèsse’ uit hun gewone plaats verdreven, in den versten, ongezelligsten hoek der gelagkamer, verreweg van Sietje, met de kaart te spelen. Zij hadden een echten haat aan die jonge, lawaaïige kerels, en vooral toen deze, - om hen te ergeren - met Sietje zelve begonnen grapjes te maken, konden zij de uitbarsting van hun toorn haast niet meer bedwingen. Al een paar keer had Guust Boetjes ernstig voorgesteld den zaterdagavond een andere ‘stamenee’ uit te kiezen, en al hun sterke gehechtheid aan de oude ‘Ope van Vrede’ en aan Sietje was er toe noodig geweest om ze van dat wanhoopsbesluit af te brengen.

- K'n wee nie woarom da ge ze nie buiten 'n smijt!’ riep bijna telkens meneer van Laaberen, toen zij eindelijk weer de deur uit waren.

Waarop Sietje dan gedwee antwoordde: - Ha maor w'n meuge wij da niet doen, menier Velaaberen; 't es het hier hirbirg, e-woar? en iederien mag hier komen.’

Dàt was het. Dat was hun onoverkomelijke spijt en ergernis. Een ieder mocht daar komen; een ieder had het recht te doen met Sietje wat zij zelven deden. En dat was ook de reden waarom zij daar nog iets anders en veel ergers dan hun onderlingen naijver en de onuitstaanbare vrijheden van ‘la Zeunèsse’ moesten dulden....

Sietje had een lief.... Of, beter gezegd, iemand die haar 't hof maakte met het doel haar te huwen. Zoo werd ten minste gezegd, al was het tot dus toe nooit duidelijk gebleken. Het was de smid, daar aan den overkant van 't beekje. Hij heette Philemon van zijn voornaam en woonde daar alleen met zijn oude moeder, een weduwe. Niemand wist eigenlijk goed waarom hij den naam had dat hij met Sietje vrijde, want hun verhouding leek op geen vrijage; maar zoo was het, hij had dien naam. Al heel kort nadat Sietje bij Tante kwam inwonen, liep het gerucht dat ze met hem zou trouwen, en eens had meneer Valère het haar ronduit gevraagd:

- Es 't woar, Sietje, wat da 'k heure zeggen hê, dat-e mee Philemon goat treiwen?

- Da 'k ik mee Philemon goa treiwen, menier Valère!' had Sietje met de diepste verbazing uitgeroepen, terwijl ze toch een hooge kleur kreeg van emotie. 'Ha, da es 't ieste da 'ker van heure, menier Valère!'

- Ge zoedt ongelijk hên, zulle! 'Ten zoe nie weinig kwoad doen an uldere stamenee!'

- O, moar, menier Valère, ik zeg ou da'k nog op gien treiwen 'n peize!' had Sietje eenigszins dubbelzinnig geantwoord. 'Kijk kijk kijk! wat dan de meinschen toch al keunen babbelen! 't es te wried!'

En werkelijk, er scheen niets van aan te zijn. Philemon kwam daar wel, maar dan nog zelden, en nooit konden die heeren tusschen hem en Sietje iets verdachts opmerken. Weken, maanden, jaren verliepen, en niets, hoegenaamd niets gebeurde, zoodat zij op den duur geloof hechtten aan Sietje's woorden, en eindelijk Philemon daar duldden met weinig meer naijver dan zij onderling voelden voor elkaar, heimelijk zeker als ze waren dat geen van allen meer gunsten van haar ontving dan een ander.

Philemon zag er trouwens ook niet uit als een veroveraar van vrouwenharten. Hij was groot en grof en lomp en leelijk, met een witte parel op het linkeroog, wat aan zijn blik iets onbestemds en verdwaalds gaf. En als hij daar kwam was hij steeds, behalve 's zondags, in zijn arbeidskleeren, met 'mollevellen' boezeroen en lederen schootsvel, zwart-glimmend als een pantser van metaal; en ook zijn gezicht en zijn dikke grove handen waren roetzwart, zoodat hij niet eens in staat zou zijn geweest Sietje een hand of een zoen te geven, noch zijn arm om haar hals of haar middel te slaan, zonder dat ze 't dadelijk aan de zwarte vlekken, die de minste aanraking zou achterlaten, konden merken. Maar dat deed hij stellig ook niet. Hij ging niet eens zitten als hij daar kwam. Hij stond daar zoo maar even om een 'pint' of 'dreupel' naar binnen te slaan, soms in gezelschap van een boer die hem trakteerde, onverschillig door het venster starend met den vreemden blik van zijn verdwaalde oogen, alsof hij Sietje's aanwezigheid niet eens opmerkte. Trouwens ook zij was te nauwernood beleefd met hem, en bleef halsstarrig aan haar vluggonzende naaimachine zitten, den rug naar hem gekeerd. En zoodra een van die heeren binnenkwam nam hij dadelijk met

een korten groet afscheid, alsof hij voelde dat het daar zijn plaats niet was. Neen neen, zij waren werkelijk jaloersch noch bang voor hem, en 't leek wel op een spotternij wanneer nog iemand van hem sprak alsof hij 't hartelief van Sietje was. Een knappe, flinke smid, dat was hij; en als dusdanig waardeerde hem eenieder. En alle vier die heeren gaven hem bij voorkeur op alle andere smeden hun werk te doen, in instinctmatig-voelen dat zij hem daardoor verplichtten, ook tot bescheiden-blijven-handelen ten opzichte van Sietje, terwijl zij heimelijk van een anderen kant beseften, dat zij meteen in Sietje's achting en genegenheid iets hooger stegen.

V.

En zoo verliepen de jaren zonder dat er eenige sterkopvallende verandering in het leven van al die menschen voorkwam. En toch was er een langzame, stage verandering, die zij zelven niet merkten, een traag, bijna onvoelbaar naar-het-Niet-gaan van die stille, monotone wezens. Zij werden van lieverlede oud en versleten. De ronde, roodbruine neus van meneer van Laaberen werd meer en meer als iets dat was apart op zijn gezicht gezet en dat er wel eens af zou kunnen vallen; het blonde krulhaar van meneer Valère begon zich sterk met peper-en-zout te doorspikkelen; de tronie van Guust Boetjes sloeg heelemaal naar het leikleurige over en zijn stramme armen werden stijf als stokken; en meneer van Fleteren's hoofd lag hoe langer hoe dieper naar den linkerschouder neergeheld, terwijl het vel van zijn hals zich meer en meer rood-glanzend onder die scheeve trekking opspande. Zelfs 't lieve Sietje was verouderd, den rug te rond geworden door het eindeloos zitten aan de naaimachine, de zachte wangen ietwat bleekjes en vermagerd, met lichte kringen om de mooie, vriendelijke oogen. En ook de beesten waren langzaam aan oud en versleten geworden: Mokko tandeloos en rochelend van afgeleefdheid, met doffe, bijna blinde leepoogen, en heel en al grijs-wit geworden snoet; Sarah sterk vermagerd, met iets ruigs en stekeligs over haar vroeger glad-glanzende haren, waarvan de ciperringen niet meer zoo rupsachtig golfden, wanneer zij, nijdig-blazend op

het hondje van meneer van Fleteren, met hoogen rug en trillend-rechtopstaanden staart heen en weer door de gelagkamer kroop.

Maar wie het meest van al veranderde en verouderde was Tante.

Den ganschen dag nu zat ze in de keuken te ‘neuzelen’ zonder op te schieten; en 's avonds naast de oude klok was 't geen half-ingesluimerd dutten meer, maar wel blazen en snurken, uren en uren na elkaar, van 't oogenblik dat ze daar zat tot Sietje de lichten uitdoofde. De heeren steunpilaren, die haar vroeger knap en vlug en levendig gekend hadden, zooals Sietje zelve was, constateerden soms even het feit dat ze zoo sterk achteruitging, doch hadden geen bezwaar tegen dat eindeloos en vervelend zitten snurken. Integendeel. Zij konden des te vrijer en gezelliger met Sietje omgaan. Maar ‘la Zeunèsse’ was meer dan eens wreedaardig u haar flauwe grappen.

- Tante!.... ouë rok valt af!’ Of: ‘Tante!.... 't huis stao in brande!’ gilden zij 't oude mensch soms in 't gezicht, terwijl zij goed aan 't snurken was. En ontsteld schrikte zij wakker, met hijgenden mond en verwilderde oogen, terwijl de steunpilaren toornig verstoord in hun hoek omkeken, en ‘la Zeunèsse’ het uitproestte van dolle pret.

VI.

Nog een tijdlang gleed zacht het rond, lachend gezicht van 't gele koperen maantje langzaam door het boogvormig gleufje van de oude klok, in den onveranderlijken tragen rythmus van het alledaagsch eentonig leven, tot eindelijk de onvermijdelijke, groote gebeurtenissen kwamen.

Eerst was het Mokko. Op een avond toen meneer van Laaberen als naar gewoonte enkele minuten vóór half negen binnen kwam, vond hij Tante op haar stoel in tranen. Hij merkte 't nog niet dadelijk, want Tante's gezicht, schreiend of niet schreiend, had nagenoeg dezelfde uitdrukking: hij werd het eerst gewaar toen hij haar iets vroeg en geen antwoord kreeg.

- Hè, Tante, wa scheelt er dan?’ riep hij uit.

't Was Sietje die half spottend, half kregel, antwoordde:

- O!.... da es te wille van die vuilen hond. Da es nou de moeite weird, e-woar?

- Te wille van Mokko? Zeu! Woar es hij dan?

- Ha deud! overreên deur 'n vrende bierkerre. 'K ben ik stijf blije da w'hem kwijt zijn, azeu 'n vuile bieste!

- Azeu 'n vuile bieste!' riep Tante plotseling verontwaardigd tegen. 'En 't was binst dat hij op stroate zijn vuiligheid aan 't doen was dat hij overreên es!'

Dat was ook zoo. In zoo ver had Tante gelijk, en Sietje gaf uitleggingen. Maar niettemin was 't toch ''n vuile vieze bieste, azeu nen ouën blenden hond in huis,' beweerde zij; en een voor een kwamen die heeren steunpilaren binnen, en bespraken het tragisch geval, en gaven allen overdeeld gelijk aan Sietje, zonder medelijden voor de smart van Tante, die heel dien avond onder de klok zat te schreien, zonder in slaap te kunnen vallen.

Toen kwam de beurt van Sarah.

Sarah had de slechte gewoonte van 's nachts veel uit te loopen. Enkele buren hadden daar al meer dan eens over geklaagd, onder ander de baas uit de 'Nieuwe Hope van Vrede' die duivenliefhebber was, en met of zonder reden Tante's poes beschuldigde van zijn jonge duiven te rooven. En op een ochtend kwam Sarah miauwende thuis, met stuiptrekkende trillingen der lendenen, alsof zij braken wilde en niet kon. Sietje zette haar een schaaltje zoete melk voor, maar zij weigerde er van te proeven. Rusteloos liep zij miauwend heen en weer, en af en toe kreeg ze 't allerakeligst benauwd en braakte dan met overgroote inspanning een vies, groenachtig-kleverig straaltje uit.

Dat duurde zoo den ganschen dag. De heeren steunpilaren kwamen binnen, en vroegen wat er gaande was. En Tante schreiend, en Sietje verontwaardigd zeiden dat Sarah vergiftigd was; vergiftigd uit lage jaloezie en wraakzucht door dat gemeene volk uit de 'Nieuwe Hope van Vrede.' Want 't was niet waar dat Sarah jonge duiven roofde: Sarah liep en sloop wel 's nachts gelijk alle katten, maar nog nooit had ze naar een duif of anderen vogel omgekeken. Anders niet dan lage jaloezie en wraakzucht. Sarah moest eenvoudig sterven omdat die heeren wel geregeld elken dag

in de oude ‘Ope van Vrede’, maar zoo goed als nooit meer in de ‘Nieuwe Hope van Vrede’ den voet zetten. En na de vreeselijkste folteringen, waarin zij lag te klagen en te kruipen als een kind, stierf Sarah op den schoot van Sietje, met alle vier die heeren zoo dicht mogelijk om 't meisje heen gedrongen. Een laatste rictus ontblootte de scherpe boventanden, die de steunpilaren schenen aan te grijnzen.

VII.

En zoo kwam eindelijk ook de beurt van Tante.....

Op een ochtend vond meneer van Laaberen Sietje in tranen.

- Wa schilt er dan? Wa schilt er dan?’ riep hij, verschrikt op haar toetredend.

- Ha Tante, die doar van den uchtijnk al mee ne kier wa gekregen hêt!’ snikte Sietje.

- Wa gekregen nog al! Wa datte?’ vroeg meneer van Laaberen ontsteld.

- Ha moar k'n weet ik niet, azeu lijk 'n soorte van geroaktheid.[1)] Den dokteur es 'r bij.’

Juist kwamen zware stappen in de kamer daarnaast langs een houten trap naar beneden, en door de keukendeur kwam de dokter in de gelagkamer binnen, gevolgd door een vrouw, die hij dadelijk naar zijn huis om een fleschje medicijn stuurde.

- Bonjour docteur. T'n es toch zeudoanig irg nie zeker?’ vroeg meneer van Laaberen.

- Bah!.... c'est la vieillesse, ne-woar!’ antwoordde de dokter die voor gewoonte had voortdurend Fransch en Vlaamsch onder elkaar te mengen. ‘'n Verslete machiene, n'est ce pas? Moar ze kan d'r zij meschien nog wel ne kier de ure scharten. Sietje gee mij nen dreupel.’

Snikkend ging Sietje naar de schenktafel om hem te bedienen.

- Zeu zeu, zeu zeu,.... zeu dat 't nog al serieus es dan?’ herhaalde meneer van Laaberen bezorgd en gewichtig.

En hij bestelde ook ‘nen dreupel.’

Met roodbekreten oogen kwam Sietje hun de borrels brengen,

1) Beroerte.

en nu kreeg meneer van Laaberen door haar 't verhaal van de gebeurtenis in al haar omstandigheden: dat zij als naar gewoonte om half zes was opgestaan, terwijl Tante nog te bed bleef liggen, dat zij beneden was gekomen, het vuur had aangemaakt en de koffie had gemalen, en juist bezig was met Tante's eersten schoen te ‘kuischen’, toen zij plotseling een gil had gehoord, waarop zij weer naar boven was gevlogen, en Tante daar half in half uit haar bed had vinden liggen, woelend en zuchtend met draaiende oogen, als in afschuwelijke stuiptrekkingen.

De portaaldeur ging open, en Philemon, de smid, kwam binnen.

- Es 't nog nie beter?’ vroeg hij aan Sietje, nadat hij die heeren gegroet had.

- O bah nien 't, e-woar menier den dokteur?’ zuchtte Sietje.

- Ah! ge weet euk al wat dat er gebeurd es?’ vroeg meneer van Laaberen eenigszins verwonderd aan Philemon, begrijpend dat de smid daar reeds geweest was.

- Ha joa ik, e-woar, menier Velaaberen. W'hên wij da van den uchtijnk in de gebuurt heure zeggen. Sietje wilt-e mij euk nen dreupel geven?

Weer ging de voordeur open en meneer Valère kwam binnen. Hij had een paar nieuwe pantoffels aan, geel-en-paarsch-gebloemde ditmaal, en hij trad voor met trage, afgemeten, wijdgestrekte passen, als om sensatie te maken. Maar hij viel midden in het drama en zijn prachtige pantoffels werden niet eens opgemerkt. En op zijn beurt kreeg hij het akelig verhaal met al de bij-omstandigheden: dat Sietje pas beneden was en koffie had gemalen, dat zij pas klaar was met den eersten schoen te kuischen en aan den tweeden zou beginnen, toen Tante plotseling.....

Philemon dronk zijn borrel leeg en ging spoedig weer weg, glimmend en klapperend in zijn mollevellen boezeroen en lederen schootvel. Hij liep haast boven op Guust Boetjes, die juist binnenkwam. Deze had het verhaal onderweg al gehoord, en kwam iets vroeger dan gewoonlijk naar d'Ope van Vrede, om er alles van af te weten. En ook hij kreeg nog eens het omslachtig verhaal van het om half zes opstaan, en het koffiemalen, en het kuischen van den eersten schoen,

waarop hij roerloos stond te luisteren, met strak-naar-voren-uitgestrekt-hangende armen en paarsch-bevende stotterlippen; en toen meneer Van Fleteren kwam was 't nog eens 't zelfde, en heel den dag ging er geen ander gesprek in de ouderwetsche herberg.

VIII.

Eenige dagen verliepen. Tante kwam niet op, beterde niet. Zij bleef in een kwijnenden toestand, nu eens voor een halven dag wat beter, dan weer wat minder goed, als iets dat nog heel lang zou kunnen aansleepen. En intusschen was de kalme, ouderwetsche stemming in ‘d' Ope van Vrede’ heel en al verbroken. Er was geen rust meer; Sietje's naaimachine stond in een hoek onder haar houten stolp, de dokter kwam tweemaal per dag, en ook meneer de pastoor kwam, en er was nu een vaste meid in huis, die Tante oppastte, en dikwijls storend heen en weer liep. De heeren steunpilaren hadden er geen gezelligheid meer, en wenschten daarom vurig naar Tante's genezing. Elken ochtend en avond ondervroegen zij angstig den dokter, als gold het een eigen familielid, die hun nauw aan het hart lag. Geen enkele maal meer kwam Sietje 's avonds aan hun kaarttafeltje zitten, en ook het heerlijk ochtend-zoenen-en-knoeien was plotseling en volkomen afgeschaft. Haast altijd was de een of ander in den weg, maar ook als zij alleen was brak Sietje het nu dadelijk kortaf, en ‘toetoetoetoetoette’ met iets wreveligs in den toon, dat het nu niet meer zijn kon, dat het nu niet meer mocht, dat zij 't nu niet meer wilde.

Die heeren werden brommig en misnoegd. Zij pruttelden onder elkaar dat Sietje sinds Tante's ziekte dezelfde van vroeger niet meer was, dat zij haar klanten niet meer aantrok, ja, dat zij hen om zoo te zeggen wegblikte. En van lieverlede werd het hun ook een toenemende ergernis dat Philemon daar nu zoo dikwijls kwam. Zou het dan toch wel waar zijn wat de menschen zegden, en zouden hij en Sietje iets achter de mouw hebben? Elk oogenblik nu vonden zij hem daar, of kwam hij binnen terwijl zij er waren, vragend hoe of 't ging met Tante. En hij deed verder wel niets verdachts of verkeerds, hij stond daar zoo maar even met

zijn verdwaalde oogen door het raam te kijken, en ging ook dadelijk weer weg, maar zij vertrouwden 't toch niet meer, vooral na 't geen meneer Valère er op een ochtend van had ondervonden.

Meneer Valère, die sterker dan de anderen bij intuïtie voelde dat iets gaande was, was opzettelijk op een vroegen ochtend naar de smidse gekomen, om Philemon te vragen of hij een kleine reparatie wilde doen aan zijn kachel. Hij had den smid in zijn smidse niet gevonden. En op zijn vraag waar hij wel wezen mocht had de knecht met een zonderlingen glimlach geantwoord dat hij waarschijnlijk in ‘d' Ope van Vrede’ zou zijn.

- Nou al in d' Ope van Vrede!’ had meneer Valère met verbazing uitgeroepen. Waarop de knecht eenigszins spottend geantwoord had:

- Ho!.... hij es 'r somtijds van te zessen van den uchtijnk!’

O! de spotlach van dien zwarten lummel!.... Meneer Valère had hem wel een oorveeg willen geven. Hij was naar d' Ope van Vrede gesneld, en werkelijk daar had hij Philemon gevonden, niet staande voor het venster zooals hij deed telkens als *zij* daar waren, maar gezellig naast de kachel in den hoek gezeten, daar waar meneer van Fleteren altijd zat, en vertrouwelijk, onder het rooken van een pijp, pratend met Sietje, die haar schenktafel aan 't schoonmaken was.

- Kijk kijk!.... ge zij al zeu vroeg op ‘stamenee’! had meneer Valère met gemaakte verbazing uitgeroepen. En hij had heel goed gemerkt dat Sietje een kleur kreeg en dat ze zeer misnoegd scheen over zijn onverwacht binnenkomen.

Philemon had al niet veel op meneer Valère's zeggen geantwoord en was dadelijk opgestaan om het gevraagde werk uit te voeren. En toen hij weg was had meneer Valère de tentatie niet kunnen weerstaan om aan Sietje te vragen wat of Philemon daar wel zoo vroeg kwam doen.

- O,.... lijk of ge gij doet, menier Valère; 'n glas bier of nen dreupel drijnken en ne kier vroagen hoe dat 't goat mee Tante....

- Joa joa, ge zilt het mij wel wijs moaken!’ had meneer Valère daarop geantwoord; en - maar dit vertelde hij aan die heeren niet, - wild-hartstochtelijk maar vruchteloos geprobeerd Sietje te pakken en te zoenen.

- Enfin, 'k'n vertreiw het niet,' besloot hij. 'Ge zil zien dat er wa zal gebeuren'....

IX.

En wat het eerst gebeurde was de groote, lang verwachte slag....

Op een ochtend, reeds vóór 't gewone uur dat zij naar d' Ope van Vrede zouden gaan, vernamen die heeren dat Tante 's nachts gestorven was....

Het was een schok voor hen. Zij voorgevoelden de plotselinge verandering die deze gebeurtenis in hun eigen leven zou teweeg brengen. En een voor een trokken zij langzaam in de richting van de oude herberg, wel wetend dat zij er nu niet gelijk elken dag konden gaan zitten, maar zóó gewend om dien kant uit te loopen, dat zij niet anders hadden kunnen gaan. En zij zagen heel het huis van onder tot boven gesloten, met enkel de licht-gaatjes der hartenazen in de groene luiken. Rechts en links naast de gesloten deur stonden, tegen den muur geleund, de vaal-verkleurde zwarte rouwvendels met zilveren kruis en zilveren franjes, en op den drempel lag een strooien kruis met bovenop een rooden baksteen, volgens aloud gebruik daar waar een doode in huis is.

Neen, nu voor het eerst sinds jaren en jaren, konden zij daar niet binnen komen, hoe graag ze 't ook gewild hadden. En zij aarzelden even, of zij niet in de 'Nieuwe Hope van Vrede' zouden gaan, maar durfden toch niet, omdat Sietje het wellicht zou kunnen zien of hooren zeggen. Meer dan ooit nu voelden zij dat ze Sietje moesten ontzien, wilden zij goede vrienden met haar blijven. En zij slenterden even verder, over de brug tot aan de 'Koekoek', een klein, vies herbergje, waar Sietje niet boos op was omdat zij er de concurrentie niet van vreesde.

Daar hoorden zij hoe alles afgeloopen was; dat Tante 's nachts een plotselinge 'flauwte' had gekregen en er 'in' gebleven was.

- 't Zal ulder voaren, keirels!' lachte de vrouw uit de 'Koekoek' op ergerlijk familiairen toon, 'ge zilt doar al gauwe nen boas in huis goan krijgen'....

- Joa!.... wie datte?' vroeg meneer Valère, zich houdend of hij de toespeling niet begreep.

- O, g'n moet ou nie zot geboaren, jongen, ge weet gij euk wel da Sietje mee de smed zal treiwen. Ge moet weten da z't zitten hè nou; z' hè alles van Tante gedield!....

Die heeren schrikten. Jawel, zoo zou 't ook wel zijn: Sietje zou alles van Tante erven. Sietje was plotseling bijna rijk, en wellicht had de smid daar naar gewacht om haar te vragen.

- Es 'r hij in huis?' brabbelde Guust Boetjes.

- Wie in huis?' vroeg de vrouw vrijpostig.

- Philemon.

- Hij es 'r van eigen in huis,' verzekerde de vrouw. 'Sietjen hè hem gevroagd om Tante in de kiste t'helpe leggen.

Weer schrikten die heeren. Zij voelden plotseling hun eigen leven als het ware omgewenteld.

- Ha joa moar, hij 'n es hij toch zeker nie alliene bij heur? Tante's broer en Sietje's zusters zijn daar toch zeker euk wel?' veronderstelde meneer van Fleteren met een scheeven draai van zijn hoofd.

- Joa joa z'.... joa joa z'.... ze zijn doar van eigen,' bevestigde de praatzieke vrouw. 'Moar dat 'n doet er nie toe,' lachte zij weer, 'ge zil mij, tusschen dit en 'n moand of dreië, en meschien nog ier, wel gelijk gêen.'

Beteuterd en bezorgd, niet wetend hoe hun dag nu te besteden, gingen die heeren weg. Zij keken in 't voorbijgaan naar de smidse, waar geen hamer op het aanbeeld belde, waar geen leven nog beweging scheen. Er was niet aan te twijfelen; de vrouw uit de 'Koekoek' had de waarheid gezegd: Philemon was in 'd'Ope van Vrede.'

- Zoên w' hier toch nie ne kier binne goan?' stelde meneer van Laaberen nogmaals voor, toen zij weer voorbij de 'Nieuwe Hope van Vrede' kwamen. Hij ging er wel nu en dan, kwestie van jenever-verkoopen. Maar alle drie die andere heeren, die er geen verplichting hadden, durfden niet, wilden niet.

- Nie nie, nou nog niet, we zillen loater zien,' sprak meneer Valère.

En langzaam, met bijna schuwe blikken vol verlangen op de dicht gesloten oude herberg, gingen zij naar huis.

Tegen den avond kregen zij bericht van wege Sietje dat Tante den volgenden ochtend om half tien met den middel-

baren dienst begraven werd, en dat zij op de plechtigheid genoodigd werden.

X.

Zij waren alle vier op hun post in de kerk, en gingen naast de familie en een aantal dorpelingen met een waskaars ter offerande.

Sietje zat vooraan op de eerste rij langs den kant der vrouwen bij de lijkbaar, omringd van haar zusters en nog andere familieleden, die allen voor de gelegenheid overgekomen waren. Zij was geheel in 't zwart gekleed, wel niet precies in de rouw, maar toch met krip om hoed en mantel, en diep hield zij 't betraande aangezicht gebogen. Niet eenmaal keek ze ook maar vluchtig op terwijl die heeren haar voorbijgingen, maar zij keek ook niet op toen Philemon passeerde, en dit trooste hen een weinig.

Zij volgden het lijk, toen het onder plechtig gezang en zwaar orgelgedreun met kruis en vanen uit de kerk werd gedragen, en stonden om de groeve rondom 't meisje, die hevig snikte toen de kist werd neergelaten. Het greep hen innig aan, haar te zien schreien. Èen glazig vocht glom in meneer van Laaberen's uitpuilende oogen, Guust Boetjes' paarsche onderlip trilde alsof hij ook zou gaan huilen, en meneer van Fleteren snoot krachtig zijn neus, het heele lichaam scheef-gekromd door die inspannende beweging. Alleen meneer Valère bleef onverschillig koel. Hij keek ter sluiks naar Philemon die aan den overkant der smalle groeve stond, vlak tegenover Sietje.

Hoog galmden en bonsden de torenklokken over de gebogen hoofden. De pastoor besprenkelde in 't ronde met wijwater en alle hoofden werden ontbloot of gebogen, terwijl alle knieën zacht ten gronde zonken. Toen zong en brabbelde hij nog wat Latijnsche woorden en trok eindelijk weer naar de kerk, voorafgegaan door de drie koorknapen in rood gewaad, die kruis en vanen droegen, en gevolgd door de familie en de vrienden, die nu de heilige mis ter lafenis van Tante's ziel zouden gaan hooren.

Hol bonsden, in het uitstervend gebom der klokken, de eerste, neerploffende aardkluiten op 't krakend hout van Tante's kist....

XI.

Om twaalf uur was in ‘d'Ope van Vrede’ het gastmaal waaraan de familieleden, de dragers en helpers en de naaste buren zouden deelnemen. Tante werd zooals het heette ‘opgegeten’.

Tusschen drie en vier kwamen die heeren daar voorbij, hopende dat het reeds zou afgeloopen zijn. Maar aan het stemmengeschetter en glazengerinkel, dat klonk tot op de straat, merkten zij al dadelijk dat ze te vroeg opdaagden.

- Ge zijt t' hoastig! ge zijt t' hoastig!’ lachte tegen meneer van Laaberen de vrouw uit de ‘Nieuwe Hope van Vrede’, wijl ze met de handen op de heupen in haar deurgat stond te kijken en te luisteren. En schimpend, met een minachtend gebaar naar de oude herberg, voegde zij er bij:

- 't Verdriet es over, doar. 't Es al weerom volle leute!’

Meneer van Laaberen, door de vrijpostige familiariteit der vrouw gëintimideerd, stelde fluisterend aan meneer Valère, die met hem was, voor, om in de ‘Nieuwe Hope van Vrede’ een ‘pijntje te goan pakken’. Maar meneer Valère, hoewel boos nu op Sietje, en getenteerd haar door een bezoek aan de concurreerende herberg te tergen, durfde 't toch nog niet te wagen.

- O, 't es zeu oardig[1)], 'k 'n komme doar anders noeit,’ fluisterde hij tegen.

Meneer van Laaberen drong niet aan en werktuigelijk gingen zij verder over 't brugje, naar de ‘Koekoek.’

Enkele minuten later werden zij er gevolgd door Guust Boetjes en meneer van Fleteren, en weldra zagen zij van verre de gasten uit de ‘Ope van Vrede’ komen. Deze hadden meestal vuurroode gezichten, en de pijpen dampten in de monden. De vrouwen, op haar uiterst best gekleed, als voor een kermis, met roode en witte en blauwe linten en bloemen in de mutsen, babbelden opgewonden, met schrilklinkende schetterstemmen. Lekkertjes hadden zij Tante ‘opgegeten’; dat was hun aan te zien. En die heeren zagen ook Philemon buiten komen, tegelijk met Sietje's vader, een stevige man van in de zestig, die sterk op Tante leek. Alle

1) Vreemd.

twee hadden een hoogroode kleur, en rookten zwaar halend, aan donkere, scheef-brandende sigaren.

- Kijk zie, doar es den toekomstigen nieuwen boas mee zijn scheunvader!' lachte de herbergvrouw.

Die heeren zwegen, een grijnslach op 't gelaat.

- Ge moet goest hên!' liet alleen meneer Valère zich na een poos ontvallen, doelend op Sietje's veronderstelde keus.

Zij bleven in de 'Koekoek' tot het donker werd. Maar toen zij door de ramen van het vunzig herbergje van verre 't aangestoken licht in 'd'Ope van Vrede' zagen schitteren waren zij niet meer te houden. Zij stonden alle vier als één man op, en als van zelf trokken zij naar de geliefde oude 'stamenee' waar zij sinds drie dagen geen voet hadden kunnen zetten.

Sietje, met een van haar zusters en de meid die Tante gedurende haar ziekte had opgepast, waren er alleen in huis, in vliegende drukte bezig met alles op te ruimen. De lange tafel, waaraan de familieleden en buren gezeten hadden, stond nog half gedekt in het midden der gelagkamer, de stapels borden vuil en vet, het wit- en roodgeruite tafelkleed bezoedeld met roode en bruine vlekken, de zwarte leege wijnflesschen en witte leege bierkannen dicht naast elkaar geschoven op een hoek. Een stikkendlauwe nevel-atmosfeer hing als een wolk in heel de kamer, en de doorgaans zoo kraakzindelijke roode tegelvloer lag grauw als modder, bezaaid met platgetreden eindjes sigaar en half-verbrande tabaksproppen.

Die heeren voelden hoezeer ze daar ten onpas kwamen, en wisten niet hoe zich te houden, noch waar te gaan zitten. Zij begonnen met een gelegenheidsgezicht te zetten en Sietje hun deelneming te betuigen, maar 't meisje had haast den tijd niet om naar hun woorden te luisteren. Zij duwde vlug een klein tafeltje in een hoek en vroeg hun of ze daar tijdelijk plaats wilden nemen, en haastig ging ze voort met de twee andere vrouwen te helpen, slechts nu en dan onder het heen-en-weer-hollen een paar vlugge woorden met die heeren wisselend.

- 't Es het ne lastigen dag, e-woar? 't Zal morgen beter zijn,' excuseerde zij zich, terwijl ze hun op een drafje den bestelden drank kwam brengen. En weer vloog ze naar de

eindelijk afgediende tafel, die opgetimmerd was uit twee lange breede planken op schragen, welke nu uit elkaar moesten genomen worden. Maar het ging niet gemakkelijk. Een van de planken, die wat waggelde, was met een paar spijkers moeten vastgeslagen worden, en alle drie de vrouwen stonden er nu met inspanning aan te tillen en te rukken, zonder ze los te kunnen krijgen.

- 'T'n goa niet; 't zit er in gëijzderd!' hijgde Sietje met vuurroode wangen. 'Menier Valère, of menier Velaaberen, zoe-je nie ne kier willen helpen?'

Met graagte vlogen de twee heeren op, en hielpen op hun beurt tillen en trekken. Maar het ging nòg niet, zoodat Guust Boetjes en zelfs meneer Van Fleteren ook ter hulp toesnelden. Zij hijgden en kuchten, meneer van Laaberen en Guust Boetjes paarschblauw, met uitpuilende oogen van de inspanning, meneer Valère bezorgd voor zijn nieuwe pantoffels en meneer Van Fleteren machteloos met zijn gebrekkig lichaam, alle vier wanhopig dat ze Sietje dezen dienst niet konden bewijzen, die misschien weer alles goed zou maken, toen de voordeur open ging en Philemon binnentrad.

- Philemon, jongen, we stoan ons hier deud te beulen, ge moet ons helpen,' lachte Sietje.

- Woaraan datte? Krijgt-e die planke nie los?' vroeg hij.

En zonder op 't antwoord te wachten legde hij zijn sigaar op de vensterbank, duwde zonder veel ontzag die heeren wat op zij, en tilde heel alleen aan de plank.

Meneer Valère wilde nog even meehelpen, maar met een smartkreet sprong hij plotseling op zij. Philemon had op een van zijn mooie pantoffels getrapt en meteen kraakten de spijkers en vloog de plank in de hoogte.

- Kijk zie, zeu lang duurt het!' sprak Philemon, de plank weer loslatend.

Hijgend en vernederd drongen die heeren naar hun hoek, terwijl de werkvrouw met in elkaar geslagen handen een kreet van bewondering liet hooren:

- Hawel! hawel! es da toch stirk zijn!

- Woar moet die planke noartoe, Sietje?' vroeg de smid.

- Ha doar van achter tegen de muur, Philemon,' berichtte Sietje.

Guust Boetjes poogde den toestand nog te redden door uiteen

te doen hoe het kwam dat zij eerst de plank niet hadden losgekregen. Hij kwam, brabbelend, met zijn stramme armen bij de tafel staan juist op het oogenblik dat Philemon de lange losse plank optilde en ze met een zwaai naar de achterdeur richtte. En Guust, die niet op tijd kon wijken, kreeg ze vlak, als een oorveeg, tegen zijn gezicht.

- Nondedzju! Gij, gij lomperik!' stotterde hij verwoed tegen Philemon.

De vrouwen hadden een gil geslaakt, terwijl de smid, zelf ietwat onthutst en geschrikt, de plank weer neerliet.

- 'K'n hè 't toch zeker nie espress gedoan!' sprak hij nog al ruw, met een harden, bijna uitdagenden blik van zijn verdwaalde oogen.

Guust Boetjes, stikkend in zijn woede, met de hand aan zijn bezeerde wang, hakkelde klanken uit die niemand kon verstaan. Maar meneer Valère, diep geërgerd en beleedigd nog over zijn mooie vertrapte pantoffels, kwam hem ter hulp.

- Woarom 'n kijkt-e nie omme, as ge zulke dijngen doet?' verweet hij den smid, gansch bleek wordend van ingehouden toorn.

Minachtend keerde de knuistige smid zich tot den krulharigen griffier om.

- Weet-e watte, menier Valère,' antwoordde hij schijnbaar kalm, 'hou gij ou mee ouw affeirens bezig, 'k zal-e 'k ik mij mee de mijne bezighouën.'

- Da zijn mijn affeirens!' gilde bevend meneer Valère. 'G' hêt op mijne voet euk getorten! Ge zij ne lomperik!'

Meneer van Laaberen, die zich al in 't verlies van Sietje begon te schikken, en er nu vooral op gesteld was in het vervolg de klandizie der 'Ope van Vrede' maar niet te verliezen, kwam verzoenend in 't midden:

- Toetoetoetoetoe, g'n meug nie kijven,' suste hij.

Onthutst keken die andere heeren op. Dat onverwachte 'toetoetoetoetoe' herinnerde hen aan zooveel goede uren met Sietje, toen zij haar mochten pakken en zoenen, en zweepte nog hun gramschap op, in plaats van ze te stillen.

- 'K zegge dat 't ne lomperik es! ne stomme lomperik!' krijschte opnieuw meneer Valère, met uitpuilende oogen.

- Joa moar, menier Valère, heur ne kier,'.... kwam Philemon dreigend naar hem toe.

- Ha joa, menier Valère, hij 'n hêt 't toch nie espress gedaan,' sprak nu ook Sietje.

Dat Sietje zelve nu tot verdediging van den lomperd inviel griefde meneer Valère nog 't diepst van al.

- Zeu ge geef gij hem gelijk! Zeu ge vin gij dat-ie hij hier de klanten mag buiten smijten!' schreeuwde hij 't meisje in 't gezicht, met flets-fonkelende oogen.

- Ala toetoetoetoetoe,....' kwam meneer Van Laaberen weer sussend in 't midden; en nogmaals bracht dat onverwacht en zooveel beteekenend 'toetoetoetoetoe' hen heelemaal van streek. Maar meneer Valère was niet meer te houden van woede, en nog vinniger uitte hij zijn plotselingen haat op Sietje en haar minnaar, toen meneer van Fleteren, die al van 't begin af scheef en misnoegd op zijn stoel had zitten te woelen, eensklaps opstond, en met zijn krommen nek zijlings naar voren dringend, een vijfcentstuk op de afgerukte plank neerlegde.

- Kijk, Sietje, hier es vijf cens veur mijn pinte,' sprak hij. En 't hoofd scheef-achteroverhellend, terwijl hij haar even strak in 't gezicht aankeek:

- As ik in ne stamenee kome es 't veur mij t' amezeeren, en nie veur t' heuren kijven en vechten,' verklaarde hij. ''t Hè hier lange joaren goed en rustig geweest, moar 'k geleuve dat 't nou uit es. De goên oavond.' En meteen keerde hij zich om en was scheef de deur uit.

Er volgde een kort oogenblik volkomen stilte als van verslagenheid.

- Toetoetoetoetoe!'... begon opnieuw, als 't ware machinaal, meneer van Laaberen. Maar nog vóór hij 't uitgesproken had werd een tweede muntstuk op de plank gegooid, en met een brusken 'goên avond' zonder verdere uitleggingen was meneer Valère insgelijks weg. En Guust Boetjes volgde dadelijk 't voorbeeld, met stram-gespannen armen en paarschbibberende onderlip, en meneer van Laaberen bleef heel alleen met Philemon en de drie vrouwen, allen even stom en roerloos van verbazing.

Hij poogde er even om te lachen, maar het hokte hem in de keel en hij wist niet meer hoe zich te houden, wel beseffend dat het erg, heel erg was, en dat hijzelf groot gevaar liep er zijn klandizie bij in te schieten.

- Ha dà zijn nou dijngen! ha dà es nou de moeite weird, veur azeu 'n bagatelle!' pruttelde hij hoofdschuddend een paar keeren. Maar ook meneer Valère, Guust Boetjes en meneer van Fleteren waren drie goede klanten, en hij durfde niet alleen te blijven, voelend dat zij 't hem meer dan kwalijk zouden nemen. Hoofdschuddend-brommend stond hij insgelijks op, betaalde, wenschte beleefder dan de anderen 'goên avend' en ging op zijn beurt de deur uit.

Alles had zich zóó vlug afgespeeld dat Sietje en de overblijvenden nog als 't ware stom en roerloos aan den grond genageld stonden, toen de deur achter meneer van Laaberen dichtsloeg.

XII.

Het was de plotselinge tweespalt, de vijandschap, de haat, na al die lange jaren van gezellig-dagelijks met-elkander-omgaan.

Reeds den volgenden ochtend trok meneer Valère uitdagend en opzichtelijk op zijn mooiste gebloemde pantoffels naar de 'Nieuwe Hope van Vrede,' waar hij met de grootste voorkomendheid door de herbergierster en haar dochters werd ontvangen. En toen hij weldra Guust Boetjes zag voorbij gaan, op weg naar de 'Koekoek', riep hij hem binnen, en verklaarde opgewonden dat zij nu maar dadelijk hier hun dagelijksche stamenee moesten houden, om Sietje eens flink te ergeren. Toen meneer van Fleteren om half twaalf voorbij ging werd hij insgelijks binnengeroepen. Meneer van Laaberen verscheen er ook weldra en alle vier bespraken zij hartstochtelijk in stilte de gebeurtenis van den vorigen avond.

Meneer van Laaberen vond dat zij eenigszins in hun ongelijk waren, dat zij wat haastig en driftig hadden gehandeld. Maar meneer Valère en Guust Boetjes verdedigden krachtig hun handelwijs, en meneer van Fleteren verklaarde nog eens met scheef-stuiptrekkende nekbewegingen dat hij 'noar ne stamenee kwam om zich t' amezeeren en niet om t' heure kijven of te vechten.'

- Ik 'n mag d'r toch nie heul-de-gansch uitblijven,' sprak meneer van Laaberen. ''t Zijn klanten, en ne meinsch moe zijn klanten respecteeren.'

- Klanten! klanten!' brabbelde Guust Boetjes. 'Ze

kregen zij waarachtig mier van ons dan wij van ulder. Ik 'n goa d'r nie mier, veur gie geld van de weireld!'

- Ha 'k zoe nog liever craveeren of d'r nog ne voet over de zulle[1] zetten!' verklaarde op zijn beurt meneer Valère. En hij drong er nogmaals op aan dat zij nu alle vier in de 'Nieuwe Hope van Vrede' hun dagelijksche 'stamenee' zouden houden.

Maar die heeren waren ontstemd en toonden weinig geestdrift. De Nieuwe Hope van Vrede was koud, ongezellig, slordig, met slaande en tochtende deuren, en de vrouw zag er zoo vuil en zoo 'verdronken' uit, en alle twee de dochters leken zoo nuchter en zoo stom.

- Ik 'n weet nog niet wat da 'k zal doen,' sprak eindelijk meneer van Fleteren. 'En bovenaldien 'k 'n vind het nie goed van azeu moar altijd standvastig in dezelfde stamenee te komen. De meinschen worden op den duur te familioar. Ik goa veur mijn poart beginnen mee 'n beetsen van 't ien noar 't ander leupen.'

En zoo gebeurde 't ook. De oude trouwe bende was gescheiden. Zij hadden geen vaste 'stamenee' meer. Zij ontmoetten elkaar op goed geluk af, nu eens in de 'Koekoek', dan in de 'Nieuwe Hope van Vrede', dan ook nog in andere herbergen, maar zelden waren zij nog met hun vieren zooals vroeger, om 't gewoon partijtje kaart te spelen. En nooit ook bleven zij ergens lang vertoeven: zij waren gejaagd, verbijsterd, ongelukkig. En geen van allen, behalve meneer van Laaberen, zette nog een voet in Sietje's herberg, maar zóó sterk was hun oude gewoonte elken dag geregeld dien kant uit te komen, dat al de herbergen die zij bezochten toch steeds onveranderlijk gelegen waren in de straat waar ook de oude 'Ope van Vrede' stond.

Dat zij, al was 't ook maar één enkelen avond, in hun eigen gezin bij vrouw en kinderen zouden blijven, zonder op 'stamenee' te gaan, kwam natuurlijk in den geest van geen van allen op.

XIII.

Hun twist met Philemon en Sietje was in 't dorpje geen

1) Drempel.

geheim gebleven en had er heel wat opschudding te weeg gebracht. ‘La Zeunèsse had er geweldig veel pret om, en ook de importante heeren van de maandag-avonden: de burgemeester, de dokter, de notaris, die steeds geregeld in de oude herberg bleven komen, hadden er niet weinig, hoewel stiller om gelachen.

En door meneer van Laaberen, dien zij dwongen de waarheid te zeggen, hoorden de overige heeren steunpilaren nog een en ander van wat er in de oude ‘Ope van Vrede’ zooal omging: dat Sietje verklaard had er niets om te geven dat zij niet meer kwamen, dat Philemon zijn spijt had uitgedrukt ze reeds vroeger niet op straat gegooid te hebben, en dat zijn huwelijk met Sietje nu vast besloten was, en in de eerste dagen van December zou plaats hebben.

Zoo was het werkelijk. Twee achtereenvolgende zondagen werden de ‘geboden’ in de kerk door den pastoor van den preekstoel afgekondigd, en al vroeg in den ochtend van 14 December dreunde 't feestkanon.

Philemon en Sietje werden door den burgemeester zelf getrouwd, en toen de wettelijke plechtigheid in het gemeentehuis was afgeloopen, trokken zij in rijtuigen met de familie naar de kerk, waar een solemneele mis gezongen werd. De heeren steunpilaren zagen den huwelijksstoet van verre, achter de gordijntjes van hun woonkamer verscholen. En zij ergerden zich niet weinig aan den koetsier met hoogen hoed, en aan de zweep met 't witte strikje. Wat 'n bluf voor 'n hoefsmid en 'n herbergmeisje! Maar het gaf hun een steek in het hart toen zij Sietje na de afgeloopen plechtigheid uit de kerk zagen komen, zoo frisch en mooi, zoo mooi als ‘de mevreiwe van 't kasteel,’ dachten zij, met haar zwart-zijden japon en haar zwarten hoed met witte veeren. En zij snikten 't haast uit van jaloezie toen zij haar weer in 't rijtuig zagen stappen, licht-optillend den rand van haar japon, in de vluchtige verschijning van haar fijne voetjes in verlakte schoenen en de verblindend-witte streep van haar geborduurden onderrok. O! waar was de tijd toen zij haar elken dag zoenden en pakten, of vlak naast haar, voet aan voet, knie aan knie, bij het kaarttafeltje zaten! Naast haar stapte nu Philemon in 't rijtuig, onhandig lomp en grof in zijn spannende nieuwe

kleeren, en als in een vizioen van onverdiende pracht en van geluk, dat nijd noch jaloezie konden verstoren, stoven de paarden met het rijtuig weg, recht naar de stad, waar de egoïstisch-van-elkaar-verrukte jonggehuwden, ongevoelig voor de bittere smart welke zij na zich lieten, in volle vreugd en liefdesvrijheid hun trouwdag zouden vieren.

XIV.

Philemon was lid der dorpsfanfarenmaatschappij, en in die hoedanigheid zou hem en Sietje 's avonds bij hun terugkomst uit de stad, door de muziekanten eene serenade worden aangeboden.

Zonder voorafgaande onderlinge afspraak bevonden de heeren steunpilaren zich als van zelf tegen acht uur in de ‘Nieuwe Hope van Vrede.’ En weldra ontstond er een ongewone woeling in de anders zoo doodstille straat, nu vol gillende benden van jongens en meisjes, die rusteloos heen en weer holden en stoven.

De deur der oude ‘Ope van Vrede’ ging open, en Sietje's vader en een harer zusters kwamen even op den drempel kijken. Elk oogenblik werd 't rijtuig weer verwacht. Ook de vrouw uit de ‘Nieuwe Hope van Vrede’ kwam met haar dochters aan haar deur staan, maar die heeren bleven binnen, zenuwachtig-gejaagd achter de gordijntjes verscholen.

En eindelijk kwam in vluggen draf het rijtuig aangerateld, gevolgd door een hollende bende van schreeuwende en juichende jongens. Vlak vóór de herberg hield het stil, en het portier werd geopend, en in een weerlicht van wit en van zwart vlogen Sietje en haar man naar binnen, waarop de deur weer dadelijk gesloten werd.

Toen kwam een rood-dansende gloed, in doffe, naderende stapkadans weerlichtend op de naaste huizen. En plotseling waren daar de fakkels, gedragen door vier jonge knapen, waarop onmiddellijk volgde het muziekkorps, met den ronden, vooruitstekenden buik der groote trom en al de vaal-glimmende, groote en kleine koper-instrumenten. De mannen schaarden zich in halfrond om de gesloten deur, met de fakkeljongens in het midden en al 't gepeupel er omheen. Fantastisch-schel verlicht waren de aangezichten, in de op-en-neer-dansende,

roode laai-vegen, die rijke kleurschakeering tooverden op de grijze en grauwe, alledaagsche plunjes. Dan sloeg de schoolmeester, die ook orkestmeester van het fanfarenkorps was, met hand en voet een vlugge maat, en schetterend barstte 't eerste deuntje los. De roode wangen van de spelers waren bolrond opgeblazen, met korte, vlugge knijp-bewegingen der lippen, en de oogen stonden uitgepuild van inspanning. Soms schetterde een heele rist van tonen hoog boven alle andere uit, in een gerinkel als van stuk-geslagen glazen, en dan weer dreunden zware buikgeluiden, als van een log, lomp beest, dat onbetamelijk doet. En de groote trom donderde en bromde, en de schijven kletterden en rinkelden, en heel aan 't einde kwam er een geweldig-valsche wanklank, alsof een der instrumenten plotseling uit elkaar gebarsten was.

Het eerste stuk was uit, en hoog lachte en gilde 't gepeupel in het rood-laaiend-weerlichtend geknetter der fakkels, terwijl enkele spelers hun instrument onderste boven naar den grond keerden, om er het water uit te laten siepelen. De deur der ‘Ope van Vrede’ bleef dicht gesloten.

- Allo, jongens, 't gavotsen,.... numero dreië van 't bleiw boeksken!’ beval de schoolmeester.

De blaadjes van 't blauw boekje werden omgeslagen, de maat werd aangegeven, en 't ‘gavotsen’ gespeeld.

Dit ging veel stiller dan het eerste deuntje, en het klonk slepend, zeurig en verward, ondanks de energieke bewegingen van den meester, die, zelf meespelend, zijn instrument als in geweldig-pompen op en neer deed gaan, en stampend met de beide voeten, rechts en links boos-uitgezette blikken stuurde. Een oogenblik was 't of zij er ‘uit zouden vallen’ en 't publiek begon te schimpen, terwijl die heeren steunpilaren, achter de gordijntjes der ‘Nieuwe Hope van Vrede’ verscholen, zich grinnikkend de handen wreven. Gelukkig bracht ‘den trio’ er opnieuw wat eenheid in en kwamen zij ten slotte nog samen tot een eind.

Toen ging de deur der ‘Ope van Vrede’ wijd open, en Sietje en haar man verschenen in 't rood-laaien van de toortsen op den drempel, met Sietje's vader en haar beide zusters achteraan in het halfduister van 't portaal.

- Geachte heeren en vrienden!.... klonk duidelijk Philemon's stem.

‘Ik en mijn vreiwe zijn ulder heul dankboar veur d' iere die g' ons bewijst! 't Es nen blijk van vriendschap die we nie licht 'n zille vergeten. We zillen de fanfoare-maatschappije altijd in iere en achtijnge blijven houên en we neudigen ulder allemoal uit om mee ons 't firme schel hespe[1)] te komen eten en zeuveel pinten bier te drijnken of da ge goest hêt!’

- Bravo! Bravo! Vivat Philemon en Sietje!’ juichten de muziekanten. En het gepeupel gilde en schetterde mede. Allen voelden zich verlekkerd door 't vooruitzicht van die ham en van dat bier, en men zag Sietje's vader, in 't halfduister van 't portaal, lachend buikschudden onder 't smakken aan zijn pijp, die heel zijn mond scheen scheef te trekken. Een grappenmaker riep een klucht uit die een groep hardop deed lachen, en dan sloeg de schoolmeester opnieuw een driftige maat, waarop nu plotseling de klanken van de ‘Brabançonne’ uitbarstten.

Dit speelden zij met gloed en geestdrift, met krijschendratelende hooge tonen en donderende buikgeluiden; en toen het uit was trokken allen in d' Ope van Vrede binnen, alsmede de fakkeljongens die hun toortsen sissend in de greppel uitdoofden, en ook zooveel van het gepeupel als zich in de oude herberg op elkaar kon proppen.

XV.

Stom en roerloos achter de groezelige gordijntjes der ‘Nieuwe Hope van Vrede’ verborgen, hadden die heeren steunpilaren met benepen hart het heele schouwspel bijgewoond. Het was als de begrafenis van al hun vroegere vreugd en leven die zij hadden zien gebeuren, en zij zaten te grijnzen van onverholen spijt en ergernis.

- Hawel, hawel, hawel! Azeu 'n beslag veur wa van niemendalle!’ kwam de slorsige her'bergvrouw nijdig weer binnen. En woedend riep zij tot haar dochters, die nog wilden buiten blijven:

- Ala! binne komen, zeg ik ulder! Hier zie, in uldere stamenee!’

1) Ham.

En zij duwde ze met geweld naar binnen.

Meneer Valère grijnslachte, uitdagend:

- 't Es fieste, en we goan euk fieste vieren! 'k Trakteere mee 'n flassche champagne! Hèt-e champagne, bezinne?'

- Nien ik,..... joa ik, joa joa ik,' haastte zich de waardin haar eerste gezegde te wijzigen.

En terstond duwde zij haar oudste dochter fluisterend weer naar buiten. Toen vloog ze zelve naar het rek achter de schenktafel en nam er vier glazen uit, die zij in groote drukte met een vuilen handdoek begon schoon te vegen.

- G' hèt gelijk, nondedzju! we goan fiest houên! 'K gee euk 'n flassche!' riep opgewonden meneer van Laaberen.

- 'K gee euk iene!' brabbelde Guust Boetjes.

En zelfs meneer van Fleteren, doorgaans zoo stug en stroef, grijnslachte plotseling opgewekt, en riep:

- 'K gêe euk iene!

De vrouw gooide den grauwen handdoek op een tafeltje en holde haar oudste dochter buiten na.

- Mrie! Mrie!' hoorde men haar schril op straat roepen.

Die heeren, woelend om hun tafeltje, juichten nu, in opgeschroefde pret tegen hun droefheid in.

- We zillen ne kier teunen da w' euk wel zònder ulder keunen leute moaken!' pochte meneer Valère.

- Of ge gelijk hèt!' gilde de waardin in haar glazen rinkelend. En heel haar rond en vet gezicht met groote ronde oogen, glom en straalde van genot.

- Neem, doar zijn de gloazen,' sprak zij tot haar tweede dochter, het boersch, onhandig meisje naar de heerentafel duwend.

Met opgewonden geestdrift werd zij er ontvangen, en alle vier die heeren knepen haar om de beurt in de heupen of sloegen haar den arm om 't middel, wat haar heel verlegen deed glimlachen en blozen.

- Joa maar, ge moet euk meedrijnken, zulle!' riep meneer Valère, toen hij slechts vier glazen op het presenteerblad zag.

- Es 't woar, menier Valère? Ala merci, zulle!' lachte de waardin.

Rood-hijgend kwam de oudste dochter weer binnen, een lijvige prop onder haar schort, waarmee zij naar de achterkamer vluchtte.

- Hèt-e voader gezien? Komt hij?’ riep de moeder haar na.

- Joa hij,’ antwoordde 't meisje van uit de andere kamer. En op hetzelfde oogenblik kwam de man binnen, glimlachend, in arbeidskleeren, met nederige beleefdheid die heeren groetend.

- Ala toe, Sies, hoast ou watte! Hoal ne kier den aftrekker!’ gilde de vrouw.

- Ha joa moar, veur champagne 'n moet-e gij gienen aftrekker hên!’ riep meneer Valère.

- Ha moar menier Valère toch!’ sprak de waardin diep verbaasd.

- Brijng mij hier moar 'n flassche, 'k zal ze zelf ontstoppen,’ verzekerde meneer Valère.

De oudste dochter bracht twee der flesschen die zij in allernaast bij den wijnverkooper was gaan halen.

Die heeren glimlachten, den blik begeerig op de groote groene flesschen, met wit etiket en zilverglimmend kurkhulsel. Meneer Valère nam zijn mes en zaagde de touwtjes en ijzerdraden door. En hij liet de kurk maar feestelijk knallen, wat alle drie de vrouwen met een gil deed achteruitspringen.

- Joa joa, we goan ze moar loate vliegen da ze 't heuren!’ riep hij.

De gele wijn schuimde en parelde sissend in de glazen, en zij klonken en dronken. De meisjes moesten schateren. Telkens als zij de lippen aan 't glas brachten, prikkelde 't zóó in haar neus, dat zij haast niet konden drinken. Marie, de oudste, moest herhaaldelijk niezen: ‘Ha moar jongens toch, 'k geleuf ik dat er doar snuif in zit!’ proestte zij. Elodie, de jongste, slikte met moeite heele kleine teugjes, en zette daarbij een zuur gezicht, alsof 't haast niet te drinken was. Toch vondt ze 't ‘doanig goed’ verzekerde zij. Ook de baas, die in één teug zijn beker leeg dronk, betuigde met een stralenden glimlach dat het ‘nondedzjuuts goed was’, heel wat lekkerder dan een pint bier of een druppel jenever. De vrouw dronk met twee of drie flinke, korte teugen, en haar grove, ronde oogen blonken als glazen knikkers. Nog nooit in haar leven had zij iets zóó lekkers geproefd, verklaarde zij.

De eerste flesch was al dadelijk in herrie leeg. Maar bij de tweede maakten die heeren 't zich wat rustiger en gezelliger. Doch het bleef opgeschroefde vreugd, en al dadelijk spraken zij weer, met diepe bitterheid, over al wat Sietje hun den laatsten tijd misdaan had. Was dat nu niet ongelukkig dat ze hier in die vuile vunze herberg hun geld moesten weggooien in plaats van gezellig in de oude 'Ope van Vrede' met Sietje rondom hun dagelijks kaarttafeltje te zitten? Ah!.... als Tante nog maar leefde, alles zou wel anders zijn gegaan!

Guust Boetjes kreeg plotseling tranen in de oogen.

- Mier dan twintig joar lank hè 'k alle doagen in Tante's hirbirge geweest!' brabbelde hij.

- Pas op!' sprak meneer Valère met een vluggen blik naar de portaaldeur.

Twee muziekanten kwamen luidruchtig en levendig binnen, hun instrument onder den arm. En dadelijk deden die heeren weer of ook zij dolle pret hadden, en schonken de glazen nog eens vol, en riepen de meisjes bij zich om mee te drinken, en bestelden nu de derde flesch.

Vreemd keken de muziekanten op. Hun eigen druktemakerij werd dadelijk door de opgewondenheid van die heeren gedempt. Zij dronken haastig hun bestelde glazen leeg en vertrokken.

- Bravo! bravo!' juichte triomfantelijk meneer Valère. 'K wee zeker da ze direkt aan Sietje zillen goan vertellen da w' hier champagne zitten te drijnken!'

- Toe, Mrie, kijkt-e-kier woar da ze noartoe goan!' riep de moeder.

Het meisje snelde naar de deur.

- 't Es azeu, ze zijn weere bij Sietje!' kwam zij na een oogenblik terug.

Die heeren klapten in hun handen en kronkelden zich op hun stoelen van de pret. En van lieverlede werden zij hevig dronken. Guust Boetjes zat voortdurend zijn paarschblauw, op de borst gezonken hoofd te schudden en pruttelde onduidelijke klanken; meneer van Laaberen zat strak-staroogend op zijn stoel ineengezakt te glimlachen, zijn roode, ronde, dikke neus zóó vreemd apart op zijn rood-bruin gezicht, dat het nu werkelijk leek of hij elk oogenbllk, gelijk

een rijpe vrucht, er af zou vallen, en heel meneer van Fleteren's scheeve magere tronie was als met gele olie overstreken, zóó vet en glanzend, dat er druppeltjes van langs zijn wangen parelden. Alleen meneer Valère's gelaat bleef opgezwollen-bleek als immer, maar zijn fletse blauwe oogen glinsterden, en zijn blond-en-grijs-gespikkeld krulhaar stond als 't ware uitdagend overeind, rondom over 't randje van zijn stijve pet.

Toen hoorden zij plotseling weer in de oude ‘Ope van Vrede’ de schettertonen der muziek, die nu een polka speelde.

Zij schrikten er haast van op. Wat! werd er nu ook gedanst!.... Zij zagen in verbeelding 't mooie Sietje rondzweven in Philemon's grove armen en zij voelden dat al hun opvallend vertoon in de concurreerende herberg niet den minsten indruk had gemaakt. Het kon Sietje niets schelen, zij amuseerde zich best zonder hen, zij was hen vergeten, zoo totaal vergeten alsof ze nooit hadden bestaan voor haar.

- 'T'n kan nie zijn! 't'n kan nie zijn! W'n keunen da nie uithoûen! W'n keunen da nie uithoûen!’ brabbelde eensklaps Guust Boetjes.

- Wat 'n kan d'r nie zijn? Wat 'n keunen we nie uithoûen?’ vroeg meneer Valère bijna boos.

- We moên doar weere noartoe! We moên doar weere noartoe’, stotterde Guust Boetjes met dronkaards-hardnekkigheid.

- Woar noartoe, nondedzju?’ vloekte meneer Valère met een vuistslag op de tafel.

- Noar Sietjen.

- Noar Sietjen! 'K zoe nog liever deud vallen!’ zwoer meneer Valère.

- O, ge zegt datte, ge zegt datte,’ sprak vergoelijkend meneer van Laaberen.

- Watte!.... iemand die ons zeuveele misdoan hèt!’ gilde meneer Valère.

- Ik zegge da 'k veur mijn plezier op stamenee goa, en nie veur 't heure kijven of te vechten,’ verklaarde meneer van Fleteren met een scheeven draai op zijn stoel.

De waardin was even naar buiten geloopen. Rood-opgewonden kwam zij weer binnen.

- Ha! da es doar wat, e-woar?' riep zij de heeren toe.

Hooger galmde de muziek door de half open gebleven portaaldeur, met gegil en geschetter van stemmen en trappelend geschuifel van dansende voeten. En plotseling holde de vrouw weer naar buiten, krijschend met heesche stem tot haar dochters, die tersluips weggeglipt waren:

- Gie vuile slonsen die ge zijt! Wilt ulder ne kier hoasten da ge weere binnen zijt! Watte, ge zoedt ulder euk nog mee da smeirig volk goan bezig hoûen!

- Ze stonden doar mee mallekoar te dansen te midden van de stroate, die luizegoars!' riep hijgend de man, zijn dochters ruw naar binnen duwend.

Gestoord, gebelgd, geërgerd, zoowel door 't ruwe doen van den man en zijn vrouw als door 't gedrag der jonge meisjes, keken die heeren op.

- Ha ge zil nog wel mee ulder vijanden mee goan doen, geleuf ik,' sprak meneer Valère met een minachtenden blik op de meisjes en een van moeielijk ingehouden toorn trillende stem.

- 'T'n kan nie zijn, allez, t'n kan nie zijn,' brabbelde weer Guust Boetjes.

- Nie nien 't, t'n kan zeker nie zijn, en t'n zàl nie zijn euk!' gilde meneer Valère, bleek van woede. 'Watte! azeu de meinschen veur de zot hoûen!' En plotseling stond hij op, en vroeg op gebiedenden toon hoeveel hij voor zijn deel te betalen had.

- Ha 't es het zeven fran de flassche,' antwoordde de vrouw met bevende lippen. En eensklaps vloog ze als razend naar haar dochters, en begon er op te schelden en te slaan, dat heel de herberg er van dreunde.

- Joa moar, joa moar!' riep meneer van Fleteren, van zijn stoel opspingend, 'ik goa op stamenee om mij t' amezeeren en nie om....

- Gie slonsen! gie smeirlappen! die 't volk uit onze stamenee joagt!' krijschte de half dronken vrouw, met klinkende oorvegen op 't gezicht van haar gillende en huilende dochters.

In allerijl nu waren alle vier die heeren opgestaan, en ieder legde zenuwachtig-gejaagd zijn zeven frank op tafel. En een heele bende gepeupel, die in de straat naar 't dansen stond te luisteren, kwam plotseling op 't gedruisch der

kijf-en-vechtpartij binnen gestroomd, zoodat die heeren slechts met groote moeite buiten geraakten.

- Joa moar, joa moar, azeu nie zulle! azeu nie zulle!' hijgde bevend meneer van Fleteren. En plotseling ontnuchterd haastten zij zich de straat op, uit vrees van in een vies zaakje gewikkeld te worden.

Guust Boetjes schreide.

- 't Es uit, 't es uit, we 'n hèn giene stamenee mier,' snikte hij. 'Twintig joar, twintig jaor lank hê 'k er alle doagen geweest'....

XVI.

Een heele week hielden die heeren steunpilaren het nog vol. Te vergeefs kwam meneer van Laaberen hun elken dag vertellen dat Sietje weer heel vriendelijk geworden was en voortdurend naar hen informeerde, en ook dat Philemon lang niet zoo kwaad was als ze wel dachten,.... zij wilden er maar niet meer heen. Tot op een avond dat het hun in eens te machtig werd, en zij er met hun drieën, - maar voor één enkelen keer slechts, als proefneming, - met van emotie jagend hart opnieuw verschenen, door meneer van Laaberen, die er op hen wachtte, en desnoods weer alles goed zou maken, voorgeloodst....

En net zooals meneer van Laaberen voorspeld had, was Sietje een en al voorkomendheid en liefelijkheid, en van heel het droevige verleden werd geen woord gerept. Philemon kwam binnen, en diep-beleefd nam hij zijn pet af voor die heeren, die gansch onthutst waren en haast niet wisten hoe zich te houden bij zooveel ongehoopte vriendelijkheid. En even stonden zij beteuterd rond te kijken, als verwachtten zij groote uiterlijke veranderingen in die oude, steeds zoo trouw bezochte plek, waar zij de vaste plaats van ieder voorwerp zoo goed kenden. Doch neen, niets was veranderd. De naaimachine was weer uit den hoek gehaald en stond op haar gewone plaats, en 't koperen maantje dat hen in zoolang niet had gezien, keek schalks en lachend met één oog, gelijk een oude, goede kennis, om den hoek van het boogvormig zinken gleufje, op de ouderwetsche uurplaat.

Toen bestelden zij hun consumptie en namen hun toevlucht

tot het kaarttafeltje, waar ze zich dadelijk ernstig in hun spel verdiepten. Zij zagen er keurig uit, dien avond, alle vier netjes gekleed, Guust Boetjes met een nieuwe zijden pet op, en meneer Valère met zijn allermooiste pantoffels. En net als vroeger, als om wel duidelijk te laten merken dat heelemaal niets veranderd was, ging Sietje aandachtig naast hun tafeltje zitten, en zelfs kwam het die heeren voor als voelden zij soms even weer de zachte aanraking van haar voet of haar knie. Zij durfden 't nog niet goed probeeren, maar 't gaf hun alle vier weer hoop, en in hun binnenste was het al vast besloten dat zij daar nu weer, als vroeger, alle dagen zonden komen. Wel voelden zij dat zij heel veel verloren hadden, maar toch niet zóóveel, dat wat nog overbleef niet meer der moeite waard was.

Philemon, die even in de keuken was gegaan, kwam langzaam weer in de gelagkamer, met een klein, grijs, snugger-kijkend hondje op zijn armen.

- Hoe vindt g' onze nieuwe kalant, menieren?' glimlachte hij vriendelijk.

Eenigszins verwonderd keken die heeren op.

- Ha, 't es nog al 'n scheuntjen,' spraken zij. 'Hoe hiet het?'
- Mokko, lijk den anderen.'
- Zeu zeu,' glimlachten zij stilletjes. En even wat ontdooid, tot Sietje:
- En gij, Sietjen, hèt-e nog gien nieuwe katte?
- Joa ik, menier van Laaberen, en z' hiet euk Sarah, lijk de dieë die deud es.
- Hawel, 't es al da g'hên moet om te beginnen: nen hond, en 'n katte,.... en dan 't noaste joar ne firme....

Meneer van Laaberen eindigde zijn zin met een ondeugend geknipoog naar Philemon en naar Sietje, die plotseling een sterke kleur kreeg.

Die andere heeren hielden zich of ze meneer van Laaberen's zinspeling niet begrepen hadden. Zij keken ernstig en strak, met gefronste wenkbrauwen, op hun kaarten, en daar de glazen leeg waren bestelden zij één voor één, met trage stem:

- Sietje, gee mij as 't ou blieft nog 'n pijntjen.
- Mij euk ien, Sietje.

- Mij euk ien.

En Guust Boetjes, met paarsch-trillende onderlip:

- Ik zal nen dreuppel bitteren drijnken, Sietje.

Langzaam verliet Sietje haar stoel, en op de oude klok galmden tien doffe, trage slagen. Toen flapte 't kleine vleugeldeurtje boven 't gleufje open, en de houten vogel sprong naar voren, roepend:

- Koekoek! Koekoek! Koekoek!

Weer trok hij achteruit en dicht flapten de metalen luikjes.

Scheef met één oog om den hoek van het boogvormig gleufje zat het koperen maantje leuk te glimlachen.....

CYRIEL BUYSSE.

John Minter Morgan's sociale roman van het jaar 1834.

Wanneer men bezig is aan de poging, om de verbleekte figuren van het Engelsch socialisme uit de eerste helft der negentiende eeuw in lijn en kleur wat op te frisschen, ze als min of meer samenhangende groep te rangschikken, en in het volle licht te brengen: dan wordt men te dikwijls gewaar dat de ‘restauratie’ dier beelden op verre na niet aan de verwachting beantwoordt. De personen, die men duidelijk wil laten zien, blijven veelal nog duistere gestalten, min of meer onvaste gedaanten. De omtrekken duiken even op uit een floers dat hen blijft bedekken: zij spreken niet tot ons: het ware leven zit er nog niet in, of is ten minste niet scherp te herkennen. Zij zijn te dikwijls, om den alledaagschen term te gebruiken, een negatief. Ontkennen, negeeren, afsteken tegen de omgeving der gewone menschen, ja dat doen die personen. Wat zij zijn, dat beteekenen zij, omdat zij zich lijnrecht stellen tegenover de plutocratie hunner dagen. In houding en gebaren verzetten zij zich tegen een economie, die niet anders was geworden dan een rechtvaardiging der eischen van het kapitalisme. Zij wijzen er op, dat de productie van rijkdom, in de eerste helft der vorige eeuw, tegelijk is een productie van armoede. De vorming van kapitaal wordt, naar hun inzicht, terzelfder tijd oorsprong van ellende. Want de kapitalistische wereld-orde, zooals zij op de beginselen van Ricardo en Malthus is gevestigd, loopt - zóó zeggen onze Engelsche socialisten - noodwendig uit op de volstrekt absolute macht der kapitalisten. Deze laatsten alléén geven verlof tot den arbeid: anders is er geen arbeid. Het kwaad

of euvel dat de arbeiders oploopen, als zij de kapitalisten niet volgen of gehoorzamen, is uitsluitend vervat in de logische gevolgtrekking uit het begrip van economische ‘vrijheid.’ De economie der XIXde eeuw weet, volgens die schrijvers, voor het eerst de vrijheid als straf te hanteeren, vrijheid om te sterven van honger. Zóó oreeren en declameeren onze socialisten. In een stroom van woorden getuigen zij van deze hun opvatting. Doch die woorden, uit welk een mond ook vloeiende, beginnen wonder-wel op elkander te gelijken. De figuren, van wie die woorden uitgaan, steken, ja als groep, hoe langer hoe scherper af tegen den achtergrond van hun eeuw, maar het is een schijnbaar éénvormige reeks. Men kan boven hun aller rei steeds dezelfde woorden beitelen: ‘tegen de Plutocratie’. In hun eigen optocht, wanneer men de vesting wegdenkt waartegen zij aanloopen, zijn zij veelal ‘anonymi.’ Zij gelijken op elkander, missen in hun groep veelal eigen karakter en merk. Wij weten van de persoonlijkheid van ieder niet genoeg af. De bronnen laten ons in den steek. Wij hebben slechts uittreksels te geven uit tractaten en redeneeringen. De personen zelven dezer socialisten zijn soms louter dragers van hun redeneeringen: niet altijd individualiteiten op zich-zelf.

Toch is er een geschrift, waarin de meer intieme geschiedenis van vele dier figuren - ik noem bijv. Hall, Thompson en eenige onmiddellijke volgelingen van Robert Owen - wordt verteld. Leest men dit boek, dan wordt de omtrek van enkele dier figuren voller, de kleur dieper. Hier en daar verrast ons, zonder dat wij 't zoeken, in dat boek dan soms een medaillon, een aquarel luchtig en frisch gewasschen. Een vluchtige penneschets voegt zich naast een met houtskool getrokken ‘fusain’. Erkomt iets levendigs, iets individueels, zelfs iets bonts in de verschillende licht- en schaduwbeelden van personen, die tot nu toe een éénzelvig en monotoon uiterlijk en innerlijk schenen te hebben. Het negatieve van zoo-even wordt hier en daar positief.

Het geschrift dat wij op het oog hebben, en dat wij reeds gebruikt hebben toen wij onze vorige silhouetten dezer Engelsche socialisten poogden te teekenen, is een zeer zorgvuldig uitgegeven boek in twee deelen, getiteld ‘H a m p d e n

in the ninetheenth Century: or colloquies on the errors and improvement of Society.' Het verscheen in 1834. Het is op bijzonder goed papier zeer fraai gedrukt: rijk versierd met staalgravures, waaronder zeer goede portretten van Hampden, van Robert Owen, en een opmerkelijke afbeelding van het landschap waarin de fabrieken van Nieuw-Lanark oprijzen. Heeft men zoo even zijn oogen vermoeid, door het staren op de groezelige bladzijden van een John Francis Bray en anderen, dan wordt men verkwikt als men de bladen van deze deelen omslaat. Nog grooter lafenis bedoelt de schrijver ons te geven, daar hij een beroep, niet op onze redeneering, maar op onze verbeelding wenscht te doen. Wat hij toch in zijn geschrift geeft is een roman: een roman in gesprekken: zeer in de verte en vrij onbeholpen nagebootst naar Plato's onsterfelijke dialogen. Het voorbeeld, dat hem blijkbaar voor den geest zweefde, was het bekende boek van Robert Southey van het jaar 1830 over Thomas Morus, van welk boek wij in ons werk der Socialisten (zie van den laatsten druk het eerste deel pagina 272 en 273) een korte schets gaven. Doch het boek van Robert Southey staat als compositie hooger. Southey gaf zich aan den dichterlijken droom over, alsof Sir Thomas More hem op zijn zwerftochten aan de noordelijke grens van Engeland, langs de spiegelende meeren en glooiende bergen van Cumberland - waar Southey en zijn vriend Wordsworth ('the lakists') woonden - als te gemoet kwam, en met hem van gedachten wilde wisselen over al de problemen onzer maatschappij. Allerlei droomen van zijn jeugd kwamen Southey, die in zijn jonge jaren met de uiterste denkbeelden der Fransche Revolutie was medegegaan, weder voor den geest. De politieke conservatief, high-tory, die Southey was geworden - men herinnere zich de bitter onbillijke verzen die Browning tegen hem slingerde[1] -

1) Het zijn de verzen van Browning 'the lost leader' op Southey, toen hij 'poet aureate' was geworden:

Just for a handfull of silver he left us,
Just for a riband to stick in his coat;
Found the one gift of which fortune bereft us,
Lost all the others she lets us devote.
They with the gold to give doled him out silver,
So much was theirs who so little allowed;
How all our copper had gone for his service!
Rags - were they purple his heart had been proud!

verkwikte zich in de beschouwing der aanrakings-punten van de maatschappij zijner dagen met de denkbeelden van Utopia. Hij ving de sociale lessen van den grooten kanselier op, en liet dien ouden Morus nog eens waardeeren in zijn fijn vernuft, zijn warm gevoel en zijn schrander inzicht.

Had onze schrijver, die vier jaren later dan Southey, dus in 1834, zijn boek uitgaf, maar dat voorbeeld strenger gevolgd! Zijn werk zou er te aantrekkelijker door zijn geworden. Want het grond-denkbeeld, dat hem tot schrijven aanzette, was even gezond en knap als dat van Southey. Had Southey den schim van den grooten Utopist onder de regeering van Hendrik VIII nog eens bezworen, deze onze schrijver riep op John Hampden: den grooten opstandeling tegen Karel I, den rebel Hampden, bij 't hooren van wiens roemrijken naam het hart van ieder eerlijk Engelschman hoog omhoog klopt van zelfbewusten trots: DEN MAN VAN HET RECHT. Hoe zou die onwrikbare man der zeventiende eeuw zijn strengen blik hebben laten gaan over al de maatschappelijke instellingen der negentiende eeuw, instellingen die alle strekten louter om, met miskenning van het recht van den arbeider, de positie der bezittende klasse te verdedigen! Wat zou hij getoornd hebben over het georganiseerd egoïsme, over de uitsluitend individualistische motieven onzer samenleving, over het alvermogen van het geld, en over de absolute macht van een materialistische burgerij! Niet aan barmhartigheid, niet aan liefde is de groote behoefte: maar aan rechtvaardigheid: strict recht is noodig, zóó zou hij roepen. De negentiende eeuw heeft te kampen tegen het onrecht der menschen en tegen het onrecht der dingen. Het is levensvoorwaarde voor elke maatschappij, dat het recht weder gedragen wordt door de gemeenschap, maar nu ook zich handhave. Want een maatschappij valt uit elkander, wanneer louter lijdzaamheid er gevonden wordt. Het lijden moet niet dadelijk geaccepteerd worden. Men moet zich weten te verzetten. Doe wat gij kunt, belijdt desnoods waartoe gij onbekwaam zijt, maar sta op uw recht, en op 't recht uwer broeders. Dan eerst is iets beters te wachten. Zulke woorden had onze schrijver, wanneer hij waarlijk Southey had gevolgd, thans laten hooren als uit den mond van den ouden ‘rebel’ John Hampden.

Maar onze auteur deed anders. Hij nam een figuur uit zijn eigen tijd, uit zijn omgeving, gaf aan dien man den naam van Hampden, en met den naam ook sommige karaktertrekken, tot zelfs gelaatstrekken van den ouden ‘rebel’, en liet hem dan denkbeelden uiten over de maatschappelijke verschijnselen in Engeland van de eerste tientallen jaren der negentiende eeuw. Hij doet hem in allerlei kringen optreden, teekent hem onafhankelijk, vast van karakter, rijk, aanzienlijk, oprecht, met een ingehouden hartstocht die soms uitbreekt. Hij laat hem een verbond sluiten met twee vrienden, om te samen de kennis van het ware geluk overal in de wijde maatschappij te verspreiden: en brengt hem dan in aanraking met de meest bekende figuren van zijn tijd. Hij laat hem tegenover die allen zijn beginselen verdedigen. Maar ten slotte hooren wij slechts van den held opinies en nog eens opinies. De moderne Hampden ergert zich, blijft zich altijd ergeren: en als het hem eindelijk te bar wordt loopt hij weg. Zonderling is de ontwikkeling van het gedroomde drama van dien man. Er is geen spanning, geen actie in dien roman. Het is niets dan een saâmgeregen reeks van tafereelen. Als roman, als kunstwerk, is het boek over den Hampden der negentiende eeuw mislukt. Als zoodanig zal het in zijn dagen dan ook niet gepakt hebben: al had het wel eenig succes bij de tijdgenooten. Anders echter staat het met ons. Ons kan die gedroomde Hampden eigenlijk niet schelen; wij gunnen hem alles wat de auteur hem zoo ruimschoots verleent, tot zelfs zijn bruid, de bekoorlijke dochter uit een dorps-pastorie (een pendant van 't huis van den ‘Vicar of Wakefield’). Maar al zouden wij zonder droefheid met een beleefde buiging afscheid nemen van dezen niet al te opmerkelijken romanheld, niet zonder belangstelling volgen wij de incidenten waarmede de roman zich bezig houdt. In dezen socialen roman ademt men toch de atmosfeer van den tijd, waarin een Thompson, een Hodgskin, een Bray en Gray leefden. Wij hooren in de verschillende gesprekken, die de vrienden er voeren, de formules, de eischen der door ons laatstelijk behandelde Engelsche Socialisten. Wij zien vóór ons de vele ‘facetten’ der sociale beweging dier dagen. Wij leven mede met de inspanning van hen, die toen in dat tijdvak nieuwe wegen van maatschappelijk heil zochten en openden. Wij worden versterkt in de overtuiging, dat ook

toen, ten gevolge van het sociale vraagstuk, niet de arme alléén leed, maar dat menig edel hart der andere standen onder smart gebukt ging. Wij gelooven vaster aan den hoogen oorsprong der sociale ideeën, wanneer wij zien met wat ootmoed en volharding historische personen van dien tijd zich stelden in dienst van een levenwekkend beginsel.

De auteur van den roman noemde zich niet op het titelblad. Toch is zijn naam niet onbekend. Hij heette J o h n M i n t e r M o r g a n , schrijver van verschillende kleinere en grootere werken, die met de sociale questie in verband staan. Mary Hennell, de schoonzuster van Charles Bray, die in 1841 voor dien zwager een breede schets ontwierp der verschillende sociale stelsels en gemeenschaps-inrichtingen, zegt (op pag. 247 van den in 1844 afzonderlijk verschenen afdruk van die 'schets') aan het slot van haar verslag: 'van de thans levende auteurs kan de schrijver van "Hampden in de negentiende eeuw" gerangschikt worden onder de meest vurige en overtuigende in deze materie der associatie van de belangen. Zijn werken worden gekenmerkt door een verfijnden smaak, en door een ruim zich uitende barmhartigheid'. Holyoake in zijn bekende geschiedenis der Coöperatie (Editie 1875, vol. I, pag. 356) is nog uitvoeriger. Hij zegt over hem het volgende. 'Een schrijver die de maatschappij beduidde, dat menschen van smaak en middelen gunstig gezind waren voor sociale inzichten, was John Minter Morgan, de auteur van "Hampden in de negentiende eeuw." Dit werk verscheen in twee fraai boekdeelen, en was gedrukt op de meest kostbare wijze dier dagen, versierd met oorspronkelijke, zeer talentvolle gravures. Er stonden wel eenige verwarrende diagrammen op enkele dier bladzijden, maar sommige tooneelen, dramatisch en communistisch voorgesteld, overtroffen in schoonheid van conceptie alles wat te voren en ook later is bedacht. Het verhaal voert den lezer in de hoogste kringen der maatschappij, en de gesprekken met de uitnemendste personen van den dag zijn ten minste zeer waarschijnlijk. Wanneer denkbeelden van coöperatie altijd met zooveel oordeel waren aan de hand gegeven, zelfs wanneer zij niet in zulk een bevallig kleed waren gestoken, dan zouden zij wat sneller hun weg in de wereld hebben gevonden. Het boek "Hampden"

van Morgan is een van zulke geschriften, die scherpziende uitgevers van een latere eeuw zeker zullen doen herdrukken... Toen Morgan nog jong was ontvouwde hij een moed, die men niet had verwacht van zijn zachten aard. Hij hield lezingen in de "Mechanics" instelling ter verdediging van Owen's Zondags-voordrachten.... In later leven ondernam hij veel vruchtelooze moeite om de geestelijkheid belang te doen stellen in sociale hervormingen. Gasten, die zijn diners in zijn huis (Sackville-straat) bijwoonden, weten te vertellen, dat zij altijd na het eten in een kamer traden, om het model van een communauteit te beschouwen, waarvan de kerk een der voornaamste ornamenten was. Morgan maakte zijn fortuin door een papierfabriek, hetgeen zeker een der redenen was, waarom hij alle andere sociale schrijvers overtrof in het aan de wereld aanbieden van goed gedrukte boeken, wier heldere en hechte bladzijden, met breede randen omzoomd, in de hand vielen als glanzende en stevige argumenten.'

In het boek, dat wij thans gaan behandelen, heeft hij zichzelf langs een omweg eenigszins geteekend. Hij stelt zich voor als een van dat driemanschap, dat de heilige gelofte deed om in alle kringen van Engeland betere sociale denkbeelden te verbreiden. Hij geeft zichzelf, of liever aan den drager van zijn denkbeelden, den naam van Fitz-osborne, gelijk Southey in zijn boek over Thomas Morus zich maskeerde achter den vreemdsoortigen naam van Montezinos. Die Fitz-osborne - in zijn jeugd vooral getroffen door Owen's woorden en daden, straks opgewekt en geprikkeld door het baanbrekend geschrift van Charles Hall - zou door ons bijna vergeleken kunnen worden (zie ook Hampden II, pag. 261) met een Franschen Saint-Simonist, zonder de excentriciteiten, waartoe de volgelingen van die secte vervielen: meer bepaald een christelijk getinten Saint-Simonist zonder vasthoudendheid aan kerkelijke begrippen. Voor hem is het Christendom de godsdienst der broederschap, de godsdienst die zich vierkant stelt tegenover de 'geldzucht', de godsdienst die gelijkheid voor allen predikt. Aan die leer van Christus houdt hij zeer beslist vast, al kan hij met de vormen, waarin de kerk het 'geloof' heeft versteend, niet al te best zich vereenigen. Die laatste richting, de meer geprononceerde geloofs-belijdenis ook van den naam van het Christendom, laat hij in den roman over aan den tweeden bondgenoot

uit het driemanschap, den jongen Charles Bertrand, een edel, zeer religieus karakter, vol menschenmin, doch die de liefde voor den medemensch altijd allereerst doet voortvloeien uit de liefde tot God en Christus. Met hun beiden steunen zij dan in den roman John Hampden, den man van het Recht, sluiten zij met hem het verbond, om overal kiemen van maatschappelijke hervorming te verspreiden, gorden zij zich aan, om, als ridders van een nieuwe leer, als ridders van den geest, den kamp tegen zelfzucht en star behoud op te vatten.

Openen wij thans dit boek. Zien wij wat die kleine kern of groep, die zich-zelf de gist van een nieuwe opleving waant, gaat volvoeren.

De daden, die de drie vrienden volvoeren, zijn louter *woorden* van een nieuwe levens-opvatting, die zij aan de oude maatschappij brengen.

Volgen wij hun betoogen, hun woorden-vloed, in zes richtingen.

Allereerst kanten zij zich aan tegen de ECONOMISTEN van hun tijd. - Die leer der economie was, volgens hen, geworden de dogmatiek van een zeer enge secte. De leiders van die economische richting doen, zooals van-zelf spreekt, hun best om onderwijs en opvoeding bij alle standen te bevorderen, maar toch voornamelijk met het doel, opdat het volk hun eigen economische noties van ‘vrijhandel’ goed begrijpt. Haar school (de Londensche Universiteit) wordt niet moede uitéén te zetten, dat de tegenwoordige regels van productie en verdeeling gegrondvest zijn in de wetten der menschelijke natuur, en dat de éénige voorwaarde waaronder het maatschappelijk leven kan bloeien hierin bestaat, dat onderlinge mededinging, met afzonderlijke individueele motieven en belangen, overal heerscht (zie II p. 211). De springveer die, volgens de Economisten, de maatschappij in beweging brengt is winstbejag, en dien-overeenkomstig wordt in de groote menigte de plooi van ruil en handels-zin gedreven. De twee spillen van de levensopvatting der economisten zijn individualisme en concurrentie. Die twee paarden moeten voor den economischen wagen gespannen worden, en de zucht naar winst hanteert de zweep. Wie die opvatting niet deelt wordt als een ketter door het exclusivisme dier heeren

uitgeworpen. Tegenover die leer van den economischen kampstrijd van ieder tegen ieder, van allen tegen allen, stelt nu vooral Fitz-osborne de leer van de zich-zelf bewuste éénheid, van de gemeenschap, die hij vooral aan Robert Owen ontleent. Het beginsel van sympathie - eens ook door Adam Smith gespeld - van liefde tot den mede-mensch, moet de grondslag wezen van een nieuwe orde van zaken. Fitz-osborne betoogt in het breede, hoe hij die 'sympathie' tot het fundament van het sociaal gebouw zou wenschen te maken, en hoe hij, in een plan van opvoeding der jeugd, die gedachte tot een levende bezielende leiding zou stellen. Uitgaande van het bewustzijn der onderlinge afhankelijkheid der menschen van elkander, zou hij willen doen voelen, dat alléén beleidvolle vereeniging, associatie, éénheid, de menschen kan helpen in hun worsteling tegen de elementen der natuur en tegen de omstandigheden van het leven. De gansche maatschappij moet daarop rusten, dat de sterken de zwakken bijstaan, uitgaande van het woord van Christus (Mattheus 25): 'Voor zooveel gij dat aan een van deze mijn minste broeders gedaan hebt, zoo hebt gij dat mij gedaan'. Die onderlinge hulp, dat gevoel van verantwoordelijkheid voor elkander, moet allen doordringen, en moet leiden tot gevoelens van collectief belang en collectieve zekerheid en rust. Dát zal een gansch andere wereld vormen, dan de wereld van antagonisme en verbrokkeling, die wij thans aanschouwen. Dan zal ook 't begrip van privaat-eigendom achterwaarts treden tegenover de gedachte van gemeenschappelijk bezit. Bedriegen wij ons toch niet, zóó spreekt Fitz-osborne in een gesprek met de juist afgetreden ministers van het kabinet Lord Liverpool. Door de werking en toepassing der zuiver individualistische motieven van de economie, is de maatschappij in twee klassen verdeeld (I p. 260): de klasse van hen die erfelijk bezitten, en de klasse der bezitloozen. En die laatste klasse, de meest talrijke, is toch eigenlijk de klasse die den rijkdom voortbrengt. Doch haar leden worden voortdurend van het grootste deel hunner producten beroofd door de actueele bezitters van den rijkdom. En de inhaligsten van allen zijn nog niet de zeer rijken, de afstammelingen der oude edellieden, maar de leden der middenklasse. Deze hadden oorspronkelijk ook geen eigendom, maar werden tegen hooge

belooning in dienst genomen om de arbeidenden te controleeren, en zooveel arbeid als maar mogelijk was uit de inspanning der werklieden te trekken. Op die wijze intusschen, verstandig hun eigen kansen en tijden waarnemende tegenover hun meesters, werden zij zelven rijk, en verzwaren nu, voor eigen voordeel, nog slechts strenger dan vroeger het werk der zwoegende arbeiders. De opzichters van gisteren werden de hardste ondernemers en patronen. Aldus wordt de tweestrijd der maatschappij tot 't uiterste gedreven. Zeer zeker, een agrarische verdeeling - zoo als op 't einde der 18e eeuw door Thomas Spence is voorgesteld - is een wilde greep in 't duister: zij zou nooit iets blijvends kunnen uitrichten, zonder verbeterde opvoeding van het menschdom en nieuwe sociale schikkingen van onderlinge hulp en gemeenschappelijk bezit. Maar men bedenke toch ook, dat de toestand der arbeidende klasse, waarbij de economisten thans gelaten berusten, een gruwel is. De splitsing der maatschappij in bezittenden en niet bezittenden - waarop de economie haar verhouding van kapitaal tot arbeid baseert - heeft nu het somber gevolg, dat aan alle instellingen een eigenaardige klasse-hoedanigheid kleeft. Let op de rechtsspraak. Zie hoe de armen worden bejegend vóór den rechter uit de klassen der bezittenden. Let op die armen-zorg zelve, die een wrangen bijsmaak krijgt. Vóór en aleer een arme invaliede geholpen wordt, zijn de kerspelen bezig met elkander te twisten wie den onderstand zal betalen. In alles is de individualistische trek als ingeroest.

Aan dat oordeel over de Economisten van zijn tijd huwt zich het vonnis over MALTHUS en zijn school betreffende de bevolkings-questie. Twee der vrienden Fitz-osborne en Bertrand bezoeken Malthus zelven op zijn verblijf te Hertford. Zij pogen in een breed opgezet gesprek de bekendste zinsneden van zijn boek te weêrleggen. Zij dragen allerlei grondstof en bewijs aan, om uitéén te zetten, dat die leer van Malthus niet anders bedoelt dan een beperking der opbrengst van de aarde voor de reeds bezittenden. Het was een exclusivisme tot zijn uiterste consequenties doorgevoerd. En daarbij een stelsel dat van vrees en lafheid aan elkander hing. De ware zin en strekking van dat systeem van Malthus lag

altijd, hoe men het wendde of keerde, in de woorden die Malthus later niet had laten herdrukken, maar die in de eerste uitgaaf van zijn boek met hel pijnigend licht de menschen in de oogen staken. ‘Een mensch - zóó heette het daar - die het levenslicht ziet in de wereld, welke reeds als eigendom verdeeld is, heeft, wanneer hij geen onderstand kan bekomen van ouders of familie, en wanneer zijn arbeid niet door de maatschappij wordt gevraagd, geen aanspraak van recht op het kleinste stuk voedsel. Hij heeft inderdaad niets te maken, daar waar hij is. Aan het groote feest-banket der natuur is er voor hem geen gedekte plaats. De natuur beveelt hem te vertrekken, en zal spoedig haar eigen gebod ten uitvoer brengen.’ De vrienden nu betoogen dat deze stelling onwaar is. De aarde is voor en ten behoeve van alle menschen die werken willen. Alle menschen staan in dit opzicht gelijk. Wat Malthus op de ergste wijze miskent is het begrip der ‘gelijkheid’ van de menschen. En toch is op die gelijkheid der aanspraken van alle menschen het geheele wezen der menschheid, haar leven en verhouding tot de haar omringende natuur, gegrondvest. Wat de religieuse Bertrand in het scheppings-verhaal leest, van een aarde die aan alle menschen ter bebouwing en gebruikmaking is gegeven, dat wordt door zijne vrienden op zedelijke motieven ondersteund en uitgewerkt. De leer van Malthus is niet anders dan een leer van monopolie en uitsluiting. Een vingerwijzing voor de armen, dat zij den bezittenden het bestaan niet lastig of onmogelijk moeten maken. Doordrong men zich werkelijk van het beginsel der gelijkheid van alle menschen, dan zou zulk een vingerwijzing, in dien vorm opgeheven, minstens bespottelijk zijn. De gansche leer miskent daarbij de vaste waarheid, dat elk nieuw geboren kind een factor van productie is. Het komt er maar op aan daartoe de kinderen op te leiden. Was er een goed stelsel van onderwijs en opvoeding, dan zou het een voorwaarde van bestaan voor elke maatschappij zijn, dat in die maatschappij een vaste gelegenheid was voor de ontplooiing van alle sluimerende intelligenties. Dit is het, waaraan onze samenleving behoefte heeft. Onderwijs en nog eens onderwijs, maar aan allen, is de groote dringende eisch. Het is de eisch der toekomst, die, als zij verwerkelijkt wordt, de

prikkelende oorzaak zal wezen van een nieuwen opbloei der samenleving. Dan zal elk mensch terrein te-over vinden voor zijn werkzaamheid. Veld-arbeid en nijverheids-werk moeten dan weder worden verbonden. Een gëorganiseerd leven der gemeenschap zal het gevolg wezen. Ieder zal dan de vrucht van zijn arbeid kunnen vinden en genieten. Niet aan de karigheid der natuur, maar aan de gebrekkige organisatie der maatschappij, zijn armoede en ellende toe te schrijven. Men behoeft niet bang te wezen voor verminderende bodem-opbrengst, wanneer slechts de hersens en energie der kinderen worden ontwikkeld. Het materiaal der ons ten dienst staande natuur is rijk en uitgebreid genoeg. Men zal later glimlachen over de wijsheid van vroegtijdig afgeleefden, die de benepen, droge, stemmige Malthus zalvend voordroeg.

In de derde plaats pogen de drie vrienden zich te bewegen onder de mannen van de KERK. De kerk van Christus moet, volgens hen, 't uitgangspunt der betere richting wezen. En zij kan dat zijn. Want zij is de draagster van een beginsel, dat lijnrecht zich stelt tegenover de begrippen die de economische school op den vóórgrond plaatst. Leggen de economisten voortdurend den nadruk op den wedijver der individuen onder elkander, ten einde de beste en eerste plaats te bekomen: Christus heeft aan zijn volgers geleerd nederig achterwaarts te wijken. Het begrip van d i e n e n is door hem aan zijn gemeente voorgeschreven. ‘De grooten gebruiken macht (zie Marcus X, vers 43), doch alzoo zal het onder u niet zijn: zoo wie onder u groot zal willen worden, die zal uw dienaar wezen’. ‘De meeste van u (zie Mattheus XXIII:11) zal uw dienaar zijn’. Als uitwendig symbool van dat dienen werd (zie Johannes XIII) de voetwassching der discipelen eens door hem, den meester, verricht. En geheel dat dienen werd door den apostolischen schrijver aan de Galatiërs (VI:2) aldus omschreven en als 't ware gepreciseerd: ‘Draagt elkanders lasten, en vervult alzoo de wet van Christus’. Welnu, zóó redeneerden de vrienden, wanneer de Kerk dat eens openlijk ging verkondigen - wanneer zij met luider stemme daarvoor uit wilde komen, dat de zedeleer der Bergrede van Christus iets volkomen tegenovergestelds bedoelde aan wat Ricardo, Malthus, Macculloch, James

Mill, Torrens, Austin, Nassau Senior, Joseph Hume, Attwood, Miss Martineau en haar vrienden beoogden: - zou dan daar niet een verkwikkende stroom van lafenis aan de maatschappij worden gegeven, zou daar niet een kiem van hooger leven worden gewekt? Let wel dat Christus uitdrukkelijk heeft gezegd (zie Lucas X:7): ‘de arbeider is zijn loon waardig’, en dat hij door dien éénen regel de verhouding van kapitaalwinst tot arbeidsloon op gansch anderen grondslag heeft gevestigd, dan wat de plutocratie als hoeksteen van haar rijkdoms-dogmatiek heeft aangegeven. Aldus spraken de drie vrienden en zij deden hun best de dienaren der Kerk aan te sporen kleur, dat is Christelijke kleur, te bekennen. Fitz-osborne bracht een bezoek aan den bisschop van Londen: hij vroeg een audientie om aan dien kerkvoogd onder de oogen te brengen de groote vermeerdering der misdaden in de hoofdstad. Doch het gesprek gaf al zeer weinig vruchten. Voor de sociale ontwikkeling van het volksleven, voor het pleidooi dat onze vriend hield ten voordeele van het vestigen van gemeenschaps-inrichtingen onder het volk, had de bisschop geen ooren. In 't algemeen hechtte hij weinig aandacht aan al wat ten goede van associatie, van vereeniging van belangen, van broederschap in het dagelijksch leven, werd gezegd: de kerkvoogd legde daarentegen des te sterker den nadruk op het geloof, en de vormen van dat geloof: hij schreef de aangroeiing van het getal der misdadigers toe aan den afval van 't christelijk geloof, en ging niet in op het vraagstuk of het op de spits drijven van de voorrechten van het verkregen eigendom ook een bron van het kwaad kon zijn. De dogmatiek der kerk had - zóó moesten de drie vrienden zich zelven bekennen - het oudtijds van liefde opbloeiend leven van 't Christendom met haar kouden adem doen bevriezen. Het was nu alles koud en kil geworden. Het fijn uitloopend lindengroen was als teruggedrongen. Zelfs de idyllische dorps-pastorie hoorde binnen haar wanden telkens woorden van onverdraagzaamheid, als een of ander theologisch hoogleeraar der universiteiten een vroegeren medestudent, die met warmte zijn herderlijk ambt volvoerde, opzocht. Wat werd er dan uitgevaren tegen deïsten en deterministen! Alsof er niet gansch andere kwalen in de maatschappij waren, kwalen en euvelen die uit niet anders voortvloeiden, dan dat de Kerk vergeten

had, dat zij 't zout der wereld moest zijn. Dat was het kwaad: het zout zelf was smakeloos geworden. Het waarachtig Christendom werd niet meer gevonden bij die hoogere of lagere geestelijken; men vond het slechts hier en daar nog bij genootschappen, als der Kwakers, der Moravische broeders. Deze hadden tenminste de kracht zich van de zucht naar goud en zilver vrij te houden: hadden de opwelling behouden om van broederschap het cement van hun sociaal gebouw te maken: neigden tot den eenvoud en den gemeenschaps-zin der eerste Christenen. Maar van de bisschoppen der Engelsche kerk, die met de rijken dineerden en voor de armen niet anders over hadden dan het bidden, kon slechts - men behoefde op straat slechts hun equipages met gepoeierde lakeien te zien - getuigd worden, dat zij zich behagelijk voelden in de dagelijksche veinzerij en verlakkerij. Mistroostig keerden de drie vrienden zich af van zulk een kerk, die meer dan eenige andere instelling zelve wedergeboorte noodig had, op een tijdstip dat zij juist aan de maatschappij van bedrijf en zaken de boetrede had moeten prediken, dat de bijl aan den wortel van den boom lag.

Want het schreide ten hemel.

In DE FABRIEKSTEDEN, in Birmingham, in Manchester, in Leeds kwamen toestanden aan 't licht, waarbij de voorstellingen van Dante's smarte-vizioen weder werden opgewekt. Het waren dagelijksche toestanden van uitmergeling der kinderen. De parlementaire enquêtes na 't jaar 1830 gehouden gaven, in de vormen van vraag en antwoord, overstelpende bewijzen van de meedoogenlooze hardheid van het zelfzuchtig economisch systeem. De roman van Morgan laat de vrienden die fabriekstеden bezoeken en eenvoudig-weg die rapporten lezen of voorlezen. Geen commentaar was trouwens vereischt. Geen pikante tegenstelling van kroeskoppen van jongens, van stoeiende vreugde-volle meisjes, met de bleeke fabrieks-kinderen was noodig, om de zwaarwichtige beteekenis te vatten van verhalen, die woordelijk uit het parlementaire rapport werden overgeschreven. In den roman over Hampden zijn die onopgesmukte verhalen haast de as, waarom alles wentelt in de voorstelling der Engelsche maatschappij van het jaar 1830. Deze bladen vertellen op wat eigenaardige wijze de economi-

sche maatschappij der werkgevers het aanlegde om '*de kleinen niet verloren te doen gaan*' (Mattheus XVIII v. 14). Morgan schrijft slechts van die verhooren der jonge fabriecksslaven het een en ander over. Het zijn bittere bladzijden. - Daar hebt gij de antwoorden van William Cooper, die bij 't verhoor reeds 28 jaren oud was. Hij had sedert zijn tiende jaar in de fabrieken gewerkt, eerst te Leeds in een vlas- en hennep-spinnerij. De gewone arbeids-uren waren van 5 uur 's ochtends tot 9 uur 's avonds: met een tusschenpoos van 40 minuten ten 12 ure om te eten. Hij moest elken dag ten 4 ure 's ochtends opstaan, daar de fabriek nog al ver van zijn woning was. Ontbijten moest hij onder 't werk doen, onder 't stof der bewerking van hennep en vlas. Zijn zuster werkte een verdieping hooger dan hij in de fabriek. Zij was bezig aan het kaarden, dat is de vezels van de te spinnen stof recht en naast elkander te leggen. Zij was even vroeg als haar broeder aan 't werk, doch moest blijven arbeiden tot elf uur 's avonds. Ook zij had slechts 40 minuten rust per dag om te eten. Door den langen duur van het stoffig werk vielen broeder en zuster van tijd tot tijd in slaap. Dan werden zij met een riem geslagen. - Voorts is daar de geschiedenis van een sterken jongen, David Bywater. Omdat hij zoo gezond en krachtig is, wordt hij uitgekozen om in de fabriek de stoommachine te bedienen. Het lange afmattende werk, 't knielen bij 't vuur, wordt hem eindelijk te zwaar. De knieën worden zwak, weldra gekromd, de dijen worden gebogen, al de leden doen reeds pijn. Zijn moeder merkt het kwaad voor 't eerst als zijn knieën reeds krom staan. Hij kan 't werk niet meer uithouden. Maar gebroken in zijn ledematen, het lichaam misvormd, kan hij moeielijk anderen arbeid krijgen. Als de enquête wordt bevolen wordt ook hij ontboden om te getuigen, maar de opzichter der fabriek zegt hem, dat hij de laan uit kan gaan als hij naar 't verhoor gaat: - en nu 't met hem toch gedaan is, vreest hij dat zijn broeder, die ook in de fabriek werkt, bij de eerste de beste gelegenheid zijn ontslag krijgt: omdat, als er meer uit éénzelfde gezin in een fabriek werken, en één van hen iets doet wat de patroon niet bevalt, allen moeten oprukken. - Dan volgt het relaas van Eliza Marshall. Ook zij vertelt haar langdurig pijnlijk zwoegen. De fabrieksbel begon

te luiden om half zes des ochtends. Zij was altijd moede. Al haar leden waren van 't werk zoo stijf geworden. Zij moest, als zij wakker werd, haar gewrichten wel een kwartier-lang, later nog langer, wrijven. Zij kon weldra niet zoo spoedig meer voort. Zij kreeg dus geen opslag. En intusschen was 't rechter-been reeds in ijzer gevat, was de knie saâm-gebogen. Zij kon bijna niet meer in haar bed stappen. Een zuster, die wat grooter was, droeg haar dan. Van tijd tot tijd kwam zij in het hospitaal te Leeds. Nu kan zij niet meer werken. Zij vertelt niet veel meer, slechts dit, dat, als er vreemden kwamen om de fabriek te zien, zij dan met al haar kameraden moest sloven om alles in de werkplaats een net en rein voorkomen te geven. - Nog komt de getuigenis van William Herden. Een naargeestig, tegelijk grimmig verhoor. Hij vertelt hoe hij met de andere kinderen werkte. Maar als zij moede waren deden zij dikwijls fouten en plaatsten 't koord, waaraan zij werkten, verkeerd. Wanneer de spinner dat zag, dan nam hij zijn riem en riep hun toe: pas op kleine duivels! en sloeg hij hen. Daar was voortdurend gehuil in de fabriek. ‘Hoe slaat men de jongens en meisjes?’ wordt gevraagd. ‘Dat hangt af - luidt 't antwoord - van de menschlievendheid van den spinner: sommige kinderen worden zoo geweldig geslagen, dat zij hun leven er bij verliezen en een meisje heeft eens 't eind van den *billy-roller* door haar wang heên gekregen’. ‘Wat is de *billy-roller*?’ zoo vraagt men wêer. ‘Het is - zóó omschrijft William Herden het instrument - een zware gard of roe van twee of drie oude ellen lang en twee duimen middellijn, met een ijzeren spits aan elk einde.... Van tijd tot tijd slaat men daarmede naar 't hoofd zoodat men den slag op een afstand hoort.... Menigeen is daarmêe voor goed neergeslagen.... Ik kende zeer wel een makker Senior genaamd: hij kreeg een tik met den “billy-roller” op zijn elleboog: dat zwol op: hij kon na dien mep in drie of vier weken niet meer werken, toen stierf hij daarvan. Er was een jonge vrouw, Holmfrith, die ook dikwijls daarmede geslagen werd, al weet ik niet zeker of het op 't hoofd neêrkwam: zij heeft haar leven er bij ingeschoten’. - Let nu op, dat deze vier relazen geen fantasie-verhalen van een romanschrijver zijn,

maar werkelijk gebeurde historische feiten; dingen die alle dagen gebeurden: documenten, zoo als Karl Marx ze in het 8ste, 13de, 23ste en 24ste hoofdstuk van het eerste deel van zijn 'Kapital' inschoof. Morgan gebruikte hier in het jaar 1834 dezelfde bewijsvoering: hij schreef slechts af wat de enquêtes aanwezen. Hij liet, door zijn drie vrienden, in zijn boek slechts constateeren wat de werkelijkheid was. Naar den donkeren achtergrond der dingen, 'de duisternis der eeuw' (Epheziërs VI v. 12), wees hij met den vinger. Hij liet zijn vrienden lezen en voorlezen het resultaat van een economisch stelsel, dat de 'vrijheid' van het individu, dat is de vrijheid van den werkgever, als leus had aangenomen: dat alle questies meende te kunnen oplossen door de vraag- en aanbod-theorie: dat zorgvuldig den Staat, die het orgaan der gemeenschap had moeten zijn, buiten het gedoê van industriëele ondernemingen hield: dat elke opwelling van het hart als sentimentaliteit veroordeelde, zich neêrleggend bij 't woord 'zaken zijn zaken': en voorts ''t laat maar waaien' als regel van het bedrijf handhaafde.

Daarom, omdat verbetering en bevrijding volstrekt noodig waren, keerden de drie vrienden meer en meer zich tot de MAATSCHAPPELIJKE HERVORMERS.

Het uitgangspunt van Fitz-osborne's eerste optreden was geweest de rede van Robert Owen in het jaar 1817. Toen, den 21en Augustus 1817 - wij hebben het in ons boek der Socialisten, deel II pag. 311 en volgende, uitvoerig vermeld - had Robert Owen een redevoering in Londen gehouden, die tegenover hem een omkeer in de publieke opinie te weeg bracht. Tot op dat tijdstip was alles in de wereld Owen min of meer meêgeloopen. Zijn fabriek te Nieuw-Lanark was een merkwaardige proeve van beschaving eener verwilderde fabrieks-bevolking, en werd als zoodanig gewaardeerd. Zijn bemoeiïngen, om den arbeid der kinderen in de fabrieken binnen wettelijke perken te dringen, hadden hem den moreelen steun verschaft van allerlei begaafde, aanzienlijke en bemiddelde mannen. Hij had op dien weg kunnen voortgaan: enkele van zijn begrippen eerst aan zijn omgeving, later in steeds wijder kring kunnen inprenten: geleidelijk van lieverlede kunnen vorderen: - toen hij daar plotseling

iets deed wat de maatschappij, die hem tot nu goedgezind was, verschrikte. Hij tastte eensklaps op dien Augustus-dag van 1817 den gevestigden vorm van religie aan: hij veréénzelvigde de Anglikaansche orthodoxie met het Christendom, en slingerde den godsdienst zijn handschoen in 't aangezicht.

Het aanhooren van die redevoering van Owen had de drie vrienden van onzen roman bijéengebracht. Charles Bertrand had dadelijk tegen dezen ongodsdienstigen toon van Owen geprotesteerd; Fitz-osborne, meer plooibaar van aard, had ter wille der denkbeelden over maatschappelijke verbetering over den vorm der rede als willen heênglijden; Hampden alléén waardeerde beide, vorm en inhoud der rede, en prees de eerlijkheid van Owen om met open vizier tegen een schijnheilige wereld te willen strijden. Sinds dien dag hadden de drie vrienden steeds met de grootste belangstelling de ideeën van Owen gevolgd. Vooral Fitz-osborne gaf zijn instemming aan de gedachte, die ten grondslag lag aan Owen's pogingen, dat namelijk het zijn van den mensch bepaald wordt door de omstandigheden, dat dus het karakter van den mensch voor en niet door hem gevormd wordt, zoodat de begrippen van belooning en straf radicaal moeten gewijzigd worden. Doch ook de twee andere vrienden lieten telkens zich in met Owen's plannen. In den roman zelven (het tweede deel, pag. 74-124) vindt men dan ook een zeer fraai hoofdstuk over Owen's leven en loopbaan: over zijn worsteling tegen het egoïsme der hem omringende maatschappij: over zijn stappen betreffende coöperatie en arbeidsbeurs: over zijn tijdschrift ‘de Economist’: over zijn plannen en idealen. Maar terzelfder tijd wordt de kritiek niet gespaard. Fouten van Owen waren, volgens den roman, dat Owen geen mannen van talent om zich heên had weten te scharen, en dat hij eenigszins plotseling een vernieuwing der maatschappij meende te kunnen zien ontstaan, wanneer slechts zijn denkbeelden en inzichten waren aangenomen. Morgan daarentegen betoogt, dat ook hier alles verwacht moet worden van tijd en ontwikkeling. Een kleine kern - stel de drie vrienden - moet beginnen. Die kleine kern moet in moreelen zin gelijk-willend wezen, een vaste onverbreekbare éénheid vormen. Dan moet die kleine kern naar buiten gaan werken, zich uitbreiden, het begrip van liefde voor anderen volledig toe-

passen, eerbied toonen voor de overtuiging van die anderen, dus ook voor de gevestigde kerk, met ieder die zich tot de kern voegt een zedelijke gemeenschap sluiten, overal waar zij kan werken een gezonde weldadige atmosfeer verspreiden, een atmosfeer van liefde en vriendschap, want het is juist het oordeel en vonnis over den Satan dat hij geen vriend bezit, niemand lief heeft. De geestdrift der broederschap moet alle daden bezielen. - Dit heeft een ander in die dagen werkende hervormer der maatschappij, hoewel ook hij buiten het kerkelijk geloof stond, steeds bedoeld. De roman noemt als zoodanig William Thompson. Over den persoon van dien Thompson vindt men dan ook in het tweede deel pag. 294-330 uitvoerige mededeelingen. Het zijn aandoenlijke bladzijden die aldaar aan Thompson zijn gewijd. Vertrouwelijke bijzonderheden over zijn leven en sterven zijn dáár opgeteekend. Hoe hij met zijn ziekelijke gezondheid toch zooveel had uitgewerkt; hoe hij enkel en alleen aan zijn medemenschen had gedacht; bij zijn sterven zijn geheele bezitting ten dienste van de gemeenschap had vermaakt; ook het vooroordeel tegen anatomie der lijken had getrotseerd, door te bepalen dat zijn lichaam met 't oog op zijn kwaal na zijn dood-zou worden onderzocht; en hoe, tot loon van dit alles, op zijn begrafenis een volks-tumult ontstond, waarbij het Iersche volk 't rustig bijzetten van den gestorvene verstoorde. - Voor de kennis van al deze kleine trekken heeft de roman blijvende waarde. Wij vinden er vermeld, wat ons elders niet wordt medegedeeld. Bekend is 't, dat het weinige, wat wij van Charles Hall weten, in dezen roman van Minter Morgan staat beschreven.

Zóó begeleidt de belangstelling der drie vrienden telkens het werk dier maatschappelijke hervormers. Ook Thomas Spence wordt door hen herdacht. Zij zelven intusschen zijn het er over ééns, dat moreele verbetering de eerste stap is, die gedaan moet worden. Het sociale vraagstuk is voor hen bovenal een ethisch probleem. Is die zedelijke herziening een feit, dan komt de materieele verbetering van-zelf aan de orde. In dien zin is hun streven allereerst en bijna uitsluitend gericht op onderwijs en opvoeding: maar op deze twee in vast verbond. Want zedelijke motieven moeten bij de ontwikkeling van het kind allereerst worden aangekweekt.

Men moet altijd beginnen met een beroep op 't hart. De klein-kinderscholen dienen in dit opzicht te worden geleid. Wat zou de kerk een goed werk doen, wanneer zij zich meer daarvoor inspande, en haar exclusivisme ook hier liet varen! Zulk een opvoeding moet strekken om het begrip van ‘gelijkheid’ onder de menschen tot een werkelijkheid te maken: gelijkheid die later tot associatie moet leiden: welke associatie wederom hefboom is der materieele vernieuwing van de maatschappij. Kinderen zijn het plastisch materiaal der toekomst. Zij zijn nog vatbaar om de nieuwe indrukken te ontvangen en volgens de door hart en hoofd geëischte lijnen op te groeien. Wordt men het er over ééns, dat werkelijk het ideaal van land en lieden zou zijn, dat er combinatie steeds gevonden zou worden van arbeid op het veld en arbeid in de werkplaats: dan zou zulk een vorming reeds vroegtijdig in de jeugd moeten worden begonnen. Beide: grond en bevolking zouden er wel bij varen (I, p. 187). Maar hoofdzaak is, dat overal het individualisme wordt bestreden. Prikkels tot wedijver moeten worden ingekrompen of afgeschaft. Men zij niet bang, dat zulk een opvoeding, wanneer zij algemeen wordt toegepast, tot éénzelvigheid of monotonie zou leiden. Neen, in plaats van het individu komt overal de groep, en die verschillende groepen, waarin de menschheid zich splitst, worden op haar beurt gedreven en geleid als regimenten in een leger, die tot één doel samenwerken. Want éénheid van richting en plan, ook en vooral in de wereld van het bedrijf, staat op den vóórgrond. Volgens een vast plan moet overal mechanische hulp den handen-arbeid vervangen of bijstaan. De machines staan niet langer vijandig tegenover een arbeiders-bevolking, wier koopkracht telkens gaat ontbreken. Neen, allen werken, geholpen en gesteund nu door die ijzeren werktuigen. En de arbeid als zoodanig zal dan werkelijk zoo langen tijd niet meer vereischen. Een beperkt aantal uren arbeid zal voldoende wezen. Slechts één werk zal voor goed afgeschaft zijn: met den dienst van den krijgsman als zoodanig is het gedaan: ‘Othello's occupation is gone.’ Met het oog op zulk eene algemeene transformatie der maatschappij moet dus het onderwijs en de opvoeding der kinderen worden ingericht. Het moet wezen een complete opvoeding, waarbij rekening wordt gehouden met alle elementen en factoren van menschelijk denken en gevoel. Het

met bewustzijn medeleven van hun tijd geeft den jongelieden als het ware aanschouwelijk onderwijs. De taak van den godsdienst moet daarbij zeer worden in acht genomen. Hoofdzaak is, dat de ‘bevrijding’, waartoe de maatschappij komt, als rijpe vrucht van een met bewustzijn doorleefde ontwikkeling te voorschijn treedt. Het moet niet wezen een van buiten opgelegde, maar een spontane emancipatie.

Met zulke gedachten in het brein bewegen zich nu onze drie vrienden in het Engeland tusschen de jaren 1820 en 1830. Zij doen hun best al de markante personen dier dagen zelven te spreken. Zij pogen in aanraking te komen en geraken gedeeltelijk daartoe met Wilberforce, Southey, dr. Chalmers en Jeffrey. Vooral met de staatslieden van dien tijd trachten zij in contact te zijn. Met den hertog van Wellington, met den tory Lord Eldon, met den whig Lord Brougham zijn zij - een romanschrijver heeft 't slechts voor 't zeggen - op goeden voet. Want RECHTS- EN STAATSINSTELLINGEN trekken en verdienen, voor het groote doel dat zij najagen, allereerst hun aandacht. Scherp en puntig is beschreven een te-recht-zitting en rechtspleging in de graafschappen, waar een zekere Henry Western, tot wiens lot Hampden zich voelt aangetrokken, als aangeklaagde ter justitie komt. In 't bijzonder wordt de taak der aristocratie besproken, als van een der machtige draagsters van den Engelschen Staat. Het weelderig leven en het samenzijn op de weidsche kasteelen word in tegenstelling gezet tegenover de armoede in fabriek districten, waar van tijd tot tijd de werklieden tot staking overgaan. Het zijn schoone bladzijden, die aan het samenleven van den Engelschen adel worden gewijd. Want die aristocratie is waarlijk niet ontbloot van menschenmin. De vrouwen, in dien kring verkeerende, doen hier en daar veel voor het lot der misdeelden. Maar allen, mannen en vrouwen op die kasteelen, gaan uit van het denkbeeld, dat armoede bij de menschheid behoort. ‘De armen hebt gij altijd bij u.’ Zij willen dus helpen waar het noodig is: maar op een radicaal plan van verbetering gaan zij niet in. Als de vrienden hen daarover willen onderhouden, doen deze de ondervinding op, dat zij even goed tot de golven en winden kunnen spreken. Trouwens die leden van den adel

hebben wel velerlei, maar nooit het complete vele geleerd. Zij hebben in hun jeugd op de universiteiten Plato gelezen, maar zijn ideeën als vizioenen leeren schatten. In hun gedachten-wereld is door de éénzijdige opvoeding, die zij kregen, alles verkleind en in-één-gekrompen. Daarom zijn zij, als zij op jaren zijn gekomen, Lilliputsche wetgevers geworden. Allengs ontglipt hun de zich ontwikkelende maatschappij. De aristocratie in Engeland ziet den storm niet die opkomt. Zij begrijpt niet, dat het arbeiders-volk allengs zijn macht en kracht gaat kennen. Het is vooral Hampden, die (in den roman) de aristocratie poogt te beduiden, dat het in haar macht ligt de convulsie en den opstand der lagere klassen te voorkomen. Hij geeft zich allerlei moeite dat te betoogen. Want hij is zelf inmiddels in hun rangen gekomen. Hij is bij erfrecht Lord Hampden geworden, lid van het Hoogerhuis. Dáár, in het huis der Lords, zal hij een tribune bezitten om tot zijn evenknieën te spreken. Dáár ontwikkelt hij de denkwijze der drie vrienden. Dáár ontvouwt hij de stellingen, dat het onder het tegenwoordig maatschappelijk systeem onmogelijk blijkt den normalen arbeid voldoende te beloonen, en dat het dus noodwendig is een nieuwe maatschappelijke orde te doen oprijzen. Maar hoe meer hij dáár tot de ‘pairs’ spreekt, des te minder ziet hij kans het huis der Lords tot eenigen maatregel in zijn geest te bewegen. Meer en meer doet hij de ondervinding op, dat hij op die wijze geen stap verder komt. Hij wordt onrustig. Hij is niet plooibaar als Fitz-osborne, niet idyllisch religieus als Charles Bertrand: neen, zijn vurig temperament drijft hem voorwaarts: hij is man van ‘ja’ of ‘neen’: hij kan geen vrede hebben met berusten en bespieden van mogelijke kansen. Hij is een impulsieve natuur. Hij heeft een afkeer van al die laffe lamlendigen, die langs den gewonen sleurgang schuifelen. Hij wenscht dus op zijn weg om te keeren. Hij zal het huis der Lords voor goed verlaten, het stof van die vergadering van zich afschudden, en op het land in een zijner kasteelen zich terugtrekken, welk kasteel hij als inrichting van onderwijs en opvoeding zal inrichten. Hij wil medewerken om een maatschappij te grondvesten, waarin ieder deelgenoot zijn stukje grond kan hebben, en door en uit dat bezit zijn brood gemakkelijk kan vinden. Hij wil den stoot geven tot een inwendige koloni-

satie, zoo als men het thans noemt, met overlating aan de toekomst, of zulk een inrichting al dan niet mogelijk is met gemeenschappelijk bezit.

Het slot van den roman wordt ingenomen door de afscheidsrede van Lord Hampden in het Hoogerhuis. Wij moeten enkele punten dier rede mededeelen om goed de strekking van John Minter Morgans boek te doen begrijpen. Het geheele betoog is een pleitrede voor de ‘broederschap’: een bestrijding van het begrip der ‘zelfzucht’. En ziet - zóó spreekt Lord Hampden - overal heerscht in de maatschappij juist die laatste trek. ‘Zelfzucht, ingedreven en bevorderd door onwetendheid en fanatisme, heeft enkel al de lagere eigenschappen van den mensch aan 't werk gezet, schrapende, grijpende, monopoliseerende, en de middelen tot geluk verdervende’. Het is dus een strijd geworden onder de klassen der menschen. De rijken verzetten zich tegen hervormingen die door het volk worden gevraagd. Zij willen hun middelen en macht - tenzij ze door vrees hun worden afgedwongen - behouden. ‘En door welke argumenten (zóó luidt het in de rede van Lord Hampden tot de pairs) wordt die machtspositie gehandhaafd? Uw aantal? Maar de rijken vormen de kleinste fractie der gemeenschap. Uw geestelijke meerderheid? Met uitzondering van de weinigen die werkelijk den Staat eenigen dienst hebben bewezen, en wier bevordering soms juist hun eigenaardige talenten erger dan nutteloos heeft gemaakt, kan deze vergadering van het Hoogerhuis zich niet beroemen zelfs op het gemiddeld peil der menschelijke begaafdheid te staan. Uw vormen zonder inhoud, uw verwarrende ceremoniën, uw blauwe orde-linten en schitterende sterren doen denken aan spel en speelgoed van kinderen, en hebben niets te doen met beleidvol verstand of met de waardigheid der menschelijke natuur. De handhaving van uw positie te doen rusten op het voorgeven van belangstelling in het lot van het volk zou vrij wel ongerijmd wezen. De toestand en levens-voorwaarden van dat volk zijn u even onbekend als de levens-omstandigheden der bewoners van de Zuidzee-eilanden. Terwijl gij uw best doet om zelfs het aanschouwen van ellende te mijden, samenhokkende in verblijven waar de kreten der armoede u niet kunnen bereiken, omringd door huurlingen, die u wijs maken dat de verre

klanken van jammer niet eens echt zijn: - wat waarborg heeft het volk dat zijn grieven u bekend worden, of zoo zij tot u komen, uw sympathie kunnen wakker maken?' Zóó leeft gij voort. Doch de gedachte moet dikwijls bij u binnensluipen: wat heeft de bezittende klasse dan toch aan die macht en aan dien rijkdom. Want ook de rijken - wanneer zij oprecht zijn moeten zij 't zich bekennen - zijn niet gelukkig. Zelven zijn zij met genot overladen en kampen zij met verveling. Werpen zij uit hun rijk-bespannen koetsen, wanneer zij naar hun landhuizen of kasteelen rijden, den blik op het landschap, dan zien zij misschien soms in de verte op den akker een schamelen daglooner, die met de handen geleund op de spade, een oogenblik uitrust van zijn afmattenden arbeid. Hij buigt zich over als een schepsel dat op 't punt is van door moeheid overstelpt te worden. De wilskracht overweegt nog. Maar het is alsof een schorre kreet van opstand tegen het lot, een roep van deernis uit zijn borst weêrklinkt. De kreet van den arme. Aldus is de tegenstelling der maatschappelijke toestanden. Doch het loopt ten einde. De nacht der verdrukking en der duisternis neigt voor de armen ten ondergang. Er komt een gloor van licht. Het volk zal in zijn kracht zich opheffen. Zijn zege ontleenend aan kennis, zal dat volk trotsch en fier zijn macht uitoefenen, eerbiedig zich betoonend tegenover zijn waarachtige meerderen, maar niet tegenover u. De soevereiniteit van waarheid en recht zal door het volk voor goed dan worden gevestigd. Maar dat alles zal eerst geschieden na bitter lijden en bloedigen kamp. De heilzame hervormingen zijn door u zoo lang uitgesteld, dat uit dit traag verdagen en afstellen nieuwe hartstocht aan het volk zal worden ingeblazen. De hardste veroordeeling zal 'de geestelijke bank' in het Hoogerhuis (de rei der bisschoppen der gevestigde kerk) treffen, die het wreedst haar roeping heeft miskend. - Met een aandrang om toch tot inkeer te komen, om niet langer te dralen zich met de onderwerpen van het onderwijs en de opvoeding ernstig bezig te houden, besluit Lord Hampden zijn rede.... en schudt hij het stof van het Hoogerhuis zich van de voeten.

Aldus eindigt eenigszins abrupt deze roman. Een boek

dat als kunstwerk misschien weinig beteekent, en dat bovendien de fout had allerlei oude ‘trucs’ van zulke romans te gebruiken: 't zelfs niet versmaadde een Peruaan uit Zuid-Amerika over te laten komen om de beschaving van Europa te doen blozen. Maar is de verdichting van dat boek soms bijna kinderlijk, de waarheid, die er in verkondigd wordt, is de kennisneming dubbel waard. Het ideaal van den schrijver is *het georganiseerde leven der gemeenschap voorbereid door opvoeding en onderwijs:* en aan dat hoog ideaal wordt flink en eerlijk vastgehouden, soms met een beroep op dichters als Shelley en Wordsworth. Het boek ademt voorts - zoo als wij reeds opmerkten - in de atmosfeer van al de Engelsche sociale schrijvers tusschen de jaren 1825 en 1840. Het teekent ook met enkele trekken Abram Combe en Frances Wright, verwijlt hij J.P. Greaves (II p. 23) die zijn opvoedings-leer aan Pestalozzi ontleende[1)], en geeft een scherpbelijnde silhouet van Mrs. Fry. Het boek gelooft nog aan de mogelijkheid van een proef met een of andere sociale utopie, zoo als die te Motherwell en Orbiston werd in gang gezet. Dit waren zeep-bellen, doch John Minter Morgan vertrouwde op die schemering van naderend geluk, versierde zijn boek met zoetelijke prenten van gedroomde wazige landschappen vol gelukkige idyllische menschen, en zette dan onder zulk een teekening de versregel van Thomas Moore ‘a beam of tranquillity smil'd in the West’. Hij werd niet moede hiervan te getuigen. Vroeger had hij zich reeds bekend gemaakt door kleinere geschriften: ‘The Reproof of Brutus’ een gedicht[2)], ‘the Revolt of the Bees’: - later na zijn roman gaf hij nog uit ‘the Christian Commonwealth’ en voorts ‘Letters to a clergyman on institutions for ameliorating the condition of the People’, geschreven op een reis door Frankrijk in 1845.

1) Omtrent Greaves zie men vooral de twee deelen in 1845 uitgegeven, getiteld: ‘Letters and Extracts from the Ms. writings of James Pierrepont Greaves’. Hij bepleitte een mystiek of ‘sacred’ Socialisme. Terwijl Owen op de rede en de intelligentie steunde, wilde hij alles vestigen op het fundament der Liefde: een gewijd socialisme stellen hoven het fysieke socialisme. Een soort van theosofie lag aan dit alles ten grondslag.
2) Hij schreef over zijn begrip van associatie ook nog een ‘open’ brief aan den bisschop van Londen, over welken brief Bulwer spreekt in het eerste deel van ‘England and the English.’ Zie daarover ook Charles Bray ‘the Philosophy of Necessity’, Editie 1841, vol. II, pag. 476.

Wat ons bijzonder treft is, dat hij - toen hij na 1848 begon uit te geven een reeks van oorspronkelijke doch vergeten boeken over de vernieuwing der maatschappij, onder de benaming van ‘the Phoenix Library’ - dat hij, zeg ik, toen als eerste geschrift in die reeks deed verschijnen het vlammend werkje van Charles Hall van 1805 ‘the Effects of Civilisation’. Naar dat sein wilde hij, Morgan, nog weder den koers der maatschappelijke beweging zijner eeuw richten. Helaas het was andermaal te vroeg! Maar in dat teeken van Charles Hall blijft staan Morgan's sociale roman.

H.P.G. QUACK.

Opvoeden of onderwijzen?

In hare vergadering van April 1902 te Groningen heeft het philologen-congres op het geaccidenteerde terrein van het onderwijs een steentje aan het rollen gebracht, dat sedert alweder verder arbeidsvermogen vrij maakte, en zoodoende verschijnselen van grooteren omvang voorbereid heeft.

Een praeadvies werd op die vergadering uitgebracht en met groote helderheid toegelicht, een motie werd daarna met algemeene stemmen aangenomen, die, wanneer ze alleen van buiten bezien worden, niet verraden van hoe verre strekking ze zijn. De vergadering heeft nl. bij acclamatie den wensch uitgesproken dat er voortaan in de litterarische faculteit niet langer vijf verschillende doctoraten zouden verkrijgbaar zijn, maar dat wederingevoerd zou worden één algemeen doctoraat in de letteren.

Ook hebben hier en daar de wis- en natuurkundige en de geneeskundige faculteiten reeds van hare ingenomenheid doen blijken met het denkbeeld tot wederinvoering van een enkel doctoraat in de wis- en natuurkunde en een enkel doctoraat in de geneeskunde. De ouderen onder ons, die zich nog matheseos Magister, Philosophiae naturalis Doctor mogen betitelen, zijn uitteraard geneigd om een Doctor Chemiae, een Doctor Botanices et Zoologiae, of een Doctor Pharmaciae als een minderwaardig deelstuk te beschouwen, een onrijpere twijg aan den ouden stam; terwijl de jongeren, die zich met het enger omlijnde brandmerk hunner wetenschappelijke rijpheid moeten vergenoegen, den tijd afwachten, waarop de onverbiddelijke logica nieuwe onderverdeelingen en splitsingen van de bestaande doctoraten zal hebben noodig gemaakt, om

dan op hun beurt op die laatste twijgjes van de zich specialiseerende wetenschap neer te zien.

Een feit blijft het intusschen dat sedert 1815 toen het hooger onderwijs bij Koninklijk besluit, en sedert 1876 toen het bij de wet geregeld werd, het menschelijk bevattingsvermogen allerminst gelijken tred gehouden heeft met den snellen aanwas der verschillende natuurwetenschappen en dat dus een doctorstitel thans, evenals vroeger, meer een waarborg behoort te zijn dàt er gedurende een zekere levensperiode door den drager ernstig op wetenschappelijk gebied gearbeid werd, dan een waarborg van wàt daar in dat hoofd alzoo ligt opgestapeld.

Bij de geneeskundigen ligt de zaak nog eenvoudiger: van hunne drie doctoraten kwam alleen dat in de geneeskunde in toepassing, en bleven de doctoraten in de heelkunde en de verloskunde veelal slechts bestemd om bij zeldzame gelegenheden *honoris causa* te worden verleend.

Toch schijnt de strijdvraag, waarover het philologen-congres zoo duidelijk zijne meening heeft te kennen gegeven, op 't eerste gezicht nauwelijks van overwegend belang voor ons vaderlandsch onderwijs. Dat belang blijkt echter wel degelijk daarbij betrokken, zoodra wij van de gevolgen tot de oorzaken opklimmen en ons afvragen, welke stroomingen daar worden waargenomen, die van ontevredenheid met den bestaanden toestand getuigen en die in verschillende richting verbetering zoeken. In de op het Groningsche congres gevoerde besprekingen vinden wij bewijzen voor het bestaan dier stroomingen te kust en te keur. Zeide niet reeds de voorzitter in zijn openingsrede: ‘dor intellectualisme en parate examenkennis voeren bij voortduring het hooge woord en versperren den weg tot vrije harmonische ontwikkeling van den individueelen aanleg’? En wijst niet de praeadviseur er met nadruk op dat de universitaire examens, die niet in de wet maar in den algemeenen maatregel van inwendig bestuur, die als het academisch statuut bekend staat, geregeld worden, in de praktijk een te ‘eng sluitend keurslijf zijn gebleken, dat niet iedereen past’ en waarin speelruimte behoort te worden aangebracht, in plaats van eene uniformiteit van eischen, die vermoedelijk door een slecht doordacht billijkheidsbeginsel zal zijn gedicteerd geworden?

Behoef ik te zeggen, dat waar over deze akademische examens de staf wordt gebroken, bezwaren die aan verbetering in den weg staan vooral voelbaar worden, zoodra hun *effectus civilis*, het recht van onderwijs geven, mede ter sprake komt? Te meer omdat zoodanig recht niet alleen aan akademische graden en titels, maar ook aan bezitters van bepaalde akten, die in 1863 bij de wet op het middelbaar onderwijs werden ingesteld, verbonden zijn. Ook deze akten zouden in velerlei opzicht verbetering behoeven en meermalen bleek in het Groningsche debat dat men de instelling eener in Dec. 1900 benoemde staats-commissie[1)] om ook deze te herzien, toejuichte.

Maar dan - het sprak van zelve - moest wijziging op het eene gebied onvermijdelijk met wijziging op het andere hand in hand gaan. En zoodra men er door zoodanige wijzigingen in geslaagd zou zijn een beter en vrijer onderlegd geslacht van jonge mannen te kweeken aan wie de gewichtige taak van het voorbereidend onderwijs zou zijn toevertrouwd, dan kwam als vanzelf de aard en de omvang van dat voorbereidend onderwijs ter sprake. Reeds maakt de Groningsche praeadviseur er geen geheim van waar hij zegt: ‘wat de voorbereidende studie betreft, is men bedrogen uitgekomen met de verwachting omtrent de zoogenaamde overbrenging der propaedeusis naar de gymnasia’. En verder: ‘het vakstelsel aan onze gymnasia en middelbare scholen [heeft] verkeerd gewerkt en [men moet] zooveel mogelijk terugkeeren tot het oude stelsel van klasseleeraars’.

Ook van andere zijden is er reeds herhaaldelijk op gewezen dat de band die er tusschen onze gymnasia en hoogere burgerscholen bestaat, zoo onvoldoende is, juist omdat op eenmaal de klasseleeraars der lagere school plaats maken voor vakleeraars, die dikwijls aan de jonge hersenen degelijk geestelijk voedsel voorzetten zonder te vragen hoe het met het geestelijk maagsap en met de geestelijke respiratie - *sit venia verbo* - gesteld is. En wanneer men daarbij bedenkt dat die leeraren voor een groot deel aan de universiteit hunne opleiding ontvangen, en dat de engere universitaire titulatuur die door gesplitste doctoraten geschapen werd, uit den aard

1) Deze commissie bestond uit de heeren Campert, ten Bruggencate, Symons, Woltjer, Lamers, Brongersma en Jonkman en heeft in Januari 1902 haar rapport uitgebracht, dat daarna in de Staatscourant het licht heeft gezien.

der zaak de vorming van vakleeraars begunstigt en die van klasseleeraars bemoeilijkt, dan ontwaart men dat wij, die uitgegaan zijn van de wederinvoering van een enkel doctoraat in de letteren en tot de oorzaken van dat streven hebben willen opklimmen, thans het onderwijs in zijn geheelen omvang voor ons uitgespreid zien liggen.

Het tijdsgewricht waarin wij leven verleent aan deze, thans ook door ons verkregen overtuiging, dat het geheele onderwijsstelsel onvermijdelijk in nauw onderling verband staat, eene dubbele beteekenis. Eenerzijds heerscht niet alleen bij ons te lande maar ook in Engeland, in Frankrijk en in Duitschland ontevredenheid met bestaande toestanden, zij het ook door verschillende oorzaken. In Engeland wordt men met schrik gewaar dat de overvleugeling van de Engelsche industrieën door Duitschland en de Vereenigde Staten voor een groot deel aan achterlijkheid in het technisch onderwijs is toe te schrijven. In Duitschland heeft men nu onlangs de universiteiten en de universitaire examens toegankelijk gemaakt ook voor hen die het onderwijs der Realscholen gevolgd hadden en van de zoogenaamde klassieke vorming verstoken bleven, eene verbetering om welke ook bij ons reeds zoo herhaaldelijk en zoo luide geroepen is. In Parijs heeft Jules Lemaitre in de groote zaal der Sorbonne in 1898 eene redevoering gehouden, die groote instemming gevonden heeft, ook al ging hij daarin onbarmhartig te keer tegen de bestaande onderwijstoestanden in Frankrijk en al predikte hij dat geen verbetering te verkrijgen zou zijn, hetzij dan ten koste van eene volledige omkeering in het onderwijsstelsel van beneden tot boven.

Andererzijds staan wij in Nederland juist thans in politieke verhoudingen, die het uitzicht op vruchtbare hervormingen op onderwijs-gebied allerminst uitsluiten. Eerst sedert betrekkelijk korten tijd heeft naast het staatsonderwijs het bijzonder onderwijs zich eene eigen plaats veroverd en hebben de offervaardige strijders voor de belangen van dit laatste, subsidieering van staatswege verlangd. Ja meer nog, de meerderheid in de Tweede Kamer, welhaast ook die in de Eerste, ligt bij de voorstanders van het bijzonder onderwijs en hun groote kampioen, tevens de geestelijke vader van de vrije universiteit is eerste minister, en staat aan het hoofd van het departement dat het onderwijs onder zijne afdeelingen telt.

Mochten er landgenooten zijn die zich over dezen staat van zaken beangstigen, ik wensch niet tot hen gerekend te worden. En de voorteekenen die daar reeds aan den politieken gezichteinder verschenen zijn om ons over de plannen van den minister van binnenlandsche zaken in te lichten, zijne bemoeiingen in zake het technisch onderwijs, zijne voorstellen omtrent wijzigingen in het hooger onderwijs, zijn voorzeker niet geschikt om zoodanigen angst te rechtvaardigen. Zij bevestigen veeleer het vermoeden dat de nieuwe koers in het regeeringsbeleid verbeteringen en hervormingen, waar ze noodig zijn, zal aandurven. Liefst breede en niet al te partieele hervormingen, tevens onder nog verdere doorvoering van het beginsel van de vrijmaking van het onderwijs. Vrijmaking allerminst van het staatstoezicht maar van de staats 'inmenging,' de staats 'reglementeering,' de staats 'examenwoede.' Reeds is die leus vernomen uit den mond van een, die thans niet meer met ons is[1)] en wiens groote ervaring van de administratieve zijde van ons geheele onderwijsstelsel aan zijne woorden grondiger overweging had mogen verzekeren, dan het geval was toen men vrij algemeen het vermoeden uitsprak dat hier een persoonlijke vriend van Kappeyne 'zijn draai genomen had' in reactionnaire richting.

En de tijd is thans dáár om te leeren inzien hoe datgene wat de voorzitter van het Haarlemsche Natuur- en Geneeskundig Congres in 1899 kenschetste als ons aller streven en ons aller plicht om 'het vaderland zedelijk en verstandelijk sterker te maken' waarlijk niet beheerscht behoort te worden door de vraag of een school door de overheid ingesteld en dus openbaar, dan wel of zij door een zekere groep onzer medeburgers, met of zonder godsdienstige bijbedoeling, in het leven werd geroepen, en dus confessioneel of bijzonder geheeten wordt. Het woord 'bijzondere' school moet dien confessioneelen bijsmaak verliezen. Ook zoodanige bijzondere scholen moeten voor staatssubsidie in aanmerking komen die niet, zooals art. 54 *bis* onzer lager-onderwijs-wet thans nog eischt, 'onder het bestuur eener instelling of vereeniging staan die rechtspersoonlijkheid bezit,' ja zij die een school houden als winstgevend bedrijf behooren door subsidie

1) Mr. P.F. Hubrecht, Kiesrecht en onderwijs. De Gids, 1899, Dl. II. p. 234.

van staatswege gesteund en aan hen die bij zoodanige scholen onderwijs geven behoort uitzicht op staatspensioneering gegeven te worden, wanneer die scholen wezenlijk deugdelijke kweekplaatsen voor jeugdige staatsburgers blijken te zijn. Naast de bijzondere scholen waar paters onderwijs geven, behooren er zoodanige te verrijzen en evenzeer door den staat gesteund te worden waar een vrijere opvatting omtrent den weg die ons tot waarheid voeren kan, gehuldigd wordt. Reeds bloeien in ons land enkele scholen die weder meer het karakter aannemen van die welbekende kostscholen uit het midden der negentiende eeuw te Noordhey, te Barneveld en elders, die zoovele voortreffelijke mannen hebben helpen kweeken en die door de wet op het middelbaar onderwijs grootendeels doodgedrukt werden, omdat deze wet staats- en gemeentescholen in het leven riep, die met gering schoolgeld een rijk menu van allerlei vakken aanboden en die, aan wie ze doorloopen had, den sleutel leverden die den toegang tot verschillende takken van staatsdienst opende.

De middelbare scholen, die nu veertig jaar in werking geweest zijn, hebben voorzeker goede diensten bewezen, maar in één opzicht hebben zij ons hard achteruitgezet bij hetgeen in dien ouderen kostschooltijd zooveel meer tot zijn recht kwam, in de aankweeking nl. van den persoonlijken, den individueelen aanleg der leerlingen. En dit is minder aan het leerplan dan aan de in de wet nauwkeurig omschreven examina en wat daarbij behoort, toe te schrijven. Toen eenmaal de jaarlijks in iedere provincie zich nestelende *Eindexamens der Hoogere Burgerscholen* van zich lieten spreken en een aldus gediplomeerde door vrienden en magen als een merkwaardig produkt op de onderwijsmarkt werd aangezien, toen duurde het ook niet lang of de toelatingsexamens tot de universiteit, die veelal weinig afschrikwekkends hadden, werden verzwaard en eerlang vervangen door de bij de wet ingestelde gymnasiale eindexamens en het staatsexamen volgens art. 11 en 12 der wet op het hooger onderwijs.

Nu, zoo meende men, was men een grooten stap gevorderd en zou het peil van de geestelijke ontwikkeling der studenten onzer universiteiten verhoogd, de waarde van den doktorstitel gestegen zijn.

Er zijn geloof ik weinig ambtgenooten aan onze uuiversi-

teiten die niet met mij zouden willen instemmen, dat wie zoo dacht zich deerlijk vergist heeft. Wie de studentenalmanakken van thans met die van voor veertig jaren vergelijkt, toen de bevolking onzer hoogescholen nog niet de helft of een derde was van tegenwoordig, kan zich daarvan dadelijk vergewissen. Het peil van het mengelwerk dat, toen als nu, uitsluitend door studenten geleverd wordt, is jammerlijk gedaald. En wie, zooals wij, dagelijks in aanraking komen met jonge menschen die van de banken van gymnasium of hoogere burgerschool zoo juist naar de universiteit verhuisd zijn, die zien het met droefenis aan, hoe de overgroote meerderheid trouwe 'examenhengsten' geworden zijn, in wie individueele belangstelling in de studievakken waarvoor zij zich geplaatst zien, die zoo gezonde nieuwsgierigheid van de jeugd, heeft plaats gemaakt voor blind vertrouwen in dictaten en handleidingen, die hen langs mnemotechnischen weg zullen voorbereiden tot het afleggen van wat hun sinds hun twaalfde jaar als het alleen zaligmakende is voorgehouden: een repetitie, een overgangs- of een eind-examen.

Eerst wanneer wij er in geslaagd zullen zijn dien geest bij onze Nederlandsche jonge mannen uit te roeien, eerst wanneer wij het bereikt zullen hebben dat zij tusschen hun twaalfde en hun drieëntwintigste jaar naar lichaam en geest in vrijheid en niet in examenvrees opgevoed worden, eerst dan zullen wij mogen erkennen dat de onderwijstoestanden in Nederland bevredigend zijn en zich, zonder navolging van wat onze buren deden, op vaderlandschen bodem zelfstandig ontwikkeld hebben. Daartoe kunnen de beide partijen, die in Nederland zoo lang den schoolstrijd gevoerd hebben, hand in hand samenwerken, en daarom kan het bestuur van den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken een keerpunt worden in de geschiedenis van het onderwijs in Nederland.

De krachtige individualiteit van dien bewindsman wordt door vriend en tegenstander geëerbiedigd en bewonderd. Maar bij onze tegenwoordige onderwijsverhoudingen komt juist de ontwikkeling der individualiteit van de leerlingen veelal in het gedrang. Er is ongetwijfeld eene opvoedkunde die ongaarne individualiteit kweekt, en er zijn landen waar het onderwijs veeleer de fnuiking daarvan nastreeft. Nederland met zijn glorievolle traditie van gewetensvrijheid en doortastende vol-

harding trachte zich in de twintigste eeuw op het gebied van onderwijs en opvoedkunde een plaats te veroveren aan de spits van hen die verdraagzame staatsburgers wenschen te zien voorkomen uit scholen van de meest uiteenloopende kleur, maar die allen een hoog ideaal nastreven van ontwikkeling zonder africhting.

Het ligt niet in mijn voornemen hier een uitgewerkt reorganisatie-programma te ontvouwen. En niemand zal ook wenschen of verwachten dat zoodanige reorganisatie met een tooverslag in het leven geroepen worde. Integendeel is juist geleidelijke ontwikkeling veel betrouwbaarder dan plotseling ingevoerde. Hoofdzaak is dat men eenstemmigheid verkrijge omtrent enkele hoofdlijnen, die ik nog even onder uwe aandacht wensch te brengen.

In zake hooger onderwijs schijnt de ontevredenheid het hoogst in de faculteit der geneeskunde. Nog onlangs hebben de hoogleeraren Winkler en Koster hun waarschuwende stem doen hooren en heeft eerstgenoemde getracht in een uitgewerkt plan den weg aan te wijzen waarop zijns inziens verbetering te verkrijgen zou zijn. Niet minder dan zeven nieuwe doctoraten worden daarbij voorgesteld - een bevestiging van mijne straks gemaakte opmerking, dat, eenmaal de doctoraten der vijf faculteiten gesplitst wordende, een steeds verder gaande versplintering op den duur onvermijdelijk zou blijken. Vervolgens wordt een lichtere naast een zwaarderen medischen studiegang wenschelijk geacht, de eerste voor den arts in algemeenen zin, de laatste voor hen die zich als specialist willen vestigen of zich voor de akademische carrière wenschen voor te bereiden. Langs dezen weg hoopt Winkler de noodzakelijkheid te ontgaan om telkens buiten onze grenzen te moeten zoeken naar bekwame mannen die onze klinische leerstoelen kunnen bezetten.

Met hem betreur ik dat onze Nederlandsche medische studenten zoo zelden door in 't oog springende bekwaamheden de keuze bij voorkomende vacaturen vergemakkelijken. Maar ik zou verbetering in eene andere richting willen zoeken dan hij. Ik zou de proef willen genomen zien met jonge mannen die *niet* van hun 12de-17de jaar de bestaande scholen hadden doorloopen, van welke Winkler, toen hij te Utrecht een viertal stellingen verdedigde, getuigde: ‘zij kweeken een zonderling versteend geslacht van menschen die blind zijn

voor natuuraanschouwing en nieuwe geschiedenis, en de moderne samenleving niet meer begrijpen.'

Deze ongezouten beschuldiging onzen gymnasia naar het hoofd geslingerd treft, in eenigzins gewijzigden zin, ook onze hoogere burgerscholen. En de verbeterde voorbereidende school die wij allen met Winkler zouden wenschen, moest ons leveren, in plaats van een 'versteend en verblind' geslacht - om nu eenmaal die krasse terminologie duidelijkheidshalve te blijven gebruiken - jonge mannen die de universiteit bereiken met warme belangstelling in bepaalde vakken, met geprikkelden studielust. Thans is dat slechts bij hooge uitzondering het geval. Wie op het eindexamen van de Hoogere Burgerschool in alle takken het cijfer 5 behaalde, wordt, zonder stemming zelfs, voor universiteit en polytechnicum rijp geacht. En toch is het juist dat contingent waardoor Winkler's adjectief 'versteend' gerechtvaardigd blijkt. Om tot hooger onderwijs te worden toegelaten zou ik de eischen in velerlei opzicht belangrijk willen vergemakkelijken, maar één eisch zou ik altijd willen hoog houden; wie aan de universiteit komt moet althans in enkele vakken hebben uitgemunt. De vakken zelf blijven te zijner keuze en houden dus verband met zijn aangeboren aanleg.

Maar dan zou ik den zoodanige ook niet willen dwingen zijn verder leven steeds aan *die* vakken te blijven vasthouden. Wie in zijn jeugd heeft uitgemunt in talen, kan als rijper jongeling zeer goed zich krachtiger aangetrokken voelen door natuurwetenschap en omgekeerd. En van wie eenmaal uitmuntte mag de gemeenschap verwachten, dat hij de stof in zich heeft om hooger, om universitair onderwijs te kunnen opnemen en te kunnen verwerken.

De toepassing van dit beginsel zou alle verschillen in de bevoegdheden verbonden aan eindexamens Hoogere Burgerschool of aan gymnasiaal eindexamen, zij dit A of B, uit den aard der zaak uitwisschen, en zou dus medewerken om de distinctie tusschen dat middelbaar en dat gymnasiaal onderwijs te doen wegvallen. Dan zou mogelijk worden de stichting van inrichtingen, die zich geplaatst zagen tusschen de lagere school en tusschen de universiteit of het polytechnicum, en die hun leerlingen aan beiden naar vrije keuze afleverden. Het zou niet middelbaar onderwijs moeten heeten, maar het

zouden moeten zijn voorbereidende of generale scholen zooals Winkler ze noemt.

Wanneer deze scholen hun leerlingen reeds met het zeventiende jaar aan de universiteit afleveren en de studenten niet, zooals thans, hun universitaire loopbaan eerst op achttien à negentien jaar, soms op twintig- en meerjarigen leeftijd aanvangen met een niet meer frissche, maar veelal met een afgestompte belangstelling, dan zal met zoodanig geslacht veel meer te verkrijgen zijn; dan bevinden zich daaronder voorzeker elementen, die de stof in zich hebben, waaruit later het doceerend personeel der hoogescholen kan worden aangevuld.

Maar dan moet ook weder de universitaire studiegang voor den medicus vereenvoudiging ondergaan en wij niet langer voortleven in den dwazen waan, dat met de snelle uitbreiding der wetenschap het bevattingsvermogen van den menschelijken geest gelijken tred houdt. Reeds is bij vele leden der arts-commissies de overtuiging gevestigd, dat de verzwaring, die dit examen in den loop der jaren onderging, mede een der oorzaken is, waardoor de oudere, de rijpere medische studenten van zelfstandigen wetenschappelijken arbeid ten eenenmale worden afgeschrikt en worden gedreven in de richting van hersenloos pompwerk, hetwelk geenerlei waarborg oplevert dat zij in voorkomende gevallen voor hunne kranke medeburgers minder gevaar zullen opleveren. Zelfs ten plattelande zijn de levensvoorwaarden door buurtspoorwegen, trams, automobielen en rijwielen wel zoodanig veranderd, dat verdeeling van arbeid tusschen den internist en den chirurgobstetricus mogelijk en gewenscht zou zijn. Het ideaal: de vereeniging van alle capaciteiten in één hoofd, is de Loreley geweest, die de medische wetgeving van 1865 en 1878 thans op de klippen van de algemeene ontevredenheid heeft doen verzeilen.

In geen andere faculteiten zijn acht jaren studie - voor den medicus thans het *minimum* - het gemiddelde cijfer. Het blijft daar ver beneden. In die andere faculteiten is dus het onkruid nog niet in die mate opgebloeid. Inderdaad heeft het in de laatste zes jaren geenerlei bezwaar opgeleverd bij voorkomende universitaire vacatures in botanie, in chemie, in physica, in astronomie zeer bevredigende keuzen te doens ja zelfs weten wij dat buitenlandsche universiteiten - dikwijl,

gelukkig te vergeefs - bij herhaling gepoogd hebben Nederlandsche vertegenwoordigers van sommige dier vakken tot zich te trekken. In de litterarische faculteit schijnt het evenzoo gesteld te zijn.

Toch werden door de litteratoren op het Groningsche congres de klachten aangeheven die ik hierboven gememoreerd heb en zien wij den tegenhanger van Winkler's ‘versteenden’ gymnasiast in dien student in de letteren, van wien wij vernamen, dat de vrije ontwikkeling van zijn individueelen aanleg door de overschatting van parate examenkennis gefnuikt wordt.

Niet ten onrechte mocht ik dus verlangen dat bij ons vaderlandsch onderwijs de examenfetisch van zijn voetstuk worde geworpen. Zij is daar geplaatst door kleinmoedige billijkheids-fanatici, die er zich geen rekenschap van gaven dat een billijk examen, een cylindrische sonate of een blauwe gevolgtrekking al even onbestaanbare combinaties zijn. Reeds thans is - althans bij onze wis- en natuurkundige faculteiten - de evolutie van het examen in vollen gang. Van buiten geleerde dictaten of handboeken hebben daar geen gangbaarheid: werk in de laboratoria verricht is de basis van het oordeel, en door de wet niet erkende colloquia en tentamina in den loop van den cursus vervangen het examen, dat aldus meer en meer overeenkomst met eene bloote formaliteit erlangt.

Men herzie dus nogmaals het akademisch statuut, dien algemeenen maatregel van inwendig bestuur, waarbij de examens geregeld worden, en wel in dien zin dat ook bij de candidaats- en doctoraal-examina een rijkere keuze van te combineeren vakken - zij het zelfs in meer dan één faculteit - aan den student vrijstaat. Evenwel, tegenover die vrijere keuze stelle men dan ook hoogere eischen van uitmuntendheid. Die zeer veel talrijker combinaties van vakken op candidaats- en doctoraal-examen, ten slotte desverlangd leidend tot een enkel doctoraal in ieder der vijf faculteiten, zouden zonder bezwaar in eenige weinige groepen te vereenigen zijn, binnen welke de *effectus civilis* van zoodanige examens (en dus niet van den doctortitel) nader zou kunnen worden omschreven. En hier zij men vooral niet te angstvallig waar de behoefte aan bekwame klasseleeraars zooveel sterker op den voorgrond is getreden, boven de behoefte aan geleerde specialiteiten.

Mijns inziens zou er niet altijd een zoo pijnlijk gewetensbezwaar van behoeven gemaakt te worden, om aan wie eenmaal in sommige vakken heeft uitgemunt ook het vertrouwen te schenken in andere vakken onderwijs te geven, al werd hij in die vakken niet geëxamineerd. Thans reeds geschiedt allerwege iets dergelijks met het vak aardrijkskunde op de gymnasia.

Ware het zoodoende mogelijk betere verhoudingen te scheppen voor onze studenten in medicijnen, letteren en natuurwetenschappen en ware de vrije studie aldus ongetwijfeld bevorderd, zoo zou als van zelf het peil dergenen, die in het docentschap bij het voorbereidend onderwijs hun levensdoel zoeken, verhoogd worden, zou hun geheele studie naar de universiteit kunnen worden overgebracht en zou ook dat voorbereidend onderwijs reeds dadelijk vruchten plukken van verbeteringen bij het hooger onderwijs ingevoerd.

Maar op zijn beurt zou dat voorbereidend onderwijs van een anderen geest doortrokken moeten zijn dan thans zoo dikwijls het geval is.

En hier ligt ongetwijfeld de grootste moeilijkheid. Gegeven onze hoogere burgerscholen en onze gymnasia en erkennende de wenschelijkheid dat daarnaast nog onafhankelijke, bijzondere, door den staat gesubsidieerde inrichtingen verrijzen, aan wier hoofd een goed paedagoog, tevens man van karakter en menschenkenner geplaatst is, hoe zal dan zoo verschillende opleiding bruikbare jonge staatsburgers afleveren, die èn in den handel, èn in de industrie, èn op het politechnicum, èn aan de universiteiten zullen geacht worden goed onderlegd te zijn? Mijns inziens bestaat daartoe de mogelijkheid ongetwijfeld, zoodra men zich heeft losgemaakt van het ingewortelde wanbegrip, dat een e x a m e n -w a a r b o r g daarvoor te vinden zou zijn. In plaats van dien geheel onbetrouwbaren waarborg trede goed vertrouwen in de hoofden en in het leeraarspersoneel van die verschillende inrichtingen. Een vertrouwen, dat met zorg tegen topzwaarheid geballast worde, door een instelling zooals wij die reeds kennen in de gecommitteerden bij de eindexamens der gymnasia, maar zonder dat gecommitteerden en leeraren gebonden zijn aan beperkende voorschriften. De leeraren hebben te toonen bij wie hunner leerlingen het hun gelukt is bijzondere voorliefde

voor het vak dat zij doceeren te wekken, wie hunner leerlingen uitmuntende vorderingen gemaakt hebben. De van staatswege gedelegeerden overtuigen zich dat hier geen papagaai-werk, geen van buiten geleerd lesje dienst doe om die uitmuntendheid te doen schitteren, maar dat wezenlijke belangstelling bij den leerling ook wezenlijke kennis - in tegenstelling van een paraat examenantwoord - heeft doen wortel schieten. Wat zou bijv. het onderwijs in de klassieke talen dadelijk een ander karakter krijgen, dan het aan onze gymnasia thans heeft, wanneer veel cursorisch lezen van de meest verschillende schrijvers de plaats ging innemen van het enghartige, geestdoodende africhten voor het eindexamen, waarover ik nog onlangs den rector van een onzer groote gymnasia hoorde klagen! En hoe spoedig zou de studie van het latijn en grieksch weder in populariteit toenemen wanneer leerlingen, die langs dezen weg in den geest der klassieken waren doorgedrongen, zich het pad gladder geëffend vonden, dan zij, die thans tusschen de grammaticale ondiepten hun bootje in nauw omschreven richting te sturen hebben. Immers de gedelegeerde zou alweer niet van noode hebben angstvallig zich af te vragen of de gelezen schrijvers wel op een bepaald staatsprogramma voorkomen, of de daarvan behandelde stukken wel overeenkomen - billijkheidshalve! - met de aan andere scholen gelezene.

Daarentegen zouden zoowel leeraren als leerlingen frisscher van geest blijven, wanneer de leerstof niet ieder jaar binnen zoo beperkte grenzen moest worden samengeperst als thans - alweder door den illusoiren billijkheidseisch - het geval is.

Wat hier van het onderwijs in de oude talen gezegd is geldt evenzeer voor de nieuwe talen, voor de geschiedenis, de aardrijkskunde, de natuurlijke historie. Als al deze vakken zouden mogen gedoceerd worden volgens geest en aanleg van den docent, mits dan aan het eind van zijn onderwijs bleek, dat hij zijn leerlingen had weten mede te sleepen, te boeien en daardoor op te voeden, dan zou ook weder *deze* vrijmaking van eenig scherp-omschreven examenprogramma de natuurlijke en gezonde ontwikkeling van den geest zoowel van den docent als van den leerling in de hand werken.

Physica en chemie en meer nog wiskunde zijn van zelf bij ons voorbereidend onderwijs gemakkelijker binnen bepaalde

lijnen te omschrijven, maar ook hier zou het onderwijs er slechts bij kunnen winnen, wanneer de vorderingen en de kennis van den leerling getoetst werd door zijn eigen leermeester, niet door een vreemde examen-commissie, en de onpartijdige gedelegeerde de vorderingen in vrijeren geest beoordeelde en daarbij tevens een waarborg was, dat de leeraar zijne leerlingen zou kunnen wegen buiten pressie van ouders of voogden.

Zou men er op deze wijze in slagen om eene schifting tot stand te brengen tusschen jonge lieden, die een zekere mate van natuurlijken aanleg, van gemakkelijke bevatting, van studielust mede ter wereld hebben gebracht, en hen, die in alle vakken en op ieder gebied stumpers zijn en stumpers blijven, dan heeft men een veel bruikbaarder schifting verkregen dan degene, die thans door onze zoo samengestelde examenmachinerie wordt geleverd. Want deze laatste heeft reeds menige individueele begaafdheid, menige voorliefde, menig geval van specialen, hoewel misschien eenzijdigen aanleg gesmoord of verdroogd. En daarnaast niet kunnen verhinderen, i n t e g e n d e e l h a a s t a a n g e m o e d i g d, de triomf van de a l z i j d i g e mediocriteit. Wel zal de middelmaat altijd in de meerderheid blijven en zouden exclusivistische maatregelen tegen haar, miskenning zijn van de roeping van alle onderwijs. Maar het is een hoofdzaak bij goed onderwijs om in en tusschen die middelmaat de verspreide sprankjes van begaafdheid en aanleg, die daar soms onmerkbaar smeulen, op te sporen en aan te blazen. In die formule zit de toekomst van de onderwijs-verbetering, die wij moeten najagen, wanneer wij het jonge Nederland, dat na ons komt, een extra waarborg voor zijn volksbestaan willen medegeven.

Komt die schifting aldus tot stand, dan zullen sommigen van hooger onderwijs verstoken moeten blijven, die thans daarbij ten onrechte telkens weder worden toegelaten. Nergens is beter dan in de memorie van toelichting van den minister Kuyper (zitting 1902/'03 n°. 135) in korte woorden samengevat hoe hij of zij, die voor hooger onderwijs in aanmerking komt, niet alleen voorhanden kennis in zich heeft moeten opnemen, maar deze ‘kritisch en principieel moet kunnen toetsen’ en ze ‘door eigen onderzoek moet kunnen uit-

breiden' (l.c. p. 10). Wie daarvoor nu eenmaal geen aanleg heeft, behoort in Dr. Kuyper's eerste of tweede groep thuis en kan als zelfstandig leider van anderen toch evenzeer een eervolle en onmisbare maatschappelijke taak vervullen, maar aan de universiteiten en hoogescholen (technische, landbouw- of handels-hoogeschool) is zijn plaats n i e t .

En nu de toepassing van deze denkbeelden op het leven der school, in de praktijk en in het dagelijksch leven? Daar komen mij stemmen van rectoren, conrectoren, directeuren en leeraren tegemoet, die mij wijzen op de ingewikkelde en zorgvuldig afgemeten tijdverdeeling volgens welke de duizend lesuren 's jaars aan de verschillende vakken zijn toegewezen, opdat aan de eischen der wet en aan de eischen van het eind- of staats-examen voldaan worde. Zoodra deze examens ook maar iets van hun bureaucratische preciesheid verliezen dreigt naar hunne meening de chaos. Die vrees deel ik allerminst. En zoowel leerplan als rooster van gymnasium en hoogere burgerschool kunnen voorloopig geheel hetzelfde blijven, ja zelfs onmiddellijk vereenvoudiging ondergaan en op sommige, misschien zelfs op vele plaatsen van ons vaderland kunnen gymnasium en hoogere burgerschool in zekeren zin ineensmelten.

En nu de controle, die gedelegeerden van staatswege van wie hierboven sprake was? Zij zouden in de nieuwe regeling een post van hoog gewicht en van groote verantwoordelijkheid te vervullen krijgen. Toch zou ik daarvoor geen vast aangestelde inspecteurs willen aangewezen zien. Maar daartoe telken jare met zorg eene keuze willen doen, om de werking van het nieuwe stelsel spoedig in ruimeren kring belangstelling te verschaffen en tevens te waken voor eenzijdige versteening, waartoe een vast corps eerder aanleiding zou geven. En evenals men voor de gymnasiale eindexamens tot nu toe onder de litteratoren en de mathematici van ons vaderland steeds de noodige gecommitteerden heeft aangetroffen - zij het ook dat deze op een onpraktisch tijdstip aan hunne universitaire plichten werden onttrokken, hetgeen in de toekomst te verhelpen zou wezen, - evenzeer zou men voor moderne talen en natuurwetenschappen de benoodigde krachten voorzeker weten te vinden. Niet alleen aan de universiteiten zou men die echter moeten zoeken. Ook onder de

hoog ontwikkelde Nederlandsche vrouwen schuilen bruikbare hulptroepen, terwijl vooral de beproefde krachten bij gymnasiaal en middelbaar onderwijs, voor zoover zij zich met deze nieuwere denkbeelden over onderwijs en examen in sympathie gevoelden, telkens weder zouden moeten aangezocht worden om elders dan in hun eigen onderwijs-gebied als gedelegeerde op te treden. Het bezwaar daarmede dwarskijkerij en naijver te scheppen zou grootendeels denkbeeldig zijn, in elk geval volkomen worden opgewogen door de gelegenheid aldus aan ervaren paedagogen geschonken om als gedelegeerden hunne jongere ambtgenooten in andere deelen des lands met raad en daad ter zijde te staan en voor te lichten.

Het voorbereidend onderwijs in de verschillende streken van ons land zou onderling in voeling blijven, de examencommissies zouden verdwijnen en de vaste perioden, waarop verantwoording zou moeten worden afgelegd, zouden eveneens plaats kunnen maken voor een gewijzigde regeling, waarbij de gedelegeerden ook op andere tijdstippen in den loop des jaars hunne meening over de leerlingen zouden kunnen vormen.

Ik zeide zoo straks reeds dat ik het een voordeel zou achten zoo onze jonge landgenooten onder de nieuwe regeling op jonger leeftijd voor de universiteit gereed waren en daar met nog frissche belangstelling aanlandden. Reeds hoor ik de opmerking maken dat het vrije studentenleven toch nog beter wat uitgesteld ware. Mag ik die tegenwerping met de wedervraag beantwoorden of onze Haagsche en Amsterdamsche gymnasiasten en hoogere burgers, al staan zij nog buiten de universiteit, dan zooveel veiliger beschut zijn? En mag ik tevens wijzen op zeer gezonde inrichtingen, die aan de Amerikaansche universiteiten reeds lang bestaan? Daar vindt men een groot aantal studenten in een gezamenlijk ‘dormitory’ gehuisvest, een flink gebouw met talrijke slaap- en werkkamers, eenvoudig en toch gezellig gemeubeld. Het middagmaal wordt buitenshuis genomen; voor het schoonhouden der vertrekken wordt door zorgvuldig gekozen personeel zorg gedragen. De voordeelen van het ouderlijk huis zijn hier aan de zelfstandigheid van het studentenleven gekoppeld, zonder de kloosterachtige voorschriften der Engelsche

'colleges', waar het vaste avond-sluitings-uur, meer in naam dan in wezen ooit eenig kwaad gekeerd heeft en die daardoor geen goede leerschool waren voor mannelijke zelfstandigheid.

Wij hebben in hoofdtrekken nagegaan hoe de thans bestaande toestand aan gymnasia en hoogere burgerscholen in de door mij gewenschte orde van zaken (waarbij het examenspook[1)] voor goed worde uitgebannen) zou kunnen worden ingeschakeld. Al wie daar uitmuntte in zekere vakgroepen ter zijner keuze, onverschillig of deze tot heden tot het klassieke of tot het middelbare curriculum gerekend werden, zou zich den weg tot universiteit of polytechnicum, of ook tot andere bestemming geeffend zien. En waar ouders met die bestaande scholen geen vrede hadden en voor hunne 12 tot 17-jarige kinderen meer buitenlucht en meer lichaamsoefeningen verlangden dan een stadsschool ooit kan aanbieden, daar ware de stichting van bijzondere voorbereidende onderwijsinrichtingen vergemakkelijkt, zoodra men zich ook in deze van strenge examenformules bevrijd wist en alleen slechts te zorgen had voor leerkrachten van de allerbeste soort, die uit de leerlingen wisten te halen wat er in hen zat. Op zoodanige scholen zou het onderwijs in de vreemde talen weder als vroeger aan vreemdelingen kunnen worden toevertrouwd en zouden onze jongens die talen weder leeren spreken, wat sedert de ongemotiveerde bevoordeeling van taalakten-bezittende landgenooten voor een groot deel is verloren gegaan. Die vreemdeling zal, als hij Engelschman is bij het voetbal- en cricketspel, als hij Franschman is bij het organiseer en van tooneelavondjes, als hij Duitscher is bij de beoefening van vierstemmig gezang allicht een belangrijke nevenrol in de opvoeding van de schoolbevolking kunnen spelen. En de gedelegeerde zal waarschijnlijk spoedig constateeren dat de vorderingen in de vreemde talen werkelijk

1) Ook in de bovenaangehaalde memorie van toelichting (zitting 1902/03, no. 135, p. 21) van Minister Kuyper lezen wij: 'examens blijven altijd een gebrekkig hulpmiddel om zich op de hoogte te stellen van de kennis der candidaten.' En als een verblijdend teeken des tijds mag het worden beschouwd dat er in Nederland in de allerlaatste jaren eene vereeniging tot verbetering en vereenvoudiging van examens en onderwijs ontstaan is, die te Arnhem werd opgericht en zich thans met 11 afdeelingen en 1500 leden reeds over geheel Nederland uitbreidt.

verrassend kunnen worden. Zijn aan zoodanige school als kern van het docenten-corps een dokter in de klassieke letteren en een dokter in de wis- en natuurkunde verbonden, die daarbij goede paedagogen zijn, dan aarzele de directeur niet door een goede bezoldiging jonge, veelbelovende onderwijskrachten ook op ander gebied tot zich te lokken. Maar dan drale de regeering evenmin om aan dien directeur, die zijn school tot bloei wist te brengen, een staatssubsidie te verleenen dat het hem mogelijk maakt goede docenten voor zijn school te verwerven en te behouden. Het blijft dan onverschillig of die school gymnasium of hoogere burgerschool of iets anders heete, hoofdzaak is dat er goed onderwijs gegeven en dat er niet geexamineerd worde en dat toch aan het eind er van de g o e d e leerlingen nergens eene barrière vinden voor hunne verdere ontwikkeling, geheel ter hunner keuze.

Aan deze schets van het verband dat tusschen voorbereidend en hooger onderwijs van de meest verschillenden aard te leggen ware, ontbreekt nu nog in andere richting de aanduiding van het verband tusschen lager en voorbereidend onderwijs. In de laatste kwart eeuw heeft het wel eens geheeten dat dit verband te wenschen overliet. En geen wonder, waar de twaalfjarige jongen die zes jaar lang door een klasseleeraar, soms werkelijk door een enkelen, die van klasse tot klasse mede opsteeg, is opgevoed en onderwezen, zich nu in eens voor de kaleidoscopische wisseling van vakken en personen geplaatst ziet, die onze gymnasia en hoogere burgerscholen reeds in de laagste klasse kenmerken. Edoch dit bezwaar zal in den loop der tijden voorzeker te ondervangen zijn, zoodra niet reeds in de drie laagste klassen het keurslijf wordt aangelegd dat 's leerlings thorax naar den vorm van het zes jaren later plaatsvindende eindexamen moet beginnen te modelleeren. Zoodra meer vrijheid in de behandeling der leerstof op den voorgrond komt, zoodra de leeraren meer gelegenheid zullen vinden hun talenten als paedagoog te openbaren, zoo dadelijk zullen ook klasseleeraars hun intocht in die laagste klassen doen, zullen althans weder evenals vroeger meerdere vakken in één hand kunnen vereenigd worden. De ‘volledige bevoegdheid’ die thans geeischt wordt en die helaas dikwijls met ‘volledige onbevoegdheid’ als paedagoog samengaat, behoort plaats te maken

voor eene regeling die meer op het gezond verstand dan op het examendiploma steunt.

Dat ten huidigen dage de overgang van het lager tot het middelbaar onderwijs plaats kan vinden op een wijze die in hoofdzaak strookt met hetgeen ik hier heb willen betoogen, volgt o.a. uit de bepalingen van het K.B. van 23 Januari 1902 (Staatsbl. no. 7) dat het contraseign draagt van den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken en dat de toelating regelt tot de rijks hoogere burgerscholen. Daar lezen wij in art. 21: 'van het toelatingsexamen tot de eerste klasse kunnen door den directeur geheel of gedeeltelijk worden vrijgesteld zij die eene schriftelijke verklaring overleggen van het hoofd eener lagere school dat zij geschikt zijn het onderwijs in die klasse te volgen.' Hier is reeds van regeeringswege gesanctionneerd datzelfde goed vertrouwen waarom ik zoo straks gevraagd heb, dat in de plaats kan treden van examenverschrikking. Hier is dat goed vertrouwen gesteld in het hoofd der lagere school, onverschillig welke, hier is de overgang van het lager naar het voorbereidend onderwijs reeds geheel op de hier aangeprezene wijze geregeld. Volgen gemeentelijke inrichtingen dat voorbeeld, dan zal, indien daarmee samengaat gedeeltelijke wederinstelling van klasseonderwijzers in de lagere klassen, van zelf het gewenschte verband tusschen het lager en het voorbereidend onderwijs geschapen zijn. Had ik ongelijk zoo straks te beweren dat van een ministerie, waaraan het adjectief clericaal zoo algemeen wordt vastgekoppeld, bij ons te lande stappen op het terrein van het onderwijs kunnen verwacht worden, die aan het wezenlijk heil van de vaderlandsche volksopvoeding bevorderlijk zullen kunnen zijn? En dat het huidige tijdsgewricht ons gewichtige verbeteringen kan brengen, juist omdat de nu welhaast veertig jaar oude en dientengevolge eenigszins ingeroeste traditien op het stuk van voorbereidend onderwijs de voeling verloren hebben met de nieuwere inzichten op dat gebied?

De voorstanders van de vroegere orde van zaken hebben de kracht en de beteekenis van die tradities ineen zien slinken toen de subsidieering van het bijzonder onderwijs in onze wetten werd nedergeschreven. Maar zelfs de meest vooruitstrevenden onder ons moeten de mogelijkheid toegeven, dat

die veelgesmade subsidieering ten slotte ‘a blessing in disguise’ kan geweest zijn, waardoor het mogelijk zal worden aan het begin van de twintigste eeuw nieuwe en bloeiende onderwijstoestanden in ons vaderland te scheppen, die ons eerlang door den vreemden nabuur zullen benijd worden en die ons op den langen duur een onmiskenbaar voordeel in de mededinging van ras tegen ras zullen kunnen opleveren.

Die nieuwe toestanden moeten door twee leidende gedachten beheerscht worden.

Voor de examina trede in de plaats directe en veelzijdige voeling tusschen den leerling en dengeen die hem onderricht en zulks onder verstandige en breed opgevatte controle van staatswege.

En ten tweede: het onderwijs streve niet naar overgieting in jeugdige hersenen van feiten- en woorden-kennis, volgens een voor allen geldend programma, dat binnen zekeren tijd door allen moet worden afgewerkt; maar worstele met de ongetwijfeld zwaardere taak om steeds weder te individualiseeren. Veel meer dan tot nu toe worde met den verschillenden aanleg en met mogelijke sluimerende gaven van een ieder rekening gehouden.

De uniformiteit zal er bij inschieten en misschien zal het aan de oppervlakte schijnen alsof de uitkomsten van zoodanig onderwijs in breedte zijn teruggegaan. Daarentegen zullen zij in diepte voorzeker toenemen.

Zoodoende moet tevens het gewicht van de moeielijke taak van iederen docent, welke ook de leeftijd zijner leerlingen zijn moge, gaandeweg tot hoogere erkenning geraken. En met de vermeerdering van het in hem te stellen vertrouwen zal zijn invloed ten goede steeds stijgen.

Reeds werd van den Pruisischen schoolmeester gezegd, dat hij het geweest is die in den oorlog van 1870 de overwinning bevochten heeft. Maar schooner nog zou de uitkomst ten onzent zijn, wanneer geleidelijke verbetering en intensiveering van ons onderwijs niet op het oorlogsveld uitblonk, maar op onze maatschappelijke verhoudingen zegenrijk terugwerkte.

Dan zouden wij allen, schoolmeesters in den ruimsten zin, niet alleen den soldaat, maar den cipier, den veldwachter, den deurwaarder en den demagoog het werk uit handen

hebben genomen. Ook bij een klein volk kan het uitgangspunt liggen van een grooten omkeer op het gebied van de intellectueele vorming van het jonge geslacht. En met deze vorming, met deze opvoeding is de opstijging der menschheid tot hoogere ontwikkeling ten nauwste samengeknoopt.

A.A.W. HUBRECHT.

In den strijd om het kiesrecht.

De geschiedenis van de democratie in de laatste eeuw is de geschiedenis van het kiesrecht. Strijdmiddel voor de eene groep, einddoel voor de andere, zal het kiesrecht blijven, zoolang het parlementaire stelsel te leven heeft, de prijs, waarvoor de democratische drommen in steeds ontstuimiger drang zich aangorden. Want het kiesrecht is het eenige middel, waardoor de eenling mederegeert in den staat en zijn stembiljet de eenige drager van den rechtstreekschen invloed van den individu op wetgeving en bestuur. Klein begonnen in den aanvang van de pas vervlogen eeuw heeft de democratische stroom, gelijk de bergbeekjes uit het hoogland, zich gestadig zien wassen, meesleurend wat den weg versperde. En in een vaste breede bedding zal hij pas geleid zijn, wanneer het algemeen kiesrecht hem een regelmatige snelheid heeft verleend.

De regel, dat de ontwikkeling der democratie gelijken tred houdt met de uitbreiding van het kiesrecht, is met name in Engeland proefondervindelijk bewezen. Ook in Nederland is deze gelijkmatige stap van kiesrecht en democratie voor iederen luisteraar duidelijk hoorbaar. Het was in 1848, dat de *rechtstreeksche* verkiezingen, waarvan de voorstanders in die dagen door hun tegenpartij voor ware hemelbestormers werden uitgekreten, voor het eerst den zoo noodigen staatkundigen invloed verzekerden van andere lagen van de maatschappij dan de allerbovenste. En sinds dien tijd uitte zich ook hier te lande elke poging om den invloed des volks te vergrooten in een streven het kiesrecht te veroveren voor wie het nog misten. Na de kieswet van 1850, een goede

twintig jaar later het voorstel van den minister Geertsema tot verlaging van den census. Afgestemd werd het door de Tweede Kamer, wier meerderheid op dat oogenblik het zuivere politieke spel speelde, dat te lang het Nederlandsch Parlement heeft beheerscht. In 1879 de voorslag tot Grondwetsherziening door Kappeyne aan den Koning gedaan, omdat vruchtbare arbeid voor ons volksleven zonder een voorafgaande ingrijpende kiesrechthervorming dien staatsman onmogelijk voorkwam. Die Grondwetsherziening toen geweigerd door de Kroon, die in dat verbod niet werd gedwarsboomd door een Kamer, welke zoo weinig zich zelf was, dat zij twee jaar later een motie tot kiesrechthervorming met verbazingwekkende eenparigheid aannam. Een census-verlaging door den minister Pijnacker Hordijk weer een jaar later ingediend, maar evenmin verwezenlijkt als de kiesrechtplannen zijner voorgangers. Een weigering van de Kroon - we schrijven het jaar 1882 - aan een liberaal staatsman om hem te doen optreden met Grondwetsherziening als hoofddoel en diezelfde herziening ettelijke maanden later aangekondigd in de eerste Troonrede, waarvoor het derde ministerie-Heemskerk de verantwoordelijkheid draagt.

Men weet wat hierop volgde. Hoe een Kamerontbinding, om een ander doel uitgelokt (het onderwijs-artikel in de Grondwet), een liberale meerderheid uit de stembus deed komen, die den minister Heemskerk den eisch stelde haar een democratischer kiesrechtartikel in de nieuwe Grondwet voor te leggen, dan hij aanvankelijk had ontworpen, of zijn taak als zaakwaarnemer van het tot regeeren onmachtig liberalisme neer te leggen. Hoe die eisch door den Grondwetsherziener werd ingewilligd en diens ruime bereidwilligheid ons in de Grondwet van 1887 het artikel 80 bracht, dat wel het algemeen kiesrecht heet uit te sluiten, maar naar Buys' gezegde den wetgever niet belet ‘een muur op te trekken waar een kind overheen stapt.’ Men weet, hoe zelfs bij de vaststelling van het *voorloopige* kiesrecht, dat de Grondwet van 1887 moest inwijden, de democratie een harden strijd had te leveren om dien grootendeels te verliezen.

Toch had die democratie na veertig jaar een niet te versmaden overwinning behaald; 300,000 kiezers gaf art. 7

additioneel van de Grondwet van 1887 tegen 125,000, die de wet van 1850 de staatsvoogdij over de overige zonen des lands liet uitoefenen. Maar evenals een rollende steen mos verzamelt, doet een gedeeltelijke uitbreiding van het kiezerscorps de naastbijgelegen lagen der bevolking, die van het recht verstoken zijn, slechts te meer zich dringen naar die zijde van de barrière, waar de deur zich bevindt om binnen den kring te komen van de uitverkorenen. Daarenboven de 300,000 vormden slechts een *voorloopig* kiezerscorps. Zij dankten hun bestaan slechts aan een artikel, dat den overgang van de oude tot de nieuwe Grondwet regelde, en die nieuwe Grondwet gebood het tot stand komen van een kieswet. Hoe lang is de tijd die verloopt tusschen een grondwettelijk gebod en de wet, die geboden wordt? Ziedaar een raadsel, waarop allerlei antwoorden goed zijn. Bij het kiesrecht zou *negen* het eenige cijfer zijn, dat de juiste oplossing gaf.

Wil dit zeggen, dat van 1887 tot 1896 het kiesrecht in onze politieke geschiedenis geen rol heeft gespeeld? Wie de staatkunde van ons vaderland heeft meegeleefd, weet beter. Hij weet, dat bij de periodieke verkiezingen van 1891 de liberale partij een verjongingskuur allernoodzakelijkst vond en het beste middel om die verjonging te brengen leek haar een uitgebreid kiesrecht. Vandaar, dat op de ontplooide vanen, die de liberale partijgangers ten zege moesten voeren, de democratische eisch stond te lezen in vlammend schrift: ‘kiesrecht, de wetgever ga aanstonds zóover als een loyale opvatting van de Grondwet veroorlooft’. Onder dien bezielenden oorlogskreet tegenover een door het legerontwerp-Bergansius hopeloos verdeelden vijand, werd de strijd gewonnen. Het ministerie-van Tienhoven-Tak van Poortvliet had het bij de stembus aan de natie gegeven woord in te lossen. Eerst ten aanzien van belastinghervorming, daarna ten aanzien van het kiesrecht. Dat de minister Tak van Poortvliet zijn woord niet gestand heeft gedaan, zal zijn felste tegenstander niet beweren. De indiening van zijn kiesrecht-ontwerp was misschien de meest markante daad, die sinds 1848 in ons politieke leven door een regeering is verricht. Het kiesrecht gegeven aan alle meerderjarige mannen, die lezen en schrijven konden en niet bedeeld werden. Was ooit grooter blijk van vertrouwen aan de Nederlandsche democratie verleend?

Maar was de indiening van het ontwerp-Tak een daad van moed, tegen dat wetsontwerp verhief zich een storm, in kracht misschien alleen geëvenaard door de Aprilbeweging, eens tegen Thorbecke in het leven geroepen. De strijd tegen dit kiesrecht-ontwerp aangebonden, is geëindigd met een nederlaag van de democratie. Er zijn slagvelden, die men in de plechtige stilte, die op het woeden van den krijg is gevolgd, met een gevoel van weemoedvolle berusting bezoekt. Tot een dergelijk bezoek lokt echter dit slagveld niet. Daarvoor miste de strijd te zeer dat grootsche, dat men bij een dergelijke bedevaart zoo gaarne gedenkt. Begraven onder grondwettige bezwaren, uitgekreten voor een speeltuig in handen van het proletariaat, werd het ontwerp na aanneming van een ongeluk aanbrengend amendement ingetrokken. De kiezers zouden beslissen. De Kamer werd ontbonden. 'Kiezers past op uwe neuzen,' had Buys bij een vroegere gelegenheid het *pays légal* toegeroepen. Of alle kiezers bij de campagne van 1894 zich aan dien wenk hebben gehouden, ik waag het niet te zeggen, al durf ik nog veel minder hierop toestemmend antwoorden. Een felle, hoogst onverkwikkelijke ontbindingsstrijd. De ontbinding aan de kiezers voorgesteld als een coup d'état, om met gewone meerderheid feitelijk een Grondwetsherziening door te drijven. Alsof niet iedere regeering het recht heeft de Kroon te adviseeren bij vitale vraagstukken van haar grondwettig recht van ontbinding gebruik te maken, om den volkswil te vernemen. Een verkiezingsoorlog, waarbij de beste staatslieden, die de liberale partij sinds Thorbecke had bezeten, elkander bekampten, terwijl de inzet van den strijd een vraagstuk gold, voor welks oplossing zij zoo vaak schouder aan schouder hadden gestaan. De minister Tak verloor den slag. De kieswet-van Houten kwam den 7^{den} September 1896 in het *Staatsblad.* Of alle kiezers, die bij de ontbinding tegen den als dictator afgeschilderden Minister van Binnenlandsche Zaken te hoop waren geloopen, deze oplossing hadden bedoeld, zal wellicht de toekomstige geschiedschrijver nader kunnen onderzoeken.

Was met de kieswet-van Houten de electorale strijd geeindigd? Wie die het ook maar een oogenblik kon gelooven? De democratie is lang te houden in de windselen van den zuigeling. Maar, nauw kan zij op eigen beenen staan, of

zij klopt aan de deur en zóó aanhoudend, dat ge open moet doen of ge wilt of niet. Het hangt van de sterkte van uw zenuwen af hoelang ge het geklop onverhoord kunt laten. De 300,000 kiezers van 1887 zijn door de kieswet van 1896 aangezwollen tot het getal 550,000. Nog staat een belangrijk gedeelte van de manlijke bevolking in Nederland - om van de vrouwelijke helft thans niet te spreken - voor de gesloten poorten. Zullen zij spoedig voor hen open gaan? Het antwoord op die vraag hangt mede *hiervan* af, of degenen, die de sleutels in handen hebben duidelijk kunnen zeggen, *waarom* voor dezen wel, voor genen niet de deur is geopend.

'De gevorderde schatpligtigheid' - zoo schreef Thorbecke in zijn 'Bijdrage'[1] - 'brengt niet dan een hoogst onzeker vermoeden van het bestaan der noodige verstandsontwikkeling en onafhankelijkheid mede.' Ziedaar hetgeen de kieswet van 1896 veroordeelt met haar belastingkiezers, huurkiezers, loonkiezers, pensioenkiezers, spaarkiezers en examenkiezers. Waarom geeft betaling van één gulden grondbelasting *wel* een vermoeden van rijpheid voor de volle uitoefening van de staatsburgerlijke rechten en het betalen van een huishuur van twee gulden per week (in sommige gemeenten) niet? Geeft de tabel naar welke de loonkiezers worden bepaald een ook maar eenigszins juiste grenslijn aan tusschen den waren *pauper*, die alle onafhankelijkheid mist, en den armen loonarbeider, wien wellicht juist om zijn armoede de gemeenschap ter harte gaat? Is het gevaar voor kiezersteelt, dat het eerst in 1876 de kiesrechtsvraag weer op den voorgrond bracht, van ons politieke tooneel geweken bij een kieswet, die het kiesrecht verbindt aan een spaarbankboekje van vijftig gulden? Trouwens, ik ontwikkel hier niet verder de bezwaren tegen de bestaande kieswet, die duidelijker en breeder zijn uitgemeten bij de discussies daarover in het Parlement. Wat toen voorspeld is, bewaarheidt zich thans. De oplossing van het kiesrechtvraagstuk *blijft* ook na 1896 aan de orde; men is in dat jaar slechts een station verder gekomen, doch niet aan het einddoel.

De Grondwetsherziening van 1848 heeft ons het overwicht

1) Blz. 42.

gebracht van de middenklasse. Volgens den Belgischen hoogleeraar Prins[1)] had die middenklasse na de Fransche revolutie zelfs de verheven taak te vervullen van een verzoenend bemiddelaar tusschen revolutie en reactie. Of die karakteriseering juist is, worde hier niet onderzocht, maar een feit is het, dat Nederland nu vijftig jaar grootendeels door de middenklasse is geregeerd. Doch de tijden zijn veranderd. Een halve eeuw moge een seconde zijn in de ontwikkeling der aarde, zij kan in den voor de stervelingen waarneembaren vooruitgang de grootst mogelijke veranderingen brengen. ‘Inque brevi spatio’ - zeide Lucretius - ‘mutantur saec'la animantium; et quasi cursores vitaï lampada tradunt.’ De arbeidersklasse dringt onstuimig naar voren en vraagt de plaats die haar toekomt. ‘Alles voor het volk, niets door het volk’ was de leuze van den slimmen Metternich. Wist hij niet, of veinsde hij niet te weten, dat slechts dan op den duur iets *voor* het volk tot stand komt, indien het *door* het volk wordt ontworpen? De 125,000 Nederlandsche kiezers van 1850 tot 1887 mogen misschien aan Nederland het gouvernement hebben gegeven, dat het in dat tijdvak van den bloei der Manchester-school verdiende, zij konden het schip van staat onmogelijk koers doen houden, toen de baren der stormende arbeiderseischen dat schip begonnen te beuken. Ook de 300,000 van 1887-1896 vermochten dat niet. Nederland was achterlijk in het nemen van maatregelen, die tot oplossing konden medewerken van de zoogenaamde ‘sociale kwestie.’ Nederland is dit nog, herhaalde in de spanningsvolle stakingsdagen van de vorige maand een toonaangevend blad van de behoudende partij bij onze oostelijke naburen[2)]. Vraag de gemoedelijke kiezers uit onze middenklasse eens, hoe zij sociale nooden bezien. Zij rekenen u voor, dat de arbeider meer loon verdient dan vroeger, dat een veel grooter aantal van hen tegen ongelukken is verzekerd dan ‘toen wij jong waren,’ dat hij gelegenheden heeft tot ontspanning, die eertijds geheel onbekend waren, ja, dat hij veel aanmatigender durft optreden dan in de dagen van onze grootvaders. Zoo zij er niet bijvoegen, dat zij van de

1) l'Organisation de la liberté et du devoir social, blz. 205.
2) De Kölnische Zeitung.

‘aanbidding, waarin tegenwoordig de werkman zich verheugt’ versteld staan in een ongeloovig niet-begrijpen, is het slechts een uitzondering om den regel te bevestigen. Maar van het besef, wat het zeggen wil dag aan dag, jaar aan jaar te arbeiden tien, elf, twaalf eentonige uren, en economisch, zoowel als intellectueel dezelfde te blijven, geen spoor. Er blijkt een totaal gemis aan juiste taxatie van onafgebroken den ganschen dag te arbeiden; van het onvergelijkbare van dien arbeid met het gestadig werken van iemand uit een hooger maatschappelijk milieu, die hoezeer de boog ook gespannen is, zijn morgenwandeling, zijn namiddagloopje en zijn familieleven op het budget van zijn arbeidsduur uittrekt. Geen spoor van meewarigheid voor het feit, dat de fabrieksarbeider zijn kinderen reeds slapende vindt als hij thuis komt van zijn werk, en hen nog niet wekken mag, als de fabriek hem weer roept. Doch waar ik vooral op wijs, wat ik dien ten aanzien der sociale kwestie zoo sceptischen kiezers luid toeroep, het is dit: werkt gij eens op deze wijze, jaar in jaar uit en ge zijt of finantieel of intellectueel of wel in beide opzichten andere menschen geworden, en ziet, de arbeider is, behoudens een hooge uitzondering dezelfde gebleven. En *dat* geschiedt, terwijl ook gij niet ontkent den invloed van de wetgeving op de verdeeling van den rijkdom; terwijl ook gij weet, dat de staat de voorwaarden kan scheppen voor het levensgeluk van allen.

Wanneer we nu zeggen, dat het kiesrecht der middenklasse het oor voor dit alles niet heeft geopend, dan is dit niet *geheel* waar en ook niet gezegd om verwijtingen te doen. De middenklasse heeft door haar kiesrecht haar roeping vervuld, maar laat zij zich nu vooral klaar bewust zijn, dat inderdaad het oogenblik der vervulling *daar* is. Haar kiesrecht *kon* niet meer geven dan het in zijn schoot verborg. Laat het algemeen kiesrecht thans schenken, wat wij tot nog toe te kort kwamen.

Algemeen kiesrecht? Dus ge wilt den staat overleveren aan hen, die van de inrichting van het staatsbestuur en de noodzakelijkheid van wetten niet het flauwste begrip hebben? Ge wilt de wetgeving laten decreteeren door hen, die door hun economische en geestelijke afhankelijkheid de speelbal zijn van degenen, die hen in de macht hebben?

Laat ons de logica niet uit het oog verliezen. Thorbecke's vraag, wat kiesrecht met bezit heeft te maken, wil ik niet herhalen. Zij is bekend en door hen, die het beperkte kiesrecht voorstaan, op hun wijze beantwoord. Merkwaardig is alleen, dat als felle tegenstanders van algemeen kiesrecht maar al te vaak zij opkomen, die - ware de speelbal-vrees gegrond - juist door het kiesrecht een groote macht zouden kunnen ontwikkelen. Èn het grootste gedeelte der geestelijkheid èn de meerderheid der groote grondbezitters is aan het algemeen kiesrecht bepaald vijandig. Men hanteert daarom minder het argument van de afhankelijkheid dan dat van het gemis aan verstand en inzicht. Een argument waarin zich onbewust openbaart de idiosyncrasie van een heerschende klasse. Hebt gij dan, verstandigen, een goed oordeel over de bekwaamheid van den jurist, dien ge wilt afvaardigen, omdat ge een goed botanicus zijt? Of over de talenten van een misschien door bloot toeval rijk geworden industrieel, omdat ge uw arts-examens zijt gepasseerd?

Er wordt geantwoord, dat men het zóó niet bedoelt, maar dat toch niet valt te betwisten, dat een ‘ontwikkeld’ en ‘beschaafd’ man beter kiezer is dan ‘de eerste de beste polderwerker.’ Stellig, de weinige aristocraten van den geest zullen een breederen blik hebben dan de eenvoudige en ongeletterde. Maar zoo men slechts de werkelijke geestesaristocratie tot de stembus wil roepen, zou het kiesrecht een inkrimping moeten ondergaan, waarbij wij tot de dagen van vóór 1848 moet terugtreden. Zoodra men echter als ‘beschaafd’ en ‘ontwikkeld’ al diegenen aanmerkt, die te midden der gezeten burgerij levend, op de *uiterlijke* beschaving kunnen bogen, die dat leven meebrengt, maar die in kennis de lagere school niet te boven gaan, dan is het pleit in het nadeel van het beperkte kiesrecht beslecht. Want van hen behaalt maar al te dikwijls de eenvoudige werkman in doorzicht en verstand de overwinning. Het gros van de kiezers onder een beperkt kiesrecht weet en begrijpt van datgene, waarover zij hun stem hebben te bepalen, evenveel of evenweinig als diegenen, die de voorstanders van algemeen kiesrecht tot de stembus willen toelaten en thans het kiesrecht nog missen.

En wanneer men dan ten slotte aanvoert, dat die kiezers

van het algemeen stemrecht slechts *hun* klassebelang op het oog hebben en niet het belang van het algemeen? Dan zou ik antwoorden: waan u toch niet vrij van de vooroordeelen die ge bij anderen veronderstelt. Het inzicht van hetgeen de staat behoeft, wordt ten slotte bij een ieder bepaald door hetgeen hij van den staat begeert en verwacht. Onze meening omtrent een vraagstuk is in laatste instantie een subjectieve ook in dien zin, dat onze psycho-physische eigenschappen die meening bepalen. Ontwikkel die eigenschappen in altruïstischen zin door opvoeding en nadenken en eerst dan zullen we volledig van den staat verlangen, wat niet slechts aan *ons* ten voordeel komt.

De strijd om het kiesrecht is in Nederland een nieuwe phase ingetreden. De vrijzinnig-democratische leden der Tweede Kamer hebben een voorstel ingediend[1)] tot herziening der Grondwet op het stuk van kiesrecht. Deze 'negen mannen' - want waarom zouden zij dien naam niet als een goed voorteeken aanvaarden? - wenschen in de Grondwet te schrijven: het algemeen kiesrecht voor mannen en het kiesrecht, tevens de verkiesbaarheid van vrouwen. Zij stellen verder de mogelijkheid in de Grondwet open van evenredige vertegenwoordiging, die op dit oogenblik is uitgesloten en eindelijk hervormen zij de Eerste Kamer in democratischen zin.

De vrijzinnig-democratische partij geeft met dit voorstel uitvoering aan het hoofddenkbeeld van haar politieke programma. Daarin toch staat de Grondwetsherziening om tot algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht en tot een meer democratische Eerste Kamer te geraken, op den voorgrond. Ja zelfs was die Grondwetsherziening de aanleiding - al was zij misschien niet de eenige oorzaak - tot de scheiding van de vrijzinnig-democraten uit het verband der voormalige liberale partij.

Onwillekeurig dringt zich bij menigeen, en sterker naarmate hem de politiek vreemd is, de vraag op, of een hervorming van het kiesrecht niet op nieuw moest worden beproefd

1) Voorstel van de heeren: Drucker, Bos, Fokker, Ketelaar, Marchant, Nolting, Pijnacker Hordijk, van Raalte en Smidt, ingediend bij brief van 20 Februari 1903.

zonder dat een herziening van onze hoogste staatswet daarmee gepaard behoefde te gaan. Men zou daarop reeds afdoende antwoorden door er op te wijzen, dat de Grondwet de vrouwen van het kiesrecht zoowel als van de verkiesbaarheid uitdrukkelijk uitsluit en een finale oplossing van de kiesrechtvraag zonder ook den vrouwen het stembiljet in de handen te geven, onmogelijk is. Men zou verder kunnen opmerken, dat een Tweede Kamer door de democratie gekozen met als remschoen een Eerste Kamer, die nog altijd den plutocratischen stempel bezat, die door de Grondwet er op was gedrukt, in haar democratische vaart stellig op zeer bezwarende wijze zou worden gestuit. Men zou eindelijk er aan kunnen herinneren, dat de evenredige vertegenwoordiging door hoevelen ook begeerd als het eenig billijk stelsel van verkiezing, niet zou kunnen worden ingevoerd, zoolang de Grondwet, gelijk velen meenen, zich daartegen verzette. Maar men behoeft niet eens zoover te gaan, dat men *deze* argumenten te voorschijn haalt. Ook reeds tegen een algemeen mannen-kiesrecht voor de Tweede Kamer komen grondwettige bezwaren opzetten, zoodra het zich aan het politieke uitspansel vertoont. Het ontwerp van den minister Tak van Poortvliet had het ondervonden, wat grondwettige bezwaren vermogen, indien zij opkomen in het gemoed van tegenstanders van algemeen kiesrecht, en zij tegen de democratie worden uitgespeeld. Reeds daarom was het gevaarlijk een tweede proef te wagen in dezelfde richting en pleitte alles voor een oplossing, die eerst de Grondwet effende vóór de kieswet haar beslag kreeg.

Er is aan de plannen tot Grondwetsherziening meer dan één vogelverschrikker voorgehouden. Voor de verandering van de constitutie is in iedere Kamer bij de tweede lezing een meerderheid noodig van twee derden der stemmen en waar het twijfelachtig was, of een dergelijk voorstel zelfs de eenvoudige meerderheid zou verwerven, kon men toch stellig aan deze vrucht den dood voorspellen voordat zij geheel voldragen was. Dit bezwaar heeft met den vogelverschrikker het fictieve gemeen. Wie zoo oordeelt, vergeet, dat het slechts theoretisch denkbaar, maar praktisch niet wel mogelijk is, dat de nieuwe Kamers, die in tweede lezing aan de herziening haar zegel hebben te hechten, die daad van goedkeuring zouden weigeren. Is de gewone meerderheid voor de voorstellen eenmaal ver-

kregen, zoo zal de buitengewone wel volgen. Men heeft ook het tijdroovende van een Grondwetsherziening op het tapijt gebracht om de meening ingang te doen vinden, dat door hen, die daarop aansturen, gevaarlijk spel wordt gespeeld. Maar daarbij werden de dagen van 1848 vergeten, en al is niet te ontkennen, dat wij toen leefden in abnormale politieke omstandigheden, het parlementaire stelsel ten onzent heeft in de laatste twintig jaar genoeg loutering ondergaan om ons in dit opzicht te doen leven in blijde hoop.

Drie groote beginselen - wij stipten het reeds aan - bezielen het voorstel dezer negen mannen voorzoover het de kiesgerechtigdheid raakt. Het algemeen kiesrecht voor mannen wordt uitdrukkelijk in de Grondwet neergeschreven; dezelfde eischen voor kiesgerechtigdheid worden gesteld voor de *beide* takken onzer vertegenwoordiging; de getrapte verkiezing voor ons Hoogerhuis is verdwenen. Geen Provinciale Staten maar het kiezerscorps voor de Tweede Kamer verleent ook aan de Eerste Kamer haar mandaat; de gelijkheid van vrouwen met mannen wordt als principe aanvaard.

Algemeen kiesrecht! Ook aan dieven en moordenaars, aan landloopers en bedelaars, aan krankzinnigen en idioten, aan gefailleerden en belastingontduikers? Aan geen van die allen en toch algemeen kiesrecht. Want ook *deze* twee woorden hebben een voor een ieder verstaanbaar begrip, dat door het gebruik is gestempeld. De leus ‘algemeen kiesrecht’ brengt *niet* mee, dat elk individu, dat meetelt bij de volkstelling, daarom recht heeft op een stembiljet. Ook het algemeene kiesrecht laat uitsluitingen toe. En ook de philosophisch-dogmatische grondslag van staatsrecht, waarvan men uitgaat, is hierbij onverschillig. Dat zij die de goddelijke openbaring als eenige kenbron van het staatsrecht aanvaarden, de uitsluitingen van het kiesrecht kunnen rechtvaardigen, behoeft geen betoog. Evenmin, dat de methode van den Gneistschen rechtstaat, die het kiesrecht van boven zachtkens laat afdruppelen op de uitverkorenen, zelf de maat van de toegediende dosis bepaalt. Maar ook de leer der volkssouvereiniteit, de leer van het kiesrecht als een aan elk staatsburger toekomend recht, is met een stelsel van uitsluitingen niet onvereenigbaar. Ook waar het staatsgebouw op *dien* grondslag is opgetrokken, komen deze uitzonderingen voor.

Terwijl nu het voorstel der heeren Drucker c.s. van het bestaande artikel 80 der Grondwet overneemt de uitsluiting wegens misdrijf, wegens gevangenschap en faillissement, laat het in afwijking van dat bestaande artikel, aan de kieswet over te bepalen, in hoeverre wanbetaling van belastingen tot ontzetting uit de kiesbevoegdheid zal leiden. Intusschen met een zekere grens. Niet langer zal gelijk thans het niet voldoen der belasting over één afgeloopen jaar reeds het kiesrecht doen derven De kieswet zal hebben te zeggen, in hoeverre 'herhaald willekeurig verzuim in de vervulling van staatsburgerlijke verplichtingen' den dader op verlies van kiesrecht zal komen te staan.

Terwijl aldus een hoogst belangrijk onderdeel van de kiesrechtregeling naar de kieswet wordt verwezen en de uitwerking van den hierboven uit het voorstel aangehaalden zin op zichzelf reeds tot langdurige debatten aanleiding zou kunnen geven, is dit in bijna nog grootere mate het geval met de wijze, waarop het voorgestelde artikel 80 de 'paupers' van de kiezerslijst tracht te houden. Niet langer willende bestendigen, dat *iedere* bedeeling van kerk of gemeente iemand zijn kiesrecht ontneemt, daarenboven ontworpen in een tijd, waarin de regeling van de armenzorg op betere grondslagen dan de tegenwoordige armenwet aan de hand geeft, bij elke politieke partij in overweging is, heeft het vrijzinnig-democratische voorstel een algemeene formule gekozen, volgens welke men kiesrecht zal moeten ontberen 'wegens volkomen maatschappelijke onzelfstandigheid.' Voor de Grondwet misschien een groot woord, dat men gelaten *daar* kan uitspreken, doch dat bij de kieswet, die op het nieuwe artikel 80 zal moeten volgen, niet nalaten zal fellen strijd te doen ontbranden. Ligt in de algemeenheid der beide hier door mij geciteerde uitdrukkingen de verdienste of de kwetsbare plek van het ontworpen artikel? Ik zou het eerste meenen, al zullen zij allicht èn ter rechterzijde èn ter linkerzijde met wantrouwen worden bejegend. Voor een Grondwet zijn die uitdrukkingen bij uitstek gelukkig gekozen; zij heeft een norm te stellen, deze mag niet te streng, maar evenmin geheel onbeteekenend zijn. Tusschen die klippen van gestrengheid en nietszeggendheid zeilen de ontwerpers met bekwame hand door.

De hervorming van de Eerste Kamer door dit lichaam meer

te doortrekken van den geest die in de Tweede Kamer heerscht, zal ten goede komen èn aan den Senaat zelf, die in gestadige harmonie heeft te blijven met de zuster aan de overzijde van het Binnenhof èn aan de Provinciale Staten, wien een taak wordt uit handen genomen, waarvoor zij slechts berekend waren ten schade van de hun toevertrouwde provinciale belangen. Hervorming van de Eerste Kamer brengt echter een dubbele wijziging der Grondwet mede. Niet alleen dat de kiezers voor de Eerste Kamer anderen moeten worden, ook de kring van personen waaruit de leden van dit Staatslichaam moeten worden gekozen, zal zijn plutocratische karakter hebben af te leggen. Wèl waren de banden in 1848 stevig aangesnoerd! Als kiezers de Provinciale Staten, als gekozenen slechts hoogstaangeslagenen! Zóo zou men toch het veelkoppige monster der democratie, wanneer zich dit al mocht meester maken van de Tweede Kamer, voldoende hebben gemuilband! Iets losser waren in 1887 na lange worsteling die banden gemaakt; het aantal hoogstaangeslagenen was uitgebreid en ook een zeker getal hooge ambten en betrekkingen zouden voorbeschiktheid tot de Eerste Kamer kunnen geven. Maar ook losse boeien zijn nog boeien. Het voorstel der negen mannen slaakt die voor goed. Doch zoo ergens, dan zal hier fel worden gekampt. Om van de dubbele deuren, die den toegang tot de Eerste Kamer afgesloten houden, er één te doen wegnemen, behoeft men geen buitengewone inspanning. Reeds bij de Grondwetsherziening van 1887 beproefde een amendement-Mackay de Provinciale Staten als kiescollege door de kiezers voor de Tweede Kamer te vervangen. Die proef mislukte. Bij dezelfde gelegenheid slaagde echter de poging van het amendement-de Beaufort om de hoogstaangeslagenen uit de Grondwet te verwijderen. Een Pyrrhus-overwinning, want de minister Heemskerk verklaarde na deze beslissing met het herzieningswerk niet te kunnen voortgaan, en de in die dagen gehoorzame Tweede Kamer haastte zich de hoogstaangeslagenen in eere te herstellen. Deze historische gegevens leveren het bewijs, dat het werkelijk niet al te moeilijk is één der beide deuren te verwijderen. Doch om ze beide te doen verdwijnen, om ook van de Eerste Kamer een instelling te maken, waarop ieder kiezer door zijn keuze invloed heeft en waarheen hij mannen kan

afvaardigen, die aan alle plutocratie even vreemd zijn als aan een hoog staatsambt, daarvoor zal bovenmenschelijke inspanning wellicht nog onvoldoende blijken.

De Eerste Kamer, tenzij zij als instelling geheel waardeloos zou mogen zijn en dan zoo spoedig mogelijk zou moeten verdwijnen, mag geen copie zijn van de Tweede. Zij kan in het parlementaire stelsel nog altijd een roeping vervullen. Zij zal nog altijd de overijlde besluiten van haar soms te driftige of lichtzinnige zuster mogen herzien. Zij kan nog altijd een bolwerk zijn tegen een plotselingen volkswaan, die te grif bij de Tweede Kamer weerklank heeft gevonden. Om aan dat doel te beantwoorden worde zij in werkelijkheid niets dan een oudere zuster van de Tweede Kamer, van deze in niets onderscheiden dan door grootere bezonnenheid ontleend aan rijpere ervaring. Voor een dergelijke Eerste Kamer is het niet doenlijk naast het gewone kiezerscorps een ander saam te stellen. Wel echter andere regelen voor de verkiesbaarheid te geven dan bij de Tweede Kamer zijn gesteld. Het herzieningsvoorstel volgt dien weg. De kiezers voor de Tweede Kamer zullen ook de Eerste Kamer kiezen. Bij die keuze echter zijn ze beperkt. Beperkt niet door plutocratische regelen, maar slechts door regelen die waarborgen, dat de Eerste Kamer werkelijk een vertegenwoordiging kan worden van ‘aristoi’ op ieder gebied. De Grondwet trekt de lijnen, de wet voltooie de figuur. Wie reeds een zeker tijdsverloop zitting heeft gehad in de Tweede Kamer, wie eenigen tijd lid geweest is van de Provinciale Staten of van de vroedschap van een niet te kleine gemeente, wie zich onderscheiden heeft op het gebied van nijverheid, eeredienst, kunst of wetenschap, wie in het vereenigingsleven een plaats van beteekenis heeft ingenomen, wie gewichtige staatsambten heeft bekleed, hij kan gerekend worden tot de meer ervarenen, de bezonnenen, die het Hoogerhuis tot leden behoort te hebben. Wien werkelijk een zetel in de Eerste Kamer toekomt, hij is allicht onder een der hier opgesomde groepen te brengen. Ook hier ontveins ik mij geenszins de moeilijkheid, die nog voor den gewonen wetgever is weggelegd. Als algemeene regel in de Grondwet is de opsomming dezer categorieën echter voortreffelijk. De bezwaren ontstaan eerst als nadere en juiste belijning door den gewonen wetgever moet geschieden. Dan kan bijna bij elke groep strijd

tusschen rechts en links ontstaan al naarmate de grens naar beneden of naar boven tusschen wèl- en niet verkiesbaren wordt getrokken.

Als derde groote beginsel van het vrijzinnig-democratische voorstel noemde ik de invoering van het vrouwenkiesrecht en van de verkiesbaarheid der vrouwen voor de vertegenwoordigende lichamen.

Het is thans de gelegenheid niet de redenen op te geven, die pleiten vóor de vervulling van de wenschen der feministen. De vrouwenkwestie ampel te behandelen, het voor en tegen van de publiekrechtelijke gelijkheid van man en vrouw nogmaals te wikken en te wegen komt niet in mij op. De vrijzinnig-democraten hadden reeds bij en door de oprichting hunner partij kleur bekend ten voordeele van de vrouw. Hun program bracht het mede in de vrouw het vol-menschelijke en daarmee het gelijkgerechtigde met den man te erkennen. ‘Een ieder wordt als *goed* beschouwd totdat bewezen wordt dat hij slecht is’ zeiden de oude Romeinen. Wie de vrouw het kiesrecht wil onthouden, bewijze mij haar ongeschiktheid, haar minderwaardigheid vergeleken bij den man. Niet aan ons is het aprioristische bewijs harer bekwaamheid tot uitoefening van het kiesrecht. Wat voor ons *geen* bewijs behoeft, het is, dat reeds nu tal van vrouwen in publiekrechtelijke rijpheid voor de uitoefening van het kiesrecht niet bij de mannen achterstaan. Wat wèl bij ons vaststaat, is de overtuiging, dat het kiesrecht der vrouw verleend, wellicht in den aanvang niet, doch stellig op den langen duur zal meewerken tot wegneming van de onduldbare ongelijkheid die in het burgerlijk recht tusschen man en vrouw bestaat.

De verkiesbaarheid der vrouw is waar men haar het kiesrecht in handen geeft, niet te weigeren. De vrouw is stellig over het algemeen op dit oogenblik de mindere van den man in kennis en bekwaamheid voor het vervullen van ambten. De Grondwet heeft dan ook alleen de mogelijkheid te openen, dat zij tot de vervulling van staatsambten geroepen wordt. Is die mogelijkheid eenmaal geboren, dan zal het van haar zelve afhangen, in hoeverre zij zich naast den man een plaats weet te veroveren.

Doch laat ons terugkeeren naar het voorstel tot Grondwetsherziening.

Voor de mannen wordt het algemeen kiesrecht in de Grondwet geschreven, voor de vrouwen niet. Ten aanzien van haar bepaalt zich de Grondwet tot een verwijzing naar de kieswet. De leden der Staten-Generaal zullen behalve door de mannelijke Nederlanders gekozen worden door de 'vrouwelijke, die volgens de bepalingen der kieswet kiesbevoegd zijn.' Hierin ligt het zwakste punt van het voorstel, tevens het moeilijkste. Algemeen vrouwenkiesrecht is ook in de oogen der voorstellers het ideaal waartoe men in de toekomst zal moeten geraken. Zij willen dien eisch echter nog niet in de Grondwet vastleggen. Het vrouwenkiesrecht is hun daarvoor nog te zeer de groote onbekende, die stellig bij deze negen mannen niet onbemind is, maar die zij als mannen van goede vormen niet zonder eenige reserve tegemoet treden.

Wanneer ik dit gedeelte het zwakste van het geheele voorstel noemde, dan deed ik dit om tweeërlei redenen. Vooreerst omdat het zeer moeilijk is - (aangenomen dat men eenmaal voorstander is van vrouwenkiesrecht) - voor een aanhanger van het algemeen kiesrecht, afdoende redenen aan te geven, waarom naast algemeen mannenkiesrecht algemeen vrouwenkiesrecht niet op zijn plaats is. Dat dit een inderdaad zware taak is, bewijst de toelichting der voorstellers, die zich slechts grondt op een nog niet voldoend vaststaande algemeene overtuiging. Indien daarmede bedoeld wordt, dat het aantal aanhangers van algemeen vrouwenkiesrecht thans nog geringer is dan het getal voorstanders van algemeen mannenkiesrecht, dan is, geloof ik, die meening op zichzelf juist, maar komt het argument neer op een taktisch streven naar een bruikbaar resultaat. Een streven, dat moet worden gewaardeerd in iederen praktischen staatsman. Inderdaad, wie zich de illusie zou maken, dat in een afzienbare reeks van jaren hier te lande een Grondwet zou kunnen tot stand komen, waarin ook het *algemeen* vrouwenkiesrecht stond neergeschreven, zijn optimisme zou de naïveteit van een kind overtreffen. Indien de negen mannen werkelijk niet slechts wilden getuigen van *hun* gezindheid, maar ook eenige kans van slagen aan hun arbeid wilden verbonden zien, dan *moesten* zij hun ideaal van algemeen vrouwenkiesrecht *in* de Grondwet loslaten. Dat zij dit deden, mag men hun niet verwijten. Moet het vrouwenkiesrecht in Nederland onmiddellijk komen als *alge*-

meen kiesrecht, stel dan uw kiesrechtidealen gerust voor vele jaren op zijde! Wanneer binnen niet te langen tijd de Nederlandsche grondwet het kiesrecht voor de vrouw openstelt, zoo heeft het feminisme reeds ten onzent een overwinning behaald, waarop het trotsch kan zijn. Men brenge door het meerdere te vragen niet het mindere in gevaar! Alle begin, ook de publiekrechtelijke emancipatie der vrouw, is moeilijk. Laat het beginsel eenmaal hebben gezegepraald, de volkomenheid daarvan is slechts een vraag van tijd.

Mijn tweede bedenking bestaat hierin, dat door de kieswet geheel de vrije hand te laten bij het regelen van het vrouwenkiesrecht, allicht de *census*, waaraan voor de mannen de deur is gewezen, weer op de een of andere wijze opduikt. En dit ware verderfelijk.

Den meesten bijval zal ongetwijfeld vinden dat gedeelte van de vrijzinnig-democratische proeve van grondwetsherziening, waarin het beginsel van de *evenredige vertegenwoordiging* tot uiting wordt gebracht. Men kent de bezwaren tegen het meerderheidsstelsel, dat tot nog toe in Nederland geldt. De groepen der minderheden komen niet alleen niet tot haar recht, maar het is mogelijk, dat zij in het geheel geen vertegenwoordiger vinden in het Parlement. Ja, het kan zelfs voorkomen, dat de meerderheid der gekozenen over het geheele land van een andere richting is dan de meerderheid der gestemd hebbende kiezers. Het meerderheidsstelsel ten slotte heeft het ook op zijn geweten, dat somtijds staatslieden van buitengewone beteekenis nergens voor de Kamer een district kunnen vinden, dat hen afvaardigt, terwijl zij bij een stelsel van evenredige vertegenwoordiging stellig de plaats zouden innemen, die hun rechtmatig toekomt.

Zal werkelijk de Kamer een getrouw beeld moeten geven van de wenschen, die leven in het volk, zal zij een werkelijke volksvertegenwoordiging zijn, dan is het evenredigheidsstelsel onmisbaar. De negen Kamerleden hebben zich echter niet zóover laten voeren op den weg der evenredige vertegenwoordiging, dat zij die gebiedend in de Grondwet hebben durven neerschrijven. Zij hebben er zich toe bepaald de verplichting die thans in de Grondwet staat, dat het rijk in kiesdistricten *moet* worden verdeeld, af te schaffen. De ont-

werper der aanstaande kieswet blijft dus vrij de evenredige vertegenwoordiging al dan niet voor te schrijven. Dit is, dunkt me, niet boven bedenking. Het is volkomen waar, dat het moeilijk, misschien ondoenlijk is een geheel systeem regelen te ontwerpen, volgens welke de verkiezingen met toepassing van het evenredigheidsbeginsel zullen moeten plaats hebben. Stellig bestaat er kans, dat er nog een systeem wordt uitgevonden, dat het in eenvoud en praktische uitvoerbaarheid van alle thans reeds vernuftig uitgedachte stelsels wint. Maar het hoofdprincipe althans hoort in onze hoogste staatswet thuis. Door in de Grondwet reeds te zeggen, dat de leden der Staten-Generaal gekozen worden met toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zou men ten minste de hoofdgedachte in veilige haven hebben gebracht. Men heeft dan tevens den strijd in eens uitgestreden, terwijl anders tweemaal zal moeten worden slag geleverd: eens bij de Grondwet om de verplichte splitsing in districten daaruit te lichten en eens bij de kieswet om de evenredige vertegenwoordiging de zege te verschaffen. Want al vindt het denkbeeld bijval in ruimen kring, dat de praktische politiek zich tegen de verwezenlijking daarvan zal verzetten, is lang niet ondenkbaar. Het is immers reeds herhaaldelijk gezegd, dat het voornamelijk de Katholieke staatspartij is, die in Nederland, althans voorloopig, van de evenredige vertegenwoordiging de meeste vruchten zal plukken en men kan er zeker van zijn, dat velen zullen trachten haar te beletten dien vermoedelijken oogst binnen te halen.

Welk lot zal aan dit voorstel der ‘negen mannen’ zijn beschoren? Ik waag het niet te beslissen, vooral niet op dit oogenblik. De horizon is zoo zwart, de hemel zoo bezwangerd met reactionaire onweersbuien. Het is alsof der vrijzinnig-democratische partij de stem toeklinkt van de koningin-moeder uit *Vorstenschool:* ‘dweepster, lieve dweepster!’ Ook zij antwoordt echter, als Louise: ‘Om Godswil zeg dat niet; in dweepzucht is bedrog en ik zoek waarheid.’

Als straks de dampkring is ontladen, als de onweersbuien verfrisschend hebben gewerkt op de velden, als de zon is doorgebroken en zij het nachtelijk donker, waarin het roode

spook als een duivelsch schijnsel zich afteekende, heeft weggevaagd, zal het dan blijken, dat het niet de hersenschim eens dweepzuchtigen maar de waarheid was die dit voorstel verkondigde? Wie zal het zeggen? Vóór het donker werd, vóór het Nederlandsche economische leven bedreigd werd door de ziekte der algemeene werkstaking, ware eene voorspelling omtrent de kansen van dit koene wetsontwerp mogelijk geweest. Men had dan kunnen zeggen, dat het in zijn hoofdlijnen een zeer groot gedeelte van de linkerzijde der Kamer op zich had kunnen vereenigen. Terwijl de Katholieken tegen het algemeen kiesrecht pal staan, zouden ook de vereenigde anti-revolutionairen tegen het individueele algemeene kiesrecht beslist partij kiezen. Wèl zou het mogelijk zijn hun linkerfractie te winnen voor een ontwerp, dat het kiesrecht aan den gewonen wetgever overliet. Maar dan nog bleef de vraag of diezelfde anti-revolutionaire linkerzijde het kiesrecht der vrouw wel een plaats zou gunnen in de Grondwet. De Katholieke partij zou in haar overgroote meerderheid voor vrouwenkiesrecht zelfs geen platonische verklaring over hebben.

Men zal zeggen, dat bij een aanstaande behandeling van dit ontwerp slechts dan kans van slagen is, indien het gemeen overleg zich beweegt in een bepaalde richting: meer overlaten aan den gewonen wetgever, misschien wel het geheele kiesrecht. Al zou het wellicht daartoe moeten komen en een compromis op dien grondslag het eenig mogelijke zijn, dan ontneemt dit feit niets aan de verdienste der negen mannen. Hun roem blijft het, dat zij *hun* standpunt en *hun* wenschen omtrent hetgeen de Grondwet van het kiesrecht behoort te zeggen, op uit een technisch oogpunt meesterlijke wijze hebben aangegeven.

Doch waartoe deze waarschijnlijkheidsrekening, nu oogenblikkelijk de toestand van dit geestelijk kind hoogst gevaarlijk is? Zoo vragen de tegenstanders. Omdat ook hier hoop is, zoolang er leven is. Wanneer de stakingsinvloeden zijn verdwenen en hun reactionaire werking heeft uitgewoed, wanneer juist de doorleefde bange dagen het besef hebben verlevendigd, dat die Staat het sterkst is, die *al* zijn burgers te werk stelt aan de vervulling van de bestuurstaak, dan zal ook dit voorstel opbloeien gelijk zoo menige jonge plant tot een krachtigen boom is gerijpt.

En wanneer dit voorstel wordt afgestemd? Dan komt het terug in zijn hoofdbeginselen gelijk dat voorstel van die negen mannen van weleer. Het vraagstuk van het kiesrecht blijft aankloppen tot het een afdoend gehoor heeft gevonden. Het kent slechts schijnbare rust en als het een rust is, is het alleen voor het verzamelen van nieuwe kracht.

Op de vrijzinnigen in het algemeen drukt in deze een dure plicht. Indien zij den tijdgeest begrijpen en meester willen blijven, hebben zij op den voet van dit voorstel voor kiesrechthervorming te strijden. Lang waren zij niet in beweging te zetten voor krachtige kiesrecht-actie. Het wordt hoog tijd! Men mag veronderstellen, dat de vrijzinnige richting geleerd heeft door schade, misschien zelfs door schande. Mocht zij zich nog niet doordrongen hebben van haar historischen plicht, zij zou van de lessen der geschiedenis weinig begrijpen, maar ondervinden dat de wereldgeschiedenis een wereldgericht is. Niet als een oude juffrouw, zooals zij eens smalend is genoemd, zou zij daar staan, maar als die schoone gemoedlooze vrouw, van wie Alfred de Musset zong:

> Elle est morte et n'a point vécu.
> Elle faisait semblant de vivre.
> De ses mains est tombé le livre
> Dans lequel elle n'a rien lu.

J. LIMBURG.

Dichters.

II.
(*Vervolg.*) Henriette Roland Holst.

H. Roland Holst. De nieuwe Geboort. Amsterdam 1903.

Zoo had de dichteres in haar verbeeldingsdroom geleefd, en nu was het voorbij!

Van Dante tot Marx!

Zij had haar wereld, eens, gevonden in het dichterlijk gebouw van haar overpeinzingen, zij had geluiden van groote gedachten zich tegemoet hooren klinken door de ruischende zuilen van de bovenaardsche hal, en den dichter zelf had ze te voorschijn zien komen uit de heerlijke omlijsting van haar droomland, als een bezieler en wetgever der hoogste beschaving...

Maar nù moest haar droomruimte opgaan in nevelen en verdwijnen; en afstand moest ze doen van de fantaziegrootheid, en erkennen en begrijpen dat noch poëzie, noch beschaving neerdaalden uit den verheven kring der idealen, - maar dat ze integendeel zich loswikkelden en verrezen uit den lagen, platten, donkeren grond van den ruwen arbeid.

D a n t e, - dat was de inscriptie op de eerste afdeeling van haar leven; haar n i e u w e g e b o o r t e draagt den naam van den stichter der socialistische wetenschap.

Van Dante tot Marx!

Is de overgang wel zoo groot?

Een hooggestemden geest, levend in sferen van intellectueel gemeenbezit, behoeft de wending tot de theorie van het communisme niet zeer zwaar te vallen; - wat beduiden van boven af gezien onze aardsche goederen? en hoe zal men hechten aan zijn wereldsch bezit, waar men voornamers en edelers te schenken heeft? Neen, waarlijk niet veel wordt er geëischt, wanneer men alleen wat edelmoedigheid in het denken van ons vraagt.

Maar als de eisch zóo aan onzen geest wordt gesteld, - dat wij onze gedachten moeten leeren bukken om in te gaan door een lage poort, dat wij onze gevoelens moeten opnemen om ze te dwingen thuis te geraken onder menschen waar zij niet bij hooren, dat wij onze daden moeten gaan richten alsof zij niet meer vrij konden zijn, dat wij alles en alles moeten schikken naar nieuwe omstandigheden, terwijl vroeger het leven van zelf scheen te gaan, - dan moet er meer voorvallen, dan kunnen wij eerst een besluit nemen als ons een schok heeft getroffen die ons leven op een andere lijn en een andere helling bracht. Een kracht moet wakker geroepen tot voortgaan naar het ongekende....

Men mag dan niet spreken van een nieuwe levensopvatting, maar van een nieuw leven: er heeft een bekeering plaats gehad. Tusschen Dante en Marx ligt voor Henriette Roland Holst een wedergeboorte, ‘een nieuwe geboorte’. En om de dichteres te verstaan, moet ik haar bekeering meegevoelen in al de scherpte en in al den omvang van haar keer en wending.

Wat heeft zij ons van haar overgang te zeggen in haar verzen, de biecht van haar ziel?

Iets tweeledigs en tegenstrijdigs.

Het eerste gedicht van haar ‘Nieuwe Geboort’ dat tot inleiding dient, spreekt van de richting van haar leven. Het vertelt eerst van haar kinderjaren, en van haar kinderverlangen, weg uit haar vlakte naar een schemerend bergverschiet....

In haar levensbootje neemt zij de riemen ter hand en gaat stroomopwaarts het vreemde tegemoet, rustig, zonder verwachting, het oog vastgeklonken aan het werk, aan de

vaart. Ja, zij streeft gewillig, bijna lijdzaam, overgegeven aan het denkbeeld van het eind dat eenmaal voor haar komen moet. Totdat zij, gewekt door een machtigen wil, plotseling opkijkt, en duizelend zich tusschen de bergen in ziet, - de bergen om zich heen, de bergen achter zich, versperrend den terugtocht.

Het sonnet - want zij spreekt nog altoos in sonnetvorm - is een van die verzen waarin de dichteres heeft *willen* spreken, terwijl ze de bezieling der emotie miste. Het geeft valsche beelden, gewrongen taal, en, ik vrees, een surrogaat in plaats van poëzie. Er is geen stemming in en dus ook geen directe waarheid, alleen hoort men er van de dichteres een algemeen oordeel over zichzelf.

Den nadruk wil zij leggen op de eenheid van haar leven, en zij duidt den krachtigen onderstroom aan van haar bewustzijn, die, men zou haast zeggen, zonder haar wil, toch niet zonder haar inspanning, haar geest gebracht heeft op de eenzame hoogte der scheiding.

> Tot eens mijn blik, daar[1)] machtiger bevrijdde
> zijn vlucht, onwetend van wat wachtte, nam[1)],
> en duiz'lend wederkeerde, want ik zag
> hooggaand, de bergen naast m'aan beide zijden
> en sperrende achter mij, van waar ik kwam.

Een ‘machtiger’ heeft haar de oogen doen opslaan, en zij heeft gezien; dat is het eenige feit van haar bekeering.

De stille spanning, en dan het hooge zien! Onder dat beeld van het gezicht en het tegengestelde van de gesloten, bedekte oogen noemt zij haar geestelijke ervaring.

Waar is hier sprake van den schok, den val en de bekeering, van de aarzeling, de smart en de overwinning? Van den stoot tot het nieuwe leven?

De dichteres heeft haar oogen geopend, toen ‘een machtiger haar blik bevrijdde.’ Thans ziet zij. Wij vernemen niets anders en niets meer van haar.

1) De verbetering van de drukfout *door*, zooals men op de aangehaalde plaats leest, is door mij op eigen gezag gemaakt. *Nemen*, van den blik gezegd, beduidt *opnemen*, *grijpen* nl. de natuur om zich heen. Invloed van Dante's zeggingswijs.

1) De verbetering van de drukfout *door*, zooals men op de aangehaalde plaats leest, is door mij op eigen gezag gemaakt. *Nemen*, van den blik gezegd, beduidt *opnemen*, *grijpen* nl. de natuur om zich heen. Invloed van Dante's zeggingswijs.

Waarheid bevat haar oordeel zeker, maar is het ook de volle wezenlijke waarheid?

Henriette Roland Holst heeft het eigen van een krachtigen aard: zij kan de dingen en de pijn van de dingen op zij zetten. Hoe heet het ook in haar eerste verzen?

> Ik werd geboren met een aard die sterk
> van zelf gaat naar de kern van alle zaken,
> maar veel stond tusschen mij in en mijn werk.
> Groeiende heb ik dat op zij gezet....

Zij heeft het geluk van te kunnen vergeten. Hoe koel kan zij over Dante spreken, als zij eenmaal de nieuwe wereld is binnengegaan! de dichter en ziener is haar een buste geworden met een etiquette, in een museum van antiquiteiten geplaatst. En als men denkt dat haar hart thans meer dan voor de 'heerschende klassen' der dertiende eeuw, voor de 'onderdrukten' van die eeuw zal voelen, en men de bladzijden zoekt door haar over Frans van Assisi geschreven, zoo leest men er.... ik haal woordelijk aan:[1)]

> Geboren als zoon der burgerlijke klasse, koopman of slachter wordt zijn vader genoemd, in een onbeteekenend stadje van Midden-Italië had hij nog niet dat onbuigzame burgerlijk klasse-bewustzijn, zooals het reeds opleefde in de ekonomisch vroeg-ontwikkelde steden van Noord-Italië. Dichter, gevoelsmensch en idealist, walgde hem spoedig 't lichtzinnig bestaan der jonge burgerzonen van Assisi; als menig idealist voor en na hem, deed ook hij: hij werd ascetisch en vroom, en liep over tot de onderdrukte klasse...

't Is alsof men een leerboek opslaat waaruit een duffe nuchterheid tegemoet waait.

Neen, de dichteres heeft niet de lichtgeroerde sympathie die ons het dramatische van het leven doet liefhebben. Zij denkt aan 'de kern van alle zaken', zij verlangt schema's..

1) Verhandeling over: 'Maatschappelijke oorzaken van midden-eeuwsche en moderne mystiek', *De Nieuwe Tijd*, II (1897-'98) p. 333.

Dit is de achtergrond van haar ziel, het zelfbewuste, harde, blijvende. Zij weet het, en zij weet van den vasten groei van haar geest onder de teleurstelling en de vernedering.

> toen boog de boom van mijn hart zich tot treuren,
> maar zijne bladeren zijn groen gebleven,

Zoo heeft ze eenmaal gezegd en zoo ging het met haar voort.

> (Toen) ik diep in ellende scheen te wezen
> werd ik soms inwendig met vreugd bekleed...
> Misschien stijg ik, tot door veel stille arbeid
> mijn ziel heel ingenomen wordt door licht.

Als een stijging is voor haar het leven, zij groeit er in omhoog, zij laat de dingen achter zich liggen; ‘de bergen achter haar versperren’ haar gezicht, - niets schijnt meer een herinnering waard van wat verleden is, alleen het doel voor haar oogen bestaat, en de vreugde van het licht.

Maar neen, maar toch!

Zij vergeet niet. Er is meer dan die krachtige, harde toon in haar ziel. Het verdriet heeft voor haar niet alleen de beteekenis van een zwakheid die overwonnen moet worden en van een voorwaarde waaronder haar geest in groei toeneemt; 't is niet alleen voor haar een hulsel waarvan ze zich voor goed bevrijdt. In waarheid kan de dichteres niet van haar illusies loskomen. Zij keert in haar gedachten terug tot den tijd toen zij met Dante in hemelen omzweefde, en als een bezielster van poëzie en beschaving hoog voor de menschen meende te staan; zij denkt aan haar val uit de ruimte van haar droom, zij koestert haar smart.

Laat ons haar bekentenis hooren, wanneer zij over die eerste tijden van heimwee en verrukking haar herinnering laat gaan. Dan is 't niet een gestadig opgroeien, maar een wachten en verlangen in tranen, een stijgen en een val. Hier komt een heusche stem ons te gemoet.

> ik stond alleen als aan een meer,
> en hunkerde, en schreide zeer
> tot een mij troostte en met zich nam

waar ik nooit had gedroomd te staan
- diep lag mijn leed en drang beneên -
en stemmen, strijkend langs mij heen
noemden mij bij een nieuwen naam....

een groote stem droeg mij omhoog,
zoo steeg ik schoon ik niet bewoog
en zweefde in de dunne lucht,

en zweefde hooger dan mijn wil,
toen kwam de val die komt altijd,
weer stond ik, waar ik had geschreid
en alles stil, en alles stil.

Wij luisteren verder, en de bekentenis welt al dieper uit het hart; niet alleen in het verleden is de pijn, zij gaat voortdurend den weg van rijzen en dalen.

ik wond mij los van zacht gesponnen logen
en daalde neder van verheven schijn:
nu doen de vreemde, scherpe punten pijn....

Zij erkent haar leed, haar tegenstand, haar onderwerping. Gaat het harde en onbewegelijke nu niet leven? De dichteres is die beiden: dat trotsche en dat smartelijk begeerende.

Willen wij haar bekeering meeleven, zoo moeten wij dat dubbele gevoel in ons levend kunnen houden. De dichteres wordt door haar eigen aard voortgestuwd, en door haar eigen aard belemmerd. Want geen geschiedenisje heeft haar van zin doen veranderen, zij is niet uit sentimentaliteit ‘overgeloopen tot de onderdrukte klassen’ en tot het socialisme van Marx. Neen, zij heeft, bewust geworden van haar kracht, een weg voor haar talent gezocht, en toen die weg doodliep in de ijle lucht, is zij een ander pad ingeslagen, aarzelend in den beginne, en verdrietig misschien, maar gesteund door de waarheid van haar wil en door het licht aan het eind van den weg gezien.

In dat deel van haar leven ligt geen drama en ook geen tragedie. Haar krachtige persoonlijkheid heeft geen oog voor

het dramatische spel van persoonlijkheid en ding, noch in zich, noch om zich heen. Zij noemt haar leven als een gang door de wereld om de waarheid te ontdekken.

> de waarheid vat mij aan zonder meêdoogen:
> haar armen streelen niet, maar maken vrij.

Maar dan ontwikkelt zich uit die gebondenheid van marsch op eenmaal een andere individualiteit.

Wij moeten vooreerst die vastheid van gang in 't oog houden.

Van Dante tot Marx! Is waarlijk de afstand zoo groot?[1)]

In een gedicht, afzonderlijk gepubliceerd (*De Nieuwe Tijd II*, 144), dat in deze verzameling van ‘de nieuwe Geboort’ ontbreekt - en 't kan ook gerust gemist worden, - spreekt Henriette Roland Holst van haar opstijgen in gepeins waardoor ‘men in klare nachten de aarde voelen kan als een maan door luchten zwieren.’

De gedachte is maar even genoteerd en maar schraal aangekleed, toch kan men de bedoeling licht raden. Wat de dichteres meent is de stemming waarin deze wereld voor ons oog samengegrepen wordt tot een bol, heengaand door het luchtruim, en waarin wij zelf, als op den hemeltroon, aanschouwers worden van het majestueus en wettig gezwier der sterren. Men noemt dat extase, vervoering: het uit zich zelf gebracht zijn. Het is de groote omkeer der dingen. De menschengeest, dat stipje in de onmetelijkheid, voelt zich voor een oogenblik middenpunt van 't heelal en beheerscht ruimte en tijd.

Wie anders dan de machtige dichter, de schepper van geestelijk leven, kan ons zoo'n sensatie doen gewaar worden die het gansche leven oogenblikkelijk in ons brein afspiegelt? En welk gedicht eerder zoo niet Dante's *Goddelijke Comedie*, wanneer wij ons geloovig aan den stroom zijner verzen over-

1) Ik noem hier altoos Dante, maar 't is alleen bij manier van spreken, want de bekendheid met Spinoza - ik wees daarop in 't voorgaand hoofdstuk, - heeft ook invloed gehad op de vorming van Mevrouw Roland Holst. Ook Spinoza leidt tot Marx: wij weten het uit Herman Gorters leven, en dat er verwantschap bestaat tusschen de beide verre stamgenooten, Spinoza en Marx, werd al opgemerkt door Masaryk *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus* p. 517.

geven? Ja, het zal ons meevoeren al hooger en hooger totdat het vreemde ons eigen is geworden, en wij de vergankelijke dingen gaan zien onder het beeld van het eeuwige, *sub specie aeternitatis*.

Maar verder en dieper!

De drijfkracht van den dichter sleept niet alleen de verbeelding mee van ons oog en van onzen geest, zij treft ook de verbeelding van ons heele gevoelsleven. Dàt weet een Dante om te keeren. Met een enkel beeld, met een groep van woorden, uitstralend midden uit zijn fantasmagorie.

Hoor Dante spreken over de liefde! Hoe ze rijker wordt, naar mate ze over meer menschen is verdeeld, rijker niet alleen in de uitbreiding over velen, maar ook in de verrukking van het geluk voor ieder afzonderlijk. Zoo als het licht vallend in tal van spiegels die elkanders licht weerkaatsen al heller en heller gloeit. Hoe grooter het aantal dat de stralen van het geluk opvangt, hoe grooter de zaligheid door hen gedeeld.

'Maar is dat mogelijk dat iets verdeeld onder meer bezitters hen rijker maakt, dan wanneer het maar door weinigen werd gehouden?'

'En hij (Virgilius) tot mij:

> Quello infinito ed ineffabil Bene
> Che lassu è, cosi corre ad amore,
> Come a lucido corpo raggio viene.
> Purgatorio XV 55-75.

Ziet ge het oneindige, onuitsprekelijke geluk zich uitstorten uit den hooge over de liefde die haar gezicht hemelwaarts keert, zooals een hel voorwerp haakt naar het licht!

Of willen we Dante's gevoel weerkaatst hooren in Shelley (*Epipsychidion*) met zijn magerder stem, maar, voor ons, duidelijker klank?

> True love in this differs from gold and clay,
> That to divide is not to take away.
> Love is like understanding, that grows bright,
> Gazing on many truths;....

If you divide suffering or dross, you may
Diminish till it is consumed away;
If you divide pleasure and love and thought,
Each part exceeds the whole; and we know not
How much, while any yet remains unshared,
Of pleasure may be gained, of sorrow spared.
This truth is that deep well whence sages draw
The unenvied light of hope....

'Dit is het ruime, heerlijke licht van onze verwachting: zoolang nog iemand op aard zijn portie geluk ontbeert, weten we niet hoeveel vreugd er voor ons nog weggelegd is, en hoeveel verdriet ons kan worden bespaard.'

Gaat er door zulk een woord niet een luik open? en is 't niet alsof de prikkel der liefde en van het geluk er in ons hart dieper door wordt ingedreven?

Hierin bestaat het privilegie van den dichter, den maker van geestelijke energie, dat hij door zijn vinding tot waarheid schept het onbewuste, ongeruste verlangen op den grond van onze ziel.

En wie door Dante gewekt is, komt met een voorbereid hart tot Marx. De een heeft zijn scholastiek zoowel als de ander, en beiden hebben hun greep op zielomkeerende, verbeeldingbedwingende waarheid. Alleen is het beginsel, waarvan zij uitgaan, tegenovergesteld. Maar wat ligt dikwijls nader bij elkaar dan uitersten?

De middeneeuwen baadden de aarde in den schijn van den hemel, maar de negentiende eeuw heeft in de jaren van haar volwassenheid het geestelijk licht van den hooge genegeerd. De hemelen werden gesloten. Oorsprong en opkomst van de menschenwereld waren uit de laagte. Geen macht daalde meer neer om de zielen tot zich te trekken, en ze met bovenaardsche spijs te laven. De aarde was aan zichzelf overgelaten.

Ze moest zich maar zien te redden.

En had ze inderdaad niet altijd zich ongeveer weten te houden en te bewaren, hoewel ze de eer van haar bestuur aan Goden of aan God had gegeven? Die Goden, haar eigen maaksel!

Maar nu wist de menschheid van haar zelfstandigheid. Ze was als een die, tot mondigheid gekomen, zijn vermogen overziet; en dat vermogen lijkt wel niet op de fantasieschatten van de kindersprookjes, het is zelfs van geringe afkomst en een parvenu's fortuintje, maar moet men er daarom zich over schamen?

Neen; die wereld van het midden der negentiende eeuw, ontnuchterd van goddelijkheid en praktisch van aard, beproefde haar domein, zoo groot of zoo klein het dan was, ten minste geheel in bezit te nemen en te exploiteeren. En het was een uitbreiding en verovering naar alle kanten. De handel onderwierp de onbekende gedeelten van den aardbol, de wetenschap wilde zich de natuur dienstbaar maken, en de kunst ontdekte in het menschenhart een nieuw terrein van onbewuste gevoelens in fijn vertakte aandoeningen waarmee de voorstelling van het leven verrijkt en genoten kon worden.

Een nieuw gevoel kwam onder die expansie: het besef van den samenhang der menschen. Er sloot zich iets aaneen in de wereld. Het heette niet langer broederschap, want daaraan hing een sentimenteele en zedelijke bijsmaak; men noemde het eenvoudig solidariteit, en het was zuiver genomen: maatschappelijk bewustzijn.

Hier, op dit punt, zette het werk van Marx in. Hij heeft het maatschappelijk bewustzijn als geheel actief gemaakt; hij heeft er den grondslag van aangewezen in het samenwerken van de menschen om hun onderhoud te veroveren, en de wijzigingen er van bepaald door de achtereenvolgende wijzigingen in de voortbrenging van het onderhoud.

Als een uitvloeisel van dat maatschappelijk bewustzijn toonde hij de wisselende ideeën van godsdienst, zedelijkheid en rechts: het heele stelsel van denkbeelden, waarnaar de menschheid haar betrekkingen, onderling en tot haar omgeving, richtte, gebouwd op de productiewijs. Daardoor verplaatste hij het zwaartepunt der samenleving van de klasse die het onderhoud verbruikt en die de heerschende wil zijn, naar de klasse die het onderhoud voortbrengt en die de dienende klasse genoemd wordt.... Zal ik nog verder de ideeën van Marx probeeren te omschrijven?

Geschiedenis werd voor hem de ontwikkeling en voortgang uit den oorspronkelijken toestand van productie, toen allen

samenwerkten, door al nieuwe phasen van voortbrenging heen. Hij zag hoe in het verloop der tijden de arbeid eerst nog samenviel met het genot van den arbeid, en dan weldra hoe langer hoe verder af kwam te staan van het geluk en de macht en den rijkdom, door den arbeid voortgebracht. Tot dat in onzen tijd de scheiding van de beiden, van den arbeid en zijn afschaduwing, haar grootste hoogte had bereikt. De spanning was het sterkst geworden; nu zou ze worden opgelost. Nu zou het weer tot een vereeniging komen: het kapitaal, nadat het den arbeid over de gansche wereld tot slaaf had gemaakt, zou zichzelf vernietigen en de macht overlaten aan den herstelden en herboren arbeid.

Het was voor Marx een onomstootelijke redeneering en een klaar visioen; ze gingen beide uit van den gemeenschappelijken arbeid bij den oorsprong, om tot den gemeenschappelijken arbeid, nadat de tegenstelling doorloopen was, als doel terug te keeren.

Zoo pakte hij de geschiedenis te samen en liet ze ‘zwieren,’ verleden, heden en toekomst, door de ruimte van den tijd. Maar men hoefde haar niet te beschouwen van een punt uit den fantastischen hemel; neen, men kon haar onder de oogen zien hier, van den vlakken grond af.

Een ziener, die met het geweld van zijn visie de verbeelding der menschen bedwong, was Marx tegelijkertijd de man om de zedelijke wereld een nieuw aanzien te geven. Hij riep de arbeidende en dienende klasse op als de heerschende klasse van de toekomst. In haar, als het brandpunt der samenleving, erkende hij uitsluitend het maatschappelijk bewustzijn, want de heerschende stand vertegenwoordigde de sociale conscientie.

Daarmede, in dezen tijd van expansie, ontsloot hij de sluis voor een nieuwen toevoer van krachten in de samenleving, en hij opende een oneindig verschiet van hervormingen en nieuwe geboorten op elk terrein, omdat het komende maatschappelijk bewustzijn ongekende vormen van maatschappelijk leven uit zich zou doen opgroeien.

Zoo werd een bron van onuitputtelijke energie geopenbaard. Viel daarbij ook niet de verkondiging: hoe meer er zijn om het geluk te deelen, hoe grooter het geluk voor elk afzonderlijk zal zijn, en niemand kan beseffen hoe groot zijn rijkdom zal wezen, zoo lang er nog een op aarde arm overblijft?

Dante's woord had het reservoir opengezet van het onuitsprekelijk Goede van den hemel, en 't had zich uitgestort over de smachtende harten; maar hier op aarde, onder ons, te grijpen met de handen, wees Marx den stroom van kracht. En hij begon te vloeien, men hoorde zijn ruischen, men voelde zijn aandringen...

Is het dan zoo'n lange weg van Dante tot Marx?

Men kan zich geen verheffender gevoel denken voor een die in eenzaamheid zijn werk verricht dan de overtuiging van ‘quello infinito ed ineffabil Bene’ dat ons omringt en steunt. Dat vertrouwen heeft Henriette Roland Holst in haar eersten levensstrijd moed gegeven....

Voelt men dan dien steun vervagen, verzinken en verdwijnen, zooals zij gebeuren zag toen de letterkundige beweging in Nederland zichzelf vernietigde en haar verwachting vruchteloos werd, - dan wil het hart zich in zijn eenzaamheid terugtrekken, gesloten voor de wereld....

Maar hier kwam de nieuwe stem. Eerst was zij geheel vreemd omdat zij tot een wereld riep van hardnekkigen strijd tusschen menschen en menschen, omdat zij sprak van ruwen arbeid, omdat zij alle ideaal verguisde als bedrog. Zij was zwaar klinkend, die stem, en kras spottend, en gauw vervloekend, - maar zij had het metaaltimbre van de werkelijkheid en den beslissenden toon van het gezag.

Ook hoorde zij langzamerhand in dat barsche, bedrukkende geluid de bekende geluiden; er streek als een grove echo door van de melodie waarop eens haar ziel in verrukking was gestegen....

En werd die stem daarmee niet nog raadselachtiger?

Luister, ze vroeg geen overgave alleen van het hart, ze eischte werk; ze bracht geen triomf, ze vorderde militie, soberen krijgsdienst; ze schonk geen vervulling, ze legde offers op. Dit alleen sprak ze: zekerheid; dit alleen stak zij als een stut en een steunsel toe: de mensch maker van zijn eigen lot en van het lot der wereld.

En het was een onontwijkbare stem.

De dichteres wist waar de richting van haar leven lag. Maar haar andere persoonlijkheid bood weerstand. Zij kon

zich nog niet geven. Vooreerst kon zij niet. Ze wachtte.
Het heette wel

den leegen tijd
doorstaat mijn hart standvastig als een vrome
die zijn god zonder wonderen belijdt.

Maar de weemoed sloop binnen.

De steunsels zinken weg, de pijlers wijken
en de verlangende ziel geeft zich over
aan den weedom die verraderlijk is...

En o

het leeg en vreemd gevoel te staan
op dicht-bevolkten weg alleen
waar velen gaan met vaste schreën
als weten ze, waarheen ze gaan;

en allen spreken luid, en geen
lijkt niet te weten wat daar ligt
te ver, te ver voor het gezicht
dan ik alleen, dan ik alleen.

Niet meer voor haar de open dagen en de open-volle nachten! 't Is niet dat de dag minder schoon stond, maar het oog van de dichteres was beneveld en haar gang weifelde.

De dag ligt in zijn luister voor mij heen,
ik sta omsloten in zijn stille pracht
en milde zon laaft alle ding met zachtgoudene
glans verzadigd; ik alleen
ben van een wolk omtogen en bevracht
met donkerheden.....

want ik ben uitgesloten ganschelijk
van de gemeenschap met wat vreugd is door
d'onrust en twijfel die ik in mij berg.

Het was de vernedering van een die zich bestemd had gevoeld voor het groote werk.

Uit die smart en die zekerheid tegelijkertijd ontstond de beslissende schok. Want de trots werd door de weifeling opgewekt.

> Ik weet mijn zwakte en afhankelijkheid
> maar de macht van mijn ziel groeit niettemin,
> van binnen word ik vaster dan kristal,
> en uit een grond diep in mij wellen tal
> van sterke stroomingen de wereld in:
> er is een kracht gekomen in mijn leven;
> ik ga mij richtend en niet meer gedreven.

> O wie staande als ik in den wilden Maart-morgen
> op het windvol pad dat naar 't dorp zich wendt
> voelt de wind van den wil gaan naar nog verborgen
> paden, die zij als zwaar erkent,
> laat hij zijn ziel waar zij diepst is bevragen
> of zij weet wie haar heenzendt en wat haar wacht
> dat zij een licht voor zich uit mag dragen,
> en niet zal gaan als een kind bij nacht.

Daar klinkt de roepstem tot haar hart.

> O nieuwe stem en toch niet vreemd geluid,...

> Het is mij, alsof iets begint te leven
> waarvan ik niet begreep dat het bestond:
> hoe worstelde ik en heb mij lang geweerd!
> Maar eenmaal werd ik door een wind gedreven
> waar ik niet wilde, en ik hoorde een mond
> spreken wat ik geweigerd had te weten;
> toen werd de richting mijner ziel gekeerd...

De keer is daar, de bevrijding is aangebroken:

> eenvoudig ligt ons leven of 't begon:
> mij daagt, wij hebben een nieuw hart gevonden.

Een nieuw hart! maar geen geluk, geen eenvoudig opbloeien den dag tegemoet in zijn loop. Zie naar buiten!

Onder het grijze dak der lucht
bloesemt een stille teere dag: het jaar
gaat op, en botten vult onhoorbaar,
als een groot werk van innigheid, de lucht...
't leeft al doodstil van hope': o kon het zijn
dat in zoo zuiv're aandacht en vreê de staat
der menschen overging, tot een nieuw licht
als een glans die glijdt over 't aangezicht
der aarde, tot zij gansch verheerlijkt staat:
maar dèze groei moet zijn van strijd en pijn.

De waarheid! en is dat ook niet genoeg?

Van af den gezegenden scheidings-dag
dat, zooals een zwaard opblitst uit een scheede,
een waarheid... naakt en blinkend voor mij lag;

dat ik erkende, en op eenmaal zag...
heb ik, laat dat mij trots en blijdschap wezen,
niet ééns d'oogen gewend, nòch ze gesloten
maar ben waarheid gevolgd, wat voor haar viel.

Zoo verliep haar bekeering, een mengeling van stugheid en innigheid, van gerustheid en passie, van zekeren groei en smeltende, wankelende begeerte.

‘Een machtiger bevrijdde mijn blik.’

Toen Henriette Roland Holst ‘tot de verdrukte klasse overliep’ waren de kinderjaren van de sociaal-democratische beweging in ons land al voorbij. De eerste vroolijkheid van het tegen de wereld in gaan was er af. En ook dringende reden om een dadelijken strijd te aanvaarden bestond er niet voor de sociaal-democraten in de jaren nà '94. Het ging de wereld toen goed, de ondernemingen bloeiden, de welvaart scheen aldoor te zullen stijgen en het geld stroomde toe, terwijl er handen te kort waren voor den arbeid.

Wat er te doen viel voor de groep van voortvarende mannen en vrouwen die omstreeks '95 overgingen tot de nieuwe leer, dat was te beproeven om de Nederlandsche

beschaving te verzoenen en te vervullen met de denkbeelden der sociaal-democratie. Zij begonnen hun werk met de oprichting van het tijdschrift *De Nieuwe Tijd*, en vooraan ging met haar hartstochtelijk woord en haar strijdlustigen geest Mevrouw Henriette Roland Holst.

Aan den arbeid.

Haar was het vooreerst te doen om een vervolg van de vroeger opgevatte taak. Zij wilde de letterkunde bezielen en zij wilde haar wijzen op den grondslag voor haar gevoelens en haar beelden. Aan ‘de historische noodzakelijkheid’ dat voor het volk, ‘de onderdrukte klasse,’ de tijd naderde om te gaan heerschen, moest de literatuur zich oprichten.

Waarin lag de kracht en de toekomst van het volk? In zijn maatschappelijk bewustzijn en zijn gemeenschapsgevoel. Nu moest de kunst uit haar isolement van grillige persoonlijkheidswaan te voorschijn komen. De dingen moesten voor haar ‘verschijnen ontdaan van de wreede willekeurigheid die ze verbijsterend omhing.’

‘Dit nieuwe besef’, sprak zij met doordringende stem, ‘brengt in de harten een zacht licht van bevrijding en rust. De noodzakelijkheid en het gewettigde der dingen effent de hartstochten van schrik, ontzetting en afkeer met het guldene begrijpen. Dit hooge getemperde zoekt de kunst altijd te bereiken....’

Zij zegt: ‘De woorden zijn geen klanken die ons aanvliegen van buiten af en die wij schikken en rijgen tot volzinnen als kralen aan een snoer, maar zij zijn vensters die wij openen om de dingen die in ons zijn te toonen.’

‘De overtuiging in den geest en de waarheid in de werkelijkheid,’ zoo klinkt haar leus. ‘Wegkomen uit het moeras van slapheid in gevoel, overdrevenheid en onevenmatigheid in uitdrukking,’ dat is haar bedoeling.

Zij roept de letterkunde op naar de strijdplaatsen van het nieuwe leven in zijn volle spanning; en, is 't ook nog de profetes van de *Sonnetten en Terzinen* die in dat orakel spreekt, zij kijkt niet langer in de wolken, maar haar geluid gaat over de vlakten en diepten van de aarde.

‘Een machtiger heeft haar blik bevrijd.’

Heeft hij ook haar oog gevoed met den rijkdom van het volle leven?

Neen; om bij het beeld te blijven dat de dichteres zelf verkoos, hij sperde haar blik tusschen steile bergwanden van redeneering, en hij gaf haar het 'nemen' en grijpen met het oog, maar niet het rustig aanzien tot de blik was verzadigd en als in een meerspiegel de wijde, veelvuldige wereld weerkaatste.

Henriette Roland Holst is een roepster gebleven. Zij weet niet te ordenen. Het is, in haar voorstelling, alles noodzaak en noodzakelijkheid, alsof de aarde, die zij voor haar verbeelding zag samenschrompelen, nu ook waarlijk voor ons menschen een bal was geworden, met een machtwoord voort te drijven en te sturen. Haar passie is echt, en haar geloof is vol van den gloed der waarheid, maar hoe eng is haar weg, haarfijn bijna als de brug die de zielen naar het Paradijs voert.

Zij heeft immers niet eens, toen ze uit naam van het socialisme tot de literatuur sprak, ook maar bij benadering haar plan gemaakt om aan te kunnen toonen hoe poëzie en arbeid primitief samenhangen om na eeuwen en eeuwenlange scheiding in de toekomst mogelijk weer zich te verbinden!

'Historische noodzakelijkheid!' zoo is haar wachtwoord; - en zij heeft zelfs geen gevoel voor de tweeheid en tegenstrijdigheid van die woordverbinding omdat toch de noodzakelijkheid alleen in onze gedachte is, en het *geschieden* met zijn op en neer, met zijn uiteengaan en wederkeeren, met zijn vrijheid en zijn gebondenheid, daarbuiten staat, zooals de werkelijkheid is buiten de voorstelling.

Van de letterkunde had de dichteres niet anders dan een grove schetskaart voor zich, en die bepaalde haar route. Hoe dikwijls verwart zij zich in haar spitsvondigheden wanneer zij een stukje wezenlijk leven, bij toeval in haar redeneering verdwaald, moet opnemen en grijpen en verwerken. Men zou verlangen niet verder te hooren - en opeens treft ons in haar stem een vlaag van hartstocht die de hinkende voorstelling meesleept.

Maar die voorstelling blijft een eng schema.

En toch die oprechtheid en rechtheid van geest der dichteres!

Toen de vijf vette jaren met het jaar 1900 waren afgeloopen en de magere aankwamen, toen de tijd nijpender werd en de voortvarenden, al te ongeduldig strevenden, tot actie werden geprikkeld, toen heeft Henriette Roland Holst haar kunstenaars op zij gelaten, en zij vatte haar dadelijken arbeid op door de studie van haar eigen tijd in haar eigen land. De moedige heeft de geschiedenis van 'Kapitaal en arbeid in Nederland' gedurende de 19e eeuw aangedurfd en op 't getouw geplaatst.

Zal ik over het werk spreken, en het boek gaan critiseeren? Het is maar aan den buitenkant geschreven. Evenals onze economische ontwikkeling gedurende de laatste helft der negentiende eeuw, van de hoogte af gezien, nauw samenhangt met den groei van ons achterland, Duitschland, zoo staat Henriette Roland Holst ook als een vreemde tegenover de eigenaardigheid van ons Hollandsch leven. Zij wil het in afmetingen rukken en trekken waar het niet geheel in past. Door haar beschouwing heen verwarren zich dan soms brokken van nationale eigenheid, en zij weet er geen weg mee.

Zij weet er geen weg mee, omdat ze op een berg is geklommen om onze geschiedenis met haar blik te nemen en te grijpen, onbewust dat wie niet heel nederig is tegenover het leven, het nooit zal leeren vatten.

Het duinenbeklimmen en het overzien komt eerst later.

Nederland is het land van de kleine lieden. Daar is onze adel, - laat hij niet tot een bespotting worden, wanneer onze kleine lieden zich hoog gaan voelen, iets minder erg alleen dan wanneer onze 'hooge lieden' zich voor groot houden. Wie voor Nederland hart heeft, moet de energie van zijn gemeenschapsgevoel in kleinen kring hebben waargenomen, hij moet de vergetenen, dikwijls de grooteren, van ons volksbestaan kennen, hij moet de hoogere tochten en wegen hebben voorgevoeld, uit de engte van den kleinen kring naar de ruimte van het maatschappelijk bewustzijn.

Heeft Nederland zijn adel, - maar men vindt hem meestal niet in genealogische kalenders, zoo heeft het ook zijn eigen geschiedenis, - maar wie weet van haar?

In dit geval geldt zeker de spreuk: al moge een machtiger

met zijn machtwoord den blik bevrijden, toch komt de ware bevrijding eerst van de liefde.

Het sectarische en het schematische spert het oog.

Maar onze beschouwing mag niet onrechtvaardig worden. In de aldoor groeiende toenadering tot de werkelijkheid, in het altijd door zich meten met de voorgestelde taak, in den moed der onderneming zien wij hoe ook Henriette Roland Holst uit haar sectebewustzijn en haar scholastiek de ware krachten van het leven tegemoet gaat. En door het gehalte en het zielengeluid van haar nieuwe poëzie hooren we den weerklank van die breedere ontwikkeling der vrouw.

> Ik zoek een lied, dat de herfst en de bosschen
> aan het verhalen van de levens huwt...
> ik wil het opgebouwd als uit twee lagen:
> d'eeuwige zon die schijnt, de wind die luwt
> en de ziel des menschen in onze dagen.

Zoo geeft de dichteres het programma van haar lyriek: vereeniging van het maatschappelijk leven met het leven der natuur.

Zij heeft een bedoeling met haar verzen; en hoe is ze dan in haar willen en streven met dit nieuwe deel gedichten nog dezelfde gebleven als de dichteres van de ‘Sonnetten en Terzinen’! Zooals zij in haar vroegere verzameling de heraut wou wezen van een nieuwen tijd voor onze letterkunde, zoo wil ze in deze verzen het socialisme binnenleiden in onze poëzie.

Men kan het plan raden al werd het niet geheel volvoerd. Verzen over het communisme - eenigszins in reclame stijl - steken op als pilaren in den tuin dezer verzen, restes van het ontworpen gebouw; voorstellingen en portretten uit de arbeiderswereld wisselen af tot stichting met gesocialiseerde natuurtafereelen, - maar hier en daar hebben de vertellingen een donkeren, nijpenden etsgloed. Aan het eind van de verzenallee der ‘Nieuwe Geboort’ rijst het standbeeld van den volmaakten volksleider, deugdelijk echt als een held van Tennyson, evenals vroeger het type van den ziener en dichter zijn wijding gaf aan de ‘Sonnetten en Terzinen.’

Ook de Sibyllen-manier van het vorige deel gedichten is nog bijgehouden. Men wordt gedwongen te luisteren naar de openbaring:

> en waarlijk is die dag voor mij geheeten
> drempel van alle vreugd die ik verkond.

Het gaat plechtig als een godspreuk; en wie had die regels nog willen hooren na het krachtige:

> toen werd de richting mijner ziel gekeerd,

dat er direct aan voorafgaat...

Maar o wonder, al wat er schematisch en dor, gewild en gekunsteld is in de verzen wordt telkens doorbroken en weggedrongen door de andere persoonlijkheid van de dichteres, wanneer zij zich aan haar natuurlijk gevoel vrij overgeeft. De verzen zelf gaan zich loswikkelen uit hun gewrongen banden en ze buitelen over den sonnetrand heen. Dan wagen ze het te koeren en te zuchten, te smachten en te trillen. De waarheid van de poëzie treedt binnen met haar vrijheid, al is er nog geen sprake voorloopig van volheid der poëzie in Mevrouw Heriette Roland Holst's versregels.

Ja, bijna zou ik gaan gelooven aan een toekomstige nieuwe dichtkunst, dieper grijpend in het leven der werkelijkheid, wanneer ik met de oogen van de dichteres de eenzaamheid en armoede zie van de heide en haar bewoners:

> Kleine paden sling'ren over de heide
> en komen aan op de hutten der armen:
> zij zijn de eenigen die zich erbarmen
> over 't verlatene van wie hier lijden.
>
> Op de heide zwerven de magre schapen,
> Zij zoeken blatend naar een nieuwe streek...

Het is de ziel van de heide die de dichteres in haar sobere taal uitspreekt, zooals zij haar eigen ziel in dit boek van verzen heeft geuit.

Waarlijk haar eigen ziel. Zij heeft de kern van haar levensgeloof gevonden in de tweeheid van haar aard, toen haar overtuiging door den zelfstrijd in haar hart is gegroeid, en niet langer een schema en een leerstuk kon blijven. Evenzoo spruit nu haar poëzie uit de dubbele kiem van haar persoonlijkheid.

Poëzie is levensgevoel, en in dichten is geen bedrog. Het is al oprechtheid.

Henriette Roland Holst heeft in haar verzen den moed der oprechtheid. Daar is zij mensch. Brengen ons haar gedichten het tragische van den kamp buiten in de wereld, zij verzwijgen ook niet de droefheid der worsteling binnen in de ziel.

Daarbuiten neemt de dichteres het op voor de toekomst, daarbinnen heeft zij haar strijd met het verleden.

Wat wij voor dood en voorbij gegaan zouden willen houden, laat zich niet zoo maar begraven. Het machtigst zijn dikwijls de dooden in ons hart. Zij hebben onze liefde omdat wij ze kennen, en wij zijn hun bondgenooten tegenover ons zelf. De toekomt, dat is het vreemde; het verleden is ons eigen.

Daarbuiten het leven; daarbinnen de dood, en wij zijn met de dooden; het beste in ons, wie weet het? is gestorven.

Hoe verrukkelijk heft de dichteres haar zomerlied aan:

> Ruik ik de reuk der bloesemende linden,
> ruik de reuken waar ik eens van zong
> toen zang en geur aanwiekte op alle winden,
> dan glijdt een vroeger zoet over de tong...

Maar een zwaarder stem zet in ten vervolge:

> De geuren van den zomer zijn herboren,...
> mij hebben zij heug'nis alleen gebracht:
> het hart trilt bij de stem dier blijde boden,
> maar vindt geen spraak en blijft binnenst-onmacht.
>
> Als een speeltuig, waaruit de ziel gevloden
> is, zwijgt, hoe vingertoppen vleiend teer
> tot zoeten klank de stomme snaren nooden,

zoo drukt ge geene melodiën meer
uit mij voortaan, geurwinden, zoete roken
die mij liefkozen komt gelijk weleer

want deze snaren der ziel zijn gebroken.

Zij voelt haar armoede en haar gemis; de beste, reinste vreugd is voor haar heen. Het is een leven buiten het leven.

en als een dier dat kreunt
in een hoek van honger en kou
zoo kreunde iets diep, diep onder
in mij, ver van daglicht:
zoo eenzaam als dit was geen wezen
nooit zag het een menschengezicht:
en dit was de ziel van mijn ziel
en was het binnenst gevoel
dat wist niet de vreugd van den strijd...
en mij werd of 'k sinds jaar en dag
aan den buitenkant dwaalde van 't leven
en hunk'rend naar binnen zag.

Dat heb ik niet meer verloren
en altijd was het weer
als arm'lijk ture' aan een venster
en binnen is 't licht blank en teêr....

'Ge vloogt de steilte op,' luidt lustig een ander versbegin, 'en daglang liept ge onverschrokken voort,' maar dan gaan de slotregels klagen hun diepe klacht:

maar toen schemering viel, die 't hart verteedert,
laagt ge neer, weenend, met gebroken lenden
van heimwee naar het land van uw geboort.

Laat dat dichterhart in de wereld tegenover de menschen spreken van strijdlust en trots, de eenzaamheid vervult het met de bitterheid van het verlangen, en in die eenzaamheid, te midden der passie van het leed, voelt het misschien 't zuiverst zijn eigenste waarde.

En toch onder al het verdriet en den hartverterenden weemoed, de zekerheid van overtuiging en het grootsche gevoel van een opgroeien naar de waarheid!

Dramatische vreugd aan het leven, de louterste gaaf van den dichter, vrage men niet aan de dichteres, daarvoor in plaats bezit zij een diepe bewustheid van eigen, rijke persoonlijkheid.

Zij kan daar nog niet buiten komen....

Maar 't zou den schijn hebben alsof wij nu al een eindoordeel over de dichteres wilden geven, en op de ‘Nieuwe Geboort’ moge ‘een nieuw leven’ volgen, dat ons een nieuwe ontwikkeling van haar individualiteit zal brengen.

De artist geeft voltooid werk, maar Henriette Roland Holst is geen kunstenares.

Ieder deel van haar gedichten is een inleiding, en een toenadering tot de ruimte van het levensgevoel. Deze ‘Nieuwe Geboort’ is nog maar een stap tot de vrijheid van het leven.

Niet de stormvrijheid, maar de vrijheid van wasdom uit de wortels onzer geboorte.

> Wind van begeerte die mijn leden strekt,
> draag mij heen op uw lichte riemen,
> zooals een regenwolk die zeewaarts trekt,
> zooals een zaad op and'ren grond gaat kiemen.
>
> Maar neen, ik ben geen wolk, geen zwervend zaad,
> ik wortel waar ik werd geboren....

Zoo spreekt de dichteres.

BYVANCK.

Aanteekeningen en opmerkingen.

FONOGRAFISCHE TAALSTUDIE. - Dat de fonograaf, die de klanken van het gesproken woord opneemt, ze vastlegt en in staat is ze opnieuw te laten hooren, een kostbaar hulpmiddel kan wezen voor taalstudie, ligt voor de hand.

Ik spreek nu niet over het gebruik dat de experimenteele fonetiek er reeds van gemaakt heeft, o.a. door het mikroskopisch onderzoek van de in was afgedrukte trillingen der vokalen.

Maar ik deel iets mede over de pogingen in de laatste jaren gedaan om het instrument bruikbaar te maken voor h i s t o r i s c h e , en ook voor p r a k t i s c h e , taalstudie, door het verzamelen en het bewaren van belangrijke fonogrammen.

Te P a r i j s heeft een der leden van de 'Société d'Anthropologie,' Dr. Azoulay, reeds in Mei 1900 een voorstel gedaan om een fonografisch muzeum te stichten, waarin allerlei staaltjes van Fransche dialekten en vreemde talen, ook volksliedjes en volksmelodiën, zouden worden opgenomen. Zelf is hij dadelijk aan het werk gegaan, heeft, met zijn fonograaf in de hand, de terreinen der Parijsche tentoonstelling afgeloopen en daar, allerlei interessante wandelaars staande houdend, hun eigenaardige spraakgeluiden, hun liedjes of hun volksdeuntjes op zijn wasrollen gefonografeerd. Het schijnt dat het hem op die manier gelukt is meer dan 400 cylinders te verzamelen met reprodukcies van ongeveer zeventig verschillende talen en dialekten en een groot aantal liedjes en muziekwijzen uit alle oorden der wereld.

Intusschen heeft de fonografie van Dr. Azoulay meestal onder ongunstige omstandigheden plaats gehad: gemis aan behoor-

lijke installatie, geraas op het terrein, luid opdringen van nieuwsgierigen, zenuwachtigheid of onwil van de sujetten, en zoo meer. Ook was de methode van den operateur niet onberispelijk: het laten voorlezen, in allerlei talen en tongvallen, van een vertaling der gelijkenis van den Verloren Zoon, - voor zoover die vertalingen in de dépôts van het Bijbelgenootschap verkrijgbaar waren, - was geen gelukkig denkbeeld. Een voorgelezen vertaling is niet het meest natuurlijke dokument van een gesproken taal.

Wetenschappelijker en beter ingericht is het 'Phonogramm-Archiv' te W e e n e n , dat, op initiatief der Natuurkundige Afdeeling van de Akademie van Wetenschappen der hoofdstad van Oostenrijk, ruim twee jaren geleden, na lange en zorgvuldige voorbereiding is tot stand gebracht. Ten einde te gemoet te komen aan het bezwaar dat in het gebruik van wassen cylinders gelegen is - deze schijnen, op den duur, een soort van oxydatieproces te ondergaan en slijten bovendien door de herhaalde reprodukcie van het gesprokene, - worden, in plaats van rollen, wassen schijven gebruikt die, langs galvano-plastischen weg, in metalen schijven worden veranderd. De aldus verkregen onveranderlijke 'Phonotypen' worden in het Archief gedeponeerd, terwijl nieuwe afgietsels der 'Phonotypen' in was voor de reprodukcie van het gesprokene dienen.

Reeds zijn rezultaten van beteekenis verkregen door drie missies welke de Akademie van Wetenschappen heeft uitgezonden, de eene naar Croatië en Slavonië, waar veel volksliedjes verzameld zijn, de andere naar het eiland Lesbos, de derde naar Brazilië, vanwaar, behalve Portugeesche taalfragmenten, ook godsdienstige liederen zijn meegebracht. Te Weenen zelf zijn fonogrammen genomen van Oostenrijksche en Silezische dialekten, van Japansche en andere Aziatische talen, terwijl deze wetenschappelijke fonografie er ook aan de geschiedenis der kunst is dienstbaar gemaakt, door het fonografeeren der declamacie van de voornaamste tooneelspelers.

Als het doel van dit 'Phonogram-Archiv' wordt opgegeven: 1. de talen en tongvallen der geheele wereld vast te leggen zooals hun toestand was aan het einde der negentiende eeuw en zooals ze zich verder zullen ontwikkelen; 2. de meest merkwaardige voortbrengselen der muziek te registreeren; 3. hetzelfde te doen met sentencies of redevoeringen van uitnemende mannen en

vrouwen, ten einde het akcent en de intonacie der volzinnen te bewaren.

Voor de p r a k t i s c h e studie der Fransche taal heb ik zelf, sints eenigen tijd, de fonograaf waarover het fysiologisch laboratorium te G r o n i n g e n beschikt, in gebruik gesteld.

Vooreerst heb ik de uitspraak van elk mijner toehoorders in een wassen cylinder geregistreerd. Bij reprodukcie herkent men niet altijd het timbre der stem, maar de eigenaardigheden der uitspraak en al de bijzonderheden der voordracht komen zoo duidelijk en zoo volkomen getrouw te voorschijn, dat voor de kritiek van uitspraak en intonacie werkelijk een objektieve en onbetwistbare basis in het fonogram gegeven is.

Wie voornemens is eenigen tijd te Parijs te gaan doorbrengen, bespreekt vóór zijn vertrek de ééne helft van een cylinder, de andere helft na zijn terugkeer. Zoo komen de gemaakte vorderingen met onberispelijke nauwkeurigheid voor den dag.

Bovendien heb ik een begin gemaakt met het verzamelen van de verschillende wijzen waarop het Fransch in de verschillende streken van Frankrijk wordt uitgesproken. Een twaalftal jonge abbé's, kweekelingen van de ‘école des Carmes’ te Parijs, afkomstig uit zeer uiteenloopende deelen van Frankrijk, hebben mij den dienst bewezen de fabel van ‘Le Corbeau et le Renard’, elk met het akcent van zijn land, in de fonograaf te spreken. De aldus besproken cylinders worden te Groningen bewaard en kunnen aldaar telkens ten gehoore worden gebracht. Ik ben voornemens deze eerste proeve, die, tengevolge van allerlei omstandigheden, nog wat gebrekkig is uitgevallen, bij een volgend bezoek aan Parijs door beter voorbereide en doelmatiger ingerichte registreeringen aan te vullen. Zoo zal, op den duur, tot de hulpmiddelen voor de studie der Fransche taal, naast de bibliotheek, die het geschreven woord bewaart, ook een klein muzeum van fonogrammen gerekend kunnen worden, waar de gesproken taal in hare verschillende nuanceering en uitspraak kan worden bestudeerd. Natuurlijk zou het wenschelijk zijn ook de patois zelve in dit muzeum op te nemen. Maar deze te verzamelen ligt meer op den weg van Frankrijk zelf. Die taak zal het ‘Musée phonographique’ zich wel niet laten ontnemen. Jammer dat de vervaardigers van den ‘Atlas linguis-

tique' die tegenwoordig wordt uitgegeven en waarvan reeds honderd-negen-en-dertig bladen verschenen zijn, bij hun onderzoekingen enkel hun oor hebben gebezigd en de zeer te waardeeren hulp van de fonograaf hebben versmaad.

A.G. VAN HAMEL.

RABELAIS. - Te Parijs is dezer dagen een nieuw letterkundig genootschap opgericht, de 'Société des études Rabelaisiennes'. De stoot tot die oprichting is gegeven door den man wien terecht het voorzitterschap is opgedragen, den heer A b e l L e f r a n c, sekretaris van het 'Collège de France', bekend door zijn uitgave van de laatste gedichten van Marguerite de Navarre en door zijn geschiedenis van het Collège.

De heer Lefranc had, verleden jaar, tot onderwerp zijner conférences aan de 'École pratique des Hautes Études' gekozen de biografie van Rabelais en de verklaring van het vierde boek van *Pantagruel.* Bij die conférences - iets in den trant van hetgeen de Duitschers een 'Seminar', wij een 'privatissimum' noemen, - kwam telkens sterker aan het licht, vooreerst, hoe weinig nog met volkomen zekerheid bekend is omtrent het leven van den grooten verteller der Renaissance en omtrent de omstandigheden waaronder hij zijn beroemde roman heeft geschreven, ten andere, hoe verbazend veel nog te onderzoeken valt voordat een behoorlijk volledige kommentaar op *Gargantua* en *Pantagruel* zal kunnen geschreven worden.

De toehoorders van den heer Lefranc, - of, zooals het heet in den stijl der 'École des Hautes Études', de leden der conférence, - hebben verleden jaar reeds een begin gemaakt met de bijzondere studiën die hier in de eerste plaats zijn aangewezen: studie der autografen van Rabelais, van zijn Grieksche werken, van de brieven gedurende zijn Italiaansche reizen door hem geschreven, van eenige der mannen met wie hij het meest heeft omgegaan, van zijn betrekking tot de dichterschool van Lyon, het schiften van de historische en de fantastische elementen van zijn roman, nasporing van het vele en veelsoortige dat deze geweldige kenner der oudheid aan de Grieksche en Romeinsche schrijvers heeft ontleend, en meer van dien aard.

Maar die arbeid kan slechts een begin heeten van hetgeen hier gedaan moet worden. Terecht zegt de heer Lefranc in zijn prospectus: ‘Nul auteur n'exige, plus que Rabelais, pour être compris et interprété sérieusement, un effort collectif.’

En de kollekcie dier samenwerkende studiemannen moet heel groot zijn. Want het licht moet aan alle kanten ontstoken worden. Nog afgezien van wat hier aan biografische, bibliografische en filologische studies vereischt wordt om echte gegevens en een zuivere tekst te bezitten, zoo zullen de kommentatoren van Rabelais de heele omgeving van zijn werk moeten doorsnuffelen om de weetgierigheid van den lezer behoorlijk te kunnen bevredigen. Sints Le Duchat (1741) is op dit gebied niet veel nieuws geleverd. Vermakelijk-overweldigend is de opsomming, door den heer Lefranc in zijn cirkulaire, van de uitstapjes die hij met zijn leerlingen heeft moeten maken bij de enkele verklaring van de tien eerste hoofdstukken van het vierde boek: het kunsthandwerk der Renaissance, zooals weefsels, tapijten, edelgesteenten; verder plantkunde, geschiedenis der visschen, van het rendier, duiventeelt, ontleedkunde; zeevaartkunde, geschiedenis der geografie en van de overzeesche ontdekkingsreizen, koloniale geschiedenis; plaatselijke gebruiken en tongvallen, provinciale woordenlijsten der zestiende eeuw; symbolisme, folklore, spreekwoorden, dieventaal, oude en nieuwe topografie, bedevaarten, munten, kerkelijke gebruiken, reisbeschrijvingen, volksboeken, klassieke auteurs enz. enz.

Als einddoel van het onderzoek wordt gesteld: een nationale edicie der komplete werken van Rabelais.

Viermaal per jaar zal door het genootschap een *Bulletin* worden uitgegeven. Daarin zullen worden opgenomen: hoofdartikels, stukken kommentaar, biografische dokumenten (al heel spoedig een stuk waaruit blijken zal dat de laatstelijk aangenomen datum van Rabelais' dood, 9 April 1553, onmogelijk de juiste kan wezen), bibliografische opgaven, vragen en antwoorden, portretten, facsimilés, kaarten, enz.

De heer Lefranc is een enthousiast. Wie hem, in de ‘École des Hautes Études’, heeft zien plaats nemen tegenover zijn toehoorders, een stapel boeken uitspreidend op de tafel, allerlei curiosa uit zijn eigen boekerij of uit andere bibliotheken onder hun aandacht brengend, altijd hun belangstelling wekkend voor nieuwe vragen,

telkens er op uit om Rabelais en zijn omgeving werkelijk voor hen te doen leven, om hen in het Touraine, het Montpellier, het Lyon van de eerste helft der zestiende eeuw te verplaatsen, - die begrijpt dat er van dezen geleerde groote bezieling voor het ondernomen werk moet uitgaan.

Ik stel mij voor uit het *Bulletin* der *Société des études Rabelaisiennes* nu en dan iets aan de 'Gids'-lezers meê te deelen. Ook in Nederland zullen die studiën belangstelling wekken. Onder de namen der twee-en-vijftig leden van het 'Comité d'organisation' bevinden zich reeds twee Nederlandsche; de eene is die van een jong leeraar die de conférences van den heer Lefranc heeft bijgewoond. Elk belangstellende kan voor tien francs per jaar lid worden van het genootschap, dat zijn zetel heeft te Parijs, 26 rue Cambacérès.

A.G. VAN HAMEL.

EEN NIEUW WERKPLAN VOOR LITERAIR-HISTORISCH ONDERZOEK. - Reeds vroeger heb ik, in mijn artikelen over *Wetenschappelijke beoefening der moderne letterkunde* (zie o.a. *de Gids* van 1901, III, blz. 129 en 291 vlg.) gelegenheid gehad te doen uitkomen welke waarde voor die studie moet worden toegekend aan den arbeid en het initiatief van den heer G u s t a v e L a n s o n, maître de conférences aan de 'École Normale Supérieure' en aan de letterkundige Fakulteit te Parijs. Ik vestig thans de aandacht op een mededeeling door dezen geleerde gedaan in de zitting der 'Société d'Histoire Moderne' van 7 Februari jl.

Deze 'Société', die nog pas twee jaren bestaat, is hoofdzakelijk opgericht om de wetenschappelijke beoefening der geschiedenis van den tegenwoordigen tijd, bovenal door methodische archiefstudie, te leiden en te bevorderen. Maar langzamerhand breidt zij haar werkkring een weinig uit, zoowel wat den tijd als wat de stof betreft die haar werkzaamheid poogt te omvatten. Zoo werd reeds lang door velen de wenschelijkheid gevoeld, door sommigen ook uitgesproken, om aan de l e t t e r k u n d i g e studiën een plaats in het werk der vereeniging in te ruimen. De meesten stelden zich echter niet goed voor hoe dit zou kunnen geschieden zonder afbreuk te doen aan de eigenaardige werkmethode en het eigenlijke objektief der 'Société d'Histoire Moderne.'

Voor die twijfelaars zal de mededeeling van den heer Lanson een merkwaardige verrassing zijn geweest.

Hij begon met te zeggen dat, zoo de ‘Geschiedenis der Fransche Letterkunde’ reeds heel dikwijls geschreven is, er nog nooit aan gedacht is de ‘Letterkundige geschiedenis van het Fransche volk’ te schrijven. Op dit oogenblik, voegde de heer Lanson er aan toe, zou zoo iets ook niet mogelijk zijn; want de gegevens voor zulk een werk ontbreken. Toch liggen hier de meest interesante problemen, problemen die zich wijzigen naar gelang van het tijdvak dat de onderzoeker wil leeren kennen.

Zoo zal, voor de XVIe eeuw, de interesante vraag deze zijn: hoever verlengen zich de middeleeuwen? Hoever reikt de invloed der Renaissance? Welk is het belang geweest der provinciale centra van letterkundig leven? Voor de XVIIe eeuw is het belangrijkste de uitbreiding van den geest der Renaissance, de heerschappij van de preciositeit en van het klassicisme. Voor de XVIIIe eeuw geldt bovenal deze vraag: hoever is de geest der filosofen en der encyklopedisten doorgedrongen in de verschillende deelen van Frankrijk, hoever in de verschillende lagen der bevolking? Hetzelfde kan gevraagd worden van de door Rousseau vertegenwoordigde gevoeligheid, van den invloed der letterkunde van het buitenland. Onder de vragen die voor de XIXe eeuw van belang zijn, stipt hij deze aan: welke wijzigingen hebben de groote letterkundige scholen, romantiek, naturalisme, symbolisme gebracht in den smaak en de beschaving van het Fransche volk? Wat beteekent, voor het geestelijk leven van dat volk, de vervanging van het boek door het dagblad? Welke beteekenis heeft de herleving eener provinciale letterkunde in sommige streken van Frankrijk?

Men bemerkt het eigenaardige, in menig opzicht nieuwe, van het standpunt waarop prof. Lanson zich plaatst. Hij meent, en zeer te terecht, naar mij voorkomt, dat het letterkundig leven van een land eerst dán wezenlijk zal gekend worden, wanneer men niet alleen bestudeert de schrijvers en het geschrevene, maar evenzeer, bovenal zelfs, de menschen die lezen en de dingen die gelezen worden.[1)]

1) Ik herinner, ter loops, dat Paul Bourget, in zijn *Essais de psychologie contemporaine*, waarin hij de schrijvers behandelt naar gelang van den invloed die ze op een zekere groep van jonge mannen gehad hebben, reeds een soortgelijk standpunt heeft ingenomen.

Dit studieplan is zeker heel aantrekkelijk. De vraag is nu maar, langs welken weg en door welk soort van onderzoek dit doel tennaastebij zal kunnen bereikt worden.

Prof. Lanson geeft eenige wenken en denkbeelden aan de hand die, inderdaad, zonder bezwaar en met veel vrucht zouden kunnen worden toegepast.

Ik noem de voornaamste:

Het bestudeer en der ‘littératures locales’, als getuigen van het voortduren van zekere stroomingen in een beperkten kring. - De geschiedenis der letterkundige genootschappen van de provinciesteden. - De repertoires der kleine volkstheaters. - De geschiedenis van de scholen, d.i. de studie van de beschaving der schooljeugd en van den geest der leeraren in een bepaalden tijd. - De kerkelijke en wereldlijke censuur van sommige boeken en de stemming door die veroordeeling bij het publiek gewekt. - De geschiedenis van de voornaamste uitgeversfirma's en boekhandelaren: welke oude boeken worden telkens herdrukt? hoe groot is het debiet van de nieuwe werken? wat wordt, in de kleine plaatsen door de boekwinkeltjes, op het land door de kolporteurs, aan hun klanten aangeboden en wat wordt door deze gekocht? - Katalogussen van partikuliere bibliotheken en inventarissen van boeken na het overlijden opgemaakt. Hoe eenvoudiger de stand is van zulk een lezer, die een partijtje boeken bij elkander heeft gezocht, enkel naar zijn eigen smaak en naar de mode zijner omgeving, hoe belangrijker zulk een inventaris wezen zal. Zoo zal, bij voorbeeld, de bibliotheek van een dorpspastoor of een koopman getuigenis kunnen afleggen van den weg dien bepaalde boeken en bepaalde denkbeelden in zekere kringen hebben gevonden.

Sommige van deze ideën zijn zeker vroeger wel eens meer uitgesproken en hebben ook, gedeeltelijk althans, hun toepassing reeds gevonden. Maar het is de verdienste van den heer Lanson ze nauwkeurig te hebben gegroepeerd, ze alle te hebben vereenigd in een weloverdacht systeem. Hij besloot zijn voordracht met een beroep op archivarissen en bibliothekarissen en wees aan welk soort van hulp door deze beheerders van oude dokumenten hier kan verleend worden.

Het is duidelijk dat de jonge Parijsche hoogleeraar, door deze denkbeelden te ontwikkelen en dit werkplan te omschrijven, voor

de wetenschappelijke studie der moderne letterkunde nieuwe, aantrekkelijke en interessante wegen geopend heeft. Geen twijfel of hij zal zelf spoedig een dier wegen gaan bewandelen en zijn leerlingen in die richting leiden. Op meer dan ééne monografie betreffende lokale letterkunde kunnen we van dien kant alvast wel rekenen. Zulk een studie zal voor de geschiedenis der letterkunde inderdaad van veel belang kunnen zijn wanneer, - zooals de heer Lanson er nadrukkelijk heeft bijgevoegd, - bij zulk een onderzoek naar den stand en de wisseling van den letterkundigen smaak in een kleinen kring, de algemeene strooming der nationale en der Europeesche letterkunde niet uit het oog wordt verloren. Want juist door haar verhouding tot deze, hetzij ze van haar afwijkt, hetzij ze, vroeger of later, zich naar haar voegt, wordt de historische waarde der andere bepaald en haar beteekenis voor de beschavingsgeschiedenis van een volk toegelicht.

Deze ‘Aanteekening’ was reeds afgedrukt, toen ik het kort verslag ontving der vergadering van 8 Maart ll. van dezelfde ‘Société d'Histoire moderne’. Het denkbeeld van prof. Lanson werd daar nader ter sprake gebracht. Onder de gebeurtenissen en verschijnselen die voor het boven-omschreven historisch onderzoek in aanmerking konden komen, werd door den heer Georges Renard genoemd: de lokale feestvieringen. De heer Lanson gaf het gewicht dezer bron aanstonds toe en herinnerde er aan dat, te Limoges, omstreeks 1607 of 1608, bij een volksfeest, het oude mysteriespel door een klassieke tragedie, en een ouderwetsch gedicht door een Pindarische Ode, in den trant van Ronsard, was vervangen. Een ander lid der Vereeniging, de heer Weill, toonde een brochure, geschreven in 1839, over hetgeen de boeren destijds lazen. Men ziet, het plan wordt steeds scherper omlijnd en begint veel belangstelling te wekken.

A.G. VAN HAMEL.

Verzen.

I.
Versmade oase.

Versmade oase van mijn jeugdwoestijn,
Plaag niet mijn ziel met vage erinnringspijn!

Eentonig lag de lange weg gestrekt,
Scherp schelwit zand, door boom noch bloem gevlekt.

Mijn stap was licht, mijn hart was jong en blij
En zingend toog ik door mijn woestenij.

Toen wees me een Peri, blank in wazig blauw,
Een roze-oase vonkelend van dauw.

- ‘Kom, rust een wijle,’ zong de Peri zoet,
‘Waar palmenloover weert den zomergloed,

Waar lokt uw leden koel een springfontein,
Waar vruchte' u laven, zoet als honigwijn.

Aroom van rozen en van specerij
Vervult mijn tent van loovergroene zij.

Op fulpen tulpenroode peluw zacht
Zult gij verdroomen heel den weeldenacht.

Een nachtegaal, die zingt u zijn ghazel
En sprookjes weet ik, die ik mooi vertel.'

Maar uit haar handen reet ik mijn gewaad.
- 'Neen, laat mij gaan, ik kwam allicht te laat.

Mijn doel is ver nog, laat mij snel voorbij!
O, Peri zoet! die weelde is niet voor mij.'

- 'Hoort ge in de vert' dat vreemde ruischen wel?
- De vleugelslag van d'engel Azraël,

Die wacht bij d'oever van de Doode Zee
En eeuwig zingt een slepend lied van wee.

In Roze-Oase hoort gij treuren niet
Dat vleugelruischen en dat doodelied.

Hoe stormt gij trotsch, in juichende' overmoed,
Uw vijand onverzoenbaar tegemoet!

Duld tusschen u en 't onafwendbaar doel
Wat rust en vreugde in Roze-Oase koel!

Vermei een wijle in sprookje en droom en spel
Uw blije zinnen! De engel wacht u wel.

Zijn zwaard blijft scherp, zijn beker blijft gevuld,
Hij sluimert nooit, hij wacht met groot geduld.

En komt gij vroeg, gij komt hem nooit te vroeg.
Rood druipt zijn bloed van jeugd die hij versloeg.

En komt gij laat, gij komt hem nooit te laat.
Vrees niet dat ge ooit uw reizedoel ontgaat!

O d'éenen slaat in slaap hij rond den hals
Gelijk een vangstrik worgende armen valsch.

En d'andren geeft hij gif en drenkt ze er mee
En allen werpt hij in de Doode Zee.

Die ruischt niet meer, ze is zóo van lijken zwaar,
Elk van haar baren is een doodenbaar.’

Toen lachte ik luid en talmen leek mij laf
En vastberaden greep ik weer mijn staf.

Ik dacht: licht school verraderlijk venijn
In vruchte' en roze' en lavende fontein.

En prijzend wijs triomf van koel verstand,
Betrad ik weer mijn weg van vlammezand,

Betrad ik weer mijn dorren weg van plicht,
Maar de oogen brandden in mijn aangezicht.

Wel was de weg dezelfde weg nog, maar
Mijn stap was wankel en mijn hart was zwaar.

Wel zong ik nog, maar 't lied was klacht van wee,
Als 't lied van d'engel bij de Doode Zee.

Ik hoor aldoor dat ruischen in 't verschiet,
Ik hoor de woorden van zijn doodelied.

II.
Doode bladen.

Wat ritselt achter me in de winterlaan,
Waar, star van wanhoop, zwarte boomen staan?

Wat rent mij na en hecht zich aan mijn kleed
Zoodat ik schichtig ómzie, bang voor leed?

- O 't zijn maar doode bladen, zwart en blond,
Die ijswind voortzweept over grijzen grond.

't Zijn enkel maar bevrozen blade' als heel,
Heel oude brieven, rimpelvol en geel.

Ook zwarte zijn er als verkoold papier
En bruingeschroeide, als redde een hand ze uit vier.

Nu dwarrlen ze allen rond mij, geel en ros
En bruin, een krans, die laat mijn kleed niet los.

En altijd verder, koud en eenzaam, vlied
Ik waar de stormwind loeit zijn koningslied,

Waar, zwavelgeel, laait óp in loutringbrand,
De wreede hemel boven 't lijdend land.

O doode bladen, die 'k ontvouwen zag
Uit donzen knoppen, d'eersten blauwen dag!

Die 'k weven zag rond boomekruinen breed
Uw koelte- en schaduwwuivend boomenkleed!

Die 'k zag verwelke' en vallen op de baar
Van dooden Zomer, traag als tranen zwaar,

In regenbleeken schemer, als geween
Van de eenzaam-kranke boomen, één voor één!

O eens verheevnen, zingend zomerlof!
O laag gedaalden, keert nu weer tot stof!

Keert niet gedwee gij weer in de aardeschoot,
Zoo wekt u nimmer lente's morgenrood.

Om weer te spruite' in zon en juich-azuur,
Moet ge eerst verbrand in aarde's vagevuur.

Maar gij waart teedre trouwe blade' en woudt
Vertroosten blijven 't eenzaam winterwoud.

En straft u zóo de strenge wintergod?
Moet zóo gij boeten met dit zwerverslot?

O doode bladen! 'k schud vergeefs u af!
Ik sleep u mee, ik sleep u in mijn graf.

III.
Liefdewonder.

Ik zag mijn Liefde zeetlende op een troon
Van sneeuwwit marmer, rood een rozekroon
Om zwarte lokke' en leliebleek gelaat.
En rozen regende' op zijn blank gewaad.

Mijn bloedend hart, een rijpe roode vrucht,
Lag in zijn handen. - Blank, uit blauwe lucht,
Klapwiekten duiven in die rozenpraal
En, week van weelde, zong een nachtegaal.

Kalm in zijn handen wrong de godeknaap
Mijn bloedend hart... Hij zong me in tooverslaap
En stal mijn hart toen stil mij uit de borst:
Een dichterhart, dat laaft wel godedorst.

Waar 't bloed mijns harten droppelde op den grond
Ontbloeiden slanke rozeranken rond
Den marmertroon, dien ze overwelfden heel
Met bloeiend loover als een droompriëel.

En van die rozen vlocht ik zelve een kroon,
Daar kroonde ik mee zijn donker godeschoon
Trotsch lokkenhoofd en lachte, blij en koen:
- ‘O Liefde! zie hoe dichters wondren doen!’

En van mijn hart, dat in zijn handen lag,
Tot in mijn leege boezem beefden, rag
Lijk najaarsdraden, teedre snaren fijn,
Die 't hart nog bonden aan mijn borst, met pijn.

Toen scheurde plots een koude wervelwind
De rozen áf en roofde 't godekind
Uit de arme kroon de bloeme' als bloedkoraal.
En zwijgend vlood de bange nachtegaal.

De blanke duiven sneeuwden weg en 't blauw
Der lauwe lucht versmolt in wolkengrauw.
Niets bleef mijn Liefde als - wreede winterhoon! -
Een zwart priëel, een zwarte dorenkroon.

Toen sloeg de storm met Liefde's lokkenzwart,
Tot nieuw een wonder 't dagende uit, mijn hart.
Mijn bevend hart lag bleek en leeg van bloed....
Nu wacht het stil of Liefde een wonder doet.

IV.
Liefde-trouw.

Gelijk bij d'arbeid voelt een meisje vroom
Altijd nabij haar vriend en vader God
En ziet Gods hand bij 't wenden van haar lot
En hoort Gods stem en volgt hem zonder schroom,

En voelt zich dragen boven wereldspot,
Door 't leven zwevende in haar hemeldroom
Van zilverlicht en lelieën-aroom,
Die aanschijn, kleedre' en heel haar weze' omvlot; -

Zoo voel ik trouw mijn lieve Liefde gaan
Altijd nabij mij, wat ik denke of doe.

't Wordt donker.... sterren zien mij vragende aan,
Mijn hart klopt bang, ik doe mijn oogen toe.
Die gouden raadslen kan ik niet verstaan....

Draag me in uw armen, Liefde! uw kind is moe.

V.
Gelijk een tenger schoolkind....

Gelijk een tenger schoolkind, bij 't gejoel
Van wilde kindren, overvalt gevoel
Van heimwee naar de kamer lenteluw,
Waar lang zij veilig ziek lag, ver van 't ruw
Misbaar der sterken, ijdel op hun lot-
Geschonken grof-gezonde kracht, vol spot
Voor 't kindje zwak, dat krankheid wedervoer,
Een bleeke lelie bij pioenen stoer; -
Zij schelden scherp, knikt droef haar kopje née:
Ze is áltijd moe, zij kán niet spelen mee.
Zij kijkt en duizelt, schuilt maar in een hoek
En bladert droomende in haar sprokenboek,
Benijdt de vogels, blij in 't blauw omhoog,
Waar blikt de zon als Godes álziend oog.
- 'Is dit nu 't leven?' denkt zij vaag en schrik
Doorschokt haar even, maar dan juicht ze: - 'O ik
Word koningin van Feeënland en straf
Wie nu mij plagen, met mijn tooverstaf
Verand'r ik ze alle' in monsters!' Neen, dan komt
Haar meelij boven. Vóor haar troon, verstomd
Van wonder, vallen ze allen haar te voet
En zij.... strooit goud!
Zoo droomt haar overmoed.

Plots roept de manend-strenge stem der bel
De woeste bende weg van 't luide spel.
Een bij gelijk, vliegt Blondje's aandacht vlug
Naar wijsheidhonig, maar dan komt terug
Verlangen week naar koele moederhand
Op 't vlammend kopje, rood van koortsebrand,
Naar 't reinblank kussen, innig en vertrouwd,
Naar 't temprend scherm, dat ál in schemer houdt,
Naar moeders teeder streelend stemgeluid,

Naar zachte nachtlamp en naar lavend fruit:
Roodgoude' oranje als 't bolle zongelaat,
Dat op een sneeuwveld straalloos ondergaat,
Citroen ovaal, als zomermaan zoo geel
Of, kinderwang van karmozijn fluweel,
Een perzik wel, die met aroom al troost,
Naar roze of tulp, die neven 't bedje bloost
En, bovenal, naar de englen slank van lijn,
In blanke plooien van haar bedgordijn,
Die vullen heel de kamer met muziek
Zóo hemelheerlijk....
Werd zij weer maar ziek!

Dan breekt zich baan de zware tranenvloed
En vlekt het lesboek, waar ze uit lesschen moet
Haar heete dorst naar weten: wat zij voelt
Kan zij niet uite' in woorden....
Eindlijk koelt
De lucht haar kloppend kopje en vreemd geruisch,
Als van een schelp, doorzingt haar ziel...
En thuis
Kleedt moeder 't weenend kindjen uit en stilt
Haar droeve klacht met koesterwoordjes, tilt
Klein Blondje in bed, waar 't lacht, door koorts en pijn:
- ‘O moeder zoet! hoe zalig, ziek te zijn!’

Zoo, vreemd en eenzaam op mijn levensschool,
Ontwijkend bang 't geweld der sterken, school
Ik in mijn hoek voor booze wereldspot
En zocht mijn troost in droom van engle' en God.
Wel leerde ik vroom, maar wat alléen ik zoek
Is niet te vinde' in éenig menschenboek.
En bitter ween ik, heimwee-overmand
Naar de enge peluw, waar de koele hand
Van kalmen Dood zal streelen weg mijn pijn....

O lieve Dood! hoe zalig, *niet* te zijn!

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Eigen en vreemd. - Verdwaalden van Frans Mijnssen. - Opstanding van Tolstoï. - Solness le constructeur van Ibsen.

‘Ons tooneel? Ik geloof aan zijn toekomst. Maar eerst moeten we de grenzen sluiten, want ons publiek is in zijn smaak bedorven door den overmatigen aanvoer uit den vreemde. Eerst als de schouwburgdirecties geen tooneelwerk meer kunnen stelen, komt een begin voor de eigen literatuur. Het volk schijnt geen behoefte te gevoelen, eigen werk te zien te krijgen, bedorven als het is door ons roofsysteem. Internationale verzekering van den intellektueelen arbeid is eisch en plicht.’

Dit is, uit een particulier schrijven van G. van Hulzen, een terugslag op hetgeen ik onlangs schreef over het weinig nationale van ons nationaal tooneel en de gevolgen daarvan.

Sedert mijn dramatisch overzicht in de Februari-aflevering verscheen, had ik gelegenheid om van *Verleden*, den eersten tooneelarbeid van mevrouw Ina Boudier-Bakker, de deugdelijke eigenschappen te waardeeren, daaronder vooral ook het eigene, frissche van hetgeen niet van elders op ons tooneel is overgeplant, maar op Nederlandschen grond gekweekt werd. Wat er nog verkeerd en onhandig in is, kan alleen door oefening verholpen worden.

Maar waar is in ons land iets als een oefentooneel? Waar is de tooneelvereeniging, die geld en tijd kan offeren voor proefnemingen; die jonge talenten, door een heel échec of een kwart succès, leergeld kan laten betalen, hun de schade en schande kan laten lijden die hen tooneelwijs moeten maken?

Voor den Franschen tooneelschrijver zijn er, in Parijs en daarbuiten, kleine en groote schouwburgen, tooneeltjes waar hij, desnoods voor een enkele maal, een stuk kan laten vertoonen, om met de ervaring daar opgedaan, winst te doen voor een tweede werk. Of wel, beginnend met dingetjes voor een of anderen 'Chat noir' of 'Boite à Fursy', of met een openingsstukje (lever de rideau) in een voorstadstheater, leert hij het vak, het métier dat in iedere kunst, ook in de dramatische, geleerd moet worden, en nadert zoo, als de fortuin hem niet al te ongunstig is, met vallen en opstaan, den boulevard-schouwburg, die hem de gelegenheid biedt, zijn naam en zijn inmiddels gerijpt talent aan een grooter publiek bekend te maken. Zoo hebben tal van gevierde Fransche tooneelschrijvers hun weg gezocht en gevonden.

Had de heer Frans Mijnssen zulk een school der praktijk kunnen doorloopen, dan zou zijn eerste groote tooneelspel waarschijnlijk van heel wat meer kennis van het tooneel en zijn eischen getuigd hebben dan nu zijn *Verdwaalden* deed. Er is in dit werk wel iets als een motief, een reminiscens van Heine's 'Ein Jüngling liebt ein Mädchen, das hat einen Andren erwählt' en wat daar meer volgt, maar geen onderwerp; en zonder onderwerp kan geen enkel tooneelstuk het leven houden. Had de schrijver zich de bekende Brunetièresche definitie van het drama herinnerd en die voor oogen gehouden als 'le spectacle d'une volonté qui se déploie', dan zou hij ons niet een verzameling slecht gepaarden vertoond hebben, verdwaalden die als dwaallichten door de drie bedrijven zweven, zonder een oogenblik zichzelven en ons rekenschap te geven van het hoe en het waarom hunner bevliegingen. Indien dit tooneelspel zonder ruggegraat nog enkele avonden door een klein publiek zonder te groote ergernis en, ondanks de zonderlinge dingen die er in vertoond worden, met ernst is kunnen worden aangehoord, dan zal het wel wezen omdat de taal die daar op het tooneel gesproken werd, de vorm der gesprekken van een gevoel en een beschaving getuigden, als waaraan men ons in Nederlandsche schouwburgen niet verwend heeft. Jammer dat dit goede met het niet levensvatbare stuk verloren is gegaan en al de moeite, aan dit proza besteed, verloren moeite geweest is.

Zullen wij nu onze tooneelschrijfkunst, die nog in de windselen ligt, kunnen doen groeien en krachtig maken door, naar den raad

van den heer Van Hulzen, de grenzen voor den invoer uit het buitenland te sluiten, aan de vreemde dramatische auteurs de deur te wijzen en het publiek te versteken van al het goede wat de tooneelletterkunde van andere volken ons verschaffen kan?

Zullen wij Sophocles, Shakespeare en Molière, of, indien de uitsluiting enkel op de hedendaagsche schrijvers wordt toegepast, Ibsen, Hauptmann en de besten onder de Franschen buiten laten staan?

Wanneer iemand dit een paardemiddel mocht noemen, dan zal het wel zijn omdat het hem denken doet aan die proef met het paard, dat men leeren wilde het zonder eten te stellen en dat, ongelukkig, juist toen het, aan het eind van zijn studie gekomen, op het punt was zijn geheel-onthoudings-diploma te behalen, bezweek.

Vaderlandsliefde is een mooi ding ook in de kunst, en het is zeker vaderlandslievend, te zinnen op middelen om de eigen tooneelletterkunde uit haar verval op te heffen, onze schrijvers te brengen in conditiën, waaronder de tooneelschrijver die onder hen schuilt vrij zich kan ontwikkelen, en niet het gevaar loopt doodgedrukt te worden door de groote heeren van buiten. Maar daargelaten dat men de werken van die vreemden niet kan buitensluiten aleer men iets ervoor in de plaats heeft te stellen, valt er zoowel voor schrijvers als voor toehoorders zooveel van de besten onder de buitenlanders te leeren, dat beiden onverstandig zouden doen, zich van dit kostelijk leermiddel te versteken. Bieden tegelijkertijd de tooneeldirectiën aan Nederlandsche schrijvers de gelegenheid om te toonen wat zij kunnen en te leeren wat zij nog niet kennen, dan past het geduldig af te wachten wat daarvan komen zal.

De ‘Nederlandsche Tooneelvereeniging’ die zich èn over *Verleden* èn over *Verdwaalden* ontfermde, die onze oud-Nederlandsche blijspelschrijvers, Breeroo, Asselijn, Langendijk, op haar repertoire gebracht heeft en de goede buitenlandsche tooneelstukken niet veronachtzaamt, heeft zich door dit alles ten aanzien van de t o o n e e l s c h r i j f k u n s t voorbeeldig verdienstelijk gemaakt. Haar t o o n e e l s p e e l k u n s t heeft, vrees ik, onder overmatig gebruik van Heyermannetjes, speciaal van *Op Hoop van Zegen*, geleden. Het stuk, dus de schrijver, moge een enkele maal mede schuld hebben, in den regel zal het wel de schuld van de

spelers zijn, dat men van de ‘Nederlandsche Tooneelvereeniging’, onder andere namen, telkens Kniertjes, Jo's en Daantjes te zien en te hooren krijgt. Nieuw bloed, in den vorm van een frisch, krachtig tooneelstuk waarin de spelers gedwongen worden een anderen toon aan te slaan, nieuw bloed ook in den vorm van nieuwe tooneelkrachten, die niet meêgaan in den sleur, zou dit ijverig tooneelgezelschap goed te stade komen.

Steunend de pogingen om Nederlandsche tooneelschrijvers aan te moedigen en hun den weg naar het tooneel te vergemakkelijken, hebben wij, ook op dit gebied van kunst, het goede te waardeeren vanwaar het ook komt.

Indien wij het namelijk vermogen te waardeeren! Want ook dat hebben wij in het oog te houden, en deze vraag hebben wij tot ons zelven te richten, waar wij vreemde kunst te zien krijgen: verstaan wij volkomen wat de vreemde schrijvers, wat Tolstoï in *Opstanding*, wat Ibsen in *Bouwmeester Solness* schreven in hun taal en in de eerste plaats voor hun volk?

In een van zijn *Gesprekken*, in dit tijdschrift verschenen en thans opgenomen in de verzameling uit zijne verspreide geschriften, haalt Allard Pierson, over menschenkennis sprekend, een uitspraak aan van Goethe bij Eckermann en wijst er op dat de dichter van *Faust* de eerste geweest is om te erkennen dat, waar de kennis van menschelijke toestanden tot sommigen komt niet zoozeer door veel ervaring als wel door wat hij ‘anticipatie’ noemt, voor elk die anticipatie alleen bestaat ten aanzien van bepaalde, verwante karakters. ‘Du gleichst dem Geist den du begreifst’. En dan vervolgt Pierson: ‘Het menschkundig talent wordt gemeten aan de uitgebreidheid van den kring dergenen, die men bij anticipatie begrijpt. Zelden gaat in dezen ons talent buiten onze eigene nationaliteit’.

In een ander van Piersons opstellen: *Zomervacantie*, vind ik deze beschouwing, waarop ik eveneens de aandacht wil vestigen, nu wij spreken over het begrijpen van ons vreemde toestanden en vreemde personen. ‘Wij moeten durven liefhebben’, zegt Pierson en dan spreekt hij van die liefde, die het ons gegeven is een volk toe te dragen, nog eer wij in staat zijn ons van die gezindheid rekenschap te geven. En verder: ‘Heb geen oordeel over een volk

dat gij niet lief hebt. Eerst als gij het bemint, zijn al de poriën uwer ziel geopend; dan is er een waar indrinken van de nieuwe omgeving; dan wordt dikwerf wat anderen een kleinigheid toeschijnt, kenschetsend.. Zulk een liefde onderstelt zielsverwantschap'.

Wanneer men dit alles toegeeft - en wie zou het niet? - dan wordt het duidelijker welke voorwaarden vervuld moeten zijn eer een reproduceerend kunstenaar, gelijk een tooneelspeler is, volkomen in staat geacht kan worden een rol in stukken, als ik boven noemde, geheel tot haar recht te doen komen.

Wat is er voor Hollandsche tooneelspelers al niet noodig om zich te kunnen indenken, zich te kunnen inleven in personages als Katucha, als Nekhludov uit Tolstoï's *Opstanding*. Hier wordt de zaak nog meer ingewikkeld, omdat het geldt een drama getrokken uit een roman en de bewerker een fijne en gecompliceerde zielsontleding, gelijk de roman die geeft, omzette in een op uiterlijk effect berekend, vrij grof komediestuk.

Met al de handigheid, die Henri Bataille in enkele gedeelten van zijn adaptatie aan den dag legde, heeft hij toch niet kunnen verhinderen dat dit stuk al de storende gebreken heeft van een dat niet oorspronkelijk als tooneelstuk gedacht is. Zij die *Opstanding* als drama zagen, na den roman gelezen te hebben, ergerden er zich over, dat het diepere gemoedsleven van de hoofdpersonen, wat het boeiende en aangrijpende van den roman uitmaakt, nagenoeg geheel verwaarloosd is. Wie den roman niet kenden, werden onaangenaam gestemd door het gemis aan samenhang tusschen de verschillende tafereelen, die hun achtereenvolgens voorbijtrokken. In het eerste tafereel was wel stemming. Het ontwaken van Katucha's jonge ziel, van Katucha's zinnen voor de liefde van dien mooien, jongen prins, Dimitri Nekhludov, in dien heerlijken lentenacht, en in dat eigenaardig Russisch kader, kan de uitgang zijn van een roerend zieledrama. Maar het tweede tafereel brengt ons reeds van de wijs: die beraadslaging van de jury in de zaal naast die waar Katucha, thans de publieke vrouw Maslova, terecht staat, beschuldigd van vergiftiging, geeft niets te hooren of te zien van hetgeen er sedert dien Paaschnacht is omgegaan en op dit oogenblik omgaat bij die twee, de hoofdpersonen van het drama, voor wie in het eerste tafereel onze belangstelling gewekt was.

Van een geleidelijk voortschrijden der handeling is verder geen sprake; veel min van iets als een zieledrama. Het zijn alles uiterlijkheden, brokken komedie, waarin een actrice van talent haar kunst van komediespelen kan vertoonen, maar weinig gelegenheid vindt tot dieper opvatting en uitbeelding.

Rika Hopper heeft eigenschappen die haar voor de rol van Katucha aanwezen, en in het eerste tafereel heeft zij, geholpen door den schrijver, het jonge meisje dat zich langzaam laat gaan waarheen de ontwakende liefde haar voert, met gevoel en smaak weergegeven. Later, als de verliederlijkte Maslova, in de gevangenis, geeft zij een virtuozenstukje dat, op effect berekend, zijn effect niet mist. Of een actrice van meer ervaring en grooter artistiek vermogen uit dit gedeelte en uit de verdere rol meer zou weten te halen, of er werkelijk in de Maslova van het melodrama nog iets meer ziel ligt dan Rika Hopper in de laatste bedrijven naar voren brengt, zou ik niet durven zeggen. Van prins Nekhludov is onder Bataille's hand weinig meer dan een pop overgebleven en dat de heer Myin in zijn pogen om die pop te laten leven tot conventioneel komediespel zijn toevlucht nam, mag hem niet al te kwalijk genomen worden.

Wat onze Nederlandsche kunstenaars in *Opstanding* gaven, leerde men eerst ten volle waardeeren bij het zien van de vertooning van *Résurrection* door een Fransch gezelschap, dat zich als ‘Grande tournée Albert Chartier’ aankondigde. Hetgeen ons hier door tooneelspelers, misdeeld van alle uiterlijke en innerlijke gaven, zonder eenig gevoel van wat zij voor te stellen of te zeggen hadden, werd te zien en te hooren gegeven, grensde aan het onbeschaamde. Bij de hoofdvertooners, wier namen - Mme Marie Réal, van het Odéon, en M. Person-Dumaine, van het théâtre de la Porte-Saint-Martin - men onthouden moge, was van de liefde of de zielsverwantschap, waarvan Pierson spreekt, geen spoor te ontdekken, en dat een Fransch impressario, Albert Chartier - ook dezen naam onthoude men - voor zulk een vertooning van den schrijver het ‘uitsluitend opvoeringsrecht’ verkregen heeft en daarmede onze schouwburgen onveilig maakt, toont wel dat er nog altijd menschen zijn die van de stelling uitgaan: l'étranger mange tout.

Dat weet de directeur van het ‘théâtre de l'OEuvre’ wel beter,

vooral ook door de ervaring hier zes, zeven jaar geleden opgedaan, en die hem sedert ons land heeft doen mijden. Nu kwam hij weer tot ons in gunstiger omstandigheden. Dat hij Marie Kalff, wier talent en wier geestkracht hij heeft leeren waardeeren, in de gelegenheid stelde, voor het eerst als tooneelspeelster voor haar landgenooten op te treden, moest belangstelling wekken. En het stuk, ter opvoering door hem bestemd, was geen slechte keus. Of hebben zij gelijk, die klagen over Ibsen's drama, over de symbolen die men achter elk gesprek, achter elke handeling heeft te zoeken en die voor hen het recht genot verstoren? Het zal wel zoo zijn, dat Ibsen, *Bygmester Solness* schrijvend, aan zichzelf en zijn kunstenaarsleven gedacht heeft, aan zijn verleden met al de droefheid er in ondervonden, aan de routine die hem verhinderde vooruit te komen en aan de jeugd die hem opwekt en moed geeft, maar die hem straks zal verdringen van de plaats waar hij staat. Wil men verder naar symbolen speuren, dan kan men in Solness, den bouwkundige, het symbool zien van de maatschappij, die sterven zal aan het kranke geweten, waarmee zij ter wereld is gekomen - en zoo kan men voortgaan. Voor hen tot wie deze symbolen spreken, zullen ze kunnen zijn als de bijtonen, die in de muziek aan het timbre van den toon een grooter bekoring geven. Wie zich echter vergenoegen wil met het drama, zooals het vertoond wordt, zal reeds door de karakters van de hoofdpersonen, door hun zieleleven, waarin Ibsen ons zulke verrassende kijkjes geeft, geboeid worden en de uiterlijke zoowel als de innerlijke handeling met spanning volgen. Het tooverpaleis, dat Solness belooft voor Hilde te zullen bouwen, zal op een stevige basis komen te rusten, en zoo heeft ook Ibsen's drama, hoe idealistisch en hoe symbolisch ook, een deugdelijken grondslag. Waar als symbool, is het ook waar als werkelijkheid.

Maar het symbolisch, zoowel als het werkelijkheids-drama eischt vertolkers van bijzondere intelligentie, die bij anticipatie, zooals Goethe het noemde, de verwante karakters begrijpen.

In Lugné, den directeur van het ‘théâtre de l'OEuvre’, die geen tooneelbestuurder heeft willen zijn als een ander, maar een sterk en vrij man, die zijn eigen tooneel wilde bouwen, op een hoogte, een ideaal tooneel, dat hij, ondanks al zijn energie, nog niet op duurzame grondslagen heeft kunnen vestigen, - in dezen Lugné

is iets van Solness. Geen wonder dat hij den geest begrijpt op wien hij gelijkt, en iets heel moois te zien gaf, ondanks een noodlottige verkoudheid, die hem in de volle ontplooiing van zijn middelen belemmerde. Dat was wel de man die worstelt tegen de machten die hem omringen, worstelt ook tegen de machten in hem, welke op het punt zijn hem tot waanzin te brengen. Men voelde het: hij had de rol geheel in zich opgenomen en zijn rol niet alleen, maar het geheele stuk, zoodat hij het beheerschte - ook in het spel van zijn medespelers.

In de eerste plaats in Hilde, de gewichtige rol, die Marie Kalff den moed had voor haar debuut als tooneelspeelster in haar vaderstad te kiezen. Het was een waagstuk, maar dat zij glansrijk heeft gewonnen. En wat het krachtigst pleit voor de bewonderenswaardige geestkracht van de jonge tooneelspeelster, voor den ernst waarmede zij haar taak opvat, is wel dat zij in het moeielijkste gedeelte van de rol, het zeer zware tweede bedrijf, het beste was en zelfs op het maar half geprepareerde publiek (voor velen was *Solness* nieuw en... vreemd) den diepsten indruk maakte. In het eerste bedrijf, waar zij in haar volle, overbruisende jeugd bij Solness komt binnenstormen, was Marie Kalff's spel nog wat te gewild, klonk de stem soms te scherp, en bespeurde men de inspanning. Toch was ook dit knap werk. Maar in haar kracht zag men deze Hilde eerst in het tweede bedrijf, in het groote gesprek met Solness. Bij de lezing lijkt dat lang, langdradig, duister; maar het spel van Lugné en Marie Kalff deed het verhaal van het gebeurde voor onze oogen leven, maakte het begrijpelijk, boeiend. Treffend, het zieledrama, dat die beiden samenleefden, trillend van aandoening; zij, Solness' gedachten radend, aanvullend, hij, Hilde's gedachten overnemend, slechts door haar oogen ziende, al moest hij daardoor ook - zooals Ibsen's vertaler, Prozor, zegt - als zij, een werkelijkheid zien in wat slechts een droom is. Dat was van beiden volle, doorwerkte kunst, niet gespeeld voor een publiek, maar geleefd voor henzelf alsof er geen publiek bestond.

Wat er nog voor Marie Kalff te leeren valt: een volkomener beheersching zoowel van haar mooie, klankvolle stem als van het expressieve gelaat, moet herhaald spelen in rollen van uiteenloopend karakter haar geven. Met haar natuurlijken aanleg en haar energie, die

voor geen moeielijkheden terugdeinst, moet zij er komen, wanneer er althans voor jongeren van talent nog plaats is op het Fransche tooneel.

Voor vreemde kunst, gelijk ons hier, zorgvuldig voorbereid, door den bestuurder van ‘l'OEuvre’ gebracht werd, hebben wij zeker onze grenzen niet te sluiten, maar mogen wij ze gerust open laten. Onze eigen kunst kan er slechts bij winnen.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Mozartiana. - Een feestweek voor Ernest Reyer.

In Weenen gaat men met het plan om, het Mozart-standbeeld, dat thans een allerongelukkigste plaats heeft achter het Operagebouw, waar het bovendien hinderlijk is voor het openbaar verkeer, naar het Stadspark over te brengen en aldaar op te stellen op den zoogenaamden rozenheuvel vóór het 'Cursalon.'

Bij beeldhouwers en architecten vindt dit denkbeeld veel instemming, want het monument zou dan geheel vrij komen te staan, in harmonie zijn met het architectonische der omgeving (wat op de tegenwoordige plek niet het geval is) en door levend groen en fraaie bloemen omringd zijn.

Men denkt dus nog aan Mozart in de stad waar hij gewoond, gewerkt en - geleden heeft. Dacht men er ook maar wat meer aan, zich om de uitvoering zijner toonscheppingen te bekommeren!

De statistiek geeft ons het recht, dit verwijt uit te spreken. Maar zou men het niet op even goeden grond kunnen richten tot andere muzikale centra dan de Oostenrijksche hoofdstad? Ik geloof van ja. Het is een onloochenbaar feit, dat tengevolge van al het nieuwe, waarmede wij op het gebied der toonkunst overstelpt worden, aan de uitvoering van Mozart's werken weinig meer gedacht wordt. Evenwel ben ik van meening, dat het in de meeste gevallen niet ontbreekt aan waardeering van den grooten meester en zijn naam nog steeds met eerbied genoemd wordt. Zeker, er is een tijd geweest, waarin er stemmen opgingen, die veel op Mozart hadden af te dingen en trachtten te bewijzen, dat hij om het schoone het ware verwaarloosd heeft en de schoonheid van vorm, welke het

kenmerk zijner composities is, nadeeligen invloed heeft gehad op den inhoud. Ook werd er gepraat van ‘overwonnen standpunten’ - alsof die een beletsel waren om de werken der meesters, die deze standpunten veroverd hadden, te doen uitvoeren. En zoo zal er ook thans nog wel gedacht en gepraat worden, maar mij dunkt, dat er toch in de meeste gevallen een andere oorzaak moet zijn, waarom men zoo traag is in het ten gehoore brengen der toonscheppingen van den onsterfelijken meester.

Het zou mij niet verwonderen, wanneer de oorzaak daarin lag, dat men over het algemeen overtuigd is van het bezwaar om de werken van Mozart uit te voeren onder de omstandigheden en verhoudingen, waaronder in onze dagen concert- en theateruitvoeringen plaats hebben. Die werken passen niet meer in het kader van onze tegenwoordige concerten of theatervoorstellingen. De concert- en schouwburgzalen zijn daarvoor te groot, het instrumentale apparaat te massaal. Hoe menigmaal hebben wij niet een symphonie van Mozart hooren uitvoeren te midden van de meest moderne muziek met hare enorme klankmassa's en ingewikkelde harmonische en contrapuntische combinatiën. In zulk een milieu moet een compositie van Mozart ongetwijfeld verdrukt worden. Onze strijkkwartetten bijv. zijn veel te sterk bezet voor de uitvoering van Mozart's muziek; de enkele blaasinstrumenten kunnen er niet tegen op. Het dynamisch evenwicht wordt daardoor verbroken. En nu kan men wel, om dat evenwicht te herstellen, het strijkkwartet tot op de helft of op een vierde verminderen, maar dan klinkt dit in onze groote concertzalen weder veel te mager en gaat het effect voor een goed deel te loor. Zoo komt men van het een in het ander.

Wie in onzen tijd zich aan de uitvoering van Mozart's toonscheppingen wil wijden, moet dat alles wel bedenken. Zal de Mozartvereeniging, die eenigen tijd geleden hier te lande is opgericht, bij ons op den goeden weg voorgaan? Wij willen het hopen. Zij gaf onlangs in Utrecht haar eerste concert, en bracht daarbij eenige weinig bekende werken van den grooten meester ten gehoore. Het was ditmaal nog uitsluitend zoogenaamde kamermuziek, maar waarschijnlijk zal de vereeniging hare wieken later nog wel wat breeder willen uitslaan en ook de orkestwerken van Mozart doen uitvoeren. In dat geval kunnen wij haar niet genoeg aanbevelen,

met de veranderde toestanden rekening te houden en te denken aan den tijd, waarin die werken geschreven werden.

Sprekende van de schandelijke wijze, waarop men in zijn tijd in theaterkringen bij de opvoering van Mozart's opera *Don Juan* te werk ging, zeide Richard Wagner: ‘Fast jeder Opernregisseur nimmt sich einmal vor, den Don Juan zeitgemäss herzurichten, während jeder Verständige sich sagen sollte, *dass wir nicht dieses Werk unserer Zeit gemäss*, *sondern dass wir uns der Zeit des Don Juans gemäss umändern müssten*, um mit Mozarts Schöpfung in Uebereinstimmung zu gerathen.’ Met andere woorden dus: wij moeten niet Mozart tot ons laten komen, maar wij moeten tot hem gaan, d.w.z. wij moeten bij de uitvoering zijner werken rekening houden met den tijd waarin en met de omstandigheden waaronder zij geschreven zijn.

Het is bekend, dat men in München - het is nu reeds verscheidene jaren geleden - van dit beginsel is uitgegaan, toen men de opvoering der opera's van Mozart van het groote Operagebouw naar het kleinere Residentie-theater overbracht.

Eerst kwam *Figaro's Hochzeit* aan de beurt, en daarop volgde *Don Juan.* Beide ondergingen een volslagen omwerking. Bij de opera *Don Juan* was die taak evenwel veel moeilijker, daar dit werk in den loop der jaren sedert Mozart's dood op schandelijke wijze verknoeid was.

Wat de muziek betreft, werd, zoowel bij de opvoering van *Figaro* als bij die van *Don Juan*, de getalsterkte van het orkest verminderd. Het orkest, dat onder Mozart's eigen leiding bij de eerste opvoering van laatstgenoemde opera in Praag medewerkte (4 November 1787) bestond uit 27 man, namelijk 4 eerste violen, 4 tweede, 2 alten, 2 violoncellen, 2 contrabassen, 2 fluiten, 2 hobo's, 2 clarinetten, 2 fagotten, 2 waldhoorns, 2 trompetten en een paar pauken. Bij de opvoeringen in 1896 in het Residentietheater te München waren dit aantal en deze verdeeling precies dezelfde. Vroeger echter, te München evenals bijna overal elders, telde het strijkkwartet 25 man meer.

Waarom was het noodig geweest dat aantal van 27 bijna te verdubbelen? Men heeft dikwijls beweerd, dat Mozart in Praag niet de middelen ter beschikking had om de getalsterkte van zijn orkest grooter te maken, doch dat hij het anders wel gedaan zou

hebben. Dit gaat echter niet op. Toen Mozart in Januari van het jaar 1787 te Praag kwam, om zich persoonlijk te overtuigen van den indruk, dien de opvoering zijner opera *Figaro's Hochzeit* aldaar gemaakt had, werd hij van alle zijden met groote geestdrift begroet en men wedijverde met elkander om hem van dienst te zijn. Verscheidene aristocraten en ook het echtpaar Duschek, dat in muzikale kringen den toon aangaf, boden hem herhaaldelijk hunne diensten aan. Indien Mozart dus gewenscht zou hebben de getalsterkte van het orkest, dat men te zijner beschikking stelde, te verdubbelen, zoo zou het hem met de hulp van zulke aanzienlijke en rijke beschermers niet moeilijk gevallen zijn, dien wensch te bevredigen.

Maar Mozart wilde niet anders. Zijn *Don Juan* evenals zijn *Figaro* waren gedacht en geschreven voor een kleinere, intime toeschouwersruimte, voor een schouwburgzaal waarin zangers en zangeressen niet noodig hadden hunne stem te forceeren en derhalve aan de schoonheid daarvan geen afbreuk werd gedaan. Een te sterk bezet orkest echter zou dit bedorven hebben.

Over die eenvoudigheid en klaarheid in de behandeling van het orkest door Mozart (en ook door Haydn) zegt Wagner in zijn opstel over de voordracht van Beethoven's negende Symphonie: ‘Das, was wir in Betreff der Anseinanderhaltung und Gruppirung der verschiedenen Instrumental-komplexe eines Orchesters sehr wohl Plastik bezeichnen können, hatte sich bei Mozart und Haydn zu einer festen Uebereinstimmung mit der bis dahin ausgebildeten und gepflegten Zusammenstellung und Vortragsart des Orchesters gestaltet. Es kann nichts Adäquateres geben, als eine Mozart'sche Symphonie und das Mozart'sche Orchester. Das Tutti mit Trompeten und Pauken, der Quartettsatz der Saiteninstrumente, die Harmonie oder das Solo der Bläser mit dem unabänderlichen Duo der Waldhörner - bildeten die feste Grundlage nicht nur des Orchesters, sondern auch des Entwurfes von Orchester-Kompositionen.’

Waar reeds Beethoven naar streefde, namelijk naar een grooter uitdrukkingsvermogen en een mindere behandeling van het orkest naar hetzelfde model - dat kon eerst na zijn dood bereikt worden door de belangrijke uitvinding der ventielhoorns en ventieltrompetten. Hoorn en trompet konden nu, met behulp van de ventielen, alle tonen *open* aangeven, en waren dus chromatische instrumenten geworden. Vroeger bijna uitsluitend aangewend om in de zooge-

naamde *Tutti* tonica en dominant aan te geven of als vulstemmen gebruikt te worden - tenzij een of andere uit natuurtonen bestaande melodie hun toeliet melodisch op te treden - waren de koperen instrumenten nu in staat, geheele melodieën voor te dragen. Vooral den hoorns kwam deze verbetering ten goede; zij vormden nu, meestal ten getale van vier aangewend, eene verbinding tusschen de hooge houten blaasinstrumenten en de fagotten, of vereenigden zich met de trompetten en bazuinen tot een afzonderlijk, alle tonen bezittend klanklichaam, dat even zelfstandig was als dat der houten blaasinstrumenten.

Het spreekt vanzelf, dat het door deze groote vermeerdering van het vermogen der blaasinstrumenten noodzakelijk werd, het strijkkwartet belangrijk te versterken. Het Mozartsche orkest bestond slechts uit hoogstens 28 strijkinstrumenten en een tweetal van elke soort der houten blaasinstrumenten (fluit, hobo, clarinet, fagot). Wagner echter zag zich genoodzaakt, voor de uitvoering zijner latere werken het aantal strijkinstrumenten op 64 te stellen en het corps der houten blaasinstrumenten drie- of viermaal grooter te maken. Ook in de concert-orkesten werd het aantal strijkinstrumenten belangrijk verhoogd, en daar het moderne oor nu eenmaal gewend was geworden aan een bijzonder sonoren klank van het strijkkwartet, bracht men ook de werken van Haydn en Mozart met een aldus versterkt orkest ten gehoore, hetgeen niet alleen ten gevolge had, dat het karakter van die werken verloren ging, maar ook dat de toon der weinige houten blaasinstrumenten niet door den massalen klank van het strijkkwartet kon heendringen.

Wil men het door Mozart beoogde effect zijner instrumentatie bereiken (en deze bestaat voornamelijk in een evenredige verhouding der instrumentale groepen onderling), dan moet men terugkeeren tot de samenstelling van het orkest in zijn tijd, zoodat tegenover het strijkkwartet ook zelfs de zwakke fluit zich voldoende kan laten gelden.

Maar dit is niet genoeg. Men moet ook zorgen - gelijk reeds is aangetoond - de werken van Mozart niet in onmiddellijke aanraking te brengen met sommige toonscheppingen van den nieuweren tijd. Zoo ver Mozart's genie ook boven die toonscheppingen verheven is, zoo kan het toch niet uitblijven, dat de schitterende orkestrale kleuren, waarin de componisten van onzen

tijd hunne muzikale gedachten plegen uit te drukken, 's meesters werken bij velen voor een oogenblik doen verbleeken. Ik zeg: ‘voor een oogenblik’ - want later zullen zij zich bezinnen en tot de ontdekking komen, dat zij zich door die schelle - ik zou haast zeggen: brutale - kleuren hebben laten verblinden en daardoor de schoonheid der werken van vroegeren tijd niet hebben kunnen waardeeren.

Men dient overigens, wanneer men composities van Mozart voor het publiek wil uitvoeren, bij de keuze daarvan met tact te werk te gaan. Niet alles is voor onzen tijd nog geschikt. Gaat men hetgeen Mozart op het gebied der toonkunst verricht heeft, in zijn geheel na, dan verlieze men niet uit het oog, onder welke kommervolle omstandigheden de meester in den regel heeft moeten arbeiden. De financieele moeilijkheden, waarmede hij bijna voortdurend te kampen had, de noodzakelijkheid om voor zijn dagelijksch brood te werken, zijne zorgeloosheid, die zijn geheele leven lang een beletsel voor hem was om zich een geregeld bestaan te verschaffen - dit alles heeft mede daartoe bijgedragen, dat een deel zijner toonscheppingen, ofschoon immer bewonderenswaardig in den vorm, weinig beteekenend van inhoud is, althans voor ons, die na Mozart Beethoven hebben leeren kennen.

Er blijft echter van Mozart's arbeid nog zeer veel over dat onvergankelijk is. Vooreerst de vier opera's, die in het tijdvak 1781-1791 gecomponeerd zijn, namelijk: *Die Entführung aus dem Serail*, *Figaro's Hochzeit*, *Don Juan* en *Die Zauberflöte.* Men heeft in den jongsten tijd weder eens beproefd, de opera *Cosi fan tutte* (‘Zoo doen zij allen’), die eveneens in genoemd tijdvak geschreven werd, op te voeren, en trots het onwaarschijnlijke en banale van het libretto, heeft men er groot succes mede behaald, dank zij de toovermacht, die de muziek op de hoorders uitoefende.

Van de talrijke symphonieën van Mozart zijn er nog slechts 3, welke levenskracht toonen. Het zijn die in Es-dur, in G-moll en in C-dur (de zoogenaamde Jupiter-symphonie). Ook een in D-dur (in slechts drie afdeelingen, zonder menuet) wordt nog nu en dan uitgevoerd.

Onder de klaviermuziek is weinig wat ook voor onzen tijd nog van belang kan genoemd worden. Daarentegen hebben op het gebied der kamermuziek de strijkkwartetten, het clarinet-kwintet

en het zoo schoone G-moll-kwartet hunne waarde en beteekenis nog niet verloren.

Mozart heeft ons zulke heerlijke muziek nagelaten, dat het meer dan jammer is, indien men haar verwaarloost. En wanneer ons moderne orkestwezen en operawezen daarvoor een gevaar kunnen opleveren, dan moet men het toejuichen, wanneer van andere zijde getracht wordt, dit gevaar af te wenden, door Mozart's muziek uit te voeren in het kader, waarin zij past; ten minste zoo dit laatste geschiedt met den tact en de kennis van zaken, die daartoe vereischt worden.

Het genie van Mozart is ten allen tijde door de corypheeën op het gebied der toonkunst erkend. Joseph Haydn getuigde van hem: ‘Er war in Wahrheit ein grosser Musiker’ en zeide: ‘Wenn Mozart auch nichts anders geschrieben hätte als seine Violinquartette und das Requiem, würde er allein dadurch schon unsterblich geworden sein’. Beethoven bekende: ‘Allzeit habe ich mich zu den grössten Verehrern Mozart's gerechnet und werde es sein bis zum letzten Lebenshauch!’ En Robert Schumann schreef: ‘Heiterkeit, Ruhe, Grazie, die Kennzeichen der antiken Kunstwerke, sind auch die der Mozart'schen Schule. Wie der Grieche seinen donnerden Jupiter noch mit heiterm Gesicht zeichnete, so hält Mozart seine Blitze’. En om nu nog de meening van een Franschman te vermelden: van het *Ave verum* zeide Berlioz: ‘Dieu le dicta: un ange l'écrivit’.

In Frankrijk - het land van het meesterschap over den vorm bij uitnemendheid - was de vereering van Mozart steeds groot. De kennismaking met zijne werken geschiedde reeds vóór de stichting der Conservatoire-concerten, doch eerst door deze concerten leerde men hem beter kennen en waardeeren.

In Frankrijk, evenals in andere landen, komt anders de vereering gemeenlijk na iemands dood. Het treft daarom te meer, wanneer men eens van een geval leest, waarbij van het tegendeel sprake is. Zoo iets is een paar maanden geleden in Parijs voorgekomen. Wel is waar geldt het hier een zeer bejaard persoon, die dus geacht kon worden, niet zoo ver meer van den dood verwijderd te zijn, doch niettemin bewijst het feit, dat men de verdienstelijken onder de levenden niet altijd vergeet.

De persoon in questie is de bijna tachtigjarige componist Ernest

Reyer, van wien men in de week, toen in Monte Carlo een gedenkteeken ter eere van Berlioz werd opgericht, in de Groote Opera te Parijs eenige dramatische werken heeft opgevoerd. Nu de meester daarbuiten in Monte Carlo werd geëerd, schijnt men behoefte gevoeld te hebben, den leerling, die zoo onvermoeid voor de propaganda van diens werken gestreden had, in de stad zijner inwoning te vieren.

De Parijzenaars hebben daardoor veel goed gemaakt, want Reyer had waarlijk niet te roemen over hun vroeger gedrag jegens hem. Reyer heeft echter het voorbeeld van zijn meester niet gevolgd en zich nooit laten ontmoedigen door de onverschilligheid en de tegenkanting, die hij ondervond. Hij was philosoof, en dat was Berlioz niet, die, zooals wij uit zijne geschriften en uit de mededeelingen van anderen weten, zijn verbittering over het lot, dat hem van de zijde zijner landgenooten beschoren was, niet onder stoelen en banken stak.

Ernest Reyer (eigenlijk genaamd Louis Etienne Ernest Rey) werd den 1sten December 1823 in Marseille geboren. In de stedelijke muziekschool aldaar begon hij zijne muzikale studiën. Op zestienjarigen leeftijd trad hij in administratieven dienst bij zijn oom Louis Farrenc, die Rijksbetaalmeester in de provincie Constantine was. Zonder de plichten te verwaarloozen, die zijn betrekking hem oplegde, bleef hij zijne studiën in de muziek voortzetten, en toen in 1847 de hertog van Aumale, belast met het militair bevel over Algerië, in Algiers kwam, schreef de jonge musicus bij die gelegenheid een Mis, die hij aan de hertogin opdroeg en die in tegenwoordigheid der vorstelijke personen op plechtige wijze werd uitgevoerd.

Na de revolutie van 1848 vinden wij Reyer te Parijs, waar hij zijn technisch-muzikale studiën onder leiding van zijn tante Farrenc, destijds een beroemde pianiste, voortzette. Hij schreef toen een soort van ‘ode-symphonie in den trant van *Le Désert* van Félicien David en bevattende een reeks van voorstellingen uit het Oostersche leven. Théophile Gautier, met wien hij in Algerië had kennis gemaakt, nam aan, den tekst voor hem te schrijven en gaf aan het stuk den naam van *Sélam.* Het werd den 5^{den} April 1850 in het ‘Théâtre Ventadour’ uitgevoerd en had succes; één nummer: *Le Chant du soir*, werd gebisseerd.

Berlioz zeide in dien tijd van genoemd werk: ‘Ik moet den heer Reyer lof toezwaaien, dat hij met omzichtigheid van de sterk klinkende instrumenten, de krasse harmonieën en de vreemde modulatiën gebruik heeft gemaakt. Zijn orkest is liefelijk en dringt tot mijmeren. Doch ik moet nog meer Félicien David prijzen, dat hij zoo verstandig is geweest zijn *Désert* het eerst te schrijven, want indien hij daarmede later gekomen ware, zou men hem ongetwijfeld beschuldigd hebben, *Sélam* nagebootst te hebben.’

Dit schreef Berlioz in het Journal des Débats van 13 April 1850. Inderdaad was het voor Reyer niet voordeelig, *Le Désert* als voorganger te hebben. Ofschoon er geenerlei gelijkenis was tusschen den stijl van Félicien David en de muziek van Reyer, kon men toch in 1850 niet nalaten, hem te verwijten, dat hij hier en daar aan het werk van zijn voorganger wat ontleend had.

In 1854 trad Reyer voor de eerste maal als muzikaal-dramatisch auteur op. Den 20sten Mei van dat jaar werd in het ‘Théâtre-Lyrique’ zijn opéra-comique *Maître Wolfram*, gegeven; een stuk in één bedrijf dat een goede ontvangst van de zijde van het publiek genoot. In de *Presse* van 24 Mei 1854 sprak Théophile Gautier er met grooten lof over. Later, toen onder de Commune het voornoemde theater afbrandde, nam de ‘Opéra-Comique’ een deel van zijn repertoire over en bracht *Maître Wolfram* in December 1873 tot opvoering. De componist behaalde er een nieuw succes mede.

Eenige jaren na zijn eerste debuut op het tooneel bood Reyer aan den toenmaligen directeur der Groote Opera, Alphonse Royer, zijn opera *Erostrate* aan, doch deze stelde hem voor, liever een ballet voor die instelling te componeeren en beloofde hem, dat niemand minder dan de dichter Gautier het *scenario* daarvoor zou schrijven. Zoo werd Reyer nogmaals de medewerker van Gautier, die uit het drama *Sacountalà* van Calidaça een ballet van dien naam distilleerde.

Den 14^{den} Juli 1858 werd dit ballet in de Groote Opera opgevoerd. De bijval, dien het genoot, deed de reputatie van Reyer stijgen, en waarschijnlijk was het hieraan te danken, dat hem werd opgedragen, ter gelegenheid der overwinningen bij Cavriana en Solferino (Juni 1859) een patriotieke cantate te componeeren op een gelegenheidsgedicht van Mery. In twee dagen werd zij geschreven,

gecopieerd, gerepeteerd en toen in de Groote Opera uitgevoerd (op 27 en 29 Juni) tusschen het 2de en 3de bedrijf van de *Favorite.* Natuurlijk had zulk een stuk weinig waarde; althans niet meer dan zulke gelegenheidscantates in den regel hebben.

Het is begrijpelijk, dat de bijval, dien Reyer met zijn ballet en zijn cantate geoogst had, hem als dramatisch auteur niet kon voldoen, en dat hij er naar streefde, met een belangrijker werk voor het publiek op te treden. Hij nam dus gaarne het aanbod aan van den opera-directeur Carvalho om de muziek te schrijven voor een libretto, dat door Jules Barbier en Michel Carré was vervaardigd, en dat verscheidene zijner collega's geweigerd hadden te aanvaarden. Deze opera heette *La Statue* en was getrokken uit een verhaal van de Duizend en een Nacht. Ongelukkigerwijze was bij de voltooiing van Reyer's arbeid Carvalho reeds als operadirecteur afgetreden en door den heer Réty vervangen. Laatstgenoemde had met financieele moeilijkheden te kampen en vond het voordeeliger, voor zijn debuut een opera op te voeren, waarvan hij zeker wist dat zij hem onmiddellijk veel geld zou verschaffen. Reyer liet zich echter maar niet zoo op zijde zetten en den directeur bij deurwaarders-exploit sommeeren, de opera *La Statue* te doen opvoeren. Dit geschiedde dan ook den 11den April 1861 in het 'Théatre-Lyrique.'

Reyer's nieuwe opera werd gunstig beoordeeld. O.a. door Berlioz, maar ook door den zeer conservatieven criticus Scudo. Het werk werd in 1862 en 1863 nogmaals op het repertoire gebracht en, nadat er eenige jaren overheen gegaan waren, op nieuw in April 1878 met een zeer goede bezetting. Met die voorstellingen begon de reputatie van den beroemden tenor Talazac.

Gelijk wij zagen, had Reyer's opera *Erostrate* nog niet aan de beurt kunnen komen en vooreerst plaats moeten maken voor een ballet. Het libretto, zooals Méry het aanvankelijk geschreven had, was eerst aan de 'Opera Comique' aangeboden, maar de directeur Emile Perrin weigerde het. Crosnier echter, de directeur der Groote Opera, nam het aan; evenwel moest Méry zijn libretto omwerken. Daar dit echter wat langzaam ging, gaf de componist den libretto-schrijver Pacini tot medewerker. Toen evenwel het werk voltooid was, had Alphonse Royer den heer Crosnier als opera-directeur vervangen, en deze had liever een ballet. Die ver-

wisseling van opera-directeuren heeft aan menigen Franschen componist onaangenaamheden bezorgd.

Er kwam nu echter voor Reyer een aanbod van buiten af. Door het succes der opera *La Statue* op Reyer opmerkzaam gemaakt, besloot Bénazet, de directeur der Kursaal te Baden-Baden, de opera *Erostrate* daar ter plaatse op te voeren.

Reed had genoemde directeur den 9^{den} Augustus van het jaar 1862 de opera *Béatrice et Bénédict* van Berlioz doen opvoeren en nu volgde den 22sten dier maand Reyer's opera. De repetitiën hadden plaats in een der foyers van de Groote Opera te Parijs, onder leiding van George Bizet. De rollen waren in handen van voorname Parijsche zangers en zangeressen (o.a. de beroemde Marie Sasse) en de *mise en scène* was schitterend.

Tengevolge van den bijval, die aan deze opera ten deel viel, bleef er tusschen den componist en den heer Bénazet een band bestaan, die laatstgenoemde eenige jaren later aanleiding gaf, Reyer uit te noodigen in Baden-Baden een groot internationaal *festival* te organiseeren, waarop werken van de voornaamste componisten uit Europa ten gehoore zouden worden gebracht.

Dit concert had plaats den 31^{en} Juli 1865 in de groote Kurzaal en bevatte het volgende bonte programma:

Le Chant des Belges, van Litolff; *La Fuite en Egypte*, van Berlioz; Een quintet, septuor en duo uit de opera *Les Troyens*, van denzelfden componist; *Les Préludes*, symphonische Dichtung van Liszt; Een aria uit de opera *Rousslan et Ludmilla* van den Russischen componist Glinka (gezongen door mevrouw Viardot); het koor *Zigeunerleben* van Schumann; het voorspel van Wagner's *Tristan;* de psalm *Super flumina Babylonis* van Gounod; de marsch uit de *Africaine* van Meyerbeer, en een koor uit Rossini's *Moïse.* - Het geheel stond onder leiding van Reyer, van wien uitgevoerd werden *La Conjuration des Djinns* uit zijne ode-symphonie *Sélam* en een *Hymne du Rhin.*

De bijval, die aan zijn opera *Erostrate* te Baden-Baden van de zijde van een cosmopolitisch publiek was ten deel gevallen, moest natuurlijk bij den componist een sterk verlangen opwekken om zijn werk op een tooneel van meer beteekenis te doen uitvoeren. Hij heeft dit echter niet zoo spoedig gedaan gekregen, want eerst op het einde van 1869 annonceerde de toenmalige directeur van

het ‘Théatre-Italien,’ Bagier, het voornemen om genoemde opera te geven. Er kwam echter niets van, maar in 1871 besloten de artisten der Groote Opera, die zich tot een vereeniging gevormd hadden, met den heer Halanzier als administrateur, het werk op te voeren, verlangend als zij waren om een nieuw stuk te monteeren, dat geen te lange studiën vereischte.

Zoo had den 16^{den} October van het jaar 1871 de eerste voorstelling van *Erostrate* te Parijs plaats. De vertolkers der verschillende rollen waren lang zoo goed niet als die van Baden-Baden en in het groote gebouw der Opera werden bovendien hunne stemmen te veel bedekt door den klank van het orkest. Ook was de *mise en scène* veel minder dan die in de Duitsche stad. De critiek was zeer hard voor het aldus verknoeide werk en ging zelfs zoo ver, er Reyer een verwijt van te maken, dat hij het gewaagd had de decoratie van den Rooden Adelaar aan te nemen, die hem geschonken was voor de opdracht zijner partituur aan de Koningin van Pruisen.

Er waren nog andere redenen, welke invloed uitoefenden op de koele wijze, waarop het Parijsche publiek deze opera ontving. Er komt in het eerste bedrijf een hulde in verzen aan den beeldhouwer Scopas (een der personen van het stuk) voor. Deze verzen worden niet gezongen maar gedeclameerd (!), en nu geschiedde dit bij de voorstelling te Parijs door Mlle Agar, wie men niet kon vergeven, dat zij tijdens de Commune steeds als treurspeelster was opgetreden.

Maar de critiek had nog andere gevolgen voor Reyer. In de *Figaro* van 19 October 1871 had de muzikale verslaggever Jouvin van Mlle Hisson, die de rol van Athénais vervulde, gezegd: ‘Elle ne s'est montrée ni virtuose, ni tragédienne, ni femme.’ Woedend ging de zangeres den volgenden dag naar de woning van den recensent, overlaadde hem met verwijten en beschuldigingen en ontzag zich zelfs niet, klappen uit te deelen. Doch daarmede niet tevreden, verklaarde zij aan hare kameraden, dat zij in *Erostrate* niet meer zou spelen; waarop de artisten der Opera onmiddellijk de voorstellingen van het werk staakten. Reyer richtte daarop tot het kunstenaarscomité een fier en waardig schrijven, dat in het *Journal des Débats* werd opgenomen en waarin hij verklaarde, zijn opera terug te nemen. Het was in de theaterwereld

een ongekend iets, dat men een stuk, dat niet door algemeene en rechtmatige veroordeeling gevallen was, geen drie voorstellingen waardig keurde - zeide de verontwaardigde componist - en het deed hem leed te moeten zien, dat degelijke kunstenaars op die wijze gehandeld hadden met een stuk, dat wel is waar door het publiek niet gunstig ontvangen, maar toch door de eerlijke en vrije critiek (waartoe ook hij behoorde) niet absoluut veroordeeld was.

De handelwijze der directie was te meer verwonderlijk, wijl haar aanbod om *Erostrate* op te voeren als het ware een schadeloosstelling was voor het feit, dat zij de opvoering van Reyer's nieuwe opera *Sigurd* beslist geweigerd had.

Reeds in 1866 had de *Gazette musicale* aangekondigd, dat na de voorstellingen van Verdi's *Don Carlos* in de Groote Opera een groot werk van Reyer zou opgevoerd worden, waarvan de compositie reeds zeer ver gevorderd was. Eenige jaren later vroeg men, nadat een lezing van het werk had plaats gehad, aan Reyer, de rol van Sigurd voor bariton te zetten, ten einde die dan aan den zanger Faure te geven. Maar de componist antwoordde daarop dat wanneer men Sigurd een bariton maakte, men verplicht zou zijn van Gunther een tenor te maken, en dat het niet alleen uithoofde van den arbeid was, dat hij voor zulk een bewerking terugdeinsde. ‘Et puis - voegde hij er aan toe - qui sait si, le lendemain, on ne m' eût pas demandé de faire de Hagen, le farouche compagnon, un travesti?’

In Juni 1871 vertrok Reyer naar de Vogezen om er zijn opera af te maken. De tenor Massy zou de rol van Sigurd vervullen. Maar het was niet *Sigurd* die den volgenden winter opgevoerd werd, maar *Erostrate.* Eindelijk, in het jaar 1883, was de directeur der Groote Opera, Vaucorbeil, er toe te bewegen, het gedicht door Legouvé te hooren voorlezen in tegenwoordigheid van eenige artisten en letterkundigen. Maar componist en directeur konden het niet eens worden, en toen de directeuren van het ‘Théâtre de la Monnaie,’ te Brussel, dit vernamen, boden zij Reyer uit eigen beweging aan, de opera bij hen op te voeren. Dit voorstel werd onmiddellijk aangenomen en de componist vertrok naar Brussel. De voorbereidingen hadden een snel verloop en de eerste voorstelling had den 7^{den} Januari 1884 plaats. Het

was iets meer dan 20 jaar geleden dat het libretto aan den componist was toevertrouwd door zijn vriend Camille du Locle.

Het onderwerp dezer opera is ontleend aan de Skandinavische mythologie. Hilda, de zuster van Gunther, koning der Bourgondiërs, ten huwelijk gevraagd door Attila, koning der Hunnen, weigert hem te trouwen, daar zij heimelijk een held bemint, die haar uit een dreigend gevaar bevrijd heeft. Deze held is Sigurd. Haar voedster, Uta, die eenigszins met de tooverkunst bekend is, belooft haar, dat zij haar bevrijder een minnedrank zal toedienen, indien hij den burcht van Gunther mocht betreden. Hij komt er werlijk, om den koning de bemachtiging van de Walküre te betwisten, die door den god Odin op IJsland in een door vlammen omringd paleis alleen aan haar lot is overgelaten. Gunther, die in Sigurd den redder van zijn zuster herkent, zweert hem eeuwige vriendschap en belooft hem tot belooning alles toe te staan, wat hij zal verlangen, indien hij hem helpt in het bemachtigen van de Walküre. Nadat de afgezanten van Attila hun afscheid van Gunther hebben bekomen, geven zij vóór hun vertrek aan Hilda een bracelet ten geschenke, welke zij slechts aan hun meester behoeft te zenden om terstond hulp van hem te erlangen, wanneer eenig gevaar haar bedreigt. Voor het oogenblik denkt zij slechts aan het geluk, met Sigurd verbonden te zijn, wiens liefde zij door middel van den minnedrank veroverd heeft.

Bij hunne komst op de kust van IJsland worden de drie helden Sigurd, Gunther en Hagen door de priesters van Odin gewaarschuwd, die een verschrikkelijk tafereel ophangen van de gevaren, welke hun boven het hoofd zweven, wanneer zij het wagen de hinderpalen te overwinnen, die ter verdediging van het vlammenpaleis van Brunehild zijn geschapen. Bovendien eischt de voorspelling, dat de held, die de slapende maagd zal bevrijden, rein naar lichaam en geest zij. (Men begrijpt niet, waarom de librettist hier de legende gewijzigd heeft, volgens welke de bevrijder van Brunehild iemand moet zijn, die nooit vrees heeft gekend.) Sigurd, die zichzelven beschouwt als door het orakel aangewezen om de daad te volbrengen, dringt onbeschroomd voorwaarts, om den gewijden hoorn te ontvangen, waarop hij driemaal blaast, op welk sein de bende der Nixen en dwergen te voorschijn komt. Hij zegeviert over de hinderlagen en valstrikken, die zij hem stel-

len, alsook over den tegenstand der Walkuren, en door de Nornen geleid, komt hij in het paleis, waar Brunehild slaapt. Hij wekt haar; en volgens het bevel der goden begroet zij hem als echtgenoot - doch slaapt terstond weder in. Maar Sigurd, wiens gelaat door het vizier van den helm bedekt is, ontdekt zich niet aan haar, want hij heeft beloofd, haar rein aan Gunther over te geven, die hem, als prijs zijner overwinning, de hand van Hilda zal schenken.

Bij zijn terugkomst in den burcht van Gunther viert men tegelijk twee bruiloften. Maar de toovenares Uta, de voedster van Hilda, die door haar minnedrank het hart van Sigurd voor Hilda heeft doen ontbranden, voorziet dat de toekomst voor de echtgenooten onheil zal teweeg brengen.

Ofschoon Brunehild door de wapenrusting van Gunther, waarin Sigurd voor haar verschenen is, misleid werd, heeft zij toch twijfel opgevat ten aanzien van haar bevrijder; zij verzet zich tegen de liefde van den koning, daar zij een voorgevoel heeft, dat er een geheim bestaat. Dit geheim wordt haar door de jaloerschheid van Hilda verklaard. Sterk door het bedrog, waarvan zij het slachtoffer was, geeft de Walküre, daarbij wijkende voor de macht van het noodlot, zich vrijelijk over aan haar hartstocht voor Sigurd, en de betoovering verbrekende, die hem aan Hilda bond, weet zij hem weder aan zich te hechten. Gunther wordt gewaarschuwd; hij bespiedt de schuldigen, en zijn metgezel Hagen doodt Sigurd verraderlijk in het duister. Brunehild overleeft den dood van haar Sigurd niet, en Hilda, die naar wraak dorst, zendt aan Attila een boodschap, om de moordenaars van haar echtgenoot te komen straffen.

Dit is het libretto, dat aan de muziek van Reyer ten grondslag ligt. Men moet het natuurlijk niet vergelijken met het gedicht van Wagner's *Nibelungen*; daarvan staat het veel te ver af. Doch zelfs wanneer men het op het gewone niveau stelt der operalibretti, dan valt er hier en daar nog wel iets op af te dingen, al is het niet te ontkennen, dat er toestanden van dramatisch en lyrisch effect in voorkomen. Zoo is bijv. de positie, waarin zich in de 2de akte de drie helden na de uitspraak van het orakel bevinden, nog al komisch en is het in de daarop volgende scène onwaarschijnlijk, wanneer men ziet, dat Sigurd in tegenwoordigheid van

Brunehild zwijgt als het graf en laatstgenoemde terstond weder in slaap valt. Ook is het ongemotiveerd, dat Hilda in het laatste bedrijf met zulke zwarte kleuren geschilderd wordt. Niets deed deze plotselinge omkeer in haar karakter voorzien.

De omstandigheid, dat het onderwerp der opera getrokken is uit de mythe, waaruit ook Wagner's *Ring des Nibelungen* ontstond, maakt, dat er een tamelijk groote analogie is tusschen de handeling van *Götterdämmerung* en enkele tooneelen van *Siegfried* eenerzijds en de opera *Sigurd* anderzijds. Men is daarom vergelijkingen gaan maken tusschen den Duitschen componist en den Franschen componist, die niet ten voordeele van laatstgenoemde uitvielen en aan zijn werk den naam deden geven van 'La Tétralogie du pauvre.' Ook werd het van Reyer aanmatigend gevonden, dat hij de vergelijking met Wagner uitgelokt had.

Men was wel onrechtvaardig jegens den Franschen componist. Reeds sedert 1864 had Ernest Reyer het libretto van den dichter Du Locle in handen. Ofschoon het gedicht van Wagner's *Nibelungen* reeds in 1863 in Duitschland uitgegeven was, blijkt het uit de *Souveuirs d'Allemagne*, die Reyer na een reis in Duitschland in 1864 uitgaf, dat hij van het werk niets meer kende dan door ontleding, die er in het daaraan voorafgaande jaar in de *Gazette musicale* van gegeven was. Het klavieruittreksel van *Siegfried* is eerst in Juli 1871 bij Schott, te Mainz, verschenen en dat van Götterdämmerung eerst in 1876.

Niettemin heeft Reyer sedert de voorstellingen te Bayreuth in 1876, door den roep, die er van uitging, kunnen weten, welke waarde het daar opgevoerde werk bezat, en mag het daarom, op zijn zachtst uitgedrukt, gewaagd van hem gevonden worden, dat hij de concurrentie met zijn geduchten mededinger niet schroomde; vooral wanneer hij zich de moeite gegeven heeft, zijn werk met dat van Wagner te vergelijken, want het zijn juist de tooneelen, die Wagner zoo prachtig bewerkt heeft (zooals: het ontwaken van Brünnhilde, de dubbele bruiloft van Siegfried en Gutrune, Gunther en Brünnhilde, de dood van Siegfried), welke in de opera van Reyer gemankeerd zijn. De omstandigheden hebben hem evenwel gediend. Wagner's tetralogie is tien jaren lang in Frankrijk weinig bekend gebleven; vooreerst wegens vooringenomenheid tegen Wagner en dan bij gebrek aan vertaling. Zoo heeft *Sigurd*

in de Groote Opera de laatste twee deelen van den *Ring* kunnen voorafgaan.

De voorstelling te Brussel (7 Januari 1884) was een groote triomf voor Reyer en de vertolkers van zijn drama (onder wie uitmuntten Mme Caron en de heeren Jourdain, Devries en Renaud). De koningin van België liet den componist in haar loge komen en wenschte hem geluk met het behaalde succes.

De gunstige uitslag van deze voorstelling deed de heeren Pictet en Gailhard, directeuren der Groote Opera te Parijs, besluiten, het werk in deze instelling te doen opvoeren. Dit geschiedde den 12^{den} juni 1885, met groote pracht.

De geschiedenis van *Salammbô*, de laatste van Reyer, is niet zoo lang als die van *Sigurd*, maar van bijna evenveel afwisseling. Reyer zelf heeft er (in het Journal des Débats) van gezegd: 'Flaubert, à qui on avait dit ou qui s'était dit à lui-même, qu'il y avait dans son roman, à la condition d'en éloigner de nombreux épisodes, un très beau sujet d'opéra, avait tout d'abord songé à Théophile Gautier pour le livret, à Verdi pour la musique. Je n'ai donc été choisi que de seconde main.'

Het is niet opgeklaard, hoe Flaubert op dat idee was gekomen. Daarentegen schijnt het vast te staan, dat de romanschrijver, hetzij hij het initiatief tot die bewerking heeft genomen, of dat hij er eenvoudig zijn toestemming voor gegeven heeft, de schets voor een opera *Salammbô* heeft aangegeven. Zij week meer van de roman af dan het libretto, dat Du Locle voor Reyer vervaardigde.

Verder zegt Reyer: 'A la mort de Théophile Gautier, qui n'avait pas écrit une seule ligne du livret de *Salammbô*, Flaubert s'adressa à Catulle Mendès, l'un des gendres du poëte et poëte lui aussi. M. Catulle Mendès n'allait pas assez vite en besogne; Flaubert s'impatienta, se fâcha tout rouge et me pria de chercher un autre collaborateur. Je lui proposa M. du Locle, il accepta. Flaubert lui indiqua dans une sorte de canevas les scènes à faire.'

De eerste bladzijden der partituur waren spoedig geschreven. Intusschen was Flaubert gestorven en de componist werd - gelijk hij zelf verklaart - door een soort van ontmoediging aangegrepen. Hij staakte den arbeid aan deze opera en zwoer dat hij er niet weder mede beginnen zou dan nadat men *Sigurd* zou hebben opgevoerd. En dien eed hield hij. Maar door die sta-

king misleid, dachten anderen, dat Reyer er geheel van afgezien had een opera Salammbô te schrijven en wilde zijn plaats innemen. Terstond echter was hij op de bres en handhaafde zijne rechten. Hij alleen had de autorisatie van Flaubert.

Parijs had alweder niet de primeur van deze opera. Brussel ging voor. Wel had de directie der Groote Opera te Parijs verklaard, het werk te zullen opvoeren, doch Mme Caron, aan wie de rol van Salammbô was toegedacht, kreeg ongenoegen met die directie en engageerde zich aan het 'Théâtre de la Monnaie' te Brussel. Daarheen volgde haar de componist, die geen andere zangeres in die rol wilde laten optreden; en nadat de opera door de directeuren van voornoemd theater was aangenomen, werd zij den 10^{en} Februari 1890 aldaar voor de eerste maal opgevoerd.

Mevrouw Caron nam nu weder een engagement aan de Groote Opera te Parijs aan. Men kon dus het nieuwste werk van Reyer aldaar uitvoeren. De directie had zich echter terecht niet meer aan Reyer gebonden geacht en aan Massenet de opvoering van zijn opera *Le Mage* beloofd. Deze moest dus voorgaan. Eerst toen Eugène Bertrand directeur der Opera werd, kwam *Salammbô* weder aan de beurt. Met ongekende pracht werd deze opera er den 16^{en} Mei 1892 gegeven.

Men ziet uit het voorgaande, dat het Ernest Reyer niet gemakkelijk viel, zijne werken bij zijne landgenooten ingang te doen vinden. Zijne voornaamste opera's moesten eerst in het buitenland opgevoerd worden, wilden zij het vertrouwen der Parijsche operadirecteuren winnen. Hij had dit echter met velen zijner collega's gemeen. Bizet en Massenet kunnen hier o.a. tot voorbeeld strekken. In elk geval had Reyer het beter dan zijn meester Berlioz. Hoewel het dikwijls moeite kostte, werden al zijne voorname werken tijdens zijn leven uitgevoerd en bleven een tijdlang op het repertoire. Hij had niet die miskenning te verduren, die Berlioz bij zijn leven ten deel viel, en die hem zoo verbitterd maakte.

Reyer is in zekeren zin een *self made man* en tamelijk oorspronkelijk in zijne werken. Toch is ook hij verschillenden invloeden niet ontgaan. Gluck en Weber zijn in zijne werken te herkennen, en ook Berlioz had grooten invloed op hem. Dit laatste is gemakkelijk te begrijpen, daar Reyer een leerling van Berlioz was en groote bewondering en vriendschap voor zijn meester gevoelde.

Van een invloed van Wagner is weinig te bespeuren, zelfs niet in *Sigurd*, van welke opera men het wegens haar gelijkenis in dramatisch opzicht met Wagner's tetralogie had kunnen verwachten. Dat deze opera eenigszins de structuur heeft van de Wagnersche drama's, is toe te schrijven aan den librettist. De componist zegt het zelf: ‘Ce n'est pas moi, qui ai proscrit du poème les cavatines et les strettes à l'italienne; c'est le librettiste. C'est lui qui, au lieu de composer des morceaux détachés, que des récits relient tant bien que mal, l'a établi en une succession de scènes très variées, s'enchaînant suivant les lois nouvelles, auxquelles d'ailleurs je ne demandais pas mieux que de me conformer.’ Toch ontbreekt het niet aan ‘Leitmotive’. Er is de fanfare, die den held Sigurd aankondigt, dan het horengeschal, dat zich doet hooren zoodra Gunther verschijnt, een motief van Hilda, een motief, dat den slaap van Brunehild aanduidt, enz. enz. Deze motieven hebben echter niet die groote beteekenis, die zij in Wagner's latere drama's hebben; zij zijn niet in het stuk ingeweven.

Behalve door zijne muzikale werken, heeft Reyer zich jegens zijn land ook verdienstelijk gemaakt door den steun, dien hij in zijne hoedanigheid van feuilletonist aan verscheidene Fransche componisten heeft verleend. Hij heeft veel gedaan om de werken van Berlioz door het publiek te doen waardeeren en bewonderen en op *zijn* initiatief hadden de plechtigheden van 22 Maart 1870 in de Opera en van 10 Maart 1879 in het Hippodrôme ter eere van de nagedachtenis des grooten meesters plaats. Voorts heeft Reyer op de beteekenis van César Franck bij het begin van diens loopbaan gewezen, voorspeld wat Massenet eenmaal worden zou en Bizet, Guiraud, Benjamin Godard en nog vele anderen aangemoedigd. Hij verdiende het dus wel, dat de Parijzenaars hem, den tachtigjarige, een feestweek bezorgden.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

21 April 1903.

Den 28^{en} Maart, enkele dagen nadat de vorige kroniek werd afgesloten, kwam het antwoord op de verslagen, over de stakingsontwerpen uitgebracht, bij de Tweede Kamer binnen. Het zou onheusch zijn, te beweren dat dit antwoord geen enkele verrassing bracht. Integendeel, ieder onpartijdige zal moeten toegeven, dat de klare maar koppige wijn, dien de regeering den 25^{en} Februari geschonken had, thans met een flinken scheut water aangelengd en daardoor ook voor den matigheidsman minder ongenietbaar gemaakt werd. De bepalingen tot tegengang van de hinderlijke practijken, die bij werkstakingen tegenover niet-stakers plegen voor te komen, werden verduidelijkt en verzacht, zoodat niet langer de vraag kon rijzen of het aangeboden geneesmiddel niet erger was dan de kwaal. Ook werden de grenzen, binnen welke dienstweigering, door ambtenaren of daarmede gelijkgestelden gepleegd, strafbaar zouden zijn, een weinig ingekrompen; draconische strafmaxima van anderhalf, vier en zes jaar tot bescheidener afmetingen teruggebracht. Maar de belangrijkste concessie was toch deze, dat de regeering de wenschelijkheid erkende om, in afwachting van de uitkomsten der spoorwegenquête, de rechtspositie van het personeel tegenover de directiën te verzekeren en om die verzekering haar beslag te doen krijgen nog eer de beslissing der Kamer over het wetsontwerp tot aanvulling van het strafwetboek kwam te vallen. Bleek een dergelijke regeling mogelijk niet alleen, maar ook binnen een zeer korten tijd uitvoerbaar, dan ware inderdaad een hoofdbezwaar dat velen, die overigens niet principieel tegenover de regeering ston-

den, nochtans tegen het voorgestelde strafwetsontwerp hadden, ondervangen en ook de oppositie der principieele tegenstanders van haar scherpste kanten ontdaan.

Het effect, dat deze tegemoetkoming had kunnen hebben, werd echter voor een goed deel te niet gedaan door den uiterst stroeven vorm dien de regeering meende daarvoor te moeten kiezen. Er mocht blijkbaar naar haar oordeel geen zweem van twijfel bestaan, of de overheid zich ook maar één oogenblik vergist had in den aard der maatschappelijke ziekte of in de samenstelling van het daartegen aan te wenden geneesmiddel. De staking van 31 Januari, die tot het indienen der strafwetnovelle aanleiding gegeven had, werd, buiten alle verband met de doodgezwegen grieven van het spoorwegpersoneel, als niets minder beschouwd dan als een uitvloeisel van ‘het begonnen openbare proces van moreele verwording’, als een niet enkel ‘onverantwoordelijk’ maar zelfs ‘snood’ bedrijf, waarvoor verzachtende omstandigheden te pleiten reeds gelijk stond met landverraad. Indien de regeering desalniettemin toch een verzekering van de rechtspositie der spoorbeambten wilde beproeven, het was dan ook geenszins omdat zij ‘de bevoegdheid der overheid, om wat misdadig is strafbaar te stellen, ook maar eenigszins afhankelijk (maakte) van de nadere regeling van de rechtspositie van hen, die onder het strafwetartikel vallen kunnen, maar vermits het zoo spoedig mogelijk regelen van die rechtspositie op zichzelve wenschelijk is te achten’.

Strategisch was de door de regeering ingenomen stelling waarschijnlijk goed gekozen. Maar het blijft de vraag of hier het hoogste belang wel gelegen was in het zich zoo sterk mogelijk uitrusten ten strijde, of niet veeleer gestreefd had moeten worden naar herstel van den landsvrede. De gewichtige concessies, die de regeering meende te mogen doen, hadden daarbij uitnemende diensten kunnen bewijzen, zoo slechts haar beteekenis als concessies ruiterlijk erkend en overdreven hardheid tegenover de wederpartij zorgvuldig vermeden ware.

De forsche en norsche taal van het regeeringsantwoord kon dus kwalijk dienen om den storm, dien de indiening der stakingsontwerpen in den lande had doen opsteken, tot liggen te brengen. Het bleef, ook in de politiek, buiïg, winderig, echt maartsch weer, en toen op den laatsten der maand de Tweede Kamer weer bijeen-

kwam, in het bijzonder om aan het in dienst houden van de tusschentijds opgeroepen miliciens wettelijke sanctie te verleenen, was ook dáar de invloed der depressie merkbaar. Tegen het voorstel, den 1^{en} April door den Voorzitter gedaan, om den volgenden dag een aanvang te maken met de openbare behandeling der stakingsontwerpen, door het uitbrengen van de eindverslagen daarover in staat van wijzen gekomen, werd van sociaal-democratische zijde aanstonds een heftig protest ingediend, een protest dat, behalve op het reglement van orde, gegrond was op de omstandigheid dat van den toegezegden bestuursmaatregel nog niets bekend was. Met overgroote meerderheid vereenigde de Kamer zich evenwel met het gevoelen van den Voorzitter, dat de ontwerpen voldoende van alle kanten bekeken en bijgevolg voor een openbare behandeling rijp waren.

De discussies begonnen dus den 2^{en} April tegen den zin van de uiterste linkerzijde. Gelukkig voor de regeering was de eerste die in het krijt trad een man van de binnenste linkerzijde: Dr. Mees, nu niet meer als kampioen, maar als verdediger. Hij bleek dankbaar èn voldaan, vooral voor en door de toezegging van den bestuursmaatregel. Want alleen onder de conditie, dat de arbeidsvoorwaarden der bij het spoorwegverkeer werkzame personen goed geregeld waren, kon hij het *billijk* achten, dat deze personen aan een buitengewoon strafrecht werden onderworpen. En voor de vervulling van *die* conditie was thans door de regeering zorg gedragen.

Van gelijke voldaanheid gaf uit denzelfden hoek der Kamer eenige dagen later Mr. Van der Vlugt blijk. In zijn eerste parlementaire redevoering lichtte de nieuwe afgevaardigde uit Leiden de positie, door hem evenals door den heer Mees ten aanzien van de wetsontwerpen ingenomen, nader toe. Niet tegen de strekking der voorgestelde maatregelen had hij een oogenblik bezwaar gehad - integendeel, want die strekking had van den beginne af zijn volle instemming - maar tegen den vorm der strafwetnovelle, in het bijzonder wat het strafbaar stellen van spoorwegstakingen betrof, omdat daarnaast had ontbroken ‘zelfs in schets, zelfs in omtrek, een regeling der arbeidsovereenkomst voor het spoorwegpersoneel.’ Nu echter door de regeering het vooruitzicht werd geopend op een koninklijk besluit, dat zoodanige regeling zou

bevatten, nu was bij den redenaar het laatste zijner vormbezwaren overwonnen en zou bij dus gaarne met de regeering medegaan.

De oud-liberale fractie heeft bij deze gelegenheid het voorrecht gehad, haar houding te kunnen doen motiveeren door twee leden van het kleine gilde, aan hetwelk niemand minder dan Plato ook in staatszaken het laatste en hoogste woord wilde toekennen. Zij kon er dus zeker van zijn, dat al wat op gronden van wijsheid en logica voor die houding was aan te voeren, gezegd en goed gezegd zou worden. Dit in aanmerking genomen, moet het ieder treffen, hoe wanhopig zwak de positie was, welker verdediging de twee wijsgeeren voor hun rekening hadden genomen. Voor beiden was de behoorlijke regeling van de rechtspositie van het spoorwegpersoneel eene *conditio sine qua non* voor de aannemelijkheid der strafbepaling geweest en beiden legden zich bij die strafbepaling neer, niet omdat die rechtspositie nu ook inderdaad geregeld, maar omdat haar regeling, bij een nog onbekend Koninklijk besluit, zonder medewerking derhalve van de Staten-Generaal, in het vooruitzicht gesteld werd! Van twee één: òf de ook door de oud-liberalen verlangde regeling wàs *conditio sine qua non*, maar dan betrof haar verband met de strafbepaling niet slechts den vorm, maar wel degelijk ook het wezen der zaak, en kon de bloote toezegging van een zoodanige regeling nooit een vervulling der conditie heeten; òf zij droeg dit streng voorwaardelijke karakter niet, maar dan bestond ook geen voldoende grond om de aanvankelijke gemoedsbezwaren der oud-liberalen zoo luide te doen klinken.

Minder voorbarig waren zij, die achtereenvolgens uit naam van de groepen der linkerzijde, tusschen die der oud-liberalen en der sociaal-democraten in staande, kwamen getuigen: Mr. Rink, bij afwezigheid van Mr. Goeman Borgesius, opkomend voor de Liberale Unie-mannen; Mr. Drucker, het woord voerend namens de vereenigde vrijzinnig-democraten. Wel gaf de eerste reeds aanstonds blijk van grootere toenadering dan verwacht had mogen worden op grond van de krasse bewoordingen, waarin het hoofdbestuur der Unie nog kort te voren verklaard had dat ‘zoolang de *wetgever* niet de rechtspositie der werklieden heeft verzekerd’ het strafbaar stellen van staking in strijd was met het rechtsgevoel, maar hij was althans zoo voorzichtig, de beslissing der Unie-mannen afhankelijk te stellen van de strekking der regeling, die het koninklijk

besluit zou blijken te bevatten. Mr. Drucker was nog meer gereserveerd. Het van den aanvang af door hem en zijn vrienden gevoelde bezwaar, dat tijden van beroering als na 31 Januari doorleefd werden, ongeschikt zijn voor het verrichten van degelijken strafwetgevenden arbeid, deed zich nog altijd gelden en werd allerminst gecompenseerd door de toezegging van een maatregel, die, naar hetgeen daarvan reeds in het regeeringsantwoord gezegd was, geen *zekerheid* zou geven voor de rechtspositie van het spoorwegpersoneel, maar slechts een *vorm*, waarin, wellicht eerst na jarenlang onderhandelen, die rechtspositie zou kunnen worden gepast. Heel geloovig, dat de in het vooruitzicht gestelde maatregel hen er toe zou brengen, zich bij de strafwetnovelle neer te leggen, waren de vrijzinnig-democraten derhalve niet; zij wilden echter niet te haastig oordeelen, maar liever afwachten of wellicht de toekomst hun ongeloof zou beschamen.

Wie het niet noodig achten een afwachtende houding aan te nemen, dat waren, buiten de oud-liberalen, de sociaal-democraten en de geheele rechterzijde. Voor genen bleven de ontwerpen, welke maatregelen de regeering nu ook verder mocht nemen, volstrekt verwerpelijk en voor deze was wat de regeering gedaan had of nog doen zou, eenvoudig wel gedaan. Geen wonder dat tusschen deze tegenvoeters van een eigenlijk overleg geen sprake was. Het debat was vooral een strijd tusschen verschillende levensbeschouwingen; een strijd, die ongetwijfeld tot hoogst belangrijke uitingen aanleiding gaf, doch ten slotte grootendeels buiten de wetsontwerpen omging.

Aan het einde van drie dagen dikwerf *te* algemeene beschouwingen kwam Dr. Kuyper, sprekende namens de gansche regeering, aan het woord. Het strekte vooral ter bevestiging van hetgeen in de Memorie van Antwoord reeds met groote uitvoerigheid gezegd werd. Nieuw echter was de mededeeling, dat de stroeve houding in Februari door de regeering aangenomen en niettegenstaande de concessies, die zij bij haar antwoord deed gehandhaafd, door haar niet dan na langdurig wikken en wegen, na een zich herhaald afvragen of niet liever de weg van apaisement zou worden bewandeld, bepaald werd; even nieuw en niet minder verrassend de verzekering, dat reeds zeer in het begin, bij de beraming van hetgeen der regeering te doen stond, het denkbeeld, straks te belichamen in den

algemeenen bestuursmaatregel, in overweging genomen was. Terecht kon Mr. Drucker eenige dagen later vragen, hoe de minister anderen, die nog altijd van oordeel waren dat de regeering ten onrechte ‘den weg van apaisement’ voorbijging, daarvan een zoo ernstige grief kon maken, nu gebleken was, dat hij zelf op den viersprong staande, zich ‘niet slechts een enkele maal, maar keer op keer’ had afgevraagd of hij dien weg maar niet zou inslaan. En wat de tweede verrassende mededeeling betreft - hoe jammer, dat de regeering den 25^{en} Februari althans niet deed doorschemeren welk een goede vondst zij gedaan had. ‘Zeer natuurlijke’, meende Dr. Kuyper, ‘moest dat denkbeeld (de regeling der rechtspositie) tijdelijk op den achtergrond raken, daar toch aanvankelijk al de aandacht der Regeering gevorderd werd voor het in gereedheid brengen van wetsontwerpen, die bij de Kamer zoo spoedig dit mogelijk was moesten worden ingediend.’ ‘Zeer natuurlijk’, zeker, als men van oordeel is dat maatschappelijke beroeringen, samenhangend met tal van complexe economische verhoudingen, met geen doeltreffender middelen, dan door de wrekende en afschrikkende gerechtigheid aan de hand gedaan, kunnen worden beteugeld, maar *niet* ‘zeer natuurlijk’ voor hen die van oordeel zijn, dat de overheid niet enkel de strafheid van haar hand, maar ook de liefderijkheid van haar gemoed heeft te betoonen....

Toen de Kamer den 7^{den} April na twee rustdagen weder bijeenkwam, was het land in rep en roer. Wat de minsten geloofd hadden dat geschieden zou, wat Vrijdags te voren nog door den heer Passtoors overmoediglijk voor ondenkbaar was uitgekreten, de nacht van Zondag op Maandag had het gebracht: de afkondiging van een nieuwe spoorwegstaking, straks te volgen door een algemeene werkstaking. De minister van Justitie vond dat de urgentie van de voorgestelde strafwetten nu dan toch wel zonneklaar bewezen was en de sociaal-democraten hielden vol dat de gebeurtenissen van den dag juist een gevolg waren van de indiening dier wetten. Zoo stond men dus, reeds wat de verklaring der feiten betreft, wederom lijnrecht tegenover elkander en was alle hoop op toenadering tusschen de regeering en de uiterste linkerzijde onherroepelijk buitengesloten.

Den avond van dien 7^{den} April verscheen de aangekondigde bestuursmaatregel in de Staatscourant. In hoofdzaak bleek hij te

bevatten wat in het regeeringsantwoord was aangekondigd, maar in één opzicht bevatte het officieele nieuwsblad een verrassende nieuwigheid. Het dienstcontract voor het spoorwegpersoneel zal, zooals in de Memorie van Antwoord werd toegezegd, voortaan moeten worden onderworpen aan de goedkeuring der regeering. Is daaromtrent echter geen overeenstemming te verkrijgen tusschen den minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid en de spoorwegdirecties, dan is die minister bevoegd de regeling zelfstandig vast te stellen. Schijnbaar zijn door deze toevoeging de moeilijkheden ondervangen die reeds elders in de practijk bleken te kunnen rijzen, zooals in Frankrijk, waar de regeering, naar Mr. Drucker verhaalde, reeds langer dan tien jaren met een spoorwegdirectie aan het haspelen was zonder tot overeenstemming te kunnen geraken; maar toch ook niet meer dan schijnbaar. Want het is zachtst genomen onzeker of de nederlandsche regeering aan de geldende spoorwegwet en de loopende concessies wel ooit de bevoegdheid ontleenen *kan*, de directies van spoorwegmaatschappijen in die mate haar wil op te leggen.

Voor het overige bevestigde de staatscourant hetgeen Mr. Drucker had voorspeld. Het koninklijk besluit bevat *niet* de regeling der rechtspositie van het spoorwegpersoneel; het doet slechts een middel aan de hand om, als er geen onoverkomelijke moeilijkheden rijzen, na verloop van tijd tot een zoodanige regeling te geraken. Toch verklaarde Mr. Rink, andermaal het woord voerende namens de Liberale-Unie-groep, dat de bestuursmaatregel hem en zijn politieken vrienden ‘alleszins bevredigend’ was voorgekomen, en dat aan die zijde dus geen bezwaar zou bestaan, om vóor het wetsontwerp te stemmen. Een conclusie, die eenvoudig niet te rijmen was met de vooropgestelde premissen. Of was het minder bewondering voor den bestuursmaatregel, die tot meegaandheid drong, dan de meening dat, in de gegeven omstandigheden, de regeering *moest* worden gesteund, met opoffering desnoods van eigen inzicht en gemoedelijke overtuiging? Het is nauwelijks aan te nemen omdat de heer Rink een zoodanige meening nòch in ronde woorden uitsprak nòch ook maar er op zinspeelde.

Begrijpelijker was de houding, in de beslissende uren door de vrijzinnig-democraten aangenomen. De ernst en het buitengewoon karakter der omstandigheden werden door hen niet ontkend. Evenmin

verheelden zij hun ongunstig oordeel over de tweede spoorwegstaking. Daags na de afkondiging dier staking en nog vóor de inhoud van den bestuursmaatregel bekend was, sprak de leider en woordvoerder der fractie zijn scherpe afkeuring uit over dit 'onverantwoordelijk bedrijf', aan hetwelk geen economische eischen maar anarchistische denkbeelden ten grondslag lagen. In verband daarmede had Mr. Drucker der regeering de verzekering gegeven, dat zij ook bij de vrijzinnig-democraten krachtigen steun zou vinden 'waar het geldt de orde in de maatschappij te beschermen en het gezag te handhaven.' Maar aan deze ondubbelzinnige betuigingen werd even ondubbelzinnig toegevoegd, dat de vrijzinnig-democraten daarom geen afstand deden van hun recht en hun plicht om de voorstellen, der volksvertegenwoordiging gedaan, naar hun innerlijke waarde, en naar deze alleen, te beoordeelen. Tegenover den heer Kolkman, die, nog al ondeugend, het vertrouwen had uitgesproken, dat de vrijzinnige hoofdleiders, als het er op aankwam, wel zouden zorgen niet al te ver verwijderd te blijven van hun troepen, te weten hun kiezers, beriep Mr. Drucker, even gevat als waardig, zich op het voorbeeld van denzelfden heer Kolkman en van den betreurden Dr. Schaepman, die in moeilijke dagen meermalen bewezen hadden, hun eigen weg te durven gaan 'onbeschroomd wat velen in den lande er van zeiden.'

Aan dit op 7 April ontvouwde programma zijn de vrijzinnigdemocraten getrouw gebleven. Het eerste artikel der strafwetnovelle, waarbij de ook door hen van den aanvang af gewraakte handelingen tegen de vrijheid van arbeid binnen het bereik der justitie werden gebracht, kon in zijn gewijzigden en stellig verbeterden vorm hun onvoorwaardelijke goedkeuring nog niet wegdragen. Maar toen zij, na tevergeefs te hebben gepoogd, door middel van een door den heer Marchant voorgesteld amendement, de redactie te verduidelijken en het maximum der straf, op de kleinere vergrijpen gesteld, te verlagen, hun stem over het regeeringsartikel moesten uitbrengen, stapten zij heen over hun bezwaren en gingen dus mede met het voorstel, dat hun wel niet in alle opzichten voldeed en welks indiening in dezen tijd van beroering hun nog altijd niet zonder bedenking scheen, maar waartegen met dat al hun oppositie geen *principieel* karakter gedragen had.

Konden zij op dit punt, zonder beginselverzaking, der regeering

hun zedelijken steun verleenen, niet aldus stond het geschapen met het stakingsartikel. In nog sterker mate had, van den aanvang af, zich hier het opportuniteitsbezwaar doen gevoelen, maar daarnevens het nog veel gewichtiger bezwaar van de ongeregelde rechtspositie. Was aan *dit* bezwaar, door den op 7 April afgekondigden bestuursmaatregel, tegemoet gekomen? Op deze vraag paste slechts een ontkennend antwoord. De gebeurtenissen van den dag mochten nog zoo ernstig zijn, zij konden wat krom was niet recht maken.

De Liberale-Unie-mannen schaarden zich dus, met de oud-liberalen, aan de zijde der regeering; tegen het strafwetsontwerp stemden, behalve de sociaal-democraten, alleen de vrijzinnig-democraten. Het ontwerp tot instelling van een spoorwegbrigade werd na geringe discussie, met alle stemmen, buiten die der sociaal-democraten, aangenomen; het ontwerp tot het houden van een enquête naar de rechtspositie van het spoorwegpersoneel verwierf, zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming, de goedkeuring der Kamer. In den namiddag van Witten Donderdag kon de vergadering tot nadere bijeenroeping worden gescheiden. Het was wèl geweest!

In den voormiddag van Goeden Vrijdag kwam de Eerste Kamer bijeen. De door haar jongere zuster aangenomen ontwerpen lagen reeds ter tafel en konden dus onmiddellijk door de afdeelingen onderzocht worden. Van oppositie van eenige beteekenis in die afdeelingen is niets gebleken. ‘Doordrongen van de noodzakelijkheid om ‘onder de (gegeven) omstandigheden (de) wetsontwerpen met den meesten spoed te behandelen,’ zag men zelfs van schriftelijke gedachtenwisseling met de regeering af en volstond met het vaststellen van een eindverslag, overvloeiend van hulde, waardeering en lof, aan het adres van de regeering en van... de directies der spoorwegmaatschappijen. Hiermede was de toon aangegeven, die de beraadslagingen van den volgenden dag beheerschen zou: een beurtzang van lofliederen, die te jubelender konden klinken, nu de roekelooze stakers den strijd hadden moeten opgeven. Natuurlijk was het, dat daarbij de ‘christelijke arbeiders-organisaties,’ wier leden over het algemeen trouw waren gebleven aan het gezag, niet vergeten werden, maar de meening die de heer Van der Does de Willebois ingang zocht te doen vinden, alsof alleen op ‘christelijken’ grondslag een behoorlijk vakvereenigingswezen kan worden gebouwd, was toch al te zeer in strijd met de

ondervinding, zoo in Nederland als elders, opgedaan. Het was dan ook zeer goed gezien van den heer Vlielander Hein om, niettegenstaande ook hij namens de linkerzijde der regeering hulde bracht en ondanks zijn afkeuring van de 'twee-beloften-leer,' door de woordvoerders der stakers in en buiten het parlement verdedigd, zijn ingenomenheid uit te spreken met de werking der vakvereenigingen in het algemeen, zooals die in de Tweede Kamer door Mr. Troelstra ontvouwd was. Zeker, er zijn door de neutrale vakvereenigingen groote fouten begaan. De grootste en waaruit alle andere, met inbegrip van haar de grenzen der geoorloofde actie overschrijdend verzet tegen de strafwetsontwerpen, zijn voortgekomen, is echter deze geweest, dat zij de 'neutrale zone' verliet om het glibberig pad der politiek op te gaan. Maar aan *die* fout hebben dan toch de 'christelijke' vakvereenigingen met haar partij trekken voor de regeering, zich evengoed schuldig gemaakt! Voor de ontwikkeling der economische beteekenis van deze vakvereenigingen is het dan ook stellig te hopen, dat zij zich niet zullen laten verblinden door het thans behaalde succes, maar zich liever zullen spiegelen aan de nederlaag van hun tijdelijke tegenstanders, wier stoffelijke belangen - en alleen daarom gaat het in de vakbeweging - ten slotte ook de hunne zijn.

Zonder één enkele stem tegen werden de ontwerpen door de Eerste Kamer aangenomen en nog denzelfden avond verschenen de wetten in het staatsblad.

Zoo kwamen dan de op 25 Februari 1903 ingediende 'stakingswetten', na een ongewoon hevigen strijd van ruim zes weken, tot stand. Over de vraag of die indiening in de gegeven omstandigheden een daad van goede politiek was, zullen de gevoelens nog langen tijd verdeeld blijven; over de waarde der wetten zelve zal veel eer een oordeel kunnen worden uitgesproken. Reeds nu echter schijnt de meening niet voorbarig, dat de strafrechtelijke beteekenis dier wetten veel geringer blijken zal, dan de economische nawerking van het maatschappelijk en parlementair gistingsproces der laatste drie maanden. De vakbeweging zal, zooals in het voorbijgaan al werd aangestipt, uit den gevoerden strijd ernstige leering kunnen putten, een leering die haar er waarschijnlijk toe leiden zal, haar toekomstige actie zuiver economisch te houden

en zoo aan kracht en waardigheid beiden te doen winnen. Maar ook voor de werkgevers ligt in het jongste verleden menige les opgesloten en de verstandigen onder hen zullen zich die lessen ten nutte weten te maken. Niet langer zal de beteekenis der arbeiders-organisatie, door alle partijen en niet in de laatste plaats ook door de regeering openlijk erkend, kunnen worden voorbijgezien, en steeds meer zullen de werkgevers er toe komen, zich ook hunnerzijds te vereenigen en met de vereenigde werklieden collectieve overeenkomsten aan te gaan. Daardoor zullen - Mr. Drucker wees er op - de onzekerheid en bandeloosheid die thans nog maar al te vaak de arbeidsverhoudingen kenmerken, kunnen plaats maken voor orde en regelmaat. En wat de regeering betreft, zij heeft thans de zedelijke verplichting aanvaard om voor een behoorlijke regeling van de rechtspositie van het spoorweg-personeel zorg te dragen en derhalve ook grond gegeven aan de verwachting dat, mocht die regeling met het voortbestaan eener particuliere exploitatie onzer spoorwegen practisch onvereenigbaar blijken, zij niet schromen zal, door het bedrijf voor den staat over te nemen, zich de vrijheid te verschaffen, die zij dan zal behoeven om het gegeven woord te kunnen kwijten. Er zijn gelukkig voorteekenen, die hoop geven, dat het der regeering niet ontbreekt aan den ernstigen wil om déze ‘eereschuld’ te voldoen. Beschaamt zij die hoop niet, dan zal Dr. Kuyper zijn klachte kunnen terugnemen, dat de beroeringen in den lande aan de regeering meer dan *twee* volle kostelijke *maanden* hebben ontroofd, die anders aan de voorbereiding en oplossing van sociale vraagstukken gewijd hadden kunnen zijn. Want ook het spoorwegprobleem behoort tot de sociale vraagstukken en zijn oplossing is wel twee maanden van arbeid en strijd waard.

C.TH.V.D.

Bastaardeering en bevruchting.[1)]

Onder alle verschijnselen, die de natuur ons te bewonderen geeft, heeft steeds de erfelijkheid in de hoogste mate de verbazing en de belangstelling gewekt. Zij vormt den band, die de levende wezens onderling verbindt; zij vormt tevens den band, die de verschillende takken der biologische wetenschappen tot één groot geheel vereenigt. De verschijnselen en de voorwerpen mogen voor elke studierichting verschillend zijn, het doel is voor allen hetzelfde, en dit doel is gelegen in de verklaring der erfelijkheid. De eene wetenschap heeft meer rechtstreeks, de andere meer middellijk betrekking op dit vraagstuk. De natuurkunde van den mensch en de scheikunde der planten openen ons een inzicht in het levend organisme, zoo grootsch en zoo veel omvattend, dat de vraag naar de erfelijke oorzaken geheel schijnt weg te kunnen vallen. Maar ten slotte ligt deze toch op den grond van alles, en is een volledige verklaring der verschijnselen zonder hare beantwoording onbereikbaar.

De geographie van planten en dieren, de palaeontologie en de systematische rangschikking blijven onbegrijpelijk, zoolang de onderlinge verwantschap der organismen niet aan hare studie wordt ten grondslag gelegd. Wie er tevreden mede

1) Voordracht op verzoek van heeren Directeuren der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen gehouden op de 151e jaarvergadering dier Maatschappij te Haarlem op 16 Mei 1902. Deze voordracht is voor ‘de Gids’ op onderscheidene punten omgewerkt en uitgebreid.

is, de wetenschap te behandelen als droog zand, of wie over een zoo geringe feitenkennis beschikt, dat ook zonder onderling verband een overzicht mogelijk is, moge afstand doen van een dieper inzicht. Maar wie de overweldigende menigte van feiten heeft leeren kennen, die de laatste eeuw aan het licht gebracht heeft, begrijpt terstond, dat alleen een logisch verband in staat is, deze massa tot een levend geheel te maken. En uit dit begrip ontstaat de behoefte aan een alles omvattende theorie, aan een theorie der erfelijkheid.

Langs verschillende wegen tracht men dit doel te bereiken. Onder deze zijn er vooral twee, die in den laatsten tijd meer op den voorgrond treden. Ik bedoel het mikroskopisch en het experimenteel onderzoek. Hoe de erfelijke eigenschappen van den vader en de moeder op het kind overgaan is allereerst een punt van rechtstreeksche waarneming, maar om scherp en zeker te zijn moet deze waarneming bevrijd worden van tallooze bijkomende omstandigheden. En aan deze voorwaarde wordt het allerbeste voldaan, indien de waarnemer zelf die omstandigheden regelt, en zelf de te bestudeeren verschijnselen doet intreden. Met andere woorden: door het experiment. Daarnaast staat het mikroskopisch onderzoek. Dit leert den stoffelijken band tusschen de ouders en hunne kinderen kennen, het leert den aard van deze betrekking en hare verhouding tot de uitwendig zichtbare eigenschappen nagaan. De erfelijkheid zetelt, volgens de uitkomsten van dat onderzoek, in de kernen der levende cellen, en wel in een zeer bepaald, uiterst klein, maar hoog georganiseerd deel van deze, de zoo genoemde kerndraden. Deze kerndraden door het geheele leven te volgen, hun verandering en hun rol bij de bevruchting na te gaan, is het hoofddoel van het mikroskopisch onderzoek op dit gebied.

Hoe meer de experimenteele en de mikroskopische studiën vorderden, des te helderder begon men in te zien, dat beide tot geheel overeenkomende uitkomsten leiden. Steeds werd het duidelijker, dat men met dezelfde verschijnselen te doen had, die slechts van verschillende kanten bekeken werden. Bleef in de eene richting een leemte, de andere gaf in hare feiten een vingerwijzing, hoe deze kon worden aangevuld. Onttrok zich een deel van het proces hier aan alle nasporingen, aan de andere zijde ontdekte men methoden van onderzoek. Zoo

vullen beide richtingen elkander hoe langer hoe meer aan.

De kroon op deze samenwerking te zetten was echter aan een derde studierichting voorbehouden. De leer der bastaarden doet ons afwijkingen van de gewone verschijnselen van erfelijkheid kennen, die in staat zijn veel te onthullen, wat anders duister zou moeten blijven. Het spreekt dan ook wel vanzelf, dat zoowel het mikroskopisch, als het experimenteel onderzoek dit middel gretig aangegrepen hebben. Hoe zijn de kernen der bastaarden gevormd, en welk licht werpen zij op den bouw van normale celkernen? Hoe zijn de erfelijkheidsverschijnselen bij de bastaarden en welk inzicht geven zij ons in de gewone uitingen van deze natuurkracht? Zie daar twee vragen, die rechtstreeks op het verband en dus op het binnenste wezen der levensverschijnselen gericht zijn.

Dit onderzoek is eigenlijk nog slechts in zijn begin. Maar het heeft in den loop van enkele jaren een zoo algemeene belangstelling gewekt, en met name zoo overal het denken van dier- en plantkundigen, van physiologen en anatomen, van de beoefenaars der ontwikkelingsgeschiedenis en der weefselleer in eenzelfde richting samengebracht, dat zijne beteekenis ook in wijdere kringen doorgedrongen is. Het raakt den grond van al onze opvattingen van het leven in de natuur, zoowel van de meest algemeene voorstellingen, als van de rechtstreeksche toepassing op bijzondere gevallen, en met name op den mensch zelven.

Geen grooter dienst kan een dichter aan de wetenschap bewijzen, dan dat hij eene waarneming, die iedereen doet en dagelijks doen kan, door eenvoudige en boeiende woorden tot grooter helderheid brengt. Menige alledaagsche ervaring komt eerst zóó tot bewustzijn, dwingt eerst onder dezen invloed tot nadenken. Dit nadenken leidt tot studie, en studie tot beschaving. En wanneer hier en daar in wetenschappelijke werken de gang der redeneering door een aangehaalden dichtregel wordt onderbroken, dan is dit niet te doen om een bloemrijken stijl, maar om een dankbare waardeering van wat door den dichter voor de wetenschap werd gedaan.

Het geheele probleem der erfelijkheid draait in hoofdzaak om de vraag naar het aandeel van den vader en de moeder aan de eigenschappen van het kind. En dit aandeel is door Goethe omschreven in de bekende versregelen:

Vom Vater hab' ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen;
Von Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabuliren.

De eene eigenschap heeft een mensch van zijn vader, de andere van zijne moeder. Ziedaar het feit. En ziedaar tevens de leiddraad, die door de geheele leer van feiten en van celkernen loopt, en die maakt dat een iegelijk, die dezen draad wil volgen, tot een dieper, en naar ik vertrouw, alleszins bevredigend inzicht in de beteekenis der celkernen en in de uitkomsten der proeven over bevruchting en bastaardeering kan indringen.

Het zij mij vergund te trachten, het volgende daarbij tot gids voor den oningewijde te doen strekken.

Het beginsel, door Goethe uitgesproken, is een beginsel van dualiteit. Slechts in schijn is elk mensch ten opzichte van het probleem der erfelijkheid, een eenheid. In zijn binnenste is hij een dubbelwezen. Naast elkander liggen in hem de erfstukken van zijn vader en van zijne moeder. Nu eens werken zij samen, dan weer werken zij elkaar tegen, nu eens overheerscht het eene, dan weer het andere. Een ieder, die de gelijkenis van kinderen op hunne ouders bestudeerd heeft, weet dit. En dat deze regel ook voor dieren en voor planten geldt, zal wel geen nader betoog behoeven.

Zeer belangrijk wordt de regel echter in de praktijk der bastaardeering. De kweeker redeneert andersom. Hij kiest de vormen voor zijne kruising met het oog op zijne wenschen omtrent het product. Wat hij in één individu wil vereenigen, moet hij in de beide ouders vinden. Zoo kruist men dubbele seringen met grootbloemige, om grootbloemige dubbele te krijgen. Zoo heeft Lemoine de fraai geteekende Gladiolussen gekruist met een wilde winterharde soort, om er sierlijke, buiten overblijvende planten van te maken. Zoo is de Cactus-Dahlia, door kruising met tallooze andere variëteiten, van één enkelen vorm tot een onuitputtelijke bron van verscheidenheden geworden. In graansoorten heeft men door bastaardeering de goede eigenschappen, die men in oudere soorten gescheiden vond, in hetzelfde ras samengebracht, en algemeen geldt dan ook voor de bastaarden het

beginsel der dualiteit, van de onderlinge verbinding van de eigenschappen der beide ouders.

Die verbinding kan zoodanig zijn, dat men haar terstond waarneemt, of zóó, dat de afzonderlijke factoren slechts moeielijk te onderkennen zijn. Somwijlen schijnen de beide ouders in den bastaard zoo volledig dooreengemengd te zijn, dat hunne zelfstandigheid geheel verdwenen is. De bastaard maakt dan den indruk van een nieuwe eenheid, even zelfstandig als zijne ouders.

Uitwendig moge dit dan zoo zijn, inwendig is het, tenminste in vele gevallen, anders gesteld. Het dualisme is dan slechts verborgen, maar kan vroeger of later weer te voorschijn treden. Het meest bekende voorbeeld is de Bastaard-Gouden Regen, de *Cytisus Adami.* Aan den ingang van het dorp Bloemendaal, van de zijde van de Kleverlaan, stond voor eenige tientallen van jaren op de Buitenplaats de Rijp een groote, rijkvertakte en wijd uitgespreide heester, aan het einde van een smallen vijver langs den straatweg, een koepeltje overdekkende. Deze heester was toen wijd en zijd bekend, en vele Haarlemmers herinneren zich nog de gewoonte, om in het voorjaar, in den bloeitijd der gouden regens, naar Bloemendaal op te gaan, teneinde dien boom te bewonderen.

Wel was hij dit waard. Want hij bloeide met drieërlei soort van trossen, vleeschkleurige, groote gele, en zeer kleine purperen. De eerste waren die van den bastaard, de tweede die van den gewonen gouden regen, en de derde die van een ouderwetsch heestertje met purperen bloempjes, dat thans weinig meer in tuinen gezien wordt. Met de bloemen kwamen de bladeren en de groeiwijze der takken overeen. Zoo groot was het verschil dat men midden in den winter zien kon, welke takken geel en welke purper zouden bloeien, en welke deelen tot het gemengde bastaardtype behoorden.

Hier heeft men dus een bastaard, die zijne dubbele natuur op eigenaardige wijze uit. Hij doet dit door splitsing, en wel door een telkens herhaalde splitsing. Daarbij komen, zuiver en onvermengd, de beide ouderlijke typen, en geen andere dan deze, voor den dag. Klaarblijkelijk zijn zij dus in den bastaard wel innig verbonden, maar niet vermengd, zij liggen zóó, dat telkens en telkens de gewone invloeden

van den groei hen van elkander los kunnen maken. Zij liggen naast elkander, beheerschen samen den bouw van den bastaard, maar hebben hunne zelfstandigheid daarom nog niet verloren. Zij zijn als makkers, die langen tijd samenwerken, maar vroeger of later elk hun eigen weg kunnen inslaan.

Somwijlen is de samenwerking der beide ouderlijke erfdeelen in een bastaard zóó, dat het eene overheerscht, en het andere schijnbaar werkeloos blijft. Toch liggen zij dan in zijn binnenste naast elkander, en kunnen zij te eeniger tijd elkander verlaten. Dan splitst zich de bastaard op eenigszins eenvoudiger wijze dan in het besproken geval. Zoo b.v. bij hyacinthen en tulpen, waarvan vele zoogenaamde variëteiten bastaarden zijn en van tijd tot tijd verloopen, d.w. zeggen, bollen voortbrengen die het in den bastaard verborgen ouderlijke kenmerk in hunne bloemen te voorschijn doen komen. Zoo vond Naudin onder zijne bastaarden van den doornappel met de doornlooze variëteit enkele exemplaren, die telkens en telkens zulke splitsingen tot stand brachten. De bedoelde bastaard heeft gewoonlijk doorns als de soort, even groot en even talrijk; hij is op het gezicht van de echte soort niet te onderscheiden. Naudin's planten brachten echter, naast gedoornde, ook doornlooze vrucht voort, ja soms vruchten van wier vier kleppen één of meer glad waren, terwijl de andere zich dicht met doorns bedekt vertoonden. Maar, zooals ik zeide, lang niet alle bastaarden van den doornappel doen dit, ja het schijnt een zeldzame uitzondering te zijn, en het gelukte mij nooit onder mijne doornappel-bastaarden dit verschijnsel waar te nemen. Daarentegen bevindt zich in den Hortus te Amsterdam een ander voorbeeld, waaraan bijna telken jare zulk een uiteenvallen kan worden gezien. Het is een tros-Veronica, *Veronica longifolia*, een sierlijke overblijvende plant, die zich door uitloopers vermenigvuldigt, en die in sommige jaren met duizenden van fraaie donkerblauwe trossen bloeit. Het is een bastaard tusschen de blauwe soort en de witte variëteit, maar deze bloeit even donkerblauw als de soort. Toch verraadt hij van tijd tot tijd zijne dubbele natuur. En wel door het voortbrengen van zuiver witte bloemen. Nu eens zijn het geheele stengels, die van uit den grond het kenmerk der variëteit vertoonen. Want de soort en de bastaard zijn in het loof blauwachtig groen, naar

het roodbruine overgaande, terwijl de witte vorm helder groene stengels en zuiver donkergroene bladeren heeft. Dan weer ontstaat aan een stengel, welks eindtros blauw bloeit, zijdelings een witte tros. Eindelijk komt het voor, dat een zelfde tros eenerzijds blauwe en aan de andere zijde witte bloemen draagt. Het vermogen om zulke bloemen te maken, dat mijn planten van een harer beide ouders geërfd hebben, sluimert dus in haar, maar mist daarom de geschiktheid nog niet, om van tijd tot tijd wakker te worden en in functie te treden.

Naudin, die een uitvoerige studie van de uitwendige kenmerken van bastaarden gemaakt heeft, spreekt zijne opvatting van hun wezen uit in de stelling '*L'hybride est une mosaïque vivante.*' En Macfarlane, die wel de grondigste kenner van den anatomischen bouw der bastaardplanten mag genoemd worden, verklaart, dat de eigenschappen der beide ouders gedurende het geheele leven in alle celkernen der vegetatieve organen naast elkander blijven liggen, en dat dus elke afzonderlijke cel van een bastaard een hermaphrodiete structuur moet hebben.

De hybriden bevestigen ons dus, wat Goethe's versregelen ons voor de gewone gevallen van erfelijkheid beschreven. Elk levend wezen, ten minste elk, dat door geslachtelijke voortplanting ontstaan is, vereenigt in zich de erfdeelen zijner beide ouders. Deze liggen in hem als een mozaiek, wel innig vermengd, maar toch gescheiden. Van elk deeltje kan men den oorsprong aanwijzen, en moge een bastaard ook nog zoo oud worden, en door stekken of enten of op andere wijze ook nog zoo sterk worden vermenigvuldigd, toch blijft hij in zijn binnenste zijn dubbele natuur behouden. Deze beheerscht al zijne organen en verraadt zich nu eens meer dan weer minder duidelijk, in enkele gevallen zóó sterk, dat de beide erfdeelen geheel en glad van elkander gescheiden kunnen worden.

Steunende op deze ervaring, willen wij thans nagaan, tot welke uitkomsten de studie der celkernen, en het onderzoek naar hare beteekenis voor de bevruchting, geleid heeft.

Het geheele lichaam van dieren en planten is opgebouwd uit cellen, en in elke cel komt een kern voor. Wel vindt men hier en daar cellen, die meer dan één kern bezitten en

vooral groote, of tot lange buizen vervormde of sterk vertakte cellen kunnen soms aan kernen uiterst rijk zijn, maar dit zijn uitzonderingen, die voor onze beschouwing geen belang hebben. Daarentegen komen cellen zonder kernen niet voor, en reeds daaruit volgt de hooge beteekenis van dit orgaan. Welke die beteekenis is, blijkt nog nader uit proeven, waarin het gelukt is, kunstmatig cellen zonder kernen te maken. Ik noem hier de onderzoekingen van Gerassimow, gedaan met draadwieren van het geslacht Spirogyra. Deze bij ons zeer algemeene wieren bestaan uit reeksen van cellen, die door schroefvormige bladgroenbanden gekenmerkt zijn. Elke cel heeft in haar midden een kern, en de vermeerdering der cellen geschiedt door deeling zóó, dat telkens eerst de kern zich deelt, en dat daarna de cel zich, door een nieuwen wand juist tusschen de beide kernen door, in tweeën splitst. Wanneer men nu, terwijl deze splitsing nog niet afgeloopen is, door een plotseling ingrijpen het proces stoort, kan men het er heen leiden, dat de twee kernen samen aan den eenen kant van den nieuwen wand komen te liggen. Men bereikt dit bv. door sterke afkoeling gedurende eenige oogenblikken. Men heeft dan ééne cel met twee kernen, en ééne zonder. De eerste vertoont niet veel bijzonders, behalve dat zij, bij hare vermenigvuldiging, steeds tweekernige cellen blijft voortbrengen. De andere echter is van de kern van haar wezen verstoken, en dit zoowel in feitelijken als in overdrachtelijken zin; zij mist zoowel de zichtbare kern, als de bron van hare verrichtingen. Wat zij bezig was te doen, daarmede kan zij een tijd lang voortgaan, maar iets nieuws kan zij niet meer ondernemen. De functie der voeding gaat aanvankelijk ongestoord voort, maar het gemaakte voedsel kan niet verwerkt worden. Het hoopt zich op, en de cel wordt overvuld met suiker en zetmeel, maar groeien of zich deelen kan zij niet, veel minder een nieuwe kern voortbrengen. Allengs nemen ook de aanwezige verrichtingen af, geen frissche kracht wordt aan de organen toegevoegd en hun zelfstandigheid is geen onbeperkte. De cel begint te kwijnen. Soms gelukt het, haar met veel zorgen gedurende eenige weken in het leven te houden, doch allengs wordt zij bleeker en bleeker, tot zij eindelijk van uitputting sterft, trots haar overmaat van voedsel.

Voor het inleiden van nieuwe verrichtingen, en voor de regelmatige voortzetting der oude is dus de medewerking der celkernen onmisbaar. Zij zijn de oorsprong van alle leven in de cellen, zij zijn de bron, waaruit deze van tijd tot tijd moeten putten, om nieuwe kracht te verzamelen. En tevens regelen zij de werkzaamheden. Tot elke verrichting moeten zij den aanstoot geven, en van haar hangt het dus af, wat een cel doen kan en wat niet. Zij zijn als het ware het centraalbureau, van waar de bevelen uitgaan, en het stel van die bevelen, dat in haar bewaard wordt, kan geacht worden te zijn het wetboek voor het geheele organisme. Elke plant en elk dier heeft zulk een wetboek, waarin alles voorgeschreven is, wat zij te doen hebben, en elke levende cel van het geheele lichaam bezit in haar kern een afschrift van dit wetboek. Regelmatig worden de bevelen uitgedeeld, en even regelmatig verloopen de ontwikkeling, de groei en het geheele leven. In verschillende cellen liggen de kernen los in het stroomend protoplasma, en kunnen de stroompjes ze verplaatsen, vooral in plantencellen; men ziet dan niet zelden dat zij zich juist naar die plaatsen begeven, waar de werkzaamheid der cel het krachtigste is, b.v. naar plaatsen van localen groei, haarvorming, enz.

Uit deze en dergelijke feiten en beschouwingen leidt men af, dat de celkernen de dragers zijn der erfelijke eigenschappen. Want om bij het zooeven gekozen beeld te blijven, schrijven die kleine wetboeken aan de levende wezens niet anders voor, dan een herhaling van de verrichtingen, die ook voor hunne voorouders kenmerkend waren. Het is dus eigenlijk slechts een andere term. Haeckel was de eerste, die de kernen als de zetels der erfelijkheid leerde kennen, en na hem hebben vooral Oscar Hertwig en Strasburger door uitvoerige onderzoekingen deze stelling op een hechten grondslag gevestigd. Overal en telkens ziet men deze betrekking tusschen de cel en haar kern, en Haeckel's uitspraak behoort dan ook thans tot de meest algemeen erkende waarheden omtrent het wezen der erfelijkheid.

Een van de vele punten, die hier in het oog vallen, is de verhouding tusschen de grootte der kernen en der cellen. Zoolang de cellen jong zijn, krachtig groeien, hare organen ontwikkelen en zich voorbereiden tot de verschillende werk-

zaamheden van haar latere leven spelen de kernen een hoofdrol. Zoodra de groei voltooid en alles geregeld is, zijn er, behoudens onvoorziene omstandigheden, zooals verwondingen of plotselinge veranderingen in de omgeving, eigenlijk geen bevelen meer noodig. In jonge cellen zijn de kernen dan ook betrekkelijk groot, en nemen zij dikwerf nagenoeg de helft van de geheele ruimte in; later echter treden zij meer op den achtergrond, en zijn zij niet zooveel grooter dan b.v. een van de talrijke bladgroenkorrels, die een cel herbergen kan.

Evenzoo zijn de kernen voornamelijk in die cellen groot, die meer in het bijzonder met de overdraging der erfelijke eigenschappen belast zijn. Ik bedoel de geslachtscellen. Deze zijn eenerzijds de eicellen, andererzijds de sperma-cellen, de spermatozoën of de oudtijds zoo genoemde zaaddiertjes. Bij de lagere planten, vooral onder de wieren, komen gevallen voor, waar een verschil tusschen de mannelijke en vrouwelijke elementen nog niet aanwezig is, en de allerlaagste organismen missen de geslachtelijke voortplanting nog ten eenenmale. Over deze gevallen heb ik hier echter niet te spreken. Bij de bloeiplanten, die stuifmeelkorrels voortbrengen en deze op de stempels laten ontkiemen, teneinde door middel der stuifmeelbuizen de eicellen te bereiken, liggen de sperma-cellen in deze buizen en worden zij passief vervoerd. Bij de Cryptogamen en bij de dieren plegen zij echter zich actief te kunnen bewegen, en door bepaalde invloeden geleid, zelven de eicellen op te zoeken.

In deze ei- en sperma-cellen nu zijn de kernen uit den aard der zaak het doel van haar leven. Want bij de voortplanting komt het in hoofdzaak er op aan, dat de kiem van het nieuwe individu juist dezelfde eigenschappen erlange als zijne ouders. De kernen zijn hier dan ook in verhouding zeer groot, in de spermacellen van vele planten zelfs zoo groot, dat zij het geheele lichaam dier cellen schijnen te vormen, ja dat men tot voor weinige jaren het protoplasma, waarin zij liggen, niet zien kon. Het vormt om haar slechts een uiterst dun, omhullend vlies.

De bevruchting bestaat in de vereeniging van ei- en sperma-cellen. Elke eicel wordt daarbij door ééne sperma-cel bevrucht. Dit geschiedt zoo, dat het mannelijke element in

haar binnen dringt, en naar haar kern voortgeschoven wordt. Of daarbij de geheele mannelijke cel of alleen haar kern naar de eikern gaat, kan men in de meeste gevallen niet zien. Maar onder de Cycaspalmen, wier bladeren bij ons in Makart-bouquetten thans zoo algemeen bekend zijn, komen voorbeelden voor, waar men onder het microscoop duidelijk eene scheiding waarneemt. Is hier de spermatozoë in de eicel binnen gedrongen, zoo splitst hij zich in kern en hulsel, het laatste blijft liggen, en alleen de kern dringt verder door. Hier bestaat de bevruchting dus klaarblijkelijk in hoofdzaak uit de vereeniging van twee celkernen, want het bedoelde hulsel speelt verder hoegenaamd geen rol. Alles pleit er voor, dat dit voorbeeld slechts een geval is, waar men gemakkelijk zien kan wat er gebeurt, maar dat in beginsel toch overal hetzelfde geschiedt. Men neemt dan ook algemeen aan, dat de verbinding der beide kernen het essentieele der bevruchting is. Men noemt de bevruchting, bij het microscopisch onderzoek, dan ook niet zelden de copulatie der beide kernen.

Waarin bestaat nu deze kern-copulatie?

Het antwoord op deze vraag is gegeven door den belgischen onderzoeker Van Beneden. Aanvankelijk vond het wel is waar weinig ingang, maar allengs hebben verschillende geleerden meer feiten aan het licht gebracht, en in de laatste tijden hebben zich de bewijzen zóó opgehoopt, dat Van Beneden's opvatting als even goed bewezen beschouwd moet worden, als de best bekende stellingen op dit zoo moeilijke gebied.

Van Beneden's antwoord was, dat de beide kernen zich eenvoudig tegen elkander aanleggen, doch daarbij hare zelfstandigheid niet verliezen. Moge haar verbond ook zoo innig worden, dat men geen grens meer zien kan, toch blijft elk wat zij was. En dit wel gedurende het geheele leven. Elke kern is dus een dubbelwezen, een dubbelkern, bestaande uit een vaderlijke en een moederlijke helft. Van Beneden noemde die beide helften voorkernen, omdat zij de kernen zijn, zooals zij reeds vóór de bevruchting bestonden. Maar al laat hij haar levenslang dien naam behouden, toch beschouwt hij ze als geheel zelfstandig. Eerst later, bij de voortbrenging van nieuwe geslachtscellen, meende van Beneden, dat deze

voorkernen elkander weder verlaten, en ook in dit belangrijk opzicht is zijne meening sedert door de ervaring bevestigd.

Elke kern, in elke cel van het lichaam, is dus dubbel, en bestaat uit de vaderlijke en de moederlijke voorkern. Samen beheerschen deze het leven en de ontwikkeling, samen bevatten zij alle daartoe noodige voorschriften en deelen zij deze uit. Of liever het is duidelijk, dat elk van haar een geheel wetboek bevat, maar dat beiden copiën zijn van een zelfde model.

Zoo voert dus het microscopisch onderzoek tot hetzelfde beginsel van dualisme, dat Goethe in zijn eigen natuur getroffen heeft, en dat wij overal, zoowel bij de normale bevruchting als bij de bastaarden, terug vinden. Blijven in elk individu de voorkernen, die het van zijn vader en van zijne moeder geërfd heeft, zelfstandig, dan begrijpen wij hoe het mogelijk is, dat ook in het latere leven somwijlen een uiteenvallen in die beide typen gezien wordt. Dan wordt zelfs de Haarlemsche Bastaard-Gouden-Regen tot een verklaarbaar verschijnsel.

Het is aan Van Beneden niet gelukt, het volledige bewijs voor zijne stelling te leveren. Wel kon hij aantoonen, dat nog bij de eerste celdeeling in de jonge kiem de beide voorkernen te herkennen zijn, maar daarna werd de grens onzichtbaar. Andere voorbeelden, dan de door hem bestudeerde, waren noodig. Tal van soorten van dieren en planten moesten onderzocht worden. Eindelijk gelukte het, gevallen te vinden, waar duidelijk te zien was, wat Van Beneden slechts vermoedde. In ons regenwater leeft veelvuldig een klein diertje, dat met het bloote oog nog goed te zien is, en voor aan den kop één groot oog draagt, waarom het eenoog of *Cyclops* genoemd wordt. Het behoort tot de kreeftsoorten. In dit diertje en in een aantal zijner verwanten ontdekten Rückert en Häcker het besproken verschijnsel, de dubbelheid der kernen. Na de bevruchting blijven hier de beide voorkernen duidelijk zelfstandig, na elke celdeeling herkent men ze. Aanvankelijk gaat dit gemakkelijk, allengs echter wordt haar verbinding inniger, en is de grens dus onduidelijker te zien. In de eene soort der eenoogigen gaat dit nu sneller, in de andere langzamer, maar vroeg of laat verdwijnt toch bij allen

de grens voor het oog. In sommige soorten geschiedt dit echter, in de organen waarin de geslachtscellen moeten ontstaan, zóó laat, en dus zóó korten tijd voor het begin van dit proces, dat men veilig zeggen kan, dat de zelfstandigheid der voorkernen levenslang bewaard blijft.

Een ander, wellicht nog fraaier en sprekender voorbeeld, ontdekte onlangs Conklin bij verschillende soorten van slakken, en met name bij eene *Crepidula*-soort.

Dit schijnt de algemeene regel te zijn. Bij het eene dier wordt de grens spoediger, bij het andere trager onzichtbaar. Maar altijd neemt het verband tusschen de beide voorkernen bij toenemende ontwikkeling, in innigheid toe. Trouwens hoe gecompliceerder bij den opbouw des lichaams de regelende rol der kernen wordt, des te grootere eischen worden aan de samenwerking der voorkernen gesteld, en des te nauwkeuriger moeten zij dus over haar geheele grensvlak aaneensluiten. Aanvankelijk moge daarbij een plat vlak voldoende zijn, maar men mag zich voorstellen, dat allengs tal van bochten en uitstulpingen het vlak van aanraking zullen vergrooten. En natuurlijk zal dit voor ons onderzoek de duidelijkheid der grens doen afnemen.

Voor deze dualiteit van alle lichaamskernen in wezens, die zich door bevruchting vermenigvuldigen, pleiten hoe langer hoe meer stemmen. Voor de planten wordt het beginsel voornamelijk door Dangeard en Maire verdedigd, onder de dieren vindt men bij zeesterren en zeeëgels, onder de insekten en de slakken en bij sommige visschen duidelijke bewijzen. Aan de algemeenheid van het verschijnsel kan thans geen twijfel meer bestaan.

Dit toegegeven, ontstaat de vraag, hoe de beide voorkernen samenwerken bij de beheersching der levensverschijnselen. Om dit na te gaan is het echter noodig een blik te slaan in haar inwendigen bouw.

Reeds de oudere onderzoekers wisten, dat de celkernen geenszins zonder structuur zijn, maar dat, tenminste in bepaalde gevallen, een verschil tusschen haar inwendige deelen gemakkelijk te zien was. Maar eerst in de laatste helft der vorige eeuw gelukte het op dierkundig gebied aan Flemming, en voor de planten aan Strasburger, om methoden te ontdekken, die een diepere studie van deze structuur veroor-

loofden. Zij vonden kleurstoffen, die bepaalde bestanddeelen wel, en andere niet kleurden, en toonden daarmede de aanwezigheid aan van draden in een overigens doorschijnende massa. Sedert zijn deze draden, onder den naam van kerndraden, algemeen bekend geworden. Overal vindt men ze, en het onderzoek draait vooral om hen.

Natuurlijk, want de verschijnselen, door Flemming en Strasburger aan deze draden waargenomen, leidden al spoedig tot de gevolgtrekking, dat alleen zij de dragers der erfelijke eigenschappen bevatten. Het overige deel der kernen is als het ware slechts de ruimte, waarin zij zich bewegen, tevens de bron van het voedsel, dat zij noodig hebben. Het wordt meestal kortweg als kernvocht aangeduid. Het is een massa, wier consistentie juist zóó is, dat zij de kerndraden in staat stelt op hun plaats te blijven, en hunne eigenaardige, hoogst samengestelde bewegingen ongestoord uit te voeren.

Deze bewegingen bestaan hoofdzakelijk in afwisselende verkortingen en verlengingen. En wel op groote schaal. Kort en dik, als kleine staafjes in het eene uiterste, schijnen zij in het andere honderde malen langer en dunner te zijn. Zij vinden dan in de kern geen ruimte om recht te blijven, maar moeten zich tot een kluwen samenwikkelen. Hier en daar, misschien zeer algemeen, zenden zij ook nog zijtakjes uit. Als staafjes plegen zij min of meer stervormig rondom het midden der kern te liggen. Dienovereenkomstig bestempelt men de beide uiterste toestanden als het ster-stadium en het kluwenstadium. In het sterrestadium begeven zich de kerndraden ten behoeve der vermenigvuldiging van de kernen en de cellen door deeling, in het kluwenstadium daarentegen om alle artikelen voor hun wetboek, zoover die juist noodig zijn, vrij en ongehinderd door de overigen, op de cel te kunnen doen inwerken. Vandaar dat bij elke vermenigvuldiging der cellen door deeling kluwenstadium en sterrestadium met elkander afwisselen.

Eerst wanneer alle cellen aangelegd zijn, komt ook deze wisseling tot rust, en blijven de kerndraden voortaan in den toestand van kluwen.

Men kan alle draden in een kern samenvatten als den kerndraad. Duidelijker is het echter, wanneer men elken draad afzonderlijk zoo noemt. Elke kern bevat dan een

zeker aantal kerndraden of chromosomen. En daar in beide voorkernen dit aantal uitteraard zoo goed als steeds hetzelfde is, vindt men de kerndraden in de lichaamscellen nagenoeg steeds in even aantal. Het meest gewone aantal is 24, maar ook 12 en 8 komen veelvuldig voor, en bij enkele diersoorten vindt men zelfs uiterst talrijke, doch bij de spoelwormen daarentegen nog minder chromosomen in een kern.

Trots hunne wisseling in vorm, en trots de enorme verschillen in lengte en dikte die zij telkens doorloopen, blijven de kerndraden levenslang en door alle celdeelingen heen dezelfden. Dit hoogst belangrijke feit, dat door Boveri ontdekt en door hem en zijne volgelingen door talrijke waarnemingen gestaafd is, vormt den grondslag voor onze tegenwoordige opvatting van de betrekking tusschen de kerndraden en de erfelijke eigenschappen. Het kluwenstadium vormt slechts schijnbaar een toestand, waarin alles onordelijk door elkaar gaat, in werkelijkheid heerscht hier even goed orde en regelmaat, als in het sterrestadium, waar men die zooveel gemakkelijker zien kan.

Boveri heeft ontdekt, dat elke kerndraad met een zijner beide uiteinden aan den kernwand is bevestigd, en levenslang bevestigd blijft. Dit punt is zijn vaste punt, van waaruit hij zich verlengt en zich in de meest verschillende richtingen tusschen de overige kerndraden inschuift, en waarop hij zich zelfs uit het meest verwarde kluwen, met volkomen zekerheid terugtrekt. Bij sommige zeeëgels en sommige insecten is de kernwand duidelijk geplooid, en ligt de inplanting der kerndraden telkens tusschen twee plooien. In zulke gevallen kan men de zelfstandigheid dezer draden van het eene sterrestadium door den kluwen heen tot aan het volgende met groote scherpte vaststellen. De jongste onderzoekingen in deze richting zijn die van Sutton, over de kernen van een sprinkhaansoort. Hier ligt in elke lob, tusschen twee plooien, één kerndraad en ziet men elken draad zich, van uit het sterrestadium verdunnen en verlengen en tot een kluwen worden, lang voordat zij elkander bereiken en zich tot een gemeenschappelijk kluwen vervormen. En later keeren zij op dezelfde wijze weer uit het kluwen naar hunne lobben terug.

Bij dezen sprinkhaan zijn de afzonderlijke draden van een

celkern niet even lang. Men herkent duidelijk langere en kortere, en daartusschen een reeks van verschillende lengten. Zijn de draden dun en gewonden, zoo valt dit verschil natuurlijk niet in het oog, maar zijn zij tot op hun grootste dikte en geringste lengte ingekrompen, zoo is het duidelijk te zien. Het is zoo sprekend, dat men in reeksen van opeenvolgende celdeelingen, die dus telkens met het kluwenstadium afwisselen, de afzonderlijke chromosomen herkennen en vervolgen kan. Dit pleit in de eerste plaats voor de zelfstandigheid dier draden, en is daarvan misschien het meest in het oog springende bewijs. Maar tevens geeft het een middel om het verband tusschen de beide voorkernen te bestudeeren. En dit wel in een geval, waarin zooals gewoonlijk een grens tusschen die beiden niet te zien is. Want ziet men nauwkeurig toe, zoo liggen de kerndraden altijd paarsgewijs. Telkens zijn er twee van gelijke lengte en liggen die naast of bij elkander. Klaarblijkelijk behoort van elk paar er een tot de vaderlijke en een tot de moederlijke voorkern, en hebben dus beide voorkernen niet alleen evenveel maar ook even lange kerndraden. Wat trouwens haast van zelf spreekt, omdat beiden de dragers zijn van hetzelfde stel van erfelijke eigenschappen.

In de kerndraden kan men niet zelden onderverdeelingen zien. Zij bestaan dan uit kleinste min of meer korrelvormige lichaampjes, die door een bindmiddel tot een soort van snoer verbonden zijn. Deze kerndraadkorrels zijn somwijlen onderling tot grootere groepen vereenigd, en waar dit regelmatig het geval is, kan men daardoor wel niet tot een rechtstreeksche telling, maar toch tot een voldoend nauwkeurige schatting van het aantal dezer korrels komen. Zoo vond Eisen in de kernen van een soort van salamander in elke voorkern 12 kerndraden, die elk gemiddeld uit 6 duidelijk onderscheidbare deelen bestonden. En in elk dezer deelen kon hij gemiddeld wederom 6 korrels als de allerkleinste zichtbare bestanddeelen onderscheiden. Dit geeft dus ruim 400 eenheden voor elke voorkern.

Is nu elke kleinste zichtbare eenheid de draagster van één enkele erfelijke eigenschap, en zijn wij daarmede aan de grens van den te verwachten bouw der kernen gekomen? Laat het microscoop ons reeds toe, tot in de fijnste struc-

tuurbizonderheden in te dringen, of is er reden om aan te nemen, dat die structuur nog fijner is? Om deze vraag te beantwoorden zouden wij moeten weten, hoeveel erfelijke eigenschappen een salamander, of in 't algemeen een der hoogere dieren of planten heeft. Dit na te gaan zou ons echter veel te ver voeren, maar het is niet moeilijk tot de overtuiging te komen dat een duizendvoudige samenstelling veel waarschijnlijker is dan een honderdvoudige, dat wij niet met enkele honderden, maar eerst met eenige duizenden van kenmerken een plant of dier zoo volledig zouden kunnen beschrijven, dat op alle eigenschappen behoorlijk gelet was. Wel verre van de werkelijk laatste eenheden voor te stellen, moeten dus de kleinste zichtbare bestanddeelen nog zelven samengesteld van bouw zijn en, naar schatting, minstens elk een tiental kleinere eenheden omvatten.

Errera heeft onlangs getracht na te gaan, hoever men vermoedelijk, bij het microscopisch onderzoek, nog van de bereikbare grens verwijderd is. Dat hangt van twee zaken af, nl. van de verbeteringen, die nog aan onze microscopen mogelijk zijn, en van den bouw der stof uit scheikundige moleculen. In de samenstelling van het microscoop gaat thans de theorie aan de ervaring vooruit, maar toch volgt deze haar op den voet. Iets kleinere deeltjes dan men nu zien kan, zal men nog wel zichtbaar kunnen maken, maar men is vrij dicht bij de grens, tenzij nieuwe, onverwachte hulpmiddelen mochten ontdekt worden. De vermoedelijke samenstelling der kerndraadkorrels ligt dus juist op de grens van wat men waarschijnlijk binnen niet al te langen tijd zal kunnen zien.

Uit hoeveel scheikundige moleculen een kern of een cel bestaat, kan men uit verschillende gegevens berekenen, ten minste globaal en onder bepaalde veronderstellingen omtrent den aard der moleculen. Zoo schat Errera de kleinste zichtbare bacteriën of *Micrococcus*-soorten op een grootte, overeenkomende met minder dan 30,000 moleculen eiwit. In vergelijking met cellen en kernen zijn zulke bacteriën uiterst klein, maar niet in vergelijking met kerndraden. Ook weet men niet hoeveel moleculen te samen moeten gevoegd zijn om bij de hoogst denkbare volkomenheid onzer optische hulpmiddelen een zichtbaar korreltje te geven. Maar voorloopig

kunnen wij ons tevreden stellen met de wetenschap, dat ook hier de ervaring de uiterste grenzen van het microscopisch zichtbare reeds zeer merkbaar nadert.

Na dit overzicht van den inwendigen bouw der beide voorkernen keeren wij terug tot hare onderlinge vereeniging tot kernen. Deze vereeniging begon met de bevruchting. Hoe lang duurt zij? Blijven de voorkernen altijd verbonden, of nemen zij vroeg of laat afscheid van elkander? Deze vragen zijn in het algemeen zeer gemakkelijk te beantwoorden. Want de beide geslachtscellen, die in de bevrachting bijeenkomen, bezitten elk slechts ééne voorkern. Daaruit volgt, dat wanneer de nieuwe generatie zelf weer geslachtscellen, d.i. dus eicellen en sperma-cellen gaat voortbrengen, daarbij de kernen in hare voorkernen moeten uiteen vallen. In de lichaamscellen daarentegen blijven de voorkernen levenslang verbonden. Door alle kerndeelingen heen, tot in den hoogsten ouderdom der organen en der cellen blijven zij elkander trouw, en blijven zij eendrachtiglijk de levensverrichtingen regelen en beheerschen. Natuurlijk afgezien van die zeldzame uitzonderingen van vegetatieve bastaardsplitsingen en dergelijke verschijnselen, als wij in het begin besproken hebben.

Dus kunnen wij ons thans beperken tot het optreden van nieuwe ei- en sperma-cellen. Deze plegen in groepjes van vieren te ontstaan, waarbij trouwens bij de eicellen in den regel slechts één uit elke groep zich normaal ontwikkelt en geschikt wordt voor bevruchting. De andere gaan verloren, zij moeten voor die eene plaats maken. Bij de dieren pleegt nu het afscheid der beide voorkernen onmiddellijk aan het ontstaan van die groepjes van vieren vooraf te gaan. Bij de planten echter ligt er tusschen dit proces en het ontstaan der geslachtscellen meestal een reeks van celdeelingen, bij de varens zelfs een geheele, met het ongewapend oog zichtbare en vrij levende generatie in. Hier vinden wij het zeldzame geval dat het leven en de bouw der planten meer ingewikkeld zijn, dan de overeenkomstige verschijnselen in het dierenrijk. Alles wat ligt tusschen het oogenblik, waarop de beide voorkernen afscheid nemen en dat, waarop de bevruchting plaats vindt, heet in het plantenrijk sexueele generatie. En het is duidelijk dat al de cellen van die generatie slechts voorkernen bezitten. Men ziet dit dan ook aan het aantal van de chro-

mosomen of kerndraden, dat hier steeds de helft bedraagt van het aantal derzelfde organen in de gewone cellen van het lichaam. Want evengoed als dit aantal door de bevruchting wordt verdubbeld, wordt het bij het afscheid der voorkernen weer op het normale teruggebracht. Numerisch gereduceerd noemt men dit met een geleerden term.

De sexueele generatie - de voorkern-generatie dus - heet bij de varens het prothallium of de voorkiem. Uit de bruine sporen, die op de achterzijde der varenbladeren zitten, ontkiemt een klein plantje, plat vliezig, donkergroen, meest hartvormig van gedaante. Het kan de grootte van een centimeter bereiken. Daarop ontstaan de eigenlijke geslachtsorganen, die de eicellen en de spermatozoën voortbrengen. In een druppel water zoeken de laatsten de eersten op, om ze te bevruchten. De bedoelde bruine sporen bezitten reeds voorkernen, zij ontstaan door de zooeven bedoelde deelingen van cellen in groepjes van vieren. De cellen, die zich zoo deelen, noemt men dan de moedercellen.

Uit de bevruchte eicel, die dus dubbelkernig geworden is, ontstaat het jonge varenplantje: weldra ziet men eerst een, dan meerdere blaadjes te voorschijn komen. De geheele varenplant blijft dan dubbelkernig, tot zij begint met nieuwe sporen te maken.

Bij de bloeiende planten leeft de sexueele generatie niet vrij, maar blijft zij binnen de zaadknoppen en de meeldraden besloten. Zij is dien overeenkomstig, vooral bij de hoogere gewassen, belangrijk ingekort. Toch vormt zij een afzonderlijke, hoewel kleine, periode in het leven. Zij begint met het afscheid der voorkernen. Daarop volgt in de meeldraden de productie van de stuifmeelkorrels en in deze de vorming der beide spermacellen. In de zaadknoppen komt eerst de productie van den kiemzak, terwijl de drie zustercellen van dezen te loor gaan, en in dien zak ontstaat dan door een reeks van celdeelingen de eicel.

Het spreekt van zelf dat voor onze beschouwingen, in den levens-cyclus der individuen, den *ontogenetischen cyclus* zooals hij door Hubrecht genoemd wordt, deze geheele sexueele-generatie slechts van ondergeschikt belang is, en dat het afscheid der beide voorkernen, haar aanvang dus, het punt is, waarop alles aankomt. Het is dan ook niet meer dan natuurlijk,

dat dit punt van de eerste tijden der nieuwere kernstudiën af, in de allerhoogste mate de belangstelling der onderzoekers gewekt heeft. Met profetischen blik vatte Van Beneden het in zijn juiste beteekenis op. Maar ongelukkiger wijze knoopte hij daaraan beschouwingen vast die geen ingang konden vinden. Hij meende toch dat het het mannelijk en het vrouwelijk beginsel waren, die bij de bevruchting vereenigd werden, en die dus later, vóór de volgende bevruchting, weer gescheiden moesten worden. Door het uitstooten van de eene voorkern zou dus de eicel uit een tweeslachtige lichaamscel vrouwelijk, en zoo tot bevruchting geschikt worden. In deze beschouwingen willen wij den grooten geleerde echter niet volgen.

Voor het afscheid zijn de grenzen der voorkernen wel altijd onzichtbaar geworden. Want wij hebben boven gezien dat zij na de bevruchting meestal zeer spoedig, somwijlen wat trager, soms zelf zeer laat, maar toch ten slotte wel altijd, verdwijnen. Men kan dus niet rechtstreeks zien, dat zij elkander verlaten. Daarentegen hebben de nieuwere methoden van onderzoek, en vooral het kleuren van kerndraden in hun samengetrokken toestand, het voor een groot aantal gevallen mogelijk gemaakt, deze deelen te tellen. Zoodat dus het meest in het oog loopend verschijnsel van het bedoelde afscheid bestaat in de vermindering van het aantal der kerndraden tot op de helft. Was het heele aantal kenmerkend voor de lichaamscellen, het halve is dit voor de sexueele cellen. Of juister de lichaamskernen hebben een dubbel, de sexueele cellen en enkelvoudig aantal kerndraden.

Deze overweging heeft Dangeard, Strasburger en andere geleerden geleid tot een zeer eigenaardige beschouwing over de kernen van die laagst georganiseerde wezens, die nog geen bevruchting kennen. Komt het aantal hunner kerndraden overeen met dat van de lichaamscellen der hoogere dieren, vragen zij. En het antwoord is: geenszins. Het moet integendeel juist de helft daarvan bedragen, want pas toen op deze wereld voor het eerst bevruchting plaats vond, werd het aantal der kerndraden voor het eerst verdubbeld. Al die lagere wezens hebben dus eigenlijk slechts voorkernen. Zij heeten trouwens in de stelselkunde sinds lang Protophyten en Protozoën, d.w.z. Voorplanten en Voordieren. En zij zijn dit in den waren zin des woords in zoo verre, als zij in dit opzicht met

de sexueele generatie, dus b.v. met de voorkiemen der varens overeenkomen. Het geheele, zoo uiterst gecompliceerde lichaam der hoogere dieren en planten wordt dus volgens deze voorstelling een gevolg der bevruchting. Zoolang deze op de wereld ontbrak, bleef de organisatie overal laag en onbeteekenend. Eerst toen dit middel tot samenwerking door de toenmaals levende wezens ontdekt werd, werd de grondslag voor alle hoogere ontwikkeling gelegd. Zoo gold reeds voor millioenen van jaren, lang vóór de oudste tijden, waaruit ons fossiele overblijfselen bekend zijn, de spreuk: Eendracht maakt macht.

Maar ik sprak over het afscheid der beide voorkernen bij de hoogere wezens. Dit geschiedt dus niet kort na de bevruchting, maar eerst veel later, min of meer onmiddellijk vóór de productie der geslachtscellen voor de volgende generatie. In het voorbeeld van den sprinkhaan, dat wij aan Sutton ontleenden, liggen de kerndraden twee aan twee, overlangs tegen elkander aan. Om zich van elkander te verwijderen moeten zij zich dus overlangs van elkander losmaken. Dit is dan ook, wat bij het afscheid der voorkernen algemeen gezien wordt. Veelal liggen de kerndraden zoo dicht aaneen, dat zij schijnen paarsgewijze één enkel lichaam te vormen, en men krijgt dan den indruk, dat de kerndraad zich overlangs splijt. Dit is dan ook de term, die gewoonlijk voor de beschrijving van het verschijnsel gebruikt wordt.

Veel is er over geschreven, of deze zoogenoemde splitsing steeds overlangs, of wel in sommige gevallen ook dwars zou geschieden. Bij sommige insekten, sommige zoetwater-kreeften, weekdieren en wormen ziet men de beide kerndraden op het laatste oogenblik vóór de scheiding nog met een hunner uiteinden aan elkander hangen, en het laatste afscheid geschiedt dus door een loslaten in dwarsche richting. Maar de nieuwste onderzoekingen wijzen er op, dat hier een principieel verschil niet aanwezig is, en voor het plantenrijk heeft Strasburger onlangs uitvoerig aangetoond, hoe zulk een dwarsche ‘splitsing’ toch eigenlijk slechts een bijzonder geval van het gewone verschijnsel van het overlangsche loslaten is. De Sinety, Cannon en anderen hebben dit zelfde denkbeeld voor insecten en andere zeer bekende voorbeelden uitgewerkt. Wij kunnen dus veilig aannemen, dat de kerndraden vóór het

afscheid paarsgewijze overlangs tegen elkander aanliggen, en elkander dus bij dat afscheid ook overlangs loslaten. In elk paar liggen de beide gelijkwaardige kerndraden van de vaderlijke en de moederlijke voorkern bijeen. Dit belangrijke feit volgt niet alleen uit de bovenaangehaalde waarnemingen van Sutton, maar vooral uit de hoogst belangrijke, rechtstreeks op dit punt gerichte onderzoekingen van Boveri. Het ligt trouwens voor de hand, dat de overeenkomstige erfelijke eigenschappen van den vader en de moeder, om met vrucht samen te kunnen werken, zoo nauwkeurig mogelijk bij elkander gebracht moeten worden.

Hebben wij thans gezien, hoe lang de beide voorkernen samen blijven en wanneer zij afscheid nemen, zoo moeten wij nog even een blik slaan op den overgang der vaderlijke en moederlijke voorkernen van een mensch, dier of plant op zijne kinderen. Dat wil dus zeggen op de betrekking van de voorkernen van een organisme tot die zijner grootouders. En daarmede dus op de stoffelijke verwantschap tusschen grootouders en kleinkinderen in het algemeen.

Want de kernen splitsen zich in hare voorkernen zoowel bij het ontstaan der eicellen als bij de vorming der mannelijke geslachtscellen. Hieruit volgt, dat een deel, in den regel de helft, der eicellen een voorkern van den grootvader, en de andere helft een voorkern van de grootmoeder zal krijgen. Hetzelfde geldt voor de sperma-cellen. Bij dieren en bij tweehuizige planten spreekt dit van zelf. De eicellen en de spermacellen vormen dus twee groepen, die elk uit elementen met twee verschillende typen van voorkernen bestaan. Er kan dus, bij het toevallig samentreffen van eicellen en sperma, wat de kernen betreft, vierderlei combinatie plaats hebben. Een grootvaderlijke kern kan een grootmoederlijke bevruchten en omgekeerd. Maar evengoed kan een spermatozoë met een grootvaderlijke kern een eicel met eveneens grootvaderlijke kern bevruchten, terwijl ook twee elementen die beiden grootmoederlijke kernen bezitten zich kunnen vereenigen. Volgens deze beschouwing zouden dus grootouders drieërlei soort van kleinkinderen kunnen hebben, n.l. die op beide grootouders of alleen op een van beiden gelijken.

Deze beschouwing gaat echter in vele opzichten mank. Allereerst omdat elk der grootouders zelf in zijne cellen

dubbelkernen had, en een vergelijking dus niet zóó eenvoudig is. Maar verder om een andere reden, en het is om deze duidelijk te maken, dat ik de beschouwing vooropgesteld heb.

Ik heb namelijk dáárbij aangenomen, dat de beide voorkernen afscheid nemen, zooals zij bij elkaar gekomen waren, volkomen zelfstandig en zonder op elkaar eenigen veranderenden invloed uit te oefenen. Deze voorstelling nu is wel zeer eenvoudig, maar niet met de feiten in harmonie. Integendeel, alles pleit er voor, dat tijdens haar samengaan de voorkernen op elkander een zeer groote werking hebben, en dat deze ten doel heeft de erfelijke eigenschappen, waarvan zij de dragers zijn, op de meest verschillende wijzen met elkander te verbinden.

Om dit duidelijk te maken moet ik echter eerst uiteen zetten, wat in de natuur de beteekenis is der sexueele voortplanting. Ik heb dus de vraag te beantwoorden, wat in het algemeen het doel der bevruchting is. Dit hangt ten nauwste samen met de ongelijkheid der individuen, met de algemeene variabiliteit. Wij bewonderen de schitterende en bijna oneindig genuanceerde kleuren der Haarlemsche hyacinthen. Maar wij bewonderen ook de groote gelijkvormigheid der bedden. Een enkele tros van een andere tint of van een anderen vorm, die zich hier of daar in een vak mocht vertoonen, komt ons voor als een stoornis van het harmonische geheel. Maar hoe eentonig zou het leven zijn, als de menschen eens onderling even gelijk waren als de hyacinthen op een bed. De oorzaak van het verschil ligt in de wijze van vermenigvuldiging. De hyacinthen op zulk een bed zijn niet door uitzaaien verkregen, maar ontstaan uit de zijbolletjes van één enkelen bol. Wel niet in een jaar, maar in den loop van eenige jaren, toch uitsluitend door zulke vegetatieve deeling. Zij verhouden zich tot elkander als de duizenden bloemtrossen op een kastanjeboom, alleen met dit verschil, dat het verband is opgeheven.

Zoo is het algemeen: ongeslachtelijke voortplanting geeft eenvormigheid, geslachtelijke geeft afwisseling.

Zeker is die eenvormigheid niet altijd zoo groot, als zij ons in Haarlem's omstreken toeschijnt. Het is een oude stelling, dat niet alle bladeren van een boom onderling gelijk zijn. De tegenwoordige methode van statistisch onderzoek leert ons nagenoeg overal afwisseling kennen, talrijke kleine

en enkele grootere afwijkingen vertoont, bij nauwkeurige studie, wel elk kenmerk. Maar haar grootsten omvang bereikt de veranderlijkheid toch eerst met behulp der geslachtelijke voortplanting.

Planten en dieren ondergaan levenslang den invloed hunner omgeving. Gunstige omstandigheden en vooral goede voeding bevorderen den groei en de ontwikkeling. Voor de eene eigenschap meer, voor de andere minder, voor allen naar gelang van het tijdstip waarop zij inwerken. Maar de levensvoorwaarden wisselen in de natuur sterker, dan waar de mensch, kunstmatig, tracht ze gelijk te houden, en dit verklaart een groot deel der gewone variabiliteit.

Dit vermogen om zich te plooien naar de omstandigheden, en de daardoor ontstane individueele verschillen zijn nu voor het leven van de allerhoogste beteekenis. Men kan veilig beweren, dat verreweg de meeste soorten alleen daardoor de bezwaren, die haar door anderen in den weg gelegd worden, te boven komen. En de rol van die veranderlijkheid is in de menschelijke maatschappij geen andere dan in de natuur. Onder de menschen toont zij zich daarin, dat ieder voor zich den meest geschikten werkkring uitzoekt. Want hoe volkomener dit gelukt, des te grooter wordt natuurlijk het arbeidsvermogen der geheele maatschappij. Opvoeding en onderwijs behooren, het is nog onlangs door Hubrecht krachtig verdedigd, voornamelijk in elk kind zijn individueelen aanleg zoo ver mogelijk te ontwikkelen en tot bewustzijn te brengen. Hoe meer dit bereikt wordt, des te grooter worden de verschillen tusschen de menschen, en des te volledіger kan aan alle eischen der maatschappij worden voldaan.

In het plantenrijk geschiedt hetzelfde, maar grover, naar een lager ideaal. De plant moet blijven groeien waar zij ontkiemt, slechts weinige soorten kunnen van haar eerste standpunt uit een beter opzoeken, en dat nog meestal slechts op zeer kleinen afstand. Klimmende stengels, lange uitloopers en andere zeer beperkte middelen staan slechts aan enkelen ten dienste. De levensomstandigheden zijn dus voor elk individu vooruit bepaald, het kan ze niet uitkiezen. Uit deze moeilijkheid redt zich nu de natuur door het voortbrengen van een overmaat van zaad. Op elk beschikbaar plekje ontkiemen veel meer planten dan er later kunnen leven. En

is er nu tusschen deze kiemen verschil genoeg, dan zal er allicht een onder zijn, die juist voor die plaats past. Wat de hoogere dieren bereiken door zich te verplaatsen, dat bereiken de planten door het opofferen van groote aantallen van exemplaren.

Zoo hangt het welslagen van elke soort, onder de omstandigheden waaronder zij nu eenmaal leeft, in de allerhoogste mate van de individueele verschillen in haar midden af. En daarmede rust dan ook de gansche vooruitgang in de organische natuur in hoofdzaak op dat proces, dat de groote bron der veranderlijkheid is. Alleen de laagst georganiseerde planten en dieren missen de geslachtelijke voortplanting ten eenen male. Onder de hoogeren komen wel is waar hier en daar typen voor, die zich eveneens tegenwoordig slechts ongeslachtelijk vermeerderen, maar dit zijn meestal gevallen van aanpassing aan een zeer speciale levenswijze, zooals bij parasieten en bij afvalplanten.

Wij stellen thans de vraag: Gegeven kleine individueele verschillen, en gegeven de versterking van deze door de onvermijdelijke wisselingen in de levensomstandigheden, welk middel bestaat er dan, om de afwisseling onder de individuen zoo groot mogelijk te maken, m.a.w. om de kans zoo ver mogelijk te verhoogen, dat voor elk plekje, elk gaatje, een geschikt exemplaar te vinden zal zijn?

Dit middel ligt in het beginsel der permutatiën en combinatiën. Wanneer de afzonderlijke eigenschappen van verschillende individuen eenvoudig dooreengemengd worden, en deze menging verder aan het toeval wordt overgelaten, zoo moeten, in reeksen van gevallen, alle mogelijke groepeeringen ontstaan. De waarschijnlijkheidsrekening stelt ons dan in staat, om vooruit te berekenen, wat er komen kan, en hoe dikwijls elke groepeering voorkomen moet. Zij doet ons het maximum van verschillen verwachten, en leert tevens, dat op geen andere wijze dit maximum te bereiken is.

Ziedaar het beginsel der geslachtelijke voortplanting. Zij combineert de verschillen, die in de individuen eener zelfde soort voorhanden zijn, en groepeert die in de nakomelingen op alle denkbare wijzen. En daardoor zorgt zij, dat onder al die nakomelingen altijd een voldoend aantal gevonden worden, die juist passen voor de omstandigheden, die het leven hun aanbiedt.

Keeren wij thans tot de celkernen terug. Wij hebben gezien, dat de beide voorkernen, die, afkomstig van den vader en de moeder, levenslang met elkander verbonden blijven, elkander ten slotte, ten behoeve der voortplanting, gaan verlaten. Zij deden dit echter niet zonder op elkaar een veranderenden invloed uit te oefenen. Welke is deze invloed? Of liever hoedanig moet hij zijn, om te voldoen aan onze gevolgtrekkingen omtrent het nut der sexueele voortplanting? Het antwoord is, dat een uitwisseling moet plaats vinden van de dragers der erfelijke eigenschappen, en wel eene uitwisseling, die overeenkomt met eene vermenging, zóó, dat slechts het toeval beslist, wat elke voorkern van haar eigen eigenschappen behoudt en wat elk van de andere overneemt.

Natuurlijk is deze uitwisseling, zelfs onder het beste microscoop, onzichtbaar. Om haar te bestudeeren moet men hare gevolgen nagaan in de eigenschappen der kinderen. En daartoe dienen ons de bastaarden, bij welke de permutaties en combinaties veel gemakkelijker kunnen worden bestudeerd dan bij de normale bevruchting. En het zij voorloopig opgemerkt, dat de wetten, die Mendel voor de variëteitsbastaarden ontdekt heeft, precies voldoen aan de eischen der waarschijnlijkheidsregelen, en dus volkomen beantwoorden aan de voorstelling eener slechts door het toeval beheerschte uitwisseling.

Ik wensch echter de bespreking van deze hoogst belangrijke ontdekking nog uit te stellen, teneinde mijn betoog omtrent hetgeen er in de celkernen gebeurt en gebeuren moet, niet af te breken. Het microscopisch onderzoek toch leert allerlei feiten, die voor de beoordeeling dezer uitwisseling van belang zijn. Allereerst spreekt het van zelf, dat de uitwisseling plaats moet vinden vóór het afscheid der beide voorkernen, want van dat oogenblik af gaat elk harer haar eigen weg. Dus vóór het begin der sexueele generatie; bij de planten vóór het ontstaan van den embryozak en de stuifmeelkorrels, bij de varens vóór het ontkiemen van de voorkiem of het prothallium. Verder ziet men gemakkelijk in, dat de uitwisseling niet kan geschieden terstond na de bevruchting, want dan is het verband tusschen de beide voorkernen nog te oppervlakkig. Dit verband wordt slechts

allengs inniger, en dit maakt het waarschijnlijk, dat de uitwisseling betrekkelijk laat plaats zal grijpen, waarschijnlijk eerst korten tijd vóór het afscheid der voorkernen. Men kan vermoeden, dat de geheele uitwisseling van alle stoffelijke dragers der erfelijke eigenschappen in eens geschiedt, en dan ligt het voor de hand, aan te nemen, dat dit oogenblik onmiddellijk aan het afscheid voorafgaat. En werkelijk ziet men op dat oogenblik afwijkende verschijnselen in de celkernen, die op eene bijzondere verrichting wijzen. Maar ik mag mij hier niet in vermoedens omtrent bijzondere punten begeven, en de juiste bepaling van het oogenblik der uitwisseling is voor de hoofdzaak toch slechts van bijkomend belang.

Een andere vraag is, hoe men zich de uitwisseling moet voorstellen. In de verlengde, tot een kluwen gevormde kerndraden moet men aannemen, dat de stoffelijke deeltjes, de boven besproken kleinste eenheden, op eene lange rij naast elkander liggen, tenminste zoover zij nog bij de variabiliteit een rol te spelen hebben. Nu wijst de geheele uiterst gecompliceerde, maar bewonderenswaardig fraaie en doelmatige bouw der kernen er op, dat niet alleen wat wij thans reeds kunnen zien, maar ook wat voor ons voorloopig nog verborgen is, even doelmatig moet zijn ingericht. Voor de uitwisseling moeten de kerndraden der beide voorkernen precies op elkander passen, zoodat de vertegenwoordigers der zelfde eigenschappen zoo dicht mogelijk bijeen komen. Dit was reeds de eisch voor hare samenwerking in het gewone cellenleven, hoeveel te meer geldt dit voor dit allerfijnste proces.

Trouwens, het spreekt vanzelf, dat bij de uitwisseling niet oog tegen oor, of neus tegen tand geruild wordt, maar dat ook hier de stelling geldt, oog om oog en tand om tand. Men behoeft dit beginsel slechts uit te werken, om tot een juist inzicht te komen. De beide voorkernen vertegenwoordigen elk de geheele soort, met al hare eigenschappen. Deze zijn dus, afgezien van bastaardvormingen, voor beiden precies dezelfden. Alleen heeft de gunst des levens deze bevorderd, de ongunst der omstandigheden gene tegengewerkt. Elke drager van een eigenschap vindt in de andere voorkern zijn overman, als drager van hetzelfde kenmerk. Maar in bijzaken,

in het meer of minder volkomen vervullen van hun taak, verschillen zij. En juist om die verschillen is het bij de uitwisseling te doen. Juist die moeten in alle denkbare combinaties gebracht worden, teneinde in de som van allen de meest mogelijke verscheidenheid te brengen.

Uit de omstandigheid, dat de uitwisseling der eigenschappen niet terstond op de bevruchting volgt, mag men afleiden, dat de beteekenis van de sexueele voortplanting niet beperkt is tot de betrekking van de kinderen tot de ouders, maar zich uitstrekt tot de verhouding van de grootouders tot de kleinkinderen. Immers eerst in deze laatste komen de verschillende combinaties der grootouderlijke eigenschappen tot haar volste ontplooiing. De kans, om iets goeds te worden en om in het leven te slagen, heeft iemand dus meer aan zijn grootouders dan wel aan zijn ouders te danken. En het is dus meer dan een gewoon voorrecht, om de jeugd zijner kleinkinderen en de langzaam zich vestigende keuze hunner levensrichting te mogen gadeslaan.

De individueele eigenschappen der menschen in verband tot die hunner ouders en grootouders, dat is dus de overerving der lichaamskenmerken en geestesgaven, vormen een onderwerp, dat hoe langer hoe meer de aandacht boeit, en waaromtrent onze kennis in de laatste jaren in steeds toenemende mate is uitgebreid. Maar deze studie eischt nauwkeurige metingen en zeer uitvoerige vergelijkingen, en het is geenszins een gemakkelijke taak, hare uitkomsten in eenvoudige voorbeelden duidelijk te maken. In wellicht nog hoogere mate geldt dit voor de individueele verscheidenheid tusschen soortgenooten in het dierenrijk en in het plantenrijk. In gemengde rassen, zooals honden en duiven, vallen de verschillen terstond in het oog, maar in zuivere rassen herkent eerst een ervaren waarnemer elk afzonderlijk individu. De herder kent al zijn schapen, maar een vreemde herkent ze niet. Toch vormen die voor den leek onzichtbare verschillen juist die verscheidenheid, waarop de keuze der individuen in het leven berust.

Verreweg gemakkelijker is het, de overerving der kenmerken na te gaan, wanneer men daartoe bastaarden uitkiest. En vooral, zoo men bastaarden kiest, wier ouders zoo nauw mogelijk verwant zijn, opdat niet door te groote onregelmatig-

heid in de samenwerking der beide voorkernen, storingen in het normale verloop zouden ontstaan. Daarom kiezen wij de bastaarden tusschen variëteiten eener zelfde soort. Want juist voor deze heeft, zooals ik reeds opmerkte, Mendel in eene serie van allermerkwaardigste proeven de geldigheid der waarschijnlijkheidswetten ontdekt.

Om de beteekenis der variëteiten voor de leer der bastaarden, en dus in het algemeen voor de bevruchting, duidelijk te maken, moeten wij echter allereerst nagaan, wat wij hier onder variëteiten te verstaan hebben. Want omtrent weinig begrippen heerscht zooveel verwarring en zooveel verschil van meening als juist omtrent dit punt. De kweekers en de plantenliefhebbers noemen alles variëteit of verscheidenheid wat zij niet beschouwen als een oorspronkelijke wilde soort. Zelfs de bastaarden rekent men er toe, vooral als men, zooals dikwijls, wel hun moeder maar niet hun vader kent. En in grootere groepen hoort men ook niet zelden de echte soorten als verscheidenheden van gemeenschappelijk type behandelen. In de stelselkunde der planten groepeert men vormen, die men niet belangrijk genoeg acht, om ze als afzonderlijke soorten te beschrijven, als variëteiten onder hunne naaste verwanten. Daarbij hoort men gewoonlijk de meening uitspreken, dat variëteiten van soorten onderscheiden zijn door hare onstandvastigheid en door haar vermogen om van tijd tot tijd tot de soort terug te keeren. Aan dit vermogen, dat zich vooral dikwijls op kweekerijen en in tuinen openbaart, zou men dan kunnen herkennen, wat variëteiten zijn en wat soorten.

Dit terugkeeren, of, zooals men het wel noemt, dit atavisme, is zeker een der beste kenmerken der variëteiten. Maar het is geenszins een enkelvoudig verschijnsel, dat voor allen dezelfde beteekenis heeft. Integendeel, het geschiedt bij de eene verscheidenheid op geheel andere wijze dan bij de andere. Om dit duidelijk te maken, is het noodig twee groepen van variëteiten te onderscheiden. Ik kies daartoe de namen van constante en inconstante variëteiten, en bespreek eerst de eersten.

De constante variëteiten zijn feitelijk even standvastig als de soort, waartoe zij behooren. Daarenboven plegen zij met die soort niet door overgangen verbonden te zijn, maar zijn zij

van haar even scherp en volkomen gescheiden als soorten onderling. Men noemt ze variëteiten, omdat men haar verschilpunt met de soort van ondergeschikt belang acht. Het is meestal slechts een oppervlakkig kenmerk, waarom het te doen is, een van die kenmerken, waaraan men bij de onderscheiding van wilde soorten en van geslachten weinig gewicht hecht. Het meest bekende voorbeeld is de bloemkleur, en het bekende voorschrift van Linné: vertrouw vooral niet op de kleur, in verband met zijne beperking van het systematisch onderzoek tot de soorten, toont aan, hoe weinig beteekenis men daaraan hechtte. De roode, witte en blauwe hyacinthen met hun tallooze schakeeringen, de roode en witte camellia en zoovele anderen worden als variëteiten eener zelfde soort beschouwd.

Wil men weten of zulk eene variëteit constant is, dan is het natuurlijk niet voldoende haar door stekken of scheuren te vermenigvuldigen, maar moet men haar zaad winnen en uitzaaien. De bloemen met fraaie kleuren plegen door insecten te worden bestoven, deze brengen het stuifmeel deels van de eene bloem derzelfde plant op de andere, deels van de eene plant op een ander individu. Groeien en bloeien nu de variëteit en de soort, waartoe zij behoort, dicht bijeen, zoo vliegen de bijen, hommels en vlinders van de eerste naar de tweede en omgekeerd, en dit is te gemakkelijker, omdat de vorm der bloemen dezelfde is, en zij dus hun wijze van binnenvliegen en van zuigen niet telkens behoeven te veranderen. Het gevolg zal echter een kruising zijn, het zaad zal niet zuiver kunnen wezen. En deze onzuiverheid zal natuurlijk des te grooter zijn, naarmate de beide vormen dichter bijeen, of zelfs op het zelfde bed dooreen bloeien, en naarmate het kleurverschil op de bestuivende diertjes minder indruk maakt. Van een gemengd perk zal dus niemand verwachten zuiver zaad te oogsten, ook al neemt hij het van iedere plant afzonderlijk. Maar op kweekerijen en in tuinen is het een uiterst gewoon verschijnsel, dat de bedden met de verschillende variëteiten eener zelfde soort dicht bijeen gezien worden.

Om dus de vraag te beantwoorden of een variëteit constant is, moet men maatregelen nemen voor eene zuivere bevruchting. De eenvoudigste is, dat men in zijn tuin de bijbehoorende

soort in het geheel niet kweekt, ten minste als men zeker weet dat zij ook in omliggende tuinen of perken niet bloeit. Want de insecten vliegen natuurlijk over schuttingen en muren heen. Anders moet men de plant onder een stolp van gaas of in een goedsluitenden zak van dun, perkamentachtig papier laten bloeien en zoo noodig zelf het stuifmeel op de stempels brengen.

Onder deze voorzorgen heeft Hildebrand het zaad van witte hyacinthen gezaaid en ze geheel constant bevonden. Evenzoo bleeken wit bloeiend vlas, witte *Lathyrus*, witte *Phlox* en tal van andere witte en roode variëteiten volkomen standvastig te zijn. Een witte variëteit van vingerhoedskruid heeft Hoffmann dertig jaren lang gekweekt, zonder ooit eene afwijking te zien. En zoo gaat het telkens, wanneer men de proef zuiver neemt; van een terugkeer tot de soort is daarbij niets te bespeuren.

Vanwaar dan die heerschende voorstelling van de onstandvastigheid der variëteiten? Deze vindt haar oorsprong in het zaaien van vrij bestoven, dus onzuiver zaad, en moet afgeleid worden uit den tijd, toen men omtrent de werkzaamheden der insecten nog geen voldoende kennis had en dus niet kon weten, wat er vereischt wordt, om zuiver zaad te winnen. Gaan wij daartoe na, wat er gebeurt, wanneer men zijn zaad zonder al die voorzorgen kiest en uitzaait. Dan ziet men den terugslag of het atavisme in zijn volle kracht. En wel merkwaardiger wijze steeds zóó, dat de soort onder den invloed der kruising niet schijnt te lijden; zij blijft even standvastig alsof er niets gebeurd was. En juist dit bevestigt den kweeker in zijne meening dat zij de soort is. Maar de variëteit gedraagt zich anders. Wel komt zij uit de meeste zaden met haar eigen kenmerk op, maar niet uit alle. Deze laatste nemen de bloemkleur der soort aan, en wel in de volle mate. De variëteit keert terug tot de soort uit welke zij haar oorsprong genomen heeft, zegt men, en daaraan ziet men dat zij eene variëteit is. Deze conclusie geef ik gaarne toe, maar de verklaring is niet een spontane terugkeer, een ontplooien van lang verborgen voorouderlijke eigenschappen, maar eenvoudig een bastaardeering met de soort.

Dat dit zoo is, blijkt eenerzijds uit de zooeven vermelde

rechtstreeksche proeven over de constantie, en aan de andere zijde uit proeven omtrent de gevolgen der kruising. Want zoo ik de bloemen eener witte variëteit, met uitsluiting van haar eigen stuifmeel, voorzie van het bevruchtend poeder van de rood of blauw bloeiende soort, en ik zaai het zoo gewonnen zaad, dan krijg ik geen mengsel, en geen witte bloemen, maar uitsluitend bastaarden met de kleur der soort. En dit verklaart dus den gedeeltelijken terugslag der kleurvariëteiten op even eenvoudige als natuurlijke wijze. Kruis ik nu de soort met hare variëteit zoo krijg ik weer uitsluitend bastaarden, en ook deze hebben de kleur der soort. Maar juist daarom kan ik ze van hunne moeder niet onderscheiden, en zal ik dus uit het zaad van de soort, ook al is het onzuiver bestoven, geen afwijkingen zien te voorschijn komen.

Evenzoo gedragen zich constante variëteiten, wanneer een ander kenmerk dan de bloemkleur het verschil met de soort uitmaakt. Allereerst de vruchtkleur, zooals bij witte aalbessen, gele pruimen enz. Dan de kleur van het loof, zooals bij de roodbruine beuken, hazelaars en tal van andere planten. Het is een uiterst bekende ervaring, dat de minste onzuiverheid in de bestuiving, veroorzaakt door de nabijheid van een groenbebladerd exemplaar, hier onder het zaad een aantal, en dikwijls een groot aantal van zulke, schijnbare, atavisten doet ontstaan. Een zeer gewoon kenmerk van variëteiten is de sterke insnijding der bladeren en der bloembladen; de eerste worden fijnslippig, de laatste krijgen fraaie franje aan den rand. Bij kruising met de soort, hetzij toevallige of kunstmatige, gaat dit kenmerk verloren, maar bij zuivere bestuiving kan het onbeperkt blijven heerschen, in den loop van tallooze generatiën, zonder eenige uitzondering. Onbehaarde perziken noemt men nectarinen, van de gewone Acacia komt een variëteit zonder stekels voor, en zelfs van den doornappel, bekend om het Stramonium dat hij levert, komt een variëteit voor met gladde vruchten zonder doorns. Deze doornappel is een gemakkelijk te kweeken, eenjarige plant, met groote vruchten en groote zaden. Bijna alle onderzoekers die kunstmatige kruisingen uitgevoerd hebben, hebben hem bij voorkeur gebruikt. De verschijnselen, die hij daarbij toont, behooren dus tot de best bekende. Maar zij komen juist op hetzelfde neer als wat wij zooeven voor

de bloemkleur zagen. Elke vorm afzonderlijk is volkomen constant; bij kruising geven zij bastaarden met doorns, dus met het kenmerk der soort.

Zoo zou men verder kunnen gaan. De groep der constante variëteiten is een zeer omvangrijke en de verschilpunten met de soort zijn uiterst wisselende. Maar de constantie is overal volledig, en de terugkeer tot de soort mist evenmin, maar wordt overal door kruising veroorzaakt.

Natuurlijk beweer ik niet, dat er bij variëteiten nooit een echt, spontaan atavisme zou voorkomen. Maar zulke gevallen zijn uiterst zeldzaam, en als zij bij zaaiplanten voorkomen, juist om de kansen van kruising niet gemakkelijk te bewijzen. Toch is er geen twijfel aan, dat zij somwijlen optreden, en enkele voorbeelden zijn zelfs in den handel te verkrijgen en dus voor iedereen toegankelijk. Ik bedoel de terugkeer van heesters of boomen, door zoogenoemde knopvariatie, tot de soort, waarvan zij afstammen. Dit verschijnsel komt op het eerste gezicht overeen met wat wij in het begin besproken hebben omtrent de splitsing van bastaarden in hunne knoppen en takken. Maar bij nader overleg is er een zeer belangrijke tegenstelling. De variëteitsbastaard heeft het kenmerk der soort; splitst hij zich dus, zoo brengt hij een tak voort met het variëteitskenmerk. Zoo brengt b.v. de blauwe Veronica-bastaard somwijlen een tros voort met witte bloemen. Als echter de variëteit terugslaat, heeft de tak het kenmerk der soort. Zoo ziet men somwijlen, aan witte of bleek rose heesters van *Ribes sanguineum* een tak met roode trosjes. De witte kan geen bastaard zijn, want die zou rood moeten bloeien en wij hebben dus hier een duidelijk geval van terugslag.

Iedereen kent de *Taxus*-heesters met opgaande in plaats van horizontaal uitstaande takken. Haar prachtig maar somber, donker groen loof doet ze dikwerf te samen met Cypressen kweeken. Deze *Taxus*-heesters slaan nooit tot den stamvorm terug. Daarentegen heeft een verwante soort, *Cephalotaxus* juist zulk eene variëteit, die telkens in sommige takken terugslaat. Zij draagt nooit zaden, en wordt dus alleen door stekken vermenigvuldigd, waarbij zij dat merkwaardige splitsingsvermogen behoudt. Zij is in den handel en kan dus gemakkelijk in tuinen en parken gekweekt worden,

waar zij dan telken jare en soms op den duur in oudere takken die twee verschillende typen op één stam toont. De variëteit groeit recht omhoog, de takken der soort staan horizontaal uit. De eerste keert haar bladeren naar alle zijden, de laatste draagt ze in twee rijen, links en rechts. En juist zoo doen de toevallig, door atavisme, aan de variëteit optredende takken.

Deze voorbeelden van atavisme door knopvariatie bij overigens typische variëteiten geven ons tevens een inzicht in het eigenlijke wezen van haar kenmerk. In de eerste plaats moet het opvallen, dat al de besproken verschilpunten teruggebracht kunnen worden tot één enkel, nl. de afwezigheid, in de variëteit, van één bepaalde eigenschap der soort. Zoo mist de een de blauwe of roode kleur van bloem of vrucht of loof, de ander mist de haren, doorns of stekels, een derde groep mist den bijzonderen horizontalen groei der takken. De variëteit ontstaat dus, om het zoo uit te drukken, uit de soort door het verloren gaan van een of andere eigenschap, die voor die soort kenmerkend was. En zoo is het, tenminste bij constante variëteiten, zeer algemeen. Haast elk kenmerk kan op die wijze verloren gaan. Zelfs de uitloopers onzer aardbeziën kan dit lot treffen, en in menigen tuin kweekt men bij voorkeur variëteiten zonder uitloopers. Ook meeldraden en stampers kunnen verloren gaan, en zulke steriele variëteiten kan men dan alleen door scheuren of enten of andere vegetatieve vermenigvuldiging voortplanten.

Gaat zoo dus een kenmerk verloren, verdwijnt het dan ook in de inwendige structuur der planten spoorloos? Die inwendige structuur hebben wij leeren kennen in de celkernen en hare draden. Wij vragen dus welke verandering in die draden plaats vindt, wanneer uitwendig een zichtbaar kenmerk verdwijnt. Natuurlijk kunnen wij niet verwachten, daaromtrent in de kerndraden zelven iets te zien, want volgens de berekening die ik uit Eisen's salamander-studie heb aangevoerd, zouden wij daartoe minstens tienmaal kleinere deeltjes moeten kunnen waarnemen, dan thans mogelijk is. Wij moeten dus onze gevolgtrekkingen afleiden uit de physiologische verschijnselen. En wanneer wij nu zien, dat door een witbloeiende variëteit het vermogen om roode bloemen te maken, en wel van een rood dat precies

met dat der soort overeenkomt, van tijd tot tijd, zij het ook hoogstzelden, ontplooid wordt, dan moeten wij besluiten dat dit vermogen niet in den waren zin des woords verloren is, maar dat het slechts tijdelijk onwerkzaam geworden is. Zoo komen wij tot een hoogst belangrijke stelling, die door Darwin zeer uitvoerig behandeld en in haar groote beteekenis ontvouwd is, ik bedoel de leer der latente eigenschappen. In de variëteit is het kenmerk, dat het verschilpunt met de soort uitmaakt, niet afwezig, maar onwerkzaam, inactief, slapend, rustend, verborgen of latent, of hoe men het noemen wil.

Passen wij dit nu toe op de kerndraden, en vergelijken wij de celkernen van de soort met die der variëteit. Het verschil ligt dus in één of in enkele kenmerken die in de kerndraden der soort actief, in die der variëteit inactief zijn. Maar het aantal kenmerken, of liever het aantal der kerndraadkorrels die de dragers van afzonderlijke eigenschappen zijn, is in beiden hetzelfde. Het is bij het ontstaan der variëteit onveranderd gebleven. Daaruit volgt allereerst, dat bij de kruising eener soort met hare variëteit de kerndraden precies even goed op elkaar passen als bij gewone bevruchting. Afgezien van de bedoelde verschilpunten is dus hoegenaamd geen stoornis te verwachten. Noch de kruising zelve, noch ook het leven en de ontwikkeling der bastaarden, noch ook hunne vermenigvuldiging behoeven bemoeielijkt te zijn. En de ervaring leert dan ook, dat varieteitsbastaarden even gemakkelijk gewonnen worden, even krachtig, ja soms zelfs krachtiger groeien, en vooral even vruchtbaar zijn als de soort zelf. Alles gaat heel gewoon, en volgt de regelen van het normale proces.

Overeenkomstig onze algemeene beschouwingen hebben wij thans voor dit bizondere geval twee punten na te gaan. Ik bedoel de gevolgen der bevruchting en die van de uitwisseling der eigenschappen bij het ontstaan der sexueele cellen.

De eersten hebben betrekking op de eigenschappen der bastaarden, de laatsten doen hun invloed in hunne nakomelingen kennen. In de bastaarden zelven ligt dus ten opzichte van het verschilpunt, het vertegenwoordigende deeltje in de eene voorkern in actieven, in de andere in inactieven of latenten toestand. Men zou nu kunnen verwachten, dat zij

te samen de eigenschap slechts halverwege zouden kunnen tot stand brengen, en dus een lichtere blauwe kleur of een dunnere beharing voor den bastaard verwachten. Maar de ervaring leert dat dit niet zoo is, en dat het actieve deel even veel of nagenoeg even veel bewerken kan wanneer het alleen is, als beiden te zamen zouden kunnen doen.

Echter heb ik over de bastaarden zelven reeds zooveel gesproken, dat het tijd wordt tot hunne nakomelingen over te gaan. Dus tot de gevolgen van de uitwisseling der eigenschappen. Ik beschouw daartoe eerst het verschilpunt afzonderlijk, om het eerst daarna in verband te brengen met de overige eigenschappen. En daar de uitwisseling alleen in dit verband beteekenis heeft, kan ik die voorloopig ook weglaten.

Knoopen wij dus aan onze vroegere uiteenzetting van het afscheid der beide voorkernen vast, en nemen wij een bastaard van een witbloeiende en een blauwbloeiende soort aan. Wij hebben dus in de eene voorkern den vertegenwoordiger van het blauw, die in de andere onwerkzaam is, en dus de bloemen kleurloos of wit zou laten. Bij het ontstaan der stuifmeelkorrels verlaten de voorkernen elkaar, de helft werkt voor blauw, de andere helft werkt voor wit. Evenzoo bij het ontstaan van de kiemzakken en de eicellen in de jonge zaden; in de eene helft der eicellen zijn de bedoelde deeltjes actief, in de andere inactief. Wat zal nu het gevolg zijn, als de bastaard zich zelf bevrucht. Sommige voor blauw bestemde stuifmeelkorrels zullen evenzoo gestemde eicellen bevruchten, en er zullen planten ontstaan die geen bastaarden meer zijn, maar in beide voorkernen de kiemen der blauwe bloemkleur bevatten. Andere voor blauw bestemde stuifmeelkorrels zullen eicellen met de dragers van het varieteitskenmerk bevruchten, en er zullen bastaarden gevormd worden. Ongeveer dezelfde beschouwing geldt voor de andere helft der stuifmeelkorrels, die met de dragers van het kenmerk der variëteit, dus met de latente of inactieve kleurbewerkers. Van die helft moet de eene helft eicellen met dezelfde richting, en de andere helft eicellen van de tegenovergestelde richting treffen. In het eerste geval krijgen wij dus geen bastaarden, maar zijn de jonge planten krachtens beide voorkernen wit van bloem, in het andere zijn de voorkernen ongelijk en hebben wij dus wederom bastaarden.

De kinderen van een variëteitsbastaard omvatten dus vier typen. Ten eerste zuiver blauwe, ten tweede bastaarden, ten derde zuiver witte en ten vierde weer bastaarden. En uit de gegeven uiteenzetting laat zich gemakkelijk berekenen, dat de kans voor elk dezer vier typen dezelfde is, en dat zij dus, in een eenigszins omvangrijk zaaisel, in gelijk aantal zullen optreden.

Hiermede zijn wij gekomen tot het beginsel der bastaardsplitsingen, zooals dit geruimen tijd geleden door Mendel bij een onderzoek naar de bastaarden van erwtensoorten ontdekt is. Dit beginsel, waarvan men eerst voor korten tijd de hooge waarde heeft leeren inzien, leert ons dat bij kruisingen van variëteiten in het algemeen geldt, wat wij in ons voorbeeld zagen, dat voor de bloemkleur gebeuren moet. Overal, waar het verschil tusschen de beide ouders zich beperkt tot één punt, dus tot ééne eigenschap die in den eenen actief en in den anderen inactief is, moeten de bastaarden bij zelfbevruchting drieërlei nakomelingen geven. Van die typen komen er twee geheel met de beide ouders overeen, terwijl het derde, dat het dubbele aantal individuen omvat, wederom uit bastaarden bestaat. Deze bastaarden zijn juist gelijk aan die der eerste generatie, en zullen zich dus in hunne kinderen weer juist op dezelfde wijze kunnen splitsen.

Talrijke proeven hebben het bewijs voor deze stelling geleverd, en aangetoond dat het proces dezer splitsingen overal op dezelfde wijze verloopt, en van den aard van het kenmerk onafhankelijk is. In het bijzonder noem ik de doornlooze doornappels en de onbehaarde variëteiten als voorbeelden. Het zou mij te ver voeren, deze feiten hier uitvoerig te bespreken.

Maar uit onze berekening volgt een zeer belangrijk punt. Ik bedoel de gevolgtrekking dat de kinderen dezer bastaarden wel onderling ongelijk zijn, maar feitelijk niets nieuws vertoonen. Zij herhalen de typen hunner grootouders en ouders, maar daarbij blijft het. Dit voert ons terug tot den aanvang van onze bespreking over dit geval van kruising, waar ik voorgesteld heb eerst één enkel verschilpunt afzonderlijk te beschouwen, om het daarna in verband te brengen tot andere.

Gaan wij thans tot dit laatste over. Ook hier loopen theorie

en ervaring zoo geheel parallel, dat het vrij onverschillig is, welke men vooropstelt. Nemen wij twee variëteiten aan, die niet in één kenmerk onderling verschillen maar in meerdere. Dan zal bij de kruising voor de zichtbare eigenschappen voor den bastaard hetzelfde gelden als voor ons meer eenvoudige voorbeeld, en zal van elk verschilpunt de actieve eigenschap in den bastaard ook actief zijn, terwijl van de latente daarbij weinig of niets te bespeuren valt. Hier is dus de onderscheiding niet van groot belang. Maar bij de uitwisseling der eigenschappen korten tijd vóór de productie van nieuwe geslachtscellen zijn thans de kansen andere geworden. Ten opzichte van elk verschilpunt toch geschiedt in den regel de uitwisseling onafhankelijk van de overigen. En daaruit volgt, dat ook hier weer de kanswetten van kracht moeten zijn, en dat dus nieuwe combinatiën tot stand zullen kunnen komen. Verschillen de beide ouders in bloemkleur en in de doorns der vruchten, zoo zijn er vier combinatiën mogelijk: gekleurde bloemen met bedoornde vruchten, ongekleurde bloemen met doornlooze vruchten, maar ook gekleurde bloemen en doornlooze vruchten en ongekleurde bloemen met bedoornde. Van deze vier combinatiën komen er natuurlijk twee overeen met de grootouders, maar twee zijn er nieuw. Alle vier treden zij in bepaalde getalsverhoudingen op, en de proeven hebben geleerd, dat deze diegene zijn, die men uit de kansrekening kan afleiden. Zoo kan men verder gaan, en kruisingen met drie, vier of meer verschilpunten tusschen de ouders uitvoeren, en tevens de te verwachten uitkomsten vooraf berekenen. Zoo b.v. bij de roode en witte koekkoeksbloem, waar tevens de tanden der doosvruchten verschillen, en waarbij men van de een een behaarden en van de ander een onbehaarden vorm kan kiezen. Afgezien van zeer bizondere gevallen leert dan de ervaring, dat de theorie overal van toepassing is.

Uit een en ander mag worden afgeleid, dat de uitwisseling der erfelijke eigenschappen vóór het afscheid der voorkernen zóó geschiedt, dat elk paar zich in den regel onafhankelijk van de andere gedraagt. En geldt dit zoowel voor onze bastaarden als voor de normale bevruchting, dan volgt daaruit dat werkelijk deze uitwisseling een onovertroffen middel is, om de verscheidenheid der individuen te bevorderen. Alle

denkbare combinatiën van de voorhanden eigenschappen kan zij tot stand brengen. Bij soorten, wier vermenigvuldiging niet zeer aanzienlijk is, zal allicht het aantal combinatiën veel grooter zijn, dan het aantal individuën dat ontstaat, zoodat, ten minste in korten tijd en in niet te omvangrijke familiën, het variabiliteitsvermogen niet eens kan worden uitgeput. En meer kan men ter nauwernood van eene organische functie verlangen.

Zonder in uitvoerige berekeningen en formules te vervallen is het niet wel doenbaar, hier de beteekenis dier uitwisseling verder na te gaan of de bewijzen aan te voeren, die de variëteitsbastaarden voor de juistheid der stellingen leveren. Ik moet dus daaromtrent naar meer uitvoerige werken verwijzen, maar meen toch in hoofdzaak het beginsel aangegeven te hebben, volgens hetwelk de natuur te werk gaat, om de groote voordeelen der individueele verscheidenheid door middel der geslachtelijke voortplanting zoo volledig mogelijk te verwezenlijken. Alleen wijs ik er hier ten overvloede nog eens op, dat deze voordeelen zich meer in de kleinkinderen doen gevoelen dan in de kinderen, en dus klaarblijkelijk bij een beperkte vermenigvuldiging nog meer in de achterkleinkinderen dan in de tweede generatie. Want eerst in een zeer groot aantal individuen kan de geheele mogelijke rijkdom van vormen worden ontplooid.

Voor deze geheele beschouwing heb ik mij beperkt tot de constante variëteiten. Het wordt dus tijd ook de inconstante te bespreken. Daar zij zich echter, afgezien van die inconstantie zelve, en met name ten opzichte van de kruisingen en hare gevolgen, in hoofdzaak juist zoo gedragen als de constante, kan ik mij tot een korte schets beperken. Nergens in de natuur treedt ons de variabiliteit zoo rijk en zoo treffend voor oogen als op het gebied der bonte bladeren. Geldt algemeen de stelling, dat geen twee bladeren van een plant onderling geheel gelijk zijn, hier dringt zij zich aan ons op. Van zuiver witte of zuiver gele tot de gewone groene bladeren zien wij alle overgangen en alle schakeeringen. In een bont blad liggen geel en groen in lagen boven elkander, en die van de onder- en bovenzijde passen geenszins altijd op de middelste weefsellaag. Vandaar tintverschillen en onscherpe grenzen. De onstandvastigheid is hier zóó groot, dat de liefhebber van

planten haar gaarne voor typisch houdt. Andere voorbeelden geven de bloemen. Hier toont zich een ander bont in de gestreepte variëteiten van Azalea's, riddersporen, Dahlia's, leeuwenbekken en zoo vele andere. De eene bloem heeft fijne, de andere breede strepen van een roode of blauwe kleur op een overigens wit of geel veld. Tusschen bijna ongestreept, en zuiver rood of blauw vindt men alle schakeeringen, somwijlen op dezelfde trossen bijeen. Iets dergelijks, hoewel minder in het oog loopend, vertoonen de dubbele bloemen; alle overgangen van geheel vol tot enkelvoudig kunnen op hetzelfde bed gezien worden.

Het terugkeeren tot de kenmerken der soort, het atavisme dat voor de variëteiten karakteristiek is, geschiedt hier dus steeds en met overgangen. De groene bladeren, de enkelvoudige bloemen, de roode of blauwe kleur zijn zulk een telkens herhaalde terugkeer. En zij ontstaan zonder kruising, ook bij kunstmatig zuivere bevruchting, alleen krachtens de variabiliteit dezer variëteiten. Door een keuze van het zaad op de weinig of sterk bonte of gestreepte of dubbelbloemige individuen kan men eenerzijds de variëteit wat meer zuiver houden of anderzijds het atavisme bevorderen. Maar volkomen isoleeren kan men noch het eene, noch het andere uiterste. Onderling zijn zij door onverbreekbare banden verbonden, en vroeg of laat keert steeds na elke poging tot zuivering van het eene type, het andere toch weer terug. Schommelt in gewone gevallen de variabiliteit om een middenpunt, hier schommelt zij tusschen twee uitersten. Schijnbaar is dit een klein verschil, maar in werkelijkheid komt het daarop neer, dat bij de eerste gevallen ééne eigenschap op de uitwendige invloeden door meerdere of mindere ontwikkeling antwoordt, terwijl in de laatste er twee eigenschappen zijn, die, in het binnenste wezen der plant, dus in de celkernen, naast elkander liggend, toch niet beiden tegelijkertijd zich in volle mate kunnen doen gelden. Het zuivere groen sluit het geel, het zuivere rood de strepen uit. Deze onderlinge samenwerking, of liever tegenwerking, is daardoor de bron der zoo opvallende verscheidenheid.

Het wordt echter tijd, dat wij de variëteiten verlaten. Ons rest nog een geheel ander geval van bastaardeering te bespreken, dat wel is waar nog niet zoo uitvoerig onderzocht

is, maar dat toch in vele opzichten veel belangrijker en leerzamer is. Ik bedoel de bastaarden tusschen soorten. Hier treden, door de groote verschillen tusschen de ouders, bij de kruisingen onregelmatigheden en storingen op, die zoowel het gelukken der kruisingen zelven als ook de vruchtbaarheid der bastaarden ernstig bedreigen, ja niet zelden geheel vernietigen.

Dit mislukken leert ons, dat het verschil tusschen soorten, ook bij nauwe verwantschap in den grond der zaak, een ander is dan dat tusschen variëteiten van dezelfde soort onderling. Bij deze laatste is samenwerking steeds mogelijk en vindt zij normaal plaats, de beide typen passen evengoed op elkander als of zij één en hetzelfde waren. De typen van twee verschillende soorten passen echter niet meer op elkander.

Dit gemis aan voldoende overeenkomst uit zich nu, zooals te verwachten is, eenerzijds bij de bevruchting, en in de tweede plaats als gevolg der uitwisseling der eigenschappen in den bastaard, bij de voortbrenging der nieuwe geslachtscellen. Gaan wij beide afzonderlijk na.

Iedereen weet, dat het stuifmeel eener roos op den stempel van een lelie gebracht, geen zaden kan doen ontstaan. Zelfs een tulp kan men niet met een lelie of met een hyacinth kruisen. Integendeel is voor het gelukken eener kruising algemeen een zeer nauwe graad van verwantschap noodig. Niet alle soorten van papavers geven onderling bastaarden. Als regel kan men stellen dat soorten, die tot twee verschillende geslachten behooren, slechts bij uitzondering elkaar met goeden uitslag kunnen bevruchten. Zoo b.v: de Berberis en de Mahonia, de Azalea en de Rhododendron. De meeste dergelijke uitzonderingen komen in de familie der orchideeën voor. En ook binnen de geslachten is het bedoelde vermogen zeer beperkt. Geheele natuurlijke familiën leveren geen of bijna geen bastaarden op; in de overigen doen dit slechts enkele uitverkoren geslachten, zooals de anjelieren, de tabak en de wilgen. En onderzoekt men deze geslachten nauwkeurig dan munten zij in den regel door talrijke, doch onderling zeer nauw verwante soorten uit.

Is een kruising mogelijk, dan kan zij nog in de meest verschillende graden gelukken. Soms oogst men bijna evenveel zaad als na gewone bevruchting, meestal minder, de

helft of slechts een derde. Niet zelden worden slechts enkele zaden rijp, of gelukt de bastaardeering slechts onder bijzondere, soms zeer zeldzame omstandigheden. Men kent talrijke, toevallig ontstane bastaarden, die het nog niet gelukt is, kunstmatig op nieuw te maken. Ook is het een zeer gewoon verschijnsel dat na de bastaardbevruchting de kiem wel aangelegd wordt, maar slechts een kort leven leidt. Eenigen tijd lang kunnen de beide ouderlijke erfdeelen samenwerken; soms ontstaan alleen cellen, soms worden bepaalde organen in eersten aanleg gezien, maar daarna sterft de kiem. Bij de kruising onzer Aard-Orchideeën zijn zulke gevallen door Strasburger onderzocht.

Worden de gekruiste zaden rijp, dan volgt daaruit nog geenszins, dat zij ook tot volwassen planten kunnen opgroeien. In talrijke gevallen zijn de kiemplantjes zoo zwak dat zij of allen of voor verreweg het grootste deel reeds in hun eerste jeugd sterven. Zelfs bij schijnbaar nauw verwante soorten komt dit voor, zoo b.v. bij de kruising van de Oenothera Lamarckiana met één onzer inlandsche St. Teunis bloemen, de O. muricata. Bij wilgenbastaarden krijgt men dientengevolge meestal een overmaat van vrouwelijke planten, of wel alleen deze, omdat de mannelijke zwakker zijn en dus in haar jeugd talrijker sterven. Vergelijkt men al zulke gevallen, zoo krijgt men den indruk, dat de beide onderling ongelijke voorkernen nu eens korter en dan weer langer kunnen samenwerken, maar in tal van gevallen, ja misschien wel in de meeste ten slotte het moeten opgeven, en den bastaard laten sterven vóór hij bloeien en zaaddragen kan. Als laatste nummer in deze reeks zou dan het zeer gewone verschijnsel te noemen zijn, dat vele bastaarden eerst te laat beginnen te bloeien, daar zij of hunne eerste bloemknoppen en bloemen onvoltooid afwerpen, of wel te lang wachten, voor zij bloemknoppen aanleggen. Treedt dan de herfst in, vóór er werkelijk zaadknoppen bevrucht zijn, zoo kan men geen zaad meer oogsten. Op deze wijze eindigen de kruisingsproeven b.v. in het geslacht der tabaksplanten niet zelden.

Om te begrijpen, waarop deze storing in de samenwerking der beide voorkernen berust, is het noodig dat wij nog eens op het verschil tusschen soorten en variëteiten terugkomen. Berust het ontstaan der laatsten op een overgang van voor-

handen eigenschappen uit den actieven toestand in den inactieven, de vorming der eersten moet daartegenover aan een geheel andere oorzaak worden toegeschreven. Men ziet dit het gemakkelijkste in, wanneer men het rijk der levende natuur in het algemeen beschouwt. Hier berust de vooruitgang op differentieering, op een toenemen van het aantal kenmerken. Dit springt terstond in het oog, wanneer wij de hoogere dieren met de lagere, of de bloemplanten met mossen of wieren vergelijken. Eéncellige wieren, draadwieren en vlieswieren hebben een veel eenvoudiger bouw dan boomen en heesters, en daarmede een geringer aantal kenmerken. Of met andere woorden: het aantal der erfelijke eigenschappen neemt met de steeds hooger wordende organisatie allengs toe. Slechts zijn de stappen voor onze waarneming te klein. Wij zien duidelijk verschillen in hoogte van ontwikkeling tusschen verwante familiën, ja somwijlen tusschen geslachten. Maar om te zeggen, welke soorten uit een bepaald geslacht hooger georganiseerd zijn, dat wil dus zeggen meer erfelijke eigenschappen bezitten dan andere, dat gelukt ons in den regel niet. Zoo fijn is ons waarnemingsvermogen niet. Trouwens dit is niet meer dan natuurlijk, want op een aantal van eenige duizenden te beslissen of er een of enkele meer zijn, daartoe zou men de eenheden moeten kunnen tellen.

Passen wij nu deze redeneering op het ontstaan van soorten toe, zoo besluiten wij allereerst, dat de hoogere soorten uit de lagere ontstaan zijn door vermeerdering van het aantal der erfelijke eigenschappen. Bij de oude moeten nieuwe bijgekomen zijn. En wel van tijd tot tijd. De eene soort stamt van de andere af, die weer van een andere, die van een nog oudere. Bij elke afstamming moet er minstens eene eigenschap gewonnen zijn; zoolang elke soort echter constant gebleven is, kan ook het aantal harer eigenschappen onveranderd gebleven zijn. Op deze wijze komen wij allengs tot de voorstelling dat de naaste verwante van eene gegeven soort die is, uit welke zij haren oorsprong genomen heeft, hare moedersoort. Iets wat trouwens bij eene vergelijking met de familiebetrekkingen onder de menschen van zelf spreekt. Hier hebben wij dus tevens het eenvoudigste geval voor een kruising tusschen twee soorten, n.l. twee typen waarvan het jongere van het oudere afgestamd is door de aanwinst van één nieuwe erfelijke eigenschap.

Geldt elders de spreuk, *simplex sigillum veri*, de eenvoud is de stempel der waarheid, in de wetenschap geldt de regel dat de eenvoudigste voorbeelden diegene zijn, aan welke men het gemakkelijkst de waarheid leert kennen. Zij stellen ons in staat de verschijnselen te begrijpen, en is voor hen eenmaal de verklaring gevonden, dan valt het meestal niet moeilijk, die op meer samengestelde gevallen toe te passen. Om deze reden willen wij trachten ons voor te stellen wat de samenwerking van twee voorkernen moet opleveren, wanneer de eene eene erfelijke eigenschap meer heeft, of meer vertegenwoordigt, dan de andere. Klaarblijkelijk passen zij dan niet meer volledig op elkander. Bij de variëteiten staat tegenover elk inactief deeltje een actief, en wordt dus de samenhang van het geheel niet gestoord. Hier echter staat tegenover de nieuwe eigenschap niets, want daarin ligt juist haar nieuwheid. Plaatselijk is er dus een gebrek in de overeenkomst, en wel een zoodanig, dat ook op de samenwerking van andere, naburige deeltjes storend kan inwerken. En nu kan men zich gemakkelijk voorstellen, dat zulk eene stoornis nog maar gering is, en op zich zelve ternauwernood een merkbare beteekenis zou hebben. Maar zoodra tusschen de beide soorten, die men voor eene kruising kiest, het aantal verschilpunten grooter wordt, twee of drie, of misschien zelfs tientallen gaat bedragen, dan begrijpt men dat zulke ongelijke plaatsen in de voorkernen schadelijk moeten gaan worden. En wel des te schadelijker, naar mate zij talrijker zullen zijn. Met andere woorden, hoe grooter het aantal verschilpunten tusschen de beide ouders is, des te kleiner is de kans, dat de samenwerking der beide voorkernen van langen duur zal zijn, des te eerder zal de gevormde bastaard, hetzij als jonge plant, hetzij als zaad, hetzij als kiem, hetzij reeds terstond bij zijn aanleg bij de bevruchting te gronde moeten gaan. Wij zien dus, dat deze voorstelling een uiterst eenvoudige verklaring geeft, van hetgeen de ervaring ons omtrent de levenskansen der bastaarden in het algemeen leert.

Gedurende het leven van den bastaard blijven de beide voorkernen, als haar onderlinge verschillen niet te groot zijn, met meer of minder groote moeite den gemeenschappelijken arbeid volhouden. Zij zijn als een span van twee zeer ongelijke paarden. En men moet zich verwonderen dat ge-

vallen, zooals die van den Bastaard-Gouden Regen, waarin zij uit den band springen en elk haar eigen bestaan gaan voeren, haar eigen stempel aan weefsels en knoppen en bladeren en bloemen gaan opdrukken, zoo uiterst zeldzaam zijn. Haar samenwerking is altijd onvolkomen, nu eens meer dan weer minder. Zij passen niet bij elkaar, zooals men aan alle uitingen van het bastaardleven zien kan. De verschillen tusschen de ouders behoeven volstrekt niet groot te zijn, om de bastaarden tot teere gewassen te maken, die alle zorgen der cultuur vereischen om door de moeilijke tijden der ontkieming en eerste ontwikkeling heen gebracht te worden. Eenmaal volwassen, zijn de bezwaren overwonnen, en de te zwakken te gronde gegaan, en vertoonen zich de overblijvenden dus in de volle kracht van hun leven.

Maar die kracht houdt op, wanneer het er op aankomt zelf zaden voort te brengen. Zeer weinige soortsbastaarden gedragen zich daarbij even goed als gewone soorten. Nu eens is hun stuifmeel onvoldoende, dan weer laten de zaadknoppen te wenschen over, meestal valt op beiden wat aan te merken. De stuifmeelkorrels vertoonen zich onder het microscoop loos, zonder inhoud en ten minste zonder kern. Niet altijd allen, maar dikwijls voor een grooter of een kleiner gedeelte. Zijn zij allen leeg, dan is er natuurlijk geen bevruchting, geen voortplanting van het bastaardras mogelijk; zijn zij tendeele onvolkomen ontwikkeld, zoo bestaat de kans op enkele, soms wat meer soms wat minder talrijke zaden. Even zoo is het met de eicellen in de zaadknoppen gesteld. Voor een grooter of kleiner aantal mislukken zij, en verminderen daardoor de kans op bevruchting.

Wanneer wij niet reeds uit onze vroegere beschouwingen wisten, dat aan het ontstaan van stuifmeelkorrels en eicellen een uiterst samengesteld en fijngevoelig proces voorafgaat, dan zou deze groote kans op mislukking van eicellen en stuifmeel bij de bastaarden er ons met voldoende duidelijkheid op wijzen. En tevens zou zij ons leeren, dat het bij dat proces meer dan elders op de vraag aankomt, of de beide voorkernen op elkander passen of niet. Want de meest oppervlakkige vergelijking van de vruchtbaarheid der soortsbastaarden met die van gewone soorten leert ons, dat de ongelijkheid der beide voorkernen, of zoo men liever wil,

der beide ouderlijke erfdeelen, de oorzaak der geringere vruchtbaarheid is.

Het bedoelde proces is de uitwisseling van de eigenschappen, of van hare dragers, tusschen de beide voorkernen. Zoowel bij de gewone bevruchting als bij de kruising van variëteiten gaat deze geheel ongestoord, want elke eigenschap in de eene voorkern vindt in de andere een overeenkomstige eigenschap, waartegen zij kan worden uitgewisseld. Maar zoodra het aantal in beide voorkernen ongelijk is, moet deze uitwisseling belemmerd worden. Waar geen paar is, kan niet geruild worden. En het is niet moeilijk zich voor te stellen, dat daardoor ook de ruil in de naburige paren gestoord worden kan. Het eene stel van kerndraden vertoont, vergeleken met het andere, zekere hiaten, en daar moet alles, wat op wederkeerigheid berust, natuurlijk haperen. Op deze wijze voortredeneerende, zouden wij een schema van de uitwisseling der erfelijke eigenschappen bij het ontstaan der sexueele cellen van de bastaarden kunnen gaan uitwerken. Maar vooralsnog ontbreken de feiten, die ons zouden in staat stellen de juistheid van zulk een schema te controleeren en daarom moeten wij er ons mede te vreden stellen, in het algemeen een inzicht gekregen te hebben, hoe de ongelijkheid der ouderlijke voorkernen in een bastaard het ontstaan van gezonde eicellen en stuifmeelkorrels geheel of ten deele kan doen mislukken.

Keeren wij dus tot de feiten terug en nemen wij aan, dat het gelukt is op een bastaard, bij zelfbevruchting of bij onderlinge bevruchting van gelijke bastaarden zaden te winnen. Als men deze uitzaait, en zoo een tweede bastaard-generatie opkweekt, wat zal men dan krijgen?

Bij de bastaarden der variëteiten krijgt men in de tweede generatie verschillende typen van individuen, die ons alle denkbare combinatiën tusschen de eigenschappen der grootouderlijke soorten aanbieden. Maar dit was een gevolg van de uitwisseling van actieve tegen inactieve eigenschappen. Hier echter ontbreekt zulk eene uitwisseling juist op de verschilpunten, waarom het te doen is, en hier mag men dus zulk eene splitsing, zulk eene veelvormigheid niet verwachten. En men vindt haar dan ook niet. Juist integendeel ontstaat er een constant bastaardras, dat ook later, in den

loop der jaren en der generatiën onveranderd blijft en dat door het bezit van sommige eigenschappen van den grootvader en andere van de grootmoeder in zekeren zin een tusschenvorm voorstelt.

Zulke bastaardrassen kan men kunstmatig maken, en juist het geslacht der Teunis-bloemen is daartoe bizonder gunstig. Maar ook in de natuur komen zij voor. Zoo groeit b.v. in de Alpen een tusschenvorm tusschen de beide alpenroosjes, op berghellingen waar beide soorten te zamen voorkomen. Zoo hebben onze tuin-Aurikels hun oorsprong aan eene kruising tusschen twee oorspronkelijke wilde soorten te danken. Andere voorbeelden zou men kunnen aanvoeren, maar de lijst is nog geen zeer groote.

Dit is ook niet noodig, want het was er slechts om te doen om aan te toonen, hoe de bastaardeeringen, trots alle afwijkingen, zich in beginsel aan de normale bevruchtingen aansluiten, en hoe juist de afwijkende gevolgen, die zij hebben, ons kunnen dienen, om een helderder inzicht in het normale verloop van het proces te verkrijgen.

Want ook de bastaarden leeren ons dat bij de geslachtelijke voortplanting twee punten een hoofdrol spelen, n.l. de bevruchting en de uitwisseling van eigenschappen tusschen de beide voorkernen, die elkander bevrucht hebben. Deze beide verschijnselen hangen ten naauwste met elkander samen. De uitwisseling kan natuurlijk niet plaats vinden, zonder voorafgaande bevruchting, want door deze worden de twee voorkernen bijeengebracht. De bevruchting zou natuurlijk kunnen bestaan zonder de uitwisseling, maar haar volle nut en haar volle beteekenis krijgt zij toch eerst door haar. In dezen zin zijn beiden voor elkander onmisbaar. Te samen veranderen zij de betrekkelijk geringe verscheidenheid, die ook bij ongeslachtelijke voortplanting zichtbaar is, in een haast onuitputtelijke bron van vormen, in een overal meer dan voldoend vermogen om zich te plooien naar de telkens en overal wisselende levensomstandigheden. Te samen voeren zij daardoor voor elke soort de in haar erfelijke eigenschappen gegeven kansen van leven en slagen tot het hoogst mogelijke peil op. Zoo hebben zij voor de geheele ontwikkeling der levende natuur naast de veranderlijkheid zelve die de soorten doet ontstaan, en met deze te samen de aller-

eerste plaats ingenomen, en beheerscht thans de geslachtelijke voortplanting, meer dan iets anders, het geheele leven op aarde.

Het blijft daarbij vreemd, dat bevruchting en uitwisseling, die dus als het ware slechts onderdeelen van een zelfde proces zijn, niet onmiddellijk op elkander volgen. Integendeel zijn zij door een groot deel van het leven van elkaar gescheiden, vooral bij de planten. Het tijdstip van uitwisseling is als het ware zoover mogelijk van de bevruchting verwijderd geworden. Het moet vallen vóór de productie der geslachtscellen, maar het ligt dan ook, zoover wij weten, zoo dicht mogelijk bij dat oogenblik.

Gedurende al dien tijd, van de bevruchting tot aan de uitwisseling, en in de lichaamsdeelen die niet tot de voortplantingsorganen behooren, levenslang, liggen de beide ouderlijke erfdeelen, vertegenwoordigd in de voorkernen, die afstammen van de eicel en de spermatozoë bij de bevruchting, als makkers naast elkander, maar zonder hunne zelfstandigheid te verliezen, of zonder zich tot een nieuw geheel te vermengen. Alle lichaamskernen zijn dus dubbelkernen, alle geslachtelijk ontstane wezens zijn dubbelwezens, die levenslang hun dubbelen oorsprong verraden, en die in bijzondere gevallen dit op zeer bizondere en in het oog springende wijze doen. De bastaarden der variëteiten toonen ons dit in de splitsingen hunner eigenschappen in hunne nakomelingen, de kruisingen der soorten daarentegen in de vermindering der vruchtbaarheid.

HUGO DE VRIES.

Der arme Heinrich.

Der arme Heinrich, von Gerhart Hauptmann. Eine deutsche Sage. Berlin, S. Fischer. 1902.

Als een oerduitsch monument rijst de sage van den armen Heinrich op uit de middeleeuwsche, Germaansche poëzie, die in hoofdzaak bestond uit navolgingen van Fransche bronnen. Hier geen echo's uit Karel- of Arthur-romans, geen wonderbaarlijke gevechten met monsters, geen schaking van jonkvrouwen, geen betooverde kasteelen. Sober is het motief, sober de bewerking van den grooten epiker, Hartmann von Aue. In den aanvang van het Straatsburger handschrift - dat de oudste rechten heeft, en zeer waarschijnlijk het meest overeenkomt met den origineelen tekst - vertelt ons de dichter op onnavolgbaar naïeve wijze, hoe hij aan zijn stof gekomen is: ‘Ein ritter - dit is Hartmann zelf - so geleret was, daz er an den buochen las, swaz er der an geschriben vant.’ Hartmann had n.l. een kloosterschool bezocht en daar latijn geleerd.

Men ziet hem snuffelen in oude boeken, of hij iets mocht vinden, ‘dâmite er swere stunde möhte senfter machen’ en, laat hij er op volgen, dat Gods eer verbreiden en hem zelven bemind kan maken bij de menschen. Hoe eenvoudig en innig heeft hier de middelhoogduitsche zanger weergegeven, wat hem zijn dichtkunst is. ‘Womit er schwere Stunden sanfter mache.’ Is het niet, als hoorden we Keats' uitspraak over het wezen der poëzie?

> Nu beginnet er in diuten
> ein rede, dier geschriben vant.

Onze dichter heeft dus vermoedelijk zijn verhaal bewerkt naar een tekst, afkomstig van een of anderen kloosterbroeder die de duitsche sage in 't latijn neerschreef. Waarschijnlijk heeft Hartmann, Dienstmann zu Aue, den held Heinrich von Aue genoemd, om het geslacht te verheerlijken van zijn geliefden meester, wiens dood hij in zijn minneliederen meer dan eens betreurt.

Ongekunsteld vertelt hij verder, hoe hij zijn naam vermeldt, opdat zijn moeite niet onbeloond blijve en de dankbare hoorder of lezer na zijn dood voor zijn ziel zal bidden. Ook schijnt deze geschiedenis hem geschikt, om door het pleiten voor een schuldige bij te dragen tot eigen zieleredding. Nu volgt de ‘mere’ met het heel eenvoudig motief: een edel ridder, verblind door den luister van wereldlijken voorspoed, ziet niet meer op tot Hem, die al deze zegeningen over hem heeft uitgestort. God straft hem voor zijn hoogmoed met melaatschheid, waarvan hij eindelijk genezen wordt door de zelfopoffering eener reine jonkvrouw, die haar hartebloed geven wil voor zijn verlossing. Vol bezieling worden eerst Heinrich's glans en deugden geschilderd met echte dichterwoorden:

> Er was ein bluome der jugent
> der werlte fröude ein spiegelglas,
> staeter triuwe ein adamas,
>
> er truoc den arbeitsamen last
> der êren über rücke,
> er was des râtes brücke.

Maar daar klinkt in het vreugdelied de donkere levenswijsheid: media vita in morte sumus. En de gedachte aan het vergankelijke van aardsche grootheid leidt den dichter tot het aardige beeld, zoo eenvoudig aangebracht, van de kaars, waaruit het licht geboren wordt en die zelf tot asch vergaat. ‘Nu sehent, wie unser lachen mit weinen erlischet,’ zingt nu de droeve zanger. Heinrich verliest in zijn ellende den moed, en verwenscht den dag, waarop hij geboren werd. Tevergeefs zoekt hij hulp bij de beroemde artsen van Montpellier en Salerno. De beste heelmeester geeft hem slechts den erbarmelijken troost, dat alleen het bloed van een reine

maagd, die zich willig offert, hem kan genezen. Nu verbleekt ook de laatste schemer van hoop. Zijn harteleed is zoo groot, dat hij niets liever wil dan sterven, maar zijn edelen zin heeft hij bewaard, ook in den uitersten jammer. Arme bloedverwanten en vreemden maakt hij in stilte rijk met zijn rijkdom en behoudt voor zich slechts een kleine meierij, waar hij de menschen ontvlucht. De meier en zijn gezin vergelden den armen Heinrich in trouwe zijn vroegere mildheid. Zij verplegen hem vol zorgende liefde, en willig dragen zij alles, wat zij om zijnentwil moeten lijden. Vooral des pachters twaalfjarig dochtertje, een meisje van bijzondere schoonheid, wil van haar heer niet wijken. Met engelengoedheid dient ze hem, zooals de typische middeleeuwsche uitdrukking luidt: umbe sîne hulde und sînen gruoz.'

Als de arme uitgestootene drie jaar zijn ellende heeft gedragen in de stilte der eenzame hoeve, vraagt hem eens de pachter, hoe het toch zijn kan, dat hij bij geen enkelen arts genezing heeft gevonden. Zoo hoort dan de jonkvrouw uit Heinrich's eigen mond, welk middel alleen hem kan redden. Maar ook, hoe de arme melaatsche de schuld van zijn wereldlijken hoogmoed gevoelt, en wanhoopt aan de genade van zulk een offer.

Na twee nachten van groote droefheid om het lot van haar heer rijpt in haar het besluit, haar leven voor hem te geven. De beden en bedreigingen harer ouders sterken slechts haar offerzin. 'Nû gunnet mirs, wan es muoz wesen,' smeekt zij: uit haar woorden klinkt ons tegen het wereldverachtend, mystiek geloof der middeleeuwen.

> Mir behaget diu werlt niht sô wol:
> ir meiste liep ist herzeleit
>
> ir süezer lôn ein bitter nôt
> ir lancleben ein gaeher (jäher) tôt.

In de reinheid van haar jeugd wil zij treden voor het aangezicht van Jezus en het eeuwige leven verwerven. En de ouders, geloovend dat de heilige geest spreekt uit hun kind, stemmen eindelijk toe.

Merkwaardig is hier een plaats, die in haar naieven eenvoud doet denken aan de gelaten kalmte der boeddhistische wijsheid. Zij zitten treurend neer 'unz sî sich bedâhten dô, waz in

ir trûren töhte.' Hun jammeren helpt immers niet. Waarom zouden ze verder klagen?

Heinrich wil eerst van het offer der maagd niet weten. Hij dankt geroerd, doch verlangt niet meer dan haar reinen wil. Maar als hij ten slotte de toestemming der ouders verneemt, bezwijkt hij voor de verleiding.

Juichend in haar lot trekt de jonkvrouw met den melaatsche naar Salerno, den dood tegemoet. Alle schrikbeelden, die de heelmeester tot haar waarschuwing oproept, laten haar onbewogen. De teedere maagd is geworden tot een onverschrokken geloofsheldin, die den arts zijn aarzeling verwijt als een lafheid 'iwer rede gezaeme em wîbe' spreekt zij. Haar is de bleeke vrees genomen, vol blijde verwachting staat zij daar, als ging zij ten dans. Maar in het opperste moment, als Heinrich het offermes hoort slijpen, wijkt het donkere wanhoopsbesluit in zijn gemoed voor een nieuw licht van milde goedheid. Zijn zelfzucht sterft, hij wil zich deemoedig buigen onder de tuchtroede van zijn Heer. Naïef voegt hier de dichter weer toe, dat de lijder ook niet weet, of hem de dood van het kind wel zal genezen.

De arme Heinrich dringt nu in de folterkamer binnen, en verhindert de bloedige daad. Tevergeefs bezweert hem de jonkvrouw, den offerdood te mogen lijden. Zij bidt en smeekt, rukt zich de haren uit, en scheldt ten slotte Heinrich een lafaard, die het lijden niet onder de oogen durft zien, dat zij toch moedig wil ondergaan. Maar als een echt ridder verdraagt hij den smaad, en voert haar terug naar het vaderland. De jonkvrouw is troosteloos, door smart den dood nabij. Helaas, het heil van haar meester en haar eeuwige zaligheid zijn verloren. Maar God zag haar trouw en zijn erbarmen en scheidde beiden van hun leed. Heinrich, verjongd en genezen, wordt met jubel ontvangen door vrienden en leenplichtigen, die hem nu raden een vrouw te kiezen. En als allen om hem verzameld zijn, vraagt hij hun instemming, om zijn bevrijdster tot burchtvrouw te verheffen. Zij en geen ander zal aan zijn zijde wonen. En dan het kinderlijk sprookjesslot: daar waren priesters genoeg, die gaven haar hem tot vrouw, en na een heerlijk lang leven kwamen zij samen in het eeuwige rijk.

Hauptmann heeft in hoofdtrekken deze eenvoudige sage gevolgd. Waar echter Hartmann von Aue de geschiedenis laat spelen ‘in sagenhafter Ferne’, verlegt Hauptmann ze in den tijd van den middeleeuwschen zanger, die zelf als vazal van den armen Heinrich optreedt. Als dramatis personae voegt hij nog toe: Ottacker, Heinrich's schildknaap en een kluizenaar, pater Benedikt. De pachter is gedoopt Gottfried, zijn vrouw Brigitte. Ottegebe heet zijn dochtertje, hier het eenig kind, wat de dramatische werking verhoogt. De kinderlijk-vrome, naïef-reine gestalten uit het oude epische gedicht, die zoo wel passen in de middeleeuwsche lijst, heeft Hauptmann meer vermenschelijkt. 's Pachters overgave aan zijn heer is minder volkomen, minder grootsch van verheven eenvoud dan in het middelhoogduitsche lied. In Ottegebe is niet de zondelooze onschuld, het ongeschokte, de ‘reine Kindes-Güte’ van Hartmann's maagdfiguur. Missen we dus eenigszins het bekoorlijk-naïeve der middeleeuwen, het wordt ons rijk vergoed door het artistiek vermogen, waarmee de dichter Hauptmann het echt-menschelijke in zijn hoofdfiguren oproept, en ze in de meesterlijke ontwikkeling van hun zielestrijd nader brengt tot het moderne begrip. Heinrich's krachtige persoonlijkheid heeft er ontegenzeggelijk bij gewonnen. Het gegeven is al dadelijk eenigszins verschillend, omdat de hoofdpersoon een ander karakter draagt. In Hartmann's gedicht wordt, wel is waar, in den aanvang de lof gezongen van Heinrich's talrijke deugden, maar hij wordt ons voor oogen gevoerd, als de besmette, het voorwerp van aller deernis. Bij Hauptmann is hij vóór alles een fiere ridder, fier ook in zijn vernedering. Den smaad, het medelijden der wereld, die hem slechts zag in zonneglans, ontwijkt hij. Als een gewond dier vlucht hij met zijn lijden in stille woudeenzaamheid, verbergt het ook voor het gezin dat hem huisvest. Hij weert met barsche woorden iedere aanraking van de reinen met den onreine, maar zijn jammer begraaft hij diep in zijn ziel. De pachter wéét niet, dat hij een melaatsche herbergt, en dit juist geeft ons van zijn aanhankelijkheid een minder grootsche visie. Wel vereert hij zijn heer in groote liefde, wel sluit hij het oor voor booze geruchten, die rondzweven in de lucht. Maar toch, als donkere toespelingen van den schildknaap, van Heinrich zelven bange

vermoedens in hem wekken, schijnt zijn trouw niet zoo gaaf als in het middeleeuwsche lied. Heinrich, reeds verlaten door zijn schildknaap, voelt de beklemming, die zijn nabijheid brengt, den heimelijken angst, die huns ondanks uit de blikken van het pachterspaar spreekt. En hij besluit, ook deze laatste menschenwoning te ontvlieden, waar sidderend medelijden hem omgeeft. Hij laat Hartmann tot zich komen en legt zijn laatsten wil in diens handen. Nog wil hij zijn smaad niet blootgeven voor het oog der menschen. ‘Wer mich liebt, der forsche nicht,’ zegt hij tot zijn trouwen vazal. Vrijwillig zal hij, de fiere, ‘wandern den ihm bestimmten Weg, ohne Zaudern, strack’. Niet pronken met zijn ellende aan den wegrand als andere verstootenen. Dat is ‘im Buch des Schicksals nicht verzeichnet, und stünd' es so, bei Gott! ich löscht' es aus.’ In de groote eenzaamheid der natuur wil hij zijn leed begraven. Maar van wanhoop schreeuwt hij het hun allen toe:

> Heinrich von Aue, der dreimal des Tags
> den Leib sich wusch, der jedes Stäubchen blies
> von seinem Aermel . . . . . .
> . . . . . ist nun mit Hiobs Schwären
> beglückt von der Fuszsohle bis zum Scheitel!

De stemming van geheimzinnigheid, die, als in Maeterlinck's ‘Intérieur’, ons het naderend onheil deed vóórgevoelen, is verbroken. Wij zien nu het noodlot, tastbaar. En dan ook barst het uit, het zielsverrukkend verlangen naar het offer, dat in Ottegebe woelde. Zij werpt zich aan Heinrich's voeten, bedekt zijn handen met razende kussen, en wil zijn zonde zoenen met haar bloed.

Ottegebe's figuur herinnert aan een dier extatische vrouwen, uit het laatst der 12^{e} en het begin der 13^{e} eeuw, in het land van Luik en Brabant. Zij is aan deze verwant in haar vizioenen, in haar hartstochtelijk zielsverlangen, dat als de passiegloed van zuster Hadewijck's geestelijke minnepoëzie de sterke gedachte wekt aan wereldlijke liefde. Wij zien haar als opgerezen uit den geestelijken atmosfeer van dien tijd.

Dat hier werkelijk het motief niet zuiver geestelijk is, doet ons trouwens de dichter al dadelijk gevoelen in een klein,

meesterlijk trekje. Ottegebe heeft ter eere van den gast het haar met een lint doorvlochten, en wordt purperrood van verlegenheid, als haar vader dit opmerkt. Hier ligt reeds het begin van de nog onbewuste liefde, kiemend in het kinderhart. In het schuwe, teere meisje, pas genezen van een ziekte en nu rijpend tot jonkvrouw, zijn al de gegevens voorhanden voor een dwepend gevoel.

Zij laat zich verwonden door een bijenzwerm, om haar heer zoeten honing te geven, zij beeft van bevangenheid, als hij haar toespreekt en lacht nerveus, zich windend in verlegenheid. De uitingen van den in dronkenschap zich vergetenden schildknaap over de ziekte van zijn meester heeft zij opgevangen. Ook het bloedig redmiddel van den arts te Salerno hoort zij van Ottacker en de gedachte hieraan laat haar niet meer los. Het woelt en werkt in haar, dat zij den arme kan redden, maar zij durft het niet uitspreken, en de vreemde mengeling van extase en ontwakende liefde in haar geëxalteerde ziel, de strijd om kracht en reinheid tot het volbrengen van haar offer, maken haar ongedurig, vreemd, onhandelbaar in haar dagelijksche omgeving. Soms doet zij een slecht begrepen poging, haar hart voor haar moeder te openen, maar deze legt haar het zwijgen op. Voor haar overspannen verbeelding wordt het lange keukenmes, dat Brigitte van de tafel laat vallen, tot een offermes en doet haar klappertanden. Ze barst in wanhopig snikken los bij de gedachte, dat Heinrich hen kan verlaten, en de vrees, dat eens haar ouders haar aan een boerenzoon zullen uithuwelijken, doet haar schreiend uitroepen: ‘ich will ins Kloster gehen!’ Liefde- en offergedachten doortintelen haar geheele wezen. Ook de schertsende benaming ‘klein Gemahl’, haar voor jaren door graaf Heinrich gegeven, en die hij nu dikwijls liefkoozend uitspreekt als dank voor haar nooit vermoeide zorgen, draagt in Hauptmann's drama bij tot de ontwikkeling harer jonkvrouwelijke liefde, - tot na Heinrich's vreeselijke openbaring de uitbarsting volgt van haar door liefde geïnspireerden offerzin, van haar zielsextase, hoog opgezweept door religieuze dweepzucht. Want pater Benedikt heeft haar gesproken van God's gericht en Zijn uitverkorenen, die geroepen zijn tot verzoening met hun rein, onschuldig bloed.

In de 3e en 4e akte verlaat Hauptmann geheel het ge-

bied der oude legende, om ons voor oogen te voeren den grooten strijd in Heinrich's gemartelde ziel. Wij vinden den ongelukkige terug in een woeste bergstreek, waar slechts de reine, zwijgende natuur hem omringt. Hier zoekt hij vrede, ver van alle menschengerucht, den vrede, dien hij reeds afsmeekte in den aanvang op de stille hoeve:

> Ringsum ist gottergeben,
> worauf das Auge fällt, nur nicht der Mensch,
> nur ich nicht - Friede! kehre her zu mir!

En nog eens tot Gottfried:

> Friedloses Herz
> muss rastlos Frieden suchen. - Gieb mir das
> was auf der Stirne, biederer Mann, dir liegt!

Zijn onmetelijk wee, zijn moedelooze somberheid, zijn opstand tegen den Machtige, die hem zulke wonden sloeg, dit alles klonk reeds door zijn woorden in het 1ste bedrijf. Nu is hij alleen in de eindelooze, ongerepte natuur, die voor hem niet schrikwekkend is, maar vrij en rein. Hier wil hij zijn graf delven, hier afwachten de komst van den dood, de oplossing misschien van het bittere levensraadsel, waartoe de mensch wordt gewekt ‘erbarmungslos.’ Maar ook hier komt men zijn rust nog storen. Onherkenbaar in zijn verwildering, wordt hij gehoond door zijn schildknaap, die op last van den trouwen Hartmann hem geld komt brengen tot levensonderhoud. Dan, als deze andermaal in zinloozen angst hem ontvlucht, verschijnen Gottfried en pater Benedikt. Met bittere ironie beantwoordt hij de manende woorden van den priester, die hem wil wijzen op God's vaderliefde. Ja, ook zijn God leeft, maar deze ‘zerknickt die Kindesarme, die sich nach ihm strecken,’ en hoonlacht. Trotsch wijst hij des priesters medelijden terug. Hij is niet arm. Wijd strekt zich hier zijn gebied, zoover men ziet. Hij was het moe ‘den Herrn zu machen’. Daarom is hij afgedaald van zijn hoogte en zoekt nu de diepte van het graf.

Gottfried en de pater zijn gekomen, om Heinrich's hulp in te roepen voor Ottegebe, die in starre bezwijming nederligt en alle spijs en drank weigert. Met ruwe woorden, om

zijn gevoel te verbergen en sterk te blijven, wijst hij hen af. Maar nu zien wij den verworpene als een held, grooter dan vroeger Hartmann hem ons kon schilderen in de bezielde lof zijner stralende deugden. Al wat deze mannen hem komen zeggen weet hij reeds, want zij was bij hem, Ottegebe, den derden dag, nadat hij was gevlucht voor de duivelsche verleiding. Als een vorst was hij gevloden, heer van zich zelf en van de duistere machten, die op hem aanstormden.

Maar de verzoeking liet hem niet los. Ook toen hij het kind, dat hem redden wilde, had verjaagd met steenworpen, en uit edelmoedigheid haar zijn ellende had voor oogen gevoerd in al haar naakte verschrikking, ook toen keerde zij terug. En ze smeekte met een stem, die zijn ziel deed sidderen, haar bloed te mogen offeren, zij bezwoer hem, haar de hemelkroon niet te onthouden. Hij voelde des duivels klauwen hem grijpen en vluchtte in zinneloozen angst voor de duivenbode van den verzoeker, bang, dat zijn krachten hem mochten begeven. ‘Bedenkt,’ zegt hij tot deze mannen, ‘sie kam zu mir, ganz einsam.... und in meinem Innern schlägt ein ausgestossenes Herz’. Was het geen moreele reuzenkracht, die hem hier staande hield? Heeft hij niet het recht, hoog zijn menschwaarde te voelen en te zeggen, dat het gif in zijn bloed zijn zielekleed nog onbevlekt liet? En is zijn deemoed niet van zuiver gehalte, waar hij, schoon God lasterend en met vloek en hoon het vogelkweelen en het bladerenruischen overstemmend, tot den priester spreekt: ‘und doch, und doch, wie tief noch sind wir unter das gestellt, was Sünde heissen könnte wider Gott.’

Maar de menschen, die zijn rust in de natuur verstoorden, hebben tweestrijd gebracht in zijn gemoed. Immers, de pater loochende niet, dat het Gods stem kon zijn, die de jonkvrouw riep. Welken weg moet de arme Heinrich gaan? ‘Welt? was? - Winkst du mir? - Gott? was?’ Hij weet het niet. En ach, het leven, dat hij eens leefde op zonnige hoogten, was zoo glorievol. Nog eens wil hij het strijdperk zien waar zijn ridderroem hem omstraalde. - In monniksgewaad, met den klepper der leprozen, sluipt hij rond in zijn vroegere wereld en woont zijn eigen begrafenis bij, die zijn neef Conrad, azend op het rijke erfgoed, met pracht en

staatsie doet plaats vinden. Maar de menschen haten den onreine. Zij gelooven, dat hij hun bronnen besmet met zijn bloed, zij vervolgen hem als een giftig dier. Het is een gang op messen en bij iedere schrede treft hem een zweepslag in 't gezicht. Dan, opgejaagd en gepijnigd en half waanzinnig door angst en haat en vervolging, hoort hij, dat Ottegebe is gestorven, gestorven wijl haar hart brak om den lijdenden heer. Toen vloog hij razend door velden en bosschen en beken. Hij wil het niet gelooven. Hoe kan God den arme nog armer maken? En hij sluipt des nachts als een dief rond de hoeve, om een spoor van zijn 'klein Gemahl' te ontdekken. Te vergeefs. Zij is in veiligheid gebracht in de kluis van Benedikt. De pater heeft haar gewekt uit haar verstijving door den noodleugen, dat Heinrich beloofd heeft, ééns tot haar te komen. En deze waan houdt haar staande. Zij vast, en waakt en bidt en kastijdt zich, zij worstelt met God, die haar de martelaarskroon nog onthoudt. Ook hier weer denken we aan de heilige vrouwen der Cistercienser orde, aan den strijd van haar ziel met God, eer zij de minne deelachtig werden, aan Sinte Lutgardis, die God gratieloos liet. Maar nu heeft ze een visioen gehad. De demonen der hel, in wilde dwarreling, voerden haar naakte lichaam mee, het mes in de borst. En het was haar, of ze onweerstaanbaar getrokken zou worden in den maalstroom, maar haar loutere wil bleef standvastig en God erbarmde zich. Een machtig licht welde op uit het oosten, uit het westen; een reinheid straalde in haar, om haar, in den hemel en op aarde; hoog aan het hemelgewelf zag zij den zoeten Heiland, en zij hoorde een geweldige stem klinken: 'Was du erbittest, soll geschehn. Des Richterspruches Härte ist gebrochen.' Nu is ze bereid, en wacht op de komst van hem, voor wien ze lijden en sterven wil. En hij nadert. Als het donker is geworden, treedt Heinrich, schuw als een misdadiger, de kapel binnen. Voor het altaar stort hij zich neer, klanken uitstootend van de uiterste vertwijfeling. 'God,' smeekt hij, 'geef mij woorden, geef mij tranen! Geef mij slaap, wisch mijn leven uit! Vergeet mij waarlijk! Denk, dat ik niets waard ben, geen bouwsteen van uw met bloed bestreken bouwwerk.' - Dan treedt de priester binnen, en radeloos bidt de ongelukkige hem, den middelaar, zijn God

tot genade te bewegen. De almachtige hand heeft hem genoeg geslagen, niets is meer in hem te vernietigen.

> Gott unser Herr ist gross! gewaltig! gross!
> Ich lob' ihn! lob' ihn! Ausser ihm ist nichts,
> und ich bin nichts - doch ich will leben!! leben!!!

schreeuwt hij uit. Hij is tot het uiterste gebracht, gedeemoedigd door den Grooten Wreker, zijn trotsche kracht, zijn fier bewustzijn van menschenwaarde is gebroken, maar berusting is hem nog verre. Hij zoekt het leven als een wanhopige. Hij klampt zich vast aan zijn laatste redding: Ottegebe. Waar is zij? - In Gods handen, zegt hem de priester. Slechts dood voor de wereld en des hemels bruid. - Die woorden klinken Heinrich als de doodsklok, die voor haar luidt. Nu glimt geen enkel vonkje meer in den nacht van zijn ziel. Maar daar verschijnt Ottegebe op den drempel, fluistert, zacht als een ademtocht, dat zij leeft. In het onzekere licht der kapel, dat haar blonde hoofd omstraalt, de teedere gestalte bijna doorzichtig door waken en vasten, schijnt ze hem bovenaardsch, een heilige uit den hoogen hemel. Zoo roerend eenvoudig spreekt ze tot hem: ‘komm, es ist spät geworden, armer Heinrich.’ Haar geest is slechts gericht op den heiligen tocht, alle aardsche gevoel heeft zij gesmoord in haar hart. ‘Jungfrau, du bist mein,’ zegt de arme, in zijn angst dat de priester haar zal weerhouden. Maar zij: ‘Gottes bin ich. Nein. O, weh' mir! Komm! was sprichst du?’ En hij volgt haar willoos.

Het verdere verloop der gebeurtenissen hooren we uit Heinrich's mond, nadat hij genezen en teruggekeerd is. Dat ons het schokkende tooneel te Salerno niet voor oogen wordt gevoerd, verhoogt de klassieke schoonheid van het drama, maar bijna zouden we wenschen, dat na de aangrijpende 3^{e} en 4^{e} akte, die ons het hoogtepunt geven van de fijn psychologische ontwikkeling der beide hoofdkarakters, niets meer mocht volgen. De dramatische spanning moet hierna noodzakelijk verslappen. Toch bevat ook het laatste bedrijf - de noodwendige oplossing en ommekeer bij de hoofdpersoon - wonderen van schoonheid aan taal, aan uitbeelding, aan gedachten. Hauptmann keert nu terug tot de oude sage. Als in de middelhoogduitsche legende kondigt

Heinrich zijn vrienden de blijde terugkeer aan. Hartmann, die hem met twaalfhonderd dapperen, waaronder Ottacker, zijn erfgoed heeft bewaard, de schildknaap, pater Benedikt wachten hem en ook de pachter en zijn vrouw zijn naar het slot geroepen. Nog hoorden ze slechts geruchten over Heinrich's genezing, weten ze niet of Ottegebe met hem wederkeert. De oude priester kwelt zich met de bitterste verwijten. Hij immers heeft haar dwaalweg niet gezien, hij heeft haar gesterkt in haar waan. Zoo de reine parel gevallen is en haar glans verdoft in het slijk? Maar daar komt Heinrich en verhaalt van zijn wondere verlossing. Hoe daar in de kapel de lichtverschijning der heilige, die hij zag in haar gloriekrans, hem trof als een straal van genade. En hoe bij dien aanblik vloden haat en woede en angst en het zinneloos verlangen, het leven te herwinnen, zelfs door lagen moord. Nog bleef hij zich vastklemmen aan zijn middelares, willoos, hulpeloos. In de atmosfeer, die van háár uitging, kon hij weer ademen, rust vinden. Toen trof hem de tweede goddelijke genadestraal. Het liefdelicht in haar oogen wekte zijn liefdevermogen tot opstanding. Zee en heuvelen en hemelverten vlamden weer voor hem op in vreugde. In zich voelde hij een woelen en gisten van nieuwgeboren krachten, die merkbaar streden tegen zijn krankheid. De alverlossende liefde bevrijdde zijn ziel uit haar duistere banden. Dit wist hij nu: gezond moest hij worden of met haar sterven.

Wij zien reeds hier de langzame voorbereiding der genezing, de geleidelijke ommekeer in Heinrich's gemoed, niet door een plotseling wonder, maar door liefde en strijd. Wij zien de schimmen wijken van wrok, van opstand, van zondige zelfzucht.

Hij wilde haar terughouden van den bloedigen tocht, maar haar machtige wil triumfeerde. Hoe ook het zoete leven haar wenkte in de bloemenparadijzen van het zuiden, steeds weer verbrak ze den ban. Zoo bereikten ze den arts. Ottegebe bleef standvastig tot het einde, liet zich voeren in de folterkamer met al haar verschrikkingen. Toen eindelijk werd Heinrich's vrije ziel van zijn laatsten kluister bevrijd. De deur week onder zijn sterke vuisten. Haar leven wilde hij, niet het zijne tot dien prijs. En de derde genadestraal trof hem. Hij was genezen.

En Ottegebe? Neen, zonder haar zou Heinrich, de ridderlijke, niet zijn teruggekeerd, maar haar strijd is nog niet volstreden. Vastgebonden aan de folterbank heeft zij de vlammen van den hartstocht in zich voelen oplaaien. Daar heeft zij erkend, dat zondige menschenliefde haar zinnen gevangen hield, terwijl haar ziel meende op te stijgen tot den lichtglans der hooge hemelen. Op de folterbank is haar doodsverlangen gestorven, en nu gelooft ze zich verworpen, door God verlaten. Lang heeft ze op het ziekbed geworsteld met koortsphantasieën. Toen is ze opgestaan, ten doode vermoeid, schuw en met heimelijk beven den geliefde ontwijkend, in het boetekleed haar matte schreden richtend naar het vaderland. Als een nachtwandelaarster laat ze zich voeren binnen het slot van Aue, haar zinnen als verbijsterd. Tot, met moeilijk terugroepen van het verleden, zij pater Benedikt herkent, en aan zijn borst haar bodemlooze schaamte verbergt, haar biecht aflegt. Dan knielt Heinrich bij haar neer, waar ze uitgeput is gezonken op den troonzetel, en vraagt haar ‘ein Wort, ganz leise nur, auf meine leise Frage,’ vraagt zijn ‘klein Gemahl’ hem nu haar leven te schenken als zijn vrouw.

Ook dit onderscheidt Hauptmann's fiere Heinrich-figuur van den middeleeuwschen held. Hij vraagt bij zijn voornemen niet naar de goedkeuring der menschen. Hem is zij waardig, tot zijn wereldhoogte verheven te worden en het is hem verre, voor menschen te verdedigen, wat hij vast besloten heeft. Als bedwelmd door een zalig licht, dat voor haar opgaat, sluit Ottegebe de oogen in een droom en droomend fluistert zij: ‘Solch einen Sturm von Liedern hört' ich nie’. En als ze ontwaakt, luiden zacht de bruiloftsklokken en ze geeft zich, bevend van geluk, over aan de werkelijkheid van haar liefdedroom.

Deze overgang schijnt wat snel en niet genoeg gemotiveerd na de troostelooze verslagenheid, waarmee ze gebukt ging onder haar schuldenlast. Maar ook hier herneemt het natuurlijk-menschelijke zijn rechten en overwint de bovennatuurlijke zielsvervoering. De psycholoog-artist Hauptmann heeft dit zielsproces in al zijn phases voor ons ontvouwd. Wij zien in het 1ste en 2de bedrijf de liefde kiemen en groeien in het jonge hart en de elementen in zich opnemen van religieuze

verheerlijking, in het 3de en vooral het 4de bedrijf de stijging en overheersching der heilige extase, die hier haar toppunt bereikt, en eindelijk in de laatste akte de rein-menschelijke oplossing in loutere liefde, tot elk offer bereid, die, hemelsch of aardsch, van goddelijken oorsprong is. Dit liefdeselement, zoo overwegend bij Hauptmann, heeft in zijn dichterziel weer zondoorgloeide verzen gewekt van allerpuurste schoonheid. De liefde, de erbarmende, zich zelf vergetende, heeft Heinrich's geboeide ziel verlost. De liefde, die nooit mat wordt, heeft hem gevolgd in zijn ellende met zachten engelentred, 'die Liebe, die uns alle sucht.' Zijn niet deze eenvoudige dichterwoorden een gouden schat voor alle dwalenden en zoekenden en droeven dezer aarde?

Van de bijpersonen in dit drama valt niet veel meer te zeggen. Ottacker, in de macht van het bijgeloof, dat den trouwe ontrouw, den dappere laf maakte, wordt weer in genade aangenomen. 'Die Ringenden sind die Lebendigen,' zegt Heinrich. Hem, die geworsteld heeft, zal vergeven zijn.

De priester schijnt eenigszins geheimzinnig betrokken in het bestaan van Ottegebe. Haar afkomst is niet recht duidelijk. Des pachters kind schijnt ze niet te zijn, en waar Brigitte in het 2de bedrijf de vrees uitspreekt, dat God haar in dit kind zal straffen en de pater (ein wenig aus der Fassung) antwoordt: God wendt alles ten goede, 'sei es auch noch so sehr in Schwachheit gezeuget und in Sünden empfangen, und dieses Kindes reiner Mund soll vor dem Throne des barmherzigen Gottes uns kein Ankläger, nur ein Mittler sein', daar vermoeden wij een vroegere liefdesbetrekking tusschen de pachtersvrouw en Benedikt. Maar later spreekt de pater tot het kind van een 'hohe Frau', die zich van hem afwendde, en tot Hartmann van den dwaalweg der hopelooze minne, dien hij is gegaan, en we zijn geneigd, het eerste vermoeden weer op te geven.

Het is bijna overbodig, er op te wijzen, dat Hauptmann ook in dit nieuwe werk aan zijn grootmeesterschap over zijn gevoelvolle moedertaal nieuwe glorie heeft toegevoegd. Soms komen zijn woorden tot ons als herinneringen aan wat we reeds vroeger in hem hebben liefgehad. Uit enkele wendingen hoort men weer de 'versunkene Glocke' klinken. De vrede van het zwijgende Schwarzwald ruischt door zijn verzen, waar hij wijlt op de

stille pachtershoeve. Het zwoele, liefdeademende oosten daagt voor ons op, waar Heinrich spreekt over de toovertuinen van zijn verleden. ‘Blaues Blütenblut scheint dir das Meer.’ Zulke woorden liggen, als glanzende parelen, overal verspreid. En wij peilen de afgronddiepte van het lijden der verworpenen, waar Heinrich zegt tot Ottegebe:

> Die Otter hat ihr Loch, sein Nest der Vogel,
> die Füchse haben Gruben, doch der Mann,
> den du für einen Herren lässest gelten,
> ist ohne Zuflucht -

en tot Hartmann:

> was irgend mich
> vordem bedrängt an Nöten....
> . . . . . ertrank in dieser
> dass ich an das ertrunkene Weh muss denken,
> wie an verlorenen Reichtum.

Hoe rijzen de enkele woorden van den priester op als een zuil van Heinrich's moreele kracht:

> dieses Mannes Seele ist
> bewehrt . . . . . .
> mit zween Paaren Flügeln und mit mehr:
> lähmt ihm die weissen, die zur Höhe tragen,
> so ruht er auf den dunkeln....

Vreemd doet in de stemming van 't geheel een enkele uitdrukking als ‘ihr Herren’, waarmee Heinrich Gottfried en Benedikt toespreekt, maar het schijnt bijna klein en vermetel naar een onkruidje te zoeken in Hauptmann's toovertuin.

Op een enkele plaats komt ook de realist voor den dag. Maar het is in dit gedicht weer de schitterende poëet, die ons verrukt en ontroert, en meevoert in zijn eindelooze schoonheidswereld.

CATH. BRUINING.

Russische indrukken.

De wereldvereeniging voor strafrecht, l'Union internationale de droit pénal, ten doel hebbend ‘l'étude scientifique de la criminalité, de ses causes et des moyens propres à la combattre’, was uitgenoodigd om in September van voorleden jaar hare Algemeene Vergadering te St. Petersburg te houden.

Als lid dier vereeniging woonde ik de vergaderingen bij.

Waren de beraadslagingen zeer belangrijk, toch beperk ik mij hier tot dat wat om het congres heen viel te zien en te hooren, wat zeer veel was, waardoor van Rusland een beeld werd verkregen in vele opzichten afwijkend van dat hetwelk men zich gewoonlijk van dat land vormt.

De reis naar Petersburg is van uit Nederland het gemakkelijkst over Eydtkuhnen (het Duitsche grensstation) - Wirballen (het Russische grensstation) te maken. Op laatstgenoemde plaats vonden wij - in den trein waarmede ik de reis maakte waren vele mede-congresgangers - een lid van het Petersburger-comité, om ons behulpzaam te zijn bij de formaliteiten aan de grens; met het oog op de taal was die hulp zeer aangenaam. Het onderzoek der bagage werd tot een minimum beperkt. De meesten hadden nog al wat verslagen en boeken bij zich, enkele boeken werden bekeken, maar, na een mededeeling van het comité-lid, werd ook dit nagelaten. Men weet, om Rusland binnen te komen moet men voorzien zijn van een pas, waarop het ‘visa’ moet staan van een Russischen consul. Dat visa was voor ‘ons’ niet noodig, het werd vervangen door een verklaring, te huis reeds ontvangen, geteekend door den voorzitter van het

Russisch congres-comité. In het douane-locaal wordt de pas afgenomen; na eenigen tijd worden de namen afgeroepen en moet men maar trachten zijn pas terug te krijgen. Voorzien daarvan, gaat men door een rij van gendarmen, een afsluithek wordt geopend en men is ‘vrij’; niet ervan voorzien, wordt men met den trein weer naar Eydtkuhnen vervoerd. Die pas is een waardevol voorwerp, omdat in geheel Rusland het ‘pas-systeem’ heerscht; ook in de steden wordt hij geëischt, men geeft dat stuk aan den portier van het hôtel en krijgt het gewoonlijk bij het betalen van de rekening terug. En ook voor het verlaten van Rusland is vertoon noodig, daar aan de achterzijde moet zijn vermeld dat dit mag geschieden. Als men aan die vele formaliteiten niet gewoon is, kan dat alles grooten last geven, b.v. indien men in de laatste stad zich slechts korten tijd ophoudt; de pas is dan niet terug van de politie; zaak is het daarom, hem onmiddellijk bij aankomst te overhandigen. Op de grenzen is het een zekere industrie, om personen zonder pas, tegen goed geld, langs sluipwegen, uit Rusland te brengen. Het is bekend, hoe de Israëlieten, Hebreërs worden zij genoemd, in Rusland weinig gezien zijn; een onzer, een Duitsch Israëliet, die zijn pas zeer laat terug kreeg, begon dan ook langzamerhand wat angstig te worden dat men hem niet zoude toelaten, maar ‘l'épaulette couvre tout’, het congreslidmaatschap deed ook voor hem het hek openen.

De weg naar Petersburg levert niet veel merkwaardigs op; hier en daar een weinig heuvelachtig, eenige meren, overigens een vrij eentonige streek. Eene enkele mededeeling over het spoorwegverkeer in 't algemeen. Men bemerkt dadelijk aan de wagons, dat men in een ‘koud’ land is; dubbele ramen, weinig ramen, althans in de niet luxe-wagens, kachels in elk rijtuig. De treinen, ook de sneltreinen, loopen langzaam; veel worden de locomotieven met hout gestookt, wat 's avonds een schitterenden vonkenregen te zien geeft. De verlichting, ten minste in de treinen waarmede wij werden vervoerd, is miserabel; elke afdeeling wordt door twee kaarsen verlicht, juist genoeg om niets te zien (er moeten ook wagens loopen met electrische verlichting); tegen donkerworden loopen de conducteurs met groote pakken kaarsen door de gangen der wagons. Men kan dan een extra kaars

koopen. De stations, vooral de hoofdstations, zijn zeer goed ingericht, fraaie wachtzalen, ruim; ook daar hoofdzakelijk verlichting met kaarsen, wat een deftig aanzien geeft; de restauraties, wat op die langdurige reizen wel van belang is, zijn uitstekend ingericht en alles is uiterst net; een van op de westersche stations afwijkend gebruik is het, om in de wachtzalen geheele fornuizen te hebben waar de warme spijzen staan en uitgezocht kunnen worden, waardoor een goede bediening zeer wordt bevorderd. Over het materieele leven hier sprekend, moet ik ook even vermelden het enorme gebruik van thee; overal en altijd is het te krijgen; de samovar, het toestel om het water kokend te houden, is in de Russische samenleving onmisbaar en aan de stations zag ik meermalen de conducteurs met hun theepotjes loopen, die meenemend in hun dienst-afdeeling. De Russische thee is lichter van kleur dan die hier wordt gedronken, gebruikelijk is het de thee te drinken uit glazen zonder melk doch met een schijfje citroen. Nog lang klonk mij het voordurend geroep om ‘tscheij’ in de ooren.

De taal is wel een groot struikelblok voor de meeste vreemdelingen. In de hôtels kan men natuurlijk met Fransch en Duitsch terecht, maar in de stations, op straat, komt men met de niet-russische talen niet ver. Reeds dadelijk na Wirballen zoude dat blijken. Een onzer vroeg aan den conducteur hoe ‘billet’ in het Russisch wordt genoemd; eenige talen werden te baat genomen, niets hielp; de hoofdconducteur wordt gehaald, 't resultaat is hetzelfde; de twee conducteurs zoeken het Petersburger comité-lid op en ('t was in een doorgangswagen) komen met dat lid terug; aan dezen wordt nu de vraag, in het Fransch, herhaald; antwoord: ‘Oh “billet” en langue russe, c'est le même mot, “billet”’; de drie personen zoeken hun plaatsen weder op. Een moeilijkheid is reeds, dat de letters geheel anders zijn; wel is het alphabet van het Grieksch overgenomen, maar bij de overplanting, is er veel veranderd; er zijn ook teekens bijgevoegd om de klanken van de Russische taal aan te duiden; de *v* en *w* ontbreken, daarvoor komt de *b* in de plaats, b.v. Warzawa (Warschau) wordt in drukletters geschreven BapшaBa; dan zijn er 2 teekens die niet worden uitgesproken, maar worden geplaatst na den laatsten medeklinker aan het einde van een lettergreep,

om aan te duiden of die medeklinker hard of zacht moet gearticuleerd worden, iets wat het lezen zeer moeilijk maakt, want als men nu, met behulp van het Grieksch, met de letters zoowat klaar is, zijn er te veel letters, letters die men, althans in den beginne, niet kan te huis brengen; het getal klinkers is veel grooter dan in de andere talen, ik meen het zijn er 13; hierbij komt, dat de klemtoon anders is dan wij Hollanders die leggen; wij spreken b.v. van de Néwa, van het Ladóga meer, van de Beresína, terwijl in het Russisch de klemtoon aldus wordt gelegd: Newá, Ládoga, Berésina[1] (het beste is, zoude men bijna kunnen zeggen, om den klemtoon daar te leggen waar men meent dat hij niet moet zijn); en, in verband met den klemtoon, krijgen de klinkers soms een anderen klank. Allengs leert men wel eenige woorden kennen die het meest noodig zijn, enkele getallen behooren daaronder, maar het is toch een verbazend onaangenaam gevoel als men telkens aan een isolement, dat geen kracht geeft, wordt herinnerd. Zoo wilden Prof. Van Hamel en ik te Petersburg aan onzen gezant onze opwachting maken; straat en nummer waren goed van buiten geleerd, de koetsier knikte, dat hij het begrepen had; we reden straat in straat uit, herhalend waar we moesten zijn, tot dat we in de buurt kwamen waar de gezant niet kòn wonen, zoodat we, na een half uur rijden, den koetsier beduidden terug te rijden, zonder (toen) den gezant te hebben gevonden.

Om 2 uur 's middags uit Wirballen vertrekkend, is men ongeveer 9 uur 's morgens te Petersburg. Een enkele mededeeling over de stad zelf.

Zooals men weet werd St. Petersburg in 1703 door Peter den Groote gesticht; dit jaar wordt met grooten luister het tweede eeuwfeest gevierd. Rusland willende hervormen, achtte Peter het noodig om den zetel der regeering van Moskau over te brengen naar de monding van de Newa, ‘de poort waardoor het licht van de beschaving van westelijk Europa het Russische rijk kan binnentreden.’[2] De ligging is laag;

1) Waarom wordt op de scholen niet geleerd om dergelijke namen uit te spreken, zooals het behoort? Een verkeerde uitspraak op reis kan soms ten gevolge hebben, dat niet wordt begrepen waarheen men wil reizen.
2) In 1713 kwam een Hollandsch schip met koopwaren de Newa op; dat was het begin van den handel over zee. De vreugde van Peter over dat eerste teeken van vredelievende verbindingen met Europa was zoo groot, dat hij zelf het schip binnen loodste en het voor de stad bracht.

daar de Newa, op haar geheelen loop en vooral door de stad - langs beide oevers is de stad gebouwd - weinig of geen verval heeft, is de stad zeer dikwijls aan overstrooming blootgesteld, waartegen echter, in lateren tijd vooral, maatregelen worden genomen. De grondslag is vochtig. Het drinkwater, ofschoon er waterleiding is, is zeer slecht; algemeen wordt er gewaarschuwd, vooral in het najaar, tegen ongekookt water; in de hôtels is men er op ingericht om steeds, desverlangd, gekookt water te geven.[1)]

De stad is niet bepaald fraai; wel is er alles groot, massief, de openbare gebouwen trekken de aandacht door het kolossale, - ik denk hier aan het gebouw van den generalen staf, in een halven cirkel gebouwd, met 768 ramen in het front. Café's met gelegenheid tot zitten op straat ontbreken. De hoofdader voor het verkeer is de 'Neswky prospect' (prospect = perspectief, in Petersburg nl. worden de hoofdstraten, die zeer lang en recht zijn, perspectieven genoemd). De 'Neswky' (de naam hangt niet samen met de Newa maar met het klooster van St. Alexander Neswky dat aan een der eindpunten ligt) is 5 kilometer lang en 33 meter breed; zij werd ontworpen door Peter den Groote die, voor den aanleg, Zweedsche oorlogsgevangenen gebruikte. Vreemd trof het ons, dat, in tegenstelling met westersche steden, in die lange straat, zoo goed daarvoor passend, geen electrische trams zich bewogen. Het plaveisel bestaat uit groote, zeskantige houten blokken, van welke blokken de kanten niet zijn afgestoken, zoodat het vlak zeer effen is; ondanks het kolosale rijtuigverkeer is het geruisch zeer gering. Eigenaardig is het, om er het rijden eens gade te slaan; dat trok ons aller aandacht en telkens werd er naar gekeken - 't is haast een reis naar Petersburg waard. Er wordt daar zeer veel gereden; de groote afstanden nopen er toe en het rijden is er goedkoop, voor 40 kopeken (ongeveer 50 cent) komt men zeer ver, fooien te geven is niet gebruikelijk, er wordt niet om gevraagd. De rijtuigen die het meest worden gebruikt zijn die met één paard, de izvostchiks, victoriatjes

1) Sommige stations hebben, op de perrons, reservoirs met kokend water ten algemeene gebruike.

met kap voor twee personen; gesloten rijtuigen worden zeer weinig gebruikt, zelfs in de koude, gure dagen tijdens ons verblijf[1] zag men, om zoo te zeggen, geen dichte rijtuigen, ook niet bij de theaters. Overal vindt men die rijtuigjes (in 1900 waren er 13666 nummers uitgegeven); zijn er toevallig eens geen bij het hôtel of bij het restaurant, een enkele roep van den portier, ‘droschk'! droschk'!’ is voldoende om ze te doen aansnellen. De wijze van inspannen is zóó, dat het paard direkt aan de boomen trekt welke één zijn met den vooras, zoo dat elke zijbeweging van het paard onmiddellijk op de richting van het rijtuig invloed heeft; hierbij komt, dat de uiteinden der boomen, over het paard heen, aan elkander verbonden zijn door een kromhout, de doega, welke aan het haam vast zit en maakt dat het paard zoo vrij mogelijk loopt. Er wordt met groote snelheid gereden, meestal zonder zweep te gebruiken; de koetsiers hebben wel een klein zweepje, doch gewoonlijk zitten zij er op en zelden komt het voor den dag; een beweging van den rechterarm, als om de zweep te krijgen, is voldoende om het paard aan te zetten, want de paarden hebben geen oogkleppen en zien dus die beweging. Hoewel nu steeds ‘rechts’ wordt gereden, komen op de hoeken der straten en in het voorbij rijden de rijtuigen, door het enorme verkeer, dicht bij elkander, doch ondanks het zeer snelle rijden raken zij elkander nooit. Nooit ook hoort men geschreeuw of gevloek onder de koetsiers, alles gaat kalm zijn gang, de politieman blijft rustig op zijn vasten post staan, zonder zich er mee te bemoeien; hij laat de paarden, had ik bijna geschreven, hun gang gaan, want het is alsof de paarden minstens evenveel intelligentie hebben als de koetsiers, die er niet zeer intelligent uitzien; de wijze van inspannen, waardoor, als gezegd, ook de geringste zijbeweging direkt op het rijtuig wordt overgebracht, en vermoedelijk ook het ontbreken van oogkleppen zoodat het paard alles ziet, bevordert zeker dat rijden ‘als een scheermes.’ Een type is de Russische koetsier, overal vindt men er de foto's van, bij het uitzoeken legt ieder dadelijk

1) Het weder werkte niet mede; September moet algemeen niet gunstig zijn voor een bezoek aan Rusland.

beslag op eenige koetsiers. Die van de izvostchiks zitten, dom voor zich uitkijkend, met oostersche gelatenheid op hun bok te wachten, gekleed in lange jassen, van ruwe stof, die het aanzien geven als droegen zij vrouwen-rokken, een lagen cylinder hoed op, de handen in de wijde mouwen; van den bok komen ze niet af. Een tarief moet er wel zijn, maar daarnaar wordt niet gereden, hoogstens is het een regulateur; men duidt aan waar men heen wil, noemt den prijs - alles zoo goed 't gaat, soms met behulp van een voorbijganger - 'njet' (niet) beteekent dan dat de man er niet mee tevreden is zoodat men zijn 'buurman' opzoekt, 'da, da', geeft te kennen dat de overeenkomst is gesloten. Typisch is ook het volgende. De gewone 'aapjes'-koetsiers hebben door hun zware kleeding een zeer breed zitvlak. Nu was het mij en anderen opgevallen, dat de koetsiers op deftige rijtuigen, gekleed in leeren jassen, nog breeder vlak hebben. De oorzaak hiervan is deze: in Rusland heeft een koetsier van deftigen huize alleen te rijden, met paarden-poetsen, rijtuig schoonmaken bemoeit hij zich niet, een lui leven dus, wat dik en vet maakt, zoodat een dikke, vette koetsier een bewijs is voor den rijkdom van den meester, zijnde die dikte evenwel geen natuur (wat het ook niet kàn zijn) maar door watten gevormd.

Het straatleven te Petersburg levert overigens weinig merkwaardigs op. De nivelleering in alles maakt dat alle groote steden, min of meer, op elkander gelijken, ook te Petersburg is dat merkbaar. De winkels zijn er vrij gelijk aan die van de andere Europeesche hoofdsteden - behalve de 'Caucasische', waar meer bepaald de producten uit den Caucasus, vooral émailvoorwerpen en zijde, worden verkocht. Iets eigenaardigs is ook de 'Gostiny Dvor' - een verzameling van winkels in één groot vierkant, ongeveer 200. Bijzondere kleeding - behalve een enkele Caucasiër in zijn nationale dracht - ziet men er ook niet. De werkende stand draagt veel lange kielen met een riem om het lijf of lange jassen van ruwe stof, - soms vrij haveloos; hooge laarzen schijnen overmijdelijk te zijn; een enkele maal zag ik een tegenovergesteld, minder waterdicht, schoeisel, nl. gevlochten berkenbast. Opvallend, te Petersburg vooral, is het dragen van uniformen, waarbij dan ook sabel of degen

behoort.[1] Wie een uniform kan machtig worden, zoude ik haast zeggen, heeft er een; men beweert, het tiende deel der bevolking. Iemand in uniform gekleed, met sabel, was zoo beleefd mij, bij een onderhandeling met een koetsier, te helpen. - ‘Zeker officier?’ ‘Neen, student in de medicijnen,’ was 't antwoord. Het comité had ons, voor bijstand, toegevoegd ‘rechtsscholieren’ die in Petersburg in de rechtswetenschappen worden onderwezen; studenten zijn het niet, zij zijn opgenomen in een gebouw en staan onder toezicht. Ook die jongelieden dragen een uniform - groen - en een soort admiraals-steek; de ouderen dragen een statie-degen, welke een teeken is dat zij meerdere vrijheid genieten dan de anderen, o.a. ten opzichte van het bezoeken van koffiehuizen, - wat echter, naar 't mij voorkwam, in 't algemeen, ongaarne wordt gezien door het bestuur dier inrichting; het bezoek is beperkt toegestaan. Die jongelieden, kenlijk van goeden huize, kwamen meest allen uit de Oostzee-provinciën, Lifland, Gothland, Kurland, waar de Duitsche taal veel wordt gesproken. Er waren er onder die zich moeilijk naar hun Russische omgeving konden voegen.

De rechters, op de zittingen, zijn niet in toga, maar in een soort zee-officieren uniform gekleed, met galons op het beneden einde der mouwen.[2]

Een eigenaardigheid in het Russische leven zij nog even vermeld. Men treedt geen restaurant of café binnen - 't is ten minste een groote uitzondering - met hoed of overjas. De hoofddeur van het gebouw binnenkomend, vindt men overal een of twee personen wier taak uitsluitend is om jassen uit en aan te trekken, - waarin zij een verbazende virtuositeit hebben, terwijl, bij het teruggeven, een vergissing uitzondering is. Ik geloof niet, dat iemand het zoude wagen om met gedekt hoofd in een café te zitten. (Ook in Zweden heerscht die gewoonte.) En ook dit nog. Een geregeld

1) Te Wirballen droeg de perron-controleur, die de kaartjes knipte, een klein mannetje, een groot slagzwaard; het nut daarvan bleef ons gelukkig een raadsel.
2) Als, op een strafzitting, het vonnis wordt uitgesproken - misschien gebeurt het bij alle vonnissen - te Warschau woonde ik dat bij - staat het publiek op; de dienstdoende gendarmen trekken hun sabels, zoodra de rechters binnenkomen.

gebruik in de samenleving wordt gemaakt van het telraam of den balteller, zooals het op onze lagere scholen voorkomt, waar het dan ook als ‘Russisch telraam’ bekend is. Overal waar te betalen valt, in kantoren, winkels, restaurants, is zulk een voorwerp voorhanden; met verbazende vlugheid worden de balletjes langs de staven bewogen en is de berekening geschied.

Bijzondere vermelding eischen de kerken, en op zich zelf en omdat de Kerk zoo geheel met het Russische leven, met de Russiche toestanden samenhangt.

Rusland heeft den Grieksch-orthodoxen godsdienst-vorm; in Finland, Gothland, Kurland is de Luthersche godsdienst overheerschend. De Russische Kerk stond oorspronkelijk onder een patriarch; toen echter in 1700 die stoel open viel, liet Peter de Groote, wien de patriarch het wel eens lastig had gemaakt, die plaats onbezet en riep in 1721 de ‘heilige synode’ in het leven als hoogste college in de Kerk, terwijl de macht van den patriarch overging op den Tsaar. De synode is een college van Staat, waarin de Tsaar wordt vertegenwoordigd door een prokurator; alle besluiten moeten door hem worden goedgekeurd. De geestelijkheid is in twee groepen verdeeld; de kloostergeestelijken of zwarte geestelijken, en de wereldlijke of witte geestelijken, die echter ook zwart gekleed zijn; de ‘popen’ behooren tot de laatst genoemden. Ben ik goed ingelicht, dan is de pope niet de herder der gemeente, maar de persoon die de plechtigheden, den kultus leidt en de sacramenten uitdeelt. Op het platte land is de roep die van hen uitgaat niet best[1)].

De kerken, inwendig meestal rechthoekig, hebben 5 koepels, waarvan de middelste de grootste is, allen voorzien van een Griesch kruis; de koepels zijn verguld of met heldere kleuren gedekt. Het koor, de plaats voor de kerkbezoekers, is van het ‘allerheiligste’ (waar geen vrouwen mogen komen), dat een paar treden hooger ligt, gescheiden door een wand voorzien van heiligen-beelden in vlak-ornament (plastische

1) Te Moskau, in het beroemde schilderijmuseum van Tretiakoff, zag ik een schilderij waar een pope, in ambtsgewaad, een woning uitgaat, de pope in een houding die op een ‘kenlijken staat’ doelt. Onlangs vermeldden de bladen, dat in Polen de aartsbisschop zijn geestelijken had verboden brandewijn als geschenk aan te nemen.

beelden zijn er niet) - de ‘iconostas’; daarin zijn drie deuren, de middelste is de ‘heilige’ deur, waartegenover, in het ‘allerheiligste’, het altaar staat met het evangelie en de hostie. Orgels zijn niet aanwezig; evenmin zitplaatsen, ook de dienst op Zondag, die van 10-12 uur duurt, wordt staande aangehoord. Preekstoelen zijn zeldzaam, omdat toespraken weinig worden gehouden, de dienst is hoofdzakelijk formalistisch. Groot moet wel de macht der Kerk zijn, te oordeelen naar de kerk-gebouwen. In de hoofdkerken blinkt alles van goud, overal mozaiek en marmer. Van de kathedraal van St. Isaäk, een heilige uit Dalmatië, de hoofd kerk in Petersburg, - in 1819 is met den bouw begonnen, in 1858 werd zij voltooid en gewijd - hebben de kosten meer dan 23 millioen roebels bedragen (iets minder dan 30 millioen gulden). De iconostas is versierd met 33 afbeeldingen van heiligen, veel meer dan levensgroot, allen in mozaiek, de twee hoofdportalen hebben elk 16 zuilen van Finlandsch graniet uit één stuk (monolithen), 16 meter hoog en 2 meter in omvang; - onbegrijpelijk hoe die zuilen konden worden gehouwen in de groeven en opgesteld. De kathedraal van Kazan, gebouwd naar de Pieterskerk te Rome, met een kolonade, buiten, van 136 kolommen, heeft binnen 56 zuilen elk 12 meter hoog. Bijzonder prachtig, naar onze begrippen te ‘druk’, door al het goud en de weelderige inrichting, is ook de kathedraal van Peter en Paul, waar de keizerlijke graven zijn. En, om bij de kerken te blijven, noem ik nu hier ook de kerk van den heiligen Verlosser te Moskau, gebouwd, ter herinnering aan de jaren 1812-1814, in de jaren 1837-1883; de kosten hebben meer dan 15 millioen roebels bedragen (ongeveer 19½ millioen gulden); bij feestelijke gelegenheden wordt de kerk verlicht door 3700 kaarsen; ongeloofelijk is de pracht die daar heerscht.[1)] Te Moskau is ook de kerk bekend om haar eigenaardige koepels die den vorm hebben van ananassen en uien, gekleurd met de meest vreemde en schitterende kleuren; een hoogst

1) Het is in die kerk, meen ik, dat als reliquie een schilderij wordt bewaard, toegeschreven aan den evangelist Lucas. Het is gesloten in een kast. De kerk met enkele congressisten bezoekend, werd ons de kast geopend; veel van de voorstelling zag men niet, de kleuren zijn zeer donker van toon.

vreemden, barokken indruk geeft dat. Zij werd gebouwd door Ivan ‘den geweldige’ (1550); de sage gaat er van, dat Ivan den bouwmeester vroeg of hij nog iets mooiers konde scheppen, op het bevestigend antwoord liet Ivan hem de oogen uitsteken om hem te verhinderen iets mooiers te leveren.

In de Isaäks-kathedraal - naar Petersburg terugkeerend - woonde ik een godsdienstoefening, op Zondag, bij. De kerk was geheel gevuld. In het koor is het vrij donker, slechts gedempt licht treedt er binnen; in het fond van de kerk trekt, door de geopende ‘heilige’ deur zichtbaar, een geschilderd venster, de opstanding van Christus voorstellend, de volle aandacht; sterk verlicht, de duisternis in het koor werkte als tegenstelling, komen de kleuren zeer fraai uit. Prachtig was het gezang van twee zangkooren, staande tegen de iconostas aan weerszijden van de ‘heilige’ deur (dus niet van een galerij); vooral fraai klonk de samensmelting van de hooge tenorstemmen met de op dezelfde noot lang aangehouden diepe bastonen; en bepaald indrukwekkend was een door een priester gezongen gebed, waarin vooral uitkwamen de laatste woorden.

Nevens de kerken trekken de aandacht de kapellen, waar, bij open deuren, gebeden worden gelezen; op de Neswky, een paar passen van de straat af, op een zeer druk bereden brug over de Newa, waar de twee lijnen van den paardentram zich rechts en links om de kapel buigen, te midden van al die herrie, worden godsdienstplechtigheden verricht, hetzij door de geloovigen zelf, hetzij door een priester. Zelfs in spoorwegstations zijn er kapellen. Zoo op het station te Brest, van de lijn Moskau - Warschau (ik vernam dat het op meer stations voorkomt), zag ik, in de hal waar de plaatskaarten - de billetten zooals het in het russisch heet - worden genomen en de bagage wordt afgeleverd, vlak bij een doorgang naar de wachtkamers, een, als men 't zoo kan noemen, open kapel.

Het branden van kaarsen voor de afbeeldingen der heiligen[1)]

1) Een eigenaardigen vorm hebben somwijlen die afbeeldingen, ook die welke in huis worden opgehangen. In een plaat van metaal (goud, zilver of goedkooper metaal) zijn openingen gelaten voor het hoofd en de twee handen geschilderd op papier, ivoor of iets anders, die tegen die openingen zijn geplakt en daardoor zichtbaar zijn; het lichaam is niet te zien.

is ook in Rusland gebruik; maar het maakt een vreemden indruk dat de kaarsen *in* de kerken en kapellen worden verkocht. In de Isaäks-kathedraal zag ik daarvoor een paar personen in een bureau zitten, in de kapel op de Newsky doet het een priester. Men vertelde mij dat te Peterhof, in de kapel in het spoorwegstation, - te Peterhof is het buitenverblijf van den Keizer - een automaat voor die kaarsen is geplaatst. Zeker zijn zij een groote bron van inkomsten voor de kerk; elke kaars kost van 25 tot 5 kopeken (32-6½ cent); de daarvoor bestemde borden bij de beelden staan steeds vol, van tijd tot tijd doet de ruwe hand van een kerkeknecht een greep om plaats te maken, - de weggenomene kunnen gemakkelijk worden omgesmolten. Ik zag ook brood verkoopen in de kerk; ben ik goed ingelicht, dan wordt dat gezegend door een priester en dan aan bekenden geschonken. Een andere uitoefeninng van kerkelijke plichten is het kussen van de beelden èn van den grond, althans het aanraken van den grond met het voorhoofd; en vooral het maken van het teeken des kruises,[1)] wat vele malen achtereen wordt herhaald. Zelfs op straat wordt door velen het teeken gemaakt bij het voorbijgaan van een kerk, hetzij al loopende, hetzij stilstaande waarbij dan herhaaldelijk, blootshoofds, wordt gebogen; koetsiers 'bekruisigen' zich op hun bok, tijdens het rijden. Algemeen is echter die verrichting op straat niet.

Ik schreef zooeven dat de Kerk zoo met geheel het zijn in Rusland samenhangt. Dit blijkt ook nog hieruit, dat b.v. bij de berechting van misdrijven van Godslastering, de bevoegdheid van een Rechter om in zulk een zaak te oordeelen afhangt van diens geloof. En zeer sterk blijkt dat uit de bepalingen omtrent het huwelijk. Het Burgerlijk Wetboek kent allerlei onderscheidingen in verband met de Kerk waartoe de betroffen personen behooren. Zoo is, - ik citeer hier uit een Duitsche vertaling van dat wetboek - aan Russische onderdanen van de Orthodoxe Kerk en van de Katholieke Kerk een huwelijk met niet-christenen *verboden;* huwelijken tusschen Russische onderdanen van de Evange-

1) Bij het vertrek uit Wirballen zag ik een der trein-beambten het kruisteeken maken.

lische Kerk met Mahomedanen en Joden moeten worden gesloten volgens de voorschriften van de Evangelisch-Luthersche godsdienst in Rusland; als bruidegom of bruid orthodox zijn moet de niet-orthodoxe schriftelijk verklaren, dat hij, in het huwelijk, de orthodoxe echtgenoot niet zal bespotten over diens richting en niet zal overhalen tot zijn (of haar) geloof, en dat de kinderen zullen worden opgevoed in de orthodoxe kerkleer, moetende die huwelijken door een orthodoxen priester worden gesloten; als een Joodsche echtgenoot tot de orthodoxe Kerk overgaat en de gehuwden niet meer willen samenleven, is de echt ontbonden.

Een enkel woord over de vergadering zelf, voor zoover meer bepaald Rusland daarbij betrokken was.[1)]

Kennelijk stelde de Russische Regeering veel belang er in, dat de vergadering in Rusland zoude worden gehouden. Het gouvernement had fondsen beschikbaar gesteld voor vrij vervoer op de reizen heen en terug, de laatste over Moskau; het reeds vermelde identiteits-certificaat, namens de regeering door den voorzitter van het Russisch comité onderteekend, verving het anders noodzakelijke ‘Visa’ van een consul op den pas.

De vergaderingen werden gehouden in de groote gehoorzaal van het universiteits-gebouw.

De opening werd als een ‘plechtigheid’ beschouwd. Hier weder tal van uniformen. Onder de aanwezigen was ook de chef van de politie in groot uniform - een forsche gestalte; hij werd mij aangewezen door een Rus met de bijvoeging: die slaat maar altijd op de studenten welke hem zeer haten - een mededeeling die mij, nu zij in Rusland werd gedaan, zeer verwonderde.

1) Het congres werd bijgewoond door een 300-tal leden, waaronder drie Nederlanders, de hoogleeraar Mr. G.A. van Hamel, de psychiater Dr. P. Wellenbergh uit 's Gravenhage en de schrijver van dit opstel. Het praesidium was in handen van twee leden van het bestuur, de heeren prof. von Liszt (Berlijn) en Van Hamel; de laatste hield de sluitingsrede die èn om inhoud èn om vorm de algemeene aandacht trok. Bij dergelijke congressen is het de gewoonte dat er vice-presidenten, door het bestuur voorgedragen, door de vergadering worden benoemd; ook mij werd dat eere-ambt opgedragen en in verband daarmede, het voorzitterschap van een der bijeenkomsten van het congres.

Zoodra het bestuur had plaats genomen achter de roode tafel (in Rusland is de bestuurstafel met een rood kleed gedekt) klonk, onverwachts, voor de niet-Russen althans, door de zaal, van de galerij af, een choraal; staande werd het aangehoord; een choraal, waarop de Duitschers hun kerklied zingen: 'Ich bete an die Macht der Liebe'; schoon gekozen voor deze vereeniging waarvan de leidende gedachte is, niet te straffen om te straffen, maar te straffen om verbetering te brengen. Het is de gewoonte in Rusland dergelijke karakteristieke vergaderingen te openen met een choraal, een hymne; zooals dat daar werd uitgevoerd, vóórdat er één woord gesproken was, zoo zonder effectbejag, maakte die zang grooten indruk.

De Minister van Justitie in Rusland, Nicolaas Mourawieff, nam, na het eindigen van den zang, het eerst het woord: 'De par la gracieuse autorisation de sa Majesté l'Empereur, mon Auguste Souverain, je prends la parole', en hij bracht aan het congres 'les cordiales salutations et les meilleurs souhaits du gouvernement impérial'.

Toen volgde een zeer schoon uitgesproken rede, waarvan ik een enkele gedachte wil mededeelen. De 'Union' kon met tevredenheid terugzien op den afgelegden weg. Zonder eenig officieel karakter, zooals andere vereenigingen of congressen wel hebben, onafhankelijk dus van de regeeringen, heeft zij eene moreele beteekenis, die reeds voor de doctrine van waarde is, en weldra in alle wetgevingen van invloed zal zijn (ik dacht toen aan onze strafrechtelijke kinderwetten), de auctoritas rationis (almacht der rede) is soms krachtiger dan de ratio auctoritatis (de meening der overheid); de Union wil immers verbeteren en scherpen de wel een weinig verroeste wapenen tegen de criminaliteit. De minister ging verder in op de ontwikkeling van de moderne meeningen op het strafrechtelijk gebied tegenover de school 'die tegenwoordig, eenigszins minachtend, de klassieke wordt genoemd'; langen tijd zijn de gedachten bepaald gebleven bij het *juridieke* in de misdaad en in de straf; met de meeste zorg omschreef men het eerste en de straf werd als complement daaraan vastgehecht, zoodat, als de elementen voor een misdrijf aanwezig waren, de wettelijke straf werd toegepast, onverschillig welke de gevolgen waren voor de gemeenschap en voor den dader zelf;

van dezen, van zijn biologisch voortbestaan, van de bijzondere en algemeene oorzaken voor de daad, daarvan is geen sprake bij de beperkte en gestrenge opvatting van de toenmalige dogmatische strafrechtswetenschap. De kritische geest echter van onze dagen, niet tevreden met dat alles, ontdekte de leemten in dat systeem en toen de waarneming, geput uit de werkelijkheid, kwam in plaats van de theorie, toen men opmerkte, dat de preventieve werking der straf niet voldoende is, toen men de aandacht vestigde op het atavisme, 'cette tare rongeante des générations', op het samenhangen met de landstreek, met de wetgeving omtrent de misdaad, toen trad op den voorgrond de *persoon* van den misdadiger met zijne geestelijke en lichamelijke eigenaardigheden, en kwam min of meer op den achtergrond het feit zelf; tevens openbaarde zich toen een reactie met hare anthropologische en sociologische leerstellingen, eene reactie even krachtig als langdurig was geweest het vroegere dogma. De minister waarschuwt intusschen voor overdrijving; evenals hervormende stroomingen dikwijls hun bed verlaten, zoo is ook hier de vroegere school niet genoeg ontzien geworden toen de horizont zich opende voor eene nog in wording zijnde wetenschap; de tegenstelling kwam, maar nu tegenovergesteld: de misdadiger doet de misdaad vergeten, zooals men in zekere geneesmethode de ziekte voorbijziet ter wille van den zieke; en, aan niets anders denkend dan aan de misdadigers zelf, heeft men voor hen maatregelen ontworpen, terwijl de eischen van de openbare moraal, van de algemeene bescherming te weinig werden in acht genomen. Vandaar oneenigheid in het kamp der criminalisten, terwijl al die meeningen naar één doel moeten convergeeren: de triomf van de gerechtigheid en van de afdoende bescherming van de maatschappij; de twist hield de ontwikkeling der nieuwere begrippen tegen.... Toen is gekomen de 'Union de droit pénal', die, open oog hebbend voor elke werkelijk wetenschappelijke uiting, zich heeft geplaatst boven die elkander bestrijdende scholen. Met een enkel woord zet nu de minister nog de richting van de 'Union' uiteen en hare organisatie; zij is internationaal, trouwens alle beschaafde staten volgen in beginsel dezelfde hoofdlijnen, maar de toepassing verschilt naar omstandigheden en daarom heeft de Union de nationale

groepen.[1] Ten slotte wijst de heer Mourawieff er op, dat Rusland ten opzichte van het geheele strafrecht in eene zeer belangrijke periode verkeert; men staat er aan den vooravond van een nieuw strafwetboek; dat voor strafvordering is in handen van den Rijksraad; het strafstelsel wordt overwogen onder meer in verband met de afschaffing van de overbrenging naar Siberië, met de werkverschaffing aan gevangenen, met de bescherming van ontslagen gevangenen (de patronage), met de voorwaardelijke veroordeeling en in vrijheid stelling; maar de uitgebreidheid van het Rijk, de geographische en etnographische verschillen, allerlei andere omstandigheden samenhangend met de onmetelijkheid van het rijk - dat alles vergemakkelijkt niet het groote werk. Daarom verheugt het den Minister dat de criminalisten uit het westen thans in Rusland samenkomen.

Heb ik wat te veel teruggegeven uit die rede van den Minister? Misschien; doch zij is zoo merkwaardig in een land dat wij ons niet anders voorstellen dan dat het in alles ten achter is.[2]

Jammer dat de vergaderingen ons niet wat meer tijd lieten voor Petersburg zelf of juister voor haar inrichtingen; Rusland toch is bij ons westerlingen zoo weinig bekend, terwijl er tal van instellingen zijn, vooral op liefdadigheidsgebied, waarvan een kennisneming zeer der moeite waard is. Van een tweetal bezoeken, verband houdend met het congres, zij hier nog het een en ander vermeld.

Aan de universiteit is verbonden een ‘kabinet voor strafrecht’. In 1890 vergaderde te Petersburg het penitentiair-congres en hield toen tevens een tentoonstelling van voorwerpen betrekking hebbend op de toepassing van straffen. Die voorwerpen zijn aan het Russisch-gouvernement afgestaan. Daaruit heeft zich ontwikkeld, op aanstichting van

1) Art. 2 der statuten luidt: il pourra être créé, dans chaque pays, un groupe national.
2) Belangstellenden in hetgeen verder op het congres werd verhandeld, veroorloof ik mij te verwijzen naar mijne artikelen in het Weekblad van het Recht No. 7822 en 7823.

den Petersburger hoogleeraar Foïnitsky, met het oog op het onderwijs in het strafrecht, een rijksmuseum voor strafrechtspleging, verbonden aan de rechtsgeleerde faculteit, met studeerzalen tevens voor de studenten; sedert 1895 zijn er in het museum werkavonden voor dezen georganiseerd. De zaal van het museum wordt in tweeën gescheiden door een model van een monument voor den grooten verbeteraar van het gevangeniswezen, Howard. De eene helft van de zaal is voor Rusland zelf bestemd, de andere helft voor het buitenland. Men vindt er statistieke tabellen, modellen van de verschillende stelsels van gevangenissen, met de geheele inwendige inrichting ook van de strafinrichtingen in Siberië en op het verbanningseiland Sakhaline, de modellen van de transportschepen daarheen, modellen van kleeding van gevangenen en bewakers, gegevens voor werkverschaffing, voor den geneeskundigen dienst, photographieën van misdadigers. Van het buitenland (Nederland is er niet vertegenwoordigd), Frankrijk, Zwitserland, Italië, Spanje, Oostenrijk, Engeland, Duitschland, Japan, trof het mij, dat zeer vele inzendingen de gestichten voor kinderen betroffen.

Het andere bezoek gold een gevangenis en daar ik eene dergelijke inrichting bezocht te Moskau, zij, kortheidshalve, hier over die twee inrichtingen een enkel woord gezegd. Het zijn gevangenissen voor tijdelijke straffen; naar 't mij voorkwam voor wat wij vroeger noemden: wanbedrijven.[1] Zij zijn naar het cellulaire stelsel ingericht, echter niet in den strengen vorm van de onze. De kerk en de school zijn er niet cellulair - bij strenge doorvoering van het stelsel zijn de kerken zóó ingericht, dat de gevangenen wel den geestelijke, maar niet elkander kunnen zien. Er wordt ook door zekere categorieën gezamenlijk gewerkt. Ik zag er o.a. een volledige zetterij en drukkerij, een leerlooierij, timmerwerkplaatsen.[2] Een groote tegenstelling dus bij *onze* cellulaire gevangenissen, waar het gezamenlijk werken is uitgesloten,

1) In de meeste landen heeft men 3 onderscheidingen voor de strafbare feiten, overtredingen, wanbedrijven, misdrijven; wij hadden die onderscheidingen ook; ons strafwetboek, in 1886 ingevoerd, kent slechts 2 soorten, overtredingen en misdrijven.
2) In Rusland is de verkoop van sterken drank thans, sedert kort, alleen handen van het Rijk; men was bezig daarvoor het drukwerk te vervaardigen.

zoodat daar alleen worden uitgeoefend, wat men zoude kunnen noemen: ‘eenlingsbedrijven’, waardoor, bij langere celstraffen, een terugtreden in de maatschappij, een reclasseering zoo moeilijk is, omdat het gezamenlijk werken zoo goed als afgeleerd is. Te Moskau werken de gevangenen ook buiten de gevangenis b.v. aan sneeuwopruimingen (misschien is dat ook te Petersburg het geval) en in de moestuinen tot de inrichting behoorend. In elke cel is een loonlijst opgehangen, vermeldend wat de gevangene heeft verdiend, - een uitstekende maatregel. De schoollocalen en de schoolmeubelen zoude men in een ‘vrije’ school niet beter kunnen verlangen; ik zag er schriftelijk werk dat er keurig uitzag. Een celkap wordt in die gevangenissen niet gedragen, men ziet er geen heil in. De wandelplaatsen zijn er niet gescheiden in kooien, maar gemeenschappelijk; wel loopen, althans te Petersburg, waar ik het luchten bijwoonden, de gevangenen op een reglementairen afstand van elkander. De reinheid, de uiterlijke orde was uitstekend, men zoude het bij ons niet beter wenschen. De zieken, die gezamenlijk worden verpleegd, zijn naar de ziekten (in hoofdgroepen) gescheiden. Zoo zag ik een afzonderlijk locaal voor tuberculose. Aan elke krib is de (latijnsche) naam der ziekte vermeld. Dagelijks vergaderen de hoofdambtenaren, waaronder de geneesheer, wat in overeenstemming is met den wensch van tegenwoordig, om den geneesheer meer invloed toe te kennen. In de vrouwenafdeeling te Moskau wordt door een vrouwencomité een Zondagsschool gehouden en hebben er des Zondags voordrachten plaats. In beide gestichten viel mij (in Rusland zijnde) de zachte behandeling der gevangenen[1)] op. In de werkzalen zeide mij de directeur: spreek maar eens met de menschen - er waren ook Duitsch sprekende gevangenen - zeg eens wat van hun werk, dat vinden ze zeer aangenaam. Een ander staaltje is dit. Te Moskau stond ik voor de cel waarin een moordenaar in voorloopige bewaring was ge-

1) Het oordeel over gevangenen is, naar ik vernam, in 't algemeen, zacht. Men noemt hen ‘ongelukkigen’ (nestchastyi). In een der toasten werd op dien karaktertrek van het Russische volk gezinspeeld en gezegd dat in de Russische taal ongelukkige en misdadige door hetzelfde woord wordt aangegeven. Dit is niet juist, er zijn voor die twee begrippen, twee woorden; maar wel wordt een veroordeelde een ongelukkige genoemd.

sloten; om geld vragende, wat hem werd geweigerd, had hij zijn moeder en twee zusters gedood; de zaak was reeds op de zitting behandeld, maar de jury had een deskundig onderzoek naar zijn zielstoestand gewenscht; het geval interesseerde ons (mij en nog twee andere congresleden); de directeur wilde echter liever niet, tenzij wij er bepaald op stonden, dat de cel ons werd geopend, omdat de betreffende persoon zich, bij bezoek, zeer opwond; wij eerbiedigden natuurlijk den wensch van den directeur. Ik vermeld dit alles, omdat ik mij zoo'n gevangenis in Rusland en de behandeling zoo geheel anders had voorgesteld; wel zij hier bijgevoegd, dat er slechte gevangenissen zijn, doch een reorganisatie is in wording.

Over de feestlijkheden nog een enkel woord. Elken avond was er ‘wat.’ In de Doema (het gemeentehuis) bood ons de gemeente een feestavond aan. De Keizer gaf een feestmaal in het Taurische paleis; de Keizer zelf was niet tegenwoordig, maar werd vertegenwoordigd door een hofmaarschalk. Daar werden ook de officieele toasten gesproken. Prof. van Hamel dronk op de Russische landsgroep. Twee toasten waren buiten de voorgeschreven orde. De hoogleeraar Garraud (Lyon) releveerde nog eens de medewerking van het gouvernement impérial en meer bepaald van de universiteit; hij herinnerde aan de schoone ontvangst en het milieu sympathique, ce milieu russe qui fait de St. Pétersbourg non seulement la capitale du grand Empire de la Russie, mais la capitale même de l'hospitalité. De toast eindigde met een dronk op de aanwezige dames: ‘gisteren, na het congres, de Newa overschrijdend,[1)] was de stad in nevelen gehuld, de horizont was beperkt, dat stemde droevig; eensklaps brak de zon door, uw paleizen, uw koepels in gouden licht brengend; zoo zoude ook ons congres te koud geweest zijn, als niet onze medewerksters er haren glimlach hadden gebracht.’ Dit discours bracht den minister weder in werking: zulke woorden, zoo doorklinkend in ons gemoed, kunnen alleen worden

1) De ‘universiteit,’ waar de vergaderingen werden gehouden, ligt aan den overkant van dat stadgedeelte, waar de vreemdelingen zich ophouden.

geuit door iemand uit het land der welsprekendheid, uit Frankrijk met zijne elegantie, met zijne juistheid in de taal, zoowel voor ernstige onderwerpen als voor andere, - ‘ik drink op M. Garraud en op zijne fransche collega's.’ Werd hier een klein stukje politiek, overigens aan het congres geheel vreemd, afgespeeld? Ik vernam later, dat eenige Duitschers met die woorden aan de Franschen maar matig waren ingenomen, doch gelukkig is alles gesust geworden en er is verder niet over gesproken. Iets anders zou ook jammer geweest zijn voor de schoone dagen van het congres.

Ook hadden we nog een zeer gezelligen avond ten huize, juister ten paleize, van den minister van justitie. Alle woonkamers waren geopend, ook de werk-kamer van den minister, men konde er vrij in rond gaan; het paleis behoort aan het Rijk.

Mag ik hier nog eene kleine mededeeling doen, die mij zelf betreft? Ik had mij uitgelaten aan een der ambtenaren van het gevangeniswezen, na het bezoek aan de gevangenis, dat ik daarvan zulk een goeden indruk had gekregen; die ambtenaar, ook dien avond tegenwoordig, verzocht mij dat ook eens aan den minister mede te deelen; ik maakte eenig bezwaar, van meening dat het den minister onverschillig zoude zijn wat ik daarvan dacht; op aandringen echter, sprak ik den minister er over, die mij daarop den inspecteur van de gevangenissen voorstelde, met verzoek aan dezen mijn indrukken te herhalen.

Nog een bootvaart op de Newa en de wel vermoeiende, maar hoogst aangename en interessante dagen te St. Petersburg doorgebracht, waren ten einde.

Ons bleef nog Moskau.

De reis naar Moskau geschiedde per extra trein; 's avonds te ongeveer 8 uur vertrekkend, kwamen wij te ongeveer 9 uur, den volgenden morgen, aan. De landstreek, voor zoover er over te oordeelen viel, levert ook hier niets bijzonders op. De weg, ongeveer 620 kilometer lang, loopt bijna geheel ‘recht’; 't verhaal loopt, dat bij den aanleg, de ingenieurs twistten over de richtingen, waarop de Keizer een liniaal nam en een rechte lijn trok tusschen de twee steden, als richtingslijn voor den weg.

Moskau is de Russische stad bij uitnemendheid. Men zegt, dat zij het type van de Russen vertegenwoordigt, groot, geweldig. Nu, groot is de stad zeker, met haar 1,035,000 inwoners; de afstanden zijn er enorm. Evenzeer het verkeer. Bijzonder slecht is er het plaveisel; het bestaat uit louter kleine flinten, die balronde steenen welke men in de heidevlakten opdelft; zelfs in de hoofdstraten, waar slechts voor een enkel huis een stukje asphalt ligt. Bij het verbazende verkeer ook van vrachtwagens - Moskau is de groote handelstad tusschen het oosten en het westen - is er een oorverdoovend lawaai op straat, een voortdurend geraas. Zoude dat plaveisel ook een afspiegeling zijn van meer oostersche gelatenheid? Een groote hoeveelheid trekkracht moet er verloren gaan door die de wielen terughoudende steenen, wier weerstand voortdurend moet worden overwonnen.

Moskau eischt veel zon om een fraaien indruk te geven met haar ongeveer 450 kerken voorzien van de schitterende daken, den Russischen kerken eigen. Wij troffen er een regentijd, met sneeuw vermengd, zoodat de stad zich niet op het fraaist voordeed. Moskau heeft wel een ander type dan Petersburg; meer iets bijzonders, iets afwijkends van de westersche steden. Wat de restaurants betreft, eigenaardig is de aanwezigheid, in de meeste café's, van groote, kolossale orchestrions en de kleeding der bedienden, witte broek en witte kiel met een gekleurden band om het middel; men zoude dat in onze westersche steden ook zoo willen aantreffen, het maakt een hoogst netten, zindelijken indruk.

De uitnoodiging om Moskau te bezoeken was officiëel aan het congres gedaan. De gemeente bood rijtuigen aan gedurende twee dagen, zoodat men dus slechts, in het hôtel, zijn hoedanigheid van congreslid had te noemen om den eersten en tweeden dag over een rijtuig te kunnen beschikken, zoo lang men wilde. Wij werden ontvangen in het universiteitsgebouw, door den senaat en door den burgemeester. De redevoeringen, die toen werden gehouden, zal ik maar niet teruggeven, om niet te uitvoerig te worden. Alleen dit. De heer Van Hamel releveerde de eigenaardige omstandigheid dat de nestor van de universiteit was hoogleeraar in de zoölogie; ‘onze vereeniging zoekt de grondslagen harer studiën niet meer in begrippen maar in den mensch -

de cel, uwe studiën betreffen ook de cel, sans vos études biologiques komen *wij* niet verder; 't is zeker een gelukkig toeval dat juist gij de rector zijt, want de nieuwe strafrechtschool heeft uwe studiën noodig.' En den deken van de rechtsgeleerde faculteit wees hij er op, dat er zeker in de constructie van het recht verschil moet zijn naar het volk, maar dat de geheele beschaafde wereld toch samenwerkt, tegenwoordig, in verband met elk volk, voor *hetzelfde* doel. Professor Garrand, de Moskauer universiteit besprekend, deed uitkomen het verschil van karakter in de drie hoofdgroepen ten congresse vereenigd, de Duitschers met hun wetenschap, de Franschen met hun duidelijkheid, de Russen met hun zachtheid (douceur).

Na afloop van de plechtigheid was natuurlijk de eerste gang naar het Kreml. Ik onthoud mij echter van eene beschrijving van die zoo belangwekkende plaats, voor de Russen de heilige plaats, waar de Keizer, onder het luiden van de klokken in den grooten toren, den Iwan Weliky, de priesterlijke wijding ontvangt en met heilige olie wordt gezalfd. Ik beperk mij tot mededeelingen omtrent eenige instellingen die ik bezocht en misschien minder bekend zijn. Men zegt, Moskau telt een 500tal weldadigheidsinstellingen, er moest daaromtrent dus een keuze worden gedaan.

In de eerste plaats dan zij genoemd het gesticht voor kinderen (zuigelingen) buiten echt geboren, een reusachtige crêche. Het werd gebouwd op last van Katharina II en geopend in 1764. Het dient voor geheel Rusland; de directrice, die ons rondleidde, vertelde dat het eens was voorgekomen dat een vrouw van Archangel uit, een voetreis er voor over had, om hier haar kind te brengen.

De inrichting is ondenkbaar groot, b.v.: de verschillende gebouwen hebben te zamen meer dan 1300 kachels en fornuizen. Het normale getal van de kinderen die opgenomen mogen worden is 600; thans waren er 1450; '2000 zoude men niet weigeren, we bemerken niets van een 50tal kinderen meer of minder.' Vroeger was men zeer liberaal in het opnemen, maar sedert eenigen tijd, toen men bemerkte dat ook gehuwde lieden er hun kinderen brachten, heeft men strenger de bepaling dat alleen buiten echt geboren kinderen mogen worden opgenomen, gehandhaafd. Wanneer een kind

aan de inrichting wordt gebracht, wordt het vóór alles gebaad, dan gedoopt, als 't nog niet gedoopt is, daarna gewogen en ingeschreven; het krijgt dan, nevens het teeken van den doop, een penning om den hals, vermeldend het nummer van de inschrijving. De moeders moeten zooveel mogelijk zelf het kind voeden en, om dat aan te moedigen en het noodige getal minnen te hebben, worden ook de moeders door de instelling gekleed, gevoed en zelfs betaald; zij mogen het huis echter, gedurende den tijd van hun verblijf, niet verlaten om misbruiken te voorkomen; in de verschillende afdeelingen zijn o.a. winkeltjes waar zij al hun benoodigdheden kunnen koopen. Is het kind ingeschreven, dan wordt het door de moeder of verzorgster op de aangewezen zaal gebracht. Elken dag krijgt elk kind een bad. Er zijn daarvoor afzonderlijke badvrouwen. De badtafels zijn zeer praktisch ingericht; telkens zijn er twee kuipen bij elkander, de eene is in gebruik, de andere loopt leeg, zoo om en om. Er zijn 32 geneesheeren uit de stad, die, elken dag, in hun afdeeling, van 9-12 uur, elk kind onder de oogen krijgen. Hoewel bezoek tijdens de doctoren-visites niet wordt toegestaan, werd voor ons een uitzondering gemaakt, zoodat wij het geheele ‘bedrijf’ konden waarnemen, ook de inschrijving. In den winter gaan de kinderen niet uit, reeds in de maand September niet meer, toen wij er waren; in den zomer zijn zij den geheelen dag in de tuinen en in de pavilioens. Besmettelijke zieken worden steeds afgezonderd. De zalen zijn alle groot en frisch gelegen; er heerscht groote orde en reinheid, trouwens ook noodig in die kolossale inrichting; het wiegen, het telkens de kinderen schommelen, het 's nachts voeden is er verboden; ‘quelle école de propreté et d'éducation pour le peuple’, zeide mij de psychiater Dr. Forel, die toen mede die inrichting bezocht. Jaarlijks worden er ver over de 10,000 kinderen opgenomen; het getal vermindert eenigszins, omdat, als gezegd, men wat strenger is bij de opneming, ook omdat de minnen begonnen te ontbreken; regel toch is dat iedere verzorgster slechts één kind heeft; kunstmatige voeding is uitzondering. De kinderen worden zoo spoedig mogelijk ‘op het land’ gebracht. Het gouvernement Moskau en eenige andere aangrenzende gouvernementen zijn daarom verdeeld in 41 arrondissementen,

aan het hoofd van elk staat een inspecteur, meestal een medicus. Diens taak is, om de boeren-familiën, die kinderen willen opnemen, te controleeren, inlichtingen in te winnen vooral ook of zij melk-vee hebben en om toezicht te houden op de geplaatsten, op hun verpleging. Het bezoeken van de lagere school is verplichtend, voor zoover de afstanden dat toelaten; de instelling zelf heeft 38 scholen op het land verspreid; als de kinderen aan een zeker examen voldoen, ontvangen de pleegouders een premie. Zeer dikwijls worden de kinderen door de gezinnen als eigen kinderen later geadopteerd; gemiddeld 1500 per jaar. In geval van chronische gebreken, 't zij lichamelijk, 't zij geestelijk, verleent de stichting, meestal voortdurend, onderstand. Te zijner tijd zorgt de administratie voor plaatsing. De meisjes blijven op het land, men brengt haar niet in de steden; alleen worden zij wel als dienstboden opgenomen in de inrichting zelf; in de afdeeling waar ons toen die mededeeling werd gedaan waren er, geloof ik, 160 vroegere pupillen werkzaam. Bij huwelijk wordt aan de meisjes een uitzet gegeven.

De uitgaven bedragen ongeveer 1½ millioen roebels (*f* 1,950,000) per jaar. Het getal kinderen thans aan de instelling verbonden (dus de in de inrichting zelf verpleegden èn die, op lateren leeftijd, door haar worden verzorgd) bedroeg, tijdens ons bezoek, een 40.000.

Waar vindt men, mag ik zeker wel vragen, een inrichting zoo kolossaal als die te Moskau? Maar vreemd is het, dat zulk een instelling niet in eenige afdeelingen wordt gesplitst die, hier en daar, over dat onmetelijke Rijk worden verspreid. Iemand, goed bekend met Russische toestanden, zeide mij, dat die concentratie een uitvloeisel is, als 't ware, van het Russische karaker - groote liefdadigheid, maar organiseerend talent ontbreekt; als de zaak er eenmaal is, laat men haar zóóals ze is.

Vervolgens werd het Asiel Roukavichnikoff bezocht.

Dit asiel is een gemeentelijke instelling voor knapen van 10-15 jaar die in het gouvernement of in de stad Moskau zijn veroordeeld geworden en op verkeerden weg zijn. Daar opgenomen, zijn zij buiten de ‘justitie’, buiten het strafgezag, de instelling neemt hen over. Zij verblijven er tot hun 18de jaar, - voor zoover zij niet eerder worden ontslagen

(het systeem der onbepaalde vonnissen), de kortste verblijftijd is één jaar. De directeur en diens dochter die, zonder bepaalde aanstelling, mede helpt en geheel op de hoogte van de instelling bleek te zijn, leidden ons rond. Lichamelijke straffen worden niet toegepast; opsluiting in een cel komt zeer zelden voor. Over het verledene mag niet worden gesproken, nl. over wat de aanleiding is voor de plaatsing. (Ook in de gestichten stelsel-Elmina is dat verboden.) Het onderwijs omvat de gewone vakken; vooral echter wordt aan vak-onderwijs het meeste gewicht gehecht, in verband waarmede vakteekenen wordt onderwezen; men houdt rekening daarbij met den leeftijd, de ontwikkeling, den verblijftijd van het kind en de wenschen der ouders. Ook muziek - zang en blaasinstrumenten - wordt onderwezen[1]. Viermaal per jaar wordt van elken knaap het lichaamsgewicht opgenomen. Vragen betreffende het onderwijs, de dagverdeeling, de discipline, de straffen en de belooningen worden besproken door een paedagogischen raad, onder voorzitterschap van den directeur; daarin zitten verder de onder-directeur, de priester, de opvoeders en de medicus; - men weet: men wil tegenwoordig den medicus in alle dergelijke vragen mede laten oordeelen. Bij het verlaten van het asiel wordt een uitzet gegeven en tot 21 jaar blijven de jongelieden onder het patronaat van de stichting, die ook nog wel geldelijk voor hen zorgt.

Waar ik nog voornamelijk de aandacht op wil vestigen is dit. De opgenomen knapen zijn verdeeld in 7 afdeelingen, naar gelang van hun geaardheid. De *eerste* afdeeling omvat de gelegenheids-misdadigers en de nieuw aangekomenen wier karakter men niet kent. De *tweede* afdeeling: dezelfde soort, maar de oudsten van dezen. De *derde* afdeeling: die aan een misdadig leven gewend zijn, opgegroeid in de straat, steeds aan zich zelf overgeleverd, doch die niet geheel pervers zijn. De *vierde* afdeeling: dezelfden, doch die reeds een losbandig leven hebben geleid en dronkenschap kennen. De

1) Het muziekkorps dezer inrichting speelde op den feestavond in de doema. Ik vond het kenteekenend, dat men, juist voor de leden van dit congres dat zich ook de jeugd ter harte neemt, naast een prachtig Russisch zangkoor, een afdeeling uit een verbeterhuis liet optreden.

vijfde afdeeling: geheel perverse kinderen, misdadig om aan hun instinct te voldoen. De *zesde* afdeeling: erfelijk belasten. De *zevende* afdeeling: kinderen wier zedelijkheidsgevoel zéér weinig is ontwikkeld (fous moraux). Aan het hoofd dier afdeelingen staat een *opvoeder*; voor de orde, de discipline, waakt, onder dezen, een oud-onderofficier uit het leger. Vele oud-kweekelingen komen terug in de instelling als opzichters enz.

Dr. Forel noemde die stichting, niet het minst wegens die indeeling, een model-inrichting.

Er worden daar tevens opgenomen, tot 17 jaar, zij die in voorloopige bewaring zijn, gedurende een gerechtelijk onderzoek.

Interessant te zien is ook het groote werkhuis, voor werkloozen, vagebonden, bedelaars. Het is een stedelijke instelling. Eigenaardig - de commissie van bestuur heeft een bepaalde rechtsmacht over die vagebonden en bedelaren die de politie haar aanbrengt; zij houdt geregeld zittingen en velt vonnissen. Maar de instelling neemt ook hen op, die zich vrijwillig aanmelden. De verpleegden zijn tot werken verplicht; de opbrengst van den arbeid wordt hun voor een deel uitgekeerd. Veel wordt voor de gemeente zelf gedaan, buitens 's huis, b.v. de straat reinigen, wat, voor een deel, in de kosten te gemoet komt. Jaarlijks worden een 15 à 20.000 personen in het huis te Moskau en in een filiaal, daar buiten, opgenomen. De uitgaven bedroegen in 1901 ongeveer 2½ ton gouds. Te vermelden valt zeker wel, dat, in den winter, des Zondags, (in den zomer laat men de verpleegden hun gang gaan) voordrachten met lichtbeelden worden gehouden; jaarlijks worden ook eenige concerten gegeven en tooneelvoorstellingen, waarin verpleegden ook medespelen. De leeszaal wordt geregeld bezocht.

Ten slotte naar de centrale gevangenis voor Rusland, waar zij die moeten worden vervoerd naar het verbanningsoord Siberië en naar de strafplaats Sakhaline tijdelijk worden ondergebracht, tot dat een transport daarheen vertrekt en waar ook worden opgenomen zij die langdurige straffen moeten ondergaan en vagebonden. Men zeide mij dat er jaarlijks o.a. een 10.000 moordenaars, althans personen die een ander gedood hebben, worden ondergebracht, een ver-

bazend groot getal op zichzelf, maar die gevangenis ‘dient’ voor geheel Rusland.

Wie Tolstoï's ‘Opstanding’ heeft gelezen, kan zich eenig denkbeeld vormen van de inrichting[1]. Wij werden overal rondgeleid, in de verblijven, in de ziekezalen, in de keukens, de kerk. Alleen de ‘politieke misdadigers’ kregen wij niet te zien. Ik bracht een paar maal het bezoeken van die personen ter sprake: neen 't mag niet, ze winden zich dadelijk op - en 't gebeurde ook niet. Wij begonnen - wij waren gelukkig ook hier maar weinig in getal, - met de zaal waar bezoekers voor de gevangenen worden gelaten; men zal zich herinneren, uit Tolstoï's werk, hoe Nekludof er zich over beklaagt dat hij daar Maslowa niet kan verstaan, wegens het lawaai dat gevangenen en bezoekers maken. Die beschrijving kan zeer juist zijn; de zaal, zeer groot, is in twee gedeelten gescheiden, de eene helft voor de gevangenen de andere helft voor de bezoekers, een traliewand in het midden. Groote zalen dienen tot verblijf, dag en nacht, elk wel voor een 100, 200 gevangenen, gemeenschappelijk. Eenige zalen vormen een afdeeling; de deuren der zalen staan open, de gevangenen kunnen vrij in hunne afdeeling rondloopen; in de gang der afdeeling, door groote ramen goed verlicht, wordt gegeten. Op zeker bevel moet ieder in zijn zaal gaan. De kleeding is een witte broek, wit hemd en een lange jas van grijze dikke stof; het haar wordt over de lengte, over het halve hoofd, kort gehouden, maar bij allen was dat niet meer te zien. Op een korten afstand van sommige zalen hoort men een zeker geklikklak, dat voor de eerste maal gehoord, een vreemd geluid is, - Tolstoï komt in herinnering, - 't zijn de ketenen die de mannen aan hebben; een riem om het middel draagt een keten die, ter hoogte van de knie, zich splitst in tweeën en dan neerdaalt tot de enkels; de lange jas bedekt vrij wel de ijzeren schakels. De keten, hoe ijselijk voor ons om te zien èn te hooren rammelen, schijnt weinig te hinderen in de beweging, - voor zoover de enkels er niet door worden verwond.

1) Eens, toen ik dat boek ter sprake bracht, zeide mij een Rus, dat hij het tweemaal had gelezen, in Rusland, later in het buitenland; dat laatste boek was veel dikker geweest. De censuur besnoeit dus de Russische uitgave.

De handen zijn geheel vrij. Verschrikkelijk is het niets-doen; er wordt in deze gevangenis wel eenig werk gedaan, doch de meesten loopen den geheelen dag om, liggen zoo wat op hun krib. Het schijnt moeilijk om werk voor allen te vinden; en die tijd van niets-doen kan lang duren, omdat de transporten maar een paar maal per jaar plaats hebben, wegens de kosten en de beperktheid van de tijden die voor vervoer geschikt zijn. Onbegrijpelijk, waarmede de tijd wordt gedood. Tolstoï laat het voorkomen, dat er een handel in sterken drank wordt gehouden; mijn geleider sprak dat beslist tegen; ja, er kan eens, heimelijk, een flesch brandewijn worden ingebracht; het is verboden. Zelfs in deze gevangenis, waar de crême is van wat men gewoonlijk noemt de boevenwereld, viel mij de zachte behandeling op. De direkteur, die ons geleidde, gaat min of meer goedmoedig met de menschen om, - 't gaf niet den indruk dat hij dat veinsde en nu eens aardig was nu er vreemdelingen waren die juist in de behandeling belang stelden. Ik hield mij meer bij een anderen geleider, een lid van het openbaar ministerie; het viel mij op, hoe deze, gekleed in uniform, in alle zalen het militair saluut bracht, niet éénmaal, zoo even aantikkend, maar bepaald, naar rechts en links min of meer knikkend, de rechterhand aan den uniform-pet houdend. Herhaaldelijk sprak hij een woordje; eenmaal beklaagde een gevangene zich over iets, een ander mengde zich in het gesprek, ook hem werd het woord gelaten, van afsnauwen geen sprake. En ook hierbij geen zweem dat hij nu zoo deed omdat er vreemdelingen waren. Eigenaardig is de begroeting in woorden. Bij het binnentreden van enkele zalen, als de opstelling van de gevangenen daarvoor aanleiding gaf, zeide hij ‘ik hoop dat uwe gezondheid goed is’; waarop de gevangenen in koor antwoordden: ‘wij wenschen u goede gezondheid’. Die begroeting mag echter niet van de gevangenen uitgaan. Hier en daar zag ik wit brood liggen; 't is de gewoonte dat men gevangenen zulk brood zendt, doch, door de betere voeding die in lateren tijd wordt verstrekt, komt dat gebruik wat in verval. Ook in deze gevangenis geven de ziekezalen een uitstekenden indruk. De gewone dagelijksche bevolking is ongeveer 2000. Convooien van een 600 man, die op één dag in de gevangenis worden gebracht, zijn geen zeldzaamheden; hoofd van groote

transporten is een officier, van kleinere een onderofficier. Bij de verdeeling in afdeelingen wordt rekening gehouden met den leeftijd en met den godsdienst; de Mahomedanen vooral verdragen zich slecht met de orthodox-Russen, waarbij komt dat velen die den Islamitischen godsdienst belijden uit den Caucasus komen en de Russische taal niet verstaan, wat een bron te meer is voor misverstanden. Ook de Joden - de ‘Hebreërs’ - zitten afzonderlijk. Men kan zich voorstellen de drukte die zulke convooien veroorzaken en welk een administratie daarvoor noodig is: alle voorwerpen van waarde, al het geld bv. wordt ook hier, van ieder gevangene afzonderlijk, ingenomen en geboekt. De bewaking van de gevangenis met die groote bevolking eischt weinig personen; slechts 80; verzet of iets dergelijks komt, ondanks het samenzijn van zoo tal van personen, zeer zelden voor. Eigenaardig is nog dit. In de vrouwenafdeeling is een crêche, staande voor een deel buiten de administratie van de gevangenis. Het doel is om de kinderen te onttrekken aan het gevangenisleven en de moeders gelegenheid te geven om te werken in de werkplaatsen of in den huisdienst.

Na de gevangenis nog een bezoek aan een ander gebouw dat nauw er mee samenhangt, ik meen dat het ligt op het terrein zelf van de gevangenis, - het asiel ‘Serge Elisabet’. De gezinnen mogen hen die naar de verbanningsoorden gaan vergezellen, de echtgenooten en de kinderen mogen vrijwillig medegaan. Vroeger werden zij opgenomen in de gevangenis zelf, opdat de vrouwen en de kinderen - en die gold het voornamelijk - gedurende den tijd verloopend tusschen de veroordeeling en de opzending niet broodeloos zouden zijn. Dat verblijf duurde soms geruimen tijd, in verband met de transporten die slechts een paar maal per jaar plaats hebben. In 1889 nu heeft de koopman Ermakoff een huis gesticht, waar die vrouwen en kinderen worden gehuisvest, zoodat zij niet meer als 't ware medegevangen zijn. Ook de Staat geeft een subsidie. De instelling werd genoemd naar den grootvorst Serge en diens gemalin Elisabet. Het huis kan een 300 personen herbergen. De kinderen krijgen er onderwijs; een ruime tuin is aan het huis verbonden.

Een werk dus van een hooge humanitaire strekking.

Hiermede wordt afscheid genomen van Moskau.

De reis loopt nu naar Warschau, - ongeveer 29 uur met den sneltrein. Ook hier levert het landschap niets bijzonders; het is vrij eentonig, vlak. Een merkbaar verschil is er tusschen het type van de bevolking in Moskau en van de personen die men aan de Poolsche stations ziet.

Een geheel andere stad dan Moskau is Warschau. 't Is waar, de zon hield er zich niet meer schuil, we hadden er een prachtigen dag, de koepels der kerken glinsterden in het zonlicht, - maar men merkt toch zeer bepaald, dat men in een andere omgeving is; de straten zijn beter geplaveid, de gebouwen fraaier, - 't is iets anders. De taal is ook daar weder een struikelblok. Pas waren wij met het Russisch op de hoogte, nu is Poolsch een vereischte. Zelfs de vraag om ‘tshey’ (thee) wordt niet verstaan en dat is toch een onontbeerlijk iets geworden: zonder thee is een druk leven, om in korten tijd veel te zien, niet leefbaar, - ‘herbata’ (herba: gras?) is het nu geworden.

Het volgend gesprek, dat, zóóver over de grenzen, een eigenaardig karakter had, zij nog vermeld. In een Caucasischen winkel wilde de eigenaar gaarne eens weten waar ik ‘vandaan’ kwam en wat ik in Warschau deed. De man sprak gebroken Duitsch. Ik antwoordde dat ik kwam ‘aus Holland’..... ‘Holland?’ vroeg hij. De winkelbediende werd te hulp geroepen. ‘Deutschland?’ ‘Nein, Holland.’ ‘Ja, ja, België?’ ‘Nein, es bleibt Holland,’ is mijn antwoord. Het was den man niet recht helder welk land dat eigenlijk was. ‘Was haben Sie denn, einen Kaiser?’ ‘Nein, eine Königin.’ Toen was het hem duidelijk: ‘Ah so, ja - die Wilhelmine, ist sie wieder gesund?’

Van Warschau naar Berlijn - il n'y a qu'un pas; afstanden zijn er niet meer, in 11 à 12 uur is men ‘over’. Op Duitsch gebied, te Thorn, moest aan een Duitschen gendarm de pas worden vertoond. Daar dit mij niet recht duidelijk was, vroeg ik, op het perron heen en weder stappend, de reden daarvoor: ‘Bitte, Herr Gendarm, waarom moet hier nu ook de pas worden vertoond?’ ‘Wesshalb die Frage?’ was 't antwoord. Ik vond 't maar beter om niet op mijn vraag in te gaan en naar mijn wagon terug te keeren, ‘men kon 't niet weten’ of die gendarm het ook noodig zoude vinden mij op een of ander bureau nadere inlichtingen te geven - of te vragen.

Zoo zijn nu die gedenkwaardige dagen voorbijgegaan.

Jammer dat zij voorbij *zijn*.

Welke is nu de indruk geweest over Rusland, dat land van den knoet? is mij dikwijls gevraagd.

Het is zeer moeielijk een bepaald antwoord te geven, ik bezocht maar drie steden - het zoude mij kunnen gaan als den vreemdelingen die, ons *kleine* land bezoekend, zich bepalen tot Amsterdam, den Haag en Scheveningen en dan een zekeren indruk meenen te hebben.

Echter, wat daarvan zij, zeer zeker heb ik dezen indruk gekregen, dat het verkeerd is om Rusland zoo eventjes met onze westersche oogen te beschouwen, en dan, naar *onze* begrippen, uit die hoogte dat 'barbarenvolk' te beoordeelen.

Rusland is zoo onmetelijk groot. Zonder den Caucasus is het tien maal grooter dan Duitschland. Petersburg is, naar 't zuiden, 3000 kilometers van Kars verwijderd, naar het noorden, 1000 kilometer van Archangel, naar het westen, 10,500 kilometers van Wladiwostok. (Arnhem - Bazel is 668, Delfzijl - Maastricht 368 kilometers.) In 1897 bedroeg de bevolking in Europeesch Rusland 103½ millioen, in het geheele rijk 129 millioen; het laatstgenoemde cijfer komt overeen met 6 inwoners op den vierkanten kilometer, bij ons is dat cijfer 157, in Duitschland 104. Groote afstanden dus en weinig bevolking. En dan de rassen en stammen: Groot Russen, Wit Russen, Klein Russen, Polen, Lithauers, Finnen, Esten, Mordwinnen, Tartaren, Baschkirren, Tschuwassen, enz. Dat alles beheerscht één persoon! Welk een groot aantal ambtenaren is noodig, en wat blijft er dan, bij die geringe bevolking, over voor private doeleinden, voor de private industrie! Elke vergelijking met andere landen is, meen ik te mogen zeggen, uitgesloten. Rusland heeft ook nog dit eigenaardige, dat het in veel opzichten niet aan oude toestanden is gebonden; de beschaving is er betrekkelijk van zoo jongen datum, dat de tegenwoordige denkbeelden met oude toestanden betrekkelijk weinig rekening hebben te houden.

Zeer zeker gebeuren er dingen die elders onmogelijk zouden zijn. Ik heb nu niet 't oog op het optreden van de politie bv. bij onordelijkheden; overal treedt deze dan wel eens te forsch op, althans als men daarover oordeelt nádat de zaak

heeft plaats gehad en men tijd heeft om alles te overzien, waartoe men, oogenblikkelijk moetende handelen, niet steeds in de gelegenheid is. Meermalen komen er berichten voor in de couranten over de brutale manieren van de Russische politie tegenover de studenten; maar van een der laatste opstandjes vertelde mij een student zelf, dat de studenten dat optreden hadden uitgelokt en zich, wat men bij ons zoude zeggen, ‘ploerterig’ hadden gedragen. Afgezien nu van die politieele maatregelen, heerscht er, zooals iemand zich uitdrukte, wetteloosheid en willekeur naast de wetten. Zij 't ook dat er geen wetgevend lichaam is - de Keizer immers is absoluut alleenheerscher en de ‘Staatsraad’ is adviseerend - er zijn toch algemeene bepalingen, wetten kan men ze noemen; er is een burgelijk wetboek, een strafwetboek. De rechters spreken naar die wetten recht en zijn onafhankelijk van de Regeering, - hoewel bij bevordering het behooren tot de Staatskerk wel als aanbeveling geldt. Maar, nevens de wetten en de rechters, en in zekeren zin daarboven, schijnt de administratie, of misschien juister de gouverneur te staan. Zoo werd mij medegedeeld - de bronnen, noem ik liever niet, doch zij zijn volmaakt betrouwbaar - dat het is voorgekomen dat de Rechtbank iemand vrijsprak, doch dat de gouverneur, niet daarmede tevreden, administratief gevangenis oplegde; wel protesteerde de rechtbank daartegen, de persoon bleef echter in de gevangenis. De doodstraf is afgeschaft voor den burgelijken rechter, niet voor den militairen rechter; de gouverneur in de gouvernementen waar ‘staat van beleg’ heerscht - en als die ergens heerscht wordt die niet spoedig opgeheven - kan bepalen welke strafzaken door den militairen rechter en welke door den burgerlijken zullen worden berecht. Vreest hij nu dat te weinig straf zal worden opgelegd of acht hij het wenschelijk dat de doodstraf wordt uitgesproken, dan verwijst hij de zaak naar den rechter die dat kan doen, nl. naar den militairen rechter. Bijzonder willekeurig moet men zijn met de bevelen tot verhuizing. Acht de gouverneur het noodig dat iemand elders woont, dan wordt hem eenvoudig een andere woonplaats aangewezen. Een advocaat vertelde mij, dat zijn stand eigenlijk de eenige was die volledige vrijheid van spreken had; volledig echter in dien zin, toen ik daar nader op inging, dat de gouverneur altijd de

macht heeft om een andere woonplaats aan te wijzen. Maar als men dan zijn recht op het vrije woord aantoont? Ja, was het antwoord, als het bevel er eenmaal is, dan moet men wel gehoorzamen, men wordt anders weggeleid door de politie.

Tegenover die wetteloosheid staat echter groote humaniteit. Ik herinner aan hetgeen ik mededeelde over enkele instellingen, over het optreden tegenover gevangenen, ook van de ergste soort. Iemand, geheel bekend met Russische toestanden, die bloedverwanten heeft die officieren zijn in het leger, zeide mij: de ruwheden die voorkomen in het Duitsche leger, zijn in het Russische ondenkbaar. Het gouvernement doet ook zeer veel om de welvaart te bevorderen[1]; het Russisch temperament dat op veel gelatenheid duidt, schijnt mede te brengen, dat de stoot, de opwekking van buiten af, van hooger op moet komen. Laat mij hier ook nog eens wijzen op de beweging juist op strafrechtelijk gebied. Is niet de omstandigheid dat de 'Union' te St. Petersburg vergaderde, wat meer is, dat de Regeering zich er mede bemoeide, dat de Minister namens den Keizer de vergadering opende met een rede die de moderne richting van de 'Union' huldigde, dat de Keizer, in een zijner paleizen, den leden een feest gaf, is dat alles niet een teeken van een wensch naar hervorming? En dat is niet het eenige teeken, dat, zal men misschien zeggen, tegenover de vreemdelingen werd uitgespeeld. De Russische landsgroep van de 'Union' werkt krachtig mede tot hervorming. Ook dit zij nog vermeld. In Maart 1902 werd in St. Petersburg een bijeenkomst gehouden van gevangenis directeuren waarin de arbeid van de gevangenen werd besproken. Die vergadering werd door denzelfden Minister Mourawieff geopend met een rede waarin o.a. dit voorkwam: In een goed georganiseerde gevangenis is arbeid niet een middel van straf maar een middel voor ontwikkeling van het moreel en de gezondheid; misschien komt

1) Onlangs heeft de Regeering drijvende landbouwscholen georganiseerd; groote drijvende tuinen zakken de groote rivieren af en houden bij elk dorp stil om aanschouwelijk onderwijs te geven. Laat mij hier bij voegen, al is het aan het voorgaande vreemd, dat in Petersburg en Moskau, reeds sedert eenige jaren, schoolartsen zijn. Bij ons is men daarmede nog steeds aan het tobben.

er een tijd waarin de rechter niet zal veroordeelen tot een zekeren tijd gevangenisstraf, maar tot zekere uren arbeid; zelfs thans reeds, met de moderne opvatting omtrent de uitvoering van de straf, is het wenschelijk dat de misdadiger de gevangenis kunne binnengaan om door werken zijn sociale schuld te boeten! Woorden geuit in een 'barbaren'-land, maar die ook elders mogen worden gehoord.

Rusland is, inderdaad, een land van tegenstellingen.

Jhr. Mr. D.O. ENGELEN.

De Wet en Kruger over den onafhankelijkheidsstrijd.

C. R de Wet. De strijd tusschen Boer en Brit. De herinnering van den Boeren-generaal C. R de Wet. 120 platen en portretten. Höveker en Wormser. Amsterdam.
Gedenkschriften van Paul Kruger. Gedicteerd aan H.C. Bredell, Part. Secretaris, en Piet Grobler, Gewezen Onderstaatssecretaris der Z.A.R. Premie van het Nieuws van den Dag.

Het was te voorzien, dat de Tweede Vrijheidsworsteling van het Hollandsch-Afrikaansche ras het aanzijn zou geven aan een rijke en merkwaardige literatuur. Geen onafhankelijkheidsstrijd is gestreden of de vaderlandsche schrijvers, dichters en zangers hebben klanken gevonden om te vertolken en uit te beelden wat onbewust schuilde in de groote zielen der eenvoudige helden, wat hen aanspoorde tot de groote daden. Gewoonlijk verschenen de persoonlijke herinneringen der voormannen eerst geruimen tijd na de romantische en dichterlijke schildering van den strijd.

De Zuid-Afrikaansche oorlog echter heeft het vreemde verschijnsel gebracht, dat de mémoires vóór de romans, gedichten en heldenzangen verschenen. De voormannen der Boeren hebben zelfs niet gewacht tot de bittere gevoelens, door den strijd gewekt, getemperd waren. Zij hebben zich geen tijd gegeven den grooten rijkdom van herinneringen behoorlijk te verwerken. Zij zijn bezweken voor den drang van het hunkerende publiek en hebben nu reeds te boek gesteld, wat wij eerst later hadden mogen verwachten. Kolonel Schiel, Ben Viljoen, de Wet, Ds. Kestell, Nico Hofmeyr zelfs, de officieele geschiedschrijver der Zuid Afrikaansche Republiek, hebben hun boeken nu reeds het licht doen zien. Dit is een merk-

waardig teeken des tijds. De tooneelen wisselen zoo snel, de behoefte aan telkens nieuwe sensaties is een ziekelijke uiting der moderne menschheid. Het publiek wilde niet wachten; het wilde weten; het hongerde naar de prikkelende en opwindende verhalen, nu de zenuwspanning nog groot was. Voor dien drang zijn de mémoires-schrijvers gezwicht. Dit is zoowel te betreuren als gelukkig te heeten. Bij het Boerenkarakter was het niet te vreezen, dat de schrijvers zich zouden laten medesleepen door onbezonnen hartstocht. In dit opzicht was te vroege openbaarmaking dus geen bezwaar. Maar de overhaaste arbeid heeft schade gedaan aan de verwerking der stof. Het onderwerp is oppervlakkiger behandeld dan na rijp beraad en lange studie het geval zou zijn geweest. Van een beroemd en groot man als de Wet hadden wij doorwrochter werk mogen verwachten. Het ras besluiten en vaak nog sneller uitvoeren mogen in den oorlog de Wet's grootste verdiensten zijn geweest, bij het neerschrijven zijner herinneringen had langduriger overweging gepast. Botha en de la Rey, die eveneens hun ervaringen zullen te boek stellen, zijn voorzichtiger en ernstiger geweest. Zij wachten en wikken en wegen, en daarom mag aangenomen worden, dat voor de aanstaande geschiedschrijvers hun werk van meer waarde en nut zal zijn. Maar de Wet is nu eenmaal de man van de impulsieve natuur of, zooals hij zich zelf teekent, (blz. 96) een man van haastig humeur. Die natuur heeft hem gemaakt tot den beroemden generaal, maar zal hem, als hij zich zelf geen dwang oplegt, altijd doen zijn een niet handig diplomaat en een slecht geschiedschrijver.

Generaal de Wet begon te Kaapstad reeds, op reis naar Europa, met zijn boek samen te stellen, en geregeld elken dag heeft hij er aan gewerkt. Het was de taak, waaraan hij zich met taaie volharding heeft gewijd. Zelf heeft hij verklaard van verlichting gezucht te hebben, toen het boek gereed was.

Dat snel afwerken heeft echter aan de Wet's boek een eigen, persoonlijk karakter gegeven. Het heeft het tot een frisch boek gemaakt; frisch en stoer als de beroemde generaal zelf.

Een meer ernstig boek had ons den onvangbaren de Wet niet zoo scherp geteekend in zijn stouten durf, zijn overmoedig beslissen, zijn rap handelen, zijn robust ingrijpen,

zijn schichtend verschijnen en verdwijnen, zijn snel vatten der situatie. Hij zegt de dingen die hij te zeggen heeft, kort, plomp, raak, ruw soms. Hij schetst ze met al het levendige der gloedfrissche herinnering. Hij neemt niets in de omlijsting der tijden en toestanden. Hij geeft van weinig rekenschap, tracht niets te verklaren, zooals hij bij ernstiger overwegen gedaan zou hebben. Hij zegt alleen: 'Het is zoo, of het verbazing verwekt of niet, en omdat het zoo is, daarom stel ik het te boek - daarom kan ik ook niet anders schrijven.' (blz. 5) En met die verklaring moeten de lezers tevreden zijn.

Maar hij sluit ook niet zijn oogen voor de gebreken van zijn volk. Rond en open wijst hij het op zijn fouten. Hij spaart niemand. Vaak striemen zijn woorden als in den oorlog zijn sjambok het deed. Hij heeft gebroken met de in Zuid-Afrika al te vaak gehuldigde gewoonte om niet onomwonden voor zijn meening uit te komen. Hij zegt de waarheid, hard en vierkant. In dit opzicht vertegenwoordigt hij de jongere Afrikaansche generatie. Kruger in zijn 'Gedenkschriften' verbloemt nog, verzwijgt, bevreesd tweedracht te zaaien. De Wet verheelt niets, laakt scherp, maar prijst ook geestdriftig. Hij is niet bang een enkele van zich te vervreemden, omdat hij meent door berispen velen te verbeteren. De jongeren in Zuid-Afrika zijn teruggekomen van de verkeerde politiek alles goed te praten. Dietlof van Warmelo in zijn belangwekkend boekje: 'Mijn commando- en guerilla-commando leven,' (W. Versluys, Amsterdam) dient de hulde gebracht de baanbreker dezer nieuwere richting te zijn geweest. Ben Viljoen is hem gevolgd. De Wet ten slotte is de meest invloedrijke, doch tevens de felste bij het voorhouden van feilen. Zijn 'rechtuit' karakter verloochent zich hierin niet. Zooals hij kortweg eischt, dat wij onvoorwaardelijk zullen aannemen, wat hij zegt; zoo is hij bruusk in zijn afkeuring. Hij tracht geen oogenblik zijn meening in milderen vorm te gieten. 'Dat er slordigheid in het spel was, lijdt geen twijfel', schrijft hij in verband met de mislukte poging der Boeren om de Engelsche vooruitgeschoven posten te Dundee af te snijden van den basis te Ladysmith; 'maar of daaraan schuld hadden de bevelvoerders der Z.A.R. of hoofdkommandant Prinsloo, of vecht-generaal de Villiers kan ik niet bepalen,

daar ik toen slechts waarnemende commandant was, die niet te bevelen, maar bevelen uit te voeren had.'

En eenige bladzijden verder (blz. 13) verklaart hij even ruw-weg:

'Dit (toelaten, dat de Engelschen een kop ten Zuiden van Nicholson's nek bezetten) was aan niets dan laakbare nalatigheid aan den kant van kommandant Nel toe te schrijven, die daar de wacht te houden had.'

Op blz. 134 heet het niet minder openhartig: 'Toen Pretoria ingenomen werd, was men verplicht om de gevangenen aldaar verder oostwaarts te zenden; maar of dit te wijten moet worden aan de lompheid der Transvaalsche regeering, òf aan de ontrouwheid der opzichters, er bleef een groot getal van hen te Pretoria achter... Dit achterlaten van de gevangenen werd beschouwd als een grove nalatigheid aan den kant van de Transvaal...'

Van Generaal Roux, die na de overgave van Marth. Prinsloo naar het kamp van Gen. Hunter reed om te zeggen dat hij en niet Prinsloo assistent-hoofdkommandant was en dat deze dus geen recht had voor de geheele Boeren-krijgsmacht op te treden, zegt hij: 'Wat asst. hoofdkom. Roux betreft, hij deed daar een stap, die niet van een zeer voorzichtigen man, zooals hij bij mij aangeschreven stond, verwacht kon worden, maar wel van een kind.'

Zulke teekenende aanhalingen zijn er bij tientallen uit het boek te doen en wie mocht meenen dat de generaal 'van het haastig humeur' in zijn spreken zich wellicht minder scherp zou uitdrukken, kan zijn twijfel zien wegnemen door het volgende voorbeeld (blz. 184).

'... Daar kwam Gen. Piet de Wet bij mij en vroeg mij of ik nog kans zag om het vechten aan te houden.

Ik ergerde mij op de plek en keek hem aan.

Ben-jij gek? riep ik uit.'

Dat zijn vaak al te ruwe wijze van aanpakken sommigen van hem afstootte, zal ieder begrijpen die het Afrikanerkarakter eenigszins kent. De Boer is met zachtheid te leiden, ruwheid maakt hem maar al te gauw stijfhoofdig. 'Als die kommandant mij geen verlof geef nie, dan neem ik zelf verlof en ga huis-toe,' was de gewone redeneering der oudere Boeren. Op zulke karakters moet de Wet's plomp-

heid verkeerd gewerkt hebben. Maar de jongere Afrikaners waren anders. Zij leefden minder eenzelvig, zagen meer menschen, hadden niet dat te sterk-ontwikkelde gevoel van zich den mindere te gevoelen van niemand; zij waren meer vatbaar voor militaire tucht, en alleen de jongeren en de besten onder de ouderen waren ten slotte overgebleven. Alle onwilligen waren uit de gelederen getreden.

Maar hoe openhartig de Wet moge oordeelen, hij weet zich meestal in te toomen, waar hij over de Transvalers spreekt. Duidelijk ligt de bedoeling voor om den Transvaalschen generaals kritiek op de daden hunner eigen landgenooten over te laten. Zijn oordeel over Piet Cronjé, die toch telkens tegen zijn raad in handelde, is uitermate zacht: (blz. 56)

'.... en zeg ik iets afkeurends van zijn blijven in het lager, dan is dit alleen omdat ik meen, dat hij zijn krijgsmanszin had moeten opofferen aan het heil van zijn volk, dat hij niet dapper had moeten zijn, ten koste van zijns lands onafhankelijkheid, waaraan hij zoo vurig verknocht was als ik of eenig ander mensch.'

Zijn meening over Schalk Burger's houding bij het aanknoopen der vredesonderhandelingen is zeer gematigd:

'Het deed de Vrijstaatsche Regeering ook leed dat de Transvaalsche zoo meteen gebruik had gemaakt van een vrijgeleide en door de Engelsche linies gegaan was. Niet dat men voor een oogenblik wantrouwen had in de Transvaalsche Regeering, - men beschouwde haar handelwijze als onpolitiek.'

Een ander voorval van beteekenis, door Ds. Kestell in zijn boek[1)] meegedeeld, laat de Wet geheel onvermeld; aldus het spreekwoord waar makend, dat de wijze op tijd weet te zwijgen. Want wat bij de Vrijstaatsche Regeering 'eenigszins ontsteltenis' verwekte, moet hem, de Wet, met zijn haastig humeur zeker zeer pijnlijk hebben getroffen.

Het voorval, dat ik hier bedoel, wordt als volgt door Ds. Kestell beschreven:

'Op weg daarheen (plaats van de Weduwe Bornman) vond iets plaats dat eenigszins ontsteltenis aan den President en de leden van den Uitvoerenden Raad baarde. De hoofdcom-

1) Met de Boeren-commando's. Mijne ervaringen als veldprediker door J.D. Kestell. Boekh. voorh. Höveker & Wormser Amsterdam. Pretoria.

mandant zond hem een brief achterna, meldende dat een schrijven gekomen was uit de Transvaal en hem vragende een plaats te bepalen waar de Uitvoerende Raad bijeenkomen kon om dat schrijven in overweging te nemen. De President bestelde het huis van Christoffel de Jager en reed daarheen, twaalf mijl terug.

Het bedoelde schrijven vroeg of men niet trachten zou, weer in onderhandeling met de Britsche regeering te komen en een vredesvoorstel te doen. De Transvaalsche regeering stelde voor dat men als basis voor onderhandeling bespreken kon punten als gelijke rechten van de Hollandsche en Engelsche talen, vrijheid van godsdienst, oorlogskosten, een offensief en defensief verbond met Engeland voor Zuid-Afrikaansche zaken, enz.

President Steijn antwoordde namens den Uitvoerenden Raad, dat hij in zijn antwoord aan Lord Kitchener reeds voorgesteld had te onderhandelen, op voorwaarde dat de Republikeinen hunne onafhankelijkheid behielden, en dat men wist met welk gevolg dit gedaan werd. Verder zeide hij, dat hij niet al de punten door de Transvaalsche Regeering *seriatum* kon bespreken, maar als men een voorstel over een offensief- en defensief verbond met Engeland besprak, dan konden de Regeeringen maar de deputatie uit Europa terugroepen.'[1)]

Waar echter het plichtsverzuim van den een of ander Transvaler te groot nadeel berokkend heeft aan de heilige zaak der onafhankelijkheid, daar zou het weer te veel van de Wet's diplomatie gevergd zijn geweest, dat hij ook hier het zwijgen toe deed.

Hartstochtelijk is zijn oordeel over kommandant Weilbach, den kommandant der Heidelbergers, die zijn stelling bij Bloemfontein verliet en zoo voornamelijk de schuld droeg, dat de Vrijstaatsche hoofdstad bijna zonder verdediging moest worden opgegeven.

'.... maar door de lafhartigheid van één commandant,

1) Deze brief van de Transvaalsche Regeering werd door President Steijn ontvangen tusschen den 3en en 10en November 1902. Den juisten datum geeft Ds. Kestell niet op. Zijn boek bevat alleen de aanwijzing dat het schrijven in den loop dier week in het bezit der Vrijstaatsche Regeering kwam.

die te Poplar Grove had afgezet moeten geweest zijn, moest nu alles op mislukking uitloopen.'

Slechts éénmaal maakt de Wet in zijn boek gebruik van een vettere letter; het is waar hij bitter aan het slot van dit hoofdstuk zegt:

'Bloemfontein werd haast zonder een schot te schieten door Lord Roberts ingenomen.'

Die anderhalve regel vetten druk staan daar als een scherp verwijt van den grooten generaal, maar spreken tevens van het snijdend smartgevoel dat hem dit opgeven der hoofdstad, bijna zonder verzet, moet hebben gekost.

Hoe langer echter de oorlog duurde, hoe minder de Wet te berispen had. De slechte elementen verlieten den strijd. De beste vaderlanders bleven. Met hen had hij minder moeite en ergernis. De verwijten maakten nu plaats voor loftuitingen, en de Wet is weer even hartstochtelijk. Met welk een geestdrift en hoogstaande vereering spreekt hij telkens van President Steijn! Welk een grooten eerbied koestert hij voor den ouden Kruger! Hoe verheft hij Danie Theron, den ongelukkigen Scheepers, den ouden Piet Fourie en zoovele anderen. Hij getuigt even geestdriftig van den moed en de vaderlandsliefde van den minsten Burger als van zijn generaals en kommandanten. Allen die eerlijk en getrouw hun plicht hebben gedaan, stelt hij zijn volk ten voorbeeld. De namen dier getrouwen zullen nooit vergeten worden, verzekert hij, en zijn hoogstijgend woord, zijn diep indrijvend zeggen zullen zeker die nagedachtenis voor vergetelheid bewaren. Zooals de Wet die mannen teekent, moeten het onsterfelijke vrijheidshelden zijn. Zooals hij voor zijn volk van hen getuigt, moeten zijn woord en hun herinneringen blijven.

Zijn haastig humeur dreef hem tot daden en vormde met zijn taai doorzettingsvermogen de meest kenmerkende eigenschappen, die hem gemaakt hebben tot den onvangbaren generaal, die slagen uitdeelde, waar ze het minst werden verwacht en het gevoeligst troffen.

Heel zijn boek spreekt van die voortvarendheid. Het treuzelen, het stilzitten prikkelden, ergerden hem, en ten slotte was hij erin geslaagd heel het leger 'stadige' Vrijstaters te bezielen met een deel van zijn geest.

Het begin van de Wet's militaire loopbaan en zijn schijn-

baar plotselinge bevordering tot vechtgeneraal zijn, tot het verschijnen van zijn boek, altijd eenigszins nevelachtig geweest. Michaël Davitt in zijn ‘The Boer fight for freedom’ zegt dat de aandacht der Vrijstaatsche regeering op Christ. de Wet gevestigd werd door zijn leiding bij de insluiting van luitenant-kolonel Carleton's strijdmacht op den Nicholson's nek (30 Oct. 1899). Ook Mr. T.P. Tresling[1)] deelt die meening. Hiermede was echter de nevel niet volkomen opgelost. De Wet zelf ontsteekt meer licht, hoewel dan volkomen onwillekeurig. Hij verhaalt hoe hij als gewoon Burger met het Heilbronkommando onder kommandant Steenekamp uittrok, hoe hij, teruggekeerd, vernam - de oorlogstoestand was nog niet ingetreden - dat hij tot waarnemend kommandant gekozen was, en hoe *hij* de Burgers door Botha's pas in Natal bracht, omdat de werkelijke kommandant ziek was. Den 24^{en} October 1899 was hij met zijn Burgers het eerst in het vuur (Rietfontein), en den 30^{en} dier maand stormde hij onder kommandant Steenekamp met 300 Burgers een kop ten zuiden van Nicholson's nek, die door de Engelschen bleek bezet te zijn. Bij de beschrijving dezer bestorming is de Wet niet zeer duidelijk. Hoewel hij eenige bladzijden te voren heeft getuigd, dat een waarnemend kommandant alleen het bevel op zich neemt, als de kommandant ziek of niet aanwezig is en hij als plaatsvervanger alleen hem opgedragen bevelen heeft uit te voeren, blijkt het toch, uit zijn verhaal, dat zijn aandeel in deze bestorming niet zoo ondergeschikt is geweest als de omschrijving zijner positie zou doen vermoeden.

Herhaaldelijk toch ‘gaf hij orders’, hij ‘deed de gevangenen voorbij zich marcheeren’, beval zijn Burgers de gewonde Engelschen in de schaduw der boomen te brengen en zond zelfs een boodschap aan Gen. White om de gewonden te doen halen. Hoe dit echter zij, De Wet's aandeel in de leiding dezer bestorming was blijkbaar zoo veelbelovend voor de toekomst, dat President Steijn hem benoemde tot vechtgeneraal voor de Westergrens. Van dit oogenblik begint zijn waar karakter zich te ontplooien. Reeds dadelijk kon de speciale trein, die hem naar zijn nieuwe standplaats zou vervoeren, niet snel genoeg gaan.

1) Mannen en Vrouwen van beteekenis in onze dagen: De Generaals Botha, de Wet en de la Rey (1902).

‘Als de conducteur mij telkens vroeg of ik niet ergens bij een station wilde vertoeven, was mijn antwoord steeds: ‘Neen, vooruit, als 't je belieft.’ (blz. 29)

Maar te Viljoensdrift, het grensstation van den Oranje-Vrijstaat, begon het getreuzel, dat hem altijd een ergernis was geweest en zou blijven.

‘Wij arriveerden te Viljoensdrift en dáár was het spelletje van den specialen trein op 'n eind. Ik moest er zes uren lang wachten en kon eerst in den nacht met den gewonen passagierstrein voort, en dit niettegenstaande de orders door de regeering gegeven, dat ik snel vervoerd moest worden.’

Den 16^{en} December 1899 kwam de Wet te Magersfontein aan en na in een paar dagen de Vrijstaatsche burgers georganiseerd te hebben, drong hij er, tezamen met Gen. de la Rey, bij Gen. Cronjé op aan, met vijftien-honderd man in de richting van Hopetown en de Aar te opereeren, ‘met het doel de spoorwegcommunicatie van Lord Methuen te storen,’ maar Cronjé was niet voor het plan te vinden. ‘Wat wij ook deden, wij konden hem daartoe niet bewegen.’ (blz. 30)

De Wet was het overigens in het geheel niet eens met Gen. Cronjé's taktiek.

‘De vijand,’ zoo zeide ik hem (Cronjé) keer op keer, ‘zal hier niet aanvallen; hij zal omtrekken.’ Maar ik kon niets uitvoeren, voegt hij er bij en dat prikkelde hem natuurlijk. Hij tracht die ergernis wel te verheelen, maar het lukt hem niet, want onmiddellijk laat hij volgen: ‘Wat mij ook in 't lager hinderde, was de aanwezigheid der vrouwen in het lager. Ik trad daarover met de Regeering in correspondentie en verzocht, dat zij het verbieden zou, dat vrouwen in de commando's zich zouden bevinden. Dit hielp ook niet....’ (blz. 32)

Toen Gen. Macdonald met een sterke macht van bereden manschappen den Koedoesberg bezette, kreeg de Wet van Cronjé - Generaal de la Rey was toen reeds naar Colesberg overgeplaatst en de Wet was nu, onder Cronjé, belast met het bevel over Transvalers en Vrijstaters - order met 350 man de Engelschen te beletten verder voort te rukken. Oom Christiaan achtte dit getal te weinig en vroeg 500 man en twee kanonnen. Cronjé weigerde. Het gevolg was dat de Wet niets kon uitrichten, trots een dappere bestorming, vóór

versterking in manschappen en kanonnen was aangekomen.

Al deze belemmeringen in het uitslaan zijner wieken waren oorzaak, dat de Wet in die dagen bijna niet genoemd werd. Nauwelijks was hij echter meer van alle hinderende banden vrij, of zijn naam kreeg onmiddellijk klank. En wanneer men zijn boek leest, behoeft die plotselinge vermaardheid niemand meer te verbazen.

Toen de Engelschen in de richting van de Koffiefontein-mijn uittrokken, ontving de Wet wederom het bevel den vijand tegemoet te gaan. Hij zag dadelijk, dat hij met zijn 450 Burgers en twee kanonnen te doen zou hebben met de geheele macht van Lord Roberts; maar dit verlamde zijn geestkracht geen oogenblik. De kommandant van het district (Jacobsdal) liet hij met zijn kommando het reuzenleger volgen om het te bespieden. Zelf sloop hij, als een tijger achter een kudde herten, steeds Lord Robert achterna, wachtende tot een deel van de Engelsche macht zou afraken om het dan te bespringen en te vernietigen. Het Britsche convooi, dat als een loome slang zich voortkronkelde, trok het meest hem aan.

'.... ik wist dat Lord Roberts slechts de provisies, die op de muilwagens waren, had, en dat het hem ten zeerste bemoeilijken zou, als hij dit lager met proviand verloor....' (blz. 44)

Den 16^{en} Februari was de kans niet schoon. 'Het zou te veel gewaagd zijn...., vanwege het nabij zijn van vele troepen.' De volgende twee dagen moest de Wet zich ook nog schuilhouden, omdat het leger van Lord Roberts in de onmiddellijke nabijheid gekampeerd bleef. Eindelijk, den derden dag, viel hij het convooi aan, vast besloten het te nemen. Versterking daagde voor de Engelschen op. Dit bracht geen verandering in de Wet's onverzettelijkheid. Hij vocht den geheelen dag en bleef dien nacht in stelling, omdat hij met zijn 350 man het lager niet kon insluiten. Den volgenden morgen was het verlaten. De buit was gemaakt, maar hij moest in veiligheid gebracht vóor de uit Belmont aanrukkende kolonnes ter plaatse konden zijn. Twee honderd van zijn 350 man stond hij als 'drijvers en geleiders van het convooi' af, liet het Krupp-kanon meegaan ter bescherming van het lager en met 150 Burgers trok hij Lord Roberts' leger weder achterna. Een Engelsche post van een zestig

man nam hij gevangen, niettegenstaande de dreigende nabuurschap van oprukkende kolonnes. Later trok hij, vereenigd met 150 man van asst. Gen. Phil. Botha, snel op ter hulpe van Cronjé, die voor het leger van Lord Roberts, al vechtende, retireerde. Onderweg hoorden zij het gedreun van een ontzaglijk bombardement in de richting van Paardenberg. ‘Dit maakte ons des te haastiger. Wij gaven onze paarden den kortst mogelijken tijd om te rusten, aten een haastig ontbijt en snelden toen voorwaarts....’

Dit was de Wet in zijn kracht: onverschrokken, geestkrachtig, altijd er op bedacht den vijand afbreuk te doen, al was hij slechts met een honderd man, en ageerende en trekkende in een streek, waarin Engeland bijna van alle zijden zijn legers zond.

Bij Paardenberg vond hij Cronjé's lager aan alle zijden omsingeld.

‘Wat zouden wij doen?

Wij besloten Lord Roberts onverwijld, aan te vallen, waar zijn machten het naast bij ons waren.’ (blz. 52)

Teekenend dat kort en kordaat besluit, en dan de uitvoering:

‘Wij gingen nader. Toen wij zoowat twaalf- of veertienhonderd pas van de huizen van Stinkfontein kwamen, zagen wij, dat die sterk bezet waren....’

De Wet en Botha bestormden die vestinkjes.

‘Wij dreven de Engelschen uit. Zij lieten dooden en gewonden achter en wij namen zestig krijgsgevangenen.....

Onafgebroken bleef nu het vuur van den vijand op ons; maar wij hadden tamelijk goede posities.....

Twee en een halven dag - van 22 tot 25 Februari - bleven wij daar, en toen moesten wij de posities afgeven....’ (blz. 54)

Niettegenstaande de overmacht van vijandelijke kanonnen en trots zijn voorraad ammunitie gering was, bracht de Wet zijn Krupp-kanon en zijn Maxim-Nordenfeldt, die eerst achtergebleven waren bij het snelle trekken, in stelling. Hij zou niet de Wet geweest zijn, als hij zijn kanonnen ongebruikt had gelaten en hij ‘schoot den weg voor Cronjé wijder open.’ Cronjé echter bleef bij zijn lager. Nu begonnen de Engelschen de hinderlijke Vrijstaters om te trekken. De Wet verdeelde zijn kleine macht nog in drieën.

‘Het gelukte ons de vleugels telkens terug te schieten.’ (blz. 57)

Met een nieuwen centrum-aanval op den volgenden dag veroverden de Engelschen één stelling der Boeren. De Wet verwachtte den dag daarna een bloedige botsing van de 2000 Engelschen, die zijn positie half veroverd hadden. Hij mocht echter niet wijken voor de overmacht, want zijn stelling was de sleutel tot het lager van Cronjé. Hij bleef, maar de aanval kwam gelukkig niet: de vijand was in den nacht weggetrokken. Ten slotte werd de Wet toch verjaagd.

De verdere pogingen om Cronjé nog te redden, zijn bekend. Niet op die pogingen heb ik de aandacht willen vestigen, ik heb alleen de Wet's haastig humeur willen teekenen.

De toen reeds beroemde generaal kende het karakter der Boeren genoeg om zich niet in te beelden, dat allen even onwrikbaar vastbesloten, onversaagd en geestkrachtig waren als hij. Een kenschetsend voorbeeld treffen wij hiervan aan op blz. 80.

‘Op den weg daarheen (Kroonstad) ontmoette ik Com. Gen. P.J. Joubert, die naar den Vrijstaat gekomen was om te zien wat gedaan kon worden om Lord Roberts in zijn voortgang te stuiten. Hij was er zeer ontevreden over, dat ik mijn commando's tot den 25sten Maart verlof gegeven had naar huis te gaan.

“Wat,” zeide hij, “moeten de Engelschen vrij doen, wat zij willen?”

“U kan niet, Generaal” gaf ik ten antwoord, “een haas met onwillige honden vangen.”

Maar de oude krijgsman kon maar niet tevreden gesteld worden.

Ten laatste zeide ik:

Generaal, kent u dan een Afrikaander niet? U noch ik kan het verhelpen, dat er zoo weinig discipline is. De Burgers moeten nu maar naar huis en degenen, die dan terugkomen, zullen met nieuwen moed vechten.’

Het gebrek aan discipline is het, waar de Wet telkens over klaagt:

‘Hoewel ik slechts zes mijlen te gaan had,’ zoo schrijft hij reeds heel in het begin van zijn boek - ‘kostte het mij veel hoofdbrekens alles in orde te brengen. En dit van

wege het gebrek aan discipline, in den rechten zin des woords, onder de Burgers. Ten aanzien hiervan kwam er groote verbetering met den loop van den oorlog; maar nooit, zoo lang de strijd duurde, werd zij eigenlijk recht gehandhaafd. Als ik nu zeg, ik met deze moeilijkheid te kampen had, wil ik niet te kennen geven, dat de burgers onwillig of onregeerbaar waren. Ik bedoel alleen, dat zij zoo ongewoon waren onder bevelen te staan, dat het mij nagenoeg een reuzenwerk was alles naar wensch te regelen.'

Na de krijgsvergadering te Kroonstad op 28 Maart 1900, zegt hij:

'.... ik was gedetermineerd de discipline met vaster hand te handhaven dan tot nog toe gedaan was.... En ik slaagde er ook in.' (blz. 88)

Nu brak de Wet tevens met de gewoonte alle Burgers deelgenoot te maken van zijn plannen. 'Ik was nu vast besloten voortaan aan geen man te zeggen, wat mijn krijgsplan was.' (blz. 88) De Burgers pruttelden blijkbaar wel, maar zij deden toch hun plicht. Meer moeite en ergernis had hij bij de uitvoering van zijn bevel om de wagens en karren bij de kommando's af te schaffen. Hier raakte hij het zeer zwakke punt van den Kommando-Burger. De Wet wist het. Hij had lang geaarzeld. Maar het moest, en als de Wet dit eenmaal recht duidelijk was, dan gebeurde het ook.

Op zijn beroemden tocht met President Steijn naar Transvaal in Augustus 1900, had hij niet minder dan 400 wagens en karren bij zijn macht van 2600 man. 'Wat ik ook deed, ik kon de wagens maar niet afschaffen.' (blz. 182)

Maar na zijn terugkeer in den Vrijstaat gedoogde hij geen karren en wagens meer.

'Burgers,' - zoo zeide hij tot de kommando's van Harrismith en Vrede - 'ik mag het niet doen u te vragen, en ik vraag u ook niet wat gij doen wilt in betrekking tot de wagens; ik zeg u dat de wagens afgeschaft *moeten* worden.' (blz. 218)

Later kwam hij tot de ontdekking dat het grootste gedeelte der Burgers met hun wagens naar huis gegaan waren.

Om die gehechtheid der Burgers aan deze vervoermiddelen te begrijpen, moet men weten wat het beteekende die wagens en karren af te danken.

Ds. Kestell schetst in zijn meergemeld boek het gevoel, dat na die rede van de Wet de Burgers aangreep. Het was een mokkend gevoel van teleurstelling en ontevredenheid.

'Maar Christiaan de Wet was de sterkste, en wat hij wilde, geschiedde. Den volgenden dag pakten de meeste Burgers hun goed en maakten zich gereed voortaan in paardencommando's te bestaan; terwijl een klein getal met zwakke en magere paarden zich afscheidde en een lager vormde - hetwelk in de vindingrijkheid van het Afrikaner-gemoed dadelijk met den naam van *mager lager* bestempeld werd. Wat mij betreft, mijn zoon en ik deden het allernoodigste in een streepzak en *saddle bag*, bonden onze kombaarzen vóór op de zadels en waren gereed. Met rammelend geluid verdwenen de wagens over een bult en wij reden weg in tegenovergestelde richting, het blauwe gewelf omhoog ons eenig dak.

Ik moet het erkennen, dat ik mij in geen opgewekte stemming gevoelde.'

Aldus een man, die waarlijk bewezen heeft niet terug te schrikken voor ontberingen, waar zijn plicht hem roept.

En Gen. Viljoen maakt zich eveneens bezorgd over de toekomst, als hij van het 'commissariaat' moet scheiden. Hij schrijft[1]: 'wij waren gereed den volgenden dag de woestijn in te trekken en afscheid te nemen van ons commissariaat en onze magazijnen. Hoe zou het nu gaan?' en een tachtig bladzijden verder: 'Ik kon niet direct uitvluchten, omdat het lafhartig zou zijn geweest al onze wagens en karren te vernielen en door het kordon te breken, zonder ons eerst verdedigd en voor ons lager gevochten te hebben. Aan redden van het lager viel niet te denken.'

Hoe Cronjé hing aan zijn wagens en karren, heeft de Wet ons reeds meegedeeld.

Als de voormannen nu zoo dachten, kan men zich voorstellen wat de meening der gewone Burgers was.

Tòch zegevierde de Wet. Treffend bewijs van zijn overwicht, invloed en sterkeren wil.

In slechts één opzicht kon hij evenwel het karakter zijner Burgers niet veranderen. De Boer is nu eenmaal geen

1) Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-oorlog, door B J. Viljoen. - W. Versluys, Amsterdam.

belegeraar. Desniettegenstaande wilde de Wet het nog éénmaal met hen beproeven, en wel bij Wepener. Het gevolg was een volkomen mislukking. Zijn redeneering in deze is moeilijk te volgen: ‘Hun getal (dat der Eng. bezetting) maakte bij mij geen zaak; maar de geschiedenis van Ladysmith, Mafeking en Kimberley strekte mij tot waarschuwing, en ik vroeg mij af of ik den wolf zou belegeren of wachten om te zien of hij niet uit het gat komen zou.’

Waarom de Wet met de herinnering aan Ladysmith, Mafeking en Kimberley toch tot belegering overging, is onbegrijpelijk; tenzij men de oorzaak moet zoeken in zijn haat tegen de Afrikaners, die de bezetting van Wepener vormden. Want somwijlen verleidden ook dergelijke overwegingen dezen grooten man tot daden, die hij wellicht anders achterwege zou hebben gelaten. Het heeft er alle schijn van dat de volgende gedachten niet geheel vreemd zijn geweest aan de inname van De Wetsdorp (Nov. 1901):

‘Ik was dicht aan dit dorp, dat de Volksraad naar mijn vader genoemd had, opgegroeid en had later de plaats, waarop ik opgewassen was, Nieuwjaarsfontein, van mijn vader gekocht.

Nooit te voren was ik gewoon geweest het dorp te bekruipen, maar had bij dag en bij nacht vrij in- en uitgereden; maar nu moest ik gelooven, dat de aarde draaide en dat er niets op aard bestendig was, daar ik nu niet eens verlof had, om in het dorp te gaan, anders dan onder de voorwaarde van overgave. Daartoe echter had ik nu geen trek, en wilde liever, als 't niet anders kon, mijn weg in het dorp met geweld banen.’

Vrees en moedeloosheid kent de Wet blijkbaar niet. In zijn boek zijn bewijzen te over, dat hij elke macht aandurft, al is het getal der zijnen nog zoo gering. Moedig is hij altijd; maar overmoedig nooit. ‘Ik kon het evenwel niet over mijn hart krijgen om zoo maar weg te trekken zonder een schot te schieten.’ Dat is een echte de Wet's-uitspraak, die in anderen vorm telkens terugkeert. Maar zooals het zijn taktiek was den vijand altijd afbreuk te doen, zoo was het ook zijn taktiek te vluchten, als de macht hem zou verpletteren. Slechts één uiting van moedeloosheid - al is deze dan ook kort - treft men in zijn boek aan, het is in de beschrijving van zijn tocht naar de Kaapkolonie (Nov. 1901).

‘O, de Engelschen hadden mij ten laatste in een strik gevangen, want de Oranje- en Caledon-rivier, die soms weken lang ondoorwaadbaar bleven, waren vol. Hoe zou ik uit? De Engelschen hadden mij ingesloten, “cornered,” zooals zij zoo gaarne zeiden. Er was nu voor mij geen ontkomen’ (blz. 250).

Toen kwam plotseling de verheugende tijding, dat de Caledon-rivier zakte. De Wet wàs ‘uit,’ en onmiddellijk had de onwrikbare weer nieuwe plannen.

‘Ik trok toen in de richting van De Wetsdorp, meenende dat, indien Gen. Charles Knox, met zijne groote macht, mij een kans daartoe gaf, de paarden wat rust te geven, en dan opnieuw te trachten in de Kaapkolonie te komen. Maar neen! daarover waren de Engelschen te bezorgd....’

Toen ze hem echter ook slechts twee dagen met rust lieten en Kom. Hasebroek met zijn kommando zich bij hem had gevoegd, waagde hij nog eens een poging. Ook die slaagde niet, omdat een kolonne vóór hem en Knox achter hem, hem dreigden in te sluiten.

De Wet's grootste heldendaad was de schitterende overwinning op zich zelf. Het was tijdens de beraadslagingen te Vereeniging. De meerderheid der afgevaardigden was voor vrede tegen de minst ongunstige voorwaarden. De Wet was voor doorvechten tot den laatsten man. Maar Botha en de la Rey kwamen bij hem en wezen er hem op, dat zij den strijd gezamenlijk begonnen hadden en die ook gezamenlijk moesten eindigen.

En hij, die nooit gedacht had aan ‘ingeven,’ hij, de onwankelbare, stemde toe, ter wille van de éénsgezindheid. Zelfs voor de wereld zou hij niet staan als de generaal, die wilde verwinnen of sterven.

* * *

Welk een geheel ander karakter draagt Kruger's boek. Het mist het volkomen eigene, het persoonlijke van de Wet's werk. Dit is Kruger's uitdrukkelijke wil geweest. Men heeft hem niet kunnen bewegen op zijn herinneringen een meer persoonlijk stempel te drukken. Toch verraadt het hier en daar in heftige uitlatingen tegen de Engelschen den man van het opbruisend karakter, den staatsman die bulderend kon

toornen, die zich in zijn drift wel eens tot onvoorzichtigheden liet verleiden, zoodat, om een enkel recent voorbeeld aan te halen, gedurende de Bloemfonteinsche Conferentie van 1899, A. Fischer niet alleen als tolk tegenwoordig was, doch tevens om door zijn invloed des President's opvliegendheid een weinig te temperen.[1)]

Doch ook om andere redenen draagt Kruger's boek wel een zeker karakter. Het is geschreven zonder opzettelijke studie van hetgeen vóór dien over hetzelfde Zuid Afrikaansche geschiedkundige tijdvak is te boek gesteld. Het is hierdoor niet geworden een verweerschrift, noch een gewilde toelichting op bestaande historische werken. Een verweerschrift te geven heeft allerminst in Kruger's bedoeling gelegen. ‘Dass er den bösen Willen, der seine ganze Lebensarbeit in falschem Lichte darstellte, durch Worte belehren könne, glaubt er ohnehin nicht,’ zegt Ds. Schowalter in zijn inleiding tot ‘Kruger's Lebenserinnerungen.’

Een toelichting te schrijven lag evenmin ten grondslag aan zijn arbeid. Tòch verklaart Kruger's boek veel wat tot aan de verschijning ervan duister was. Maar de lezer van zijn werk moet vertrouwd zijn met de Transvaalsche geschiedenis, wil hij onmiddellijk bespeuren, waar de lezing van den ouden staatsman afwijkt van die van andere schrijvers. Een vergelijkende studie in deze is zeer belangwekkend en het is te hopen dat eenmaal een historicus moge gevonden worden, die dezen arbeid, en een uitgever die de openbaarmaking van zulk een toelichtend werk aandurven.

Ik kan niet over voldoende plaatsruimte beschikken om hier uitvoerig in te gaan op de vele geschiedkundige gebeur-

1) Dit feit is onthuld in het onlangs verschenen boek van Dr. Limann en Dr. Haller von Ziegesar: Der Burenkrieg. Seine Ursachen und seine Entstehung, Hist. Politischer Verlag, Leipzig. De schrijvers hebben de gegevens voor hun boek o.m. ook te danken aan den heer A. Fischer. Dr. Leyds juichte het verschijnen van dit werk toe in een schrijven dat in facsimile voor in het boek prijkt. Aangenomen mag dus worden dat het werk, dat zeker van geschiedkundige waarde is, geen fantastische verhalen bevat. De schrijvers zeggen: Unter den Teilnehmern wird Abraham Fischer, der damals dem Ausführenden Raad des Oranje-Freistaates angehörte, der später aber mit Wessels und Wolmarans von den Buren nach Europa gesandt wurde, als Dolmetscher genannt. In Wahrheit ist er in geheimer Berathung bestimmt worden, die Rolle des Vorsitzenden zu spielen, um vermittelnd eingreifen zu können, wenn etwa die Heftigkeit Krügers die Gefahr eines Bruches heranführen solle.’

tenissen, die door het verschijnen van Kruger's boek in een nieuw licht zijn geplaatst. Tòch wil ik trachten enkele der meest treffende voorbeelden aan te halen.

Van minder belang is natuurlijk het feit dat vele jachtavonturen, die Kruger zou hebben beleefd, thans naar het boek der fabelen zijn verwezen, en dat de lezingen van de ongelukken, die hem getroffen hebben en waardoor hij voor zijn leven verminkt werd, niet juist zijn gebleken. Merkaardiger is en teekenender voor Kruger's persoonlijkheid, dat zoowel Theal[1)] als Van Oordt[2)] verklaren dat Kruger in 1857 als Kommandant-Generaal met Pres. Pretorius tegen den Vrijstaat optrok, omdat hij, die ondergeschikt was, aan het hoofd van den Staat niet weigeren kon. De 'Gedenkschriften' echter leeren ons juist het tegendeel. 'Hij (Kruger) was zeer beslist tegen het plan van Pretorius, dien hij met zijn Burgers aan de Vaalrivier in lager vond, en zeide hem onomwonden zijn meening. Maar zoodra het hem bleek, dat de President van den Vrijstaat met Kommandant-Generaal Schoeman in het noorden van Transvaal.... was overeengekomen, dat deze den Vrijstaat zou te hulp komen, toen was hij er voor snel op te treden en Boshoff[3)] aan te vallen.'

Zoo meent Reginald Statham[4)], dat Paul Kruger zich waarschijnlijk gedurende de Transvaalsche Burgeroorlogen bij de partij van Pretorius had aangesloten, omdat hij, Kruger, voorliefde had voor de kerk, die zijn besliste geloofsovertuiging het naast stond.

De beschuldiging, dat Kruger met godsdienstige oogmerken de Pretorius-partij diende, werd ook in die dagen uitgebracht. Zoowel die aanklacht als Statham's beweren, dat van volkomen onbekendheid met de Transvaalsche kerkelijke vraagstukken blijk geeft, vinden hun beantwoording in de 'Gedenkschriften.'

Kruger deelt ons mede, dat de Vrijstaatsche rechters zouden

1) Geo Mac Call Theal. History of South Africa. Swan Sonnenschein & Co. London (1889).
2) Paul Kruger en de opkomst van de Z.A.R. door J.F. van Oordt B.A. Holl. Afr. Uitg.-Mij. voorh. Jacq. Dusseau & Co., Amsterdam-Kaapstad. 1898.
3) President van den Vrijstaat, die met zijn leger aan de zuidelijke oevers van de Vaal stond.
4) Reginald Statham: Paul Kruger. F. Fischer Unwin London. 1898.

gevraagd worden het Hof te vormen, dat het geschil tusschen de beide partijen in dezen Burger-oorlog zou moeten beslechten; terwijl wij tot heden op gezag van Mc Call Theal altijd gemeend hadden dat ook Rechter Harding van Natal verzocht zou worden in dit scheidsgericht zitting te nemen.

Theal stelde het aantal Transvalers onder Kruger, dat in 1865 gedurende den grooten Basoetoe-oorlog den Vrijstaat te hulp kwam, op 970; Kruger verklaart uitdrukkelijk dat dit getal slechts 300 was. En ook in den buit, die bij deze expeditie gemaakt werd, verschillen beiden. Theal spreekt van 4150 schapen, Kruger raamt de vangst op niet minder dan 30,000. Door vele geschiedschrijvers - o.a. Dr. Jorissen[1] en Tromp[2] - is het Kruger tot een ernstig verwijt gemaakt dat hij zich in het moeielijke jaar (1877) van de inlijving tegenover Burgers kandidaat had gesteld voor het Presidentschap. Van Oordt verhaalt dat Burgers na zijn terugkomst in de Kaap-Kolonie verklaard heeft, dat hij Kruger zou hebben 'voorgesteld zich beiden terug te trekken ten gunste van Stöckenstroom, doch dat Kruger geweigerd had.' Thans blijkt, dat Kruger had aangeboden zijn ondersteuners te bewegen hun stem op Burgers uit te brengen, wanneer deze slechts krachtige maatregelen wilde nemen tot bescherming van de onafhankelijkheid. Men dient natuurlijk de meeningen van Jorissen en Tromp met zekere omzichtigheid te beschouwen, omdat beiden, en vooral de laatste, die particulier secretaris van Burgers was, tegenstanders van Kruger's binnenlandsche politiek waren.[3] Toch werd hun oordeel van

1) E.J.P. Jorissen Transvaalsche herinneringen 1876-1896, J.H. de Bussy, Amst. Pret.
2) Theod M. Tromp. Herinneringen uit Z.A. ten tijde der annexatie van Transvaal. A.W. Sijthoff, Leiden. (1879).
3) Voor hen die met de verhoudingen van dien tijd nader bekend willen worden, is een vergelijking van het hier gemelde boekje van Tromp en de mémoires van Kruger zeer aan te bevelen. Tromp, die een blind vereerder van Burgers is, behandelt in den breede en zoo diep gaand als het mogelijk is voor een Hollander die kort in het land is geweest, dezelfde onderwerpen als Kruger: de Secocoenioorlog, de buitengewone oorlogsbelasting en de Grondwetsherziening. Tot goed begrip dient men dan echter tegelijkertijd F. van Hogendorp's beoordeeling van Tromp's herinneringen te lezen (De Gids Augustus 1879). Van Hogendorp was sub-editeur van de *Express* te Bloemfontein onder Carl Borckenhagen, die een voorstander van Kruger was; ook van Hogendorp was dus, als fijn opmerker, die gelegenheid had gehad achter de politieke schermen te zien, tot oordeelen niet minder bevoegd.

bijzonder veel gezag geacht, omdat zij beiden van zoo nabij en zoo intiem de staatsaangelegenheden van die dagen hebben leeren kennen.

Inmiddels zij hier even gewezen op een breede behandeling van den man, die door de Engelschen altijd als bekrompen en haatdragend werd uitgebeeld. Kruger verhaalt, hoe Dr. Jorissen, de toenmalige Staatsprocureur, President Burgers steunde in zijn voornemen om de Volksraadsleden die de onwettige oorlogsbelasting van *f* 5 nog niet betaald hadden, - en tot wie Kruger behoorde - uit het Wetgevend lichaam te verwijderen. Toch verzocht Kruger Dr. Jorissen te benoemen als zijn medelid der deputatie naar Engeland, die het protest der Transvaalsche Regeering tegen de annexatie zou overbrengen.

Jorissen, die terecht prat gaat op zijn krachtig gestelde Derde proclamatie (1881), zegt in zijne herinneringen, dat hij op het denkbeeld kwam van dezen oproep te doen en hem ook samenstelde. Kruger evenwel verklaart, dat Dr. Jorissen de proclamatie *in opdracht van hem* opstelde. Trouwens, Dr. Jorissen laat zich blijkbaar wel eens meer verleiden tot overdrijving van zijn werkelijk gewichtige rol. Ter aangegeven plaatse houdt hij vol dat de Boeren ook hem met Kruger en Joubert naar Kaapstad afvaardigden (1879) om te bewerken dat het ontwerp tot samensmelting der Zuid Afrikaansche landen, dat in het Kolonische Parlement aanhangig was gemaakt, niet zou worden aangenomen. Van Oordt had in zijn levensbeeld van Kruger reeds gemeld, dat Jorissen slechts ‘meeliep’. Kruger spreekt evenmin van Jorissen.[1)]

Overtalrijk zijn de lezingen der ‘Gedenkschriften’ die afwijken van die van andere Zuid Afrikaansche geschiedkundige werken en die Kruger's houding in sommige vraagstukken duidelijker en, dit dient gezegd, nobeler maken. Toch blijft ook nog veel onopgehelderd. In de voorrede van de Duitsche uitgave staat: ‘Hinter dieser einen grossen alles erdrückenden Erinnering treten einstweilen die Erinnerungen an die inneren Kämpfe und Sorgen noch etwas zurück, die ohnehin schonend

1) Ik heb zeer gegronde redenen om te durven verklaren, dat de Oud-President bij het nazien der copie op het ontbreken van Jorissen's naam bij deze deputatie is opmerkzaam gemaakt, doch dat de redactie onveranderd is gebleven na de verklaring van Kruger.

behandelt werden müssen, wenn das Volk, das sich erst wieder neu aufrichten muss, nicht durch Uneinigkeit noch mehr geschwächt werden soll.' Daarvoor is Kruger bevreesd, dat hij oude veeten zal ophalen. In dit opzicht verschilt hij van de Wet en de jongeren, die de lessen der historie hun medeburgers voorhouden. Kruger was de man geweest, die van den Burger-Oorlog meer had kunnen mededeelen. Maar de Transvalers spreken niet gaarne over dien tijd, zooals van Oordt schrijft. Kruger had meer kunnen zeggen van de wording der Transvaal, het tijdperk van vóór 1860. Zijn boek gaat thans over de grenzen van zijn land, het behandelt meer de verhouding van Transvaal tot Engeland en tot haar buren.[1)]

Daarom is het zeker niet minder belangrijk.

Maar in dit verband is veel belangrijks nog gesluierd gebleven. In de 'Gedenkschriften van Paul Kruger' hadden wij bovenal willen lezen van de lange worsteling tusschen den democraat Kruger en den plutocraat Rhodes. Wat andere geschiedschrijvers ons niet hadden kunnen onthullen, had Kruger ons kunnen geven. Die eerste ontmoeting dezer twee tegenstanders moet treffend zijn geweest; dat eerste meten van elkanders krachten toch is het werkelijke begin der worsteling geweest. De strijd om Swazieland, Gazaland en Zambaansland, de Adendorff-trek, zij zijn allen zoo vluchtig behandeld. Dat is te betreuren. Wij weten van al deze ingewikkelde kwesties nog betrekkelijk zoo weinig en zelfs de Transvalers zijn niet volkomen vertrouwd met de ware draagkracht dezer geschiedkundige vraagstukken.[2)]

Als men de boeken van de Wet en Kruger gelezen heeft, dan treft onwillekeurig de overeenkomst van karakter

1) De weerlegging der beschuldigingen van onnoodige hardheid van Kruger tegen de Machem-Kaffers is in de 'Gedenkschriften' niet in overeenstemming te brengen met het bekende volksraadsbesluit tegen Kruger, dat ook bij van Oordt gepubliceerd is. (blz. 133)

2) Waarom wordt in Kruger's boek een zoo belangrijk vraagstuk als dat van het heul-zoeken bij Duitschland niet behandeld? Nooit is hierover het ware licht ontstoken. In de 'Gedenkschriften' staat dat nooit het protectoraat aan Duitschland is aangeboden. Maar van Oordt zegt t.a.p. over het zelfde onderwerp: het protectoraat aanbieden en hulp en bescherming zoeken zijn twee verscheiden zaken. Er is aan deze kwestie meer vast dan Kruger ooit heeft willen openbaar maken.

bij deze beide groote mannen. Zij wijken in hun geaardheid af van hun landgenooten. Is de Boer over het geheel zeer kalm en berustend, Kruger en de Wet zijn de mannen van het haastig humeur. Zij zijn opvliegend en zeggen plomp waar het op staat. Zij wachten niet af, maar handelen. Zij zijn geen waaghalzen, maar wagen toch meer dan gemeenlijk in den aard van den Boer ligt.

Beiden zijn hun staatkundige loopbaan begonnen als krijgsofficier. Zij hebben getoond te zijn onverschrokken, zonder blaam of vrees, en hebben het onbegrensde vertrouwen hunner burgers weten te verwerven en te behouden. Niet alleen in hun krijgsmanstalenten hebben beiden bewezen te staan boven hun landgenooten; maar ook in hun karakter als krijgsman. Zij waren wars van de al te groote voorzichtigheid der Boeren. Zij waagden, waar zij wisten te zullen slagen, en hadden een toenemend succes. Zij wisten hun Burgers, door hun waakzaamheid, steeds uit alle gevaren te redden en voelden het onmisbare geloof in hun beleid steeds hechter zich vesten.

Na het opperbevelhebberschap hebben beiden zich aan de staatkunde gewijd. Kruger is er oud en grijs in geworden. Zijn roemruchte politieke loopbaan is ten einde. Die van de Wet begint eigenlijk pas, en toch vertoont zij reeds wonderbare gelijkenis met die van Kruger. De Engelsche staatslieden zoeken de Wet reeds met allerlei vriendelijkheden te lokken, zoo als zij het Kruger ten tijde van de tusschenregeering gedaan hebben. Zij vreezen de Wet meer dan den voorzichtigen, bedaarden Louis Botha, zooals zij gedurende de tusschenregeering banger waren voor den invloed en de vastberadenheid van Kruger dan voor die van Joubert. Maar als eenmaal Kruger, laat de Wet zich geen oogenblik afleiden van zijn beginselen; door geen vriendelijkheden, door niets. De Vrijstaters en Transvalers voelen dit, en het aantal dat zich vast om hem schaart, wordt steeds grooter. Zoo is het ook met Kruger gegaan in de jaren van 1877 tot '80.

En waar Kruger de Engelschen in die jaren dreigde, wanneer zijn volk geen rechtvaardige behandeling gewerd, daar vinden wij die houding terug bij de Wet gedurende het onderhoud met den Engelschen Minister van Koloniën te Bloemfontein, waar de groote Vrijstater dreigde een agitatie te zullen verwekken als de grieven niet werden opgeheven.

Intuïtief voelen wij dat de Vrijstaters als één man de Wet zouden volgen als de Transvalers het Kruger in 1880 deden.

Maar wat wij niet weten, is of de generaal met het haastig humeur zich, evenals Kruger, den bovenmenschelijken dwang zou kunnen opleggen om rustig zijn kans af te wachten te midden der ontevredene elementen, die naar hem opzien als naar hun bevrijder. Zou de Wet ook in dit opzicht Kruger evenaren?

In ieder geval is de Wet's loopbaan, juist ook om dit zich herhalen der geschiedenis, zoo ten volle belangstelling waard. De boeken van Kruger en de Wet hebben ons die gelijkenissen nog eens helderder voor oogen gebracht.

FREDERIK ROMPEL.

De toestand in Finland.

I.

Zelfs tot het najaar van 1902 konden naïef-optimistische politici onder de Finnen nog met een schijn van reden doen gelooven, dat het nieuwe régime, dat aanving na de openbare afkondiging van het Februari-manifest in het jaar 1899[1], niet tot doel had Finlands binnenlandsche aangelegenheden op eenige wijze omver te stooten; dat het slechts een, door de omstandigheden noodzakelijk gemaakte en van het standpunt van den grooten oostelijken nabuur zeer begrijpelijke, ‘toenadering’ was, in het belang van het land. Tot dien tijd waren de voornaamste ingrijpingen door genoemd manifest verordend: het taaldecreet in den zomer van 1900 en de oukase op den dienstplicht van Juli 1901. Beide betroffen alle vragen waar het feitelijk in Rusland's eigen belang was voor te waken. Het vereischte dan ook geen zeer diep nadenken over dergelijke zaken om in te zien, hoe de herhaalde verzekeringen uit allerhoogste hand, dat men ‘Finlands binnenlandsch bestuur met rust zou laten’, niet veel meer waren dan zand in de oogen strooien.

En terwijl sommige verstandige diplomaten overal inschikkelijkheid predikten om het behoud van hetgeen men nog over had tenminste te verzekeren, kwamen anderen steeds met nieuwe bewijzen voor den dag, die met onwederlegbare klaarheid aantoonden, dat de storm niet alleen zou razen

1) Het manifest, de Staatsgreep waarbij feitelijk alle in Finland genomen besluiten en wetten eerst in Rusland moeten goedgekeurd worden.
DE VERT.

over onze politieke, maar ook over onze administratieve zelfstandigheid, over onze vrije ontwikkeling en over al de eigenaardigheden van ons volksbestaan. De bevelen die in Augustus 1902 werden uitgevaardigd, waren niet het eerste, maar zeker wel het grofste en duidelijkste dementi van de gedane beloften over de vaste integriteit van het binnenlandsch bestuur. Volgens die bevelen werden ambtenaren aangesteld en afgezet, Russen tot alle ambten toegelaten, de rechten van den Senaat ingekrompen en die van den Gouverneur-Generaal uitgebreid. Er was een bijna onbegrensde administratieve macht in handen van laatstgenoemde gelegd; hij werd tot een soort alleenheerscher over Finland gemaakt, die slechts voor zekere vragen en tot het verkrijgen van een onderteekening zich tot de hoogste macht behoefde te wenden.

Hiermee had het nieuwe régime zelfs elken schijn van niet anders dan de harmonie tusschen twee verschillende deelen van het rijk te willen bevorderen, over boord geworpen. Het had zijn voet gezet op den nek van den mindere en zou iedere levensuiting den kop indrukken.

Men had er reeds lang over gesproken dat de ministerstaatssecretaris von Plehve en generaal Bobrikoff niet altijd met elkaar overeenstemden. En inderdaad moet de eerste dan ook, terwijl hij nog slechts staatssecretaris was, meer diplomatisch en eleganter opgetreden zijn dan de Gouverneur-Generaal. Maar sinds hij minister van binnenlandsche zaken in Rusland is geworden, de ziel en de leider van het geheele bestuur, heeft von Plehve belangrijker zaken om aan te denken dan het bewaren van een soort decorum in de ‘russificeering’ van Finland - en heeft hij Bobrikoff vrij spel gelaten. Hieraan moet men misschien ten deele de brutaliteiten toeschrijven in de bovengenoemde bevelen van de maand Augustus. Evenzoo het feit, dat sindsdien het vernietigingswerk met een te voren ongekende vaart is toegenomen.

De verschillende Gouverneursambten waren het eerste veld voor de experimenten van de Russische ambtenaren. Misschien zal de lezer zich de handelingen van Gouverneur Kaigorodoff, van Nyland, herinneren. Vooral zijn optreden met de Kozakken tegen een vreedzaam volk en, den 18^{den} April van het vorig

jaar, zelfs tegen vrouwen en kinderen. Minder bekend is, buiten de grenzen van het land, de Gouverneur van Wiborg, Mjäsojädoff. (De naam beteekent 'vleescheter' en is door het volk tot *Kanibaloff* gemaakt!) Die man is de type van een Russischen provincialen Gouverneur, zooals de satirische Russische verhalen ons die hebben leeren kennen. Zijn ijver is grenzenloos, maar zijn oordeel houdt daarmee geen gelijken tred. Met behulp van zijn rechterhand, een gendarme-officier, spionneert en begluurt hij de meest private aangelegenheden. Brengt een zangvereeniging een serenade aan een hem persoonlijk onaangenaam persoon, dan worden de leden tot verantwoording geroepen; maar als het dan blijkt dat de eerste personen die voorkomen Russische namen dragen, verandert de toestand.... Een clubje jongelui arrangeeren een sledepartij. De Gouverneur ontvlamt in woede en beweert dat zij een politieke meeting gehouden hebben en dat de dames verkleede heeren waren! Een arme drommel wordt gepakt omdat hij een pet in het bureau van den Gouverneur gestolen heeft, en de Gouverneur laat hem vrij omdat hij een agent van de gendarmen is. Onderwijl worden er, aan den anderen kant, geschikte ambtenaren, op losse gendarmrapporten, van hun ambt ontzet en Russen in hun plaats benoemd. Deze voorbeelden zullen voldoende zijn om te toonen hoe een Gouverneur in een beschaafd land, in het jaar Onzes Heeren 1903, zich gedraagt! En wat een orde er in de administratie heerscht kan men zich licht voorstellen!

De vier laatste, aan de wet onderdanige Finsche Gouverneurs werden afgezet, omdat zij op cynische circulaires van Bobrikoff antwoordden met het verzoek den keizer hun aarzeling mede te deelen over het in-werking-doen-treden der oproeping voor den dienstplicht. Zij werden vervangen door een adjunctprocureur uit Irkunsk in Siberië, een Russisch generaal die bij Bobrikoff geattacheerd was, en verder door een Finschen advocaat en een Finschen landmetersdirecteur, die zich gewillig toonden. Eén Gouverneursplaats wordt nog door een Fin bezet, maar een Fin die zijn carrière in Petersburg gemaakt heeft en meer Russisch gezind is dan een Rus zelf.

Doch een provincie kan een kundig Gouverneur ontberen, indien het verdere bestuur overigens goed is. Daarom schaden deze benoemingen in werkelijkheid minder dan bijvoorbeeld

de vervulling van zuiver *juridische* plaatsen door Russische militairen. Zoo is tot Secretaris-Generaal[1)] van de provincie Nyland een *Russisch kapitein van de artillerie* benoemd! Als men bedenkt, dat hij die dit ambt vervult de verantwoording draagt betreffende alle rechtskwesties van de geheele provincie, begrijpt men zonder verdere commentaren wat dit zeggen wil. Voeg daarbij nog de beleediging die zulk een maatregel het volk toebrengt; het volk dat, volgens overoude gewoonte, aanspraak meent te hebben op het feit dat zijn aangelegenheden met kennis van zaken en doorzicht behandeld worden. Op dezelfde wijze dringt de ééne Rus na den andere zich in dienst bij den Gouverneur, en het zal niet lang meer duren of alle Finnen zijn er buiten gesloten. Dit is slechts het signaal.

In het najaar werden er van ieder der hooger-gerechtshoven van Åbo, Vasa en Viborg drie rechters afgezet, zooals men zich misschien herinneren zal. De reden van dit ontslag was, dat zij weigerden zich aan zekere voorschriften de dienstplicht betreffende te houden. Een paar van de beste sprekers uit den Senaat hebben, om dezelfde reden, hetzelfde lot ondergaan. Een godsdienstonderwijzer en rector van een school, ergens in het Noorden van het land, werd ontslagen omdat hij het woord had gevoerd bij een politieke meeting, en men verbood de school zijn portret in de feestzaal op te hangen.

Doch de grootste slag trof het land toen onlangs zestien leden van het Hooggerechtshof te Åbo, zonder omwegen en zonder eenig recht op pensioen, hun ontslag kregen. Karakteristiek is het voor de wijze waarop in Finland de wet nu uitgevoerd wordt, dat deze bevelen tot ontslag juist volkomen in strijd zijn met de hierboven genoemde, in Augustus genomen, besluiten. En ook karakteristiek is het voor de wijze waarop de betreffende personen beschouwen en behandelen hetgeen zij zelf wet en keizerlijk bevel noemen! De oorzaak van deze ongehoorde maatregel is: dat het gerechtshof te Åbo - evenals dat te Wiborg - weigerde een beschuldiging tegen eenige ambtenaren in te trekken. Het

1) Secretaris-Generaal der Prefectuur is de beste vertaling van den Finschen titel ‘Landssekreterare’.

eenig doel van dat bevel tot intrekking was: eenige, wegens grove misgrepen in de uitvoering van hun ambt beschuldigde ambtenaren, waaronder de Gouverneur Kaigorodoff en eenige politiedienaren, voor het schandaal van een strenge veroordeeling te bewaren. Het pertinent weigeren van deze leden van het gerecht bewijst het grenzenloos idealisme en het onwrikbaar vasthouden aan de bezworen wetten, dat het grootste deel van onze rechters bezielt en dat hun eenige richtsnoer is, niettegenstaande zij weten dat zij daardoor hun geheele bestaan opofferen.[1)] Onbekwame, jonge mannen werden in hun plaats benoemd, terwijl direct een paar jonge advocaten tot leden werden aangesteld. Advocaten, die vroeger onmogelijk zelfs de laagste betrekking van klerk aan een Hooggerechtshof konden innemen.

De plaats van directeur van het algemeen postwezen wordt, sinds Lagerborg, een uitstekend bekwaam man, die verliet, vervuld door een ambtenaar in dienst bij den Gouverneur-Generaal - een jongmensch dat zeker nooit van een dergelijke promotie gedroomd heeft. Diens eerste werk was het besluit te onderteekenen dat Lagerborg, niettegenstaande men ongehoorde pressie op hem uitoefende, steeds geweigerd had uittevaardigen; een besluit waarbij het briefgeheim in het vervolg aan de willekeur der gendarmen werd overgelaten; met andere woorden, dat brieven, aan als verdacht aangegeven personen, achtergehouden kunnen worden en geopend, dit laatste evenwel slechts in bijzijn van den geadresseerde, die dus telkens een wandeling naar het postkantoor kan maken. Doch dit besluit is zóó dat het niets geeft als er geen Fin te vinden is die het uitvoeren wil - en dit zal nog wel lang duren, als men bedenkt dat niemand de circulaire van den Gouverneur heeft willen contrasigneeren, totdat men er eindelijk iemand van het provinciaal bestuur voor vond, dat wil zeggen, een Rus!

Verscheidene Russen, waaronder juristen en officieren, zijn op het oogenblik op de griffie van den Gouverneur-Generaal werkzaam. Deze griffie heeft plotseling groote uitbreiding en

1) Sedert dit artikel geschreven werd zijn verscheidene nieuwe bevelen van ontslag gegeven. In het geheel werden *26* leden van de gerechtshoven te Åbo, Viborg en Vasa en *alle* burgemeesters der provincies Nyland en Viborg onslagen.

beteekenis gekregen. Het ziet er naar uit of die éénmaal den Senaat volkomen in de schaduw zal stellen en het centraalpunt worden zal voor Finlands administratie. Genoemden Russen wordt beurtelings een gouvernementsbetrekking aangewezen, opdat zij langzamerhand (bijv. als Secretaris-Generaal!) in de machinerie thuis zullen geraken.

Maar, zooals wij zeiden, heeft Bobrikoff grootsche plannen met zijn griffie. Die zal ongeveer driemaal grooter worden dan zij nu is, en behalve een directeur en hoofden der verschillende afdeelingen, zullen er niet minder dan achttien secretarissen aangesteld worden - die gezamenlijk een tractement van bijna driehonderdduizend mark ontvangen. Het plan is nog niet door den Senaat behandeld; maar er moeten reeds tusschen de twee- en driehonderd sollicitaties voor de achttien secretarisplaatsen in de kast van den Gouverneur-Generaal liggen te wachten.

De jonge ambtenaren die nu hun leerjaren op de griffie van den Gouverneur-Generaal doorbrengen, branden van verlangen om hun riddersporen te verkrijgen in hun, volgens Russische denkbeelden, te vervullen betrekkingen. Voor hen is Bobrikoff veel te zacht en te koel jegens de Finnen. Zij wenschen niets liever dan een tweede Polen van het land te maken, en volgens hen is de Gouverneur van Wiborg ‘Kanibaloff’ het ideaal van een Russischen voorvechter in Finland. Hunne opinies worden, zegt men, volkomen gedeeld door Bobrikoff's adjunct, Deutrich, die op de troonsopvolging hoopt, als de troon eenmaal vacant zal wezen. Maar dit zal nog wel wat duren. Zelfs de groote tegenstand bij de oproeping voor den dienstplicht schijnt, niettegenstaande alles wat men daarover vertelde, den vasten zetel van den gunsteling niet te hebben doen wankelen.

In bleeke lijnen teekende ik hier de omtrekken van een toestand zooals die zich klaarhelder aan onze oogen opdringt. En nog sprak ik niet over de russificeering der scholen, noch over het feit, dat ook den vice-kanselier der Universiteit zijn ontslag te wachten staat, noch over het ongehoorde censuur-systeem en over een menigte kleinere voorvallen, die op het dagelijksch leven betrekking hebben en die wij ons zoo langzamerhand gewend hebben ons niet verder aan te

trekken. De lezer die onder kalme, normale toestanden leeft en een oogenblik over bovengenoemde feiten nadenkt, zal zich ongetwijfeld afvragen, hoe een natie met West-Europeesche beschaving en overoude, Germaansche rechtsbegrippen zoo-iets opneemt.

II.

Menschen verschillend van zienswijze en opvatting sluiten zich dikwijls, onder den invloed van harde slagen, bij elkaar aan, en zoodra er dierbare belangen op het spel staan, wordt dat verschil gewoonlijk weggevaagd. De hervorming in het bestuur van Finland begon op een tijd dat de taalstrijd reeds zijn bruisende heftigheid van de jaren 80[1)] verloren had en het er naar uitzag alsof de toestand rustiger zou worden. Daarbij steeg de geheele volksziel als een groote, heldere en verwarmende vlam op in één gemeenschappelijk pogen: tot het verzamelen van het grootst mogelijk aantal onderteekeningen voor het adres aan den Czaar, in de jaren 1899 en 1901, en de besluiten der Provinciale Staten in zake den dienstplicht en eenige andere aangelegenheden. Toch was de kloof te diep om over te springen, en het duurde niet lang voordat de groote scheuring ontstond die sindsdien altijd-door grooter gemaakt wordt; aan den eenen kant grooter door de aanhangers van dat deel van den Senaat dat zich voegen en schikken wil, aan den anderen, door de constitutioneele partij, de partij van den passieven tegenstand.

En al was de groepeering nu eenigszins anders dan vroeger, toch kan het niet ontkend worden dat de diepste oorzaak der scheuring in de taalkwestie gezocht moet worden. Reeds van het eerste oogenblik af dat in Finland de politiek weer ontwaakte, dus sedert meer dan een halve eeuw, hebben zij die zich aan de spits stelden voor het Finsche nationaliteitsstreven, er voor gepleit in Finland aan de Russische eischen zooveel mogelijk tegemoet te komen. Terwijl, aan den anderen

1) In romanvorm vertelt de schrijver ons in zijn in 1901 bij Wahlström en Widstrand te Stockholm verschenen ‘Brytningstider, En historia fråu Finland’, hoe hevig die strijd toen woedde en hoe wij daarin reeds de oorzaken der scheuring vinden. Dit werk zal weldra bij den Uitgever Honig, te Utrecht, in het Hollandsch vertaald verschijnen, onder den titel van ‘In tijden van gisting.’

kant, zij die ijverden voor het behoud der Zweedsche taal en der overoude Zweedsche cultuur volhielden, dat zoodoende ook de politieke zelfstandigheid van het geheele land groot gevaar liep, indien men zich te gewillig toonde tegenover de eischen van den Oostelijken buurman. De eerste zienswijze was, uit een politiek oogpunt, zeer zeker de verstandigste - tenminste voor het oogenblik. Vooral omdat zij, als wederdienst, haar aanhangers ondersteuning voor hun streven tot het behoud der Finsche nationaliteit beloofde. De andere zienswijze vertegenwoordigde de traditie, de vrijzinnige Westersche cultuur, den meest idealen vorm van een constitutioneele staatsinrichting.

Uit een zuiver politiek oogpunt zou een samengaan van deze twee partijen ten slotte niet onmogelijk geweest zijn. Want zoowel de Fennomanen der oude school als de anderen zagen het ongeluk er van in, zoo het Russische element de overhand verkreeg. De Svekomanen hadden, van hun kant, hun droomen van een politieke toenadering met Zweden volkomen opgegeven - droomen, die overigens slechts in een paar fantastische hersens waren opgekomen. Zij zagen, evengoed als de Fennomanen in, dat een ontwikkeling op zuiver nationalen bodem misschien een mogelijke oplossing voor de toekomst wezen kon. Doch de, in den grond zoo gerechtvaardigde, strijd voor het behoud der Finsche taal ontaardde dikwijls in een hatelijk optreden tegen het Zweedsch sprekend deel van het volk en zijn belangen. Van den anderen kant deden de Svekomanen, door hun onverdraagzaamheid en hun onmacht om de Finsche beweging te begrijpen, alles om een toenadering te bemoeilijken.

Ondertusschen waren de tijden langzamerhand veranderd. De oude Fennomanen, de leerlingen van Snelman[1)], die, toen

1) J.W. Snelman, geboren in 1806, was een zeer bekend philosoof, letterkundige en politicus. Hij was o.a. de oprichter van de *Maamiehen ijstävä*, in dien tijd het eenige in het Finsch verschijnende blad, waardoor hij den leeslust bij de Finsch sprekende bevolking opwekte. In 1856 werd hij tot professor benoemd. Toen stond hij aan het hoofd van het *Litteraturbladet*, dat, strijdend voor de Finsche taal en nationale rechten, veel opspraak verwekte. In 1863 werd hij lid van den Senaat en oefende grooten invloed op Alexander II uit. Vooral de wet op de gelijkstelling der Finsche en Zweedsche taal en die op de reformatie van het muntwezen, in 1863, maakten hem beroemd. Zijn leer vond vele navolgers. DE VERT.

de slagen nog zoo hard vielen, in de bres gestaan hadden, waren er nog wel en vergaten noch hun brandende smart van de ontvangen wonden, noch de hatelijke bitterheid in de polemiek. Maar naast hen scheen een jonger geslacht van voorstanders der Finsche zaak opgewassen, waaronder talentvolle schrijvers en geleerden, die inzagen dat de nationaliteitsvraag niet het eenige voedingsmiddel was dat het Finsche volk in het leven kon houden. En deze groep van jongeren naderde, in hun ijverig en succesvol cultuurstreven, al meer en meer de jongere generatie der Zweedschgezinden, die ook, op hun beurt, ophielden uitsluitend voor hun taal te ijveren en hun tegenstanders beter begonnen te begrijpen, zonder evenwel iets aan hun werken voor de Zweedsche cultuur en de Zweedsche bevolking van het land te kort te doen. En in één opzicht was het alsof de zoogenaamde 'jonge Fennomaansche' richting volmaakt samenging met die der Zweedschgezinden. Evenals deze, hielden ook de eersten uiterst streng vast aan het constitutionalisme als het dierbaarste palladium en de zekerste waarborg voor een toekomstige ontwikkeling van ons volk. Even krachtig als de Zweedschgezinden veroordeelden ook zij de incorrectheid der oude Fennomanen in dit opzicht. Vooral zij die, in zekere vragen, waar hun koppige tegenstand hen tot wanhoop gebracht had, den weg naar Petersburg waren opgegaan.

Toen nu het Februari-manifest verscheen, was het, zooals bekend is, de oude hoofdman der Fennomanen Yrjö Koskinen, die de verspreiding er van doordreef. Wel hoorden eenige onder hen die er voor waren tot de Zweedsche partij, doch die werden toch ten deele geleid door juridische spitsvondigheid en ten deele door vrees. Er kan geen kwestie van zijn of de slimme oud-Fennomaansche hoofdman zag zijn voordeel in de verordening, die hij doorvoerde, en in de politiek, die hij sindsdien leidde. Wel trad hij zelf van het tooneel, maar van achter de coulissen leidde hij de zaken zooals hij ze hebben wilde, om plotseling zijn partij een plaats in de administratie van het land te doen verkrijgen, zooals zij die tot nu toe nooit gehad had. En de gebeurtenissen hebben zijn verwachtingen niet weersproken; overal werden weldra de Zweedschgezinde ambtenaren vervangen door familieleden en vrienden van de leidende politici. En Yrjö Koskinen, de

oude verdediger van Göran Magnus Sprengporten[1], kon, evenals deze, zijn aanhangers doen gelooven dat een nieuwe gelukkige tijd voor Finland was aangebroken, die eindelijk de macht der anti-nationale bureaucratie verbreken en hen opheffen zou en het er toe zou brengen dat de leiders invloedrijke plaatsen konden bezetten. En hij wist zijn bewonderaars zóó op te winden, dat zij zich uitingen lieten ontvallen als: dat er nu gerust een geheele zondvloed Russen in het land komen mocht als de Fennomanen, liefst binnen het jaar, maar hun plaats aan het bestuur kregen! Er waren meer bezadigde mannen, die, in principe, met de voorzichtigheidspolitiek meegingen, zonder juist door die vreeselijke opwinding bezield te zijn of door dien ziedenden haat tegen alles wat Svekomaan heet, die zoo kenmerkend is voor Yrjö Koskinen, zijn orgaan Uusi Suometar en voor korifeeën van andere partijen. Die mannen kwamen steeds met het verwijt aandragen, en hielden anderen steeds voor oogen, dat men zich in een toestand bevond waar geen *ideale*, maar uitsluitend *practische* opvattingen zich moeten laten gelden, en dat een goedwillig-ingaan op de voorgestelde eischen een met-geweld-doordrijven van nieuwe voorkomt. Zij die zich aan den kant der passieve tegenstanders plaatsten, hadden eerst en vooral de omstandigheid voor oogen, dat de nieuwe eischen alle in strijd waren met de gezworen wetten, en dat het volk, door zijn optreden, zijn souverein moest toonen dat een onderwerping aan alle Russische eischen een moreele slapheid ten gevolge hebben zou. Hoe meer men gaf, des te meer zou er begeerd worden, en indien redding mogelijk was, zoo zou die in ieder geval slechts te zoeken zijn in een andere denkwijze bij den grootvorst van Finland en een ander régime in zijn rijk. Had men goedwillig het dierbaarste wat men bezat eens weggegeven, dan zou dit, als in de toekomst lichter tijden aanbraken, toch niet teruggewonnen kunnen worden.

Eén punt in de redeneering der tegenstanders is tenminste gerealiseerd: men heeft, met stijgenden schrik, gezien, dat de

1) Yrjö Koskinen gaf een geschrift uit getiteld: Yrjö Mannu Sprengtportenista (Over Göran Magnus Sprengporten). Deze G.M.S. leidde een wonderlijk leven in militairen dienst en was achtereenvolgens in Zweden, Frankrijk, Holland en Rusland werkzaam. In 1781 in zijn vaderland teruggekomen, smeedde hij plannen om Finland tot een afzonderlijken Staat te maken, en spiegelde het volk voor dat Rusland hen helpen zou om zich van Zweden los te maken. Het eind was dat hij, in 1790, uit Finland verbannen werd. In 1803 werd hij door Rusland tot Gouverneur-Generaal van Finland uitgeroepen en zag aldus zijn wensch van een vereeniging van Finland en Rusland vervuld. In 1809 reeds trad hij af en stierf in 1819. - DE VERT.

grenzen der toegevendheid onmogelijk te trekken zijn en dat deze tot een toestand voerde dien men gerust een moreel verderf noemen kan. Ik wacht mij om in bizonderheden te treden en bijvoorbeeld de manier van handelen van den Senaat te karakteriseeren, daar mijn doel was slechts de algemeene stroomingen aan te geven. Maar zelfs de innigste voorstanders van het manifest van 1899 hadden zeer zeker niet kunnen denken dat Finlands Senaat zou neerdalen tot het spelen van de ellendige rol van handlanger van den Gouverneur-Generaal - dikwijls meer bobrikoffsk dan Bobrikoff zelf. Ook niet, dat Finlands departement van justitie, onze hoogste rechterstoel, na twee jaren, voor het grootste deel zou zijn samengesteld uit onbekwame, in rechtszaken volkomen onervaren, vroegere administratieve ambtenaren. Evenmin, dat diens procurator energisch zou zijn gaan meewerken, om onwettelijk tot stand gekomen, verwarde en tegen elkaar strijdende bevelen door te voeren. En het schijnt alsof velen onder de voorzichtigheidspolitici, die uit zuivere overtuiging handelen, zich telkens weer zullen moeten afvragen of hun streven, aan den anderen kant, niet een weinig te ver gaat; als bijvoorbeeld hun orgaan er over jubelt dat eigen ambtenaren in menigte worden afgezet, de Russische nationale pers hen als bondgenooten begroet en de onbekwaamste gelukzoekers naar voren geschoven worden. Vooral wanneer dan een predikant van groot aanzien als zielverzorger, en zelfs een vroeger lid der Provinciale Staten, de streek rondreist en, mondeling zoowel als schriftelijk, verklaart dat hij èn het adres aan den Czaar èn het besluit der Provinciale Staten over den dienstplicht afkeurt! Naast deze feiten is het van minder belang, dat zekere teekenen er op wijzen dat men eenigszins in deze richting begint terug te trekken.

Naar aanleiding van de vroeger genoemde aanstelling van een Russisch kapitein tot Staats-Secretaris, had de Uusi Suometar een artikel, waarin, op ongehoord naïeve wijze, beweerd werd, dat deze benoeming wel eenige aarzeling teweeg

kon brengen omtrent de ‘welwillende’ bedoelingen van de hoogere regeering voor Finlands binnenlandsch bestuur, bedoelingen waaraan het Finsche volk tot nu toe geloofd had!

Het allergrootste deel der ambtenaren is het beginsel der onderwerping aan de oude wet toegedaan, zonder er bij te denken wat het vasthouden hieraan voor gevolgen hebben kan. Aldus hebben alle burgemeesters van het geheele land geweigerd de oproepingsbrieven voor den dienstplicht rond te zenden. En die ambtenaren van het Hoogergerechtshof van Åbo, die hun ontslag niet kregen, hebben vrijwillig een verzoek daaromtrent ingediend, er bijvoegende dat zij het standpunt van hun ontslagen collega's volkomen deelden; de portier zelfs heeft voor hen niet onder willen doen. Ook is het karakteristiek, dat er zich overal moeielijkheden voordoen om de ontslagen ambtenaren te vervangen, en dat men zich daarvoor tot onbekwame gelukzoekers wenden moest. Men zou in het midden kunnen brengen, dat het niet van gevaar ontbloot is het veld zoo open te laten. Aan den anderen kant echter is het niet mogelijk, om, met behoud van vaste overtuiging, mee te werken aan hetgeen nu van een Finschen ambtenaar verlangd wordt. En dat principe schijnt wel het ware te zijn, dat ik dezer dagen hoorde verkondigen: dat het beter is geen hooggerechtshof te hebben en wel een wet, dan geen wet en wel een hooggerechtshof.

De scheuring onder het volk is natuurlijk grooter. Onze natie heeft een langzamen gedachtengang en heeft moeite om zelfstandig haar positie te begrijpen, maar volgt des te gemakkelijker wat anderen haar trachten te doen gelooven. Zelden is het zoo duidelijk als nu aan den dag gekomen, wat het voor een volk beteekent nooit zelfstandig geweest te zijn. Doch staat een Fin eenmaal een zaak duidelijk voor oogen, dan houdt hij er aan vast, en de velen die nu overtuigd zijn van het noodzakelijke van een passieven tegenstand, zullen zeker van die meening blijven. Terwijl, aan den anderen kant, te vreezen is dat door de onzinnige opwinding der oud-Fennomanen, die tot elk middel hun toevlucht nemen willen, vele twijfelachtigen zich aan hun zijde zullen scharen.

Zelfs de opinies onder de jongeren zijn verdeeld. Men zou meenen dat toestanden als deze al wat jongelieden van idealisme en vaderlandslievend enthousiasme in zich hebben,

wakker zou roepen. In sommige kringen hebben deze eigenschappen zich dan ook op glansrijke wijze doen gelden. Maar, aan den anderen kant treft men, bij een zoo nadenkend en langzaam-handelend-optredend volk als het onze, reeds in de wieg zooveel vroeg-oude wereldwijsheid aan! Daardoor kan men studenten een practische diplomatie hooren verkondigen den meest beproefden en meest ontgoochelden politicus waardig! De kwestie raakt zelfs het allerjongste deel der bevolking, en de schoolbanken zijn niet het forum waar men het minst geinteresseerd is. Een dezer dagen gebeurde het dat, toen een, door zijn politieke beginselen slecht bekend, lid van de schoolcommissie een bijzondere school inspecteerde en in een klasse den leerlingen een vraag stelde, niemand antwoordde. Doch toen dadelijk daarop, in tegenwoordigheid van dien inspecteur, de gewone leeraar aan de klasse dezelfde vragen stelde, verkreeg deze van allen een bereidwillig bescheid. Meisjes en jongens - het was een gemengde school - werden wel is waar gedwongen om vergiffenis te vragen, maar dit gebeurde in dezen vorm: dat zij erkenden te kort gekomen te zijn in achting die zij de persoon in kwestie schuldig waren in zijn hoedanigheid als ‘lid van de schoolcommissie.’

En dít is gelukkig, evenals het een teleurstelling is voor hen die op de gelegenheid rekenen om met gewapende macht op te kunnen treden, dat het volk tot nu toe zich zoo stil gehouden heeft. Maar daar moet men de Finsche kalmte voor hebben en de angstige bezorgdheid dat er bloed zou kunnen vergoten worden, om zich rustig neer te leggen bij het feit dat iedereen op den openbaren weg door een politiedienaar mishandeld kan worden, zonder dat hij zelf het recht in handen heeft zich tegenover dergelijke misdrijven te verdedigen. Ik denk nu slechts aan hetgeen op de markt te Helsingfors geschiedde.

De uitzichten voor hen die zich niet voor Rusland willen buigen, zijn verre van schitterend. Nu reeds wemelt het van ontslagen ambtenaren die moeite hebben om werk te vinden. Beschaafde jongelieden, die den leeftijd voor den militairen dienst bereikten, zijn het land uitgegaan, en de meesten der jongere generatie, die onder deze toestanden opgroeien, zullen te kiezen hebben tusschen de loopbaan

van een ‘tjinovnik’[1] volgens Russisch model, of het Vaderland vaarwel te zeggen.

Men zou kunnen beweren, dat er private betrekkingen in menigte zijn. Dit is wel waar; maar men moet ook bedenken dat Finland, meer dan ieder ander land, de natuurlijke hulpbronnen ontbeert die bijvoorbeeld den inwoners van Polen de zorgen voor de toekomst zóózeer verlichtten; dat in ons klimaat en op onzen harden grond de landbouw zoo vreeselijk weinig oplevert; dat, in alle takken der industrie, wij zoo in ieder opzicht afhangen van de vraag of de grenzen, vooral de Russische, voor ons al of niet gesloten zijn.

Er zijn zeker eeuwen noodig voordat de ééne natie geheel in een andere wordt opgelost - vooral in een minder beschaafde. Doch dit is een kale troost voor hen voor wie de toekomst van Finland er éénmaal zoo helder uitzag, en die nu plotseling die toekomst door een ondoordringbaren mist omgeven zien, en bovendien nog zich zelf beroofd van het dierbaar bewustzijn, dat zij leven in een maatschappij waar het individu zijn persoonlijkheid vrij kan ontwikkelen onder bescherming van de wet en de rechtvaardigheid.

Helsingfors, Maart 1903.

EEN FIN.

1) Tjinovnik is letterlijk vertaald een ‘ambtenaar.’ Doch een ambtenaar zooals men ze slechts in Rusland vindt. Iemand die niet veel meer is dan een rad in een machine en geen greintje eigen wil heeft, iemand die kruipend buigt voor zijn meerderen maar den tiran speelt tegenover zijn ondergeschikten

Sonnetten.

I.

... O niet om mij maar om den donk'ren man
Die blind en doelloos door zijn dagen gaat,
En eet zijn brood maar eet geen vreugd daarvan,
En waakt uit oversmarts verdoofden staat
Op schrik van klokslags tinkelenden ban
Tot lach-in-wanhoop dat hij niet verraad'
Aan menschen hoe hij niet meer groeten kan
Stralend geluk naar hun ooglicht gelaat...

Hij bleef zooals hij was, hetzelfde kind,
Blij met een ster, een wolk, een bloem, een woord,
En heeft uit u zijn deel zoo schoongemind
Dat hij vergeten was dat leven is,
Naast smalle blijdschap van lieds lichte voord,
Nachtlange gang door starre droefenis.

II.

... O niet om mij, maar om den maneblijden
God die ons op den avondweg gemoette,
Met vriendschap van herkennende oogen groette,
En nam ons handen en ons hier geleidde
Waar hij in de eigen blanke plooiemoeten
Het linnen laken op de tafel spreidde,
Over het sober maal zijn zegen breidde,
Eer hij verdween op stille godevoeten...

Ik weet, hij is daar bij den leêgen stoel,
En nimmer durf ik de oogen tot hem beuren en
Zijn oogen zien die 'k onveranderd voel;
Meer vreeze doet mij straks de huivergeurene
Troost van zijn zilvren stemgeluid dan doet
De algroote stilte die toch breken moet.

III.

Als gij mij ooit om rekenschap wilt manen
Na dit geding, ons leven, in welks kosten
Ik mij veroordeeld stem tot nooit geloste
Schuld van geluks niet eens getelde manen,

Kom nu terstond, dat gij toch nooit moogt wanen
Dat ik een penning aan uw eigen dorst te
Onttrekken, eisch de som der schrale posten:
'k Gaf zelfs geen aalmoes weg van lach of tranen

Aan werelds spel dat langs de straten vedelt
Zijn luid vertoon van lichte vreugd en rouw,
En houdt voor rijk die stil zich houdt; een vrouw,
Een kind ziet vragend tot mij op en bedelt -
En ik geef niets... En toch zal hoe lang zijn
Dit al mijn leven aan eenzaam kozijn.

IV.

De wijde havens die mijn blijde spaden
Zoo dapper dolven in de zomergroene
Landen tot wier zwaar hart het vermiljoene
Hemelgeluk indrong langs waatren paden, -

Waar aan de zonnevreugd der blanke kaden
Met briesgespannen wapprende blazoenen
De reien uwer staatlijke galjoenen
Haar rijke vrachten uit- en innelaadden, -

Die liggen ledig als een zilte wonde
Onder der buien donker wolkejachten
Voor volle zee waar met veel vreemde seinen
Volzeilsche schepen langs de kimmen schijnen.
Soms breken heemlen in verstilde nachten,
En sterren schrijnen in de diepe gronden.

V.

Niet koelen kan ik aan de reê-geschonken
Beekren van werelds zwaargekruiden wijn
Mijn mond, - te lang, te diep heb ik gedronken
Het smaakloos water van liefdes fontein...

Zoo zit ik neêr aan de oude wel geslonken
Tot troeblen band in beddings diep ravijn;
Wachtend dat de enge tocht mag zijn bezonken
Voedt hoop als zoetsten lust dorsts wrange pijn...

Ik sla mijn oogen op en zie den morgen
Vagen den dunnen nacht van 't ijle westen -
Uit schemer vooglen stemmen, bloemen kleuren -

En buk tot d'ouden vroegdronk... Uit verborgen
Bekkens bruist aan de stroom, mijn handen beuren
Het klare water dat mij altijd leschte.

VI.

Met klare nevelen bezeilt de nacht
Den grooten hemel en zijn melken meeren.
In koele baai ligt leven te op-en-neêren
Op duister ankers koord-ontspannen dracht.

Een stem geluidt als kwamen onverwacht
In een hoog hemeldal tot éene teêre
Echo al lichtste klanken die begeeren
Uit diep omlaag heeft naar omhoog getracht...

Ik laat van 't stille schip mij luidloos neder
In effen waterbed dat het mij drage,
Al weet ik niet waar nacht en tij mij voeren...
Geen handen reiken tusschen wolkelagen,
Geen stem klankt meer, geen oog ziet naar mij neder, -
Ik treed de wateren als vaste vloeren.

VII.

Geen vonk roodt meer in witte-wolkenasch.
Het uur is laat en heeft zijn eigen licht
Als dood gelaat dat kijkt door oogen dicht.
Niet huivren durven in den bleeken plas
Der lucht de toppen van het hoog gewas
Dat metaaldonker op den stroeven plicht
Der stammen staat om avondhof gesticht.
De bloemen branden in het doove gras.

Mijn roereloosheid heeft haar vollen wil
Terwijl herinnring ruischloos rijgt en telt
De gave paarlen onzer rijke feesten
Tot blindend snoer eer straks de nacht ze smelt...

Wat is het op de blanke wereld stil...
'k Zie verre menschen wandelen als geesten.

VIII.

Het stolpend maanlicht huift den winternacht
In wazen plooien van doorzichtigheid.
Geen ster weet helder van de heerlijkheid
Waarin ik treed naar heerlijkheid die wacht...

Hoe ligt de lichte weg naar u gedacht
Recht door den stillen glansverstarden tijd...
Elk oogenblik is kort als eeuwigheid...
Wanneer heb ik deez' oogst van heil gepacht?

Gij zijt het kloppen van mijn hart, het licht
Dat in mijn oogen is, de boovne maan,
Gij zegent de aarde in mijner voeten val...

De wereld breekt doorzichtig als kristal:
'k Zie in bevrozen grond het gouden graan,
Ooglampen brand'n alom uit huizen dicht.

P.C. BOUTENS.

Faun.

De najaarsdag in bloed en goud vervloeit,
de zon zinkt langzaam in haar graf van vlammen;
een gouden rand glimt aan de donkre stammen
van 't spokig bosch, waar al 't gebladert gloeit
als van een rooden wonderdauw besproeid.
Bij zwaren boomvoet-wortel kromgedoken
zit oude Faun en luistert naar zijn fluit,
daar blaast zijn dorre mond een deunken uit
van weemoed week en teeder als een sproke -
heel 't bosch wordt stil om 't zuivere geluid,
hoor 't zwijgen groot rondom die zachte tonen!....
Het zonvuur koper-gloeit zijn spichte konen,
het guldt de glanzing van zijn grauwen baard,
en heel de bokskop, dien twee horens kronen,
schijnt van een gouden wemel-gloor omwaard;
de ruige pooten kruisling, stram-gebogen,
fluit hij zijn wijs, den stillen blik verklaard -
een avondvonk vergloeit in beî zijn oogen;
hij speelt van dingen schoon maar lang vervlogen:

* * *

Toen was hij jong.
.... Een boschwei, van den dauw
des zomeruchtends overspreid met blanke,
donzene wade.... Een regen zilverklanken
die leeuwrikskeel neersprankelde uit het blauw....
Daar schreed blank-voeteling een jonge vrouw,

de oogen vol dageraad, 't blond haar bepereld -
Zij deed hem opengaan een wonder-wereld,
't ging dagen in zijn morgen-ziel.... zoo blij
als een wild vlinderken, dat danst en dwerelt
in ochtendzoelte op gouden zomerwei,
zoo speelde daar in 't zachte lentgetij
van jeugd en liefde een teer-ontpopt verlangen,
glanzig gewiekt, te dartel om te vangen,
en kon niet stil zijn eer 't, een dag voorbij,
de schoone nacht-bloem Droom zag openbloeien,
en in haar kelk te ruste ging van stoeien....

* * *

Wat hoogen toon kweelt nu 't zoetluidend riet,
klaar als een glasklank, zilvrig als koralen
van kinderkoor in stille kathedralen, -
't is van haar oogen en van 't leeuwrikslied,
't is van geluk - en droevig als verhalen
te schoon, te wonderschoon om waar te zijn....
De stammen donkren, de avond dooft zijn stralen,
in 't Faun-oog smelt een allerlaatste schijn;
de nacht begint....
Hoor nu zijn tonen dalen:

* * *

Zij kwam en ging en heeft het nooit vermoed
dat daar een jonge Faun schuw achter hagen
en struik verscholen, dievling alle dagen
haar oog bespiedde en hand en lichten voet,
die waadde ruischloos in den ijlen vloed
van morgendauw, door zomerzoele vlage
teer overbeefd, - dan zong zijn fluit een groet....
Zij bleef wel menigmaal een wijle hooren,
beweegloos in de weide, blond in 't gloren
des blonden uchtends.... maar ze wist het niet
waar 't riet school, daar die stem uit werd geboren,
en ging weer, in gepeinze om 't schoone lied.

Eens toefde hij vergeefs - toen was de morgen
niet schoon meer in zijn oog.
Hij doolde droef
op weg en weide of zat in 't bosch verborgen
en langde naar een nieuwe zon; van zorge,
- verlangen dat geen laving vond, 't behoef
aan 't heldre starlicht van haar glanzende oogen, -
werd zwaar zijn dag. De smartedoren groef
een wonde in zijn ziel, dat henen vlogen
zijn jonge vreugdedroomen, klagend droef,
als bange vogels uit de boomekruinen,
wanneer een bijl de wortlen wondt.
In duinen,
op weide en watervliet, in bloementuinen
zong 't alles, zomerblij, den avondzang,
de nimfen zwierde' in reien licht en lang
een maanbeglansden dans, de handen rijgend -
en nog ging Faun, den blik verloren, zwijgend,
van 't nimfenvolk begluurd, zijn mijmergang....
Hij rustte niet eer een nieuw zonnerooden
in 't Oosten gloeien ging: weer lag de wei
onder den witten dauw, een donzen sprei;
een leeuwrik klom rapwiekig, als een bode
des zonne-konings, in 't blauw koepel-rond
en zong de boodschap van den morgenstond....
Verstoken zat jong-Faun, de minnens-bloode;
hij wachtte; en zijn fluit lag op den grond
in madelieven en goû-boterbloemen
en wachttë ook, om zingende te noemen
een niet te zeggen naam, dien Zij verstond....
Maar 't was als gister - en de dag-flambouwe
stond in den nok van den azuren hal,
de doode middag lag te branden overal.
de vogels droomden in de zwoelt' der schauwe
van 't droge loof.... toen deed een zachte schal
van rieten pijp de stilte der landauwe
nog stiller zijn, een weeke tonen-val,
die kloeg om wat, verbeid, niet was gekomen:
want Faun had toevens-moê zijn fluit genomen,
die zong den zin van zijn diep ziele-lied,

maar 't was in klanke alleen, in woorden niet:
‘Zij was een zomerkind, blank als de wade
van 't koele dauwedons der morgenpaden,
daar zacht en ruchteloos haar voeten traden.
Haar oog was klaarder dan de watervloed
die stil te beelden ligt den manegloed,
als een blank licht-oog dat den hemel groet.
Klaar moet haar stemme zijn die ik niet hoorde,
zuiver als 't tril-gezing van zilvren koorde;
zachter dan regen-val haar zoete woorden.
'k Zal haar gedenken telken dageraad,
en zingen van haar wondermooi gelaat,
hier bij de weide daar heur voetspoor staat....
Nooit zal een Faun een blonde mensch-maagd winnen,
zoo teere schoonheid kan geen bokskop minnen,
naar menschezoon gaan uit haar zachte zinnen....
Zij was zoo blond als 't pure zonnelicht,
en tot mijn lijf in 't bosch verstorven ligt
zal 'k zingen van haar wondermooi gezicht....’

* * *

Hij ziet der zonne stervensglimp vergloren
aan vale kim en nacht-zwart is het bosch.
Een laatste fluittoon kwijnt en gaat verloren....
hij schuurt de ruwe boomschors met zijn horen,
zijn moede vingren laten 't pijpriet los,
en 't valt, verstomd, in ritsel-dorre blaren -
dan is het stil.... zijn droevë oogen staren,
verglommen, in den nacht en lichten niet -
de dood ving d'adem van zijn laatste lied....
Een vlage doet het loof, doods-vreezig, huivren,
de witte haren van den boksbaard wuivren,
vallende blaadren dekken 't stemloos riet; -
het is of 't bosch een zucht ontvaren liet,
wat d'adem inhield om die vreemde wijze
begint te leven - en de nimfen rijzen
van 't loof-bed tot een nachtelijken dans,
ze zijn in 't donkre bosch een starren-krans
en reien om den Faun een lichte ronde, -

't is, maar ze weten 't niet, een doodendans,
ze wanen hem in slaap, en uit heur monden
ruischt zachte weerklank van zijn fluit-gedicht,
zij zingen van een mensch-maagd zomer-blonde,
zij zingen van haar wondermooi gezicht....

W.F. GOUWE.

Verzen.

Voor mijn man.

I.
Van doode zomer en droomer wind.

Door 't bosch draagt droef-gebogen schare
Van nevel-feeën doode Vrouwe
Gehuld in violette rouwe....
Heur bloem-omwoelde, blonde haren

Die ritsel-sleepen in de stilte
Als dof gesponnen zon-goud hangen.
Hoog boven zingen boomen bange
Dood-zangen in de vochte kilte.

De Wind vlokt gele vlinder-bladen
Zacht-vingrig af, en bloemen-strooit ze;
Gaart waze gazen saam, en plooit ze
De stammen om tot treur-gewaden,

En zoent de mooie, doode Zomer
Op ooge□en haar, op lippe□en handen....
Weent dan weer weg langs vlakke landen:
Een eenzaam-droeve schoonheid-droomer.

II.
Weerzien.

Ik zie u weer, mijn hei, mijn donkre, stille,
Dood-droeve makker: de eenigst' die ik minde,
Toen arm en eenzaam als een bedel-blinde
Ik ging door 't leven: 't van mijn kindsheid kille.

Ik zie u weer mijn hei: wat sterke vrinden
Zijn wij geweest, toen 't wijde smarte-trillen
Dier bruine zeeë paarde zich aan 't rillen
Van dit arm hart, dat nergens heul wist vinden.

Als toen hoor 'k noordwind in uw pijnen gillen,
Hun oude kruinen kermen als ontzinden;
Als toen krijt er een uil zijn schriklijk-schrille
Dood-profetie.... Maar, eenzaamheid, 'k bevinde
Mij ver van u, nu liefde's zoete wille
Van eeuwge vreugde wist mijn ziel te omwinden.

III.
Herinnering.

O, lief, berg aan uw borst mijn bleeke wang
En span uw armen veilig om mij heen:
Hoort ge zóó in mijn ziel dat zacht geween
Om dingen die daar stierven al zoo lang?

Hoort ge zóó zuchten om een leed-verleên
Mijn smarte-spoken?.... Lief, ik ben zoo bang
Nu daar blijft schreien, trots mijn vreugd-verlang'
Die wreede erinring altijd door me heen...

Ze maakt zoo moe: die doode, doode pijn,
Die àl maar klaagt hierbinnen, nacht en dag;
Die niet wil zwijgen voor uw liefsten lach,
Die niet wil wijken voor uw bij-me-zijn....
O, rèd me lief, en dood dat spook-van-leed:
Ik kàn niet leven, als ik niet vergeet!

IV.
Storm op de heide.

De hei leit te huilen:
   Ruig opengeborsten
Aan kieren en kuilen
   En schrompige korsten;

Met plotsige schokken
   Uit gaten en naden;
Met bonkige nokken
   Uit narvige paden.

En boven, de wolken,
   Die drommen en draven,
Als donkere volken
   Geklonkene slaven;

Wijl Wind, in zijn woede,
   Bij 't ijzeren drijven,
Blind geeselt ten bloede
   Hun trotsige lijven.

V.
Kraaien.

Heisa! de kraaien in de winter-takken!
Nog trillert echo van hun schrille snaters:
Wat zitten ze daar stil, die donkre saters,
Die sombre spotters in hun zwarte pakken.

Zie, hoe bedaard die straks nog schelle praters
Lijk kleine klompjes tegen 't luchtgrijs plakken.
Heisa! daar gaan ze weer: de twijgen krakken!
De dag barst open van hun rauwe schaters!

Een donder-wolk van vlugge vogel-vlokken
Die kraaiend zeilen door de dompe luchten:
Eén lijn uit, of ze elkaar met grappen lokken,
Eén lijn uit, of ze speelsch elkaar ontvluchten,
Tot, plots, ze zitten, en de boomen zuchten
En schudden klagend hun bemoste knokken.

MARIE MARX KONING.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Mr. W.W. VAN LENNEP. - De meeste Amsterdammers van de laatste vijfentwintig jaren der negentiende eeuw hebben Warner van Lennep enkel gekend als den ijverigen secretaris van de schoolcommissie, als den bekwamen wethouder van onderwijs (1881-1895), als den voor de belangen van het Leesmuseum zorgvuldig wakenden bestuurder; en bij zijn dood, in de eerste dagen van Mei van dit jaar, heeft men hem, in de dagbladen en aan zijn lijkbaar, in die betrekkingen de eer gegeven die hem toekwam.

Maar er was een hooger en fijner geest in dezen zoon uit een beroemd geslacht dan zich in de betrekkingen die hij bekleedde, konde uiten. De jongste zoon van professor David Jacob van Lennep, van den vertaler van Hesiodus' *Dagen en Werken*, van den dichter van *De herder op het slagveld van Cannae* en *Hollandsche Duinzang*, was een literator van groote taalkennis, ontzaglijke belezenheid en fijnen smaak, wien het misschien enkel aan durf en zelfvertrouwen ontbroken heeft om naar buiten zich een naam te maken als letterkundige.

De bezoekers van den Alberdingk-Thymschen vriendenkring, in het ‘vriendelijk huis op den Nieuwezijds Voorburgwal bij de Paleisstraat 161, waar de gulle gastheer, om de veertien dagen, Dinsdagavonds, vrienden van zeer uiteenloopende meeningen en opvattingen vereenig(de) om de werken van onze groote Hollandsche dichters samen te lezen’[1)], hebben beter dan iemand anders dien man van kennis en smaak kunnen leeren waardeeren, en indien

1) Uit de inleiding van v. L's vertaling van Keat's Hyperion.

een der weinige overgeblevenen uit dien kring[1)], de smaakvolle en geestige Vondelkenner,

> un poète mort jeune à qui l'homme survit,

wien de zorgen voor den Staat en meer bijzonder voor Waterstaat, Handel en Nijverheid zijn toevertrouwd, niet door zijn ambt geheel in beslag genomen werd, dan zou hij beter dan iemand anders Warner van Lennep hebben kunnen schetsen, zooals hij hem in dien kring en daarbuiten gekend heeft.

In de aardige schets van het Kamerlid generaal Van Vlijmen, *Een avond bij Alberdingk Thym*[2)], vindt men Van Lennep geteekend als 'ietwat corpulent, hoog van voorhoofd, zonder weelderigen haartooi, in het bezit van bakkebaarden en van geestige donkere oogen. Zijn kleeding deed aan den abstracten geleerde, zijn geheele voorkomen aan de deftige Amsterdamsche regenten der zeventiende eeuw denken.'

Hoe de gastheer over hem dacht, blijkt uit meer dan één brief en o.a. uit dien van 26 April 1878, waarin Alberdingk Thym schrijft: 'Geloof vry, dat gy tot de allereerste klasse van personen behoort, op wier achting en sympathie ik prys stel, omdat ik hun charakter hoogschat en vele dingen liefheb, die ook zy (vaak zonder het zichzelven geheel te bekennen) beminnen.'

Het was aan dien vriendenkring dat hij zijn vertaling van het *Hyperion*-fragment van Keats opdroeg, welk gedicht hij echter - hierin het voorbeeld volgend van zijn vader, wiens oorspronkelijke gedichten bij zijn leven buiten den handel bleven - alleen voor een kleinen kring van vrienden en familieleden drukken liet. Twintig jaar later volgde op deze vertaling die van Keats' *Lamia.* Beide vertalingen zijn conscientieuse arbeid, het werk van een dichternatuur, van een man met fijn taalgevoel en van degelijke classieke vorming[3)].

1) Met generaal (toen kapitein) Van Vlijmen en J.H. Rössing.
2) Jaarboekje van Alberdingk Thym. Redactie J.C. Alb. Thym en J. F M. Sterck. 1895.
3) Zijn classiek gevormde smaak kon hem geen vrede doen hebben met enkele, volgens hem, onfraaie beelden en kleuren in Keats' *Lamia* en met op zichzelf mooie verzen, maar die hij onbruikbaar achtte voor den logischen gang van het verhaal. Vandaar dat hij zich bij de overzetting menige vrijheid meende te mogen veroorloven.

Zoo sleet Warner van Lennep, na zijn aftreden als wethouder door ziekte aan zijn kamer gebonden, zijn stil ambteloos leven in voortdurenden omgang met de groote dichtergeesten, zoowel van de klassieke oudheid als van den nieuweren tijd.

In *Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep*, door Mr. J. van Lennep, Warner's half-broeder, te boek gesteld, wordt men telkens verplaatst naar het Huis te Manpad, halverwege tusschen Haarlem en Hillegom aan den grooten weg naar den Haag. Hier is, gelijk men weet, de plek waar in 1304 Witte van Haamstede de Vlamingen verdreef en daardoor Holland bevrijdde. Daar verrees het aloude huis, dat, sedert 1767 in het bezit der familie Van Lennep, achtereenvolgens aan verschillende geslachten tot zomerverblijf diende. De Van Lennep's zijn van het Manpad niet te scheiden. David Jacob van Lennep beschreef in een Latijnsch vers, *Rusticatio Manpadica*, de genoegens van het buitenleven; zijn *Hollandsche Duinzang* werd ingegeven door het Manpad en zijn geschiedenis; *Aan de boomen van het Manpad* heet een ander gedicht, uit zijn eigen Latijn vertaald. Nicolaas Beets, die van 1840 tot 1854 als predikant te Heemstede woonde, was er een welkome gast. ‘Ook ik bewoog mij in die dagen in de schaduw dezer boomen,’ zegt hij in de bekende lezing, *Het doen door laten*, bij de mededeeling van een trek van ‘beminlijke zelfverloochening’ van D.J. van Lennep in verband met laatstgenoemd gedicht. Isaäc da Costa, van wiens *Vijfentwintig jaren* metrum en aanvangsmotief aan *Hollandsche Duinzang* herinneren, kan in den Feestzang aan zijn leermeester bij de viering van diens vijftigjarig hoogleeraarsambt, in 1849, van het Manpad niet zwijgen:

> Zegt, Manpads eiken, Manpads beuken, Manpads linden!
> Zegt! is er voor dees dag met d'adem van de winden
> Geen lichtglans in uw loof verkwikkend afgestraald?

Dat Manpad was het middenpunt van Warner van Lennep's gedachten, het lustoord, waar de geduldige lijder met het verlamde lichaam maar den nog veerkrachtigen geest de laatste zomers van zijn leven mocht doorbrengen. Hij was er thuis. Al kon hij, zich herinnerend met wie hij daar in vroeger jaren vertoeven mocht, als zijn vader de boomen toeroepen:

Ach! gij ziet hoe van die allen ik alleen nog ov'rig ben,

hij vond er den geest van zijn vader, met wien hij, ook door zijn grondige kennis van de oude talen - las hij niet nog in den laatsten tijd van zijn leven de Grieksche kerkvaders in het oorspronkelijk? - van al de kinderen van David Jacob misschien het meest verwant mocht heeten.

Ondanks zijn lijden, ondanks zijn eenzaamheid bleef Warner van Lennep dien opgewekten zin behouden die hem, met een toespeling op een plaats uit *Lamia*, waarvan hij de vertaling juist voltooid had, in een brief van 11 October 1900 deed schrijven: ‘niettegenstaande cold philosophy (is) er voor mij nog altijd een niet awful, maar beautiful rainbow in the heavens.’

J.N.v.H.

Letterkundige kroniek.

Camille Lemonnier. *Le petit homme de Dieu.* Paris, Paul Ollendorf. 1903.

Aan het slot van dat gedeelte van zijn Werk dat hij meer bijzonder ‘Études philosophiques’ genoemd heeft, al was zijn geheele werk één wijsgeerige studie van den mensch en de menschenmaatschappij, - aan het slot van de reeks, die met *La peau de chagrin* begint, plaatst Balzac een soort van gelijkenis, onder den titel *Jésus-Christ en Flandre.*

Het eerste gedeelte van dat stuk[1)], waarmeê het tweede, Balzac's aanklacht tegen de menschelijke instellingen resumeerend, slechts los samenhangt, bevat de legende van Christus' laatste verschijning op aarde. Een broze visschersschuit, dienstdoende tusschen Ostende en het eiland Cadzant, is op het punt van wal te steken, als een vreemdeling nadert die de reis wenscht mee te maken. Achter in de boot bevinden zich personen, behoorende tot den adel, de geestelijkheid, de rijke burgerij en de wetenschap, die, zoodra zij den eenvoudig gekleeden vreemdeling opmerken, de banken bezetten en geen plaats voor hem overlaten. Voor op den boeg, waar de arme reizigers hebben plaats genomen: een boer, een soldaat, een jonge arbeidersvrouw met haar kind, een oude bedelares (‘une fille’ noemt de schrijver haar later), wordt voor den onbekende, op vriendelijke en eerbiedige wijs, terstond een plaats ingeruimd. Ternauwernood is het schip in zee of een woeste storm steekt op, die het broze vaartuig in groot gevaar

1) Men vindt het vertaald in *De Kroniek* van 23 en 30 Juni 1895.

brengt. De personen van den achtersteven, de rijken en geleerden, zijn radeloos van angst, die van den voorsteven, de armen en eenvoudigen zien kalm het gevaar te gemoet. Als de boot op het punt is van om te slaan, zegt de vreemdeling ‘au lumineux visage’ tot die kleine wereld van angst en smart: ‘Zij die gelooven zullen gered worden; dat zij mij volgen!’ En met vasten stap loopt hij over de golven, gevolgd door de eenvoudigen van geest en de armen. De grooten der aarde, wankelmoedig, gehecht aan hun schatten, zwaar van schuld, zwaar van schijnvroomheid, licht aan ware godsvrucht, worden door de zee verzwolgen....

Aan deze Balzac'sche gelijkenis werd ik even herinnerd - en ik greep de gelegenheid bij de haren om op deze, misschien voor velen nog onbekende, vertelling te wijzen - bij het lezen van Lemonnier's laatste werk: *Le petit homme de Dieu.* In datzelfde Vlaanderen, aan diezelfde Westkust speelt dit verhaal, en ook hier is een Christus de hoofdpersoon, een die zich gevolgd ziet door de zwakken en armen, en wegens zijn liefde voor tollenaren en zondaren smaad lijdt. Niet echter de Christus van het Evangelie, niet de Christus van de legende wordt ons hier geteekend, maar de Christus van Veurne, de kleine Godsman, die zijn invloed en zijn waardigheid ontleent aan de rol welke hij in de bekende Veurne'sche processie vervult.

De bezoekers van de ‘doode steden’ van Vlaanderen kennen Veurne, het kleine stadje, haast een vlek, dat zij, van IJperen noordwaarts gaande, bereiken, en waar op de groote markt eenige karakteristieke gothische en renaissance-geveltjes de aandacht verdienen. Voor de bewoners van het doodsche stadje, wien die geveltjes weinig zeggen, is Veurne merkwaardig door de processie, die sedert de middeneeuwen jaarlijks op den laatsten Zondag van Juli plaats heeft en het leven, het lijden en de verheerlijking van Christus vertoont. Naar dien laatsten Zondag in Juli gaan de gedachten van de vrome Veurenaars het geheele jaar door: de voorbereiding, de uitvoering, de herinnering neemt hen voortdurend in beslag. Voor hen, die er een voorname rol in te vervullen hebben, is het niet maar een vertooning, een godsdienstige plechtigheid op een bepaalden dag van het jaar; het mengt zich in hun leven en vult het.

In de Veurnesche processie komt de persoon van Jezus in vier gedaanten voor: als de kleine Jezus in den tempel, als de evangelieprediker en weldoener, als de kruisdragende Christus en als de Christus der opstanding. De weldoende en het evangelie predikende Christus wordt voorgesteld door den ‘petit homme de Dieu’, waarvan Lemonnier vertelt.

Ivo Mabbe is van zijn beroep winkelier in touw en in zaad. Zijn winkeltje ligt in een nauw straatje onder de schaduw der zware gewelfpijlers van de Sint-Walburgs-kerk, waar tegen het geplaatst is als een kast tegen een muur. Daar heeft hij zijn geheele leven gesleten. Nu woont hij er met zijn zuster Barbara, een oude vrijster met een lastig humeur, die hem, haar jongeren broer, als een kind behandelt en beknort, maar die in den grond trotsch op hem is en buitenshuis niets dan goeds van hem heeft te vertellen.

Op zijn twaalfde jaar reeds viel aan Ivo, als koorknaap, het groote geluk te beurt van te worden uitgekozen om in de processie, in een wit kleed met breede mouwen, de blonde haren gekruld als de vacht van een schaap, de rol te vervullen van den kleinen Jezus in den tempel, in zijn gesprekken met de schriftgeleerden. Jaren achtereen mocht hij zich van die eervolle taak kwijten, tot hij, volwassen geworden, bevorderd werd tot den Christus, die, gezeten op een ezel, zijn intrede doet in Jeruzalem. Ivo's eerzucht reikte niet hooger.

Met zijn zijïge, krullende haren die hem tot op de schouders hingen was de winkelier in touw en zaad uiterlijk de beste Christus die, naar menschengeheugenis, in Veurne ooit was opgetreden. Maar ook de innerlijke mensch had zich gevormd naar de rol die Ivo eens in het jaar in het openbaar moest vervullen. Dat was wel de rustige, nederige, zachtmoedige, rechtvaardige, wiens innerlijk leven verlicht werd door een lichtstraal uit den hooge, zooals het winkeltje in het nauwe straatje er een op mocht vangen, die, tusschen de hooge daken van de overzijde neervallend, in het halfduister van de toonbank de weegschaal blinken deed. Naar de herberg ging hij niet en meest bleef hij thuis, het evangelie van Mattheus lezend en herlezend, opdat toch maar geen enkele trek van den heiligen persoon, dien hij voor te stellen had, hem ontgaan mocht.

De eenige bezoeken, welke Ivo aflegde, waren die aan Cordula, de Maria Magdalena uit de processie, en aan Christophe - verkorting van Christophorus, Christusdrager - het ezeltje dat hem eens in het jaar dragen moest, wanneer hij Christus voorstelde zijn intocht doende in Jeruzalem.

Cordula, de knappe dochter van een der rijke pachters uit den omtrek, die thans te Veurne woonde, was Ivo's verloofde. Met de schelpen, die hij van zijn wandeltochten langs de zee meebracht, maakte zij speldekussens in den vorm van een kruis en heilige harten, die zij, voor de maand van Maria, voor het altaar bestemde. In de lange winteravonden, als de stormen buiten huilden, zaten zij bij elkander; tusschen hen in een mand met noten, die Ivo tusschen zijn duimen, Cordula onder den hak kraakte, spraken zij over de visschers, die in dit stormweer op zee waren, of, om die droeve gedachten te verjagen, zong Cordula hem een grappig liedeke van Westvlaanderen.

Om de veertien dagen, Zondags, ging hij het land in, den weg op die van Veurne naar de Panne voert, en dan het duin inslaande, zocht hij de plek op, waar hij wist Christophe te zullen vinden, die er te grazen liep, de zilvergrijze ezel, op den rug gestreept met een kruis, waardoor het scheen als droeg hij een kazuifel.

Ivo joeg de vliegen weg die het dier plaagden, krabde hem op de schoft en voerde hem de klontjes, die hij voor hem had meegebracht. Een trouwe vriendschap was er tusschen die beiden. Voor Ivo was het als een stukje van zijn eigen heiligheid, dat daar het gansche jaar in het duin vertoefde, terwijl hij touw afmeette achter de toonbank in het nauwe straatje onder Sint-Walburg. Maar daarom ook moest Christophe geen vulgaire ezelsdiensten doen. Zijn taak was enkel, Christus te dragen op den laatsten Zondag van Juli.

Als die tijd naderde, begon Ivo bij zijn veertiendaagsche bezoeken aan het duin met Christophe de rol te repeteeren, die hij als heilige ezel, te vervullen had. De lange eenzaamheid had het dier wat wild gemaakt en nauwelijks voelde het den meester op zijn rug of het begon achteruit te slaan, zoodat Ivo zich haastig op den grond moest laten glijden. Maar de geduldige en zachtmoedige wist hem al spoedig tot bedaren te brengen en dan reed Ivo, met de beenen tot bij den grond afhangende, een eind weg op

den ezel door het verlaten duin. Daar oefende hij zich tevens in wat tot het belangrijkste behoorde van de rol, die hij te vervullen had: de houding; vooreerst de houding van het hoofd, dat onbewegelijk blijven moest, en dan die van de tot zegenen opgeheven hand, die niet mocht beven. Aan de schaduw op het duinzand kon hij zien of zijn hand niet bewoog: telkens weer herhaalde hij de proef, en eindelijk, wanneer de schaduw een kwartier achtereen niet getrild had, was hij voldaan; de groote dag mocht komen.

Ivo Mabbe beschouwde zich intusschen niet enkel als den Christus der processie. Den nederige, den zachtmoedige, den weldoende, dien hij uiterlijk had voor te stellen op den laatsten Zondag van Juli, wilde hij ook het geheele jaar door in zijn handelingen trachten na te volgen. En zoo zocht hij, in de achterbuurten van Veurne, onder de visschers, de armen, de dronkaards en de vagebonden, te helpen en wel te doen. Daar trof hij dikwijls ook de jonge Ilje, de havelooze, met de verwilderde oogen, die met bot langs de straten riep en zich met de visschersjongens afgaf, Ilje, die den knappen Ivo naliep en soms lang achtereen door de ruiten van het winkeltje tuurde of ze hem ook gewaar werd. Ivo had Ilje uit haar verwaarloozing trachten op te heffen en eens had hij haar door gebed en door de handen zegenend over haar uit te strekken uit een epileptisch toeval doen bijkomen. De goedgezinden noemden dat een wonder, maar de anderen zagen er Ivo op aan, wezen hem met den vinger na als den man die zich met slecht volk afgaf en liepen hem uit den weg. Nooit had hij gedacht dat het zoo moeielijk was goed te doen en te handelen naar de inspraak van het geweten!

Alleen Cordula bleef dezelfde voor hem in hartelijke toewijding. Hoe wist ze hem te troosten met haar lief gelaat, met haar goede woorden en dan ook met die heerlijke bitterkoekjes en Brugsche ‘biscottes’, waar Ivo zoo verzot op was! Want dit was, bij al de vroomheid van dien West-Vlaming? wel zijn kleine zonde, waar hij zich zelf over schaamde en die hij toch maar niet vermocht te overwinnen: zijn snoeplust. ‘Mon Dieu! pensa-t-il, pourquoi avezvous fait toutes choses si désirables et si bonnes que, même en péchant, il nous faut encore vous rendre grâces?’

Wanneer de groote dag der processie genaderd is, wacht Ivo Mabbe een nieuwe teleurstelling. Op het laatste oogenblik wordt

de persoon die den kruisdragenden Christus heeft voor te stellen ziek, en met veel moeite slaagt men er in, in den zadelmaker Landejan, die tot dusver een andere rol in de processie vervulde, den Christus met het kruis te vinden. Landejan, een dronkaard in het gewone leven en die zich ook nu door achtereenvolgende glaasjes jenever in de stemming moest brengen, blijkt de man van de rol te zijn: zijn herhaald vallen met het kruis is van een aangrijpend realisme, waardoor zelfs de onverschilligsten geschokt worden. Heel Veurne heeft slechts oogen voor dezen Christus. Ivo, met van vermoeienis gebroken ledematen, met blauwe gezwollen voeten en terwijl het ijskoud zweet hem uitbreekt, houdt maar steeds de hand onbewegelijk tot zegenen opgeheven; niemand echter die meer naar hem ziet, veel min onder den indruk komt van de verheven persoonlijkheid die hij voorstelt. Eens zelfs was er, terwijl hij voorbijging, uit een der huizen gefloten! Het volk van Veurne scheen genoeg van hem te hebben.

Een maand na de processie, die door een donderbui was uiteen gejaagd, gaan Cordula en Ivo nog eens het duin in. En dan stort Ivo zijn hart uit voor haar, de eenige die hem trouw bleef. Zonder toorn, in droeve gelatenheid, spreekt hij het uit, hoe men zijn goede bedoelingen, zijn pogingen om het evangelie te prediken onder de armen en verdoolden, heeft miskend, hem met spot en smaad heeft overladen. Nu is het met zijn arbeid gedaan; nu is hij niets meer dan het winkeliertje in touw uit het kleine straatje achter de kerk. Maar Cordula troost hem: er zal een tijd komen waarin hij daar niet meer om geven zal, wanneer hij weer een mensch zal geworden zijn als andere menschen. Zoo moet het worden - meent Ivo; dan zal hij ook dichter bij de anderen staan, dichter bij hen die lijden, en niemand zal hem meer kunnen verwijten, dat hij tracht te doen wat rechtvaardig is en goed. Dichter bij de andere menschen, - dus ook dichter bij Cordula, die hem het leven goed zal kunnen maken, hem, haar kleinen Godsman.

Le petit homme de Dieu is wel het boek van den man, dien wij uit *Le vent dans les moulins* leerden kennen[1]. Ook dit Vlaamsche boek is weer vol van dingen ‘qui ne seraient pas tout à fait

1) Letterk. kroniek van Aug. 1901.

réelles' en toch ook weer zoo dicht bij de natuur en zoo vol werkelijkheid. Het geheele boek door is de stemming volgehouden, die de schrijver, van Veurne sprekend, aldus teekent: 'Dans cette étrange petite ville de Furnes on ne savait jamais exactement en quel temps les choses se passaient: les événements toujours se doublaient d'une apparence sacrée.... La ville se trempait de sainteté à tous ses bouts.' En elders: 'On entendait tinter la sonnette à la porte du pharmacien sur la place: c'était doux et lointain comme si quelqu'un sonnait à la porte du paradis.'

Zoo leeft dit alles een half werkelijk, half mystiek leven. 'Men weet nooit recht in welken tijd de dingen gebeuren', die Lemonnier hier vertelt. Dit zijn zeker niet geheel meer de Veurne'sche menschen van onze dagen, die de schrijver ons te zien geeft: heden en verleden, reëel en onreëel zijn hier samengesmolten. Maar de samensmelting was het werk van een literair kunstenaar.

Op het banket te Brussel waar, in Maart van dit jaar, een aantal letterkundigen, kunstenaars, politieke mannen zich vereenigden om Lemonnier, bij de uitgaaf van zijn vijftigste boek, te huldigen voor veertig jaren leven van hooge, eerlijke kunst, heeft de gehuldigde zichzelf den man genoemd 'en qui revit une race, sauvage, tourmentée et candide.' Hij liet er op volgen: 'Peut-être ce qu'on voulut bien louer de mon art me vint-il d'avoir été un humain simplement dans la franchise de mes impulsions. J'ai été plus près de l'art pour avoir été plus près de la vie.'

Le petit homme de Dieu is een kostelijke proeve van Lemonnier's eenvoudig menschelijk voelen en van de oprechtheid zijner impulsies, een voortreffelijk stuk Vlaamsch leven en Vlaamsche kunst.

Muzikaal overzicht.

Mededeelingen over Beethoven.

Over het leven van Beethoven en het ontstaan zijner werken is reeds veel geschreven.

Wat door de eerste biografen (o.a. Schindler en Schenk) en later omvangrijker en degelijker door Adolph Bernhard Marx dienaangaande is medegedeeld, heeft door de ijverige en nauwgezette navorschingen van mannen als Thayer, Nottebohm, Frimmel en andere Beethoven-litteratoren belangrijke aanvulling en verbetering ondergaan, zoodat men mag zeggen, dat thans een bijna volledig stel van authentieke gegevens voorhanden is, dat in staat stelt, zich een alleszins juist denkbeeld te vormen omtrent het leven en den arbeid van den onsterfelijken meester.

Hierdoor is echter de mogelijkheid niet uitgesloten, dat nieuwe ontdekkingen op dit gebied gedaan worden. Meestal worden deze dan openbaar gemaakt in couranten of tijdschriften en strekken later tot materiaal bij de herziening van reeds bestaande biographieën of bij het schrijven van nieuwe.

Eenigen tijd geleden bevatte het Duitsche tijdschrift *Die Musik* een fragment der onuitgegeven en in de Nationale Bibliotheek te Parijs bewaarde gedenkschriften van den baron de Trémont, staatsraad onder het eerste Keizerrijk. Dit fragment heeft betrekking op een bezoek, dat genoemde staatsraad - een groot bewonderaar van Beethoven - aan den beroemden meester bracht, toen hij zich in het jaar 1809 in het gevolg van Napoleon in Oostenrijk bevond.

Alvorens uit Parijs te vertrekken, gaf de baron, die zeer verlangend was den beroemden componist te leeren kennen, zich zeer veel moeite om enkele aanbevelingen te bekomen, die hem zouden kunnen dienen, wanneer hij zich bij Beethoven aanmeldde. Zij, tot wie hij zich wendde, verheelden hem echter niet, dat hij weinig nut van zulke aanbevelingen zou hebben. ‘Beethoven is een beer’ - zeide Cherubini, die toen een der Inspecteuren van het Parijsche Conservatoire was. Reicha, die leeraar aan die instelling was, gaf hem een brief voor Beethoven mede, doch merkte daarbij op, dat de meester hem stellig niet zou ontvangen, daar hij sedert het oogenblik, dat Frankrijk een Keizerrijk was geworden, een afkeer van den Keizer en van de Franschen had.

Kort na zijn aankomst te Weenen begaf de heer de Trémont zich op weg om de woning van den meester te vinden, wat niet gemakkelijk was, want Beethoven hield er soms drie woningen te gelijk op na. Eindelijk aan het juiste adres gekomen, trok hij driemaal aan de schel, voordat de deur geopend werd. Een man verscheen, aan wien de heer de Trémont vroeg: ‘heb ik de eer, den heer Beethoven te zien?’ - ‘Ja, mijnheer,’ luidde het antwoord, ‘maar ik moet u doen opmerken, dat ik zeer weinig Fransch versta.’ - ‘En ik - zeide de baron - spreek maar weinig Duitsch. Doch zie, hier is een brief van den heer Reicha, waaruit u het doel van mijn bezoek duidelijk zal worden.’

De meester geleidde den vreemdeling daarop in zijn woning. Deze bestond uit twee kleine kamers en viel op door de wanorde, die er heerschte. Op de stoelen, op de tafel waren inktvlekken te zien, overal lagen manuscripten verspreid en hier en daar zag men borden, die aanduidden, dat de meester kort te voren zijn maaltijd genuttigd had.

Zonder den brief te openen, begon Beethoven nu een gesprek, waarbij Fransch en Duitsch door elkander werden gesproken, en nadat dit ongeveer drie kwartier geduurd had, nam de bezoeker afscheid, onder belofte van terug te komen. De baron de Trémont zag Beethoven nog verscheidene keeren. Deze improviseerde dan meestal voor hem, en wanneer hij zich niet geïnspireerd gevoelde, sloot hij eenvoudig de piano en begon een gesprek. Bij een dier gelegenheden vroeg de Trémont aan Beethoven, of hij geen lust zou hebben, Parijs te bezoeken. ‘Ik heb altijd zeer daarnaar ver-

langd - antwoordde Beethoven. - Gaarne zou ik in uw Conservatoire de symphonieën van Mozart hooren uitvoeren, want het schijnt dat zij daar beter worden uitgevoerd dan in eenig ander deel der wereld, maar ik bezit te weinig om de reis te ondernemen.' - 'Ga met mij mede - zeide daarop de heer de Trémont -; gij kunt in mijn rijtuig reizen en in Parijs bij mij logeeren, en zoodoende behoeft ge niets anders te betalen dan uw terugreis naar Weenen; hetgeen slechts 50 gulden kost.'

'Gij brengt mij werkelijk in verleiding - zeide Beethoven toen -, maar ik vrees dat ik in Parijs overstelpt zal worden met bezoeken; men zal willen dat ik speel, dat ik componeer.' - 'O, dan zegt gij maar, dat gij daartoe geen tijd hebt' - luidde het antwoord van den baron. - 'Dan zal men zeggen, dat ik een beer ben' - hernam de meester. - 'Wel neen; integendeel. Er is geen plaats, waar men vrijer is dan in Parijs.' - 'Goed; maar zal ik verplicht zijn, den Keizer te gaan begroeten?' - 'Neen neen; tenzij hij u mocht laten roepen.' - 'Gelooft gij, dat hij mij zal laten roepen?' - 'Wis en zeker; zoodra men hem zal gesproken hebben over uwe beteekenis als componist. Wel is waar - en dit zal Cherubini u wel gezegd hebben - begrijpt de Keizer volstrekt niets van muziek.'

De baron de Trémont zag heel goed, dat Beethoven gaarne den man, dien hij in zijn *Eroïca*-symphonie had willen verheerlijken, persoonlijk wenschte te leeren kennen. Maar toen het er op aankwam de reis te aanvaarden, aarzelde Beethoven en verontschuldigde hij zich. De heer de Trémont maakte er uit op, dat de meester zich niet gaarne wilde verwijderen uit zijn kleine woning vol heerlijke droomen en melodieën.

In hoeverre in dit fragment waarheid en verdichtsel dooreengemengd zijn, is natuurlijk niet te beoordeelen. Overigens moet gezegd worden, dat deze publicatie nu juist niet veel nieuws bevat. Dat het epitheton 'beer' nu en dan op Beethoven toegepast werd door degenen, die met hem persoonlijk in aanraking kwamen; dat hij den *Keizer* Napoleon niet goed gezind was; dat het er in de woning van den beroemden meester niet altijd ordelijk uitzag - dit alles weten wij reeds lang. En wat nu zijn bezoek aan Parijs betreft... het is niet onmogelijk, dat Beethoven toen lust gevoelde om naar Frankrijk te gaan. In een brief, dien hij vele jaren

later (1823) aan Cherubini schreef, lezen wij: ‘Wäre nur meine beständige Kränklichkeit nicht Schuld, Sie in Paris sehen zu können, mit welch' ausserordentlichem Vergnügen würde ich mich über Kunstgegenstände mit Ihnen besprechen!’ Daaruit blijkt niets van een hekel, dien hij aan de Franschen zou hebben. Verder was de kans om Napoleon te ontmoeten in 1809 voor Beethoven te Weenen veel grooter dan te Parijs. Napoleon was destijds zeer dichtbij, namelijk in Schönbrunn, en de Keizer had hem maar te laten roepen, zooals hij met Goethe te Weimar gedaan had. Evenals tegenover Goethe zijne denkbeelden ten opzichte van dichtkunst en wetenschappelijke onderwerpen, had hij tegenover Beethoven zijne ideeën over muziek kunnen ontwikkelen, daarbij telkens vragende: ‘Qu'en dit monsieur Beethoven?’

Maar men kan niet aannemen, dat Beethoven den Keizer gaarne ontmoet zou hebben; de vastheid van zijn karakter pleit daartegen. Hoewel hij Duitscher in zijn hart was en met leden der Oostenrijksche aristocratie op gemeenzamen voet verkeerde, had hij uit hetgeen hij gelezen had, en vooral uit Plato's *Republiek*, liberale gevoelens geput, die hem met de mannen en de zaken der Fransche Revolutie deden sympathiseeren. Buonaparte was in zijne oogen slechts de zegevierende arm van het republikeinsche Frankrijk. In zijn naïeveteit geloofde hij, dat de Corsikaansche held geen ander oogmerk had dan Frankrijk tot een republiek volgens Platonische grondbeginselen te maken en met dit als uitgangspunt het geluk der geheele wereld te bevorderen. Door deze gedachte bezield, was hij een geestdriftig bewonderaar van den Eersten Consul, dien hij gaarne placht te vergelijken bij de grootste Romeinsche consuls.

Maar even vast als zijn bewondering voor dien Buonaparte was later zijn afkeer voor dienzelfden man, toen hij vernam, dat deze zich tot Keizer had laten uitroepen. ‘Is hij ook al niet anders dan een gewoon mensch?’ waren zijne woorden, toen hij het titelblad der symphonie verscheurde, die hij aan den held Buonaparte had willen wijden. En de man, die zoo flink kon verwerpen, wat hij onder andere omstandigheden had willen verheerlijken, zou jaren daarna lust gevoeld hebben in een persoonlijke kennismaking met den almachtigen Keizer? - Het is weinig geloofwaardig.

Met de Fransche muziek stond het anders. Wat Beethoven daarvan kende, werd door hem zeer gewaardeerd. In den tijd toen hij aan zijn opera *Fidelio* bezig was, volgde hij te Weenen met groote aandacht de opvoeringen der opera's van Méhul en Cherubini, en van de muziek van laatstgenoemde hield hij veel. Cherubini was in 1805 en 1806 zelf te Weenen, waar hij zijn opera *Lodoïska* liet opvoeren en een nieuw dramatisch werk *(Faniska)* componeerde, dat op 25 Februari 1806 voor het eerst werd uitgevoerd.

Men heeft ook beweerd, dat Cherubini's opera's eenigszins aan *Fidelio* tot voorbeeld gestrekt hebben en dit misschien daaruit afgeleid, dat Beethoven zou gezegd hebben: ‘Cherubini is van alle levende operacomponisten voor mij de meest achtenswaardige. Ook ben ik het met hem eens in de opvatting van het *Requiem* en zal, wanneer ik er toe mocht komen, er zelf een te componeeren, veel daarvan *ad notam* nemen.’ Wat de kerkmuziek betreft, zou er wellicht van eenigen invloed sprake kunnen zijn, doch dat Cherubini, die, evenals later Meyerbeer, in de grondtrekken van zijn compositietalent eigenlijk niet oorspronkelijk was, doch zich nu eens bij de Italiaansche, dan eens bij de Fransche, dan weder bij de Duitsche richting aansloot, voor den operacomponist Beethoven een voorbeeld is geweest, blijkt uit niets.

Toen Beethoven zijn groote Mis geschreven had, besloot hij, aan verschillende gekroonde hoofden in Europa een uitnoodiging te zenden om op zijn werk in te teekenen. O.a. zond hij zulk een uitnoodiging door tusschenkomst van het Fransche gezantschap aan Lodewijk XVIII en schreef daarbij tevens aan Cherubini den brief, waarvan hierboven reeds gewag is gemaakt. Daarin spreekt hij met groote waardeering over de hem bekende werken van den Franschen meester en verklaart overtuigd te zijn, dat de Koning op aanbeveling van Cherubini zeker aan zijn wensch zal voldoen. Hij verzoekt zijn collega, hem in deze zaak te willen steunen en hem een gunstig antwoord te willen doen toekomen.

Het antwoord bleef echter uit. Cherubini liet niets van zich hooren. Hoe hij in het algemeen over Beethoven dacht, weten wij nu uit de gedenkschriften van den baron de Trémont. Hij noemde hem een ‘beer.’

Beethoven en Frankrijk leerden elkander niet kennen. Toch zou

het weinig gescheeld hebben, of Beethoven ware in nauwe betrekking tot het Fransche keizerrijk gekomen. In dat zelfde jaar (1809), waarin de heer de Trémont den meester te Weenen een bezoek bracht, ontving deze een aanzoek van Jérôme Napoleon, koning van Westphalen, om naar Kassel te komen en op een jaarwedde van 600 dukaten kapelmeester aan diens Hof te worden.

Hoe weinig de adellijke vrienden en beschermers van Beethoven tot nu toe gedaan hadden om hem materieel te steunen, zoo ontwaakte nu, tegelijk met den angst om hem te verliezen, hun trots. Zouden zij zich den reeds beroemden meester laten ontfutselen door dien nieuwbakken koning in het onaanzienlijke Kassel? Dat mocht niet gebeuren. Aartshertog Rudolf (leerling van Beethoven) en de prinsen Kinsky en Lobkowitz traden met elkander in overleg en boden Beethoven, zoolang hij geen vaste aanstelling in Oostenrijk zelf had, een jaarwedde van 4000 gulden in banknoten aan, onder de eenige voorwaarde, dat hij het land niet zou verlaten. Kinsky gaf 1800, aartshertog Rudolf 1500 en Lobkowitz 700 gulden. Beethoven nam het aanbod aan en den 1sten Maart 1809 werd het verdrag gesloten. De merkwaardige oorkonde is in 1892 op de internationale tentoonstelling voor muziek en tooneel te Weenen te zien geweest.

Bij deze overeenkomst werd tevens bepaald, dat de Aartshertog, zoodra hij in het bezit van zijn bisdom trad, Beethoven als kapelmeester aan zijn Hof zou verbinden. Op die belofte vertrouwende, bleef Beethoven nu te Weenen en bedankte voor de uitnoodiging uit Kassel. Maar niet lang zou het duren, of hij had reden er berouw over te hebben. Reeds in het jaar 1811 werd in Oostenrijk, als gevolg van de oorlogen, de waarde van het papiergeld tot op een vijfde verminderd en de jaarwedde van Beethoven daalde van 4000 op 800 gulden. Te vergeefs deed de meester moeite, om van degenen, die hem bij contract een jaarwedde hadden toegezegd, aanvulling van de som te verkrijgen, daar hij voor de som van 4000 gulden en niet voor papier van onzekere waarde het aanbod uit Kassel had van de hand gewezen. Tot overmaat van ramp ging prins Lobkowitz bankroet en Kinsky stierf. De erfgenamen van laatstgenoemde weigerden de uitbetaling, en slechts door te procedeeren kon Beethoven nog 300 gulden uit den boedel verkrijgen. Bij slot van rekening bleven er van de 4000 gulden nog maar

900 over. Noch van het Keizerlijk Hof noch van aartshertog Rudolf heeft hij ooit iets meer kunnen bekomen.

Het was dus voor hem nadeelig, dat hij het aanbod van Koning Jérôme had afgewezen. Evenwel moet men in aanmerking nemen, dat het koninkrijk Westphalen niet lang bleef bestaan en Beethoven zijn betrekking dus al zeer spoedig zou zijn kwijtgeraakt. Bovendien mag men vragen, wat de door en door Duitsche Beethoven aan dat Fransche Hof eigenlijk uitgevoerd zou hebben; te meer, wijl zijn hardhoorigheid gedurig toenam en hem voor de practische uitoefening der toonkunst meer en meer ongeschikt maakte.

Er waren toen (namelijk in 1809) reeds bijna 12 jaren voorbijgegaan, sedert de eerste sporen van vermindering van het gehoor zich bij Beethoven vertoonden.

Beethoven zelf spreekt er voor het eerst over in een brief van 29 Juni 1800 aan zijn vriend Dr. Wegeler. In dien brief zegt hij: ‘Sedert drie jaren is mijn gehoor steeds zwakker geworden. Ik kan zeggen, dat ik een ellendig leven leid. Reeds sedert twee jaren mijd ik alle gezelschappen, daar het mij niet mogelijk is, tot de menschen te zeggen: ik ben doof. Had ik een ander vak, dan zou het nog gaan; maar in het mijne is het een verschrikkelijke toestand. En dan - wat zouden mijne vijanden, wier aantal niet gering is, daarvan zeggen!’ Om aan zijn vriend een denkbeeld van zijn toestand te geven, zegt hij, dat hij in den schouwburg vlak bij het orkest moet gaan zitten om den tooneelspeler te verstaan. De hooge tonen van instrumenten of zangstemmen hoort hij niet, wanneer hij wat ver af is, en hij verwondert zich, dat er menschen zijn, die, wanneer zij met hem spreken, niet merken dat hij doof is. Wetende, dat hij soms verstrooid van gedachten is, schijnen zij zijn zwijgen in dien zin uit te leggen. Ten slotte verzoekt hij zijn vriend over zijn toestand aan niemand iets te zeggen.

In een brief van 1801 aan Dr. Wegeler, waarin hij hem schrijft, hoe gelukkig hij zich gevoelt in zijn liefde voor het door hem aangebeden meisje (hier is sprake van den persoon, die de aanleiding schijnt geweest te zijn tot het componeeren der zoogenaamde ‘Mondscheinsonate’), volgt onmiddellijk op die mededeeling een klacht over het ongeluk, dat hem getroffen heeft. ‘Gij kunt het nauwelijks gelooven - zegt hij - hoe leeg en treurig ik in de

laatste jaren mijn leven gesleten heb. Ik ontvluchtte de menschen, moest voor een menschenhater worden aangezien en ben het toch zoo weinig.' Zoo gaarne zou hij eens naar zijn vaderland, naar het Rijnland, gegaan zijn, om er met zijne goede vrienden, waartoe ook Dr. Wegeler behoorde, te verkeeren, maar hij gevoelt, dat de omgang met hem, den hardhoorige, niet aangenaam zou zijn. 'Geloof niet - zegt hij in dienzelfden brief - dat ik mij bij u allen gelukkig zou gevoelen. Uwe voorkomendheden zouden mij pijn doen; ik zou elk oogenblik medelijden op uwe gezichten lezen, en dit zou mij nog ongelukkiger maken.' Ook de kunstreizen moet hij er aan geven. 'Ware mijn hardhoorigheid geen beletsel, dan zou ik reeds de halve wereld doorgereisd zijn,' roept hij uit.

Het gevoel van verlatenheid, dat zich van hem heeft meester gemaakt, uit zich sterk in den brief, dien hij in 1802 na een zware ziekte aan zijne broeders schreef en dien men als een soort van testament heeft beschouwd, ofschoon hij meer een ontboezeming is, een afsluiten met het leven.

Toch liet hij den moed niet zinken: 'Ich will dem Schicksal in den Rachen greifen; ganz niederbeugen wird es mich gewiss nicht' - schrijft hij in een der brieven aan Wegeler. En dat hij zich niet heeft laten nederbuigen, bewijzen de talrijke en heerlijke toonscheppingen, die hij, van het oogenblik af dat de ramp hem trof, heeft gewrocht en ons als een kostbaar erfgoed heeft nagelaten.

Een der gevolgen van Beethoven's doofheid was een vroeger niet gekende argwaan en prikkelbaarheid. De argwaan sloop in het vroeger zoo argeloos gemoed en maakte den omgang met menschen nog moeilijker. 'Sie glauben nicht - schrijft Beethoven's trouwe vriend Stephan Breuning in 1804 uit Weenen aan Dr. Wegeler - welchen unbeschreiblichen Eindruck die Abnahme seines Gehörs auf Beethoven gemacht hat. Denken Sie sich das Gefühl unglücklich zu sein, bei seinem heftigen Charakter; dabei Verschlossenheit, Misstrauen oft gegen seine besten Freunde, in vielen Dingen Unentschlossenheit. Grösstentheils, nur mit wenig Ausnahmen, wo sich sein ursprüngliches Gefühl ganz frei äussert, ist der Umgang mit ihm eine wirkliche Anstrengung, da man sich nie sich selbst überlassen kann.'

Daarbij kwam nog, dat Beethoven gemakkelijk alles geloofde wat

men hem vertelde en hij door praatjes van anderen er licht toe gebracht werd, zelfs zijne beste en meest oprechte vrienden te wantrouwen. Hem, tegen wien hij aldus achterdocht had opgevat, verweet hij niets, verlangde ook geen verklaring van hem, maar toonde hem zijn verachting. Hij, wien dit trof, wist dan volstrekt niet, hoe hij het had, totdat de zaak, meestal toevallig, opgehelderd werd. Dan voorwaar trachtte Beethoven zijn onrecht zoo snel mogelijk weder goed te maken en was onuitputtelijk in betuigingen van berouw. Zoolang deze argwaan niet in het spel kwam, was Beethoven onwankelbaar trouw jegens zijne vrienden; zij konden in moeilijke omstandigheden op zijn deelneming en, waar hem dit mogelijk was, op zijn daadwerkelijken steun onvoorwaardelijk rekenen.

Menig voorbeeld van deze gevallen van achterdocht zou kunnen gegeven worden. Hier slechts één.

In het jaar 1824 besloten zijne persoonlijke vrienden, in vereeniging met enkele vrienden zijner kunst, hem te bewegen, weder deel te nemen aan het openbare kunstleven, waaraan hij zich een tijd lang onttrokken had, en noodigden hem uit, eenige zijner nieuwste werken - de tweede Mis en de Negende symphonie - ‘im Kreise der Seinen’, zooals zij het noemden, te doen uitvoeren. M.a.w. er zou een concert georganiseerd worden, om die beide werken ten gehoore te brengen.

Het was niet gemakkelijk, Beethoven daartoe over te halen. Hem was het niet ontgaan, dat men niet lang geleden in Weenen de muziek van Rossini met groote geestdrift begroet had, en hij beschouwde dit als een bewijs, dat het publiek, en zelfs de in Weenen levende toonkunstenaars, voor degelijke muziek niet meer ontvankelijk waren. Toch gaf hij ten slotte toe en daarop begonnen de voorbereidingen. Reeds aanstonds echter stuitte men op zwarigheden, daar de directeur van het theater waar het concert zou plaats hebben, klaarblijkelijk van plan was, uit deze onderneming zooveel mogelijk voordeel te trekken. De onderhandelingen wilden niet vlotten, daar zoowel de directeur (Duport heette hij) als Beethoven niet wilden toegeven en bovendien dagelijks hunne meeningen en eischen veranderden.

Toen kwamen drie vrienden van Beethoven - Schindler, graaf Lichnowsky en de violist Schuppanzigh - overeen, op het zelfde

oogenblik als toevallig, bij Beethoven in zijn woning te komen, te trachten hem tot bepaalde verklaringen te bewegen, die op te schrijven en dan door hem te laten onderteekenen. De bedoeling was goed, maar men had geen rekening gehouden met 's meesters achterdocht. Beethoven merkte, dat het een afgesproken zaak was, werd wantrouwend en verzocht de drie personen, hem niet meer te bezoeken. Van het concert zag hij af.

De vrienden waren echter edel genoeg, desniettemin voor zijne belangen te zorgen en het concert niet op te geven. Het had den 7^{den} Mei 1824 plaats en was zoo goed bezocht, dat het 2220 gulden opbracht. Daarvan kreeg Beethoven echter maar 420 gulden; de rest was voor de theaterdirectie en voor het schrijven van zangen orkestpartijen. En voor die 420 gulden had Beethoven de verdrietelijkheden der onderhandelingen gehad, al de zorgen, die aan een uitvoering met koor en orkest verbonden zijn, en den strijd met de solozangeressen Sonntag en Ungher, die hunne partijen wegens de hooge stemligging onuitvoerbaar verklaarden. Dat de meester door dat alles en door de omstandigheid, dat hij van de uitvoering zoo goed als niets hoorde, niet in een rooskleurige stemming verkeerde, laat zich begrijpen. Na de uitvoering zou er in het Prater een vriendschappelijk maal zijn, maar Beethoven maakte het daarbij door zijn wantrouwen en prikkelbaarheid zoo bont, dat Schindler, Schuppanzigh en Umlauf (de dirigent van het concert) de een na den ander beleedigd het lokaal verlieten. Beethoven bleef alleen met zijn neef en schold (volgens dezen) dapper op de drie vertrokken gasten.

Wat de uitoefening zijner kunst betreft, zoo bleven ook hier de nadeelige gevolgen zijner doofheid voor hem niet uit.

Vooreerst wat zijn spel betreft. Het kon niet missen, dat zijn pianospel er van lieverlede door ondermijnd werd. Het moest hem hoe langer hoe moeilijker vallen, zich een voorstelling te maken van de wijze, waarop hij speelde.

In het begin der 19de eeuw heeft Beethoven's klavierspel zijn hoogtepunt bereikt. Daarna daalt het, naarmate 's meesters doofheid toeneemt. Zijn kracht ontaardt in ruwheid, de zachte passages worden meestal niet meer gehoord.

Dat Beethoven intusschen nog in de eerste jaren der 19de eeuw veel oefende, ontwaren wij uit een brief aan zijn vriend en kunst-

broeder Karl Amenda, waarin hij zegt: ‘Ook mijn klavierspel heb ik veel verbeterd.’ Maar in denzelfden brief kondigt hij zijn vriend de treurige ontdekking aan, dat zijn gehoor is aangetast. Hij zegt echter: ‘Bij mijn spelen en componeeren hindert mij de kwaal nog het minst, maar het meest in den omgang.’

Niet lang daarna evenwel trad een keerpunt in zijn werkzaamheid als pianist in. De toenemende doofheid begon van lieverlede invloed op zijn spel uit te oefenen en reeds in 1803 wordt in een concertverslag gezegd, dat de kunstenaar zijn C mol-concert ‘niet tot volle tevredenheid van het publiek voordroeg.’

Maar nog hield Beethoven het uit, ofschoon zijne openbare voordrachten steeds in aantal afnamen. Intusschen is het begrijpelijk, dat de oordeelvellingen over zijn spel hoe langer hoe minder gunstig luiden. In 1805 zegt Ignace Pleyel: ‘Son exécution n'est pas fine, c'est à dire que son jeu n'est pas pur. Il a beaucoup de feu, mais il tape un peu trop.’ Cherubini, die hem in de jaren 1805-1806 hoorde, karakteriseert zijn spel eenvoudig als ‘ruw’.

In 1808 speelde de meester nog nu en dan in het publiek, o.a. op een benefiet-concert. Bij de repetitie sloeg hij in het vuur van het spel de kaarsen van de piano, en bij de uitvoering van de ‘Chorphantasie’ geraakte het orkest in de war, zoodat Beethoven liet ophouden en luidkeels: ‘nog eens!’ riep.

Omstreeks dezen tijd beginnen de aanmerkingen over zijn ‘te hard spelen’ talrijker te worden. ‘Tengevolge van zijn hardhoorigheid speelde hij wel wat te sterk;’ luidt een bericht in de *Allgemeine Musikalische Zeitung* van 1808. En dat gebrek werd er bij zijne toenemende doofheid niet beter op. In 1812, op zijn terugreis van Töplitz, fantaseerde hij ten huize van graaf Dönhoff een uur lang. Dit geschiedde zoo krachtig - zegt een vertrouwbaar bericht uit dat jaar - dat daarbij de helft van de snaren gesprongen moet zijn. Beethoven hoorde blijkbaar niet meer duidelijk, dat het instrument onder zijne handen schade geleden had. De kracht van den aanslag forceerde hij, om toch maar zijn spel te kunnen hooren.’

Te verwonderen is het dan ook niet, dat Goethe, die Beethoven in het zelfde jaar te Karlsbad hoorde, bij diens spel koud bleef. Ook Spohr, die den meester twee jaren later hoorde, getuigt: ‘Een

genot was het niet, want eerstens stemde het klavier zeer slecht, hetgeen Beethoven niets hinderde, daar hij er toch niets van hoorde, en tweedens was van de vroeger bewonderde virtuositeit van den kunstenaar ten gevolge zijner doofheid bijna niets overgebleven. Bij een *forte* sloeg de arme doove er zóó op los dat de snaren rammelden, en bij een *piano* speelde hij weder zoo zacht dat geheele toongroepen wegbleven, zoodat men den draad verloor, wanneer men niet tevens in de klavierpartij keek.'

Na 1814 speelde Beethoven slechts zelden meer in het publiek en liet zich ook in besloten kring weinig meer hooren. Men vond het toen reeds der vermelding waard, *dat* hij nog aan de piano te brengen was. De meeste berichtgevers schromen niet uit te spreken, dat hij veel verkeerde grepen maakte. Alleen zijn vrije fantaisie moet nu en dan nog kolossaal geweest zijn.

De laatste sonates, te beginnen met opus 106, heeft de groote toondichter zelf niet meer kunnen spelen. Vooral de linkerhand moet destijds (omstreeks 1820) reeds onbruikbaar voor het pianospel geweest zijn. Zij werd met haar volle breedte op de toetsen gelegd en bracht daarbij een verward geluid voort, dat bedekte hetgeen de rechterhand dikwerf te zacht uitvoerde. En dat in latere jaren zijn spel nog minder is geworden, ligt voor de hand; voor het hervatten zijner technische studiën bestond geen grond, en daarvan is ook niets bekend geworden.

De kwaal, waaraan Beethoven leed, moest ook grooten invloed hebben op zijn directie. Een vaste betrekking als orkest- of koordirecteur heeft Beethoven, gelijk bekend is, nimmer bekleed, maar nu en dan trad hij als zoodanig in concerten op, om zijne werken te dirigeeren. Hier nu gaf zijne hardhoorigheid, in verband met de omstandigheid, dat hij van nature niet de noodige kalmte en tact bezat om aan de uitvoerenden duidelijk te maken, hoe zij zijne muziek hadden te spelen, al dra aanleiding tot groote moeilijkheden. De onzekerheid, of deze of gene speler wel ingezet had, en het angstig luisteren daarnaar brachten dikwijls daar terughouding van het tempo te weeg, waar het er juist op aankwam, den teugel te laten schieten. Die onzekerheid en dit slepen veroorzaakten niet zelden ontstemming tusschen den directeur en zijn orkest, welk laatste trouwens reeds genoeg op te letten had wegens het ongewone van Beethoven's symphonische werken, de

plotselinge maatveranderingen, de onverwachte inzetten enz. Beethoven's goedaardigheid en het groote aanzien, waarin hij als componist stond, maakten dikwijls, dat de goede verstandhouding tusschen het orkest en zijn aanvoerder niet verbroken werd, of althans oogenblikken van ontstemming weer spoedig bijgelegd werden, maar onder de genoemde omstandigheden bleef het dirigeeren van Beethoven toch altijd een waagstuk.

En dat dit waagstuk met de jaren grooter werd, behoeft wel geen nadere verklaring. Het gebeurde later dan ook maar zelden dat Beethoven een uitvoering dirigeerde. Hij schijnt anders moeilijk tot de overtuiging geraakt te zijn, dat het niet meer ging. In 1822 had hij een uitvoering van *Die Ruinen von Athen* gedirigeerd die alles behalve schitterend was afgeloopen, maar hij was zich niet bewust geworden, dat hij zelf door het gebrek in zijn gehoor en dientengevolge door onophoudelijk luisteren en terughouden van het tempo daaraan de meeste schuld had gehad. Hij aarzelde dan ook niet, het volgende jaar een uitnoodiging van de directie der Hof-opera aan te nemen, om zijn opera *Fidelio*, die men weder eens op het repertoire bracht, te dirigeeren. Hij begaf zich, vergezeld van Schindler, naar de repetitie, maar reeds bij de eerste nummers der opera werd het duidelijk dat men met hem niet verder kon gaan. Niet slechts nam hij het tempo nu eens sneller en dan weder langzamer dan zangers en orkest dit gewoon waren, maar wederom bracht zijn hardhoorigheid onzekerheid in de uitvoering te weeg; en wel in die mate, dat men tot de overtuiging kwam van het onmogelijke om zoo voort te gaan. Maar wie zou Beethoven beduiden, dat het niet meer ging? Niemand had daartoe den moed. Eindelijk bemerkte Beethoven de verlegenheid, die op de gezichten der aanwezigen te lezen was. Hij verzocht Schindler op te schrijven, wat dit alles te beteekenen had. Deze deed dit en verzocht hem tevens, met het dirigeeren niet verder voort te gaan. Beethoven antwoordde daarop niets en verwijderde zich stil.

Het was de laatste maal, dat er sprake was van zijn directie. En ook het in het openbaar spelen had reeds vroeger moeten gestaakt worden, gelijk wij zagen. Voor de praktische uitoefening zijner kunst was Beethoven verloren. Hem bleef alleen nog de compositie over. Er zijn er geweest, die den invloed zijner doofheid

ook in zijne latere werken hebben meenen te bespeuren en beweerd hebben, dat de meester langzamerhand de duidelijke voorstelling van de toonverbindingen en tooneffecten verloren heeft en daardoor gekomen is tot de harmonische gruwelen, waarvan die werken, volgens hunne meening, hier en daar blijk geven. Ik geloof te mogen aannemen, dat het thans niet meer noodig is, de ongerijmdheid van zulke redeneeringen aan te toonen.

Werd het verkeer van Beethoven met de menschen steeds moeilijker, één troost bleef hem toch nog altijd over: zijn liefde voor de natuur.

Niettegenstaande hij den omgang met de menschen meed en zich langzamerhand uitsluitend in zijn toonwereld verdiepte, was hij over het geheel genomen onrustig van wezen. Dikwijls gebeurde het, dat hij midden in den arbeid de deur uitliep en dan een half uur of een uur rondwandelde, onverschillig of het goed of slecht weer was.

Kwam het schoone en warme jaargetijde, dan vestigde hij zich voor een tijd in een der voorsteden van Weenen, hetzij in Döbling of in Mödling, die door hun schoone omgeving ruimschoots gelegenheid tot wandelingen aanboden. Ook in het dicht bij Weenen gelegen Heiligenstadt (waar men later, op de ‘Beethovenplatz’, een gedenkteeken voor hem heeft opgericht) kwam hij meermalen.

In al die door de natuur zoo rijk bedeelde plaatsen placht hij soms dagen lang rond te zwerven, ook des nachts bij maneschijn, en zocht hij bij voorkeur de dichtbegroeide en romantische gedeelten op. Zij inspireerden hem, en om de muzikale gedachten vast te houden, die hem daar invielen, had hij steeds een notitieboek bij zich, waarin hij die gedachten opteekende.

Zeer vele zomers bracht Beethoven door in het iets zuidelijker van Mödling gelegen Baden. De prachtige omgeving van deze badplaats, en vooral het zoogenaamde ‘Helenenthal’, scheen den meester bijzonder te bevallen. Hij was er, volgens de nauwkeurige navorschingen op dit punt, in 1804, 1807, 1813, 1814, 1815, 1816, 1821, 1822, 1823, 1824 en 1825 voor langeren of korteren tijd.

Talrijke brieven van den meester hebben op zijn verblijf in Baden betrekking of zijn uit die plaats gedateerd. In een daarvan (12 Augustus 1812) aan aartshertog Rudolph is sprake van

een concert, dat Beethoven in vereeniging met den Italiaanschen violist Polledro gegeven heeft ten voordeele der slachtoffers van een brand, die een groot deel der badplaats vernield had. Het magere programma van dit concert was niet naar den zin van Beethoven en hij noemt de geheele uitvoering: ‘ein armes Concert für die Armen.’

Dr. Th. von Frimmel, die vele belangrijke bijzonderheden aangaande 's meesters leven en kunst heeft medegedeeld, maakt o.a. gewag van een briefje uit Baden (dat in den tijd tusschen 1823 en 1825 moet zijn geschreven) waarin Beethoven zegt: ‘Lieber Bihler, ich melde Ihnen nur, dass ich in Baden derweil bin und mich vortrefflich - nicht durch die dortigen Gesellschaften, wohl aber durch die wahrhaft schöne Natur dort - befinde.’

Interessanter nog - hoewel niet zoo authentiek - is hetgeen de genoemde navorscher mededeelt omtrent eene ontmoeting van Beethoven met de Keizerlijke familie in de omstreken van Baden. Beethoven was van jongs af een voorstander der republikeinsche denkbeelden en placht ook tegenover de grooten der aarde zijn trots en stijfhoofdigheid niet af te leggen. Nu gebeurde het in Baden eens, dat hij op een vroegen morgen, toen de dauw nog op de velden lag, op een smallen weg de Keizerlijke familie tegen kwam. Beethoven had geen lust het smalle droge pad te verlaten en de vorstelijke personen waren gedwongen uit te wijken en daarbij over het natte gras te gaan. De Keizer zou bij die gelegenheid gezegd hebben: ‘An solche Leut muss man sich erst gewöhnen.’ Dit verhaal, dat op overlevering schijnt te steunen doch met het oog op Beethoven's denkwijze niet ongeloofwaardig is, moet betrekking hebben op een voorval, dat tusschen 1823 en 1825 plaats greep. Volgens de overlevering toch zou de ontmoeting geschied zijn niet ver van de ‘Weilburg’. Deze nu werd op last van den aartshertog Karl gebouwd in de jaren 1820 tot en met 1823 en in 1825 was Beethoven voor de laatste maal in Baden.

Welke compositiën van Beethoven in Baden ontstaan zijn, is tot nu toe niet bekend geworden, maar de omstandigheid, dat de meester zoo vele zomers in die plaats heeft doorgebracht, maakt het meer dan waarschijnlijk, dat van de werken, die tusschen de jaren 1805 en 1825 gecomponeerd zijn, de meeste met het verblijf te Baden in eenig verband staan. Dat is dus het meeste

van hetgeen na de voltooiing der opera *Fidelio* ontstaan is.

Het noemen dezer opera doet mij er aan denken, dat ik haar onlangs in een wonderlijke combinatie aantrof. Ik las namelijk, dat men in Praag het voornemen had opgevat om in het Duitsche theater aldaar een overzicht te geven van de ontwikkelingsgeschiedenis der opera (d.w.z. de Duitsche) van Gluck tot Wagner, en daartoe de volgende opera's op te voeren: *Iphigenie in Aulis* (Gluck), *Hochzeit des Figaro* (Mozart), *Freischütz* (Weber), *Fidelio* (Beethoven), *Der Wildschütz* (Lortzing) en *Meistersinger* (Wagner).

De componisten die hier genoemd worden, waren allen Duitschers, maar niet ieder van hen heeft op de ontwikkeling van het lyrisch drama, dat men de Duitsche Opera noemt, invloed gehad. Mozart had dit zeer zeker, doch niet met zijn *Figaro*, dat een Italiaansche opera is, maar met zijn *Entführung aus dem Serail* en vooral met zijn *Zauberflöte.* Lortzing's muziek neigt meer tot het zangspel, dat aan Johann Adam Hiller zijn ontstaan te danken heeft, en wat nu Beethoven's *Fidelio* betreft, zoo schoon als de muziek van dit eenige dramatische werk van den grooten meester ook is, zoo heeft het werk zelf toch voor de geschiedenis der Duitsche opera geen bijzondere beteekenis. Het is dan ook merkwaardig te zien, hoe verlegen de biografen en schrijvers over muzikale onderwerpen meestal staan, wanneer zij deze opera moeten beoordeelen. Gewoonlijk houden zij zich dan bijna uitsluitend bezig met de bespreking van de vier ouvertures, die voor dit werk gemaakt zijn. *Fidelio* zal blijven bestaan, niet als een gedenkteeken van de ontwikkelingsgeschiedenis der Duitsche opera, maar als een op zich zelf staand grootsch monument, als een bewijs, tot welk een ideale hoogte, zelfs bij bekrompen vormen, het genie zich kan verheffen.

Men weet, dat Beethoven, na de moeiten en zorgen die de compositie van dit werk hem in het jaar 1806 verschaft hadden, in zijn schetsboek schreef: ‘Nun nichts mehr von Opern und dergleichen, sondern für meine Weise.’ En die wijze was zijn instrumentale muziek, waarin hij de vleugelen van zijn genie met machtige slagen kon bewegen, hetgeen hem in de toenmalige opera met hare aria's, duetten, koren en gesproken dialoog niet mogelijk was.

Desniettemin heeft Beethoven de gedachte aan het componeeren van een nieuwe opera nog zoo schielijk niet opgegeven.

Eerst is er sprake van een verbinding met Theodor Körner, den dichter van *Leyer und Schwert*, hetgeen vermoedelijk tusschen de jaren 1807 en 1813 heeft plaats gehad, doch geen resultaat heeft opgeleverd. Dan is er in Beethoven's dagboek van 1816 een door hem zelf geschreven aanteekening, waaruit blijkt, dat hij, om uit een pijnlijken financieelen toestand te geraken, een tweede opera zou willen schrijven. 'Etwas muss geschehen - entweder eine Reise und zu dieser die nöthigen Werke schreiben, oder eine Oper,' staat er.

In 1822 ontving hij van de schouwburgdirectie de opdracht, een nieuwe opera te vervaardigen. Graaf Moritz Dietrichstein, die destijds directeur der beide Hofschouwburgen was, had Grillparzer (den dichter van *Die Ahnfrau*, *Sappho*, *Medea* en *Ottokar*) verzocht, een operatekst voor Beethoven te dichten. Grillparzer koos de fabel *Melusine* tot onderwerp. In Maart of April 1823 schreef Lichnowsky daarover aan Beethoven: 'De operatekst is reeds klaar. Het boek is bij de directie, en zal u bepaald toegezonden worden.' Beethoven had aangenomen, de muziek voor dezen tekst te componeeren. Einde October 1823 vroeg de zangeres Ungher hem, of hij er reeds iets van gereed had. De zanger Forti - zeide zij - had het gedicht gelezen en was er verrukt over. Hij zou het best in staat zijn, de rol van den ridder te vervullen. Grillparzer zelf verklaarde aan graaf Lichnowsky, dat hij bereid was tot het aanbrengen van elke verandering, die Beethoven mocht wenschen, en liet zich ook tegenover dezen in denzelfden zin uit. Het schijnt dat de meester werkelijk voorstellen tot verandering gedaan heeft, want Grillparzer schrijft hem: 'Wees zoo goed, mij ongeveer een idee voor het duet aan te geven, want gaarne wil ik mij naar u voegen, waar het den zang betreft. Maar iets nieuws uit te denken, gaat niet zoo opeens. De uitvoering gaat veel sneller dan het uitdenken.'

Van de zijde der theaterdirectie was het ernst met de zaak. Lichnowsky drong bij Beethoven op de compositie aan, de zangers verlangden zeer naar een nieuw dramatisch werk van den meester - en toch vorderde men niet. Toen Grillparzer veel later Beethoven bezocht, zeide deze tot hem: 'Die Oper ist fertig.' Hij bedoelde: in zijn hoofd, want er stond nog geen noot van op het papier. En daarbij bleef het. Nog herhaaldelijk is er sprake van *Melusine*, maar het werk vorderde niet.

Tijdens deze onderhandelingen vatte Beethoven opeens een bijzondere voorliefde op voor de Italiaansche zangers (Rubini, Lablache e.a.) die met den impressario Barbaja in Weenen waren gekomen, om er opera's van Rossini ten gehoore te brengen, en beloofde *(*dit was in 1821), voor hen een opera te componeeren. Volgens anderen zou Barbaja den meester verzocht hebben, een opera in drie bedrijven te vervaardigen, waarop het onderwerp ontleend zou worden aan Schiller's ballade *Die Burgschaft.* Ook daarvan is niets gekomen.

In 1825 kwam Ludwig Rellstab uit Berlijn te Weenen, met het doel, Beethoven te bezoeken en, zoo mogelijk, een operatekst voor hem te vervaardigen. Hij bracht een aanbevelingsbrief van Karl Zelter, den stichter der Berlijnsche Liedertafel, mede en werd zeer welwillend ontvangen. ‘Dat is een schoone brief! - zei de Beethoven, nadat hij de hem voorgelegde regelen gelezen had - Zelter is een waardig beschermer der ware kunst. Groet hem hartelijk van mij, wanneer gij terugkeert. Gij wilt een opera voor mij schrijven; dat zou een groote vreugde voor mij zijn! Het is zoo moeilijk een goed gedicht te verkrijgen. Grillparzer heeft er mij een beloofd; hij heeft er reeds een gemaakt, maar wij verstaan elkander niet goed. Ik wil geheel anders dan hij. Gij zult last met mij hebben.’

Op de vraag van Rellstab, welke soort van gedicht hij wenschte, antwoordde Beethoven: ‘De soort doet er weinig toe, wanneer de stof mij aantrekt. Doch ik moet er met liefde en innigheid aan kunnen werken. Opera's zooals *Don Juan* en *Figaro* zou ik niet kunnen componeeren. Daar heb ik een afkeer van. Ik had zulke stoffen niet kunnen kiezen; zij zijn mij te lichtvaardig.’

Rellstab noemde toen eenige onderwerpen: *Attila*, *Antigone*, *Belisarius*, *Orestes* en andere. Beethoven las de namen, die Rellstab opschreef, knikte bij elken met het hoofd, verzocht hem dan voort te schrijven en zeide: ‘Ik veroorzaak u veel moeite Het zal u moeilijk vallen met mij klaar te komen!’

Doch ook van het plan Rellstab kwam niets. Beethoven stierf en liet der wereld zijn *Fidelio* als eenige opera achter.

HENRI VIOTTA.

Bibliographie.

Eerbied voor het levend materiaal in de tuinkunst, door Geertruida Carelsen. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1902.

Aldus klaagt van uit Berlijn, de afstammelinge van een onzer groote tuinkunstenaars:

'Is het niet een getuigenis van artistieke armoede, dat huis aan huis, en dat nog wel in onze luxedorpen, in de tuinen der villakolonies, de arrangementen zoo eentonig dezelfde zijn?

Dat begint overal met een opgehoogd perkje vol roode geraniums, en daaromheen een randje kamille of lobelia's; en in het midden - als het handvatsel van een suikerpotdeksel - een dracaena. Dan een perk bolbegonias, eenige stamrozen en, al naarmate de tuin groot is, nog een stuk of wat meer zulke vaste nummers; liefst ieder afzonderlijk ingepakt binnen een reeks kippengaas, als kostbare meubelen in grove huizen.'

Maar, lieve juffrouw Carelsen, lig *ik* op een bed van rozen? ben ik geneigd uit te roepen *à l'instar* van dien Inca, dien Spanjaarden of Portugeezen - ik weet niet meer wie van beiden, doch beiden waren er toe in staat - te braden legden op een rooster, in tegenwoordigheid van zijn opperhofmeester, die zich op dezelfde wijze zag be- of mishandeld. Waarom zooveel eerbied gevergd voor het levend materiaal in de *tuin*kunst, als men zoo weinig eerbied bewijst aan het levend *menschen*materiaal? Is de mensch dan geschapen om van half negen 's morgens tot half zes 's avonds, of nog later, op een kantoorkruk te zitten, of er naast te staan, zich op te sluiten in steenen gevaarten, gelegen aan straten, die vuil, of grachten, die nog vuiler zijn? (Wanneer de Franschman de rivieren betitelt als 'wegen die zich voortbewegen', mag een Hollander, vooral een Amsterdammer, met nog meer recht de grachten noemen: vloeiende mestvaalten!)

Neen, zoo lang men den mensch verlaagt tot een stedebewoner, heb ik geen medelijden met het levend materiaal in de tuinkunst, en verorber ik chocolade- en tuinpuddingen met dezelfde verwoede resignatie. Trouwens wie 'tuin' zegt, erkent reeds het kunstmatige; de tuin is het product van de bedorven menschenmaatschappij - en zoo het Paradijs onzer stamvaderen

een *tuin* wordt genoemd, was het alleen omdat dit zalig oord eene omheining noodig had, teneinde Adam en Eva, nadat zij er uitgezet waren, er uit te kunnen houden. Eigenlijk was het Paradijs met zijn wilde dieren: *de* wildernis; daar buiten, daaromheen, lag de 'tuin'.

Ik zou misschien niet zoo zwartgallig zijn, als ik niet dezer dagen gebukt ging onder de verplichting een tuin tot de orde te roepen, en wel een gewonen stadstuin, zooveel meters breed, zooveel meters diep, begrensd ten zuiden, ten westen en ten noorden door even zoovele, eveneens op hunne beurt aldus begrensde, langwerpige vierkanten of bakjes. 'Boomen groepeeren, en heesters en struiken, naarmate het terrein daartoe gelegenheid geeft', luidt uw recept! Maar, eilieve, een Nederlandsche stadstuin geeft geen 'gelegenheid', en een mensch wonende in luxe-dorp of villakolonie, is een mensch, die drie kwart van zijn leven op zulk een stadstuin heeft gestaard, en natuurlijk zijne stadszonden meesleept naar het platteland. En toch heeft u gelijk, juffrouw Carelsen! en uwe raad is goed, misschien nog beter, omdat gij in uwe brochure zorgvuldig alle voorschriften weghoudt. En grif geef ik u toe dat niets leelijker is dan onze stadstuinen, tenzij gij mij veroorlooft de stadsparken nog leelijker te vinden.

Toch is dat zoo jammer in dit land, hetwelk nog zulke goede voorbeelden kan aantoonen uit de eerste helft der 19e eeuw. Misschien, mejufvrouw, herinnert gij u den volgenden aanleg, niet ver van Amsterdam: Deze tuin wordt aan de eene zijde *niet* begrensd door een anderen tuin, maar sluit zich in flauw gebogen belijning aan den stadssingel aan, beplant met statige ijpen, die hunne takken werpen ver over de breede gracht, waarin van de overzijde zich eveneens hoog geboomte weerspiegelt Ook aan de andere zijden van den tuin wordt het langwerpig grondstuk, dat zich halverwege tot dubbele breedte verwijdt, door geen huizengedoe begrensd - een groote kweekerij ligt er omheen. Als eene soort sloot, slingert zich een niet breede vijver door dat wijdere gedeelte, zóó beplant in het midden der bocht, dat men zich niet bewust wordt van lengte of vorm, en enkel het zonnegeflikker hier en daar de voortzetting der watervlakte verraadt. Zacht glooit in het midden der holle bocht de oever, welks hoogste punt bekroont een reusachtige bruine beuk; terwijl daartegenover, achteloos in het water afhangend, rhododendron-gebladert de scherpere kromming verbergt. Het einde van den vijver wordt afgesloten door hoog opgaand geboomte: koele bladtent in den zomer, welker bodem dan een kale, nauwelijks groen-mossige vlakte schijnt, doch waaruit in het voorjaar achtereenvolgens ontspruiten: heirlegers sneeuwklokjes, - de lente inklingelend - dan preutsch gesloten crocussen, schuchter opeen gedrongen, dan - rossig paarse mollegangen vormende - lage helmbloemen; totdat eindelijk - als een op 't aardrijk gevallen uitspansel - blanke ster-anemoontjes het geheele terrein doen schitteren. Nog even schieten de lelietjes van dalen op, en dan, als met een tooverslag, is alles verdwenen, als onder den grond verzakt, terwijl hoog in de lucht, elders, bij den ingang van het bosch en overal in de toppen der boschage, opwolken de roode en witte meidorens, en met hunne takken zwiepen over het gras, of feestbogen vormen over de smalle paden.

En de zonnige vlakten daarvóór wedijveren met die boomentooi; hoog schiet omhoog het fluite kruid (zooals wij jongens) of dolle kervel, zooals de ouderen die plant noemen, en breidt zijne groote witte bloemen beschermend over de glinsterende

grassprieten uit. Wat heb ik den tuinman geërgerd door hem te weerhouden die halmenvreugd

met zijne zeis te verstoren! En toen hem tevens verboden werd de kanten van de paden af te steken, zeide hij bijna den dienst op. Maar ik daarentegen zegende in mijn hart den man die, thans reeds lang onder de koele zode rustende, zoo vele jaren geleden uit klein geboomte en struikgewas ontwierp, en enkel voor zijne geestesoogen heeft gezien, dit Paradijs van woudbloemen en boomen, waar de natuur zóó bescheidenlijk door den kunstenaar is geleid, dat niets aan den mensch doet denken, en alleen het werk den meester prijst, dien meester der Nederlandsche tuinkunst: Zocher, eigenaar en eerste bewoner van Rozenhage.

R T. N

[Derde deel]

Jan.

I.

Toen Jan voorbij de ‘Blauwe Leeuw’ reed, voelde hij opeens het water in zijn mond komen naar een borrel. Hij stuurde de zwarte Heinsens hofje op en:

‘Hòò knol!’ riep hij, waarna het paard gewillig dadelijk stilstond.

Haastig friemelde hij de leidsels aan een der groen-schaduwende linden voor het huis, sjorde goeiïg de houten ruif bij, waarin hij wat van 't onder zijn zitbank op de kar bewaarde voer uitschudde, en stapte toen de lage deur binnen.

‘'n Avond saâm’, onverschilligde hij, terwijl hij op een stoel bij het raam neêrplofte. En dadelijk dwaalden zijn oogen van onder de donkere wenkbrauw-borstels achterdochtig naar den hoek bij 't buffet. Daar stonden ze met zijn drieën samengeklit: die dochter van Heinsen den waard, de commies Verkerk en een vreemde koopman, zoo eentje uit stad, naar zijn kleêren te oordeelen. - Ze hadden zijn binnenkomen nauwelijks bemerkt, zóó vol schenen ze van wat die vreemde sinjeur hun liet zien: de deern met uitgerekten hals over de mars gebogen, welke de man op de schenktafel had gezet, de commies met zijn magere tronie vlak bij haar gezicht.

Jan, aan het raam, waarachter zijn knolbeest rustig te vreten stond, zat zwaar-breed te wachten tot men naar hem toe zou komen om te vragen wat hij dronk; hij mompelde wat vloeken in zijn rossen baard, dat men hem zoo lang liet

wachten; voelde zich, kracht-lobbes als hij was, toch te bedeesd en te traag om te roepen; staarde na maar wantrouwig van onder zijn borstels het drietal aan, als broeiden ze in hun smoezelend daar-samen-staan om het marsje een complot tegen hem, die zoo pietluttig in zijn hoekje zat.

De koopman had zich nu naar den commies gewend, wien hij met drukke gebaren tot iets scheen te overreden. Toch bleef zijn stem gedempt, zoodat Jan niet dan losse klanken opving.

Opeens begon hij diep in zijn keel smalerig te grinniken. Het meisje, hierdoor aan hem herinnerd, zag snel op en kwam naar hem toe, vroeg kort wat hij wenschte.

Even, terwijl zij wachtend voor hem stond, bleef de vrachtrijder zwijgen, omwoelde haar met zijn donkeren blik, als een groote, logge hond, dat het meisje stond te draaien en te blozen en langs zijn rossigen kop heen door 't venster naar buiten zag over de hei. In oranje gestreep tegen de lucht ging er de zon onder.

Toen bestelde hij kort een klare en ging breed op zijn ellebogen over het houten tafeltje den commies en den koopman, die nog bij 't buffet aan 't onderhandelen schenen, liggen aankijken.

Het meisje bracht vlug het bestelde, keerde toen haastig naar de twee bij de schenktafel terug, weêr gretig in 't marsje glurend, terwijl Jan, met een onverschillig gebaar, het glaasje greep en de klare met één klok door zijn keel goot. Toen, zijn oogen op den commies, rochelde hij nog eens zijn smalenden grinnik. Hij had er nu alles van gesnapt! Zijn hersens werkten wat langzaam; het had lang geduurd voor hij zoover was, doch nù hij er was zonk het ook als een warme tevredenheid tegelijk met de klare in hem. En nu verstond hij ook wat de koopman zeide, wiens drukke stem af en toe met een hoogen haal uitschoot in de dompe gelagkamer-ruimte.

‘Wàt zeg ik, meneer de commies, tien gulden is toch waarempel geen geld voor zóó'n paar spullen; gáát er meê naar de stad en de winkelier geeft je er dadelijk twintig op! Maar 't zijn me laatste en 't moet alles weg. Koop het voor de juffer als je je voordeel begrijpt, want zoo'n koopje komt in geen jaren terug.’

De commies, met een martelaarsgezicht, stond naast het meisje, dat haar arm op zijn schouder had gelegd en hem nu zacht-dringend, haar gretige oogen van de mars niet af, wat in 't oor fluisterde. De koopman, klein, vief kereltje, zag loerend toe.

'Voel dat goud dan, meneer de commies, zoo smijïg, geen greintje koper der in, of ik mag doodblijven', prees hij nog.

'Doe de juffer nou dat pleziertje als je je belang begrijpt; een man heeft er nog nooit verdriet van gehad, dat hij een hupsche jongedochter een gevallen deed, zei mijn grootvader altijd, en de man kon het weten, meneer de commies; hij is driemaal getrouwd geweest, ha, ha!'

Jan, in zijn hoekje bij 't raam, het leêge borrelglaasje tusschen zijn vingers draaiend, lachte voor de derde maal zijn smaalgrinnik. Hij zag den commies besluiteloos van den koopman naar het meisje kijken, wier hand nog steeds als overredend op zijn schouder lag; dan nam hij weêr het paar oorbellen die de man hem pralend voorhield in de hand, om ze telkens weêr hoofdschuddend neêr te leggen. En bij dat alles wurmde hij onophoudelijk aan zijn blond touwig snorretje.

Toekijkend, maakte Jan zich nog wat breeder met zijn ellebogen op het tafeltje; hij genoot nog zijn borrel ná en zat in zichzelf te prakkizeeren of hij roepen zou om nog een tweeden. Maar hij durfde niet; het was altijd of hij voor zijn eigen grove stem terugschrok. Toch, opstaan deed hij óók niet, omdat het geval met den commies hem vermaakte. Ze wisten allen in de streek wel, dat die Verkerk de dochter van Heinsen naliep, en een goeie kans scheen hij ook te hebben, naar wat hij er zoo wel van had gehoord. - En nu ging zoo'n melkmuil zijn eigen glazen ingooien door die prullen niet te willen koopen. De kramer had glad gelijk; als er iets was dat het vrouwvolk in een man niet zetten kon, dan was het schrielheid. En kijk me nu dien vent eens sammelen over zoo'n tien gulden; dat ze toch zoo'n drooghals aanstellen om zich de smokkelaars van haarlui lijf te houden! Wat zijn nu tien gulden voor zoo'n pottekijker....

Lekkertjes-tevreden zat hij zijn philosophietje uit te spinnen, nog altijd maar niet met zichzelf eens of hij nog een

borrel nemen zou of niet; maar *hij* was dan ook maar een arme duivel, wien de centen niet op den rug groeiden.

Het onderhoud scheen intusschen geëindigd. De kramer wrokkig, in een domp zwijgen, pakte haastig zijn boeltje bijeen, dat hij in een zwart stuk zeildoek wikkelde, en vertrok, het marsje onder den arm. Het meisje had haar hand van den commies teruggetrokken en was nu achter het buffet luidruchtig-boos aan 't omspoelen van glazen gegaan, terwijl Verkerk nog wat aarzelend in de gelagkamer bleef rondhangen, te fluiten trachtte, onderwijl aandachtig kijkend naar de bonte reclame-biljetten aan den muur. Eindelijk kwam hij weêr voor de toonbank staan, op zijn touwig snorretje bijtend.

'Ik kon heusch niet Anna, nu niet.... een anderen keer.... je weet dat mijn moeder ziek is, en....'

Het meisje, hem niet aanziende, klikkerde luid met de glazen in den blikken omwaschbak; trok even haar schouders op.

'Je verdient toch genoeg... met al die premies van den laatsten tijd... als je wat voor me over hadt...', zei ze, zich afwendend en door een deur in het achterhuis verdwijnend. - Jan zag den commies even aarzelen of hij haar volgen zou; toch bleef hij wachten, en toen ze niet terugkwam droop hij stilletjes heen, bij de deur geërgerd naar Jan kijkend, die weêr smaal-grinnikte.

Eindelijk kwam het meisje weêr binnen.

'Hij is weg hoor!' riep de vrachtrijder; toen: 'Breng me nog een klare,' - waarna hij onhandig aan het rood-vervaalde kwastje van zijn hoed te morrelen begon, dien hij voor zich op tafel had neêrgesmeten. - En terwijl zij het gevraagde hem bracht, volgden haar zijn dogge-oogen van onder de borstels weêr, evenals de eerste maal, met een mengeling van vrijpostigheid en achterdochtige bedeesdheid, wat haar heel rood in 't gezicht maakte en haastig naar het buffet deed terug tippelen. En gedurende al den tijd dat Jan er nog zitten bleef, breed-steunend op zijn ellebogen, omwoelden zijn oogen haar bezige figuurtje, dat ze zichtbaar opademde toen hij riep om te betalen, en, vlug naar de achterdeur springend, naar binnen riep: 'Vader... vader!...' waarna de dikke Heinsen was te voorschijn gekomen, met

wien hij had afgerekend. - De deern was achter het buffet met haar glazen blijven doorklikkeren.

Vloekend had hij het paard losgebonden en 't met de kar wêer op den weg gezeuld. Het beest was oud en tastte struikelig met zijn pooten langs den berm, waardoor Heinsens hofje van den weg gescheiden was.

'Vrrt knol!'

Met zijn loggen schoen porde hij tegen de achterschoft van 't paard, dat op een tam drafje den steenweg begon af te sukkelen, de kar, nu bijna leêg, er achter aan krakkend.

Jan had zich een versche pruim achter de kiezen geduwd; zat nu al smakkend nog te foeteren over die preutsche deern, die haar vader was gaan roepen, net of *zij* er te goed voor was zijn centen aan te pakken.

De avond viel nu snel, en hij had nog een knap eind te rijden voor hij aan 't Gele Vlek was, waar hij thuis lag.

'Vort dan knol,' spoorde hij telkens zijn paard aan, dat dan weêr een eindje makjes voortdraafde, tot het in zijn lummelig gestap terug viel.

Al dorder en verlatener werd de streek; men kon zien dat men de grens naderde. Hij kwam nu door het laatste dorp, hield hier en daar voor de huizen zijn kar in, om zijn pakjes af te geven, boodschappen meest voor de bewoners der eenzame villa's, die hij 's morgens afhaalde en 's middags meê uit stad terugbracht.

Toen: 'vrrt knol' had hij ook het laatste menschenleven achter den rug, totdat hij na een kwartier ongeveer het Gele Vlek zou bereikt hebben.

Aan beide kanten van den weg strekten zich nu groote lappen paars-bloeiend heikruid, dat in den laatsten zonneglans bronzig gloeide; de oranje strepen aan de lucht waren langzaam vervaagd tot een zacht, ziekelijk geel, waartegen hier en daar een verre kerkspits scherp aflijnde. Donker massade af en toe een dennenstuk langs den weg hem voorbij, waar het vreemd-geheimzinnig schaduwde tusschen de slanke stammen; dan opende zich het gezicht weêr vlakuit naar den horizon, met op sommige plaatsen aan den einder het zilverig branden van de laatste zonnestralen op door den wind blootgewoelde witte zandplekken.

Het was warm; vooral tusschen de dennenstukken hing een puffige benauwdheid, en telkens moest Jan zich met zijn boezeroensmouw het zweet afwisschen. Daarenboven brandden hem de twee borrels in zijn maag; hij kon niet veel drank verdragen; het bracht altijd allerlei gekke dingen in zijn kop.

Om hem heen zag hij den avond neêrzijgen; het was als een vreemde trilling in de lucht van zwarte stofjes, die langzaam daalden over de hei.

- Die deern van Heinsen....

Opeens stond ze daar weêr voor hem op, zooals ze hem de borrels gereikt had; het blonde hoofd met de blauwgrijze oogen kloek op de schouders, stevig in haar grauwe jak met den rood-bespikkelden borstdoek. En met zijn gedachten woelde hij weêr om haar heen, zooals hij het een half uur geleden met zijn oogen gedaan had, en nu, terwijl hij zijn paard aanspoorde, verkneukelde hij zich nog ná aan de kleur, die hij naar haar wangen had gejaagd.

Jongen, Jan, dat zou een wijf voor jou zijn!

De gedachte was hem door den kop gespietst vóor hij 't wist, en onrustig schoof hij zich over den bok van zijn kar, beduusd om dien plotselingen inval, waarmeê hij geen weg wist. Hij trouwen, hij was er wel de mooie jongen naar! En dan nog wel Anna Heinsen; als die met d'r centen geen beteren krijgen kon!

De commies schoot weêr voor hem op, en uit pure nijdigheid om dien schralen salamander gaf hij met zijn breeden schoen het paard weêr een opjakker tegen de schoft. Daarbij lachte hij grimmig, kneep zijn vingers vaster om de touwen leidsels. Waarom die vent, die dwarskijker en niet *hij*, Jan Smeere, bij alle weerlicht! Al was hij dan niet zoo'n mooie meneer, hij had knuisten aan zijn lijf die voor geen duizend commiezen terugbleven als 't pas gaf, voor geen duizend, en doodblijven op een paar guldens deed hij óok niet, verd....!

Hij reed nu tusschen onafgebroken reeksen van kreupelhout door, dat spokerig schimde in de thans bijna geheel gevallen schemering. Den straatweg liet hij rechts, en van zijn kar springend sloeg hij een hollen zandweg in, die in een paar minuten naar het Gele Vlek voerde.

Het paard, afgemat van een heelen dag loopen, had moeite voort te komen over het rulle pad, dat hier en daar stronkerig bobbelde van gretig over de bermen uitgeschoten bossen heikruid, als zwartige knoedels tegen het witte zand; telkens moest Jan de kar in het rechte spoor douwen.

Hij reed nu de eerste huizen van het Gele Vlek voorbij, verdiepinglooze, krottige woningen met smoezele, schilfrige kalkmuren, meest bewoond door arbeiders aan een fabriek die een kwartier de grens af naar het zuiden lag. Hier en daar brandde achter een raam een troebel licht - zooals de maan schijnt in vuil slootwater - doch de meeste der huisjes lagen in een onheilspellend donker. Voor een der deuren stond een vrouw met een kind op den arm, uitziende naar den gelen schijn aan de lucht, die boven het kreupelhout nu meer en meer wegbleekte.

‘Binste lèète gie!’ riep ze Jan nieuwsgierig toe, toen hij voorbij sukkelde.

Hij bromde wat; hield een paar huizen verder het paard in, gelokt door stemmen die van achter een verlicht venster oproesden. De rit en de warmte hadden hem trek in nog een borrel gegeven.

Zijn huisje lag wat opzij in 't kreupelhout gegooid. Hij woonde er met een oude vrouw die voor zijn eten zorgde en den boel zoowat schoonhield. Hijzelf had tegen den achterwand een houten loodsje getimmerd voor kar en paard. De borrels hadden zijn eetlust opgewekt, en zich den tijd niet gunnend de zwarte uit te spannen, liet hij het beest maar zoolang in het stalletje staan als het stond, zich naar het keukentje haastend, waar vrouw Drels hem met het eten wachten zou.

‘'k Zoude nog lèèter komme’, smaalde het wijf kribbig, de pan onder zijn neus op de tafel duwend. Het walmde hem zoetig-verleidelijk tegen, en dat bracht hem in een behaaglijke stemming; deed hem niet vloeken als hij anders licht gedaan had. Hij lachte maar wat goeïg diep uit zijn borst, terwijl hij het eten klisklassend vermaalde. Toen stond hij op om het paard te gaan uitspannen.

Maar nadat hij de lantaarn in 't stalletje had aangestoken,

bleef hij een oogenblik besluiteloos tegen 't houten beschot staan. Nu hij verzadigd was en de borrels wat in hem waren gezakt, voelde hij plotseling een lammerigheid door zich heendrenzen, die vreemd afstak bij zijn luidruchtigende stemming van straks, op den weg. Zoo was het altijd, als hij wat veel gedronken had. Dan kropte het met een huilerig gevoel van sentimentaliteit naar zijn keel, en vroeg hij zich af waartoe toch wel het leven diende, *zijn* leven, dat van den eenen dag naar den anderen overging in hard sjouwen en ploeteren van den morgen tot den avond, zonder dat hij er ook maar éénig genot van had. De anderen hadden hun vrouwen en kinderen, maar hij, wat had *hij*? Een oud wijf, dat kribde als hij niet op tijd thuis kwam en verder.... zijn paard, zoo'n knol, die hem tòch niet begrijpen kon.

Minachtend liet hij zijn oogen over het beest gaan, dat, nog steeds ingespannen, geduldig wachtte, hangend als òp in zijn tuig. Zijn magere pooten stonden vreemd bij elkaâr geschorreld op de hobbelige stalklinkertjes, zijn zwarte kop met de vuil-witte bles-streep dommelde sullig naar den grond, en af en toe schurkte hij even met zijn uitgezakte schoften, waarop het logge leerwerk pijnlijk-zwaar te drukken scheen. De lantaren, die Jan al peinzend in de hand hield, wierp een zeurig, onbestendig licht in de kleine ruimte, op de versleten huid van 't paard liggende in vale glimplekjes.

En Jan, in zijn sentimenteele bui, peinsde door over zijn verlatenheid, vloekte op de deerns, die wel bang voor hem schenen, hem overal uit den weg liepen en liever met de fabrieksarbeiders en smokkelaars trouwden dan met hem, die tenminste eerlijk zijn brood had. Hij was te onhandig, hij wist het wel; hij had den slag niet met vrouwvolk om te gaan, hoewel hij zich toch sterker en meer waard wist dan de meeste kerels uit de streek, de commiezen incluis. Dat hij niet vocht, nou ja, waarom zou je vechten als je in vrede leven kon, en je klantjes, als je dàt maar snapt, vertrouwden toch óok hun spullen liever aan een kalm, bedaard persoon dan aan zoo'n heethoofd toe. En de klantjes, dat was toch maar àlles; als je *die* niet had, liet je je dan maar opstroppen aan den eersten boom dien je tegen kwam. De deerns, - moest je vangen met mooie woorden en schitterende prullen; maar naar mooie woorden stond zijn mond

niet (behalve dan tegen de klantjes) en voor schitterende prullen had hij geen geld.

Anna Heinsen....

Daar stond ze pardoes weêr vóór hem, stevig en wel.

Dat was er óok eentje, die met schitterende prullen te vangen was; och arme, wat had ze dat commiesje daar leelijk laten staan, toen hij tegenover dien kramer de schraalhannes speelde!

Als.... als *hij*, Jan Smeere, haar eens die oorbellen gaf!....

Dat schokte daar toch ineens door hem heen, dat hij er zelf van schrok. Was-i dan gek; hoe zou hij aan het geld daarvoor komen? 't Was me nog al niks, en zóó goed gingen de zaken niet tegenwoordig, dat hij zoo maar tien losse guldens in zijn sjiffenière leggen had!

Toch wilde de gedachte hem nu niet meer uit den kop. Hij stelde zich al vóor het lange gezicht dat die bleekmuil trekken zou, aan wien hij, zoo goed als de anderen van het Gele Vlek, het land had als een stier. En dan de deern.... hij zou wel willen weten of ze nòg haar vader roepen zou, als hij die gouden dingen effectief in haar hand lei, ha, ha, ha!....

Werktuigelijk, als slúrpende in zijn gedachten aan 't blonde kind, was Jan eindelijk begonnen de riempjes van 't paardentuig los te peuteren; sjorde toen met zijn linkerhand den boom op.

'Allo Bles....'

Het paard, opgeschrikt, scharrelde zijn pooten bijeen, met even een kleintjes roffelen op de klinkertjes van 't schuurtje; dan sjokte het traag zijn tuig uit naar het afgeschoten hoekje bij zijn ruif. De vrachtrijder hing het leerwerk aan een knop in den houten wand, waar het eenigen tijd langzaam bleef heen en weêr schommelen, mallige schim-schaduwen zwartend in den lichtschijn der lantaarn.

Toen, na het paard een armvol hooi en drinken gegeven te hebben, stapte hij met het licht naar buiten en sloot zorgvuldig de deur.

Buiten was het schemerdonker en stil. Zilver stond er de maan aan de lucht. - En terwijl Jan nu het huisje binnen trad om te gaan slapen, kriebelde het nog altijd als een prettige gedachte in hem op: hij waard in de 'Blauwe Leeuw'.... Anna Heinsen *zijn* vrouw....

II.

Het liet hem niet meer los.

In zijn doezigen kop van grooten, lijdelijken lobbes, die dagelijks geregeld zijn werk deed, te traag om iemand te schaaien buiten zijn paard, waarop hij meer uit een natuurlijke behoefte dan uit wreedheid al zijn ongebruikte kracht uitranselde; - die morgen aan morgen stoer-onverschillig op zijn kar naar de stad reed, vanwaar hij eerst tegen den avond terugkeerde, - 's Zondags stil en breed in een hoekje van de herberg zat, zich in den smook van zijn pijp wat achterdochtig aan de drieste blikken der gehuchtmeiden ontpuffend, - was het eensklaps met een starre taaiheid zich gaan vastzetten: Anna Heinsen zou zijn vrouw worden.

En het was, of die trage bedeesdheid, welke hem tot nu toe van de vrouwen en de vrouwen van hem had vèr gehouden, zich opeens had omgezet in een vermetelen durf, een stugge doortastendheid, waarin zijn gedachten telkens weêr naar de ‘Blauwe Leeuw’ terugsprongen, om er de deern van achter de schenktafel weg te halen en in zijn huisje te zetten zóó als hij haar dien middag had gezien: groot en gezond, frisch-rood het gezicht onder de brutaalopgewrongen blonde haar-toet, de rood-spikkelige doek ruim over de kloeke borst geplooid.

De gedachte zelf van een vrouw te nemen was hem oud en vertrouwd, ofschoon hij op sommige oogenblikken er den draak meê stak. Toch, - geen deern bijna in 't Gele Vlek en de dorpen waar hij dagelijks doorkwam, naar wie niet zijn verlangen van om het hoekje zijner linkschheid voor langer of korter gretig had gegluurd, zonder dat hij echter ooit een stap was verder gekomen. Het besef dat de meisjes hem niet mochten, hem een lijs vonden zoo groot als hij wàs, voor wien ze toch ook bang waren, had hem nooit met een aanzoek voor den dag doen komen, zelfs niet als een enkele maal een meisje vrij duidelijk toenadering had getoond.

Zoo was zijn leven verdeeld gebleven tusschen zijn klanten, tegen wie hij kruiperig beleefd was, in gestadige vrees dat ook het geringste vrachtje hem mocht ontgaan, - zijn paard, dat hij trapte en voor bonk schold, het kribbige wijf dat zijn

pot kookte en de kameraden met wie hij in den slappen tijd op de kaden werkte in de stad.

Ook met de mannen van 't gehucht had hij weinig omgang. - ‘De vrome’ noemde men hem soms smalend, terwijl geen mensch eigenlijk wist waarom, want niemand herinnerde zich Jan ooit een voet in een kerk te hebben zien zetten. Maar de ouderen vertelden wel dat Jan een vrome grootmoeder had gehad, die dat gebeurde met t'r dochter Bet nooit goed te boven was gekomen, en voor 't overige stroopte Jan niet en smokkelde hij niet, zooals ze bijna allen deden hier aan de grens, en dit was, genomen bij Jans wat eenzelvige natuur, genoeg om den naam in den mond der gehucht-jongens levend te houden: de vrome. - Het was een der dingen waarmede ze succes hadden bij de deerns, en een grap die daarom telkens en telkens werd herhaald was het, als Jan 's Zondags in zijn hoekje van de herberg zat, weggepuft achter den rook van zijn pijp, dat een der jongens onverschillig hem voorbij slenterde, terwijl hij langs zijn neus weg de woorden vallen liet: ‘Zoo vrome, de commiezen je weêr leelijk op je hielen gezeten vannacht, hè jong?....’ - Een schater stralde dan door 't lokaaltje, maar wat Jan 't woeiendst maken kon, dat hij meest vloekend opsprong en de deur uitliep, waren de spottende blikken der meisjes, het besef dat hij met al de kracht van zijn groot lichaam tegen die smaal-gichelende deernen toch niets vermocht. En hoe langer hoe meer had het hem zich doen terugtrekken in den kring van zijn daaglijksche, sleurige plichtjes, met als eenige vriend den borrel, dien hij in de vaste kroegjes pakte, waar hij langs kwam, en als eenig levend wezen dat altijd in zijn nabijheid was zijn paard, in zijn lammen kreupelgang dag in dag uit gemoedelijk over den weg sjokkend. Jan-op-zijn-kar was een bekende figuur in den geheelen omtrek, en Jan-op-zijn-kar toch kende niemand.

En Jan kende zichzelven wel het allermínst, nu hij, na dien middag waarop hij toevallig aan de ‘Blauwe Leeuw’ had aangelegd, een herberg waar hij toch anders nooit kwam, dien stuggen wil in zich staan vond, de brutale doortastendheid in zijn vingers kriebelen voelde van die dochter van Heinsen tot vrouw te nemen, het mocht dan kosten wat het wilde.

Toch draalde hij nog eenige dagen vóór hij zijn bezoek

aan de ‘Blauwe Leeuw’ herhaalde. Want ondanks alles zat die schuchterheid hem nog maar leelijk dwars. Als hij 's morgens en 's avonds er voorbijreed, gluurde hij van zijn wagen af onder de borstels van zijn brauwen, of hij haar niet staan zag in de gelagkamer; maar er waren horren voor de glazen, en zoo zag hij niets.

Tot hij, op een middag dat hij naar huis terugreed, het vlasmuilig commiesje was tegengekomen, dat hem in 't langsgaan met wat spottends had aangezien. Jan had hem al de zwartheid van zijn blik toegesmeten en gesmoord gevloekt, dat de commies - die, naar Jan gehoord had, toch wel een pootig ventje wezen moest en voor geen geruchtje vervaard - snel had vóór zich gekeken, al wriemelend aan zijn vlas-snorretje.

Jan sloeg zijn Bles als razend op de botten, dat het beest schichtig de ooren opstak en mallig zijn pooten uitsloeg tot een stram sukkeldrafje. - Een plotselinge jaloezie was in den vrachtrijder opgelaaid; hij schoof zijn breed-zwaar lichaam van links naar rechts over de bokplank, terwijl hij zijn slappigen vilthoed nu eens achter op zijn hoofd en dan weêr tot op zijn neus duwde. En onderwijl sputterden de verwenschingen hem door zijn kop: over dien melkmuil, dien dwarskijker, die hem, Jan Smeere, de deern wel voor zijn neus woû wegkapen. Maar dat zou niet gebeuren, dàt zou niet gebeuren! Hij had meer dan genoeg van zijn leven alleen; hij was het beu en hij had fatsoenlijk zijn brood. En als hij Anna had, dan had hij de herberg óok, want Heinsen was oud, en dan.... dan....

Het wirrelde gloeierig alles door zijn brein, tot hij met een ruk zijn paard voor de ‘Blauwe Leeuw’ deed stilstaan.

Maar even later stevende hij breed-kwaad weêr de deur uit, sprong op zijn kar en reed weg. Hij grolde van boosheid, en de boomen die zoo nuchtertjes een voor een langs hem heenschoven, had hij wel vierkant op t'r gezicht willen slaan. - De herberg inkomend had hij een borrel besteld, en zij, verd..., was dadelijk in 't achterhuis gegaan om haar vader te roepen! -

Grimmig kneep hij zijn lippen opeen, schold zichzelf al voor een suffert, dat hij zoo dadelijk toen was omgekeerd. Hij dacht terug aan het commiesje; lachte wrang-op. Natuur-

lijk was die er juist vandaan gekomen, dat melkgezicht!

Maar de bellen had ze toch nog niet in haar ooren gehad.... bedacht hij toen....

III.

Hij lag plat op zijn buik, zijn vingers om den rand van 't tonnetje geklemd. - Zijn hoofd half-op uit de duikende schouders, den mond even-open en zijn ooren als gespitst in luistering, lag hij in het struikgewas.

Rondom hem hield de nacht den adem in. Donker hing de hemel boven hem, met hier en daar een verdwaalde ster en een maan die kwijnend achter wolkverdikkingen verbloedde. Af en toe joeg de nachtwind een vreemd geritsel door de starre struiken, dat dadelijk daarop in de stilte verzuchtte.

Jan, liggende, voelde telkens kleine rillinkjes hem over de huid loopen. Wat deksel, hij was toch niet bang, grauwde hij tegen zichzelf; maar die boomen.... het leek wel of ze leefden.... het leek wel of alles rondom hem leefde.... of het alles verraderlijk om hem heen stond te smoezelen.... Verd.... daar had je de maan weêr!...

Hij maakte zich kleiner tusschen de heesters, krampte het tonnetje tegen zich aan, als om het te beschermen. Zijn ooren spitsten naar alle kanten. Bewegingloos lag hij nu in een vloeiïng van bleek maanlicht, schel in zijn blauw boezeroen tegen bruin-valen heigrond, - tot een wolk weêr voor de maan schoof en Jan werd weggeslurpt door de duisternis. Hij ademde op, doch bleef bewegingloos. Een nijdigheid blies nog in hem om die maan, om 't beroerde van 't geval: dat hij juist vandáag had moeten gaan, niet een paar dagen had kunnen wachten, en dan om zijn eigen stomheid, die hem een blauwen kiel inplaats van een bruinen had doen aantrekken. - Hij leek wel een smokkelaar van den kouden grond!

Eindelijk begon hij langzaampjes vooruit te kruipen, geruischloos het vaatje voor zich uitrollend, telkens eerst met zijn handen den grond betastend en dorre takjes op zij werpend. Toch kraakte er af en toe een, en dan schrok hij stil, beloerde, zijn mond half-open, het nacht-zwijgen. Maar er was geen geluid dan een verre suizing, en, vlakbij, nu en dan het heester-gesmoezel.

Dan kroop hij weêr verder, de tanden opeen, tot hij aan den zoom van 't eerste heistuk belandde. - Daar moest hij den binnenweg naar Lenderen oversteken, en hij wist dat het huisje van den tolbaas hier vlak om den hoek lag. Als een donkere klomp zag hij het al tegen de lucht, een gelig schijnsel uit een der vensters als een flets gluipig oog door het takkengewar. Er schenen dus nog menschen op te zijn, vloekte hij teleurgesteld.

Even lag hij besluiteloos, zijn blik van dat lichtende venster niet af. Een takje - hoe en vanwaar wist hij niet - maar een takje kraakte, en tegelijk begon een hond zwaar óp te bassen, dat het echode tegen de boschages.

- Verd..., verd...

Een klink ringelde; een deur werd geopend, en Jan hoorde duidelijk de slaperige stem van Donkers, den tolbaas, die het beest te zwijgen maande.

'Koest Hector, je hok in, je hòk in, zegt de baas.'

Toen, als nog sprekend tegen den hond: 'Zijn ze weêr aan de gang, die lieve jongens... ja, ja, koest maar; tróúw beest... als de commiezen hen in d'r kladden krijgen dan leeren ze ze wel mores; stil maar jongkie, stil...'

Donkers' breede gestalte in witte hemdsmouwen, zoo pas uit zijn bed blijkbaar, stond nu tegen het verlichte venster. Jan, die zijn adem inhield, zag hem wantrouwig spieden tusschen de struiken, dan een eindje den weg oploopen, terugkeeren en om het huisje heen eindelijk weêr door de achterdeur verdwijnen.

Na het hondengebas en het gerikkel der deurklink was de stilte nu loodzwaar teruggevallen. Jan verroerde zich niet, zijn oogen aan 't lichtende venster gespijkerd. Zoolang hij de zekerheid niet kon hebben dat de baas sliep en dat licht verdwenen was, durfde hij den weg niet oversteken. - Hij wachtte. - Hoe lang, hij wist het niet, maar het scheen hem een eeuwigheid. Het was of de uren vergingen in die verre, voortdurende suizing, die in den nacht was, waar de nacht vol meê liep... gestadig... gestadig... als met een vèr suis-stroomend water.

En het werd hem, terwijl hij wachtte, gedoken achter 't bladerendichtsel, dat inktig om hem rond spook-vingerde, of hij langzaam-aan werd opgenomen van den grond... werd

weggedragen, hoog en ver... hij wist niet waarheen. Allerlei gedachten begonnen hem door het hoofd te dwarrelen, stukjes herinnering aan de laatste dagen: het gezicht van mijnheer de Raadt, die op Heivliet woonde, een van zijn beste klantjes. - Duidelijk, als zou hij hem kunnen aanraken, stond hij eensklaps voor hem óp als dien morgen, nu bijna een week geleden, dat hij in de deftige vestibule van het heerenhuis had tegenover hem gestaan; met zijn rozig, gladgeschoren gezicht en de sjiek-lange snorpunten. Hij hoorde nog zijn stem, waarmeê hij verteld had van dat hij - Jan - de eerste vier dagen niet hoefde aan te komen om te hooren, want dat hij - mijnheer de Raadt - voor een paar dagen op reis ging en het huis gesloten bleef. Toen had hij hem ook dien postwissel gegeven, om aan het postkantoor in stad te ontvangen; het geld moest hij dan maar bewaren tot hij weêr terug was...

Maar door de klaar-pratende stem van mijnheer de Raadt heibeide het schorrige geluid van vrouw Drels, en van de witte vestibule was hij terug in het schemerig kamertje bij hem thuis, waar het wijf hem om zijn laat-thuiskomen bekijfde.

Gezichten van dorpelingen: Gerrit de veldwachter met zijn groene mouwomslagen, ‘Rooie Hein’ dien hij gisterenavond dronken van over de hei had zien aanzwabberen, de commies Verkerk met zijn vlassikje, doken op en verdwenen; - nu eens zat hij op zijn kar en jakkerde zijn knol voort, dàn zag hij zich eensklaps weêr in dien winkel in stad, waar hij de oorbellen gekocht had. Om hem heen een geschitter en geglans van zilver en goud, allerlei vreemde, geheimzinnige dingen in glazen kasten en de juffrouw achter de toonbank, die hem de spullen had laten zien en aan één stuk door had geglimlacht. Hij had zich toch wel lekker gevoeld toen hij de blinkende rijksdaalders daar had neêrgeteld en al het gezicht van Anna Heinsen vooruit-gezien had, verwonderd, verrast, terwijl hij haar dat fijne goedje toestopte. Hij woû wel eens zien, of ze dan nòg om haar vader riep!...

Een aanraking van zijn hand met het koude ijzerbeslag van 't tonnetje bracht hem eensklaps met een schrikje tot de werkelijkheid terug.

Om hem heen was het stil en donker, scheen het of het

duister zich verdikt had, de maan nu geheel verdwenen achter zware wolken. Als wanstaltige monsters stonden rondom de struiken op, en van tusschen de takken door beloenste hem nog immer als een flets, valsch oog, het rame-vierkant.

Behoedzaam verlegde hij zich op zijn andere zij, vloekend op dat licht, dat wel den heelen nacht brandend scheen te blijven, op zijn eigen beroerden toestand, die hem dwong hier te liggen en te verstijven, als een van die knullen uit 't dorp, die hij tot nu toe altijd met een verachtelijken grijns was voorbijgegaan, hij, die fatsoenlijk zijn brood had. En dan dat vreemde gevoel, dat als een stuk ijs zoo kil op je maag lag... àls hij eens gesnapt werd. Telkens maar rilde je, al wist je dan ook dat het niets was; maar in die bliksemsche duisternis scheen elke boom wel een commies... Morgen kwam mijnheer de Raadt terug; als hij hem morgenavond het geld niet bracht, dan... nou ja, zoover was het nog niet. Pieter Harings uit ‘Het Vosje’ zou hem zijn vaatjes wel afnemen; *die* was er niet vies van, en zijn klanten proefden het óók niet, of de jenever die ze dronken met het spoor over de grens was gekomen, of... Wat was dat??!!...

Hij lichtte zijn kop tusschen de schouders; luisterde...

Maar het was niets; de wind maar.

Als een hamertje was zijn hart eensklaps gaan kloppen; hij had een oogenblik gemeend gefluister te hooren, commiezen die hem op zijn hielen waren.

Gerustgesteld zakte hij in zijn wacht-houding terug, starend naar het venster, dat een bleeke streep licht op het overpad wierp.

De minuten vergingen. - Hoe laat zou het al zijn? Hij dacht aan den afstand dien hij nog had af te kruipen voor het tonnetje in veiligheid was, en dan aan het andere, dat nog bij het Geulpad in een kuil lag verborgen. - Vervloekt dan ook dat morgen dat geld er al wezen moest; hij had zóo gedacht het wel vóor dien tijd bij elkaâr te scharrelen.

Nu lag hij hier als een hond tusschen de struiken verd..., als een hónd...

Toen, met een zachte pijn die langzaam door zijn lichaam vloeide, dacht hij hoe het alles voor niets was... alles voor niets...

En het besef van de nuttelоosheid van zijn liggen hier, de nuttelоosheid van al zijn angsten, al zijn zorgen dier laatste dagen, het zinnen op het wàt en hoè, zijn gang over de grens eindelijk naar 't naaste stadje, waar hij de jenever gekocht had; àl zijn omzichtigheid, zijn noodwendig gevolgd gedraai tegenover de dorpelingen, die hem op weg er heen hadden ontmoet, - en dat alles verscheidene dagen lang, - het besef der nuttelоosheid er van kropte plotseling met zóó'n gulp van weeheid in hem op, dat hij lust had met een gebrul van onwil overeind te springen en naar huis te hollen, alles in den steek latend, de commiezen mochten hem dan in hun knuisten krijgen of niet.

Toch bleef hij liggen, hij wist zelf niet waarom; en de weeheid zakte, en er bleef alleen de pijn, zacht door hem heenvloeiend... om die deern, zoo'n hupsche deern toch, die zijn spullen niet hebben woû; die ze hem bijna in zijn gezicht had gesmeten, en die geschaterd had, hem de herberg uit geschaterd, hem de straat op geschaterd...

Vloeken grommelend lag hij. - Die meid, die meid...

Dan, op eens, verdween het licht achter de struiken, en de weg lag duister, als dadelijk volgeloopen met zwart.

Nog een kwartier wachtte hij; toen begon hij geruischloos weêr voort te kruipen.

Juist dat hij aan het Geulpad zijn tweede tonnetje te voorschijn gebracht had, ritselde het heftig opzij in de heesters, waaruit een zwarte gedaante naar voren sprong.

Zóó onverwachts was die donkere verschijning, dat Jan een oogenblik stok-stijf stond van ontzetting, dan, zich weêr meester wordend, opsprong en met een vloek het links liggend heidestuk oprende.

Maar de ander zat hem dicht op de huid, en aan 't getrappel der voeten te hooren meende de vrachtrijder dat er twee moesten zijn. Hij wist ook wel, ze waren altijd met z'n twee, die duivels! - Hij klemde zijn tanden opeen, spandde zijn uiterste spieren en jachtte, jachtte als een razende, springend over plokken heikruid, eenmaal struikelend over een gat, maar weêr ópkrabbelend, weêr vóortjachtend, slaande zich door een boschage, waarvan het getak hem bloederig wondde.

Toen hoorde hij een der commiezen - Verkerks stem -

zijn naam roepen, en ineens verslapte hij, veronverschilligde hij, begreep hij dat het nutteloos was, dat alles nutteloos was.

Maar bijna onmiddellijk tegelijk grimde een woede in hem tegen dat commiesje, den bleekmuil, die de deern tegen hem had opgehitst, en het kriebelde in zijn vingers dit met hem af te rekenen, hem op te pakken en ginds in het hout te smijten, den gluiper, den spion! - Hem, die nooit vocht, prikkelde nu ransellust; dat, wat hij zich nooit gevoeld had voelde hij zich *nu:* smokkelaar, een jongen van 't Gele Vlek, *de* jongen van 't Gele Vlek, de sterkste, de pootigste van hen allemaal!

Met een nijdigen grauw, die diep uit zijn borst rochelde, hield hij eensklaps zijn vaart in, dat de commies, al vlak achter hem en hier niet op verdacht, met een bots tegen hem opliep. Dadelijk omklemden hun armen elkaâr en zij worstelden, terwijl ginds de tweede commies kwam toegeloopen.

Eén oogenblik maar worstelden zij, hijgend, zwijgend, borst tegen borst, de tanden opeen gekrampt. Al de doezigheid, de lobbesachtigheid, de traagheid, de voor-de-klantjes-kruiperigheid van jaren liep wég uit Jan, troebelde wég uit Jan en hij voelde krachten zijn lichaam stalen, die hij tot nu toe nooit had gebruikt. Het was of hij gróéide nu hij stond tegenover dien commies, of hij úitschoot nu hij lag over dien commies, nu zijn armen molenwiekten dien commies, die geen katje bleek om zonder handschoenen aan te pakken.

Maar dra lag hij stil; gekneveld. Met zijn drieën waren ze toegesneld, en voor die overmacht was hij brieschend bezweken.

Toen hij den volgenden morgen zou worden weggevoerd naar stad, liep het heele Gele Vlek uit om het wonder te zien: Jan Smeere, ‘de vrome’, die de doos inging wegens smokkelarij en verwonding....

IV.

Op een helderen November-morgen werd hij vrij gelaten.

Met een gevoel van breede verruiming ademde hij het frissche buiten, na de drukkende benauwing der gevangenismuren. De menschen gingen langs hem heen als oude bekenden; hij voelde zich blij en tevreden weêr onder hen

te zijn. Zwaar stappend met zijn logge schoenen door de sneeuwmodder in de straten, liep hij de stad uit en den buitenweg op, dien hij voor enkele maanden zoo vaak met zijn kar was gegaan. Waren het enkele maanden, of was het een jaar, twee jaar, drie jaar?

Hij moest lachen om de gedachte, want het waren toch heusch maar wat maanden, al scheen het hem dan ook in ver, ver verleden te liggen: zijn gansche vrachtrijders-bestaan.

En nu liep hij hier, zoo berooid als een kerkrot, want al zijn klantjes was hij nu natuurlijk kwijt.

Zijn klantjes! Hij táálde er wat naar, naar zijn klantjes! Alsof hij *weêr* met zijn kar en dien bonk zou gaan dag in, dag uit, aanschellend om ‘een vrachie!’ - Hàd hij het ooit gedaan, wàs hij het ooit geweest, - de drommel kon hem halen als hij 't begreep.

Hij stapte goed aan; hij voelde zich lenig en flink, met een lust veel te arbeiden; hij voelde zijn spieren, die veel te lang gedwongen werkeloos gebleven waren, *uit*gaan naar werk; gek, dat hij dat nooit vroeger gevoeld had.

Hij stapte. -

Aan weerszijden van den weg een wijdheid van wit, zoover zijn oog reikte. Vlak, als ééne witte vlakte onder de sneeuw, lagen de velden, alleen zwart van de nog niet toegevroren slootjes doorstreept. Vroolijk rood kleurde hier en daar het dak op van een boerehoeve, en over dat alles de hemel blauw en stralend vol zon.

Jan begon een deuntje te fluiten en als een kwâjongen schopte hij steentjes voor zich uit over den weg. Het leek hem of de heele zonnige wereld hèm behoorde, of het alles open lag voor hem uit; of hij overal met zijn kracht zou mogen heengooien. Hij begreep niet, dat er vroeger altijd zoo'n zwaarte, zoo'n traagheid in hem gelegen had. Het was, nu hij in 't verleden terugzag, of hij altijd had geloopen met een bonk lood, die hij nooit had kunnen kwijt raken. En *nu* hij haar kwijt was, was het een opluchting...

Toekomst? Hij had er geen, nu zijn klanten naar de maan waren. Maar hij zou zich een toekomst maken, màken. Een vrouw? - Hij dacht aan Anna Heinsen. Die zou nu wel met haar commies getrouwd zijn, maar wat lette het

hèm; brutaal maar tasten links en rechts, dan kreeg hij er een aan elken vinger.

Toch bleef hij nu wel een kwartier lang stil verder gaan. Van over de landen klepte een klokje. En hij, hij voelde dat er toch nog iets in hem zat van oude pijn...

Maar van op een afstand de ‘Blauwe Leeuw’ ziende, begon het weêr in hem, als was het een krijgslied, te zingen van brutaal! brutaal! en van dat de brutalen de wéreld hebben! De gehééle wereld behoorde hem; alleen... ginds... en als hing er een stukje van zijn vorig leven... herinnerde die herberg hem een nederlaag!...

Driemaal driester dan die eerste maal, nu maanden geleden, trad hij de lage deur binnen. En niet onverschillig, maar twistzoekerig klonk nu zijn stem:

‘'n Klare!’

Het meisje achter de schenktafel keek verbaasd op; liet van schrik toen klikkerend een glas in den blikken omwaschbak terugvallen, nu zij zag wie de gast was. Een hoog-roode kleur overtoog haar gelaat.

Jan, direct op de toonbank toestappend, zag haar strak in 't gezicht; vroeg hoe Verkerk het maakte.

De deern, verward: ‘Verkerk?’....

‘Verkerk, ja, de commies!’

Hij dronk zijn klare uit; vroeg een tweede.

‘O *die!*’ had het meisje uitgeroepen, ‘weet ik, waar *die* uithangt!’

Zij lachte even schel, met hooge lachtrillertjes. Toen vroeg ze, het gelaat opzij gewend: ‘En hebben ze je vanmorgen zoo vrij-gelaten?’

‘Dat zie je,’ snauwde hij, ‘Enne... je bent dus nog niet met dien commies getrouwd?’

Ze lichtte even haar elleboog op.

‘Bèn je.’

‘Enne... waarom niet?’

Zij antwoordde niet dadelijk, staarde langs hem heen door het venster over de besneeuwde hei.

‘Omdat ik 't land aan hem heb; 't is een opsnijer...’

‘Vertel’, beval hij kort.

Weêr even lachte zij; duikelde zenuwachtig met haar

vingertoppen de glazen in de omwaschkom onder het groezele water, dat bobberend spette.

Toen: ‘Nou... een paar dagen nadat jij de doos in was kwam hij dan hier, met een paar van die heertjes uit stad. Zijn gezicht was nog dik van de slagen die je hem gegeven hadt en toen heeft-i hier zitten kletsen van dat *hij* jou alléén naar het dorp gesleept had, zoo sterk en zwaar als je dan was, en... nou, en toen had ik meteen genoeg van hem.’

Jan lachte; verslond haar, vóor haar staande, met de oogen.

‘Jij jaagt ze allen het gat uit!’ grimde hij.

Zij begreep; begon te beven, bang.

‘Roep je vader dan, deern,’ hitste hij.

Maar zij riep niet.

Zwijgen.

Toen zij, aarzelend, terwijl het rood weêr over haar gezicht vlaagde:

‘Ik schrok toen zoo; het was wel vrindelijk van je, met die bellen, maar...’

‘Máár...’ commandeerde hij. Het scheen hem eensklaps of hij de manier gevonden had met vrouwen om te gaan.

‘Maar ik kende je niet; je was hier zoo wel eens een keer geweest, maar dan zat je me zoo strak aan te kijken dat ik er náár van werd, en dan dacht ik wel eens...’

‘Dacht ik wel eens?...’

‘Als die engerd nou maar 's wat zeê... dacht ik dan... maar je deedt nooit een mond open; kéék alleen maar... en...’

‘En?’...

Zij lachte haar trillertje.

‘Ik durf niet; je zal nijdig worden,’ zei ze bang.

‘En?!’... bulderde hij.

‘Nou... en als je dan zoo voorbij reed, dag in dag uit hetzelfde gangetje, dan dacht ik wel eens...’

‘Dàcht ik wel eens?...’

‘Dacht ik wel eens: wat een lijs, die alleen maar zijn paard slaat en nooit eens....’

‘Nóóit eens?...’

‘Nou... nooit eens een van de andere jongens van 't Vlek... en die...’

‘Diè?...’

‘Nou... als je dan alles weten moet... ik dacht dan wel eens, zooals ze allemaal in 't dorp zeien: ‘'t is ook net zoo'n echte vrome’...

Hij vloekte.

‘En nóu,’ dwong hij, ‘wat denk je nóu?’

Zwijgen.

‘Wat denk je nóu?!’

Zwijgen.

‘Wàt dènk jè nòù??!!’

Even later zat hij naast haar op de bank voor 't venster, den arm om haar heengeslagen. Hij had een vrouw, een herberg en geld in één klap. 't Was geen kunst, als je maar wist hoe je 't moest aanpakken!

GERARD VAN ECKEREN.

Twee Noorweegsche gedichten van de eeuwigheid.

I.

In de derde aflevering van den loopenden jaargang der *Aarböger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* heeft de Deensche geleerde Axel Olrik een zeer merkwaardig opstel geschreven over de voorstellingen der Skandinaviërs van den wikingtijd omtrent het einde der wereld. Dat opstel heeft bij vroegere behandelingen der zelfde stof onder meer dit voor, dat het uit het systeem van wording, ontwikkeling en ondergang der Noorsche mythologie één punt kiest en daaraan een breed onderzoek wijdt; een tweede voordeel bestaat in het nieuwe uitgangspunt der studie. Terwijl vroegere onderzoekers zonder uitzondering uitgingen van het eenige oude gedicht, dat deze dingen in hun samenhang vertelt, de Völuspá, slaat Olrik een anderen weg in. Hij is van meening, dat de Völuspá ons op zijn hoogst kan leeren, wat in een zeer beperkte tijdsruimte in een bepaalden kring over dit onderwerp werd gedacht; mogelijk zelfs representeert het gedicht niet meer dan de opvatting van één persoon; wil men weten, wat het levend geloof geweest is, dan moet men meerdere bronnen vragen, liefst zulke, die van de Völuspá onafhankelijk zijn. Hij vraagt dan vooreerst andere gedichten, die hetzij opzettelijk hetzij door tot op zekere hoogte onwillekeurige toespelingen iets omtrent ragnarök[1)] meedeelen;

1) Het oude woord voor den ondergang der wereld; letterlijk ‘het noodlot der goden’.

daarnaast is het nog heden levende bijgeloof voor hem eene bron van den eersten rang.

Het spreekt van zelf, dat deze methode van groot nut kan zijn bij de beoordeeling der vraag, of de Völuspá een christelijk of een heidensch gedicht is. De meeningen hierover zijn zeer gedeeld, en men kan niet zeggen, dat de discussie altijd zonder animositeit gevoerd is. Naast waarheidsliefde heeft somtijds een minder edele drijfveer, een eenigszins bekrompen patriotisme, de pen der geleerden bestuurd. In Duitschland bestaat eene school, die het gedicht voor volkomen heidensch houdt. De aanhangers dezer zienswijze erkennen wel, dat het op Skandinavischen bodem ontstaan is. Maar de gedachtengang is ouder, is gemeen-Germaansch, wat voor velen hetzelfde beteekent als Duitsch, en dat niet een Duitsch gedicht van overeenkomstigen inhoud bewaard is, ligt voor dezulken alleen hieraan, dat de oud-Germaansche poëzie in Duitschland zoo vroeg door het Christendom verdrongen is. Daarentegen is in Noorwegen het eerst de gedachte uitgesproken, dat het gedicht, ofschoon het over heidensche goden handelt, in zijne denkwijze en zijne voorstelling der feiten christelijk is. Indien dat waar is, dan mag het gerust voor een product van den Skandinavischen geest gelden, want het karakteristieke bestaat dan in de volkomen omvorming van christelijke elementen en de aanpassing daarvan aan nog levende heidensche voorstellingen.

Het is duidelijk, dat zulk een vraag door een opeenhooping van argumenten, die voor ieder der beide zienswijzen kunnen worden aangevoerd, niet tot oplossing kan worden gebracht. Want tegenover de argumenten der eene partij, hoe treffend ook, blijven altijd die der andere staan als eene grootheid, die niet verwaarloosd mag worden. Eene afzonderlijke kritische behandeling van iederen trek, die tot het beeld der vernietiging behoort, is noodig om zijn oorsprong te bepalen. Immers de mogelijkheid is niet buitengesloten, dat niet alle, zelfs niet de voornaamste, maar toch enkele trekken van het toekomstbeeld, dat de Völuspá schildert, van christelijken oorsprong zijn, en ook het begrip ‘heidensch’ is met een woord niet uitgeput. Heidensch kàn wezen gemeen- of ‘ur’-Germaansch, maar dat ligt er volstrekt niet in opgesloten. Heidensch is toch

ook dat, wat zich in vóór-christelijken tijd in Skandinavië spontaan ontwikkeld heeft, hetzij het een algemeen Skandinavische of een aan een bepaalde plaats gebonden voorstelling is; heidensch is ook, wat aan oostelijke en westelijke niet christelijke maar ook niet Germaansche buren ontleend is. Alleen op grond van eene nauwkeurige schifting dier elementen laat zich de eschatologie der Völuspá verstaan.

Maar nog op eene andere wijze zijn zulke onderzoekingen als die van Dr. Olrik van beteekenis. De Völuspá is niet alleen eene bron van mythologie, zij is ook een product van litteratuur. Zij is een gedicht, dat in hooge mate den stempel draagt van eene persoonlijkheid. Het is voor den vriend van letterkunde van het hoogste belang, die persoonlijkheid te kennen. Maar hoe zal men haar kennen, wanneer men niet weet, wat zij aan haar bron ontleend, wat zij zelf toegevoegd heeft? Daarom kan het onderzoek naar de mythische voorstellingen der Skandinaviërs uit den wikingtijd aan de litteratuurgeschiedenis slechts ten goede komen. En het is om wille van deze litteraire beteekenis dat ik de aandacht van den lezer voor de Völuspá vraag. Want mijne bedoeling is te trachten het beeld van den dichter, dat bij de lezing van het hierboven genoemde opstel voor mijn geest verrezen is, ook tot hen te doen spreken, die van deze letterkunde geen bijzondere studie maken, en daarna een parallel te trekken tusschen hem en een modern dichter, die mij voorkomt een geestelijk nakomeling van dien der Völuspá te zijn.

In statige volgorde trekken de verschillende phasen van het werk der vernieling aan ons oog voorbij. Een wolf groeit op in het IJzerbosch, hij voedt zich met lijken van menschen; hij zal eenmaal de zon verslinden. Vóór het zoo ver is, zal het hemellichaam - door de vervolgingen van den wolf - verduisterd worden; ook des zomers zal het stormen. Broeders zullen elkander dooden, bloedverwanten sparen elkander niet; in de wereld heerscht groote hoererij. Dan breekt de geweldige dag aan, ingeleid door het bazuingeschal van Heimdallr, den wachter der goden. De boom Yggdrasill, die het leven der wereld representeert, beeft; het vuur van den reus Surtr, die loskomt, verteert hem. In de reuzenwereld heerscht rumoer; de goden verzamelen zich, de

dwergen zuchten voor de deuren hunner rotswoningen. De helhond Garmr begint te blaffen, de wolf[1] breekt los. In drie scharen trekken de reuzen, aangevoerd door Hrymr (de oude), door Loki, door Surtr, naar de kampplaats; afzonderlijk worden de wereldslang en de wolf genoemd; bergen vallen om, reuzinnen storten neer; de hemel splijt. Ten tweede male treft Frigg een ramp, wanneer Odinn met den wolf gaat strijden[2] en Belis dooder (Freyr) tegen Surtr; dan zal Friggs dierbare echtgenoot vallen. Vídarr, de zoon van den vader der overwinning, komt en strijdt met het monster; hij stoot het zijn zwaard in het hart en wreekt zijn vader. Thórr, de beschermer van de wereld, komt en kampt met de wereldslang; hij overwint en verwijdert zich negen schreden van zijn vijand; dan zijgt hij levenloos neer. Daarmee is het lot der wereld beslist. De zon wordt zwart, de aarde zinkt in de zee, de schitterende sterren vallen van den hemel; het vuur woedt; de vlammen slaan op tot aan den hemel. Een refrein geeft het slot dezer schildering te kennen.

Maar het gedicht is daarmee niet ten einde. De zieneres, in wier mond de voorspelling gelegd is, ziet nog verder; zij neemt waar, hoe op den ondergang een herstel, eene nieuwe wereldorde volgt. Uit de zee komt de aarde weer op, met nieuw groen getooid; watervallen ruischen weer; de arend vliegt er over en weidt visschen op de bergen. Nieuwe goden ontmoeten elkander op de oude vlakte en spreken van de dingen, die vroeger waren. De gouden tafeltjes, waarmee de vroegere goden in hun jeugd gespeeld hebben, worden teruggevonden. Ongezaaid dragen de akkers vrucht; het kwaad houdt op, Baldr komt terug (de vroeg gestorven god is voor de nieuwe wereld bewaard); Baldr en Hödr bewonen de woonplaatsen van den oppergod; met hen Hoenir en de zoons van twee broeders; - duidelijk is met een dier zoons Vídarr, de wreker van Odinn, bedoeld. - Een zaal mooier dan de zon, met goud gedekt, staat te Gimlé. Daar zullen de deugdzame scharen wonen en in eeuwigheid gelukzalig-

1) Dit is niet de zonnewolf, maar de wolf, waarmee Odinn zal strijden, zie beneden.
2) De eerste ramp van Frigg was de vroege dood van haar zoon Baldr.

heid genieten. - De machtige komt van boven om te heerschen, hij die over alles gebiedt. - Een laatste herinnering aan den strijd is de draak Nídhöggr, die van beneden komt vliegen, lijken dragend in zijn vleugels, - maar slechts een oogenblik kan hij zich boven houden; dan zinkt hij weg in de diepte.

In het panorama, dat de dichter voor onze oogen ontrolt, laten zich voornamelijk de volgende trekken onderscheiden. Physische: de ondergang der aarde in water; de vernieling van de wereld door vuur, en accidenteel het zwart worden van de zon en de val der sterren. Daemonische: het verslinden van de zon door den zonnewolf en voorts de groote slag tusschen goden en reuzen met de bijzondere gevechten tusschen Odinn en den wolf, waarin de god omkomt en door zijn zoon Vídarr gewroken wordt; tusschen Freyr en Surtr, tusschen Thórr en de wereldslang. Bij het herstel der wereldorde is vooreerst te letten op het opduiken der aarde uit het water (een physisch motief), voorts op de personen, die de nieuwe wereld zullen bewonen, en op de wijze, waarop de nieuwe wereldorde wordt voorgesteld.

De meeste ragnarök-motieven, die Völuspá mededeelt, zijn ook van elders bekend. Dat de aarde in water zal ondergaan, is een in Denemarken zeer verbreid volksgeloof. Het hangt direct samen met het groote gevaar van de zee, waaraan die kust aanhoudend is blootgesteld. Vandaar ook, dat dit geloof in Noorwegen met zijn hooge kust niet bestaat. Daarentegen vindt men het in Keltische landen, met name in Ierland terug. Het is in Jutland zóó ingeworteld, dat het zelfs daar, waar het in strijd is geraakt met de over geheel Europa en ver daarbuiten verbreide gedachte, dat de aarde door vuur zal worden verslonden, zich door een uitzonderingsmaatregel heeft weten te handhaven; te Lerskov bij Aabenraa namelijk heet het, dat de heele wereld door vuur zal vergaan, maar ‘ons land’ door water. Het is dit aan een eiland of een kuststreek gebonden geloof, dat in de poëtische voorstelling der Völuspá een neerslag heeft gevonden.

Zulk een aanknoopingspunt aan een verschijnsel der natuur bestaat voor den wereldbrand op Skandinavischen grond niet. Want IJsland met zijn vulcanischen bodem komt om chronologische redenen niet in aanmerking. Daarmee

is in overeenstemming, dat andere Oudnoorsche bronnen van den wereldbrand niets weten. Daarentegen is deze brand, - behalve dat hij ook elders wijd verbreid is, - een vast bestanddeel der christelijke mythologie. Met volkomen recht leidt Olrik uit deze gegevens af, dat de wereldbrand in de Völuspá een christelijk motief kan zijn, en dat ook zeker is, indien het blijken zal, dat het gedicht meer christelijke motieven bevat. De reus Surtr is het, die uit het Zuiden komt en vuur met zich voert; dit vuur schijnt hetzelfde te zijn, waarin de wereld ondergaat. Surtr nu is een ook uit andere bronnen bekende figuur, en ook van Surts vlam is elders sprake. Maar het nieuwe is dit, dat terwijl Surtr volgens de meer gangbare voorstelling slechts naar de wijze van vijanden de woningen der overwonnen goden in brand steekt, de dichter der Völuspá dezen trek, Surts brand, heeft omgevormd tot dien aan christelijke voorstellingen ontleenden wereldbrand en zoodoende het beeld der verdelging, dat hij schildert, te aanschouwelijker en te schrikwekkerder gemaakt heeft.

Dat is niet orthodox, maar dat is in hooge mate poëtisch. Wij leeren hier den dichter kennen als een, die zich niet aan een bepaalde opvatting der feiten gebonden acht, maar die het geloof van zijn tijd gebruikt ter bereiking van een poëtisch doel. Dat blijkt in geen geringere mate uit dat wat hij verzwijgt. Naast den ondergang door water en door vuur bestaat een derde opvatting, dat een lange winter aan alle leven op aarde een einde zal maken. Zij hoort thuis in streken met een koud vastelandsklimaat, waar lange strenge winters heerschen. In Noorwegen met zijn noordelijke ligging en zijne uitgestrekte hoogvlakte kan deze voorstelling, die in oostelijker landen op verschillende plaatsen opduikt, licht ingang vinden, en dat zij er in ouden tijd verbreid geweest is, daarvan getuigt een ander eschatologisch gedicht, het lied van Vafthrudnir, dat met Völuspá veel punten van aanraking heeft. Maar ons gedicht noemt den langen winter niet. De dichter heeft dus, indien hij deze voorstelling gekend heeft, - wat echter betwijfeld kan worden, ofschoon voor zulk een twijfel geen overwegende grond bestaat, - haar ongebruikt gelaten, omdat hij haar voor het beeld van verwoesting, dat hij concipieerde, niet kon gebruiken.

Welk een afstand tusschen dezen dichter en den eersten systematicus der Noordsche mythologie, Snorri Sturluson. In het boek, dat naar hem de Snorra Edda heet, vertelt ook hij den ondergang der wereld. Hij kende Völuspá en hij kende Vafthrúdnismál met hunne onderling afwijkende voorstelling. Hoe zou hij zich uit de tegenspraak redden? Hij laat de gebeurtenissen, die de beide liederen mededeelen op elkander volgen. De groote winter, waarin het menschengeslacht uitsterft, wordt bij hem een inleiding der geweldige gebeurtenissen, die Völuspá vertelt. Dat is geen door de phantasie levend gemaakt geloof, maar gecodificeerd geloof; dat is geen poëzie maar theologie, te orthodoxer, naarmate het ongeloof algemeener geworden is; onze theoloog, die leeft in een tijd, waarin iedereen Christen is, is zelf uit een heidensch oogpunt een volslagen ongeloovige, maar waar hij als exegeet der heidensche overlevering optreedt, staat hij op een volkomen dogmatisch standpunt en beijvert zich, iedere tegenstrijdigheid weg te redeneeren. De dichter der Völuspá kon op zulk een standpunt niet staan, niet alleen omdat zijn roeping als dichter een andere was, maar ook, omdat hij leefde in een tijd van naief geloof, die nog geen theologie noodig had.

Deze tegenstelling blijft bestaan, ook indien het blijken mocht, dat de dichter den langen winter niet gekend heeft. Want er bestaat gelegenheid te over, om eene reeks soortgelijke opmerkingen te maken. De groote slag tusschen goden en reuzen behoort ongetwijfeld tot de stof, die gereed lag; bij oude dichters komen vele toespelingen daarop voor, en men meent zelfs een ouden samenhang waar te nemen tusschen dezen kamp en een daarop gelijkenden slag in de Keltische mythologie. Maar in de uitwerking en de groepeering der gebeurtenissen neemt de dichter zich de vrijheid. Hij waagt het, in het belang der poëzie van de traditie af te wijken. Volgens de zuivere leer, die wij o.a. in Vafthrúdnismál aantreffen, is Surtr de aanvoerder van het reuzenleger. Maar onzen dichter komt het er op aan, den sterken indruk eener overweldigende massa te geven; daarom laat hij de reuzen in drie colonnes aanrukken, uit het Oosten, het Noorden en het Zuiden, en Surtr krijgt slechts het opperbevel over den zuidelijken troep, terwijl de beide andere

gevoerd worden door Loki, die wel volgens de oude overlevering niet te vertrouwen is, maar van wien het toch niet bekend was, dat hij in den laatsten strijd zich aan de zijde van de vijanden der goden zal scharen, en door Hrymr, die slechts een abstractie is.

Dezelfde vrijheid, die geen losbandigheid is maar een poëtisch doel heeft, kan men bij de tweegevechten waarnemen. De elementen van Thórs gevecht met de wereldslang zijn ook van elders bekend en zelfs zeer verbreid, en geen episode uit Ragnarök was bij dichters zoo populair als Odins gevecht met den wolf en de wraak door Vídarr. Ook de bijzonderheden van dit gevecht waren algemeen bekend; Vídarr zet zijn eenen voet in de onderkaak van den wolf; met zijn hand grijpt hij de bovenkaak en scheurt den muil van het monster open. Zelfs op de Britsche eilanden zijn twee plastische afbeeldsels van deze scene gevonden. Toch laat de dichter der Völuspá dezen hoogst karakteristieken naar eenigszins komischen trek vallen en bericht, dat Vídarr den wolf zijn zwaard in het hart stoot. Deze voorstelling is minder effectvol maar edeler en past beter bij den hoog ernstigen toon van het gedicht.

Hoe verhoudt zich nu deze heidensche dichter tegenover het Christendom? Men mag met gerustheid aannemen, dat toen de Völuspá ontstond, de nieuwe leer in Noorwegen nog geen ingang had gevonden, misschien niet of nauwelijks gepredikt was. Maar dat de wikingen vroeg met Christenen in aanraking zijn gekomen en dus ook in de gelegenheid waren, met hen van gedachten te wisselen, is een bekend feit. En het is volstrekt niet buitengesloten, dat juist eene poëtische begaafdheid vroeger dan de meeste zijner landslieden voor sommige dichterlijke denkbeelden eener vreemde leer ontvankelijk zou zijn geweest. Inderdaad schijnen enkele bijzonderheden, waarvoor men in het Noorden geen aanknoopingspunten vinden kan, in deze richting te wijzen. Olrik noemt negen trekken, voor welke hij christelijken oorsprong vermoedt, en merkwaardig genoeg zijn daaronder slechts drie, die in den wikingtijd algemeen bekend waren, terwijl van die drie nog twee wat hun oorsprong betreft twijfelachtig zijn. Als bijzonder eigendom van den Völuspádichter blijven dan zes christelijke trekken over, waarvan slechts één voor

onzeker wordt gehouden; onder de overige vijf bevinden zich die, welke ook door anderen in de eerste plaats in het veld zijn gevoerd, om den christelijken oorsprong van het geheel te bewijzen.

Ik zal ze hier niet alle noemen, maar bespreek een paar van de merkwaardigste. De dichter kent de mythe van het monster, dat de zon verslindt. Deze is behalve in oude bronnen ook in het bijgeloof zoowel van IJslanders als van een groot aantal andere volken genoeg betuigd. Hij laat ook niet na, die mythe mede te deelen; hij gebruikt haar om de noodlottige gebeurtenissen in te leiden. Maar als straks de wereld in brand staat, voltooit hij het beeld der destructie door de mededeeling, dat de zon zwart wordt, en dat de sterren van den hemel vallen. Ten behoeve der poëtische kracht wordt hij niet alleen ontrouw aan de leer, maar hij wordt zelfs inconsequent, want de zon, die reeds voor het begin van den kamp door den zonnewolf verslonden is, kan nu niet meer aan den hemel zwart worden. En de woorden, waarin het laatste bericht vervat is, konden, indien de tijdgenooten hun herkomst wisten, licht tot ergernis aanleiding geven, want de overeenstemming met eene plaats uit de heilige boeken der vreemde leer is bijna woordelijk (Marcus 13, 24-25: Maar in die dagen na die verdrukking zal de zon verduisterd worden, en de maan zal haar schijnsel niet geven. En de sterren des hemels zullen daaruit vallen).

Een dergelijke plaats vinden wij aan het slot van het gedicht. Het herstel van de orde der dingen behoort tot de overgeleverde stof; men weet ook te vertellen, welke goden zullen heerschen, natuurlijk in de eerste plaats Vídarr, die zijn vader wreekt en de catastrophe overleeft; daarnaast Baldr, die aan den laatsten strijd geen deel genomen heeft. Maar van een nieuw menschengeslacht bericht ons gedicht niets. Toch vernemen wij, dat de brave scharen zullen wonen in de prachtige hal te Gimlé. Terecht vraagt Olrik, wie die brave scharen zijn. Vafthrúdnismál kent een menschenpaar, dat gedurende den langen winter een schuilplaats vindt in de beschutting van een bosch. Dàt paar kan niet bedoeld zijn. Voor hen is geen prachtige feestzaal noodig; zij zijn bestemd, om de aarde opnieuw te bevolken en op hun tijd te sterven als de vroegere menschen. Maar wanneer men

aanneemt, dat het de einherjar, de oude bewoners van Valhall zijn, die met Odinn in den strijd zijn gevallen, dan staan wij midden in het christelijk begrip van de opstanding uit de dooden. Het zou echter wonderlijk wezen, dat de einherjar opstonden, terwijl hun heer dood bleef. Dus is eigenlijk voor de bewoners dezer hal in het gedicht geen plaats. Maar de dichter is weer inconsequent; hij schildert de woonplaats der gelukzaligen in den geest van het nieuwe Jerusalem, zonder er zich om te bekommeren, waar die gelukzaligen vandaan komen.

In hetzelfde verband wordt de ‘machtige’ genoemd, die van boven komt, om over alles te regeeren. In den samenhang is hij geheel overbodig, want men moet aannemen, dat de goden zelf wel in staat zijn, om hun wereld in te richten, en geen Skandinavische godheid komt *van boven.* De ‘machtige’ is dus Christus, die op de wolken des hemels neerdaalt. Maar opmerkelijk is het, dat de mooie strofe, zoo inconsequent zich de dichter toonen mag, van de grootste poëtische kracht is, niet alleen op zich zelf, maar ook in den samenhang van het geheel. Zij geeft aan het gedicht een machtige afsluiting als een zwellend dur-akkoord.

Treffend is ook de betrekkelijke breedvoerigheid van dit laatste deel der Völuspá. Het is of de dichter hier tot rust komt en niet laten kan, bij het beeld der vernieuwde wereld te verwijlen en de tegenstelling met den voorafgaanden wilden kamp in het meest ideale licht te plaatsen. Niet zonder recht spreekt Olrik hier van Helleensche schoonheid.

Wij hebben een dichter leeren kennen, die den ondergang der wereld bezingt volgens de overlevering van het geloof zijns volks. Met liefde verdiept hij zich daarin; hij verbindt verschillende, in bijzonderheden afwijkende voorstellingen tot eene eenheid. Maar hij is de meester van zijn stof. Hij laat ter zijde, wat hij niet kan gebruiken. Hij neemt de vrijheid te groepeeren en te veranderen. Hij is zelfs met een nieuwen godsdienst, die op het punt staat met den ouden den strijd aan te binden, eenigszins bekend, en hij schroomt niet, daaraan trekken te ontkenen, die zijn schildering van de dagen die komen zullen, indrukwekkender kunnen maken. Maar het merkwaardigste is, dat deze dichter toch geheel en al heiden en dat zijn gedicht een heidensch gedicht is. Het is een

verheerlijking van de goden en van de idealen, in wier cultus hij is opgegroeid. Ofschoon onafhankelijk van de bijzonderheden der traditie is hij toch in tegenstelling met den dogmaticus Snorri een ijverig aanhanger van den ouden godsdienst.

II.

Ruim een jaar geleden verscheen een ander Noorweegsch gedicht, dat mij, zoodra ik het leerde kennen, sterk aan Völuspá herinnerde. De dichter leeft in een anderen tijd en belijdt een anderen godsdienst; hij is Christen, zelfs vurig Christen, maar het dogmatische laat hem koud. Hij kent door litteraire traditie en studie het heidendom, gelijk de dichter der Völuspá het Christendom kende, maar hij is geen verachter daarvan; hij gebruikt beelden, die tot het heidendom behooren, om de poëtische beteekenis van zijn bij uitstek christelijk gedicht te verhoogen. En gelijk gene dichter, zoo houdt ook deze zich met het einde bezig, - niet met het einde der wereld, maar met het einde van den mensch; hij dicht van hel en van hemel, een modern Inferno en Paradiso. De dichter is Arne Garborg, en de titel van het gedicht is *I Helheim* (In de woning van Hel).

Niet alleen door verwantschap van geest doet I Helheim aan de Völuspá denken; er zijn een reeks andere punten van vergelijking. Vooreerst bevat het nieuwe gedicht een niet zoo heel gering getal directe reminiscenties aan het oude. Het meisje, dat de reis door het oord der verschrikking maakt, wordt gevoerd door de volva, de wijze vrouw, die in de Völuspá de toekomst voorspelt. Zij representeert hier gelijk daar de goddelijke wijsheid:

> ‘Volva de wijze,
> die opstijgt uit damp,
> en kent de wegen
> in 't duistere land.
> Vooraan schrijdt zij
> in bleeke rust;
> zwijgend volgens
> de beide zusters.’

De reeds gezaligde zuster, die de reis door de onderwereld meemaakt, spreekt Veslemöy[1] moed in:

‘Niet moet je vreezen
diep onder graven;
vóór ons draagt wijsheid
den heiligen staf.
Het teeken draagt zij,
dat met macht
alle werelden
zich onderwierp.
Het teeken gaat voor ons
met licht,
het kruis, waar de heilige
hangt.’

Merk op, hoe de heidensche volva en het christelijk kruis tot eene poëtische eenheid verbonden worden. Met dat teeken doet zij wonderen:

‘Heft zij het teeken,
gebiedt zij met kracht,
dan ziet gij helder
door nacht en graf.
En maakt zij den sterken
runenzwaai,
dan ziet ge in gezichten
verborgene dingen.
En maakt zij het teeken
en eischt met macht,
dan hoort gij 't gedachte,
dan hoort gij 't verzweegne.
Maar spreekt volva
met woorden,
dan antwoordt het
onder de aarde.’

In de keuze van een diepzinnige figuur uit de oudheid tot leider door de onderwereld is een gelijkenis met Dante; de volva neemt hier de plaats in, die de Florentijn aan Vergilius geeft.

1) Over dien naam zie beneden.

De geografie van de onderwereld herinnert in meerdere opzichten aan die in de Völuspá. Daar heet het:

> ‘Een zaal zag zij staan
> aan het doodenstrand,
> giftdroppels vallen
> die zaal is gewonden
> ver van de zon
> naar het Noorden gekeerd;
> naar binnen door 't dak;
> uit ruggen van slangen’.

Veslemöy ontmoet op haar reis naar hel een krijgerschaar, die meent verdwaald te zijn; zij spreken de volva aan en verzoeken haar, hun den weg naar het paradijs te wijzen. ‘Mannelijk stierven wij voor onze macht, gewijd werden wij tot hemelvreugde; *maar deze weg voert noordwaarts en omlaag.*’

Die ligging van hel wordt op meerdere plaatsen aangeduid; het meeste vernemen wij daaromtrent, daar waar het verblijf van den booze in het diepste der hel wordt beschreven:

> ‘Het verst in het Noorden
> stijgt Vorstheim grijs
> met schotsen, als punten
> en spitsen te zien.
> IJsschotsen glimmen
> in kouden damp
> als punten en dreigende
> spitsen en zwaarden.
> Onder hoogspits, gewikkeld
> in kouden-damp-mantel
> op keizersgestoelte
> zit helheerscher zelf.
> 't Aangezicht is
> als bevroren in haat.
>
> om 't hoofd heft zich steil
> opwaarts en recht
> een ijskroon, die glinstert
> als sterrenbezet.’

Ook het doodenstrand (*naastrendar* in de Völuspá *náströnd*) vinden wij bij Garborg terug. Daar dragen de oorlogsmannen lichamen van doode krijgers voor den draak, die lijken verslindt. Wij herinneren ons den zonnewolf, die met lijken gevoed wordt, en den draak nídhöggr, die lijken in zijn gevederte draagt en lijken uitzuigt. De dichter werkt de scenerie

uit, en zoo goed is hij thuis in de mythische beeldspraak, dat men niet bemerkt, dat sommige zijner beelden van eigen maaksel zijn. Aan het doodenstrand staat de doodenbron; die wordt gevuld door een bloedrivier uit menschenheim, ontstaan uit oorlog en volkenmoord:

> ‘tranen zich mengen
> met bloed dat stroomt;
> doodenbron vult zich;
> doodenstrand vloeit.
> Doodenbron vult zich
> voor schreeuwenden draak,
> doodenstrand vloeit,
> van lijken vol.’

Uit Völuspá stamt ook de helhond Garmr en de roestkleurige haan, op wiens kraaien de helheer wacht, om den strijd tegen den hemel te beginnen. Ja, de wijze, waarop de booze zich voorstelt eenmaal den hemel te stormen, herinnert aan den strijd der reuzen tegen de goden, maar de dichter legt in de mythe eene nieuwe beteekenis. Pas dan, wanneer hij regeeren zal, meent de duivel, zal recht op aarde zegevieren; bevrijd van angst en de pijnigende onrust des gewetens zal de mensch zich mensch gevoelen; het bloed zal dan met liefde en haat vrij door de aderen vloeien; wat zwak is mag sterven, en de sterke zal winnen; groote daden zullen dan volbracht worden; op aarde zullen goden groeien. - Maar de volva voorspelt hem iets anders. Hij is een oproermaker, die over eens anders rijk wil regeeren, maar nooit zal winnen; den weg tot godheid heeft een grootere gewezen; door duisternis voert hij omhoog.

Wij hebben hier slechts met eene reminiscentie aan den reuzenstrijd te doen; de hoofdtrekken voor den helheer zijn aan Satan ontleend. Opmerkelijk is echter de gave van den dichter, om een heidensche mythe ook onveranderd op te nemen en haar slechts door het licht, waarin hij haar plaatst, een inhoud te geven die met zijn poëtisch plan strookt. Zie, welk gebruik hij van de Hildesage maakt. Een koning, zoo luidt de overlevering, heeft aan een anderen koning zijn dochter ontvoerd; de vertoornde vader zet den roover na; het komt tot een gevecht, waarin aan weerszijden de meeste mannen vallen,

maar des nachts wekt Hilde de dooden weer op; den volgenden morgen wordt de strijd hernieuwd en dat zal zoo duren tot het einde der wereld. Het mythische element is hier het dagelijks herhaalde gevecht, en dat heeft Garborg naar Hel verlegd:

‘Op 't breede doodenstrand
ontbrandt elken dag
voor den gretigen heerdraak
een hard gevecht.
Het klettert van waapnen
ieder uur;
zij verliezen en winnen
elk op zijn beurt.
Trompetten schallen
en krijgsgezang;
zij winnen en verliezen
elk op zijn tijd.
Elk op zijn tijd
zij vallen en vluchten;
zij sterven in hoopen
daar in 't moeras.
Sterven in harde
stormen van moord,
waken weer op
tot nieuw gevecht.
Verbleeken en sterven
in koude ijzing;
moeten òp weer zich wenden
tot 't zelfde tumult.
Al den doodschrik,
al het geween
moeten zij dagelijks
lijden opnieuw.’

Veslemöy vraagt, waarom zij strijden en wie winnen zal. Zij krijgt tot antwoord:

‘Eindeloos rekt zich deze strijd;
het gaat als het ging op aarde.
't Is haat tegen haat en wraak tegen wraak
die elkander in 't leven houden;
dus als het sterft aan de eene zijde,
dan schiet het aan d' andere knop.’

Welk een psychologisch perspectief is hier bereikt, door in de plaats der walkyre, die de dooden wekt, den haat als strijdvernieuwend beginsel te plaatsen. Men ziet, het is niet de Völuspá alleen, waaraan Garborg zijn heidensche beelden ontleent; het is het heele heidendom, dat hij met nieuwe oogen beziet en zich dienstbaar maakt. En dat brengt ons op de verwantschap van Garborg's dichtwerk met de Edda-poëzie in het algemeen. Men kan bijna zeggen, dat de toch niet geringe opzettelijke overeenstemming in de keuze der beelden accidenteel is; zeker van niet minder gewicht althans is dat, wat het uitvloeisel is van des dichters geheele denken en zijn, de overeenstemming in taal en stijl.

De taal van Garborg is niet de taal, waarvan de meeste Noorweegsche dichters, die een Europeesche vermaardheid verworven hebben, zich bedienen. De meerderheid schrijft een Noorweegsch, dat in hoofdtrekken Deensch is. Het karakter dier taal is ten gevolge van den sterken invloed, dien het Deensch van het Nederduitsch ondergaan heeft, veel minder Skandinavisch dan van de talen, die op het Zweedsch-Noorweegsche schiereiland thuis hooren. Gedurende de lange Deensche heerschappij werd het Deensch in Noorwegen als taal van staat en kerk, van wetenschap en kunst ingepoot. Zóózeer gold het als eenige taal, waarvan een ontwikkeld mensch behoorde gebruik te maken, dat de Noorweegsche letterkunde dier periode zelfs als afzonderlijke tak der Deensche niet bestond maar in de Deensche opging. Holberg, die voor den Deenschen Molière doorgaat, was een Noorman, geboortig van Bergen. Pas de nationale beweging der negentiende eeuw hielp langzamerhand de Noorweegsche dialecten, die een veracht bestaan voerden, tot hun recht. Dit nationale streven hing samen met zekere democratische tendenzen en was daarom in sommige kringen niet zeer populair. Van eene practische zijde was er ook wel eenig bezwaar in te brengen tegen het verheffen der volkstaal tot litteraire taal. Voor boekverkoopers en schrijvers stelde zich de vraag zóó, of men eenig debiet kan wachten voor boeken, die in die taal geschreven worden. Waar ieder beschaafd mensch in staat is Deensch te lezen, wint men geen lezers door eene taal te gebruiken, die de niet lezenden ook verstaan, maar men verliest het

debiet in Denemarken en in de overige Europeesche landen, waar altijd een niet zoo gering aantal lieden gevonden wordt, die Deensch lezen, maar waar slechts weinigen zich de moeite getroosten zullen, het moeielijker Noorweegsch te leeren, om met eene letterkunde kennis te maken, die nog geschreven moet worden. De groote bladen en de wetenschap hielden zich dan ook het meest aan de oude traditie. Dichters en andere schoone geesten sloegen veelal een tusschenweg in. Zij schreven en schrijven een taal, die grammatisch Deensch is. Maar het is Deensch van een Noorman en wijkt in sommige bijzonderheden af. Het Noorweegsch kent, om een voorbeeld te noemen, niet de regelmatige verzachting van *p t k* tusschen vocalen en aan het einde van het woord, die het Deensch kenmerkt; waar nu de Deen schrijft *löbe* (loopen) daar schrijft zulk een Noorman *löpe.* Punten van verschil, die alleen in uitspraak bestaan, leveren natuurlijk bij het schrijven geen bezwaar op; wanneer bv. een Noorman schrijft *ut* (deensch *ud*), dan heeft de lezer de vrijheid de *u* als een met den Duitschen *u*-klank of de Nederlandsche *u* overeenstemmende klank op te vatten. Van beteekenis is vooral de woordenschat; de meeste dier schrijvers gebruiken een grooter of kleiner aantal voor het Noorweegsch eigenaardige woorden, die het Deensch niet kent.

Maar met zulke concessies kan de andere partij niet tevreden zijn. De gedachte, die hier op den voorgrond staat, is deze, dat Noorwegen nooit een eenheid zal wezen, en dat de gemeene man nooit uit zijn onwetendheid zich zal verheffen, zoolang niet de taal der litteratuur er eene is, die door ieder inwoner van het land verstaan wordt. Met dat doel voor oogen hebben de nationalen sedert meer dan eene halve eeuw couranten en brochures uitgegeven, en daarmee voldoende getoond, dat althans dit bezwaar, dat de dialecten onderling te sterk afwijken om daaruit eene taal voor allen te vormen, zonder grond tegen hun streven wordt ingebracht. Grammatische werken hebben zij ook uitgegeven, en twee voortreffelijke woordenboeken. Maar het bleef een streven met een beperkt doel: aan de eene zijde het onderzoek der volkstaal, aan de andere de geestelijke verheffing van de plattelandsbevolking. Zelfs letterkundige producten als verzamelingen van sprookjes en volksliederen en enkele voortreffelijke voort-

brengselen van litteraire kunst gingen boven dit doel niet ver uit. Daar komt Garborg en schrijft in deze taal, die nog om het recht van haar bestaan kampt, een gedicht, dat door zijn krachtige conceptie, zijn diepe wijsheid, zijn meesterlijken vorm een eerste plaats in de Europeesche letterkunde van zijn tijd inneemt, een werk, dat bovendien door zijn eigenaardige uitdrukking onvertaalbaar is. Hij verheft het Noorweegsch tot wereldlitteratuurtaal. Wie voortaan wil weten, wat de dichters van den eersten rang hebben te zeggen, moet zich de moeite getroosten, die Noorweegsche boerentaal te leeren.

En die moeite wordt beloond. Wie ze zich getroost, zal bemerken, dat de stijl van Hávamál, van Völuspá, van Grímnismál nog niet gestorven is. Ook is het geen doode, wien met kunstige middelen nieuw leven ingeblazen wordt; het is de schoone princes, die niet uit een honderd- maar uit een duizendjarigen slaap ontwaakt, frisch als ooit te voren. In haar langen droom heeft zij haar jeugd, haar elasticiteit bewaard. Haar volle vormen lachen u te gemoet, haar klankvolle eindvocalen bekoren uw oor. Maar wat het meeste wil zeggen, haar verstand heeft zij niet weggeslapen; kort en toegespitst deelt zij haar leed, haar vreugde, vooral de levenswijsheid mede, die zij gedurende haar langen rusttijd heeft vergaard.

Dat inderdaad de schoone niet dood geweest is, blijkt uit den samenhang tusschen Garborg's verzen en de volkspoëzie. Iedere strofe leert, hoe hij deze bestudeerd en haar het geheim om door eenvoud indruk te maken afgeluisterd heeft. Ik noem een enkel gewichtig punt, het gebruik, dat de dichter van het refrein weet te maken. Bekend is de voorliefde van het volkslied voor dit stijlmiddel. De aandacht van den hoorder moet bij het gewicht eener gedachte bepaald worden, en eene strofe wordt herhaald met geringe wijziging, soms met omkeering der volgorde van verzen of van enkele woorden. Soms ook wordt de laatste regel eener strofe als eerste der volgende herhaald, of het refrein bestaat maar uit een enkel woord, dat regelmatig terugkeert. Niet zelden worden meer dan een van deze en dergelijke middelen tegelijk aangewend. Dat alles komt bij Garborg in rijke variatie voor, maar steeds dienstbaar gemaakt aan een bepaald poëtisch

doel. Onder de reeds geciteerde plaatsen zijn verscheidene, die als voorbeeld zouden kunnen dienen. Ik deel nog een paar andere mee. De dichter beschrijft de stad Babylon in het midden van Hel. Daar heerscht Mammon; de booze was listig, toen hij Mammon tot stadhouder op aarde aanstelde; iedere ziel, waarin hij zijn kleinsten nagel weet te zetten, trekt hij onverbiddellijk omlaag. Meer aanhang heeft hij zelfs dan het groote beest. Midden in de stad ligt de groote markt,

‘de groote markt
met al haar geschal,
dat is god Mammon
zijn tempelhal.
Daar ramlen wagens
en veel trafiek,
dat is god Mammon
zijn tempelmuziek.
Daar gaat een eeuwig
wild gejaag;
daar drijven zij handel
van dag tot dag.
De handel gaat
met mager succes;
ieder verliest
en niemand wint.
De handel gaat
als meest tusschen schooiers;
zij bedriegen en liegen
aan beide kanten.
Zij bedriegen en liegen
en plukken en stelen,
zoowel de kooplui
als ook de klanten.
Het gaat met getier
en erg gevloek
en leelijke woorden
in allerlei taal.

Zij vloeken met bleeken
mond
“slechte tijd altijd
in Babylon”.

Zij klagen uit pijnlijken
strot
“hier zijn allen even
valsch.
Geen winst is er
te behalen
als er niemand is
om te villen.
En dan moet de koopman
treuren,
als allen weten
te plukken”.’

Nog indrukwekkender is van het refrein gebruik gemaakt in de volgende scène. De mammonspriesters worden opgeschrikt door den haat der armoede:

‘Duistere schimmen
in zwarte rij
glijden voor en achter
met taal van verschrikking.
Schrijden voor en achter
in lange rijen
met zware bedreiging
en moordnaarsgebaar.
Bochten zich voorwaarts
met knal en schot
“wraak komt voor al den
bloedigen druk”.
Bochten zich om hen
in dichte schaar
“Gij rijken! Lazarus
ontwaakt eenmaal”.
Bochten zich om hen
in ronde bocht
“eenmaal scheuren wij
je allen stuk”.
Winden zich om hen
aan elken kant:
“eenmaal tot wraak
wij trappen je neer”.
Winden zich om hen
in kruisende bochten
“eenmaal smaakt gij
de vruchten van onrecht”.’

Merk nog op, welk een climax daarop door herhaling bereikt wordt bij de schildering van den schrik der rijken:

‘Hulp moeten zij wachten
van Mammon hun heer,
zij eeren hem meer,
zij eeren hem erger.
Zij offren hun God
van alles;
zij slachten vreemd
en eigen dooreen.
Zij offren bekenden,
zij offren hun dierbren;
zij offren geweten
en liefde en eer.
Zij offeren waarheid
en hoop der ziel,
zij offeren vader,
zij offeren zoon.
Al wat op aarde
zij lief kunnen krijgen,
als Mammon het eischt,
zij moeten het geven.
Zij offeren ijvrig;
zóó luidt hun bede:
“Help ons, red ons,
almachtige daalder.”
De volva blijft staan
voor een danshuisdrempel,
waar vrouwen men offert
in zonde en schand.
Veslemöy weent,
gekrenkt in het hart;
zóó iets leelijks had nooit zij
geloofd of gedacht.
Halfnakend dansen
met krijschend rumoer
deze offerdieren,
ten doode gewijd.
Zingen en dansen
met schaamtloos gebaar
voor losgebroken
machten van ruwheid.
Dansen en zingen

lichtzinnig van taal,
sporen en hitsen
tot liederlijkheid.'

Hier bestaat het refrein uit het woord 'offeren', dat telkens gewichtiger beteekenis krijgt naarmate de waardij, die op het spel staat, grooter is, tot de dichter over het gebed der priesters tot den almachtigen daalder heen zijn toppunt bereikt in de vergelijking van die arme meisjes met offerdieren voor Mammon. Daarmee verlaat hij dit woord en dit beeld, maar niet het stijlmiddel, dat tot het einde der episode wordt volgehouden; de twee volgende strofen zijn aan de laatstgenoemde gebonden door het woord dansen en onderling door omkeering (*zingen en dansen*, *dansen en zingen*), daarna neemt hitsen de leiding over.

Dezen stijl, die geheel het individueele eigendom van Garborg is, heeft hij onder den invloed der studie van het volkslied ontwikkeld. Maar het volkslied zet hierin eene traditie voort, die tot in de oudheid reikt; reeds in de Edda wordt herhaaldelijk door het refrein de machtigste indruk teweeggebracht. Ik noem in de Völuspá de strofe, die vertelt van het blaffen van den helhond als inleiding van den wereldondergang: op verschillende plaatsen wordt zij gerepeteerd, zelfs aan het einde der kampscenes, wanneer de helhond dus reeds lang dood is, ja nadat de aarde door vuur en water verslonden is; zij staat daar alleen om door herhaling den indruk der verschrikking te versterken. Een dergelijke beteekenis heeft het 'verstaat gij dit, of niet?' der zieneres, waarmee zij telkens de aandacht op het gewicht harer rede vestigt. Gelijken aanhef van twee opeenvolgende strofen en varieering der uitdrukking bij gelijkheid van gedachte in de tweede helft, vinden wij o.a. in de beroemde Hávamálstrofen, wier refrein is: 'Geld sterft, verwanten sterven, zelf sterft gij zeker.' Omkeering komt herhaaldelijk voor, b.v. in een fragment van een gedicht over Sigurd: Mij heeft Sigurd gezworen eeden, eeden gezworen, allen gelogen, waar dan in den vierden regel nogmaals het woord 'eeden' herhaald wordt. En zoo op vele andere plaatsen.

Het is dan ook geen wonder, dat de taal van Garborg met die der Edda veel gemeen heeft, en dat er in het

gedicht regels voorkomen, die den indruk maken, alsof zij rechtstreeks uit zulk een oud lied zijn overgenomen, ja dat woordelijke overeenstemmingen niet ontbreken. Zulk een vers is b.v. het volgende, waar de slang, die in een ring om Helheim ligt, de Volva tracht te verhinderen binnen te treden:

> 'Wijk, Volva,
> van onzen weg!
> Wat Hel heeft,
> behoudt zij.'

Bij deze woorden denkt men onwillekeurig aan die van de reuzin, die in het verhaal van Baldrs dood niet mee wil werken, om den god uit het doodenrijk terug te krijgen: 'laat Hel behouden wat zij heeft.'[1)]

Het zou weinig moeite kosten, meer dergelijke voorbeelden aan te halen, maar het medegedeelde zal voldoende wezen om aan te toonen, hoezeer Garborg de oudheid van zijn volk in zich heeft opgenomen en weet te gebruiken voor zijn doel. Men heeft wel Björnson's vertellingen met de oude saga's vergeleken, maar de afstand, dien de tijd nu reeds geeft, heeft toch geleerd, dat zijn boeren en boerinnen, vergeleken met de figuren der oudheid, een sterk romantisch tintje dragen. Langer geloof ik, dat de vergelijking van Garborg's poëzie met de Edda stand zal houden. Deze poëzie is krachtig en epigrammatisch, en zoo week ze, daar waar de dichter dat wil, wezen mag, nooit sentimenteel. Ofschoon er heel wat tranen geweend worden, er is geen enkele traan te veel.

III.

Toch kunnen wij Garborg pas begrijpen, wanneer wij hem in de eerste plaats beschouwen als een modern, en om tot ons punt van uitgang terug te keeren, als een christelijk dichter. De eenige autoriteit, waarop hij zich beroept, is Christus, en het volgen van Christus is de heele inhoud zijner prediking.

1) Te treffender is de overeenstemming door de gelijkheid in taal. In het 'litteraire' Noorsch had Garborg dat nooit zoo kunnen zeggen. Men ziet, dat *deze* taal de voortzetting der oude is. De plaats luidt: *Det Hel hev*, *held ho;* in de oude strofe *haldi Hel thvís hefir.* In het Deensch zou het luiden: *Det som Hel har*, *beholder hun.*

Maar van het officieele Christendom wil hij niets weten, en de dogmatiek is hem uit den booze. In een klein meesterwerkje ‘De verloren Vader’ laat hij zich op de volgende wijze uit: ‘De meester liet rustig de Farizeeën gelooven en de Saduceeën niet gelooven aan de opstanding, en hij zei geen woord tot den Romeinschen hoofdman die aan Jupiter geloofde of tot Pilatus die aan niemendal geloofde; en in dat wat hij tot de Kananeesche vrouw zei was niet zoo veel als een vraag of zij aan Moloch of Astarte geloofde. Voor al onze wijze meeningen heeft onze Lieve Heer nauwelijks een glimlach’. - En heftiger in ‘De Leeraar’: ‘Geloof! Geloof! - in 3 en 5 en 28 artikelen! Recht geloof en verkeerd geloof! Strijd en gekijf en gekakel over de Augsburgsche confessie! Als de groote dag komt, geloof je dat we dan voor moeten komen om ons de Augsburgsche confessie te laten overhooren? “Ik was hongerig, gaf je mij eten? ik was dorstig, gaf je mij te drinken? ik was naakt, kleedde je mij? ik was ziek, alleen, in de gevangenis, heb je naar mij omgezien?” - *daar* zal hij naar vragen! En als je zegt: neen, maar wij geloofden aan de Augsburgsche confessie, - zal dat je helpen? - Hij zal antwoorden: mijn armen konden zich niet zat eten aan de Augsburgsche confessie; niet één nood of zorg op aarde werd gelenigd met de Augsburgsche confessie: loop naar den duivel! - ik ken je niet.’

De tale Kanaäns kent Garborg op zijn duimpje, maar hij gebruikt haar met dezelfde vrijheid, waarmee hij met de taal van het heidendom omgaat, en met hetzelfde doel, om door poëzie tot zijn lezer te spreken. Zijn virtuositeit in deze is bewonderenswaardig. Hij schroomt ook niet, heele stukken uit den bijbel op te nemen en ze in het verband te plaatsen, dat met zijn doel strookt. Hij kent slechts eerbied voor den geest van den tekst, niet voor de traditie. Woorden, die volgens het evangelie de Heer zelf zal uitspreken, worden in den mond gelegd van Petrus, die in overeenstemming met het middeleeuwsch bijgeloof en met de sprookjes aan de poort van den hemel staat. En toch, hoe echt is dat alles, ook die combinatie! Welk een lyriek en welke dramatische spanning brengt hij niet in die scene uit het laatste oordeel, die hij ook op de hierboven uit ‘De Leeraar’ geciteerde plaats aanhaalt, de scene, waar de vraag gesteld wordt, wat iemand

gedaan heeft om den nood zijner medemenschen te verzachten. En dat met bijna woordelijke aansluiting aan den bijbeltekst:

‘Een stakker stottert:
ik ben niet waard -;
het was mijn bedoeling niet
hier te komen.
Dat 'k hierheen verdwaald ben,
spot moet het wezen,
ik heb zeker nooit
wat goeds gedaan.
Ik ben te gering
een man daartoe;
allen zeiden,
'k was weinig bijzonders.
'k Was schooier en deelde
met andere schooiers
het brood dat ik had;
dat is wel waar.
Maar dat zeiden allen
die verstand er van hadden,
dat 'k daarmee meer kwaad
dan goed heb gedaan.
'k Moest zuinig geweest zijn
met boter en meel,
'k had geld moeten sparen
en zorgen voor morgen.
Zend mij weg
naar mijn rechte plaats!
word hier ik gezien,
het oordeel wordt strenger.’
Sint Peter, hij lacht
met glinsterend oog:
‘Welkom, mijn zoon;
te huis ben je hier.
Je hebt voor de jouwen
gewerkt als een man,
en deelde met anderen
die minder verdienden.
De grutten, die vriendlijk
met stakkers je deelde,
zijn beter dan bidden,
zijn beter dan vasten.
De heer kwam in nood

en honger tot jou;
je hebt plaats hem gegeven,
hem vriendlijk onthaald.
De heer had het koud
in winter en vorst;
je gaf hem je laatsten
je eenigen lap.
Hier heb je vermeerderd
je schat,
Ga daarom de rust in
getroost'.
Bang beeft de arme
zondige ziel:
'je vergist je, Sint Peter,
dat hoor ik heel goed.
Zag ik den heer
in armoe en nood?
Hielp ik uit nood hem
een enkelen keer?
Andre herinnering
breng ik hier mee;
hoe krijg ik wel
dezen schuldbrief betaald?'
In stukken scheurt Petrus
den schuldenaarsbrief
'Wat armen je gaf,
dat gaf je den heer.'
Hoog glimlacht Petrus
in bisschopsornaat:
'je steunde het goede;
ga in tot God!''

Deze stakker, die met zijn medestakker deelde, heeft niet alleen een moreel maar ook een traditioneel recht om in den hemel te worden toegelaten. Immers dat zijn deugd belooning vindt, staat met ronde woorden in het evangelie. Maar de dichter meent ook de vrijheid, lieden toe te laten, van wie niets dergelijks vermeld staat, en die ook bij sommige hemelwachters ter nauwernood zouden passeeren:

'Een ander komt;
om wil hij draaien;
"hier hoor ik niet;
ik heb geen geloof.

Ik maakte muziek;
wat zullen daarmee
die hooge en heilge
gebedenopzeggers?"
Petrus hij glimlacht!
"je leefde en droomde,
goed heb je gedaan
en bent het vergeten.
Je eerde het mooie
met leven en bloed;
ga in tot Gods goedheid;
het mooie is God."'

Een koning, die een land gekerstend heeft en om zijn kroon vraagt, wordt binnengelaten, omdat hij de arme weduwe recht gaf; een dominee, die zich beroemt op zijn goed geloof, wordt niet afgewezen, want hij heeft een oude vrouw een mand brandhout gebracht. Menschenliefde, waarheidsliefde, schoonheidsliefde vormen den maatstaf, waarmee de waarde der zielen gemeten wordt.

Niettemin zou Garborg er vermoedelijk geen vrede mee nemen, indien men hem zeide, dat hij een modern moralist was, die voor zijne leer denkbeelden aan het Christendom ontleent. Integendeel, bewondering voor de persoon van Christus, dien hij gaarne met een held en met een meester vergelijkt, vormt het uitgangspunt zijner moraal. Maar vraagt men naar zijne leer, dan antwoordt hij, dat het Christendom niet eene leer maar een daad is. Tot de Christenen van het woord zegt hij met een karakteristieke wending van het bijbelwoord: 'Socialisten en anarchisten zullen u voorgaan in het koninkrijk Gods.' De ergernis, die zulk een zinsnede in staat is te wekken, zou hij beantwoorden met de opmerking, dat de waarheid den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid is; naderbij bezien vervalt de reden tot ergernis, want een aantal plaatsen in 's dichters werken lichten dit oordeel nader toe. Het is geen voorliefde voor eene andere staatspartij, die hem aan 'socialisten en anarchisten' de plaats doet aanwijzen, die in het evangelie aan tollenaars en hoeren toegekend wordt; het is vooreerst de locale kleur van het drama, die hem de namen in den mond geeft van een paar partijen, die in de kringen, waar het stuk speelt, voor bijzonder goddeloos doorgaan.

Maar het is tevens de afkeer van alle partijmakerij en van alle politiek, die op zulk een plaats aan het woord komt. Politiek is uit den booze, want zij is zelfzuchtig. Daarom laat hij den held van 'De Leeraar' Paulus Haave, wiens Christendom hem er toe brengt zijn bezittingen weg te geven, op het verwijt dat hij communist is antwoorden: 'je weet wel, dat communisme en Christendom twee tegengestelde dingen zijn? Communisme leert de menschen eischen, Christendom leert de menschen geven, is dat niet het tegengestelde?'

Zoover is Garborg er vandaan, de mogelijkheid eener verzoening van politiek en Christendom te erkennen, dat hij Paulus Haave op eene uitnoodiging, om de partij te steunen, die in haar vaandel het geloof voert, laat antwoorden: 'Je begrijpt toch, dat ik liever de heidenen aan het roer wil hebben, dan dat wat nu voor Christendom doorgaat?' Hij is dan ook overtuigd, dat wie in ernst zou willen beproeven een Christen te zijn, thans als voor 19 eeuwen vervolgingen zou hebben te verduren, en in een tooneelstuk van groote dramatische kracht geeft hij ons van die vervolging een voorbeeld. De overgang van de leer tot de daad is voldoende om Paulus Haave van een algemeen geacht burger te maken tot een gebrandmerkt man, met wien behoorlijke lieden zich niet inlaten en tegen wien alle partijen zich vereenigen.

De daad van Paulus Haave is het weggeven van het dierbaarste wat hij heeft, zijn goed. Juist omdat het hem zoo dierbaar is, is het voor hem een gevaar; het bindt zijn hart; hij moet er van scheiden, voor het hem omlaag trekt. De zielestrijd, dien dat offer hem kost, is de hoofdinhoud van 'De Leeraar.'

De daad van Arne Garborg is het geven van het dierbaarste wat hij heeft, zijn intiemste gedachte. Hij doet dat niet met een zuur gelaat, maar hij zalft zijn hoofd en wascht zijn aangezicht. In klassieke schoonheid geeft hij ons zijn gedicht van menschenliefde en idealisme.

IV.

De fabel van *I Helheim* is eenvoudig en kan te eenvoudiger zijn, daar de situatie bij den aanvang van het gedicht reeds bekend is. Want het is eene voortzetting. *Haugtussa* is de

titel van een ouder gedicht, waarin wij met Veslemöy[1)] kennis maken. Den inhoud daarvan vormt de strijd der heldin met booze geesten. Want zij is *synsk*, zij ziet verborgen dingen. Maar dat is niet eene gave, dat is een ramp. Waar anderen onschuldige feestvreugde genieten, ziet Veslemöy in den vorm van gezichten het booze, dat zich achter een vriendelijk voorkomen verbergt; des nachts, terwijl zij te bed ligt, komen dooden en spoken binnen en bedreigen haar; des zomers, wanneer zij op de hoogte het vee hoedt, krijgt zij bezoek van duivels en troldvolk. Daar schiet door haar duister leven één lichtstraal; een korte liefde, even snel afgebroken als geknoopt; zij geeft zich met lichaam en ziel over, maar haar Jon laat haar in den steek. Terwijl zij in heete koorts ligt, wordt zij nu opnieuw door vijanden aangevochten, en het ziet er uit, of zij ditmaal in ernst de nederlaag zal lijden. Gevoelens van haat en wraak, van ongestilde begeerte maken zich van haar gemoed meester. Zij gevoelt zich beheerscht door den wensch, zich in een leven van wellust te storten, door het verlangen om door toovenarij den ontrouwen minnaar zij het ook slechts voor één nacht terug te winnen, door de begeerte, haar mededingster te vergiftigen. Maar op het beslissend oogenblik behaalt haar betere natuur de overwinning, en als ten slotte een duivel haar een vergetelheidsdrank aanbiedt, weigert zij dien aan te nemen, want in den langen strijd heeft zij haar smart en haar herinnering lief gekregen. Dan verdwijnt de verzoeker, en in een hoek aan de zijde van het bed ziet Veslemöy een vrouw staan in een lang, donker kleed. Naast die vrouw staat haar vroeg gestorven zusje, stralend schoon en ernstig met een glimlach van heilige vreugde. Het zusje verkondigt haar de overwinning; zij heeft van de booze geesten zich vrijgemaakt; nu is zij uitverkoren tot eene andere reis. Door den nacht van Nevelheim zal zij den langen, smallen weg naar het rijk des lichts afleggen. De volva zal vooruitgaan

1) De naam beteekent ‘stakker van een meisje’. *Vesle*, een vorm van het adjectief *vesal*, ongelukkig, stumperig, wordt meer met een meisjesnaam verbonden, om een gering, onaanzienlijk persoon met een vleugje van medelijden en van ironie te karakteriseeren. Zoo vindt men in Asbjörnsen's Folke og Huldreeventyr Vesle Aase Gaasepige (ganzenmeid). - *möy*, Deensch *mö*, beteekent ‘meisje’.

en den weg wijzen; in den afgrond van Helheim zal zij de wet van het leven leeren kennen, en in de mededeeling van hetgeen zij gezien heeft een taak vinden voor haar eigen leven. Daarmee sluit ‘Haugtussa’.

Dan volgt in ‘I Helheim’ de reis omlaag. Het eerste bezoek geldt het kerkhof en de kerk, waar zich des nachts die dooden verzamelen, die in hun graf geen rust kunnen vinden. Zij zijn gestorven, voor zij vrij waren, en hun verlangen naar de aarde wekt hen telkens weer tot een slaapwandelaarsleven. Een oude priester staat bij het altaar en spoort hen aan, dat sterke verlangen op te geven, maar slechts weinigen laten zich bewegen hun aardschgezindheid te offeren, de meesten spoeden zich naar alle kanten, naar huis en akker, naar vrouw en naar vijand. Omlaag daalt de volva met de zusters, en nu leert Veslemöy de hel kennen. Eerst Myrkheim, het donkere land, waar de meerderheid der zondaars, voorzoover zij niet reeds te voren geheel ondergaan, belandt; dan Nivlheim, het benevelde land, waar de draak woont, en in welks diepte de duivel troont, omgeven van zijne trawanten; ten slotte neemt zij deel aan de vaart der gelukzaligen naar Högheim, het hooge land, waarheen God de zijnen van Zuid en Noord vergadert. Veslemöy keert naar de aarde terug, zij herstelt uit hare ziekte en leert vergeven. Wat zij gezien heeft, vertelt zij, en zij wekt door haar voorbeeld op tot naastenliefde en hulpvaardigheid. Zij leeft tevreden en zal blijde sterven.

V.

Een Nederlandsch schrijver van naam[1)], die de leer wilde verkondigen, dat door voortgaande ontwikkeling uit den tegenwoordigen mensch een wezen kan of zal ontstaan, dat de eigenschappen bezit, die men thans aan een engel zou toeschrijven, begon de toelichting zijner theorie met de volgende woorden: ‘Omdat ik er wat luchthartig over spreek, moet men niet denken dat ik er luchtig over denk. In mijn eentje dit overwegend vind ik het zeer serieus. Iets komieks

1) Frederik van Eeden in de Nieuwe Gids 1891 p. 2.

ontstaat eerst dan, wanneer ik deze gedachte in aanraking breng met het groote publiek, mijn Hollandsche lezers. Als ik denk... aan u bijvoorbeeld en aan u, die tegenwoordig ook al De Nieuwe Gids leest, onder voorbehoud natuurlijk... als ik aan u denk en mij voorstel u te gaan vertellen dat gij de overgrootvader zijt van eenige engelen, dan moet ik daarbij lachen door contrast-werking.'

Er is in deze wijze van zeggen iets, dat de voorstelling wekt van een valschen profeet. Het is wel is waar volstrekt niet onmogelijk, dat een enkel individu den engelenstaat zeer nabij komt, terwijl de meeste zijner medemenschen nog zeer alledaagsch van natuur zijn. Maar zou iemand, die dat hooge standpunt veroverd had, wel zulk een sterke behoefte gevoelen, om zich zoo hoogmoedig van zijn medemenschen uit te zonderen? En wanneer de schrijver nog niet zoo ver gevorderd was, is het dan zooveel minder belachelijk, dat hij de stamvader van een engelengeslacht zal wezen, dan dat zijn bescheiden lezer, wien verweten wordt, dat hij nog eenvoudig genoeg is, in De Nieuwe Gids verborgen geheimenissen te zoeken, dat geluk te beurt valt? Voorzoover wij hier nu voor een moreel probleem staan, kunnen wij de verantwoording voor zulk een phrase aan haar auteur overlaten. Maar de zaak heeft ook haar litteraire zijde. Want de schrijver mist door zoo te schrijven zijn doel. Een profeet, die schrijft, wenscht door middel der litteraire kunst een denkbeeld of eene waarheid, die hem na aan het hart ligt, bij anderen ingang te doen vinden. Het best zal hem dit gelukken, wanneer hij den lezer eerbied voor zijn karakter weet af te dwingen. Een geleerde gelooft men, wanneer zijn argumenten deugen; een humorist gelooft men, wanneer hij het karakteristieke weet te treffen; een profeet gelooft men, wanneer men hem vertrouwt. Wanneer dus bovengenoemde Nederlandsche schrijver, toen hij die volzinnen schreef, gedacht heeft: 'die lezers, dat zijn allemaal toch maar ploerten; hoe zal ik ze dat nu eens op de meest onvriendelijke wijze aan het verstand brengen?' dan heeft hij vermoedelijk zijn doel bereikt, want inderdaad zullen sommige overteergevoelige lezers door zijn minachting zich gekrenkt gevoeld hebben. Maar indien de bedoeling was, tot eene ideale levensopvatting aan te sporen, dan vermoed ik, dat dat doel niet bereikt is, en dat menigeen met een 'be-

kijk je eigen' zich van het opstel heeft afgewend, dat misschien om zijn overigen inhoud een beter onthaal had verdiend. Ik wil maar zeggen, dat er eenige goede smaak toe behoort, om langs litterairen weg moraal of godsdienst te prediken.

Dien goeden smaak bewonderen wij bij Arne Garborg in hooge mate. Deze schrijver laat wel na, zich zelf op den voorgrond te plaatsen. De begenadigde, die de verborgen dingen gezien heeft, is evenmin de dichter zelf als een in bengaalsch licht geplaatste hypostase van hem. In de keuze tot draagster der hoogste waarheid van een onwetend boerenmeisje zonder pretentie, dat zich van haar omgeving alleen hierdoor onderscheidt, dat zij in eenzaamheid een zwaren zielestrijd heeft doorgemaakt, is iets, dat den indruk maakt van volkomen echtheid en voor het karakter van den dichter inneemt. Deze keuze is ook in harmonie met den inhoud van het gedicht, dat alle wereldsche wijsheid voor niets telt en alleen moreele grootheid laat bestaan.

In niet geringe mate toont zich deze goede smaak, die niets anders is dan een diep inzicht in den ernst van het onderwerp, in de kritiek van mensch en maatschappij, die den hoofdinhoud van I Helheim uitmaakt. Aan zulke kritiek en aan voorslagen tot verbetering kan de moderne letterkunde niet arm genoemd worden. Het gewone recept is: eigen geest laten schitteren, oordeelen en veroordeelen, in den regel ook nog eene uitnoodiging om met den schrijver partij te maken. 'Wanneer eenmaal alle land zal zijn genationaliseerd -'; 'wanneer eenmaal alle mannelijke en vrouwelijke individuen boven 18 jaar het kiesrecht zullen hebben veroverd -'; 'wanneer eenmaal eene krachtige regeering de revolutie zal hebben bedwongen -'; 'wanneer door een referendum de alcohol zal zijn afgeschaft -'; 'wanneer het reformcostuum bij de wet zal zijn ingevoerd, -' dan zal het heil der menschheid verzekerd zijn. Niets van dat alles bij Garborg. Geen enkele publieke maatregel kan den mensch redden; het eenige middel is bevrijding van zelfzucht. 'Christus geeft en geeft en wordt aldoor rijker; Belial eischt en eischt en neemt en neemt - en wordt altijd armer. Dat is juist het het geheim.'

Dit over het remedie. Wat de kritiek zelf aangaat, wie

niet een enkel misbruik of wat hij daarvoor houdt maar den geheelen mensch kritiseert, heeft zeker niet minder aanleiding om aanmerkingen te maken dan degene, die één stokpaard berijdt, en de verzoeking, om over bepaalde personen of standen zijn humeur los te laten, is voor hem zeker niet geringer. De groote beteekenis van Garborg's gedicht is, dat hij zoo niet doet. Hij vervolgt het booze in den mensch, niet den mensch, die naar zijne opinie boos is. Hij is ironisch, scherp, ja vernietigend, maar hij is niet persoonlijk. Zeker, Veslemöy ontmoet in de hel personen, die zij niet verwacht had daar aan te treffen, heilige mannen, die anders leefden dan zij predikten, en die nu moeten preeken zooals zij op aarde leefden. Maar wie daaruit zou afleiden, dat hij het in het bijzonder op de geestelijkheid gemunt heeft, zou zich vergissen. Welke stand telt geen rotte leden? Men kan met gelijk recht uit het feit, dat kijvende echtelieden de hel bevolken, afleiden, dat de dichter het huwelijk bespot. Neen, zijn satyre treft niet het huwelijk, maar het liefdeloos huwelijk, niet de geestelijkheid, maar huichelachtige geestelijken, en deze afwezigheid van hatelijkheid is misschien de grootste verdienste van het boek. Het spreekt direct tot het geweten. Het noodigt u niet uit, u met den dichter vroolijk te maken over de gebreken van anderen, en kan daarom ook alleen ergernis wekken bij fanatici, die zich en hun vlekkeloozen aanhang van de algemeene kritiek wenschen uitgezonderd te zien. De heer Just Bing[1)] heeft de opmerking gemaakt, dat I Helheim zich van Dante's beroemd gedicht o.a. hierdoor onderscheidt, dat wij er geen menschen ontmoeten maar slechts zedelijke waardijen. Niemand zal de levende gestalten van den Inferno willen missen, en niemand zal er ook wel aan denken, den Noorweegschen dichter met den Italiaanschen reus op één lijn te plaatsen. Maar ik geloof niet, dat men deze afwezigheid van individueele Tartarus-plagen den dichter als eene zonde mag aanrekenen. Er is iets verhevens in deze summaire behandeling van alle zondaars, en de dichter ontgaat het verwijt, dat hij met zijn persoonlijke vijanden heeft willen afrekenen.

Daarom is de voorstelling niet karakterloos. Men kan heel

1) Tilskueren 1902, p. 326.

goed zien, welke gebreken onzer maatschappij den dichter in het bijzonder verwerpelijk voorkomen. Wanneer de lange rij ongelukkigen, die aan ons oog voorbijtrekken, besloten wordt door een groep lieden, die moeten verdragen, dat zij door booze oude vrouwen worden uitgescholden, en die elk woord, dat zij tot hun verontschuldiging trachten aan te voeren, onmiddellijk hooren verdraaien en tegen hen keeren, en wanneer wij dan de inlichting ontvangen, dat dat de giftige dagbladschrijvers zijn, die elken dag verloren achtten, waarop zij niet een doodend woord hadden gevonden, die de wereld met haat vulden, en nu moeten erkennen, dat zij hier hun meester hebben gevonden, dan blijkt wel, dat Garborg zeker soort van couranten-polemiek voor een der verderfelijkste onder de verderfelijke dingen houdt, die het menschelijk gevoel ondermijnen, en hij zal ook bij degenen, die van zulke polemiek leven, weinig dank hebben geoogst, maar de indruk van waarheid is grooter dan wanneer hij den naam van een of ander bekend redacteur der linker- of rechterzijde in de plaats van die giftige dagbladschrijvers geschreven had.

Vraagt men, *hoe* Garborg de hel voorstelt, dan is het antwoord tweeledig. De plastiek van het gedicht verlangt een bepaalde plaats, waar de dooden hun straf lijden voor gedurende hun aardsch bestaan bedreven zonden. Ook Veslemöy stelt zich den samenhang zeker niet anders voor. Dit strookt met hare ontwikkeling en den kring van denkbeelden, die in hare omgeving de heerschende is. Maar uit den aard der straffen en de verklaringen die gegeven worden, blijkt voldoende, dat de bedoeling niet is, tot deugd aan te sporen door een bijgeloovige vrees voor het hiernamaals. ‘Met schrik voor de hel jaag je de menschen in het gekkenhuis, maar nooit in Gods rijk,’ zegt Paulus Haave. De straf doet zich voor als een natuurlijk gevolg van de daad, ja men kan zeggen, dat de booze daad haar eigen straf is. De dief loopt weg met het gestolene goed op zijn rug; achter hem aan ijlen de mannen der politie; de moordenaar sleept zijn lijken voort; alleen het vernis van schijndeugd is weggenomen; de huichelaar spreekt, zooals hij vroeger handelde. Daar komen aangrijpende scènes voor. Lediggangers bieden den hansworst handen vol geld, indien hij een uur hen weet bezig te houden; hij maakt zijn moeilijkste sprongen; met een onver-

trokken gezicht kijken zij naar zijn kunsten en brengen het slechts tot gapen; zij zullen het dan met de lichtekooien probeeren; beenen worden hun vertoond, zoo rond, dat zij een steen in vlam zouden zetten, maar alles te vergeefs; zij zuchten: een boozen heer te dienen is hard, maar harder is het vermaak dat hij geeft. - Op Brageberg staan de dichters te boeleeren om de bewondering der menigte. De ouden zitten met kransen getooid op eerezetels; de jongeren toonen hun kunst. Steeds nieuwe refreinen en metra vinden zij uit, de leelijkste woorden en melodieën persen zij te voorschijn, tot eindelijk de oudjes hun bezinning verliezen. Maar als er een naar beneden tuimelt, dan wordt de jonge dichter bekranst en begroet; dan zit hij zich te verbazen en denkt: is dat alles? Dat duurt, tot het den volgenden met inspanning gelukt, hem uit den stoel te wippen. De meesten echter komen zoo ver niet; zij vallen bij hoopen omlaag, voor zij boven zijn. Zusje legt uit:

> ‘Zij vleiden den hoop en de massa,
> verkochten voor waardloozen roem
> een zang, die in duistere wereld
> moest voeden het eeuwige licht.
> Zij verkochten voor waardlooze volksgunst
> en roem, die beteekenis niet heeft,
> een kunst die in kilkoude wereld
> moest voeden het eeuwige vuur.’

Die gedachte keert in verschillenden vorm herhaaldelijk terug. Op één plaats is zelfs de woordenkeus dezelfde. De zevenhonderdduizend wijze mannen, die getwist hebben over de diepste gronden der waarheid, zetten hier hun gekijf voort. Veslemöy vraagt, wat dat voor een teeken is, dat zij op hun gerimpeld voorhoofd dragen. Het antwoord luidt:

> 't Is 't teeken des beestes. Zij zochten macht,
> die waarheid moesten zoeken.
> Zij zochten macht en hun stumprige eer
> en meesternaam en roem,
> die moesten in 't duistere menschenheim
> voeden het eeuwige vuur.’

Maar het ergst zijn die wijzen er aan toe, die eene opper-

vlakkige levenswijsheid hebben geleerd. Op de schoolbank zitten zij en moeten spellen b, a, ba; b, e, be. De schoolduivels plagen ze hard; de minste vergissing wordt streng gestraft; tranen rollen in de witte baarden. Omtrent de identiteit dezer bejaarde scholieren wordt de volgende inlichting gegeven:

> ‘Zij lieten varen de hooge hoop,
> die onze armoe rijk maakt,
> en leerden: laat op de wereld ons bouwen,
> die weten we althans dat bedrog is.
>
> Zij zijn het die zeiden: alle droomen
> zijn van deze aarde verdwenen;
> laat ons zoeken ons eigen voordeel,
> dan weten we althans wat wij krijgen.
>
> En nooit was op aarde een reekning zoo juist,
> en van goud nooit zoo'n overvloed,
> en nooit was het leven van armoed zoo grijs
> en de wereld zoo vol van ellend.
> Zij zijn het die zeiden: alles is niets,
> en doelloos en leeg het bestaan,
> laat ons eten en drinken en vroolijk zijn;
> morgen liggen wij dood.
> Zij werden gezonden in 's levens strijd,
> maar meedoen wilden zij niet;
> zij zeiden: alles is niemendal,
> en wij willen leven in vree.’

Hier is de uitwerking poëtisch evenals in het prachtig satyrische beeld der ontevredenen, die altijd vonden, dat die plaats de beste was, waar juist *zij* zich niet bevonden. Gedurende hun leven hebben zij het leven gevloekt en naar den dood verlangd; nu zitten zij in Helheim en dichten lange gedichten over de schoone aarde, die zij moeten derven. En zoo op vele andere plaatsen. Maar het consequente verband tusschen leven en straf toont, dat de eigenlijke pijniging niets anders is dan het eigen bewustzijn, met andere woorden het geweten. Daarom is het ook heel begrijpelijk, dat op

de vraag van Veslemöy of aan dien jammer in eeuwigheid geen einde komt, ten antwoord gegeven wordt: ‘Een oogenblik in deze pijn is eeuwigheid zonder einde.’

Maar de gewetenlooze dan? zal men vragen. Genieten zij de voordeelen van hun boosheid zonder eenige vergelding? Voor hen is dit boek niet geschreven. Er wordt met hen kort proces gemaakt. Zij zijn reeds dood, zij komen niet eens in Helheim. Om de hel brandt een vuur; daarin wordt opgebrand alles, wat slechts schijn is. Dat vuur wordt gevoed met onkruid en dorre takken, met halve zielen en slappe karakters; met alles wat regen en zonneschijn ontving en nooit vrucht droeg; met alles wat niet verder dacht dan tafel en bed. Slechts wat in dat vuur stand houdt, wordt beproefd in het hellevuur, dat loutert of verhardt.

IV.

Noordwaarts van Myrkheim ligt Nevelheim met Lijkenstrand. Dit is de strafplaats voor diegenen, die over hunne medemenschen hebben willen regeeren met macht, die met wapenen op smeekbeden antwoord gaven, die zwakken beroofden en onvrede vermeerderden; krijgslieden en machthebbers, die de mooie menschenwereld omgebouwd hebben tot een gevangenhol. Gelijk in Myrkheim de heete haat, zoo bepaalt hier de koude zelfzucht het karakter van het landschap. Nooit schijnt de zon hier binnen; het is het donkerste land van mist. De dichte motregen, die uit zware wolken druppelt, zijn tranen van boven, is het geween der wanhopenden in de menschenwereld. Hier stroomt de uit oorlogen ontsprongen bloedrivier. In de diepte ligt uitgestrekt over een half uit ruïnes bestaande stad op zeven heuvelen het apocalyptische dier, de tweehoofdige draak, het rijk van deze wereld. De wolfskop draagt een keizerskroon, het vossenhoofd is met een pauselijke myter gesierd. De beide koppen zenden elkander van tijd tot tijd nijdige blikken toe, maar spoedig zijn zij weer verzoend, want zij hebben elkander noodig om de wereld in toom te houden. Om het dier heen staan koningen en keizers, bisschoppen en pausen, en kleinere dieren: leeuwen, arenden, luipaarden, panters, beren. Allen dragen het teeken des beestes. Zij rillen van vrees, maar zij lachen hun heer

vriendelijk toe en strijken zijn knieën en zijn romp; in mooi ornaat zwaaien zij hem wierook toe, zingen missen voor hem en aanbidden hem. Vrouwen dansen voor hem in lichte kleedij. Veslemöy ziet, hoe allen bloed zweeten en de ergste hellepijn lijden. Zij haten het dier, en hun gezang klinkt als een klaaglied, maar zij moeten het dienen; gemerkt zijn zij zonder onderscheid en verkocht. Naast Mammon geniet het dier bij den boozen heer de meeste eer en achting.

> 'Met het kruis dat het stal en den heiligen naam
> wil het alles onder zich brengen.
> Maar pausen en bisschoppen, die aan dit oord
> hun gruwlijke straf moeten lijden,
> dat zijn zij, die Gods eigen rijk hebben gemaakt
> tot het rijk van deze wereld.'

Het wolfshoofd maakt zich ongerust over de toenemende democratie; op aarde is alles genivelleerd, geen toppen en bergen zijn er meer; het vraagt de volva, wanneer aan dezen burgertijd een einde zal komen en weer een geweldig Caesar op zal staan; de vossekop echter verklaart, dat híj de ware Caesar is, Gods stadhouder op aarde. Maar de volva voorspelt het naderend einde van de macht des diers, dat niemand zal missen. Gekloofd is het en gekloofd zal het worden in steeds kleiner deelen. Mammon treedt in zijn plaats en trapt met zijn ijzeren hiel de aarde plat; de koning gaat onder, de kramer neemt zijn plaats in, het menschengeslacht gaat steeds achteruit, van slecht tot erger; maar midden in de vermoeide menschenwereld leeft vrij het rijk van den vrede, toenemend naar gelang het rijk van den booze verdeeld wordt, sterk door een Caesar, die tegen kwaad strijdt met goed.

Die profetie van ondergang herhaalt de Volva tegenover den helheer zelf, die het verst naar het Noorden in Vorstheim zit; dan heft zij het gewijde kruis omhoog, en Nevelheim zinkt in jammer, terwijl zij met de zusters opwaarts stijgt.

VII.

Een laatste punt van vergelijking met de Völuspá biedt dat deel van het gedicht aan, dat den titel *Uppveg* (de weg

omhoog) voert. Met dezelfde liefde, waarmee de oude dichter bij de vernieuwde wereld verwijlt, schildert de jonge dichter den opgang der verloste zielen naar den hemel. Met gelijk recht als daar kan men hier van Helleensche schoonheid spreken. Er is in deze verzen eene stemming, die tot tranen beweegt, en de tegenstelling met den onvrede, waarvan wij gedurende de lange reis getuige waren, doet de hemelsche vreugde, die deze stille schare bezielt, te indrukwekkender uitkomen. Van bergen en rotspunten in zee komen zij bijeen als witte vogels, die een gezamenlijke reis ondernemen. Nog ligt over hun wezen een rest van den schrik van den kouden doodsnacht; nog voeren de smart der scheiding en het vooruitzicht der zaligheid strijd; een aandoenlijk gezang stijgt op; vriendelijk groeten zij tot afscheid de wereld; hun oogen worden bedauwd door herinneringstranen; stil verheft zich de witte schare, de laatste smart doordringt hun gemoed. Lichter gaat het stijgen, steeds helderder speelt zonneschijn door tranendauw. Onder regenbogen gaan zij in in de hemelhoogte tot hunnen heer. Vertrouwend in vrees, blijde in zorg naderen zij stijgend de hemelburcht. Hooger zwelt het blijde gezang; zij prijzen hun vrijheid met zegeliederen. Verlost, verheven zingen de zielen, zij groeten met blijdschap den grooten vrede.

Veslemöy heeft nooit zoo'n zaligheid kunnen droomen; zij vraagt wie die heilige menschen zijn, die zulk een heerlijk lot wacht. Het zusje antwoordt:

> ‘Het waren geen heilige menschen
> meer dan jij of ik;
> 't zijn arme zondige zielen,
> die kozen den goeden weg.
>
> Zij zijn 't, die het leven gaven
> en zóó het leven vonden;
> zij zijn 't, die in strijd met zich zelve
> zich zelf nieuw hebben gebouwd.’

Aan de poort staat Petrus en noodigt de zaligen naar binnen. Hier moet Veslemöy omkeeren. Daar binnen schijnt God als duizend zonnen, daar klinkt God als een wereld van tonende snaren; indien Veslemöy daarvan ook maar het

geringste vernam, zij zou de aarde met al haar geschreeuw en rumoer niet meer kunnen uithouden. Met vriendelijke woorden voert het zusje haar terug en resumeert de indrukken der reis in de volgende verzen:

> ‘De andere wereld mocht je zien,
> opdat je moogt zeggen en toonen:
> Heerschers worden wij, als wij elkander
> dienen en niet verdrukken.
> Verkondig wat in gezichten je zag
> in Hemel en diepen poel:
> Wij winnen de wereld als op wij haar geven
> en 't rijk der rechtvaardigheid zoeken.’

VIII.

Arne Garborg heeft als schrijver reeds een lange en roemvolle loopbaan achter den rug. Dat met het Christendom is in zijn ontwikkeling iets nieuws. Maar zijn kunst heeft er niet onder geleden. Wie meent, dat de waarde van een boek afhangt van het religieus of politiek standpunt van den schrijver, zal er misschien anders over denken. Men kan in het reeds geciteerde opstel van den heer Bing lezen, met welk een ergernis zijn eerste werk, dat dezen nieuwen geest ademde, door lieden die meenden zijn geestverwanten te zijn ontvangen werd. Maar alleen reeds dit, dat een dichter, die een beroemden naam heeft, nog in staat is te veranderen, toont, dat zijn kunst geen handwerk is geworden.[1)] Het is ook maar een bijgeloof, dat het Christendom in onze dagen niet meer in staat zou zijn, tot iets moois te inspireeren. Ik geef toe, dat er voor dat bijgeloof aanleiding te over bestaat; maar dat een groot aantal Christelijke gedichten aan vele lezers, - ik moet erkennen ook aan mij, - zoo bij uitstek vervelend voorkomt, is zeker wel hieraan toe te schrijven, dat maar al te dikwijls de persoonlijke verhouding van den dichter tot de stof ver te zoeken is. Ik wil wel gelooven, dat het moeilijk is van een afgezaagde reeks denk-

1) Het verdient in dit verband opmerking, dat Garborg, die tot dusverre uitsluitend proza geschreven had, in Haugtussa en I Helheim zijne volmaakte eerstelingen in versvorm gaf.

beelden een behoorlijk stuk kunst te maken. De poëzie, die beschrijft, hoe God in zes dagen de wereld schiep en op den zevenden rust nam, is misschien van gisteren. Maar de gevoelsinhoud, dien iedere godsdienst bevat, die is weer frisch, zoo dikwijls hij door een krachtigen geest frisch gevoeld wordt. Van een gedicht, dat dien op een nieuwe wijze meedeelt, kan men zich met de qualificatie ‘preek’ niet afmaken. Garborg's Christendom is niet een afgezaagd stel leeringen; het is zijn persoonlijk eigendom, zijn eigen maaksel, en daarom is het interessant. Daar de dichter zich ontwikkelt, is zijn Christendom ook niet overal hetzelfde. In zijn eersten christelijk gekleurden roman ‘Vermoeide Menschen’ speelt het nog een zeer twijfelachtige rol; het is de veilige haven, die een ziel in nood ten slotte inzeilt; maar aan het einde gekomen, kan de lezer de gedachte niet van zich zetten, dat dit heul zoeken een getuigenis van zwakheid is, slechts te verontschuldigen door de diepe radeloosheid van den patiënt, die tot het laatst met deugdelijke verstandsgronden zich tegen de inlijving van zijn geest heeft verzet. Het is een onbevredigde gemoedsbehoefte, die er hier toe leidt, het verstand op genade of ongenade over te geven. Garborg is zich dat ook zeer goed bewust; met groote epische zelfstandigheid houdt hij zijn held van zich af en laat zijn zwakheid zien. Maar toch geeft hij hem gelijk, want die zwakheid vindt hij gerechtvaardigd. Beter is een haven, die niet op de zeekaart staat, dan schipbreuk, en zoo gaat Gabriel Gram naar de kerk. Maar hoe episch ook, toch toont de vorm, waarin de religieuse vraag hier gesteld is, dat ca. tien jaar geleden het dogmatisch vraagstuk den dichter nog bezig hield en hem een harde noot te kraken gaf. Toen zij te hard bleek, slikte hij haar op radicale wijze door en hij schreef ‘Traette Maend’.

Maar verduwen liet zich de vrucht niet, en hij gaf ze terug. Uit Garborg's latere werken is het raisonnement over de gronden des geloofs verdwenen, en de lieden die er zich mee bezig houden, staan in de hel elkander voor leugenaars uit te schelden. In zeker opzicht weet de dichter den dogmatischen twijfel door een eenvoudig middel om te zeilen; de handeling speelt in eene maatschappij, waar die twijfel niet bestaat, althans niet van overwegende beteekenis is,

onder boeren. De leer staat vast, het komt er nu maar op aan, het leven met de leer in overeenstemming te brengen. Maar waar het leven hoofdzaak wordt, daar wordt voor den dichter de rechtzinnigheid met haar rechte leer juist de grootste vijand der religie. Van dat standpunt gevoelt hij zich sterk ook tegenover het rationalisme. Waar het, zooals in ‘De verloren Vader’, nog eens aan het woord komt, wordt het niet meer met verstandsargumenten maar met daden weerlegd, en zoo grondig, dat de beste Christen zich ook verstandelijk den meerdere der tegenpartij toont. Maar een element van polemiek is in de boeken dier periode; de tegenstelling tusschen den waren Christen en den aanhanger hetzij der staatskerk hetzij eener populaire secte wordt met ijver op den voorgrond gesteld. In I Helheim heeft Garborg zich zóó vrij gemaakt, dat hij het zonder directe polemiek kan doen. Gods rijk is nu overal, waar menschenliefde is; het slot van het gedicht laat ons Veslemöy als bejaarde vrouw zien op weg naar de kerk; dikwijls blijft zij onderweg staan en groet Jon in zijn graf. Te dierbaarder is hij haar, omdat zij hem heeft moeten missen. Nu heeft zij hem geheel en rein voor God.

Deze gedachte toont een innige verwantschap met Brand's treffende woorden aan het einde van het vierde bedrijf van Ibsen's drama:

> ‘Eeuwig bezit men alleen het verlorene’;

en men zou tusschen I Helheim en Brand meerdere punten van aanraking kunnen aanwijzen. Maar een zeer wezenlijk verschil is niet voorbij te zien. Brand's Christendom is een kategorische eisch, waaraan niemand beantwoordt, - Garborg's Christendom is eene blijde boodschap: ‘Leg wraak en haat van je, dan ben je reeds op aarde zalig’; Brand's weg voert tusschen de lawines, - Veslemöy wordt hare omgeving tot zegen en krijgt den bijnaam Visemöy (het wijze meisje).

R.C. BOER.

Een zitting met Eusapia Paladino.

De zitting[1] vond plaats te Rome in de woning van de Heer R. op 16 April 1903. Het aanvangsuur was vastgesteld op 9 uur des avonds en de Heer R. zou zelf niet tegenwoordig zijn, omdat hij elders een vergadering moest leiden, die met het spiritisme niets had te maken. Daarentegen was de Italiaanse professor L. uitgenodigd om mede aan te zitten en had de Amerikaanse beeldhouwer E. .l zich eveneens bereid verklaard[2].

Om negen uur was echter nog geen der genodigde heren opgedaagd; toen de beeldhouwer verscheen, zond Eusapia een jongen naar de professor, wijl zij vreesde, dat er een misverstand in het spel was en toen eindelik de professor aankwam, zich verontschuldigende, omdat hij opgehouden was, bracht hij nog een advokaat met zijn zuster mede, die niet waren gevraagd.

Al deze mensen hadden met Eusapia reeds verschillende keren aangezeten en toonden niet de minste twijfel aan de echtheid der verschijnselen. Volkomen overtuigd van de geesten-hypothese als enig juiste verklaring voor al deze verschijnselen leek mij alleen de beeldhouwer, die trouwens Eusapia het best kende. Van de professor was mij door de Heer R. medegedeeld, dat hij vroeger volkomen materialist en atheïst was geweest; maar door Eusapia er toe gebracht zijn oude overtuigingen op te geven. Hij kwam mij echter

1) De Italianen vertalen het woord ‘séance’ door ‘seduta’. Waarom zouden wij dat goede voorbeeld niet navolgen en ‘zitting’ gebruiken?
2) Waarom ik de namen der aanzittenden niet vermeld, zal later blijken.

nog zeer begerig voor naar verschijnselen, die een nieuwe overtuiging in hem zo al niet zouden vestigen dan toch wel konden *be*vestigen en ook de advokaat en zijn zuster lieten zich niet uit als mensen, die menen er al genoeg van te weten en voor wie de geestenleer volkomen vaststaat.

Toen de zitting eindelik een aanvang kon nemen, was 't ongeveer tien uur geworden.

Plaats van de handeling was een ruim vierkant vertrek, verlicht door een midden-kroon, die geel en rood elektries licht kon uitstralen, en door een klein zij-licht, laag tegen de wand aangebracht bij de plaats, waar zich de knoppen bevonden, die gedraaid moesten worden om naar verkiezing vol licht, half licht, rood licht of duisternis te verkrijgen. Dit lage, rode, zij-licht bleef dus altijd aan; maar was overigens onvoldoende om enig voorwerp in het vertrek te doen onderkennen[1)].

In het begin was 't vol licht.

Tegenover de ingang bevond zich een tweede deur, die op slot bleek te zijn. Voor deze deur hing een zware, groene portière, die bijna tot aan de zoldering reikte en - gegeven de dikte van de muur - een ruimte van ongeveer een halve meter diepte tot een kabinetje maakte, dat dus de deur tot achterwand had[2)]. In deze ruimte was een rond, wit houten tafeltje, waarop een mandolijn, een bellenkoord, een schel, een tamboerijn lagen, terwijl een guitaar op de grond rustte. Half voor het gordijn en half voor de muur stond een tweede tafeltje, dat een wijnfles droeg, waarover een metalen beker hing.

Midden voor de portière, die uit twee naast elkander hangende lappen bestond, was de stevige, maar niet zeer zware, vierkante, wit houten tafel geplaatst, waaraan wij zouden gaan zitten.

1) De kamer was dus op spiritistiese zittingen ingericht: maar niet uitsluitend op de zittingen van Eusapia Paladino. Deze geeft haar zittingen waar men wil. Mij werd aangeboden een zitting te houden in mijn hotelkamer. Daar ik echter in het stampvolle Rome slechts een zeer klein vertrek had kunnen krijgen, moest ik dit aanbod wel afslaan.
Dat de Heer R. een kamer voor zijn proefnemingen heeft ingericht, is niet verwonderlik, daar hij zich druk met het spiritisme bezighoudt.

2) Blijkens het boek van Bozzano (zie verder) houdt Eusapia Paladino haar zittingen ook zonder kabinet. Op deze zitting is zij steeds vóór het gordijn gebleven.

Eusapia bezette terstond de stoel, die met de rug naar het gordijn was gekeerd. Mij nam ze aan haar rechterhand; dan volgde de zuster van de advokaat, dan de professor, die dus tegenover Eusapia zat, dan de advokaat, dan, aan Eusapia's linkerhand, de beeldhouwer. Wij moesten elkanders handen vasthouden en dus een keten vormen; bovendien zou ik mijn linkervoet op Eusapia's rechtervoet zetten en de beeldhouwer zijn rechter op haar linker.

Hier moet even vermeld worden, dat ik door de felle koude der vorige dagen verkouden en zó schor was geworden, dat het mij veel moeite kostte een verstaanbaar woord te uiten. Deze biezonderheid zal blijken van gewicht te zijn voor de betekenis van deze zitting.

Of Eusapia in trance kwam, durf ik niet met zekerheid zeggen. Gesproken heeft ze de hele avond zeer weinig. In het begin steunde ze, stootte ze zelfs korte schreeuwen uit, gaf ze door gebaren en mimiek iets als afschuw en schrik te kennen. Het woord gebaren klinkt hier misschien vreemd, omdat haar handen werden vastgehouden; maar de zaak is, dat zij met mijn hand in de hare afwijzende en afwerende bewegingen maakte tegen iets onzichtbaars achter haar. Dit deed ze, zodra het gordijn op en neder begon te golven alsof het door een tocht werd bewogen.

Toen ving ook de tafel aan zich te bewegen en vroeg de advokaat in het Italiaans: 'John[1)] ben jij daar?'

Drie kloppen in het hout van de tafel vormden het bevestigende antwoord en daarop rees de tafel met heftige springbewegingen[2)] naar ieders lippen op om - kennelik volgens de hier heersende gewoonte - door elke aanzittende met een kus te worden begroet.

Nu klonken van achter het gordijn geluiden. 't Was of het tafeltje begon te kraken en te verschuiven, terwijl daar-

1) John is Eusapia's geleigeest.
2) Voor oningewijden, die alles voor bedrog houden, wil ik hier vermelden, dat dergelike heftige tafelbewegingen ook in mijn woning verkregen werden in een kring van louter mij van nabij bekende personen. Ik heb getracht deze bewegingen zonder mediums nagebootst te krijgen door een gelijke oplegging van handen, maar dit is mij niet gelukt. Wat meer is, wij verkregen met mediums verstandelike mededelingen door het alfabet op te zeggen en de tafel de letters te laten aanduiden, die aaneengevoegd moesten worden. Hier *kan* van opzettelik bedrog geen sprake zijn geweest.

door de verschillende instrumenten rinkelden, galmden, knarsten, piepten, totdat op eens dit ganse tafeltje met al wat er op was, omver werd gesmeten en tussen gordijn en muur gedeeltelik zichtbaar naast ons kwam te liggen.

Toen hield alles op.

'Zitten wij niet goed?' vroeg de advokaat.

Het antwoord was bevestigend en nu werden alle namen opgenoemd om te weten te komen wie van plaats moest veranderen. Het bleek, dat ik met de beeldhouwer moest omwisselen, zodat ik aan Eusapia's linkerhand kwam te zitten.

Indien deze verplaatsing een doel heeft gehad, dan kan dit doel onmogelik geweest zijn mij een plaats te geven, van waar ik een eventueel bedrog minder goed zou kunnen ontdekken. Want integendeel kwam ik nu dichter bij het gordijn te zitten, waardoor ik dan ook later er herhaaldelik achter heb kunnen kijken en ten tweede kreeg ik het kleine, rode zijlicht tans vóór me, wat mij in staat stelde zelfs in de diepste duisternis het silhouet te onderscheiden van 't geen tussen mij en dit licht zou verschijnen.

'Zitten we nu goed?' werd gevraagd; het antwoord was weer bevestigend.

Ondertussen had de advokaat van de keten-verbreking gebruik gemaakt om op te staan en de mandolijn met een band aan de deurknop achter het gordijn te bevestigen. Toen wij wederom hand in hand zaten, werd door een vijfmaal-herhaald kloppen gevraagd het licht te verminderen. De professor staat op, voldoet aan het verzoek en het witte licht wordt gedoofd. Daarop weerklinken al gauw achter het gordijn geluiden. De mandolijn wordt bespeeld. Tot een melodie komt het niet; de geluiden doen denken aan een ongeoefende hand, die met kracht in de snaren grijpt. Op dit ogenblik zie ik duidelik Eusapia's rechterhand de hand van de beeldhouwer even loslaten en daarover de beweging maken van vingers, die mandolijnsnaren in trilling brengen. Deze beweging is merkwaardig, omdat ze behoort tot een soort nabootsende bewegingen, waarin menigeen pogingen tot bedriegen van het medium heeft gezien, terwijl zij m.i. juist bewijzen, dat de neiging om het verschijnsel te doen ontstaan - een neiging, die eventueel tot bedriegen *kan* noodzaken - in het medium ongetwijfeld aanwezig is, maar

dat die neiging niet beschouwd mag worden als een gevolg van de zucht om te misleiden. Dat in casu de vingers van Eusapia de geluiden niet verwekten, kon ik volkomen goed waarnemen. Van een bedriegen was dus geen sprake en toch maakte zij de verdachte bewegingen, eenvoudig omdat zij 't niet laten kon. Slechts één verklaring lijkt mij daarvoor mogelik. De intelligentie, die zich van haar kracht bediende om de geluiden te doen ontstaan, suggereerde haar daardoor van zelf, dat de geluiden *moesten* ontstaan en bracht op die wijze haar handen in beweging.

Zesmaal kloppen in de tafel werd verklaard als een wens van de onzichtbaren om nog diepere duisternis te verkrijgen. Ook het rode licht van de midden-kroon werd uitgedraaid en alleen het rode zij-licht bleef gloeien. Nu werd de mandolijn niet alleen weer bespeeld, maar ook hoorbaar van de deurknop losgemaakt. Een ogenblik later zweefde ze gonzend boven onze hoofden door de kamer en eindigde met neer te vallen op onze tafel. Toen werd er viermaal in de tafel geklopt en zeiden advokaat en beeldhouwer tegelijkertijd, dat wij allen moesten praten. Volgens hen hadden de geesten de menselike stem nodig om zich te kunnen manifesteren. Het kwam er dus niets op aan wat wij zeiden; maar druk gesproken moest er worden.

Dat dit verzoek om te praten, met andere woorden om geluiden te maken, die de aandacht van andere geluiden kunnen afleiden, in 't algemeen verdacht is, kan moeielik geloochend worden; maar toch meen ik, dat in de gegeven omstandigheden de zuiverheid van de verschijnselen er juist door bevorderd werd. Want zodra ik de aanmaning om druk te spreken ontving, besloot ik Nederlands te praten en dat nu aanstonds voldaan werd aan mijn in het Nederlands gestelde vragen, die bovendien door mijn schorheid zo goed als onverstaanbaar bleven in het rumoer veroorzaakt door de stemmen der vier andere personen, lijkt mij het belangrijkste van deze ganze zitting te zijn geweest.

De verschijnselen begonnen met aanrakingen. Ik werd door vingers in de zijde geduwd, in mijn knie letterlik geknepen, op mijn hoofd en op mijn schouder geklopt. Deze eerste aanrakingen geschiedden alle aan de zijde van het gordijn, dus op mijn rechter schouder, rechter knie, rechter

zij, rechter kant van het hoofd. Pas daarna stelde ik vragen en wel aldus:

‘Ben jij daar, E.?

Een hernieuwd kloppen op mijn schouder geeft mij de indruk van een bevestigend antwoord te moeten beduiden.

‘Als 't je mogelik is, E, trek mij dan eens aan mijn oor.’ Mijn rechter oor wordt aangeraakt; maar er wordt niet bepaald aan mijn oor getrokken.

‘Neem mijn lornjet eens af.’

Mijn lornjet wordt afgenomen; mijn jas wordt opengeknoopt en de lornjet weggeborgen in de borstzak van mijn vest.

‘Zet mij mijn lornjet weer eens op.’

De lornjet wordt weer op mijn neus geplaatst; maar niet stevig genoeg. Langzamerhand glijdt hij af en voor een ogenblik moet ik mijn hand uit Eusapia's hand losmaken om de lornjet weer op te kunnen zetten.

‘Geef mij eens een zoen, E, als dit mogelik is.’

Aanstonds omgolft mij een lap van het gordijn, zodat mijn hoofd geheel wordt ingehuld en ik dus het rode licht uit het oog verlies. Door dit gordijn heen wordt mij op het voorhoofd een zoen gegeven, die duidelik door de kamer weerklinkt. Tegelijkertijd sluit zich een arm vast om mijn hoofd, zodat ik nu voor 't eerst ook aan de linkerzij van mijn lichaam wordt aangeraakt, welke aanraking zich niet heeft herhaald.

‘Noem mij eens bij de bijnaam, die je me vroeger gaf.’ Vlak aan mijn rechter oor worden enige onverstaanbare keelgeluiden gemaakt. Deze geluiden gelijken volkomen op de klanken, die ik in den Haag eens hoorde komen uit de mond van een dame,[1] welke in trance verkeerde en door wie een geest beweerde te spreken. Of zij al dan niet beschouwd mogen worden als pogingen om inderdaad mijn bijnaam te doen horen, durf ik niet met zekerheid zeggen. Het tegendeel lijkt mij waarschijnlik, daar deze bijnaam hoogst eenvoudig was en bestond uit twee volkomen gelijkluidende lettergrepen,[2] terwijl ik in de genoemde onverstaanbare keelklanken geen herhaling van eenzelfde geluid kon ontdekken. Als ik daarna vraag:

1) Geen beroepsmedium; maar een mij bekende, vertrouwbare persoon.
2) Of één daarvan.

‘Noem mij eens je eigen naam’ komen dezelfde geluiden nogmaals, wat zeker eigenaardig is, daar ik de gevraagde naam toch zelf al had uitgesproken. Bedrog ware hier dus zeer gemakkelik geweest.

Nu echter vraag ik:

‘Raak mij driemaal tegen mijn wang aan als je gelukkig bent en éénmaal boven op mijn hoofd als je ongelukkig bent’.

Hiervan gebeurde niets en het baatte niemendal, of ik mijn vraag verschillende malen herhaalde. Wel werd ik nog eens op de schouder geklopt en op het voorhoofd gezoend; een poging werd ook gedaan om de stoel onder mij te verschuiven; maar van de gevraagde aanrakingen kwam niets in.

Ondertussen scheen met de overige aanzittenden eveneens 't een en ander te zijn voorgevallen. Ik hoorde tenminste de professor in het Italiaans spreken tot zijn overleden vrouw, de advokaat tot zijn vader, de Amerikaan in het Engels tot zijn overleden vriend, terwijl de zuster van de advokaat beweerde, dat een geest haar naam had gezegd. En toen eensklaps de beeldhouwer uitriep, dat hij een gedaante zag en dat de baard van deze gedaante hem aanraakte, kon ik duidelik tegen het rode licht het zwarte silhouet van een gebaard hoofd onderscheiden.

Totdat Eusapia onrustig werd, om licht vroeg en het elektriese licht weer werd ontstoken, wat haar een uitroep van pijn ontlokte, ofschoon maar een paar draadjes in gloeing werden gebracht.

Nu verliet de professor plotseling het vertrek. Ik vermeld dit voor de volledigheid. Het fluisterend heen en weer gevraag: waarom gaat ie weg, komt ie weer terug enz. gaf mij de indruk, dat de zaak voor de zitting als van geen belang mag worden beschouwd. Aan het gesprek, dat volgde en hoofdzakelik bestond uit ieders mededelingen aangaande de verschijnselen die hem te beurt waren gevallen, nam Eusapia weinig of geen deel. Zij scheen er niet veel belang in te stellen en zag er uit als iemand, die onaangename gewaarwordingen heeft en daardoor geheel in beslag wordt genomen.

De anderen oordeelden twee zaken biezonder belangrijk te zijn geweest 1o. dat gevolg was gegeven aan mijn in het

Nederlands gestelde vragen, terwijl geen van de overige aanzittenden die taal verstond, 2o. dat verschillende personen, blijkens hun uitroepen, gelijktijdig aanrakingen hadden waargenomen, wat bewees, dat meer dan één geest zich had gemanifesteerd en dat de verschijnselen dus onmogelik konden worden toegeschreven aan Eusapia alleen.[1)]

En dit gesprek duurde in de afwachting van 's professor's terugkomst nog voort, toen plotseling de advokaat uitriep: een hand. Hij beweerde een gematerialiseerde hand naast Eusapia voor het gordijn te hebben ontwaard. Een ogenblik later zag ik de vleeskleurige hand zelf ook. Eerst kwam ie onmiddellik boven Eusapia's hoofd door de scheiding van de twee gordijnhelften te voorschijn; daarna verscheen ie vlak naast me eveneens tegen het gordijn, dat na al de vorige bewegingen was verschoven en mij toeliet op te merken - wat ik trouwens al herhaaldelik bij de omhooggolvingen had gezien - dat het kabinet leeg en de deur er in gesloten was.

Misschien zal men zeggen, dat ik naar de hand had moeten grijpen. Laat mij eerlik bekennen daar in de verrassing niet aan te hebben gedacht. Maar ik had dit ook niet kunnen doen zonder de keten te verbreken, die wij, op verzoek van de advokaat, na het vertrek van de professor op nieuw hadden gevormd. Dat de hand mij onstoffelik.... altans niet gewoon stoffelik.... voorkwam durf ik wel zeggen, maar zal natuurlik door menigeen aan mijn verbeelding worden toegeschreven en is misschien ook het werk van mijn verbeelding geweest. Nog één verschijnsel had plaats vóór de terugkomst van de professor: hoog in het gordijn werden hevige slagen gegeven, waarbij het doek sterk naar binnen bolde. Om die hoogte te bereiken had een mens op een stoel moeten klimmen of een lange stok gebruiken.

Toen eindelik de professor terugkwam, werd hem eerst uitvoerig verhaald wat er in zijn afwezigheid was gebeurd. Hij toonde veel belangstelling en gaf zijn voornemen te

1) Van deze gelijktijdigheid ben ik niet overtuigd. Volkomen gelijktijdig met de uitroepen der anderen voelde ik juist niets. Mij kwam 't dus veeleer voor, dat de onderscheiden aanrakingen uiterst snel op elkander volgden. Evenwel, mijn twijfel aangaande de gelijktijdigheid werd niet tot zekerheid van de niet-gelijktijdigheid.

kennen om een proef te nemen, waarvan hij had horen spreken. Deze proef bestond daarin, dat hij in ons midden op de tafel zou klimmen en dan aan de geest(en) verzoeken zijn voorhoofd aan te raken, terwijl het medium beneden aan de tafel gezeten bleef.

De onzichtbaren stemden desgevraagd er in toe dit verschijnsel te weeg te brengen, maar zij verzochten tevens het licht weer zo veel mogelik te doven. Dit zou gebeuren; doch alvorens daartoe over te gaan, wilde de advokaat een poging wagen om de tafel zich geheel van de grond te doen opheffen, zonder dat onze handen er op zouden rusten. Zelfs nodigde hij ons uit op te rijzen en een weinig van de tafel af te gaan staan, terwijl wij toch hand in hand een kring om die tafel bleven vormen. Aldus werd gedaan en inderdaad ging nu de tafel een ogenblik geheel in de hoogte. Ik kon duidelik zien, dat alle vier de poten van de vloer waren opgeheven en dat geen hand van de aanzittenden de tafel meer aanraakte. Alleen Eusapia bleef een of twee vingers[1)] boven op het blad houden, wat haar evenwel niet gemakkelik viel, omdat wij onwillekeurig ook haar handen van de tafel wegtrokken. Zij beweerde, dat er enig verband tussen haar lichaam en de tafel moest blijven bestaan. Dat zij, genoodzaakt dus haar handen naar het tafelblad toe te wringen, in staat zou geweest zijn op gewoon natuurlik verklaarbare wijze de hele tafel van de grond te heffen, door er eenvoudig met een of twee vingers boven op te drukken, is onaannemelik en zowel de aanwezigheid als het aanbrengen van draadjes hoe fijn ook had, dunkt mij, onmogelik aan mijn aandacht kunnen ontsnappen.

Wat nu verder in het donker volgde leek en lijkt mij onbelangrijk. Wel beweerde de professor op de tafel staande inderdaad te worden aangeraakt; wel gewaagden ook de anderen weer van aanrakingen en van toespraken; maar het spreekt van zelf, dat die feiten voor mij onbewezen bleven en aan mijn wederom herhaald verzoek om aanrakingen op wang of hoofd werd ook nu niet voldaan. De zitting eindigde met een ophouden van alle verschijnselen, waarna de vraag of wij moesten uitscheiden, bevestigend werd beantwoord. Betrekkelik merkwaardig is nog, dat *daarna*, dus in het volle licht het

1) Geen duim.

tafeltje, waarop de fles en de beker zich bevonden, een eindje de kamer in werd voortgeschoven. Aller verwachting, dat de beker ook nog uit de fles zou worden gevuld[1] werd echter teleurgesteld. Toen eindelik Eusapia Paladino heenging, zag zij er bleek en moe uit. Het was toen één uur geworden.

Waarin ligt nu de betekenis van deze zitting?

Ik twijfel er niet aan, dat over een tien of twintig jaar de redaktie van een tijdschrift gewijd aan het okkulte bovenstaand verslag zal afwijzen met de bewering, dat dergelike verschijnselen al dikwels genoeg zijn waargenomen. Heden ten dage worden alle spiritistiese verschijnselen nog door zó velen[2] aan bedrog toegeschreven, dat wij niet genoeg feiten kunnen verzamelen, aangenomen dat wij tevens in staat zijn de doorlopende aanklacht van bedrog enigermate te ontzenuwen.

Met Eusapia Paladino hebben anderen ongetwijfeld merkwaardigere zittingen gehad dan ik. Wie er een paar wil leren kennen, verwijs ik naar het pas verschenen werk van Ernesto Bozzano Ipotesi spiritica e teoriche scientifiche (Genova A Donath 1903), dat een belangrijke aanwinst voor de spiritistiese litteratuur mag heten.

Mijn zitting vertoonde echter één merkwaardigheid, die aan de zittingen van Bozzano ontbreekt, te weten het gebruik van een taal, die vreemd was aan al de aanwezigen.

Was die taal echter werkelik aan al de aanwezigen onbekend? Ik heb de namen der aanwezigen niet opgenoemd, omdat ik - vreemdeling in Rome - de identiteit van deze levenden niet kan bewijzen. De heer E....l bracht mij in kennis met de heer R.; Eusapia bracht mij in kennis met de professor, die op zijn beurt mij voorstelde aan de advokaat en zijn zuster; hoe zal ik bewijzen, dat deze professor inderdaad een professor en deze advokaat inderdaad een advokaat was? Ik zie er geen kans toe en nog veel minder ben ik in staat het bewijs te

1) Wat op Bozzano's zittingen gebeurde.
2) Grotendeels mensen, die nooit een echt spiritisties verschijnsel hebben waargenomen. Hen nieuwsgierig te maken en dus tot eigen onderzoek op te wekken is op zich zelf reeds een nuttig werk. Over de domheid om verschijnselen, die men nooit heeft waargenomen, ja die men niet waarnemen *wil*, aan bedrog toe te schrijven, zullen we nu maar zwijgen. Ik hoorde eens het spiritisme noemen het bijgeloof van deze eeuw. Deze beoordeelaar wist dus niet eens, dat het spiritisme al eeuwen oud is, en oordeelde er toch maar op los.

leveren, dat deze personen geen Nederlands verstonden. Wie mij nu op grond van deze verklaring voor een stommeling wil houden, die zich door enige bedriegers heeft laten beet nemen, moet zulks maar doen. Ik kan hem niet eenmaal tegenwerpen, dat van een Nederlands belletristies schrijver - die trouwens enige wetenschappelike en wijsgerige studies heeft gemaakt - toch wel vermoed mag worden, dat hij inderdaad niet zó heel erg dom is. Hoe onwaarschijnlik het echter is, dat ik in deze het slachtoffer ben geweest van enige bedriegers of van één bedriegster, meen ik wel te kunnen aantonen.

Nadat mijn brief van Eusapia Paladino onbeantwoord was gebleven, schreef ik op aanraden van een Haagse dame aan de beeldhouwer E.....l Van hem kreeg ik terstond bericht, dat Eusapia zich in Duitsland bevond;[1)] maar dat hij na haar terugkeer mij in staat zou stellen een zitting met haar te houden. Aangekomen te Rome en afgestapt in een hotel, dat ik aan de beeldhouwer niet had opgegeven,[2)] zocht ik hem de volgende morgen dadelik op en vergezelde hij mij eveneens dadelik naar de woning van de heer R., waarin Eusapia tijdelik verblijf hield. Alvorens echter naar die woning te rijden, liet hij mij zijn atelier zien. Dit bestaat uit een grote zaal en een nog grotere werkplaats, die beide zich bevinden in de ruïne van Diocletianus' baden en door hem gehuurd worden van de Italiaanse regering. In die rijk versierde zaal ontvangt hij Vrijdags zijn vrienden, die hoofdzakelik behoren tot de zogenaamde American colony en in die werkplaats - de grootste in Rome - waren een aantal van zijn werken in marmer verenigd, o.a. een levensgroot Christus-beeld vervaardigd voor de kapel, te Parijs gebouwd op de plaats, waar de weldadigheids-bazaar verbrandde.

Eusapia kan noch lezen, noch schrijven en spreekt alleen Italiaans, juister gezegd Napolitaans. Dit is van algemene

1) Hieruit en uit het boek van Bozzano blijkt, dat Eusapia dikwels zittingen houdt, waarop de beeldbouwer E....l niet tegenwoordig is. Van de professor en de advokaat en zijn zuster wordt in Bozzano's boek ook geen melding gemaakt. Bozzano spreekt van een kring van hem bekende landgenoten en geeft andere namen op.

2) Bij het aanbieden van een zitting in mijn hotel kon hij dus niet weten, dat ik daarvoor geen ruimte had.

bekendheid en voor de twijfelaars merk ik op, dat zij toch zeker wel geen Nederlands zal geleerd hebben met het doel de zeldzame vertegenwoordigers van ons volk, die haar zittingen misschien zullen bijwonen, bij gelegenheid te kunnen verschalken. Is hier dus van bedrog sprake geweest, dan moet de beeldhouwer E....l zoal niet de bedrieger zelf, dan toch de leider van het ganse bedrog zijn. Hij is 't, die mij de zitting bezorgt; hij is 't, die mij in aanraking brengt met de heer R.; hij is 't, die Eusapia's andere hand vasthoudt.[1)] Hij spreekt vloeiend Duits, is in Holland geweest en meent, dat hij door zijn kennis van het Duits een beetje Nederlands verstaan kan. Zou hij dus een bedrieger zijn?

Reeds pleit tegen een dergelike onderstelling, dat Eusapia in Engeland, in Duitsland, in Rusland, in Italië zittingen heeft gehouden, waarbij E....l niet tegenwoordig was, zelfs niet onder een andere naam, want hij schreef mij uit Rome, terwijl Eusapia zich in München bevond.[2)] Maar is 't nu aan te nemen, dat een in Rome uitstekend bekende beeldhouwer, die kostbare kunstwerken vervaardigt, die vermogend is, die het grootste atelier in de stad huurt van de Italiaanse regering, op de keper beschouwd een scharrelaar in nagemaakt spiritistiese verschijnselen zou wezen, een handlanger van een onbeschaafde vrouw uit de volksklasse? Is 't aannemelik, dat die beeldhouwer op den duur zijn omgeving als de Heer R., de professor,[3)] de advokaat - die toch allen op mij de indruk maakten van welgestelde en wetenschappelik ontwikkelde mensen te zijn - zou kunnen misleiden of dat heel die omgeving uit een bende handlangers zou bestaan, levende en goed levende van 't geen Eusapia - die geen betaling vraagt - met haar kunststukken zou vertonen, welke bende nog altijd niet ontmaskerd zou wezen? En als iemand dit alles aannemelik acht, is hij dan ook de mening toegedaan, dat deze bende bijna alle talen

1) En dus voor een bedriegelike handeling door hem of door haar gepleegd heeft los moeten laten.
2) Ik kreeg per ommegaande antwoord. Aan te nemen, dat in de duisternis een zevende persoon is binnengekomen staat ook gelijk met aan te nemen, dat E....l de handlanger van een bedrieger of van een bedriegster moet zijn.
3) Pas op de zitting-avond maakte de beeldhouwer met de professor kennis, die evenwel met Eusapia al meer zittingen had gehouden. Ook deze kennismaking zou dus komediespel geweest zijn.

der wereld heeft geleerd, om nooit verlegen te staan tegenover onverwachts gedane vragen? Neemt iemand aan, dat hun taalkennis ver genoeg gaat, om hen midden in een hevig stemmenrumoer het uitsluitend Nederlandse woord ‘zoen’ en het volkomen verkeerd door ons gebruikte woord ‘lornjet’ te doen begrijpen, zelfs wanneer deze woorden door eene schorre stem nagenoeg onverstaanbaar worden geuit?[1] Is 't misschien aannemelik, dat al deze ontwikkelde mensen nog steeds gefopten zouden zijn en Eusapia een ongelofelik sluwe en handige bedriegster, die bovendien talloze andere slachtoffers, waaronder professor Lombroso, zou hebben gemaakt?[2]

Mij komt het voor, dat de waarschijnlikheid hier krachtig *tegen* elk bedrog pleit en krachtig *voor* de echtheid der verschijnselen. Ten overvloede wijs ik nog op:

1º. het oprijzen van de tafel met alle vier poten van de grond in het volle licht, terwijl die tafel zichtbaar alleen werd aangeraakt door twee vingers van Eusapia, die er losjes boven op rustten.

2º. het verplaatsen van de beide tafels en het omversmijten van de ene, waarbij niet vergeten moet worden, dat het verschuiven van de tafel met de fles er op gebeurde in het volle licht, onder aller ogen, en op een ogenblik, dat wij de zitting reeds als geëindigd beschouwden.

3º. de harde slagen in het gordijn op een hoogte, die geen mens zonder stoel of stok kon bereiken, welke slagen eveneens in het volle licht werden gegeven.

4º. het verschijnen vlak naast mij van een hand, terwijl ik Eusapia's linkerhand vasthield, terwijl ik zag, dat de beeldhouwer haar rechterhand omklemde en terwijl ik eveneens kon zien, dat het kabinet ledig was.

5º. het feit, dat Eusapia's beide handen steeds werden vastgehouden, waarbij ik bereid ben te erkennen, dat zij

1) Men bedenke ook, dat de studie van een vreemde taal eer in staat stelt een paar zinnen in die taal uit te spreken dan het spreken in die taal te verstaan.

2) Ongetwijfeld is Eusapia verdacht en beschuldigd geworden, maar steekhoudende bewijzen van bedrog heeft men niet kunnen geven. Frau Rothe, zal men zeggen, heeft ook veel slachtoffers gemaakt. Ja, maar heeft Frau Rothe altijd bedrogen? Dit is niet bewezen, haast zou ik zeggen: het tegendeel staat vast.

> onrustig was, nu en dan mijn hand van de tafel naar haar knie en terug trok, een enkele maal die hand zelfs een sekonde lang los liet om ze dadelik weer te grijpen, maar waarbij ik toch ook durf verklaren steeds duidelik het gevoel te hebben gehad van dezelfde hand te omklemmen en alleen met de zenuwachtige bewegingen van een onwerkzaam lichaam te maken te hebben.

En misschien legt het ook enig gewicht in de schaal, als ik verklaar, twee jaren geleden in Berlijn verschillende zittingen te hebben gehad, waarop geesten verschenen, waarop bloemen uit de lucht werden gegrepen,[1)] en waarvan ik toch geen melding heb gemaakt, omdat tal van biezonderheden te zamen het voor mij overtuigend bewijs leverden, dat ik gefopt werd, hoewel ik niet kon verklaren op welke wijze dit foppen plaats vond. Zo heel gemakkelik in te pakken meen ik dus niet te zijn. Mijn wantrouwen tegenover 't geen als spiritistiesch verschijnsel wordt opgedist, is zeer groot. Al twijfel ik reeds lang niet meer aan het voorkomen van die verschijnselen, mijn overtuiging, dat vele enkel misleiding zijn en andere louter inbeelding, staat eveneens al lang vast. Dat ik op Eusapia's zitting de indruk heb gekregen van te doen te hebben met zuiver spel en eerlike mensen, mag dus, meen ik, wel beschouwd worden als niet geheel van onwaarde te zijn.

Levert die zitting nu echter *een* bewijs of versterkt ze *het* bewijs, dat de spiritistiese verschijnselen te weeg worden gebracht door de geesten van overleden mensen?

Dit meen ik te moeten ontkennen.

De eenvoudige loochenaars van de echtheid van alle spiritistiese verschijnselen tans ter zijde latend, merk ik op, dat alle verklaringen van de verschijnselen gegeven, in zo verre overeenstemmen, als zij de werkzame kracht van het medium doen uitgaan. Het verschil is maar, dat volgens sommigen de geesten zich van deze kracht bedienen en volgens anderen Eusapia zelf, te weten haar subconscient ik, deze kracht bestuurt. In het gegeven geval komt het mij voor, dat de feiten noch voor de ene, noch voor de andere onderstelling getuigen.

Hoe zou Eusapia's subconscient ik aan de kennis van het

1) Frau Anna Rothe.

Nederlands zijn gekomen? Neen, haar eigen intelligentie is kennelik niet in het spel geweest.[1)] Maar de intelligentie, die mij verstond, mag ook niet doorgaan voor de geest van de overleden E., al heeft zij niet geschroomd de rol van die geest te mijnen opzichte te spelen.

In de aanrakingen, in de wijze van een kus geven was niets, dat mij aan E. deed denken. De pogingen om de beide gevraagde namen uit te spreken - ik zeide 't reeds - gaven mij niet de indruk, dat de geest deze namen kende en werkelik trachtte te doen horen. De te voorschijn komende hand geleek in 't geheel niet op de hand van E.

Is hier dus een geest of liever een onzichtbaar werkende, door een intelligentie bestuurde kracht in het spel geweest - wat ik aanneem - dan meen ik met Crookes te moeten verklaren, dat die geest mij niet bewezen heeft de persoonlikheid te zijn, waarvoor ie trachtte door te gaan. En daaruit volgt dan, dat ik meen door deze geest misleid te zijn geworden.

Het komt mij trouwens voor, dat alle zogenaamde bewijzen van identiteit zeer zwak zijn en in tal van gevallen berusten op de illusies van levenden, geneigd het voortbestaan en de aanwezigheid van overleden vrienden of nabestaanden als vaststaande te beschouwen.

Het zou mij nu te ver voeren daarover uit te weiden. Slechts één voorbeeld wil ik aanhalen.

Te Berlijn zag ik een reeks geestverschijningen, die ik om verschillende redenen niet voor echt kon houden. Een daarvan moest E. zijn en vertoonde inderdaad de zwarte ogen en het lange, zwarte haar van de overledene. Maanden later las ik in Light het relaas van een zitting te Berlijn door een mij-onbekende gehouden met hetzelfde medium. Deze mij-onbekende had, blijkens tal van biezonderheden, dezelfde verschijningen-reeks te aanschouwen gekregen en.... in de

1) Hier te spreken van gedachtenlezerij komt mij voor te zijn: het ene onbekende eenvoudig door een ander onbekende vervangen. Heeft mijn eigen intelligentie de kracht bestuurd, hoe komt het dan, dat mijn laatste vraag onbeantwoord bleef, en hoe komt het, dat van de vele identiteits-bewijzen, waaraan ik zo dikwels denk, mij er nooit één gegeven werd door de geest, die beweerde de overleden E. te zijn? Het praten vlak aan mijn oor is ook niet gemakkelik te verklaren, daar ik Eusapia's hand in de mijne en haar voet onder de mijne voelde.

geest met zwarte ogen en lange, zwarte haren duidelik een overledene herkend.

Wie weet hoe dikwels 't anderen eveneens is vergaan tegenover dezelfde verschijning.

Hier komt nog bij, dat de merkwaardige bekendheid, door sommige geesten aan den dag gelegd met feiten uit het verleden, steeds gepaard gaat met een even merkwaardige onkunde van diezelfde geesten ten opzichte van andere feiten uit hun eigen afgelopen bestaan. Daartegen zal men nu wel opmerken, dat elk geheugen onvolkomen is; maar een meer aandachtige beschouwing van de mededelingen moet, dunkt mij, iedereen er van overtuigen, dat het zogenaamd geheugen van geesten met het geheugen van een levend mens moeilik kan worden vergeleken. Hoe merkwaardig ook dikwels de mededelingen van geesten zijn (bijv. de mededelingen door Prof. Hyslop met Mrs. Piper verkregen), altijd moet men er zich over verwonderen, dat zij de zeer eenvoudige feiten, waardoor een herkennen zo gemakkelik zou zijn, niet schijnen te kunnen vinden. Wat in zulke mededelingen voor het geheugen van een overledene moet doorgaan, komt mij dan ook voor veeleer een betrekkelik kennen, een betrekkelik zien van het verleden dan een zich-herinneren te zijn.

Waar of ik dan wel de geesten voor houd, als zij geen geesten van afgestorvene mensen zijn? Ja, die vraag weet ik niet te beantwoorden en ik moet erkennen, dat de aanneming van een nieuw soort met intelligentie bedeelde wezens moeilik te verdedigen is en niet uitsluitend mag berusten op de ontkenning van een inwerking door geesten van overleden mensen.

Ten slotte nog een mededeling, die wel niets bewijst, maar mij toch merkwaardig genoeg voorkomt om in dit opstel te worden opgenomen.

Door drie mij van nabij bekende personen, onder wie geen beroepsmedium is, werd kort na mijn thuiskomst een zitting gehouden, waarbij ik niet tegenwoordig was. Van mijn ervaringen met Eusapia Paladino waren de aanzittenden geheel op de hoogte.

Op deze zitting meldde zich de geest van E. aan, blijkens tiptologiese kennisgeving van de tafel. En nu gaf E. des gevraagd te kennen, dat zij te Rome mij wèl had aangeraakt,

ook de lornjet afgenomen en weer opgezet, maar niet gezoend

Indien we mogen vertrouwen, dat deze mededeling werkelik van de overledene afkomstig is,[1] dan wordt de zaak er allesbehalve helderder door.

MARCELLUS EMANTS.

1) Van bedrog kan hier geen sprake zijn. Misschien kunnen deze tafelbewegingen - die ik niet zag - worden toegeschreven aan onbewuste spierstrekkingen van de aanzittenden of aan de zogenaamde psychiese kracht. Dan moet de inhoud van de mededeling voortkomen uit het sub-consciente van een der aanzittenden. Of die verklaring veel verklaart.

Verzen.

I.
Droeve meien.

O jonge Smart, die wekt mijn oude Smarten,
Schijndooden bleek, uit marmren roerloosheid!
Nu spoken in 't verweerd kasteel mijns harten,
De blonde Meien van mijn meisjestijd.

Azaaljevlammen laaien in den zwarten
Rouwkrippen sluier rond haar leên gevlijd.
Met wuivend blank van kersemeien tarten
Ze Erinnering, die had ze in 't graf geleid.

En open slaan zij 't rouwgewaad en wijzen
In 't boezemblank een breede purpersnêe,
Waar 't engelzwaard bewakend paradijzen
Haar diep in 't weerloos-weeke harte glêe.
Ik kán 't niet aanzien... 'k wend mij weg vol ijzen...
O blonde Meien! elke een levenswee!

II.
Lichtlooze oogen.

Van teeder meelij wordt mijn ziel bevangen,
Wanneer ik denk aan al die lichtlooze oogen,
Die 't blauw niet zien van meilucht windbewogen,
Noch 't blank en rood van roze' en kinderwangen.

Die kerkhofbloemen vlinder-overvlogen,
De tengre kelken wijd van zonverlangen,
Gelijken doodenooge', uit grafzwart bangen
Zij strevende óp, of licht zij drinken mogen.

O weedom wekt de droeve blindgeborene,
Die 't zilvr en groen niet kent van berke' en linden
En dubbel deernis wekt de lichtverlorene,
Al kan die kleur in heuchnis wedervinden.
Maar wie gedenkt den bleeken doodverkorene,
In eeuwig donker, met den blik der blinden?

III.
Naar 't luwe dal.

De lente lokt naar 't luwe dal,
Vraagt of ik 't áltijd schuwen zal.

- ‘Verlaat nu 't blank dat nimmer smelt
Voor blauw en groen van meer en veld!’

Wel drijft mij heimwee naar het dal,
Maar 'k voel mijn dalen als een val.

Ik steeg, als strevensblij een held,
Naar de ijle sfeer waar 't ijs nooit smelt.

In reinheid leven was mijn doel,
Hoog boven kudde en marktgewoel.

In waarheid leven was mijn wil,
Mijzelve wezen, hoog en stil.

Hoog woonde ik boven 't hoogste woud.
De sneeuw lag rein, de wind woei koud.

't Was ál doorzichtig, blauw en klaar,
Ik woonde alleen met d' adelaar.

Nu drijft verlangen fel als pijn
Omlaag mij, waar de menschen zijn,

Waar broedren zwoegen, die 'k verliet
Voor 't hooge leve' en 't eenzaam lied.

O broedren! 'k ben zoozeer vervreemd!
Versta 'k de taal nog van uw beemd?

O toorn' niet wijl ik wederkom
Met leege handen, bleek en stom!

O broedren! wordt niet hard en boos!
Daarboven bloeit geen alperoos.

Toch is in de ijslucht niet verstard
Dit al te warme liefdehart.

Ik breng u geen verlossingswoord:
Daarboven heb ik 't niet gehoord.

Mijn open handen houde' omvat
Geen steen der wijzen en geen schat.

Alleen van zon wat toovergoud,
Van 't heeml-azuur dat me overblauwt

In hande' en oogen blauwe lucht....
Ik breng geen bloesem en geen vrucht,

Ik breng geen wijn, ik breng geen brood,
Maar wederschijn van morgenrood.

IV.
Lang geleden.

Ik vroeg: - ‘O Toekomst! hebt gij heil voor mij?’
Zij lachte en sprak: - ‘Geloof aan mooie droomen!’
Doch ik: - ‘Mijn lot, of 't bitter weze of blij,
Is al beslist, ik wil geen waarheid schromen.’

Den rozesluier had ik haar ontnomen,
Haar droef gelaat werd bleek van medelij.
- ‘Geen dartle zoon zal u omhelzen komen,
Geen blonde dochter bloeien aan uw zij.

‘Toch zullen vele' u rijkgezegend wanen,
Wijl ge in uw lied uw leed vermooien moogt
En, als een kind met kralen doet, uw tranen
Tot paerelrijen saam te snoeren poogt.
En Nijd zal honen, breekt ge u nieuwe banen:
- ‘Wat baat uw kunst?’ wijl kunst geen tranen droogt.

V.
Godsverlangen.

O leven, wetend zeker dat ik nooit
Aanschouwen zal, in 't blanke rozehart
Van Paradijs, den God, die woorden tart!
Hoe liefde ook trouw mijn donker dal vermooit,
Ik zie de rotsewanden ruig en zwart,
Die sluiten me uit van 't eeuwig heil, ontplooid
In reuze-rozebladen. - 't Lied verstrooit
Noch troost mij langer: 't luidt vol wanhoopsmart.

O 't vlammenpurper van het Vagevuur,
Symbool en kleur van vroolijk morgenrood,
Belooft de ziel het hemel-lente-azuur.

Maar 't somber dal, dat me in zijn kerker sloot,
Laat dóór geen straal van Boven, hoe ik tuur...
Nog trilt verlangen, doch mijn hoop is dood.

VI.
Godeboek.

Gelijk de prins, die 't heilig tooverboek,
Drie nachten, zocht in Memphis' doodenstad
En doolde in donker om dien godeschat,
Beloofd tot zegen, maar die werd tot vloek; -

Zoo dool ik, rustend nooit eer 'k houd omvat
De lichte waarheid, die 'k in grafnacht zoek,
De Eeuwige Waarheid, waar, nog jong en kloek,
Mijn blonde Hoop haar God-van-liefde om bad.

In duistre groeven, diep en droeve, tast
Mijn leege hand.... 'k vind enkel stof in steen.

En toch, hoe trotsch-blij torste ik niet den last
Van 't godeboek, waar louter licht door scheen!

O 't klamme bange donker golft en wast
Al rond mijn ziel... ik strek de hande' en ween...

VII.
Verlangen en hoop.

1.

Ik zag Verlange' in teeder nevelblauw
En Hoop in meigroen spelen met elkaar.
Hoop vlocht Verlangen blauwe bloeme' in 't haar
En knoppend loover droppelend van dauw.

Doch spelemeiend leidde uit lenteklaar
Zonhelder veld naar donkre woudlandouw
Verlangen Hoop. In 't zwarte kleed van rouw,
Stond Dood te weenen bij een doodebaar.

Verlangen bangde en beefde in 't smartewoud.
Maar Hoop wees blij ten blauwen hemel heen,
Waar, wiekende óp uit immortellengoud,
- Waaronder 't somber van de baar verdween -
Een vlinder vlood. En luid zong Hoop:
- 'Wie rouwt
Om 't ledig lijk, wen stijgt de ziel alleen?'

2.

- ‘Wel zalig 't leve' aan de overzij van 't graf!’
Zong blond Verlange' en greep de blanke hand
Van Hoop, doch eer mij Dood naar d'overkant
Van 't leven leidt, o zwaai uw tooverstaf
En maak van de aarde een roze- en lauwerland,
Als droom of sprookje 't blije kind wel gaf,
Mijn bangen blik van Doodswoud leidende af,
En bouw me een gouden stad van neevl en zand.

‘O leven! leven! ruiken 't rijp aroom
Van 't zondoorzoelde pijnbosch! proeven 't koel
Van fruit en 't zoet van honing! zilverdoom
Van maan zien wazen! hooren 't blij gejoel
Van lentevogels! voelen donzen vroom
En meiewind én vleiend golfgespoel!’

3.

En dartel dansend vloog haar speelnoot voor
Met waaiend haar, de blonde Hoop. Gericht
Ter gouden stad, die blonk in 't vergezicht,
Volgde Verlang den weg dien Hoop verkoor.

Tot maaier Tijd, die met een zilvren zicht
Een wei vol halme' en lentebloemen schoor,
Hoop trof in 't hart: zoo viel ze in 't veld te loor,
Een tengre bloem, die voor den sikkel zwicht.

De lentezang der vroolke vooglen zweeg,
De bloemen welkten, ijzig-grijs viel licht
Van killen winter over de aarde en leeg
Van zon en vreugde, lag het aangezicht
Van doode Hoop gekeerd ten hemel veeg.

Toen zag Verlangen plechtig wenken Plicht.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Uit de kinderjaren der voorwaardelijke veroordeeling.

> .... ‘Das macht etwa 15 Millionen (Verurteilten in Deutschland) im Jahrzehnt. Man sollte doch glauben, dass derartige Ziffern die Strafrechtspflege als einen Gegenstand erscheinen lassen sollten, welcher nicht nur diesen oder jenen Fachmann, sondern die gesamte Juristenwelt, ja das ganze Volk auf das lebhafteste interessiert.’
> VON LISZT.
> La peine doit être économisée, parce qu'elle diminue le fonds commun d'honorabilité qui est la richesse morale d'une nation.
> BONNEVILLE DE MARSANGY.

De ‘voorwaardelijke veroordeeling’ is een meisje van gansch niet onbesproken naam; in figuurlijken èn in letterlijken zin. In haar bijkans vijftienjarig leven op 't vasteland van Europa is er heel wat te doen geweest over haar naam. Een ieder is 't er over eens: hoe ook deze moet zijn, ‘voorwaardelijke veroordeeling’ zeker niet.[1)] Maar ook over haar karakter en haar invloed hebben ernstige en geleerde mannen op

1) De m.i. eenig juiste naam is: ‘voorwaardelijke niet-tenuitvoerlegging der straf’. De in de M.v.T. tot het Nederl. wetsontwerp aangeduide benaming: ‘voorwaardelijke tenuitvoerlegging der straf’ is dààrom minder verkieselijk, daar in het spraakgebruik een voorwaarde meestal iets aanduidt, wat men hoopt, vreest of, neutraal gezegd, verwacht, dat gebeuren zal. Dat de voorwaardelijk veroordeelde zich weer zal vergrijpen, moet noch gehoopt, noch gevreesd, i.e.w. niet verwacht worden. Hier zal de door velen afgekeurde, toch door een ieder gebruikte naam ‘voorwaardelijke veroordeeling’ gemakshalve ook worden gebezigd.

congressen en elders ampel gedebatteerd, en haar ‘faits et gestes’ zijn de aanleiding geweest tot een aantal geschriften, die te samen zulk een hoogen stapel vormen, dat 't kleine ding zelf er nauwelijks over heen kan zien. Zij heeft vurige bewonderaars, die tevens als vaders over haar waken; wij denken o.a. aan den Franschen senator Bérenger, in wiens vaderland zij onder zijn naam bekend is: loi-Bérenger. Maar niet minder vurig zijn haar bestrijders in hun afkeer. Omverwerping der gansche strafrechtspleging; verleiding van de moreel-zwakke broeders tot misdaad; inbreuk op het gratierecht van den Souverein; verlaging van den rechter tot een paskwil, die zelf weer terugneemt, wat hij zoo juist heeft uitgesproken; prikkeling van den door 't misdrijf benadeelde tot nieuwe misdaad om zich op den ongestraften schender zijner rechten te wreken. Dit alles en nog meer wordt haar te laste gelegd.

't Behoeft niet gezegd, dat van haar-bevriende zijde op dit een en ander flink werd geantwoord. Ten deele zijn de beschuldigingen onwaar, ten deele sterk overdreven, zoo werd betoogd.

Sinds vijftien jaar heeft zij nu in naburige landen, hier wat langer tijd dan ginds, haar invloed doen gelden. Onze vorige Minister van Justitie diende bij de Staten-Generaal het ontwerp van wet in, waardoor zij toegang ook in Nederland zou kunnen krijgen. En zijn opvolger, wien de nauwsluitende Christelijke ministerrok den tijd niet heeft doen vergeten, toen hij de makkelijker plooibare, minder de beweging belemmerende advocaten-toga droeg, verklaarde haar met welwillendheid tegemoet te zullen komen.

't Mag nu tijd heeten, na te gaan, wat wij moeten denken van al hetgeen van haar gezegd wordt. 't Moet toch vaststaan, dat zij een niet zoo wild en onbehoorlijk meisje is, als haar bestrijders ons haar schilderen, vóór wij er toe kunnen besluiten, haar toe te laten in onze samenleving, altijd eenigszins collet-monté tegenover nieuwelingen uit den vreemde.

I.

In 1886 werd het Nederlandsch Wetboek van Strafrecht ingevoerd. Eindelijk! Sinds de Fransche overheersching

had men zich bij ons beholpen met den Code-Pénal, hier en daar wat opgelapt en veranderd. Maar 't was en bleef een uitheemsch wetboek; in de oogen der Nederlanders, een der souvenirs aan Napoleon en zijn tijd.

Al ware 't uit geen andere oorzaak, dan zou 't nieuwe wetboek reeds echt Hollandsch kunnen genoemd worden om den langen tijd, slordig geteld zeventig jaar, die zijne herhaaldelijk mislukte totstandkoming vorderde.

Kort na het herstel van ons zelfstandig volksbestaan had men zich reeds aan 't werk gezet om den Code te vervangen door een origineel-Nederlandsche codificatie. Eenige pogingen werden gewaagd; deze bracht het verder dan gene, maar vóór het in 1886 ingevoerde wetboek van 1881 kon geen codificatie-ontwerp de parlementaire finish halen.

Er was dus reden tot voldoening, dat een zoo weinig voorspoedige arbeid, aan 't welslagen waarvan alleen het Hollandsch phlegma ons in staat stelde te blijven gelooven, tot een goed einde was gebracht. Maar er was meer. Men had nu niet alleen een nieuw, maar ook een werkelijk Nederlandsch wetboek, gevormd naar de hier te lande heerschende criminologische inzichten, met gebruikmaking, maar zonder slaafsche navolging van uitheemsche wetboeken of instituten. Want hierin juist lag de grief tegen den veel gesmaden Code, dat hij on-Hollandsch was en begrippen huldigde, die wel nooit genade bij ons hadden kunnen vinden, maar met het verstrijken van den tijd ons steeds meer van hem vervreemdden.

Of de Code dan zoo slecht zijn taak vervuld had? Was 't resultaat van zijn gezag zoo ongunstig? De crimineele statistiek, bovenal bevoegd dergelijke vragen te beantwoorden, was toen nog weinig in tel. 't Waren behalve de steeds pijnlijke herinnering aan den ‘Franschen tijd’, die de Code telkens weer opriep, voornamelijk zijn theoretische gebreken, die hem ten doode hadden doen opschrijven.

't Nieuwe wetboek werd geroemd hier en in den vreemde. Inderdaad het was niet alleen de jongstgeborene, maar ook de naar haar aard meest moderne codificatie in Europa.

Wij hadden er natuurlijk zorgvuldig uit verwijderd gehouden de hinderlijke Fransche en autocratisch riekende bepalingen, die wij met kalme smart ruim zeventig jaar geduld

hadden. Maar wat ons de bewondering - althans de belangstelling - der vreemde criminalisten verschafte, was de consequentie, waarmee wij twee toen veelgeprezen hoofdtrekken van ons systeem hadden doorgevoerd: eenvoud van het strafstelsel en de breedte der marge aan het oordeel des rechters (arbitrium judicis) gelaten, grooter dan zij tot nog toe ergens bestond.

Het strafstelsel was zoo eenvoudig mogelijk ingericht. Twee vrijheidsstraffen, hechtenis de lichtere, gevangenis de zwaardere; daarnaast nog boete. Ziehier al wat ons wetboek als hoofdstraffen kent.

Den rechter werden slechts grenzen gesteld, waarboven de door hem op te leggen straf niet mocht gaan. Naar de andere zijde was hij slechts beperkt door het in redelijkheid laagst denkbare algemeene minimum: vijftig cents boete of één dag hechtenis of gevangenisstraf. De afgrijselijkste misdaad, gepleegd onder alle denkbare verzwarende omstandigheden - met alle ‘matadors’, zooals men 't ironisch noemde - kòn dus voortaan met één dag gevangenisstraf geboet worden. Aan den rechter werd in dezen de beslissing overgelaten. Deze en gene schudde bedenkelijk het hoofd. Was dit niet roekeloos: de geheele maatschappelijke veiligheid aan soms jonge, nog weinig ervaren rechters in handen te geven? Neen, pleitten anderen. Hoe meer vrijheid wij den rechter laten, des te hooger opvatting zal hij van zijn taak hebben. Het vertrouwen in hem gesteld, zal hem een prikkel zijn, dit niet te beschamen. En de tweede instantie voor colleges van oudere mannen, van meer ervaring, zou onverhoopte misslagen kunnen herstellen.

Wij zeiden het reeds: eenvoudiger strafstelsel was nog schier nergens in de wet neergeschreven. Wij gingen er prat op, en vast en stellig meende men met dit strafwetboek voldoende gewapend tegenover de criminaliteit te staan. Voor elk geval zou men de juiste, de passende straf kunnen vinden. De verscheidenheid van concrete delicten kon niet grooter zijn dan die der in zwaarte verschillende straffen.

Bij een misdrijf, bedreigd met een maximum van vijfjaar, had de rechter dus de keus tusschen $5 \times 365 = 1825$ in zwaarte verschillende straffen. Men meende, dat hiermede een voldoende individualiseering in de op te leggen straf te

verkrijgen zou zijn, terwijl men bij de later te geven regelen omtrent hare tenuitvoerlegging nog zooveel mogelijk rekening houden met de verschillende individuen zou bevorderen.

Behalve de voor lichtere vergrijpen bestemde boete en hechtenis moest de gevangenisstraf in haar verschillenden duur de geheele criminaliteit onder den duim houden. Hetgeen Enrico Ferri, la bête noire van de - volgens haarzelve ten onrechte - ‘klassiek’ genoemde strafrechtsschool, later zou zeggen: ‘que par la dosimétrie pénale contemporaine le juge fait pour un criminel ce qu'un médecin ferait à la porte d'un hôpital en employant un seul médicament pour toutes les maladies, seulement à doses différentes....’, geeft, daargelaten het ironische in de vergelijking, dat haar tot een caricatuur maakt, volkomen juist de toenmaals hier te lande heerschende meening over de gevangenisstraf weer. Maar terwijl men hier bezig was dit zoo eenvoudig strafstelsel in wettelijken - en wel zeer verzorgden - vorm te gieten, was men in andere landen reeds aan het twijfelen over de waarde van wat hier als een kostbare buit werd binnengehaald.

De gevangenisstraf, in alle beschaafde landen, in zachter of scherper vorm het voornaamste en meest frequente repressiemiddel, werd in scherpe observatie genomen. Bereikte men met haar het doel, dat werd nagestreefd? Maar allereerst deze vraag: straft men met eenig doel, zoo ja met welk?

Dit was de strijd van eeuwen geweest, gestreden door philosophen, theologen en criminalisten. Men straft om te straffen; het Goddelijk voorschrift en de menschelijke rede verbieden het misdrijf ongestraft te laten. Geen ander doel beoogt de straf dan dit: het misdrijf te vergelden. Van eene bijzondere rechtvaardiging, mogelijk te zoeken in een lofwaardig doel, waarnaar zij streefde, kon dus geen sprake zijn. Zoo luidde in haar nuchtersten vorm de leer der zuivere vergelding, door Kant met een historisch geworden voorbeeld geïllustreerd. Oorspronkelijk leidde deze leer tot eene uiterst eenvoudige, maar zedelijk onverdedigbare toepassing: ‘oog om oog, tand om tand’, heette het. Maar ook toen deze blinde materiëele wedervergelding het veld had geruimd voor eene meer zedelijke vergelding, waarbij de zedelijke schuld meer in aanmerking kwam, dan het berokkend

nadeel, kon de leer der enkele vergelding zich niet zuiver handhaven, en zooals Prof. Simons in dit tijdschrift opmerkte: ‘zij telt hare verdedigers, zoo zij nog te vinden zijn, nog slechts bij enkelen.’

Zij vond principiëele bestrijding. De Bijbelsche voorschriften moesten niet zoo letterlijk opgevat worden, als de vergeldingsmannen meenden. En voorts: wel verre van een postulaat der menschelijke rede, was de bestraffing der misdaad niet meer dan een ‘pis-aller’. Met alle kracht moest men streven naar een samenleving, waar straf, zooals wij die thans kennen, onnoodig en onbekend is, waarin het eergevoel zóó fijn besnaard zal zijn, dat de openlijke reprobatie van de gewraakte handeling als een scherper leed gevoeld wordt, dan de zwaarste thans toegepaste straffen. Dit was een einddoel, een ideaal, dus onbereikbaar. Maar ook ter verwezenlijking van bereikbare doeleinden kon de straf voorshands reeds dienstbaar gemaakt worden. Geen straf kon genade vinden, die niet gericht was op vermindering, bestrijding der criminaliteit. Onschadelijkmaking van de onverbeterlijken - zoo die bestaan -, afschrikking van de massa, generale -, en van den delinquent, speciale preventie, en bovenal zedelijke verbetering van den gestrafte: deze drie problemen had de strafrechtspolitiek onder de oogen te zien. Wij zagen reeds, dat de zuivere vergeldings-leer haar absoluut karakter meer en meer verloor. Maar nu zij in den loop der tijden van haar hoog standpunt, waar geen menschelijk doel in haar gezichtsveld lag, was omlaag gekomen, trof zij haar oude tegenstanders daar niet meer aan, om zich met haar te verzoenen. Zij hadden hunne oude schansen verlaten en, van nieuwe wapenen voorzien, thans andere stellingen tegenover haar bezet.

Wat langen tijd voornamelijk eene academische strijdvraag was geweest, werd nu in de 19e eeuw het vraagstuk, dat bijkans geheel de strafrechtspolitiek zou beheerschen. Het probleem der wilsvrijheid, de keuze tusschen determinisme en indeterminisme zouden beslissen of een strafstelsel, gebaseerd op de vergelding, de zedelijke vergelding, noodwendig op haar beurt steunend op de wilsvrijheid, nog aannemelijk was. Een jonge en voortvarende - zooals spoedig bleek, àl te voortvarende - school had zich in Italië gevormd rondom

Cesare Lombroso. Zijne leer ontkende de zedelijke vrijheid van den mensch en verklaarde hem voor zijn daden, ci-devant loffelijke en afkeurenswaardige, evenmin aansprakelijk als de dakpan, die, van het huis vallende, u kwetst of doodt. 's Menschen handelingen zijn noodwendige uitvloeisels van zijn aangeboren of verkregen eigenschappen,.... ‘in verband met het milieu, waarin hij leeft,’ werd er later bijgevoegd, toen de jonge Italiaansche school op beteren voet begon te komen met haar nog jongere Fransche zuster, die ter verklaring van 's menschen gedragingen den meesten invloed toekende aan de omstandigheden, waaronder hij leefde, economische en sociale, invloeden van klimaat en grondgesteldheid, en de concessie, haar door de Italiaansche school gedaan, reciproceerde door de eigenschappen van het individu zelf ook eene plaats in haar sociologisch-criminologische leer te gunnen.

Aan deze zijde van het strafrechtelijk slagveld de - sedert ‘klassiek’ gedoopte - school, wier shibboleth het leerstuk der vergelding was; aan het andere uiterste de moderne ‘positieve’ school in haar Italiaansche en Fransche onderdeelen.

De eenzijdigheid en overdrijving, waaraan de jonge school zich aanvankelijk schuldig maakte, waren misschien noodig om de aandacht te trekken, maar werden vrij spoedig ontdekt en aan 't licht gebracht. Ontdaan echter van haar onbewezen hypothesen en uit slordig verzameld materiaal getrokken conclusies, bleek er toch een levenwekkend beginsel in de nieuwe leer te schuilen. Zij bracht velen tot nadenken over wat vroeger door talloozen klakkeloos was aangenomen. En al was het aantal harer consequente aanhangers onder de criminalisten van professie niet groot, zij had toch dit gevolg, dat zij een groep van geleerden en practici tot elkander bracht, die, geen vrede hebbende met het oude vergeldingsstrafrecht, een anderen grondslag voor het recht tot straffen en een nieuw leidend beginsel in de strafrechtspolitiek promulgeerden. Hun leus was: geleidelijke hervorming; niet met alle oude en beproefde leerstukken terstond breken, maar ze aan nauwlettende herziening onderwerpen. 't Bleek voor hen niet beslist noodig in zake de wilsvrijheid allen één lijn te trekken, al stelden zij zich ook als één man partij tegenover de leer der vergelding en voelden zich in vele opzichten nauw verwant aan de Italiaansche en Fransche

criminalisten, die, hoewel wat kalmer dan voorheen, hun toch altijd nog een goed eind vooruit waren.

De hoofdstelling der vergeldingsleer, dat op elk misdrijf voor den dader een leed als straf moet volgen, onverschillig of ook langs anderen weg herhaling voor altijd te voorkomen zou zijn, kon bij hen geen genade vinden. Niet alleen wegens het godsdienstig standpunt door hen ingenomen; maar ook, zonder nu nog geheel met Lacassagne, het hoofd der Fransche school, mee te gaan in zijn uitspraak: ‘que les sociétés ont les criminels qu'elles méritent’, vroegen zij toch of er dan niet althans een groot aantal delinquenten was, geboren en grootgebracht in een omgeving van ellende en misdaad, tegenover wie men toch moeielijk van vergelding kon spreken. Wat vergold men hun? Dat zij daar geboren en ‘tant soit peu’ opgevoed waren, of dat zij uit die besmettende omgeving niet de kracht voor een rein en deugdzaam leven hadden geput? Was het niet Pharizeïsme hun te verwijten, dat zij anders zijn dan wij?

Maar van de andere zijde werd aan de wilsvrijheid onwrikbaar vastgehouden; men kon bij de strafbepaling letten op eigenschappen en omstandigheden, die den delinquent den strijd tegen zijne zondige neigingen zwaarder maakten, nooit mag men aannemen, dat zij hem tot capituleeren dwongen. Men make de straf, zooveel men wil, dienstbaar aan verbetering en wat niet al, maar, zooals de Leipziger Professor Adolf Wach zeide: ‘unendlich viel wichtiger ist es, dass gestraft wird, als in welcher Form gestraft wird.’

De bestrijders dezer leer hadden intusschen een nieuwe formule gevonden, ruim genoeg om voor meenings-verschillen in détail-punten ruimte te laten, maar toch wel zoozeer omlijnd, dat zij de straf een welomschreven taak opdroeg en een doel aanwees, waarheen zij gestadig koers moest houden.

Die formule luidde: bescherming der rechtsorde, verdediging der maatschappelijke orde in den vorm, waarin zij thans bestaat, en afwering van aanvallen, die haar zouden verhinderen zich vrij en vreedzaam te ontwikkelen tot hooger vormen.

De Fransche Encyclopedisten hadden dit reeds in de 18e eeuw uitgesproken: ‘Le principal et le dernier but des peines est la sûreté de la société’, en thans formuleerde de Duitsche criminalist Appelius de nieuwe overtuiging kort en bondig:

‘die Zukunftstrafe ist die Schutzstrafe.’ Dit was een taak, die lag binnen de bevoegdheid van den feilbaren mensch. ‘Laat het strafrecht tevreden zijn met de meer bescheiden taak van handhaver der rechtsorde’, schreef Prof. Simons, ‘een andere, hoogere macht, verheven boven de menschelijke feilbaarheid, is alleen in staat de hoogere taak der vergelding op zich te nemen.’ Van doel was nu de straf middel geworden, een ultimum remedium ter bereiking van het staatsdoel, en met von Ihering accepteerde men haar slechts daar ‘wo die Gesellschaft ohne sie nicht auskommen kann.’

In de praktijk zou men een goed eind weegs met de vergeldings-mannen kunnen samengaan, maar 't criterium, waarnaar de strafsoorten en de opportuniteit van strafoplegging beoordeeld werden, was een ander geworden. Bestrijding der criminaliteit op de meest humane wijze, was thans de leus.

Hoe moest het oordeel over de alom bijna alleenheerschende gevangenisstraf luiden, als men haar toetste aan deze beginselen? Het was tegen 1880 dat men haar op het bankje der beschuldigden plaatste en de resultaten harer heerschappij nauwlettend onderzocht.

Wat bleek nu? In Frankrijk steeg de criminaliteit gedurende de geheele 19e eeuw tot 1894 voortdurend en in belangrijk sneller tempo dan de abnormaal trage aanwas der bevolking. Telde men in 1838 op 100,000 inwoners 237 veroordeelingen, vijftig jaar later 552. Het aantal nieuwe delinquenten hield vrijwel gelijken tred met de vermeerdering van bevolking en van het aantal met straf bedreigde feiten; maar de recidive steeg onrustbarend. Doelmatiger inrichting en uitbreiding der politie, nauwkeuriger statistiek der recidive, de talrijke nieuwe strafbedreigingen: dit alles te samen kon de beangstigende stijging niet afdoende verklaren. Duitschland ging, ietwat langzamer, den zelfden weg op. Van 1882-1895 steeg de recidive van 25% tot 38%, het jaarlijksch aantal veroordeelden van 329,900 tot 463,580.

Wel was het ontmoedigend. Moest men dan aannemen, dat door geen middel ter wereld de stijging kon tegengegaan worden? En nog pijnlijker deed het aan, hen, die men hoopte door de veel-geprezen gevangenisstraf verbeterd te hebben, telkens weer voor den rechter te zien komen, steeds wegens ernstiger vergrijpen. Waren zij, die éénmaal gedelinqueerd

hadden, dan voor goed verloren voor de maatschappij? Waren zij dan allen misdadigers van geboorte, de later door Lombroso vereeuwigde ‘criminels nés’?

De gevangenisstraf kon zich niet geheel vrij voelen van tekortkomingen bij zoo'n treurig resultaat. 't Was de vraag of dit was te wijten aan haar inhaerente eigenschappen òf aan de wijze, waarop zij werd toegepast. Op deze laatste was heel wat aan te merken; hierover was men het wel eens. In Nederland minder dan in den vreemde; wij pasten ons stelsel, dat straffen - behalve hechtenis - tot hoogstens vijf jaar in afzondering worden doorgebracht, consequent toe. In België en Frankrijk kwam, wegens de groote kosten van een voldoend aantal gevangenissen, in de praktijk van dezen regel weinig terecht. In Duitschland was het al niet veel beter. Behalve enkele groote gevangenissen in de belangrijke centra, krioelde het in de kleinere steden van verouderde gevangenisjes, waar in een schandelijk pêle-mêle allerlei soort van veroordeelden bijéén zaten; zij, die voor een klein vergrijp, voor de eerste maal veroordeeld waren, met beroeps-misdadigers, die tusschen hunne groote praestaties in, een korte straf voor 'n gering delict uitzaten.

Of afdoende verbetering mogelijk zou zijn, was eene andere vraag.

II.

Wat natuurlijker, dan dat men met belangstelling zag naar pogingen, in het verre en minder verre Westen gedaan, om de toepassing der gevangenisstraf te verminderen.

't Was in Boston dan, dat men een ouden heer, door zijn stadgenooten ‘Father Cook’ genoemd, de terechtzittingen dagelijks zag bijwonen. Hij stelde belang in die ongelukkigen, in een oogenblik van zwakheid tot misdaad verleid, ‘and who were in need of a friend to say a kind word to them.’ Hij verzocht, dat men sommige van die weinig gevaarlijke beklaagden in plaats van ze tot straf te veroordeelen, onder zijn toezicht mocht stellen. En, handig als de Engelschen en Amerikanen zijn in het aanpassen van de oude vormen hunner strafrechtspleging aan de steeds zich wijzigende behoeften van het maatschappelijk leven, men stond Father Cook zijn verzoek toe.

De uitkomsten waren uitstekend. De clementie, aan die beginnelingen in de professie der misdaad betoond, deed hen meestal op den funesten weg omkeeren; ‘the municipal Court of Boston’ sanctionneerde Cook's denkbeeld door in 1878 een ‘Probation-Officer for the City of Boston’ aan te stellen. Deze zou dagelijks de terechtzittingen bijwonen en onder zijn toezicht nemen (take on probation) de beklaagden, daartoe door het Hof geschikt geacht. In 1891 werd dit stelsel over den geheelen staat Massachusetts uitgebreid; de Chief Probation-Officer kreeg probation-officers, één vrouwelijke, onder zich. Zij bezoeken de delinquenten wekelijks en houden een streng toezicht op hen. Meestal is de probation-termijn slechts twee maanden; de minste onordelijkheid echter kan de opgeschorte veroordeeling ten gevolge hebben. Bij een wet van 1900 wijzigde men dit stelsel in zooverre, dat voortaan slechts de tenuitvoerlegging der straf, niet de veroordeeling zelve, opgeschort zou worden; komt nu een beklaagde daarvoor in aanmerking, ‘sentence may first be imposed upon him.’ De hoofdzaak, het strenge toezicht bleef hetzelfde.

Van Amerika uit bereikte de voorwaardelijke veroordeeling Engeland; althans de voorwaardelijke veroordeeling in wettelijken vorm. Want reeds veel vroeger had de Engelsche rechter zijn bijna niet door vormvoorschriften beperkte macht aangewend in dezelfde richting, als waarheen de voorwaardelijke veroordeeling wees. Had Jury of rechter den beklaagde schuldig bevonden, dan moest de straf nog door den rechter bepaald worden. Er was echter niet voorgeschreven binnen hoeveel tijd hierna dit moest geschieden. Bedenktijd kon de rechter nemen, zoolang hem goeddocht.

En vaak nam hij dien tijd bovenmatig lang, om beklaagdes gedrag in die periode mede bij zijn beslissing in aanmerking te nemen. Ja, allengs kwam meermalen voor, dat de rechter in 't goed gedrag van den schuldige aanleiding vond zijn uitspraak ‘ad calendas graecas’ te verschuiven en hem in 't geheel niet meer voor zich te doen komen. Nog een stap verder en de rechter zeide den delinquent ruiterlijk, dat dit zijn bedoeling was. Verjaring in strafzaken kent 't Engelsche recht niet: zoodra hij dus bleek niet ‘of good behaviour’ te zijn, a fortiori, wanneer hij een nieuw delict pleegde, onherroepelijk werd de

hem lang bespaarde straf uitgesproken en aan hem voltrokken.

Dit gebruik ontstond onder de Common Law en kreeg wettelijke sanctie door de Summary Jurisdiction Act van 1879, die, voornamelijk wat betreft jeugdige delinquenten, den rechter machtigt, indien ‘the offence was in the particular case of so trifling a nature, that it is inexpedient to inflict any punishment, or any other than a nominal punishment’, òf de zaak eenvoudig ter zijde te leggen, met bevel aan den beklaagde, eene kleine schadevergoeding met of zonder gerechtskosten te betalen, òf den schuldig bevonden beklaagde vrij van straf te laten gaan, indien hij zich verbindt onder borgtocht (recognisance), zich goed te blijven gedragen en voor den rechter te verschijnen, indien hij daartoe opgeroepen wordt.

Nog was men in Engeland niet voldaan. 't Amerikaansch stelsel met zijn streng politietoezicht wilde men ingevoerd zien. Het Parlements-lid Howard Vincent diende een voorstel daartoe bij 't Lagerhuis in, en zag het daar aannemen. Maar na een herhaald heen en weer kaatsen van 't ontwerp tusschen de Lords en de Commons behield het Hoogerhuis de overhand en bleef het Amerikaansche stelsel van politietoezicht buiten de nieuwe wet geweerd.

De ‘Probation of First-Offenders Act’ van 1887, die, de naam duidt het reeds aan, slechts voor hen geldt, die nog geen veroordeeling ondergaan hebben, verruimde nu slechts het aantal gevallen waarin ‘the conditional release’ mogelijk is, voerde het stelsel van een vooraf bepaalden proeftijd in, maar was bovenal van belang doordat zij de aandacht op het Amerikaansch-Engelsch instituut vestigde, dat reeds van uit Boston eenige, zij 't ook weinige, vrienden zich in Europa veroverd had. In België: Prof. Adolphe Prins, die reeds na 1880 het goed recht der voorwaardelijke veroordeeling bepleitte; in Duitschland: Wirth, de Directeur der strafgevangenis te Plötzensee, die, onbekend met de Engelsche wet van 1887, eene oorspronkelijke regeling der voorwaardelijke veroordeeling voor Duitschland ontwierp; in Frankrijk: Bérenger, die in 1884 een wetsontwerp betreffende de voorwaardelijke veroordeeling bij den Senaat indiende.

In ruimer kring nog zou 't nieuwe instituut bekend en besproken worden na de geboorte in 1889 der Union

Internationale de Droit Pénal, waarvan Prof. Van Hamel met zijn Belgische en Duitsche collega's Prins en von Liszt het vaderschap deelt. Terwijl in Nederland Van Hamel het vraagstuk der voorwaardelijke veroordeeling op de wetenschappelijke agenda plaatste en haar met vuur verdedigde, prikkelde de even bekwame als strijdlustige von Liszt door talrijke publicaties de behoudende elementen onder de Duitsche, vooral ambtelijke, juristenwereld, in dezen stelling te kiezen.

't Kon niet uitblijven bij een zoo levendige belangstelling, dat men den blik ook achterwaarts sloeg en werkelijk, men vond in het verleden talrijke rudimenten van gelijksoortige instellingen: in een Russische strafwet van 1649, in het nog ten huidigen dage bij de Russische boerenrechtbanken geldend gewoonte-recht, in een vonnis uit de 17e eeuw, in Nieuw-Nederland gewezen, in oud-Hongaarsch recht en waar al niet meer.

't Zou dwaas zijn aan deze en zooveel andere ontmoetingen op den tocht door de historie te veel waarde te hechten en er uit af te leiden, dat de tegenwoordige beweging voortbouwt op van oudsher bestaande instellingen. Haar moderne kampioenen hebben zelfstandigen arbeid geleverd; dit staat wel vast; maar van niet te miskennen beteekenis is het door het historisch onderzoek geleverd bewijs, dat de practische en humane grondgedachte, waaruit de voorwaardelijke veroordeeling ontstond, door vele eeuwen heen in ver uiteenliggende deelen der wereld in de lucht heeft gehangen.

Bérenger's voorstel van wet ‘sur l'aggravation progressive des peines en cas de récidive et sur leur atténuation en cas de premier délit’, week in een zeer belangrijk punt van het toenmalig Amerikaansche, ook in Engeland nagevolgde stelsel af. Niet de veroordeeling, maar de tenuitvoerlegging der straf moet opgeschort worden, zei Bérenger. De werkdadige invloed van de gansche instelling lag juist hierin, dat de delinquent wist, dat bij een volgend misdrijf een reeds vastgestelde, hem bekende straf zou gevoegd worden bij hetgeen hij dan tevens zou blijken voor het tweede delict te verdienen. En een afdoend bezwaar tegen het Engelsche stelsel was gelegen in de berechting een langen tijd, volgens het Fransche ontwerp mogelijk vijf jaar, na het plegen van het feit. Getuigen

zullen verdwenen of onzeker in hun verklaringen zijn; van de sporen van het misdrijf zal weinig meer over zijn, maar bovenal de kans, dat de nu vonnissende rechter een ander is dan hij, die den delinquent het eerst voor zich zag en besloot tot de voorwaardelijke veroordeeling, maakt dat de Engelsche vorm van dit instituut het moet afleggen tegen de veel verbeterde Fransche regeling, die, wij zagen het reeds, in 1900 ook door Massachusetts werd aangenomen.

Deze laatste was de vorm, waarin de voorwaardelijke veroordeeling, op 'n enkele uitzondering na, op 't continent van Europa werd ingevoerd.

Bérenger's eerste voorstel bleef vastzitten in 't moeras der parlementaire behandeling. Anderen namen zijn denkbeeld, gewijzigd in verschillende vormen, over, maar ook deze ontwerpen konden den eindpaal niet halen. En terwijl men in Frankrijk nog zocht naar den juisten vorm, waarin Bérenger's lievelings-denkbeeld in de wetgeving zou opgenomen worden, werd de grondgedachte van 't voorstel van 1884, hier en daar veranderd - niet altijd verbeterd -, het Belgische Parlement ter behandeling voorgezet.

Vlug en vluchtig, aan 't einde van eene parlementaire zitting, werd het Belgische ontwerp afgehandeld. De oppositie tegen het voorstel weerde zich niet krachtig en werd ten slotte overwonnen door de argumenten - of moet ik zeggen door den persoon - van den Minister van Justitie. 't Was le Jeune, die in deze qualiteit het ontwerp ter tafel bracht en verdedigde. En 't is of wij dien sympathieken grijsaard, met zijn aanstekelijke goedhartigheid, weer vóór ons zien, als wij lezen die echt menschelijke, naïef eenvoudige woorden, waarmee hij de Belgische Kamer voor 't ontwerp innam. Hij begon met een beroep voor enkele oogenblikken op ‘l'attention de la Cour... de l'Assemblée, je veux dire...’ Niet zonder Schadenfreude wezen zijn bestrijders op dezen lapsus linguae, die in den minister den oud-advocaat verraadde en zijn gehoor minder op een politiek betoog, dan op een in den vorm uitnemend, maar niettemin eenzijdig pleidooi voorbereidde. ‘Weet gij, hoe ik op de gedachte van dit wetsontwerp gekomen ben?’ ging hij voort. ‘Eh bien, j'ai eu cette pensée à l'heure même où je fus appelé comme Ministre de la Justice à statuer sur les milliers de demandes de grâce qui émanent

presque toutes des pauvres et où j'ai vu le spectacle navrant de pères de famille, de mères de famille pour qui l'incarcération c'est la flétrissure irrémediable, c'est la misère et la faim à leur pauvre foyer, c'est la perte définitive de leurs enfants... Ils ont été condamnés à la prison pour avoir derobé quelque objet infime, un parapluie, un châle, un pain, et les conséquences de la condamnation leur infligent une torture terrible et atteignent leurs enfants.'

In de eerste plaats dus moest de voorwaardelijke veroordeeling die tallooze gratiëeringen voor een deel onnoodig maken. De minister teekende er toen jaarlijks niet veel minder dan 4000, terwijl in Nederland b.v. in 1885 328 gratieverzoeken werden ingewilligd!

En als in wanhoop wees minister le Jeune ook op de stijging der Belgische criminaliteit. 't Was een noodkreet; men mòest hem de voorwaardelijke veroordeeling in handen geven om de recidive te beteugelen, die hoofdoorzaak der stijging was. In 1884 telde men 19735 veroordeelingen tot correctioneele straffen; bleef de criminaliteit toenemen als tot op dien tijd, dan zou het getal in 1890 de 28.000 nabijkomen.

De Belgische rechters zouden echter bewijzen met en door middel van de voorwaardelijke veroordeeling dit gevreesde cijfer nog met een respectabel aantal te kunnen doen overschrijden. Voor 1890 wees de statistiek 41.330 correctioneele straffen aan!

In Frankrijk wisselden de ontwerpen op de voorwaardelijke veroordeeling elkaar nog steeds af. Toch zou de wet van 1891 ten slotte Bérenger's werk zijn. Een door hem ingediend nieuw voorstel verkreeg na een niet onbeduidende bestrijding de goedkeuring van het Parlement en werd sedert als loi-Bérenger bekend, eene welverdiende hulde aan 't talent en de volharding van den ontwerper.

Volgens deze wet is voorwaardelijke veroordeeling mogelijk tot boete, en gevangenisstraf van welken duur ook, mits de beklaagde niet reeds meer gestraft werd voor een eenigszins serieus delict. Onherroepelijk wordt de opgeschorte straf voltrokken, als de delinquent binnen vijf jaar een nieuw misdrijf pleegt, en tevens wordt hij wegens 't tweede feit, als recidivist zwaarder gestraft, dan indien hij geen vroegere veroordeeling te zijnen laste zou hebben.

De Belgische wet kent slechts voorwaardelijke veroordeeling tot straffen van hoogstens zes maanden, maar laat de bepaling van den proeftijd - nooit langer dan vijf jaar - aan den rechter over.

Deze stelsels, met name het Fransche, beste der twee, zou een heftigen strijd in de Nederlandsche juristenwereld ontketenen, en had ook in 't Fransche Parlement reeds hier en daar principiëele bestrijding gevonden.

III.

'L'austère image de la Justice, dépouillée de son glaive emblématique, apparâissant sous les traits d'une aimable personne, distribuant de loin en loin de légers coup d'éventail sur les doigts des gens trop entreprenants....' Met deze geestige overdrijving schilderde de Fransche senator De l'Angle Beaumanoir het toekomstbeeld der strafrechtspleging, indien aan de voorwaardelijke veroordeeling in het systeem een plaats gegund werd.

Onze landgenoot Prof. Pols, gedachtig aan Scarron's 'ombre d'un laquais, armé de l'ombre d'une brosse qui frottait l'ombre d'un carrosse', noemde op 't Penitentiair Congres te St. Petersburg in 1890 eene strafrechtspleging, waarbij voorwaardelijke veroordeeling mogelijk was: 'l'ombre d'un magistrat, appliquant l'ombre d'une peine à l'ombre d'un délinquant.'

'Men wil invoering der voorwaardelijke veroordeeling,' schreef Prof. Fabius, 'om meer te straffen met niet-straffen.'

'Het ziekteverschijnsel, dat men voorwaardelijke veroordeeling noemt....' klonk het uit den mond van Mr. Mom Visch.

Een ieder zeide het op zijn eigen wijze: maar de kern der zaak was bij al deze en zooveel andere tegenstanders dezelfde. In de straf willen zij de vergelding der misdaad. Hoe meer de vergeldings-leer oog begon te hebben voor andere eischen, dan die der vergelding alleen, des te lastiger viel het, de grens te trekken, tot waar hare belijders den tegenstanders tegemoet konden komen. Dacht men terug aan al de wreedheden eertijds in naam der vergelding bedreven, men zou in de thans geldende leer nauwelijks één trek van gelijkenis met haar bloeddorstige voorgangster ontdekken. Wat thans gold als behoorlijke vergelding der misdaad, zou een eeuw terug

ziekelijke weekhartigheid tegenover het geboefte genoemd zijn. Had de vergelding onherroepelijk haar laatste concessie aan de humaniteit gedaan, of zou zij niet met voldoening zien, hoe in de straf steeds meer het element van leed door dat der zedelijke verbetering verdrongen werd, om ten slotte te naderen tot - wel nooit te bereiken - de erkenning, dat preventie doel, repressie slechts middel is? Want ook zij toch miskende de nadeelen van de thans bestaande straffen niet.

De gevangenisstraf heerschte oppermachtig. Afgescheiden van haar hier en daar jammerlijk slechte tenuitvoerlegging, werd de principiëele vraag gesteld: is van haar een goede invloed op den gevangene te wachten? De Italiaansche school antwoordde grifweg: ‘neen; zij verstompt, verdierlijkt den gestrafte en maakt hem minderwaardig voor den maatschappelijken strijd.’ 't Cellulaire stelsel werd door Ferri, ‘une aberration du XIXe siècle’ geheeten, en in de nieuwe strafgevangenis te Haarlem zag hij slechts: ‘une grande étuve système Pasteur pour la conservation et la culture des criminels.’ Zijn landgenoot Garofalo, hoewel bezadigder, meende toch ook, dat ‘quant aux natures perverties, aux criminels abrutis ou dégénerés, il est prouvé que la maison de force ne peut rien y faire.’ Maar wat zij voor de gevangenis in de plaats wilden stellen, was òf practisch onuitvoerbaar als: straf-arbeids-kolonies, deportatie op groote schaal, òf droeg zoozeer de sporen van hun onaannemelijke leer omtrent de misdaad, dat het voor de meerderheid der criminalisten geen oplossing van het vraagstuk scheen.

De consequente aanhangers der positieve school buiten rekening gelaten, accepteerden dus, deze met meer enthousiasme dan gene, zelfs de meest modernen - in hun afkeer van straffen aan lijf en leven - voorshands de gevangenisstraf als de eenig mogelijke, waar het gold een krachtigen invloed op den delinquent te doen gelden.

Maar voor dien krachtigen invloed was, behalve eene tenuitvoerlegging der straf in overeenstemming met de penitentiaire wetenschap, hoofdvereischte, dat zij van zoo langen duur was, dat haar inwerking op den delinquent mogelijk werd. Waar de statistiek nu uitwees, dat hier te lande b.v. ruim 80 % der vrijheidsstraffen beneden zes maanden en nog 40 % beneden drie maanden bleef, was het duidelijk, dat in de meeste

gevallen van een goeden werkdadigen invloed der gevangenisstraf geen sprake kon zijn. Maar de nadeelen waren bij korte weinig minder talrijk dan bij lange vrijheidsstraffen. Het samenzijn, zonder ernstige bezigheid, met gezelschap van allerlei allooi, en daaronder van 't allerlaagste; de gesprekken op verboden, heimelijke wijze gevoerd met de buren, door het toeval aangewezen: voor den onbedorvene leverde dit alles groot gevaar voor moreele besmetting op, die te noodlottiger kon inwerken, naarmate de gestrafte minder weerstandskrachtig was door de verslappende, juiste of valsche overtuiging, door deze enkele gevangenisstraf voor altoos maatschappelijk gebrandmerkt te zijn.

't Is waar: le crime fait la honte et non pas l'échafaud; niet de straf, maar de misdaad onteert. En de wetgever mag niet toegeven aan de volksdwaling, die dit miskent. Maar onloochenbaar is, dat honderden en duizenden tengevolge dezer miskenning voor hun leven als onteerden worden nagewezen. En wat is 't meer zichtbare, maatschappelijke gevolg van dit ostracisme? ‘dat het bijna onmogelijk is, iemand, die een gevangenisstraf heeft ondergaan, al is het slechts voor twee of drie maanden, eene betrekking te bezorgen’, zooals de heer Dijckmeester, jaren lang bestuurslid eener afdeeling van de maatschappij tot zedelijke verbetering van gevangenen, bij de behandeling der voorwaardelijke invrijheidstelling - waarvan hij, terloops gezegd, een tegenstander was - in de Tweede Kamer verklaarde. Zulke gevolgen van de straf beoogt en wenscht de wet niet, en zijn te onbillijker, naarmate het delict vergeeflijker en de straf dus door de omstandigheden minder gebiedend geëischt werd.

Onrechtvaardiger nog is, als een licht vergrijp armoede en ellende brengt aan de onschuldigen, wier kostwinner de gestrafte was, en dat niet alleen tijdens den korten straftijd, maar ook later lang daarna, als 't geheele feit reeds lang vergeten is, maar zich alleen nog doet gevoelen in het gezin van den werkloozen delinquent. De gemeenschap moet dan met haar armenzorg te hulp komen. De gestrafte, die misschien nuttig werkzaam was, arbeidde weinig productief gedurende zijn straftijd en mogelijk nog lang daarna in het geheel niet. De nationale rijkdom verliest aan hem.

En om dit alles te bereiken, wordt een kostbaar gevangenisstelsel uitgevoerd met reusachtige gebouwen en een heirleger van beambten en ander personeel.

Nog is de lijst der nadeelen niet afgesloten. Hoevelen laten het bij één bezoek aan de gevangenis? De ééns met gevangenis gestrafte heeft volgens de Nederlandsche statistiek ruim 43 % kans er terug te komen. En steeds langer en na telkens kortere perioden van vrijheid zal hij weer zijn intrek nemen in de cel, waar hij het tenminste goed heeft, terwijl hij thuis armoede, door hem veroorzaakte armoede vindt en in de groote kleinzielige maatschappij afschuw en verachting voor den gedeeltelijk door haar toedoen verongelukte.

Tegenover dit beeld kan een tegenhanger geplaatst worden. De recidive-statistiek leert ons tevens hoevelen der ééns bestraften zich verder buiten 's rechters handen wisten te houden.

Maar 43 % der hier te lande in één jaar tot gevangenisstraf veroordeelden zijn recidivisten. Dit is te veel. Wij mogen niet aannemen, dat zij allen krachtens hun aard voorbestemd waren tot de habitués van onze gevangenissen te gaan behooren. 't Is het eerste verblijf in de gevangenis, dat velen van hen - wie zal zeggen, hoevelen - heeft doen stranden om nooit weer vlot te raken.

Dit was het vraagstuk, dat de voorwaardelijke veroordeeling zich voorstelde op te lossen; zij zou de toepassing der korte vrijheidsstraffen verminderen, en daardoor een der machtigste oorzaken der recidive wegnemen. Later werden hare eigenschappen op zich zelf beschouwd en wilden sommigen minder letten op wat zij van die tweevoudige taak met succes volbracht, maar zagen in haar voornamelijk een verzachting van de straffen aan soms zoo weinig verdorvenen opgelegd. Waar anderen om verscherping van repressie over de geheele linie riepen, predikten zij althans voor deze zwakke broeders clementie.

Wel beschuldigde men in den beginne hen die zoo spraken van overdrijving, maar allengs werd, zij het ook schoorvoetend, toegegeven, dat er veel waars in schuilde, al legde men er nog nadruk op, dat door eene verbeterde tenuitvoerlegging der gevangenisstraf vele der misstanden konden opgeruimd worden.

Maar hoe duidelijk men de kwalen onzer strafrechtspleging ook inzag, aan het voorgesteld geneesmiddel, de voorwaarlijke veroordeeling, meende men, kleefde dit bezwaar, dat zij in naam heette te straffen, doch inderdaad niet strafte. Deze noemde haar een straf, gene weer niet, maar 't was duidelijk: het kwam neer op woordenspel.

Straf in den technischen, thans gangbaren zin van 't woord, kon de voorwaardelijke veroordeeling niet heeten. Met de eischen thans nog door de vergelding aan de straf gesteld, was dit instituut onvereenigbaar. Maar onmogelijk leek het niet, dat men ooit tot elkaar zou komen. Kon de vergeldingsleer haar vindicatief karakter nog verder verzachten, dan was het niet te gewaagd te voorspellen, dat zij zou gaan inzien, dat ook door de voorwaardelijke veroordeeling aan hare eischen kon voldaan worden.

Want nam men ‘straf” in een thans nog onjuridisch schijnenden, ruimeren zin, dan voldeed de voorwaardelijke veroordeeling aan elk vereischte, dat hieraan kon gesteld worden.

Niet de enkele publieke terechtstelling kon als voldoende straf gelden. Hoe onaangenaam ook, zij werd aan hen die vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen werden, ook niet bespaard; - en waarvoor werden dezen gestraft? Maar uit 't oog mag niet verloren worden, dat bij eene terechtstelling, die op schuldigverklaring uitloopt, het pijnlijk karakter aanmerkelijk wordt verzwaard. De wetenschap, dat urbi et orbi het ter terechtzitting verhandelde bekend wordt, dat mogelijk het intiemste uit het leven van den beklaagde het publiek als sensationeele lectuur wordt voorgezet; dat voorts daarna een ieder den schuldige met den vinger als misdadiger kan nawijzen; dit alles te samen zal een leed zijn, grievender, pijnlijker gevoeld dan welke straf óók, voor hen, maar ook voor hen alleen, die nog fijn genoeg besnaard zijn om schaamte te hebben en deze capitis diminutio te gevoelen. Zij hebben een les ontvangen, die door hen niet licht vergeten wordt. Ook zonder straf zijn dezen weer voor de maatschappij gered en behouden. Maar 't is onloochenbaar, dat velen nog een sterker prikkel noodig hebben om zich goed te gedragen, dan de enkele vrees voor eene herhaling der pijnlijke terechtstelling. Vaak ook draagt het vergrijp een zedelijk zóó weinig afkeurenswaardig karakter, dat de schuldige nog fier het hoofd omhoog kan houden, al moge de overheid er ook groot belang bij hebben, den beklaagde van herhaling en anderen van navolging af te houden.

Voor die gevallen is het noodig, dat men een toestand schept, waardoor de schuldige nog meer belang heeft bij zijn goed gedrag in de toekomst. En gedurende den proeftijd, de

periode, waarin het door schier elk schrijver over deze materie gememoreerde Damocles-zwaard hem boven het hoofd hangt, is zijn belang in zijn eigen goed gedrag genoegzaam groot, terwijl deze proeftijd hem tevens wennen kan, zijn misschien af en toe opluikende misdadige gezindheid te overwinnen. Maar een klein vergrijp in deze periode kan den dunnen draad doen afknappen, het zwaard meedoogenloos doen vallen; de opgeschorte straf wordt nu ten uitvoer gelegd en de voorwaardelijke veroordeeling wordt nu in verband met dit tweede delict, dat anders met een lichte straf zou beantwoord zijn, dank zij de cumulatie van de twee strafquanta, oorzaak van een sterk verzwaard leed voor den recidivist.

Eene onbillijkheid is hierin echter niet te zien; de misdadiger kan niet vorderen, dat terstond na elk zijner vergrijpen de overheid zijn rekening opmaakt en hem die ter betaling aanbiedt. En wel eigenaardig is het, dat de voorwaardelijke veroordeeling, die door velen een dwaze toegevendheid jegens misdadigers genoemd werd, van andere zijde het verwijt te hooren kreeg, dat zij wegens den - soms vijfjaar - langen proeftijd eene ongeoorloofde moreele kwelling voor den voorwaardelijk veroordeelde is. En terecht werd gewezen op de Engelsche Common Law en the Summary Jurisdiction Act, volgens welke de voorwaardelijk veroordeelde levenslang met het Damocles-zwaard boven het hoofd zou rondloopen. Maar dit bezwaar is denkbeeldig. Hoe langer de proeftijd reeds heeft geduurd, hoe minder sterk de herinnering aan de veroordeeling zal zijn; de druk door haar geoefend, regelt zich als 't ware automatisch. Hoe langer hij zich reeds deed voelen, des te minder zwaar weegt hij. De voorwaardelijk veroordeelde moge in den aanvang angstig en ongerust zijn; als hij merkt, dat het leven voor hem is als voorheen, zal hij met verloop van tijd zijn zelfvertrouwen en kalmte terugkrijgen en niet meer denken aan 't aantal jaren of maanden, die zijn proeftijd nog duurt. Zoo zal het zijn bij de goeden, bij hen, die men terecht voor de voorwaardelijke veroordeeling geschikt achtte; de delinquenten, wier eerste misdrijf de aanvang is van eene onvermijdelijke reeks, zullen niet lang onder den moreelen invloed van den proeftijd blijven. Een termijn van vijf jaar in vrijheid halen zijn ooit. De voorwaardelijke veroordeeling controleert zich zelf; zij, op wie zij ten

onrechte werd toegepast, komen als van zelf terug, om de hun verleende gunst voor eens en altijd zich te zien ontnemen.

Een straf in den gewonen zin van het woord is de voorwaardelijke veroordeeling dus niet; maar wel een maatregel, geschikt om tot het doel der straf, bestrijding der criminaliteit, krachtig mede te werken.

Het overgroot aantal vooral der korte gevangenisstraffen moest men dus trachten te beperken. Hun, die den eersten stap gezet hadden op den weg, die zoo talloozen onbewust recht toe recht aan naar de habituëele recidive gevoerd heeft, moest men een krachtig: ‘tot hiertoe en niet verder’ toeroepen. Maar deed men dat ook niet thans reeds door het opleggen en doen ondergaan van een gevangenisstraf? Helaas, hoe vaak was dit middel, bedoeld om hen op den funesten weg tot staan te brengen, niet gebleken slechts een duw voorwaarts in de slechte richting te zijn. Wilde men werkelijk de recidive bestrijden, dan allereerst gewaakt tegen het kweeken van recidivisten in de gevangenis uit elementen, die nog even licht ten goede als ten kwade konden geleid worden. Hoe nadeelig, hoe schandelijk voor eene gemeenschap de stijging der criminaliteit ook moge zijn, nog bedenkelijker is het feit, dat zij schier overal in toeneming der recidive haar oorzaak vond. En de paradoxaal klinkende uitspraak van het Hoofd van het Engelsche gevangeniswezen, Major E.F. Du Cane, op 't Penitentiair Congres te Londen van 1872: ‘that his ideal would be to see a hundred percent of recidivists, for this would demonstrate that it is always the same men, who commit crime, that the social plague, far from extending itself, was really limited and localised,’ kan, zoo ooit, slechts dan instemming vinden, indien het recidive-percentage zou stijgen eensdeels door een absoluut meer frequente recidive, maar anderdeels ook door een vermindering van het totaalcijfer der criminaliteit. Dit laatste juist was nergens het geval. De recidive steeg percentsgewijze, terwijl bijna overal de algemeene criminaliteit zich sterk uitbreidde, althans niet inkromp.

Deze waren de grondgedachten, waaruit de voorwaardelijke veroordeeling ontstond, en die met name Bérenger leidden tot zijne lange maar fortuinlijk eindigende campagne voor dit instituut, dat weldra ook aanhangers vond onder hen, die daarin zagen een middel om de criminaliteit te bestrijden ook

zonder eigenlijke straf, waar de persoon van den delinquent deze onnoodig of onwenschelijk maakte.

IV.

Er waren dus genoeg aanleidingen om de voorwaardelijke veroordeeling, zij moge al of niet straf te heeten zijn, een ‘fair trial’ te geven, ten einde haar doeltreffendheid te onderzoeken,.... indien zij althans niet bezwaren met zich bracht, die haar onaannemelijk maakten.

En volgens haar tegenstanders waren deze uiterst talrijk. Allereerst een vormquaestie. Een veroordeeling tot straf, niet gevolgd door hare tenuitvoerlegging, was dat niet gratie onder een anderen naam? En mocht men op zoo slinksche wijze het Staatshoofd een goed stuk van zijn gratiëeringsbevoegdheid uit handen slaan, om het, voorzien van een ander etiket, den rechter aan te bieden? En ten slotte, speciaal wat Nederland betreft, het bij de Grondwet den souverein voorbehouden gratierecht laat geen inbreuk daarop bij gewone wet toe.

Krachtig werd deze onjuiste meening bestreden. Van strijd met de Grondwet is geen sprake. Bepaalt deze, dat het gratie-recht den souverein toekomt, ook schrijft zij voor, dat de gansche rechtspleging bij gewone wet zal geregeld worden. Bepaalt nu de wet, dat de rechter straf kan opleggen en tegelijkertijd hare tenuitvoerlegging opschorten, dan wordt 's rechters uitspraak één ondeelbare beslissing. De vraag of van deze aldus opgelegde straf gratie zal verleend worden is dan nog niet gepraejudiciëerd, al zal de voorwaardelijkheid der opgelegde straf een gewichtige factor bij de beslissing zijn. En niet de rechter beslist definitief, dat de veroordeelde geen straf zal ondergaan; het blijft aan dezen zelf overgelaten door zijn gedrag daarin het laatste woord te spreken. En eindelijk, gratie onder eene voorwaarde achtte men met het oog op 't prestige van het staatshoofd onwenschelijk en naar ons staatsrecht onbestaanbaar, al bleek zij ook in de praktijk wel af en toe verleend te zijn. De souverein moet niet met den veroordeelde over voorwaarden marchandeeren, zei men, en wegens de absolute onbegrensdheid van het aantal mogelijke voorwaarden vreesde men dat den veroordeelde, gesteld voor 't verlokkend uitzicht, zijne vrijheid te herkrijgen

of te behouden, voorwaarden zouden gedicteerd worden, meer belemmerend voor zijn vrijheid dan men voor den nu eenmaal gegratiëerde wenschelijk achtte.

Wel bleek hieruit dat er behoefte bestond aan een instituut, dat ontheffing van straf onder zekere voorwaarde, b.v. van goed gedrag in de toekomst, mogelijk maakte, en in dit opzicht viel de voorwaardelijke veroordeeling als op een gloeienden steen.

Onze Duitsche naburen dachten er anders over en zagen in de eigenlijke voorwaardelijke veroordeeling een al te gevaarlijke nieuwigheid. En zoo besloten de meeste Duitsche staten na lang wachten eindelijk, de voorwaarlijke gratie, ‘die bedingte Begnadigung’, in hun strafrechtspleging op te nemen, om haar gevaarlijker zuster buiten de grenzen te houden. Men had haar o.a. verdedigd wegens de uniformiteit, die men door de leiding in één hand, die des ministers van justitie, in de toepassing zou krijgen, die later mogelijk zou blijken de rechters genoegzaam opgevoed te hebben om hun de zelfstandige toepassing in handen te geven, een argument waarbij over 't hoofd werd gezien, dat uniformiteit soms slechts zou kunnen verkregen worden ten koste van miskenning van verschil in plaatselijke toestanden.

Al ligt het wel eenigszins in den starren, ambtelijken, centraliseerenden aard der Duitschers, een zoo gewichtige bevoegdheid niet aan de, van de Regeering onafhankelijke rechters in handen te geven, toch mag 't ons bevreemden, dat men geen oog bleek te hebben voor het groote verschil tusschen de uitoefening der voorwaardelijke veroordeeling en die der voorwaardelijke gratie. Deze wordt op de stukken afgedaan met een advies van den rechter. Volgt de Regeering als regel 's rechters oordeel, dàn vraagt men zich af wat nut deze regeling heeft boven de uitspraak van de voorwaardelijke veroordeeling door den rechter zelf; beslist de Regeering echter geheel zelfstandig, dan wordt 't bezwaar tegen het Duitsche stelsel nog grooter. 't Zal dan een ambtenaar aan 't ministerie zijn, die, zonder den veroordeelde te kennen, na de dorre lectuur van proces-verbaal en vonnis, zal beslissen of de delinquent genoeg waarborg biedt voor een niet-misdadig gedrag in de toekomst, om hem voorloopig vrij te laten!

't Geen levend moest zijn, wordt gedood.

't Geen op den veroordeelde den indruk van een spontaan betoon van clementie moest maken, wordt eene gorterigdroge ambtelijke beschikking.

't Geen op den veroordeelde eene heilzame werking zou hebben: het ernstig woord door den humanen rechter gesproken in een ernstig oogenblik, wordt nu vervangen door een volgens vaste schablone opgemaakt stel voorwaarden.

Maar al werd het onuitgesproken gelaten, 't voornaamste argument ten gunste der bedingte Begnadigung zal men wel gezocht hebben in de ongeschondenheid van het vergeldingsbeginsel. Er zou niet zijn eene door den rechter gesanctionneerde straffeloosheid; doch slechts genade, door het souvereine welbehagen van het Staatshoofd verleend. Geen ziekelijke sympathie voor den misdadiger in de rechtsspraak, doch een ‘von allerhöchsten Stelle’ nederdalende genade buiten en boven de rechtsspraak.

Al mocht de voorwaardelijke veroordeeling voor sommige gevallen - uitzonderings-gevallen, zeiden enkelen - eene wenschelijke middenweg zijn, hoe zou men eene te ruime toepassing voorkomen? De strenge voorschriften der strafwet, zoo werd gezegd, maakten plaats voor het souverein arbitrium van den rechter, en het vertrouwen in dezen, wien men in '81, om met Ferri te spreken, de medicijnflesch in handen had gegeven, bij de toediening van het geneesmiddel slechts beperkt door de voorgeschreven maximaal-dosis, in dien zelfden rechter bleek men thans slechts een zeer gereserveerd vertrouwen te hebben. Vergeten werd hierbij, dat de rechter bij de straftoemeting geen misbruik had gemaakt van zijn ruim arbitrium en dat geen principiëel verschil bestond tusschen de bevoegdheid, uiterst lage straffen op te leggen, en voorwaardelijk te veroordeelen. Overmatige toepassing, kon het antwoord luiden, moest voorkomen worden als elk ander kwaad in de strafrechtspleging, door de benoeming van consciëntieuse rechters.

Al mocht dan ook de rechter in het algemeen geen misbruik maken van de voorwaardelijke veroordeeling, dan toch vreesde men in elk geval een zeer ongelijkmatige toepassing. Deze rechter, dit college zou vaak, anderen zelden of nooit voorwaardelijk veroordeelen. Zeer zeker, schijnbare ongelijkheid in de gebruikmaking van deze bevoegdheid zou zich voordoen;

nog onlangs werd door den heer Hugenholtz in de Tweede Kamer gewezen op de afwijkende strafquanta voor gelijksoortige delicten door twee verschillende rechtbanken opgelegd. Maar, aangenomen dat het besproken materiaal loopende over één jaar voldoende was om de ongelijkheid ontwijfelbaar te constateeren, men zoeke de oorzaak niet in de noodwendig min of meer afwijkende opvattingen der verschillende rechters alleen.

Zien wij een oogenblik hetgeen België en Frankrijk ons hieromtrent leeren.

Van 1890 tot 1894 werd in het arrondissement Gent de voorwaardelijke veroordeeling toegepast op 10.8 % der gevallen, waarin dit volgens de wet mogelijk was; in het arrondissement Oudenaerde in 39.7 %. Voor 't jaar 1894 alleen is dit voor Gent 16 %, voor Oudenaerde 55.3 %. 't Zelfde zag men in Frankrijk. Op de 1000 gevallen, waarin voorwaardelijke veroordeeling kòn toegepast worden, geschiedde dit door de rechtbank te Douai in 1893 188 maal, door die te Aix 61 maal, zoodat eerstgenoemde rechtbank op twee na het hoogste, de laatste op 3 na het laagste cijfer aanwees, terwijl het gemiddelde voor alle - 26 - rechtbanken was 127; en de cijfers der twee vorige jaren gaven ongeveer gelijke verschillen. 't Bleek dus ten eerste, dat deze niet konden verklaard worden uit een hier langzamer, daar vlugger inburgeren der nieuwigheid; maar ook een andere voor de hand liggende oplossing kon blijkbaar niet de juiste zijn. 't Is begrijpelijk, dat men deze zocht in de meerdere of mindere gestrengheid in het algemeen der verschillende rechters, maar de tabel der toepassing van eene bepaling uit art. 463 Code Pénal, die in sommige gevallen den rechter veroorlooft lager dan de speciale strafminima te gaan door het aannemen van verzachtende omstandigheden, verbrak de volgorde der rechtbanken, gerangschikt naar de frequentie van toegepaste voorwaardelijke veroordeeling geheel: op de 1000 gevallen binnen die bepaling komende, vinden wij in '93 voor Douai 43 toepassingen, waardoor het in de lijst der 26 rechtbanken tot nummer 22 is gedaald en voor Aix 68, zoodat het zich opwerkte tot nummer 2 der tabel, terwijl het gemiddelde hier bedroeg 56. Met deze gegevens voor oogen mag men wel aannemen, dat eene voorname oorzaak dezer verschillen, evenals van die, te verwachten bij toepassing

der voorwaardelijke veroordeeling, daar ligt, waar in zijn antwoord aan den heer Hugenholtz de minister van Justitie ze aanwees: de verschillende verhoudingen in onderscheiden deelen des lands maken noodzakelijk, althans verklaren genoegzaam de afwijkingen in de voor gelijksoortige delicten door de verschillende rechtbanken opgelegde straffen. Hebben wij hiermede werkelijk het verschijnsel min of meer verklaard, dan is er geen reden zich er over te beklagen; integendeel, blijkt daaruit dan juist de zelfstandige, van sleur vrije wijze, waarop de rechter elk geval beoordeelt. En onmogelijk zou men ook kunstmatig eenige uniformiteit kunnen scheppen, dan ten koste van 's rechters vrij arbitrium, 't geen een slechte ruil zou zijn.

Rechtsongelijkheid voor de verschillende sociale groepen der maatschappij werd ook in de toepassing der voorwaardelijke veroordeeling gevreesd. Rijken zullen meer waarborgen bieden voor een ordelijk - althans niet-misdadig - gedrag dan paupers. Hoe zal de rechter deze klip van sociale onrechtvaardigheid omzeilen? Vóór alles, men kome er rond voor uit, volkomen sociale rechtvaardigheid is in het strafrecht tot nog toe onbereikbaar gebleken. Wordt boete opgelegd, onvermijdelijk wordt de dood-arme zwaarder getroffen, dan de zeer rijke; bij gevangenisstraf is het omgekeerde het geval; de rijke aan comfort gewoon, voelt de ontberingen in de gevangenis sterk, die voor den pauper een zekere weelde beteekenen. De voorwaardelijke veroordeeling is niet voorbestemd deze ongelijkheid nog te vergrooten. Integendeel. De rechter behoeft niet de waarborgen in de personen van den rijke en van den arme tegen elkaar af te wegen. Hij beoordeele ieder geval op zich zelf. Zegt men: het gevolg zal toch wezen, dat betrekkelijk meer welgestelden voorwaardelijk worden veroordeeld dan behoeftigen, dan heeft men den vinger gelegd op een wonde plek in onze maatschappij. Er worden ook meer misdrijven gepleegd door armen dan door rijken. Maar verandert men iets aan dit feit, dat de maatschappij eenigszins voor de misdaden verantwoordelijk stelt, door te voorkomen, dat het zich in de toepassing der voorwaardelijke veroordeeling nog eens duidelijk openbaart?

Men kwam nu tot het slachtoffer van de misdaad. Welken indruk moet het op dezen maken, als hij den delinquent

door den rechter ziet wegsturen met de enkele vermaning het niet weer te doen. Wat zal een vader zeggen, werd gevraagd, als hij den verleider van zijne minderjarige dochter door den rechter hoort toevoegen: ‘als je het weer doet, zal ik je heusch straffen.’ Alweer kunnen wij vragen: wat zou die vader zeggen, als hij den delinquent vrij rond zag loopen na één dag gevangenisstraf te hebben ondergaan? Maar ook, niemand wil de voorwaardelijke veroordeeling toegepast zien dan na zorgvuldige overweging van het misdrijf in concreto en slechts als dit een niet zeer ernstig karakter vertoont, kan er sprake van voorwaardelijke veroordeeling zijn. Bij een misdrijf dat men moeielijk als een delict van weinig beteekenis zich kan voorstellen, zal dus de voorwaardelijke veroordeeling in de praktijk uitgesloten of tot uitzonderingsgevallen beperkt zijn.

Maar voorts: mag de overheid voet geven aan dergelijke particuliere wraakzucht? Neen; de strafrechtsbedeeling is een zaak van publiek recht en van algemeen belang. Zelfs een middenweg, de voorwaardelijke veroordeeling afhankelijk te stellen van de toestemming van den benadeelde, kon men niet opgaan. Zij is uit algemeen oogpunt wenschelijk of niet; men kan dus niet aan de soms kleinzielige gevoelens der beleedigde partij het laatste woord laten. Het nadeel, dat haar is berokkend, kan soms de doorslag gevende reden tot strafvervolging of wel op de strafmaat van invloed zijn, de noodzakelijkheid en de inrichting der strafrechtelijke repressie zijn in 't algemeen aan hoogere overwegingen gebonden.

Maar de tegenstanders waren niet overtuigd. Eerbiedigende berusting van den benadeelde in het door den rechter over den delinquent gevelde vonnis, clement of streng, moge de gewenschte toestand zijn, de praktijk is anders, zeiden zij. De allerangstigsten riepen zelfs om hun tegenstanders te imponeeren de schim van Colonel Lynch, den Amerikaan uit vroeger tijd, te hulp en voorspelden, dat bij de invoering der voorwaardelijke veroordeeling zij in haar gevolg de ‘Lynchwet’ met zich zou brengen.

Garofalo, de Italiaansche rechter en criminalist deelde deze vrees eenigszins, althans wat zijn landgenooten betreft. Voerde men in Italië de voorwaardelijke veroordeeling in, hij was niet overtuigd, zoo verklaarde hij in de eerste jaarvergadering

der Internationale Criminalistische Vereeniging, dat dan niet de misdaad van het slachtoffer op de misdaad van den beklaagde zou volgen, en 't was op zijn initiatief, dat de vergadering aan hare adhaesiebetuiging met de voorwaardelijke veroordeeling de clausule toevoegde, dat het noodzakelijk zou zijn, de grenzen, waarbinnen zij kon toegepast worden, naar de plaatselijke omstandigheden te regelen en rekening te houden met het karakter en den moreelen toestand van elk volk.

Niets verstandiger dan deze reserve in 1889, toen de voorwaardelijke veroordeeling in den vorm, dien wij thans bespreken, nog slechts in België en zoo pas was ingevoerd. Maar dit neemt niet weg, dat als men één volk kan aanwijzen, welks karakter en moreele toestand aan de invoering der voorwaardelijke veroordeeling niet in den weg stonden, het zeker 't Nederlandsche zou zijn, met welks kalmen en weinig vindicatieven aard eene toepassing der Lynchwet onder de aangeduide omstandigheden niet wel denkbaar is.

Nu zijn wij echter veertien jaar verder; Garofalo's vrees is niet bewaarheid. Sinds '88 in België, sedert '91 in Frankrijk, en gaandeweg in verscheiden andere landen ingevoerd, zoo in Italië sinds '93, heeft de voorwaardelijke veroordeeling trots al wat men - en wat België betreft, gedeeltelijk terecht - op de door haar verwekte gevolgen heeft aangemerkt, nergens voor zoover mij bekend, geleid tot de gevreesde eigenrichting door het slachtoffer der te slap gestrafte misdaad. Dat met name in Italië en België, met zoo onstuimige, impulsieve bevolking, het gevreesde gevolg niet is ingetreden, mag als bewijs gelden, dat in den boezem van het volk de onmiskenbaar goede eigenschappen der voorwaardelijke veroordeeling worden erkend, en begrepen wordt, dat de clementie den misdadiger betoond, hare rechtvaardiging vindt in 't publiek belang en niet werd ingegeven door eene geringschatting der gekrenkte rechten van den benadeelde.

Tot zoover de valsche aanspraken van het slachtoffer op bestraffing van hem, door wien hij benadeeld werd; maar hij kon ook deugdelijker vorderingen toonen. Nergens, en allerminst hier te lande, is hem het finantiëel verhaal op den delinquent gemakkelijk gemaakt. Was het nu billijk zooveel clementie den misdadiger te toonen en de geschonden rechten van den benadeelde gansch uit het oog te verliezen? Volgens

Nederlandsch recht kan de civiele partij in het strafgeding voor de rechtbank hoogstens *f* 150 als schadevergoeding toegewezen worden, nooit meer. Al wat de benadeelde verder nog ter zake van het misdrijf van den delinquent meent te mogen eischen, moet hij vorderen bij eene tijdroovende, omslachtige en kostbare actie voor den burgerlijken rechter. In de meeste gevallen echter doet hij noch het een, noch het ander, want verreweg de meeste misdrijven worden gepleegd door personen, die weinig of niets te verliezen hebben en jegens welke men zich niet spoedig waagt aan een duur proces, dat bij ongunstigen afloop of insolventie van de tegenpartij, de geleden schade nog met een niet onbelangrijke som doet stijgen.

Tallooze voorstellen tot oplossing van dit vraagstuk waren gedaan, als: tewerkstelling van den delinquent ten behoeve van zijn slachtoffer; uitkeering aan dezen voor een deel van wat de gevangene met zijn arbeid verdiende; geen enkel plan was echter tot uitvoering gekomen.

't Was wederom Garofalo, die 't eerst dacht aan samenkoppeling der twee vraagstukken: de schadevergoeding voor den benadeelde, en de voorwaardelijke veroordeeling. Hij wilde deze van gene afhankelijk stellen. 't Is echter wenschelijk, dat misdrijf en veroordeeling zoo dicht mogelijk op elkaar volgen; de tijd zal dus vaak te kort blijken om in redelijkheid te kunnen verlangen, dat de delinquent zijn verplichting jegens het slachtoffer reeds is nagekomen. Maar Garofalo's denkbeeld, hoewel onvolkomen, vond in verbeterden vorm toepassing in twee wetboeken. Volgens de Italiaansche wet van '93 bepaalt de rechter bij het uitspreken van het vonnis tevens eene som, die den benadeelde als schadevergoeding binnen zekeren tijd door den voorwaardelijk veroordeelde moet voldaan zijn. Verzuimt deze aan die verplichting te voldoen, dan is de voorwaardelijk opgelegde straf terstond uitvoerbaar.

Ook Noorwegen past voorwaardelijke veroordeeling slechts onder soortgelijk beding toe; doch hier kan bij welbewezen onmacht tot betaling de rechter den tijd, waarbinnen de schadevergoeding moest betaald zijn, nog verlengen, of den veroordeelde geheel van de verplichting ontslaan.

't Valt licht te begrijpen, dat het vastmaken der voorwaardelijke veroordeeling, 't zij bij de uitspraak, 't zij tijdens

den proeftijd, aan deze conditie, die voor de arme misdadigers vaak moeielijk te vervullen zal zijn, ernstige bestrijding ontmoette. Men zag hierin eene bevoorrechting van de rijke, minst talrijke, misdadigers boven de tallooze onbemiddelde delinquenten.

De begrooting dezer schadeloosstelling overeenkomstig de draagkracht van den veroordeelde door den rechter, behalve welke de benadeelde natuurlijk nog met eene gewone burgerlijke actie herstel van het onvergoede nadeel kan eischen, doet echter in de practijk veel van deze onbillijkheid verdwijnen. En de voorgestelde maatregel beoogt ten slotte slechts door eene krachtige pressie op den misdadiger zijn slachtoffer te helpen bij het invorderen van wat hem van den delinquent wegens 't misdrijf toekomt.

Tegenover den gefortuneerden boosdoener bestaat hieraan minder behoefte. Men kan met het veroordeelend strafvonnis in de hand zonder eenig gevaar de civiele actie tegen hem beginnen. Maar juist staande tegenover den armen veroordeelde was men tot heden machteloos.

V.

Al zou men misschien over al de reeds tegen de voorwaardelijke veroordeeling aangevoerde bezwaren zijn heengestapt, door het langdurig heen en weer praten was de tijd aangebroken, dat men meende, uit statistische cijfers van vreemde landen de deugdelijkheid der nieuwe instelling te kunnen onderzoeken. De statistiek zou twee onderscheiden invloeden der voorwaardelijke veroordeeling moeten constateeren.

Vooreerst: behoedde zij inderdaad talrijke voor de eerste maal veroordeelden voor recidive? En, stel, die vermindering van het aantal recidivisten was aangetoond, had men haar dan ook misschien verkregen ten koste van eene vermeerdering der algemeene criminaliteit? De vrees hiervoor bestond bij velen. Wij nemen aan, zei men, dat de voorwaardelijk veroordeelde een sterker prikkel dan voorheen heeft, om zich buiten 't bereik van de strafwet te houden, maar op hoevele nog nimmer bestraften zal dit nieuwe instituut niet den indruk maken, dat men straffeloos één misdrijf mag plegen, dat ‘éénmaal is geenmaal’. De speciale pre-

ventie kan mogelijk goed gediend worden door de voorwaardelijke veroordeeling, de door de strafwet beoogde generale preventie zal door haar worden verslapt.

Tot zoover de min of meer onbewuste invloed der voorwaardelijke veroordeeling; maar zij kan nog funester gevolgen veroorzaken. Bij de overweging of de voordeelen aan het misdrijf verbonden, opwegen tegen de nadeelen in geval van ontdekking, zal voortaan voor den delinquent zijn kans, slechts voorwaardelijk veroordeeld te worden, ook een factor van beteekenis zijn. Aldus de tegenstanders.

Aan de statistische cijfers liet men het antwoord op de eerste bedenking over; deze laatste kan men reeds dadelijk te niet doen. 't Is toch niet aan te nemen, dat de toekomstige delinquent zal meenen met eenige waarschijnlijkheid te kunnen voorspellen of hem de gunst der voorwaardelijke veroordeeling zal verleend worden. Al heeft menig misdadiger meestal genoeg zelfvertrouwen of zelfoverschatting om te meenen, dat hij dank zij zijne handigheid den dans nog wel ontspringen zal, niet waarschijnlijk is het, dat hij zal afdalen tot de subtiele vragen, welker beantwoording den rechter naar deze of gene zijde der voorwaardelijke veroordeeling doet besluiten. Kort na hare invoering zou wel reeds blijken, dat de motieven, die hare toepassing beheerschen, voor den gewonen misdadiger verborgen blijven. Met name zal elk verstandig rechter zich wapenen tegen den medelijden wekkenden indruk van gefingeerd berouw over een gefingeerd-spontaan vergrijp betoond.

Voor- en tegenstanders bleven, ieder op hun standpunt, rustig het oordeel der praktijk afwachten, in de hoop, daardoor de tegenpartij te overtuigen. Maar de toenmalige statistieken waren hiertoe niet alle goed bruikbaar; ook de onze verkeerde tot '96 in deplorabelen toestand. Naar de statistieken van België, het eerste continentaal-Europeesche land, waar de voorwaardelijke veroordeeling was ingevoerd, werd uit den aard der zaak het eerst gegrepen; maar deze waren als 't ware ingericht op het te leveren tendenzbetoog, dat de voorwaardelijke veroordeeling daar wonderen verrichtte. Minister le Jeune had op echt gemoedelijken toon gezegd: ‘J'ai vu dans ma carrière d'avocat bon nombre de criminels et d'habitants des prisons et je vous assure que,

dans la catégorie de ceux qui sont condamnés à six mois de prison, il y a beaucoup de braves gens.' Maar men vond er een te groot aantal onder, om niet wat sceptisch gestemd te worden omtrent den toetssteen, die gebruikt werd. De Belgische rechter, wien men in '88 het voorzichtig te hanteeren instrument der voorwaardelijke veroordeeling had toevertrouwd, sprong er wel wat al te jongensachtig mee om. In den eersten tijd zag de Regeering dit zelf nog niet in of verbloemde het in hare rapporten. Zij sprak op een toon van tevredenheid over de ruime toepassing die 't instituut vond, en stelde met quasi-rechtmatigen trots daar tegenover het klein aantal gevallen, dat wegens een nieuwe veroordeeling de oorspronkelijk voorwaardelijk opgelegde straf moest uitgevoerd worden, 'rechutes' of 'révocations de sursis,' genaamd. Maar hierbij werd over het hoofd gezien, dat de proeftijd van vele in de statistiek vermelde voorwaardelijke veroordeelingen nog niet verstreken was, zoodat men - in aanmerking nemende, dat doorgaans de recidive eerst na omstreeks een jaar na het eerste delict intreedt, - nog talrijke rechutes kon verwachten, en 't percentage nog vrij belangrijk kon stijgen.

Aan den anderen kant was het dwaas te juichen over de standhoudende verbetering der delinquenten, als zij zich een paar maanden van misdrijven gespeend hadden. En - wij zullen aanstonds zien - tot zóó korte proeftijden kwam de Belgische rechter, wien daarin de vrije hand was gelaten, door zijn enthousiasme al heel spoedig. De bestrijders der nieuwe instelling onderzochten minutieus de jaarlijks door België gepubliceerde cijfers en 't viel niet lang meer te loochenen: de voorwaardelijke veroordeeling was bezig de goede verwachtingen van haar gekoesterd, te beschamen door de tactlooze en overmatig ruime toepassing, die zij daar vond. In 1890 legden de Belgische Rechtbanken alle geldboeten voorwaardelijk op! En steeds werd het erger. In 1898 hoorden 57 % van hen, die voor de eerste maal tot gevangenisstraf veroordeeld werden, zich die straf voorwaardelijk opleggen, terwijl dit wat geldboete betreft, in 78 % der gevallen geschiedde. 't Arrondissement Leuven overtroefde deze cijfers nog en kwam tot resp. 75 % en 84 %. In datzelfde jaar 1898 paste Frankrijk zijn wet-Bérenger slechts

op ruim 18 % der daarvoor in de wettelijke termen vallenden toe.

Een flink en gedocumenteerd protest tegen dit misbruik der op zich zelf heilzame instelling deed de Advocaat-Generaal bij het Cour d'Appel te Brussel, de heer Terlinden, hooren in de rede, die hij bij de hervatting der werkzaamheden van het Hof na de vacantie van 1901 uitsprak. Uit de officiëele opgaven bleek hem, dat de rechtbanken onder 't Brusselsche Appel-Hof ressorteerende, aan 73 % van alle voor de eerste maal veroordeelden, - dus niet slechts van hen, op wie de voorwaardelijke veroordeeling volgens de wet kon toegepast worden, - de gunst der voorwaardelijke veroordeeling verleenden.

Ook de bepaling van den proeftijd bleek den Belgischen rechter niet goed toevertrouwd. Hij kon deze opvoeren tot 5 jaar, maar bij misdrijven werd 3 jaar het vaakst gekozen en in 1900 nog in 14 % der gevallen één jaar, ja, in 3,7 % zelfs zes maanden en minder. 't Spreekt van zelf, dat de moreele uitwerking van een proeftijd van zóó korten duur weinig krachtig zal zijn. De rechter ziet daarenboven niet onmiskenbaar duidelijk de resultaten zijner fouten, daar de delicten door de eertijds voorwaardelijk veroordeelden nà afloop van hun korten proeftijd gepleegd, aan zijne opmerking ontgaan. De vorige veroordeeling is dan ‘comme non avenue.’

De criminaliteit in België steeg voortdurend en wel geheel buiten verhouding tot de vermeerdering der bevolking, en 't recidive-percentage werd steeds grooter. Tusschen 1883 en 1887 tellen wij 25.7 veroordeelden op 1000 inwoners, terwijl de volgende 5 jaren, 1888-1892 29.9 aanwijzen. De recidive in correctioneele (de lichtere soort van) misdrijven steeg in die twee lustra van 34 tot 40.5 op de 100,000 inwoners.

Verwonderen kan het ons dus niet, dat de Advocaat-Generaal Terlinden, in 't algemeen een voorstander der voorwaardelijke veroordeeling, in wanhoop uitroept: ‘Hélas, les lois sont faites pour être appliquées par des hommes et non par des anges.’ ‘La Belgique s'est rendue grotesque par l'application qu'elle a faite de la loi le Jeune,’ merkte hij niet ten onrechte op.

Zijn protest scheen niet allen invloed gemist te hebben,

vooral toen het gevolgd werd door een circulaire van den Belgischen Minister van Justitie, Van den Heuvel, die op meer gematigde toepassing aandrong.

Maar tegenover dit somber en onbevredigend tafereel uit België, waar de rechters de voorwaardelijke veroordeeling in hun apenliefde dreigden dood te drukken, kunnen wij andere, tevreden stemmende doeken hangen van grooter afmeting en meer belang.

Hoezeer in bijzonderheden de Engelsche First-Offenders-Act van hare Belgische en Fransche navolgingen afwijkt, de grondgedachte is bij alle dezelfde; zoo hier als daar kan bij goed gedrag de delinquent de bedreigde of reeds uitgesproken straf nog ontgaan.

In den beginne werd de voorwaardelijke veroordeeling in Engeland matig toegepast; in het Metropolitan-Police-District en 5 andere graafschappen, die te samen de helft der Engelsche criminaliteit op hunne rekening hebben, - slechts van deze 6 counties zijn officiëele cijfers gepubliceerd; een statistiek over het geheele koninkrijk werd te duur geacht! - in deze 6 graafschappen in het eerste jaar der First-Offenders-Act slechts 614 maal. De volgende jaren iets vaker; maar de rechter durfde er nog niet goed aan. De Regeering wees de magistraten en Lords Justices eens op de wet van '87 en onmiddellijk werd zij ruimer toegepast. Vóór deze aansporing der Regeering in 1890 in 992, daarna in 1891 in 2136 gevallen. Het aantal ‘cases in which such persons have been called upon to appear and receive judgment, or are known to have been subsequently convicted of a fresh offence,’ hield zich goed onder deze plotselinge uitbreiding en steeg niet boven verhouding. Maar nam misschien de algemeene criminaliteit toe? Integendeel. Zij daalde langzaam maar geleidelijk. Dat andere, b.v. economische, invloeden hier misschien ook in 't spel waren, is niet onwaarschijnlijk; zooveel echter is zeker: Engeland bewees, dat voorwaardelijke veroordeeling en dalende criminaliteit kunnen samengaan.

De Fransche statistiek zou ons nog gunstiger uitkomsten te zien geven. De loi-Bérenger beoogde beteugeling der recidive, die de hoofdfactor was van de beangstigende stijging der criminaliteit gedurende de gansche 19e eeuw tot 1894

toe. In 25 jaar verdubbelde het aantal ‘accusés’, in 20 volgende jaren steeg het van 160,000 tot 205,000. De aanwas der bevolking bleef hierbij ver ten achter, in verhouding tot welke het aantal ‘condamnés primaires’ vrijwel constant bleef. 't Was de recidive, die zulke ontzettende cijfers gaf.

Langs twee wegen zou de wet van '91 haar bestrijden; vooreerst preventief, door de voorwaardelijke veroordeeling, en repressief door zeer verzwaarde straffen bij herhaling van misdrijf met speciale, verhoogde maxima en zelfs facultatieve verdubbeling der strafmaxima.

Elke door Cours d'Assises of Tribunaux Correctionnels uitgesproken vrijheidsstraf - mits van geen zwaarder soort dan gevangenisstraf, dus niet détention, relégation, enz. - kan voorwaardelijk opgelegd worden, van welken duur zij ook moge zijn; de proeftijd is voor alle gevallen op 5 jaar vastgesteld. Deze twee verschillen met de Belgische wet, die voorwaardelijke veroordeeling slechts bij straffen tot hoogstens 6 maanden kent, en den proeftijd binnen zekere grenzen door den rechter laat bepalen, zijn waarschijnlijk voor een goed deel oorzaak der zooveel gunstiger resultaten in Frankrijk met dit instituut verkregen, dan de jammerlijke uitkomsten in België.

De Fransche Cours d'Assises, belast met de berechting der zwaardere misdrijven, pasten de voorwaardelijke veroordeeling weinig toe. Vaak was òf zwaarder strafsoort dan gevangenis bedreigd òf 't misdrijf droeg een al te ernstig karakter; en na het tweede jaar werd bij deze de toepassing al minder en minder.

Door de Tribunaux Correctionnels werd de wet van '91 steeds met bedachtzaamheid, maar toch telken jare ruimer aangewend. Van 10.8 % der gevallen, waarin hare toepassing mogelijk was in 't eerste jaar na 1891, steeg het nooit hooger dan tot ruim 25 %.

Na invoering der wet-Bérenger bleef de criminaliteit gedurende een paar jaren nog stijgen. Kwamen tusschen 1886 en 1890 jaarlijks 190.300 correctioneele zaken voor, van 1891-1895 gemiddeld 211.300 telken jare. Het jaarlijksch aantal recidivisten steeg in die lustra van 96.300 tot 104.000. Dit is zeer wel verklaarbaar. Ieder, die ééns veroordeeld was,

kwam voor voorwaardelijke veroordeeling niet in aanmerking. Hoe grooter het aantal der voorwaardelijk veroordeelden werd, des te sterker moest de afneming der recidive zich toonen. Na '94 geschiedde dit ook. Van 1896-1900 bedroeg het jaarlijksch aantal correctioneele zaken gemiddeld 179.800, dus 31,500 minder dan in de eerste jaren na de wet-Bérenger en nog 10.500 minder dan vóór haar invoering. Het gemiddeld aantal recidivisten bedroeg toen ruim 11.000 minder dan jaarlijks tusschen 1891-1895 en nog 3500 minder dan in de laatste jaren vóór '91. Deze verminderingen waren reeds begonnen in '92 en '93, zoodat zelfs '95, dat 99.434 recidivisten aanwees, bij eene stijging na '93 als daarvóór tot 130.000 had moeten komen. Terecht veronderstelt het rapport van den ‘Garde des Sceaux’ aan den President der Republiek over '95 dat die 30.000 personen, welke verzuimden de recidive te doen stijgen tot het gevreesde cijfer, zullen te vinden zijn onder de 94.725 van af hare invoering tot en met '95 onder toepassing der wet-Bérenger veroordeelden.

De tegenstanders der voorwaardelijke veroordeeling trachtten nog de gunstige cijfers aan de wet op de relegatie, eene verbannings-straf voor geboefte van de gevaarlijkste soort, toe te schrijven. 't Mocht niet baten; zij had van af haar invoering in '85 tot '91 verzuimd eenig bewijs van haren heilzamen invloed te leveren.

Vermeerdering van het aantal condamnés primaires, door zoovelen als gevolg der voorwaardelijke veroordeeling voorspeld, ook deze bleef uit, ja zelfs aanzienlijke vermindering kon aangetoond worden. Bij de Tribunaux Correctionnels en Cours d'Assises samen beliep hun aantal in 1890 113.368 en steeg aanvankelijk ook nog geleidelijk tot 1894 toen het 128.042 bedroeg. 't Kan zijn dat hiervan een kleine fractie op de debetzijde der voorwaardelijke veroordeeling moet geboekt worden. Onmogelijk is 't niet, dat onmiddellijk na de invoering der loi-Bérenger deze en gene gemeend heeft, dat het nu uit was met den ouden regel, dat straf en misdaad elkaar volgen, en zich tot ongehoorzaamheid aan de wet liet verlokken. Maar spoedig zag hij dan in, dat zijn positie door het dreigend hem boven 't hoofd hangend Damocles-zwaard uiterst precair was geworden, en dat voorzichtigheid aanbevolen was. 't Is eene mogelijkheid, waarmee

men, komt 't bij ons te lande tot invoering der voorwaardelijke veroordeeling, ook rekening moet houden; men roepe dan niet moord en brand, indien in de eerste jaren eene stijging, - mits niet al te belangrijk - van het aantal der voor de eerste maal veroordeelden merkbaar wordt. Met het voorbeeld van Frankrijk voor oogen is er geen aanleiding zich dan ongerust te maken. Integendeel, want na 1894 zien wij daar naast daling der criminaliteit in het algemeen, naast vermindering der recidive ook nog eene constante en zeer belangrijke afneming van het aantal condamnés primaires. Van ruim 128.000 in 1894 zien wij het dalen tot 108.900 in 1899 om met een flnken sprong omlaag tot 99.500 in 1900 te komen, dus ver beneden de cijfers der jaren vóór de invoering der wet-Bérenger.

Als een proef op de som kon gelden de berekening in het rapport van den minister van justitie aan den President der Republiek over 1899, dat van 1892 tot 1899 zoowel de zoogenaamde kleine recidive, het aantal voor lichte vergrijpen terechtgestelden, en het aantal opgelegde lichte vrijheidsstraffen met 15 % was verminderd.

Hier in Frankrijk dus had de voorwaardelijke veroordeeling, goed toegepast, met de automatische zekerheid van eene machine de criminaliteit over de geheele linie een niet onbelangrijk eind naar omlaag geduwd; het viel niet te ontkennen: daar te lande had de voorwaardelijke veroordeeling op de criminaliteit een heilzamen invloed gehad, en de Groninger Hoogleeraar Domela Nieuwenhuis, die de Belgische uitkomsten aan de hand van Terlinden's rede: ‘Un Siècle de Droit Pénal’ in het Tijdschrift voor Strafrecht besprak, moest toegeven, dat niettegenstaande Frankrijk ‘een gemeenschappelijk gevangenisstelsel heeft, dat bijdraagt om de criminaliteit in dat land tot een der meest ongunstige van Europa te maken’, het toch ‘door de wet-Bérenger wel eenigen invloed op het ontzettend cijfer der herhalingen heeft ondervonden.’ En daar toch ligt de hoofdzaak. Wie is sterker overtuigd dan de voorstanders der voorwaardelijke veroordeeling, dat een gemeenschappelijk gevangenisstelsel vicieus is; 't zijn de gevolgen van dit stelsel juist, die indirect de voorwaardelijke veroordeeling het leven, in elk geval eene ruime verspreiding schonken. Maar aan den anderen kant, wie verwacht, dat de

voorwaardelijke veroordeeling een zoo principiëel verkeerd strafstelsel zal veranderen in een door ieder gebenedijde instelling?

Zoo had men in het ampel en over geheel Europa hier en daar gevoerd debat het voor en tegen besproken, en zou de beraadslagingen kunnen gesloten verklaren, ware het niet, dat één punt, wel niet van overwegend belang, maar toch van belang niet geheel ontbloot, door de voorstanders nog moest in 't licht gesteld worden. De ‘nervus rerum,’ de finantiëele zijde van het vraagstuk.

Bedenkt men hoevele door ieder gewenschte hervormingen worden begroet met het spijtige: ‘Wie zal dat betalen?’ dan mag men nu één enkele maal Plutus aan de zijde der hervormers staat, hem het woord bij de beraadslagingen niet onthouden.

In de County of Suffolk (Massachusetts) werd in 't enkele jaar 1890 ruim $ 24.200 bespaard door de toepassing der voorwaardelijke veroordeeling, globaal berekend, daar immers toen ook de veroordeeling nog niet werd uitgesproken, en men bij de becijfering dus moest uitgaan van den gemiddelden straftijd, aan soortgelijke delinquenten doorgaans opgelegd. Nieuw-Zeeland maakte op soortgelijke wijze eene jaarlijksche besparing van *f* 25.000. Uit de gegevens valt te berekenen, dat een maand gevangenisstraf - alle kosten inbegrepen - den Staat in Massachusetts *f* 240 kost. Minister Cort van der Linden, in de M.v.T. tot zijn ontwerp, uitgaande van de hypothese, ‘dat de tenuitvoerlegging der vrijheidsstraf ten onzent even kostbaar is als in Nieuw-Zeeland’, berekende op eene wijze, die geen aanspraak op nauwkeurigheid maakte, dat bij eene gematigde toepassing voor Nederland de jaarlijksche besparing *f* 875.000 zou bedragen, 't geen tegen de kosten per maand gevangenisstraf in Massachusetts à *f* 240, zou wijzen op 3645 bespaarde maanden gevangenisstraf. En met dit cijfer is het geldelijk voordeel van den Staat bij de voorwaardelijke veroordeeling nog niet volledig aangegeven. Neemt men aan - met opzet beneden de werkelijkheid blijvende, - dat de gevangenen in het vrije leven gemiddeld *f* 30 per maand konden verdienen, dan zouden de tot die 3645 maanden gevangenisstraf veroordeelden, waren zij op vrije voeten gebleven ± *f* 110.000 verdiend hebben, terwijl de in de gevangenis verrichte arbeid weinig productief mag

heeten. Minstens voor dit bedrag dus is de nationale welvaart door het onttrekken van arbeidskrachten ten gevolge der tenuitvoerlegging dier straffen benadeeld. Trekt men nu nog pro-memorie een post uit voor steun door openbare en particuliere armenzorg aan het huisgezin van den gevangene verstrekt, dan is de stelling niet te gewaagd, dat de voorwaardelijke veroordeeling bij ons de gemeenschap, zoo direct als indirect, een finantiëel voordeel van niet veel minder dan een millioen gulden zou doen genieten, een som voor een gedeelte waarvan eene bestemming niet ver te zoeken is.

Ons gevangenisstelsel moge beter zijn dan in de landen om ons heen, volmaakt is het nog allerminst. De eisch van streng doorgevoerde individualiseering stuit af op de kosten, daaraan verbonden. Maar zoolang men voor min of meer ernstige vergrijpen in de gevangenis 't eenige repressie-middel ziet, is elke gulden, dien men aanwendt om de straf te individualiseeren, aan te passen aan het bijzonder karakter van den gevangene, goed besteed. Wij moeten ons vastklemmen aan de hoop, dat de gevangenisstraf den misdadiger kàn verbeteren, maar dan mag men toch waarlijk wel als eisch stellen, dat zij voor ieder individu op maat gefatsoeneerd worde. Al brengt men langs dezen weg slechts enkelen tot een geordend leven terug, het belang, ook geldelijk, voor den Staat kan zeer groot zijn. Geen sinecure, hoe hoog ook bezoldigd, kost den Staat meer dan één gewoonte-misdadiger, wiens menschelijke begeerte het is, de voortzetting van zijn persoon in zijn nakroost te zien. De psychiater, Professor Pelman uit Bonn, ging na, wat van de 834 leden tellende progenituur van eene in 1740 overleden vrouwelijke dronkaard was geworden. Omtrent 709 hunner kon hij gegevens bemachtigen. Reeds bij de geboorten vingen de onregelmatigheden aan; men telde 106 natuurlijke kinderen; de sterkst vertegenwoordigde groepen waren: bedelaars 142, prostituées 161, armlastigen 64 en misdadigers 76, waaronder 7 moordenaars. Deze weinig honorabele familie kostte blijkens officiëele bescheiden den Staat in 75 jaren tijds aan onderhouds- en gevangeniskosten ruim *f* 3,100.000! Wat, indien het gelukt ware deze Urahne, Grossmutter en Mutter uit de gevangenis te houden of, dóór deze, weer op het pad der matigheid en deugd te leiden!

VI.

Bij ons te lande was men lang de kat uit den boom blijven kijken. Eerst wilde men de resultaten elders leeren kennen; en daarenboven, tegen de voorwaardelijke veroordeeling werden ook nog bedenkingen van speciaal-Nederlandschen aard in 't midden gebracht. '*Wij* hebben dit instituut zeker niet noodig', werd door een gezaghebbend lid der Juristen-Vereeniging in hare vergadering opgemerkt, 'want wij huldigen het opportuniteits-principe in zake strafvervolging.' Dit beginsel, dat aan den ambtenaar van het O.M. de vrijheid laat een ter zijner kennis gekomen misdrijf niet te vervolgen, indien hij dit wenschelijk acht, kan echter bezwaarlijk geacht worden de voorwaardelijke veroordeeling te vervangen. Niet het belang van den delinquent mag bij het O.M. den doorslag geven; doch het algemeen belang en desnoods dat van het slachtoffer. Ware dit niet aldus, het gezag der strafwet zou ernstig geschokt worden; talrijke kleine delicten zouden, als 't ware van overheidswege onopgemerkt, gepleegd kunnen worden. Bij de voorwaardelijke veroordeeling ligt het geval geheel anders. Zij bewerkt juist, dat niet een in sommige gevallen begrijpelijke wensch, den misdadiger te sparen, het O.M. zal weerhouden een voor 't algemeen belang wenschelijke vervolging in te stellen. Dat opportuniteits-principe en voorwaardelijke veroordeeling elkaar kunnen vervangen, is daarom onaannemelijk.

Maar ons wettelijk strafminimum dan, zoo laag als maar in redelijkheid denkbaar is? Ook dit werd als een grond van niet-ontvankelijkheid tegen de voorwaardelijke veroordeeling aangevoerd en wel door niemand minder dan den toemaligen hoofdredacteur van het Weekblad van het Recht, den scherpzinnigen en geleerden Mr. de Pinto. Men kon immers, zoo werd gezegd, alle denkbare clementie toepassen door de straf zoo laag mogelijk te stellen. Talrijke juristen stonden in dezen tegenover den bekwamen vakgenoot. En geven wij thans het woord aan niet den minste onder de broeders, aan Franz von Liszt: 'Wir wollen die kurzzeitige Freiheitsstrafe nicht beseitigen, weil sie zu hart, sondern weil sie nutzlos und schädlich ist.' Deze grief ontzenuwt men niet door te wijzen op den korten duur, waartoe onze vrijheidsstraffen

kunnen afdalen. Juist de allerkortste zijn de allerschadelijkste; zij hebben al de slechte eigenschappen der gevangenisstraf, maar zijn niet in staat iets goeds uit te werken, wat men van eene langere straf althans nog kan hopen. En juist wegens hare talrijkheid is het noodig front tegen deze te maken.

Maar - en hier kwam een principiëel bezwaar voor den dag - de voorwaardelijke veroordeeling zou niet passen in ons strafwetboek, dat immers geheel uit de idee der vergelding opgebouwd was. Daargelaten de vraag of de voorwaardelijke veroordeeling aan het systeem van zulk een wetboek veel afbreuk zou doen, kon betwijfeld worden of de vergelding de eenige grondgedachte onzer codificatie was. Prof. Drucker gaf uiting aan dien twijfel en velen dachten voorzeker als hij; gewezen werd op de klachtdelicten: hier had men toch erkenning van andere eischen dan de vergelding alleen. En de verjaring? Verjaring, werd geantwoord, is een eisch der praktijk; na langen tijd zijn de sporen van 't misdrijf uitgewischt. Maar waartoe dan verschillende verjaringstermijn, naarmate het een lichter of zwaarder misdrijf geldt?

Ook deze drie bedenkingen weerhielden minister Cort van der Linden niet, een ontwerp tot invoering der voorwaardelijke veroordeeling bij de Staten-Generaal in te dienen. Hoewel het door zijn opvolger werd ingetrokken, verdient dit ontwerp, als de eerste officiëele stap in Nederland in de richting der voorwaardelijke veroordeeling gedaan, wel, dat wij zijn hoofdtrekken hier in herinnering brengen.

De keuze tusschen de Fransch-Belgische en Engelsche stelsels was niet moeielijk. Slechts het eerste kon in onze zeden en begrippen passen. Maar hier en daar werd van dit gekozen systeem afgeweken. Landlooperij, bedelarij, strooperij en alle niet in het Wetboek van Strafrecht strafbaar gestelde overtredingen, zooals van provinciale- en gemeenteverordeningen en van bijzondere wetten, als b.v. de drankwet, zijn van de voorwaardelijke veroordeeling uitgesloten. 't Is te betreuren, ofschoon wel verklaarbaar. De talrijkheid dezer delicten zou het onmogelijk maken tijdig den ambtenaren van het Openbaar Ministerie kennis te geven van de voorwaardelijk uitgesproken veroordeelingen. Een practisch bezwaar dus, waaraan mogelijk later zou kunnen te gemoet gekomen worden, al is het overigens niet te ontkennen, dat land-

loopers, bedelaars en stroopers, in 't algemeen de verstoktste recidivisten, niet de dankbaarste objecten zouden zijn om de voorwaardelijke veroordeeling op te beproeven.

Ook voorwaardelijke veroordeeling tot geldboete is buitengesloten, in den vreemde een veelbesproken twistpunt. Op zich zelf zou tegen deze uitsluiting geen bezwaar zijn, als geldstraf ook steeds geldstraf bleef. Maar in 'n overgroot aantal gevallen wordt zij wegens wanbetaling veranderd in ‘vervangende hechtenis’, eene straf, die in gemeenschap wordt ondergaan, en alle denkbare nadeelen aan korte vrijheidsstraffen verbonden in zich vereenigt. Zoolang dus niet een afdoend middel gevonden is, om de vervangende hechtenis op haar beurt te vervangen, b.v. door executie der boete op het vermogen, zooals thans reeds voor belastingschuld plaats vindt, zoolang ware het wenschelijk voor voorwaardelijke veroordeeling ook tot geldboete de mogelijkheid open te laten.

Behalve in de zoo juist opgesomde gevallen kon volgens het ontwerp de rechter elke vrijheidsstraf van niet meer dan zes maanden voorwaardelijk opleggen. Dit in navolging van België, met afwijking van Frankrijk. Bij de behandeling der Belgische wet werd voorspeld, dat de rechter, vond hij voorwaardelijke veroordeeling wenschelijk, eenvoudig de straf tot zes maanden zou beperken en deze dan voorwaardelijk zou opleggen. De voorspelling kwam maar al te goed uit. De Advocaat-Generaal Terlinden constateerde het in zijn reeds vermelde rede: ‘Pour ces juges (de zwakke broeders in het gilde) il n'existe plus de circonstances aggravantes et nous les voyons invoquer les circonstances atténuantes les plus invraisemblables, dans le seul but d'arriver malgré la gravité et la nature parfois odieuse du fait, à ne pas dépasser six mois d'emprisonnement.’ Wij mogen gerust de Nederlandsche rechters boven deze, hunne Belgische collega's stellen, maar het blijkt, dat de verleiding bestaat. Bezwijkt de rechter er voor, dan sticht hij meer nadeel dan de grootste vrijheid, hem gelaten, had kunnen veroorzaken. Want de voorwaardelijk opgelegde straf is dan nog lager dan zij anders zou geweest zijn, een nadeel, dat wel minder frequent maar in des te bedenkelijker vorm zich zal voordoen, naarmate men de strafgrens bij voorwaardelijke veroordeeling hooger stelt.

En bedenken wij Bérenger's juiste opmerking, dat de ernst van het feit zijn uitdrukking vinden moet in de mate der opgelegde straf, maar dat voor de voorwaardelijkheid der veroordeeling de moreele toestand van den delinquent en de waarborg voor beterschap, dien hij biedt, beslissend moeten zijn.

Zeer bedenkelijk ook moet de voorgestelde bepaling, dat de opgelegde straf terstond uitvoerbaar kan worden verklaard, niet alleen bij herhaling van een strafbaar feit, maar ook bij gevaar voor herhaling, aan hen voorkomen, die weten hoe thans met de ‘gegronde vrees voor vlucht’ en ‘gevaar voor herhaling’ vaak gesold wordt om preventieve hechtenis mogelijk te maken. De voorwaardelijk veroordeelde is overgeleverd aan een niet bij de wet geregeld toezicht door subalterne politie-beambten, en in hoogere instantie afhankelijk van de liefde, die de ambtenaar van het Openbaar Ministerie de nieuwe instelling toedraagt. Deze toch is bevoegd den voorwaardelijk veroordeelde in afwachting van 's rechters beslissing in verzekerde bewaring te doen stellen, waardoor hij, zooals mogelijk later zal blijken, geheel onnoodig, kennis maakt met de gevangenis, die men hem juist besparen wilde.

De voorstanders dezer bepaling wijzen op 't ongerijmde, dat een voorwaardelijk veroordeelde anders zich zou mogen misdragen zooveel hij wil, mits hij maar buiten het bereik der strafwet bleef. Maar dit mogen wij immers allen, en zou ook hij mogen, indien hij zijn strafje had uitgezeten. Men houde de grens tusschen strafbaar en niet-strafbaar scherp getrokken, en make den voorwaardelijk veroordeelde duidelijk, dat deze zelfde grens, gelijk voor allen, ook voor hem geldt.

Voor nog ééne bepaling in 't ontwerp had de ondervinding in België ons moeten behoeden. Ook hier werd de vaststelling van den proeftijd binnen zekere grenzen den rechter overgelaten. Wij zagen reeds hoe sterk in België de neiging bleek naar de minima af te glijden, waardoor de voorwaardelijke veroordeeling geheel haar opvoedend karakter dreigt in te boeten. De proeftijd heeft niets met den ernst van het misdrijf uitstaande, slechts de moreele toestand van den delinquent komt in aanmerking. Op 't oogenblik der ver-

oordeeling kan men dien niet volledig kennen, vandaar een *proeftijd*, die dan toch zoolang moet duren, dat na zijn verstrijken wij de overtuiging hebben, dat de veroordeelde behoorde tot hen, die - zooals de gelegenheids-misdadigers in de Duitsche vertaling eener Russische wet van 842 zoo juist omschreven worden, - ‘mehr wegen eines unglücklichen Ereignisses oder wegen Zustandekommen verschiedener Umstände zu Vergehen gelangten, die ihr Schicksal in einem ihrem Verschulden nicht entsprechenden Masse erschwerten.’ Juist daar men ten tijde der veroordeeling zich in den moreelen toestand van den beklaagde kan vergissen, is het logisch den proeftijd voor allen - of desnoods ingeval van misdrijven een andere dan bij overtredingen - gelijk te stellen, en de Fransche termijn van vijf jaar lijkt dan niet slecht gekozen.

Maar genoeg over een ontwerp, dat zich door den stembus-uitslag misschien tot de snippermand zag veroordeelen; eenige hoofdpunten zijn aangegeven en getoetst aan wat wetenschap en toepassing in den vreemde ons kunnen leeren.

't Is moeielijk, en in dit bestek nauwelijks mogelijk, de voorwaardelijke veroordeeling eenigszins volledig te beschouwen. Zij vormt niet een op zich zelf staand vraagstuk, waar men vrijelijk rondom heen kan loopen, om elke zijde van nabij te bezien. Telkens wordt men in die wandeling gestuit door verbindingsstukken, die het met andere vragen van strafrechtspolitiek doen samenhangen. Men moet dan zijn route wat verlengen door ook deze binnen den af te leggen weg op te nemen, zij het ook, dat men den pas wat versnelt en wij de vraagstukken, welker onderzoek niet het eigenlijk doel van onze reis vormde, beschouwen met de gedwongen vluchtigheid van den globe-trotter. Maar von Liszt's woorden, aan het hoofd van dit opstel afgedrukt, rechtvaardigen genoegzaam de poging, die gewaagd werd, om het voornaamste uit de polemieken, waartoe theorie en praktijk der voorwaardelijke veroordeeling aanleiding gaven, hier uiteen te zetten.

H.G. VAN DER VIES.

Bérard's beschouwing over de Odyssee.

Victor Bérard, Les Phéniciens et l'Odyssée. Tome I. - Paris, Armand Colin, 1902.[1)]

Het ging met Victor Bérard als met dien professor uit Verne's wonderreizen, die het ontluiken der bloemen van zijne kamerplanten nooit kon afwachten, doch net zoo lang aan de nog gesloten kelkblaadjes trok tot hij het bloempje had verscheurd.

In de laatste jaren kwamen langs verschillende wegen tot ons de berichten van merkwaardige vondsten door de archaeologie op Creta gedaan en het liet zich aanzien, dat ten deele de sluier zou worden gelicht, die nog over de homerische maatschappij en de eeuwen, die haar onmiddellijk voorafgaan, ligt gespreid. ‘Geduld maar,’ riep men elkaar bemoedigend toe, en glimlachte om de naïeveteit diergenen, in wier handen de ruwe vondsten aanstonds bouwsteenen moesten zijn voor een ras opgetrokken wetenschappelijken ‘nieuwbouw’. Soms liet men zichzelf meesleepen en geloofde een tijdlang in den pilaar-cultus, in den dienst van de dubbelbijl, in de aanbidding der déesses nues; doch al ras bleek bij nuchtere beschouwing der ten grondslag liggende materie, dat de

1) Enkele gedeelten van dit werk verschenen in 1902 in de Revue des deux mondes en wonnen belangstelling ook buiten den kring der vakgeleerden. Buiten dienzelfden kring wenschte ik ook in Holland op deze studiën de aandacht te vestigen en de Gids-redactie schonk mij hiertoe welwillend de gelegenheid. Onze ontwikkelde lezers staan tegenover de oudheid niet vijandig. ‘Sie wollen das alte tote Zeug nur wegwerfen, weil es tot sei: wenn es das ist, so haben sie ja recht. Beweisen wir ihnen, dass es lebt, dann werden sie es schon respektieren’.

ontdekker zelf slechts geloofde wat hij hoopte en zich bedronken had aan eigen woordenstroom. Met te grooter voorzichtigheid ontving men dan den pas ontdekten trooncultus, legde de geboden bewijzen in het geheugen vast, aanvaardde onder réserve een enkele betrouwbaar lijkende gevolgtrekking. Ja, het is zoo begrijpelijk, zoo menschelijk, dat men bij zijn leven nog resultaten wil zien; er ligt iets droevigs in als men eenmaal buiten de perken van het wereldsche terrein - waar dagelijks resultaten worden bereikt en worden te niet gedaan - zijn tent heeft opgeslagen om bouwstof te helpen aandragen voor een gebouw, dat men als minder vergankelijk, minder ijdel beschouwt, om dan niet eenmaal de fundamenten bij zijn leven te hebben gezien. Gelukkig dat de ervaring leert het zoeken hooger te achten dan het vinden, gelukkig, niet alleen voor den zoeker, doch ook voor de wetenschap, die anders gevaar liep aan al te veel resultaten ten gronde te gaan. Wel is de stroom van het gezond verstand bij machte heel wat hindernissen op zijde te schuiven, doch de steeds wassende hoopen dezer bezwaren mochten eens de richting der bedding gaan wijzigen, - en dan is het einde altijd verstikking in dor zand. Het werk onzer vakmannen heeft zoo vaak bestaan in het terugbrengen van den stroom in zijne natuurlijke bedding, m.a.w. in het verbeteren van de fouten der naar Errungenschaften strevende massa.

Victor Bérard heeft niet willen wachten op hetgeen de bodem van Creta nog aan geheimen voor ons bewaart, op hetgeen de reeds gevonden klei-tegels eenmaal zullen openbaren. Willicht is het onjuist, doch zijn werk ‘Les Phéniciens et l'Odyssée’, dat niet met de vondsten der archaeologie opereert, integendeel er in hoofdzaak over zwijgt en op tal van plaatsen eene gewilde polemiek tegen ‘de opgravers’ voert, maakt den indruk van het probleem buiten de archaeologie te willen afdoen, de ‘fosseurs’ op zekeren morgen in hun ijver te willen storen met de verbijsterende tijding: ‘ziet hier, mijneheeren, de schat is reeds gelicht.’ Wil men opmerken, dat in het tweede deel der archaeologie nog recht kan worden gedaan, zoo lijkt mij deze wijze van bouwen, die met den bel-étage wil beginnen, een voor het gebouw zelf uiterst gevaarlijke proef.

Bérard dan, zich aansluitende bij eene reeds in de Oudheid bestaande school, die zichzelf den ietwat omineuzen titel van ‘Les plus Homériques’ toekende, in tegenstelling van Eratosthenes' aanhangers, welke beweerden, dat Homerus door zijne poëzie had gezocht: ‘l'amusement et non la vérité’, - Bérard is ten innigste overtuigd, dat niet de vrije fantasie van den dichter vrij spel gehad heeft in de Odyssee, doch eene tot in kleinigheden afdalende terreinkennis hem in zijne vertellingen bond. Dat derhalve kan worden aangewezen, wáár het door den dichter geteekende land (tooverland) lag en wáár het ligt. ‘L'expérience m'a prouvé que l'on peut toujours, arriver à la localisation!’

‘L'expérience!’ De schrijver toch heeft persoonlijk het bekken der Middellandsche Zee doorvorscht; aan zijne kennis der klassieke talen verbindt hij eene onschatbare kennis der semietische talen, nevens eene bij landrotten zelden met dit alles vereenigde dosis zeevaaartkunde. Uit dien met zorg en ijver voorbereiden bodem zijn ontsproten twee nieuwe uitloopers van den stam der wetenschap: de topologie en de toponymie, leerende, wáárom eene stad dáár en niet élders is gesticht, wáárom eene stad, een rivier, een berg zóó en niet ánders is genoemd. Schrijvers uitgebreide taalkennis en combinatievermogen stelden hem in staat eene lange reeks aardrijkskundige namen voor Graecus en Latinist onverklaarbaar terug te brengen tot semietische wortels of wel naast den klassieken naam een semietisch doublet te plaatsen en dank zij dezen doublets gréco-sémitiques, - bij wier opsporing het consonantisch systeem der oostersche talen van groote waarde voor den ontdekker bleek te zijn - kwam hij tot de gewichtige gevolgtrekking, waartoe ook de behandeling der homerische maatschappelijke toestanden hem voerden, dat:

eene semietische (phoenicische) thalassocratie eenmaal het bekken der Middellandsche Zee beheerschte;

dat deze zeevaarders in tal van nederzettingen het bewijs hunner toenmalige aanwezigheid hebben neergelegd;

dat zij in eene soort van zeevaartgids (periplus, portulan, instructions nautiques) hunne terreinkennis hadden verzameld;

dat de dichter (dichters) der Odyssee van dezen periplus hetzij in den grondtekst, hetzij in vertaling, bij de samenstelling van zijn (hun) epos heeft (hebben) gebruik gemaakt.

Wijl nu de volkeren, die achtereenvolgens de zee hebben beheerscht, Phoeniciërs, Grieken, Byzantijnen, Venetianen, Portugeezen, Hollanders, Engelschen en Franschen de gegevens dier zeevaartgidsen overnamen, behoeft men slechts de tegenwoordige Instructions nautiques du service hydrographique de la marine française ter plaatse op te slaan om te lezen wát de phoenicische periplus vóór drieduizend jaar behelsde, m.a.w. de nauwkeurige bestudeering van Homerus' terreinbeschrijving moet in staat stellen in de hedendaagsche Instructions de bedoelde localiteit terug te vinden.

Men ziet: de eenvoud het zegel der waarheid ontbreekt hier niet. Terecht heeft de schrijver ingezien, dat niets zoo zeer den arbeid van den geleerde en ook het schrijven van een lijvig werk over een duister onderwerp verlamt als twijfel. Twijfel moge gerechtvaardigd zijn bij het kritiseeren van de uitkomsten der archaeologie, doch in een systeem zóó eenvoudig als het boven beschrevene is twijfel ongepast. Wie zich dan ook moge afvragen of de nog altijd merkbare niveau-veranderingen in het bekken der Middellandsche Zee den plaatselijken toestand van vóór eeuwen niet grootelijks zullen hebben gewijzigd, Bérard twijfelt niet en dank zij dit onwankelbaar vertrouwen vindt hij elke beek, elke klip terug. Zelfs als hij op de Westkust van Morea plotseling voor lagunen staat, waarover de dichter zwijgt, waar het epos slechts van mul zand melding schijnt te maken, dán zelfs sluit hij in goed vertrouwen de oogen en stappend door de poelen meent hij te waden door mul zand.

Telemachus keert na een bezoek aan de Peloponnesus huiswaarts. Een gunstige wind jaagt hem langs de kust van Elis en zal hem door het kanaal van Zante recht op Kephallenia en vandaar naar Ithaka stuwen. Dit laatste verhaalt echter de dichter niet; integendeel, zoodra de jonge held in het kanaal van Zante gekomen is, volgen deze woorden, die tevens de beschrijving der vaart beëindigen:

‘daarop (vandaar) echter hield hij aan op de Thoai-eilanden, bezorgd of hij den dood zou ontkomen of gepakt (gedood) zou worden.’

Een geograaf der oudheid verklaarde deze woorden aldus: ‘Telemachus verlaat uit vrees voor de hem belagende vijanden (de vrijers) den rechten weg naar huis; Oostwaarts aan-

houdende maakt hij een omweg en stevent dus om te beginnen aan op de Echinaden, een eilandengroep aan de Akarnanische kust'. In werkelijkheid lag en ligt er in dezen groep een eiland Oxia, welks naam 'spits-eiland' met de algemeen aangenomen beteekenis van Thoai overeenkomt. 'La partie Nord,' vermelden de Instructions Nautiques p. 63, 'de beaucoup la plus haute est surmontée par un pic élevé de 426 mètres.' Wil men dus op de hedendaagsche kaarten heusch de Thoai terugvinden, waarom dan niet aan te nemen, dat de ver-zichtbare top van Oxia het gewenschte doel was.

'Neen,' zegt Bérard, 'un terrien peut raisonner ainsi. De brise de terre, de avondwind, jaagt de schepen *volle* zee in; de beschreven vaart is dus onmogelijk.' Een blik op de kaart en eenig vertrouwen in de laveerkunst der oude eilandbewoners doen dit stout beweren te niet. Doch Bérard zal ons zeggen waar de Thoai wèl lagen: 'in het kanaal van Zante kennen ook wij nog een gevaarlijk punt, door de marinekaarten zorgvuldig vermeld. C'est en pleine mer, un archipel d'écueils, les uns à peine émergés, les autres couverts d'eau, que les terriens ne connaissent pas, mais que les navigateurs redoutent. Ce sont les Roches Montague; ce nom est la transcription du vieux nom vénitien Monte Acuto, le Mont Pointu.' Telemachus houdt dus aan op een klippengroep, waarvan sommige volgens de Instructions 4 à 5 Meters onder water liggen? En deze klippen heeten 'eilanden'? Hoe denkt Bérard voorts over de bijvoeging in de Instructions: Un navire à voiles devra tourner ces dangers *à bonne distance?* En Telemachus jaagt er zijne boot recht op aan? Zelfs een terrien begint hier gevaar te zien. 'Ja, maar oudtijds waren het eilanden'. 't Bewijs dient geleverd te worden; integendeel als ik lees, dat tusschen 1844 en 1865 de diepte der klippen op het meest ondiepe punt van 5,02 verminderd is tot 4,09, dan zou ik geneigd zijn te gelooven, dat ze oudtijds nog dieper lagen, dat wellicht haar bestaan ónbekend was.

Zeer aardig is zijne verhandeling over de z.g. Pylische kwestie. Nestor kwam uit Pylos; doch welk Pylos? Er liggen er drie op de kust van Morea. Vele uitgevers gingen op deze vraag niet in en volgden de overlevering: het

Messenische Pylos. Bérard *bewijst* dat het middelste (Triphylische) bedoeld is en zijn fraai betoog door topografische, historische, literarische argumenten gestaafd deed mij te meer genoegen, wijl ik indertijd tot dezelfde gevolgtrekking kwam. Nu moest ik naar recensentenaard vertoornd zijn wijl hij mij niet heeft genoemd. Ik ben dit niet en geef zelfs toe, dat de dichter der Telemachie - een der jongere deelen der Odyssee - vrij nauwkeurig omtrent de Westkust der Peloponnesus was ingelicht. Mag men echter met Bérard hieruit besluiten, dat de troubadour die dezen zang componeerde daar ver aan de Klein-Aziatische kust een phoenicischen Baedeker raadpleegde, 'un périple apporté d'outre-mer'? Wat meer is, dat de 'poèmes odysséens s'adressent à un auditoire de marins, que le poète parle leur langue'? Integendeel, de stammen die over de zee gejaagd hunne kolonies als franje hechtten aan de kust van Klein-Azië, brachten plaatselijke herinneringen aan het Westen mede. Met deze *mondelinge* overleveringen werkte de dichter, doch naar díchters aard: hij bewaarde de hoofdlijnen, onthield of eene plaats in het midden, Noorden of Zuiden der kustlijn lag, doch al wendde hij bijwijlen namen van heemen en hagen aan om het verhaal zeker uiterlijk van realiteit te geven, hij wist niet en vroeg niet of Alision ten Noorden dan wel ten Zuiden van Olenos lag. In het elfde boek van de Ilias wordt een strooptocht beschreven op den bodem van Elis; bij vlotte lectuur maakt de beschrijving met al hare namen een' indruk van werkelijkheid. Neemt men echter de kaart ter hand dan blijkt aanstonds, dat al die dorpsnamen naar willekeur tusschen de verzen zijn gestrooid, 'that the author knew nothing of the country but the names' (Leaf). Waarom wordt van deze passage door Bérard niet gerept? Omdat het de Ilias geldt, die niet van dezelfde hand is als de Odyssee! Meent dan Bérard soms dat de Telemachie wel van dezelfde hand is als de terugkeer van Ulysses? Trekt hij niet voortdurend conclusiën voor *de* poèmes odysséens?

Neen, het epos is voorzeker geen volkspoëzie, in dién zin, dat volkssagen door den mond des volks in haar geëffend, geplooid, gesteven hexametrisch kleed werden gehuld. Deze vorm is een *elaboraat*, moeizaam verkregen en daarna door dichtergeneraties elkaar als gewijd, stereotiep schema overge-

leverd. De jongeren goten in dezen zorgvuldig bestudeerden vorm wat er aan oude of nieuwe sagen hun nog ter oore kwam, uitbreidend het werk der ouderen. Doch waren zij aan den vorm gebonden, in het gebruik der sage zelf, in het hanteeren der volksoverlevering, besliste hun dichterlijk voelen. Veel krullen vielen er onder de schaafbank en veel versiering bracht hun verbeelding aan, doch ‘geographisch getrouw’ is deze poëzie niet.

> Leúgens kunnen wij vele verhalen op waarheid gelijkend,
> Kunnen óok als 't ons behaagt de zuivere waarheid verhalen;

zoo zong een later dichter, die deze poëzie beter begreep dan Bérard.

Het zou den lezer vermoeien en van mijne boosaardigheid getuigen als ik voortging stuk voor stuk een aantal localisaties door den franschen schrijver op grond der Instructions als onweersprekelijk vastgesteld, op grond dierzelfde Instructions te niet te doen. Ik spreek thans niet van localisaties waar Bérard's kennis der Semietische talen hem den weg wees, - op deze kom ik straks terug; - ik bedoel thans slechts het opsporen van plaatsen dank zij zuiver geografische gegevens. Laat mij daarom deze rubriek met nog één voorbeeld, een afdoend hoop ik, mogen besluiten.

Het door de zee omspoelde wonderschoone eiland der nimf Kalypso, Ulysses' bekoorlijke gastvrouw en geliefde, is teruggevonden, beschreven, gefotografeerd, opgemeten. Alleen de nimf is niet ontdekt.

Om den lezer niet in spanning te laten deel ik aanstonds mede, dat het den dichterlijken naam van Peterselie-eiland draagt en gelegen is tegenover Gibraltar onder de Afrikaansche kust; zóo dicht onder de kust, si proche même, que du large on ne la distingue pas. Dit moge al vreemd lijken voor een door de zee omspoeld eiland, vreemder is het voorzeker, dat Ulysses aan de schoone wenschende te ontkomen altijd maar volgens den dichter ‘staarde over de zee of hulp zou dagen’ en het niet eens over land beproefde. Evenwel de grot waarin de nimf hem zijne Penelope trachtte te doen vergeten, is gefotografeerd, verder zijn er bloemen en vogels op het eiland, het ligt aan den voet van het Atlas-

gebergte en Kalypso was Atlas' dochter. Wat wil men meer? Ge zijt onheusch genoeg om den wakkeren Columbus nog niet te gelooven, slaat uwen Homeros op, zoekt en zoekt en vraagt: ‘waar zijn de boomen, waar de wingerd, waar de bronnen? Waar is het décor der grot’? O, boosaardige, die meendet misbruik te mogen maken van gebrek aan boomen op een Peterselie-eiland, hoor het antwoord: ‘Si Péréjil n'a pas de sources, la côte voisine en est abondamment pourvue. Près de là est un port dit Mers-el Chadjra c'est-à-dire le Port aux Arbres!’ Hoe nu, dus 't eiland zelf behoeft de ingredienten voor het décor niet te hebben? Neen, ‘c'est le procédé *général* qui dispose *tous* les épisodes du poème odysséen: le poète n'invente *rien*, en effet: mais il arrange ou plutôt il *dispose.* Il donne à l'île de Calypso la grande vigne du cap Ampelousia, les grands arbres de la côte mauritanienne, les sources de la rive africaine ou espagnole, bref toutes les particularités que son *périple écrit* du Détroit lui signalait. Car ce procédé suppose l'existence d'un périple, d'un document précis, minutieux et exact qui fournissait au poète tous les éléments de sa construction. L'Odysseia en cela est une oeuvre vraiment grecque. La part de la fantaisie et de l'imagination y est restreinte.’

Men vraagt zich af, waarom Bérard nog photo's gaf en beschrijvingen, nog bewijzen uit de Instructions. Wil hij bij nader inzien Kalypso's eiland verleggen naar de kusten van China, ik wil hem zonder photo's en bewijzen gelooven, dat dáar een eiland met een grot te vinden is - zelfs met peterselie - en dat er bronnen, boomen, bloemen, vogels in de buurt - op eiland of vastland - wel te vinden zullen zijn. Dan nog maar het procédé. Nu Verne kende dit, waarom Homerus niet?

Thans kom ik tot Bérard's mythologische identificaties op grond van doublets gréco-sémitiques; een doornachtige weg voor iemand die geen orientalist is als de fransche schrijver. En dit dient men te zijn wil men de taal dier antieke phoenicische zeeschuimers kunnen ontcijferen: veelal volstaat men met hebreeuwsch, doch vaak moeten dienst doen punische namen, arabische stammen, cuneiforme tabletten, arameesche inscripties. Men krijgt diepen eerbied voor die linguistieke slavenhalers.

Jammer alleen dat al de hocus-pocus door de school van Kuhn aangewend om Grieksche godennamen uit indische talen te verklaren, dat de buitensporigheden van Max Muller en Emile Burnouf op dit gebied begaan, ons achterdochtig, laat mij zeggen schichtig hebben gemaakt, zoodra wij van oostersche talen tot vertolking van onverklaarde Grieksche eigennamen hooren reppen. Wie denkt er niet aan die vaas door Schliemann te Hissarlik gevonden, waar tal van vreemde karakters waren ingesneden. Burnouf trachtte deze eerst te ontcijferen door het phoenicisch en egyptisch; doch te vergeefs. Nu probeerde hij eene vergelijking met ‘caractères chinois d'ancien style’ en in 1874 verscheen in de Revue archéologique deze vertaling: ‘Puisse la terre faire germer dix labours, díx, díx, díx, díx pièces de toile.’

Ondanks zulke voorbeelden luistert iemand als S. Reinach, de bekwame conservateur-adjoint des Musées nationaux, de man die in 1893 waarschuwde voor ‘le Mirage oriental,’ met meer dan een half oor als le Père de Cara hem komt vertellen ‘que le nom même de l'Italie, identique à ceux d'Idalie, d'Aethalie, de Thessalie, signifie la terre des Pélasges-Hittites (Hat-al-ia)’!

Keeren wij thans voorbereid tot Bérard terug; ik zal zoo hier en daar een greep doen. Ieder kent Ulysses' avontuur met den Cycloop, het éenoogig monster dat de Ouden zich dachten op Sicilië. Welnu, het domicilium is thans vastgesteld, dank zij het semietisch! Kukl-oops is in goed Grieksch zooveel als l'oeil rond; oeil luidt ‘en sémitique’ oin, cercle in diezelfde taal otr'a. Kukloops is dus de vertaling van Oinotr'a; Oinotria was eenmaal de naam voor de zuidspits van Italië; dus woonden de Cyclopen in Zuid-Italië. Men ziet het sluit merkwaardig. Alleen is dít nóg merkwaardiger, dat die semietische zeevaarders *het land* waar zij menschen (reuzen) met een rond oog (of ronde oogen) aantroffen, zelf Rondoog noemden. Immers Oinotria is de naam van een *landstreek* en die naam beteekent zooveel als Rond-oog. Diensvolgens zullen diezelfde zeevaarders het land waar zij platneuzen en kroeskoppen aantroffen genoemd hebben Platneus en Kroeskop.

Hoe klein voelt men zich tegenover zulke genialiteit; te meer als men zoo onnoozel was te meenen dat Oenotria

goed Grieksch is en beduidt ‘het land der wijnstokken’ in tegenstelling tot landschappen waar de wingerd tegen de boomen opwies als in Etrurië, of zonder stutten kort gehouden werd als in Spanje, of tegen latwerk hing als bij Brundisium, of over den grond kroop als in Klein-Azië.

Der Cyclopen vijanden waren de wonderlijke bewoners van het eiland Scheria, de roeilustige Phaeaken, wier schepen snel als de gedachte zonder stuurman in één nacht den sluimerenden Ulysses uit het verre Westen huiswaarts voerden. Dat de naam dier zonen van het Westen, van het rijk der duisternis ‘Grauwen, Duisterlingen’ beduidt, is, als wij hun oorspronkelijke taak van veerlieden in de onderwereld in het oog vatten, aan geen redelijken twijfel onderworpen en laat zich uit het Grieksch goed verklaren. Bérard echter is het gelukt deze zwarten blank te schuren. Immers, ‘la racine sémitique b.e.q. signifie être blanc’, hiervan komt Beakim ‘dont la transcription Phaeakes est tout à fait légitime’. In waarheid, voor Bérard ‘les voyelles sont pour rien et les consonnes peu de chose’.

Ik voeg er aanstonds bij dat de fraaie tuinen die Homerus aan den koning dezer menschen toekent, aan Bérard de wellicht niet algemeen bekende opmerking ontlokken: ‘dat zeebouwende volkeren altijd smaak hebben gehad voor verfijnde cultures! Wij bewonderen immers de orchideeën-kassen der Engelschen! en bloeide niet een dwaze tulpenhandel in het zeevarend Holland der zeventiende eeuw!’ Felix qui potuit rerum cognoscere causas! Ik ga verder.

De nimf Circe - eene dubbelgangster van Kalypso - woont op het eiland Aiaia. ‘Un doublet!’ ‘Circe is goed grieksch voor épervière; Ai = eiland (sém.), aia = épervière, Aiaia dus = l'île de l'épervière.’ 't Klopt weer merkwaardig. Nu zijn er echter twee soorten van afleidingen die niet deugen. Ten eerste die, welke niet uitkomen en die, welke al te mooi uitkomen. Genoemde behoort tot de laatste soort. Immers, in het tiende boek der Odyssee heet Circe zélf Aiaia. De dichter kan de schoone toch bezwaarlijk *l'île* de l'épervière genoemd hebben. Bedenken wij echter dat haar broer Aiètes heet, dan blijkt aanstonds, dat de naam Aiaia niet gebroken moet worden in ai + aia doch in aia + ia, waarbij de beide laatste letters den uitgang van het vrouwelijk

adjectief aangeven. Wij komen dus tot den goed griekschen stam aia = aarde!

Het eiland Siphnos heette oudtijds ook Meropia en Acis. ‘Doublet!’ ‘Acis toch van goed griekschen stam beduidt sanatorium. *Mer*opia van den stam rapa = guérir (sém.) is dus hetzelfde’! Zoodat eene homerische harde noot is gekraakt: de meropes anthropoi zijn derhalve ‘les hommes guéris’. Dat sanatorium brengt mij echter nog een aardig kijkje op Bérard's wijze van werken in den geest. Hij wil namelijk ergens bewijzen, dat de zuidelijke Cycladengroep (Melos b.v.) vulcanisch, vol zwaveldampen, d'un séjour inténable is, terwijl de noordelijke groep (Siphnos bv.) beroemd is om vruchtbaarheid, gezonden bodem, mild klimaat. Voor Siphnos worden aangehaald de reisbeschrijving van Tournefort, alsóok de Instructions nautiques; voor Melos alléen Tournefort. Deze reiziger trof daar hoogstens tweehonderd menschen aan, ‘menacés d'être bientôt victimes de l'insalubrité du climat’. Nieuwsgierig waarom voor het ellendige Melos óok niet de Instructions worden aangehaald sla ik ze op en vind: ‘l'île d'une *extrême* fertilité pleine d'excellents pâturages, abondance de blé, de coton, de vin’ etc. En de uitgeteerde bevolking die reeds tot aan den neus in het graf stond? ‘La population de l'île s'élève à environ 6500 habitants réputés autrefois les meilleurs pilots de l'Archipel.’

En de doodelijke zwaveldampen op Melos? De Instructions vermelden een warme bron ‘le Bain’ genaamd, een Kurort voor scrofuleuze aandoeningen. *Melos* is dus een sanatorium!

Gaan wij thans over tot de belangrijke afleiding van Aphrodite's eiland Cythera, het moderne Cerigo. Laten wij aan Bérard het woord: ‘Ongeveer twee mijlen ten zuiden van Cerigo ligt een eilandje Augo, dat zijn naam dankt aan “sa forme arrondie qui a l'aspect d'un gros oeuf”. Doch ook heette het (waar? wanneer?) Chutra. Nu zou men verkeerd doen dien naam, die *pot* beteekent, als van huis uit Grieksch te beschouwen. Het eilandje toch lijkt in het geheel niet op een marmite, wel op een hooge Perzische muts, tiara. Dus is Chutra verbastering van het semietische keter = coiffure. De loop der dingen was derhalve deze: de Phoeniciërs noemden het eilandje “l'île du bonnet”, daarna werd de haven van Cerigo, die daarachter ligt ge-

noemd “port du bonnet” of van den semietischen stam Keter: Kythera!’

Een ieder heeft zich reeds afgevraagd, doch met mij tevergeefs, waarom een eiland dat om zijn afgeronden, bollen vorm aan een eierdop denken doet, niet ook de gedachte aan een omgekeerden pot, ketel, kan hebben gewekt; waarom chutra hier niet het heel gewone woord voor marmite zou zijn. 't Ergste echter is dat de naam Kuthera ook elders in Griekenland niet onbekend is, op plaatsen waar alle denkbeeld aan hoofddeksels, eieren of potten is buitengesloten. Zoo heet b.v. een der zeer oude twaalf gemeenten van Attika, die het volk in de dagen van Cecrops stelde, Kutheros en niemand zal dien naam van Kuthera scheiden.

Hier roeren wij echter aan eene pijnlijke wonde in het verklaringssysteem van Bérard. Met beminnelijke naïeveteit gaat hij aan het zoeken van de etymologie van een' naam zonder eenigszins acht te slaan op reeksen van namen die met den genoemden in het nauwste verband staan. Dit is ook de groote fout van zijn mythologisch etymologiseeren; hoewel niet de grootste, want waarlijk ten hemel schreiend, na al wat in de laatste zestig jaren op dit gebied is gearbeid, mag de onnoozelheid heeten van den man, die zonder op den *inhoud der sage* één enkelen blik te slaan, zonder de kenmerkende trekken der sagen op te zoeken en te vergelijken, op den blooten naam af de sage durft duiden en localiseeren. Zoo keeren wij tot Hermes en Sârameya tot Athena en Athanâ, tot de Centauren en Gandharva terug!

Terecht heeft Bérard betoogd - trouwens het was reeds vóor hem gedaan, - dat het terrein om en nabij het eiland Salamis in de geografische namen sporen draagt van voormalige Phoenicische handelsdepôts; dat Minoa wel zal beduiden île du Repos en Salamis île de la Paix. Wij vinden die namen terug I Chron. 22, 9: ‘Zie de zoon die u geboren zal worden, die zal een man der rust zijn (is menokha); want Ik zal hem rust geven van alle zijne vijanden rondom henen; zijn naam zal Salomo zijn en Ik zal vrede (salam) en stilte over Israël geven in zijne dagen.’

De verleiding bleek nu echter den schrijver te sterk om alles, stad en volk, vorst en goden, mythe en volksgebruik als phoenicisch te verklaren. Om te beginnen: ‘de naam

Megara is semietisch en beduidt zooveel als ‘holen’. Het is best mogelijk. Dicht bij Potniae in Boeotia vond men bij een heiligdom van Demeter holen ‘megara’ genaamd waarin men de haar gewijde biggen wierp. De naam zit dus ook in Boeotia vast en deze landstreek wemelt van phoenicische herinneringen. Doch de heilige ruimte in den Delphischen tempel waar men de orakels ontving heette ook ‘megaron’. Zoo hier ook al ‘phoenicisch’ schuilt, vraag ik: is dan de naam voor de mannenzaal bij Homerus ‘megaron’ ook van phoenicischen oorsprong? En beduiden de eigennamen Megareus, Megare (boeotische namen) ook: holmensch, dus een souvenir aan de Troglodyten? Men ziet, deze vragen hadden in het debat betrokken moeten worden, alvorens Bérard mocht proclameeren: Megara beteekent ‘holen’ en is van semietischen oorsprong.

Dat de godinnennaam Ino het semietische in = water is plus den voor vrouwennamen gebruikelijken uitgang ō is minst genomen twijfelachtig. Het Kretenzische feest Inachia wijst op den vollen vorm Inaché (naast Inachos) waarvan Ino waarschijnlijk Koseform is. En dat de koeken ‘mazae’ die men voor haar in 't water wierp, den naam danken aan het semietische masa = pain sans levain, geloof ik niet zoolang het goed-grieksche mattein = kneden nog bestaat. Ook Palaemon, een' zeevaartgod te Corinthe, zou ik niet gaarne met Bérard langs de schakels Palemon = Balemon = bal + emon = roi du peuple als semietisch verklaren: zoowel de naam als de sagen die van hem verteld worden zijn goed-grieksch. Wat denkt echter een Bérard aan samenhang met Palamaon en Palamedes? Natuurlijk is voor dien geleerde Melicertes buiten kijf eene transscriptie van het semietische Melkart en beduidt Roi de la ville; doch waarom een zeegod, die op een dolfijn rijdt en volgens Euripides als behoeder der schepen wordt aanbeden, ‘stedevorst’ zou zijn genoemd, dat raakt hem de koude kleeren niet. Zoo min als de vraag, waarom Scylla de prinses, die wegens verraad aan haar vader en haar vaderland in een zeevogel wordt veranderd, den voor vogels minder gebruikelijken naam van ‘steen’ zou dragen. ‘Doch, ziet u, “sakal” signifie lapider et le substantif nous donn*erait* (sic!) *skoula* qui signi*fierait* la pierre’. En Abrotè, moeder van Scylla, ‘porte un nom

aussi peu compréhensible pour une oreille grecque'. Zeer zeker, pour l'oreille grecque de M. Bérard.

Doch genoeg, den lezer wellicht al te veel. Laat ik hem nog even na dit dorre relaas wat opvroolijken.

Eumaeus, herder van Ulysses, was een geroofde prins. Een zeerooverkapitein had de nurse van het kind verleid en met beiden de plaat gepoetst. Doch zie, de wraak der goden bleef niet uit: zes dagen bevoeren zij samen de zee doch op den zevenden trof Artemis de trouwelooze slavin met haar pijlen en de getroffene stortte in het ruim.

Dank zij Bérard zullen wij voortaan deze episode verstaan. 'Artémis ne fut pour rien dans l'accident. Alles geschiedde op een semietisch schip. Nu, de zevende dag was sabbatdag dien men copieus vierde. Les vins de l'Archipel jouent trop souvent de vilains tours aux navigateurs étrangers. Le capitaine, galant homme, traitait bien cette grande et jolie payse, zoodat op zeker oogenblik onze juffrouw tenant mal son équilibre.... ge begrijpt het! 'Sur l'escadre de S.A.R. le duc d'Edimbourg que j'ai connue dans les mers levantines, pareilles chutes étaient assez fréquentes le dimanche soir.'

Is er dan in dit omvangrijk werk van 591 blz. klein kwarto, niets goeds! Integendeel. Op eene heldere, frissche wijze met tal van aardige vergelijkingen aan het zeeleven van later tijd ontleend heeft Bérard de scheepvaart in de Middellandsche Zee, zooals zij door de phoenicische en aegeische stammen werd gedreven, zóo geschetst als vóor hem door niemand was gedaan. Wij, lezers en bestudeerders van het epos wisten alles wat hij vertelt, doch wij wisten het niet zóo. Er is verband, leven, realiteit gekomen in al die zoo vaak gelezen en herlezen passages. Voorheen lazen wij dit alles, thans zien wij het. Want Bérard is kunstenaar, de kunstenaar van het woord. Zijn praktische blik heeft hem het verschil tusschen het leven aan boord voorheen en thans, tusschen de vereischten voor een goede haven voorheen en thans, tusschen de voorwaarden voor den aanleg van een depôt thans en voorheen, scherp omlijnd doen zien en met kleur van woorden heeft hij daarna de zeetafereelen in zijn boek geschilderd. Als een geroutineerd vakman bespreekt hij de marktartikelen uit den homerischen tijd, hunne plaats

van herkomst, hunne vervaardiging, hun vervoer, hun koop en verkoop. De gevolgen voor taal en zeden van dien niet-overhaasten handel, die over de vaart van Spanje naar Italië drie maanden en langer doet, die den varenden koopman soms een jaar op één plaats laat verblijven om den kooper na beteren oogst beter gestemd te vinden, een talmen, dat naast dubbele huishoudens een mengeltaal kweekt 'un sabir gréco-sémitique', dit alles en meer vindt ge onnavolgbaar door hem uiteengezet. Hij is geen kamergeleerde doch met zeestrooming, windrichting en getij door de praktijk vertrouwd. Hij is de gelukkige, die een onomstootelijk vertrouwen heeft in wat hij opbouwt in den geest, die het eigen geloof als dweper predikt en vaak gelooft wat hij hoopt. Doch hier ligt dan ook het gevaar voor zijne wetenschappelijkheid. Had Bérard een boek willen geven over 'handel en scheepvaart in het epos' uit de materie, waarover hij beschikt soliede opgebouwd, door zijn vernuft geordend, door zijn kunstenaarszin gesierd, hij had geen mededinger te duchten gehad en het werk ware voortreffelijk geweest. Doch zijne aspiraties gingen verder. Te onzaliger ure op het denkbeeld gekomen van dien phoenicischen codex voor de zeevaart die aan de Odyssee ten grondslag zou liggen, heeft hij tijd noch moeite noch geld gespaard om dit droombeeld leven te geven. Dit zal men hem vergeven. Doch ook den dichter heeft hij niet gespaard, en dezen ontzegd wat hem zèlf geenszins ontbreekt 'inventief vermogen'. Dit zullen wij hem nièt vergeven. En wijl zijn woord meesleepend, zijn kunnen en kennen groot zijn, is er gevaar dat hij velen, zelfs ernstige mannen, betooveren zal, dat hij de zuivere opvatting van het epos op verkeerde banen zal brengen. En dit zou schade zijn, niet aan Homeros, doch aan ons zelf. Vandaar mijne waarschuwing, dit boek vooral niet ongelezen te laten, doch het te lezen met nuchteren zin. Want deze Pandora is eene beauté - doch als zoodanig voor velen gevaarlijk.

J. VÜRTHEIM.

De bouwkunst als toekomst-kunst.
(Naar aanleiding van De Nieuwe Beurs).

De groote strijd rondom de nieuwe Beurs gevoerd, heeft zijn eigenaardige beschavingsbeduidenis.

Men mag op dit oogenblik constateeren, dat de nieuwe Beurs en de nieuwe stijl worden gehoond door de groote meerderheid van onze architecten; verafschuwd door het gros der middenmenschen en dat het betrekkelijk klein getal bewonderaars te vinden is onder de vooruitstrevende sociale realisten van onzen tijd.

Wie het geval nader bekijkt komt tot de slotsom dat dit ook te verwachten was.

Het kenmerk van de nieuwe bouwkunst is allereerst het totaal verwerpen van de conventioneele stijl-bouwerij. Daarmee is niet gezegd, dat zij zich niet van oude stijlvormen bedient, dat zij die niet verwerkt. Men kan bijv. in de nieuwe Beurs romaansche en egyptische elementen ontdekken; en een ieder die weet dat de bouwstructuur ten slotte door de wiskunstige mogelijkheden tot enkele vaste grondvormen beperkt is, zal begrijpen dat deze twintigste eeuw moeilijk zichzelf een gansch nieuwe vormenspraak in de Bouwkunst kon verzekeren. Doch we bedoelen dat de nieuwere architectuur niet langer zich tevreden stelt met eenvoudig binnen de enge grenzen van een bepaalden overgeleverden stijl te blijven en diens elementen min of meer te verwerken. En het is duidelijk dat hier voor onze architecten een zeer gevaarlijk moment is aangebroken. Zij kunnen met het aangeleerde niet langer terecht; hun talrijke boeken en platen laten hen

in den steek, en de bij overlevering meegekregen aesthetische vaagheden helpen hen niet langer voldoende. De nieuwe Bouwkunst vergt van haar volgers een zelfstandig verwezenlijken van de materieele gegevens in een architecturale spraak, en een tot bewustzijn komen van de grondelementen van het architecturale schoon: verhoudingen, vlakken, lijnen. Geen wonder dat zij die tot nu met het bouwen in gegeven stijlen zich tevreden stelden, zich voelen als menschen zonder grond onder de voeten. En dat zij, in hun hulpeloosheid, geroepen uit zich zelf kracht en schoonheid te putten, welke zij weten niet te bezitten, moord en brand schreeuwen tegen wie hen opeens van hun vasten levenssteun zijn komen berooven.

Niet anders gaat het den toeschouwer. Gewoon zich nauwelijks rekenschap te geven van het aesthetische, heeft hij zich bij de Bouwkunst lang kunnen behelpen met de allerelementairste kennis der overgeleverde stijlen en met zijn eigen elementair gevoelen van behagelijkheid bij het aanschouwen van pronk, sieraad, kostbaarheid en overwonnen moeilijkheid. Een bouwwerk dat hij thuis kon brengen in een bepaalden stijl gaf hem zelf het heugelijk gewaar-worden van vastheid en onderscheidingsvermogen in een hoogst moeilijk oordeelen. En het aanzien van pronk, versiering, kostbaarheid, overwonnen moeilijkheid wekte eveneens de meest primitieve zielegenoegelijkheid op, waartoe elk menschenkind ingeboren vatbaarheid bezit. Tegenover de nieuwe, uit haar zelf geworden Bouwkunst staat nu deze leek als tot een vreemd ding, dat hij gevoelt nooit te zullen kunnen waardeeren zonder een doordringen in het wezen der kunst, 't geen hij wel weet buiten zijn gemakkelijk bereik te liggen. De eerlijkheid tegenover het materiaal, de oprechtheid van constructie, de anti-conventioneele vormenspraak mishagen bovendien zijn behoefte aan bedekken, verhullen, loochenen, mooi-maken. - Er is in deze kunst de moed om te gaan tot het eenvoudig wezen van de dingen zelf, om af te leggen alle valsche bekoringskunst, om streng en forsch de harde logica van het zijn te erkennen. De schoonheid, die zij niet zoekt, maar die met en uit haar zelf ontstaat, is de schoonheid van het organisch levende in zijn echtheid geopenbaard; is een schoonheid die er niet òp ligt, maar die er *in* ligt, zooals zij dat doet in Breitner's fel hartstochtelijke bewegingskunst, zooals zij dat gedaan

heeft in Rembrandts majestueuse ziele-uitingen, - zooals zij verborgen lag in de natuur van deze effen, lage landen, tot onze Haagsche Grootmeesterschilders haar aan de weigerachtige oogen der 19e eeuwsche peuteraars openbaarden. Zoo'n lange, strakke muur, die vierkante toren, die vlakke voorgevel van de Beurs zijn niet aldus geworden omdat Berlage ze niet evengoed had kunnen maken met voor- en uitsprongen en schuine afdekkingen, welke inderdaad in zijn eerste ontwerpen nog gevonden werden. Maar omdat hij alle gemakkelijke behagelijkheid en alle kunstmatige schoonmakerij wilde verre houden, en het uiterlijk van zijn gebouw alleen wilde doen spreken met zijn natuurlijke, eenvoudige strengheid van groot vlak, straffen muur, forsche lijnen. De Beurs-van-binnen verrast al wie door haar buiten-effenheid waren afgeschrikt: hier verzinkt ruimte-grootheid in warm-doende intimiteit van kleur. Is niet dit het echt-hollandsche: de stugge, onopgedirkte, door geen levensvormen omkoorlijkte zelfheid buiten, en dan, bij het doordringen tot het binnen: de macht en de innerlijkheid? Maar onze burgerij is niet Hollandsch meer, en de kunstverwezenlijking van haar eigen zijn schrikt haar af: zij is liever modieus, oppervlakkig, en wat banaal aangedaan. Het hollandsche in de Bouwkunst ziet zij alleen in de overgeleverde vormen van onze op het schilderachtige en niet op het monumentale aangelegde oude kunst - het diepere en innerlijke van het Hollandsche wezen, gelijk zich dat moet openbaren onder den invloed van het ernstig-sombere dezer moeilijke levenstijden, ontgaat haar. Liefst zou zij Amsterdam tot een pronkstad zien, als de wereldsche hoofdsteden van het buitenland. De nieuwe Beurs is een sta-in-den-weg, omdat men haar geplaatst heeft op wat eertijds een gracht was en nooit anders had mogen worden. Maar zij is gelukkig een sta-in-den-weg voor wie Amsterdam willen vermoorden tot boulevard-stad en haar een onburgerlijke wereldschheid willen opdringen welke haar misstaan zou als een Volendamsche een hofjapon. Zij heeft voor Amsterdam het nog onbegrepen teeken gezet van een degelijke eerlijkheid, een wils-onverzettelijkheid, een staâge vastheid, welke waarlijk een handelsverzamelplaats mogen onderscheiden. En als men in dien grootschen, doorluchten hal van de Goederenbeurs wandelt voelt men dat hier Amsterdam een ruimte geboren is, voor-

bestemd om mede de verzamelplaats te wezen van haar tot nieuw bewustzijn en zelfeerbiedenis ontwakende volksgemeenschap.

* * *

In de jonggeboren twintigste eeuw zal de Bouwkunst beteekenen, wat de schilderkunst en de muziek voor de negentiende eeuw zijn geweest. Deze: het tijdperk der vrijmaking, der vrije toetsing, van het vrije onderzoek; de opperste ontwikkeling van het individu, dat in zijn jagen naar geld en daardoor naar macht en pracht zoo min als in het uitleven van zijn ikheid in kunst of wetenschap aan wet noch regel gebonden wou zijn. De staathuishoudkunde zoowel als de kunst en de kritiek zijn mede algeheel individualistisch, en de wijsbegeerte eindigt met door Nietzsche de onderscheiding van goed en kwaad te doen verwerpen zoowel als het individualisme tot zijn hoogste humaniseering in het type van den o p p e r m e n s c h op te voeren. In zulk een geestestoestand is geen kunst aanvaardbaar dan die zelf weet te spelen met overlevering en stof, en aldus de gevoels- en verbeeldingswaarde van het individueele vermag om te zetten in de hartstochtelijke lyriek van het impressionisme en van het Wagneriaansche muziekdrama, waarin het dramatische, d.i. het ingehouden constructieve ganschelijk omvergewoeld en overstroomd is door de bovenmatige stuwkracht der lyrisch-sensitieve en hartstochtelijke strophen en anti-strophen; het koor, overblijfsel van gemeenschaps-uitdrukking, mede in de klem raakt en het 'persoonlijke' *leitmotif* de muziek gaat beheerschen. Terwijl eindelijk in de absolute muziek het persoonlijk-ontembare de overgeleverde vormen en uitdrukkingswijzen vernietigt, en zij onvermijdelijk eindigt met zich saam te weven met het prozagedicht van den Oppermensch: Z a r a t h u s t r a .

En terwijl aldus in de 19e Eeuw dit hoog zich verheffen van den enkeling een wezens-aristocratisme kweekte, dat alweer in Nietzsche zijn wijsgeerig uiteenzetter vond, scheen in tegenstelling daarmee het democratisme, of machtsbegeeren van de massa, tot steviger kracht te rijpen. In diepere waarheid evenwel was dit allerminst een reactie- veel meer een begeleidend verschijnsel. Wat het aristocratisch indivi-

dualisme voor de meer begunstigden (in vermogen, geestkracht, talenten) beteekende, wilde de democratie in de massa brengen. Niet duidelijker bewees zich dit dan in de sterke ontwikkeling van het anarchisme, als door Nietzsche's voorlooper Max Stirner uiteengezet. Voor den anarchist bleef het zelfde anticratisme, dat de bourgeois-individualisten van allerlei schakeering voor zich zelf òpeischten, willensdoel voor de massa, die aldus zou ophouden een klomp wilslooze slovers te wezen en zich zou gaan oplossen in eene vrije vereeniging van aristocraten. Een droombeeld, alleen te verwezenlijken (als de natuur dat zou veroorloven) in elk geval na een heel langdurige opvoeding, maar dat bij zijn eerste pogingen van toepassing al dadelijk dreigde uit te loopen op heel het losrukken der Maatschappij en het vernietigen van de-te-vroeg-vereenzelvigden-beneden door de sterke macht der individualisten boven.

Het einde van dit alles zou chaos en ontbinding geworden zijn, indien nu niet in waarheid een reactie-verschijning zich gaandeweg sterker ontwikkeld had; indien niet het gemeenschapsbesef was gaan groeien en de gedachte duidelijker noodzaak gebleken was, om door den Staat, vrucht van die Gemeenschap, de eenheid van aller belangen tot breidel aan te doen leggen van al te toomlooze zelfzucht, die de nog afhankelijke individuen geheel dreigde te verstikken. Indien niet vereenigingsdrang, klasse-bewustzijn en solidariteitsgevoel tot nieuwe smeedkrachten zich ontwikkeld hadden. En indien niet, na de machtige menschheidsvernieuwing, welke het alles-ten-onderst-boven-werpende individualisme ons gebracht had, in de geesten duidelijk geworden was het bewustzijn, hoe na de arbeidsverdeeling en doorsplijting door het critische denken, het samenwerken en het zoeken van nieuwe eenheid zekerder uitkomst en steviger grondslag brengen moest. De tijden raakten vervuld voor een nieuwe groote levensgedachte. Na de analyse het constructie zoeken. Na het in overmacht spelen met het materiaal: de eerbied ervoor. Na de macht van het enkele de grooter macht van het gemeenschappelijke, waarin het zelfstandig-individueele niet zou verarmen noch verzwakken, integendeel door verstandig onderschikken zijn kracht zien gebruiken tot hoogste potentie, bij vrijheid in gehoorigheid.

En omdat de Bouwkunst haar eerste en eenige schoonheid alleen kan bereiken door het goede, d.i. het noodzakelijke, en door het ware, d.i. erkenning en eerbiediging van het materiaal. Omdat zij (met haar hulpkunsten) voor den individu in zijn dagelijksch bestaan, zijn innerlijke behagelijkheid in het eigen tehuis, eerst-onontbeerlijke van alle kunsten en zij van de gemeenschaps-openbaringen de meest waardige en blijvende is. Omdat zij niets is zonder constructie en niet ontstaan kan zonder samenwerking. Omdat haar schoonheid onbereikbaar is zonder wel-overwogendheid van verhoudingen, zorgvuldige onderschikking van deel aan geheel, gronding van geheel op deel, waardeering van het massale zoowel als van de geïndividualiseerde lijn. - Omdat zij tot de verbeelding sprekend deze meteen in bedwang houdt door haar te omsluiten in ruimten en haar te binden aan rust; omdat zij zelve gebonden is aan zekere constructieve grondvormen en geometrische grondslagen, meest door het verleden overgeleverd en voor geen fantastische omvorming vatbaar; omdat haar oorspronkelijkheid nooit vaart kan schieten boven dit alles uit, en zij onbestaanbaar is zonder eerbied en zelfbeheersching. Daarom zal zij (met het *drama* dat den roman weer vervangen komt)[1] boven alles *de* kunst wezen van den lijfs- en zielsgezonden 20ste-eeuwschen mensch, wiens zelfheid niet zal willen uitgaan boven den samenhang met het verleden noch buiten het gemeenschapsbesef met zijn omgeving en die als zijn levenstaak zal kennen de hoogste opvoering van alle krachten en gaven van het levende m e n s c h -m a t e r i a a l binnen de grenzen van het bereikbare.

* * *

Het is voor ons volk, ons land en onze hoofdstad een blij weten, dat juist hier bij ons, uit de innerlijkheid van ons hollandsche wezen en door de samenwerking van onderscheidene kunstenaars het eerste groote monument geboren is dat deze kunst der Twintigste Eeuw komt inwijden. Natuurlijk

1) Ik zet dit zoo boud neer, ook al kan ik nog geen aanwijzing doen van verschijnselen, die deze naderende herleving van het drama bewijzen. Maar ik gevoel dat het zoo gebeuren m o e t in den logischen omkring en samenhang der levensverschijnselen.

is het geen voldragen schepping; in de haastige gejaagdheid van dit levenstijdperk zou dit het Wonder wezen, en de Beurs is een product van natuurlijken groei. Te minder, waar Amsterdam, nog ganschelijk onbewust dat deze nieuwe Beurs tot een bouwkunstige openbaring worden zou, er geen oogenblik aan dacht den bouwmeester voor dit werk alleen te willen bewaren: het onwelvoegelijk marktgeschreeuw der benijders, die hem zelfs zijn bouwmeesterstoelage niet gunden, zou tot gekrijsch geworden zijn! - Doch ook buiten dit alles om zou onze nieuwe Bouwkunst onmogelijk aanstonds een ganschelijk gerijpt werk hebben kunnen voortbrengen. Een kunst, die drie eeuwen van ontleende vormen leefde, vindt geen eigen Schoon terug in enkele jaren. Elke revolutie moet verder gaan dan haar doel, wil zij het oude verzetten. Er zijn in Berlage's werk allerlei crûheden: van constructie, van lijn, van kleur; crûheden geboren in de worsteling om zich los te maken van valsche fraaiigheid en deernsche opdirkingskunst, gelijk die Antwerpen verbeestelijken in de pas voltooide blokken aan de verwijde Leysstraat. Maar daarop late volle licht vallen, wie de kracht en de stevigheid, den ernst en de degelijkheid, de gezonde eerlijkheid en de hoogere schoonheid van het echt-gewordene en karaktervaste niet zien kunnen of willen. De strijd van meeningsverschillen over de min of meerdere aesthetische waarde van de nieuwe Beurs kan, mits gevoerd buiten persoonlijke consideraties en op een hoog plan, trouwens anders niet dan opvoedkundig werken. Hij dwingt tot eigen kijk, tot zelf doordringen. Deze opmerkingen van mij hebben daarom allerminst ten doel voor Berlage of zijn werk te pleiten; als deze in zich hebben wat ik er in zie, zullen zij hun eigen pleit blijven voeren; zoo niet, mijn waardeering zou ze allerminst blijvende waarde kunnen verleenen. Ik heb alleen eenige aanwijzing willen geven van wat voor mij hun beteekenis is als nationaal en algemeen cultuur-verschijnsel. Wie wil waardeeren of afkeuren, moet beginnen met te begrijpen in zijn samenhang.

L. SIMONS.

Afscheidsgroet.

Het Suez-kanaal, door wijlen J.F.W. Conrad. Naar de nagelaten papieren bewerkt door R.A. van Sandick. (Tijdschrift van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, 1902-03.)

Alhoewel technische beschrijvingen van kanalen in *De Gids* geen plaats vinden, mag toch dit laatste monument van de dynastie der Conrads niet onopgemerkt voorbij gegaan worden in een tijdschrift, dat niet enkel een ‘Boekzaal’, maar ook een ‘Ruhmeshalle’ voor Nederland wil zijn.

‘Het paradepaard van den Waterstaat’ werd de verleden jaar ter ruste gegane Oud-Hoofdinspecteur wel eens genoemd; ietwat ondeugend, ietwat afbrekend - doch niet veel; terwijl dan in tegenstelling, een ander waardigheidsbekleeder - ik weet niet meer wie, en er zijn trouwens meerdere, die dezen naam zouden kunnen voeren - tot het ‘werkpaard van den Waterstaat’ werd gepromoveerd.

Nu, het kan niet worden tegengesproken: de heer Conrad *hield* van paradeeren. Maar het was een paradeeren in den goeden zin: een vlag vertoonen, brood noodig voor een landje, dat al reeds door de taal zoo op den achtergrond schuift.

Daarenboven is voor den ingenieur het paradeeren niet zoo heel gemakkelijk. Het eischt méér dan vorm, óók *inhoud.* Want de buitenlandsche toekijkende technici oordeelen zeer scherp. En menige redevoering door Conrad op feestvergadering of congres uitgesproken, waarin hij dan liefst eenig punt onzer waterbouwkundige geschiedenis in een nieuw licht stelde, bewees dat dit paradepaard ook *trekken* kon; beter misschien dan menig ander, die steeds zorgde in strakke strengen voort te sjokken. En die paradetaak, geldelijk

belangeloos ondernomen, werd steeds met evenveel opgewektheid vervuld, hoe ook huiselijke zorgen drukten, en al viel in latere jaren lichamelijk dat rondzwerven zeer zwaar. Waarlijk, al was Conrad gepensioneerd, hij is als een *man* ‘in 't harrenas gestorven’!

Niemand dan ook, die mocht zien, hooren of ondervinden hoe deze slagvaardige Oude steeds de jongeren aanporde om óók door woord en geschrift de eer van ons land in den vreemde op te houden, zal niet gaarne zijne nagedachtenis de hulde brengen, welke hem, levend, van vreemdelingen op alle internationale congressen ten deel viel. Want niet slechts droeg Conrad een historischen naam op waterstaatkundig gebied, en vertegenwoordigde hij het technische vak, waaraan Nederland zijne beroemdheid heeft te danken, maar ook als *mensch* representeerde hij waardiglijk ons gemeenebest: door zijn groenen ouderdom, vol kracht, vol eenvoud, humaniteit, degelijkheid en.... takt.

Grooten dank zijn wij dan ook den heer Van Sandick verschuldigd, dat hij met zulk een piëteit de lang niet gemakkelijke en wel ietwat dorre taak op zich nam om de grondstoffen der laatste redevoering van het eerelid van het Instituut in den vereischten vorm persklaar te maken. Zoo is een werk ontstaan, dat vooral wegens den rijken schat van gegevens, veel zal geraadpleegd worden, doch ook voor gewone lezers niet geheel zonder waarde is, vooral daar het wederom eenige landgenooten in herinnering brengt, die alle recht op onze waardeering hebben.

Natuurlijk treedt hierbij op den voorgrond de oom van Conrad, de meest bekende der Conrads: F.W., medeoprichter van het Instituut van Ingenieurs, en de eerste, met algemeene stemmen benoemde voorzitter van de Internationale Commissie van technici, welke de plannen voor de doorgraving van de landengte van Suez had te onderzoeken. Wel een groote hulde aan ons klein kanalenland, waar Franschen en Engelschen, Pruisen en Spanjaarden, Oostenrijkers en Italianen hun stem hadden uit te brengen, en velen hunner een hooger rang dan de eenvoudige ingenieur van den Waterstaat bekleedden! (1855)

En dit voorzitterschap was geen sinecure. Want toen het onderzoek der plannen gunstig uitviel voor de Lesseps (wat

Engeland natuurlijk met leedwezen hoorde), trok Palmerston van leer, en durfde de bekende ingenieur Robert Stephenson, lid van het Parlement, betoogen: dat het ontworpen Kanaal evenmin uitvoerbaar als wenschelijk was, - aanvallen welke Conrad als voorzitter natuurlijk niet zwijgend mocht aanhooren.

More..... majorum, werd onze landgenoot, zoozeer door zijne buitenlandsche mede-technici gehuldigd, hier te lande bejegend op eene wijze, welke even bespottelijk als grievend was. Want de Nederlandsche Staatscommissie, welke in 1856 benoemd werd tot onderzoek van de vraag: of het Suez-kanaal beteekenis zoude hebben voor ons land? moest hem wel onder hare leden dulden, maar weigerde gladweg zijne bedenkingen tegen de slotsom, welke met algemeene stemmen.... op de zijne na, werd goedgekeurd, in haar verslag aan den Koning te vermelden. Hoe durfde dan ook een eenvoudig ingenieur een andere meening te hebben dan een kring van mannen, van welke de voorzitter was.... president der Nederlandsche Handelmaatschappij, en de secretaris... leeraar in de Handelsgeschiedenis aan de Koninklijke Academie te Delft! Waar zoo theorie en praktijk hand in hand gingen, hoe verstoutte zich daar een man met waterlaarzen origineel te zijn! Leeghwater had den Prins van Oranje aan tafel gediend, en rekende zich zulks tot hooge eere, zachts dat zijn opvolger zich gelukkig achtte, zwijgend mede aan tafel te mogen aanzitten!

Trouwens Conrad verklaarde iets ongehoords, namelijk dat zijn inziens het een uitgemaakte zaak was, dat de stoomvaart óók bij ons de zeilvaart moest verdringen; en - voegde hij er waarschuwend aan toe: ‘hetgeen bij anderen gebeurt, moet bij ons volgen, willen wij niet geheel achter blijven.’

Natuurlijk konden zóó iets een president van de Handelmaatschappij en een leeraar in de handelsgeschiedenis niet toegeven! Zij bewezen op grond van uitvoerige statistieken dat nooit ofte nimmer de toepassing van stoom bij de handelsvloot algemeen zoude worden; hoogstens was finantieel mogelijk eene toevoeging van stoom bij de zeilen; doch zelfs zulke klipperzeilschepen met hulpstoomvermogen zouden nog in vele gevallen aan den omweg om de Kaap de voorkeur geven! De doorgraving van de landengte van Suez was derhalve niet onbepaald voordeelig voor Nederland, en (haastte de Commissie zich er aan toe te voegen) men mocht

vreezen dat de Middellandsche zeehavens ten koste van de Nederlandsche er door tot bloei konden geraken.

Over deze kortzichtigheid zal hier niet verder uitgeweid worden: nog wel meer Nederlanders der 19de eeuw waren tamelijk bijziende! Maar wel is er op te wijzen hoezeer uit de argumenten door de Commissie aangevoerd, blijkt welk nauw verband er bestaat tusschen het wèlslagen van het Suez-kanaal en de opkomst van de stoomvaart; zóózeer zelfs, dat men veilig kan zeggen, dat zoo in vroeger eeuw het doorgraven dier landengte hadde plaats gevonden, dit voor den wereldhandel een feit van geringe beteekenis ware gebleven.

Immers gelijk het verslag uiteenzet, levert voor zeilschepen de nieuwe vaarweg naar Indië eigenlijk een onafgebroken reeks van gevaren op. De zeeëngte van Gibraltar, met hare rotsachtige oevers en eenzijdige stroomen, zal - aldus voorspelt de commissie - den handel vaak de voorkeur doen geven aan den onafgebroken open zeeweg; de Middellandsche zee is ‘een bekend maar gevaarlijk vaarwater, waar de duur der reizen met zeilschepen een groot verschil aangeeft (een zaak van het hoogste gewicht, omdat het vooral aankomt op den *geregelden* overvoer van producten onzer bezittingen naar de Nederlandsche havens)’; de Roode zee is ‘een vaarwater door sommigen als schrikbeeld voorgesteld en door anderen verdedigd, doch in welk geschil de commissie geen partij kiest, uit gemis aan ondervinding en door de omstandigheid dat zelfs de voorstanders erkennen, dat de Roode zee het best, en slechts met voordeel, te bezeilen is op vaste tijden’; voor de zeëengte van Bab-el-Mandeb gelden dezelfde bezwaren als voor de straat van Gibraltar; en ook de Indische zee is niet zonder gevaren ‘met hare regelmatige winden op gezette tijden, maar ook met hare windstilten van den evenaar en met hare vooral in de noordelijke streken veelvuldige orkanen.’

Tegen zulke bezwaren wogen zeer zeker de voordeelen niet op, want zoude voor gewone zeilschepen de reis wellicht met 5 etmalen verkort worden, wanneer zij het Kanaal volgden, daarentegen zouden zeilklipperschepen, gebruik makende van de toenmaals juist verbeterde zeilaanwijzingen, de reis *om* de kaap de Goede Hoop in ruim 15 dagen korter kunnen doen dan indien zij door de doorgraving stevenden.

In zooverre heeft dan ook de ondervinding aan de meerderheid

der Nederlandsche Staatscommissie gelijk gegeven (trouwens óók Conrad zag voor de zeilvaart in het kanaal geen baat): bijna van de opening af is het Kanaal uitsluitend door stoomschepen bevaren. Doch waar de rapporteurs zich blind tuurden op de zeilvaart, en ter nauwernood gewagen van de toekomst der stoomvaart - waaromtrent dan toch reeds twee dikke boekdeelen aan het Engelsche Parlement waren overgelegd! - heeft ook diezelfde ondervinding Conrad's meening bevestigd: dat het Kanaal onberekenbare voordeelen geven zal aan de stoomvaart. Reeds tijdens het eerste onderzoek van de plannen had Conrad op de vraag ‘wat moet Holland doen?’ geantwoord: de stoomvaart vermeerderen, stoomschepen aanbouwen, stoomschepen zooveel men maar kan, en dat nu reeds aanvangen, ten einde gereed te zijn met een goede stoomkoopvaardijvloot, wanneer het kanaal van Suez gereed zal zijn.

‘Men zal misschien nu nog lachen over mijnen raad - aldus gaat hij verontmoedigd voort - doch ik durf het voorzeggen: dit is de ware weg om aan Hollanders een groote welvaart te bezorgen en van onze Indische bezittingen door het kanaal van Suez onberekenbaar veel nut te trekken. Ik kan het daarom niet te veel herhalen: men moedige het aanbouwen van stoomschepen in Holland met alle macht en middelen aan, en men doe het niet te laat. Het Kanaal komt tot stand; er zijn geen technische beletselen en het geld is nu reeds verzekerd.’

Deze profetie is te lezen in een brief uit Caïro, in 1855 geschreven; maar in het verslag der commissie wordt natuurlijk een dergelijke wanklank niet gehoord, want - tamelijk naief - had deze besloten geen gewag te maken van de meening der minderheid, ‘opdat het verslag niet op hoofdpunten in tegenspraak met zichzelf zoude zijn.’

Welk een andere geest is thans door ons gevaren, niet waar? Toenmaals zoude de spoorweg door het Lawagebied. . . . . .

Van een tweeden Nederlander, wiens naam innig verbonden is aan het Suez-kanaal, verkondige in uitheemsche taal een vreemdeling den lof.

Ziehier wat de prins van Arenberg bij de onthulling van de Lesseps' standbeeld in 1899 in herinnering bracht:

'En première ligne il me faut rappeler que le confident et le conseil de tous les instants, depuis le début jusqu'à la fin, a été M. Ruyssenaers, le consul-général des Pays-Bas à Alexandrie.

Pendant les longues négociations et pendant les absences de M. de Lesseps, M. Ruyssenaers était toujours sur la brèche, prévenait les difficultés qui nous survenaient, parait les coups que l'on cherchait à porter, contribuait par son esprit délié à résoudre les problèmes et à détruire les obstacles.

Aucun agent ne pouvait rendre plus de services qu'il n'en a rendu, et aucun n'aura contribué d'une façon plus complète au succes définitif.'

Het is te betreuren dat de jongst overleden Conrad, een zoo gezellig prater en zoo goed bekend, door zijn oom, met 'l'histoire intime' van het Suez-kanaal, uit zijn rijke schat van herinneringen niet meer in dit werk heeft medegedeeld, Thans volstaat hij met er op te wijzen, hoe toen de Lesseps in 1874 het kanaal wilde sluiten en den dienst doen staken, omdat de Sultan in overleg met de zeemogendheden een nieuwe wijze van scheepsmeting had vastgesteld, welke op de inkomsten van het kanaal een hoogst nadeeligen invloed zoude uitoefenen, het aan Ruyssenaers te danken was dat niet tot gewelddaden werd overgegaan, doch de verongelijkte concessionaris zich op het laatste oogenblik bij de beslissing neerlegde.

Ook Dirks, wien J.F.W. Conrad opvolgde in de Internationale Commissie voor het Suez-kanaal, welke in 1884 werd ingesteld tot uitvoering van het te Londen aangenomen plan tot verbetering, wordt in dit werk herdacht, dat overigens te zeer van technischen aard is om hier verder te worden behandeld. Maar bij het afscheidnemen kunnen wij toch niet nalaten er op te wijzen hoe jammer het is, dat waar in Conrad en Ruyssenaers zulke voortreffelijke agenten werden gevonden, Nederland op technisch gebied geen voet heeft kunnen krijgen in Egypte. Engeland, eens daar te lande verfoeid, heeft de ingenieurs geleverd, die de groote besproeiingswerken van den Nijl tot stand brengen. Wel had oorspronkelijk noch de Engelsche regeering, noch het

Engelsche volk aandeel genomen in het kapitaal der Suez-maatschappij (aanvankelijk groot 200 millioen francs) terwijl dan toch in ons kleine landje voor 1¼ millioen francs werd geteekend, maar later heeft de Brit zijne schade ingehaald, terwijl met uitzondering van het handelsétablissement te Port-Saïd, - de kortstondige schepping van onzen te vroeg overleden Prins Hendrik, - daarentegen voor zoover mij bekend is, hier te lande geen poging is gewaagd om het Rijk der Pharaonen te veroveren.

Doch stemt om deze reden het nagelaten werk van den laatsten der Conrad's in dubbele mate weemoedig, de schrijver er van was te weinig iemand ‘die bij de pakken neerzit’, dan dat niet zijne gedachtenis ook ons zoude aansporen tot nieuwe krachtsinspanning. Geen tweeden strijder toch, zóó onvermoeid, hebben de Annalen van den Waterstaat aan te wijzen.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Letterkundige kroniek.

Edmond Rostand. *Discours de réception à l'Académie française.* Paris, Eugène Fasquelle, 1903.

Wie tot de bevoorrechten behoorde, die den 4^{den} Juni de receptie van Edmond Rostand in de Fransche Akademie mochten bijwonen, zal een groote litteraire genieting meer in zijn levensjournaal hebben kunnen boeken.

Zulk een receptie met al de drukte van een uitgang in de Parijsche groote wereld, waar, naar gelang van de kringen waarin het nieuwe akademielid zijn 'attaches' heeft, de universitaire wereld, of de wereld der fraaie letteren of die der artisten talrijker of minder talrijk pleegt vertegenwoordigd te zijn, waar de habituées van deze zittingen: 'les grandes dames académiques', zooals men ze genoemd heeft, onder welke de hoogbejaarde prinses Mathilde, tronen in het volle besef harer waardigheid, heeft, onder alle omstandigheden en wie er ook zijn intrede doet, het karakter van een plechtigheid. Maar de receptie van Edmond Rostand, den schrijver van den door de oude en de nieuwe wereld toegejuichten *Cyrano de Bergerac*, was een gebeurtenis, een schitterend letterkundig feest, waar de Fransche taal en de Fransche welzeggenskunst een triomf vierden, die wellicht onder den koepel van het Instituut zijn wedergade niet had noch hebben zal.

Een weeldekind die Rostand! Op dit oogenblik misschien de gevierdste en beroemdste man van Frankrijk, is hij in enkele jaren op een hoogte gekomen, waarop het een kunststuk zal zijn, zich staande te houden. Maar die gelukkige, wien alles gelukt, is in staat ook dit kunststuk te volvoeren.

Geest, gratie, distinctie, behendigheid in het behandelen van de taal en bijzonder van de poëtische taal, - de schitterendste eigenschappen van het Fransche ras zijn hem in overvloed toebedeeld, en die eigenschappen weet hij, in stukken als *Les romanesques*, *La princesse lointaine*, *La Samaritaine*, te ontwikkelen tot de uiterste grens, nu en dan zelfs tot over de grens, tot waar gratie in precieusheid, geest in geestigheid, behendigheid in het kneden van de taal in overbluffende taalvirtuositeit, in het maken van kunstjes met de taal overgaat.

Enfin Cyrano vint! Het was den 28^{en} December 1897. Sarcey begon zijn tooneelfeuilleton in *Le Temps* van 3 Januari 1898 aldus:

'Le 28 décembre 1897 restera, je crois, une date dans nos annales dramatiques. Un poète nous est né, et ce qui me charme encore davantage, c'est que ce poète est un homme de théâtre.'

Alles wat men in Rostand's vroeger werk had gewaardeerd vond men in *Cyrano* terug, maar nu in dienst van een onderwerp, waarin hij door een reeks van schitterende tafereel en zijn beste eigenschappen nog breeder kon ontplooien; een onderwerp, geschikt om het groote publiek mee te sleepen, te laten lachen, te roeren, om er de vonken van zijn geest in te doen spatten, en tevens door het romantische milieu, waarin het stuk geplaatst was, te woekeren met de schatten van taal waarover hij te beschikken heeft, met den rijkdom van vers en rijm, dien hij, als een toovenaar die hij is, uit den mouw schudt, - een gastmaal voor fijnproevers.

En dan is dat chevalereske stuk met dien nobelen, zelfopofferenden held, het stuk waarin eer en roem en dapperheid schetteren en schitteren, zoo door en door Fransch, door zijn onderwerp, door zijn taal, door het frissche en heldere van zijn verwikkeling, door dien stroom van krachtige, pittige, vroolijke verzen, die erin bruist en schuimt en klatert van het begin tot het eind. De mannen, die met leede oogen Ibsen en Björnson en Tolstoi op het Fransch tooneel hadden zien verschijnen en zoowel van dien invloed als van te minutieuse zielkundige ontleding of te grof realisme gevaar duchtten, begroetten met dubbele geestdrift dit nationale drama, waarin men het Fransche vers terugvond van Scarron en Regnard, van Victor Hugo en Banville, niet nagemaakt echter, maar frisch uit de bron stroomend, en met een eigen kleur en een eigen klank. 'Voilâ le joyeux soleil de la vieille Gaule qui, après une longue nuit,

remonte à l'horizon', riep Sarcey in vervoering uit. 'Cela fait plaisir; cela rafraîchit le sang!'

Zoo had Rostand alles en allen voor zich, tot den allervoortreffelijksten Cyrano-vertolker toe in Coquelin aîné, die het werk door de oude en de nieuwe wereld in één schitterenden triomftocht rondvoerde. Toen hij daarna nog met het drama *l'Aiglon* zijn beroemd geworden naam staande hield, ook daarin weer een gelukskind, doordat hij Sarah Bernhardt tot vertolkster van de hoofdrol had, was Rostand in de oogen van heel Frankrijk op weg naar de Fransche Akademie; en de man die zijn loopbaan met vliegende vaandels en versnelden pas was begonnen, had niet veel tijd noodig om het Instituut te bereiken, waar de deuren voor hem openvlogen.

En zoo deed dan Edmond Rostand op dien gedenkwaardigen 4^{en} Juni zijn intrede in de Fransche Akademie als opvolger van Henri de Bornier.

Hoe ook hier weer het geluk hem diende! Niet dat hij, de man van het parelend en vonkenschietend woord, niet over ieder ander onsterfelijke een schitterende rede zou hebben kunnen houden, maar Henri de Bornier stond hem nader dan eenig ander dramatisch schrijver van den nieuweren tijd. Was niet de Bornier, de schrijver van *La fille de Roland*, als Rostand, op één dag beroemd geworden, de gevierde man, candidaat van de Fransche Akademie, ook door een echt nationaal drama, waarin Frankrijk zijn hart voelde kloppen, een drama van eer en roem en dapperheid als *Cyrano de Bergerac* er een is. Niet enkel in letterlijken zin en 'par le hasard d'un voyage', was de dichter van *Cyrano*, die op het oogenblik zijner verkiezing voor herstel van gezondheid in de Pyreneën vertoefde, 'le poète le plus rapproché de Roncevaux'.

Zooals Rostand in zijn stukken weet te spelen, te tooveren, te goochelen - als de uitdrukking geoorloofd is - met de verwikkeling, met de taal, soms met een enkel woord, zoo speelt en toovert en goochelt hij met het kleine burggraafje de Bornier, met zijn rose gezichtje boven een zilvergrijzen baard en de miniatuurhandjes, die altijd in beweging zijn en telkens wegschuilen in te wijde manchetten. Hij zou voor hem een legende willen dichten: 'La légende du Dernier Tragique' of een vertelling à la Daudet,

iets als het avontuur van een Petit Chose die eindigde met een Onsterfelijke te worden, een vertelling waarvan de titel zou moeten luiden: *Histoire d'un pêcheur de lune*, naar het volksliedje van de Bornier's geboortestadje Lunel: *Les gens de Lunel ont pêché la lune....* De kleine gestalte van de Bornier laat Rostand niet met rust en hij weerstaat de verzoeking niet, er allerhande variaties op te maken, als gold het den neus van Cyrano. 'Tous ceux qui ont vraiment aimé cet homme délicieux ont dû respecter et chérir cette auguste exiguïté de forme sans laquelle on ne sait s'il aurait eu ce sentiment de grandeur qui fit de lui un poète, et qui fut, peut être, une nostalgie. Nous apercevons pourquoi il contracta l'habitude de ne jamais perdre, moralement, un pouce de sa taille. Quand son âme de paladin s'aperçut qu'elle ne pouvait, en lui, se lever de toute sa hauteur, elle recourut à la seule façon qu'elle eût de se lever à sa mesure: elle s'en fut habiter en des héros'. En na deze tirade, waarin aan het slot het duiveltje van het valsch vernuft mij toeschijnt Rostand de baas te zijn, iets later nog weer: 'Tranquille Petit Poucet, il entra dans la partie de la Forêt où se tiennent les géants'. Klein Duimpje zou hier misschien weer te veel zijn, wanneer niet Rostand het motief had uitgewerkt tot een mooi, breed thema, waarin hij den kleinen man in het bosch het zwaard van Karel den Groote, Durandal, laat vinden en straks dat andere zwaard, Joyeuse: eene herinnering aan dat treffend lied van de twee zwaarden, dat bij de opvoering van *La fille de Roland*, weinige jaren na de wreede afscheuring van Elzas-Lotharingen, zoo diep insloeg:

> Elle est captive encore et la France la pleure[1)].

Tragédie chrétienne noemt Rostand de Bornier's hoofdwerk, en niet drame à panache... De toehoorders van den 4^{en} Juni zullen bij dat laatste woord de ooren gespitst hebben. Zij kenden hun Rostand en zij begrepen dat de Cyrano-dichter dien 'panache'

1) In de aardige schets 'Een avond bij Alberdingk Thijm' door B.R.F. van Vlijmen, voorkomende in het *Jaarboekje van Alberdingk Thijm*, jaargang 1895, vindt men in den mond van Alberdingk Thijm, die *La fille de Roland* vertaalde, een enthousiaste beschouwing gelegd over de Bornier's drama, afgewisseld met aanhalingen zoowel uit het oorspronkelijk gedicht als uit de vertaling.

zoo gauw niet zou loslaten. En als om zijn aanspraak te wettigen op het medewerkerschap van dien

> fameux Dictionnaire
> Qui, toujours très bien fait, reste toujours à faire,

geeft het jongste Akademie-lid eene definitie ten beste van het woord *Panache*; maar niet enkel een definitie, eene omschrijving, een phantasie, een ‘couplet’ zooals het in het litteraire jargon heet:

‘Qu'est-ce que le panache? Il ne suffit pas, pour en avoir, d'être un héros. Le panache n'est pas la grandeur, mais quelque chose qui s'ajoute à la grandeur, et qui bouge au dessus d'elle. C'est quelque chose de voltigeant, d'excessif - et d'un peu frisé! Le panache, c'est l'esprit de la bravoure. Oui, c'est le courage dominant à ce point la situation - qu'il en trouve le mot.

Toutes les repliques du *Cid* ont du panache, beaucoup de traits du grand Corneille sont d'énormes mots d'esprit... Un peu frivole peut-être, un peu théâtral saus doute, le panache n'est qu'une grâce; mais cette grâce est si difficile à conserver jusque devant la mort, cette grâce suppose tant de force... que, tout de même, c'est une grâce... que je nous souhaite.’ En dan na deze gracieuse woordspeling weer op de Bornier terugkomende: ‘ce qui capricieusement palpite l'accommode moins que ce qui flotte avec majesté: il n'a pas le panache, il a la crinière.’

De plaaggeest in Rostand heeft in de Bornier's brieven gretig gezocht naar bijzonderheden omtrent 's mans hartstochtelijk verlangen naar een zetel in de Akademie: ‘Il confessait que sur son coeur le thermomètre montait à Quarante’. Dat vormt in zijn brieven een completen liefdesroman; ‘Tout y est, depuis les soupirs, les aveux - les trente-neuf premiers aveux! - jusqu'au jour de l'attente chez le Secrétaire Perpétuel.’ Dan releveert hij dezen kinderlijken hartekreet uit een van de Bornier's brieven, na zijn verkiezing tot Akademie-lid: ‘c'est un académicien qui se promène sous mes platanes!’ Al wandelend - plaagt Rostand - was hij er trotsch op, aan zijn zijde een onschuldig Durandalletje te voelen bengelen.

Had Rostand intusschen wel het recht zoo te spelen met de Bornier's onschuldige ijdelheid? Is hijzelf geheel vrij van die vergeeflijke zonde?

Of treft het niet in deze geheele rede, hoe hij telkens zich zelf

schijnt te zien naast en achter den man over wien hij te spreken heeft? Ik beklaag er mij allerminst over. Wij hebben er veel moois aan te danken: het ‘couplet du panache,’ waaruit ik aanhaalde, en dan nog het ‘couplet des planches’ en dat over ‘le théâtre poétique et même héroïque.’

Wat mag men op het tooneel behandelen? Zijn er niet onderwerpen die te mooi, te verheven zijn voor het tooneel? Wie beweert dat? Zeker geen dichter! Het is à propos van de Bornier's drama *l'Apôtre*, met den apostel Paulus tot held, dat Rostand die vragen stelt. Heeft hij misschien zelf toen hij zijn *Samaritaine* gedicht had, de vraag moeten hooren, die hij beweert dat men de Bornier gedaan heeft: ‘Hoe durft ge zulk een personage op de planken brengen?’ Bornier had, volgens Rostand, moeten antwoorden - en hier volgt het ‘couplet des planches,’ waaruit ik dit aanhaal:

‘Les planches? Je ne connais pas les planches. Je connais le gazon que foulent Roméo et Juliette; je connais le sable qui crie sous le pas furtif de Don Juan;..... je connais le marbre où se traînent les sandales d'OEdipe; je ne connais pas les planches!... Le théâtre est un grand mystère: ce n'est pas notre faute si quelquefois on en a fait une petite mystification; si l'on a rabaissé cette fête de la foule à n'être plus qu'un jeu de société consistant à faire dire une phrase qui vous avertit, d'une pointe d'ironie, que l'auteur ne croit pas à ce qu'il écrit, par un comédien qui vous avertit d'un clin d'oeil, qu'il n'est pas dupe de ce qu'il récite! Ce n'est pas notre faute si des gens... ne sentent plus la beauté de ces minutes ou quelque chose passe qui peut faire d'une toile peinte un ciel et d'un homme fardé un dieu!... On n'écrit pas les pièces pour les malheureux qui se souviennent du nom de l'acteur quand le héros entre en scène!’

Dat een man die het tooneel zoo hoog houdt de gelegenheid zou aangrijpen om een lans te breken voor de Bornier's - en zijn eigen - ‘théâtre poétique et héroique’, is natuurlijk.

‘De hartstocht moet weer in eere hersteld,’ meent Rostand. ‘En zelfs de ontroering die niets belachelijks heeft. Il est temps de rappeler à ces Français timides qui ont toujours peur de ne pas avoir l'air d'être nés assez malins, qu'il peut y avoir toute la finesse moderne dans un oeil résolu. De echte geest is die welke

vleugels geeft aan den geestdrift. L'éclat de rire est une gamme montante. Ce qui est légèr, c'est l'âme. Et voila pourquoi il faut un théâtre où, exaltant avec du lyrisme, moralisant avec de la beauté, consolant avec de la grâce, les poètes, sans le faire exprès, donnent des leçons d'âme! Voilà, pourquoi il faut un théâtre poétiet même héroïque.'

Het pleidooi voor eigen huis kon niet welsprekender. Al wappert er de wat gefriseerde, wat theatrale vederbos boven, het is de 'panache' die, zooals het een goeden panache betaamt, 's'ajoute à la grandeur.' 'Sans le faire exprès' - of met opzet - de dichter Rostand geeft in deze rede op iedere bladzijde 'des leçons d'âme', gelijk hij tot taak stelde aan het théâtre poétique van zijn wenschen.

De burggraaf de Vogué, aangewezen om Rostand te beantwoorden, en die, toen hij zijn antwoord opstelde, de receptie-rede enkel uit de lezing kende, blijkt ook reeds door die enkele lectuur onder de bekoring te zijn geraakt.

Er spreekt geestdrift uit den aanhef van zijn antwoord[1]:

'Is dit uw debuut in proza? Dan geldt voor uw proza als voor uw verzen: vos pareils à deux fois ne se font pas connaître. Wij zijn er opgetogen over, en gijzelf moet het zijn, zooals die brave lakenkoopman, op het oogenblik dat hij tot de ontdekking kwam dat proza is "comme l'on parle."'

Rostand's discours, dat, gedrukt, niet meer dan 36 bladzijden klein octavo beslaat en dat voorgedragen door den man, dien Sarcey in de zeggenskunst 'aller meester' noemde[2], iets verrukkelijks geweest moet zijn om te hooren, is niet alleen door zijn schitterenden vorm maar ook door zijn suggestieven inhoud, een litterair meesterstukje, dat in het werk van den dichter van *Cyrano de Bergerac* een eereplaats verdient.

1) Réponse de M. le Vicomte de Vogué au discours de M. Edmond Rostand. Paris, Plon-Nourrit et Cie.
2) 'Je croyais sincèrement être un bon diseur, mais, sarpejeu, celui-là est notre maître à tous!' Sarcey. Quarante ans de théâtre Tome VIII. p. 237.

Muzikaal overzicht.

Plannen voor een Wagnerfeest in Berlijn. - Theodor Reichmann.

Het komt helaas dikwijls genoeg voor, dat er wonderlijk en met volkomen gemis aan kennis van zaken gehandeld wordt, wanneer het geldt, beroemde mannen na hun dood in het openbaar te huldigen.

Minder takt, dan door het Comité voor het Berlijnsche Richard Wagner-monument is aan den dag gelegd, is echter, dunkt mij, wel niet denkbaar.

Gelijk bekend is, zal er in de maand October a.s. te Berlijn een door professor Eberlein vervaardigd standbeeld van Wagner onthuld worden.

Men zou kunnen vragen, waarom er nog een monument noodig is voor een man als Wagner, die zich zelf het schoonste gedenkteeken heeft gesticht door zijne werken, en of het niet beter ware geweest, gelden bijeen te brengen om het voorloopige gebouw op den heuvel te Bayreuth, hetwelk door de jaren veel geleden heeft, te vervangen door een theater, zooals Gottfried Semper er destijds een voor München ontworpen heeft. Maar... het is nu eenmaal een uitgemaakte zaak, dat er een standbeeld zal verrijzen, en wij hebben ons dus nog slechts bezig te houden met de plannen der feestviering, die men aan de handeling der onthulling wil verbinden.

Wat we van die feestviering tot nu toe weten, is, dat zich aan de plechtige onthulling van het gedenkteeken, die op 1 October 1903 in tegenwoordigheid van den Duitschen Keizer zal plaats hebben, van 30 September tot 5 October een groot Wagnerfeest zal aansluiten, waaraan men een internationaal karakter wil geven en waarvan het programma zal bestaan in feestconcerten op groote schaal, waarbij voornamelijk de moderne muziek in aanmerking

komt, in historische muziekuitvoeringen, een gala-operaopvoering *(Die Meistersinger von Nürnberg)*, een feestmis, de onvermijdelijke banketten en een... muziekcongres.

In korte woorden samengevat, dus: een *Muziekfeest* en een *muziekwetenschappelijk congres*. Twee dingen waarvan Wagner niets weten wilde.

Het is onder die omstandigheden zeer begrijpelijk, dat reeds eenige toonkunstenaars van groote reputatie, die door het Comité uitgenoodigd waren, enkele van die muziekuitvoeringen te leiden, bij het vernemen der plannen verklaard hebben, dat zij aan die uitnoodiging niet konden voldoen.

Hans Richter schreef, dat de inrichting van het bij gelegenheid der onthulling te geven feest van dien aard was, dat hij onmogelijk daaraan zijn goedkeuring zou kunnen hechten. In aankondigingen had hij gelezen, dat men o.a. van plan was, een historisch concert en een muziekwetenschappelijk congres te geven. Wie echter ooit - zegt hij - het voorrecht had, met den meester om te gaan, weet, hoe hij over zulke dingen dacht en hoe dikwijls hij ze, als iets wat tegen alle levende kunst indruischt, bestreed of bespotte. Men kan daaromtrent een andere meening hebben, maar het gaat niet aan, een feestelijke gelegenheid als deze voor zulke uitvoeringen uit te kiezen. De roem van Richard Wagner is niet gegrondvest op historie noch op muziekwetenschap; hij is levendig in het hart des volks. Daarom moet een feest te zijner eere een verheven doch tevens populair karakter hebben.

Ook Felix Mottl verklaarde de uitnoodiging, om een der feestconcerten te dirigeeren, niet te kunnen aannemen, en verzoekt, hem van de lijst der leden van het comité te schrappen. Hij zegt verder: ‘Wem das grosse Glück Zu Theil wurde, seine Kunst und Lebensanschauungen unter dem Einflusse Richard Wagners zu gestalten, dem wird es nicht auf Glanz und Prunk, sondern auf innere Wahrhaftigkeit und Schlichtheít ankommen. Er wird Alles im Sinne seines Meisters betrachten. Da ich aber nun ganz bestimmt weiss; was unser Meister zu internationalen Concerten, Musikcongressen und dergleichen gesagt hätte, so muss ich Sie bitten, mein Austreten aus einer Genossenschaft zu entschuldigen, der ich innerlich fremd gegenüberstehe, und auf welche ich einen Einfluss aus zu üben nicht im Stande wäre.’

De toon van den brief van Hans Richter was waardig, en eenvoudig werd daarin uiteengezet, welke bedenkingen tegen de plannen te maken waren. Minder mooi en van weinig takt getuigende was daarentegen het antwoord van het comité, of liever van den voorzitter van het comité, Commercienrath Leichner. In een open brief, opgenomen in het *Berliner Tageblatt*, zegt de president, dat Richter beter gedaan zou hebben, de bekendmaking der definitieve plannen af te wachten, alvorens raad te geven.

Het is niet ter eere van Wagner - zeide de president - dat er een muziekcongres zal plaats hebben. Dat congres heeft met de feestviering zelve niets te maken. Eerst wanneer de plannen 'en détail' zijn uitgewerkt, veroorlove de geëerde heer kapelmeester zich, zijn oordeel uit te spreken. Hoe dit echter ook moge uitvallen, het comité zal er zich niet door van de wijs laten brengen en evengoed in Wagner's geest weten te handelen als Richter. Wij strijden niet voor bijzondere familie-aangelegenheden - voegt de president er bij - maar voor Wagner, die niet alleen aan Bayreuth, niet aan de kunsthistorici maar aan het Duitsche volk, aan de geheele wereld toebehoort!

Over deze laatste tirade, die natuurlijk een toespeling bevat op de aangelegenheden der familie Wagner, en in het algemeen over den toon en den inhoud van dit antwoord hebben vele bladen het comité de les gelezen. Het antwoord heeft veel kwaad bloed gezet en Leichner werd het mikpunt van allerlei aanvallen in ernstige zoowel als in spotbladen.

De oppositie tegen de taktiek van het Berlijnsche Wagnermonument-comité, en voornamelijk tegen die van zijn president, nam meer en meer toe, zoodat, behalve Mottl, ook nog andere leden van het comité (o.a. Klindworth, Humperdinck, Dr. Muck) hun ontslag als zoodanig namen. Nu scheen het comité het geraden te achten, zijnerzijds nogmaals een woord van protest te laten hooren, en het zond aan de Berlijnsche bladen een brief, waarin het zich tracht te verdedigen tegen de verwijten aan zijn adres en aan dat van den voorzitter gericht.

'Commercienrath' Leichner meent daarbij aanspraak te mogen maken op het bekleeden van het voorzitterschap in een Wagnermonument-comité, omdat hij 13 jaren lang onder een aangenomen naam als baryton op Duitsche tooneelen is opgetreden en o.a. bij

de eerste opvoering der *Meistersinger* in Stettin den Hans Sachs met zooveel succes gezongen heeft, dat Richard Wagner, met wien hij te voren in Luzern persoonlijk kennis had gemaakt, hem schriftelijk in de meest vleiende bewoordingen met dit succes geluk wenschte. Verder beroept hij zich (of liever het comité doet dit voor hem) op zijne verdiensten bij het organiseeren der Muziektentoonstelling te Weenen in 1892. In bedoeld verweerschrift wordt namelijk gezegd: 'Bij het organiseeren der groote internationale Muziektentoonstelling, die in 1892 te Weenen plaats vond, wendde men zich tot den heer Leichner en deze heeft bij die gelegenheid door zijn energiek optreden veel belangrijks tot stand gebracht.'

Dit alles klinkt nu op zichzelf heel mooi, maar met de feestviering ter eere van Wagner in verband gebracht vind ik de verwering nog al dwaas. Men heeft den voorzitter van het comité niet aangevallen omdat hij zich als 'Commercienrath' met muzikale aangelegenheden bemoeit, maar omdat hij bewezen heeft, zoo weinig begrip te hebben van de zaak, waarvoor hij zich zoo inspant. Om te bewijzen, dat hij iets van Muziek afweet, komt hij vertellen, dat hij jaren lang baryton is geweest en aan het organiseeren der Muziektentoonstelling te Weenen heeft medegeholpen. Maar men kan een 'Commercienrath' zijn en een uitstekend inzicht hebben in het wezen der kunst en daarentegen als dramatisch zanger niets begrijpen van Wagner's beteekenis. En evenmin brengt het medewerken aan de voorbereidingen voor een Muziektentoonstelling iemand die kennis aan. Wat men in het dagelijksch leven is of geweest is, doet hier niets ter zake. Waar het hier alleen op aankwam, was te toonen, dat men genoeg van Wagner en zijn kunst weet, om een hem waardige hulde voor te bereiden. En klaarblijkelijk missen èn de heer Leichner èn het comité die wetenschap.

Zoo hebben deze beide factoren reeds eenige der beste en met Wagner en zijne werken zeer vertrouwde krachten tegen zich ingenomen en hunne medewerking bij een feest als dit onmogelijk gemaakt. Dat ook de familie Wagner en de Bayreuther 'Verwaltungsrath' zich niet voor de zaak zullen interesseeren en bij de feesten te Berlijn niet vertegenwoordigd zullen zijn, is, na het bekend worden der plannen en de onaangename toespeling in den brief van den voorzitter van het comité, vrij zeker te verwachten.

Daarentegen heeft men er grooten ophef van gemaakt, dat vele

musici uit andere landen aan de feestviering zullen deelnemen. Maar wellicht velen, die zich om Wagner en zijne werken nooit of weinig bekommerd hebben. Hoe weinig ook in dit opzicht het comité op de hoogte zijner taak is, moge o.a. blijken uit het bericht, volgens hetwelk Nederland zou vertegenwoordigd worden door een anti-Wagneriaan en Amerika door den bekenden orkestdirecteur en marschkomponist Sousa.

In Mei jl. heeft Mr. John Philipp Sousa met zijn flink orkest in het zomertheater van 'Venedig in Wien' in het Prater te Weenen een groot succes behaald en in haar soort moeten zijne uitvoeringen zeer verdienstelijk zijn. Maar zij passen in het geheel niet in het kader van feesten, die een hulde aan den onsterfelijken schepper van het muziekdrama beöogen; evenmin als Strauss en zijn orkest, die eveneens uitgenoodigd schijnen te zijn. Men stelle zich voor, dat de Amerikaansche orkestdirecteur zijn Berlijnsch programma inricht naar dat van 'Venedig in Wien' en ter eere van Wagner een bazuin-solo 'Love's Enchantment' laat voordragen!! -

Wie feesten organiseert op de wijze als het Berlijnsche comité schijnt te willen doen, geeft duidelijk blijk, dat hij van Wagner's leven en streven niets begrijpt. Richter en Mottl hebben gelijk. Wat heeft Wagner met *muziekfeesten* en *muziekcongressen* te maken?

Het is maar éénmaal gebeurd, dat Wagner zich door zijne vrienden heeft laten overhalen, de uitnoodiging om op een muziekfeest mede te werken, aan te nemen.

Dit was in het jaar 1854 in Zwitserland. In de briefwisseling tusschen Wagner en Liszt wordt over deze gebeurtenis gesproken. In een brief van 2 Mei 1854 schrijft Wagner in antwoord op een desbetreffende vraag van Liszt: 'De zaak met het muziekfeest in Wallis is aldus: Het comité noodigde mij destijds uit, het muziekfeest te dirigeeren, wat ik echter rondweg afsloeg. Daarentegen verklaarde ik mij bereid, een symphonie van Beethoven (de 7de) te dirigeeren, wanneer men voor het overige, dat is dus eigenlijk voor het geheele feest, een afzonderlijken dirigent aanstelde. Zij waren daarmede tevreden en engageerden een muziekdirecteur uit Bern - Methfessel genaamd - die mij zeer is toegedaan. Nu laten zij het in hunne voorloopige berichten zoo voorkomen, alsof ik gemeenschappelijk met Methfessel de directie

van het geheele muziekfeest op mij genomen had. Dit is echter volstrekt niet waar. Voor het overige moet ik zeggen, dat ik in muzikaal opzicht hoegenaamd geen verwachting van dit feest heb. Men heeft mij reeds bang gemaakt ten opzichte van de samenflansing van het orkest en vooral twijfelt men aan het bijeenbrengen van een eenigszins behoorlijk zangerskoor. Daar bovendien zeker niet op meer dan één repetitie te rekenen valt, kunt ge wel begrijpen, dat ik weinig vertrouwen in de zaak heb. Eigenlijk heb ik er niets anders in gezien dan een aanleiding om eens een uitstapje in de Alpen te maken.'

Later in een brief van 7 Juni 1854, spreekt hij de hoop uit, dat Liszt hem op zijn uitstapje en ook naar Sitten (de plaats van het muziekfeest, gelegen in het kanton Wallis) zal kunnen vergezellen, doch voegt er bij: 'Maar verwacht niets van het domme muziekfeest. Men had mij gevraagd iets van mij te laten hooren, doch daar heb ik van afgezien. Ik dirigeer alleen de A-dur-symphonie van Beethoven. Het feest is 10, 11 en 12 Juni.'

Er kwam echter niets van die medewerking. Bij de generale repetitie verscheen Wagner in de concertzaal en had terstond een levendig gesprek met Methfessel, waarbij hij verklaarde, dat hij wegens onvoldoende bezetting van het orkest (voornamelijk der hoorns) de directie niet op zich kon nemen. In den avond van dien zelfden dag ontving het comité van hem een schrijven in denzelfden zin, waarin hij tevens mededeelde, dat hij afreisde. Aan Liszt schreef Wagner: 'Von dem Sittener Musikfest bin ich ausgerissen; es kam mir wie eine grosse Dorfkirmess vor, auf der ich nicht Lust hatte, mit zu musiciren. Ich reiste Knall und Fall ab! - Mir soll kein "Musikfest" irgend welcher Art kommen.'

En nu het *congres*. - In het hierboven aangehaalde schrijven van den voorzitter van het comité, in antwoord op den brief van Hans Richter, wordt gezegd, dat het niet ter eere van Wagner is, dat er een muziekcongres zal plaats hebben. Maar dan is het toch zeer toevallig, dat dit congres juist met de feestelijkheden der onthulling van het standbeeld samenvalt. Bovendien klopt die verklaring ook niet met het in Berlijnsche dagbladen gelijktijdig met eerst bedoeld schrijven verschenen bericht over het plan om *in aansluiting aan de onthulling van het Richard Wagner-monument* te Berlijn een 'muziek-paedagogisch' congres te houden.

Wat nu de taak van dit congres betreft, het zou zich in de eerste plaats bezig houden met de vraag, of niet voor de Duitsche conservatoria een gelijkvormigheid van handelen met betrekking tot de leerplannen, examina en getuigschriften bij het verlaten der scholen zou worden vastgesteld, ten einde daardoor een grondig onderzoek der muziek-onderwijzers en onderwijzeressen te bevorderen en alle knoeierijen en misbruiken op dat gebied zooveel mogelijk tegen te gaan.

Het schijnt dus in Duitschland in dit opzicht niet overal te zijn zooals het behoort. Maar wat heeft die paedagogiek met Richard Wagner en zijn kunst te maken? Personen, die Wagner's beteekenis op het gebied van het wetenschappelijke niet willen laten gelden, hebben er zelfs reeds munt uit trachten te slaan en gezegd; ‘Of er bij deze gelegenheid een congres tot stand komt is voor de Wagnerzaak volkomen onverschillig (wat ook juist is); *trouwens voor een congres is Wagner's verhouding tot de wetenschap van volstrekt geen gewicht.* Men viert Wagner als kunstenaar. Zijne meeningen over de taak en het doel der wetenschap zijn wel interessant als uitspraken van een productief genie, maar richting aangevend zijn ze niet.’ En dan moet verder de trouwe Bayreuther gemeente het ontgelden, die als orakeltaal aanneemt, wat de meester in dit opzicht geschreven heeft. Zulke uitlatingen lokt men uit, wanneer men op onhandige wijze ontwerpt en publiceert.

Dat niet alleen die plannen bestreden zijn, maar dat ook in de plaats daarvan andere in overweging zijn gegeven is licht te begrijpen. Dat gebeurt meer.

Vooreerst is professor Thode, de schoonzoon van Cosima Wagner, met een denkbeeld voor den dag gekomen, dat naar alle waarschijnlijkheid van de familie Wagner is uitgegaan.

Hij zou naast de *Meistersinger* een rei van opera's en tooneelspelen willen laten opvoeren, die op Wagner's ideeën en werken invloed gehad hebben. Zoo bijv. Gluck's *Iphigenia*, Mozart's *Tooverfluit*, Weber's *Freischütz*, *Minna von Barnhelm* van Lessing, Schiller's *Jungfrau von Orleans*, Goethe's *Torquato Tasso*, *Der Prinz von Homburg* van Heinrich von Kleist. Ook werken uit andere landen; bijv. uit Frankrijk een opera van Méhul, Cherubini of Boiëldieu. Engeland zou vertegenwoordigd worden door een stuk

van Shakespeare, Spanje door een drama van Calderon, Italië door het *Stabat mater* van Palestrina, enz. Dit is op zichzelf een voortreffelijk denkbeeld, maar terecht is er tegen aangevoerd, dat er dan van Wagner zoo goed als geen sprake zou zijn en bovendien de uitvoering van zulk een programma weken zou vorderen, gedurende welke het moeilijk zou zijn, de feestelijke stemming gaande te houden.

Een ander plan kwam uit den koker van den bekenden schouwburgdirecteur Angelo Neumann. In een artikel in de *Neue Freie Presse* heeft hij het tamelijk breedvoerig ontwikkeld.

Feestconcerten, historische muziekuitvoeringen - begint hij met te zeggen - gala-opera, feestmissen, banketten en muziekcongressen, gelijk het programma der feestcommissie bevat, kunnen het - afgezaagde dingen als zij zijn - onmogelijk iedereen naar den zin maken. Hans Richter heeft dan ook terecht doen uitkomen, dat aan dit programma het verhevene en tevens populaire ontbreekt. De huldiging van een groot kunstenaar moet een krachtige uiting van de voor hem in alle harten wonende vereering zijn, en in die richting moeten de voorstellen liggen, die men tot verandering van het programma meent te moeten doen.

Neumann zegt dan, dat hij, van dit standpunt uitgaande, een voorstel heeft gedaan, dat eerst thans openbaar is geworden en, naar het schijnt, een gunstig onthaal bij het publiek heeft gevonden. Hij had aanbevolen, een opvoering van het laatste tooneel uit de *Meistersinger* (de *Festwiese*) in de open lucht, op de plaats waar Wagner's standbeeld zal worden opgericht. Bij de woorden van Hans Sachs: ‘Ehrt euren deutschen Meister!’ valt de omhulling van het beeld en daarna herhalen de gezamenlijke zangvereenigingen van Berlijn de strophe. Dat zou verheffend zijn en tevens iets voor het volk, een werkelijke volkshulde. Het zou zonder in een nietszeggend uiterlijk feestgedruisch te vervallen, gelegenheid geven tot breede ontvouwing van massa's, en reeds had hij (Neumann) van competente zijde de verzekering ontvangen, dat de Keizer, wegens zijn levendigen zin ook voor het decoratieve, aan dit plan zijn toestemming wel niet zou onthouden.

En dan is er nog iets - zegt de voorsteller - wat voor dit plan spreekt. Het is, als ware dit tooneel uit de *Meistersinger* expres voor een gelegenheid als deze gecomponeerd. Wagner heeft

hier aangetoond, hoe hij zich de hulde van een dankbaar volk aan een geliefden meester voorstelde, en heeft in zijn Hans Sachs zeer veel van zijn eigen denken en voelen neergelegd. Eliza Wille verhaalt in hare gedenkschriften, dat zij Wagner, toen hij in 1864 eenigen tijd in de villa van haar man te Mariazell (Zwitserland) logeerde en zich in een zeer gedrukte stemming bevond, eens trachtte te overreden, van den uiterlijken roem af te zien, en hem, die toen aan de *Meistersinger* werkte, op het eenvoudige leven van den Neurenberger dichter-schoenmaker wees. Doch daarop antwoordde hij onmiddellijk: 'Ich habe ihm doch auch die andere Seite gegeben. Er steht auf der Wiese in freier Luft am Johannistag, während Stadt und Volk ihm zujubeln, weil er der Meistersinger ist. Die Welt wird sich verwundern, wenn sie die Töne nud Accorde hört, die ich dem Meistersinger zu Ehren anschlage. Echt deutsch ist mein Hans Sachs. Meine "Meistersinger" sollt ihr hochhalten.'

Uit deze woorden klinkt als 't ware een vurig verlangen om ook eenmaal, evenals Hans Sachs, daar te staan onder den jubel van geheel het hem innig vereerende volk. Neumann verhaalt in verband daarmede een voorval, dat in Maart 1876 in het noordwestelijk station te Weenen bij 's meesters vertrek plaats greep. Het operapersoneel was in genoemd station bijeengekomen om Wagner uitgeleide te doen, en dit gaf hem aanleiding den wensch uit te spreken, dat men tot afscheid nog iets voor hem zou zingen. Daarop sprong Hans Richter op een tafel en riep: 'Wach auf!'... en weldra klonk het koor uit de *Meistersinger*, waarmede het volk Hans Sachs op de 'Festwiese' begroet. Wagner stond er als bedwelmd bij en murmelde telkens: 'Ein glücklicher Tag! Ein glücklicher Tag!'

Thans kunnen wij den meester niet meer persoonlijk huldigen, zooals hij het wenschte, - zegt Neumann, - maar wij kunnen hem gepersonifieerd achten in Hans Sachs en wij hebben in zijn plaats het standbeeld, dat wij met de verheffende slotwoorden der *Meistersinger* kunnen begroeten. Naar mijne meening zou de opvoering der 'Festwiese' bij deze gelegenheid een grootschen, overweldigenden indruk maken. En twee voordeelen zou de uitvoering van dit plan hebben. Ten eerste zou daardoor de plechtigheid der onthulling van het monument de kern der feestelijkheden worden, en vervolgens zou men het vervelende ontgaan, dat gewoonlijk zulke plechtigheden kenmerkt.

Tot zoover de heer Neumann. Het denkbeeld dat aan zijn voorstel te gronde ligt, is zeker toe te juichen, maar de vraag is, of plaats en omstandigheden het mogelijk maken, zijn plan te verwezenlijken. In de feestcommissie, waar het plan in tegenwoordigheid van den voorsteller is besproken, werd er op gewezen, dat het programma der feestelijkheden reeds in al zijne détails door de autoriteiten was aangenomen, en het derhalve moeilijk zou zijn, daarin nog verandering te brengen. Niettemin wilde men nog beproeven, de toestemming der hoogste autoriteit (de Keizer) te verkrijgen om het plan Neumann in het programma op te nemen.

Geschiedt dit niet, dan kan het eenige waardige in de voorgenomen feestviering de opvoering der *Meistersinger* in het gebouw der koninklijke opera zijn. *Kan* - zeg ik: want de ondervinding geeft het recht om niet veel vertrouwen te stellen in gala- of feestvoorstellingen, of hoe men ze anders noemen wil. Men kan den grooten meester niet beter eeren dan door een zoo correct mogelijke opvoering zijner werken, en daartoe behoort, behalve energie en de noodige middelen, vooral *piëteit.*

Tot degenen, die van hunne vereering voor Wagner hebben blijk gegeven door het schenken van bijdragen voor een monument, behoort ook de zanger Theodor Reichmann, die den 22sten Mei jl. in het sanatorium Marbach (Oostenrijk) overleed.

Voor de Nederlanders, die de voorstellingen te Bayreuth hebben bijgewoond, is Reichmann geen onbekende. Hij trad aldaar voor de eerste maal in 1882 als Amfortas in het 'Bühnenweihfestspiel' *Parsifal* op en bleef verscheidene jaren de hoofdvertolker van den zieken Koning. Bij de eerste opvoering der Meistersinger (1888) zong hij er de partij van Hans Sachs en in 1891, toen *Tannhäuser* voor de eerste maal in Bayreuth ten tooneele werd gevoerd, die van Wolfram van Eschenbach. Later prijkte, gedurende langen tijd, zijn naam niet meer op de programma's dezer voorstellingen, totdat hij in 1902 eindelijk weer eens den Graalkoning vertegenwoordigde - thans voor de laatste maal.

Zoo langzamerhand verdwijnen de eerste *Parsifal*-vertooners van het tooneel. Scaria, Hill en Siehr zijn reeds lang dood, en thans is ook Reichmann ten grave gedragen. Amalia Materna en Marianne

Brandt hebben reeds lang het tooneel vaarwel gezegd, en nu gaat Therese Malten haar voorbeeld volgen. Onder de genoemde personen zijn enkelen, die men nog niet goed heeft kunnen vervangen, doch over het algemeen genomen kan men ook zeggen, dat de directie van het theater te Bayreuth in den loop der jaren niet ongelukkig is geweest in de keuze der vertolkers van de daar opgevoerde Wagnerwerken.

En dat wil veel zeggen, want het is niet gemakkelijk, goede vertolkers van die werken te vinden. De kunst van den acteurzanger in het Wagnersche drama is een moeilijke kunst. Vooral wanneer men haar vergelijkt met die van den tegenwoordigen Italiaanschen opera-zanger.

De oude Italiaansche zangschool had terecht een goeden naam. Haar voortreffelijkheid bestond in de eerste plaats hierin, dat zij door natuurlijke ontwikkeling der stemorganen de zuiverheid van intonatie en buigzaamheid der stem bevorderde. Toonvorming was de grondslag harer methode; de schoonheid van den toon ging haar boven alles. Dit was ook wel het geval met de moderne Italiaansche zangkunst, doch deze ontwikkelde zich in een andere richting, doordien de zangers er zich op toelegden, elkander door bravour-aria's, vervuld van passages en roulades, te overtreffen, waarbij het verband tusschen woord en toon meestal geheel uit het oog verloren werd.

Naarmate de dramatische muziek in Italië achteruit ging, werd ook het aantal goede zangers geringer. Daarentegen ontwikkelde zich in Duitschland een wijze van zingen in verband met het daar te lande zich vormend *muziekdrama.* Dit ging evenwel met groote moeielijkheden gepaard. De zangkunst is voor de Duitschers, en in het algemeen voor de noordelijke volken, bijzonder moeilijk, oneindig moeielijker dan voor de Italianen, en zelfs veel moeilijker dan voor de Franschen. De oorzaak hiervan ligt niet alleen in den invloed van het klimaat op de stemorganen maar vooral ook in de eigenaardigheid der taal. Wat de welluidendheid betreft, staan de Germaansche talen bij de Romaansche verre ten achteren. Een taal met grootendeels korte en stomme vokalen, ingeperst tusschen op elkaar gehoopte consonnanten, moet natuurlijk in een andere verhouding tot de muziek staan, dan een taal, waarin vokalen en consonnanten volgens de wetten der welluidendheid verdeeld zijn.

Het model van den Italiaanschen zang kan op de Duitsche taal niet toegepast worden; de juiste ontwikkeling van den zang op grondslag dier taal kan alleen gelukken door onafgebroken studie van zulke werken, waarin de zang volkomen in overeenstemming met de taal is gebracht. En dat zijn in de eerste plaats de werken van Richard Wagner.

De moeielijkheid in het aanleeren van dezen zang springt in het oog. Maar nu komt nog de *tooneelspeler*, aan wien in het muziekdrama sterke eischen worden gesteld.

Toen het Duitsche 'Singspiel' zich begon te ontwikkelen, en nog gedurende langen tijd daarna, moest de operazanger meestal ook in de gesproken tooneelstukken optreden. Dit zangspel had bijkans denzelfden oorsprong als de Fransche 'vaudeville', en werd uitgevoerd door dezelfde tooneelspelers die in elk genre van het gesproken drama optraden.

Zelfs nadat die vroeger onbeteekenende zangstukken, die aan het 'Singspiel' zijn naam gaven, de groote uitbreiding hadden verkregen, die zij in de latere opera hadden, bleven de zangers - zelfs voor de gewichtigste rollen - toch tot het tooneelspel behooren. Toen Karl Maria von Weber het waagde, niettegenstaande het groote aanzien, waarin de Italiaansche opera destijds stond, in Dresden een Duitsche Opera te stichten, deed hij dit nog onder medewerking van het tot het gesproken tooneelspel behoorend personeel. Genast, Emil en Eduard Devrient o.a. traden zoowel in het tooneelspel als in de Opera op. Zij allen begonnen hun loopbaan nog tegelijk als zanger en tooneelspeler.

Voor deze zeer verdienstelijke soort van tooneelspelers werden de oorspronkelijk voor Italiaansche operagezelschappen geschreven opera's van Mozart in het Duitsch vertaald en van dialogen voorzien. Op dezelfde wijze handelde men met de voortbrengselen der Fransche muzikaal-dramatische kunst.

Het voordeel daarbij was, dat de zanger nu gelegenheid had, zich door optreden in het gesproken tooneelspel ook als acteur te oefenen, en zoo ook in dat opzicht het publiek te bevredigen.

Maar later, toen zanger en acteur twee afzonderlijke personen werden, was het operapubliek ook tevreden. D.w.z. toen de Duitsche Opera hoogere allures begon aan te nemen, had de zanger genoeg te doen met het beheerschen van zijne omvangrijke

rollen en kon men niet meer van hem vergen, dat hij ook nog in het tooneelspel zou optreden. In het tooneelspelen moest hij zich nu onder de hand oefenen, en dat ging er dan ook naar! Het operapubliek echter, dat vóor alles den *zanger* wilde, verlangde van hem niet veel anders dan dat hij het door zijn zang zou bekoren. Als tooneelspeler werd weinig van hem verlangd. Waar hij in dit opzicht te kort schoot, behandelde men hem met indulgentie, en hoogstens ontlokte zijn onbeholpenheid een glimlach. Wat men in den vertolker van het gesproken drama niet zou geduld hebben, daaraan ging men bij den operazanger zonder protest voorbij. De opera was toch eigenlijk niets anders dan een concert met decoratief en costuum.

En wie was daarmede meer tevreden dan de zanger zelf? Indien hij niet uit zich zelven gevoel had voor de dramatische zijde van zijn rol, kon hij het zich in dit opzicht zoo gemakkelijk mogelijk maken.

Maar dit werd later anders. Het moderne gezongen drama eischt van den zanger, dat hij medewerke om ook de handeling tot haar recht te doen komen, en het intelligente deel van het publiek verlangt van hem meer dan een fraaie stem en de correcte voordracht van een aria.

Dikwijls gebeurt het, dat opera-zangers, wanneer zij bemerken, dat hun stem langzamerhand gaat verminderen, een bijzonder nauwlettende studie van het acteeren gaan maken, en daarbij dikwijls in manieren vervallen. Dat zijn de ware broeders ook niet. De ontwikkeling van den tooneelspeler moet gelijken tred houden met die van den zanger, doch helaas ziet men dit maar zeer zelden.

In Reichmann kan men noch den zanger noch den toonspeler onvoorwaardelijk loven, doch hij had veel goeds. Hij had een prachtig week barytongeluid; zijn stem bezat iets weeklagends, dat voor sommige rollen, bijv. voor den zieken koning Amfortas, volkomen paste doch daar, waar een kernachtig of humoristisch gezang vereischt werd, hinderlijk was; vooral ook omdat Reichmann waar het op gevoelsuitingen aankwam, dikwijls iets slepends in zijn zang had.

Wolfram von Eschenbach vond in hem een zeer goeden vertolker. Als Wotan voldeed hij minder. Hem ontbrak het kernachtige in den zang, dat in deze partij een der hoofdvereischten is.

Ook als acteur was hij voor de grootsche figuur van den oppersten god niet de aangewezen persoon.

Zijne opvatting van de rol van Hans Sachs was, hoe verdienstelijk ook in sommige opzichten, te sierlijk en hier en daar zelfs geäffecteerd. Bij zijn optreden in die rol te Bayreath zag hij er ook voor een 16de eeuwsch schoenmaker te mooi uit, zoodat men van hem zeide, dat hij meer had van een 'Hofschuster fur Lackirstiefel und Saffian.'

Ofschoon zijn spel en voordracht in deze rol later zeer verbeterden, zoo kon men toch altijd bemerken, dat hij aan de eenmaal gekozen opvatting min of meer getrouw bleef. Reichmann had onder het publiek der Hof-opera te Weenen (waaraan hij verbonden was) zeer veel bewonderaars. Toch schijnt het, dat er waren, die zich met de wijze, waarop hij den Neurenberger dichter-schoenmaker voorstelde, niet goed konden vereenigen.

In een brief, die onlangs gepubliceerd werd, zegt Reichmann: 'Ik moet u eens gauw mededeelen, dat ik gisteren vernomen heb, dat ik een slechte Hans Sachs ben. Van wien? Natuurlijk van een recensent! Ik heb te weinig humor, ik ben te voornaam, te aristocratisch voor dien schoenmaker. Wat doet mij dat een plezier! Alsof ik een vroolijke, ruwe, proletarische Hans Sachs wilde zijn! Neen, dat is geheel tegen mijn gevoel. Want heb ik Wagner, den dichter, goed begrepen, dan geschiedt er in deze opera iets grootsch, iets geheimzinnigs, iets goddelijks.

Schoenmakers, snijders en bakkers verdwijnen als handwerkslui en verbinden zich door de kunst met het groote Duitsche volk. En Hans Sachs? Ik kan het niet helpen, maar voor mij is hij meer dichter dan schoenmaker; hij is voornaam door den adel van zijn geest, en daarom kan, naar mijne opvatting, Hans Sachs niet voornaam genoeg gedacht worden.'

Die adel van geest, waarvan Reichmann hier spreekt, kan echter ook uitgedrukt worden in gemoedelijkheid en vroolijkheid, de karaktertrekken zoowel van den historischen Hans Sachs als van den Hans Sachs van Richard Wagner. Over de opvatting dezer rol kan geen verschil van gevoelen bestaan. Wagner heeft het in den tekst van *Die Meistersinger* gezegd:

> Hans Sachs war ein Schuhmacher
> und Poet dazu,

en uit zijne mededeelingen aan sommige zangers weten wij, dat dit rijmpje hun tot richtsnoer moest strekken bij het voordragen der partij. Sachs was een man uit het volk, een ambachtsman, doch begaafd met dichterlijk gevoel, een schoenmaker en dichter. Dit heeft de zanger wel in het oog te houden. Is hij te veel uitsluitend schoenmaker, dan mist hij den juisten toon der voordracht evenzeer, als wanneer hij van Sachs een modern salondichter zou willen maken. Ook hier komt het er op aan, den middenweg te houden.

De brief, dien ik hierboven aanhaalde, behoort tot de mededeelingen welke Reichmann gedaan heeft aan iemand, die van plan was een biographie van hem te schrijven. Een andere mededeeling betreft de onaangename gewaarwordingen, die hij ondervond, wanneer na een applaus midden in de handeling een deel van het publiek begon te sissen. ‘De gewoonte om in die gevallen te sissen - zegt hij - is hier (in Weenen) door de Wagner-vereeniging ingevoerd. Dat was de dank, wanneer men bij haar zong. Zij beweerde, dat men tegen Wagner handelde, wanneer men bij open doek applaudisseerde, en ook dat het publiek daardoor in zijn kunstgenot gestoord werd’. - ‘Aber, meine Herren - zoo roept hij uit -, was glauben Sie denn, wie uns Ihr Zischen stört, erbittert und nervös macht? Es gehört wahrhaftig viel dazu, um dadurch vom Narrenhaus ferngehalten zu werden! Es ist eine Missachtung, die den Künstler verletzt und irritirt. Wie kann er den Faden seiner Rolle behalten, wenn er sich den Kopfzerbricht, warum eigentlich gezischt wird. Man denkt: Aha, das sind die, welche Wagner betreffs des Applaudirens missverstanden haben, aber, welche Coterie arbeitet denn heute gegen dich, oder war es wirklich so schlecht, dass du keinen Applaus verdienst? Ich gönnte diesen Leuten doch, dass sie Aehnliches durchmachten, sie die uns damit elenden.’

Voorzeker is datgene, waarover Reichmann zich hier beklaagt, voor den zanger zeer onaangenaam, ofschoon een waar kunstenaar zich over zulke dingen moet weten heen te zetten, vooral wanneer hij overtuigd kan zijn, dat de handeling van een deel van het publiek niet zijn persoon maar een beginsel betreft. Maar van den anderen kant moet men ook dit deel van het publiek in bescherming nemen en zich liever richten tegen hen, die te onpas hun bijval betuigen.

Ik heb het bijgewoond, dat in het tweede bedrijf van *Tannhäuser* na het gezang van Walther von der Vogelweide een daverend applaudissement volgde. Daartegen werd toen niet geprotesteerd. Waarschijnlijk dacht men: *Tannhäuser* is nog zoo iets van een oude opera - en het verwonderde mij bijna, dat de Landgraaf, Elisabeth en zij, die op de Wartburg genoodigd waren, niet met het applaus instemden.

Een ander maal was het in de *Meistersinger*. David had ridder Walther von Stolzing met de regelen der school bekend gemaakt en zich op zoo voortreffelijke wijze van die taak gekweten, dat een deel van het publiek niet kon nalaten, zijn bewondering in een applaus uit te drukken, wat ten gevolge had, dat men van hetgeen Walther antwoordde, niets verstond. Een ander deel van het publiek gaf daarop - en zeer terecht - zijn misnoegen over deze storing der handeling te kennen door te sissen.

Die toejuichingen midden in de handeling zijn nog een overblijfsel der operatoestanden. In de Opera hadden bij het veelal ongerijmde der libretti en den vorm van het muzikale gedeelte (afgesloten stukken, zooals aria's duetten enz.) zulke interrupties niet veel te beduiden; zij deden althans geen kwaad. Maar in het moderne toondrama, dat naar de grootst mogelijke eenheid streeft en waarin tekst, muziek en handeling innig verbonden zijn, kunnen zulke storingen niet geduld worden. De zanger echter, die er zich over beklaagt, moet zich niet wenden tegen hen, die de toejuichingen trachten te onderdrukken, maar tegen hen, van wie ze uitgaan.

En het deel van het publiek, dat zijn bijval zoo moeielijk schijnt te kunnen inhouden, bedenke, dat het den zanger door zijn ijver een zeer slechten dienst bewijst; het maakt hem nerveus en kan aanleiding geven, dat zijn spel en zang in den verderen loop van het stuk er onder lijden.

De zanger-tooneelspeler is nu eenmaal een nerveus en prikkelbaar wezen. Dat brengt zijn métier mede. Ook Reichmann was het. Felix Mottl, die hem lang gekend heeft, deelt in de *Neue Freie Presse* daaromtrent iets mede.

'Vele jaren geleden - zegt Mottl -, toen Reichmann nog de hoofdvertolker der partij van Amfortas in Bayreuth was, zong hij eens in een der eerste repetities voor *Parsifal* zoo incorrect, dat

Herman Levi, die deze repetitie dirigeerde, betwijfelde, of het mogelijk zou zijn, Reichmann weder zoo ver te brengen, dat hij zijn taak op even voortreffelijke wijze vervulde als in vroegere jaren.

Ik beloofde met Reichmann te zullen spreken en zocht hem den volgenden morgen in het "Hôtel Sonne" op, waar ik hem bij het ontbijt vond. Hij bemerkte terstond, dat ik aanmerkingen voor hem in den zak had en was dientengevolge slecht geluimd en ontving mij met achterhoudendheid.

Ik viel nu niet met de deur in huis, maar sprak eerst over andere, onverschillige dingen, totdat ik gelegenheid vond, hem mijne bedenkingen mede te deelen over de wijze, waarop hij den dag te voren de rol van Amfortas geïnterpreteerd had, waarbij ik tot zijn verontschuldiging aanvoerde, dat hij die moeilijke rol sedert de laatste opvoeringen te Bayreuth wel niet meer nauwkeurig zou hebben doorgezien, en daarbij nog andere welwillende woorden voegde, die strekken moesten om de pil te verzachten.

Toen ik had uitgesproken, toonde hij zich zeer gekrenkt en beleedigd. Hij beweerde, dat hij daags te voren zijn rol niet alleen voortreffelijk had gezongen maar ook voorbeeldig van buiten had gekend, en dat alleen de soort van hatelijkheid, die men sedert eenigen tijd in Bayreuth tegenover hem aan den dag legde, voor Levi en mij een aanleiding waren geweest om nu opeens niet tevreden over hem te zijn. Te vergeefs trachtte ik hem daarop te overtuigen, dat dit volstrekt niet het geval was; dat wij hem allen als kunstenaar hoogschatten; dat er alleen sprake van was, het muzikale gedeelte zijner partij te perfectionneeren en ik met het oog daarop terstond bereid was, haar met hem te repeteeren. Dat sloeg hij echter rondweg af en verklaarde, dat wanneer in het jaar 1882 de meester met zijn Amfortas tevreden was, het ons, kapelmeestertjes, niet paste, aanmerkingen te maken op de wijze, waarop hij zijn rol vervulde. Ten slotte maakte hij zich zoo boos, dat hij uitriep: "Ik zie, dat ik hier volstrekt niet meer gewaardeerd word - ik reis af! Zoekt een anderen zanger, die iederen punt, iedere pauze zijn waarde geeft. Adieu! Tot mijn leedwezen moet ik je zeggen, dat het voor de laatste maal is, dat ik in Bayreuth gezongen heb!"

Daarop verliet hij het lokaal. Ik stond een oogenblik verstomd,

doch liep daarna de straat op, om er over na te denken, hoe ik deze zaak weder in orde zou brengen. Opeens voel ik, dat iemand mij op den schouder klopt, en zie: Theodor staat met het vriendelijkste gezicht van de wereld naast mij en zegt: "Weet-ge, waarde Felix, eigenlijk heb je toch volkomen gelijk. Ik heb mijn partij niet voldoende doorgezien. Heb je tijd, dan zullen wij ons bij het klavier neerzetten en wat repeteeren." - Zonder verder een woord over zijn voornemen van daareven te spreken, gingen wij daarop aan het repeteeren, en met het grootste geduld zat Reichmann met mij aan de piano te oefenen tot aan den middag. Van nu af aan hadden wij dagelijks zulke oefeningen en weldra was hij weder de oude voortreffelijke Amfortas van 1882.'

Mottl haalt dit voorbeeld aan als geschikt om een juist denkbeeld te geven van het wezen van den gestorven zanger. Uiterlijk: prikkelbaarheid en onschadelijke ijdelheid; innerlijk: wezenlijke ernst en vol toewijding voor de kunst. Reichmann wilde met goedheid behandeld worden. Wie dit verstond, kon hem om den vinger winden. Werd hij daarentegen ruw aangepakt, dan was het gedaan met zijn goeden wil en zijn toewijding.

Reichmann had groote vereering voor Richard Wagner. Diens alles omvattende blik, diep indringen in het wezen der dingen en verbazende werkkracht heeft hij gelegenheid genoeg gehad te bewonderen. Maar ook 's meesters onuitputtelijken humor, zelfs onder de drukkendste zorgen en de grootste beslommeringen. Hij verhaalt, dat Wagner eens na de uitvoering der eerste akte van *Parsifal* diep getroffen bij hem op het tooneel kwam en hem zijn groote tevredenheid betuigde over de wijze, waarop hij koning Amfortas had voorgesteld. Reichmann was daardoor zeer geroerd, hetgeen Wagner bemerkte. Hij wilde aan deze eenigszins drukkende stemming een einde maken, en plotseling een tienmark-stuk uit den zak halende, gaf hij dit aan Reichmann en zeide: 'Hier, mijn zoon, hebt gij tien Mark extra 'Spielhonorar'. Schnorr von Carolsfeld heeft als Tristan ook eens drie Mark extra bekomen. Daarbij lachte hij hartelijk.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

15 Juni 1903.

Terwijl de belangrijke onderwerpen van binnenlandsche politiek, bij welker regeling vooral het bijzondere karakter der tegenwoordige regeering duidelijk zou uitkomen: de inperking van den vaccinedwang, de vrijmaking van het hooger onderwijs, de afschaffing van de staatsloterij, nog in het tijdperk der parlementaire voorbereiding verkeeren; terwijl de financieele politiek van het kabinet, nu door den heer Harte van Tecklenburg de gedane voorstellen omtrent suiker- en drankaccijns zijn terug genomen, in het teneinde spoedende zittingjaar nog wel een gesloten boek blijven zal; terwijl dus in de laatste twee maanden, met betrekking tot ‘het Rijk in Europa’, de Tweede Kamer slechts weinig stof ter openbare gedachtenwisseling gereed vond, - de Eerste vereenigde zich in de laatste week van April volmondig met het militair-strafrecht- en het krijgstuchtontwerp - werden ten aanzien van ‘het Rijk in andere werelddeelen’ een tweetal hoogst belangrijke beslissingen genomen. Decentralisatie van het bestuur in Oost-Indië en spoorwegaanleg in West-Indië - het waren blijde dagen, toen deze sinds jaren begeerde ontwikkelingsmiddelen door de rechtstreeks gekozen vertegenwoordigers van het moederland aan de koloniën werden toegedacht.

De decentralisatie van het bestuur in Nederlandsch-Indië is een zoo ingrijpende hervorming, zij kan de physionomie van ons regeeringsstelsel zoo belangrijk wijzigen en er valt over dat alles zoo veel te zeggen, dat de vraag gerechtvaardigd is, hoe de Tweede Kamer voor de afdoening dezer hoogst gewichtige zaak heeft

kunnen volstaan met nog niet eens één vollen zittingsdag Gelukkig, dat het antwoord de Kamer voor een belangrijk deel zuivert van het verwijt, het zich ten dezen al te gemakkelijk te hebben gemaakt. In de eerste plaats zijn weinig koloniale onderwerpen, zoowel in de Kamer, bij de schriftelijke gedachtenwisseling, als daarbuiten, in tal van ambtelijke en niet-ambtelijke geschriften, zoo van alle kanten bekeken als dit. En in de tweede plaats had de regeering zich op het standpunt geplaatst, dat de rijkswetgever in hoofdzaak de bestuursdecentralisatie alleen had mogelijk te maken, maar dat de uitwerking van het beginsel behoorde te worden overgelaten, deels aan het opperbestuur, deels en voornamelijk aan de indische regeering, die daarbij volledig rekening zou kunnen houden met de onderling zoo verschillende gewestelijke en plaatselijke toestanden. Toen nu, zooals bij de schriftelijke gedachtenwisseling reeds voldoende gebleken was, de Kamer het door de regeering ingenomen standpunt juist achtte en door den heer Idenburg bovendien tegemoet kon worden gekomen aan enkele bedenkingen, tegen het oorspronkelijke ontwerp geopperd, bestond er inderdaad weinig aanleiding meer tot het houden van uitvoerige bespiegelingen en kon van principieele oppositie in het geheel geen sprake meer zijn.

Dat oorspronkelijk ontwerp, door Van Asch van Wyck slechts weinige weken vóor zijn dood gereed gemaakt en bij de Tweede Kamer ingediend, was wederom een verbeterde uitgave van het ontwerp-Cremer. Evenals zijn voorganger ging Van Asch van Wyck uit van de gedachte, dat de regeling van het gedecentraliseerd indisch bestuur in hoofdzaak in Indië zou moeten geschieden. Maar bij de uitwerking dier gedachte was hij èn consequenter èn minder angstvallig. De regeling van de bevoegdheid der gewestelijke of plaatselijke raden, aan welke volgens het ontwerp-Cremer weinig meer dan een adviseerende stem zou toekomen, wenschte Van Asch van Wyck geheel over te laten aan den gouverneur-generaal, die echter zijnerzijds op die raden een deel van de thans met haar volle zwaarte het centraal bestuur drukkende regeeringstaak zou kunnen doen overgaan.

Ofschoon over het algemeen met ingenomenheid ontvangen, bleek het ontwerp-Van Asch van Wyck toch niet boven alle bedenkingen verheven. Menigeen vroeg, of de voorsteller den

wetgever nu niet wat al te veel aan de indische regeering deed overlaten en of in de nieuwe artikelen van het regeeringsreglement, die de invoering van een gedecentraliseerd en tot op zekere hoogte autonoom bestuur moesten mogelijk maken, de hoofdtrekken van het nieuwe bestuurstelsel niet behoorden te zijn aangegeven. Dan wel, zoo men de rechtstreeksche bemoeienis van den wetgever tot een minimum wilde beperken, of de vaststelling dier hoofdtrekken althans niet had moeten zijn voorbehouden aan het opperbestuur. Een ander luidklinkend bezwaar bestond hierin, dat volgens het ontwerp niet overal, met het gedecentraliseerd bestuur, tevens een raad zou moeten worden ingesteld en dus het beheer over de aan een gebiedsdeel toegekende geldmiddelen in sommige gevallen buiten de contrôle hetzij van de belanghebbenden, hetzij van den begrotingswetgever kon worden gevoerd.

Op zeer tactvolle wijze wist de heer Idenburg zijn voordeel te doen met de gemaakte opmerkingen. In het gewijzigd wetsontwerp, dat hij bij zijn memorie van antwoord der Kamer aanbood, zijn de bedenkingen in de afdeelingen gemaakt ondervangen zonder dat nochtans al te zeer van de hoofdbeginselen der oorspronkelijke voordracht werd afgeweken. Een uitdrukkelijke bepaling aan het ontwerp toegevoegd stelde boven twijfel, dat aan de raden, welke overigens hun werkkring moge zijn, de bevoegdheid zal toekomen om de belangen van het gebied, waarvoor zij zijn ingesteld, bij den gouverneur-generaal voor te staan. Door dit aan het nederlandsche staatsrecht betreffende de gewestelijke en gemeentebesturen ontleend beginsel in de indische grondwet vast te leggen, kon de nederlandsche wetgever met enkele woorden het karakter aanduiden van de instellingen, die hij aan Insulinde schonk. Niet bloot-adviseerende, noch bloot-controleerende colleges behooren die raden te worden, maar de organen, waardoor de publieke opinie binnen het betrokken gebiedsdeel zich uiten kan en die, wanneer hun eigen regelingsbevoegdheid te kort schiet, ten allen tijde gerechtigd zijn, met klem van redenen te pleiten voor hetgeen hun noodig of nuttig dunkt.

In hetzelfde artikel 68 c, dat het toekomstig karakter der raden zoo gelukkig determineerde en daarmede reeds één waarborg gaf tegen fnuiking van hun invloed door een wellicht kwalijk gezind centraal bestuur werd, door een schijnbaar geringe redactie-

wijziging, een tweede waarborg binnen het bereik der autoriteiten in het moederland gesteld. Het ontwerp-Van Asch van Wijck wilde de samenstelling en de bevoegdheid der raden geheel overlaten aan den gouverneur-generaal. In de Kamer was de wensch uitgesproken om den landvoogd ten deze aan eenige bij de wet vasttestellen regelen te binden. De heer Idenburg koos een middenweg. Hij stelde voor, dat de regeling van deze uiterst delicate aangelegenheid niet uitsluitend bij *ordonnantie* (besluit van den gouverneur-generaal) zou moeten plaats hebben, maar zou geschieden bij *algemeene verordening*, onder welken ruimeren term òok wetten en koninklijke besluiten vallen. Bij het mondeling debat bleek het voornemen van de regeering om ‘de hoofdbeginselen, die bij de instelling van de raden gelden zullen, aangaande hun inrichting en de bevoegdheden hunner leden, te doen vastleggen in een koninklijk besluit, den Raad van State gehoord.’ Stelde de minister hiermede hen gerust, die het oorspronkelijk ontwerp te vrijgevig tegenover het indisch bestuur hadden gevonden, hij gaf tevens te kennen, dat het opperbestuur zich inderdaad tot de *hoofd*beginselen zou beperken. ‘Verder gaan’, had de heer Cremer gezegd, ‘zou zijn centraliseeren in het groot hier, decentraliseeren in het klein in Indië’. En ook de heer Idenburg oordeelde dat men, dus doende, gevaar zou loopen van Scylla in Charybdis te vervallen.

Ingrijpender dan de reeds vermelde wijzigingen was die, welke de minister aanbracht om te gemoet te komen aan een bezwaar dat, zooals bij de openbare beraadslaging bleek, vooral door den heer Fock krachtig gevoeld was, het bezwaar, dat een gedecentraliseerd bestuur ook dáar zou kunnen worden ingesteld waar niet te zelfder tijd een raad in het leven werd geroepen. De regeering was daarbij, evenals indertijd bij het ontwerp-Cremer, uitgegaan van de ongetwijfeld juiste gedachte, dat decentralisatie en zelfbestuur twee in den grond van hun wezen verschillende begrippen zijn en dat een landstreek, waar het personeel om een *raad* samen te stellen mocht ontbreken, toch wel eens gebaat zou kunnen worden met het invoeren van een afzonderlijke administratie, gevoerd door den hoogsten der van regeeringswege binnen die landstreek aangestelde landsdienaren, onder toezicht van het centraal bestuur. Zooals uit de memorie van antwoord, die van het gewijzigd ontwerp vergezeld ging, en uit de mondelinge toe-

lichting bij het openbaar debat bleek, was de minister door de gemaakte tegenwerpingen geenszins overtuigd van het verwerpelijke van het standpunt, door zijn voorgangers ingenomen. Wel echter was hij bij nadere overweging tot het inzicht gekomen, dat een afzonderlijke administratie van een bepaald gebiedsdeel voor één persoon een te omvangrijke taak en een te drukkende verantwoordelijkheid kon opleveren. Daarom had hij het ontwerp in dien geest gewijzigd, dat voor elk gewest of gedeelte van een gewest, aan hetwelk eigen geldmiddelen werden toegekend, tevens een raad zou worden ingesteld. De vrees, dat door die wijziging de invoering van een gedecentraliseerd bestuursstelsel op uitgebreide schaal onmogelijk zou worden werd aanmerkelijk getemperd door de verklaring dat, zoolang binnen een bepaald gebiedsdeel nog geen niet-ambtelijke ingezetenen, geschikt om in een raad zitting te nemen, werden aangetroffen, de raad in elk geval zou kunnen bestaan uit europeesche en inlandsche landsdienaren, die dan met den bestuurder de verantwoordelijkheid, aan het voeren der administratie verbonden, zouden deelen en, door de openbaarheid hunner overleggingen, tevens bij de niet-ambtelijke ingezetenen belangstelling voor de publieke zaak zouden aankweeken.

De oplossing door den heer Idenburg gevonden en waarmede hij, zonder het denkbeeld dat decentralisatie en zelfbestuur niet onafscheidelijk samenhangen los te laten, toch het bezwaar wist te ondervangen, dat aan de opdracht van financieel beheer aan een eenhoofdig gezag verbonden is, mag een meesterstukje van staatsmanskunst genoemd worden. Meestal loopen dergelijke pogingen om twee tegenover elkander staande meeningen tot verzoening te brengen, uit op iets dat niemand geheel bevredigt. Hier kwam een scherpzinnig minister tot een regeling, die zoowel voor den heer Fock, als voor de heeren Cremer en Pijnacker Hordijk, aanvankelijk van een andere meening dan hun ambtgenoot, volkomen aannemelijk bleek en die straks, door den minister en de indische regeering uitgewerkt en in practijk gebracht, wel eens tot het beste zou kunnen blijken te behooren, dat de nieuwe bestuursbeginselen voor Indië bevatten. Maar niet alleen dat de minister dus in ruime mate tegemoet kwam aan de bedenkingen van de zijde der vertegenwoordiging gemaakt, bovendien vond hij gelegenheid zijnerzijds eenige onmiskenbare leemten in het oorspronkelijk ontwerp aan te

vullen. Het in de indische grondwet opgenomen en wel wat uit den tijd geraakte volstrekte verbod van ‘vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard’ werd alvast niet toepasselijk verklaard op vereenigingen en vergaderingen, die het aanbevelen van personen voor het lidmaatschap der in te stellen raden beoogen. Dus werd, ook voor Indië, het bestaansrecht van de kiesvereeniging erkend, en daarmede voorkomen dat de uitoefening van het kiesrecht, straks aan sommige categoriën van indische ingezetenen te verleenen, een ijdele vertooning blijven zal. Een andere heilzame aanvulling van het oorspronkelijk ontwerp bestond hierin, dat de bepaling van het regeeringsreglement, volgens welke in N.-Indië alleen krachtens algemeene verordening belastingen kunnen worden geheven, in dien geest gewijzigd werd, dat ook belastingen door de raden, binnen de grenzen van hun bevoegdheid opgelegd, rechtsgeldig en dus invorderbaar zullen zijn.

Het is waarlijk niet te verwonderen, dat het met zooveel zorg, doorzicht en tact omgewerkt ontwerp, in zijn eindvorm evenver staande van het ontwerp-Van Asch van Wijck als dit stond van het ontwerp-Cremer, en aan hetwelk dus met volkomen recht de naam Idenburg mag worden verbonden, buitengewoon gunstig door de Kamer ontvangen werd. Zij die bij de algemeene beraadslaging het woord voerden, de heeren Fock, Cremer en Pijnacker Hordijk, deden het in hoofdzaak om hun groote ingenomenheid met de grondgedachten der voordracht uit te spreken en om te verklaren dat òf de minister aan hun aanvankelijke bedenkingen was tegemoet gekomen, òf de nog overgebleven bedenkingen van te ondergeschikten aard waren om afdoende bezwaren op te leveren. De minister had ten slotte niet veel anders te doen dan der Kamer zijn dank te betuigen voor haar gulle instemming en, door het afleggen of herhalen van geruststellende verklaringen, de reeds bestaande sympathie voor het ontwerp nog te verhoogen. Naar aanleiding van een door den heer Van Karnebeek gemaakte opmerking liet de regeering nog wat duidelijker uitkomen, dat niet alleen de *bevoegdheid*, maar ook de *taak* der raden bij algemeene verordening zal worden omschreven; daarna werd het aldus aangevulde ontwerp zonder hoofdelijke stemming, dus zonder eenigen tegenstand, door de Tweede Kamer aangenomen. Volgt de Eerste, wat nauwelijks te betwijfelen is, binnen korten tijd dit voorbeeld, dan kan, zoo

men nog een jaar neemt voor degelijke voorbereiding, de regeering hier en in Indië vóor de behandeling der indische begrooting voor 1905 met haar uitgewerkte regelingen gereed zijn en dus voldaan worden aan het billijk verlangen door den heer Fock uitgesproken, dat met 1 Januari van genoemd jaar het nieuwe stelsel in werking trede. Er zullen dan juist vier en dertig jaren verstreken zijn sedert in Engelsch-Indië tot bestuurs-decentralisatie werd overgegaan. Zij wier nationale eigenliefde door dit achteraankomen mocht worden gegriefd, kunnen zich troosten met de gedachte, dat het zijn voordeel heeft zich aan een ander te spiegelen en dat late haver óok opkomt.

Of nu tegen den verdienstelijken wetgevenden arbeid van den heer Idenburg geen enkele staatsrechtelijke bedenking meer zou zijn te opperen, en of in sommige opzichten de grenzen binnen welke de op- of overdracht van bevoegdheden aan de raden mogelijk is, nog niet ietwat hadden kunnen worden uitgezet, blijve voor het oogenblik in het midden. Het is reeds een groote voldoening, dat uit het tusschen regeering en vertegenwoordiging gepleegd overleg een stel fundamenteele bepalingen is voortgekomen, die den stempel dragen van onbekrompenheid en van vertrouwen in Indië's ingezetenen. Terecht wees de heer Idenburg er op dat de geest, die uit deze bepalingen spreekt, nauw verband houdt met de ‘in ons oog juistere beginselen van koloniale staatkunde’, die zich in den loop der jaren hebben baan gebroken. In een tijd dat men meer dacht aan de belangen der moederlandsche schatkist, dan aan de ontwikkeling van de indische maatschappij, had een wet als deze belooft te worden, vóor alles gericht op het belang van Indië, nimmer tot stand kunnen komen. In zooverre, en dit was ook de strekking van 's ministers peroratie, mag de decentralisatie van het bestuur in N.-Indië beschouwd worden als te liggen in de lijn der *ethische* koloniale politiek.

Maar tevens lijdt het geen twijfel of, bij de invoering van het thans door de Tweede Kamera anvaarde stelsel, zullen de gevolgen van de voormalige, ook door den heer Idenburg verworpen, beginselen van koloniale staatkunde zich pijnlijk doen gevoelen. Ter voorziening in locale behoeften, die noodzakelijke vervulling vereischen, zal maar al te vaak uit de indische schatkist geen geld beschikbaar blijken, terwijl de economische toestand van de overgroote

meerderheid der bevolking, reeds ver boven haar krachten belast, alle gedachte om door nieuwe heffingen in den geldnood te voorzien, zal uitsluiten. Dan zal derhalve het moederland voor het dilemma staan: òf de onbevredigende toestanden zonder redelijke hoop op herstel te laten voortduren, òf van de nog voorhanden overwinsten, door het moederland, krachtens een thans veroordeeld stelsel, ten koste der kolonie verkregen, ten minste een gedeelte af te staan om Indië en het nieuwe stelsel beiden recht te doen wedervaren. Het is niet moeilijk uit te maken, welke zijde van het dilemma strookt met de eischen des tijds en van de ethica.

Dat een goed ingericht bestuur voor een kolonie niet het éene noodige is heeft het voorbeeld van Suriname geleerd. Sedert 1 Januari 1866 is dit overzeesch gewest in het genot van instellingen, die wat haar practische werking en haar vrijzinnigheid betreft, slechts weinig te wenschen overlaten. Aan de ingezetenen der kolonie is een belangrijke stem in het kapittel toegekend, zoo zelfs, dat, indien hun gekozenen kans zien, de tering naar de nering te zetten, de koloniale huishouding buiten rechtstreeksche bemoeienis van de wetgevende macht in het moederland en alleen onder toezicht van het opperbestuur kan worden gevoerd. Maar de practijk heeft deze fraaie bepaling haast tot een bespotting gemaakt. De Koloniale Staten kúnnen de tering niet naar de nering zetten, om de eenvoudige reden, dat de nering te weinig oplevert om daaruit ook maar aan de bescheidenste eischen der koloniale huishouding te kunnen voldoen. Geen jaar verstrijkt of de surinaamsche begrooting wijst een tekort aan, dat door het moederland moet worden aangevuld en natuurlijk den moederlandschen wetgever het recht verleent in hoogste instantie over de begrooting te beslissen. Zoolang Suriname niet genezen is van haar bloedarmoede, zoolang de kolonie niet onafhankelijk is van de bijdragen van het moederland, zoolang zal ook de koloniale autonomie meer schijn dan wezen zijn.

Geen wonder, dat zoowel in Suriname als in Nederland al lang reikhalzend is uitgezien naar middelen om dezen zoo economisch als politiek hoogst ongezonden toestand te doen ophouden. Sedert een tiental jaren ongeveer heeft zich te dezen opzichte een opinie

gevormd, die gaandeweg tot een vaste overtuiging is geworden bij allen die zich in het vraagstuk der hergeboorte van Suriname verdiepten. Een spoorweg, die het bergachtig achterland in verbinding zou brengen met de hoofd- en havenplaats Paramaribo en de gelegenheid zou openen, de bronnen van rijkdom, welke dat achterland vermoed wordt te bevatten, te ontsluiten - dát was het wat de kolonie noodig had om van een lastpost een bloeiend, zich zelve rijkelijk bedruipend gewest te worden!

De pogingen om dien spoorweg te doen aanleggen door particuliere ondernemers, de 'Maatschappij Suriname', leidden niet tot het gewenschte resultaat. Die maatschappij toch eischte van staat of kolonie zulke zware offers, dat het ten slotte verkieselijk voorkwam, den aanleg voor rekening te nemen van de koloniale gemeenschap, die dan niet enkel sléchte kansen loopen zou en bovendien uitvoering en exploitatie geheel naar eigen goedvinden zou kunnen regelen.

Dit was het inzicht, waartoe de minister en oud-gouverneur Van Asch van Wijck en de ten vorige jare benoemde gouverneur Lely eenstemming kwamen en dat voerde tot een zeer beknopt en zeer duidelijk regeeringsprogram in zake Suriname: aanleg van een spoorweg van Paramaribo naar het Lawagebied door het gouvernement. Bijkans onmiddellijk na zijn aankomst in Suriname, in de eerste dagen van October 1902, diende de heer Lely bij de Koloniale Staten een uitgewerkt plan in, strekkende om voor rekening van de kolonie den spoorweg te doen aanleggen en te exploiteeren; om eveneens voor rekening van de kolonie het Lawagebied wetenschappelijk te doen onderzoeken; om van de Maatschappij Suriname, tegen geldelijke schadeloosstelling, rechten en vruchten van voorloopig onderzoek over te nemen; en om, ter bekostiging van een en ander, tot een maximum van acht millioen gulden, onder belofte van rentebetaling en aflossing, op te nemen bij den Staat der Nederlanden. Nooit werd een voorstel, aan de Koloniale Staten van Suriname gedaan, door die vergadering met grooter ingenomenheid en meer geestdrift ontvangen. Den 16en October bij de Staten ingekomen, kwam het reeds op 3 November in openbare behandeling om ten zelfden dage, onder 'applaus in de zaal en in de tribunes', naar het officieel verslag vermeldt, met algemeene stemmen te worden aangenomen. Twee dagen later

werd de koloniale verordening, zooals zij door de Staten was goedgekeurd, door den gouverneur afgekondigd.

Maar de goedkeuring der Koloniale Staten was voor dit geval niet voldoende. Daar het hier een plan gold, welks uitvoering de schuldenlast der kolonie met ettelijke millioenen zou doen toenemen, had, naar de bepalingen van het regeerings-reglement voor Suriname, ook de wetgevende macht een woord mede te spreken. En dat te eer omdat niet alleen de kolonie bij het moederland kwam aankloppen om kapitaalvoorschotten, maar bovendien de stand der koloniale kas van dien aard was dat daaruit voorloopig de over die voorschotten verschuldigde rente niet zou kunnen worden gevonden. De bijdrage van het moederland aan de geldmiddelen der kolonie moest dus alvast voor het loopende jaar verhoogd worden met het bedrag dier aan het moederland verschuldigde rente!

Derhalve waren het drie wetsontwerpen, die door den Minister van Koloniën bij de Staten-Generaal werden ingediend. Het eerste, strekkende tot goedkeuring van de koloniale verordening van 5 November 1902 en van een overeenkomst met de Maatschappij Suriname aan te gaan en krachtens welke deze vennootschap voor ruim een half millioen volledig zou worden ‘uitgekocht’. Het tweede om de huishoudelijke begrooting van Suriname over 1903 te verhoogen met kosten van spoorwegaanleg, vergoeding aan de Maatschappij Suriname en rentebetaling aan den Staat der Nederlanden. Het derde om dezelfde bedragen ten laste te brengen van het Xde hoofdstuk der staatsbegrooting, ten deele als kapitaalvoorschot, ten deele, wat de rente aangaat, *à fonds perdu.*

Het zou onbillijk zijn, de Tweede Kamer tot grief te maken, dat zij deze wetsontwerpen niet ontving met een zóó hooggestemde geestdrift als waarmede de Koloniale Staten de voorstellen van den gouverneur Lely begroet hadden. Maar ging zij niet te ver, door ten aanzien der ontwerpen aanvankelijk een houding aan te nemen, die, zoo zij daarbij volhard had, de uitvoering van de in de kolonie zelve met zeldzame eenstemmigheid als *redmiddel* aanbevolen plannen onzeker zou hebben gemaakt? Gelukkig dat de heer Idenburg, ook waar het West-Indische aangelegenheden betrof, een vaste overtuiging aan tact en bedachtzaamheid bleek te paren. Evenzeer als zijn voorganger en als de heer Lely, toonde hij zich

doordrongen van het besef dat alleen door spoorweg-aanleg, opheffing van de kolonie uit haar kwijnenden toestand zou *mogelijk* blijken. Maar hij beweerde daarom niet - zoo min als de heer Lely het beweerd had - dat het aanbevolen geneesmiddel onfeilbaar zou zijn. Het eenige wat vaststond was, dat men er zonder spoorweg niet komen kon, want juist die spoorweg zou onmisbaar zijn om tot een afdoend onderzoek van het Lawagebied te kunnen geraken. Daar nu echter reeds gegevens verkregen waren, die een sterk vermoeden deden rijzen dat dit Lawagebied zou blijken rijk te zijn aan goudvelden en kostbare houtsoorten, meende de heer Idenburg dat ‘de sprong in het duister’ mocht en moest worden gewaagd. Bovendien zou aan die waaghalzerij niet alle voorzichtigheid behoeven te ontbreken. Het eerste gedeelte van den spoorweg toch zou loopen van Paramaribo naar Kadjoe door een behoorlijk onderzochte landstreek en eerst na de voltooiing van dat gedeelte, zou, in verband met de inmiddels verkregen nadere gegevens, te beslissen zijn of de lijn zuidelijk van Kadjoe door het thans grootendeels nog onbekende terrein dat den overgang vormt naar het Lawagebied, kan worden doorgetrokken. Alleen moest nu reeds in beginsel worden uitgemaakt, dat, bevestigen die gegevens de gunstige verwachtingen, dan ook inderdaad tot de voortzetting *zal* worden overgegaan.

Bij de op 27 Mei gehouden openbare beraadslaging bleek al ras, dat 's ministers vertoogen kalmeerend op de aanvankelijk zoo bewogen gemoederen hadden gewerkt. Er klonken nog wel bezwaren, maar voor het meerendeel werden zij vastgekoppeld aan de verzekering, dat het groote belang der zaak en de wenschelijkheid om in de uitvoering der surinaamsche plannen geen vertraging te brengen genoegen zouden doen nemen óok met hetgeen nog niet ten volle bevredigend werd geacht.

Een uitzondering maakten alleen de heer Troelstra en zijn geestverwanten, die, ofschoon instemmend met de strekking der voordrachten, de tegenover de maatschappij Suriname aangenomen houding al te vrijgevig en niet voldoende gemotiveerd achtten en die derhalve hun stem aan de met die maatschappij te sluiten overeenkomst onthielden. Erkend moet worden dat, ten aanzien van dit onderdeel, de verdediging van den minister sterker had kunnen zijn. De onderhandelingen met de ‘Suriname’ werden

indertijd persoonlijk gevoerd door 's ministers voorganger, die van zijn beweegredenen niets op schrift schijnt te hebben gesteld. Vandaar dat geen beslist antwoord kon worden gegeven op de vraag, waarom, in stede van aan de maatschappij een spoorweg-concessie te verleenen en zoo zij - gelijk te voorzien was - binnen den gestelden tijd niet tot aanleg was overgegaan, die concessie, zonder schadevergoeding, vervallen te verklaren, de regeering zich begeven had in een overleg met de maatschappij, dat noodzakelijk tot geldelijke offers voor den lande voeren moest. De Kamer had zich tevreden te stellen met het vermoeden van den heer Idenburg, dat de minister Van Asch van Wijck vóór alles zekerheid wenschte, dat de spoorweg zoo spoedig mogelijk en van gouvernementswege zou kunnen worden aangelegd en omeer die reden de voorkeur had gegeven aan het betalen van een ten slotte toch ook niet onbillijke schadeloosstelling boven de kans om eerst eenige jaren later het recht tot spoorwegaanleg, zij het dan ook voor niet, weder in handen te krijgen. Een vermoeden, waarvoor tal van waarschijnlijkheidsgronden pleitten, maar dat, in een gewichtige zaak als deze, toch eigenlijk geen vermoeden had behooren te blijven.

Was de bedenking van de sociaal-democratische fractie er een van zakelijken aard, een door den heer Röell geopperd bezwaar droeg een zuiver politiek karakter. Naar zijn meening had de regeering verkeerd gehandeld, door der Kamer ter goedkeuring voor te leggen een koloniale verordening van zoo wijde strekking als die van 5 November jl. Want de Kamer, uitsluitend voor de keuze gesteld, de verordening in haar geheel goed of af te keuren zag zich dientengevolge verkort in haar recht van amendement. Het antwoord, door den minister hierop gegeven, was formeel volkomen juist: het tot de regeering gericht verwijt kon niet worden aanvaard nu een vorm gekozen was, in het regeeringsreglement voorzien. Het regeeringsreglement zegt toch uitdrukkelijk, dat geldleeningen ten laste der kolonie kunnen worden aangegaan uit kracht van koloniale verordeningen, goedgekeurd bij de wet. Maar het regeeringsreglement zegt ook, dat dergelijke leeningen krachtens de *wet* kunnen worden gesloten en het blijft dus de vraag of, nu het hier den aanleg van een werk betrof, aanvankelijk geheel te bekostigen door het moederland, dat derhalve de slechte kansen voor zijn rekening moet nemen, het niet correcter geweest ware

dien anderen vorm te kiezen, waardoor de moederlandsche wetgever gelegenheid zou hebben gehad, aan zijn vrijgevigheid de voorwaarden te verbinden die hem geraden dochten.

De minister, wien overigens hulde toekomt voor zijn loyale verdediging van de autonomie der kolonie, zal wel gevoeld hebben dat in den grond der zaak de heer Röell niet geheel ongelijk had en daardoor te eerder bereid zijn gevonden met het bemiddelings voorstel, van die zijde gedaan, mede te gaan. Het kwam hierop neder dat in de wetsontwerpen tot verhooging van de koloniale en van de staatsbegrootingen (ten aanzien waarvan de Kamer wèl gebruik maken kan van het recht van amendement!) de woorden ‘een spoorweg van Paramaribo naar het Lawagebied’ vervangen werden door ‘een spoorweg van Paramaribo naar de Surinamerivier bij Kadjoe.’ Aldus gewijzigd werden die ontwerpen nu zonder hoofdelijke stemming aangenomen, nadat vooraf reeds het ontwerp, houdende goedkeuring van de koloniale verordening en machtiging tot het sluiten der bekende overeenkomst met de Maatschappij Suriname alle stemmen, op die van vijf sociaal-democratische leden na, had mogen verwerven.

De regeling, waartoe het overleg met de Tweede Kamer voerde komt derhalve hierop neder, dat goedgekeurd en bekrachtigd is de koloniale verordening van 5 November 1902 tot het aanleggen en exploiteeren van een spoorweg naar het Lawagebied, tot het verrichten van een exploratie in dat gebied, tot het uitkoopen van de Maatschappij Suriname en tot het opnemen bij den Staat der Nederlanden van ten hoogste acht millioen gulden ten laste der kolonie; dat eveneens zijn goedgekeurd de voorwaarden volgens welke de Maatschappij Suriname zal worden schadeloosgesteld, maar dat voorloopig alleen de gelden zullen worden verstrekt om het gedeelte Paramaribo-Kadjoe van den spoorweg aan te leggen en om een aanvang te maken met de exploratie van het Lawagebied.

De exploratie van het Lawagebied! Wat zal zij opleveren voor de toekomst van de kolonie - en van het moederland? De verwachtingen van den minister zijn hoog gespannen. Op grond van hetgeen de wetenschap reeds aan het licht bracht en in verband met enkele vondsten, in het Lawagebied gedaan, meent hij te mogen vertrouwen, dat een op breede schaal ondernomen geologisch onderzoek de aanwezigheid zal waarschijnlijk maken van

zooveel goud, dat, indien slechts door den spoorwegaanleg de thans onoverkomelijke moeilijkheden van transport overwonnen worden, een winstgevende exploitatie bijkans verzekerd mag heeten. Een vooruitzicht dat hoopvol stemt, maar tevens tot ernst aanspoort. Tijdig moeten de middelen beraamd worden ter voorkoming dat het goud, eenmaal gevonden, der gemeenschap ten vloek wordt in plaats van tot zegen. Allereerst dient gewaakt, dat de kolonie uit de binnen haar grenspalen te vinden rijkdommen de voordeelen trekt die haar rechtmatig toekomen en die zij zoo dringend noodig heeft om tot een voortdurenden bloei te geraken en om haar blijvend onafhankelijk te doen zijn van de geldelijke bijdragen van het moederland. Maar tezelfder tijd worde met bedachtzaamheid alles vermeden wat het ontstaan van 'uitlanders'-quaesties kan bevorderen. Zoo ergens dan zal hier de politiek van het *laissez-faire* moeten worden terzijde gesteld voor een waarbij de staat krachtig ingrijpt en zich de bevoegdheid voorbehoudt tot eigen exploitatie over te gaan.

In den loop van het parlementaire debat werd deze zeer teedere aangelegenheid aangeroerd door den heer Hubrecht, die, zich plaatsend op een standpunt, lijnrecht gesteld tegenover het hierboven verdedigde, de leer aanprees dat het Lawagebied aan de volharding en de winzucht van particuliere prospectors moest worden prijsgegeven en dat een voorbereiding van staatsexploitatie moest worden gekeerd. De minister oordeelde het blijkbaar niet noodig dienaangaande nu reeds kleur te bekennen. Zijns inziens beoogt de exploratie van het Lawagebied allereerst het verkrijgen van een antwoord op de vraag of een winstgevende goud-exploitatie waarschijnlijk en dus het doortrekken van den spoorweg verantwoord is - onverschillig of de ontginning der goudhoudende terreinen later aan particulieren overgelaten of door den staat ter hand genomen zal worden. De beslissing over de quaestie, door Dr. Hubrecht ter sprake gebracht, ligt derhalve nog in het verschiet, maar de kans dat zij in den geest van dien afgevaardigde zal uitvallen, is gelukkig niet groot. De wind blaast heden ten dage onmiskenbaar in de richting van staats-exploitatie van mijnen, zoo deze slechts met een redelijke kans van slagen kan worden ondernomen. In Oost-Indië levert vooral Banka sedert tal van jaren reeds de klinkende bewijzen, dat met een staats-

mijnontginning ruime inkomsten aan de schatkist kunnen worden verzekerd. En dat men ook voor Nederland dien kant wel uit wil bewees, in dezelfde vergadering, die tot de exploratie van het Lawa-gebied besloot, de stemming over het wetsontwerp tot het opsporen van delfstoffen van staatswege hier te lande. Bij dit ontwerp werd voorgesteld, dat gedurende zes jaren de staat, met uitsluiting van ieder ander, ook van de grondeigenaren, mijnbouwkundige onderzoekingen zal instellen op een bepaald omschreven terrein in Limburg en dat dit monopolie tegen inbreuken van particulieren zal worden beschermd door bedreiging met hechtenis of geldboete. De heer de Savornin Lohman, wien deze strafbedreiging, vooral ten opzichte van de grondeigenaren, te ver ging, kon slechts een zestal ambtgenooten voor zijn gevoelen winnen. De rest van de Kamer - met inbegrip van den heer Hubrecht! - vereenigde zich met de regeeringsvoordracht, die dus met een overweldigende meerderheid werd aangenomen.

Er is zeker alle reden om ten aanzien van het Lawagebied niet minder angstvallig te waken over de belangen van den staat, dan ten aanzien van het limburgsche kolenterrein geschied is. Want geldt het voor Nederland een vraagstuk dat, hoe belangrijk ook uit een oogpunt van sociale economie, op zichzelf genomen voor de staatsfinanciën niet van zeer overwegende beteekenis is, voor Suriname zou het voorkomen van goud in het Lawagebied ongeveer de eenig-denkbare kans opleveren om in betrekkelijk korten tijd alle geldelijke moeilijkheden te boven te komen.

Even noodzakelijk als de exploratie van dat gebied wordt het dus om het terrein der surinaamsche mijnwetgeving grondig te exploreeren en om te waken dat, zoolang beiderlei onderzoekingen nog niet tot vaste resultaten hebben geleid, geen enkel recht van den staat uit handen worde gegeven.

C.Th.v.D.

Buitenlandsch overzicht.

28 Juni.
Servische vorstenmoord.

De nacht van den 10^{en} Juni zal nog lang in het geheugen blijven als de datum van het bloedtooneel in het koninklijk paleis te Belgrado. Wel wist men dat de onzinnige, willekeurige regeering van koning Alexander op een gewelddadig eind moest uitloopen, en iedereen was voorbereid op den ondergang van de dynastie der Obrenowitch, maar nu het feit zoo kwam, in zijn barbaarschen vorm, als het is gekomen, - nu schrikt de gedachte terug, de verbeelding aarzelt de gebeurtenissen in zich op te nemen; ze vraagt een veroordeeling en wil van geen rechtvaardiging of vergoelijking hooren.

Al is onze fantazie aan akeligheden gewend door Armenische en Macedonische moorden en door de gruweldaden te Kischineff, toch stuit ze voor dit individueele geval van een koning en een koningin opzettelijk omgebracht en verminkt door een bende officieren.

Om een tweede voorbeeld te vinden moet men tot het jaar 1886 teruggaan toen een andere Alexander, de vorst van Bulgarije, in zijn paleis werd gegrepen door officieren van zijn leger, werd beleedigd en toegespogen, en opgepakt, en over de grenzen gevoerd.

Het kwam daarbij niet tot doodslag, maar de toedracht was daarom niet minder erg; want het gold hier niet een koning die zich in zijn woning opsloot en die naar de luimen van een verdorven vrouw zijn regeering tot een onheil liet zijn voor het land, maar het was een flinke vorst dien men aanviel, een man die meeleefde met zijn volk, een veldheer die zijn leger ter overwinning had gevoerd, een heerscher die de toekomst van zijn land in zijn hart droeg.

Wat er te Sofia, de hoofdstad van Bulgarije, op dien 8en Augustus van 1886 geschiedde, was, naar recht en reden beschouwd, misschien een ergerlijker feit dan de woeste oploop van 10 Juni in de hoofdstad van Servië, en het heeft ook, zoo ik mij wel herinner, op dat oogenblik een dieper schok gegeven. Het was een slag tegen het publieke eergevoel, en hij kwam te harder aan omdat de vorst, al werd hij door zijn Bulgaren teruggeroepen, toch definitief voor zijn belagers moest wijken, en geen macht in Europa het voor hem dorst op te nemen tegenover den onwil van den Czar die zijn aanvallers de hand boven het hoofd hield.

Ik moet van die gebeurtenis van 1886 melding maken omdat

zij den toon aangeeft voor het verloop der voorvallen op het Balkanschiereiland gedurende de nieuwe periode van zijn geschiedenis. Dat nieuwe tijdperk begint na 1870. Het is dan alsof er iets als een wedergeboorte zal aanbreken voor de volksstammen die onder de Turksche schaduw liggen.

De Germanen hebben hun triomf gehad door de oprichting van het Duitsche rijk; nu schijnt de Slavische stam aan de beurt te zijn voor opkomst en bloei. Europa had tot nog toe gewaakt voor de onschendbaárheid van Turkijë, in den Krimoorlog had het onder leiding van Frankrijk en Engeland de Russische aanmatiging teruggedreven, dan, na 1870, ziet het in dat het verkeerd heeft gedaan. Het Ottomaansche rijk gaat uiteenvallen; het heeft geen recht leven meer, en het overleeft zich nog alleen. Wat staten waren die nog kenteekenen droegen van hun oude vassaliteit worden zelfstandige koninkrijken, zooals Roemenië en Servië, nieuwe staten worden gevormd, zooals Bulgarije, met de kans van uitbreiding in de toekomst, en Bosnië wordt door Oostenrijk in beheer genomen.

Maar tot dit punt van groei gekomen, houdt de ontwikkeling plotseling op, aan het Zuid-Oostelijk-schiereiland van Europa wordt geen eigen kracht toegestaan. Rusland en Oostenrijk beschouwen het als hun domein, zij laten geen zelfstandigheid toe. De gebeurtenissen kunnen daarom niet hun natuurlijken voortgang hebben; en het wordt een verwarring, en een gemis aan doel en aan moraliteit.

De aanslag op Alexander, den vorst van Bulgarije, en de sanctie door Rusland gegeven aan het bedrijf der verraders, hebben voor 't eerst dien toestand blootgelegd.

Hoe diep moeten dergelijke verhoudingen ingrijpen in het leven van volken die met hun staatkundigen groei ook nog bijna hun geheele moreele opvoeding door te maken hebben!

Want men moet landen als Servië en Bulgarije, die zoo lang onder het bestuur van Turksche pacha's hebben gestaan, niet met den maatstaf van West-Europa gaan meten.

Die Kara-George, die 't eerst voor de vrijheid der Serviërs gevochten heeft, en die een recht nationale held geworden is, waarmede wordt zijn geschiedenis van verzet tegen de Turken ingeleid? Door den moord op zijn vader gepleegd. Als de oude man niet mee wil vluchten naar Oostenrijksch gebied, steekt hij hem zijn mes in de borst, omdat hij zijn vader niet in handen der Turken wil zien, en hij laat het aan zijn volgelingen over om hem geheel af te maken.

Wij hebben van zoo'n handeling geen naam, want de daad geschiedde in een opwelling van toorn; - tegen wien? tegen zijn vader? of tegen den Turk?

Kara-George vond dan zijn eigen dood door verraad toen zijn medestander Milosch Obrenowitch, de stamvader van de dynastie, het heft in handen had.

Het bestuur van Milosch, den rijken zwijnenhandelaar, geleek sprekend op het régime der Turksche pacha's. Men noemt hem wel vorst van Servië, maar zijn macht was niet meer dan van een vassal van den Sultan, en zijn gedrag niet anders dan de grootste willekeur. Het waren zijn verwanten en zijn naaste vrienden die hem dwongen het gezag neer te leggen.

Een bijzondere trek, dien vorsten van Servië eigen, is hun plotseling gebrek aan moed tegenover de gevaren die hen omringen. Zij hebben geen geregelde macht en ook geen vaste overtuiging die hen steunt. Het gaat hun als barbaren; een tijd lang, gedreven door hun instinct van moed, kunnen zij ondernemen en doorzetten, dan zinkt plotseling hun weerstandsvermogen weg. Zoo is het met Kara-George gebeurd: plotseling laat hij het land aan den vijand over; zoo heeft ook Milosch Obrenowitch gedaan, zoo komt voor de meeste van die Servische heerschers een oogenblik dat zij het opgeven. Het is alsof iets hen waarschuwt, dat zoo zij verder willen gaan, de gewelddadige dood hen wacht.

Kara-Georgewitch, de zoon van den grooten Kara-George, heeft de regeering moeten verlaten (1858), Milan Obrenowitch, de vader van Alexander, heeft evenzoo zijn macht op eenmaal neergelegd (1889). Zijn voorganger en oom, Michael Obrenowitch, werd vermoord (1868).

Het is een opeenvolging van willekeurigheden, willekeurigheden in hun handelingen en in hun lot.

Maar zij hebben toch iets groots al die menschen, er leeft in hen een overtuiging dat hun land geroepen is tot een hooge bestemming.

En die willekeur en dat hooge gevoel worden dan tot een caricatuur in den laatsten der Obrenowitch. Hij leeft ook van staatsgrepen en aanslagen, en droomt in zijn paleis van groote mogelijkheden, hij zou ook gevlucht zijn, wanneer een vrouw hem niet had gezegd vol te houden en te wagen.

Daarvoor kwam hem de gewelddadige dood. *Finis* van het geslacht Obrenowitch.

In den nacht van 10 op 11 Juni: de moord; 15 Juni: de uitroeping van Peter Kara-Georgewitch tot koning; 24 Juni: intocht in Belgrado en erkenning door Rusland en Oostenrijk van den nieuwen koning.

Want Rusland en Oostenrijk houden de hand er aan dat de dingen niet groeien zullen op het schiereiland, en zij verkiezen een koning (het land zonder bedenken opgelegd) die wankel staat in het bloed van zijn voorganger.

B*.

Van de zelfkant der samenleving.

Maria van Dalen.[1)]

(Fragment.)

I.

In de woelige tramdrukte van de volle Dam stond Marieke van Dalen, arme meid van buiten, kort-ingedrongen, het rood-kleurig hoofd door een naakt zwart hoedje gedekt, de korte hals bijna weggetrokken in de kraag van 't ouderwetsch manteltje, keek hulpeloos, blikte schuw het drukke plein in 't rond, dacht: als 't gaat regenen, wat moet ik dan beginnen!

Druip-zwaar hing de zwoelende voorjaarslucht.

Vaak vielen er droppen, plekkend het stoffig-grijze asfalt met sterrelend gespat, grif vervluchtigend in de wind, die even aanrukte in snelle zuiging, de regenval belette door te zetten.

Toch vielen telkens nieuwe spatten.

Bezorgd keken de voortjachtende menschen met peilende oogen naar de grauw-vochte wolkendracht, die nog bleef hangen, elk oogenblik zich kon ontlasten; en ze repten zich voort om bijtijds binnen te komen.

Nu en dan knipte er een paraplu los, rees omhoog als 'n

1) Verschijnt binnenkort bij J. Pieterse, Rotterdam, als vervolg op 't eveneens verschijnende boek ‘De Man uit de Slop’, waarvan 'n fragment werd gepubliceerd. (*Gids* Dec. 1901 II.) In Hooge Regionen, door ongesteldheid afgebroken, wordt in 't najaar hervat.

halve ballon, hobbelde een poosje met de voor 't minste druppeltje al bezorgde drager meê, dook dan weer weg, verdween in de hoofden-menigte als het druppelen niet doorging.

De schoenpoetsers om 't monument op de Dam, de tramkondukteurs bij de leege wagens, de aapjeskoetsiers voor 't Paleis, de brievenbestellers op 'n rijtje in de voortschokkende glazen kasten, allen keken met zorg-oogen naar de lucht, die maar dreigde met veel regen.

En weer vielen druppels, nu zelfs velen, het asfalt zwartig bespikkelend.

Juffertjes hipten, dadelijk angstvallig, haar rokjes wat omhoog, klapten paraplu open, keken speurend rond, bedenkend in welke winkel ze konden glippen als 't ging stortregenen, tippelden gerept voort, om weer te berustigen, nu de druppels verdroogden.

Maar nu joeg een felle dwarrelwind, scheerend, draaiend, tollend over de straten, opzwiepend het stof tot wervelkolommen, een zeker voorteeken van onweeren - en ineens beducht en verontrust stormde een drom naar de leege tramwagens, die minutenlang in wachting, net gingen vertrekken, de koetsier het dek van 't paard lichtend, druk aan 't belleluiden.

Wagens kwamen aan, vertrokken, en de nieuwe vulden zich dadelijk. Fatsoenlijke dames, gezellig-rond en wat zwaar en opzichtige dames met 'n fijn reukje en een te ziene en te vermoeden rokkenpracht, scharrelden saam, zetten zich gemoedelijk naast elkaar. De heeren van 't kantoor, sommigen scheeloogend, loenzend naar 'n lieve kop, anderen onverschillig, het zakenhoofd vol gedachten, daarvoor geen oogen, stonden gepropt buitenop, berekenend of ze voor de bui nog binnen konden komen.

't Was het uurtje van vijven. Van Kalverstraat, van Rokin en van Nieuwendijk kwamen de sjieke straatscharrels, en ook die er op azen, warrelden door elkaar met de kantoor-menschen, om te rijden naar een der nieuwe wijken, nu nog harder dringend dan gewoonlijk, uit zorg voor de regen, waarvan de tram hen zoo mooi kon redden. En alweer anderen repten zich, posteerden zich bij voorbaat, om de volgende tram te pakken.

Marieke, oogverduisterd door al die warrel, wist niet welke kant uit te gaan.

Zij kende steg noch weg in Amsterdam, voelde zich uit de lucht gevallen in deze groote stad waar niemand haar willig ten antwoord stond, alles haar vijandig aanstaarde.

Een straatjongen, de handen diep-weg in de groote zakken, keek haar spottend in de lobbes-achtige oogen - en ze keerde zich nog niet om of een ander schoof aan, in z'n al te ruime schoenen klak-sloffend, gnuifde haar echt brutaal in 't gezicht, ging fluitend verder, nog omkijkend, lachend om zijn eigen branie, rustig-onverstoord, met veel maling om de heele wereld, om de regen waarvoor ze allen wegliepen. Een haastige besteller wierp haar bijna omver; ze wist zich niet te wenden. 't Leek of ze naar alle kanten werd getrokken en weer tegengehouden, zij een splinter in een stroom, een droevig, beschroomd menschenlichaam tusschen een mierenhoop van volk, menschen die niet anders naar haar omkeken, dan kleineerend, grof of spottend.

De zware, slordige rokkenvracht sleepte ze in trage moeite meê, uitgeput als ze was door het vele dwale-loopen.

Haar angstend-schuwe, grijzig-groote oogen blikten, zochten, speurden van de eene hoek naar de andere, heel het woelig-warrelig plein in 't rond, waar volle tramwagens bel-luidend aanzwenkten en weer vertrokken, met veel gerucht van schurende raderen over reels en geklak van deugdlijk beslagen paardehoeven.

Ze wou wel in zoo'n wagen gaan zitten - geld had ze wel - maar ze wist niet waar zoo'n tram haar zou brengen, natuurlijk aan 't eind van de stad, waar je bijna buiten bent. De paar keer, die ze meereed, kwam 't zoo uit. En ze had dáár buiten niets te doen. Ze moest hier blijven, zoeken... zoeken. Heel de dag zocht ze al, liep ze rond als een wanhopige. Nee, in de tram hoefde ze niet te gaan. Daar vond ze niet, die ze hebben moest.

Maar ook als ze hem vond, wat dan nog? Hij zou niet meer willen, niet meer terug kunnen. Die man was verloren... voor goed verloren! En wat 'n man, o, wat een man! Een bijzonder begaafde, één die alles meekreeg, alles kon als-ie maar wou - en zich toch zoo bezondigde, zienderoogen en voorgoed zijn verderf inliep, schande en ongeluk met zich voerde, hij een dienaar Gods, een uitverkorene.

Weifel-slap, de aan stadsleven ongewende oogen in moei-

zame speuring, de schouders twijfel-sleurig, de voeten zwaar, bijna niet te verzetten, slommelde ze over 't roesemoesig plein, in vage angstberoering van niet de weg te vinden. Er waren zooveel straten, waar hij kon zijn, en naar alle kanten, dat zij niet wist, het niet met haarzelf eens kon worden, om het in één te wagen.

't Begon weer te druppelen.

De lucht hing neêr in zware vacht, van zwevend grauw, waaronder de huizen groot òpstonden, de daken bijna reikend tot aan 't zakkend spansel. 't Zou nu wel gaan regenen. Het angstzweet van het drukkende en toch zoo vreemd-wakke weer brak haar naar alle kanten uit. Lam-geloopen, keek ze naar een portiek of in-stoep waar zij zou kunnen schuilen...

Maar nu stoof aan een nieuwe windstoot, joeg warrelend stof op, hield de regen opnieuw tegen.

Pas kwam ze van 't Centraal-station, liep dáár uren rond, zenuwend opgejaagd bij 't zien van iemand die maar even op hem trok, de ongewende oogen, waarvoor alles dwarrelde, dadelijk scherpend tot pijnwordens-toe of hij 't kon zijn; of bij elk rijtuig dat aan-raderde, staan blijvend in harte-klop, het met de oogen nastarend, het soms na-loopend met kortere zwenking, als 't rijtuig de bocht maakte, om nog eens vliegensvluchtig te kijken of er dames inzaten, hij mogelijk daartusschen of erachter, en 't kleine glasraampje op-spiegelend, de raderen hart-rattelend op de keien, de wagen en al haar voorbij knerpte, zoo snel, dat zij niets dan vage gezichten bespeurde, zich met haar korte beenen naar de stations-ingang moest reppen om beter te zien of zij zich niet vergiste. Want op die rijtuigen moest ze vooral letten. Als-hij alleen vertrok, ging-ie zeker te voet, maar met dames zou hij echt heer-achtig doen, ze laten rijden in een mooie wagen, hoofdverloren en tot alles in staat, zijn kostbaar geld daaraan spendeerend. Zóó kende ze hem toch, zoo was hij en zoo bleef hij heel zijn leven, goed en goedhartig, zwak en toegevend, gemakkelijk te verleiden.

Nu viel haar plots in, door 't lezen van de naam Staatsspoor op een der trams, dat er nog een ander station kon zijn - en dat hij, wie weet, daaruit vertrok, om geen opschudding te geven. Och hemel, dat kon best. Ja, ja, zoo goed als zeker! Waarom zou hij aan 't groote afgaan, als er een

kleiner bestond? O, o, dat ze niet eerder daaraan dacht.... Dadelijk daar naartoe! Wie weet, trof ze hem nog, wie weet, kon ze hem nog afhouden, overreden, hem redden van de zekere afgrond, waar hij zich door zijn zwakke vleesch ging instorten!

Haar klein, vormenzwaar lichaam kwam ineens in drift, zette zich, vol spoedzenuwing, tot rep-beweging. Stommelig-vlug liep ze dadelijk op, bleef na eenige passen staan. Welke kant moest-ze uit? waar stond het station? hoe kwam ze dat te weten? Met schuw-vreemdige oogen keek ze overal rond. Maar onaandoenlijk, ieder met zichzelf bezig, jachtte of bedaard-spoedde alles op 't plein voort, als een uurwerk, dat opgewonden, moest afloopen. 't Leek of alle menschen aan touwtjes werden voortgetrokken in vaste lijnen, waarvan ze niet mochten afwijken; als zij op één aanliep om te vragen, staarde die haar verwonderd aan. Met zoekoogen liep ze nu aan op de tram waar zij 't bord van Staatsspoor had gelezen; ze kon die wagen niet terugvinden. Radeloos strubbelde ze rond, van 't eene gewagente naar 't andere, allerlei namen vond ze: Haarlemmerdijk, Centraal-station, Leidscheplein, Willemsparkweg, maar niet die van 't spoor, die ze moest hebben.

Twijfelend-aan-zichzelf, vroeg ze een tramman:

- D'er is toch nog 'n aander station, of hê 'k verkeerd 'keek'n?
- Staatsspoor, hij komt daar-net an...
- Waor dan?
- Daar... van 't Rokin!
- O, daank-e wel!

Zij stormde de aangewezen richting uit, zag een wagen aankomen, vroeg... nee 't was Plantaadje... de volgende! Maar nu viel het haar in, dat hij best kon passeeren als ze in de tram zat. Nee, in de tram zou ze hem niet zoo licht vinden! Anders, 't stond op regenen, èn ze kwam er gauwer, maar als ze liep kon ze hem tegenkomen, hem treffen, nee niet in die wagen, naar de weg vragen, dat is beter!

Maar aan wie? Zij speur-oogde, zocht een agent, dáár kon-je op vertrouwen. Zij zag er geen, o o! Dan maar een ander aanklampen, de eerste, de beste, onverschillig wie, deze? nee die niet... wacht deze! En ineens weer angstiggejaagd, hield ze aan een schonkige vent, vroeg met haar boersch dialekt:

- Kun ie mie ok zeggen, waor de naoste weg is naor 't spoor, neit naor 't groote, maor nao 't aand're?

- De Weesperpoort?

- Jao, néít het groote, déí van de Staot.

- Da's een heel end... 't beste dat je de tram pakt.

- Nee, neit de tram...

- Nou, dan hier 't Rokin af, zie je dat?

- Jaowel.

- En dan de Munt over, de Breestraat en de heele Utrechtschestraat af - en dan vraag je maar 'es opnieuw... je hebt toch 'n mond daarvoor.

Zij lachte in begrijpen, trachtte de straatnamen in haar hoofd te houden, vroeg nogeens, zei om 't vooral goed te weten:

- Dus hier recht-uut, mieneer? daank-e wel!

- Je kunt gewoon niet misloopen, ongeduldigde schonkig de andere. Je volgt maar de tramlijn... dan kom je er vanzelf!

Zij keek, zag voor haar uitlijnen de lange staalglinsterende reels, knikte dat zij het begreep, liep nu, ineens zeker haar weg te vinden, voet-stommelend voort, keerde zich nog even om, bedankte met trilschudding van haar korte lichaam en veel knikkingen van 't ronde hoofd, schokte gejaagd verder in één stooting door.

Heel de rokkenzwaarte floepte haar om de heftig-bewegende, korte beenen.

De andere, in zijn stevig postuur van kaaiwerker op z'n zondags, keek haar na, lach-mompelde:

- Die hèt haast... mot er zeker nog weze... rep-je ma'r niet, lievie, d'er komt nog 'n trein!! Wat zeg jij d'er van, lange?

Pier, die net aankwam, van verre 't zag, schokte zijn schouders, zei tot eenig antwoord:

- Een boerentrien.

- Sja, maar toch een frisch gezicht. Wat?

Pier onverschilligde weer met z'n schouders, vroeg, om van Verdam af te wezen:

- Welke kant ga jij uit, rooie?

- Naar de Pijlsteeg een stukkie ete. Kom, gauw een borrel pakke...

- Nee, pas gehad.

- Je spuwt er toch niet op?

- Dat niet, maar in de nor gezete, nou net los.

Verdam keek hem met groote spalkoogen aan, zei:

- God kerel, wat zie je d'eruit... weer aan 't bakkelaaien geweest?
- Welnee, alleen vet, meer niet, uit pest van die vechterij.
- Hum zoo, lâ we er een nème, op de valreep.
- Nee, ik ben te katterig.
- 't Beste middel om wat op te kikkere.
- Nee-nee, hield Pier vol, een andere keer.
- Nou as-je niet wilt... salúússies! Zeg, denk je er nog over, of niet?
- Ja zeker; ik kom morgen of v'navend.

Pier lammig, loomig, wenkte met zijn hand tot afscheid, volgde het Rokin. Hij wou ook gaan eten, niet in de Pijlsteeg, maar in de Utrechtschedwarsstraat, voelde geen lust met de rooie Verdam saam te blijven. Als-ie met hem ging, liep het natuurlijk weer uit op drinken - en 't geval van gisteravond, het standje van de kommissaris, zat hem nog dwars voor de maag.

Ver voor hem uit, dribbelde de korte gestalte van 't buitenmeisje in haar stribbelende, kortstootige loop. Zonder zelf te weten waarom, volgde hij haar met de oogen, mompelde: Wat doet zoo'n schepsel hier in Groot-Mokum?

Zijn eigen ellende van niet weten wat aan te pakken, maakte hem begaan met de kleine dikke, die zoo voortjachtte. Vaag dacht hij eraan haar in te halen, een eind haar op weg te brengen; hij moest toch dezelfde kant uit. Maar zijn lang lijf, lammenadig van een nacht op de brits slapen, kwam maar traag tot de inspanning om sneller te loopen. Heel de beroerde avond, op de Paaschwei te Zwolle, waar hij met 'n vent vocht, die hem zijn brood niet gunde, op hem smaalde, hem treiterde, dan het hazenpad kiezen de volgende morgen, uit angst voor de politie, met de boot naar Amsterdam terugvaren, alles in-de-steek-gelaten, en zijn dwalen door de straten met een leeg lijf, het drinken om te vergeten, zich wat te verzetten, èn aan 't eind bij de politie toch aanlanden, dat alles relde, kleurde voor zijn waterige oogen op, deed hem vergeten de kleine, dikke, die daar verderop dribbelde. Nu hij weer aan haar dacht en met de oogen zocht, zag hij haar niet meer. Och, zeker te langzaam geloopen!

Zijn beenen knikten bijna dubbel en zijn hoofd hing zwaar als een bal van lood. Heel de straat met het jachten en voortrossen sloeg tegen hem op. Zijn oogen knipperden ervan.

Eigenlijk stom van niet even met Verdam te zijn meegegaan, bezon hij. Wie weet, had die rooie nou 'n andere voorslag. Waarom zei hij toch van nee? Hij wist 'et zelf niet! 't Kwam eruit zonder het te willen, en een borrel lust-ie toch ook wel. Maar hij hield nu eenmaal niet van die rooie! Met hem liep-ie d'er in, zoo zeker als de dag aan de hemel komt.

In die gedachte zette hij zijn pas aan, liep stroever door, om van de straat weg te komen.

't Bleef nog aldoor droog, de grauwe wolken schenen zelfs wat op te trekken onder de korte windrukken, die nu en dan aanzwollen. Zijn hoofd voelde hij meer dan leeg, alsof alles eruit was gevallen. Toch maar een piereverschrikkertje nemen! gromde hij. Nee, niet doen! zei hij kordaat. Liever dadelijk-door naar de gaarkeuken en eten. Dat knapt op.

Bij elke kroeg, die hij voorbijkwam, wilde hij erin glippen, om de kinderachtige smaak die hem kwelde met n borrel te verdrijven. Niet doen, niet doen! zei hij weer telkens, ging twijfelend door.

Op de hoek van de Utrechtschestraat hield hij 't niet vol, lummelde het heilig huisje in, nam een borrel voor de toonbank; de vijf centen zocht-ie al in zijn zak. Hij liet de borrel in een wip naar binnen glijden, betaalde vlot, ging in groote haast weg, bang tot een tweede te komen.

Met een zetvaartje liep hij de dwarsstraat in, op de gaarkeuken aan.

II.

In de zaal met kalkwitte muren, groote steen-toogen als van 'n katakombe en zuiver-zand-bestrooide vloer, voelde Pier, bij 't binnenkomen, zich gelijk ontspannen. Al 't wit en de frischheid koelden zijn branderig hoofd, maakten hem evenwichtig.

De meeste tafels blikten leeg, de vele borden glanzend als witte oogen, die noodigen. Er waren geen heeren met hoeden-op als 's avonds en geen studenten die schreeuwden, de zaal ruim-kalm. Er zat alleen een mannetje van buiten, een

vischboertje uit Huizen, een ouwe vrouw met 'n kleine jongen, 'n soort straatventer, - de meeste tafels leeg. Niet dadelijk wist hij waar zich te laten neervallen, nam de bank 't dichtstebij, wachtte op 't dienstmeisje dat zou aannemen, tuurde intusschen naar de wit-bepleisterde effen muren met de even wit-bekalkte koninginne-buusten.

De borrel, waarvoor hij strak toch griezelde bij 't naarbinnen laten glijden, spoelde zijn weeë smaak glad weg, monterde hem klaar op - en nu met dat blanke linnen en die glans-schoone borden voor zich, kwam een danige trek, 'n rechte eetlust hem ineens overvallen. De geurige erwtensoep, het stukje smeuig spek van zijn buurman aan de andere tafel, prikkelde hem, scherpte zijn tong. Ja, dat zou-ie ook nemen èn dan een halve portie kap'sijners en een heele rijst na! Hij wenkte het zaalmeisje, wilde bestellen, zag nu eerst dat niet de poetelige, de kleine-taaie bediende, maar de vorige, die hij zoo graag mocht en die toen plots wegbleef. Bijna luid-op liet hij zich ontvallen:

- Hè, kijk, da'r heb je háár ook!!

Zijn blik hing vol oude bewondering aan haar smijdige gestalte, volgde de glunder-rappe bewegingen, het onverschillig loopen, het kloeke en frissche wat haar stralendgezond gezicht overglom. In zijn bewondering geduldig, wachtte hij kalm tot ze bij hem kwam, zonder er aan te denken haar te roepen of te reppen, niet eens bemerkend dat ze hem liet wachten.

Eindelijk liep ze op hem aan, lachend als 'n ouwe bekende, - en hij nu dadelijk erg eigen, schalde van verre:

- Zoo, weer teruggekomme?
- Dat zie je wel! grapte ze terug met haar lach-glunder gezicht snel-gevat.
- En waar heb-je al die tijd gezete?
- Dàt most je nou 'es wete.
- Zeker aan de rol geweest?
- Nee man, nèt mis hoor... 'k ga niet aan de rol.... da's me te min!
- Zoo! Ei, wat je zegt.

Zij lachte hem finaal uit, met dat prettige lachen zeggend: Jullie mannen denken alleen maar aan uitgaan, aan anders niks. En nu zijn verder vragen afsnijdend, vroeg ze kortaf:

- Wat zal 't weze?
- Half erte.
- En dan? boone of kapucijners?
- Kap'sijners.
- Heel of half?
- Hallef.
- Nog meer? vroeg ze, de bestelling ineens opnemend.
- Breng dat maar eerst.

Zij lach-nikte, liep naar het bestel-loket, riep: half erte, half kap'sijners! kwam gelijk al met de dampende erwtensoep bij Pier terug, zette het schaaltje op 't bord, klakte de lepel ernaast, ging aan 't andere eind der zaal bedienen. Pier at grif, nu weer dadelijk zijn eettrek bespeurend, keek, onder 't lepelen door, naar haar vlugge, vaste beweging, dacht: sjongen, sjongen, wat 'n meid... maar niks meê te beginnen... veel-te-bij-de-hand... als een aal zoo glad!

Zij bracht nu ook de bruine, gedeukte kapucijners in 't hooge schaaltje, waarvan de wasem afsloeg, met het klein reepje rozig spek er-op. Vork en mes klik-duwde ze met even vaste smijt ernaast.

Pier vatte dadelijk het zoutvaatje, strooide een volle lepel bijna over z'n kapucijners, vroeg gelijk al:

- En waar was je nou?
- Kan'et je wat schele?
- Anders zou 'k toch niet vrage?
- Nou, bij mijn moeder!
- Bij-je moeder? zeg laat naar je kijke!
- Toch-waar.... ze was ziek.
- O!! da's wat anders.... wat mankeerde ze?
- Tyfus.... acht weke plat op bed.
- En heb jij opgepast?
- Dàt most ik toch wel.... je kunt je eige moeder niet aan h'r lot overlate.
- Nee, da's waar ook.
- En al die tijd niks verdiend?
- Natuurlik niet.
- s-Jongens! zei Pier bedenkelijk. Dat is erger.
- Och, dat komt terecht, geld genoeg in de wereld al leef ik geen uur meer, luchthartigde ze, liep meteen naar de achterste tafel, naar 't Huizer vischboertje, waar ze werd geroepen.

Pier zag haar met gretige oogen na, dacht: wat een juweel van 'n meid!

Hij kwakte nu een flinke schep mosterd op de kapucijners, roer-lepelde 't gestrooide zout, en de geschudde peper dooréén, dacht er over na. De sterke lucht der mosterd kneep hem in de neus. Bijna moest hij er van niezen. Wat 'n flinke meid, zei hij weer. Zij bereddert alles of 't niks is. En h'r moeder verzorgen? mooi! Dàt zeg ìk maar!

In plots zelfverwijt schoot het hem te binnen hoe hij zijn moeder, toen die in haar ziekte om geld vroeg, niet eens antwoordde. 't Kan je nooit goed gaan in de wereld, schreef ze er over heen, en ze had gelijk. 't Was leelijk, gruwelijk gemeen van hem geweest. Dat is waar. Maar allà, wat kon-ie d'er aan doen? Zijn vrouw wou er niks van weten, zei maar: heb jìj om te sturen, ik niet! Wat moest-ie toen beginnen? Dat vervloekte beest, dacht alleen aan haarzelf. 's Avonds, dat wist-ie nog, dronk-ie zich een brom in, alsof dat wat helpt. Zie me nou zoo'n meid 'es an, die geeft je 'n lesje, bindt je radikaal de broek op! Nee, hij kon zeggen wat-ie wou, maar tegenover z'n moeder, gewoon laf, erg dun, daar ging niks van af.... En nou was ze dood, van gebrek gestorven. In de gevangenis waren ze het hem komen vertellen. Een heele nacht had-ie erover liggen huilen, alsof dàt er wat aan kon veranderen! affijn, daar niet meer over denken, dat is voorbij!

Hij hapte in zijn kapucijners, slikte ze ongekauwd binnen. De tranen kropen hem naar de oogen; de gedachtenis aan zijn moeder zat hem dwars, de slechte daad kon-ie niet verduwen.

Het zaalmeisje liep hem raaklings voorbij, nu met leege handen. Om van zijn nare gedachten af te komen, begon hij weer 't gesprek, vroeg:

- En je moeder is die nou geneze?

Zij bleef staan, zei zorg-rimpelend haar blanke voorhoofd:

- Nou, zoowat.... heelemaal niet.... nog erg zwakkies, dat kun-je zóó nagaan.... ze woüe haar in 't gasthuis doen, maar dàt wou ik niet.

- Dáár hebbe ze 't anders goed, weerlegde Pier.

- 't Kan wel, maar vreemde binne maar vreemde en eige gaat bove alles.

't Lei hem op de lippen: dat hangt ervan af! Maar hij hield zich in, zei alleen sterk-overtuigd:

- Nou, 't is mooi van je, erg mooi, dat moet ik zegge.

- Welnee, dat doet toch ieder. Wie z'n eige moeder niet helpt dat zijnne geen mensche.... nog erger dan diere!

Pier keek zuur, hapte opnieuw in zijn boonen - en zij werd alweer geroepen, liep naar een ander tafeltje.

Die drommelsche meid gaf hem zulke harde dingen te verduwen. Wat deelde ze hem daar 'n lesje uit, zonder dat ze 't zelf wist. En alles raak wat ze zei. Een goeie vrouw brengt je door 't leven, houdt je rechtop en een slechte haalt je naar beneden. Hoe was-ie toch aan 'n sloerie blijven hangen, inplaats van goed uit te kijken. Z'n eigen schuld, natuurlijk! Maar wat geeft je dat, als 't eenmaal telaat is?

Hij kauwde met trage tanden op zijn kapucijners, staarde met strakke oogen voor zich uit.

Wie had hem ooit iets zachts voorgehouden? Zijn moeder schold en schimpte op zijn vader, behandelde hem net zoo - en zijn vader sloeg de boel nu en dan stuk, niet omdat die twee zoo kwaad waren, maar gewoon uit onverstand, uit drift, vaak uit ellende en armoede. Dat kwam ook omdat zijn vader als daglooner maar weinig inbracht, voor het zware werk ongeschikt, door 'n val van 't paard als jongen, waarbij hij zijn been brak, wat slecht werd gezet. 't Meeste moest van zijn moeder komen, wat die aan de markt bracht door opgekochte eieren voor versche uit te geven, margarine als echte boter te verkoopen. Na de dood van z'n vader, gestorven aan een longontsteking, werd het niet beter. Moeder beweerde wel, dat zij er niks om gaf wat de man inbrokte, maar zonder zijn vaste loon ging het toch nog moeielijker; vaak kregen ze niet te eten. Achter elkaar waren ze eruitgetrokken, eerst zijn zuster, toen hij en daarop zijn broer, die nu in de Oost zat, of door de atsjineesjes uit elkaar gesnejen. Een wonder dat hij nog een vak leerde, leidekken, och, och, ook al 'n vak, waarvan als je 't goed beziet, niks overblijft. En daarop tegen zijn vrouw aangeloopen, in 't begin goed, puik, maar later net als bij z'n vader en moeder thuis. Hij zag het klaar, 't heele verloop, 't eene komt uit 't andere, zoo de ouden, zoo de jongen.... de appel valt neer bij de boom. Hij gaf toch ook niet om z'n jonk, 'n wonder, als-die niet om hem maalde.

Toch was-ie vaak week, gevoelerig, hij de sterke Pier van vroeger. Zou dat komen omdat-ie 'n daggie ouder werd....? 't Kon, maar nee, dan word-je nog harder! Hij zocht in zijn herinnering, ging met zijn gedachten terug tot zijn jongensjaren, maar vond niets. Ja toch, flauwtjes. Als heel, heel klein kind, mogelijk drie, vier jaar, was zijn moeder anders. En ook herinnerde-ie zich een zuster van zijn vader, waarvan hij altijd appelen en pruimen kreeg, die met hem rondtolde, tot ergernis van zijn moeder, die zei, dat zij 't jonk verwende. Gek, dat dàt nou bij hem weer opkwam.... erg mal om over al die dingen te denken!

Ontstemd over zichzelf, begon hij weer te eten, kauwde een mondvol kapucijners naar binnen.... Heel zijn eetlust was geslonken; met lange tanden zat hij te bijten. Zijn ellende-bestaan schoot weer voor hem òp in schrille kleuren. Nog had-ie een paar enkele guldens, maar als die òp waren, wat dan? Bij de Vereeniging hoefde-ie niet aan te komen; hij kon toch niet zeggen dat hij in Zwolle aan 't vechten raakte. Wat moest er van hem terechtkomen? Dat liep op niks uit, de gevangenis zijn voorland. Nou ook al goed! gromde hij ineens netelig. Verdorie, is dat 'n leven! In plotsopgekomen gramschap sloeg-ie met zijn vuist op de tafel zonder het te weten. Hij schrok er zelf van.

Het zaalmeisje stoof gelijk aan, zag zijn norsch gezicht, verwonderde:

- O, ik dacht, dat je riep.

- Ja, 't is goed, neem die rommel maar meê!

Knorrig schoof hij het driekwartleeggegeten schaaltje naar haar toe, zei:

- Breng maar half aardappels mèt!

- Wat mot 't weze, andijvie, zuurkool, bieten?

Heel het lijstje van haar groente welbekend ratelde ze nu af.

- Breng maar andijvie,... nee zuurkool....

Zij statigde onverschillig heen, bracht hem 't verlangde, zei geen woord. Wat kon haar die vent schelen. Hij leek wel gek met zijn snauwen!

Pier wenkbrauw-saamgetrokken, barsch als 'n dog, begon te kauwen. 't Smaakte. Goed dat-ie zuurkool nam, dat knapt op als je nog half-snik bent. Hij at in één vaart door, zei zichzelf: nou geen dooie koeien meer uit de sloot

halen. Wat drommel, wat geeft dat alles, geen steek brengt 'et je verder!

Hij stond in beraad half rijst te nemen of op te stappen. Die stuiver kon er nog wel af, hij zat toch op 't restje van z'n centen. Vooruit dan maar!

Nu kwam tegenover hem zitten een rare paljas, een bewegelijke ouwe, die erg vroolijk scheen.

Zijn grijze oogen flikkerden in 't grauw-tanig vel, lachten hikkerig, evenals zijn mond, die scheef heen en weer trok. Het grijze stoppelbaardje ging bij elke kaakbeweging meê en zijn afhangende schouders wiebel-dansten bij 't zenuwend gefrommel van zijn knokige handen. Nou, daar hoefde-ie niet aan te twijfelen, die had een neutje op, verre van kaarsschoon!

Aangetrokken door die grimassen, al kon die grappenmaker hem weinig schelen, keek hij naar hem, ging hem bestudeeren. Opeens begon de oude, die druk met zijn handen in de lucht griste, malle babbele-guichies maakte, nu ook te neuriën. Zijn half-zatte oogen toeknijpend, zong hij: Haarlemmer-o-o-olie, haarlemmer-o-o-olie, lang en grapperig, drukkend op 't woordje o-o-olie, het met hikkend valsch stemmetje uithalend, waarbij oogen, mond en wangvel meespeelden. Tusschen elk hik-refrein fantazeerde hij een lofrede op 't medicijn, deklameerde: Heeft 'n jong meisje liefdepijn, neem tien druppels in een lepel, wordt een oud mensch geplaagd door rimmetiek vijftien druppels om de dag; 't geneest radikaal en heb je last van gassen 't zelfde medikamentum probatum!

Hij bestelde vroolijk een heele groentesoep, bleef even staren in gedachten, begon weer, en nu aanprijzend:

't Vervluchtigt in je lijf, neemt alle zorgen, alle zwaarmoedigheid, en alle vuile dampen meê. In de maag opgenomen werkt het als een snelle merkurius of gezwinde bode, die geen dampen laat gaan zonder zich te vermengen; het laat geen vochten in de aderen of zenuwen vlieten, die het alle vergezelschapt zelfs tot uittocht; behoudt zijn kracht als het door waterloozing of stoelgang wordt uitgedreven. Jawel, mijnheer, zoo is het.. probatum est! Voor alles wat ze me vragen, zeg ik: Haarlemmer-o-o-olie haarlemmer-o-o-lie!

Hij wip-danste over de heele lengte der bank, herzong het referein van de olie. Nou, dacht Pier, die zit zelf erg in de olie, òf ik weet het niet!

Die grappenmaker verdreef, zelfs zonder zijn medicijn, zijn zwaarmoedige bui. Hij schudde van 't lachen.

- Kent mijnheer soms dat goedje? hikte lacherig de ouwe. Ik werk er al veertig jaar meê. Gewoon mirakels. Al bezit ik geen cent, ik blijf lustig. Al heb ik in drie dagen niet gegeten, ik blijf vroolijk, niks kan me deren, ik heb Haarlemmer-o-olie! Dit vocht helpt mij door alles heen, waar ik aanklop, vind ik een kooper, in hut of paleis, maar in een hut toch het meest, want de armen zijn de verstandigen en die zullen, zooals de Heer voorspelde, het Hemelrijk bezitten; de rijken gooien hun geld liever weg aan dure ap'tekers. Probatum est!

Hij haalde, al hik-dansend, uit zijn borstzak een fleschje, wikkelde het papier af, hield het lange flakonnetje triomfeerlijk in de hoogte, blikte het liefkoozend aan met z'n wat verrukte oogen, begon:

- U kent zeker dit wondervocht niet?

- Nee, zei Pier om wat te zeggen. Maar hij kende het wel, wist er alles van.

- Nou, dat geneest letterlijk alles; er zoûen nog ziekten moeten uitgevonden worden. Het geneest van benauwde band, die men heeft op of om de maag; verstuiking in de handen en voeten, pijn in de lenden, geronnen bloed en blauwe plekken en allen die door zwaar graveel waterlek gaan; deuze olie wijkt uit zonder te mijden en onbegrijpelijk, terwijl ze de steen doet smelten, doet ze het vleesch wassen. Ja, de wonde van een persoon is ermeê genezen, die door voortgaande snijden al twee jaar oud was geworden. Wil je 't niet gelooven, 't staat hier te lezen en het is niet van gisteren of van daag, dateert al van eeuwen!

Met snelle uitstorting van kleine en rappe woordjes, deklameerde hij in rammelslag de verdere verdienste van 't middel, ratelde af dat het goed is en deugt bij tandpijn, suizing in 't hoofd, tegen doofheid, maag-, long-, en leverkwalen, benauwde borst en hoest, kwetsing, verzwering, opstijging der moer, en de mizeriën, te verhelpen met vijftien droppelen om de andere dag; bij hartklopping en hoofdpijn door

er aan te ruiken als aan eau de la Reine. Geloof je 't niet? Dat moet je zelf weten, maar probeer het. Voor de oogen maak je het voorste van uw vinger een weinig nat, druk het aan uw oogklier in de hoek van uw neus, laat de oogleden drie of vier maal op- en toegaan, terwijl uw vinger op het kliertje rust, doet dit om de veertien dagen, en ge hebt geen bril noodig tot zeventig, tachtig jaren. Overkomt u iets dat hier niet is genoemd, neem het in zonder gevaar. Die geen medicijnen wil gebruiken dan als ze lekker zijn, moeten het maar ondervinden; ze zijn niet te helpen die kwade raad gehoorzamen!!! Nu zong, neuriede hij, hoe je 't moest innemen, met sterke drank, wijn, mee of melk, overhandigde daarop het flakonnetje met een sierlijke zwaai.

Maar Pier, die 't al zag aankomen, grolde lachend:

- Nee, dank je wel... niet noodig koopman!

- Niet?... nou dan een planeetje trekken? Meteen liet hij 't fleschje in de borstzak terugglijden, haalde uit de andere zak een bundeltje planeten-strookjes, hield het Pier voor, hikte mondvertrekkend:

- Je ziet, ik ben van alle marte thuis.... trek er maar gerust eentje.

- Loop rond!

- Sjeneer je niet... 't kost je kop niet.

- Schei uit, ik ben een ouwe kermisklant.

- Welnou, dan weet je dat ze goed benne.

- Of ze! schaterlachte Pier. Nee-maar puik hoor!

- Trek je er geen?

- Wissewaarachtig niet. Ik koop er liever een taaie voor.

- Gelijk heb-je! schalde de ouwe, die weer danserig over de bank schoof, en wipte opnieuw zijn referein van Haarlemmer-o-o-olie uithikte.

- Dan je handlezen?

- Ben-je 'n haartje betoeterd?

- Nee man, ik loop met Haarlemmer-o-o-olie. Geef hier je hand, dàt versta ik als geen tweede.

Pier bleef onwillig.

- Het kost je geen cent!

- Ik ben niet benieuwd!!

- Durf je niet? 't kost je toch niks.

- Vooruit dan!!

Pier duwde zijn groote, vellig-ingekerfde hand naar hem toe.

De oude hikte niet, lachte niet, keek ingespannen-ernstig, zei:

- Dat is de hartelijn, die is sterk ontwikkeld... een beetje brokkelig... een hart van goud... maar wat ongesjeneerd, wat grof.

- O, o! lachte Pier, niks van waar, hoor!

De andere lette er niet op, zei:

- Dat is de levenslijn, je wordt oud, of je moet je zellef verkorten.

- Dat kàn beter uitkomme.

- Over tien jaar... hoe oud ben je nou?

- Al drie en veertig.

- Over tien jaar... 't kan ook vroeger... kom je op 't kantje.

- Ik zal 't onthouwe hoor!

- Maar je komt het te boven.

- Mooi.

- Je doorleeft een kritieke tijd en je bent ergens geweest waar je liever niet weer naartoe wilt.

- Stik-k! gromde Pier.

- De duim erg ontwikkeld, dat beteekent wilskracht en hier de Venusheuvel, dat's wil zonder leiding, deugt tot niets.

- En verder? vroeg Pier, nu toch nieuwsgierig.

- Een vrouw heb-jij eronder gebracht, een vrouw zal jou eronder brengen, maar dat wordt de redding, wil je meer ervan weten?

Pier trok zijn hand terug, begreep de foef, lachte breed-uit:

- Nee ouwe, mij krijg je er niet in.

- Nò, ook al goed, graag of niet.

- Zoo is 't maar.

- Neem dan 'n fleschje olie?

- Zeker tegen de kritieke tijd? spotte weer Pier.

- Wil je niet, laat het dan. 'k Heb voor vandaag genoeg en voor morgen heb ik Haarlemmer-o-o-olie,... geen zorg voor de tijd. Hè lieve meid. Upsasa, breng eens bruine boonen!

Van 't eene eind der bank hipte hij naar 't andere, hikte zijn refrein, lachte de twee, drie die bij waren gekomen om te luisteren, vlak in 't gezicht uit.

- Je bent een rare pisang, grapte Pier.

- Och wat, een glaasje teveel dat is alles... het leven is tekort om het onszelf lastig te maken. Vandaag zijn wij er en morgen al onder de groene zooje!

- En je medikament dan?

- St!! plechtigde hij, st, dat is goed, valt niks op af te dingen. Honderden, duizenden heb ik genezen, maar 't leven ligt in de hand van die boven ons is. In de Heere zijn verborgen alle schatten der gezondmaking, zoo des Geestes als des Vleesches; alle krachten der medicijnen en alle wijze behandelingen der voorzichtige medicijnmeesters is uit Hem, door Hem en tot Hem: Hem zij de Heerlijkheid in der Eeuwigheid. Amen.

Een heele groep, nu met het zaalmeisje om hem heen, lach-spotte om zijn vrome regels. Maar hij bleef ernstig, ging zijn boonen eten, deklameerde weer:

- Zij zijn niet te verhelpen die kwade raad gehoorzamen; die geen medicijnen wil gebruiken dan als ze lekker zijn kan ik óók niet helpen!!

Pier's aandacht ging van de grappige ouwe weer terug op 't zaalmeisje, dat handen in de zijden, glunder-stevig erbij stond te kijken, te lachen. Toch 'n leuke meid!

Hij riep haar, betaalde, stond op, zei de ouwe goeie dag, stak hem een hand toe, trok heen.

De venter, uit zijn mijmeren opgevleugd, hip-danste weer over de bank, zong in lichte aangeschotenheid opnieuw het referein van Haarlemmer-o-o-olie.

Een rare snuiter, mompelde Pier, loom heen-schuivend. Maar in elk geval hij doet het goed en hij leeft er van. Zoo iets had ik vroeger ook kunnen aanpakken. Het paste net bij 't kaartleggen. Als 't heelemaal misgaat, wie weet, ga ik ook nog met die fleschjes loopen, zooals die ouwe!!!

III.

De lucht hing nog grauw-wolkig, dreigend-zwart, en de wind joeg nog even dwarrel-rukkig over de straten. Het woei nu fel, orkaande langs de trottoirbanden, langs de huizenkanten.

Ramen, deuren, jaloeziën rammelden, sloegen dicht, wer-

velden open, klepperden weer toe. Uithangborden, roestig aan de staken, piepten knersgierend. Zeilen bolden, floepten terug. Een groote vlag teisterde z'n zwiepende stok, sloeg bijna aan reepen. Zware kelderluiken ploften met een rukwind toe, - en vensters, ramen schudde-trilden van nieuws. De vrouwen woeien, flapperden de rokken vast om de beenen. Papier en flarden stoven met de windstooten meê, dwarlwirrelden naar alle kanten. 't Kon nu niet lang meer duren. Je zou zeggen 't had allang moeten regenen.

Met zijn hoofd tegen de wind-in, staarde Pier naar de lucht, bestuurde de wolkenjacht, alsof-ie belang erbij had.

De zwartige wolken-bobbels schoolden nog meer tezamen, dreven neer als slierige inktvegen. De wind ging liggen - en 't donkerde stroef op de nu stil-geworden straten. Mooi-zoo, zei Pier, nou zal 't komen, god-in-de-hemel, wat heeft 'et er lang omheen gedraaid. Maar waar naar toe, naar de Noorderstraat? nee, heelemaal geen trek in. Ik heb m'n huur nog niet betaald en dat lamme wijf is alleen goed om de hand op te hoûen. Verdorie, was ik nog maar een beetje binnengebleven, daar zat ik teminste droog! Ineens schoten zijn gedachten terug naar 't zaalmeisje; hij zag haar glundere manieren, haar vlug, stevig bewegen, haar astrant door de zaal stevenen. Jammer, dat ze geen jaar of tien ouder is... ik drie en veertig en zij twee, drie en twintig, nee dat gaat niet. Ze wil mij toch niet hebben, onnoodig ermeê te beginnen! Maar wat is dat, riep hij, uit zijn gedachten ineens verrast. Is dit niet die boerentrien van zooeven? Jé-jé, dus niet met de trein meê - en ze repte zich zoo, maakte zulke beenen. Kijk ze eens weer loopen, waar zou dié heen moeten. Een gekke stoethaspel, je zou zeggen, dat ze haar lief heeft verloren!

Haastig-snel met haar korte beenen, zag hij haar de hoek van 't Rembrandtplein omslaan, verdwijnen. Vaag herinnerde hij zich hoe-ie haar straks de weg woú wijzen en hoe-ie door zijn lam en loom-zijn niet ertoe kwam, terwijl nu geen spiertje in hem eraan dacht om 't nog te doen. Anders de tijd genoeg er voor. Toch niets om handen! Gek, aan wie herinnerde zij hem, op wie leek ze? Stil, ik heb 'et... op die goeie tante. Ben-je mal, dat kan toch niet, ze schelen minstens een leeftijd. Nou ja, maar zooals hij haar herinnerde. Die was ook kort en dik en schommelde even-

zoo haastig. Hij moest om zijn eigen veronderstelling lachen. 't Waren vandaag wel rare ontmoetingen, die Haarlemmerolieman en deze dikke en die lieve meid uit de gaarkeuken - en dat alles na die rampzalige dag van gisteren. 't Leek wel of de wereld op z'n lest draaide, of er wat bijzonders op til was en er wat met hem zou gebeuren.

De wolken donkerden nog meer, werden bijna roet, maar dat duurde al de heele middag; misschien ging het nog niet eens regenen.

Sleure-slenterend sloeg hij ook de hoek om, trok op de Reguliersbreestraat aan.

Maar nu begon het te druppelen, eerst onmerkbaar-langzaam, dan dun en ijl, alsof het heel fijn zeefde, daarop ineens fel doorzettend met felle lange straaltuiten. Jawel, zei hij, daar heb je 't eindelijk, nou komt het los. Waar kan ik me bergeu? In de Kalverstraat kende hij geen vijfcents kroegen, alleen de Amstelstroom, maar daar kwamen, naar zijn zin, teveel heeren. Snel schoof hij door naar de St. Luciensteeg, naar de Muizenvreugd.

Het stortregende nu.

Hij bestelde een biertje, snuffelde in de krant, maar vlak na de feestdagen, vond hij geen enkele aanvraag voor loopknecht. 't Leek zelfs of die rubriek niet bestond.

't Bleef stevig regenen, 't stroomde met geweld uit de hemel of alle wolken midden-door braken.

Na een halfuur klaarde het even. Hij trok een eind verder, naar de Voorburgwal, naar 't oude Veerhuis, waar meer ruimte bestond. Maar ook daar bleek het vol, zaten ze als haringen in een ton, kreeg hij maar moeielijk een staanplaatsje opzij van de trap. Hij bestelde gewoon een biertje, wou geen borrel nemen, bang dat het, als gisteren, mis zou loopen. Voor alles bleef het zaak uit de vingers van mijnheertje te blijven. Langzaam, alsof er knoopen in zaten, slurpte, bezoog hij het glas, na elk slokje 't weer neerzettend, niet van plan hier gauw vandaan te trekken, luisterend naar 'tgeen werd gesproken.

Twee mannen, vertelden, elkaars woorden met brokken aanvullend, dat bij hen op 't Veem niet minder dan zes gedaan kregen. Gelukkig liep het naar de zomer en dan is er licht wat te vinden, anders waar moest het heen! Er komt

hoe langer hoe meer armoê, en de rijken die worden hoe langer hoe rijker!

Een klein, zwart mannetje, 'n joodje, vinnigde daartegen in, zei kordaat-kras:

- Jullie met je soosjalisme bent gewoon gek! ja, de bazen zulle zich laten dwinge, waar haal-je dàt vandaan?... d'er motte nou eenmaal zijn rijke en arme en as-er brood wordt gebakken vallen er ook krummels.

- Maar wij wille geen krummels, wij wille zelf 't brood, 't blaadje moet eens omgekeerd worden.

- Daar heb-je 't, vinnigde het joodje terug. Jullie zoûen op de plaatse van de andere wille zitte om dan 'tzelfde te doen, nô! d'ar bedank ik voor, als ik toch geregeerd mot worde dan maar liever door een geboren heer dan door 'n plebejer!

- Wat praat jij van plebejer, wie zijn dat plebejers, gemeene smous die je bent, stoven ineens drie, vier tegelijk op.

- Zie je nou wel, dat jullie van niks afweet, van niks! Wat is plebejer? Man van 't volk. Word ik kwaad as-je jood zegt. Smous, dat is wat anders.

De veemwerkers voelden zich op hun plaats gezet, wilden dit niet toegeven; de een draaide zich om als daarmeê zeggend: tegen zoo iemand is niet te redeneeren; en de andere nam een slok van 't bier, keek minachtend. 't Gaf een oogenblik gerekte stilte. Maar 't joodje begon weer:

- Soosjalisme is heel goed om de loonen in de hoogte te jagen en wat van de bazen gedaan te krijgen, dat ontken ik niet...

- Natuurlijk, als-je dat maar weet! vielen de twee, die zich weer naar hem toe draaiden, hem in de rede. O, zoo!

- Heb ik dàt soms gezegd? Maar je mot niet denke, dat je daarmeê alles kunt make en breke... as-je hebt bereikt waarom je nou schreeuwt, ben-je nog geen steek verder...

- Zoo? och, wat je meent! smaalden ze op hem in. Hij weet 'et, hij alleen, wat zeg je me daarvan?

- Ik weet 'et niet, maar jullie evenmin, 'n groote bek opzette kan iedereen... 't komp aan op de boote en as die hier weggaan nou, zie jij ze maar terug te hale.

- Zeg ouwe, zoolang je zoo praat, lus je er nog wel eentje, niet?

- Heb-je teveel, wil-je trakteere? mij goed, ik sla niets af dan vliege. Hier kastelein schenk maar in, voor de heere.

- Kijk, hoe vin je hem... die is niet van gistere, niet in de wieg gebakerd.

- Als de schepe wegblijven is 't telaat.

- Het ouwe smoesie.

- Jawel, maar de baze moete zorge dat er werk komt.

- Natuurlik!

- Begrijp je dan niet, dat as-je 't te bont maakt, ze je gewoon late stikke...

- Och kom, hun eigen verdienen zit d'er an vast.

- Dat kan wel, maar dié zulle allicht wat anders vinde en jullie niet.

- Dat zit nog. Ze kunne het toch zellef niet doen. Werk genoch!

- Ja wel, van de eene naar de andere, maar als er heelemaal *niet* is, wat dan?

- Ze kunne niet zonder de arbeiers.

- Best, vreet daar maar van... ga eens in Italie kijken, daar verdiene ze een halve gulde daags en in Engeland het vier- vijfdubbele... waaraan ligt dat?

- En toch, ze kunnen niet buiten ons... wie zou de schepe lichte...

- Zeker, als er geen schepe komme, treiter-lachte het joodje. Zoo vlak zit dat niet. Zullie moete het werk hierheen hale, dat zie-je over 't hoofd. Pluk eens van 'n boom als d'er niks an zit.

- Maar 't zit er wel an, en goed ook! grof-lachten de veemwerkers, die vaag voelden waarop de andere doelde, maar nog sterker, dat ze meer woûen verdienen en minder uren werken, wat grif kon, zooals van Goor 't op de vergadering uiteenzette. Jammer, dat die nou hier niet was, wat zou-ie dat ventje in een hoekie drukken. De arbeid is toch de bron van alle kap'taal.

- Jawel, zei 't joodje, dat zeit Marx, maar ik zeg, je moet eerst arbeid hebbe voor het wat oplevert, daar zit de kneep, snap-je... dat hêt Marx vergeten, anders 'n knappe kop... ik heb hem gelezen!

Het gesprek verwarde nu voor 'n oogenblik, zwatelde, scheurde uit, naar alle kanten. De veemarbeiders voelden

zich niet verslagen, alleen voor 'n oogenblik vastgezet, beschouwden de bewering als een uitvlucht, een bourgeoisstreek. Maar ook het joodje, nu hij vaste voet zag, liet het gesprek niet gaan, begon op nieuw:

- 't Soosjalisme is goed en 't mot er zijn, hoe hooger de loonen hoe beter voor ieder, maar voor de rest niks gedaan. Jullie klagen en schreeuwen alsof er geen andere menschen in de wereld bestaan...

- Och kom, smaalden ze, zonder argument er tegen in te brengen.

- Vergelijk eens bij vroeger, hoeveel is er niet verbeterd? Wat verdiende 'n werkman voor een vijftig jaar? Nou bijna verdubbeld!

- 't Zou wat! vielen ze hem in de rede, niet genoeg om van te leven, te weinig om te sterven.

- 't Loon gaat voortdurend in de hoogte, hield de kleine vol. En 't brood en andere produkten worden goedkooper. Alles praat tegenwoordig voor de werkman. Wie draagt er nog klompen... ze hebbe schoene, en zondags 'n hoed op... heele mijnheeren. Voor 'n paar kwartjes reist-ie fijn 'n heel end met de trein en voor 'n dubbeltje zit-ie 's avonds bij Flora te kijken, loopt met 'n halfhempie voor en met 'n sigaar in z'n hoofd...

- Zeker als je zes maanden zonder werk bent, snauwde er een tegen. Och man, laat je op de kermis kijken met je mooie verzinsels. De arbeiders krepeere gewoon van de honger.

- Ik zeg wat ik weet, zei opnieuw de kleine triomfeerend. De wereld gaat vooruit en jullie krijgen ook je deel. Als je nou voor twee-en-een-halve cent al gas thuis kunt hebben, terwijl je vroeger bij 'n snotneus zat, is dat vooruitgang of niet? Maar 't kan niet alles tegelijk, ik zeg 't komp terecht...

- Jawel, als je maar wachten wilt! spraken ze weer tegen. Maar hij sloeg geen aandacht erop en zei:

- Weet je wie 't slechtste d'erantoe benne?

- Nou? vroegen ze, nieuwsgierig heel wat te hooren.

- De menschen die hun eigen zake hebbe, die fesoenlik wille rondkomme, voor alles òpbrenge! As 't Zaterdag is, houwe jullie de hand op, vraagt niet of d'er is...

- Nee, dat most er ook nog bijkomme. De patroons

worde zeker niet vet genoch, schreeuwden ze tegen hem in.

- Rijk zal ik zijn wat ze verlieze, elke dag. Ik kom in vele huize en weet wat er tekoop is!

- Nou, maar dan weet je 't niet; ze vrete zich dik van ons zweet en bloed. Uitzuigers zijnne het, de goeien niet te na gesproken.

- Zeker als je hier zit te zuipe?

- Wel-wel, wat 'n geilik!... de werkman zuipt alleenig, de andere niet, nee die drinke wijn en sampanje. Dat staat netjes, daar wor-je niet dronke van.

- Wat 'n gein! zoo spreke jullie allemaal, maar je weet niks af van de zorg, van de misère. Ik heb 't niet over de rijke flikkers, als ik spreek is 't over de kleine baze, de winkeliers, de koopmanne. Ik zeg je nog 'es, ik kom overal en heb m'n oogen niet in m'n zak. Ze verliezen bij de dag, wat ik je smoes, gaan faljiet bij hoopies.

- Nô, daar worde ze ook niet minder van!

- Dat denk je maar, venijnde nu het joodje heftig. Achenebbis, ik kàn ze die geen hemp an d'er lijf overhouwe...

- Nou maar, we kenne d'er, die met paard en koets rije, smaalde terug een der veenwerkers. Een ander zei halfluid, zoodat het alleen dichtbij werd gehoord, het joodje 't niet verstond:

- Hij is zeker zelf van halem, dat hij ze zoo verdedigt.

Dit gaf een gegrijns en gegrinnik naar alle kanten. De stemmen rauwden door elkaar, - heel het voorhuis een zwarte broeiing van heete hoofden.

Het joodje, dat voelde, half begreep wat hij niet hoorde, herhaalde met nog meer klem, kraste snerp-nijdig:

- Ja, die geen hemp overhouwe!!!

Pier zat dat tumult aan te kijken. Hij smulde en smuikte bij elke rake woordenprik. Vooral dat kleine konservatieve joodje amuzeerde hem door zijn heftigheid - en 't mooiste nog, dat ze van weerskanten niet wonnen, allebei erlangs kregen. 't Was of dat genijdas zijn eigen ruzie op de Paaschwei te Zwolle verdrong. Dat zitten als toeschouwer en 't kunnen aankijken verhief hem weer in eigen meening, maakte hem opnieuw tot mensch, nadat ze hem daarginds, in Zwolle, zoo hadden uitgetrapt en uitgeslagen, dat hij, als een hond met de staart tusschen de beenen, moest uitknijpen.

Dat joodje scheen de gladste te zijn, een vlugge tong, maar toch gaf hij de anderen gelijk. De rijken komen al te gemakkelijk aan de kost, gaan op kouse-voeten door 't leven.

Het gegrijns, gegrinnik van stemmen hield aan en 't geklak van glazen, die over de toonbank werden geschoven, het bestellen van nog een bier... een klare... een bonekampie... het verschuiven en 't knie-verdraaien op de krukjes, het lijfgeschoffel over de banken, 't was alles tezamen tot een hutspot: rauw-scherpe geluiden en hoekige bewegingen door elkaar.

De scherp-krassende stem van 't joodje, dat opnieuw beweerde, kwam boven de anderen uit. Pier keek hem meer opmerkzaam aan, dacht: waar heb ik dat gezicht gezien? Erg bekend, maar waar?... wacht 'es ik ben er... geen hemd overhoûen? Dat is acht en zestig, die zes jaar kreeg voor 't vervalschen van wissels... die zei dat ook altijd, waarachtig hij is 'et. Hoe komt gosmogelijk zoo'n schoelje er aan om de rijken te verdedigen? Vervalschte hij dan voor zijn plezier en deed hem 't brommen achter de tralies zoo goed? je zou nou zeggen dat-ie de eerlijkheid in persoon is. Jee-jee, wat heeft onze lieve Heer rare kostgangers, heb ik 't ooit zoo scheel gezien? Lust kreeg-ie hem dat eens onder z'n kokker van 'n neus te wrijven. Maar wat gaf dat? 't kon hem geen zier schelen! En als-ie 't dee, stond-ie ook bekend van te hebben gezeten. Dat maakte hem geen steek beter, waarom zou-ie zich moeite geven?

Het joodje wreef zijn brilleglazen af en Pier herkende hem gemakkelijker. Of-ie 't was! alleen hij droeg nu ook 'n baard, dié werd daarginds natuurlijk afgeschoren.

De bril helder gewreven, recht op de neus gezet, begon hij weer te debatteeren, nu tot zijn buurman alleen. Maar de anderen konden het voor gezegd nemen. Smalend zei hij luide, zoodat ze 't klaar verstonden:

- Ik zou ze eens, al was 't maar een week, in de plaats van de patroons willen zetten en dan zien of 't zooveel beter gaat.

- En jou, viel er een tusschen, en jou in de plaats van Rottschild... nou?

Het joodje schokschouderde, alsof-ie wou zeggen: is dat nou een argument?

- Waarachtig, hij lijkt er al op, spotte er een.

- Ik op Rottschild? achter z'n baar mag ik loope, maar niet om meê te telle.

- Nou ja, jij houdt je maar zoo, grapte weer een ander. Je bent niet van gistere... van de tongriem gesneje, advekaat had-ie moeten worden, grofschertste een derde.

Het joodje ontwapend, lachte en grinnikte in 't koor meê, het gesprek voorgoed omgekanteld door gebrek aan zwaarte en gemis van argumenten, allen uitgelaten druk en grel van flauwe grappen.

Buiten pletste nog de regen onverminderd, merkbaar aan bezoekers die drijfnat inkwamen, zich een tijdje 't gezicht moesten afvegen.

Pier zat het geroesemoes aan te kijken. 't Stilde al zijn grillige gedachten. Hij bekeek vooral 't joodje, zichzelf teruggewrongen houdend in 't hoekje van de trap, om zich niet door hem te laten herkennen. Je moet toch een brutale rakker zijn, dacht hij, om als dat venijnige kereltje, hier zoo tegen die groote, stevige veemmannen in te schetteren. Ieder die eenige jaren op zijn kerfstok heeft, zal z'n moel hoûen - en als hij spreekt, niet voor de bezitters partij trekken, maar hij niet. Dat is al erg opvallend. Wat kan daarvan de reden zijn? Hij moet belang erbij hebben, maar wat? Zeker geholpen door een of andere rijke. Als je vooruit wilt komen en worden geholpen, moet je niet oproerig zijn, gewoon meeblaffen met de groote honden, anders krijg je niks los, raak je vanzelf weer achter de vier muren.

't Gaf hem ineens een duw in zijn denken. Hij kon ook eens probeeren komedie te spelen, de brave Hendrik uithangen, wie weet wat dat bracht? Van morgen af trok hij overal weer op los, ging hij de luidjes opzoeken, die hem hulp en voorspraak beloofden, toen hij uit het groote hotel kwam. Je vangt meer vliegen met honing dan met azijn. Al te dwaas om de heeren vrij te laten met die vijftien gulden, waarmeê ze hem hielpen!

Het joodje, zijn glas leeggedronken, betaalde, veegde zijn bril nog eens af, zei: goeie avend heere! ging heen. Veel lust voelde Pier hem te volgen, op die manier erachter te komen waar hij thuis hoorde. Mogelijk kon díe hem nog

adressen geven. Maar de regen, die hij nog altijd hoorde neerpletteren, en zijn aangeboren traagheid als-ie eenmaal rustig ergens zat, hielden hem tegen.

De gesprekken, verward in het kroeggezwatel, draaiden nu uit op andere onderwerpen; zij spraken over huizen, die werden afgebroken, en waaraan mogelijk kwam te verdienen; over de moord, die gisteren gebeurde en waarvan de dader niet was te vinden; over de miliciens die moesten opkomen en aan 't eind over de regen, die de heele dag dreinde.

IV.

't Liep naar negenen en Pier begon er aan te denken om op te stappen. De regen hield zoo wat op. Met gemak kon hij er door. Maar waarheen? Veel trek om naar z'n slaapkot in de Noorderstraat te gaan voelde hij niet. Het standje van zijn huisvrouw, dat hem zeker wachtte als hij de kamerhuur niet betaalde, zag hij al aankomen. Daarentegen als-ie die een gulden vijftig grif afgaf, hield-ie niet veel over, bijna niet om te eten de eerste dagen. Een onderdak hebben of zijn maag te vullen, wat bleef nu 't eerst-noodige èn wat kon 't beste uitstel velen? Eigenlijk noch 't een, noch het ander. Affijn, maar beginnen met hier op te krassen en dan verder kijken.

Buiten schemerden de straten glimmend-nat. Het water tuitte na uit de goten, sieperde langs de huizen, rulde samen, gulpte, klopte, zoog weg in de diepte der rioolgaten. Het zwakke licht der lantaarns weerglansde staalblauwig in de kleine plassen, die overal lagen met vage weerschijningen. Rondom bobbelde de straatvlakte als bestreken met glanzend lak, de bulten, de gaten, de oneffenheden vol valsche lachjes door 't vele water, wat tegen elkaar in blikkerde. De stroeve gevels der klam-opstaande huizen schenen vocht uit te zweeten, alsof 't water uit de steenen zelf kwam in plaats van er langs te glijden, - straat en huizen natgelakt, on-egaal als van geblakkerd ijzer.

Pier snoof de koel-zuivere lucht in, overdacht welke kant uit te gaan, botste in zijn mijmerdenken bijna op tegen een kort-dikke vrouw, die hem aansprak.

Door eigen plompheid onthutst, mompelde hij een paar woorden, ging uitwijken. Gelijk haar aankijkend, meende hij

een straatdiertje voor zich te hebben, wilde het hartig ‘kan je niet uit je oogen kijke’, door een schunnigheidje vervangen. Maar zij kwam al op hem toe, zei eenigszins beverig in plat-boersch dialekt, opslikkend de laatste lettergreep van elk sleepend woord:

- Weit mienhéér mè ook te help'n aan 'n nachtverblief?

- Nachtloosjies? herhaalde Pier verwonderd. Beste meid dan mot je bij mij niet weze.... ik ben zellef blij dat ik leef! Hij dacht nu stellig een scharreltje voor zich te hebben.

Maar zij blikte hem vrijmoedig aan, zei met hokkende stem:

- Ik docht, meugluk wèit mienhéér wel 'n adres. Ik ben hier heelmaol fremd!

- O, zoo, zei nu Pier, sja, lâ we ès kijke.

- 't Mag niet te veul kosten, dàt begriep mienhéér wel.

Pier knikte, dacht: t' is een wonderlijk geval.... waar moet-je met zoo'n vrouw naar toe?

Zij keek hem wat angstig aan, zei weer:

- Weet mienhéér dan heilmaol niks.... 't hoeft niet zoo kostlik te wezen-n.... as ik maor onder dak bin.

- O wat dat betreft, loosjemente genoch, maar je wilt zeker fesoenlik en niet tusschen alle rapalje...?

- Daorom vraog 'k 'et nou net. Mienhéér liekt mie toch nog aal 'n fesounlik mensch tou.

- Zoo! tongklekte Pier, die dat fatsoenlijk uitzien nog al gek vond. Sja, je kunt terecht in de Duvelshoek van vijftien tot dertig cent toe, dan kun-je op de Prins-Hendrikkaai, maar dat wordt gauw een paar kwartjes en dan nog bij Toontje in de Pieter Jacobbaaïs, 't is maar hoeveel je wilt bestede?

Zij keek hem vragerig aan, hengelde:

- d'Er mot ergns 'n huus veur vrouwen wezen?

- Voor vrouwen?

- Jao, van een vereeniging, of zoowat.

- Weet ik niet, nooit van gehoord. Maar lâ we es zien, in de Hasselaarsteeg kan-je goed terecht, netjes en niet duur.

- Waor is dat? vroeg ze beschroomd, met moeite de naam Hasselaarsteege uitsprekend.

- Dié is tusschen Prins Hendrikka en Nieuwendijk, net in de bocht.

- En hoe heit 'et daor?

- Sja, hoe is de naam nou weer? affijn 't is bij vrouw

Schepers.... Je gaat hier recht uit, sla je rechts-af, de Dam over.... dan neem heb je links de Nieuwedijk en zoo kom je er vanzelf.

Zij vroeg nog eens de namen, probeerde die in haar hoofd te prenten, voelde zich hulpeloos, 't links en rechts nu al vergeten. Met haar druipnatte paraplu, dichtgeklapt en tegen haar rokken die ze moeielijk ophield, stond ze onhandig, half bedremmeld als vrouw, die erg in verlegenheid zit, maar gelijk weer astrant en vasthoudend met de gedurfdheid van buitenmensch, die naar de weg vragen heel natuurlijk vind.

Pier monsterde haar nu eerst goed, merkte op dat zij was niet mooi, niet leelijk, een gezonde prop, met grofroode wangen en een groote mond, het dikke haar onder een plat hoedje weggestopt en een paar goedhartige boerenoogen, waarmee ze hem vragend aankeek als een geduldig koebeest - en ineens herkende hij haar: 't Buitenmeisje dat hij op 't Rokin nakeek.

Zij merkte zijn verandering, zonder de oorzaak te vermoeden, voelde zich wat onrustig, wilde maar doorgaan.

Maar hij vroeg dadelijk:

- Heb ik je vanmiddag al niet gezien bij de Dam?.... je zocht naar de Rijnspoor....

- Was-iej dat dan! glanslachte ze op hem in, ineens gelukkig een bekende te vinden.

- Nee, maar 'k zag et, dat je Verdam aansprak, en tegen zevenen scharrelde je aan op de Utrechtschestraat. Is niet?

- Joa, gunst heilmaol verdwaold. Ie-had-mie 'zegd de tremliene te volg'n, maor d'er loop'n er twei, ik hep de verkeerde 'noomm... iej-weet-wel, biej dat plein.

- Ik dacht dat je met de trein mee moest?

- Nee, iemand zuiken-n....

- Zoo? Hum! Zeer sterk werd zijn vermoeden, dat hij voor zich had een gedroste meid uit een of ander huis, waar ze als werkmeid diende en die nu zonder onderdak rondliep, op iemand verkikkerd, of mogelijk nog erger... Nu hij haar goed bekeek, vond-ie haar niet zoo leelijk, erg frisch, gezond - en ineens gewillig door die vage bekendschap en de zucht meer van haar te hooren, goedigde hij:

- Ik kan je best een eind brengen.

Zij schrok van die wel-willendheid eventjes op, tongklakte,

terwijl ze hem met haar groote koeie-oogen staar aankeek, om te weten of hij 't meende:

- As-t-neit te veul van mienhéér gevergd is, nou dan graog... ik ben hier als 'n kat in een fremd pakhuus.

- Welnee, 't maakt me niet zooveel... 'heb de tijd aan mezelf!

Zwaar-pootig keerde hij zich om, kwam aan haar zij, zette zich in beweging en zij liep ook dadelijk naast hem voort.

De eerste passen spraken ze niet, de gedachten ingenomen door het uitwijken voor de kleine plasjes, die als scheidingmeertjes tusschen hen kwamen. Toch trapte, hij of zij, nog er in, juist om er een te ontloopen, en 't water spatte dan als een spietsstraaltje om de ooren.

Zij begon 't eerst, vroeg schroom-beducht voor haar eigen praten, hem daarbij vol vertrouwen met haar groote oogen aankijkend.

- Vorder ik werklik niet te veul van mienhéér?

- Welnee... niks te verzuime hoor!

- Jao, 't is ook al laot.....

Vreemd, ongemakkelijk voelde Pier zijn lang lichaam naast haar kortheid. Hij zag haar bijna de helft kleiner dan zichzelf en als ze sprak, moest hij zich bukken, keek dan in die goedige, lobbesachtige oogen. Dat volle vertrouwen van haar, 't zich onder zijn hoede stellen, werkte op hem in, als 'n schroef die hem omhoog tilde. Hij zag dus nog als een mensch uit, fatsoenlijk, en met geen al te erge boeventronie. Wat 'n gekke dingen beleefde hij. Dat hield maar niet op!

Zwijgend liep hij naast haar voort, de Voorburgwal af, tusschen het Paleis en de huizen door, het Damplein dwars over, met koel om hem heen het aanvoelen van de leeggeregende straten en hij wist zelf niet wat, alsof er in zijn leven iets bijzonders gebeurde, of er een keer ging komen. Zij sprak evenmin, liep maar door, tot op de Nieuwendijk gekomen, hij zijn eigen zwijgen wat klemmend vond, en begon te praten over 't weer en de regen van vanavond. Hij vroeg toen: - Waar heb je al die tijd rondgeloope?

Zij vreemdoogde hem aan, zei:

- Ikke? in een stoep, maar toch knap nat-reegnd!

- Zoo, ja? dat kan ik denken... en waar kom je eigenlik vandaan?

- Ikke? uit Groningen... mienheer zal wel fremd van me denken waorom ik hier zoo verzeild bin?

- Eigelik wel, lachte Pier.

- 't Is mien schuld neit... een naore geschiedenis... het mienheer wel es 'heurd van doom'nee Dieksterhuus.

- Nee, zei Pier. Dijksterhuis.... geen familie van me.

- Nou, dat gleuf ik wel... hoef-iej ook niet rauwig om te wezen... 't Is me 'n presentje. Het mienhéér daor nooit van 'lezen-n of 'heurd!

- Nee, wat was dat dan?

Zij gaf geen dadelijk antwoord, liep strompelend-zwijgzaam naast hem voort, de natte paraplu krampig tegen haar natte kleeren gedrukt. Het geval maakte haar in de war, want eenmaal de naam genoemd, diende ze voort te gaan, ondanks haar betere zelf, die alles wilde verbloemen. Maar zij voelde eveneens behoefte tegen een mensch eens uit te spreken wat haar beklemde en bedreigde; zij diende dan toch te zeggen waarom zij hier, bij nacht en ontij, in 't groot Amsterdam, zonder dak rondliep - en opeens, hulpbehoevend naar hem opkijkend met haar koeachtige vraagoogen, zei ze het:

- Doom'nee Dieksterhuus, die zooveel meissies hét ve'leid!

Zij schrok van haar woorden, die ze hoorde als een aanklacht, voelde berouw erover het te hebben gezegd, liet vlug erop volgen om hem te verschoonen:

- 't Is eigenlijk niet doom'nee's schuld. 't Benne de vrouwen, de meissies, die hem de kop op hol breng'n-n. Domenee is alleen maar wat zwak, geft te gauw tou.

- Nou herinner ik me! zei Pier. Is het niet, die op 'n naaister met 'n pistool het geschote?

- Nee-e, dat het doom'nee nooit 'daon... daar was doom'nee veul te rechtschaop'n veur... als klitten hingen ze aan 'em vast!

Pier, die meende erachter te wezen, merkte nu wel dat hij ernaast sloeg, wist eerst niet anders te zeggen dan:

- Zoo... zoo!!

En zij herhaalde:

- Nee, doom'nee hêt veul misdaon, maar datte neit....

- Nou, des te beter... ik dacht zoo...

- Nee hoor, gerust-niet, bevestigde ze. Dan zou ik 't wel weit'n.

- Ik heb daar toch zoo wat van geleze... affijn, dan zal 't een ander wezen!

Zij waren aan de bocht van de Nieuwendijk gekomen - en Pier zei kortaf:

- Ziezoo, we zijnne er bijna... ik zal wel voorgaan!

Hij liep, bekend niet de weg, de nauwe Hasselaarsteeg in, die als een kromme, gewrongen, vaal-lichte scheur tusschen de overhellende huizen, zich voor haar oogen opende. Zij volgde vreemd-onrustig, met de groote schoenen stootend tegen de onregelmatige keipunten van de slechte bestrating. De muren leekten vochtig, dropen nog van 't water en het sprieteriggeel-rosse licht, dat smuik uit eenige huizen drong, glemerde valschelijk, smoezel-oranjeachtig langs de gleuven van goorgrauwe gordijnen. Aan halfopengekierde deuren stonden verdacht-uitziende wijven.

Zij trok hem aan zijn jas, hield hem wat terug, zei bangelijk-gehaast in haar Groningsch dialekt, vreemd, half-gesmoord, zoodat hij het alleen maar kon hooren:

- 't Is hier toch wel pluus? 't Zicht 'er zoo, hou zak 'k zegg'n, zoo verdacht uut?

Pier moest om haar angst lachen, dacht: nou ze zullen jou ook zoo gauw niet schaken. Om haar wat gerust te stellen, zei hij zelfbewust, overtuigend:

- Waar ik je breng daar is 't kauscher!

- Kauscher, wat beduut dàt?

- Nô, dat er niks gebeurt, dat je niet angstig behoeft te wezen. Bij vrouw Schepers komt niks voor!

Meteen opende hij de deur, schoffelde de twee treedjes op, gaf haar gelegenheid om hem te volgen, achter-hem-aan binnen te komen. Als iemand, die er thuis is, riep hij:

- Moeke, 'k breng je hier een nachtklant, je hebt zeker nog wel loosjies!

Moeke Schepers, een magere Friesche met scherp-harde trekken, van 'n vlug-aanpakkende, zich door 't leven-heenslaande vrouw, even in de vijftig, keek stuursch, zei aarzel-sleeperig:

- Loosjies, dat 's te zeggen... voor twee personen?

- Nee, schaterde Pier, ééntje maar hoor, voor m'n nichie van Eva's wege.

Vrouw Schepers keek even bedenkelijk, het scherp-gelijnde gezicht als in zelfondervraging, antwoordde toen:

- Ja ziet u, op de zaal is wel plaa's, maar de juf zal liever een kamertien apart hebben.

- Jawel, zei Mieke dadelijk, als 't kan, graag!

Nog aldoor stond ze bedremmeld in 't midden van de kleine gelagkamer, een vierkante ruimte met steenen vloer, hooge, ongenaakbare toonbank, twee stoelen langs de kant. Zij keek met haar koeachtige oogen naar de insteekkamertjes, die halverhoogte aangebracht, haar vol geheimnissen leken, dan weer naar vrouw Schepers, die tusschen de hooge toonbank en 't geverfd smal buffet, daar stond als een ruwe pop in een houten kast.

Pier, die bij de hand, zich woû laten gelden, braniede dadelijk:

- En hoeveel kost dat?

- Veertig centen voor de juffrouw.

- En voor 'n ander zeker vijf en dertig?

- Kom maak geen geintjes, raspte vrouw Schepers. Nemen of niet?

- Mijn is 't goed, viel hij bij. Wat zeg-je d'ervan zus?

Zij knikte van ja.

- Nou betaal dan maar gelijk. 't Is hier boter bij de visch, schalde Pier.

Zij haalde beverig, 'n beetje uit de gemoedelijkheid van straks geslagen, haar knipje uit de onderzak, waarvoor ze de natte rokkenvracht moest optillen, de paraplu eerst tegen 'n stoel gezet; friemelde, topte met haar dikke vingers twee kwartjes eruit, lei ze weifelend op de hooge toonbank.

De vrouw streek ze in de lâ, telde tien vettige centen terug, vroeg zakerig-hard:

- Ook nog wat gebruike?

Mieke treuzelde even, keek met haar lobbesachtige oogen vragerig naar Pier, vroeg gedwee-fleemerig:

- Wil mienheer niet wat hebb'n-n... 'n bittertien of zoo?

Pier wist niet of-ie moest weigeren of aannemen. Maar vrouw Schepers stond daar in koel-scherpe wachting; en hij begreep dat hij 't niet kon nalaten, en nu zijn mond groflacherig vertrekkend, zei hij grif:

- Affijn dat slaan we niet af... kuj-je met de vochtigheid ervan neme! Hij liet zich op een der stoelen neervallen, wenkte Mieke met de hand om op de andere te gaan zitten, zei schaterhard:

- Geef maar een Catsie! En jij zus?

- Nee ik niet, bedeesde ze dadelijk terug.

- Dan wat anders, een biertje... of koffie?

- Ja, als de juffrouw koffie hêt...

Pier vroeg dadelijk aan vrouw' Schepers, die 't glas al inschonk, tot eenig antwoord met haar stijf hoofd nikte, een groote kop en schotel nam, daarmeê naar achter ging.

Pier, vergenoegd aan zijn glas tippend, kletste:

- Zie zoo, dat karweitje weer in orde... je bent hier best... 't is zuiver en vertrouwd.

Zij voelde zich beschroomd, wist niet dadelijk wat te antwoorden. Die man leek haar zoo grof, zoo groot, zoo ruw. Hij deed zoo famieljaar met de vrouw; als ze maar niet in een slecht huis verzeild raakte. Wat was ze begonnen? Het wantrouwen voelde zij in zich stijgen; 't bibberde op naar de keel. Bijna tandklapperend van zich niet meer kunnen inhouden, boog zij zich tot Pier, angstfluisterde:

- 't Is hier toch geen knippe?

- Ben je gek meid, een knippe, hoor je dat, vrouw Schepers, relde hij hard.

- Om Godswil, zwieg toch, laot ze 't niet 'eur'n, smeekte Mieke heelemaal in de war.

- Wat is er? kraste van uit het achtervertrek de harde stem van vrouw Schepers. Ja, ik kom daa'lijk!

Schokkend van angst greep ze hem bij de hand, smeekte met verschrikte oogen.

Pier lachte, spot-schertste nu al naar achteren terug:

- Of je haas' met de koffie komp?

Zij hoorden kop- en schotel-gerammel, gestoot van een kan, en vrouw Schepers kwam aan, zei zuur-zoet, bijna vriendelijk:

- Daar ben ik toch al!

Zij zette de dampende koffie op 't kleine tafeltje tusschen hen beiden, keek ze om beurten scherp-waarnemend aan, begreep het niet goed. Van die twee wilde ze 't naadje van de kous, het fijne wel weten. Maar Pier deed of hij niets merkte, slokte aan zijn glas, loensde met leege oogen in 't rond, slokte nogmaals eraan, het glas ineens leeg.

- Wil mienheer er nog eintje?

- Nee, laat maar, onverschildigde hij terug, vaagvoelend dat-ie wat gauw leegdronk.

- Aanders als-ie nog wat lust... 't is joe van harte 'gund.

Pier weerde nog af, toch al zwakker, zei nog eens:

- Dat weet ik wel!

- Kom neem er nog maor eine! goedmoedigde ze aandringend.

- Nou vooruit dan... 't is goed voor de kouwe voeten. Hij schoof het leege glas naar vrouw Schepers, die niet begreep dat hij afsloeg, toch zeker wist dat hij zou toebijten. Waarvoor zooveel komplimenten, dacht-ze, 't glas, al gevuld, naar hem toeschuivend.

Mieke tevreden, slorpte aan de koffie, waarvan de geur en de warmte tot hoog in haar neus opkroop; zij voelde zich aan-rustigen. Door die twee borrels had ze 't vertrouwen van die vrouw gekocht. Pier tipte nu ook aan zijn glas, slurpte voorzichtigjes om niet ineens 't weer leeg te hebben; een lastige gewoonte!

Vrouw Schepers, haar klanten nu bediend, slofte van de toonbank weg, ging treuzelend-kalm naar achteren, liet ze samen alleen.

De petroleumlamp, die aan een ketting van de hooge zolder neerhing, wiegelde gedurig, brandde zeurig, wierp in 't schommelen telkens vreemdplekkende schaduwen op beider gezichten.

Zij keken elkaar vraagoogend aan, ermeê zeggend: Daar zitten we nou!

Maar Pier, die zich vaag het gesprek van straks herinnerde, dat halverwege bleef steken, vroeg nu om iets te zeggen:

- En wat was dat nou met je dominee?

Mieke schrok ervan, raakte in de war, maar bij de gedwongenheid van 't zitten, toch gelijk blij, opgelucht nu ze iets vond om het gesprek te beginnen, opperde zij in twijfel:

- Jao, as-ie daor toch niks van 'heurd, van vernoomm' hep...

- Dan mot je 't vertelle, zei Pier, aan zijn glas tippend. Heb ik recht of niet?

- Nou, zooas ik strakkies zei, die verleidde allerlei meissies van de katechismus, enne...

- Wat een smiecht! barstte Pier uit.

- En nou is-t-ie ervan deur, hêt mie laoten zitt'n-n.

Pier snapte niet goed het verband tusschen die katechisanten en haar laten zitten, zei toch opnieuw:

- Wat 'n patjakker!

Maar nu kwam haar eerbied voor de dominee weer dadelijk op, en evenals op straat, vergoelijkte ze:

- Och, 't is niet zoo slim zien schuld. Die wereldsche wichter maoken hom glad mal.

- Goed en wel, ondervroeg Pier verder. Maar hoe zit dat dan in elkaar?

Zij keek oogen-neergeslagen voor zich uit. Erg lastig ervoor uit te komen! Maar nu haar groote koe-oogen in een lachje van verstandhouding tot hem oplichtend, smoezelde ze:

- Nou, joe begriep 'm, doom'nee holt veul van de jonge meissies.

- Jawel, dàt snap ik, stemde Pier toe.

- Nou en onder de catechisanten en ook onder de aandere daomes wassen er, die er ook van hield'n-n.

- Waarvan?

- Nou ja, dat begriep-iej wel.

- Hum!

- Ze wassen er van thuus èn op hèm verliefd! Dat hêt lang 'duurd, maar dou kwam 'et uut.... een heil schandaol en mevrouw wol niet bie doom'nee blieven.

- En wat toen? vroeg Pier, die 't nu zoowat begon te begrijpen, maar nog het rechte niet pakte.

- Doom'nee is naor Amsterdam 'gaon. Nou, in 't begin gink't wat goed, maor toen siend die daomes weer 'komm'n-n, o, o, o! finaol mis!

- Een fijne dominee die van jou, moet ik zeggen, riep Pier.

- Nee, fijn is doom'nee niet, maor hij was goud, veul te goud en te aantrekkelijk, doom'nee is te wereldsch en dat wodt sien val.

Zij zweeg even, onthutst over haar eigen bekentenis, vreemd verlegen met 't geval wat ze vertelde en haar zoo nauw aan 't hart lag. Vrouw Schepers kwam weer naar voren, tuurde scherp rond, ging maar weg nu zij merkte, dat zij niet bestelden. De lamp schommelde wiebelend, wierp telkens veranderende tinten op haar gezicht. Pier merkte, dat zij hoog rood zag, het gezicht opgeblazen van aandoening. Hij vond haar, zooals zij hem nu in 't gezicht blikte, niet zoo dommelig, niet zoo boersch als vanmiddag - en ineens kreeg hij een half vermoeden van de waarheid. Zou zij ook.... nee, bijna niet mo-

gelijk! Hij keek haar scherp in de groote oogen, zag ze niet loomig maar in vuur, ging verder er op in, vroeg:

- Alles goed en wel, maar hoe kom jij hier nou zóó alleen?
- Nou, doom'nee is er van deur 'gaon, hêt mie zitt'n-n laot'n.
- Waar? In Groningen?
- Nee, hier.

Zij kreeg tranen in de oogen, droevigde, bijna huilend.

- Eerst was-ie zoo goud, maor met die aanderen gong 'et weer 't olde deuntje. 't Heile huus vol.
- Waarmee?
- Nou, met die mooie daomes.

Pier begreep het, begreep het niet. Hij moest nu wel doortasten om er achter te komen wat ze bedoelde.

- Dus hij hield het met al die dames?
- Jao, knikte ze, blij dat ze er eindelijk was.
- En jij dan?
- Ik dee het huusholden, kookte en neide, dee alles. Maor daor was geen kruut tegen 'wassen, aal mien geld het-ie metnom'n-n!
- Zoo'n smiecht, schold Pier weer.
- Och nee, dat kom enkel deur die anderen, die fijne daomes, als doom'nee met mie bleev'n was, had 't niet zoo 'loop'n. Maor ie had neit genog an eine.
- Wat? schorde Pier.
- Ie had an mie neit genoeg, doom'nee moest er veul hebb'n-n.

Pier blikte nadenkend voor zich heen, tipte, proefde aan zijn glas, keek haar toen straf in het vuur-roode gezicht, vroeg scherp:

- Dus, hij hield 't met al die vrouwe.... katechisante, zeg je....
- Jao, van de eerste families.
- En jij dan?
- Met mie ook!

Pier meende dat het boven zijn hoofd donderde. Hij had veel van z'n leven meegemaakt, beleefde in 't kermisgescharrel heel wat, maar dat een dominee met een keukenmeid het hield, nee, dat leek hem ongelooflijk. Maar zij zat daar

voor hem die 't zei, vertelde het als waarheid die gewoon, vanzelf eruit kwam, dat hij het wel moest gelooven. Toch ondervroeg hij nog eens:

- Ongelooflik.... hoe is 't mogelijk?

- Ja, fluisterde ze in vervoering, waarmee haar loome oogen geheel opengingen. Ik was de eenige die 't goud met doom'nee meinde, al die aanderen wassen maor wereldsche deerns. 't Zal h'r laoter nog naor vergaon! Een schande zooals ze huus 'holden hebben. De sampanje luip met straolties van de taofel!

Pier zat geheel verbluft, keek haar met groote oogen aan. Wat moest-ie daar nu van denken?

Maar zij lette zijn verrassing niet op, keek voor zich uit, - en ineens zag hij groote tranen uit haar oogen wellen.

Vrouw Schepers kwam met het nachtpitje, zette het op de toonbank. Mieke bukte haar hoofd nog dieper, trachtte die tranen weg te wisschen.

IJlings stond Pier op, dit lichtje beschouwend als een sein om op te stappen, plaatste zich voor Mieke, zoodat vrouw Schepers haar niet kon zien; hij babbelde een paar woorden over 't natte weer van vanavond. Maar vrouw Schepers, niet erg spraakzaam, gaf ternauwernood antwoord.

Hij keerde zich nu om, gaf Mieke een hand, zei:

- Nou, zus, hou je maar taai... 'k kom morge nog wel 'es na'r je infermeere...

Zij knikte van goed, wipte ineens op, angstig fluisterend:

- Praot 't er niet over... met gien mensch...

- Welnee, dat blijft tusschen ons... wel te rusten!

Ze klauterde achter vrouw Schepers, wel moeizaam met de zwaar-natte rokken en de kleffe paraplu, de steile trap op, keerde zich nog even om, zei: - slaap wel!

- Ik zal m'n best doen, lachte hij. Dag Mieke, saluussies!

Pier, nu weer in de smalle steeg, met de buikige, natglimmende muren, de verdachte luchtuitstralingen uit snoezelige vensters, terug, dacht er over na.

Een oogenblik scheen het hem, alsof zij hem vroeg mee naar boven te gaan, toen zij zoo weifelend op de trap bleef staan, in dat gerekte opstrompelen achter vrouw Schepers aan,

hem als 't ware vragend haar niet alleen te laten. Eigenlijk ook stom, dat hij d'er niet van profiteerde! d'er bleef aan haar toch niets meer te verbeuren!

't Was opnieuw gaan regenen - en de schoenen, nog nat van de vooravond, sopten hem om de voeten, zogen loodzwaar aan 't asphalt vast. Van de Hasselaarsteeg naar de Noorderstraat, dat werd nog een heele rek. Net zoo goed had-ie bij haar kunnen blijven. 't Zou niet hebben gehinderd. In elk geval had-ie 'et moeten probeeren.

De regenvlagen, nu door de nachtlucht kouder, sneden hem in 't gezicht, dat verhit door al 't praten en de borrels klam afkoelde. Voor zijn oogen zag hij, terwijl hij stevig aanstapte, haar rood-opgezette wangen, haar opgewonden bewegingen, haar vreemd-verlangende oogen als ze over die domenee sprak en haar hunkerend-weifelen, nu ze alleen naar binnen ging. Hij kon zich vergissen, maar 't leek hem zóó. 's Jongens, dat in zoo'n boerentrien zooveel kon zitten? En toch, waarom niet? ze is een mensch als een ander, alleen een beetje meer rechtuit, wat eerlijker dan die zich voor braaf uitgeven. Ze mag met de domenee gedaan hebben wat wil, maar dat is zeker, er zit geen kwaad in d'er!

Heel de weg bleef hij er over nadenken, tot z'n eigen moeilijkheden, even door dit geval vergeten, weer opdoken voor zijn van-vocht-druipende oogen.

Doornat kwam hij thuis.

Vrouw Reiffe, nog niet naar bed, hield dadelijk haar hand op voor 't kamergeld, vroeg eerst, terwijl hij treuzelde, hoe het te Zwolle op de Paaschwei ging.

Half-onwillig haalde hij 't geld uit zijn zak, betaalde haar, de gulden en de twee kwartjes niet in haar hand maar op de tafel uittellend. Op zijn lippen lag, haar af te snauwen, dat zij hem niet 's nachts hoefde te nemen en er morgen ook nog een dag kwam. Maar nu hij toch afdokte, vond hij het onnoodig, zei niets, ging grimmig naar boven, op zich zelf kwaad, dat hij zoo gauw betaalde.

Een oogenblik later klopte vrouw Reiffe weer bij hem aan, bracht hem een warm kop koffie, zeer lieverig-lijmend:

- Dat zal uwees wel lustte.... 'k had ze nèt nog warm.
- O, dank u wel.... ja, 't is natjes buiten!

Een heele tijd bleef hij klaar-wakker liggen, kon de slaap niet pakken. De dag van vandaag en de dag van gisteren, 't scharrelde allemaal voor zijn oogen, brokte vaag door elkaar. Nu zijn huur was betaald, had-ie weer voor 'n week onderdak, dat wou zeggen tot Zaterdag of Zondag, want van de nieuwe week waren drie dagen om, morgen al Woensdag. Van zijn een gulden veertig nu nog over, kon hij ook een dag of drie vier leven, maar wat dan? Als-ie niet gauw werk kreeg, liep het zeker vast, bleef er niet anders over dan het voorstel van Verdam aan te nemen, als twaalfde man in de ploeg te gappen voor al de anderen.

Morgen zou-ie voor 't laatst erop uittrekken - en als 't niet lukte, nou, dan ging het er op los!! Welbeschouwd kon-ie met die ééngulden veertig het tot Zaterdag rekken, maar wat gaf et? Als-ie 't deed, dan kon 't wel es uitvallen dat Verdam hem niet meer noodig had. Dat zag je meer, en vooral nou hij hem vanmiddag zoo bokkig, zoo sneu behandelde. Nee, als het toch moest, dan maar liever dadelijk. Wie 't laatste uit de kan wil hebben, valt de deksel op de neus! Ook eigenlijk te dol om nou nog naar werk te zoeken. Sedert October deed hij toch niet anders? Waarom zou-ie zich nog aftobben als het toch op niets uitdraaide? Mal, een mensch wil het altoos tot het nippertje, rekken. Zijn moeder zei ook: 't water komt wel aan de lippen, maar niet erover. Een schrale troost, want 't ging bij haar toch wel erover. Dat arme mensch!!

Al de gesprekken: de socialistische van de veemarbeiders, 't weerleggen van 't behoudend joodje, het betoog van de grappige ouwe over Haarlemmerolie en haar vertellen van de dominee, 't kwam allemaal weer opschieten, warrelde dooreen. Jammer, dat hij nummer achtenzestig, dat joodje, niet achterna ging! Misschien kon die hem 'n goeie aan de hand doen! Vervloekt dat-ie altijd bleef plakken, niet op kon als-ie eenmaal zat! Die Haarlemmerolie-baas dat leek anders ook een grappenmaker en die meid uit de gaarkeuken die was mooi! Mieke of Marieke kon 't bij haar niet halen. In de verste verte niet. Gewoon een boerentrien! Maar toch, in haar zat wat anders, dat je inpakte. Ze was goed en goedhartig! Zeker! maar die mooie meid uit de gaarkeuken deed niet minder, die zorgde voor haar moeder, deed alles voor

haar, dat bleef een duvelkatersche mooie streek, daar ging niets van af. Waar zat nu het verschil tusschen de goedheid van die beiden? Want Mieke is goed, anders zou ze zich niet zoo laten plukken. Er zit geen haar kwaad in haar. Toch is ze niet aartsdom, op haar manier zelfs bij de pinken. Argeloos? dat kan, maar niet dom! Gek, ik zie kans haar te beduvelen waar ze bijstaat en aan de andere kant lijkt ze me slim voor zes. Maar hier zit het verschil: die meid uit de gaarkeuken, hoe mooi, hoe lief, hoe flink en hoe innerlijk-goed, is door-en-door gewikst, van alle kermissen thuis. Die kent de wereld, laat er zich niet inloopen, en die van vanavond, hoe bij de hand ook, gelooft dadelijk iedereen, is door de eerste de beste te vangen. Wat is nu beter? Ja, dat blijft moeielijk!

De mooie, kranige meid lacht om ieder en de heele wereld tot er een komt, die met haar gaat lachen; die andere heeft te veel medelijden, heeft behoefte zich aan iemand te hechten. Ja, zoo is et, en niet anders!

Klaar, heel klaar, zag hij voor zich de goede, trouwhartige oogen van zijn boerachtige Marieke - en hij zei zich, vooral morgen niet te vergeten bij haar even aan te loopen. Met je tweeën hongerlijden gaat altijd beter dan alleen!

Maar nu herinnerde hij zich zijn afspraak met Verdam. Hongerlijden? Wat? Waarom? Als-ie toebeet verdiende-ie genoeg: vol loon en zijn portie van 't gekaaide erbij. Ik word een heele branie, 'k kan zelfs die mooie meid uit de gaarkeuken besjoechelen, met een brossie òf bellen, òf zoo wat! Wie weet hoe ver ik 't bij haar nog breng! Affijn, we zullen es zien. En nou slapen!!

G. VAN HULZEN.

Thimgad, het Afrikaansche Pompeji.

Bij mijn omzwervingen in Algerië leidde mijn weg naar Batna. Daar aan het stationnetje viel mijn oog op een man uit het volk, met breede armen en breede borst leunend over het lage hek dat het station scheidt van den publieken weg. Het roode, grove uiterlijk, het dikke als astrakan gekroesde haar, gelijk een zwaar zwart net over den kop getrokken en de dito ongekamde baard die de bolle konen van de boeventronie omgaf, rukten mij onbehagelijk uit de zoete emotie die het landschap had gewekt. Hij vroeg of ik bagage had en een hotel zocht, doch zonder hem een antwoord waard te keuren, liep ik door. En met dien vent, dien ik voor een pakjesdrager aanzag, niets verder te maken hebbend, was de indruk spoedig vergeten.

't Hotel, evenals de stad, was bijkans ontvolkt door de toeristen die einde April reeds den naderenden zomer met sirocco en hitte vreezen. Batna, 't grootste militaire kamp van de provincie Constantine, ligt met zijn 5000 inwoners, waaronder 2000 Franschen, aan den rand eener onmetelijke vlakte die, hoewel doorsneden met tallooze riviertjes, dor is en doodsch, als gevolg van te strenge droogte, koude en hitte.

De stad, in een vierkant gebouwd, 's avonds electrisch verlicht, bewaakt den Tell - de streek tusschen het vruchtbare land en de Sahara - en houdt het oog op het wilde Aurès-gebergte. Met haar gelijkvormige, één verdieping hooge huizen, haar rijen platanen en regelmatige straten heeft deze stad niets bezienswaardigs, dan een tuin van een generaal en het archeologisch museum met vele brokstukken uit Lambèse, een zwart-granieten zuil met de inscripties Batna-

Biskra, en de nummers der regimenten die deelnamen aan de expedities van den Ziban en den Aurès onder het bevel van den Hertog van Aumale.

Maar het doel van hen die tot Batna komen, is van daaruit het binnenland te bereizen en Thimgad, het Afrikaansch-Pompeji, het Thamugadi der oudheid, te bezoeken.

Gewoonlijk wordt voor dergelijke verre tochten door de reizigers gezamenlijk een wagen genomen, maar mij lachte meer het alleengaan en het eigenmachtig gebieden over paardjes en voertuig toe, en ik bestelde een victoria om half acht in den morgen. Wel was er een Arabische postwagen, maar om met dat weergaloos vuile, met magere, gebeulde paarden bespannen vehikel vol onwelriekend volk, acht uren te rijden over hobbelige paden, kwam niet bij me op. Het lustte mij door dat merkwaardige land alleen te gaan, alleen met de indrukken die het mij geven zou - en ik vernam met genoegen dat de kales gereed stond!

't Is half acht in den morgen, de paarden staan onbeheerd; de eigenares van 't hotel doet mij uitgeleide, stopt me toe met een plaid, zet een warmwaterstoof onder mijn voeten en wenscht mij een goede reis.

't Is eind April, en hoewel de tijd dat mimosen en oranjes gelen, is 't een frissche winderige ochtend. 'k Werp een laatsten blik over de mij door de vriendelijke vrouw meegegeven lunch: een blik bloemkool met saucijsjes, brood, kaas, dessert, vruchten, wijn en broodmes. Dit, recht in de broodhomp gestoken, staat naast me. Nu maar vooruit!

Ik zie naar het portaal, verlangend dat de koetsier zal komen.

Als met één slag verdwijnt al mijn vroolijkheid.

De deur is opengegaan en een paarschrood gezicht, omgeven door een onverzorgden ringbaard, met loensche, struikrooverachtige oogen vertoont zich.

‘Die man van 't hek?!’ roep ik verschrikt.

Hij buigt zich tot de paarden, trekt de leidsels en neemt plaats op den bok.

Met den hoogen hoed op één oor gezakt, zit hij voor me en geeft den vollen kijk op zijn onevenredig breeden rug. De hand die de jaspanden wegslaat is kort, ruw en behaard.

‘.... Die man mijn koetsier!’....

'k Kan niet beschrijven wat ik gevoelde. 'k Was in heftigen

tweestrijd of 't niet beter was uit te stappen, den tocht op te geven en met behoud van 't goede leven er slechts af te komen met het betalen der dertig franken. De angst greep mij aan. In dien strijd van verlangen en teleurstelling begreep ik bovendien dat mijn weifelen, door den koetsier opgemerkt, al een slecht begin was voor een eenzamen, langen weg. Ik zag dat hij met gluiperigen blik van links naar rechts keek om te ontwaren wat het oponthoud veroorzaakte.

'Wachten!' roep ik en tegelijkertijd keert zich de wollen kop met den scheefgezakten hoed schuin en nieuwsgierig naar me om. 'k Overweeg in zenuwachtige haast, terwijl ik, om mij een houding te geven, doe alsof onder mijn bagage iets zoek is geraakt dat 'k niet vinden kan.

'Is u klaar?' vraagt hij grof, de zweep ongeduldig klappend, grommend zich de keel schrapend en spuwend.

'Ja.... neen.... gaan of niet?' warrelt het in mijn hersens en toevallig het vertikaal-staande mes in de broodhomp ontwarend, besluit ik te gaan. 'k Tracht dien bangen, bibberenden mensch, dien lastigen inwendige te sussen met, dat ik *desnoods* hulp zou kunnen zoeken in de langs den weg liggende dorpjes.... dat ik uit zou kunnen stappen!....

En voort ging 't; 't vloog er van door. De paardjes waren voor den tocht opzettelijk op krachten gehouden en hadden een dag rust genoten. Het hobbelde over de keien, 't wipte en sprong op en neer, van links naar rechts, tot de straat ver achter ons was en de gladde landweg bereikt.

Joep! joep! De man als dol striemde de beesten, ringelde de zweep boven hunne ruggen, horde ze aan en ging in zijn ijver nu eens wijdbeens als een zegekar-menner staan, dan weer eens zitten. 't Was een brutale, onrustige kwant, maar de wilde vaart amuseerde me en leidde mijn vrees voor den paardenbedwinger af.

De weg, eerst als een lange, bleekgele zandstreep, begon zich, toen ik me omwendde en Batna niet meer ontwaarde, te buigen in een breede, glooiende bocht en voerde mij ineens in de volmaaktste eenzaamheid. Geen huizen, geen groen of druifland meer te zien, niets dan zandheuvels en hooger, massiever wordende zandbergen. Maar de weg maakt een zig-zag en links, heel in de verte, verrijst vaag iets van een menschelijke, leemen woning, doch zoo dun en nietig

dat de eenzaamheid er niet door verandert. Wind en paarden doen het zand dwarrelen; in dikke stofplooien ligt het op mijn plaid. Het landschap is zoo ongewoon en merkwaardig dat ik den vagebond, aan wiens zorg ik mij heb toevertrouwd, soms vergeet tot hij zich omdraait en zijn purperplekkige tronie vertoont met een angst aanjagende grijns.

Onrust bevangt me, aangroeiend bij de gedachte dat ik in 't wagentje zit en mee moet rijden! Om zijn stekeligen blik te ontkomen, zet ik den leelijken donkeren stofbril met rondgebogen glazen op, waardoor ik hem bespieden kan zonder dat hij door het glas de angstige uitdrukking mijner oogen ontwaart. 't Geeft rust.

Mij niet tot praten geneigd vindend, draait hij zich weer tot de paarden, doodt den tijd met de dieren te hitsen, te jagen en waanzinnig te gillen.

En de kloeke dieren toonen kracht.

Niets van eenig leven is rond mij te bespeuren: de natuur, door 's menschen hand onaangetast, is dood, onvruchtbaar gebleven. In deze eindelooze, onbewoonde oorden doemen voor mijn geest de drukke Europeesche straten en volgeladen menschenkazernes op, als een spel der droomen. Eeuwen en eeuwen staan deze verre zandwoestenijen in onveranderlijken vorm, zichzelf gebleven, zelfs in de grootste evolutiën der wereld, - en eeuwig - eeuwig waarschijnlijk zoo blijvend tot een aardschok ze schudt en haar gedaante verandert.

Duurt dan waarlijk altijd die onafzienbare, troostlooze massa van pulverig, onvermengd grijs zand? Waar ben ik? hoe vindt men den weg? De wagen nu trekt schots en scheef over halfa en hobbels, terwijl onder de wielen de steenen kraken. Duurt het nog lang?

't Antwoord ligt in die breede, onomstootelijke gevaarten, voor en achter, dichter, voller opdoemend tegen den horizont, rijend zich in vijf, zes dubbele strooken dor, doodsch gebergte.

Anderhalf uur is gereden, en 'k heb nog geen vogel, geen insect gezien - tot een matte, grijze lijn zich loom trekt uit de heuvels. Een karavaan, zes, zeven, acht... veertien kameelen, sloomstappend, de arabieren er naast.... weer één.... weer één.... tot zesmaal toe. En later twee kleine oasen met de vierkante, van leem opgetrokken ruimten: arabische

woningen, en uit de bocht vóór ons plotseling eenzelfde traagrekkende grijsstreep - een kleine karavaan komt het rijtuig langs.

Daar ben 'k alleen, een hulpeloos wezen tusschen die half wilde, bruine mannen met hun volmaakte verachting voor alles wat vrouw is! Koetsier en arabieren brommen elk hun eigen verwensching en voort vliegen we, schuinaf met een schok. Daarop kreeg ik weer tot afwisseling het boevengezicht van den halfbloed franzoos te genieten en 'k wist niet wat van die twee kwade dingen het ergste was.

'Rrr'! roept hij en in de woestenij op een steenen gebouw wijzend zegt hij: 'Lambèse.'

Lambèse, het Lambaesis der Romeinen, eertijds de legerplaats van het derde legioen van Augustus.

Van de vier poorten, die de Romeinen, der traditie getrouw, bouwden op de N., Z., O. en West-einden der plek die zij zich tot een nederzetting verkozen, en waar de groote wegen op uitliepen, staan er nog twee. Voorts de eerepoorten van Keizer Commodus (180-192 n. Chr.), van Septimius Severus (193-211 n. Chr.) en de ruïnen der thermen. Het praetorium is nu voorloopig het museum waar de opgravingen van Lambèse, Markouna en Thimgad bewaard worden. In een schuurtje ligt op den grond een fraai mozaïek, de vier jaargetijden voorstellend, waarvan het medaillon, de Bacchus, ongeschonden werd te voorschijn gehaald. Maar onbeheerd, à discrétion voor de op relieken der oudheid beluste toeristen, zal Bacchus, evenals de randen van het werk, weldra jammerlijk zijn verbrokkeld, daar reeds vele stukken gestolen zijn en openingen hebben achtergelaten.

Verder is hier niets te zien. De omgeving is arm en daar Thimgad het doel der reis is, toef ik niet langer en stap in.

Een oogenblik later worden de paarden weer tot stilstaan gebracht. Markouna! het Verecunda der oudheid.

Wij staan voor een onoogelijk krot, een arabische woning.

De dieren moeten hier verfrischt of met andere verwisseld worden: wij hebben nog twee uren te vliegen.

De koetsier springt af en loopt naar de woning, maar in den zwaaienden gang van iemand die zeer mank is.

Mijn haan kraait victorie - de vrees voor den bruut voel ik wijken. Ik ben hem de baas want ik kan hem ontloopen! Van nu aan zal dan ook niets meer mij weerhouden vol van den tocht te genieten.

Hoe verder ik trek, hoe wonderlijker het landschap in zijn kaalrotsige verschijning.

De koetsier heeft den beganen weg verlaten en de wagen hotst weer op hobbelige paden, schuinhellend over hoog en laag in vliegende vaart. Het herhaalde omkijken van den man durf ik nu beantwoorden. Ik ondervraag hem naar land en volk.

'Is u heelemaal niet bang dat u iets overkomen zal?' vraagt hij. 'U is toch maar een alleenreizende vrouw!'

Moeder natuur, handige beschermster der zwakken, helpt mij die inleiding, weinig geschikt iemands rust te bestendigen, te beantwoorden met deze kostbare leugen: 'Er kán mij niets overkomen.'

De toon waarop het gezegd werd, werkte suggereerend en trof doel. Ik zag me onmiddellijk meester van het terrein; 's mans houding en blik getuigden van den aan mijn persoon thans verschuldigden eerbied. Aangemoedigd door 't zichtbare overwicht dikte ik nog mysterieus aan: 'Het fransche gouvernement beschermt mij; op elke plaats waar ik kom zijn steeds drie personen in kennis gesteld van de tochten, die ik in den omtrek onderneem. Zij weten wanneer ik ga en wanneer ik terug moet keeren; heb ik mij niet persoonlijk aangemeld op het afgesproken uur, dan wordt er onverwijld naar mij gezocht. Als *gij* maar niet *bang* zijt! Hebt ge uit mijne houding niet gezien dat ik zonder vrees ben?'

De ruige Galliër is verbaasd, 't is te zien aan zijn veranderde houding, te hooren aan zijn benepen 'ah ça!' Hij draait zich nu naar de paarden die draven als achtervolgd.

'Bekleedt Madame dan een bijzondere positie?' vraagt hij beleefd, zijn hoed daarbij recht zettend.

Afgemeten, deftig klinkt het van mijn kant:

'Naturellement!....'

Innerlijk voldaan over de uitwerking dezer prachtige mystificatie, voel ik mij daarop veiliger dan ooit en begin mijn bonbons te genieten die de man met mij deelt.

‘Heeft men nog wel eens last van die voorbijtrekkende karavanen?’ vraag ik na een poosje.

‘Dat ze de reizigers om geld lastig vallen, gebeurt wel eens; ze zijn bijna altijd in grooter aantal dan de toeristen en ze beschouwen ons Franschen toch maar als vervloekte indringers. En krijg ze maar eens. Ze loopen tot Krenchela en gaan het binnenland in. Wat zou men tegen hen beginnen?’

Aldoor schiet het hortend vooruit. 't Jaagt er over, trots greppels en hoogten. Daar krijgt het rijtuig een schok, 't kantelt - vliegt weer overeind door een tweeden nog sterkere, de paarden steigeren. Het vandehandsche werpt den kop over den rug van het andere, spalkt de neusgaten, staat recht in de hoogte - dan vliegen beiden als pijlen uit één boog voort, bezeten door woesten angst.

‘Wat is er?’ roept ik.

Geen antwoord. De koetsier heeft moeite de hollende dieren te houden, met beide vuisten omklemt hij de leidsels, de voeten geplant tegen de voorbank, liggend bijna horizontaal over den wagen. Al zijn kracht wordt in beslag genomen.

Het is een tocht als door onzalige oorden, door duivels getrokken, op krakende wielen, over opspringende steenen, in warreling van stof, zand en grint; maar hoe woester het gaat, des te aangenamer 't mij is.

Iets dat plots en algeheel den adem beneemt, iets afzichtelijks en ineens de atmosfeer verpestend, nijpt mij de keel dicht, dwingt me te hoesten. Een dood zwart paard ligt aan den weg in verren staat van ontbinding, bezocht door kraaien die vreten van 't open lijf en als een duistere, lugubere wolk des doods opvliegen en krijschen nu het rijtuig voorbijkomt. De vlerken strekkend, laten zij hun prooi in den steek, slierten ingewand meenemend en die een eind verder weer latende vallen.

En daarom hadden de paarden, wier fijne reuk reeds lang het kreng had geroken, vóór zij den dooden broeder met vechtenden zwerm in 't vizier kregen, het op een rennen gezet. Nog een oogenblik langs ongebaande wegen, hoogte op, hoogte af, eensklaps vliegend door een water, waarvan de droppels mij om de ooren spatten, dan.... plotseling ligt

daar voor mij als een begoocheling der zinnen op een veld waar het groen en het goud van gras en bloemen samenvloeien, zuilend, geknot en onregelmatig iets, dat op het eerste gezicht niet te onderscheiden is, maar door zijn bijzondere schoonheid treft.... het Thamugadi der oudheid.

't Was halftwaalf; de koetsier spant de paarden uit en in het vertrek van een houten gebouw zal hij zorgen voor mijn lunch. Ik ga naar het goud dat, nu ik er bij sta, niets van zijn aetherisch-doorzichtige schoonheid verliest.... hooge ranke stengels zachtgele bloemen, Thimgad, vondst van Romeinsch verleden, sluierend voor het oog.

En het Afrikaansche Pompeji - wel niet zoo grootsch wat omvang betreft als Italië's bekende ruïnestad, maar zeker evenzoo treffend zoo niet meer, daar Noord-Afrika nog den trek mist van rustelooze toeristen - verrijst in zijn isolement als een openbaring van 't leven der oudheid, na vier uren rijdens door grauwe als met lava bedekte, gestolde natuur, waar de levende zich afvraagt: 'Waar is hier het leven - *is* dan alles hier dood?' - Waar slechts roofvogels krijschen en de eenige verschijnselen van leven zijn - van leven dat zich voedt met rottend ingewand. - En dan vertoont het zich zoo smetteloos, vrij van menschen, hooglooiend onder den helblauwen zuidelijken hemel, in gouden zon, als een stad van grootsch verleden, forsch doorsneden door den breeden heirweg met zijn groote gele steenen, met aan weerszijden over de geheele lengte gele zuilen, gebroken en omwingerd van 't levend bloemtopaas - met aan 't eind Trajanus' eerepoort, die in haar doorgang 't perspectief van het oneindige berglandschap omlijst als een doek, machtig van eenzame schoonheid en immense rust.

Op een hooggelegen punt was 't geheel te overzien. Vóór mij de bouwvallen van de eens zoo volkrijke, welvarende metropool, in de verte de woeste toppen van het Aurès-gebergte.

De gedachten vliegen eeuwen terug en reconstrueeren uit

het doodsche heden, het verleden vol leven - de Noord-Afrikaansche stad waarop de Romeinsche beschaving haar stempel heeft gedrukt....

In de vroege morgenuren is alles nog in rust. De noordenwind, koelte aanvoerend van de zee waarover hij gestreken is, doet de kruinen der hier en daar verspreide palmengroepen wuiven en rimpelt het water der goedgevulde citernen. In de aan den voet der dikke stadsmuren uit hutten en tenten bestaande wijk van inboorlingen, in de ommuurde en met gaanderijen voorziene pleisterplaats voor de kameelen der tijdelijk vertoevende karavanen, begint het ontwaken. Hier en daar zoekt een vrouw wat hout om vuur te ontsteken. De ochtendbries voert den dwarrelenden rook mee. Mannen gewikkeld in lange wollen gewaden voeren hun trekdieren: kameelen en ossen, hun melk- en slachtvee: koeien, schapen, geiten, naar de nabijgelegen markt, waar men slechts luttele paarden ziet. Bijna naakte kinderen dartelen rond.

Boven de lage stadswoningen verrijzen de massieve tempels met hooge portieken, de thermen, slanke zuilen en zware eerepoorten.

Het wordt levendiger in de straten en op de pleinen. Mannen en vrouwen, bij platte manden gehurkt, venten levensmiddelen, vruchten, zoetigheid. In de winkelkwartieren worden de producten van 't binnenland tentoongesteld: huiden, veeren, ivoor, reukwerken, houtsoorten. Slaven worden groepsgewijze of afzonderlijk verkocht. Voortbrengselen uit Zuid-Europa, Egypte, de Levant vinden hier koopers. De kalmte waarmee dezen hun inkoopen doen, steekt scherp af bij het getier en gegil der Numidiërs en negers, die in bloemrijke taal en met drukke gebaren hun waren aanprijzen. Zware karren, door buffels getrokken, piepen en knarsen over de groote zandsteenen platen der straten. Hier en daar een ruiter, te paard of op een ezel - een vol beladen kameel. Tusschen dit alles de meest heterogene elementen der bevolking: de forsche Lybiër, de zich zelfbewuste Numidiër, de brutale neger, de ontembare Kabyliër, de alomtegenwoordige Jood. Dan de woeste zonen van de woestijn: Bedouïnen en Touaregs, de sluwe Egyptiërs, doorslepen Grieken,

Levantijnen en trotsche Carthagers. De handelstransacties dezer vertegenwoordigers van verschillende natiën worden niet altijd in vrede gesloten en de hier en daar geposteerde rustbewaarder heeft geen gemakkelijke taak.

De zon staat al een paar handbreedten boven den horizont. Jongens gaan met hun schrijftafels en stiften naar de scholen. In treffend contrast met het luidruchtig gedoe van de joelende menigte is de rustige gang van den Romeinschen burger, kenbaar aan de lichtere gelaatskleur en den eenvoudigen, los om de schouders geworpen peplum. De meesten begeven zich naar de thermen. Zij die belang stellen in de zaken van staat, gaan naar het forum, waar redenaars de volksschare voorlichten omtrent aangelegenheden van publiek belang. Eeredienaren en priesters van Moloch en Tanit, schrijden plechtig naar de tempels.

De zon staat in haar zenith - gloeihitte ligt over de stad - de rust treedt in.

Na het noenmaal wordt de siësta in de koele vertrekken en de binnenplaatsen waarin lustig het fonteinwater klatert, genoten. Daarna begint weer het leven.

Snelvoetige slaven, nu en dan met lange twijgen slaand naar de al te vrijpostige straatjeugd, maken baan voor hunne Romeinsche meesters en meesteressen, staande of gezeten in de door vurige rossen getrokken sierlijke wagens. Groeten worden gewisseld tusschen de wandelaars, wagenbestuurders en de jonge, mooie vrouwen. Aan den eerbied waarmede sommigen bejegend worden, is het kenbaar dat voorname burgers en grootwaardigheidbekleeders der stad: proconsuls, raadsleden, ridders en krijgsoversten met hunne matronen en dochteren van edel Romeinsch bloed, zich in de menigte bevinden. Maar hier ontbreken ook niet de courtisanes, waarvan de griekschen het meest en vogue zijn en steelsgewijze worden gegroet door den geparfumeerden muscadin.

De jongelingschap spoedt zich naar de arena, waar geworsteld, met den discus geworpen, met den boog geschoten wordt en de wapenen worden gehanteerd.

Krijgslieden bij de verzamelplaatsen schetteren de signalen...

Ook een ander signaal klinkt!

De koetsier met twee vingers in den mond wekt mij door

een hard, snerpend gefluit. Halfdroomerig kijkend naar de richting waar hij staat, kom ik tot het besef dat ik terug moet keeren.

Het fransche gouvernement is bezig Thamugadi uit de aarde die het verborgen houdt, te voorschijn te halen. Daarvoor heeft het nog onlangs de som van frs. 100.000 beschikbaar gesteld. Onder de leiding van den architect Ballu worden sedert een vijftiental jaren opgravingen gedaan, die voor de archaeologie van groot belang zijn.

De jongste Parijsche tentoonstelling gaf in haar afdeeling Algerië een reproductie van deze Noord-Afrikaansche, weinig bekende bouwvallen der oudheid.

ANNA NEIJS - EKKER.

Twee Javaansche dierenfabels.

Op Java, en in het algemeen in den geheelen Indischen Archipel sluit de dierenfabel, waarin menschelijke deugden en gebreken, menschelijke overleggingen en handelingen aan de dierenwereld worden toegeschreven, zich geheel aan bij de volksopvattingen omtrent dieren- en plantenwereld.

Bepalen wij ons tot Java, dan blijkt ons de zoogenaamde ‘animistische’ natuurbeschouwing de diepste grondslag van het geestesleven der bevolking te zijn, dien Hindoeisme noch Islâm hebben kunnen aantasten.

Het is, om een voorbeeld te noemen, geen beeldspraak als de *arèn*-tapper, de man die door insnijdingen te maken in de bloemkolven van den arènpalm, het zoete vocht, de *legèn* daaruit opvangt, zijne boomen toespreekt, nu eens als zijne moeder, dan weer als zijne bruid, hen aansporende, toch overvloedig *legèn* te geven. Werkelijk acht hij die boomen bezielde wezens, die hem verstaan.

Zoo is ook *Sri* of *Lakshmi*, de Hindoe-godin van schoonheid en bevalligheid, onder wier patronaat ook de landbouw staat, voor den Javaan, als *Dèwi Sri*, niet maar een afgetrokken begrip, ‘de godin van den landbouw’, een op zichzelf staande persoonlijkheid. Neen, zij bezielt het gewas bij uitnemendheid, de rijst, waar die ook op Java verbouwd wordt, en wordt er dikwijls mede vereenzelvigd. Vandaar die zorgvuldige behandeling van de rijst, het aar voor aar afsnijden, die tallooze ceremoniën bij den rijstbouw in acht te nemen. Vandaar die eigenaardige plechtigheden, plaats hebbende met de *pari-pengantèn:* het ‘Rijstbruidspaar’. Als de tijd van den oogst is gekomen, dan mag geen aar gesneden worden, vóór

door iemand, die van dergelijke dingen verstand heeft, den *doekoen-sawah*, het 'Rijstbruidspaar' met de bruidsjonkers en bruidsmeisjes is aangewezen. Daartoe kiest hij zes aren, even hoog en even zwaar, bij twee of bij drie bij elkaar staande. Met jonge *arèn*-bladeren aaneengebonden worden ze met bloemen versierd, met *borèh* bestreken en tegen de zon beschut. Als ze daarna door den *doekoen-sawah* gesneden worden, is dit het teeken, dat met den oogst mag worden begonnen. Ook verder blijft de *pari-pengantèn* afzonderlijk, wordt ook afzonderlijk gedroogd, en krijgt nog twee bossen als feestgenooten bij zich, die dan ook met bloemen overdekt en met *borèh* ingesmeerd worden.

Op den dag, dat de rijst naar de schuur gebracht wordt, geschiedt de overbrenging van het 'Rijstbruidspaar' met groote plechtigheid. De drager, in nieuwe kleeren gestoken, met frissche bloemen in den hoofddoek, mag op zijn weg naar de schuur geen woord spreken.

Terwijl de bruidegom met zijn feestgenooten (de beide bossen) nog buiten blijft, wordt de bruid met hare bruidsmeisjes op een nieuw matje in de schuur geplaatst, en de overige rijst rondom haar heen opgestapeld, tot de oogst binnen of de schuur vol is. Dan wordt de bruidegom met zijne bruidsjonkers naast haar geplaatst, een met water gevulde bamboe-geleding er bij gezet en de schuur gesloten.

In de wittebroodsweken mogen de jonggehuwden niet gestoord worden: veertig dagen lang mag niemand de schuur binnentreden. Wanneer op den veertigsten dag de beide bossen gestampt zijn voor het bij die gelegenheid te geven feestmaal, dan mag voortaan iederen dag, Dinsdag uitgezonderd, de noodige rijst uit de schuur gehaald worden.[1)]

Zóó viert de Javaansche landbouwer bij iederen oogst het 'Huwelijk van de Rijst'.

Waar men zoo zelfs planten als bezield beschouwt, zal men ook geen scherpe grenslijn trekken tusschen het innerlijk van mensch en dier. Zoo spreekt de Javaan, als er een tijger in de buurt is, maar liever niet van den 'matjan' (tijger), maar betitelt hem vol eerbied als 'toewan' (mijnheer) of: 'kjai' (oude heer, grootvader). Men kan nooit weten, er

1) Zie: Mayer. Een blik in het Javaansche volksleven. Dl. II, blz. 450 e.v.

mocht eens de geest van een der voorouders in huizen! Het is dus zaak, zoolang hij geen menschen aanvalt, en niet te veel schade aanricht, hem te ontzien en eerbiedig te behandelen. Zoo hoort men op Java ook van '*matjan gadoengan*', menschen, die zich in tijgers veranderen kunnen en 's nachts op roof uitgaan. Vooral treft men ze aan in het Blitarsche district Lodôjô, bekend om zijn rijkdom aan tijgers.

Bij een volk, dat een zoo nauw verband legt tusschen dieren-, planten- en menschenwereld, maakt de voorstelling van dieren, die spreken, denken en optreden als menschen volstrekt geen vreemden indruk. Bemerkt de Javaan tegenwoordig ook al niet veel meer van sprekende dieren, dat ze vroeger gesproken hebben, zal hij wel evenmin betwijfelen, als het Europeesche kind, dat de sprookjes van Moeder de Gans hoort. Zoo gaan dan op Java die fabels van mond tot mond, en vinden ook bij volwassenen veel belangstelling, al worden ze ook bij voorkeur aan kinderen verteld.

De (hieronder nader te noemen) verzameling van Javaansche dierenfabels, de 'Serat kantjil kidang' bestaat uit twee, in aard en strekking uiteenloopende deelen. In het eerste wordt de rol van den Germaanschen Reinaert gespeeld door den *kantjil* (het dwerghertje - Moschus Javanicus) - in het tweede treedt veelal de *kidang* (Cervulus muntjak - een klein soort reebok) in zijne plaats. De fabelen van het eerste deel hebben blijkbaar slechts ten doel de hoorders te vermaken door de beschrijving van de verschillende manieren waarop de kleine, slimme kantjil aan veel grootere dieren een poets weet te bakken, of zich uit allerlei gevaren weet te redden. 'Wie niet sterk is, moet slim zijn,' hooger dan de toepassing van dit beginsel gaat de moraal hiervan niet. De verhalen waarin de kidang optreedt dragen daarentegen meerendeels een didactisch karakter: het eene is eene illustratie van de waarheid dat men, hoe aanzienlijk of machtig ook, wel eens de hulp van kleinen en geringen kan noodig hebben[1)], een ander leert dat 'ondank 's werelds loon is,' - een derde komt (in zijn Javaansch gewaad althans) schijnbaar niet boven de dierenwereld uit, bepaalt zich tot het geven

1) On a souvent besoin d'un plus petit que soi. La Fontaine, Le lion et le rat.

eener verklaring van de een of andere eigenaardigheid, in het leven der dieren opgemerkt.

Van de fabelen in het eerste deel vindt men parallellen bij de overige volken van den Archipel, in zoo groote verbreiding dat men geneigd is aan een gemeenschappelijken oorsprong uit den tijd van het Indonesische stamvolk te denken. Een dier fabelen bijv., overeenkomende met den ook bij ons bekenden wedloop tusschen haas en egel, vindt men verder nog op West-Borneo, bij de Galélareezen van Halmaheira, de Alfoeren der Minahassa, de bewoners der Sangir-eilanden (ten N. van Celebes), de Toradja's van Centraal-Celebes en de Atjehers. Vele fabelen van het tweede deel daarentegen wijzen terug op het oude Sanskrit-fabelboek Pancatantra of zijn uitlooper, de Hitopadeça. Reeds vroeg moeten die oud-Indische fabelen hun weg naar den Archipel gevonden hebben, zoodat bij de Javaansche verzameling die ons thans bezig houdt van vertaling of slaafsche navolging geen sprake wezen kan; vergeleken met de Sanskrit-modellen kan zelfs wel eens de prijs van aanschouwelijkheid en levendigheid van schildering aan de Javaansche bewerking worden toegekend[1]. De ingeschoven lessen van hooge levenswijsheid, de van zoo ongeëvenaarde menschenkennis getuigende spreuken der Sanskrit-werken zoeke men evenwel weer niet in de Javaansche verhalen. De eerste der hier vertaalde fabels bijv. herinnert aan 't raamverhaal van het beroemde Mitrabedham - ‘het doen breken met vrienden’ - dat het eerste deel van het Pancatantra vormt. In het Javaansche verhaal vindt men, ja, aan het slot wel eenige zedelessen, maar de meeste nadruk wordt toch gelegd op de listigheid van den ram, en als pointe van het geheel kan men wel beschouwen de Javaansche verklaring van het eigenaardige verschijnsel in de dierenwereld, door van Höevell aldus beschreven:[2]

‘Wanneer een talrijke groep apen in de, dikwijls honderd voet hooge, kruinen der boomen zich gerust aan den slaap heeft overgegeven, dan nadert een groote, gestreepte tijger, en vlijt zich aan den voet neder. Nauwelijks heeft een der

1) Een voorbeeld hiervan levert de Jav. fabel: De aap, de kidang en de tjéploekan-vogels, vergeleken met: De kraai, de jakhals en het damhert uit de Hitopadeça.
2) Dr. W.R. Baron van Höevell. Uit het Indische leven, blz. 131.

bevolking in de takken het monster opgemerkt, of de schrik perst hem een klagend gehuil af. Allen ontwaken - allen zien den koning der verschrikking beneden - allen schreeuwen - en alleen de tegenwoordigheid van dat vreeselijke dier jaagt hun zulk een doodsangst aan, dat ze geheel verbijsterd, op en door elkander, van tak tot tak springen, en, onder huilen en jammeren, de een den ander verdringen. Ondertusschen blijft de tijger stil en rustig liggen - maar onbewegelijk fonkelen zijne oogen de arme apen aan - totdat er eindelijk een, in de verwarring en het rumoer, naar beneden valt, die dan gegrepen en verslonden wordt.'

De fabels, door vader of moeder aan de met aandacht luisterende jeugd verhaald, kunnen in den vorm, waarin ze worden meegedeeld, tamelijk beknopt en niet veel meer dan de intrige vermeldende, nog niet geacht worden tot de Javaansche *litteratuur* te behooren. Wil een verhaal, een legende, fabel of wat ook voor den Javaan behooren tot zijne 'fraaie letteren', dan is het noodig dat het op '*tembang*' gebracht worde, d.i. in metrischen vorm gegoten.

De Javaansche letterkunde, die haar ontstaan dankte aan die der Hindoe's, was in haar oorsprong van poëtischen aard, en is dat in hoofdzaak gebleven. De van de Hindoe's overgenomen dichtmaten werden in den loop der tijden gewijzigd; en zoo bestaan de nieuwere poëtische werken uit een afwisseling van dichtmaten, waardoor het gedicht in 'zangen' verdeeld wordt. Ieder couplet in een bepaald metrum heeft een vast aantal regels, iedere regel een vast aantal lettergrepen, en een bepaalden slot-klank. Het metrum 'Sinom' b.v. waarin een deel van de 2de, hieronder vertaalde fabel is opgesteld, heeft in ieder couplet negen regels, respectievelijk van 8, 8, 8, 8, 7, 8, 7, 8 en 12 syllabes, met de eindklanken a, i, a, i, i, oe, a, i, a.

Zulk een couplet luidt dus b.v.

Si Kantjil soemaoer njent*a*k:
Eh, boeta, aranirèk*i*
Pantĕsé boeta alas*a*n;
Djampĕng, tan mijarsa wart*i*.

Paréntahé Djěng Nab*i*
Soeléman, Ratoe-ning-rat*oe*
Edjin lawan manoengs*a*
Reksasa, sato sakal*i*r
Pan angratoe mring Kang-djeng Nabi Soelém*a*n.

Hieruit blijkt, dat het rijm, zooals wij dat opvatten, niet in een Javaansch gedicht te hooren is.

Zulk een metrische bewerking van onder het volk in omloop zijnde dierenfabels werd in 1822 vervaardigd door Kjai Rangga Amongsastra, schrijver aan de *Kadipatèn* (Hof van den Kroonprins van Soerakarta en deel van het Staatsbestuur, onder hem staande) en in 1878 werd de Javaansche tekst daarvan uitgegeven door Dr. W. Palmer van den Broek. Uit deze uitgave zijn de twee hieronder volgende fabels vertaald.

Terwijl de metrische vorm van dergelijke letterkundige producten aan den eenen kant, door den band, dien hij den dichter aanlegt, aanleiding geeft tot gewrongen constructies, gebruik van verouderde of ongewone woorden, opeenstapeling van synoniemen en onnoodige herhalingen, schenkt hij aan den anderen kant den auteur menigmaal gelegenheid tot teekenachtige vergelijkingen, aardige typeeringen van de ten tooneele gevoerde dieren, en groote uitbreiding van de eenvoudige intrige van de fabel.

Waar nu Prof. Kern in zijn ‘Losse aanteekeningen op het boek van den Kantjil’ zeide, dat Dr. Palmer van den Broek ‘ook op de erkentelijkheid van een grooter publiek’ (dan door de Javaansch verstaanden gevormd wordt) ‘zou mogen rekenen, indien hij er toe kon besluiten, den Nederlandschen lezer met den hoofdinhoud van het gedicht bekend te maken’[1)] en dezelfde geleerde elders de bewerking van Amongsastro ‘overvloeiende van humor en uitmuntende in fijne, uitvoerige schilderingen’ noemt, mag misschien voor een proeve van vertaling van een tweetal fabels uit die verzameling bij dat ‘grootere publiek’ eenige belangstelling verwacht worden.

Na het hierboven over den aard der Javaansche poëzie meegedeelde behoeft het nauwelijks gezegd te worden, dat die vertaling niet op alle plaatsen woordelijk kon zijn.

1) Sedert gaf Dr. J. Brandes een beknopt overzicht van den inhoud in het ‘Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap, deel 37.’

I.
Waarom de apen schatting moeten opbrengen aan de tijgers.

(In vroeger tijd at de tijger slechts muggen, vliegen, sprinkhanen enz. Toen was de buffel nog zeer goede vrienden met hem en had zich op zijn gebied vetgegraasd. Dit wekte de afgunst van den aap, die den tijger den raad gaf, den buffel op te eten. De tijger leent aan deze ophitsingen gehoor, maar de buffel neemt zulk een vastberaden houding aan, dat de tijger voor hem op de vlucht gaat.

De buffel, niet gerust dat hij niet ten slotte de prooi van zijn vroegeren vriend zal worden, zoekt bij allerlei dieren steun, maar geen durft zich verzetten tegen den tijger, dan de *wedoes proetjoel*, een ram zonder hoornen; deze belooft, hem te zullen helpen).[1)]

Zwijgen we nu van den buffel en den ram, en vertellen we van hem, die zoo haastig weggevlucht was, den koningstijger die weggekropen was, en zich had verscholen tusschen de *glagah*[2)]. Weldra kwam de aap hem weer opzoeken, en nadat hij hem had aangetroffen sprak de aap boos:

'Je naam is tijger, en kijk! je bent bang en gaat er als een haas van door! Wat mij betreft, als ik toch zulke groote tanden had als jij, dan zou ik dien buffel van achteren bespringen, als hij zich niet goedschiks wilde onderwerpen, één van beide! Als ik zulke groote tanden had als jij, en zulke nagels aan voor- en achterpooten, waarom zou ik dan wegloopen?'

De koningstijger zeide: 'Ik ben niet bang voor dien buffel; ik zat juist te overpeinzen, en wilde eerst wat uitrusten in 't struikgewas, om een beetje op adem te komen. Zoo straks, als hij rustig, in gebukte houding staat, zal ik zonder gedruisch hem van achteren naderen.'

De aap antwoordde: 'Je hebt wel gelijk, doch als je den buffel maar onvoorbereid vinden kunt! Want hij is gevlucht, om hulp te zoeken; ik heb een oogje gehouden op al wat

1) Het bovenstaande is de verkorte inhoud van 't eerste deel van de fabel; het verder volgende is de zoo getrouw mogelijke vertaling van het laatste deel.
2) Hoog, dik riet, Saccharum Spontaneum.

hij deed: hij is hulp gaan zoeken bij den *wedoes proetjoel.* Deze heeft beloofd, het tegen u op te zullen nemen, en nog veel anders heeft hij beloofd, genoeg om iemand woedend te maken; ook heeft hij zoo straks gezwetst dat hij je wel aan kan. Als ik zulke scherpe, groote tanden had als jij, zou ik niet lang aarzelen; ik zou hem den kop kraken, ik zou hem, krak! den nek omdraaien: zijn vleesch zou ik opeten, zijn bloed opslurpen.'

De tijger, dit hoorende, werd woedend, en zei luid: 'Durft die ram mij werkelijk aan?'

De aap hernam: 'Ik zal er toch niet om liegen! De buffel is dan ook al rustig achter den ram gaan liggen, daar ligt hij op zijn dooie gemak te herkauwen, en rust in de schaduw met zijn dikke lichaam, zoo vet als reuzel.'

Snel begaf nu de tijger zich naar de plaats waar de ram was. De aap, om op alles te kunnen letten, sprong en klauterde van tak op tak; hij kon van daar uit een oogje op alles houden, en tegelijk zich te goed doen aan allerlei vruchten.

De ram was al dien tijd zeer op zijn hoede geweest; hij naderde nu de aanplanting van pisangboomen, die hij vroeger in brand had gestoken, zoodat al de stammen vergaan waren; de buffel week niet van zijn zijde.

Toen beiden bij de pisang-boomen gekomen waren, kwam de koningstijger aan. Op een steenworp afstands van elkaar gekomen, bleef de ram staan en schreeuwde: 'Kijk, daar komt de tijger aan! Wil je werkelijk mijn onkwetsbaarheid, mijn voortreffelijkheid en kracht in den strijd op de proef stellen? Welaan, laat ons dan vechten! Maar als je eerst eens een staaltje van mij gezien hebt, als bewijs dat ik niet te veel gezegd heb, dan kan je er daarna nog eens over denken. Ik zal nu eerst eens een proefje geven. Blijf daar maar staan, en zie wat ik kan. Als je dat gezien hebt, laat ons dan, als je er nog op staat, vechten, zoo dikwijls als je wilt. Maar je mag dan niet wegloopen in 't gevecht, ofschoon ik er wel een voorgevoel van heb, dat je het doen zult.'

Terstond ging nu de ram aan 't werk en bonsde tegen de doode pisang-boomen aan, waarvan de stammen geheel vergaan waren. Terwijl hij her- en derwaarts vloog, vielen ze allen op en over elkaar. Intusschen schreeuwde de ram:

'Nu, tijger, kijk eens naar mij!'

De tijger, dit alles ziende, voelde zijn moed zinken, en zette het dadelijk op een loopen. Hij ging 't kreupelhout in, en sloop daarna de *glagah* binnen, luid brullend van angst en van de eene plaats naar de andere loopend.

Middelerwijl naderde de ram een vijver, zonder een oogenblik van den buffel te scheiden. Hier plukte hij snel eenige jonge *djati*-blaren en begon die te kauwen; door 't lange kauwen liep het roode sap hem bij den mond neer zoodat het was, of zijn mond met bloed bevlekt was.

Na dit alles kwam de aap uit den boom naar beneden en ging naar den verschrikten tijger, die zich in het struikgewas verscholen had. Hij zeide: ‘O, tijger, waarom ben je zoo lafhartig gevlucht en heb je toen verscholen? Waarom den ram niet aangevallen? Kijk je daar nu eens angstig heen en weer loopen!’

De tijger antwoordde zachtjes: ‘De reden, dat ik gevlucht ben is, dat die ram zoo geweldig van bovennatuurlijke kracht is. Boomen, waartegen hij maar even stootte, vielen bij drie, bij vier, en zelfs bij vijf tegelijk om. Zijn kracht is buitengemeen, ik geloof dat die ram onkwetsbaar is. Als hij maar tegen de boomen zijn huid schuurde, vielen ze bij hoopen om. Dit verwonderde mij erg, en ik was zeer bang, toen ik zag, wat een buitengewone kracht die ram had: ik zag het uit de verte, hoe de boomen omvielen, als hij ze maar aanstootte, of er tegen schopte; zonder dat het hem eenige moeite kostte, vielen ze in wanorde door elkaar. Wat voor boomen het waren weet ik niet, want ik durfde niet naderen.’

De aap schreeuwde: ‘Jij verdient den naam van onnoozel, hoor tijger. Door dat je niet nauwkeurig oplet, heeft hij je leelijk kunnen beetnemen. Wat dat pisangbosch betreft, dat heeft hij al lang geleden in brand gestoken, en nu zijn de boomen dood: de bladeren zijn verdwenen, de stammen vergaan. Als men er maar tegen blies, moesten ze al omvallen; ik zelf, al waren er duizend of twee duizend geweest, zou niet de minste moeite gehad hebben, om ze te laten omvallen, en ik zou er *jou* niet bij te hulp geroepen hebben.’

Verstomd van verbazing toen hij dit hoorde, sprak de tijger ten slotte vriendelijk:

‘Als het is, zooals je daar zegt, zal ik zoo dadelijk er nog

eens heen gaan; ik ben nu juist wat uitgerust en op adem gekomen.'

De aap voegde er bij: 'Sta dan niet te lang te bezinnen, maar val hem in eens maar aan. Die ram is niet gevaarlijk: hij heeft geen horens, heeft geen tanden, waarvoor zou je dus bang zijn? Val hem maar aan, draai hem den nek om, eet zijn vleesch op en krab hem de beide oogen uit.'

De tijger ging nu snel op weg, om den ram op te zoeken. De aap wees hem den weg, van uit de boomen had hij 't oog op al wat er gebeuren zou.

Weldra kwam de tijger bij den ram. Deze sprak op boozen toon:

'Zoo, daar komt de koningstijger weer terug. Het schijnt wel of hij den dood zoekt. Weet je niet, dat ik tijgers eet? Kijk maar eens wat er in 't water ligt! Zie maar eens in dezen vijver, en zet je oogen allebei goed open! Zooeven heb ik nog een tijger opgepeuzeld; zijn overgebleven kop heb ik in 't water gegooid. Kijk maar eens gauw, als je mij niet gelooft!'

En zie, de tijger deed wat hem gezegd was; angstig en vol vrees in 't hart, sloop hij voorzichtig, langzaam naderbij. Aan den rand van den vijver gekomen, keek hij in 't water en zag daar zijn eigen hoofd, weerspiegeld in het water.[1)]

Brutaal en onbeschroomd kwam de ram op hem af, steeds *djati*-bladeren kauwende, zijn mond bloedrood, en het sap dat hem bij den mond neerliep roode sporen nalatende langs den weg; onverstoord en zonder eenige vrees te doen blijken naderde hij.

De tijger, hem ziende aankomen, vatte het verkeerd op en meende dat hij hem wilde vermorselen. Hij sprong op zij, en sloeg overhaast op de vlucht; brullend van angst en hevig verschrikt verborg hij zich weer in de *glagah*, in de meening dat hij op de hielen gezeten werd. Hij geloofde, dat hij in een hinderlaag gelokt was, dat de aap hem den dood had willen doen. Ten hoogste bevreesd ging hij een schuilplaats zoeken in een ontoegankelijk ravijn.

De aap kwam snel uit zijn boom naar beneden, om den tijger te gaan opzoeken. Toen hij hem ontmoet had, sprak de tijger: 'Jij hebt me in het ongeluk willen storten; men kan je niet gelooven; van alles wat je zegt, komt niets uit.

1) Verg. Pancatantra Dl. I. Vertelling VIII. Vertaling van H.G.v.d. Waals.

Wat beteekent het dat je mij in een valstrik hebt gelokt? De *wedoes proetjoel* eet werkelijk tijgers; ik heb mij er van kunnen overtuigen. Werkelijk was er een tijgerkop in den vijver, het overblijfsel van een tijger, dien hij had verslonden. Als ik niet gauw gevlucht was, had hij mij ook verslonden. Hoogst ongepast en boosaardig is het van je, je vrienden en verwanten van je te verwijderen; die aan je denken, je te doen vergeten. Je bent het uitvaagsel der wereld, een aartsbooswicht!'

Toen zei de aap langzaam, terwijl hij in gebogen houding, nederig voor hem kwam staan: 'o, Tijger, ik zal het je nu eens vertellen, - en geloof vrij, wat ik zeg: toch ben je weer door hem verschalkt. Die ram zit vol slinksche streken en heeft je leelijk beet gehad. Het waren djati-blaren, die hij langen tijd gekauwd heeft, en natuurlijk werd zijn bek toen zoo rood als bloed. En wat je in 't water van dien vijver zag, wel dat was het spiegelbeeld van je eigen hoofd. Wat in het water te zien was, dat was wel een tijgerhoofd; natuurlijk, want het beeld was immers gelijk aan je eigen hoofd! Kijk, ik heb hier wat jonge djati-blaren meegebracht!' Toen begon de aap de djati-blaren te kauwen, zoodat het water hem bij den bek neerliep, en hij riep: 'Kijk, tijger, nu ziet mijn mond ook zoo rood als bloed, - als je soms niet gelooft, dat die *wedoes proetjoel* zoo straks djati-bladeren gekauwd heeft.'

Dit ziende, stond de tijger stom van verbazing, en had vreeselijke spijt. Toch stond hij nog in twijfel, zijn angst was niet geheel geweken; nog was hij wantrouwend, want nu eens leek het hem *wèl*, dan weer *niet* mogelijk, dat hij werkelijk het slachtoffer van een list zou zijn geweest, en dat hij er in 't geheel niets van gemerkt zou hebben.

Bovendien was die ram zoo uiterst kalm geweest, zonder eenige vrees te doen blijken, zonder eenig wantrouwen of schroom.

De aap hernam: 'Nu, tijger, geloof je nu al wat ik gezegd heb?'

Langzaam antwoordde de tijger: 'Nog maar half.'

De aap zei nu op overredenden toon: 'Als je mij nog niet gelooft, laat ik je dan geleiden; bind mijn staart aan jouw staart vast, zoodat ik op je rug kan rijden; laat ons dan dadelijk op weg gaan.'

De tijger vond het goed; hij bond den staart van den aap stevig met stengels aan den zijnen vast. Zoo gingen ze terstond op weg, en kwamen weldra bij den ram.

Op een afstand van anderhalven steenworp, niet dichter of niet verder, riep de ram: ‘Kijk, daar komt de aap mij zijn schatting in tijgers brengen; maar elken dag brengt hij er mij twee, en nu maar één!’

De tijger deze woorden van den ram hoorende, sprong snel op zij en zette het op een loopen, als de wind ging hij er van door, zonder achterom te zien, zoo was de schrik hem om het hart geslagen. Door de snelle vaart werd de aap van zijn rug geslingerd en viel; zoo werd hij voortgesleurd, terwijl hij heen en weer slingerde, en als waschgoed met den kop tegen de steenen geslagen. Nog was zijn lichaam niet losgekomen, maar 't was geheel verbrijzeld en verscheurd. Eindelijk waren ook zijn beenderen verdwenen en was er niets meer van hem overgebleven dan zijn staart, die vastgebonden zat, en niet kon loskomen.

Door de *glagah* kruipende, in ravijnen afdalende en vallende op scherpe rotsen, snelde de tijger voort, vol angst en vrees. Hij was woedend op dien aap; maar deze was zoo dood als een pier.

Maar voortaan als hij een aap te pakken kon krijgen, brak hij hem den hals, en at tot zelfs de beenderen op; dag en nacht, 's morgens en 's avonds was hij aan 't peuzelen. Zoo raakte hij verlekkerd op apevleesch en begon die tijger ook alle andere dieren des wouds te verslinden. Maar *dit* werd vast bepaald: wat stellig het eigendom des tijgers zou worden om hem tot voedsel te dienen (en niet alleen van dezen éénen tijger, maar van alle) dat waren de apen, waar hij nu verlekkerd op was geworden. Behalve die, welke nog bovendien door de tijgers verschalkt werden, moesten de apen vast ieder jaar eenige van hen tot schatting opbrengen aan de tijgers, om door hen te worden opgegeten. Voortaan moest dat zoo, zonder mankeeren, zonder einde doorgaan, tot den dag der opstanding.

Nog steeds brengen de apen dezen cijns op, en vloeit hunne schatting den tijgers toe. Wanneer zij het niet deden, zouden de apen zich nergens kunnen vertoonen, nergens er op kunnen uitgaan om buit te zoeken. Daarom, zoo zeggen

sommige betrouwbare verhalen, als een troep apen hoog in een waringin-boom zit, ligt daaronder een tijger op wacht, die een oog houdt op hun bewegingen in de boomen, die hun tot wegen dienen. Hoe lang het ook duren moge, de tijger blijft op wacht onder den boom; hij gaat niet weg, vóór hem één, of twee, of drie apen, zooveel als aangewezen worden door hun hoofdman, gegeven zijn. Wanneer er nu een is aangewezen om tot schatting te dienen, gaan de apen aan den gang; hij, die door de uitspraak is aangewezen, wordt door zijne makkers gedrongen en overal nagejaagd. Allen hebben het op hem gemunt; ze rukken, dringen en stooten hem van rechts en links, tot hij op den grond valt, Daar vangt de tijger hem op, en al spartelend wordt hij opgeslokt, zoo tot er tien, of twintig zijn, naar gelang der oude gewoonte. Als het getal vol is, gaat de tijger terstond heen van onder den waringin-boom. Dan komen dadelijk de apen naar beneden, om voedsel te gaan zoeken. Alleen hun koning, en een groote aap, dien hij tot zijn vizier heeft aangesteld, blijven met hunne wijfjes de wacht houden boven op een grooten tak van den boom. Om het voedsel behoeven zij zich niet te bekommeren, daarvan is een vast deel voor hen bestemd; de andere apen bieden hun het beste en lekkerste van de spijzen aan. Geen dag slaan zij het over; zóó zijn de gewoonten der apen. En als zij maar een goede inborst hadden, en niet zoo boosaardig waren, dan zouden ze, hoe weinig ze ook bezaten, in voorspoed en geluk te midden van hunne mededieren kunnen leven; want inderdaad hebben zij van allen het meeste verstand. Maar hun aard is nu eenmaal gemeen steeds zijn ze twistziek en opvliegend; ze streven slechts naar het genot van een oogenblik, zonder de ellende, die er uit kan voortkomen in 't oog te houden. Wisten ze slechts onderscheid te maken tusschen verheven en lage daden, wisten zij dat het goede zijn loon vindt, zoowel voor het gemoed als voor het oog der wereld, en overgaat op kinderen en kleinkinderen! Dan zouden ze niet hun geheele leven lang een moeielijk bestaan hebben, en ieder jaar in grooten getale aan de tijgers ten prooi vallen.

II.
De kantjil, het wilde varken, de tijger, de olifant en de reus.

Eens ging de kantjil zonder metgezel het bosch in, zuidwaarts op. Hij ontmoette het wilde varken, dat hem vriendelijk aansprak: ‘Wel, waar ga jij heen, kantjil, dat je, naar ik zie, zoo'n haast maakt?’ De kantjil antwoordde: ‘Ik ga water uithoozen, om visch te vangen, daar in het gindsche ravijn, in het zuiden.’

Het varken zei op vriendelijken toon: ‘Ik zou wel mee willen gaan visschen.’

Maar de kantjil sprak norsch: ‘Je hebt een snuit als een breekijzer, je lippen zijn onbehoorlijk dik en omgekruld, en je oogen zijn ook alles behalve mooi; ga jij maar niet mee, want je zoudt de visschen schuw maken.’

De *tjèlèng* (wild varken) antwoordde: ‘Ben jij dan zoo mooi? Jij, kleine, kwaadaardige dreumes! Nooit wil je de minste zijn en altijd den baas spelen. Vragen doe je altijd, maar geven nooit! Als je nog eens zulke onbehoorlijke taal uitslaat, zal ik je eens met mijn slagtanden bewerken, en dan zal je het bezuren, inhalig en onvriendelijk dier! Is het soms alleen jou rivier, dat je er zoo zuinig op bent? Als men gaat visschen is het immers altijd gezamenlijk? En dat kan ook best, want de visch is het eigendom van allen, maar jij wilt dat tegenspreken!’

Kalm antwoordde nu de kantjil: ‘Nu wees maar niet zoo boos, varkentje; neem maar gauw deze *tanggok*[1)] mee, en ga achter mij aan om het water te gaan uithoozen.’

Gezwind liepen zij nu voort, de *tjèlèng* achteraan.

Niet lang duurde het of ze ontmoetten den tijger, die vriendelijk vroeg: ‘Zoo, waar gaat het heen, kantjil? En de *tjèlèng* met een mand?’

De kantjil antwoordde norsch: ‘Wij gaan visschen in de rivier ten zuiden van het ravijn.’

De koningstijger hernam: ‘Ik ga mee, kantjil.’

1) Wijd-gevlochten mandje om visch te vangen.

Maar dadelijk snauwde de kantjil hem toe: ‘Ga jij maar niet mee, je ziet er uit om iemand bang te maken, met je strepen en je haren, met je afschuwelijke oogen en je verschrikkelijken bek; ga maar niet mee, hoor tijger, want de visschen zouden schrikken als ze je zagen, je zoudt ze op 't laatst op de vlucht jagen.’

De koningstijger sprak gebelgd: ‘Die kantjil zou iemand boos maken. Als men vriendelijk wordt aangesproken, is het ook de gewoonte netjes te antwoorden. En toch, als ik je in mijn bek nam, zou je niet zooveel zijn als wat mij onder 't eten tusschen de tanden blijft zitten.’

Nu zei de kantjil: Wel tijger, ga dan maar mee, maar draag den emmer en deze andere mand; maak de visschen niet verschrikt, en doe alles wat ik zeg.’

Zoo sloot dan ook de tijger zich aan, en liep gehoorzaam in snellen pas mede. Aldus marcheerden die drie dieren, de tjèlèng en de tijger den kantjil als 't ware tot staatsie begeleidende.

Niet lang duurde het, of zij ontmoetten op den weg den olifant. Deze sprak langzaam: ‘Zoo, waar gaan jelui zoo haastig heen, koningstijger, varken en kantjil?’

De kantjil antwoordde bits: ‘Wij gaan visschen in de rivier daar in 't zuiden.’

De olifant hernam: ‘Dan ga ik mee visch vangen.’

Maar de kantjil snauwde hem af: ‘Ga jij maar niet mee; je bent zoo groot, dat je alle plaats beslaat; je voorkomen is volstrekt niet mooi, je grootte werkelijk meer dan erg, jij met je snuit en je pooten als bamboekokers, je ooren zijn net rijst-koelborden, maar je oogen lijken wel mieren-oogjes, en knippen telkens. Blijf maar hier, want je mocht anders de visch eens bang maken.’

De olifant schreeuwde: ‘Heb nu niet te veel praats, want of je het goedvindt of niet, je kunt er toch niets aan doen. En als je je wilt blijven verzetten, zal ik je eens even den kop fijn trappen.’

Nu zei de kantjil langzaam: ‘Wel, ga jij dan ook maar mee, maar je moet al mijn aanwijzingen opvolgen. Als je meegaat, olifant, zal ik ook jou je vaste taak aanwijzen. Jij moet maar een dam maken, als sterkste moet jij de aarde halen. En die samen zullen uithoozen, dat zijn de tjèlèng

en de tijger, ik zal de opziener zijn, en een wakend oog op alles houden; laat niemand van mijn aanwijzingen afwijken.'

De tjèlèng, de olifant en de tijger, alle drie gehoorzaamden ze den kantjil, geen verzette er zich tegen. Aldus een vaste afspraak gemaakt hebbende, ging de kantjil weer op weg, en alle drie achter hem aan, tjèlèng, olifant en tijger.

Niets is te vermelden van den tijd, dat ze op weg waren.

Aan de rivier gekomen, gaf de kantjil dadelijk zijn bevelen. Den olifant droeg hij op, de rivier af te dammen.

Met lust en ijver ging deze aan 't werk: groote takken rukte hij af, boomen trok hij uit den grond, steenen wroette hij op, heele stukken steenachtigen grond sleepte hij aan, en maakte van dat alles een zeer grooten dam, die den stroom versperde.

Daarna spoorde de kantjil ook den tijger en 't varken aan, om 't water te gaan uitscheppen; hij zelf hield het toezicht en liep af en aan om overal bij te zijn.

Toen alles droog geschept was, werden de visschen er uit gehaald; opeengestapeld, vormden ze twee hoopen.

De kantjil sprak toen: 'Tjèlèng, olifant en tijger! Kom, ajo, nog éénmaal! Laat ons nog eens gaan hoozen. Nu zijn er pas twee hoopen, die te weinig zijn om nog eens gedeeld te worden. Laat ons stroomafwaarts gaan, olifant, tijger en ik, en de olifant weer afdammen; maar de tjèlèng moet hier blijven, om op de visschen hier te passen. Ga dus in 't geheel niet weg, tjèlèng, maar pas op de visschen. Als we dan nog twee hoopen gekregen hebben is er geen moeielijkheid bij het verdeelen.'

Na deze afspraak vertrokken zij; alleen de tjèlèng bleef oppassen.

Op de plek gekomen begon de olifant dadelijk weer af te dammen, en spoedig had de tijger het water uitgeschept.

Zwijgen we nu van hen, die beneden aan het werk waren, om te vertellen dat er een reus was, een bosch-démon. Al lang had deze staan gluren en nu kwam hij schreeuwend en gillend op het varken af, en zeide op woesten toon: 'Zeg eens, varken, van wien is deze visch?'

Het varken antwoordde: 'Ik ben er de eigenaar van.'

De reus snauwde hem toe: Hoe durf je het wagen, mijn visch weg te nemen? Dit is alles voor mij.'

De tjèlèng hernam: ‘Ik ben alleen maar verplicht, ze te bewaken; in werkelijkheid behooren deze visschen den kantjil toe.’

De reus schreeuwde hem toe: ‘Wat weet jij er van, trassi-kop! Wie ook zegt dat ze van hem zijn, in waarheid behooren ze mij toe; en als de kantjil boos mocht zijn, ik waag het er op, zeker zal ik ze nemen.’

Terstond at hij de visschen op, geheel en al, zoodat er geen enkele overbleef.

Nadat de reus aldus de twee hoopen visch heelemaal verslonden had, zette de tjèlèng het op een loopen, bevend van angst, dat de reus nog niet genoeg mocht hebben gegeten, en hem als toespijs mocht willen gebruiken. Hijgend kwam hij bij de plek, waar de kantjil aan 't uithoozen was, en sprak, terwijl hij naar adem snakte: ‘De visch is heelemaal verdwenen; er is niets hoegenaamd meer over van de twee hoopen, ze zijn verslonden door een reus.’

De kantjil zei, hem strak aanziende: ‘Heb je het hem niet kunnen beletten?’

De tjèlèng antwoordde: ‘Zooveel 't mij mogelijk was, heb ik getracht hem tegen te houden, maar de reus hield vol; zelfs wilde hij mij er op den koop toe nog bij ophappen; als ik niet gauw was weggevlucht, was ik stellig mee door zijn keelgat gegaan, en in zijn buik terecht gekomen.’

Terwijl hij 't varken verachtelijk aanzag, zei de kantjil: ‘Die tjèlèng brengt iemand bepaald ongeluk aan; je ziet er ook zoo leelijk uit; ik had wel gelijk, je zooeven te weigeren mee te gaan; je voorkomen is niet geschikt, en jij met je konijneoogen kunt wel praatjes verkoopen maar een reus weerstaan durf je niet. Nu moet je maar weer aan 't uithoozen; de tijger moet dan maar op de visschen passen.’

De visschen, die daar, na 't uithoozen, opgehaald waren werden weer in twee hoopen gelegd. Toen sprak de kantjil weer: ‘Olifant, laat ons weer verderop gaan; daar moet de tjèlèng voor zijn straf dan weer water scheppen; de tijger zal deze visschen bewaken.’

Terstond gingen ze, kantjil, varken en olifant, weer verder de rivier af. Nadat er een dam gelegd was, begon de tjèlèng weer te hoozen. De tijger was achtergebleven om op de visschen te passen.

Van den reus wordt nu weer verhaald, dat hij schreeuwend kwam aangeloopen, en de visschen weer verslond, zonder zich in 't minst door den tijger te laten weerhouden; integendeel, vol vrees sloeg deze op de vlucht, en kwam bij den kantjil terug. Hem vertelde hij wat er gebeurd was, dat weer de visch door den reus was weggenomen.

De kantjil sprak verstoord: ‘Tijger, je verdiende, dat je kop in 't rijstblok gestampt werd. Kan je nog niet eens visch bewaken? Je ziet er zoo ontzagwekkend uit, dat je het niet tegen een reus moest opgeven. Al heeft hij groote tanden, jij toch ook! Op die manier zijn je scherpe tanden nutteloos, en behoorden ze te worden uitgetrokken. Van zoo iemand als jij bent, koningstijger, begrijp ik het nut niet. Komaan, ga nu daar maar weer aan 't waterscheppen, en de olifant zal zoo aanstonds de visschen bewaken.’

De tijger en de tjèlèng gingen aan 't plassen en hoozen; nadat de visschen aan wal gebracht waren, werden ze, onder het toezicht van den kantjil, opgestapeld; zoo vormden ze weer twee hoopen.

De olifant werd nu achtergelaten, met den last, die visschen te bewaken; de kantjil en de tjèlèng gingen opnieuw stroomafwaarts met den tijger.

Op de goede plek gekomen, gingen de tijger en 't varken een dam leggen; daarna moesten ze tevens 't water uitscheppen; de kantjil hield op alles toezicht.

Er wordt nu verteld van hem die was achtergebleven, den olifant, die op de visschen paste. Ook hij werd door den reus overmeesterd, durfde zich niet tegen hem verzetten, en zette het op een loopen, door alles heen. Bij den kantjil aangekomen, vertelde hij hem, dat de visch, waarop hij moest passen, verdwenen was, weer opgegeten door den reus.

De kantjil snauwde hem kwaad toe: ‘Zoo groot en hoog ben je, maar zonder overleg! Hoe lang zal ik het nog verdragen dat de visch telkens aan dien reus te eten wordt gegeven? Nu, vooruit, gaat maar weer aan 't hoozen, zelf zal ik nu de visschen bewaken; geen van jelui mag meegaan, ik zal dien reus, dat uitvaagsel der wereld nu eens op de proef stellen; straks zult jelui zien dat ik hem bind, en als hij gebonden is, ranselt hem dan af. Zoo'n dolle reus, die iemand teleurstelt door telkens alles op te eten! Stellig moet

het een bosch-démon zijn, want zóó zijn hunne manieren, zeer verschillend met die van stads-démonen. Hij geeft zich 't air van een grooten mijnheer; het is toch niet meer dan billijk, als iemand trek heeft, om visch te eten, dat hij er dan ook de moeite voor wil doen, en zelf gaat uithoozen; maar hij is liever lui dan moe, en verslindt op zijn gemak alles. Komaan vertrekt nu spoedig, en weest maar niet bevreesd; blijft op je gemak aan het scheppen en visch vangen, zoodat wij gauw naar huis kunnen gaan.'

Alle drie, olifant, tijger en varken, vertrokken snel stroomafwaarts. Daar gekomen, ging de olifant afdammen, de tijger met het varken de rivier droog leggen.

Inmiddels had de kantjil zich neergezet op een moerassige, drassige plek, en begon daar biezen uit te trekken; deze scheurde hij door, voegde ze aan elkaar, en deed ze als een touw om zijn middel en buik, terwijl hij zich er mee aan dunne stengels van slingerplanten vastbond. Al dien tijd hield hij een wakend oog op de visschen.

Weldra kwam, onder een geweldig geschreeuw, de démon weder aan, en bevond zich vóór den kantjil. Deze hield zich of hij niets merkte en bleef rustig biezen zitten scheuren en aan elkaar voegen, waarna hij ze om zijn middel bond; geheel verdiept scheen hij in dat werk, telkens maakte hij meer touw, en wond dat om zijn buik, zoodat hij links en rechts strak vastgebonden zat.

De reus, dit ziende vroeg hem vriendelijk: 'Wel, kantjil, wat is dat? Heb je je buik vastgebonden? En je zit maar te scheuren; wat is het, dat je daar scheurt?'

De kantjil antwoordde bits: O, reus, met recht verdien je den naam van boschreus. Ben je dan stokdoof, dat je van niets gehoord hebt? Op bevel van den Profeet Salomo[1] den Vorst der Vorsten van geesten en menschen, van reuzen en alle mogelijke dieren die hem allen als Vorst erkennen, zal er op dezen dag een geweldige zondvloed zijn; het water zal uit den hemel neerstroomen zoodat zelfs de reuzen die kunnen vliegen, toch stellig allen zullen meegesleept worden; immers, het water zal van boven komen: kijk, daar dreigt het al in de lucht.'

1) Salomo wordt door de Mohammedanen onder de profeten gerekend.

De reus vroeg nu: ‘Wel, kantjil, wat staat mij dan te doen?’

De kantjil antwoordde barsch: ‘Reus, je gezicht moest verscheurd worden; wat heb ik mij er mee te bemoeien? Je praat als een dorpsreus; je ooren noch je oogen gebruik je, en geeft niet nauwkeurig acht op hetgeen je te doen staat. Zie je dan niet, wat ik gedaan heb? Maar al zie je het, dan weet je toch niet, wat je verder te doen staat.’

De reus trachtte hem met vriendelijke woorden te overreden: ‘Ach, kantjil, geef mij nu niet halve aanwijzingen; al wat je mij aanraadt zal ik doen.’

De kantjil hernam: ‘Men kan op het woord van reuzen niet vertrouwen; zij zijn eigenwijs, en men kan niet op hen aan. Ook kan men hun geen goed doen, want over het algemeen, als men hun goeddoet, vergelden zij het met kwaad. Meesters zijn ze in slinksche streken; altijd wantrouwend zien ze goeden raad voor een valstrik aan. Ook jij houdt er van, verwoesting aan te richten, te dooden en te vernielen, zonder liefde voor je medeschepselen. Je bent het uitvaagsel der maatschappij, niet denkende om vrienden of bloedverwanten, maar verwaand, diefachtig en hebzuchtig. En toch mag niemand zich met je gelijk stellen, en acht je je zelf boven alles verheven; het zou dus nutteloos zijn als ik je hielp.’[1)]

De reus poogde hem weer te sussen: ‘Ach, spreek toch niet zoo, kantjil, geloof mij toch; hoe zou ik kunnen ontkomen als ik niet alles opvolgde wat je mij raadde of beval? Kwaad of goed, ik zal het doen; toon mij maar, wat je van plan bent.’

Nu hernam de kantjil: ‘Als je het dan werkelijk oprecht meent, doe dan net zooals ik; zie hier!’

Dadelijk vloog de kantjil op, alsof hij zich met geweld wilde losrukken; hij wentelde zich om en om, sprong en stampvoette in het moeras, kortom hij stelde zich aan, alsof hij inderdaad zijn uiterste krachten inspande. Maar de biezen waren niet beschadigd, hoe de kantjil ook heen en weer sprong.

1) De verwijtingen, die de kantjil den reus doet, zijn hier een weinig bekort, om niet te langdradig te worden.

De reus, dit ziende, vroeg: ‘Moet ik dus ook, zooals jij, mij met biezen om mijn buik aan een boom binden?’

Met oogen, fonkelend van boosheid sprak de kantjil: ‘O, begrijp je het dan nog al weer verkeerd? Zoo weinig denk je na, dat je groot en klein vermengt. Vergelijk mij nu eens met jou, wie is grooter, o onbevattelijke reus, die ziende blind schijnt. Ik, zoo klein en laag zal die biezen niet kunnen verbreken; maar jij, zoo groot en hoog, begaafd met bovennatuurlijke kracht, zoodat niemand je gelijk is, zult iets anders moeten beproeven. Kies dus sterke, taaie stengels; stengels van de *tingal*[1] - en *kokrok*[2] - rotan, alles wat maar lang en stevig is, en bind daarmee gauw je heele lichaam, je voeten en je handen, tot aan je hoofd toe; maak het dan vast aan gindschen waringin. Gebruik maar wat veel, zoodat je geen ongeluk krijgt, want denk aan den grooten vloed! Laat het dus niet kunnen breken! Als je dan straks stevig vastgebonden bent, beproef dan eerst met alle kracht of je nog los zou kunnen komen; zoo niet, dan kan je gerust zijn, al komt de overstrooming op je af.’

Werkelijk deed de reus alles wat de kantjil hem had gelast. Hij ging *kokrok*- en *tingal*-rotan halen, groote en lange koos hij uit, en stapelde alles op op een heuveltje onder het geboomte. Nadat hij al veel stengels en rotan had gekregen sprak de kantjil: ‘Begin nu dadelijk met je hoofd vast te binden aan dien tak. Klim naar dien gevorkten tak, en bind aan iederen kant een uiteinde; als je het stevig vastgebonden hebt, kom dan weer naar beneden op den grond, en bind je hals, en daarna je beide voeten; maak de uiteinden van die touwen vast aan dien *boeloe*-boom[3]. En je buik bind je vast aan dien waringin. Als dat alles klaar is, bind je de handen je aan 't lijf, zoodat ze niet los kunnen.’

En zie, de reus volgde alles op; nadat hij de touwen om zijn hoofd had aangebracht, klauterde hij naar boven; beneden gekomen bond hij zijn geheele lichaam, voeten, handen en hals. Toen alles stevig vast zat, zei de kantjil tot hem:

1) Soort van lange rotan.
2) Groote bind-rotan.
3) Artocarpea.

‘Probeer nu met alle krachten los te komen; niet maar zoo uit gekheid, maar doe alsof je in een woedend gevecht waart.’

Razend begon de reus zich, met inspanning van alle krachten, heen en weer te wentelen en te springen, zoodat de waringin waggelde alsof hij zou omvallen. Maar de banden braken niet; zelfs gingen ze nog steviger zitten, en die eerst los zaten snoerden hem nu de keel toe. De reus hijgde naar adem, zijn oogen puilden uit het hoofd, de tong hing hem uit den mond, zijn kracht verdween en machteloos viel hij op den grond, waar hij ineengerold bleef liggen.

De kantjil, die alles scherp in 't oog had gehouden, snelde heen, om de waterhoozers te roepen, olifant, varken en koningstijger. ‘Hé, komt gauw hier, ik heb den reus gebonden; ranselt hem, tot hij morsdood is. Dat uitvaagsel der maatschappij verdient, dat zijn kop verbrijzeld wordt.’ Snel kwamen ze aanstormen, met groote vreugde. De tijger sloeg hem met de klauw in 't gezicht en krabde hem de lippen open, de olifant sloeg zijn hoofd tusschen twee groote steenen; en ook het varken deed het zijne. Door hun drieën aangevallen, bezweek hij weldra; zijn lijk bleef onbegraven in de wildernis liggen. De tjèlèng, de olifant en de tijger kwamen nu samen met den kantjil, en zonder ongenoegen werd de visch verdeeld. Alle vier keerden zij naar hun huis terug. Daar aangekomen, ontmoetten zij hunne vrouwen die zeer verheugd waren, bij 't zien van den buit, door hare echtgenooten meegebracht.

T.J. BEZEMER.

Hugo de Groot's tweede ballingschap.

In het laatst van October 1631 liep door Rotterdam het gerucht, dat de pensionaris Hugo de Groot, wiens plaats sedert 1618 onvervuld was gebleven, in de stad was teruggekeerd. Het bleek weldra waarheid te zijn, want hijzelf gaf aan den voorzittenden burgemeester van zijne aanwezigheid kennis en vertoonde zich openlijk op de markt, om het metalen standbeeld van Erasmus, het kunstwerk van Hendrik de Keizer, te zien, dat tijdens zijne afwezigheid het steenen beeld had vervangen. Doch al had hij zich bij Verzijden, het voormalig lid van de vroedschap bij wien hij zijn intrek nam, schuil willen houden: de tijding van zijn vertrek naar het vaderland zou toch alom verbreid zijn. Immers hij had te Parijs van den koning, omringd door de prinsen van den bloede, Richelieu en de grooten des rijks, in het openbaar afscheid genomen, en onze gezant Van Boetzelaer was niet in gebreke gebleven van deze audiëntie aan de Staten bericht te zenden. Wat had De Groot bewogen tot dezen beslissenden stap? Was de stemming te zijnen opzichte geheel veranderd en meende hij werkelijk de staatkundige loopbaan te kunnen vervolgen, die door de onwenteling van 1618 was afgebroken? Een terugblik op het tienjarig verleden, dat achter hem lag, zal ons het antwoord geven.

De Groot had, na de ontvluchting uit den Loevesteinschen kerker, zich niet te Parijs neergezet dan met den wensch in het hart, dat de dag eens zou aanlichten, waarop hij, in zijne eer hersteld, in Holland weder welkom zou worden geheeten. Hoe gastvrij hij ook werd opgenomen en met welke banden

men hem ook trachtte te binden, hij heeft Frankrijk toch nooit als zijn tweede vaderland, maar altijd als een ballingsoord beschouwd. Zoolang Maurits leefde en de partij aan het roer van staat bleef, die Oldenbarnevelt ten val had gebracht, viel daaraan, wij hebben het vroeger gezien[1)], niet te denken. Zijn hoop was gevestigd op Frederik Hendrik, van wiens invloed hij alles verwachtte. Dat diens genegenheid voor hem dezelfde was gebleven, daarvan had hij de stelligste bewijzen ontvangen. De wijze waarop deze zich tegen zijn zwager Reigersberch, Wijts en anderen over hem uitliet, stelde het boven allen twijfel, dat, zoo het van diens gezindheid afhing, de balling zou worden teruggeroepen. Na het optreden van den Prins als stadhouder, woei de wind kennelijk uit een anderen hoek. De verplaatsing van den grijzen Hogerbeets naar het Huis ter Weer, het deelnemen van Cornelis van der Myle in zijn rang aan de begrafenis van Maurits, de benoeming van Reigersberch tot lid van den Hoogen Raad en het verflauwen van de vervolging der Remonstranten, waren zoovele gunstige voorteekenen. In Augustus van 1626 waagden Episcopius en Wtenbogaert zich weder in het land, en er was niemand die deze door de kerk veroordeelden en door de Staten verbannenen aan de justitie overleverde. Toch zag De Groot vruchteloos uit naar berichten, die hem de zekerheid gaven, dat het uur der bevrijding ook voor hem was aangebroken.

Geen die zijne belangen met meer warmte ter harte nam dan Nicolaes van Reigersberch. Deze overlegde met bloedverwanten en vrienden, wikte en woog alle kansen, hield De Groot op de hoogte van hetgeen er omging, en gaf hem nauwkeurig verslag van elk onderhoud met den Prins. Zijnerzijds beijverde De Groot zich om zijn zwager in staat te stellen, Frederik Hendrik volledige inlichtingen te verschaffen omtrent de politieke inzichten en maatregelen van de Fransche regeering, en van alles wat er in de omgeving van het hof plaats greep. Hij vervulde eenigermate de rol van geheim agent, ook ten aanzien van het Prinsdom Oranje, en het was hem eene groote voldoening als hij onzen ambas-

1) Zie ‘Hugo de Groot te Parijs van 1621 tot 1625’ in dit tijdschrift, jaargang 1893, dl. III.

sadeur voor kon zijn of berichten mededeelen, die dezen niet ter oore gekomen waren. Door zich op deze wijze verdienstelijk te maken, wilde hij èn het bewijs leveren, hoe zeer het hem vóór alles te doen was om zijn vaderland van nut te zijn, èn den Prins aanleiding geven om wederkeerig iets voor hem te doen. Aan goeden wil ontbrak het Z. Ex. niet; het was oprecht gemeend zoo vaak hij zulks verzekerde, maar zoolang in de Staten-Generaal en in de Hollandsche Staatsvergadering de partij nog zoo sterk bleek te zijn, die in 1618 op het kussen was gekomen en telkens het hoofd weder opstak, zoodra er over herstel van gepleegd onrecht, over het te niet doen der geslagen vonnissen een woord werd gerept, moest het in strijd geacht worden met het waarachtig belang van den staat, om zelfs maar in schijn op eene tegen-omwenteling aan te sturen. Wat had het vinden van een brief van Reichersberch aan De Groot in 1627 al niet eene beroering teweeg gebracht! En dit juist op het oogenblik, toen Amsterdam meende in de Staten van Holland de terugroeping van De Groot in het belang van den handel te kunnen bepleiten, daar Richelieu zich van hem wilde bedienen bij de oprichting van eene Fransche Handelscompagnie. Steeg de Prins in achting en waardeering bij de regenten, won hij in populariteit bij de burgerij door de zoo gelukkig geslaagde belegeringen van Grol en 's-Hertogenbosch, welke eerste door De Groot in eene sierlijke latijnsche beschrijving wereldkundig werd gemaakt, en had hij zich gevleid, dat deze hiervan te zijnen gunste partij zou trekken: ook dit uitzicht was op bittere teleurstelling uitgeloopen. Zijne vrouw vergiste zich niet, toen zij in 1626 een poos hier te lande doorbracht; aan oprechte vrienden ontbrak het hun niet, alle verlangden even vurig dat het banvonnis zou worden opgeheven, maar er was geen die den moed had iets voor hem te wagen met kans op goeden uitslag.

Wie de brieven van Reichersberch en De Groot, die thans in het licht zijn verschenen, uit deze jaren doorbladert, zal bemerken, dat, als het vraagstuk over de mogelijkheid van De Groot's terugkomst in het land ter sprake wordt gebracht, door sommigen de wensch wordt geuit, dat zijnerzijds een daartoe strekkend verzoek aan de Staten zal worden gericht. In de onuitgegeven brieven van zijne hand verklaart hij zich telkens met nadruk hiertegen. ‘Wij blijven,’ zoo schreef hij

o.a. in 1628, ‘bij ons voorgaande advies om geen verzoek te doen, omdat onze vijanden het gerucht van schuldbekentenis zouden laten loopen; en wanneer het werd afgeslagen zou ik hier minder in aanzien zijn. Ons dunkt, dat, zoo men iets voor ons zou kunnen doen, het van Rotterdam of van den Prins moet komen.’ Doch van Z. Ex. bleek niets te wachten te zijn. ‘Zoo hij reden wilde verstaan,’ dus liet De Groot zich wat later uit, ‘mij dunkt dat hij dan licht zou kunnen begrijpen althans zooveel macht te hebben tot bewaring van het recht en de privilegiën van Holland als zijn broeder om ze te verpletteren. Hij wil niet turbeeren; integendeel: hij zou de zaken van het land al lang tot rust hebben gebracht. Anderen toonen niet die affectie voor het land, die ik heb getoond, nooit ander inzicht hebbende dan het gemeenebest. Ik vertrouw op God, die mij niet in de macht van mijne vijanden heeft gelaten, maar ik heb eene kwade opinie van een land, daar, dunkt mij, alle trouw en vroomheid verloren is.’ Achtte hijzelf het beneden zich om nederig te verzoeken zijne ballingschap op te heffen, hij wilde evenmin, dat bloedverwanten of vrienden het voor hem zouden doen. ‘Ik ben,’ zeide hij, ‘geen gevangene meer. God heeft mij in vrijheid gesteld en maakt dat er prinsen en staten zijn, die om mij denken en voor mij willen zorgen. Ik meen dat velen, die mij patiëntie recommandeeren, zulks doen niet om mijnentwil, maar omdat het goed is voor den staat van het land mij andere besluiten te ontraden. Maar aan de consideratiën van de zoodanigen behoor ik mij niet langer te binden.’ Dat hij hierbij weder op den Prins doelde, is vrij duidelijk.

Het was juist de vrees, dat De Groot, het eindeloos wachten moede, in het belang van zijn gezin eene verbintenis in den vreemde zou aangaan, die velen vervulde; voor de Republiek zou hij dan onherroepelijk verloren zijn. Werkelijk ontbrak het niet, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, aan rechtstreeksche of zijdelingsche aanbiedingen. In Frankrijk waren er velen, die niets liever zouden zien dan dat hij zich daar voor goed vestigde. ‘Iemand heeft mij ernstig afgevraagd,’ schreef hij aan zijn zwager, ‘of ik, zoo Holland mij niet in mijne eer wilde herstellen, mij niet geheel tot Franschman zou maken, met terzijdestelling van alle belangen van

mijn land, om daardoor te meer vertrouwen te verdienen. Een Nederlander, die veel bij aanzienlijken komt, heeft mij op gelijke wijze gepolsd. Ik heb gezegd, dat ik bij alle gelegenheden den koning dienst zocht te bewijzen, hopende dat zulks niet zou strijden met het belang van onzen staat, hetwelk ook door den koning behartigd wordt. Ik meen, zoo ik Frankrijk in alles wilde dienen, inzonderheid in het stuk van navigatie en marine, dat ik wel tot maistre de requeste zou kunnen benoemd worden, waardoor ik een vrij wat beter inkomen zou hebben.' Doch welke betrekking voor hem te Parijs ook weggelegd mocht zijn, aan elke zou altijd wel de overgang tot het katholicisme als voorwaarde verbonden worden. Steeds werden van meer dan eene zijde pogingen aangewend om hem te bekeeren, maar altijd met ongunstig gevolg. Evenmin als zijn goed recht op volkomene eerherstelling, wilde hij zijne godsdienstige overtuiging prijs geven. Dat ondervonden ook zij, die hem aanzochten om zich aan te sluiten bij de protestantsche gemeente van Charenton. Zoolang het artikel van de Fransche synode gehandhaafd bleef, waarbij aan hen, die het gevoelen van Arminius waren toegedaan, de communie werd ontzegd, was hij hiertoe niet te bewegen. 'Het schijnt,' schreef hij aan Reigersberch, 'dat zij daarvan wel zouden willen afwijken, maar zoolang zulks uit geen tegenovergesteld synodaal besluit blijkt, blijf ik bij mijne weigering en zeg aan hen, die er mij over aanspreken, dat zij best zullen doen met hunne predikanten, die gematigder beginnen te worden, te overtuigen, dat zij bij hunne medebroeders in ons land moeten aandringen om op te houden met hunne proceduren, ten einde aldus den weg te banen tot een redelijk accommodement, waarvoor wij zoozeer hebben geijverd.'

Er bleek in 1631 inderdaad eene kentering gekomen te zijn in de stemming der gemoederen. Van verstoringen der remonstrantsche conventikels hoorde men bijna niet meer. Aan de plakkaten werd in de meeste steden de hand niet meer gehouden. De gevangen predikanten ontvloden uit Loevestein, en niemand poogde hen weder achter slot en grendel te zetten. De oude veeten schenen vergeten. Met uitzondering van enkele zwaartillenden, begrepen zij, die het wel met De Groot meenden, dat het tijdstip gekomen

was, waarop hij zijne hoogbejaarde ouders, zijne naaste bloedverwanten, zijne trouwste vrienden en geestverwanten zou mogen wederzien. Maria van Reigenberch was vooruitgegaan om het terrein nog eens te verkennen en hare berichten waren niet ontmoedigend. Hij behoefte niet te vragen of hij komen mocht, was hij er eens, zoo dachten de meesten, dan zou men er wel in berusten. Met oude grieven op te rakelen, zelfs met te zinspelen op het verledene, zouden gesloten wonden opnieuw beginnen te bloeden, het ware daarom beter al het gepasseerde te bedekken met den sluier der vergetelheid. De Groot begreep ten laatste aan den drang van zoo velen toe te moeten geven en te gaan waarheen zijn hart hem trok. Ook nog om andere redenen.

Frankrijk is voor De Groot gedurende de jaren van zijn gedwongen verblijf te Parijs eene leerschool geweest. De gedachte, dat hem daar als diplomaat eene taak zou wachten, kon eerst later bij hem opkomen; maar ook zonder zulk een vooruitzicht stelde hij er prijs op, de kronkelgangen der buitenlandsche politiek te volgen, en was hij geen onverschillig toeschouwer van de gebeurtenissen, die binnen de grenzen van dit rijk plaats grepen. Zijne brieven getuigen, dat hij niet opging in zijne persoonlijke belangen; dat hij tegelijk een open oog had voor de staatkundige aangelegenheden van het land, waarin hij tijdelijk gastvrijheid genoot. En dit te meer, omdat het welzijn van zijn vaderland zoo nauw samenhing met Frankrijk's inwendigen toestand en den invloed dien het naar buiten deed gelden. Vooral was dit het geval toen Richelieu met vaste hand de teugels van het bewind had gegrepen. Hugo de Groot heeft de macht der Hugenooten en der Grooten van het rijk zien breken. Hij heeft dit niet betreurd, te minder toen na den val van La Rochelle de vrijheid van godsdienst, aan de Protestanten bij het edict van Nantes toegekend, gehandhaafd bleef. Hij liet zich niet overhalen om de zelfstandigheid van deze vrijplaats te helpen handhaven en verdedigen; alleen kwam hij op voor de rechten der Hollandsche schippers, wier vaartuigen men bij het beleg in de haven had laten zinken. De verwikkelingen met Engeland en de strijd tegen Spanje in Italië wekten in hooge mate zijne belangstelling. Daarentegen vervulden de binnenlandsche woelingen hem met bezorgdheid.

De kuiperijen van Gaston van Orleans en den maarschalk d'Ornano tegen Richelieu, de verwijdering tusschen Maria de Medicis en den Kardinaal, gevoegd bij den ziekelijken toestand van den kinderloozen koning, deden hem betwijfelen of Frankrijk ooit zijn gewicht in de schaal zou leggen van den strijd in Duitschland tegen het Habsburgsche Huis en de katholieke ligue. Toen de kanselier d'Aligre in 1626 werd weggejaagd om door Marillac te worden vervangen, trad de markies d'Effiat als superintendent van financiën op. Vier jaren later werd het zegel van Marillac weder afgeëischt en had er opnieuw eene verandering van rijksdignitarissen plaats. Wij weten hoe slecht het jaargeld, hem door den koning toegekend, werd uitbetaald; door al die strubbelingen en hofkabalen bleef het ten laatste geheel uit. ‘Zij die thans in dienst zijn,’ schreef hij kort voor zijne komst in Holland, ‘en tot dusverre betaald werden, wat met mij niet het geval is, verwachten verergering in de betaling. Het is daarom tijd, dat ik voor mij zelven zorg.’ Want de behoeften van zijn gezin stegen. In Frankrijk was voor hem geen werkkring te vinden; dat hij daarentegen in het vaderland met de rechtspraktijk wel in zijn onderhoud kon voorzien, nu eindelijk ook het proces door het Hof van Holland afgedaan en Maria in het volle bezit gesteld was van de goederen aan haren man behoorende, is voldoende op te maken uit de consultatiën in zaken, door hem gedurende zijne aanwezigheid van 1631 tot 1632 behandeld. Al kostte het hem moeite om te scheiden van de geleerden en letterkundigen, die zooveel hadden bijgedragen om hem het gemis te doen vergeten van zijne vaderlandsche vrienden, hij ging, omdat hij niet anders kon.

Opzettelijk sta ik niet stil bij andere bijzonderheden uit de zes laatste jaren van De Groot's verblijf te Parijs: de studiën en werkzaamheden, waarmede hij zich bezighield, de bezoeken die hij ontving, de houding die hij aannam tegenover de buitengewone gezantschappen van de Republiek, waartoe Aerssens en zijn neef Vosbergen behoorden, en wat dies meer zij. Ik wilde alleen in het licht stellen wat hem noopte tot zijn terugkeer in het land, welke geleid heeft tot zijne tweede ballingschap. Zoo mag ik ook kort zijn over zijn verblijf in Holland, dat nog geen half jaar duurde. Zijn levensbeschrij-

ver C. Brandt heeft dienaangaande bijna alles medegedeeld. Ruim een maand vertoefde hij in Rotterdam. Van daar bracht hij een bezoek aan zijne ouders te Delft, bij welke gelegenheid hij door Mierevelt zijn portret deed vervaardigen. In de eerste maanden van 1632 woonde hij bij Joost Brasser te Amsterdam. Zijn zwager en enkele vertrouwde vrienden wilden, dat zijne aanwezigheid geheim zou blijven. De Groot dacht er anders over. Om hen, die hem herbergden, niet noodeloos in ongelegenheid te brengen, vermeed hij gaarne wat aanleiding tot beroering had kunnen geven; maar dat hij in het land was mocht ieder weten. Eigenhandig gaf hij den Prins kennis van zijne komst. Niet als een misdadiger was hij teruggekeerd; hij was zich van geen schuld bewust. Liever wilde hij zijn vaderland voor altijd vaarwel zeggen, dan den schijn aannemen alsof hij de justitie vreesde. Ook Maria, die met de meisjes te Parijs was gebleven en hem niet aangezet had om te gaan, schreef aan haar broeder, toen haar man den stap gedaan had: ‘hij zou wel gek zijn wanneer hij zich dáár als in een gevangenis schuil hield.’

De Groot, van nature meer zwaartillend dan luchthartig, had wel gevreesd, dat na twaalf jaren de oude veten nog niet vergeten zouden zijn. Van de vroegere vijanden waren nog te vele in leven. Aan den voormaligen gezant Du Maurier schreef hij: ‘gij onderstelt te recht, dat de zee, waarop ik ben wedergekeerd, nog door storm wordt bewogen. Dat had ik wel voorzien, maar ook verwacht wat meer moed te vinden bij de welgezinden.’ Te Rotterdam kon hij zich onder de bescherming van den magistraat zeker veilig achten; men wilde er zelfs den fiscaal niet vergunnen naar den banneling in de stad onderzoek te doen, toen Gecommitteerde Raden daartoe last hadden gegeven. De Groot stelde zelf eenige vragen op, die hij met het antwoord van een drietal rechtsgeleerden tot zijne rechtvaardiging aan de Rotterdamsche regeering deed overhandigen. Desniettemin aarzelden de burgemeesters zich direct met hem in te laten, en dezelfde schroomvalligheid vond hij bij de Amsterdamsche regenten, hoezeer zij hem ook genegen waren.

> Een aerdekloot versiert en drukt
> Het spansel uwer kroone. Rukt
> Die blaeuwe perel van haer top,

> En zet'er 't oogh der wysheit op,
> Den overgrooten Huigh de Groot,
> Apolloos dierbaerste kleinoodt!

riep Hooft aan burgemeesters toe, toen Amsterdam op 8 Januari 1632 zijne Doorluchtige School opende, eene plechtigheid, waarvan De Groot getuige was. Doch bij den storm, die in de Statenvergadering van Holland tegen den veroordeelde was opgestoken, waagde men het niet aan dien raad gevolg te geven. Rotterdam, Amsterdam en Delft deden eene poging om den tegenstand te breken door op de dagvaart van 1632 voor eene algemeene amnestie te pleiten. De tegenpartij wilde hiervan echter niet weten. Haarlem, Leiden, Gouda, Alkmaar en Enkhuizen vooral voeren met zooveel heftigheid uit tegen De Groot, dat alle pogingen om hem in het land te houden afstuitten op hunne onverzettelijkheid. Of Rotterdam al verklaarde, dat zijn pensionaris niets anders gedaan had dan den last hem opgedragen uit te voeren, dat zoo De Groot kwalijk handelde de vroedschap dus misdaan had: het mocht niet baten. De twist liep eindelijk zoo hoog, dat de Prins in de vergadering werd geroepen. Doch ook Frederik Hendrik kon tegen den fellen stroom niet opwerken, te minder daar zijne raadslieden hem voorhielden, hoe hij de achting voor zijn persoon en bestuur op het spel zette met een man te willen handhaven, van wien de overgroote meerderheid zoo afkeerig bleek te zijn. Hij moest er zich bij neerleggen, dat het besluit werd doorgedreven om 2000 gulden op het hoofd van De Groot te zetten, zoo deze nog langer in Holland bleef, en met eene boete van 500 gulden te bedreigen ieder die hem verborgen hield.

Thans restte De Groot, die in de laatste weken zich openlijk op straat en in de kerk vertoond had, niet anders dan het stof van zijne voeten te schudden en zijn ondankbaar vaderland voor altijd vaarwel te zeggen. Zijne vertrouwdste vrienden hadden nog een laatste middel aangegrepen om hem terug te houden: hij zelf moest tot de Staten het verzoek richten om te mogen blijven. Noode liet hij zich bewegen tot het opstellen van zulk een request, maar de toon dien hij aaansloeg was zoo fier, dat het eer kon verbitteren dan tot toegevendheid stemmen. Het verzoek moest in algemeene

termen worden gedaan, met vermijding van elke toespeling op het verleden en zonder zijn onschuld te verdedigen. Wtenbogaert ontwierp zulk een request, dat, gelijk te verwachten was, niet in den smaak van De Groot viel. Hij verlangde geen genade maar recht, geen gunst maar erkenning van zijne aanspraken. Wat had hij vergiffenis te vragen waar zijn geweten hem niet aanklaagde! Het gold zijne eer, die hem meer waard was dan het rustig verblijf in zijn vaderland. Welke pogingen bloedverwanten en vrienden ook na het sluiten der Statenvergadering nog aanwendden om hem tot andere gedachten te brengen: De Groot was niet te bewegen iets te doen, wat in den zin eener vernedering voor zijne vijanden kon worden uitgelegd.

Den 19^{den} April 1632 verliet hij Amsterdam, zonder eenig uitzicht om ooit naar Holland terug te keeren.

Hugo de Groot was thans negen-en-veertig jaar, en het stond vast, dat hij elders eene betrekking moest zoeken. Waarheen zou hij zich wenden? Aan Frankrijk, waar zijne vrouw bezig was de huishouding op te breken, viel niet te denken. Hij had er openlijk afscheid genomen en ofschoon vele vrienden aldaar hem zeker met open armen zouden ontvangen, kon hij zich toch niet ontveinzen, dat hij, na de smadelijke bejegening in zijn vaderland ondervonden, in de achting van Richelieu en de Fransche staatslieden niet gerezen zou zijn. De ervaring had hem bovendien geleerd, dat hij dáár geen toekomst had. Hij maakte dus gebruik van de gelegenheid die zich aanbood om te scheep naar Hamburg te gaan. Een vermogend koopman en landgenoot, G. de Moor, ontving hem en zijn zoon Cornelis, die hem vergezelde sedert hij Parijs verliet, gastvrij op zijn landgoed te Dockenhude. Wie Hamburg kent en Blankenese heeft bezocht, weet hoe schoon de natuur er is. Fraaie villa's met uitgestrekte parken, waarin men vrij mag wandelen, maken den Elbe-oever aldaar tot een lustoord. Het landschap moet er in die dagen al evenzoo hebben uitgezien als thans. Voor De Groot, die allesbehalve ongevoelig was voor natuurschoon - wij weten het uit zijn vroeger verblijf te Baligny en Senlis - was het eene ware verkwikking, na de smartelijke ervaringen van de laatste

maanden, dáár eenige weken door te brengen. ‘Ik woon hier in een heerlijk oord aan de Elbe,’ schreef hij kort na zijne aankomst aan Vossius, ‘tusschen bosschen en bergen.’ Het was naar zijne beschrijving een uitgestrekt landgoed, met tal van vruchtboomen, bloem- en heesterparken, waartusschen een zestal vijvers en een rijke moestuin. Hoe verlustigde hij zich in de scheepvaartbeweging op den breeden stroom! Hij gevoelde zich in deze streek ook geen vreemdeling, immers hij woonde te midden van afstammelingen van oudere en jongere landgenooten. Uit de oude annalen wist hij, hoe reeds in de dagen van Karel den Grooten velen uit Friesland en Holland hierheen waren getrokken. Die verhuizing had in den grafelijken tijd steeds aangehouden. Onder de Spaansche dwingelandij hadden niet weinigen hier een veilig toevluchtsoord gevonden, dat zij daarna niet weder verlaten wilden. In Augustus kwam Maria met de meisjes - want de beide andere jongens waren voor hunne opvoeding in Holland achter gebleven - tot hem. Waren de brieven nog in wezen, die beide echtgenooten in de jongste maanden zeker aan elkander geschreven hebben, wij zouden er uit lezen hoezeer hij naar haar verlangd had. ‘Tot wien zou ik beter mijne toevlucht kunnen nemen dan tot haar,’ schreef hij aan Vossius, ‘mijne trouwe levensgezellin in blijde en droeve dagen, en tot u, die zulke ondubbelzinnige bewijzen van gehechtheid aan mij gegeven hebt in mijne grootste rampen!’ Lang bleef zij echter niet bij hem, in October zien wij haar weder naar Zeeland trekken om hunne overige goederen te gelde te maken en uit den schipbreuk te redden de planken die nog te behouden waren, zooals hij aan een der Fransche vrienden mededeelde, zonder te weten in welke haven die zouden overgebracht worden. Zij wilde tevens trachten de Rotterdamsche vroedschap te bewegen tot het uitbetalen van de achterstallige jaarwedde, waarop De Groot als pensionaris aanspraak had, eene zaak waarover haar broeder Nicolaes reeds sedert jaren in onderhandeling was. Alleen hare oudste dochter, de een-en-twintig jarige Cornelia, schijnt zij medegenomen te hebben, om haar Holland en Zeeland te leeren kennen. Eerst tegen de lente van het volgend jaar keerde zij naar Hamburg terug.

Zij vond De Groot niet meer te Dockenhude maar in de

stad. Met den herfst had hij zijn gastheer verlaten, omdat het verblijf op het land bij ruw weer en regenvlagen voor zijn gevoelig gestel minder dienstig was. Misschien achtte hij zich ook veiliger binnen dan buiten de muren, nu de koning van Denemarken Hamburg met vijandelijkheden dreigde. De Raad vertrouwde op zijne vestingwerken en de dappere bezetting, doch het dreigend onweder trok gelukkig af. Leonard van Sorgen, een broeder van zijn vriend, den Haagschen advocaat Nicolaes, en van den Amsterdamschen koopman Clemens, had zijn huis voor De Groot opengesteld. Ook deze was koopman, maar een geletterde tevens, met een kloek verstand en edel gemoed. Tijdens zijn verblijf te Dockenhude hadden kwade tongen in het vaderland verspreid, dat de Hamburgsche regeering den balling geweigerd had in de stad te wonen; thans bleek het tegendeel, daar zij hem met onderscheiding ontving. Hamburg had zijne poorten voor meer dan een der remonstrantsche ballingen, o.a. voor den voormaligen predikant van Rotterdam, Nicolaes Grevinchoven, opengesteld, waarom zou het zulk een buitengewoon begaafd man hebben buitengesloten? Men zag in hem eerder een staatsman van hoogen rang dan een balling. De jonge letterkundige Vincent Fabricius zeide in een Latijnsch gedicht, dat de stad het zich tot eer mocht rekenen De Groot te herbergen, evenals het Kapitool te Rome zich weleer verhief op de standbeelden zijner grootste veldheeren. Toen Grevinchoven, kort na zijne komst in de stad, stierf, liep De Groot, als zijn beste vriend, tusschen twee burgemeesters achter de lijkstaatsie. Niet weinigen benijdden aan Hamburg het voorrecht hem te bezitten. Vooral was dit het geval met zijne vele Franschen vrienden. Tilenus, met wien hij vroeger samenwoonde en wiens dood hij weldra betreuren zou, François de Thou, de gebroeders du Puy, om enkele te noemen, betreurden maar al te zeer, dat zij zijn geleerden en minzamen omgang misten. De Groot dacht met niet minder voldoening terug aan de uren van geestelijk genot, die hij te Parijs had doorleefd; ‘als ik uwe brieven ontvang,’ schreef hij, ‘is het mij of ik de Gallische lucht weer inadem.’ Doch overigens verlangde hij niet terug naar het leven in eene politieke atmosfeer, waarin hij niet aarden kon.

Nog geen jaar heeft de familie De Groot van de samen-

woning met de Van Sorgen's kunnen genieten. Kort nadat Hugo en Maria in den zomer van 1633 hunne vijf-en-twintig jarige echtvereeniging mochten gedenken, werd Van Sorgen ernstig ziek. De doktoren gaven wel hoop op herstel en De Groot, die bij vroegere ziekten van zich en de zijnen eenige medische kennis had opgedaan, vleide zich ook er mede. Doch de uitkomst stelde hem bitter te leur; Van Sorgen bezweek den 12den Augustus. De oorzaak van zijn dood bleek eerst bij eene lijkoperatie, die op 's mans eigen verlangen plaats had, opdat de ervaring die men daarbij zou opdoen aan zijne kinderen ten goede mocht komen. De Groot kon zijne dankbaarheid voor de genoten gastvrijheid niet beter toonen, dan door de weduwe ter zijde te staan in de zorg voor de opleiding van hare beide jongens. Ze waren in Den Haag onder het toezicht van hun oom, maar diens drukke praktijk liet hem misschien niet toe zich veel met hen te bemoeien. Zij konden naar Hamburg terugkeeren, maar hier was men gewoon zich van huisonderwijzers te bedienen, hetgeen door De Groot werd afgekeurd. Jongens moesten met jongens leeren. Het aantal leerlingen mocht echter niet te groot zijn. Hij was niet ingenomen met Latijnsche scholen, waar de meester nauwelijks de namen der kinderen kende, daarom gaf hij verre de voorkeur aan de vereeniging van een tien- of twaalftal leerlingen in één huis, onder één onderwijzer. Om zulk een kosthuis in Holland te zoeken, nam hij Vossius in den arm, die zijne zienswijze geheel deelde, maar moest melden, dat ze in de laatste jaren niet meer te vinden waren. Men diende of een paedagoog in huis te nemen of knapen naar de school zenden. De weduwe had haar kinderen liefst te Amsterdam, waar zij onder toezicht van hun oom zouden staan. Een bekwaam leermeester behoefde men niet te verwerpen, als hij bleek wat Calvinistisch te zijn. Tot voldoening van De Groot hadden Vossius' bemoeiingen ten gevolge, dat Clemens van Sorgen de jongens in huis nam, terwijl zij met enkele andere leerlingen dagelijks onderwijs ontvingen van een paedagoog, die vlak bij hem woonde.

Na den dood van Leonard van Sorgen nam De Groot zijn intrek bij den voormaligen predikant van Deventer, Assuerus Matthisius, die zich te Hamburg had neergezet waar hij, naar het

schijnt, gehuwd was met eene rijke weduwe. Hij bleef er tot zijn vertrek naar Frankfort in Mei van het volgend jaar. Zoolang het niet vaststond wat hij verder zou aanvangen, was hij door zijne financieele omstandigheden wel gedrongen zich gastvrijheid te laten welgevallen. Hij had nog aanspraak op een zeker bedrag van het pensioen, dat Lodewijk XIII hem had toegekend. De Fransche vrienden waren ijverig in de weer om hem niet alleen het achterstallige te bezorgen, maar deden ook moeite om hem het jaargeld te doen behouden. Bouthillier, de superintendent van financiën, die door zijn smaak voor de letteren de verdiensten van De Groot kon waardeeren, schijnt niet ongenegen geweest te zijn hem hiervoor op nieuw bij den koning aan te bevelen, tot vreugde van Lusson, den president van de munt, die zich voor deze zaak alle moeite gaf. De Groot begreep terecht, dat hij zulks niet aannemen mocht. Geschenken van de goden, zeide hij, waren volgens den dichter wel niet te versmaden, maar dit gold toch niet voor alle en onder alle omstandigheden. ‘Het is al genoeg’, antwoordde hij Lusson, ‘dat ik u tot last ben geweest, zoolang ik in Frankrijk woonde. Ik heb u nooit eenigen dienst bewezen, hoewel ik er mij voor aanbood; nu voegt het mij allerminst als een horzel mij te voeden met de spijs, waarvoor ik zelf niet gearbeid heb.’ Hij hoopte, zooals hij aan Jean de Cordes schreef, dat men hem zijne weigering niet ten kwade zou duiden. Hij was niet minder gevoelig voor hetgeen men hem thans aanbood, dan voor hetgeen men hem vroeger schonk, en gaarne zou hij elke gelegenheid aangrijpen om den koning zijne erkentelijkheid te toonen. Uit de opdrachten van zijn ‘De jure belli ac pacis’ aan Lodewijk XIII en van zijn Stobaeus aan den kanselier Brulart de Sillery bleek, dat Frankrijk zijne weldaden niet aan een onwaardigen besteed had. Nu hij geen boeken schrijven kon, verbreidde hij den roem van hen, die wegens verdiensten en geleerdheid bekend dienden te worden, op andere wijze. Koesterden de Fransche vrienden de stille hoop, dat zij hem door het jaargeld zouden nopen naar Parijs terug te keeren: zijnerzijds wilde hij niet, dat zijne betrekking tot Frankrijk aan het aannemen van andere aanbiedingen in den weg zou staan. Op de vraag, of hij nog aan het Fransche hof verbonden was, zooals het gerucht,

liep, moest hij kunnen antwoorden, dat hij volkomen vrij was, sedert hij Parijs verliet.

Hoe goed hij het te Hamburg hebben mocht, gedurende zijn tweejarig verblijf aldaar, het was voor De Groot geen tijdperk van ongestoorde kalmte. Het geweldig krijgsrumoer in Duitschland hield hem voortdurend in spanning. In November 1633 schreef hij aan Vossius: 'Achter ons verwoest de hertog van Friedland Brandenburg en Pommeren. Vóór ons gaan de Zweden weinig zachtzinniger te werk. Vernieling aan alle zijden. De steden schijnen als uitgestorven. Groote hongersnood en vreeselijke ziekten heerschen alom. Als men ziet op de vluchtelingen, die van beide zijden herwaarts komen, zou men de kinderloozen haast gelukkig prijzen.' Daarbij vervulde meer dan een doodbericht hem met diepe smart. Een vriend en geestverwant van jaren her verloor hij in Tilenus, den voormaligen hoogleeraar van Sedan, die in Juli 1633 te Parijs de oogen sloot. Zeer strof hem in hetzelfde jaar het overlijden van Johann Crell, den Sociniaanschen hoogleeraar te Rakow, met wien hij over godgeleerde vraagstukken correspondeerde. Dat toch bleef zijn lust; 'van mijn vroegste jeugd,' schreef hij hem, 'heeft onder alle studiën mij niets zoozeer aangetrokken dan de godsdienst. In voorspoed was deze mijn richtsnoer, in tegenspoed mijn troost. Altijd was het mij en is het mij nog om den vrede te doen, en daarom betreur ik het, te zien met welk een bitteren haat zij, die zich Christenen noemen, elkander bestrijden, wel bezien, om de onbeduidendste oorzaken.' Hij stoorde er zich weinig aan, dat men hem van unitarisme verdacht, omdat hij met mannen als Crell en Ruarus gedachtenwisseling hield. Hadden de kerkvaders het wel beneden zich geacht, brieven aan heidenen en ketters te schrijven? - Maar geen sterfgeval heeft hem meer aangegrepen dan dat van Dionys Vossius, den veelbelovenden zoon van zijn boezemvriend, die den 25sten October 1633 op twintigjarigen leeftijd aan de pokken bezweek. Pas had deze zijne voortreffelijke latijnsche vertaling van Van Reyd's Geschiedenis voltooid, en stond hij gereed naar Zweden te gaan, waar eene aanstelling tot rijksgeschiedschrijver hem wachtte. Het is aandoenlijk om te lezen hoe De Groot alle troostgronden aanvoert, waarmede de bedroefde vader als

christen en geleerden zich troosten kon. ‘Ik weet wat het zegt vader te zijn,’ schrijft hij, ‘en te staan aan het ziekbed van kinderen, die men vreest te verliezen.’ Het deed hem goed te vernemen, dat Vossius van den zwaren slag zich weder had opgericht. ‘Gij hebt welgedaan,’ zoo luidt het in een lateren brief, ‘met moedig uw werk weer te hervatten, daarin het voorbeeld volgende van de groote imperatoren, die voor eigen smart leniging hebben gezocht in het behartigen van de belangen van den staat.’

Onwillekeurig rijst de vraag bij ons op, waarmede De Groot zich in die jaren heeft bezig gehouden. Hij kon niet ledig zijn; wetenschappelijke en letterkundige arbeid was voor hem eene levensbehoefte. Het verblijf te Hamburg viel hem, vergeleken met dat te Parijs, zeer tegen. Hij vond er weinig letterkundigen, en die er waren schijnen meerendeels zeer terughoudend te zijn geweest. Ofschoon hij het vrij wat beter met gematigde Lutheranen dan met strenge Calvinisten kon vinden, blijkt toch niet dat hij met de predikanten eenigen omgang heeft gehad. Mogelijk zouden wij dienaangaande iets meer weten, indien niet de correspondentie tusschen zijn zwager Reigersberch en hem uit deze jaren was verloren gegaan. Aan zijn broeder Willem schreef hij: ‘Ik leef hier bijzonder eenzaam. De geletterden zijn niet zeer mededeelzaam. Dit verdriet zou ik wel te boven komen, als ik mijne boeken maar bij mij had, doch daar ik ze mis, gevoel ik mij opnieuw als een gevangene.’ Dagelijksch verdroot het hem, dat hij zijne aanteekeningen op het Nieuwe Testament niet kon voortzetten, noch zich met eenig ander degelijk werk bezighouden. Wel verscheen in 1633 de derde latijnsche uitgave van zijn wereldberoemd boek: ‘Van de waerheyt der Christelijke Godsdienst’, maar deze werd door anderen voor hem bij den uitgever Lemaire te Leiden bezorgd. Toch was er één, die hem voor al dit gemis schadeloos stelde, namelijk de philoloog en historicus Friedrich Lindebrog, de uitgever van Paulus Diaconus' ‘Gesta Longobardorum’, van Terentius, Ammianus Marcellinus en andere klassieke auteurs. Lindebrog had in Leiden gestudeerd en daarna veel gereisd. De Groot leerde hem reeds te Parijs bij Du Puy kennen. Hoeveel hij dezen beminnelijken man verschuldigd was, die zijne rijke boekerij en andere verzamelingen geheel te zijner

beschikking stelde, heeft hij in verschillende brieven dankbaar erkend. Door dezen werd hij in staat gesteld de ‘Iphigenia in Tauris’ van Euripides in het latijn te bewerken, gelijk hij te Parijs de ‘Phoenissae’ vertaald had; doch de uitgave bleef achterwege.

De eenige vrucht van zijn letterkundigen arbeid in dezen tijd is het latijnsch treurspel Sophompaneas[1)], hetwelk met andere vroeger door hem vervaardigde latijnsche godsdienstige gedichten in 1635 het licht zag. Hij voert hier Jozef als onderkoning van Egypte ten tooneel, volgens Genesis 44 en 45, welk bijbelsch verhaal hij aanvulde uit latere schrijvers en geheel bewerkte volgens het model der oude Grieksche treurspelen. Wie kent niet de vertolking van Vondel! Toen De Groot vernam, dat de dichter zijn Sophompaneas in een Hollandsch kleed had gestoken, schreef hij aan Vossius: ‘Ik ben hem grooten dank schuldig, dat hij, die uit zich zelven beter dingen kan voortbrengen, nu in het vertalen van de mijne, als blijk van vriendschap, zijn arbeid besteed heeft.’ Vossius was de eerste geweest, aan wien hij zijn voornemen te kennen gaf om, na als jongeling een Latijnsch treurspel ‘Adam in ballingschap’, later een tweede ‘De lijdende Christus’ te hebben geschreven, nu op nieuw een bijbelsche stof te bewerken. Zoo hoog was deze er mede ingenomen, toen hij het stuk ter beoordeeling ontving, dat hij verklaarde het niet zonder tranen gelezen te hebben. ‘Ik word ontroerd als ik aan den schrijver denk,’ schreef hij, ‘den grootsten geleerde van dezen tijd, maar overal elders meer geëerd dan in zijn vaderland.’ Hij was terstond bereid het gedicht bij Blaeu ter perse te leggen en voor eene correcte uitgave te zorgen. De Groot stond er op dit werk aan zijn trouwen vriend op te dragen. Terwijl al uwe geschriften van mij spreken - zoo heet het in die opdracht - zou het wel ondankbaar zijn, indien ik de liefde en achting, welke ik u toedraag, in het binnenste mijner ziel besloten hield en er niet voor zorgde, dat de nakomelingschap door een zichtbaar teeken zou weten, welk eene innige vriendschap tusschen ons bestond, die bij u in de dagen van mijn tegenspoed niet verflauwde,

1) De naam Zaphnath Paäneah, die door den Koning van Egypte aan Jozef gegeven werd, volgens Genesis XLI:45, heeft De Groot aldus verlatijnscht.

maar op velerlei wijzen toenam. Indien ik zou zeggen, dat ik door uwe geleerdheid er toe gebracht ben u hoog te schatten, dan zeg ik iets wat allen zeggen. Hoe meer ik uwe goedheid, voor niemand gesloten, leerde kennen, des te inniger gevoelde ik mij aan u verbonden, hetgeen ik altijd tot mijn grootste geluk heb gerekend. Daar komt bij, dat ik u in deze eeuw van godgeleerde twisten leerde kennen als een man van groote bezadigdheid. Want terwijl gij niet afweekt van de kerk door de Apostelen gegrondvest, hebt gij over alles waarin van oudsher eene vrije discussie werd toegelaten, steeds bescheiden uw oordeel gezegd. Omdat ik aan mijne grootere werken nog niet de laatste hand heb kunnen leggen en dus niet in staat ben mijn schuld beter af te doen, wilde ik, gedachtig aan de broosheid des levens, met een klein bewijs toonen, hoeveel ik u verschuldigd ben.

Een ander onderwerp, waarmede De Groot zich bezig hield, was de opvoeding van zijne drie zonen. Cornelis den oudsten had hij alleen bij zich en hij kon zich onverdeeld aan zijne opleiding tot rechtsgeleerde wijden. Eer de Mei-maand verstreken was, had hij reeds den commentaar van Wesenbeek op den Codex van Justinianus met hem doorgewerkt. Willem moest hem Merula's ‘Manier van procederen’ en andere juridische boeken zenden, ook de physica van den Leidschen professor Jacchaeus, want een aanstaand rechtsgeleerde diende ook kennis van de natuur te bezitten. De jongeling vorderde wel, maar over zijn ijver was de vader matig tevreden. ‘Ik verlang wel niet,’ schreef De Groot aan zijn broeder, ‘dat hij een genie zal zijn, maar het is of al mijne kinderen vreezen hun vader schade te zullen doen, wanneer zij al te zeer uitblinken.’ De beide andere jongens, Pieter en Dirk, waren reeds sedert eenige jaren in Holland en daar in 1632 achter gebleven, maar van verre hield hij zooveel mogelijk door Willem en Vossius de hand aan hunne opleiding. Pieter, die bij den Amsterdamschen rector Ostdorp besteed was, toonde geen lust te hebben om advocaat te worden; hij wilde ter zee varen. De Groot had er vrede mede, maar dan diende de achttienjarige jonkman zoo spoedig mogelijk andere studiën ter hand te nemen, om den geschikten tijd daarvoor niet voorbij te laten gaan. Hij moest van Blaeu de wis- en zeevaartkunde leeren, en wanneer diens gezondheid

of drukke bezigheden hem niet toelieten, die taak op zich te nemen, zou er te Amsterdam wel een ander leermeester te vinden zijn. Aldus goed onderlegd, mocht er uitgezien worden naar plaatsing op een oorlogschip, om aan de zee te gewennen, de praktijk te leeren, en de noodige kennis op te doen van weer en wind en zeestroomingen. Liefst zag hij hem onder een gezagvoerder als den luitenant-admiraal Filips van Dorp geplaatst. Voor den handel met Arabië en Perzië was het van belang ook wat Arabisch te verstaan. Pieter behoefde daarvoor niet te Leiden te studeeren, maar als hij professor Golius eens ging bezoeken, zou deze hem wel op weg helpen om op reis zich verder in het spreken te oefenen. Om wat te weten te komen van de volkstaal, die in Indië wordt gesproken, was er te Amsterdam wel iemand op te sporen. De rechtsgeleerdheid stond hem wel niet aan, maar van het Romeinsch recht diende hij toch iets te weten, omdat hem dit te pas kon komen. Kon iemand in die dagen een beter program voor de vorming van een degelijk scheepskapitein opstellen? Willem hechte zijn zegel aan dit plan, maar het duurde een jaar voor het in werking trad. Pieter verkoos niet langer bij Ostdorp te blijven; zijne mede kostgangers en het dienstpersoneel bevielen hem niet, en de rector wel het minst, die hem te deftig was en te kortaf; het toeval wilde, dat de voormalige Leidsche predikant Corvinus, die jurist was geworden, zich te Amsterdam neerzette. Deze nam Pieter in huis en weldra kon Vossius zijn vríend geruststellen met te verzekeren: ‘Pieter neemt trouw les bij Blaeu en Corvinus, vordert dagelijks in kennis en zedigheid, komt trouw bij mij aan huis en gaat met niemand om die hem op den slechten weg kan brengen.’ - De zorg voor zijn jongsten zoon Dirk, die onder het oog van zijn grootvader te Delft de Latijnsche school bezocht, nam De Groot niet minder ter harte. Deze had de militaire loopbaan gekozen en het begon tijd te worden, want hij was reeds vijftien jaar, hem de krijgskunst practisch te leeren. Dirk hield veel van teekenen; thans werd het zaak zich te oefenen in de hoogere teekenkunst door vesting- en andere werken, die bij belegeringen of het inrichten van legerplaatsen te pas komen, naar goede modellen en bepaalde afmetingen op papier te brengen. Liefst zag de vader een bekwaam vesting-

bouwkundige uit hem groeien, en daarom sloeg hij voor den officier der genie Jan van den Bosch, die bij de belegeringen van Grol en Den Bosch zulke uitnemende diensten had bewezen, uit te noodigen hem tot zich te nemen. Het was wel jammer dat er in 1634 geen stad belegerd werd, maar hij kon, vooral in de wintermaanden, zich oefenen in de mechanica, de tactiek en al wat tot de theorie der versterkingskunst behoorde. In bijna alle landen van Europa woedden oorlogen, waarvan het einde niet te voorzien was; een jonkman met de noodige kennis toegerust kon verzekerd zijn, dat bij elk leger een eervolle carrière hem wachtte.

Opzettelijk stond ik hierbij wat langer stil om het bewijs te leveren, dat het niet aan De Groot te wijten was, zoo zijne zonen niet beantwoord hebben aan de verwachtingen, die hij van hen koesteren mocht. Bij het leed dat hem kwelde, levenslang, over het gemis van zijn vaderland, kwam later ook het verdriet, dat zijne kinderen hem hebben aangedaan. Voor het oogenblik bestond hiervoor echter nog geen redelijken grond, gelijk ten overvloede blijkt zoo vaak hij over hen spreekt in zijne brieven. Zijne uitgebreide correspondentie behoorde mede tot zijne voornaamste bezigheden in dezen tijd. Voor zoover ze zijne bloedverwanten en beste vrienden betrof, toonde hij te blijven deelen in hun lief en leed, en niet minder zich op de hoogte te houden van wat er omging in staat en kerk. De studiën van Vossius volgde hij als op den voet, inzonderheid diens bewerking van eene latijnsche grammatica, en vaak riep hij zijne hulp in o.a. om eene vertaling van Albo's Ikkarim of gronden der Mozaische leer ter perse te leggen. Hem beval hij den naar Leiden beroepen litterator Claude Saumaise aan, die, gelijk hij aan een zijner Fransche vrienden schreef, met eere is ontvangen door hen, die mij hebben uitgeworpen. Saumaise was overigens niet te benijden. De Franschman was vooreerst niet bestand tegen het klimaat. ‘Ik weet,’ schreef De Groot hem, ‘wat het zegt uit een droge, fijne lucht over te gaan in een land vol moerasdampen,’ als recept daartegen doet hij hem aan de hand: eene wel gevulde beurs, een brandende haard, een goed glas roode wijn en bij mooi lenteweer eene wandeling in hooger streken. Erger was, dat zijn afgunstige collega Daniël Heinsius hem den voet dwars zette; tegen

diens bitse bejegeningen kon De Groot hem alleen toeroepen: heb evenals ik tegenover kwade lieden een stevige maag! In brieven zijn hart eens lucht te geven of wetenschappelijke onderwerpen te behandelen, was voor De Groot een genot. Dat ondervonden Pierre en Jacque du Puy, Lusson, wien hij niet genoeg danken kon voor de hulp aan zijne vrouw verleend bij het opbreken van hun huis, Du Maurier en de oude kanunnik te Limoges Jean de Cordes, om van anderen te zwijgen. De avonden, waarop de beide eerste gewoon waren een uitgelezen kring van letterkundige vrienden bij zich te ontvangen, behoorden tot de kostelijkste herinneringen van zijn verblijf te Parijs. Wie de hulp van De Groot inriep of bij hem aanklopte om voorlichting, was zeker hem bereid te vinden. Hij wendde zich tot Blaeu om een der werken van den kanunnik van Digne, Pierre Gassendi, ter perse te leggen, en den hoogleeraar Conringius te Helmstad stond hij gaarne over Aristoteles te woord. Zoo breidde zich het aantal zijner correspondenten gaandeweg uit. Indien wij alle brieven, die De Groot in zijn leven geschreven heeft, waarvan nog ontelbaren onuitgegeven op bibliotheken en in archieven berusten, in boekdeelen wilden vereenigen, het aantal zou zeker niet minder groot zijn dan dat zijner andere geschriften. Bedenken wij ten slotte hoe De Groot te Hamburg niet minder dan te Parijs onophoudelijk bezoeken ontving van mannen als Ruarus, die hem persoonlijk wilden leeren kennen en vaak over de belangrijkste vraagstukken zijn oordeel vernemen, of van studenten, die Vossius en anderen tot hem zonden, dan wordt het ons duidelijk, dat het hem in zijne tweede ballingschap, bij al het gemis van boeken en papieren, aan bezigheid niet ontbroken heeft.

Bijkans twee jaren was hij nu de gast van goede vrienden geweest, het begon eindelijk tijd te worden om voor zichzelven te zorgen en niet langer anderen tot last te zijn. Te Hamburg kon hij natuurlijk niet blijven, hij had er geen vooruitzichten en er diende naar eene betrekking te worden omgezien, die hem een voldoend inkomen zou opleveren. Maria was nog eens naar het land gegaan, teneinde bij de Rotterdamsche vroedschap op de uitbetaling van het verschuldigde salaris

aan te dringen, maar hij maakte zich geen illusie van den uitslag van haar poging. Het plan om zelf een request in het licht te geven met de noodige bijlagen, teneinde openlijk zijne aanspraken in het licht te stellen, is niet tot uitvoering gekomen. Aan aanbiedingen van elders ontbrak het niet. Mericus Casaubonus had hem bij William Laud, thans aartsbisschop van Canterbury, aanbevolen, en Vossius had van dezen de verzekering ontvangen, dat hij De Groot eene eervolle positie hoopte te bezorgen; maar het schijnt bij beloften gebleven te zijn, en toen De Groot daarna te Hamburg eens de gast was van den Engelschen gezant, heeft deze er zeker niets van laten verluiden. Christiaan IV, die reeds vroeger getracht had hem aan Denemarken te verbinden, liet hem wederom een jaargeld aanbieden, maar noch hem, noch zijne familie in Nederland lachte het denkbeeld aan om in den dienst van dezen koning over te gaan. Wladislaus van Polen scheen ook niet ongenegen hem in zijn rijk op te nemen, doch wat zou men zeggen indien hij zijn toevlucht zocht in het vaderland der Socinianen? De voormalige pensionaris van Haarlem, De Haen, hield er in naam van den hertog op aan, dat hij naar Holstein zou komen, en er liep een gerucht, dat ook Wallenstein hem aan zich zou willen verbinden. Van meer beteekenis waren echter de pogingen, die Willem van Oldenbarnevelt in het werk stelde om hem te bewegen zich te Brussel te vestigen en de landvoogdes te dienen. Isabella, wier beminnelijke hoedanigheden deze hemelhoog verhief, zou De Groot zeker met de grootste onderscheiding ontvangen. Men zou hem wel vrijlaten in zijne godsdienstige overtuiging, en zoo hij aarzelde eene plaats aan haar hof te bekleeden, kon hij haar gouvernement bij den keizer vertegenwoordigen. Dat De Groot, afkeerig om den vijand van zijn vaderland te dienen, elke onderhandeling hierover niet terstond heeft afgesneden, laat zich begrijpen, indien men bedenkt, dat juist in dezen tijd de Staten van beide Nederlanden met elkander in overleg waren getreden tot het sluiten van een vrede, die leiden moest tot een verbond, waarbij de zuidelijke gewesten zich tevens van Spanje los zouden maken. Hij wilde den loop der conferentiën in Den Haag afwachten, om te zien wat plicht en geweten hem daarna zouden voorschrijven. Eer deze confe-

rentiën, die, gelijk men weet, op niets uitliepen, werden afgebroken, had zich reeds een gansch ander uitzicht voor hem geopend.

Uit de brieven die tot ons kwamen blijkt niet, dat De Groot iemand omtrent zijne correspondentie met Willem van Oldenbarneveldt over dit onderwerp nader heeft ingelicht. Maar van andere aanbiedingen zijn zijne bloedverwanten en vrienden niet onkundig gebleven. Zij vernamen ze met leedwezen en konden zich maar niet wennen aan de gedachte hem nimmer terug te zien. ‘Gij verlangt mij rustig en met eere in het vaderland,’ schreef De Groot aan zijn broeder, ‘maar wat grond is er om te hopen, dat zij die thans regeeren mij dit zullen toestaan? Als de tegenpartij aan het roer blijft, verlang ik niet terug te keeren.’ De vrees, dat De Groot zich eerlang aan eene buitenlandsche mogendheid zou verbinden, deed hen nog eene laatste poging wagen. Zij overreedden hem om in een kort schrijven aan de Staten van Holland te verzoeken hem een veilig verblijf te vergunnen. Als Frederik Hendrik dit steunde met zijn gezag, zou er wel een gunstig besluit op vallen. De Groot schreef daarop den 31sten Januari 1634 den volgenden brief.

Grootmogende Heeren.

Over twee jaeren was ick gecomen in de landen van uwer Grootmogenheit gebiet, om mijne hoochbedaeghde ouders ende vrunden te besoecken, op hoope dat sulcx niet quaelyck genomen en soude werden. Dan alsoo ick daernae verstond, dat sulcx onlust veroorsaecte in uwer Grootmogenheit vergadering, heb ick mij van daer vertrocken. Doch alsoo de gelegentheit van de mijnen lichtelyck bij eenige occasie mijne presentie soude mogen vereischen, soo heb ick goed gevonden andermaal te versoecken, off ick met goed behagen van uwe Grootmogenheit in de landen van haer gebiet nevens anderen sal mogen bidden Godt Almachtigh,

Grootmogende Heeren, voor uwer Grootmogenheit geluckige regieringe.

Uwer Grootmogenheit onderdaenigste dienaar

H. de Groot.

Eenvoudiger kon het wel niet; toch viel dit schrijven niet in goede aarde. Reigersberch had zich veel moeite gegeven om de inwilliging voor te bereiden, maar daaraan schijnen voorwaarden verbonden te zijn, die De Groot nooit zou aanvaarden. Maria schreef dus aan haar broeder: ‘Mijn man is blijde, dat ge u hebt teruggetrokken, en het is ons leed, dat gij er zooveel moeite mede gehad hebt. Gij weet hoe bezwaarlijk wij er toe te brengen zijn geweest; wij hebben thans onze vrienden en ook den Prins voldaan. Na het ontvangen van uw brief zijn wij zoo wel te vreden als ooit. Wij zullen dat ondankbare Holland wel vergeten, dat niet waard is dat God het zulk een man geeft. Allen die hem kennen hebben hem lief; hij is veel te deugdelijk voor hen.’

Het uitzicht op eene vaste betrekking, die hem in alle opzichten aanstond, werd De Groot geopend door Zweden. De roem van zijne buitengewone gaven was sedert lang tot Gustaaf Adolf doorgedrongen en niet weinig gestegen door de uitgave van zijn doorwrocht boek over het recht van oorlog en vrede, dat den koning vergezelde op zijne legertochten en op diens last in het Zweedsch vertaald werd. Geen wonder dat de wensch bij hem opkwam, den balling aan zijn rijk te verbinden. De hoogachting was wederkeerig, want in 1629 schreef De Groot aan den jongen Camerarius: ‘Groot zijn de deugden uws konings, zoodat zelfs lasteraars niet dan met lof van hem kunnen spreken. Zijn oorlogsroem en zijne wijsheid in het staatsbestuur betwisten elkander den voorrang. Wat zijt gij gelukkig, die onder de bescherming van zulk een vorst moogt leven!’ Hoe hoog werd zijne verwachting gespannen, toen hij zag dat Gustaaf Adolf de Protestanten in Duitschland ter hulp kwam. De koning had aan Gabriel Oxenstierna, zijn gezant bij de Republiek, en aan anderen opgedragen, De Groot, tijdens zijn verblijf in Holland, te polsen of hij genegen was in Zweedschen dienst over te gaan. Deze had er toen weinig ooren naar, hopende nog altijd in het land te kunnen blijven. Sedert hij in Hamburg kwam werd het aanzoek herhaaldelijk op nieuw gedaan door den gezant Salvius, mede een beoefenaar der letteren, wien De Groot dikwijls zag. Nog aarzelde hij met het antwoord te geven, toen Gustaaf Adolf helaas het leven liet op het slagveld van Lützen.

Scheen door deze ramp ook aan zijne verwachtingen den bodem te zijn ingeslagen: weldra bleek hem het tegendeel. Reeds in Februari van het volgend jaar ontving hij een brief van den rijkskanselier Axel Oxenstierna, die hem uitnoodigde tot een bezoek; hij durfde hem verzekeren, dat hij zich over de moeite van de reis niet zou beklagen en de overtuiging opdoen, hoe ernstig het zijn voornemen was, de bezwaren van zijne ballingschap te verlichten. Meer kon Oxenstierna op dit oogenblik niet zeggen, doch zoo De Groot bereid was dit verzoek in te willigen, zou Salvius tijd en plaats met hem nader bespreken. De Groot toonde zich thans genegen in nader overleg te treden. Latere gedachtenwisselingen hadden ten gevolg, dat hij in het begin van Mei 1634 naar Frankfort vertrok, waar Oxenstierna de vergadering der Protestantsche unie leidde en hij met eerbewijzen ontvangen werd. Dáár vond zijne vrouw hem toen zij uit Holland terugkeerde. De Groot bleef eenigen tijd in het onzekere wat Oxenstierna eigenlijk met hem voorhad, tot deze hem den post van gezant bij het Fransche hof aanbood. Volgens een gerucht, dat hem te Amsterdam ter oore was gekomen, zou ook Gustaaf Adolf hem daarvoor hebben uitverkoren. Hij blijkt geen oogenblik met de aanneming geaarzeld te hebben. Aan Frederik Hendrik gaf hij weldra kennis, dat hij opgehouden had Nederlander te zijn, en aan de Rotterdamsche vroedschap deed hij weten, dat zij thans vrijheid had in zijne plaats een anderen pensionaris te benoemen. Hij verblijdde zich Frankrijk te zullen wederzien, om er thans ontvangen te worden met de eer aan zijn rang verschuldigd. Maar wat hem zeker het meeste streelde was, én dat hij door deze benoeming zich volkomen gerehabiliteerd kon achten, én dat hij de belangen van zijn vaderland kon blijven behartigen, nu in den strijd tegen Spanje de Republiek met Frankrijk en Zweden samenging.

H.C. ROGGE.

De god van het kind.

> Zach. XIII:5.
> Maar hij zal zeggen: ik ben geen profeet, ik ben een man die het land bouwt: want een mensch heeft mij verworven van mijn jeugd af.

In een stillen tuin, waar weinig groeide, schoon de zon der dagen er altijd scheen, zat een Kind op den grond te staren naar een klein, bleek-groen plantje dat uit den bodem omhoog wilde.

- Wat doe je toch? vroeg zijn moeder, naderbij komend.

Zij had een droef gelaat en langzame gebaren; want zij leefde in een land waar alle goden dood waren.

- Ik wacht! antwoordde het Kind, wijzende naar het plantje.
- Waarop wacht je?
- Tot het groot is.
- Dan ben je zelf dood, twijfelde de moeder, nu ook naar het kleine, bleeke plantje ziende.

Ga mèt me; dan zal ik je brengen waar àndere kinderen spelen.

- Ik wìl niet spelen, zei het Kind; ik wil wàchten.

En hoe de moeder ook drong, en eindelijk dwong, het Kind bleef gebogen boven het bleeke plantje, dat uit den bodem omhoog wilde.

Toen ging de moeder langzaam heen.

Waartoe zou ze zich haasten in het leege land waar ze woonde; in het land waar de koning alle goden doodde.

Ze kwam langs veel mannen en vrouwen die niet spraken. Waarvan zòùden ze spreken, sedert alle goden stierven.

Tot een man, niet gewoon haar alleen te zien, vroeg:

- Waar is je Kind?

- Het wacht tot het dood is, antwoordde de moeder.

- Dat doen wij allen, zei de man somber. Wáárop zouden wij ànders wachten.

En hij ging weer verder.

Ook vroeg een vrouw toen ze het Kind niet zag:

- Waar is je Kind?

En weer antwoordde de moeder, dat het wachtte tot het dood zou zijn.

Maar de vrouw zag haar aan en schudde twijfelend het hoofd, zeggende:

- Daar moet iets ànders zijn waarop hij wacht....

- Hij wacht tot hij dood is, bij een klein plantje dat uit den grond komt op een plaats waar veel zon is, zei de moeder toen.

De vrouw boog het hoofd.

- Hij is gelukkig dat hij op ièts wacht, antwoordde ze droef.

Wij wachten op niets meer, sedert men onze goden doodde.

En wee-klagend hief ze haar handen naar den leegen hemel, en ging.

* * *

Tot de moeder veel dagen alleen was gezien.

Toen begonnen zij die mèt haar woonden in het land waar de goden dood waren, saam te scholen, er over sprekende dat haar Kind, op iets anders wachtte dan op den dood.

En het was een vreugde in het leege land, dat men verwonderd samenscholend over iets spreken kon.

En men kwam, fluisterend over het vreemde, en vormde een kring rond de plaats waar het Kind zat.

- Hij zal waanzinnig zijn, meende er een, nader komend, en zich buigende over den knaap, die al maar strak tuurde naar het bleeke plantje.

- Hij is te benijden, wanneer de waan zijner zinnen hem zóó vervult, dat hij er het leven door vergeet, vond een andere, in de vlakke verte ziende.

- Maar hij moest zijn moeder niet alleen laten, zei een volgende.

- Hij zal ons allen nòg ongelukkiger maken, profeteerde er weer een, de toekomst bouwende naar het verleden.

- Misschien dient hij zonder 't te weten den koning, onderstelde nog een volgende.

En hij tikte het Kind op den schouder, vragende:

- Dien je den koning?

Maar het Kind antwoordde niet; lachte alleen naar beneden waar het bleeke plantje was.

- Kun-je niet meer spreken? vroeg de man, wat boos wordend, en deze boosheid voelende als een vreugde in het leege land waar de goden dood waren.

- Waartoe zou ik spreken? zei het Kind vriendelijk. En ook: wie op iets moois wacht antwoordt niet gaarne.

Toen gingen allen verwonderd mompelend heen.

En ze schoolden elders samen, en namen de moeder in hun midden, en beraadslaagden wat zij doen zouden met den vreemden knaap, die zijn moeder alleen liet.

- We moeten het den koning vragen, meende er een.

En toen allen dit mee-meenden, ging de moeder tot den koning.

* * *

De koning nu woonde zeer ver, op een hooge rots reikende naar de wolken, en in een zwart-marmeren paleis van blinde muren.

Hij werkte alle dagen en ook de nachten werkte hij; maar al zijn werken was in donker. Daarom waren aan elk van zijn vingerspitsen oogen gegroeid, die zijn handen den weg wezen, terwijl onder zijn wenkbrauwen twee leege holten staarden.

Voor de poort van zijn paleis waakten blinde wachters; maar die zelfs geen oogen aan hun vingerspitsen hadden.

Ontelbare dienaren woonden in en om zijn paleis, allen vreemd van wezen en gedaante.

Daar waren er met luchtballons op hun rompen inplaats van hoofden; die gingen het hoogst geheven. Dan waren er zeer gebogen, met heel groote hoofden; die hadden kleine oogen waarmee ze veel zagen. Ook waren er die altijd hun oogleden opeen hielden: die moesten alleen in zichzelf zien.

Velen zaagden, schaafden en hamerden daverend in groote werkplaatsen, of goten uit gloeiende ovens van vloeiend metaal vreemde gereedschappen.

Dan tuurden er tot aan hun dood met lange kijkers tot ver voorbij de zon, of staarde veel trage dagen naar onzichtbare dingen, ze namen gevend die anderen hen later weer af-namen.

Ook maakten eenigen vuur in groote vaten en droegen dat boven de aarde waar vroeger de hemel was; maar de wind woei het vuur uit, en de ladders kantelden, zoodat die klommen dood vielen.

Weer anderen wierpen met werpspietsen naar de zon om haar wat naderbij te halen; maar ze raakten haar nooit. Dan werden ze boos en zeiden dat de zon hen uitlachte.

Ook hieven sommigen lange passers omhoog om de maan te meten; maar juist als zij er dicht bij meenden te zijn, was de maan zóó gedraaid dat ze weer wachten moesten. Dan scholden ze de maan en noemden haar dom.

Rondom het paleis van den koning dreunde de aarde. Daar was een geweldig geraas, gestamp, gepomp, gestomp, geknor, gesnor, gezucht, gefluit en gesis van duizende machines; gedraaf, geslaaf, gesleep, gezeul en geroep van altijd bezige mannen.

Toen de moeder daar naderde, zag niemand haar, want elk zag alleen zijn werk.

En men stootte en duwde haar, gooide haar om en liep over haar lijf, zonder te hooren dat zij een mensch was.

En ze worstelde en gilde en klampte zich bloedend vast aan de knieën van een der mannen, die even zijn draven stakend, haastig vroeg:

- Wat wil je?

- Hùlp! gilde de moeder.

- Wij doen niets dan helpen, antwoordde de man en wilde haar afschudden om weer voort te gaan.

Maar sterker klemde de moeder hem vast, roepend:

- Je zult me dooden zonder nut!

Nu luisterde hij, vragend:

- Wie ben je dan, dat je ons durft storen?

- Een moeder uit het land waar de koning alle goden doodde.

- Waarom kom je hier? Je kunt nu toch rustig en zonder vrees leven?

- Rust is dood waar Onrust stierf, antwoordde de moeder norsch.

En waar Vrees niet meer woont ging ook Verwachting heen.

Maar om dit te klagen ben ik niet gekomen.

Ik wilde den Koning spreken.

- Je bent ondankbaar; we zwoegen hier allen voor het geluk van u en u-gelijken, sprak toornig de dienaar.

- Ik heb wel eens gedacht dat geluk alleen Geluk is, als we er zèlf voor zwoegen, antwoordde de moeder.

Maar ook dit wilde ik niet zeggen.

Want woorden zijn als blinde kinderen die hun moeder nooit zagen.

Wijs mij den weg naar den koning!

Nu zag haar nog een andere dienaar; één die tot hoofd een luchtballon had.

- Wie is zij? vroeg hij nieuwsgierig.

- Een moeder, antwoordde de eerste dienaar.

- Wat is dat?

- We zullen het wel onderzoeken, zei een derde, ook naderbij komend.

Meteen wilde hij op de plaats waar haar hart klopte, een scherp voorwerp onder haar borst boren.

Maar nu kwam ook een van hen die gebogen gingen door de zwaarte van hun hoofden; en die sprak, de anderen afwerend:

- Laat haar. Ik zie al wie zij is.

En hij wenkte de moeder hem te volgen.

- Je moet niet bang zijn, troostte hij, onder 't zware gaan tegen de rots op. De koning is niet mooi; maar hij is wijs en zeer machtig; want hij versloeg al uw goden.

- Dit weet ik, antwoordde de moeder norsch.

- Je moet hem daar dankbaar voor zijn, sprak weer de dienaar. Het waren valsche goden.

- Daar zijn geen valsche goden, antwoordde de moeder somber.

- Dat màg je niet zeggen! Allen zijn valsch, behalve je koning dien je weigert God te noemen!

- Daar zijn geen valsche goden, antwoordde weer de moeder.

Goden waar men in gelooft zijn waarachtige goden; en wat men dooden kon heeft geleefd.

- O, ik begrijp je, zei de dienaar, de schouders schokkend. Haat je hem dáárom.

- Ik wil er niet aan denken hem te haten; want wie macht haat maakt zichzelf tot slaaf. Ook kàn ik niet haten;, want toen hij Liefde doodde, doodde hij ook Haat.

- Dat is zoo, zei de dienaar nadenkend. Maar hij is toch groot.

- Wat groot is, neemt de plaats waar veel kleins grooter had kunnen worden, antwoordde de moeder.

Maar ik ben niet gekomen om te twisten.

Ik ben gekomen om te ondervinden, dat hij, die boven de aarde onze goden doodde, ons op de aarde onze kinderen weer kan geven.

Zwijgend stegen beiden nu langen tijd, en waren eindelijk bij het zwarte paleis van den koning.

- Nu moet ik u blinddoeken, zei de dienaar.

- Mag ik den koning dan niet zien? vroeg de moeder. Zullen onze blinde woorden dan langs elkaar heen wandelen in den nacht, ieder naar een andere zijde?

- De koning kènt den voetstap van uw woorden, antwoordde de dienaar. Ze zullen de zijne niet voorbijgaan.

Daarop leidde de dienaar haar in den grooten nacht waar de koning werkte.

Hijzelf ging heen.

- Wat wil je? vroeg de koning; en er was een hulpelooze goedheid in zijn stem die het hart van de moeder aanraakte.

- Ik wil dat mijn Kind weer naast mij gaan zal in het land waar de goden dood zijn, zei de moeder; en haar stem deed moeite naast de stem van den koning te komen.

- Wat doet hij dan?

- Hij staart, gebogen over de aarde, naar een klein plantje dat uit den bodem omhoog wil; en hij zegt dat hij wachten zal tot het groot is.

- Hij zal zonder het te weten mij dienen, meende ook de koning. Ga, en vraag hem dit!

- Men deed het al.

- En toen?

- Toen lachte hij.

- Vraag hem dan, waarom hij lachte.

* * *

Toen ging de moeder weer naar het leege land waar in den stillen tuin haar Kind nog altijd wachtte bij het bleeke plantje dat wat gegroeid scheen.

En ze werd weer heel droevig.

Maar toch zei ze:

- De koning vraagt waarom je lachte, toen men je vroeg of je hèm diende.

- Wanneer de koning mij wat vragen wil, laat hij dan tòt mij komen antwoordde het Kind.

En een licht dat de moeder nooit zag in het land waar alle goden dood waren, scheen over zijn bleek gezicht.

- Dit antwoord durf ik den koning niet brengen, zei ze.

- Laat de koning het dan komen halen, moeder, antwoordde het Kind kalm.

Toen vroeg de moeder:

- Wil je den koning dienen? Dan zal ik hem dit vragen.

Zijn stem zegt dat hij goed is; wat ik niet wist.

En het Kind antwoordde:

- De koning zal mij dienen.

- Wanneer?

- Als dit plantje groot is.

- Dan ben je dood.

- Als ik dan dood ben, moeder, zal de koning mijn woorden dienen.

Nu werd de moeder boos.

- Ik zal je plantje vertrappen! riep ze. Als dàt er niet meer is, zul-je wel weer naast me gaan.

Maar het Kind lachte zacht-innig voor zich heen.

- Dat kùn-je niet, moeder, verklaarde het.

- Dan zal ik anderen roepen; àllen; en díé zullen het vertreden.

- Ook anderen kunnen dit niet moeder.

Want het is er altijd geweest, en het zal er altijd blijven.

Alleen was het zóó dichtbij dat niemand het zag.

En met voorzichtige vingerspitsen nam het Kind een zandkorrel weg, die het plantje wat drukte.

* * *

En nog eenmaal ging de moeder naar den koning en sprak:

- Het Kind zegt, dat ge zèlf moet komen vragen waarom het lachte; en het zegt nog méér.

- Wat zegt het nog meer?

- Het zegt dat gij hèm zult dienen.

Even antwoordde de koning niet.

- Het is vreemd dat hij geen eerbied voor mij heeft, zei hij daarop klagend. Hij weet toch zeker dat ik al uw goden doodde?

- Hij zal dit misschien niet weten, antwoordde de moeder; nu zij de stem van den koning kende, niet anders durvende spreken.

- En ge wilt dat hij weer naast u zal gaan? vroeg toen de koning.

- Het is leeg in mijn land; ontweek de moeder.

- Maar ge zijt toch tevreden? vroeg weer angstig de koning.

Toen antwoordde de moeder niet.

- Ik dacht dat ik al de ontevredenheid der menschen droeg, klaagde nu de koning.

En de moeder zei:

- Om der wille van uw gedachte zullen wij u vergeven wanneer dit niet zoo is.

- Ik meende te arbeiden aan het geluk van de menschen, klaagde weer de koning.

En de moeder zei weer:

- Om der wille van uw meenen zullen we u vergeven wanneer ge dit niet doet.

Dan zweeg de koning lange stil.

En de moeder hield haar hoofd gebogen in den nacht die was van haar naar den koning.

Toen troostte de koning:

- Ik zal u van mijn dienaren meegeven; die zullen uw Kind tot rede brengen.

En hij riep van zijn ijverigste dienaren twee, en gebood hun, der moeder haar Kind weer te geven.

En de dienaren kwamen, dragend vreemde voorwerpen: scherpe messen en blanke scharen.

En de moeder werd bang; want uit angst dan te vergeten wat zij wisten, spraken de dienaren niet, terwijl zij met haar gingen naar het land waar de koning alle goden doodde.

En de moeder dacht, gebogen over haar droefheid: ik meen nu wel te weten dat de koning goed is; maar niet dat hij wijs is; want om een moeder haar Kind weer te geven, kunnen geen wapens baten.

* * *

Toen zij met de dienaren weer bij het Kind kwam, zat het nog altijd onbeweeglijk naar de aarde te staren.

Een van de dienaren ging vlak bij het Kind, keek lang toe, en zei:

- Het is een Kind.

En de andere, na lang toe-zien, zei hetzelfde.

Toen tuurden beiden wéér een poos, en zeiden daarna, wijs, dat het Kind kéék.

- Het wàcht, zei de moeder. Het heeft mij gezegd dat het wàchtte.

- Ons weten komt uit beter bron dan woorden zijn, zei één van de dienaren, zonder haar aan te zien.

Nu gingen beiden de ledematen van het Kind meten.

En zij namen van zijn bloed en sneden van zijn vleesch en bekeken het en beraadslaagden fluisterend samen.

- Zal hij weer náást mij gaan? vroeg de moeder gespannen.

Maar de dienaren antwoordden niet.

Zij bogen zich weer over het Kind en luisterden aan zijn hoofd, en spraken daarna nogmaals fluisterend samen!

Zonder zich te bewegen liet het Kind de dienaren alles doen. Zijn oogen hielden al maar het bleeke plantje vast, en hij lachte er naar, zonder pijn te klagen, zelfs toen één der dienaren het bovenste van zijn hoofdje afsneed om er in te kijken.

- Zal hij weer náást me gaan? vroeg nog eenmaal de moeder bang.

Nu wendde een van de dienaren zich tot haar, zeggende:

- Het Kind is volmaakt gezond; al wat het doet moet dus goed zijn.

En ze namen hun messen en scharen bijeen, en wendden zich om te gaan.

Maar de moeder stelde zich vóór hen, vragende:

- Moet ik er dan in berusten dat hij mij alleen laat?

Dan bleven de dienaren lang peinzen; en zeiden eindelijk:

- Gij zoudt ook bij hèm kunnen blijven.

En gingen toen.

Hieraan nu had de moeder nog niet gedacht.

En weifelend bleef zij toeven in den stillen tuin, waar haar Kind naar den bodem staarde.

Eindelijk knielde zij naast hem bij het bleeke plantje, en staarde er heen als hij.

- Voelt ge het nu óók, moeder? vroeg het Kind zacht, na lang zwijgen.

Maar de moeder voelde alleen, dat haar Kind weer bij haar was.

- Wat moet ik voelen? weervroeg ze stroef.

- Dat het Geluk nu wéér zal komen op de aarde.

- Het Geluk? zei de moeder, terwijl haar hart krachtiger klopte dan al de jaren, die ze leefde in het land waar de koning alle goden doodde.

- Ja, moeder: het Gelùk!

Maar de moeder antwoordde somber:

- Het Geluk kan niet leven op de aarde; daarom hebben we goden noodig die het ons beloven er boven.

- Het Geluk van bóven de aarde kan niet leven op de aarde, moeder.

Maar het Geluk dat kiemde in de aarde, kan ook leven òp de aarde, als het gevoed wordt dóór de aarde, zei het Kind.

- En zou dat het Geluk zijn? twijfelde de moeder.

- Ja, moeder: het Geluk van de aarde.

Maar nòg begreep de moeder niet.

Dan, dagen en dagen bleef ze bij het Kind, gebogen als hij boven het bleeke plantje.

En ze tuurde er op zóó strak, dat ze niet zag hoe het groeide onder haar oogen tot een vol-sappig gewas.

Tot het zoo hoog was als haar oogen.

Toen zag ze.

- En de koning? vroeg ze het Kind, opeens bevend van vrees voor de veiligheid van het plantje dat ze zelf had willen vertrappen.

- Dezen God kàn de koning niet dooden, zei het Kind, de handen vouwend van reine vreugde.

Dan hief de moeder zich op van den grond.

En gaande uit den stillen tuin, riep ze juichend tot den eersten dien ze zag:

- Kom!.... Kom!.... Mijn kind, heeft een god gevonden dien de koning niet dooden kan!

En ze riep dit tot meerderen, en verzamelde velen om zich heen, en bracht hen in den stillen tuin, waar het Kind zat onder het plantje dat nu tot een kleinen boom geworden was.

Maar de menschen, den boom ziende, schreeuwden dooreen.

- Is dàt een god?

- Een mooie god, die uit de aarde komt!

- Als er een god ìs, woont hij zóó ver, dat we hem nooit kunnen zien.

En weer anderen riepen:

- De vrouw speelt met ons!

- De knaap heeft zijn moeder óók waanzinnig gemaakt!

- Moesten we om dit groene boompje sneller gaan dan anders?

En ze raapten steenen van overal, en wierpen die naar de vrouw en naar het Kind.

Maar waar een steen raakte, kreeg de boom een nieuwen loot, en het Kind een glimlach.

Toen smeten ze de vrouw met steenen.

Maar de vrouw ving de steenen in haar handen en kuste die tot bloemen.

Dan werden de menschen moe en verlegen.

En ze beraadslaagden met elkaar wat ze zouden doen.

- We moeten den koning vragen te komen, zei een van hen.

Hij, die alle goden doodde, kan ook dezen dooden als hij valsch is.

En ze togen met velen naar den koning, en stremden, breed voortgaande tusschen hen, het draven van zijn dienaren, en wilden geen blinddoek, en duwden de wachters opzij, en wierpen de poort open, en deden wijd daglicht stroomen in zijn paleis, en gilden:

- Gij, die al onze goden doodde, waarom doodt ge niet den god van het Kind?

En de koning, verschrikt in het licht, zei:

- Ik wist niet dat er een nieuwe god was!

En de menschen, dreigend, zeiden:

- Kom dan gansch in het licht en zie!

Dan, hulpeloos, klaagde de koning:

- Ik kan in het licht niet zien.

En de menschen, gebiedend, zeiden:

- Kom dan hóóren!

Daarop verzamelde de koning vele dienaren rond zich, en volgde met die allen, de menschen naar het land waar hij de goden doodde.

En hij zei:

- Ik zal den god van het Kind dooden als alle!

Maar toen hij in den stillen tuin de plaats naderde waar het Kind en de moeder onder den boom zaten, stond hij aarzelend stil, en zei:

- Dat het Kind spréke van zijn God.

Dan nam het Kind zijn stem en sprak:

- Toen Adam en Eva, uit aarde-stof geboren, leefden in den hof van Eden, plantte Javeh, een van de goden dien gij doodde, uit nijd over hun menschengeluk daar den Boom der kennisse.

En Javeh zei tot Adam en Eva, wetende hiermede hun begeerte te wekken: Gij zult niet eten van den Boom dien ik plantte.

En Adam en Eva, naar menschenaard, aten van de vruchten des Booms, schoon die wrang waren en bitter.

En Adam en Eva dwaalden weg uit den schoonen hof waar de Boom des levens groeide, welks zoete vruchten hen tot nu toe voedden.

Want het gif van den Boom der kennisse vulde hun aderen, blindde hun oogen, deed wanen hun zin.

En als zij dwaalden ook hun kinderen en hun kinds-kinderen en ook dier kinderen kinderen tot op dezen dag.

En de tijden verwoestten den hof van Eden, en doodden den Boom des levens.

Maar in haar warmen schoot had de aarde een van zijn vruchten bewaard.

Die hoorde ik kiemen, wanneer ik de oogen gesloten, luisterde naar moeder Aarde, als vader Zon haar kuste.

En uit dezen is mijn God geboren.

Dan ging het Kind weer onder den Boom, waar ook zijn moeder was.

En zie, terwijl het Kind sprak, waren oogen gekomen onder het voorhoofd van den koning.

En hij zag in het licht.

En hij knielde voor het Kind, en boog het hoofd, en sprak:

- Dezen god zal ik niet dooden, maar ik zal hem dienen; want Hij is God!

En met hem knielden zijn dienaren en aanbaden het Kind, en de moeder die het Kind gebaard had.

En alle menschen weenden van vreugde, nu in het land waar zij woonden weer een God zou zijn.

En zij zeiden hem tempels te willen oprichten, om die te kunnen versieren met het werk hunner handen.

Want liefde tot God doet kunst geboren worden, die is een uiting van scheppingsdrang, die is een afschijnsel van God's geweldigen drang tot scheppen.

Maar het Kind, dit hoorende, rees weer op van onder den Boom waar het zat, en sprak met sterke stem:

- Gij koning die God dienen wilt met al uw dienaren, en gij menschen in wier midden God is weer gekomen, hóórt:

Gij zult niet aanbidden, gij zult leven; want God is een god des levens.

En niet zult gij God tempels bouwen; want hijzelf bouwde zich de tempels die gij hem zijt.

Zoo zult gij den tempel dien hij zich bouwde, niet verderven.

En gij zult niet zien bòven de aarde, noch ònder de aarde; maar gij zult zien waar gij zijt: òp de aarde.

Want wie boven de aarde zien, worden verblind van licht, en wie ònder de aarde zien, worden blind van duisternis; maar die òp de aarde zien, worden verlicht door het Leven.

En het Leven in u, antwoordt op het leven buiten u; en de eenige god ìn u, kent den eenigen god bùìten u.

Zoo zal daar vrede onder u zijn, door kennis tusschen u en den God der aarde, die het Leven is.

En het geluk zal wederkeeren in uw midden; en de dood zal geen verschrikking meer zijn.

Want de Dood is een overgang in God, en het Leven is een overgang in God.

Zoo zal van nu aan uw drieëenheid wezen: God, de Dood, en het Leven.

Ook zult gij niet zien bóven mijn woorden, noch ònder mijn woorden; maar òp mijn woorden.

Want boven mijn woorden zijn de doode goden, en onder mijn woorden zouden valsche goden kunnen zijn.

En gij zult niet buigen voor den Boom; want de Boom zal buigen voor u.

Als hij gelijk is geworden in hoogte aan de grootste onder u, zal hij zijn wasdom einden en zijn twijgen over u welven.

En gij zult u voeden met de vruchten van den Boom; die zullen het gif der kennisse dooden in uw lijf.

Want gij zijt van de aarde, en het Leven der aarde is in u, als in de kleinste plant.

En hij sprak:

Ook zult gij niet knielen voor mij.
Ik ben geen profeet; maar een mensch zelfs kleiner dan één van u-allen.
Want ik heb gehoord wat klein was en vlak bij de aarde, en ik heb gezien wat klein was en vlak bij de aarde: dàt, waartoe gijlieden te groot waart.
En terwijl het Kind zoo sprak, was hij gegroeid tot een man, en zag over allen tot wie zijn woorden gegaan waren, in de oogen van den koning.
En de koning juich-lachte van vreugde; want hij had nooit geweten wat het Kind wist.
En de Boom had zijn takken zwaar van vruchten gewelfd over alle hoofden.
En de menschen namen en aten, en voelden het geluk weer-keeren in hun midden.
En van nu aan arbeidde de koning in het licht, en om der wille van den God van het Kind.
En in het land waar God was weergekomen, leefden de menschen de vele uren van hun leven in het Leven-zelf, in God-zelf, in het geluk van de aarde.
En zij namen de tijden van Dood en Leven bijeen en verdeelden die in seconden.
En die seconden waren allen aan waarde gelijk.

* * *

En ik die het Kind gezien heb in mijnen droom, leef mijn dagen vreemd buiten het doen der menschen.

En ik bid dat het Kind komen zal, voordat alle goden dood zullen zijn.

Want om mij heen zie ik nú al, zoekende droef in het leege, veel mannen en vrouwen, vrouwen en mannen, treurende onbewust om de goden die men hun doodde.

En ik beef, denkende aan de dagen dat àlle goden dood zullen zijn, en alles leeg, en alle menschen droef:

Schoon ik die dagen niet zien zal.

MARIE MARX KONING.

Grieksch loofhuttenfeest.

‘Si ce n'est pas Dieu, c'est du moins son cousin germain!’

Aldus Mirabeau op zijn sterfbed bij het aanschouwen van den zonsopgang. De kolos uitte zich naar zijn wezen en greep een beeld uit het kolossale.

Ongezocht rees bij Mirabeau's uitroep voor mijn oogen de gestalte van den ouden genealoog in wiens systeem bloedverwantschap tusschen Zon en Opperwezen nog maar schuchter te voorschijn treedt: ‘Zeus en Helios kleinzoons van Hemel en Aarde,’ rekent hij ons voor, ‘en hun vaders waren broers, Kronos en Hyperion.’ De hedendaagsche mytholoog vermeet zich 't den ouden dichter te verbeteren; langs etymologischen weg is spoedig bewezen dat Kronos (de Voleinder) en Hyperion (de Hooge, Verhevene) andere namen zijn voor Zeus en Helios, zoodat deze *zoons* van Hemel en Aarde blijken te zijn. Merkwaardiger dan dit genealogische passen en meten, dit eerbiedwaardige doch niet van perkamentlucht vrije etymologiseeren, lijkt ons een zeer oude inscriptie uit Amorgos, die van een' god Zeus-Helios spreekt. Hebben wij hier een stuk antieke natuurbewondering, de vrome uiting van den ongeletterde, die onder de betoovering van den rijzenden Zonnegod hem als God begroet?

Zeker kan deze steen, deze vereeniging van godennamen ter aanduiding van éenzelfde goddelijk wezen, geen getuigenis bewaren van het betrekkelijk reeds vroeg ingetreden tijdperk, dat in het antieke geloofsleven den naam van syncretisme draagt. Reeds vroeg begon de zuivere grieksche religie, die in natuurvereering en cultus der afgestorvenen wortelde, oostersche elementen in zich op te nemen. Aangezien echter

het wezen dier vreemde goden veelal niet door den naam van één inheemsche godheid kon worden gedekt, zocht men uitkomst in het samenvatten van meerdere inlandsche namen tot beschrijving van het ruimere begrip, dat in het land van herkomst aan den vreemden naam werd gehecht. Dit kunstmatig streven heeft den weg geëffend voor een uit het veelgodendom zich ontwikkelend monotheisme, een streven zoo duidelijk sprekend op een gouden munt van 38 voor Christus waar de afgebeelde god Zeus-Pantheos de attributen draagt van niet minder dan zes verschillende zuiver-grieksche godheden. Immers ten gevolge dezer ineensmelting verflauwden de lijnen van elk afzonderlijk godenbeeld, van elken naam, begonnen, óok waar van uitheemsche wezens geen sprake was, doch men de landsgoden zelf aanriep, koppeling van namen, naamsverwisseling, vereenzelviging, meer dan voor het godsdienstig bewustzijn gunstig was veld te winnen. Nu had deze strooming zoo al niet gekeerd, dan toch belemmerd kunnen worden, indien elk der Grieksche goden een scherp te voorschijn tredend karakter, een klaar omschreven, dogmatisch gewaarborgde functie in de wording en instandhouding van het al bezeten had. Zóo stond het echter met die goden niet. Niet alleen dat hun ambtssfeeren elkander geheel of gedeeltelijk dekken, doch bijna elk hunner is van meer dan één sfeer het centrum, zoodat in de verbijsterende warreling van elkaar kruisende gebogen lijnen die het machtsgebied der goden graphisch voorstellen, het oog maar al te vaak den loop verliest. Het vage, wazige, dat over de voorstellingen der Olympische Goden verbreid ligt, uitwisschend allen scherpen omtrek, oplossend elke sprekende kleur, hoe geschikt het overigens zijn mocht tot weergeven van de bewuste en gewilde nevelachtigheid, die de geloovige Griek als poëtischen sluier om zijne religieuse ideeën had geslagen, moest wel voorbereiden op den ook door rationalisme weldra geëffenden grauwen achtergrond, waaruit zich langzaam dan weder de idée van monotheïsme zou opwerken. Anders gezegd: niet de banale aanval door Euripides' tijdgenooten op de naïef-blijde, kleurenrijke godenwereld van Homerus gedaan, zou deze schoonste aller droomwerelden hebben kunnen verstoren, zoo na het aanvankelijk afrukken van het decor in plaats van in elkaar vervloeiende voorstellingen van uit religieusen

bodem gewassen phantasie, een schaar zich zelfstandig bewegende godengestalten, elk beheerschende een bepaald deel van natuur- en gemoedsleven, ware voor den dag gekomen. Voorzoover zij dit waren en deden - ik denk aan Demeter als Aardmoeder -, al kwamen zij niet ongedeerd uit den kamp, zij bleven nog langen tijd bestaan; doch wat kon er van den in en door zijn veelzijdigheid zoo zwakken en aantastbaren Apollo, van de sinds lang gecompromitteerde Aphrodite, van Dionysos, den alouden vegetatiegod, thans in kwaadbefaamde mysteriën en oostersche uitzinnigheid wisselend van vorm en naam, - wat kon er van hen en anderen blijven dan eene heugenis aan de lichtgeloovigheid van der menschen kindsheid? ‘Zeus, wie hij ook zijn moge!’ had reeds Aeschylus uitgeroepen: thans bleef de naam alleen om gedragen te worden door de levende idee van een Albestuurder.

Er is een tijd geweest - Welcker trachtte het wetenschappelijk te bewijzen en Schelling kwam er toe door philosophische speculatie -, dat men zich de Grieksche godenwereld ontstaan dacht uit een relatief monotheïsme scherp onderscheiden van het absolute of reine monotheïsme, waarin, gelijk wij boven zagen, diezelfde wereld eindigde. Tusschen beide, eind- en beginpunt, zou dan gestroomd hebben een zich eerst verbreedende dan verengende godenvloed, ontwikkeld door hypostaseering, differentieering van attributen, die aanvankelijk behoorden aan Zeus den hemelgod, ‘die tiefliegende Wurzel aus welcher alle einzelnen Göttergebilde hervorgewachsen sind.’

Dit standpunt is door de wetenschap onzer dagen als onhoudbaar verlaten. Verlaten, doordien men in plaats van algemeene bespiegelingen te houden over die Anfänge aller Religion, de teksten der Oudheid heeft opgeslagen en gelezen wat er stond. Zoo hierin een verwijt mocht liggen aan vorige geleerdengeneraties - Welcker staat daarboven! Alleen, de man was kind van zijn tijd en die tijd stond in het teeken der philosophische beschouwing.

In het hart nu van Albanië, bij het heiligdom van Dodona - het oudste waarvan Europeesche beschaving heugenis draagt - te midden van ruwe bergstammen, die hunne gewoonten en begrippen tot in de vijfde eeuw voor Christus onveranderd hadden bewaard, vertelden de priesteressen aan

Herodotus ‘dat de Grieken in den oerstaat wel is waar aan de goden allerlei offers brachten, doch hen met geen bizonderen eigennaam of bijnaam aanriepen.’ Berichten uit den oertijd hadden die vrouwen zeker zoo min als wij, doch zij konden door hare blikken te richten op de volksstammen rondom, voorzeker zich eene betere voorstelling van de zeden dier vervlogen eeuwen maken. ‘Later dan ook eerst,’ vervolgt Herodotus, ‘hebben Homerus en Hesiodus den goden namen gegeven, hunne genealogie vastgesteld, hun ambtskring bepaald.’ De oer-Griek aanbad dus zijne goden als een reeks naamlooze Augenblicks- und Sondergötter: hij aanbad den storm die zich verheft, de zon die verrijst, de vulkaan die uitbarst, als momentaneele uitingen van de onbenoemde godheden die hem omringden. En terecht: ‘Nur endliche, begrenzte erscheinungen und verhältnisse sind es in und an denen das gefühl des unendlichen in das bewustsein tritt. Nie ist es ursprünglich *das unendliche* an sich, zu dem zich das gefühl und der gedanke erhebt. Nicht *das* unendliche sondern *etwas* unendliches, göttliches stellt sich dem Menschen dar und wird im geiste aufgefasst, in der sprache ausgeprägt.’ (Usener.)

‘Elken dag is de zon weer nieuw’ luidde een der spreuken van Herakleitos den klaren philosoof en hij sprak naar den geest dier eerste Grieken, die bij elken zonnenopgang een nieuw geboren god juichend begroetten. Doch weldra heette de zon niet meer ‘nieuw geboren’ doch ‘herboren’: de onfeilbaar, regelmatige wederverschijning bleef niet onopgemerkt; krachtiger dan anderen moest wel het raadselachtig wezen zijn, dat zijn bestaan langer rekte dan een meetbaren tijd. Ook de maan met hare wisselende gedaanten, het zomer- en winterjaargetijde met bloemen- en sneeuwgewaad, de goden, die telken jare het bedrijf van den landman in opeenvolgende stadiën zegenden, de godheden van leven en dood voortdurend gevend en nemend onder mensch en dier, van alle daemonen, spookgestalten, geesten, schenen zij een meer dan momentaneel bestaan te lijden. Zoo traden er uit de rij der oogenbliksgoden enkele naar voren wien men grootere macht toeschreef, die eenen naam hadden, die men zich in bepaalde gedaante handelend en denkend voorstelde. Dit waren persoonlijke godheden.

Het voortbestaan van deze wezens, die in het landbouw-

bedrijf zulk een overwegende rol speelden, die benoemd waren naar het gebied hunner werkzaamheid, wier zegening en straf maatstaf waren voor wat men doen en niet-doen mocht, dit voortbestaan zou zonder de beroeringen der volgende tijden zich ongedeerd over eeuwen en nogmaals eeuwen hebben kunnen rekken; gelijk het zich dan ook gerekt heeft op italiaanschen bodem waar het nog laat in den republikeinschen tijd onder de boerenbevolking spottend met wat aan godendom van elders overwoei, zijn overwicht bewaarde. Doch de Dorische volksverhuizing - een stoot uit het Noorden zich van dal tot dal tot dal voortplantend over heel Hellas - joeg tal van stammen over zee, waar zij met hunnen naam ook hunne tradities bewarend zich hechtten aan de klein-aziatische kust. Bleek toen de waarheid van het Horatiaansch gezegde:

> van land verandert, niet van aard, alwie de golven klieft?

Men stelle zich voor een boerenstam, die tusschen de bergen een reeks van eeuwen een vergeten bestaan voert; die aan den beperkten bodem waarop hij nestelt, ontwoekert wat het eenvoudig bestaan moet rekken en daarvoor in vroomheid den ‘eerlijken akker’ dankt; wiens familie-tradities des te meer locale tint dragen, wijl de dooden in den akker neergelegd dezen een sacraal karakter hebben verleend; een' stam, die elk hoekje kent waar geesten zetelen, elk beekje, elken boom als weldoend wezen aan de jongeren ter vereering wijst; die een eigen zon, een eigen maan, eigene sterren ziet opgaan en flonkeren aan een eigen stuk hemel door de bergruggen gesneden uit het firmament. Jaag nu plotseling dit volkje ver over zee en plant het op een onbekende kust. Waar zijn hun geesten, hun spoken, hun goden, nu zij tevergeefs de plekken zoeken waaraan deze wezens waren gebonden? Waar hun dooden, die trouw verzorgd het nageslacht plachten te zegenen? Is die hemel, die zon, die maan, dat sterrenbeeld wel het hunne, nu het niet meer boven dezelfde bergen verrijst? Doorgesneden is elke traditie, doorgesneden de band van piëteit, die deze zonen der aarde aan den eigen akker bond. Zij zijn hun goden, hun godsdienst kwijt. Waartoe nog als voorheen de dooden te balsemen, nu deze toch niet aan den familiegrond worden toevertrouwd?

De geest van den doode zal niet hiér het lichaam zoeken, doch overvliegen en rondwaren om de plek waaraan hij werd ontrukt, waar elk voorwerp hem als bekende lokt. Waarom dan het lijk niet verbrand? Waarom niet met het doodenritueel der vaderen opgegeven zooveel dat slechts op eigen bodem waarde en bekoring had? Doch met het opgeven van den cultus gaat gepaard een losraken van moreele banden, gaat gepaard achteruitgang in beschaving, nu de mensch, onverschillig voor zijne omgeving, niet meer de techniek te hulp roept tot siering van woning en graf. Jaren van verwildering zullen moeten voorbijgaan voordat het fel geschokte effen bestaan van voorheen weer rust in evenwicht gevonden heeft. Maar dan, wie zullen dan de goden zijn? Zal zich dan op den nieuwen bodem en uit dien bodem een geloof ontwikkelen langs de aloude lijnen, zullen tradities aan de oude gelijk herleven, zal het leven weder worden gegoten in den ouden vorm? Zoo min als de mensch doorleeft een volk ten tweeden male de jaren en droomen zijner jeugd; uit de ruïne der oude wereld kan wel nieuw leven opbloeien, doch niet het leven van voorheen. Het herboren geloof zal winnen in breedte wat het thans aan diepte verliest. De verschillende stammen, als schipbreukelingen na den maatschappelijken storm op vreemde kust geworpen, zijn voorgoed aan de oude locale afzondering ontrukt, komen met elkaar in aanraking en bij de wisseling van denkbeelden, van voorstellingen, van overlevering gaat veel te loor wat eens aan elk een persoonlijk karakter verleende, verdwijnt veel intiems dat elk eens diep in het hart als eigen kleinood droeg en wat er rest, wat boven drijft, wat wederzijdsche kritiek niet behoeft te vreezen, het is wat aan allen gemeen was, wat allen als gemeen erkennen.

De Heer van het uitspansel, zijn wolken verzamelend over een ongemeten oppervlak, treedt in de plaats van dien zooveel inniger hemel, die eens tusschen vier bergen zijn domein mat; Aarde heet niet meer het afgepaalde akkerland, dat aan de inwoners der omwalling (polis) en aan hèn alleen honderdvoudig het toevertrouwde graan teruggaf; ruimer is zij thans en wordt als ‘velen voedende’ aangeroepen. Niet meer de intieme binnenzee, de zee die een luttel eiland omspoelde, deelt in het gebed, doch de aardomvattende wereldstroom

Oceanus; een arcadisch chthonisch wezen wordt de *aard*schuddende Poseidon; een holbewonende kabouter Hermes; een thessalisch medische daemon de groote genezer Asklepios. Zoo worden Agamemnon en Neleus, vroeger locale benamingen van hemel- en onderwereldsgod, thans koningen; heroën behoorende aan één bepaalden stam gaan zwerven over heel de aard; overdracht van sagen verlegt de woonplaats van westersche heroën naar het Oosten (Hektor), stamnamen verbreiden zich over gansch een volk; gelijkluidend geographische benamingen verschijnen plotseling op de meest uiteenliggende punten der bekende en onbekende wereld; de zon gaat niet meer op boven het oostelijk gebergte dat elks gebied afsluit, doch ver in het Oosten in het fabelachtig Aardland aan den Oceaan. Reeksen van voorbeelden doemen op voor de oogen van den attent geworden lezer der homerische gedichten: de groote volksverhuizing heeft nog grooteren ommekeer gebracht in goden- en heroënwereld; 't is alsof een forsche hand gegrepen heeft in den mythologischen namenschat en hem naar willekeur gestrooid over de wereldkaart. Men roemt - en terecht - der Grieken plastisch talent en ik weet niet of men daarbij genoegzaam denkt aan een gebied, waarop die plastiek wonderen heeft verricht: dat der sagenvorming. Doch daarbij hadden die Ouden de beminlijke gave van zelf te gelooven wat zij zooeven hadden verzonnen. Tacitus sprekende van hunne voorliefde voor al wat nieuw en wonderlijk was schetst dit volk uitnemend in een paar woorden: fingebant simul credebantque! En wij stemmen in met den uitroep van den grooten opmerker, die hoofdschuddend zijn volk toevoegde: ‘Gij zijt en blijft altijd kinderen!’

De nieuwe religieuse voorstellingen, de hervormde sagenwereld, die zooveel aan breedte had gewonnen als zij minder diep ging, moesten nog, om een technischen term te gebruiken, ‘toegesteld’ worden; een vast, onwrikbaar, raam moest dit alles hecht omvatten. Dit nu deden de Aeolische zangers, klein-aziatische troubadours, die een thessalisch motief ‘de wrok van Achilles’ tot kern namen van hun recitatief, een greep doende uit de tallooze sagen van westerschen oorsprong. Hoeveel krullen er bij de afronding onder de schaafbank vielen! De massa is zoo groot als onze spijt over het verlorene, als onze vreugde over het terugvinden van een enkelen spaander.

Zoo werd eene beschrijving van het gekibbel en den strijd tusschen eenige westersche stamhoofden, wien men thans tot tooneel van handeling de burcht van Troje aanwees, niet slechts de drager van het poëtisch kunnen dier tijden, doch tevens de standaard waaraan de vlag van het nieuwe geloof werd geheschen, een vlag, die weldra prijken zou op diezelfde Grieksche burchten waar eens de simpele, landelijke goden met namen aan het landbouwwezen ontleend werden aangeroepen.

De Homerische goden - ik spreek niet van de homerische *menschen* - hebben niet veel kern. Ontneemt men hun die schitterende wapenen, die ratelende wagens, dien ambrosischen glans, laat men verstommen die donderende stemmen en pralende woorden en staan zij in hun naaktheid daar, dan is elk hunner in zijn grilligheid, lichtgeraaktheid, zucht naar materieel genot, maar een pauvre Sire. Bij elke hernieuwde lectuur komt men meer onder de bekoring van Homerus' personenteekening, vooral in de Odyssee, en niet licht vindt men in eenige literatuur kabinetstukjes als b.v. het gesprek tusschen Odysseus en Eumaeus, noch karakterschetsen die minder psychologischen opzet verraden, - doch die goden! Bij dezen kan men vaak geen gepasten ernst bewaren: zij worden eerst goed als zij hun godenpakje uittrekken en echt menschlijk doen. De verklaring nu van dit weinig-diepgaande, dit onzekere, meen ik in hunne wordingsgeschiedenis, boven met enkele trekken aangegeven, te mogen zoeken. Aeschylus heeft aan vele dier holle goden een degelijk, heilig fonds weten te geven door in hen de causa movens te leggen van wat er omging in zijn eigen hoogernstig, vroom gemoed. Doch dat een later geslacht aan 't welk die eigene wijding ontbrak een gemakkelijk spel kon spelen met het Olympisch marionnetten-theater, dat zal niemand bevreemden, al lijkt het hem een kinderachtig spel om tot de tanden gewapend in het pantser van rhetoriek en rationalisme met gevelde lans in te rennen op een lederen pop.

Wie in het vóor-socratisch Hellas echt religieus gevoel zoekt, hij kan het vinden bij Aeschylus en in de overblijfselen, die van een voor-homerische vereering der goddelijke Natuur getuigen. En zoo hij slechts aandachtig die rij van onbekende wezens, wien eens het eenvoudig boerenvolk zijn

devotie bracht, onder de oogen laat voorbijgaan, zal wellicht Erasmus' woord instemming bij hem vinden: ‘dat er velen gezeten zijn in den raad der heiligen al staan zij ook niet op onzen kalender vermeld.’

Op de eerste dezer bladzijden wees ik op eene oude getuigenis van innige bewondering opgewekt door het verrijzen van den dagvorst en het zou geringe moeite zijn meerdere citaten van Ouden aan te voeren, die eens als Orpheus den morgenstond afwachtten op het gebergte om als zonen der Muze hunne gevoelens uit te zingen in een lied. Lang niet in dezelfde sympathie mocht zich de Middagzon verheugen: haar brandende stralen hadden het vocht der Hippokrene opgedroogd vóordat de dichter den beker kon ledigen.

Hier ligt een diepgaande klove tusschen Noord en Zuid. Voor ons zonen van nevel, damp en mist is de middagzon een welkome gast: een dag zonder zon een dag zonder leven, en bij haar heldere stralen vergeten wij in dankbaarheid die vele dagen waarop zij geel en scherp geteekend kan worden aangestaard als de maan. Anders was en is het voor den Zuiderling. De brandende middagzon dreigt mensch en dier met plotselingen dood, kweekt ziekten - met name pest - onder het vee, slaat met afmatting, kortom is een vijand, dien men in holen of onder dicht gebladerte ontvlucht totdat hij heeft uitgeheerscht. Eerst bij den ondergang heeft de mensch wederom oog voor de zonne-majesteit. De schoonste tijd evenwel van den dag breekt aan als de rustige maan met haar kalm licht, zelf een' herder onder de schaar der sterren gelijk, de kudde over de met zilverglans overgoten hoogvlakten begeleidt:

Nacht ist schon hereingesunken,
  Schliesst sich heilig Stern an Stern;
Grosse Lichter, kleine Funken
  Glitzern nah und glänzen fern;
Glitzern hier im See sich spiegelnd,
  Glänzen droben klarer Nacht;
Tiefsten Ruhens Glück besiegelnd,
  Herrscht des Mondes volle Pracht.

Of, om Homerus-Voss aan het woord te laten:

> - wenn hoch am Himmel die Stern' um den leuchtenden Mond her scheinen
> in herrlichem Glanz, wann windstill ruhet der Aether; hell sind alle die
> Warten der Berg', und die zackigen Gipfel, Thäler auch, aber am Himmel
> zerteilt endlos sich der Aether.

Groot was dan ook de rol, die door de maan in het leven van den antieken herder, jager en visscher - want deze drie beroepen gingen zeer vaak samen - werd gespeeld. Door haar geregelden voor elk waarneembaren loop, door haar duidelijk zichtbare phasen was zij de tijdmeter voor zijn weinig afwisselend bestaan, dat meer met dagen en maanden dan met jaren rekende. Zij oefende invloed op de gezondheid: middelen die krankheid moesten doen afnemen mochten slechts bij afnemende maan worden toegediend; vallende ziekte en waanzin stonden onder haar macht. Gelijk zij zelf nu eens schuchter vlood voor den zonnegod, dàn weer verliefd hem volgde, ten slotte met hem werd vereenigd in een ‘heilig huwelijk’, zoo deelde zij in menschlijke liefdesmart, kon weerbarstige schoonen door hare betoovering in liefdebrand ontsteken en het gewenschte huwelijk tot stand brengen.

Als schutspatronesse der heksen en toovenaressen daalde zij op magische bezwering uit den hemel af op de aarde, kon echter ook door dergelijke middelen worden verduisterd of gereinigd. Wijl men bij helderen nachtlijken hemel onder het volle licht der maan ter jacht ging gold zij zelf een groot jager en vervolgde de gedrochten van den dierenriem bij haren hemelloop.

Haar gehoornde vorm maakte haar bij uitstek tot beschermende godheid voor het hoornvee; zij werd dan ook als ‘de Gehoornde’ door den herder aangeroepen tot het doen gedijen der kudde, tot heling van door zonnebrand geslagen krankheid. Nam zij dien vorm aan, naar de voorliefde der landelijke goden tot assimilatie aan hunne beschermelingen, dan verscheen zij als koe of hert en speelde als zoodanig in Grieksche sagen - Europa's ontvoering door Zeus, Iphigenia's redding door Artemis - een' groote rol.

Hadden aldus de nomadische herders tot vereering der Gehoornde rijkelijk aanleiding en brachten zij haar een

maandelijksch offer - dat hierom evenwel niet met eenigen feestdag verbonden was, wijl het vee dagelijks naar de weide moest worden gedreven en hun maag den herder geen vacantiedag toestond -, ook bij den gezeten landbouwer was zij in eere. Immers bij heldere nachten als de maan het schitterendst fonkelt en de warmteuitstraling van het aardoppervlak het sterkst plaats heeft, zal de neerslag van dauw op de afgekoelde planten bijzonder zwaar zijn. Wijl nu bij beperkten regenneerslag de dauw een machtige factor wordt voor den plantengroei, kende het landvolk, dat op klaren maneschijn rijken dauw zag volgen, aan de maangodin vruchtbaarmakende kracht toe. De maan bevochtigt en kweekt de planten, luidt daarom de uitspraak van een Oude; zelfs 'vruchtbrengend' wordt zij genoemd; men zaait en plant in de eerste helft der maand, als de maan wast, gelijk men noch het wolvee noch het eigen haar scheert bij afnemende maan vreezende voor blijvende kaalheid.

Wat echter den herdersstand ontbrak was den landman niet onthouden: gelegenheid om een vollen dag te wijden aan de viering der wederverschijning, aan de viering van den vollen bloei der godin en wij mogen gelooven, dat de pannychis, het nachtelijk feest, als de gevierde zelf onder hare vereerders verscheen en toezag op het bereiden van haar offermaal waarvan straks de geur tot haar zou opstijgen, dat die nachtelijke vreugde het kernpunt van de viering was. Hier vloeide maan- en aardvereering in één. Mocht ook aanvankelijk het donkere schaap aan de Aardmoeder gewijd tegenover het witte, dat de Gehoornde ontving, het onderscheid tusschen beide godheden, die in de bescherming der plantenwereld elkaar ontmoetten, in aller bewustzijn hebben verlevendigd, het offerlied dat beider namen eng vereende, benevens het geloof dat de maangodin wegdook in bergholen om haren Endymion te ontmoeten, zullen de versmelting spoedig genoeg in de hand hebben gewerkt; eene versmelting, die weldra zoover ging dat men de Nachtvorstin als 'dochter van Demeter', koningin der onderwereld begroette, dat de maan het verblijf van de zielen der afgestorvenen werd. Een geloof dat heden ten dage hoogst waarschijnlijk nog voortleeft in het bekende kinderverhaal van het 'Mannetje in de maan.'

In dit verband is zeker gansch merkwaardig eene vondst door de hedendaagsche archaeologie op het eiland Thera gedaan. Onmiddellijk toch nabij de plek waar blijkens gevonden tempelresten de Gehoornde godheid werd vereerd, vond men in de rotsen meerdere zetels uitgehouwen, soortgelijk aan die, welke men reeds vroeger op Rhodus en elders boven op het gebergte had aangetroffen. Volgens de inscriptie waren zij gewijd aan Hecate, een half hemelsch, half aardsch wezen, doch dat een der óudste *maan*godinnen is waarvan Grieksche mythen gewagen. Altaren dus in den oorspronkelijken vorm van banken, waarop men meende dat de godheid plaats nam, opdat de vereerders de gaven zouden leggen aan haar voeten; koningstronen voor vorsten machtiger dan de grooten dezer aarde en daarom ver boven het gewoel der menschen op de bergkoppen geplant. Welke tempel is indrukwekkender dan zulk een reuzenzetel die in eenzaamheid oprijst in het blauw des hemels?

Zou reeds de omstandigheid dat op een antiek landelijk feest waar de machten der vruchtbaarheid werden vereerd, de vegetatie-god bij uitnemendheid, Dionysus, niet vergeten kon blijven, dezen god in het boven beschreven feest eene plaats hebben verzekerd, hoeveel te meer moest dit wel geschieden nu diezelfde Dionysos als ‘gehoornde stier’ voorgesteld en aangeroepen een wettige plaats mocht vórderen, wáarook ‘de Gehoornde godheid’ werd aanbeden. Dankte hij 't niet juist aan zijne vruchtbaarheid en onbetoomde groeikracht, dat hij als forsche stier in de volksverbeelding leefde? Bovendien, de neiging der Grieksche religie eene idee in een *paar* godheden van beiderlei geslacht te belichamen kon zich ook hier niet verloochenen. Het feit op zichzelf, dat naast de godin Luna een god Lunus in de schriftuurlijke overlevering der Oudheid voortleeft, zou reeds voldoende ons zoeken naar den partner van de Gehoornde godin kunnen wettigen.

Had dus thans der Grieken sluimerend vertrouwen in het bestaan van een Gehoornden God, die naast de maangodin over het hoornvee waakte, wakker geroepen door het Euhoe Bacche!, de bevrediging der werkelijkheid ontvangen, het nachtelijk feest won niet weinig in schilderachtigheid nu den eigenaardigen gebruiken, die met den wijnoogst samengingen,

eene steeds grootere plaats in het ritueel werd toegekend.

In de fraaie beschrijving van het oogstfeest, die het achttiende boek der Ilias siert, lezen wij hoe het gebruikelijk was dat voor het zwoegend volk

> abwärts unter der Eiche bereiteten Schaffner die Mahlzeit
> rasch um den mächtigen Stier, den sie opferten; Weiber indessen
> streueten weisses Mehl zu labendem Mus für die Ernter.

Dat onder het zware eikenloof buiten den zonnegloed het maal werd aangericht zal niemand bevreemden. Wien voorts het teekenend beeld uit Jesaia in den geest komt: ‘En de dochter Sions is overgebleven als een hutje in den wijngaard, als een nachthutje in den komkommerhof’, hij zal het oprichten van zulke tentjes ter bescherming van den landbouwer tegen de middagzon met het Grieksche gebruik in overeenstemming achten. Is men bovendien door het bondig betoog van Wellhausen in zijne Prolegomena overtuigd geworden, dat aan de Loofhutten der Israëlieten slechts een historische achtergrond gegeven is door deze met de woestijnvlucht in verband te brengen; dat de Loofhutten in oorsprong niets waren dan tijdelijke verblijfplaatsen door het oogstend volk in de open velden opgericht, dan zal men wellicht met mij geneigd zijn de met ‘loof beschaduwde tenten’, waarvan een oud zegsman in verband met het feest der Gehoornde godheden melding maakt, op te vatten als een oorspronkelijk in de kringen der oogsters thuisbehoorend materiaal, als een slechts door het opnemen van Dionysus in de rij der Gehoornde godheden in den feestritus binnengedrongen bestanddeel. De tenten, die overdag dienden om de oogsters, dienaren van Dionysus, te beschermen en te verfrisschen, zouden dan ‘als overgebleven hutten in den wijnberg’ bij het nachtelijke feest hebben gediend als welkome verzamelplaatsen voor de feestvierende menigte, wederom, hoewel in ietwat anderen zin, dienaren van Dionysus.

Eene afbeelding op een antieke vaas, voorstellende hoe eenige tafels geplaatst onder een van druiven krakend prieel tot feestdisch dienen voor een plunderende, buitelende, bende Satyrs, komt mij voor eenen vasten vorm te kunnen geven aan de voor ons nog vage gedaante der grieksche loofhutten.

Jongere geslachten, wien de wording dezer instelling in het verborgene lag, beschouwden de aanwezigheid der loofhutten als een noodzakelijk iets, vroegen niet vanwaar deze hutten kwamen, doch verheugden zich er in: Schmeckt doch dem Sperling die Kirsche, ohne dass er daran denkt wie sie gewachsen ist.

'Karneia' noemden de Ouden dit feest, het feest den Gehoornden gewijd. Dat de mythographen - echte Wagnertypen, trockne Schleicher die behoorlijk de uitingen van het natuurgevoel der vaderen boekten en klassificeerden, - blind voor het zoo duidelijk sprekend feit dat de Maangodin in de éerste plaats het object der vereering was, des ondanks alléen van den manlijken patroon (Karnos) gewagen en aan dezen *gefingeerden* eponymos ten onrechte een overwegend gewicht toekennen, mag ons bij de verklaring van het woord Karneia niet op een dwaalspoor brengen. De massa, bij wie, tenminste in deze materie, het juiste gevoel berustte, die zich hare godheden gepáard dacht, zal wel steeds hebben gedacht aan het *feest der Gehoornden.* Evenwel, de geschiedenis dient nota te nemen van geboden overleveringen, al mogen wij de waarheid ook te zien krijgen door eene onzuivere middenstof. De Xenophonteische Socrates is half raisonneur half zot en de Goethe van Eckermanns brieven een schoolvossige pedant: toch laten wij Xenophons Gastmaal niet ongelezen en hebben de Gespräche mit Goethe bij de hand. Wij willen zelfs de mythographen gelooven, als zij laten doorschemeren, dat het op den voorgrond dringen van den god Karnos, die in het oude Sparta zooal geen eigen tempel, dan toch een cultusbeeld in het huis van zijn priester had, van tastbaren invloed is geweest op het binnendringen eener nieuwe godheid in den bond der Gehoornden, van niemand minder dan den lichtenden Apollo. Gelijk overal waar deze zijn intrede deed, trok zijn schitterende figuur aanstonds aller oogen tot zich; de felle verlichting van éen punt liet al het andere in grauwig waas schuilgaan; hij is de Alexander onder de goden, zooals deze een god onder de menschen was: Deus invictus! En toch, hoe krachtig zijn ingewortelde namen. Te Amyclae in de Peloponnesus vierde men in aloude tijden het afsterven en herleven der natuur in de figuur van den verdwenen en herboren Hyacinthus. Apollo dringt in den

cultus binnen. Edoch de naam Hyacinthia blijft bestaan. Zoo ook hier. Met de Doriërs vaart de Acarnanische Apollo op vlotten over de Corinthische golf; hun zwaard baant hem over de Peloponnesische bergen een weg, de inheemsche stammen wijken, ontvluchten over de landengte of wel gaan óp en smelten weg in den van kracht en moed blakenden Dorischen stam. Wat van hoogere beschaving onder de onderworpenen getuigt, maakt zich volgens een onwrikbare wereldwet van den overwinnaar meester, wordt echter door diens alles reglementeerenden geest in vaste kluisters gesloten. De plant zal blijven leven, doch haar bloei beperkt blijven binnen de enge ruimte waarin zij met vaste hand werd overgebed. De Gehoornde Goden schuiven ter zijde en laten Apollo den eerezetel. Als symbool van den Dorischen geest zullen koren van naakte knapen voortaan dansen voor Apollo *Karneios*; de ongehuwden, die zich door hunne onvruchtbaarheid vergrijpen aan het belang van den staat, zullen bij loting moeten bijdragen in de kosten van het feest; de Doriër, die de waarde der muziek voor de harmonische ontwikkeling naast gymnastiek hoog acht, stelt muzische kampspelen in: schoon citherspel vermag zooveel als 't zwaard! Het feestvierend volk moge zich zelf een lam hebben gemest voor het aanstaand feest, aan den officiëelen maaltijd in de loofhutten nemen op hoog bevel voortaan slechts negentallen - heilige getallen - deel en daar zal ook de heraut niet ontbreken, die door een stoot op den hoorn aanvang en einde der ceremoniën regelt. Niets zal er voortaan geschieden wat polizeiwidrig is: een aanvallig tooneel vol germaanschen Ordnungsgeist en Gemütlichkeit.

Thans zijn wij met onze verbeelding in den na-homerischen tijd: de rhapsodenzangen sterker en sterker klinkend van over de zee hadden met het epos de faam der reeds gegenealogiseerde Olympiërschaar gedragen over het vastland. Daar was een nieuw geslacht aan het werk getogen om den ontvangen schat te vermeerderen, af te ronden, te ciseleeren, en terwijl die troubadours Homerus' woord droegen van burcht tot burcht waren zij, dienaars der Muze, tevens de profeten van de Olympische religie: gedragen door het volksepos, veroverde het nieuwe geloof ongemerkt het volkshart; Homerus' lied werd der Grieken Bijbel. Doch terwijl het trotsche gewas

geplant van veld tot veld, weldra breed stond op den Helleenschen akker, groeide in 't verborgen in de schaduw dier fiere bladeren en trotsche kelken op nog menige plek het nederig doch inniger bloempje van het vóor-homerische volksgeloof. Ja, hier en daar verhief het zich zichtbaar voor het oog en mengde zijn welbekende kleuren onder den van oosterschen gloed stralenden homerischen bloemenschat. Zeker werd het in afgelegen oorden door de hand der eenvoudigen niet minder gekoesterd en gekweekt dan voorheen.

Ontrukt aan hun geboortegrond, waren de oude kolonisten waarvan wij boven gewaagden, - die door den drang der tijden woningen waren gaan zoeken ver over zee -, tevens ontrukt geworden aan een geesten- en sprookjeswereld, die ten innigste verbonden aan zoovele plekjes van den bodem, zelfs niet kón worden overgeplant. Bevrijd waren zij geworden van zoovele rondwarende schimmen wier verderfaanbrengende, onontkoombare macht onvoldoende vereering van afgestorvenen strafte aan het nageslacht; bevrijd van daemonen die zoenoffers vergden tot heul van vergeten pieteit, zoenoffers tot wering van pest, misgewas, ziekte, kinderloosheid. Daar de macht dier wezens niet reikte over de zee, vergat de van vrees ontheven mensch maar al te spoedig het uit angst voortgekomen verzoeningsgebruik. Vandaar dat wij in de homerische zangen, voor welke het bijna totaal ontbreken van feesten kenmerkend is, bovenal missen wat men met technischen term Sühnfeste noemt. Begrijpen doen wij het evenwel ten volle, dat in Griekenland zelf, in *na*-homerischen tijd, deze feesten, dit verzoeningsritueel, bekend en gebruikelijk waren: hier vertoonde zich toch het nooit uitgestorven, telkens en telkens herbloeiende plantje van het aloud volksgeloof. In geenen deele is, gelijk Erwin Rohde het meende, de gedachte aan overal dreigend gevaar en de bevrijding daarvan door de middelen eener religieuse reinigingskunst een hoofdkenmerk der na-homerische tijden, die in doodelijken angst naar middelen grepen aan den Cultus der vaderen vreemd. Wij staan hier integendeel voor iets zeer antieks, dat op Griekschen bodem nooit is uitgestorven, doch dat op den overzeeschen grond, waar het epos opwies, geheel ontbrak, geheel móest ontbreken. Dat het zich evenwel met het wezen van het heldendicht kon en zou verdragen, blijkt voldoende

hieruit, dat het eerste literair gestaafde voorbeeld van reiniging wegens gepleegden manslag voorkomt in de Aethiopis, een vervolgbundel op Homerus: Achilles wordt wegens moord op Thersites gepleegd gereinigd door Ulixes. Dus door een leek! Te merkwaardiger dan, dat in Hellas als drager en verbreider van de reinigings-idee optrad een god, niet de minste onder zijns gelijken - Apollo! Waar ligt hier de verklaring? Mogen wij aannemen dat de vlekkelooze stralen van den zonnegod hem bij uitstek tot den Reiniger, Phoebus, maakten? Zeker is het, dat Apollo aan de Karneia het karakter van Reinigingsfeest gaf.

De zondebok der Israëlieten, die beladen met de schuld des volks de woestijn werd ingejaagd, is in onze spreekwoorden bewaard gebleven. Dat men tot in de zesde eeuw voor Christus in Ionië, in Athene nog later, op een feest in het heete zomergetij menschen*offers* slachtte voor de zonden van geheel het volk, zal wellicht minder bekend zijn. Hoeveel menschlijker dan die ruwe Doriërs. Bij het oversteken van de Corinthische golf kwam hun van uit de Peloponnesus een waarzegger tegemoet; meenende dat deze tot hun verderf gekomen was, wilde een hunner hem dooden, doch trof een eigen stamhoofd. Daarom werd jaarlijks op het feest der Gehoornden een ‘gevloekte’ als drager van de zonden van Dorischen stam, een ‘eerlooze’ buiten de landpalen gejaagd. Laat ik er bijvoegen ‘voor den vorm’; 't was slechts een bedrijf van een Passionsspiel. Toch behoorde het gansche volk welks schuld werd overgeladen aanwezig te zijn; de afwezige, belast blijvende, kon gevaar voor de gemeenschap opleveren. Derhalve ging van den zevenden dag tot den zestienden in Karneeënmaand geen leger op marsch. Gevaar mocht dreigen voor het bestaan van Hellas; de Atheners beducht voor de Perzenhorde die bij Marathon landde, mochten een renbode afzenden naar Sparta; spoeden mocht zich Phidippides en den afstand van Athene naar Sparta binnen twee dagen afleggen: Sparta weigerde te komen vóor de maan vol was: het was Karneeënfeest! Godsdienst vóor staatsbelang? Veeleer eigenbelang vóor gemeenschapsbelang! Sparta en Athene waren weliswaar de beide ploegossen die den helleenschen ploeg moesten trekken, doch het span schikte zich niet gewillig in hetzelfde gareel. Zij wachtten op den voerman, die het hun

leeren zou. Voorloopig verschool zich de Doriër als zijn eigenbelang het eischte achter de heiligheid van zijn Loofhuttenfeest. Doch mocht ook hier wederom de mensch het heilige der traditie in gevaar brengen, de overlevering had te krachtige wortels geschoten in den Griekschen bodem: geen menschenkleinheid vermocht in oneer te brengen wat de grootschheid der Natuur hun had geplant in het hart. Karneeënpriesters zijn er geweest tot in den Christelijken tijd.

Ten slotte nog eene vertelling.

In Thessalië woonden oudtijds een koning en koningin Admetus en Alcestis genaamd. Om haar gemaal van een vroegtijdigen dood te redden, ging de jonge bloeiende vorstin vrijwillig voor hem in het graf, doch de goden door zooveel liefde geroerd, zonden een redder, die haar den Dood ontweldigde en aan Admetus teruggaf. Sinds leefden zij overgelukkig, nog vele jaren lang.

Herkennen mijn lezers Gluck's Alceste?

Nu de sage die aan deze antieke opera ten grondslag ligt.

Door een aardkloof in het *schapenrijk* gebied van Pherae daalde elk voorjaar een *gehoornde* daemon naar het schimmenrijk om Pluto's gemalin, de *gehoornde* Brimo, te ontvoeren. Den zomer brachten beiden op de bloeiende aarde door en het vee voer wel onder het goddelijk toezicht. Kwam evenwel het najaar, zoo keerde de geschaakte vorstin weder tot haren heer en gemaal Pluto Admetos.

Herkennen mijne lezers in dit Thessalisch paar ‘de Gehoornden’? wordt het ons duidelijk waarom één der ritueele liederen op het Loofhuttenfeest gezongen het loflied was op Alcestis' zelfvergeten liefde? Niet hier is het de plaats om de vraag te beantwoorden hoe de Gehoornden uit Thessalië naar de Peloponnesus kwamen. Elders meen ik dit te hebben aangetoond. Doch al misten wij de schakels om de wetenschappelijke keten tusschen Noord en Zuid te slaan, in vol vertrouwen zouden wij de overlevering, die van eene gelijktijdige en gelijksoortige Natuurvereering op twee verwijderde punten spreekt, aanvaarden. De ontvankelijkheid van der menschen ziel voor wat er goddelijks is in de Natuur is aan geen plaats gebonden, vraagt niet naar locale gemeenschap; zij uit zich altijd en overal op dezelfde wijze, in bewonderen en vereeren. Onverwoestbaar blijkt zij tot in den meest ver-

dorvene. Hier raken wij aan iets onveranderlijks in het veranderlijke. Hier is de godheid, zou Plato hebben geleerd. En Goethe, die boven de menschlijke enkelingen de menschidee zag, heeft het gezongen:

> Doch ist es jedem eingeboren,
> dass sein Gefühl hinauf und vorwärts dringt,
> wenn über uns, im blauen Raum verloren,
> ihr schmetternd Lied die Lerche singt.

J. VÜRTHEIM.

Letterkundige kroniek.

Journal de jeunesse de Francisque Sarcey (1839-1857), recueilli et annoté par Adolphe Brisson. Préface par O. Gréard, de l'Académie française. Bibliothèque des Annales politiques et littéraires (1903).

Een *journal de jeunesse* is dit boek eigenlijk niet. Een dagboek heeft altijd iets klaargemaakts, iets gewilds. Wie een dagboek houdt, acht zich verplicht het te vullen, ook al heeft hij niets bijzonders te zeggen. Wat ons hier geboden wordt is een keus uit de brieven, die Francisque Sarcey achttien jaar lang van de kostschool (le collège Massin), van de École Normale Supérieure en uit de verschillende standplaatsen, waar hij als professeur, als leeraar van gemeentelijke of rijksscholen werkzaam was, richtte tot zijn ouders te Dourdan. Tot recht begrip van hetgeen Sarcey meedeelt en ten einde er een zooveel mogelijk aaneengeschakeld verhaal van te maken, heeft Adolphe Brisson, Sarcey's schoonzoon, die in latere jaren veel met hem heeft saamgewerkt, o.a. in de *Annales politiques et littéraires*, de brieven vergezeld doen gaan van ophelderingen, waarvoor wat Sarcey elders schreef, met name in zijn *Souvenirs de jeunesse*[1], of hem mondeling mededeelde, de stofleverde.

Dit werk van kiezen en ophelderen deed Brisson met grooten smaak en groote bescheidenheid. Men voelt het: hier is niets wezenlijks weggelaten, niets in een bijzonder licht geplaatst om het voordeeliger te doen uitkomen. Dit heele boek is waar, van het begin tot het eind. Sarcey leeft er in, met zijn eerlijk karakter, zijn frisschen oorspronkelijken geest, zijn alom vermaard ‘gezond verstand.’

1) Paris, Ollendorf. 1885.

Een deel van de gebeurtenissen, waarover in zijn brieven in bijzonderheden wordt uitgeweid, vertelt Sarcey ons reeds in zijn *Souvenirs de jeunesse.* Onder den algemeenen titel: 'Comment je devins journaliste' gaf hij ons in dat boek een levendig geschreven verhaal van zijn verblijf op de École normale te Parijs en later als leeraar, achtereenvolgens aan de collèges te Chaumont, Lesneven, Rodez en aan het lycée te Grenoble. Ik heb daaruit het een en ander medegedeeld in mijn opstel over Sarcey in *De Gids* van October en November 1885. Maar wat Sarcey daar schreef waren herinneringen, jaren na de gebeurtenissen te boek gesteld, met de oprechte bedoeling zeker om dit gedeelte van zijn leven waar en eerlijk te vertellen, zooals het in zijn geheugen bewaard was, maar dan toch opgeteekend om gedrukt en gelezen te worden als een stuk literatuur. Hier, in deze fragmenten van brieven, geeft de leerling van het college Massin, van de École normale, de leeraar, die door een hem weinig genegen administratie van den eenen hoek van Frankrijk naar den anderen gestuurd werd, ons zijn indrukken, zijn meeningen, zooals ze bij hem opkwamen, het verhaal van hetgeen er met hem gebeurd is, zooals hij het beleefde, met geen ander doel dan om zijn ouders op de hoogte te houden van hetgeen hem weervoer en in hem omging.

Dat geeft een zeer bijzondere waarde aan hetgeen Sarcey schrijft over zichzelf, over zijn studiemakkers en tevens over den politieken toestand van Frankrijk, zooals die zich afspiegelde in de Fransche scholen (collèges en lycées) gedurende de jaren 1839 tot 1859, dat is dus gedurende de regeering van Louis Philippe, gedurende de tweede republiek en de eerste jaren van het tweede keizerrijk.

Zooals hij zich in zijn brieven als leerling en als jeugdig leeraar van zijn 10de tot zijn 28ste jaar vertoont, verschilt Sarcey in den grond niet van den man, dien ik in de laatste zestien jaren van zijn leven (1883-1899), van zijn 54ste tot zijn 70ste jaar gekend heb. Datzelfde frissche, oprechte, goedgehumeurde, die goedhartigheid en welwillendheid, die zich, bij zeer stellige en zeer vooruitstrevende meeningen, onder meer uitte in een groote mate van tolerantie[1)], vindt men op elke bladzijde van dit boek.

1) Ik herinner aan het feit dat deze Voltairiaan als jong leeraar geen gelukkiger tijd gekend heeft dan dien doorgebracht te Lesneven in de school van louter priesters en seminaristen. Zie *De Gids* van October 1885 blz. 11.

Het ‘gezond verstand’, waarop Sarcey zoo prat was, dat men er hem dikwijls mee plaagde, was bij den twintigjarigen leerling van de École normale de richtsnoer van zijn denken en handelen. In een brief aan zijn ouders van 10 Mei 1849 schrijft hij:

‘Dès l'abord je m'étais posé comme le champion du bon sens contre la philosophie, et l'on m'avait bien souvent demandé:

- Qu'est ce que ton bon sens? sur quoi s'appuie-t-il?

J'avais fait alors un travail sur le bon sens, je l'avais appuyé sur des principes, et j'avais montré comment l'homme de bon sens n'avait nul besoin d'être philosophe. Ce fut un orage épouvantable quand je lus cette dissertation; il y eut une discussion de deux heures, où j'eus presque tout le monde, et surtout le professeur, contre moi. Il est bien rare maintenant, quand on traite une question, que M. Kastus ne se tourne pas de mon côté:

- Eh bien! qu'en pense le *sens commun?* dites-nous votre avis.

Le nom de *gros bon sens* m'en est resté.’

Diezelfde leeraar, de heer Kastus, vat, twee jaar later, na Sarcey's eerste mislukte examen voor de zoogenaamde ‘agrégation’, zijn oordeel over zijn leerling aldus samen:

‘Du bon sens, de l'esprit, de la finesse; un peu terre à terre. Idées justes, mais étroites. Ecrit agréablement et d'un style qu'on peut appeler bonhomme. Idées frustes, tour d'esprit agréable; style ingénieux, manque parfois d'élévation, jamais de bon sens.’

Maar dit gezond verstand belette hem niet, in den regel een poover figuur te maken bij zijn examens, waar zijn medeleerlingen About en Taine hem verre achter zich lieten. De jonge man maakt zich geen illusies over zijn talenten. Hij wist toen reeds wat hij waard was en sprak het uit met die groote oprechtheid ook tegenover zichzelf, die men hem later als ijdelheid verweten heeft:

‘Wat mij betreft, hoe verder ik kom, hoe meer ik overtuigd ben dat ik volstrekt zoowel het goede als het kwade mis dat noodig is om te slagen. Ik geloof vast dat ik bestemd ben om een voortreffelijk leeraar te worden, die door zijn leerlingen bemind en door den kleinen kring van wie hem kennen geacht wordt. Maar op een schitterende loopbaan valt voor mij niet te rekenen. Met eigenschappen die ik voor degelijk houd, zal ik nooit datgene verkrijgen wat noodig is om ze te gebruiken en er mee te schit-

teren, omdat zoo iets noch door arbeid, noch door kracht van wil verkregen wordt. Dat is een natuurlijke gaaf.'

Van Sarcey's leermeesters van meer dan een halve eeuw geleden is er nog één in leven: de bijna tachtigjarige Jacquinet, die, van 1842 tot 1867 aan de Ecole normale verbonden, eerst als 'maître de conférence' later als 'directeur des études', al wat in het universitair Frankrijk van de laatste helft der 19e eeuw iets beteekent onder zijn leerlingen heeft geteld. De heer Jacquinet heeft op de schoolbanken gekend: Gaston Boissier, Beulé, Caro, Mézières, Challemel-Lacour, Perraud, J.J. Weiss, About, Taine, Sarcey, Octave Gréard, Prévost-Paradol. En onder die allen plaatste hij Sarcey als leerling bovenaan.

'Men beoordeelde Sarcey naar de wat familiare en grove bonhomie van zijn stijl' - zeide Jacquinet tot den uitgever van deze brieven. 'Maar onder dien schors verborg hij een bescheiden en teeder gemoed, een gevoelig hart, gelijk de brieven aan zijn moeder ons hebben onthuld.... Sarcey was de beste leerling dien ik ooit gezien heb. J.J. Weiss was indolent, Taine koud en uit de hoogte, About schitterend maar verward. Alleen Paradol kwam de volmaaktheid nabij. En nog geef ik de voorkeur aan de rondborstigheid en de "candeur", ja de "candeur" van Sarcey.'

In een groot aantal van deze brieven vindt men den lateren journalist, den chroniqueur van de *Annales*, van wien eenige mooie stukken - 'Ma mère' (na den dood van zijn moeder), 'Les fausses légendes', 'Soyons tolérants', 'Les bons moments de la vieillesse' e.a. - dezen bundel besluiten, den tooneelcriticus van *le Temps* met al zijn voortreffelijke eigenschappen. Een schitterende 'chronique' is de mede hier opgenomen brief aan Mme Bary, de schoonmoeder van zijn vriend Charles Garnier, den architect van de Groote Opera, waarin Sarcey zijn installatie beschrijft in zijn eerste standplaats, Chaumont; hoe hij een 'homme de ménage' geworden is en zelfs, dank zij de lessen van mevrouw About vóór zijn vertrek ontvangen, een strik in zijn das kan leggen, maar nog altijd sukkelt met zijn scheiding en er maar niet in slaagt den kortsten weg te vinden van zijn voorhoofd tot den top van zijn schedel.

Dagteekent deze brief, dien men in zijn geheel moet lezen, uit de eerste dagen van Sarcey's verblijf te Chaumont, van hooger, ook

litteraire beteekenis is het onovertroffen stuk dat, een jaar later, aanleiding zou geven tot zijn vertrek uit het stadje.

Op een dwaze administratieve circulaire, waarin den leeraren het dragen van den vollen baard verboden werd, repliceerde Sarcey met een smeekschrift, gericht aan den ‘recteur’ van zijn lycée, een stuk waarvan Sarcey wel melding maakt in zijn *Souvenirs de jeunesse*, maar dat ik hier, met het omstandig verhaal van het gebeurde en zijn gevolgen, voor het eerst in zijn geheel vind afgedrukt. Het is een heerlijk staaltje van Sarcey's onverstoorbaren luim, van zijn onafhankelijken zin, van zijn tintelenden geest, een meesterstukje in een genre, waarin Paul Louis Courier, o.a. in zijn *Pétition à la Chambre des députés pour des villageois qu'on empêche de danser*, heeft uitgemunt, maar dat in de oogen van de Administratie niets dan grove, onduldbare ombeschaamdheden bevatte, die Sarcey's overplaatsing van het lycée naar een collège, te Lesneven in een uithoek van Bretagne, tengevolge had.

Noch deze straf, noch andere teleurstellingen die Sarcey in zijn verder leven ondervond, hebben zijn levenlust, zijn goed humeur kunnen verstoren. Hij is tot aan zijn dood toe gebleven de veerkrachtige, onvermoeide werker, maar die, ondanks al zijn werken, niet rijk zou worden, ‘de traditioneele Oom’, zooals hij reeds op zijn 26e jaar aan een zijner bloedverwanten schreef, maar die zijn neven niets zou nalaten. ‘Je serai l'Oncle traditionnel, le coffre-fort donné par la nature. Mais je plains mes neveux... Je suis né gueux et j'achèverai de mûrir, comme les nèfles, sur la paille. Je suis fâché de n'avoir pas appris plus tôt le métier de millionnaire; mais il fallait une première mise de fonds qui m'a toujours manqué. On n'est pas parfait.’

Niet enkel echter hetgeen Sarcey er in vertelt van zichzelf verleent aan deze brieven hun waarde, niet minder belangrijk is wat wij erin lezen zooweel omtrent zijn leermeesters als omtrent zijn kameraden, en het kijkje dat zij ons geven op het administratieve Frankrijk onder verschillende régimes en bijzonder onder het tweede keizerrijk.

Waar blijven de knappe kinderen? heeft Multatuli gevraagd. Wat er van de knappe Fransche normaliens uit het laatst der eerste helft van de 19de eeuw geworden is, is geen vraag meer.

De namen van hen, die de heer Jacquinet onder zijn beste leerlingen geteld heeft, spreken duidelijk. Twee hunner waren uit de klasse van Sarcey: Edmond About en Hippolyte Taine.

Het eerst komt About's naam voor in een brief van Sarcey, geschreven uit het college Massin, waar hij met hem school ging; en reeds daaruit blijkt welke sterke contrasten die beiden waren, die tot About's dood (in 1885) trouwe vrienden gebleven zijn. De jonge Sarcey staat voortdurend versteld over dien About, die zijn werk niet maakt, op school komt zonder lessenboek, zonder cahier, altijd vol dwaasheden is, en er toch komt, terwijl hij zelf, geregeld werkend en zich inspannend, het vaak tegen zijn makker moet afleggen. Op de École normale is het niet anders. Daar wint About het niet alleen van Sarcey, maar zelfs van Taine.

Wanneer bij het examen aan het eind van het eerste jaar About nummer één is en Taine nummer twee, is de heele klas, die weet wat beiden waard zijn, één verbazing. Taine, die het geheele jaar steeds zonder moeite de eerste geweest is, munt ook op dit examen uit door de onverstoorbare kalmte en zekerheid waarmêe hij de ingewikkeldste vragen beantwoordt; van het moeielijkste Grieksch, dat men hem voorlegt, levert hij, zonder haperen of aarzelen, de trouwste en sierlijkste vertaling. Maar daar komt About, die van alle leerlingen zeker het minst voor zijn examen gewerkt heeft. Men geeft hem een koor uit de Electra, die hij nooit heeft gelezen; maar hij weet er zich met ongeloofelijk aplomb, met verbazende handigheid en schitterenden geest door te slaan. Bij de Latijnsche vertaling wil het geluk dat hem een gedeelte uit Aeneis gevraagd wordt, dat hij dienzelfden ochtend - maar toen voor het eerst! - met Sarcey heeft gerepeteerd: About vertaalt, bespreekt, bediscussieert het stuk met een levendigheid en een zekerheid, alsof hij zijn leven lang nooit iets anders bestudeerd heeft. En zoo is hij in alles: zijn geest, zijn handigheid, zijn levendige welbespraaktheid redden hem overal uit en doen hem overal triomfeeren, zelfs over een Taine, die toen reeds in de oogen van zijn kameraden door zijn uitgebreide kennis, zijn ernstig werken, zijn wijsgeerigen zin, als in alle opzichten verreweg de knapste van zijn studiejaar beschouwd werd. Maar About had geest, About was aardig, beminnelijk als hij het wilde; About wist de menschen in te pakken,

Taine daarentegen was in zichzelf gekeerd, droog, leek ongevoelig, en was daardoor weinig bemind.

Uit het volgende jaar vinden wij nogmaals in een brief van Sarcey die twee naast elkaar geplaatst. ‘Celui qui fait le plus d'ouvrage, qui a le plus d'activité dans les idées, de promptitude dans l'esprit, avec une merveilleuse force de volonté et une attention toujours soutenue, c'est Taine. On ne peut le voir sans admiration.’ Zulk een zelfbeheersching, zulk een beginselvastheid, waardoor hij geen duimbreed afwijkt van de gedragslijn, die hij zichzelf heeft voorgeschreven, is eenig in de kleine wereld van de École normale. Maar nog steeds blijft Taine, die zich bij niemand aansluit, die van geen pretjes houdt en zelfs niet politiseert, Taine met zijn ‘immense orgeuil, qui se cache toujours sous les dehors les plus polis et se pare sans cesse d'une affectation de louer tout le monde’, de minst beminde van de school. Wie hem het minst van allen kan uitstaan, is About. Taine's manier van discussieeren, de onverstoorbare kalmte, waarmeê hij zijn tegenstander aanhoort, om dan duidelijk, maar zonder warmte, een voor een al de tegen hem aangevoerde argumenten weer op te nemen en ze met een helderheid waarvan hij het geheim heeft, vast te knoopen aan het wijsgeerig beginsel waaruit zij ontspringen, maakt About buiten zichzelven. ‘About verblindt door levendigheid en geest, maar Taine overtuigt meer.’

En zooals zij zich daar als jonge mannen van twintig tot drie-en-twintig jaar op de École normale vertoonden, zijn zij gebleven. About heeft zijn tijdgenooten vermaakt, dol vermaakt soms, met anti-clericale pamfletten, tintelend van geest, als *La question romaine* en *Rome contemporaine*, met aardig vertelde romans als *Tolla*, *l'Homme à l'oreille cassée* en later als hoofdredacteur van de courant *Le XIXe Siècle*, maar werk van blijvende waarde heeft hij niet geschreven. Taine's invloed is daarentegen ontzaglijk groot geweest en heeft zich over de geheele wereld verspreid. Zijn kritische, historische en philosofische arbeid behoort tot de wereldletterkunde en boeken als *Histoire de la littérature anglaise*, *Origines de la France contemporaine*, als zijn *Philosophie de l'Art*, zullen nog gelezen en geraadpleegd worden, wanneer de naam van Edmond About niets meer dan een klank zal zijn.

Belangrijk zijn deze brieven eindelijk nog door wat men er uit

verneemt omtrent hetgeen de Fransche regeering onder Lodewijk Napoleon, als President van de Republiek en als Keizer, van zijne ambtenaren eischte. De wind van het clericalisme was over Frankrijk gaan waaien als in de dagen van Karel X, en de heeren inspecteurs, provisoren, rectoren, of hoe deze gezaghebbenden heeten mochten, zorgden ervoor dat de regeering naar wensch bediend werd. De leerlingen van de École normale die trouw naar de mis gingen, stonden goed aangeteekend, het misbezoek werd een ‘titre d'avancement.’ Het gevolg was dat de lauwen, zij die zonder vaste overtuiging, uit gewoonte, de mis plachten bij te wonen, voortaan thuis bleven, omdat zij op een bevordering door zulke middelen niet gesteld waren; maar het gevolg was ook dat het Katholicisme de groote quaestie werd, waarover men op de school bij elke gelegenheid aan het disputeeren sloeg.

In dien tijd valt de schorsing van de colléges van Michelet in de Sorbonne (Maart 1851). Sarcey en zijn vrienden plachten die collèges te volgen en Michelet die, schoon geen redenaar in den eigenlijken zin, door zijn woord geestdrift wekte, warm toe te juichen. Maar de regeering waakte. Het vrije woord, waar het op den katheder of in geschriften gericht was tegen het Katholicisme, moest gesmoord. In de Sorbonne was het Michelet die tot zwijgen gebracht werd, in de École normale Vacherot die werd afgezet, om de publicatie van het derde deel van zijn *Histoire critique de l'école d'Alexandrie*, een werk waarvan de twee eerste deelen door de Fransche Akademie bekroond waren.

In Chaumont, Sarcey's eerste standplaats als leeraar, is het niet beter. De recteur, een man naar het hart van de regeering, meent Sarcey op den tand te moeten voelen, en onder bewering dat een leeraar in zijn klasse belijdenis van zijn geloof dient af te leggen, te moeten informeeren hoe het staat met zijn geloof. Bij gelegenheid dat de bisschop een bezoek brengt aan Chaumont, noodigt dezelfde recteur de leeraren uit, den hoogen prelaat te gemoet te gaan en hem hunne opwachting te maken. Wie er aan de uitnoodiging gehoor mocht geven, Sarcey niet.

Sarcey bleef als leeraar, die hij geweest was als leerling en die hij zijn zou als journalist: de eerlijke, onafhankelijke, die zich door geen bedreiging, door geen vrees van in zijn promotie benadeeld

te worden of de publieke opinie tegen zich in te nemen, liet afafschrikken.

'Pour lui' - het is Sarcey's tijdgenoot van de École normale, het lid der Fransche Akademie, O. Gréard, die het zegt in de belangrijke voorrede welke hij voor dit werk schreef - 'pour lui, rien ne pouvait valoir la satisfaction de continuer à dire librement ce qu'il pensait. Ce sera l'honneur de sa vie d'être demeuré jusqu'au bout fidèle à lui-même.'

Parlementaire kroniek.

26 Juli 1903.

Wat in de laatste periode van het zittingjaar van den parlementairen akker wordt binnengehaald heeft met het ongeveer tezelfder tijd verzamelde hooi gewoonlijk dit gemeen, dat het vooral quantitatief van beteekenis is. Dit jaar maakte op dien regel geen uitzondering. Ofschoon de Tweede Kamer kans zag van 16 Juni tot 3 Juli een goede tweehonderd bladzijden aan de Handelingen toe te voegen, was er maar weinig onder, dat, zoo het al den weg naar het Staatsblad vindt, daar bijzonder de aandacht trekken zal. Voor het meerendeel was het klein goed en van wat onder andere omstandigheden wellicht meer voedzame spijs geworden zou zijn, kwamen nu de lichtingwetten als mosterd na den maaltijd, de suikerwet als een van de lekkerste kluifjes ontdaan karkas ter tafel.

Van de omvangrijkere ontwerpen was het eigenlijk alleen de marinebegrooting, waarbij de werkelijkheid het won van de academische bespiegeling. Toch kon ook dit budget van een tusschentijds opgetreden minister voor een reeds ten halve verstreken jaar onmogelijk de beteekenis hebben, die anders aan het eerste groote werkstuk van een nieuwen bewindsman gehecht wordt. Als voorpostengevecht en als gelegenheid tot wederzijdsche kennismaking was het tweedaagsch debat over die begrooting overigens niet zonder belang. De heer Ellis toonde zich, wat geen verwondering kan wekken, een nog weinig ervaren debater, al te zeer geneigd bovendien, de tegen hem aangevoerde argumenten onbeantwoord te laten, dan wel zich er met een machtwoord, een kwinkslag of een Jantje van Leiden van af te maken. Dat met dat al de indruk

dien zijn optreden maakte ruimte liet voor de veronderstelling, dat hij het toch op den duur wel met de Kamer zal weten te vinden, moet gezocht worden eenerzijds in zijn zeemansrondborstigheid, anderzijds in zijn warme toewijding aan de hem vertrouwde belangen. De wijze waarop hij oordeelt over het scheepsvolk, zijn onverholen afkeer van bonden of vereenigingen van matrozen en mindere militairen, is zeker rijkelijk oud-gasterig, maar er staat tegenover, dat deze minister, zij het dan op *zijn* manier, ongetwijfeld hart heeft voor het marinepersoneel en voor de belangen van dat personeel krachtig zal opkomen. Het feit, dat bij de behandeling dezer begrooting, ook door den minister, veel meer gesproken werd over het personeel dan over het materieel der zeemacht, was in dit opzicht teekenend. Blijkbaar is de heer Ellis voornemens, ten aanzien van het materieel met zuinigheid en bedachtzaamheid voort te gaan in de richting door zijn voorgangers aangegeven, maar zijn beste krachten te wijden aan de lotsverbetering en de zedelijke opheffing van het personeel en daarbij vooral zijn eigen inzichten te volgen. Een uitmuntend voornemen, vooral zoo hij leert begrijpen, dat de waarde van eigen inzicht slechts stijgen kan, zoo het getoetst wordt aan de inzichten en wenschen der direct-belanghebbenden. Het is lang niet onmogelijk, dat een rustige overweging van de gevoerde beraadslagingen den heer Ellis tot deze wijsheid voeren zal en dat, zoo hij in het najaar met zijn *eigen* begrooting voor het parlement verschijnt, veel van hetgeen thans aanstoot kon geven door hem voor goed zal zijn opgeborgen in het museum van marine-antiquiteiten. -

Een zonderlinger geval dan zich voordeed met het ontwerp tot het onder de wapenen houden der lichtingen 1900 en 1901 heeft zich in langen tijd niet in het parlement voorgedaan. Volgens de militiewet moet een dergelijk wetsvoorstel onverwijld aan de Staten-Generaal worden gedaan, als de buitengewoon opgeroepenen zes weken onder de wapenen zijn. In overeenstemming hiermede was den 26^{en} Maart een wetsontwerp ingediend, strekkende om de sinds 10 Februari dienst doende miliciens van de genoemde lichtingen aan te houden. Dit ontwerp werd vijf dagen later in de afdeelingen onderzocht, van welk onderzoek het voorloopig verslag op 9 April verscheen. Door ongesteldheid van den minister van Oorlog bleef echter dit verslag twee maanden onafgedaan liggen. Eerst op

10 Juni werd de memorie van antwoord bij de Kamer ingediend en de openbare behandeling van het ontwerp mogelijk gemaakt. Inmiddels was, op 24 en 25 April, de lichting 1900 naar huis gegaan, op 5 en 6 Mei gevolgd door de lichting 1901. De wetgevende macht had derhalve op 30 Juni te bepalen het onder de wapenen houden van miliciens, die al twee maanden tot hun haardsteden waren teruggekeerd.

Nu zou het wellicht niet onmogelijk geweest zijn, aan dit vreemde geval veel van zijn zonderlingheid te ontnemen door duidelijk te doen uitkomen, dat ook de wetgever zich stelde op het tijdstip der indiening en dus, door zich met het ontwerp te vereenigen, eenvoudig zijn zegel hechtte aan hetgeen de regeering te juister tijd aan de Staten-Generaal had voorgesteld. De heer Drucker bijvoorbeeld verzekerde dat hij aan het aanvaarden van of het zich niet verzetten tegen het wetsontwerp nooit een andere beteekenis zou kunnen hechten en van verschillende zijden bleek men met die opvatting in te stemmen. Had zij bij de meerderheid ingang gevonden, het debat ware misschien binnen heel wat enger perken besloten gebleven. Maar de regeering, die, zij het dan ten deele zonder schuld, de Kamer voor dit lastig geval gesteld had, was de eerste om tegen de louter-formeele behandeling door Mr. Drucker aanbevolen, bezwaar te maken. In naam der waarheid ontried zij de aanneming van haar eigen ontwerp, te verstaan gevend dat, zoo slechts een goedkeurend votum der Kamer haar verantwoordelijkheid dekte, zij liefst van al de gedane voordracht weder zou terugnemen. De heer Lohman was ook nu weder de man, die de regeering redden kwam uit het moeilijke parket, waarin zij ditmaal door haar, naar de heer Mees opmerkte, bijkans tot hypochondrie geworden waarheidszin, geraakt was. Een *motie*, strekkende om, met goedkeuring der oproepingen en op grond dat het aan de orde gestelde wetsontwerp door den loop der omstandigheden geen doel meer had, te besluiten tot afvoering van het ontwerp van de orde der werkzaamheden, werd door den heer Lohman voorgesteld en met behulp van de regeeringsvrienden aangenomen. Of echter deze oplossing, waardoor der Eerste Kamer de gelegenheid tot medespreken feitelijk ontnomen werd, in overeenstemming was met de grondbeginselen van ons staatsrecht, is zachtst genomen twijfelachtig.

Er is trouwens in deze materie meer wat hen, die in eerbied voor de constitutie het beginsel der volksvrijheid zien, met eenige bezorgdheid vervullen kan. Is de bepaling der militiewet, welker toepassing door de regeering werd voorgesteld, niet in flagranten strijd met de grondwet? Deze toch verlangt dat, in een geval als zich in Februari voordeed, 'onverwijld' aan de Staten-Generaal wordt voorgesteld zich over de noodzakelijkheid van het onder de wapenen blijven der buitengewoon opgeroepenen uit te spreken. De militiewet, de woorden van het grondwettelijk voorschrift tot de hare makend, schoof echter vóór 'onverwijld' den tusschenzin 'zoodra bedoelde ingelijfden zes weken onder de wapenen hebben doorgebracht' en stelde daardoor vast dat de Staten-Generaal *niet* 'onverwijld', maar eerst na zes weken medezeggenschap zoude erlangen omtrent een in het volksleven zoo diep ingrijpenden maatregel! Terecht vestigde Mr. Troelstra de aandacht op dezen klaarblijkelijken *lapsus calami* van den wetgever van 1901 en ook Dr. Kuyper moest, zij het dan ook na herhaalde sommatie en meer aarzelend dan men van hem gewoon is, erkennen dat de militiewet op dit punt niet geheel in den haak is.

Behalve tot staatsrechtelijke bespiegelingen gaf de lichtingwet nog aanleiding tot een uitvoerig dispuut voor de vraag, wie nu eigenlijk zedelijk verantwoordelijk was voor de gebeurtenissen in de eerste dagen van April. Mr. Troelstra betoogde dat niets zoo zeer het land in beroering had gebracht als de buitengewone oproeping der miliciens en deze dan ook de groote oorzaak geweest was van het uitbreken der tweede werkstaking. Dr. Kuyper zocht daarentegen de oorzaak dier droevige gebeurtenis hoofdzakelijk in het drijven van Mr. Troelstra en de zijnen. Zelfs meende hij in het streven van den sociaal-democratischen leider om de schuld op de regeering te werpen, op zielkundige gronden, het bewijs te mogen zien, dat de worm van het zelfverwijt Mr. Troelstra's geweten niet met rust liet. Een redeneering, die, zooals de heer Van der Zwaag, nuchter als altijd, niet naliet te doen opmerken, evengoed op Dr. Kuyper zelven kon worden toegepast. Waaruit dan de buiten het gedrang staande toeschouwer de wellicht niet onjuiste gevolgtrekking zou kunnen afleiden, dat geen der beide krakeelende partijen geheel zonder zonden was. -

Het ontwerp houdende nadere bepalingen betreffende den accijns

op de suiker bevatte oorspronkelijk twee gewichtige voorstellen. Het eene om de belasting met drie gulden per honderd kilogram te verlagen, het andere om aan de regeering de bevoegdheid te verleenen, binnen de grenzen, door de brusselsche conventie getrokken, een surtaxe te heffen van vreemde suikers. Nadat echter de heer Harte het beter geoordeeld had, beide noviteiten voorshands terug te nemen, bleef een ontwerp over, waarover in gewone omstandigheden weinig of niets te zeggen zou zijn geweest. Maar de omstandigheden zijn nu eenmaal niet gewoon. Op de suiker, die in onze zich ontwikkelende samenleving steeds algemeener een levensbehoefte wordt, drukt een belasting zóo zwaar, dat men, de cijfers voor zich ziende, zijn oogen nauwelijks gelooft. Niet minder dan drie gulden per hoofd der bevolking wordt in Nederland aan suikerbelasting opgebracht of ruim vijftien millioen ter consumtie van een product, welks werkelijke waarde ongeveer zes millioen bedraagt. Alle vermogens en alle bedrijven te zamen leveren nog eenige millioenen minder aan de schatkist op dan de met zuinigheid bewaakte suikerpotten van onze huismoeders. Is het wonder, dat velen een verlaging dier belasting billijk achten, eensdeels ter tegemoetkoming aan de op beperkte middelen aangewezen gezinnen, die het buiten suiker niet stellen kunnen, anderdeels om het dagelijksch gebruik van dit ‘voedend genotmiddel’ (zoo men nog niet van een ‘genotvol voedingsmiddel’ spreken wil!) ook mogelijk te maken in kringen, waar er nu niet anders dan bij uitzondering en dan nog bij mondjesmaat van geproefd wordt? Is het van dezen zoo verkeerd gezien, als zij beweren, dat de schatkist zelfs niet eens veel zou behoeven te lijden onder een verlaging van den accijns, omdat prijsvermindering onmiddellijk een uitbreiding der consumtie ten gevolge hebben zal?

Het waren vooral de heeren Schaper, Tydeman en Bos, die op de hierboven in het kort saamgevatte gronden krachtig voor een verlaging van den accijns pleitten en het betreurden dat het zeer bescheiden voorstel van die strekking, door den minister aanvankelijk gedaan, te elfder ure was teruggenomen. De heer Bos voegde aan de argumenten, ontleend aan de billijkheid en het volksbelang, er nog een toe van internationaal-politieken aard door er met nadruk op te wijzen, dat ‘als wij niet overgaan tot verlaging van den suikeraccijns, wij niet geacht kunnen worden te han-

delen in den geest der (brusselsche) conventie.' Immers, die conventie had onder andere ten doel, 'de toeneming van het suikerverbruik te bevorderen.' Waar vast staat dat het verbruik ten onzent voor uitbreiding vatbaar is en dat accijns-verlaging daartoe zal kunnen leiden, mogen wij, als een der aan de conventie gebonden partijen, de toepassing van dit voor de hand liggend middel niet achterwege laten.

Het argument van den heer Bos zocht de minister te weerleggen door er op te wijzen, dat in de conventie de accijnsverlaging niet alleen niet uitdrukkelijk is voorgeschreven, maar een aanvankelijk daarin opgenomen bepaling van die strekking werd geschrapt. Waaruit echter alleen volgt dat niet *elk* land dat tot de conventie toetrad tot accijnsverlaging gehouden is, maar geenszins dat de verplichting om, waar de accijns blijkbaar buitensporig hoog is, óok door verlaging daarvan 'de toeneming van het suikerverbruik te bevorderen' zou zijn opgeheven.

De heer Harte had echter tot afwering van alle pogingen tot accijnsverlaging nog andere argumenten en wel *de ces arguments irrésistibles*, naar welke, in dergelijke omstandigheden, een minister van financiën zelden tevergeefs uitziet. Het kon niet lijden, heette het. Een verlaging van accijns beteekent achteruitgang van staatsinkomsten (want het voorspelde accres als gevolg van grooter consumtie is toekomstmuziek, naar welke een soliede financier niet luistert) en als die inkomsten dalen raken wij vast, want wij staan voor een aanmerkelijke verhooging van den gewonen dienst. Ten bewijze van deze stelling hield de heer Harte een voorloopige millioenenrede, waarvan de korte zin was, dat voor 1904 een verhooging van ongeveer vijf millioen op de gewone uitgaven moet worden verwacht, ongerekend de zeven millioen die voor rentelooze voorschotten aan Ned.-Indië en voor den Lawaspoorweg zullen moeten worden uitgetrokken. Het advies van den heer Schaper om een aequivalent voor het gevreesd verlies bij verlaging van den suikeraccijns te vinden in een verhooging van de directe en successie-belastingen (een nogal practische raad, omdat zij die deze belastingen opbrengen ook de grootste suikerverbruikers zijn en dus van een accijnsverlaging het meest zullen profiteeren) werd zoo beslist mogelijk van de hand gewezen met een beroep op het werkprogramma voor deze periode, dat geen plannen tot verhooging

der directe en successie-belastingen bevat. De meer gegoeden in den lande kunnen rustig slapen: zoolang het christelijk ministerie regeert zal niet geraakt worden aan het heilige huisje der belastingen naar draagkracht. Zij wisten het wel reeds, maar het is toch altoos aangenaam, het nog eens met zooveel nadruk te hooren verzekeren.

Intusschen, naar alle waarschijnlijkheid, zullen de opvolgers der tegenwoordige bewindsmannen, christelijk of onchristelijk, zich moeten verdiepen in de oplossing van het vraagstuk der suiker-accijnsverlaging, want de pleitbezorgers van deze belastinghervorming hadden ten minste de voldoening dat de Kamer zich vereenigde met een door den heer Schaper voorgesteld, door den heer Tydeman gewijzigd en daarna door den oorspronkelijken voorsteller overgenomen amendement, waardoor de tegenwoordige accijnsregeling slechts van kracht blijft tot 1 September 1906. Uiterlijk op dien datum zal derhalve een nieuwe regeling in werking moeten treden. Bedriegen niet alle voorteekenen dan zal die regeling wel geen andere strekking hebben dan om ‘de toeneming van het suikerverbruik te bevorderen.’ -

Ook de Minister van Koloniën kwam zijn tienden van den oogst opvorderen en niemand zal beweren, dat de Kamer het hem daarbij lastig maakte. Zoowel het voorstel tot voltooiing van den Atjehstoomtram, waardoor de spoorwegverbinding tusschen Kota-Radja, met de havenplaats Oleh-leh, en de Oostkust zal worden tot stand gebracht, als de nauw daarmede samenhangende wijziging van het contract met de stoomvaartmaatschappij Nederland, welke tegen genot van een verhoogde subsidie verplicht zal zijn, het op korten afstand van Oleh-leh gelegen Sabang op het eiland Wèh, geregeld aan te doen, werd zonder slag of stoot, d.w.z. zonder debat en zonder stemming, aangenomen. Daarmede werd aan een lievelingsdenkbeeld van den generaal Van Heutsz de kans op verwezenlijking geopend. Den atjehschen handel, thans vooral gedreven met de Engelschen en Chineezen van Singapoera en Pinang, wordt de gelegenheid geboden, zich rechtstreeks met het nederlandsch kapitaal in betrekking te stellen en de voortbrengselen des lands met nederlandsche schepen te doen vervoeren naar nederlandsche markten. Als onze kooplieden het den Atjehers nu maar zoo naar den zin weten te maken, dat zij genen gaan verkiezen boven hun

vrienden en geldschieters in en aan de straat van Malaka! Want zonder dat zou de gouvernementsstoomtram maar ten halve voldoen aan de verwachtingen van Atjeh's voortreffelijken gouverneur en de stoomvaartverbinding onder nederlandsche vlag in het geheel niet!

Over een derde koloniaal ontwerp van beteekenis, evenals de twee reeds genoemde voorgedragen in den vorm van een voorstel tot verhooging der loopende begrooting, werd althans eenige discussie gevoerd: het ontwerp tot voorloopige instelling van het candidaat-ambtenaarschap. Tegen het denkbeeld-zelf om niet langer, zooals tot dusver, een vergelijkend examen te houden aan het einde der studie voor administratief ambtenaar maar het daaraan te doen voorafgaan en alleen de besten tot die studie toe te laten, bestond weinig of geen bezwaar. Maar men vond het toch wat voorbarig, dat de minister met deze nog al ingrijpende hervorming aankwam zonder dat ook maar het minste bleek van zijn eigenlijke opleidingsplannen. De verklaring van den heer Idenburg, dat hij, ten aanzien van die plannen nog in overleg met den gouverneur-generaal, daaromtrent bij de behandeling der begrooting voor 1904 voorstellen hoopte te kunnen doen, de verzekering dat met de thans te nemen beslissing in geen enkel opzicht op die voorstellen werd vooruitgeloopen en de mededeeling, dat de eischen van het onderwijs, zooals het thans te Leiden gegeven wordt, bezwaarlijk zijn overeen te brengen met een onbeperkten toevloed van aspiranten, brachten voldoende bevrediging om ook dit ontwerp zonder hoofdelijke stemming te doen aannemen. Behoudens mogelijke, doch niet waarschijnlijke, latere wijziging, zullen dus voortaan de jongelieden, bestemd voor den administratieven dienst in Indië vóor den aanvang van hun vakstudie worden aangewezen. De minister wenscht de regeering daartoe te doen voorlichten door een ‘jaarlijks te benoemen commissie van vroede mannen’, die uit de aspiranten, mits voldaan hebbende aan een der examens vereischt om toegelaten te worden tot het groot-ambtenaarsexamen, na een voorafgaand onderzoek, zoowel naar hun algemeene ontwikkeling, als hun meerdere of mindere aanbevelenswaardigheid om andere redenen, de naar het oordeel der commissie meest geschikten kiest. De beslissing blijft aan den minister van Koloniën, die echter niet dan om gewichtige redenen van de voordracht der

commissie zal afwijken. Tegen dit niet dwingend karakter van de uitspraak der vroede mannen gingen bij de behandeling van het ontwerp enkele stemmen op. Men vreesde, dat daaruit nepotisme zou kunnen ontstaan en zag niet in waarom de regeering zich niet zou kunnen verlaten op het oordeel van door haar zelve met zorg gekozen scheidsrechters. De heer Idenburg stelde daar tegenover, dat, waar die rechters niet een gewoon vergelijkend examen afnamen, maar hun uitspraak ook zouden gronden op de antecedenten en persoonlijke eigenschappen der aspiranten, derhalve rekening zouden houden met omstandigheden en zaken, die niet onder cijfers te brengen zijn, het voor den minister, die ten slotte de verantwoordelijkheid voor de keuze der ambtenaren draagt, toch wel wat bezwaarlijk is, zich onvoorwaardelijk bij de ten deele subjectieve inzichten van anderen neder te leggen.

De Kamer nam, gelijk gezegd, niettegenstaande de geopperde bezwaren, met de voorgestelde regeling genoegen. Zeker is de aanwijzing der candidaat-ambtenaren daarvan het gewichtigste onderdeel en tevens een probleem, waarvoor het steeds moeilijk blijven zal, een volkomen bevredigende oplossing te vinden. Zoowel voor de bedenkingen, die de Kamer deed hooren, als voor het standpunt van den heer Idenburg is veel te zeggen. Alleen de ondervinding zal kunnen uitmaken, wie gelijk had, of, beter misschien, welk der twee systemen de minste bezwaren oplevert. En het is ook daarom goed, dat deze regeling nog maar voorloopig is en geheel los blijft van de spoedig te verwachten beslissing omtrent het gansche instituut der opleiding van indische ambtenaren.

Van de Eerste Kamer mag getuigd worden, dat zij ijverig medewerkte, schoon schip te maken. Soms zelfs scheen zij wat al te coulant en begon haar meegaandheid den schijn te wekken van gebrek aan belangstelling. Het ontwerp tot wijziging der Indische Comptabiliteitswet ontlokte althans den heer Van Weideren Rengers nog een woord van welverdiende hulde aan de nagedachtenis van Fransen van de Putte, den vader dier gewichtige wet, maar die de eerste geweest zou zijn om toe te juichen, dat zij in overeenstemming werd gebracht met de sedert haar tot stand koming gewijzigde inzichten en die bovendien (maar dit zeide de heer Rengers er niet bij) zou hebben betoogd, dat Indië aan nog iets

anders behoefte heeft dan aan mooie wetten en mooie woorden. Doch waarbij Van de Putte stellig ook niet zou hebben gezwegen, bij de behandeling van de voor Oost en West zoo gewichtige ontwerpen in de vorige kroniek besproken, ging thans uit den kring dezer *patres conscripti* geen enkele stem op om hetzij den rijzenden dag te begroeten, hetzij - wellicht meer naar senatorenaard - tot voorzichtigheid te vermanen. Alleen de laatste twee zittingdagen kwam er wat leven in de brouwerij. Eerst bij de behandeling der wet tot het opsporen van delfstoffen van staatswege (niet alleen, zooals uit de vorige kroniek kon worden opgemaakt in Limburg, maar ook elders, in Noord-Brabant, Gelderland en Overijsel), waartegen twee eminente juristen, mr. Van Boneval Faure en mr. Vlielander Hein, in naam van de heiligheid des eigendomsrechts protesteerden. Daarna en tot slot, toen de suikeraccijnswet aan de orde kwam, een tot een aan deze zijde van het Binnenhof ongewone warmte stijgende strijd tusschen den minister Harte en zijn geloofsgenoot mr. Van den Biesen. Beide aanvallen werden door de bewindsmannen tegen wie zij gericht waren zegevierend weerstaan. De heer De Marez Oyens wist het meerendeel der juridische bedenkingen van zijn geduchte tegenstanders met een aan de hunne evenredige virtuositeit te wederleggen en wat daarvan nog mocht overblijven zoo volkomen te doen schuil gaan achter de door hem terecht breed uitgemeten economische voordeelen, dat het vooral van links bestookte ontwerp ten slotte toch ook heel wat van die zijde komende stemmen mocht verwerven en met een flinke meerderheid werd aangenomen. Het zal dus nu kunnen komen tot een methodisch, niet door particulieren belangenstrijd bemoeilijkt onderzoek van Nederlands bodem, een onderzoek, dat, mocht het tot eenigszins belangrijke ontdekkingen, in het bijzonder van kolenlagen voeren, het voorspel zou kunnen zijn van een geheel nieuwe phase in de economische ontwikkeling van ons vaderland.

Of in die phase nog plaats zal zijn voor de beetwortelsuiker-industrie? De heer Van den Biesen vreesde voor baar blijkbaar het ergste, tenzij de Regeering onverwijld te hulp mocht komen met twee reddingsmiddelen, te weten: accijnsverlaging en, vooral, het heffen van een surtaxe van vreemde suikers. Bestaat ten aanzien dier heffing geen zekerheid vóór 1 September a.s., den dag der inwerkingtreding van de brusselsche conventie, dan kan (binnen

enkele weken derhalve!) een zoodanige overstrooming van de Nederlandsche markt met buitenlandsch product verwacht worden, dat aan de vaderlandsche industrie alle concurrentie onmogelijk wordt. Tegenover deze sombere voorspellingen, gepaard met lang niet malsche verwijten aan het adres van den minister, in wien men ten zuiden van den Moerdijk niet veel beter dan een overlooper naar het kamp der liberale geuzen zou beginnen te zien, handhaafde de heer Harte, steunend op beter gecontroleerde cijfers dan waarvan zijn bestrijder zich bediend had, zijn goed recht om te volharden bij een afwachtende houding. En om goed te doen uitkomen, hoe hij de tegen hem aangestookte agitatie opvatte, gaf hij den heer Van den Biesen de verzekering, dat de mannen van den smokkelhandel, van de ontduiking en van het eigenbelang van hem niets te wachten hadden!

De sympathie der Kamer was voor den minister. Dit werd vooral duidelijk toen na afloop der beraadslaging niemand, dus ook de heer Van den Biesen niet, zich tegen het wetsontwerp verklaarde. Met dat al blijft het naar aanleiding der suikeraccijnswet gerezen conflict tusschen den minister van Financiën en een deel van zijn eigen partijgenooten een feit van ernstige beteekenis, omdat er uit gebleken is, hoe zwak de positie is van dezen bewindsman. Te veel protectionist en vriend des behouds om het op den duur te kunnen vinden met de vooruitstrevende elementen der volksvertegenwoordiging, deinst hij anderzijds terug voor de consequenties van zijn eigen theorieën en loopt daardoor telkenmale gevaar, zijn geestverwanten van zich te vervreemden. Meer en meer toont de heer Harte zich een vertegenwoordiger van het door De Génestet vereeuwigde type van den ‘man van 't ware midden’, op wiens rug het ten slotte zoo van links, als van rechts slagen regende. Dat zulk een man hoogst correct en tot op zekere hoogte ook karaktervol zijn kan, heeft de heer Harte reeds bewezen. Maar politieke kracht kan van iemand van een zoo zwevend temperament onmogelijk uitgaan. En bij de hervorming van ons belastingstelsel, waartoe ook het tegenwoordig kabinet, wil het iets blijvends voor Nederland en zijn koloniën tot stand brengen, zal moeten komen, zou juist het meest behoefte bestaan aan kracht, beslistheid en overtuiging.

C.Th.v.D.

Buitenlandsch overzicht.

Leo XIII.
(1810-1903.)

Evenals de Romeinsche imperator had Paus Leo XIII den dood rechtop staand willen afwachten. Een paus moet staande sterven; zoo was zijn meening. Hij verlangde in de herinnering der menschen te blijven als de triumpheerende, zegenende priester. Daarom keurde hij zijn portretten af wanneer ze hem afbeeldden in gebroken houding met vervallen trekken. Hij herkende zichzelf niet in zoo'n afbeelding; zijn geest voelde hij ongebroken, en werkelijk merkte men op dat de ceremonieele diensten, aan zijn waardigheid verbonden, in plaats van den paus te verzwakken, eerder zijn krachten ophielden en verlevendigden. De gestalte werd met de hooger en hooger klimmende jaren al smaller en nietiger en doorschijnender, maar dat waardoor de ziel spreekt, het oog en de stem, behield zijn gloed en zijn geluid.

Hij was misschien niet sterk, maar hij behoorde tot een sterk ras, en hij had het zelfgevoel van een sterke.

Van kinds af.

Carpineto was zijn geboorteplaats, een eng, arm bergnest van het Volskerland. Voor de Romeinen van Rome heette dat de achterhoek van Latium, een toevlucht voor bandieten en een schuiloord van bekrompen boerenzin. Maar de paus voelde zich

thuis, daar in de berglucht, onder de menschen van Carpineto, al heeft hij zijn bergstreek vroeg verlaten.

De Pecci's, zijn familie (landadel), hadden er hun palazzo en hun bezittingen, en de vader was maire van het stadje in den tijd dat Napoleon den kerkelijken staat ingelijfd had en Rome tot tweede hoofdstad van zijn rijk had gemaakt. Want zoover moet onze gedachte terugreiken als we het geboortejaar van den Paus vermelden, 1810. Leo XIII is geboren toen Napoleon's naam de wereld met schrik vervulde.

Maar als het kind opgroeide veranderde het gezicht van de wereld weer tot het oude aanschijn van de dingen; de Kerk werd in haar bezitting hersteld, Paus en geestelijkheid keerden weer in den Staat, en de moeder - in het huisgezin der Pecci's kwam het op de moeder aan - bestemde haar twee jongste zoons voor de geestelijke carrière. Dat is het kenteeken van den tijd: de militairen hebben afgedaan; wie voor zijn kinderen van een toekomst droomt stuurt ze naar de Kerk.

Joachim, de latere Paus, jongste van het gezin, ging op zijn negende jaar met zijn broertje naar het college van Viterbo, een wijs en mooi en tenger kind. Zijn moeder zag hem in haar verbeelding de hoogste rangen van de geestelijkheid doorloopen, den allerhoogsten rang bereiken, en, flinke vrouw als ze was, wist ze door haar werkzaamheid het noodige geld voor de studie bijeen te krijgen. Zij was ongeduldig, de bedrijvige, rustelooze, alsof ze voorzag hoe weinig tijd om te leven haar nog maar was gegund.

En hier toont zich voor 't eerst aan de oogen van de deftige geschiedenis het karakter van den toekomstigen hoogepriester van Rome. Want de kleine schooljongen liet zien dat hij ook een wil had tegenover den wil van zijn moeder. Als zij verlangde dat hij al dadelijk in het college de tonsuur zou ontvangen, en als een abbé gekleed zou gaan, kwam hij in verzet. Hij wilde zich niet belachelijk laten maken tegenover zijn kameraden, en verschoof door alle middelen de uitvoering van moeders plan.

Het was misschien hoofdigheid, maar ook een juist en fijn gevoel voor het passende. Ze zijn hem bijgebleven.

Het kind en de jongeling observeerde zichzelf. Hij wist wat hij waard was.

In 1825 werd in Rome onder het pontificaat van Leo XII het eeuwjubileum gevierd dat door de gebeurtenissen van het jaar 1800 had uitgesteld moeten worden. De vijftienjarige student overhandigde toen uit naam van zijn medestudenten van het Collegio Romano een adres aan den Paus. Dat oogenblik beschouwde hij als zijn inwijding in het groote kerkelijke leven van den tijd, en paus Leo XII behield voor hem een aureool. In het gewichtigste moment van zijn leven, bij zijn eigen pauskeus, herinnerde hij zich zijn eerste intrede in die wereld, en hij wilde naar Leo heeten, ofschoon hij om zijn harden ernst ongeliefd was geweest.

Joachim Pecci vond alles gewichtig wat met hem voorviel. Hoe naïef komt het te voorschijn in zijn correspondentie met de familie te Carpineto. Met welk een rhetorischen omhaal omschrijft hij zijn studies, hoe weet hij uit te leggen, wanneer hij om zijn werk eenige vacantiedagen moet missen, dat het alles moet dienen voor zijn naam en zijn eer, die op hun beurt weder aanzien en invloed aan de familie zullen geven. Hij, de jongste, heeft het bewustzijn aan het hoofd van het gezin te staan.

Dat alles is toch verre van kinderlijk, omdat het de uiting is van een wel gedisciplineerden geest, met zichzelf in evenwicht. Sommige van zijn woorden uit de dagen dat hij zijn priesterwijding tegemoet gaat (1837) mogen ons wat verwonderen om hun wereldschen zin van wereldsche berekening, - het is dan alsof hij zijn gedrag afhankelijk maakte van zijn streven om vooruit te komen in de wereld en zijn geslacht luister bij te zetten; maar er is bij hem toch een diepe ondergrond van godsdienstig leven. Hij heeft in de eenzaamheid van zijn overpeinzingen de groote vragen van het leven voor zijn geest gesteld, zijn hart beproefd, zijn bestemming overwogen, niet met het oog op succes in de wereld, maar met het probleem voor zijn geweten hoe hij zal aangenomen worden bij God. En hij heeft zijn weg gevonden, zijn geheim ontdekt. Hij wil priester zijn. Niet voor hem de volledige afstand van het leven en de wereld in een klooster, maar het werk voor het koninkrijk Gods in de uitbreiding en den roem der kerk. Een prelaat! zoo zegt hem zijn eerzucht, maar voor alles priester! dat is zijn hartewensch.

Men proeft dat overlegde en gepondereerde ook in zijn dichten. Want hij heeft de poëtische gaaf, maar hij onderschikt haar aan

de klassieke modellen der Latijnsche poëzie. Ook hier kan het niet anders of hij moet in dien tijd der herlevende Italiaansche dichtkunst wel gedacht hebben aan den roem van het dichterwoord, en hij onderwierp zijn talent toch aan den band van samenhang met het groot geheel uit het verleden.

Zoo zien wij hem voor ons bij zijn intrede in den dienst der Kerk wanneer hij de dertig nadert: een priester-prelaat met een bijzonderen charme van persoonlijkheid door den ernst van zijn houding, en het gewicht van zijn woord, gevoegd bij de klaarheid van zijn blik en de opgewekte uitdrukking van zijn schoon gezicht. Hij gaf den indruk van een hoogere beschaving. Bij hem was niet de onrust van een hervormer en een zoeker, hij had de zekerheid van een afgesloten karakter.

Zullen wij zijn levensweg in bijzonderheden volgen? - Joachim Pecci heeft zijn loopbaan gemaakt als ieder ander prelaat die tot groote bedieningen is geroepen. Hij werd delegaat van den Paus in Benevento, pauselijk nuntius in België, bisschop (met den rang van aartsbisschop) van Perugia, kardinaal...

Twee en dertig jaren achtereen, van 1846-1878, heeft hij de kerk van Perugia bestuurd. Het is de tijd van omwenteling op kerkelijk-staatkundig gebied. De Kerk als een staatsmacht werd eerst geschokt door de revolutie van 1848, toen opgeheven onder den drang van het één wordende Italië in 1870.

Opgekomen met de Hervorming, verder doorgevoerd door de groote Revolutie, sprak het beginsel der secularisatie van kerkmacht thans voor West-Europa zoo niet zijn laatste, dan toch zijn beslissende woord. Maar tegelijk opende zich door de intensiteit en de uitbreiding van het moderne beschaafde leven een grootere werkkring voor de Kerk, die de eenheid der beschaving onder haar hoede heeft genomen. Wat zij verloor door de instrooming van nieuwe en vernieuwde krachten, dat herwon zij toch weer op ander terrein door het groeivermogen dat de nieuwe krachten aan haar als aan al het levende meedeelde. Het begrip van eenheid werd versterkt door de centralisatie der kerkmacht in haar hoofd, den Paus, de uitbreiding van de Kerk werd bevorderd door de zending, en door de pers, door het vaststellen van nieuwe dogma's

en het opnemen van nieuwe vereenigingen en diensten. En het was onder het pontificaat van Pius IX dat de Kerk èn zijn verlies leed, èn zijn winst in bezit nam.

Onder allerlei beroeringen, tumultuarisch, zooals het temperament was van den Paus.

De twee en-dertig jaren van Pius' pausschap heerschte Joachim Pecci, die zijn opvolger zou worden, op zijn manier over het bisdom Perugia. Van den grooten weg af, maar niet geheel onbekend aan de wereld. Hij was bisschop in den vollen zin van het woord, hij ordende en leidde zijn diocese; hij kwam voor al de vraagstukken te staan die de grootere Kerk, waarvan zijn kerk een deel was, bewogen, en zonder veel ophef vond hij de middelen om zijn kerk, te midden van de stormen, ordelijk te bewaren, zonder aanstoot te geven, en toch de waardigheid ophoudend, ja vermeerderend. Een priester in de eerste plaats.

Het lag in den aard van de zaak, dat men aan den kardinaal, bisschop van Perugia dacht, toen de erfenis van Pius IX openviel, - een groote, maar een verwarde erfenis. Hij was aangewezen, ik weet niet door welke vrije en eigen uiting van de verlichte meening, om een hersteller te zijn van de levensorde der Kerk in de nieuwe kerk-vijandige wereld.

In dat jaar 1878, toen Pius IX stierf, was Europa vervuld van cultuur-kampen, zooals men 't toen heette; dat waren strijden waarbij de Staat als drager van een hoogere beschaving de Kerk wou wegdringen. In Pruisen had die oorlog zijn scherpsten vorm gekregen, niet alleen door de verwijdering der geestelijke orden, maar ook door de gevangenneming der bisschoppen, door het onttrekken van kerkelijke inkomsten aan de Kerk, door een geheel stelsel van aanval in één woord. Maar in de andere landen, Rusland met zijn katholieke Polen, Engeland met zijn katholieke Ieren, Spanje met zijn Carlisten, Frankrijk met zijn anti-clericalisme, en Italië niet te vergeten, dat in het Rome van den Paus heerschte, - in de andere landen stond het niet minder erg geschapen.

Er bestond behoefte aan vrede, zooweel bij de gouvernementen als bij de kerk. De stemming van buiten was voor een man als de kardinaal Joachim Pecci, maar het kwam op het kardinalen-

collegium aan, en op het vereenigen der stemmen voor de keus van een bepaald persoon.

Ik geloof niet dat men daar, onder de kardinalen, den bisschop van Perugia voor den rechten man hield om aan de kerk haar richting te geven. Een man als kardinaal Franchi bv., die ten slotte een voorstander van Pecci geworden is, hield zich toch als een Romein van Rome oneindig verheven boven den man uit den achterhoek, die uitgeblonken had als bisschop van een onbeduidende diocese. Wanneer men Pecci koos, zooals men 't gedaan heeft, dan lag dat behalve aan de uitstekende voorspraak die hij in 't college vond, aan 't denkbeeld dat zijn persoonlijkheid hem juist geschikt maakte voor een tijd van overgang en niet voor nieuwe denkbeelden, terwijl zijn zwakke voorkomen hem geen lange jaren van leven beloofde.

Zoo kwam de man van Carpineto aan de allerhoogste eer van het pausschap, en de droom van zijn moeder, die met acht jaar haar lieven tengeren zoon naar de gevangenis zond van de geestelijke school, geraakte tot verwezenlijking.

Toen in het conclave de laatste stemming gehouden zou worden, en zijn keus tot paus al bijna verzekerd was, kwam Joachim Pecci op den kardinaal Bartolini, zijn steun en voorspraak, toe en zeide hem: ‘Nu gij, Eminentie, en veel anderen mij tot Paus wilt, vindt ge 't goed dat ik den naam aanneem van Leo XIII, ter herinnering aan Leo XII, aan wien ik alles te danken heb?’ - ‘Noem u maar Leo XIII,’ antwoordde Bartolini, ‘ik vind het goed.’

Verschillenden van het college, nieuwsgierig geworden, wilden weten welken naam Pecci aan Bartolini had opgegeven. ‘Ik weet het,’ zei er een, ‘hij zal zich Pius X noemen...’

Het stemmen begon; vier en veertig billetten vertoonden den naam van Joachim Pecci.

‘Daar God het wil, kan ik het pausschap niet weigeren,’ antwoordde hij op de vraag of hij de keus aanvaardde. ‘En ik neem den naam van Leo XIII, uit eerbied en verplichting jegens Leo XII,’ zeide hij op de tweede vraag die aan den nieuwen Paus wordt gedaan. Maar het was met een bevende en door snikken gebroken stem.

Met het verkiezen van dien naam behield hij zijn zelfstandigheid zonder groote aanspraken te laten gelden.

Leo XIII heeft het volle gevoel gehad van de macht en van de verantwoordelijkheid die het opperste priesterschap met zich bracht. Hij is er door overweldigd geweest, een oogenblik, en het heeft hem kracht gegeven, ook, om na het bisdom Perugia het bisdom Rome te besturen.

Door hem is het pausschap een teeken van vrede en eenheid geworden. Verzoening kwam tot stand met de regeeringen, en de kerk werd weder als een ordelijke macht onder de wereldmachten aangenomen. Het is een langzame en harmonische ontwikkeling geweest uit de rijke verwarring, door zijn voorganger nagelaten. Want waar Pius IX het denkbeeld opvatte om zich tot het volk te wenden tegenover de vorsten die hem aanvielen, waar hij er aan dacht de revolutionaire krachten te hulp te roepen voor de Kerk, daar heeft zijn opvolger ook de Kerk in aanraking gebracht met den maatschappelijken stand die een omwenteling wil, en hij heeft geleerd dat de Kerk zich naar alle staatsvormen kan richten. Hij heeft het begrip der eenheid van de Kerk zijn vruchten laten dragen in de ordening van haar onderdeelen en in de uitbreiding van haar gezag, en hij heeft getracht haar aan alle uitingen van het leven te laten aansluiten.

En hijzelf, de Paus, belichaamde de Kerk, hij was haar middenpunt, hij mocht de gestoorde orde der jubeljaren herstellen, en het jubileum der wereld in 1900 vieren. Hoevele waren niet zijn eigen jubeljaren, welke vereering genoot hij niet?

Alleen in één opzicht faalde hij. Den vrede met het land waar zijn zetel stond, kon hij niet bewerken. Het pauselijk Rome, dat naar zijn geslacht tot Italië behoort, bleef vijandig aan het Rome dat de hoofdstad is van Italië en het zinnebeeld van zijn eenheid.

Op eigen gebied schoot de opperpriester te kort.

Zullen wij nu een oordeel uitspreken? -

Het leven van Leo XIII is de triomf van den priester.

Wat hij geroepen was te doen bij zijn pauskeus, heeft hij bereikt voor zoover het binnen menschenbereik lag. Hij heeft geordend

en bevestigd. Maar hij heeft niet het nieuwe gebracht. Hij heeft aangesloten, maar hij is niet voorgegaan.

Een man van de provincie, is hij van de provincie gebleven.

Zijn werk heeft hij gedaan, grootsch als een zorger voor menschen, het grootere werk heeft hij overgelaten om te doen.

Hij kwam na Pius IX. Misschien zal de geschiedenis hem na Pius IX plaatsen, ondanks zijn triomf.

B*.

Van hoogten en vlakte.
Een schets van menschen, in dialoog en in drie bedrijven.

Personen.

Mevrouw HEERMAN.
HENRI, 22 jaar, } haar kinderen.
ELZE, 20 jaar, } haar kinderen.
FRIEDA, nichtje van Mevrouw HEERMAN, 25 jaar.
DICK HERDER, 26 jaar.
VAN GRINT, werkman.
KEETJE.

Kamer bij Mevrouw Heerman in stillen, aangenamen stijl gemeubeld. Rechts twee vensters, uitziend op straat, links één uitziend naar tuin. Op achtergrond twee deuren, rechts naar andere kamer, links naar gang. Daartusschen een étagère, met eenige mooie oud-Chineesche vazen erop. In den hoek rechts een kast. - Een tafel met fauteuils rechts op voorgrond. - Voor een der tuinramen een laag tafeltje, waarop bonte, vulgaire bloempot met plant er in. Een antiek beeld en groote foto's van Rome tegen den wand.
Een avond in Mei. Ongeveer 8 uur. Theegoed, waarvan 3 kopjes gebruikt zijn, op tafel.

1ste Bedrijf.

1ste Tooneel.

DICK HERDER, Mevrouw HEERMAN.

(Juist als Mevrouw Heerman van links de kamer binnenkomt, klimt Dick door het tuinraam op den achtergrond naar binnen).

Mevrouw HEERMAN

(blijft verschrikt staan).

M'n hemel Dick! Wat... wat voer je uit?

DICK

(gaat kalm schrijlings op het kozijn zitten).

M'n spieren wat oefenen, om ze lenig te houden. Heb ik u verschrikt? Dat spijt me.

Mevr. HEERMAN.
Hoe kòm je zoo, jongen! hoe gevaarlijk!

DICK

(lachend).

Gevaarlijk? Die is goed!

Mevr. HEERMAN.
Ik begrijp niet... hoe heb je 't gedaan? Kom je heelemaal van beneden af?

DICK.
Ja, heel eenvoudig, geen kwestie van gevaar hoor. Eerst tegen de pilaar van de verandah opgeklommen en me toen naar boven geheschen. Het raam lijkt er voor gemaakt om er door binnen te komen.

Mevrouw HEERMAN

(hoofdschuddend en glimlachend).

'n Eigenaardige opvatting... Maar doe 't niet meer, beloof je me? Ik zou geen raad weten als je iets overkwam... En ik zou ook niet graag willen, dat Henri het zag... Die heeft tegenwoordig toch al zoo'n neiging om zich lichamelijk te oefenen en te harden; hij zou 't misschien na willen volgen.

DICK

(glimlachend).

En zou hem dat zóó'n kwaad doen, denkt u?

Mevr. HEERMAN

(hem even aanziend).

Och jongen, zeg dat niet. Je denkt misschien dat ik te bang voor hem ben, maar hij is niet sterk, heusch niet, en lang niet zoo forsch en gespierd als jij. Hij zou z'n beenen kunnen breken, als hij zoo iets probeerde.

DICK.
Wees maar gerust, ik zal hem niet in verleiding brengen.

(Mevrouw Heerman wil heengaan; Dick komt van het kozijn af).

Waar gaat u naar toe?

(hij houdt haar tegen).

Nee, nu niet weer de kamer uit. Ik kwam u juist zoeken. Ik kan haast geen oogenblik eens rustig met u praten.

Mevr. HEERMAN.
Maar ik heb nog van allerlei te doen, beste jongen.

DICK.
Wat is dat ‘allerlei?’

Mevr. HEERMAN.
Wel, 'n paar briefjes schrijven en de keukenmeid wat zeggen en nog even iets in orde brengen op de logeerkamer.

DICK.
De logeerkamer wàs klaar, dacht ik, al veertien dagen lang, in afwachting van Frieda.

Mevr. HEERMAN.
Nu ja, maar ik bedacht me in eens dat ik de flacon nog met eau de cologne moest vullen.

DICK.
Dat kunt u gerust laten. Frieda zal nog nooit in haar leven eau de cologne hebben geroken.

Mevr. HEERMAN.
Meen je dat?

DICK.
Stellig. Er zal in 't gehucht waar ze woonde zeker niet zoo'n luxe-artikel te krijgen zijn geweest.

Mevr. HEERMAN.
Och kom... Doe 't raam eens dicht, wil je? 't Is koud geworden...

(Dick doet dat) (met 'n blik naar de tafel).

O! en de kopjes nog omwasschen ook...

DICK.
Wat maakt u 't u toch moeilijk... Dat lijkt me 'n eigenschap van Hollandsche vrouwen, het zich druk maken om kleinigheden. Kan één van de meiden dat niet doen?

Mevrouw HEERMAN

(glimlachend).

Nee, dat is nu eenmaal 'n Hollandsche gewoonte.. ze zijn ook zoo fijn.

(Zij gaat naar de theetafel).

DICK.
Laat mij 't dan doen.

Mevr. HEERMAN.
Jij? Maar jongenlief...

DICK

(gedecideerd).

Ja. Dan gaat u onderwijl rustig zitten.

(Hij schuift een fauteuil aan)

Zoo, in dezen stoel, en nou 'n bankje...

(hij geeft 't haar).

En u hoeft niet bang te zijn, dat ik iets zal breken...

(wijst op 'n theedoek).

Deze doek?

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

Ja...

(Stilte. Dick wascht onderwijl; Mevrouw lacht zachtjes).

O Dick, hoe grappig! - En je doet 't zoo handig... Ik kan 't me van Henri niet voorstellen... Hij zou 't wel wìllen doen, zoo niet, hij is allerliefst voor me en vol attenties altijd, maar handig of practisch niet, o hé nee, - 'n kopje aangeven zonder morsen gaat hem al moeilijk af... Keurig hoor, je hebt 't vroeger zeker wel eens meer gedaan, voor je moeder?

DICK.

Ja; toen moeder sukkelend was... We hadden maar één meid... En later, wel toen had ik alles voor mezelf te wasschen, tot m'n kleeren soms toe.

Mevr. HEERMAN.

O Dick, Dick, waarom heb je je toch niet tot mij gewend, de oude vriendin van je moeder? Ik heb 't haar en je vader zoo dikwijls nog geschreven na z'n faill... na zijn ongeluk, of ik hen en jou niet helpen mocht... Ik ben bang, dat je 'n heel harden tijd hebt doorgemaakt.

DICK.

Gekheid, mevrouw; - wat moeilijk misschien, maar honderden hebben 't harder gehad. Ik was gezond en sterk. Zie ik er uit als iemand, die geleden heeft door wat armoe?

(Hij vouwt den doek op en gaat over haar zitten).

Mevr. HEERMAN.

Nee, dat niet, maar... armôe zei je? - Waarom schreef je ons niet na den dood van je vader?

DICK.
Eerlijk gezegd, omdat ik er geen zin in had iets aan te nemen van vreemden.

Mevr. HEERMAN.
Vreemden?!

DICK.
Nou ja, ik kende u toch niet, al had moeder me dikwijls over u gesproken. Ik wou er mezelf alleen doorheen slaan... En vader had me ook wat nagelaten om te beginnen.

Mevr. HEERMAN.
Toch bitter weinig zeker.. Als 't niet indiscreet is...?

DICK

(na 'n korte aarzeling, kortaf).

Honderd dollars. Ik heb menigeen gekend, die met nog geen tiende ervan z'n leven beginnen moest.

Mevr. HEERMAN

(verschrikt).

Zóó weinig!... En op jouw leeftijd! Hoe oud was je toen ook?

DICK

(haalt ontwijkend de schouders op).

Ik was groot en sterk voor m'n jaren. Beste Mevrouw, niet treurig kijken nou. - Waarom in Godsnaam? - Ik heb 't zelf gewild, ik ben er best door heen gekomen, het is goed voor me geweest en alles is nu voorbij. Dus waarom dan nog tobben?

Mevr. HEERMAN.
Nee, dat is zoo. - 't Is om je moeder. Je mòet toch veel hebben doorgemaakt... als zij dat geweten had... En ook om jou... Ik denk aan Hans, als die eens zoo alleen, zonder geld was achtergebleven. - Wat 'n gedachte! -

(zich beheerschend).

Maar ik vind 't heel flink van je hoor, dat jij er je zoo doorheen hebt gewerkt. - Als je moeder 't wist, zou ze trotsch op je wezen. - Ik ben 't nu voor haar, ik moet er je even 'n zoen voor geven. -

(Zij staat op en kust hem).

DICK

(zacht).

Dank u. - 't Is heel lang geleden, dat moeder me zoende.

Mevr. HEERMAN

(streelt z'n hand).

Zoo'n lieve, bizondere vrouw! - Ik heb altijd, van kind af, tot haar opgezien; - ze was zooveel knapper en flinker dan ik.

(Stilte).

- En wat heb je toen toch eigenlijk gedaan, die jaren na je vaders dood?

DICK.

Och, waarom dat nou nog te vertellen! waar dient dat toe?

Mevr. HEERMAN.

Als je 't liever niet wilt... Maar ik zou 't zoo heel graag eindelijk eens hooren, omdat ik zooveel belang in je stel... En ik zal er me heusch ook niet naar meer over maken... Ik heb je nu veilig bij me...

(Dick glimlacht goedig-geamuseerd),

ik heb je hand stevig vast en zal je niet meer uit 't oog ver-

liezen, nooit meer,...

(glimlachend)

nu ja, alleen als je tijdelijk van me wegvliegt in je ballon... Ik wil 'n heel klein beetje, voor zoover ik kan, je moeders plaats bij je trachten te vervullen.

DICK

(ziet haar dankbaar aan, zacht).

Moeder zou blij zijn als ze het wist; - zij hoopte het altijd.

Mevr. HEERMAN.
Deed ze? - En nu je leven.

DICK.
U moet niet schrikken alleen. - Ik ben begonnen met drie maanden kellner te zijn.

Mevr. HEERMAN

(verbaasd).

Kellner?

DICK.
Ja, 'n beroerd baantje. Langer kon ik 't niet volhouden.

(kort zwijgen).

Mevr. HEERMAN.
En daarna?

DICK.
Daarna heb ik zoo wat gescharreld, nu dit, dan dat aan de hand gehad, en ben ten slotte aan 'n telefoonmaatschappij gekomen; - als gewoon werkman natuurlijk, van onder op, want ik wist nagenoeg niets.

Mevr. HEERMAN.
Altijd toch in New-York?

DICK

(knikt).

Ja, ik was natuurlijk in de stad gaan wonen.

Mevr. HEERMAN.
Hoe oud was je toen? - Kom, zeg 't maar.

DICK.
Laat 'ns kijken, ja, zestien jaar al, - ik was vijftien toen vader stierf.

Mevr. HEERMAN.
Al? - Zoo'n kind nog. - En beviel je dat beter?

DICK.
Ja, 't vak interesseerde me wel en ik vond 't later niet onaardig om in de telefoonpalen te klimmen, als ik reparaties moest doen; - ik was altijd verzot op klimmen geweest...

Mevr. HEERMAN.
En hoe lang bleef je daar?

DICK.
Ruim twee jaar geloof ik, ja

(korte stilte).

Mevr. HEERMAN.
En daarna? - Beste jongen, wat moet ik je de woorden uit de keel halen. - Je bent geen verteller, hoor.

DICK.
Nee, vertellen kan ik niet. Als ik 't op school moest doen, waren de meesters wanhopig. Ze hoorden niets dan: ‘and then, and then, and then.’ - U moet me maar vragen, antwoorden gaat me beter af.

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

'n Soort interview dan. - Wel, en verder, meneer Herder? - Kwam u toen in aanraking met uw leermeester, den beroemden Edison?

DICK.
Ja, heel toevallig. Hij zag me eens aan 't werk, toen hij een van de directeuren kwam opzoeken, en had schik in me ge-

geloof ik, - hij vond me nogal handig. - En toen heeft hij me dadelijk op z'n laboratorium genomen, om hem te assisteeren bij z'n proeven. Aan hem heb ik almachtig veel te danken. Ik leerde er praktisch veel en wat ik niet begreep, legde hij me uit, - ik vroeg hem alles. - En ik had 's avonds ook tijd om voor mezelf te werken; m'n lievelingsvakken, wiskunde, natuurkunde en werktuigkunde.

Mevr. HEERMAN.
Betaalde hij je goed?

DICK.
Niet veel, maar dubbel en dwars voor wat ik toen waard was. Ik kon er net komen. - Overvloed was 't natuurlijk niet.

Mevr. HEERMAN.
En hoe lang bleef je bij hem?

DICK.
Drie jaar. Toen - niets dan ‘en toen’, hoort u wel? - toen vond ik 'n nieuwe motor uit, met gecomprimeerde lucht. Edison had er mee op, hij hielp me met m'n werk en ook om het ding geconstrueerd en geplaatst te krijgen. Ik verdiende daar aardig mee en van dien tijd af was m'n leven gemakkelijk, betrekkelijk tenminste; - toen was alle armoe geleden.

Mevr. HEERMAN.
Wat 'n voldoening voor je, jongen!

DICK

(knikt rustig).

Ja, 'n heele voldoening. - Ik had toen genoeg om 'n tijdlang voor mezelf te kunnen werken en ging van Edison heen, hoewel hij me, ook later nog, altijd bleef helpen en raden. - En toen heb ik later nog 'n paar kleine uitvindingen gedaan, die me wat inbrachten en kon ik zóódoende al m'n tijd en gedachten concentreeren op m'n groote werk.

Mevr. HEERMAN.
Hoe kwam je op dat idee om zoo'n vliegmachine te willen maken?

DICK.
Ik moet de hoogte in, mevrouw. Dat vastzitten aan de aarde lijkt me zoo klein. Me bewegen naar m'n wil, zooals de vogels. Niet gedreven worden alleen, 'n speelbal van den wind. Met al ons weten moeten we dàt toch kunnen bereiken. Dat 't nog nooit gelukt is, maakt 't te interessanter om het te probeeren. - Ik ben met Frieda eens boven op de sneeuwbergen geweest, - ik wil er nu hoog overheen.

Mevr. HEERMAN.
Zoo hoog, jongen?! Wat 'n plan! En jij zoo jong nog! - Een uitvinder van.... nog geen zeven en twintig, wel?

DICK.

Zes en twintig en drie maanden.

Mevr. HEERMAN.

Je hebt 't al vèr gebracht, beste jongen.

DICK.

Hm! - Veel mannen hebben toch grooter uitvindingen gedaan, toen ze jonger waren.

Mevr. HEERMAN.
Nu, ik zou maar tevreê zijn. - En het geld voor die machine, hoe kwam je daaraan? 't Ding zal zeker enorm veel gekost hebben.

DICK.
Ja, 'n flinke som. Die is door 'n millionair uit New York betaald, met wien Edison me in kennis had gebracht; - iemand, die 'n hobby heeft voor alle mogelijke vervoermiddelen en die er ongeveer twintig automobielen, 'n jacht, 'n eigen trein en 'n luchtballon op nahoudt. Die daarbij ook zoowat liefhebbert in het construeeren van luchtballons en vliegmachines. Hij is den eersten keer ook met me mee geweest. - Ik moest hem van te voren alleen beloven, dat de machine naar hèm genoemd zou worden.

Mevr. HEERMAN.
O ja, het Wrayburn-luchtschip, nietwaar?

(Dick knikt).

Die ijdelheid kwam jou goed van pas.

DICK

(rustig glimlachend).

Rare snuiters zijn er bij ons.

Mevr. HEERMAN.
'Ons'? Is dat Amerika voor je?

DICK.
Ja, Amerika is nu eenmaal m'n vaderland.

Mevr. HEERMAN.
En toch heb je er heimwee naar Holland gekregen?

DICK.
Naar 't land van m'n moeder, ja.

(Mijmerend).

Vreemd was dat, zoo plotseling, en juist toen het me beter ging. Daarvóór had ik geen tijd, geloof ik, om heimwee te voelen.

Mevr. HEERMAN.
Ik ben je heel dankbaar voor dat heimwee.

(Plotseling).

Maar één ding, Dick: beloof me, dat je m'n kinderen nooit zult meenemen op je luchttochten.

DICK.
Ik beloof 't u.

(Schertsend).

Beste mevrouw, ze zouden immers alleen ballast voor me wezen en 'n ballast, die ik er niet uit zou kunnen gooien.

Mevr. HEERMAN.
Hè, Dick, is dat praten!

DICK.
Frieda zal met me meetrekken over de Alpen. Ze zou graag van uit de hoogte op haar vrienden neerzien.

Mevr. HEERMAN.
Jongen, zou je dat wel doen? Ik schrik van 't idee.

DICK.
Waarom? Ze heeft 't zelf gewild en ze is geen kind meer.

Mevr. HEERMAN.
Me dunkt, dat het je alleen angstig moet maken, om haar mee te nemen; zij kan je maar tot last zijn.

DICK.
Nee, zij niet. Ze heeft stalen zenuwen. Ze kent geen duizeligheid en geen vrees. 'n Beter reiskameraad zou ik niet

kunnen wenschen. Ik heb haar in Frankrijk al 't systeem van m'n machine verklaard; kranig zooals ze dat dadelijk snapte.

Mevr. HEERMAN

(met een zucht).

Waar ze in Godsnaam toch zijn zou, het kind?

DICK.

Op weg hierheen.

Mevr. HEERMAN.

Ik begrijp 't niet. Denk toch eens, ze zou ruim twee weken geleden al hier zijn gekomen. En toen alleen van Parijs uit dat telegram: 'Viens plus tard, le chien malade,' - en na dien tijd niets meer, geen letter. - Ik ben bij tijden zoo ongerust over haar.

DICK.

Dat behoeft toch waarachtig niet. Zij is iemand, die haar weg weet te vinden. Zij zal eenvoudig door den hond zijn opgehouden. Ik hoop voor haar, dat hij niet gestorven is. Hij is 't liefste, wat ze heeft.

Mevr. HEERMAN.

'n Dier! Och, dat ze zóo voelt, 't kind....

(peinzend)

En als ik denk, dat ik haar, het kind van m'n eigen broer, niet gezien heb sedert haar vierde jaar....! Wat een leven moet ze gehad hebben in de eenzaamheid tusschen die koude bergen.... in 'n vreemd land.

DICK.

Vreemd niet. De bergen zijn haar vrienden; - bergland is haar vaderland. Ik zou haar niet beklagen vóór u haar gezien hebt.

Mevr. HEERMAN.

Geloof je, dat ze gelukkig is geweest?

DICK

(schouderophalend).

Gelukkig! - Ik geloof, dat ze nooit 'n begrip heeft gehad van 'geluk'. Ze is zeker niet òngelukkig geweest. Ze heeft 't leven genomen, zooals de bewoners het daar nemen: koel en kalm, zonder verwachting en zonder vrees, - en dat is al veel.

Mevr. HEERMAN.

't Kan zijn; 't klinkt heel verstandig, maar ook zoo kil voor 'n jong meisje als zij. Illusies zijn toch 't mooiste bezit voor 'n mensch. - Heeft ze zich nooit beklaagd, zich eens tegen je uitgesproken?

DICK

(glimlacht bij 't herinneren).

Geen van beiden. Frieda spreekt weinig en klaagt nooit. - Wat is het toch, dat haar vader vroeger naar die eenzaamheid gedreven had? Háar wou ik 't niet vragen.

Mevr. HEERMAN.

'n Groot verdriet, dat z'n vrouw hem heeft aangedaan. Hij had haar zielslief en zij..... och, 'n nare historie was het. En kort daarop stierf onze oudste broer, met wie hij heel intiem was. Hij was altijd melancholiek van aard geweest, erg

stil en teruggetrokken.... en die twee schokken, zoo kort na elkander, brachten hem voor goed in de war; ze maakten hem menschenschuw en tot 'n menschenhater. Hij is toen dadelijk heengegaan met 't kind en heeft zich daar in de Fransche Alpen begraven..... in 'n nest waar niemand komt. Maar 't is waar, jij kent de plaats. - En nooit heeft-ie iemand meer willen zien, zelfs mij niet, van wie hij toch veel gehouden had. Hij wou zich losmaken van àlles, van de wereld en van de menschen, om z'n kind sterk te maken, zooals hij 't noemde, om háár later verdriet en teleurstellingen te besparen. 'n Soort idée fixe natuurlijk. - Alleen kort voor z'n dood kreeg hij opeens verlangen naar mij en heeft me toen door Frieda laten schrijven. Maar Elze was toen zwaar ziek en ik kon niet gaan. Ja, dat was heel hard; 't heeft me vreeselijk veel strijd gekost om te weten wat ik doen moest. ..... Arme Frits, die vergeefs naar me verlangd heeft! - Hij schijnt toen opeens angst te hebben gekregen om Frieda; om haar daar alleen achter te laten; angst en twijfel ook; - eindelijk zag hij eens helder, denk ik. En in zijn brief vroeg hij me, of ik haar twee jaar bij me wou nemen. Daarna zou zij zelf mogen kiezen, waar zij voortaan zou willen leven: in de wereld, bij ons, of in de eenzaamheid, tusschen de bergen. - En nu wacht ik haar, vol verlangen, maar ook wel wat angstig, zooals je denken kunt.... hoe 't gaan zal, en hoe zij zal wezen.....

DICK

(peinzend).

Ik voel toch wel iets voor dien oude z'n ideeën. 't Is de vraag, of hij ten opzichte van haar wel dom heeft gehandeld.

Mevr. HEERMAN.

O Dick, dat kun je niet meenen! Om 'n meisje als zij zóó groot te brengen, zonder haar iets te geven van al dat vele, waarop 'n kind recht heeft: vroolijkheid, sympathie, omgang met andere kinderen, och, zoo eindeloos veel nog!

DICK.

Wacht tot u haar gezien hebt. Ze is zoo sterk en gezond als 'n vrouw van de wereld nooit zijn kan. 'n Mooie, groote meid om te zien! - Wat 'n moeder zou ze kunnen worden! - U lacht. - Ik weet waaraan u denkt, misschien 'n vrouw voor mij?

Mevr. HEERMAN.

Ja. Naar wat je zegt, lijkt ze me juist geschikt voor jou. - En ik zou haar zoo graag wat geluk gunnen, wat echt menschelijk leven met menschelijke emoties.

DICK

(peinzend).

Dat heb ik ook gedacht, toen ik bij haar was; ik heb 't haar zelfs gezegd.

Mevr. HEERMAN.
Wat gezegd?

DICK.
Dat we goed voor elkaar zouden passen, - en haar gevraagd of zij later m'n vrouw zou willen worden.

Mevr. HEERMAN.
Heb je dat?! En wat antwoordde ze daarop?

DICK.
Zij wist 't nog niet; zij moest zich bedenken.

Mevr. HEERMAN.
Maar haar vader, jongen, wat zei die er wel van, of was hij al ziek toen?

DICK.
Nee, kort na m'n heengaan is hij pas ziek geworden. Maar hij was toch al veranderd, zei Frieda. Hij maakte volstrekt geen bezwaar, om me in z'n huis op te nemen.

Mevr. HEERMAN.
Dank zij je gekneusde voet.

DICK.
Hij zou 't vroeger toch niet gedaan hebben. Dan zou hij me naar den een of anderen boer hebben laten heendragen. - Nee, die wist van niets en merkte niets. Of er was trouwens ook niets te merken. Vreemd genoeg was ik volstrekt niet verliefd op haar.

Mevr. HEERMAN.
En zij op jou?

DICK.
Ik weet 't niet. - Ik geloof van niet.

Mevr. HEERMAN.
Dat kan alles nog komen. - Maar waarom vroeg je haar dan? Wat 'n vreemde jongen ben je, Dick.

DICK.
Vreemd? Ik zei 't u toch: omdat zij in alle opzichten het meisje is, dat ik me tot kameraad, tot vrouw zou wenschen, - 'n vrouw, die me helpen zou met m'n werk en me sterke kinderen zou geven. De gedachte om 'n zwak kind in de wereld te brengen is me ondraaglijk, ik zou 't liever dooden, geloof ik. Wat zwak is heeft geen recht tot bestaan.

Mevr. HEERMAN.
Wat bèn je hard!

DICK

(opkijkend).

Hard?! Beste mevrouw, wat ziet u bleek opeens. - Tranen in uw oogen? - Ik ben toch niet onhandig geweest? Voor niets ter wereld zou ik u pijn willen doen.

Mevr. HEERMAN.

Dat weet ik, 't is niets. -

(zacht)

Ik denk aan mijn kinderen, die zijn niet sterk, - en één heb ik er moeten verliezen.

DICK

(ijverig in z'n verlegenheid).

Maar u kunt hen en mij niet vergelijken. - Zij hooren tot 'n ander ras, veel fijner, veel beschaafder. - Ik ben maar 'n ruwe, onwetende kerel. - Ik sta waarachtig versteld over alles, wat zij weten en gelezen hebben, Hans vooral, - vandaar, dat ze zoo nerveus en gevoelig zijn. -

Ik weet weinig en gelezen heb ik haast niets, geen literatuur tenminste. - Ik ken zelfs maar één taal, alleen Hollandsch, buiten m'n Engelsch.

Mevr. HEERMAN.

Meen je het? -

(met trots)

Hans kent er zes, behalve z'n Grieksch en Latijn, die heeft zoo'n gave voor talen! - Maar jij zoudt er ook best nog 'n taal bij kunnen leeren; je bent zeker vlug, - je Hollandsch is uitstekend.

DICK.

Dat heb ik gesproken tot m'n vijftiende jaar en wat ik eens weet, vergeet ik niet meer. - nee, ik heb anders geen hoofd voor talen. - En waarom zou ik 't doen? Met Engelsch kom ik de heele wereld door. - Ik heb daarenboven genoeg te leeren in m'n studie; met meer wil ik m'n hersens niet opvullen.

Mevr. HEERMAN.

Frieda weet zeker ook weinig?

DICK.

Ongeveer zooveel als ik. Ze heeft alleen wat andere kennis, geologie en sterrekunde, de lievelingsvakken van haar vader, die kent ze drommelsch goed. - 't Is curieus, zooveel als zij en ik gemeen hebben. Zij heeft ook die behoefte aan ruimte en lucht en licht. Zij zal het niet lang uithouden hier in de stad.

Mevr. HEERMAN.

Geloof je dat? Als ze hier eindelijk eens vindt, wat ze zoolang heeft moeten missen: sympathie, gezelligen omgang met menschen, huiselijkheid en later misschien 'n werkkring?

DICK.

Die had ze daar ook. Ze boemelde er waarachtig niet.

(Hij staat op en luistert naar 'n viool, die, evenals vroeger, van uit de verte hoorbaar is).

Is het Elze, die daar speelt? - Wat speelt ze toch heerlijk!

Mevr. HEERMAN

(knikt).

Ze is zoo begaafd. - Zoo jammer alleen, dat ze nooit voor anderen kan spelen, alleen voor mij en Hans. - Ze is er te nerveus voor. - En ze wìl het trouwens ook niet, als de menschen niet heel muzikaal zijn.

(haastig)

Niet dat ìk..... Wat ga je doen, Dick?

DICK.

De deur openzetten, om beter te kunnen hooren.

Mevr. HEERMAN.

Doe 't niet, dat merkt ze dadelijk, haar gehoor is zoo scherp, - dan houdt ze direkt op met spelen.

DICK.

Hoe jammer; ik zou haar zoo graag beter hooren. - Ik zal toch eens even probeeren, heel voorzichtig. -

(Hij draait heel zacht den knop om van de deur rechts; tegelijkertijd houdt 't spel op en even later komt Elze binnen, bleek en nerveus, met schitterende oogen, viool en strijkstok nog in de hand).

2de Tooneel.

DE VORIGEN. ELZE.

ELZE.
Ik hoorde, dat je de deur wou opendoen, ik had al gevoeld, dat er iemand luisterde.

Mevr. HEERMAN

(lachend).

Wat had ik je gezegd? O het is zoo'n prinsesje op de erwt!

DICK.
En wat hindert dat nu? Ga door met spelen, - ik wou je zoo graag hooren.

ELZE.
Nee, dat kan ik niet, als er iemand luistert. Dan beven m'n handen en ga ik knoeien.

DICK.
Nu, wat zou dat, al knoei je eens? Tien tegen één, dat ik 't niet oplet.

ELZE

(hoofdschuddend).

Dat kan ik niet velen. Als ik speel, moet 't goed zijn, zooals ik 't kàn.

DICK.
Wat 'n ijdelheid, Elsje!

ELZE.
IJdelheid?

DICK.
Welzeker; je kunt niet velen, dat voor 'n ander jouw volmaakt mooi spel bedorven wordt door 'n enkel foutje.

ELZE.
Nee, dat ís 't niet, - dat is 't niet héélemaal, heusch niet.

DICK.
Dus toch wel voor 'n deel?

ELZE.
Nee, och nee, ik wil me zèlf voldoen. Ik kàn me zelf niet hooren knoeien, dan is al m'n genot van 't spelen weg.

DICK

(plagend).

Nu, heb dan eens 'n enkelen keer maar wat minder genot; als je het mij in ieder geval zou geven.

ELZE.

Maar dat zou ik niet!

(half lachend)

O Dick, jij zegt altijd zulke nare, vervelende dingen.

DICK.

Die 'n prinses op de erwt, of hoe je moeder die doorluchtigheid noemt, niet verdragen kan, hè?

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

Och jongen, plaag haar maar niet; ze is nu moe van 't spelen.

DICK.

Gekheid mevrouw, dat is gezondheid voor haar. - Weet je wat ik geloof, Els? Dat je 'n onmuzikaal mensch als ik ben, het genot van je hooge spel niet waardig keurt. Dat zou zijn truffels voor de varkens.

ELZE.

't Is niet waar, je bènt muzikaal.

DICK

(verbaasd).

Ik muzikaal?

ELZE.
Zeker en je weet 't heel goed. Je krijgt 'n kleur van plezier. Moeder, is 't waar of niet?

Mevr. HEERMAN.
Ja Dick, 't is waar, nu heeft zij gelijk.

DICK.
Ik ben ook verrast, waarachtig. Ik heb 't nooit geweten, dat ik muzikaal ben. Hoe kom je daaraan?

ELZE

(stellig).

Je zingt en fluit heel zuiver, je hebt 'n goeie stem, je moest leeren zingen.

DICK.
Meen je dat? Wel 't doèt me plezier, dat is waar. En ik houd ook van muziek. 't Is zoo dwaas, ik ga er dadelijk van grienen.

ELZE

(verontwaardigd)

Grienen! ik zou liever janken zeggen.

DICK.
Vergeving princesje; ben ik ruw?

ELZE.
Vreeselijk ruw en grof soms, en zoo onnoodig.

DICK.
Ik zal me beteren, waarachtig.

ELZE.
Wil je dan leeren zingen?

DICK.
Ik zou er wel lust in hebben. Wil jij 't me leeren?

ELZE.
Nee, dat kan ik niet, maar ik zal je later accompagneeren, dat zal heerlijk wezen.

DICK.
Zou je dat willen?

ELZE.
Zeker en ik wil voor je spelen ook; ik wil je graag plezier doen, Dick.

DICK.
Dat is lief van je, Elsje; van avond nog?

ELZE.

Dat weet ik niet; ik kan niets beloven van te voren, ik moet er voor gestemd zijn. En dan moet jij hier blijven in de kamer, met de deur open, ik moet je niet kunnen zien,

(vleiend)

dan zal ik voor je spelen zoo mooi als ik kan, en probeeren je zóóveel genot te geven als ik het mezelf geef.

DICK

(zacht).

Dank je, prinsesje.

Mevr. HEERMAN

(Elze's hand streelend).

Ze kàn zoo mooi spelen.

ELZE.

Ik kan 't me nooit voorstellen, dat ik anderen laat genieten.

Mevr. HEERMAN.

Dat doe je toch heusch. Hans en ik genieten ervan. Maar 't is goed, dat je nu uit bent gescheiden; je ziet veel te overspannen, kindje. Wat was 't, dat je speelde?

ELZE.

Het lied, dat ik componeer,

(opeens haar stok neergooiend).

Maar 't ging niet vandaag, 't leek nergens naar. Ik kan niets, eigenlijk niets.... Het is afschuwelijk, 'n marteling soms, om het zoo mooi te hooren zingen in m'n hoofd en het dan niet weer

te kunnen geven in tonen. Dan wordt 't alles leelijk en grof en ik voel me net als het meisje uit het sprookje, die bloemen en al het mooie wat ze aanraakt met haar hand, veranderd ziet in padden en andere leelijke dieren.

Mevr. HEERMAN.

Kom, 't zal morgen wel beter gaan, dan zul je heel anders tooveren; dan worden alle dingen, die je aanraakt, tot bloemen en paaiden; denk maar aan de andere fee.

ELZE

(glimlachend terwijl ze tegen haar moeder aanleunt).

U kunt zoo lief troosten, moedertje.

DICK.

Wat 'n wonderlijke juffer ben je.... Je hèbt toch immers talent en dat weet je.

ELZE

(half verontwaardigd, heftig).

Natuurlijk heb ik talent, ik heb heel veel talent, maar dat is niet genoeg, ik moet meer hebben dan dat. Als ik geen gróóte kunst kan geven, dan liever niets, dan zet ik nooit 'n noot meer op 't papier.

Mevr. HEERMAN

(sussend).

Je houdt toch altijd je gave om muziek weer te kunnen geven en dat is al zooveel.

ELZE.

Dat is niet genoeg. Twijfelt u ook al aan me, moedertje? Maar 't kan immers toch zijn, dat ik veel méér kan, dat ik 't hoogste kan geven.

Mevr. HEERMAN.

Zeker, zeker, maar ik zou er niet op rekenen; niet altijd 't hoogste eischen, kindje.

ELZE

(mompelend).

't Hoogste of niets.

DICK

(die haar verstaan heeft, glimlachend).

Daar voel ik wat voor.

Mevr. HEERMAN

(afleidend).

Waar Hans toch blijft! Had-ie van middag weer 'n meeting?

ELZE.

Ik geloof wel. Hij zou daarna met 'n vriend in de stad gaan eten en moest om zeven uur weer naar 'n vergadering. Hij zal wel gauw komen, nu.

Mevr. HEERMAN.

Die meetings! Moest hij weer spreken? Hij zegt 't mij niet graag.

ELZE.

Ik meen van ja.

Mevr. HEERMAN.

Dan zal hij wel weer van streek zijn erna, hij kàn niet spreken, de jongen.

DICK.

Aan z'n kunstgeschiedenis doet-ie niet veel, hè?

Mevr. HEERMAN.

Nee. Och, 't is zoo jammer, hij had zoo'n groote liefde voor z'n studie. En nu heeft hij die er heelemaal aan gegeven, 'n luxe-studie, zooals hij ze noemt. Hij is nu zelfs

socialist geworden en geeft al z'n geld aan de propaganda. - Zichzelf gunt hij niets.

DICK.
Hoe is dat eigenlijk zoo gekomen?

Mevr. HEERMAN.
Och, 't zit in de lucht, niet waar? En ook door z'n vrienden, door één vooral, 'n vroegeren schrijver, die grooten invloed op hem heeft.

ELZE.
Ja, Hans socialist, 't is zoo dwaas, 't hoort niets bij hem.

Mevr. HEERMAN.
Dat is 't juist. Z'n tegenwoordige levenswijze en z'n werk strooken zoo weinig met z'n eigenlijken aanleg en behoeften. En toch kan ik me zoo goed begrijpen, wat hem dien kant heeft heengedreven, hij die zoo teer voor anderen voelt en geen onrecht kan dulden.

ELZE.
O Dick, jij moest hem weer tot z'n studie terug kunnen brengen. Hij houdt er zoo van, van kunst en mooie dingen, en vooral van alleen-zijn. En nu trekt hij van de eene meeting naar de andere en in zijn hart vindt-ie 't afschuwelijk.

DICK.
Dan zal hij er uit zichzelf wel van terugkomen.

Mevr. HEERMAN.
Ik weet niet; 't is hard worstelen tegen den tijdstroom op. Was hij maar wat sterker. 't Is vooral om z'n gezondheid dat ik me bezorgd maak. Hij kan niet tegen dat drukke, gejaagde leven en dan is hij er nu nog vegetariër bij geworden!

DICK.
Poor boy. Hij ziet er meer uit, of hij 'n pond biefstuk per dag in plaats van geen biefstuk moest eten.

Mevr. HEERMAN.
Niet waar? Maar natuurlijk helpt daar geen praten tegen, waar het 'n overtuiging geldt. Ik probeer 't niet eens meer.

DICK.
Als hij er niet tegen kan, zal hij vanzelf later weer vleesch gaan eten. Kom, kom mevrouw, iedereen heeft van die dweperijen, waar hij doorheen moet groeien. Ik heb ze ook gehad, alleen wat van anderen aard. Ik dweepte vroeger met de Spartanen. Ik wou net zoo gehard en sterk worden als zij. Als ik denk aan de dolle manier waarop ik me toen placht te harden. Ik ging o.a. 's nachts soms bij strengen vorst 'n uur lang naakt op het balkon van m'n kamer staan, zonder 'n vin te roeren.

Mevr. HEERMAN.
Maar jongen!

DICK.

Ja, krankzinnig genoeg zeker. En als ik 's middags gloeiend en bezweet van den een of anderen sport thuis kwam, dan bespoot ik me direct met ijskoud water. 'n Wonder, dat ik

mezelf zoo niet vermoord heb. 't Pleit zeker voor m'n gezondheid. Eéns maar heb ik er 'n bronchitis met harde koorts door gepakt.

Mevr. HEERMAN

(angstig).

Ik zou geen raad weten als Hans zulke dingen ging probeeren, vertel ze hem vooral niet, hoor.

DICK.

Natuurlijk niet; ze zouden voor hem niet deugen. En hij zal ze ook niet probeeren.

Mevr. HEERMAN.

Nu ga ik nog even aan m'n bezigheden en nu niet meer spelen, kindje, denk eraan.

ELZE

(moedeloos).

Nee, ik zal vooreerst niet meer spelen, ik heb er genoeg van.

(Mevr. af.)

3e. Tooneel.

DICK, ELZE.

DICK

(perplext).

Wat is dat nou opeens? Vooreerst niet meer spelen? Je zult voor mij toch spelen?

ELZE

(a.v.)

Ik weet niet, - als je 't verlangt.

DICK.

Natuurlijk verlang ik het, je hebt 't me beloofd. Ik heb nog nooit zoo'n rare.... Wel *damme*, ze meent 't, ze huilt waarachtig.

ELZE

(veegt haastig haar tranen, verontwaardigd).

Natuurlijk meen ik 't; wat dacht je dan? Dat 't maar aanstellerij was.

DICK

(stellig).

Ja, dat dacht ik nou eigenlijk.

ELZE.

Hè, hoe leelijk van je, hoe....

DICK.

Ja, scheld maar toe, gerust hoor. Je bent ook waarachtig niet makkelijk te vatten. Zoo veranderlijk als jij heb ik nog nooit iemand gezien. Dat dacht je 'n kwartier geleden toch niet, dat je niet meer spelen wou, wel?

ELZE.

Nee, dat is te zeggen, ik was wel erg *down* toen ik binnenkwam, dat was onder 't spelen zoo gekomen, toen ik me machteloos voelde, o zoo machteloos en klein. En toen opeens, terwijl we over Hans spraken, kwam die erge ontmoediging over me. 't Werd hier toen kil en grauw, 't zal de schemer geweest zijn, daar kan ik niet tegen, die maakt me altijd zoo triestig en angstig.

DICK.

Zoo, zoo. Wel, dan is het 't beste, dat we den schemer direct z'n congé geven; blinden en gordijnen dicht en dan 't licht aan, àl het licht dat we maken kunnen.

ELZE.
O ja, doe dat, dat zal heerlijk zijn.

DICK.
Nee, blijf jij maar zitten, prinsesje, en laat je bedienen door je onderdanigen dienaar. En willen we dan je viool, nu je toch niet meer spelen wilt, het raam maar uitgooien? Dan ben je ineens van hem af,

(opent het raam).

Een, twee, drie, daar gaat-ie!

(heeft de viool genomen en doet alsof hij die met 'n zwaai naar buiten gooit).

ELZE

(met 'n schreeuw van schrik).

Dick!

DICK.
Kom kleintje, niet zoo gauw schrikken. - Dacht je nou, dat ik zóó barbaarsch was? - Je ziet er bleek van waarachtig. - Wat 'n teergevoeligheid...

(Hij wil het raam sluiten, maar blijft plotseling staan).

Wel, heb je ooit... Als dat geen sperwer is!...

(steekt z'n hoofd buiten 't raam en kijkt uit).

Ja zeker, hij is 't...

(gaat schrijlings zitten op 't kozijn).

ELZE

(komt naar hem toe).

Waar zie je die?

DICK

(wijzend).

Daar, rechts van dien populier, veel hooger alleen...

ELZE.
Ik zie niets.

DICK.

Volg dan de richting van m'n hand. - Dáár nu, boven dien eschdoorn uit, nu vliegt hij opeens naar links...

ELZE.

O ja, nu ik zie hem... Maar hoe weet je, dat het 'n sperwer is? Ik kan niets aan 't dier onderscheiden.

DICK.

Aan alles; aan z'n vleugelbreedte, z'n vlucht, z'n schreeuw ook... Hoor je 't niet dat schrille geschreeuw?

ELZE.

Ja, heel zwak.

DICK.

Zwak is 't niet, je ooren zijn niet geoefend alleen. - Hoor, daar wéér... Zalig, zalig zoo te drijven door de ruimte naar verre landen toe...

ELZE.

Hoe ken je die vogel zoo?

DICK.

Ik ken bijna alle vogels. -

(Hij steekt 't gas aan en sluit al sprekende blinden en gordijnen).

Tot m'n vijftiende jaar heb ik buiten gewoond, even buiten New-York; vader ging dan met den trein heen en weer... En ik heb hun vlucht ook dikwijls bestudeerd. - Dat kwam me te pas voor m'n uitvinding, die vliegmachine, waar ik nog aan bezig ben...

ELZE.

Wat doet je dat vlug en handig, net 'n vrouw.

DICK

(glimlachend).

Zoo, ben jij vlug en handig?

ELZE.

Ik weet 't niet; als ik wil, geloof ik wel.

DICK.

Dan moest je altijd willen. - Zoo, is 't nu beter, kleintje?

ELZE.

Ja heerlijk, nu kàn ik niet triestig wezen, in dit helle, warme licht... En nu zal ìk even de kamer wat gezellig maken.

DICK.

Is ie dat dan niet?

ELZE.

O nee, geen kwestie van. - De meeste dingen staan verkeerd

(zij verschuift 'n paar stoelen)...

en dan staan er zooveel leelijke ornamenten in 't gezicht, die ik altijd verdonkermaan. Zoo... diè stoel wat naar rechts en dat kussen

(ze verschuift 't en poeft 't op).

DICK

(kijkt naar haar met 'n mengeling van bewondering en amusement).

Staat dat gezelliger, nou jij 't dien opstopper gegeven hebt?

ELZE.

Ja, veel beter; nu valt 't licht er mooier op, op dat rood, zie je dat niet?

DICK.

Nee.

ELZE.

Domme, blinde jongen... Die vaas gaat naar achteren, dat is 'n monster -

(verzet 'n vaas op de étagère).

O Dick, als je diè eens breken wou...

DICK.

Breken?!

ELZE.

Ja. Dan zou ik je zoo innig dankbaar zijn, en mama ook in stilte, al zou ze 't nooit willen erkennen. - 't Is 'n cadeau van de meiden voor haar laatsten verjaardag, speciaal voor dèze étagère en ze vinden hem zelf zoo prachtig... Kun je je iets vreeselijkers denken! - En Keetje zet hem altijd naar voren. - Die bloempot dààr is ook 'n cadeau, van 'n paar jaar geleden, die is haast nog erger. - En die staat zoo wanhopig stevig, die ìs niet om te gooien... Alleen als jij er misschien eens tegen aan zou willen vallen.

DICK.

Die ook al breken? Je wilt me 'n nobele rol laten spelen.

ELZE.

Maar jij kùnt 't doen, Dick, begrijp je niet? Wij niet natuurlijk. - Als Mama of ik die dingen braken, dan zou Mietje zeker 'n weeklang 't eten laten aanbranden en Keetje zou 'n paar andere vazen breken, echte mooie, om zich te wreken. - Ze zijn wel goed, de meiden, maar zoo vreeselijk tyranniek en lichtgeraakt. - Heusch, je zoudt er mama erg veel plezier mee doen.

DICK.

Waarachtig? Dan zal ik er eens over denken.

ELZE.

Cadeaux zijn echte cauchemars soms. Zoo, nu is 't klaar. Ziet de kamer er nu niet mooier en gezelliger uit?

DICK.

Gezelliger!.... Ja, ik geloof 't wel, al weet ik niet

waaraan 't hem ligt. - Je bent zeker aan 't tooveren geweest met je kleine, witte handjes.

ELZE.

Dat zeg je nu eens heel aardig en galant, eigenlijk niets voor jou.

DICK.

Zoo, ben ik zoo'n lompe boer?

ELZE.

Och, 'n lompe boer! - Maar je kan soms erge harde, ruwe dingen zeggen, van die dingen, die steken en pijn doen... Wij.. zijn dat niet gewend hier, weet je?

DICK.

Nee, dat is waar; jullie vat elkaar aan, of je allemaal van extra fijn Japansch porcelein bent.

ELZE.

En jij bent maar zoo'n dikke, grove vaas als die daar.

DICK.

Die ik breken moest. - Maar zeg eens, kleintje, waarom is die nou eigenlijk zoo leelijk?

ELZE.

Vraag je dat nog? zie je dat niet?

DICK.

Wat 'n flikkerende oogen van toorn en verontwaardiging! *real blazing eyes!* - Nee, dat zie ik niet. - Ik vind hem nogal aardig, erg fleurig en frisch.

ELZE

(wanhopend).

Och nee, Dick, zeg dat niet, dat kùn je niet meenen... Kijk nou die afschuwelijke kleuren eens...

DICK.

Zijn die zoo leelijk?

ELZE.

Abominabel! Ze schreeuwen tegen elkander in, met van die heel schelle, grove stemmen, straatmeidenstemmen. - En dat gemeene, pronkerige goud; echt vulgair is 't heele ding.

DICK

(aandachtig de vaas bekijkend).

Ik geloof 't graag, maar ik zie 't waarachtig niet.

ELZE.

O!! En je vindt dus die draak dàar

(wijst naar de bloempot),

misschien ook wel mooi?

DICK.

Nee, dat niet, maar toch zeker niet zoo leelijk als jij ze vindt... Kom, prinsesje, daar moet je nou niet zoo tragisch om kijken... Wat komt 't er op aan?

ELZE.

't Komt er heel veel op aan. - Ik vind 't akelig, ik zou er om kunnen huilen, dat jij die dingen niet ziet en dat je zoo'n vreeselijk ordinairen smaak hebt.

DICK.

Maar waarom in Godsnaam?

ELZE.

Ik weet 't niet, dat kan ik niet zeggen.. Zie je, eigenlijk hebben jij en ik niets gemeen samen, hoegenaamd niets.

DICK

(plagend).

Behalve, dat we muzikaal zijn.

ELZE.

Ja, dat is 't eenige, maar... jij bent wel muzikaal, maar

volstrekt niet artistiek, weet je! Jij bent net muzikaal zooals 'n vogel..

DICK

(gliml.).

Toegegeven, maar jij bent niet wetenschappelijk, weet je?

ELZE

(op eens terneergeslagen).

Ja, dat is zoo - ik weet haast niets.

DICK

(a.v.).

En praktisch ben je ook niet.

ELZE

(a.v.).

Nee.

DICK.
Maar kind, prinsesje, huil je daar nou om?

ELZE.
Wel nee, wat denk je - ik huil volstrekt niet; ik vind 't alleen maar.... Frieda sympathiseert zeker in alles met je....?

DICK.
Ja, in heel veel.

ELZE.
Dat dacht ik wel. Die is zeker wèl wetenschappelijk, hè?

DICK.
Ze weet veel van geologie en sterrenkunde.

ELZE.
O! zoo'n vat vol geleerdheid! En praktisch?

DICK.
Dàt zeker.

ELZE.
En.... haar smaak, is die ook als de jouwe, zoo.... zoo fijn en gedistingeerd...

(ongeduldig).

Waarom lach je nou?

DICK.

Zoo venijnig als dat er uitkwam, net 'n klein, venijnig addertje.

ELZE

(verontwaardigd).

'n Adder!

DICK.

Pardon, 'n venijnig prinsesje, meen ik. Ja, haar smaak is ongeveer als de mijne, even fijn en gedistingeerd. Ze houdt ook van helle kleuren.

ELZE.

En ze is nooit bang zeker?

DICK.

Bang? Waarvoor zou ze dàt moeten zijn?

ELZE.

O, ik ben bang voor honderd dingen, te veel om op te noemen, dingen, die jij niet eens begrijpen zoudt...

DICK.

Waarvoor dan al? Biecht eens op?

ELZE

(beschaamd).

Ik durf niet. -

DICK.

Kom, voor den dag er mee.

ELZE

(a.v.)

.... Ik ben bang in 't donker, bijvoorbeeld; vreeselijk hè?

DICK.

Meen je dat?

ELZE.

Ja, altijd geweest en ik kan er niets tegen doen.

DICK.

Hoe merkwaardig. En waarvoor nog meer?

ELZE.

Och, te veel dingen om op te noemen - ook voor dieven. - Ik kijk altijd onder m'n bed voor ik er instap en in alle donkere hoeken, wel tweemaal zelfs, en in de kasten prik ik met 'n pook,

door 'n reet van de deur, weet je, en onderwijl hoû ik m'n oogen dicht.

DICK.
Wel beware me! Hoe verzin je de malligheden! En waarom hou je je oogen toe?

ELZE.
Wel van griezeligheid. Verbeeld je eens, dat ik met m'n pook in 'n dief prikte, die gewaarwording dan.

DICK.
Ja, heel onaangenaam voor den dief zeker.

ELZE

(even opvlammend).

O! en niet voor mij soms?

(dan lachen ze allebei).

Maar 't *is* toch niet om te lachen, 't is vreeselijk die angsten, die ik soms uitsta.... ook angsten voor de toekomst en het leven, weet je? voor ziekten en allerlei nare dingen, die gebeuren zullen.

DICK

(opeens medelijdend).

Wel kleintje, kleintje, hoe kom je zoo?

ELZE.
Ik weet niet waarom ik 't je allemaal verteld heb. Nou vind je me zeker vreeselijk laf en klein, hè? en zie je erg op me neer?

DICK.
Buitengewoon moedig en flink vind ik je niet en dàt neem je me toch niet kwalijk, wel? Maar laf.... 't is gek, van 'n ander zou ik 't stellig laf vinden en van jou....

ELZE.
Nu van mij?

DICK.
Nee van jou niet. Je bent nu eenmaal zoo anders, 'n prinsesje.

ELZE.
O Dick, hoe.... hoe lief van je! Dus hoef ik niet te worden als Frieda?

DICK.
Als Frieda? Nee waarachtig niet; waarom zou je? Blijf jij maar zooals je bent: 'n vreemd, raadselachtig wezentje, heel teer en broos, dat ik zoo op kan nemen als 'n veer

(hij tilt haar hoog op).

ELZE.

O Dick, wat ben je sterk!

DICK.

En jij zoo licht, zoo licht.

ELZE.

Zet me nu neer

(opeens kust hij haar) (met 'n kreet)

Dick!

(Hij zet haar neer) (stamelend)

Wat - waarom - deed je dat?

DICK

(verlegen).

Ik weet niet.... ik kon 't niet laten.... je zag er....

(Elze heeft zich omgedraaid en gaat 'n eind van hem afstaan).

Toe, wees niet boos.... Els, prinsesje, 't is heel verkeerd van me geweest, maar ik wou je waarachtig niet beleedigen, hoor.... vergeef 't me....

(korte stilte).

ELZE

(in dezelfde houding, heel zachtjes).

Hoe zag ik er....?

DICK

(glimlachend).

Je zag er zoo héél fijn en lief uit.

ELZE

(a.v.).

O....!

DICK.

Kom, wees niet kinderachtig, draai je hoofd nu niet weg....

(hij wendt haar gezicht naar zich toe).

O! maar je ziet in 't geheel niet boos.... Waarom.... waarom hield je je dan zoo?

ELZE

(half boos, half beschaamd).

Ik hield me niet zoo.... Ik ben wèl boos.... 't Is zoo vreeselijk, ik moest 't eigenlijk zijn en ik.... ik kan 't niet.... Nee, toe, lach nou niet, ik kàn 't niet velen.

DICK

(zacht).

Dus.... vond je 't niet zoo héél naar, dat ik je zoende?

ELZE

(beschaamd, zonder hem aan te zien, zachtjes).

Ik weet niet.... niet zoo héél naar, geloof ik.

DICK.

Wees eens eerlijk, vond je 't misschien wel prettig, prinsesje?

ELZE

(even opvlammend).

Nee prettig niet, hoe durf je dat zeggen! .... Ik.... je.... je dòet maar met me, je hebt niets geen respect voor me.... Je zoudt Frieda zeker niet zoo gezoend hebben... of....

(plotseling jaloersch)

of heb je haar misschien ook gezoend, net als mij?

DICK

(wat verbijsterd).

Nee, op m'n woord niet, ik heb er niet aan gedacht, maar.... wat ben je weer wonderlijk tegenstrijdig, 't is almachtig lastig om uit je wijs te worden. In ieder geval ben je niet boos meer, wel?

(Elze schudt van nee).

ELZE.

En.... je hebt heusch wel....

(smeekend)

nee, nu niet lachen, dat steekt zoo, je hebt waarlijk respect voor me, al deed je opeens zoo.... zoo raar?

DICK.

Dat heb ik, natuurlijk, kind. ‘Waarlijk respect,’ zooals je 't heel dramatisch noemt. Toe, niet huilen nu, waarom bèn je nu bedroefd, prinsesje?

ELZE.

Ik.... begrijp 't allemaal niet, jou niet en me zelf niet....

(Dick strijkt over haar hoofdje).... (zonder hem aan te zien, zacht)....

En je vondt heusch, Dick....?

DICK.

Wat?

ELZE

(a.v.).

Dat ik er... lief en fijn uitzag?

DICK

(even met 'n lach).

Zoo waarachtig als je 'n raadsel bent.... Om te stelen zag je en zie je, net 'n *fairy*, al moest je ook eigenlijk die dingen niet hooren....

(hij vat haar hand, opeens ernstig

en beslist).

En denk nu niet meer over 't heele geval hoor, ik meende er werkelijk niets mee.

ELZE

(opeens teleurgesteld, zacht).

O!

(heel zacht)

meende je er niets mee....!

(plotseling heftig).

Nee, laat me nu los....

DICK

(perplext).

Wat scheelt je nou weer opeens?

ELZE

(a.v.).

Niets, niets scheelt me.... O, daar komt Hans gelukkig.... Dag Hans, heerlijk dat je thuiskomt!

(Henri komt daar de gangdeur binnen. Hij ziet moe en bleek).

7e. Tooneel.

DE VORIGEN. HENRI.

HENRI.

Dag Elzekind, goeien avond Dick....

(hij valt neer in 'n stoel. Elze gaat naar hem toe en kust hem.)

ELZE.

Wat zie je moe! O Hans, je.... je hebt 'n luchtje bij je, 'n heel naar luchtje, hoor....

HENRI

(met 'n gebaar van afschuw).

Heb ik? Bah....! Is er geen eau de cologne?

ELZE

(krijgt 'n flacon van de étagère).

Ja hier, ik zal je even wat besprenkelen - 'n mengeling van menschenhum en slechte tabak.

HENRI.

Giet wat op m'n haar, en m'n handen....

(Elze doet zoo. Hij ziet dat Dick glimlacht; opeens haastig).

Nee, nu is 't genoeg, we zijn ook dwaas met onze malle gevoeligheden, - dat, dat is ziekelijk.

ELZE

(die zich besprenkelt).

Maar stank kan toch niet gezond zijn, Hans...

HENRI.

Kom, zoo erg is 't niet, - ik zal me straks even verkleeden.

DICK.

Je ziet moe, ouwe jongen - heb je gesproken?

HENRI

(moedeloos).

Nee. - Ik had 't moeten doen, maar 't ging niet. - Ik kreeg zoo'n onzinnigen angst opeens, ik wist niets meer, m'n hoofd totaal leeg. - Gelukkig was Terheiden er, ik had er hem vooruit op voorbereid... Verleden ben ik ook al blijven steken... 'n beroerd ding die ellendige angst... wat is 't Elsje?

ELZE.

Je zegt altijd ‘beroerd’ en zulke ruwe woorden als je van 'n meeting komt... Waarom is dat toch?

HENRI

(kleurend).

Och gekheid, kind. - Ik ben eenmaal geen jongejuffrouw.

DICK.
Wie heeft er toen gesproken?

HENRI
Terheiden en heel wat beter dan ik 't gedaan zou hebben... Ik heb er geen gave voor, ellendig stokkend gaat 't bij me... En hij... je moest hem hooren Els... 'n gloed en 'n vuur... en 'n kracht, die er dan van hem uitgaat... Dan heeft-ie 'n kop, prachtig van uitdrukking, - ik wou dat ik hem teekenen kon...

(in vuur komend bij 't herinneren).

En 't gehoor was ook zoo mooi om te zien...

DICK.
Waar bestond dat uit?

HENRI.
Werkstakende timmerlui... We houden lezingen voor ze, om ze bezig te houden, hun wat van hun ellende af te leiden en te maken, dat ze niet naar de kroeg loopen... Ik zal er Dinsdag een houden... Die zal ik prepareeren, dan zal 't wel beter gaan. - Nu had ik er geen tijd voor gehad... O, je had ze moeten zien, de lui... In 't schemer, want de zaal was slecht verlicht, - al die holle, bleeke, gretige gezichten, die opstaarden naar dien stoeren kerel met z'n vlammende oogen en trillende trekken... Almachtig mooi en impressief...! Daarna hebben we nog gesproken met de leiders van de werkstaking... God, God, die ellende, die er geleden wordt, afschuwelijk! - En als je dan ziet, hoe toch die menschen met hun leege magen en moeë, uitgeputte lichamen begeerig zitten te luisteren om wat kennis in te drinken, - prachtig is dat, niet?... Jij moest eens voor ze spelen, Elsje, op 'n avond, - de meesten zijn dol op muziek.

ELZE

(verschrikt).

O Hans, dat kan ik niet, - ik zou wel willen, heusch, maar ik zou blijven steken. - Toe, vraag 't me niet!

HENRI

(goedig).

Nu, nu, Elzekind, maak je er niet benauwd over; ik heb zeker geen recht je er toe aan te zetten...

(zacht).

We zijn veel waard, jij en ik, zusje...

ELZE.
Bah die lucht! - Was 't er benauwd in de zaal?

HENRI.

Schrikkelijk; - stampvol en slechte ventilatie... Op 't laatst gingen al die hoofden voor me warrelen en dansen, 'n helsch gewriemel... en toen kwam er opeens zoo'n smachtend verlangen naar...

(hij breekt af opeens, beschaamd en hoest).

DICK.

Naar wat?

HENRI.

Niets.

ELZE

(triumfantelijk).

Ik wèet 't Hans! naar eenzaamheid in je

op, - om weg te vluchten van al die menschen en ergens heel alleen te zijn, in de rustige, koele stilte...

HENRI

(glimlachend).

Zooals jij...

(opeens weer beschaamd, met zelfverwijt).

'n Schandelijke egoïste gedachte, kind...

ELZE.
Maar ik begrijp ze zoo goed, o zoo goed!... Er is niets heerlijkers dan alleen te zijn soms..!

HENRI.
Ja, jij mag zoo voelen, maar - ik... ik mòest 't niet. dat is zwakheid en egoïsme, - vervloekt egoïsme...

(Mevrouw Heerman komt binnen).

8ste Tooneel.

De vorigen. Mevrouw HEERMAN.

Mevr. HEERMAN.
Zoo beste jongen, - 't er goed afgebracht?

HENRI

(met 'n zucht).

Nee, ik heb niet gesproken, 't ging niet...

Mevr. HEERMAN.
'n Volgenden keer beter. - Nu blijf je van avond toch thuis, hè?

HENRI.
Nee, van avond heb ik gymnastiek.

Mevr. HEERMAN.
Beste Hans, zou je dat wel doen?... Je ziet zoo...

HENRI.

Moe en bleek zeker, hè? God moeder, maak toch geen weekeling, geen moederszoontje van me.... Wat heb ik nou gedaan vandaag? Immers niets. Van middag 'n toespraak aangehoord en van avond 'n conferentie bijgewoond van werkgevers en werkstakers. - En mag ik daar dan moe van wezen? - Dat kàn toch niet, daar moet ik me immers tegen in zettten, mezelf harden.....

Mevr. HEERMAN

(zuchtend).

Och jongen.....

DICK.

Hoor eens, old boy, je moet natuurlijk weten wat je doet, maar één raad: gymnastiek doen met 'n moe lichaam geeft niets. Daar krijg je geen kracht door, 't ontneemt je kracht. Dat weet ik uit ondervinding.

(Mevrouw knikt hem stilletjes dankbaar toe). (Stilte).

Mevr. HEERMAN

(heel voorzichtig).

Zie je, als hij 't zegt, jongen.... Hij kan 't weten, niet waar?

HENRI.

Goed, moeder, goed, dan zal ik thuisblijven, wees u maar gerust... En kijk nu niet zoo vreeselijk bezorgd. Uw ferme zoon zal z'n krachtig lichaam wel koesteren in 'n luie stoel.

Mevr. HEERMAN

(a.v.).

Nee, koesteren hoeft niet..... Maar rust eens uit en zoek wat afleiding, vat je studie eens op. - Je

kunt er nu eenmaal niet tegen om je voortdurend in al die ellende te verdiepen.....

HENRI.

O, zeg dat toch niet! dat klinkt nou zoo hard, zoo ellendig zelfzuchtig. - Moet ik dan zóó aan m'n kostbare gezondheid denken, ik, die alles heb wat noodig voor me is, alles wat zij missen: goed voedsel, 'n gezonde omgeving, - dat ik zelfs niet dènken mag aan hun ellende, uit vrees, dat ik er door van streek zou kunnen raken? - 't Minste wat we doen kunnen, behalve te trachten hen te helpen, is toch wel, dat we wat met hen meê lijden...

DICK

(kalm-beslist).

Nee, mee-lijden geeft niet, zou ik denken. *Doen* voor zooveel je kunt en verder je geest frisch houden door afleiding te zoeken. - Des te beter kun je hèn helpen en opwekken.

Mevr. HEERMAN

(a.v.).

Daar is wel ièts van aan, dunkt me, Hans.

HENRI

(glimlachend).

Ja, ja, u hebt in Dick 'n bondgenoot gekregen; samen over me geconspireerd, wed ik? Biecht u eens op.

Mevr. HEERMAN.

Nee heusch niet, jongen

(haastig zich verbeterend),

dat is te zeggen...

HANS

(pijnlijk glimlachend).

Beste moeder, zeg toch om mijnentwil geen leugentje... foei, u kleurt ervan alsof u 'n schoolkind was, betrapt op stoutigheid. - Ben ik dan zóó'n tyran?!

(hij streelt haar gezicht met teederheid).

Al wat u doet en zegt, komt immers voort uit groote, overdreven liefde voor uw zwakke...

Mevr. HEERMAN.

Stil, niets van m'n jongen zeggen, dat kan ik niet velen, daar is hij te goed voor... En zóó zwak is hij ook niet hoor, geen kwestie van.

HENRI.

Nee, u ziet geen fouten in hem natuurlijk, 'n modeljongen, hè?

Mevr. HEERMAN.

O Heere nee, was dat maar waar... 'n Modeljongen met zijn koppigheid, z'n overdreven manie om zich te harden en ascetisch te leven... Daar bezorgt hij z'n ouderwetsche moeder heusch heel wat zorg mee.

HENRI.

En dat zegt ze zoo dapper glimlachend... Och moedertje, moedertje, ik kàn u niet zoo zien met dien bezorgden, pijnlijken trek op uw gezicht. Ik wil u waarachtig geen pijn doen; ik wou alleen zoo graag, dat u in ging zien, dat ik anders moèt worden, krachtiger, flinker en onzelfzuchtiger.

Mevr. HEERMAN.

Zeker, zeker, m'n jongen, maar niet ineens

wel? Die verandering moet heel langzaam komen. - En onderwijl moet je je goed voeden,

(haastig)

wel eenvoudig en sober, ik begrijp 't... maar toch degelijk... Nee, nee, zeg maar niets, nu hoor je er in lang niets meer over... Erg dikwijls val ik je toch niet lastig, wel?

HENRI.

Nee, zeker niet -

(hij zucht, kust haar en wil heengaan).

Ik ga me even verkleeden.

ELZE.

Mag ik van avond voor je spelen, Hans? Ik ken zoo iets moois! - En 't is waar, ik heb nog iets voor je, weet u wel moeder, die afbeelding van het Grieksche beeld, dat pas bij Athene op is gegraven.

HENRI

(opeens geïnteresseerd).

Heb je dat? - Hè ja, laat eens zien... Of nee, laat ook maar... later wel eens...

ELZE

(haastig op 'n wenk van mevr.).

Ik heb 't al hier

(krijgt 't van de êtagère).

Kijk eens... mooi hè?

HENRI.

Ja heerlijk, die rust, die harmonie! God, wat 'n genot dat te zien, tegen 'n strak blauwe lucht, in 't helle gouden licht. - Wat 'n gelukkigen die ouden, met hun rustige, zelfbewuste zekerheid, hun onverstoorbaar vast-willen zonder twijfel, zonder... God hoe mooi!

(Hij kijkt op, en ziet hoe zijn moeder Dick en Elze glimlachend toeknikt) (opeens met pijnlijk zelfverwijt, beschaamd).

Ja, nu had ik alles, alles weer vergeten, al hun ellende en honger en dat... dat heet dan goed voor me!

(haastig af).

9e Tooneel.

Mevrouw HEERMAN. DICK. ELZE.

Mevr. HEERMAN.
Och die jongen! Zooals-ie zichzelf kwelt!

DICK.
Dat schijnt hier in de lucht te zitten! Kom mevrouw, kom, neem de dingen niet zoo zwaar op. Daar groeit-ie-wel doorheen, door dien twijfel en alles... Misschien is deze periode heel goed voor hem, des te sterker wordt hij later.

Mevr. HEERMAN.
Je bent 'n groote steun voor me, Dick. En jij zei nogal dat je niet praten kon. - Ik zegende je voor je wijze woorden.

DICK.
Ja, ik heb waarachtig gepreekt, - de eerste maal in m'n leven.

Mevr. HEERMAN.
Wat hoor ik daar? 'n hond blaffen?

DICK.
Misschien is 't Frieda wel, met Bruno.

Mevr. HEERMAN.
Ik zal eens gauw... ja waarlijk, daar is ze...

(Frieda komt binnen door deur links; een groote, forsche, gezonde jonge vrouw, eenvoudig gekleed met korte rok van grove, helder blauw gekleurde stof, bruine cape, ronden stroohoed en dikken bergstok in de hand).

10e Tooneel.

De vorigen. FRIEDA.

FRIEDA

(kalm-rustig zonder verlegenheid).

Dag tante, daar ben ik eindelijk.

Mevr. HEERMAN

(hartelijk, maar met eenige verlegenheid).

Wel Frieda, kind, ik... ik schrik heusch wat van je - je komt zoo plotseling binnen.

(Zij omhelst en kust haar).

Kind... kind!... Welkom hier hoor, van harte welkom thuis, want ik wou zoo graag ons huis jouw huis voor je maken. En laat me je nu eens goed aanzien - Frits z'n oogen, ja, ja, je vaders oogen... Wat ben ik blij, dat je er eindelijk bent, ik ben al ongerust geweest... je moet eens gauw van je reis vertellen... Het zal je wel vreemd vallen in 't eerst, - de verandering zal heel groot voor je wezen, maar ik hoop dat je je gauw thuis zult gaan voelen, - we zullen er allemaal ons best voor doen.

FRIEDA.
Ik hoop, dat ik u niet tot last zal zijn. De verandering zal voor u ook groot zijn, 'n vreemde bij u in huis.

Mevr. HEERMAN.
Nee, geen vreemde, dat mag je niet zeggen; - m'n eigen broers dochter. - En zoo'n flinke dochter! Wat zie je er gezond uit Frieda, zoo groot en sterk! - heel wat forscher dan mijn kinderen! Dit is je nichtje, Elze, - die is 'n paar jaar jonger dan jij.

ELZE

(verlegen).

Dag Frieda, welkom hier.

FRIEDA.
Dank je, dag Elze.

Mevr. HEERMAN.
En Dick, dat is 'n goeie kennis, hè

(Frieda knikt).

DICK

(haar de hand gevend).

Frieda en ik zijn oude kameraden. - Ik ben blij je te zien, hoor.

FRIEDA.
Ik ook, Dick. - Is je voet goed gebleven, geen stijfheid meer?

DICK.
Geen spoor ervan, dank zij je krachtige massage.

Mevr. HEERMAN.
Zoo, heeft Frieda je voet gemasseerd?

DICK.
Ja, hij zag er eerst leelijk uit, zóó dik wel; - maar na 'n week kon ik er weer op loopen.
- Metzger kon hem niet beter en krachtiger behandeld hebben.

ELZE

(tot Dick).

Deed 't geen vreeselijke pijn?

DICK.
Wel wat natuurlijk.

FRIEDA.
't Deed veel pijn; maar 't geeft de eenige, snelle genezing. Zonder wrijven had hij er zes weken mee kunnen liggen.

ELZE.
En dat heb jij gedaan? Hoe moedig van je, Frieda! Is 't niet vreeselijk om iemand zoo'n pijn te moeten doen?

FRIEDA.
Ik wist, dat 't goed was.

DICK.
Ja, jij zoudt dat niet kunnen, prinsesje. Jij zoudt er bij gaan huilen, geloof ik.

ELZE

(nieuwsgierig).

Heb jij gehuild?

DICK

(lachend).

Nee waarachtig niet, wat denk je van me? Ik, 'n oude spartaan.

(Henri komt binnen).

11e Tooneel.

Mevrouw HEERMAN. DICK. ELZE. FRIEDA. HENRI.

Mevr. HEERMAN.
En hier is m'n zoon; Frieda - Henri.

HENRI.
Ik hoorde 'n vreemde stem en 'n hond blaffen. - Dag Frieda, geen plichtplegingen, niet waar? We zijn te na verwant, al zijn we vreemden.

(Hij geeft haar de hand).

FRIEDA.
Dag Henri.

Mevr. HEERMAN.
Maar kind, wat zie ik? Je staat op je kousen. - Zoo ben je toch niet hier gekomen?

FRIEDA.
Nee, ik heb m'n schoenen beneden gelaten; die waren te vuil en er zitten zware spijkers in.

Mevr. HEERMAN.
En de hond, waarom heb je dien niet boven gebracht?

FRIEDA.
Die was ook te vuil en hij had honger. - Ik heb hem wat eten gegeven.

Mevr. HEERMAN.
Best kind, maar laat hem straks gerust boven komen, wij houden van honden.

HENRI.
Allemaal dierenvrienden, Frieda.

Mevr. HEERMAN.
En je bent zoo nat ook, ik wist niet, dat 't regende. - Breng dien cape eens weg, Hans, zoo... Wel kindje, ben je niet koud, wil je geen warme waterstoof hebben?

FRIEDA.
'n Waterstoof?

DICK.
Zoo'n weeldeartikel kent ze niet, mevrouw. - 't Is iets om je voeten op te warmen.

FRIEDA.
Dank u, m'n voeten zijn warm, ik ben heelemaal warm.

DICK.
Dus de hond is weer beter?

FRIEDA.
Ja gelukkig.

Mevr. HEERMAN.
En waar ben je nu eigenlijk al dien tijd geweest, beste kind. - Maar ga eerst zitten, zoo, in deze makkelijke stoel - 't spijt me zoo, dat wij je niet af hebben kunnen halen.

FRIEDA.
Ik heb m'n weg heel goed kunnen vinden, tante, ik ben komen wandelen.

Mevr. HEERMAN.
Wandelen, hoe meen je dat?

FRIEDA.
Van Parijs.

ALLEN

(behalve Dick).

Van Parijs?!

Mevr. HEERMAN.
Hier naar toe gewandeld?!

(Dick lacht).

FRIEDA

(verbaasd).

Ja. Is dat vreemd?

DICK.
Vreemd? 'n beetje ongewoon maar. Hier wandelen de menschen zoo niet - 't is, wat men hier een heele flinke wandeling zou noemen.

Mevr. HEERMAN.
Lieve kind! Ik vind 't erg flink, hoor, maar ik heb nog nooit van zoo iets gehoord, behalve dan van menschen, die 't om 'n weddenschap doen. - Wandel je wel meer zoo ver?... En... waarom deed je het?

FRIEDA.
Om den hond, hij kon niet tegen sporen. Tot Parijs toe was hij in den trein gegaan, in 'n goederenwagen, - ik mocht hem niet bij me nemen. - Daar ging ik naar hem zien en vond hem ziek. Ik ken zieke beesten, 't was ziekte, geen angst. - Ik denk dat 't kwam door al het ongewone; - hij was nooit in z'n leven opgesloten geweest en

nooit 'n uur van me af. Ik was bang dat hij sterven zou, als ik hem langer in den trein liet. Ik dacht toen dat het beste was om met hem terug te wandelen, en na twee dagen, toen hij beter was, zijn we op weg gegaan.

Mevr. HEERMAN.
Dat was dus vijftien dagen geleden?

FRIEDA.
Ja.

Mevr. HEERMAN.
En in vijftien dagen tijd ben je hierheen komen loopen?

FRIEDA.
Ja.

Mevr. HEERMAN.
Kindlief, wat moet je dan geloopen hebben. Hoeveel uur wel per dag?

FRIEDA.
De eerste dagen negen uur; later maar zeven en zes uur. - Toen werd de lucht zwaarder en trok ons naar beneden.

Mevr. HEERMAN.
Merkte je die verandering zoo gauw al?

FRIEDA.
Ja; het is moeilijk ademen in de vlakte. - Ik zal er wel aan wennen.

DICK

(wijst naar 'n hooispriet in haar haar).

En heb je dit als 'n souvenir van de Alpen meegebracht?

FRIEDA.
Neen, 't is van 'n hooiberg.

DICK.
Ik verwed er om, dat je daarin geslapen hebt.

FRIEDA.
Ja, vannacht.

Mevr. HEERMAN.
Maar beste Frieda, ik schrik ervan, ik val van de eene verbazing in de andere..... In de open lucht geslapen! - Nee, 't is misschien niet prettig, als we zoo verwonderd zijn over alles wat je gedaan hebt, maar wij zijn dat zoo niet gewend, weet je. -

(Op verontschuldigenden toon).

Wij hebben nu eenmaal de gewoonte om in ons bed te slapen. -

(Allen lachen, behalve Frieda).

FRIEDA.
Ik ook, tante, maar ik had geen geld meer.

Mevr. HEERMAN.
Kind, kind, waarom heb je ons dan niet geschreven of getelegrafeerd?

FRIEDA.
't Was de moeite niet waard, 't was de laatste dag.

Mevr. HEERMAN.
Had je dan zóó weinig meegenomen.

FRIEDA.
Ik dacht van niet, - de rest was in m'n koffer. Ik wist niet, dat de hotels in de vlakte zoo duur zouden zijn.

Mevr. HEERMAN

(angstig).

Je hebt toch wel genoeg te eten gehad al die dagen, toch wel warm eten iederen dag?

FRIEDA.
Ja, we hebben altijd genoeg gehad.

Mevr. HEERMAN.
Gelukkig. - Dan zal ik je nu niet meer vragen, dat moet ook vervelend zijn. - Alleen, - je hebt nù misschien wel honger, niet?

FRIEDA.
Ik zou graag wat brood eten, tante.

Mevr. HEERMAN.
Niets warms?

FRIEDA.
Dank u, liefst brood.

Mevr. HEERMAN.
Zeg Keetje eens, dat ze klaar zet, Els, - brood en vleesch en wat eieren.

(Elze haastig af).

12de tooneel.

MEVR. HEERMAN, HENRI, DICK, FRIEDA.

FRIEDA

(geeft Dick een takje edelweiss).

Dit heb ik voor je meegebracht.

DICK.
Edelweiss! dank je, Frieda. Waar heb je dat geplukt?

FRIEDA.
Op de Dame blanche.

DICK.
Daar? In dit jaargetij?! Wat 'n waaghalzerij. - Heb je dat om mij gedaan?

FRIEDA

(met iets weekers in haar stem).

Ik had 't je beloofd, - en 't was m'n laatste tocht voor langen tijd.

DICK.
Bij Jove! Die had ik mee willen maken! - Wat zal 't er eenzaam en groot geweest zijn!

(Frieda knikt).

FRIEDA.
Ik heb er 'n arendsjong gevonden, 'n mooi dier met groote, bange oogen en iets smeekends in z'n blik; - de moeder lag er dood naast.

DICK.
Door wie gedood?

FRIEDA

(haalt de schouders op).

Misschien door 'n gier.

DICK.
Wat heb je met 't jong gedaan?

FRIEDA.
Bij 'n boer gebracht, 'n kennis. - Ik had 't graag voor je meegenomen, maar 't ging niet.

(Zij staart voor zich uit).

DICK.
Je denkt aan de bergen?

FRIEDA

(knikt).

En aan de ruimte en de eenzaamheid daarboven op den top.

DICK.

Ik zal je nog tot 'n wijdere ruimte opvoeren, boven de wolken, hooger dan de vogels vliegen.

FRIEDA

(met vuur).

Ja, hooger dan de vogels, waar ik de bergen als stippen zal zien.

DICK

(gliml.).

Zóó hoog kan ik je niet beloven; die lucht zou ons te ijl zijn.

FRIEDA.
Wanneer zullen we gaan?

DICK.
Over 'n maand.

(Frieda glimlacht. Zij gaat naar het tuinraam, schuift de gordijnen wat open en kijkt naar buiten).

FRIEDA.
Is dat de tuin daarbuiten?

DICK.
Ja.

FRIEDA.
Goddank, toch lucht en boomen. - En daar?

(Zij wijst naar het andere raam aan den straatkant.

DICK.
De straat.

(Hij gaat er heen en schuift de gordijnen open).

Je kunt aan de overzij de huizen zien.

FRIEDA.
Zóó dichtbij! Wat is alles dicht bij elkaar in de vlakte, huizen en dorpen. - En de menschen ook, die hebben 't in hun oogen allemaal....

DICK.
Wat?

FRIEDA.
Iets, - ik kan 't niet zeggen. - Of ze altijd kijken

op dingen vlak bij, kleine, huiselijke dingen, waar ze vertrouwd mee zijn. - Geen een ziet er ver.

Mevr. HEERMAN

(tot Henri, die van uit de verte naar haar gekeken heeft).

Wat zeg je van haar, jongen?

HENRI.

Net 'n jonge Godin, 'n Diana..... Wat is ze mooi en sterk! 'n beeld van levenskracht. - Wij zijn maar stumpers bij haar vergeleken, bleeke en bloedelooze stumpers..... Ik zou wel eens willen probeeren. - Prachtig voor 'n beeldhouwer zou ze wezen. -

(Elze komt binnen en gaat zwijgend zitten; zij kijkt met spanning naar Dick en Frieda).

13e Tooneel.

DE VORIGEN. ELZE.

Mevr. HEERMAN.

Ja, ze is mooi en sterk - de oogen van haar vader; maar ze zal sterker zijn dan hij; sterker en gezonder gelukkig, ook haar geest. -

(tot Elze)

En wat zeg jij wel van je nichtje, Els? - Kind, wat scheelt er aan, 't is of je handen beven.

ELZE.

Niets. - Het eten is dadelijk klaar -

(zij gaat voort met naar Frieda te kijken).

Mevr. HEERMAN.

Elsje, wat is er met je?

ELZE

(losbarstend met iets wanhopigs in haar toon, gedempt).

O moeder, ze is alles wat ìk zou willen wezen, wat ik altijd zijn wou: groot en sterk en moedig!

Mevr. HEERMAN.

Kinderen, kinderen, leer toch tevreden zijn met wat je bent. - Tel je je gaven voor niets? Jullie hebt genoeg gekregen. Als je je gaven maar gebruiken wou... op verstandige wijze..

HENRI

(klopt haar glimlachend op den schouder).

Wij zullen het probeeren, moedertje.

DICK

(komt naar Elze toe, dié doet of ze heen wil gaan).

Loop je weg, prinsesje? Ga je niet voor me spelen?

ELZE

(kortaf).

Voor je spelen? Nee, ik ben er niet voor in de stemming. - Misschien speel ik nooit voor je. - En je verlàngt 't ook niet. - Je ziet me niet eens. - Je denkt alleen... aan je ballon, aan je tochten ver weg en aan je reiskameraad. - Je leeft meer hoog in de lucht dan beneden bij ons.

DICK

(glimlachend).

Tut, tut, wat 'n boosheid... 't Lijkt wel of je...

ELZE

(opvlammend).

Of ik wat?

DICK

(zacht).

Niets kind. - Maar je bent zeker 'n wonderlijk wezen, zoo wisselend als 'n kaleidoscoop. - *Ik* was nu juist in 'n stemming om muziek te hooren. - Je hadt 't me beloofd.

ELZE.

Niet vast.

DICK

(a.v.).

Da's waar, - dan zal ik wachten.

ELZE

(aarzelend, na 'n korte stilte, zacht).

Als ik wist, dat je heusch verlangde, - en niet dacht aan... verre landen en luchten..

DICK

(glimlacht).

Ik verlang er waarachtig naar. Ik verlang er naar - om me mee te nemen de hoogte in, naar 't oneindige...

(bedwingt zich).

Kom, niet pruilen, prinsesje...

(hij strijkt over haar haar).

Wat is je haar fijn en zacht...

(beschroomd, droevig ziet ze hem aan; zoo staan ze 'n oogenblik. Haastig loopt ze weg; hij ziet haar na. Onderwijl heeft Frieda hen aandachtig geobserveerd).

Mevr. HEERMAN

(tot Frieda).

Willen wij nu naar binnen gaan, kind? Daar staat je souper klaar!

FRIEDA

(knikt).

Ik moet u eerst nog wat zeggen van vader, ik heb hem beloofd, dat ik 't dadelijk doen zou. Hij had veel aan u gedacht in den laatsten tijd, met de oude liefde.

(Mevrouw Heerman knikt ontroerd).

- En hij vroeg me, heel op 't laatst, of ik u 'n zoen wou geven, voor hem

(zij staat op en kust Mevrouw Heerman beschroomd).

Mevr. HEERMAN

(ontroerd).

Dank je kindje, dank je.

Einde eerste bedrijf.

2e Bedrijf.

Hetzelfde tooneel van het eerste bedrijf. Mevrouw zit links aan de tafel te lezen, een groot boek voor zich. De deur naar de kamer staat open en men hoort van uit de verte vioolspelen. Dick staat bij de deur en luistert aandachtig. Dan bezint hij zich plotseling, doet de deur dicht, gaat aan de tafel zitten en verdiept zich vastberaden in 'n kaart.

1ste Tooneel.

Mevrouw HEERMAN. DICK.

Mevr. HEERMAN.

Hindert haar spel je bij je werk?

DICK

(kortaf).

Ja....

(korte pauze - mompelend).

't Mòet.

Mevr. HEERMAN

(ziet op glimlachend).

Wat moet?

DICK.

Zoo gauw als ik m'n tocht gemaakt heb, de Alpen over, ga ik naar Berlijn en Milaan, om 'n paar bekende ingenieurs te spreken en dan naar Amerika terug.

Mevr. HEERMAN.

O Dick! wat hoor ik! Ik dacht dat je plan was om hier minstens 'n paar jaar nog te blijven.

DICK.

Dat was 't ook, maar ik ben van gedachten veranderd. 't Is beter voor me, ik boemel hier te veel. - Ik moet weer goed aan 't werk, flink er in onderduiken.

Mevr. HEERMAN.

Wat 'n teleurstelling! Ik meende, dat je hier wel 'n positie kon vinden, dat je er zelfs over gedacht hadt die te zoeken. - Ik zou je zoo graag voor ons land behouden. - We hebben zoo'n behoefte aan mannen met 'n frisschen, krachtigen geest als jij... Ik zal je ook missen, jongen.

DICK

(gedempt).

Ik u ook; u allemaal.

Mevr. HEERMAN.

Maar waarom...? Nee, ik zie al, je hebt liever, dat ik niet vraag. Dan zwijg ik, misschien vertel je me later wat meer...

(Dick loopt heen en weder door de kamer).

(Onwillekeurig blijft hij even bij de deur staan om te luisteren, maar betrapt zich er op, schudt wrevelig 't hoofd en gaat naar Mevrouw Heerman, voor wie hij staan blijft). (Stilte).

DICK.

Wat is dat voor 'n foliant? Almachtig geleerd ziet 't er uit.

Mevr. HEERMAN.

Het Socialisme van Quack. Ik probeer het te lezen, maar 't is heel moeilijk, ik begrijp 't soms niet goed.

DICK.

Waarom leest u 't dan?

Mevr. HEERMAN.

Om Hans, - och, ik tracht altijd mee te leven met m'n kinderen zooveel ik kan. Als ik dat niet doe, verlies ik ze,... dat gaat zoo gauw... Kunstgeschiedenis heb ik ook wat gestudeerd, dat ging ook makkelijker. Ik begon er juist in thuis te raken, toen Hans er mee uitschee. - Dat speet me toen heusch, ik had er plezier in gekregen. - Waarom glimlach je?

DICK.

Beste Mevrouw, als ik uw zoon was, zou u zeker 'n overweldigend belang gaan stellen in luchtballons, en werktuigkunde bestudeeren.

Mevr. HEERMAN.

Ik stel er al belang in Dick. Ik heb er ook al iets over gelezen, ja zeker. Ik beschouw je zoowat als 'n halve zoon

(haastig)

al begrijp ik best, dat ik in de verste verte niet voor je zijn kan, wat je moeder voor je was. - Dat wil ik ook

niet eens. - Zij moet de eerste voor je blijven, de eerste en liefste, dat is haar recht.

DICK.

Wat bent u fijngevoelig en wat ben ik grof! Elze vergeleek me eens bij 'n grove, aarden vaas, zooals die daar. - Zoo voel ik me soms hier. - Ik hoor wèl tot 'n ander ras.

Mevr. HEERMAN.

Gekheid; je bent 'n man van de daad. Die moèt flinker zijn, minder teergevoelig en weifelend dan wij. - Je moeder was ook flink en toch fijngevoelig. - Ik zal je eens brieven van haar laten lezen, brieven aan mij, vol opwekking en goeien raad, als ik soms bezorgd en tobbig was over de kinderen. Toen ze die schreef was ze zelf ziek en had meer zorgen dan ik, - maar dat wist ik toen niet.

DICK

(knikkend).

Ja, ze was 'n lieve vrouw.

Mevr. HEERMAN.

Eén ding moet ik je vragen, Dick, ik geloof, dat zij 't ook gedaan zou hebben. - Blijft het nog je plan om Frieda mee te nemen op je luchttocht?

DICK.

Natuurlijk. Ik heb 't haar beloofd. - En ik heb haar ook noodig nu; ze is volkomen ingewijd in wat ze te doen heeft; - zij verstaat haar werk even goed als ik.

Mevr. HEERMAN.

Maar heusch jongen, dat gaat niet.

DICK.

Wat niet?

Mevr. HEERMAN.

Om haar mee te nemen.

DICK.

En waarom niet?

Mevr. HEERMAN.

Begrijp je dat niet?

DICK.

Nee... O, nu vat ik 't, u denkt aan praatjes van de menschen?

(Mevr. knikt) (gedecideerd).

Daar storen we ons immers niet aan.

Mevr. HEERMAN.

Nee, dat begrijp ik, maar ik wèl, ik moèt 't doen. Frieda is nu in de wereld, onder mijn hoede en ik mag haar daarom niet blootstellen aan 'n verkeerd oordeel en booze praatjes van die wereld.

DICK.

Beste Mevrouw - als ze hàar nu onverschillig laten, als zij sterk genoeg is om ze te negeeren? Wat komt 't er dan op aan? M'n hemel, wie stoort zich nu aan praatjes?!

Mevr. HEERMAN.

Ik, - om haar. Nee, luister nu eens even, 't is niet, dat *ik* er wat inzie of het gek vind - ik ken jullie te goed - maar anderen doen dat niet, en ik mag niet toelaten, dat Frieda, bij haar eerste intrêe in de wereld, de menschen al van

zich af zou stooten en vervreemden. - Vergeet niet, zij mòet zich hier inleven en vertrouwd met hen raken; daar hangt voor 'n groot deel haar geluk van af.

DICK

(ongeloovig).

Hangt iemands geluk af van het oordeel van de wereld?

Mevr. HEERMAN.

Voor 'n vrouw wel, zeker. - Ik wou zoo graag dat ze zich hier thuis ging voelen en later 'n werkkring vond, als verpleegster bijvoorbeeld, daar lijkt ze me juist voor geschikt. En dan ook, eerlijk gezegd, lijkt die tocht me wat pénible voor haar. Je, zult toch zeker 'n paar dagen onderweg blijven, niet waar?

DICK.

'n Kleine week, schat ik, uit en thuis... Waarom glimlacht u?

Mevr. HEERMAN.

Dat ‘thuis’ klinkt prettig. - Maar denk nu eens aan, bijna 'n week.

DICK.

Nu, wat zou dat? - Ik begrijp waarachtig niet, wat de menschen daarover kletsen kunnen. Zij weten toch waarom ze meegaat.

Mevr. HEERMAN.

Dat is nog de vraag. - En jij bent nu 'n bekend personage. Je naam zal in alle couranten komen en de hare ook misschien.

DICK.

M'n God, dat we ons daaraan storen moeten! - En hoe 't voor haar pénible kan zijn, vat ik volstrekt niet. - Frieda is eenmaal geen gewone vrouw. U kent haar nog niet en ook onze omgang niet; - we zijn twee kameraden.

Mevr. HEERMAN

(voorzichtig).

Ik dacht, dat je meer waart. Je hebt haar toch immers gevraagd of zij je vrouw wou worden?

(Dick knikt bevestigend).

Of.. ben je misschien van gedachten veranderd?

(Dick is naar 't raam gegaan en kijkt strak naar buiten met op elkaar geklemde lippen, de handen in de zakken. Na 'n oogenblik zegt hij)

Nee.

Mevr. HEERMAN.

Je zegt dat... weifelend.. voor jou. Beste jongen, 't is niet dat ik me mengen wil in dingen die mij niet aangaan. - Maar.. je hadt haar toch gevraagd, niet waar?... en zij zou je later haar antwoord geven... Als jij nu niet veranderd mocht wezen en zij... wel zij zou van je houden, - waarom trouw je haar dan niet, vóór je dien tocht gaat ondernemen? Je zoudt dien desnoods 'n maand uit kunnen stellen.

DICK.

U meent, dat ik haar dàn mee zou kunnen nemen?

Mevr. HEERMAN.

Natuurlijk. Niemand zou er iets in kunnen

vinden dat je vrouw met je meetrok, al zou men misschien

(glimlachend)

en ikzelf ook, de huwelijksreis wat ongewoon en frisch, wat weinig comfortabel vinden.

DICK.

Nu, die luchtreis zelf zou zoo lang niet duren! - En als ik haar nu niet trouw, en haar tòch meeneem, wat dan?

Mevr. HEERMAN.

Hoe meen je, wat dan? Ik kan Frieda natuurlijk niet dwingen. - Ze is vrij en haar eigen meester. - Maar *ik* zou 't niet goed vinden; 't zou me verdriet doen.

DICK.

Het spijt mij almachtig

(hij zucht, lange stilte).

Dan zal ik haar trouwen, dat is ook beter.

Mevr. HEERMAN.

Maar jongen, dat klinkt nu zoo... zoo gedwongen, zoo koud - haast als 'n plicht, 'n lastige noodzakelijkheid, - ik moet er half om lachen. - Je trouwt toch geen vrouw om haar mee te nemen in 'n ballon. - Je zoudt zeker nog wel 'n anderen reismakker kunnen vinden.

DICK.

Ja, dat is 't ook niet. - Ik heb haar eenmaal gevraagd om m'n vrouw te worden en... 't is ook goed zoo; - 't zal gebeuren.

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

Altijd als zij toestemt?

DICK

(alsof dat idee hem opmontert).

Natuurlijk, en 't zou nog best kunnen zijn, dat zij 't niet deed.

Mevr. HEERMAN

(ziet hem aan en schudt wat verbijsterd 't hoofd) (zacht).

Ik begrijp je niet goed. Waar luister je naar, jongen?

DICK.

Niets; als u zoo zacht spreekt, klinkt uw stem net als die van...

(plotseling verlegen afbrekend), kortaf).

Nu, en wat begrijpt u nou niet?

Mevr. HEERMAN.

Och niets, Dick...

(Korte stilte).

Je houdt toch nog wel van haar?

DICK.

Zeker, ik hou van haar, zooals ik toèn van haar hield. Ze is in alle opzichten de vrouw die me zou passen, - zoo denk ik nòg, de vrouw, die m'n ideaal moest zijn: 'n steun bij m'n werk, 'n vertrouwde.

Mevr. HEERMAN.

En 'n flinke moeder, zooals je zelf zei. Je houdt van kinderen, niet waar? Je zoudt er zelf graag hebben?

DICK.

Ja zonen, veel zoons, - die groot en sterk zouden zijn, me later helpen met m'n werk, met me meevaren over de zee, diep onder door de zee, in 'n boot door ons gebouwd - en zeilen hoog door de lucht, de heele wereld rond, over zeeën en bergen

heen, naar de Pool toe en over woestijnen, - in 'n luchthuis zooals de menschen nu wonen in aardehuizen en schepen; - zonen, die grooter, beroemder zouden worden dan hun vader. - Bij Jove, dat zou 'n vrij, heerlijk leven zijn!

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

En de moeder ook meereizen in het luchthuis?

DICK

(alsof hij daar nu pas aan denkt).

De moeder?... Ja, die ook mee natuurlijk.

Mevr. HEERMAN.
Dan zou ik haar nog eens vragen, Dick. - Ik denk, dat zij de eenige vrouw is, die voor zoo'n leven geschikt zou zijn.

DICK.
Ja, ik zal haar vragen...

(Opeens hoort hij weer de muziek en schudt pijnlijk 't hoofd, dan gaat hij naar haar toe).

Ben ik daarnet wat... ruw tegen u geweest?

Mevr. HEERMAN.
Wel nee, jongen, volstrekt niet.

DICK.
Ja, ik weet 't zelf. Vergeef het me; - het spijt me.

Mevr. HEERMAN.
Hindert je haar spelen nog? Dan zal ik haar zeggen...

DICK

(zacht, haastig).

Nee, laat u haar... 't Maakt we week en dat wil ik niet zijn.

(Hij gaat weer zitten en probeert te kijken op de kaart).

Mevr. HEERMAN.
Verdiep jij je nu maar rustig in je werk, dan ga ik bloemen plukken en mijn vazen verzorgen.

DICK.
Laat ik u dan helpen.

Mevr. HEERMAN.

Welnee jongen, ieder zijn werk, ik mijn bloemen en jij je ballon.

(Mevrouw af. Men hoort haar in de gang tot Henri zeggen: 'Zoo jongen ben je daar? Ga wat rusten, je ziet moe.')

(Henri komt binnen en valt neder op een stoel).

Tweede Tooneel.

DICK, HENRI.

DICK

(Even opkijkend van zijn kaart).

Gewandeld? Een lekkere dag, hè?

HENRI

(knikt).

Mooi, maar vermoeiend,

(mompelend).

't Is of er lood in mijn beenen zit.

(Korte pauze).

Wordt jij nooit moe in je hoofd van al die berekeningen en dat gecijfer?

DICK.

Moe?

(Knikt van neen).

't Frischt me op. Al cijferend wordt

mijn hoofd aldoor klaarder, net of er een frissche luchtstroom door heen gaat. En al mijn zintuigen worden gescherpt. Dan zie ik zoo helder!... Allemachtig pleizierig is dat.

HENRI.

Wat een gelukkige kerel ben jij! Ik voel soms of ik watten, in plaats van hersens in mijn hoofd heb.

FRIEDA

(komt binnen, gekleed als in het eerste bedrijf maar zonder 'cape', alleen is haar rok donkerder en langer).

Derde Tooneel.

VORIGEN, FRIEDA.

HENRI.

Zoo Frieda, ook net thuis gekomen? Jij hebt het lang uitgehouden, hoor. Drie uur nou, en klokke tien zag ik je het huis uitgaan. - En al dien tijd gewandeld?

FRIEDA.

Ja. Is dat zoo lang?

DICK.

Voor haar is dat een kniertje, hè Frieda?!

HENRI.

Ik zou het je niet nadoen. En niet moe nu?

FRIEDA.

Nee. Het is vreemd, Bruno was moe, hij ging dadelijk slapen in zijn hok.

HENRI.

Het schijnt dat hij den overgang meer voelt dan jij. Geen bankje, Frieda?

FRIEDA

(verwonderd).

Een bankje? Nee!

HENRI.

Ik bewonder je...

(Zij glimlacht verwonderd).

Nee, ik meen het. Ik gaf er wat om, jouw kracht te hebben. Ik begrijp niet... vindt je de lucht dan niet vermoeiend, hier?

FRIEDA.

Vermoeiend niet, ze draagt me alleen niet. Ik moet hier zélf loopen, zwaar er door heen, zonder steun. En mijn rok hindert me ook, 't is of mijn beenen gebonden zijn.

DICK

(glimlacht).

Ja, je moet iets over hebben voor het voorrecht om onder de menschen te leven.

HENRI.

Je bent zeker naar buiten geweest, de ruimte in...?

FRIEDA

(knikt).

Naar het Zuid-Oosten toe, door weilanden heen.

HENRI.

Hei Zuid-Oosten?

(glimlachend).

Ik moet eens even bedenken... Eerst langs een vaart misschien?

(Zij knikt).

En toen rechts afgeslagen langs een smal wegje tusschen knotwilgen in?

FRIEDA

(schudt ontkennend).

Ik ben over weilanden gegaan.

HENRI.

Door weilanden? Die zijn immers afgesloten!

FRIEDA.

Ja. Maar ik ben over een streep water gesprongen...

HENRI

(glimlahcend).

Een sloot heet dat hier! En toen naar Meerberg toe?

FRIEDA.

Nee, verder. Ze noemen het Waterdorp, geloof ik...

HENRI.

Nu, dan heb je geloopen! Ik was ook naar buiten, den anderen kant uit, naar Sloten toe, lang zoo ver niet... 't Was mooi van daag, die heel fijne atmosfeer, en die rijkdom van kleur: een genot voor de oogen.

FRIEDA.

Kleur? Ik zag geen kleur; alles was vaal en flets.

HENRI.

Vaal?! O, Frieda, je zult wel anders gaan kijken. Er was juist zoo'n groote verscheidenheid van tinten, die allemaal zacht in elkaar vloeiden...

FRIEDA.

't Kan wel zijn. Ik geloof, dat ik zie met andere oogen. Ik hoû van licht, sterk licht en van zon. Schijnt de zon hier wel?

HENRI.

Maar ze scheen vandaag: heel teer goud, door een nevel heen.

FRIEDA

(minachtend).

Dat wàs geen zon. Ik meen zon, die blikkert op de sneeuw, dat ze goud en zilver wordt en er sterren op schitteren.. Een zon, die 's morgens vroeg het goud met bundels vol naar binnen strooit. Het is heerlijk zoo gewekt te worden!

DICK.

Ja, dat noem ik ook heerlijk: geen gordijnen voor de ramen en dan het volle zonlicht op je gezicht.

HENRI

(met een zucht).

God bewaar me; een pijniging zou ik dat noemen.....!

FRIEDA

(verwonderd).

Een pijniging?

HENRI

(beschaamd).

Ja het is verkeerd, ziekelijk, natuurlijk... Er is zelfs iets kleins in, het licht niet te kunnen verdragen, het angstig buiten te sluiten. Wat jullie voelt is gezondheid, kracht: zoo moet ik ook gaan voelen.

DICK.

Kom, kerel, ga daar nu weêr niet over tobben. Denk toch aan haar omgeving, haar vroegere meen ik en de jouwe hier. Jij bent eenmaal gewoon aan halftinten, die maken natuurlijk je zenuwen gevoeliger, zelfs van den sterksten mensch. Ik zal als ik van hier ga en door de lucht zeil, ook de eerste uren knipoogen als een uil tegen het zonlicht in.

FRIEDA

(tegen Dick, zacht).

Ja, we hadden geen van beiden hier moeten komen....

HENRI.

't Is waar, de helle bergkleuren hebben háár oogen sterk gemaakt, maar ons doen ze pijn. O, als ik de eerste dagen

in de Alpen ben, dan haat ik ze bijna: dat geschreeuw tegen elkaar in, van al die vloekende, schetterende kleuren: hard blauw, hard paars, hard groen. En de bergen, de natuur zelf, zoo lawaaiig en grof op effect, zonder iets van onze teêre, sobere intimiteit. Heel langzaam wen ik daar pas aan.

FRIEDA

(kort af).

Ik begrijp je niet.

HENRI.

Vergeef me, Frieda, ik heb je pijn gedaan, en dat wou ik niet, waarlijk niet. Ik zie ook veel moois in de Alpen, en jij ziet natuurlijk dàt alleen.

FRIEDA

(a.v.).

Ik weet niet of ze mooi zijn, daar heb ik nooit over gedacht. Ik weet dat ze zijn zooals ze wezen moeten: hard en groot en trotsch. Zoo ken jij ze niet..... De natuur hier is klein en drukkend!

HENRI.

De Natuur....? Je meent toch de lucht.....

FRIEDA

(hoofdschuddend).

Nee de Natuur....

HENRI.

Nou begrijp ìk je niet: hoe kan ruimte je drukken?

FRIEDA

(gaat naar het tuinraam toe en staart naar buiten). (Na een korte stilte, zacht).

Wij voelen en zien zoo anders. Ik voel hier geen kracht, geen noodzakelijkheid om me heen. Deze natuur moet zwak en week maken, omdat ze zèlf zoo is, lief alleen. Ik begrijp dat de menschen hier schreien als ze verdriet hebben. Dat kun je niet bij ons, alle verdriet verstijft in je, - het maakt je hard en sterk alleen.

HENRI.

En toch.... Hoe kun je zeggen dat er geen kracht is in onze natuur, ze is toch streng en sober, de vlakte.

FRIEDA

(keert zich naar hem toe, glimlachend).

Sober, maar niet streng. Het is als strengheid op een kindergezicht.

HENRI.

Je kent de vlakte nog niet, Frieda. Hoe somber en troosteloos die zijn kan in regen en nevel.....

(half vragend, op peinzenden toon).

En.... noodzakelijkheid zei je?

FRIEDA

(na een korte aarzeling).

Dat je voelt hoe alles zijn mòèt, zooals het is..... De bergen staan er zooals ze stonden voor duizenden eeuwen en zooals ze er na eeuwen en eeuwen nog zullen staan..... Die onveranderlijkheid en die stille berusting zijn groot. Ze lééren berusting en je kunt er niet door klagen.

HENRI

(zacht).

Klagen! Over het leven?!

(Frieda knikt).

Wat moet je je soms eenzaam gevoeld hebben!

FRIEDA.

Mijn verlatenheid was niets, vergeleken bij die van de bergen....

HENRI

(glimlachend).

Leven die zóó voor je?

FRIEDA.

Ja, ze léven, de heele natuur leeft....! De geweldige grootheid en somberheid ervan....! In het najaar vooral....

HENRI

(met haar meelevend).

In het najaar vooral.....

FRIEDA

(voor zich uitstarend alsof ze alles ziet).

Ja, in storm, met het woeste jagen van de wolken om hun kruinen, als dampen, kokende dampen..... En in den winter als ze begraven liggen onder meters-diepe sneeuw, stille, wittte vachten, - en geen plantje, geen grashalm te zien.... De vogels, alles levends verdwenen... En als mist opstijgt, onder een grauwen hemel, als ze gewikkeld staan in doodslakens, waar ze zich niet uit bevrijden kunnen....

(Ze huivert even).

Diè stilte dan....! zóó groot, dat het water-gedruisch van beken en vallen, dat je anders niet hoort, zich ìnboort in je ooren en je er niet los van kunt worden....

HENRI

(die haar in spanning heeft gevolgd).

Ik zie het alles...! Maar de lente, die moet er toch anders zijn, fijner en teêrder?

FRIEDA

(met iets innigs in haar stem).

Ja, de lente is goed, omdat ze den zomer belooft..., maar fijn en teer is ze zelden. Eerst is het een gefluister, een zacht gedroppel van de eerste sneeuw die smelt, tot 't langzaam aan wordt een ruischen, tot overal van alle bergen af beken gutsen, die aanzwellen, aanzwellen tot stroomen, en eindelijk worden tot een stòrm van water! Dan laat de sneeuw ook los en overal donderen de lawines neêr.... Dan is het angstig en heerlijk....!

HENRI

(staat op).

Ja, heerlijk moet dat wezen! en toch, Frieda, is er ook grootheid in onze natuur, in de wijë en hooge luchten. En wacht eens tot ik je breng naar de hei en de zee....

DICK

(op stelligen toon).

Ja, de zee hier is groot.

HENRI.

Groot en streng.... En kun je ook geen grootheid voelen in die verre, uitgestrekte weilanden, met dien hoogen luchtkoepel er boven?!

FRIEDA

(komt langzaam aan in vuur).

Nee, ze is slaafsch en klein, de vlakte... Ze laat zich vormen door de menschen, heel mak en gedwee, zich in stukken snijden, - de weilanden, - met al die strepen water er tusschen, zich vernietigen zelfs. Zelf heb je me gewezen al die landen, die zijn geworden tot straten en stad, en geen plek, die ze haar eigen kan noemen, waar ze vrij over heerscht....! Alles van zich laat ze gebruiken, haar gras, haar water, haar boomen-gesnoeid, tot de lucht, de wind toe zelfs,

die gevangen wordt door de molens.... Terwijl bij ons, wie zal er de bergen neêrhalen en de beken en gletscher-stroomen dempen, of de lawines en watervallen stuiten in hun vaart?

HENRI

(glimlachend).

En toch is het niet de vlakte alleen, die zich vormen laat. Weet je niet van de bergen in Zwitserland en Tyrol, hoe die zich laten gebruiken, hun lichamen uiteengerukt door dynamiet, tunnels er doorheen geboord, treinen buiten langs gevoerd tot aan den top, tot één zelfs midden door het hart van de Jungfrau heen tot hoog aan de sneeuw toe.....

FRIEDA

(pijnlijk verontwaardigd).

Afschuwelijk! Schande van de menschen, die zóó iets doen..... Maar ze wreken zich ook, de bergen.....! En als ze menschen naar beneden storten en ze dooden, wie is dan de machtigste....?

(Pauze)

DICK

(rustig beslist).

De mensch, die zich niet laat afschrikken maar volhardt in zijn doel. - Wacht maar... we zullen ook over jouw bergen gaan heerschen....

FRIEDA.

Nooit....! En dat moest jij niet wenschen, Dick, dat moest jij leelijk vinden....

DICK

(a.v. hoofdschuddend).

Nee, ik zie er juist iets groots in, in dat heerschen van den mensch over de natuur.... het toont zijn macht!

(Frieda. wendt zich af, Mevrouw komt binnen, met bloemen in haar mandje, die ze schikken gaat in een vaas, die op tafel staat. Dick staat op en haalt de waterkaraft uit de kast, waarmee hij de vaas vult).

4de Tooneel.

VORIGEN, MEVR. HEERMAN.

HENRI.

Ik begrijp dat die gedachte je ondragelijk is, Frieda... Je spreken heeft me heimwee gegeven naar jouw bergen en de eenzaamheid daar....

FRIEDA.

Kèn je ze dan?

HENRI.

Hoe meen je?

FRIEDA.

Je hebt ze gezien, maar heb je ze ook beklommen, er door rondgedwaald, alleen, over de gletschers en de sneeuw heen?

Mevr. HEERMAN

(naar Frieda toekomend, zacht angstig).

Zeg hem die dingen toch niet.....

(luid).

Dat doen immers alleen de menschen, die er geboren zijn, kind....

HENRI

(half beschaamd).

Nee, zoo ken ik ze niet.... Echte

sneeuwbergen heb ik nooit bestegen, ik word gauw duizelig.... Maar als ik sterker word zal ik die duizeligheid wel overwinnen.... Dezen zomer denk ik er heen te gaan...

(zich plotseling bezinnend)

Ten minste.....

Mevr. HEERMAN.

Jongelief, je vergeet dat je Elze beloofd hebt, haar in 't najaar mee naar Italië te nemen...

HENRI

(even peinzend).

Ja, Florence en de kleine steden van Toscane.... Dat kan niet moeder, in 't najaar kan ik niet weg, dat heb ik haar al gezegd.

Mevr. HEERMAN.

Wat een teleurstelling voor het kind!

HENRI.

Nee, ze had toch geen lust in reizen, zei ze.

Mevr. HEERMAN.

Zij geen lust in reizen? dat is heel abnormaal!

(Zij gaat naar het open tuinraam en luistert).

Is dat de hond, die jankt?

FRIEDA

(knikt).

Dat doet hij hier meer. Hij is veranderd, hij is niet vroolijk meer.

DICK

(glimlachend).

Misschien de invloed van de lucht en de drukkende vlakte?

FRIEDA

(haalt de schouders op).

Mevr. HEERMAN.

Hij begint al meer vertrouwd met me te raken. Daarnet toen ik hem aaide begon hij te kwispelen en likte mijn hand. Hoe oud is hij wel?

FRIEDA.
Drie jaar.... Hij is een jong van Carlo, mijn vroegeren hond. Die was mooier nog, en zoo trouw.

Mevr. HEERMAN.
En is die gestorven?

FRIEDA

(knikt).

Mevr. HEERMAN.
Dat zal je wel veel gekost hebben, kind....

FRIEDA

(gedempt).

Hij is niet gestorven; hij is vermoord.

Mevr. HEERMAN en HENRI.
Vermoord?!

Mevr. HEERMAN.
Waarom?

FRIEDA

(moeilijk, na een korte aarzeling).

Het was een wraak van iemand, die.... omdat ik hem niet....

Mevr. HEERMAN.
Hoe vreeselijk!

DICK.
Dat heb je nooit verteld. En wat deed je toen?

FRIEDA

(met zelfminachting in haar toon).

Ik heb hem laten gaan, ik weet nog niet hoe ik 't kon. - Maar ik heb hem gezegd... als hij me ooit weer onder de oogen durfde komen....

DICK

(nieuwsgierig).

Wel?

FRIEDA

(kortaf, onderdrukt hevig).

Dan zou ik hem dooden.

Mevr. HEERMAN

(verschrikt).

Hem dooden?! Kindlief, dat meen je toch niet.

FRIEDA

(ziet haar verwonderd aan).

Natuurlijk meen ik 't, - na twintig jaar zou ik 't nog doen, - het is m'n recht. - Carlo was het liefste wat ik had. -

(even met 'n trilling in haar stem)

Ik kan hem nooit vergeten.

(Mevr. Heerman zwijgt verbijsterd).

DICK.
En de man?

FRIEDA.
Die is heengegaan, - die was bang.

DICK.
En is hij nooit teruggekomen?

FRIEDA.
Nee. - Hij kent me.

Mevr. HEERMAN.
Maar Frieda, kind, je maakt me heusch angstig. - Je moet zulke dingen niet zeggen en denken. - 't Is heel verkeerd zoo haatdragend te zijn. - Dat zal je vader je toch ook wel gezegd hebben?

FRIEDA.
Vader?

Mevr. HEERMAN.
Die wist er toch van?

FRIEDA

(schudt van nee).

Ik sprak weinig met vader; alleen over z'n werk en gewoon-dagelijksche dingen.

Mevr. HEERMAN

(droevig).

O Frieda, kind, wat 'n eenzaam leven moet je er gehad hebben! - Ik hoop, dat je hier andere affecties zult leeren kennen, behalve die voor 'n hond. - Maar... je moet dáár toch ook menschen gehad hebben, je zieken bijvoorbeeld, die van je hielden?

FRIEDA.
Ik weet 't niet; ze waren aan me gehecht.

DICK.
Die beschouwden haar als 'n wonderdokter, 'n soort heilige, mevrouw. - Even maar behoefde ze haar hand op hun hoofd of op hun zieke lichaamsdeel te leggen en ze waren genezen.

FRIEDA.
Niet altijd en niet dadelijk soms.

Mevr. HEERMAN.
Kon je dat heusch? Ik hoor zooveel.... En hoe deed je dat?

FRIEDA.
Er is niets van te vertellen. Ik deed het en het hielp ze.

HENRI.
En wat dacht je terwijl je het deed?

FRIEDA.
Ik dacht: ik wìl dat de pijn of de ziekte verdwijnen zal.

Mevr. HEERMAN.
Anders niet? En gebeurde het dan?

FRIEDA.
Meestal.

Mevr. HEERMAN.
Hoe vreemd! - En is het enkel door de kracht van je wil, dat je dit kunt?

FRIEDA

(haalt de schouders op).

Misschien. En door het geloof in mijn wil.

HENRI

(zacht).

Ja, dàt te hebben: geloof en vertrouwen in je zelf! Wie dàt heeft, kan alles.

Mevr. HEERMAN

(aarzelend, met een snellen blik op Henri).

Ik ben wel wat moe op 't oogenblik. Zou je die moeheid nu ook van me weg kunnen nemen?

(Elze komt ondertusschen binnen en blijft op eenigen afstand zwijgend staan kijken en toeluisteren).

5de Tooneel.

VORIGEN. ELZE.

FRIEDA

(de schouders ophalend).

Ik weet niet. - U bent zoo anders dan de menschen daar.

Mevr. HEERMAN.

Je meent misschien, dat wij hùn geloof niet hebben.

FRIEDA.

Ja. - Ik zou 't toch kunnen probeeren.

(Zij gaat naar Mevr. Heerman toe en ziet haar scherp aan).

Maar u ziet niet moe, tante.

Mevr. HEERMAN

(even blozend, wat verlegen).

Ik ben 't toch wel, niet erg, volstrekt niet, maar.... probeer 't toch eens, wil je?

(Frieda gaat vlak voor haar staan en legt haar rechterhand eenige oogenblikken op Mevrouw's voorhoofd. Allen zien zwijgend toe. Dan neemt zij ze weg).

Mevr. HEERMAN

(verrast.)

't Is niets angstig, nee, 't is heel aangenaam zelfs, heel kalmeerend.... 't Lijkt wel zoo iets als sommige doktoren doen, - die praten er alleen nog bij.... Je zou 't misschien....

(aarzelend)

Hans is wat moe, geloof ik....

HENRI.

Och wel nee, moeder, die moeheid beteekent niets.

Mevr. HEERMAN.

't Zou je kunnen kalmeeren.

FRIEDA.

Je bènt moe, Henri.

HENRI.

Wel, probeer je kunst dan eens aan mij.

FRIEDA.

Ik kan je niet dadelijk helpen en zeker niet voor de eerste maal.

(Zij legt, evenals bij Mevr. Heerman, haar hand zwijgend op zijn hoofd). (Stilte).

Is de moeheid nu weg?

HENRI.

Nee.... hoe vreemd.... ik weet 't niet... ik geloof toch wel wat.... m'n hoofd alleen nog....

(Zij herhaalt de handeling).

FRIEDA

(op rustigen, kalmbeslisten toon).

Nu is de moeheid verdwenen.

HENRI

(zwijgt even).

.... Ja.... dat is zoo.... ik voel me... zoo licht, zoo bevrijd opeens.... ik dank je, Frieda.

Mevr. HEERMAN.

Hoe heerlijk!

(Tot Frieda).

Je zoudt 't misschien later eens kunnen herhalen, - het geregeld doen....

(Frieda knikt).

En dacht je nu alleen, terwijl je 't deedt...?

FRIEDA.

Ik *wil*, dat de moeheid verdwijnen zal, dat mijn kracht in je over zal vloeien!

ELZE

(de tanden op elkaar geklemd).

Dus is 't jouw kracht, die hij nu voelt?

FRIEDA.

Ja. En misschien ook z'n eigen kracht, - die hij niet gebruiken kon, die in hem sliep.

ELZE

(a.v. hevig).

Ik zou ze niet willen hebben, de kracht van 'n ander.

(Tot Henri).

Hoe heb je 't kunnen doen, je zoo door haar laten....

Mevr. HEERMAN.

Stil, kind, ik vroeg het hem.

HENRI.

Dwaasheid, Els, waarom zou Frieda me niet mogen genezen zoo goed als een dokter?
Ik ben haar heel dankbaar, ik heb juist mijn kracht zoo noodig, van avond.

(Mevr. zucht bezorgd).

DICK

(met een blik op Mevr.).

Ga je alweer uit van avond? Kerel, wat ben je een rustelooze geest, je verschijnt en verdwijnt als een bliksemschicht. Je geeft waarachtig te veel van je tijd aan die werkeloozen....

HENRI

(mompelend).

Je weet niet.... niemand weet, waarom ik het doe....

DICK.
Dat is anders niet moeilijk te raden, dunkt me.... uit overdreven gevoel van medelijden en opofferingszucht, zou ik zeggen....

HENRI.
Dàcht ik het niet, dat je.... dat jullie allemaal dat geloofde!

Mevr. HEERMAN.
Maar jongelief, wat kan het anders zijn? We kennen je toch immers....

HENRI.
Nee, u kent me niet, dat is het juist.... en ik mòet toch eindelijk eens zeggen.... ik mag het me niet langer laten aanleunen. U mòèt weten waarom ik het doe....

Mevr.HEERMAN.
Ik begrijp je niet, jongen, ik ben zoo bang, dat je....

HENRI.
Och, moeder, wees toch niet altijd *bang* voor mij.... Ik bèn niet goed, zooals u gelooft, ik dòèe al mijn werk niet uit medelijden, uit louter liefde voor het volk. In mijn hart ben ik

koud, volmaakt koud.... Nee, laat me nu toch uitspreken.... Ik ben zoo vervloekt egoïst, au fond, ik hou maar van zoo weinig dingen: van wat mooi is en van de natuur en de eenzaamheid, het heerlijke alleen zijn met mezelf.... En dan ook van een paar menschen, van u en van Elze, maar anders het volk, ik heb er een afschuw van, verstaat u dat....?

(Mevr. in de rede vallend: O stil, jongen!),

een afschuw van zijn grofheid, z'n platheid, z'n smerigheid.... en al wat ik doe, dat doe ik uit plicht, met mijn verstand alleen.... Hun ellende laat me koud, het zijn m'n zenuwen alleen, die trillen bij het zien ervan. Het maakt me woest soms, al die artisten, tegenwoordig, die zoo opgewonden huilen over het volk.... Ze schrijven er over, ze schilderen het, ze zien dáárin alleen het mooie, en passie en frissche kracht.... Terwijl ik.... Voor mij is het mooie alleen wat heel fijn is en edel en beschaafd.... Wat stil ook is en rustig.... O, dàt verlangen, dat ik soms hebben kan te midden van mijn werk, en zelfs op dit oogenblik, om rust te zoeken in de natuur, ergens verweg, of in de plechtige stilte van hooge kathedralen. Maar dat màg niet.... U voelt het zelf, - het is slecht zoo heel alleen voor me zelf te willen leven.... ik mòèt me geven aan die menschen, die niets hebben, die alles ontberen....

ELZE.

Waarom? waarom moet jij je ziek maken door hun vunzigheid? Daar help je niemand mee.....

HENRI.

Schaam je, Elze, om zoo hard te zijn! Als ze vunzig zijn is het onze schuld....

Mevr. HEERMAN

(aarzelend).

Och jongen, ik weet niet wat ik je.... Als je eerst eens afstudeerde, en hen dan later van je kennis gingt meedeelen, hun oogen trachtte te openen voor het mooie....

HENRI.

Dat zijn klanken, moeder, ze hebben brood noodig in de eerste plaats, geen kunst of schoonheid.... En toch.... toen ik gisteren stond voor al die menschen, om ze toe te spreken, toen trof me niet allereerst hun ellende, maar het mooie van die ellende.... Is dat niet vréése lijk, dat ik dááraan toen denken kon....?! En zelfs niet eens de schoonheid van die ellende zèlf, maar die ellende vermooid door een Steinlen.... 't Was of ik een teekening van Steinlen voor me zag.... Zóó'n egoïsme...! Dat ben ik van nacht gaan begrijpen.... Wàt een nacht was dat...!

(Pauze).

FRIEDA.
Als je anderen wilt helpen, moet je ze geven van je kracht.... Niet je zelf verslappen in kwelling en twijfel....

DICK.
Je bent een kunstenaar, kerel, en die moet geen man van de daad willen zijn. Geef je aan de kunst, dat is beter dan aan het volk, als je zóó er voor voelt....

HENRI.
Egoïst worden!

Mevr. HEERMAN.
Maar dat ben je immers niet, mijn jongen, je bent nu overspannen, je ziet de dingen verkeerd.

(Dringend).

Ik kèn je en ik weet dat er ook medelijden was in je hart, droefheid om hun ellende, al trof je misschien ook heel even het mooie ervan....

(heel teeder).

Je bent mijn lieve jongen, en ik wìl niet, dat je jezelf zoo slecht en leelijk maakt.... Je doet er mìj verdriet mee, o zoo'n pijn, m'n jongen....

HENRI.
Nee, nee, dat wil ik niet.... Wees maar heel gerust, moeder.... ik ga nog wat rusten, dan ben ik van avond weer frisch.... En dan kan, voor ik weg ga, Frieda nog even haar hand op mijn voorhoofd leggen... Dat doet goed.

(Hij wil heen gaan. Keetje komt binnen).

6de Tooneel.

DE VORIGEN. KEETJE. daarna VAN GRINT.

KEETJE

(tot Henri).

Meneer, daar is 'n man, die vraagt, of hij u spreken mag?

HENRI.
Mij? Wat voor man? Gaf hij geen naam?

KEETJE.

Nee.... hij.... hij lijkt wel wat vreemd, 't is of-ie wat op heeft, hij ruikt er naar tenminste.

Mevr. HEERMAN.

Laat hem dan in de spreekkamer, niet hier.

KEETJE.

Wel heb ik ooit, daar komt-ie al, dat is ook 'n brutale...

(tot Van Grint)

Je moet hier niet zijn, ga maar weer mee....

(Van Grint, 'n groote, sterke kerel in werkmanspak, komt binnen, wat onzeker op z'n beenen).

VAN GRINT.

Nee, ik moet wel hier zijn, meissie, laat jij me maar me gang gaan. G'n dag mevrouw, meheeren.

HENRI.

Goeiendag. - U bent de verkeerde kamer binnen gekomen, gaat u mee naar de spreekkamer.

Mevr. HEERMAN

(wat angstig, met 'n snellen blik naar Dick).

Och, laat hem nou maar, Hans.

HENRI.

Hoe heet u?

VAN GRINT.
Van Grint, Kees van Grint, meheer.

HENRI.
En..... waar komt u voor? wat verlangt u van me?

VAN GRINT.
Ik kom u zeggen.... as dat ik al zes weken zonder werk ben, meheer.

HENRI.
Wat is uw ambacht?

VAN GRINT.
Los sjouwer, meheer, ja, dat ben ik.... Maar nou heb ik al zeven weke lang geen verdienste gehad, hoegenaamd niks... En me vrouw is ziek, zwaarziek, ja, dat is ze.... ze gaat anders uit werke, weet u...? Want we hebbe vijf kindere thuis. Da's geen kleinigheid, de kleinste nog geen jaar, die heit ze an de borst... En nou zonder verdienste.... En me vrouw met 'n zeer been, die kan zich niet verroere. U begrijpt wat dat is.... En nou hebbe we 'n achterstallige huur van zeve weke, doordat ik al zeve weke werkeloos ben!

Mevr. HEERMAN.
Zes weken zei je eerst.

VAN GRINT.
Dat kan wel zijn, maar zeve weke benne 't, as 't er nog geen acht zijn. - En as er nou geen hulp komt, dan worden we van avond er uit gezet, uit onze woning.... En daarom.... omdat ik 'n oppassende man ben.... enne.... ik weet as dat meheer socialist is, daarom ben ik zoo vrij om meheer te vragen of-ie niet....

HENRI.
Wel, spreek uit, man.

VAN GRINT.
Of-ie niet genegen zou willen zijn om me de achterstallige huur te helpe betale.... want met 'n vrouw, die zwaar ziek is en vijf kleine....

HENRI.
En hoeveel zou u dan moeten hebben?

VAN GRINT.
Ja, als ik dan zoo vrij mag zijn.... 'n Riksdaalder in de week en dat van zeve weke maakt zeventien gulden als ik 't niet mis heb. - Ik zou meheer heel dankbaar zijn. Geen stuk huisraad hebben we meer in huis alles naar oom Jan, - de briefies kan ik u laten zien, hier benne ze, kijk. En wat ete aangaat, in al die weke hebben de kinderen geen warm brokkie in d'r lijf gehad, zoo waar as ik hier sta.

HENRI

(aarzelend).

Ja, als dat zoo is....

Mevr. HEERMAN.

Je ne le donnerais pas, il faudrait d'abord s'informer.

DICK.

He is quite drunk the man, a bat lot, altogether.

HENRI

(wrevelig, komt naar hem toe).

Hoe weet je dat nou?

(tot Van Grint)

Ja, wacht daar maar even.

(zacht)

God, 't kàn immers waar zijn, en hij kan zich uit ellende wel bedronken hebben.

Mevr. HEERMAN.
Zeker, 't kan, maar informeer er eerst naar.

HENRI.
En moeten z'n vrouw en kinderen dan zoolang maar op straat staan? - Zonder eten en zonder bedden of iets, - dat gaat toch immers niet!

Mevr. HEERMAN.
Geef hem 'n kleinigheid dan, jongen. Natuurlijk, je moet doen zooals je wilt; maar ik zou denken als je hem nu 'n rijksdaalder gaf, dan was hij voor de eerste dagen geholpen en kon je in dien iijd eens informeeren.

HENRI.
Dat had ik ook gedacht.

Mevr. HEERMAN.
En vraag z'n adres dan ook.

HENRI.
Waar woon je, vriend?

VAN GRINT

(achterdochtig).

Korte Dwarsstraat nommer 106, 3 hoog achter.

HENRI.
Kijk, je het geheele bedrag geven kan ik niet, ik ken je immers niet en er komen zooveel menschen vragen: ik wil eerst eens... Ik wil graag mijn best doen om je aan werk te helpen, zoo gauw mogelijk natuurlijk, en intusschen zal ik je een rijksdaalder geven om dezen nacht onder dak te komen en je het noodige voor aan te schaffen...

VAN GRINT.
Een rijksdaalder... Wat kan ik daarvoor uitvoere? Daar kan ik immers de huur niet van betale... m'n huisbaas is zoo hard as steen, dan motte we de straat op... En dat met vijf kindere en een hardzieke vrouw, ze kan niet van der stoel op... dat geeft ommers niks, daar kan ik bij 'n ander ook nog voor terecht... dan had ik niet bij menheer hoeve te komen, die zoo mooi praat over de ellende van het volk en de krenterigheid van de kapitalisten... Maar zoo benne de heeren: mooi prate kost geen cent, maar een broeder helpe, da's andere kost...

HENRI

(haalt aarzelend zijn portefeuille voor den dag).

Ben jij van de partij?

(Van Grint knikt)..

Eigenlijk lijkt het me meer dan voldoende, maar ik wil er...

VAN GRINT

(rondkijkend en handuitstrekkend).

Meneer zit hier in een mooi boeltje, hoor! As een van ons het zoo eres had!...

HENRI.

Dat moet zoo worden in de toekomst..

VAN GRINT.

Nou, hebbe is hebbe en krijge is de kunst... meneer mocht er wel een bankbiljetje van make...

(Henri zit te wurmen in zijn portefeuille, Mevrouw wisselt een blik met Dick).

HENRI

(die dit merkt, tot Van Grint).

Ga mee naar de spreekkamer.

DICK

(tusschenbeide komend).

Niet doen, nou is het genoeg... Als dàt een socialist is! Eenvoudig een afzetter! De vent is bovendien stomdronken!

VAN GRINT

(die dit gehoord heeft).

Dronke! Wie zegt dat ik dronke ben! Ik ben zoo nuchter as kip. Geen jenever geroke vandaag!

DICK.

Niet geroke, misschien, maar gedronken! Wat meneer je aanbiedt is mooi. Daar mag je dankbaar voor wezen. En nou zou ik maar gaan hè en vlug ook!

VAN GRINT.

Ja maar, met u heb ik niks te make, en me de deur uitsmijte laat ik niet. Meneer zal me zeker nog wel wat meer geve, in het spreekkamertje...

HENRI

(driftig nu).

Nee, dat doe ik niet, wat ik eenmaal gezegd heb, daar blijft het bij en maak nu dat je wegkomt...

(met walging).

De heele kamer, het is waar, stinkt naar den drank.

VAN GRINT

(op eens driftig).

Stinken! Je stinkt zelf en je heele familie, en weet je waarnaa? naar geld en ete en overvloed. En wij...

HENRI

(naar hem toe).

Allee, zwijgen nu, of ik zet je de deur uit.

VAN GRINT.

Kom me niet an me lijf hoor, dat laat je, - ik laat me door jullie niet neegere. We zulle es zien...

HENRI.

God man ga toch weg!

(Hij wil hem de kamer uitduwen, maar krijgt een slag van em in 't gezicht).

Ellendeling!

Mevr. HEERMAN.

Jongen!... O Dick, help hem!

HENRI.

Nee, blijf weg, Dick... ik zelf zal hem...

(Van Grint pakt hem bij den arm).

Neem die smerige handen weg...

VAN GRINT.

Smerige hande!...

(met allebei zijn handen pakt hij nu Henri beet). (Mevr. wil tusschenbeiden komen, maar Dick duwt haar weg).

DICK

(forsch, terwijl hij Van Grint van Henri losrukt).

Kom mee!

(hij pakt hem en zet hem stevig de deur uit).

Blijf jij daar Hans, ik kan het alleen wel af.

VAN GRINT

(in de gang).

Gôverdome, we zelle toch eens zien wie de sterkste is.

(Door de geopende deur ziet men even dat Dick den ander stevig beet heeft en hem voortduwt).

7e Fooneel.

Mevrouw HEERMAN, FRIEDA, even later HENRI af.

Mevr. HEERMAN.
O afschuwelijk! Blijf hier jongen, je kunt hem toch niet helpen.

HENRI.
Laat me moeder, misschien heeft hij me noodig!

(Henri af)

FRIEDA

(rustig).

Stil, tante, het kan geen kwaad. Dick is de sterkste.

Mevr. HEERMAN.
O m'n jongen, wat zal 't hem ellendig maken!

(Zij wil ook heengaan).

FRIEDA

(haar tegenhoudend).

Nee, blijft u hier, ik zal gaan kijken. - Als 't noodig is, zal ik helpen

(heel stellig, bevelend nu).

U blijft hier, tante.

Mevr. HEERMAN.
Ja, ja...

(Frieda af).

8ste Tooneel.

Mevrouw HEERMAN, ELZE.

ELZE.
O, moeder, moeder! als Dick maar niet...

Mevr. HEERMAN.
Gekheid kindje, hij had hem zoo stevig beet, we moeten niet bang zijn

(beiden luisteren gespannen in de geopende gangdeur. Korte stilte).

ELZE.
Wat zou er nu gebeuren... Wat is dàt?...

Mevr. HEERMAN.
Ik hoor de voordeur opengaan, dat doet Hans zeker... Ik zal 'ns gauw uitkijken;

(zij kijkt door t' raam rechts).

- Nee, jij niet kind... Daar komen ze. - Dick heeft hem nog altijd vast!...

(met 'n uitroep).

O! nu gooit-ie hem 't hekje over! He!... Goddank! Wat 'n kracht heeft die jongen!
Nu gaat-ie naar binnen!

ELZE.
Hij is toch niet...

Mevr. HEERMAN.
Niets, niets... 'n klein beetje ge.. geschaafd geloof ik.

ELZE.
U zegt de waarheid niet, hij is gewond, Dick...

Mevr. HEERMAN.
Welnee, geen kwestie van, 'n schram alleen... Ik zal even gaan zien en maak je niet angstig nu, toe dan hartje... Nee, blijf jij nou hier...

ELZE.
Ik wil meegaan, ik moet hem helpen...

Mevr. HEERMAN.
Nee, dat kan niet kind, Frieda zal hem wel helpen.

(Frieda komt binnen).

9e Tooneel.

Mevrouw HEERMAN, ELZE, FRIEDA.

FRIEDA

(kalm).

Hebt u wat linnen, tante?

Mevr. HEERMAN.
Ja dadelijk, kind, - is hij ernstig - -?

FRIEDA

(a.v.).

Volstrekt niet.

(stellig)

Nee, jij blijft hier; dat mòet, Elze.

(Mevr Heerman haalt onderwijl wat linnen uit 'n kast in den muur).

ELZE.
Ik wìl hem helpen.

FRIEDA.
Dat kun je niet...

(gaat naar Mevr. Heerman toe).

't Is 'n kleine snee maar, niets van beteekenis.

Mevr. HEERMAN.
'n Snêe? Had die man dan 'n mes?

FRIEDA.
Ja, dat trok hij uit op 't laatst, - heel plotseling.

(Dick en Henri komén nu binnen, de laatste heel bleek, met 'n gezwollen oog. - Dick heeft 'n doek om z'n arm gebonden).

10e Tooneel.

DE VORIGEN, DICK, HENRI.

Mevr. HEERMAN.
Hans... jij toch niet?

HENRI.
Nee moeder, help Dick.

ELZE

(gaat naar Dick toe).

O Dick, o Dick.

DICK.
't Is niets, kleintje. Moet je daar nou om huilen? Kom, wees flink, - ik heb me wel eens erger bezeerd hoor, dit beteekent niets.

Mevr. HEERMAN

(tot Frieda).

Hier is linnen, kind...

FRIEDA.
Geef u wat water...

ELZE.
Ik zal 't doen!..

(zij giet water uit 'n karaf in 'n spoelkom uit de kast en brengt ze Frieda).

Laat ik hem helpen, - hier is 't water... Doet 't erge pijn. Dick?

DICK.
Volstrekt niet, ik voel 't niet, prinsesje. -

(Frieda neemt den doek weg van Dick's arm en wascht de sneê. Elze wordt bleek en wankelt).

Tante, pas op voor Elze. - Neem u haar mee, 't is of ze flauw gaat vallen.

ELZE.
Nee, nee, ik ben alleen wat...

Mevr. HEERMAN

(neemt Elze en voert haar naar de canapé, waar zij haar laat neerzitten).

Kom hier kindje, zoo, leun maar tegen moeder aan.

ELZE

(zwakjes).

Ik wou zoo graag helpen...

Mevr. HEERMAN.
Strakjes hoor, nu kun je niet.

(Onderwijl verbindt Frieda vlug en kalm de wond).

HENRI.
Kan ìk niet helpen Frieda ? - Haal u wat cognac, moeder.

DICK

(lachend).

Voor wien? Toch niet voor mij? Lieve menschen, wat 'n drukte om niets. Drink zelf liever wat voor de schrik.

Mevr. HEERMAN.
Ja Hans, neem jij 'n drupje

(Hans schudt van nee).

Toe, 'n drupje maar jongen. Je ziet zoo wit...

HENRI.
Nee, geef u Elze wat, ik heb 't niet noodig.

ELZE

(opspringend).

Ik ook niet, - ik, ben...

(ze wordt opnieuw duizelig en valt neer op de canapé).

Mevr. HEERMAN.
Blijf toch zitten. - Kan ik niets doen, Frieda?

FRIEDA.
Nee tante, 't is onnoodig, 't is dadelijk klaar. 't Zou eigenlijk genaaid moeten worden, maar ik heb geen naald ervoor.

DICK

(opstaande).

't Zal zoo wel heelen, ik heb prachtig heelvleesch. Dank je, Frieda; - handig als 'n eerste chirurg.

Mevr. HEERMAN.
Blijf nu kalm zitten, Dick, 't moet je toch aangepakt hebben.

DICK.

Waarachtig niet, mevrouw, 't heeft me opgefrischt. Ik was blij te merken dat ik m'n spierkracht nog niet verloren heb. - Als die vent niet zoo geniepig z'n mes had getrokken, was ik er zonder schram of iets afgekomen.

Mevr. HEERMAN

(tot Henri).

Maar jongen, wat ziet je oog er uit! Doet 't pijn?

HENRI

(kortaf).

Nee, niets...

(tot Dick).

't Spijt me vreeselijk, Dick.

DICK.

Kerel, wat kun je er aan doen? Je bent alleen te geduldig geweest, je hadt hem er eer uit moeten smijten. Hij deugde niet.

Mevr. HEERMAN.

Wil ik er 'n compres op leggen?

DICK

(knikt).

Koud water is het beste.

HENRI

(a.v.).

Nee, dank u. - Ik kan alleen... ik heb 'n walging van mezelf. Ik voel nog altijd dien vent z'n smerigen adem en z'n hand op m'n gezicht. - God, wat 'n beest was het! - Zoo'n brute kracht! En ik kon hem niet eens aan...

Mevr. HEERMAN.

Je was toch heel flink, jongen, je pakte hem beet... Ik rilde er van, ik dacht dat-ie je zou...

HENRI.

Ja, zonder Dick zou ik er ook leelijk aan toe zijn geweest. M'n flinkheid was niet veel waard.

(Hij wil heen gaan, maar keert om bij de deur en gaat naar Dick toe) (aarzelend, half beschaamd over z'n eigen bezorgdheid.)

De vent zal toch niets gebroken hebben? Hij kwam nogal hard neer.

DICK.

Geen kwestie van; dronkaards bezeeren zich zelden. - Ik verwed er wat om, dat hij al weg is gezwaaid.

HENRI

(a v. zacht).

Ik zal toch even gaan zien.

(Henri af).

11e Tooneel.

Mevr. HEERMAN, DICK, FRIEDA, ELZE.

Mevr. HEERMAN.

En die jongen zegt, dat-ie geen hart heeft...

DICK.

Te veel mevrouw, dat is z'n kwaal...

(hij kijkt 't raam naar de straat uit).

Zooals ik dacht, - geen spoor van hem te zien... Hans gaat waarachtig de straat nog op...

Mevr. HEERMAN

(gaat naar Dick toe en legt haar hand op z'n schouder).

Ik dank je intusschen wèl, Dick.

DICK.

Voor wat?

Mevr. HEERMAN.

Voor je flinkheid en je moed. Henri is ook flink, maar hij is niet zoo sterk als jij. Door jou is hij er onverlet afgekomen, bijna tenminste.

DICK.

Beste Mevrouw, wat vat u die dingen ernstig op. Zoo'n klein vechtpartijtje... Frieda zal er zeker wel eens erger hebben bijgewoond...

(Frieda knikt van ja).

Mevr. HEERMAN

(veelbeteekenend glimlachend).

Frieda is ook flink; jullie komt goed bij elkaar.

DICK

(gaat naar Elze toe).

En hoe gaat 't prinsesje?

ELZE

(met 'n snik).

Ik heb je niet kunnen helpen..

DICK.

Er viel niet te helpen.

ELZE

(smeekend).

Laat me je wat geven, - iets om je op te frisschen, wat eau de cologne.

DICK.

Dwaasheid...

(goedig).

Ja goed, geef me maar wat, dat zal me goed doen..

(Elze geeft hem wat. Hij vat haar hand) (teeder).

Dank je wel, kind.

Mevr. HEERMAN.

En nu komt jij eens met me mee, hè Els? Dan gaan wij samen den tuin eens in, om wat te bekomen. -

(zachtjes tot Dick).

Denk aan wat ik je gevraagd heb, jongen.

(Mevr. Heerman en Elze af).

12e Tooneel.

DICK. FRIEDA.

FRIEDA

(verwonderd).

Waarom zijn ze heengegaan?

DICK.
Omdat Mevrouw wou, dat ik met je zou spreken.

FRIEDA.
Waarover?

DICK.
Over onze luchtreis.

FRIEDA.
We zullen toch gaan?

DICK.
En als ik je vroeg om 't niet te doen?

FRIEDA.
Je hebt 't me beloofd.

DICK.
Dat heb ik, - en als je er op staat, gebeurt 't natuurlijk. - Maar mevrouw heeft 't liever niet, zij vindt 't niet goed.

FRIEDA.
Ik ben m'n eigen meester. - Wat heeft zij er tegen?

DICK.
Zij niets, maar de wereld, de menschen zullen er tegen zijn, en het gek vinden.

FRIEDA

(minachtend).

Wat geef ik om de menschen?

DICK.
Dat wist ik, ik zei 't haar. Maar zij wil, dat jij je hier thuis zult gaan voelen, - je voelen gaan als een van hen, - en misschien heeft zij daar gelijk in.

FRIEDA

(voor zich uit ziend).

Dat zal ik nooit. Ik zal altijd 'n vreemde blijven. - Ik kan niet praten als de menschen hier, niet voelen zelfs als zij. Ik ben te lang alleen geweest.

DICK.

Je zoudt langzaam-aan kunnen veranderen.

FRIEDA

(a.v.).

Nooit.

DICK.

Dus... je staat er op om mee te gaan?

FRIEDA

(knikt).

Ik hoû je aan je belofte.

(Een stilte).

DICK

(na 'n innerlijken tweestrijd, zij staan naast elkaar voor 't raam en staren beiden naar buiten).

- Frieda, - je weet nog wat ik je gevraagd heb, toen ik bij je was in de bergen? -

(Frieda knikt).

Je zou me toen later je antwoord geven, zei je. - Wat is dat antwoord?

(Frieda blijft zwijgen, weer een stilte).

FRIEDA.

Dat ik je vrouw zou worden? - Dat verlàng je?

(Zij ziet hem nu in spanning, vast, diep in de oogen; hij knikt weer).

DICK.

Ja. -

(Frieda zucht).

FRIEDA

(na 'n korte stilte; zij kijkt nu weer voor zich uit, de verte in).

Nee, - ik wil niet.

DICK

(haalt even diep adem als verlicht, z'n gezicht klaart op).

Je houdt niet genoeg van me, Frieda? niet op die manier, niet waar?

FRIEDA

(a.v.).

Jij houdt niet genoeg van mij. - Stil, laten we

er niet verder over spreken. Laat me voor je blijven wat ik dáár was: je kameraad en laat me je reisgenoot wezen.

DICK.
Dàt wil je dus worden?

FRIEDA.
Ja, daar sta ik op.

DICK.
Dan zal 't gebeuren, al spijt 't me voor...

FRIEDA

(vrij snel).

Voor wie?

DICK

(ziet haar even verwonderd aan).

Voor de oude vrouw. - 't Zal haar verdriet doen.

FRIEDA.
't Is 'n zaak tusschen jou en mij.

(Stilte).

En wat zul je daarna gaan doen als je dien tocht gemaakt zult hebben?

DICK

(droomerig).

Wat ik daarna zal doen...?

FRIEDA.
Ja, weet je niet meer van je groote plan, dat je me meedeelde, toen we dien ochtend, heel vroeg, de Dent du Nord beklommen hadden? -

(Zij heeft zich nu naar hem omgekeerd en ziet hem aldoor aan).

Jij zoudt willen bereiken, wat André vergeefs had beproefd, de Noordpool vinden.

DICK

(zich herinnerend).

't Is waar...

FRIEDA.

Ik herinner me zoo goed dien ochtend. 't Was koud en mistig eerst onder het klimmen, maar ik zei je, dat 't helder zou worden. - En toen we boven kwamen op den top, toen scheurde de mist en de witte neveldoeken wonden zich los en gleden langzaam, golvend, als spinneweefsels wel in 't najaar, langs de bergen het dal in. En uit de mist rezen ze overal om ons heen, de bergen, schitterend en goud tegen de strak blauwe lucht! Dáár was licht en kleur, een klare kracht! En jij was heel vroolijk en opgewonden en je riep uit: 'In deze lucht voel ik, dat ik alles kan, alles aandurf, - dat ìk eens zal kunnen volbrengen wat André niet gelukt is'. En toen vertelde je me je plan...

DICK

(voor zich uit starend, knikt).

Ik herinner 't me...

FRIEDA

(met teleurstelling, bijna iets als minachting in haar toon).

Hadt je het dan vergeten?

DICK.

Ja, ik had 't vergeten...

FRIEDA

(heftig nu).

Maar je moèt niet vergeten. 't Was 'n heerlijk plan. - En *ik* wil je helpen het uit te voeren.

DICK

(verbaasd).

Jij?

FRIEDA.

Kijk niet zoo verbaasd. Je zoudt geen betere hulp kunnen vinden. Zet nu alle dwaze vooroordeelen en angsten voor

anderen van je af. - Je weet dat ik koû en ontberingen verdragen kan als geen ander, dat ik kracht heb en moed.

DICK

(met bewondering).

't Is waar, die heb je. Dus jij zoudt die tocht met me willen doen? Weet wel, dat 't zijn zal je leven wagen.

FRIEDA.
Ik heb 't dikwijls gewaagd en toen was ik alleen en ik had geen doel.

DICK.
Heb je dan nu een doel?

FRIEDA

(met vuur, dringend).

Ja, om jou groot te maken, om je te zien, zooals ik je dien ochtend zag: sterk en onbevreesd, groot als de bergen... Hier wordt je zwak, de menschen en de lucht maken je zwak. - En dat *wil* ik niet

(smeekend).

Stel me niet te leur, Dick. - Ik wil je helpen en steunen, je dienen wil ik, maar wees dan ook, zooals ik je gedroomd heb: 'n machtig man, die groote dingen doet, die nieuwe landen en zeeën ontdekken zal en wagen wat nog geen ander heeft gewaagd!

DICK

(nu ook oplevend in z'n oude droomen).

Ja, ja, 't zal zijn m'n oude droomen tot waarheid maken...

(ziet haar aan).

En dat alles wil je doen om mij?

FRIEDA

(knikt).

Als je trouwe kameraad. - Geef me je woord dan, dat je gaan zult?

(Zij strekt haar hand naar de zijne uit).

Dat je me mee zult nemen?

DICK.
... Ja, ik...

(Elze komt binnen en ziet hem aan; hij aarzelt plotseling).

13e Tooneel.

DE VORIGEN. ELZE. (Daarna FRIEDA af).

FRIEDA

(dringend).

Je woord Dick, wees niet zwak terwille van haar.

DICK

(met 'n zucht).

Ik beloof 't je.

FRIEDA.
Goddank. Dan ben ik gerust.

(Zonder Elze aan te zien, gaat zij heen).

ELZE.
Wat heb je haar beloofd?

DICK

(ontwijkend).

Niets...

ELZE.
Niets... 't Was iets... heel gewichtigs, ik zag 't wel... Gaat zij nog met je mee, de Alpen over?

DICK

(knikt).

Ik had 't haar beloofd.

ELZE.
Maar moeder vindt 't niet goed, die wìl 't niet...

DICK.
Je moeder kan haar niet dwingen, - ze is haar eigen meester.

ELZE.
En daarna, dan blijf je toch hier, niet waar?

DICK.
Daarna? Denk niet zoo ver vooruit. - Er kan zooveel gebeuren op dien tocht.

ELZE.
Dick!

DICK.
Kom prinsesje, wees niet angstig, er is alle kans, dat wij 't er goed afbrengen.

ELZE.
Maar ook kans... Ik wil meegaan, Dick. Als je haar meeneemt, moet je 't ook mij doen, - ik heb er evenveel recht op.

DICK

(lachend).

Jou meenemen? Voor niets ter wereld, Elsje.

ELZE.
Waarom niet?

DICK.
Om... te veel redenen om op te noemen. Ik heb je moeder trouwens beloofd dat ik jou of Henri nooit mee zou nemen en jij bent je eigen baas niet...

ELZE.
Je bent hard, je bent wreed, ik doe 't toch!

DICK.
Stilletjes kruipen in den mand zeker even voor de ballon opgaat... Wat zou je 'n angst hebben, prinsesje!

ELZE.
Je lacht me uit, dat is leelijk van je..

DICK.
Nee, waarachtig niet. Heb je me niet zelf van al je angsten verteld?

ELZE.
Ik zou dien angst overwinnen; ik heb al... ik ben bezig 'n anderen angst te overwinnen... ik slaap nu in 't donker.

DICK.
Wat 'n heldenfeit!

ELZE.
Nu spot je weer!

DICK.
Nee, prinsesje, ik vind 't flink en moedig van je.

(Zwijgen)

ELZE.
En daarna - als alles goed zal zijn afgeloopen - want dat doet 't natuurlijk - dan blijf je toch hier, niet waar? - Waarom antwoordt je niet?

DICK.
Ja, dan blijf ik 'n tijdje hier.

ELZE

(angstig).

'n Tijdje maar... En daarna... wat ga je dàn doen?

DICK

(ernstig, terwijl hij haar handen vat).

Toon nu, dat je flink bent, Elze, en schrik niet van wat ik je ga zeggen.

ELZE

(haar tanden op elkaar klemmend).

Nee...

DICK.
Je wordt al bleek...

ELZE.
't Is nièt waar...

DICK.
Je handen worden koud...

ELZE.
Ik ben ook... 't weer is wat kil vandaag... Zeg 't nu gauw...

DICK.
Dan ga ik verder nog... 'n heel verren tocht onder-

nemen, - dan ga ik beproeven, als André heeft gedaan, om de Noordpool te bereiken.

ELZE

(met 'n kreet).

Dick!

DICK

(sussend, teeder).

Elze, prinsesje...

ELZE.
't Is niets, 't is niets... ik... ik ben niet geschrikt... Maar ik wìl 't niet, hoor je, 't is afschuwelijk!... André is... O, daar heeft zij je toe aangezet, zij wil je losmaken van ons allemaal, zij wil je hebben voor hààr alleen.

DICK.
Dat is 't niet, je kent haar niet, - zij wil me grootmaken alleen...

ELZE.
Ik haat haar! O God, wat haat ik haar!

DICK.
Stil kind, je weet niet wat je zegt!

ELZE

(snel opkijkend).

Weet ik 't niet?!... Waarom kijk je zoo...? of... hoû je van haar, Dick? dan is 't natuurlijk... dan is alles goed...

DICK.
Nee, ik hoû niet van haar.

ELZE

(verlicht).

O!

DICK.
Niet, zooals je denkt.

ELZE.
Maar waarom.... waarom mag zij dan met je meegaan en alles met je deelen, gevaar en.... geluk? en ik niet?

DICK.
Als m'n kameraad, m'n reisgenoot alleen, 'n hulp en steun bij m'n werk.

ELZE

(zacht, bedeesd).

En.... zou ik die nooit voor je kunnen worden, - ook later niet als ik m'n eigen meester zal zijn? Stil, je zoudt dien tocht toch uit kunnen stellen, niet waar? Zoo'n haast is er niet bij... En ik sterk en flink worden in dien tijd, na 'n paar jaar, - ik zou al m'n angsten overwinnen. Ik ben nu al begonnen ermee...

DICK

(ernstig, teeder).

Prinsesje, ik zou je nooit mee willen nemen.

ELZE.
Maar waarom dan niet?

DICK.
Omdat je me.... omdat ik angst om je zou hebben en die angst zou m'n kracht verlammen.

ELZE

(zacht, bevend).

Angst om me....? Zou je die dan niet hebben om Frieda?

DICK

(knikt van nee).

ELZE.
Omdat zij zoo sterk is en geen vrees kent?

DICK.
Daarom ook - maar vooral omdat.... omdat je me te lief bent, Elze.

ELZE

(in verrukking).

O Dick!

DICK.

Ik zou voortdurend vrees om je hebben, dat iets je zou kunnen gebeuren. Je zoudt me zwak maken.... je hebt me al zwak gemaakt, met je stem en je muziek.... en alles wat teer en fijn en broos aan je is....

(Hij trekt haar naar zich toe om haar te kussen, maar schuift haar dan van zich af).

Ga nu heen, kind....

ELZE.

O Dick, waarom? Ik hoû van je, - al zoolang....

DICK.

Prinsesje! -

(Hij neemt haar plotseling in z'n armen en kust haar wild).

ELZE

(glimlachend).

Nu had *ik* 't gevoel of ik hoog opsteeg in de ballon, de ruimte in!

(smeekend)

Ga dien tocht niet maken, Dick, ja, wel die over de Alpen, maar niet dien verren, dien vreeselijken, naar de Pool toe.... Geef me eerst wat geluk.... ik kan je niet missen....

DICK

(maakt zich van haar los).

Vraag 't me niet meer. Ik heb m'n woord gegeven. - En ik bèn ook geen man om te trouwen, ik hoor aan m'n werk in de eerste plaats.

ELZE.

En aan Frieda?

DICK.

Ja.

ELZE.

Dan verlies ik je; ze zal je nooit loslaten, nooit.

DICK.

Misschien heeft ze gelijk. Zelfs de gedachte nu van je achter te laten, maakt me al angstig en zwak. En ik heb al m'n krachten zoo noodig voor dien tocht, - voor allebei.... Nee, laat me nu los, kind. Ik moet aan 't werk, ik moet alleen zijn.....

ELZE.

O....!

(Hij gaat naar de deur, wil terugkomen, maar gaat, na zwaren tweestrijd, snel heen). (Het tooneel blijft eenige oogenblikken leêg, dan komt Frieda).

14de Tooneel.

FRIEDA. ELZE.

FRIEDA.

Waar is Dick?

ELZE.

Ik weet niet, hij is juist heengegaan.

(als Frieda heen wil gaan)

Frieda, wacht, ik moet je spreken.

(heftig).

Waarom wil je hem wegnemen, van mij en van ons allemaal, waarom heb je hem laten beloven, dat hij dien gevaarlijken tocht met je zal doen?

FRIEDA.

Ik wil 'n groot man van hem maken, Elze, tot wie ìk en alle menschen op zullen zien.

ELZE.
Ja, groot, maar zal hij dan gelukkig worden?

(triomfantelijk, met iets wreeds).

Hij houdt van me, Frieda, hoor je dat? Hij heeft 't me zooeven gezegd.

FRIEDA.
Ik wist het.

ELZE

(a.v.).

En dáárom wil hij me niet meenemen, - omdat hij angst om me zou hebben; angst dat me iets zou kunnen gebeuren, - omdat ik hem.... zoo lief ben, begrijp je? - En dus moet je hem loslaten, want hij hoort aan mij, *ik* alleen heb recht op hem.

FRIEDA.
Nee, dat heb je niet, je maakt hem zwak. - Alles hier maakt hem zwak en daarom neem ik hem mee.

ELZE.
Maar ik wìl 't niet, 't is slecht van je. - Je zult oorzaak zijn van zijn dood misschien. Je moet hem z'n woord teruggeven, hem zeggen dat hij niet hòèft te gaan, dat hij niet màg om mij.

FRIEDA.
Wil je, dat hij z'n woord zal breken?

ELZE.
Och! alles beter dan dat hij in gevaar zal komen, dat hij lijden zal en.... doodgaan misschien!

FRIEDA.
Nee, beter dat hij sterven zou, dan hier verslappen. Je liefde voor hem is klein en laf. Je moest je verblijden in wat-ie gaat ondernemen.

ELZE.
Ik hoû van hem, ik zal in angst om hem wezen alle dagen van z'n wegzijn. En jij, 't is nièt waar, dat je 't doet om hem, om hem groot te maken. - Om je zelf doe je het, omdat je van hem houdt! En daarom neem je hem van me weg, - je wilt hem houden voor jezelf alleen.

FRIEDA.
Je liegt! - Ik wil hem aan zichzelf teruggeven, omdat hij z'n kracht verloren heeft, in dit lauwe klimaat, onder jullie zwakke menschen. - Maar de hooge lucht zal hem genezen. - Zoodra hij die heeft ingedronken, zal z'n oude kracht terugkomen, dan zal hij je allemaal vergeten en leven voor z'n werk alleen.

ELZE.

O, wat ben je hard en wreed, ik heb 't dadelijk gevoeld! - En hij zal tòch tot me terugkeeren, ik weet het; mijn liefde zal meer macht over hem hebben dan jij, dan de jouwe.

FRIEDA

(op vasten toon).

M i j n wil is sterker dan de jouwe en ik zal alles doen om hem los te maken van dit huis en van jou.

ELZE.

Dat zal je niet kùnnen. - Hij houdt niet van jou, - hij vindt je sterk en moedig, maar hij vindt je.... *geen vrouw*; - hij zal nooit van je houden, zooals hij doet van mij.

FRIEDA

(voor zich).

Geen vrouw... Stil, geen woorden meer. - Je begrijpt niet eens m'n gevoel voor hèm. Als ik van hem hield zooals jij, als m'n liefde zóó eng en zelfzuchtig was en ik merkte dat.... dan zou ik hem aan je teruggeven. - Maar 't is zoo niet, Goddank. - Ik wil hem alleen steunen en helpen; alleen maar zijn: z'n trouwe kameraad.

(Zij gaat heen).

ELZE.

Frieda, ik weet, dat ik wreed ben geweest, maar o! geef hem me terug! *Gordijn.*

Derde bedrijf.

(Henri ligt op 'n chaise longue, links op 't tooneel; - 'n boek in z'n hand. Elze komt op van achter, met hoed en mantel aan.)

1ste Tooneel.

HENRI. ELZE.

HENRI.

Ben je alwéér uit geweest, Elsje?

ELZE.

Ik kàn niet thuisblijven, - ik heb geen rust.

HENRI.

Je zult doodmoe worden, kind.

ELZE.

Nee, ik voel geen moeheid, niets, niets....! En ik heb toch al vijf uur geloopen vandaag, gisteren zes uur.... Ik weet niet meer wat vermoeienis is...

(zacht).

Ik wou, dat 't waar was, dat ik voor 'n oogenblik eens iets anders voelde dan die knagende angst....

(zij gaat zitten).

HENRI.

Maar waarom moet je nu angst hebben? - Na 't telegram dat ze gevonden zijn, levend en wel?

ELZE.

En wat zegt dat telegram....? Gevonden, hoog in de sneeuw, waar ze verloren waren.... Wat kan hem daar niet alles overkomen zijn...! Levend zegt niets, - 'n doodziek mensch is ook levend. - Hij kan uitgeput wezen, ziek, gewond....

HENRI.

Daarvan weten we niets. - Wees toch verstandig, Elsje, en denk liever....

ELZE.

Verstandig! Hoe kàn ik dat nou wezen! Als moeder of ik eens in zijn plaats waren en jij hadt het bericht gekregen met niets dan: we waren gevonden en leefden nog, zou j i j dan verstandig wezen en wijs redeneeren?

HENRI.

Ik zou in dat geval ook meer reden hebben tot angst.

Kun je moeder en jezelf bij Dick vergelijken, dien krachtigen, flinken, geharden Dick?

ELZE.

Nee, da's waar, hij ìs sterk en gehard.... geen mensch als wij, - 'n held! Maar dat kan hem niet behoeden voor gevaar. Hij is zoo roekeloos, hij kan gevallen zijn, gewond.... O, de vreeselijke dingen, die ik soms zie. - Van nacht weer, die afschuwelijke nacht! Ik weet niet hoe ik er nòg een door moet komen.... Ik kan niet naar bed gaan en stil liggen en al die dingen wéér zien gebeuren....

HENRI

(sussend).

Elze, beste zusje....

ELZE.

Als hij maar niet lijden zal, geen pijn hebben.... Dat kàn ik niet verdragen.... Ik zie z'n gezicht in pijn, wit en vertrokken, - en nooit 'n klacht of 'n traan, dat maakt 't zoo vreeselijk....

HENRI.

Niet doen, kindje, niet toegeven aan die verbeeldingen, je zult je ziek maken.... Waarom moet je je het ergste nu denken, dat-ie....

ELZE

(hem snel in de rede vallend).

Nee, nee, niet zeggen wat ik denk, ik kan 't niet hooren.... Hij is zoo sterk en levend, - hij kàn niet ziek zijn en ster.... De zon zou even goed dood kunnen gaan....

HENRI

(glimlachend).

Zeker, veel eer. - En nu wakker blijven Elsje, en in de werkelijkheid leven. - Zoo zou Dick tot je spreken, hij zou boos zijn, als hij je zoo zag, zoo verloren in je verbeeldings-vizioenen...

ELZE

(angstig).

Geloof je dat? Zou hij boos wezen? - Als moeder me maar naar hem toe liet gaan. - Ik wou bezig zijn, handelen... Dat wachten is zoo vreeselijk...

(met iets smeekends)

. Misschien zou hij dàt toch begrijpen. Hij zou 't zelf niet kunnen, geloof ik, geen uur, geen minuut.... Hij zou dadelijk heengaan om me te halen, te helpen, als ik was in zìjn plaats. - Ik zie 't nu alles!

(Ze vergeet nu alles en verliest zich geheel in haar verbeelding)

. Ik alleen in de sneeuw, verkleumd en bang.... Of nee, bang is hij niet natuurlijk.... En dàt verlangen naar hem.... En opeens zie ik hem aankomen, Dick, zoo sterk en moedig, en hij lacht me toe....! O, wat 'n geluk! Al m'n ellende is nu vergeten....!

HENRI.

Elsje, Elsje, - wordt toch wakker, denk toch aan...

ELZE.
Stil nu.... zoo zal hij ook verlangen misschien, maar ìk kom niet bij hem, - hij heeft niemand om hem....

HENRI.
En Frieda, vergeet je die? - Hij zou geen betere hulp kunnen hebben. - Als hij ziek of gekwetst mocht wezen, zal zij hem....

ELZE

(hevig).

Zeg 't niet, ik kan haar naam niet hooren, ik haat haar....! O, dat zij hem nu helpen en verzorgen mag, terwijl ik.... En zij kàn 't ook niet....

(als ze ziet dat Henri iets zeggen wil)

. Ja, ja, ik weet 't, zij is knap, haar handen kunnen alles, maar niet zooals ik..... niet hem koesteren, hem liefdoen. Zij is koud, zij heeft geen hart....

HENRI.
Dat geloof ik niet, je beoordeelt haar verkeerd. Frieda heeft wel hart, zij mist alleen het vermogen om haar gevoel te uiten.... Misschien dat zij 't nu....

ELZE

(a.v.).

Zwijg dan toch! Waarom martel je me! - Ik wil niet dat ze hart heeft, dat ze hem koesteren zal.... 't maakt me woest dat te denken....! Ze mag hem verplegen, knap en koel met haar handen, - méér niet.... Dick houdt van mij, hij hóórt aan mij....!

HENRI.
Dat doet hij ook, - maar gun je hem daarom geen teederheid? Dat is leelijke zelfzucht, Elsje....

ELZE.
Och nee, dat niet.... wel teederheid, maar niet méér dan dat.... En zij, o, je begrijpt 't alles niet.... Hoe moet 't ooit rustig en klaar in me worden.... Zij houdt van hem, Hans, en daarom wou ze hem wegnemen van me....

HENRI.
Houdt Frieda van Dick?

ELZE

(knikt).

Ze heeft 't me zelf gezegd...

(opeens met angst)

Misschien heeft ze hem wel meegenomen, weer in de ballon, - en is ze ergens met hem heengegaan, vèrweg naar de Pool - daar wou ze heen - of naar Amerika, of....

HENRI.

Nu moet ik waarlijk om je lachen, - Dick is er de man nogal naar om zich te laten schaken....

ELZE.

Als hij ziek is of gewond, hoe kan hij dan....

HENRI.

Dwaasheid - nu wordt je verbeelding al te ongerijmd. Toe, beheersch je nu en tracht kalm te zijn.

(heel beslist)

. Ik *weet* dat hij leeft en gezond is.... Hij is nu op weg hierheen.

ELZE.

Meen je dat? je zegt 't zoo beslist, net als *hij* de dingen kon zeggen. - O, als dat eens zoo wezen zou! - Ik heb opeens

moed gekregen. - 't Is zoo vreemd, m'n angst is even weg, - ik heb nu éven niet dien druk en dat gehamer meer... Misschien zal hij later lachen om m'n angst, hè?

HENRI.
Dat zal hij zeker en je beknorren....

ELZE.
Beknorren? Niet erg toch. - En je mag hem ook niet alles vertellen, beloof je 't me? - Toe, laten we nu praten over z'n thuiskomst. - Hij zal me wel veranderd vinden, denk je niet?

HENRI.
Hoe meen je veranderd?

ELZE.
Omdat ik nu zoo sterk ben geworden, zoo loopen kan zonder moe te worden.... En ik ben ook veel minder bang, ik meen andere angsten, - ik doe zoo m'n best....

HENRI

(teeder).

Hij zal je heel cordaat vinden, - behalve die vreeselijke angst om hèm.

ELZE

(smeekend).

Niet over praten, anders komt ze weer terug. - Weet je wat ik 's morgens doe, al 'n week lang?

HENRI.
Nee, vertel 't eens....

ELZE.
Ik ga in 'n ijskoud bad en het stortbad op m'n hoofd...

HENRI

(lachend).

Elsje, is dat wel waar? - De angst is je toch niet in je hoofdje geslagen? - Jij onder 't stortbad! Dat was vroeger je cauchemar....

ELZE.
Het is 't nog. - Maar 't is tòch waar, m'n woord er op; luister morgenochtend maar aan de deur van de badkamer.

HENRI.
En hoe vindt je dat?

ELZE.

Vreeselijk, 't stortbad vooral, - 't zal wel wennen, niet? Den eersten morgen heb ik gegild, - 't was of er 'n waterval, de Niagara, op m'n hoofd viel. - Nu stop ik 'n zakdoek in m'n mond, dan kan ik niet schreeuwen. - En ik verbeeld me altijd, dat het bad de Noordpoolzee is, - er ìs toch zee bij de Pool, niet waar? - en dat ik me daarin dompel... Dan is 't minder werkelijk en dan valt sòms de kou ook wel eens mee, omdat ik me voorstel, dat het ijswater is, weet je?

HENRI.

Alles goed en wel, 'n heel fantastische verbeelding, maar zoo'n onderdompeling in de Noordpoolzee, met de Niagara op je hoofd is veel te forsch en aangrijpend voor je. Je hadt 't niet zoo opeens moeten beginnen. - Weet je niet, dat de dokter je alle sterke prikkels verboden heeft?

ELZE.

O, de dokter!

HENRI.

Als moeder het wist.

ELZE

(*haastig*). Nee, niets aan moeder zeggen, later als ik sterker ben geworden. Dick zal het goed vinden. - Frieda deed het iederen dag.

HENRI.

Ja Frieda...! Je kunt haar en jezelf niet vergelijken....

ELZE.

Frieda weer! Begin nu niet over haar, dan komt m'n angst weer terug.

HENRI.

Elsjelief, 't was jij, die begon.

ELZE.

Nee, nee, hoe kun je dat zeggen... Hans, luister eens. Kun jij je voorstellen, dat 'n man verliefd op haar zou worden?

HENRI

(*glimlachend*). Op Frieda? Ben ik 't nu wéér, die over haar begint?

ELZE.

Och nee, maar antwoord me nou.

HENRI.

Ja, in 't algemeen gesproken, kan ik dat wèl.

ELZE.

Jij bent toch niet verliefd op haar?

HENRI

(peinzend).

Nee, ik niet.... Maar ik kàn me denken, dat 'n man het verlangen zou hebben om haar.... leven in te blazen, leven en gloed.... en om haar stille, strakke trekkken te doen trillen van passie en van teederheid.... 'n verlangen, zóó sterk, dat 't tot liefde zou worden.

ELZE.

O Hans! Maar.... Dick toch niet, niet waar? Hij zal dat verlangen nièt hebben?

HENRI

Welnee, Dick niet, hoe kom je er aan, Elsje. - Hij houdt immers van jóu. Je moest iets heel moois voor hem instudeeren, en dat voor hem spelen, als-ie....

ELZE.

Spelen!! Ik kan nu niet spelen, misschien zal ik 't nooit meer doen, als hij niet...

(Mevr. Heerman komt binnen door de gangdeur op den achtergrond met couranten en brieven in de hand)

.

2de Tooneel.

ELZE. DICK. MEVR. HEERMAN.

ELZE.

(naar haar toevliegend).

Is er nieuws?

Mevr. HEERMAN.

'n Telegram van Dick, Elze! Ze komen straks!

ELZE

(machinaal herhalend, zonder te begrijpen).

Ze komen straks....

(Opeens begint ze te begrijpen, bijna angstig, alsof ze bang is verkeerd verstaan te hebben).

Moeder, wie.... wie komt er?

Mevr. HEERMAN.

Kindje, wat scheelt je? Frieda en Dick natuurlijk.... Och, och, wat ben je overstuur....
Hoû je maar vast aan me, hartje, zoo, en ga na even zitten....

HENRI.
Wat 'n heerlijk nieuws! Elsje, waar blijven nu al de vreeselijke vizioenen?

ELZE

(haar moeders hand grijpend).

Is 't waar, moeder, is 't heusch waar?

Mevr. HEERMAN

(haar streelend).

Heusch waar, kindje, hier is 't telegram.

(Zij geeft 't Elze, die 't gretig leest)

... Nu zul je wel bijkomen, hè...? Zoo bleek als je ziet... 't Is ook 'n vreeselijke tijd voor je geweest, - je hebt je dapper gehouden.

ELZE.
Nee, niet dapper, - ik was zwak, u weet niet hóé bang... ik schaam me zoo....

Mevr. HEERMAN.
Dat hoeft niet, beste kind....

ELZE

(zachtjes, voor zich heen).

Dick, o Dick, ik zal je terugzien... je hooren, je voelen..... Hem niets zeggen van m'n angst, moeder?

Mevr. HEERMAN.
Nee zeker niet, hartje.

ELZE

(zacht).

Ik ben zoo dankbaar, moeder, ik zou iedereen willen danken, ook Frieda, ja, ook haar.... Ik wil goed worden, moeder, nooit meer hard zijn en jaloersch.

Mevr. HEERMAN.
Jaloersch? Waarom zou je dàt ook zijn?

ELZE.
Nee, 't was leelijk en dwaas

(zij wil heengaan).

Ik wou graag even alleen zijn, ik moet.... het is haast te veel.... ik moet probeeren het te begrijpen en ook.... sterk zijn tegen dat hij komt....

Mevr. HEERMAN.

Ga dan maar...

(Elze af door de deur links).

3de Tooneel.

MEVROUW HEERMAN. HENRI.

Mevr. HEERMAN

(Henri toeknikkend).

Ja, 'n zalige rust is dat...! 't Is me alleen nog zoo vreemd, me die twee, Dick en haar, als 'n paar te denken... En hoe gaat 't jou nu, m'n jongen?

HENRI.

Kalm en rustig, moeder, zooals ik 't in langen tijd niet geweest ben.

Mevr. HEERMAN.

Wat 'n genot.... Hier zijn tijdschriften voor je, moet je die ook zien? *De nieuwe Tijd*, de....

HENRI

(plotseling op ernstigen, beslisten toon).

Nee, leg u ze daar maar neer.

Mevr. HEERMAN.

'n Paar brieven en briefkaarten ook,

(overhandigt ze hem, op één briefkaart wijzend).

'n Uitnoodiging om

in Meppel te komen spreken, niet waar?

(Henri knikt toestemmend).

Neem je die aan?

HENRI.
Nee, ik zal niet meer spreken, - vooreerst tenminste niet.... Blij, moeder?

Mevr. HEERMAN

(zacht)).

Ja, heel blij.

(zij gaat zitten, korte pauze).

HENRI

(glimlachend).

Wat 'n schuine blikken naar m'n boek... Wilt u graag weten wat ik lees?

Mevr. HEERMAN.
Dat hoeft niet, kind.

HENRI.
Kunstgeschiedenis van Charles Blanc.

Mevr. HEERMAN

(dankbaar-ontroerd).

O jongen....

HENRI.
Kijk nou eens.... tranen in uw oogen. - Heeft 't u zóóveel gekost, dat ik m'n studie had opgegeven?

Mevr. HEERMAN.
Wel wat, Hans, om jou.

HENRI.
Goed, lief moedertje! - Ik wou eens met u spreken. - Ik ben veel anders in gaan zien, terwijl ik ziek lag. - 't Was wel geen hevige ziekte, geen soort bekeeringsziekte, - maar dat kwam zoo 's nachts, als ik niet slapen kon. - Ik geloof, dat u gelijk had, moeder.

Mevr. HEERMAN

(zacht-schuchter, op 'n toon van bijna nog niet kunnen gelooven).

Geloof je, kind?

HENRI.

Dat kan ook wel, niet? Moeders zijn óók wel eens wijs; de kinderen weten 't niet altijd beter.

Mevr. HEERMAN

(a.v.).

O jongen, zóó heb ik je in lang niet gehoord. - Vertel me eens wat meer.

HENRI.

Ik heb 't gevoel, dat ik wijzer ben geworden.... dat ik geleerd heb om meer.... bescheiden te wezen....

Mevr. HEERMAN.

Bescheiden?

HENRI.

Ja, te leeren berusten in wat ik eenmaal ben, zooal geen zwakke, dan toch geen krachtige, forsche natuur, zooals Dick en Frieda....

Mevr. HEERMAN.

Je zoudt langzamerhand....

HENRI.

Nee, moeder, zóó kan geen mensch zich vervormen. We moeten tevreden zijn, Elze en ik, met op te zien tot hen, die sterk zijn en beslist en vastwillend, zonder zèlf zoo te willen wezen... 't komt me nu zoo belachelijk voor, zooals ik toen was; zoo iets van den kikker, die zich opblaast om 'n os te willen zijn, was 't zoo niet?

Mevr. HEERMAN.

Niet bitter zijn, m'n jongen.

HENRI.
Nee, moeder, de bitterheid is ook voorbij, - die was klein, - er was iets van afgunst in.

Mevr. HEERMAN.
Dát geloof ik niet, - afgunstig ben je niet. En verder, Hans, - waartoe heeft dat inzicht je verder gebracht?

HENRI.
Ik ben gaan begrijpen, dat ik niet deugde voor 't werk, dat ik deed....

Mevr. HEERMAN

(zacht).

Goddank....

HENRI.
't Was 'n forceeren van mezelf, dat tot niets leidde, - zooals je 'n boom niet forceeren kunt, om andere vruchten voort te brengen dan z'n eigen.... 't Was wèl heel moeilijk om hiertoe te besluiten, zonder wéér te gaan aarzelen en twijfelen aan mezelf.

Mevr. HEERMAN.
Waarom, m'n jongen?

HENRI.
Omdat m'n neiging me immers zoo graag dien anderen kant uit moest drijven, - het oude wegje weer op.

Mevr. HEERMAN

(haastig).

Maar dát was 't niet, Hans, daarvoor ken ik je te goed...

HENRI.
Nee, dat was 't ook niet....

Mevr. HEERMAN.
Dus je wilt je oude studie weer opvatten...

HENRI.
Ja, - me heelemaal er aan geven.

Mevr. HEERMAN.
O, hoe verstandig! Daar heb je recht op, zeker. 'n Jonge man als jij heeft ook z'n recht om zich uit te leven en te ontwikkelenn volgens z'n aanleg en natuur. Tot nu toe wás je nog niet gevormd, - jezelf nog niet.... En dan nòg iets.... nee laat mij nu eens uitspreken. Het zijn niet de héél armen alléén, die ons noodig hebben.

HENRI

(gretig).

Juist moeder, dát was 't, wat ik ook ben gaan begrijpen.

Mevr. HEERMAN.

Er zijn er zoovelen, die - ja brood hebben, maar die zoo graag iets meer nog wenschen dan brood, dan het hoognoodige, - die zoo smachten naar wat kennis, wat poëzie, wat schoonheid in hun dor leven. - Hèn zou jij kunnen helpen....

HENRI.

Hoe heerlijk, dat u dat zoo voelt.... Ja, voor hen zou ik kunnen leven, trachten hun iets mee te deelen van m'n liefde voor kunst, voor wat mooi is....

Mevr. HEERMAN.

Zeker, - ze zijn dikwijls niets minder ongelukkig dan de allerarmsten.

HENRI.

Dan heb ik toch 'n doel. - Dan zal m'n studie niet voor mezelf alléén zijn...

Mevr. HEERMAN

(glimlachend).

Geen luxe-studie, nee.... En nu weer wat rusten, niet?

(Ze kust hem).

Je hebt me zoo gelukkig gemaakt....

HENRI.

Dat was ook 'n doel, dat ik voorbij had gezien: ú rust te geven. - Wat doen we dat dikwijls: het allernaaste voorbij zien.

(Elze komt haastig binnen; ze ziet opgewonden).

4de Tooneel.

DE VORIGEN. ELZE.

Mevr. HEERMAN.

Wat is 't, kind? Wat scheelt je?

ELZE.

Ze komen aan!

Mevr. HEERMAN.

Dick en Frieda? - Heerlijk! -

(tot Elze)

Ga hun dan tegemoet, gauw!

(Elze wil gaan, maar blijft opeens staan).

ELZE.

Nee, ik kan niet.... ik ben bang....

Mevr. HEERMAN.

Nu bang? Waarvoor?

ELZE.

Dat kan ik niet zeggen. - Gaat ú hun tegemoet, jij ook, Hans, en breng ze hier, - zoo gauw mogelijk!

(Mevr. haastig af), (tot Henri).

Nee, blijf jij nog even hier. - Kijk eens uit 't raam, je kunt hen net zien staan, niet waar? - Hoe - hoe ziet hij er uit, Dick?

HENRI.
Maar zusje, durf je dat zelf niet te doen?

(Hij kijkt uit).

ELZE.
Gauw dan...

(ze wacht in spanning).

HENRI.
Goed.. Hij heeft 'n grooten pleister boven z'n linker oog... hij ziet wat bleek, geloof ik...

ELZE.
Bleek!

HENRI.
Ja, of hij ziek geweest is.

ELZE.
En wat nog meer? niet.. Kijkt hij niet naar boven?

HENRI.
Ze zijn nu binnen.

ELZE.
Ga dan, laat me alleen.

(Henri af. Men hoort in de gang verwarde uitroepen door elkaar: 'Wel jongen... Frieda!' en Dick's stem, die zegt: 'waar is Elze?' Elze wacht, stilstaand, in hevige spanning. Opeens komt Dick naar binnen en zoekt haar met verlangende, gretige blikken. Haastig snelt hij op haar toe, neemt haar in z'n armen, heftig, ruw haast en kust haar zwijgend).

5e Tooneel.

DICK, ELZE, daarna de anderen. (Stilte).

ELZE.
O Dick!

DICK.
Prinsesje!

ELZE

(hem betastend en aan zich drukkend).

Je voelen moet ik, je voelen, alles aan je!

DICK.
Wat zie je bleek en mager, lieveling!

ELZE.
Ik ben wat bang geweest, Dick.

DICK.
Arm kind! Waarvoor?

ELZE.
Voor allerlei... Dat je iets overkomen was... en ook, dat je me vergeten hadt misschien en was heengegaan voor goed.

DICK.
Daar was geen gevaar voor. - Nou heb ik je - voor altijd!

ELZE.
Stil, laat me los - daar komen ze - zij mag 't niet zien, Frieda -

(Henri, Mevrouw en Frieda komen binnen).

6e Tooneel.

DE VORIGEN. HENRI, MEVROUW, FRIEDA.

Mevr. HEERMAN.
Kinderen, hoe heerlijk jullie weer hier te hebben! - Ik moet je allebei nog eens betasten - 't zijn angstige dagen geweest, vooral voor Elze. En nu zoo onverwacht! - We hadden juist je telegram ontvangen. - 'n Heerlijke verrassing. En gaat nu zitten, - zoo heel dicht allemaal bij elkaar... Wat 'n genot! - En nu alles vertellen. - Er is jullie toch zeker iets overkomen, niet?

(Dick knikt).

Je ziet ook... wat is dat boven je oog, Dick? Heb je je bezeerd?

DICK.
'n Kleinigheid; de sneê beteekende niet veel; maar m'n hoofd is wat wonderlijk geweest.

Mevr. HEERMAN

(tot Frieda).

En jij ziet ook bleek, Frieda... zóó heb ik je nog niet gezien. - Is de lucht je misschien tòch te hoog geweest? - Dan moet onze vlakte je je kleur weer teruggeven... En de hond, heb je dien al gezien?

FRIEDA.
Ja, hij was te onstuimig. Daarom heb ik hem beneden gelaten.

Mevr. HEERMAN.
't Arme dier; hij heeft nu reden voor uitgelatenheid. Laat hem gerust boven komen, - in ons hart zijn we allemaal uitgelaten.

FRIEDA.
't Is beter van niet, tante. - Dick heeft nog rust noodig.

DICK.
Kom Frieda, maak geen invalide van me; die ben ik niet meer.

Mevr. HEERMAN.
Dicklief, er is toch niets ernstigs met je gebeurd?

DICK.
Ernstig niet; m'n hersens zijn alleen wat geschokt geworden

Mevr. HEERMAN.
Toch geen hersenschudding?

DICK.
'n Begin ervan.

Mevr. HEERMAN.
Maar vertel dan toch iets; - je bent beiden zoo zwijgend; - we zitten allemaal op spelden.

DICK.
Dan moet ik beginnen met te zeggen, dat ik aan Frieda m'n leven te danken heb.

Mevr. HEERMAN

(Frieda's hand vattend).

O kind, ik dank je hoor.

HENRI.
Ik zei 't u, dat ik vertrouwen in haar had.

Mevr. HEERMAN.
Ik zelf had 't ook.

FRIEDA

(haar hand losmakend).

Ik had hem in gevaar gebracht en 't was dus natuurlijk, dat ik er hem uithielp.

Mevr. HEERMAN.
Maar hoe kwam 't dan? Had je tegenwind of storm?

DICK.
Nee, alles ging voorspoedig. - De machine werkte uitstekend, al is dit nu natuurlijk voor anderen niet bewezen. Ik zal de tocht over moeten maken.

Mevr. HEERMAN.
O jongen!

DICK.
Dat is niets; - wat kosten alleen. Bij kalm weer als wij hadden, is er hoegenaamd geen gevaar, - 'n tochtje als op 'n boot of in 'n spoortrein.

Mevr. HEERMAN.
Dan begrijp ik alleen niet...? En de ballon, 't is waar, wat is daarvan geworden?

DICK.
Die is neergekomen in de Val du Verne; dicht bij de plaats - veel lager alleen - waar wij zijn beland, waar we er uit zijn gevallen.

Mevr. HEERMAN.
Er uit gevallen?

DICK

(knikt rustig van ja).

Gelukkig is hij niet zoo beschadigd, als ik eerst vreesde; - met 'n paar duizend dollars zal hij weer op zijn te lappen.

Mevr. HEERMAN.

Maar jij en Frieda, jongen? jullie interesseert me meer dan de ballon. - Frieda, vertel jij 't ons. - Dick is nu eenmaal geen prater.

FRIEDA.

Om half tien 's avonds waren we boven den grooten Wallongletscher.

HENRI.

Zóó laat?

DICK.

Ja, de opstijging was later gebeurd, dan eerst ons plan was. De gasvulling had veel tijd genomen; niet voor vijf uur 's middags stegen we op... Alles ging eerst volmaakt voorspoedig. Prachtig zooals 't ding luisterde naar m'n sturen, - zooals 'n

paard naar den teugel; - volkomen volgens m'n verwachting. - Boven den Wallongletscher hielden we 'n oogenblik stil, om rustig te kunnen kijken en luisteren naar de wereld onder ons.

Mevr. HEERMAN.
Nog altijd geen wind?

DICK.
Niet noemenswaard. - 't Was volle maan.

HENRI.
Wat moet dat prachtig geweest zijn met al de sneeuwbergen onder je?

DICK.
Ja, 't was mooi. - Dat zwijgen overal om ons heen, - boven ons van den hemel, met wat sterren al hier en daar, en onder ons van al die stille witzilveren bergen - zoo statig en koel... Ik kan 't niet beschrijven, - 't lijkt me krankzinnige verwaandheid dàt te willen probeeren... En toen opeens kwam het verlangen in ons op...

FRIEDA

(hem aanziend).

In mìj kwam het op. *Ik* drong er op aan.

DICK.
Gekheid; - ik kreeg het ook - om nog hooger te gaan, om op te stijgen in den maannacht. - Wij dèden het ook, maar...

(wat beschaamd)

de lucht werd mij te ijl, ik kan de hoogte niet verdragen als Frieda... Ik voelde me eerst duizelig, benauwd - en na korten tijd, hoe lang weet ik niet, werd ik bewusteloos.

Mevr. HEERMAN.
O jongen!... En toen liet Frieda de ballon natuurlijk dadelijk dalen?

FRIEDA

(voor zich uitkijkend, zij schudt van nee).

Dat deed ik niet.

Mevr. HEERMAN.
Niet? Waarom niet, kind?

FRIEDA.
Dat kan ik u niet zeggen. - Ik steeg nog hooger op.

(Stilte).

Mevr. HEERMAN.
En dacht je dan niet aan...? Voelde je zelf niets van de lucht?

FRIEDA.
Nee, ik ben gewoon in hooge lucht te ademen.

Mevr. HEERMAN.
Ik begrijp niet... Wanneer ging je toen dalen?

FRIEDA.
Ik weet niet precies, - ik heb geen tijd geweten. - Het zullen seconden geweest zijn, maar 't leken uren... Ik zag opeens iets dat me... Toen pas ging ik dalen.

DICK.
En toen kwam de catastrophe. We daalden te snel.

FRIEDA.
Ik beging 'n fout. - Ik dacht aan andere dingen dan aan m'n werk, dat was de oorzaak er van. - Hij daalde als 'n steen die valt, - ik dacht dat we te pletter vielen. - Maar de touwen raakten vast aan 'n overhangend rotspunt, - dat was onze redding. - 'n Geweldige schok - en we werden er uit geworpen op de sneeuw.

Mevr. HEERMAN.
Hoe vreeselijk, kinderen!

DICK

(glimlachend).

Nee, niet vreeselijk, mevrouw. 't Had vreeselijk kunnen zijn, maar nu was 't einde goed... Alleen de schok was wat hard... Voor mij is dit alles 'n droom geweest, zoo vaag en fantastisch. - Toen ik bijkwam, na eenige uren, lag ik in 'n hut, met Frieda naast me, die me cognac indrupte. - Hoe ik daar gekomen ben, moet zij u vertellen.

FRIEDA

(met eentonige, kalme stem).

Er valt niet veel te vertellen. - Op de sneeuw konden we niet blijven, natuurlijk. Toen heb ik gezocht naar een toeristenhut - de gletscher leek beklimbaar - en na 'n paar uur zoeken heb ik die ook gevonden. Daar heb ik hem heengebracht.

Mevr. HEERMAN.
Hoe heb je dat gedaan? Heel alleen, kind?

DICK.
Me half gedragen, half gesleept... den zwakken, zieken jongeling!

(op anderen toon).

- Kranig is dat, niet? Ik heb haar m'n leven te danken, hààr alleen.

ELZE

(komt naar Frieda toe en vat schuchter haar hand, - heel dankbaar-ontroerd).

O Frieda!

FRIEDA

(vertrekt even pijnlijk de wenkbrauwen en maakt haar hand los).

Hij vergeet, dat ik de oorzaak was van zijn val.

Mevr. HEERMAN.
Wat 'n kracht, kind! Was je niet uitgeput toen je er aankwam?

FRIEDA.
Ja, ik was moe, maar 't ging gauw over.

DICK.
Daar zijn we twee dagen gebleven tot het brood en de cognac die we er vonden - brood van vóór den zondvloed was het - in onze magen verdwenen waren en ik weer

goed op m'n beenen kon staan. - Toen probeerden we af te dalen, maar ik... ik kon nog niet. Ik heb toèn voor 't eerst geweten wat zwakheid is. - 'n Ellendig gevoel... Bij iederen stap golfde de grond en bogen de bergen... en ik kon 't niet overwinnen met m'n wil. - Frieda is toen alleen gegaan - bijna àl de wintersneeuw lag er nog - naar beneden het dal in. - En vandaar is ze teruggekomen met gidsen en voedsel om den zwakken jongeling af te halen. - Bah, zoo machteloos te wezen! Ik hoop dat 't de laatste maal geweest zal zijn. - Dat is nu drie dagen geleden, en dadelijk daarop, na even den ballon te hebben opgezocht, zijn we teruggereisd.

Mevr. HEERMAN.

Wat 'n avonturen en gevaren! - En hebben die je niet afgeschrikt? Wil je den tocht tòch overmaken?

DICK.
Natuurlijk mevrouw - 'n volgenden keer zal dit alles niet gebeuren.

Mevr. HEERMAN.
En jij Frieda?

FRIEDA.
Nee, ik zal niet meer meegaan. Dit is m'n laatste tocht geweest.

Mevr. HEEERMAN.
Dat vind ik verstandig van je, - daar ben ik dankbaar voor.

ELZE

(zacht).

En de tocht naar de Noordpool?

FRIEDA

(ook zacht).

Die zal hij niet maken. - Ik heb hem z'n woord teruggegeven.

ELZE.
O, ik dank je, Frieda!

FRIEDA.
Je hebt me niet te danken... Ik moet je nog wat zeggen, - vraag den anderen of ze heengaan.

Mevr. HEERMAN

(die 't gehoord heeft).

We gaan al kinderen. -

(Zij wenkt Dick en Henri).

6e Tooneel.

FRIEDA. ELZE. (Pauze).

ELZE

(op zachten toon).

Wat heb je me te zeggen?

FRIEDA.

Waarom ik hem aan je teruggeef... 't Was wààr, wat je 'n tijd geleden tot me zei: dat 't om mezelf was, niet om hèm, dat ik hem van je weg wou nemen... Op 'n oogenblik ben ik dat gaan begrijpen, 't flitste opeens in me en toen voelde ik, dat ik afstand van hem doen moest... Of afstand van hem doen.. 't was afstand doen van m'n droomen... Ik had hem nooit bezeten, niets van hem,... hij hoort heelemaal aan jou.

ELZE.

Wanneer merkte je dat?

FRIEDA.

Ik had al lang gemerkt dat hij veranderd was. - Maar ik hoopte, dat de hoogte hem genezen zou, dat de zuivere, ijle lucht hem z'n kracht terug zou geven. - En, 'n korten tijd zelfs, 'n half uur misschien, nadat we op waren gestegen, geloofde ik, dat het gebeuren zou. Toen was jij wèg uit hem... hij was de oude van vroeger weer, hij leefde in z'n werk en sprak van toekomstplannen, het vinden van den Pool.... Maar toen we stilhielden boven de gletscher, om te luisteren naar de aarde, zooals hij zei, - toen wist ik, dat ik bedrogen was. - Ik voelde, dat hij joù alleen zag, dat hij je hoorde, je stem en je spel... En toen vlamde er 'n woeste haat in me op, 'n haat, - dat hij daar in de ruimte,

te midden van dat strenge, groote zwijgen, toch alleen denken kon aan 'n zwak, bang meisje als jij, dat meer macht over hem had dan de eindeloosheid om ons heen..... En toen besloot ik te stijgen, aldoor hooger te gaan, om hem los te rukken van jou.

ELZE.

O Frieda, hoe vreeselijk!

FRIEDA

(zonder haar te hooren, als voor zich sprekend).

Ik had altijd gedacht, ook vroeger, dat dàt de mooiste dood zou wezen: me te verliezen in de ruimte. - Als ik stond op 'n bergtop, heb ik dikwijls het verlangen gehad er af te springen, - met wijdopen armen de vrije, vrije ruimte in te gaan...! Maar dàn zou ik toch neer zijn gekomen op de aarde, - m'n dood zou geweest zijn verplettering, diep, laag neer op den grond, in 'n afgrond misschien, in 't donker.... Nu, als ik bleef stijgen, zou ik sterven in de ruimte, verdwijnen in de eindeloosheid met hèm.... de dood zou hèm waardig zijn geweest.

ELZE

(sidderend).

Vertel verder, het maakt me bang.... Had jij geen angst?

FRIEDA.

Nee.... Ik kon niets anders voelen dan de grootheid, de geweldigheid van het eindelooze om me heen, - 'n reuzenkoepel met lichten, waar ik in opsteeg, wolken, die op me aandreven als donkere lawine's. - En diep onder me de aarde, die verzonk, - die daalde, neerviel naar omlaag, de donkere diepte in, - en ik er van weg, voor altijd.

ELZE.

En toen.... wat deed je tóén, hoe lang bleef je stijgen?

FRIEDA.

Ik weet niet hoe lang, er bestond geen tijd, die verdween in het oneindige. - Opeens....

(heel zacht)

, ik wou z'n hand vatten, om zóó met hem te sterven.... voelde ik, dat hij er in vast hield geklemd een klein portretje van jou, uit je kinderjaren, ik had 't al vroeger gezien.... Hij moest, voor hij bewusteloos werd, aan je hebben gedacht, misschien had hij wel angst gevoeld.... En toen, door de pijn, die me doorstak... dacht ik opeens aan jou en aan je woorden.... ik zag klaar in mezelf, - alles in 'n flits, het waren seconden maar....

ELZE.

Goddank....! En ging je toen dalen?

FRIEDA

(knikt van ja).

Toen ging ik dalen, terug naar de aarde...

(Stilte).

En nu heb je hem weerom. - Hier is het portretje.

(Zij geeft het Elze).

ELZE.

Frieda....! Nee, ik beklaag je niet, ik zou 't zelf niet

kunnen verdragen, - maar ik ben je zoo dankbaar, zoo oneindig dankbaar.....

(Frieda wil heengaan).

Ben je erg teleurgesteld in hèm?

FRIEDA.
't Heeft alles zoo moeten wezen. Daar boven in de sneeuw, heb ik 't leeren begrijpen en verdragen.

ELZE.
En hier?

FRIEDA.
Hier is 't moeilijker, hier is geen noodzakelijkheid.

(opeens hevig).

Ik haat de vlakte!

ELZE.
En.... als ik nu afstand van hem zou doen.... om hem groot te maken?

FRIEDA.
Dat kan je niet. - En 't zou je niets baten. - Denk je, dat jij je verzetten kunt tegen zijn wil? - Hij wil jóú en niets anders.

ELZE

(zacht, maar toch met triomf in haar stem).

Heb ik zòò'n macht over hem?

(Frieda knikt). (Stilte).

ELZE

(zacht ontroerd).

En heb ik jou nu alles ontnomen, Frieda?

FRIEDA.
Je hebt me niets ontnomen. Ik ben nooit iets voor hem geweest, alleen 'n kameraad en die kan hij missen. 't Was waar wat je zei: hij vindt me geen vrouw.

ELZE.
Wat ben ik wreed geweest!

FRIEDA.
Nee, je bent waar geweest en ik had waarheid noodig.

ELZE.

Maar ik wil van je leeren, Frieda, nee luister nog even. - Ik wìl hem niet zwak maken, hij zal niet aan mij alléén hooren, - ook aan z'n werk. - Ik zal hem uitzenden op verre tochten. - Ook ìk wìl hem groot en sterk zien, ik heb hem lief om z'n kracht.... Zeg dan, dat je me vergeeft, al m'n wreedheid en 't verdriet, dat ik je heb aangedaan!

FRIEDA.
Ik heb je niets te vergeven. 't Heeft zoo moeten zijn.

ELZE.
Ga je nu terug naar de bergen?

FRIEDA

(schudt ontkennend).

Ik heb vader beloofd hier twee jaar te blijven. - Daarna pas keer ik terug naar de hoogte, voorgoed.

ELZE.
Wil je me geen hand geven, Frieda?

FRIEDA

(knikt en geeft haar de hand).

Misschien is er meer kracht in je dan ik dacht.

ELZE.
De kracht om geluk te geven....

FRIEDA.
Geluk?! Ik heb 't nooit gekend

(haar oogen vullen

zich met tranen).

Ja, geef 't hem, misschien heb ik gedwaald en is 't meer waard dan grootheid....

(Zij wil heengaan. In de deur ontmoet zij Dick).

7de Tooneel.

DICK. ELZE.

DICK.
Mag ik komen?

(Frieda knikt en gaat heen. Dick sluit Elze onstuimig in z'n armen).

DICK.
Nu heb ik je, nu ben je m'n eigen!

ELZE.
Dick, is dat waar? Je bent zoo veranderd. - Ben je dan niet bang meer, dat ik je - zwak zal maken?

DICK.
Daar zal ik tegen strijden. - Ik móést 'n keus doen. - En ik kan niet zonder je, dat heb ik gevoeld. - Jou of niets.

ELZE.
Ik zal sterk worden, Dick, ik beloof 't je.... overal met je meetrekken.

DICK

(glimlachend).

Door luchten en over zeeën heen?

ELZE.
Overal, - ik wil niet meer bang zijn.... Beloof me alleen, dat je nooit zonder me zult gaan?

DICK

(zich losmakend, beslist).

Dat kàn ik niet.

(Hij neemt haar beide handen tusschen de zijne).

Kijk me aan, prinsesje: als ik officier was, zou je dan van me vergen, dat ik nooit vechten zou, als er oorlog kwam, omdat ik je niet mee kon nemen?

ELZE

(zacht).

Nee....

DICK.

Zoo moet je nu niet vergen, dat ik nooit alleen uit zal trekken, de ruimte in, en alle gevaar vermijden. - M'n roeping moet ik volgen. En jij moet 'n dapper soldatenvrouwtje worden.

ELZE.

Ik zal m'n best doen, maar geef me eerst wat geluk.

DICK

(teeder).

Ja, eerst geluk. - En.... màak me nooit zwak, kind, tracht nooit me hier te houden, als ik voel, dat ik gaan moet. - Ik ken m'n zwakheid; ik zou je niets kunnen weigeren, als jij er om vleide met je teere, fijne stem....

ELZE

(zacht, op vasten toon).

Ik beloof het je, liefste.

(Gordijn).

I.N.A.

Over Grieksche en Indische fabels.

I.

Het onderzoek naar den oorsprong der fabel in de klassieke oudheid, naar de Aesopische fabel, zooals men gemakshalve pleegt te zeggen, mag gerust onder die problemen worden gerekend, welke ten allen tijde de zeer bijzondere aandacht der geleerden hebben beziggehouden. Naar mijne meening meer dan het onderwerp eigenlijk verdient, en voor een niet gering gedeelte alleen tengevolge dier nieuwsgierigheid, die den mensch tot onderzoek van elk vaderschap prikkelt. In de oud-Grieksche litteratuur bekleedt de fabel slechts een uiterst ondergeschikte plaats, en evenzeer heeft ze in de op Grieksche basis opgetrokken Latijnsche zich altijd in een bescheiden hoekje teruggetrokken. Als in de *Wespen* van Aristophanes de hoofdpersoon, de dwaze Philocleon, door zijn zoon geëxamineerd wordt op het stuk van fijne manieren en gezellig onderhoud, komt hij alras met een fabel aanzetten. Maar zijn mentor snoert hem aanstonds den mond. ‘Wat? gij wilt met uw muizen en katten bij mannen aankomen?’ Den Romeinschen Phaedrus - ternauwernood een Romein - is inderdaad noch de roem noch de invloed ten deel gevallen, die hij naar dichteraard voor zichzelven luidkeels opvorderde. Als men hem kent en erkent, als de ‘Livor’ (Nijd) waarover hij klaagt verstomd is, ligt de Latijnsche litteratuur op sterven. In de middeleeuwen werd dat eenigszins anders. Toenmaals, toen iedere Europeesche litteratuur haar fabulisten had, allen Esopets - naneven van

Aesopus - zooals ze zich naievelijk verbeeldden, was de beteekenis ietwat klimmende geweest. De fabel was toen een der organen geworden, waardoor - evenals reeds Phaedrus deed ten tijde van Tiberius' en Seianus' schrikbewind - de geknevelde en getrapte ‘kleine man’ den moeizaam ingehouden wrok tot uiting poogde te brengen.

> Servitus obnoxia,
> Quia quae volebat non audebat dicere,
> Affectus proprios in fabellas transtulit[1)].

In de meeste moderne litteraturen daarentegen is de fabel tot zelfs nog meer dan de antieke onbeduidendheid teruggeschrompeld, en alleen de naam van enkele geniale beoefenaars van het genre, van Lafontaine in de eerste plaats, - bij wien evenwel moeilijk in middeleeuwschen zin van een *cri du coeur* sprake kan zijn, - heeft gemaakt dat het genre zelf nog altijd den schijn van leven wekt, in en door de school niet het minst, en dat, gelijk gezegd, zijn geschiedenis, oorsprong en ontwikkeling voortgaan de onderzoekers te boeien.

Waar komt de fabel vandaan? Dat is de vraag die, meer dan eenige andere der tot dit onderwerp behoorende, met volhardende hardnekkigheid door geslacht op geslacht is gesteld geworden. Zelfs de dichter Lafontaine stelde haar en trachtte haar op zijn manier te beantwoorden.

> L'apologue est *un don qui vient des immortels;*
> Ou, si c'est un présent des hommes,
> *Quiconque nous l'a fait* mérite des autels.

Dit is nu wel een wat heel eenvoudige oplossing van een lastig probleem, en de geleerden zijn een te ongemakkelijk ras om zich met dergelijke kluitjes in het riet te laten sturen. Hun sedert eeuwen vrij algemeen gegeven antwoord luidde, *dat het genre niet oorspronkelijk Grieksch*, dat het van elders afkomstig moest zijn, en dientengevolge richtten zich vanzelf de oogen naar het oosten. De oudere onderzoekers, die van de 16^{e} en 17^{e} eeuw, Heumann, Maracci, Casiri, Hirt, Boullanger, beschouwden algemeen als den vader der Grieksche fabel niet Aesopus maar den Arabier Loqmân van wien de *Quorân* in de 31^{e} Sûra spreekt; enkelen hadden er zelfs geen bezwaar tegen Aesopus te identificeeren met dezen Loqmân, die evenwel tegelijkertijd dezelfde persoon heette

te zijn als Salomo, en zelfs als Bileam en Joseph. Aan deze dwaze combinaties, ware aegri somnia, kwam een einde, eensdeels door de bewijsvoering van Silvestre de Sacy, zooveel ik weet thans gemeengoed der wetenschap geworden, dat de zoogenaamde fabelcollectie van Loqmân een vrij jonge mystificatie was, voor het overgroote gedeelte uit late Grieksche proza-verzamelingen bijeengebracht, anderdeels doordat sedert het einde der 18e eeuw de blik der Europeesche geleerden zich verder oostwaarts naar de pas ontdekte litteratuur der Hindoes richtte. Toen gold het, zooal niet voor uitgemaakt, dan toch voor weinig minder dan ontwijfelbaar, dat Aesopus en zijn nakroost hun voorvaderen te zoeken hadden, nu niet in Arabië, maar in wat de bakermat van het Indogermaansche ras heette, in Indië. In een in der tijd beroemde verhandeling van A. Loiseleur-Deslongchamps, *Essai sur les fables Indiennes et sur leur introduction en Europe*, van 't jaar 1838, heet het dadelijk in den aanvang: ‘L'invention de l'apologue se perd dans la nuit des temps. L'idée de cacher un précepte utile sous le voile de l'allégorie, et de rendre plus sensible une vérité morale en l'appuyant sur une fiction ingénieuse, se retrouve chez tous les peuples de l'antiquité; mais il y a toute apparence que c'est en Orient, *et peut-être particulièrement dans l'Inde*, qu'il faut chercher l'origine de cette invention. - - - *Ce serait peut-être émettre une proposition contestable que de réclamer exclusivement en faveur des Indiens l'honneur d'avoir inventé l'apologue;* on ne peut, du moins, se refuser à reconnaître qu'ils jouissent dans ce genre d'une haute supériorité.’ Dezelfde meening werd in 1854 voorgedragen door Édélestand du Méril in zijn *Histoire de la Fable Ésopique*, maar vaag en onbestemd, gelijk alle meeningen, neergelegd in de geschriften van dezen ultra-geleerden ploeteraar. Eveneens in de mij slechts indirect bekende werken van A. Wagener (1852) en nog in 1880 van Eugène Lévêque, *Les Mythes et Légendes de l'Inde et de la Perse dans Aristophane*, *Platon*, *Aristote etc.*; - de titel zegt genoeg. Lang voor het geschrift van dezen laatsten heer was er reeds reactie gekomen, vooral door de terecht beroemde, - zij 't ook niet weinig uitvoerige, - Inleiding van Th. Benfey op zijn vertaling van het *Pantschatantra* (1859). Hetgeen niet verhinderd heeft dat vlak na het verschijnen

van dit werk en met bewust antagonisme daartegen Otto Keller in zijn *Ueber die Geschichte der Griechischen Fabel*, en in 1880 Rhys Davids, weer met nadruk de Indische prioriteits-eischen hebben gesteund, en dat, althans ten onzent, sedert het laatste decennium de wind weer sterk uit den Oosthoek is begonnen te waaien.[2)] Een hernieuwde, zij het al vluchtige bespreking van het onderwerp, ook in verband met wat in den laatsten tijd zoo wel in Frankrijk als hier te lande over een verwante kwestie is geschreven[3)], zal derhalve enkelen belangstellenden misschien niet geheel overbodig dunken.

II.

Vooraf ga een inventaris van wat we inderdaad bezitten, allereerst wat betreft de Grieksche fabulistiek.

Sedert vele eeuwen, feitelijk sedert de Renaissance, kende men proza-verzamelingen van Aesopische fabels, door naïeve zielen, in de 19e eeuw nog door B. de Roquefort, den uitgever der middeleeuwsche fabuliste Marie de France, voor het eigen werk van Aesopus gehouden. De filologen wisten sedert lang beter. R. Bentley vooral had in een der hoofdstukken van zijn meesterwerk over de onechtheid der antiek-Grieksche briefverzamelingen ook uiteengezet, dat de toentertijd en nog lang daarna op scholen meest gebruikte fabularum sylloge, wel verre van uit den tijd van Aesopus te stammen, inderdaad het werk was van den monnik Maximus Planudes, wiens bloeitijd tusschen 1330 en 1370 n. Chr. valt, ofschoon natuurlijk de stof grootendeels uit oudere verzamelingen was bijeengebracht. Van zulke oudere verzamelingen zijn in den loop der tijden verscheidene bekend geraakt. Reeds vóór Bentley was door enkelen opgemerkt dat ook die oudere verzamelingen welbeschouwd niet zoo heel oud waren. Een dier vroegere filologen, Nicolas Névelet, in 1610 uitgever der Sylloge Palatina, had nog iets anders opgemerkt. Hij vond hier en daar, te midden van het platte, langwijlige en late proza zijner verzameling, sporen van maat en ontwijfelbaar oud-poëtische dictie, en met ongewone schranderheid besloot hij dat daarin fragmenten schuilden van B a b r i u s, van wien men niets had en niets wist, dan dat hij in oudere tijden f a b e l d i c h t e r was geweest. Dat had men vooral geleerd uit het Lexicon

van Suidas, 10e eeuw na Chr. Daar vond men in een mager biografisch artikel den naam; daar deels mèt, deels zonder den naam een honderdtal meest onsamenhangende versregels in het voor genre en dichter karakteristieke choliambische metrum.[4)] Tevens echter had men de dwaasheid begaan op dienzelfden naam - Babrius, of Babrias, of Gabrias, men wist niet best hoe te spellen - een verzameling te schuiven van fabels in crimineel slechte zesvoetige jamben, *elke fabel juist binnen vier regels besloten*, die later gebleken is het werk te zijn van zekeren Byzantijnschen monnik, Ignatius Magister, uit de 9e eeuw na Chr. Doch voor Lafontaine en zijn niet-filologisch gevormde tijdgenooten was deze 'Tetrastichist' met Babrias of Gabrias één en dezelfde persoon, en ze deden hun best het kunststuk te bewonderen, - het was immers antiek en dus klassiek. Al de oude fabeldichters - lezen we bij hem -

> Ont fui l'ornement et le trop d'étendue.
> On ne voit point chez eux de parole perdue.
> Phèdre était si succinct qu'aucuns l'en ont blâmé;
> *Ésope en moins de mots s'est encore exprimé*;
> Mais sur tous certain Grec renchérit, et se pique
> D'une élégance laconique:
> *Il renferme toujours son conte en quatre vers;*
> *Bien ou mal*, *je le laisse à juger aux experts.* (VI, 1)

De filologen intusschen maakten op allerhande manieren jacht op den 'echten' Babrius. Afgaande op de vingerwijzing van Névelet beproefde men sints Bentley, deels met behulp der citaten bij Suidas, deels door een bekwaam gebruik te maken van de metrische sporen in de oudste parafrasen, choliambische fabels samen te stellen. Het was een ingespannen, eerbiedwaardige, een groote bedrevenheid vereischende taak, maar - het moet erkend - het resultaat was poover. Veel verder bracht men het niet dan tot enkele complexen van regels, in de zeldzaamste gevallen tot een gansche fabel van geringen omvang. Een en andermaal daarentegen begunstigde het geluk de snuffelaars langs anderen weg. Men vond zoo nu en dan in zoogenaamde miscelhandschriften *vier* Babriaansche stukken in het hun passende metrische gewaad, daaronder de uit Lafontaine welbekende fabel van *de Mier*

en de Krekel, thans nr. 136 (137) onzer verzameling. Wat men toen ter tijd had en wist, werd samengevat in de *Dissertatio de Babrio Fabularum Aesopearum Scriptore* van Th. Tyrwhitt van 1776, waarbij J.G. Schneider in zijn Appendix tot de *Collectio Augustana* in 1812 maar weinig nieuws wist te voegen.

Zoo bleef het tot anno 1840. In dat jaar werd Minoides Minas, een te Parijs gevestigde Macedonische Griek, door Abel Villemain, toenmaals Ministre de l'Instruction Publique, met een wetenschappelijke zending naar Griekenland en Turkije belast. In den loop zijner omzwervingen en nasporingen kwam hij ook in het beroemde Laura-klooster op den berg Athos. Daar vond hij twee bibliotheken, een grootere en een kleinere, beide in een onbeschrijfelijken toestand van verwaarloozing en vervuiling. Kostbare handschriften lagen - zoo lezen we in zijn rapport - wild door elkander gesmeten, te midden van allerlei ‘ordures’ van menschen en beesten. Vele werken waren geheel uiteengevallen, niet weinige hopeloos verrot. Halverwege de kleine bibliotheek lag een vermolmde vloer. Niettegenstaande het verzet der hem begeleidende monniken daalde hij naar beneden, en vond, ofschoon hem verzekerd werd dat hij zich nutteloos vuil zou maken, alweder onder een hoop stof en ongerechtigheden vijftien manuscripten, daaronder - wat ons thans alleen bezighoudt - den tot dusverre geheel onbekenden, voor ons eenigen codex der Mythiamben van Babrius. Pogingen om het manuscript aan te koopen mislukten voorloopig; hem werd slechts vergund een afschrift te nemen. Eerst tijdens een latere reis kwam hij in het bezit van het handschrift, dat hij te vergeefs aan de Bibliothèque Royale - thans ‘Nationale’ - te koop bood. Eigenares werd dientengevolge in Aug. 1857 het British Museum, waar het kostbare boek sedert door belangstellenden bestudeerd kan worden. Het bleek te zijn een perkamenten handschrift van de 10e of 11e eeuw, aan het einde defect, zoodat het thans afbreekt met den eersten regel van het 123^{e} stuk, de welbekende fabel van de *Hen met de gouden eieren*, sedert langs anderen weg vrij waarschijnlijk aangevuld. Verdere bijzonderheden zijn alleen voor de vakmannen van belang.

Er was natuurlijk niet tot 1857 gewacht met de uitgave. Integendeel, reeds 1844 verscheen naar het afschrift van

Minas de editio princeps, bezorgd door den ouden Boissonade, met opdracht aan Villemain, behoorlijk ingeleid, geannoteerd, en van een Latijnsche vertaling voorzien. En de gansche toenmalige klassiek-filologische wereld, toen nog niet gelijk thans door tal van vondsten verwend, kwam in zwermen op de nieuwe ontdekking aangevlogen. Het regende uitgaven, commentaren, beschouwingen, proeven van tekstkritiek. Evenwel, toen men den schat goed en wel machtig was, zwart op wit, en hem nauwkeuriger monsterde, geschiedde wat pleegt te geschieden. De schat viel bij nader bekijken niet meê. Intusschen had Minas, door het succes van zijn vondst verblind, in 1857 een tweede sylloge van 95 fabels de wereld ingezonden. 'To the eternal disgrace of English scholarship' - het is een Engelschman die het zegt - liepen de Britten er in, en het Britsch Museum kocht ook ditmaal van Minas diens zoogenaamd afschrift. Doch de vastelandsche geleerden, onze Cobet voorop, waren geen oogenblik dupe, en de zaak is sints lang voorgoed uitgemaakt. Op vier ontwijfelbaar echte stukken na, uit de parafrasen gehaald maar onbegrijpelijker wijze tot dusverre verwaarloosd, bleek de zoogenaamde tweede sylloge een brutaal en onhandig bedrog. Maar ook op den 'echten' Babrius vond men velerlei aan te merken. Vooreerst: de verzameling was onvolledig. Daar ze alfabetisch geordend was, raamde men dat ongeveer een derde ontbrak. Voorts was juist die alfabetische rangschikking een steen des aanstoots. Dan had het metrum zeer in het oog loopende eigenaardigheden en finesses, aan de oudere dichters in choliamben onbekend. Erger nog: de taal was lang niet pluis; ze vertoonde vaak onder het aangenomen Ionische gewaad de onmiskenbaarste sporen, in woordenkeus, beteekenis, en constructie, van een zeer laat hellenisme. Eindelijk, vele fabels waren verdacht kort; hun norm van steeds *vier* regels gaf gegronde aanleiding tot het vermoeden dat ze door de hand van een epitomator, een 'Tetrastichist', waren gegaan. Andere waren aanstootelijk; andere zouteloos. Kortom, Cobet gaf uiting aan de verdenking, dat een goed deel van wat de Athoscodex had aan het licht gebracht het werk was, niet van Babrius, maar van vroegere generaties van Athos-monniken. Die gedachte werd door Naber verder uitgesponnen en tot een soort van systeem gebracht. Zijns bedunkens was onze

gansche collectie slechts een ‘rifacimento’, een doorloopende late poging om de echte fabels, die spoorloos zouden zijn ondergegaan, te dwingen in de eigenaardige metrische verschijnselen die ze alle vertoonen, en voorts om den oorspronkelijken inhoud te verknippen - te v e r k o r t e n vooral - tot stukken òf van vier regels òf van veelvouden daarvan.

Voortgezet onderzoek en nieuwe vondsten hebben het onhoudbare van deze met dat al uiterst scherpzinnige en verleidelijke bespiegelingen in het licht gesteld. Nieuwe vondsten in de eerste plaats. In 1893 werden we verrast door de uitgave der *Cerae Assendelftianae*, zeven wastafeltjes, door den Nederlandschen zeeofficier Van Assendelft de Coningh in 1881 in de nabijheid van de ruïnen van Palmyra gekocht, aan zijn broeder, den burgemeester van Leiderdorp, ter bewaring gegeven, door dezen na het overlijden van den eigenaar aan de Leidsche Bibliotheek geschonken, en door de ingespannen zorg van dr. Hesseling in het licht gegeven. Het bleken ontwijfelbare schrijfoefeningen van een schooljongen te zijn, aan wien meester voornamelijk fabels van Babrius, hetzij gedicteerd, hetzij tot naschrijven gegeven had. Den tijd van hun ontstaan raamde dr. Hesseling op verschillende gronden tusschen 273 en 300 na Chr., omstreeks den val en de verwoesting van Palmyra. De veertien fabels waren deels tot slecht proza verwilderd, deels hadden ze het oorspronkelijke choliambische metrum behouden; enkele slechts een fragment, de meeste evenwel volledig; sommige nieuw materiaal biedend, andere - nog wel zoo interessant - reeds uit onze collectio Athoa bekend. Welnu: deze laatste zagen er in de wastafeltjes volkomen eender uit; van grooter omvang geen spoor, doorgaans geheel hetzelfde aantal regels, dezelfde taal, dezelfde metrische eigenaardigheden. Een nog latere vondst kwam hetzelfde resultaat bevestigen. Onder de Amherst-papyri, in 1901 uitgegeven, bevinden zich drie niet geheel volledige fabels van Babrius, - insgelijks oude bekenden, - waarvan twee met bijgevoegde vertaling in barbaarsch Latijn. De Engelsche uitgevers stellen op grond van het schrift dezen papyrus in de 3^{e}, hoogstens in de 4^{e} eeuw na Chr. Ook hier, met niet noemenswaardige afwijkingen, dezelfde taal, gelijk aantal regels, dezelfde metriek, ja, waarschijnlijk ook dezelfde alfabetische orde. Indien dus in dit

alles monniken de hand hebben gehad, dan zijn het ongetwijfeld monniken uit merkwaardig oude tijden geweest.

De waarheid is, dat de oudere geleerden hun verwachtingen te hoog gespannen, en den leeftijd van hun auteur veel te hoog gesteld hadden. Sommigen achtten, op een zeer discutabel gegeven, Babrius jongeren tijdgenoot van Callimachus, dus van de 3e eeuw v. Chr. Anderen, ietwat bescheidener, dachten aan den tijd van Alexander Balas (± 150 v. Chr.), of zelfs van Augustus. Weer anderen, Lachmann b.v., stelden hem onder Vespasianus. De weinige gegevens, door den dichter zelf verstrekt, bieden geen bruikbaar houvast, en laten zich bijna alle met deze zoo uiteenloopende ramingen evengoed vereenigen. Hij zegt met nadruk, ter wille der leergierige jeugd te hebben gedicht, en draagt zijn verzameling op aan den zoon van 'koning Alexander', elders aan 'den knaap Branchus', - waarschijnlijk, doch niet zeker, is overal dezelfde persoonlijkheid bedoeld. Daarmede is niet verder te komen; koningen van den naam Alexander zijn er in den loop der eeuwen bij dozijnen geweest. De laatste onderzoeker der materie, Otto Crusius, sloeg dan ook een gansch anderen weg in. Hij onderzocht in een uitgebreide studie met alle noodige - en zelfs overbodige - uitvoerigheid inhoud, taal, en vooral metrum. Ten opzichte van het laatste, zijn hoofdargument, kwam hij - trouwens na Lachmann - tot de onomstootelijke gevolgtrekking dat de reeds vaak door mij vermelde eigenaardigheden van den Babriaanschen choliambus eigenaardigheden zijn der Latijnsche, niet der oudere Grieksche versificatie, en dat ze vooral in de choliamben van Martialis (eind eerste eeuw n. Chr.) zich regelmatig vertoonen. Daar er natuurlijk geruime tijd verloopen moest, alvorens een zuiver Latijnsch verschijnsel zich aan het Grieksch had geadapteerd, meende hij voor den bloeitijd van Babrius een veel lateren tijd dan zelfs van Vespasianus te moeten stellen. Aanvankelijk geloofde hij zelfs meer te mogen preciseeren. Zijns bedunkens was de 'koning Alexander', in de opdracht aangesproken, geen ander dan de uit Syrie stammende Romeinsche keizer Alexander Severus, wiens regeeringstijd valt van 222-235 n. Chr., en die volgens zijn biografen de Grieksche letteren op kosten der Latijnsche begunstigde. Niet veel verschillend, maar minder waarschijnlijk, dacht

daarna J.C. Neumann aan den iets ouderen Caracalla. Babrius zou dus met Aelianus, Athenaeus, Dio Cassius e.a. de Grieksche litteratuur van dit vrij late tijdvak vertegenwoordigen. Taal en inhoud komen met de hoofdzaak van dit resultaat, de chronologische fixeering, zeer wel overeen. Wat den inhoud betreft: een aantal fabels wijzen op zeer late voorstellingen aangaande de godenwereld, op een periode waarin het geloof aan de Olympiers al lang dood en begraven was. Andere zinspelen op gewoonten, notoir eigen aan den laat-Romeinschen keizertijd. Er werd een aanrakingspunt gevonden met Apuleius, tusschen 126 en 132 n. Chr. geboren. De iets oudere Gellius citeert (II 29) onze fabel 88, *de Leeuwerik en de Landman*, door Lafontaine nagevolgd, een der fraaist vertelde uit den bundel, maar als van Aesopus; hij kent blijkbaar Babrius niet of nog niet. Zoo kwam de reeds door den eersten uitgever Boissonade weifelend geuite hypothese weer tot eere, na door Lachmann met de grofheid, aan de toenmalige filologie eigen, eenmaal smadelijk verworpen te zijn. En zooveel - althans dat Babrius tot de eerste helft der derde eeuw na Chr. te brengen is - dunkt ook mij uiterst aannemelijk. Verder te willen gaan, meer te willen weten, met Rutherford zelfs uit den Latijnschen vorm van den naam Babrius, die de waarschijnlijkste is maar volstrekt niet de eenig overgeleverde[5)], een verwantschap te willen distilleeren tusschen den fabeldichter en de derde vrouw van Alexander Severus, Sallustia Barbia Orbiana, - dat lijkt mij uit den booze, verkeerd aangewende divinatiegave. Te meer, daar Crusius, van zijn verzekerdheid teruggekomen, thans in zijn groote uitgave van den fabeldichter erkent dat evengoed als aan Alexander Severus of Caracalla, aan een of ander onder Romeinsche opperhoogheid levend oostersch koninkje kan worden gedacht. Te meer bovendien, daar ik voor mij, andersom als Rutherford, me aansluit bij hen, die op de aanwijzing van Du Méril ontwijfelbare sporen meenen waar te nemen welke speciaal naar het Oosten wijzen. Daar is de kwaadaardige fabel 57, die spreekt van de roofzucht en de leugenachtigheid der Arabieren, - de dichter verklaart uit persoonlijke ervaring te spreken. Een en andermaal treedt de kameel, aan het Oosten eigen, ten tooneele. Eindelijk - ik geef toe dat het een subjectief

gevoel is - maar ik verbeeld me hier en daar in de poëtische dictie nagalmen te hooren van Oostersche bloemrijkheid. Zoo zou het mij geenszins verwonderen, indien het stamland van den dichter hetzelfde was als van den vorst onder wien hij vermoedelijk bloeide, datzelfde Mesopotamische Syrië, dat immers ook de bakermat was van den geestigsten auteur dier tijden, den een menschenleeftijd ouderen Lucianus.

Eéne zaak, - een hoofdzaak, - is uit al het hier medegedeelde duidelijk gebleken: dat de ontdekking van den laatlevenden Babrius, hoe belangwekkend ook uit anderen hoofde, ternauwernood eenig nieuw licht verspreidt en verspreiden kan over de vraag naar stof en vorm - stof vooral - der oudere, eigenlijk klassieke, zeggen we gemakshalve der Aesopische fabel. Voor en na zijn we hiervoor aangewezen op wat ons de schrijvers der klassieke tijden af en toe gelieven mede te deelen. Doch alvorens hierop in te gaan dringt zich een prealabele kwestie op. Jagen we, naar fabels van Aesopus zoekende, niet eigenlijk een schaduwbeeld na? Is er inderdaad ooit een Aesopus geweest? De dwaze snakerijen nalezende, door zijn oude *Vita* ten beste gegeven en door Lafontaine getrouwelijk naverteld, zou men haast gaan twijfelen, gelijk men ook trouw gedaan heeft. Evenwel, wendt men zich van latere verzinsels af en houdt men zich aan wat Herodotus terloops geeft, dan vindt men wel is waar niet veel bevredigends, maar ook niets onaannemelijks. Volgens hem - Herodotus (II 134/5) - zou Aesopus slaaf geweest zijn van een in Aegypte gevestigden Samier, tegelijk met Rhodopis, de Asschepoester der Grieksche legende, en tijdgenoot van koning Amasis, wiens regeeringsaanvang 569 v. Chr. valt. Voorts zou hij door de Delphiers, om de eene of andere reden op hem verbolgen, gewelddadig gedood, en later het door dezen aangeboden zoengeld door den gelijknamigen kleinzoon van zijn eigenaar in ontvangst genomen zijn. Meer te willen weten acht ik ook hier ongeraden, en we glimlachen slechts, wanneer we een man als Bentley in vollen ernst zien betoogen dat Aesopus wezenlijk niet zoo'n vogelverschrikker, niet zoo'n monster was als hij gemeenlijk wordt afgeschilderd, ja dat hij - Bentley - zich sterk maakte te bewijzen dat de fabelman inderdaad een welgemaakt mensch is geweest. Wil men het weinige

dat Herodotus mededeelt ook voor legende houden, aannemen dat er van Aesopus, gelijk van Homerus, niets overig is dan een naam: mij wèl. Alleen zal men bezwaarlijk kunnen loochenen, dat reeds ten tijde van Herodotus Aesopus als s a m e n s t e l l e r o f v o o r d r a g e r van fabels gold. Dat hij voor de Hellenen niet de vinder was van het genre, wisten de latere technografen evengoed als wij[6]. Eerst sedert den tijd van den dichter Aristophanes, en niet veel eer, is de algemeene erkenning van Aesopus als de fabulist bij uitnemendheid in zwang gekomen. Wanneer hij, Aristophanes, een fabel aanduidt of er op zinspeelt, - en hij doet dat herhaaldelijk, - heet het altijd: ‘een fabel van Aesopus zegt’; ‘Aesopus zei eens;’ eenmaal zelfs waar - gelijk reeds de ouden opmerkten - de aangeduide fabel (*de Vos en de Adelaar*) inderdaad van den veel ouderen Archilochus was. Aristophanes' tijdgenoot Socrates kortte zich volgens de legende bij Plato de sombere uren in de gevangenis, door op bevel van den god fabels van Aesopus in verzen over te brengen, wat noch pro noch contra te gebruiken is in de open kwestie, of er op naam van Aesopus toenmaals reeds geschreven verzamelingen in omloop waren, - zoo ja, dan natuurlijk *in proza.* De latere wijsgeeren volgden in dezen het Socratische voorbeeld. In de Platonische werken treffen we drie fabels aan, die eigenlijk veeleer wijsgeerige mythen verdienen te heeten en die ongetwijfeld alle drie aan Plato's eigen brein ontsproten zijn. Xenophon daarentegen laat Socrates een gewone en overgeleverde fabel vertellen uit ‘den tijd toen de dieren nog met spraak begiftigd waren,’ de fabel van *het Schaap en den Hond*, - de helleensche vorm der uit de Romeinsche legende welbekende vertelling van *de Buik en de Ledematen*, - door Babrius eeuwen later in vers gebracht, gelijk hij ook tot viermaal toe stof ter amplificatie ontleende aan Herodotus[7]. Aristoteles eindelijk maakt in zijn *Politica* (III 8, 2) en zijn *Rhetorica* (II 20) insgelijks van fabels melding, in laatstgenoemd werk met naam en toenaam van een *Aesopische* fabel.

Doch, gelijk de technici der oudheid, benevens geleerden als Plutarchus en Quintilianus opperbest wisten, de kunstvorm was in Hellas veel ouder dan een van dezen allen, veel ouder dan de tijd van Aesopus. Fabels of toespelingen op fabels vinden we bij Solon; bij Semonides van Amorgos;

zeer vele en vermoedelijk uitvoerig behandelde in de fragmenten van den grootsten jambendichter der klassieke periode, Archilochus van Paros, wiens bloeitijd naar het midden der zevende eeuw wijst; fabels eindelijk, wel niet in de Homerische poëzie, gelijk de technografen beweerden, maar toch eene, kort doch volledig, bij Hesiodus, dien men gerust een eeuw vóor Archilochus, ongeveer 750 v. Chr., mag stellen. Ze staat in het meest persoonlijke en ontwijfelbaar echtste gedicht der Hesiodeische verzameling, de *Erga*, en luidt, - zoo goed mogelijk heb ik getracht de oorspronkelijke hexameters in een vertaling weer te geven:

> Tot den nachtegaal sprak, den gevederden zanger, de havik,
> Hoog in de wolken den vogel meesleurend met machtige klauwen.
> Jammerend piepte het beestje, gekromd in den greep van het roofdier;
> Doch dit hoonde, in 't gevoel van onweerstaanbare sterkte:
> ‘Ongeluksvogel, wat krijt ge? Een machtiger heeft in zijn macht u;
> Zingen moogt ge, zooveel ge verkiest, maar gaan waar 'k u heenvoer,
> Ook staat aan mij, u als maal te verslinden of vrijheid te schenken.’
>
> Aanstonds volgt de moraal, de troostelooze leer dat macht recht is.
>
> Dwaas die 't zich onderwindt met geweldigeren zich te meten,
> Winnen kan hij den strijd niet, zijn deel is slechts schade met schande.

Dat is alles wat we weten; niet veel, maar toch voldoende om ons van de eigenaardigheid der Grieksche fabel althans eenig denkbeeld te geven. Van den aanvang af is zij geweest het toekennen aan redelooze wezens, met zooveel mogelijk behoud hunner werkelijke eigenschappen, van menschelijke motieven en aandoeningen, soms zelfs van menschelijke handelingen, met uitgedrukte of veronderstelde moraal ten behoeve van het naar de vertelling luisterende menschdom. In den aanvang waarschijnlijk alleen, en altijd hoofdzakelijk, waren de acteurs van het kleine verhaalde drama d i e r e n , hetzij in hun verhoudingen onderling, hetzij tot den heer der schepping, gelijk hij zichzelven noemt. Daarnaast nam men weldra ook boomen, de zee, de rivieren, de winden, de menschen onderling, zelfs hoogere en lagere godheden; - ‘tout sert et ménage.’ De vorm was

in den aanvang natuurlijk de poëtische; later, zeggen we sedert den tijd van Aesopus, het toen opkomende kunstproza. Doorgaans, en gaandeweg steeds meer, was het verhaal kort en kunsteloos, - zelfs bij den laten Babrius is een fabel van ruim honderd regels een unicum, - met sterk op den voorgrond treden van het 'fabula docet'. Samenhang tusschen de fabels onderling, een streven om ze tot een min of meer aaneengeschakeld grooter geheel te verbinden, bestaat niet. Dezelfde moraal zelfs drie- en meermalen in verschillende vertelsels te belichamen is niet ongewoon. Hoogstens neemt men zich de vrijheid het epimythium, de moraal, dat van rechtswege achteraan moet komen, naar voren te verschuiven, den handelenden wezens in den mond te leggen, zelfs geheel weg te laten. Zoo is de vorm ternauwernood gewijzigd van den aanvang tot het einde, een tijdsverloop van tien eeuwen ongeveer.

Juist andersom staat het geschapen met den inhoud. Een merkwaardige plaats uit den *Phaedo* leert, wat al a priori aannemelijk was, dat deze aanhoudend in als het ware vloeibaren staat verkeerde, en zich eerst heel laat tot iets onveranderlijk vaststaands gekristalliseerd heeft. Toen aan Socrates op den laatsten dag van zijn leven de boeien waren afgenomen en de jammerende Xanthippe verwijderd was, - aldus lezen we bij Plato - 'ging hij overeind zitten op zijn brits, en zei, terwijl hij zijn been wreef: hoe eigenaardig, vrienden, is toch datgene wat men genot noemt, en hoe wonderlijk verwant aan de pijn, die men het tegenovergestelde ervan zoude achten. Want zij komen nooit tot een mensch gelijktijdig, en toch is hij die het ééne najaagt gemeenlijk genoopt ook het andere te aanvaarden. Ze zijn twee, en toch groeien ze op als uit één wortel; en het wil me voorkomen, - zei hij, - *dat*, *als Aesopus daarop gelet had*, *hij er een fabel van zou hebben gemaakt*, hoe de godheid had getracht hun tegenstrijdigheid te verzoenen, en toen dat niet lukte, hun hoofden samen had verbonden, met het gevolg dat als de één komt de andere volgt; zooals ik in mijn eigen geval genot smaak na de pijn, die in mijn been veroorzaakt was door de ketenen.' Zoo is het altijd gegaan: wie den geest over zich voelde vaardig worden, wijzigde of verzon een fabel. Bleek ze levensvatbaar, ze kwam onvermijdelijk terecht

in de verzamelingen, en gold sints als het eigendom van den onuitputtelijken Aesopus. De oudste verzameling, natuurlijk in proza, waarvan we zeker bericht hebben, is van Demetrius van Phaleron, staatsman, wijsgeer, geleerde, en polygraaf van het zuiverste water. Zijn collectie moet van ongeveer 300 v. Chr. dateeren, maar het is er verre af dat sedert dien tijd de verzameling als voorgoed gesloten mag worden beschouwd. Ze is dan ook spoorloos ondergegaan, en sedert door wie weet hoevele insgelijks verdwenen jongere collecties opgevolgd. Oorzaak hiervan, van dat onophoudelijk vernieuwen der stof, was de Grieksche opvoeding eerst, en daarna het Grieksche onderwijs. We weten uit Plato, en veel latere rhetoren bevestigen het voor hun tijd, dat fabels behoorden tot almee het allereerste geestelijke voedsel, waarmede het nog jonge Grieksche kind door moeder en voedster gespijzigd werd. En wat het onderricht betreft: in den Romeinschen keizertijd, en vermoedelijk reeds vroeger, behoorde tot de stijllessen die de oudere knaap ontving niet in de laatste plaats het parafraseeren, wijzigen, verzinnen zoo mogelijk van fabels. Lessing in zijn tijd vond dit een voortreffelijke methode tot scherping van vindingrijkheid en vernuft des discipels[8)]; Gunion Rutherford, een der Engelsche uitgevers van Babrius, vindt het in den onzen onverantwoordelijke plagerij. ‘Poor lads! Poor masters!’ zucht deze paedagoog, dien ik voor mij, althans naar zijn stijl te oordeelen, niet van overdreven weekhartigheid verdenken kan. Met het Grieksche doel der opvoeding voor oogen zou ik me eer aan Lessing's zijde scharen. Doch hoe dit zij, - immers onze goed- noch afkeuring wordt gevraagd, - we kunnen gerust aannemen, dat dit proces van transformatie eeuwen lang heeft aangehouden, ook, - zij het dan met steeds verminderende vindingsgave, naarmate de Grieksch sprekende volkeren de algemeene verarming des geestes in het Romeinsche rijk mede ondergingen, - ook na Babrius. Zóó werd ontelbare malen in den loop der eeuwen de fabel tot spreuk of spreekwoord ingekrompen, en even ontelbare malen spreuk of spreekwoord in nieuwe vertellingen of fabels omgeschapen. Zóó wordt opnieuw de overtuiging bevestigd, dat de herrezen Babrius ons maar bitter weinig diensten bewijzen kan in het opsporen en vaststellen van wat onder den overgeleverden

Griekschen fabelschat als echt en oud bezit mag worden aangemerkt.

Zooveel - of zoo weinig - over de geschiedenis der Grieksche fabulistiek; ik durf ter nauwernood zeggen, over hare ontwikkeling. Alvorens verder te gaan zij het mij veroorloofd, zeer kort het medegedeelde te resumeeren. We konden vaststellen:

dat de sporen der Grieksche fabel opklimmen tot de achtste eeuw v. Chr.;

dat ze in aard en wezen meer dan duizend jaar onveranderd is gebleven;

dat ten allen tijde elke fabel op zichzelve stond, en er nooit eenig spoor te ontdekken is geweest van zoogenaamde ‘Rahmen-Erzählungen’, d.w.z. samenhangende en met een bepaald doel samengestelde cadres of omlijstingen, waarin weer andere fabels en vertellingen ingeschakeld werden;

eindelijk, dat de fabel als litterair en dichterlijk genre eerst laat, veel later dan bij de Romeinen, tot eigen leven ontwaakt, en zelfs toen als van ondergeschikten aard beschouwd is.

Ofschoon hij zelf van navolgers spreekt, van wie evenwel tot zelfs de namen spoorloos zijn ondergegaan, is de eenige vertegenwoordiger van het genre voor o n s Babrius.

III.

Thans de andere zijde van het vraagstuk: de Indische fabel.

Ik gevoel dat ik me op glad ijs ga begeven; dat ik als leek me bijna geheel moet verlaten op mijn gidsen, Theod. Benfey vooraan; dat ik hier niet de oprijzende filologische kwesties persoonlijk controleeren kan. Zoo ik derhalve nu en dan faal, moge mij die terechtwijzing ten deel vallen waarvan de Romeinsche dichter spreekt:

> Homo qui erranti c o m i t e r monstrat viam,
> Quasi lumen de suo lumine accendat facit.[9)]

Wat omtrent oorsprong en aard van het eenig bekende Indische fabelwerk verhaald wordt, is in hoofdzaak het volgende.

De Perzische Sassaniden-koning Khosroës Noeshirvan, wiens regeering in de eerste helft der vijfde eeuw na Chr. valt, had gehoord van het bestaan van een Indisch geschrift

vol politieke wijsheid. Met het opsporen daarvan wordt door hem een geneesheer Barzoeyeh belast, die na ongeloofelijke moeite - we zijn in het oosten - er in slaagt een dergelijk werk te ontdekken. Het blijkt te zijn eene verzameling van fabelen, sproken en vertellingen, door hem - Barzoeyeh - ten behoeve van zijn vorst in proza overgebracht in diens landtaal, het Pehlewi of middeleeuwsch-Perzisch. Hij gaf het den titel van *Het Boek van Kalîlah en Dimnah*, - daarmede werden de twee hoofdpersonages aangeduid, zijnde twee jakhalzen - en noemde het het werk van den wijzen Bidpaï, de Pilpay van Lafontaine. Het kostbare geschrift werd door den Perzischen koning en zijn opvolgers zorgvuldig bewaard tot op Yezdegerd, onder wiens regeering door de Arabische Muzelmannen, toen in den eersten roes van dweepzieke veroveringszucht, met het innemen der hoofdstad Ctesiphon een einde werd gemaakt aan het bestaan van het Sassanidenrijk 636 n. Chr. Met de andere kostbaarheden der ondergegane dynastie scheen ook *Kalîlah en Dimnah* verdwenen, totdat het ruim een eeuw daarna - met moeite alweer - opnieuw werd ontdekt, en op bevel van den Khalief Almansor in 't Arabisch vertaald. Sedert was en is de Pehlewi-bewerking onvindbaar verloren. Het werk zelf echter schijnt blijvend in den smaak gevallen te zijn; immers de eene vertaling volgt sedert op de andere. Na die in Arabisch proza kwam er eene in Arabische verzen; na het ondergegane Pehlewi-boek een bewerking in nieuw-Perzische verzen, ongeveer 950 n. Chr.; daarna een in nieuw Perzisch proza in de twaalfde eeuw, die zelve weer herhaaldelijk werd gemoderniseerd, laatstelijk door Aboe-'l Fazl, den bekenden vizier van Akbar, in 1590. Reeds lang te voren, omstreeks 1081 n. Chr. was het uit het Arabisch in 't Grieksch vertaald door Simeon Seth, voorts in het Hebreeuwsch, en hieruit weer in 't Latijn, - in bijna onverstaanbaar Latijn, zegt Benfey, - in 't Castilliaansch, Duitsch, Italiaansch en Fransch. Ook Simeon Seth's bewerking genoot de eer van hervertaling. Ze werd namelijk in 't Latijn overgebracht door den Jezuiet Pater Poussines in 1666, die zelf weer de bron werd voor Lafontaine's laatste zes boeken, in 1678/9 verschenen; - de zes eerste boeken, in 1668 voor 't eerst gedrukt, bevatten nog geen enkele aan het oosten ontleende fabel.

Maar nu het origineel dezer wijdvertakte en tamelijk ingewikkelde groepen van bewerkingen, vertalingen, en vertalingen van vertalingen. Dit is, gelijk de gansche Sanskrit-litteratuur, eerst sedert het einde der 18e eeuw in Europa nader bekend geworden. Het oorspronkelijke van *Kalîlah en Dimnah* draagt den titel van *Pantschatantra*, wat ongeveer gelijk staat met *Pentateuchos*, en evenals dit Grieksche woord beteekent *het werk in vijf boeken.* Het wordt ook nog anders aangeduid, maar *Pantschatantra* is de in Europa algemeen aangenomen naam. Auteur - onbekend. Wat den tijd van samenstelling aangaat, - voor ons van oneindig meer beteekenis, - ik laat liever voor mij den vakman Benfey spreken. Als grens naar beneden, terminus ante quem, 'lässt sich mit Gewissheit nur sagen, dass das Werk schon vor Khosru-Anuschirvan, also etwa vor oder im Anfang des sechsten Jahrhunderts nach Chr. bestand.' De grens naar boven, de terminus post quem, nog moeilijker te trekken, is zijns inziens nagenoeg de tweede eeuw vóór Christus. 'Als Grenzen der Entstehung des Werkes haben wir etwa das zweite Jahrhundert vor Chr. und das sechste nach Chr., *eine Bestimmung*, *welche so weitschichtig ist*, *dass sie fast kaum noch für eine solche gelten kann.*' (Vorr. p. XI). Als surrogaat voor eene aannemelijke dateering meent Benfey zijne opvatting te mogen laten gelden, dat de toon van het gansche werk, vertellingen, sproken en fabels, onmiskenbaar Boeddhistisch is; gelijk hij over 't algemeen de overtuiging is toegedaan 'dass die Blüte des geistigen Lebens der Inder - mag sie ihren Ausdruck in brahmanischen oder buddhistischen Erzeugnissen finden - wesentlich vom Buddhismus ausging, und mit der Blüte desselben - etwa vom 3. Jahrhundert vor Chr. bis zu den 6. oder 7. nach Chr. - - zusammenfällt.' (ib. p. XIII). Maar er is nog meer dan de enkel chronologische onzekerheid. Heeft Benfey gelijk, - en terwijl zijn Boeddhistische theorie tegenspraak heeft gevonden, is hetgeen nu volgt de algemeene opinie der deskundigen, zoover ik weet, - heeft hij het bij 't rechte eind, dan is in allen gevalle de titel *Pantschatantra* - vijfboek - voor het Indische werk verkeerd. Vergelijking, niet slechts met navolgingen als het *Hitopadeça*, maar ook met de afwijkende Zuidelijke redactie, met de Arabische, Hebreeuwsche en andere bewerkingen, heeft hem de over-

tuiging geschonken dat het geschrift oorspronkelijk veel uitgebreider moet zijn geweest. Hij is geneigd aan een oudere redactie, - natuurlijk een hypothetische - van elf à dertien boeken te denken.

Voor ons doel evenwel is dat alles onverschillig. De eigenaardige omlijsting van het Indische werk blijft er door ongerept. Haar vindt men in alle bewerkingen terug. De eigenaardige stemming en toon evenzeer. Evenzeer ook de verbinding en aaneenschakeling van sproken, novellen en fabels.

Om met de omlijsting te beginnen; ik geef ze liefst met de eigen woorden van Benfey's vertaling, in onze taal overgebracht en hier en daar verkort[10]. Na eenige inleidende verzen lezen we: ‘Er wordt verteld het volgende. In eene provincie van het Zuiden ligt een stad, Mahilâropya met name. Daar was een koning, Amarasakti geheeten, een paradijsboom aller wetenschappen, wiens voeten door den glans der kroonjuweelen van de voornaamste vorsten waren gedekt, en die meester was in alle kunsten. En deze koning had drie zonen van de allergrootste domheid,’ - ik spaar den lezer hun namen; ze gaan ook uit op -*sakti*. ‘Toen nu de koning zag dat zij geen zin hadden voor wetenschap, riep hij zijne raadslieden te zamen, en sprak: het is u bekend, dat deze mijne zonen geen zin voor wetenschap hebben en een juist oordeel missen. Daarom bereidt mij mijn koningschap, hoewel overigens zonder doornen, wanneer ik hen aanzie geen vreugd. Immers men zegt terecht: beter dat een zoon niet geboren wordt of sterft, dan dat hij een dwaas zij; want kort is de kommer om de beide eerste gevallen, doch de dwaas bedroeft zoolang hij leeft. - - Derhalve moet het eene of andere middel worden aangewend om hun verstand te wekken. - Daarop zeiden eenigen: Koning! Reeds de grammatica alleen vordert een studie van twaalf jaren. Als men daarvan eenigermate op de hoogte is, heeft men de geschriften over recht, handel en wandel, genot en bevrijding te bestudeeren en dan heeft opwekking van den geest plaats. - Toen sprak onder hen een minister, Sumati met name: Koning! het leven duurt niet eeuwig. Het aanleeren der grammaticale regelen vordert langen tijd. Daarom dient voor het scherpen van hun denkvermogen een kortere weg gezocht. Men zegt

immers: oneindig is de omvang der grammatica, doch het leven is kort. - - Daarom, weg met wat onnoodig is; men neme slechts het sap, gelijk de zwaan melk uit het midden der wateren. Nu is er, o koning, een brahmaan, Vishnoe-Sarman heet hij, beroemd als een die in vele wetenschappen volkomenheid bereikt heeft. Vertrouw uwe zonen hem toe, hij zal ze zekerlijk scherpzinnig maken. - Toen de koning dit gehoord had liet hij Vishnoe-Sarman roepen, en bad hem te maken dat zijne zonen binnen korten tijd in levenswijsheid alle anderen overtroffen. Daarvoor zou hij hem met honderd landgoederen beloonen. Daarop sprak Vishnoe-Sarman tot den koning: Majesteit! hoor mijn waarachtig woord! Ik verkoop geen wetenschap, zelfs niet voor honderd prebenden. Als ik echter niet bewerk dat deze uwe zonen binnen zes maanden de wetenschap der levenswijsheid hebben leeren kennen, dan wil ik mijn naam niet meer dragen. Waartoe vele woorden? Verneem hier mijn strijdleus. Ik zeg het niet uit begeerte naar schatten, - ik man van tachtig jaren, - doch bloot om uw wensch te vervullen. Daarom, laat den huidigen dag opteekenen. Wanneer ik niet binnen zes maanden tot stand breng dat uwe zonen in levenswijsheid alle anderen overtreffen, moge God mij den weg der goden niet toonen. (Z.v.a. dan wil ik niet zalig worden.) - Toen de koning dit hoorde was hij hoogelijk verheugd, en hij vertrouwde hem zijn zonen toe. En Vishnoe-Sarman nam hen met zich en schreef om hunnentwil de navolgende vijf boeken: 1^{e}. Hoe men zich vrienden tot vijanden kan maken; 2^{e}. verwerving van vrienden; 3^{e}. krijg der kraaien en uilen; 4^{e}. verlies van hetgeen men bezit; 5^{e}. handelen zonder zorgvuldig overleg. Dat liet hij de koningszonen lezen. En deze, nadat ze het werk door en door bestudeerd hadden, werden in zes maanden tot tevredenheid des konings zóó, als hem vooraf gezegd was. Sints dien tijd dient dit *De Vijf Boeken* genaamd leerboek der levenswijsheid tot onderricht der kinderen op aarde.'

Tot zoover de Inleiding. Alsnu volgen de vijf boeken of sectiën, waarvan elk één hoofdverhaal of hoofdfabel - dit woord thans in ruimer zin genomen - bevat, waarin andere kleinere verhalen en fabels zijn geëncadreerd, 21, of met de aanvullingen bij Benfey meê 33, in het eerste en grootste

boek. Personen van de hoofdfabel in deze eerste sectie zijn de leeuw-koning *Pingalaka*, zijn vertrouwde, de stier *Sandschivaka*, en twee jakhalzen die in hun hoedanigheid van zonen van gewezen ministers als hovelingen fungeeren, *Karataka Damanaka* genaamd, waartoe men den titel der Arabische en andere bewerkingen, *Kalîlah en Dimnah*, terugbrengt.

Reeds uit deze inleiding en dit dorre geraamte van den inhoud is het a priori duidelijk, hoe weinig er pleit voor de eens zoo geliefde theorie dat dit *Pantschatantra* de voorname bron zou zijn geweest voor de Aesopische fabel, laat staan dat het tot de Grieksche dierfabel den stoot zou hebben gegeven. Vooreerst, de Grieksche fabelstof is oneindig rijker en van grooter verscheidenheid. Terecht mag men veronderstellen dat wie zooveel uit eigen middelen konden bijeenbrengen de Indische bijdrage gevoegelijk konden missen. Dan is de inkleeding bij beide volken in den grond verschillend. De Indische hebben een omlijsting, en pogen zoo goed mogelijk een geheel te vormen. Grieksche fabels daarentegen staan allen op zichzelf, en zijn in de oudere tijden, voor zooverre ze zich in de litteratuur openbaren, ongetwijfeld ter illustratie van een concreet geval, hetzij bedacht, hetzij uit de mondelinge overlevering te voorschijn gehaald. Voorts is de bedoeling bij beide volkeren een geheel andere. De Indische verzameling wil een vorstenspiegel zijn. Of het middel probaat is, of langs dezen weg aartsdomme vorstenzonen inderdaad in schrandere menschenkenners omgetooverd worden, zou ik voor mij betwijfelen. Doch dat doet er niet toe: de Hindoes geloofden het. De Grieksche fabel heeft doorgaans het profanum vulgus op 't oog, en het onderscheid dat Fransche geleerden, de Roquefort bijvoorbeeld, maken tusschen een ‘apologue où le poète s'assujettit à donner des leçons au commun des hommes,’ en de ‘fable politique’, waarin de dichter ‘a en vue de rappeler - - leurs devoirs aux princes et aux rois,’ - deze classificatie heeft slechts zin voor het Oosten. Geheel verschillend is voorts de geest, het innerlijke wezen. Zeker, ook de Grieksche fabel richt zich tot de prudentia, de eigenschap der berekening, het welbegrepen eigenbelang van den mensch. Maar - er is prudentie en prudentie. Bij den Helleen kan ze stijgen, en stijgt ze soms inderdaad, tot echt dichterlijken gloed en

diepzinnige verheffing. Zóó in de eerste fabel der Babrius-sylloge. Met boog en pijl gewapend schreed de Mensch ter jacht, - lezen we daar, - en in doodsangst vloden de dieren. Alleen de leeuw vond den moed om stand te houden. Daar trof hem een pijl, en groef zich diep in zijn ingewand. Toen vlood ook hij, en als de vos, zelf in veiligheid, hem tot blijven aanspoorde, luidde zijn antwoord: gij hebt goed praten. Die zulk een bitteren bode weet te zenden, van dien gevoel ik hoe vreeselijk hij zelf moet zijn! Of nemen we de elfde. Een landman had een vos gevangen, den vijand van vruchtentuin en wingerd. En om het booze dier eens recht te straffen, omwikkelde hij den staart met werk, stak dat in brand, en joeg zoo het beest voort. Dat zag de Godheid die alles ziet, en ze geleidde het juist naar de korenvelden van dezen boer, die een weelderigen oogst beloofden. Maar d i e oogst aanschouwde de dorschvloer niet, en weenend zag de eigenaar het werk zijner handen in rook opgaan. Eindelijk de 117e, voor mijn gevoel een der dichterlijkste van den ganschen bundel. Een schip was met man en muis vergaan. Een toeschouwer zag het, en betichtte de goden van onrechtvaardigheid. Om één goddelooze misschien - zoo klaagde hij - moesten vele onschuldigen lijden en sterven. Terwijl hij nog sprak, kwam een zwerm mieren aan: één beet hem en hij vertrapte den ganschen klomp. Toen sprak Hermes, die nevens hem stond, hem aanrakende met zijn gouden staf: En gij wilt niet dulden dat de Goden richten over u, gelijk gij het doet over de mieren! - Het kan aan mij liggen, maar zulke vergezichten opent mij geen der fabels van het *Pantschatantra.*

Doch zwaarder nog dan al deze argumenten, afzonderlijk en te zamen, weegt tegen de prioriteit van het Indische fabelboek het chronologisch argument. Men stelle den aanvang van het *Pantschatantra* zoo vroeg als men wil, mijnentwege in de d e r d e eeuw v. Chr., - langs welken weg moet het invloed hebben uitgeoefend op de Grieksche fabel, wier oorsprongen terugreiken minstens tot de a c h t s t e, tot vijf eeuwen vroeger?

Door de feiten wordt deze aprioristische redeneering ten volle bevestigd. Er komen inderdaad in het *Pantschatantra* nog al fabels voor, een goede vijftig, waarvan ruim een

twintigtal met de Aesopische punten van overeenkomst vertoont, sommige slechts zoo zwakke, dat ik voor mij ternauwernood aan verwantschap geloof, maar bij de meerderheid staat de zaak toch anders. Ze zijn alle uitvoerig onderzocht en besproken in de alles wat ter zake dienstig is omvattende inleiding van Benfey. Voor enkele bepleit hij Indische prioriteit, en het is ook geenszins te verwonderen dat de laatlevende Babrius, dien ik ten overvloede uit Azië geboortig acht, langs den een of anderen weg ook van deze Oostersche wijsheid kennis kreeg. Doch wat het meerendeel der gevallen aangaat, - maar laat ik liever het woord aan Benfey zelven geven, wiens verzekering, zwaarwichtig reeds om zijn onbetwist gezag als Sanskritist en kenner dezer materie, ditmaal nog een bijzonder gewicht ontleent aan het feit, dat hij voor de verreweg grootste helft van den inhoud van het *Pantschatantra*, voor de sproken en vertellingen, met den meest beslisten nadruk de Indische prioriteit handhaaft. In zijn voorrede verzekert hij, wat in de uitvoerige aanteekeningen telkens en telkens nader geadstrueerd wordt[11]: 'Bei Betrachtung - - trat noch eine andere und für die Geschichte der Cultur bei weitem wichtigere Seite hervor, nämlich die Aufsuchung der Quellen und der Verbreitung des Inhalts. Was jene betrifft, so ergab sich, dass im allgemeinen die meisten Thierfabeln aus dem Occident stammen, mehr oder minder umgewandelte sogenannte äsopische sind'.[12].

Het gezamenlijke materiaal hier na te gaan waarop deze oordeelvellingen berusten, ware een onbegonnen werk, te meer daar de Indische fabel niet door beknoptheid zondigt. Toch wensch ik, om den lezer niet enkel onder den indruk van een bloot autoriteitsgeloof te laten, althans op een paar specimina te wijzen. Ik zal me tot v i e r beperken.

Pantschatantra I 6 staat de fabel van de *Kraaien en de Slang*. Haar inhoud is, met de noodige en dus duchtige besnoeiïngen natuurlijk, als volgt: 'Op zekere plaats staat een groote vijgeboom. Daarop had een kraaienpaar zijn nest gebouwd. Maar uit een holte van dienzelfden boom kroop telkens tegen den broedtijd een zwarte slang te voorschijn en vrat de jonge kraaitjes op. Toen ging het kraaienpaar vol vertwijfeling tot een jakhals, die onder een naburigen boom

huisde en die hun geliefde vriend was, verhaalde het geschiede, en vroeg: wat is tegen dit onheil te doen? De jakhals antwoordde met een paar spreukverzen, maar ook met dezen raad in nuchter proza: maakt u deswegens niet bezorgd. Natuurlijk kan de veelvraat niet zonder list gedood worden. Gaat naar de eene of andere stad, neemt daar van dezen of genen zorgeloozen rijkaard een keten van goud of parelen weg, en werpt dien in de holte van den boom. Aldus zal de slang licht gedood worden. Zoo gezegd, zoo gedaan. Het wijfje van de kraai steelt aanstonds een gouden keten van eene der vrouwen uit 's konings harem. De eunuchen bemerken den diefstal, en gaan met stokken gewapend de kraai achterna. Maar deze wierp het kleinood in het hol van de slang, en maakte toen dat ze weg kwam, zoo ver mogelijk weg. Toen nu 's konings dienaren in den boom waren geklommen en de holte zagen, stond daar de zwarte slang met opgerichten kop. Ze sloegen hem met hun stokken dood, hernamen de gouden keten, maar het kraaienpaartje leefde sints dien dag in vreugde. Daarom zeg ik: door list is uitvoerbaar wat geweld niet tot stand brengt.'

We hebben hier een goede oude bekende herkend. Dit Hindoe-verhaal is zeer waarschijnlijk een transpositie van *den Adelaar en de Vos*, door Phaedrus (I 28) ten tijde van Tiberius behandeld, door Aristophanes (*Vogels* 652 v.v.) vier eeuwen vroeger als een verhaal van Aesopus aangeduid, en dat - hetgeen, vreemd genoeg, aan de alwetendheid van Benfey ontgaan is - in voor ons laatste instantie terug is te brengen tot Archilochus, in wiens fragmentenverzameling (frr. 86/88 B.) de aanhef en enkele regels meer alsnog te lezen zijn. Dat omgekeerd de Parische dichter van de zevende eeuw v. Chr. zijn inspiratie uit het *Pantschatantra* geput heeft, zal in ernst wel niemand noch gelooven, noch beweren.

Een tweede voorbeeld. *Pantschatantra* IV, 7 biedt de fabel van den *Ezel in het Tijgervel.* 'Een voller, Siddhapata genaamd, had een ezel die door gebrek aan voedsel erg verzwakt was. Op een goeden dag trof de voller, in het woud rondzwervende, een dooden tijger. Toen dacht hij: dat treft goed. Als ik mijn ezel met deze tijgerhuid bedek en 's nachts op de gerstvelden loslaat, zullen de buren hem voor een tijger houden en niet durven wegjagen. Aldus geschiedde. De ezel vrat

gerst naar hartelust, en hij werd dik en vet en brooddronken. Eens hoorde hij in die stemming heel uit de verte het geluid eener ezelin, en ten antwoord begon hij zelf luid te balken. Toen erkenden de opzichters van het veld, dat hij maar een in een tijgerhuid gehulde ezel was, en ze sloegen hem met knuppels, pijl- en steenworpen dood.'

Hier herkennen wij een nog veel gemeenzamer oude bekende, de Aesopische fabel van den *Ezel in de Leeuwenhuid*, die spreekwoord gebleven is tot den huidigen dag. Dat ze sedert een tiental jaren ook onder de echte *Babriana* voorkomt, is voor ons oogenblikkelijk doel van geen beteekenis. Des te meer gewicht legt in de schaal de opmerking, dat Plato in den *Cratylus* (p. 411a) er terloops op zinspeelt als op iets, waarmede Socrates en zijn tijdgenooten even vertrouwd waren als zij zelven het zijn, 'also zu einer Zeit, in welcher an einen Einfluss von Indien her kaum zu denken ist.' (Benf. I p. 463). Zóó oordeelde vóór Benfey ook Weber. Loiseleur-Deslongchamps ziet de overeenkomst, - wie ziet haar niet? - maar wacht zich wel te concludeeren.

In de derde plaats. *Pantschatantra* IV 8, *Van eene echtbreekster door haar minnaar bedrogen*, heeft als tusschenverhaal het volgende: 'Een vrouwelijke jakhals, met een stuk vleesch in den bek, kwam aan den oever eener rivier. Daar zag het roofdier een visch liggen die zooeven aan land gekropen was. Uit begeerlijkheid laat het zijn stuk vleesch varen en stort zich op den visch. Intusschen doet een gier zich aan het stuk vleesch te goed, de visch, zoodra hij den jakhals gewaar wordt, gaat ijlings weer te water, en deze mag hongerig toezien, van visch en vleesch gelijkelijk verstoken.'

Wij kennen deze zelfde fabel, heel wat fijner genuanceerd, uit Phaedrus (I, 4) en uit Babrius, (fab. 79). Maar reeds de oude atomist Democritus (geb. ongeveer 460 v. Chr.) kende haar[13)], zeker niet door lectuur van, of geruchten omtrent het *Pantschatantra.*

Eindelijk en ten vierde. Bij Babrius (fab. 32) staat de fabel der *Chatte métamorphosée en femme*, door Lafontaine uit de proza-parafrasen naverteld. Poes, op een schoon man verliefd, verkreeg van Cypris, de moeder der liefdesgodjes, dat ze veranderd werd in een schoone vrouw. Zoo huwde

ze het voorwerp harer min, die ook op haar verliefd was geraakt. Maar tijdens het bruiloftsmaal zag de bruid een muis voorbij loopen. Op sprong ze van haar zachte rustbed, de muis achterna, en met het bruiloftsmaal was het gedaan. Eros had zijn spel gespeeld, maar de natuur was hem te machtig geweest. ‘Naturam expellas furca, tamen usque recurret.’

Thans de Indische bewerking. Ook haar kent en heeft Lafontaine. (IX 7)

> Une souris tomba du bec d'un chat-huant;
> Je ne l'eusse pas ramassée;
> Mais un bramin le fit: je le crois aisément,
> Chaque pays a sa pensée.

Maar liever wil ik, zij het ook ditmaal sterk verkort, Benfey's authentieker vertaling weergeven. ‘Aan de oevers der Gangâ bevinden zich vele kloosters, vol van boetedoende Brahmanen. Een dezer viel, nadat hij zich gebaad had en juist den mond wilde spoelen, een muisje in de hand, uit den bek van een valk neergeploft. Door de macht zijner boetedoening veranderde hij het in een klein meisje, en bood het zijne vrouw aan die kinderloos was. Beiden beminden en verpleegden het kind, en toen het den leeftijd van twaalf jaar bereikt had en de vrouw van den Brahmaan haar manbaar achtte, stelde zij haren gemaal voor het uit te huwelijken. Deze stemde er in toe, mits de aanstaande iets grootsch en onvergelijkelijks zou zijn. Dus riep hij krachtens zijn groote macht den verheven Zonnegod tot zich en bood hem zijn dochtertje tot vrouw, mits deze er in toestemde. Maar zij sprak: vadertje, die is me te warm. Roep gij een beteren. Toen de wijze dit gehoord had vroeg hij de Zon: Verhevene, is er ergens een machtiger dan gij? De Zon sprak: ja, de Wolken zijn machtiger dan ik. Toen riep de wijze een Wolk en bood hem zijn dochter aan. Maar deze zeide alweer: neen, die is zwart en koud. Geef mij daarom aan eenig ander machtig wezen. Weer deed de wijze dezelfde vraag, en de Wolk sprak: ja, de Wind is machtiger dan ik. Doch ook van hem was het dochtertje niet gediend, en ze zeide: laat liever een anderen komen die machtiger is. Thans zou

het de Koning der bergen zijn. Maar het meisje zeide: Vadertje, die is hard en stijf. Geef mij daarom aan een ander. De wijze vroeg den Berg: Luister, Koning der bergen. Leeft ergens een machtiger dan gij? En de Berg antwoordde: machtiger dan ik zijn de muizen, die met geweld mijn lichaam verbrijzelen. Toen riep de wijze een mannetjes-muis en toonde hem aan zijn dochtertje. En deze was grootelijks verheugd, en haar lichaam toonde verhoogde schoonheid, en ze bad haar in een muis te veranderen. Hij echter veranderde haar daarop door de macht zijner boetedoening in een muisje en gaf haar den muizer tot vrouw. Daarom zeg ik: niet de zon en niet de wolk, niet den wind en niet den berg kiest het muisje tot gemaal; want soort zoekt soort.' (III 12)

Ook hier treft de overeenkomst in het gronddenkbeeld[14)], naast sterk verschil, sterker dan in de andere medegedeelde gevallen, in de uitwerking. Omtrent de prioriteit aarzelt ditmaal Benfey. Den historischen samenhang wenscht hij geenszins te loochenen; maar met het oog op het feit, dat veranderingen van dieren in menschen en omgekeerd in het aan zielsverhuizing geloovende Indië als zeer gewoon beschouwd worden, terwijl het onderwerp dezer fabel in het Westen 'fast' alleen staat, 'möchte man gern geneigt sein, den Indern die Priorität zuzusprechen'. (I, p. 376) Hem weerhoudt slechts het chronologische bezwaar, dat hij volkomen kent en erkent. Een spreekwoord, op den Griekschen vorm onzer fabel gebaseerd, bezigt reeds een dichter der oude comedie, Strattis[15)], jonger tijdgenoot van Aristophanes, wiens bloeitijd tusschen 400 en 350 v. Chr. valt. Wat mij betreft: ook al maakte deze opmerking de zaak niet ten bate van Hellas uit, zelfs dan zou ik niet aarzelen in omgekeerden zin te beslissen. Het bezwaar, aan de gedaanteverwisseling ontleend, acht ik ternauwernood van gewicht. In de Grieksche dierenfabel komt zoo iets begrijpelijkerwijze niet veel voor; des te meer in de mythologie, vooral sedert de Alexandrijnsche tijden. Wie herinnert zich niet de metamorphosenreeksen uit Ovidius? En ook Babrius heeft zich niet laten weerhouden, de mythologische historie van Procne en Philomele in een soort fabel om te kleeden. Doch vooral: vergelijkt men de pikante kortheid der Grieksche versie met den omhaal der Indische, met haar op een trivialiteit uitloopende verheven-

heid, dan is het mijns bedunkens niet twijfelachtig waar het oorspronkelijke zou schuilen en waar de kopie, indien er ditmaal van kopie sprake moet zijn.

Ten slotte vestig ik de aandacht op deze woorden van Édélestand du Méril, - en met opzet verwijs ik naar het oordeel van een overtuigd voorstander der Indische prioriteit, - aangaande ‘le plus ancien recueil qui nous soit parvenu, le Pantcha-Tantra ou les Cinq-Chapitres.’ ‘Tous les caractères *de la fable artificielle et purement littéraire* s'y laissent déjà apercevoir. Le bouc s'y dit un dévot de Çiva, et le chat embrasse l'état de pénitent. On ne songe même pas à conserver les plus grossières apparences: le cormoran y transporte des poissons sur son dos, et les animaux sont assez complétement personnifiés pour être désignés par un véritable nom propre, sans rélation aucune avec leur espèce’.[16)]

Het aangevoerde dunkt mij voldoende ter adstructie van dit oordeel, waarmede thans - geloof ik - ook het meerendeel der Sanskritisten instemt: de opvatting die in het *Pantschatantra* hetzij de aanleiding zag der Grieksche fabulistiek, hetzij de voorname bron harer onderwerpen, die opvatting was - om het eens heel beleefd uit te drukken - niet vrij van ongerijmdheid. Ook op dit gebied, gelijk op zoo menig ander, heeft Hellas meer gegeven dan ontvangen.

H.J. POLAK.

(*Slot in het volgend nummer.*)

Eindnoten:

1) De slaaf, aan eens anders willekeur overgeleverd, heeft, daar hij niet durfde zeggen wat hij wilde, eigen aandoeningen in fabels neergelegd.
2) Voornamelijk heb ik hierbij op het oog de zeer belangrijke studie van Dr. S.J. Warren, juist tien jaar geleden in dit Tijdschrift gepubliceerd (Juni-Juli 1893): *Heilige Fabels;* vgl. vooral *Gids* v.d.j. III bl. 118 v.v. Daarnaast de studie van Prof. Van Leeuwen: *De Epope Avium Rege*, in 1902 opgenomen in het *Album Gratulatorium*, aan Prof. Van Herwerden bij zijn emeritaat aangeboden (bl. 150 v.v.), en gewijzigd herhaald als *Excursus* zijner uitgave van Aristophanes' *Aves* bl. 261 v.v. Ik citeer voorloopig: ‘Et quivis, opinor, suspicetur *hunc quoque mythum Aesopicum*, *ut alios complures*, non in Graecia sed in Oriente esse natum.’ (bl. 268).
3) Joseph Bédier: *Les Fabliaux. Études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen Age.* 1893 (2e edit. 1895); en naar aanleiding van dit ‘grundlegende’ werk het Gidsartikel van den heer G. Busken Huet: *Komen onze sprookjes en vertellingen uit Indie?* (*Gids*, Oct. 1902).
4) Voor niet-classici merk ik op, dat de choliambus een gewone zesvoetige jambus is, met al de daarbij gebruikelijke oplossingen; alleen met die wijzinging dat de laatste voet plotseling omslaat, en inplaats van een jambus (*v* -) een trochaeus (- *v*) of spondeus (- -) wordt; dit laatste bijna regelmatig zoo bij Babrius. Geen kwaad specimen is deze regel, ik meen van Graf Von Platen: ‘Der Choliambus ist ein Vers für Kunstrichter.’
5) Men heeft ook Babrias, Gabrias, zelfs Balebrius en Balebrias.
6) Theon van Alexandrie (? waarsch. 2e eeuw n. Chr.) geeft in zijn *Progymnasmata* de onderverdeelingen van het genre aldus: ‘De fabels heeten Aesopische, Libystische, Sybaritische, Phrygische, Cilicische, Carische, Aegyptische, Cyprische, - - *maar indien het soort niet nader gekenmerkt wordt*, *noemen we de fabel in 't algemeen Aesopische fabel.* - - Ze heet zoo, *niet omdat Aesopus er de eerste vinder van is geweest*, - Homerus toch en anderen, veel ouder dan

hij zelf was, blijken ze gekend te hebben, - maar omdat Aesopus ze meer dan de anderen zelfs tot vervelens toe en handig heeft te pas gebracht.' (Spengel, *Rhett. Gr.* II p. 73.)

7) Herodotus I 141, de door Cyrus den Oudere aan de zich na de nederlaag van Croesus onderwerpende Ioniers vertelde fabel van *de Visschen en den Fluitspeler*, = Babr. fab. 9. Herodot. VII, 16 § 1, waar de korte gelijkenis van de *Zee en de Winden* voorkomt, door Babrius uitgebreid tot de fabel van *de Zee en den Landman*, fab. 71. Herodot. VII, 10 § 5, welks nog korter apophthegma: 'gij ziet hoe de godheid steeds op de grootste gebouwen *en de hoogste boomen* hare pijlen richt,' aanleiding geworden is tot de fabel van *den Eik en het Riet* (Babr. fab. 36), niet het minst door de bewerking van Lafontaine beroemd. Eindelijk herinnert nr. 1 der *Cerae Assendelftianae* sterk aan Herodot, I, 34, v.v. Terloops wensch ik op nog één punt de aandacht te vestigen. Op de fabel van Cyrus (Herod. I, 141) zinspeelt mijns bedunkens ongetwijfeld het Evangelie van Matthaeus XI, 16, 17: 'waarmede zal ik dit geslacht vergelijken? Het is gelijk aan knapen, die op de markt gezeten hun makkers aanspreken en zeggen: *wij hebben voor u op de fluit gespeeld en gij hebt niet gedanst;* wij hebben geweeklaagd, en gij hebt u niet op de borst geslagen.' Heeft misschien een der ontelbare commentatoren op het N.T., mij onbekend, op de overeenkomst de aandacht gevestigd, en een aannemelijke verklaring aan de hand gedaan omtrent de wijs, waarop de fabel bij Herodotus vrij wel gemeengoed in Kl.-Azie en Palestina geworden (of gebleven) is? 'Daignez m'instruire!'

8) Algemeen bekend zijn deze woorden uit Lessing's *Fabeln*, *drey Bücher nebst Abhandlungen* (1759): 'Ein Knabe, dessen gesammte Seelenkräfte man, so viel als möglich, beständig in emerley Verhältnissen ausbildet und erweitert, den man angewöhnet, alles, was er täglich zu seinem kleinen Wissen hinzulernt, mit dem, was er gester bereits wusste, in der Geschwindigkeit zu vergleichen, und Acht zu haben, ob er durch diese Vergleichung nicht von selbst auf Dinge kommt, die ihm noch nicht gesagt worden; - - den man lehret sich eben so leicht von dem Besondern zu dem Allgemeinen zu erheben, als von dem Allgemeinen zu dem Besondern sich wieder herab zu lassen: Der Knabe wird ein Genie w e r d e n , oder man kann nichts in der Welt w e r d e n . Unter den Uebungen nun, die diesem allgemeinen Plane zu Folge angestellet werden müssten, *glaube ich*, *würde die Erfindung aesopischer Fabeln eine von denen seyn*, *die dem Alter eines Schülers am aller angemessensten würen.*' (dl. V p. 457 v.v. der uitgave van Lachmann-Wendelin von Maltzahn.) Iets minder bekend is het misschien, dat Lessing op hetzelfde denkbeeld nogmaals aangedrongen heeft in zijne *Briefe*, *die neueste Litteratur betreffend*, waar hij zijn eigen fabelen aankondigt: 'die fünfte Abhandlung ist die kürzeste, und redet von einem besondern Nutzen der Fabeln in den Schulen. - - Er glaubt nemlich, dass die Erfindung der Fabeln eine von den besten Uebungen sey, durch die ein junges Genie gebildet werden könne. Da aber die wahre Art, wie eine Fabel erfunden wird, vielen Schwierigkeiten unterworfen ist, so räth er vors erste die Fabeln mehr f i n d e n als e r f i n d e n zu lassen.' (Brief van 29 Novemb. 1759; dl. VI p. 181.)

9) Hij die den dwalende w e l w i l l e n d den weg wijst handelt alsof hij aan zijn licht een ander licht ontstak.

10) Van de Nederlandsche vertaling van den heer H.G. Van der Waals heb ik tot mijn leedwezen voor dit artikel geen gebruik kunnen maken.

11) Zie o.a. dl. I pagg. 114, 170, 179, 329, 347, 382 ('Es ist demnach keinem Zweifel zu unterwerfen, dass die griechische Fassung das Original ist.'); 429, 463, 468 enz.

12) Dl. I. *Vorrede* pag. XXI. Ik veroorloof me, nog te wijzen op hetgeen op de volgende bladzijde der voorrede te lezen staat: 'die Erzählungen dagegen und insbesondere die Märchen erweisen sich als ursprünglich indisch, und was noch wichtiger ist: sie sind es, mit denen die Inder - - *die bezüglich der Thierfabeln eingetretenen Entlehnungen dem Occident über und über gewissermassen zurückzahlten.* Meine Untersuchungen im Gebiet der Fabeln, Märchen und Erzählungen des Orients und Occidents haben mir nämlich die Ueberzeugung verschafft, *dasz wenige Fabeln*, *aber eine grosse Anzahl von Märchen und Erzählungen von Indien aus sich fast über die ganze Welt verbreitet haben.*' Wat ook op grond dezer opvatting van Benfey ten opzichte der sproken en vertellingen door leerlingen en navolgers getheoretiseerd moge zijn, omtrent hemzelven is, in het licht dezer woorden, niet van overdrijving vrij wat gezegd wordt in het fraaie boek van Bédier p. 49 v.v.

13) 'De begeerte naar meer doet verloren gaan wat men heeft, (*hierin*) *gelijk* aan den hond bij Aesopus.' (*υ A δωπ υν λη γινομ νη.*) (Stob. *Floril.* T. 10 § 69.)

14) Een variant van dezen vorm der fabel vind ik bij Lessing (*Briefe die neueste Litteratur betreffend.* dl. VI p. 52 v.v.), als vertaling van nr. 28 eener Hebreeuwsche fabelverzameling, *Mischle Schoealim*, van Rabbi Berachja Ben-Natronai Hanakdan. Korte inhoud deze: 'een fatterige

muizer wenscht zich een schoone, lieve, aanzienlijke vrouw, die hem evenwel niets mocht kosten. Eerst wierp hij daartoe zijn oog op de Zon. Maar de listige Zon bracht den muizer aan 't verstand, dat de Wolken machtiger waren dan zij. Zoo bood de muizer zijn liefde aan een Wolk. Deze evenwel excuseerde zich door er op te wijzen dat de Wind machtiger was dan zij. De muizer zocht thans de Wind te winnen, die hij in de woestijn met moeite vond. Ook de Wind bedankte, op grond dat de Muur die haar aanvallen trotseerde machtiger was. De Muur bedankte op haar beurt van wege de haar ondermijnende muizengeslachten. Zoo werd de hoogvliegende muizer genoopt, tot eigen soort terug te keeren.' Lessing, die moeilijk anders weten kon, achtte deze benevens nog eenige andere fabelen 'neue und dem Rabbi eigene Erfindungen.' Voor ons is het ontwijfelbaar dat ze een kopie is der gelijksoortige fabel in het *Pantschatantra.* Ontwijfelbaar ook dat ze in het nieuwe gewaad er niet op verbeterd is. Rabbi Hanakdan heeft de stof ongetwijfeld ontleend aan de Hebreeuwsche bewerking van *Kalilah en Dimnah*, aan zekeren Rabbi Joel toegekend. Toen Benfey schreef was deze bewerking, die hij van hooge waarde achtte, nog grootendeels onuitgegeven, zoodat 'die Zeit, in welcher diese hebräische Uebersetzung abgefasst ist, bis jetzt nicht genauer (ist) zu bestimmen.' (I p. 12). Hij giste circa 1250 n. Chr. Uit Bédier zie ik dat ze sedert in den heer Derenbourg een uitgever gevonden heeft (1881), die haar insgelijks omstreeks 1250 ontstaan acht. Het is mij onbekend, of hij voor deze tijdsbepaling ook gebruik gemaakt heeft van het gegeven door Rabbi Hanakdan verstrekt, die volgens Lessing tegen het einde der 13e en den aanvang der 14e eeuw leefde.

15) Het eenigszins onnauwkeurige 'die Fabel erscheint schon bei Strattis' van Benfey (I p. 376), dat ook Keller (bl. 325, 345) gedupeerd heeft, heeft Bédier verleid tot het beslist onjuiste: 'tantôt Strattis n o u s r a c o n t e r a la fable de la souris (sic) métamorphosée en femme.' (p. 74). Strattis laat niet de fabel verhalen, - wat in een comedie niet onmogelijk maar toch minder waarschijnlijk is, - maar hij laat een zijner personen e r o p z i n s p e l e n door middel van een spreekwoord dat zich alleen uit onze fabel begrijpen en verklaren laat. (Zenob. II § 93; Proverb. Coislin. § 64.) Er volgt uit, dat de fabel in zijn tijd algemeen bekend was.
16) Du Méril *Introduct.* p. 11.

Bladen uit het memoriaal van den vice-admiraal J. Boelen.

Inleiding.

Het Memoriaal van den Vice-Admiraal J. Boelen loopt van 1791, het jaar zijner geboorte, tot 1851, toen hij, met den rang van Schout-bij-Nacht gepensioneerd, lid werd van het Hoog Militair Gerechtshof. Het vormt een lijvig document van bijna 900 pagina's dat, naast vele zaken die uit haar aard minder geschikt zijn om te worden gepubliceerd, tal van merkwaardige avonturen en historische bijzonderheden bevat.

De Vice-Admiraal Boelen trad in 1804 als aspirant in dienst van de Marine der Bataafsche Republiek, ontving zijne opleiding gedeeltelijk op het Fregat de ‘Eurydice’, dat als kadettenschip in de haven van Hellevoetsluis lag, gedeeltelijk op het Instituut te Feyenoord. In 1808 werd hij als vlaggejonker (adelborst 1ste kl.) geplaatst aan boord van de oorlogsbrik de ‘Manly’, een in December 1805 in de Eems gestrand en door ons genomen Engelsch scheepje, dat niet lang in Hollandschen dienst zou blijven, want in den Nieuwjaarsnacht van 1808 op 1809 werd het, bij een kruistocht in de Noordzee, door het Engelsche schip ‘the Onyx’, na een hevig en hardnekkig gevecht, genomen. De Etat-Major, waaronder ook Boelen, en de equipage werden in krijgsgevangenschap naar Engeland gebracht.

In het Memoriaal wordt deze gebeurtenis uitvoerig beschreven en daaruit spreekt duidelijk de machtelooze woede, die zich van den jeugdigen zeeman meester maakte bij het zien neerhalen van de Hollandsche vlag. Niet minder lezenswaard is het verdere verhaal van de krijgsgevangenschap in Engeland, de slechte be-

handeling door de Engelschen, het ontslag uit de krijgsgevangenschap in October 1809, bij gelegenheid van het vijftigjarig regeeringsjubilé van koning George III, en de moeilijkheden ondervonden bij het repatrieeren, want het kontinentale stelsel werd toen met de uiterste gestrengheid toegepast en zelfs voor Hollandsche krijgsgevangenen, uit Engeland terugkeerende, was het betreden van den Vaderlandschen bodem zeer bezwaarlijk. De Engelsche kotter, die hen terug bracht, naderde onze kust ter hoogte van Katwijk en daar gingen Boelen en zijn lotgenooten over aan boord van een naar huis keerende visscherspink. Toch had de strandwacht de lucht van een en ander gekregen en bij het debarkeeren werden zij door een detachement soldaten met geweervuur begroet en ten slotte, na lang onderhandelen, in preventieve hechtenis te Katwijk gehouden.

De in vrijheid gestelde officieren hadden hun eerewoord moeten geven dat zij, zoolang er geen officieele uitwisseling van krijgsgevangenen geschiedde tusschen Engeland en het Koninkrijk Holland - de Expeditie naar het eiland Walcheren had in dien tusschentijd plaats gehad - aan geen krijgsverrichtingen tegen Engeland zouden deelnemen.

Van den anderen kant moest het gebeurde met de ‘Manly’ in de Noordzee aan een nader onderzoek hier te lande onderworpen worden, welk onderzoek zeer vertraagd werd door de ziekte en het snel op elkaar volgend overlijden van den Kommandant en den eersten Officier van dezen bodem. Dit, en de lust om nu zijn geluk te Rio de Janeiro te gaan beproeven, deed Boelen in Februari 1810 zijn ontslag nemen uit den Zeedienst en naar Engeland oversteken. Deze overtocht ging al met evenveel bezwaren gepaard als het repatrieeren. Ook dit verhaal is interessant en brengt den lezer in aanraking met den advokaat Desèze, den verdediger van Lodewijk XVI. De reeds bejaarde Desèze schijnt, om welke reden wordt niet vermeld, ook naar Engeland te zijn overgestoken en deelde in Boelen's avonturen. Deze laatste zag zich echter verplicht, na vele moeilijkheden en wederwaardigheden, naar het vaderland terug te keeren. In een verzoek om herplaatsing als adelborst 1ste klasse in October 1810 werd intusschen niet getreden en zoo kon hij niet anders dan als matroos 1ste klasse, bij de invoering van de Militaire Conscriptie, weder in dienst komen. In 1813 deed hij daarna herexamen voor aspirant 1ière classe, werd den 29sten Maart ten tweeden male tot dien rang bevorderd en als zoodanig naar Toulon gezonden, aan boord van een der daar gestationeerde fransche oorlogschepen. In 1816 vertrok Boelen, na intusschen in 1814 bevorderd te zijn tot Luitenant ter

zee 2de klasse, naar Oost-Indie en maakte op de ‘Maria Reigersbergen’ den oorlog in de Molukken mede.

Tusschen 1820 en 1830 valt een tijdperk, waarin een aantal zeeofficieren niet geplaatst konden worden aan boord van 's Konings oorlogschepen en, bezield met den oud-Hollandschen geest voor reizen en ontdekkingen, belust op het verkrijgen van praktische kennis en zeemanschap, liever dan te vegeteeren op non-activiteits traktement of te dienen binnenslands, vroegen en verkregen enkelen verlof om als gezagvoerder van een koopvaardijschip te gaan varen. Zoo ook Boelen. Van 1820 tot 1825 heeft hij - toenmaals luitenant ter zee 1ste klasse en Ridder van de Militaire Willemsorde, - als kapitein van de ‘Delphine’, behoorende aan eene Gentsche reederij, verscheidene reizen naar Oost-Indië gedaan, voornamelijk tot het overbrengen van Gouvernements goederen en koloniale troepen.

Op een dezer reizen ontstond er tot tweemaal toe onder die troepen, voor het meerendeel tot de legers van Napoléon I behoord hebbende fransche soldaten, een oproer dat door Boelen's kordaat en moedig optreden onderdrukt werd. Van 1826-29 volgde de groote reis om de wereld als gezagvoerder van het schip ‘Wilhelmina en Maria’, voornamelijk tot doel hebbende het aanknoopen van betrekkingen ten bate van den Hollandschen handel. Deze reis heeft Boelen afzonderlijk beschreven en uitgegeven.[1)] In het vaderland teruggekeerd trad hij in 1830 weder in actieven dienst, en werd geplaatst als 1ste officier aan boord van de ‘Hippomenes’. Later kreeg Boelen, na bevorderd te zijn tot kapitein-luitenant ter zee, het kommandement van eene divisie kanonneerbooten. Als zoodanig maakte hij van 1831-33 de verrichtingen van onze Marine op de Schelde mede. In 1840 vertrok Boelen, die inmiddels kapitein ter zee was geworden, als kommandant van de oorlogskorvet ‘Boreas’, via Rio de Janeiro, naar Oost-Indie, waar hij met zijn schip dienst deed bij het dempen van het oproer te Batipoe en de tuchtiging der bevolking van de Battalanden.

In 1845 werd Boelen, ter vervanging van den Vice-Admiraal Twent, benoemd tot Inspecteur van het Loodswezen en in 1850, hoofdzakelijk ten gevolge van verschil van inzichten en minder goede verstandhouding met den toenmaligen Minister van Marine Lucas, bekwam hij, onder toekenning van den rang van Schout-bij-Nacht, op zijn verzoek pensioen. In 1851 volgde hierop de benoeming van Boelen tot lid van het Hoog Militair Gerechtshof, betrekking welke hij tot 1870 vervulde, toen hij ten tweede male op

1) Verschenen in drie deelen met platen en kaarten te Amsterdam bij Ten Brink en de Vries, 1835.

zijn verzoek gepensioneerd werd. Sedert 1868 bekleedde hij den rang van Vice-Admiraal. Boelen was Ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse, van den Nederlandschen Leeuw, Kommandeur der Luxemburgsche Orde van de Eikenkroon en gerechtigd tot het dragen van het Metalen Kruis.

Ziedaar in korte trekken de levensloop van een man, die bij zijne tijdgenooten bekend stond als een onverschrokken officier en een zeer ervaren zeeman. Na zijn pensionneering woonde hij op een buitentje ‘Kandati’ in de Maliebaan te Utrecht en daar kon men tot nog kort voor zijn dood, op 7 April 1876, den krassen grijsaard met zijn flinken zeemanskop, in een expresselijk daarvoor ingericht bijgebouwtje, gebogen zien staan over zijn draaibank, ingespannen bezig met het vervaardigen van kunstige voorwerpen uit het Sandelhout, dat hij van zijne reizen had mede gebracht en met het bouwen en optuigen van twee scheepsmodellen, die op 't oogenblik in de vestibule van het Koninklijk Instituut van de Marine te Willemsoord staan.

Van het Memoriaal wil ik hier drie stukken geven waarbij ik vooral gelet heb op de historische waarde der uit te geven gedeelten. Het eerste omvat hetgeen Boelen mededeelt van het verblijf der Hollandsche Zeeofficieren en Aspiranten in het Zuiden van Frankrijk, gedurende de jaren 1813 en 1814, het tweede den oorlog in de Molukken in het jaar 1817 en het derde de gebeurtenissen op de Schelde in 1831-33.

Na deze beknopte inleiding zij het woord aan den steller van het Memoriaal.

L.A.A. VAN KERVEL.

I.
Verblijf te Toulon 1813-1814.

Toen Holland bij het Fransche Keizerrijk werd ingelijfd, kregen gaandeweg een menigte Officieren en Aspiranten van de Marine der voormalige Bataafsche Republiek een plaatsing op keizerlijk fransche oorlogsbodems. In Maart 1813 was ik opnieuw aangesteld als Aspirant 1ière classe en moest ik mij vooreerst begeven aan boord van het linieschip 'Rotterdam', Kommandant de Kapitein ter zee Siccema.

Kort daarna werd ik opgeroepen aan boord van het Admiraalschip, waar Admiraal Verhuell mij gelukwenschte met mijne weder-intrede in het korps Zee-officieren, de hoop uitsprak, dat ik de ambitie, die ik vroeger in mijn vak getoond had, ook in 's Keizers dienst zou behouden en mij mededeelde, dat ik bestemd was op de vloot te Toulon te dienen en mij daartoe naar Amsterdam had te begeven, waar ik mijne aanstelling en feuille de route zou ontvangen. Zoo vertrok ik dan naar Amsterdam. Ik ontving aldaar een voldoende som geld voor reis- en verblijfkosten, terwijl op de feuille de route vermeld stond, dat ik verlof had mij 14 dagen te Parijs op te houden, waar alle museums voor doortrekkende Hollandsche Zeeofficieren open zouden staan[1]. Tot mijne groote vreugde kreeg ik een goeden vriend, den Aspirant 1ste klasse P. Ras Schuller, tot reisgenoot en welgemoed stegen wij in de Diligence naar Antwerpen.

Met ons reisden eenige *gardes d'honneur*, jongelieden uit de eerste Amsterdamsche kringen, die grooten tegenzin in den militairen dienst hadden en wier neerslachtigheid en

1) Dat het verblijf te Parijs zoo aangenaam werd gemaakt voor onze beide aspiranten was een uitvloeisel van de algemeene bevelen van Napoleon, na de inlijving van het voormalige Koninkrijk Holland bij het fransche Keizerrijk, om alles te doen ten einde de denationaliseering van onze zeemacht zoo veel mogelijk te bevorderen, waartoe in de eerste plaats moest dienen het plaatsen van vele officieren, vooral in de lagere rangen, en van minderen van de vroegere Hollandsche Marine op fransche schepen en omgekeerd van fransch personeel op Hollandsche schepen. Later zal men in dit opstel lezen hoe uiterst beleefd en voorkomend onze officieren op de fransche oorlogsbodems ontvangen werden. v K.

verbittering ons met medelijden voor hen vervulden. Over Gent en Rijssel kwamen wij te Parijs aan, waar wij aan het Ministerie van Marine alle faciliteiten kregen tot het bezoeken der bezienswaardigheden dezer stad.

Ongelukkig was Schuller dikwijls ongesteld, - hij had toen reeds de kiem der ziekte bij zich, die hem op nog jeugdigen leeftijd ten grave sleepte -, zoodat ik vele wandelingen om en door Parijs alleen moest doen. Eens toen wij in den *Jardin des Plantes* naar de beren in hun kuil stonden te kijken, werden wij aangesproken door een welgekleed Heer, die ons vroeg of wij geen Franschen waren.

'Neen, antwoordde Schuller, wij zijn geen geboren Franschen.' - 'Dan zijt gij zeker Flamands?' Schuller, wien het gezicht van dien Heer niet erg aanstond, wilde niet verder antwoorden en doorloopen, maar ik wilde wel een praatje maken en zeide: 'Wij zijn Hollanders, doch in dienst bij de Keizerlijk fransche Marine, en thans te Parijs om de merkwaardigheden te bezichtigen.' Daarop noemde hij, ik weet niet meer wat, op en vroeg of wij dit reeds gezien hadden. Neen, dat hadden wij niet. Of hij ons dan eens tot gids mocht dienen, wij zouden er geen berouw van hebben. Schuller had er niet veel ooren na, maar ik bepraatte hem, zeggende: 'Laten wij ons maar eens aan dien vent wagen, een klein avontuurtje op reis is niet onaangenaam en wij zijn immers met onze degens gewapend en behoeven dus niets te vreezen.'

Wij volgden dan onzen leidsman, die ons naar een gedeelte van de stad voerde, dat wij later hoorden de buurt van de Salpétrière te zijn. Wij traden een huis binnen, gingen een breede trap op en kwamen over een portaal in eene ruime zaal met wit-gepleisterde muren. Het ameublement bestond uit een biljart, stoelen om kleine tafeltjes en banken langs de muren. De personen, die daar aan het biljarten waren of zaten te spelen om eenige tafeltjes, maakten een allesbehalve gunstigen indruk. Wij werden door onzen leidsman aan sommigen dezer Heeren voorgesteld, die uiterst minzaam waren, maar al heel spoedig ons voorstelden een partijtje mede te spelen. Wij toonden daarin weinig lust, en begrijpende in welk gezelschap wij geraakt waren, maakten wij aanstalten om te vertrekken. Maar dit ging

niet zoo gemakkelijk. Onze geleider en een paar andere brutale Heeren eischten, dat wij de gemaakte verteringen zouden betalen. Wij weigerden natuurlijk, zeggende dat wij van gemaakte verteringen niets afwisten, maar ik bood eenige sous aan voor eene zekere gelegenheid, waarvan Schuller eenige oogenblikken te voren gebruik gemaakt had. Daarop zeide ik: 'Schuller laat ons gaan, maar houd de hand stijf op het gevest van je degen.' Ik geloof dat die lieden begrepen, dat er van ons niet veel te halen zou zijn, althans dat dit niet zoo gemakkelijk zou gaan, want wel drong men tegen ons op, wel werden ons de leelijkste verwenschingen nagejouwd en werd ons zelfs een stoel op de trap achterna gesmeten, maar bij slot van rekening kwamen wij toch heelhuids buiten de deur, blij er zoo te zijn afgekomen. De mooie omstreken van Parijs bezochten wij nog al, vooral St. Cloud, waar het verblijf der keizerlijke familie veel drukte veroorzaakte en waar de meeste dames uit de omgeving der Keizerin gekleed waren in eene stof, waarvan de kleur toen erg in de mode was, 'la couleur caca du Roi de Rome.'

Toen onze verloftijd te Parijs om was, begaven wij ons per Diligence naar Châlons sur Saone. Vandaar zakten wij de Saone of per 'coche d'eau' of waterdiligence, getrokken door vier flinke paarden, eerst naar Macon en verder naar Lyon. Wij hadden voortdurend het prachtigste weder en genoten bijzonder van het mooie landschap met, aan den horizon links, de hoogten van Franche-Comté en rechts de bergen van Charolais en Vivarais.

Ook van Lyon gingen wij verder per 'coche d'eau', ditmaal echter met den stroom mededrijvende, en wel dikwijls met een achtmijls vaart. Toen wij den bekenden Pont-Saint Esprit, door Julius Caesar gebouwd, naderden, kwam er een loods aan boord om den 'coche' door een van de bogen te sturen. Vele passagiers gingen, met het vaartuig dat den loods aan boord gebracht had, aan land, daar zij de vaart door den boog der brug niet vertrouwden. Kort geleden toch was er een ongeluk gebeurd. De 'coche' was tegen een der pijlers van de brug tot spaanders geslagen en al de opvarenden waren jammerlijk in de rivier omgekomen. De stroomsnelheid even vóór en onder de brug is dan ook ver-

bazend, wij werden letterlijk onder de brug doorgesleurd. Toen wij eenmaal de brug achter ons hadden, legden wij bij het stadje Saint-Roppé aan, waar wij het middagmaal gebruikten en waar de passagiers, die voor de brug uitgestapt waren, zich weder bij ons voegden. Den tweeden dag na ons vertrek uit Lyon kwamen wij te Avignon, nadat wij een vrij langdurig oponthoud hadden gehad, daar onze ‘coche’ op een zandplaat vastliep en slechts met behulp van eenige uit een naburig dorp ontboden paarden weder vlot werd.

Te Avignon hielden wij ons één dag op en vervolgden daarna onze reis per Diligence naar Marseille, waar wij weder één dag doorbrachten, om ten slotte per rijtuig met muilezels bespannen den 23sten Juni 1813 Toulon te bereiken.

Daar aangekomen maakten wij onze opwachting bij den Vice-Admiraal préfet-maritime, die ons op een van 's Keizers oorlogschepen plaatsen zou. Hij bestemde Schuller, voor de ‘Donauwerth’, een linieschip van 80 stukken en mij voor de ‘Gênois’, een van 74 stukken, onder bevel van den Capitaine de Vaisseau Montalon. De Capitaine de frégate 1ste officier was een zekere Monsieur Nazaro en de daarop volgende officier, de lieutenant de Vaisseau Monsieur Giboin. Deze laatste, l'officier chargé du détail zijnde, had zijne hut aan stuurboord onder de Campagne (dunette).

Toen ik, aan boord gekomen, mij bij den officier van de wacht had aangemeld, kwam de Heer Giboin uit zijn hut om mij te verwelkomen en werd ik aan alle officieren voorgesteld, die mij van den hoogsten tot den laagsten allerminzaamst ontvingen, waardoor een groot deel van mijn tegenzin om aan boord van een fransch oorlogschip te dienen, verdween.

De Heer Giboin, die vroeger met een eskader onder Admiraal Suffren in Oost-Indië geweest was, had daar met vele ambtenaren der Oost-Indische Compagnie kennis gemaakt en van hen beleefdheden genoten, zoodat hij mij als Hollander zeer genegen was, mij recht hartelijk de hand drukte en verzekerde, dat hij alles zou doen om ons, - er was nog een Hollander aan boord -, in die vreemde omgeving te helpen en te steunen.

Het eskader, toen ter tijd gelegen op de reede van Toulon, bestond uit zeven driedekkers van 130-150 stukken, achttien linieschepen van 74-80 stukken, elf fregratten van 36-44 stukken en twee oorlogsbrikken van 14 stukken[1)].

Een twaalfde fregat, 'le Murion', deed dienst als wachtschip aan den ingang van de haven en ter opneming van het Dépôt zeevolk. Dit schip werd zeer in eere gehouden, daar het de bodem was, waarop Napoleon van zijn veldtocht in Egypte naar Frankrijk terugkeerde. Eindelijk lag er op de binnenreede nog een linieschip, de 'Duquesne', geheel en al ingericht tot een Kadetten-Instituut.

Deze formidabele zeemacht werd gekommandeerd door den Vice-Admiraal Comte Emériau, terwijl Schout-bij-Nacht Cosmahaut bevelhebber van de avant-garde en Schout-bij-Nacht Vilaumetz die der arrière-garde was. De dienst op het geheele Eskader en op elk der oorlogschepen was volledig geregeld en aan dien regel hield men zich met groote nauwgezetheid, waarbij het niet aan exercities ontbrak. Dikwijls werd voor de geheele vloot het sein gegeven '*Branle bas de combat*', wat bij ons beteekent '*alarm*' of volgens artikel 701 van het Hollandsche Groot Seinboek '*De schepen zullen zich gereed maken tot het gevecht*'. In 't bijzonder moest men, naast de uiterste orde, die dan bij alles in acht genomen werd, de volledige voorzorgen bewonderen, die men nam om brand te voorkomen en bij het uitbreken er van te blusschen. De hoofden der luiken waren allen met harige kleeden, doortrokken met eene onontbrandbare specie, belegd, zoodat er tijdens een gevecht geen vonk tusschendeks kon komen, nog veel minder de kruidkamers bereiken. Wanneer de wind uit het Zuid-Oosten woei, werd zelden de gelegenheid verzuimd met het volle Eskader naar zee te zeilen en gevechtsoefeningen te houen. Bij zulke gelegenheden kwam men dan

1) Zie hier de namen dezer schepen:
De driedekkers L'Impérial (admiraalschip), le Héros, le Wagram, le Majestueux, l'Austerlitz (Schout-bij-Nacht), le Montebello, le Commerce de Paris.
De linieschepen Le Trident, le Sceptre, le Donauwerth, l'Ajax, le Danube, le Scipion, le Gênois, le Romulus, l'Agamemnon, l'Ulm, le Breslau, le Suffren, l'Annibal, le Kremlin, le Colosse, le Magnanime, la Ville de Marseille, le Borée.
De fregatten, l'Adrienne, la Dryade, le Melpomène, la Pauline, la Pénélope, la Galathée la Pomone, l'Incorruptible, la Victorieuse, la Proserpine.
De oorlogsbrikken le Simplon en le Faune.

dikwijls in het gezicht van de vijandelijke Engelsche vloot, die in linie van bataille bovenwinds van de onze geschaard lag. Wel hadden er dan schermutselingen plaats, maar tot een geregeld gevecht kwam het nooit. Men vertelde aan boord dat onze Admiraal bevel had het gevecht met de Engelschen, tenzij onder zeer gunstige omstandigheden, te vermijden. De Engelschen van hun kant durfden het Fransche Eskader alleen aanvallen bij Noorden- of Noord-Westen wind, daar zij bij Zuiden- of Zuid-Oostelijken wind gevaar liepen op de Fransche kust geworpen te worden.

Eens waren wij 's morgens vroeg met Z.-O. wind naar zee gelaveerd, zoodat het geheele Fransche Eskader zich op den middag bezuiden het fort La Malgue en een gedeelte zelfs zich buiten de eilanden Pacquerolles bevond, toen eensklaps de wind van uit het N.-W. kwam doorzetten. De Engelsche vloot, die zich dien nacht op de Fransche kust ter hoogte van La Ciotat had opgehouden, kwam door het veranderen van den wind te loefwaard van de Fransche vloot geposteerd liggen en scheen van de gelegenheid te willen gebruik maken, om te trachten het Fransche Eskader den terugtocht naar de baai van Toulon af te snijden. De Fransche Admiraal, die het gevaar waarin zijne vloot verkeerde dadelijk had opgemerkt, deed al spoedig voor de geheele vloot het sein waaien: ‘Serrer le vent’. l'Escadre chercher le mouillage’. Onmiddelijk staken alle Fransche schepen bij den wind op en trachtten, met kracht van zeilen laveerende, den mond van de baai te bereiken. Reeds waren eenige Fransche schepen, waaronder ook wij met het linieschip ‘le Gênois’, tot binnen de monding van de baai gelaveerd, toen de Engelsche om Kaap Cépet kwamen loopen. Dadelijk ontstond er een hevig wederzijdsch geschutvuur, waaraan ook de ‘Gênois’ deelnam, maar de meeste Fransche bodems, goede zeilers, kwamen zonder aanmerkelijke schade en met verlies van slechts weinig manschappen de baai binnen en onder de bescherming van het fort La Malgue. Drie linieschepen echter, de ‘Romulus,’ de ‘Agamemnon,’ en de ‘Ville de Marseille,’ die de lijwaardsche schepen waren en nog beneden de monding van de baai stonden, kregen het geducht te kwaad en moesten een ernstig vuur van den vijand doorstaan. Waarschijnlijk zouden deze bodems afgesneden en in handen van den vijand gevallen

zijn, als niet de brave Contre-amiral Cosmahaut. met zijn bodem de ‘Wagram’ gesteund door de ‘Trident’, naar de Engelsche vloot had afgehouden en door zijn hevig vuur den vijand had doen afdeinzen, te meer daar nu ook het geschut van het fort La Malgue duchtig op de Engelsche vloot losspeelde.

Was de dienst op het Fransche eskader goed geregeld, niet minder nauwkeurig werden alle maatregelen genomen om den vijand te beletten de vloot door verrassing afbreuk of schade te doen. De Fransche vloot, die in de Baai van den Oost- tot aan den Westwal in eene dubbele linie van bataille gerangeerd lag, waardoor de meeste schepen dus de monding van de baai geheel open peilden, kon met een Zuid-Oosten wind van uit zee gemakkelijk door vijandelijke branders overvallen worden.

Daarom moesten des nachts beurtelings van een der schepen van het Eskader twee gewapende barkassen op het zoogenaamde ‘bivouac’. Ieder barkas was gesteld onder het bevel van een ‘Lieutenant de vaisseau’ aan wien een aspirant der 1ste of 2de klasse toegevoegd was en bemand met één sergeant, één korporaal en 50 goed gewapende manschappen. De barkassen waren bewapend met een 50 ponds carronnade en zes zware draaibassen. Zij moesten gedurende den nacht voor de monding van de Baai blijven kruisen om den vijand te observeeren en de Fransche vloot voor ieder naderend gevaar te waarschuwen. Deze veiligheidsmaatregel was de indirecte oorzaak van een voor mij grievend leed. Bij mijne aan boord komst op de ‘Gênois’ namelijk, vond ik een landgenoot, een zekeren Tam, die op dien bodem in den rang van ‘enseigne de vaisseau’, zooveel als luitenant ter zee 2de klasse, diende. Kort daarop werd ons tweetal een drietal door de komst van een aspirant 2ème classe, een jongmensch van 18 jaren, een zekere van P. Hij was een hupsch en hartelijk kameraad, maar die eene eenigszints verwijfde opvoeding scheen gehad te hebben, althans hij was dikwijls vermoeid door den dienst en had niet zeer veel op met zijn vak. Toen het nu eens zijn beurt was om met de ‘chaloupe de bivouac’ rond te kruisen, vroeg hij mij met hem te willen ruilen, daar hij zich wat ongesteld gevoelde. Ik stemde daarin toe, daar ik den goeden van P. gaarne mocht lijden. Maar toen hij daarop permissie vroeg en kreeg om naar den

wal te gaan, deed ik hem opmerken, dat zijne ongesteldheid toch niet van ernstigen aard kon zijn, waarop hij mij ten antwoord gaf: ‘Ik ben ook niet ziek, maar had geen lust om op het “bivouac” te gaan en wilde gaarne naar den wal.’ - Wat hebt ge dan bijzonders aan den wal te maken? vroeg ik hem. - Niets bijzonders, ik ga voor mijn pleizier! - Hoor eens, zeide ik, een ander uwen dienst te laten waarnemen, alleen omdat gij voor uw pleizier naar den wal zoudt gaan, neen P., dat kan zoo niet, ik mag je daarin niet aanmoedigen en zelfs zou jij er naderhand berouw van hebben, als men je zoo'n plichtsverzuim voor de voeten gooide. Neem jij je ‘bivouac’ maar eens waar, dat is goed voor je om je wat aan de vermoeienissen van den dienst te gewennen. -

En zoo ging P. een half uur na zonsondergang met de ‘chaloupe de bivouac’ van boord. Bij het aan boord gaan sprak ik hem moed in en plaagde hem een weinig, terwijl ik hem een aangenaam ‘bivouac’ voorspelde, want het weder was prachtig. De barkas stond onder bevel van den ‘lieutenant de vaisseau’ Drivon, een goed soldaat maar een slecht zeeman. Nu schijnt het in den na-nacht buitengaats zeer onstuiming weêr te zijn geworden, met aanwakkerenden wind en stormvlagen. Des anderen morgens, toen het uur waarop de barkas van het ‘bivouac’ gewoonlijk terug kwam reeds lang verstreken was, begon men vermoedens van eenig ongeluk te krijgen. Een sloep werd uitgezonden tot onderzoek, die de tijding medebracht, dat de Barkas van het andere schip behouden terug was, doch dat men van de onze niets bespeurd had. Spoedig daarop kregen wij zekerheid, doordat op een klip in de nabijheid van het fort La Malgue zes matrozen werden gevonden, die zich met zwemmen gered hadden. Acht en veertig van de 54 mannen op de barkas waren dus jammerlijk verdronken. Een van de geredde matrozen vertelde hoe het ongeluk had plaats gehad, uit welk verhaal bleek dat, toen de storm opstak, de kommandant Drivon niet wilde luisteren naar den raad van een paar oude beproefde Genueesche matrozen, om de voortakel aan lij van het Latijnsche zeil, welke takel, daar men voor den wind liep, sterk aangehaald was, los te gooien. Het gevolg was dat bij een rukwind de barkas zoodanig overhelde, dat het gewicht van de zware carronnade haar deed kantelen. De jonge

van P. lag, toen de barkas verging, rustig te slapen op een bank achter in, voor de koude gewikkeld in een vlag.

Diep trof ons allen dit ongeluk, maar mij in 't bijzonder, daar ik mijzelf verweet aan het verzoek van P. geen gehoor te hebben gegeven omdat ik, door mijn rijkere ervaring, het ougeluk wellicht had kunnen voorkomen. Den volgenden dag gingen wij zoeken naar de plaats waar het ongeluk gebeurd was. Wij vonden die aan den mond van de baai. Bij helder weder kon men duidelijk het vaartuig op den bodem der zee zien liggen. Met behulp van duikers en lichters werd het weder boven water gebracht en daarmede ook eenige lijken, waaronder dat van van P., nog altijd in zijn vlag gewikkeld. Bij de begrafenis der slachtoffers werd ook het lijk van dien armen jongen naar de Roomsch-Katholieke begraafplaats gebracht en, ofschoon de luitenant Tam en ik zeer goed wisten dat P. protestant was, lieten wij zijn stoffelijk overschot toch maar in den door den priester gewijden grond bijzetten, om eindelooze moeilijkheden te voorkomen. De lieutenant de vaisseau Drivon, die bekend stond om zijne dapperheid, maar tevens om zijne roekeloosheid, verwaandheid en ingenomenheid met zijn eigen persoon, werd niet zeer betreurd.

Intusschen was er gaandeweg verandering gekomen in de politieke gesteldheid van Europa. Na den ongelukkigen tocht naar Rusland, scheen het Napoleon bij zijne worsteling in Duitschland in 1813 ook niet voorspoedig te gaan. Op de vloot te Toulon verkeerde men echter alsnog in het volle vertrouwen, dat het leger te velde steeds lauweren behaalde en dat ‘l'Empereur’ met kracht zijn zegetocht door Duitschland voortzette. Iederen dag kwamen dienaangaande gunstige *officieele* berichten. Doch, hoe gestreng de censuur op de particuliere correspondentie ook was, wij Hollandsche zeeofficieren kwamen toch langzamerhand te weten, wat er naar waarheid op het tooneel van den oorlog voorviel. Eenigen onzer kregen ‘à la barbe de la censure’ brieven in handen, op welke wijze weet ik niet. De Provence was eene der provinciën van Frankrijk, die nog het meest aan de dynastie der Bourbons gehecht waren gebleven. Marseille was bepaald Koningsgezind, vooral onder de hoogere standen. Het duurde dan ook niet lang of daar werd een komplot ontdekt. Beschuldigd van te conspireeren met den vijand werden een

aanzienlijk koopman, nog zes andere personen, behoorende tot den handelsstand, en een generaal gevangen genomen, benevens de patroon van een vaartuig, die brieven voor deze lieden naar boord van de Engelsche schepen, kruisende voor de haven van Marseille, had overgebracht. Niettegenstaande er een aanzienlijke som voor hun levensbehoud werd aangeboden, had zonder eenige genade de terechtstelling van deze negen personen, op het Champ de Mars bij de stad Toulon, plaats. Wij waren dien dag juist met eenige Hollandsche kameraden van de andere schepen aan wal en woonden deze moordpartij bij, waardoor onze, toch reeds niet aangename, gemoedsstemming er niet op verbeterde. De veroordeelde generaal hield zich flink en kommandeerde zelf vuur, maar de rijke koopman en de ongelukkige patroon waren zoo moedig niet. Had men eenigen tijd uitstel van de executie kunnen verkrijgen, dan zou het leven van die negen ongelukkigen waarschijnlijk gespaard gebleven zijn.

Terwijl de fransche officieren dagelijks hun glorielied zongen,

> Amis, faisons gaiment la guerre,
> C'est le chemin qui conduit à la paix!
> Quelle gloire d'être français
> Pour donner la paix à la terre!

kwamen tot ons belangrijke berichten van de nederlagen der fransche armee en het afvallen der Beijersche en andere Duitsche troepen. Onze positie werd hoe langer hoe moeilijker. Wij durfden onze innerlijke vreugde over deze gebeurtenissen en onze hoop voor de toekomst van ons vaderland natuurlijk niet toonen, maar de dienst viel ons allen zeer zwaar. Weldra vernamen wij, dat ook Holland zich gereed maakte het fransche juk af te schudden en van uit Parijs kwam de tijding, dat de Hollandsche Vice-Admiraal Kikkert zich ter dispositie van de partij der omwenteling in zijn land gesteld had. De zoon van den Admiraal Kikkert, die als ‘enseigne de Vaisseau’ op een van de linieschepen te Toulon diende, werd gearresteerd en als gijselaar naar Parijs gevoerd. Dit deed onzen tegenzin in den franschen dienst zeer stijgen. De een vóór en de ander ná verzochten wij uit den dienst ontslagen te worden. De préfet maritime en de Admiraal van de vloot begrepen, dat het maar beter was die jeugdige ontevredenen te isoleeren, want tot ontslag

wilde men niet besluiten, temeer daar de andere vreemdelingen, zooals Genueezen en Italianen, ook begonnen te toonen dat zij genoeg van den franschen dienst hadden. Wij werden dus naar het fort La Malgue gebracht, om daar als gevangenen te blijven, totdat de Keizer over ons zoude beschikt hebben.

Dagelijks kwamen er meer Hollanders op het fort, die als officier of aspirant bij de fransche Marine dienden, zoodat ons getal weldra tot twee en dertig[1)] steeg. Niets werd ons verstrekt, noch brood, noch vleesch, niet het geringste voedsel, zoodat wij moesten leven van het geld, dat wij te zamen konden bijeenleggen. Ieder had van boord zijn beddegoed of slaapkot kunnen medebrengen, dat wij zoo goed mogelijk hier en daar voor onze nachtrust nederspreiden.

Wij mochten dagelijks op het plateau van het fort wandelen en zelf in den beginne ook op den 'Cavalier' komen.

Doch dit laatste werd ons spoedig door den Kommandant van het fort, een vurig Napoleonist, die ons allen daarom zeer vijandig was, verboden en wel naar aanleiding van een gevecht tusschen eenige Engelsche en Fransche oorlogschepen.

Het linieschip de 'Scipion' te Genua van stapel geloopen en voor den dienst gereed zijnde, moest zich bij het Eskader te Toulon voegen. Te dien einde werden de linieschepen 'Sceptre', 'Romulus' en 'Trident' naar Genua afgezonden om de 'Scipion' naar Toulon te vergezellen. De heenreis van de drie fransche oorlogschepen gebeurde onopgemerkt

1) Deze twee en dertig waren:
6 enseignes de vaisseau: J.R. Goteling Vinnis, E.C. Asmus, S.J. Keuchenius, H.B. Hoffman, B.H. van Heel en G.L. Gasinjet; 19 aspirants 1ière classe: J.H. van Kervel, J. Boelen, H.T. Coops, E.F. du Fez, Ph.A. de Jong, F.J.A. Hugenholtz, H.G.H. Hahn, J.E.H. Kamerling, J.F. Kist, J. Le Jeune, C.F.H. Meurer, J.P. Noorduijn, C. Roest, G.M. Roentgen, G. Sinkelaar, H.F. Temmink, P.H. van Limburg Stirum en E.G. van der Plaat; 8 aspirants 2ième classe: S. John van Limburg Stirum, S.R. van Franck, G.F. Ruijsch, G.H.C. Lutkens, C.G. Pompe van Meerdervoort, J.H.P. van Kervel, G.M.A. Haasbaart en J.M. Tam.
Behalve deze bleven van de Hollandsche officieren tot den val van Napoleon op het Toulon-eskader door dienen 2 lieutenants de vaisseau, 9 enseignes de vaiseau, 8 aspirants 1ière classe en 10 aspirants 2ième classe. De oudste hunner was zelfs kommandant van een brik 'Le Simplon'.
Zie verder het levensbericht van J.J. Backer Dirks in den bundel 1893-94 van de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarin voor het eerst van de lotgevallen der krijgsgevangen Hollandsche Zeeofficieren gedurende de jaren 1813-14 melding wordt gemaakt. V.K.

en dus ook ongestoord door den vijand, maar bij den terugtocht met den ‘Scipion’ ging het niet zoo gemakkelijk. Toen de vier fransche schepen ter hoogte van de eilanden Parquerolles waren genaderd en, die omzeilende, de baai van Toulon wilden binnenloopen, kwam het Engelsche Eskader van uit het westen om Kaap Cépet. Ofschoon de wind uit het Z.O. en dus gunstig voor de fransche schepen was om de baai binnen te zeilen, ontmoetten zij de Engelsche schepen toch bijna boord aan boord, wat tot een scherp gevecht moest leiden. De Engelschen, die de fransche linieschepen ieder op hunne beurt als het ware achterom liepen, gaven daarbij de volle laag uit hunne geschutbatterijen. Er had eene vreeselijke slachting plaats. Vooral de ‘Romulus’ kreeg het hard te verantwoorden. Meer dan honderd dooden en tallooze gekwetsten lagen op het dek. Onder de laatsten was de kommandant, onder de eersten drie officieren. Ook de ‘Trident’ kreeg zware verliezen. De ‘Sceptre’ kwam er het beste af door zijn snelheid in het zeilen, waardoor het eerder onder de bescherming der kustbatterijen kwam, die duchtig mede vuurden, zoodra het veld daartoe open was, zoodat de Engelschen ten slotte genoodzaakt waren af te houden en weder naar zee te wenden, zeker niet zonder ook van hunnen kant zware verliezen aan volk geleden te hebben.

Wij Hollanders, die, zooals ik zeide, op het plateau van de borstweringen van het fort mochten wandelen, konden vandaar alles duidelijk waarnemen, wat er tusschen de Franschen en Engelsche vloten voorviel. Intusschen schijnen eenigen onzer te duidelijk aan hunne Engelschgezindheid lucht te hebben gegeven, want op eens zagen wij den Kommandant van het fort La Malgue verschijnen, die ons dreigend toeriep: ‘Retirez-vous, Messieurs les Hollandais!’ tegelijk zond hij militairen op ons af om ons naar de kazerne beneden in het fort te drijven. Van dien dag af werden wij strenger bewaakt en werd ons verboden de zeezijde van het plateau te betreden, terwijl wij ons op den ‘Cavalier’ volstrekt niet meer mochten vertoonen. Deze meerdere belemmering in onze vrijheid bracht teweeg dat wij ons, in den volslagen werkeloozen staat waarin wij ons bevonden, weldra gruwelijk begonnen te vervelen en eenige onzer op het denkbeeld kwamen het fort te ontvluchten.

Wij verbonden ons vier in getal om dit voornemen ten uitvoer te brengen, doch daartoe hadden wij een honderd voet lang touw noodig, daar de borstwering naar onze schatting zich vijftig voet uit den bodem van de gracht verhief. Dit touw werd ons verstrekt door een Genuees, die als soldaat tot de bezetting van het fort behoorde.

Op het plateau, bij de borstwering aan den zee- of westkant bevond zich een regenbak, waarop een steen lag, voorzien van een zwaren ijzeren ring. Ik had op mij genomen de lijn door dien ring te steken en over den 2 à 3 voet hoogen muur in de gracht af te laten. De lijn had ik met een dubbele oogsplitsing voorzien om ze als een dubbel touw te kunnen hanteeren en, nadat wij afgedaald waren in de gracht, uit den ring te kunnen halen. Op den dag, bepaald voor onze ontvluchting, gingen wij 's avonds om 10 uur uit ons verblijf den steenen trap op naar de galerij van den ‘Cavalier’, uit welke galerij een openstaande deur geleidde naar het plateau. Maar, toen wij heel voorzichtig aan het boveneinde van den trap waren gekomen, ontwaarden wij een schildwacht, die daar vroeger nimmer geplaatst was geweest, zoodat wij, zonder ons voornemen te kunnen ten uitvoer brengen, weder naar ons verblijf moesten terugkeeren. Onze terugkomst in het lokaal deed verscheidene onzer kameraden ontwaken die, nu begrijpende wat wij van zins waren geweest, ons verweten, dat wij zulk een plan geheim gehouden en slechts met ons vieren hadden willen ten uitvoer brengen. Een mijner oudste makkers was zeer boos op mij, omdat ik hem niet deelgenoot van ons plan gemaakt. had. Ik antwoordde hem ronduit, dat ik dit niet gedaan had, daar ik begreep, dat hij dan ook zijn broeder zou medenemen en ik dien broeder minder geschikt oordeelde om aan zoo'n waagstuk mede te doen. Daar was nu echter geen praten tegen, een volgende keer wilden hij en zijn broer van de partij zijn. Totaal boden zich nu acht aan. Wij merkten op, dat men eerst te 10 ure den schildwacht bij den trap plaatste, zoodat wij begrepen vóór dien tijd onzen uittocht te moeten doen. In den avond van den 26steu Februari 1814 klommen wij saamgezworenen den trap op naar de galerij van den ‘Cavalier’ en hielden ons schuil aan den uitgang van die galerij naar het plateau, om ieder op zijne beurt in de gracht

af te dalen. Ik had op mij genomen de gereed gemaakte lijn aan den ring vast te maken en beurtelings ieder naar de plaats der ontvluchting te wenken. Alles liep behoorlijk zonder stoornis van stapel tot eindelijk de beurt kwam aan den laatsten, den bovengenoemden broeder van mijn vriend. Waar ik bang voor was geweest, gebeurde. Toen ik hem bij de lijn bracht, langs welke hij zich in de gracht moest laten zakken, sloeg hem de angst om het hart. Ik stelde hem toen voor achter te blijven, doch daar kon hij ook niet toe besluiten. Ten slotte smeekte ik hem, toch tot een besluit te komen. Natuurlijk moest dit gedraai, vooral daar hij nog al lang van gestalte was, weldra een der schildwachten in het oog vallen. Spoedig hoorden wij dan ook den gewonen aanroep 'Qui vive!'

'Nu daar af, of terug,' zeide ik hem, zoo luid als de omstandigheid, waarin wij ons bevonden, gedoogde. Hij liet zich toen ook zakken en ik volgde hem onmiddellijk, maar voor het inhalen van de lijn werd mij geen tijd gelaten, want, terwijl mijn voorganger den trap aan den overkant van de gracht beklom, floten mij de geweerkogels, afgezonden door de schildwachten, die op de flanken stonden en ons opgemerkt hadden, langs de ooren. Ik kwam echter ook ongedeerd uit de gracht bij de overige kameraden en nu begonnen wij onzen weg te nemen naar den oever van de baai. Bij le Gros Tour zagen wij een sloep liggen, waarin slechts een enkele matroos de wacht hield, de rest van het bootsvolk was den wal opgeloopen, zeker naar de een of andere cantine. Ik stelde mijne makkers voor, die sloep te bemachtigen en daarmede naar zee te varen, doch slechts enkele wilden zich daaraan wagen. Wij vervolgden dus onzen weg langs den oever tot wij bij de brug over de 'rivière des amoureux' kwamen. Ik liep met Goteling Vinnis, Enseigne de vaisseau, vooruit. Toen wij de brug genaderd waren, ontdekten wij, dat zich aldaar gewapende militairen geposteerd hadden. 'Wat nu, Vinnis?' zeide ik. - 'Wij moeten maar stout de brug passeeren om te zien het daarbij liggend kreupelhout te bereiken.' - Wij hadden Goteling Vinnis, als onze oudste, tot ons opperhoofd gekozen en beloofd diens bevelen op te volgen. Wij stormden dus over de brug naar 't kreupelhout, toen wij door de militairen met de bajonet op de borst tot staan werden gebracht en

gevangen genomen. Drie onzer, waarbij ook Goteling Vinnis, vlogen terug en wisten te ontkomen. De overigen zes, waaronder ik, werden naar het fort terug gevoerd en opgesloten in eene wachtkamer van een der bastions. Wij legden ons daar op den steenen grond neder en sliepen tot den morgen, zoo gerust als gezonde en geharde jongelieden slapen kunnen.[1)]

Des morgens vroeg ontvingen wij een bezoek van den kommandant van het fort, die ons alles behalve minzaam verwelkomde. Hij zeide, dat wij weldra de gevolgen van onze roekeloosheid zouden ondervinden en waarschuwde ons dat wij ons zoo kalm mogelijk hadden te gedragen, want, eindigde hij: ‘le premier qui bouge, je l'abattrai comme une mouche’. Terwijl hij ons toesprak, stonden wij allen in 't gelid hem onverstoorbaar kalm aan te staren, zonder een woord te uiten, wat hem tegen die Hollanders, die hij geen goed hart toedroeg, nog meer vertoornde.

Na zijn vertrek nam Le Jeune het woord en vermaande ons met heldenmoed den dood te ondergaan, want uit het begin der toespraak van den kommandant meenden wij te moeten afleiden, dat wij gefusilleerd zouden worden. Den geheelen dag bleven wij zonder eenig voedsel. Tegen zonsondergang werden wij in de kazematten gebracht en ontvingen een stukje brood. In de kazematten bleven wij verscheidene dagen en kregen juist genoeg voedsel om niet van honger om te komen, toen een onzer, Keuchenius, op 't denkbeeld kwam aan den Admiraal-Oppervlootvoogd een brief te schrijven, waarin hij onzen toestand afschilderde en hem verzocht daarin wel eenige verandering te willen brengen. Eindelijk, den 6^{den} April, werden de deuren van onze gevangenis geopend en werd ons aangezegd, dat wij naar eene plaats in het binnenland zouden vervoerd worden om daar op ons woord van eer te blijven.

Een gedeelte van onze troep werd naar Digne gebracht, een ander naar Brignolles en een derde, waarbij ook ik mij bevond, naar Draguignan.

1) Onze drie ontvluchte makkers, - de twee anderen waren Noorduyn en Röntgen - wisten den patroon van een vaartuig te bewegen hen naar een der fransche oorlogschepen over te brengen, maar toen zij aan de monding der baai kwamen, noodzaakten zij den man naar de Engelsche vloot af te houden, die zij dan ook bereikten en zoo den weg naar Holland vonden.

Den weg naar Draguignan moesten wij te voet afleggen onder geleide van een gendarme te paard. Natuurlijk waren wij uiterst verheugd er zoo goedkoop af te komen en den kerker vaarwel te zeggen, waarin de zonnestralen nimmer doordrongen en men nauwelijks eenig daglicht zag. De 39 dagen in die donkere kazematten doorgebracht, hadden zoo'n invloed op onze oogen gehad, dat wij, buitengekomen, met moeite onze oogleden konden openhouden door de pijnlijke aandoening van het licht. Wij volbrachten onzen marsch vrij genoegelijk en opgeruimd. Onze gendarme was een hupsche kerel, die aan sommigen onzer, die moede werden, zijn paard afstond en dan zelf te voet ging.

Toen wij 's avonds te Draguignan aankwamen, werden wij bij de ingezetenen van de stad ingekwartierd. Ik werd opgenomen bij een apotheker, die mij eene zeer goede slaapkamer gaf en overigens gastvrij behandelde, doch na eenige dagen aldus gelogeerd te zijn geweest, moesten wij ons eigen kwartier opzoeken en kwamen wij alle te samen op eene kamer te wonen bij eene herbergierster, die voor ons kookte en ons goed behandelde. De militaire kommandant, onder wiens toezicht wij gesteld waren, veroorloofde ons te gaan buiten de stad waarheen wij wilden, mits wij ons iederen morgen weder bij hem aanmeldden. Wij beloofden dit op ons woord van eer en kwamen zulks ook steeds trouw na.

Terwijl men te Draguignan, zooveel als wij bemerken konden, in volslagen onwetendheid verkeerde aangaande de gewichtige gebeurtenissen, die in westelijk Europa toen plaats grepen, werden wij op zekeren dag uiterst verrast door eene verschijning, wier wezenlijkheid wij nauwelijks durfden aannemen of gelooven.

Wij waren aan den kant van eene langs den grooten weg loopende beek gezeten, om onze voeten te wasschen, toen wij plotseling den galop van een paard hoorden, vergezeld van een juichend geschreeuw. Omkijkende zagen wij een ruiter in vollen galop de poort naderen, uitroepende: *'La paix*, *la paix!*' en zwaaiende met een witte zakdoek, terwijl op zijn hoed een groote witte kokarde prijkte.

Natuurlijk maakten wij ons dadelijk gereed den ruiter naar de stad te volgen en, binnen de poort komende, werden wij door eene reeds algemeene opschudding onder de bevolking,

gewaar, dat er een ernstig evenement in Frankrijk had plaats gehad. Al spoedig vernamen wij dat die courrier de tijding gebracht had, dat Keizer Napoleon geabdikeerd had, dat men de dynastie der Bourbons weder terug verlangde en dat de vrede tusschen de geallieerde mogendheden en Frankrijk geteekend was. De algemeene vreugde in de stad was zoo treffend, dat men duidelijk bemerken kon, dat de meeste ingezetenen de regeering van Keizer Napoleon moede waren.

Dat wij niet minder in die vreugde deelden, laat zich licht begrijpen. Om de rust in het stadje te bewaren liet de Préfet van het Departement du Var, een zekere Heer Le Roy, dadelijk de garde nationale onder de wapenen komen. Mijn vriend Sinkelaar, met wien ik dagelijks op en neerging, vermaande mij om zeer voorzichtig te zijn en ons met niets in te laten, waarmede wij mogelijk ontijdig onze vreugde over dien ommekeer van zaken aan den dag konden leggen. Wij maakten daarom dan ook plan om den volgenden morgen, dadelijk na onze aanmelding bij den kommandant, de stad te verlaten en eene wandeling in het gebergte te doen, gedeeltelijk ook uit nieuwsgierigheid om, nu wij er de gelegenheid toe hadden, de schoone pittoresque omstreken, die de ligging van Draguignan zoo beroemd maken, nader op te nemen.

Wij dwaalden dien geheelen dag in het gebergte rond, totdat de honger en de vermoeidheid ons dwongen naar de stad terug te keeren, wat gedeeltelijk op ongebaande paden langs bergkloven en over rotsen geschiedde, waarbij ik mijn rechtervoet verzwikte, hetgeen ons deed besluiten om de eerste de beste herberg aan den grooten weg binnen te gaan en uit te rusten.

Terwijl wij ons in de herberg met spijs en wijn verkwikten, traden eenige boeren binnen, die uit de stad kwamen en vertelden van de gebeurtenissen, die daar bekend waren geworden, en van de ontzettende drukte, die er heerschte. En inderdaad, toen wij bij schemeravond de stad binnen liepen, hoorden wij een gejoel, gezang en getier alsof de geheele bevolking razend en dol was geworden. De straten waren op verschillende punten verlicht door brandende piktonnen, waarom aanzienlijken en geringen, rijken en armen, hand aan hand de farandole dansten. Mijn vriend en ik hadden geen lust ons onder die uitgelaten menigte te begeven en wij gingen derhalve, toen de farandole voorbij kwam,

op eene stoep staan. Edoch, plotseling zie ik in de farandole vóór mij staan twee allerliefste dametjes, hand aan hand aan andere personen aangesloten, en op dat zelfde oogenblik was de pijn van mijn verzwikte voet geweken of - vergeten. Ik greep de respectieve rechter- en linkerhanden der beide dames, plaatste mij tusschen hen beiden en vroeg met een beleefde buiging: 'Mesdames, voulez vous me permettre que je vous sépare et que je sois votre cavalierguide?' Van beiden kreeg ik een toestemmend antwoord. Na eenigen tijd met haar in de farandole te hebben rond gehuppeld, fluisterde mijne dame van de rechterzijde mij toe: 'Ne me quittez plus' en inderdaad mijne schoone was het waard dat men haar niet meer verliet, als men zich eenmaal in haar bijzijn mocht bevinden. Intusschen kwam er op eens eene opschudding en een gedrang van menschen, waarbij geroepen werd '*La princesse Pauline Borghèse!*' en eindelijk van alle kanten geschreeuw en onheilspellende bedreigingen: 'En bas la Borghèse', 'En bas Pauline', 'A la potence les Buonaparte'. Weldra zag ik een rijtuig, waarin twee dames zaten, tusschen de opgedrongen menigte naderen. Eene mijner schoonen herkende die dames voor la Princesse Borghèse met Madame Leroy, de vrouw van den préfekt. Toen nu eindelijk het volk onder bedreigingen en geschreeuw het rijtuig begon te beklimmen en de beide dames, die er inzaten, aan te grijpen, liet ik de handen mijner danseressen los en was in een oogenblik op den bok naast den koetsier, het volk uit al mijne macht toeroepende: 'Français, je vous prie de ne pas faire de mal à ces dames! Vous étes trop chevalereque pour m'empêcher de protéger ces dames! Je suis Hollandais, mais je les défendrai contre toute molestation!' en tot de beide dames in het rijtuig, - het was een halve kales, - riep ik: 'Soyez tranquilles, Mesdames, je tâcherai de vous conduire en sûreté!' Tegelijkertijd spoorde ik den koetsier aan de zweep over de paarden te leggen. Of nu het zien van de uniform, of mijne toespaak tot de menigte, of mijne qualiteit van vreemdeling, en dus waarschijnlijk van vijand der Bonapartes, oorzaak was dat men ons ongestoord verder liet rijden, weet ik niet. Dit is zeker, dat wij veilig de poort van het 'Hôtel de la Préfecture' bereikten. Ik sprong toen van den bok, hielp de dames

uitstijgen, die ik in een oogwenk de ‘Cour’ zag oversteken, naar een openstaande deur snellen en verdwijnen.

Intusschen was de farandole uit elkaar gegaan en mijne gezellinnen waren verdwenen. Tot vergoeding werd ik door eenige jongelieden van goeden huize uitgenoodigd met hen verder feest te vieren. Zij waren immers voor een gedeelte getuigen geweest van hetgeen er met het rijtuig was voorgevallen. In een restaurant gebruikten wij een lekker souper, waarbij wij allen zoo vroolijk werden, dat er aan geen nachtrust gedacht werd. Wij slenterden door de stad, ons getal zwol weder tot eene farandole aan, men ging huis uit, huis in, wij drongen zelfs slaapkamers binnen, waar echtelieden te bed lagen, niemand nam iets kwalijk. Bij een heer vonden wij een mooi portret van Keizer Napoleon, men wilde dit afrukken en vernietigen, doch de eigenaar bad dit niet te doen, belovende het portret te zullen wegbergen. Bereidwillig werd hierin toegestemd. De farandole kwam eindelijk voor het huis, waarin de waardige Bisschop Charles François Bienvenu verblijf hield, zijn eigenlijk paleis had hij voor een ziekenhuis afgestaan. Het scheen, dat de bevolking hoogen eerbied had voor dien geestelijke. Toen hij naar buiten kwam, boog de geheele massa menschen zich ter aarde om van hem den zegen te ontvangen. Ik vond het voorkomen van dien prelaat zoo venerabel, dat ik mij in waarheid getroffen voelde. Het overtuigend vrome en minzame vertrouwen, dat op zijn gelaat te lezen stond, bij het spreken tot die menigte, deed ook mij aan. De uitgesproken zegen des Bisschops scheen dan ook het teeken te zijn, dat ieder zich naar zijn huis ter nachtrust had te begeven.[1)]

De farandole ging dus uiteen, maar niet alzoo de jongelui, die mij in hunnen kring hadden opgenomen, zij wilden van geen scheiden weten. Na nog in een koffiehuis het noodige aan wijn gebruik te hebben, waren wij ten slotte zoo opgewonden, dat wij allerlei kwajongensstreken gingen uithalen. Zoo beklommen wij den toren van de kathedraal en begonnen

1) Men ziet uit dit verhaal, dat de Bisschop, die in het begin der *Misérables* voorkomt, geen persoon is uit de verbeelding van Victor Hugo. Het is wel aardig er de *Misérables* nog eens op na te lezen, het inrichten van des Bisschops paleis tot ziekenhuis komt er ook in voor. Misschien was de herberg, waar onze aspirant logeerde, wel die van Jacquin Labarre. - V.K.

in den nacht de klokken te luiden. Ik zelf liet den hamer met zoo'n geweld op een der klokken vallen, dat er een groot stuk metaal van de klok afbrak en op straat te land kwam. Mijne kameraden lachten wel om die baldadigheid, maar toch begrepen wij, dat het nu zaak was onze biezen te pakken. Iedereen ging dus zijns weegs en, daar ik mijn kwartier gesloten vond, behielp ik mij dien nacht op een bank, waarop ik ongestoord mijne nachtrust genoot en des morgens verkwikt wakker werd.

Dinsdag werden wij op een diner genoodigd, dat door de aanzienlijken der stad gegeven werd ter viering van den heuchelijken val van het keizerrijk. Op dit diner werden de meest hatelijke gedichten op den gevallen Keizer en zijn regeering voorgedragen en ook liederen in dien geest gezongen, waaruit duidelijk bleek hoe genoeg de meerderheid der aanwezige Franschen van hunnen Keizer hadden. Het bal, door de stad aangeboden, dat op het diner volgde, gaf mij de gelegenheid mijne schoone danseres ‘ne me quittez plus’ van de farandole weder te ontmoeten en wij spraken met elkander als oude bekenden. Het bal werd gedirigeerd door vier commissarissen. Twee hunner boden bouqetten aan aan de dames, twee anderen aan de heeren. Nu mocht de cavalier geen andere dame ten dans geleiden dan die, welke een bouqet had van dezelfde soort, als hem was gegeven. Het vergelijken van de bouquetten veroorzaakte natuurlijk onder de levendige, galante en bespraakte Franschen een vroolijke drukte, die alle stijfheid uit deze Réunie verbande. Als de dansende paren hun plaats hadden ingenomen, kwamen de commissarissen de bouquetten weder ophalen. Op mijn verzoek hadden zij de beleefdheid mij bij herhaling in de gelegenheid te stellen om met Mlle. Pauline, de naam van mijn farandole danseres, te dansen en toen zij met haar familie de balzaal verliet, kreeg ik vergunning van haar oom en tante, bij wie zij gelogeerd was, haar naar huis te geleiden.

Den dag daarna wandelde ik tegen den avond met Sinkelaar op de Place de Mars toen ik door een officier van de nationale garde aangesproken werd, die mij vroeg of ik niet de Hollandsche aspirant was, die het rijtuig van Madame la Préfète naar de Prefectuur geleid had. Op mijn bevestigend antwoord verzocht hij mij hem wel te willen volgen naar de

Prefectuur. Toen ik hem vroeg wat het doel van dit bezoek was, heette het dat hij hierop slechts antwoorden kon, dat men ‘désirait me voir et me parler’. Ik volgde mijn geleider naar gezegd paleis, den trap op, naar een groot verlicht salon, waarin verscheidene dames zaten ‘en grande toilette’ in een halven cirkel geschaard om een andere dame, met een klein meisje op haar schoot. Eenige heeren liepen of stonden met elkaar te praten. Door mijn geleider werd ik aan de alleenzittende dame voorgesteld met de woorden: ‘Madame Leroy, monsieur est le cavalier hollandais’. Ik salueerde, wat met een buiging door de dames beantwoord werd. Madame Leroy stond op, reikte mij de hand en bedankte mij allergracieust voor de moeite, die ik mij gegeven had om haar rijtuig veilig naar de Prefectuur te geleiden, maar, zeide zij, de menigte geloofde dat Princesse Pauline met mij in het rijtuig zat, dit was niet zoo en u zult mij een groot genoegen doen dit aan iedereen te willen vertellen. Ik antwoordde, dat als Madame Leroy dit zeide, ik het niet anders als gelooven moest, temeer, daar ik Madame Borghése nimmer gezien had en dus ook niet herkend kon hebben, dat ik verder zeer gaarne aan haar verlangen zou voldoen om bij elke gelegenheid de verzekering te geven dat la Princesse Pauline *niet* in 't rijtuig gezeten had. Ik voegde er bij, dat het mij zeer verheugde de beide dames in veiligheid te hebben mogen brengen en dat ik hoopte, dat geen van beiden door schrik en onsteltenis geleden zouden hebben. Madame Leroy nam dit antwoord zeer gracieus op en noodigde mij uit verder aan hare *réunion* te blijven deelnemen, waarvoor ik echter beleefd bedankte, daar mijn toilet niet beantwoordde aan het tenu, waarin de overige heeren gestoken waren.

Trouw heb ik mijn belofte aan Madame Leroy gehouden, maar altijd werd ik er om uitgelachen en beweerde men dat Madame Leroy van mijne onbekendheid en onverschilligheid als vreemdeling gebruik gemaakt had, om het publiek te doen gelooven, dat Princesse Pauline niet onder haar dak vertoefde.

Daar de vrede tusschen de geallieerde mogendheden en Frankrijk werkelijk geteekend was, werd ons door den militairen kommandant medegedeeld, dat wij van ons woord van eer ontslagen waren en vrijheid hadden om naar ons

vaderland terug te keeren. Een van ons moest zich echter eerst naar Toulon begeven om aldaar van den Préfet maritime onze feuille de route in ontvangst te nemen, waartoe mijn persoon door hem gedesigneerd werd. Den 23sten April vertrok ik dan ook te paard naar Toulon. 's Avonds kwam ik in Toulon aan, waar nog al verandering had plaats gehad sedert wij het fort La Malgue verlaten hadden.

De kommandant van dat fort had zich voor den kop geschoten wegens spijt over den val van Napoleon. Van de vele oorlogschepen lagen nog maar enkele ter reede, daar de bemanningen, door het vertrek der vreemde matrozen en mariniers, verloopen waren. De schepen, die op de reede lagen, hadden de driekleurige vlag met de koninklijke witte verwisseld en militairen en burgers droegen de witte kokarde op hoeden en mutsen. Op mijne wandeling naar La Seyne om eenige kennissen te bezoeken, kwam ik den Capitaine de frégate Le Camp tegen, die op ‘Le Gênois’ gediend had. Hij was een trouw aanhanger des Keizers geweest en beweerde altijd, dat Napoleon niet alleen Engeland maar ook Rusland ten onder zou krijgen. Toen ik hem nu vroeg wat hij van die verandering met het Keizerrijk dacht, antwoordde hij: ‘Je m'en f... je suis français, j'aime le changement’.

Den 25sten April vertrok ik weder van Toulon. Bij een herberg, waar ik eenige oogenblikken afgestegen was, in de nabijheid van den weg naar Lorgues, vernam ik van een boer, dat Oostenrijksche troepen in aantocht waren, die Keizer Napoleon naar Fréjus moesten geleiden en een oogenblik daarna zag ik reeds eenige Hongaarsche ruiters den weg afkomen. Dadelijk steeg ik weder te paard om den Franschen Keizer te gemoet te rijden. Na een half uur ontmoette ik de voorhoede van het Eskorte van Napoleon. Ik sprak een van de officieren in het Duitsch aan, vertelde hem dat ik een Hollandsch zee-officier in Franschen dienst was geweest, en verzocht hem mij in de gelegenheid te stellen den gevallen Keizer te zien. ‘Ga maar mede,’ zeide hij. Wij reden terug langs het eskorte tot wij eindelijk de koets zagen, waarin Napoleon naast generaal Bertrand zat. Terwijl ik mijn paard staande hield, reed de koets mij stapvoets voorbij. Ik kon niet nalaten den ex-Keizer te salueeren. Napoleon keek mij met zijne donkere oogen in zijn bleek geel gelaat uit-

vorschend aan, mogelijk omdat hij wel zag dat ik de Fransche zeeofficiers-monteering aan had, maar noch de driekleurige, noch de witte kokarde droeg. De Hongaarsche officier en ik volgden het rijtuig van Napoleon tot aan den weg naar Draguignan. Dicht bij het kruispunt der beide wegen stond het buitenverblijf van een zekeren heer Despan, waar Napoleon zoude overnachten om den volgenden morgen naar Fréjus te gaan en zich daar in te schepen naar Elba. Het trof mij hoe eerbiedig het landvolk langs den weg hun gewezen monarch groette en, ofschoon allesbehalve een vriend van Napoleon, gevoelde ik toch diep medelijden met dien man, eens zoo gevreesd en nu als een gevangene door de militaire macht van een vreemde mogendheid weggevoerd. Later vernam ik, dat men den Keizer bij zijne aankomst op het kasteel van den heer Despan, nadat hij zijn rijtuig had verlaten, behendig een kistje ontstolen had, inhoudende 60.000 francs.

Daar ik door dit oponthoud eenige uren verloren had, zette ik in flinke draf mijn reis naar Draguignan voort, maar mijn paard verloor een zijner hoefijzers, zoodat ik verplicht was in het dorpje Videauban opnieuw af te stijgen om het te laten beslaan. Toen mijn paard weder behoorlijk beslagen voor de herberg werd gebracht, was het reeds duister. Ik steeg op en, na de rust die ik en mijn paard genoten hadden, reed ik straf door. Toen ik, na eenigen tijd gedraafd te hebben, mijn paard deed stappen, bemerkte ik tot mijn schrik dat ik mijn valies en den mantel kwijt was, die achter aan het zadel gegespt waren geweest.

Toen ik te Videauban weder te paard was gestegen, had ik duidelijk gezien dat valies en mantel nog op hunne plaats hingen. Ik keek de riemen en gespen eens na, maar die waren ongeschonden, zoodat ik begreep dat de waard of de stalknecht of beiden, - want beiden hadden echte boeventronies, - den schelm in deze zaak hadden gespeeld.

Waarschijnlijk hadden zij de riemen losgegespt, zoodat op het eerste gezicht alles in orde moest schijnen, maar nauwelijks in draf moesten valies en mantel van het paard glijden en op den grond vallen. De waardin, een leelijk wijf, die mij tot op het laatste oogenblik met allerlei gemeene aardigheden vervolgde, had waarschijnlijk gediend om mijne aandacht af te leiden. En mantel én valies had ik geleend

van een mijner kameraden, het geld en de feuille de route waren gelukkig in mijn zak geborgen. Ik stond een oogenblik in beraad of ik naar het dorp terugkeeren zou, maar het was reeds nacht en zóó donker dat ik, op mijn paard gezeten, geen voorwerpen op den grond meer onderscheiden kon. Bovendien begreep ik, dat de schelm wel gezorgd zou hebben bij de hand te zijn om de gevallen voorwerpen op te rapen. Ik reed dus maar door en kwam tegen 2 uur in den morgen te Draguignan aan, gelukkig zonder nieuwen tegenspoed ondervonden te hebben, want ik hoorde later dat er dikwijls van uit het gebergte en de dorpen slecht volk op den grooten weg rondzwierf en de wolven het den reizigers ook lastig konden maken.

Nauwelijks brak de dag aan of alle mijne kameraden waren op de been en verlangden van mij het nieuws uit Toulon en het resultaat mijner reis te vernemen. Toen ik hun ook verhaalde dat eenige officieren, die ik gesproken had, niet aan den voortdurenden tegenspoed van Keizer Napoleon geloofden en het gerucht te Toulon liep, dat zich een corps d'armée fransche troepen gevormd had om met geweld van wapenen den keizer weder op zijnen troon te herstellen en de Oostenrijkers alweder teruggeslagen waren, toen greep de angst om weder door de Franschen als gevangenen gearresteerd te worden, mijne kameraden zóó aan, dat zij op staanden voet wilden vertrekken. Een van hen zelfs achtte het niet raadzaam de voordeur van het huis uit te gaan, maar liep door den tuin en klom over de schutting. Dertig jaren daarna heb ik hem teruggezien.

Hoewel ik mijne kameraden gaarne gevolgd had, gevoelde ik mij na dien tocht te paard te moede om al weder dadelijk te voet de reis naar het vaderland te ondernemen. Ik had behoefte aan rust, en vooral aan wat slaap, en ik kon toch ook Draguignan niet verlaten zonder een afscheidsgroet aan Pauline gebracht te hebben. In den namiddag, na mij door den slaap verkwikt en wat opgefrischt te hebben, begaf ik mij dus naar het huis van haar Oom en Tante. Ik werd zóó beleefd en minzaam ontvangen en ik moest zóóveel vertellen, dat er van afscheidnemen gedurende dit bezoek niets kwam en ik des anderen daags terugkeerde. Bij het afscheid nemen vertelde Pauline mij dat zij over een maand

te Genua terug zou zijn en wilde dat ik, in plaats van naar Holland te gaan, haar in Genua zou komen opzoeken. Ik verlangde niets liever en had toen ook het stellige voornemen die reis naar Genua te aanvaarden.

Des morgens van den volgenden dag zat ik op mijne kamer te ontbijten, toen er geklopt werd en een welgekleed heer binnentrad. Hij groette mij zeer beleefd en zeide door iemand, die onbekend wenschte te blijven, gezonden te zijn om mij eenige gelden te overhandigen voor het volbrengen van mijne reis naar Holland, in de hoop dat die mij welkom zouden zijn. Tegelijkertijd legde hij op de tafel eene beurs met eene aanzienlijke som in goud. Natuurlijk was ik verbaasd over dit bezoek en dit aanbod, maar het kon mij niet in den zin komen die aanbieding aan te nemen, voor dat ik wist wie de persoon was, die mij zoo goedgunstig bedacht. ‘Ik mag u die persoon niet doen kennen,’ zeide mijn bezoeker, ‘maar er bestaan geene redenen waarom gij u over den gever in het minst ongerust behoeft te maken. Hij geeft dit geschenk met genoegen en wenscht dat u het aanneemt.’ - Daar ik nu werkelijk groot gebrek aan geld had, antwoordde ik: ‘Als het zoo gelegen is, wil ik wel tweehonderd francs accepteeren, na het passeeren van een schuldbekentenis, maar dien vollen buidel goud volstrekt niet.’ - Daar de beleefde zaakgelastigde zag dat ik op mijn stuk bleef staan, telde hij mij tweehonderd francs in gouden Napoléons uit en ik overhandigde hem eene schuldbekentenis aan toonder, terwijl ik hem verzocht mijn welgemeenden dank aan den onbekenden gever te willen overbrengen. Die schuldbekentenis is mij echter nooit aangeboden geworden. Toen ik later met mijne kameraden over deze ontmoeting sprak, waren wij het er over eens, dat het een bewijs was, dat la Princesse Pauline Borghése wel degelijk in het rijtuig gezeten had en zij het was, die mij dat reisgeld had laten aanbieden.

Ik was nu gereed om de reis te aanvaarden, maar alles behalve vast besloten om naar Holland te gaan. Genua spookte mij door het hoofd. Vooreerst begaf ik mij naar Aix en Provence, van waar ik dan op Marseille en later per schip naar Genua zou kunnen gaan. Te Aix in het Hôtel des Princes ontmoette ik eenige van mijn kameraden, onder wie ook Keuchenius, die al dadelijk zijn blijdschap

toonde, dat wij nu gezamentlijk naar Holland zouden reizen. Toen ik hem echter mededeelde dat ik over een geheel ander plan dacht, deed hij al het mogelijke om mij het dwaze daarvan onder het oog te brengen. Maar in den toestand waarin ik verkeerde, - alle jongelieden zullen dit volkomen kunnen begrijpen, - liet ik mij zoo gemakkelijk niet overreden. Toen nu den volgenden morgen de diligence naar Avignon voor de poort van het Hôtel gereed stond, had Keuchenius er stilletjes mijn valies in laten brengen en terwijl ik hem tot aan de diligence vergezelde, pakte hij mij plotseling bij den arm en trok mij met hem er in. De diligence reed weg en mijn lot was beslist.

Te Avignon werden wij door de Oostenrijksche autoriteiten in twee partijen verdeeld, elke partij kreeg hare eigene feuille de route en Keuchenius raakte van mij af. Als oudste was ik de drager van de feuille de route van onze partij. Tevens kregen wij van diezelfde autoriteiten een gerequireerde kar met twee paarden om met onze personen en onze bagage den weg étapes-gewijze te vervolgen. Niet overal vonden wij bezetting der geallieerde troepen en dan hadden wij dikwijls last van de bevolking. Zoo kwamen wij niet ver van Montélimart door een dorp, waarin de boeren ons zeer kwalijk gezind schenen. Onder het geroep van ‘Vive Napoléon’ dreigden zij ons den hals af te snijden, Wij waren blijde weder heelhuids uit het dorp en op den grooten weg te zijn.

Te Lyon mochten wij een paar dagen uitrusten en werden wij bij inwoners ingekwartierd. Ik bij een zekeren Monsieur Joseph Robert, négociant, Rue de la Pêcherie No. 46. Brave menschen, die mij zeer gastvrij ontvingen en alles deden om mij het verblijf ten hunnent aangenaam te maken. Van Lyon gingen wij per ‘coche d'eau’ naar Macon, waar Sinkelaar en ik ingekwartierd werden bij eene marchande de drap, die alles behalve in haar schik was nog meer militairen te moeten huisvesten, daar zij nu al niet wist hoe zij het twee pruisische luitenants naar den zin moest maken, die niets deden dan razen en tieren en de meubels stuk sloegen. Wij brachten een bezoek bij die beide luitenants, die de mooie kamer van het huis in beslag hadden genomen. Toen wij ons hadden bekend gemaakt, behandelden zij ons als

wapenbroeders van een bevriende mogendheid. In den loop van het gesprek roerde ik ook de klacht van de ‘hospita’ aan. ‘Ja,’ zeiden de Pruisen, ‘dat kan wel zijn, maar die Franschen zijn duizendmaal erger in ons land te werk gegaan, wanneer wij daarvan een beschrijving gaven, zouden de haren u te berge rijzen. Toch bepleitten wij de zaak van onze gastvrouw met te zeggen, dat deze arme weduwe dit alles niet helpen kon en zij, daar er geen man in huis was, er recht op had met wat meer moderatie behandeld te worden, wat zij ten slotte dan ook met ons eens waren.

Van Macon naar Chalons reisden wij weder per ‘coche’. Wij hadden op dit vaartuig eene ontmoeting, die onaangename gevolgen voor ons en voor mij in 't bizonder had kunnen hebben. Toen wij Hollanders namelijk op het dek zaten, kwam de ‘patroon’ van den ‘coche’ naar ons toe en vroeg mij, die voor ons allen de vracht betaald had, of ik niet even in het ruim wilde komen, daar hij questie had met een paar Engelschen over de vracht en hij die lieden niet verstond en zij hem niet. Beneden vond ik werkelijk een paar Engelsch sprekende lieden, die mij vertelden dat zij de schipper en de bootsman waren van een door de Franschen buitgemaakt Engelsch koopvaardijschip en nu naar Engeland terugkeerden. Zij vonden de vracht door den patroon geeischt te hoog. Nadat ik hun aan het verstand gebracht had, dat zij niet meer betaalden dan ieder ander, kwam deze zaak in het reine. Mij trof echter het donker uiterlijk van deze Engelschen en hun vreemd accent, wat ze mij ophelderden door te zeggen, dat zij wel Engelsche onderdanen waren, maar geen geboren Engelschen, dat zij van Malta geboortig waren. De schipper vroeg mij of ik ‘maçon’ was en toen ik hierop bevestigend geantwoord had, deed hij zich ook als ‘maçon’ kennen en verklaarde mij, dat zij geen geld genoeg bij zich hadden om Engeland te bereiken, waarop ik hem een dubbelen gouden Napoleon gaf, hoewel zij mij weinig aanstonden. Ik ging dan ook spoedig wreder naar boven. Te Chalons aangekomen, begaf ik mij met onze feuille de route naar den Militairen Kommandant der geallieerde bezettingstroepen, een Wurtembergsch officier van hoogen rang. Ik ontving van hem inkwartierings biljetten voor ieder onzer en toezegging voor den volgenden dag van een wagen

met twee paarden ter voortzetting onzer reis. Nadat Sinkelaar en ik weder in hetzelfde huis onze kwartieren hadden betrokken, maakten wij gebruik van den prachtigen avond, - het was de 8ste Mei, - om nog wat in een koffiehuis op de Saonekade te gaan zitten, waar wij nog enkele onzer kameraden aantroffen. Nauwelijks waren wij daar of de beide Engelschen van den ‘coche’ kwamen op mij af en vroegen of wij morgen verder zouden reizen en of zij zich dan bij ons mochten aansluiten. Wel hadden wij er geen van allen zin in, maar 't was moeilijk om te weigeren in deze omstandigheden. Ik antwoordde dus, dat wij een wagen hadden om morgen verder te reizen en dat zij mede konden gaan. Zij bleven verder bij ons zitten en onder het naar huis gaan wees mij de Engelsche schipper in eene straat, die wij door gingen, zijn logement aan.

Den volgenden morgen waren Sinkelaar en ik reeds vroegtijdig bij de hand. Om 8 uur zouden wij van de markt vertrekken en daar mij, als oudste, de regeling van onze reis door Frankrijk was opgedragen, had ik mij bij mijn ontbijt gehaast en dit genuttigd, terwijl Sinkelaar daaraan nog moest beginnen. Ik zeide hem toen, ‘Sinkelaar ik zal nu maar vooruit gaan om te zorgen dat onze wagen behoorlijk geleverd wordt en dan meteen die Engelschen waarschuwen, opdat wij op die kerels niet behoeven te wachten.’

Dit afgesproken zijnde, begaf ik mij naar de straat, waarin zich het logement van de Engelschen bevond. Doch al dadelijk troffen in die straat mijne aandacht de vele menschen, die voor het huis, waar de beide Engelschen woonden, eene dichte menigte vormden. Naderbij komende ontstond er veel gepraat en gefluister en vestigde zich aller aandacht op mij. Toen ik de voordeur inging, was ik omsingeld door menschen, die met mij naar binnen, en mij als 't ware de trap opdrongen, terwijl zij zoo iets mompelden van: ‘Allez toujours, par ici, vous trouverez ces messieurs en haut’. - Ik was natuurlijk uiterst verbaasd over deze handelwijze van het straatpubliek, maar tijd om mij nijdig te maken had ik niet, want eenmaal de trap op zijnde, kwam ik op een klein portaaltje, werd er eene deur opengedaan en drong men mij in eene kamer. Nauwelijks was ik er in, of ik zag de deur achter mij dichtslaan en hoorde den sleutel omdraaien. Nu riep men mij door

de deur toe: ‘N'essayez pas de descendre, vons êtes bien surveillé!’ Het was een vrouwenstem, die mij dit toeriep, krijschende als eene furie, en ook de meerderheid van het publiek, dat mij gedrongen had, bestond uit vrouwen. Ik begreep nu dat men met mij iets in den zin had, waarvoor ik op mijne hoede moest zijn. Ik begon toen het vertrek eens rond te zien, dat vrij goed gemeubileerd was en voorzien van een vuurhaard, waarbij tang en aschschop stonden. Terwijl ik daarnaar toe liep om een van die ijzers ter mijne verdediging op te vatten, zag ik een alcove met een ledikant, waarin een persoon lag, zooals het mij voorkwam, ernstig ziek, want ik hoorde steunen en nu en dan gekerm. Terwijl ik nog in beraad stond wat te doen in dit zonderlinge geval, hoorde ik mannenstemmen op de trap; eenige gewapenden, die ik voor nationale garden herkende, openden de deur en een officier zeide mij, dat ik zijn gevangene was en hem had te volgen. Ik zeide dien officier, dat ik zeer wel begreep dat er iets gebeurd moest zijn, waaraan men mij van medeplichtigheid beschuldigde, dat ik hem gewillig zoude volgen, maar hem verzocht mij wel te willen zeggen van *wat* men mij beschuldigde. De officier vertelde mij toen, dat de beide Engelschen in den afgeloopen nacht hun slaapkamer hadden verlaten, de kasten en het bureau hadden opengebroken, wat zij aan goud, zilver en geld vonden hadden geroofd, en zich toen gereed maakten het huis te verlaten, doch overvallen waren door den heer des huizes, die wakker geworden en opgestaan was. Er had toen een worsteling plaats gegrepen, waarin den heer des huizes door een der Engelschen een dolkstoot in de zijde was toegebracht, die hem bewusteloos had doen nederstorten, dat hij de persoon in het ledikant was, die ik had hooren steunen en kermen en dat zijn leven in groot gevaar verkeerde. Wat mij betrof, men had mij den vorigen avond met de beide Engelschen gezien en dit was aanleiding tot mijne arrestatie.

Wij gingen nu naar beneden en omringd door gardes nationales werd ik naar het Stadhuis geleid. Mijn eskorte had moeite om mij te vrijwaren voor de beleedigingen van het publiek, dat schreeuwde: ‘ou doit le pendre, il est le complice du meurtrier’, en voortdurend opdrong. Op het Stadhuis traden wij een ruim vertrek binnen, waarin aan eene

tafel de Wurtembergsche hoofdofficier met nog andere officieren en de *Maire* van de stad gezeten waren. De Wurtembergsche hoofdofficier erkende dadelijk in mij den Hollandschen aspirant, die den vorigen dag bij hem geweest was om de feuille de route te doen afteekenen. Hij sprak mij in het Hoogduitsch aan en vroeg wat ik te zeggen had aangaande de beschuldiging, die men tegen mij ingebracht had. Ik verzocht hem toen het relaas te willen aanhooren van mijne ontmoeting en kennismaking met de Engelschen, waarin hij toestemde en toen ik dit gedaan had en er bij voegde dat mijne kameraden, die waarschijnlijk tot vertrek op mij stonden te wachten, de waarheid van een en ander zouden willen getuigen, antwoordde hij: 'Neen, jongmensch, ik heb het volste vertrouwen in hetgeen gij gezegd hebt en houd u voor volkomen onschuldig. Ga heen, en vervolg uwe reis met uwe kameraden.' Tevens gaf hij last aan een der officieren om mij eene wacht mede te geven en dit was hoog noodig, want het gepeupel was alles behalve ingenomen met de uitspraak van den Wurtembergschen hoofdofficier en wilde mij te lijf met eene woede en eene kwaadaardigheid, die mij ten laatste met angst vervulde om in zijne klauwen te vallen. De Wurtembergsche soldaten beschermden mij echter flink, zoodat ik behouden bij mijne kameraden aankwam, waarop wij onmiddellijk, steeds onder geleide, de stad verlieten. Of men de beide schelmen nog in handen heeft gekregen weet ik niet, maar de verwarring, die toen in Frankrijk heerschte, tengevolge van de ommekeer van zaken en de bezetting door de troepen der geallieerden, zal hun ontkomen wel gemakkelijk hebben gemaakt.

Van Châlons reden wij naar Beaune, waar Sinkelaar en ik een uitstekend tehuis vonden bij den advocaat en notaris Marclot, die op eene mooie villa buiten de stad woonde. Een gezelligen avond brachten wij daar door, onder aangename kout en mooie muziek, door de eenige dochter des huizes ons voorgespeeld. Van Beaune ging het over Dijon, Vitteaux, Semur, Avallon, Vermanton, Auxerre naar Joigny, waar wij Russisch krijgsvolk vonden en door hun officieren op champagne werden onthaald, verder naar Sens, waar Sinkelaar en ik ieder een afzonderlijk inkwartieringsbiljet kregen. Ik kwam bij een heer Violet le Duc, een vurig Napoleonist, maar

toen ik hem ten slotte bij het heengaan vroeg of hij den Keizer terugwenschte, antwoordde hij: ‘Je suis fatigué de la Révolution et de ses suites. Je désire le repos, qu'on le retrouve avec les Bourbons.’

Van Sens ging het over Bray en Nangis. In deze laatste plaats maakten wij kennis met een Oostenrijkschen cavalerieofficier, die van zijn korps met verlof naar Parijs ging en verlangde met ons mede te reizen, waartegen wij natuurlijk niets hadden in te brengen. Zoo legden wij dan gezamenlijk het laatste gedeelte van onze reis naar Parijs af. 't Was nog al warm weder, en moede waren wij ook, zoodat wij allen lagen te dommelen in den wagen, toen wij uit onze rust door flinke striemen van een zweep werden opgeschrikt en uitkeken door wien die liefkoozing ons werd toebedeeld. Naast ons reed een door vier paarden getrokken bagagewagen op welks bok twee Wurtembergsche militairen zaten. Deze lieden hadden zich driftig gemaakt op den Franschen boer, die op onzen bok zat, omdat deze naar hun zin niet genoeg voor den bagagewagen uitgehaald had en daarom hadden zij maar eens duchtig met de zweep rondgeslagen. Wij waren als dol van woede, sprongen uit den wagen, en wilden, de Oostenrijker met de sabel in de vuist, de Wurtembergers te lijf. Maar deze hadden niet zoo spoedig ontdekt dat zij niet op een wagen met kalveren, maar beladen met jonge officieren hadden toegeslagen, of zij begrepen dat hun die tuchtiging kwalijk zou kunnen bekomen, lagen daarom de zweep eenige malen met aandrang over het vierspan en galoppeerden met den zwaren bagagewagen weg alsof het een spanedoos was geweest. De Oostenrijksche dragonder-officier zwoer de kerels te zullen vinden en hen eigenhandig in stukken te houwen. Intusschen waren de striemen van de zweep nog dagen daarna op onze respective lichamen te herkennen.

Den 12^{den} Mei kwamen wij te Parijs aan. Er was veel drukte in Frankrijks hoofdstad en geen wonder. Russische, Pruisische, Oostenrijksche en zelfs Engelsche troepen waren er ingekwartierd of lagen in den omtrek in bivak. Alle hôtels waren propvol en de paleizen bewoond, want het aantal hooge personnages was aanzienlijk. Keizer Alexander met zijne beide broeders, de Koning van Pruisen, Vorst Blücher, Wellington en eene menigte generaals hielden er

verblijf. Daarbij deed Lodewijk XVIII met zijne hofhouding ook nog zijne intrede. De Parijzenaars waren over 't algemeen zeer tevreden, want al die vreemdelingen maakten groote verteringen in winkels, koffiehuizen en hôtels. In den tuin van het *Palais Royal* was het voortdurend kermis en de farotafels der speelhuizen, waardoor de omgeving van het *Palais Royal* berucht is, waren van 's ochtends tot 's avonds bezet door een groote menigte gelukbeproevers van alle natiën. Ik had eene kamer in 't *Hôtel des Etrangers*, maar *au cinquième*, *là oú finit l'escalier*, maar toch was ik vrij goed gelogeerd en had het geluk in hetzelfde hôtel Keuchenius weder te ontmoeten, die een paar dagen vóór mij te Parijs was aangekomen. Hij vertelde mij dat hij van den Schout bij nacht Buyskes vernomen had dat wij, die uit het fort La Malgue ontvlucht waren, door een bijzonder toeval de kans ontkomen waren om doodgeschoten te worden. Keizer Napoleon had onder het ontvangen rapport van onze dienstweigering en onze vlucht uit het fort met eigen hand geschreven: '*Ceux-là méritent la mort*' en de opdracht om ons onverwijld te doen fusilleeren. De verzending van dit document werd echter door de tusschenkomst van genoemden Schout bij nacht vertraagd, en zoo is het vonnis niet eerder verzonden als toen een gedeelte, van het leger der geallieerden reeds in Zuidelijk Frankrijk was binnengedrongen. Het waren de Hongaarsche huzaren, die den courrier uit Parijs met de brieven voor Toulon en andere steden der Provence aanhielden en gevangen namen, zoodat de kommandant van het fort La Malgue nimmer kennis kreeg van 's Keizers last ten opzichte van ons; gelukkig, want ijverig Bonapartist als hij was, zou hij de uitvoering er van geen oogenblik uitgesteld hebben en ons dat vonnis, zelfs toen wij reeds op parool waren, hebben doen ondergaan.

Schout bij Nacht Buyskes bevond zich te Parijs eigenlijk op weg naar Toulon, daar hij aangewezen was geworden om het bevel over een gedeelte van het Eskader op zich te nemen. Toen hij te Parijs aankwam, had hij echter gemerkt dat er een belangrijke ommekeer van zaken in Europa te verwachten was, en begrepen, dat het zaak voor hem was eenigen tijd te Parijs te blijven en de kat uit den boom te kijken, vóór hij de reis naar Toulon vervolgde. Hij wendde te dien

einde ongesteldheid voor, als gevolg van een blessure, in 1810 op de terugreis uit Oost-Indië bij een gevecht met een Engelsch oorlogschip opgedaan en waarvoor hij ruim twee jaren nonactief was geweest. Op deze wijze zijn verblijf te Parijs verlengende, had hij gelegenheid kennis te krijgen van het lot, dat zijne jeugdige landgenooten te Toulon te wachten stond en aan zijnen invloed en zijn slim overleg hadden wij het te danken, dat het bevelschrift van Napoleon, ons vonnis behelzende, zoolang opgehouden werd en daardoor nimmer aankwam.

Den 17^{den} Mei nam ik een plaatsbiljet aan de Messageries van Van Gend en Loos, rue Notre Dame des Victoires, en een paar dagen later vertrok ik uit Parijs naar Rotterdam, waar ik hoorde, dat de Prins van Oranje weder op Hollandschen bodem was teruggekeerd en tot Souvereine Vorst was uitgeroepen. ‘Waarom niet weder als Stadhouder?’ vroeg ik. Den 24sten Mei 1814 was ik te 's-Gravenhage en daar vernam ik, dat de reorganisatie van het Korps Zeeofficieren weldra in het licht zou verschijnen en ik alsdan ook mijne benoeming zou ontvangen.

Verzen.

I.
Nu sterven de rozen.

Nu sterven de rozen wel overal,
  Maar ik heb gered van den ruwen dood,
In een lucht als van lente, in een kelk van kristal,
  Septemberrozen, liefderood.

Maar nu vallen de bladen al in mijn hand,
  O, nu vallen de bladen al in mijn schoot,
En zij lijken de schelpen van levensstrand
  En de vlokkende wolken van avondrood,

En de tranen zoo zwaar van wie geen bemint,
  En tragische trage droppelen bloed....
Eén ziet er mij aan als een lijdend kind,
  Met vlammende wangen, dat sterven moet.

Nu blijven alléen maar de harten bloot
  En de smartlijke doornen, in kil kristal.
Ze waren zóo broze al, zóo rijp voor den dood:
  Nu sterven de rozen wel overal.

II.
Wilde wingerd.

De wilde wingerd laat haar bladen mat
  Droppelen neer en vlekke' als vallend bloed
  Het murwe mul, wel wetend dat zij moet
Verwelke' en sterven, langzaam, blad na blad.

Verslapt en saploos, moe van duldenmoed,
  Wijl zomerzon haar kwijnend zijn vergat,
  Gekruizigd wreed op bruinvermolmde lat,
Smeekt ze om één bleeke streeling nog van gloed.

En krachtloos, klachtloos zijgen, één voor één,
  De bladen neer en late' armzalig bloot
De martel-strak-gespannen ranken.... Ween,
  O wingerd! bloed'ge blade' om droeven dood,
Na Mei-beloofde zomerzaligheên,
  Zoo nôo verlore' en die gij nooit genoot.

III.
Witte seringen in haardgloed.

Karmijnen schijn van vlammenvuur laat blozen
De blanke pluimen, die zich mollig ronden,
Van teedere seringen, wreed gezonden
Uit zuiderzonnezoelte, om droeve, in boozen
Moordenden noordenwinter stil, aan wonden
Onzichtbaar, weg te kwijnen. - Gloed van rozen
Werpt zóo de zon, in roode apotheosen,
Op blank van sneeuw, tot vlokken bloeie' als monden.

Zoo leidde een laan mij zacht naar 't land van droomen,
Het blanke land waar lachen is noch weenen.

Wil me uit die bloeme' uw ziel omzweven komen,
Door vlammenvuur met sprokerood beschenen,

O tooversneeuw, die rook naar lente-aromen,
In de eeuwigheid versmolten en verdwenen?

IV.
Elfekelk.

Ik droomde in zomerzoel aromenbad,
Toen 'k plots ontwaarde, met een leliekelk
Vol vonklend vocht zoo blank als manemelk,
Een maanblonde Elf, die bij mijn peluw zat.

- ‘Is rein uw mond, dat zonde niet verwelk'
Het koel satijn van 't welvend lelieblad,
Zoo neem deez lelie, tooverwijn bevat
Die bloem, wees blij: ik bied haar niet aan elk.

Drink leeg dien kelk, doch enkel wen u dorst
Naar 't hoogste goed en 't heerlijkst hemelheil,
En zorg wel zeer, dat nooit ge een drop vermorst
En geef hem nooit aan vreemde blikken veil.
Dan voelt ge een vogel ópwieke' uit uw borst,
En zinge' een lied, dat geeft wel vrede een wijl.’

V.
Feeëtroost.

1.

Klein kindje zoet, aanvaardde ik vroom-gedwee,
Gelijk een heilzaam-wrange medicijn,
Die zuivren zou mijn ziel, de bange pijn,
Die heel den nacht mij peinzend waken deê.

Zweefde op mijn peluw neder maneschijn,
Die bleek door windbewogen wolken gleê,
'k Herkende blij een meelij-teedre fee,
Die, uit een sprookje, sloop door 't blank gordijn.

- Zij mag mijn pijn, die brandt mijn zonde weg,
Niet ván mij nemen: de overzij van 't graf
Is 't ware leve' en lijden wijst den weg!

Maar trillend wil de zilvren tooverstaf
Mij schenke' een gave en fluistren hoor ik: - ‘Zeg,
Geduldig kind, wat wou je dat 'k je gaf?’

2.

Ik vouw de hande' op 't kloppen van mijn borst....
Zal 'k wijsheid vrage' als koning Salomo,
Die roem en rijkdom óok erlangde en zoo
Verkrijgen meer dan 'k wel om vragen dorst?

Ik peinze en wacht - zoo beeft een koorknaap, blôo,
Dat schenkend hij den heil'gen wijn vermorst,
Die lesschen moet de groote godedorst
Van 't knielend menschdom. Aarzlend aadm ik nôo.

- ‘O geef mij schoonheid! weze ook schoonheid-arm
Als grauw een vogel, waar toch elk van weet
Hoe prachtvol is zijn zangziel rijk en warm,
't Mijn lichte ziel omhullende aardsche kleed!’

Zacht zingt de fee - ik voel haar donzen arm -:
- ‘Ik breng je schoonheid, elken nacht van leed!’

VI.
In bleekgroen licht.

In bleekgroen licht van luwe lentelanen,
   Komt, wonde voeten, moe van steenen steden,
Hier zachtblank zand en koelgroen mos betreden
   En heel het bosch voor u alleenig wanen.

Laat, smartlijk brandend hart, u rein omvreden
   Door loof-aromen, die zich vleiend banen
Een vrijen weg tot waar die wel van tranen
   Besloten ligt in grotzwart van verleden.

   En rust een wijl van peinzen over leven
En dood, o leedmoe hoofd, waar blank op brandde
   De Pinkstervlam, die voort mij heeft gedreven
Om de eigen ziel te strooien door den lande,
   Wijl zóo mijn God bevolen had... o beven
Voel ik die vlam, den Farizeeër schande.

VII.
Overstroomde landen.

Een reuzebaarkleed - zilvergrijs satijn -
   Ligt over heel de polderwei gestrekt,
Waar luwe Mei geen looverleven wekt
   Dan wilgekruinen, tuilend pluimefijn
Boven het water. Weenend lijze lekt
   Uit grijze luchten bleeke wederschijn.
En heeml en aarde smelten zonder lijn,
   Tot waar een dakje 't grijze oranje vlekt.

Maar plots verbreekt een breede zonnelach
   Van vroolijk koolzaad, als een gulden zoom
Van sombre wolk het grijs waar ál in lag.

   O bloeiend goud! o lichte lentedroom!
Tussche' aarde en hemel trilt uw vredevlag.
   Dat nu de duive in zege wederkoom!

VIII.
Doop.

Bij bronzen doopvont, blanke-roze'-omwonden,
Staat, blank, in licht waar wierookdampen waren,
In aureool van ijle zilverharen,
De eerwaarde priester, zuiverend van zonden
De donzen blonde kopjes, met den klaren
Gewijden vloed, waar blank zich roze' in ronden,
- Dat rozereukig reinheid word' bevonden -
Als vlokken schuim, die drijve' op zeeëbaren.

En paerlend drenkt die levende guirlande
Van zieltjes blank in slanke leliekleêren
De dauw van doop, dat zondevuur niet brande
De in 't vleesch verborgen engelvleugelveêren,
Waarmee de ziel, die leve' in 't lijf verbande,
Naar Hemelland zal juublend wederkeeren.

IX.
In droom.

Ik zie, in droom, oneind'ge lanen deinzen,
Waar boomen spiegle' in smaragdijnen beken.
Dan wijkt dat woud. - Een tooverwoord te spreken,
Bloeit ope' een mond... ik wacht in pooplend peinzen.

Doch plots - van wilde schrik wil 't hart mij breken -
Zie 'k honend wreed een doodekop mij grijnzen
In 't bang gelaat. - Wil wanhoop vreugde veinzen
Met dézen lach? - 'k zag liever tranen leken.

Die levensroode lippen zie 'k vervloeien
Zóo vreemd... 'k herken ze niet... 'k weet niet of goden-
Of duivellippen zwijgend vóor mij bloeien.

Zijn 't honinglippen die beloften boden?
Zijn 't alsemlippen die ik moet verfoeien?
O spreekt toch, spreekt toch, lippen van mijn dooden!

X.
O wonde ziel

O wonde ziel, door rossen wreed vertreden,
Die, traag en zwaar, den zegewagen zeulen
Van d' afgod Leven! wil uw deemoed heulen
Met d'eigen vijand? - Waar de rossen reden,
Zijn rood van tragisch avondbloed de geulen
Van 't somber rotsdal, ruig en ros beneden
De blanke roosgetopte berge', als Eden
Wijzende heil'gevingers. - Hoon uw beulen,
O wonde ziel! en sla de ruw verscheurde
Etherisch-teedre vlindervleuglen open,
De als bloemebladen malve en blauw gekleurde
Vleuglen, onzichtbaar wen ze in licht zich doopen
Van hoog azuur... O zoo nu trots u beurde
Boven de bergen! - Ziel, mijn ziel, blijf hopen!

XI.
Stille vijver.

Gelijk een reine droomgewijde vijver,
In heilig bosch, waar vroom de wind komt zingen,
Een scherpe steen in 't weeke hart voelt dringen,
Geslingerd wild door ruw een rustverdrijver;

Haar stilte rilt in breede rimpelingen...
Luid lacht de knaap en werpt, vol dwazen ijver,
Nu steen na steen in 't spiegelvlak: beschrijve er
Elk kantig keitje grooter smartekringen!

Zoo voelt mijn ziel de teedre spiegelbeelden
Van heeml en aard door 't honend woord vermoorden
En beeft van pijn om plots verloren beelden.

Dan kwetst de wereld wel met wreeder woorden
De zachte ziel. - En toch, de wonden heelden,
De steenen zonken, die haar vrede stoorden.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

J. Ernest-Charles. *La littérature française d'aujourdhui.* Paris, Perrin & Cie., 1902.
J. Ernest-Charles. *Les samedis littéraires.* Paris, Perrin & Cie., 1903.

Men kan het nog altijd maar niet eens worden over de rol van de critiek en de taak van den criticus. De uiting van een louter persoonlijk gevoelen mag de critiek niet zijn, niet een houden-van noch een niet-houden-van. Althans daarbij mag de criticus het niet laten. Maar wanneer critiek is ‘ook een kunst en niet de lichtste’, en wanneer het tevens waar is, dat bij alle kunst het leven, waartoe toch ook het letterkundig werk behoort, gezien wordt door een temperament, dan zal ook de criticus de literatuur noodzakelijk moeten beschouwen door zijn temperament. En dan is ten slotte die critiek de moeite van kennisneming waard, waaruit een temperament, een krachtige persoonlijkheid spreekt.

Zulk een critiek vindt men in de beide boeken, waarin Ernest-Charles zijne wekelijksche letterkundige beschouwing uit *La revue bleue* bijeengebracht heeft.

Militant en agressief is Ernest-Charles en hij is het uit overtuiging. ‘La critique est un contrôle. Le contrôle réclame la défiance. Le critique doit avoir le sentiment de la petitesse des littérateurs’, schrijft hij. En elders: ‘Een criticus moet hard zijn tegenover zijn tijdgenooten. Zoo alleen kan hij hun leidsman worden.’ De zedelijke gidsen hunner generatie ziet Ernest-Charles in de critici, en als zoodanig waardeert hij de Fransche critici Brunetière, Jules Lemaître, Faguet en Doumic. Allereerst Brunetière. Niet om zijn

stelsel, de bekende ‘évolution des genres’, dat hij verkeerd acht, althans van voorbijgaande waarde zooals alle stelsels, maar vooral om de hooge geestkracht die uit zijn werk spreekt, omdat Brunetière de krachtigste, de hevigst en meest methodisch agressieve persoonlijkheid is die hij kent, de man die daardoor het voorbeeld heeft gegeven van dat groote maatschappelijke werk, dat den criticus van onzen tijd in waarheid tot een geestelijken leider maakt.

In Jules Lemaïtre waardeert Ernest-Charles, op zijne wijze, den doctrinair en den provinciaal: den doctrinair, ondanks al zijn zoeken en aarzelen en twijfelen, den provinciaal, ondanks al wat er Parijsch is in den vorm van zijn werk met den degelijken ondergrond. Want in Frankrijk kan men, beweert Ernest-Charles, alleen in de provincie een zoo degelijke en zoo methodisch verkregen litteraire kennis opdoen; te Parijs heeft men geen tijd om te leeren, want men moet er terstond schrijven, geen tijd om te denken, want men moet er dadelijk oorspronkelijke gedachten ten beste geven.

Faguet eert hij als den meest completen intellectueelen kunstenaar onder de denkers van dezen tijd, een criticus, naar den zin van Balzac als ‘magistrat des idées’, een die ons verbaasd doet staan door de lenigheid van zijn intelligentie, welke zich thuis voelt in de meest verscheiden werelden: de letterkunde, de wijsbegeerte, de politiek, de sociologie, en die ons bekoort door zijn fiere onafhankelijkheid. Nu hij zoo ingenomen is met Faguet, zou Ernest-Charles intusschen wel doen, dezen te volgen in zijn breed opgevatte waardeering van den invloed der vreemde letterkunde op de Fransche[1)] en zich niet zulk een letterkundig chauvinist te toonen als hij meer dan eens doet, o.a. in de inleiding van *La littérature française d'ajourdhui*, waar hij de, volgens hem, noodlottige invasie van vreemdelingen als Tourgueniew, Tolstoï, Ibsen, Hauptmann, uitmaakt voor ‘snobisme d'esprits déséquilibrés’ en ‘esprit commercial d'éditeurs.’

Eindelijk ziet Ernest-Charles ook in René Doumic van de *Revue des deux mondes*, een criticus met de eigenschappen van eruditie, onafhankelijkheid en autoriteit die ook Faguet bezit, een dier ‘directeurs de la pensée de leurs contemporains’, die daardoor tevens hun ‘directeurs de conscience’ worden.

1) Zie het opstel van Emile Faguet, ‘Sur l'éducation des écrivains et des autres mortels’ in *La Revue* van 1 Augustus 1903.

Tegenover deze critici naar zijn hart, die men om hun uitgebreide litteraire kennis misschien de vertegenwoordigers der professorale critiek zal willen heeten, stelt Ernest-Charles, zonder namen te noemen, die onstuimige onwetenden (impétueux ignorants), die met de groote geluiden en buitensporige gebaren van opgewonden kwakzalvers de Parijsche critiek, de boulevard-critiek, vertegenwoordigen; groteske en serviele wezens, wier stijl slap is als hun karakter, leeg als hunne hersens.

Ernest-Charles lijdt niet aan die koortsen van bewondering, die crisissen van geestdrift, die ‘fureurs exultatrices’, welke hij - à propos van de Anatole-France-vereering - een van de ernstigste intellectueele ziekten van onzen tijd noemt. Hij weet te bewonderen, maar hij weet maat te houden in zijn bewondering: ‘l'enthousiasme déprécie les éloges en leur ôtant leur vertu critique.’

Wat, naar zijne opvatting, in den huidigen stand der Fransche letterkunde in de eerste plaats nood doet, is schifting te maken tusschen de werkelijke, de echte schrijvers, die met hun werk een intellectueele, zedelijke en maatschappelijke actie beoogen, en wat hij noemt ‘de industrieelen van de letterkunde.’ Schoon schip maken en de lucht te zuiveren is, voor hem, de taak van den criticus, en hij schroomt niet dit als grondbeginsel te stellen: ‘C'est de l'énergie intellectuelle et morale des critiques d'aujourdhui que dépendra la force littéraire de la France dans le monde pendant la première moitié du XXe Siècle.’ Dat er op den huidigen dag weinigen zijn, die zulk een energie ontwikkelen, is voor Ernest-Charles een reden te meer om te doen wat hij zijn plicht acht.

Allereerst richt hij zich tegen den handelsgeest die zich onder letterkundigen doet gelden. Een boek wordt een zaak Schrijvers worden kooplui. De boekhandel is een van de belangrijkste takken der nationale nijverheid, de schrijvers behooren tot dien tak en alle takken van industrie verdienen te worden aangemoedigd. Derhalve...

Tot die industrieelen, die in de geschiedenis van den Franschen boekhandel een eerste plaats innemen, rekent Ernest-Charles een Marcel Prévost, wel bekend als de schrijver van *Les demi-vierges*, wiens boeken hem den indruk geven van meer gefabriceerd dan gecreëerd te zijn. Door zijn romaneske romans, eenig en alleen ‘histoires de femmes’, is Prévost, volgens Ernest-Charles, een van

de voortreffelijkste Fransche schrijvers voor de wachtkamers van Amerikaansche tandmeesters te Parijs of te Chicago; uit al zijn boeken, die nog meer scabreus dan onzedelijk zijn en eigenlijk alle hetzelfde onderwerp behandelen, walmt een sterke geur van goedkoope parfumerie; maar die eer moet men hem laten: zij getuigen van een ongemeene kracht van ‘volonté commerciale’ bij hun maker.

Een ander, nog roemruchter letterkoopman ziet Ernest-Charles in Victorien Sardou. De productie van dezen man is reusachtig en verscheiden, en het verbruik van zijn dramatische voortbrengselen, hun débouchés en hun cliënteele, nemen met het jaar toe. In courante artikelen vreest hij geen concurrentie: vaudevilles, drama's, comédies, melodrama's, feëriën, politieke satiren, operettes, historische of gerechtelijke tooneelstukken - alles heeft hij vervaardigd, en vervaardigd met het oog op de cliënteele van alle landen en alle werelddeelen. Daarom liet hij al die kostbare overtolligheden, als psychologie en stijl, dingen waarvan de inkoopsprijs buiten evenredigheid staat tot de winst die men er van maken kan, eenvoudig weg.

Men kan zich nog wel een ander beginsel denken dan die waarvan deze mannen uitgaan, daarin bestaande dat men zich niet bekommert om de cliënteele, maar, als een vrij man, werk maakt waarvan de schoonheid aantrekt om haar eigen kracht, - maar dat procédé is minder zeker en aan verschillende kansen onderhevig. Daarom wordt het slechts door een kleine minderheid gevolgd....

Verwacht Ernest-Charles de schoonheid, die hij in een letterkundig werk zoekt, van den stijl? Bij de broeders Rosny constateert hij een groote incorrectheid van stijl, waarvan hij niet weet of zij aangeboren dan wel aangeleerd is. Maar men kan slecht schrijven en toch niet alleen een braaf man, maar zelfs een groot romanschrijver zijn. De Rosny's waardeert hij als groote romanschrijvers, die diep zijn doorgedrongen in het sociale leven en in het menschelijk hart, - maar die zeer slecht schrijven. Hij geeft toe dat in Frankrijk dikwijls te veel waarde wordt gehecht aan den stijl, dat er een tijd zal komen waarin allereerst gevraagd zal worden naar de gedachte en minder naar die oppervlakkige ornamenten die, de gedachte versierend, ze tegelijk vermommen, - maar de Rosny's

maken misbruik van het recht om hun tijd vooruit te zijn: zij schrijven slechter dan strikt noodig is.

Incorrect van taal en stijl is, volgens Ernest-Charles, ook Paul Hervieu. Maar bij dezen, den werker en denker - ‘geen schepper, maar de handigste en meest nauwgezette werkman’ - is het een gevolg van zijn zoeken naar nauwkeurigheid. ‘Son style est d'une complexité et d'une incorrection très consciencieuses’. Wat niet wegneemt dat Hervieu door zijn inspanning zich een krachtigen, categorischen stijl veroverd heeft, den stijl van een schrijver.

Bijna alle groote Fransche schrijvers, zij die werkelijk iets beteekenen in de geschiedenis der letterkunde, hebben incorrect geschreven, beweert Ernest-Charles. De bewering klink paradoxaal, maar is, in verband met hetgeen voorafging, te beschouwen als een waarschuwing tegen ‘mooien’ stijl, tegen ‘de woordkunst om de woordkunst’. Ernest-Charles moet het eens zijn met hetgeen, in 1881, J.J. Weiss schreef in een aanteekening na den plotselingen dood, op drie-en-vijftig-jarigen leeftijd, van Paul de Saint-Victor[1]: ‘La culture intensive de la phrase, surtout quand on y joint, comme Paul de Saint-Victor et ceux de la même école (Flaubert, Taine, etc.), la culture intensive de l'adjectif, est un travail de force vingt fois plus pénible que celui des portefaix du port. Je parle ici, bien entendu, de l'adjectif cherché, dompté et conquis, et non point de ces adjectifs à la douzaine dont les avocats de l'éÇole de Jules Favre enflent leurs périodes. L'adjectif est un assassin. C'est vers cinquante ans, dans l'âge de la pleine vigueur intellectuelle, qu'il vient à bout de son homme; c'est alors qu'il le mène ou à la folie définitive, ou à l'hébêtement subit, ou à la mort foudroyante. La saine France littéraire du XVIIe et du XVIIIe siècle avait bien raison de redouter l'adjectif et de le fuir; elle n'eut pas été la saine France si elle ne l'avait fui.’

Dat gezonde in de gedachte en in den vorm is het wat Ernest-Charles in de letterkunde zoekt. Onmeedoogend, vlijmend van sarcasme is hij voor de schijn-letterkundigen, de druktemakers die poseeren als jonge genieën of door reclame en nog eens reclame naam trachten te maken. Er zijn te veel ‘onvergetelijke meesterstukken’ - elke week wordt er een aangekondigd en het mees-

1) J.J. Weiss. Notes et impressions. Paris, Calmann-Levy (1902).

terstuk van vandaag doet dat van gisteren vergeten, - er zijn te veel ‘genieën’, en hij meent daarom verstandig te doen met zich om de meesterstukken niet te bekommeren en de genieën te miskennen.

Maar komt hij het werk tegen van een eerlijk en oorspronkelijk, een bescheiden en goed geëquilibreerd talent, dan ziet men dat het dezen strengen rechter een genot is te kunnen waardeeren en, zonder groote woorden, eenvoudig weg, te kunnen zeggen waarom hij waardeert.

Zoo doet hij ten opzichte van den roman van Edouard Rod, *L'eau courante.* Een boek van eerlijke, diepgaande observatie, noemt hij het, van buitengewone dramatische waarheid in zijn aangrijpenden eenvoud: ‘Et cette vérité est mise en valeur sans nul procédé qui dénature les faits pour les mieux accuser. C'est du grand art discret, d'autant plus grand, qu'il est plus discret.’

Zoo doet hij ten opzichte van Marcelle Tinayre, de schrijfster van *La maison du péché*, die hij roemt om haar ‘beau talent discrètement original’, haar maat-houden en haar goeden smaak, eigenschappen die hij bij de meeste schrijvende en dichtende Fransche vrouwen van dezen tijd te vergeefs zoekt. Weet ook Marcelle Tinayre het mooie onderwerp: de invloed van het katholiek (Jansenistische) geloof op de liefde, niet volkomen te beheerschen, bewonderenswaardig is het boek, telkens wanneer Fanny Manolé, de ‘grande amoureuse’, op den voorgrond treedt. En dat zij een zoo levend en zoo bekoorlijk wezen als deze kunstenares heeft weten te scheppen, geeft het recht nog veel van deze schrijfster te verwachten.

Nogmaals vernemen wij woorden van bewonderende waardeering en ook ditmaal gelden zij een krachtig, oorspronkelijk, en wederom bescheiden kunstenaar, den dramatischen auteur Jean Jullien.

Over het tooneel is Ernest-Charles over het algemeen niet goed te spreken. Dat het gerekend wordt tot een belangrijk gebied van de letterkunde te behooren, verklaart hij niet goed te begrijpen. Het is, in zijn oogen, een dwaling die zich aan de Franschen heeft opgedrongen door de buitengewone beteekenis van Corneille, Racine en Molière in hunne letterkunde. Maar na dezen is het duidelijk gebleken dat de dramatische letterkunde geheel beheerscht, getiranniseerd wordt door de theatrale industrie: het kan niet

anders of de tooneelschrijver moet gedomineerd worden door commercieele belangen; al zijn krachten moet hij aanwenden om het betalend publiek te behagen. Daarom acht Ernest-Charles de pogingen van Jean Jullien om het tooneel te hervormen, het van de teedere minnaars en de bedrogen mannen in de richting te drijven naar de algemeene sociale vraagstukken en het een opvoedende kracht te doen oefenen op de menigte, van te voren veroordeeld.

Die overtuiging, welke hij nog nader ontwikkelt, belet hem niet den moed en de geestkracht van Jean Jullien, zijn reageeren tegen de algemeene middelmatigheid van het tooneel te waardeeren en zijn tooneelwerk te bewonderen, als 'grandes oeuvres qui durent et qui restent.' Het is hem onverschillig of die werken eigenlijke tooneelstukken zijn; de eischen van het tooneel acht hij enkel kunstmatige hindernissen, die de schoonheden van het werk beletten zich te ontwikkelen. Afgescheiden daarvan, is *Le maître* een levend tafereel van het landleven, *La mer* een bewonderenswaardig drama, een en al oprechtheid, eenvoud en kracht, en Jullien, te midden van de tooneelkunstenmakers en tooneelfabrikanten, een kunstenaar en een schepper.

Zoo zijn het steeds het karakter, de intellectueele eerlijkheid en oprechtheid, die Ernest-Charles in de letterkunde zoekt. Maar hoe zelden vindt hij ze. 'Sedert den dood van Zola' - schrijft hij ergens - 'schijnt de Fransche roman-literatuur mij zoo ontkroond, dat ik begeerig zoek naar iemand om te bewonderen, iemand dien ik, als hij er zich maar eenigszins toe leent, buitensporig zal verheerlijken, ten einde mijzelf ten minste de illusie te geven dat Frankrijk, te midden van de wereldconcurrentie, nog altijd zal kunnen overwinnen en heerschen.'

En omdat hij zoo iemand maar zelden tegenkomt, daarom spreekt hij zoo beslist en zoo luid en zal hij steeds beslister en luider spreken, wanneer hij alleen blijft staan. Hij wil niet enkel zijn werk, maar ook zijn plicht doen. Want hij is overtuigd dat op de hedendaagsche critiek een taak van gewicht rust. De letterkooplui, die met hun drukke en laag-bij-de-grondsche eerzucht alles in beslag nemen, moeten teruggedrongen worden; die parasieten van de letterkunde moeten van de baan om plaats te maken voor de waarachtige schrijvers, wier vrijheid, wier eerlijkheid, wier positie de critiek behoort te beschermen.

Dat werk doet de acht-en-twintigjarige Ernest-Charles[1)] week aan week met nimmer verzwakkende opgewektheid. Zulk een critiek is een voorbeeld. En hadden wij het ongeluk onder onze letterkundigen, onze romanschrijvers en dichters, ook ‘industriels des lettres’ te tellen, broodschrijvers, druktemakers, aanstellers, mannen of vrouwen van één boek dat zij tot in het vervelende variëeren, napraters en naschrijvers van zich zelven en van anderen - dan zouden wij Frankrijk zulk een man kunnen benijden....

1) J. Ernest-Charles werd 25 Maart 1875 geboren te Roanne (Loire); hij zelf spreekt, in een mededeeling die ik van hem ontving, van zijn ‘études universitaires assez complètes.’ Behalve aan de *Revue bleue* is hij geregeld medewerker aan het dagblad *Gil Blas.* Op uitnoodiging van de universiteit te Upsala geeft hij daar op dit oogenblik (eind-Augustus) een reeks van tien voordrachten over ‘Les tendances sociales de la littérature française contemporaine.’

Muzikaal overzicht.

Zangwedstrijden-Adolphe Adam.

Wij zijn er reeds lang aan gewoon, dat de tegenwoordige Duitsche keizer nu en dan in het openbaar zijn oordeel over personen en zaken uìtspreekt.

Ook de Muziek krijgt daarbij somtijds een beurt.

Liet keizer Wilhelm zich ruim een jaar geleden uit over de Opera (daarbij verklarende, dat hij Wagner's muziek te geraasmakend vond en meer hield van de eenvoudige en toch zoo schoone muziek van Gluck), nu onlangs verkondigde hij openlijk zijn meening over het hedendaagsche Mannengezang.

Dit geschiedde bij gelegenheid van het zangersfeest, dat in Juni van dit jaar te Frankfurt a/M. plaats had en waarbij de Berlijnsche *Lehrergesangverein* den prijs won, die door den keizer in 1895 voor het beste mannengezang was uitgeloofd en bij elk Zangersfeest opnieuw moet veroverd worden.

Toen in den namiddag van den 6den Juni de wedstrijd der koren was afgeloopen, verzamelde Zijne Majesteit de koordirigenten en de leden der Jury om zich heen en deelde hun onomwonden mede, welken indruk hij van het gehoorde verkregen had. Hij verklaarde, zeer dankbaar te zijn voor den ijver, door iedereen aan den dag gelegd, en achtte het een heugelijk teeken, dat bij de groote menigte van tijd, die door den arbeid voor het levensonderhoud in beslag wordt genomen, de beoefening der toonkunst niet te kort komt. De keizer sprak er zijn verbazing over uit, dat bijv. arbeiders, die overdag zich in slechte lucht, hitte en

kolenstof ophouden, hier op het gebied der kunst daden hadden verricht, waarvoor men niets dan bewondering kan over hebben. Hoeveel slapelooze nachten - zeide hij - moet het hun gekost hebben, om het in de techniek der zangkunst tot zulk een hoogte te brengen!

Maar hier vond keizer Wilhelm ook het aanknoopingspunt voor de betuiging van zijn leedwezen, dat men het mannengezang in het algemeen zoo ingewikkeld maakt. In de instrumentaalmuziek - zeide hij - zijn we reeds op het toppunt der ingewikkeldheid aangekomen. Dit moge karakteristiek zijn, maar mooi is het niet. Wanneer die manier nu echter ook op den zang wordt overgedragen, zoo vergeet men, dat de menschelijke stem hare grenzen heeft. En tot bewijs, waartoe deze manier, op mannengezang toegepast, kan leiden, wees de keizer er op, dat bij dezen wedstrijd de meeste vereenigingen het prijskoor veel te hoog hadden ingezet, alleen in hun vrees, dat zij de technische moeielijkheden van dit koor niet zouden kunnen overwinnen. In de loge der Jury, waar de keizer zich tijdens de uitvoering herhaaldelijk ophield, zou hij nog anders gesproken en gezegd hebben: 'Sehen Sie sich doch die Menschenkinder an. Ich habe es durch mein Glas gesehen, die Menschen werden ja braun und blau im Gesicht! Die Chöre sind auch viel zu schwer. Ich werde das Componiren im deutschen Reiche auf zehn Jahre verbieten!'

Keizer Wilhelm sprak ook over het Duitsche *volkslied*, dat, volgens hem, weder in eere gebracht moest worden. 'Gij moet U op het volksgezang toeleggen - zeide hij tot de vertegenwoordigers der zangvereenigingen - en niet op de muziek "im grossen Stil." Ik verlang niet van U, dat ge slechts *volksliederen* zingt, maar deze moeten meer beoefend worden. Wij zijn hier in de nabijheid van den Rijn, doch wie uwer heeft een Rijnsch volkslied gezongen? Zooveel goeds als ik ook gehoord heb, moet ik toch zeggen, dat wanneer een uwer vereenigingen het lied van Mendelssohn: "Wer hat dich du schöner Wald" had gezongen, dit een ware verlichting voor ons zou geweest zijn. Ik zeg nogmaals, dat ik Uwe voordrachten niet anders dan bewonderen kan, maar... gij bevindt U *niet* op den goeden weg.' De keizer voegde er nog aan toe: 'Ich werde eine Volksliedersammlung veranstalten lassen, die Sie für weniges Geld beziehen können. Die studiren Sie, und zeigen

Sie dann auf dem richtigen Wege, wenn wir das nächstemal versammelt sind, Deutschland und dem Auslande, welch eine Fülle von Poesie und Kunst im deutschen Volksliede vorhanden.'

Dus: het *Volkslied* moet weder tot nieuw leven gebracht worden De keizer neemt het begrip hier blijkbaar zoo ruim mogelijk. Het vierstemmige gezang moet niet tot het volkslied in zijn eenvoudigsten vorm beperkt blijven. Neen, ook koren van Mendelssohn, van Beethoven e.a. rekent hij tot dit volksgezang.

Wat de kern zijner rede betreft, heeft de keizer volkomen gelijk. De manier, waarop de hierbedoelde zangwedstrijden plaats hebben, is zeker niet goed te keuren. Elke concurreerende vereeniging kan een koor naar eigen keuze voordragen, doch zij is bovendien verplicht een koor te zingen, dat expresselijk voor deze gelegenheid vervaardigd wordt en haar eerst zes weken vóór deze gelegenheid ter studie wordt toegezonden. (Men noemt het daarom 'Sechswochenchor'.) Dit prijskoor wordt met opzet technisch zoo moeielijk mogelijk gemaakt, en hoe minder zingbaar en hoe meer instrumentaal het is, des te meer meent men dat het aan het doel beantwoordt.

In Frankfort heette het verplichte koor 'Siegesgesang nach der Varusschlacht', gedicht van Felix Dahn, compositie van een artillerie-luitenant in actieven dienst, en was buitengewoon moeielijk. Nu zijn in Duitschland de beoefenaars van het mannengezang geen heksenmeesters in het overwinnen van zuiver technische moeielijkheden en worden zij in dit opzicht door de Fransche of Belgische orpheonisten overtroffen. De zangwedstrijden hebben dit meer dan eens bewezen, want niet zelden waren zij internationaal. Bijzonder gevreesd waren de Belgen, die in hunne koorzangen allerlei virtuozen-kunststukken (roulades, trillers enz.) aanwendden, en met de stem allerlei instrumentale effecten trachtten na te bootsen. Hun werd daarom zeer dikwijls de palm der overwinning toegekend, hetgeen reeds meer dan één Duitsch mannenkoor aanleiding gaf tot de verklaring, dat het aan een wedstrijd met zulk soort zangvereenigingen niet meer wilde deelnemen.

Geeft men nu toe, wat keizer Wilhelm in deze wedstrijden van mannenzangvereenigingen laakt, dan kan men van den anderen kant toch niet ontkennen, dat hij door het uitschrijven van zijn prijs (een gouden ketting) het minder goede van die wedstrijden

in de hand gewerkt heeft. Natuurlijk wil men om zulk een prijs te behalen, elkander in elk opzicht overtreffen. Wedstrijden al*s* deze dringen de mannenzangvereenigingen er toe, de moeielijkheden als het ware te zoeken, ten einde in het overwinnen daarvan hunne kunst te toonen. Het schijnt, dat toen voor de eerste maal zulk een prijs-zingen werd voorbereid, de Duitsche zangersbond zich tot den keizer (die het denkbeeld daartoe in het leven riep) heeft gewend en tegen de uitvoering van het plan een waarschuwende stem deed hooren. In het daarop betrekkelijk verzoekschrift - waarop overigens nooit een antwoord werd gegeven - werd voorspeld wat heden geschiedt en waartegen de keizer zelf thans opkomt.

Men moet van de zangstemmen geen intervallen, toonhoogten of harmonische combinatiën van zuiver instrumentaal karakter vergen. Wil dit dan zeggen, dat men naar de vroegere liedertafelmuziek moet terugkeeren? Volstrekt niet. Die is allerminst geschikt voor wedstrijden als de hierbedoelde. Maar ook het gezang voor mannenkoor in *onze* dagen dient er aan onttrokken te worden, want al is het ook bruikbaarder voor zulk een kampstrijd, zoo zou het daardoor toch allicht in een richting kunnen geleid worden, die ten slotte zou blijken verderfelijk te zijn voor de kunst.

En wat het *volkslied* betreft - wanneer (zooals de Keizer schijnt te willen) het mannengezang zich voornamelijk op de beoefening van dit eenvoudige lied moet toeleggen, dan vraagt men, waartoe dienen dan die met praal en pronk ingerichte zangwedstrijden, waarbij een keizerprijs wordt uitgeloofd? Het volkslied kan onmogelijk tot voorwerp van zulke wedstrijden gemaakt worden; daarvoor is het te eenvoudig en bescheiden. Trouwens, de meer op den voorgrond tredende beoefening en kweeking van het volk*s*lied - wordt er gezegd - is niet de taak der mannenzangvereenigingen maar die van vereenigingen, welke zich, overeenkomstig het doel waarvoor zij zijn opgericht, uitsluitend met het volkslied bezig houden.

Het gezang der mannenkoren heeft in de laatste honderd jaren groote veranderingen ondergaan. In zijn eenvoudigsten vorm vertoonde het zich in de *liedertafel*, een instelling welke door Goethe's muzikalen vriend Zelter in 1809 te Berlijn in het leven werd geroepen, doch waarvan reeds ettelijke jaren vroeger in sommige plaatsen van Duitschland sporen moeten hebben bestaan.

Men kwam eerst eenvoudig bijeen, in een woning, een herberg of ander lokaal, en studeerde en zong, louter voor eigen genoegen, vierstemmige liederen. Dichters en componisten om die gezelschappen aan liederen te helpen, waren er bij de vleet, en zoo werd er langzamerhand in alle oorden van Duitschland, waar tenoren en bassen te vinden waren, op deze wijze voor eigen genoegen en ter eere van 'Frau Musika' gemusiceerd.

Zooals het in vele andere dingen gaat. ging het echter ook hier. Men was er ten slotte niet meer mede tevreden, voor eigen vermaak te zingen. In vele gevallen had men door nauwgezette oefening zulk een vaardigheid in het zingen verkregen, dat men het ook aan anderen wilde laten hooren Daarvoor waren groote lokalen noodig, en deze vereischten wederom uitbreiding van het aantal zangers. De concerten der liedertafels kwamen in de mode, maar zij hadden langen tijd een meer intiem karakter. Men bleef in besloten kring, en eerst later gaf men door introductie ook aan niet-leden gelegenheid, de uitvoeringen bij te wonen. Een liedertafel trad echter alleen in het openbaar op, wanneer het een wedstrijd met andere liedertafels gold.

Met dit intieme karakter der bijeenkomsten kwam in de eerste tijden ook de voorgedragen muziek overeen. Zij bepaalde zich tot eenvoudige vierstemmige liederen, namelijk tot die met een en dezelfde melodie voor verschillende coupletten en waarbij al het gevoel voor den zang zich in diminutieven oploste, zoodat *das Blümlein*, *das Vöglein*, *das Bächlein* om strijd aangeroepen en geprezen werden.

Ook dat ging voorbij. De tijd der kernachtige zangen brak aan. Het werden omvangrijke muziekstukken, en, gelijken tred houdende met de ontwikkeling op ander gebied der toonkunst, verhieven zij zich tot zulk een hoogte, dat een blik van daaruit op het liedertafelgezang van vroeger dit laatste zeer klein doet voorkomen. Ook bij het mannengezang hoort men het niet meer gaarne, dat de verzen van een gedicht, die over alle mogelijke dingen handelen, naar een en dezelfde melodie gezongen worden. Het heeft dan ook langzamerhand een ander karakter aangenomen. Ook hier treedt het dramatische element meer en meer te voorschijn en wordt naar instrumentale effecten gezocht. In dit laatste schuilt echter het gevaar, dat men de zangstemmen als instrumenten

gaat behandelen en daaraan eischen stelt, aan welke zij òf niet òf slechts ten koste der welluidendheid kunnen voldoen.

Het was daarom van den Duitschen keizer juist gezien, de aandacht van belanghebbenden op dit punt te vestigen en er voor te waarschuwen, het koorgezang te leiden in een richting, die op het verderf daarvan zou kunnen uitloopen.

Het koorgezang is altijd het overheerschende element in het Duitsche volksgezang geweest. Reeds van de oudste tijden af. Bij Tacitus vinden wij vermeld, dat de onder den Romeinschen keizer Vitellius dienende Duitschers met het schild op den rug en met onbedekt lijf onder het aanheffen van een uitdagend en woest gezang op de legerscharen van Otho losstormden. Op een andere plaats zegt hij, dat in den krijg tegen de Batavieren de slagorde der Duitschers van het gezang der mannen en het geschreeuw der vrouwen weerklonk, terwijl de Romeinen zwijgend voorwaarts rukten. Veel, veel later was het ook onder de Duitsche landsknechten de gewoonte, onder gezang op den vijand in te gaan. Evenzoo deden de soldaten van Frederik den Groote en ook die uit den bevrijdingsoorlog van 1813; en zelfs nog in den strijd van 1870/'71 met Frankrijk kwam het voor, dat bij den aanval gezang werd aangeheven. En dat bij de feesten, die op de overwinning volgden, dit koorgezang een voorname factor was, spreekt wel van zelf.

Zoo was het in den oorlog. Maar ook in de vreedzame tijden heeft bedoeld gezang steeds een groote rol gespeeld. Reeds bij de godsdienstige feesten der heidenen was dit het geval. Van deze feesten zegt men: ‘sie wurden begangen’, d.w.z. zij werden gevierd door optochten of rondgangen, die met dansbewegingen gepaard gingen; en ook hierbij klonk het gezang der menigte.

Die heidensche gewoonte werd overgebracht op de kerkelijke plechtigheden na de invoering van het Christendom. De bepalingen, welke door de kerkelijke overheid in de op de bekeering volgende eeuwen werden afgekondigd om buitensporigheden tijdens die plechtigheden tegen te gaan, bewijzen, dat het volk op de Christelijke feestdagen, die toch opzettelijk in de plaats der oudheidensche waren getreden, rustig zijne vroegere feesten bleef voortvieren, al wist het ook misschien weldra niet meer waarom.

Ook bij drinkgelagen, bij huwelijks- en begrafenisplechtigheden,

bij verzamelingen van het landvolk, hetzij op openbare plaatsen of in de woning (het spinvertrek), overal werd meestal in koor gezongen, en dat is tot op den huidigen dag in Duitschland zoo gebleven.

Wanneer wij het echter goed bezien, is die neiging of gewoonte om in massa of in koor te zingen eigenlijk niet uitsluitend een karaktertrek van het Duitsche volk. Bijna overal waar menschen wonen, treft men haar in meerdere of mindere mate aan, en misschien zouden wij tot Adam en zijn huisgezin moeten opklimmen, om er de eerste sporen van te ontdekken.

In Frankrijk heeft men onlangs een Adam herdacht.

Het was echter niet Adam 'tout court', ons aller stamvader, noch Adam de la Halle - de *ménéstrel*, die, naar men zegt, den vorm zou hebben aangegeven voor het genre der 'opéra-comique' - maar Adolphe Adam, de componist van *Le Châlet* en *Le Postillon de Lonjumeau*, die honderd jaar geleden (24 Juli 1803) te Parijs geboren werd.

In een rapport, dat bij gelegenheid der tentoonstelling te Parijs in 1900 door een commissie van voorname Fransche toonkunstenaars aan den Minister van Openbaar Onderwijs en der Schoone Kunsten werd uitgebracht omtrent de ontwikkeling der Toonkunst in Frankrijk, wordt ten aanzien van Adolphe Adam niets anders gezegd dan dat hij een componist was 'qui après s'être permis de retoucher *Richard Coeur de Lion* (de Grétry), tantôt improvisait *Le Postillon de Lonjumeau*, tantôt dépoétisait les ballets de Théophile Gautier, rabaissant ainsi un genre charmant que certains maîtres d'à présent ont, par bonheur, réhabilité.'

Dit oordeel over een componist, dien men toch de eer waardig heeft gekeurd, dat zijn beeltenis in den foyer van het theater der 'Opéra Comique' werd geplaatst, is niet vleiend. Het heeft eenigszins den schijn, alsof de tegenwoordige Fransche musici er zich over schamen, dat Adolphe Adam tot de hunnen behoorde.

Voorzeker is het genre, waarin Adam zijne voornaamste werken schiep, er een van de lichte soort. Maar wil men hem veroordeelen, dan moet men het geheele genre veroordeelen. Adam, die zeldzame en schoone gaven van de natuur ontvangen had, zou beter gedaan hebben niet zooveel aan den toenmaligen smaak van

het publiek te offeren en zijn fijn talent niet zoo dikwijls aan kluchten te verspelen. Door gemakkelijke improvisatie zocht hij te veel vergoeding voor gebrek aan weldoordachten, nauwgezetten arbeid. Hierin stond hij ver ten achteren bij Boïeldieu en Hérold bijv. Van den anderen kant moet men echter ook erkennen, dat deze componisten (vooral laatstgenoemde) en hunne navolgers van lieverlede zoozeer van het echte genre der opéra-comique afweken en het karakter daarvan zoodanig veranderden, dat men hunne werken op het laatst dikwijls niet meer van de Opera kon onderscheiden. Dìit nu heeft Adolphe Adam niet gedaan. Hij is getrouw gebleven aan de traditie en bleef de vertegenwoordiger van de oude *comédie à ariettes*, de *vaudeville*, die op het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw hare beste componisten had in mannen als Isouard, Gaveaux, Devienne en Dalayrac, en in rechte lijn afstamde van het kermistheater.

Onder de door Adam nagelaten papieren heeft men een levensschets gevonden, die in 1860 is uitgegeven en waarin bijzonderheden omtrent zijn familie en zijne eerste levensjaren voorkomen. Wij vernemen daaruit, dat gebrek aan opvoeding, voortdurend schoolverzuim en liefdeshistorietjes de ontwikkeling van zijn merkwaardigen aanleg zeer hebben geschaad.

‘Op mijn zevende jaar - zegt Adam - kon ik nog niet lezen; ik wilde niets leeren, zelfs geen muziek. Mijn eenig vermaak was, alles, wat mij in het hoofd kwam, op de piano te tikken, zonder dat ik pianoles kreeg.’

Dit laatste is des te meer opmerkenswaardig, omdat Adam's vader als pianovirtuoos destijds een grooten naam had en onder het keizerrijk de pianomeester van de mode was. Wellicht wilden zijne ouders zijne muzikale neigingen niet aanmoedigen, daar zij hem voor de letterkundige loopbaan bestemden, waarvoor hij echter later volstrekt geen roeping toonde.

Zijn moeder trok zich de onleerzaamheid van den knaap sterk aan en besloot, hoewel ongaarne, hem op een beroemd instituut te plaatsen, waar ook Hérold in den kost was geweest. In die instelling kreeg de jonge Adam de eerste pianolessen van zekeren Henri Lamoine, een oud-leerling zijns vaders. De jonge Adolf kon zich echter niet naar de regels der kostschool schikken en kreeg eindelijk van zijne ouders vergunning om weer thuis te

komen en als dagscholier den cursus in het college Bourbon bij te wonen. Doch hij bekent, dat hij dikwerf van school wegbleef, zonder dat zijne ouders het wisten, en allerlei streken uitvoerde. ‘Ongelukkig - zegt hij - sloot ik op die school een innige vriendschap met een vrij goeden leerling, zooals ik toen ook was, en die, dank zij die intimiteit, een kanker voor mij werd; dat was Eugène Sue. Wij begonnen ons niet lang na het sluiten van dien vriendschapsbond op het aanfokken van meerzwijntjes toe te leggen, waarin onze eenige bezigheid bestond.’

Niettegenstaande dit alles wist hij toch van zijn vader vergunning te verkrijgen om compositie te leeren. Daaraan werd echter de voorwaarde verbonden, dat zijne letterkundige studiën er niet onder zouden lijden. Natuurlijk werd die voorwaarde op den duur niet nagekomen, doch ook met de compositieleer was het geen ernst. Van degelijke studie was ook hier geen sprake; van ingespannen arbeid hield hij nu eenmaal niet.

Spoedig zocht hij dan ook andere verstrooiing. ‘Ik was - zoo lezen wij in zijn levensschets - in sommige zaken vroeg rijp en had, toen ik mijne harmonielessen aanving, reeds een maîtresse, een naaistertje, dat tegenover ons woonde. Als het schooluur geslagen had, ging ik van huis, om bij haar mijne harmonielessen te nemen, terwijl mijne ouders dachten, dat ik op school was. Dat duurde zoo drie jaren (1814-1817). Niemand maakte zwarigheid om het bedrag der driemaandelijksche rekeningen te ontvangen; mijne meesters bekommerden er zich niet om, dat zij een leerling hadden, dien zij nooit zagen en slechts bij naam kenden. Mijn arme vader heeft nooit geweten, dat ik mijn tweede, mijn derde en mijn vierde studiejaar doorbracht in de kamer eener grisette.’ - Men weet niet, waarover men zich meer moet verbazen, over het gebrek aan tucht op die school of over de vrijmoedigheid, waarmede Adam dit alles mededeelt.

Ofschoon er dus, ook wat de muziek betreft, bij hem van geen degelijke en ingespannen studie sprake was, zoo kwam hij toch door zijn gelukkigen aanleg vele hinderpalen te boven en maakte betrekkelijk snelle vorderingen. Het schijnt, dat de vader zich ook tegen het hooger onderwijs in de muziek niet verzette, want in 1817 kwam de jonge Adolf in het Conservatoire. Toen hij

evenwel in de orgelklasse, onder Benoist, werd geplaatst, ging de lust er bij hem weder uit. De schoolsche vormen, de leer der fuga stonden hem tegen. Onderricht ontving hij achtereen volgens van Eller, van Reicha en van Boïeldieu.

Adam was een hartstochtelijk liefhebber van het tooneel, doch had meer zin voor het lichtere genre dan voor degelijke werken. Dit komt voor een deel voort uit zijn oppervlakkigen, tragen aard, die uit zijn hiervoren medegedeelde bekentenis genoegzaam blijkt. Hij bekent zelf, dat de schoonheden in de werken van een Grétry en Méhul hem koud lieten. Het gelukte Boïeldieu evenwel den smaak van zijn leerling in zooverre te hervormen, dat deze die meesters, doch nooit onvoorwaardelijk, leerde bewonderen.

Het zou nu niet lang meer duren, dat Adolphe Adam de muzikale loopbaan betrad. In welke richting die baan liep, is na het hierboven medegedeelde licht te raden.

De oude heer Adam wilde, zooals gezegd is, niet dulden, dat zijn zoon de muziek als beroep koos. En toen hij nu bemerkte, dat Adolf het toch wilde doen, gaf hij hem wel voedsel en dak maar geen geld. De jonge man wist zich echter vooreerst geld te verschaffen door den verkoop van eenige romances en door heimelijk eenige muzieklessen te geven voor geringen prijs. Daarna bekwam hij in een der kleine schouwburgen van Parijs een plaats als paukenist en eerste koorzanger, op een jaarwedde van 600 francs.

Later knoopte hij kennis aan met eenige vaudeville-schrijvers en schreef de muziek voor verscheidene kleine tooneelstukken met zang. Hiermede betrad hij het muzikaal-dramatisch gebied, doch zijn eigenlijk debuut was een opera *Pierre et Catharine* (in één bedrijf), die in Februari van het jaar 1829 in de Opéra Comique werd gegeven en hem veel succes bezorgde, ofschoon hij in dit stuk naast veel talent ook de oppervlakkigheid of liever slordige gemakkelijkheid toonde, die men in het algemeen aan zijne werken kan verwijten. Door die oppervlakkigheid laat zich ook de buitengewone snelheid verklaren waarmede Adolphe Adam werkte, en die hem in staat stelde, binnen kort tijdsverloop meer dan 53 dramatische werken voort te brengen, om van zijne andere composities niet te spreken.

Een grooten stap voorwaarts in de gunst van het publiek deed Adam met de operette *Le Châlet* (in één bedrijf), waarvoor Scribe

en Mélesville den tekst hadden vervaardigd en die den 25sten December 1834 te Parijs voor de eerste maal werd opgevoerd. Dit werk en de *Postillon de Lonjumeau* (den 13den October 1836 voor het eerst gespeeld) zijn de meest populaire operetten van Adam.

Over het ontstaan van laatstgenoemde operette vindt men iets nieuws in een ongeveer 2 maanden geleden openbaar gemaakten brief van den Maire van *Lonjumeau* aan den Duitschen letterkundige Wilhelm Georg, te Brunswijk. Daarin wordt voor de eerste maal vastgesteld; waar Adam die opera geschreven heeft, en ook uitsluitsel gegeven omtrent den postillon Chapelain.

In meer dan één boek wordt verzekerd, dat er werkelijk een postillon van Lonjumeau, Chapelain genaamd, heeft bestaan. Dit blijkt nu echter niet waar te zijn. De Maire van die plaats schrijft: 'Un postillon de Lonjumeau du nom de Chapelain n'a jamais existé que dans l'imagination du compositeur, mais Adam a composé son *Postillon* aux environs de Lonjumeau, à Saulxier, petit hameau distant de 2 kilomètres. C'est là qu'il a puisé au milieu de la nature verdoyante son scenario plein de fraîcheur et de vie'.

Plein de fraîcheur et de vie. Dat is van deze opéra-comique, vaudeville, of hoe men haar anders noemen wil, niet te veel gezegd. Het bewijs daarvan is, dat zij zich voortdurend op het repertoire der theaters heeft staande gehouden. En niet alleen in Frankrijk (waar de beroemde tenor Chollet de rol van den postillon creëerde), maar ook in andere landen. In Duitschland was dit de verdienste van den tenor Wachtel, wiens lot zooveel overeenkomst had met dat van Chapelain. De componist was trouwens hier geheel thuis in een onderwerp, dat met den aard van zijn talent strookte. Ook is er gang en vroolijkheid in deze muziek, zooals o.a. in de beroemde coupletten: 'Oh! qu'il est beau, le postillon de Lonjumeau!'

Zondert men nog de operette '*Sï j' étais roi*' uit (zeer geestig wat de muziek en de behandeling van het onderwerp betreft), die eerst in 1852, op het laatst van Adam's leven gecomponeerd werd, dan hebben de overige werken van dezen componist slechts een kortstondig bestaan gehad en zijn de meeste daarvan reeds tijdens zijn leven van het repertoire der Parijsche theaters verdwenen.

Adam's loopbaan als musicus was sedert het succes van zijn *Postillon* niet gelukkig, maar zelf was hij daaraan veel schuld.

Zooals vele van zijne kunstbroeders vóór en na hem, was hij niet tevreden met de lauweren die hij op het gebied der ‘opéra comique’ geplukt had; zijn eerzucht begon naar hooger te streven en te hopen, ook op het terrein der groote opera eer te behalen. Hij componeerde een opera in drie bedrijven *Richard en Palestine*, die in de maand October van 1844 werd opgevoerd maar bij het publiek geen gunstig onthaal vond.

Nog ongelukkiger was zijn denkbeeld om tooneeldirecteur te worden. Hij was in onmin geraakt met den directeur van het theater der opéra comique, en door geldgebrek gedreven, trachtte hij zelf zich aan het hoofd eener operaonderneming te stellen en een *Théâtre national* te stichten (dit was in 1847). Hij kocht daartoe de zaal van het ‘Cirque du boulevard du Temple’ en begon zijn zaak op touw te zetten. Doch geen enkele bankier wilde hem het noodige geld leenen. Eindelijk bood zich een geldschieter aan en Adam verbond zich, zoodra hij de vergunning voor het bespelen van het theater zou hebben verkregen, tot betaling van 100,000 francs. Hij betaalde er 50,000 en gaf wissels voor het overige af. Doch hij werd door velen zijner vennooten bedrogen; anderen trokken zich terug of deelden in zijn ongeluk.

Toch moest Adam doorgaan; groote onkosten waren aan den aankoop en de herstell*i*ng en inrichting van het gebouw besteed. Den 15^{den} November 1847 bracht hij er een opera in drie bedrijven, *Gastibelza*, ten tooneele, waarvan de muziek - het eerste werk van Maillart - veel bijval vond. Vervolgens werden er gegeven *Aline* van Berton, *Felix* van Monsigny, en *Les Monténégrins* van Limnander werd juist gerepeteerd, toen de omwenteling van het jaar 1848 uitbrak. Toen was alle hoop natuurlijk verloren. De ontvangsten werden zoo gering, dat de administratie van den schouwburg 1200 tot 1400 francs daags verloor. Adam stelde aan den troep voor, ieder voor eigen rekening te gaan spelen en de ontvangst te deelen Zoo leefde men veertien dagen, maar ten slotte moest men het opgeven. De schouwburg werd gesloten. Om zijne verbintenissen na te komen, en van alle kanten vervolgd, getroostte Adam zich de grootste opofferingen.

Om echter geheel aan de moeielijkheden te ontkomen, ging Adam er eindelijk toe over, het eigendomsrecht zijner composities af te staan, en in eenige jaren waren zijne schuldeischers betaald. Hij

had nu geen enkele bron van inkomsten meer. Gelukkig evenwel kwam men hem spoedig te gemoet. Hij liet zich overhalen tot het schrijven van het muzikale feuilleton in de *Constitutionnel* en nam ook een soortgelijk aanbod van het blad *L'Assemblée Nationale* aan. Verder droeg men hem, ondanks talrijke andere mededingers, de betrekking van Inspecteur van het onderwijs in het Conservatoire op, die door den dood van Habeneck vacant geworden en waaraan een tractement van 2400 francs verbonden was.

Door een en ander werd Adam in staat gesteld, althans een rustiger leven te leiden, waarin hij nieuwe krachten kon verzamelen om het tooneel, waarop hij thuis behoorde, weder in bezit te nemen en zich zoodoende een nieuwe bron van inkomsten te verwerven. Tot aan zijn dood toe schreef hij nog veel voor dat tooneel, doch verreweg het meeste heeft alleen waarde gehad (en dan nog slechts in geringe mate) voor zijne land- en tijdgenooten. Nu en dan was zijne muziek geestig en pikant doch meestal banaal (ook de tekst), hoewel steeds getuigenis afleggende van Adam's groote bedrevenheid en gemakkelijkheid in de compositie. Deze muziek heeft nooit naar buiten gewerkt. Zij is te veel van localen aard en behoort tot het genre, dat bij de Parijzenaars, die niet het hoogere in de toonkunst zoeken, het meest geliefd is, namelijk: de comédie met zang, de *comédie à ariettes*, de *vaudeville.*

'La comédie musicale - zegt Chouquet - n'a pas cessé d'être et de rester un genre fort aimé et le cadre, où le génie français déploie avec le plus de charme son esprit et sa grâce.'

Adam de la Halle had, gelijk wordt aangenomen, in de 13de eeuw met zijn *Jeu de Robin et de Marion* de idee voor dit genre aangegeven, en later werd deze op de kermistheaters *Saint Germain* en *Saint Laurent* meer en meer ontwikkeld. In de laatste helft der 17de eeuw begon er bij sommige ondernemers der vermakelijkheden op die kermissen een neiging te ontstaan om het Italiaansche theater na te bootsen en in hunne vertooningen ook zang te mengen. Eerst zeer primitief, werd dit allengs tot hoogeren trap opgevoerd en in de tooneelstukken de dialoog meer en meer door zang afgewisseld, hetgeen tengevolge had, dat het publiek hoe langer hoe meer de kermistheaters bezocht en de toeloop ten slotte zoo groot werd, dat de ondernemers moesten overgaan tot het bouwen van beter ingerichte theaters.

Natuurlijk verdroot dit zoowel de *Comédie Française* als de *Académie de Musique* (de Opera), die zagen dat men hunne voorstellingen veel minder bezocht, en het is te begrijpen, dat zij uit kracht van hunne privilegiën alles in het werk stelden om daaraan een eind te maken. Zoo begonnen zij - eerst de *Comédie*, daarna de *Opera* - een soort van vervolgingsoorlog tegen de *théâtres forains* en wisten te bewerken dat er bepalingen in het leven werden geroepen, waarbij dialoog, zang en dans aan de kermistheaters verboden werden.

De ondernemers dezer theaters wisten echter deze verbodsbepalingen, welke zij aan hunne voorname kunstbroeders te danken hadden, door allerlei kunstgrepen zoo goed te ontduiken en gingen zoo ijverig voort met het parodieeren der voorname kunstinstellingen, dat althans de Groote Opera in 1716 een verdrag sloot met de directie van het *Théâtre de la foire Saint Laurent*, waarbij dit theater vergunning verkreeg om stukken te vertoonen met zang dans en orkest. Deze stukken waren *comédies-vaudevilles*, d.i. blijspelen met coupletten of zeer kleine *airs*. Ten tijde van Lesage (schrijver van de romans *Gil-Blas de Santillane* en *Le Diable boiteux*) die van 1712 tot 1738 met enkele tusschenpoozen voor het kermistheater schreef, kwam er verbetering in den inhoud der stukken en werd de naam '*Opéra-Comique*' de gebruikelijke voor deze soort van tooneelproducten. Het bleven echter eigenlijk niets anders dan *Comédies-vaudevilles* en de daarbij behoorende muziek was nog zeer onbeduidend; zij bestond in eenvoudige populaire 'chansons', gemakkelijk te onthouden voor een publiek, dat in de muziek slechts amusement zocht.

Deze populaire coupletten waren eerst nog de hoofdzaak. Maar van lieverlede kwamen er componisten, die nieuwe melodieën (d.w.z. zelf gevonden melodieën) in de plaats stelden van de vroegere couplet-deunen. Meer en meer werden stukken als de *Chercheuse d'esprit* van Favart (in 1741 op de kermis *Saint Germain* opgevoerd), waarin slechts bekende populaire *airs* ('volksdeunen' zou men kunnen zeggen) werden gebezigd, door blijspelen vervangen, waarin de muzikale medewerker zich door oorspronkelijke melodieën kon onderscheiden. Er kwam *stijl* in die stukken, ook wat het muzikale gedeelte betreft. Maar om geheel te worden wat zij later werd, had de 'Opéra comique' nog een sterke mede-

dinging, een soort van strijd noodig, en deze werd haar geleverd door het Italiaansche tooneelgezelschap, dat in het begin van de tweede helft der 18de eeuw te Parijs de *Serva padrona* van Pergolese kwam opvoeren.

Deze Italianen waren in den bekenden strijd tusschen de voorstanders van de Fransche en die van de Italiaansche muziek naar Parijs geroepen, om daar stukken op te voeren uit het repertoire der *Opera buffa* (zijnde blijspelen met zang, waarin de ariettten, duetten en koren door recitatief verbonden zijn en die tusschen de bedrijven van tooneelstukken vertoond werden). Dit geschiedde op hetzelfde theater (de Groote Opera), waar tot dusverre niets anders dan Fransche muziek gehoord was, en dit onmiddellijk naast elkander stellen van de muziek der twee landen, hetgeen noodwendig tot vergelijking moest leiden, deed den strijd natuurlijk nog feller ontbranden.

Hoe kort het verblijf dezer Italianen in Frankrijk ook was (slechts 20 maanden), zoo was het toch voldoende om een complete omwenteling in den smaak van het publiek en een verandering in het lyrische blijspel te weeg te brengen. De ondernemers der kermistheaters, die verandering van den smaak bemerkende, richtten hunne stukken op de Italiaansche manier in. Jean Monnet, die opnieuw het privilege voor een ‘Opéra comique’ voor den tijd van 6 jaren had gekocht en op wiens initiatief voor dit genre een vast theater werd gesticht, liet in het jaar 1753 een opera *Les Troqueurs* van Vadé opvoeren, waarvoor Dauvergne de muziek gecomponeerd of liever geärrangeerd had, daar hij *airs* van de Italianen op de Fransche woorden van Vadé had gezet.

Favart, die in 1758 Monnet opvolgde, trad in diens voetstappen. Hij gaf eerst letterlijke, daarna vrije vertalingen der beste stukken uit het repertoire van den hierboven genoemden Italiaanschen troep en deed die, alsook de *Serva padrona*, in de Fransche vertaling van Baurans, opvoeren. Voor zijne stukken ontleende hij aanvankelijk de muziek aan de Italiaansche modellen, zooals bijv. in zijn *Ninette à la cour*, dat een vrije bewerking is van de opera buffa *Bertoldo in corte*, door den meergemelden Italiaanschen troep vertoond. Later echter droeg hij aan musici de compositie van arietten in den stijl der Italianen op, welke zangstukken met de ‘chansons’ (die men *vaudevilles* noemde) afwisselden.

Het theater der Opéra comique bereikte nu langzamerhand een grooten voorspoed en werd een instelling van beteekenis naast de *Académie Royale de musique* (de Groote Opera). Niet weinig was dit te danken aan bewonderenswaardige acteurs en zangers, zooals Carlin, Rochard, Clairval, Laruette, Trial en de dames Favart Laruette, Trial, Dugazon, maar ook componisten als Monsigny, Gossec, Philidor, Grétry droegen er het hunne toe bij.

Zoo verschillend deze componisten ook in talent waren, zoo bewaarden zij toch allen het bekoorlijk naieve karakter van het genre, hoezeer zij ook van den anderen kant de grenzen van hunne kunst - maar altijd in dat kader - trachtten uit te breiden. Nog bij Favart waren de coupletten het hoofdbestanddeel der opéra comique, wat de muziek betreft. Later echter kwamen de duetten, trio's, ja zelfs kwartetten meer en meer in zwang en de toon der aria's of *airs* wordt edeler en eleganter, meer overhellend naar den romance-stijl.

Maar nog altijd blijft men aan het karakter van het genre vasthouden. Eerst met de 19de eeuw wordt dit anders. De opéra-comique verdeelt zich in twee stroomingen. De eene is een voortzetting van de bestaande, de andere zoekt nieuwe beddingen. Bij de laatstbedoelde wordt allengs de invioed der symphonische muziek merkbaar, die, van den aanvang der genoemde eeuw af, de toonkunst in Frankrijk in het algemeen een groote verandering zou doen ondergaan, en tevens wordt de toon veel hooger gesteld dan in de vroegere voortbrengselen in dit genre. De klanken der sterke passie worden gehoord, zoowel in de muziek als in den tekst, zoodat de veranderde opéra-comique ten slotte bijna niet meer van de groote opera is te onderscheiden.

Adolphe Adam heeft de laatstbedoelde richting niet gevolgd. Met Clapisson was hij een tijd lang de vertegenwoordiger van het oude genre en leverde daarin verdienstelijke werken. Na hem brak er een tiental jaren aan, waarin, met Offenbach, de kleine opéra-comique in het grove komieke (de ‘bouffonnerie’) verviel, doch die ‘rire à outrance’ begon het publiek eindelijk te vervelen en men keerde terug tot een minder excentriek genre, door wederom de oude vaudeville met coupletten te naderen. Charles Lecocq gaf het signaal tot die reactie.

Adam heeft, gelijk hierboven reeds gezegd is, na zijn *Postillon*

de Lonjumeau niets meer op het gebied der opéra-comique geschreven dat zich op het repertoire der Parijsche theaters lang heeft kunnen staande houden. Alleen zijn opera *Si j'étais roi* is daarvan uit te zonderen. Al werd echter de inspiratie hoe langer hoe minder, de bedrevenheid in het componeeren bleef behouden. Zijn laatste werk was: *Les pantins de Violette*, opera-bouffe, in één bedrijf, die den 29sten April 1856 in de 'Bouffes Parisiens' gegeven werd.

In 1836 versierd met het kruis van het legioen van eer, en later tot officier dier orde bevorderd, sedert 1844 lid der muzikale afdeeling van het Instituut, overal gezocht wegens de beminnelijkheid van zijn karakter, was Adam toch een ongelukkig man, die altijd door moest werken, om de moeielijkheden te boven te komen, waarin hij door den ondergang van zijn Nationaal Tooneel in 1848 gewikkeld was, en te goed kunstkenner dan dat hij niet moest inzien, dat dit dolle doorwerken op den duur zijn naam als componist moest benadeelen. Misschien was zijn verdriet niet vreemd aan zijn plotselingen dood. Hij werd den 3^{den} Mei 1856 dood op zijn bed gevonden, zonder dat die gebeurtenis den vorigen dag door de geringste ongesteldheid te voorzien was geweest.

Adam heeft voor het tooneel ook verscheidene balletten geschreven, zooals *Faust* (1832), *La fille du Danube* (1836), *Giselle* (1841), *Orfa* (1852). Het tegenwoordige geslacht der Fransche musici heeft ook over deze muzikale producten van Adam weinig vleiend gesproken en gezegd, dat vele meesters na hem dit genre gerehabiliteerd hebben. Wanneer wij b.v. de muziek, die Delibes voor de balletten *Coppelia* en *Sylvia* geschreven heeft, met die der balletten van Adam vergelijken, dan valt die vergelijking zeker niet ten gunste van laatstgenoende uit. Maar is dit daarom een reden om den componist van den *Postillon de Lonjumeau* tot een talent van minderen rang te verlagen? Men moet het verschil van den tijd, waarin de werken geschreven werden, in het oog houden. Wanneer wij de in 1762 opgevoerde opéra-comique *Le roi et le fermier* van Monsigny, met hare eenvoudige airs en zeer magere instrumentatie, met een van lateren tijd - zeggen wij bijv. van Boïeldieu of Hérold - vergelijken, dan zal de eerste ons onbeduidend voorkomen en ons hier en daar een glimlach ontlokken, doch daarom behoeven wij Monsigny niet te verkleinen.

De muziek van Adolphe Adam - Ik herhaal het - is er een

van zeer lokalen aard, en behoudens een paar uitzonderingen. hebben zijne operetten de grenzen van Frankrijk niet overschreden. Maar Adam heeft de groote verdienste gehad van zich strikt te hebben gehouden aan het echte genre der ‘opéra comique’, zooals dit is voortgekomen uit de kermistheaters, die het op hunne beurt weder ontleend hadden aan de ‘opéra bonffe’ der Italianen, en hij heeft daardoor beter gehandeld dan velen, die na hem zijn gekomen en van de opéra-comique soms bijna een tragedie hebben gemaakt.

Rekent men hierbij nu nog het groote talent van Adam voor de oorspronkelijke opéra-comique (welk talent te midden van het vele oppervlakkige en onbeteekenende, dat in zijne werken voorkomt, duidelijk te voorschijn treedt) dan is er geen reden om hem de eer te onthouden die men aan velen zijner collega's beeft bewezen, en hem bij gelegenheid van het centenarium van zijn geboortedag niet te herdenken.

Het stadje Lonjumeau is ten minste in dit opzicht niet ondankbaar geweest. Het heeft den componist, die door zijn alom bekend werk den naam van deze plaats als het ware wereldkundig heeft gemaakt, dezen zomer op waardige wijze gevierd.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Augustus.
Conclave.

Wat al wolken van gebeurtenissen en eventualiteiten jagen er aan den wereldhemel op dit oogenblik dat ik me tot schrijven neerzet van het waarachtig verslag eener maandhistorie; - het heele Oosten van Europa is onsecuur en het Westen is nog nauwlijks bekomen van allerlei akeligheden en verrassingen; - toch willen mijn gedachten nog niet weg van het praalbed van den witten heiligen man in Rome en van den ernst van het conclave dat een nieuw middelpunt van heilig willen en zien aan de wereld heeft beschoren, ofschoon die belangrijke vertooningen en beelden al bijna dreigen te verbleeken onder de opeenvolging van voorvallen....

Maar ik zou tot herhalingen komen, wanneer ik het gebeurde weer kort wou karakteriseeren.

L'histoire se répète, en ze draait in een cirkel; dus moeten wij menschen, zoolang we nog niet historie zijn, op onze hoede zijn voor repetities.

Daarentegen mogen wij wel wat orde probeeren te brengen in onze beschouwingen en beproeven of wij niet den parallelen gang der stroomingen in het wereldgebeuren kunnen waarnemen.

Nu is het opvallend hoe de oudste en eerwaardigste van de gestelde machten, - ik bedoel den Roomschen zetel van den Paus, - in enkele opzichten overeenkomt met een der meest nieuwerwetsche vormen van regeering.

Ik heb het oog op de pauskeuze en de verkiezing van een president voor de Vereenigde Staten.

Voor het vulgus is het niet anders dan een man die in plaats komt voor een anderen man, in Amerika om de vijf jaar, te Rome na een onbepaalden tijd, maar inderdaad is het de revisie van de beginsels die een groot maatschappelijk geheel moeten leiden en een beslissing daarover genomen.

Wanneer ik lust had in paradoxen dan zou ik als stelling willen gaan verdedigen dat de vijfjarige termijn van den president overeenkomt of moest overeenkomen met de regeeringsjaren van den paus. En ik zou dat zoo doen: ik zou aantoonen dat het vijftal jaren van den president de neiging heeft tot tien jaren aan te groeien door de herkiezing van dien hoogsten ambtenaar der Republiek, terwijl de leeftijd waarop de Pausen worden gekozen - tegen hun zeventigste jaar - voor hen ook het aanblijven in hun waardigheid een zaak maakt van vijf tot tien jaren. (Wij zijn wat verwend door den langen levensduur der beide laatste Pausen, maar daarop mag men voor het vervolg niet rekenen.) Laat ons op dergelijke considerations echter niet te diep ingaan, maar het feit voor oogen houden - door een der scherpzinnigste waarnemers van de menschelijke zaken geconstateerd - dat de geschiedenis der wereld zich beweegt in groepen van ongeveer tien jaren.

Met iedere tien jaren neemt de historie een stap, en de dingen krijgen een gewijzigd aanzien. Dan bestaat er voor een volk of een gemeenschap de behoefte om zich zelf te herzien, en de machinerie van gedelegeerden-vergaderingen en volksverzamelingen is niets anders dan een min of meer onvolmaakt middel om tot bewustzijn te geraken van de bereikte resultaten en van het willen en streven voor een komend aantal jaren.

In de Vereenigde Staten is het een zeer gecompliceerd samenstel van mechanieke verkiezing en eigenwillig optreden van personen en belangen dat den doorslag geeft. Het schijnt soms alsof zuiver het toeval de eene rij van intrigues laat triomfeeren over de andere, en of het alleen om namen en om een naam is te doen; toch blijkt het dan, wanneer men ruimer overziet, dat de opkomst van het volk in zijn verkiezingslokalen een groote nationale rechtszitting over regeeringsbeginselen is geweest. Men heeft een man gekozen die misschien niet veel meer is dan een naam, maar men heeft tegelijkertijd een nationale politiek ingewijd. Die periodieke

keus van een president als vertegenwoordiger van het oogenblik waarop de gemeenschap een nieuwen weg voor zichzelf bepaalt, dat schijnt mij toe als een overeenkomst tusschen het bestuur van de Vereenigde Staten en het bestuur van de katholieke kerk, zooals het zich in de nieuwste tijden heeft ontwikkeld.

Gevoelt ook een president van de groote republiek zich niet eenigszins als een Paus? Hij is een moreele macht.

Ik wil de vergelijking niet te ver doorvoeren, uit vrees voor het ongerijmde in iedere overdrijving. Maar ik geloof ook niet daarmee aan de kardinalen van het conclave een slecht compliment te maken door hen op één lijn te stellen met gedelegeerden van den volkswil langs een uiterst gecompliceerden weg, soms bijna toevallig gekozen.

'De Paus kiest de kardinalen, en de kardinalen kiezen den Paus,' zoo luidt de formule op zijn kortst en zijn scherpst.

Men zou denken dat door een dergelijk uitvloeien en in elkander vloeien van macht een bijna volstrekte standvastigheid van bestuur werd verkregen. En waar, zooals onder de regeering van Leo XIII het geval is geweest, bijna alle kardinalen hun waardigheid aan dien éénen Paus te danken hadden, daar viel er zelfs niet aan te twijfelen of die stabiliteit van beginsels en taktiek zou luisterrijk voor den dag komen.

Het is toch niet gebeurd. Evenals Pius IX een andere lijn van gedachten vertegenwoordigde dan zijn voorganger, Gregorius XVI, en Leo XIII gekozen werd omdat hij verschilde van Pius IX, zoo stelt Pius X iets anders voor dan Leo XIII. De oude rechtsregel meldt ons dat de doode beslag legt op den levende: *le mort saisit de vif*, heet het; maar in het leven maakt al wat aanspraak maakt om te leven zich van het doode los, en gaat zijn eigen weg, en staaft door dien eigen weg zijn recht op het leven. Met andere woorden, levende machten hebben een vermogen van aanpassing aan de omstandigheden, zij veranderen in de veranderende tijden zonder toch hun persoonlijkheid daarbij te verliezen.

Om welke beginselen was het bij dit laatste conclave te doen?

Leo XIII is de politieke Paus genoemd. Voor alles was hij meer een ordenaar ten behoeve van het priesterlijk gezag der kerk dan een politicus; en een groot politicus die zijn wil, buiten het kerk-

verband, aan de mogendheden van Europa wist op te leggen is hij zeker niet geweest.

Toch speelde onder zijn regeering de politiek een groote rol door de verhouding der kerk tegenover Italië. Als vijand van het koninkrijk Italië moest hij wel partij kiezen tusschen de machten, nu hij de kerk onder die geordende machten opgenomen wilde zien, en meer en meer werkte hij, onder den invloed van zijn staats-secretaris Kardinaal Rampolla, er toe mede om het gezag van Frankrijk en Rusland te bevestigen tegenover het drievoudig verbond, waarin Italië was opgenomen, en tegenover een nauwe aansluiting van Italië bij Engeland, die aan het jonge koninkrijk gelegenheid zou hebben gegeven om een krachtige positie in te nemen aan de Middellandsche Zee.

Daardoor moest de katholieke kerk iets opgeven van haar universeele stelling boven de partijen.

De nieuwe tijd nu is de tijd van de wereldmogendheden. Geen macht die iets beteekenen wil bepaalt haar kring van werkzaamheid tot een vast omschreven terrein, het is een jacht om de geheele wereld te doordringen. Zelfs de enkele menschen die hun fortuin willen maken, omvatten in hun plannen niet meer en niet minder dan de aarde. Wij leven niet langer in de eeuw van continentale, maar van mundiale politiek. Zij omvat den *mundus*, de wereld.

Heeft de Kerk, die katholiek, die een universeel instituut is, van die tijdstrooming niet in volle mate geprofiteerd, omdat haar beginsel al van den oorsprong af was: wereldverovering, en haar inrichting zich leende tot uitbreiding over de wereld? Maar dan, wanneer zij tenminste niet wil achterblijven, moet zij daarmee ook kunnen voortgaan, en alleen op haar eigen belangen lettend, zich niet behoeven af te vragen of het ook Rusland hinderen zou, wanneer er te veel ophef van bloedbaden in Armenië werd gemaakt, en of het voor Italië voordeelig zou wezen, wanneer het den Islam in Noord-Afrika bestreed.

Zou de Kerk haar politieke gedragslijn, met het oog uitsluitend op de staten van Europa, en als een staat van dat Europa, blijven behouden?

Hierbij kwam de Italiaansche vraag te pas.

Kon de verhouding tot het koninkrijk Italië zoo voortduren

als ze bestond: een openlijk negeeren van een nieuwen staat, en een heimelijk intrigeeren tegen zijn ontwikkeling?

Hoeveel voordeel die vijandschap de kerk ook moge aanbrengen - want ze heeft de mooie rol van de verdrukte onschuld en de werkelijkheid van een onaantastbare zelfstandigheid in een veiligheid gelijk ze vroeger nooit heeft gekend - ze heeft toch een nauwen samenhang met Italië, en op den duur zou de achteruitgang van het land ook de achteruitgang van de Kerk zijn. Want, we kunnen onze macht uitbreiden zoover we willen, geen water van de zee wascht toch de sporen van onze afkomst weg. De Kerk is Italiaansch van oorsprong, zij is Roomsch, en zij is de vertegenwoordigster van het oude Rome in de nieuwe wereld. Niet in Jeruzalem is het middelpunt denkbaar van de Kerk, gelijk ze nu eenmaal is, maar alleen in Rome. Wanneer haar mundiaal karakter ging meebrengen dat de zetel van den Paus door een Amerikaan, en in Washington werd ingenomen, dan zou het met de Katholieke Kerk weldra zijn gedaan, zij zou haar kenmerk verliezen van de unieke onder de kerken der wereld.

Een hartelijke verzoening tusschen het geestelijk Rome en het Koningschap, in de oude hoofdstad van de Kerk gecampeerd, moge ondenkbaar zijn, een feitelijke vrede behoort toch niet tot de onmogelijkheden. Men kan naast elkander leven, al leeft ook de kerk niet samen met den staat.

Te meer, omdat eindelijk toch wel het booze gesternte waaronder het nieuwe koninkrijk leed, voor een hoopvoller toestand zal plaats maken. De jonge koning Victor Emmanuel II is een energieker man dan zijn vader, en een verstandiger vorst dan zijn grootvader. Hij heeft den slag om de menschen aan zich te verbinden, en ze door zijn voorbeeld te bezielen. Italië begint een macht in Europa te worden, en het is niet langer door zijn verbond met Duitschland geïsoleerd in Europa.

De Kerk moet ook daarmee rekening houden. Altoos nog, wanneer Italië een vleugje van voorspoed had, heeft het Vaticaan een kleine toenadering getoond; die toenadering kan niet uitblijven, wanneer het door vermeerderende rijkdom en macht als een gelijke onder de groote mogendheden zal zijn opgenomen en zijn stem zal doen gelden.

Misschien is die vraag van de houding der Kerk tegenover Europa en tegenover Italië wel de voornaamste en dringendste geweest die voor den geest van het conclave stond.

Dringend vooral omdat de staatssecretaris van Leo XIII, de kardinaal Rompolla, in den beginne de sterkste candidaat voor het pausschap bleek te zijn. En in hem was de politiek van het afgeloopen tijdvak geïncarneerd.

Een oogenblik heeft hij de pauselijke kroon reeds op zijn hoofd geplaatst meenen te zien. Het was toen in het conclave door Oostenrijk bezwaar werd gemaakt tegen zijn verkiezing. Dat heeft de tegenspraak aangewakkerd, en misschien zou hij in een vlaag van enthousiasme verkozen zijn geworden, wanneer niet de Kardinaal Oreglia de verdere stemming voor dien morgen had gesloten verklaard, en hij zelf voor goed van de candidatuur had afgezien.

Dat bracht de noodige meerderheid der stemmen op den patriarch van Venetië, den kardinaal Sarto.

Hij is de opvolger geworden.

Schijnbaar door een toeval; maar hij is toch de vertegenwoordiger van het nieuwe, hij, niet Leo XIV, maar Pius X, de man van temperament die zichzelf kan geven, en die de verwachtingen wekt zooals Pius IX ze eens aan Italië bracht toen hij de kroon aannam.

Zal Pius X het nieuwe ook brengen?

B*.

Bibliographie.

J.K. Rensburg. Japanse verzen. Rotterdam, Johan Pieterse. 1903.

Dat moet zoo gegaan zijn:

De heer J.K. Rensburg voelde zich dichter, maar de dichters verdringen zich heden ten dage in ons kleine land; men let nauwelijks meer op de nieuw aangekomenen en de heer Rensburg wilde dat er op hem gelet zou worden. Bovendien, de kultuur van 'duf, klein West-Europa' kon hem niet meer voldoen en zoo voer hij in zijn 'droomjonk' 'tot heil der toekomst-kunst' naar Japan, zoekend naar 'niwe (lees: nieuwe) schoonheidssferen.' Tot die 'toekomst-kunst' behoort ook zekere spelling, radikaler dan de Kollewijnsche, waarvoor de dichter, nederig en wel, de welwillenheid der lezers en lezeressen verzoekt, 'daar (hij) zo doortastend mogelik di wens(t) te verniwen tot behoud en verbreiding van onze taal in Zuid-Afrika en elders.' Een paar regels vroeger hebben wij vernomen dat deze verzen niet enkel bestemd zijn voor 'de ontwikkelden uit de burgerklasse,' maar ook 'voor di arbeiders, welke reeds onze literatuur beginnen te kennen.'

En nu heeft de heer Rensburg in die hyper-Kollewijnschespelling verzen geschreven vol Japansche woorden, vol Japansche voorwerpen, een heel Japansch museumpje op rijm, waarin de dichter in zijn modieus Europeesch pakje rondwandelt, met zijn badinetje de merkwaardigste voorwerpen aanwijzend en verklarend, er heel veel modern Europeesch en niets ter zake dienende bijvoegend, maar met al zijn woordenrijkheid en zijn handigheid er niet in slagend ons meer dan een enkel oogenblik - misschien in 'Bruiloft' - in stemming te brengen. Het blijven meest nagemaakte Japansche prentjes en poppetjes, nagemaakte Japansche ornamentjes voor schoorsteen of wand. Een dichterlijke schepping, zooals hij die, niet onaardig, in 'Zijdeteelt' in beeld brengt, 'gevoed met kracht der werkelikheid', 'gedrenkt door gouden zon der Fantazi', hebben wij in dit boekje niet gevonden

Het is te vreezen dat de vervaardiger voor al zijn studie en voor de werkelijk groote moeite, die hij aan zijn knutselwerk moet hebben besteed, niet beloond zal worden en dat de 'arbeiders, welke reeds onze literatuur beginnen te kennen' het tot de kennismaking met - laat staan de waardeering van - deze *Japanse Verzen* nooit zullen brengen. Of de heer Rensburg in Zuid-Afrika, waarheen hij zijn gedichten, dank zij zijn nieuwe-spellingsjonk, hoopt te vervoeren, gelukkiger zal zijn?

De boeken der kleine zielen. Het heilige weten, door Louis Couperus. 2 deelen. Amsterdam, L.J. Veen.

Sedert Couperus op het eind van 1901 ons in kennis bracht met de kleine zielen, die de familie van Lowe in hare verschillende vertakkingen uitmaken, zijn wij, dank zij de voortreffelijke kunst van den verteller, met al de leden van dit geslacht zoo gaan meêleven, dat, toen wij het laatste deel van het derde Boek, *Zieleschemering*, hadden uitgelezen, het ons aan het hart ging van die allen, waaronder velen die wij lief hadden gekregen, voor goed afscheid te moeten nemen. Wij dachten althans dat wij ze niet meer terug zouden zien. Maar ook Couperus zelf schijnt moeite gehad te hebben van de creaturen, wien hij het leven gaf, te scheiden, en zoo is op het derde Boek een vierde gevolgd, waarin de ons zoo sympathiek geworden Addy, die mooie schepping van den schrijver der *Kleine Zielen*, weer op den voorgrond treedt en het eigenlijke middenpunt vormt.

Maar het is de Addy niet meer van vroeger, zooals ook de andere hoofdpersonen niet meer zijn als zij vroeger waren. De stormen, die de kleine zielen beroerden, hebben zich gelegd en enkel op de oppervlakte zien wij nog wat beweging, herinnerend aan de onstuimige tijden die voorafgingen. Het zijn nu voor het meerendeel ‘rustige patienten’ - ook berustende, - maar toch nog patienten, die Addy in het groote buitenhuis te Driebergen, als in een herstellingsoord, heeft bijeengebracht en waarover hij als zieledokter gaat.

De eenige volmaakt gezonde, Mathilde, Addy's vrouw, die hij vooral om haar gezondheid getrouwd heeft, in de hoop dat door deze enting voortaan gezonde loten aan den zieken stam zullen ontspruiten, voelt zich, gelijk natuurlijk is, in deze omgeving niet tehuis en vindt er geen sympathie. Dit huwelijk met een bijbedoeling kan niet gelukkig zijn, en zoo leven die beiden geestelijk gescheiden, zoo goed als eens Addy's ouders. Maar nu staat de door levenservaring zoo veel meer gerijpte, de zoo veel geleerder Addy, die raad weet voor al de leden van zijn familie, welke hij allen, elk op de voor hem of haar passende wijs, weet te behandelen, steunend, reddend, opvoedend, troostend, en die hij, den een meer den ander minder, weet terecht te brengen, zoodat zij een dragelijk leven leiden, - nu staat hij zelf machteloos tegenover zijn eigen lot. Alles, of bijna alles, voor anderen wetend, weet hij niets voor zich zelf.

Dit is wel het diep tragische van dit laatste gedeelte der *Kleine Zielen*, het motief, dat ook aan dit boek - weer vol mooie dingen, vol rustig fijne ontledingen, waarin Couperus op de wijze, waarvan hij het geheim bezit, de stemming bij de lezers suggereert - meer diepte geeft dan aan de vorige.

[Vierde deel]

Een arme.

‘Hanne, Hanne’ - klonk 't bij iederen stap in zijn kop, en eindeloos....

Langzaam vorderde hij met zijne zware twee-wielde turfkar op den onafzienbaren eenzamen polderweg.

't Was een zwoegen: de hevige wind stond pal tegen en had hier ‘op het vlakke’ vrijen vat op den hoog-beladen wagen.

‘Hanne, Hanne....’

‘Toe dan, honden!’ - grolde hij, vervaarlijk kreunend. Hijzelf, het lichaam vèr voorover, trek-hangend aan het verrafelde dicht-beknoopte lei-touw, ging naast de twee honden, weinig-ferm kort-sjokstappend, als trok hij met rukjes. Achter hem knirsten de wielen, diep-dringend in den weeken zandigen klei-grond, en de vervallen kar dokkerde en kraakte, en draaide over en weer door het ongelijke trekken: als was 't een levend wezen, dat zelf mee-wrocht: moeizaam zich in het wielspoor wringend om vooruit te komen.

‘Vast dan toch, Prins! Snoekie!’ - Fluitend kwam de hijgend-uitgestooten adem over zijn lippen.

Wakkerschrikkend loerden de magere slap-schonkige honden angstig naar hem op, en schoten vooruit in het tuig, de ruggen doorgezakt, de logge gekromde werkpooten krachtig klauwend over den grond.

Een tijdlang ging 't iets sneller. Maar de honden vertraagden weer, de trek-koorden bungelden slap, en weldra liepen de afgesloofde dieren weer in denzelfden loomen sluipgang van te voren.

Alleen Dirk zwoegde onverpoosd. Het hoofd - rood van

inspanning - stapsgewijs knikkend op en neer zooals sommige paarden voor zware lasten wel doen, staarde hij bijna onafgebroken voor zich neer op den grond. Slechts nu en dan - wanneer hij den gang er bijna niet in kon houden - blikte hij als schuw snel zijwaarts naar de honden, en joeg ze met een onverstaanbare verwensching voort.

Hij zwoegde, zwoegde koppig, kwaadaardig bijna: als bestreed hij een geheimzinnigen vijand, dien hij zoodoende overwinnen kon. Maar:

'Hanne, Hanne' - bleef 't onophoudelijk aangaan in zijn verwarden kop; en 't leek wel of daar een zeere plek was, waar dat ééne woord telkens martelend tegen aandreunde. Dat ging al den geheelen weg zoo, en gisteren, en eergisteren!... 't Maakte hem radeloos ten laatste: hij wilde vergeten, aan andere dingen denken... Maar hij kon niet: zijn gedachten leken afzonderlijke, boosaardige wezens, waarover hij geen zeggen had, en die hem nu treiterend beheerschten, en hem voortaan eeuwig treiteren zouden. 'Hanne, Hanne...' En bijna voortdurend zag hij dat schepsel voor zich, dat hij nu haatte bijna en toch lief had tegelijkertijd.

't Was een grijze dag. Nu en dan sloeg een fijne regen hem vinnig in het gezicht. Hoog boven hem suizelde de wind, dolderde dan weer als razend om zijn ooren, sneed gierend door de telegraafdraden langs den weg; en in de palen klonk iederen keer een verward hol rumoer: als was daar het lawaai van de stad al te hooren. - 't Was alles bekend en heel gewoon... hij trok nu al dertien jaar lang 's winters met z'n turven naar de stad. Toch dwong hij zich dit keer er over na te denken en er iets bijzonders aan te vinden met al de wilskracht van zijn zwakke hersens.... Doch die wil verliep in een onbewust soezen: tot hij na een poos bemerkte, dat gedurende eenigen tijd die naam alweer klopte in zijn brein: 'Hanne, Hanne...'

't Werd hem een wanhoop, een angst bijna. Zou dit altijd zoo blijven? 't Was nu al drie dagen dat hij niets anders hoorde bijna, aan niets anders dacht, en voortdurend speelde hem daarbij zoo helsch-verleidelijk dat huwelijk met Hanne door den geest. 't Benam hem alle rust. Zou dit altijd zoo blijven?... Hij was zichzelf niet meer, van verleden Zondag af. Nooit nog had hij zich zoo ongelukkig gevoeld. Maar

toch... diep, heel diep in zijn donker twijfelend gemoed was een klein lichtpuntje, vroeger nooit gekend, en dat tot een groot licht van volkomene vreugde worden kon. Als Hanne maar....

Hoe dikwijls al had hij tot zoover dezen gedachten-gang gevolgd. Maar dan dacht hij niet verder, kon hij niet verder denken, als schrompelde zijn innigst wezen samen onder een nog-nooit-uitgesproken angst-vermoeden. En bijna onmerkbaar, slechts half-bewust, groeide in hem het besluit: dat hij zich zekerheid moest verschaffen, dat dit hem zou verlossen,... ook in het ergste geval...

De vlagen verhevigden, en de kar stond nagenoeg stil, hoe hij ook trok.

Hij schreeuwde naar de honden met een vloek. Maar de dieren, uitgeput, gehoorzaamden niet, hieven nauwelijks den kop.

Even voorbij de gele ophaalbrug, die over ‘het Kanaal’ lag en naar den straatweg voerde, richtte Dirk zich met een diepen zucht uit zijn gebukte houding op, kuchend om op adem te komen.

‘Effe blazen’ - mompelde hij, liet de kar staan en wipte zich op het ijzeren bruggen-hek, waar hij schrijlings gezeten bleef.

De honden keken hem na, droomerig, toen na een wijle, scheen ‘Prins’ - de grootste, een vaag geel-met-wit-gevlekte - te begrijpen, en vleide zich behoedzaam neer. De kar dook mee voorover, tot zij op de groote ijzeren beugels onder de trekboomen rustte, en stond dan als ontredderd onwrikbaar in de vlagen. ‘Snoekie’ - een kleine donker-bruine, flauw geel-gestreept - bleef nog een poos staan, armzalig bibberend saamgekrompen, den staart tusschen de pooten, maar volgde dan Prins' voorbeeld.

Half-open den breed-gelipten zinnelijken mond, hijgde Dirk naar adem nog. De vlagen bliezen voor in het split van zijn uitgewasschen-blauw boezeroen, en deden 't bultig hoog op-bollen aan zijn hals. Zijn dunne grauw-blonde haren, in lang niet geknipt, wapperden onder den knellenden rand van zijn verslonsde pet uit. Scheef en opgewipt stond in zijn vol-bloedig egaal-donker-rood gezicht de plompe neus, als een zeer opzichtelijk en onmiskenbaar teeken van zijn onnoo-

zelheid. Hel-blauw waren zijn oogen en van een ongewone diepe klaarte; achter-in, heel ver, flauw glinsterde een onbegrijpelijk wezen: zonder ernst of wil of eenige zekerheid... Ze waren klaar en rein als van een kind, die oogen, maar zegden niets.

Een dunne wind - meende Dirk van het weer, en hij keek onderzoekend naar de lucht: wat er verder op den dag van te wachten zou zijn... D'r was wel verandering merkbaar... 't Mocht misschien sneeuwen worden...

Ginder-vèr, hier en daar zichtbaar tusschen de boomen-groepen lag blauw-omwaasd de stad in geheel haar breedte met al de torens en molens en schoorsteenen piekend erboven uit. Nog een heel eind - peinsde Dirk. En aldoor recht in den wind. Maar 't zou nou wel beter gaan op den straatweg, waar je allicht wàt beschut was door de boeren-hofsteden.

Veel dichterbij lag Grada's bierhuisje. Dirk's keel gloeide, en hij had danigen trek in een glas bier. Maar de tijjen waren d'r niet naar: je kon je twee-en-dertig stuivers daggeld - àls je dat nog binnenhaalde - wel voor wat anders gebruiken tegenwoordig.... De wind koelde zijn gezicht al wat... en die kostte niks. Hij stak er zijn kop hoog in op, als rekte hij naar meer, steeds meer....

Dan tuurde hij weer voor zich neer, naar de honden. En hij zag dat ‘Prins’ op zijn linker-schouder de ‘brand’ had. Hij bedacht even, dat 't te genezen zou zijn met boonen-pekel en azijn, en wat ‘stinkende gauw’ d'r op, dat allicht hier of daar onder een heg groeide. - Hij zag ook dat de kar oud begon te worden en overal spleten en scheuren vertoonde, en inwaterde. 't Moest noodig eens vernieuwd worden.

Maar dit alles raakte zijn innigste wezen toch niet. 't Was weldra weer uit zijn brein verdwenen, als nooit geweest. En:

‘Hanne, Hanne....’ - herhaalden zijn gedachten. De honden en de kar en het trieste vèr-gezicht over de winterlanden verschemerden voor zijn blik.....: ‘Hanne, Hanne!..’

't Was mirakels! Die meid liet 'm geen rust!...

Dat was begonnen verleden Zondag - den eersten warmen dag in Februari - toen hij naast het huis op het bankje zich te koesteren zat in de middag-zon. Als een storm was

't over hem gekomen. En sedert bezat 't hem boven willen en verlangen, als de duivel. 't Leek wel, of de begeerte in zijn leden was losgestoofd door de zwoele hitte van dien dag. En hoe hij ook klaagde en tierde tegen de zondige gedachte... ze bléef er. Hij voelde haar in elke vezel van zijn lijf; 't kriewelde door zijn bloed en zijn spieren, en... 't zou 'm dol maken op den duur, razend! Hij voorzag het oogenblik, dat hij op eens zou losbreken, en heftig uitvaren... tegen wie of wat? Dat wist hij zelf niet. De menschen waren niet slecht; althans: hij had geen gedachte daaraan. Maar toch... maar toch, hij... hij verwenschte de geheele wereld.

Zijn sufferig evenwicht was verstoord. Het eene oogenblik had hij een sterk verlangen naar de tevredenheid en rust van vroeger, en wilde hij Hanne voor-goed vergeten. Maar het andere was 't diep in hem zoo trillend-vreugdig, dat hij Hanne kende, en dat zij misschien.... En dan gruwde hij bij de gedachte dat misschien dat sombere eenzame leven van vroeger weer beginnen zou. Hoe zou hij voortaan kunnen blijven werken voor den dag van morgen, als 't niet was dat Hanne eens zijn wijf zou zijn. Zijn wijf t'avond en te morgen.

Doch wanneer hij dan bedacht de eerste stap tot die zaligheid.... dan dorst hij niet.

Zoo zat hij nu ook weer op het hek te soezen, en de gedachten lieten van Hanne niet af. Hij spon zich nauwgezet uit al de heerlijkheden van het getrouwd-zijn.... Totdat ten laatste het verlangen zegevierde over zijn vrees. Wat kon ze ook meer zeggen dan: ‘Nee, Dirk, je bevalt me niet.’ Er was toch geen schande in! En dan had hij zekerheid.

Hij zou 't haar van-morgen nog vragen. Vast besloten, en veel verlicht daardoor, sprong hij veerkrachtig van het hek. Hij rukte aan het lei-touw:

‘Rrrrt!’ - liet hij opgewekt zijn stem hoog in zijn keel trillen, om de honden aan te sporen. De dieren kwamen moeizaam met schokken overeind, en voort ging 't weer, rechtsomslaande: den straatweg op, naar de stad.

Bij een enkelen bekenden boer hield Dirk stil, en hier en daar sleet hij een vijftigtal turven.

Zoo kwam hij aan ‘Mijn ouders' wensch’, boer Linschoten's hoeve, waar Hanne al jaren diende. 't Was een der welvarendste hoeven, die langs den weg lagen.

Een vreemde ongemakkelijkheid trilde in Dirk's beenen, toen hij den breeden, netjes-met-gele-klinkers-bestraten opgang overstapte. 't Was hem als ging hij iets ongeoorloofds verrichten, en liep hij groote kans van het erf gejaagd te worden. Met meer ontzag nog dan gewoonlijk keek hij naar het bijna-aanzienlijke voor-huis van den rijken boer, en naar de goed-onderhouden stallen en schuren daarachter... Boer Linschoten hield er de hand aan! Geen wonder: weeuwnaar en drie volwassen ongetrouwde zoons, die mee-werkten.... hij had er den tijd voor... en het geld niet minder.

Dirk loerde eerst links onder het afdak van den grooten vlonder: of Hanne soms nog met den om-wasch bezig was. Maar er was niemand, en de groote fel-geel-blinkende koperen kannen met de hard-blauwe doek-omwikkelde houten stoppen, waarin dagelijks de melk naar de stad vervoerd werd, stonden al omgespoeld en in een rij opgekanteld.

Hij weifelde. Ze was zeker binnen. Als er anderen bij waren, zou hij 't nooit vragen durven. Maar het erf brandde hem onder de voeten: hij waagde 't niet hier doelloos te blijven staan, ook kon hij maar niet als een dief weer wegloopen.... als de baas 'm eens gezien had van uit het voor-huis!

Hij stond voor de kleine zij-deur. En bijna tegen zijn zin, ten einde raad, lichtte hij de klink op. De deur week open.

‘Kan de boer nog een vijftig turven gebruiken?’ - bracht zijn norsche brom-stem zenuwachtig-gehaast uit. Hij begreep zelf niet, waar hij het verzinsel zoo gauw vandaan haalde.

Voor hem, midden in de keuken, achter de karn-ton stond Hanne, de blonde haren verward slierend rond het verhitroode gezicht. Beide handen aan de horizontale kruk van het wiptoestel geslagen, de beenen in loop-stand voor elkaar. schokte haar vleezig boven-lijf regelmatig voor- en achterover. Het ijzeren werktuig rammelde geweldig in het holle besloten vertrek, en binnen in de ton klotste en spetterde de melk: als spartelde daar een levend gedierte. Rondom op de groote rood-grauwe vloer-tegels lagen licht-blauwe plekken uitgeloopen melk, en naast haar op een stoel stond de emmer met warm water: om de boter ‘groot’ te krijgen straks. Hanne had de mouwen hoog opgestroopt en het boordje van

haar japon losgemaakt om de benauwdheid. Week en warmblank lag voor een groot deel haar vleezige hals bloot. Dirk zag dien hals, en niets dan dien hals: te weeker en blanker uitkomend bij het ruige rood van haar gezicht en haar armen. 't Schemerde voor z'n oogen, een rilling door-voer hem en dreef hem zijn plan te volvoeren.

Zij had hem niet verstaan door het lawaai.

'Wat zeg-ie, Dirk?' - vroeg ze vriendelijk, stil-houdend. En toen hij niet dadelijk antwoordde, hernam ze begrijpend: 'Turven?.... Ik weet 't nie, man. De baas is achter, ga 't maar zelf 's hoore.'

Zij wilde weer aan het werk gaan. Maar Dirk vertrok niet. Hij had de deur achter zich gesloten, als wilde hij zich zoo alle kans tot terugkeeren ontnemen.

'Uh... zeg-e... Hanne' - begon hij hakkelend. 'Ik... ik mot je toch is wat vragen....'

'Vragen? Nou wat dan?' - zei ze hard, korzelig nog langer opgehouden te worden: het water stond koud te worden, en dan kon ze straks de boter weer niet 'groot' krijgen.

'Ik docht... ik docht... Ik bin vrij-gezel, zooals je weet, en...' Hij aarzelde, zijn gedachten verwarden zich. Op eens stootte hij snel uit: 'Als we eens trouwden samen. Ik zou...'

Haar eerst verwonderd gesloten mond berstte wijd open, en een vette schaterlach overklaterde zijn woorden.

'Ah-ha-haaa!'

De oogen klein in het dik-verkrompen gezicht, helden haar hoofd en lichaam vèr achterover; zij neep de vuisten in de vleezige zijden, en dit alles schokte snel op en neer onder den uitbundigen schater-stroom. Het eerste oogenblik kon zij niet tot bedaren komen. Op eens wende zij zich om, en de deur naar den koestal open gooiend, riep zij:

'Teunis! Peet! Jonges!... Dirk, och-chot...!'

Dirk hoorde niet verder. Even had hij, als beduusd, roerloos gestaan te midden dier klaterende vroolijkheid. Toen draaide hij zich snel om, en een paar onverstaanbare woorden mompelend, sloeg hij de deur hard achter zich dicht.

Met een nijdigen ruk trok hij de honden weer op de pooten, en zonder te antwoorden op het gelach en de spotwoorden van Hanne en de knechts, die naar buiten waren komen loopen, trok hij verder naar de stad.

Een tijdlang liep hij haastig met naar den grond gebogen hoofd, zijn mond bewoog voortdurend in zenuwachtig gemompel, zijn trekken stonden strak en somber. Langzamerhand echter verslapten zijn schreden, en verviel hij ongemerkt weer tot zijn gewonen sukkelgang. Rusteloos pijnigend woelden in zijn brein de smadelijke gedachten. Hij wist soms niet of hij boos of treurig moest zijn. Een enkele maal voelde hij zich opeens als verlicht; maar dit duurde slechts kort, dan keerde zijn ontmoediging met vernieuwde hevigheid weer.

't Is om het geld - mompelde hij na een poos. 't Is om het verdoemde geld!... Den rijken boer, daar zou ze meer zin in hebben. Daarop wachtte ze!... tot ze dien weeuwnaar den één of anderen dag omstrikken kon. - 't Lachte valsch in hem op: ze wachtte allang. En ze zou nog langer moeten wachten!... Ze zou zijnentwege wachten tot ze een oude meuje geworden was, uitgedroogd en versleten, die geen mensch meer hebben wou!... Wat lachte ze!... Wachten, wachten... d'r kwamen andere tijden...

Het weêr was onderwijl veranderd, de wind was in een anderen hoek geschoten, en het blauw nevelige was uit den dag verdwenen. Scherp in kleur en omtrek stond de omgeving. Een vreemd klaar-grijs licht stond van de wolken neer, als ging de zon doorbreken.

Dirk had dit alles niet opgelet. Maar toevallig opziende, bemerkte hij in een hoek opzij eener boerenwoning iets wits, snel weggeslierd door de vlagen. Hij dacht aan een stofpluisje, een donzen veertje; maar 't leek te wit, te rein... Op eens kwamen er meer, en de oogen opslaande zag hij de egaal-grijze lucht vol donkere beweeglijke pukkels. 't Sneeuwde! En tegelijkertijd, in een oogwenk, was 't rondom vol van het drukke geleef der vlokken, heinde en ver. 't Was een oogen-verbijsterend geruchtloos muggen-dansen. Ze dwarrelden op, ze dwarrelden neer, òp en weer néer; ze stoven uitéen en drongen weer samen, wervelden rond en ijlden wild voort bij de minste vlagen. Soms scheen 't als zou 't plots ophouden, maar dadelijk vielen ze dan weer in nog grooter getale. 't Leek een veel-machtige overval van argeloos-dartele insecten, huppelend zich neer-plakkend overal. Duizenden stierven den vernietigingsdood op den modderweg, maar steeds

kwamen er meer, in rusteloos koppig gewemel àl neer.

Dirk keek ernaar. 't Verdraaide zijn oogen. Hij keek naar de huizen en boomen en de andere dingen, die zoo warm-kleurend daartusschen stonden. Maar 't duurde niet lang, toen lag een dunne wade overal. De vlokken sloegen hem kriewelend in het gezicht, waar ze versmolten en koud neerdropen in zijn mond en zijn hals. Al zwaarder ging de wagen. De geluiden werden gedempt, de wereld leek verlaten. En 't sneeuwde, 't sneeuwde geruchtloos....

Gaandeweg, bij tien- en bij twintigtallen, had hij in de stad zijn turven langs de huizen gesleten. De morgen en een groot deel van den middag waren er mee heengegaan. En steeds was de sneeuw blijven vallen. Ze was in het midden der veel-bereden straten tot een slobberige rood-grijze pap geworden, waarover de menschen glibberend en schuifelend en stappletsend voortjachtten. Hier en daar in een put stond een diepe plas, verraderlijk onder een laagje vuile sneeuw verborgen.

Onafgebroken was het gebeurde met Hanne door Dirk's brein blijven spelen. Het weer had hem niet vroolijker gemaakt: hij kreeg koude en natte voeten, en de sneeuw - nu en dan met regen vermengd - had op den duur zijn kleeren doorweekt. De gure vlagen en de tochtwinden op de hoeken der straten sloegen hem onbarmhartig in het gezicht, en schenen tot diep in zijn borst door te dringen. Een oude veronachtzaamde verkoudheid stak weer op, en deed hem voortdurend hoesten. Hij voelde zich rampzalig.

Zijn kar was nagenoeg leeg, al zijn klanten had hij afgeloopen. Hij dacht erover naar huis te keeren; maar hij treuzelde nog, uit weerzin. Een drukkende lusteloosheid was over hem gekomen. Nu hij zich eenmaal een leven met Hanne had voorgesteld, scheen hem het bestaan alléén voortaan een onmogelijkheid. Hij zag 't voor zich als een eindelooze ondragelijke eentonigheid, zonder eenige vreugde, zonder eenig belang. Dat zou zoo blijven gaan: morgen en overmorgen en al de dagen door, zonder eenige verandering of kans op verbetering. En waarom? Waarom?... Waarom zou hij nog sjouwen iederen dag, als 't toch altijd hetzelfde armzalige leven bleef?... 't Maakte hem bitter en onverschillig.

Tegelijkertijd was een duivelsch, oproerig verlangen in hem gegroeid, wat al sterker in hem werd elken keer, dat hij een herberg voorbijging.... Eénmaal, één keer maar al die ellende vergeten, heel-en-al vergeten! Hij kón 't, hij had 't in zijn macht, dat wist hij, en verleidelijker stond hem bij die gedachte dat éene gevaarlijke, maar zoo geheimzinnigaantrekkende middel voor den geest. Hij hield niet van drank... Een enkelen keer een glas bier, maar jenever!... Den eenigen keer, dat hij 't geproefd had, was 't 'm als vergif in den mond geweest. Maar z'n heele leven had hij d'r altijd over spreken hooren, als van iets bovennatuurlijks bijna... D'r waren er, die d'r bijkans een moord voor deden... Als je den smaak maar eenmaal te pakken hadt!.. Je most eran wennen... 'Je leed met den drank verzetten' - dat leek hem een heerlijkheid nu.

Hij bezat zes-en-dertig stuivers. Daar kon je borrels genoeg voor hebben; hij wist een herberg, waar ze maar drie centen kostten. En toch....

Hij aarzelde nog. - Maar.... maar.... dat hij de macht had, dat hatelijke gevoel in zijn hoofd weg te nemen; en dan daarvan geen gebruik te maken!... 't Was bijna onweerstaanbaar.... Eén keer eens niet te voelen dat hij arm was en versmaad!...

Al weifelend, maar diep-innerlijk reeds besloten, was hij op een oud, afgelegen grachtje voor een kleine kroeg stil blijven staan. Als voortgeduwd ging hij binnen.

De honden met hun goedig-ouwelijke lobbuskoppen keken hem suffig, als verwonderd na. Doch toen hij lang weg bleef, strekten zij zich weer één voor één neer in den sneeuwdrek, den kop op de pooten. Eerst 'Prins,' en dan 'Snoekie.'

Binnen was Dirk in een hoek bij den kachel dood-moe neergevallen. De stoel schramde een eind over den houten vloer met vervaarlijk hol gerommel. Dirk schrok, en keek beangst naar den kastelein, die op hem toestapte.

'Klare?' - vroeg de man, een dikke forsche kerel, een gebruikt glaasje van de tafel nemend.

'Asjeblieft' - bromde Dirk.

't Was hier goed. De warmte deed hem weldadig aan. Hij was zóo gaan zitten, dat hij zijn kar in het oog hield. Je kon nooit weten.

Toen het glas met het licht-gele vocht voor hem stond, beving hem eene lichte vrees. Er was een stille stem, die hem waarschuwde.

Doch opeens pakte hij het glas met zijn grove bevende vingers aan, en goot 't - zooals hij wel meer had zien doen - in één teug naar binnen. 't Liep gloeiend door zijn keel, en bleef branden in zijn maag. Lekker vond hij 't niet. De na-smaak was sterk, en hij moest knippen met z'n oogen, die ervan te tranen begonnen. Maar 't verwarmde, 't verdreef de kilte, die van zijn voeten wel door zijn geheele lichaam scheen getrokken. Hij smakte met de lippen en zuchtte.

'Nog één?' - kwam de kastelein na een poosje weer bij hem.

Dirk knikte met glanzende oogen, dankbaar dat die vreemde man 't hem zoo gemaklijk maakte.

Het tweede glas ging op dezelfde manier als het eerste. En eer hij 't goed wist, stond een derde voor hem.

't Werd hem hoe langer hoe behaaglijker. Hij was de eenige bezoeker, en hij voelde de rust aangenaam-kriewelend opstijgen in zijn lood-zware beenen. Doch hoe langer hij rustte, hoe loomer zijn lichaam werd, en hoe moeilijker 't hem scheen op te staan.

De kastelein was bij hem komen staan, en begon een praatje. Dirk kwam los, en deed hem weldra het geheele verhaal van Hanne, en dat zij wachtte op den rijken boer... tot 't vroeg of laat tot een 'ongelukkie' kwam - knipoogde hij - en dan....

De ander scheen hem wonderlijk goed te begrijpen, en moest 'm in alles gelijk geven. En ten laatste schold hij mee op de meid, die eigenlijk geen fatsoenlijke jongen, die 't goed meende, waard was.

Er waren langzamerhand meer bezoekers gekomen. En de waard had hen zeker ingelicht, want al spoedig vroegen ze Dirk er naar, en moest hij hun opnieuw de gebeurtenis vertellen. Allen gaven ze hem gelijk. En ze trachtten hem te troosten: trouwen kon je altijd nog doen... elken dag als je wou; en 'gauw getrouwd, gauw berouwd,' ze hadden 't bij ondervinding. Telkens moest hij eens met hen drinken: 't was een gelukwensch waard!

Dat verliep tot een grove herrie: 't werd een schreeuwen en lachen zonder eind. En Dirk scheen van dit alles het middelpunt. 't Was één zorgelooze heerlijkheid, hij kreeg een anderen kijk op de wereld: dat de menschen zóo waren, had hij nooit kunnen denken of gelooven; er was één groote algemeene vriendschap, en allen waren bereid je te helpen als je ongelukkig was.... Hij ook zou iedereen helpen. En dat was goed, dat was goed! zoo was het leven te dragen.

Alleen de gedachte aan zijn eenzame hut en den langen weg, dien hij nog te gaan had, kwam nu en dan hinderend in hem op. En Hanne! Hanne was een heks, een helsch wijf; hij mocht blij zijn, dat 't zoo geloopen was....

Toen hij ten laatste opstond, begon 't al te donkeren.

Struikelend kwam hij de nauwe deur uit, en met een goed-lukschen zwaai sloeg hij ineens den weg naar huis in.

'Kom vort!' - grolde hij naar de honden, zonder naar ze om te zien. Ze waren uitgerust, de kar was leeg: ze zouden 't er nu wel alleen mee klaar krijgen - meende hij. Hij trok er zich niet veel van aan. Die hondenkar leek hem nu de smaad van zijn leven.

Er was een bittere spijt in hem, dat hij van deze prettige omgeving scheiden moest. Hij gevoelde dat 't nu uit was... Waarom kon dit leven zoo niet doorgaan? Hij had een vaag besef van een hatelijke onrechtvaardigheid. Moest hij nu z'n ouwe zwoeg-leven op nieuw beginnen: iederen dag met zijn turfkar naar de stad?... Maar dat wilde hij niet! Hij wilde niet meer!... Hij was tot heel wat anders geboren, dat voelde hij diep in zich. 't Moest alleen eerst nog in hem uitbreken, dan zou alles opeens veranderen. Een gelukje, een kleine toevalligheid haperde er nog maar aan: iets als een tooverwoord, dat hij echter nog niet vinden kon. Maar hij zóu 't vinden, hij zóu!... Al zou hij ook z'n geheele leven erover peinzen...

Het sneeuwen had opgehouden. De lucht was geklaard, en de maan verrees vol, met haar goedaardig-lachend gezicht en haar koud blank schijnsel. De sneeuw lag dik, en maakte Dirk het loopen niet gemaklijker: hooge klossen pakten samen onder zijn schoenen, zoodat hij al een paar malen verraderlijk gezwikt was. Maar 't deerde hem weinig, en zwaaiend strompelde hij voort, als toevallig den weg volgend naar huis.

Eindelijk kwam hij op den langen straatweg, waar ook boer Linschoten's hoeve lag. Maar hij was nog niet halfweg, toen een onoverwinnelijke vermoeidheid zijn beenen ontkrachtte. Loom sleepte hij zich nog een eindweegs verder met bungelend hoofd en slappe leden. En onderwijl sufte hij aldoor over het machtwoord, dat zijn geheele leven veranderen zou; hij had 't bijna, 't schemerde hem al voor den geest, steeds duidelijker, dadelijk zou hij 't... Op eens kon hij niet verder, hij wankelde: 't was of iets hem van achteren tegenhield. Hij werd nijdig, in zijn gedachten gestoord te zijn: die verdoemde kar en die honden nog weer!

'Allo, honden dan toch! Vooruit!' - Hij deed een heftigen ruk aan het lei-touw, en keek dreigend achter zich.

Een oogenblik stond hij verbijsterd. Hoe was 't? Was hij betooverd? Was 't een akelige droom?.... Sneeuw, sneeuw.... Geen honden!.... Hij tastte om zich heen, als wilde hij zich aan iets stoffelijks vergewissen.... Geen kar! geen honden! Hij kon zich met geen geweld bezinnen, hoe dit zoo gekomen was.... Hij had gedronken, ja hij had gedronken.... Verder kwamen zijn gedachten niet.... Maar hij had ze toch voelen trekken!... 't Kon niet zijn ook.... 't Deerde hem overigens weinig: hij ging nu een ander leven beginnen. Doch hij voelde een zekeren angst toch voor zijn honden, als voor een vriendschap, die verloren ging.

Een poos bleef hij op dezelfde plek al maar verwezen voor zich neer staren. Hij knikte in de knieën, en zwaaide het lijf in alle richtingen om het evenwicht te behouden. Hij wreef met de hand over zijn voorhoofd: om daar dien hinderlijken gloeienden nevel weg te nemen.... Ten slotte greep een windvlaag hem aan, en dreef hem voort op zijnen weg,.... en de kar en de honden waren in zijn gedachten niet meer.

Hij strompelde verder, en steeds onvaster en moeizamer werd zijn gang door de mulle sneeuw. Eenige keeren al was hij getuimeld en met veel moeite weer overeind gekomen. 'Hanne!' - tierde hij, de tanden op elkaar geklemd, als was 't haar schuld. 'Hanne.... 't Was een duvelsch wijf.... Toch was hij nog op haar belust. En hij zou haar hebben ook. Als hij maar eerst dat éene, die kleinigheid!...'

Hij struikelde en tuimelde neer aan den rand van den

weg. Hij viel zacht languit in de sneeuw, het hoofd op den arm, en verroerde niet meer.

De maan lachte breed goedaardig over de wijd-verlaten wintervelden, en boven hem in de knotwilgen zacht-suizelde de wind.

J. EVERTS Jr.

Ricarda Huch.

Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren. 4e Auflage. Berlin. Wilhelm Hertz. 1903.
Der Mondreigen von Schlaraffis. Leipzig, H. Haessel. 1896.
Fra Celeste und andere Erzählungen. Leipzig, H. Haessel 1899.
Aus der Triumphgasse. Lebensskizzen. 3e Auflage. Leipzig, E. Diedrichs. 1903.
(Uit de Triomfsteeg. Bewerkt door Anna Neys-Ekker. Zalt-Bommel, H.J. van de Garde & Co.).
Vita somnium breve. (2 Thle). Leipzig, Im Insel-Verlag. 1903.

De *fata* der boeken bestaan, voor een deel, uit onverdiende zegetochten en even onverdiende lijdensgeschiedenissen. Hoe weinige van de beroemde romans, waarvoor de zoogenaamde beschaafde wereld soms een jaar en langer in aanbidding ligt, romans die iedereen moet gelezen hebben op straffe van niet 'in de beweging' te zijn, behouden een plaats in de wereldletterkunde. En wie zal zeggen, hoeveel geschriften, die verdienden gekend en bewonderd te worden, van de planken van den uitgever naar de planken van den antiquaar verhuizen, zonder dat ooit iets van hun schoonheid doordringt, zelfs maar tot die 'upper ten', die in staat zouden zijn ze op hun waarde te schatten.

Ik weet niet waaraan het te danken is, dat de naam van Ricarda Huch eindelijk, zij 't ook nog slechts in beperkten kring, begint genoemd te worden en dat zelfs op een enkel van de vijf werken, die het voornaamste van haren romantischen arbeid uitmaken, ook reeds in ons land de aandacht viel[1]; maar opmerkelijk is het zeker, dat hoewel de eerste

1) De Nieuwe Rotterdamsche Courant gaf voor eenige maanden een feuilleton over *Aus der Triumphgasse.* Daarvan is waarschijnlijk de vertaling van dit boek door mevr. Anna Neys-Ekker het gevolg. 'Bewerkt' door A.N.-E. staat er op den omslag. Ik heb niet kunnen nagaan, waarin de bewerking van een vertaling verschilt.

zeer merkwaardige roman van deze schrijfster: *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren* in 1893 en *Der Mondreigen von Schlaraffis* in 1896 in eersten druk het licht zagen, Hellmuth Mielke in 1898 in de derde 'vermeerderde en verbeterde' uitgaaf van het 450 bladzijden groot werk: 'Der deutsche Roman des 19ten Jahrhunderts' zelfs den naam van Ricarda Huch niet noemt. Eerst in dit en het vorig jaar, dus ongeveer tien jaar na haar eerste krachtig optreden, vindt men in enkele Duitsche tijdschriften waardeerende opstellen aan haar werk gewijd.

Van het leven van Ricarda Huch kwam ik, uit haar eigen mededeelingen, het volgende te weten. Zij werd in 1867 te Brunswijk geboren en bleef daar tot haar twintigste jaar. Daarna studeerde zij geschiedenis te Zürich, behaalde den titel van *doctor philosophiae* en bekleedde er eene betrekking aan de stads-bibliotheek, terwijl zij tegelijkertijd onderwijs gaf aan een 'Mädchen-Seminar'. Gedurende een kort verblijf te Weenen leerde Ricarda Huch den Italiaanschen geneesheer Ceconi kennen, met wien zij in het huwelijk trad. Na een tweejarig verblijf te Triest, vestigde zij zich in 1900 met haren man te München, waar zij sedert woont.

Hoe schijnbaar onbelangrijk ook, zijn deze feiten niet zonder beteekenis voor wie het tot heden door Ricarda Huch geschrevene overziet.

Ricarda Huch, die, buiten haar episch werk, twee bundels zeer geprezen opstellen schreef over de duitsche romantiek[1)], is een sterk uitgesproken romantische natuur en al haar werk staat in het teeken der romantiek, wier herleving zij verwacht. 'Es sind jetzt gerade hundert Jahre her', schrijft zij in 1899 in de voorrede van haar eerste boek over de Duitsche romantiek, 'dass eine Geistesrichtung sich in Deutschland zu entwickeln begann, zu der die in der zweiten Hälfte unseres Jahrhunderts herrschende einen Gegensatz bildet, die aber seit etwa zwei Jahrzehnten einer Wiedergeburt entgegen zugehen scheint'. Dat zij zulk een wedergeboorte der romantiek met vreugde begroeten en daartoe naar haar vermogen gaarne medewerken zal, is duidelijk. 'Ein genaues Abschreiben der Lebensthatsachen', zooals zij het van de realisten

1) *Btüthezeit der Romantik* en *Ausbreitung und Verfall der Romantik.*

ziet, dunkt haar niet de taak van de poëzie, die epische kunst heet. ‘Ich glaube’ - schrijft zij in een brief aan mij van 30 November I902 - ‘dass die Poesie schöne Bilder des Lebens geben soll, die uns das Leben mehr lieben und besser verstehen lassen sollen’. Wat niet verhindert, dat zij ook in haar romans en vertellingen zich ten doel stelt ‘Erlebtes zu gestalten’. ‘Erlebtes’ vinden wij dus in Ricarda Huch's werk, maar dat gezien en gevoeld door een romantisch temperament.

Allereerst in de *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren*, het boek dat men niet zou aanzien voor den arbeid van een vijf- of zes-en-twintigjarige studente der Züricher Universiteit, zoo diep doordacht, zoo rijp is dit werk, ook van compositie en stijl. Reeds de vorm is met verstand gekozen. Deze vorm, die van familie-herinneringen, te boek gesteld door een, die zich uit de wereld heeft teruggetrokken en in de stille kloostercel de gebeurtenissen, waarbij hijzelf niet op den voorgrond treedt, aan zich voorbij laat gaan, leent zich voor een rustige waarneming en voorstelling van de uit hunnen aard romantische voorvallen.

Een stad van handel - Hamburg? - is de woonplaats van de Ursleu's. De familie - overgrootvader Olethurm (vader van de moeder) vader, moeder, Ludolf (de te-boek-steller van deze herinneringen) en Galeide, ‘die gute, kleine Galeide’, - leeft daar te midden van de mannen van geld en zaken, die van beschaving alleen den uiterlijken schijn hebben. Zij, de Ursleu's, beschouwen de zaken als een noodzakelijk kwaad dat hun bestaan moet verzekeren, maar, met hun zin voor wetenschap, kunst en poëzie, rekenen zij het de taak van den mensch, het leven te dragen als een sieraad, als een mooi kleed, het hoofd hoog te houden en vroolijk te zijn. In die levensbeschouwing gaat hen de overgrootvader voor, de oude man met den jongen, frisschen blik, die, met een diepe verachting voor de menschen die om geld geven, zoowel voor hen die er mee pronken, als voor hen die het missen, vooral voelt voor het leven van het hart; de man die overtuigd is dat het gemoed uit elke ‘Liebesangelegenheit’ verrijkt te voorschijn treedt, die geen mensch veroordeelt en voor alles een verklaring weet te vinden, omdat alles wat in de wereld geschiedt toch, bij slot van rekening, verklaarbaar en noodzakelijk moet zijn.

Hem het naast, het meest met hem in karakter overeenstemmend, staat zijn achterkleindochter Galeide, Ricarda Huch's heerlijke schepping. Een natuurkind die Galeide, de lieveling van allen, het bedorven kind, dat, kinderlijk en moederlijk tegelijk, zich laat gaan, doet waar het lust in heeft, maar zonder dat het anderen hindert, omdat het steeds zoo treft dat de anderen goedvinden wat haar goeddunkt. Galeide's kalm-vroolijk gelaat, haar welluidende stem, haar innemende manieren trekken allen, oud en jong, aan, en als zij op haar rustig overredende wijze over de wereld en de menschen spreekt, dan lijkt het, zonder dat er toch een zweem van ijdelheid in haar te speuren valt, of zij zelf niet tot de menschen, tot die wereld behoort en uit een wolk op ze neerziet. Galeide was een van die menschen, wien men gelijk geeft, wat zij ook doen mogen, en wier partij men kiest onder alle omstandigheden, om geen andere reden dan omdat de natuur op hun hand blijkt te zijn.

De tweede hoofdfiguur is Ezard, de neef der Ursleu's. De jonge man treft door het edele, voorname van zijn uiterlijk, maar tevens trekt hij aan door de groote bekoring van zijn aangeboren, natuurlijke bescheidenheid. Zooals de schoonheid van zijn uiterlijk bestond in de volkomen harmonie der deelen, zoo was het ook met zijn innerlijk: hij was niet zoo eigenaardig, zoo bijzonder, van zoo hooge beteekenis als vele andere Ursleu's van vroeger en later, maar rustiger, zekerder, krachtiger van wil. In zijne tegenwoordigheid voelde men zich gerust, omdat men van hem verwachtte, dat hij alle moeielijkheden van het leven zou weten te overwinnen.

Ezard trouwt met Lucile Leroy, eene Zwitsersche, die als gouvernante van Galeide bij de Ursleu's is gekomen en daar een innige vriendschap met haar leerling heeft gesloten. Galeide komt dan ook veel bij het jonge paar en de vriendschap wordt nog inniger wanneer er een kind geboren is, waarvan Galeide peet is en dat zich bijzonder aan haar hecht. Maar dan komt het onheil: de noodlottige liefde van Ezard en Galeide, de groote liefde, die geen moeite doet om zich te verbergen en het ook niet zou kunnen, omdat zij straalt uit hunne oogen, wat zij ook doen en waarover zij ook spreken. Aanvankelijk verheugen zij er zich in, argeloos, zonder er over na te denken, zooals men zich ver-

heugt in een bloem die in een warmen lentenacht opgebloeid is en 's ochtends op eens in al haar pracht voor ons staat. Dan volgt de hevige ontsteltenis, het groote lijden. Als een mantel van gloed is hun liefde om hen en toch is er in hunne houding tegenover elkander nooit iets dat aanstoot geeft. Er is kracht en hoogheid in hun hartstocht; maar hij verkondigt zijne aanwezigheid geheimzinnig sterk, als de geur van een nacht bloem wanneer de avond begint te vallen.

Praehtige momenten van zelfbeheersching en zielegrootheid zijn er in dit leven der twee gelieven. Wie hen dagelijks van nabij gadeslaan, kunnen geen ergernis voelen uit gekwetst zedelijkheidsgevoel, maar veeleer een zekere onrust en groote droefheid over dien ongelukkigen hartstocht, die ingeslagen is in het hooge huis der Ursleu's en er het heerlijke, vroolijke leven verstoort. De plotselinge dood van de moeder, aan een hartkwaal gestorven, de steeds stijgende zwaarmoedigheid van den vader, die met zelfmoord eindigt, zijn de eerste rampen die er meê samenhangen.

De handelsstad waar de Ursleu's wonen - hier komt, ook in de bijzonderheden, duidelijk uit dat Ricarda Huch zich de handeling in Hamburg gedacht heeft - wordt geteisterd door een cholera-epidemie, die allen tot krachtig handelen, ter bestrijding van de ziekte en verzorging van de zieken, opwekt. De cholera tast ook een van Ezard's kinderen aan, en als het kind aan de ziekte bezweken is blijft de moeder het lijkje in de armen houden en is niet te bewegen eenigen voorzorgsmaatregel te nemen voor eigen gezondheid. De arme Lucile, die het ongeluk van haar huwelijksleven meest in stilte gedragen heeft, gaat willig en stil den dood te gemoet.

Het is Lucile's wensch geweest, in haar geboorteland begraven te worden, in het dorp waar haar moeder nog woont met haar eenigen broer, Gaspard. Ludolf Ursleu, die het Lucile op haar sterfbed beloofd heeft, neemt op zich het lijk te begeleiden.

Wel wordt het als van zelf sprekend beschouwd, dat Ezard en Galeide nu na eenigen tijd zullen huwen, maar, om allen aanstoot te vermijden, wenscht men het tijdsverloop tusschen Lucile's dood en het huwelijk niet te kort te nemen. Het is beter dat Galeida begint met van huis te gaan, - en zoo besluit zij Ludolf naar Zwitserland te vergezellen.

Daar wacht haar een nieuwe marteling. Lucile's broer, Gaspard, bewoont met zijne moeder een klein huis te midden van uitgestrekt bouwland, van welks opbrengst zij leven. Hijzelf houdt zich bezig met den landbouw en met bloementeelt. Onbeschaafd en onbeholpen in zijn gedragingen, is Gaspard ook in zijn uiterlijk, dat van groote wilskracht spreekt, wild en ruw. Alleen wanneer hij lacht komt er over zijn norsch gelaat iets onweerstaanbaar lieflijks. Zijn stille gesloten aard weerhoudt Gaspard niet, met zijn donkere en doordringende oogen, met de vreemde, geheimzinnige uitdrukking, Galeide voortdurend onbeschaamd aan te staren. Galeide schijnt daarvan aanvankelijk niets te merken, lacht met Ludolf om Gaspard's zonderlinge manieren en laat zich overigens aan den jongen man weinig gelegen liggen. Maar dan opeens voelt zij zijn oogen onophoudelijk op haar gericht en geraakt zij, als gefascineerd, onder den invloed van dien blik. Hoe het komt weet zij niet, maar dat Gaspard haar niet langer onverschillig is, dat zij verliefd op hem zou kunnen worden, bespeurt zij met schrik en tegelijk als iets curieus', iets grappigs, dat zij, als een zonderling avontuur, aan anderen moet meedeelen en, in de eerste plaats, aan Ezard. Maar naarmate die neiging toeneemt, wordt het haar bang. Wat zij als een grap had aangezien, dreigt ernst te worden, en tòch - liefde is het niet wat haar voor den jongen Zwitser bezielt. Aan Ludolf verklaart zij dat zoo: ‘Nein, ich liebe ihn gar nicht. Du weisst ja, dass ich Ezard liebe und nie, nie, einen anderen lieben kann. Ich schwöre dir dass ich Ezard liebe, dass ich nicht anders für ihn fühle, als ich stets gefühlt habe, seit ich ihn liebe. Es ist etwas anderes; G a s p a r d h a t e s m i r a n g e t h a n. Ich weiss nicht wie, noch wie das überhaupt möglich sein sollte, aber so ist es, er hat mich behext und bezaubert, anders kann es nicht sein. Ich weiss mir nicht mehr zu helfen.’

De spanning en de onrust nemen intusschen toe, naarmate Galeide het schrikkelijke van haren toestand gaat inzien. De liefde, die haar één en haar alles was in het leven, is dat niet meer. Al haar lijden van vroeger, dat alles waardoor zij zooveel jammer over zoovelen gebracht heeft, is vergeefsch geweest. En al kon zij nu ook nog zichzelf terugvinden, dan zou toch alles nooit meer kunnen worden, zooals het

vroeger was. Zij kan geen vreugde meer hebben in zichzelve, noch in het leven. En dan volgt dit troostelooze: ‘Ich mag nicht mehr auf mein Herz hören, weil ich ihm nicht mehr traue’.

En steeds denkt zij nog in haar nood aan Ezard, als aan een bovenaardsche toevlucht. Eindelijk besluit zij in hare radeloosheid: ‘Wij moeten naar Ezard, Ezard kan helpen. En kan hij niet helpen, dan wil ik toch bij hem omkomen’.

Zoo komen zij weer te samen. Ezard ontvangt haar met de nobele gelatenheid die in zijn trouwe, onverwoestbare liefde haar grond vindt, niet kunnende gelooven aan het onheil dat hem dreigt. Maar dan, als hij niet meer kan twijfelen, is hij als een gebroken man; in wanhoop staart hij op zijn vernietigd leven, dat slechts waarde voor hem had door de liefde van Galeide. Zij gevoelt zich als een zieke, die nog hoopt op herstel: zij weet wel dat zij en Ezard niet van elkander scheiden kunnen, - Ezard hebbe nog maar wat geduld, tot zij het niet maar enkel wete, maar ook voele. En zij wil ook wel alles doen om, door zich dicht bij Ezard aan te sluiten, haar liefde weer op te wekken, maar zij voelt dat haar daartoe de moed en de kracht ontbreken. Toch is nog niet de hoop verloren, dat de tijd nog alles in het goede spoor brengen zal.

Dan opeens kondigt Gaspard zijn komst aan. Enkele dagen later staat hij voor Galeide, - en weer voelt zij zich in zijn macht.

Dat blijkt aan den avond van Gaspard's aankomst, als, zonder dat iets in het voorafgaande gesprek er aanleiding toe geeft, Galeide met haar lief kinderlijk gelaat, met trillende stem, maar met een uitdrukking als zou zij zoo naar hem toevliegen, zich tot Gaspard wendt met de vraag, wat zij voor hem doen zal: een sprookje vertellen? viool spelen? ‘Zingen’, zegt Gaspard, als had hij het slechts voor 't bevelen. Galeide tracht te zingen, maar haar stem slaat over, zij houdt op: zij kan niet zingen. ‘Waarom zegt ge dan, dat ge alles doen wilt wat ik verlang?’ dringt Gaspard aan. ‘Beproef het nog eens,’ antwoordt Galeide. ‘Zeg wat ge wilt. Zal ik uit het raam springen?’ En als hij eerst niet antwoordt, genietend van zijn macht over haar, herhaalt zij zacht: ‘Zal ik?’.... ‘Er nickte und sagte sein halbgesungenes: Oui, mademoiselle. Sogleich stand sie auf und ging auf das nächste

Fenster zu; alle standen offen, da es eine sehr warme Nacht war. Gaspard sah ihr still lächlend nach.... In einem Augenblicke hatte sie sich auf die Fensterbank geschwungen und stand gross und frei in dem hohen Rahmen. Dann lachte sie leicht und leise: ein gutes, kleines, klingendes Gelächter, wie sie zu lachen pflegte, wenn ihr eine Schelmerei im Sinne lag. Ja, sie lachte ihn aus.. aber was kostete es sie? Ihr ganzes herrliches junges Leben, das unwiederbringliche! Denn noch war der freundliche Silberlaut ihrer Stimme nicht verklungen, da lag sie schon todt zwischen den blühenden Lilien auf dem Beete vor unserem Hause'....

Zoo eindigt het leven van de 'gute, kleine Galeide', die geen kwaad dacht en geen kwaad wilde, die lief was voor allen en door allen bemind werd en toch zoo veel en onherstelbaar onheil bracht over zichzelf en die haar het naast stonden; die, schuldeloos, het liefdeleven vermoordde dat in Ezard en haar zoo heerlijk was opgebloeid en bestemd scheen om alles te weerstaan.

Deze geschiedenis, met al haar romantische gebeurtenissen, met personen, gelijk Ezard, die soms bovenmenschelijk schijnt van adel en geestkracht, is in den grond inmenschelijk. Ricarda Huch heeft haar met zulk een eenvoudige helderheid en rustige zekerheid opgebouwd, dat, al mogen nu en dan de toon der gesprekken, de bewegingen der handelende personen en hier en daar een enkele episode, die ons toeschijnt gemist te kunnen worden, ons wat theatraal voorkomen, de gevoelens der hoofdpersonen, de drijfveeren hunner handelingen van een aangrijpende werkelijkheid zijn. Deze Galeide Ursleu leeft voor ons, en de groote bewonderenswaardige kunst van de schrijfster is dat zij dat heerlijke natuurkind, zonder breed uitgesponnen zielkundige verklaringen, maar door een enkel woord hier, een fijn trekje daar, in al de schijnbare tegenstrijdigheid en met al de raadsels van haar gemoedsleven begrijpelijk heeft weten te maken en tot een levensbeeld dat zoo spoedig niet uit ons geheugen zal gaan.

Op deze aangrijpende, diepgaande *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren* volgt het sprookje van den *Mondreigen von Schlaraffis.* Ricarda Huch weet ook in de luchtige vertelling den toon en den vorm te treffen. Eenvoudig en

rustig, als gold het de gewoonste zaak van de wereld, verhaalt zij deze koddig-phantastische geschiedenis met den ernstigen achtergrond. Hoe de domme strijd van den geestelijke en zijne aanhangers, de overheid, tegen het oude volksgebruik van Schlaraffis: het dansen op de weide in de vollemaansnacht (Mondreigen), het geluk verstoort van den bescheiden, in zichzelf gekeerden apotheker Dominik en van de mooie, kinderlijk vroolijke, steeds lachende Frau Sälde, teekent Ricarda Huch met scherpe trekken, frisch en kleurig. De karikaturen, die het verhaal stoffeeren: de 'Pfarrer', als concurrent van den kwakenden kikvorsch, de zeven gemeenteraadsleden van Schlaraffis, als vertegenwoordigers van de zeven hoofdzonden, komen goed tot hun recht. Maar met al zijn, fijnere en grovere, grappen is het een droevige geschiedenis, die van den eerlijken en oprechten Dominik, die, eenzaam achterblijvend zonder dat een van de illusies van zijn leven verwezenlijkt is, ten slotte moet verklaren, dat hij slechts eenmaal in zijn leven gelukkig is geweest en dat het die enkele maal in den droom was....

Niet als het geluid van een kwakenden kikvorsch is de stem van dien anderen geestelijke, Fra Celeste, den hoofdpersoon in een andere van Ricarda Huch's kleinere novellen, maar als de klank van een mooi instrument, een viool of een fluit waarop hij speelt en phantaseert, waarvan hij de tonen schijnt te volgen met zijn blik als vogels in hun vlucht, wanneer hij van den kansel een van die predikingen houdt, die de menschen bij honderden doet samenstroomen. Toch is het niet enkel 'een galmend gerucht' dat die 'prediker daar in de lucht' doet hooren. De groote, krachtige gestalte met die welluidende buigzaamheid van stem en dien lach, die een rij tanden doet schitteren 'als maneschijn door een donkere wolk', houdt toespraken vol oorspronkelijke gedachten en beschouwingen, klaar geordend, welsprekende predikatiën, die niet enkel door de wijze waarop zij gezegd worden, maar ook door hunnen inhoud een overweldigenden indruk plegen te maken. Een hartstochtelijke liefde voor een jong meisje van aanzienlijken stand, aanvankelijk met even grooten hartstocht beantwoord, maar waaraan het huwelijk van de aangebedene met een rijk man een einde maakte, heeft den onvermogenden ouderloozen bakkersjongen, Dolfin, in het

klooster gedreven, waar zijn buitengewoon redenaarstalent ontdekt en al spoedig tot versterking van de kloosterkas geëxploiteerd wordt. Een van die schitterende predikatiën wordt bijgewoond door Aglaïa, zijn vroegere geliefde, die in den beroemden Fra Celeste Dolfin herkent, en tegelijk aangegrepen door de prediking en geroerd door teedere herinneringen, hem in zijn woning opzoekt en den ouden hartstocht in hem doet ontwaken.

Van nu af aan leidt Fra Celeste-Dolfin een dubbel leven. Den dag van zijn ontmoeting met Aglaïa overtreft de redenaar zichzelf in een prediking over de hemelsche en de aardsche liefde, met het gevolg dat verscheidene lichtzinnige mannen en vrouwen in zijn hand de gelofte van kuischheid afleggen. Ondanks zijn dagelijksche samenkomsten met Aglaïa verflauwt het heilig vuur van den priester geen oogenblik, gaat hij voort met de geesten op te wekken en de zielen te redden. Te Rome houdt hij op last van den Paus eene predikatie over de heiligheid van den echt, waarin hij tegelijk de liefde verheerlijkt en het vergankelijke ervan schildert, eindigend met de opwekking om, als een gezellin die trouw blijft tot den dood en tot over den dood heen, alleen die liefde te zoeken, die niet vergaat en teleurstelt: de goddelijke liefde. Denzelfden dag ontvangt hij Aglaïa, die hem naar Rome gevolgd is, met een overrijken schat van bloemen en vruchten en viert met haar het feest harer komst in vorstelijken overdaad. Den volgenden dag is het onderwerp van zijn prediking de zaligheid der armoede, een toespraak die in gloed en kracht van betoog alle vorige overtreft.

En zoo gaat het dubbel-leven voort: het leven van den monnik met het koninklijk woord en de groote macht over de zielen, die hoog boven de wereld schijnt te tronen en, als door een hoogere macht gedreven, niet laten kan te spreken over de dingen die niet van deze wereld zijn, - en dat andere leven van den wereldling, die smacht naar aardsche liefde en daarmee zijn hongerig hart tracht te verzadigen, terwijl noch het een noch het ander hem bevrediging schenkt, zijn diepe melancholie vermag te verjagen of het gevoel van eenzaamheid dat hem, den gevierde en aangebedene, loodzwaar drukt van hem weg te nemen.

Tusschen die twee werelden schrijdt Fra Celeste een tijd-

lang voort, als ware hij zich niet bewust van de kloof die beide scheidt. Maar als dan de dood Dolfin zijn geliefde ontrukt, dan zakt Fra Celeste ineen, en - laatste tegenstrijdigheid! - de man die in zijn laatste prediking over dood en onsterfelijkheid de heerlijkste woorden van troost en bemoediging gesproken had, waardoor hij levensmoeden weer met het leven had weten te verzoenen, ziet zich zelf alles ontzinken en maakt aan zijn dubbel bestaan een eind door zich in zee te storten, waar zijn lijk door visschers gevonden wordt.

Na deze en andere kleinere stukken verschijnt in 1901, onder den titel *Aus der Triumphgasse*, *Lebensskizzen*, een boek dat eene geheel bijzondere plaats in het werk van Ricarda Huch inneemt. ‘Erlebtes gestalten’ zal zij ook wel in deze ‘levensschetsen’ gedaan hebben, en wanneer men zich herinnert dat de schrijfster twee jaar te Triëst vertoefd heeft, dan vindt men het waarschijnlijk dat zij de stof voor deze tafereelen daar verzameld heeft. De zuidelijke stad aan de zee, verdeeld in een Nieuwstad en een Oudstad, waarvan de laatste, op een hoogte gebouwd, een doolhof is van onregelmatige, nauwe straten, de stad met de merkwaardige Romeinsche oudheden, waaronder een triomfboog, past volkomen op Triëst, de belangrijke handelsstad aan de Adriatische Zee. Maar dat ‘Erlebtes’ behoort in zooverre tot de romantiek als het romantisch ingekleede tafereelen zijn van den ‘zelfkant der samenleving’, die ons hier worden voorgesteld.

De schrijfster, of liever de verteller - want ook hier, even als in Ricarda Huch's andere geschriften, met uitzondering van haar laatsten roman, worden de gebeurtenissen verhaald door een, die er niet rechtstreeks, maar slechts middellijk bij betrokken is - brengt ons in een wereld van de diepste stoffelijke en zedelijke ellende, een wereld op zichzelf, bevolkt met de armsten der armen, bedelaars, misdadigers, gebrekkigen en mismaakten, lichtekooien, uitgeworpenen uit de samenleving. Men treedt er binnen door den nog goed bewaarden, oud-Romeinschen triumfboog.

In dien triumfboog heeft men een symbool willen zien; men heeft in de karakters en gevoelens der ‘ellendigen’, die de ‘Römerstadt’ bewonen, antieke, stoïcijnsche karakters meenen te ontdekken waardoor zij zich zouden onderscheiden van de schipbreukelingen der samenleving van andere landen

en andere tijden. Ik geloof er niets van. De ongelukkigen die wij in de Triumphgasse ontmoeten zijn van hetzelfde maaksel, uiterlijk en innerlijk, als die welke in onze moderne groote steden huizen. Maar terwijl andere schrijvers hen òf idealiseerden en tegenover den egoïstischen, hardvochtigen rijke het verdrukte, bedrogene, lijdende volk plaatsten, tegenover de ondeugden der ‘fatsoenlijke lui’ de deugden van de onterfden, van boeven en lichtekooien, òf met aangrijpend realisme de proletariërs schilderden in hun uiterlijk doen, van wat er in hen om mag gaan alleen de oppervlakte aan het licht brengend, is Ricarda Huch in dat wurmend en wroetend volk van haar Römerstadt wat dieper afgedaald. Ook hier begeeft zij zich niet in subtiele zielsontledingen, maar door hen te laten spreken en handelen, telkens een toets voegend bij de vroeger aangebrachte, brengt zij die menschen, die toch zoover van ons afstaan, dicht bij ons. Zonder ze met groote woorden te idealiseeren of met grove woorden te verdierlijken, weet Ricarda Huch ons die allen te vermenschelijken door haar sobere, rustige kunst.

Het anti-revolutionnair dagblad ‘De Standaard’, dat nu en dan zijn politieke hoofdartikels afwisselt met beschouwingen over litteraire kunst, handelde onlangs[1)] in een hoofdartikel met het opschrift ‘Kunst’ over de kunstenaars van dezen tijd, en schreef daarin o.a., met toespeling op werken als Brussel's *Boefje* en Van Hulzen's *De man uit de slop*: ‘Ze brengen u “onder de menschen”, tusschen dieven, slopmenschen en allerlei tuig en ze zien nog enkel “het artistieke”. En wat ze schetsen en schilderen, het gaat om buiten het hart, de ziel, *de kern* van den mensch.’

Is deze beschuldiging reeds niet zonder bedenking tegenover de geschriften, die zij op het oog heeft, Ricarda Huch kan zulk een verwijt zeker niet treffen.

Ik neem uit de rampzaligen die hier krioelen in en om de Triumphgasse alleen de twee hoofdfiguren: Farfalla en haar kreupelen zoon Ricardo.

Farfalla is een door een liederlijken dronkaard verlatene vrouw, moeder van zeven kinderen. Armoede, zorg, harde arbeid hebben der vijftigjarige het ingevallen, gerimpelde,

1) ‘De Standaard’ van 31 Augustus 1903.

kleurlooze gelaat gegeven van een zeventigjarige; maar dat haar geestkracht nog niet gebroken is, blijkt uit de heldere uitdrukking van haar groote rustige oogen, uit haar vlugge, krachtige, handige bewegingen.

Over den ellendeling, die haar in diepe armoede achterliet, spreekt zij zonder wrok als over een vreemde, en zij verklaart, als sprak het van zelf, hoe hij, die van vroolijkheid hield, de ontbering en de zorgen van het huiselijk leven niet verdragen kon: misschien was zij zelf er ook de schuld van, was zij te zwak tegenover hem geweest, zij die niet hield van twist en krakeel. Had zij zelf niet, als zeventienjarige, met goeden uitslag, de madonna gebeden het hart van hare moeder te vermurwen, opdat die zich niet langer verzetten mocht tegen haar huwelijk met den mooien horlogemaker, al was het dan ook later gebleken dat die madonna den man niet zoo goed gekend had als haar moeder hem kende! Gelooven doet zij alleen aan den ouden God, niet aan de Kerk, noch aan den Paus, noch aan de Heiligen, - maar dat die God de armen zou liefhebben, gelijk men beweert om haar te troosten, kan Farfalla niet gelooven; daarvoor brengt Hij te veel ellende ook over hen die toch niet slechter zijn dan duizend anderen. Maar Farfalla neemt het leven zooals het is, hetgeen nog iets anders is dan zooals het in de boeken staat. Of zij gelukkig of ongelukkig is? Sedert zij armoe lijdt heeft zij steeds zóó moeten peinzen hoe aan brood voor hare kinderen te komen, dat zij geen tijd gehad heeft daarover na te denken. En toch, wanneer men Farfalla aandachtig bekeek, dan was men geneigd te vragen, of dat onverschillige gelaat, met dien rustigen, tevreden glimlach niet een masker kon wezen. Dan schenen die oogen te zeggen: ‘wij hebben nooit tijd gehad om te schreien, noch om te slapen - wanneer zullen wij eens kunnen uitschreien en uitslapen?’

Dan droomde zij, zonder dat zij het zich dorst bekennen, van een gelukkige toekomst, wanneer zij haar last van zich zou kunnen afwerpen en uitrusten. Dat zou eerst kunnen, als Ricardo dood zou zijn, haar arme kreupele jongen, wiens lijden zij toch niet bij machte was te verzachten en die, wanneer zij vóór hem moest sterven, geheel hulpeloos zou achterblijven. Intusschen deed Farfalla alles wat in

haar vermogen was, om het zieke leven van haar kind te steunen en te verlengen. En diezelfde vrouw ziet er geen been in, zich een deel van de huurpenningen toe te eigenen, waarvan de huiseigenaar die haar en haar kreupelen zoon steeds met groote vriendelijkheid en belangstelling is tegemoet getreden, haar de inning heeft toevertrouwd.

Ricardo brengt het grootste gedeelte van zijn leven lijdend door, op het harde rustbed in de armoedige kamer, alleen met zijn oleander, zijn kanarie en zijn harmonica, in droomen en gepeins. Vol liefde is hij voor dieren en kinderen, en toch, bij al zijn teederheid van gemoed en zijn kinderlijke bescheidenheid, stelt hij de meest overdreven eischen aan zijn arme moeder. Al zij ook zijn kleeding nog zoo armoedig, hij duldt er geen vlek op, en de lap, dien Farfalla er op zet, mag niet van een andere stof wezen; ook aan het eten en de reinheid van het armoedige woonvertrek stelt Ricardo eischen die de arme vrouw niet vermag te bevredigen. Toch is zijn moeder hem alles; wanneer zij de kamer binnentreedt verheldert zijn gelaat en een trek van tevreden rust komt er op, als weet hij zich bij haar in veiligheid. Zijn eenzaam peinzen, zijn nadenken over de dingen die hij om zich heen ziet gebeuren, brengt Ricardo tot een groote mildheid in zijn oordeel over anderen. Wanneer men hem verwijt dat hij den hem bekenden dader van een moord niet aangeeft, zegt hij: ‘Zoolang er armoede en ellende is, zullen er heel wat wanhoopsdaden gepleegd worden; ieder onzer wacht zich dan ook wel een schuldige aan het gerecht over te leveren, of zelfs maar op hem af te geven, want hij weet niet of hij niet misschien reeds morgen hetzelfde zal doen’. En als men hem dan vraagt of zij dan allen blindelings door het leven stappen, of een duivel hun het mes in de hand drukt, en of geen hunner zooveel meester is over zich zelf, dat hij er althans voor kan instaan, geen spitsboef of moordenaar te zullen worden, dan ziet Ricardo den vrager met een ernstigen glimlach aan en zijn eenig antwoord is de wedervraag: ‘Kunt gij daarvoor instaan?’

In zijne herinneringen van ongeneeslijken kranke staan zijn eerste kinderjaren, die hij in een kinderhospitaal aan zee heeft doorgebracht; herinneringen aan goede verpleging, aan vriendelijke omgeving en zonneschijn. En zijn toekomst-

droom is: het nog eens zoover te brengen dat hij met zijn harmonica mag rondgaan langs de straat en in de herbergen, bij bruiloften en danspartijen, en zoo geld verdienen.

Zoo wacht Ricardo en zoo wachten de andere ongelukkigen op gelukkige tijden. Een arme vrouw, wier man eerst voor diefstal in de gevangenis en thans in een krankzinnigen-gesticht is opgesloten, raapt ter sluiks de verflenste lelies op, die afgevallen zijn van het beeld van den H. Antonius en drukt ze aan haar borst: die verwelkte bloemen van den Heilige mogen haar geluk brengen! Wat zij en de anderen onder dat geluk verstaan? Is het een duister gevoel, een drang om aan den last van het leven te ontkomen; of is het als een melodie, die men eenmaal gehoord heeft en die men weer zou willen hooren?

Kenschetsend voor hetgeen die ellendigen beweegt in hun wachten op, en verwachten van geluk is een der gesprekken die op den H. Antonius-dag door de bewoners van de Triumphgasse gevoerd worden. Het is zomeravondschemering en een groote menigte is verzameld om de fontein voor het huis waar zich het beeld van den H. Antonius bevindt. Zij vertellen hun droomen die door anderen worden verklaard en Farfalla verhaalt van een valschen munter die, jaren geleden, in ditzelfde huis zijn handwerk heeft uitgeoefend, dat hem in staat stelde de armen ter hulp te komen. Voor den rechter gevoerd, heeft hij zijn geheim niet willen openbaren, noch willen beloven geen valsche munt meer te zullen maken, zoodat hij ter dood veroordeeld werd en werd opgehangen aan den triumfboog: ‘alzoo - voegt Farfalla er bij - het lot ondergaande van Jezus Christus en van al degenen, die zich over de arme menschen ontfermden’. Het blijkt uit de gesprekken die volgen, hoe allen eenparig overtuigd zijn, dat er geen ellende meer op aarde wezen zou, wanneer maar eenigen zich vlijtig toelegden op het maken van valsch geld en dat onder de armen verdeelden. Heeft de man die voor jaren in het huis van Farfalla woonde, zijn geheim werkelijk aan niemand toevertrouwd en zou er inderdaad in de oude woning van den valschen munter geen geld meer verborgen liggen?.... Helaas, geen van hun wenschen en beden wordt vervuld: de armoede, de ellende, de misdaad blijven in de Triumphgasse onverminderd.

Ricarda Huch heeft ons deze toonbeelden van ellende in al hun verdorvenheid, met al hun ongeneeslijke kwalen van ziel en lichaam geschilderd zooals zij zich aan haar vertoonden. Maar wat zij schildert gaat niet om 'buiten het hart, de ziel, de kern van den mensch'. Geen verheerlijking van de armoede, geen rehabilitatie door de liefde, geen vergoelijking van de misdaad geeft zij ons in dit boek. Toch laat zij tusschen de lompen en de wonden, uit de door tranen verdoofde oogen telkens het korreltje goud schemeren, waaruit 'de kern' te herkennen valt.

Van Ricarda Huch is het woord: 'Wer weiss, aus welchen unserer Thränen, aus welcher Arbeit, aus welchen Freuden uns das Kleid der Ewigkeit gemacht wird?'

Deze tooneelen van jammer, die zonder veel verband elkander opvolgen, zijn geen romantooneelen en evenmin tooneelen van zuivere realiteit. Toch staat elk van hen duidelijk omlijnd voor ons, en is er in den stoet van personen, die langs de Triumphgasse trekken, geen die niet een sprekend beeld, een type vertoont.

Ricarda Huch stond tegenover deze jammerbeelden als een kunstenares van groote gaven en als een diep voelende vrouw. Maar de kunstenares met haar nobelen, zekeren, glashelderen stijl, dien men als 'slechthin klassisch' geroemd heeft, zoekt nergens 'het artistieke': de kunst die zij ons schenkt komt als van zelf. En de diep voelende vrouw vraagt geen aandacht voor haar diep gevoel, noch doet haar best om door het schouwspel der ellende onze harten te verteederen: het leven met zijn raadsels en zijn onpeilbare diepten, dat zij in haar eenvoudig, rustig verhalen voorbij laat trekken, grijpt ons van zelf in het hart.

Ricarda Huch's laatst verschenen werk, *Vita somnium breve*, is een groote roman in twee deelen, die in zijn uiterlijk verloop vaak aan de *Erinnerungen von Ludolf Ursleu* doet denken. Ook hier zijn hoofdpersonen de leden van een geachte koopmansfamilie; evenals in het andere verhaal gaat de eens bloeiende zaak achteruit, maar wordt door de energie van den held van den roman, Michael Unger, weer op de been gebracht; ook hier treedt in het leven van den hoofdpersoon een beminnelijke vrouw, die aan Galeide herinnert, bij wie hij die diepte en volheid van liefde vindt,

welke zijn eigen vrouw niet bij hem vermocht te wekken.

Wanneer ik dezen laatsten arbeid, die schoonheden bevat van hoogen rang, des ondanks als kunstwerk minder hoog stel dan wat de schrijfster vroeger gaf, dan is dit omdat hier niet, gelijk in *Aus der Triumphgasse* en elders in Ricarda Huch's werk, het romantische en reëele in elkaar vloeien tot één kunstbeeld, maar de beide elementen op vele plaatsen ‘unvermittelt’ naast elkander staan.

De twintig jaren uit Michael Unger's leven, van 's mans dertigste tot zijn vijftigste jaar, die als een ‘korte droom’ voorbijgaan, toonen ons den man in zijn levensstrijd, in zijn worstelen om zich los te maken van wat hem belet zich vrij te geven en vrij te ontwikkelen, in zijn streven naar schoonheid dat voor hem het leven zelf is. En naast hem Rose, de kunstenares, wier oogen, waarin als in een ‘Zauberbrunnen’ het schoone en wonderbare van deze wereld zich spiegelen, alle menschen en dingen schijnen toe te roepen: ‘kom tot mij, ik maak u vrij, ik maak u schoon!’ - Rose, die als zij lacht, als haar gezicht straalt van zalige blijdschap, iets heeft van het kind, welks oogen van dieper dingen droomen dan zijn gedachten weten, en die in hare liefde voor Michael, welke geen onrust, geen twijfel kent, de heele natuur om haar heen, de lente met al haar heerlijkheden in zich zou willen opnemen: ‘Ich möchte alles verschlingen, bis meine Seele voll wäre’.

Een tijd lang genieten Michael en Rose, gedurende een korter of langer, maar altijd voorbijgaand, samenzijn van hunne stil-gelukkige liefde als van een heerlijken droom, totdat langzamerhand een ander diep gevoel haar bij Michael verdringt: de liefde die hem trekt tot zijn kind, tot Mario, het kleinood dat in zijne oogen, aan zijn overigens waardeloos huwelijk zijn eenige waarde geeft.

Zoo ontstaat er tusschen vader en zoon een innige vriendschapsband. Wat den knaap in zijn vader vooral aantrekt is zijn kracht en zijn schoonheid: voor menschen die oud en leelijk worden, ook al heeft hij ze vroeger nog zoo lief gehad, pleegt Mario's genegenheid te verminderen, maar zijn vader, zijn vriend en vertrouwde, zal altijd mooi blijven, dat gelooft hij zeker. Dan echter moet Michael ondervinden dat, naarmate hij ouder wordt, Mario's gehechtheid aan hem afneemt,

dat dit kind, dat hij koesterde en verafgoodde, waaraan hij alles zou hebben opgeofferd, een zelfzuchtig mensch is geworden, dat enkel luistert naar hetgeen hem aanstaat en lokt, en geen oor heeft voor eenigen plicht, zoodra hij er ook maar in het minst door gestoord wordt. Zijn Mario, het dierbaarste wat hem nog overbleef, is nu ook onherroepelijk voor Michael verloren...

Toch blijven voor dezen man, wien het leven zoo weinig gaf van hetgeen hij ervan verwacht had, de populieren in zijn hof hetzelfde ‘o Leben, o Schönheit!’ ruischen, dat hem begeleidde in jaren van jeugd en kracht, en vervolgt hij vroolijk en vertrouwend zijn baan, ‘wie einer, den unsichtbare Götter führen’....

Met Michael Unger en de zijnen, met Rose, bevonden wij ons in een min of meer romantisch gestemd midden, maar met een wezenlijken achtergrond van menschelijke gevoelens en hartstochten. Daarnaast beweegt zich een bonte stoet van personen, waarvan sommige enkel geschetst, andere ten voeten uit geteekend zijn, meest interessante menschen van allerlei ras, droomers en dwepers, hyper-romantici van beiderlei geslacht, die stof hadden kunnen leveren voor een afzonderlijken roman, maar die met hetgeen waarvoor in de eerste plaats onze aandacht gevraagd wordt, slechts in los verband staan. Door aan deze personages, waaronder er herinneringen mogen zijn uit hare studiejaren te Zürich, waar vogels van diverse pluimage uit verschillende landen plegen neer te strijken, een zoo ruime plaats in haar werk te geven, heeft Ricarda Huch aan de eenheid en de aanschouwelijkheid ervan schade gedaan. Eene episode als, in het eerste deel, het afscheidsfeest van de studeerende vrienden en vriendinnen in den tuin aan het meer, waar elk op zijn beurt, improviseerend in vrije, rijmlooze verzen, die zeven bladzijden vullen, in overspannen, hartstochtelijke taal, ‘Gespensterwörte’ spreekt, waarvan zij zelven ontzet terugschrikken, is - wat op zichzelf haar verdienste ook wezen moge - een storend *hors d'oeuvre.*

En zoo lijdt dit geheele breed aangelegde en breed uitgesponnen werk aan een gemis aan eenheid en evenredigheid, dat de lezing tot een meer dan gewone inspanning maakt en de vele schoonheden gevaar doet loopen niet tot haar recht te komen. In haar *Blüthezeit der Romantik*, van Novalis

sprekende, zegt Ricarda Huch: ‘Alles was Novalis geschrieben hat, könnte man Tagebücher nennen, worin auch die Schwächen seiner Prosawerke liegen. Der volkommenste Mensch und Künstler würde wohl der sein, dessen Tage- und Lebensbücher, so wie er sie natürlich niederschriebe, zugleich die schönsten Kunstwerke wären.’ *Vita somnium breve* is ook geschreven als ware het een dagboek, maar hierin ligt, als bij Novalis, de zwakheid van den roman. De gebeurtenissen toch volgen elkander op van dag tot dag, van periode tot periode, zonder dat zij rechtstreeks uit elkander voortvloeien of met elkander in verbinding staan; daarnaast geplaatst, niet steeds er mee saamgevlochten, vindt men de overdenkingen, de ontboezemingen van de schrijfster, de wijsgeerige bespiegelingen van hare personages: de lijnen, die het beloop van het kunstwerk zouden moeten aangeven, het afronden en afsluiten, ontbreken.

In de beide andere grootere werken, *Erinnerungen von Ludolf Ursleu* en *Aus der Triumphgasse*, worden de gebeurtenissen door hem die ze bijwoonde verteld en tegelijkertijd door den verteller, die het geheel bij retrospectie overziet, ingedeeld, gerangschikt en afgesloten. In *Vita somnium breve* heeft Ricarda Huch dien vorm, dien zij meester bleek te zijn, laten varen, naar mijn oordeel, tot schade van het kunstwerk. De lezer wordt hier niet terstond aangegrepen, vastgehouden en geboeid door het werk zelf; er wordt meer persoonlijke inspanning van hem gevorderd om ‘erin’ te komen en ‘erbij’ te blijven, zich te verdiepen in de toch op zichzelf interessante uiterlijke en innerlijke gebeurtenissen, welke het groot aantal personen, dat zich in dezen roman beweegt, raken. Maar weet hij de moeielijkheden, welke hem in den weg worden gelegd, te overwinnen, getroost hij zich de meerdere inspanning die hiervoor gevorderd wordt, dan zal hij ook in dit werk de groote eigenschappen van ruime en ernstige levensbeschouwing, van diep gevoel, den voornamen toon en den scherp omlijnden, helderen stijl terugvinden, waardoor Ricarda Huch in hare vorige werken zich aan hem geopenbaard heeft als kunstenares van hoogen rang.

Hoe zij zelf tegenover haar laatste werk staat, of zij gevoeld heeft dat, om ‘Erlebtes zu gestalten’ en het voor anderen inderdaad weer te doen opleven, zij haar romantisch

temperament moet weten te beheerschen en, vooral, dat het episch kunstwerk, om een indruk als eenheid te maken, een in zichzelf afgesloten en in zijn onderdeelen nauwsluitend geheel behoort te zijn? Of meende zij met *Vita somnium breve* een nieuwe periode van haar kunstenaarsleven te openen en zal zij voor hetgeen herinnering en phantasie haar ingeven, voortaan den laatst gekozen vorm blijven kiezen?

Ricarda Huch, die het leven in schoonheid ziet, omdat zij dieper gaat dan de oppervlakte, die niet enkel oog heeft voor 'het artistieke', maar doordringt tot 'de kern', zal, in welken vorm ook, werken blijven scheppen die, niet voor de menigte, niet voor het succes van den dag bestemd, in hunne voornaamheid aanspraak maken op een eigen plaats in de letterkunde.

'Er bestaat een wederkeerige verhouding (Wechselverhältniss) tusschen den mensch en de wereld, zoodat deze hèm liefdevol tegemoet komt, die haar met oprechte liefde zoekt', schrijft Ricarda Huch in het opstel waaruit ik reeds aanhaalde. Hetzelfde wat zij in Novalis bewondert vinden wij ook in haar: den harmonischen mensch, wiens verstand wel de dissonanten van de wereld hoort en er de ooren niet voor sluit, maar die tevens kracht genoeg heeft om voort te dringen tot daar waar zij zich oplossen. En geen passender motto voor het geheele werk van de geniale kunstenares dan het woord van Novalis, door haar aangehaald: *Tadle nichts Menschliches.*

J.N. VAN HALL.

Over Grieksche en Indische fabels.

IV.

Plato, Strattis, Democritus, Archilochus tegenover het *Pantschatantra*, - deze namen dus en deze data zijn even zoovele pleidooien voor de prioriteit der Hellenen in zake de Aesopische of dierfabel. En wat dit pleidooi even pikant maakt als indrukwekkend: het is geleverd door Benfey, geen hellenist, maar een sanskritist van beteekenis. Geen wonder alzoo dat Rutherford, de uitgever van Babrius, hellenist derhalve, ofschoon lang niet de eerste der broederen, triumfeert en jubileert.

In werkelijkheid evenwel is met Benfey's betoog de kwestie geenszins uit. Niet geheel verblinde voorstanders van *ex Oriente lux* geven sedert van het ten bate der tegenpartij aangevoerde het een en ander toe. Waar de Indische en de Aesopische fabel onmiskenbare trekken van overeenkomst vertoonen, zijn zij wel zoo vriendelijk te erkennen dat inderdaad een enkele maal een Grieksch origineel naar de boorden van den Ganges kan zijn verzeild geraakt. Zóó Édélestand du Méril; zóó zelfs Otto Keller, die, hellenist als hij is, als weinigen pal staat voor het eerstgeboorterecht van Indië. Wij zijn tot resultaten gekomen - aldus zijn resumtie - die voor de Hindoes slechts vleiend kunnen zijn. De roem van de schoonste sprookjesmatige dierfabels, de overoude jakhalssproken en dergelijke, geschapen te hebben, blijft hun, ‘*und die Hellenen haben in der blühendsten Epoche ihrer Litteratur*, was die Fabeln betrifft, *hauptsächlich von geliehenem indischen Gute gezehrt.*’ Eerst toen het in de poëzie der Hindoes sints lang najaar

en winter geworden was, ‘reihten sie *in ihre schon an sich überreich ausgestatteten Fabelsammlungen* - - auch ursprünglich occidentalische Apologe ein.’ (p. 350.) Terloops zij gevraagd, waarom Indië bij zoo overstelpenden eigen fabelrijkdom toch nog bij vreemden is gaan leenen. Doch het zij zoo; en misschien geldt voor volken hetzelfde als voor individuen, dat men, naarmate men meer bezit, des te meer bezitten wil. Daartegenover laten de tegenwoordige aanhangers der Indische prioriteitsleer gaarne en luide het argument klinken, dat zelfs de oudst denkbare redactie van het *Pantschatantra*, van de derde eeuw v. Chr. ongeveer, te jong is om voor het vraagstuk naar den oorsprong der fabel en het twistpunt der prioriteit van helleensche of hindoesche apologen naar welke zijde ook veel gewicht in de schaal te kunnen werpen. Het is immers a priori onwaarschijnlijk - betoogen zij - dat Indië vóór den tijd van het *Pantschatantra* zoo dan al geen fabelverzameling, ook niet althans op zichzelf staande fabelen zou hebben bezeten. Doch zoo zou de kwestie in toenemende mate er eene worden van subjectief geloof, van meerdere of mindere sympathie voor een der beide volkeren en litteraturen, van onberedeneerd gevoel en blinde voorkeur, inplaats van een onderwerp van wetenschappelijke discussie, geschikt om ook den onbevooroordeelden tegenstander te overtuigen.

Sints lang hebben dan ook de indianisten naar een middel gezocht tot reculer *pour mieux sauter*. De fortuin was den zoekenden gunstig. Het betrekkelijk jonge *Pantschatantra* konden ze laten schieten. Oudere fabelcollecties zijn tot dusverre nog niet gevonden, zooveel ik weet. Maar oudere fabels wel, en in menigte. En met voldoening wijst in Engeland Rhys Davids[1], ten onzent dr. S.J. Warren op de *Jâtakas*.

Jâtakas - een der Heilige Schriften der Boeddhisten - zijn een reeks van Geboorteverhalen, vastgeknoopt aan de laatste incarnatie van den Boeddha. Er bestaan daarvan niet minder dan 550, zeggen de deskundigen, langere en kortere. De Heer bediende zich van dezen vorm om te preeken, en daar hij in den loop zijner ontelbare gedaanteverwisselingen ook herhaaldelijk in dierengestalten was herboren, predikte hij

1) *Buddhist Birth Stories*, *or*, *Jâtaka Tales. The oldest Collection of Folk-lore extant. Translated by* T.W. Rhys Davids. Vol. I, 1880.

ook menigmaal door middel van dierfabels. Een aantal van deze nu, - men noemt twaalf, - heeten identisch met even zoo vele Aesopische.

Laat ons zien. Ik beperk me tot de twee, door dr. Warren in ditzelfde tijdschrift tien jaar geleden tot adstructie zijner stelling medegedeeld.

Geen Nederlander van beschaving, of hij kent de fabel van *Maître Corbeau*, van de raaf met het stuk kaas in den bek, hem door den vos door middel van het schrander vleien zijner afgrijselijke stem ontfutseld. Onze oudste westersche getuigen zijn Phaedrus (I, 13) en Babrius (f. 77). Voor den *Jâtaka*-vorm (nr. 294) schrijf ik liefst dr. Warren na: ‘Eens toen in Benares Brahmadatta regeerde, werd de Bhodisat in een bosch van jamboeboomen als boomgod herboren. Een kraai gezeten op een jamboetak at daar vruchten. Een jakhals daar langs komend keek naar boven en den kraai ziende, dacht hij: Als ik van hem voortreffelijke eigenschappen ga roemen die hij niet heeft, zal hij mij misschien vruchten geven. Daarop sprak hij, prijzend, deze regels:

> Wie is deze met zijn diepe stem, die schoone, de voortreffelijkste der sprekenden,
> Die, fraai gezeten op een jamboetak, zingt als een jonge pauw?
>
> En de kraai terugprijzende sprak het tweede vers:
>
> Slechts een fatsoenlijke (gentleman) weet een fatsoenlijke te prijzen;
> O gij, met het lichaam van een jongen tijger, eet vriend, ik geef ze u.

En hij schudde den jamboetak en deed vruchten vallen. De boomgod die hen beiden zag terwijl ze elkaar verdichte deugden toekenden en jamboes aten, sprak een derde vers: Langen tijd voorwaar zie ik valsch sprekenden samengekomen, een afvaleter en een lijkeneter die elkaar prijzen.

Deze regels gesproken hebbende toonde de god zich in eene vreeselijke gedaante en joeg hen op de vlucht.’

Indien bloot uiterlijke chronologie gelden mag, hebben de indianisten hier gewonnen spel. Uit welken tijd de *Jâtakas* ook zijn mogen, ze zijn ongetwijfeld ouder dan Babrius en zelfs dan Phaedrus. Maar is het der moeite waard, op dit argument ditmaal nader in te gaan? Zijn de beide fabels

werkelijk identisch? Prof. Rhys Davids is er nog niet geheel zeker van; dr. Warren twijfelt geen oogenblik. Ofschoon... ‘De kaas ontbreekt’ - zegt hij - ‘en de moraal verschilt.’ Over het ontbreken der kaas kunnen we ons gemakkelijk heenzetten. Erger is dat de moraal verschilt, en in niet geringe mate verschilt, en dat dientengevolge het gansche wezen der fabels zich anders openbaart. Toch lijkt, volgens dr. Warren, ‘geen ei meer op een ander ei.’ Het moet aan de stompzinnigheid mijner zintuigen liggen, maar ik zie die treffende overeenkomst niet. Ik zie slechts verwantschap heel uit de verte: een kraai - of raaf - waarvan de schoone stem huichelachtig geprezen wordt om daardoor eenig materieel voordeel te behalen. Indien dit ééne gegeven voldoende is om tot ontleening te besluiten, dan concludeer ik voor mij juist andersom. In weerwil van het schijnbare chronologische bezwaar acht ik alsdan de westersche voorstelling origineel, de *Jâtaka*-fabel kopie. De eerste dunkt me een logische schepping, de laatste een niet al te waarschijnlijke adaptatie. De Grieksch-Romeinsche vos m o e t de raaf vleien m e t z i j n s t e m; anders valt het stuk kaas niet uit zijn bek. Maar is het voor den Indischen jakhals absoluut noodzakelijk om de kraai wegens zijn g e l u i d te prijzen, opdat deze voor hem geheel vrijwillig jamboevruchten zou neerschudden? En sedert wanneer zijn vruchten de bijzonderste lekkernij voor den jakhals, den aaseter? Doch over deze interne bewijsgronden straks nader.

Minder twijfel baart de andere fabel, voorkomende zoowel bij Phaedrus en Babrius als in *Jâtaka* nr. 308. Alweder plunder ik voor den inhoud dr. Warren.

‘Eens toen in Benares Brahmadatta koning was werd de Bodhisat als een boomspecht herboren. Een leeuw die vleesch at bleef een beentje in de keel steken: zijn keel zwol, hij kon geen spijs gebruiken, kreeg hevige pijnen. De voedselzoekende specht, hem ziende, vroeg, op een boom zittend: Wat scheelt u, vriend? De leeuw vertelde hem de zaak. Ik zou u van dat been wel kunnen verlossen, maar ik durf niet in uw muil te gaan, gij zoudt mij opeten. Vrees niet, vriend, ik zal u niet opeten; geef mij het leven. Goed, zei hij, en deed hem neerliggen op zijn zijde; maar denkende: wie weet wat hij zal doen, plaatste hij een stokje tusschen zijn onderkaak en zijn bovenkaak, *zoodat hij zijn muil niet kon sluiten.*

Daarop ging hij er in en stiet met zijn snavel tegen het been. Het viel weg. Daarop uit den bek gaande stiet hij met zijn snavel tegen het stokje, deed het vallen, en vloog op een boomtak. De leeuw, hersteld, doodde eens een buffel en at dien op. De vogel dacht: ik wil hem eens beproeven; ging op een tak boven hem zitten, en hem toesprekende sprak hij de eerste gâthâ:

> Wij bewezen u een dienst naar ons vermogen.
> Koning der dieren, hulde zij u, krijgen wij niets?
>
> ***Leeuw:***
> Daar ik bloed eet, steeds prooi zoek,
> *Is het al veel dat gij, tusschen mijn tanden geweest zijnde, leeft.*'

Omtrent de identiteit is ditmaal geen schaduw van twijfel mogelijk: deze fabel is volmaakt dezelfde bij Oosterling en Westerling. Want dat bij deze laatsten de wolf de patient is en de geneesmeester nu eens de kraanvogel, dan weer - bij Babrius o.a. - de reiger, doet inderdaad tot de volkomen overeenstemming niets af. Voor dr. Warren is ook nu de oorsprong niet twijfelachtig, al zegt hij het niet met ronde woorden. 'De oudste ons bekende westersche vorm' - zegt hij - 'is de latijnsche van Phaedrus, die onder keizer Tiberius heeft geleefd.' Hij erkent evenwel dat Phaedrus Grieksche modellen bezigde, niet onmogelijk de verzameling van Demetrius van Phaleron, die op ongeveer 300 v. Chr. gesteld wordt. Daar hij de *Jâtaka*-collectie van ongeveer 400 v. Chr. acht, wint hij zoo een voorsprong van minstens een eeuw. Men zou daar tegenover er op kunnen wijzen dat de Grieksche verzamelaars van spreekwoorden een gezegde vermelden: *Uit den muil van den wolf (gered)*, hetgeen zij verklaren, en slecht verklaren, met beroep op onze fabel,[1)] en dat deze bij gevolg veel ouder moet zijn dan Babrius, of Phaedrus, of zelfs Demetrius van Phaleron. Doch liever dan op deze altijd slechts hypothetische chronologie beroep ik me op de inkleeding zelve der fabel, ten einde ook ditmaal weer juist andersom te concludeeren: de vorm in de *Jâtaka* is ongetwijfeld secundair en verduistert door onhandige bijvoeg-

1) Het betrekkelijk volledigst *Prov. Bodl.* 404; verder Diogen. IV, 42; Zenob. III, 48; Suid. s.v.

selen het geestige der oorspronkelijke vinding. De pointe van het verhaal ligt in de ondankbaarheid van het geredde dier, dat, terwijl het zijn redder de bedongen belooning boosaardiglijk onthoudt, verklaart al bijster braaf te hebben gehandeld omdat het niet goed met kwaad vergolden heeft. De Romeinsche en Grieksche fabulist verzuimen niet hierop voornamelijk den nadruk te leggen. Pikant vooral is de naïeve verbazing van het roofdier bij Phaedrus, dat men nog van een belooning durft reppen tegenover hem, den wolf.

> Ingrata es, inquit, ore quae e nostro caput
> Incolume abstuleris et mercedem postules.[1)]

Ook de *Jâtaka*-bewerking erkent dit, getuige het slotvers, maar bederft het effect door den specht, al te berekenend, den zieken leeuw een stokje in den muil te laten steken. Hoe had hij zoo, al wilde hij nog zoo graag, zijn heelmeester den kop kunnen afbijten? En volkomen ongemotiveerd in de Indische fabel is het achterna vragen van dezen om zijn deel van den later gedooden buffel, ten einde zijn gewezen patient 'te beproeven.' *O imitatores -!*

Het pleidooi voor Indië op grond dezer *Jâtakas* kunnen we dus voorloopig gerust op zijde schuiven.

Niet veel meer bewijskracht hebben gevallen als de volgende, - ik mag alweer slechts twee, trouwens zeer karakteristieke, voorbeelden ter sprake brengen.

Bij Herodotus (VI 126 v.v.) lezen we hoe Clisthenes, vorst van Sicyon, van heinde en ver aanzienlijke jonge mannen opriep om te dingen naar de hand zijner eenige dochter Agariste. Er kwamen er van alle kanten der toenmalige helleensche wereld, uit den Peloponnesus, uit Aetolie, uit Eretria, uit Thessalie, van de Molossi, ja zelfs van de Zuid-Italische kust, het latere Groot-Griekenland. Er kwamen ook twee hoogaanzienlijke jongelieden uit Athene, Megacles de zoon van Alcmeon, en Hippoclides zoon van Tisandros. Een vol jaar hield Clisthenes allen bij zich te gast, om onder feestelijke bijeenkomsten en ridderlijke spelen zijn aanstaanden schoonzoon beter te leeren kennen. En van

1) 'Gij zijt een ondankbare - sprak hij - die, na uw kop uit onzen muil veilig geborgen te hebben, nog loon vordert.'

allen behaagde hem het meest Hippoclides, bovendien een verre verwant van het bevriende hof van Corinthe. Reeds had Clisthenes een schitterend feestmaal aangericht, waarop hij de verloving van Agariste met Hippoclides plechtig zou bekend maken. Maar deze, opgewonden door zijn triomf en door den wijn, begon zich al losser en losser te gedragen, totdat hij op 't laatst onbehoorlijke dansen uitvoerde en met zijn hoofd naar beneden op een tafel gestut met zijn beenen ging gesticuleeren. Dat vond de gastheer wel wat heel bedenkelijk, en zich niet meer kunnende bedwingen sprak hij: O zoon van Tisandros, gij hebt uw huwelijk verdanst! De ander antwoordde: dat kan Hippoclides niets schelen; 'hetgeen sedert' - zegt Herodotus - 'een spreekwoord gebleven is.'[1)] Maar de koning gaf zijn dochter aan den anderen Athener, aan Megacles, en zoo werd ze de stammoeder van den genialen Pericles.

Ik denk er niet aan, dit verhaal van den pater historiae als authentieke historie te beschouwen. Reeds twee eeuwen geleden maakte de oude Wesseling opmerkzaam op de chronologische bezwaren, die lang niet de eenige zijn. Sommige der opgenoemde minnaars leefden, gelijk hij aanwees, lang vóór, sommige na den vader der bruid. Klaarblijkelijk hebben we te doen met eene legende, aan een spreekwoord vastgehecht met het doel om dit spreekwoord te verklaren, een zoogenaamde aetiologische legende. Zoo oordeelde voor een halve eeuw Grote, en zoo oordeelt thans Ed. Meyer[2)].

Nu wees voor eenige jaren naar aanleiding van dit bericht bij Herodotus dr. Warren in den *Hermes*[3)] als op een interessante parallel op een Indische fabel, ditmaal voorkomende in nr. 32 der *Jâtaka*-verzameling, wier inhoud neerkomt op het volgende. In den tijd dat de dieren zich

1) Ik herinner me het een tiental jaren geleden o.a. in een hoofdartikel eener Nieuw-Grieksche Courant gelezen te hebben. Waarschijnlijk is het thans slechts een classieke reminiscentie.
2) Vooral lezenswaardig, maar te lang om hier over te schrijven, is zoowel de tekst als de aanteekening van Grote's *History of Greece* dl. III p. 38 v.v. (Amerik. uitgave). Ed. Meyer, *Gesch. d. Alt.* II (1893) § 396 zegt slechts zeer kort: 'seine Tochter vermählte er (Kleisthenes) dem Attischen Adligen Megakles. *Die Legende erzählt*, wie bei der Gelegenheit aus ganz Griechenland die angesehensten Freier an den Hof des Tyrannen zusammenströmten.'
3) *Hermes* dl. XXIX (1894) bl. 476 v.v.

koningen kozen, maakten de vogels tot den hunnen den goudzwaan[1]. Deze had een zeer schoone dochter, zóó schoon, dat haar vader haar de geheel ongewone vrijheid gunde zich een gemaal te nemen naar haar hart. Met dat doel verzamelde hij alle vogels, en riep vervolgens zijne dochter tot zich, opdat ze zien zou en een keus doen. Toen ze den pauw zag met zijn als edelgesteenten glinsterenden hals en staart, was ze verrukt en gaf te kennen dat hij de uitverkorene zou zijn. Als de pauw dit hoorde, sprak hij: gij hebt mij nog niet in al mijn kracht gezien. In zijn opgewondenheid begon hij te dansen, en alle schaamte op zijde zettend ontblootte hij zich. Doch de koning wendde zich van hem af en sprak deze versregels:

> Schoon is de klank uwer stem en schitterend uw rug,
> En fonkelend als de gloed van edelsteenen is uw hals;
> Uw vleugels zijn een vadem lang,
> Doch om uw dansen geef ik u mijn dochter niet.

Dus gaf hij in de bijeenkomst zijn dochter aan een jongen zwaan. Vol schaamte vloog de pauw weg.

Op de trekken van overeenkomst tusschen deze fabel en het Herodoteische verhaal te wijzen is alweder overbodig; ze springen van zelve in het oog. Maar hebben we nu ook in de fabel het prototype van het verhaal? De nauwgezette geleerde die de parallel aan de hand deed wacht zich wel dit uitdrukkelijk te beweren; dat laat hij aan heeter gebakerden over.[2] Mijns bedunkens verzet zich drieërlei tegen het aannemen eener ontleening aan Indië. Eerstens: was in Griekenland hetzij de keus van een bruidegom uit meerderen langs den door Herodotus geschilderden weg, hetzij het verwerpen van een der pretendenten wegens onvoegzaam gedrag, iets zoo ongewoons dat men het geval noodzakelijk aan een uitheemsche fabel moest ontleenen? Is niet veeleer de mythische bruidswerving om Helena, waarvan de uitvoe-

1) Prof. Rhys Davids noemt het dier in kwestie *the Golden Goose* (dl. I p. 292 v.v.; vgl. vooral bl. 294 aant., waar hij rekenschap van deze vertaling geeft.) Benfey daarentegen, die reeds (dl. I p. 280) den korten inhoud mededeelde der ‘schöne buddhistische - wie gewöhnlich in einem Dschâtaka erzählte - Fabel,’ spreekt insgelijks van een z w a a n .

2) Dr. Ch. van Deventer, *Helleensche Studiën*, bl. 109 v.v.

rige schildering aan Hesiodus werd toegeschreven en waarvan drie jaar geleden fragmenten werden ontdekt, een der elementen van de door Herodotus te boek gestelde legende?[1)] In de tweede plaats: hoe, langs welken weg, en om welke reden stelt men zich wel voor dat in de zesde eeuw v. Chr. de weinig karakteristieke Indische vertelling naar Hellas is overgewaaid niet alleen, - dat zou nog wel te begrijpen en desnoods aannemelijk te maken zijn, - maar ook eene zoo radicale vervorming heeft ondergaan? Z e s d e eeuw, zeg ik; immers tusschen ongeveer 440 v. Chr., toen Herodotus de overlevering vernam, en haar aankomst als fabel ergens in Griekenland mogen we toch wel een halve eeuw stellen, opdat de niet in één dag te voorschijn tredende metamorphose van dierfabel tot menschen-legende, en van legende tot gelocaliseerde quasi-historie haar beslag hebben kunnen krijgen. En in de derde en voornaamste plaats: totdat men mij met welgestaafde bewijzen van dwaling overtuigt, weiger ik beslist aan de zooeven genoemde en voor de indianistische theorie onontbeerlijke metamorphose geloof te schenken. Tot zoolang stem ik geheel in met wat Benfey naar aanleiding van een ander maar analoog geval zegt, naar aanleiding eener op het Zopyrus-verhaal bij denzelfden Herodotus (III 153 v.v.) gelijkende fabel in het *Pantschatantra:* ‘so haüfig es in der Thierfabel vorkommt, dasz menschliche Thaten auf Thiere übertragen werden, s o w i r d d o c h n i c h t l e i c h t e i n B e i s p i e l n a c h z u w e i s e n s e i n , w o e i n e T h i e r f a b e l i n e i n e S a g e v o n M e n s c h e n u m g e w a n d e l t w ä r e .’ (bl. 339) Van overgang van menschelijke legenden tot dierfabels zijn misschien enkele schaarsche voorbeelden bij te brengen, omzetting eener dierfabel in menschen-historie behoort voorloopig tot het niet bestaande, zooal niet tot het onbestaanbare.

Dr. Warren oppert - ofschoon insgelijks erg weifelend - ook de omgekeerde mogelijkheid. ‘Wenn nicht die Jâtaka-erzählung so alt wäre, könnte man an eine indische Übernahme der griechischen Erzählung denken.’ Zóó oud. Hoe oud dan? Dr. Warren acht zoowel de gansche verzameling als bijzonderlijk dit Indische verhaal ‘entschieden alter als

1) Beide verbindt reeds Dio Chrysostomus, or. XI § 47.

das 3. Jahrh. v. Chr.' En wel op grond dat men het geïllustreerd vindt 'auf dem stoepa von Bharhoet, also wenigstens aus dem 3. Jahrh. v. Chr.' Men zou kunnen tegenwerpen dat prof. Speyer bedoeld Boeddhistisch monument een eeuw jonger acht.[1]. Maar waartoe dr. Warren zijn eeuw misgund? Ook bij aanvaarding zijner tijdsbepaling blijft de vraag geoorloofd: verhinderen deze data, de tijd na, of ongeveer van Alexander den Groote, inderdaad het aannemen eener ontleening van het Indische vertelsel uit het Grieksch? Doch het Indische verhaal is ouder, oneindig ouder, niet slechts dan het monument waarop, doch ook dan de bundel waarin het staat. Toegegeven; met de bijvoeging evenwel dat het met de Indische chronologie een wonderlijk geval is. Men goochelt daar - het is dr. Warren die het ons leert - met duizend eeuwen als waren het even zooveel zandkorrels. Het verdient daarom de voorkeur het verhaal op den inhoud te bezien. En dan zij het voldoende er op te wijzen dat dansen en het zich onvoegzaam ontblooten ten gevolge van den dans niet slechts a priori bij menschen aannemelijk, bij pauwen zonderling is, maar dat juist hetzelfde vergrijp tegen de zeden als aan den legendairen Hippoclides, nog in den tijd van het volle historische licht, in de dagen van Caesar en Cicero, door zijn vijanden ten laste werd gelegd aan den grijzen koning der Klein-Aziatische Galaten Deiotarus[2]. Het overbrengen der oneerbare handeling op een dier is slechts denkbaar in Indië, waar de dieren in de fabelbundels doorgaans niet veel meer dan verkleede menschen zijn. Zoo is de mogelijkheid niet uitgesloten - al acht ik haar niet waarschijnlijk, - dat ook ginds het verhaal oorspronkelijk er een van menschen was, dat we inderdaad legende hebben tegenover legende, en dat we mitsdien ons zonder meer dienen neer te leggen bij dr. Warren's negatieve conclusie; 'Wie dem auch sei, die Übereinstimmung ist interessant.'

1) Prof. J.S. Speyer: *Eenige bundels van Avadânas*, in *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen*, *Afd. Letterkunde* IVe Reeks, dl. III, bl. 379.

2) Cicero *Pro Rege Deiotaro* § 26: 'Furcifer quo progreditur? Ait, hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse *in convivioque nudum saltavisse.*' Terloops teeken ik aan, dat ook de fictieve Astyages bij Xenophon (*Cyrop.* I, 3, 10) in dronkenschap danst.

Het tweede en laatste voorbeeld dat ik ter sprake wensch te brengen, is juist omgekeerd. Als in de *Vogels* van Aristophanes de held van het stuk zijn auditorium wil overtuigen dat zij - de vogels - welbeschouwd veel ouder zijn dan de goden en zelfs dan de aarde, en dus reeds op grond van ancienniteit de wereldheerschappij mogen vorderen, gebruikt hij onder meer ook dit pakkende argument:

> Gij zijt dom en een weetniet, en hebt niet genoeg gestudeerd in uwen Aesopus,
> Die vertelt dat van alle gevederden 't eerst de gekuifde leeuwrik bestaan heeft,
> Nog alvorens zelfs d' aard was; en dat in dien tijd zijn vader kwam t' overlijden.
> Nu, er was nog geen aarde, den doode ten graf; zoo lag 't lijk dus vijf volle dagen,
> Tot de leeuwrik uit wanhoop in 't eind zijn papa in d' eigen kop heeft begraven.

Een wonderlijke fabel, die eigenlijk veeleer, - wanneer men het zoo noemen mag, - een aetiologische dierenlegende verdient te heeten. Rutherford heeft ongetwijfeld ongelijk met haar voor een verzinsel van Aristophanes zelven te houden[1]. Maar hebben daarom zij gelijk, - tot mijn leedwezen heeft zich ook prof. Van Leeuwen onder dezen geschaard, - die den oorsprong der fabel, of der legende, of hoe men haar heeten wil, in het Oosten, Indië of Arabië, meenen te moeten zoeken? Voor Arabië pleiten eenige regels uit een gedicht, waarin blijkens de overzetting precies hetzelfde als bij Aristophanes staat, met uitzondering van twee niet onbelangrijke details evenwel, waarvan het voornaamste is dat daar van den hop gezegd wordt wat Aristophanes den kuifleeuwerik laat verrichten. De dichter heet geleefd te hebben even voor Mohammed, - derhalve minstens negen eeuwen na Aristophanes! Voor den Indischen oorsprong beroept men zich op Aelianus van Praeneste, van ongeveer 200 na Chr., die in zijn langwijligen trant en natuurlijk ouderen naschrijvende evenzeer van den epops, den hop, een tot

1) ‘It would be rash to see in this more than an invention of Aristophanes himself.’ (*Babr. Introd.* p. XXXIV, not. 2). Dit is niet de eenige overijlde gevolgtrekking van den geleerden Engelschman.

de Grieken gekomen brahmanen-mythe - gelijk hijzelf haar noemt - vertelt, waarvan het kort begrip het volgende is. Een Indische koning had drie zonen, waarvan twee tegen hun grijze ouders en hun braveren broeder de boosaardigheid in persoon waren. Eindelijk ontvluchtten de ouders, door hun derden zoon vergezeld, het hun ondragelijk geworden vaderland. Door inspanning en ontbering uitgeput bezweken de oude menschen, en de zoon verwaarloosde zijn plicht niet, maar sloeg met zijn zwaard het eigen hoofd in tweeën, en begroef zoo zijn ouders in zichzelven. Helios die alles aanschouwt bewonderde deze buitengewone kinderliefde, en veranderde den zoon in een langlevenden vogel, zeer schoon om te aanschouwen (*N.A.* XVI. 5). Aldus luidt volgens Aelianus de Indische versie. Er is evenwel nog een derde concurrent. Sints lang is opgemerkt dat er ook overeenkomst bestaat tusschen wat we bij Aristophanes lezen en wat Herodotus (II 73), geheel verschillend van de traditioneele voorstelling, ons verhaalt van den Aegyptischen wondervogel phoenix[1]. Welk van de drie vaderlanden zullen we nu kiezen? Indien er in allen gevalle ontleening heeft plaats gehad, - en ook mij dunkt de slechts schijnbare fabel niet van huis uit een Grieksch product, - dan zou ik voor mij liefst voor Aegyptischen oorsprong opteeren. De Arabische richt zichzelf. En wat het Indische verhaal aangaat met zijn volmaakt ongemotiveerde handeling en zijn banale metamorphose, - het valt moeilijk, aan de oorspronkelijkheid daarvan te ge-

1) ‘Zij (de Aegyptenaren) hebben nog een anderen heiligen vogel, phoenix geheeten. Ik heb dien alleen maar geschilderd gezien. Hij komt dan ook slechts zelden tot hen; zooals de bewoners van Heliopolis zeggen, eens in de vijfhonderd jaren, en zij zeggen dat hij dan tot hen komt wanneer zijn vader gestorven is. - - Van dien vogel vertellen ze, wat ik voor mij niet geloofwaardig acht, dat hij het volgende verzint. Van Arabie uit brengt hij zijn vader, in myrrhe gewikkeld, naar het heiligdom van Helios, en begraaft hem in dat heiligdom; en hij doet dit op de volgende wijze. Eerst vormt hij een ei van myrrhe, zoo groot als hij in staat is te dragen; en nadat hij daarvan de proef genomen heeft, holt hij het ei uit, vult de opening met andere myrrhe aan, totdat, met het lijk van zijn vader er in, de zwaarte dezelfde is (als oorspronkelijk), en vervoert het zoo naar het heiligdom van Helios in Aegypte. Aldus zegt men dat deze vogel pleegt te doen.’ Hoeveel ‘Aegyptisch’ aan het gansche verhaal is durf ik niet beslissen; maar voor de Grieken hoort het thuis in Aegypte, naar eene overlevering die, zooals uit Herodotus' woorden genoeg doorschemert, ouder is dan hij zelf.

looven. Zoolang men evenwel Aelianus' bron niet kent, is het veiligst niets te beslissen, allerminst dat de Grieksche voorstelling, in allen gevalle ouder dan Aristophanes en dus dan de vijfde eeuw v. Chr., noodzakelijk aan de Indische moet zijn ontleend.

Van dusdanigen aard zijn de nieuwere gegevens, op grond waarvan dr. Warren weifelend, prof. Rhys Davids met de verzekerdheid van den Brit, Indië als het stamland aanzien der helleensche dierfabel. ‘So far as the Greek and the Buddhist stories can at present be compared, it seems to me that *the internal evidence* is in favour of the Buddhist versions being the originals from which the Greek versions were adapted.’ (*Introd.* p. XLIV.)

V.

Onwillekeurig is de redeneering tot algemeenere gezichtspunten overgegaan.

‘Internal evidence,’ maar deze toegepast op, en verkregen door een zoo nauwkeurig en omvangrijk mogelijke kennis der feiten, is inderdaad het eenige middel dat, hoe subjectief ook van aard, ons in deze materie aan eenigermate bruikbare resultaten helpen kan.

De chronologische methode, door Benfey met zoo geweldige feitenkennis en zoo bezadigd oordeel toegepast, kan in dezen niet tot een bevredigend einde voeren. Er minachtend den neus voor optrekken, een even onverstandige als gemakkelijke vorm van kritiek, gaat mijns bedunkens te ver. Wanneer we, - om concreet te blijven, - waarnemen dat op de fabel van *den Ezel in het Tijgervel* (*Pantschat.* IV 7) reeds door Socrates bij Plato in het voorbijgaan gezinspeeld wordt, ligt in deze chronologische opmerking toch wel eenig argument ter faveure van het Grieksch. Wanneer ons vervolgens verzekerd wordt dat deze zelfde fabel, thans evenals bij de Grieken *de Ezel in de Leeuwenhuid* geheeten, in vele details van de *Pantschatantra*-redactie verschillend maar toch nog duidelijk als de zelfde fabel herkenbaar, reeds voorkomt in het *Jâtaka*-boek onder nr. 189, dan wordt onze overtuiging wel een weinig geschokt, maar toch allerminst te niet gedaan. De *Jâtaka*-verzameling is immers in geen geval

ouder dan Plato. Maar hoe, indien de Hindoe-fabel wie weet hoevele eeuwen ouder is dan de bundel waarin wij haar toevallig leeren kennen? Hoe, indien de gelijksoortige Grieksche fabel vele eeuwen vóór Plato en Socrates reeds gemeengoed was van het Grieksche volk?

Terecht is dan ook sints lang naar andere criteria omgezien.

De oude naieve overtuiging: dit of dat is gemeengoed van Europa en Indië; derhalve dankt Europa het aan Indië, - die meening is sints lang voorgoed opgegeven. In theorie ten minste. In werkelijkheid spookt ze nog onbewust in vele hoofden rond, en ligt ze nog aan menige geleerde combinatie ten grondslag.

Maar wat dan?

Benfey past wel degelijk, - zij het ook subsidiair aan het chronologische, - nog een ander kenmerk toe ter mogelijke opsporing en vaststelling der prioriteit. Het is dat der betrekkelijke vormeloosheid. Wanneer we - zegt hij - de geschiedenis aller fabelen, vertellingen, volksgedichten, volksepen en dgl. tot op hun eersten oorsprong konden vervolgen, dan zouden we, geloof ik, erkennen dat de schoonste werken, die wij in elk genre bezitten, uit dikwijls zeer vormelooze beginselen zijn voortgekomen, - - en dat ze eerst daardoor hun hoogste volkomenheid hebben verkregen, dat ze als levende uitdrukking van den volksgeest werden aangegrepen door een hoogbegaafde individualiteit, die er vervolgens den stempel van zijn eigen hoogstaanden geest op afdrukte. ‘So würde, wenigstens im allgemeinen, *die minder vollkommene Form*, wenn sie nicht als eine herabgesunkene nachzuweisen ist, *das Präjudiz der Priorität für sich haben.*’ (I bl. 325 v.v.) Gold het de vergelijking van zuiver litteraire voortbrengselen of van zuivere folklore, ik zou niet aarzelen dit criterium van Benfey voor het bruikbaarste te verklaren. Doch mijns bedunkens zijn fabels noch het een noch het ander, maar staan ze tusschen beide in. Stof voor de eigenlijke litteratuur bieden ze klaarblijkelijk eerst laat, en voortbrengselen van den dichtenden en scheppenden volksgeest, in denzelfden zin als dit het geval is met sagen, legenden, sproken, vertellingen, dunken ze mij evenmin. Lessing wist het wel: de fabel met didactische strekking, - en zonder deze is ze geen

fabel meer maar een dierensproke, - eischt te veel scherpzinnigheid, dan dat hare vinding niet telkenmale zou moeten toegeschreven worden aan een kunstenaar van het intellect. Dat deze kunstenaar lezen noch schrijven kon, komt niet in mindering zijner opmerkingsgave. Evenmin, dat de stroom des tijds zijn naam verzwolg, en dat zijn anonieme scheppingen waarschijnlijk eeuwen lang van mond tot mond gingen. Maar het ligt voor de hand dat onder dergelijke omstandigheden van ontstaan en voortplanting de meerdere of mindere vormloosheid ternauwernood een kenmerk kan heeten. Moest het van geslacht tot geslacht mondeling overgeleverde niet aan allerlei verminkingen en vervormingen blootstaan, terwijl het toeval besliste in welken vorm het eindelijk zou worden opgeteekend? De aan- of afwezigheid van een aantal trekken is dan ook ternauwernood van beteekenis. Op deze ééne voorwaarde na: mits het secundaire trekken zijn. Doch daarover aanstonds.

Benfey's bijkomend criterium heeft dan ook de algemeene goedkeuring niet kunnen verwerven. Vooreerst al niet die van Otto Keller. Keller zelf heeft een ander, dat der n a i e v e t e i t. ‘Unter mehreren Formen einer und derselben Fabel halte ich diejenige für die ursprüngliche, *wo die der ganzen Erzählung zu Grunde liegenden*, aus dem selbständigen Leben der Thiere oder deren Verhältnis zum Menschen entnommenen *Züge dem wirklichen Verhältnis in der Natur am meisten entsprechen.*’ (bl. 335.) Uitmuntend; en ik hoop van dit kenmerk, dat reeds boven goede diensten heeft bewezen, ter zijner tijd nog verder gebruik te maken. Maar daar hij nu eenmaal a priori van de hoogere oudheid der Indische fabel overtuigd is, construeert hij daarnevens in alle eerlijkheid[1)] een systeem, en wel een hoogst ingewikkeld systeem. Wij hebben te onderscheiden - meent hij - tusschen drieërlei soort fabels: de overoude dierensproke, de didactische fabel, de ‘Witzfabel’. De eerste ‘zijn oorspronkelijk niets anders dan epische groepeeringen van tooneelen

1) Keller is een te eerlijk Germaansch geleerde, om de moeilijkheden van dergelijke onderzoekingen niet in te zien: ‘Gar häufig musz der Kritiker, *wenn er ehrlich sein will*, gestehen, dasz es ihm selber unmöglich geworden sei, auch nach der reiflichsten Erwägung eine feste Ueberzeugung von der Priorität der einen oder andern Version zu gewinnen.’ (bl. 336.)

uit het dierenleven, waarvan de in het oog loopende overeenkomst met menschelijke handelingen nog fantastisch vergroot is.' (bl. 314.) Deze eerste groep is hem de oudste, en als vertegenwoordiger ervan beschouwt hij voornamelijk de jakhalssproken, gelijk die welke het 'Bidpaische Fabelbuch (*Pantschatantra*) eröffnet und, *die massenhaft eingeflochtenen guten Lehren und Mahnungen abgerechnet*, sicher aus grauer Vorzeit stammt.'

Het is vermakelijk te zien - al moet ik den lezer het meerendeel van het schouwspel onthouden - door middel van welke spitsvondigheden Keller alsnu een aantal Aesopische fabels aan dit beginsel toetst en er voor Indië beslag op legt. Van meer gewicht is dat het gansche systeem, de geheele driedeeling, mij onaannemelijk dankt. Vooreerst: hoe rijmt de vinder het met zijn eigen juiste beginsel der naieveteit? De oudste vorm eener fabel - zegt hij terecht - is die waarvan de trekken zooveel mogelijk den natuurlijken aard der daarin optredende dieren bewaard hebben. Hoe komt hij er dan toe zijn voorstelling omtrent den oudsten vorm en den primitiefsten inhoud der fabels op te maken uit het *Pantschatantra*, dat inderdaad, zooals Du Méril opmerkte en ook hij erkent, al de kenmerken vertoont eener gekunstelde en zuiver litteraire fabulistiek? Voorts is een fabel zonder uitgesproken of veronderstelde didactiek nog geen fabel of geen fabel meer. Vervolgens: die gansche voorstelling van een groot, samenhangend, min of meer episch geheel, welks handelende personen ontleend zouden zijn aan de dierenwereld, is pure fantasie, waartoe de stof geleverd is juist door de omlijsting van het *Pantschatantra*, terwijl daarnevens de door Keller zelf, als door ieder ander, opgegeven theorie van een overoud Indogermaansch dieren-epos waaruit de eigenlijke dierenfabel zich zou hebben ontwikkeld of losgemaakt, eenmaal door Jacob Grimm met groote warmte en poëtischen gloed bepleit, onbewust in zijn hoofd heeft nagespookt. Indien de *Jâtaka*-fabels iets hebben geleerd, dan is het wel dit, dat ook in Indië iedere fabel oorspronkelijk op zichzelve stond. Wat eindelijk de verbinding aangaat van leeuw en jakhals, volgens Keller een der alleroudste fabelstoffen, - ik vrees zeer dat herinneringen aan de middeleeuwsche poëzie, aan koning Nobel en den loozen Reinaert,

den verdienstelijken geleerde parten hebben gespeeld, gelijk ze het vóór hem Wagener hebben gedaan. En naast Reinaert de Vos heeft ook de linguistiek ditmaal een deel der schuld te dragen. Omdat het Grieksche woord voor vos *(alôpêx)* gevormd heet te zijn naar het Indische *lôpâça* (aasvreter), dat zoowel van den jakhals als van den vos kan worden gebezigd, heeft men grifweg de conclusie gewaagd dat de Grieken de verbinding Leeuw-Jakhals hebben getransponeerd tot Leeuw-Vos, en derhalve hun vossefabels aan de Hindoes hebben ontleend. Inderdaad een reeks stoute veronderstellingen. De woord-overeenkomst kan hoogstens de gevolgtrekking wettigen dat de vos geen van oudsher bij de Hellenen inheemsch dier is geweest. Daar tegenover zij opgemerkt dat de vennootschap van leeuw en jakhals, aangenomen al dat ze werkelijk overoud is en niet uit de tijden van het *Pantschatantra* stamt, allerminst haar oorsprong heeft in een problematiek geloof aan de bijzondere sluwheid van den jakhals, - ik schrijf dit neer met dezelfde aarzeling van den boekenmensch als voor mij Benfey[1)], - maar veeleer in een aan de werkelijkheid der natuur af geziene waarneming wortelt. De jakhals volgt de sporen van den leeuw, ten einde het door dezen versmade deel der prooi machtig te worden. Is derhalve de leeuw een koning, dan kan de jakhals gevoegelijk zijn dienaar, zijn minister, zijn hoveling geacht worden. Hebben de Grieken nu inderdaad deze verhouding overgebracht op den leeuw en den vos, voor wie ze niet past?[2)] Zulke bloot mechanische overdragingen, althans begrijpelijk bij zuiver letterkundige navolging, worden bij het overgaan van de eene volksoverlevering naar de andere de onwaarschijnlijkheid zelve. Kenden de Grieken soms den jakhals niet? Een uiterst oppervlakkig neuzen in de Homerische poëzie leert anders. Of waren zij niet bij machte, de zoo voor de hand liggende tegenstelling tusschen kracht en list zelfstandig in apoloog-vorm te belichamen? Of wenschten ze van het overgenomen Hindoesche tweemanschap een verbeterde editie te geven? Zoo zou nog veel gevraagd kunnen worden,

1) Dl. I bl. 102 v.v.
2) '(Es) besteht auch für mich kein Zweifel, dasz die alten Aesopischen Fuchsfabeln, *also der Kern unserer ganzen Fabellitteratur*, gröstenteils aus ursprünglich sanskritischen Schakalmärchen abstammt.' (Keller bl. 338).

indien - niet elke vraag hier overbodig ware. Leeuw en jakhals zijn van gewicht voor de Indische fabulistiek. Leeuw en vos spelen een rol in het middeleeuwsche dieren-epos. Maar in de Aesopische fabelwereld is hun verbinding ternauwernood waarneembaar. In de verzameling van Babrius komen ze driemaal - werkelijk d r i e m a a l - vereenigd voor, doch telkenmale is er een 'Dritte im Bunde.' In de proza-verzameling bij Schneider tweemaal gezamenlijk, tweemaal met nog een ander dier; eens bovendien als de alles behalve oude fabel van *de Leeuwin en den Vos*. De grootere sylloge van Furia heeft ze te zamen drie maal, zevenmaal in een klaverblad, en insgelijks de alleenstaande fabel van *de Leeuwin en den Vos*[1]. Laat ons geen kwaad spreken van de statistiek!

Keller's 'systeem' kan dus gevoegelijk ter aarde besteld worden. Maar - gelijk gezegd - wij aanvaarden daarentegen met dankbaarheid zijn criterium der naieveteit. En daarnaast, en daarboven, vragen we bij gelijksoortige fabels, gelijk Bédier bij gelijksoortige fabliaux, naar die hoofdtrekken zonder welke een fabel òf geen fabel meer òf een gansch andere fabel is. Waarbij nog dient opgemerkt, dat de minst samengestelde, de minst dramatische, de zich tot een enkelen trek beperkende vorm de meeste waarschijnlijkheid van de primitiefste te zijn voor zich heeft. 'Zóó sprak tot den nachtegaal de havik.' - 'Aldus sprak tot de slang de kreeft, haar grijpend met zijn scharen: rechtuit behoort de metgezel te zijn, en op niets kroms te zinnen,' - gelijk het oude skolion (tafellied) luidt. Ook dit zijn maar uiterst subjectieve kenmerken, het werd reeds zuchtend toegegeven. Maar ze voeren toch wel tot iets, mits onder strenge zelfkritiek en zonder ongezonde zucht tot combineeren toegepast. Mits ook toegepast met de vereischte onbevooroordeeldheid en ruimte van blik.

Dat het allen onderzoekers aan deze noodzakelijke vereischten nooit zou hebben ontbroken, is meer dan ik in alle

1) Babrius f. 82 (*de Leeuw*, *de Muis en de Vos*); f. 95 (*de Leeuw*, *de Vos en het Hert;* de langste fabel der geheele verzameling); f. 106 (*de Leeuw*, *de Vos en de Aap*). Schneider nrs. 10, 140, 147, 158, 187. Furia nrs. 7, 91, 95, 96, 106, 109, 144, 210, 233, 296, 356 (= Babr. 95).

oprechtheid zou durven beweren. Keller ziet analogieën waar ze niet zijn. Daar is bijvoorbeeld de bij elken trouwen courantenlezer welbekende fabel van de hen die gouden eieren legde. Keller zoekt haar vaderland in Indië. Waarom wel? Omdat, gelijk Victor Hehn ons leert, de huishaan oorspronkelijk uit Indië stamt? Of, omdat we werkelijk een identisch verhaal in onze Indische bronnen aantreffen? Niets van dit alles. Van de gelijksoortige Indische fabels (*Pantsch.* III, 5: *De goud schenkende slang;* III 13: *De goud afscheidende vogel en de dwazen die hem bezaten*) is de eerste slechts zeer in het algemeen verwant, en hetzij een transpositie van het Grieksche verhaal, hetzij een geheel zelfstandige belichaming van hetzelfde gronddenkbeeld; de tweede biedt zelfs geen spoor van overeenkomst, en Benfey had ten overvloede reeds bij voorbaat tegen identificeering gewaarschuwd. Vanwaar dan Keller's overtuiging? Omdat de fabel het eerst bij Babrius voorkomt. Omdat ze in Griekenland alleen staat. Omdat men daar veeleer een hen verwachten zou die z i l v e r e n eieren legde! (bl. 346.) Is ook de mythische gouden regen die Danae bevruchtte soms Indisch import?

Erger dan Keller maakt het Rhys Davids. *De Ezel in de Leeuwenhuid* stamt zijns bedunkens uit Indie wegens de betere motiveering. ‘The Jataka-story gives a reasonable explanation of the ass being dressed in the skin.’ *De Jakhals en de Raaf* stamt zijns bedunkens uit Indie, omdat het Europeesche equivalent, *de Vos en de Raaf*, zooveel voortreffelijker is. ‘The fable of the Fox and the Crow - - is so complete and excellent a story, that it would scarcely have been expanded, if it had been the original, into the tale of the Jackal and the Crow.’ Derhalve: als kenmerk ter vaststelling van de prioriteit der Indische versie dient hem nu eens dat de Europeesche vorm beter, dan weer dat ze slechter is! Als hier niet enkel willekeur aan het woord blijkt te zijn, waar dan wel?

Er zijn met dat al inderdaad aan Oost en West gemeenschappelijke fabels, en het onderzoek naar de prioriteit van een der beide vormen, mits met inzicht en onpartijdigheid geleid, is en blijft belangwekkend. Niet het minst belangwekkend, wanneer de schaal een en andermaal ten voordeele van Indie overhelt, is de vraag naar het hoe en het wanneer.

Ten opzichte van het laatste dunkt mij Benfey's stelling, dat Griekenland en Indie eerst ten tijde van Alexander den Groote in nauwere intellectueele aanraking zijn gekomen, te absoluut gesteld. Reeds te voren deelde de Perzische hofdokter Ctesias, Xenophon's tijdgenoot, uit het wonderland Indie allerlei mede. De zeer waarschijnlijk in laatsten aanleg uit Indie stammende leer der zielsverhuizing van Pythagoras geeft in gelijken zin te denken. Rijst de vraag omtrent het hoe in die oudere tijden. En ik wil wel bekennen dat ik voor mij omtrent dat vrije verkeer der geesten in de hooge oudheid, achtste eeuw v. Chr. en nog vroeger, tamelijk sceptisch gestemd ben. Een wijze van verbreiding, gelijk op grond van persoonlijke waarneming Bédier voor vertellingen èn van den tegenwoordigen tijd èn van de middeleeuwen aanneemt, uitgaande van één persoon in een soort van internationale taal op een internationaal middel van vervoer tegenover hoorders der meest verschillende nationaliteiten, zoodat een en hetzelfde verhaal zich gemakkelijk voortplanten kan naar de vier windstreken: - zulk een vorm van propaganda acht ik althans mogelijk voor de middeleeuwen met hun kerkelijk Latijn ter eener, hun kerkelijk Arabisch ter andere zijde, maar uiterst onwaarschijnlijk waar het oude Hellenen en Hindoes geldt. Het karavanen-verkeer zal zich in die dagen van weinig polyglottisme wel tot het over en weer begrijpen en overnemen van de voor handel en dingen des dagelijkschen levens onontbeerlijkste uitdrukkingen beperkt hebben. Waarbij nog komt dat er in die heel vroege tijden van rechtstreeksch verkeer tusschen Hellenen en Hindoes in 't geheel geen sprake kan zijn geweest. Er worden dan ook regelmatig tusschenschakels aangenomen, Assyriers, Perzen, Lydiers. Ook de verbreiding door middel van exogamie (huwelijk met vrouwen van andere nationaliteit), - de gevallen zijn in Hellas wel te tellen, - en van slaven hebben hare bedenkelijke zijde. Men vergete niet: van alle vormen van overneming en navolging schijnt die van letterkundige voortbrengselen, - dit woord nu in ruimen zin genomen, - wel de minst voorkomende. En opdat een fabel gemeengoed worde van een aantal tegenover elkander weinig toeschietelijke stammen, moet de eene of andere vorm van letterkundige mededeeling wel de rol van bemiddelaar hebben vervuld.

Deze aprioristische redeneeringen vinden in de werkelijkheid, voor zoover wij haar kennen, een welkomen bondgenoot. Het kan niet te dikwijls herhaald worden: het aantal fabelen dat Indie en Hellas werkelijk gemeen hebben is uiterst gering. Veel geringer dan zelfs de bezadigde en weinig paradoxaal aangelegde Benfey aannam. Veel wat hem verwant scheen dunkt mij slechts analoog, een aan beide zijden onafhankelijke belichaming derzelfde algemeene waarheid. Leerzaam in dit opzicht acht ik de boven reeds uit het *Pantschatantra* vermelde fabel van de *Goud schenkende slang*, die mijns inziens op volkomen oorspronkelijke wijze dezelfde leer in beeld brengt als de Helleensche *Hen met de gouden eieren.* Leerzaam ook enkele oudere *Jâtaka*-fabels, waarvan hier althans ééne moge staan ter illustratie der vaak miskende waarheid, dat overeenkomst niet altijd noodzakelijk tot ontleening mag doen besluiten. Er is een Aesopische fabel van den ezel die het welgevoede strijdros benijdde, totdat hij het met wonden overdekt den laatsten adem pijnlijk zag uitblazen. Leggen we daarnaast de dertigste *Jâtaka*, - gelijk steeds dien ik te verkorten. ‘Lang geleden, in de dagen dat Brahmadatta te Benares regeerde, kwam de Bodhisat op aarde in de gedaante van een os, dien ze Dikrood noemden. En hij had een jongeren broeder, Kleinrood genaamd. Beiden verrichtten al het trek- en sleepwerk voor het huisgezin. Toen nu de dochter des huizes stond uitgehuwelijkt te worden, bestemde de familie een varken tot voorname lekkernij bij het aanstaande huwelijk, en mestte het dier met gekookte rijst. Toen Kleinrood dit zag, zeide hij tot zijn broeder: al het trekwerk voor het huisgezin hebben wij te verrichten. En toch geven ze ons niets dan enkel stroo en gras te eten, terwijl ze dat varken met gekookte rijst groot brengen. Toen sprak zijn broeder tot hem: Beste Kleinrood, misgun dat beest zijn voeder niet! Dit arme varken eet zijn doodspijze. Het wordt immers gemest om te dienen tot bruiloftsmaal voor de dochter des huizes. En dit zeggende sprak hij de volgende verzen:

> Benijd het varken niet! - Het is doodelijk voedsel dat het nuttigt.
> Eet uw kaf, en wees tevreden. - Dat is een teeken van lengte van dagen!’

Zoo niet alles mij bedriegt hebben we hier een geheel oorspronkelijke inkleeding der in de meest verschillende vormen telkenmale weer tot uitdrukking gebrachte waarheid, dat grootheid haar gevaren, nederigheid haar geneugten heeft. Geslacht op geslacht, volk na volk, heeft in tekst en illustreerende voorbeelden dit dogma gepredikt, maar ik zie geen grond om aan te nemen dat ditmaal hetzij de Helleensche inkleeding bij Indie, hetzij de Indische bij Hellas zou zijn geborgd.

Indien van de meer dan vijfhonderd uit verschillende tijden stammende Aesopische fabelen die wij kennen de groote meerderheid hare equivalenten in Indie had, indien van de overgroote meerderheid daarvan de Hindoesche vorm de moedervorm bleek te zijn met den Helleenschen en andere tot nakroost: dan, maar ook dan alleen, kon Indie ten deze tegenover Griekenland een prioriteitsrecht laten gelden. Dan, maar ook dan alleen, had het onderzoek naar den oorsprong der fabulistiek zich zoover Oostwaarts te richten. Geheel ten einde gebracht ware ook alsdan nog de navorsching niet. Ook dan nog had men de vraag onder de oogen te zien, of - en zoo ja, waarom - Hindoestan het bevoorrechte land moet geacht worden, alleen in staat en bij machte om Oost en West van de meest verschillende vormen der verdichting te voorzien, van sproken en vertellingen niet alleen, maar ook van dieren-epos en dierfabel.

Intusschen kan het onderzoek zich de weelde veroorloven deze vragen vooralsnog te verwaarloozen. De werkelijkheid vertoont een gansch ander beeld dan het zoo even hypothetisch geconstrueerde. Er is een gering aantal fabels, hoogstens dertig, aan Griekenland en Indie min of meer gemeen. Betrekkelijk deze kan de prioriteitsvraag gesteld worden, die, naar het mij voorkomt, niet geheel ten nadeele van Hellas behoeft te worden beantwoord. Met de overgroote massa staat het anders geschapen. Aan de eene zijde Grieksche fabels, voor een deel van erkend hooge oudheid, teruggaande tot den aanvang hunner litteratuur, tot Archilochus en Hesiodus; aan de andere zijde Indische fabels, van een insgelijks hoogen doch slechts hypothetisch aan te nemen ouderdom. Overeenkomst tusschen de beide soorten is er niet, op deze ééne na dat beide fabels zijn. Sommige zóó specifiek Indisch, dat

aan het vaderschap geen oogenblik valt te twijfelen. Van dien aard is de fabel van *de Wandluis en de Luis* (*Pantsch.* I, 9), van *Den voor een geit opgelichten Brahmaan* (III, 3), door Macaulay naverteld, van nog een andere (II, 6), waarvan zich zelfs de titel moeilijk laat mededeelen, van nog vele bovendien in de *Pantschatantra*- en *Jâtaka*-collecties. Van dien aard zijn ook enkele Grieksche, welke evenwel zeker niet tot den ouderen fabelschat behooren, gelijk die van *de Honden en hun Veldheer* bij Babrius (f. 85), die ongetwijfeld in de dagen van het Achaeische verbond gedicht is. De rest is een indistincte massa, dat wil zeggen, haar grondstof kan evengoed van West naar Oost als van Oost naar West zijn overgebracht.

Ik zal mij wel wachten tot een dezer beide mogelijkheden te concludeeren. Ik zie geen reden om naast zijn anderen letterkundigen overvloed het bezit van een zelfstandigen fabelrijkdom aan Indie te ontzeggen. Er is niets tegen met Édélestand du Méril aan te nemen: ‘sans doute, l'apologue avait eu d'abord aussi, dans l'Hindoustan, le caractère naïf d'un genre essentiellement populaire.’ (*Introd.* p. 10.) Benfey heeft ongetwijfeld gelijk wanneer hij beweert: ‘Ueberhaupt (sprechen) die grosze Fülle indischer Fabeln, die Freiheit, mit welcher die entlehnten behandelt sind, und manche andere Momente dafür, dasz die Inder schon vor Bekanntschaft mit der von den Griechen überkommenen äsopischen Thierfabel eigene Gebilde von wesentlich gleicher Art geschaffen hatten.’ (*Vorr.* p. XXI.) Alleen, waarom wordt de vrijheid zichzelf geweest te zijn, die men voor Indie wenscht, ten deze aan Hellas ontzegd? Omdat het in 't algemeen te zwak is geweest iets zelfstandigs te scheppen? Reeds de veronderstelling alleen doet glimlachen. Bovendien, er is niets in de helleensche dierfabel als geheel dat ons noopt een uitheemschen oorsprong aan te nemen. De behandeling is oorspronkelijk. De geest die er uit spreekt is - voor zoover dit bij iets zoo algemeen menschelijks gezegd kan worden - volkomen Grieksch. De stof niet minder. De dieren die van dit naar hen genoemde genre de helden zijn, de leeuw - nog na de homerische tijden een onwelkome, maar gewone gast -, de wolf, de hond, het paard, het rund, het schaap, de vos, het hert, de haas, de ezel en muilezel, de

muis, de kikvorsch, de adelaar, de raaf, de kraai, de kraanvogel, de wezel, - alle zijn het òf van ouds inheemsche òf sints eeuwen en eeuwen in Hellas geacclimatiseerde dieren. De gewassen, die eerst in de tweede plaats komen, de eik, de den, de pijnboom, de beuk, de wijnstok, het riet, de doornstruik, - het zijn helleensche gewassen. Eindelijk, wij hooren van overoude Assyrische, van Libysche, van Aegyptische fabels, en een ieder kent de beroemde uit het *Boek der Richteren* (IX vss. 7/15) van *de Boomen die zich een koning zouden kiezen.* Is men bereid de inspiratie ook dier volken aan Indischen invloed toe te schrijven? Zoo niet, waarom van Hellas dan wel?

Mijns bedunkens, - en dit is voor mij het resultaat dezer uiteenzettingen, - handelt men verkeerd door naar den oorsprong der fabel met min of meer didactische strekking langs ethnografischen weg te zoeken. Ik acht haar bij vele, misschien bij alle cultuurvolken a u t o c h t h o o n , een product van eigen bodem, ontstaan in de tijden toen een minder groote kloof dan later vooral boekenbeschaving groef, den mensch scheidde van het dier; toen beide elkander eenigermate begrepen; toen althans de mensch de eigenschappen veler dieren nauwkeurig had opgemerkt, en in menigen trek van deze zijn eigen spiegelbeeld had gade geslagen; toen hij wat hem aan wetenschap daaromtrent ontbrak aanvulde door hun onbeschroomd al zijn gewoonten, eigenschappen en hartstochten te leenen. Vandaar tot het bezigen van dit spiegelbeeld tot eigen leering, vermaning, berisping, is slechts één stap, en ik twijfel er geen oogenblik aan of deze stap is door de cultuurvolken op verschillende plaatsen volkomen zelfstandig gezet. Hetgeen niet verhindert dat in veel later tijden, tijden van drukker internationaal verkeer, toen het genre allerwegen vasten vorm verkregen had, over en weer ontleeningen plaats gehad kunnen hebben, - al zal men wèl doen, gelijk hierboven aan enkele voorbeelden is aangetoond, deze, waar men meent ze te bespeuren, met een weinig meer critisch oog te beschouwen dan gemeenlijk het geval pleegt te zijn. O o k o p d i t g e b i e d i s m e e r g e l i j k d a n e i g e n .

Het door mij besproken vraagstuk heeft uitsluitend historische, of - wil men het erg deftige woord - cultuur-

historische beteekenis. Voor ons is het genre dood of hoogstens een litterair-historisch schijnleven leidend. De tegenwoordige naïeve zielen, die gaarne in het onwezenlijke zwelgen, uiten zich bij voorkeur in den vorm der dichterlijke sproke. Persoonlijk betreur ik den ondergang der fabulistiek niet. Ik denk er over als de Grieken van Aristophanes' tijd: het lijkt mij voor volwassenen een erg kinderachtig genre, slechts nu en dan bruikbaar ter illustratie, en slechts aannemelijk te maken door gansch buitengewoon vormtalent. En - mag ik op vertalingen afgaan - dan staan in dit laatste de mij bekende Indische fabels beslist achter bij de Grieksch-Romeinsche. Acht men dit mijnerzijds een gemis aan waardeeringsvermogen, ik wil schuld bekennen, maar zonder de belofte van mij te zullen beteren. Mij ontbreekt nu eenmaal het orgaan van bewondering voor de ongetwijfeld belangwekkende en thans in Europa uiterst populaire oud-Indische litteratuur. Omgekeerd als Heinrich Heine bespeur ik in mij niet het minste heimwee naar de ‘Fluren des Ganges’ en de in het maanlicht geheimzinnig bloeiende lotos-bloem.

H.J. POLAK.

Student-zijn.

Dr. Theobald Ziegler, Professor der Philosophie in Strassburg: *Der deutsche Student am Ende des* 19. *Jahrhunderts.* Achte durchgesehene Auflage, mit einem Nachwort aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts. Leipzig; G.J. Göschen'sche Verlagshandlung, 1902.
James H. Canfield. L.L.D., Librarian of Columbia University, formerly Chancellor of the University of Nebraska and President of Ohio State University: *The College Student and his problems.* New-York; the Macmillan Cy. 1902.

> ... Chaos...
> Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno Frigida pugnabant calidis...
> ... sine pondere habentia pondus.
> OVIDIUS.

'Baedekers van de Studentenwereld', zou zoude men de boeken willen kenschetsen, welker titels hierboven zijn gesteld. Doch misschien is het juister te zeggen dat beide werken te samen één Baedeker vormen. Immers onze getrouwe roodgekafte is een soort tweeling: de eigenlijke reis-*knecht* - die ons aanwijst waar de mooie uitzichten zijn, wat men er zien moet, en vooral in welke hotels men voor behoorlijken prijs een onderkomen vindt - en een encyclopedisch professor, die overzichten levert van de gesteldheid van het land, van de staatkundige geschiedenis, van den stand van wetenschap en kunst, en - kenmerkend voor de Baedekers der latere jaren - van wat er voorvalt op het gebied van den sport.

Niet voor ieder, die een Baedeker medeneemt, hebben die overzichten - vlak achter de inhoudsopgave gedrukt - beteekenis of waarde. Misschien zelfs voor de minsten, en zeer zeker worden zij niet gelezen door hem, die voor 't eerst,

door vader en moeder van reisgeld voorzien, de wijde wereld invliegt. Diens oogen hebben te groote haast om zelf te kijken. Doch wie bereisder is, en niet langer enkel vraagt naar het *waar?* maar ook weten wil het *waarom?* deze zal wel degelijk zoeken in dat voorgedeelte, dat door zeer bevoegden is geschreven. Door bevoegden, die zich gelukkig steeds bewust blijven, dat zelfs de meest leergierige reiziger toch liever zelf zoekt en waarneemt, dan anderer wijsheid hoort.

Van de beide geleerden, die de studenten-wereld behandelen, vervult de Duitscher meer de taak van inleider, de Amerikaan meer die van gids. Trouwens Ziegler's werk is eene verzameling van voorlezingen, gehouden aan de Straatsburger hoogeschool in den winter van 1894 op 1895. Deze hoogleeraar richt zich dus tot reeds ontbolsterden, tot min of meer gevormde studenten. Canfield heeft daarentegen eerstbeginnenden op 't oog, zelfs zij die nog voor de vraag staan: studeeren of niet studeeren? Zijn eerste hoofdstuk draagt dan ook tot titel: Heeft studeeren zin?

Elke vergelijking gaat mank, dus ook deze. Ziegler en Canfield staan te ver van elkander om één harmonisch geheel te leveren. In den Duitscher proeft men den bewoner der oude wereld, den professor der oude wereld, bovenal den Duitschen professor:

‘Denn der Meinung bin ich allerdings dass *nur* ein Deutscher Professor über den deutschen Studenten reden, vernünftig reden kann’; en ik laat zulks in het origineel staan, want 't ware majesteitsschennis zulk een professorale uitspraak aan te raken!

De Amerikaan is daarentegen vóór alles man van zaken. Even goed als hij vóór zijn bibliothecarisschap, president is geweest eener universiteit, vinden wij hem misschien bij een volgenden druk op het titelblad vermeld als directeur eener rijtuigmaatschappij of geestelijk voorganger eener gemeente. Van deftigheid geen spoor, van eerbied voor medeprofessoren, - die Ziegler zelfs niet in de verte durft noemen - geen sprake!

Veel bescheidenheid daarentegen wat zich zelven betreft: Canfield vangt aan met eene aanhaling uit Thoreau ‘dat raad in den regel weinig waarde heeft, want dat de menschen die er zoo kwistig mede rondzaaien, gewoonlijk al uit den

tijd zijn, hunne toekomst reeds achter hen ligt, en zij dus geen voeling meer hebben met den raadzoekende'. Daarenboven - zoo gaat de Amerikaan met eigen pen voort: 'Ik mag er lang en breed over redeneeren *wat* ik doen zou indien ik in uwe schoenen stond, tien tegen een dat ik, werkelijk in uwe plaats zijnde, precies hetzelfde zoude doen als wat gij wilt en zult doen. Al is het niet onverstandig bij anderen zijn licht op te steken, ten slotte bepaalt ieder zijn eigen levensgang. En het is wel evenmin wenschelijk als strikt noodzakelijk, dat men zijne vingeren brande aan 't zelfde vuur dat de vingers zijner voorvaderen schroeide, maar toch gaat niets boven eigen ondervinding, des noods eigen scha. Zelf moet gij uw zieleheil bewerken, zij het ook met vreeze en beven.'

Niet enkel omtrent zich zelven, doch ook omtrent hun object: den student, verschillen Duitscher en Amerikaan zeer van gedachten. Ziegler gelooft - althans neemt den schijn aan van te gelooven - aan des studenten vrijen wil, diens hevige begeerte naar wetenschap. De Universiteit is hem als een gewijd altaar, vol heilige spijzen. Aan den jongeling de keuze, met welke vastigheid hij zich voeden wil. De student heeft bedenktijd: hij is nog niet *in* de wereld; deze ligt buiten de academie; eerst als hij hare poorten voor goed verlaat, wordt hij philister. Gelukkigerwijze is de duitsche professor eerlijk genoeg om te bekennen dat, op den keper beschouwd, die ideale Universiteit meer bepaald een broedplaats van toekomstige ambtenaren is. De academische spijslijst moge met kostbare en kostelijke schotels prijken, zulks is meer een soort reclame voor den naam van het huis; en ten slotte verdient de hooggeleerde kok zijn salaris met het bakken van zeer alledaagschen biefstuk met aardappelen - welk gerecht meer binnen het bereik van de beurzen zijner clienten valt, en ook aan 't meerendeel hunner magen beter past!

Canfield daarentegen windt er al van den aanvang af geen doekjes om, en bespaart den nuchteren jongeling de bekentenis zijner menschelijke zwakheid. 'Laat je vooral niet wijs maken dat het leven eerst aanvangt *na* den studietijd! Je bent goed en wel *in* 't leven, midden er in; en mijne meer dan vijf-en-twintig jarige ondervinding heeft mij geleerd,

dat wat het eerste studiejaar van iemand maakt, hij zulks zijn heele leven blijft, - op enkele uitzonderingen na, die te weinige zijn om hoop te geven. (*The fateful first year.*)

En wat tracht je met het studeeren te bereiken? - gaat hij voort. Drie dingen. In de eerste plaats: een bestaan. En wel een zeer behoorlijk bestaan. Niet roggebrood in een hutje, maar een lieve villa, met een bekoorlijke gastvrouw en prettige vrienden; daarbij tot verpoozing nu en dan een reisje. Niet enkel trouwens tot verpoozing, maar óók om de oogen te openen.

En ten tweede studeert men om een *man* te worden; een man onder mannen, met invloed en macht. Derdens wil men toch wel gaarne iets blijvends tot stand brengen, het bewijs leveren dat men niet te vergeefs heeft geleefd.' (Dit laatste heeft een ander Amerikaan kernachtiger uitgedrukt: 'De voornaamste zorg van 't leven moet zijn een mooie begrafenis.' - Een Europeesch christen zoude het misschien nog fraaier kunnen zeggen, maar aan duidelijkheid laat dit m.i. niets te wenschen over.)

Welke echter de punten van verschil zijn tusschen de Duitsche en de Amerikaansche behandeling, nog grooter is het aantal waarin zij overeenkomen, want jeugd is jeugd, zoowel aan deze als aan gene zijde van den grooten Oceaan. Daarenboven zijn Duitscher en Angelsaxer beiden van Germaanschen bloede, alleen is de een wat trotscher op zijne *af*-, en de ander wat trotscher op zijne *toe*komst. Maar beiden - ook de Duitscher voor zooveel klimaat en toestanden het veroorloven - zijn 'vol vuurs', en het doet goed zich aan zulk een brand te mogen koesteren, zij het ook maar van verre.

En daarom wil ik mijne landgenooten met hunne werken in kennis brengen, en zulks te meer, omdat wij niet enkel bloed- maar ook geestverwanten zijn, en wij van beiden dus kunnen leeren.

Een oogenblik heb ik getwijfeld. Het toeval van boekenkasten opredderen speelde mij - toen dit voornemen reeds gerijpt was - in handen het 'Academieleven' van wijlen den emeritus-hoogleeraar C. Pruys van der Hoeven (1866). Reeds op de eerste bladzijde viel deze waarschuwing in het oog: 'Het Academieleven is, als ieder ander, een verander-

lijke grootheid, die nader bepaald dient te worden. Als wij er van spreken, denken wij gewoonlijk aan *ons* academieleven, dat is: aan een tijdvak van gemiddeld vijf jaren.'

Volgens dezen hoogleeraar is dus het studentenleven te zeer afwisselend dan dat van algemeen geldende levenswetten sprake kan zijn. En als dit reeds waar is voor één land, wat kunnen dan andere landen ons leeren?

Ongetwijfeld zijn niet steeds en overal de toestanden dezelfde. Eén bladzijde uit Van der Hoeven's studentenleven trok uit dien hoofde zeer de aandacht. Zij handelt over het groenloopen... in 1812.

'Gij die de illusies van het studentenleven benijdt, weet gij wat een groen is? Een nul in het cijfer, een paria, een ploert; nog erger dan een ploert: een Cendrillon *masculini generis.* Dat alles was hij nog in 1812, onder Napoleon *premier*, en onder de Fransche politie. En waar zijn nu de groenen van den ouden dag?

Ja, de nieuweling moet een inauguratie doorstaan, maar wat is dat bij die heerendiensten, bij dat groenloopen, bij die vernederingen, laagheden en bespottingen zonder einde? Wat de maaltijd met *libertas libendi*, zonder dat gij het verbum behoeft te conjugeeren, bij dien zwijnenboel waarvan ik toen getuige moest zijn? Dixi.

Nog één woord: zijt gij op de contra-partij geweest?

Neen.'

Meer wil de oud-hoogleeraar van zijn groentijd niet zeggen. Alleen vraagt hij: gaan wij voor- of achteruit? En triomfantelijk geeft hij zelf het antwoord: Wij gaan vooruit, man!... en grondvest zijne uitspraak op het groenloopen omtrent den jare 1866.

Aangezien mijne persoonlijke ondervinding van het groenloopen ook in ongeveer dat tijdperk ligt, kan ik professor Pruys van der Hoeven grif bijvallen. Het groenloopen was toen *bijna* een genoegen. En thans - o, kringloop der beschaving! - wat is het groenloopen weder op Nederlandsche Academies geworden?

De Vox Studiosorum gromme dat 'het ontgroenen' de periodiek terugkeerende zeeslang is van de studentenbladen, het monster is, helaas, minder mytisch dan de redactie van dit studentenweekblad het wil doen voorkomen, getuige zoo

menig ergerlijk feit met korteren of langeren nasleep, dat zelfs aan buitenstaanden, erger nog: aan rechters, niet vreemd blijft.

Kenmerkend daarentegen voor uitheemsche toestanden: in het Amerikaansche boek wordt het groenloopen in het geheel niet ter sprake gebracht, en in het Duitsche slechts terloops de *verbeterende* invloed er van aangestipt. Een vriendin van Dr. Ziegler was gewoon te zeggen: 'Ik vraag nooit groenen bij mij aan huis; die moeten eerst door de studentencorpsen (Verbindungen) gaar gekookt en genietbaar gemaakt worden.' Let wel: gaar gekookt, doch niet: murw geslagen....

Zoo dan ook de jeugd bestendig heete, is deze bestendigheid op te vatten als die der zee: met periodiek weerkeerende golven. En dat inderdaad de student van thans en de student van vroeger broeders zijn, in den booze en in het goede, zal ieder oud-student, die Vox of Minerva doorbladert, grif erkennen. Wel zal het hem eerst te moede zijn 'als ging ihm ein Mühlrad im Kopf herum', ontwend als de philister is aan eene phraseologie, die zich telkens trouwens vernieuwt, en een gedachtengang welke vluggere middelen van voortbeweging eischt dan waarop een vijftigjarig rheumatieker kan bogen, maar toch: weldra zal hij zich thuisgevoelen; in eigen vocabularium ad usum delphini de evenknieën vinden van deugdproleet, drankorgel en dynamieter; zich er niet meer aan ergeren dat een hoogst ernstig artikel plotseling wordt platgeslagen door ruwe scherts; en dat alles en een ieder wordt afgebroken, van Van Deyssel af tot Bolland toe. Wel zal de oud-student zich afvragen of niet misschien de pols nu sneller klopt dan voorheen, wanneer hij als in een kaleidoskoop ziet voorbijtrekken het prostitutie-vraagstuk, de anti-alcoholbeweging, het toynbeewerk, het liederenboek voor Groot-Nederland, socialisme, hegelianisme - zelfs christianisme! - maar weldra zal hij bedenken dat het geen wonder is dat ook in dit mikrokosmos woelt en kookt, wat in de werkelijke wereld het leven zooveel rijker en voller maakt, dan zulks in 'zijn' tijd was. En dan - zelf óók *fin de siècle* - zal hij zich geruststellen met de wetenschap, dat al moge men ook tegenwoordig in duizelingwekkende automobielvaart honderde kilometers verslinden, toch wie ten slotte uitstapt en op eigen beenen moet rondloopen, geen grooter aantal meters per minuut aflegt dan zijne voorvaderen... tot aan Adam toe!

I.

In twee afdeelingen splitst professor Ziegler zijne achttien voorlezingen. De eerste behandelt het studenten-leven, de andere de studie. Aan het leven wordt de voorrang gegeven, niet enkel omdat - zooals de auditorium-grage hoogleeraar gulweg erkent - dat leven vermoedelijk meer ‘trekken’ zal, doch ook omdat de studie slechts een onderdeel - zij 't ook het beste deel - van het studentenleven is. Zeer juist schijnt mij des hoogleeraars argumentatie niet: het leven *aan* de academie en het studeeren *op* de academie zijn m.i. twee vrijwel van elkander onafhankelijke grootheden, en met meer reden zoude men haar beide gelijkberechtigde onderdeelen van één geheel: het student-zijn, kunnen noemen; waarvan dan het studentensamenzijn het altruïstische deel, het eigenlijke studeeren het egoïstische deel uitmaakt. Immers:

> Es bildet ein Talent sich in der Stille,
> Sich ein Character in dem Strom der Welt!

Wat natuurlijk niet verhindert dat het eene leven inwerkt en moet inwerken op het andere.

‘De vrijheid van den student’ is het thema der eerste twee lezingen, diens volslagen vrijheid om al dan niet te werken. ‘Twaalf jaren lang heeft de knaap geleerd te *moeten* arbeiden, thans moet de jongeling leeren te *willen* arbeiden. Want later, als de studententijd voorbij is, *moet* hij weder in 't gareel, en wordt de arbeid opnieuw een *moeten.* Doch een heilig moeten. Niet zoo als een gevangene of als een schooljongen hunne taak verrichten, maar uit innerlijken aandrang en uit plichtbesef moet de ambtenaar arbeiden. Dat is ons duitsch begrip van het ambtenaar-zijn, - gaat de professor met trots voort, op de ambtelijke dienstverrichting het verhaal van de heilige Geertruid en hare dochters toepassende: - die zoo ijverig sponnen alsof zij dagloonsters waren, *maar haar geest dagloonde niet!* Deze hooge opvatting van den arbeid kan de school niet geven, zij kan eerst opgewekt worden in de democratische atmosfeer der onbeperkte academische vrijheid’.

‘Om deze reden wordt den student de onbeperkte vrijheid

gelaten; eene vrijheid welke hij natuurlijk ook kan misbruiken tot niets doen; waarbij hij óók deerlijk kan mistasten en zelfs geheel te gronde gaan, maar die toch, over het algemeen genomen, tot de meest heilzame uitkomsten heeft geleid.'

Eenigszins schrikt toch ook deze duitsche professor voor zulke bandeloosheid terug, en daarom noemt hij dadelijk eenige rasterwerken, welke den jongeling beletten zullen al te ver van 't rechte pad af te wijken: het puike voorbeeld van den vader, de moederlijke zegen, de goede geest die in huis en op school heerschte, de drukke briefwisseling met familie en kennissen.... en *last not least:* de lange vacanties, 'welke voor zoonlief als een frisch bad zullen zijn in de gewoonten en zedelijkheidsbegrippen der burgermaatschappij.' Als dit alles niet helpt - ik vrees daar wel een weinig voor! - dan weet de hoogleeraar nog één groot middel: de studie zelve.

.... Alsof de gezonden den medicijnmeester van noode hadden!....

Maar nog één beveiliging wordt opgenoemd, welke inderdaad ietwat meer afdoende is: geen student toch wil de achting van zijn corpsgenooten verspelen, en daarom ziet dan ook Ziegler groot heil in het 'Verbindungswesen.'

Die duitsche 'Verbindungen' zijn betrekkelijk niet van oude dagteekening. Aanvankelijk waren de studenten verdeeld in *nationes;* later, toen de vrijmetselarij in zwang kwam, vormden zich kleinere kringen, clubs die iets geheimzinnigs hadden en niet altijd een onschuldige 'Spielerei' bleven. Ten slotte, tegen het einde der 18e eeuw, losten deze zich op in de 'Verbindungen', welke een oogenblik dreigden op te gaan in de 'Burschenschaft' - een theoretisch schoon denkbeeld dat allen praktischen grond mist, en voor zoover het tijdelijk verwezenlijkt werd, meer kwaad dan goed stichtte. Die 'Verbindungen' zijn niet zoo groot als onze Nederlandsche studentenkorpsen, niet zoo klein als onze clubs. Een ledental van 20 à 30 acht Ziegler 't kleinste; boven de 80 à 100 moet men niet gaan. Zijn de 'Verbindungen' te klein, dan nemen zij te zeer den geheelen mensch in beslag; zijn zij te groot, dan kan er van corps-geest geen sprake meer wezen. De afmetingen toch moeten zoodanige blijven, dat werkelijk de misstap van één gevoeld wordt door het geheele corps,

gelijk omgekeerd: de triomfen door één behaald afstralen op allen. Alleen dan is het corps een machtige hefboom ten goede, en belet den zwakkere het struikelen[1].

Vandaar dan ook dat professor Ziegler onmiddellijk op zijne voorlezingen omtrent studenten-*vrijheid*, die laat volgen omtrent studenten-*eer.* In deze behandelt hij: de academische eer en het drinken, de academische eer en de prostitutie, de academische eer en het schuldenmaken, de academische eer en het duel.

Gelijk zulks een Teutoon betaamt, die zijne voorvaderen niet te schande wil maken, predikt Ziegler geen geheel-onthouding. Zoo iets aan te prijzen acht hij te behooren tot de 'evangelische raadgevingen, en niet tot de zedelijk noodzakelijke en onafwijsbare - d.w.z. zij zijn slechts plicht voor wie zich zwak voelt. Doch nooit mag het drinken "Selbstzweck" worden - het moet een symbool blijven, de uiting eener geestdriftvolle stemming.'

Weinig ingenomen met Ibsen en Tolstoï, verheft Ziegler slechts éénmaal krachtig de stem, nl. bij de bespreking van het geslachtsleven, en slingert dan zijnen hoorders het Kantiaansche woord toe: *Du kannst*, *denn du sollst!* Maar dadelijk daarna keert hij weder terug tot zijn standpunt, van waaruit beschouwd het studentenleven is een *crisis*, een toestand van vloeibaarheid. Zoo bijv. in zijne opmerkingen over de verhouding van den student tot de politiek. 'Krantenlezen - zoo begint hij - is geen tijdverknoeien, maar studentenplicht. Doch terwijl de philister leest *zijn* krant, moet de student kran*ten* lezen. Ziedaar met één woord het onderscheid gekenschetst. Met de "Kreuz-Zeitung" worde aangevangen, met de "Vorwärts" geëindigd, en daarbij zal het den student duidelijk worden dat nu en dan de kranten van elke richting in majorem partium gloriam liegen of althans de waarheid verzwijgen.

Steeds, en welk politiek standpunt hij ook inneme, is de student van eene onverbiddelijke consequentie, - zijne opinie houdt hij voor de beste en de hoogste, zelfs al geeft hij die

1) Feitelijk bestaan er in Duitschland behalve de 'Verbindungen' ook nog 'Korpsen.' Doch deze Korpsen hebben een geheel ander karakter dan de Nederlandsche, en slechts een klein deel van de Duitsche studenten behoort er toe.

enkele oogenblikken later geheel prijs. Want 't zij conservatief, 't zij liberaal, 't zij socialist - altijd blijft de student *radicaal.* Doch juist om deze reden, en omdat bij hem elk oogenblik de wind uit een anderen hoek kan waaien, moet hij zich wachten voor onverbreekbare banden. Minstens in theorie moet hij alle partijen doormaken.'

Ziegler beveelt dan ook het bijwonen van volks-vergaderingen als oefenschool ten zeerste aan; ja, gaat zelfs zoo ver, van alleen wegens de politiek den student aan te raden ten minste één semester in een zeer groote stad, liefst Berlijn, te gaan studeeren.

'Noch conservatief, noch ultramontaan, noch nationaal-liberaal zij de student; hij moet van al deze richtingen de goede en de kwade eigenschappen leeren kennen, dan kan hij later als vrij man die partij kiezen, welke het best met zijne inzichten strookt, zonder gevaar te loopen ooit in onverdraagzaamheid en fanatisme te vervallen. Dit toch is wat ons zoo zeer ontbreekt: mannen die, al behooren zij tot een partij, toch boven die partij staan, en zoodoende zuiverend en matigend op hunne partij kunnen inwerken. En dit is slechts mogelijk indien gij als studenten kritisch blijft, steeds indachtig zijt dat uw geheele student-zijn niets anders is dan een zoeken en beproeven.'

Van de politiek tot het sociale vraagstuk is natuurlijk slechts één schrede, en ook hier blijft de hoogleeraar het kritische standpunt trouw innemen. Slechts éénmaal is hij inconsequent: hij prijst namelijk het deelnemen aan toynbee werk aan, zonder te bedenken dat wie nog zelf geen vorm heeft, allerminst geschikt is om anderen vorm te geven. Daarenboven is het voor wie zooveel tijd over heeft, dat hij zich aan dergelijke werkzaamheden wijden kan, hoog tijd de academie te verlaten en tot eigenstudie het werkelijke leven in te treden.

Trouwens de student, die Ziegler's voorschriften volgt, zal niet te veel tijd overhouden, want ook het gewone gezelschapsleven mag volgens dezen hoogleeraar niet verwaarloosd worden. Zóóver gaat zijn ijver, dat hij zelfs theologen het bezoeken van bals aanraadt: 'dansen is waarlijk geen zonde, en het leert zich bevallig en gemakkelijk te bewegen. En ook de sociale moed, welke de danszaal geeft,

is niet zonder waarde,' - iets dat menig schuchter jongeling den hoogleeraar zuchtend zal moeten toegeven.

't Duidelijkst komt misschien de methode van den duitschen hoogleeraar uit bij de behandeling van de zoogenaamde 'Gretchenfrage': Wie hast du's mit der Religion? Aan dit onderwerp is eene voorlezing gewijd van de tweede afdeeling, die waarin de eigenlijke studie ter sprake komt. Zij volgt onmiddellijk op de voorlezing over de wetenschap, en gaat aan de beschouwingen over kunst en letterkunde vooraf. Hare uitvoerigheid is echter oorzaak dat hier slechts de aanvang en enkele gedeelten van het betoog worden overgenomen.

'Velen zullen zeggen: wat gaat de godsdienst eigenlijk den student aan? Zulk een zuiver negatieve houding is om twee redenen begrijpelijk. Ten eerste maakt het godsdienstonderwijs deel uit van het gymnasiaal onderwijs - en het is een openbaar geheim, dat het (op zéér zeldzame uitzonderingen na) met dat onderwijs treurig is gesteld. Het betreft een zeer teeder onderwerp; de leeraar moet naar rechts en links zien en zeer voorzichtig zijn; daarenboven stellen de scholieren het vak niet hoog. Zij hebben er dus meer dan genoeg van, als zij eindelijk het gymnasium verlaten.

Doch de tweede oorzaak ligt dieper, en is te zoeken in het eigenaardige van het student-zijn, hetwelk tot hoofdkenmerken heeft: den anti-historischen zin en het ontbreken van allen eerbied (piëteit). Godsdienst nu is op historie gegrondvest en eischt van den mensch eerbied, de erkentenis van zijn afhankelijkheidsgevoel. In school en te huis heeft men den knaap jaar in jaar uit gedwongen om eerbied voor dat geschiedkundige te betoonen; eindelijk vrijgelaten, wil de jongeling ook dezen band niet meer dulden: weg dus daarmede!'

'En toch - zoo gaat Ziegler voort - is dit volslagen ter zijde laten iets wat zich zelf wreekt, en de geheele verdere levensbeschouwing doet mank gaan. Of wèl blijft, wat dit gewichtig punt betreft, de opvoeding onvolledig, òf wanneer later de leegte voelbaar wordt en op den duur ondragelijk, keert men plots en blindelings terug tot de oude overgeleverde opvatting, juist omdat zij historisch is en dus geen hoofdbreken vergt. Doch aangezien deze opvatting niet evenals al het overige, dat de student medeneemt van

de academie, een wordings- en louteringsproces heeft doorgemaakt, past zij niet bij zijne overige ontwikkeling en levensbeschouwing, blijft iets daar buiten staande en uiterlijks - en wordt dan ook meer uit gemakzucht, helaas dikwijls zelfs met nevenbedoelingen, en niet uit innerlijken drang aangenomen. Zoo gevalt het, dat juist in de rij der academisch-geschoolden zoo vele schijn-christenen worden gevonden!

Reeds hieruit volgt, hoe verkeerd en bedenkelijk het is, indien studenten verre blijven van den godsdienst.

Godsdienst is ten allen tijde voor den mensch van het hoogste gewicht geweest, en ook nu nog is zulks het geval, of juister gezegd: heden ten dage meer dan een twintig of dertig jaren geleden. Een religieuse mystische trek waart langzaam doch onloochenbaar door letteren en kunst, door de hoogere standen en het volk; ook de christelijk-sociale beweging wijst op dat weer wakker en krachtiger worden van den godsdienstzin. En nu komt gijlieden, studenten, juist wat dezen kant van het geestesleven betreft, bijzonder slecht voorbereid en onderwezen ter hoogeschole. Zoudt gij desniettemin willen staan blijven op het lage standpunt van bekrompen ontkenning, volharden willen in den schoolschen afkeer van een gymnasiast uit de laagste klasse! Zoo iets ware den Duitschen student en zijne taak: zich voor te bereiden voor het leven, onwaardig.

Wat staat dus te doen? Ook hier geldt de regel: Wie student is, moet studeeren, dat wil zeggen leeren belang stellen, lezen, hooren, redetwisten. Hij moet inhalen wat de school heeft verzuimd, of wat hij zelf heeft verzuimd, en moet even goed als het sociale vraagstuk, leeren begrijpen het godsdienstige vraagstuk. Er zijn tijden geweest, waarin het voor onopgevoed gold, in fatsoenlijk gezelschap te spreken over godsdienst; doch die tijden zijn voorbij, en wij mogen onder elkander weer vrij den godsdienst behandelen. En hierop wil ik den nadruk leggen: niet enkel onder theologen. Want het groote vraagstuk: hoe geloof en wetenschap samen te doen gaan, heeft voor alle Faculteiten even groote beteekenis, en draagt, als een grensstrijd tusschen theologie en wetenschap, een echt wetenschappelijk karakter.

Doch ook hierbij heeft de student in het oog te houden dien eigenaardigen plicht van het student-zijn: het niet

“af” wezen, de vormeloosheid en vloeibaarheid. Onverdraagzaam mag hij derhalve niet zijn. De Vrije Universiteit staat naar haren aard en het wezen der wetenschap, zoowel voor Katholieken als Protestanten, voor Christenen en Joden open, voor geloovigen en ongeloovigen, pantheisten, deisten, materialisten en idealisten. En wat de vrees betreft: dat zoodoende het zieleheil van den student gevaar zoude loopen, het komt mij voor dat een student nog al tegen een stootje kan. En gij weet bovendien dat wie *mannen* wil garen, jongelingen moet wagen! Het geestdoodend zwijgen is gevaarlijker dan de eerlijke strijd en de worsteling met den twijfel.’

Wat het kerkbezoek betreft, laat de hoogleeraar ieder vrij. ‘Het ligt wederom in het wezen van den student, in zijn individualisme en zijn anti-historischen zin, om de kerk als sociaal en historisch verschijnsel verre te staan. Dit is nu wel niet iets noodwendigs, - zelfs een student mag een vlijtig kerkbezoeker zijn, en wie hem daarover uitlacht, verdient zelf blaam - maar regel is het niet, en zulks is waarlijk geen reden om ach en wee te roepen. Wel verdient het aanbeveling, zelfs al houdt men zich buiten eenig kerkgenootschap, om bij gelegenheid de verschillende plaatsen van godsdienstoefening te bezoeken, zoowel den liberalen, als den orthodoxen predikant te hooren, den rabbi zoowel als den roomsch katholieken priester. Geen geloofsbelijdenis en geen kerk is volmaakt, en wie zoodoende alles beziet en onderzoekt, zal andersdenkenden beter leeren waardeeren, en later in eigen kerk ook meer verdraagzaam zijn.’

Dat de duitsche hoogleeraar ten ernstigste waarschuwt tegen het zich vereenigen van studenten op een bepaald religieuzen grondslag, behoeft na het bovenstaande niet te verwonderen. Evenmin, dat tot zelfs in den Rijksdag stemmen tegen zijne voordrachten zijn opgegaan. Doch ook wie niet op alle punten met den duitschen hoogleeraar medegaat, zal moeten erkennen dat zijne raadgevingen op dit, zooals op elk ander gebied, voor het *gros* der studenten de meest vruchtbare zijn, omdat zij inderdaad voor dat gros het meest bereikbare geven. Niets is in zulke zaken gemakkelijker dan over de hoofden zijner hoorders heen te spreken, en de toejuiching van verre staanden in te oogsten; wie werkelijk nut wil stichten, stelle zich op een minder verheven standpunt,

en zulks heeft de Straatsburger hoogleeraar te recht gedaan. Hij spreekt in zijne voorlezingen niet *over* studenten, doch *tot* studenten.

Zelfs zijne menschelijke zwakheden houdt hij hun niet verborgen. Immers op elk gebied verlangt, neen eischt Dr. Ziegler van den student kritiek. Maar één gebied wordt dezen strengelijk verboden: Over de professors mag geen onvertogen woord gehoord worden!

Alsof, zoo men den scholier uitnoodigt te richten over wetenschap en meesters der wetenschap, men hem het zwijgen konde opleggen waar het hare dienaren betreft!!

II.

Heeft de Duitscher achttien voorlezingen en ruim derdehalf honderd dicht gedrukte bladzijden noodig om zijne denkbeelden over het student-zijn te ontwikkelen, de Amerikaan eischt maar weinig meer dan de helft om zijne jongens wegwijs te maken. En toch vangt hij ze reeds op, vóór zij de academie bereiken, en begeleidt hen nog, als ze afgestudeerd zijn, op het verdere levenspad. Niet dat hij hen zelfs dan nog voor onmondig houdt, alles behalve - maar zeer levendig is hem bijgebleven zeker onaangenaam gevoel, dat vooral sterk moet zijn in een nieuwe wereld, waar niet, zooals in de oude, de student studeert met het vooruitzicht van na korter of langer tijd wel een ‘baantje’ te zullen krijgen, maar de gepromoveerde zich met eigen vuist moet redden uit het gedrang.

Het is trouwens een welbekend feit dat niet de meeste zeemanschap vereischt wordt op de hooge zee - waar geen klippen dreigen en weinig kans op aanvaring bestaat - maar bij het verlaten van de haven van bevrachting en bij het aanlanden in de haven waar gelost moet worden. Terecht legt Canfield dus den nadruk èn op den aanvang èn op het einde; den tusschentijd maakt men genoegzaam van zelve door.

Het einde daarentegen moet als het ware den student steeds voor den geest staan. Zegt Ziegler heel op 't laatst dat het hoofddoel der Universiteit is: het inleiden *tot* de praktijk, en wel *door* de wetenschap, Canfield herhaalt bijna op elke bladzijde zijne waarschuwing om toch niet aan de rokken der

alma mater te blijven hangen. ‘Ieder normaal mensch moet op zijn eigen beenen staan als burger, broodwinner en hoofd eens huisgezins op uiterlijk zijn 30e levensjaar. Hieruit volgt van zelf dat hij onafhankelijk moet wezen op zijn 25e, en dan derhalve in staat moet zijn om zijn eigen kost te verdienen. Zoo dus eene moderne opvoeding meer tijd eischt, dan deugt zij in beginsel niet. Meer dan dwaas toch ware het iemand meerderjarig te verklaren op zijn 21^{e} jaar, met toekenning van het burgerschap, zoo hij nog jaren daarna op kosten van anderen moest leven om voldoende voorbereid te worden voor zijn beroep! Zoo iets staat gelijk met alle hoogere betrekkingen af te sluiten met een gouden sleutel, iets wat geheel indruischt tegen het wezen onzer democratie.

De wereld in, zoo spoedig mogelijk; vier jaren studie is 't uiterste wat raadzaam is. Men moet niet te lang blijven onder den invloed van dezelfde personen, 't zij medestudenten of professoren! Vele erkende opvoedkundigen - zoo stipt Canfield aan - achten het zelfs van zeer groot belang dat niet meer dan twee jaren aan éénzelfde academie worde doorgebracht, en bijna allen zijn van gevoelen dat men niet moet promoveeren aan dezelfde Universiteit waar men zijn candidaats heeft gedaan.’

Zich krachtig ontwikkelen, lichamelijk en geestelijk, nooit in de sleur geraken, ziedaar in enkele woorden Canfield's opvoedkundige raadgevingen samengevat.

‘Minstens zijn eenige onderwerpen van studie uit te kiezen - zoo luidt dan ook zijn recept - die u tegenstaan. Want juist het feit dat zij u onaangenaam zijn, bewijst dat uw geest op dat bijzondere punt zwak is, gymnastiek heeft van noode. 't Meeste van het werk dat gij in latere jaren zult moeten verrichten, is van nature tamelijk saai - of wordt zulks op den duur. In den regel wordt het meer uit zeker plichtsgevoel dan wel met liefde verricht. Dat plichtsgevoel moet gij dus opwekken.

Zoo ligt ook het groote nut van examens hoofdzakelijk in het feit dat zij den student dwingen op één bepaald oogenblik al zijne krachten in te spannen met het taaie geduld en de vastheid van wil, die later zoo noodig zijn in moeielijke levensomstandigheden.’

Heeft Canfield dus een anderen kijk op examens dan

thans in de mode is, ook ten opzichte van de verhouding tusschen studenten en professoren wijkt hij af van de gewone zienswijze. Pruys van der Hoeven legt zuchtend de zelfbekentenis af: dat het een moeielijk op te lossen probleem is, in hoeverre bij de volslagen vrijheid der studenten, en bij het schromelijk misbruik dat velen van die vrijheid maken, hooger onderwijs aan onze vaderlandsche Academiën invloed heeft op de vorming der academieburgers. En zelfs Ziegler moet ronduit bekennen: ‘een onmiddelbaar opvoedenden invloed oefenen wij, professoren, op de studenten niet of genoegzaam niet uit.’

Canfield daarentegen verwijst naar het woord van Emerson: 't Doet er niet toe *wat* gij leert, wel *van wien* gij leert. Wat de student het meest noodig heeft, is niet een leermethode, maar een leer*meester*, een leermeester dien hij reden heeft zijn heele leven lang dankbaar te herdenken. Zelfs bij de meest zorgvuldige samenstelling der Faculteiten - Canfield is niet zoo preutsch als Ziegler! - is het niet mogelijk dat *alle* professoren mannen zijn van karakter, met levensernst, onvermoeide vlijt, en belangstellende niet enkel in hun vak doch ook in hunne leerlingen, daarenboven met takt en onderwijstalent begaafd. Het aanbod van zulke krachten is kleiner dan de vraag; en hoogleeraren zijn al evenmin volmaakt als andere stervelingen. Zoo zal dus elke Faculteit professoren tellen, die zich zelf zoeken, zooal niet erger. Met andere woorden: hoogleeraren zijn menschelijk, zeer menschelijk, soms zelfs hoogst onaangenaam menschelijk! Maar gewoonlijk zal men in iedere Faculteit eenige leden vinden, die op hun college de aandacht gaande weten te houden, die tot nieuw leven opwekken, en tot hunnen laatsten ademtocht een warm hart toedragen aan allen, die het voorrecht hadden hunne discipelen te zijn. Loop college bij zulk een man, enkel en alleen om met hem in aanraking te kunnen komen (to get a taste of such a man), om u ten minste eenigen tijd in zijnen invloedsfeer te kunnen bewegen, en de bezieling te ondervinden welke uitgaat van zulk een karakter. Welk vak hij ook onderwijze, kies dat, ten einde *hem* te kunnen kiezen. Bezield te worden, is verreweg meer dan te worden onderwezen![1)]

1) Eene kleine toelichting is hier voor den niet-Amerikaanschen lezer wel noodig. Canfield doelt op het zoogenaamde ‘elective system’, waarover in Amerika veel strijd wordt gevoerd, doch dat meer en meer algemeen toepassing vindt. Van de Hoogere burgerscholen (zie mijn hoofdstuk ‘Op School’ in *Nieuwe Wereld*) is het overgebracht op de Universiteiten, zij het ook niet dan onder tegenstribbeling van vele professoren. Volgens dat stelsel is de student - binnen zekere grenzen - vrij in de keuze zijner vakken, en vooral geldt dit voor hen voor wie de academische studiën meer doel dan middel zijn, en zoo zij een graad wenschen te behalen, zich die van A.B. (bachelor of arts) M.A. (master of arts) of Ph.D. (doctor of philosophy) voor oogen stellen. Want aan den eenen kant zeer conservatief, aan den anderen kant hoogst modern, is bij de Amerikaansche Universiteiten het dualistisch karakter duidelijker kenbaar dan bij hare Europeesche zusterinstellingen, door de splitsing in ‘professional schools’ (Schools of applied science, law, medicine, etc.) welker studie-program scherper begrensd is, en de ‘non professional schools’ of ‘graduate schools’, welke in de letterlijke beteekenis des woords geen scholen zijn, doch hoofdzakelijk de gelegenheid om zich onder leiding der Hoogleeraren door eigen studie en onderzoek verder te bekwamen. Deze gelegenheid wordt echter alleen gegeven aan hen, die reeds door eene vier-jarige studie in de ‘professional schools’ een graad hebben behaald, welke al naarmate het vak hetwelk men beoefent, luidt: B.S. (bachelor of science: voor chemici architecten, musici, paedagogen), L.L.B. (bachelor of law; onze meestertitel), M.D. (doctor of medicine), E.M. (engineer of mines), Met. E. (metallurgical engineer), C.E. (civil engineer), E.E. (electrical engineer) en Mech. E. (mechanical engineer).

Deze raadgeving komt voor in een der laatste hoofdstukken, nl. in dat hetwelk over de vakken van vrije studie handelt. Canfield toch bewerkt zijne materie op een andere wijze dan de duitsche professor: deze gaat abstraheerend te werk, zooals

Aan de hoogere, vrije studie wijden zich hoofdzakelijk zij, die zich in het onderwijs willen begeven (voor de practici zijn de reeds genoemde vier-jarige cursussen voldoende). Deze studie leidt na twee of drie jaren tot den graad van M.A., Ph.D., D. Sc. (Doctor of Science) en L.L.M. (Master of Laws).
Nog één titel blijft over ter verklaring: de veelvuldig voorkomende A.B. (bachelor of arts). Deze wordt verleend na eene vier-jarige studie in wat men zoude kunnen noemen de oude kern der Universiteit: het 'College'. Reeds op vijftien-jarigen leeftijd (in andere universiteiten iets later) kan men er worden toegelaten, wat voldoende het karakter dezer inrichtingen aangeeft. In de Universiteit van Columbia is dan ook reeds het 'College' buiten de eigenlijke Universiteit gesteld; deze begint eerst bij de 'professional schools.' Oudere universiteiten, die zich niet in zulk een geldvloed mogen verheugen, houden daarentegen den ouderen toestand meer in eere; te Princeton bijv. vormt het College nog het voornaamste deel der Universiteit. Door groote vrijheid in de keuze van vakken geeft echter het 'College', meer dan de 'School of applied science', elk wat wils; terwijl aan hen, die na eenige jaren studie over willen gaan tot de 'Schools of applied science' zonder te wachten totdat de graad van A.B. hun de poorten opent, hiertoe door een afzonderlijk toegangs-examen de gelegenheid wordt gegeven. In het spraakgebruik worden echter de woorden 'College' en 'University' veel met elkander verwisseld: feitelijk bedoeld bijv. Canfield met den titel van zijn boek: de Universiteit in de meest algemeene beteekenis van het woord.

blijkt uit de medegedeelde opschriften zijner voorlezingen: de studenten-eer en het drinken, de studenten-eer en het duel, enz. Canfield daarentegen neemt als 't ware zijn discipel bij de schouders en stelt hem midden in zijne taak, zoodat hij naar alle kanten moet omkijken. ‘Het beslissende eerste jaar’ luidt het opschrift van een zijner hoofdstukken, waarin als in een kaleidoscoop, voorbij gaan al de twijfelingen, al de verzoekingen, al de mistastingen van dat tijdperk; dat tijdperk van overgang, hetwelk zooals al dergelijke, èn gevaarlijk èn min of meer verdrietelijk is. Vooral één bladzijde uit dit hoofdstuk trof mij, omdat ik er eigen struikelblokken in terugvond, struikelblokken die op nederlandsche Academies in zoo grooten getale voor de voeten gelegd worden door de ellendige fictie, waaraan zoowel studenten als professoren zich schuldig maken: dat groenloopen en college-loopen samen kan gaan! Zoo lang de nederlandsche hoogleeraar zijne lessen niet zoodanig weet in te deelen dat dit groenloopen, met zijne in de eerste tijden daarna moeielijk af te leggen gewoonten, geen invloed heeft op de studie, zoolang zal de zelf-beschuldiging van Pruys van der Hoeven volkomen verdiend zijn. En men zegge toch niet dat de hoogleeraar er is voor de wetenschap: hij is er in de eerste plaats voor den student! En deze komt, gelijk Ziegler door eene aanhaling uit Lessing's brieven aan zijne moeder herinnert: aan de Academie óók om er te leeren *leven*!

Zie hier wat Canfield schrijft:

‘Houdt in het oog dat het welslagen van uwe academische studiën der laatste drie jaren in hooge mate afhangt van de meerdere of mindere degelijkheid waarmede gij uw eerste jaar's werk verricht. Wie in dat eerste jaar zijne wiskunde heeft afgeraffeld, zal elk jaar dieper in den mathemathischen modder zakken, en al glipt gij misschien door het examen, de geestesgymnastiek welke dat vak geven kan, zult gij nimmer deelachtig worden. Voor degelijken technischen arbeid blijft gij uw heele leven lang onbekwaam.

Hebt gij de beginselen der taalleer verwaarloosd, dan zult gij u nimmer met die vrijheid en dat gemak bewegen, welke alleen kunnen opvoeren tot de innige gemeenschap met de groote geesten van het verleden. Zijt gij niet vertrouwd geraakt met de eerste beginselen der wetenschappen, dan zult

gij nooit die gewoonten krijgen, welke alleen door nauwgezette onderzoekingen worden verkregen, nimmer dien afkeer gevoelen voor het onbepaalde en het "ongeveere" welke juist in de tegenwoordige tijdsomstandigheden zoo zeer noodig is. Want er wordt niet langer gevraagd naar "meer of minder", maar precies hoeveel meer of hoeveel minder iets is. Wilt gij dus later onbekommerd leven - zorg dan voor een goed begin.'

In dat begin ligt voor den Amerikaan, evenals voor den Duitscher, iets begrepen, dat wij helaas, door de kleine afmetingen van ons land en de te groote gehechtheid aan inheemsche diploma's, niet of nagenoeg niet kennen: de keuze van eene Universiteit. Een geheel hoofdstuk wijdt Canfield aan dit onderwerp, waarvan slechts een enkel brokstuk voor ons van belang is.

'Wat de keuze tusschen een groote stad en een kleine plaats betreft, - zoo schrijft hij - geldt het volgende: Wenscht gij een technische loopbaan: zooals bijv. die van ingenieur of architect, dan is zonder twijfel de groote stad verkieselijk. Immers alleen waar veel menschen wonen, kunt gij de beste en de grootste voorbeelden voor uwe vakstudie vinden. Iedere stad van driemaalhonderd duizend inwoners of meer, is een soort modelzaal, een museum, een gratis laboratorium. Elke straat geeft daar wat te leeren, en het verblijf in zulk een stad heeft reeds op zich zelf eene opvoedende kracht.

't Zelfde geldt voor wie in de rechten studeert, in de medicijnen, de theologie, of voor wie zich aan het onderwijs wil wijden. Nergens kunnen de hospitalen zóó *up to date* zijn, zoo alle ziektegevallen te zien geven; en alleen in zulke steden wonen groote specialiteiten. Ook de geestelijke behoeften van het volk, in al hare schakeeringen, kan men enkel in groote menschenverzamelingen leeren kennen, evenals de verschillende godsdienstige organisaties. Daar alleen ook vindt de student in de paedagogie allerlei inrichtingen voor onderwijs; daar alleen spiegelt voor den rechtsgeleerde het dagelijksch leven zich in alle procesvormen af.

Maar is het u enkel te doen om algemeene ontwikkeling, dan is daarentegen een niet te lang verblijf in een kleine plaats aan te bevelen. Want in een groote stad kunnen geest en gemoed niet tot rust komen. Een bespiegelend leven eischt kalmte; de stem der natuur kan men alleen buiten

hooren. Maar toch, houdt twee dingen wèl in het oog: Stadjes waar de student een eerste viool speelt, waar alles leeft van, en alles draait om de Universiteit en hare bevolking van professoren en studenten, waar de Universiteit het sociale leven beheerscht, zulke stadjes staan de natuurlijke en gezonde ontwikkeling van den jongeling in den weg. De studenten beginnen dan te denken dat hun alles geoorloofd is, worden “heertjes”, en krijgen een veel te hoogen dunk van hunne kennis en van hun verstand.

En het tweede waarop te letten valt, is dit: De beschaving der twintigste eeuw zal ongetwijfeld van het groote-stadstype zijn. De onevenredige toename in bevolking der grootste steden wijst zulks uit; de heerschappij over de elementen, welke ons de 19e eeuw bracht, leidt noodwendigerwijze tot opeenhooping van menschenmassa's. Het groote-stads leven, de groote-stads-manieren, de groots stads-denkwijze, ziedaar wat in de naaste toekomst ons leven zal beheerschen. De groote problemen van onzen tijd zijn groote-stadsproblemen geworden, en die Universiteit derhalve, welke hare voedsterlingen op de meest afdoende en snelste wijze in aanraking brengt met dat groote-stadsleven, hun leert die problemen te beheerschen, zal het best voor hunne toekomst zorgen, en van haar zal op hen de grootste glans afstralen. En voor zulke Universiteiten is de natuurlijke zetel de groote stad.’

Geheel in denzelfden geest als deze raadgevingen voor den aanvanger, zijn die vervat in het hoofdstuk aan het slot, getiteld: de Levenskeuze. Ook daar wordt aan wie krachtig is, dringend in overweging gegeven zich dadelijk in 't heetst van den strijd te storten, de groote stad te kiezen boven de kleine stad en het platte land.

En tot krachtsontwikkeling dwingt als het ware de schrijver:

‘Aan twee groote verzoekingen staat bloot wie heeft afgestudeerd. Het doet zoo goed te toeven in de schaduw der alma mater, men voelt er zich zoo thuis; de professor die gij 't hoogste stelt, lokt u uit tot blijven door het beloven van een assistentsplaats, - wat niet enkel dankbaar stemt en trotsch, maar bovenal in de gelegenheid stelt de groote stap nog wat uit te stellen. Er zijn natuurlijk uitzonderingen, - beschouw u zelf echter niet al te spoedig als zoo'n phenomeen! - maar

't is beter die verzoeking te weerstaan. Want na vier jaren te hebben doorgebracht in de zelfde atmosfeer, te midden van de zelfde leeraren en vrienden, is 't meer dan tijd eens frissche lucht te happen, alles te bezien van uit een geheel nieuw standpunt. Keer later - zoo gij zulks wenscht - tot den schoot uwer voedstermoeder terug, maar verdien eerst uwe sporen elders; verrijk dan uwe academie met de vruchten uwer ondervinding en met den schat van waarnemingen op ruimer gebied vergaard. Handelt gij anders, dan draagt de Universiteit u, in plaats van gij Haar.

En de andere waarschuwing geldt hen, die bij vader of bloedverwant als 't ware een plaats bereid vinden op kantoor of in fabriek. Tenzij de oudere en de jongere beide mannen van karakter zijn, is zulk eene verhouding hoogst gevaarlijk. Gij kunt elkander niet als vreemden beschouwen en behandelen: den vader zal 't steeds moeite kosten in den zoon den volwassen man te zien, en gij zult steeds gelooven op gezag, in plaats van op eigen oordeel te vertrouwen. Anderdeels zal de vader zwakheden door de vingeren zien, welke geen chef mag dulden, en daarentegen de zoon - want wie is profeet in eigen land? - raadgevingen in den wind slaan, die hij van een vreemde grif zoude aannemen.

En niet enkel zal de zoon moeite hebben om te groeien in de schaduw van den vader, maar uwe pogingen zal men u niet aanrekenen. Gaat het de zaak slecht - dan zal men zulks toeschrijven aan het te groot vertrouwen dat aan het jongmensch werd geschonken; blijft zij bloeien, dan zal men den vader prijzen. De eer van uwen arbeid wordt hem goedgeschreven, alle misslagen daarentegen komen in uw debet. ‘Strike out for yourself, then’[1].

Dat wie zóó krachtige mannen wil, ook eene lichamelijke *training* op de Universiteit in die richting noodig oordeelt, spreekt van zelf. Een geheel hoofdstuk wijdt Canfield aan ‘athletics’ - de sport, dien gebruinden buitendeursbroeder van den bleekzuchtigen duitschen gymnasticus. Ten ernstigste

1) Natuurlijk gaat Canfield niet zoo ver van alle deelneming in de vaderlijke zaken te ontraden; integendeel acht hij hen die daartoe in de gelegenheid zijn, zeer bevoorrecht. Doch deze moeten eerst elders in den levensstrijd gehard worden, om dan niet van wege het bloedverwantschap te worden geduld, doch als niet te versmaden werkkracht te worden ingehaald.

waarschuwt de Amerikaan zelfs tegen het studeeren aan academies, die in dit opzicht niet aan de hoogste eischen voldoen.

Maar ook een goed volksredenaar moet de student worden. ‘In een democratisch land als Amerika, is geen burger in waarheid burger, die niet op durft staan in eene vergadering van medeburgers, en zeggen kan, wat hij te zeggen heeft, op zóódanige wijze dat er naar geluisterd wordt. En niet enkel goed spreken, maar ook goed schrijven is noodig: oefen u dus in de studenten week-en tijdschriften; trouwens: pak alles aan. Want je kent je zelven nog niet, weet niet wat er in je zit, en dat kan alleen tot klaarheid komen door aan je verschillende talenten vrij spel te geven.’

Ten slotte worde - al ware 't alleen om den Amerikaan tegenover den Duitscher te stellen, ook Canfield's antwoord op de ‘Gretchenfrage’ medegedeeld. Het is karakteristiek kort genoeg om in zijn geheel te worden overgenomen.

‘Nog een laatste raad: Werk niet op Zondag. Indien gij verstandig wilt handelen, wijdt dan dien dag aan “het betere leven”, dat niemand in zich mag uitblusschen, en vooral niet hij die hard werkt. Integendeel, vooral dezulken moeten dat leven met alle kracht in zich wakker houden.

Niets drukt zoozeer een Christelijk stempel op een land, als de algemeene heiliging van den eersten dag der week door het stilstaan van den arbeid. De gewisheid dat met bepaalde, korte tusschenpoozen die dag van algeheele rust terugkeert, geeft veerkracht aan het moderne leven, en wordt in elke goed geordende maatschappij als zoodanig gewaardeerd. Wij allen, harde werkers, moeten ter dege tegen de ineenzakking waken, welke het noodwendig gevolg is van te langdurige inspanning; en de meesten onzer moeten zeer op hunne hoede zijn voor die bekrompenheid, tot welke wiskundig zeker voert een zich te uitsluitend wijden aan een bepaalde taak, een voortdurend voortarbeiden in een zelfde richting. Voor dat gevaar kan de Sabbath u behoeden: hij geeft opnieuw ruimte aan uw gezichtsveld.

Wenscht gij nederig te blijven van harte, het goede te doen, hoopt gij op de Goddelijke genade - en geen beter, heiliger en gezonder levensregel is ooit gevonden - woon dan op dien dag ten minste één godsdienstoefening bij. En zulks

wegens twee redenen. Ten eerste omdat de Christelijke godsdienst is eene ethische godsdienst, bij welke ieder denkend wezen baat kan vinden, ten tweede omdat de mensch als onderdeel der gemeenschap zich niet mag onttrekken aan het deelnemen aan wat Socrates het klaarblijkelijkst onderscheid tusschen mensch en dier achtte: het erkennen van de bron van alle Zijn, van alle Reden, van alle Volmaking.

Breng het overige deel van den Zondag door, gelijk verstand, neiging en geweten u ingeven. Die dag is zeer geschikt voor goede daden: voor een ziekenbezoek, een lang en ernstig gesprek met een vriend, voor den opwekkenden en nuttigen omgang met ouderen, voor het lezen van boeken, waarvoor het u op weekdagen aan tijd of lust ontbrak, voor het schrijven van brieven naar huis, voor het geven van uw tijd en talenten aan minderbevoorrechten, die gij door uw frisschen moed op kunt wekken uit hunne neerslachtigheid, en wier onkunde, zwakte en ellende hun recht geven op uwe kennis, uwe levensvreugd en uwe kracht.

Evenals in al uwen arbeid, zoo ook ten opzichte van de Sabbathheiliging, schaadt wat te veel ernst minder dan te weinig ernst; houdt liever de teugels wat te strak, dan de kans te loopen dat ze wegglippen, of erger nog: ze in 't geheel niet op te vatten.'

Blijkt niet uit deze behandeling van het vraagstuk, dat zoowel bij den Amerikaanschen student als bij den Amerikaanschen hoogleeraar een andere geest heerscht dan bij de Duitsche collega's? Daar ginder, over den Oceaan, is de mensch nog één geheel, de godsdienst een onderdeel van het leven, eene *levensuiting:* in de oudere landen is noodig de stimulans der philosophie - althans voor zoover deze inderdaad een stimulans kan geven.

III.

Maar opdat ik niet worde aangezien voor een tegenhanger van den laudator temporis acti, haast ik mij u in kennis te brengen met den zeer populairen Harvard-man: Le Baron Russell Briggs, die u zal bewijzen dat ook in de Nieuwe wereld de steen der wijzen nog niet is gevonden.

Onder den titel 'School, College and Character' heeft hij

eenige opstellen verzameld, welke indertijd zonder vermelding van den schrijver, in een Tijdschrift voor Onderwijs verschenen, en toen in zekere kringen duchtig ergernis gaven. Na lezing van het volgende, hetwelk daaraan is ontleend, zal men zich hierover wel niet verbazen.

'Te mogen studeeren, - zoo schrijft hij - is wel het grootste voorrecht dat een jongmensch ten deel kan vallen. Het is een dier grootsche ondernemingen van 't leven, vol hoopvolle vreugde, maar ook vol diepen ernst, waarin men zich niet lichtzinnig moet wagen. En ongelukkigerwijze zijn juist die levensondernemingen, tot welke men niet lichtvaardig moet ingaan (zooals bijv. het huwelijk en het predikambt), zeer dikwijls juist zulke, waarvoor men verkeerd of in het geheel niet wordt voorbereid...; en het studentenleven maakt hierop geen uitzondering.

Er is ongetwijfeld zekere handigheid noodig om een jongmensch klaar te maken voor het toelatingsexamen tot de Universiteit; maar het is geen bepaald moeielijk werk. Doch om een jongeling voor te bereiden voor het studenten*leven*, ziedaar een vraagstuk dat geen leeraar of school ooit heeft weten op te lossen!

Bijna altijd valt die overgang van School tot Academie in het tijdperk waarin de jongeling wordt tot man, en hij in een toestand van prikkelbaarheid verkeert, welke lichaam en geest dikwijls te machtig is. Die periode van lichaamsgroei vermoeit den geest, verzwakt den moreelen weerstand, en is tevens oorzaak dat de jongeling een te hoogen dunk krijgt van zich zelven, en daardoor in eene scheeve verhouding geraakt tot de andere menschen.

En juist in dit tijdperk van zelf-overschatting, waarin de jongeling zich pas bewust is geworden van zijne kracht - kracht ten goede en ten kwade - wordt hij plotseling verplaatst in eene wildvreemde, doch uiterst verlokkende omgeving, waar hem in eens tucht en leiding - nu juist zoo zeer noodig! - vaarwel zeggen, en daarvoor in de plaats treden volkomen vrijheid van doen en laten, en het zelf bepalen van zijnen weg. Bedenkt men daarenboven met hoe vele drogredenen ontucht wordt aangeprezen als ware zij mannelijkheid, dan zal de buitenstaande ten minste eenig begrip krijgen van den ontzettenden worstelstrijd, welke de groene

jongeling moet doormaken - een jongeling die misschien voor 't eerst het ouderlijk huis heeft verlaten, en toch verondersteld wordt krachtig genoeg te zijn om uit zulk een strijd als overwinnaar te treden!

De beste school is ongetwijfeld die, welke voorbereidt voor dezen worstelstrijd. Dat kan zeer zeker de school niet wezen welke hem het zorgvuldigst afzondert en bewaart, evenmin als het de school kan zijn, welke hem aan zijn lot overlaat; maar alleen zal aan den eisch voldoen eene inrichting, welke den jongeling geleidelijk grootere verantwoordelijkheid geeft, en in diezelfde mate vermeerdert zijne kracht om deze te dragen.

Het eerste gevoel van den eerste-jaars student toch is zekere bedremmeldheid, die overslaat in uitgelatenheid, als hij zich bewust wordt dat nu heusch zijne opvoeders de teugels hebben losgelaten. ‘Nooit zal ik vergeten - verklaarde een beroemd prediker - het gevoel dat bij mij in de eerste dagen van mijn student-zijn wakker werd: de overtuiging dat nu het hek van den dam was, en dat ik naar den duivel kon gaan, zoo snel als 't mij maar beliefde!

Zoo is de overgang van school tot universiteit!

En het moest geen overgang zijn, maar een *vervolg*.

Wat schort er toch aan uwe Academie? vraagt de leeraar der voorbereidende school. Jaren lang heb ik mijne jongens opgekweekt; met September zend ik ze u toe, en met Kerstmis hebben ze 't al afgelegd. Hunne nauwgezetheid is weg, hun ijver is bekoeld, alle gevoel voor verantwoordelijkheid is verdwenen, en sommigen zijn heelemaal op den slechten weg. Wat ontbreekt er dan toch aan uwe school - antwoordt de Academie - dat gij in zes jaren tijds nog niet eens den jongeling hebt kunnen leeren drie maanden op eigen beenen te staan? De Academie is een deel der maatschappij; voorbereiden voor de Academie is voorbereiden voor het leven; uwe school deugt derhalve niet.’

En zeer terecht voelt Russell Briggs niets voor de recepten van Ziegler. ‘In hard werken - zoo schrijft hij - is geen heil te vinden. Voor enkelen misschien; maar jongens waarin vuur zit, lichamelijk vuur, en die niet door geldnood tot arbeid worden gedwongen, zullen die aansporing te zwak, de belooning te ver verwijderd achten. Menigeen heeft dag en nacht moeten blokken om er te komen, en nu hij zijn

hoofddoel heeft bereikt, behoeft men zich waarlijk niet te verwonderen dat de jongeling lang uit op 't gras gaat liggen en voorloopig aan niets denkt. Van zoo iemand is de geest allerminst geschikt om zich met nieuwe leermethoden te vermoeien; en 't oogenblik is al zeer slecht gekozen om hem tot het besef te brengen dat vrijheid geen losbandigheid beteekent, doch enkel het voorrecht zich zelf die banden te smeden! Hoe wilt gij echter zoo iets den jongeling leeren op een tijdstip waarop de lichaamskrachten in opstand zijn, de geest maar half "getraind" is, de zenuwen overspannen zijn, terwijl hij de eerste groote som gelds op zak heeft, allerlei nieuwe verlokselen hem trekken en hij als enkele beballasting van het ranke schip medevoert: een hoog gevoel van eigendunk en overmatig zelfvertrouwen!'

Wat te doen? - vraagt Russell Briggs zich af. 'Een veelgeprezen methode om het met deze vreemdsoortige, prikkelbare, groene doch uiterst menschelijke wezens: de eerste jaars-studenten, klaar te spelen, bestaat in hen eenvoudig te laten rondflodderen, totdat zij verdronken zijn of hebben leeren zwemmen; en deze methode wordt sterk aanbevolen door mannen *die blijkbaar geen vaders zijn.*' Zie, dit is zeker velen ouders naar 't hart gesproken, en met reden laat Briggs er op volgen, dat eene zoo wreede methode alleen dan te rechtvaardigen ware, indien enkel de besten overbleven. Maar dat is niet het geval - velen verdrinken niet, maar blijven tengevolge van de toepassing dezer methode hun leven lang slechte zwemmers.

Trouwens Russell Briggs kent betere middelen. 'Te Harvard - zoo vervolgt hij - hebben de Faculteiten door het aanwijzen van raadgevers voor eerste-jaars studenten een eerste stap in goede richting gedaan; en hoewel hun aantal nog onvoldoende is, heeft het stelsel reeds goede vrucht gedragen. Eveneens wordt te Harvard door studenten uit de oudere jaren in dezen geest gearbeid. Ieder hunner stelt zich bij den aanvang van een nieuwen cursus in verbinding met een zeker getal pas aangekomenen, en niet alleen helpt hij deze door de eerste moeielijkheden heen, doch geeft hun tevens een gevoel van rust en veiligheid, daar zij weten dat als de nood daar is, steeds een student van ondervinding gereed staat om hen bij te springen.

Wanneer eenmaal - aldus besluit deze Amerikaansche menschkundige zijn pleidooi - ieder student en ieder scholier overtuigd is, en terecht overtuigd, dat hunne leermeesters tevens hunne vrienden zijn; wanneer èn voorbereidende school èn academie beiden zich bewust worden een zelfde doel te beoogen, - de school nimmer vergetende: dat jongelingen mannen moeten worden, de academie: dat mannen jongelingen waren, dan eerst zullen wij het ideaal van opvoeding hebben bereikt, en niet langer met vreeze en beven uitzien naar het tijdstip van overgang tusschen School en Academie.'

Doch hoe lang zal het nog duren voordat gebroken wordt met het stelsel van professorale lijdelijkheid!...

Daartoe zijn noodig mannen met breede ervaring, met groote liefde en nooit eindigende toewijding, - en zoolang men als Ziegler of Pruys van der Hoeven zonder blikken of blozen durft bekennen een vreemdeling te zijn gebleven voor den student, zal dat nieuwere tijdperk niet aanbreken, de academie als zoodanig wel zijn eene inrichting voor onderwijs, doch nimmer eene voor opvoeding.

Doch het ware niet billijk om met Russell Briggs alleen den staf te breken over School en Universiteit. Er is nog 'ein Dritter im Bunde' - die in den regel vrijwel als onmondig beschouwd wordt, behalve waar het op betalen aankomt: de pater familias. En waar noch Ziegler, noch Canfield voldoende op diens aandeel in de verantwoordelijkheid wijzen, worde aan het slot van dit opstel nog even herinnerd aan de taak van dezen persoon - mede-schuldige, doch tevens in niet geringe mate mede-slachtoffer. Hoevele vaders toch sturen deeg naar den academischen oven, dat zij weten, althans weten moesten, geen gist te bevatten, zoodat er nimmer een voedzaam brood uit rijzen kan? Niet alsof meel, toebereid zonder gist of op andere wijze, waardeloos zij, doch het eischt andere bakkers. Zoolang echter ons kleine land vier academiën rijk, en zoovele technische hooge- en middelbare scholen arm is, zal menig vader niet enkel uit sleur of ijdelheid voor zijn zoon de universitaire opleiding kiezen, maar deze ook als een soort *pis-aller* blijven beschouwen. Menig verloopen student, menig mislukt advocaat,

dokter of leeraar zoude echter eene eer zijn geworden voor zijn geslacht, indien een andere loopbaan ware gekozen, meer in overeenstemming met zijnen aanleg. Doch op wie rust de plicht dien aanleg te ontdekken? Op de school kan zij niet rusten: leeraren zijn voor 't meerendeel te eenzijdig ontwikkeld en staan te ver af van het werkelijke leven om raad te kunnen schaffen. Ook de jongeling zelf kan niet kiezen, want wat weet deze van de menschen-maatschappij? Wie anders blijft dus over dan de vader?

Doch *hoe* moet deze kiezen?

In geen land ter wereld wordt zulks zoo duidelijk, maar ook zoo pijnlijk gevoeld als in het land, waarvan eenmaal een zoo verblindende glans uitging, doch dat thans, deels door de omstandigheden, deels door eigen schuld, in zulk een rampzaligen toestand verkeert. Als jammerkreten stijgen omhoog de waarschuwingen van Hanotaux en Hugues le Roux[1)] aan den Franschen middenstand, wiens eenig ideaal is: zijne zonen op min of meer verheven ambtenaarskrukken te zien dommelen, hun leven lang. Enkel broedplaatsen van ambtenaren zijn ook geworden de Fransche universiteiten en technische hoogescholen; zij bereiden niet langer voor ten leven maar ten doode. Daarbuiten dus, in handel en in nijverheid, zal dan ook volgens deze patriotten, de regeneratie van Frankrijk moeten gevonden worden.

Voor welke dier bedrijven de zoon het meest geschikt is, moet de vader beoordeelen. ‘Dikwijls hooren wij ouders zuchtend verklaren - zoo schrijft Hanotaux - dat hun jongen niet weet wat hij wil worden, dat alles hem 't zelfde is, en dat hij wie hem ondervraagt met open mond aanstaart. Maar voor den drommel, niet dat zwijgen, maar zijn spreken zou wonder zijn! Hoe, hij staat aan de poort van 't leven, en gij eischt van hem dat hij weet hoe de levenswegen er uitzien? Gij verlangt dat hij u plechtig verzekere notaris, koopman, officier van justitie of tramwegconducteur te willen worden? Zijt gij wel bij zinnen? Het kind moet niet worden ondervraagd, maar *onderzocht*, geausculteerd. Er zijn

1) F. Hanotaux (de l'Académie Française), Du choix d'une carrière. Paris, Flammarion, 1902. - H. le Roux. Nos fils, que feront ils? Paris, Calmann Lévy, 1898, 7e druk.

menschen die uwe loopbaan voorspellen kunnen uit de palm van uwe hand, anderen uit uw handschrift, weer anderen uit koffiedik. Zonder zoover te gaan, mag het toch waarlijk onzinnig heeten dat zoo weinig rekening wordt gehouden, als gewoonlijk het geval is, met de vingerwijzingen der Natuur!

'Bijna ieder kind heeft aanleg voor 't een of 't ander, doch meestal is men ziende blind of weet niet waarop te letten valt. Natuurlijk dient men voorzichtig te zijn met het maken van gevolgtrekkingen. Uit het feit dat uw jongen postzegels verzamelt, volgt nog geenszins dat hij een aardrijkskundige in den dop is. Tien tegen een dat er eerder een rekenplichtig ambtenaartje uit zal groeien, en dat het veelbelovend zoontje met volkomen dezelfde belangstelling oude kurken hadde bijeengebracht.'

De Nederlander zoude aan dit voorbeeld een meer sprekend kunnen toevoegen: want wie weet er niet in eigen kring eenigen te noemen, die enkel en alleen naar de Polytechnische school gingen of gestuurd werden wegens hun zoogenaamd wiskundig hoofd? Alsof een wiskundig hoofd niet evenzeer, misschien nog meer, noodig ware in handel en nijverheid; en alsof niet tal van andere factoren vereischt worden om uit een jongeling een flink technicus te vormen! En hoewel een iegelijk zulks kan weten en bevroeden, delft, jaar in jaar uit, eene overmaat aan a + b kennis menig flink jongeling een ontijdig technisch graf.

Zoo luidt dan ook niet de groote vraag: hoe de voorbereidende studien in te richten opdat in plaats van op twaalfjarigen leeftijd, de jongeling iets later gesteld worde voor de vakkeuze, doch is de groote moeilijkheid deze: hoe moet, als 't ware van de geboorte van zijn kind af, het hoofd des huisgezins zich voorbereiden voor de taak, welke niemand van zijne schouders kan nemen? Want de vader alleen kan de roeping zijner kinderen onderkennen, en moet dus beslissen over hunnen geestelijken dood of leven - gelijk zijn Romeinsche voorganger zulks deed omtrent hun lichamelijk bestaan.

Geschriften als die van Hanotaux, Hugues le Roux, Canfield en Ziegler kunnen hem daartoe menige vingerwijzing geven, en vooral zijnentwege zijn dan ook in dit

opstel die boeken besproken[1] - want men behoeft zich geen illusies te maken omtrent den invloed welke dergelijke werken uitoefenen op hen, voor wie zij eigenlijk zijn samengesteld. Maar een vader luistert, schadewijs geworden, eerder dan de zoon, en op hem trouwens rust de plicht te beslissen of de jongeling werkelijk rijp is voor studie. En terwijl hij dien plicht vervult jegens zijn huisgezin, steunt hij tevens hoogleeraren en studenten in den hunne - want indien ongewenschte elementen verre blijven van de Hoogeschool, zal het minder bezwaarlijk vallen er de zwakken en halfzwakken op het goede pad te houden.

Ook aan den vader staat het derhalve om te onderzoeken of de jongeling bezit die vereischten, welke Canfield noodig acht voor een vruchtbaar academieleven: hooge ernst, levenseenvoud, oprechtheid jegens zich zelf, moed en kracht - kracht van ziel, verstand en lichaam.

'Wat derhalve zeggen wil (aldus besluit de Amerikaansche raadgever) dat gij uwen arbeid zult aanvangen in de vreeze des Heeren, wat het beginsel is van alle wijsheid; en met het vaste voornemen te wandelen in oprechtheid, wat alleen het waarachtige leven geeft.'

Oude idealen! - zullen velen hem toeroepen. Zoo ook verweten Duitsche studenten Ziegler: Kunt gij ons dan geen nieuwe idealen geven, waaraan wij ons kunnen vastklampen? Niet die oude, afgezaagde, waarvan wij, jongeren, niets meer willen weten?

Doch, gelijk hen de Straatsburger hoogleeraar terechtzette: Idealen zijn geen afgodsbeelden, door menschenhanden gemaakt....

En inderdaad, onaantastbaar hoog staan zij aan het firmament, gelijk de sterren - en even onwankelbaar zijn zij als deze.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

1) Zeer kan ook aanbevolen worden de zielkundige jongensroman van G. Freiherr von Ompteda: Sylvester von Geyer, de geschiedenis behandelende van een Saksischen officierszoon. Hierin wordt het veel voorkomend geval eener 'negatieve' roeping behandeld.

Indrukken van Vondels Jephta op het Amsterdamsch tooneel.

Woensdag 2 September, in drukkende zomerwarmte, naar den Stadsschouwburg wat schoorvoetend gegaan, om er het treurspel van Vondel, dat mij zeer lief is, te gaan zien vertoonen door het gezelschap van het Nederlandsch Tooneel.

En daarbij dèze indrukken gekregen:

I.

De zaal is maar heel matig gevuld, natuurlijk. Warmte, en een treurspel van Vondel! Maar wie er zijn, meest dames, al dadelijk zeer aandachtig.

Dit is haast niet als een schouwburgvoorstelling.

We wonen een statig-onroerende plechtigheid bij.

Al dadelijk van het tooneel die stemming, welke wordt volgehouden, den ganschen avond door, twee en een kwart uur schier achtereen.

Wat is 't ongelukkig zitten in zoo'n *plezier*-zaal, als men in stemming wil blijven!

II.

Wat wonderlijk tooneelbeeld is dit?

Een hoekige, gesloten Egyptische ruimte. Daar midden door een breede trap. Rechts achter een balkon, met doorzicht op stad. Links achter gordijn.

Wat zegt Vondel zelf?

In zijn *Berecht*: ‘Ons tooneel staat hier *voor* het hof te Massa in Gralaäd.’

In zijn *Inhoud*: ‘Het tooneel is *voor* het hof te Massa.’

In zijn spel, telkens toespelingen op dit ‘buiten-zijn’ der handeling. Ook op het heel langzaam dagen van het licht, tijdens het eerste bedrijf.

Nu worden de ‘tinnen van het Paleis’: een balkon; nu komt de Rei, binnenshuis, den Vader, die ook al binnenshuis is, ‘ter poorte uit’, met bommen verwellekomen!

Waarom heeft men niet eerbiedig Vondels aanduiding gevolgd?

* * *

> ‘De tijding van Uw heer vooruitgevlogen
> Jaagt U vóór dag ten bedde uit, en Uw oogen
> Gaan op, eer 't licht den hemel open sluit.
> Al 't hof krioelt, om zegenrijk te pralen
> En Jephta weer met staatsie in te halen!’

Zoo gaat de klaarte op van dit straks héel droeve treurspel, 't welk de dichter ‘niet een-verwig’ wilde maken.

Maar van het tooneel-af zet het allerminst in met dezen welhaast omslaanden, dartelen overmoed.

't Blijft grijs, het gesprek tusschen Hofmeester en Filopaie. En de verzen komen met weinig kleur en rythmus uit deze monden.

Toch, spel en zeggen vallen er niet te erg uit.

Er is eerbied voor den dichter en zijn verzen op het tooneel. De slotvoogd, in zijn verhaal, doet wat zwaarwichtig. De kleur en gang der verzen worden wel gevoeld. Het spreek-instrument is niet zuiver gestemd, alleen.

* * *

De blanke Rei.

Het genieten begint, als Rika Hopper heel zuiver inzet:

> ‘O Galaäd!’

De reien in Jephta zijn van een zeer moeilijke, immers sterk afwisselende rythmiek, en buitengewoon zuiver van klankstemming.

De moeilijkste kunst van alle kunsten is voor mij: verzenzeggen; vooral lyrische reien.

Die moeten gedragen uitklinken, 't zingen nabij, en nièt-gezongen. De stemmeklank moet den versklank doen hooren, zonder gekunsteldheid. Elk woord moet zijn rythmischen eisch krijgen, mèt de toon- en nadruk-schakeering, door de zinsbeteekenis gevergd. En dit alles gehouden in de stemming van het vers; de stem rein van voortbrenging.

De tegenpartij van mejuffrouw Hopper verongelukt door te veel nadruk, te veel opzettelijk gevoel- en beteekenis-leggen. Er kraken barsten in haar voordracht, en het brauwt in haar geluid.

Rika Hopper geeft wàt de Rei verlangt, en niets te veel.

Ik heb met zoo zuivere vastheid van klank en zegging, in zoo strakken stijl-eenvoud èn innigheid van stemming, nog geen rei van Vondel hooren voordragen.

En dan stemt heel rein en overgegeven daarna mevrouw Holtrop in met het superbe:

> De roos van Jericho gaat open.

* * *

Is mevrouw Holtrop van avond onder den invloed van haar medespelers? Speelt zij wat naar hen toe, om meer eenheid te brengen tusschen Ifis en Jephta-Filopaie?

Haar uitbarsting tegen den Hofmeester:

> ‘Zoude ik voor 't lest mijn moeder zien noch spreken?’

wordt te dramatisch.

* * *

Het is bij Vondel zooals bij de klassieken een wel begrepen gewoonte, om tooneelen, inzettend met lange volging van verzen, te onderbreken door een sneller tempo van zegging, waarbij ieder spreker maar een of twee regels om beurte heeft te uiten. Dat geeft een wisseling in de dramatische samenstelling, en gang.

't Is dus niet juist begrepen, de korte, rappe samenspraak tusschen Ifis en Hofmeester te schrappen.

* * *

Jephta.

De heer Hubert Laroche heeft zijn uitspraak tegen in het zuiver weergeven van Vondels verzen.

En hij gevoelt niet - zoo min als mevrouw Frenkel - dat Vondels verzen tegelijk steunen in het uiten van emotie, en helpen inhouden. Zij dragen, wie er zich met zekerheid aan toevertrouwt. Wie niet zeker gaat, breekt de verzen - en zich zelven, door ‘te veel.’

Strakjes en nu en dan later weer is hij ineens één met de verzen. Wat stijgen beiden dan geweldig:

> De strijd gaat aan in mij,
> Daar kiezen mijn gedachten elk haar zij,
> Beginnen 't zwaard om strijd op zij te gorden...
> Zij zetten zich gewapend in slagorden...!

* * *

Het moment van Vondels treurspel, dat mij altijd van de diepste en zuiverste ontroering gebleven is, is de ontmoeting van Jephta met Ifis.

Dat klinkt zoo doordringend:

> Ter goeder ure omhelze ik vader weder
> En schrei van vreugd!....

Als de dichter een aandoening zóó zuiver heeft uitgesproken, bederft men 't effect door te veel spel en dan vooraf.

Het opkomen van Ifis zou daarom moeten gebeuren eenvoudig *dichtbij Jephta*, met een enkele strekking van de armen.

Zoo zou ook de stijl van het spel het vergen.

Men heeft hier toch even ‘mise-en-scène’ willen maken, door Ifis lang naar haar vader te laten wankelen.

* * *

Wat dan volgt, is zeker ietwat duister:

> Een maagdenhart is teeder,
> Zoowel in rouw, als blijschap weer te staan.
> Tot tweemaal heeft de wisselbare maan
> Haar horens in een ronden kring gebogen,
> Na mijn vertrek ten berge, uit vaders oogen.
> Nu is er niets, dat mij vervaren kan.

Ik verklaar dit nu zoo:

De ontroering is beiden, vader en dochter, te machtig. Ifis verontschuldigt zich dat zij haar vader aldus door haar schreien ontmant, met een beroep op de aandoenlijkheid van het vrouwenhart. Doch dan stelt zij hem verder gerust: in de twee maanden die verloopen zijn, heeft zij zich geheel op alles voorbereid. En dus, zonder vrees van verweekelijking, mag zij verder aan hem vragen:

> Indien ik nog de kroon in 't harte span,
> Gelijk voorheen, laat mij mijn liefde blusschen:
> Heer vader, gun me uw mond nog eens te kussen.

Het spelen en zeggen tusschen beiden van deze passage leek mij wat onzeker.

In het volgende was de toon van Ifis soms te kinderlijk; vaak echt-geloovig.

Toch zou ik nog meer innige vroomheid willen.

Mevrouw Holtrop heeft al veel bereikt; nu verg ik 't allerhoogste van haar.

***

Ifis wil van haar vader uitstel vragen, tot moeders wederkeer.

De hofmeester, bevreesd haar af te schrikken en Jephta te bemoeilijken, bemiddelt met uitstel:

> De vader ga de dochter voor naar binnen.
> Zoo groot een zaak eischt rijp beraad en zinnen.

‘Naar binnen’, d.i. uit 't Hof, in 't Paleis.

En gescheiden; opdat niet de dochter tóch met haar vragen hem lastig valle.

Ifis blijft, omringd van de Rei.

't Was dus nu heel vreemd, vader en dochter, achter elkaar, door een gordijn *uit den voorhal* te zien verdwijnen!

***

‘Aristoteles heeft zijne leerlingen ingescherpt, hoeveel gelegen zij aan eene eenige schikkelijke stellinge, in de voorbeelden der leeringen en kunsten, bij overoude wijzen ten hoogste waargenomen, en in zijn onderwijs van de dichtkunst bij den gemelden niet overgeslagen. Zoo plachten de doorluchtigste Italiaansche

schilders, in hunne historieschilderijen, bizonder op het wèlschikken: de kroon van hunne werken, te passen.'

En na aldus den lof eener wèloverwogen compositie te hebben gezongen, verklaart Vondel verder in zijn Berecht, ten aanzien van dit treurspel:

'Dit spel heeft zijn behoorlijke hoegrootheid en leden, met de mate van evenredenheid gemeten. De gansche handel van Jephta is een en eenig, en de verscheidenheid der bedrijven en alle omstandigheden van tijd en plaatse en anderszins worden hier tot het uitvoeren en voltrekken van dezen eenigen handel geschikt, dewijl de *schikkelijke tzamenstellinge der bedrijven de ziel des treurspels wordt genoemd.*'

***

Met héél groote zorg heeft Vondel inderdaad dit treurspel opgebouwd.

In het tweede bedrijf is er onzekerheid gebleven of Ifis, hoezeer doodsbereid, echter niet zal staan op het ontmoeten van haar moeder.

In dit tweede bedrijf is het aandoenlijk begroeten van vader en dochter geweest: de dochter, offervaardig, heeft door haar vertroosting van vader weemoedsstemming in 't leed gebracht.

De Rei, nu meer onder den indruk van het naderend dooden, bezingt de broosheid van het lot; gewaagt even van uitredding door wonderbare hulp.

En dan in 't derde:

Jephta toont zich echtgenoot, vragend naar zijn gemalin en haar vermoedens; verliest zich dan in 't gebeuren van zijn eersten wederkeer, met dit noodlottig tegentreden van Ifis. Niet dàt was zijn offerbedoelen. Doch hij ziet geen redding.

Dan begint de Hofmeester het pogen om Jephta nog tot ander inzicht te brengen; er komt wat wankeling in hem, schoon hij al dadelijk zijn geweten niet kan achterstellen bij het priesterlijk oordeel, waardoor hem aflaat beloofd wordt.

Dit tooneel tusschen Jephta en Hofmeester is wat lang. Het kan met voorzichtigheid wat ingeperkt worden. Doch ter kenschetsing van Jephta en inleiding tot het onderhoud met wetgeleerde en priester is het onmisbaar.

Men heeft 't geheel geschrapt.

En daarmee Vondels zorgvuldig samenstel een eerst verband ontrukt.

***

't Tooneel tusschen Jephta en den wetgeleerden en priester is intusschen *niet geschrapt.* Wel bekort. En voor mij niet altijd gelukkig. Juist dat belangrijke over den opperpriester er uit. En door het weglaten van het inleidend voortooneel wordt de toeschouwer al te bruusk geworpen in het geestelijk brandpunt van heel het treurspel!

En dan volgt een coupure en verandering!!

***

Als Jephta besloten heeft te doen wat zijn geweten hem gebiedt, staren wetgeleerde en priester elkander aan, en de laatste zendt snel den eerste om de moeder te waarschuwen, op hoop door haar den toeleg te doen verijdelen.

Dit is wat Vondel noemde: ‘zaad voor het toekomstige zaaien.’

Dan haalt de Hofmeester, vergoelijkend, den Hofpriester over, Ifis bij te staan in haar laatste uur. De Rei verschijnt om bij den Hofmeester aan te dringen op uitstel, tot den terugkeer der moeder, wat deze om redenen verwerpt. En dan gedenkt de Rei, in een van de fraaiste van Vondels zangen, Pharao's moordbevel van de Hebreeuwsche mannelijke kinderen, Mozes' redding, en eindigt met de moeder van Ifis te bejammeren, die haar kind gedood zal vinden.

Dit alles is geschrapt, en een stukje van 't gesprek tusschen Hofmeester en Priester geplakt voor het vierde bedrijf!

***

Men heeft, dat erken ik, hier en daar herhalingen te schrappen.

Maar dit gebeure met eerbiediging van 's dichters zorgvuldig overwogen compositie.

Wij hebben het recht niet, aldus zijn werk af te stompen.

***

In de twee laatste bedrijven had de vertooning veel schoons en meer ongelijks.

Mevrouw Holtrop, hoewel 't altijd iets vromer kan, zegt haar laatste dertig regels vooral buitengewoon fraai. Jephta's wanhoop grijpt

aan, valt er echter even vaak melodramatisch uit, als te stijgen met 't vers. De heer Mijin krijgt als Hofpriester den toon te pakken in het afscheid-zegenen. Voor 't eerst zet Rika Hopper niet gelukkig haar rei in; haar toon is iets te jubelend; mej. Klaassen integendeel, begint goed:

> Wie gerust en stil,

maar vernuchtert in den 2^{den} tegenzang, terwijl haar partner zich geheel hersteld heeft.

Het heengaan van Ifis met haar rei is zeer ontroerend-statig.

***

Wat een tooneel-romantisch-rood licht vertegenwoordigt, in 't vijfde bedrijf, de avondzon ‘vermoeid en afgeschenen’!

Weer ongelijk telkens Jephta! De Hofmeester (Van Dijk) vangt nu den toon. Filopaie waagt zich niet op de vers-rythmiek; zij blijft er tusschen, tot zij de lyriek van het

> ‘Och Ifis, och, ik scheidde flus’

opvangt. Dan wordt het zeggen héél mooi; de ontroering, ingehouden, verglijdt tot weemoed. Een heel gelukkig brok!

Wat moet nu ten slotte dat blauwachtig-helle-maanlicht-tooneel-effect alles weer komen bederven?!

***

De vertooning van Vondels treurspel op het Leidsche Plein maakt den indruk van een heel ernstig bedoeld stuk arbeid, een oase in het tooneelmatig gedoe voor allen die er aan deelnemen. Ik heb daar wezenlijk met groote waardeering van te spreken.

Doch juist nu men het er zóó ver gebracht heeft, zou ik willen dat men méer poogde te bereiken. Niet alleen herstellend wat ten onrechte werd weggelaten; vooral de geheele voordracht in rythmus stijlzuiver vastleggen. Allereerst Jephta-Filopaie; maar ook de andere mannen moeten ‘gelêezet’ worden; de ontwrichting weg, alles even stevig in elkaar gezet, en we zouden een geheel kunnen verkrijgen, ‘deswelks gelijke nog niet geweest is in ons gansch Nederland’.

Amsterdam, Sept. 1903.

L. SIMONS.

Exploratie van de binnenlanden van Suriname.

L.A. Bakhuis. Verslag der Coppename-expeditie. Leiden E.J. Brill, 1902.

H. van Cappelle. De Binnenlanden van het district Nickerie. Baarn Hollandia-drukkerij. 1903.

Menigeen zal bij het zien van bovenstaanden titel meenen, dat er in den laatsten tijd meer dan genoeg over Suriname geschreven wordt en dus dit artikel ongelezen ter zijde leggen. Nu is het inderdaad waar, dat er een omkeer gekomen is in de belangstelling, die de Nederlanders toonden voor Suriname. Nog niet zoo heel veel jaren geleden was deze vrij wel gelijk aan nul, terwijl thans het verblijdende verschijnsel valt op te merken, dat er herhaaldelijk boeken of brochures verschijnen, die op Suriname betrekking hebben, dat onze kolonie ook in de dagbladen telkens besproken wordt. Maar toch betwijfel ik, of de groote meerderheid van de beschaafde Nederlanders eenig juist denkbeeld bezit van onze schoone kolonie in het Westen. Daarom waag ik het, een oogenblik belangstelling te vragen voor een paar bladzijden naar aanleiding van de hierboven genoemde boeken.

Hoewel wij Nederlanders de gewoonte hebben, veel kritiek uit te oefenen op ons koloniaal beheer, zijn toch de meesten in hun hart niet weinig trotsch op onze koloniën. Houden wij alleen het oog gevestigd op Java en op enkele van de Buitenbezittingen in Nederlandsch-Indië, dan is daar zeker veel, dat eene vergelijking met koloniën van andere landen kan doorstaan. Maar wanneer wij eens een weinig verder zien, dan zal onze zelfingenomenheid spoedig dalen. Vooral in één opzicht zijn wij te kort geschoten, namelijk in het verzamelen van kennis omtrent de landen, die in ons bezit zijn (ik zonder Java en een paar Buitenbezittingen weer uit). Wat wisten wij tot voor enkele jaren van het grootste gedeelte van Borneo, van

Celebes, van het geheele Nederlandsche gebied van Nieuw-Guinea; wat, om tot mijn uitgangspunt terug te komen, van Suriname? Sedert 2½ eeuw bijna is Suriname een Nederlandsche kolonie en nog slechts enkele jaren geleden was niet meer dan ⅓ van de oppervlakte topografisch in hoofdtrekken bekend; het overige deel was een witte vlek op de kaart, waarvan wij niet meer wisten, dan 50 jaar geleden van de binnenlanden van Afrika. Wij waren van de topografie nog zoo weinig op de hoogte, dat het wel geen verwondering zal baren, dat ook de fauna slecht onderzocht is, dat wij van de plantenwereld niet dan een zeer oppervlakkig beeld bezitten en dat hetzelfde gezegd kan worden van de geologische gesteldheid. Slechts bij geruchte was er iets bekend omtrent het al of niet bewoond zijn van die binnenlanden. Zoowel Frankrijk als vooral Engeland zijn ons lang voor geweest met de exploratie van die deelen van Guyana, die in hun bezit zijn, zoodat Suriname in dat opzicht ver achterstaat bij Demerara en ook bij Cayenne.

Het is niet mijn plan, hier uiteen te zetten, hoe wij tot onze tegenwoordige kennis van Suriname gekomen zijn; alleen wil ik vermelden, dat in de laatste halve eeuw die kennis vooral toegenomen is door de opnemingen van Cateau van Rosevelt en van Lansberge, later aangevuld door die van den heer Loth. Op de kaart, die eenige jaren geleden bij de firma de Bussy het licht zag, vindt men alles aangegeven wat door de hiergenoemden verricht is. Daarbij valt dan in het oog, dat verschillende rivieren vrij ver opgevaren zijn, dat men van de rivier uit hier en daar het gezicht op een berg had en dat verder op enkele plaatsen verkenningen gedaan zijn door het kappen van een tracé in het oerwoud in rechte lijn van de eene naar de andere rivier. Toch was de bovenloop van geen van deze rivieren bekend geworden, wanneer men afziet van de Oostelijke grensrivier, de Marowijne met de Lawa en de Itanie. Maar hier was het onderzoek voornamelijk door Franschen verricht en een gevolg van de grenstwisten tusschen Frankrijk en ons land. Dat over dit gebied strijd ontstaan was, dat men er in het algemeen zijn aandacht aan gewijd had, was weer te danken aan het vinden van goud aldaar; dit is trouwens nu wel van algemeene bekendheid. En daarbij kan de opmerking gemaakt worden, dat de goudexploraties onze kennis van de binnenlanden van Suriname vooruitgebracht hebben, maar

toch ook weer van een zeer beperkt gebied. Daarbij is natuurlijk vooral onze geologische kennis toegenomen. De grondslag van hetgeen wij omtrent den geologischen bouw weten, is gelegd door Prof. K. Martin bij zijn reis langs de Surinamerivier; Voltz zou zeker in de eerste plaats genoemd moeten worden, indien niet door zijn vroegtijdigen dood de bekend geworden resultaten van zijn reizen gering waren geweest.

Maar ook, wanneer men in aanmerking neemt, dat het hier geschetste reeds verricht was, doet een blik op de bovengenoemde kaart duidelijk in het oog springen, dat Nederland hier veel, wat verzuimd was, had in te halen. Het is toch zeker voor een koloniale mogendheid een eerste nationale plicht, te zorgen, dat zij haar koloniën leert kennen en dit nog geheel afgezien van het praktische nut, dat zulk een kennis kan hebben. Nu weet ik wel, dat er sommigen zijn, die denken, dat wij de kracht missen, om die taak te volbrengen; maar tegen die meening zou ik ernstig willen opkomen; de expedities der laatste jaren, zoowel in Oost- als in West-Indië, bewijzen trouwens het tegendeel. Maar hoe die nationale plicht vervuld wordt, of zulk een onderzoek uitgaat van de Regeering, dan wel of particulieren daartoe de noodige fondsen bijeenbrengen, schijnt mij vrij onverschillig toe. Zoo is b.v. de topografische opneming van een land wel als een Regeeringstaak op te vatten, maar wanneer deze niet anders dan met behulp van particulieren tot stand kan komen - zooals thans in Suriname - zie ik niet in, waarom men dit niet zou helpen bevorderen. Maar in Suriname is niet alleen een topografische opneming noodzakelijk, ook de studie van den geologischen bouw, van de fauna en flora moet worden ter hand genomen. Het is alles even noodig en alleen de vakman, die zich binnen een kleinen kring opsluit, zal een exclusieve studie van een van deze wetenschappen wenschen in de hand te werken.

Beschouwingen in dezen geest leidden er toe, dat bij de Vereeniging voor Suriname in 1897 de noodzakelijkheid ter sprake kwam van een wetenschappelijk onderzoek van die deelen van Suriname, die tot nu toe niet of nauwelijks door Europeanen bezocht waren, dus m.a.w. van de witte plek op de kaart van die kolonie. Hoe deze besprekingen voerden tot een samenwerking van de genoemde Vereeniging met de Maatschappij tot Bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën en

met het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap en hoe als gevolg daarvan met Regeeringssteun de Coppename-expeditie werd uitgerust, kan men in het werk van den heer L.A. Bakhuis lezen. Korten tijd daarna begon het voorbereidingswerk voor de Nickerie-expeditie. De geschiedenis hiervan wordt door Dr. H. van Cappelle gegeven in de eerste bladzijden van zijn boek; velen zullen met mij betreuren, dat deze ontsierd zijn door de insinuaties op bladzijde 11. De Nickerie-expeditie is een jaar vroeger vertrokken dan de Coppename-expeditie; maar de voorbereiding van de laatste heeft veel langer geduurd; in elk geval was het geheele plan daarvoor reeds gereed, toen Dr. van Cappelle op het denkbeeld kwam, in plaats van de Nickerie liever de Coppenamerivier te verkennen. Het doel van beide expedities was ook zeer verschillend. Die van Dr. van Cappelle bedoelde een geologische verkenning van de Nickerie, gepaard met een exploratie van dat deel van deze rivier, dat boven den Blanche-Marieval gelegen is, welke val enkele jaren te voren door den districts-commissaris van Nickerie, den heer van Drimmelen, ontdekt was. Eerst later is daaraan toegevoegd het plan tot het kappen van een tracé naar de Coppename en een geologische opneming van dit terrein. Met deze werkzaamheden van de expeditie zou gepaard gaan het verzamelen van botanisch en zoölogisch materiaal. Dat een geoloog in Suriname zijn aandacht ook gevestigd houdt op het voorkomen van goud, is zeer begrijpelijk; maar dat Dr. van Cappelle zich door een consortium van financiers heeft laten overhalen zijn expeditie, die oorspronkelijk als zuiver wetenschappelijk bedoeld was, te combineeren met een goudzoekerstocht, is, naar het mij voorkomt, te betreuren. Het werd een oorzaak van zwakheid, vooreerst omdat nu niet één enkel doel in het oog kon worden gehouden; in de tweede plaats, omdat tengevolge daarvan sommige minder geschikte personen aan de expeditie hebben deelgenomen. Of daartegenover het voordeel, dat de expeditie nu over ruimer geldmiddelen kon beschikken, zoo groot was als Dr. van Cappelle meent, lijkt mij twijfelachtig; andere expedities zijn er ook zonder dat gekomen.

Het doel van de expeditie onder leiding van den oud-majoor Bakhuis was het opsporen van de bronnen en het in kaart brengen van de Coppename, het verkrijgen van een overzicht van het brongebied dezer rivier en zoo mogelijk van het verre achterland

van Suriname. Daarbij werd verondersteld, dat wellicht een tocht over land van de bronnen der Coppename naar die van de Saramacca gemaakt zou worden en dat de expeditie langs deze rivier terug zou keeren. Als tweede punt op het programma stond het verzamelen van gesteenten, planten en dieren.

Vragen wij nu, wat het resultaat van beide expedities geweest is, dan vinden wij dit door de leiders in de boven aangehaalde boeken beschreven. Reisverhalen zóó schrijven, dat zij onderhoudend zijn en toch niet met de waarheid in strijd, is niet gemakkelijk, vooral niet, wanneer het betreft een reis op een tropische rivier, waarbij de moeilijkheden bijna altijd bestaan uit stroomversnellingen, watervallen en ondiepten. Niet ieder bezit het talent, dat Molengraaffs Centraal-Borneo tot een zoo onderhoudend boek maakt. En zoo moet ook hier erkend worden, dat zoowel in het boek van Bakhuis als in dat van Van Cappelle een zekere eentonigheid te vinden is, maar een eentonigheid, die ook aan de reis zelf eigen was. Toch krijgt men door lezing van deze boeken een zeer goed denkbeeld van de grootsche natuur der binnenlanden van Suriname; heerlijke herinneringen werden er bij mij door opgewekt aan de trotsche oerwouden langs die breede rivieren, aan heel de onvergelijkelijke plantenwereld van onze schoone kolonie. Op de levende natuur is door Dr. van Cappelle meer acht gegeven dan door den schrijver van het verslag der Coppename-expeditie en dit is zeker een van de oorzaken, waarom zijn reisverhaal meer opgewekt is. Niet altijd echter zijn de mededeelingen, die op de plantenwereld betrekking hebben, juist, zooals b.v. op p. 221, waar over de luchtwortels van Tillansia usneoides gesproken wordt, terwijl deze plant juist gekenmerkt is door het volkomen gemis aan wortels. Beide reisbeschrijvingen zijn overvloedig voorzien van platen, naar fotografiën gemaakt; de uitvoering lijkt mij beter geslaagd bij de Nickerie- dan bij de Coppename-expeditie (bijzonder fraai is b.v. het gezicht in de monding der Fallawatra tegenover p. 65); maar in beide gevallen komt toch éénzelfde euvel terug, namelijk gemis aan beperking. Wie aan zulk een tocht deelgenomen heeft, ziet in tal van fotografiën veel meer dan degeen, die zich alleen met behulp daarvan een voorstelling moet maken van het bereisde gebied; wanneer in beide publicaties de helft van de platen verworpen was, zou men zeker een fraaier geheel verkregen

hebben. Als een afschrikwekkend voorbeeld wijs ik op de afbeelding van het kamp op kilometer 11 van het tracé Fallawatra-Coppename (tegenover p. 182).

De resultaten van de Nickerie-expeditie liggen in hoofdzaak op geologisch gebied en zijn dan ook nauwelijks aangeduid in het hier besproken werk, daar het groote publiek er vermoedelijk niet met veel belangstelling kennis van zou nemen; Dr. van Cappelle belooft er in een latere verhandeling op terug te komen. De verkenning van den bovenloop der Nickerie had niet veel succes, daar de lage waterstand oorzaak was, dat de tocht slechts een paar dagen boven den Blanche-Marieval kon worden voortgezet, tot een punt, dat ook reeds door balata-bleeders bereikt was. Het kappen van het tracé naar de Coppename werd niet tot het einde toe uitgevoerd, hoewel Dr. van Capelle meent, dat de waterscheiding overschreden werd. Wat de natuurhistorische resultaten betreft, vestigt de schrijver herhaaldelijk de aandacht op de nuttige boomen, die hij al voorbij varende aan de oevers van de rivier ziet; hij is blijkbaar zoo gelukkig geweest een inboorling van Suriname bij zich te hebben, die hem deze kon aanwijzen (de latijnsche namen, die daarbij vermeld worden, zijn echter niet altijd juist). Maar nu schijnt mij de conclusie toch wel een weinig voorbarig, dat deze bosschen voor exploitatie geschikt zouden zijn. De schrijver zegt dit herhaaldelijk, maar blijkt zich toch ook wel bewust te zijn van de moeilijkheden aan die exploitatie verbonden, zoodat in elk geval een nauwkeurige opneming van het bosch daaraan vooraf behoort te gaan (b.v. op p. 52). Daar komt dan bij, dat somtijds de rivieren den indruk maken met dichte bosschen begroeid te zijn, terwijl toch inderdaad deze boschzoom zeer smal kan zijn en daarachter kan overgaan in savannas. Ik geloof, dat men in het algemeen door dergelijke overhaaste conclusies de kolonie geen dienst bewijst; de schrijver heeft eenige neiging daartoe. Het sterkste staaltje vond ik op p. 40. Ik geef het hier zonder commentaar: ‘Op een plaats, waar het bosch minder dicht was, voorbij de Watamarakreek werd het dejeuner gebruikt. Een lemmetjesboom, rijk met vruchten beladen, een oranje (Citrus vulgaris L.) en een Markoesa (Passiflora sp.) troffen wij op deze blijkbaar oude kampplaats aan, tot bewijs strekkende voor mijne vroeger reeds uitgesproken meening, *dat de buitengewone geschiktheid van den rijken bodem in de binnen-*

landen onzer kolonie tot vruchtencultuur een exploitatie dier rijke binnenlanden eenmaal ten goede zal komen' (de cursiveering is van den schrijver).

De Coppename-expeditie heeft op natuurhistorisch gebied wel is waar niet veel opgeleverd, maar men moet daarbij bedenken, dat het verzamelen van planten en dieren op zulk een tocht met groote moeilijkheden verbonden is. Daartegenover is onze kennis van den algemeenen bouw van het binnenland van Suriname er enorm door vooruitgegaan. Terwijl men vroeger dacht, dat het terrein van de kust naar het Zuiden toe wel langzamerhand hooger werd, maar van eigenlijke bergen pas sprake zou zijn aan de Braziliaansche grens (afgezien van de enkele bergen, die men aan de Marowijne gezien had), werd nu een hoog gebergte (tot 1100 meter) gevonden, de Wilhelminaketen, die zich op 3½-4° N. Br. uitstrekt in een richting Oost-West en waarop de Coppename met twee hoofdtakken ontspringt. Het stroomgebied van de Coppename is van dat van de Saramacca gescheiden door een gebergte, dat den naam kreeg van Emmaketen, waarvan één top, de Hendriktop, bijzonder in het oog sprong; de aanwezigheid hiervan belette de uitvoering van het plan om over land de Saramacca te bereiken, vooral omdat met het oog op den lagen waterstand der rivieren de mogelijkheid bestond, dat de riviertocht daarna onmogelijk werd. Ten Westen van de Coppename werd het scheidingsgebergte met het brongebied van de Nickerie ontdekt; een gedeelte hiervan werd later Bakhuisgebergte genoemd.

De belangrijke resultaten, door de Coppename-expeditie bereikt, zijn het gevolg van een werkwijze, die voorheen nog niet in Suriname werd toegepast. Vroeger werd òf een rivier opgevaren, waarbij men slechts nu en dan een bergtop kon waarnemen, òf een tracé in het bosch gekapt, waarbij van vrij uitzicht geen sprake was. Nu trachtte men de toppen van eenige geïsoleerd staande bergen te bereiken en van hieruit een overzicht van het omliggende gebied te verkrijgen, waarbij dan door driehoeksmeting een aantal punten werden vastgelegd. Hierbij werd eerst de Voltzberg in de nabijheid van de Rayleighvallen en de Oostelijk daarvan liggende van Stockumberg beklommen, daarna de Hebiwerie, gelegen bij de Tonckensvallen, waar Rechter- en Linker Coppename samenvloeien. De luitenant-ter-zee A.J. van Stockum, die aan de expe-

ditie deelnam voor de astronomische plaatsbepalingen, bleef ten slotte nog op den Hebiwerie achter en construeerde hier een soort ladder, waarmee hij een observatiepost in de kroon van een der hooge boomen wist te bereiken; van hieruit kon hij nu zijn bepalingen verrichten.

Ik wil hier nog opmerken, dat er in Suriname thans twee Cremervallen te vinden zijn; de eene, ontdekt door de expeditie van Cappelle in de Fallawatra, de andere in de Rechter-Coppename door de expeditie Bakhuis. Beide namen zijn onafhankelijk van elkaar gegeven, maar het ware zeker te wenschen geweest, dat ter voorkoming van verwarring Dr. van Cappelle den naam veranderd had, nu zijn publicatie een half jaar na die van de Coppename-expeditie verscheen.

Verdere bijzonderheden zal ik hier achterwege laten, men leze die in de genoemde werken. Vooral zal dan blijken welke moeilijkheden overwonnen moesten worden met de roeiers en dragers der expedities; in het bijzonder had de Coppename-expeditie veel last van de boschnegers. Maar gelukkig was in beide gevallen een ervaren bewoner van Suriname aan de expeditie toegevoegd, waardoor de omgang met de stads- en boschnegers vergemakkelijkt werd. Aan de expeditie naar de Nickerie werd deelgenomen door den reeds genoemden districtscommissaris, den heer van Drimmelen, aan die naar de Coppename, door den heer W.L. Loth, die reeds zoo vele tochten in de binnenlanden van Suriname had ondernomen.

Toen het bleek, dat de Coppename-expeditie zulk een groot succes had gehad, besloot men hier te lande, de commissie, die deze expeditie had voorbereid, tot een blijvende te maken met den naam ‘Commissie tot wetenschappelijk onderzoek van Suriname.’ Voorzitter is Jhr. C.H.A. van der Wijck, secretaris (nadat de eerste secretaris, de heer Bosboom bedankt had) de leider der Coppename-expeditie, de oud-majoor Bakhuis. De commissie wenscht het zoover te brengen, dat de witte plek op de kaart van Suriname verdwijnt, zoodat men zal kunnen zeggen, dat ten minste in groote trekken het binnenland van Suriname bekend is. Daarvoor ondervindt zij den financieelen en moreelen steun van de Regeering en van de bovengenoemde drie vereenigingen, waarbij in het bijzonder het Aardrijkskundig Genootschap genoemd moet worden, dat zich telkens welwillend belast heeft met het bijeenbrengen van de voor

elke expeditie ontbrekende gelden door het vragen van bijdragen aan particulieren.

Het eerste werk van deze commissie is nu geweest in aansluiting aan de Coppename-expeditie een expeditie naar de Saramacca mogelijk te maken. Deze heeft kort geleden plaats gehad; zij stond onder leiding van den luitenant ter zee Van Stockum, die ook reeds aan de vorige expeditie had deelgenomen. Hoewel de deelnemers nog pas enkele maanden in het vaderland zijn teruggekeerd en de resultaten van den tocht nog niet gepubliceerd zijn, kan toch wel reeds gezegd worden, dat deze zeer belangrijk zijn geweest, vooral op topografisch gebied. De bronnen van de Saramacca zijn ontdekt; de bergketenen, waarop deze rivier haar oorsprong neemt, zijn in verbinding gebracht met die van het Coppenamebrongebied. Afgezien van het opvaren van de Saramacca, is dit bereikt door de beklimming van den Jambasigado, daarna van den Hendriktop, vervolgens van een heuvel bij de bron van de Saramacca, eindelijk van een berg op de waterscheiding tusschen Saramacca en Surinamerivier. Daardoor is verder een overzicht verkregen van de bergstelsels aan de Suriname, terwijl bovendien de voortzetting van den Wilhelminaketen in Z.O. richting gevonden is. Daarmee wordt bevestigd het vermoeden, indertijd door Prof. Martin het eerst uitgesproken, dat er een dergelijk scheidingsgebergte zou bestaan, dat zich dan zou moeten aansluiten bij het Tumachumac-gebergte in het Zuid-Oosten van de kolonie.

De Saramacca-expeditie heeft met groote moeilijkheden te kampen gehad; eerst met een zeer lagen waterstand, later met aanhoudende stortregens; het schijnt dan ook wel, dat de tijd van het jaar, waarin de Coppename-expeditie plaats had, d.w.z. Augustus-October gunstiger is dan November-April. Daarom is diezelfde tijd ook nu weer gekozen voor de expeditie, die kort geleden naar Suriname vertrokken is onder leiding van den 1e luitenant A. Fransen Herderschee. In overleg met den Gouverneur wordt thans niet, zooals eerst het plan was, een opneming van de Surinamerivier verricht, welke opneming dan zou hebben moeten aansluiten bij die van de Saramacca, maar een van de Gonini. Deze rivier stroomt midden door het Lawagebied; met het oog op den spoorweg en op de a.s. exploitatie van dit gebied werd een verkenning hiervan het wenschelijkst geacht. Men kent er trouwens niet veel anders

van dan de uitmonding in de Lawa en een punt, waar Loth de rivier overgetrokken is, toen hij een tracé kapte van de Lawa naar de Tapanahoni; op die plaats bleek de Gonini te ontstaan uit de samenvloeiing van twee rivieren, door Loth de Emma en de Wilhelmina genoemd. Het zal nu moeten blijken, of het aan deze expeditie gelukt, de beide rivieren te verkennen tot aan hun bronnen, die waarschijnlijk op het grensgebergte met Brazilië gelegen zijn, of verder ook weer de bergketenen, die de Gonini insluiten, voldoende in kaart zullen kunnen worden gebracht. Aan de expeditie is met het oog op een eventueele splitsing nog een tweede topograaf toegevoegd, namelijk de luitenant ter zee C.H. de Goeje. Aan het verzamelen van zoölogisch, botanisch en geologisch materiaal zal alle mogelijke zorg worden besteed, evenals dit bij de Saramacca-expeditie het geval is geweest; daar is geologisch verzameld door den leider, zoölogisch door den medicus, den heer P.J. de Kock, botanisch door den heer A. Pulle; hier is het biologisch verzamelen opgedragen aan den medicus den heer G.M. Versteeg, het geologisch onderzoek aan den mijn-ingenieur von Faber.

Slaagt de expeditie, die zich thans in Suriname bevindt, dan blijft er nog over het gebied te verkennen tusschen Saramacca en Gonini, d.w.z. het stroomgebied van de Suriname en de Tapanahoni. Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit onderzoek door één enkele expeditie zal kunnen geschieden. Ten slotte is er dan nog alleen maar de zuidwesthoek van onze kolonie, gelegen tusschen het Wilhelminagebergte, de grens van Brazilië en de Corantijn, die terra incognita is. Wil Nederland zijn plicht als koloniale mogendheid geheel vervullen, dan zal ook dit terrein onderzocht moeten worden. Dat zal veel meer geld kosten dan een van de vorige expedities, minstens het dubbele; het is echter te hopen, dat Regeering en particulieren het hunne zullen doen, om het eenmaal begonnen werk niet te laten liggen.

Ook dan blijft er nog genoeg te doen over; geologisch, zoölogisch, botanisch, ethnografisch zal het gebied van onze kolonie nader onderzocht moeten worden. Dit zal zeker geschieden, wanneer de belangstelling bij het Nederlandsche volk voor Suriname toeneemt, en daartoe kunnen boeken, zooals de hier besprokene, het hunne bijdragen.

F.A.F.C. WENT.

Driemaandelijksch overzicht der Nederlandsche letteren.

II[1].
De dichtkunst in 1903.

Meindert Boogaerdt Jun., Uit blijde tijden (Gebr. den Oudsten).
Van Elring, Gedichten (v.d. Haar & v. Ketel).
W. van Weide, Zon en Nevel (v.d. Haar & van Ketel).
H.C. Kakebeeke, Verzen (P.N.v. Kampen & Zoon).
Richard de Cneudt, Wijding (C.A.J. van Dishoeck).
Willem Gijssels, Wandelingen (L.J. Veen).
N. van Suchtelen, Primavera (Erven F. Bohn).
Jeanne Reyneke van Stuwe, Judith (L.J. Veen).
H.J. Boeken, Helena (W. Versluys).
H.J. Boeken, Aan mijn vrouw (W. Versluys).
Albert Verwey, Jacoba van Beijeren (W. Versluys).

Tot overmatige wanhoop behoeft het ons niet te voeren, dat het jaarlijksch dozijn verzenboeken, welke niet zoozeer onze verskunst als wel onze boekenkast rijker wordt, zoo zelden wat waarlijke verzen, laat staan mooie of zelfs maar goede verzen, uit dat stapeltje groene, blauwe, witte en peerse bandjes doet naklinken in ons oor.

1) Nu ziekte dit tweede overzicht van den zomer tot den herfst deed uitstellen, kunnen wij het niet langer wijden aan dien heerlijken bundel ‘Proza’ van Jac. van Looy, die zich echter over twintig jaar even kostbaar niet alleen maar even versch ook als thans aanbieden zal. Nieuwer werk vraagt nu te dringender behandeling naarmate veel ervan vergankelijker is.

Wij zijn eens, na een voorstelling van Langendijks Wiskunstenaars, ziek geweest van den alexandrijn, zeeziek en dronken van dien al op-en-neder rollenden dreun; dàt wordt men van geen twaalf moderne versbundels; de lichte hoofdpijn en weeheid van na een ongelijk-hakkenden quatre-mains, een chaotische herinnering van slierten en stapels brokkelige taal, àl te luidruchtig, maar verward en zonder harmonische beweging, dat is het, wat van het lezen der gemiddelde dichtsels van nù een tijdlang in uw hoofd achterblijft.

Het eene is al niet beter, maar ook niet erger dan het andere. Ons volk is *altijd* rijmgraag geweest. Het is het nog. Voor geestig geldt nog steeds, in een gesprek, een grofheid te doen rijmen op wat de ander zeit. Van Looy's bazen, in zijn eerste Feest, zijn typen van het Nederlandsche volk. Cats is *de* Hollander, Grof en zedeprekend tegelijk, máár rijmend, is en blijft *de* Hollander.

Toen, in de achttiende eeuw, wij rijk waren en rentenierden. moraliseerden wij op rijm, het lieve leven lang, en slechts de dood vermocht den onstelpbaren vloed onzer verzen te stuiten. Later, toen wij, arm, preekten voor ons brood, allemaal domine werden, hielden wij, een halve eeuw nog, dat preeken ook in vrije rijm-uren vol. Doch allengs, preekend meer dan genoeg in scholen of op kansels, in dagbladen of op vergaderingen - vergaderingen, onmisbare uitweg onzer nuts- en zedelijkheids-nood, onmisbaar zelfs in den vreemde! - thans, nu wij al onze moraliteit in het leven opgebruiken, nu.... rijmen wij tòch. Maar wij rijmen anders. Onrustig in het nerveuze, moderne leven, gejaagd en angstig, van onze kindsheid af, door examen vóór, examen nà, komen wij, den jeugd-wedloop vol examen-hindernissen achter den rug, rillend in het perk des levens staan. En... allemaal met ‘stemmingen’. Wij hebben àllemaal ‘stemmingen’! En die ‘stemmingen’, die berijmen wij.

Stemmingen, fel met het felle leven mee, of in zoetelijke droomerigheid van dat leven afgewend, stemmingen, grillig en vluchtig, die berijmen wij, bruusk, holderdebolder. 'n Enkele, groot van dichterlijken aanleg, - zoo Gorter in zijn ‘Verzen’ - hakkelend neerstootend zijn reeksen kapotte klanken, wist te stichten in deze ruïnen van taal, het helle beeld, het wrange beeld van de ruïne van al te verfijnd gevoel, die het moderne leven laat. De anderen - strompelden zij dezen na, of strompelden ze uit zichzelf, op eigen zwakke krachten, wie zal het uitmaken?

En dus, wij moesten er eigenlijk den Nieuwen Gids niet zulk een bitter verwijt van maken, dat velen in de ongewisheid hunner nietige stemmingkjes de taal zoo deerlijk verknoeien met zoo jammerlijk gerijm; het ligt in den aard dezer tijden; heeft de tragische stuiptrekking van groote zielen al menig aanvankelijk normaal jongeling onwel gemaakt - als zóó de tijd die eersten van de klare schoonheid wegvoert, waarom dan de anderen niet?

En nemen wij dan aan, dat de huidige anarchie in onze dichtkunst een noodzakelijkheid is en een organisch verschijnsel dezer jaren, - dan, in berusting, valt er dadelijk dit te erkennen: uit deze warreling van klanken klaart menigvuldiger een zuiver, gevoelig en mooi geluid op, dan uit de aarts-regelmatige, koe-kalme gedichten der achttiend' eeuwsche renteniers of negentiend' eeuwsche predikanten.

En richt zich een Boeken slechts een enkele maal uit die niet dan toevallig-mooie verwildering op, een dichter als Verwey ontstijgt daaraan bijna volkomen, een vrije en afzonderlijke figuur.

De stand onzer dichtkunst, zij die verre van ideaal, zij die zelfs niet onbedenkelijk voor de toekomst, - voor het oogenblik, en de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, kan die evenmin geheel en al onbevredigd laten.

Frisch bijvoorbeeld is een bundeltje overigens zoo goed als waardelooze versjes van Meindert Boogaerdt, ‘Uit blijde Tijden’. Voor dezen vriend doet het jachtige, beslommeringvolle leven dezer tijden zóó licht juist het lieve van meisje en kinderen als tegen een zwarte schaduw opblinken, dat die tijden hèm-persoonlijk zelfs ‘blij’ lijken.

Troosteloos droef is hem de ‘Maatschappij’ (blz. 43), zijn leven staat er echter te blijer naast: de enkeling, dien deze tijden niet beklemmen, maar tot dartele vreugd in eigen leven afzonderen; de optimist, die met wat klein geluk gemakkelijk de wereldbekommernissen voor zich uitdrijft:

> Nu hoor ik weer het lachen en het vreugd-geschrei
> Van àl lieve kindertjes in de bloeimaand Mei,
> En het zingen van vogelen-geluid,
> die drijven mijn denken de wereld uit.’

En over die ‘kindertjes’ en die ‘vogelen’ rijmt hij nu opgeruimd en wel een boekje met vriendelijke versjes vol, zonder zich waar ook aan te storen behalve aan het rijm, te welks behoef hij voor de wonderlijkste bokkesprongen van maat en zin niet terugdeinst, en niet zelden de woorden een staart aanlijmt of afsnijdt, ja zelfs uit een woord den middenmoot licht, om het te laten passen in rijms vormpje.

Op ‘luchtig’ rijmt hij luchtigweg ‘geduchtig’, en hij schroomt niet van ‘schroom’ ‘schroom*te*’ te maken als er op ‘geboomte’ te rijmen valt. Daarentegen was hij zoozeer in gedachten, waar ergens op ‘acht’ gerijmd moest worden, dat hij den uitgang wegliet en ‘in gedacht’ zette. In een ander sonnet - en welk een sonnetten! - ‘O liefste mijn, wil vroolijk zijn’, is hij zóó vroolijk, dat hij niet vier, maar achtmaal het vroolijke ‘ijn’ binnen de kwatrijnen wil doen hooren; ‘belijden’ wordt er ‘belijn’ van, een lettergroep even onherkenbaar als elders ‘bezijn’ voor ‘bezijden.’

Maar wat hindert dat alles nu eigenlijk? Dwing een klein talent als dezen Boogaerdt, die volstrekt geen zware of fijne mélodie heeft in zijn ziel, maar toch wel wat lief gevoel en aardig aankijken der dingen, - dwing zulk een klein talent tot het bewerken van schijnharmonische verzen, en gij wint niets bij de rijen duf-regelmatige vijfvoeters vol stoplappen, welke ge dan uit hem zoudt krijgen, daar er juist al het frissche van deze nu maar luk-raak neergekrabbelde probeersels uit weggeknutseld zou zijn. Terwijl aan den anderen kant, wij weten het, ook in ouderwetsch-‘keurige’ gedichten de onzin van hier en daar een even ruime plaats vinden zou.

Wat er voor gevoeligs en leuks-geziens in zulke nieuwerwetsch-slordige verzen-schrijverij in eens te lezen kan staan, dat willen we u even laten zien.

Van ‘de liefelijkheid der lippen’ zingt Meindert Boogaerdt bijv.:

> ‘Ze zijn voor mij alleene,
> Voor anderen geene
> O! dat bloesem-roode....
> Ik allee genoode!’

De tweede regel is natuurlijk gekkigheid; hij wou zeggen ‘en niet voor anderen’, terwijl nu het voor 't rijm noodzakelijk ‘geene’ kan doen vermoeden, dat de snoodaard niemand anders een

liefje gunt. Maar is dat ‘ik alleen genoode’, dat een niet vermeld festijn van kusjes doet raden, niet mooi van gezondheid?

Beminnelijk in z'n lieven eenvoud is ook: ‘Kindje, waar is je lied?’

‘Kindje, waar is je lied?
In de breede straten
Is zonlicht gelaten
Maar jou hoor ik niet!

Zijn je twee oogen
In zichzelve getogen,
Kan je niet lachen en kweelen
en buiten gaan spelen?’

En nog liever, volstrekt niet week-lieverig, maar zoo frisch-lief als het oud-Hollandsch ‘Jesuken en St. Janneken’, is dit half kreupele rijmpje:

‘Twee héél-kleine wezentjes
schreiden daar zoo eventjes
niet lange
een liedje van verlange!
Moeder heeft hun bëi ooglijn toegekust
en hen zachtekens in slaap gesust.
Weeldedroomen
zijn gekomen
en hebben de kindertjes vreugd gegeven
in hun jonge leven’.

Hij is werkelijk een gezonde, lieve jongen, die Meindert Boogaerdt.

Zoo heeft hij Jacques Perk gelezen met liefde en bewondering, en nu doet hij iets heel aardigs; hij denkt niet alleen aan het heuvelland der Mathilde of aan de ziedende zee van Iris, hij verbeeldt zich ook den jongen dichter zelf, een jongen als hij, Jacques Perk, hoe die over de zonnige grachten van Amsterdam liep en 's avonds ‘stil blokte voor (!) veel te weten’, of zich vermijdde in

‘Ook uren wel zalig gezeten zijn
Onder vrienden en rooden wijn’.

Deze verzen over Jacques Perk (zoo Meindert Boogaerdt zich er toe gedrongen mocht voelen, nog weer eens wat te schrijven) moeten hem, dunkt ons, den weg wijzen. Wie kan er zijn heele leven van die kleine liefheidjes, zooals wij er straks aanhaalden,

dichten? Laat hij zich het een of ander, waarover hij gaarne denkt, zoo diep mogelijk in z'n licht, z'n zijn, z'n beweging voorstellen, en dat dan zóó maar, zooals hem plots de woorden komen, neerzetten, in verzen, misschien in proza. Hij zou daar wellicht iets mee kunnen bereiken. Hoor maar:

> 'een woud.... waar hingen
> de teeder-gouden blaadjes zacht te zingen
> boven koele waters, *die gedwee de*
> *nukjes volgden van het winde-dwingen*'.

Van Elring is heel wat knapper dan Meindert Bogaerdt; hij heeft goede ooren en zingt zuiver, maar hard en koud; zijn verzen zijn geen ziels-geluid, doch verstandelijk ingevulde notenbalken. Hij heeft aanleg voor maat- en rijm-virtuoos.

Behalve goede ooren, heeft hij scherp-ziende oogen; voor wat hij ziet, weet hij het juiste woord te grijpen vaak.

Rake woorden naast elkaar te zetten zóó, dat de klank-val beweegt op de gewenschte wijs, dat is het, wat van Elring zeer zeker metdertijd zal weten te bereiken. Van Elring zal dus worden - en *is* soms nu reeds - de schrijver van 'knappe verzen.'

Van Elring is een Bilderdijk-je. Is 't niet, of de strakke muil van Bilderdijk zich weer openspalkt, en onder den straffen wind van diens rhythme de gezweepte woorden zich wringend voort-dringen, in 'De Locomotief'?

> 'Donker pantser sluit mijn leden
> Als bedeksel;
> Koper nauwt mijn borst, doorgloeid van
> Dampig *treksel.*
> Mijne longen zieden zwoegend
> Van mijn driften;
> *Hortend* stoot ik uit mijn neusgat
> Vonk'ge *giften*,
> Die mijn heete borst *ontlasten*
> Van de *smooken.*'[1)]

of

> 'En mij, grimge
> Woelt het vuur van 't knettrend steenkool

1) Wij cursiveeren de echt-Bilderdijkiaansche uitdrukkingen.

Weer in 't *inwand*;
In mij kookt en blaakt de hartstocht
Die zich inspant,
Schokkend, dreunend, wieksnel m' over
D' aard te *suizlen.*'

of

'Mijne longen stampen damp saam
En zij hijgen
Van de vlammen, die hen nijpen,
En zij persen
D'aam naar buiten. D'ijzren rollen
Rennen, knersen.'

En zoo gaat dat bladzijden verder, stampende dreun van snorkende woorden. Wij willen niet beweren, dat er niet veel krasse kracht uit die onvermoeide beschrijving spreekt, maar zij is, als de Bilderdijksche, opgeblazen, en kookt als 't ware het heele onderwerp uit, tot dat zij bitter smaakt als te sterk afgetrokken thee.

Hoe heeft op dit temperament van harde kracht en gereglementeerde knapheid, deez' tijd van anarchie in de verskunst invloed kunnen oefenen?

Dit werk is nog zoo jong, al zijn de kinderachtige versjes, die ons dit leeren, van een nare, wijze kinderlijkheid, die met het karakter des geheels weer volkomen overeenstemt.

Die moderne anarchie komt echter niet over eenig gedicht uit dit bundeltje, of het is van die anarchie weer dadelijk het afgerond type.

De 'vrijheid' bijv. van 'Tamboerijnen-dans' bestaat in het aaneengerijm van den grofsten onzin, en toch, tegelijkertijd, ontstaat daardoor iets van rhythme, iets van klank, iets van plastiek door die beiden gebeeld, als men in andere gedichten van dit boekje vergeefs zal zoeken:

'Gij, die daar klep klarr klep klarr klep
In een rep
Met een mep
U terneder slaat
En weer opwaarts gaat;
Op de maat
Der muziek, een wervling ras,
Op den trappel trippelpas,

Reit ten dans, brieng brieng,
Tot wie hoort, rieng rieng,
Welke min
Koningin
Uw gezin?

Het is vrijwel waanzin; maar onderwijl, ziet ge het dansende lijf niet zwenken, hoort gij de vlugge hand den tamboerijn niet slaan, of rinklend rukken?

Wie al te zeer over de teugelloosheid der moderne gedichtenmakelij bezorgd mocht wezen, vindt in dit van Elring's rijmbrouwsel vrij scherp gevaar en vergoedend voordeel vereend.

De uitgever v.d. Haar is gelukkiger geweest met van Elrings beginnerswerk, dan met den tweeden bundel, dien de poëet W.v. Weide hem heeft aangesmeerd. En de heer v.d. Haar heeft toch kunnen lezen, welk een droevig fiasco de poëet v. Weide gemaakt heeft met zijn eerste bundeltje ‘Dolóre’.

Er is sinds dat half-naïve, half-idiote Dolóre, niets veranderd. Ook in ‘Zon en Nevel’ wordt een soort kinder-Hollandsch verhaspeld in een warboel van onsamenhangende, banale of dwaze beelden, tot gedichten, die wel eens een regel of wat redelijk ‘klinken’, maar waarvan gij dan op eens bemerkt, dat ge er niets meer van begrijpt, dat zij van den hak op den tak springen langs onnaspeurlijke wegen.... alsof er, voor de grap, op vernuftige wijze versbrokken uit allerlei gedichten tot een nieuw gedicht zouden zijn bijeengelapt. Zóó ongeveer zijn de ruim 300 blz. van ‘Zon en Nevel’ wel alle. Zij mogen hier en daar wat minder technisch-slecht zijn dan de akelige Dolóre-rijmpjes - zij zijn nog steeds het werk van denzelfden zwakhoofd, die niet meer denken kan zoodra hij meent wat te voelen. En dat zoogenaamde gevoel, wat is het lauw en lam! Dit zijn verzen, waarvan men physiek onprettig wordt; juist omdat allerlei vrome en edele zaken zoo droef-belachelijk in de spiegels der onmogelijkste beelden krom uitbollen of onderste boven worden omgerekt, en die pijnlijk-malle voorstellingen met linksche plechtigheid verkondigd staan in een taaltje zoo lamlottig en slecht, als vóór '80 in de gansche Nederlandsche letteren zeker nergens en nooit vertoond was.

Een Hollandsch als dat van den heer v. Weide is alleen mogelijk

in jaren van literaire anarchie, als wij beleven, en hadden de ‘vrije’ verzen van Boogaerdt en v. Elring met al hun verwilderdheid ons niet wat optimistisch gestemd door het aardige, dat men nog uit dien wilden groei zag opbloeien, de producten van v. Weide alleen zouden ons waarschijnlijk tot deze sombere overpeinzing hebben gevoerd: ‘ziehier nu de gevolgen van de Nieuwe Gids; voor 30 jaar zou een v. Weide vervelend hebben geschreven en onmogelijk, nu is zulk werk er nog onleesbaar bij van de wartaal.

Op goed geluk af slaan wij ‘Zon en Nevel’ open:

‘Veel kunstenaars zijn gestorven
Veel edels reeds gedaan.’

Waarom niet? enkelvoud en meervoud gelden immers niet meer!

‘Veel leeds is reeds geleden
Veel tranen reeds geschreid.’

Die tranen ‘is’ weer geschreid, zooals het edele gedaan ‘zijn’. Intusschen hebben wij vernomen, dat het ‘Grouden Schoon’ en ‘Schoonheids breede vaan’ des ondanks nog zóó verre waren! Doch die verte belet den dichter niet, te verzekeren:

‘Ik zie een Wonderbronne
Ver, ver in toekomstland.’

Hij ziet daar niet alleen de bronne, die wij *niet* te zien krijgen; hij merkt er nog iets zeer singuliers op:

‘Waar ziel tot (lees: met) ziel vereend is
Met *edel liefdeband.*’

Let wel, niet met de traditioneele ‘banden der liefde’, maar met een soort band (vergelijk ‘veterband’) dat hij liefdeband noemt; dit schijnt bovendien van een fijne, de dichter zegt ‘edele’, stof te wezen.

Nòg meer ziet hij in dat toekomstland.

‘Ik zie vereend één smachten
Eén laving aan de Bron
de hoogste Idealen
Waar geest de stof verwon.

‘Eén smachten’ en ‘één laving’ ziet hij vereend, wat wij niet begrijpen; of meende hij te zeggen, dat die zielen door dat liefdeband één waren in smachten en gelaafd worden? Het ware verder interessant te vernemen, welke Idealen er in die Wonderbron zitten, waarbij ‘geest de stof verwon’. De dichter acht het echter niet noodig, over een en ander uit te weiden. Want hoe ‘verre nog altijd’ dat toekomstland met die Wonderbron ligt,

> ‘Dan heeft de mensch op aarde
> Zijn reuzentaak volbracht
> Een schooner, rijker gaarde
> In beter oord hem wacht.’

Het is zeker een reuzentaak, in een toekomstland te komen, tot waar ‘veel gestorven kunstenaars’ het niet hebben mogen brengen, en waarheen zelfs ‘veel edels’ niet vermocht te voeren. Doch zoo men daar dan ook eenmaal is, schijnt het leven gemakkelijk: men is met anderen ‘door edel liefdeband’ vereend, men smacht wel, doch wordt gelaafd met Idealen, zoo hoog men maar wil. Wat of er dan nog weer voor een ‘beter oord’ zijn moet?

Dit gedicht is zonder twijfel een van de begrijpelijkste uit den bundel, en geschreven in, voor van Weide, puik, puik Hollandsch.

Het van aanleg ouderwetsch predikanten-vers vertoonde echter in zijn verhoogde onzinnigheid slechts indirect 's Nieuwen Gidsen invloed. Krijgt hem die volledig te pakken, dan zwemt ziel, zin en taal in een verdwazing, die letterlijk geen perken kent. Wij bladeren maar eens weer. Op blz. 73 valt het boek open en vinden wij dezen ‘Avond’, een zeer normaal staal van v. Weide's poëtische, artistieke, moderne gedichten:

> O zie! nu plotseling scheurt het vale nevelkleed!
> De aard is als een bruid die toont de fijn-belijning; (van wat?)
> De lichtlijk rosekleur is wondere verreining! (van wat?)
> Nu kust zij van de ziel een poos het wevend (?) leed.
>
> O zie! welk diadeem van louter vuur en goud!
> Het fonk'lend Lichte-Vuur omrandt (!) de bleeke oogen! (van wie?)
> 't Is of het hemelbloemenland nu gansch vertrouwt,
> Dat voortaan ook de aard verafschuwt alle logen (?!).

O zie, welk(e) rozenbloei! Der Paradijze Rozen!
Op aarde's breede boezem hemel-lyze schom'len; (!)
In over zacht(e) cadans in Lichte zwijm'lend domm'len (??)

En hare (wier?) kind'ren zijn de tweedracht-machteloozen. (???)

Hier, niet waar, zou zelfs de onbarmhartigste criticus verstommen.

'Gij hebt gehakt (op mijn gedichten) zooals een pas aankomend student wreed een cadaver kerft,' zal de heer v. Weide in gedachte ook ons toevoegen, zooals hij in een ingezonden stukje schreef aan den heer van Nouhuys, die zijn verzen in het Vaderland had beoordeeld. De heer van Weide heeft gelijk; doch het werd tijd; lezen wij niet reeds op blz. 28 het onrustbarende:

'Ik voel *gebalsemd* mij.'

Te laat, want reeds:

'Ik voel door zang van engelen mij *ontbonden*'?

Ach, wij hadden ook al gehoord van dat vreeselijke graveel (op blz. 64 'lost' hij zijn 'zorgsteen') en dan dat hart, dat hart.... (op blz. 8 vinden wij 'Granieten Letteren' daarin 'geklonken'). Het einde kòn niet uitblijven. Maar de heer v. Weide vergete niet, dat die medische student evenmin kerft voor het verdriet van het cadaver, als voor zijn eigen pleizier. Hij doet het, - laten wij nu dezen dichter ook eens met een groot woord genoegen doen - 'voor het Heil der Menschheid.'

Behoeven wij 'voor het heil der Menschheid' H.C. Kakebeeke's verzen nog af te breken? 'Uitgave voor rekening van den auteur' staat vóór in het fraaie boekje te lezen. De uitgever v. Kampen heeft met het afdrukken dier vermelding wèl gedaan. Deze 'verzen', goud-op-snee in hun bruin-lederen band, zijn liefhebberij-poëzie. Zij zijn van de welbekende rijmers-factuur: elke volzin wordt zoolang verdraaid, tot het woord, dat rijmen moet, een als gewoon proza verloopend, doch slechts een weinig wonderlijk dooreengesmeten mededeelinkje voltooit:

En toch zou ik blijven haar de wreede trouw (blz. 2).

Daar loopt niemand in. Waartoe dus er nog meer van te zeggen?

* * *

Wij hebben dit overzicht geopend met een blik op de kleine verzenmakers, de aankomende dichtertjes van den zooveelsten rang, of rijmelaars voor altijd, - niet slechts bij toeval. Hun werk geeft een begrip van het normaal peil onzer huidige letteren, van wat zoo deze en gene, die ‘kunstmin’ bezit, kunst waant, althans niet van kunst weet te onderscheiden. De algemeene invloed van de nu aan het uitsterven zijnde dichterschool van '80, kan er aan worden getoetst. Waar de niet eigen-talent-krachtige in dezen tijd zoo van zelve aanlandt, ziet men eruit. Ook het werk der goede en verdienstelijke dichters bergt wel, mèt de deugden der voorgangers, de smetstoffen, waaraan de kleinen ten ondergaan; maar hun kwaliteiten, daarmee vermengd, de eigen schoonheden, die er telkens in doorbreken, verhelen de ware gedaante van het verderf, terwijl het goede van den invloed der leermeesters zich in die eigen schoonheid oplost.

Voor en tegen van de indrukken, door schoolvormers op hun leerlingen achtergelaten, zijn het best waarneembaar aan de niet-zelfstandige leerlingen. Aan diè eenmaal waargenomen in eenvoudigsten vorm, toont men gemakkelijk de analoge beïnvloeding bij de beteren, en houdt dan dier eigene schoonheid over. Werkelijk schoon en vertroebelende invloed zijn voor den zelf niet oordeelkundigen lezer gescheiden; ontroerd door het werk, zooals het zich aan hem geeft, zal hij niet langer (en dit gebeurt zoo vaak!) zijn ontroering mede aan die troebelheden toeschrijven.

Zoo bepaalden wij uit eenige onderling zeer verscheiden bundeltjes van middelmatige beginnelingen, hoe, 25 jaar nadat de dichters van '80 optraden, jonge dichterlijk-aangelegde menschen, van uit de lectuur dier groote voorgangers, zelf schrijven. En wij hebben gezien - en jaar in jaar uit kan men hetzelfde constateeren -: ze schrijven wel eens frisch, 't is waar, ze pogen gewoonlijk het zeer bizondere te zeggen, maar zij schrijven slecht, ze schrijven in de volmaaktste bandeloosheid, al voert juist die bandeloosheid op haar beurt soms weer tot verre, doch niet te versmaden vondsten.

Hoe nu schrijft de Vlaamsche beginneling, welken invloed heeft hij van de groote Nederlandsche School van voor 25 jaar ondervonden, ziedaar enkele vragen, tot welker beantwoording twee verzenbundels, die van Richard de Cneudt en die van Willem Gijssels, zich thans aanbieden.

Beide bevestigen zij de reeds niet meer nieuwe, doch nog altijd even verwonderlijke waarheid: de opgewonden Belg schrijft heel wat rustiger, gevulder, zuiverder, dan de van reputatie zoo kalme Hollander. Nooit heeft de wansmakige taalverknoeiing, de wanluidende maat-verwarring, welke de Nieuwe Gids veroorloofde, of scheen te veroorloven, hem aangetast. Hij is te 'zoet gevooisd', om te durven, om te kùnnen hakkelen van de aandoening, hinken van de pijn, struikelen van den toorn in verzen, die gebroken en gebarsten en gebutst lijken. - Zijn verzen luiden altijd zoet en vol, zijn taal stroomt altijd regelmatig voort; slechts zijn, bij de Cneudt bijv., de gevoelens zelve, en de beelden tot dier uitzegging gebezigd, dikwijls in den Nieuwe-Gids-toon.... er is veel 'mooi geluk', veel 'wijde rust', veel 'blond', veel 'stormt' er, enz.; een ander, zoo Gijssels, erfde van Noord-Nederland alleen het sonnet.

Het spreekt vanzelf, dat die schijnbaar zoo voldragen vorm bij de kleine talenten dikwijls slechts het gevolg is van de sentiments-zwakte, die de taal naar willekeur zich liet buigen en schikken, en dat wij menig slecht-geschreven Noord-Nederlandsch vers, waarin het sentiment de maat omverloopt, èchter vinden dan sommige Vlaamsche zoetigheid.

Aan den anderen kant, en dat staat gewis voor ieder nog zekerder vast, - golft dat klaar geluid van krachtig-schoone en teeder-diepe gevoelens vol, gelijk bij een meester als Guido Gezelle - dan moeten wij belijden, dat deze een Verwey, toch nog steeds niet los van onverdedigbaar-verminkte woorden, onverstaanbare rijm-verzinsels en gezochte zinswendingen, en een Boeken, moeizaam zijn schoonheden reddend uit de pijnlijkste woord-verwringingen, die zijn gansche werk als verstoppen, - verre te boven gaat.

Richard de Cneudt echter is een heel gewone Vlaamsche verzenschrijver. Wij zullen van dit dikke, zware, groene deel, 'Wijding' getiteld, geen kwaad zeggen, zooals 'de menschen' van een vroeger bundeltje schijnen te hebben gedaan:

> '(ze) prezen de schoonheid der poëzij,
> het fraaie beeld en den mooien klank;
> maar vonden niet de ziel, het hart
> dat in mijn verzen klaagt en schreit
> en spraken van ingebeelde smart,
> gebrek aan karakter en ziekelijkheid.'

Wij zullen dit niet doen; wij willen alleen te kennen geven, dat deze verzen echt-Vlaamsch zijn, gemakkelijk en vloeiend geschreven, en zonder einde...., en dat Richard de Cneudt een echte Vlaming is, ‘vroom’ en ‘heilig’ en ‘rein’ en ‘wonderbaar’..... Ook zouden wij niet gaarne beweren, dat Richard de Cneudt al zijn ‘smarten’ en ‘klagen’ zou hebben willen wegwerken in ‘fraaie beelden’ of ‘mooien klank’; want hij gaat zelden buiten het boekje van de gebruikelijke beelden, en van klank mag men gewoonlijk zelfs niet reppen. Dit ontbreken van oorspronkelijke beelden en karaktervollen klank, is evenwel niet echt-Vlaamsch. Dat weten wij van Guido Gezelle, die de eeuwig-frissche beelden der natuur zong in zijn smeuigen, rijken en kernachtigen tongval. Doch de Cneudt, met Pol de Mont, verachtte de ‘gewestelijke’ sprake, die men immers in Holland niet begrijpt, en bediende zich dus, als deze, van de bij ons gangbare spreektaal, gekruid met de lieve pittoreskheid van hier en daar een ‘hert’-je, een ‘eend'lijk’, een ‘deemstering’ enz.

Hoe zulk een de Cneudt dus elk cachet van taal en landaard mist, behalve het onwillekeurige der zoete lauwheid van denkbeelden en lauwe zoetvloeiendheid van vorm, Vlaamsche poëten eigen, dat kan elke bladzijde van dezen bundel aantoonen.

> ‘Ik weet niet wat ik zingen zal’,

zingt de dichter op blz. 129 van zijn als een bijbel zoo lijvig verzenboek. Hij weet niet wat hij zingen zal, en nu zingt hij maar, dat hij dat niet weet, en evenmin

> ‘.... hoe (hij) het weer zal geven’,

wat wij ook niet zouden weten, als we niet wisten, wàt we weer moesten geven. Op die wijze verder-lummelend in rijm en maat, komen de 220 bladzijden natuurlijk gemakkelijk vol. Dat gaat bijv. zóó

Vizioen in den nacht.

I.
Klokkenlied.

Gij klokken in den heiligen nacht,
wat klaagt uw weemoed stil en zacht,

Tusschen de huizen zoo koud, zoo klaar
En de sterren zoo hoog, zoo *wonderbaar*.

Roerlooze rust ligt overal
of Leven nooit meer rijzen zal.

De maan drijft door de sterrenzee:
een zilverwitte droom van vree.

De boomen staan in 't witte licht
voor mijn verheerlijkt *aangezicht*,

Als Dichteren, strevend, *heilig en vroom*,
hoog naar dien zilveren mane-droom.

Alleen de klokken zingen zacht
hun schoonheid in den heiligen nacht,

Alleen de klokken slapen niet,
maar zingen, begeesterd, hun Dichterlied,

dat zonder woorden, op sluimerend land,
trilt als begroeting uit sprookjesland.

Ik hoor geen klacht, geen woord, geen naam,
maar kniel ontroerd, de handen saam.

De klokken zingen, plechtig en hoog,
een nieuwe wereld rijst voor mijn oog....

In goud-gedoopte Zonnelaan,
Zie ik Illusie's, *Symbolen gaan*,

En duizenden stroomen, plechtig, te gaar,
Als biddende heiligen *wonderbaar*,

Het hoofd omstraald met glorie-van-licht,
en vrede der heemlen op 't *aangezicht*....

Ik zie, ik zie.... van blauw en groen,
van Licht en Liefde één grootsch vizioen,

dat stralend, rijzend - één Glorie-Zon -
van horizon tot horizon

deze aarde, in eindeloos vergezicht,
omvat met armen van jubelend Licht....

O menschen, klokken zingen zacht
hun schoonheid in den heiligen nacht....

Ik hoorde, ik zag.... Nu luister stil,
wat u de dichter zingen wil.

Het is taai, lezer, doch het is ook maar een inleiding; nu komt het:

II.
Het Vizioen.

Gevallen menschen, beurt het hoofd
hoog uit de modder en gelooft
dat komen zal een nieuwe Tijd
van vlekkelooze Heerlijkheid!....

O, ziet, o ziet, in bleek-blauw licht,
wie zweeft daar voor mijn *aangezicht?*
De Reinheid gaat en wijdt alom
De wereld tot haar Heiligdom;
de Reinheid, de lang-versmade, gaat
de wereld in met fier gelaat,
zingend, als blauwe hemelen hoog,
in harten, wie laagheid van zonde bedroog,
in geesten, waar vredelicht is dood,
in oogen, waar jubel-leven uit vlood.
Wie zweeft naast haar met blijden schroom,
zoo blond, zoo blank, - één vrede-droom?
O menschen, ook Goedheid komt weerom
op deze Aarde, verheerlijkt Heiligdom,
en gaat nu plechtig, bemind en gevierd,
waar ze eens zoo wreedlijk gebannen wierd.

Is het nu wèl, lezer? Zijn wij onbescheiden geweest, met u zóólang, al was het slechts voor eenige oogenblikken, van het niet zelden zeer vervèlend lees-werk des beoordeelaars te laten meegenieten? Toch, wij konden u het verrassende van zóó weinig verrassing en zooveel banaliteit niet sparen. Uit eigen ondervinding zoudt ge eerst recht onze weeheid van zulk een gerijmel, en onze half lachende verontwaardiging over zulk een kermistentig boerenbedrog, meegevoelen.

Wij moeten echter billijk zijn. Reeds hadden wij de laatste jaren in tijdschrilten nu en dan iets van Richard de Cneudt gezien, dat, wat minder algemeene ziels-mooiigheden berijmend, wat meer ontroering om eigen-geziene en goed-gevoelde tafereelen bracht. Het beste uit de verdienstelijkste sonnetten-afdeeling ‘Het kloosterken der Armen’ schrijven wij af:

Langs de lindelaan.

Hoor, 't needrig kloksken op de lindelaan
Roept al de goede menschen ten gebede:
'k Zie in den vromen, heiligen zondagsvrede,
een gansche rij van zwarte schimmen gaan.

Eerst de oude vrouwkens met gemeten schreden,
met stemmig-zwarte kapmantelkens aan,
die, twee aan twee, beschroomd, vreemd-aangedaan,
Uit kloosterstilte in kalme lanen treden.

Daarachter, pratend met gedrukt geluid,
Stokoude mannekens, grijs en gebogen,
den kloosterdood in lichtlooze, oulijke oogen,

en nevens hen, - des Heeren bleeke bruid,
leidend hun kindschheid met beproefd erbarmen, -
een vroom en heilig zusterken der Armen.

Gedeeltelijk zijn deze verzen nog zeer zwak. ‘'t Needrig kloksken’ is niet een veelzeggende, klank-waardevolle aanduiding. Dat de ‘zondagsvrede,’ juist als de liefdezuster, ‘heilig en vroom’ was, brengt ons niet veel dieper in de stemming, terwijl de met die looze woorden gevulde plaats het voor die stemming betreuren doet, dat wij niet weten, of de zon schijnt, dan wel, of het triest weertjen is, Die ‘zwarte schimmen’ (een vale en bovendien foutieve uitdrukking, waar zij later met vaste kleur en stoffen verwerkelijkt worden), zouden grijs de lucht doen wanen, terwijl de ‘zondagsvrede’ volkomener lijkt bij zon-licht door de laan.

Maar de tweede regel

‘klept al de goede menschen ten gebede’,

is heel mooi in haar stillen eenvoud.

‘Vreemd-aangedaan’ is niet helder; de dracht der vrouwkens kenden we reeds; doch wil er een gemoedsstemming mee worden uitgedrukt, dan had die niet als zoodanig vermeld dienen te zijn, doch in haar uitwerking naar buiten, plastisch. Rustig is weer

‘uit kloosterstilte in kalme lanen treden.’

Eigenlijk laten zich ‘grijs en gebogen’ (een wat algemeene en daardoor weinig-beeldende qualificatie) niet zoo bijeen voegen. In de stille als-primitieve schildering is het zeer goed-gevoeld, *alle* mannekens ‘gebogen’ te laten loopen; dit is als het ware een innig in het sentiment staande beweging, die rustig blijft door eenvormigheid. Doch in dezen vredigen stijl wordt de verdoffing

vermeden *door het zachte detail. Niet* moeten *alle* mannekens ‘grijs’ zijn; de een zij nog geel van haar, de ander hebbe een enkel vlossig wit vlokje in het naakt nekje onder de zwaar-gezakte pet.... of, de geheele aanduiding blijve weg.

‘Des Heeren bleeke bruid’ roept aanvankelijk - en verkeerdelijk - een beeld van iets wits op, iets als ‘de Dood’ ook, ‘de Slaap’, of ‘de Vrede’, en behoort nog tot de rhetoriek der ‘schimmen’.

Maar zoowel de weemoedige regel

> ‘den kloosterdood in lichtlooze, oulijke oogen’

als de laatste beiden, zoo stil-aandoenlijk, warm en goed:

> ‘leidend hun kindschheid met beproefd erbarmen,
> een vroom en heilig zusterken der Armen.’

toonen weldadiglijk, hoe Richard de Cneudt inderdaad redbaar is uit de al te gemakkelijke groote woorden, voor een eigene, bescheidene kunst van aandacht en eenvoud.

Tegenover Richard de Cneudt, als vertegenwoordiger van die Zuid-Nederlanders, die zoo Hollandsen mogelijk schrijven, hoewel zij door hun Noord-Nederlandsche broeders slechts zwak, in eenige uiterlijkheden, beïnvloed zijn, - mogen wij Willem Gijssels stellen, als een van hen, die rond-weg niet naar 't Noorden omzien, en, schrijvend de taal huns harten, hun eigen Vlaamsch, ook niet eens beproeven, zij 't slechts uiterlijk, overeenkomst te toonen met iemand of iets anders dan met de eigen Vlaamsche meesters.

Zoo wij een kleine reeks ‘sonnetten’ - die wij hem schenken - uitzonderen, dan verdeelen zich deze ‘Wandelingen’ tusschen de romantische breedsprakigheid van Emanuel Hiel en de aardige, lieve en leutige zangerigheid, waarin Gezelle zich soms voor een oogenblik wist te bevrijden van de droeve gedruktheid, die heel zijn leven beschaduwt.

Willem Gijssels' werk, schijnbaar vaak reeds zoo voldragen, is inwendig nog geheel en al onrijp. Willem Gijssels' persoonlijkheid is nog gansch ongevormd; hij kent zichzelven nog geenszins. Emanuel Hiel zingt hij toe:

‘Bewondering, het eerste der geschenken,
Is 't geen mijn plicht aan menig dichter biedt.
Aan u alleen kan ik met *liefde* denken
En dankend hart om uw onsterftlijk lied.’

De tweede reeks der ‘Wandelingen’ is dan ook, behalve tegen het einde, vol van Hiel. Wij verbeelden ons zoo, dat Hiel de gemakkelijk-begrepen ‘hooge’ dichter was van Gijssels' jeugd. Wat hij nu aan zwaars en verhevens op 't harte had, dat zong hij in den Hielschen stijl, wijdloopig en vol rhetoriek, en daardoor voortgedragen, voortdichtend zonder durend-diep bewustzijn, (zooals 't daarmee gaat), oppervlakkig en onecht. Het versje ‘Boosheid’, onbeteekenend berijmsel van iets zóó ingrijpends als een verraden liefde, prijkt als het levend bewijs dezer waarheid tegenover het aan Hiel gewijde.

De verzen-zelve van deze soort slepen, al zijn ze bijwijlen kortregelig, zwaar verder op hun wichtig-betoonde rijmwoorden, bij welke men onbezorgd mag uitrusten. Geheele zinnen, volledige bijzinnen, minstens de kapitale deelen van een' volzin, vullen loggelijk telkens één versregel dezer gedichten.

Doch reeds heeft het levendig op allerhande woordekens uit den volzin verspringend rijm en het levend rhythme hem aangegrepen van een anderen meester, die voorzeker in latere jaren Gijssels' groote meester zijn zal. Van het vriendelijk gelaat heeft hij echter de diepe ziel nog niet gevat. Nog niet anders dan diens ‘liedeken’ zingt hij Gezelle na. De zware zielstonen van den meester liggen nog te diep voor zijn jonge stem, en waar hij diep zoekt, vindt hij nu nog slechts aanklank bij Emanuel Hiel. Doch hij heeft Gezelle reeds gevonden in het lichte deuntje, het vrome wijsje.... hij zal wel zachtkens mede worden gevoerd, allengs, op de glanzende vloeden zijner muziek, tot de wijde wateren, de ruischende zee.

Droomerig in den gulden avend, zien wij Gijssels ‘voor Gezelle's borstbeeld’.... de ‘Angelus’ tinkt....

‘Bedwelmend glijdt gij in mijn leven,
Die droomen weeft tot paradijs,
Waaruit zachtmoedig tranen weenen
Goud-drupplend in het nevel-grijs.’

En hij ‘buigt de stoere kop’

‘Terwijlent sprenkelt d'avondzonne
en heure laatste tranen op.

En door den wemelgloed bewogen,
De lippen preev'len “Wees gegroet!”
En 't worden van den nacht ontsluiert
Een breeder licht in mijn gemoed.’

Zoo staat hij voor Gezelle.

Zal hij zich gansch overgeven? Zal hij geheel en al in Vlaamsche taal en wijs allereerst een volgeling van Gezelle worden? Wanneer wij, over eenige jaren, dit met zekerheid kunnen beantwoorden, eerst dan, zijn nu nog weifelende richting voorgoed vaststaand, zullen we kracht en diepgang van de gaaf des nieuwen Vlaamschen dichters, Willem Gijssels, kunnen bepalen.

Wat wij nu al kunnen, dat is: laten zien, wat Gijssels van Gezelle's geluid begrepen heeft, met hoeveel talent hij het heeft nagebootst, en zelfs hoezeer met nu en dan een eigen klank.

‘O krinklendc winklende waterding’

zong Gezelle van het ‘schrijverken’. In ‘De Vijver’ (blz. 23) komt ook Gijssels op dit waterspinnetje, en, zich Gezelle's deuntje herinnerend, begint hij op blz. 24:

‘O spieglende, wieglende bronne.’

De ‘spieglende wieglende bronne’ van zijn verzen is, gedichten lang, Gezelle's klank-beweging. Hoor deze twee strofen uit ‘Winter’:

‘Door angst beklemd
Tot in de ziel
Gebrekkig en gebroken
Staan kaal geroofd
De boomen uit
De puinen op als spoken.

Geen hulpe komt
Al houden zij
Niet op, in vieze krampen
Hun armen in
De koude lucht
Te steken en te stampen.’ (bl. 31.)

Of hoe ‘de oude wilgetronk’ in 't slootje vast-vriest:

> ‘Het water werd
> op eens verrast
> Toen takken 't nog
> Getaakten
> 't Was vruchteloos
> 't Gevang ontvlucht
> Waarin ze vast
> geraakten.
>
> Daar staat de tronk,
> Aan 't waterken
> Toch immer trouw
> gebleven,
> Standvastig bij
> Een laatsten zoen
> In 't waterken
> Versteven.’ (blz. 36.)

Het is niet alleen een luidende klanken-echo; ook het lichtste deel van Gezelle's gemoeds-bewegingen is mee overgewaaid*;* zoo bijv. het goedig- en guitig-pastoorlijke in Gezelle, het eenvoudig en droog komiek vers-eind, waarbij wij hem zien staan als bij een huisje, nog wat snedigs zeggen, het deurtje opendoen, vriendelijk knikken, en achter het zich sluitende deurtje verdwijnen. Herinnert gij u bijv. hoe het koddige ‘schoonmaak’

> ‘Gepoeft, gepaft, ge' en hoort niet el’

besluit met het grappig-wanhopige:

> ‘'k Ga ieuwers om een glaasken;
> Ten naasten weken is 't Paschen’?

Gijssel's gedichtje ‘de Vlaag’ met den zoo Gezelle'schen regel

> ‘Hoor 't ruischen en het ruischt altijd!’

besluit met een dergelijke half-dorpsche boertigheid, die, zoo eenvoudig met de poëzie zich vermengend, aan deze ik weet niet wat voor een frisschen geur van echtheid geeft:

‘Hoor 't ruischen en het zwaar getik
Der droppels op de ruiten....
't Is binnen beter, zeg ik, mensch.
Een hondenweer is 't buiten!’

Met een stiller glimlachje, als ook Gezelle ze hebben kon, eindigt ‘Avond’, waarin deze uitnemende strofe:

‘De rooker schijnt te zoeken,
Wat hij vertellen zou,
En zwijgt; en schuifelt oolijk
Een dampring in de schouw’.

Het laatste regelpaar, na dit met een paar fijne haaltjes getrokken teekeningetje, is:

‘Dan komt de vrede binnen
En doet het deurken dicht.’

Naast dien al-dadelijk klassieken ‘rooker’, is er ook reeds iets zeer eigens in ‘De Sneeuwstorm’ bijv:

‘De lucht is zwart bevolkt
Van vlokken; bij myriaden
Myriaden vallen zij
al stuivende lijk zaden
met kracht gestort.’

Wij zien den hemel wirrelig-zwart gepikkeld van jagende vlokken, en, ineens, slaan in uw kijken de forsche regels:

‘De *steenen* van de straat
De *tichels* van de daken....’

hoe goed! lezer; geen praatje over de sneeuw, geen opmerkingen van hier en daar, neen, gij zit voor het raam, en ziet.... naar boven, de lucht in, en weer neer, aan den overkant:

‘De steenen van de straat
De tichels van de daken
Zijn eerst gedekt met een
gewafeld ammelaken
Dat witter wordt.’

En van de vlokken nog, als de bui aanhoudt:

> ‘Ze buit'len neer bij benden.’

Deze verzen zijn alle te vinden in de 1° Reeks ‘Wandelingen’. De tweede, aanvankelijk onder den boven-aangeduiden invloed van Emanuel Hiel, herwint tegen het einde de frischheid der eerste reeks, en regels als:

> ‘De diepte van de wijde zee
> Slaan open om en weder,
> en witgekuifde baren gaan....’

keeren terug, met al oorspronkelijker geluid. Mag een rhetorische barbaarschheid, gelijk

> ‘Hare blikken
> Waren strikken.’

ons nog af en toe verschrikken, de kernachtige taal der eerste reeks verwint meer en meer, en beitelt krachtige beelden opnieuw.

> ‘Die oude, met zijn paterskap
> En zijnen grauwen kiel,’

vangt heel aardig en teekenachtig nog een der laatste verzen, ‘de Molen,’ aan. Wij hebben hoop voor de toekomst. Willem Gijssels is, naar de traditioneele uitdrukking luidt ‘een naam die men te onthouden heeft.’

* * *

Primavera is het eerste dat Nico van Suchtelen in boek-vorm uitgeeft. Doch zijn werk behoort niet tot die beginners-probeerselen, die voornamelijk ons slechts dienden, om er den invloed aan te meten, door de literatuur, en in 't bizonder door de literatuur van na '80, op de meer ontwikkelde klassen van ons volk uitgeoefend. Want Nico van Suchtelen, nu reeds, in dit eerstverschijnend werk, blijkt meermalen iemand met een eigen bewustzijn van de verzen, die hij schrijft, iemand met zelf-doorleefde en nu en dan zelfs bezonken gevoelens, iemand, die met overleg uit deze gevoelens - zij 't gebrekkig nog - een groot geheel weet op te zetten, en tracht dit in doordachte woorden te bewerken.

Voorshands is echter machtiger dan deze eigenschappen, samen

de elementen voor een opzichzelfstaande persoonlijkheid, de nu nog overwegende zuiver-geestelijke invloed van een, die thans een zeker deel onzer letteren tot zijn afzonderlijke school maakt: van Eeden.

Ook Nico van Suchtelen heeft voor een overgroot gedeelte zijn Primavera geschreven in die soort van ziels-dieventaal, die surrogaat is voor psychologie. Dit bekent zij zich natuurlijk niet, en noemt een compleet stel harer zegswijzen: 'hooger wijsheid.' Ook Nico van Suchtelen meent iets zeer dieps te onthullen bij het uitspreken van de woorden 'Ziel', 'Zelf', 'Huis', 'Demon' enz. Wijl nu alle personen uit het dramatisch gedicht niet anders praten dan van hun 'ziel', zal dus Nico van Suchtelen in de overtuiging verkeeren, in zijn Primavera dit wondere mensch-zijn zeer helder te hebben doorschouwd.

Alle de personen van het drama, mannen en vrouwen, spreken gedurig over hun 'ziel', daarmede blijkbaar bedoelend het hoogere, dat, soms binnen, soms buiten hun lichaam, het durende, innigste en waarste is van hun persoonlijk bestaan.

> Onzer *ziele woon* is nog te klein
> Om haar onmeetlijk God te zijn omvatten,'

verklaart Theron op bl. 30, en wij zien daaruit, dat die bovenomschreven 'ziel' zelfs nooit geheel in haar 'woon' of liever 'Huis', het lichaam, aanwezig kan zijn.

Een andere uitdrukking luidt echter 'mijn ziel is leeg', en meerdere personen uit *Primavera* maken ook daarvan gebruik. Wanneer dan deze personen niet reddeloos verloren blijken, terwijl toch het hoogere noch binnen noch buiten hun lichaam anders aanwezig is dan in den vorm eener leegte, zoo vragen wij, waar dat hoogere zich dàn ophoudt? Of is er weer een ziel buiten de ziel, een soort ziel in het kwadraat? Of vergissen die menschen zich, en willen ze slechts te kennen geven, dat hun lichaam, hun verstand geen ziel meer bemerkt, en moesten ze dus liever zeggen: mijn lichaam is leeg van mijn ziel? Immers, van lieden, die gewoon zijn, over de ziel te spreken, mag men eischen, dat ze zich bewust zijn van wat ze zeggen.

Wij zijn echter zeker, dat ze het niet altijd weten, en dat Nico van Suchtelen zelf er niet steeds in zou kunnen slagen, zijne in

dit ziels-bargoensch zich verwarrende geesteskinderen uit de moeilijkheid te helpen.

Zoo zegt op blz. 14 Klymene van Nikias:

> ‘Er woont geen God meer in hem en hij voelt
> In zich niet meer der godheid groot gebeuren;
> Hij werd een vreemde, een vreemde in dit schoon leven
> Een vreemde in zijns Zelfs eigen godd'lijk huis.’

‘Er woont geen God meer in hem’: andere zegswijze voor: ‘Zijn ziel is uit zijn lichaam.’ ‘Hij’ werd dus: zijn lichaam zonder zijn ziel. Deze onvolledigheid staat, het spreekt van zelf, vreemd in dit schoon leven, maar is ook een vreemde in zijns Zelfs godd'lijk huis. Wij moeten dit weer eerst vertalen. We meenen ‘zelf’, of ‘diepste zelf’ gelijk te mogen stellen met ‘ziel.’ Het ‘huis’ der ziel, dat wel te klein was volgens Theron, maar toch ‘godd'lijk’ schijnt, is, wij weten 't, het lichaam.

De laatste regel, herleid, wordt dus: Hij, lichaam zonder ziel geworden, *werd een vreemde in* zijn lichaam-zonder-ziel.

Het is niet eens, als 't wel met andere soorten ‘dichterlijke taal’ voorkomt, pleonastisch; het is onzin.

Inderdaad, een schrijver weet niet, in welke gevaren hij zich begeeft, zoo hij, in stede van, door fel en innig het leven uit te beelden, diens diepe en nimmer wisselijk te kennen mysteriën te doen vermoeden, - met die mysteriën-zelf als bekende grootheden omspringt en daarmee denkt het leven uit te beelden. Want al spoedig wordt dat een gescherm met termen, die de lezer, wil hij begrijpen, met een soort van algebra uiteenhouden moet, om telkens met zijn bewerkingen op onoplosbaarheden neer te komen.

> ‘Wee, wee, ik was een zwak, verlaten man
> Verborgen in het hecht en statig huis
> Van zijn uitwendig sterken, wreeden wil,’

klaagt Nikias op bl. 24.

De lezer, die niet meer hoort dan uitdrukkingen, vertaalt al automatisch voor ‘huis van den wil’: lichaam. Maar dan begrijpt hij niet... Nikias was uitwendig sterk, en tevens een zwak man..? Van Suchtelen meende het echter anders. De ziel was zwak binnen den sterk-willenden man, of, kàn de ziel niet zwak zijn, dan was

het lichaam innerlijk zwak, terwijl het zich sterk toonde. ‘Huis van den wil’ beteekent hier dan ook niet lichaam, doch ‘daden.’ De ‘daden’ waren als een schijn van kracht om den zwakken man. Het beeld is uitmuntend, op zichzelf. Doch de uitmuntendste beelden worden, in een geheel, waar alle woorden gewoonlijk een afgesproken zin hebben, onbegrijpelijk, zoodra ze eens buiten die vaststaande beteekenissen gaan.

Een andere expressie der van-Eedensche ziels-dieventaal is: God. Dit woord beteekent: het Hoogere, in het algemeen, waarvan het persoonlijk-hoogere, de ziel, een onderdeel is.

Zoo spreekt de *Griek* Nikias van ‘Gods geweldige wil’, en het laatste tegenkoor van Nikias' ziel eindigt met de woorden: ‘Gods geweldig licht.’

Zoo spreekt Griek of Grieken-ziel, die slechts ‘god*en* kent, en voor wie dus ‘God’-zonder-meer niets is, of althans een onvolledigheid, daar er met dat enkele woord niet is gezegd of Zeus dan wel Apollo bedoeld werd, - zoo wordt in een levensbeeld van Grieken gesproken over ‘God.’ En de lezer, die niet weet wat in de dieventaal dit speciale ‘God’ beteekent, komt er alweer niet uit.

En aldus met abstracte begrippen in plaats van met gevoelde beschrijving werkend, ontmoette Nico van Suchtelen ook den valstrik *δαιμ□νιον* op zijn van-Eedenschen weg. Niet dat Nico van Suchtelen het woord en het begrip niet uit zijn studie van het Grieksch zou kennen! In den zin van ‘een Godheid’, of, zooals Socrates het woord begreep, ‘waarschuwende zielsstem’, gebrúikt hij dan ook het woord ‘demon’ wel. Behalve dat de geen Grieksch verstaande Hollander, indien hij het niet toevallig bij Vosmaer of elders vond, niet deze beteekenis aan 't hem uit de eigen taal als ‘gevaarlijke’, wellicht ietwat ‘geheimzinnige duivel’ bekende ‘demon’ hecht, - gebruikt bovendien de dichter het woord niet zuiver in Griekschen zin, tot 's lezers volkomene verwarring:

> ‘Demons, demons uit mijn verborgenst zelf!
> Mijn ziel spookt in een vreemd betooverd al...
>
> Demons, demons!
>
> Heilige herinnering van een oud voorvoelen
> Zijt ge, zoo schoon!’

‘Demons’, bedoeld blijkbaar als in 't lichaam wonende of gewoond hebbende ‘godheden’, ziels-deelen dus, die ‘schoon’ zijn, vermengen zich, door het woord ‘spoken’, met demons in een derde beteekenis van ‘kwade geesten’, als een andere lezer wellicht zich weer uit ‘De Koele Meren des Doods’ herinnert. Zoo is voor wie het Grieksche *δαιμ□νιον* kent, de passage nòg verwarder dan voor wie het niet kent, en, er dus al van te voren niets van begrijpend, haar overslaat.

Een dergelijke verwarring van twee der drie beteekenissen op blz. 58. Kyane, die den gevangen Nikias wil naderen voor 't laatst, wordt door de soldaten teruggesleurd:

> ‘Wie is dit? Wie weert mij? Wee! ik wil! ik wil!...
> Demon, *mijn* demon!...

Wat wil Kyane nu zeggen? Voelt zij in de werende hand den kwaden geest belichaamd, die onzichtbaar altijd van Nikias haar afhield, doch dien zij nu eindelijk weerstaat? Of roept zij, vertwijfeld, Nikias als haar ‘ziel’, haar ‘God’ aan? Hoe 't zij, Klymene, die er bij staat, smeekt op haar beurt:

> ‘Laat los, laat los!
> Maar even... O wees goed, wees goed... demon!’ -

Klymene, die den Kyane vastgrijpenden soldaat aanspreekt, terwijl zij van Kyane's kwaden geest niet weet, en dus eenvoudig ‘demon’ als scheldwoord gebruikt; want dat zij zich tot Nikias omwenden zou, staat niet vermeld.

Schromelijke begripsverwarring weer door deze ellendige van Eedensch-heid, die een zoo breed talent als Nico van Suchtelen op 't oogenblik nog geheel en al bederft.

Want ook van de gevoels-ontleding van dit dramatisch gedicht is, doordat de schrijver te midden dezer ‘woorden’ het spoor der werkelijkheid bijster werd, even weinig terecht gekomen, als van het drama qua drama. Het meer dan vervelend gegoochel met aldoor dezelfde termen om ééne tot in het oneindige herhaalde waarheid, maakt inderdaad de aanduiding ‘dramatisch’ tot een doode letter.

Dit alles had niet zoo behoeven te zijn. U slechts eenige bladzijden diep in dit boekje binnenleidend, zal het ons gemakkelijk

vallen, u te doen zien, over welke degelijke hoedanigheden Nico van Suchtelen beschikt.

Aan het drama zelf, gaat vooraf deze proloog:

> O mijn gedachten die mijn diepste heimlijkheid
> Ontsteegt, maar schoon 'k u droeg toch niet mijn kind'ren zijt!
> Zoo gaat dan heen en brengt het luistrend volk dit lied
> En zegt dat wie het zong en was zijn oorsprong niet.
>
> Diep-grondige oceaan! waarin 't verborgen Zijn
> Zich spieglend openbaart als dezer wereld schijn,
> O wondre menschenziel, wier rustloosheid verbeeldt
> 't Geweldig levensspel dat de Al-wil zelve speelt;
>
> Hoort hoe door Willens Macht der schepslen smart en waan
> In éénen gloed van kracht en glorie ondergaan,
> En uit verloorner liefde eindeloos leege nacht
> De lente rijzen zal van 's hoogsten Levens pracht.

Schoone belijdenis in de eerste strofe, waarvan de krachtigdeemoedige laatste regel

> ‘En zegt dat wie het zong en was zijn oorsprong niet’,

het een-weinig-kinderlijke in de pose tegenover het ‘luistrend volk’ doet vergeten; gevoel - in de tweede strofe - van het mateloos en dus afmeting-loos heelal, waarin de menschenziel, in de al-ziel vervlietend, en dier essentie weer in zich opnemend, haar eindelijk bevatten en uitbeelden kan, - en dit couplet weer besloten met dat Vondeliaansche vers:

> ‘t Geweldig levens-spel dat de Al-wil zelve speelt;’

in de slotstrofe eindelijk, des drama's verklaring, die zich echter, na de lange rhythme-spanning van het tweede vers, in de beide klanklooze eindregels als een orakel sluiert. *Hoe* door Willens macht de lente van 's Hoogsten Levens pracht uit verlorener liefde eindloos leege nacht rijst, door welke gebeurtenis of zelfs maar inwendige drijfveer, die sluimerende wil wakker wordt, dat leert evenmin het gedicht zelf; en dit juist is het boeiende: hòe komt men aan dien wil, die zoo heilzaam blijkt?

Doch hoor nu verluiden het eerste moment, dat de stem van den wil als lichtende Verlossing de kreuning der in zwoele, angstige wachting gedrukte menschen-zielen tegenklinkt, - de eerste zeer fijne en nog terug-veerende botsing van noodlot en wil, helderder nu reeds dan later aantinkend het sterke vreugdegeluid op de blinde rondwaring der gevangene ziel:

KLYMENE.
Zie, hoe de zee wijd-sidderend verschiet
Bij 't neerschokken der scheemring.... 't is zoo vreemd
Dit uur.... het is of alles wacht, stil wacht,
En siddert om geheimvol, ver gebeuren
Dat komen gaat, - de zee rilt.... - het loof
Der vale olijven rilt.... zijn ze niet vreemd,
De olijven.... in dit uur?.... hun stammen staan
Roerloos gekromd in 't henendoovend licht,
Als menschen in wanhoop en reiken klagend
Wijd-uit omhoog de star-gewrongene armen....
En ritslend zuchten vaal-golvende vlagen
Over hen heen als plotselinge vrees
Om dezer uren zwaar geheimenis....
Zij wachten, wachten.... zie! en de Etna wacht,
En vloeit zijn witte wolk traag-stuwend uit
Boven de nev'len die zijn starren kruin
Drachtig omlegeren.... *Er komt onweer....*

THERON.
De lente komt, *Klymene!*.... maar in u?
Wordt het ook lente in u?.... ge spreekt zoo vreemd;
Somber, en toch weer niet.... zoo vreemd, zoo vreemd....

En intusschen, hebt ge gemerkt, hoe op de zware stemming, waardiep-in deze samenspraak met haar inwendige beschrijving gedacht is, de verzen gedragen worden en er tevens vervuld van zijn, er van sidderen, nauw merkbaar, bij die vage vraag, die droomerig herhaalt:

‘De olijven.... in dit uur?’

of even, in angstige opgalming, verschuiven uit de maat:

‘Als menschen in wanhoop en reiken klagend’?

En méér gebeurt het, dat, wanneer de dichter uit de wondere bewegingen der ziel 'n voor eenige oogenblikken poozende stemming vermag samen te trekken, hij deze weet te belichamen in het rhythme en in de woorden, die innigst zich aan die stemming voegden.

Doch hoe spoedig vergaat vaak het moment van verklaard gevoel in wijsheids troebelheden!

Het bovenaangehaald gesprek, verwonderlijk wáár in dien vreemden, als onderwaterschen glans van het onuitgesproken mysterie, wordt dadelijk, door een vraag van Klymene en Therons uitleggend antwoord, in het droog licht van de kennis, van het onwaar uitspreken des onuitsprekelijken, gebracht, - en ontwijd is de gansche stemming, en verloren.

KLYMENE.
'Waren mijn woorden somber?

THERON.
Wat zijn woorden?
Zijn niet stemming en klank der woorden ziel?
Hun klank hing zwaar als onweer-drachtige lucht....'

Zóó geweten en bezonken is, juist in z'n goede gedeelten, dit werk, dat er als een neerslag van al te bewuste wijsheid achterblijft.

Van aanleg diep en breed, niet hoog, is van Suchtelen. Een talent van wegende waarde moge hij later blijken, een genie.... nooit. Nooit een genie, over wien uit ongekende sferen de gedachten en gevoelens neer-duizelen, terwijl, als door dier magnetische tinteling getrokken, de wondere woorden dáár-zijn in onvatbare melodie!

De reien toonen het; de woorden komen er niet gevlogen als loovertjes om de zilveren berke-twijgen der lyrische bezieling, zij komen niet te klotsen als de donderend-brekende golven van Noodlots eeuwige zee, zij komen niet zuiverlijk-statig te staan als zuilen onder de heffende spitsbogen der strakke aanbidding.

Vloeiende gedichten zijn de kooren uit dit drama; of er vrouwen de zoelheden der lente in uitzingen, of priesters de felle kracht hunner adoratie, vloeiende gedichten zijn het van altijd op dezelfde wijze zacht door elkander aaiende en draaiende woorden, die nimmer weerlichten van het trillende wonder....

Grieksche hetairen in koor en tegenkoor zingen den zefier:

Zefier, zefier!
Zacht omzwevende
Veilig omvangende
Wonne verlangende
Leven gevende Zefier;

Ruischende regen
Kwam neergezegen.
In 't stil-wachtende
Diep, diep smachtende,
Liefde verlangende dal.

De klare vreugd in den dag om het verloste Syrakuse schijnt echter uitzingbaar in verzen, die weer om dezelfde rijmen van verleden- en tegenwoordig deelwoord, als slingerapen van tak op tak, naar believen, soms bijna onstuitbaar, verder-zwaaien.

Heil Syrakusa!
Helder omhulde,
Glanzen-vervulde
Goud-bestulpte stad!
Die in des middags brandend licht
Fonkelende, stralende,
Vreugde-pralende,
Oplacht met ontwaasd gezicht;
Rustende, rustende in 't blank zonneblinkende
Strand als een zuiver, argeloos kind
Dat wonne-drinkende.... enz.

T e g e n k o o r .
Heil Syrakusa!
Jeugdige, prachtige,
Vreugdige, krachtige
Smaad-ontstegene stad!
Die nu verrustigd, jammer bevrijde,
Vrede-gedachtige
Zegen-gewachtige
Ligt in blank-welvende, koestrend omspreide
Armen der zee als een jonkvrouw die zacht-
Ademend rust en brandende smacht,
Naar het begeerlijke,
Gloeiende, teerlijke;
Maar die het heerlijke
Wonder nog wetenloos wacht.

En ook de priesterkooren wentelen om dezen rijm-rekstok schokkend hun reuzenzwaai:

> Phoebos Apollon! eeuwiglijk stralende;
> Milde! die over mijn wereld spreidt,
> De gloed uwer lichtende heerlijkheid.
> Heil mijner ziel, die gouden-dalende
> Stralen bevloeien;
> Hoe voel ik ontgloeien
> Diep in mij geboren uw leedlooze kracht;
> Hoe slaat nu omhoog door mijn huiverende nacht
> Een nimmer meer falende
> Vlam van geweldige godenmacht!

Een rei van wel nobelen, rustigen, eenigszins Vondeliaanschen klank is echter:

> ‘Wie heeft dit nieuwe licht
> Voor onze ziel ontstoken?
> Wie heeft ons opgericht,
> Die lagen neergebroken
> Met klaaglijk aangezicht?

Hoe het met van Suchtelens gevoel staat, en hoe met zijn vertolkings-kracht daarvan in verzen, hebben wij nu breedelijk besproken; slechts met een enkel woord duidden wij de mislukking aan van dit ‘dramatisch’ gedicht als drama.

Men meene daarom niet, dat deze dichter geheel en al van dramatisch talent verstoken is. We hebben slechts tot het begin van het eerste bedrijf terug te gaan; dan, onze aanhalingen vervolgend, vinden wij dit dialoog-fragment:

> **THERON (*spreekt voort*).**
> ‘Zooals een bloem, die vreugdig overdag
> Het zonlicht drinkt en vreugdig 's nachts den dauw,
> Maar vraagt om 't wezen harer blijheid niet....
>
> **KLYMENE.**
> Heer zaagt ge Nikias?’

Bruusk is de ziel naar buiten uitgebroken, onbewust, en schrikt....

> **THERON.**
> ‘Ge zocht hem?

KLYMENE.
Neen,
Ik zocht hem niet....'

doch opent zich allengs:

'*.... of ja.... ja toch.... maar 'k zocht*
Hem reeds zóó lang....

Dit is niet het eenige dramatisch goede stukje. Boeiend is bijv. Therons dringende aansporing van Nikias, om Syrakuse aan te vallen, waarin deze prangend-snel naderende woordenoverrompeling:

'O, zoo ge slechts waagt en daalt
Van het Plemmyrion *des nachts*, *van-nacht*,
Nog dezen nacht!.... 't is tijd.'

Of na het eerste lente-koor Theron's vraag en Nikias' antwoord:

THERON.
'Dàt wilde ik zeggen.... is dit droef?

NIKIAS.
De dag! de dag!.... 't wordt lente, Theron, en ik begrijp

THERON.
Nikias! is dit droef?

NIKIAS.
Theron! 't is groot.'

En sterk-dramatisch ook, al is het klaarblijkelijk Shakespeare afgezien, is het verward dooreengepraat van het volk, stemmen beurtelings schamper, niet begrijpend, of weifelend op den goeden weg, dan weer overschreeuwd, te midden van het groot gebeuren met de hoofdpersonen.

Over het algemeen echter, het geheele drama door, maar vooral in het tweede en midden-bedrijf, is het schier-oneindig heen-enweer-gepraat over de ziel en den wil, de onophoudelijk-herhaalde overweging dat 'het' zoo zwaar is, gevolgd door het even vaak uitspreken der hoop, dat de lente zal komen, in gesprekken of in juist van pas komende maar altijd weer hetzelfde zeggende kooren,

afgewisseld door het even weinig spaarzaam uitgedeelde beeld van den uit nacht rijzenden dag, - is de monotone uitdrukking van de onbegrijpbaarheden der ziel door de verzuchtingen: ‘ik weet het niet,’ ‘ik bevat het niet,’ ‘ik zie het niet,’ ‘ik weet niet hoe’, ‘ik wist niet wat,’ - is, zeggen we, dit in een kring ronddraaiend geredeneer over één punt zoo hopeloos vervelend, dat het bijna niet te lezen is, en zeker niet aan te hooren zou zijn. Verklaarde het nog iets! Doch de overgang van willoosheid tot wil, dikwijls vermeld, als:

> ‘Maar heb ik eindlijk dan mijn waan gebroken,’

laat steeds in het duister, waaruit die evolutie van waan tot wil geboren wordt. De reien, welke toch niet die vermiste beweegkracht willen zijn? staan daar ter afwisseling, doch soms alleronhandigst tusschen. Waarom vieren de Grieksche hetairen, met volkomen serieuze kooren op Persephone te zingen, ‘Godslastrend Syrakuse's heiligst feest’? En waarom zingt het koor dier hetairen, dat wegging met een lofzang op den heerlijken bevruchtenden regen, bij zijn terugkomst:

> ‘*Maar* achter der nev'len golvend grauw....

in antwoord eigenlijk op Nikias' overdenkingen?

Dit drama van den zeer talent-vollen Nico van Suchtelen is geen drama, omdat het, men weet door welken invloed, niet onder een diep-reëel gebeuren de zielsbewegingen voelen laat, doch is een ondramatisch en onrëeel tractaat òver die zielsbewegingen.

* * *

Judith, het drama in drie bedrijven van de weinig talentvolle doch geroutineerde schrijfster Jeanne Reyneke van Stuwe, is een drama, en zelfs een zeer opvoerbaar drama, ofschoon zoowel uiterlijke werkelijkheid als inwendig zielsgebeuren vrijwel buiten spel blijven. Enkele oogenblikken van schoonen hartstocht staan echter eenzaam op uit dit leelijk en vaal geheel van opera-vertoon, operagang, opera-sentiment. Knap wel zit dit drama in elkaar. Het is ook, binnen weinige jaren, het... hoeveelste werk dezer schrijfster? Wij zijn den tel kwijt. Toch, *Judith* is, meenen we, eerst het derde werkje, dat zij in verzen geschreven heeft. En dan baart het wel verwondering, hoe technisch feil-loos juist die verzen zijn.

Dit baart te meer verwondering, waar men mannen met de ervaring van een twintig jaren lang in liefde gedragen dichterschap, mannen, als de krachtige, nobele Verwey en de fijne, diepe Boeken in hun nooit bevredigd pogen en tasten naar de diepste waarden van rhythme en woord, ziet struikelen soms, zich verwarren, - doch slechts om in heerlijk-wijd vinden zich los te wikkelen uit stroefte in hemelsche klaarheid! Jeanne Reyneke van Stuwe daarentegen schreef reeds in haar tweeden bundel, en ook in dit Judith, van-maat-volmaakte en volmaakt-rijmende vijfvoeters. Dat komt, omdat Jeanne Reyneke van Stuwe niet anders doet dan wat dichters als Verwey en Boeken nimmer doen: er zich afmaken. Wat willekeurige woorden van de juiste lengte gooit zij bij elkaar, zorgt dat aan de regel-einden de rijmen op elkander kletsen als de bekkens van de Turksche trom, en vult, voorzoover de maat nog niet kloppen mocht, de regels met wat herhalingen, wat ‘ik’s of wat ‘O!’s of wat ‘ogotten’ op. Zoo staat wel zeer minderwaardig de vuige volmaaktheid van een Jeanne Reyneke van Stuwe tegenover de onvolmaakte kostbaarheid des waren dichters.

Wat zijn de verzen van dit boekje, op zichzelf al, een waardeloos maak-werk! Regels als:

> ‘O! zwijg toch! zwijg toch! zwijg toch! Wreeden! Wreeden!’

of

> ‘O! spaart mij! spaart mij! zwijgt! Mijn hoofd is krank. (blz. 70)

zijn schering en inslag. Bladzijden vol zou men er bijeen kunnen zamelen.

Doch deze openlijke onmacht, iets hevigs uit te drukken anders dan schreeuwenderwijs, is niet het hatelijkst toonbeeld der leegheid van dit dichtwerk.

Pijnlijker wordt al een geforceerde rijmelarij met banaliteiten als:

> **MIRZA.**
> ‘Zwijg, Judith, zwijg! Een daad van mededoogen
> Waarmee gij gansch een volk verlost, een *volk*,
> Dat duldloos leed, - die daad is u *verééreend!*
>
> **JUDITH.**
> O! stoot niet dieper neer mij in den *kolk*,
> Waarin ik radeloos verga.... Verterend,
> Verschroeiend lijden’, enz. (bl. 52)

En nog ‘enger’ klinkt op een:

> ‘Ik kan niet, kàn niet langer..... Laat mij gaan.....

van Judith, Mirza's griezelig burger-juffrouw-antwoord:

> ‘Neen, Judith, neen! *gij kunt dit toch niet meenen!’* (bl. 50)

Maar vreeselijk is de rijm-manier, die de dichteres zeker een paar malen per bladzijde redt: alvast maar, achter een voltooiden volzin, met een rijmend werkwoord te beginnen, waarachter de rest dan wel volgt:

> ‘O Judith! Judith! Spreek zoo vreemd niet! *Beven*
> *moet ik* enz.’ (blz. 51)

of:

> ‘Want zij is heilig, heilig! Niet *beperken*
> *moet gij* uw lof’, enz. (blz. 60)

Klinkt niet als een vertaling dit onzinnig en gezocht ‘niet *beperken* moet gij uw lof”? Of dit voorbeeld:

> ‘Veracht mij... dóódt mij... doodt mij... doodt mij...
>
> **CHABZIM.**
> *Bangen*
> Doet mij uw aanschijn.
>
> **NATHANAËL.**
> Vlijm-scherp, als een mes
> Dringt ieder woord mij in de ziel...
>
> **CHARMIN.**
> *Verlangen*
> *moet ik*, dat gij zult zwijgen, vrouw!’ enz. (bl. 72 en 73).

De lezer heeft onderwijl reeds bemerkt, welk hol geraas deze rammelende verzen opblaast. Hard en vermoeiend-druk spreken alle personen uit dit drama - als onwillekeurige kenschetsing van het volk waartoe zij behooren, een even onwillekeurige verdienste wellicht! Allen spreken en gillen dezelfde gezwollen taal. Hoor Judith blageeren:

> ‘Zoo zal ik, Judith, ik, een vrouw, mijn leven
> Geloof en God ten dienste stellen! Hoort!
> Ik zal met dees mijn hand een werk verrichten,
> Waar vróuwen-wil en -vastheid toe behoort,
> Waar mánnen-kracht en mannen-moed voor zwichten!’ (bl. 15)

Op bl. 16 vervalt zij dwaselijk in den plechtigen predikantenbidtoon, die zichzelf in den derden persoon neemt:

> ‘Sterk Gij, o Heer! thans ook mijn zwakke streven!
> Help Gij Uw kind! O, wees Gij *haar* nabij
> in de ure, enz.’ (bl. 16)

Als Judith, na Holofernes te hebben vermoord, wanhopig naar buiten komt, is zij welbespraakt op deze wijze:

> **JUDITH (wanhopig).**
> ‘*Zijn eigen zwaard*
> *Bracht slapend hem ter dood!...* O, sterven! stérven!’ (bl. 50)

En de vreeselijke ergheid van al deze dingen weet Jeanne Reyneke van Stuwe maar niet beter uit te duiden dan met beelden zonder tal van dolken en messen; Nathanaël's vlijm-scherp mes was niet 't eenige. 't Is dezelfde Nathanaël die Judith toevoegt:

> ‘Laat niet, venijnig, met de scherpte eens *dolks*
> Noodloos berouw uw zuivre ziel door*knagen*’. (bl. 65)

Judith neemt van dezen raad geen notitie. Op bl. 73 ondergaat zij nog:

> ‘'t schrijnend-scherpe kerven
> van 's wanhoops pijnen’

en op bl. 75 wordt nog steeds haar ziel ‘doorknaagd’ en ‘schrijnde’ (op bl. 76) ‘de vlijm der zónde door (haar) heen.’

Al dit hopeloos opgewerk met branderig-heete, grove, leelijke woorden tegen een onderwerp dat verre boven der dichteres macht ligt (als zoodanig slechts een beetje zielig), wordt echter onverdragelijk, zoo die plompe machteloosheid nog precieus wil schijnen bovendien. Dit nutteloos streven openbaart zich reeds op de eerste blz., waar Judith raar doet tegen Mirza op de volgende manier:

> ‘Zoo 'k biddend kniel,
> En klagend uitkerm, wat mij pijnt tot in de
> *Teêr-fijnste vezelen mijns Zijns* (!!!)

Verder-op wil de dichteres ook wel eens gebruik maken van een soort woord-koppelingen, met welker nauwkeurig-overwogen kunstmatigheid Willem Kloos in zijn proza der laatste jaren het wonder-treffende woord van vroeger verving. Zoo zegt Holofernes tegen Judith:

‘En uwe woorden
Zijn even *wijs-uitstekend*, enz.’ (blz. 31)

of Nathanaël

‘Maar *zuiver-zeker* kan 'k nog niets ontwaren.’

Onderwijl bevestigen deze verfijnings-pogingen nog maar weer den indruk van felle onechtheid, dien Jeanne Reyneke's verzen maken, een indruk, welke niet zelden dezen vorm aanneemt, dat men, in een draak, een actrice als Julia van Lier-Cuypers meent te hooren. De rollende oogen rollen uit de rollende verzen te voorschijn; een brauwend ‘bruut’ brult uit den rauwen klank. Deze zich fel opdringende geschiktheid voor zeker tooneel is gewis een zeer betrekkelijke lof. Zooals het een hoofdschudden zijn zal, 't welk hooge vereering juist inhoudt, wanneer wij straks van Verwey's vol-schoone ‘Jacoba van Beijeren’ zullen moeten verklaren, niet te weten, wie dat zuivere, dat krachtige, blank en schoon zou moeten klinken doen.

Inderdaad, Judith is zeer opvoerbaar; en niet alleen om zijn luidruchtige verzen. Het is zeer knap in elkaar gezet. Heel wat beter dan het vorige, door ons besproken, werk van deze schrijfster: ‘De Loop der Dingen.’ ‘De Loop der Dingen’, hoewel in den grond oneindig frisscher dan Judith, werd soms wee van lauwe en zoete overmaat. Judith is van vorm saamgedrongen genoeg, en zeer wel verdeeld. Het zou dadelijk ‘pakken’ en niet licht vervelen. Het tweede bedrijf, dat in twee korte tableau's gansch het gebeuren in Holofernes' kamp vat tusschen begin- en eind-bedrijf, te Bethulia spelend, getuigt werkelijk van merkwaardig-verkrachtigde compositie-gaaf. Maar wat er nog heerlijk-echts was in de kern van ‘De Loop der dingen’, dat gaat hier in het uiterlijk opera-vertoon gansch te loor. Ach, Jeanne Reyneke van Stuwe heeft te veel opera's gezien! Hoe kan zij dus voor 't tooneel iets echts schrijven? Aanhoudend ziet men het conventioneel gebeuren van uit een ‘Aïda’, een ‘Samson en Dalila’, een ‘Herodiade’, en dezelfde onmogelijkheden, die men dáár bij al dat geweld nauwlijks opmerkt, krijgt men ook hier te slikken.

Nog geen minuut nadat Holofernes heeft bevolen

‘Richt mij een feestmaal aan’

dit: ‘(kamerlingen treden binnen en.... richten een feestmaal

aan; alle lampen worden ontstoken; muzikanten komen op, en spelen; Holofernes' lijfwacht nadert; Holofernes zit op een rustbank)'.

Of voor het eerst ziet Judith Holofernes aankomen; nog zegt zij hard:

'O mijn haat!
O mijn geloof! Herdenking onzer rampen
Geef thans mij kracht!'

Mirza, als hij naderbij komt, vervolgt:

'Ik zie hem! Zijn gewaad
Is enkel goud en purper! Zilv'ren lampen
Worden hem vóórgedragen...'

Ook Judith, opkijkend, ziet hem thans, echter slechts één oogenblik, om dadelijk het hoofd weer af te wenden, met deze woorden van een overgang zóo wonderbaarlijk-plotseling als slechts in een opera mogelijk is:

'O wel zeer
Verzwaart Gij mij mijn taak! Waarom juist deze,
Zoo vol van Majesteit!... o, Heer, mijn Heer!
Gij wilt en ik gehoorzaam.... maar vol vreeze....
Waarom juist moet ik dezen edele..... Ach!
Zie, hoe hij aanschrijdt.... 't hoog gelaat geheven,
Als trotsche Vorsten doen.... zoo mild die lach,
Die 't krachtige van den mond verzacht.... O, leven,
O, prachtig leven, dat uit de oogen flitst,
Met bliksmend licht.... ik kàn 't niet, kán 't niet treffen,
Zoodat, als bloem, in wildheid afgeritst,
Van sterken stengel, na het fierst zich heffen,
't Verwelkt daar neer-ligt.... o, ik kàn niet.... toch,
Ik moèt, ik moèt.... o, help mij, help mij. Heere....
Laat mij in vrede weder heen-gaan.... nog
Is 't niet te laat, - mijn Heer, o, doe mij keeren
Op dezen wreeden weg.... wèl vergt gij veel.

Holofernes doet niet voor Judith onder. Het eerste wat hij tot haar zegt is reeds een formeele liefdes-verklaring, en, als 't behoort, in tegenwoordigheid van de heimelijk apartjes hebbende figuranten, kamerlingen en lijfwachten:

O, vrouw! o, vrouw, zoo sterk, en toch zoo zacht.
Zoo schoon van aangezicht, zoo slank van lijve!
..... Nog nooit bekoorde

Een vrouw mij zooals gij, - gij zijt volmaakt!
Geen vrouw, die ooit mij gansch ontvlammen konde....
Maar door ùw aanschijn is mijn hart ontwaakt....
Heb ik u eindlijk.... eindlijk dan gevonden!....

Zelfs in dit grof drama verloochent zich echter niet geheel de hartstochtelijke vrouw, die Jeanne Reyneke van Stuwe is. Vol schoonen wellust waarlijk is deze monoloog van Holofernes:

O Judith, vlij u zacht
Hier in mijn smachtende armen, dat de bloesem
Van uwen mond rijpe tot volle pracht
Door 't zon-warm zoenen... O, laat mij uw boezem
Dicht voelen op mijn borst, die hijgt, o, laat
Mijn lippen kussen u, uw donzen wangen,
Uw wondere oogen, heel uw schoon gelaat!...
O, vrouw, wekt mijn hartstochtelijk verlangen
Bij u dan geen gevoel, geen wederlust?...
Ge ontwijkt mij, wijst mij af, gij wilt niet komen
In mijne tent, gij bloost, gij schijnt ontrust,
Wanneer ik nadertreed... uw oogen schromen
Mij aan te zien... hebt gij mij lief?... Waarom
Beveel ik mijnen wachten niet, te voeren
U voor mij met geweld, en laat ik, dom,
Mij 't hoogst genot ontgaan?... O, te beroeren
Uw lippen met mijn mond... o toomeloos
De heete drift, die in mij ziedt, te stillen...
Neen, neen, o, vrouw, zoo schoon, zoo zacht, zoo broos,
Ik kan, ik kan, ik wil bij niet willen...

* * *

Hoog uit de lage, kleine warreling van wankele poorters-woningen, en de nederige slinger-wegels tusschen 't kreupel struik-gewas - de blanke burcht, en 't wilde woud der schoonheid...

Boven de kleine strevingen in hun verwarden stroom, blind haast alle, een enkele opwillend tot held'rer licht, een andere weer vallend en voortgesleurd in duister, - de klaardere of zwakkere schijnsels der afzonderlijke schoonheden.

Zoo ontstijgen het vaag en onbeduidend wereldje onzer letteren twee dichters, aan wie een enkele smet, kenmerk hunner omgeving, kleven moge, doch die daaruit opstaan, fijn-zilvrig als een treurwilg d'een, d'ander klaar-krachtig als een eik, Boeken en Verwey.

Boeken, de dichter, sterk en fijn! Tè fijn, te blank-en-blozend fijn, te tintelend het oog... zoo is zijn sterkte bros...

Een hemel-tocht!

> Nu komt de toekomst als een stormwind aan, -
> Een lichte bries, verlucht'gend ons de haren,
> En waarvan de aadmen ons de leên aanvaren,
> Een laafnis en een troost in 't opwaart-gaan.
>
> Wijl we op den strijdkar als gegrondvest staan
> En naar het wijken van de wereld staren,
> En hoe de wolken neevlend ons omwaren,
> Wij stadig stijgend op onzienbre baan.
>
> En schijnt gij nu bijwijlen nog te zwijmen,
> Toch voel ik vaster staag u tegen mij
> De lieve leden drukken, zij aan zij.
>
> Dan, daar wij saam ontwaken in landouwen
> Van nu nauw droombre schoonheid, zend dan gij me 'n
> Glimlachjen toe, wegsmeltend in 't aanschouwen.

Het is volmaakt. Een huiv'rend-gespannen rhythme steigert op, doorluchtig, met jubelenden wil! Maar het is tenger, het duizelt; de klank, hel, niet krachtig-vol, kwijnt bij wijlen, en er verschiet iets in de kleur, wijl even als oogen luiken... tot aan het eind... glimt op dat vaag glimlachjen, als van wie stijgens-moe en buiten adem is... doch, er *is*.

Dit is de fijnste op-strekking van dezen tering-fijnen dichter. Te machtig is de hol-doorwaaide November-nacht:

> Machten der natuur en zuivre luchten, -
> Zee-wind, die u over vlakten spoedt
> Van 't bewogen water, gouden gloed
> Sparklend op dien dagvloer, en geduchte
>
> Nacht-stem nader-razend, - en gij, zuchten,
> Hangend zacht in 't pijnwoud in de goed-
> doende erinnering aan 's zomers zoet,
> Wachtend weer de wek-stem tot genuchten;
>
> Zij mijn woord een wekstem tot u alle,
> Komt verzâemt u boven donkre stad,
> Doet uw teerste krachten binnen-sluipen,
>
> Doet uw liefste dauwen neder-druipen
> Hoopvol, vol erin'ring op wie, nacht-omvat,
> Neêrligt, speelnoot-zieltjen van u allen.

Den ver-willenden, maar zwakken, den teederen van zoo diepwelig-prinselijken aard, loeit de storm-nacht tegen. Hij hijgt, hij wordt overweldigd, doch niet wijkt hij... Niet als natuurlijkgelijke echter staat hij den machtige tegen; tot een kleine comedie, tot een precieuse ‘houding’, lachenderwijs, is hij gedwongen. Maar niet ook gaan de woorden nu klaarlijk op; zij wringen zich en komen langs omwegen nader, on-sterk en verward.

De Grieksche grootheid ook, als een beeld van marmer en ivoor en goud, zat, reusachtig, star, en reikte onbereikbaar voor hem op, tegen de zware zoldering, die scheen te hellen, te dalen over hem; en in de walming der geur-offers, beneveld, prevelde hij, de dienaar, de aanbidder, prevelde hij, machteloos, verdwaasd, en kon het niet bevatten...

Wie, te zwak, naar het groote grijpt - wil hij niet grof zijn, als wie Judith schreef, om *schijn* van kracht te toonen - die moet wel, of met een precieuse voorzichtigheid er tegen aàn en òp, (doch dit, wijl slinksch, is reeds on-groot) of, zich vertillend, zwikken en vallen, zelfs niet een hoè zwakken schijn bereikende.

Het eerste gebeurt Boeken wel in zijn verzen, het tweede breekt zijn dramatisch dichtsel.

Het treurig boekje ‘Helena’, nietige worsteling van den krachteloozen met het onbereikbaar Beeld, boekje vol van 't krom-sprakig gestamel der onmacht, te treuriger, daar 't zoo góed gedacht wordt, opgedragen aan een groot verzenzegger, en angstvallig gewaarborgd tegen de onrechtmatige opvoering, die 't nimmer te beurt vallen zal, - het dof omslagje van deez' bleeke, dood-geboren dramatweeling... leggen wij het ter zijde.

Beters bergt het dertigtal blanke zijdjes ‘Aan mijn vrouw’. Uit dit weinigje, met hoeveel moeite dan ook, is te puren van Boeken de volle diepte en heerlijkheid...

Boeken is Kloos' kind. In Boeken is verteederd nog en innigverdiept dat heerlijk-fluweelig en kweelend gevoel, dat in de klassiekheid der verzen uit Kloos' onsterfelijken eersten bundel, neervloeien liet, neerdruppelde, dat weeke, dat rillende, dat ze zoo schoon uit het hart dezer eigen tijden doet opweenen.

Er is wel nu en dan uiterlijke overeenkomst ook;

> ‘In 't midden zit gij met dat donker hart
> Vol licht en liefde en met die vragende oogen
> Of ze eindlijk op geluk nu hopen mogen...’

het is, volledig, als een terzine van Kloos uit zijn grooten tijd. Doch zelfs van den koeleren vorm van 's meesters latere jaren bleef wel Boeken iets bij nu en dan... Heel 't sonnet XV:

> ‘Wanneer een naar gedachtjen u omkringt...’

met dien nauwkeurig Adoratie-gelijken overgang van kwatrijnen tot terzinen:

> ‘Vleugelen-paar, waarop gij anders gingt
>
> U met uw blijden minnaar hoog verheffen’

bewijst het, evenals ‘Bede’ op blz. 21, waarin tot driemaal toe de echt-Klosiaansche wederopvatting van een woord, als overgang, diens verklarende bezinging in-leidt:

> ‘Vrede, daal op zachte wiek en schacht
> Uit het diep van die onzichtbre rijken,
> Die ver boven dag en aardschen nacht
> Tot de kern van alle wezen reiken.
>
> *Tot die kern* die in ons binnenst *wacht*,
> *Wacht* op 's brozen lichaams veeg bezwijken
> 't Eind, waarheen, gestadig op de wacht,
> Toch ons diepste zinnen *hoopvol* kijken,
>
> *Hoopvol*, dat....

Meer dan die uiterlijke overeenkomst, die Boeken als den onzelfstandigen volger zou aanwijzen, moeten wij echter hooren naar de innerlijke overeenkomst, waarin Boeken wel niet op zijn beurt de bron is, doch blijkt de diepere door-taster dier melodieuse regionen.

Het is niet in het koel-schoone van ‘Goden en Menschen’, weergekomen in dit boekje met deez' Apollo bij-voorbeeld:

> ‘Apollo wien ik riep toen in het licht
> Van gouden jeugd de wereld voor mij lag
> Toen bij elk rijzen van den nieuwen dag
> Uw lokken-goud omlichtte mij 't gezicht.’

Nòg is het 't niet, wanneer de verteedering voor eene vrouw in die ruime zangen de waaiing tot zoelte versmelt, als in dit schoone beeld:

> ‘En komt dan al mijn denken niet tot u
> Weerom? Gelijk aan 't zalig nest onttogen
> Wel de aadlaar eenzaam heenstreeft door den hoogen,
> Dan valt terug in 't hangend broed-nest luw...’

En ook niet, wanneer die daaglijksche liefheid innigs doet fluisteren als

‘Sinds ik 't nu weet en jou
Heb mogen nemen tot dit leven mijn,
En sinds dit leven meer en meer wordt dijn.’

of

‘Uw jonkvrouwlijk, moederlijk gezicht
't Moedertje mijn, bij wie ik 't al ontvlucht.’

Doch waar die innigheid in àl-stillere bloeiing te huiveren begint, nu even opkweelt, dan streelende het lief om-vlijt, even weenend, even lachend, tot de diepste hallen der ziel zacht te weerluiden aangaan, en weg- en aanwuivende kooren op-krinken en verzinken in die oneindige zee van teederheid, - daar nadert en komt opzij en streeft voorbij Boeken den Kloos van 't koesterend-wiegende:

‘Gelaat, lief als lente, dat met veel spelen.’

Luister:

‘Wat zag ik, daar ik de oogen sloot te nacht,
Dieper dan nacht en hel in 't donker flonkeren?
Dof werd het donker rond me en 'k zag uw donkere
Oog-paar, met ietwat geel licht rondend zacht

Daarom, en wat daar altijd in smeult: macht
Van Min, die oplaait soms tot hel licht! 'k Zonk erin
Als in gewelven, gansch een stad; en klonk erin
Niet echo-klank van klokken-zank en klacht, -

Een klokkenklacht om al wat gaat voorbij?

of maar de saamvloeiing van enkele woorden, wonder-bloem, wier bladen zoo welig-inglijen tot het vochte zilverige honing-hart, woorden van sidderende weelderigheid:

‘Uw lieve aanwezigheid, *zoo wild*, *zoo teer!*

In enkele accenten van deze melodie-diepte komen de Kloos van vroeger en Boeken samen. Doch waar geene vanuit dit wonder weer tot breeder beweging ging, en met zwaarder golfslag, heviger weening, wijder klacht opzong, trad deze, Boeken, in het heldere buiten en koelde aan de natuur zijn nog-trillende stem.

Dan werd hij meer als Perk dan als Kloos, en deed zoekt en zuiverlijk klinken:

‘O luchten-*goud*, o groen van 't *woud*, o verwen,
Die, in een laatste opglooriing over de aard,
Van al het schoonst des zomers, lang gegaard,
Een tooi hem tooverdet, tot zacht versterven.’

Hoe heerlijk, met z'n zacht inwendig rijm, zet in die eerste regel; hoe heerlijk ook zwelt de klank uit en vloeit weer neer, tinkt trillend voor 't laatst als een gouden klokje aan in de t-alliteratie van den vierden regel, en drijft dan heen....

En ook dit beeld, van boomen aan een sloot,

‘Staand op kalme wacht van dijken
Neerslaand hun beeld, omfloersd of helder strak.’

had Kloos, die nimmer de natuur kende, nooit kunnen schrijven.

En deze, zijn krachtig-plastische gaaf, is hij zich wel bewust. Kundig, gevoelig artist, heeft hij een nervige, doorwerkte taalgravure gemaakt bij Albrecht Dürer's ‘Melancholia’; een zwaar en machtig schilderij - het krachtigste wat wij met het sonnet Xerxes van Boeken kennen - bij Toorop's Moeder-aarde.

Voor Breitner, als broer voor broer in sterk impressionisme, schreef hij

Sneeuw.

Viel 't witte manna van den hemel nu?
Wij volken liepen over de aard verlaten
Van wittigheid en licht - en op de straten,
Daar ligt het, menschen, grijpt het, grijpt het nu,

Daar 't ligt, een spel van licht en bruin schaduw,
Bruin, rood, geel licht, uitslaand uit de licht-gaten
Der winkelen langs schoudren, rood gelaat en
Forsch-knuistige groep in spel-roep, luid en ruw.

En langs de grachten welft zich breede laan,
Van sneeuw-wit woud en witte onschuldigheid,
En sluimert wit op-lichtend in den nacht.

En weet niet dat het, ach! den dag verwacht,
Den dag, die, komend in zijn onbescheid,
Of hel of vaal al 't witte doet vergaan.

Vooral het tweede couplet grijpt diep uit de volheid onzer taal wat het krachtig beeld bootst. De terzinen zijn iets dunner van toon, maar zuiver. Doch dit zijn de schaarsche uitingen van één

kant dezer figuur, die niet meer staan in de lichte doch zooveel teêrdere kern van zijn dichterschap, zijn ijl-zingende ziel.

Uit een klein aantal bladzijden, die de duistere gewrochten der boven zijn macht reikende dramatische pogingen, noch het vele dat in het bundeltje zelf nog onvolkomen is, overschaduwen kunnen, rijst Boeken voor ons oog als een onzer waarachtigste dichters, Boeken, de teedere, de slanke, bovenal.

* * *

Albert Verwey, de rustigste, de gespierdste van dat geniaal, maar zoekend en wankel geslacht der tachtigers, niet de geniaalste onder hen, doch die gestadigst en geduldigst de vruchtbare aarde van zijn klaar verstand bewerkte onder den open hemel zijner klare ziel, liefdevolst overschouwende zijn land en levende bij zijn volk onder de wijd-drijvende luchten aan Noordwijks zee, - Albert Verwey, de arbeidzame dichter, die, werk na werk volbouwende, in ieder nieuw geheel een schooner stichtte, richtte op, in zijn *Jacoba van Beieren*, zijner kunst volmaaktst monument.

De diepe welige gloeiing, die kweelt in Kloos' en Boeken's schoonste melodieën, als een verborgen nachtegaal, een oogenblik, in zoete opstuwing, maar weer kwijnt en sterft, die jubelt nimmer in zijn sterke stem. Maar die is klaar, en vast, en rijk, en edel; klaarst-aangehouden, rijkst en nobelst in zijn vrouw Jacoba.

Was zijne taal, als die van zijn tijdperk, niet altijd even natuurlijk, leek zij vaak, in angst voor 't alledaagsche, te zeer in 't nimmer-zoo-gezegde gezocht, - nu, terwijl zij, door den Nieuwen Tuin en het Brandende Braambosch heen, zich reeds veel had verpuurd, komt in dit laatste boek haar ietwat stijve, kostbare zeldzaamheid te staan als beeld van dat statige ridderleven, dat hoofsch en helder zich bewoog in 't glans-schampend gebaar der geharnaste edelen, en 't glim-gekreuk der adellijke vrouwen in kostelijke stof.

> Stel de juweelen hier - Die steenen zijn
> Koel, klaar en hard, kleurig als vloeibaar vuur
> Of brandend water: elk een kern van licht.
> Leg ze in het donker en hun gloed verdoft,
> Wordt diep en sterk, maar blijft. Houd ze in den dag
> En 't rood, groen, blauw, vonkt, fonkelt: o wat klaarte
> De diamant geeft die zelf zonlicht zich
> Aan 't licht ontsteekt.

Zoo spreekt Jacoba. In rijk symbool zegt de edelvrouw de eenvoudige waarheid van haar diepste leven, tot voorspel.

> Zong 't een meistreel of zei
> Meester Martyn het wat in eedle steenen
> Verborgen kracht schuilt: medicijn voor hart
> Of lever, gal of miltstreek, jicht of buil:
> *Al 't troebele en wat aan kwade dampen 't lijf*
> *Verpest*, *slorpen die steenen en geen walm*
> *Beslaat hun klaarheid*, - maar geheimnisvoller
> Werking en invloed op die hoogre sfeeren.
> Van liefde en hartstocht, lot en leven, droom
> En dood.....

'n Bloem van robijnen blaad'ren om diamanten hart neemt ze op, en zegt:

> Is 't niet een zeldzaam schoon juweel? Die blaadren -
> 't Zijn driemaal zeven - wis was 't een groot kunstnaar
> Die ze zoo sierlijk sneed, zoo zuiver sleep.
> *Zie hoe 't groen licht door 't venster broeit in 't rood.*
> Nu hou 'k haar hooger; kijk de stofbalk wemelt,
> Stijgen en dalen doen de lustige stralen.
> Meeldrâen van licht mijn diamant ontfonkelen
> Goudstof ompoedert gloênder rood, - *o bloem*,
> *Bloei in mijn haar*, *pronk op mijzelf o lieveling*,
> *Kom hier*, *zelf sta 'k in 't goud en draag u*, *flonkren*
> *Wij samen*, *o mijn schoonheid*, *o mijn leven.*

En zoo zich tooiende met het juweel der liefde, dat van haar blank voorhoofd de machts-frons versmelte, en dat haar geleide, bevrijd, tot het schoone leven, - wijdt zij zichzelve tot het heerlijk gebeuren harer laatste levensjaren.

Het spel begint.

En in tafreelen, welgemeten, (sommige langer, doch langer dan noodig is nooit, andere zeer kort, doch niet zóó kort of de volle waarde van elke episode is er kalm en met de sierlijkheid, als ridderen past, in uitgezeid,) speelt de historie zich nu af: hoe waarlijk-ridderlijk verstand hèn tot elkander bracht, die, hoofden der vijandige partijen, Jacoba van de Hoeken, Frank van Borselen van de Kabeljauwen, door hun huwlijk ze verzoenden, en alle landzaat vereenden tegen den vreemde; maar hoe diezelfde liefde bron werd van

machts-verlies, toen van Jacoba's machts-behoud Borselens dood de prijs zou worden, en zij baar macht aan Filips liet voor Borselens liefde en leven.

> Macht verblindt,
> Geboeide ontbindt,
> Liefde verwint,

de orakelspreuk der Zigeunervrouw van 't Tholensch feest, die, aan het eind der vierde acte, voor het slot Rupelmonde op de Schelde, Jacoba liever zelve zich had moeten herinneren, dan dat met zoo botte truc, een briefje, juist van pas op dat beslissend oogenblik, het deed, - die is, gelijk Jacoba haar plotseling dan zoo schoon begrijpt, de ziel van dit klaar en troostrijk spel.

> Borslen, geboeid, ontbindt mij van mijn Macht,
> Liefde verwint, en maakt dien 'k liefheb vrij.

Zoo het blanke, zuivere slot, waar ‘rein en stil en heel bereid’ Jacoba sterft, zoet en weldadig ontroert, - sterk doet aan de zachte kracht, waarmee klare duidingen den gang der eerste bedrijven heenstuwen tot die liefde, welke eerst vereende wat streed, daarna, die taak volbracht, de minnenden zelf tot zuiverder leven afscheidde.

Die duidingen toonen, als lichtende bakens, hoe door de wijde zee van 't verhaal de diepe strooming gaat.

Die duidingen, verbonden d' een met de ander als met diafane overbruggingen, zijn voor de uiterlijke handeling, als de lichte fijne steunbogen, die met hun ijle pracht stutten de muren eener kathedraal.

In het eerste bedrijf, naar buiten ziend, peinst Jacoba over 't bosch, hoe schoon dat zal zijn, en zij denkt

> Aan den bebiesden vijver waar in 't ruig
> Een reiger staat, vastklauwig, sterk van vleugels....

Zij onderbreekt zich: gezanten komen van haar moeder Margaretha, wier brief haar tot vorstelijker houding aanspoort.

Het tweede tooneel, in 't Haagsche Bosch, brengt ons dit klein geval:

> (Jagers en knechten loopen aan van de
> boschpaden en roepen:
> Zie de valk, de valk

JACOBA.
Wat meent men?

DE BIE.
Zie ginds; een valk vecht met een reiger: beide
Drijven hierheen.

JACOBA.
Den reiger ken ik. Van morgen
Dacht ik hem zelf te jagen. Zie wat vlerk,
Wat pooten! Au, dat was een fiere stoot.
Vergeefs! Stijg weer, mijn held! Stoot raak! Helaas,
Helaas, Hij draait, zinkt, wentelt, - o daar valt hij -
Kom hier mijn Prins, mijn Koningsvogel, deerlijk
Wondde u het waterdier. Reik hier de Bie,
Wat bloedge borstwond, dorperlijke dood.

De reiger, dien zij zelve te jagen dacht, verwon. Een valk stierf als een dorper, dien niet het ridderharnas schut.

Wien hoort hij?

DE BIE.
Men zegt: een lievlingsvalk van Heer van Borselen.

JACOBA.
Beklaag hem uit mijn naam, zeg: 't doet mij leed
Dat hem zoo wreed een schoone vogel stierf.

De macht van Borselen zou door Filips' macht worden gedood, maar dit zou door Jacoba's liefde hem weer vergolden worden.

Als de Bie aan Heer van Borselen, tegenstander dan nog, der gravinne beklag brengt, is deze het, die de gouden ketenen geeft, om Margareta's gezanten te beschenken: de schatkist der landvrouw was ledig.

En nu komt zoo, in heerlijk accoord, dank en weerdank samen, als Borselen Jacoba bezoekt:

JACOBA.
Die uur is schoon die als een zilvren schaal
De gulden munt van onze dankbaarheid
Vangt en doet klinken; 'k hoop dat u, mijn Heer,
Mijn munt van dank zuiver luidt als uw goud.

BORSELE.
Voor meer dan goud, voor 't vriendlijk woord breng ik
Eerbiedge hulde, en de uur zij als een bloem,
Die door den adem van mijn dankbaarheid
Met zoetren wierook al de lucht doorgeur.

Mijn doode vogel bracht me uw levend woord
En wat doods droefheid was werd levens vreugd,
En 'k prees 't verlies, gebaat door grootre winst.

Doch, ten leste, op 't schuttersfeest van Tholen, had Jacoba zelve Borselens vogel te schieten: de houten papagaai uit zijnen spil. Aan Borselen vraagt ze

Kroon mij Borselen
Ik schoot uw vogel en verdiende uw kroon.

Doch het is geen kroon van goud, een kroon van veldbloemen is het, door kinderen aangebracht, die hij haar drukt op het hoofd. Dan is de band gelegd. Borselens feestzaal vinden wij versierd met om en om twee wilgetakken en de letter D. Borselen legt haar uit:

Mijn hart is als dees kamer: één gevoel
Groent aan zijn wand, dat zonder zeggen zegt:
Dijn willigen Dienaar - anders niet - tot u...

En 't huwlijk volgt, dat in hen beiden Hoeksch en Kabeljauwsch verzoent, doch dat, niet door den hertog toegestaan, hen los zou maken van de macht, tot liefde alleen.

Gelijk de arcs-boutants eener kathedraal, bij den omgang van het koor, dooreen schijnen te buigen hun slanke bogen, zoo staan harmonisch verschillende duiding-reeksen door elkander heen.

De boog van het juweel, het juweel, waaraan, - droeg zij niet de robijnen bloem der liefde in het haar? - de gezanten Jacoba gelijken:

JACOBA.
Zaagt ge de streek en 't Hof? Geviel 't u wel?

GEZANT.
't Is een schoon oord en een klein wonder, waardig
Een schrijn voor 't schoon en vorstelijk juweel
Dat daarin vonkt, en flonkrend met de zon
Alleen wedijvert.

Nog andere bogen, fijn-kruivig aan het luchtblauw, kruisen elkaar.

Reeds in het tweede bedrijf ook, vóór Borselens komst, zijn als een voorspel bij de spreuk der Zigeunervrouw, (in het derde uitgesproken, in het vierde bedrijf zijn oplossing vindend,) de liedjes

van Beerte, de hofjuffer, die zingt van de bittere macht eerst, de zee waar het lam zich aan laven wou:

> Het daalt, het holt, het snelt in 't nat.
> Ai mij, wat bittere poel.
> Wier wond schrijnt en wie dorst, is 't bad
> Pijnlijk en bijtend koel.

daarna van de liefde, hooger dan aanzien:

> Mijn lief heeft geen tafel,
> Geen bed en geen bank
> Zijn kap hangt in rafel,
> Zijn baard is te lank;
> Zijn mantel vuilgrauwe
> Toont menigen lap,
> Tasch draagt hij en krauwe
> En bedelnap.
> Maar als 'k aan hem denk is 't niet anders, en meer
> Dan mijn lief dien ik zie, dan mijn lief dien 'k begeer.

De boog van Montfoort. Montfoort is de ridder, aan wien Jacoba goud vroeg ter begiftiging der gezanten. Hij gaf het niet:

> Daar broeit meer dan zij weet,

had hij gezegd. Hij gaf geen goud

> voor jacht en hofstoet,
> Juweel en feestmaal van een vrouw
> Wier doen 't belang van 't land niet raakt.

Maar wanneer de gezanten vertrekken en Jacoba hun Borselens gouden ketenen omhangt, dan is 't Montfoort weer, ontsteld, die uitbrengt:

> Daar broeit meer dan *ik* weet

Is eindelijk, aan het slot van het derde bedrijf, de bruiloftsstoet heengetrokken, dan, uit een gordijnplooi, komt wederom te voorschijn Montfoort... nu weet hìj. Hìj zal het geheim aan Filips verraden.

Zoo heeft Montfoort, door drie bedrijven heen, van de daarin tot stand gekomene Liefde, het conflict met de Macht voorbereid, dat de vierde acte vult.

Dat vierde bedrijf, 't welk sommigen kinderwerk zal schijnen, is een meesterstuk op zich zelf. Een reeks van vijf schilderijen is

het, die één oogenblik voor ons leven zouden; de personen zeggen een enkel woord, het karakteristieke, het noodzakelijke, *doch als in 't voorbij gaan* van gesprekken in gesprekken; het is, als leefde zulk een tafereel lang vóór het zich aan ons opent, - wij mogen een oogwenk het aanschouwen, en hooren wat er wordt gezegd, dan schuift het gordijn er weer voor neer; doch wij weten: het leeft door. En het is wonderlijk knap, hoe op die wijze, in zóó kort bestek, een gansche ingewikkelde geschiedenis feilloos-duidelijk voor ons staat: Montfoorts verklappen van Jacoba's huwelijk aan hertog Filips, diens reis naar den Haag, waar hij heimelijk zijn nicht verwijt, dat er een aanslag op zijn leven gepleegd is (inderdaad door haar moeder aangestookt), het gevangen nemen van van Borselen, en dan het vloten verzamelen en inderhaast elkander nareizen en vooruitkomen, van voogd en gravin. Eindelijk het heerlijk vijfde tooneel, waarin Jacoba staande op de voorplecht van haar oorlogsgaljoen, de Schelde opvaart tot voor Rupelmonde, waar Borselen gevangen zit....

> ‘De ruit van Beieren blauwt in 't zilvren veld
> En wappert op de Schelde,....
> Verkwikkend waait de bleeke en zilvren herfst
> Nu om mijn slapen, Rupelmonde is daar -
> Van Borselen wacht me, en ik - verlang slechts hem.’

Zelf verschijnt de hertog op den wal, en zegt:

> ‘Wellieve nichte: 'k prijs uw fieren moed;
> Maar ge eischt te veel. Van Borslen wenscht ge - en zelf
> Houdt ge dat niet voor weinig: 't is ook meer
> Dan 't meeste voor u: 'k meen de Liefde. Erboven
> Eischt ge dit slot, heel 't land wel: dat 's de Macht.
> Ik gun dien eisch u nooit: wilt gij de Liefde,
> Laat mij de Macht. Wilt ge 't, die brug gaat neer,
> Borslen vrij uit. Wilt gij de Macht: wij strijden
> Erom als braven, maar eerst sterft dan hier
> Uw Liefde. Ik wacht uw keus. Mijn vloot
> Voor wind, zeilt aan van Dordrecht.’

Dan gedenkt Jacoba het ‘op eenmaal klare’

> ‘Macht verblindt
> Geboeide ontbindt
> Liefde verwint.’

en antwoordt met deze groot-zelfbewuste en heerlijk-trouwe woorden:

‘Luister, mijn neef, aandachtig. Halfbewust
Stelde ge Uw vraag naar waarheid, want de vraag
Behelst al 't antwoord: Was mijn Macht niet groot,
Dan was 't geen vrije keus; maar koos 'k de Macht,
Dan was mijn Min geen Liefde, en Hem niet waard.
Laat neer 't ponton; leidt Borslen uit: zijn vrouw
Kiest boven Macht zijn Liefde en blijft Hem trouw.’

Mogen wij onze kleine woorden sparen over het laatste tooneel, en den lezer de vreugd gunnen, het te lezen, een vreugd even hoog, hopen we, als wij gevoelden onder 't overschrijven?

[*Het voorste gedeelte van het Tooneel is een kamer in het slot Teilingen. Leden van het gezin van Jacoba onderhouden zich fluisterend met elkaar. Op de helft van het Tooneel hangt een gordijn. Daarachter is het sterfvertrek van Jacoba. Meester Martyn en Beerte komen achtereenvolgens daaruit te voorschijn.*]

MEESTER MARTYN.
De dood komt snel. Zij zag de morgenzon
Door 't venster, en een vogel floot. Een glimlach
Kwam op haar lippen en zoo ligt zij stil.

BEERTE.
Zij stierf. Haar hand in die van Borselen. Zij
Vergaf haar Moeder, dacht aan de armen nog
En al haar Vrienden. Toen ontsliep zij stil.

KOOR VAN VROUWENSTEMMEN (onzichtbaar).
Aan trots en weelde en eigen wil
Ontstierf lang wie daar leit
Zoo vond de dood haar rein en stil
En heel bereid.

Zij heeft van de Aard het zoetst gehad
En 't bitterst ook.
Tot Liefde ontbloeide als schoonste schat
Die 't laatst ontlook.

Die bloeide door, die draagt zij meê
Waar zij nu gaat.
De geur dier bloem die om haar gleê
Haar nooit verlaat.

Daar zweeft ze in, in legende en droom
Die altijd blijft.
Nu bidt elk dat haar schoonheid koom'
En ons beklijft.
[*Het gordijn wordt opgehaald. Jacoba ligt op haar doodsbed. Aan de eene zijde knielt haar Moeder, aan de andere van Borselen. Het koor blijft onzichtbaar.*]
Van Borselen bidt bij 't veege lijf
Haar Moeder bidt en treurt.
Nu is van 't laatst en schoonst bedrijf
Het strak gordijn gebeurd.

De lezer vergeve ons: de onuitputtelijke schat van kostbare woorden, die Jacoba van Beieren bevat, een deugdelijkheid woordvoor-woord, waarbij in 't werk van veel anderen elk woord een feil zou lijken, doet ons zwijgen over wat hier en daar in dit boekje ons stroef scheen of onjuist.

* * *

'De dichtkunst in 1903' is niet volledig behandeld, zoolang Henriette Roland-Holst's 'De nieuwe geboort' en Adama van Scheltema's 'Levende steden' onvermeld blijven.

Hun werk echter, met z'n gewilde bijzondere strekking, vereischt een afzonderlijke bespreking, wijl, geplaatst in een nieuw licht, het ook in dit licht wenscht, en dient te worden beschouwd.

Zoo J.K. Rensburg's 'Japanse verzen', die eveneens zich gemeenschapskunst wanen, al zijn ze inderdaad terug te brengen, deels tot wat - wel eens fraaie - toegepaste-kunst voor de liefhebbers, deels tot gephilosopheer, dat opgedragen mocht wezen aan Z.M. Jacques I, den keizer der Sahara....

Een onzer volgende overzichten zij aan deze nieuwe pogingen, die te minder spoedeisch end zijn, naarmate ze dieper in den glans der toekomst meenen te staan, gewijd.

Of ze daaraan geëïgend zullen blijken? Of niet Verwey's *Jacoba van Beieren* eerder gemeenschapskunst is dan de hunne?

O, niet om dien wonderlijken waan van Verwey-zelf, die zoo gaarne *de* nationale dichter wil zijn:

'In een laatren tijd
Zie 'k hem den Held (Willem de Zwijger) die 't volk vereent en 't land
Neemt van Bourgondië's nazaat. Eenmaal zal
De dichter

(men ziet aldus den Zwijger en Verwey broederlijk vereend!)

die door deze streek dwaalt, Teilingen
Verlaten, wand'lend langs uw Graven-dam,
Door Noordwijk, naar dien hoogsten heuvel. - Dáár
Daagt hem uw beeld; dees wildernis, een tuin
Van Holland dan, bevolkt hij met zijn droom
Van uw strijd en uw leed. Dan zal zijn zang
Een volk verheugen dat zijn koopstad heeft
Aan de Amstel, *in het eigen jaar dat daar*
Een nieuw Gebouw rijst daar 't zijn schat vergaart.
Dan, als strijd woelt rondom, en strijd
Van land- met landzaat dreigt, zal uw gestalt
Uitrijzen, als van een die leed en streed
Maar stierf in Liefde, en wier Gedachtenis leeft.'

De stakers zullen zich waarlijk niet met hun werkgevers verzoenen om het voorbeeld, hun door een dichter voorgehouden, wiens trots is, dat zijn werk de opening begeleidt van.... de nieuwe Beurs, een nieuw huis van het kapitalisme.

Maar staat Verwey's werk zooveel verder dan dat der socialisten, die wij noemden, af van het waarachtig Hollandsch gevoel?

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

September 1903.

Parlementaire kroniek.

24 September 1903.

Indien de op den 15en September jongstleden gehouden Troonrede niets anders bevat had dan het werkprogram voor het nieuwaangevangen zittingjaar, zij zou weinig anders dan stof tot tevredenheid hebben kunnen geven. De lijst van de wetsvoorstellen, die in de naaste toekomst zullen worden ingediend, heeft een respectabele lengte en houdt tal van onderwerpen van overwegend belang in. De drankwet herzien; de ongevallen-verzekering uitgebreid tot de zee-visscherij; de lang verwachte administratieve rechtspraak ingesteld; het verbod tot onderzoek naar het vaderschap opgeheven; - om slechts het voornaamste van wat aangekondigd werd te noemen - wie zal niet erkennen, dat véél goeds beloofd werd, zóo veel, dat het ondankbaar zijn zou te klagen, dat ook de invaliditeits- en ouderdomsverzekering en de herziening der armenwet voorloopig nog in het stadium der voorbereiding zullen blijven? Keulen en Aken zijn nu eenmaal niet op één dag gebouwd en zoo regeering en parlement er in slagen mochten, de thans vastgestelde agenda in den loop van het derde levensjaar van het kabinet-Kuyper af te werken, dan komt wat thans nog in staat van voorbereiding is, in het vierde levensjaar wel in staat van wijzen.

Ten aanzien van Indië scheen de regeering eveneens grootsche plannen te hebben. Gelukte het haar ‘den inlandschen landbouw op Java duurzaam een meer bevredigende uitkomst te verzekeren’, zij zou een der hoofdoorzaken van den economischen achterstand der inlandsche bevolking van dat eiland hebben weggenomen. Een

voorstel tot wijziging van het Regeeringsreglement, ten einde tot een betere rechtsbedeeling en tot een meer gewenschten rechtstoestand voor de inlandsche christenen te kunnen komen, kan niet anders dan welkom zijn, want in beide opzichten laten de bestaande regelingen zeer veel te wenschen. Ook klonk het goed, nog eens uitdrukkelijk de verwachting te hooren uitspreken, dat de reeds in beginsel aangenomen decentralisatie van het bestuur aan de behartiging van plaatselijke en algemeene belangen zal ten goede komen; die verwachting toch waarborgt, dat met den meesten spoed en zonder overdreven angstvalligheid in de richting van decentralisatie en zelfbestuur zal worden koers gezet. En bij dat alles kwam dan nog, dat de regeering zich geen illusies maakte, dat het geld, hetwelk de door haar in het vooruitzicht gestelde economische, politieke en justitieele indische hervormingen onvermijdelijk kosten zullen, enkel en alleen uit de slecht gestoffeerde indische schatkist zal kunnen worden gevonden. ‘Ter afdoende verbetering zal de hulp van het moederland niet kunnen worden gemist’. Gulden woorden, dit jaar voor het eerst van den Troon vernomen en waardig om in den wand van 's lands vergaderzaal te worden gegrift!

Helaas, waarom moest aan dit program, dat een toekomst, aan eendrachtigen arbeid tot heil van moederland en koloniën gewijd, scheen te voorspellen, een oorlogskreet voorafgaan, die als een waarschuwing klonk tegen te hoog gespannen verwachting? Om tot stand te brengen wat in de Troonrede werd toegezegd, moet gerekend kunnen worden op de loyale samenwerking van alle parlementaire groepen; moet, onder die groepen meer gezocht worden naar hetgeen vereenigt dan naar hetgeen verdeelt; moet bovenal, door het vermijden van onnoodige ontstemming, voorkomen worden, dat een deel van den kostbaren tijd te loor ga aan partijkrakeel, dat de gemoederen slechts verhitten en verbitteren kan. Juist andersom handelde de regeering. Zij meende niet beter te kunnen doen, dan den schellen toon, die in de tweede helft van het vorige zittingjaar zoo vaak vernomen werd als de gebeurtenissen van Januari en April ter sprake kwamen, ook bij de opening der nieuwe zitting te laten hooren. Met opzet koos zij, waar zij die gebeurtenissen in herinnering bracht, een scherpe, een hatelijke qualificatie. Een ‘*misdadige* woeling’ - door zich van deze woorden

te bedienen, gaf de regeering te kennen, dat ook de zomer en de zomerrust haar niets hadden leeren vergeten noch vergeven.

De gevolgen van haar agressief optreden konden niet uitblijven. Het grootste deel van den tijd, bestemd ter bespreking van het adres van antwoord, viel ten offer aan een oratorisch steekspel tusschen mr. Troelstra en dr. Kuyper, een steekspel, zooals in de maanden, aan het zomerreces voorafgaande, er tenminste drie malen een vertoond werd. Ditmaal liep de strijd vooral over de beteekenis van het woord *misdadig.* Was dit gebruikt in strafrechtelijken of in bloot zedelijken zin? In het eerste geval was het onjuist, want de feiten waarop het doelde waren, toen zij beraamd of bedreven werden, nog niet strafbaar. In het tweede geval vereischte de term nadere toelichting.

Naar dr. Kuyper verzekerde, moest de uitdrukking in geen anderen dan in zedelijken zin worden opgevat. Men zou kunnen vragen: waarom er dan niet liever een gekozen, die, van een minder criminalistischen klank, geen aanleiding tot misvatting had kunnen geven? Maar ook op het zedelijk terrein, waartoe de regeering zich dus wenschte te bepalen, bleek zij in zoover niet sterk te staan, als haar woordvoerder de uitdrukking, tegenover hen tot wie zij allermeest gericht was, niet anders motiveeren kon dan met een in den parlementairen sfeer minder gebruikelijk *mihi constat.* Op dit terrein - zoo ongeveer voerde dr. Kuyper den sociaaldemocraten tegemoet - gaapt tusschen mijn standpunt en het uwe een zoo breede kloof, dat ik over zedelijko begrippen met u niet redeneeren kan. Het zij zoo, maar ware het dan ook dáárom niet verstandiger geweest, indien de regeering, door niets verplicht andermaal een vonnis over de stakingen te strijken, zich van het geven eener toch niet te motiveeren qualificatie onthouden had?

Is het dus maar al te duidelijk geworden, dat de regeering haar onverzoenlijke houding tegenover de uiterste linkerzijde wenscht te handhaven, aan die zijde-zelve vielen teekenen waar te nemen, dat samenwerking met andere, mits ook democratisch gezinde groepen, daar niet langer verketterd wordt. Ook in dit opzicht was de rede van mr. Troelstra belangrijk. ‘Wil men democratisch en sociaal optreden, dan zal men niet moeten schromen, in de socialisten nu en dan bondgenooten te zien.’ Het is dezelfde

gedachte, die, naar aanleiding van de debatten over de staatsbegrooting voor 1903, in deze kroniek werd uitgesproken, doch die destijds in de sociaal-democratische pers nog maar weinig sympathie vond. Blijkbaar hebben de sedert verstreken maanden de leiders dier uiterste linker-partij leeren inzien, dat samenwerking en zelfs een tijdelijk bondgenootschap met anderen, die niet in alle, maar dan toch in sommige voorname opzichten met hen overeenstemmen, mogelijk en gewenscht kan zijn.

Er moet echter veel gebeuren, alvorens onder hen die dr. Kuyper als hun leidsman erkennen - al dragen velen der democratie ook nog zoo'n goed hart toe - van eenige toenadering tot, laat staan van eenig samengaan met de sociaal-democraten sprake kan zijn. Uit alles blijkt, dat het dr. Kuyper niet om vrede, maar om strijd met deze groep te doen is. De sociaal-democratie, zij is het die moet worden bestookt en verdelgd, of voor het minst buiten de volksgemeenschap gedrongen. Dit eenmaal vastgesteld zijnde was het duidelijk, dat ook ‘de woeling’, aan welke de sociaal-democratie deelnam, nogmaals en in krasse woorden moest worden veroordeeld. Evenals de Gomaristen der 17e eeuw het nuttig oordeelden, ‘het zeer van Achttien’ af en toe op te krabben, zoo beschouwt dr. Kuyper het als een voor Nederland heilzame, zij het dan misschien ietwat pijnlijke operatie om van tijd tot tijd van de slechts langzaam heelende wond, in het voorjaar van 1903 aan de nederlandsche maatschappij toegebracht, de roof af te rukken.

Het blijve in het midden of een dergelijke geneeswijze al dan niet aanbeveling verdient, doch zooveel is zeker, dat zij aan een *spoedige* genezing niet bevorderlijk is en dat het niet consequent schijnt om, terwijl men eenerzijds den patient wil laten dóorzieken, anderzijds buitengewone krachtsinspanning van hem te vergen. Met andere woorden, had bij de regeering de vaste wil en het ernstige voornemen bestaan om aan al het fraais dat zij op haar werkprogram plaatste den weg naar het staatsblad, voor zooveel het aan haar lag, te effenen, zij had verzoening en vrede verkozen boven vernieuwden strijd.

Zooals de zaken thans staan, zullen wij goed doen, onze verwachtingen binnen bescheiden grenzen te houden. De discussie over het adres van antwoord heeft een voorproef gebracht van het parlementair debat der naaste toekomst. Evenals in de twee voor-

afgegane jaren zal een onevenredig groote plaats worden toegekend eenerzijds aan strijd tegen, anderzijds aan propaganda voor de sociaal-democratie, en het zal zoowel aan tijd als aan stemming ontbreken om de grootsche taak, die den nederlandschen wetgever wacht, voor een eenigszins belangrijk gedeelte tot een goed einde te brengen.

De omstandigheden zouden dien wetgever anders niet ongunstig zijn, indien het ten minste nog altijd waar is, dat het op politiek gebied niet moeilijk is om goed werk te leveren, als de financiën maar in orde zijn. Uit de millioenenrede, door den heer Harte uitgesproken en vooral uit de daarbij overgelegde bijlagen, is duidelijk gebleken dat Nederland in dit opzicht geen reden tot klagen heeft. Van een land dat in twintig jaren tijds (1883-1902), niettegenstaande een in den loop dier periode tot stand gekomen *verlichting* van den algemeenen belastingdruk, het totaal van zijn jaarlijksche gewone rijksinkomsten ziet stijgen van 112 tot 160 millioen of met ongeveer 43 percent, en dat derhalve tot dusver uitsluitend door het natuurlijk accres dier inkomsten in staat is gesteld in de stijgende behoeften van den dienst te voorzien, van zulk een land mag verwacht worden dat het, bij voortschrijding op den weg der rationeele belastinghervorming, volkomen bij machte blijken zal, zijn eigen toekomst en die zijner koloniën naar behooren te verzekeren. Men vergelijke met dit overzicht van *Nederlands* inkomsten eens den ook tot de bijlagen der millioenenrede behoorenden staat van *Indië's* middelen gedurende hetzelfde twintigjarig tijdvak. Van 141.6 millioen in 1883 kwam men daar met vallen en opstaan - het laagste cijfer is 116.8 voor 1891, het hoogste 151.8 voor 1900 - in 1902 tot 145.5. Dooreengenomen zijn, in de twintig jaren, waarover de gegevens loopen, de inkomsten van Indië vrij wel stationair gebleven, wat, de geweldige aanwas der bevolking en de ook daar stijgende behoeften van den staat in aanmerking genomen, niet anders dan een bedenkelijken economischen achteruitgang beteekenen kan. Geen pleidooi voor de stelling dat Nederland, hetwelk zich met behulp van Indië's geld in zijn staatshuishouden zette, zedelijk verplicht is, het door zijn toedoen tot de *stationary state* gedoemde Indië uit dien fatalen toestand op te heffen, kan welsprekender zijn dan de nuchtere cijfers dier bijlagen A. en C. van de millioenenrede.

Of de regeering, of mr. Harte in de eerste plaats, zich een juiste voorstelling vormt van den omvang dier zedelijke verplichting tegenover Indië? De millioenenrede bevatte niets dat als antwoord op deze vraag kan dienen. Van geen andere hulp aan de berooide kolonie werd in die rede gerept dan van het over 1904 voor het eerst voorgestelde rentelooze voorschot, ten bedrage van ruim twee millioen. Dit zou dan een tijdelijke hulp van ongeveer *f* 70000 's jaars, wegens rentebesparing, beteekenen, of nog niet één honderdste part van hetgeen, naar matige berekening, Nederland jaarlijks ten behoeve van Indië zou moeten offeren, wilde het zijn 'eereschuld' aan de kolonie kwijten. Het is niet aan te nemen, dat de regeering in gemoede zou gelooven, met dergelijke aalmoezen de maatregelen te kunnen bekostigen, 'strekkende om aan den inlandschen landbouw op Java duurzaam een meer bevredigende uitkomst te verzekeren.' Wil zij dit schoone doel bereiken, dan zal heel wat dieper in de moederlandsche schatkist moeten worden getast en dan zal derhalve, ook met het oog daarop, voor een extra-aanvulling dier schatkist moeten worden gezorgd.

Als de eenige belastinghervorming door mr. Harte beraamd en waarvan zelfs 'aanmerkelijk hoogere baten voor de schatkist' verwacht worden, werd de reeds vaak aangekondigde herziening van het tarief van invoerrechten genoemd, die thans, naar de minister verzekerde, 'binnen zeer korten tijd de Staten Generaal zal kunnen bereiken.' Zooals echter reeds gezegd werd, blijkt uit niets dat de regeering voornemens is, deze aanmerkelijke stijging voor een belangrijk deel ten bate van het noodlijdend Indië te benutten. Want dat Indië nog steeds noodlijdend *is*, werd in de Troonrede erkend en bij de toelichting dier uitspraak door dr. Kuyper bevestigd. De tegenspoed, waarmede de inlandsche bevolking in 1902 te worstelen had, bleef, hoezeer dan ook getemperd, in 1903 aanhouden. Herhaaldelijk moest ook in dit jaar de regeering, op kosten der indische belastingschuldigen wel te verstaan, geldelijken steun verschaffen aan de hongerenden. En al luidden nu de in den jongsten tijd ontvangen berichten omtrent de resultaten van den laatst binnengehaalden en de vooruitzichten van den eerstvolgenden oogst over het algemeen ook niet ongunstig, het werd met ronde woorden door dr. Kuyper toegegeven, dat dit niet mocht worden aangemerkt als een blijk van blijvende verbe-

tering; dat de chronisch-onvoldoende toestand der inlandsche bevolking aanhield, al waren voor het oogenblik de acute ziekteverschijnselen niet van dien aard als vroeger werd aangeduid.

In den dus nog altijd zwaar over Indië hangenden nacht begint intusschen, in het Noorden, één lichtstraal te schemeren: de pacificatie van Atjeh! In dat opzicht werden, dank zij het beleid van den generaal Van Heutsz en zijn keurbende, sedert het uitspreken van de vorige Troonrede grootere vorderingen gemaakt dan in de bijna dertig daaraan voorafgegane jaren te zamen. Met een wijze matiging en een edelmoedigheid tegenover den overwonnen vijand, die zij goed gedaan zou hebben ook in andere opzichten in acht te nemen, maakte de regeering melding van dit verblijdende feit. Doch, hoe zeer en in hoe menig opzicht het ook verblijdend moge zijn, in den zorgwekkenden toestand van Indië's financien zal het, althans in de eerste, stel tien, jaren geen verbetering vermogen te brengen. Want willen wij behouden wat wij verkregen hebben; willen wij - wat van hoogere beteekenis zijn zou - den titel van ons bezit wettigen, dan zullen wij het zoo langen tijd gefolterde land ook met onbekrompen hand de zegeningen van den vrede en van een rechtvaardig, vrijgevig, goed-ingericht bestuur moeten doen ondervinden.....

Zoodat de heeren Kuyper, Idenburg en Harte nog eens ernstig met elkander zullen moeten overleggen.

C.TH.V.D.

Buitenlandsch overzicht.

28 September.
Onzekerheid.

18 September te Weenen.

De groote redoutezaal in den linkervleugel van den *Hofburg* gloeide zacht in het licht van zijn rijke lustres. Tegen de muren vlamden wit de spiegels, tusschen hun girandoles en de pracht van Bourgondische tapijten. De tafel was een orchideeëntuin, en er rezen midden uit de bloemenweelde gulden prachtstukken van de Keizerlijke schatkamer.

Nu vulde zich de zaal met goudgestikte uniformen. Keizer Wilhelm trad binnen als Oostenrijksch generaal in witten wapenrok en scharlaken broek met goudborduursel, aan zijn arm een Oostenrijksche aartshertogin; Keizer Frans Jozef volgde, veldmaarschalk van het Duitsche leger, een tweede aartshertogin geleidend; dan kwam de dochter van den Keizer met aartshertog Frans Ferdinand, in Duitsch uniform, evenals de vele andere aartshertogen. Maar het getal der aartshertoginnen bepaalde zich voor dit maal aan het galadiner slechts tot drie. Drie kostbaarste bloemen, met hun feeëngevolg van hofdames, opstekend hun aartshertoginnenkopjes uit het goudlakensche veld van ordegestrikte militairen.

Het was een krijgersfeest in de burchtzaal. De adem van de overoude heilige monarchie waarde langs de voornaamheid der wanden, en hij bewoog tot een gloed van leven de diep wegdroomende kleurgestalten op de oud-Nederlandsche weefsels, hij baadde in een tooverschijn de gedempte weidschheid van het gouden tafelvaatwerk, en hij daalde neêr en rustte en vleide zich over de verfijning van het bloembed op den disch. Maar een teeken en een toon van kracht, sterkend en steunend den zwijmenden geest van het verleden, gaf de fonkelende luister van de militaire kleedij in haar schittering van goud en brillianten. Honderd-

vijftig gasten waren aangezeten, de bloem van het leger, de macht van het rijk.

De oude Keizer nam het woord....

Hij had den Hohenzollern tot zich geroepen, omdat hij een bewijs noodig had van zijn kameraadschap te midden van de moeilijkheden en de angsten zijner regeering. Want terwijl de monarchie misschien al spoedig geroepen zou worden om in het Oosten te handelen samen met het geweldige Rusland, terwijl het rijk voor een toekomst stond, die het dwong al zijn krachten bijeen te nemen, heerschte er in de deelen van het land verwarring en verzet en een hardnekkig streven naar afscheiding en zelfstandigheid. Ja, het koninkrijk Hongarije verlangde een eigen inrichting van zijn leger; het wilde een Hongaarsche armee, met afzonderlijke recruteering en diensttijd, een Hongaarsch commando en de Hongaarsche commando-taal. Maar de koning van Hongarije was voor de eenheid van het leger opgekomen. ‘Mijn leger - dat men uit zijn voegen en zijn verband wil halen, om het niet langer voor zijn taak ten dienste der geheele monarchie geschikt te laten, - mijn leger moet weten dat ik nooit mijn rechten van oppersten krijgsbeschikker zal opgeven. Gezamenlijk en één als het is, moet mijn leger blijven....’, zoo had de Keizer, wien het ook kwetsen mocht, voor weinig dagen pas in een legerorder tot zijn troepen gesproken na afloop der groote manoeuvres. Het was zijn persoonlijk manifest geweest, zijn vorstelijk parool in den partijkamp van zijn staten. Hij had zijn wil gezegd, en nu had hij zijn krijgshoofden om zijn bondgenoot, den Hohenzollern, verzameld in de feestzaal van zijn *Hofburg*, als voelde hij de noodzakelijkheid er van, zijn woord waar te maken door de tegenwoordigheid van den machtigsten oorlogsbeschikker van Europa.

De oude Keizer wijdde een dronk aan zijn hoogen gast. Hij verwelkomde den trouwen vriend en bondgenoot, hij dankte hem voor de bereidwilligheid van zijn komst, en hij sprak nog eens en nog eens over de vastheid van hun bondgenootschap en de onwrikbaarheid van hun vriendschappelijke verhouding.

Geen groot redenaar, de oude man. Kon hij in die hooge, trotsche Habsburgzaal ook wel meer zeggen tot den zoon van het geslacht dat den glans der Habsburgers had gedoofd! ‘Ik dank u dat gij op mijn wensch gekomen zijt;’ die woorden alleen moeten keizer Frans Jozef al oneindig veel gekost hebben, en te meer omdat hij werkelijk dankbaar was, en moest zijn. Maar geen schaduw van weemoed was er op zijn zwaar gegroefd gezicht, geen noot

van aandoening in zijn stem. Hij zei zijn les op als een braaf oud militair, de rest was verborgen in de grafkamers van zijn hart, en was zwijgen.

Keizer Wilhelm daarentegen, de man van aandriften en bewegingen, voelde niet alleen de aandoening van het oogenblik, op die plaats en te midden van die omgeving, maar hij moest onder al het waas van plechtigheid en ceremonie ook uiting geven aan zijn gevoel, en het was met een teere, warme buiging van stem dat hij het woord voerde, bij den dronk door hem op het feestmaal toegebracht aan den bondgenoot en vriend.

Hij sprak over zijn diepe dankbaarheid voor de ontvangst die hem was bereid, over zijn vreugd om den wensch te vervullen van zijn eerbiedig geliefden en verheven vriend, over zijn blijdschap om Weenen terug te zien. En dan hief hij het hoofd en den blik, alsof er uit zijn peroon een bezieling kwam tot die oude en niet recht goed meer levende dingen die hij om zich heen zag. ‘Maar een hartegeluk was mij het gezicht van Uwer Majesteits trotsche regimenten, want onze beide legers dragen en bevestigen het verbond van onze landen tot heil van den vrede in Europa.’

Er ging bij de vermelding van de ‘trotsche regimenten’ een rilling door de gasten aan het feestmaal. De goud geborduurde uniformen flonkerden tegen elkander en schitterden in elkaars weerschijn. Het was het woord waarnaar men in spanning had gewacht, en dat nu was gekomen. ‘De trotsche regimenten!’ Wie zou het wagen de regimenten aan te tasten die de voormuur waren van Europa's vrede.

Uit naam van alle Duitschers, zoo vervolgde onderwijl tactvol keizer Wilhelm zijn rede, spreek ik den wensch uit dat het Uw Majesteit en zijn huis goed moge gaan.

Wat kon hij meer zeggen! Hohenzollern, met Duitschland vereenigd, voerde alle Duitschers zijn eerbiedig geliefden bondgenoot, als bondgenooten en heilwenschers, tegemoet.

De oude man was aangedaan. Keizer Wilhelm's ontroering maakte zich ook van hem meester; hij greep den Paladijn van het keizerlijk gezag bij de handen en schudde ze lang; de beide vorsten omhelsden elkander, en schudden nog eens de handen; geestdrift fonkelde en glinsterde er over het borduursel der gasten aan het galadiner...

Het was alsof er een nieuw levensbeginsel...

Maar in Hongarije waren de afgevaardigden dadelijk na het be-

kend worden van Frans Jozefs legerorder naar Buda-Pesth opgeroepen; de politieke clubs kwamen bijeen en eischten de samenkomst van het Parlement. Men had in de woorden van den Keizer een schending der grondwet gezien, en verlangde op de rechtmatige vraag naar een nationale armée een ander antwoord dan wat sabelgekletter gedurende den manoeuvretijd.

En Keizer Frans Jozef - een week na Keizer Wilhelm's vertrek uit Weenen - met veel hartzeer en tegenstribbelen - gaf toe, en liet door zijn minister de verklaring overbrengen dat zijn woorden geheel in overeenstemming met de grondwet moesten worden uitgelegd.

O schittering van uniformen en van woorden! De harde werkelijkheid, na het schijnsel van het feest, was de onmacht door verdeeldheid, en het onzekere in het handelen als gevolg daarvan.

Onder dat teeken van onzekerheid door verdeeldheid staat niet alleen Oostenrijk-Hongarije, maar ook geheel Europa, ja de onzekerheid grijpt zelfs de Vereenigde Staten van Noord-Amerika aan, nu zij niet weten hoe zij 't met het Panama-kanaal hebben.

Bij de Muzelmansche volken van het Oosten en het Westen, in Turkije en in Marocco, is de toestand onhoudbaar geworden. Macedonië wordt uitgemoord en aan den oorlog tusschen den pretendent en den Keizer van Marocco is geen einde te zien.

Rusland en Oostenrijk hebben het mandaat, half van Europa gekregen, en voor de grootste helft zichzelf gegeven, om op Turkije toe te zien; Frankrijk zou dat mandaat van Europa wel wenschen (maar er toch ook half tegen opzien) voor het herstel en het waarborgen van de orde in Marocco.

Wat geeft aan den Turk de gelegenheid, om zijn vernielingswerk in Macedonië voort te zetten? Wat onttrekt een rijk land als Marocco, op de grens van Europa gelegen, aan alle inwerking van Europa?

Het is de verdeeldheid en onderlinge jaloerschheid van Europa. Men heeft het bewustzijn eene nieuwe periode van het wereldverkeer te zijn ingegaan, men is overtuigd van de zegeningen, die zij zou kunnen aanbrengen, en tegelijkertijd blijkt het toch niet mogelijk, om de vormen te vinden voor eene vruchtbare samenwerking tusschen de groote machten van de wereld.

Eerder zelfs is er een teruggang te bespeuren, en een streven naar sterke afscheiding, naar isolement van de volken krijgt de overhand.

Zie wat er in Rusland gebeurt.

Men kan misschien nog niet oordeelen, wat daar de gevolgen zullen zijn van het ontslag van den minister van financiën, Witte. Maar zijn terugtreden uit de hoofdleiding der zaken en de veranderingen, die daarna in het ministerie hebben plaats gegrepen, wijzen er toch op, dat de nationaal-slavische, anti-hervormingsgezinde partij in Rusland op 't oogenblik de winnende is.

En in Engeland?

Daar heeft Chamberlain zijn ministerpost neergelegd. Maar hij deed het alleen om grooter vrijheid van handelen te verkrijgen en in de vaste overtuiging met eene machtige partij achter zich het Gouvernement te heroveren, dat het hoofd van het ministerie, de wonderbaar filosofische Balfour, zoolang voor hem in bewaring houdt.

Want dit is het eigenaardige van het geval: terwijl Chamberlain uit het ministerie ging, omdat zijn collega's niet, met hem, Engeland en zijne koloniën als een afzonderlijk imperium tegenover de andere landen schrap wilden zetten door een muur van preferentietarieven en invoerrechten, was Balfour het in beginsel toch met zijn recalcitranten ambtgenoot eens, dat de tijd van vrijhandel voorbij moest zijn, zoolang de overige staten den handel niet vrijlaten, en hij verlangde en verlangt beschermende tarieven voor den handel om den strijd te kunnen voeren. Wat is dan hun verschil? Het verschil tusschen Balfour en Chamberlain is alleen, dat de eene, de stoute, met al zijn macht wil vechten, en de andere, naar zijn aard, niet meer dan een flauw, filosofisch gevechtje wil aanvaarden.

Het wantrouwen tegen Europa, het prijsgeven van het principe van het vrije verkeer is hetzelfde.

Maar de Czar komt eerstdaags in Weenen. De mooiste zalen van den *Hofburg* worden in gereedheid gebracht, de kostbaarste orchideeën worden gekweekt, de gobelins worden aan een nieuwe keuring onderworpen, en de schatkamers worden doorzocht voor heerlijker pronkstukken dan men ooit zag. Men is al bezig de goudborduursels op te wrijven tot een verblindenden glans en de formules van de toasten waarmee de vorsten elkander het welkom zullen toedrinken, zijn al bijna vastgesteld...

Nu zal dan toch eindelijk het lot van Macedonië beslist worden. En ten goede!

B*.

In hooge regionen.
Tweede gedeelte.[1)]

I.

Anna Paulowna, zenuwachtig, geprikkeld, vluchtigde met ijloogen de lange brief van haar moeder door, alleen de duidelijk geschreven woorden met haar bevende sensatie lezend. Zie je wel! riep ze buiten zichzelf van opwinding, zie je wel! dacht ik het niet? altijd hetzelfde!!

Ze wriemelde het papier met haar nagelnijpende vingers in elkaar, liet zich op de stoel neervallen in een vage behoefte aan haar nerveusheid toe te geven, de tranen te laten doorkomen en eens uit te schreien.

Het nare weer hier in de bergen, waar je midden Juli opnieuw in de versche sneeuw zat, het licht-kittelend aanvoelen tot hoest, wat haar de geheele morgen al plaagde, de drukking in 't hoofd van de vochtige koû en nu die onaangename tijding weer van huis, 't maakte haar opgewonden, geheel van stuur.

Deze brief, het vóórvoelen, het zeker weten wat die zou brengen had haar al overmeesterd voor ze ging lezen. Onaangename verwijzingen kon ze niet ten einde doorspellen - en dat gevoel, dat besef, het enerveerend zich opwinden, alleen al bij 't zien van de brief, die zij wist dat zou komen en weinig goeds kon brengen, beangstigde haar al te voren.

1) Zie *De Gids* van Januari, Februari en Maart van dezen jaargang.

Met strakke oogen zat ze voor zich uit te staren, terwijl gelijk een brandend-heete druppel in haar ooghoeken aan-schoot.

Maar ze kon niet schreien, ze merkte het best. 't Was meer gejaagdheid, ongedurigheid, die in haar zelf school, dan de onaangename vermaning, die haar in de war bracht. Ze voelde, ze zag dat kouvert, dat zwart-bedrukte papier met liefst drie postzegels, als een ongeluksbode. Door die brief zou ze moeten spreken, zou er mogelijk iets breken tusschen haar en van Reelen. En ze wist nog niet zeker hoe ze eigenlijk tegenover hem stond.

Zeker, ze hielden van mekaar, zij hield van hem en hij ook van haar. 't Was tot een verklaring gekomen, dus moest ze gelukkig zijn. Maar ze voelde zich niet gelukkig, niet kalm-evenredigd. 't Kwam waarschijnlijk door dat lamme weer, dat zij zich zoo zenuwachtig-gejaagd, zoo overprikkeldnerveus, zoo elektrisch-geladen voelde. En daarbij die vraag van ma, juist op dit moment, nu ze niets beslists wist, niets kon zeggen. De overkomst, het bezoek van haar zuster zat natuurlijk in verband daarmee, o, daaraan viel niet te twijfelen..., zoo goed als zeker! Als morgen haar zuster erover begon, wat moest ze dan zeggen? Ze voorzag strijd, heel veel strijd. 't Kon haar allemaal niet schelen, ze zag zich best opgewassen om het tegen iedereen op te nemen, haar geluk te verdedigen, maar... maar, was ze zoo zeker van dàt geluk... stond ze wel zoo vast?

't Leek wel mal, dat ze aan zichzelf ging twijfelen. Aan zichzelf of aan van Reelen?

O, hij verklaarde zich, bleek er de man niet naar om te veinzen, gevoelens te huichelen, woorden van liefde uit te spreken als hij ze niet diep in-zich voelde. Hij was toch geen nuchtere jongen, maar een man. En toch... en toch, ze wist het niet... er zweefde, er hing iets tusschen, boven hen beiden,.... ze spraken eigenlijk zoo weinig daarover.

Liet ze zichzelf niet teveel op haar neigingen drijven, had ze niet te vlug toegegeven aan haar eigen verliefd-zijn, zich laten inpalmen als een Backfisch door een weliswaar bijzondere man, maar waarvan zij niet meer afwist dan hoe hij heette? Een vreemde, ja, dat bleef hij voor haar. Een vreemde, een uit een ander land!

't Stond haar ineens klaar voor de oogen. Hij zou natuurlijk

niet meewillen naar haar land - en zij voelde nu al bezwaren te gaan naar 'k zijne.

Ze verschrok van dit verschilpunt, griezelde voor haar eigen opwerpingen. Het gesprek, dat ze in 't begin van hun kennismaking als een moedwilligheid aanving, om hem eens te toetsen, maar dat ze al gauw liet glippen, ze wist zelf niet waarom, dat gesprek over verschil van nationaliteit flitste scherp-duidelijk voor haar op. O ja, ze had wel erover gesproken, maar niet verder erover nagedacht; 't bleef erbij, omdat alles zoo mooi, zoo lief-vanzelf ging, maar er school toch een verschil, het verschil van 't land; en nog meer. Ze ontweken het beiden, maakten zichzelf blind en doof voor al wat kon hinderen, hun mooie stemming verbreken, maar het hing daar toch. Ze liepen 't liefst in 't vrije, in 't vrije, op de groote, ruime bergen, naar verschieten en zonsondergangen te kijken, of zou zij dit alleen maar voelen? Als hij eens mee zou willen naar Rusland... maar nee, dat geloofde ze niet. Ze kon 't probeeren, maar 't lukte zeker niet! Dan zou zij meemoeten naar Holland, 't land waar Czaar Peter heenging. Nee-neé, zei ze ineens heftig, naar Italië, dat is nog wat anders, maar naar 't koude, kleine Holland, dàt niet!

Ze huiverde bij haar plotse uitlating, alsof ze schrok van zich zelf. Was zij een vrouw die liefhad, die beminde?

Maar... maar, ze konden mogelijk hier, in Zwitserland, blijven, dàt aannemen als 'n tweede, gemeenschappelijk vaderland. Gemakkelijk ging dit ook wel niet, want zij zelf beschikte maar over weinig geld en hij bezat geen vaste, behoorlijk-afwerpende positie, maar geheel onmogelijk bleek het toch niet.

Deze veronderstellingen klaarden haar troebel-zware gedachten, kleurden voor haar op als een lichtbeeld bij donkerstroeve avond - en in een plotseling verlangen voelde zij zich weer gedragen naar van Reelen, wou ze hem dadelijk gaan opzoeken, om over die mogelijkheid te spreken. Maar zij hield zich in, zei: nee-nee, niet doen, hij heeft toch zelf nog niet over trouwen gesproken...., ik kan moeielijk er over beginnen..., later, later, als het zoo eens te pas komt, is het vroeg genoeg, nou te voorbarig.

Dit vastleggen van haar eigenste zelf rukte wreed haar mooie verwachtingen weg.

Haar blik stuitte nu-weer op die brief. Ja, ze zou wel er met hem over moeten praten, want haar ma wou hebben dat zij besliste, besliste om met die ander te trouwen... maar hij moest toch beginnen en niet zij. Leek het niet of zij hem 't vuur aan de voeten ging leggen, door van liefde meteen al 'n huwelijk te willen maken. Nee, ze kon met van Reelen er niet over spreken.

Gedachte-verstrikt, in eigen aanvoelingen verloren, staarde ze opnieuw stijf voor zich uit, overkeek haar armoedig, kaal hotelkamertje, staarde vaag naar buiten, waar de nevel nog aldoor waarde.

Groote regendruppels tikkelden tegen de ramen en witte sluierwaden, als vage wasemgeslierten, joegen er langs, maakten alles tot matglas. Geen hand-breed kon ze verder zien dan de ramen. O, ze zat hier wel prachtig!

Haar blik, vastgesnoerd in die beperkte ruimte, omvatte, evenals de eerste morgen, heel het naakt interieur, de ongeverfde beschotwanden, de kale grond, de withouten meubelen, het blikkerig spiegeltje, - en al de ellende van 't armzalig leven in een klein pension dreef weer schrijnend op haar aan.

De paar platen, de foto's, die zij met zooveel plezier toen op de naakte planken stifte, leken nu wel karikatuur - en de enge ruimte, met het druipende, kille buiten, benauwde, beklemde haar.

Bij mooi weer lette je niet op de kale kamer, maar zooals nu werd het om te huilen - en dat midden in de zomer, bijna in de hondsdagen! Zij verlangde geen overdaad, maar toch een beetje komfort, een hotel met behoorlijke centraleverwarming, behoorlijke ruimte om bij slecht weer zich te kunnen bewegen, zich niet te voelen opgesloten als een hondje in een hok. Als iets wat eerst vervaagde, zich ineens scherp voor haar afteekende, werd zij weer de behoefte gewaar om het goed, heel goed te hebben, - en vaag, heel vaag, voor haar zelf nog onuitgesproken, maar toch half-bewust, voelde zij dat dit betere leven heel-ver van haar stond, dat van Reelen 't haar waarschijnlijk niet zou kunnen geven.

Ze keek strak naar de grijs-beslagen vensters, voelde de koû, het griezelig weer dat haar deed bibberen, maar ze huiverde nog meer van zich zelf, nu zij zich hier betrapte

op berekeningen. Zij had altijd liefde als het hoogste gesteld, gemeend dat er alsdan geen ruimte overbleef voor mindere verwachtingen; zij schaamde zich voor haar eigen kleine zelf. Was liefde dan niet alles, bleef het elkaar-aanhangen, inelkaar-opgaan niet het aller-aller-hoogste? Hoe kwam ze dan aan die nuchtere redeneeringen?

Wrevelig, kwaad op haar berekenende-zelf, wat zij meende niet in haar te hebben, stond ze driftigjes op, liep de kleine kamer krakerig-hard op en neer. Ze zou haar zelf door elkaar kunnen rammelen! O, als dat nare weer nu maar gauw veranderde, - dan werd ze ook weer dezelfde!

De bel voor de lunch klingelde luid.

Ze waschte zich snel de handen, stak 't haar wat vaster, verschikte haar gaze ruche, haastte zich naar beneden.

In het eetzaaltje vond ze al van Reelen, druk bezig aan 't redeneeren met de moeder en de twee vrijgevochten, niet-meer-zoo-jonge dochters. Dat woordgedweil, liever nog, dat hij daarvoor tijd nam, niet aan andere, aan ernstige dingen dacht als zij, hinderde haar sterk; ze wou daarom dadelijk stroef doorloopen naar haar plaats aan tafel, geen notitie noch van hem, noch van de dames nemen, maar hij liet zijn gesprek ineens varen, kwam in zijn vierkante blondheid al op haar toe, stak vlug zijn hand toe, ging eveneens zitten, heel-en-al aandacht voor haar. Die voorkomendheid, het zich aanpassen, zich geheel geven, deed haar goed, bracht haar in zachtere stemming. Zij voelde en zag hem naast zich als iets goeds en sterks, dat haar steunde en sterkte. Haar ontevredenheidstrekken ontspanden zich bij zijn eerste woorden. Vanzelf vergleed het betrokkene van haar eerst-zoo-donker-wrevelig gezicht, dat nu weer werd kalm en klaar-ovaal, met de groote oogen en de lange wimpers, die niet meer branderig prikten als zooeven, maar rust aanbrachten, alsof ze nu zat in eigen koeltewuivingen, waar eenige oogenblikken terug nog alles in haar hoofd brandend omdraaide.

De warmte van het eetzaaltje, het gezellig-knusse van al de anderen, die uit de koû en nattigheid hier zoo willig tezamenschoven, doorstoofde haar als iets huiselijks. 't Leek of er geen kribbigs meer in de wereld bestond, of al de moeielijkheden niet haar, maar een ander aangingen. Zij zag van Reelen naast haar zitten, met zoogenaamde aandacht zijn

soep lepelend, toch met half-verstolen blikken, waaruit de blauwe pupillen klaar oplichtten, naar haar kijkend in lieve verstandhouding - en dit warmde haar nog meer aan, steeg haar naar 't hoofd, alsof ze vurige champagne dronk.

Na het tweede gerecht lachte ze om haar misnoegdheid van zoeeven, waaraan zij niet zoo mocht toegeven. Aan tafel raakten ze over het slechte weer aan 't spotten en 't grappenmaken - en van Reelen deed meê, vertelde over van Schoorle, die 't heusch scheen te meenen, dat nu te Interlaken de zon zou schijnen - en zij zelf verviel eveneens in een uiterste, werd oningebonden, lachte meê alsof haar straks geen onaangenaamheden kwelden. 't Leek toch ook eigenlijk al te dol om zich door een brief zoo van streek te laten brengen. Haar ma deed toch niet anders dan raad geven en 't lag aan haarzelf of ze die raad wou aannemen of niet.

Welnee, ze dacht er niet aan, ging haar eigen gang!

Nog al eenvoudig.

II.

Na tafel bleef ze met van Reelen even praten, trok zich daarna op haar kamer terug. Ze wou nu de brief bedaard en kalmpjes lezen. Maar haar vingers gingen weer beven. Ze zette toch door - en ze vond de brief nu heel gewoon, bijna zakelijk-gewoon.

- Lief kind, schreef haar moeder, van de week is neef Lostofsky bij mij geweest. Hij wil weten wanneer je terug komt en of je toestemt. Hij is een goede partij en hij houdt van je, wat kun je meer verlangen? Ons vermogen is niet veel meer, zoodat je niet al te hooge eischen kunt stellen... wat moet er anders van je komen? Neef Lostofsky is wel niet zoo jong, maar wat heb je aan zoo'n spring in 't veld? Je moet altijd bedenken, dat, al genees je volkomen, je toch maar een zwak kind blijft. Ik begrijp eigenlijk niet goed waarom je het telkens verschuift. Als ik kom te vallen, sta je alleen in de wereld - en wat dan? In alle geval dien je hem te schrijven, want ik geloof niet, dat hij veel langer wil wachten.

Heel best! zei ze ineens heftig, bijna driftig. Hij hoeft niet te wachten. Laat hij zijn gang gaan, ik ga de mijne. Ik zal hem dadelijk schrijven.

Maar terwijl ze dit giftig eruit wierp, voelde ze, dat ze hem dit zoo grof niet kon zeggen. Dat mocht ze niet doen. Nee, nee, ze moest hem kalm, weloverlegd antwoorden, hem er op wijzen, dat hun leeftijden niet bij elkaar hoorden, dat liefde iets anders is dan achting, dat genegenheid niet van één kant kan komen - en als hij voor zich met minder genoegen nam, zij dit niet wou doen. Een huwelijk moest zijn een volledige samensmelting van twee tot één. En dat kon niet gemaakt worden, kon alleen uit zichzelf opwellen, liet zich niet door zelfoverreding of verstandelijk overleg in orde brengen. Bovendien, ze had een ander lief...

Ze zou hem dit schrijven, morgen, overmorgen, zoo gauw ze zich in staat daartoe voelde, om het hem klaar te zeggen, zonder te kwetsen, het hem zóó te zeggen, dat hij het ook goed inzag, blij kon wezen, dat zij zijn voorstel niet aannam, hem niet in 't huwelijksverderf stortte. Of hij dat zou inzien? Ja, dat wist ze niet. Maar ze zou hem overtuigen. Ze waren eenigszins van hem afhankelijk, omdat, als hij niet meer steunde, ze er moeielijk konden komen. Met ruwheid, met beslistheid zelfs, viel hier niets af te wijzen, maar ze kon hem haar toekomst niet offeren, ze had toch een ander lief.

Een ander lief? Was ze daarvan zoo zeker? Was ze wel zoo zeker van van Reelen? Ze geloofde van ja, omdat ze 't graag wilde, maar, maar...

In het brein van Anna Paulowna schoot ineens op zijn loopen heen-en-weer op de kamer die avond van de verklaring op Hohwacht. Doet dat iemand, die zich gelukkig voelt? Ze dacht toen alleen maar aan hem, aan zijn onrustig-zijn, dat haar vaag pijnigde, ging niet verder voor haar zelf erop in, maar nu viel haar dat op. Hij voelde zich die avond niet bevredigd, verkeerde in twijfel, in strijd. Naar al 'tgeen hij in 't begin zelf zei, kon dat bijna niet anders. Een vrouw, zelfs de beste, zou hem er niet brengen waar hij wou komen. Elke vrouw, ook zij, moest voor hem worden een struikelblok. Mocht zij hem dan ketenen, hem vastleggen, hij die meende zooveel nog te kunnen bereiken, een grootsch doel voor oogen hield? Werd zij geen belemmering voor hem? Zou door de armoede de liefde niet verdwijnen, althans wegdunnen, - en zou zijzelf, als ze zich moest gaan bekrimpen, instaat zijn dat te dragen, zóó te

dragen, dat ze hem kon schragen, hun beider liefde nog be-aureolen?

Als zij zich goed ontleedde, wist ze dat zij zelf veel liefde noodig had, alleen liefde kon geven als zij liefde terugvond. Maar als hij eens hoofdverloren in zijn werk zat of pruttelde, korzel-wrevelig werd waar 't niet naar wensch ging, zou zij dan dubbele warmte kunnen aanbrengen? Als de liefde, door zijn werken en denken, mogelijk bij hem wat verkilde, zou ze, bij zijn koeldoen, nog meer hartelijkheid, nog meer genegenheid kunnen geven, het doovend vuur weer opnieuw aanwakkeren? Nee, nee, dat zou ze niet kunnen, want, als hij zoo deed, had hij niet haar maar zijn werk lief - en dat wou ze niet. Ze wou hem hebben alleen en hij haar. Dwaasheid! natuurlijk frazen uit ideaal-sentimenteele boeken, want met liefde alleen kom je niet door de wereld.... een man is een man.... moet werken, zich een positie maken, - en een vrouw hem sterken, bijstaan, de genius in hem oproepen, alles voor hem zijn, heelemaal voor hem leven. Voor hem alleen, o ja! dat zou ze willen, maar hij haar ook eveneens liefhebben, elke dag meer, haar vertroetelen, lieve naampjes voor haar uitdenken. Maar, maar, waar dreef ze heen?.... Ze waren beiden geen kinderen, geen eenvoudsmenschen, die 't leven konden nemen naar 't viel, met weinig of niets tevreden, maar moeielijke wezens die heel wat eischen stelden, hij door zijn artistiek leven, zijn onbedwingbaar-willen, zij door kultuur en verfijning, - en dat kon alles best samengaan, best samenvoegen, als daar niet stond als een dreigend spook het gebrek aan middelen, wat telkens aanleiding tot wrevel of gewrijf zou geven.

Zij verbaasde zich erover, dat ze die dingen zoo scherp zag, zoo vlijmend-scherp.

Zeker, van Reelen stond veel sterker, veel flinker dan zij. Met zijn breede schouders en zijn open lach scheen het of hij alles kon wegduwen wat maar even hinderde. Hij zag zoo kloek eruit, alsof hij een wereld kon torsen, maar was dit alles waarheid en geen schijn?

Soms leek hij iemand die veel aandurfde en dan weer toonde hij een bezorgdheid, verre van manlijk, eerder kinderlijk angstig als 't aankwam op de verplichtingen van 't burgerlijk leven.

Tot nu toe hoefde hij alleen voor zichzelf te werken, liep maar voort als de artiest zonder zorgen, die zich geven kan aan zijn kunst, volledig, zonder eenig voorbehoud, een man, voor wie de heele wereld nog openstond, door niets gebonden, door niets weerhouden, die ondanks pooverheid en 't weleens-schraal-hebben, zich rijk kon voelen, wie de toekomst nog altijd wenkte en toelachte, en voor wie de werkelijkheid, die eerst recht aanzat als je voor een huisgezin kreeg te zorgen, zich nog niet aflijnde, een man bij wie nu-nog achter elke donkere wolk dadelijk een roze, een vergulde opblonk. Hoe zou 't evenwel gaan als hij behalve voor zichzelf ook voor haar moest werken, als de lasten vermeerderden en 't vooruitzicht schraler werd? En weer dook de gedachte voor haar op, dat zij werd een rem, die zijn snel-zekere voorwaartsgaan tegenhield. 't Was waar, ze kon ook wat gaan doen, iets aanpakken en daarmeê verdienen, zoodat niet alles op hem drukte; ze kon mogelijk zijn opstellen in een andere taal vertalen, of in de muziek doorstudeeren om dan lessen te geven, of haar schilderkunst ter hand nemen. Maar o, daar zat weer de moeielijkheid. Zij kende van alles wat, maar niets in de grond, ze was artistiek-aangelegd, maar geen artiest, alleen dilettant, ze miste het volhoudensvermogen, de kritische werkkracht om te onderscheiden wat goed en wat slecht zat in eigen werk. Al wat zij verstond bleef goed voor het salon, niet voor de praktijk om ermeê te verdienen, of de hoogte te bereiken. Hoe verschilde zij hierin met van Reelen, die al schilderde hij beter dan zij, daaraan geen tijd dan uit louter liefhebberij verkwistte, zich met hardnekkigheid aan zijn bouwkunst hield, aan dat ééne, waarin hij wou uitmunten, om al 't andere daaraan ondergeschikt te maken.

Zou hij ook haar ondergeschikt maken? Mogelijk! maar dat wou ze niet. Ze moest zelf ook wat zijn, geen bijhang, geen vrouw alleen, maar een wezen waartegen hij kon opzien. Dan moest ze werken, werken, dat wou ze graag, maar zou zij ooit wat bereiken? 't Leek zoo moeielijk. Waarom kon hij 't wel en zij niet? Zat daar het groote onderscheid tusschen de artiest als machtige, zelfbewuste schepper en de kunstbeoefenaar, of lag het verschil tusschen de man die zich geeft aan zijn werk en de vrouw, die zich geeft aan de man...? Mogelijk... Dus zij moest 't eene of 't andere.

Er werd aan haar deur geklopt.

Zij sprong op, lichtelijk-verrast, aangedaan door 't bekende stemgeluid, riep gelijk: entrez!

Van Reelen stak zijn stoppeligblond hoofd al door de deur-opening, zei:

- Wat doe je toch hier, kind...? Waarom kom je niet beneden, Pauli?

- Ik heb wat te prutsen.... ook een brief te schrijven.

- Kun je beneden toch evengoed doen, 't is hier te koud.... om ziek te worden.

- Ja, 't is waar, je hebt gelijk.

- 'k Heb altijd gelijk, lachte van Reelen, nu verder in de kamer, recht voor haar komend.

- O, o! hoor eens aan, schertste ze terug. Enfin, ik kom, wacht, ik ga meê.

- Zij borg snel een en ander wat op tafel lag weg, ook de brief van haar moeder, huppelde op hem aan, van zich afschuddend al haar zorgen, al haar kommernissen.

- We hebben beneden wat 'n interessant gesprek... heel wat gemist, praatlachte van Reelen.

- Zoo, en met wie?

- Met die twee feministen.... over de zelfstandigheid der vrouw.

- Over de zelfstandigheid der vrouw, schaterde zij uit. Nee, die is goed. Zelfstandigheid, jawel, dat gaat d'er maar zoo.

Van Reelen keek haar 'n tikje verwonderd aan.

- Ja, kijk me maar niet zóó aan, een vrouw is nooit zelfstandig, nooit onafhankelijk of ze moet geen hart hebben.

- Nou, dat moet je beneden maar eens komen vertellen, schertslachte weer van Reelen.

- Nee, dank-je wel.

- Waarom niet.... durf je niet?

- Och, dat zijn dingen die voel je, maar kun je daarom nog niet verklaren. Daarenboven, ik wil niemand overtuigen. Ze voelde zich eenigszins van streek gebracht door haar eigen mededeeling.

- Ik begrijp je niet, waagde van Reelen te zeggen.

- Dat kan wel, daar spreken we later weleens over!

't Viel haar ineens te binnen, dat hij bijzonder dweepte met vrouwen die zelfstandig, onafhankelijk van de man,

toch aanhankelijke vrouwen bleven. 't Moderne probleem, naar hij 't noemde, - en nu kwaad op zich zelf, dat zij al verried waar zij zelf nog meê kampte, zei ze geprikkeld:

- Goed! Ga nou maar.... ik kom dadelijk!

- Oei, oei! zei van Reelen; hij tipte de trap al af.

- 'n Mal kind ben ik, pruttelde Anna Paulowna na, zich vluchtig in de spiegel bekijkend of haar aandoening al zakte. Erg onhandig, dat moet ik zeggen, om me daarover uit te laten. Hoe kan ik zoo dom wezen!

Zij nam een boek, om te kunnen lezen als 't gezelschap beneden niet naar haar zin mocht blijken, - en terwijl ze peinzend-traag de trap afging, voelde ze vaag, dat iets in haar gleed dat eigenlijk niet mocht, dat zij niet volkomen recht-uit sprak, maar gedachten voor zich zelf erop na ging houden, inplaats van zooals totnutoe zich vrij en onweerhouden op haar aanvoelingen te laten drijven of ongesjeneerd zich uit te spreken. Maar een vrouw bleef altijd de zwakke, die zich moest verdedigen, en dit besef ergerde haar even, bevredigde haar tevens.

Besloten om zich niet bloot te geven, heel voorzichtig te spreken, trad zij met een gemaakt-licht lachje op 't gezicht in 't kleine salonnetje, waar heel het pension te zamen hurkte, hoofdverhit van de twistgesprekken.

De Duitsche marine-ingenieur wond zich nog aldoor op over wat hij noemde de ontaarding, de verbastering van de oude Germaansche zeden en begrippen, - en de vrijgevochten, niet meer-zoo-jonge-dochters, waarvan de eene zelfstandig een modezaak dreef en de andere dapper streed in de rijen der feministen, voordrachten hield, artikelen in bladen schreef, waarvan ze ruim kon leven en haar moeder, voor rekening van haar en van d'er zuster, een kuur in een of andere badplaats laten maken, hekelden en smaalden, soms met argumenten, dan weer met eenvoudig schouder-ophalen, op zijn vierkante breedheid in.

Ze konden niet alles zeggen, omdat ze dan haar goede moeder moesten kleineeren, wat ze voor die plompe vent niet woûen doen, haar moeder waaraan ze toch dankten, dat ze als vrije meisjes jong haar eigen kost verdienden, maar die, hoe vrijzinnig ook, toch in vele opzichten nog ouderwets oordeelde, wel alles goed vond wat haar zelf en haar dochters

betrof, maar in andere opzichten die grove zee-machinist bijviel, alsof ze wou zeggen: ja, ja, d'er is wel wat van waar!

Mevrouw Robinson, de dikke Amerikaansche, stond geheel aan de zijde der feministische dames, behandelde de vraag van Amerikaansch standpunt, met vrouwelijke majesteit en gratieverleenen, als sprak de meerderheid der vrouw vanzelf, en de twee andere Amerikaanschen, het professorsvrouwtje uit Boston met 't licht-aan-grijzend, zorgvuldig geonduleerd haar en haar schoonmoeder, knikten bij elke bewering mede, zoodat de marine-ingenieur bij al zijn beslistheid, waarbij zijn uitgeknipte, zwarte flankbaardjes dreigend uitstaken, het erg warm kreeg.

Maar de professor uit het kleine akademie-plaatsje viel hem telkens bij, voerde heftig en stekelig uit over al die nieuwe begrippen. Zijn dochter, het aardig bruin-blond bakvischje, stond met open mond alles aan te hooren, met haar jong gezicht, nu eens naar van Reelen en de marine-machinist, dan naar de van-zich-afsprekende dames gekeerd, alsof ze het van beide kanten wel wou indrinken.

Het heilsarmee-paar viel nu de eene partij dan de andere bij, het telkens zóó draaiend, dat alles van de Heere komt en van de goddelijke inwerking, al waren ze nog zoo vrijzinnig en demokratisch gezind.

Anna Paulowna hoorde dit heen en weer gesputter van woorden en nog eens woorden met nuchtere ooren aan, lachte tegen van Reelen, die, dat begreep ze, het gesprek in gang zette, nu in zijn handen zat te wrijven. Zij kende hem daarvoor. In zijn meeningen vrij van opvatting, met een scherpe blik voor het onrechtvaardige in toestanden, hield hij zich buiten de groote stroom, was op zijn manier feministisch, socialistisch, zonder zich op die meeningen voor te staan. Het zelfstandige, het zelfbewuste van de door eigen kracht zich naar-boven-werkende zat hem te sterk in 't bloed om veel voor 't vulgus, hetzij dan behoudend of revolutionair, te kunnen voelen. 't Is toch niet kwaad, dacht Anna Paulowna, zoo'n man in 't leven naast zich te hebben, een die zich zelf heeft vrijgevochten, maar toch straf en sterk genoeg blijft om niet in dogma's te verdrinken, niet ieder andersdenkende aan te vechten, allen op een afstand te houden, ongestoord zijn werk voort te bouwen.

Ze luisterde nog naar 't gesprek; maar weer onbestemd. Ongemerkt dwaalden haar oogen naar buiten. Ze voelde weinig behoefte zich in 't gesprek te mengen, wilde zich ook niet daaraan wagen. Ze had vandaag al zooveel gestreden, dat ze dit gaarne aan anderen overliet, daarom maar naar buiten tuurde. Zij zag zichzelf hier eenzaam zitten, te veel gewoon met van Reelen saam te zijn of het middenpunt van het kleine gezelschap uit te maken. Dat vage staren naar buiten, terwijl de gesprekgeluiden vreemd-hard in haar ooren opknetterden, maakte haar zwaarmoedig-droef, als in zichzelf verloren.

De regen scheen voor een oogenblik op te houden en door 't wolkenzware zwerk zogen zich lichtstralen, die zwak glinsterend kaatsten over de droppen, die aan de grashalmen kleefden. Bijna alle sneeuw was reeds verzwonden; de wegen smoezig-bruin, de weiden al weer groen, met achter een boom of tak of in een holte nog een korrelig-broos restje. Hoog-op, tegen de glooiingen, witte het nog dun gespreid, de doordropen sneeuw met het jonge gras, dat er doorheen halmde, als aanéengeschakelde wit-groene grilfiguren.

De bergen, nog wit-besneeuwd, schoten lichtend door de grijze nevelmassa's heen, als zilver-vlokkige strepen. Het Thunermeer poelde diep, effen groen en koel, rimpelvlak, met enkele plekken van dunner kleur, waar het lichtgeglemer op glansde, en weer donkerder vlekken ernaast, door de zwarte wolkenkoppen, die erin spiegelden. Heel het landschap frischte koel en klaar. Maar lang duren deed het niet. Nieuwe wolkgeslierten drongen aan in 't zwaar-drachtig zwerk, dat naar alle kanten donkerde - en dunne neveldriften zogen zich langs de stammen, zwirrelden van beneden op. In een oogwenk wasemde, stoof alles weer tezaam tot een enkele chaos van witte vluchten. Lucht en rotsen, 't meer beneden, groene weiden, alles werd weer tot een enkele witte wade geweven, waarin niets viel te onderscheiden.

Och, och, wat 'n weer! verzuchtte Anna Paulowna, haar handen zenuwend wringend. 't Werd haar te machtig. Mistroostig wendde zij zich van 't raam, keek naar van Reelen, die trachtte de behoudzieke marine-ingenieur ervan te overtuigen dat in de vrouwenbeweging veel goeds school, waartegen de kleine professor zich weer schrap zette. Van alle

kanten kakelden ze door elkaar. De harde, snerpe stemmen raspten tegen haar op, overvulden haar ooren.

Zij kon het niet meer aanhooren, liet zich onweerhouden voor de piano neerzakken, - en als in een zacht verweer zochten haar vingeren de smalle toetsen. Ze wist zelf niet wat die vingeren zoûen spelen, tokkelde maar, liet ze gaan, glijden, rijen, zacht, heel zacht.

Zij hoorde de anderen doorkakelen over de rechten, de onafhankelijkheid van de vrouw. Ook van Reelen. Een bitter lachje zweemde haar om de lippen over dat gebeuzel. Een vreemde onafhankelijkheid leek het haar, in plaats van de man tot tiran, het leven zelf tot dwingeland te krijgen.

Zij speelde door, onbewust zich meer gevend, nu aan niets meer denkend, heel haar stemming leggend in de klanken, die niet meer schuchter-zacht, maar al gereedelijk-sterker, vaster opklonken. Zij voelde, dat de een na de andere met spreken ophield, dat heel het gesprek verstomde, en ieder luisterde. Ze speelde door zonder het opzettelijk te willen, alleen om hare melankolie te verdrijven, 't verstandelijk denken, dat haar de heele middag zoo treiterde en eronder bracht. Nu ze de vingertoppen liet uitzweven, ze even ophield in rust boven de toetsen, twijfelend of ze verder zou spelen of eindigen, merkte ze nog sterker dat haar spel insloeg, dat ze in plaats van te krakeelen zaten te luisteren.

Een licht triumflachje zweemde flauwtjes om haar mond. Dat was de zegen van haar kunnen, van muziek, waarmeê zij de eerste keer van haar kennismaking hem wilde overtuigen. Ze won dus 't pleit, maar ze woû er niet van spreken, keek hem alleen glanslichtend aan, voor zichzelf tevreden met haar kleine overwinning.

Van Reelen kwam naar haar toe, zei:

- Heerlijk gespeeld, je moet doorzetten, daarin kun je wat bereiken.

- Meen je dát? talmde ze onhoorbaar, meer lispelend dan sprekend.

- O, zeker! je geeft je zelf... je speelde als toen - je weet wel, die avond.

Zij glimlachte even tot hem op, vol zaligheid. Hij had dus 't zelfde gevoeld, aan 't zelfde gedacht als zij. Nu scheen het toch wel of alles herleefde, her-optrok, terugwaaierde naar

hun eerst ontmoeten. Hoe kon zij zoo twijfelen, zich in de war laten brengen door die enkele brief?

Zij herademde. Maar gelijk schoot haar te binnen, dat haar zuster morgen overkwam. Dus ze moest toch spreken.

Zij keek naar buiten, zag de nevels driften. Dat was toch geen weer om naar St. Beatenberg te komen! Welnee, een goede reden om 't af te kommandeeren. Verheugd die uitvlucht gevonden te hebben, zei ze tegen van Reelen:

- Ga je meê, ik moet even naar de post, naar Bern telegrafeeren. Met zulk slecht weer kan ik m'n zuster toch niet laten komen.

III.

Van Reelen, in een korte winterjas, een jachtvest er onder, tusschen zijn tanden een kort stukje sigaar, om lippen en neus te warmen, werkte gestaag aan zijn plannen, ontwierp met zijn kleume vingers zoo goed en slecht het ook ging.

Het weer veranderde maar weinig. Regen en nog eens regen, met even er-tusschen het klaren van de lucht en dan weer nevel.

Aan uitgaan viel geen denken. Hoogstens konden ze nu en dan de weg een eind afwandelen, die drabbig lag van het dikke, bruine sop. Op de bovenweg, de *Oberkirchweg*, hoe glibberig-glad ook van 't weeke vocht, bleek het nog beter te loopen, omdat daar niet de omnibuswielen zulke diepe voren kerfden.

Tusschen twee regens in klaarde de sfeer, koel en frisch, een zuivere en ijle lucht, een waar genot om in te ademen. Maar dan dreven de nevels weer aan, zoodat ze, op 't smalle paadje loopend, elkanders figuren ternauwernood konden onderscheiden, al gauw naar huis toe moesten. In het kleine hotelletje vonden ze weer de gasten opgepakt, niet wetend wat te beginnen. De kilheid van het vochtige weer joeg ze van de kamers naar de eetzaal of 't kleine salonnetje, waar ze elkaar het hoofd warm maakten door al de klachten over de zomer, die op deze wijze geheel verging.

Van Reelen hield zich kalm, deed zoo min mogelijk meê aan 't algemeen mopperen.

Zijn liefde tot Anna Paulowna had ineens een groote be-

daardheid in hem gegoten. Hoe die verhouding verder moest afloopen, hiervoor stond hij zelf stom. Zijn betrekking in Holland als leeraar in bouwkundig teekenen, waar hij desnoods ook getrouwd, hoewel schraal, van zou kunnen leven, gaf hij van 't jaar eraan, om zichzelf te kunnen zijn, een eigen toekomst uit 't levensdeeg te kneden.

Van 't weinig liggende geld dat hij overhield zat hij nu hier in de bergen om wat op verhaal te komen van de inspanning der laatste jaren, het teekenen, ontwerpen van fantastisch-grootsche plannen, daartusschen schilderen om aan zijn stemmingen wat direkter uiting te geven, naast het gelijkmatig lesgeven aan al die opgeschoten jongens, een soesa van bezigheden, waarmee hij zich oppropte zonder dat hij ook maar iets vorderde of naam van beteekenis maakte. Al dat werk benauwde hem door de gelijkmatigheid en 't zich toch niet kunnen geven, waaruit hij ineens met een koene, wel gewaagde, maar toch heerlijke zet uitsprong om de bouwwereld te bestormen, zich op te werpen tusschen al die andere architekten.

De plannen duizelden hem door 't hoofd, - en met zijn arbeiderswoningen, het nieuwe tracee van een moderne stad, dacht hij al een behoorlijke bres te kunnen loopen in de onverschilligheid der menschen, die zien bouwen zonder smaak, zonder begrip, zonder overleg, het eene huis na het andere maar laten optrekken in dezelfde ongevoelde, ondoordachte gelijkmatigheid, alsof menschenwoningen hokken zijn om levende waar te bergen, alsof al die huizen, kattebakken en vogelkooien in 't groot, zonder gedachte naast elkaar gezet, eenheid konden geven. Vroeger begonnen ze althans met een markt, een kerk, een scheepsaanleg, waar al de straten op uitliepen, maar nu bestond alles uit rechte lijnen, een blok huizen, vaak midden in een land gekwakt, waarnaast weer nieuwe van 't zelfde maaksel, bij dozijnen, als uit de grond oprijzen. Maar hieraan zou niet dadelijk te veranderen wezen. Hoeveel nachten offerde hij al niet, tijdens zijn leeraarschap, om artikelen te schrijven, die, met volle instemming gelezen, door velen gewaardeerd en begrepen, toch niets konden uitrichten. De spekulatiegeest en de geldzucht liet zich niet wijzigen, zich geen wetten stellen. Ook nu zou dat zóó blijven. Hij bouwde zichzelf geen gouden torens uit 't rag van zonneglansen, maar wat hij wou was een werkzaam deel

hebben aan de beweging tot betere bouwbegrippen, aan de herleving tot meer gevoelde woonkunst. Dor en dood had hij zich gepeuterd in het trekken van die rechte lijnen; het onderricht geven in Ionische en Dorische en Romeinsche stijlen, waaruit hem zijn schildersvlagen niet altijd konden optrekken. En ook, als hij zoo'n woest-krijschend artikel schreef of satiriekkalm de maker van een officieel-mooi bouwwerk geeselde, voelde hij zich altijd als iemand, die veilig achter een deur een ander gemakkelijk een por kan geven. Hij verdiende zijn vast salaris, vergrootte dat nog door lessen te geven, terwijl anderen moesten worstelen met de eischen, de praktijk van 't leven. In een heftige diskussie verweet hem dit eens een architekt, weliswaar een prul, maar die hierin toch gelijk had, dat de praatsmakers meestal in de teekenkamer staan. Hij voelde snerp en lang die steek onder water. Zeker, ook in de kunst, of eigenlijk bovenal in de kunst, moet je midden in de stroom staan en niet theoretizeerend er boven zweven. Daarom waagde hij zijn vast bestaantje er aan, om door het leven zelf te worden gegrepen, met al de slingeringen, uit alle diepten, naar de hoogte te stijgen. Door zijn opstellen in 't Bouwkundig Weekblad kreeg hij in de architektenwereld al een naam van goed kritikus, maar dit bracht hem geen opdracht tot groote werken, - en gesteld ze gaven hem die, zou hij dan tot in alle onderdeelen daarvoor berekend zijn, om de dingen geniaal-artistiek uit te voeren? Geen oogenblik dacht hij er aan zoo ver te zijn. Lachen moest hij om de bouwheeren, die, modern doende, er maar op los teekenden, betimmering, meubelen, muurpapier, lampen, vloerkleeden, alles naar één patroon ontwierpen, wat ze dan in stijl noemden, zoodat een ornament op elke stoel, op elk meubelstuk terugkeerde, of, wat nog gemakkelijker ging, de versiering weglieten, alles maar plomprecht konstrueerden, zoodat de kamers wel een kachet, een stemming kregen, maar de stemming van een eikenhouten kerkhof, met niets er in van de persoon zelf, die het toch moest bewonen. Neen, zoo gemakkelijk leek het hem niet, 't was al te vlot de dingen maar uniform te teekenen en dan te zeggen: 't is stijl. Zeker, er zijn kamers, zooals een eetzaal, een leeren werkkamer, die statig, in gelijke kleur en lijn, kunnen blijven, maar denk je nu-eens een huisvertrek, waar allerlei

praktische dingen een plaats moeten vinden, veel souvenirs en herinneringen de gezelligheid geven, of een dameskamer, waar de bewoonster al gauw velerlei kleurige dingen in gaat sleepen. Juist om de plaats en de bestemming en 't doel van al die kleinigheden, die in een goede woning toch onmisbaar blijken, te leeren kennen, om met smaak en fijn begrip een gaslamp, een kanapeekussen, een tafelkleed, een voetkussen te kunnen ontwerpen, wilde hij een praktisch-artistiek bureel opzetten, om zich op details, op de toegepaste kunst, het interieur toe te leggen. Het een sloot aan bij 't andere, maar een verwaandheid bleef het om als bouwmeester te meenen ook dadelijk huisgerief te kunnen teekenen. Zoo stijf als ze nu de meubelen maken, konden ze 't best aan de eerste de beste timmermansknecht toevertrouwen. Als hij hier vandaan trok, dacht hij nog eerst een reis door Italië te doen, om daardoor zijn smaak, die toch de eenvoudslijnen zocht, nog te verfijnen. Maar... maar, hier kwam 't op aan, hoe moest dit alles loopen met Anna Paulowna? Hij had met haar nog niet erover gesproken, maar eens diende dat toch.... enfin, ze ging nog een jaar naar Arosa, in die tijd kon hij alvast beginnen - en als 't een beetje wou vlotten, zou 't wel terecht komen. Een vrouw heeft van het interieur veel betere begrippen dan een man, haar smaak is anders, spontaner, meer gevoelig. De taal, ja dat bleef een leelijk ding. Maar zij sprak al zoo uitmuntend Duitsch, dus het Hollandsch zou ze ook wel kunnen leeren!

Zijn stompje sigaar was afgerookt. Hij smeet het korte puntje in de waterkom, wreef met zijn handen door de stoppelige blonde haren. 't Leek hem of in deze redeneering, hoe mooi bedacht, iets haperde, hij wist zelf niet wat. 't Bleef erg gemakkelijk de dingen te bedenken, zichzelf de toekomst voor te droomen, maar voorloopig zat hij hier nog op een berg en als hij terugging begon het eerst recht te spannen. Hij moest zich een positie zoeken, zich die scheppen, als 't ware uit niets ophalen. Dat is alles grif gezegd, maar niet zoo in-eens gedaan. Toen hij zijn vaste bestaantje er bij neer lei, stond hij alleen, dacht hij aan geen vrouw of trouwen, maar nou, nou veranderde het. Dat onzekere, dat haast in de blinde vooruitmoeten, de toekomst stukje

voor stukje opbouwen, leek hem toen een aanlokking te meer, gaf zijn geest een wonderdadige werkkracht, maar mocht hij hieraan een vrouw wagen?... mocht hij dat?

Het woord beet hem bijna op de lippen. Ze is wel artistiek, intelligent en mooi, wat mij dadelijk pakte, maar niet sterk, niet krachtig van gezondheid. Hoe moet dat gaan? Maar wat doet dat er toe? Ik hoû van haar en daarmeê uit, ik hoû van haar en van geen ander, - en als zij van mij houdt dan kan veel. 't Is heerlijk van iemand te hoûen. Dat begrip alleen maakt het leven anders, vaster.

Zeker, als ik 't eerder had geweten, zou ik wellicht leeraar zijn gebleven, het wisse voor het onwisse hebben genomen, maar als ik zoo bang en krenterig deed, zat ik natuurlijk niet hier, leerde ik Anna Paulowna niet kennen. Bovendien, als mijn plannen mislukken kan ik altijd nog zien artistiek leider aan een fabriek te worden. Ons land is wel klein, maar voor wie wil zijn nog-al wegen open. Kom, geen muizenissen vóor de tijd. In elk geval had ik daar vroeger aan moeten denken. Nu is het te laat.

Hij nam een nieuwe sigaar, ging die opsteken, om in de wolkjes nieuwe droomen op te blazen. Maar de lucifers bleken vochtig of slecht. Wel drie, vier keer sprongen de koppen er af. 't Maakte hem kribbig.

Maar met de volgende streek warmde, eerst nog traagblauw, toen heerlijk en goudig, het vlammetje op; en hij dampte nu snel de brand erin. Hij trok met flinke halen de kleine kamer in een ommezien vol blauw-krinkelende rook, maar zijn gedachten, die hij meende er meê te verlevendigen, werden al zwaarder. Strak keek hij naar die omhoog krinkelende wolkjes, - en hij verwonderde zich er over, dat hij eigenlijk in 't geheel niet dacht, maar toch ernstig zich voelde, als in langzaam beraad.

Te drommel, zei hij, wat is dat nou? Wrevelig liep hij een paar keer op en neer. De zetstappen op de harde grond verdoofden even zijn zware stemming. Hij voelde zich wat luchtiger worden. O, zeker te lang binnen geweest met dat slechte weer. Even uitgaan.

Maar nu meende hij Anna Paulowna aan de trap te hooren roepen.

Hij deed de deur in een ruk open, vroeg: wat is er?

- Kijk eens gauw buiten, een regenboog, een dubbele... een prachtige.

Van Reelen liep naar 't venster, keek.

- Ja waarachtig, een dubbele; ik kom beneden, we gaan naar buiten.

In drie, vier groote stappen stond hij beneden. Als groote kinderen liepen ze naar buiten om de regenkleuren beter te zien, in 't frissche te ademen.

Daar boogde over heel het Thunermeer een reuzige kleurwarande, driedubbel, met alle tinten. Het eene eind zonk in 't water, welfde daar diep naar beneden, kaatste weer terug, het andere eind klom hoog over de bergen. 't Zacht-groene meer en 't donkerder, rijper groen van 't landschap lagen koel onder een praalboog van transparant-gekleurde lijnen.

Het regende naar de kant van Interlaken en de zon straalde blikkerend-schel boven de Stockhorn, schitterde in een openblauwe luchteplek tusschen al die grauw-dooreengeschoven wolken.

Diep-weg in het koel-groene meer, trillend onder de plotse zonneflakker, kaatsten de kleuren-zuilen die op de strakgladde waterspiegel stonden, tegelijk naar beneden pijlerden. Heel het berglandschap lag klaar te lachen onder deze betoovering.

Van Reelen, zijn zware gedachten ineens vergeten, liep naast Anna Paulowna de weg op naar een bosch-vrij gedeelte van de weg om nog beter te kunnen kijken. Zij wisten niet wat mooier was, de sterk-uitstralende kleurenboog of 't landschap dat zoo rein, zoo frisch-gewasschen er onder pronkte.

Zooeven meende van Reelen Anna Paulowna over zijn bezwaren te spreken, maar nu had de zonneglans dat alles weggedrongen.

Een kwartiertje later begon het opnieuw te regenen en ook de mist zette op, maar zijn zachte stemming bleef.

IV.

Al meer dan een week bleef het weer zoo dreinen. Veel veranderen deed het niet; alleen de koû en de kilheid vielen in de regens geleidelijk weg. Ze hoefden althans niet

meer te stoken, konden vaak de ramen openen om wat frissche lucht te laten instroomen.

Bijna al de gasten, die niet voor de geheele zomer bleven, waren de een na de andere vertrokken, nu de tafel weer ingeschrompeld tot het kleine getal bekenden.

Anna Paulowna voelde zich zwaarmoedig, nerveus-ongedurig. Ze kon haar ligkuur niet buiten maken, het hotel daarop niet ingericht, - en als ze op haar kamer te rusten lag, kwamen de kwelgedachten haar op allerlei wijze bestoken. Haar zuster, de docente in de aesthetika, schreef haar een lang epistel, in verband met de brief van moeder, over haar toekomstplannen. Zij zelf dacht aan geen trouwen, voelde zich te vrij, te zelfstandig om zich onder 't liefdesjuk en 't bedwang van een man te plaatsen. De aanhankelijksdwalm, de zucht een wezen naast zich te hebben om daarvoor te leven, had nog niet over haar heengeblazen, te veel verdiept in haar studiën en werkzaamheden. Maar met Anna Paulowna, een kind van liefde-ontvangen, van vertroeteling, en ook niet zoo ekonomisch-vrij als zij zelf, stond het, naar haar meening, er anders voor. Wat zij voor zich als onverwinnelijk beschouwde, het zich overgeven aan een man, achtte zij voor haar zuster het onontbeerlijke. Ze beschouwde Anna Paulowna te licht van zin, te veeleischend en daardoor te hulpbehoevend, om het zonder steun te kunnen stellen, voor zich zelf te zorgen. Daarom vond zij het heimelijk plan, dat nu al zoolang hing tusschen haar zuster en haar neef Lostofsky, niet zoo kwaad. Dat hij meer dan twintig jaar ouder telde leek haar van minder belang. Wijl zij nog niet kende het zwichten voor de aantrekkelijkheden van eenig man, leek haar 't eene exemplaar zoo goed als 't andere, rekende ze ouderdom niet dadelijk mee, vooral als daartegenover stonden ruime middelen, die voldoende aanvulden. Zij wist, dat de jeugd van neef Lostofsky niet zoo onberispelijk voorbijging, maar nu zij eenmaal alle mannen over één kam scheerde, de bijzonder-goede als loffelijke uitzonderingen beschouwde, zette zij dit niet te zwaar op de balans. In elk geval bleef hij haar neef, - en dit neef-zijn beteekende familielid, van dezelfde stam, één-zijn van belangen. Zij zag Lostofsky minder als man, als echtgenoot van haar zuster, dan als een andere tak van eigen nabestaanden, menschen die elkaar kenden,

bij elkaar hoorden. Toch vermoedde ze, door enkele uitlatingen, dat Anna Paulowna er anders over dacht. Zij veronderstelde dat van Reelen, waarover haar zuster in 't begin zoo druk schreef, niet geheel vreemd daaraan bleef, - en zij wou nu zelf met haar zuster eens overleggen, de omgeving goed opnemen. Het telegram over het slechte, regenachtige en nevelachtige weer hield haar evenwel terug - en de brieven van Anna Paulowna zeien telkens, dat zij vooral niet moest komen vooraleer 't wat meer konstant werd. In het kleine hotelletje zoûen ze geen woord samen kunnen praten. St. Beatenberg kon anders mooi zijn, overweldigend-mooi met de zonsondergangen, de vele luchtverschijnselen, ook de lucht prikkelend-fijn, aansterkend, zoodat zij voor gezondheid en aesthetische gevoelens dubbelvoudig ervan zou genieten, maar dan moest het weer eerst klaren.

Zij voelde, als bij vingertasten, dat Anna Paulowna haar komst vertraagde, voelde lust onverwachts naar St. Beatenberg te reizen, haar te overrompelen, maar het slechte weer en dan het toeven in 't kleine hotelletje lokten niet erg aan. Daarom schreef ze telkens, om de hangende bespreking lichtelijk heen toetsend, zonder de naam van die Hollander, die haar zuster het hoofd op hol bracht, te noemen.

Anna Paulowna kreeg vandaag weer zoo'n brief - en dat stemde haar wrevelig. Wat wil ze dan toch? riep ze uit. Zelf denkt ze niet eraan zich te binden en mij wil ze koppelen aan neef Lostofsky. Maar ik laat mij daartoe niet overreden. Nee, nee! ik ben oud genoeg, zes-en-twintig, om 't zelf te weten. Maar met dat-al maakte 't haar nerveus-geprikkeld en zwaarmoedig.

Aan tafel zat ze nog erover te soezen, raakte in gedachten-weg, terwijl van Reelen met een nieuw-aangekomene, een Duitsche barones, zat te praten. Zij merkte zelfs niet, dat haar andere tafelbuur, de heilsarmee-officier, haar iets vroeg, kauwde gedachtenloos haar eten, terwijl de tafelgeruchten als leelijke striemen, waarvan ze toch weinig voelde omdat ze haar zoo weinig aangingen, door haar vage denk-weg-zijn heenzweepten.

Zij schrikte uit die overpeinzingen op door een vraag van haar tafelbuur, de heilsarmee-officier. Haar eerste oogopslag vluchtigde naar 't zoutvaatje, naar de waterkaraf, gewone din-

gen, waar ze aan tafel om vragen, maar gelijk leek het haar, dat zijn timiede gezicht wat anders bedoelde.

Vaag-verward neeg zij haar hoofd naar hem toe, blikte met haar zeer verschrikt-sprekende oogen hem vragerig aan. Heel zacht en bescheiden herhaalde hij nu:

- Zou u mijn vrouw eens willen bezoeken?... zij voelt zich zoo alleen op haar kamer.

Zij keek de lange, bleeke man met zijn krullend haar vreemdig aan, in niet dadelijk begrijpen, merkte tevens, dat de plaats naast hem leeg stond.

Met zich zelf wat verlegen, zei ze:

- Is Frau Gemahlin niet wel...? Dat wist ik niet.

- Ach, zij sukkelt al zoo lang. Ik ben ook niet sterk, maar blijf teminste op de been.

- Ja, 't is waar, ik heb haar gisteren ook al gemist... Toch niet ernstig? belangstelde ze ineens vlijtig, om toch iets te zeggen.

- Nee, ernstig is 't niet, maar langdurig.

Anna Paulowna knikte.

De lange, bleeke man ging slepend voort, terwijl hij voorzichtig een stukje vleesch trancheerde, de afgesneden velstukjes op de kant van 't bord schoof:

- We moeten wel berusten... dat leer je vanzelf. Gelukkig kunnen we het samen goed vinden. Vroeger was dat niet zoo!

Anna Paulowna keek even op, verrast door die vertrouwelijke mededeeling, staarde in zijn brilleglazen, waarachter de oogen bleek-open, rood-omrand, schemerden.

Zacht zei hij weer, als in gewillige overgave:

- Och ja, zoo gaat het meest. In 't begin versta je elkaar niet of maar heel slecht, tot de Heer met zijn bezoeking komt en dan eerst voel je elkaar noodig te hebben. Soms lijkt het wel of je moet worden beproefd voor je tot de erkenning van Zijn wijsheid komt.

Anna Paulowna nikte weer, wist niet goed wat te antwoorden. Bij al deze openhartigheid voelde ze zich maar weinig aangetrokken tot die zalvende berusting. Het leek haar zoo geheel in tegenstelling met haar vrouwelijke ongedurigheid, met haar natuurlijke behaagzucht om het onaangename maar zóó te aanvaarden. Ze voelde zich daarvoor

veel te nerveus, te prikkelbaar. Maar ze kon dit moeielijk zeggen, bleef dus maar knikken, alsof ze 't begreep, met hem instemde, en hij sprak zeer beschaafd, zeer zacht en fleemend, zoodat dit haar in 't eind geheel-en-al innam.

- Ik wil graag met uw vrouw kennismaken, beloofde ze, om deze gedwongen konversatie tot een eind te brengen, terwijl ze ijverig de taaie bieflappen fijnkerfde.
- Doe dàt, zei hij. Vrouwen hebben soms behoefte met elkaar te spreken.
- O ja! repliceerde ze vaag-weg, zonder de beteekenis ervan te doorgronden.
- Als u zoo goed wilt zijn.... u doet er ons werkelijk een dienst meê, lijsde hij voort.
- Komt het na 't eten gelegen? polsde ze alleen uit beleefdheid.
- 't Komt altijd gelegen... mijn vrouw heeft niemand om eens meê te spreken.

Anna Paulowna begreep het weer niet al te best. Die twee konden het zoo goed samen vinden, leerden in tegenspoeden berusten, hoe kon zijn vrouw zich dan alleen voelen, behoefte hebben aan een vreemde, aan haar, die ze ternauwernood zag, alleen maar kende van tafelgesprekken. Maar ze sprak deze veronderstelling niet uit, zei, nu besloten, met haar liefste stem:

- Als u 't goed vindt, kom ik straks.

Gelijk richtte zij zich naar van Reelen, die in opgewekt gesprek zich bezig hield met die nieuw aangekomene, die Duitsche barones, een vrouw van drie-, vier-en-dertig, groot, aschblond, een vreemde mengeling van stijfheid en ongesjeneerd-zijn, oud en jong tegelijk, goed in de kleeren maar met weinig elegantie, al dadelijk te merken aan haar wijze van haaropmaken, dat bij elkaar zat geplakt en gedraaid met een toefje boven op, alsof het haar overal binnen de vorm van het ietwat beenige hoofd moest blijven, de scherp-wordende lijnen niet mocht overschaduwen. Onwillekeurig begon zij deze nieuw-aangekomene in te deelen, luisterde ze toe, om wat woorden op te vangen, om tot eenig begrip omtrent haar te komen, want dat scheen niet heel gemakkelijk. De geloken lippen waren week, bijna zinnelijk, - maar in 't blanke voorhoofd groefden zich bij het oogoptrekken een net van

rimpels. Zij moest smart en zorg hebben doorstaan. Daarbij scheen ze overgevoelig, zelfs sentimenteel te zijn, af te gaan op haar wijze van spreken, een voortdurend schwärmen met kunst. Er tegenover stond het luidruchtige doen, het flap-uit, bijna bij het banale af; ook de fletsche grijze oogen, de weinigsmaakverfijnde kleeren en 't slordig kapsel. Een vreemd mensch!

Na een poosje luisteren kreeg ze toch de draad. Deze vrouw met dichterlijke aanleg, die heele verzen van Goethe en Lessing deklameerde, deed aan sport, bleek een hartstochtelijk wielrijdster en tegelijk een mondaine schouwburgloopster te zijn, een mengeling van alles, - en dat met beperkte middelen, anders zocht zij zich toch niet zoo'n klein pension-hotelletje. Maar daar kon je niet op aan. Zij verwonderde zich altoos erover hoe bij de Duitschers de intelligente menschen in de kleine hotels zijn te vinden, zooals schuin over haar die kleine professor met zijn snoesje van een dochtertje, terwijl in de groote hotels de protzen, de snobs, de ineens-rijk-gewordenen, als dikke ossen in vette glorie pralen.

Zij merkte nu ook, dat zoowel zij, als van Reelen, weer universeel deden, met 't heele hotel spraken, waar zij zich vroeger eraf maakten in korte antwoorden, zich meest met elkaar bemoeiden. Dagen waren omgegaan zonder dat zij een sprankje aandacht over hadden voor de gansche tafel, zoodat ze niet oplette, dat de heilsarmee-vrouw ziek werd, op haar kamer bleef. Zij zag nu ook weer voor zich de arme Czeche, die, mond-open, tuurde met de groote, zwarte staaroogen naar die Duitsche barones, alsof daar een wereldwonder zat, een eer, die zij ook vroeger had genoten. Die arme jongen! Ook het bakvischje staarde met haar vergeet-mij-niet-oogen naar haar alsof ze de woorden haar uit de mond wou eten? zoodat ze 't werkelijk eten vergat en haar vader, de kleine professor, haar moest aanstooten om wat voort te maken.

't Bevreemde Anna Paulowna, dat ze al die dingen zoo scherp oplette, en 't bevreemde haar nog meer, dat van Reelen zich weer met anderen bezighield. Hoe was dat zoo ineens gekomen? Zeker door 't slechte weer en 't gedwongen bij elkander zitten. Toch geen verkoeling tusschen hen beiden? Zij schrok een weinig voor deze veronderstelling. Welnee, 't slechte weer maakte dat.

Van Reelen betrok haar nu ook in 't gesprek. 't Liep over het onderscheid tasschen de Italiaansche en de Vlaamsch-Nederlandsche meesters. Van Reelen toonde aan het theatrale, het gemis aan waar-uitgedrukt gevoel, waardoor alles fraze en effekt wordt, tot zelfs in de beste stukken, terwijl de Duitsche barones schermde met die heerlijke-heerlijke madonna's, die haar zoo'n hooge aandoening gaven, hoe zeer zij ook dweepte met de echte natuurlijkheid der Nederlandsche schilders.

Wat moest zij zeggen? Zij kon niet in alles met van Reelen's meeningen meegaan, zeker niet, als hij begon te overdrijven. 't Was zijn stokpaardje. Voor hem bestond er maar ééne ware, innig-aandoende kunst, die der primitieven en groote zeventiende-eeuwsche Hollanders! De Italianen leken hem gewild, op de effekt-lijn berekend. 't Kon mooi, schoon, verheven zijn, op de eerste indruk bekoren, maar 't niet op den duur uithouden tegen de kunst, die zijn kracht zoekt in de uitdrukking zelf, niet boven het leven zoekt te komen, maar uit het leven zelf opbloeit, niet de mensch vermooit, niet de lijn vergoddelijkt, maar de mensch verinnigt. De Italiaansche schilders zag hij als voortzetters van het Hellenisme, vervolmakers van de lijn, de vorm, de stand, terwijl de groote Vlamingen en Hollanders uitdrukten de ziel, de gevoelens van het innigst menschenleven, in samenhang met de natuur zelf. De anderen, hoe dicht ook bij Rome, bleven heidensch, terwijl de Nederlandsche realistiek zuiver-kristelijk werkt, het kristelijke opgevat als 't menschelijke, de naar buiten treding der ziel; en niet de afbeelding van 't omhulsel verfraaid door 'n nimbus.

Zij voelde ook nu weer het juiste inzicht bij van Reelen, toch kon ze er niets aan doen, dat zij Boticelli en Da Vinci zooal niet stelde boven Rembrandt, dan toch boven de anderen. Maar nu in 't gesprek met die vrouw liet zij dit niet blijken, versterkte ze van Reelen, befluweelde zijn soms wat al te rake gezegden. Ze deed het uit een antipathie tegen dit half-kunst-, half-sportmensch, ook uit aangeboren vrouwelijk instinkt, om zich met van Reelen één te voelen. Uit zijn herhaalde betoogen had ze genoeg spijkers overgehouden, die zij nu op haar beurt bij haar overbuurvrouw kon inhameren. Zij gaf er zich niet geheel rekenschap van

waarom zij dit deed, maar ze hield nu eenmaal niet van haar.

't Zou daarvan komen, dat zij een vrouw geheel-vrouw verlangde, een man geheel-man, dus een afkeer voelde van de tusschenmenschen.

V.

De lunch en 't gesprek raakten ten einde.

De gasten stonden zoowat gelijk op. Enkele bleven nog even in 't zaaltje door de glazen kijken naar de blanke neveling, anderen sukkelden naar 't kleine salonnetje om wat na te praten. Anna Paulowna wisselde een paar losse woorden met van Reelen, zei dat zij de heilsarmee-mijnheer beloofde zijn vrouw te bezoeken en nu maar gelijk ging.

- Zie ik je vanmiddag nog? vroeg hij haastig.
- Laat eens kijken. Tegen vier uur, is dat goed?
- Willen we samen theedrinken?

Zij knikte bevestigend, keek nog even door de ramen naar de nevelvluchten, als een vage aanvoeling, dat zij boven, op de ziekenkamer, het donkere genoeg zou vinden. IJlings ging ze naar boven, toch niet zeer opgewekt, want het bezoekmaken lokte haar niet erg aan, maar alla! zij beloofde het, kon dus niet anders.

De zieke lag op een sofa, onder een reisdeken, het witte hoofd op een wit kussen. Een klein tafeltje met wat fleschjes en snuisterijen stond naast haar.

Haar man kwam dadelijk met beide handen op Anna Paulowna toe, zei, zijn praatlachje gelijkmatig verdeeld tusschen haar en zijn vrouw:

- Bent u daar al.... hoe lief dat u komt.... van harte dank voor uwe welwillendheid.

Hij schoof al een stoel toe, liet haar plaatsnemen naast de zieke, die haar aanstaarde met glans-gelukkige oogen in 't wit-bleeke gezicht.

Anna Paulowna raakte verlegen onder deze jubelontvangst. Ze dacht hier te moeten troosten en hare komst werkte als een zonneflits; door die gelukkige gezichten scheen de schrale, houtbeschottige kamer ineens op te lichten.

- Is het te veel gevergd, vroeg de zieke, om u te verzoeken hier te komen? Maar och ja, zieken zijn egoïstisch.

- Heelemaal niet, haastte zich Anna Paulowna. Ik doe 't graag en van harte.

- Maar ik trek u misschien uit andere bezigheden?

Anna Paulowna meende vluchtig een toespeling te hooren op haar vertrouwelijk omgaan met van Reelen; zij voelde zichzelf ervan kleuren. Maar de zieke scheen dit niet op te merken, drukte haar hand innig, vol erkentelijkheid, herhaalde haar blijdschap over deze welwillendheid, vooral om zoo dadelijk te komen.

- Ik wist heusch niet, dat u ziek waart, verontschuldigde Anna Paulowna.

De zieke kuchte even, lachte witjes-tevreden.

- Wat scheelt u eigenlijk? weervroeg ze nu. Zwakte? Alleen zwakte of is er nog wat anders bij?

- In hoofdzaak zwakheid, maar door 't vochtige weer heb ik bronchitis erbij gekregen. Vroeger was ik sterk en gezond, maar niet gelukkig!

- Dat is waar, bevestigde de man, alsof hij dat aan tafel al niet verklaarde.

- Nu wij de rust en 't geluk hebben gevonden mankeert het ons wel een beetje aan gezondheid, maar dat komt terecht, - en wij hebben geleerd het lot dat de Heer ons zendt te dragen.

De man, het gezicht ernstig van bleekheid, haastte zich ook dit weer te bevestigen. 't Werd Anna Paulowna wee om 't hart. Wat doe ik dan hier, dacht ze, als die menschen zoo gemakkelijk hun smart kunnen dragen, of is 't toch niet echt, dat zij het zichzelf en anderen zoo herhaaldelijk verklaren?

Dit vermoeden gaf haar ineens lust om te blijven.

Vreemd viel het haar op, dat de man geen aanstalten maakte om haar met de zieke alleen te laten! Hoe rijmt zich dan zijn gezegde, dacht ze opnieuw, dat een vrouweziel soms behoefte heeft om zich aan een andere vrouw uit te storten. Zij raakte er eventjes over aan 't peinzen.

- U gebruikt toch een kop thee, nietwaar, gnädiges Fräulein? vroeg nu de man.

- 't Is wel wat vroeg, ik ben gewoon het om vier uur te nemen.... heb met mijnheer van Reelen afgesproken.

- Met mijnheer van Reelen, zoo?

Anna Paulowna merkte een lichte ontstemming bij 't noemen van die naam, maar zij moest zich vergissen, want dadelijk erop, bijna in één adem door, zei de zieke:

- Mijnheer van Reelen, dat is uw buurman aan tafel, die Hollander, niet waar? Een knappe man.

- Jawel, lachte Anna Paulowna, mijn buur aan tafel en mijn kamerbuur ook, onbewust hiermeê willend verklaren hun veel bij elkander zijn.

- Ja, ja, ik zie u nog al eens samen. Hij is schilder, geloof ik

- Nee, eigenlijk architekt, maar hij doet wel wat aan 't schilderen.... een intelligent man!

Zij hield met deze woorden op, bang van Reelen voor de menschen teveel op te hemelen, zich zelf bloot te geven.

- Ja, dat heb ik vanmiddag aan tafel gemerkt, zei nu weer de heilsarmee-man. Hij is niet gemakkelijk om te praten.

Weer dacht Anna Paulowna: ze hebben het op hem niet begrepen, maar laat ik mij inhouden! Gek, dat die man niet heengaat... wat doet hij hier, waarom laat hij mij niet met de zieke alleen, als zijn vrouw zoo'n behoefte heeft met mij te praten? Maar zij zag hem zoo handig aan het spiritus-stoofje bezig, de theekopjes op een blaadje zetten, dat haar erg-denkendheid vanzelf weer verging.

De zieke keek met welgevallen toe, sprak niet; zij diende nu het gesprek opnieuw te beginnen. Even dacht ze er over het hoofdkussen eens op te schudden, maar dit scheen haar man pas te hebben gedaan, - en 't leek haar zoo gezochtvriendelijk, zoo aanstellerig-liefjes. Zij zei, om toch wat te zeggen, tegen de water-opschenkende man:

- Houd u dan meer van de Italiaansche meesters?

- Och, ik weet er eigenlijk zoo weinig van. Muziek is meer onze bezigheid, in 't meervoud sprekend, teemde hij, voor zijn vrouw meê. We hoûen van Bach en Haydn, dat grijpt in 't hart en maakt een mensch beter. Maar wat hij over die altaarstukken zei, kon wel waar zijn. De katholieke kerk is wel wat theatraal. Wij doen het met eenvoudiger middelen, een groote lap doek en wat roode letters. Die enkele woorden dringen dadelijk door tot het hart.

- Jawel, voor de minderontwikkelden, de groote massa,

maar voor de anderen glijden ze ernaast. Zou u bijvoorbeeld kamers willen hebben in dat pension waar 's avonds bijbelverklaring werd gehouden en overal, tot boven je bed toe, een gouden spreuk is te lezen? Dat lijkt mij te opdringerig.

- Ja, zuchtte de zieke, dat is voor u mogelijk waar, maar mij doet het innig aan. 't Is alsof je in goede handen bent, onder hoogere bescherming leeft,.... en 't maakt je toch niet slechter.

- Een kwestie van geloovigheid en gemakkelijke ontvankelijkheid, antwoorde Anna Paulowna. Op mij doen die dingen altijd het tegenovergestelde: ze maken mij kribbig, dus is het slecht....

Het gesprek stuitte hier even op een moeilijk punt. Anna Paulowna kreeg een gewaarwording alsof ze haar woûen bekeeren, en dat maakte haar stroef, niet zeer toeschietelijk. Ook de zieke voelde, dat zij haar welwillende bezoekster niet zoo dadelijk schrap mocht zetten, haar eerst moest zien in te palmen. 't Gaf een oogenblik stremming.

Maar gelukkig, nu kwam de thee. De man bood aan een kopje, zei fijntjes-lief, gemoedelijk:

- U houdt wel niet van opdringen, maar laat u deze keer eens door mij in vriendelijkheid wat opdringen.

Anna Paulowna lachte. De banale, lieverige zet had haar toch ontwapend. Zij nam het kopje, gaf het in beleefdheid over aan de zieke, die eerst niet wilde aannemen, toen dankbaar knikte, en zij ontving het tweede, zette haar lippen voorzichtigjes aan 't geurige nat.

De man diende biskuits, die op een klein bordje netjes gevleid lagen, nam nu zelf een kop thee.

Voor een oogenblik zwelde aan een weldadige stilte. Het zacht-opzuigen van de thee, het even knabbelen op de biskuits, het weer neerzetten van 't kopje, 't werkte gezelligjes en knusjes, maakte de vertrouwelijkheid grooter.

- U is toch een Russische, niet waar? Ik hoû zooveel van uw landgenooten, begon weer de zieke, haar aanstarend met koorts-schitterende oogen. In Bern en Zürich, ook in Genève, hebben we er veel gekend, - en in Rusland is zoo'n groot veld.

Anna Paulowna neeg even. Het deed haar goed op die

wijze over haar vaderland te hooren spreken, maar zij kon er niet best op antwoorden.

De man schonk nog eens thee in.

- We kenden in Zürich een allerliefst meisje, dat heel haar kapitaal besteedde om landgenooten te laten studeeren. Zij gaf vaak meer dan haar maandbedrag weg en dan behielp zij zich maar in een goedkoope gaarkeuken of met wat brood. Anna Paulowna knikte weer. Zij wist, dat er zulke goede zieltjes waren. Toch liet zij er op volgen:

- Er zijn ook anderen. De grondtrek van ons volk is goedhartigheid, maar een andere trek is het zich laten gaan, wat de Duitschers noemen Rücksichtlos. 't Is voor ons zoo moeielijk de middenmaat te houden.

- Maar allen gaan toch uit van de meening, om anderen te helpen, voor anderen te leven! Ik ken zooveel meisjes, die enkel studeeren om later op het platteland, duizenden mijlen ver, te dokteren, alleen om zich nuttig te maken, de arme bevolking bij te staan.

- O, ja, dat is zeker... niet alle studenten zijn heethoofden en ook die worden gedragen door 't zelfde begrip, anderen te helpen, van hulp te zijn. Er is bij ons ook zooveel te verbeteren.

- Ja-ja, zuchtte de zieke. 't Is eigenlijk hetzelfde als wij doen onder de bevolking der groote steden, de verdwaalden bijstaan, de gebrekkigen ter hulpe komen, de zwakken sterken.

't Werd Anna Paulowna weer te machtig. Zij voelde niets voor dat zaligmaken. In haar steigerde nog te veel de lust tot leven. Maar de zieke liet niet los, zei zacht-voortgaande:

- Wat mij zoo aantrekt tot uw volk is, dat bij al het zich laten gaan van het slavisch temperament, toch blijft een zucht tot overwegen, met zichzelf in 't reine willen zijn, zijn eigen handelingen moralizeerend.

- O ja, zei ineens Anna Paulowna in vuur. Een Rus vraagt zich altijd af: Doe ik wel goed, leef ik gerust, ontroof ik een ander niet, maak ik mijzelf wel gelukkig, bega ik geen ongerechtigheden? - en zelfs hij, die overtuigd is, dat hij niet goed leeft, zal toch niet ophouden het zichzelf te vragen. Is hij niet goed, hij weet het teminste. En dat heb ik tegen de Europeesche volken, die huichelen, hebben de mond vol van God en de evennaaste, en meenen er niets

van, maken op den duur zichzelf nog wijs, dat alles in de haak is, zij zelf heel brave menschen zijn.

- Zeker, betoogde de man, dat is ook de reden waarom wij tot de Armee zijn gegaan. Van God spreken en niets voor de evennaasten doen is valsch goud op de schaal leggen, is bedrog. Woorden zonder daden zijn waardeloos.

Anna Paulowna knikte weer. In dit opzicht was ze het volkomen eens.

- En studeert u ook? vroeg opnieuw de zieke.

- Nee en ja, ik heb mij eigenlijk op niets deugdelijks toegelegd. Met zijn zuster staat het anders, die is docente aan de universiteit.

- Jawel, knikten beiden, wel van gehoord.

- Maar u zou toch iets kunnen aanpakken?

- Wat zou ik moeten doen, ik ken alles maar half, muziek, schilderen, niets grondig.

- Goed, maar er is buiten die vakken nog zooveel; bijvoorbeeld... Zij hield vragerig op, alsof ze Anna Paulowna wou laten invullen, maar die zei niets, fronste alleen heel licht de oogbrauwen. Toen zei de zieke, alsof ze nu wist, zich zelf telkens in de rede vallend:

Ja, wat is er? er is zooveel... ziekenverplegen bijvoorbeeld.

- Nee, ik ben zelf ziek, daar deug ik niet voor.

- Sja, maar u drijft nu naar alle kanten, net een visch in 'n stroom, - en dat leeg zitten bevredigt niet, kind.

- Nee, zuchtte Anna Paulowna.

- Maar mogelijk kunt u trouwen.... u is nog jong genoeg.

Anna Paulowna gaf geen antwoord. Wat moest ze daarop zeggen? Zij dacht juist van Reelen's meeningen erin te halen, die aldoor zei, dat een vrouw voor zich zelf moest kunnen zorgen, maar door deze wending ging dat niet. Zij begon het warm te krijgen. Ook al twee kopjes thee gedronken. Ze vroegen weer. Nee, dank u wel. Zij nam geen derde.

- Wat is uw meening over Tolstoj? informeerde nu de heilsarmee-man, heel zoetjes. Wij voor ons vereeren hem, maar we hooren graag de meening van die hem beter kunnen beoordeelen. Vindt u Opstanding geen heerlijk boek? zoo rijk van ziele, zoo rein, een aansporing om 't in zichzelf te zoeken?

- Niet-waar, zei ineens Anna Paulowna. Het heeft ook mij gegrepen. En toch, er is iets wat mij tegenstaat in zijn overwegingen. Vroeger heeft hij zoo heel anders geleefd.

- Beter laat dan nooit gebeterd, konkludeerde de heilsarmee-officier.

- Jawel, maar wanneer je oud en afgeleefd bent, zit er wel iets scheefs in om anderen met jong bloed te willen ringelooren.

Zij schrok van zich zelf, want zij verkondigde hier een meening, niet dadelijk van haar eigen; van Reelen verkondigde die eens. Ze was bang, dat het een heele twistvraag zou opwerpen en dat wou ze liever voorkomen. Maar noch de zieke, noch de man gingen er direkt op in, zeien hoofdschuddend:

- Ja, daar is wel wat van waar, maar de wijsheid ontvang je gewoonlijk niet dadelijk met de kinderschoenen.

Zij zweeg maar, want zij herinnerde zich weer hoe van Reelen allerlei realistische vergelijkingen aanvoerde om 't belachelijke aan te toonen van oude menschen, die gaan moralizeeren, alsof een oud paard een jongen, vurigen hengst zou moeten leeren zich in te houden.

Zij bleven nog even over verschillende onderwerpen doorkeuvelen, van 't eene praatje snel op 't ander overglijdend. Anna Paulowna voelde onbestemd, dat die twee haar noodigden om een proseliete te maken en niet om haar arm hart eens uit te storten. Zeker, haar verhouding tot van Reelen sprak hierin meê, maar ze had zich niets te verwijten, kon het dus kalm aanhooren, - en ze moest erkennen, dat die heils-armee-menschen met heel teere vingers de toetsjes maar even aantipten; op die manier deed haar dat gepols niet al te onaangenaam aan. Die menschen kunnen daar nu eenmaal moeielijk buiten blijven. 't Is hun ingezogen! Bij 't heengaan zei ze, dat ze zeker zou terugkomen om de zieke de tijd wat te korten.

Regelrecht ging ze nu naar van Reelen, om al die gelatenheid en bedaardheid van zich te laten glijden, eens weer luidruchtig, zichzelf te worden.

Het weer droogde wat aan, ze konden de Oberkirchweg nemen en dan in de kleine uitspanning wat gebruiken. O, ze had pas thee gedronken, maar dat deed er niet toe.

Dat smaakte toch wel. Zij vertelde hem onder 't loopen haar wedervaren, de verschillende gesprekken, maar zonder haar eigen gedachteweefsels erbij open te leggen; zij zei alleen de feiten, soms zacht-gestemd, geroerd door die twee heilsarmee-tortels, dan weer komiekig hun geduldige gelatenheid tot een spotternij makend.

En er bleef, juist door 't geen ze onbewust verzweeg, een bezinksel in haar achter. Zij voelde vaag, dat hoewel zij hem alles vertelde, zij toch onoprecht tegenover hem deed, omdat ze in haar innigste wezen iets achterhield of in een zwakker licht kleurde, wat tegenover haar aangebedene niet heel-en-al hoorde.

VI.

't Weer beterde nu, 't werd droger. Maar de wolken bleven hangen. De zon, als die soms even doorschichtte, werd dadelijk weer verdrongen. Heel het landschap lag stroefgroen, klaargewasschen onder de dagenlange regen, en 't meer van Thun rimpelde in de diepte maar zonder het waasachtige en de moiree-verglijdingen; het water leek nu eerder blauwig-grauw dan week-groen.

De toppen der bergen waren niet te zien, alles geleidelijk afgesneden door de loodkleurige, grijzige wolken, die dooréén zegen. Maar 't bleef althans droog. Ze konden behoorlijk wandelen. De barometer liep snel op, en al nieuwe gasten kwamen uit Interlaken. 't Liet zich voorzien, dat weer mooie dagen zoûen komen, en dan, zooals veelal in die bergen, een heele reeks. Naar alle kanten trokken ze van het kleine hotelletje erop uit, het zaaltje en het salonnetje, waar ze zoolang mopperden, nu leeg gelaten.

Van Reelen en Anna Pauwlowna zaten op een omgehakte, lang doodgegane boomstam, die, al scheen er nog geen zon, bijna droog aanvoelde.

Op de glooiingen rondom hingen aan de grashalmen de droppen van regen, van mist, als uit de grond opgekomen; ze wiegden daar als glasparels kristallijn doorschenen. De bloemen begonnen al haar kelken te heffen en de rozeknoppen plooiden zich naar de kant waar de zon zou doorkomen.

Heel de natuur lag zachtjes te herademen. Maar toch, de violette en grauwe wolken bleven drijven, voorspelde nog niet zeker de ommekeer van 't weer. 't Kon nog wel eenige dagen duren. In de bergen ging het langzaam, was je van niets zeker.

Ze hadden al over eenige onderwerpen gebabbeld, raakten zoowat uitgesproken. M'n hemel, al die dagen thuis, opgescheept in een kleine ruimte, waar heel wat werd verhandeld, nam de gereedste stof weg, liet weinig over.

Beneden, op de groote weg, zagen ze de menschen uit het hotel passeeren, - en zonder het te willen, gingen ze over hen praten, wat ze anders verfoeiden.

Eerst kwam uitgeloopen de machinist-zeeman, in de laatste tijd erg bevriend geraakt met de dikke Amerikaansche, die in luidruchtigheid elkaar niets toegaven; daarop volgde de kleine professor met zijn aardig dochtertje. Van Reelen vond dat kind leuk, snoezig, maar Anna Paulowna beweerde dat zij op alles teveel lette, naar elk woord ingespannen luisterde.

- Waarschijnlijk, spotte van Reelen, de gevolgen van de opvoedingsmethode van de professor, die al jong het meisje wil leeren, dat vrouwen moeten aanhooren, maar niet meespreken.

- En wat tengevolge heeft, viel Anna Paulowna in, dat de vrouwen waters worden met diepe gronden, die jullie mannen nooit kunnen peilen.

- Aangenomen, lachte van Reelen. Ik verdedig die opvoedingswijze niet, stel alleen het feit.

Zij keken weer, zagen aansukkelen, voorzichtig, in wrakke passen loopend, de arme Czeche, met zijn groote staaroogen willoos de grond beglurend waarover hij ging. Nu verscheen ook de nieuw-aangekomene, de Duitsche barones.

Van Reelen liet zich gelijk ontvallen:

- Een heel interessante vrouw!

- Ze ziet er zonder eenige smaak uit; wat noemen jullie mannen toch interessant?

- Ja, dat is zoo niet in een woord saam te vatten, bijvoorbeeld jij bent ook interessant, maar....

- Maar? vroeg Anna Paulowna.

- Ja, hoe moet ik dat zeggen, je bent weer anders, meer pikant dan interessant.

- Ei, ei, dat wist ik niet, lachte Anna Paulowna, even geërgerd en gelijk door die uitspraak gevleid.

- Ze is een der leidsters van de Duitsche vrouwenbeweging.

- Hoe weet je dat zoo?

- In Lugano kende ik een juffrouw Leimann en die was sekretarisse, later bibliothekarisse van een vrouwenvereeniging, waarvan zij presidente schijnt te zijn.

- Zoo, zei Anna Paulowna, weer vaag kijkend naar de nevelige wolken. Het deed haar onaangenaam aan, dat hij zoo ingenomen bleek te zijn met deze vrouw. Bij al dat slechte weer, nu ze gedwongen waren thuis te blijven, sprak hij bijna met iedereen. Ze kon daar wel niets tegen inbrengen, dat zou op zichzelf belachelijk zijn, maar het stuitte haar toch. Nu ze hem die kant zag uitkijken, zei ze een tikje snibbig:

- Ik hoû niet van die geëmancipeerden!

Van Reelen keerde zich verwonderd om, antwoordde:

- Hè, waarom niet! we zijn allemaal min of meer kinderen van de nieuwe tijd en van nieuwe denkbeelden.

- Nee, een vrouw moet vrouw blijven, anders maken we ons belachelijk.

- Belachelijk? dat vind ik niet. Een vrouw, die tracht de toestand van andere vrouwen te verbeteren doet een deugdelijk werk, is in zekere zin evengoed een apostel als Petrus en Paulus het destijds waren.

- Wat 'n vergelijking, zei ze schamper, heelgoed voelend, dat ze te bits werd. Ter verzachting liet ze er op volgen:

- Ze overdrijven, geloof me, ze overdrijven en dat maakt ze ridikuul.

- Net of dat niet ieder op zijn beurt doet, schertste van Reelen.

Anna Paulowna voelde de terechtwijzing, - en dat prikpelde haar weer tot scherpheid.

- Vrouwen kunnen doen wat ze willen, zich opvijzelen tot de hoogste hoogte, zei ze, ze zullen altijd een man vinden, die hooger staat.

- Wil dat nou zeggen, dat ze niets moeten doen?

- Nee, maar het brengt alleen scheeve begrippen. Een vrouw is nu eenmaal lichamelijk anders dan een man, heeft zooveel meer pijn te verduren, zelfs op bepaalde tijden,

dat het niet meer dan billijk is, dat de man de materieele zorg voor zich neemt.

- Hm! zei van Reelen, die voelde dat achter deze redeneering meer zat dan Anna Paulowna wilde laten blijken. Hij proefde in deze vrouwentheorie de bitterheid van de zwakke, het meisje uit goede stand, zonder veel middelen, die zich achteruitgesteld voelt. Maar juist om deze reden was hij voor vrouwenontwikkeling, voor emancipatie, zag hij gaarne dat een meisje niet de handen in de schoot lei, wachtend tot een man zich over haar zou ontfermen, of anders veroordeeld blijft om langzaam te verschrompelen. Pauli zei nu net het tegenovergestelde van wat ze eigenlijk meende en dat maakte ook hem kriebel en van streek. Het leek wel een direkte aanval.

Hij stond op van de boomstam, liep eenige stappen heen en weer, zei:

- Blijft een moeielijk probleem, heel wat moeielijker nog dan 't schijnt, maar wat kan d'er nou op tegen zijn als een vrouw wil werken, 't maakt haar toch onafhankelijker, maakt haar in waarheid meer vrij.

- Dat weet ik nog niet zoo precies. Denk je dat een vrouw, die op haar wijze meeverdient, werkelijk meer vrij wordt dan een ander, ik geloof er niets van. Dan moet je maar eens bij de fabriekswerksters kijken, dat is meer naam dan werkelijkheid.

- In alle geval, ze kunnen zich laten gelden, hoeven zich niet te laten trappen.

- 't Zou wat, maar behalve dat.... ik houd nu eenmaal niet van die manvrouwen. Ze lijken kerels in rokken; ze komen altijd op je aan met haar theorieën van gelijke rechten, werpen heel onze samenleving omver met haar dwaze verwachtingen en redeneeringen en daar doen ze meer kwaad dan goed mee. Wat door de natuur niet gelijk is kan je niet gelijk praten.

- Och, zei van Reelen, ik hoû ook niet van man-vrouwen, maar dat moet iedere vrouw maar voor zichzelf uitmaken. Ik heb je vroeger wel anders hooren spreken, hoe ben je zoo ineens veranderd?

- Ik ben niet veranderd, weersprak ze. Ik sta volstrekt niet op 't standpunt, dat een vrouw alleen maar de huishouding moet doen, kousenstoppen, kinderen grootbrengen,

ik zou zelf wàt-graag zelfstandig willen worden, voor mijn eigen verdienen, niemand tot last zijn, maar die dingen zijn zoo moeilijk, o zoo moeilijk, - en de enkelen, die door toeval, of door gelukkige omstandigheden dat vermogen, noemen zich feministen, stellen zich aan 't hoofd, schetteren er op los, beweren, dat iedere vrouw nu moet doen, wat zij toevallig kunnen!

Zij praatte op dit onderwerp door, eerst wild, hartstochtelijk, maar daarna kalmer, vaag-voelend dat niet alles klopte wat zij zei, maar hem toch willend overtuigen van het onrecht der toevallig-sterke vrouwen, waarmee alle andere kwaliteiten in de vrouw op zij werden gedreven.

Hij merkte nu best waar het op schortte, het hiaat in haar opvoeding, in haar omstandigheden, zij het vrouwtje dat graag, heelgraag zelfs, van harte wat wou aanpakken om de man tegemoet te komen, maar daarvoor niet was opgevoed in haar jeugd, ook al door haar zwakke gezondheid, werd vertroeteld, nu-al sterk voelde, voor zij begon, haar niet geschiktzijn tot kloek handelen, tot zelf aanvatten, en gelijk begreep dat zij als meisje zonder groot fortuin niet alles op de man mocht laten aankomen. Hij kreeg een innig medelijden met haar, wou wat vergoelijkends zeggen, maar tegelijk viel het hem in, dat 'n man altijd de dupe wordt van een zoo weinig aandurvend vrouwtje.

Het stemde hem onplezierig. Star zat hij voor zich uit te kijken naar de grauwe wolkenlucht. De droppels kleefden nog aldoor aan de grashalmen. 't Werd dus nog niet zoo droog als hij wel dacht, en juist nu het weer ging beteren, zaten ze te harrewarren, en om niets. Wat kon hem die duitsche barones en de heele vrouwen-emancipatie schelen. Hij was eigenlijk wat blij, dat zijn Anna Paulowna zich niet aanstelde als zoo'n kemphaan. Maar wat was er gebeurd, dat ze zoo nijdigjes uitviel? Zou ze soms jaloersch wezen? nee, dat kon hij niet denken. Dat leek al te mal.

Anna Paulowna, aldoor naar de lucht starend, waar de wolken langzaam-zwaar dooréénzogen, elkaar verdringend, de een plaats wou maken voor de zon en een ander weer voorschoof, voelde zich ontdaan, neergeslagen door dat kleine gesprekje. Hoe kon ze toch zoo bits, zoo kriebel zijn, - en dat voor niets! In de grond van haar wezen gaf ze de

feministen gelijk. 't Ging toch niet aan, dat de vrouw een minderwaardig schepsel bleef, een van de tweede rang, alleen in de wereld gekomen tot genot van het eerste rang-mensch, de man. Hoe kon ze dan nu op van Reelen toornen, die meer begrippen van gelijk-zijn scheen toegedaan dan zij zelf? 't Bleef toch goed, dat meisjes wat leerden, er aan wenden zelfstandig te wezen, om ingeval ze niet trouwden, zichzelf te kunnen helpen. Hoe gelukkig was haar zuster, die niemand van noode, zich kon redden, - en wat deed het er eigenlijk toe of een vrouw iets van haar elegantie, van haar lenigheid inboette? Ging dit zelfde niet op bij mannen, die hard werkten? Zag een oude boer, een sjouwerman, een professor er gewoonlijk niet veel dorrer uit dan een die niets heeft om handen? Maar die leelijke, inelkaargeschrompelde mannen krijgen evengoed een vrouw, zijn niet minder gelukkig, vaak zelfs gelukkiger, dan de zoogenaamde mooie exemplaren, - en zoo kon het ook gaan met de vrouwen. Waarom schimpte zij er dan op?

Zij zou dat ook niet aandurven als haar zuster, de docente, er bij stond. Natuurlijk, het weer en de ongedurigheid maakte haar zoo. Ze konden al die tijd niet samen langs vrije wegen loopen, - en daar in huis, in dat hotelletje voelde zij zich klein, samengeperst. Dan kwam ze tot denken, werd ze kribbig, ontevreden op haar zelf, dat ze die avond op Hohwacht aan haar meisjesgevoel zoo toegaf, een man als 't ware in de armen liep, terwijl ze eerst waardig had moeten spreken, waar zooveel omstandigheden er tegen waren; zooals zij deed, was goed voor een kind van zestien, achttien jaar, maar niet voor een van zes-en-twintig, die, geen meisje meer, geheel als vrouw denkt en voelt. Dat had ze niet mogen doen, ze had haar eigen moeten inhouden. Want, wat zou van Reelen nu daarvan denken? Mannen zijn eenmaal kleingeestig in hun opvattingen, zelfs de besten. Alleen wat ze met moeite verwerven, stellen ze op prijs. O, o, o! Maar 't ging vanzelf, buiten haar zelf om, zonder dat ze 't wist. Ze kon er niets aan doen; juist dat hulpelooze hinderde haar. Maar op 't oogenblik, hoe ook, deed ze verkeerd. Ze moest het weer goed maken, maar ze wist niet hoe, zocht ijverig naar een onderwerp om een gesprek te beginnen. Hij zelf gaf nu ook niets toe, zat maar voor zich uit te staren

naar de wolken en naar 't koele, scherp-geteekende landschap. Ze wou beginnen over die vrouw, over die Duitsche barones, maar was bang dat ze weer te scherp zou uitvallen. Dan maar over 't feit, waarover ze zoo even nadacht, dat poesmooie mannen eigenlijk de meeste vrouwen onaangenaam aandoen, en de vraag opwerpen of heele mooie vrouwen datzelfde teweegbrengen bij de mannen, wat ze moeielijk kon aannemen, maar waarvan toch wel iets moest bestaan, omdat leelijke vrouwen vaak de knapste mannen hebben. Maar zij vond dat gesprek zoo gezocht, zoo heelemaal niet aansluitend bij 't vorige. Wat dan? Hij zat daar maar voor zich heen te kijken. Ze zou boos op hem kunnen worden, dat hij zoo weinig toegaf, 't haar niet mogelijk maakte de kribbigheid van zooeven te verbeteren. Hoe kon hij daar nou zoo zitten, hij moest toch weten, dat, als ze eens nijdigjes deed, ze het niet meende. Hij hield toch zelf van een pikante vrouw. Waaraan zou hij denken? Waaraan?

En opeens schoot het haar te binnen, dat hij met zijn schildersziel mogelijk gewoon het landschap zat aan te staren, uit de grillige berg, uit de wolkenwisselingen zich een ornament fantazeerde. Spontaan voelde zij zich opgelucht. Ja dat zou het wezen! En zacht, bijna al ongedwongen zei ze, naar zijn stemming tastend:

- Zou dat niet te schilderen zijn...? 't is heel bijzonder, vin-je niet?

Hij schudde het hoofd, antwoordde:

- Bijzonder is 't wel, maar te schilderen niet. Het ligt alles te koel.

- Maar de lucht dan?

- Te zwaar... dat worden allemaal klodders grauw, en dat effen, nietszeggend groen van de bergen verzwaart het nog..., als de zon doorkomt, ja, dat is wat anders.

- Waarom zit je er dan zoo naar te kijken?

- Och, dat weet ik niet.... ik keek naar dat onbewogene, de bergen, het water beneden, en het woelige, zwaar-geweldige van die wolken-gevaarten daarboven. Je zou zeggen, de natuur wacht af, lijdzaam, wat ze daarboven zullen brengen, zon of opnieuw regen. De boeren bij ons noemen dat: het weer luustert, van luisteren afkomstig. Heel sterk merk-je dat als het van mooi weer dreigt om te slaan. Dan krijg je ook die

stilte, alsof alle blaren de punten laten hangen om beter te kunnen luisteren. Dat is heel goed op doek te brengen; ik zag het eens van een jong schilder, mooi gevoeld, heel mooi gedaan, - en 't ergerde me, dat in een kritiek, in een stomme kritiek, bijna alle schilderkritieken zijn stom, dat niet werd begrepen. Maar deze koele luisterstemming, dat liggen in die straffe onbewogenheid hier, is moeielijk weer te geven. Het is mogelijk dat het kan, maar ik zou het althans niet kunnen!

Anna Paulowna knikte. Dat was het dus waaraan hij dacht en niet aan haar. Ze voelde zich weer kriegel worden. Maar ze bedwong zich, - en zacht, heel zacht als om haar eigen stemming niet te verbreken, zei ze:

- Je hebt gelijk.... dat is niet te doen. De menschen zoûen het niet meevoelen, zoûen zeggen, hoe koud, hoe kil! Ze willen sentiment hebben, dat kunnen ze voelen, daar kunnen ze bij.

- O ja, spotte van Reelen, geef maar sentiment, hoe meer hoe liever, tot drabbig, tot vetwordens toe. Een van onze meestbekende schilders legt het duimendik er op en hij heeft sukses. Ik ben wel benieuwd wat een volgend geslacht daarvan zal zeggen.

Anna Paulowna begon te lachen om deze overdrijving, zei nu:

- Zonder sentiment kan toch geen kunst bestaan.

- Nee, nu althans nog niet, de menschen zijn er te grof voor, hebben zelf te weinig waar gevoel, daarom moeten ze het aangedikt vinden. 't Komt er maar op aan precies de grens te kennen tot hoever je kunt gaan, om niet bij de vulgairen aan te landen. Een van mijn kennissen, Paul Roessing, een jong auteur, begon met marmer-strak zijn woorden uit te beitelen; de kritiek vond het werk meesterlijk, maar 't zou nog superieurder zijn, zeien ze, als er wat meer gevoel uit sprak, 't liet nu te koud. Roessing schaterde het uit, riep: sentiment? hoeveel willen jullie hebben, voor twee kwartjes of voor vijftien stuivers? Hij dikt er nu op los, - en telkens als hij wat gevoeligs geeft, dan jubelen ze: dat is de echte Roessing; en als hij zuiver, nobel konstrueert, dan klagen ze dat het bleek is en geen sfeer heeft, wel mooi, maar toch niet de echte Roessing, weet je. Voor ons bouwmeesters is het evenwel anders. We kunnen niet koud, niet koel bou-

wen, de steen, het hout en 't kille ijzer moeten zoodanig worden gebruikt, dat het geheel warm aandoet, maar in literatuur heb ik liefst dat de schrijver er buiten blijft, niet naast mij zweeft, mij niet ergert door zijn gevoelerigheid.

- Moeilijk, heel moeilijk, zei Anna Paulowna.

- Gemakkelijk is kunst niet, erg moeilijk zelfs, zoolang de menschen, waarvoor de kunst wordt gemaakt, nog in verschillende stadia van ontwikkeling staan. In het melodrama en de groote draken leggen ze het gevoel wel met trom en bekkenslag op. Geëffaceerde menschen trekken er de neus voor op; en om daarvan te genieten is noodig, dat je je kritisch verstand er buiten laat, je willig overgeeft.

- Ja, zei nu Anna Paulowna, dat kritisch verstand speelt ons soms leelijke parten.

Ze zaten nu weer te staren naar het strakke, koude meer, de levenlooze groene bergwanden en de zwaar-woelige wolkendracht er boven. Anna Paulowna doorvoelde, dat het kritisch verstand haar de laatste dagen zoo wrevelig maakte, - en nu abrupt tot het onderwerp van hun eerste gesprek terugkomend, vroeg ze:

- Vin je die Duitsche barones mooi?

Van Reelen kneep verwonderd zijn lippen, lachte eventjes.

- Mooi? Hoe kom je daar zoo aan?

- Zoo maar.... ik zie haar daar van verre aankomen.

- Welnee, mooi,.... interessant heb ik gezegd. Verder kan 't mij niet schelen, ze is heelemaal niet mooi.

- Ben je kwaad op me, Roel? vroeg ze nu plotseling.

- Kwaad? nee....

- Straks toch wel?

- Een beetje, ik begreep niet wat je eigenlijk wou.

- Nee, dat wist ik zelf ook niet. Gek, dat we soms eens woorden moeten maken.

- Ja.... enfin, als 't niet erger is, zal 't wel losloopen, niet waar?

Hij lachte hard-op en zij lachte eveneens. Ze woûen wel in elkaars armen vallen, maar dat ging hier niet.

Van Reelen stond op, zocht wat kleine steentjes, keilde die tegen de berg op, om zijn smijtkracht te kennen. Anna Paulowna keek ernaar, dacht: nou is-hij nog net een jongen en straks zat hij vol theorieën; wat 'n wonderlijk schepsel is

toch een mensch, een kuip vol tegenstrijdigheden. En hoe kon ik zelf zooeven ruzie maken!

Ze liepen nu op huis aan, geheel los en vroolijk in de zware, koele sfeer, ineens verlangend naar de maaltijd.

- Ik heb beslist appetit, snaterde Anna Paulowna.

- En ik heb een honger als 'n wolf, een danige trek, dikte van Reelen nog aan.

Alsof snel-loopen dat zou verhelpen, sprongen ze de heuvelrug holderdebolder af, in één enkele stoottippeling naar beneden. Maar ze hadden nog wel een half uur tijd.

- Kijken of de post wat heeft gebracht, lach-schalde Anna Paulowna, vlug naar haar kamer optippend. Ja, er lag een brief. Ze zag het dadelijk, greep er naar, nog altijd vreugdig. Een brief van haar zuster.

Maar, terwijl ze las, betrok haar gezicht, voelde ze de vreugdigheid van zooeven al verglijden. Haar zuster kwam nu bepaald Zondag. Dat zou een harde dag worden, het zou spannen. Ze moest haar zuster overtuigen. Maar hoe? Met liefde hoefde ze bij Annuschka niet aan te komen. Daarvoor bleef ze te ongevoelig. En van Reelen had op 't oogenblik geen positie; en zij geen geld. Het eenige bleef dat haar zuster, als leerares in de aesthetika, voor van Reelen als kunstenaar wat zou voelen, zijn droomen en verwachtingen misschien deelen. Mogelijk ook voor zijn sociale plannen.

Maar dat bleven toch allemaal maar vage, heele geringe kansen. Haar zuster was in haar denken zoo positief, zoo welberekend, - en als leerares in de schoonheidsleer voelde ze wel voor de produkten, en 't liefst voor de klassieken, maar niet voor de vervaardigers, vooral als die behept waren met moderne ideeën. Van die zag ze alles veel kleiner, veel minder dan wat de toets reeds doorstond. Nee, 't zou heelwat te kampen geven; ze mocht op haar zuster niet teveel rekenen. Beter niet met van Reelen er over te spreken, die er buiten te laten. Maar... maar, haar zuster was geen doetje, ze zou het met haar scherpe oogen toch wel merken. Wat moest ze doen?

Heel haar appetit verging bij dat bedenken. Aan tafel zat ze met trage tanden te kauwen, terwijl van Reelen opgewekt at. Dat hinderde haar, maar ze kon er niets van zeggen.

VII.

- Hoe gaat het met Frau Gemahlin? vroeg Anna Paulowna haar tafelbuur, om haar onrust voor van Reelen te verbergen.

- Ik dank u wel... 't is veel beter. Zou u nog eens willen komen...? ik durfde het bijna niet vragen.

- Als uw vrouw het niet te druk is, dan heel graag.

- U kunt haar geen grooter pleizien doen... ze heeft de heele dag over u gesproken, was hoogst-gelukkig.

- En de koorts?

- O, die is ook minder.

- Gelukkig hè, zei weer Anna Paulowna.

Zij bleef nog een poosje over de zieke doorpraten, beloofde over een uurtje te komen. In deze verward-ontevreden stemming wou ze van Reelen vanmiddag 't liefst ontloopen. Die arme jongen kon toch niet helpen, dat zij er zoo meê in de nestelen zat. Eigenlijk diende ze eerlijk tegenover hem te wezen, haar positie zeggen, maar dat had ze dan dadelijk moeten doen. Wie weet, beschouwde hij haar verkeerd, wel niet schatrijk, want dat liet ze van beginne-aan doorschemeren, maar met voldoende middelen, zeker niet geheel en al zonder. Nu, dat zou hem bitterlijk tegenvallen; zij kon toch op zoo goed als niets rekenen.

Dat hij in de meening verkeerde een gefortuneerd meisje voor zich te hebben, geloofde ze niet. Maar toch.... Hij deed zoo kalm, zoo gemoedereerd, sprak zoo luchthartig, terwijl hij pas zijn betrekking eraan gaf. Maar eens zou de bom bersten. En wat dan? Zij voorvoelde, vreesde, dat de komst van haar zuster dát oogenblik zou worden; en dàt al heel gauw. Annuschka zou erover spreken, daaraan twijfelde ze niet. Moest ze nu van Reelen te voren ermee in kennis stellen of dat aan 't oogenblik overlaten? Ze bleef in 't onzekere welke houding ze moest aannemen, kon niet besluiten. Ze wilde met zichzelf overleggen, maar ze begreep dat elk overleggen feitelijk inhield eene berekening, - en met haar geluk en toekomst te schipperen dat stuitte haar tegen. Daarom ging ze dan ook naar 't heilsarmee-paar. Dat kon haar wat verzetten, wat kalmeeren - en wie weet, viel haar, onder het redeneeren, wel iets in.

Maar wat zou haar kunnen invallen? Hoe zij de zaak ook keerde of wendde, 't geval bleef hetzelfde en de moeielijkheden verminderden niet. Zij geen geld en hij geen positie. Daarbij beiden menschen, die 't gaarne goed hebben, - en juist, omdat zij geen kind was, al achter in de twintig, toch in 't beginne als een kind, een Backfisch handelde, voelde zij dit alles zoo drukkend. Zij moest zich het hoofd een beetje luchtiger maken.

Maar bij het heilsarmee-paar verzwaarde zich haar onrust nog, inplaats van zich af te wentelen, - en nu liep ze er over na te denken.

De zieke deed heel lief, erkentelijk, en de man heel dankbaar, dàt niet, maar 't scheen of de gesprekken telkens op haar, om haar, en wat haar bezig hield, heendraaiden. Van Reelen's naam werd ternauwernood genoemd, over hem niet gesproken, en toch leek het of elke zin op hem doelde. De heilsarmee-zieke begon al dadelijk, na de eerste plichtplegingen, vraag-bevestigend te zeggen, dat het voor een jong meisje niet prettig is zich alleen op een kuuroord te bevinden.

Wat moest ze daarop antwoorden? Ja, ze had haar zuster dichtbij, maar je begrijpt, die kan niet altijd bij je blijven, een verpleegster meê te nemen kost veel geld en haar moeder werd al te oud om zoover te reizen, kon toch niet om haar, al lang meerderjarig, en voor een ziekte die lang, lang sleepte, uit Odessa naar hier komen. Ja, wat moest ze anders zeggen?

Het geval was moeielijk, dat gaf ook het heilsarmee-paar toe, maar een meisje alleen, en eene nog al mooi, wat de menschen noemen opzienwekkend, je hadt zulke rare ontmoetingen op reis... 't bleef toch niet aanbevelenswaardig. Of ze zich dan niet bij een familie kon aansluiten? Of zich vaste bekenden zoeken, een oudere dame of een gezin, dat ook reisde?

Wat moest ze daar nou weer op zeggen? 't Leek eigenlijk een bedekte vraag om bij hen te komen. Maar, daarvoor voelde zij heelemaal niets, liet dus dat punt maar onbeantwoord, vertelde dat zij volgens professor Huguenin zich als bijna-genezen mocht beschouwen en na de winterkuur zonder bezwaar naar Rusland terug zou kunnen.

Wat of ze dan, eenmaal thuis, dacht te doen? Een meisje met zooveel gaven als zij, zou toch zeker niet de handen in de schoot willen leggen en in ledigheid maar neerzitten? De

heilsarmee-vrouw begon opnieuw haar loflied over de Russische vrouwelijke studenten die zij kende, en zich geheel gaven aan haar roeping om de menschheid tot nut te zijn. 't Was toch zooveel hooger die menschheid te dienen, lief te hebben, dan één enkel wezen.

't Werd om nijdig te worden, ze een klap om de ooren te geven of kortaf te zeggen salut, maar het zonderlinge was, dat je op die menschen niet kwaad kon worden. Ze hadden in hun manieren, het zich offeren, iets sereens, onaantastbaars, leken van een andere orde, menschen om medelijden mee te hebben en tegelijk weer te benijden, eigenlijk groote kinderen. Al die vragen deden ze met het liefste lachje, zoo zeker, alsof het vanzelf sprak en zij het bij voorbaat al eens waren om geen tegenspraak te ondervinden, zooals je nog spreekt over de keuze van gerechten als het diner zelf al is vastgesteld. Geen enkele vraag leek inpertinent, niets dringend, maar als een lichtende waarheid, die vanzelf naar boven drijft. Het gesprek ging onder 't kopje thee door, met veel belangstelling voor Anna Paulowna's langzaam-genezende longen, zoodat zij de zieke leek en niet die op bed lag.

Wat of ze, in Rusland terug, meende te doen, herbegon ze liefjes. Ja, daarover had ze nog niet nagedacht. Hoe zou zij daarover denken, nu zij door haar kennismaking met van Reelen mogelijk nooit terugging. Maar dat kon ze, en dat wou ze die menschen niet zeggen en daarom moest ze zoowat verzinnen, de mogelijkheid opwerpen van zieken te bezoeken, die in hun eigen huis te verplegen, of zich geheel aan de muziek wijden en dan gratis koncerten geven voor de armen. Niet slecht, als je zelf niets hebt! Enfin, de heilsarmee-menschen doen ook niet veel anders. Ze offeren zich, leven tegelijk van hun offerande, maar 't is er ook naar.

In alle ernst opperde ze toen maar de mogelijkheid om in de Krim een volks-sanatorium voor longlijders te stichten, een gedachte die in haar opwelde, zij wist niet waardoor of waarvan, mogelijk door 't geschrijf in kranten. O, dat viel dadelijk in goede grond. Daarvoor moest ze zich tot Tolstoj wenden.

Hum, Tolstoj, die schijft wel veel, maar doet heel weinig. Natuurlijk, zeien ze nu, ieder hoeft niet, zooals zij deden, zich onbeperkt aan de redding van verloren zielen te geven,

ieder kon handelen naar omstandigheden, maar allen moesten toch bijdragen om de verdoolden bij te staan of tot steun zijn van de ongelukkigen. Dat, en dàt alleen gaf inhoud, bevrediging aan 't eigen leven! Oef, wat was ze blij uit die gesprekken te zijn!

Nu ze flink en stevig op haar bergschoenen de groote weg afliep, nog napeinsde, verwonderde zij zich erover, dat zij al die wijze lessen en edele raadgevingen aanhoorde, een heele middag die theorieën gewillig zich liet aanleunen. Was zij een meisje geschikt voor heilsarmee-juf of ziekenverpleegster? Hoe kwam ze zoo mal, dat alles maar voor goede munt aan te nemen, gewoon met haar te laten sollen? 't Was vreemd, van geen ander zou ze dat dulden, maar van deze menschen kon ze het verdragen, waarschijnlijk omdat die heilsarmee-menschen zelf naar hun woorden leefden. Het leek van hen geen opdringen, maar een laten-deelnemen aan 't geluk wat ze zelf meenden te hebben gevonden, wat weer niet wegnam, dat zij zich toch ontstemd gevoelde, bijna nijdig op zich zelf.

Zij zette haar pas nog meer aan om die stemming wat van zich af te jagen.

Het weer was nog 't zelfde als vanmorgen. Alleen de wolken hingen meer tezamen, drukten naar beneden, halverwege de bergenhoogte. Egaal-koel lag het meer in de diepte en de groene glooiingen schenen bijna donker van stroefheid.

Ze liep straf door, al-door, tot waar de weg opging naar Amnisbühl. Maar, dat leek haar nu toch te ver. Dan werd het te laat, moest zij zich haasten aan tafel te zijn.

Zij keerde om, liep weer even stevig. Bij Schöneck, waar de Oberkirchweg begon, zag zij ineens voor zich van Reelen, die de hoek om kwam. Ze wou op hem aansnellen en hem ontloopen tegelijk. Maar voor beiden kreeg ze weinig kans, want hij stapte al nevens haar, stelde voor de bovenweg op te gaan. Haar goed. Gelukkig sprak hij niet veel en dan nog over zijn plannen, waaraan hij de gansche middag werkte. Volledig in zijn hersens en gedeeltelijk op papier, had hij het ontwerp van een moderne stad, de heele stad kompleet, hygienisch-aesthetisch, een plan, dat hij een Amerikaansche geldkoning wou voorleggen.

Zij liet hem maar praten, deed of ze toehoorde, nikte, gaf

weinig antwoord. Hij scheen haar stemming niet op te merken.

Na een poosje loopens zaten ze weer naast elkaar, even als van morgen, op de omgehakte boomstam. Het koele bergpanorama, met de wolken er over, die de toppen afsneden, spreidde zich wijd uit. Anna Paulowna staarde wezenloos er naar, te vergeefs zoekend naar een gegeven, om als van Reelen gedaan had met zijn bouwbesprekingen, wat te kunnen zeggen. Haar eigen zwijgen drukte haar.

Van Reelen praatte door. Opeens merkte hij, dat ze stroef zat te kijken, bijna niet luisterde. Het gesprek van vanochtend schoot hem te binnen. Wat is dat nou? prevelde hij, zei toen in eens hard:

- Je schijnt niet gebuid te zijn. Is er wat, Pauli?
- Hoe dat? wel nee!
- De wijze waarop je dat zegt, bewijst al, dat er wèl wat is.
- Och kom, zei ze spottend.
- Toch is het zoo! Van morgen dee je ook al zoo vreemd.
- Nee. Ik kan 't alleen niet uitstaan, dat jij zoo met die feministen wegloopt. 't Is net of je van mij ook zoo een wil maken, - en ik ben nu eenmaal anders.
- Welnee, dat weet je toch beter, ik ben blij dat je bent zooals je bent.

Zij bleef stroef voor zich heenkijken. Al dat denken en overwegen, de gesprekken met het heilsarmee-paar, het besef dat zij een hindernis voor hem werd, omdat zij geen middelen bezat en niet kon verdienen, kropte haar tot in de keel. Zij voelde zelf, dat zij onhartelijk tegen hem deed, zich aanstelde als een pruilend, nukkig kind, maar ze kon er zich niet tegen verzetten. Ze moest maar eens bokkig, onlief zijn, d'er mocht dan van komen wat wou. Ze schrok zelf van deze overdenking, die als ijs in haar hersenen stolde, zoodat ze er koud van werd. Haar gezicht, al bedoelde ze 't niet zoo, vertrok zich nog stroever. Een traan perelde zich in haar ooghoek.

Van Reelen zag het, zei onthutst:

- Scheelt er wat aan... zeg het dan, Pauli.

Hij greep in onbestemde angst haar hand.

- Welnee, 't is niets, weerde ze weer af.
- Zeg het dan toch, Pauli! Zijn stem klonk nu angstig-teeder.

Zijn hartelijkheid, zijn belangstellen in haar deden haar warm aan. Zij voelde zich week worden, keerde zich een weinig af om die traan weg te pinken, zei nog ontwijkend:

- Och nee, 't is het weer. Dat maakt mij melankoliek, ik ben altijd onder de invloed ervan.

- Maar Pauli, 't weer betert, wees niet zoo grillig.

- Ja, nu-wel, maar al die dagen, en die natte sneeuw, ontweek ze nog eens.

- Zeker, 't werkt ook op mij in, maar dat raakt nu toch voorbij.

Zij nikte van ja en zuchtte.

't Werd hem helder dat er toch werkelijk wat schortte. Zich nu vlak voor haar plaatsend, zei hij:

- Er scheelt je wel wat, waarom wil je mij dat niet zeggen?

Zij trok de schouders op, voor 't oogenblik ongevoelig voor wat zij deed, heel vreemd in 't besef, dat er wat moest gebeuren. De brief van ma, en de komst van haar zuster op aanstaande Zondag, drukten haar te benauwend.

- Wil je 't mij niet zeggen? drong hij opnieuw aan.

- Nee, zei ze kortaf, zonder het zoo kortaf te willen.

- Maar Pauli, je pijnigt me.... toe zeg het me.... als je mij de moeielijkheden gaat verzwijgen, aan wie moet je het dan zeggen?

Zij keek naar hem op, door die dringende toon aangedaan, omdat ze heftigheid terugverwachtte, zag hem vreemdverschrikt staan. De tranen sprongen haar op nieuw in de oogen. Toen zei ze:

- Nou ja, dan moet je 't maar weten, ik heb een brief gekregen.

- En?

- Nou, dat kun je wel begrijpen.

- Moet je terug komen?

- Erger, ze willen hebben dat ik ga trouwen.

- Trouwen?

Hij stond verbluft alsof hij onverwachts een klap op zijn gezicht kreeg. Aan die mogelijkheid had hij nog niet gedacht.

Zij voelde ineens medelijden met hem, heel haar liefde en aanhankelijkheid, die in al dat overwegen een knauwtje kregen, weer oplaaiend met dubbele kracht.

- Maar ik wil niet trouwen, ik wil niet, riep ze hartstochtelijk.

Hij schrok nu weer van deze onverwachte heftigheid, zei:

- Bedaar nou. Je moet me eerst alles vertellen. 't Zal zoo'n vaart niet loopen... ik ben er toch ook nog. Met wie moet je trouwen?

- Met een neef.

- Een ouwe of 'n jonge, een rijke of een arme?

- Een rijke natuurlijk.

- Dat is waar ook, dom van me. Dus rijk en jong?

- Nee, niet zoo jong.... vijftig.

Van Reelen's gezicht klaarde al op.

- O, die is goed, een ouwe.... een ouwe, schaterde hij uit. Mijn Pauli met een die twintig jaar ouder is. Nee, die is heerlijk, daar zullen we ons maar niet zoo-dadelijk ongerust over maken.

- Jij hebt goed praten, maar ik zit er voor.

Hij bond dadelijk zijn luidruchtigheid in, zei:

- Heb je die brief bij je?

- Ja, hier. Zij gaf hem de verfrommelde enveloppe.

- Die is in 't Russisch, kan ik niet lezen, maar vertaal me die in 't Duitsch of in 't Fransch.

- Och, ik kan 't je zoo wel zeggen.

- Nee, ik hoor graag de omstandigheden letterlijk.

Ze begon de brief voor te lezen, gelijk te vertalen - en hij zat met aandacht toe te luisteren, meteen zijn gevolgtrekkingen al te maken. Ja, 't bleek lastiger dan hij aanvankelijk dacht. Het kind was geheel afhankelijk van huis, want ze moest toch minstens een jaar kuur maken, - en ook hij zou twee, drie jaar noodig hebben om zich een bestaan te verschaffen.

- Je moet tijd winnen, dat is het eenige, zei hij, na een oogenblik zwijgens.

- Maar, dat gaat juist niet. Heb je 't dan niet gehoord, dat ik moet beslissen, barstte ze weer heftig uit. Ik heb 't nu al drie jaar verschoven.

- Maar ze kunnen je toch niet dwingen, waagde hij er tegen in te brengen.

- Nee, en ik laat me ook niet dwingen, - door niets ter wereld.

- Waarom maak je je dan zoo ongerust? vroeg hij.

- Ik maak mij niet ongerust.... ik heb het toch dadelijk gezegd dat het niets was.... maar jij wou het weten.

- Natuurlijk.

- Ik ben alleen een beetje nerveus, zei ze, om haar gedrag te verklaren. Ik hou van jou en van geen ander, als ik jou niet krijg, blijf ik eeuwig ongetrouwd.

- Lief, goed kind, mijn Pauli, vleide hij terug. Stil nou...

- Ik meen het, ik zweer het je!

- Hè, hè, onderbrak hij haar. Dat is niet noodig. Ik vertrouw je te volle.

Zij keek onthutst op, even verward, dat hij haar eed niet wou aannemen, maar hij keek zoo teeder, zoo rond, dat die kleine bijgedachte al verdween. Nee, ze zouen zich niet laten intimideeren, zich niet laten overrompelen. Ze hielden van elkaar en dat was het voornaamste.

Het zwerk hing nog vol met wolken en 't meer lag nog even diep en koel.

De wolken schenen zelfs te zakken en 't leek of 't weer ging regenen. Het drukte opnieuw haar stemming.

Het begon werkelijk te misten en te siepelen.

De heele middag zaten ze er over te praten, alle kansen, alle moeielijkheden berekenend. Voor 't eerst kwamen ze tot het klare begrip, dat verliefd-zijn heerlijk is, heel veel bekoring heeft, maar als de toestanden niet ermeê overeenstemmen, de zoete droppel vanzelf wrang en bitter wordt.

Even voor zonsondergang lichtte het weer op, de lucht, zoover te zien, egaal blauw. Met het zonverglijden steeg een nieuwe nevel op, doorzoog heel de sfeer, opnieuw niets te zien dan ééne wade. Maar het blauwe licht erachter bleef, alsof ze hier op de berg zaten in een wit-blauwige stulp, die rondom als weekig glas koepelde, al het andere nu verzwonden.

Het leidde voor een oogenblik het zware denken af, verhelderde, verlichtte hun gespannenheid.

Van Reelen stond er op morgen dadelijk aan haar zuster te worden voorgesteld. Anna Paulowna wou eerst met haar spreken.

(*Slot volgt.*)

G. VAN HULZEN.

Roemeensche volksliederen en balladen.
Vrij bewerkt naar de Fransche proza-vertaling van Hélène Vacaresco.

I.
De kinderlooze.

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

- ‘Moeder, weet gij waar de stroomen
  Henengaan?’
- ‘Naar de wouden, waar de boomen
  Wuivend staan,
Naar de velden, naar de lanen....’
- ‘Moeder, weet gij waar de tranen
  Henengaan?
Stille tranen, die de vrouwen
Heimlijk wisschen met de mouwen,
Stille tranen, die bedauwen
Vrouwehande' en vrouweschoot?’
- ‘Tranen vloeien naar de graven,
Om de dooden koel te laven
En te troosten om hun dood.’

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

- ‘Wie, o moeder! ging daar henen?’
- ‘Kind, een vrouw, die zat te weenen

Om haar arme' onvruchtbren schoot.
Om haar schoot kwam droef zij klagen,
Die alleenig heeft gedragen
Kindren, vóor het leven dood,
Klagen, wijl hun zieltjes zagen
Nimmer aarde's morgenrood.'

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

'En zij smeekt hun zieltjes teeder:
- Komt, o komt nog éenmaal weder!'
- 'Moeder, wáarom kwam zij hier?
Heeft geen hut ze om in te wonen?'
- 'Kind, haar tranen kwam zij toonen,
'k Zag ze stroome, een leedrivier.
Hoe zij loofde me al die kleenen,
Die zij niet gekend heeft: - 'De éene
Waar wel blond als dageraad.
De andre zou de wang berozen
Teedre gloed van avondblozen,
Zingen zou zij, vroeg en laat,
Vlijtig spinnende, oude sagen,
Rank waar de andre lijk een staf....
Maar mijn schoot heeft dood gedragen
Al mijn kindre' en honend vragen
Hoor 'k Natuur mij: - Zijt ge een graf?'

Plak geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

II.
Het zwarte hart.

Daar was een hart, dat was zóo zwart,
Niets maakte blank dat arme hart.

Dat arme hart vroeg de blanke duiven:
- ‘O laat uw vederen over mij stuiven!’
En de duiven lieten vallen verteederd
Op het zwarte hart hun blank gevedert.
En dat arme hart vroeg de blanke maan:
- ‘O zie mij aan! o zie mij aan!’
En de maan zag neer op het zwarte hart
En 't arme hart bleef áldoor zwart.
Koel wiesch het water van den stroom
Het met de keien aan den zoom.
En de regen zegende 't als het graan
En de zon was welzeer met dat hart begaan.
Maar op een dag
Kwam een ander hart,
Met een blijen lach,
Omdat het zóo blank was, bij 't harte zwart
En roerde 't aán en, van weelde en van smart,
Brak het zwarte hart.
Maar 't was blank geworden aleer het brak,
Als de vleuglen der duive op den berketak.

III.
Verloren jeugd.

- Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

- 't Is heimwee, heimwee dat u kwelt,
't Is heimwee naar uw jeugd en ge snelt
Den drempel over om uw verdriet
Te vergeten, maar 't leed vergeet u niet.
Het volgt u, volgt u op ál uw schreden
En het klaagt met de stem van een arrem kind
En ge ziet uzelv' weer, als lang geleden,
Met bloemen drie in uw gordellint,
Met bloemen twee in uw haar.

- Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

- Ik zie u áan om uw smart te zien.
O zie de rivier door de velden vliên
En zet u neder bij de rivier
En bid haar, uw smart te voeren van hier,
Hier ver vandaan, over de aarde voort,
Dat ge nooit meer over haar spreken hoort!

- Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

- Laat blijven mijn smart tot aan mijn dood,
Zij werd mij een trouwe huisgenoot.
'k Weet niet wat ik op de wereld deed,
Zoo ik niet had mijn harteleed.
Mijn smart brengt me elken morgen klaar,
Bij morgenrood en morgenwind,
Drie bloemen voor mijn gordellint,
Twee bloemen voor mijn haar.

En ik zeg tevergeefs: - ‘O lief verdriet!
Ik word zoo oud al, zie je dat niet?’
De bloemen zelf, die zijn mij moe
En ik doe vóor het venster mijn oogen toe.
Maar ik kan niet slapen meer als ik plach
En komen zie ik den nieuwen dag.
De dag verwondert zich over het schoon
Van de aarde, maar vroeger spande *ik* de kroon
En de dag, die was over mijn schoonheid verheugd,
In den tijd van mijn jeugd.

- Zie mij niet áan, ik ben zóo oud geworden!

IV.
De kei.

Ge hebt mijn hand genomen stout,
Ik heb gezeid: - ‘Mijn hand is koud.’

Ik heb een kei, een kei uit de rivier
Onder mijn hemd geleid en op mijn hart.
Hij werd zoo warm als een klein kinderhart
En 'k droeg hem altijd bij mij hier
En ik was blij
Dat 'k had bezield dien kleinen kei.
En als ik droef was, dacht ik dat hij leed
En als ik blij was, dacht ik dat hij sprong....
Maar hij had heimwee naar het waatr en zong,
Onder mijn kleed:
- ‘Ik wil niet blijven hier,
Ik wil naar mijn rivier,
Ik wil naar 't zilvren zand,
Waar ik blonk als een diamant,
Gewiegd door 't lijze lied
Van 't water als het komt en vliedt.’
En de kei was zóo warm als het hart van een kind...
En ik gaf hem terug aan het water gezwind
En toen werd hij als de andren zóo koud en zóo hard,
Alsof ik hem nooit had gedrage' als een kind,
Al onder mijn hemd, op mijn hart.

Ge hebt mijn hand genomen stout,
Ik heb gezeid: - ‘Mijn hand is koud!’

V.
Vermoorde liefde.

- Ga water halen uit de put, mij dorst.

- ‘O gaf de put geen water hier,
Nog zou ons blijven de rivier.
Dronk leeg den stroom de zomerzon,
Nog bleef ons 't water van de bron.
Maar een hart zonder vreugd
Heeft geen andere vreugd.’
- ‘Wat is er met uw hart gebeurd,
Dat uw lied zoo treurt?’
- ‘In den zwarten nacht,
Is er één gekomen,
Die heeft mijn hart zijn vreugde ontnomen,
Heel stil en zacht.
De weg was donker, dat hij 't wagen dorst.

Ga water halen uit de put, mij dorst.

- ‘O ging de zwaluw al verloren,
Nog zong de leeuwrik boven 't koren
En sloeg de hagel neer het graan,
Op 't hooiland bleef het gras wel staan.
Maar 't leven zonder liefde,
Dat heeft geen andre liefde.’
- ‘Wat is er met uw liefde gebeurd,
Dat uw lied zoo treurt?’
- ‘Mijn liefde is dood,
Met een mes doorboord.
'k Zag droppelen rood
Haar bloed in mijn handen.
En het mes voor dien moord
En de hand die 't omspande,

Die beefden niet.
En ik kón haar niet helpen,
Ik kón maar niet stelpen
De roode vliet,
Die áldoor vloeide uit haar doorboorde borst.

Ga water halen uit de put, mij dorst.

VI.
Als de oude dag komt.

Blijf mij nabij, ik ben alleen.

- ‘Als de oude dag komt vlokken strooien,
Zal ik zoo wel mijn sluier plooien
Dat geen zal zien mijn sneeuwwit haar.
En zóoveel dingen zal ik weten,
Waarom gij weent, zal 'k eindlijk weten
En ook mijn lief zal oud zijn, maar
Zijn bontmuts over de ooren halen,
Dat geen zal zien zijn sneeuwwit haar.
Dan zal ik mogen hem verhalen
Dat ik hem lief en zóoveel malen
Zal ik 't hem zeggen dat zijn jeugd
Terugkeert. - ‘Weet je nog dien éenen
Dag bij de wel? 'k had willen weenen
Van louter liefde.... hoe 't mij heugt!’
O 'k wou al oud zijn om mijn Eénen
Dat te vertellen uit mijn jeugd!
En jonge meisjes zullen vragen:
- ‘Vertel ons van uw blije dagen!’
- ‘O dochter! in den winter weet
De boom van loover meer noch vruchten.
Vergeten zult gij uw genuchten.’
- ‘O moeder! spreek zoo niet van leed!
Ik glimlach blijer bij 't gedenken
Dat eens, wen droeve tranen drenken
Mijn jonge lachjes, 'k ál nog weet.’
- ‘O dochter! elke lente zingen,
In meiedoren en seringen,
Veel vogels, maar dezelfde niet.
Wel elken zomer rijpt het koren,
Maar ander zaad bevrucht de voren.

Maar éenmaal zingt het hart zijn lied.’
- ‘O moeder! spreek toch niet zoo treurig!
Wanneer ik oud ben lach ik fleurig
De vogels toe en 't blonde graan.
'k Vertel hun: - Eens heb 'k ook gezongen,
Eens ben ook ik in bloei gesprongen,
Nu zal ik willig slapen gaan!’

Blijf mij nabij, ik ben alleen.

VII.
Het kind.

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

- ‘O zuster, en wáarom zoo beve' als een riet?’
- ‘Ik zag iemand voorbijgaan, een mensch was het niet.’
- ‘Wie was 't dat ge beeft als een halm in den wind?
- ‘Het was mijn kind, het was mijn kind,
Het was het kind dat ik draag in mijn schoot,
Dat vóor zijn geboorte mijn lichaam ontvlood,
Om de aarde te zien.’
- ‘O zuster, dat was maar een droom misschien!’

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

- ‘En nu zal hij treuren al in mijn schoot,
Want hij zag dë aarde met ál haar nood
En hij zag dat ik bleek was van dragen in leed
En hij zag dat dë aarde gedrenkt was met zweet
En dat ze over dooden zich strekt als een kleed.’
- ‘O zuster, dat zal hij vergeten zijn,
Als hij weerziet de wereld vol zonneschijn!’

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

VIII.
De bezoeker.

Zoek lang maar tusschen de halmen koel,
Dan vindt ge de bloem, die ik bedoel.

- ‘Moeder, een man is daar die vraagt om u te spreken,
Zal ik hem binnenlaten door den bloementuin,
Waar hij den stroom kan zien zijn rimpelgolven breken?
Zeg moeder, gauw, hij rilt van koû en 't pad is bruin,
Zóo donker valt de nacht, de drempel onzer woon
Is ook geen vreemdeling gewoon.’
- ‘O dochter! 't is de man die mij beminde,
In verre dagen van mijn jeugd,
Het is zijn geest, die zien wil of mij heugt
Hoe ik zijn dood beweende en of hij vinde
Mijn schoot onvruchtbaar door den dood van vreugd.’
- ‘Moet ik mij niet verbergen, moeder,
Om niet zijn geest te grieven?
Die doode man kon vergen, moeder,
Dat gij hem trouw bleeft lieven.
Laat hij niet weten dat gij hebt verkozen
Tot echtgenoot mijn vader, zonder blozen
Om 't arme graf, verlate' en zonder rozen’
- ‘Ja, kind, verberg u, dat zijn geest
Niet zie hoe óntrouw 'k ben geweest.
En doe de deur niet open, kind!
Want als hij even had ontwaard
De roode vlammen van mijn haard
En 't voorschoot vonklend met zijn tooi
Van gouden loovertjes zoo mooi,
Dan zou hij niet meer hopen, kind.
Dan zou hij 't graf heel donker vinden
En 't graf, dat zou beleedigd zijn,
Hem bannen uit naar alle winden,
Om eeuwig zonder vrêe te zijn.’

Zoek lang tusschen de halmen koel,
Dan vindt ge de bloem die ik bedoel.

IX.
De vader.

O morgen is de dag voorbij,
Toen mijn hart was blij,
Heel donker zal mijn ziel dan zijn
En niet meer gelooven aan zonneschijn.

Hij wierp er zijn spâ waar het donker is
En vertelde ons de heele geschiedenis.

- Ik had er een dochterken lief en ze droeg
Een voorschoot met zilver bestrooid en ze vroeg:
- ‘O vader, en wáar is de weg naar het veld?
'k Houd van 't veld als de maan het een sprookje vertelt.
En de maan moet mij áanzien als 'k wandelen ga.’
En ik sloop er, een avond, mijn dochterken na
En ik zag dat de maan naar het meisje keek,
Omdat zij sprak met een doode bleek.
En zij gaf hem te drinke' en ze streelde zijn haar.
En zij vroeg: - ‘Is de wereld niet wonderbaar?’
En de doode, die luisterde met een lach,
Omdat hij zijn lieveken lachen zag.
En het kruis van zijn graf, dat stond tusschen die beî.
En de doode zei:
- ‘Wat doe je den heelen dag zonder mij,
Alleen op de wereld?’ - En ze antwoordde: - ‘Ik wacht
Op den lieven nacht.’
En de doode ging heen en hij droeg zijn kruis.
En mijn dochterken droeg haar leed naar huis.
En nu heb ik gedood mijn zoetlief kind,
Dat zij haar lieveken wedervind'!

O morgen is de dag voorbij,
Toen mijn hart was blij,
Heel donker zal mijn ziel dan zijn
En niet meer gelooven aan zonneschijn.

X.
Doodgeboren.

Er groeien bloeme' in 't groene koren,
De bloemen drinken rege' en dauw,
Die zendt de hemel aan het koren.
Mijn hutjes drempel druipt van dauw.

Vrouw, neem uw leven óp waar gij het hebt gelaten,
Voor u is niets veranderd, vrouw.
Gij zijt dezelfde nog, gij die zoo placht te praten
Hoe ál nu anders worden zou.
De doodeklacht heeft niet uw leege woon doorklonken,
Beweent m' als dood wat leefde niet?
Toch had ik mooi de hoop, uw wachtend hart ontzonken,
Bezongen in mijn doodelied.
Ik had uw zoon gezeid - en roerend klonk mijn klachte -
Dat hij niet wél deed, zóo te vliên
En dat hij onrecht deed, de wereld te verachten,
Die hij niet eens had aangezien.
Vrouw, toen ge uw kindje droeg', hebt ge enkel maar gesproken
Van donker graf en killen dood,
Gij hebt hem niet verteld hoe leven blij ontloken
Doet kloppen trotsch den moederschoot,
Gij hebt hem niet verteld: - ‘'t Is wel eens lente op aarde!’
Niet: - ‘Wie geen kind heeft, zucht en snikt!’
Gij hebt aan smart gedacht, terwijl gij 't heil bewaarde
En 't lijden heeft hem afgeschrikt.
Gij hebt hem niet verteld dat mensche' en vooglen zingen
En dat wel vroolijk klinkt hun lied,
Dat vensters zien naar 't veld, dat bloeme' uit d' oever springen,
Gewiegd door 't water dat er vliet.
Gij hebt hem zóo verteld van dood en donkre groeven
Dat hij hun vrede heeft bemind.
Ik kan niet zinge' een klacht vertroostende uw bedroeven,
Omdat ik niet zag leve' uw kind.

Keer naar uw leege kluis om dáar van 't kind te droomen
   En zeg: - ‘Hoe leeg nu hutje en schoot!’
En reik uw man de hand en lach, dat weer moog komen
   Zijn lach en hij niet denke aan dood.
Wijl 't niet de dood was, die uw woning heeft verkoren,
   Maar 't leven, dat niet binnentrad.
Gij vroegt van verre alleen: - ‘O wilt gij mij behooren?’
   Alsof ge een ster te dalen badt.
De sterren zeggen koud: - ‘Wij vonklen, wij behooren
   Geen mensch!’ - ‘Ik heb u lief, mijn schat!’
Gij zei 't als tot den Heeml, de Hemel spreekt: - ‘Mij laten
   Gansch onbewogen liefde en trouw.’
Keer tot uw arbeid weer, tevreden en gelaten,
   Voor u is niets veranderd, vrouw!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

t.o. 240

C E R A M
HOE AMOEAL
HITOE
LEITIMOR
Eil. Saparoea
Eil. Noesa laoet
Eil. Haroeknoe
BANDA ZEE
Scheetskaart der Uliaser eilanden.

Bladen uit het memoriaal van den vice-admiraal J. Boelen.

II.
De opstand in de Molukken, 1817.

Op den 24sten Maart 1817 werd het oppergezag over de Molukken door den Engelschen Gouverneur, W.B. Martin, overgedragen aan de Commissarissen van het Nederlandsche Gouvernement, N. Engelhard en J.A. van Middelkoop. Wij lagen toen met drie schepen, de linieschepen 'Admiraal Evertsen' en 'Nassau' en het fregat 'Maria Reigersbergen', waarop ik mij bevond, in de baai van Amboina, niet ver van het Fort Victoria. De beide linieschepen werden respectievelijk gekommandeerd door de kapiteins ter zee Dietz en Sloterdijk, het fregat door den kapitein-luitenant ter zee Groot. Eerstgenoemde was tevens kommandant van het eskader, maar kwam den volgenden dag plotseling te overlijden, waardoor de kapitein ter zee Sloterdijk Eskader-Kommandant werd en het bevel van de 'Evertsen' overging op den eersten officier, den kapitein-luitenant ter zee Q.R.M. Verhuell.

Het nederlaten van de Engelsche en het hijschen van de Nederlandsche vlag ging met alle ceremoniën gepaard, die daarbij gebruikelijk zijn. Saluutschoten werden gewisseld door het fort en de ter reede liggende Engelsche en Nederlandsche oorlogschepen. Bovendien hadden er enkele festiviteiten plaats. De Engelsche Gouverneur gaf een luisterrijk bal en souper, bij welke gelegenheid het Residentiehuis te Batoemera en de tuin schitterend waren verlicht.

Door den eskader-kommandant werd thans aan den Kapitein-luitenant ter zee Groot opgedragen om met Z.M. fregat ‘Maria Reigersbergen’ Ternate en onderhoorigheden van het Engelsche Gouvernement over te nemen. De Resident de Nijs, die over Ternate het bewind zou gaan voeren, kwam met eenige ambtenaren en militaire macht bij ons aan boord en wij zeilden in de hondewacht van den 9den April naar zee. Wegens den krachtigen west-moesson en den sterken stroom om de Z.O. hadden wij een langdurigen ophaaltocht van Amboina naar Ternate. Wij kruisten eenige dagen achtereen tegen den moesson en den stroom tusschen de eilanden Boeroe en Manipa. Die doortocht eenmaal gepasseerd zijnde, moesten wij eenige dagen kruisen en opwerken tusschen de eilanden Obi-major en Lissamatula. Eindelijk den 24sten April kwamen wij ter reede Ternate ten anker.

Den 30sten April 's morgens zeer vroeg begonnen wij alle sloepen te water te brengen en debarkeerden daarmede 299 koloniale soldaten met hunne vrouwen en kinderen. Om 7 uur in den morgen kwam de Sultan van Tidore met zijn gevolg, in twee jachten gezeten, ter reede van Ternate en nam zijn intrek bij den Heer Duivenbode, een te Ternate sedert vele jaren gevestigd koopman. Om 8 uur ging de Overste met drie Officieren aan den wal. Wij begaven ons naar het Residentiehuis in het fort, waar wij reeds vergaderd vonden den Resident de Nijs, den Engelschen Resident, de Kommandanten van de Engelsche en Hollandsche krijgsmacht en den Kommandant van de Engelsche Oost-Indische oorlogsbrik ‘Antilope.’ Bij de plechtigheid der overgave van de kolonie aan het Nederlandsch gezag moesten ook tegenwoordig zijn de beide Sultans van Ternate en Tidore. De Sultan van Ternate was ons steeds goed gezind geweest, de Sultan van Tidore daarentegen niet. Beide Sultans stonden vijandig tegenover elkander en alleen het gezag van het Nederlandsche en later ook van het Engelsche Gouvernement belette, dat die vijandschap tot dadelijkheden oversloeg en van beide kanten de wapens werden opgevat. Hoewel het Nederlandsche Gouvernement alle aanleiding zoo veel mogelijk vermeed om den naijver en den afgunst tusschen de beide Sultans op te wekken, wilde het den Sultan van Ternate toch niet zijn recht betwisten, om als Leenheer tegenover den Sultan van

Tidore op te treden. Iedere keer dus als de beide Sultans eene uitnoodiging ontvingen, om bij den Resident van Ternate en onderhoorigheden, waarin het rijk van Tidore begrepen was, in het fort Oranje te komen, mocht de Sultan van Tidore niet eerder het fort betreden, vooraleer de Sultan van Ternate en zijn gevolg de poort gepasseerd was en op zijn aangewezen plaats aan de rechterzijde van den Resident zat. Ook moest de Sultan van Tidore weder de eerste zijn, die het fort verliet en de poort uitging.

De Sultan van Ternate kwam dus eerst in zijne statiekoets binnen het fort en werd begroet met 13 kanonschoten. Daarna kwam de Sultan van Tidore binnen, doch te voet, en werd met hetzelfde aantal schoten gesalueerd. De Sultan van Ternate was een groot, uiterst zwaarlijvig man, verbazend geschonden van de pokken, zijn vel was zoo zwart als dat van den zwartsten neger. Als hij zijn bol opgezet gelaat met dikke vooruitstekende lippen, waarin zijn breede platte neus als verscholen lag, naar iemand toewende, huiverde men onwillekeurig als bij den aanblik van een kanibaal, gereed tot het kluiven van een menschenboutje. De Sultan van Tidore daarentegen was een slank rijzig man. Zijn mager gelaat had eene ernstige uitdrukking. De kleur van zijn vel was als die der Javanen, zelfs iets lichter. Zijne kleeding was eenvoudiger dan die van den Sultan van Ternate, wiens costuum vol gouden oplegsel was.

Het neerlaten van de Engelsche en ophalen van de Nederlandsche vlag ging weder met de voorgeschreven ceremoniën gepaard, eveneens de plechtige eedsaflegging van trouw aan het Nederlandsch gezag door de beide Sultans. Bij het vertrek der Sultans, beloofde die van Ternate aan onzen Overste aan boord van zijn schip een bezoek te zullen bengen, wat dan ook den 6^{den} Mei plaats had. Bij dit bezoek was de Sultan gezeten in een groote prauw met een ruime tent, vervaardigd van rood laken en rijk bezet met gouden passement en andere versieringen. Vóór op de prauw stonden een twaalftal soldaten zijner lijfwacht met gepresenteerd geweer. Des Sultans maagschap, prinsen en hovelingen volgden in een tweede prauw. Beide prauwen werden door drie boven elkaar zittende rijen roeiers voortbewogen. Op des Sultan's prauw woei de Hollandsche vlag. De vlaggen van zijn rijk

waren aangebracht op den voor- en achtersteven. Deze optocht werd begeleid door een soort muziek, voortgebracht door slaan op trommels en blazen op fluiten en wat men hoorns zou kunnen noemen, maar het geheel klonk niet onaardig. Bij zijn aan boord komen werd de Sultan begroet door den Overste Groot en op het halfdek ontvangen door den Resident de Nijs, den Engelschen Resident, den Kapitein Muilman, kommandant van de militaire macht, en eenige anderen, die allen reeds om 9 uur aan boord gekomen waren. Saluutschoten werden gelost, de mariniers presenteerden het geweer, waarbij de trom geroerd werd.

Na het schip bezichtigd te hebben, gebruikte de Sultan een déjeuner en vertrok tegen 12 uur onder hetzelfde ceremonieel.

Den 16^{den} Mei kwam de ‘Maria Reigersbergen’ ter reede van Kema aan en den volgenden dag vertrok de Overste met eenige Officieren naar den wal, om over land naar Menado te gaan en ook daar de alsnog onder Engelsch bestuur zijnde posten aan het Nederlandsch gezag te doen overgaan. Ik bleef toen aan boord. Den 25sten vertrok het fregat weder van de reede van Kema en stuurden wij om de Zuid, met het voornemen naar Amboina te stevenen. Wij hadden nu weder hard opwerken tegen den Z.-O.-moesson, waarbij de stroom thans om de Noord trok, zoodat wij eerst den 25sten Juni in de baai van Amboina voor het fort Victoria het anker lieten vallen. Nauwelijks lag dit in den grond of de Commissaris Engelhard met den Heer Moorrees kwamen aan boord. Zij brachten ons de treurige tijding, dat er een opstand was uitgebroken onder de inboorlingen van het eiland Saparoea, dat de Resident van den Berg, zijne vrouw en kinderen, eene hollandsche vrouwelijke bediende en zijn klerk jammerlijk vermoord waren, dat men, op het vernemen van die ontzettende tijding, van Amboina, 17 Mei, eene aanzienlijke krijgsmacht, bestaande uit 112 matrozen en mariniers van de schepen ‘Admiraal Evertsen’ en ‘Nassau’ en 138 soldaten van het garnizoen onder bevel van den Majoor der pioniers Beetjes, naar Saparoea had gezonden, dat die krijgsmacht, 20 Mei, aan den Westkant van het fort eene landing had ondernomen, doch dat men nauwelijks het aan het strand gelegen klapperbosch was binnengedrongen of men had zoo'n

hardnekkigen weêrstand van de inboorlingen ondervonden en, door goed gerichte geweerschoten uit de klapperboomen en andere hinderlagen, zulke aanmerkelijke verliezen aan Officieren en manschappen geleden, dat de krijgsmacht verplicht was geworden voor goed terug te trekken, nadat de aanval reeds tweemaal had plaats gehad, en er bereids order was gegeven tot een derden aanval.

Bij dit retireeren waren onze troepen door een aanzienlijk aantal inboorlingeu zoodanig op den voet vervolgd, dat nagenoeg onze geheele macht afgemaakt was geworden en slechts ééne prauw onder den adelborst 't Hooft met eenige manschappen naar Amboina was teruggekeerd.

Natuurlijk was de verslagenheid bij ons aan boord en onder het garnizoen groot, evenzeer als de ongerustheid over de dingen die komen zouden, want wij vernamen weldra dat het oproer zich over al de Specerij-eilanden begon uit te strekken. Het geheele eiland Saparoea was in opstand, evenzoo het eiland Haroekoe. Het groote eiland Ceram was ook in oproer en eenige negorijen aan de Noordkust van het eiland Amboina waren ook reeds aan het muiten, zoodat men in het fort Victoria en de stad Amboina bevreesd begon te worden voor een aanval der steeds stouter wordende oproerlingen. Eens op een avond dat ik ten huize van den Heer Moorrees was, ontstond er een ernstig alarm in de stad. Men had het gerucht verspreid, dat er een groot leger rebellen in aantocht was en zich reeds op het gebergte vertoonde. Ieder die vluchten kon drong het fort Victoria binnen, doch weldra vernam men dat het gerucht valsch was.

Daar het niettemin zeker was, dat de oproerlingen hoe langer hoe vermeteler werden en het fort Hila, aan de noordkust van Amboina gelegen, reeds door hen bedreigd werd, was het tijd dat er aan den opstand een einde werd gemaakt. Dien ten gevolge kreeg de ‘Maria Reigersbergen’ van de commissarissen tot overname der kolonie last, zich gereed te maken voor eene expeditie naar het eiland Saparoea. Daar niemand onzer de wateren om de Specerij-eilanden ooit bevaren had, werd ons een loods aan boord gezonden. Die man, Christiaan Christiaansen geheeten, was een Deen van geboorte en sedert 40 jaren onafgebroken in de Oost-Indische koloniën rondvarende geweest. Hij was nu oud en

leefde rustig in een der kampongs op het eiland Amboina. Ook zond men ons aan boord een 24-tal gewapende Amboineesche burgers en een 12-tal nog ongewapende, met welke wij een *orembaai* zouden bemannen, die wij op sleeptouw mede namen.

Het plan onzer expeditie was, op den hoek van Hatawana, op de noordzijde van Saparoea, waar zich vijf kampongs of negorijen bevonden, eene landing te doen en te trachten zoodoende eene afleiding te geven aan het leger der muitelingen en ze te verhinderen hunne gezamenlijke macht tegen de hoofdplaats Saparoea te doen optrekken.

Den 4^{den} Juli verliet de 'Maria Reigersbergen' de baai van Amboina ten tweede male. Wij zeilden langs de zuidkust van Amboina en de eilanden Haroekoe en Noesalaut, zonder iets wat naar vijandelijkheden zweemde te kunnen bemerken, doch toen wij het eiland Saparoea aan zijn N.O.-hoek naderden, zagen wij eene menigte gewapende inboorlingen in dreigende houding onrustig heen en weer loopen en ons tarten door hun geschreeuw en gegil. Toen nu, te 10¾ uur in den morgen, het fregat bij de negorij Itawaka ten anker kwam, zagen wij vrouwen en kinderen uit de kampongs vluchten, maar de mannen bleven, oefenden hun krijgsdans uit, terwijl wij tevens van alle kanten de *tifa tjakalèlè*, een soort van langwerpigen trom hoorden slaan. Toen wij hun eenige kanonkogels toezonden, gingen zij op de vlucht, maar spoedig daarna vertoonden zij zich weder, iets zuidelijker bij de negorij Ihamahoe. Toen wij hen ook daar met een 10-tal kanonschoten begroetten, kregen zij toch zooveel ontzag, dat zij zich niet meer durfden te vertoonen. Daar inmiddels in het Westen Z.M. koloniale korvet 'Iris' kwam opdagen, besloot de Overste met het doen van een aanval op den vijand te wachten, totdat die bodem naast ons ten anker zou zijn gekomen. Dit schip werkte moeilijk op tegen den stijven N.O. moesson en den zwaren stroom om den west. Wij bepaalden ons dus vooreerst tot het in 't oog houden van den vijand en het beperken van zijne weder toenemende stoutheid. Van tijd tot tijd zag men hen uitdagend springende naar het strand komen, terwijl zij ons uit het geboomte beschoten, zoodat de kogels over het schip in zee vlogen. Nu en dan riepen zij ons toe: 'marri di darrat' (kom aan den

wal). Des nachts kruiste er een gewapende *orembaai* en een dito sloep, onder bevel van een officier met een adelborst 1ste klasse, langs het strand en in den omtrek van het fregat, ten einde de communicatie met het eiland Ceram te beletten, van welk eiland vele muitelingen overkwamen, voor het meerendeel Alfoeren, de zoogenaamde koppesnellers. Bij een dier nachtelijke kruistochten had ik mij met de *orembaai* wat dicht onder den wal bij de negorij Ihamahoe begeven om te onderzoeken of de vijand ook daar genesteld en waakzaam was. Doch het was zeer gelukkig, dat wij met den *orembaai* zoo spoedig den steven konden wenden, want onverwacht ontvingen wij eene geduchte charge uit het klein geweer, welke, voor zulke goede schutters als de Saparoeezen later bleken te zijn, slecht gedirigeerd was, want niemand onzer werd getroffen, alleen het vaartuig kreeg verscheidene kogels. Wij beantwoordden dat geweervuur niet, daar de wal door het hooge geboomte in den nacht als achter een zwarte sluier lag en wij niets konden onderscheiden. De vijand daarentegen zag ons vaartuig op den waterspiegel duidelijk genoeg om te kunnen treffen. Al die voorloopige operatiën maakten intusschen den vijand nog vermeteler, daar hij ons dralen aan angst toeschreef. Toen wij 's avonds onze *labberlot* inheschen, omdat die sloep een reparatie behoefde, dachten zij zeker, dat wij aanstalten maakten om te vertrekken, want toen kwamen zij in menigte langs het strand dansen, gillen en zwaaien met hunne klewangs.

Den 12den Juli eindelijk kwam de korvet ‘Iris’ in onze nabijheid ten anker en posteerde zich in het Z.O. van het fregat, om aldus met de ‘Maria Reigersbergen’ een behoorlijk kruisvuur op de vijandelijke kampongs te kunnen onderhouden. Van de bramzalings kon men over het aan het strand gelegen bosch een goed eind langs de velden zien en wij bemerkten een huis, waarin zich veel gewapend volk bevond en er uitzag als een soort van hoofdwacht. Na eene peiling van dat huis van de bramzalings, richtten wij er een der jagers van de bak op. De kogel daaruit afgeschoten moet bij hen groote verwoesting aangericht en ontsteltenis veroorzaakt hebben, want wij zagen allen eensklaps dat wachthuis ontvluchten en konden daarna duidelijk zien, dat het sedert verlaten bleef.

Nadat de ‘Iris’ zijne positie genomen had, begonnen de beide schepen de kampongs te beschieten, doch wij bemerkten weldra, dat er bij dit bombardement niet veel schade aangericht werd. De kogels en het schroot vlogen door de bamboewoningen heen en lieten ter nauwernood een gat achter in de van gabbe-gabbe gemaakte wanden. De Inlanders waren met vrouwen en kinderen reeds eenige dagen te voren uit de kampongs gevlucht en hadden zich achter door hen opgerichte bentings verborgen. Die verschansingen en bentings werden door hen gewoonlijk des nachts opgericht. Vrouwen en kinderen waren er aan behulpzaam. Zij bestonden in muren van eenige voeten breedte, zoodat ze met 48 ponds kogels niet bres geschoten konden worden. De muren waren gemaakt van op één gestapelde klipsteenen en hadden eene inderdaad bewonderenswaardige vastheid en sterkte.

Gedurende het vuren der schepen kwam de Overste Pool, kommandant van Z.M. korvet ‘Iris’, aan boord van het fregat en deed het voorstel om dit noodeloos kruit en amunitie verspillen te staken en te trachten, door minzame onderhandeling met de bevolking, de vrede met al de negorijen tot stand te brengen, te meer daar de Overste, die onlangs van Haroekoe kwam, daar vernomen had, dat het mishagen en het oproer der Inlanders door de slechte behandeling en de knevelarijen van den Resident veroorzaakt waren.[1)]

Daar onze Overste Groot met deze zienswijze instemde, werd aan de ‘Iris’ het sein gegeven ‘ophouden met vuren’, waarna er een brief werd opgesteld in de Maleische taal, waarin aan alle inwoners van Saparoea gezegd werd: ‘dat

1) Moge de Resident niet zijn vrij te spreken van fouten in zijn bestuur, moeilijk is het aan te nemen dat daarin de voornaamste oorzaken van den opstand moeten gezocht worden, te minder indien men overweegt dat de overgave te Amboina van het Britsch bestuur door Gouverneur Martin aan de Nederlandsche Commissarissen Engelhard en Van Middelkoop eerst heeft plaats gehad op 24 Maart, dat is nog geen negen weken vóór het uitbreken van den opstand. Belangrijke voorteekenen van de hoogst ontevreden stemming hadden zich reeds onder het Engelsche tusschenbestuur voorgedaan, en ook vóór dien tijd onder het bestuur van Daendels en nog vroeger. In 1806 was er opstand geweest te Siri-Sori ten Z.O. van de hoofdplaats Saparoea en na 1810 had de Engelsche Gouverneur Martin zich persoonlijk te Oma en Aboro op het eiland Haroekoe van de daar bestaande gisting overtuigd. (*Noot van den uitgever van het Memoriaal.*)

wij, alvorens tot krachtiger maatregelen over te gaan, eerst wilden onderzoeken wat de oorzaak van hunne misnoegdheid was, om te trachten deze uit den weg te ruimen, en hun recht te doen geschieden, dat de kapitein luitenant-ter-zee Groot op dien brief binnen 24 uur antwoord begeerde en tot dien tijd de vijandelijkheden zoude staken.'

Deze brief werd aan den stok van een witte vlag gebonden. Onder het lossen van een saluutschot werden witte vlaggen geheschen aan den voortop der beide schepen, terwijl tegelijkertijd de jol van de 'Iris', bemand met Boegineezen, naar den wal pagaaide. Daar aangeland sprong de mandoer met den stok, waaraan de vlag en de brief bevestigd waren, in de hand op het strand en bleef daar ongeveer 10 minuten wachten. Niemand vertoonde zich echter om den brief aan te nemen. Wel riep men den mandoer toe dat hij zou naderen en in de Kampong komen, maar daar dit tegen zijne medegekregen bevelen was, plantte hij den stok, met den brief en de vlag, in het zand en keerde met zijne manschappen naar boord terug. Kort daarop kwam er een gewapende Inlander uit het bosch, die den stok weg nam. Ongeveer een half uur daarna riep men ons van den wal toe dat de brief gelezen was en men verzocht, dat wij niet meer zouden schieten. Nadat wij hun dit beloofd hadden, kwamen weldra vele Inlanders, allen gewapend, te voorschijn en in de platvoet[1)] zagen wij een opperhoofd op een *kadèra-pikol* (draagstoel) aan het strand zitten. Des avonds om 5 uur lichtten wij het zware werpanker, dat wij weer om de N.O. uitbrachten, om daardoor het schip nader aan den wal te kunnen halen, wat oorzaak was, dat men ons van den wal toeriep: 'dat dit niet recht was.' Toen er een jongen bezig was om op de voorbramzaling de witte vlag te klaren, die in de lijn verward geraakt was, riepen zij van den wal, dat wij die vlag niet moesten neerhalen. Na zonsondergang werd er van den wal gepraaid, dat op Zondag den 13^{den} Juli in alle kerken der negorijen de brief zou worden voorgelezen, dat op dien brief niet eerder dan Maandag daaropvolgende zou kunnen worden geantwoord en men dus tot dien tijd uitstel verzocht. De

1) De platvoet noemt men de vooravondwacht van 4-8 uur.

Overste vond goed hierop niets te antwoorden. Des nachts evenwel deden wij onze gewone ronde met gewapende sloepen. Het roepen van ‘alles wel’ door onze schildwachten werd van den wal herhaald met ‘Jaga, jaga’ (pas op, pas op). Des Zondags den 13^{den} Juli 's morgens om 11 uur kwam er reeds een inlander op het strand met de witte vlag, waaraan een brief was gehecht. Hij plaatste den stok in het zand en verwijderde zich. De Jol van de ‘Iris’ werd toen afgezonden om dien brief te halen; hij was in 't Maleisch en was van den volgenden inhoud: ‘Wij hebben uwen brief ontvangen en den inhoud er van verstaan. Prauwen hebben wij niet om aan boord te komen, doch als de kapitein aan den wal wil komen om in onzen raad (baileo) te onderhandelen, zal ons dat wel zijn. Zend ons anders de Amboineesche burgers en zwarten. Geteekend door de Opperhoofden van Ceram, Saparoea, Noesalaut.’

De Overste Groot antwoordde hierop, dat de Kapitein zelf niet verschijnen zou, maar dat er een Officier, vergezeld door den loods Christiaansen, in hun Kampong zoude komen. Om 2 uur in den namiddag werd er weder van den wal gepraaid, dat de brief van den Kapitein naar de negorij Saparoea was opgezonden en dat men morgen antwoord zoude hebben. Den volgenden morgen zagen wij twee witte vlaggen op het strand geplaatst, naast welke eenige inlanders stonden. Wij zonden de sloep met den loods Christiaansen om de beteekenis van een en ander te vragen. De loods kwam terug met de mededeeling, dat zij nu den Officier om 10 uur aan den wal verwachtten. Wij zagen ook reeds twee stoelen en een tafel aan het strand brengen.

De luitenant ter zee 1e klasse Ellinghuisen ging dan ook met den loods Christiaansen aan den wal. Met koele, uitdagende en trotsche houding werden zij door eenige hoofden en de overige aan het strand staande inlanders ontvangen. Toen zij zich op de stoelen aan de tafel geplaatst hadden, werden zij door de inlanders omgeven en daarop begon de onderhandeling. Als de redenen van hunne misnoegdheid gaven de hoofden het volgende op: 1e. De knevelarijen van den Resident Van den Berg, die het volk mishandelde; 2e. het papieren geld, dat men niet meer wilde ontvangen; 3e. dat zij een domine wilden hebben en een schoolmeester

voor hunne kinderen.[1)] In den verderen loop der onderhandelingen gaven de Inlandsche hoofden den wensch te kennen dat er een officier van het fregat met den loods Christiaansen naar het fort Saparoea zoude gaan om met de aldaar resideerende hoofden te spreken.

Toen de luitenant ter zee Ellinghuizen met zijn metgezel aan boord terug waren en verslag hadden gegeven van de onderhandelingen, werd er bepaald, dat Christiaansen, als goed bekend met de Inlandsche hoofden, een brief naar Saparoea zou brengen. Om 3 uur in den namiddag vertrok hij in een prauw onder witte vlag naar de westkust der baai. 's Avonds om 11 uur kregen wij een brief van Christiaansen in handen, waarin hij schreef, dat de hoofden zeer tot den vrede geneigd waren en men wenschte, dat er officieren kwamen om te onderhandelen. De beide kommandeerende officieren besloten nu den wapenstilstand te handhaven en zoo spoedig mogelijk het Hoofdbestuur der Molukken met de eischen der Saparoeezen in kennis te stellen en dienaangaande zijne nadere bevelen te vernemen. De groote *orembaai* werd dus gewapend met twee donderbussen en gereed gemaakt om met een officier, belast met depêches en instructies voor het Hoofdbestuur, naar Amboina te vertrekken. Mij werd deze missie opgedragen. Ik vertrok des avonds te half twaalf. Het vaartuig onder mijne bevelen was bemand met acht Europeesche matrozen, een bootsmansmaat als onderofficier, een boeginees als *djoeroemoedie* (stuurman), en een Javaansche mandoer met twee Javaansche matrozen, zoodat wij in 't geheel 14 man sterk waren. Vier matrozen waren gewapend met geweren, de bootsmansmaat en ik zelf met pistolen en marinesabel. Hoe stil wij ook van boord gingen, ontwaarde men toch onmiddellijk aan den wal, dat er een vaartuig werd afgezonden, want men praaide: ‘itoe schuitje pigie dimana?’ (waar gaat dat vaartuig heen?). Natuurlijk werd hun geen antwoord gegeven.

Het begin van de reis was zeer voorspoedig, want wij

1) Zooals men weet waren de bewoners der specerij-eilanden voor het meerendeel heidenen, die tot het Christelijk geloof zijn gebracht. Die enkele negorijen, die van oudtijds tot het Mohammedaansche geloof behoorden, zijn Mohammedaansch gebleven.

hadden den stroom mede, zoodat ik mij te halfdrie dwars van de negorij en het fortje Pelauw, op den noordkant van het eiland Haroekoe, bevond. Gedurende den nacht zagen wij hier en daar op het gebergte van Ceram en op dat van Saparoea en Haroekoe vuren opvlammen, volgens den Boegineeschen stuurman signalen, die de vijanden met elkander wisselden. Toen wij tusschen Amboina en Haroekoe doorzeilden, zagen wij op het strand van het eiland Haroekoe bij de negorijen Rohomoni en Kabauw een massa gewapend volk, ons uitdagende onder hun gewoon gegil. Zij riepen mij toe om aan land te komen. Ik liet de *orembaai* zoo dicht mogelijk het strand naderen en, op de witte vlag wijzende, die midden in het vaartuig aan een hoogen stok woei, riep ik hun toe, dat de Kompanie mij afgezonden had om vrede met de Saparoeezen en ook met hen te maken. Ik zag echter weldra aan hunne voortdurende oorlogskreten en krijgsdansen, dat zij alles behalve vredelievend gestemd waren. Ook begonnen zij de prauwen aan het strand te water te brengen en aanstalten te maken om mij aan te vallen. Zoodra zij echter zagen, dat ik gereed was een donderbus op hen af te vuren, staakten zij hunne beweging.

Te 7 uur in den morgen van den 15^{den} Juli kwam ik te Haroekoe aan. Het fortje aldaar, Zeelandia, is niets meer dan een blokhuis, waartegen eene woning gebouwd is, dienende tot verblijf van den kommandeerenden officier en den posthouder. De kommandeerende officier, kapitein der infanterie Van Driel, had om het fort een ruim kampement, afgesloten door eene borstwering, doen aanleggen. De negorij, op circa drie honderd pas ten zuiden van het fort, was daarin gesloten. Hierdoor bedwong hij de bevolking, die uit eigen wil of onder den dwang van het hoofd der oproerlingen tot muiterij zoude willen overslaan. De bezetting had in het begin van den opstand hoogst zorgvolle tijdstippen doorleefd, zoowel in de eerste dagen toen ze slechts uit een klein marine-detachement, onder bevel van den adelborst 1e klasse W.D. Musquetier, bestond, als later 30 Mei en 3 en 9 Juni, toen ze zeer krachtige aanvallen van de muitelingen heeft afgeslagen. Daar intusschen alle gemeenschap buiten de sterkte met de rest van het eiland afgebroken was, begon schaarste aan levensmiddelen zich te doen gevoelen en zoude men weldra

aan de bevolking der kampong het noodige voedsel niet meer kunnen verstrekken. Hierdoor werd ik zeer in mijn verwachting teleurgesteld om mijn volk, na een zoo vermoeienden nacht, door spijs en drank behoorlijk te doen verkwikken. Mijne manschappen waren *te* veel vermoeid om al dadelijk de reis van Haroekoe naar Amboina voort te zetten. Daar zij dus eenige rust noodig hadden en mijne zending daarop niet wachten mocht, verzocht ik den kapitein Van Driel mij door eene prauw van de kampong, binnen de sterkte gelegen, te doen overbrengen naar de negorij Soeli, de eerste negorij om den oosthoek van het eiland Amboina. Kapitein van Driel bracht mij onder het oog, dat die overtocht niet zonder gevaar zoude zijn, daar de muitelingen druk kruisende waren tusschen Ambon en Haroekoe en twee nachten geleden op Tenga-tenga waren geland en van de nog vreedzame bevolking acht hadden vermoord en hunne afgehouwen hoofden hadden medegenomen. Het was dus zaak om naar alle kanten goed uit te kijken. Om 8 uur vertrok ik met de prauw, door 14 man voortgeroeid, naar de Oostbaai van Amboina. Doch, ondanks alle inspanning der Inlanders, konden zij die niet bereiken. Het stormde uit het Oosten met zware regenvlagen. Boven het ver in zee zich uitstrekkende rif van Soeli konden wij onmogelijk komen, daar de branding met hooge zee zich ver te loefwaarts van ons vaartuig uitstrekte. Ik besloot dus af te houden naar de bocht van Toeléhoe, ofschoon dit besluit niet boven bedenking verheven was, want ik had niet de minste zekerheid, dat deze Mohammedaansche negorij niet tot de partij der opstandelingen was overgegaan. De bevolking van Toeléhoe deed zich echter als vredelievend kennen. Ik liet de prauw met de 14 roeiers weder naar Haroekoe teruggaan en kreeg den volgenden morgen van den Radja een draagstoel, door 4 kloeke kerels gedragen, om over land naar Soeli te gaan, een prachtige tocht door de heerlijkste bosschen, vol van het geschreeuw der lorries en der kaketoes. Te half drie in den namiddag was ik te Soeli. Van hier ging ik per kleine prauw naar de Pas Bagoeala, wandelde die landengte over en stak weder per éénpersoons prauw de binnenbaai over, waarvan de bodem bedekt was met het prachtigste tapijt van koraalgewassen, dat men zich denken kan. Om half zes des avonds

kwam ik te Amboina in het fort Victoria aan. Ik begaf mij dadelijk naar het residentie-huis van den Gouverneur der Molukken. Toen ik de reden van mijne komst opgegeven had, werd ik bij Zijne Excellentie toegelaten, dien ik aantrof in zijn slaapkamer, zittende met het bovenlijf geheel naakt op den rand van zijn ledikant. Gouverneur van Middelkoop was een zeer zwaarlijvig man, die veel hinder van de warmte had en daarom volgens gebruik van de oudgasten der O.I. Kompagnie, zich van tijd tot tijd lekker maakte door het gebruik van een luchtbad. Domine Kam zat, op eenigen afstand van zijn ledikant, in een Indische luierstoel, op zijn gemak met den Gouverneur te converseeren.

Deze domine Kam was de zendeling, die zich sedert eenige jaren met den vromen arbeid, om heidenen tot het christelijk geloof te brengen, had bezig gehouden.

Of daardoor hunne bekeering van het kwade tot het goede werd bewerkt, is eene vraag, die niet gemakkelijk beantwoord kan worden. Domine Kam resideerde in de hoofdplaats van Amboina en toen ons fregat, met nog andere oorlogschepen, daar in de baai ten anker lag, waren eenige zee-officieren bij domine Kam ter kerke geweest. Wat den man tegen onze officieren in het harnas had gejaagd, is nimmer begrepen geworden, maar dit is zeker, dat hij in zijn Maleische preek onze officieren duchtig doorhaalde, alsof zij ongeloovigen en spotters met den godsdienst waren. Een zeer onvoorzichtige daad van dien heer! Wat ook opmerkelijk is, de Saparoeezen bazeerden het geloof aan hun recht om tegen het Nederlandsche gezag in opstand te komen, op den Bijbel, die in hun kerk opengeslagen lag bij eenen tekst, dien ik mij niet meer herinner, doch welke hen aanspoorde, hunne overheden, als zijnde zulks onwaardig, niet meer te gehoorzamen en zich niet geweld tegen hen te verzetten.

Toen ik Zijne Excellentie den Gouverneur de depêches van den overste Groot had overhandigd en, op zijn vraag, hem mondeling had medegedeeld wat er sedert de aankomst van de ‘Maria Reigersbergen’ gebeurd was en welke de voorwaarden der opstandelingen waren, riep Domine Kam, bij het vernemen van hun derde voorwaarde, uit: ‘Ja voorzeker, een christen leeraar moeten zij hebben.’ Ik herinnerde mij toen bovenvermeld optreden van dezen domine tegen onze officieren en

de lust bekroop mij hem een beetje te plagen en verdiende revanche te nemen. ‘Ja, domine,’ zeide ik, ‘een Christenleeraar moeten zij hebben. Zij verlangen ook speciaal dat *gij* hen komt toespreken. Zij roepen dagelijks om u. Dus bid ik u, ga met mij mede. Wanneer gij u naar de Saparoeezen begeeft, zullen zij tot eene betere gemoedsstemming komen. Gij vermoogt alles op hen, want die Christenen waren allen uwe discipelen.’ - Bleek staarde Domine Kam mij aan, alsof hij zijn doodvonnis had vernomen en riep uit: ‘Om Godswil, gouverneur, laat mij niet gaan, zij zullen ook mij vermoorden. Ik kan daar niets uitrichten, ik ben niet de man des zwaards, ik ben de man des vredes.’ - ‘Juist, domine, zeide ik, omdat u de man des vredes zijt, moeten wij u hebben. U kunt op Saparoea den vrede bewerken. Ik bid u, aarzel niet en ga met mij mede.’ - Domine Kam geraakte nu in 't vuur zijner rede tegen het nut dier missie in zoo'n angst, dat hij ten laatste in vertwijfeling door de kamer loopende, uitriep: ‘Ik ga niet, gouverneur, ik ga niet en niemand zal mij daartoe dwingen.’ - Domine Kam bleef dan ook en liet mij alleen weder terug trekken. De angst, die ik hem op 't lijf gejaagd had, voor eene zending naar de muitelingen, bleef hem echter zóó bij, dat hij met de eerste gelegenheid van Amboina naar Menado vertrok.

Het souper dien avond bij den gouverneur smaakte mij overheerlijk en na de nachtrust ten huize van den secretaris Boomhouwer, was ik den volgenden dag weder een nieuw mensch, want ik was uitgehongerd en zeer vermoeid geweest. Toen de depêches van heeren Commissarissen aan overste Groot gereed waren, maakte ik aanstalten tot de terugreis. Vermoedende, dat ik op dezen tocht meer last van den vijand zou hebben dan ik van boord komende ondervonden had, vroeg ik aan den kommandant van Amboina, den overste Kraaijenhof, mij nog drie geweren met gevulde patroontasschen te willen medegeven. Die ontvangen hebbende, vertrok ik, den 17^{den} Juli 's morgens te half acht, in eene kleine prauw naar den pas Bagoeala. Daar aangeland, liet ik bij het blokhuis het kamponghoofd ontbieden. Doch deze scheen niet bereid mij aan een vaartuig te helpen, waarmede ik naar Soeli kon gaan. Hij beweerde geen prauw te hebben en dat niemand in zijn kampong dien tocht zou willen

ondernemen. Ten slotte werkte mijn dreigen toch zooveel uit, dat ik eene prauw met 4 man tot mijn dienst kreeg. De oostmoesson woei dien dag zeer sterk en, daar de wind recht de baai in stond, hadden de inlanders veel moeite om tegen de hooge zee op te roeien. Ondanks kracht van pagaaien vorderden wij slechts zeer weinig. Ten laatste stelden de inlanders voor om met de prauw aan het strand van den noordkant van de baai te landen en mij langs dat strand naar Soeli te geleiden. Ik stemde daarin toe. De prauw richtte haar steven naar het strand en kwam hoog genoeg op het droge te zitten, dat zij er uit konden springen zonder door de branding overgoten te worden. Maar nauwelijks was ik zelf op het strand, of de vier mannen stieten de prauw weder af naar zee en sprongen er in. Hoe snel en behendig dit ook in zijn werk ging, was ik toch genoeg bij de hand om een hunner bij het haar te grijpen en achterover op het strand te doen vallen, hem mijn sabel op de borst houdende. Intusschen pagaaiden de drie overigen met de prauw naar zee, mijn vier geweren en gevulde patroontasschen medenemende. Ik besloot nu met mijnen Amboinees naar Soeli te wandelen. Ik liet hem vooruit loopen en volgde hem met de sabel in de hand. Weldra kwamen wij aan een rivier, die wij moesten doorwaden en die nog al vrij diep was. Ik bleef nu een oogenblik in tweestrijd of ik den Amboinees vóór mij of achter mij door de rivier zou laten gaan. Achter mij vertrouwde ik hem niet het minst en vóór mij, dacht ik, kan hij, eerder aan den oever zijnde, mij wel bij het hoofd pakken en mij, onder water houdende, afmaken, want hij had, zooals de Amboineezen gewoonlijk hebben, zijn pareng (langwerpig hakmes) bij zich. Vóór mij uit, leek mij nog het secuurste. Na drie zulke rivieren te hebben doorwaad, kwam ik eindelijk te Soeli aan, druipnat, maar toch verhit en vermoeid. Mijn Amboinees werd in arrest genomen even als wat later de drie anderen, die het toch raadzamer schenen gevonden te hebben om zich in Soeli weder bij mij te voegen. Zoo kwam ik weder in 't bezit van mijne geweren en patroontasschen. Per draagstoel ging ik weder naar Toeléhoe, waar ik te half zeven in den avond van den 18^{den} Juli aankwam. Van hier ging ik den volgenden morgen om 4 uur per prauw naar Haroekoe, dat ik om 8 uur be-

reikte en waar ik mijn volk van den *orembaai* vroolijk en gezond terugvond. Kapitein Van Driel had nog voortdurend nachtelijke aanvallen af te slaan. De muitelingen werden hoe langer hoe talrijker en vermeteler. Hij schatte hun aantal, bij den laatsten aanval van den vorigen nacht, op wel 4000. Hij had veel hulp gehad van de matrozen onder den luitenant ter zee 2de klasse Veerman, die gedetacheerd waren op het schip 'de Zwaluw', een engelsche koopvaarder, thans gehuurd door het Nederlandsche gouvernement om den kruidnageloogst in te zamelen. Dit schip lag nu voor het fort van Haroekoe en tijdens den aanval had luitenant Veerman zijn matrozen met twee veldstukjes aan den wal gezonden, ter assistentie van kapitein Van Driel. Veerman vertelde mij, dat het afhalen der kruidnagelen met veel moeilijkheden gepaard ging, daar de in opstand gekomen kampongs natuurlijk weigerden hun oogst af te leveren.

Ik had den wakkeren kapitein Van Driel en mijn kameraad Veerman gaarne in hunne moeilijke positie willen bijstaan, maar ik moest naar de 'Maria Reigersbergen' terug. Mijne 8 Europeesche matrozen hadden nu ieder een geweer. De *orembaai* werd ter dege nagezien, evenals de wapenen en de amunitie, ook de twee donderbussen ondergingen eene grondige examinatie en des avonds om 9 uur, toen de maan ondergegaan was, aanvaardden wij de reis naar den hoek van Hatawana. Bij mijn vertrek ried kapitein Van Driel mij de grootste voorzichtigheid aan, want, zeide hij, dat gij verraden zijt en men uwe gangen nagaat, daarop kunt gij rekenen. Wij hadden den moesson en den stroom tegen, die sterk om de west trok, zoodat ik wel berekenen kon, dat wij eerst den volgenden dag tegen den middag aan boord van het fregat konden zijn. Voor dat het vaartuig zich in beweging stelde, had ik ieder man zijn plaats doen nemen, hem gewezen hoe hij zijn geweer, gereed om er mede te kunnen ageeren, bij zich moest laten staan en hem vermaand zorg te dragen, dat er met het pagaaien geen waterspatten op zijn geweer en vooral niet op het slot kwamen. In den voornacht gebeurde er niets bijzonders. Wel zagen wij, evenals op de uitreis, van tijd tot tijd in het gebergte van Ceram en dat van Saparoea en Haroekoe vuren opvlammen. Na middernacht het fort Pelauw passeerende, constateerde ik, dat wij

slechts langzaam, wegens den fellen stroom, vorderden en de dag reeds ver gevorderd zoude zijn, vóór wij ons onder de bescherming van het geschut onzer oorlogschepen zouden bevinden. Het opkomen der zon werd dien nacht vooraf gegaan door het verschijnen boven de kim van de morgenster Venus, zoo schitterend als ik deze ster, hetzij als morgenof avondster, nooit meer gezien heb. Door het nu allengs helderder worden van de oosterkim, konden wij weer beter voor ons uit zien, en ontwaarden wij weldra, dat zich eene linie van vaartuigen dwars in onze koerslijn geposteerd had. Ik hoopte, dat de witte vlag, die nog altijd midden in het vaartuig wapperde, ons voor een vijandelijken aanval zou vrijwaren, maar al spoedig bemerkte ik, dat de bemanning dier vaartuigen zeer vijandig gezind was. Zij hadden roode vlaggen van hunne toppen waaien, dansten en gilden als bezetenen, met hunne klewangs zwaaiende en snaphaanschoten op ons lossende, die echter niemand letsel deden. Jullie wilt dus vechten, dacht ik, welaan dan moet de witte vlag overboord en tegelijkertijd nam ik den vlaggestok en wierp dien met de vlag overboord. Toen zeide ik tot mijn volk: ‘Mannen, hier moeten wij doen, wat wij kunnen en “ons leven tot het uiterste verdedigen, laat ieder nauwkeurig doen wat ik beveel.” - “Wij moeten terugkeeren,” zei een der matrozen.’ - ‘Aan terugkeeren valt niet te denken. Houdt uwe geweren gereed; mandoer! houd recht op die groote prauw aan en nu roeien met alle macht.’ De prauwen, die ik voor mij had, zes in getal, waren echelonsgewijze opgesteld, terwijl nog andere prauwen, met krijgsvolk bemand, van het strand in zee staken. Intusschen pagaaiden wij met snelheid op hen aan. Geweerschoten werden op ons gelost, maar niemand onzer werd getroffen. Toen ik het grootste hunner vaartuigen tot op pistoolschotsafstand genaderd was, kommandeerde ik: ‘bakboord vaardig’ en, terwijl de mandoer onze *orembaai* die prauw als 't ware strijkelings voorover deed loopen, kommandeerde ik ‘vuur.’ De kogels uit de vier geweren troffen in een drom van menschen, daar het inlandsche vaartuig door drie boven elkander zittende rijen roeiers werd voortgestuwd. Gelijktijdig met het lossen der vier geweerschoten, vuurde ik de achterste donderbus af, die, met schroot geladen, eene vreeselijke

slachting in het vaartuig aanrichtte. Door het uitmuntende beleid van den mandoer met zijn stuurpagaai, kreeg ook de tweede prauw haar deel, ditmaal van stuurboord, en het schot uit de voorste donderbus, bediend door den bootsmansmaat, trof niet minder goed. Dit onthaal scheen de vijand van ons niet verwacht te hebben. Zij lieten de riemen hangen, alsof in eens hunne armen verlamd waren, terwijl er uit de vaartuigen een groot gekerm opsteeg. Een van de achterste prauwen, een groote kruisprauw, wilde ons nog den weg versperren, maar een nieuwe losbranding van de geweren aan bakboord en een schrootschot uit de achterste donderbus, waarbij ik ook nog mijne pistolen loste, deed hen afdeinzen. Nu namen de bootsmansmaat en ik ook een pagaai ter hand en vlogen wij met buitengewone snelheid voort. Wel kwamen de vijandelijke prauwen ons achterop, maar zij verloren te veel tijd met het overladen hunner dooden en gekwetsten in andere prauwen, om ons nog te kunnen inhalen, zoodat wij ze achtereenvolgend weder naar den wal zagen sturen en om den hoek van het land verdwijnen. Later heb ik vernomen, dat de beide aanvoerders van dit prauwen-eskader bij hunne tehuiskomst, wegens den noodlottigen afloop van het gevecht, door het opperhoofd der opstandelingen onthoofd werden. Dit opperhoofd was de beruchte Thomas Matulesia, een Amboinees van geboorte, omstreeks 34 jaar oud, rijzig van gestalte, met een vastberaden en ernstig uiterlijk. Onder het Engelsch bewind had hij bij de Inlandsche Militie gediend en was, naar men beweerde, niet ontbloot van militaire talenten. Bovendien een uitmuntend schutter en bedreven in het hanteeren van alle wapens. Hij had aan de bevolking grooten eerbied en ontzag weten in te boezemen. Zijne ondergeschikte hoofden durfden zich niet vermeten tegen zijne bevelen in verzet te komen of ze niet op te volgen. Hij eischte stipte gehoorzaamheid en was onverbiddelijk in 't straffen.

In den namiddag van den 20sten Juli kwamen wij weder aan boord van het fregat.

Naast de ‘Maria Reigersbergen’ lag ten anker het Engelsche scheepje ‘Dispatch,’ Kapitein Crossier, gehuurd door ons gouvernement en nu varende onder Hollandsche vlag. Gedurende mijne afwezigheid was de adelborst 1ste klasse Feldman

naar den wal gegaan, om zich naar Saparoea te begeven, teneinde het antwoord van den Overste op een nieuwen brief der hoofden te brengen. Kort nadat ik aan boord terug was, kwam hij eveneens terug. Hij deelde den Overste mede dat de muitelingen te Saparoea, en vooral hun Hoofd Thomas Matulesia, volstrekt niet te vertrouwen waren en alles behalve van vredelievende gezindheid hadden doen blijken. Hij berichtte tevens, dat de Hoofden er niettemin op stonden met den Overste zelf te onderhandelen en zij daartoe spoedig aan het strand zouden verschijnen. Feldman was die dagen door hen schandelijk mishandeld, waarvan zijn bleek, ingevallen gelaat de duidelijke kenmerken droeg. Als Thomas Matulesia zich te slapen legde, moest Feldman, met koorden gebonden, naast hem liggen. Minder aangename grappen moest hij verduren; onder anderen legde de ruwe Matulesia herhaaldelijk zijn langen, scherpen klewang op den nek van den armen jongen, hem toeschreeuwende ‘kapot of niet kapot’. Zelfs had hij hem eens aan den staart van zijn paard gebonden en hem zoo op een langen rijtoer medegenomen. In zijn bloeddorstigheid had hij hem misschien wel vermoord, als Feldman niet op de gedachte gekomen was te vertellen, dat zijn vader predikant was. ‘Is jou vader dominé, dan moet je hem verzoeken hier te komen’, had Matulesia hem gezegd en Feldman was zoo verstandig geweest te beloven, dat hij zijn vader zoude vragen te Saparoea als christenleeraar op te treden. De loods Christiaansen, die nog steeds door de muitelingen werd achtergehouden, had het, volgens Feldman, hard te verduren. De ervaring van Feldman en de mijne van dien morgen met de prauwen gaven de duidelijkste bewijzen van de trouweloosheid der muitelingen.

Toch besloot de Overste Groot aan hun verzoek te voldoen en met hen te confereeren, echter met de uiterste voorzorgsmaatregelen. Toen de Overste, de luitenant ter zee Ellinghuizen en de kapitein Crossier aan den wal gingen, werden alle schepen en vaartuigen gewapend gereed gehouden om, op het eerste teeken, tot ontzet der onzen naar den wal te kunnen gaan.

Bij hunne aankomst op het strand, werden onze officieren naar eene soort van pandoppo geleid, waar zij ook den loods

Christiaansen vonden. Volgens de schriftelijk gegeven belofte, waren de Inlanders ongewapend. Doch nauwelijks waren de Overste en zijne metgezellen gezeten, of van alle kanten kwamen eene menigte Inlanders opdringen, en nu allen gewapend met geweren en klewangs.

Eenige Hoofden deden, in dreigende houding en met uitdagende blikken, scherpe vragen. Al zeer spoedig begrepen dan ook onze officieren, dat het zaak was zoo snel mogelijk te retireeren. Luitenant ter zee Ellinghuisen en kapitein Crossier namen den Overste onder den arm en gevolgd door Christiaansen, snelden zij eensklaps naar de sloep terug, waar zij zich als 't ware in lieten vallen. Hadden zij een oogenblik later de sloep bereikt, dan was het wellicht met hen gedaan geweest, want juist op dat moment verscheen Matulesia en, volgens zijne bevelen, moesten de Inlanders, zoodra *hij* zich vertoonde, op de onzen aanvallen en hen dood of levend aan hem overleveren. De loods Christiaansen was door den geleden angst en doorgestane mishandelingen geheel van streek en liep voortdurend, nu eens schreiende dan weer lachende, over het dek; wij hadden diep medelijden met den 67jarigen grijsaard.

Daar nu aan de trouweloosheid der opstandelingen niet meer te twijfelen viel en hunne voorgewende vredelievendheid op uitstel en draaierij neerkwam, werden van de drie schepen de witte vlaggen neergehaald en alles tot het doen eener landing in gereedheid gebracht. Tegen den nacht werd er weder een gewapende *orembaai* met een officier uitgezonden, om te kruisen tusschen Saparoea en Ceram. Aan den wal scheen alles in onrust en in de weer, want 's nachts hoorde men onophoudelijk slaan op de zoogenaamde sagueertrom en blazen op schelphoorns.

Den 22sten, des morgens te half vier, werd aangetreden en liet men het volk schaften. Om 5 uur kwam er nog een brief van Matulesia, waarin hij zeide wel wapenstilstand te verlangen maar geen vrede te kunnen maken. Op dit schoone epistel werd niet geantwoord en inmiddels aan boord alles in de grootste stilte tot de landing voorbereid. Om half zes vertrokken de sloepen van de drie schepen tegelijk van boord en men landde juist voor het centrum van de vier negorijen, die onmiddellijk bestormd werden. De landings-

troepen drongen er in, overal brand stichtende, zoodat men weldra van den hoek van Hatawana een geweldigen vuurgloed zag. De vonkenregen werd door den wind over de schepen gedreven, zoodat wij genoodzaakt waren ze een paar kabellengten van den wal te verwijderen. Van het fregat, de korvet 'Iris' en het schip 'Dispatch' werd intusschen gestadig met het grof geschut gevuurd, tot dekking van het volk aan den wal en om de Inlanders te beletten in grooten getale op de onzen aan te dringen. Dit laatste was vooral van belang, daar de wolfskuilen voor onze landingstroepen zeer gevaarlijk waren. Een geheele colonne van ons volk stortte daarin en, zonder ons kruisvuur, hadden zij door de massa Inlanders overvallen en gemakkelijk afgemaakt kunnen worden. De verdediging der opstandelingen achter hinderlagen deed ons geen groote verliezen aan. Een marinier, Fr. Redelberg, en één Amboineesche vrijwilliger sneuvelden, twee Europeesche matrozen en één Amboineesche werden gekwetst. Om negen uur kwam de luitenant ter zee Ellinghuisen, die de landings-divisie gekommandeerd had, met zijne manschappen weder aan boord.

Den volgenden dag, den 23sten, werd er door de jol van de 'Iris' een Inlander aan boord gebracht, die in den loop van den nacht met een kleine prauw van den wal was gekomen. Hij zeide thuis te behooren in een van de twee negorijen, gelegen binnen het retranchement van het fortje Haroekoe, die natuurlijk trouw aan het gouvernement waren gebleven. Hij beweerde door een toeval op Saparoea te zijn gevangen genomen en thans door den Radja van Nolot te zijn afgezonden, om den Overste Groot te verzoeken: 'dat hij niet meer branden zou en met zijne schepen wegzeilen, dat hij, Radja van Nolot, dan beloofde met de vijf negorijen weder trouw te worden aan het Hollandsch gouvernement'. Deze boodschapper werd vooreerst in verzekerde bewaring genomen. In den namiddag werden eenige matrozen en Amboineezen naar den wal gezonden, om de nog staande gebouwen en overgebleven vaartuigen te verbranden. De gloed was zoo fel, dat wij niet alleen het fregat moesten verhalen, maar wegens het vallen der vonken natte zwabbers op de raas moesten leggen en in de marsen putsen met water tot blusschen moesten gereedhouden. De kerk en

de woning van den Radja van Nolot werden ook een prooi der vlammen. Deze kleine brand-expeditie ging gepaard met een kruisvuur uit grof geschut uit onze schepen, ten einde den vijand af te houden. Aan onzen kant werden drie Amboineezen gewond.

Den 25sten verzeilde het fregat van de hoek van Hatawana naar de kampong van de negorij Jhamahoe. Ook de korvet 'Iris' kwam daarvoor ten anker, terwijl de 'Dispatch' om de Oost kruisende was. Den 26sten vertrok de 'Iris' om de Zuid, teneinde het eiland Saparoea van dien kant te observeeren. Intusschen, ondanks de surveillance dier beide schepen en het kruisen van onze gewapende vaartuigen, schenen de Inlanders van Saparoea en van Ceram toch gemeenschap te kunnen onderhouden en de vijandelijke Alfoeren in massa te kunnen overkomen.

Den 27sten ging ik met de kleine *orembaai* van boord om het rif van de negorij Ihamahoe op te nemen. Tot op een klein pistoolschot afstand van den wal kon het fregat naderen en een zeer voordeelige positie innemen om de negorij te beschieten, waartoe ik op die plaats een boei tot aanduiding legde. In den voormiddag van den 28sten kwam de korvet de 'Iris' van haren kruistocht om het eiland Saparoea ten anker. De Overste Pool verhaalde dat hij, met zijn schip op circa een mijl van het eiland Noesalaut genaderd zijnde, bezoek ontvangen had van eene prauw onder Hollandsche vlag, waarin zich de Patie van Noesalaut bevond, die hem kwam mededeelen, dat de bewoners der zeven negorijen van dat eiland het gouvernement getrouw waren en men eene vergadering van Radja's uit die negorijen gehouden had, waarin besloten was, dat hij, Patie, naar het schip de 'Iris' zou gaan om adsistentie te vragen tegen de oproerlingen en tegen het geweld van den kapitein Lucas (een andere benaming voor Thomas Matulesia), die zich als opperhoofd opgeworpen had en zoo de bevolking der eilanden en de Radja's ringeloorde, ofschoon zij, voor het meerendeel, het gouvernement in den grond van hun hart genegen waren. Ook verhaalde de Patie, dat de kanonnen op het fort Duurstede allen vernageld waren, dat de deuren van het fort met ijzeren bouten waren dichtgemaakt en de bodem er van, evenals de omtrek, vol voetangels en wolfskuilen was.

Inmiddels had Overste Pool begrepen dien Patie vooreerst in arrest te moeten houden.

Spoedig ook werden wij gewaar, dat er zich verraders bevonden onder de vrijwillige Amboineezen, die wij aan boord hadden, want een van hen trachtte den boodschapper van den Radja van Nolot te bevrijden, welke boodschapper zich ontpopt had in een slimmen en ondernemenden spion, die nu onder het halfdek in de boeien lag. Deze toeleg mislukte door de waakzaamheid van den schildwacht. Kort daarop wist deze spion toch te ontsnappen, waarschijnlijk met Amboineesche hulp. Ik had dien nacht de wacht en, leunende over de verschansing, keek ik uit naar het land, toen ik eensklaps een plof in het water hoorde, gevolgd door het alarm van den schildwacht. De gevangene was uit zijne boeien losgekomen en uit een der geschutpoorten aan bakboord in zee gesprongen. Ik sprong met eenige manschappen zoo vlug mogelijk in de, aan stuurboordzijde gelegen, kleine *orembaai*, maar daar wij naar bakboord moesten omroeien, had de vluchteling een voorsprong, bovendien was het stik donker, zoodat wij niets konden bespeuren. Wij roeiden zoo snel mogelijk naar het strand en bleven er voor kruisen om den vluchteling den weg af te snijden. Na een half uur kruisen begreep ik, dat hij nu óf ontsnapt óf door de haaien verscheurd zoude zijn en keerde naar boord terug. De Amboineezen werden van nu af wat scherper in het oog gehouden. Den dag daarop moesten wij twee lijken overboord zetten, van den matroos J. van Teylingen en een Amboineesch matroos, die aan hun bekomen wonden overleden waren. Volgens den Chirurgijn-Majoor zagen de schotwonden er zeer leelijk en gevaarlijk uit, daar de Inlanders als schiettuig gebruikten zoogenaamde *bonken*, muntstukken van twee stuivers. Deze *bonken* waren slechts stukjes of staafjes Japansch koper met den twee-stuiversstempel er op.

Den 30sten Juli ontving de Overste Pool bevel van onzen Kommandant Groot om met de ‘Iris’ naar Amboina te stevenen en eenigen tijd te kruisen in de Banda Zee, ten einde den toevoer van wapenen en amunitie van de Zuidelijke eilanden, zooals Flores en Soembawa, te verhinderen. Ik kreeg order aan boord van de ‘Iris’ te embarkeeren, naar Amboina mede te gaan en aldaar bij het gouvernement

aan te vragen twee veldstukken en andere krijgsbehoeften, benoodigd voor het voortzetten der expeditie, dit alles te laden in een voor dat doel te huren vaartuig en daarmede te zeilen naar de baai van Saparoea, waarheen zich inmiddels het fregat zoude begeven om zich meester te maken van het Fort Duurstede. De korvet de 'Iris' maakte in de 'platvoet' klarigheid om onder zeil te gaan, doch toen wij met zonsondergang bij den hoek van Hoelalioe, aan de Haroekoesche kust, het schip 'Dispatch' ontwaarden, gaf de Overste Groot order dat de 'Iris' ten anker moest blijven, totdat men zekerheid had of de 'Dispatch', die te Haroekoe was aan geweest, ook eenige tijding of brieven medebracht, waarop het gouvernement te Amboina antwoord moest hebben. Dit was echter niet zoo, zoodat den 31sten Juli de 'Iris' vertrok. Hoewel ik mij, dadelijk na mijn aankomst te Amboina, van mijne missie gekweten had, duurde het tot den 6^{den} Augustus vóór het gehuurde schip de 'Anna Maria', met de gevraagde oorlogsbehoeften, de baai van Amboina verliet. Den vorigen dag was de 'Dispatch' binnengeloopen en bracht de tijding, dat het Fort Duurstede genomen was. Met dit schip, waarin het resteerende van de munitie geladen werd, vertrok ik den 7^{den} Augustus weder naar de baai van Saparoea. Te Haroekoe moest ik eenige krijgsbehoeften en levensmiddelen afgeven en van het daar liggende gehuurde Engelsche transportschip twee kanonnen met hunne caissons overnemen. Den 13^{den} Augustus was ik weder op de 'Maria Reigersbergen', waar ik de volgende bizonderheden van de bestorming van het fort Duurstede vernam.

Den 2^{den} Augustus, nadat de 'Maria Reigersbergen' en de 'Dispatch' in de baai van Saparoea geankerd waren, had men alles tot eenen aanval voor den volgenden dag gereed gemaakt. Den luitenant ter zee Ellinghuizen was het bevel over de landingsdivisie opgedragen geworden en hem daarbij toegevoegd de luitenants ter zee 2de klasse Cochius en Coops. Om half vijf in den morgen van den 3^{den} Augustus begon men van beide schepen met het grof geschut te vuren, de landingsdivisie roeide in de sloepen naar den wal, bestormde het fort en heesch er om half zes de Hollandsche vlag op. Het fregat hield inmiddels het kanonvuur gaande en zond de barkas naar de 'Dispatch', om van dit schip af te

halen en naar den wal te brengen vier zesponders, vier draaibussen en een paar donderbussen, die in het fort gebracht werden. Het fregat zond nog een zesponder naar het fort. Om 7 uur deed men reeds van uit het fort schoten met die vuurmonden, maar, daar de vijand aan het retireeren was en zich niet meer vertoonde, hield men met vuren op. Intusschen was de landingsdivisie bezig, zooveel doenlijk, alle omliggende gebouwen te verbranden, waardoor behalve de kampong van Saparoea, het Residentiehuis, het magazijn en eenige prauwen eene prooi der vlammen werden. Onder deze vaartuigen bevond zich ook de groote *orembaai* van den heer Van den Berg, welk vaartuig, naar men beweerde, de directe aanleiding tot den opstand was geweest, daar de heer Van den Berg dit aan hem nieuw afgeleverde vaartuig niet naar den eisch had willen betalen. Bij het bestormen van het fort had men weinig weerstand ontmoet, alleen bij het verbranden der gebouwen sneuvelden een paar van ons volk. Men vond in het fort vernagelde stukken van verschillend kaliber en een menigte kogels. Op verschillende plaatsen vond men sporen van den moord, die er had plaats gehad. Bloed tegen de wanden en op den bodem, doorstoken en bebloede kleedingstukken, o.a. de bebloede kornetmuts van de Hollandsche dienstbode en kindersokjes, waarin de afgehakte voetjes nog staken. Ook vond men nog een briefje van de hand des heeren Van den Berg, van den volgenden inhoud: ‘Sergeant, Kom spoedig cito met 12 man met scherp geladen om mij te verlossen. Alles is in oproer.’ (w.g.) van den Berg, Resident. Gedurende den dag der inneming van het fort had men het zooveel mogelijk in staat van tegenweer gebracht en het noodige gedaan voor de rust en de voeding van de bezetting, die natuurlijk van alles, tot zelfs van drinkwater moest voorzien worden. Het fregat had men nu ook moeten gereed maken tegen een aanval van vijandelijke vaartuigen want, nu het grootste gedeelte van de equipage, het korps mariniers en de Amboineesche vrijwilligers als bezetting in het fort lagen, bleven er maar weinig verdedigers aan boord over. Niemand, tot zelfs de kommandant niet, verliet dan ook een oogenblik het dek, aan naar kooi gaan viel niet te denken, op het dek liggende moest men zijn nachtrust nemen en tevens

gereed zijn om, op het geringste alarm van de schildwachten, hetzij van het fort of van boord, naar de wapens te grijpen en de batterij te bedienen. Met het fort waren de noodige alarmseinen vastgesteld. Lantaarns waren aan de bezetting mede gegeven om die te plaatsen op de uithoeken van het fort, opdat men van boord, buiten dat licht om, op den naderenden vijand zou kunnen vuren. Met zonsondergang was de 'Dispatch' naar Amboina onder zeil gegaan en had daar, zooals ik boven reeds melde, de tijding van de inneming van het fort gebracht.

Tot den 7^{den} was er intusschen niets bijzonders voorgevallen. Wel vertoonden zich, van tijd tot tijd, vijanden in groot aantal en losten van uit hunne hinderlagen geweerschoten op de bezetting, maar het kanonvuur van het fort of van het fregat deed hen spoedig afdeinzen en zich schuil houden. Bij dit schuil houden bleven zij inmiddels de onzen nauwkeurig gadeslaan, waarvan ons den 7^{den} een treurig bewijs geleverd werd. De luitenant ter zee 2de klasse F.H. van Guericke, die, na het nemen van het fort, dagelijks met een gedeelte manschappen naar den wal ging om den bij het fort zich bevindenden waterput op te ruimen en weder bruikbaar te maken, werd, daarmede bezig zijnde, uit een hinderlaag door den vijand beschoten, waarbij de kwartiermeester Nielsen gewond werd. Van Guericke, hierover in toorn ontstoken, liep met het geweer in de hand, - alle officieren en adelborsten waren gedurende den oorlog behalve met de sabel ook met een geweer gewapend - en gevolgd door slechts één matroos in de richting uit welke de schoten gevallen waren, maar ontving al spoedig een schot, dat hem ter aarde deed storten. Hij werd daarop besprongen door een aantal met klewangs gewapende Inlanders. De matroos kon tegen de overmacht niets uitrichten en moest een goed heenkomen zoeken, om niet zelf in de handen der vijanden te vallen. Op het hulpgeschreeuw van dien matroos, rukte de luitenant ter zee 2de klasse Cochius met eenige manschappen uit het fort, maar men vond slechts het hoofdlooze lijk van den ongelukkigen Officier. Bij mijn aankomst op het fregat werd ik zeer getroffen door het verhaal van deze ongelukkige gebeurtenis, want van Guericke behoorde tot mijne beste vrienden.

De victualie en krijgsbehoeften voor de ‘Maria Reigersbergen’ en het fort Duurstede, die ik met de ‘Dispatch’ had aangebracht, werden nog dienzelfden dag ontscheept, daar de Overste verlangde dat het schip den volgenden dag weder met depêches naar Amboina zoude zeilen. Mij werd last gegeven Kapitein Crossier met de barkas behulpzaam te zijn en te zorgen dat zijn schip zoo spoedig mogelijk in zee kwam. Reeds vroeg in den morgen kwam de ‘Dispatch’ buiten de baai, doch daar er finale windstilte bleef heerschen, werd het schip door den stroom naar den hoek van Booi gezet en met kracht naar het eiland Molana gedreven. De barkas kwam toen geducht te stade, want zonder haar assistentie zou de ‘Dispatch’ op het uitstekende rif van dat eiland zijn gevallen. Door het manoeuvreeren met het schip, was ik met de barkas zoover om de kust in zee geraakt, dat ik van die gelegenheid wilde gebruik maken tot het omvaren van het eiland Molana, in de hoop tevens, dat ik tusschen dat eiland en de kust van Saparoea minder stroom zou ontmoeten om weder de baai te kunnen bereiken. Na dus het eiland Molana aan de westkust te zijn langs gevaren, besloot ik te gelijkertijd verkenning te nemen van de baai van Porto en Haria en roeide met de barkas tot voor de monding van die baai. Verder dan eene verkenning kon ik niet gaan, want ik had geen order om die baai te bezoeken en het binnenvaren er van was ook niet geraden, daar de vijand, in massa zichtbaar, gereed stond mij aan te vallen en prauwen aan den wal werden klaar gemaakt, terwijl mijn vaartuig ongewapend en mijne manschappen zonder geweren waren. Deze vluchtige verkenning van de baai van Porto en Haria is mij later van pas gekomen, toen de ‘Maria Reigersbergen’ er binnen geloodst moest worden.

In den omtrek van de baai van Saparoea bleef de vijand inmiddels niet rustig, doch maakte het ons vrij lastig, daar wij geen communicatie met het fort konden houden, zonder eerst met eenige kanonschoten het strand aan beide zijden van het fort te hebben schoongeveegd. Het aanvoeren van de benoodigdheden voor de bezetting van Duurstede werd door een en ander vertraagd en bemoeilijkt en verscheidene onzer manschappen moesten het met hun leven boeten o.a. de matroos Adam Loeff.

Den 24sten Augustus kreeg ik op nieuw bevel om depêches te brengen en mededeelingen te gaan doen aan het Gouvernement te Amboina en mij daartoe in te schepen aan boord van de brik 'Anna Maria', die levensmiddelen voor het fort en het fregat aangebracht had. Tijdens mijn oponthoud te Amboina kwam daar de baai binnen het Noord-Amerikaansche schip 'Lady Paterson' met troepen voor de Molukken aan boord en tevens met de tijding, dat er meerdere troepen van Batavia en ook de Schout-bij-Nacht Buyskes in aantocht waren. Deze laatste tijding moet op den Kolonel Sloterdijk, kommandant van het linieschip 'Nassau' en, zooals ik in den aanvang gezegd heb, na den dood van Kolonel Dietz bevelhebber der navale macht in de wateren der Molukken, zoo'n ongunstigen indruk gemaakt hebben, dat hij, volgens zijne Officieren, van af dat oogenblik zeer afgetrokken en in zich zelf gekeerd scheen. Toen ik hem vóór mijn terugkeer naar Saparoea een bezoek bracht, om hem te vragen of er nog iets van zijne orders was, trof mij zijn bleek en somber voorkomen. Eenige dagen na mijn vertrek kwam het linieschip de 'Prins Frederik,' met den Schout-bij-Nacht Buyskes aan boord, de baai van Amboina binnen, maar even te voren had de ongelukkige Kolonel Sloterdijk zich door een pistoolschot het leven benomen. Hierdoor verloor de Marine een Hoofdofficier sans reproche, edel en goed, geacht en bemind door zijne meerderen, zoowel als door zijne minderen. Wat had hem tot zoo'n daad van vertwijfeling en moedeloosheid gebracht? Uit zijne nagelaten papieren vernam men het antwoord. Hij scheen zich zelf schuldig te achten aan het vele bloed, vergoten bij de ongelukkige expeditie onder den Majoor Beetjes. Hij verweet zich, die expeditie niet met de vereischte scherpzinnigheid te hebben ingeleid en de oorzaak te zijn dat er zoovele offers onnoodig gevallen waren. Dit verwijt te moeten hooren uit den mond van zijn chef, den Schout-bij-Nacht, had hem tot dien wanhoopsdaad gebracht. Een ieder betreurde dien nauwgezetten, kundigen en uiterst beschaafden Zee-officier.[1)]

1) Onwederlegbaar heeft de grootste fout van de Beetjes-expeditie hierin bestaan, dat ze ondernomen is zonder den steun van Z.M. linieschepen 'Nassau' of 'Evertsen', en daarvan droeg in de eerste plaats de Kapitein ter Zee Sloterdijk de verantwoordelijkheid. Wel heeft men het voornemen gehad het laatstgenoemde schip te laten medegaan, maar de meerderheid in den hoogen raad, in het fort Victoria, schijnt er zich tegen verzet te hebben, uit bezorgdheid voor de veiligheid der hoofdplaats, onder den indruk der geruchten van de uitbreiding van den opstand, zoo over het Noordelijk deel van het eiland Amboina, Hitoe genaamd, als over het Zuidelijk deel, Leitimor, welke beide afdeelingen van elkander gescheiden zijn door den meer genoemden Pas Bangoeala.
(*Noot van den uitgever van het Memoriaal.*)

Op de terugvaart naar de baai van Saparoea zagen wij 6 groote vijandelijke jonken met vlaggen vóór en achterop. Wij gisten, dat die van het fort Loehoe, op de Ceramsche kust gelegen, kwamen. Ook dit fort was door de opstandelingen overweldigd, die daarbij een Sergeant en 13 Europeesche soldaten vermoord hadden. Het kwam ons voor dat die vijandelijke jonken koers zetten naar Haroekoe, maar daar zij ruim een mijl te loefwaart van ons waren, konden wij ze met het geschut van de 'Dispatch', op welk schip ik terugkeerde, niet benadeelen.

Den 3^{den} September was ik weder aan boord van de 'Maria Reigersbergen'. Daar vernam ik dat het fort Duurstede den 29sten Augustus een ernstigen aanval had doorstaan die, hoewel de vijand met groot verlies was teruggeslagen, ons het leven kostte van drie onzer beste matrozen, o.a. de matrozen H.B. Brinkamp en J. Bakker, terwijl een Amboineesche Korporaal ernstig gewond werd.

De troepen, die, gelijk met mij, de 'Dispatch' van Amboina had aangebracht, werden nog dienzelfden dag gedebarkeerd en geleid naar het fort Duurstede. Over dit fort zou voortaan nu bevel voeren de Kapitein der Infanterie Lisnet. Daar deze echter geen Officier der Artillerie was en evenmin kanonniers had, werd aan mij het bevel over de batterij opgedragen en onder mijne orders van het fregat gedetacheerd twee onderofficieren en 25 matrozen, om als Artilleristen dienst te doen. De bewapening van het fort, wat de Artillerie betreft, bestond toen uit een 25-tal vuurmonden, alles door elkaar genomen.

Gedurende het binnenrukken in het fort van deze troepen en het aftrekken der daarin gelegen hebbende manschappen, onder de bevelen van de luitenants-ter-zee Ellinghuizen, Cochius en Coops en den adelborst 1ste klasse Feldman, beschoten de vijanden ons aanhoudend, niettegenstaande het fregat van tijd tot tijd eenige kanonschoten in hun richting loste, waarom

ik besloot nog vóór het invallen van de duisternis eene verkenning om het fort te doen, waarbij wij tot eene schermutseling met den vijand kwamen en hem voor 't oogenblik van achter zijne bentings verjoegen, met verlies van eenige dooden. De naderende duisternis deed ons naar het fort terugkeeren, om op de borstwering bij de stukken te bivakkeeren, want de vijand scheen overmoedig in zijne voornemens te zijn.

Den volgenden morgen, 4 September, met zonsopgang begaf ik mij met eenige Amboineesche vrijwilligers buiten het fort om den toestand van het afgebrande Residentiehuis op te nemen. Ik liet eenige ronde kijkgaten in de muren hakken, waarbij ik een schildwacht stelde om den vijand te observeeren. Uit deze schietgaten werd menig oproerling nedergeschoten, bij het heen en weer loopen tusschen hunne kampongs en hunne hinderlagen. Wij lieten echter de voorposten, bij de kijkgaten in de muren van het Residentiehuis geplaatst, des nachts binnen het fort rukken.

Dienzelfden ochtend begon ik mijne artillerie-matrozen te oefenen in het omgaan met de beide binnen het fort gebrachte veldstukjes en, aleer er een uur verstreken was, waren zij er voldoende in bedreven. Nu stelde ik den kommandant, Kapitein Lisnet, voor om dadelijk na het middageten van het volk met die twee veldstukjes een uitval te doen, daar de vijand niet zou verwachten, dat wij nog heden daarmede zouden komen opdagen, maar de Kapitein was niet zoo gemakkelijk hiertoe te bewegen. Ten slotte gaf hij toe, dat ik den uitval zou ondernemen en tevens gaf hij bevel, dat de Amboineesche vrijwilligers aan den uitval zouden deelnemen om als tirailleurs te ageeren, en dat zij brandstoffen, bijlen en zagen met zich zouden medevoeren tot het opruimen van alles wat in den omtrek van het fort hinderlijk kon zijn voor het zien naderen van den vijand. Toen alles gereed was, rukten wij het fort uit en avanceerden naar den kant, waar zich de zware benting bevond, achter welke de muitelingen hadden postgevat. Het rechtsche veldstuk liet ik op de flank aanrukken, wat zoo snel in zijn werk ging, dat het kanonvuur de achterzijde van de benting bestreek, voordat de vijand den tijd had daar langs heen te vluchten. De eerste schoten met schroot uit dat veldstuk

brachten dan ook eene geweldige slachting onder hen te weeg, Toen rukten wij voort tot op het punt, waar de groote weg de laan kruist, aan welker uiteinde het grafmonument van een Engelsch Kapitein staat. Op dit kruispunt liet ik een der beide veldstukken post vatten tot het observeeren van den vijand en om te beletten dat die, terwijl wij voorwaarts drongen, ons in den rug viel. Het linksche stuk namen wij mede voorwaarts op den weg naar Porto en Haria. De Amboineezen tirailleerdèn voor ons uit, alles op hun weg vernielende.

De ‘Maria Reigersbergen’, die van onzen uitval kennis had gekregen, deed inmiddels het grof geschut spelen in de richting langs de westkust van het fort Duurstede, doch onze veldtocht met die twee veldstukjes ging met zoo'n snelheid voort, dat wij kans liepen voor de kanonkogels van het fregat te moeten retireeren, indien men daar aan boord niet bijtijds gemerkt had, dat wij ons reeds bevonden dáár, waar kort te voren de vijand geweest was en begrepen had, dat men het vuren moest staken. Nadat wij zooveel mogelijk ruimte gemaakt hadden door om te hakken en te vernielen al wat de belegeraars van het fort van nut kon zijn, en de vijand zich nergens meer vertoonde, gaf ik bevel om naar het fort terug te trekken. Doch de Amboineezen waren door den voorspoed op dezen tocht zoo opgewonden, dat zij mij als 't ware baden om verder voort te rukken. Ik was dus genoodzaakt den sergeant, hunnen aanvoerder, te zeggen dat ik daarvan thans moest afzien, omdat de munitie, die in een lederen zak medegevoerd werd, verschoten was. De sergeant, dit vernemende, begreep dat van een verder voortrukken nu geen sprake kon zijn. Hij liet zijne manschappen retireeren, hun tevens toeroepende ‘obat passang soeda abis’ (de munitie is verschoten). Deze woorden werden in het bosch door de Amboineezen elkander toegeroepen en natuurlijk ook verstaan door den vijand. In de eerste oogenblikken had ik op die onvoorzichtig geuite woorden geen acht geslagen en, terwijl wij met de veldstukken terug trokken, niet dadelijk opgemerkt, dat de vijand zich verzameld had en ons achterop trok. Wij hadden het bruggetje, dat wij met onzen krijgsmacht waren overgetrokken toen nog een goed eind voor ons, zoodat, had de vijand zijne operatie met meer stilte verricht, hij ons misschien had kunnen overrompelen; doch zijn krijgsgeschreeuw

waarschuwde ons bij tijds. Ik had nog een paar schoten schroot voor het eene veldstuk, zoodat ik eensklaps aan mijn volk bevel gaf op nieuw op den vijand los te stormen. In woeste vaart renden wij op de muitelingen toe, die daardoor misschien meenden, dat zij door bovengemeld geroep misleid waren geworden, ten minste zij namen in verwarring de vlucht. Wij zonden hen nog twee schoten schroot na, maar toen was het ook zaak voor ons om terug te trekken, want nog slechts één schot kruit bevond zich in den lederen zak.

Ik had, volgens den mij gegeven last, zoo ver mogelijk van het fort bamboezen palen doen opstellen, waaraan brieven van den Overste Groot aan de bevolking van Saperoea gehecht waren. In die brieven vermaande hij de Inlanders tot inkeer te komen, indien zij niet al hunne bezittingen, huizen en vaartuigen verbrand en vernield wilden zien. Diegene, die het opperhoofd Thomas Matulesia uitleverde, zou duizend ropijen ontvangen en die een Hoofd van minderen rang uitleverde vijfhonderd. Het is wel te bejammeren, dat deze proclamaties zoo weinig invloed op de muitzieke bevolking hadden, want het was een bedroevend gezicht die mooie Kampongs met have en goed te zien verbranden en vernielen. Vrouwen en kinderen, van woning beroofd, zwierven in de bosschen rond en het nachtelijk gehuil der honden, die 's avonds naar de verbrande Kampongs terugkeerden, verkondigde het gruwelijke van den oorlog.

Des morgens van den 5^{den} September begonnen wij de muren van het verbrande Residentiehuis af te breken, waarmede wij een hinderlijke belemmering wegruimden om den vijand op grooter afstand te kunnen gadeslaan. Bij deze verrichtingen werden er van weerskanten eenige geweerschoten gewisseld, waarbij twee der muitelingen gedood werden. In den achtermiddag vertoonde zich een massa vijanden met hunnen aanvoerder aan het hoofd, denzelfde dien wij gisteren bij onzen uitval gezien hadden. Hij had een rooden rok aan, epauletten op de schouders en was gewapend met een sleepsabel. Bij de schermutseling, die weder plaats greep, hielden de Amboineezen van een der voorposten een mondgesprek met den vijand. Een der Amboineezen had namelijk een broeder bij de muitelingen. Deze vermaande onzen Amboinees bij hem te komen. Onze Amboinees weigerde, maar waar-

schijnlijk aangetrokken door de banden des bloeds, naderden de beide broeders elkander toch meer en meer, zoodat onze Amboinees, eer hij het zelf wist, naast zijn broeder stond en omringd was door een menigte oproerlingen, gewapend met geweer en klewang. Onze Amboinees smeekte zijn broeder tot inkeer te komen, doch deze zeide zijnen eed getrouw te moeten blijven, maar gaf deze verklaring met tranen in de oogen. Intusschen vroegen de andere muitelingen onzen Amboinees: ‘Zullen wij u nu den kop afslaan?’ - ‘Doe zooals gij wilt, maar welke voldoening zal u dit geven?’ was zijn antwoord. Inmiddels hadden gedurende het gesprek der beide broeders onze voorposten voortdurend de muiters gewenkt om tot hen over te komen, doch deze schenen niet den minsten lust daartoe te hebben. Met uitdagenden trots weigerden zij te komen. Vóór dat onze Amboinees zijnen broeder verliet, gaf hij hem zijn hoed tot geschenk, welk bewijs van broederliefde ik hem vergoedde door hem een van mijne hoeden te geven.

Toen ik den 6^{den} September als naar gewoonte een verkenning in de omstreken van het fort deed, vonden mijne matrozen in de verbrande huizen drie zakken en een kist met kopergeld ter waarde van 500 ropijen. Ik liet dit geld den kommandant van het fort ter hand stellen. Ook vonden wij bij die gelegenheid een lijk zonder hoofd, slechts even onder het zand verborgen. Naar de kleeding te oordeelen, was 't het afschuwelijk verminkte lijk van Mevrouw van den Berg. Wij begroeven het nu behoorlijk.

Gelijk ik gezegd heb, was de geheele bezetting van het fort des nachts achter de borstwering in de open lucht gelegerd. Kapitein Lisnet, mijn persoon en de adelborst van Nuys, mij dien dag tot assistentie toegevoegd, sliepen op eene beweeglijke *bali-bali.* Wij hielden de sabel om, de patroontasch aan en het geladen geweer bij de hand, en gelukkig voor ons, want 's nachts om half twaalf van dien zelfden 6^{den} September werden wij door een helsch rumoer gewekt. De vijand had, door de duisternis begunstigd, ongemerkt tot dicht onder de muren van het fort weten te sluipen en de borstwering beklommen. Er ontstond een woedend gevecht. Toen onze geweren afgeschoten waren, hadden wij geen tijd meer tot laden, maar moesten ons met sabel en bajonet

verdedigen. Ten slotte werden de muitelingen toch teruggeworpen, en daar wij dadelijk lantaarns op de hoeken van het fort hadden geplaatst en vuurpijlen hadden afgeschoten als alarmsein voor het fregat, verhaastten eenige goed gerichte kogels, aan beide kanten van het fort, door de ‘Maria Reigersbergen’ afgezondeu, 's vijands terugtocht. Wij hadden hieruit weder geleerd, dat wij niet genoeg op onze hoede konden zijn.

Den dag na dezen aanval brachten wij alle leege flesschen, van boord zoowel als van het fort, bij elkaar, sloegen ze stuk en verspreidden die stukken om de borstwering, ten einde als voetangels dienst te doen. 's Middags kwam Kapitein Crossier van de ‘Dispatch’, die met zijn schip dien morgen ter reede van Saparoea was aangekomen, mij opzoeken. Hij vertelde, dat de negorij Akoon ook in opstand was, dat de inlanders hun eigen Pati, die, zooals wij gezien hebben, trouw was gebleven aan het gouvernement, hadden willen vermoorden en zijne woning hadden vernield. Overigens hadden dien dag de gewone schermutselingen plaats. De vijand beschoot ons voortdurend en het was niet geraden het hoofd boven de borstwering te steken. Twee mijner flinkste matrozen, die het gewaagd hadden over de borstwering naar den vijand uit te zien, betaalden deze onvoorzichtigheid met hun leven.

Den 10^{den} September kwam de brik ‘Anna Maria’ van Amboina ter reede van Saparoea, medebrengende den Luitenant der Artillerie Kesseler, om als kommandant der Artillerie in het fort te fungeeren, 76 man Europeesche artilleristen en Javaansche infanteristen met een dertigtal vrouwen en kinderen, zonder welke de Javaansche soldaten hun land ongaarne verlaten, benevens twee veldstukken met hunne voorwagens en munitie. De Luitenant Kesseler kwam mij dienzelfden dag aflossen, zoodat ik 's avonds om zes uur weder aan boord van de ‘Maria Reigersbergen’ was. In het fort bevonden zich thans aan Officieren, een Kapitein en twee Luitenants van de Infanterie en een Luitenant van de Artillerie.

Ik zou te wijdloopig worden indien ik de voorvallen en schermutselingen zoowel aan boord als in het fort, van elken dag ging verhalen. Er kwamen zoo langzamerhand vele ge-

kwetsten, die onder de leiding van den 3den chirurgijn Winkelhoek naar Amboina werden vervoerd. Met een paar woorden wil ik nog mededeelen, dat er op den 17den September uit het fort 30 Amboineezen op sluippatrouille werden uitgezonden, zonder dat men de Javaansche soldaten op de borstwering hiervan verwittigd had. De Javanen, die de Amboinezen buiten het fort zagen rondsluipen, hielden ze voor vijanden en vuurden op hen. De Amboineezen vuurden terug. Door dit misverstand kreeg men nog een paar gewonden. De door den Overste Groot en den Kapitein Lisnet onder de vijanden verspreide proclamaties, vond men in één bundel aan een bamboestaak hangen, in het gezicht van het fort, ten bewijze dat de opstandelingen met onze vermaningen den spot dreven. Den 21sten had er een groote uitval van de bezetting van het fort plaats met 130 man en drie veldstukken, onder medewerking van het fregat. De uitslag er van was echter niet gunstig en er waren zooveel gewonden, dat de chirurgijn Wichers om geneeskundige hulp en kruiken azijn naar het fort praaide. Van tijd tot tijd vertoonden zich ook vijandelijke vaartuigen aan den mond van de baai, op welke dan jacht werd gemaakt met de barkas of de gewapende *orembaai.* Zoo had ik op den 4den October eene gelukkige ontmoeting op den hoek Oma bij de negorij Siri-Sori. Den 25sten October kwam Z.M. linieschip ‘Admiraal Evertsen’, gekommandeerd door den Kapitein-luitenant ter zee Verhuell, in de baai van Saparoea ten anker. Ons getal vrijwillige Amboineezen werd hierdoor op vijftig gebracht, namelijk één sergeant-majoor, twee sergeanten, vier korporaals en 43 fuseliers, over welke macht de Overste Groot mij tot kommandant benoemde, terwijl de Adelborst 2de klasse T.v. Muller daarbij ingedeeld werd als luitenant. Den 25sten deed ik met mijn troepje eene verkenning in den omtrek van het fort. Kapitein Lisnet had mij den Luitenant der Infanterie Frisschart met eenige manschappen toegevoegd.

Den 29sten 's morgens kwam er een Amboineesche kruis-*orembaai*, onder Hollandsche vlag, de baai binnen zeilen en bij het fort Duurstede ten anker. Aan boord bevond zich de Radja van Batoemera en een Europeesch soldaat, die depeches van den Schout-bij-Nacht Buyskes aan Overste Groot bracht. Des avonds te half negen vertrok de Overste

met gemelde *orembaai* naar het fort Zeelandia te Haroekoe, om aldaar eene conferentie met den Schout-bij-Nacht te houden.

Den 2den November kwam Z.M. linieschip 'Nassau' in de baai, sedert den dood van den ongelukkigen kapitein ter zee Sloterdijk gekommandeerd door den luitenant ter zee 1ste klasse Van Rhijn. Den 4den November kwam de Overste Groot, aan boord van de koloniale korvet 'Zwaluw', terug. Dien nacht voelden wij op alle schepen, die nu in de baai lagen, een hevige zeebeving. Ieder vloog zijn kooi uit en stormde naar het dek. Het was alsof men met zware vaten over de dekken rolde en de hofmeestersbel in de kajuit begon te rinkinken. Tegelijkertijd had er eene aardbeving plaats, waarvan de sporen in de muren van het fort duidelijk zichtbaar waren.

De Schout-bij-Nacht Buyskes was met Z.M. schip 'Prins Frederik' van Batavia, zeilende door de straat van Makassar, naar Ternate gestevend en had daar aan den Sultan van Ternate en aan dien van Tidore assistentie tegen de opstandelingen van de Saparoea-eilanden gevraagd. De beide Sultans hadden ieder 50 gewapende *corra-corra's* met hulptroepen ter beschikking van het Hollandsche gouvernement gesteld. Deze *corra-corra's* kwamen nu bij gedeelten opdagen, zoowel in de baai van Saparoea, als in den omtrek van het eiland Haroekoe. Deze vaartuigen hadden, behalve hunne zeilen, aan stuur- en bakboord twee boven-elkander zittende rijen roeiers en konden zich uiterst snel bewegen. Het was een vreemde en belangwekkende vertooning die bijna geheel naakte inlanders hunne krachten te zien inspannen bij het voortroeien hunner vaartuigen, onder krijgsgezang en gegil en het slaan op de *tifa-tifa*, een soort van langwerpige trom. Tevens stonden hunne voorvechters boven op het vaartuig te dansen, onder het maken van de potsierlijkste bewegingen. Deze voorvechters waren ook kenbaar aan hun zonderling kostuum, waarmede zij, nu zij ten oorlog gingen, uitgedost waren.

Den 6den November vertrok de 'Maria Reigersbergen' uit de baai van Saparoea met bestemming naar de baai van Porto en Haria, ter Westkust van Saparoea. Toen kwam mijne ondervinding en kennis van het vaarwater tusschen de eilanden Haroekoe en Saparoea mij te pas en ik durfde nu

op mij te nemen het fregat in de straat van Haroekoe en de baai van Porto en Haria binnen te loodsen. Toen ons schip den mond der baai naderde, vertoonden zich aan alle kanten vijandig gezinde inlanders, doch een kanonschot deed hen de vlucht nemen. Des avonds om zeven uur van den 7^{den} November lag het schip met een zwaar werpanker vertuid, op niet meer dan een pistoolschot afstand van den wal, voor de negorijen Porto en Haria. Wij zagen dien dag veel rook opgaan aan den Zuidwal van Haroekoe. Later vernamen wij dat de negorij Aboro door twee sloepen van Z.M. Linieschip 'Prins Frederik' en vier Ternataansche *corra-corra's* was aangevallen en in de asch gelegd. Dien zelfden avond kwamen uit zee acht Ternataansche *corra-corra's* om ons schip ten anker. Den volgenden dag, 8 November vroegtijdig, werd er eene landing gedaan, tot het omverwerpen van bentings en vernielen van huizen, door de 1ste en 2de divisie matrozen en mariniers, het korps Amboineezen en het Ternataansche krijgsvolk, waarbij twee matrozen en een marinier gekwetst werden, zoo mede een Ternataansch hoofd, die kort daarop aan zijne wonden overleed.

In den loop van den morgen kwamen de Kapitein-luitenant Jacobson, van de Koloniale Marine en tevens Chef van het Loodswezen in Ned. O.-Indië, en de Majoor der Infanterie Meijer aan boord, aan wien van dit oogenblik af het bevel over alle krijgsverrichtingen te land op de eilanden was gegeven. Vervolgens zagen wij successievelijk binnen komen nog eenige Ternataansche *corra-corra's*, eenige Amboineesche kruis-*orembaais*, met Europeesche en Javaansche soldaten, en twee gewapende sloepen van Z.M. linieschip 'Prins Frederik', onder bevel van den Luitenant ter zee 2de klasse B. 't Hooft, aan wien de Adelborsten 1ste klasse J.W. Droop en D.G. Muller waren toegevoegd. Deze twee gewapende sloepen hadden ook deelgenomen aan de reeds besproken krijgsverrichtingen tegen het eiland Haroekoe en aan die ter Westen Noordkust van Hitoe, die vrij vreedzaam afliepen, daar de opstandelingen zich spoedig overgaven.

Den 9^{den} November, zeer vroeg in den ochtend, waren tot eene landing gereed Majoor Meijer met zijne Kapiteins Geselschap en Krieger en hunne gewapende Jagers, de landingsdivisie van de 'Maria Reigersbergen', het korps Amboi-

neezen, Luitenant Kesseler met zijne Artilleristen, uit het fort overgekomen, en de luitenant ter zee 2de klasse B. 't Hooft met zijn detachement matrozen en mariniers.

Tevens moest het krijgsvolk van de Ternataansche *corra-corra's* zich gereed houden om te landen. Toen nu alle vaartuigen met de landingstroepen bezet waren, begon het fregat met zijn kanonvuur de omstreken van vijanden schoon te vegen. Daarop vertrok Majoor Meyer met zijn krijgsmacht naar den wal en trok met zijn jagers en de Amboineezen het bosch in en den weg op naar de hoofdplaats Saparoea; de matrozen, mariniers en Ternataansche Halifoeren volgden. Van Saparoea uit zou eene krijgsmacht hun tegemoet komen. De linieschepen ‘Admiraal Evertsen’ en ‘Nassau’, in de baai van Saparoea gelegen, hadden met het fregat signalen bepaald, om elkaar bekend te maken met het oogenblik van het aan land gaan der troepen.

Om 11 uur kwamen de luitenant ter zee B. 't Hooft en de adelborst Gregory met hun detachement weder aan boord terug. Zij verhaalden ons dat de geheele krijgsmacht onder den Majoor Meyer zonder eenige ontmoeting gearriveerd was tot de negorij Tiouw. Daar was men echter op hardnekkige tegenstand gestuit. Onverdroten hadden echter de onzen de vijandelijke borstweringen beklommen en zich van de negorij meester gemaakt, die onmiddellijk in de asch was gelegd. Inmiddels was Kapitein Lisnet met zijne manschappen en de landingsdivisie van de ‘Evertsen’ uit het fort Duurstede gerukt en attakeerde den vijand van dien kant, de batterij van het fort onder de hoede blijvende van den Luitenant 1ste klasse Annemaet. De luitenant der Infanterie Frisschart was op twee plaatsen zwaar gewond geworden. Nu lag Majoor Meyer met zijne macht, onder twee loodsen, bij de negorij Tiouw en zond vandaar verkenningen uit onder Kapitein Krieger en Luitenant Kesseler.

Te 11½ uur kwam de Luitenant Richemont de baai Porto en Haria binnenzeilen met twee kruis-*orembaais*, aanbrengende 100 man Europeesche en Javaansche soldaten. Onmiddellijk landde hij met die troepen en sloeg er mede den weg naar Saparoea in. In den namiddag kwam de adelborst Zoutman, die gisteren met de kleine *orembaai* naar Saparoea in commissie was gezonden, weder aan boord terug, met de aanvraag

van Majoor Meyer om alle Ternataansche *corra-corra's* naar Saparoea te zenden. De Overste Jacobson vertrok nog dienzelfden dag met al die vaartuigen.

Ik zal nu eerst, in aansluiting met hetgeen ons door den luitenant H.P.N. 't Hooft van het begin der expeditie onder Majoor Meyer verteld werd, hier laten volgen het verder verloop dezer expeditie, zooals ik dit toenmaals vernomen heb, om daarna weder op de krijgsverrichtingen in de baai van Porto en Haria gedurende dien tijd terug te komen.

Na aankomst der Ternataansche *corra-corra's* in de baai van Saparoea, begaf Majoor Meyer zich met zijne militaire macht, vergezeld van die vloot, naar den Oosthoek van de baai bij de negorij Siri-Sori. De bevolking van die kampong kwam zich aan den Majoor onderwerpen, maar hun Radja bleef obstinaat weigeren het Hollandsche gezag te erkennen. Twee dagen later, 11 Nov., trok Majoor Meyer op de negorijen Oelat en Ouw aan, de zuidelijkste aan den Oostkant van de baai van Saparoea gelegen. Hier hadden de muitelingen sterke bentings aangelegd, die door de onzen bestormd moesten worden. Majoor Meyer, in zijn grooten ijver, schijnt hier met wat overhaasting te werk te zijn gegaan, althans hij begon den aanval, vóórdat hij in 't bezit was van de 6000 scherpe patronen, die Overste Verhuell met diens kruis-*orembaai* hem toezond. Het gevolg hiervan was, dat toen zijne troepen gebrek aan patronen kregen, zij genoodzaakt waren met gevelde bajonet te avanceeren, terwijl de vijand een gestadig musketvuur op de onzen kon onderhouden.

Weldra werd Majoor Meyer door een schot van een Inlander, in een klapperboom gezeten, doodelijk in de borst getroffen. Ook kapitein Krieger werd in de borst gewond en de 1sten luitenant Richemont sneuvelde. Na het vallen van Majoor Meyer, kreeg kapitein Krieger het bevel over de krijgsmacht en, hoewel gewond, zette hij den aanval door, die door een volslagen overwinning op den vijand gevolgd werd. De oproerlingen werden verstrooid en de bevolking van de verschillende kampongs kwam de een na de ander in onderwerping.

Eindelijk, 13 November, vielen de Hoofden van den opstand, als het Opperhoofd Thomas Matulesia, Antony

Rhébok en de Radja van Tiouw, Thomas Pattywaal, in onze handen. Zij werden door hun eigen kampongvolk verraden en, dank zij den moed en het zeldzaam beleid van den Amboineeschen luitenant Pietersen en den luitenant ter zee Veerman, onverhoeds gevangen genomen. Bij zijne gevangenneming droeg Thomas Matulesia een rok van Resident Van den Berg, had diens degen met zilveren gevest op zijde, op zijne schouders de epauletten van Majoor Beetjes en op zijn borst een epaulet van kapitein Staalman, een der slachtoffers van de noodlottige eerste expeditie.

Ik ga nu voort met hetgeen er bij ons in de baai van Porto en Haria gebeurde. 10 November zagen wij op het strand in de baai een witte vlag planten. Wij zonden de kleine *orembaai* naar den wal om kondschap te nemen. Deze kwam weldra terug medebrengende 4 inlanders, een van hen was de schoolmeester van Porto. Deze kwam uit naam der bevolking van de negorij om vrede vragen. De Overste antwoordde, dat zij dan met vrouwen en kinderen aan het strand moesten komen en hunne wapenen afgeven. 's Avonds kwam een adelborst, die met depêches naar Saparoea gezonden was, aan boord terug en berichtte ons een gedeelte van hetgeen hierboven van de expeditie onder Majoor Meyer gemeld is. 11 November zagen wij eenig volk met drie witte vlaggen aan het strand. Wij lieten hen weten dat Overste Groot weldra bij hen zou komen. De groote sloep met een gedeelte van de landingsdivisie werd vooruit naar den wal gezonden, om gedurende onze onderhandeling met de Inlanders een waakzaam oog op hen te houden. Daarna begaf zich Overste Groot, met mijn persoon als adjudant en den loods Christiaansen als tolk, naar land. Wij vonden er een 45 tal mannen, vrouwen en kinderen, benevens den ouden Radja van Porto, zijn zoon en den schoolmeester. Deze laatste overhandigde ons eene lijst van de belhamels van den opstand. De Radja zeide, dat de overige bevolking der beide kampongs Porto en Haria zich nog in het gebergte ophield, doch dat hij en de zijnen hun best zouden doen ze tot vredesgezindheid te bewegen. Toen zij nu hunne geweren hadden afgeschoten en neergelegd, vermaande hen Overste Groot, om de overige kampongbewoners, ook die van de negorij Haria, aan te sporen tot onderwerping aan het Gou-

vernement en beloofde hun daarbij protectie van onzen kant. Tevens gelastte hij hun de opgeworpen bentings omver te halen en de voetangels op te ruimen. Daarna werden hunne namen opgeschreven. Toen dit alles afgehandeld was, zeide de Overste dat hij hoopte, dat zij nu in rust en vrede hunne woningen weder zouden opbouwen, terwijl hij hun verlof gaf met hunne vaartuigen in de baai heen en weder te varen en te visschen. De schoolmeester las een kapittel uit den Bijbel voor en er werd een psalm gezongen. Daarna vertrokken wij, gevolgd door onze lijfwacht, weder aan boord. Doch nauwelijks waren wij daar of men riep van den wal dat wij hulp zouden zenden. Ik begaf mij ten spoedigste met eene gewapende sloep naar het strand en rukte met 14 man het bosch in. Zes mannen met geweren waren van het gebergte gekomen, met de aanwijzing van Thomas Matulesia aan de kampongbewoners van Porto, dat als zij niet dadelijk de Hollanders verlieten en naar hem terugkeerden, hij uit het gebergte zou komen om hen allen zonder onderscheid te vermoorden. Nadat ik die zes kerels naar het gebergte teruggejaagd had, ging ik weder naar boord, den Radja en den schoolmeester medenemende. Wij gaven hun vier geweren, een donderbus en 220 scherpe patronen tot hunne defensie en zonden in den achtermiddag nogmaals een detachement mariniers naar den wal om te observeeren of de vijand zich weder durfde te vertoonen.

's Nachts te half twaalf kwam de adelborst 1ste klasse Feldman met een Ternataansche *corra-corra* aan boord, ons van Saparoea mededeelende, dat de negorijen Ouw en Oelat verbrand waren, dat Majoor Meyer doodelijk gekwetst was, kapitein Krieger gewond en luitenant Richemont gesneuveld was. 's Morgens om vijf uur van den 12den vertrok Overste Groot met de gewapende *orembaai* naar Saparoea. Om half twaalf kwam er een *orembaai* van Saparoea de baai van Porto en Haria binnen, welk vaartuig de bestemming had naar Amboina de tijding over te brengen, dat de bewoners van de negorij Booi gisteren Thomas Matulesia en zijn voornaamsten onderbevelhebber hadden gevangen genomen en aan de Hollanders overgeleverd.

Den 15den kwam de Radja van Haria aan boord met het bericht dat hij en zijn kampongvolk zich onvoorwaardelijk

aan liet Hollandsch gezag wilden onderwerpen en bereid waren een zekeren Jhamello, die zooveel als Minister van Oorlog de rebellie geleid had en daarom door de Inlanders betiteld werd met Radja Prang, Koning van den Oorlog, aan ons uit te leveren. Wat dan ook gebeurde.

Toen den volgenden morgen de 1sten officier Vaillant en ik naar den wal gingen in de negorij Haria, bleek echter, na het opnemen van de namen der bewoners, dat niet alle strijdbare en geweerdragende mannen tegenwoordig waren, zoodat wij den Radja wel verlof gaven onder de witte vlag in de negorij te blijven, maar geen vrede wilden sluiten, vóór dat alle mannen terug en alle geweren ingeleverd waren. Den 18den November werd Johannes Matulesia, een broeder van Thomas, met vrouw en kind door de bewoners van Haria aan boord gebracht. Wij sloten hen vooreerst onder het halfdek in hand- en voetboeien. Later werden deze arrestanten, gelijk ook de Radja Prang, naar het fort Duurstede en vandaar per 'Admiraal Evertsen' naar het fort Victoria te Amboina vervoerd.

In de laatste dagen had ik mij beziggehouden met te voldoen aan een opdracht van Overste Groot om, met assistentie van den opperstuurman Bloksma, de baai van Porto en Haria in kaart te brengen. Toen ik met de binnenbaai gereed was en ook de afmeting der hoeken van de monding in kaart wilde brengen, was ik genoodzaakt het peilkompas op een boven water gelegen klip te stellen, om van dat punt eenige hoekmetingen te doen. Het was een zeer heete dag en ik zat in hemd en linnen pantalon, barrevoets in de *orembaai* te teekenen, terwijl dit vaartuig naar de klip werd voortgeschept. Daar aangekomen, was ik op het punt op de rots te springen, toen ik door de inlandsche roeiers teruggetrokken werd, die tegelijk de *orembaai* weder van de klip afstieten. Toen eerst bemerkte ik waarom dit geschied was. De klip krioelde van groote, zwarte krabben, die in massa uit de spleten en gaten der rots te voorschijn waren gekomen, zoodra het vaartuig de klip naderde. Men zeide mij, dat zij, het naderen van levende wezens ruikende, hunne schuilhoeken verlaten en het slachtoffer met den snellen loop van hun lange pooten in een oogenblik, als met een schild, geheel bedekken en zich met verwoede vraatzucht er aan vastklem-

men. Komt er geen hulp, dan is mensch en dier aan een vreeselijken dood prijsgegeven. Ik herinner mij als jongen gelezen te hebben, dat op een eiland in Oost-Indië een Hollandsch zeeman door krabben was verslonden geworden. Ik had dit verhaal altijd voor een sprookje gehouden, maar nu nam ik aan, dat het wel waarheid kon geweest zijn. Ik achtte het raadzamer een ander punt van waarneming op te zoeken.

Den 22sten November kwam Overste Groot aan boord terug. Gedurende den tijd, dat het fregat in de baai van Porto en Haria ten anker lag had de Kapitein der Genie Brouwer zich bezig gehouden met het aanleggen van eene sterkte, waarbij hij door het volk van den 'Maria Reigersbergen' trouw geassisteerd werd. In die sterkte, bestaande in een eenvoudigen vierhoek zonder bastions, werd eene woning en barakken voor den kommandant en de bezetting getimmerd en toen het fortje klaar was, werd de Luitenant der Artillerie Kesseler daarover als kommandant gesteld.

Den 23sten November in den morgen verliet het fregat de baai en zeilde door straat Haroekoe tot voor de negorij Hoelalioe, waar het in den avond ten anker kwam.

Den volgenden morgen vertrokken de Amboineezen onder hun sergeant-majoor naar den wal, om de inwoners van Hoelalioe, die zich in de bosschen schuil hielden, door zachte middelen te overreden voor den dag te komen en zich te onderwerpen. De Amboineezen kwamen echter terug met de melding, dat zij in het bosch op eene benting waren gestooten, waaruit zij, evenals uit het geboomte, met geweerschoten waren begroet. Ik vertrok daarop naar den wal met den Adelborst T.N. Muller en nog 25 matrozen, zoodat wij met de Amboineezen 52 man sterk waren. Wij beklommen het steile smalle bergpad, dikwijls met handen en voeten, kwamen aan de benting, zonder dat er een schot viel. Wij beklommen de borstwering en toen bleek ons, dat de kampong geheel verlaten was. Aan de versche voetstappen, de brandende vuren en de half bereide sagospijs konden wij zien, dat die vlucht kort voor onze aankomst gebeurd was. Ik liet de Amboineezen bij herhaling het bosch ingaan en luidkeels roepen, dat de muitelingen tot inkeer moesten komen, dat wij hun *ampon* (genade) schonken, ook bevestigde

ik proclamaties van Overste Groot aan bamboestaken in den grond en toen niemand voor den dag kwam, gelastte ik mijne manschappen alles onaangeroerd te laten en nam den terugtocht aan. Bij het klimmen door het bosch naar de kampong hadden wij herhaaldelijk een soort van klokkend geluid gehoord. In de kampong aangekomen vonden wij aan een boomstam eenige holle bamboekokers hangen, waaraan een rottan lijn was gehecht, die van boom tot boom tot ver in het bosch, in de richting van de zee gespannen was. Blijkbaar had deze inrichting den bewoners tot signaal gediend en waren zij door een hunner in het bosch op deze wijze van onze nadering verwittigd. En werkelijk bij het teruggaan zagen wij bij een boom een rottan lijn afhangen, bevestigd aan een horizontale lijn hoog in het geboomte. Er aan trekkende hoorden wij het geklok der kokers in de kampong.

Den 26sten November ging het Fregat onder zeil met het doel ons te posteeren voor de negorijen Roehoemoni en Kabauw ter Westkust van Haroekoe. Het was een vroolijk gezicht de gewapende sloepen en Ternataansche *corra-corra's* te zien manoeuvreeren om de statig wegzeilende ‘Maria Reigersbergen’, onder het spelen van hun krijgsmuziek en het slaan op de *tifa-tifa.* Den 27sten kwam het fregat bij Poeloe Pombo, een eilandje gelegen voor de zeeëngte tusschen Amboina en Haroekoe. Wij liepen tot dicht onder den wal van Rohomoni en Kabauw, maar konden wegens de te groote diepte van het water geen geschikte ankerplaats krijgen. Wij liepen dus over naar de kust van Amboina en ankerden in de bocht van Wai, vóór een riviertje, waarin wij uitmuntend water aantroffen om onze ledige vaten te vullen. Den 28ste kwamen alle Ternataansche *corra-corra's* bij ons ten anker.

Op 29 November kregen wij nog 40 soldaten van Haroekoe aan boord en lichtten dien dag het anker om naar het kasteel Loehoe, op het eiland Ceram, in de nabijheid van den zoogenaamden drogen rijsthoek gelegen, te zeilen. Wij zagen dien dag de korvetten ‘Venus’ en ‘Iris’ om de Oost werken. Op de ‘Venus’ deden wij overgaan den sergeant-majoor met de 50 Amboineezen. Ook zagen wij dien dag voor het eerst Tidoreesche *corra-corra's*, een bewijs dat de Sultan van Tidore met het verkenen van zijne hulp niet zoo spoedig gereed was geweest als de Sultan van Ternate.

Den 1sten December, 's namiddags, kwamen wij met het fregat voor het kasteel Loehoe ten anker, op een pistoolschot afstand van den wal. Hier vervoegden zich bij ons twee gewapende sloepen van de ‘Admiraal Evertsen’, onder den Luitenant ter zee Beyerinck, adjudant van den Schoutbij-Nacht Buyskes. Langs de kust van Ceram zagen wij verscheidene kampongs in lichte laaie, in brand gestoken door de Tidoreezen. Bedroevend was het te zien hoe de Inlanders, in hunne onnoozelheid zich onkwetsbaar wanende, omdat zij als talisman witte hemden aanhadden, op het strand heen en weer sprongen, onder krijgsgezang en het maken van uitdagende gebaren. Toen ons geschut en dat van de ‘Dispatch’ begon te spelen en in een oogwenk acht onder hen dood nedervielen, verloren de arme drommels het vertrouwen in hun onkwetsbaarheid en zochten een goed heenkomen. Toen ook landde de krijgsmacht der beide schepen, benevens een aantal Ternataansche Halifoeren. Het kasteel Loehoe werd door de onzen bestormd en zonder slag of stoot genomen, want terwijl onze manschappen de borstwering aan den zeekant besprongen, vluchtten de Inlanders aan den landkant over de wallen boschwaarts. Zij werden echter achtervolgd door de Halifoeren en ook door onze matrozen, die, wegens den moord op de bezetting van het kasteel, bestaande uit één sergeant en 13 man Europeesche troepen, met woede en wraakzucht jegens hen bezield waren. Er werd eene vreeselijke slachting onder hen aangericht, hunne kampongs aan beide zijden van het Fort werden verbrand, en ook onze matrozen kwamen met afgehouwen hoofden van de vijanden, als zegeteekens, aan boord terug. Het was werkelijk te betreuren, dat men tegenover een anders zoo vreedzame bevolking zóó optreden moest.

Het fort Loehoe kreeg nu weder eene behoorlijke bezetting, geschut en munitie. Het werd in staat gesteld een nieuwe belegering met vrucht te weerstaan, maar wij mochten hopen, dat in de eerste tijden zulke droevige gebeurtenissen niet meer zouden plaats hebben, want de Inlanders waren verpletterd onder de tuchtiging, die wij hen aan alle zijden hadden doen ondergaan. Den 5den December zeilde de ‘Maria Reigersbergen’ naar Amboina en liet het anker voor het fort Victoria vallen.

Den 16den December ging van ieder oorlogschip, liggende in de baai van Amboina, een detachement naar den wal om bij de treurige executie te assisteeren, welke dien dag zou plaats hebben. Vier der voornaamste hoofden van den opstand, Thomas Matulesia, Philip Latoemahina, Antony Rhébok en Sajat Printa, radja van Sirie-Sori, werden gehangen. Ik had geen lust die executie bij te wonen en bleef aan boord, doch hoorde later dat Latoemahina, een zeer zwaarlijvig man, van de galg was gevallen, daar de strop brak, en ten tweeden male moest gehangen worden. Het lijk van Matulesia werd in een ijzeren kooi aan de oostkust der baai tentoongesteld.

Den 18den December ging de ‘Maria Reigersbergen’ eenigen tijd kruisen in de Bandazee, bezuiden de Specerij-eilanden, ten einde allen toevoer van munitie en wapenen voor den vijand af te snijden, zoolang die zich nog niet geheel aan het Hollandsche gezag had onderworpen. Z.M. fregat ‘Wilhelmina’, Kapitein ter zee Dibbets, onlangs van Batavia gearriveerd, kruiste wat zuidelijker met hetzelfde doel, namelijk om den toevoer van de kanten der eilanden Flores, Soembawa en Lombok af te snijden. Den 4den Januari 1818 kwam het fregat van dien kruistocht in de baai van Amboina terug en voor het fort Victoria ten anker. Den 16den Januari werden op alle schepen in de baai de vlaggen halfstok geheeschen, wegens het overlijden van den majoor Meijer, die aan de gevolgen zijner wonde in de borst bezweken was, ondanks alle zorg van den braven chirurgijn-majoor Ooijkaas. Het verlies van den verdienstelijken en dapperen majoor Meijer werd door allen diep betreurd. Zijn lijk werd met militaire honneurs en onder geleide van de etat-majors der in de baai liggende oorlogschepen, begraven.

Den 17den Januari 's nachts vertrokken de ‘Maria Reigersbergen’ en de ‘Admiraal Evertsen’ naar Ternate en van daar door Straat Makassar naar Soerabaia.

Sociale opleiding.

In September 1899 werd de opleidings-inrichting voor socialen arbeid te Amsterdam geopend. Een aantal mannen en vrouwen, allen zich bewegend op sociaal gebied, nam daartoe 't initiatief.

Hoezeer zij zich ook verheugden over 't feit, dat meer en meer op 't terrein van socialen arbeid beschaafde vrouwen zich opgewekt gevoelen om aan dien arbeid deel te nemen, - 't zij om daarmee op eervolle wijze in eigen onderhoud te voorzien, of omdat de maatschappelijke bevoorrechting, waarvan zij (haars ondanks) genieten, haar geen rust laat, voordat zij die hebben omgezet in vruchtbaren arbeid om 't levenste-kort aan de eene zijde aan te vullen met 't levens-te-veel aan de andere; - zij vroegen zich met ernstige bezorgdheid af, of al deze goed bedoelde, maar onvoorbereide en ongeschoolde arbeid ten slotte niet moest uitloopen op een schromelijk dilettantisme?

Aan alle takken van maatschappelijk werk werd de nietgeoefende hand geslagen, aan Toynbee-werk en Armenzorg vooral. En niet al deze arbeidsters voelden zich arbeidsters ‘in den wijngaard des Heeren’, niet ieder ontbond zich de schoenriemen, wetend, dat 't heilige grond was, dien ze betrad.

Er waren er, die 't deden met de zuiverste bedoelingen, maar er waren er ook, die 't deden uit modezucht, of die daarin vergoeding voor verbleekte idealen of genezing voor zenuwziekten zochten, - niet alle motieven waren de juiste.

Doch zelfs voor haar, wier motieven waren van 't edelst gehalte, ontbrak alle theoretische en practische voorbereiding, alle leidende hulp.

Geen vakman aanvaardt de uitoefening van zijn beroep alvorens vakkennis te hebben opgedaan in de leerjaren. Zoo vraagt ook 't maatschappelijk werk naar vakkennis en leerjaren.

'De waarheid is', zoo schreef Mr. Kerdijk,[1] 'dat ook voor socialen arbeid, opdat hij naar den eisch worde verricht, deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden geacht; een voorbereiding, die deels een wetenschappelijk karakter dragen moet, omdat 't aankomt èn op algemeene sociologische ontwikkeling en op bekendheid met velerlei wetgeving èn op geschiedkundige bestudeering van verschillende vraagstukken; maar die voor een zeker niet geringer deel - dit worde met nadruk gezegd - practisch wezen moet, bestaande in oefenende deelneming aan den tot levenstaak gekozen arbeid onder deskundige en wegwijzende leiding.'

Vrucht van al deze overwegingen was: de inrichting tot 'stelselmatige, theoretische en practische vorming van hen, die aan eenigen belangrijken tak van socialen arbeid zich willen wijden', - een inrichting, wier even groote belangrijkheid als geringe bekendheid bij 't Nederlandsch publiek 't moge rechtvaardigen, dat ik haar hier ter sprake breng. -[2]

De opleidings-inrichting voor socialen arbeid is van 't grootste belang èn als waarborg voor een steeds ernstiger opvatting en schroomvalliger, conscientieuser uitoefening van maatschappelijk werk, èn als inleiding tot een levenstaak, die voor menige jonge vrouw zal kunnen leiden tot levensvolheid en tot levensgeluk.

Op welke wijze nu tracht de school haar doel te bereiken?

Tot de voornaamste soorten van socialen arbeid waartoe de leerlingen kunnen worden opgeleid, worden gerekend:

1) Sociaal Weekblad 22 April 1899.
2) Sedert dit opstel geschreven werd is door het bestuur het besluit genomen, om, wegens gebrek aan deelneming, de inrichting voor dezen winter te sluiten. Het bestuur zal overwegen op welke wijze de inrichting tot meerderen bloei kan worden gebracht, en zal dan zeker in 't volgend jaar op dit besluit terug komen. Ondenkbaar toch is 't, dat in Nederland, waar zooveel philanthropie, zooveel maatschappelijk werk wordt uitgeoefend, de behoefte aan opleiding niet zou worden gevoeld en de gelegenheid daartoe niet zou worden gezocht.

1o. het opzichteresschap van arbeiderswoningen;
2o. armenzorg;
3o. de zorg voor kinderen, die van hunne natuurlijke opvoeders verstoken, of aan dezen onttrokken zijn;
4o. voorziening in de behoeften aan geestelijke ontwikkeling der werklieden en aan wederzijdsche toenadering en waardeering tusschen de verschillende maatschappelijke kringen: ‘Toynbee-werk’;
5o. Zoo mogelijk: opzichteresschap in fabrieken en werkplaatsen.

De opleiding duurt als regel twee jaar. Het eerste jaar dient tot verkrijging van algemeene sociale kennis als basis, waarop de speciale kennis van den tot levenstaak te kiezen bijzonderen tak van socialen arbeid kan worden opgebouwd. Een overzicht dus van de maatschappij, van hare wording en inrichting, van de wetten, die haar beheerschen, van de goede en slechte toestanden ten gevolge harer samenstelling; en een inzicht in de pogingen, die werden en worden aangewend om weg te nemen de oorzaken, die aan die slechte toestanden ten grondslag liggen, - of om te verzachten de gevolgen, die daaruit voortvloeien.

De leerlingen van 't eerste jaar volgen daartoe de universiteits-colleges van Prof. Treub over staathuishoudkunde, een wekelijksche les over staatsinrichting en een over hygiène. Periodieke cursussen worden gegeven o.a. over: arbeids- en veiligheids wetgeving, vakopleiding, wijkverpleging, boekhouden en administratie, volkskoken; in avondvoordrachten worden (alle jaren verschillende) onderwerpen behandeld als: 't alcoholvraagstuk, individualisme en gemeenschapszin, theorie en practijk van 't historisch materialisme enz.; eindelijk in opvolgende reeksen van plm. 10 lessen een overzicht van 't vraagstuk der armverzorging, van 't woningvraagstuk, van Toynbeewerk en een historisch overzicht der kinderverzorging.

In aansluiting aan de lessen worden wekelijks bezoeken gebracht aan verschillende instellingen, b.v. in verband met de lessen over armenzorg aan het Armenhuis en de verschillende instellingen van 't Leger des Heils; in verband met de lessen over kinderzorg aan 't Burgerweeshuis, de weezen-paviljoens der Gereformeerde Diaconie, bewaarscholen en crêches; in verband met de lessen over hygiène aan 't

veiligheidsmuseum, 't bacteriologisch laboratorium, 't Wilhelmina Gasthuis enz.

Wanneer de leerling aldus eeniger mate is toegerust met algemeene sociale kennis; wanneer ze heeft leeren inzien, dat de maatschappij zooals ze thans is, niet te wijten is aan menschelijke willekeur, maar dat ze, met onverbiddelijke consequentie volgend de wet der causaliteit, langzaam is gegaan den weg der evolutie, die voeren *moest* tot de toestanden van thans; wanneer zij voor haar geestesoog heeft zien voorbijgaan heel het grootsche werk van hervorming en van leniging door menschenliefde en toewijding gewrocht, - dan zal dat alles haar stil maken en klein; en, in plaats van met ondoordachten ijver de hand aan den ploeg te slaan, zal ze zich zelve afvragen: ‘ben ik 't waardig, ben ik in staat om mee te maken dat grootsche werk?’

Alsdan zal ze zich ook met eenige vrucht kunnen rekenschap geven van hetgeen zij wil; welke sociale nood haar grootste belangstelling wekt; aan de oplossing van welk vraagstuk tot hervorming van den tegenwoordigen toestand zij haar krachten wijden wil, - zij zal één speciaal terrein ter bearbeiding kiezen. Om dien arbeid echter grondig te verrichten daartoe is terrein-kennis een eerste vereischte. Het tweede jaar wordt daaraan dienstbaar gemaakt.

De practische vorming als inleiding in 't werk harer keuze treedt nu meer op den voorgrond.

Heeft een leerling zich b.v. voorgenomen om te worden opzichteres over arbeiderswoningen, dan wordt hare opleiding toevertrouwd aan eene der dames-opzichteressen, die haar meenemen op haar wekelijkschen tocht om de huurpenningen op te halen, en door wie ze worden ingewijd in de geheimen van een gemeenschap, die er kan groeien tusschen menschen van verschillenden stand, verschillende ontwikkeling en politieke of godsdienstige overtuiging, - een gemeenschap, die 't werk der woningopzichteres tot zoo'n gezegend werk kan maken.

Wil zij zich aan Armenzorg wijden, dan wordt zij ingedeeld in een der districten van 't Genootschap ‘Liefdadigheid naar Vermogen’ en toevertrouwd aan de leiding van een ervaren district-voorzitster of huisbezoekster. Ook neemt ze kennis van al wat op armenzorg-gebied in Amsterdam wordt

gepresteerd, b.v. van de werking van 't Burgerlijk Armbestuur, van de bemoeiingen van 't Leger des Heils, van de diaconale armverzorging enz.

Pijnlijk en verbijsterend zal dikwijls de indruk zijn, die de jonge vrouw zal ontvangen op deze tochten in de buurten, waar de ellende haar scepter zwaait. Maar haar intuitief vrouwelijk gevoel zal haar hart en handen doen uitstrekken tot hulp, een machtig verlangen zal haar bezielen: waardig gekeurd te worden om te worden opgenomen in 't leger van hen, die ten strijde trekken tegen 't veelarmige monster der armoede.

Kiest de jonge vrouw zich kinderzorg tot levensdoel, dan wordt zij onder nauwlettend toezicht allereerst in aanraking gebracht met 't verwaarloosde kind zelf en met de omgeving, waaruit 't voortkomt, om daarna 't gestichtsleven in al zijn uitingen te leeren kennen.

Een gelukkige gedachte acht ik 't van 't bestuur om eerst de leerling in aanraking te brengen met de omgeving van 't verwaarloosde kind, om haar te laten gevoelen: gegeven *deze* ouders, den economischen, physieken en psychischen toestand van hen, die de oorsprong zijn van zijn bestaan, *kon* uit dit kind niet anders groeien dan 't versufte, verdierlijkte, schuwe kind, of 't geboren ‘boefje’. Dan eerst zal ze begrijpen wat er van gezins- of gestichtsverpleging kan en moet worden geeischt; maar ze zal tevens een inzicht krijgen van den fijnen tact, 't paedagogisch talent, 't onuitputtelijk geduld, de koesterende warmte, de liefde en teerheid waarover beschikken moet zij, die deze parias der maatschappij wil omscheppen tot bruikbare menschen.

In 't vorig jaar werd aan twee der leerlingen de zorg en 't onderwijs opgedragen van eenige kinderen, die, aan favus lijdend, de school niet mochten bezoeken. Iederen dag verzelden ze de kinderen naar de polikliniek, waar ze de zieke hoofden leerden behandelen en zich aldus oefenden ook in de lichamelijke zorg voor 't kind. Ook brachten twee jonge vrouwen eenigen tijd door in 't Rijksopvoedingsgesticht voor Meisjes te Montfoort en in 't stadsbestedelingenhuis te Amsterdam om 't gestichtsleven mee te leven met al de goede en slechte eigenschappen noodzakelijk daaraan verbonden.

Voor degenen, die Toynbee-werk tot haar arbeidsveld

kiezen, biedt ‘Ons Huis’ met zijn opgewekt en opwekkend geestesleven een bij uitstek gunstige gelegenheid tot practische vorming.

Ook de theorie wordt in 't tweede jaar niet vergeten; de toekomstige woning-opzichteres heeft een cursus te volgen over: 1°. woninghygiène, 2°. bouwmaterialen en constructie, 3°. woning-vraagstuk in 't algemeen en opzichteresschap van arbeiderswoningen, 4°. woning-wetgeving;

de toekomstige armverzorgster over: 1°. grepen uit de practijk der armverzorging, 2°. kritisch-historische schets van 't vraagstuk der armverzorging, 3°. armen-wetgeving;

de toekomstige kinderverzorgster over: 1°. practische zielkunde, 2°. kinderhygiène, 3°. criminaliteit der jeugd.

Aan 't einde van 't tweede jaar wordt door 't bestuur aan de leerlingen een diploma uitgereikt wanneer de lessen met vrucht zijn gevolgd, en de leerling heeft blijk gegeven het met haar toekomstige levenstaak ernstig te meenen.

Geen der gediplomeerden zal aan 't einde van 't tweede jaar kortzichtig genoeg zijn om te meenen dat ze nu ‘klaar’ is. Wanneer 't doel van de school ook maar eenigszins zal zijn bereikt, dan zal de ontslagene zich er van bewust zijn, dat er fundamenten zijn gelegd, waarop moet worden voortgebouwd; dat zij thans genoegzaam is voorbereid voor *zelfstandige* studie, die haar tot een *zelfstandige* maatschappijbeschouwing voeren kan. Hoe ernstiger zij 't onderwijs gevolgd heeft, des te grooter zal 't verantwoordelijkheidsgevoel zijn, waarmede ze straks haar levenstaak aanvaardt, - des te dieper zal haar overtuiging zijn, dat er geen schuldiger vivisectie is dan die op menschen, - des te onafwijsbaarder zal de eisch tot haar komen, dat slechts de zuiverste menschenliefde drang en drijfveer mag zijn tot 't uitoefenen van maatschappelijk werk.[1)]

1) Omtrent de resultaten van het onderwijs deelt de directrice Mej. E. Boissevain nog het volgende mede:
In 't geheel is in de 4 jaren van haar bestaan de inrichting bezocht door 42 leerlingen, waaronder 2 mannelijke. De leeftijd varieerde van 22-36 jaar. Van dezen verlieten 4 de school na afloop van 't eerste leerjaar, 5 in den loop van 't tweede jaar, 10 ontvingen 't diploma voor opzichteres van arbeiders woningen, 3 dat van armenzorg, 1 voor toynbee-werk, 1 een diploma alleen voor theorie. Het diploma voor kinderzorg werd nog niet uitgereikt. In 't geheel werden dus 15 leerlingen na 't doorloopen van den geheelen cursus ontslagen. Daarvan vonden reeds 10 goede plaatsing: 5 in verschillende steden van ons land als woning opzichteres, 1 werd administratrice van de Vereeniging tot Verbetering van Armenzorg te Utrecht, 1 secretaresse van ‘Ons Huis’ te Amsterdam, 1 inspectrice van den Verbruikersbond, 1 directrice van de 's Gravenhaagsche Toynbee-Vereeniging ‘Ons Huis’ en 1 directrice van een kinderhuis. Van de overigen zochten 4 geen gesalarieerde betrekking, maar vonden genoeg vrijwillig werk.

Volledigheidshalve zij nog meegedeeld, dat 't leergeld voor alle lessen en voordrachten benevens de practische vorming bedraagt: *f* 200 jaarlijks; en dat de leerlingen kunnen worden aangenomen òf alleen voor 't eerste, òf alleen voor 't tweede jaar: voor 't eerste jaar wanneer 't hun alleen om algemeene sociale kennis te doen is, voor 't tweede wanneer ze, voldoende algemeene sociale kennis bezittend, reeds een keuze deden van den arbeid, waaraan ze zich willen wijden. Ook worden toehoorders of toehoorderessen voor bepaalde lessen toegelaten.

De opleidingsinrichting voor socialen arbeid is niet alleen van 't hoogste belang als waarborg voor een steeds deugdelijker beoefening van maatschappelijk werk, - zij is 't ook als inleiding tot een levenstaak, die voor menige jonge vrouw zal kunnen leiden tot levensvolheid en tot levensgeluk.

Ik denk hier allereerst aan 't bemiddelde jonge meisje. Voor de onbemiddelde jonge vrouw staan, na beeindiging van haar schooltijd, allerlei wegen in de toekomst open. Reeds op de lagere- en middelbare school weet ze dat ze iets moet en wat ze 't liefst wil worden; *of* zij zal gaan werken kan nooit een vraag, veel minder een twistappel zijn voor haar en hare ouders: de plicht om voor eigen levensonderhoud te zorgen legt zijn ijzeren hand reeds vroeg haar op de schouders. Aan den voor haar noodzakelijken strijd om 't bestaan ontleent zij prikkel en vrijbrief tot werken. Zij voelt zich één met de maatschappij, die haar heeft voortgebracht, die haar onderrichtte en straks zal vragen de vruchten van haar arbeid. Natuurlijk, eenvoudig en geleidelijk gaat 't leer-tijdperk over in dat der productie: ze heeft iets te geven, zij weet dat er iets van haar wordt verwacht; zij weet zich deel van 't groot geheel, dat zij mee zal helpen maken, - klein deel, maar toch onmisbaar, - ze zal haar waarde voelen op de wereldmarkt.

Hoe geheel anders staat de gefortuneerde jonge vrouw daar tegenover! Wat wordt er van haar verwacht door de maatschappij? Immers niets! Op de groote wereldmarkt is zij een weelde-artikel. Angst bekruipt hare onbemiddelde zusteren, dat ook zij zal gaan meedingen naar gesalarieerde

betrekkingen, of dat ze productieven arbeid zal gaan verrichten. De vraag *of* zij zal gaan werken is voor haar maar al te vaak de groote levensvraag. In vele gevallen verzetten zich de ouders er tegen of ontbreekt haar zelve daartoe de noodige energie. Haar wilskracht is niet groot genoeg om den strijd voor eigen vrijheid aan te durven en een dikwijls taaien, maar toch zelden onbreekbaren tegenstand bij hare ouders te overwinnen.

En zoo blijft ze dan thuis. Haar moeder draagt haar eenige huiselijke bezigheden op: de wasch doen, stof afnemen, puddinkjes maken, inmaken, kousen mazen, verstellen; verder heeft ze eenige liefhebberij in muziek en schilderen, krijgt les daarin; zij bezoekt comedies en concerten, is in een tennis-club, ‘teat’ en ‘gaat uit.’

In den beginne lacht haar dat vrije leven toe: de vervelende schooltijd met de gebondenheid der uren en een tucht, waaraan ze zich voelt ontgroeid, is voorbij; 't leven schijnt haar één lange vreugde-dag. Heerlijke idealen heeft ze: ze zal zich ontwikkelen, heel veel lezen, en heel veel voor anderen zijn. Maar hoe hooger gestemd de meisjes ziel, hoe fijner besnaard, hoe rijker begaafd, des te vroeger, des te heviger de reactie, de désillusie.

Neen, dat alles bevredigt haar niet. 't Huiselijk werk is onnoodig werk. Wist ze dat ze voor haar moeder daarmee geld uitspaarde, haar daardoor van groote zorg bevrijdend, o, met hart en ziel zou ze naaien van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Maar dat is zoo niet. Ze weet 't, dat naar slecht betaalden handen-arbeid wordt gehunkerd door menige vrouw, en ze voelt al 't kunstmatige, al 't energie doodende van niet uit *werkelijke behoeften* voortgesproten arbeid.

De kunst? O ja, ze leert zien, leert hooren, leert genieten van wat 't genie heeft voortgebracht; hoe meer echter haar kunstgevoel ontwikkeld wordt des te meer zal ze er van terugschrikken om met middelmatig talent zelf te produceeren; des te krachtiger zal ze er van overtuigd worden dat, om in de kunst een levensvervulling te vinden, men niet alleen moet zijn kunstenaar bij de gratie Gods, maar dat daaraan ook vooraf moet gaan een jaren-lange leertijd van ingespannen, moeitevollen arbeid, waartoe ze zich niet in staat gevoelt.

Haar ideaal om voor haar omgeving veel te zijn? Ook dat ziet ze verbleeken omdat haar de opgewektheid ontbreekt, 't eigen geluksgevoel, de levensvolheid, waaruit alleen de mensch waarlijk zich geven en gelukkig maken kan.

Haar eigen ontwikkeling? Zij snakt naar kennis, weten, begrijpen: een wetenshonger maakt zich van haar meester, die verzadiging zoekt in lectuur rijp en groen, in boeken soms, waarvan de auteurs zich moesten schamen, dat ooit een rein meisjes oog over de bladzijden is heengegleden. Als een kille noord-oosten wind in vroegen lente-nacht vaart de vergiftigde adem uit die boeken over 't jonge leven, bloem en vrucht vernielend.

Die lectuur wekt allerlei vragen, die sluimerend liggen op den bodem van haar hart. 't Kind neemt in zich op de meeningen en denkbeelden van zijn omgeving. De jonge vrouw wil een eigen overtuiging, wil leven op een stukske zelf ontgonnen grond. En zij heeft daartoe 't recht. Zal ze niet eenmaal zijn de moeder, draagster van 't volgend geslacht? Hoe zal ze opvoedster, karaktervormster kunnen zijn, waar ze den tijdgeest niet begrijpt, de grondformatie niet kent, die haar kind zal doen geboren worden?

Over de groote levens-mysteriën: godsdienst, huwelijk, moraal, recht, vrije liefde, sexueelen omgang, zelfmoord, armoede, eeuwigheid, buigt zich 't kleine, lieve hoofd in diep gepeins.

Geen antwoord dan 't vraagteeken van den twijfel. De tegenstrijdigste opvattingen bekampen elkaar. De fundamenten van wat vroeger rotsvast stond, worden losgerukt. 't Onaantastbaar heilige der heiligen van vroegere geslachten, wordt onbarmhartig door profane handen naar omlaag gehaald. Er wordt afgebroken en niet opgebouwd; alles wankelt op de voetstukken van 't verleden; waar is de profeet, die met zijn: ‘ik zeg u’ der zoekende menschheid vrede brengt? Is 't wonder dat de jonge vrouw verbijsterd stil staat en maar al te vaak den moed verliest om, zonder geleide, een eigen weg zich te banen in den doolhof der nieuwe gedachten? Is 't wonder dat ten slotte volslagen levensmoeheid intreedt, en zich alle levensvragen concentreeren in deze ééne: ‘waarom en waartoe besta ik?’

Door dit alles wordt meer geleden dan menig onzer vermoedt. Menig jong, levenslustig, vroolijk kind vol heerlijke

levensidealen verwelkt op 20-jarigen leeftijd tot een nerveus, stil, teruggetrokken, apathisch droomstertje met een gewond idealisme, een bitteren trek om den mond en een cynischpessimistische levensbeschouwing, - schuw vogeltje, bevreesd voor eigen vleugelslag.

Het kan niet anders. 't Geluk van den mensch wordt bepaald door zijn waarde; 'zijn waarde door zijne in handelen "zich openbarende beschouwing der dingen".[1)]

De vraag: "waar*om* besta ik?" wordt volkomen geneutraliseerd door die andere: waar*toe* besta ik?' Ieder, die weet dat hij noodig is in 't leven, weet waarom hij geboren is. Maar die wetenschap is dan ook levensvoorwaarde. Mist de jonge vrouw gelegenheid of wilskracht om zich met moeite en inspanning een zelfgekozen arbeidsveld te veroveren, een eigen levensdoel, waardoor 'handelend hare beschouwing der dingen zich kan openbaren', - is er voor haar geen plaats in de maatschappij, - dan voelt zij zich overcompleet, buiten de maatschappij, buiten 't leven. 't Leven verliest of wint voor haar aan waarde naar de mate van 't geen zij zelf aan waarde op de levensmarkt te brengen heeft. Heeft zij niets te brengen aan de maatschappij, dan ontvangt zij ook niets: de gemeenschap stoot haar uit; zij begrijpt 't leven niet, waarin ze zich voelt misplaatst.

De wereld buiten haar doet zich aan haar voor als een chaos, die hoogstens voor haar een voorwerp uitmaakt van philosophische beschouwing; maar dat die wereld zou zijn *de* realiteit, *het* werkelijke leven, waarin met vollen polsslag klopt 't machtig-rijke leven der menschheid met haar drang naar volmaking, - 't leven, dat ook zij, met of zonder bewustheid, mee leeft en mee helpt vormen tot wat 't inderdaad is, - dat dringt niet tot haar door.

Met de kleine wereld binnen in haar is 't niet beter gesteld. Kind van haar tijd, is zij geboren individualist. Ter nauwernood de kinderschoenen ontgroeid, wil zij haar individualiteit uitleven, zij wil zich zelf zijn, 't geen in haar is naar buiten brengen.

Dit individualisme, in goede bedding geleid, is de stroom, die 't levensscheepje van 't jonge geslacht zal voeren naar

1) A. Pierson.

't beloofde land; waar 't kind zal mogen opgroeien, niet volgens een voor allen geldend toonbeeld, maar volgens den souvereinen wil van zijn natuur en van zijn aanleg; - waar niets verloren zal gaan onder gelijkvormige dressuur, maar waar vrij en ongehinderd tot ontplooiing zullen mogen komen alle krachten en talenten en alle aspiraties; - waar 't den jongen mensch gegeven zal zijn om te leven eigen leven, te denken eigen gedachten, af te wijken van de platgetreden paden om te banen den nieuwen heirweg, waarop zal kunnen gaan 't nieuwe leven, gewekt door de nieuwe gedachten.

Dit individualisme, slecht- of niet-geleid, voert soms tot zelf-vergoding en een zelf gewild martelaarschap, meestal echter tot de volslagenste zelf-minachting. Want 't kind, dat slechts een grond van weten en kunnen heeft gelegd, waarop kan worden voortgebouwd, heeft nog geen inhoud. Zij wordt zich die leegte bewust, ergert er zich aan dat zij geen eigen gedachten heeft, geen andere dan haar door boeken worden bijgebracht, en - verliest alle zelfvertrouwen.

Ze wil leven in- en uit- en door zich zelf, en ze weet niet (hoe zou ze 't weten?) dat niets op zich zelf bestaat, dat daar is een onverbrekelijke band, een onlosmaakbare samenhang tusschen al 't bestaande; dat godsdienst, kunst, beschaving, geschiedenis, letterkunde, economie, moraal beïnvloedend op elkander inwerken; dat uit alle levenssferen voedsel moet worden opgenomen om eigen levenskiem tot ontwikkeling te brengen; dat ook de kleine individu niet leven kan zonder uit de haar omringende maatschappij de levenssappen tot zich te trekken.

De bewustheid van met alle vezels verbonden te zijn aan al 't bestaande, 't ware gemeenschapsgevoel, zou haar leeren, dat de mensch niet alleen is individualist, maar tevens gemeenschapswezen; dat haar leven, hoe dan ook, goed of slecht, actief of passief, positief of negatief, invloed uitoefent op de gemeenschap. ‘Plus la vraie vie individuelle est intense, plus la vraie vie sociale augmente aussi d'intensité.’[1)] Die overtuiging behoedt 't individualisme om te vervallen tot overgevoelige, ziekelijke, onvruchtbare zelf-analyse, of te

1) Fouillée.

ontaarden in een zeker soort bruut egoïsme geheel in strijd met den aanleg der vrouwelijke natuur.

Dit gemeenschapsgevoel nu, waaraan de mensch, - wetend dat hij kleine maar *onmisbare* schakel is in 't groot geheel der dingen, - zijn eigenwaarde ontleent; dat hem den zwaren maar stalenden plicht oplegt zichzelf te vormen tot een sterk karakter, een rijken geest, met 't bezielend doel om daarmee niet alleen zichzelf maar heel de menschheid te verrijken; dat de bron is waaruit kan worden geput altijd opnieuw kracht en moed tot leven en streven, inspanning en strijd; dat ten leven roept alle latente vermogens van liefde en zelfverloochening; de gouden sleutel, die ontsluit de poort, die leidt tot een waardevol, intens, hoog en vruchtbaar leven; dat bevrediging geeft aan de meest nobele aspiraties van een vrouwenziel, - wordt gewekt door de op hechten grondslag gebaseerde deelneming aan 't werk der sociale hervorming.

Die deelneming echter eischt voorbereiding, degelijke studie. Die voorbereiding geeft de opleidingschool. De gefortuneerde jonge vrouw van onzen tijd heeft behoefte aan werk, dat haar belangstelling, haar aandacht, haar opmerkingsgave op niet-kunstmatige wijze afleidt van de eigen persoonlijkheid, van de kleine, onreële wereld der zelfbespiegeling, waarin ze dreigt onder te gaan, - om ze over te brengen op het terrein der groote levensrealiteit, waar een geheel onpersoonlijk altruïsme den wereldkamp strijdt tusschen recht en onrecht, liefde en egoïsme.

De mensch, die opgaat in de menschheid, is eerst waarlijk mensch. Maar daartoe moet eerst de mensch gevormd worden. Geen betere vorming dan die van 't werkelijke leven in al zijn uitingen. En daartoe biedt de opleidingsinrichting voor socialen arbeid een uitnemende gelegenheid.

Van de opleidingsinrichting voor socialen arbeid wordt betrekkelijk nog door weinigen gebruik gemaakt.

Wat is daarvan de reden?

Ik meen dat aan dit feit de volgende oorzaken ten grondslag liggen:

1°. de minimum-leeftijd van 23 jaar, waardoor reeds

vroeger op ander gebied werk wordt gezocht en gevonden;

2º. de onzekerheid om in maatschappelijk werk een middel van bestaan te vinden;

3º. de vrees van vele ouders, dat van de opleidingsinrichting zal uitgaan een invloed, drijvende naar de sociaal-democratie; of

4º. de leerlingen voeren zal in de armen van het feminisme.

Aan het eerste bezwaar werd door 't bestuur reeds te gemoet gekomen. Onlangs is het besluit genomen om ook jongeren dan 23-jarigen toe te laten, mits zij in 't bezit zijn van een einddiploma H.B.S. met 5-jarigen cursus, Gymnasium, H.B.S. voor meisjes of acte lager onderwijs, onder voorwaarde dat zij moeten deelnemen aan een voorbereidenden cursus van een jaar.

Dezen maatregel juich ik van ganscher harte toe:

1º. omdat door vroegere toelating de inrichting toegankelijk zal zijn voor een veel wijderen kring van jonge vrouwen;

2º. omdat 't onderwijs daardoor aan deugdelijkheid zal winnen.

Het is ontegenzeggelijk waar dat van de vrouw, die besluit zich aan maatschappelijk werk te wijden, een zekere mate van levenservaring en levensrijpheid mag en moet worden geëischt. En 't is natuurlijk deze gedachte, die bij de oprichters der school heeft voorgezeten, toen zij den minimum-leeftijd van toelating bepaalden. Maar, niet altijd worden die eigenschappen door de jaren verkregen: menig meisje van 20 jaar, dat door 't leven wat onzacht werd aangepakt, wint 't in wereldwijsheid van de 40-jarige, wier levensomstandigheden nooit de levenwekkende prikkel zijn geweest tot handelen, doortasten en besluiten. Ook valt 't verkrijgen van 't diploma niet altijd aanstonds samen met 't aanbod van een zelfstandig-verantwoordelijke, moeitevolle betrekking. Men moet niet *over*-vragen. Of beschikt de jonge doctor, advocaat, predikant, docent bij zijn intrede in 't werkelijke leven terstond over den practischen blik, de bezadigdheid, 't doorzicht, de menschenkennis, die met recht in zijn ambt van hem kan worden gevergd? Mag men niet met vol vertrouwen aan de practijk van 't leven een deel van iedere ‘opleiding’ overlaten?

Wanneer er 5 jaren moeten verloopen na den schooltijd

om met de opleiding te kunnen beginnen, dan is òf de lust en 't vermogen om weer te gaan ‘leeren’ meestal uiterst gering, - òf andere wegen zijn reeds ingeslagen om een ander doel te bereiken; zoo blijft de inrichting voor velen gesloten.

De genomen maatregel zal echter ook aan 't onderwijs zelve ten goede komen.

Wanneer ik met een kritisch oog de school beschouw, dan dringt zich altijd de vraag bij mij op: is dat alles niet te veel? Kunnen die meisjeshersens dat alles verwerken? Zijn b.v. de universiteits-colleges van Prof. Treub met vrucht te volgen door leerlingen, die 't onderwijs op de H.B.S. voor meisjes tot eenige basis hebben?

Ik betwijfel 't. Zooals 't middelbaar onderwijs voor meisjes thans is ingericht, is 't te veel of te weinig; te veel voor meisjes met middelmatigen aanleg, die later meer handendan hersen-arbeid zullen verrichten, - te weinig, d.w.z. te oppervlakkig, voor haar, die een meer wetenschappelijken werkkring zich willen scheppen. Met de toekomstige loopbaan der vrouw zal voortaan bij de inrichting van 't middelbaar onderwijs moeten worden rekening gehouden.

Nu dit alles echter nog behoort tot 't gebied der vrome wenschen, verheugt 't mij, dat 't bestuur heeft goedgevonden het eerste jaar voor jongeren dan 23 jaar geheel te wijden aan de *voorbereiding* voor de meer ernstige studie, die later volgen zal. Een uitgebreide cursus zal worden gegeven in staathuishoudkunde als voorbereiding tot de universiteits-colleges van Prof. Treub, een groote plaats zal worden ingeruimd aan 't volkshuishoudonderwijs, theoretisch en practisch, en een cursus zal worden gegeven over de opvoedingsleer van Fröbel met toepassing in de practijk, waaraan zich zal aansluiten een les in karton-slöjd, terwijl ten slotte (last not least) zal worden kennis gemaakt met 't leven en werken van mannen en vrouwen op sociaal gebied, 't zij door gezamenlijke lectuur, 't zij door speciale voordrachten.

Op zichzelf geeft dit jaar een mooi afgerond geheel: een inleiding tot de studie der staathuishoudkunde, een exposé van wat maatschappelijk werk eigenlijk is en bedoelt.

Wanneer de leerlingen na afloop van dezen voorbereidenden cursus besluiten om voor 't diploma voor socialen arbeid te gaan werken, dan weten ze wat ze doen: ze weten wat de

studie der staathuishoudkunde omvat; ze hebben een kijkje genomen in 't volkshuishouden: ze hebben gezien hoe 't volk woont, eet, slaapt, werkt, ze kennen 't moeilijk op te lossen vraagstuk voor de vrouw uit 't volk om 't wekelijksch budget te doen sluiten; ze hebben leeren omgaan met kinderen en een zeker soort handigheid zich eigen gemaakt om ze bezig te houden, en ze hebben gezien wat mannen en vrouwen van beteekenis op sociaal gebied met doorzicht, volharding, moed, ernst en liefde hebben vermocht om 't lijden der menschheid te verzachten. Ze weten wat een leven in den dienst van socialen arbeid van haar vragen zal.

Ook voor haar, die zich niet tot dit werk aangetrokken zullen gevoelen en de studie niet wenschen voort te zetten, zal de voorbereidende cursus toch rijpe vruchten afwerpen. Ze hebben een blik geslagen in 't werkelijke leven, ze hebben kundigheden opgedaan, die haar te stade zullen komen, in welke richting zich haar leven later ook moge bewegen.

Voor vele ouders zal 't misschien een bezwaar zijn, dat de opleidings-inrichting geen internaat is, en zij dus van hunne dochters op zoo jeugdigen leeftijd reeds een mate van zelfstandigheid moeten vorderen, die niet altijd even gunstig op 't karakter werkt. Dit bezwaar geldt natuurlijk alleen voor de meisjes, die buiten Amsterdam wonen[1)]. De meeste leerlingen echter komen van elders en voor dezen is het een niet gering te schatten moeilijkheid. Het zou mij echter verwonderen, indien niet de eene of andere intelligente, aan karakter, kennis, levenservaring en paedagogische talenten rijke vrouw zich opgewekt gevoelde om voor deze jonge meisjes te scheppen een opgewekt tehuis, een ontwikkelend en beschaafd milieu.

Een tweede reden waarom van de opleidings-inrichting minder gebruik wordt gemaakt dan kon worden verwacht is de onzekerheid om in socialen arbeid te vinden een middel van bestaan. Op de vraag: ‘waarborgt de inrichting de onbemiddelde vrouw na afloop van haar studietijd een voldoend bezoldigde betrekking,’ moet voor alsnog door 't bestuur een ontkennend antwoord worden gegeven. De inrichting neemt

1) Dat er zoo weinig Amsterdamsche jonge meisjes van de inrichting gebruik maken is voor mij een onverklaarbaar raadsel. Een profeet is zelden geëerd in eigen vaderland!

te dien opzichte geenerlei verantwoordelijkheid op zich. En terecht. Op dit oogenblik zijn er in ons land nog niet genoeg of voldoend gesalarieerde betrekkingen op 't gebied van socialen arbeid, om reeds vooraf aan alle leerlingen een onafhankelijk bestaan te kunnen verzekeren.

Toch wijst alles ook in dit opzicht op betere tijden. De directrice ontving reeds meer aanvragen naar werkkrachten, dan waaraan zij altijd tot nu toe heeft kunnen voldoen. Als straks de kinderwetten zullen worden ingevoerd, zal vrouwenhulp onmisbaar blijken en een aantal nieuwe betrekkingen zullen voor haar in 't leven worden geroepen. Hoe meer de vrouw door een ernstige opvatting en een conscientieuse uitoefening van maatschappelijk werk zal toonen daarvoor niet alleen de noodige bekwaamheid en geschiktheid, maar, krachtens haar aanleg, geheel eenige talenten te bezitten, des te meer zal zij voor dat werk worden gezocht, des te gewichtiger en verantwoordelijker zal de arbeid zijn, die èn door particuliere vereenigingen èn door de gemeenten èn door den Staat haar zal worden toevertrouwd.
-

Een andere oorzaak meen ik te moeten zoeken in de vrees van vele ouders dat van de inrichting zal uitgaan een invloed drijvende naar de sociaal-democratie.

Dankbaar grijp ik de gelegenheid aan om deze vrees te kunnen ontzenuwen.

De leerlingen van de opleidings-inrichting voor socialen arbeid worden door hunne studie der staathuishoudkunde in aanraking gebracht met *al* de stroomingen op economisch gebied: ‘personen en stelsels.’ De voordrachten over onderscheidene onderwerpen worden gehouden door personen van de meest uiteenloopende richtingen. Zoo spraken over ‘individualisme en gemeenschapszin’ achtereenvolgens de heeren A.S. Talma en Dr. H.W.Ph. van den Berg van Eijsinga; zoo hoorden ze over kinderverzorging door de heeren Dr. J.H. Gunning Wzn. en Mr. M.G.J. Boissevain; 't alcoholvraagstuk werd behandeld door Mr. G.M. den Tex en zal een volgend jaar besproken worden door den heer Th. van der Woude. En terecht; 't is immers te doen om *algemeene* sociale kennis? Juist door die verscheidenheid zullen ze eerbied leeren krijgen voor iedere eerlijke overtuiging, hoezcer die ook moge verschillen van eigen inzichten, en er naar trachten

zelf een maatschappij-beschouwing te veroveren. Tot welke richting zij zich zullen aangetrokken gevoelen, is natuurlijk vooraf niet te voorspellen; er is echter geen denkbare reden om te gelooven, dat de school eerder de leerlingen tot adepten van de sociaal-democratie zal vormen dan tot die van eenig ander economisch stelsel.

Welke echter hare overtuiging moge worden, indien ze slechts *echt* is, berustend op kennis en verkregen langs den weg van onbevooroordeeld, eerlijk onderzoek, dan zal die overtuiging ook in 't leven der vrouw een kracht zijn omdat ze in zich draagt een toekomst-ideaal.

Verstandige en voorzichtige leiding is hier echter onmisbaar. Er zijn ouders, die hunne kinderen en vooral hun meisjes verre trachten te houden van de groote beweging van onzen tijd, van den strijd voor verbetering van sociale toestanden, die niets vuriger zouden wenschen dan hun kinderen te kunnen doen gelooven ‘que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes.’ Zij leiden hun kinderen in in de kleine wereld van eigen levenskring, maar 't jonge geslacht voelt als bij intuitie, dat dat *de* wereld, *het* leven niet is. En zoo gaan ze dan op eigen onderzoek uit, zonder vertrouwbaren gids, hun warm hart tot éénig geleider; want evenmin als men 't kind kan opvoeden buiten iedere aanraking met den godsdienst, evenmin kan men willekeurig uit zijn leven bannen wat merg en pit is van 't geslacht, dat 't heeft voortgebracht, wat de harteklop is van den tijd waarin 't leeft; men kan evengoed den mensch willen verhinderen de lucht in te ademen, die hem omringt. De kreet naar sociale rechtvaardigheid doortrilt heel de wereld; heel 't leven is er vol van.

't Is vooral de jonge vrouw, die zich op dien ontdekkingstocht door haar niet door den tucht van 't verstand binnen de perken gehouden gevoel zal laten voeren op dwaalwegen.

Reeds in hare onmiddellijke nabijheid doet zich 't klasseverschil aan haar als onrecht voor. Ze schaamt zich over hare positie tegenover de dienstboden harer ouders. Waarom voor haar de middelen en de gelegenheid tot ontwikkeling, de vreugd, de hoogten van 't leven, - waarom voor die anderen de gebondenheid, 't gebrek aan vrijheid, de lijdelijke gehoorzaamheid, maar bovenal de onmacht tot intenser leven? Waarom moet de eene mensch in 't zweet zijns aanschijns

't brood verdienen, om te maken dat den ander in den slaap de schatten worden toegevoerd? Waarom erft 't eene kind met 't geld voor 't onbekrompen levensonderhoud de zonnig-opgewekte en gezonde constitutie zijner ouders, en waarom vindt 't andere bij zijn intree in de wereld niets dan de afschuwelijke gevolgen van gebrek en ontucht, ziekte en onwetendheid? Deze vragen, eenmaal gewekt, kunnen niet kunstmatig worden teruggedrongen. Machteloos, wanhopig dikwijls staat de jonge vrouw tegenover toestanden, die de maatschappij niet schijnt te willen, en zij niet kan veranderen. Of de tijd komt dat ze in haar gouden kooi zich de vleugels voelt lam geslagen en met doffe onverschilligheid berust in een wereldorde, die haar idealisme heeft gedood en beleedigd haar rechtsgevoel; - òf de tijd komt, dat ze een maar al te willige prooi wordt van den eerste de beste, die haar met holle theorieën tracht wijs te maken dat 't ware geluk slechts bestaat in absolute anarchie.

Had daarentegen een degelijke studie der geschiedenis haar leeren inzien hoe de maatschappelijke toestanden geleidelijk zijn ontstaan; had ze iets leeren zien van den rustig-machtigen, onverstoorbaren gang der evolutie, die zonder schokken uit den wilden oermensch met zijn dierlijk-materieele neigingen en zijn kinderlijk-naïeve natuuraanbidding te voorschijn riep den fijnbesnaarden, teergevoeligen mensch der 20ste eeuw, aan wiens rijken geest de natuur haar geheimste krachten openbaart; - dan zou ze niet alleen eerbied hebben voor 't *gewordene*, voor 't geen door geslacht na geslacht moeitevol werd opgebouwd, - te veel eerbied om 't met ruwe hand te verstoren, - maar ze zou tevens rust vinden in de gedachte, dat de toestanden van heden aan denzelfden eeuwigen ontwikkelingsgang zijn onderworpen als die van gisteren.

'De vrouw moet sterker zijn dan haar medelijden, anders gaat ze te gronde.'[1)] De studie in de Staathuishoudkunde zal de jonge vrouw leeren haar gevoel te stellen onder den tucht van 't verstand en haar daardoor behoeden èn voor ondoordacht veroordeelen èn voor een tot machteloosheid doemenden twijfel aan een betere toekomst. -

Ten slotte wordt de vrees gekoesterd dat een opleiding

1) Helene Mercier.

aan de inrichting voor socialen arbeid de jonge vrouw zal drijven in de armen van 't feminisme.[1)]

Indien er inderdaad grond voor deze vrees ware, ik zou ze van harte deelen: een onvrouwelijke vrouw, eene, die de godsgave van 't moedergevoel eer een last acht dan een kroon, is een bespotting van de natuur. Maar die vrees is niet gegrond. Het tegendeel is waar.

Uitgesloten is de mogelijkheid natuurlijk niet dat door de eene of andere geëmancipeerde jonge dame, die de opleidingsschool heeft bezocht, later 't corps der feministen zal worden versterkt. Maar indien zulks geschiedt, dan is dat *ondanks*, niet ten *gevolge* van 't genoten onderwijs.

'Wird schon der Mann bei wissenschaftlicher Erforschung der sozialen Zustände in der Regel Sozialpolitiker, so lässt sich bei der kategorischen Herrschaft, welche die Gefühlsregungen im Leben der Frau ausüben, fast mit mathematischer Sicherheit behaupten: Jede Gesunde Frau, die dem Medusenhaupte des sozialen Problems fest ins Auge geschaut, wird zu einer überzeugten Vertreterin sozialer Reform.'[2)]

Welnu, van iedere vrouw, die zich geeft aan 't werk der sociale hervorming, kan met recht worden verondersteld, dat ze is altruïstisch genoeg om niet alleen voor zich zelf te willen zorgen; dat ze is ontwikkeld genoeg om te weten, dat de vrouwenkwestie, schoon ook deze om oplossing vraagt, niet *de* kwestie is, die 't geheele sociale probleem beheerscht; dat ze is fier genoeg om te weten, dat de ware vrijmaking der vrouw eerst dan zal zijn bereikt, wanneer ze zich zelf zal hebben ontworsteld aan alle ijdelheid, oppervlakkigheid, kleinzieligheid, egoïsme, - wanneer ze door zelf veroverde karaktervastheid en geestesrijpheid eerbied zal afdwingen aan de wereld.

Vrouwen b.v. als Harriet Martineau, de vrouw van Stuart Mill, Beatrice Webb ('a quiet, pleasant, womanly woman,' zooals van haar gezegd wordt), Miss Clara Collet, Mrs. Marshall, Octavia Hill, Mrs. Bernard Bosanquet, Lady Dilke, Eleanor Marx, Minna Wettstein-Adelt, Mrs. Barnett, Helene Mercier,

1) Waar ik hier spreek van feminisme bedoel ik de exces daarvan, zooals die gewoonlijk in de spreektaal met 't woord feminisme wordt aangeduid.
2) Herkner: 'das Frauenstudium der Nationalökonomie.'

die zich allen èn door practischen èn door wetenschappelijken arbeid hebben onderscheiden op sociaal gebied, hebben door haar leven en werken en vooral door haar persoonlijkheid meer gedaan voor de waarachtige vrouwen-emancipatie dan al de ‘Frauenrechtlerinnen’, zooals Ellen Key ze noemt, wier hoogste triomf daarin bestaat, dat een vrouw ‘slager wordt, of scherprechter, of soldaat.’[1)]

De vraag ligt voor de hand of de jonge vrouw, opgeleid voor 't werk der sociale hervorming en dat uitoefenende, hare geneigdheid tot en hare geschiktheid voor 't huwelijk niet verliest, - 't huwelijk, dat toch ten slotte voor iedere vrouw 't levensideaal moet zijn. En die vraag is gewettigd, want de toekomst van heel een volk hangt samen met de opleiding van 't vrouwelijk geslacht.

Thans leven we in een overgangstijdperk, waarin 't vaak zoo moeilijk is echt van valsch te onderscheiden, te bepalen wat voortkomt uit den natuurlijk-normalen ontwikkelingsgang, en wat als exces moet worden beschouwd, maar niet in rekening mag worden gebracht bij de beoordeeling der beweging zelve.

De vrouw is zich van haar waarde bewust geworden. Zij weet dat ze meer kan zijn dan 't speelpopje van den man, de gevierde gast of de vriendelijke gastvrouw. De groote vraag is slechts hoe ze de nieuwe kracht, die ze in zich voelt, zal uitdragen in de wereld zonder te kort te doen aan haar vrouwelijke eigenschappen. Voet voor voet moet worden veroverd de grond, dien ze betreedt.

> ‘O, 't schijnt wel schoon te leven,
> als de grenzen worden verwijd,
> maar het is geen geluk te komen
> op de kentering van den tijd
> en vrouw te zijn geboren.’[2)]

De ontwikkelde vrouw van heden is ten prooi aan een wonderlijk dualisme. Aan den eenen kant een ontwaken van tot nog toe onvermoede en latent gebleven talenten om als éénling zich een weg door 't leven te banen; - aan den

1) Ellen Key (Das Jahrhundert des Kindes).
2) Henriette Roland Holst: ‘de Nieuwe Geboort.’

anderen kant een meer dan ooit intens verlangen naar 't zieleverbond met den man, wiens hoogste aspiraties ze één voelt met de hare, die naast éénzelfde familie-, éénzelfde maatschappij-ideaal wil trachten tot verwezenlijking te brengen.

Hooger is 't niveau van de vrouw van onzen tijd dan dat van een vroeger geslacht: de grenzen hebben zich verwijd. Maar ook hooger, d.i. veeleischender, d.i. moeilijker bereikbaar haar huwelijks-ideaal.

Vraagt men zich af, welke opleiding voor onze meisjes de geschiktste zal zijn, dan moet 't antwoord luiden: die, welke haar tegelijkertijd geschikt maakt èn om zich als éénling een weg door 't leven te banen, èn om haar taak als huisvrouw, vrouw en moeder met talent en toewijding te vervullen.

Voor een breede rij van vrouwen blijft 't huwelijk, door welke oorzaak dan ook, 't nooit aanschouwd beloofde land. Voor die allen zal een opleiding, die haar hare economische onafhankelijkheid waarborgt en haar in staat stelt hare specifiek vrouwelijke talenten te ontplooien en te leven in overeenstemming met haar aanleg en natuur, zeker de meeste kans geven op levensvolheid en levensgeluk.

Nu geloof ik niet, dat voor de meeste vrouwen 't dienen der wetenschap om der wetenschap wille alléén een levenvervullend surrogaat voor 't huwelijk kan zijn, - de meeste vrouwen hebben behoefte aan de practijk van 't leven, - de atmosfeer van den kamergeleerde is niet die, waarin ze zich 't schoonst ontplooit.

Deelneming aan 't werk der sociale hervorming echter kan dat voor haar worden. Want welk werk zal haar beter in staat stellen uiting te geven aan haar moedergevoel dan 't werk onder de kleinen, de verdrukten, de uitgestootenen, de armen, dat al haar toewijding, al haar liefde, al haar meevoelen en mee-lijden tot actie roept?

Dat 't maatschappelijk werk, eenmaal opgevat en uitgeoefend, de vrouw afkeerig zou maken van 't huwelijk, - sommigen meenen 't, maar 'k geloof 't niet. Of ruischt niet in de diepte van iedere vrouwenziel 't wonderschoone huwelijkslied van Nietzsche:

> ‘Ich will dass dein Sieg und deine Freiheit sich nach einem Kinde sehne.

Lebendige Denkmale sollst du bauen deinem Siege und deiner Befreiung.
Ueber dich sollst du hinaus bauen.
Aber erst musst du mir selbst gebaut sein, rechtwinklig an Leib und Seele.
Nicht fort sollst du dich pflanzen, sondern hinauf! Dazu helfe dir der Garten der Ehe!
Einen höheren Leib sollst du schaffen, eine erste Bewegung, ein aus sich rollendes Rad - einen Schaffenden sollst du schaffen.
Ehe: so heisse ich den Willen zu Zweien, das Eine zu schaffen, das mehr ist als die es schufen.
Ehrfurcht vor einander nenne ich Ehe als vor den Wollenden eines solchen Willens.'

Meer dan 't werk, waaraan ze zich met alle krachten wijdt, is voor de vrouw de gemeenschap met den man aan wien ze zich verwant voelt met al de vezelen van haar bestaan, wiens kracht haar zwakheid schraagt, wiens geest haar geest verstaat. Meer dan de verzorging van anderer kinderen is voor de vrouw ''t handje op haar borst', ''t armpje om haar hals', de lichamelijke zorg en de geestelijke vorming, de opvoeding van 't eigen kind, vrucht van haar scheppende liefdekracht.

Blijft haar echt kinderloos, dan zal ze zich ook in haar huwelijk aan haar werk kunnen blijven wijden. Wordt de zegen van 't moederschap haar deel, dan zal ze in haar moederzijn, in de leiding van haar kind heel haar maatschappelijk werk terug vinden. Zal ze later haar kind niet weer geven aan de gemeenschap?

Haar werk zal haar gevormd hebben tot beter huisvrouw, beter vrouw, beter moeder. Want de vrouw, die door de ontwikkeling harer schoonste gaven, onder den tucht van een dagelijks weerkeerenden, onafwijsbaren plicht, heeft gestreefd naar en bereikt een verheven doel, - moreel en intellectueel van den man de 'ebenbürtige Gattin'; - de vrouw, die heeft rondgezien in wijderen dan eigen kleinen levenskring, die heeft gevoeld dat 't leven in de gemeenschap rechten geeft maar ook plichten; - de vrouw, die met echt vrouwelijke intuitie heeft gepeild de diepte van ellende, die de verwoesting van 't arbeidersgezin door vrouwenarbeid in werkplaats en fabriek, die prostitutie en alcoholisme zijn

brengende over de wereld, - die vrouw zal beseffen, dat er geen onherstelbaarder ramp zou kunnen worden gebracht over de menschheid dan de opheffing van 't gezin. Zij zal voelen wat de vrouw is verplicht aan 't ongeboren geslacht; zij zal weten wat zij dankt en verschuldigd is aan de gemeenschap.

Haar gemeenschapsgevoel zal haar 't familie leven doen maken tot 't veilig vogelnest, niet om er in egoïstisch zelfbehagen bijeen te blijven, maar van waaruit de jongen hebben geleerd weg te vliegen met energieken vleugelslag de wijde wereld in; - tot den heiligen tempel, van waaruit altijd op nieuw aan de gemeenschap worden toegevoerd nieuwe individuen, mannen en vrouwen van karakter en beteekenis, rijp van geest en rijk aan gemoedsleven; - tot 't gelukkig gezin bovenal, kweekend gelukkige menschen, geluksprofeten, hun zonnelach en hun zonneboodschap brengend aan de wereld; - individualisten in den rijksten zin van 't woord, wier heiligst begeeren 't is om de kleine liefdeen vredewereld van 't ouderlijke huis met haar geluks-idealen voor *allen*, over te planten in de groote menschenwereld daarbuiten, waar de smart is en de weedom; - individualisten, geen reiner verlangen kennend dan op hunne beurt zich zelf weer te geven aan de gemeenschap.

M.G. MULLER - LULOFS.

Idealisten.
III.[1)]

Vincent van Gogh.[2]

Tusschen 1890 en '95, toen de stemmingskunst der Haagsche meesters, ondanks het gemis van Mauve, nog in vollen luister bloeide; toen de meesters van den nabloei, zooals Breitner en Bauer, ten volle getuigenis gegeven hadden van wat er bruiste in den eerste, van wat er huifde in den laatste; in den tijd, dat de Amsterdamsche jongeren hun ideaal voor een gemeenschapskunst vaster omlijnd zagen en met vaste hand stuurden naar de versieringskunst van het huis en van het boek, en de anderen het bevredigen van hun verlangen in een nieuwe formule van geteekende portretten gelegd hadden; in de jaren dat na Bosboom's dood in diens superbe nalatenschap van tot nog toe onbekende schetsen, de moderniteit van dezen klassieken meester als een openbaring voor jong en oud tot ons kwam; in den tijd, dat de jongeren meer en meer tot bewustzijn kwamen van wat Matthijs Maris was voor hen, wat hij was voor de Hollandsche schilderkunst; in dien tijd dan, in dit milieu, viel, aan een meteoor gelijk, het oeuvre van Vincent op de uitgebakende velden onzer schilderkunst.

Een meteoor!

1) Zie de opstellen over Henry de Groux en John Ruskin in *de Gids* van Mei 1897, Mei en Augustus 1898 en Maart 1899.

2 Fragment uit: Geschiedenis der Hollandsche Schilderkunst in de negentiende eeuw, dat in November bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage verschijnen zal.

Niet een geleidelijke ontwikkelingsgang, zoo dat men jaar op jaar volgt de gemoedsbeweging van den artiest, de technische ontwikkeling van den schilder. Wat wij het eerst te zien kregen was het hartstochtelijkste, het meest wanhopige, het meest impulsieve, was technisch werk, dat zooals het toen er uitzag, voordat de tijd het gerijpt had, het vermogen van het instrument der schilderkunst te buiten scheen te gaan. Het waren de getuigen van zijn strijd tegen de materie van de verf, zijn strijd met de natuur, de wanhoopsdaad van een dweper.... het was de openbaring van een visionnair...

In een schilders-milieu als het onze, met het fond eener beschaving die wij aan de zeventiende eeuw danken, was het niet gemakkelijk, werk als dat van Vincent ingang te doen vinden. Want deze, uit de overvolheid van zijn nalatenschap voor tentoonstellingen, saamgeraapte werken, on-geëncadreerd meestal, deze onbeteugelde uitingen van schildershartstocht, de felheid van willen, vielen zij niet over de blanke rust onzer schilderkunst als een brand van lava, opborrelend uit diepten welke slechts weinigen begrijpen of bewonderen konden? Maar toch, er waren, er zijn ten allen tijde naturen geweest, voor wie het reiken hooger staat dan het bereikbare middelmatige; er zijn hartstochtelijke naturen, voor wie het zuiver picturale onvoldoende is tot ontroering, naturen, wien het ziele-probleem van dezen visionnair belangrijker dunkt, uitgesproken als het is ten deele door een kind, ten deele door een reus: een openbaring zooals er zijn van die volken, die dichter bij den oorsprong der dingen staan; een openbaring, imposant door den geweldigen wil die zag en overeind zette zijn grandioze benadering van het leven, een benadering, waarin men den poisslag van het leven hoort.

Vincent's levensloop doet hem ons kennen als een mensch, verdwaald in een wereld waarin hij geen weg weet, een zoekende ziel, die een vorm noodig heeft om zich te manifesteeren. Een zoeker, die na heel een leven van zoeken, van dwepen, verteerd was van wilskracht, toch weer de kracht miste tot doorzetten, tot hij eindelijk, tien jaar vóór zijn dood, zonder ophouden, zonder aarzelen, zonder omzien, zijn levensaanschouwing, vurig en levend, in zijn schilderkunst heeft uitgezegd, verbruikend in die enkele jaren heel zijn kracht, zijn levensenergie.

Een ziel die zijn vorm zoekt....

Zoo zijn er meer geweest.

En zoo was in een rijperen, beter geëquilibreerden en stiller gemoedsaard de groote Noord-Italiaan, Segantini, die, zoo hij zijn eersten vorm vond in de schapen die hij als knaap gehoed had, later den invloed van Mauve, den vorm van Millet, en nog later dien der Pre-Raphaëlieten gebruikte, om er de dingen die hij voelde in uit te storten zonder ooit zijn eigen diepzinnige persoonlijkheid, zijn eigen doorwrochte techniek daarin te verliezen.

Even weinig verloor Vincent zich zelf in de vreedzame vormen van Mauve of in de klassieke van Millet. Van den eerste moge hij de aandacht, het eigenste wezen van Mauve hebben leeren kennen; van den epischen Millet, dien hij - hervormer als hij was - op de Antwerpsche academie reeds zocht te verbeteren, moge hij veel later diens teekeningen, uit moeheid, als motieven gebruikt hebben om kleur-parafrases op te maken, ‘als iemand die Beethoven spelend, een persoonlijke interpretatie zal geven’; ja, ofschoon hij Monets formule overnam en uit geloof aan deze opvatting meewerkte om deze luministen tot erkenning te brengen, verloor hij zich feitelijk evenmin in de koel overlegde kleur-formules van dezen verbazenden technicus, als in het sentiment der beide eersten.

Wat hij wilde was het leven te grijpen uit het latente, de groote krachten der aarde onder die van het licht in gepassionneerde lijnen te grijpen, zóó dat men de nimmer ophoudende actie van het leven voelt; te grijpen heel het worden der aarde, hijgend onder de zwelling harer vruchten, de boomen gekronkeld en knoestig in hun strijden tegen den wind, de wortels boven de aarde gebeurd door het hijgen der aarde, de menschen gekromd in hun strijd met de aarde, het zengende zonlicht, den brandenden dorst der aarde, den sterrenlichten nachthemel, waar niet, als bij Millet, de stille witte sterren in de lucht glanzen, maar die hier zonnen zijn geworden, zonnen, lichtdraden om zich heen windend alsof heel de hemel in lichtpassie ontstoken is; wat hij wilde, waren ook de luwe lentedagen, als de appel- en de amandelboomen in bloei stonden, de gouden korenvelden onder de blauwe luchten, de gouden herfstvruchten, in één gouden harmonie gehouden,

de zonnebloemen, als zonnen van goud glorend op een dof geel fond, een grijpen van het groote, een zien van de dingen in hun levensdrang....

Zijn werk is dan ook niet zoozeer een geloovig volgen als wel een strijd man tegen man, zijn kleur was niet een weloverwogen, ook niet een meesleepende paletweelde, maar een pogen om het licht vast te houden, om de kleur in het licht op te voeren zonder het mediatief van bruinen, ongetroebeld door bitum. En zoo zeer was het leven, was zijn visie hem meer, dan te maken een harmonieus schilderij, dat hij zijn impressie in éénen adem op het doek wilde gooien, want zooals hij schreef: 'faire et refaire un sujet sur la même toile ou sur plusieurs toiles revient en somme au même sérieux'; zóó leek hem het weloverdachte mengen der verf op het palet een te lange weg, zóó vond hij het volmaken der factuur doodmaken, dat hij in de volle emotie van het scheppen, de ongemengde verf in komma's, streepjes of stippels, in slierten van verf, soms direct uit de tube, opbruisend, en toch met vasten wil op het doek wierp, doorvoerend zijn visie in ongebroken kleur, zóó dat de kleur licht was en kleur te gelijk, zóó dat de schaduw kleur was en lichtreflexie, en hij in zijn verlangen ronddroeg de ongetroebelde spectrumkleuren, aaneengehouden door den wil van den kunstenaar, door de kracht van zijn vorm.

Want hoe het ook wilde schijnen of hij niet teekenen kon, onbeholpen als een hand kan wezen, zonderling als een oog kan staan in het aangezicht, - in alles was die kracht, die voortkomt uit een grooten wil, een oerkracht, dikwijls kinderachtig in de détails, onbeholpen in het teekenen, en die toch de menschen te zien geeft zoo ontzettend aangrijpend in de verdwaalde oogen, in den ruwen snit van den mond, zoo levend toch weer en zoo onbewust ook, gelijk wij de menschen zien voorbijglijden in een drukke straat, schijnbaar met een doel en toch met dat ziellooze in de oogen, dat hen op slaapwandelaars doet lijken, wankelend naar een schijndoel.

Want Vincent was gegrepen door het leven, dat hem van alle zijden aanstaarde. Geboren dweper, hervormer, profeet, predikend in de straten van Londen, idealist, gaande naar de mijnen in de Borinage om den mijnslaven het evangelie te brengen, dat Jezus eens aan de arme visschers van het

meer van Genezareth bracht, zelf mensch in de volle beteekenis van het woord, met de hoogten en laagten van dwepers, bij wie de evenaar nimmer stilstaat, profeet in het geloof aan eigen kracht, ook als schilder in zijn geloof aan het licht en aan de kleur, ijveraar in zoo ver hij voor de opvatting der luministen propaganda wilde maken, met de kracht, die het dwepen kan bezitten, was zijn natuur er geen, die den twijfel aan eigen kracht op den duur kon verdragen.

En ondanks de vele momenten van geluk, hem door zijn kunst geschonken, ondanks dat de bezielde oogenblikken in zijn korte leven van schilder bijna ononderbroken waren, ondanks zijn meer rustieken Hollandschen tijd, had hij iets weg van den schilder van de Japansche spotprent, die neergeveld ligt door zijn werk. Zijn visionnaire teekeningen, zijn visionnaire landschappen waren de nachtmerries van een mensch, die moest ondergaan in de grootheid van zijn eigen verlangen; het waren nachtmerries van licht en kleur, blakerend van zon, schitterend van doorschijnend groen, van zwavelachtig geel, van troublant violet; hittevolle luchten, angstwekkender bijwijlen dan de visioenen van een Odilon Redon.

En toch, zoo hij nimmer gehad heeft het succes, dat staande houdt, zelfs niet in zijn teerdere werken als de bloeiende appelboomen, waarvan hij er uit erkentelijkheid een voor Mauve bestemde en waarvan deze zeide, dat het rose en wit suikerbakkerswerk was, dat hem pijn deed aan de oogen; zoo hij, die - zij het ook dat vroegere werken een meer aan het Hollandsche wezen gebonden aard deden herkennen, - als prototype een Rubens, een Roeland Savery en eenigermate een Turner kan aanwijzen, nimmer de uiting gevonden heeft, die, aangepast aan zijn tijd, tot succes kon leiden; zoo hij niet is begonnen met die volle kennis van een métier waarmee vrijwel alle groote meesters begonnen zijn, - toch kan men aannemen dat, bij minder strijd, bij eenig succes, de fel gespannen actie zich zou hebben opgelost in het meer passieve ondergaan van de heerlijkheid der aarde. Want deze andere Prometheus, die het felle zonlicht op zijn doek wilde neerhalen, ofschoon niet wel aangelegd om, rustig thuis over zijn ezel gebogen, de geheimen aan het schildersmétier te ontlokken, zou bij langer leven allicht een even groot schilder geworden zijn, zooals hij nu een groot artiest was.

Want waarlijk, niet alleen in zijn zoo complete en technisch zoo uitmuntende penteekeningen, maar ook in zijn latere werken, zijn schilderijen vol van rijpe herfsttonen, van wuivende populieren en golvende korenvelden onder paarlemoeren luchten, waarin geen zweem te zien is van die razende jacht om zich uit te zeggen, alsof hij wist, dat het leven kort was, die veel van zijn meesleependste werk zoozeer navrant maakt, treft ons het zuivere gevoel van een Mauve bij het titanische van een Rubens. Waardig en breed voorgedragen, de rijpe kleuren van het korenveld tot een tonaliteit van gouden brons doorgevoerd, weelderig de herfst als rijpe peren met iets van het zware van druiven, behooren deze schilderijen tot zijn meest uitgesprokene, tot zijn machtigste landschappen.

Maar ook nu, nadat de jaren het hunne hebben gedaan, kan men, behalve de kracht van zijn zien, de macht van zijn expressie, ook de macht van zijn uitbeelden bewonderen in die forsch geënleveerde, in die feller gekleurde impressies, waarin lijnen en kleuren met dezelfde vrijmoedigheid tegen elkander staan als in de Japansche kleurendrukken, als zelfs in de gewone Japansche crépons, die met hun kleur-expressie en het rake afsnijden der lijnen zooveel invloed op Vincent en de Fransche schilders dezer beweging gehad hebben. En als een décor van Zola, zoo onverbiddelijk waar, zoo verbijsterend openhartig, gaf hij op deze wijze het ‘Restaurant de la Sirène’, aan een witten, stoffigen weg, gaf hij het interieur van een tiende-rangs café met biljart, waarvan hij de nuchtere leelijkheid zoo onbewogen uitgezegd heeft alsof er geen temperament, geen harmonie, ja, alsof kunst uit kunsteloosheid bestond; en wel het tegendeel van een Corot, wiens glooiende lijngolven altijd weer door nieuwe worden opgevangen, om wederom door een derde golving van het terrein gevolgd te worden, geeft hij hier een aantal rechte lijnen, rechte hoeken, onverbloemd, ja aangedikt nog, neergezet als om alle idée aan kunst uit de gedachten van den toeschouwer te verbannen.

Er zijn vele wegen die naar Rome leiden. De kunst is niet aan enkele formules gebonden; en alleen de vraag geldt, of hij in de gegeven opvatting gezegd heeft wat hij wilde zeggen. Dit zal wel niemand tegenspreken. En of hij zich beweegt in aantrekkelijker onderwerpen als de bloeiende parken, de

bloeiende kastanjelanen, waar de zon kleurige plekken op den grond en de spelende kinderen werpt, een bouquet van kleur en reflectiekleuren, of in het zuiden de olijvenvelden, waar ‘de zon als zwavel op den grond brandt’, of het de van zon doorgloeide portretten zijn, of die werken, welke wij de décors van Zola's romans noemden, of ook Manet hem is voorgegaan in deze objectiveering der dingen, dit is zeker, hij heeft met deze momenten onzen gezichtskring, ons waarnemingsvermogen grootelijks verrijkt.

En dan zijn bloemen! Wie heeft ten onzent als hij bloemen geschilderd zoo in haar wezen, zoo echt als zij zijn, bloemen. ‘De bloemen van Vincent lijken op menschen’, zei Pissarro. En Emile Bernard zeide, ‘De bloemen van Vincent, zij lijken op prinsessen.’ Voor ons zijn zij bloemen, in haar voornaamheid, in haar vorm, in haar bloeiwijze, in haar kleur, enkelvoudig en groot, zooals voor de opgetogen oogen van een kind de bloemen bloeien in een pinksterweide.

Geboren in 1853, te Groot-Zundert in Noord-Brabant, de zoon van een predikant, wordt Vincent van Gogh voor den kunsthandel opgeleid, een vak waarin zijn oom Vincent eerst in den Haag en later in het huis Goupil te Parijs, den jongen Hollanders tot zooveel steun was, evenals later de broeder van Vincent, Theodoor van Gogh, in het huis Goupil, de artiesten van de beweging van Vincent steunde zooveel in zijn vermogen lag.

Nadat Vincent in den Haag, te Londen en te Parijs in het huis Goupil gewerkt heeft, bevredigt dit hem niet en verlaat hij in 1876 de zaak van Goupil, om als onderwijzer naar Engeland te gaan. Daar preekt hij in de straten en op de pleinen van Londen, keert naar Holland terug, is korten tijd in een boekhandel te Dordrecht, gaat dan naar Amsterdam, om zich voor de theologische studie voor te bereiden. Ook hier duurt de weg hem te lang; hij geeft de universitaire studie op en vertrekt naar Brussel en vandaar naar de Borinage, om evangelist onder de mijnwerkers te worden. Dit is wel de omgeving, die meer dan alle andere op hem ingewerkt moet hebben; althans hier komt hij tot teekenen. Wel had hij uit Londen in een brief naar huis een paar kleine, wat kinderachtige en toch zeer goed geziene

potloodteekeningetjes gestuurd, maar deze konden moeielijk zijn talent doen vermoeden en bovendien stonden zij op zichzelf, want zelfs als kind had Vincent nimmer blijken gegeven van lust in teekenen en het was aan zijn huisgenooten niet bekend, dat hij vóór hij te Londen was ooit een krabbeltje gemaakt had.

Nu tot teekenen gekomen, vertrekt hij plotseling naar Brussel, waar hij zich met grooten ijver op het teekenen toelegt. Maar ook hier blijft hij niet lang, want in 1881 keert hij naar het ouderlijk huis in Etten terug en op het eind van hetzelfde jaar vertrekt hij naar den Haag, waar Mauve hem wel eens raad geeft. Daar werkt hij tot den zomer van 1883 en zoekt na een verblijf in Drenthe het huis zijner ouders, toen te Nuenen, weer op. Daar blijft hij werken tot hij in 1885 naar Antwerpen gaat, waar hij eenige maanden aan de academie vertoeft, trekt in het voorjaar van 1886 naar Parijs, sterk beïnvloed door de beweging van Monet, Pissarro en Gauguin en ook zelf op die beweging invloed uitoefenend, vertrekt naar het Zuiden, naar Arles, later naar San Remy en ten slotte naar Auvers-sur-Oise, waar hij in den zomer van 1890 sterft.

Ongeveer een jaar na zijn dood stierf zijn broeder Theo, en met diens weduwe kwam heel het werk van Vincent naar Holland. In den winter van '92 werd door het initiatief van enkele jongere schilders een tentoonstelling van zijn werk gehouden in de groote zaal van het Panorama-gebouw te Amsterdam. De schilder Roland Holst schreef een korte voorrede in den catalogus: ‘Deze tentoonstelling is bijeengebracht voor de enkelen onder de menschen, die nog wel gelooven, dat wat dadelijk te bevatten juist nog niet altijd het allerhoogste is. Ook is zij bijeengebracht voor hen, die Vincent's werk bewonderen, en ook nog voor wie reeds geloofden in zijn hoog zoeken, maar niet overtuigd waren van zijn glorievol bereiken.’

Van een meer algemeen succes was op deze tijdelijk door sneeuw verdonkerde tentoonstelling, noch op de daarop volgende in Mutua-Fides in Groningen, in Pulchri en in den Kunstkring in den Haag, bij Oldenzeel te Rotterdam, sprake, al was de pers voor het grootste deel gunstig gestemd. Men bewonderde de penteekeningen, die zoo juist en zoo mooi het landschap en

ook de lucht weergaven; men waardeerde enkele werken, zooals zijn bloeiende boomgaarden, zijn abrikozen-boompje in bloei; men waardeerde een stilleven, men erkende het leven, dat in zijn enkele geschilderde koppen lag; een enkele werd getroffen door de groote opvatting in zijn uitgebloeide zonnebloemen, waarbij alle geschilderde bloemen prenterig werden; men lachte over de nuchterheid van zien, waarmee hij een geel-houten stoel schilderde of een servies met blokjes blauw en wit, maar men begreep niet, men zag niet, dat onder een nieuwe formule een waarheid huisde, die evenals de meeste waarheden, eerst begrepen zou worden, als zwakkere navolgers de oogen der toeschouwers door hun middelmatiger werk hadden gewend.

Maar langzamerhand kwamen er werken uit een vroeger tijdperk te zien, teekeningen uit den tijd, dat hij in den Haag werkte, buurtjes en erfjes, waarvan de schilder Veth bij gelegenheid van een Vincent-tentoonstelling in de Vereeniging ‘Jong leven’ te Utrecht, in het voorjaar van 1895, zegt: ‘Van Gogh werd naderhand stouter, opener, heller, maar ook balsturiger, rethorischer en meer geöutreerd, en deze zoo aandachtig in krijt geteekende Hollandsche huisjes en erfjes hebben iets kinderlijks, iets vertrouwelijks, iets liefdevol-aandachtigs, dat men ook zoo gaarne uitgegroeid gezien had in mannelijker kunnen en dat, onder het aanschouwen van een grootscher natuur, die hem met furieuse slagen aandeed, maar hem niet kon toespreken met de gemeenzaamheid, waarmee de dingen van zijn eigen land den schilder ontroeren, den wanhopigen zoeker van later inderdaad toch vreemd geworden is.’ En ook nu nog, sedert er zooveel meer bekend is geworden uit dezen eersten tijd, behouden deze Scheveningsche buurtjes, de erfjes met de haringdrogerijen, of die dakgezichten van den Schenkweg, hun door anderen nimmer benaderden eenvoud van een schilder, die in zijn aandachtige uitvoerigheid naar niets anders zocht dan naar de zuivere uitbeelding. En hoe vaak wij onderwerpen als zijn ‘Aan den Schenkweg’ door een nieuw geslacht van lijnen-teekenaars opgenomen zien, nooit is de eenvoud, de noodzakelijkheid van uitbouwtjes en heiningen zoo begrepen. als bij Vincent, tenzij het bij Mauve mocht wezen.

Trouwens, toen wij veel later uit een onbekende collectie

bij Mevrouw de Wed. Oldenzeel schilderijen zagen, handwevers, bleek aan hun middeneeuwschen weefstoel, doorgevoerd tot een zwaar en gebonden geheel; stillevens, frisch geënleveerd en forsch geborsteld, een bloemstilleven van wilde herfstasters, of van vogelnestjes, waarin iets aan het zware der Fransche schilders van '30 herinnert, toen, - ook al was men zich bewust, dat niet alles op rekening van Vincent gezet mocht worden, - kwam het over ons, dat hij niet alleen een afstammeling van Rubens was, opgegroeid onder Fransche invloeden, maar dat hij in olieverf begonnen was te zoeken naar die stille uitbeelding en gave schilderwijze, welke het wezen van den ouden Hollander is.

Toch, de teekeningen uit Holland en de schilderijen uit Arles - zij zijn werken van één mensch, van één artiest. En zoo ook Vincent op zijn beurt onder den invloed was geraakt van het Haagsche milieu, van den eenvoud van Mauve en allicht meer nog van de lage, alles absorbeerende atmosfeer van de zee, zoo was de prediker uit de straten van Londen, uit de mijnen der Borinage zeker niet voorbeschikt om de rustige uitbeelder te worden van de Hollandsche intimiteit; daarvoor had hij in zijn vroeger tijd te veel gezien het lijden der menscheid, had hij door zijn groot medelijden heen, de menschen gezien zooals zij door het leven verworden waren. De teekeningen, portefeuilles met teekeningen, in Brabant gemaakt, zijn het bewijs, dat hij meer de expressie las op de door het moeielijke leven vervormde gezichten, dan dat hij de menschen vermooid zag onder den glans van het licht of vermooid door het kleurrijk gemoed van den schilder. Wat Mauve ons gaf, wat Millet zag, wat Israëls ziet, het is alles de openbaring van den eenvoudigen mensch, mooi in zijn omgeving en waar; maar zooals Vincent den mensch zag is even waar, van een waarheid, zooals de groote Daumier haar zag: schijnbaar karikatuur, in werkelijkheid een revelatie van levende menschen, van een ten volle aanvaarde werkelijkheid.

Na den dood van Vincent publiceerde zijn vriend, Emile Bernard, in de *Mercure de France* eenige brieven van Vincent aan hem zelf en later fragmenten van brieven aan zijn broeder Theo, hem door diens weduwe verschaft. Deze brieven, later voortgezet in het Vlaamsche maandschrift ‘Van nu en straks’,

geven ons, hoewel wij slechts die fragmenten kennen, waarin hij over zijn werk en over schilderkunst schrijft (hoe lang zal het duren eer de volledige uitgave dezer brieven komt), een inzicht in het streven maar ook in het lijden, een inzicht in de toewijding van Theo voor Vincent, die hem den kunsthandel deed hoog houden als een geloofsbelijdenis, die misschien meer nog leed onder het dralen van de erkenning van de nieuwe kunstformule dan Vincent zelf; brieven waaruit, in de vrijmoedigheid van uitleggen zijner theorieën, het voelen zijner kunst, zijn idealen, zijn goedheid, zijn stemmingen, wisselend als het kwik van den thermometer, de persoon van den mensch en van den kunstenaar oprijst, even juist, even klaar zijn opvatting van kunst uitzeggend als in zijn werk, met woorden schilderend de schilderijen die hij maakte of maken wilde, jong, vroolijk, argeloos of moedeloos.

De meeste brieven zijn uit den laatsten tijd, uit Arles vooral, den tijd van willen zien, willen grijpen, brieven, waarin tusschen de kreten van wanhoop het onverwoestbare zijner idealen glanst, wisselingen, belijdenissen, schrille tegenstellingen, geweven op de gouden draden van zijn droomen, op de gouden draden, die zijn vriendschap voor zijn broeder was. Vol van deze bewonderende liefde zegt hij ergens, dat Theo evenzeer schilder is, evenzeer artiest is door zijn verkoopen van die schilderijen, omdat hij door het verkoopen de artiesten in staat stelt, weer nieuwe te maken. ‘Si un peintre se ruine le caractère en travaillant dur à la peinture, qui le rend stérile pour bien d'autres choses (vie de famille etc.), si conséquemment il peint non seulement avec de la couleur, mais avec de l'abnégation et du renoncement à soi et le coeur brisé, ton travail à toi non seulement ne t'est pas payé non plus, mais te coûte exactement comme à ce peintre l'effacement de ta personalité, moitié volontairement, moitié fortuitement. Ceci pour te dire que si tu fais de la peinture indirectement, tu es plus productif que par exemple moi.’

Of, en welk artiest die een eigen weg zocht, heeft niet honderdmaal hetzelfde geroepen: ‘Si l'on peignait comme Bouguereau alors on pouvait espérer de gagner’, om dan zich vastklampend aan het succes en toch weer vreezend het

gevaar daarvan, uit te roepen: ‘J'ai en horreur le succès, je crains le lendemain de fête d'une réussite des impressionnistes, les jours difficiles à de maintenant nous paraîtront ‘le bon temps’, hiermee een waarheid uitsprekend, die zelden helderder geformuleerd is.

Toen hij stierf waren zijn vrienden diep bedroefd. ‘Hij voelde alles, de arme Vincent, hij voelde te veel,’ zei père Tanguy, de belangelooze vriend der jonge schilders en van Vincent, de eenvoudige verfkoopman, die het altijd best vond betaald te worden in studies of schilderijen, de steun van zoo menigeen. Het is waar: Vincent voelde te veel, te veel om passief te ondergaan de grootheid der dingen, te diep om te werken zonder haasten, zonder omzien en met die gemoedsrust, die de meeste Hollanders kenmerkt, vergetend dat het niet uit de streken van den wil is, dat de kunst geboren wordt.

Hoe men over Vincent's werk oordeelen moge, en het wordt zeer verschillend beoordeeld, of men den mensch in hem, het karakter, het streven boeiender acht dan zijn kunst, hetzij men met hem dweept of niet dweept, welken invloed hij moge hebben, - en ontegenzeggelijk heeft hij dien op meer dan één wijze, zoowel voor als na zijn dood, - welke krachten zich ook het laatste tiental jaren mogen vormen, - dit is zeker, Vincent, in wien misschien meer dan in een onzer schilders het hartstochtsvolle leven van het laatste eeuw-einde opbruiste, gaf met zijn werk de laatste groote sensatie, die de schilderkunst der negentiende eeuw aan Nederland kon schenken.

G.H. MARIUS.

De Vlaamsche student in de Zuid-Nederlandsche letteren.[1)]

Bloemlezing uit de 43 eerste bundels der Studenten-Almanakken van ''t Zal wel gaan.' - Gent, J. Vuylsteke, 1903.

De Vlaamsche Beweging heeft veel te danken aan de studenten, ook op letterkundig gebied.

Zeker waren in de eerste jaren na 1830 de vier Belgische Hoogescholen alle even diep verfranscht en de studeerende jeugd van België scheen alsdan volkomen onverschillig aan den opkomenden strijd der Vlamingen voor het behoud van moedertaal en landaard. Maar het duurde niet lang, of ook in die louter Fransche tempels der hoogere wetenschap dorst de nieuwe Vlaamsche ketterij het hoofd opsteken.

Reeds den 20sten October 1836 stichtte een student der vrije katholieke Hoogeschool van Leuven (Emm. van Straelen, van Antwerpen) het 'Tael- en Letterlievend Studenten-Genootschap *Met Tijd en Vlijt*', bestaande eerst uit slechts vier studenten. In 1839 werd de kleine kring door den Rector Magnificus Mgr. De Ram erkend en de nieuw aangestelde hoogleeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde, kanunnik J.-B. David, aanvaardde het voorzitterschap. Onafgebroken bloeide *Tijd en Vlijt* te Leuven tot op dezen dag, onder de hoede van den Rector Magnificus en het voorzitterschap van eenen hoogleeraar[2)]. Tal van wakkere

1) Voorrede van de eerlang verschijnende bloemlezing.
2) B. Moroy en J. van den Weghe, 'Het leven en de werken van kanunnik J.-B. David', Lier, Z.j. (1881). Dat de oprichting in 1839 aan de vrije Katholieke Hoogeschool te Leuven van den eersten leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde onrechtstreeks te danken was aan de stichting van *Tijd en Vlijt* in 1836, lijdt geen twijfel.

clericale - en zelfs enkele vrijzinnige - Vlaamschgezinden zijn uit zijnen schoot getreden. Twee bundels letterkundige bijdragen werden door *Tijd en Vlijt*, in 1845 en 1847 uitgegeven en het bracht schrijvers voort als de dichters Albrecht Rodenbach en Pol de Mont, om slechts de twee vermaardste onder hen te noemen.

Den 11^{den} Maart 1854 kwam aan de Gentsche Staatshoogeschool het ‘Taalminnend Studenten-Genootschap '*t Zal wel gaan*’ tot stand, dat reeds twee jaren vroeger (21sten Februari 1852), door Julius Vuylsteke met een paar zijner medeleerlingen van het koninklijk athenaeum (gymnasium) van Gent onder zijn schoolmakkers was gesticht geworden. Nu werd het door hem en zijne vrienden naar de Universiteit overgebracht.

Heremans, alsdan leeraar aan 't athenaeum (later aan de Hoogeschool) had door zijn bezielend onderwijs bij Vuylsteke en zijne tijdgenooten niet alleen de Vlaamsch- maar ook de Nederlandschgezindheid doen ontkiemen. Terwijl *Tijd en Vlijt* te Leuven streng katholiek en zuiver Vlaamsch bleef, ontrolden de jongelingen van '*t Zal wel gaan* eene nieuwe banier, waar Vuylsteke weldra zijne bekende leus *Klauwaart en Geus* op schreef, beteekenend: Vlaamsch en vrijzinnig. Het aannemen der Hollandsche spelling (*aa*, *uu*, *ij*) in de *Studenten-Almanakken* van den nieuwen kring en de verbroedering met de studenten der Hollandsche Hoogescholen, door persoonlijke kennismaking en door gezamenlijke medewerking aan de Gentsche Almanakken, maakten van dat Genootschap '*t Zal wel gaan* het eerste brandpunt van ‘Grooter Nederland’ - dit alles tot niet geringe verbazing van allen en ergernis van velen in Vlaamsch-België.

Geestig heeft Vuylsteke later de opschudding herdacht, die door het optreden der overmoedige Gentsche studenten in den lande werd veroorzaakt:

> De Toekomst was ons als een eigendom,
> dat reeds van ver ons huldigde als zijn' meester;
> en blijde gingen we onzen weg daarheen,
> als reizigers met den dageraad vertrokken,
> en groetten met een vroolijk lied de zonne.

Het doel was klaar, de bane lommerrijk,
de frissche morgendkoelte gaf ons kracht,
de vooglen zongen ons vertrouwen in,
en goede woorden weerden de vermoeienis.
En de ouden, door 't voorbijgaand lied gewekt,
verschenen met hun slaapmuts aan hun vensters,
en dachten: He, die zullen 't wijder brengen
dan wij!...

Dat optreden van '*t Zal wel gaan* aan de Gentsche Rijks-universiteit was dan ook zeer rumoerig, Door vertoogschriften en gerucht in de pers dwongen de studenten den Minister en de Kamers tot het oprichten van eenen leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde, waarvan Heremans de titularis werd. Zij gaven van 1854 tot 1857 eenen jaarlijkschen *Studenten-Almanak* uit, benevens twee bundels *Noord en Zuid*, waarin ook Hollandsche studenten bijdragen in plaatsten als W. Zaalberg, P.A. Matthes, Th. van Stolk, J.G.P. Muller, F.W. Smits en J.E. Banck van de Leidsche universiteit, Zimmerman en Cornelius van de Utrechtsche, T.M.C. Asser en H.C. Rogge van de Amsterdamsche, Koos en Adam van de Groningsche; terwijl, naast andere veelbelovende schrijvers (die geen woord gehouden hebben), een dichter als Julius Vuylsteke en een prozaschrijver als Tony Bergmann opdaagden.

De beroemde Duitsche dichter en geleerde Hoffmann von Fallersleben bracht aan '*t Zal wel gaan* een geruchtmakend bezoek in 1856 en hij bezong het Gentsche Studenten-Genootschap in Duitsche en in Nederlandsche verzen. Professor M. de Vries schreef uit Leiden eenen geestdriftigen brief van warme aanmoediging[1]. Doch in de Kamer lieten de clericalen eenen noodkreet hooren. De bisschoppen van Gent en van Brugge vaardigden heftige herderlijke brieven (*mandementen*) uit tegen de ‘goddelooze’ Hoogeschool van Gent en de pauselijke Congregatie van den *Index* veroordeelde te Rome de Gentsche *Studenten-Almanakken* en de bundels *Noord en Zuid*, die door de Roomsche kanselarij aangeduid werden als *Septentrio et Meridies* en '*t Zal wel gaan* als *Gandavi alumnorum societas philologica vulgo dicta* ‘*'t sal wel gam*’ (1857).

Onnoodig te zeggen, dat de clericale dagbladpers van België

1) Zie dien bezielden brief in Willem de Vreese's stuk *Matthijs de Vries* (Gentsche *Studenten-Almanak* voor 1890, bladz. 158).

zich niet onbetuigd liet. De uitgaven van '*t Zal wel gaan* schandvlekte ze als ‘losbandige, zedelooze, vuilaerdige voortbrengsels; vuile, morsige boekjes; ongebonden, tuchtelooze schriften, schandschriften, vol van de afgryselykste godslasteringen, van wulpsche liedekens, van aenrandingen tegen den godsdienst en tegen de zeden, vol van verfoeilyke leeringen; waerin, benevens den godsdiensthaet, benevens de zedeloosheid, ook de revolutiegeest doorstraelde; en waerin men de tael der vuigste driften sprak en ondeugd verheerlykte.’ In 't Fransch heette het: ‘l'immonde *Noord en Zuid*, oeuvre d'un dévergondage effréné; les impiétés les plus horribles; ignobles écrits; descriptions dont l'obscénité révolte le coeur de tout honnête homme; appels effrayants à la révolte et au pillage; fatras stupide et grotesque; délire révolutionnaire et impie; blasphèmes révoltants’; enz. Al deze verrassende scheldwoorden, die overigens in de organen van alle Belgische partijen maar al te vaak dienst doen, zijn ontleend aan de clericale bladen van den tijd.

Daarentegen juichte de liberale pers de stoutmoedige Gentsche studenten uitbundig toe en Frans de Cort, die als dichter van zwierige, guitige volksliederen alsdan te Antwerpen de opvolger van Theodoor van Rijswijck was geworden, zond hun een bijtend stuk voor hunnen *Studenten-Almanak* van 1857:

> Studenten, zon het waarheid wezen?
> Men zegt dat Zijne Heiligheid
> uwe Almanakken heeft gelezen
> en zijnen banvloek u bereidt!...
> Zoo nu de maar me niet bedrogen
> en Rome u plechtig vloeken gaat,
> o weest dan met mijn leed bewogen
> en maakt den Paus op mij niet kwaad!
> Gij kunt er, als 't u lust, mee spotten:
> ik heb voor 't branden weinig zin.
> Vaart gij alleen ter helle, o zotten,
> maar sleurt toch mij niet meê er in.
> Och! zoo men 't wist, dan trof ook mij de bulle:
> gij moet het zwijgen, zulle!
>
> FRANS DE CORT.
> student in..... niemedalle.

Ten gevolge van al die stormen geraakte '*t Zal wel gaan* in

verwarring en in verval; zelfs werd het een oogenblik zoo goed als ontbonden; maar eenige maanden later, in Nov. 1860, verrees het als de fenix uit zijne asch weer op en tot heden toe is het aan de Gentsche Hoogeschool springlevend gebleven.[1)] Schier ieder jaar gaf het sedertdien eenen *Studenten-Almanak* uit, en evenals *Tijd en Vlijt* te Leuven, is het onafgebroken een bestendige kweekschool van Vlaamschgezinden geweest. Veel der beste leiders van de liberale partij in Vlaamsch-België zijn oud-''t Zal wel ganers'.

In de laatste jaren, wanneer de *boycott* der Roomsche geestelijkheid tegen de Gentsche Rijks-Universiteit werd opgeheven en de clericale studenten in steeds grooter getal naar Gent kwamen te studeeren, werd naast het vrijzinnige '*t Zal wel gaan* op 21 Mei 1887 een tweede taalminnende studentenkring (op 't initiatief van Lod. De Bock) gesticht: *De Rodenbach's vrienden*, met de leus *Vlaamsch en Katholiek*; die kring heeft reeds een viertal *Jaarboeken* uitgegeven en uit zijnen schoot is de jonge, veelbelovende dichter René De Clercq onlangs opgetreden.

Aan de vrije liberale Hoogeschool van Brussel was (iets later dan '*t Zal wel gaan*, te Gent) in 1856 een taalminnende studentenkring tot stand gekomen met name *Schild en Vriend*, waar de latere welbekende Professor Alfons Willems de ziel van was; maar die kleine Vlaamsche kring hield het in de verfranschte hoofdstad niet lang vol. Slechts twintig jaar later, in 1877, kwam te Brussel een nieuwe Studentenkring *Geen taal*, *geen vrijheid* op, die er heden nog bloeiend is. In 1880 verkreeg die wakkere kring van de Academische overheid de instelling van eenen leergang van Nederlandsche letterkunde.

Zelfs aan de Waalsche Rijksuniversiteit te Luik drong de Vlaamsche beweging onder de studeerende jeugd insgelijks door, dank zij vooral de studenten afkomstig uit Belgisch en Nederlandsch Limburg, die te Luik altijd in groot getal aanwezig zijn. In October 1868 kwam een Leuvensch student, Gustaaf Meses, van Turnhout, naar de Luiksche Hoogeschool over. In *Tijd en Vlijt* was hij een der ijverigste en overtuigdste leden geweest; op korten tijd wist hij in

1) Julius Vuylsteke, *De eerste jaren van 't Zal wel gaan*, in den Gentschen *Studenten-Almanak* voor 1885.

de hoofdstad van het Walenland meer dan vijftig Vlaamsche en Hollandsche studenten rondom zich te scharen in het taalminnendgenootschap *De Vlaamsche Eendracht*, dat den 13n December 1868 werd gesticht en wekelijks twee zittingen hield. Evenals '*t Zal wel gaan* in 1854, bekwam de *Vlaamsche Eendracht* de oprichting van eenen leerstoel voor de Nederlandsche taal en letterkunde, die aan Professor J. Stecher werd toevertrouwd, en zij hield gedurende drie winters eene reeks openbare kostelooze volksvoordrachten in onze taal voor de 20,000 Nederlandsch-sprekende inwoners der stad Luik[1]. Na eenige jaren verviel nochtans de *Vlaamsche Eendracht* zoo diep, dat ze voorgoed werd ontbonden; maar in 1883 richtte een nieuw studentengeslacht den kring *Onze Taal* op, die sedertdien te Luik onafgebroken is blijven bestaan en bloeien.

In 't voorbijgaan zij hier met nadruk opgemerkt, dat de vier leerstoelen der Nederlandsche taal- en letterkunde aan onze Belgische Hoogescholen verkregen werden op het initiatief der Vlaamschgezinde Studentengenootschappen. Dit zou reeds volstaan om hunne hooge beteekenis te bewijzen.

De Brusselsche en Luiksche studentenkringen hebben nooit veel aan letterkunde gedaan, noch bundels proza en gedichten uitgegeven, zooals die van Leuven en van Gent. Hier was het letterkundig leven van den beginne af veel krachtiger. Onder deze laatste komt stellig de palm toe aan 't Gentsche '*t Zal wel gaan*, dat in de geschiedenis van de wedergeboorte onzer Nederlandsche letterkunde in Vlaamsch-België tijdens de tweede helft der negentiende eeuw een eigen hoofdstuk (of ten minste hoofdstukje) verdient te krijgen.

Dat hoofdstukje te schrijven is niet zoo gemakkelijk als men denken zou. In elk geval zijn de beste bouwstoffen daartoe bijeengebracht in de bloemlezing uit de drie-en-veertig eerste Gentsche *Studenten-Almanakken*, die nu door de zorgen van '*t Zal wel gaan*, ter gelegenheid van zijn vijftigjarig bestaan, wordt uitgegeven.

In dien bundel, waar proza en poëzie elkander bont afwisselen evenals boert en ernst, onderscheidt men zonder moeite eene reeks afzonderlijke groepjes onder al die Gentsche studentengeslachten,

1) *Jaarboek van het Willems-Fonds* voor 1870, blz. LXVII-LXIX en voor 1872, blz. LXXI-LXXIII.

die sedert 1854 hunnen *Almanak* op de eerste stamelingen hunner ontwakende muze hebben vergast.

Vooreerst heeft men de overmoedige hemelbestormers van het heroïsch tijdvak der *Sturm- und Drangperiode* uit de jaren '50. De sombere, krachtige pessimist Julius Vuylsteke beheerscht dat clubje; en aan zijne zijde stapt met lustige schreden zijn joviale tegenvoeter, de fijne, geestige humorist Tony Bergmann, die ons later in 1873 den *Ernest Staas* zou schenken, nadat hij er als het ware de onvoldragen schets van geboetseerd had (onder den titel van *De eerste liefde van Frans*) in den *Almanak* voor 1856. Rondom hen beide staan nog de mindere dichters Emiel Moyson en Karel Versnaeyen en daarenboven eene geheele schaar prozaschrijvers, die waarlijk meer beloofden voor de toekomst: Ernest Houdet, Karel de Clercq, Napoleon de Pauw, Camiel Ragé, Désiré Coppée. Allen schenen voorbestemd om in de letterkunde te schitteren, en allen sloegen eenen anderen weg in. Alleen Julius en Tony uit de Gentsche *Studenten-Almanakken* van dien tijd hebben in de Nederlandsche letteren eene aanzienlijke plaats weten te veroveren.

Na hen komt in de eerste jaren na 1860 een stiller, bescheidener groepje met G. Antheunis, J.O. de Vigne en Julius Sabbe aan hun hoofd, weldra versterkt door jongere tijdgenooten als A.M.N. Prayon, Gustaaf de Mey, Arthur Cornette, Hendrik Baelden. Na 1870 breekt een tijd van letterkundige verslapping aan in de Gentsche *Studenten-Almanakken*; maar na 1880 fleuren zij weder op met de bijdragen van Frans Retsin, Rafaël Verhulst, Hendrik de Marez en Maurits Basse, den schepper van het Gentsch studententype *Jan Knops.* In de allerlaatste jaren is Herman Teirlinck de voornaamste onder de schrijvende oud-'t Zal wel ganers.

Die eenvoudige opsomming van namen heeft hare welsprekendheid. Van allen en van meer anderen vindt men allerlei schetsen en stukjes in de *Bloemlezing.* Indien ik mij niet bedrieg, treft men er in hoogere mate frischheid en afwisseling en kracht in aan dan in de gelijksoortige bloemlezingen uit de Noord-Nederlandsche Studenten-Almanakken, die in Holland zijn verschenen.

Wie met de hooge idealen en de guitige invallen der Vlaamschgezinde studenten van Gent wil kennis maken, mag niet nalaten het eigenaardig bundeltje ter hand te nemen.

PAUL FREDERICQ.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Tartuffe; Driekoningen-avond. - Le théâtre Maeterlinck: Joyzelle.

Vondel, Molière, Shakespeare, - het is nog zoo lang niet geleden, dat men jaren achtereen wachten moest eer men met uitzondering van den traditioneelen *Gysbrecht* het werk van een van deze tooneeldichters op onzen Stadsschouwburg te zien kreeg. En nu brachten de eerste weken van het speelseizoen ze ons alle drie, ten bewijze dat er bij 'Het Nederlandsch Tooneel' gearbeid wordt, en in de goede richting.

Over hetgeen er in de *Jephta*-opvoering te loven viel en nog te wenschen bleef, heeft L. Simons een vorige maand gesproken. Zulk werk is een studie, een stijloefening, die niet zoo maar eens bij uitzondering, maar telkens weer ter hand genomen verdiend te worden en waardoor intelligente kunstenaars hun taalgevoel en hunne dictie leeren verfijnen en veredelen. Zoo studeeren ernstige Fransche tooneelspelers hunne klassieken, en krijgt hun voordracht die breedte van klank, dat gedragene, dien rijkdom van schakeering, welke ook in modern werk te pas komen.

Dictie en stijl blijven de zwakke zijden van onze Nederlandsche tooneelspelers en de Vlamingen, die zich bij onze boven-Moerdijksche gezelschappen gevoegd hebben, zijn op dit punt niet minder Nederlandsch. Het spelen brengen onze beste acteurs er in den regel goed

genoeg af en aan gevoel hapert het den meesten niet, maar stijl en voordracht moeten zich dikwijls zien te redden, zoo goed en zoo kwaad als het hun lukt. Wie in dit opzicht het minst zondigen zijn zij die de Tooneelschool doorloopen hebben: wat mevrouw Holtrop en Rika Hopper in *Jephta* presteerden is de vrucht van studie in een richting haar door de school gewezen.

Hoeveel meer zou er van *Tartuffe* terecht zijn gekomen, wanneer dictie en stijl in dienst hadden gestaan van de intelligentie der spelenden. Allereerst bij den man, die de titelrol moest vervullen, den heer Hubert Laroche.

Molière heeft het den kunstenaar, die Tartuffe te spelen heeft, waarlijk niet moeielijk gemaakt. Al treedt hij eerst in het derde bedrijf in levenden lijve voor ons, de twee bedrijven die aan zijn komst voorafgaan, zijn vol van Tartuffe. Van het eerste tooneel af vernemen wij, hoe de verschillende leden van het gezin, waarin hij zich genesteld heeft, over hem denken niet alleen, maar ook hoe hij er uitziet:

> Gros et gras, le teint frais et la bouche vermeille....
> ....l'oreille rouge et le teint bien fleuri;[1)]

hoe smakelijk hij eet, hoe hij door zijn vroomheid in de kerk de aandacht trekt en welke plaats hij reeds inneemt in dit huis, waar hij het hoogste woord heeft, de oude mevrouw Pernelle en haar zoon Orgon om zijn vingers windt, en op het punt is van een nog grootere plaats in te nemen door een huwelijk met Marianne, die Orgon voor hem bestemt. Tevens vernemen wij dat, al moge de oude bigotte vrouw en de sukkelige man zijn dupes zijn, schrandere, eerlijke naturen als de bedaarde, verstandige Cléante, de opvliegende Damis, en Dorine, die weet wat er in de wereld te koop is, den loozen vos geheel doorzien.

Zoo staat Tartuffe met zijn hartstochtelijk, heerschend temperament, zijn doorzichtige sluwheid reeds vóór ons eer hij zich nog vertoond

1) Op de ‘Vierjaarlijksche’ te Amsterdam is op dit oogenblik door Th. Molkenboer het portret van een geestelijke tentoongesteld, dat voor mij - bij alle veneratie voor den persoon dien het voorstelt - het sprekend *uiterlijk* beeld weergeeft van Tartuffe, zooals Molière dat in deze regels geschilderd heeft.

heeft. Voor den acteur die hem heeft voor te stellen is dat een voordeel. Wanneer hij slechts zorgt in zijn uiterlijk den man weer te geven, zooals men ons hem geteekend heeft, en terstond den hoogen toon aan te slaan, dien wij reeds weten dat hij in dit huis gewoon is te voeren, volgt de rest van zelf. De geheele persoon is door Molière verder zoo duidelijk gemaakt door hetgeen hij hem laat zeggen, dat door een intelligent tooneelspeler de rol, om zoo te zeggen, van het blad gespeeld kan worden. Hij hoeft er niets bij te doen, niets op te leggen. Geen bijzonder gluiperig oogengedraai, geen bestudeerd femelende gebaren zijn er noodig om het publiek aan het verstand te brengen, dat men hier te doen heeft met een man die zich anders voordoet dan hij is. Daar heeft Molière al voor gezorgd. Maar één ding is noodig: de rol moet *gezegd* worden. En hier kwam weer in de wijze waarop Laroche zijn taak vervulde aan het licht, wat hem en zoovelen ontbreekt. De woorden die het 'm doen moeten, de bekende sophismen, de geheele tirade met het zinnelijke slot:

> Die ons een gunst bewees
> Wacht liefde en geen schandaal, vindt liefde zonder vrees,

kwamen niet tot hun recht; gelaatsvertrekkingen en gebaren moesten het ontbrekende aanvullen, en zoo werd ook bij dezen Tartuffespeler de rol van een karakter een karikatuur. Niet den heerschzuchtigen, hooghartigen Tartuffe met het cholerisch zinnelijk temperament vertoonde hij ons, maar een onsmakelijken gluiperd met een kraakstem. Bij zulk een opvatting worden de reeds op zichzelf hachelijke tooneelen met Elmire stuitend en bijna niet aan te zien.

Het is verklaarbaar dat mevrouw Holtrop, tegenover zulk een Tartuffe geplaatst, zorgvuldig vermeden heeft in Elmire de coquette te doen uitkomen. Zij heeft zich op dit punt verdedigd tegenover den tooneelcriticus van het *Handelsblad*, die haar liever de rol eenigzins als een coquette had zien spelen; en zij heeft dat gedaan op een wijze die haar belezenheid en haar scherpzinnigheid deed uitkomen. Men moet elkaar echter wel verstaan. Een volleerde coquette is Elmire zeker niet; maar zij, de tweede vrouw van Orgon, is een nog jonge, bekoorlijke vrouw, een ‘femme du monde’, die veel menschen ziet en veel toilet maakt - wat mama Pernelle haar verwijt:

Vous êtes dépensière, et cet état me blesse
Que vous alliez vêtue ainsi qu'une princesse.
Quiconque à son mari veut plaire, seulement,
Ma bru, n'a pas besoin de tant d'ajustement.

Er is in Elmire nog wel iets blijven hangen van de gevoelens en zelfs van de uitdrukkingen der précieuses van de eerste helft der eeuw (*Tartuffe* is van 1664), en - zij is Française. Men kan bovendien, wetende hoe dikwijls Molière iets van zijn eigen leven in zijn werk gelegd heeft, er aan herinneren, dat Elmire het eerst gespeeld werd door Molières vrouw, Armande, wier spilzucht, ijdeltuiterij en coquetterie den tooneeldichter heel wat verdriet hebben veroorzaakt. Maar wat zeker allerminst vergeten mag worden, is dat, al moge Elmire in den grond ook nog zoo ‘kiesch en rein’ zijn, zij tegenover Tartuffe, wien zij een strik spant, toch de coquette heeft te *spelen*, en dat dus aan Elmires karakter geen geweld wordt aangedaan, wanneer men haar in de tooneelen met Tartuffe een grein coquetterie geeft, of zelfs iets meer dan een grein. En dan nog iets: Hollandsche vrouwen verwarren zoo licht gratie met coquetterie, en in haar angst om voor coquet door te gaan vermijden zij alle gratie en worden preutsch en stijf. Mevrouw Holtrop is, hoe verdienstelijk zij haar rol ook gespeeld en vooral, in tegenstelling met Laroche, gezegd moge hebben, die klip niet ontzeild. Er ontbrak aan haar creatie ‘la grâce’, die Lafontaine genoemd heeft ‘plus belle encor que la beauté’...

De voorstelling van Shakespeare's *Driekoningen-avond of Wat gij wilt* (Twelfth Night or What you will) bracht mij drie en twintig jaar in mijne herinnering terug, naar het voorjaar van 1880, toen het destijds beroemde tooneelgezelschap van den Hertog van Meiningen een reeks van vertooningen in den Stadsschouwburg gaf. ‘Vertooningen’ waren het in de eerste plaats. Men weet dat de Meiningers hun kracht zochten in een ongeëvenaard schitterende mise en scène, in prachtige historisch-trouwe costumes, in kostbare en ‘echte’ requisiten, in een uiterst verzorgde regie, waarbij met de regeling van optochten, volkstooneelen, groepen het mooist denkbare bereikt werd. Onze tooneelgezelschappen hebben sedert van dit, het beste deel der Meininger kunst het een en ander afgezien en er hun voordeel mee gedaan. Maar gelukkig hebben zij

zich weten te wachten voor de overdrijving waarin de Meiningers vervielen, die, al hun krachten vereenigend op de aankleeding van het stuk, er het spel en de dictie om verwaarloosden, althans daaraan niet die zorg besteedden, welke het dichtwerk recht had te eischen.

De vertooning van *Was Ihr wollt* in Mei 1880, was wat decoratief en mise en scène, wat de meubileering en costumeering betreft, ongetwijfeld schitterender en kostbaarder dan die van ‘Het Nederlandsch Tooneel’ van thans. In het opstel, dat ik destijds over de Meiningers schreef[1)] spreek ik van Olivia's vertrek met de ‘echte’ meubelen en de tot in de kleinste bijzonderheden verzorgde accessoires als van ‘een juweeltje van smaakvolle schikking’; maar uit datzelfde opstel blijkt, dat de Viola der Meiningers aan innigheid te kort schoot, ‘weinerlich’ was, en dat het komische drietal (Tobias Hikkenburg, Andries Bibberwang en de Nar, zooals de Burgerdijksche vertaling ze noemt) in overdrijving en clownerijen zijn kracht zocht. Dat nu hebben onze Hollandsche tooneelspelers weten te vermijden: bij alle dolle uitgelatenheid wisten zij maat te houden, en de Viola van Anna Klaasen was gracieus en gevoelig, niet precieus of sentimenteel.

Dat zulk een sprookje op het tooneel, niet bijzonder spannend van intrige, met een afloop dien men lang vooruit ziet, eenige uren achtereen met belangstelling kan worden aangehoord, komt zeker wel in de eerste plaats doordat het in eindelooze variatiën, in de weelderigste phantasiën, kleurig en fleurig, het thema van liefde en van verliefdheid behandelt. Maar bovendien is er in de vertooning zooals die op onze schouwburgen plaats heeft - is dit door de Meiningers ingevoerd of deed men het reeds vroeger? - een element, dat haar een groote aantrekkelijkheid geeft: de muzikale begeleiding. Zelfs in Julius Tausch's wel wat verouderde compositie, in Mendelssohnschen stijl, houdt de muziek, ‘der liefde voedsel’ zooals Orsino haar noemt, de stemming gaande.

Komt zulk een phantasierijke liefdesproke van Shakespeare op het tooneel beter tot haar recht door de haar vergezellende muziek, hoe zou de indruk van dien anderen ‘conte d'amour’, zoo-

1) *De Gids* van Juni 1880.

als Maeterlinck zijn *Joyzelle* noemt, verhoogd worden, wanneer muziek ze inleidde en begeleidde, voorbereidende, aanvullende en ondersteunende de verschillende zieletoestanden die het kleine drama schildert[1]. Want het kan toch moeielijk ontkend, dat hoeveel teêrs en liefelijks er in de stemming, hoeveel dichterlijks er in de taal zij, de liefdesprook, zooals zij ons door Maeterlinck verhaald wordt, wel wat al te kinderlijk, te nuchter, wat al te schraal en simpel van teekening is om lang, vijf bedrijven lang, de aandacht te boeien. Met elk bedrijf nieuwe beproeving van de eene, nieuwe liefdebetuiging van de andere zijde, tot dat de liefde 'sterker dan de dood' het al overwint, het is weinig verrassend en weinig afwisselend, en wat daarnaast staat - de gevoelens van Merlin voor Joyzelle, de bedoelingen van Arielle, die Merlin over de toekomst inlicht, maar hem niet in haar macht heeft - is onduidelijk en blijft onverklaarbaar. Zoodat het stuk geen dramatische kracht genoeg heeft om, aan zich zelf overgelaten, een anderen dan een vlug voorbijgaanden indruk te maken. Zelfs vele mooie dingen, waarvan ik bij de lezing genoot, zijn mij bij de voorstelling onopgemerkt of zonder dat ik er een indruk van ontving voorbij gegaan, en zoo ging het velen met mij.

Moet dit minder bevredigende wellicht voor een deel gesteld worden op rekening van de vertooners? Hadden zij misschien den indruk kunnen verhoogen door het stuk meer in sprookjesstemming weer te geven, als iets dat verder van ons afstaat, naiever, en dit zoowel door soberder, minder reëele omlijsting als door teerder, fijner, intiemer spel? Ik weet niet of de vijf bedrijven met het verhaaltje van al te doorzichtigen inhoud daardoor zouden gewonnen hebben.

In mijne aanteekeningen over de voorstelling van *Monna Vanna* heb ik gesproken over Georgette Leblanc's bevallige manieren en stembuigingen, over hare sprekende oogen en den glimlach die haar zoo bekoorlijk staat, eigenschappen die, hoe ook te waardeeren, voor een werk van de kracht als Maeterlincks drama niet

1) Zie dit denkbeeld aangegeven en ontwikkeld door Paul Flat in zijn opstel over *Joyzelle* (Revue bleue 30 Mai 1903), en, van Maeterlincks vroegere drama's, met name van *Pelléas et Mélisande*, in zijn studie: 'Le théâtre idéaliste. M. Maurice Maeterlinck' (Revue bleue 10 Octobre 1903).

toereikend bleken. In *Joyzelle* is het anders. Hierin komen, op een enkele uitzondering na, geen tooneelen voor, waarbij van de heldin groote, zij 't ook ingehouden, dramatische kracht geeischt wordt. Joyzelle heeft slechts lief te hebben, in liefde-extase Lancéor aan te hangen en, sterk door hare liefde, het eind harer beproevingen tegen te treden. Daarvoor komen de gaven, waaraan ik herinnerde, en niet het minst die betooverende glimlach die haar gansche gelaat verlicht, Georgette Leblanc uitnemend te stade. In *Joyzelle* geeft zij dan ook in menig tooneel veel bekoorlijks te genieten, ook door standen en gebaren en door de goed gedragen rijke costumes, die van haar buitengewonen smaak getuigen. Maar het blijft bij bekoren. Roeren, treffen, meesleepen, ook wanneer de toestand er aanleiding toe geven zou, deed haar spel mij ook nu niet. Daarvoor blijft het te veel aan de oppervlakte, geeft het te weinig den indruk van doorleefd te zijn. In dit oppervlakkig comediespel staat de acteur Darmont als Lancéor haar goed ter zijde. Maar zij, aan wie voor het buitenland de partijen van Merlin en Arielle waren toevertrouwd, bleken, ondanks het herhaald spelen op de lange tournée welke zij reeds aflegden, nog niet tot het geringste besef van de beteekenis hunner rollen te zijn doordrongen.

In het meer dan enkel ‘schaduwbeeld’ dat Van Hamel voor enkele jaren van Maeterlinck ontwierp[1)], wees hij op de beteekenis, die een vrouw in het leven van den dichter heeft gekregen, een vrouw die *La sagesse et la destinée* inspireerde, en wier beeld in zijn ziel geleefd heeft toen hij *Aglavaine et Sélysette* schreef. Als aan de bezielster van den dichter, als aan zijn muze breng ik Georgette Leblanc gaarne de haar verschuldigde eer, maar wanneer Maeterlinck in haar de uitverkoren vertolkster van zijn werk denkt gevonden te hebben of, erger nog, voor haar en op haar maat, stukken gaat schrijven, dan wacht hem, vrees ik, bittere teleurstelling. Want al mogen beiden, als Aglavaine en Méléandre, tot elkander kunnen zeggen: ‘tandis que tu me parles, c'est mon âme que j'écoute; et lorsque je me tais, c'est ton âme que j'entends, je ne peux plus trouver la mienne sans rencontrer la tienne’, waar het voor de eene geldt naar buiten te vertolken wat er in

1) Dichter-Silhouetten. *De Gids* van Februari 1900.

de ziel van den ander is omgegaan, is er nog wat meer noodig dan enkel innige zielsverwantschap.

De ‘ongesteldheid’ van eene der medespelenden, waardoor de ons als primeur voorgespiegelde voorstelling van *Aglavaine et Sélysette* niet kon plaats hebben, heeft ook ons misschien een teleurstelling bespaard. Want, met al het talent waarover Georgette Leblanc moge beschikken, voor een vertolking van de teêre vrouwenzielen die Maeterlinck in Mélisande, Alladine, Aglavaine onsterfelijk heeft gemaakt, voor een in beeld, in schaduwbeeld brengen van die in het half duister gehouden wezens, die een droomleven leiden, de aarde nauwelijks raken en woorden spreken, die, kleurig en doorschijnend maar ook broos als zeepbellen, in de lucht schijnen te breken en te vervliegen, kan zij, dunkt mij, ook reeds uiterlijk, door het breede gelaat met de sprekende, maar te hard sprekende oogen, de persoon niet zijn.

Is dit misschien een van de redenen waarom Maeterlinck, het droomengebied verlatend, een nieuwen weg schijnt te zoeken?...

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Hector Berlioz (1803-1903).

In Frankrijk bereidt men zich voor, om over eenige weken het eeuwfeest der geboorte van Hector Berlioz te vieren.

Dat dit land zijn beroemden zoon tijdens zijn leven nogal ondankbaar behandeld heeft, is bekend, doch wij weten tevens dat het bijna onmiddellijk na zijn dood begonnen is, de schuld der miskenning, die het jegens den levenden Berlioz op zich geladen had, zooveel mogelijk goed te maken. En zoo behoeft er dus tenminste uit dien hoofde geen wanklank in de aanstaande feestviering te zijn.

Onder de Fransche componisten der 19de eeuw was Berlioz ongetwijfeld de geniaalste. Hij is een geheel op zich zelf staande persoonlijkheid in de geschiedenis der toonkunst en als zoodanig door velen niet goed begrepen. Zij althans, die aan vormen blijven hangen en alles onder een bepaald systeem of onder een bepaalde school willen brengen, weten eigenlijk niet, wat met hem aan te vangen.

Evenmin als Berlioz school gemaakt heeft, is hij uit een bepaalde school voortgekomen (al zijn ook invloeden van enkele vroegere - vooral Duitsche - componisten in zijne werken merkbaar). Wil men hem juist beoordeelen, dan kan men met systemen en scholen niets uitrichten. Zelfs kan men van een systeem in zijn wijze van componeeren niet spreken. Men ga slechts zijne werken na. Hoe verschillend zijn zij van elkander in idee, vorm en uitvoering.

Toch was zijn invloed op de muzikale wereld in en buiten Frankrijk zeer groot. Een enkele slechts heeft hem trachten na te bootsen; velen echter hebben van hem geleerd en voordeel getrokken

uit de groote omwenteling, die hij, onmiddellijk na Beethoven, in de instrumentaalmuziek heeft gebracht, zoowel wat de vormen als wat de technische middelen van uitdrukking betreft.

Berlioz streefde naar een ruimere ontwikkeling van hetgeen men noemen kan ‘de poëtische gedachte’ in de instrumentaalmuziek; d.w.z. hij trachtte muziek en dichtkunst nog meer te vereenigen dan Beethoven in sommige zijner instrumentaalwerken reeds gedaan had, en daardoor kwam hij als vanzelf tot een uitbreiding van den vorm. Wat dan natuurlijk, in verband met de steeds toenemende verbetering der instrumenten, weder tot een uitbreiding in de behandeling der technische middelen moest leiden.

In laatstbedoeld opzicht is de invloed van Berlioz buitengemeen groot geweest. Dat zelfs Wagner veel geleerd heeft van dezen meester in de kunst der instrumentatie; dat hij diens werken en instrumentatie-stelsel ijverig bestudeerd moet hebben, is duidelijk voor allen, die met de werken van beide meesters vertrouwd zijn.

Berlioz nam het instrumentatie-stelsel van Beethoven en Weber tot voorbeeld, doch verrijkte het orkest met de uitvindingen van den nieuweren tijd. Hij verdeelde elke groep van het orkest in onderdeelen. De verdeeling der violen en violoncellen in vier en meer partijen vindt men reeds in zijn eerste werken. Bovendien maakte hij een groot gebruik van de flageolettonen der violen en was hij ook de eerste, die de flageolettonen der harp aanwendde, welke hij met die der violen vermengde. Niet minder zorg wijdde Berlioz aan de blaasinstrumenten, die hij evenzeer telkens in nieuwe groepen vereenigde, en van wier verbeteringen hij mede steeds partij trok.

Het is evenwel niet alleen door het gebruik van groote instrumentale massa's of door het aanwenden van nieuwe instrumenten dat Berlioz zich onderscheidt. Zijn grootste verdienste in de kunst van instrumentatie bestaat hierin: vooreerst dat hij altijd de juiste, voor het karakter eener bepaalde melodie vereischte instrumentale combinatie heeft weten te vinden; vervolgens, dat niemand vóór hem zoo nauwkeurig de verschillende groepen van het orkest in evenwicht heeft weten te houden. Hij is, in het kort gezegd, de schepper der moderne wijze van instrumenteeren, hij heeft anderen den weg gebaand tot het vinden van steeds nieuwe kleurschakeeringen, tot het verkrijgen van steeds nieuwe effekten. In dit opzicht zijn zijne verdiensten en zijn invloed niet hoog genoeg te schatten.

Eenigszins anders is het gesteld met de wijze, waarop Berlioz muziek en dichtkunst met elkander trachtte te verbinden. De hoofdfout van zijn geheele streven is hier, dat hij getracht heeft door de instrumentaalmuziek iets uit te drukken, wat de muziek alleen in verband met andere kunsten vermag. Nu en dan heeft hij ook gepoogd dramatische motieven, die alleen op het tooneel duidelijk gemaakt kunnen worden, uitsluitend door muziek weêr te geven. Dit is o.a. het geval bij enkele scènes zijner symphonie (met koor) *Roméo et Juliette*, en met name bij die, welke tot opschrift heeft: *Roméo au tombeau des Capulets. - Invocation. - Réveil de Juliette. Joie délirante*, *désespoir*, *dernières angoisses et mort des deux amants.*

Dat bij zulk een behandeling het publiek zich geen begrip kan vormen van hetgeen de componist heeft willen uitdrukken - zelfs daar, waar de componist (zooals bij de voormelde scène) toch voor een programma, als een soort van leiddraad voor het publiek, gezorgd heeft - is natuurlijk. Velen echter beweren, dat dit daaraan toe te schrijven is dat het publiek niet genoeg fantasie heeft om zich bij het aanhooren van een muziekstuk de scènes, waarop dat stuk betrekking heeft, voor den geest te roepen. En ook Berlioz meende de schuld op het publiek te moeten werpen, waar het hem na opgedane ervaring bleek, dat zulk een muziekstuk voor het publiek onbegrijpelijk was. Zoo vinden wij in de partituur der bovengemelde symphonie, bij de aangehaalde plaats, de volgende noot van de hand des toondichters: ‘Le public n'a point d'imagination; les morceaux qui s'adressent seulement à l'imagination n'ont donc point de public. La scène instrumentale suivante est dans ce cas, et je pense qu'il faut la supprimer toutes les fois que cette symphonie ne sera pas exécutée devant un auditoire d'élite, auquel le cinquième acte de la tragédie de Shakespeare avéc le dénouement de Garrick est extrêmement familier, et dont le sentiment poétique est très élevé.’

Berlioz - en niet het publiek - is hier in het ongelijk. Hij verlangt hier het onmogelijke van de muziek en van de verbeelding der toehoorders. Niettegenstaande het verklarend programma, dat van de bedoelde scène wordt gegeven, kan men van het publiek niet verlangen, dat het meer dan een vaag voorgevoel zal hebben van hetgeen de componist eigenlijk heeft willen zeggen. Het is dus niet *zijn* schuld maar die van den componist, wanneer het diens gedachtengang niet vat. Wat Richard Wagner van een andere

plaats in de *Roméo*-symphonie zeide, geldt ook van de hier besprokene. De fout van den componist ligt hierin, dat hij de dispositie van den dramaturg te slaafs heeft nagevolgd. Hij had moeten begrijpen, dat de toondichter, wil hij de bedoelde scène tot motief van een symphonisch gedicht nemen, om ongeveer dezelfde gedachte uit te drukken, tot geheel andere middelen zijn toevlucht moet nemen dan de dramaticus. Deze laatste staat veel dichter bij het werkelijke leven en wordt eerst dan verstaanbaar, wanneer hij zijn gedachte in een handeling kleedt, die zoozeer op een voorval uit het leven gelijkt, dat de toeschouwer meent ze te beleven. De musicus daarentegen ziet van de voorvallen uit het dagelijksch leven geheel af, laat de toevalligheden en détails daarvan buiten beschouwing, en sublimeert alleen de daarin liggende gedachte.

Deze minder gelukkige opvatting ten aanzien der verbinding van muziek en dichtkunst doet echter geen afbreuk aan de beteekenis, die Berlioz in de muziekgeschiedenis heeft.

Vooral in zijn geboorteland was die beteekenis zeer groot. Toen Berlioz in Parijs met zijne eerste werken voor den dag trad (1827-1830) zag het er met de Fransche muziek niet heel schitterend uit. De muziek van Rossini vierde er hoogtijd en alleen in de ‘opéra comique’ kon de Fransche geest zich ook in muzikalen zin goed ontwikkelen.

De *symphonie* kwam en bezielde de Fransche muziek met nieuw leven. De concerten van het Parijsche Conservatoire werden gesticht, en daar hoorde men (1828), onder de leiding van Habeneck, voor de eerste maal de instrumentaalwerken van Beethoven, deze werken die een zoo geheel ander karakter droegen dan dat, wat men tot dusver op dit gebied kende, en waarvan vele werkelijke drama's zonder woorden waren en althans onmiskenbaar een poëtische gedachte tot grondslag hadden.

Dat deze muziek door de Fransche toonkunstenaars van die dagen in het algemeen weinig gevoeld en begrepen werd, is niet te verwonderen. Was dit dan in het geboorteland van den beroemden toondichter veel beter? Wat verstond men daar bijv. van zijne latere werken?

Slechts zeer enkelen in Frankrijk wisten de toonscheppingen van Beethoven te waardeeren, en gevoelden dat deze muziek het uitgangspunt was voor een nieuwe kunst, waarin geheel andere

dingen te openbaren waren dan tot nu toe in de instrumentaalvormen waren uitgesproken.

Onder die enkelen was Berlioz de voornaamste. ‘La secousse que j'en reçus (nml. van Beethoven's symphoniëen) - zegt hij in zijne *Mémoires* - fut presque comparable à celle que m'avait donnée Shakespeare. Il m'ouvrit un monde nouveau en musique, comme le poète m'avait dévoilé un nouvel univers en poésie.’

Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat men in Frankrijk destijds in het tijdperk der romantiek verkeerde. Zoowel in de litteratuur als in de schilderkunst openbaarde zich die nieuwe richting, en ook de muziek kon daaraan op den duur niet vreemd blijven. Victor Hugo, Eugène Delacroix en Hector Berlioz waren de pionnieren van deze groote beweging op het gebied der kunst.

Toen Berlioz als achttienjarig jongeling uit zijn geboortestad Côte Saint-André in Parijs kwam (1821), was die beweging reeds in gang, en door zijn opvoeding, zijn temperament, zijn geestdrift voor het schoone, zijn enorme verbeeldingskracht was hij als voorbestemd om er aan deel te nemen.

Dat de werken van zijn landgenoot Victor Hugo grooten indruk op hem maakten en hij een gloeiend vereerder van dien dichter was, spreekt wel vanzelf. Met hem toch had Berlioz velerlei gemeen: een enorme fantasie, een voorliefde voor scherpe contrasten en een zeker pathos in de uitdrukkingswijze. Hoe had ook de dichter, die toenmaals op het toppunt van zijn roem stond, de dichter van de *Orientales*, van *Hernani* en *Nôtre Dame de Paris*, zijn invloed op de fantasie eens jongen Franschen kunstenaars hebben kunnen missen, die door den stroom der geestdrift voor Hugo's talent onwillekeurig medegesleept moest worden.

Niet alleen componeerde Berlioz enkele gedichten van Victor Hugo *(Sara la baigneuse*, *La captive)*, doch uit enkele gedeelten zijner symphonische werken bemerkt men duidelijk, dat Victor Hugo's fantasie weerklank vond in het licht ontvlambaar gemoed van den jongen kunstenaar. Hiertoe zijn bijv. te rekenen het 4de en het 5de deel uit de *Symphonie fantastique* (‘Marche au supplice’ en ‘Songe d'une nuit de sabbat’). Verder het laatste gedeelte der symphonie *Harold en Italie* (waarin een *orgie* van een rooversbende geschilderd wordt) en ook de ‘mélologue’ *Lélio ou le retour à la vie.*

Nog meer echter dan onder den invloed van Victor Hugo stond Berlioz onder dien van Shakespeare en Goethe.

De kennismakking met Shakespeare was voor hem een ‘coup de tonnerre’ geweest. In het jaar 1827 kwam een Engelsch tooneelgezelschap voorstellingen der tooneelstukken van dien meester te Parijs geven. Berlioz woonde de eerste voorstelling van *Hamlet* in het ‘Théâtre de l'Odéon’ bij. Als Ophelia zag hij Henriette Smithson, wier groot talent een onuitwischbaren indruk op zijn ziel maakte en op wie hij smoorlijk verliefd werd. Zij werd later zijn vrouw.

‘Shakespeare, en tombant ainsi sur moi à l'improviste, me foudroya,’ zegt hij in zijne *Mémoires.* Als vurig Shakespeare-vereerder voelde hij zich ook door het drama *Romeo and Juliet* aangetrokken en nam dit tot onderwerp eener Symphonie met koor.

Niet minder groot was de indruk, dien Goethe op hem maakte. Omstreeks 1828 maakte hij kennis met de Fransche vertaling van *Faust* door Gérard de Nerval. Hij zelf noemt die kennismaking ‘un des incidents les plus remarquables de ma vie... Le merveilleux livre me fascina de prime-abord; je ne le quittais plus; je le lisais sans cesse, à table, au théâtre, dans les rues, partout.’

Wij weten, dat uit die kennismaking Berlioz's *Damnation de Faust* is voortgekomen. Maar ook de *Symphonie fantastique* is er een gevolg van. Berlioz zelf vertelt ons, dat hij in het jaar 1829, nadat hij voor de derde maal te vergeefs naar den grooten prijs van de ‘Académie des Beaux-Arts’ (den *Prix de Rome*) had gedongen, Goethe's *Faust* had leeren kennen en, daardoor opgewekt, 8 tooneelen van dit drama en daarop onmiddellijk de *Symphonie fantastique* onder directen invloed van genoemd gedicht heeft gecomponeerd. Van de 8 in muziek gebrachte tooneelen had hij een exemplaar aan den dichtervorst te Weimar toegezonden en daaraan een brief toegevoegd, waarop evenwel nimmer een antwoord is gevolgd. Later bleek, hoe dat kwam. Goethe was door den brief aangenaam getroffen geweest, doch alvorens aan Berlioz te schrijven, meende hij het gevoelen van zijn vriend Zelter over de compositie nog te moeten inwinnen. Het oordeel van den degelijken doch zeer eenzijdigen Zelter viel echter zoo slecht uit, dat Goethe het maar beter vond, Berlioz niet te antwoorden.

De indruk, dien zoowel de Engelsche als de Duitsche dichter op Berlioz maakten (althans in het eerste tijdperk zijner loopbaan

als componist) blijkt ook nog uit een brief, door hem in 1828 aan zijn vriend Ferrand geschreven. Daarin zegt hij: 'Kom zoo spoedig mogelijk; wij zullen *Hamlet* en *Faust* samen lezen. Shakespeare en Goethe; de stomme vertrouwden van al mijn lijden, de idealen van mijn leven. Kom spoedig. Niemand heeft hier (d.i. in zijn geboorteplaats) eenig begrip van de grootheid dezer geesten.'

Deze corypheeën uit het rijk der poëzie waren het, die den jeugdigen Berlioz inspireerden.

Maar zij, die hij in het rijk der tonen tot voorbeeld koos, waren niet minder groot.

Hoewel Franschman van geboorte, was Berlioz een vurig bewonderaar der Duitsche muziek - vooral van Beethoven, wiens meesterstukken in Parijs bekend begonnen te worden, toen hij onder leiding van Lesueur aan het Conservatorium aldaar studeerde. Ook Gluck en Weber inspireerden hem, doch hier was eigenlijk toch meer vereering dan invloed in het spel.

Berlioz ontving de eerste indrukken van muziek door de kennismaking met gedeelten uit dramatische werken van Gluck. Aan de geestdrift, die hij toen voor dezen meester ondervond, bleef hij getrouw, maar die eerste liefde was in het tijdperk, waarin Berlioz zijne meeste en zijne geniaalste werken componeerde, slechts eene platonische. Eerst in latere jaren verdiepte hij zich meer in den stijl van den componist van *Orphée et Euridyce* en wist hij zich dien stijl zelfs eenigermate eigen te maken. Zijn laatste opera *(Les Troyens)* levert er hier en daar het bewijs van. Vereering voor Gluck koesterde hij echter ten allen tijde; en waar zijn hulp gevraagd werd voor een correcte opvoering van diens opera's, weigerde hij zelden zijn medewerking.

Dit laatste was ook het geval ten aanzien der muziek van Weber. Zoo nam hij in het jaar 1841 de voorbereiding der opera *Freischütz* voor de Groote Opera op zich en deed zooveel mogelijk zijn best om dit meesterstuk te ontdoen van de knoeierijen, die een vroegere bewerker (Castil Blaze) er in gebracht had. Hij zag zich echter genoodzaakt, den dialoog door recitatieven te vervangen (in de Groote Opera mocht ook toen niet gesproken worden) en moest toegeven, dat voor den eenvoudigen dans bij de dorpsherberg een formeel ballet in de plaats trad. Hiervoor instrumenteerde hij Weber's *Aufforderung zum Tanz.*

Veel machtiger was de indruk, dien hij van Beethoven ontving. Beethoven opende voor hem ‘een nieuwe wereld op het gebied der muziek’. Op het eerste concert van de *Société des concerts du Conservatoire* (9 Maart 1828) hoorde hij voor de eerste maal een instrumentaalwerk van den grooten meester: de *Eroïca-symphonie.* In een 14 dagen later gegeven concert kwam alleen Beethoven's naam op het programma voor en in het eerste concertjaar der vereeniging kwamen van zijne werken ter uitvoering: de *Eroïca*-symphonie (2 maal), de C-moll-symphonie (3 maal), de ouvertures *Egmont* en *Coriolan* (2 maal), het vioolconcert (gespeeld door Baillot), fragmenten uit de C-dur-Mis en uit het pianoconcert in C-moll, het kwartet uit *Fidelio* en het oratorium *Christus am Oelberg.*

De kennismaking met de instrumentaalwerken van Beethoven was voor Berlioz een tweede *coup de tonnerre.* Hij zou spoedig door de daad toonen, hoezeer hij die werken op prijs wist te stellen. Ongeveer in dienzelfden tijd had hij zijn journalistieke loopbaan aangevangen en trad in een nieuw opgericht blad, *La Revue européenne*, als criticus op. Hij maakte er gebruik van om een reeks artikelen te schrijven over de Beethovensche symphonieën, welke in de Conservatoire-concerten waren uitgevoerd. Deze artikelen baarden in een tijd, waarin alles nog van de Rossini-muziek vervuld was, groot opzien. Toch hebben zij zonder twijfel veel bijgedragen om het begrip van Beethoven's muziek in Frankrijk te bevorderen.

Destijds echter was zelfs tot de toonkunstenaars van beroep dat begrip nog weinig of niet doorgedrongen. Er waren onder hen velen, die ook later niet tot het besef van de groote beteekenis dier werken zijn gekomen. Wij zien het aan Auber. Van hem is bekend, dat hij, die voor de absolute instrumentaalmuziek eigenlijk weinig of niets gevoelde, toen hij later als directeur van het Conservatoire in zijn loge de concerten van die instelling bijwoonde, zich onder het aanhooren eener symphonie van Beethoven menigmaal tot zijn buurman richtte met de vraag: ‘Is dat nu mooi? *Moi je n'y comprends rien.*’

De muziek van Beethoven, en in het bijzonder sommige zijner symphonieën, brachten in die dagen de muzikale wereld in Frankrijk in verwarring. Maar in Duitschland was het daarmede toen weinig beter gesteld. Beethoven was pas gestorven (1827). Zijne laatste

toonscheppingen werden nog door zeer velen als raadselen, door sommigen zelfs als uitingen van een verzwakten geest beschouwd, en het verheven voorbeeld, door den meester in zijne symphonieën gegeven, had weinig navolging gevonden. Alleen Franz Schubert had een jaar na Beethoven's dood zijn groote C-dur-symphonie gecomponeerd; het was zijn laatste, hij zelf heeft haar nooit gehoord, eerst twintig jaar later werd zij door Robert Schumann opgegraven. Behalve Schubert verdient van Beethoven's tijdgenooten nog Ludwig Spohr genoemd te worden, ofschoon, zooals een zijner beoordeelaars het uitdrukt, ‘zijn zachte stem in het gewelf der symphonie, waar hij spreken wilde, niet sterk genoeg weerklonk’. De symphonieën van Mendelssohn en van Schumann sluimerden nog in het brein harer scheppers. En wat de overige symphonisten van dat tijdperk: Ries, Onslow, Kalliwoda, Maurer, Fesca e.a. betreft, de hedendaagsche muzikale wereld kent van hen nauwewelijks nog de namen; hunne symphonieën liggen onder het stof der bibliotheken begraven, en de enkele muziekgeleerde, die ze mocht kennen, zal toestemmen, dat het voor de geschiedenis der symphonie volmaakt onverschillig is, of deze werken al dan niet bestaan.

In Frankrijk was destijds één componist, die het waagde, aan Beethoven direkt aan te knoopen, d.w.z. aan de nationale toonkunst - in casu de instrumentaalmuziek - een richting te geven, welke met die in de werken van den Duitschen meester meer overeenkwam. Berlioz als een voortzetting van Beethoven te beschouwen en te spreken van een tiende symphonie (de *symphonie fantastique*), die hij aan de negen van Beethoven zou hebben toegevoegd (gelijk men in Frankrijk wel eens gedaan heeft), is overdreven, doch zonder twijfel was de invloed, dien Beethoven op hem uitoefende, een zeer groote, en het valt niet moeielijk, de sporen daarvan in zijne werken te ontdekken.

Daarbij verloochende Berlioz echter niet in het minst zijn Franschen aard. Bij zijne landgenooten kwam hij echter door die afwijking van het gewone niet in gunst. Integendeel. Zijn muziek week te veel van den toenmaligen smaak af, die toen geheel onder de heerschappij van Rossini stond, en nog lang nadat de Rossiniaansche roes voorbij was, bleef Berlioz de paria onder de Fransche componisten. Het ging met hem, zooals het met zoo velen zijner

lotgenooten gegaan is. Hij verstond het niet, den smaak van het publiek te vleien, en het gevolg daarvan was, dat dit publiek zijne werken versmaadde of bespotte, hierin trouw geholpen door de pers, die geheel andere grootheden te bewierooken had.

In Duitschland vond Berlioz aanvankelijk grootere tegemoetkoming. Dit land toonde zich veel gastvrijer dan zijn eigen vaderland, en ofschoon het eigenlijk maar een kleine minderheid was, die zijne werken wist te waardeeren, zoo stak de handelwijze der Duitschers toch gunstig af bij die der Franschen. Daarom had Berlioz ook telkens weder den moed naar Duitschland te gaan. Doch niet alleen die waardeering was daarvan de oorzaak. Hij gevoelde - en heeft dit ook uitgesproken -, dat hij in zijn muziek meer verwant was aan de Duitsche kunst dan aan die zijner landgenooten.

Het bleef echter ook in Duitschland slechts bij een, zooals ik zeide, kleine minderheid. In het algemeen was Berlioz den Duitschers evenmin symphathiek als den Franschen. Hij was door en door Franschman, maar zijne muzikale idealen - Gluck, Beethoven, Weber - gaf Duitschland hem. En toch gevoelde hij niet Duitsch genoeg om dat land uit het oogpunt van kunst als zijn vaderland te kunnen beschouwen. De Franschen vonden hem te ernstig, te verheven, te onbegrijpelijk; voor de Duitschers was hij weder te fantastisch en te abnormaal in de uiting zijner denkbeelden.

Zoo stond Berlioz op een geheel geïsoleerd standpunt, als het ware tusschen twee nationaliteiten in; hij behoorde noch tot de eene noch tot de andere. Hij liet zich echter door die eenzaamheid niet ontmoedigen en volgde (ten minste zoolang hij nog jong en vol scheppingskracht was) vastberaden zijn eigen weg. Eerst toen hij oud en lijdend geworden was, leende hij zich tot concessies en schreef in anderen stijl. Doch het was voor hem te laat; men had hem nu eenmaal tot ultra-romanticus en fantast geproclameerd, en zijne werken werden niet uitgevoerd.

Eerst na zijn dood (1869), en wel bepaaldelijk na den Fransch-Duitschen oorlog, toen in Frankrijk het nationaliteitsgevoel ook op muzikaal gebied bijzonder levendig was geworden, kwamen de werken van den grooten symphonist daar te lande *en vogue.* Berlioz zelf had er een voorgevoel van. ‘Nu zal men toch wel mijne wer-

ken uitvoeroen!' - riep hij smartelijk-ironisch op zijn sterfbed uit. Hij heeft gelijk gehad; het succes zijner werken is nog steeds klimmend. Maar welk een leed is er aan voorafgegaan! Hij had gelijk, met bitterheid uit te roepen: 'Il faut collectionner les pierres qu 'on vous jette; c'est le commencement d'un piédestal.'

Een ongeluk voor Berlioz is het ook geweest, dat toen men zijne groote gave op prijs begon te stellen, er reeds een ander was, die het door hem begonnen werk voortgezet en voltooid had. In dien zin laat ook Adolphe Jullien zich uit, wanneer hij van Berlioz zegt: 'Il avait poussé l'orchestre aux grandes sonoritès nouvelles, et de ce mouvement imprimé par lui, un autre recueillait la gloire. On disait bien: Wagner et Berlioz; mais son nom ne venait qu'en second lieu. Et lorsque les journalistes allemands, s'imaginant de changer en trio ce duo déja déplaisant, inscrivirent sur leur drapeau: Wagner, Berlioz et Liszt, sa mauvaise humeur n'y tint plus.'

Welke oorzaak de gevoeligheid van Berlioz ook moge gehad hebben, zeker is het, dat een combinatie van namen als de zoo even genoemde op verkeerde grondslagen rust. Wagner en Berlioz behooren in den hierbedoelden zin niet bij elkander. Laatstgenoemde verlangde van de muziek iets wat zij niet geven kon; Wagner daarentegen wist nauwkeurig, tot hoever hare macht strekte, en met die wetenschap toegerust liet hij haar binnen die grenzen hare macht ontvouwen op een wijze zooals vóór hem niemand gedaan had en na hem ook niemand gedaan heeft.

Berlioz bleef de vertegenwoordiger der *programmamuziek.* Hij was er in zekeren zin ook de pionnier van. Wel had reeds ook Beethoven de grenzen der absolute instrumentaalmuziek eenigszins overschreden (in de Eroïca - de C moll - de Pastorale - en de negende symphonie bijv.) en hadden Mendelssohn in zijn concertouvertures (*Fingalshöhle*, *Meeresstille* o.a.) en Schumann in vele zijner pianocomposities zijn voorbeeld gevolgd, doch deze meesters hadden daarbij hunne bedoelingen deels niet volkomen, deels in het geheel niet uitgesproken en derhalve het raden aan den toehoorder overgelaten.

Berlioz echter en de componisten van programmamuziek, die na hem kwamen, maakten geen geheim van hunne bedoelingen en deden integendeel hun best om hunne toehoorders dat raden te besparen - wat hun evenwel niet altijd gelukte.

Het is mijn bedoeling niet, over deze programmamuziek, die thans nog *en vogue* is en waarover reeds zooveel gesproken werd (ook hier ter plaatse), verder uit te weiden. Ik wil liever nog het een en ander opmerken omtrent de werken, die Berlioz heeft voortgebracht.

Op symphonisch gebied begon hij met de *Symphonie fantastique.* Van al de toonscheppingen van den Franschen meester is deze wel de meest typische. In geen enkel van zijne werken is het onderscheid tusschen hem en zijne voorgangers, alsook de richting, die hij uit wilde, zoo scherp aangegeven als hier. Wat den uiterlijken vorm betreft, onderscheidt deze symphonie zich niet van andere werken van dezen aard. Wel is waar bestaat zij uit vijf deelen in plaats van vier, maar de beide laatste (*Marche au supplice* en *Songe d'une nuit de sabbat*) vormen te zamen één geheel. Dit in aanmerking nemende, vindt men de gewone opvolging der symphonie-afdeelingen hier voorhanden: het *Allegro*, voorafgegaan door een *Largo*, het *Scherzo* (*un bal*), het *Adagio* en het *Finale* (de twee stukken hierboven genoemd).

In dit opzicht was deze eerste programmamuziek van Berlioz dus niets vreemds, maar hij heeft het genre ruimer ontwikkeld. Geheel nieuw echter en als een uitvinding van Berlioz te beschouwen, is het terugkeeren van een en hetzelfde thema in *alle* deelen der symphonie. Wel is waar komt ook in de 5de symphonie van Beethoven te midden van het finale het thema van het *Scherzo* terug; wel trekken in de laatste afdeeling der negende de hoofdthema's van *Allegro*, *Scherzo* en *Adagio* nog eens vluchtig aan ons voorbij; maar een consequente terugkeer van één thema, dat als het ware het verband tusschen de verschillende afdeelingen vormt en de leidende gedachte der toonschepping is, vindt men het eerst in de symphonie van Berlioz.

Wat de aanleiding daartoe was, zegt ons het programma: ‘Un artiste doué d'une imagination vive, se trouvant dans cet état de l'âme que Chateaubriand a si admirablement peint dans *René*, voit pour la première fois une femme que réalise l'idéal de beauté et de charmes que son coeur appelle depuis longtemps, et en devient éperdument épris. Par une singulière bizarrerie l'image chérie ne se présente jamais à l'esprit de l'artiste que liée à une pensée musicale, dans laquelle il trouve un certain caractère pas-

sionné, mais noble et timide comme celui qu'il prête à l'objet aimé. Ce reflet mélodique et son modèle le poursuivent sans cesse comme une double idée fixe. Telle est la raison de l'apparition constante, dans tous les morceaux de la symphonie, de la mélodie qui commence le premier *Allegro.*'

Die *idée fixe* wordt, als thema, in den aanvang van genoemd Allegro door de eerste violen aangeheven en in den loop van het stuk meesterlijk bewerkt. In de twee volgende gedeelten der symphonie treedt het hierbedoelde thema niet zooveel op den voorgrond; daarentegen wordt het weder scherp geaccentueerd in het laatste deel (*Songe d'une nuit de sabbat*), waar het in een ander karakter optreedt, namelijk in 6/8-maat, voorgedragen door *Es*-clarinet, geparodieerd ('ce n'est qu'un air de danse ignoble, trivial et grotesque').

Het denkbeeld van een consequent terugkeerend thema, dat als het ware het verband tusschen de verschillende afdeelingen vormt en de leidende gedachte der toonschepping is, vindt men in de symphonie met koor *Roméo et Juliette* niet. Dit komt daarvandaan, dat Berlioz, hier en daar een greep doende uit het drama van Shakespeare, zich moest bepalen tot die momenten, welke een muzikale behandeling toelaten. (Dat hij evenwel daarin zelfs nog soms te ver ging en door de instrumentaalmuziek iets trachtte uit te drukken, wat zij alleen in verband met andere kunsten vermag, hebben wij reeds aangetoond.)

De hoofdmomenten dezer symphonie worden gevormd door drie groote instrumentaalstukken en als slot een groot vokaalstuk. De vorm dezer toonschepping doet eenigszins aan de negende symphonie van Beethoven denken, evenwel draagt het laatste deel niet zooals bij Beethoven een lyrisch maar een dramatisch karakter. De drie groote instrumentaalstukken hebben betrekking op het groote feest bij Capulet, waar Romeo voor het eerst gelegenheid heeft, Julia te naderen (*Andante* en *Allegro*), de balkonscène in den tuin van Capulet (*Adagio*) en het sprookje van de fee Mab, de koningin der droomen (*Scherzo*).

Aan al die stukken gaan echter nog een inleiding en een proloog vooraf.

De inleiding - geheel instrumentaal - heeft tot titel: *Combats - Tumultes - Intervention du prince.* De componist heeft in een

(door de altviolen ingezet) bewegelijk, wild en scherp geäccentueerd motief, dat achtereenvolgens door violoncellen, violen en blaasinstrumenten wordt overgenomen en in een levendig fugato doorgewerkt, den indruk eener schermutseling willen weergeven, zooals er bijna dagelijks te Verona een plaats had tusschen de verwanten en volgelingen der *Montechi* en *Capuletti.* De strijd wordt onderbroken door het optreden van den hertog van Verona, hetwelk gekenmerkt wordt door een breed en machtig recitatief der bazuinen.

Hierna begint de proloog (gezongen door een klein koor van alten, tenoren en bassen), die als het ware een kort overzicht geeft van hetgeen in de volgende grootere stukken door de instrumentaalmuziek zal worden uitgedrukt. De verschillende deelen van dezen proloog worden van elkander afgescheiden door instrumentale zinnen, anticipaties van hetgeen later door het orkest in grootere vormen wordt ontwikkeld. Zoo laat zich bij de woorden:

> Le bruit des instruments, les chants mélodieux
> Partent des salons où l'or brille,
> Excitant et la danse et les éclats joyeux.

de melodie van het *Fête chez Capulet* hooren, en bij

> Déjâ sur son balcon la blanche Juliette
> Paraît.....

hooren wij de melodie van de *Scène d'amour.*

Na een door harp begeleide solo voor alt, die zich van den proloog afscheidt tot het houden eener lyrische ontboezeming, neemt de proloog den draad van het verhaal weder op:

> Bientôt de Roméo la pale rêverie
> Met tous ses amis en gaîté:
> 'Mon cher - dit l'élégant Mercutio - je parie
> Que la reine Mab t' aura visité.'

en een solo-tenor, afgewisseld door het kleine koor, zingt (een *scherzetto* noemt de componist dit) het verhaal van de droomkoningin Mab. Hierna sluit de proloog aldus:

> Hélas! la mort est souveraine,
> Capulets, Montaigus, domptés par les douleurs,
> Se rapprochent enfin pour abjurer la haine
> Qui fit verser tant de sang et de pleurs.

Na dit soort van exposé begint dan de eigenlijke symphonie, waarin het groote talent van Berlioz weder op geheel andere wijze dan in de *symphonie fantastique* voor den dag treedt en de meesterlijke instrumentatie op nieuw de bewondering wekt. Men zou zeggen, dat hij in de melodie en de harmonische bewerking hier meer zijne klassieke voorbeelden nadert. De invloed van Beethoven is in deze symphonie duidelijk waar te nemen.

'Dramatisch' noemt Berlioz zijn *Romeo*-symphonie. Zij is het ook in velerlei opzicht. In het algemeen zijn dramatische neigingen in de muziek van Berlioz immer te bespeuren, en het is dus geen wonder, dat hij ook op het gebied der opera zijne krachten beproefd heeft.

Benvenuto Cellini was zijn eerste werk in dit genre. Het bevat een schat van muzikale ideeën en had bij de eerste opvoering te Parijs (in September 1837) een beter lot verdiend dan het geval was. Vergelijkt men het echter bij de niet later geconcipïeerde dramatische werken van Wagner - *Der fliegende Holländer* en *Tannhäuser*, - dan ziet men, hoe verschillend de richting van beide meesters is, die men zoo vaak in één adem heeft genoemd, alsof zij bij elkander behoorden. Dan ziet men ook, waarom de genoemde werken van Wagner zooveel hooger staan dan de *Cellini* van zijn Franschen tijdgenoot: bij Wagner gaat de artistieke kracht van den tekst, van het drama uit; bij Berlioz is de tekst niets meer dan hij bij de oude opera-componisten was, namelijk het *libretto*, de aanleiding om een opera te schrijven.

In de briefwisseling van Wagner en Liszt wijst eerstgenoemde, bij gelegenheid dat er sprake is van een opvoering van *Benvenuto Cellini* te Weimar, er nadrukkelijk op, dat de groote fout van dat werk ligt '*in der Dichtung*, und in der unnatürlichen Stellung, in welche der Musiker dadurch gedrängt wurde, dass er durch rein musikalische Intentionen einen Mangel decken sollte, den eben *nur* der Dichter ausfüllen kann.... Berlioz soll doch nur um des Himmels willen eine neue Oper schreiben; est ist sein grösstes Unglück, wenn er dies nicht thut, denn nur Eines kann ihn retten: das Drama, und nur Eines muss ihn immer tiefer verderben, sein eigensinniges Umgehen dieses einzigen richtigen Ausweges'.

Dat doorzicht had Berlioz niet. Na den val van *Cellini* te Parijs verliet hij voorloopig het gebied der opera en legde zich toe op

het hybridische genre: de dramatische symphonie *(Roméo et Juliette)* en de dramatische cantate (*La damnation de Faust*). Zeker, het waren twee groote dichters, die hem de stof voor deze werken aan de hand deden; maar hij gebruikte daarvan slechts wat hij voor zijne muzikale doeleinden noodig had. Om de dramatische gedachte en om de strekking der drama's van Shakespeare en Goethe bekommerde hij zich niet.

Eerst ongeveer 25 jaren na den val van *Cellini* kwam Berlioz weder met dramatisch-muzikale werken voor den dag. Het waren: een opéra comique: *Béatrice et Bénedict*, en een omvangrijke opera *Les Troyens.* Ofschoon in laatstgenoemd werk vele schoone gedeelten voorkomen, zoo is toch ook hier een zich min of meer vastklampen aan de oude opera waar te nemen en heeft het evenmin als de andere opera's van Berlioz er toe kunnen bijdragen om hem tot een der eersten op dit gebied te stempelen.

Een neiging tot het dramatische bespeurt men ook in Berlioz's religieuze muziek. Zijn *Requiem* o.a. levert er het bewijs van. Wat de behandeling van den tekst betreft, stelt Berlioz zich niet op het standpunt der oude kerkcomponisten noch zelfs op dat van een Mozart of Cherubini, maar op dat van Beethoven en andere modernen. Voor hem was die tekst hetzelfde, wat die van de *Missa solemnis* voor Beethoven was. Instrumentaalcomponist bij uitnemendheid, evenals de groote meester, dien hij zich zoo gaarne tot voorbeeld stelde, was het hem vooral daarom te doen, met behulp van de rijke middelen der moderne instrumentatie den Latijnschen tekst de hoogste uitdrukking te verleenen, d.w.z. de stemming waarin die woorden den toehooorder brengen, zoo duidelijk mogelijk weêr te geven.

Zoo is zijn werk een verheven symphonie met koren op den tekst van het *Requiem* geworden. Tekstherhaling was daarbij natuurlijk niet te vermijden. Evenals de componisten van muziekmissen bijv. op de woorden *Kyrie eleison*, *Christe eleison* uitvoerige, op zichzelf staande stukken componeerden, heeft ook Berlioz de verschillende deelen, ja zelfs de enkele strophen van het *Requiem* als zelfstandige muziekstukken gecomponeerd. Leerling van Lesueur, wiens streven het was, de kerkmuziek ‘dramatisch en beschrijvend’ te maken, heeft hij elke gelegenheid tot toonschildering, die de tekst hem aanbood, met beide handen aangegrepen.

Berlioz hechtte veel aan dit werk. In zijne *Mémoires* zegt hij: ‘Si j'étais menacé de voir brûler mon oeuvre entière, moins une partition, c'est pour la Messe des Morts que je demanderais grâce’.

Gelukkig is het zoo ver niet gekomen. Wel laat, maar in volle mate, heeft men Berlioz eindelijk ook in zijn vaderland de eer gegeven, die hem toekomt. Niet alleen zijn *Requiem* maar ook zijne andere voorname toonscheppingen heeft men er leeren waardeeren, en onder die werken zijn er vele, die nog heden ten dage op de programma's van verschillende concert-ondernemingen voorkomen en met groote geestdrift door het publiek worden ontvangen. De Franschen hebben eindelijk de groote beteekenis van hun landgenoot gevoeld.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

26 October 1903.

In een betrekkelijk kort tijdsbestek - van 8 tot 23 October - heeft de Tweede Kamer gelegenheid gevonden, een drietal ontwerpen van gewichtig sociaal-economisch belang, het bankoctrooi, de telegrafen en telefonen, en de mijnontginning betreffend, af te doen. Bovendien werd, tusschen het eerste en tweede onderwerp in, een niet onbelangrijke wijziging gebracht in de gemeentewet.

De sociaal-economische novellen, ofschoon afkomstig van twee verschillende departementen en onderling in geen enkel opzicht samenhangend, gaven niettemin aanleiding tot beschouwingen, die elkander op sommige punten raakten. Welke is de taak van den staat ten aanzien van bedrijven, die uit hun aard een monopolistisch karakter dragen? In hoever kan, mag of moet de staat, tot bescherming der belangen van het algemeen of van economischzwakken, in de sfeer der particuliere belangen ingrijpen? Het waren deze vragen die zich bij de behandeling van elk der drie ontwerpen aan de wetgevers opdrongen. Dat die vragen, over het algemeen, door de regeering en de meerderheid in het parlement in den geest der moderne economie beantwoord werden, kan zeker niet beweerd worden. Maar evenmin zou men kunnen volhouden, dat zij, wier beslissing den doorslag gaf, de leer der staatsonthouding en der maatschappelijke harmonieën huldigden. Ook een christelijk-conservatieve regeering - dit hebben de parlementaire gebeurtenissen dezer maand geleerd - kan den onder den invloed

der wassende democratie zich onmiskenbaar vervormenden tijdgeest niet geheel weerstaan.

Met het ontwerp tot ‘verlenging en wijziging van het aan de Nederlandsche Bank verleend octrooi’ kwam de regeering echter, zooals de titel reeds aangeeft, niet op nieuwe banen. De Bank blijft wat zij was en is: een particuliere instelling, die een haar van staatswege gewaarborgd monopolie uitoefent en daartegenover verplichtingen aan den staat op zich neemt. Het ten vorigen jare in de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek gevoerd debat over de vraag, of boven een aldus geoctroieerde particuliere bank, een staatsbank de voorkeur zou verdienen, had de regeering slechts versterkt in haar meening, dat de tijd om tot de oprichting van zulk een staatsbank te komen nog lang niet daar was. Wel echter had zij het oirbaar geacht om, bij haar onderhandelingen met de Nederlandsche Bank, voor den staat een grooter aandeel in de winst van het bankbedrijf op te vorderen, dan onder het bestaande octrooi genoten werd en om bovendien aan de verlenging van dat octrooi met vijftien jaar eenige andere voor den staat of voor het publiek voordeelige voorwaarden te verbinden. De voornaamste dier condities hield verband met de voorgestelde intrekking der muntbiljetten, gepaard met het toekennen aan de Bank van de bevoegdheid om biljetten van tien gulden uit te geven. Daartegenover moest dan echter de Bank zich verplichten om het thans aan den staat tot een maximum van vijf millioen en tegen rentevergoeding te verleenen crediet te verhoogen tot vijftien millioen, waarvoor aan het Rijk *geen* rente in rekening zou mogen worden gebracht. De voorschotten, krachtens dit blanco-crediet aan het Rijk te verleenen, zouden gedurende den loop van het octrooi slechts in twee gevallen opvorderbaar zijn: 1e indien het Rijk zijnerzijds weder muntbiljetten mocht gaan uitgeven, 2e indien het beschikbaar metaalsaldo van de Bank beneden tien millioen daalde.

Erkend moet worden dat, waar de regeering eenmaal principieel stelling gekozen had tegen de oprichting van een staatsbank, de door haar met de Nederlandsche Bank getroffen regeling van een ernstige behartiging van 's lands belang getuigde en wel geschikt was om de voorstanders van een staatsbank, zooal niet tot andere gedachten te brengen, zich toch met zekere gelatenheid bij

de meening der overgroote, met de regeering instemmende meerderheid te doen neerleggen. Nadat dan ook dr. Bos, die ten vorigen jare, in de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek, met groote zaakkennis en overtuiging de oprichting van een staatsbank aanbeval, had te kennen gegeven, dat een dergelijke bank ook nu nog tot zijn vrome wenschen behoorde, achtte hij niet alleen verdere oppositie tegen het regeeringsontwerp overbodig, maar gevoelde hij zich zelfs verplicht, dat ontwerp te verdedigen tegen hen die het op een belangrijk punt trachtten te ontwrichten.

De heeren Van Bylandt en Van Asch van Wijck waren het geweest, die, van oordeel dat de getroffen regeling hoe langer hoe liever had te duren, er op aandrongen dat de termijn van 15 althans tot 25 jaren zou worden verlengd. Met klem van redenen betoogde de heer Bos, dat aan dien termijn, waaromtrent de minister stellig niet zonder moeite met de Bank tot overeenstemming was gekomen, niet mocht worden getornd, waartoe te minder aanleiding bestond, nu in het octrooi de ‘zeer gelukkige gedachte’ werd opgenomen, om, na 15 jaren, het octrooi telkens voor één jaar te verlengen wanneer geen opzegging werd gedaan. Merkwaardig was de houding, die de heer Harte ten aanzien van dit belangrijke onderdeel der overeenkomst aannam. Van hem, zoo verzekerde hij, zou geen voorstel tot verlenging van den termijn uitgaan, maar wilde de Kamer een beslissing in dien geest nemen, dan zou de regeering zich daartegen niet verzetten! Misschien ging de heer Schaper wat ver toen hij het vermoeden uitsprak, ‘dat er iets achter de coulissen (zou zijn) gebeurd’, maar het verwijt door dr. Bos den minister toegevoegd wegens zijn onverschilligheid omtrent een voor de toekomst zoo belangrijke aangelegenheid, was zeker niet onverdiend. ‘Ik wil wel zeggen,’ aldus zette de heer Bos aan zijn verwijt klem bij, ‘dat ik bereid ben aan het octrooi, zooals het nu is, mijn stem te geven, maar als het nu nog ten gunste van de aandeelhouders der Bank gewijzigd wordt, zou ik daartegen ernstig bezwaar maken, tenzij een naastingsformule werd opgenomen, waarvan ik een redactie voor mij heb, die ik eventueel bij wijze van amendement zou voorstellen.’ Dit paardenmiddel miste zijn uitwerking niet. Er werd geen stem meer vernomen die op termijnverlenging aandrong

en het in dier voege door den principieelen tegenstander tegen de regeering en haar vrienden in bescherming genomen ontwerp werd ten slotte onveranderd aanvaard. Alleen vier sociaal-democraten stemden tegen.

Kon, bij de behandeling van het bankwezen, de beginselvraag: staats- of particuliere exploitatie? uit den weg worden gegaan, van de beraadslagingen over het wetsontwerp betreffende aanleg, exploitatie en gebruik van telegrafen en telefonen, vormde zij het voornaamste element. Het merkwaardige daarbij was dat als kampioen voor de uitoefening van staatswege, ook van het telefoonbedrijf in zijn vollen omvang, nu eens niet een democraat optrad, maar een lid dier oude garde van orthodoxe liberalen, die den dood pleegt te verkiezen boven het prijsgeven van de manchestersche vrijheidsvaan. Het moet voor de meer naar links geplaatste leden van het parlement een niet geringe voldoening geweest zijn, te bemerken, hoe mr. Tydeman, die zich reeds in 1895 krachtig voor staatsexploitatie uitsprak, in de acht jaren die sedert verstreken zóo weinig aan het wankelen was gebracht, dat de vurigste voorstander van de leer, volgens welke monopolistische bedrijven alleen veilig zijn in handen der gemeenschap, ten aanzien van het telefoonbedrijf onmogelijk verder zou kunnen gaan dan deze oud-liberaal. Zijn klemmende hoofdmotieven waren deze, dat de staat, die, door de interlocale telefonie tot zich te trekken het beginsel der staatsexploitatie feitelijk reeds aanvaard heeft, zich onmogelijk goed van zijn taak zal kunnen kwijten, indien het de plaatselijke publieke netten aan particulieren of gemeenten overlaat en dat de tegenwoordige toestand, dien de regeering in hoofdzaak wenschte te bestendigen, noodwendig tot schade voor den staat en tot ongerief voor zijn individueele leden leiden moet. Immers, wel de winstgevende netten zullen ondernemers vinden, doch waar een minder voordeelige exploitatie te voorzien is, blijven de ingezetenen verstoken van een middel tot gedachtenwisseling, dat voor hen dikwijls van nog grooter waarde zijn zou, dan voor de bewoners van meer bevoorrechte streken. Komt daarentegen alles in één hand dan zal niet alleen aan het telefoon-verkeer, het geheele land door, een anders nimmer te verkrijgen regel- en gelijkmatige werking kunnen worden verzekerd, maar dan zal het ook mogelijk zijn te doen voorzien in de behoeften van het *gansche* publiek en niet-

temin de algemeene exploitatie-rekening met een kleine winst te doen sluiten of voor het minst te laten kloppen. Al deze overwegingen gaven den heer Tydeman aanleiding om op het ontwerp, dat den staat vrij wilde laten in het verleenen van concessies, een amendement voor te stellen, daartoe strekkende dat de exploitatie van staatswege regel en het verleenen van concessie niet dan hooge uitzondering zou zijn.

De heer de Marez Oyens had tegen dit zeer gedocumenteerde amendement niet veel anders aan te voeren, dan dat een zoo ingrijpende en wat zijn financieele gevolgen betreft toch altijd onzekere wijziging van den bestaanden toestand hem te minder aanbevelenswaardig scheen, omdat het overnemen van het telefoonbedrijf door den staat in Nederland 'noch noodzakelijk, noch urgent' was. 'Die noodzakelijkheid bestaat niet, omdat, indien ook al de telefonie bij ons wat achteraan is gekomen, zij in den laatsten tijd met reuzenschreden is vooruit gegaan. Zoo gaat het ook wel met groote mannen, die verre boven anderen uitsteken, en die, als kinderen op school, toch een paar nummers lager zaten dan zij boven wie zij nu verheven zijn.' Dát argument zou echter den minister kwalijk bekomen. Een greep doende uit den overvloed van gegevens die den spreker ter beschikking stonden, verwees mr. Tydeman eenvoudig naar twee landen waar het door hem verdedigd stelsel werd aanvaard. 'Op 1000 inwoners heeft Nederland 149, Duitschland 1670, dat is meer dan tienmaal zooveel, interlocale gesprekken, en Zwitserland 1409, dat is juist tienmaal zooveel. Met reuzenschreden, heeft de minister gezegd, zijn wij vooruitgegaan!' En wil men weten, hoe het in Zwitserland, minder volkrijk en toch zeker niet welvarender dan Nederland, met het plaatselijk telefoonverkeer staat? Er zijn daar 330 locale netten, tegen 58 bij ons. Geen wonder, waar in Nederland 130 gemeenten met meer dan 5000 inwoners van plaatselijk telefoonverkeer verstoken zijn. Voorwaar, in welk opzicht wij het 'herrlich weit' mogen hebben gebracht, op het gebied van de telefonie behooren wij nog altijd tot de achterblijvers!

De veronderstelling is niet gewaagd, dat, indien niet de regeering ten slotte een onaannemelijkverklaring in de schaal had geworpen, de logica en de overtuigende cijfers van mr. Tydeman de Kamer zouden hebben òmgepraat. Onder de regeeringspartijen

waren toch verscheiden leden, die in 1895 hun stem gaven aan de motie destijds door mr. Tydeman voorgesteld en die dezelfde strekking had als het thans ingediende amendement. Het woord ‘onaannemelijk’ werkte evenwel als een toovermiddel. Vast aaneengesloten, als gold het de verdediging van een kerkelijk dogma, schaarden zich de christelijke mannen aan de zijde van mr. Oyens, terwijl zich bij het ‘bloc’ vier van links voegden. Het waren - o bittere pil! - juist vier van mr. Tydeman's ‘politieke vrienden’.

Zal dus, in Nederland, ten aanzien van het telefoon-verkeer, de affaire op den ouden voet worden voortgezet? Niet geheel. Nauwelijks was het amendement-Tydeman gevallen, of van sociaal-democratische zijde werd een ander amendement ingediend, dat wel is waar het nu eenmaal vastgestelde hoofdbeginsel der wet niet rechtstreeks raakte, maar toch de strekking had, den invloed der overheid op de exploitatie van het bedrijf belangrijk te versterken. Door de regeering was voorgesteld dat de tarieven, de voorwaarden van het gebruik en de dienstregelingen aan een goedkeuring van overheidswege zouden zijn onderworpen, - de heer Melchers en vier van zijn geestverwanten gaven in overweging, die goedkeuring eveneens te vorderen voor de ‘arbeidsvoorwaarden van het bedienend personeel’.

Het lijdt geen twijfel of dit amendement zou, aan zijn lot overgelaten, den weg zijn opgegaan van het amendement-Tydeman. Nu geviel het echter, dat in het voorstel iets lag, dat ook bij den het meest naar links gekeerden vleugel der rechterzijde sympathie wekte. En het was tactisch zeker goed gezien van de heeren Talma, Nolens, Kolkman, Van Löben Sels en Van Veen, dat zij van hun gedeeltelijke instemming deden blijken *niet* door het indienen van een sub-amendement op het voorstel-Melchers c.s., maar door voor den dag te komen met een zelfstandig voorstel. ‘De arbeidsvoorwaarden’ scheen hun een te ruim genomen omschrijving, maar zij wenschten althans ‘de regeling der loonen en diensttijden van het bedienend personeel’ onderworpen te zien aan de goedkeuring van den minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. En zoo waar, al bleek de minister op de hem toe te kennen bevoegdheid in het minst niet gesteld; al achtte hij het gevaarlijk, incidenteel een greep te doen in de regeling van het arbeids-

contract; al betoogde hij dat bij deze wet de rechtsgrond voor een zoodanige regeling ontbrak, en dat, zoo men die regeling toch aanvaardde, de vertoornde Themis zich mettertijd wel zou weten te wreken; al meende hij om al die redenen het amendement van den heer Talma c.s., evengoed als dat van den heer Melchers c.s., te moeten ontraden - het eind van de historie was, dat het laatste wel is waar verworpen, maar het eerste aangenomen werd. Voor het eerst, sedert het optreden van het tegenwoordig Kabinet, maakte, in een principieele aangelegenheid, een deel der rechterzijde front tegenover de regeering en dreven tien anti-revolutionairen en drie katholieken, gesteund door de gansche linkerzijde, op vier ‘politieke vrienden’ van mr. Tydeman na, hun wil door tegen de stemmen van hun partijgenooten en de vermaningen van mr. de Marez Oyens in. Wie weet of, als de heer de Stuers had verzuimd, op het laatste oogenblik ‘verzamelen’ te blazen, zelfs niet méér dan drie katholieken zich naar links hadden bewogen! Nu ging alleen mr. Aalberse met de heeren Nolens en Kolkman mede.

Dus aangevuld met een bepaling, die, naar het oordeel van mr. Drucker, de overneming van het telefoonbedrijf door den staat waarschijnlijk zal verhaasten, kwam het wetsontwerp in stemming. Niemand zal zich verwonderd hebben, behalve zes sociaal-democraten, den heer Tydeman onder de tegenstemmers aan te treffen. Eer za het verwondering gewekt hebben, dat zoovelen, die met mr. Tydeman streden, zich ten slotte bij de regeeringsvoordracht neerlegden. Of had voor dezen wellicht het amendement-Talma de wet aannemelijk gemaakt?

Na de telefonie, de mijnontginning. De door de regeering voorgestelde wijziging in de napoleontische wet van 21 April 1810 beoogde om een belangrijke beperking der vrijheid van den tot mijnontginning bevoegde mogelijk te maken. In geval van nalatigheid in de behoorlijke ontginning van een mijn, waarvoor consessie werd verleend, zal, zoo stelde regeering voor, aan het recht van den concessionaris, van staatswege en onder zekere voorwaarden, een eind kunnen worden gemaakt. Tevens nam de regeering de gelegenheid te baat om, met het oog op de zich in ons vaderland ontwikkelende mijnindustrie, voor te stellen dat bij algemeenen maatregel van bestuur verschillende voorschriften zullen worden

gegeven, zoo in het belang van het werkvolk als van de bewoners der streken waar mijnbouw gedreven wordt.

Zoowel in het eene als in het andere opzicht deed de regeering, op het voetspoor trouwens van haar voorgangster, verdienstelijk werk. Maar overdreef de heer Van Kol niet toen hij den heer Oyens deswege als een soort van marxistischen Lycurgus ging lauweren? Wel beschouwd toch lieten de voorgestelde wijzigingen, hoe heilzaam voor het publiek belang zij ook mochten zijn, de groote vraag of de ontginning van mijnen in de toekomst bij voorkeur van staatswege zal geschieden of aan bijzondere personen kan worden overgelaten, onaangeroerd.

De lof, door den heer Van Kol den minister toegezwaaid, schijnt den heer Oyens niet gesmaakt te hebben. Hij werd er althans niet door weerhouden om, toen de gelegenheid zich voordeed, de sociaal-democraten met al zijn macht te lijf te gaan. De heer Van Kol, die zich niet vergenoegd had met het lezen der ‘gedrukte stukken’, maar die bovendien een plaatselijk onderzoek had ingesteld en in verschillende limburgsche kolenmijnen was afgedaald, bleek in het algemeen over de aldaar gevonden toestanden nog al tevreden. In het bijzonder was dit het geval met de mijn Oranje-Nassau, waar de heer Van Kol veel goeds had gezien en waar onder andere ook de luchtverversching in de mijngangen door hem voldoende was bevonden. Om nu over de waarde van het uitteraard vluchtige onderzoek van den afgevaardigde te doen oordeelen, verklaarde de minister, dat juist die mijn Oranje-Nassau het over de ventilatie aan den stok had gehad met het staatstoezicht en nog zeer onlangs bedreigd was met een geldboete als de ventilatie niet spoedig aan de gestelde eischen voldeed. In plaats van nu op grond van persoonlijke ervaring eenvoudig te constateeren, dat toen *hij* de mijngangen doorkruiste de luchtverversching niet te wenschen overliet, had de heer Van Kol de onvoorzichtigheid - waarvan reeds de hoffelijkheid tegenover de directie van Oranje-Nassau hem had moeten weerhouden - naar aanleiding van 's ministers mededeeling op te merken, dat dan die directie misschien een deel der gangen had afgesloten, waardoor de te ververschen ruimte zooveel kleiner zou zijn geworden. Meer was niet noodig om den toch al ontstemden minister hevig te doen uitvallen tegen ‘het oppervlakkig

oordeel' van den heer Van Kol, 'des te oppervlakkiger in een man, die in zich vereenigt de eigenschappen van technicus en sociaal-democraat; een technicus, die wel den thermometer maar niet den aërometer weet te hanteeren, en den sociaal-democraat, die er zich op beroemt, te behooren tot een partij die, bij uitslui. ting van andere, in staat is met arbeiders te spreken en zich van hun bezwaren op de hoogte te stellen. Het was niet genoeg, dat de heer Van Kol geen last had van de benauwde lucht, maar hij had zich van den toestand kunnen vergewissen door gebruik te maken van zijn eenig talent om met arbeiders in overleg te treden.'

De slag was raak, althans scheen raak te zijn. Later kwam echter mr. Goeman Borgesius meer dan waarschijnlijk maken, dat de directie van Oranje-Nassau reeds vóor het bezoek van den heer Van Kol aan de eischen van het staatstoezicht voldaan had en dus de bevinding van den afgevaardigde ten aanzien der ventilatie wel degelijk juist was geweest.

De heer Van Kol zou echter nog meer van de zijde van den minister te verduren krijgen. Bij de in het wetsontwerp opgenomen bepaling, dat bij algemeenen maatregel van bestuur verschillende voorschriften in het belang der arbeiders zullen worden gegeven, ook omtrent den *arbeidsduur*, was door den afgevaardigde uit Enschedé en zijn geestverwanten als amendement voorgesteld, dat deze duur 'wat den arbeid onder den grond (betrof) niet meer dan acht uren per etmaal (zou mogen) bedragen.' De acht-urendag voor mijnwerkers derhalve. De heer Nolens, ofschoon zijn sympathie voor de grondgedachte van het amendement niet verbergend, deed dadelijk opmerken, dat deze zeer gecompliceerde aangelegenheid niet zoo maar met een paar woorden te regelen was. Het amendement der sociaal-democraten noemde hij dan ook 'voorbarig, misplaatst, te kort, te eenvoudig, te lakonisch, dientengevolge te drakonisch en ten slotte niet mogelijk.' Had de minister zich bij deze niet malsche critiek aangesloten en had hij tevens iets van instemming doen blijken met den in elk geval dan toch ethischen grondslag van het voorstel, men zou kunnen erkennen, dat de sociaal-democratische wetgevers streng, maar niet onrechtvaardig gevonnist werden. De heer Oyens stelde zich echter daarmede niet te vreden. Blijkbaar was de kans te schoon om

hen, dien het Kabinet een onverzoenlijke vijandschap toedraagt, af te straffen en te vernederen. '*Broddelwerk*' heette het amendement, blijken dragend 'van niet opgesteld te zijn in de studeerkamer, maar misschien in den spoorwagen, aan de een of andere halte.' Ook de heer Goeman Borgesius, die, schoon adviseerend tot intrekking van het amendement, nochtans zijn instemming had uitgesproken met het stellen van een verkorten arbeidsduur voor ondergrondschen arbeid en er bij de regeering op had aangedrongen, van gelijke instemming te doen blijken, moest een schampere opmerking aanhooren over zijn sedert 'nog geen vier en twintig uur' bestaande 'zeer vriendschappelijke verhouding tot de sociaal-democratische partij'. Kortom, tegen de sociaal-democraten, warme voorstanders van de regeerings-voordracht en die ten slotte niets misdaan hadden dan wat, naar te hopen is, de overgroote meerderheid der Kamer toch ook wel wenschen zal, - het verzekeren van wat zonlicht aan hen die een deel van hun leven onder den grond moeten doorbrengen, - te kleeden in een onbruikbaren vorm, tegen de sociaal-democraten werd een houding aangenomen alsof zij zich, naar het oordeel der regeering, wederom hadden schuldig gemaakt aan een 'misdadige woeling'. Hoogere politiek? Waarschijnlijk. Maar dat het tevens een *christelijke* politiek zou zijn, - menigeen die het betwijfelen zal.

Hoe gemakkelijk het der regeering in dit geval geweest zou zijn, een vrij gewichtig stukje sociale wetgeving nu eens zonder strijd en wisseling van hatelijkheden tot stand te brengen, bleek toen op een oogenblik, dat de gemoederen bijkans tot het kookpunt verhit waren, de heer Drucker, met één welgekozen, waardig en warm woord, den ontketenden strijd tot een einde wist te brengen. Tot déze opmerking voelde de leider der vrijzinnig-democraten zich genoopt, 'dat een zaak die van het hoogste belang is en allen in de Kamer ter harte gaat, dreigt te worden opgeofferd aan allerlei quaesties van vorm. Waar dat het geval is,' liet hij er op volgen, 'zou ik aan de geachte voorstellers van het amendement in overweging willen geven, heden af te zien van een poging om dit vraagstuk tot beslissing te brengen, maar het binnenkort, onder een anderen vorm, weer onder de aandacht van deze vergadering te brengen.' Eenige oogenblikken na het uitspreken van deze bezadigde woorden, hadden de sociaal-democraten hun amendement ingetrok-

ken en in plaats daarvan een motie ten gunste van de acht-urendag voor ondergrondschen arbeid ingediend. Nadat goedgevonden was, dat deze motie op een later te bepalen dag zou worden behandeld, werd het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Wie zal tegenspreken dat met wat goeden wil en wat meer gematigdheid aan de zijde der regeering hetzelfde resultaat, met vermijding van veel booze woorden en van veel tijdverlies, te bereiken ware geweest?

De wijziging der gemeentewet, die, tusschen deze proeven van sociale wetgeving in, als administratief-rechtelijk intermezzo aan de orde kwam, had hoofdzakelijk ten doel, een eind te maken aan een bij de bestaande wetgeving dikwijls onvermijdelijk, maar daarom niet minder ergerlijk misbruik ten aanzien der acten van den burgerlijken stand gepleegd. Volgens de bestaande redactie der gemeentewet zijn alleen de burgemeester en leden van den gemeenteraad benoembaar tot ambtenaren van den burgerlijken stand. Een gevolg hiervan is geweest dat in de meeste gemeenten van eenigen omvang, waar de burgerlijke stand dikwijls den ganschen dag door arbeid vereischt, het meerendeel van hen die aangifte komen doen *niet* verschijnen voor een wettig bevoegd ambtenaar, maar voor een aan dezen ondergeschikte, die de bij de wet voorgeschreven formaliteiten vervult, terwijl toch, in strijd met de waarheid derhalve, in de acte vermeld wordt, dat de verschijning plaats had voor den ambtenaar, die dan ook de acten onderteekent. De regeering stelde nu voor om de gemeentewet te doen bepalen, dat de gemeenteraad voortaan ook anderen dan burgemeester of raadsleden tot ambtenaar van den burgerlijken stand zal kunnen benoemen. Tegen deze wijziging, waardoor de praktijk gewettigd en de waarheid in eere hersteld zou worden, kon wel niemand eenig bezwaar hebben. Had de regeering zich hiertoe bepaald, het ontwerp ware waarschijnlijk zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming, in elk geval zonder noemenswaarde discussie, wet geworden. Maar dr. Kuyper had der verleiding geen weerstand kunnen bieden om ook nog eenige andere wijzigingen voor te stellen, die sommigen het omgekeerde van verbeteringen toeschenen. De meest opmerkelijke wijzigingen strekten: eenerzijds om boven twijfel te stellen, dat nooit ofte nimmer een lid der schoone sekse tot de vervulling van het ambt

van burgemeester, secretaris of ontvanger eener gemeente zou kunnen worden geroepen, anderzijds om in gevallen waarin de gemeentewet ook aan niet-doopsgezinden vrijheid scheen te laten, in stede van een *eed* een *belofte* af te leggen, den *eed* voor allen buiten Menno's volgelingen verplicht te stellen.

Tegen beide wijzigingen werd van vrijzinnig-democratische zijde protest aangeteekend. Door middel van amendementen, die mr. Smidt verdedigde, trachtte men de bestaande redactie te behouden en de daaraan verbonden strijdvragen open te doen blijven. Van de regeeringstafel werd daartegenover betoogd, dat er eigenlijk geen strijdvragen bestonden, daar het niet te betwijfelen viel of, naar den geest en de bedoeling der wetgevers van 1851, waren alleen mannelijke burgemeesters, secretarissen en ontvangers denkbaar en kon de eed niet in de eene zinsnede imperatief, in de andere facultatief zijn. Zoodat de voorgestelde wijzigingen, wel verre van iets nieuws in de gemeentewet te brengen, haar bedoeling eenvoudig verduidelijkten en bevestigden.

Niettegenstaande aldus verzekerd werd dat de voorgestelde wijzigingen een hoogst onschuldig, geenszins principieel karakter droegen, hebben zij aanleiding gegeven tot zeer principieele en niet altijd onschuldige debatten over de wenschelijkheid om vrouwen tot openbare ambten te benoemen en over het altijd nog onopgeloste eedvraagstuk.

Wat het eerste onderwerp betreft, bleek dr. Kuyper te behooren tot de breede schaar dergenen die wel ‘in theorie’ wat gevoelen voor de vrijmaking der vrouw, maar ‘in de practijk’ toch allerlei bezwaren hebben. Nu zijn er dan ook van die eigenaardige moeilijkheden, waarop dr. Kuyper wees. Als de vrouwen allerlei betrekkingen gaan bekleeden, die vroeger alleen voor mannen waren weggelegd, wordt het voor de mannen steeds bezwaarlijker om in een positie te komen, die hen in staat stelt, een huishouden op te zetten, en zullen er dus minder huwelijken gesloten worden. Misschien ware hier tegen aan te voeren, dat het hebben van een betrekking die maatschappelijke onafhankelijkheid waarborgt, de vrouw kan weerhouden een onberaden huwelijk of een huwelijk zonder liefde aan te gaan en dat aan den anderen kant toch ook juist de inkomsten der vrouw een huwelijk mogelijk kunnen maken, dat anders voor onbepaalden tijd zou moeten worden uitgesteld. Maar wat te zeggen van dat andere bezwaar, of liever

van dat gevaar, dat de maatschappij van de zijde der feministen bedreigt, het gevaar ‘dat de *patriarchale* inrichting van het maatschappelijk leven ter zijde (zal) worden gedrongen en daarvoor de *matriarchale* weer in de plaats gesteld’? Wel is waar, onthulde dr. Kuyper, blijkt dit booze opzet van het feminisme in hoofdzaak nog maar uit de buitenlandsche litteratuur, maar het begint zich toch ‘ook in ons land in veel gezochte en veel gelezen literatuur te openbaren. Nu kan noch mag men den blinddoek voor de oogen hangen en voorbijzien, dat het eene deel der feministische quaestie met het andere samenhangt. Neen, het is een quaestie waarvan alle deelen met elkander in organisch verband staan. En wanneer men voortgaat, gelijk men gedaan heeft en nog bezig is te doen, om voor het begrip van het huwelijk en de rechten van het gezin die van de vrije liefde in de plaats te stellen, dan moet men ook, wanneer men zoo iets in de wet wil stellen, niet alleen waken tegen de schadelijke gevolgen voor het gemeentebelang, uit bloedverwantschap, zwagerschap en echtverbintenis, maar ook tegen schade voor die belangen, uit het concubinaat, d.i. uit een m.i. zondige verhouding voortvloeiende.’

Ja, wat te zeggen van een dergelijke ontboezeming? Misschien past het best een herinnering aan het spreekwoord dat wie te veel bewijst niets bewijst. Zou dr. Kuyper waarlijk meenen, dat de ‘meisjes’, ‘zusjes’ of ‘zieltjes’ van Henri Borel, op wiens werken hij blijkbaar doelde, ooit tot de sollicitanten zouden behooren, aan wie de heeren Smidt en Drucker een secretaris- of ontvangers plaats zouden willen toekennen? Is de pleitzaal van den Hoogen Raad zoo ver van het Departement van Binnenlandsche Zaken, dat de minister zich niet eens met eigen ooren en oogen had kunnen overtuigen, hoe, in Nederland althans, de ontwikkelde, de gestudeerde vrouw in degelijke kennis, in ernst en waardigheid niet voor den gestudeerden man wenscht onder te doen?

De opvatting van dr. Kuyper, hoe verouderd en averechts zij moge schijnen, was blijkbaar ook die van de meerderheid der Kamer. Als één man stemde de rechterzijde, versterkt met alle oud-liberalen en een paar Uniemannen, tegen de amendementen-Smidt.

Ook in hun strijd voor het eed-amendement dolven de vrijzinnig democraten het onderspit. Hierbij hadden zij echter niet de

gansche rechterzijde tegen zich. De heer de Savornin Lohman bleek nog altijd van oordeel dat, in overeenstemming met het schoone woord: ‘uw ja zij ja, uw neen zij neen’, het bestaan van tweeërlei waarheid niet mocht worden aangenomen en dat in elk geval voor een ieder die evenzoo denkt, onverschillig tot welk kerkgenootschap hij behoort, de weg moest openstaan om, in plaats van een *eed*, een *belofte* af te leggen.

Deze, men mag gerust zeggen ‘liberale’ opvatting van den eed werd echter door dr. Kuyper met een voor niet-theologen vrij duister beroep op een eed, dien Christus op vordering van de overheid zou hebben afgelegd, bestreden. Wat niet wegneemt dat ook de minister een principieele regeling van de eed-quaestie wenschelijk achtte en het juist daarom beter vond, niet incidenteel aan die quaestie te tornen. Dit te voorkomen was, naar dr. Kuyper nogmaals verzekerde, de uitdrukkelijke bedoeling van de voorgestelde wijziging.

Men kan derhalve zeggen dat ten aanzien van het vrouwenen ten aanzien van het eed-vraagstuk, de regeering zich met succes beijverde om al wat tot afwijking van den *status quo* zou kunnen leiden, buiten te sluiten.

‘Reactie wil hier niemand,’ klonk het op 25 Februari jl. van de regeeringstafel en werd sedert meermalen herhaald. Maar van een ernstig streven in tegenovergestelde richting valt voorshands toch ook niet veel te bespeuren.

C.Th.v.D.

Buitenlandsch overzicht.

29 October.
Octoberfeesten.

De stille, druilige Octoberluchten en de schuchtere roerloosheid van het vochtig geboomte, als op eenmaal bewust geworden van zijn naaktheid, die de naderende winter zal ontdekken!

Aan het eind der groote laan van het kerkhof Montmartre, terzijde op een hoogte, ligt Zola begraven. De Zondag volgend op zijn sterfdag is in den volkskalender tot een herinnering bestemd aan de groote daad van zijn leven. Daarom was, den namiddag van den 4en October, de kerkhof-allee gevuld met een rustig aandringende menigte van menschen.

De begraafplaats van den held blonk hun tegemoet onder den somberen hemel door haar schat van veelkleurige bloemen en kransen. Zij ook brachten bloemen, en ieder droeg als herkenningsteeken de wilde roos op de borst of in het knoopsgat.

Aan den voet van den heuvel gekomen, beklommen zij de trap naar het terras en defileerden ernstig voorbij het graf, met een groet en een enkel woord soms voor den doode; zij legden hun bloemen neer bij de andere bloemen, zij offerden hun viooltjes en rozen, - dikwijls de wilde roos alleen die hun tot teeken diende - mannen, vrouwen, kinderen van alle standen, arbeiders en winkeliers,

geleerden, artisten, voorname burgers, ook soldaten in uniform; zij wandelden langzaam en plechtig heen over het terras van de hoogte, - de hoogte die hun het wijde uitzicht gaf over de boulevards van de wereldstad.

Het was een duister oogenblik in Frankrijks leven geweest, toen de man dien zij eerden het woord had genomen om de twee beginsels van licht uit te spreken: Waarheid en Recht. De genius van zijn volk gaf ze hem in. Maar hoe dikwijls gebeurt het niet dat de innigste aandoening en het geheimste geweten van een natie geen uiting vinden in mannenwoord en mannendaad, hoe dikwijls gaat het moment voorbij en blijft de keel toegeknepen, de hand onbewogen, onder den angst en den druk van den tijd!

De man die op het Montmartre-kerkhof zijn schuilplaats had gekregen voor het harde leven was misschien door zijn aanleg niet bestemd om een groot held te worden; maar het oogenblik had hem groot gemaakt. Toen het er op stond, haarfijn, had hij geloofd aan de loutere kracht van het menschenbewustzijn, hij had zijn geloof gezegd tegenover de conventioneele machten van het leven die het maatschappelijk recht in hun geweld hadden: tegenover de kerk, tegenover het leger, tegenover de samenleving der wereld, en hij had den smaad van zijn geloof op zich genomen en geleden. Maar hij stond aan den kant van het licht

Daar gaat de stoet langs zijn graf; de hoeden en petten worden afgenomen; de gezichten, jong en oud, verfijnd of krachtig, keeren zich voor een oogenblik naar den lijksteen van den doode, een uitroep weerklinkt nu en dan door de stilte heen: *Hommage à Zola*, of ook wel *Vive la sociale*, maar het is een uitzondering, zoo rustig houdt zich de optocht; een dame strooit haar viooltjes, een oud man wikkelt zorgzaam de mooie meegenomen rozen uit hun papieren zak en zoekt er een goede plaats voor onder de kransen, kinderen leggen hun wilde roos neer... dan komen de laatsten, wanneer het late daglicht even rozig den droeven hemel opluistert. En allen dragen van die plek der treurigheid iets met zich van de vreugde van Waarheid en Recht.

De dagen toen Zola zijn daad verrichtte waren een tijd van

zedelijke vernedering voor Frankrijk. Het scheen wel alsof het volk voor goed uit zijn spoor was gekomen. Maar nu, daar we eenige jaren verder zijn, heeft die tijd, van ons standpunt gezien, iets van een omkeer. Wel is waar, de zaak die Zola voorsprak moest onderdoen, - tijdelijk. En zijn er dan niet overwinningen die gevaarlijker blijken dan nederlagen? Moet niet soms het onrecht daarom triomfeeren, alleen om handtastelijker, door niemand meer te loochenen, voor den dag te komen als het bare Onrecht dat het in waarheid is?

Misschien is het overdreven van de Dreyfus-affaire een keerpunt te maken in Frankrijks geschiedenis. Het leven van een volk is een onmetelijk samenstel van krachten; om dat in beweging te houden, daartoe is velerlei invloed noodig. Maar het is toch ook niet te ontkennen dat ‘de zaak’ met al haar om- en aanhang het nationale geweten gewekt en gescherpt heeft, en men zal toestemmen dat zij door haar gevolgen heeft medegewerkt om Frankrijk zijn zedelijke zelfstandigheid te geven tegenover militarisme en clericalisme en andere gevaarlijke -ismen die vijandig waren aan de natuurlijke ontwikkeling van het land.

Hoe lang heeft Frankrijk niet zijn weg moeten zoeken na den Napoleontischen val? Hoe lang was het niet op allerlei steunsels aangewezen om zich ook maar een beetje rechtop te houden voor het oog van de wereld? En iedere stut bracht zijn gevaar mee. De lust tot revanche op Duitschland heeft het Boulangisme gebracht; de vrees voor het socialisme en de wil om het fatsoen van het land te bewaren heeft aanleiding gegeven tot het bevoorrechten der geestelijkheid; de ambitie om weer een rol in Europa te spelen heeft het verbond met Rusland tengevolge gehad, en dat verbond was een vassaliteit.

Zoo ging men van Scylla naar Charybdis, en de tijd scheen voorbij dat men zichzelf dorst te zijn.....

Zie eens hoe 'n twaalf of 'n veertien dagen na het ernstig herdenkingsfeest op het Montmartre-kerkhof de straten en pleinen van Parijs overstroomd zijn met een vroolijk gewoel van menschenmassa's jubelend bij den intocht van den koning en de koningin van Italië of luidruchtig wachtend in de weidsch verlichte Avenue op de terugkomst van de hooge bezoekers uit de opera.

Daar is heusche vreugd op straat, en in het Elysée en te Versailles heerscht er, in de samenkomsten bij plechtige recepties en maaltijden, bijna iets wat men natuurlijke vreugd zou noemen.

'Frankrijk,' zoo houdt president Loubet zijn toast op de illustre gasten, - 'Frankrijk begrijpt de beteekenis van Uwer Majesteits bezoek aan den President van de Republiek. Het ziet daarin een uiting van de nauwe verstandhouding tusschen de beide regeeringen, die, in overeenstemming met de gevoelens en de belangen der beide volken, maakt dat Italië en Frankrijk vol vertrouwen op elkaar en met een zelfden wil bezield hun nationale taak zullen kunnen voortzetten.'

De betrekking van de twee landen, dat is de zin van de woorden, stelt hen in de gelegenheid om den weg van hun nationale ontwikkeling te volgen.

'Evenals gij, Mijnheer de President, zie ik in de ontvangst mij bereid iets meer dan de beleefdheid die een karaktertrek is van het Fransche volk. Frankrijk beschouwt, met reden, mijn tegenwoordigheid te Parijs als de natuurlijke uitkomst van de toenadering tusschen onze beide landen die thans zoo gelukkig haar beslag heeft gekregen.'

Dat werk, met andere woorden, waarvoor wij ons moeite hebben gegeven, is nu voltooid, en den waarborg voor een vruchtbare samenwerking bezitten wij in de overeenkomst van stemming en belangen tusschen de twee volken.

Hier is niet sprake van een verbond van Italië met Frankrijk dat een oorlog voorziet in Europa: 'de twee landen willen elkander alleen steunen in het volvoeren van hun nationale taak. Den vrede van Europa waarborgen, verdragen van ouderen datum dan de nieuwe verstandhouding; en dat zijn voor den een het verbond met Rusland, voor den ander het drievoudig verbond met Duitschland en Oostenrijk. Maar de nadruk die hierdoor wordt gelegd op de natuurlijke ontwikkeling van Frankrijk en Italië, te midden van een vredestoestand, verhoogt de beteekenis van de verstandhouding tusschen de twee landen.

Want zij hebben waarlijk overeenkomst in positie. Beiden hebben door bittere ervaring geleerd hun veroverings-ambitie in te teugelen, beiden hebben hun stelling tegenover de Kerk van Rome te regelen, beide volken hebben politieke neigingen en economische belangen gemeen; en ze zijn van gelijke afkomst.

Waar er reden voor geschil bestond, - en dat was op de tegenover liggende kust van Afrika, die Italië niet aan Frankrijk gunde, - daar is reeds voor eenige jaren, door de schikking omtrent Tunis en het achterland van Tripolis, een regeling vastgesteld, die het overwicht van Frankrijk verzekerde.

Frankrijk, als het machtiger en rijker en meer ontwikkelde land, gaat voor; dit wil Italië erkennen.

Het is dus een gewichtige stap dien Frankrijk door zijn toenadering tot Italië heeft gedaan. Met Engeland is het begonnen, en heeft daarmee eerst verstandhouding gezocht door het sluiten van een, beperkt, arbitrage-verdrag, als inleiding tot een nauwer gemeenschap met het Britsche imperium. De overeenkomst tusschen Italië en Frankrijk heeft dan pas zijn beteekenis gegeven aan het verdrag met Engeland, want door zijn verstandhouding met Italië heeft Frankrijk een nieuw stelsel van verbonden ingewijd. Vroeger heette het uitsluitend Rusland en Frankrijk; het waren heterogene bondgenooten, zij stonden te zamen als tegenwicht tegen het drievoudig verbond, en het drievoudig verbond van zijn kant behield voornamelijk zijn kracht als tegenwicht tegen het andere.

Thans komt voor Frankrijk de natuurlijke groepeering aan de beurt, gezamenlijk met de mogendheden waarmee gelijke belangen en gelijke zeden het vereenigen.

Dat geeft eerst het ware zelfgevoel en de ware zelfstandigheid.

Feestvreugde in Parijs bij het bezoek der Italiaansche Majesteiten....

Laat mij maar een enkelen trek daarvan vermelden.

Madame Loubet, de vrouw van den President, nam haar volle aandeel in de ontvang-vroolijkheid, zij stond den President bij, in al de glorie van haar diamanten en haar zijden gewaden; en men zegt zelfs dat zij hem zal vergezellen bij het contrabezoek aan Italië. De uitnoodiging is gedaan en zij heeft haar aangenomen.

De natuurlijkheid van de betrekkingen tusschen de twee volken krijgt daardoor zelfs iets huiselijks. Waar de vrouw wordt meegevraagd, daar is men pas op familiaren voet...

Men zegt dat toen de Czar van Rusland, te midden van zijn moeilijkheden in het verre en dichtbije Oosten, hoorde van de

invitatie aan Mevrouw Loubet, dadelijk een bode werd afgezonden aan Keizer Wilhelm om een feestelijk onderhoud te vragen.

Deze, zooals men weet, heeft Wiesbaden tot plaats van samenkomst bestemd, en dirigeert er de helft van zijn leger heen tot vermaak van zijn hoogen gast.

Maar dit behoort tot ‘de Novemberfeesten’.

B*.

In hooge regionen.
Tweede gedeelte. (*Slot.*)

De zon straalde weer klaar, zilverig-helder.

De lucht rein-geregend, wolkeloos, zag bleekig-blauw in zachte egale welving, de licht-ijle sfeer van 'n eerste mooie dag na vele van mist en regen, waarin nog steil òpstonden, zonder zonnedonzing, de bergkammen grillig-strak geteekend.

De witte Jungfrau rugde boven al anderen majesteitelijk uit, nog witter, nog smetloozer dan gewoonlijk, hard-wit tegen de luchtegazing, die er zoo teer achter poeier-bleekte.

De forsch-gekartelde, diep-ingesneden, klooverige schoot met de anders duidelijk-waarneembare eeuwige sneeuwvelden leek nu 'n enkel groot vlak, de gletschers, seraks en ijsglooiingen groenig, glas-achtig opkaatsend tegen donkerder schaduwwerpingen van rotsriffen, in de versche sneeuwing geworden gelijkelijk wit, een bij honderde punten opgenomen veld, een rak van koel-doffe krakzijde, dat hard-scherp opblankte boven alles uit.

Ook de Eiger, vaak zwart-begruisd, stond met de Mönch in 't zelfde reine wit overheerschend; scherp lijnden zich de twee reuzejukken als stutbeeren tegen 'n kerk zoo sterk, - en de drie kolossen, een enkele trits uit een reuzenblok gehouwen, troonde hoog en breed, fel-wit tegen teere, parellichte lucht, in hemelkoor afsluitend heel 't vergezicht.

Diep-weg beneden lag weer het Thunermeer als een vlek van zachte was, dat in de diepte afgegleden daar wazig stolde, het doffe, beslagen water weekig tegen 't stroevere, bijna zwartende dennengroen der ruig-opgaande wanden, onge-

woon-week tegen de gretiger kleur der òp-glooiende weiden, waarover de stralende zon schitter-lichtte. Een bergen-chaos, glanzende weidevelden, huizen, spitsen, dennebosschen schenen uit de schoonmaakbeurt der laatste dagen griffer, klaarder op te rijzen, alsof na 't slechte weer natuur en menschenbouwsels zich gelijk vernieuwden, straffer, fijner vormen aannamen.

Anna Paulowna, al vroeg d' er uit om haar zuster te ontvangen, had dat alles van haar balkon bekeken, in heel haar denken overweldigd door deze wisseling van natuurtafereelen, wat scheen aan te sluiten bij haar eigen vreemd-koele stemming. Met zichzelf en met van Reelen eens, zou ze eerst haar zuster afhalen en hem dan voorstellen, verder naar omstandigheden de verloving stilhouden of openbaar maken.

Zij kleedde zich met zorg, ontbeet langzaam, maar toch hield ze nog 'n anderhalf uur over. 't Ging moeilijk van Reelen te ontloopen, al voelde zij zich bevreesd voor nieuwe besprekingen, die tot veranderde zienswijze zoûen kunnen leiden, en ze wilde niet wijzigen, hoe ook, wilde haar zuster 't eerst en alléén spreken.

Maar van Reelen bleek weinig-spraakzaam te zijn, stelde voor naar de bovenweg te gaan, - en nu zaten ze koel naast elkander, ieder voor zich weg genietend van die zonnige, toch zoo klare aanblik, die fijn-ijle sfeer, waarin de zonneglenster zijn warmtebevingen liet glijden.

't Was een dag om lang in 't geheugen te bewaren, zoo teer en blank, onbeademd als een aanneembruid, een dag van nieuwe lente en nieuw geluk, een verjonging van de al vergevorderde zomer.

Het zitten naast elkaar zonder veel spreken, stil-weg als in betrachting, deed goed, onuitsprekelijk goed, na die enkele dagen harrewarren en 't zoolang opgesloten zijn in de beperkte ruimte van het berghotelletje. Nu aan niets denken! Alleen maar stil-genietend staren, naar zich toe ademen de fijne, ijle lucht, wetend dat na 't stormen de sfeer het zuiverst is. 't Leek of bij iedere ademzuiging het lichaam verjongde, de geest verfrischte, of alles binnen-in zich reinigde, gelijk met de natuur, die geheel vernieuwd en schoongewasschen van al 't vuil en stof, alle duffe lucht, alle broeiing weggenomen, zoo vlot herleefde.

Beneden op de groote weg zagen ze aankomen, als gisteren, de menschen uit hun hotelletje. Daar liepen al de twee feministische zusters, die zich zelf vormden en daar nu haar trots in vonden: de zegen der geëmancipeerden. Toch aandoenlijk hoe die twee met haar oude moeder keven en haar gelijk vertroetelden, hoe ze in die koel-klare lucht graag stevig woûen aanstappen en gedwongen werden langzaam te loopen om moeder meê te krijgen. Daar lag ineens het heele vraagstuk van de vrouw, de vrijmaking en de opoffering saamgeweven.

Anna Paulowna en van Reelen keken elkaar aan, glimlachten om het tafereeltje, een afspiegeling van 't aardsche leven waarin liefde woont en toch botsing komt. Ieder menschbestaan moest toch maar zien zijn eigen kringetje in te richten en wat minder zich om anders kleinigheden bekommeren; geluk is onder alle omstandigheden te vinden, maar 't minst als je naar je zelf toe rekent. Het geluk van die twee feministen zat niet daarin, dat zij zich zelf konden verzorgen, want welbeschouwd zoûen ze dit liever door een man laten doen, maar dat zij nu onafhankelijk, voor haar weleens-wat-mopperende, maar toch goede moeder konden leven, haar helpen en verplegen. Dat gaf een voldoening, een trots, een geluk, waarbij al het ontbrekende zoo goed als verging.

Anna Paulowna wist niet goed of van Reelen dat eveneens zoo verstond, maar aan zijn gespannen zitten kijken met die goedige, lichte glimlach om zijn blond gezicht, meende ze het toch te kunnen afleiden; ze wou het hem niet vragen, uit angst 't eens mis te hebben. Dat zou haar hinderen, haar stooten uit die bespiegelende stemming, waarbij 't gekrakeel, kleine twisten, 't verschil van meeningen haar gering leken, even nietig als de witte nevelpluimpjes, die door de zon uit het vocht van de grond werden getrokken, zich in de warmtestraling vanzelf oplosten.

Nu stapten ook de anderen uit het hotel aan, de vierkant-geschouderde marine-machinist met zijn zwarte baardflarden, de dikke, praalgrage amerikaansche, de bedeesdwegschuchterende Czeche, de kleine professor uit het kleine akademieplaatsje en z'n aardig dochtertje: Margaretha Maria Mauve, al aardig door die mooie naam; ze kwamen achter elkaar.

Tot zelfs het bleeke heilsarmee-paar, zwak-waggelend in hun slappe, uitgeteerde lengte, waagden zich buiten, om door de zonnestralen zich wat te warmen, de natuur-herleving vol in zich op te nemen.

Anna Paulowna en van Reelen keken beiden er naar, soms even 'n verstolen blik wisselend in grif begrijpen. Ze zagen die menschen, waarmeê ze gisteren en eergisteren nog zaten te redekavelen, als groepen, personen in een bioskoop, met al 't kleine gedoe en de eigenaardigheden erbij, maar waar zij zelf buiten stonden, nu ze van dit hoogtepunt af in die klare, koele, toch-gelijk aanwarmende sfeer naar beneden speurden.

Maar van Reelen voelde ook nog in dit begluren van die daar liepen hun eigen afzonderlijk staren. Nu zij niet spraken, alleen maar keken, leek het of ze afgescheiden van elkaar voor zich heentuurden, ieder met een andere blik en met afstand tusschen beiden. Wat verschilde dat met hun vroeger enthoesiastisch uiten, het aanwijzen van kleine dingen, wat werd een aldoor elkander-naderen, het toezingen van een symphonie onder allerlei alledaagsche woord-wendingen en begrippen. Ze zaten hier naast elkaar, alsof de liefde en 't vreemd verlangen niet meer als 'n roes naar 't hoofd zwalmde, maar naar de voeten zakte, om steviger te kunnen uitdenken. 't Leek alsof ieder afzonderlijk hier zat, een broer en een zuster, heel, heel-goeie bekenden maar geen verliefden.

Het ergste was dat hij zelf niets er aan kon veranderen al ergerde het bovenmatig. 't Zou komen door dat gekibbel van gisteren, of door de verwachte komst van haar zuster. 't Viel hem vreemd op, hoe verstandig en berekend, hoe wel-overlegd Anna Paulowna al redeneerde, terwijl ze 'n paar dagen te voren zich nog zoo hartstochtelijk had uitgelaten. 't Moest wel de komst van haar zuster zijn, die haar zoo in zichzelf deed keeren. Maar hing ze dan zoo aan haar familie? Voor zoover hij kon nagaan meende hij van niet. En toch, en toch, ze deed ineens bezadigd, ingehouden. Zeker, hij wist het, voelde het nu sterk, zij hing maar voor de helft aan hem; ze waren vrienden, lieve vrienden, maar toch niet zoo na als familie. 't Was in hun gesprek van gisteravond zoo sterk uitgekomen.

Hij wou dadelijk voor haar optreden, de leiding nemen en zij verzette zich om met haar zuster 't eerst te kunnen spreken.

Het ergerde, hinderde hem sterk alwat hij overdacht, maar hij kon er geen uitweg aan geven, want de kribbigheid zat bij hem zelf. Zij tuurde zoo vredig, alsof zij dwaalde in aangename droomen, en aan geen moeielijkheden meer dacht.

Hij voelde wreede lust haar te storen. Maar zij keerde plots haar hoofd om, alsof zij 't voelde dat hij haar bestudeerde, zei langzaam als in overgave van geheel haar wezen:

- Heerlijk, heerlijk, hier te zitten, wat is 't vandaag wondermooi... 't is alles zoo rustig.

Hij wist niet wat te zeggen, antwoordde maar met gelijke woorden, - en weer kreeg hij de lust haar onaangenaamheden te zeggen, maar hij voelde hiervan het onrechtmatige, gaf de schuld aan zijn te verfijnd-intuïtieve opwellingen, die onredelijk, egoïstisch waren. Om nu toch barsch te doen, geen liefheid of gedragenheid te huichelen, zei hij plots, bijna scherp-af:

- Weet je wel dat 't niet meer zoo vroeg is... moet je je zuster niet halen?

- Is het al zoo laat?

- Zeker! - Hij wist dat zijn zakhorloge wat voorging, toonde het haar, zonder dat te zeggen. 't Wees over elven, en de trein kwam elf uur twaalf; ze moest zich dus reppen wilde ze niet te laat komen. In jacht-haast stond ze op. Hij liep meê, trippelde even in het hotel aan om z'n stok te halen, kwam haar achterop, zei dat hij vandaag ging naar het Schaapsgat, de binnenaardsche gletscher in het Justiz-dal.

- Ik dacht, dat we van de week samen zoûen gaan?

- Ja, maar 't pad is nogal moeielijk, daarom beter dat ik 't eerst alleen doe! Je weet, het daalt voorbij Hohwacht steil naar onderen, langs de afgrond.

Zij staarde hem weifelend aan - die reden scheen haar afdoende, maar aan zijn wijze van zeggen, het ineens daartoe besluiten, zonder dat hij straks er naar taalde, meende ze dat er wat haperde. Maar ze miste de tijd lang erover te praten, stak hem haar blanke hand toe, zei:

- Wees dan maar voorzichtig... waag je niet te veel... je kunt nooit weten.

- Welnee, glimlachte hij. Maak maar voort, anders is je zuster eerder in 't hotel dan jij.

Meteen liep hij op, naar boven.

Anna Paulowna repte zich naar 't station. De veeren van haar zwarte hoed wuifden in 't snelle gaan boven haar hoofd; ze had zich gekleed, omdat haar zuster wel niet in bergkostuum zou komen, voelde zich in dat lichte kleed en die zwarte-veerenhoed wat erg opgemaakt, had spijt er van dat ze haar baret niet ophield of 't matelotje opzette. - Dat van Reelen zich aan 't gezicht onttrok, kon als een kieschheid gelden. Toch leek het haar vreemd, vooral na zijn aandringen van gisteravond.

Aan 't station bevreemdde het haar nog meer, nu zij tien minuten te vroeg er stond. Zijn horloge moest voor zijn; ze had zich niet zoo hoeven te haasten.

De zon, al zooveel hooger geklommen, stortte vol-uit haar stralend vuur, en hier bij 't station werd 't haar knapjes warm. Het zonnedons weefde zich willig over de voeten, de glooiingen der bergen, verschemerde de scherpe omtrekken. Diemtigen- en Kander-dal lagen al vaag verzwonden in de ragge zonnemist, die alles deed verdroomen. Maar in dat naar beneden turen, zag ze nu de zwart-bruine spoorwagen langs de tandlijnen opschuiven, en ze voelde nu ineens weer waarom het hier ging, dat zij haar toekomst moest verdedigen.

In de paar minuten die nu verliepen, werd zij beurtelings koud en warm; ze raakte met haar zelf verlegen, wist niet hoe zij zich tegenover Annuschka moest houden.

Het treintje schokte stil. Haar zuster, lang, strak, mager, zag ze eruit komen, van verre al op haar toelachen. Ze kusten elkaar dadelijk innig, in 't gevoel dat ze bij elkaar hoorden, zij twee zusters in de vreemde. De pensionsportier kreeg gelijk het kleine taschje te dragen; en nu ontlast, streken ze voort. Annuschka was in tailor met matelot, doodeenvoudig gekleed maar verzorgd-deftig door snit en goede kwaliteit, waarbij Paulowna zich met haar zwarte veerenhoed een beetje pronkerig voelde.

- Hoe gaat 't, Pauli?
- Nog al goed en jij? En brieven gehad?
- Ja, van ma.
- O, ik ook.

- Zoo? enfin, daar praten we straks wel over. Waar is nou 't hotel?

- Niet zoo haastig.... we komen er dadelijk.

- Mooi hier.... heerlijke lucht.

Het ongedwongene hartelijke doen van haar zuster duwde bij Anna Paulowna alle twijfelingen terzij; ze voelde zich tevreden, bijna dankbaar, dat van Reelen uit de voeten ging, zoodat ze zich niet hoefde te ijlen, rustig kon praten, 't vóór en tegen overleggen. Druk en uitgelaten nam ze haar zuster mee, eerst naar haar eigen kamer, liet haar daarna de eigen kamer zien, vlak tegenover de hare, en ook met een balkon, op voorhand al spottend met de primitieve woning van withouten beschot en witte vloeren, goedkoope meubels en blikken spiegel. 't Is hier alles hygienisch, geen kleeden, geen gordijnen en geen mikroben! Van Reelen's portret had ze in een lâ geborgen, alle dingen verwijderd die gedachte konden geven. Daartegenover praalde neef Lostofsky met zijn dunne haren midden in de portrettenchaos, vlak naast Annuschka's beeltenis. 't Was een kleine ondeugendheid van haar. Toch keek ze onrustig rond, alsof hier of daar nog iets verscholen lag; ze wilde glad en eerlijk met haar zuster spreken en daarom mocht die van te voren geen aanmerkingen kunnen maken.

Nog bijna een uur hielden ze over voor 't eten, - en nu de kamer, de kleine dingen bekeken, gingen ze op de groote weg wandelen. 't Deed haar goed, dat Annuschka van niets repte, alleen als oudere, lieve zuster haar bejegende, in al haar doen en laten belangstelde zonder op iets te zinspelen.

Aan tafel vroeg Annuschka bedekt in 't Russisch:

- Waar zit nou je Hollander?

- Hij is d'er niet, maakt een uitstapje, naar 't Schafloch, geloof ik.

- Hè.... op Zondag?

- O, hij houdt van toeren.

- En is dat je Czeche?

- Ja, hoe vin-je hem?

- En dat is zeker de marine-ingenieur?

- Ja, en daar links de Duitsche professor, zijn dochter en de dikke Amerikaansche, waarover ik je schreef.

Ze duidde aan, onder 't eten door, zonder teveel erg

te geven, de verschillende anderen, tot zelfs de Duitsche barones toe.

De bleeke heilsarmee-vrouw zat ook weer aan tafel, en die maakte dadelijk een lief praatje, trachtte bescheiden, heel bescheiden, bijna angstig van zacht-poesende bescheidenheid zich in te dringen. Haar zuster scheen ooren voor dat paar te hebben, en dit hinderde Anna Paulowna even, maar aan de andere kant gaf dit Annuschka een goed begrip van haar konversatie hier in 't hotelletje, - en ze hoefde niet aldoor met haar te spreken. Al zei Annuschka niets, zijzelf voelde, dat die leege plaats haar zuster bezig hield. Nee, 't was niet goed van van Reelen zich hier weg te houden. Zij hoopte toch, dat zijn uiterlijk en gulle manieren haar 't werk lichter zoûen maken, al stond er tegenover, dat 't vlug en grif zijn meening zeggen, waar niet ieder tegen kon, haar zuster niet voor hem zou innemen. Zij schrikte toen de marine-ingenieur in luidruchtigheid ging informeeren waar of mijnheer van Reelen zat, en ze moest zich geweld aandoen, terwijl zij z'n spottende oogjes zag, onverschillig-kalm te zeggen, dat hij een uitstapje maakte, naar de gletscher in 't Justiz-dal naar zij meende, waarover hij gisteren toch sprak.

De barones wisselde een blik van verstandhouding met de kleine professor, die fijntjes lachte. Mevrouw Robinson, de dikke, vulgaire Amerikaansche, keek met zwemmende oogen naar 't plafond, terwijl de twee andere Amerikaanschen in verwarring, bij die opzettelijke vraag van de ongelikte machine-overste, verlegen op haar borden blikten.

't Gaf een oogenblik 'n stekende stemming aan tafel, wat ieder dacht weg te jagen, door ruchtig over dit venijn heen te spreken. Maar gelukkig, het heilsarmee-paar tetterde door, de opzet van de machinist om te grieven door hun aanhaligheid onbewust maskeerend, zoodat haar zuster, hoewel 't haar niet ontging, 't niet te zeer merkte. Opnieuw voelde zich Anna Paulowna kwaad worden op van Reelen, die zich onttrok, de gelegenheid gaf een prikstootje tegen haar uit te spelen.

Na tafel ging ze met haar zuster ineens-door naar boven om 't gesprek, als 't moest, maar dadelijk aan te vangen. Maar Annuschka poosde op 't balkon, stond de bergen te bewonderen, die wel niet zoo klaar als vanmorgen, nu

meer verschemerd in 't zonneweefsel, nog grillig opflankten in grijs-verwaasde kleuren boven het week-wasemende, pastellige groen van 't diepliggende meer van Thun, dat nu leek een dof-beslagen, wonderlijke spiegel, waarover de berggeesten geheimzinnig ademden, om het zoo zacht-dof te krijgen.

Zij wees haar zuster grif aan al de toppen, die ze kende. De Jungfrau vooraan, die alweer door 'n lichte sluierwade werd bezweefd, terwijl Mönch en Eiger nog vrij tegen de hemel stonden. Zij haalde al haar kennis bij elkaar, wees aan de Schreckhorn en het topje van de Weisse Frau, de Blümlisalp, Wildstrubel, Gespalten Horn, waarachter ver-weg de Diablerets zichtbaar werden. Dan rechts de Niesen, met het Diemtigen-dal, de Kleine Wimmisheuvel, daar liggend als een omgekeerde scheepsromp, en dan de grauw-grijze Stockhorn-ketting, ver-weg lijnend. Ze werd in die aanwijzingen zoo uitvoerig, dat haar zuster, die dit alles hooglijk interesseerde, maar toch hier kwam voor de aangelegenheden te bespreken, haar moest intoomen. Van 't balkon ging ze de kamer in, bleef voor 't portret van Lostofsky staan, zei:

- Willen we eens praten.... je begrijpt, over de brief van moeder en 't aanzoek.
- Mij goed, er is anders niet veel over te zeggen.
- Neem je 't dan aan? Des te beter!
- Ik denk er niet aan.
- Zoo, en waarom niet...? je zult toch wel 'n reden hebben.
- Ik hou niet van hem.... heb geen lust tot trouwen.

Zij stond geprikkeld op, liep eenige malen driftig de kleine kamer op-en-neer, herhaalde weer:

- Ik hoû niet van hem, kàn hem niet uitstaan.

Haar zuster bleef rustig op de stoel zitten, keek haar scherpjes aan, zei toen zacht, heel afwijkend van haar gewone wijze van beslist spreken:

- Zou je niet kalm gaan zitten, Pauli? Dan kunnen we beter overleggen.
- Ja, je hebt gelijk, maar 't maakt mij zenuwachtig al dat gedwing van thuis.
- Je weet, dat al onze middelen zoo goed als weg zijn?
- Dàt weet ik!
- En dat jij hier eigenlijk bent van Lostofsky's geld!
- Wat?

- Ja, hij heeft alles betaald en hij betaalt nù nog.

- Wat? herhaalde, schrik-heeschte Anna Paulowna. Wat zeg je daar?

- Heel gewoon de waarheid!

- Dus.... dus, stamelde ze, ben ik zoowat aan hem verkocht.... moet ik met mijn zelf terug betalen.... hem trouwen.... verschrikkelijk!

Zij bedekte haar mooi ovaal-gezicht met beide handen om 't visioen, wat ineens voor haar opdook, niet te zien.

- Heb je dan zoo'n hekel aan hem? vroeg Annuschka, die deze uitwerking aangreep.

- 'k Kàn hem niet zien.... kàn niet met hem trouwen. Liever ga ik dood.... dood.

- Vroeger dacht-je toch anders er over.... ik heb je teminste nooit zóó gehoord.

Zij gaf geen antwoord, snikte door haar handen heen. Haar zuster wist niet wat te zeggen, liep op haar beurt de kamer op-en-neer, ging in twijfel op 't balkon.

De wreede noodzakelijkheid schokte haar ongemeen. Maar kom! ze mocht niet toegeven, 't was in Pauli's eigen belang! In de kamer terugkeerend, herhaalde ze:

- Ik begrijp je niet, vroeger was je niet zoo op hem tegen!

- Vroeger? klaagde Anna Paulowna, haar betraande oogen opheffend, vroeger... ik weet dat niet.... ik heb nooit gewild, dat weet je ook wel.

- Nou ja, je kon niet beslissen, maar toch....

Anna Paulowna staarde haar zuster strak-verwezen aan. De tranen rolden perelend van haar wangen. Ze drong ze terug, zoodat de oogen branderig-aandroogden; bijna rauw zei ze:

- Dus, ik móét met hem trouwen?

- Moeten, moeten? dat is te zeggen, als je zelfde noodzaak niet voelt.

- Die noodzaak voel ik maar al te erg!

- Ja, wat wil je dan?.... ik wil je niet opdringen.... je dient 't zelf te weten.

- Nou goed, als 't moet zal ik 't doen, maar niet voor dat 't móet. Over veertien dagen zal ik beslissen.

- Heb je kennis.... hou je van een ander? polste Annuschka. Die Hollander mooglijk?

- Wat doet dat er toe?

- Heel veel!

- Och kom, dat verandert niets aan de pozitie. Voor mij werd betaald.... ik ben een verkochte... eigenlijk net als in 'n bordeel, en dan praten jullie van onafhankelijkheid, van emancipatie. Kom, kom, laten we maar eens lachen..... wanneer moet de waar worden geleverd? hoe onbaatzuchtig van mijn aanstaande heer gemaal. Ik zal niet eens het recht hebben on-lief tegen hem te zijn, ik werd toch gekocht. Ha, ha, ha!

Ze schoof van verachting de stoel achteruit, lachte haar zuster in 't gezicht uit, en naar 't portret wijzend, hoonde ze:

- Daar zie-je mijn weldoener.... mijn bankier.... mijn kooper, en ik ben zijn slavin!

- Als je 't zóó neemt, ja! maar overdrijf eens niet. Je werd ziek, moest naar Zwitserland, hij hield van je, stelde je in de gelegenheid, heeft altijd van je gehoûen, dat weet je wel!

- Jawel, zooals je van mooie paarden houdt. Hij ging zijn gewone leventje door.

- Goed, laten we daar niet over spreken, niet verder op ingaan.

- Laten we daar wel over spreken.... hij had vrouwen bij de hoop, en nu hij oud wordt, wil hij zich rangeeren. Het succes mindert of ze kosten hem te veel. Denk je dat ik 't niet weet, al heeft niemand mij erover gesproken? Nu is hij zoogenaamd stapel-verliefd....

- O, al lang, dat moet je toegeven.

- Al lang? smaalde ze. Twee, drie jaren geleden keek hij niet naar me.... eerst nadat 'n ander mij het hof maakte, mogelijk ook nadat zijn laatste maitres hem bedroog.

- Mijn God, Pauli, waar haal-je al die dingen vandaan?

- Zoo, ken jij ze niet? Ik wel. Ja, dat komt van al die geleerdheid, dan zie je niet meer wat eenvoudig-weg gebeurt. Enfin, iedereen weet dat, een openbaar geheim. Al verzwijgt men ons vrouwen bijna alles, je merkt toch wel een en ander. O, die dwaze meening, dat een meisje onwetend blijft.

- Ja, als je 't zoo bekijkt, ja!.... Overigens stond hij toch maar klaar om je te helpen.

- Is dat helpen? 't Lijkt voorschot om met wroeker terug te krijgen!

- Een heele mooie fraze, maar wat wil je alleen in de wereld.... wat moet je uitrichten met je zwak gestel, of zal die Hollander je trouwen?

Anna Paulowna stond ineens verbluft door 't weinig fijn gevoel van haar zuster. Het riep 't verzet in haar op, het besef zichzelf te laten gelden. Ze was zwak, eene nog ongeschoolde in de strijd om 't leven, maar ze hing toch niet af van 'n man, noch van haar neef, noch van van Reelen; ze voelde zichzelf, voelde dat zij meer had te geven dan terug te ontvangen; en nu ineens kortaf, zei ze waardig:

- Of die Hollander mij zal trouwen hangt niet alleen van hem af maar ook van mij.

- Dus, je geeft toe, dat dit eigenlijk de reden is.

- Neen, dat geef ik niet toe! Ik ging veel met hem om, heb heelveel van hem geleerd, in elk geval het onderscheid gezien tusschen een rijke nietsnut en een intelligent werker, het verschil tusschen iemand die leeft voor zijn genot en zijn passies, maar die de vrouw neerhaalt, en een ander die haar omhoog kan voeren. De fout van jullie feministen is, dat je de mannen over één lijn scheert en dan over de slechte, de vrouwen naar een model beitelt, het model van je zelf.

- Die mijnheer Van Reelen schijnt al een heele beste te wezen.

- Niet beter, niet slechter dan de anderen, maar een met andere idealen dan om alleen weelderig ervan te leven, wat te spelen, een vrouw bij zich te hebben als een luxe-wezen. Mijn God, Annuschka, kun jij, die toch meer weet, meer doordenkt dan de meesten, dat niet begrijpen?

Annuschka fronste bij die direkte aanval haar zwarte brauwen. Haar zuster priemde haar met h'r eigen woorden, h'r eigen inzichten. Wat wou die Pauli toch? Ze kon niet voor haar zelfzorgen. Voor haar part trouwde ze met die van Reelen. Alleen als Lostofsky niet meer bijpaste, hoe moest 't kind genezen? 't Viel haar uit de hand. Ze dacht een wanhopigverliefde te vinden en ze zag nu tegenover haar eene met de scherpe wapenen van de moderne vrouw, de wapenen, die zij zelf hielp wetten. Zij liep onthutst naar 't balkon, want de engte der kamer benauwde haar; ze voelde de kleinheid harer berekeningen om haar zuster over te halen, waartoe zij zelf niet zou zijn te vinden. En nu ineens beslist om het gesprek tot een eind te brengen, keerde ze in de kamer terug, zei kalm, maar op elke lettergreep drukkend:

- Je moet niet denken, Pauli, dat ik je wil overreden,

je bent oud en wijs genoeg om je eigen weg te vinden; alleen.... als.... je niet.... met van Reelen trouwt, wat wil je dan beginnen?

- Er is zoo veel, m'n muziek.... misschien verpleegster worden, een sanatorium stichten.
- Denk-je dat 't zoo makkelijk gaat?
- Nee, dat geloof ik niet, maar....
- Maar? vroeg haar zuster.
- Pijnig me toch niet.... ik kan die man niet trouwen. Of moet ik, móét ik, hijgde Anna Paulowna, om die schuld te betalen?

Haar zuster gaf geen dadelijk antwoord, zei toen langzaam:

- Nee, je moet niet, als je niet wilt of niet kunt.
- Maar wat dan? Hij heeft betaald, dat wordt oplichting, bijna afzetten!
- In dat geval zal ik het teruggeven.
- Jij, Annuschka?
- Ja ik!
- Maar dat kun je niet, je hebt het zelf noodig.
- Ik hoû genoeg over om af te betalen.
- Maar dat is je bekrimpen, je tekort doen om mij te sparen!
- Als ik jou ermeê kan helpen.... en dan, 't is mijn plicht, ik heb toch vaders geld verstudeert en voor jou bleef niet over.
- Nee, nee, zei Anna Paulowna. Ik kan dat niet aannemen!

Heel haar wezen kwam in verzet tegen deze opoffering van haar zuster, maar er viel niets aan te verhelpen. Ze was ziek, moest zich wel onderwerpen, òf neef Lostofsky trouwen.

- Nu, denk er maar eens over na! zei haar zuster.

Buiten scheen de zon blinkend over de bergen; ze gingen 'n weinig wandelen om 't dorp eens te bekijken.

II.

Van Reelen zag ze 's avonds niet aan tafel.

't Verontrustte haar, de weg naar 't Schafloch gold nog al voor gevaarlijk, er kon hem allicht een ongeluk zijn overkomen. Later op de avond, toen ze de doeken ging halen om zich te dekken voor de koelte, die aanstreek van de toppen, keek ze

even in zijn kamer, zag zijn beslikte bergschoenen staan, wist nu dat er niets gebeurd was. Zij kon zich moeilijk bedwingen, ging dadelijk in 't zaaltje kijken, waar hij zat na te eten.

- Kom eens even hier, hoe is 't gegaan? nieuwslustigde hij.
- Nee.... ik zal het je straks wel vertellen.... wil ik je voorstellen?
- Ik zie er zoo uit.
- Morgen dan?
- Ja, dat is beter.

Zij spoedde zich weer voort om haar zuster buiten niet alleen te laten, blij dat hij niet verder aandrong; ze voelde zich ook te moê, te lusteloos, te veel af om de heele scène te herhalen. Zij moest er eerst behoorlijk over nadenken. De edelmoedigheid van haar zuster bracht haar vreemd in verwarring. Mocht zij dit aanbod wel aannemen? Kon zij hierop ingaan zonder zichzelf te binden?

Nu zij arm-in-arm de lange chaussee een eind afdrentelden wou ze telkens met haar zuster erover beginnen, om met zichzelf tot klaarheid te komen. Maar zij vreesde haar verliefdheid voor van Reelen te verraden en hoe ook, dat diende ze te voorkomen: ze wou zichzelf blijven. Ze begon dus niet over van Reelen, sprak over haar kuur en haar zusters studie, over tal van kleine dingen.

De zon begon nu onder te gaan, en over de groote weg, die als een lang lint langs de bergrug aflijnde, boven het waas-achtig grillig-gevormde meer van Thun, kwamen de menschen uit de verschillende hotels 'n luchtje scheppen. De kant van witte onderrokken, in de bergen weinig te zien, schichtte onder het avondwandelen tegen de groene hellingen, en ook de heeren schenen mooi opgepoetst, velen met witte vesten. Menschen van 't dorp en personeel van de hotels, stijf-netjes in Zondagsdracht, slenterden tusschen de blootshoofdsche dames in avondmantel, de lange, smalle weg, gewoonlijk zoo eenzaam als een dijk in 't polderland, door de Zondag en 't mooie weer een echte pantoffelparade geworden. Anna Paulowna hoopte voor haar zuster op mooi alpengloeien. Maar daar kwam niets van; de lucht te koel, te klaar, te vrij van wolkveegjes om 't opstralend licht naar de verre, besneeuwde toppen te kaatsen. Alleen wazemde op 'n gloeiig avondglanzen.

De zon, achter de Stockhorn-ketting gegleden, straalde daar zijn vuur hoog op in de lucht, geel en rood, versmeltend tot oranje-goud, heel de westereinder een dampend bad, dat goudig doorwaasde het takkengedwarrel, aanvloeide langs de krommingen der wegen, als een enkele zachte oranje-branding van vloeibaar goud, waarbij glooiingen en takkenguirlanden zich warre-lijnden tot romaneske waranden. 't Werd geen overdaverende pracht, geen geweldige schater, maar een lieflijk, vol goedheid uitbranden van 'n koel-klaarbegonnen, lang-uitgeleefde zonnedag, een zacht-teere gloedverglijding, om lang bij te zitten kijken in ademloos, droomig peinzen. Anna Paulowna voelde behoefte daaraan, maar haar zuster uitte haar bewondering in gulle woorden. Ze zweeg maar, want, na al de gesprekken van 's middags, had ze weinig te zeggen.

Door het houtbeschot heen vertelde ze van Reelen een en ander, zonder haar eigen gedachten, haar aanvoelingen erbij te geven, zei het feit zonder meer, dat haar neef al haar genezingsgeld betaalde, haar tot trouwen opeischte, en dat haar zuster, van wie zij zoo iets niet verwachtte, op haar nam dit terug te geven, ook verder voor haar te zorgen.

Van Reelen antwoordde maar weinig, zei alleen:

- Heel mooi van je zuster.
- Vin-je niet?
- O ja! Wat zal die Lostofsky opkijken!
- Nou!
- Dus je zuster was heel lief?
- Buiten verwachting.... haast niet te begrijpen.
- Nou, des te beter!
- Ja.
- Laten we gaan slapen. Welterusten!

Maar van Reelen kon niet dadelijk de slaap vatten. Hij zag daarvoor te klaar de moeielijkheid van 't geval. De daad van haar zuster, hoe mooi en edel op zich zelf, bracht een andere verhouding. Hij had maar even en vluchtig gezien die slanke, lijnige figuur, maar na al wat Anna Paulowna van haar vertelde, kon hij zich bezwaarlijk vergissen. 't Zou heelwat te doen geven! Als hij nu nog maar zijn leeraarschap had, ja dan.... maar als hij eens opnieuw naar een vaste betrekking zocht en dan werkte, werkte,

wie weet werd hij nog eens professor. 't Bestond mogelijk niet, maar dat kon nog komen, hoogleeraar in woningbouw, in toegepaste kunst, of anders in aesthetika, net als haar zuster. Ze werden dan kollega's. Maar als hij dat deed moest hij laten varen zijn zoeken, zijn ploeteren om nieuwe vormen te vinden, moest hij het bestaande kristallizeeren, het met mooie woorden omgeven, in vaste stelsels blijven brengen, terwijl hij de vrijheid, de onbeperkte vrijheid wilde, zich door 't leven en door 't streven laten opnemen, om uit die geweldroes te laten bezinken of tot essence te verijlen, 't geen hij voelde wat in hem, maar ook overal reeds woelde: de geboorte van een nieuwe woningvorm, de schepping van een nieuwe stijl. In welk een labyrinth zat hij verzeild en hoe moest hij zijn weg vinden? Een voorgevoel zei hem al in 't begin, dat deze Anna Paulowna hem zou binden; hij verzette er zich tegen, maar 't overstelpte hem toch ondanks haar, ondanks zichzelf. En nu begon de moeielijkheid. Die zuster zou niet zoo gemakkelijk blijken. Hij diende tegenover haar andere kwaliteiten tentoon te spreiden dan wat artistieke en onverschillige allures. 't Ergerde hem, dat hij komedie ging spelen, zich van zijn mooiste kant laten kijken, maar 't moest wel om harentwege.

Anna Paulowna hoorde hem al die tijd keeren en wentelen en zij kon haast begrijpen wat hem bezighield en verontrustte. Ze stelde hem 't liefst in 't geheel niet voor, want dat zou al gauw 'n botsing geven, - van Reelen en haar zuster, beiden menschen van besliste meeningen. Architekt met opvattingen van een artiest, heel mooi, maar niet om 't leven meê te beginnen! Zoo zou haar zuster zeker denken. Ze had nu ook liever gezien, dat hij vanavond nog uitbleef; ze zag op tegen de dag van morgen. Toch verkeerd, dat zij hem niet dadelijk voorstelde! Ze verloochende hem wel niet maar drong hem naar de achtergrond, door er niet voor uit te komen. Als die twee in diskussie raakten, zou ze hem niet eens bij kunnen staan, zonder zich als een verliefd kind aan te stellen. Nee, ze had er dadelijk flink voor moeten uitkomen. Als van Reelen zich maar wist in te toomen, wat over de kant liet gaan, maar dat bleef niet te voorzien. Ze hoorde hem telkens omwentelen, wou 't hem

wel vragen, de omstandigheid bespreken, maar het sjeneerde; met dat houtbeschot ertusschen ging dat maar lastig.

De volgende morgen zag ze hem aan de ontbijttafel verschijnen, erg verzorgd. Van te voren vroeg hij haar of-ie zich in 't zwart zou kleeden, en een ring aandoen. Hè-ja, antwoordde ze; ze vond die ring zoo mooi, een van zijn moeder, 'n enkele goud-band met groote diamant, maar zij hoorde hem dadelijk erop zeggen, dat hij zich niet zoo wou opdirken, - en nu hij aanstreek geheel in 't zwart, tusschen de dubbel-omgeslagen mode-boord en de nauwe opening van 't vest een smal, heel smal dasje, weer zwart maar van zware zij met een bijna onzichtbaar groen moesje, geen ring, geen dasspeld en zelfs geen ketting, vond zij hem korrekt gekleed, deftig, en weer niet klein-burgerlijk, het officieele weggedrongen door de zacht-amberkleurige zomerschoenen, die goed gewast, glansden als spiegels. Hij besteedde gewoonlijk niet veel zorg aan zijn toilet, keek niet zoo nauw of de boord nog smetloos-wit, het overhemd stijf-gestreken zat; hij gaf meer om een koud bad, een flinke afsponzing dan om die uiterlijkheden, wat hem verwijfd leek, erg fatachtig-meneerig, en zij stemde hiermeê in, maar nu hij zich toch eens anders vertoonde, vond zij hem zóó beter. Zij begreep dat hij een goede indruk wilde maken en dat deed voor haar, om harentwille.

Gelijk stelde zij hem voor. Hij zei de gebruikelijke woorden van aangenaam kennis te maken, zonder iets eraan toe te voegen dat kon charmeeren, maar ook een verkeerd effekt teweegbrengen; hij deed voorzichtig, teruggehouden, bijna te korrekt, vroeg naar 't weer te Bern, antwoordde op de vluchtig-gestelde vragen als een onberispelijk heer.

't Begon Anna Paulowna zelf te hinderen, ze voelde zich benepen, bekneld er door worden. 't Moest haar zuster met haar scherpe blikken wel opvallen, dat hij al te glad, al te vormelijk zich voordeed!

Maar lang hield hij zich niet in toom. Bij het vertellen over het tochtje van gisteren naar het Justiz-dal en de onderaardsche gletscher, dreven de vurige woorden vanzelf weer boven en nu hij sprak van de zon, die klom, zijn gouden weefsels spon om de verre, wegschemerende bergen,

bracht dat zijn hart op de tong, maakte hem van zelf weer ongedwongen. Dit los-zijn hinderde nu niet, omdat het kleur gaf aan zijn kleeren die zoo strak in de plooien stonden. Vreemd, dat dezelfde woorden veranderden naar de omgeving. Och ja, zooals wijn in een goede bokaal meer schittert dan in een beslagen glas.

En ergerlijk, hoe hij daarop tusschen haar tweeën in wandelde, zich moest afsloven, omdat haar zuster hem liet praten, en hij, hiervan bewust, zich telkens had in te houden, hoe het gesprek dan stokte, wat zij aanvulde door te vertellen van iemand die toevallig passeerde. 's Middags, onder voorwendsel dat hij moest werken, trok hij zich terug, en de volgende dag kleedde hij zich weer gewoon zooals ze hem veel liever mocht, nu sjiek en los tegelijk, in wit-gestreken broek, blauw flanel veston, gordel om 't fijngetinte overhemd, en een witte chauffeurspet op zijn blonde stoppelhoofd, blijkbaar de brui er aan gevend, om zich zoo te vervormen. Zij wist niet eens dat hij die bains-de-mer-kleeding bezat, maar door 't slechte weer kon hij ze hier ook niet dragen; 't stond hem goed, hij leek weer als de eerste keer op een zee-officier.

Haar zuster bleef heel lief, polste heel voorzichtig om hem zelf aan 't praten te krijgen, en ze voelde telkens het dubbelzinnige van haar eigen houding. Hij gaf zich alle moeite binnen de perken te blijven, haar zuster niet tegen te spreken. 't Scheen of hij uit zijn vroeger leeraarschap alle argumenten bijeenhaalde om geen artiest maar een belezen man te schijnen, wat heel goed ging, tot haar zuster de vraag stelde wat hij dacht te doen, nu hij voor dat leeraarschap bedankte. Nu moest hij wel voor zijn inzichten uitkomen, kon zich niet meer achter schoolredenen en klassieken verschuilen, diende te getuigen de geest die in hem schuilde, zijn verzet tegen laffe gemakzucht, het willen werken, zelf zoeken en niet zich eraf maken door aan opgeschoten jongens lessen te geven, naar afgepaste, vastgestelde regels. Dat werd de bom die sprong en die zijn verwoestingen maakte.

Zij zag het dadelijk aan haar zuster, die fijntjes lachte alsof ze zei: daar heb ik je nou eindelijk, mannetje! En zij schaamde zich voor haar zelf, voor hem. Al die dagen had hij zich teruggehouden, zich ingebonden, bijna gehuicheld; voor haar zuster, die scherp-logisch dacht, moest dit een

verkeerde indruk geven. Zij moest hem wel terzijde komen, zijn meeningen stutten, waarbij ze de noodige voorzichtigheid vergat, in vervoering raakte, alles deed om haar zuster om te praten.

Maar haar zuster streed niet tegen, luisterde aandachtig, elke fraze in zich opnemend; zij antwoordde heel bezadigd, weerlegde soms even, en zweeg maar weer, zonder zich ooit warm te maken. Hierbij voelden zij zich, zij en van Reelen, alsof ze voor een muur stonden, waarvan geen enkel schot terugviel, waar ze niets op konden raken en hun eigen kogels van terugketsten. Haar zuster liet maar vertellen, liet hem al zijn plannen ontwikkelen, al de prutsende bouwheeren omverloopen die op zijn weg stonden, hem de hoogste vluchten van kunst en eer bereiken, om hem daarna kalm te vragen hoeveel jaar hij wel dacht daarvoor noodig te hebben om dit te bereiken. Hoeveel jaar, hoeveel jaar? hoe kon hij dat zeggen? Maar in dat negatieve, in dat niet kunnen vaststellen, stak zonder een woord sprekens zijn vonnis, zijn eigen neerhaling. Haar zuster zei 't niet, maar in de wijze waarop zij 't dilemma stelde, lag 't genoeg voor de hand: als je zelf niet weet te bepalen wanneer je 't zult bereiken, waarop wil je dan trouwen? En hij voelde dàt, kon geen antwoord geven op de vraag, die niet werd uitgesproken, begon zijn kunstinzichten te ontwikkelen.

Haar zuster hoorde al zijn plannen aan met een effen gezicht, om dan aan 't eind erop te laten volgen: Heel juist, ik geloof dat je het bij 't rechte eind hebt! maar waar wil je al die tijd van leven? Idealen zijn heel mooi, maar ze nemen veel tijd, 'n menschenlevenlengte om in vervulling te komen. Hij vroeg toen of je bij de pakken mocht blijven zitten als je beter wist en kon, en ze zei met haar effenst gezicht: welnee, je bent een vrij mensch, een man, jij kunt het doen, je bent niet gebonden als zooveel anderen. O, haar zuster bleek te zijn een diplomate, en een waar je niet kwaad op kon worden, omdat ze het goede meende. Ze toonde niets tegen van Reelen te hebben, liet het tenminste niet blijken, maar zij zette hem schrap; en om harentwege. En dan vanmorgen, toen zij hem de strikvraag legde of hij niet liever het wisse voor het onwisse zou nemen en weer een leeraarstoel ambiëeren. Van Reelen zette groote oogen op, liet zich door

drift vervoeren en zei: dat nooit, liever de grootste armoede dan op die wijze een zorgeloos leven! Zij juichte in haar zelf om dit manlijk-eerlijk woord, dacht gelijk al angstig dat haar zuster 't zou opmerken, dat je idealen en theoriën mag hebben voor je zelf, daarvoor honger lijden, maar dat niet van een vrouw kunt vorderen, een stelling, die eenmaal recht-uit gesproken, zijn nut zou doen, van Reelen zeker zou doen schrikken, hem tot andere meeningen brengen. Want dat hij voor haar wou opofferen bleek haar in deze dagen meer dan voldoende. Maar haar zuster glimlachte heel gelukkig, reikte hem de hand, en zei: Mijnheer van Reelen, u is een man, volbreng wat u op u hebt genomen, de annalen zullen van uw naam gewagen.

Dat was voor hem de terugweg afgesneden. Ze had hem op een weg gevoerd, vanwaar hij niet rechtsomkeer kon doen, zonder zichzelf bespottelijk te maken. Die theatrale zin van U is een man! schiep een stalen wand, die niet meer viel om te buigen. Van Reelen voelde het wel, viel uit zijn hoogste extaze tot een ijzige stilte, zag zich weerloos gemaakt door zijn eigen woorden. Zij dacht zich weer in 't gesprek te mengen, die stalen wand te verbreken, maar haar zuster gaf van Reelen al minzaam een hand, zei: ik hoop van u meer te hooren.... Vanmiddag ga ik terug. Als u Bern passeert, kom me dan eens bezoeken, - het gesprek hiermee voorgoed uit elkaar geslagen. Ja, met feministen moet je maar beginnen. Als een vrouw het hart en 't gevoel heeft opzijgedrongen, wordt zij een geboren diplomaat, heeft alles op de man voor, omdat zij zijn trots, zijn woord, zijn ideaal als schild kan gebruiken, en zelf onkwetsbaar blijven.

Toen ze alleen waren zette zij zich ervoor van Reelen te verdedigen, regelrecht haar aandeel te nemen, begon met te zeggen: Hoe vind-je hem?

- Niet kwaad, een intelligent man maar een idealist, een dweper, dàt heb je toch wel gemerkt!

- O zeker! maar verder, verder? Haar zuster gaf geen dadelijk antwoord, zoodat ze opnieuw moest aandringen, en toen zei ze: - Als je 't dan precies wilt weten, hij is pedant, nog verwaander dan hij knap is!

Verwaand en pedant? Hij, die zich al die dagen zoo

inhield, zijn eigen meeningen terugdrong om de geijkte wetten van verouderde begrippen en banaliteiten over zich heen te laten pletten en alleen in 't laatste oogenblik zich deed gelden, omdat het niet anders kon, er noodgedrongen geen andere uitkomst bestond. Van Reelen kon verwaand, pedant zijn, maar tegenover haar zuster liet hij 't niet blijken, waar haalde zij 't recht vandaan om dat te zeggen?

- Pedant, verwaand, smaalde ze terug, 't komt er maar op aan het onderscheid te kennen tusschen zelfbewustheid, het zichzelf eischen stellen en de goedkoopere meêgaandheid, van het zich buigen en wringen naar anderen. Die niet vlot-weg looft, wordt altijd uitgemaakt, maar wie niet gauw met zichzelf tevreden is, kan 't ook niet zijn met 't werk van anderen. Dat noemt men dan verwaand, pedant, maar ik noem het de hoogste kwaliteiten.

O, dat was raak, dat trof. Haar zuster moest daarop zwijgen, zei: Zeker, je hebt gelijk. Goethe verklaarde al: Nur die Lumpen sind bescheiden. Van Reelen is een talentvol man, maar met dit-al zijn jullie nog niet getrouwd. Daarvoor komt wat meer kijken! - Maar Annuschka! - Ja, m'n Pauli, je denkt en doet als een verliefde of nog erger, want verliefden denken in 't geheel niet. Ik wil je tot niets dwingen, maar je dient te leeren denken. Eerst moet je evenwel genezen, gezond worden en dan kunnen we verder zien, je bent oud genoeg om te weten wat je te doen staat. Ik vind van Reelen een heel-geschikte man, overal voor, maar niet voor 'n meisje als jij, zonder geld, denk daar eens over na! In alle geval, neef Lostofsky behoef je niet te nemen, daar zal ik voor zorgen! Dat was het ergste wat ze kon doen: de volle verantwoordelijkheid oproepen! En daarmeê ging zij heen.

't Ging haar allemaal door 't hoofd nu ze het treintje naar beneden zag glijden, de zwarte-bruine bak, die gelijkelijk wegzakte in de volle zonneweving, langs de bergrug zwevend, boven de weeke smaragdewazing van 't zachtplekkend meer zich verzilverde. Zij dacht met schrik eraan, om van Reelen te ontmoeten. Wat zou die arme jongen zeggen! De laatste woorden van haar zuster waren zoo weinig bemoedigd.

III.

Van Reelen, van z'n hoogte neergetuimeld, zat op z'n kamer, 't hoofd in de handen, z'n on-practisch-zijn verwenschend. Hij verlangde naar Anna Paulowna, hoorde haar nu terugkomen, zei door de beschotwand, in 'n behoefte van praten en zich eens uit te storten:

- Ziezoo, je zuster is nu toch vertrokken....
- Ja.
- Gelukkig hè!

Zij wist niet wat te antwoorden, zette zich op 't balkon; ze kon 't goed van hèm begrijpen, voelde er toch iets afstootends in, vroeg, om maar iets te zeggen:

- Je houdt niet van haar?
- Houden? dat weet ik zoo net niet. Ze heeft alleen 'n manier van doen, die 't je niet gemakkelijk maakt.
- Ze was toch zeer vriendelijk... heeft je niets verkeerds gezegd, wèl?
- O, nee, dat niet! Maar je kan niets zeggen, je 't laten voelen zonder woorden te gebruiken, èn daar heeft ze slag van.
- Ze is anders zoo goed voor me.
- Jà, dat spreek ik niet tegen, maar....

Hij sprak dat maar niet verder uit, verzuchtte:

- Willen we een beetje gaan wandelen?
- 't Is zoo warm... de zon schijnt zoo erg... en ik ben moê.
- Kom, laten we maar gaan, we kunnen dan op ons gemak praten. Hier weet je nooit of je wordt beluisterd.

Maar zij schrok ervan, om nu al-dadelijk met hem erover te moeten spreken; ze wou eerst kalm er over nadenken, met zichzelf overleggen. Daarom herhaalde ze:

- 't Is zoo warm!
- Ik ben nerveus, ik moet loopen, zei hij weer.
- Nu, ga dan alleen.
- O, als je niet wilt.
- Ik wil wel, maar ik ben zoo moê.
- Een klein eindje? hield hij vol.
- Nou goed, maar niet verder dan Schöneck!

Zij zette haar baret op, nam de parasol, volgde, liep heel langzaam met hem op. In de gang hoorde ze 't al, dat de

lui met elkaar smoezelden en ze voelde, zonder opkijken, dat het haar gold. Aan de overkant, in 't kleine paviljoen, zaten de Duitsche barones met de dikke Amerikaansche, en evenals straks, hielden ze even met praten op, keken elkaar beteekenis-vol aan, alsof ze woûen zeggen: de zuster is weg, nu zijn ze weer bij mekander. 't Beleedigde haar, maar zij kon er niet op ingaan. Op terugweg van de trein, streek haar heel het hotelletje voorbij. Eerst de marine-machinist, die brutaal-weg vroeg of haar zuster vertrok. Toen de kleine professor met zijn dochtertje, die zoo opzettelijk groetten. Een twintig pas verder huppelden aan de twee feministische dochters met haar moeder, die haar gewoon staande hielden over haar zuster; zelfs de Czeche met zijn hulpbehoevende oogen keek haar in de gang aan met vreemde blikken, alsof hij wou vragen: Ben je alleen, heeft van Reelen niet meê weggebracht? Nu, dan wordt-je het mikpunt, wordt over je gebabbeld! 't Leek wel of heel de verzameling naar de kant van 't station uitzweefde, alsof ze het met elkaar overeen kwamen het weggaan eens deugdelijk in oogenschouw te nemen. 't Kon haar allemaal niet schelen, maar 't ergerde en hinderde haar toch. 't Gaf natuurlijk weer stof tot geraddel. 't Viel ook al te veel op, dat hij de eerste dag naar 't Schafloch ging en nu zelfs niet naar de trein bracht. Zij kon hem geen verwijt er van maken, hij wou toch bij de aankomst zijn, dadelijk worden voorgesteld, en alleen uit wrevel maakte hij het tochtje. Maar dat nu ook haar zuster zoo kort-af deed, 't moest wel allemaal bij elkander komen!

Het stemde haar verdrietig, zoodat ze bijna geen woord eruit bracht, en ook van Reelen, die over 't zelfde mokte, bleek weinig spraakzaam. Hij voelde 't maar al te best, dat hij het tegen haar zuster afleî, wist aan zijn ontevredenheid geen uitweg te geven, nu ook Anna Paulowna zoo afgetrokken deed. Haar langzame, sleepende loopen, terwijl hij van kriebel en zenuwen beefde, matte hem af.

De zon gloeide, verstraalde het volle zomervuur naar alle kanten. 't Was wonder-mooi om te zien, maar niet om erin te loopen. De bergen lagen als ver-weg, verschemerd in 't ragge, wazige weefsel door de warmte van de heele dag opgetrokken en dat trillend zweefde tot bijna aan de grijze

koppen, alle scherpe omtrekken zilverig verneveld. In die grijze glans lag zelfs het waas-groene meer verzilverd. De lucht boogde blauwig-wit, stond zoo strak, alsof het de eerste jaren niet veranderen kon, 't nu wel eeuwig zóó zou duren. De warmte straalde onweerhouden uit de blanke hemel.

Anna Paulowna voelde zich moê, geheel-af; ze kon niet meer. Ze bleef zuchtend staan, zei kribbig:

- Ik ga niet verder... 't is niet te doen.
- In huis is 't weinig beter.
- Enfin, ga dan alleen... ik keer weerom.

Van Reelen raakte in twijfel, maar het gesprek van 's morgens schokte hem teveel. Met de beste wil kon hij niet thuis blijven. Hij groette met zijn stok en ging door. 't Liep er nu toch overheen; waar moest dat naar toe? Hij begreep, dat Anna Paulowna onder haar zusters invloed verkeerde, en dat verdriette hem. Als zij zoo naar haar luisterde, wat schoot er dan voor hem over?

Hij liep in 't wilde door, al grooter stappen makend, liep heel de weg af, de Amnis-bult voorbij, tot de weg ineens te veel daalde, een heel eind op streek naar Interlaken.

De zon straalde onbarmhartig op zijn verhit hoofd, zijn doorzweete rug. 't Was of hij liep in een bad van hitte. Toch al te mal om zich zoo af te tobben!

Moê, afgemat, geheel neergeslagen keerde hij terug, moest nu tegen de hoogte op, wat dubbele moeite gaf. Maar de zon gleed al meer naar 't westen, zoodat enkele weggedeelten al in schaduw raakten, en ook de felle straling minderde, en toch, de warmte van 't dal, de verwazeming van 't water, wolkte troebel omhoog, verlamde nog meer zijn leden. Afgetobt kwam hij eindelijk in 't pension aan, liet zich op zijn kamer neervallen, te veel òp, te down om zich door een bad of afsponzing te verfrisschen. 't Was allemaal haar schuld, dat het zoo liep. Als zij zijn zin had gedaan, met hun beiden haar zuster van de trein haalden, om hem voor te stellen, haar gelijk voor 't feit te plaatsen, zou 't anders zijn geloopen. Ze waren dan met hun tweeën geweest tegen haar alleen, maar Anna Paulowna wou dat niet, èn nu waren ze uitgespeeld de een tegen de ander. Hoe iemand zoo onnoozel kan wezen! Vrouwen willen altijd heel slim doen door erg lievig en snoezig te doen, langs 'n omweg er

te komen, inplaats van dadelijk 't wichtigste ook 't zwaarst te laten wegen. Als hij nu maar kalm kon wezen, veel over zijn kant laten gaan, zou 't zich vanzelf wel herstellen. Maar hij voelde zich te opgewonden, te volgeladen om zich in te houden. 't Kon niet anders, hij zou zijn meening moeten zeggen.

Maar plots, terwijl hij nadacht om met de minst-grievende woorden haar onverstand klaar te maken, hoorde hij een woest-fel tokkelen op de piano. De eerste aanslag sloeg als een bons, doortrilde heel zijn kamer, 't leek of alles rondom hem ging daveren; - en de akkoorden werden zwaarder, zwaarder, sloegen òp in smeekend grommen. 't Was Anna Paulowna. Natuurlijk, geen ander kon zóó spelen, zóó in klanken uitvlagen, wat haar trots, haar eigenwaarde, haar ijdelheid niet toeliet in woorden uit te zeggen.

De akkoorden joegen hem door al zijn leden, schokten hem òp naar zijn moëe hersens, en in die trilling, die hem elektrizeerde, voelde hij, zooals hij 't nog nooit had geweten, dat hij haar beminde, dat zij over hem heerschte. Het leek of die piano-klanken door zijn hersens heensloegen, alles uit elkander deden spatten, of die klanken schreeuwden: arme sukkel, wat sta-je je toch af te tobben, liefde is niet door berekening of overleg te dwingen. Dat hartstochtelijk vingerbonzen pijnde fel en maakte hem gelukkig tevens. Hoe kon hij zich ergeren aan kleinigheden? Wist hij dan nog niet, dat zij van hem hield, van hem alleen, en dat hij met zijn nuchter Hollandsch temperament niet kon vatten wat in dat woesteslavische woelde, het wilde gevoel dat van geen tempering wil weten, zich geeft rücksichtlos, zonder overweging.

Hij sprong op, zijn moeheid ineens vergeten, waschte razendvlug zijn handen, wisselde van kleeren, jachtte naar beneden.

Zij eindigde net haar spel, rekte zich voor de piano van overspanning, kwam flauw-lachend op hem toe, vroeg:

- Heb je veel gewandeld?

Hij stond ineens paf door die gelaten vraag, zei terug, zonder eenige verheffing:

- O, ja, tot half-weg Interlaken.

- Was 't niet erg warm?

- Nog al....

- Ik ga me even kleeden, tot straks.

Zij ging heen, liet hem alleen achter. Dus, haar spelen droeg geen verband met hem, gaf geen uiting aan haar innigste, was gewoon een opwinding, of mogelijk nog minder, een bezigheidje, wat maar op hartstocht leek? Zat dàt dan allemaal in zijn gedachten? Voelde hij de gewaarwordingen zóó overdreven? Hij meende toch, dat uit haar spel opklonk een schreeuw om weer goed te maken, nader tot elkaar te komen, alle misverstand uit te drijven, - en nu hij kwam op die roepstem, bleek hij zich vergist te hebben, scheen zij onbewogen, roerloos-glad, lachte liefjes en vroeg naar zijn wandelen. Of deed ze maar zoo? 't Eene was zoo goed mogelijk als 't andere. Mogelijk zwiepte hij zich op tot allerlei drochtelijke gedachten, zag hij een verkilling waar niets dan een totrustkoming bestond, duizelden zijn hersenen van vage vermoedens terwijl hij in alle zekerte langs 't zelfde spoor nog ging. Hij kon toch niet aannemen, dat Anna Paulowna, die zoo intelligent, zoo zelfstandig, vrijmoedig kon wezen, zich maar dadelijk zou laten overbluffen door de berekendheid van haar zuster. Wat was er dan eigenlijk gebeurd, wat tusschen hen beiden veranderd? Welbeschouwd niets, alléén dat ze voor een enkel uur niet samen waren, hij zich niet naar haar schikte, haar naar huis liet teruggaan, terwijl hij doorwandelde. Als-ie goed nadacht, lag de schuld aan hem, niet aan haar! En wat woû-ie dan toch wel? Ze zei geen enkel onvriendelijk woord, liet met geen blikje blijken, dat het haar verstoorde, waarom zich zoo druk te maken? Ze nam zijn aandringen gemoedelijk op, deed niet geëmotioneerd, speelde heel kalm piano. De geprikkeldheid zat dus alleen bij hem.

Maar juist dat bedaard-liefjes zijn of liefjes-bedaarderig doen ergerde hem zoo. Een heftige uitval zou hem liever zijn. De eerste keer, dat ze niet samengingen, ieder zijn eigen weg, hij op 't pad en zij aan de piano, hinderde haar niet. 't Scheen zelfs welkom òf ging ongemerkt aan haar voorbij. Begon hier de invloed van haar zuster, sprak het nuchter-beredeneerend verstand al meê, of kwam een vage spijt, allang aanwezig, nu tot erkenning? Och ja, hij was toch eigenlijk niets, een arm artiest met veel idealen en veel plannen, die wel eens tot gruizel konden

vallen. Als leeraar met zijn paar duizend gulden inkomen bestond er althans eenige zekerheid. Hij had, indien hij behoefte daartoe voelde, een passende vrouw kunnen zoeken in zijn stand, een gewoon kind, dat zich gelukkig rekende met die twee duizend gulden, een aardsch paradijsje ermeê scheppen. Maar ach, zij was een dochter uit goede stand, hoogst ontwikkeld maar verarmd, die ondanks dat, veel behoeften moest voelen, mogelijk veel eischte, waar moest dat op uitloopen? Een verfijnd vrouwenwezen zonder geld is karikatuur, een vrucht die nooit tot gedijen komt. Een meisje behoorde eigenlijk een dubbel erfdeel te krijgen, want ze wint moeielijker dan de man, en het bekrimpen gaat ten koste van wat wij het aantrekkelijke vinden. Heel 't bestaan van 'n vrouw is maar ijdel spel. Liefde? o ja - maar ook opschik, geld verdoen zonder in te brengen. Een schrik krijg-je, als je de elegante vrouwen beziet, wat die zoo-al aan het lichaam hangen, de elegante vrouw, een luxevogel, die niet anders doet dan van veeren te veranderen. Zeker, de kleeren van 'n rijk man kosten meer dan van 'n werker, moog'lijk tien, twintig maal zooveel, maar bij de vrouw kun-je het tot honderd vermenigvuldigen. Daar is geen grens. De minste meid neemt zich het air van een madam; bijna elke vrouw voelt zich ongelukkig en achteruitgezet als ze'n andere vrouw kostbare dingen ziet dragen, alsof niet haar eigen ziel en haar lichaam, maar wat er omheen hangt de waarde geven. Is 't wonder, dat de meesten hengelen naar een man van pozitie of van middelen, het huwelijk de weg maar niet het doel. Haar zuster was hier niet lang genoeg geweest om haar dat inzicht te geven, niet direkt, en Anna Paulowna zou 't niet hebben aangenomen, daarvoor te eerlijk, ook te weerbarstig. Maar door vertroetelen, behoeften op te roepen, ging dat ook. Hij herinnerde zich haar geprikkeldheid van te voren, haar afgeven op de on-elegante, door eigen werken naar-boven-komende vrouw, haar opwellingen en ontboezemingen, die hem toen wel verbaasden, maar waarvan hij nu eerst de beteekenis doorgrondde.... Hij zag haar nu voor 't eerst voor zich, zooals ze eigenlijk was, 'n vrouw heelemaal vrouwelijk in aanvoelingen, van inzichten en begrippen, die geen feministen kon uitstaan, maar waarover toch de feministische adem heenstreek, zijn troebelheid

liet bezinken, de vrouw, die de man geheel wilde toebehooren en gelijk toch zichzelf zijn. Hoe week ze af van haar zuster, die precies wist wat ze wou, die je sympathiek of je antipatiek kon vinden, al naar je 't verkoos, maar die zichzelf gelijk bleef, waarop je aan kon, en je 't leven halverwege tegemoet vermocht te treden. Waarom, als hij dan toch verliefd moest worden, viel hij niet op zoo eene of op een van z'n eigen land, die zich kon schikken, waarom moest hij juist gaan hoûen van 'n groot kind, waarmeê hij niet uit de weg kon, en die hem alle moeilijkheden zou bezorgen?

Maar, daar zat het juist: hij zocht geen vrouw, en omdat hij niet zocht, zette het ongezochte zich op z'n weg, moest hij het wel vinden, het opnemen al ging hij er zelf meê struikelen. Een beredeneerde, goed-evenwichtige vrouw had hem niet verder aangetrokken dan eens geestig te praten, met een kokette, zinlijke zou hij mogelijk hebben geflirt, met een naïve wat gebabbeld en haar bloemen gebracht, een brutale of mondaine de rug hebben gekeerd, maar deze, die van alles wat bezat, trok hem aan en hield hem vast door haar soepele lenigheid van lijf, haar gratie en beminnelijkheid van meisje-bijna-gedegen vrouw en haar vastheid van karakter, ondanks alle grilligheid, - de midden-sfeer, niet alleen tusschen gevoel-gevende en verstands-berekende, maar ook tusschen eenvoud en verfijning, niet meer 'n kind en ook nog geen overrijp wezen. O, 't loonde moeite haar te ontbolsteren, haar richting te geven en zichzelf te zetten tot nog grootere inspanning. Al wat hij voor haar deed, alle opofferingen die hij voor haar op zich nam, zoûen tiendubbel terugkomen, en 't zou hem zelf grooter, vaster, sterker maken. Wat hem 't meeste aan haar vezelde, bleef haar vrouw-zijn, dat eerlijk en oprecht zich gaf, zonder nevenredenen, en dan haar artistieke intuïtie. Zooals Anna Paulowna vond hij niet gauw een tweede. Maar met dit-al werd het toch moeilijk.

De bel voor tafel luidde en de gasten kwamen drentellangzaam achter elkaar aangeschoven. Ach, alweer tijd voor eten! Er scheen hier niets anders te doen dan slapen, opstaan en aan tafel gaan. Blij zou-ie wezen als-ie eens weer flink aan kon pakken.

Verveeld en kribbig door zijn vele denken, klapte hij het geel-gore, beduimelde geïllustreerde tijdschrift, waarin hij onder zijn mediteeren oogenloos bladerde, gemelijk toe, schikte zich ook maar aan tafel, begon zijn soep te lepelen. De heilsarmee-juf vroeg nu belangstellend of de zuster van Fräulein Raëfskaja was vertrokken, - en ieder voegde zijn meening erbij, dat die zuster toch was zoo'n lieve, gedistingeerde verschijning, en zoo degelijk, zoo bescheiden, niets geen blauwkous, en ze doceerde nog wel aan de universiteit.

Bij het binnenkomen van Anna Paulowna schenen ze daarover ineens te zijn uitgepraat, de bedoeling om zijn tong te schrapen voorbijgeslagen, want hij had zich niet uitgelaten, die kwasie-belangstelling heel-goed begrepen, op iedere vraag met ja, en nog eens ja geantwoord, bij iedere lieve uitroep een even lieve bevestiging teruggegeven. Van hem althans zoûen ze niet weten wat er schortte.

Haar komen aanzitten elektrizeerde van Reelen weer dadelijk. Hij bedwong zich, wilde rustig eten. Maar de gerechten bleven lang uit en nu zijn handen niet vonden te doen, trommelden ze van de zenuwen.

- Wat scheelt je toch? vroeg Anna Paulowna.

- Mij? niets, een beetje nerveus.... je hebt gelijk, ik zal mij inhouden.

- 't Is maar voor de menschen....

Zij zei 't heel zacht, alsof 't haar niet aanging, maar hij las er toch de vermaning in, dat hij zijn opwinding over haar zuster niet aan de anderen hoefde te laten blijken. Zij zelf praatte met de heele tafel over allerlei onderwerpen, had zelfs lieve woorden voor die kunst-schwärmende, barokke barones. Haar doen leek hem een raadsel, maar wat hij toch makkelijk doorgrondde: zij wilde de schijn afleiden; daarin had ze gelijk, maar het bovenmatige, het opzettelijke ervan hinderde hem toch.

De tafel liep vlug af vanavond, - en al heel vroeg stonden ze buiten.

De dagen begonnen te korten, de zon, minder hoog van stand, gleed spoediger achter de bergen. Zij gingen nu kijken of het Alpengloeien zou geven, maar daarvoor moesten ze nog 'n tijd wachten, want 't zonneglimmen vergulde nog de

hoogste toppen op gewone wijze. Even lager strekten zich al bergenreeksen in koele schaduw, waarin ze zwart schenen uit te zetten.

- Laten we naar de kant van Hohwacht gaan, stelde van Reelen voor.

- Nee, dat is te laat... 't wordt te vroeg donker.

- Wat geef dàt? Een klein eindje dan? Tot aan 't hek, je ziet dan alles zooveel mooier.

- Goed, maar niet verder... ik zal even mijn doek halen.

Gelijk wipte ze naar binnen om van Reelen te voorkomen, huppelde al terug, - en nu liepen ze gezamenlijk op, bedaard-passend, zonder veel te spreken.

De zon schoot al dieper weg, en de bergen die in de schaduw lagen, namen grillige, vreemd-zware vormen aan. Glooiingen, zooeven nog in volle glans beschenen, versomberden in één trek, de lichtbundels al verder-weg, al hooger reflecteerend. Nu glansbleekten alleen nog in 't late zonnelicht Jungfrau, Mönch en Eiger, al 't andere reeds in zwartheid omwonden. De sneeuw, veel minder wit dan eenige dagen tevoren, blankte met gletschers en eeuwige ijsvelden, toch wittig goudend in 't zwakke licht. En ook dit schoof weg, een oogenblik alles in twijfel. Maar nu begonnen langzaam de toppen weer op te lichten, eerst de allerhoogste, dan ook lager de groote rompen.

Het grijs der geweldige rotsen glansde òp tot zilver, het groen-bleeke mos tot troebel goud en het donkere denneloover werd als zwaar brons, alles glanzend in vreemde overschichting, terwijl beneden het al dieper donkerde. Langs de voeten der bergen, langs het groene meer, weefden zich uit 't gezonken zonnerag al vaag-zwartende nevels en de duisternis scheen daar vandaan op te rijzen. Maar nu schoot ineens een vlammig roze-rood over de hoogste toppen en het kontrast werd nog geweldiger. Hellegrauwte en hemellicht scheen aan elkaar geweven. Het vlamme-rood, 't dennebrons, 't rots-zilver en het tot goud-verkleurde-groen van 't mulle mos brandde en kleurde in klare klater. Het duurde maar eenige minuten, toen verzwakten, verbleekten de gamma's, werden ze minder, alsof de bergen-massa's ze zelf tot zich trokken, de kleuren inzogen, alles nu weer heel gewoon geworden.

Alleen Jungfrau, Mönch en Eiger bleven nog oplichten met hun witte velden, en naar gelang het spansel naar 't Noorden dieper blauwde, werden hun ommetrekken scherper, de drie bergen als 'n éenheid, een drie-engelenschild van scherp-glad massief-wit tegen ijl-transparante sfeer, alsof ze met hun witheid er zoo tegenaan stonden, brutaal van harde pracht, al-overheerschend.

Anna Paulowna en van Reelen keken naar dat Alpengloeien. 't Verbleeken en 't nu zoo òp-witten zagen ze in ademlooze verrukking, alsof hun leven en hun geluk hierin zich moest oplossen. En toch, ze kenden 't als een gewoon natuurverschijnsel, wat wel telkens opnieuw pakte door de grootschheid en de betoovering, maar waarin toch niet al hun aandoeningen hoefden te verzwinden. Maar ze hadden elkaar niets te zeggen en dit kijken hield bezig, verdrong de onaangename gedachten. Ze voelden zich weer één in dat: hoe mooi, hoe heerlijk! èn daaraan hadden ze behoefte, omdat ze wisten, dat een hindernis was opgerezen, waarvoor ze de eindgetallen niet konden vinden, die ze 't liefst wilden wegdenken, wegcijferen, maar waaraan ze zelf niet durfden beginnen uit angst die hindernis nog te vergrooten.

't Begon ineens wat koel aan te voelen door de onzichtbre nevels, die zich van beneden opwonden, opdreven, en de gletscherzuchten die zwevend aanstreken.

Langzaam gingen ze naar huis toe, door schoonheid bevangen die sprakeloos maakte, maar gelijk koud-omwikkeld door het vage weten, wat zich bijna tastbaar maakte. Van Reelen noch Anna Paulowna spraken wat in hen omging uit. Ze hielden van elkaar, nog even als te voren, o, dat bleef zeker, maar de snoer die bond leek niet van zijde, leek een koord wat leelijk kerfde indien één van beiden aanhaalde, en mooglijk maar weinig weerstond.

Het avondgrauw zweefde al-meer aan, maar nog bleven Jungfrau, Mönch en Eiger boven alles uitblanken als een strak-witte drieëenigheid scherpgeteekend, tot ook deze ommetrekken verbleekten, alle bergen, alle dalen nu in 't donker weggeborgen.

Er rees geen maneschijning, maar door de eindlooze stolping spikkelden òp de sterren in zilverzeving, al feller, fèller, een oneindig zaai-veld van kantel-flikk'rende facetjes,

die zich groepten, puntborend door 't fulpe floers, dat nu diep blauwde.

IV.

De zomer, hoewel erg laat, rukte nog aan met volle kracht, om zich voorgoed te nestelen, de zonneschâ in te halen.

Het gras, pas-gemaaid, begon al-weer op te schieten voor de tweede snit, nu met minder bloemen en ook korter van halmen. Op de hooge toppen groeide het nu welig na al die regens, en 't vee, wat zoolang moest stallen, klingelde lustig de halsklokken bij 't gretig grazen, de veetroepen telkens hooger, hooger opgedreven, om in 't najaar weer langzaam te dalen.

Dag na dag brandde de zon fel-wit over dal-engten en berghoogten, wierp haar schaterende stralen over de schaduwlooze wegen, langs de glooiingen, in de scherpe, donkere ravijnen, golfde voort over de vruchtbaar-groene valleien en heuvelkommen, verdampte het water uit het groote, groene meer, uit de al trager wellende stroomen en steeg òp in trille wazingen, als zonnemistverzilvering, opnieuw naar boven, alle afstanden nu verneveld door dat gazig gespin, wat zich om alle bergruggen weefde en waarop de zonnebundels dansend versprinkelden.

Het weer bleef al-door maar glanzend-strak: 's morgens de verblindende zon, overal tegenwoordig, 's avonds de tintelpinkelde sterren, zoo fel en veel, 'n eindelooze zaaiing, en dan 's morgens weer opnieuw de vurige gloedverstraling, die deed verlangen naar een koeltje van verre gletschers en besneeuwde toppen. Het verblijf in de bergen, zoo vaak beschonden, leek nu een levensverlenging, een weelde van zomerblankte, om sterk-gezond van te genieten, zoodat het zweet uit alle poriën perste, of in koele schaduw van bosch teer te verdroomen.

De luchtelijning welfde onafgebroken boven de bergen in zachtdoorblauwde kristallen stolping, klaar en helder, waaronder diezelfde bergen in zilverig stralen weefsel zich zoo willig vleiden, als kleine dingen. De pluiswolkjes, een enkele keer eens drijvend aan de bijna-doorzichtige luchtegazing, schenen in hun wittende troebelheid uitgezonden, om die klaarheid

nog ijler te doen schijnen. Alleen na zonsondergang, vol gloeiende kleurebranden en tintverschietingen, verrafelde de zonnemist, steeg op van beneden in troebeling van lauwwarme lagen, bleef zweven tot de avondkoelte van de barre toppen aanwuifde en de sfeer weer ijl en klaar maakte voor het tintel-pinkelende sterren-veld, waaronder de reuzige bergen verzwonden.

Het kleine hotelletje raakte nu ineens vol gasten, die, het minder-gunstige weer niet kennend, opgetogen, opgewonden deden, alles vol schalmeiend over 't heerlijk weer in de bergen, een straling van vreugd en opgewektheid rond zich spreidden. 't Werd vakantietijd en van alle kanten kwamen grooten en kleinen naar boven gedrongen, vol pret over 't zich moeten behelpen in 'n hokje, tot zelfs in schuren, met geen begrip ervan, dat diezelfde bergen, als 't weêr nukkig keerde, morgen heel gemakkelijk in sneeuw konden liggen.

Nu nog erger dan vroeger krioelden op 'n klein bestek allerlei natiën door elkander, die 'n mengelmoes van 'n taal spraken, goed om gehakt er van te maken. Daar waren luidruchtige Duitschers in lodenpakken, altijd zwaar-wichtig, en Franschen, verveeld in hun niet sjiek kunnen doen, 'n trekje van verachting om 't gesoigneerd gezicht, de vrouwen allermalst met geblanket vel, witte kant-rokken, op hooge hakken; daar kwamen zware Zwitsers evenrustig en spichtige Engelschen, die niet anders woûen dan toppen bestijgen, erg gebroken spraken, en weer Elzassers die niet meer wisten of ze zich van Fransch of Duitsch moesten bedienen. Daar waren Hollanders, Belgen, Amerikanen, Italianen en van alle rassen, van alle standen, de veertig gasten bijna even zooveel uiteenloopende menschentypen. Een leeraar uit 't naburig Oostenrijk liep met zijn vrouw alle glooiingen af, bebotanizeerde alle velden, bracht de merkwaardigste vondsten meê. Een regisseur, die de figuratie van de Wagner-concerten drilde, nu de tooneelstof voor 'n tijdje afgeschud, begluurde de bergtafereelen en zon-verlichtingen met een gevoelig-technisch oog voor scènerie, ontlokte zelf 'n gevoelige scène door tochten ver en lang te maken, dat zijn vrouw het huis vol jammerde met haar angst, tot eindelijk de tooneelman als de vagebond uit Robert en Bertram onverwachts òpdook, zonder boord, zonder das, zonder jas, alles als een propje op z'n rug

gebonden, de hoed er bovenop, witte doek over 't hoofd, met een jammerlijk gezicht van vermoeidheid, doorknikkend de in fietsbroek geknelde knieën. Een mijnheer uit Berlijn, achtenswaardig en akkuraat beambte aan een bank, snelde ook naar buiten, liep tegen de bergweg op, voelde dra zijn hart heftig kloppen, ging nu met het zakhorloge kontroleeren, in doodsangst dat zich een hartkwaal openbaarde en hij er bij neer zou vallen. Een jong komponist, organist in een klein plaatsje, zocht naar melodieën op de wind, die niet wou ruischen, beluisterde de verschillende tokkelingen in 't water-suizelen van de bijna-droge stroomen, maakte toen een fuga op 't gegil van eene jonge dame met wie hij een beetje flirtte, schreef nog notenbalken op de bovenste toppen der bergen en op z'n manchetten. Een aanstaand filosoof uit München, tijdelijk student in Lausanne, nu bergbeklimmer en jager, wilde alle toppen verkennen, om gemzen te schieten, al het andere wild voor hem te nietig, liep heel de dag rond in zijn prachtig lodenpak met splinternieuw akst en geciseleerd geweer, maar deinsde iedere keer terug voor 't minste wolkje, dat aan de strakke, onbewogen hemel pluimde, kwam de eenige keer toen hij uittrok terug, de mooie spuit gebroken, omdat hij die als alpenstok gebruikte om een wat slecht-uitziende helling, die hem benauwd maakte, ongedeerd voorbij te komen. Een gemeenteraadslid uit Zurich, diep in de zeventig, lijdend aan rheumathiek, dacht zich door de berglucht te versterken, liep onder onduldbare pijnen elke dag zijn twintig, dertig minuten, heel het hotelletje, heel de omgeving nu ineens geworden een rarekiek van de allervreemdsoortigste menschen, de gangen, de kamers voor geen oogenblik meer rustig, heel de dag een voetgeklots en een stokgebonk op de trappen om van te schrikken.

Het eetzaaltje, op 't zuiden gebouwd, smoorde van de hitte en van de vele menschenadems, de lang-smalle tafel nu bezet, elke plaats krap-aangemeten, zoodat ze met de ellebogen elkander raakten. De kleine tafels, die nog konden worden bijgeschoven, waren ook al ingenomen. Het eten-opdienen duurde tijden en tijden. Wel hielp 'n tweede, 'n derde hulp meê, maar het hotelletje, niet berekend op zoo'n overvloed gasten voor enkele weken, bezat geen voldoende borden, geen drieen vier-dubbel stel vorken en lepels. Al lieten ze vaak 't gerei

liggen tusschen de gerechten, ze kwamen toch te kort en ook de borden moesten worden gewisseld.

Het menu, niet zeer overvloedig, werd telkens na-geserveerd, op zichzelf een prachtige maatregel voor zware eters, maar die tijd vorderde, een tijd die ze in de keuken gebruikten om door tekort aan vorken en messen, ze gauw om te spoelen. De maaltijd rekte en rekte. Soms zaten ze wel anderhalf uur aan tafel èn dat in snikhitte. Geen woord konden van Reelen en Anna Paulowna meer ongestoord spreken, geen silbe meer fluisteren zonder door anderen te worden gehoord, zoo nauw, zoo samengepakt zaten ze aan de smalle tafel.

Van Reelen sprak ervan om te verhuizen, naar een ander pension uit te zien, maar Anna Paulowna, die zich nog haar zoeken van de eerste dag herinnerde, leende maar weinig ooren daaraan. In hoog-seizoen was 't overal hetzelfde.

Het weer was nu mooi, heerlijk-mooi, bijna te mooi, maar de omgeving, de drukte, het lawaai, bedierf alles. Niet gelijk de nieuwe gasten voelden ze de behoefte er uit te trekken, de glooiwegen en bergruggen te bestormen, allerlei tochtjes te maken. Al wat er te zien viel, hadden ze al tien keer bezocht, elk paadje, elk uitzichtspunt meer dan bekend. De bergen droegen voor hen geen geheimnissen meer, om hiervoor de zonnehitte, die onverpoosd neerstoofde, te trotseeren. Anna Paulowna bracht haar ligstoel aan de overkant van het paviljoen, dat achter het huis gebouwd, schaduw had, maar in datzelfde paviljoen dronken de heeren bier en de dames thee, zoodat ze nooit alleen waren, - en Anna Paulowna scheen dit minder te hinderen dan van Reelen, die er zich over ergerde, dat zij zich met al die menschen goede maatjes maakte. Die opzettelijkheid om te laten zien, dat tusschen hen hoegenaamd niets bestond voor aanleiding tot praatjes, begon hem nu toch in drift te zetten. Zij zat de heele dag te redeneeren met die heils-armee-menschen, deed even lief tegen het heele hotelletje als tegen hem. Eigenlijk mocht hij daarover geen aanmerkingen maken, maar toch het hinderde hem, en zoo sterk, dat hij wrevelig er onder werd, wegliep om ergens alleen op de bergen te klauteren. Hij hield van haar als van geen ander, wou alles om harentwille doen, maar waarom veranderde zij dan zoo? Het argument, door haar zuster opgeworpen, werkte

wel na, liet al zijn invloed gelden. Er vergingen nog maar een paar dagen, maar hun verhouding leek al heelemaal gewijzigd. Hij dacht erover eens ronduit met haar te spreken, maar dat bleef voorbarig, want ze zei toch geen woord dat aanleiding kon geven; ze hield zich alleen teruggetrokken, vermeed stelselmatig hernieuwde hartelijkheid. En mogelijk deed het ook de warmte, de zomer, die haar lusteloos maakte. Hoe ook, 't werd niet om uit te houden! Als ze vanavond alleen waren, zou hij 't haar vragen.

- Weet je dat het eerste Augustus is, zei hij opgewekt aan tafel.
- Eerste Augustus? is dat wat bizonders?
- Zwitschersche vrijheidsdag. Ze branden vuren op alle toppen.
- Zoo?
- 't Moet prachtig zijn op de Stockhorn met al die pieken.
- Ja, dat is te denken.... en langs het meer.
- Overal. We gaan straks kijken.
- Waar kan-je dat dan zien?
- Overal, ik denk aan Hohwacht 't allerbeste!
- Als 't maar niet te donker wordt?
- Te donker? natuurlijk bij licht zie je geen vuur.

Anna Paulowna gaf geen antwoord. Hij had gelijk, maar in het hotelletje waren ze zoo aan 't achterklappen en dàt wilde ze voorkomen.

't Gaf langs de heele tafellinie een enthousiast gesprek van enkelen die het vorige jaren al zagen. Vooral op Scheinige Platte werd altijd wat bijzonders gedaan voor de gasten uit Interlaken; daar lieten ze eens 'n heel chalet afbranden en een andere keer gaven ze het cijfer der kantons in vurige vlammen, elk jaar wat anders. Benieuwd waren ze wat het nu zou wezen? Ze aten wat vlugger af dan gewoonlijk, om de toebereidselen te zien maken, van dat eenig schouwspel vol-op te genieten. Maar er kwam weinig te zien. 't Bleek juist een heldere dag, de avondlucht bleekig-blauw, bijna melkig-wit, waaronder de bergruggen hoog opstonden, de ommetrekken scherp afgesneden tegen het transparant-bleeke spansel. De duisternis viel alleen waar te nemen in de dalen, waar het zonnedampen, tot vale nevels

saamgedreven, bleven hangen, heel de luchtesfeer erboven blankend-ijl zonder verneveling.

Hier en daar vlamden wel op de toppen 'n begin van aangestoken houtmijten, maar de zwarte rook liet zich beter zien dan de vurige kolommen.

- Willen we naar Hohwacht gaan, zei nu weer van Reelen, die erg ongeduldigde.
- We kunnen het hier toch ook bekijken, laten we liever blijven.
- Nee, we zien het hier niet, alleen de hooge toppen en dat duurt nog tijden.
- Op Scheinige Platte wordt het toch 't mooiste en daar staan we hier vlak tegenover.
- Zeker, ongeduldigde weer van Reelen, maar je ziet toch, het wil niet donkeren. Beneden langs het meer ontsteken ze al vuren.
- Maar ik wil Scheinige Platte bewonderen en op Hohwacht ben je achter de berg, kijk je alleen de kant van Thun uit.

Ze zei het eenigszins driftigjes, in de rapheid van haar woorden verliezend 't eigenlijke motief van haar weigeren. Ze drong zich tusschen de andere gasten, om van Reelen's aanhouden te ontgaan, begon te praten met het heilsarmeepaar en 'n beetje later zelfs tegen de Duitsche barones.

Van Reelen merkte haar tegenzin, begreep niet goed de reden, al begon hij zwak een en ander te vermoeden. Hier, tusschen al die anderen in, kon hij haar niet overreden. Toch rekende hij erop, dat ze spoedig zou komen; ze had zeker wat te praten, vrouwen-futiliteit, wat ze hem niet wou zeggen. Maar op dat kleine terras met al die hinderlijke menschen, waar Anna Paulowna nu als een gelijke zich tusschen drong, kon hij onmogelijk blijven wachten. Hij ging maar alleen, liep de groote weg af om de lichten op Känzli, Niederhorn en Gemmen-Alphorn, waar de lucht 't meeste donkerde, eens op te nemen.

Ook beneden aan 't meer van Thun en op de vlakten nabij Interlaken brandden al enkele vuren, maar over 't geheel bleef het maar min. 't Scheen dat het hout, al weken tevoren vergaard en te zaam gesleept, door de vele regens doorsiepeld, te nat werd om fel op te vlammen. Nu ontstaken ze ook een houtvlam op de puntige Niezen, op 't kleine Wimmis-bergli

en op de glooiingen van Spiez. Hij hield het niet vol om hier te blijven slenteren en dat gewoontjes aan te kijken, terwijl daar ginds op Hohwacht iets bijzonders viel te aanschouwen! Ietwat driftig stapte hij op het terras om Anna Paulowna nog eens aan te manen. Maar zij stond nog als straks tusschen de anderen, vlak tegen het hek, de trage vuurtjes vaag bewonderend. Ze keek heelemaal niet om, terwijl hij van ingehouden drift bijna stond te trappelen. Eindelijk begreep-ie, dat hij, om te laten zien dat-ie ook bestond, in het koor moest meepraten. Hij vertelde schamperend hoe weinig 't daar ginds deed. Zij keerde zich nu oin, toonde hem 't vuur op de spitsige punt der Niesen, de vlammen op de Avondberg en hoe ze op Scheinige Platte begonnen te ontsteken, en beneden langs het water al vlammen oplekten. Al wat ze aantoonde, zag hij allang. Gewoon prutsig, volstrekt niet groot of overweldigend! De legende over de bergvuren, waarmeê Tell zijn verzet aankondigde, de eedgenooten opriep, heel het spannend verhaal, waarna hij als jongen ademloos luisterde, als in winteruren de school donkerde en de meester 't vertelde, zat te sterk in zijn geheugen, om zich met de werkelijkheid van een paar rookwalmende mijten te kunnen vergenoegen. Hij wou veertig, vijftig, honderd vuren zien vlammen langs 't water, op de spitsen, op alle ruggen, naar alle kanten. Op Hohwacht zou 't zoo zijn, - en hij wou er heen met Anna Paulowna, niet alleen om dat vlammenspel te zien, maar ook om haar naast zich te hebben, zij met hun tweeën alléén, ver van al die burgermenschen. Uit angst, dat anderen daarheen zoûen gaan, als hij de aandacht erop vestigde, durfde hij niet luid erover spreken, mompelde 't alleen maar, terwijl zij deed alsof ze 't niet hoorde. De menschen spraken al zooveel over hen beiden, en nu pas haar zuster weg, zou 't zeker aanstoot geven, als zij met hem, bijna in stikdonker, dat eenzame pad opging. Juist omdat er tusschen hun tweeën niets gebeurde, ze zoo rein als pasgeboren kinderen tegenover elkander stonden, wou ze achterklap en aanstoot-geven mijden. 't Bleef al erg genoeg, dat ze in 't begin zoo onbezonnen deden, zich om niemand stoorden, zoodat nu ieder meende, dat ze 't samen wisten, elkeen zich gerechtigd voelde over hun verhouding de mond te spitsen of oogjes te trekken. In angst

verkeerde ze over dat kwaadspreken al die tijd van haar zuster, en eens draaide het erom, maar nu dat gelukkig niet gebeurde, zou ze voorzichtiger worden, zorgen dat niemand ook maar iets op haar kreeg aan te merken. Hoe vernederend drukten haar die blikken van die lange marine-machinist, het nieuwsgierig gekwebbel van die twee feministische zusters, het beteekenisvol gluurkijken onder zijn beleefd hoedafnemen van de kleine professor en 't oog-genip van die dikke Amerikaansche, toen zij van de trein terugkwam, haar zuster uitgeleide deed, alsof die allen woûen zeggen: ziezoo, nu is ze weer alleen, heeft ze weer vrij spel om grapjes uit te halen! Dat van Reelen 't zóó niet bekeek, dat niet merkte, vond ze grof, plat, bijna onbegrijpelijk voor een man als hij, die vaak zoo fijn dacht, altijd zoo vol pretentie over anderen oordeelde. Maar nou ja, een man blijft een man, schijnt dat niet te kunnen voelen. Die worden alleen aangegrepen door ruwe dingen, door groote houwen, hebben geen begrip, dat speldeprikken en armduwtjes nog meer kunnen kwetsen. 't Viel haar werkelijk tegen dat van Reelen 't niet oplette, haar goede naam waagde aan zijn eigen grillen. Natuurlijk, hij was een artiest en díé wordt alles vergeven. Hem keken ze niet d'erop aan, maar wel háár. 't Is altijd de vrouw die dupe wordt van 't kwaadspreken, een man schijnt er nog op te winnen. 't Werd een lust om te zien hoe die Duitsche barones met de oogen aan hem hing en hoe zelfs het bakvischje de minste beweging van hem volgde! Zoo mooi was-ie waarlijk niet, een knap, een frisch gezicht, mooie oogen en een leuk prater, maar, zooals hij waren er veel, en hoe ook, toch geen heer. Zij hield van hem, niet om zijn uiterlijk, maar om zijn stevigte van karakter, zijn aandurf van 't leven, zijn goede blik op vele dingen. Al die anderen gaven daarom geen zier, vonden hem zeker plomp en breed, brutaal-gemaakt, maar keken naar hem, bekoketteerden hem uit wangunst, uit 't gevoel dat hij was een vrouwenveroveraar, een don Juan, een Lebemann. Ze wist dat, want 't had haar in 't begin toch ook 't meest aangetrokken, maar omdat zij dat wist, moest zij nu elke schijn mijden. Nee, ze ging niet mee, al vroeg hij 't nog zoo herhaaldelijk en zoo dringend.

Van Reelen, in ergernis op een stoel tegen de muur ge-

zakt, omdat hij haar niets kon zeggen, zag onverwachts Anna Paulowna alleen tegen het hek leunen. Het heilsarmee-paar, waarmeê ze eerst praatte, en eveneens de Duitsche barones, waren naar de andere kant van het terras gegaan, de anderen opgeschoven, of door 't lange wachten vermoeid evenals hijzelf wat gaan zitten. Snel richtte hij zich op, kwam naast haar staan, van verzenuwing bijna bevend op zijn beenen. Met haperende, hokkende stem, die half in de keel bleef stokken, zei hij:

- Ga je nou meê, Pauli, naar Hohwacht, òf vertik-je 't?

- Naar Hohwacht? antwoordde ze verwonderd. Dat is toch veel te laat, stik-donker!!

- Wat zou dat? zei hij weer, bijna schor van zijn eigen aandoening.

Zij keerde zich om, geschrikt door de heeschheid van zijn stem, keek hem in 't gezicht, zag zijn oogen zwart vlammen, al zijn trekken barsch, door het zich opwinden, 't zoo lang inhouden. Hij herhaalde nog eens, nu sarkastisch:

- Wat zou dat, een beetje donkerte? ben je daar nou bang voor, en waarom niet vroeger?

Zij zag hem beven van opwinding en ze voelde haar eigen beenen bibberen. Uit zijn oogen scheen al het blauw geweken, de pupillen kleurden donker en zijn gefronste brauwen maakten ze nog zwarter. Zooals nu kon ze hem niet uitstaan. Hij leek wel mal met zijn dwingen! Toch wilde ze door lieve kalmte hem neerzetten, zei opnieuw:

- 't Is toch veel te laat.... en je ziet hier alles prachtig!

Hij zei geen woord terug, maar zijn brauwen knepen al meer toe en zijn oogen keken nog somberder, - en zij ineens buiten haar zelf door die oogen van geweld, hikte met krampachtig teruggehouden hijging uit:

- Je hebt mij niet te beleedigen... ik ga nu eenmaal niet meê zoo laat in 't donker.

- O, zoo! ironiede hij tusschen zijn tanden. O, is het dat? nou weet ik het teminste, saluut!

Hij keerde zich heftig om, zwenkte van het terras weg, liep de weg op naar Hohwacht. Al wat de laatste dagen in hem woelde en gistte brak los, teisterde zijn opgewonden hoofd tot gekwordens toe. Wat scheelde haar toch, wat moest

ze dan? Luisterde ze geheel naar de raad van haar zuster, naar de inblazingen, verdachtmakingen van de hemel weet wie? Als ze niet meer woû, waarom zei ze 't dan niet dadelijk en recht-uit? In 't wilde stormde hij door.

't Was nog niet vol-op donker, maar 't duister begon zich toch als williger te weven, zweefde van beneden op, dat donker nu zoo wat de grens genaderd, waar hij zelf voortstapte. Maar boven bleef het nog bleek-wit, waartegen de donkere bergenruggen zich zwaar en grillig afscherpten.

In de grauwe donkerte van beneden brandden rondom 't meer, op afstanden van 'n kilometer, de groote houtvlammen, die als vurige tongen hoog-op lekten, in 't vreemd-belichte water terug-vlamden. Nu hij verder-op kwam, waar de rotsen niet zoo steil zich afsneden, zag hij ook in tweede ban de vuren vlammen. Op de glooiingen van Spiez waren er wel 'n twintig, en hooger op Niesen en Stockhorn roodglansten ze tegen de bleeke lucht, die toch langzaam donkerde. Ademloos opgestriemd door z'n drift-uiting, ook in 't gevoel, dat hij verloren tijd had in te winnen, liep hij door om Hohwacht te halen, en daar het schouwspel te zien, waarvan de heil-gloed in zijn kinderjaren hem al een vervoeringsrilling bezorgde. Heel het vlakke land rond Thun droeg vuren, en van Merligen, Gunten, Obershofen, van overal, stegen vlammen op. Maar toch leek hem het aspekt maar heel middelmatig. Lag het aan 't zwaar ingeregende hout, dat maar traag wou opvlammen, aan de zoele avondhemel, die heel langzaam donkerde, of aan zijn gespannen stemming? Hij wist het niet, maar hij zag zich teleurgesteld, bedacht plots, dat Anna Paulowna, als ze was meegegaan, hem daarover kon bespotten. Waarom dwong hij toch zoo? Waarom wond hij zichzelf op? Moest ze dan precies doen, precies volgen wat hij woû? Nee, hij werd onredelijk. Maar toch, maar toch, haar weigeren leek niet in orde. Daar zat iets in wat hij niet dadelijk onder woorden kon brengen, maar wat hij sterk, heel sterk voelde, het niet meer samengaan als vroeger, 't niet meer samenvloeien van één verwachting en van één wil. In 't begin ging alles vanzelf. Of ze berg-op liepen of berg-af, naast elkaar zaten of door 't struikhout scharrelden, een onzichtbare band hield ze gespannen, zoodat ze altijd 't zelfde voelden, de een al instemde als de andere nog maar

opperde. Dat gelijk-gaan in alles werkte alsof 'n mensch in sterkte, in ziel verdubbelde en nu leek het of telkens 'n deel wegscheurde, of scherpe nagels in z'n binnenste grabbelden. Lag het aan hem of aan haar? Aan hem niet, want dan zou hij zich schamen! Maar hij voelde zich zoo opgewonden, zoo nerveus, precies zooals zij vóór de komst van haar zuster, en zij deed nu lief en stemmig. 't Was niet in orde; ze had waarschijnlijk spijt, dat zij zich liet drijven op haar liefde, ze onderging misschien een terugwerking, de angst voor de toekomst, het beeld door haar zuster opgeroepen. Maar als dat zóó was, dan moest ze 't hem zeggen, er bleef niets anders te doen dan te scheiden, van elkaar te gaan! Het woord scheiden, half-uitgesproken, kneep hem de keel toe van ontroering. O God nee, hij kon niet meer buiten haar. Hij kon niet eens meer denken. Het wielde en ratelde alles door zijn hoofd heen, en 't scheen er te branden door z'n opwinding.

De vuren op de bergen doofden al, werden overal minder. Triestig, in diepe melankolie, zat hij daarna te kijken, terwijl het duister zich geheimend om hem heen spon. 't Leek of alles uit hem wegvloeide, of 't leven voor hem uitbluschte evenals de vuren daar op de toppen en de glooiingen.

Ineens drong in zijn gedachte weer op Scheinige Platte, waar Anna Paulowna en de anderen naar zaten te wonderkijken. Gelijk heftigde hij op, liep wild in 't donker voort, vol angst te laat aan te komen. De passie voor 't legendaire begrip had hem weder te pakken, joeg hem voort, terwijl hij zich al schaamde 't eenig-mooie te ontloopen met al zijn dringen.

In 't bosch was 't nu vol-op donker, de weg bijna niet te zien, maar hij stormde voort, al viel hij bijna over zijn eigen voeten, al struikelde hij telkens over de wortelvertakkingen, de kuilen en steenbonken. Even ademloos als straks stormde hij terug. Nauwelijks het boschhek achter zich, op de hooge glooiing die vrij uitzicht gaf, bleef hij staan. Dáár schitterde vlak voor hem, op Scheinige Platte, een vlammend reuzekruis, een krucifix van vuur. 't Lag tegen een scherpe helling, zoodat het in de donkerte zweefde. 't Was geen willekeurige houtmijt, maar een met zorg aangelegd vuur of mogelijk een door flambouwen verkregen effekt.

't Greep hem fel aan, hij wist zelf niet waarom. Het oude teeken van 't geloof pakte hem bijzonder, zooveel anders dan die doovende vuren in de afgrond.

In een oogwenk naderde hij nu 't hotelletje. Al de gasten stonden op het terras zich de oogen blind te kijken, vol bewondering voor dat vlammend kruis in die stroef-donkere lucht, waarin de sterren maar flauw pinkten. 't Geleek het lichtend teeken van de kruisvaarders, uit de legende bekend, maar nu hier door menschenhanden gemaakt.

Van Reelen schoof zonder een woord te spreken op het terras. Hij voelde zich beschaamd door zijn opgewondenheid van straks, maar Anna Paulouna die zich omkeerde, scheen het al weer vergeten te zijn. Zij wenkte hem toe, zei:

- Mooi hè? 't ziet uit als een mirakel.

Hij kopknikte, zei zacht:

- Ja! Prachtig!

- En hoe was 'et daar?

- O, heel mooi, vuren, overal vuren, beneden aan 't water, en op de hoogten van Spiez en aan de andere kant, tot ver voorbij Thun en natuurlijk op Stockhorn en Niesen.

Anna Paulowna zuchtte even, in een vage spijt, dat ze al dat moois door eigen schuld niet zag, maar van Reelen voelde zich opnieuw beschaamd, dat hij zoo overdreef, haar bijna brutaal voorloog.

Een oogenblik later zei hij:

- 't Was niet fameus, niet zóó als ik wel dacht, niet zoo aanpakkend als hier, dat enkele krucifix van vuur.

- Zoo? weifelde ze traag. De bekentenis deed haar pijnlijk aan. Zij kende hem totnutoe als heel en hij toonde zich nu half. Zij kreeg 'n weinig spijt, dat zij, na z'n grofheid, weer lief tegen hem deed, in eigen schuldbesef daartoe gedreven.

Van Reelen merkte die verandering door de klank van 't Zoo? en haar effen afscheid nemen. De heele nacht tobde hij er over na. 't Lag aan 't hotel, de omgeving. Al die doodgewone menschen maakten haar het hoofd op hol door hun fatsoen, en zij wou nu nog ingetogener, nog meer teruggehouden schijnen dan de ergste femel! Dat heilsarmeepaar, de feministen en haar zuster, ze werkten allen naar 'tzelfde model, door haar te vleien, haar ijdelheid op te

wekken, waarmeê hij dan vanzelf wegviel. Hoe moest hij dat keeren...?

V.

Van Reelen, bitter gestemd, hield zich in, liet de volgende dag niets blijken, klauterde naar Burgfeldstand om zijn gedachten te verdiepen, de kop weer helder te krijgen voor nieuwe bouwkundige plannen. Hij dacht een ontwerp te maken voor een longlijders-sanatorium, al de bestaanden naar zijn meening te kostelijk van bouw, te rompslompig en daardoor alleen al ondoelmatig. Ze bouwden groote kasteelen, reuze-hotels, met konversatie-zalen, laboratoria en direkteurswoning, terwijl de heele behandeling der ziekte zoowat bestond in 't liggen de godgandsche dag buiten, - de lucht, de plek, de afvoer van faekaliën eigenlijk hoofdzaak, al 't andere maar bijkomende dingsigheden, goed voor zilvermijnrijke patienten, maar onnoodig, ondienstig, en dus schadelijk voor gewone menschen. Al die zware sanatoria, die laboratoria, direkteurswoning, en bijkomende kosten voerden de verpleegprijs maar nutteloos op, maakten de behandeling duur, deden erg gewichtig, maar brachten weinig bij tot de eigenlijke genezing, met het gevolg dat honderden, die bij meer zakelijk inzicht konden worden geholpen, nu in de saamgehoopte steden hun zieke longen moesten laten wegteren, en daarin moest worden voorzien.

Als Anna Paulowna naar Arosa ging, dacht hij mee te gaan, zich nog eens deugdelijk te overtuigen, 't plan wat hij vooraf gereed maakte, om zoo te zeggen, aan de werkelijkheid te toetsen. Maar door die onaangenaamheden der laatste dagen wilde dit niet best gelukken, - en nu hij zoo moeizaam naar boven klauterde, werd hij weer wrevelig op zichzelf, nijdig op al de menschen, welke hem zijn Pauli ontroofden.

De zon brandde fel, wierp hem de helle stralen in de nek, zoodat het opklimmen een barre inspanning werd, een uitputting, in zijn beste krachten, wat hij wel moest staken. Dood-moe, inelkaargezakt, kwakkelde hij terug, wierp zich gekleed op bed, maar de snik-heete kamer verkoelde hem maar weinig, maakte zijn gedachten niet helderder.

Aan tafel gistte een verward rumoer.

De kranten brachten telegrammen, de eerste tijdingen over 't vermoorden van Italië's koning. Al de burgerlijk-brave menschen sloegen van angst en ontzetting aan 't schimpen. Er moesten wetten worden gemaakt om de maatschappij te beschermen. Een koningsmoord, denk eens aan, een moord op 'n koning! als dat niet werd tegengegaan, wat moest er dan van de anderen terecht komen? Vooral de marine-machinist en de kleine professor in hun besef van discipline deden vervaarlijk in hun breed-uitlaaiende, brallende ontstemming. Het heilsarmeepaar sprak nog van de arme verdoolden, waarover men zich moest ontfermen, maar de anderen wilden daar niets van weten. De mooi-gekleede toerist-gemzenjager mikte in zijn gedachte al op die koningsmoorder. De Duitsche barones haalde verzen aan uit Richard de derde, de jonge komponist zat stil toe te luisteren, bij ieder kras woord zijn toestemming te geven, geheel leeg van aria en motieven. En ook de regisseur, al tooneelzette hij elke week minstens tien van zulke moorden op de planken, bleek te zijn voor de barste wetten. Dat schorem moest het worden afgeleerd!

Van Reelen, van zijn vermoeidheid wat bekomen, hoorde al die goedkoope verontwaardiging aan. Hij dacht om de tallooze moorden, die elke dag gebeuren, waarvan de dader is: de honger; hij dacht aan de arme patienten, die ze uit gebrek aan sanatoria maar laten sterven bij honderden, aan volken, die werden uitgemoord, elke dag heele kolommen, en dat door een natie de meest-verlichte van allen, waaruit jammerklachten nu even vlot opstegen voor deze koning, maar die ondanks dat hun moord bij duizenden niet veranderden. Waarom dan voor een enkele man zoo'n herrie? Wie in dezen tijd de eer van koning-te-zijn aandurfde, moest dan ook maar het gevaar voor lief nemen! Hij voelde best, dat dit argument geen steek hield, dat een moord bleef een gewelddaad, niet weg te cijferen omdat op honderde, duizende andere wijzen onrecht gebeurt, maar dat nabazelen van elkander, dat gelijk-al veroordeelen van 'n daad zonder nog iets anders ervan te weten, prikkelde hem tot ironie, tot verzet.

- Och, zei hij smalend, vin-je 't zoo erg, dat een koning op die manier aan zijn eind komt? Ik niet! Een gids stort van de bergen, een mijnwerker wordt door een ontploffing bedolven, een zeeman door de golven, een dokter erft een

besmettelijke ziekte van zijn patient, het zijn de gevaren van 't métier! En dan, 't blijft de eenige manier om een jonge, krachtige figuur aan 't hoofd van de staat te krijgen, als de ouden beginnen te vermummien!

Het zaaltje zat ineens paf van deze redeneering, maar van Reelen smaadlachte breed-uit over de tafel heen.

- Zou 't hinderen, vervolgde hij ironiek, als de vorsten te lang blijven zitten ze een duwtje te geven? Professors, dominees, ambtenaren pensioneeren ze, zetten ze op wachtgeld als ze te oud worden, maar koningen en keizers zetelen vast, blijven, al kunnen ze 't stuk niet meer zien wat ze hebben te onderteekenen. Ze vinden het koningschap zoo'n gevaarlijk baantje, maar ze kunnen er moeilijk afstand van doen. En de ministers willen dat wel, want zoo'n oude man of een oude vrouw op de troon is nog minder dan een ledepop, geeft heelemaal geen last. Is 't wonder, dat de troonsopvolgers, die niets hebben om handen, meestal gaan boemelen, uit elkander vallen vóór ze de troon bereiken?

- Daar denkt geen anarchist aan, dat is niet hun bedoeling! betoogde al de marine-machinist heesch, buiten zichzelf over deze machtstorning, deze insubordinatie.

- Dat weet ik wel, en ik zal ook niet hun daden verheerlijken, maar ik kan evenmin 'n overdreven medelijden met de maatschappij hebben. Als een hondje wordt overreden, schreeuwen alle buurvrouwen, en als een mensch van honger op sterven ligt, weigeren ze hem nog 'n hap eten.

- Je lijkt zelf wel een anarchist of een socialist, tierde de kleine professor.

Van Reelen lachte weer, daverend. 't Werd nu een rumoer en geschreeuw naar alle kanten, waartusschen van Reelen zijn meeningen nog even honend over de tafel bleef smijten. Hij meende de helft niet van wat hij zei, maar hij had behoefte al die brave burgermenschen, die hem achter de rug bekladden, omdat hij zich niet met hen vereenzelvigde, de schuwste dingen in 't gezicht te zeggen. De vrouwen zaten geheel versteend, met monden toegenepen van de schrik.

De tafel luchtte eerst op, nu, na de soep, 't eerste gerecht werd opgebracht, zoodat ze konden eten. Maar telkens vlaagde de diskussie weer op, van Reelen heel alleen tegenover al die anderen. 't Ergste in verzet bleven de Duitschers.

Een paar dagen terug gaf de Basler Nachrichten al zoo'n vlijm-scherp, geeslend artikel over hun keizer, en nu gaf van Reelen zijn meening zoo ongezouten-weg over hun vorst, de groote keizer, die eerst Krüger met 'n telegram aanmoedigde en nu de Engelschen maar liet moorden, wat het brave Duitsche volk, nu schimpend op die enkele moord, voor lief nam.

Anna Paulowna zat van schrik stijf te kijken. Wat beheerschte hem toch om zoo aan te gaan, de anderen zoo te beleedigen? Zij als Russische hield niet van Duitschland, dat met Engeland tegenhield de groote Czarenpolitiek, maar dat werd toch te erg! In een hotel moest je gentlemanlike blijven. Ze lette zelfs niet op, hoe de Duitschers niet minder grof deden door hem voor oproermaker uit te maken.

- Mijn God, hoe kun je zoo wezen? vroeg ze de volgende morgen, toen ze even alléén waren?

- 't Verveelt me, die schijnheilige gezichten daar te hooren oreeren.

- Jawel, maar dat kun-je toch 'n beetje anders zeggen. Je stelt je aan als een wilde. Straks bekijken ze mij ook nog als een anarchiste.

- Jou, och kom!

- Ze verwarren en vereenzelvigen natuurlijk ons beiden.

- Ben je daar bang voor?

- Dat is te zeggen, er hoeft maar weinig te gebeuren of ze zetten me als Russin 't land uit.

Om deze gevolgtrekking moest van Reelen nu toch lachen. Maar zij voelde zich door zijn slecht begrijpen gekrenkt, zei geraakt:

- In elk geval, ik heb er hier de last meê.

- Last? vroeg hij verwonderd.

- Ja zeker, een vrouw krijgt 't altijd op de kop.

- Jij hebt toch met mijn theorieën niet te maken.

- Nee, maar ze zeuren er over.

- Zoo! zei van Reelen, nou laten we dan hier weggaan?

Zij haalde de schouders op.

- Waar moet je heen? 't is nergens beter!

- Maar ook nergens slechter. 't Is hier niet uit te houden.

- Wat scheelt je toch? Je bent zoo nerveus, zoo opgewonden de laatste dagen.

- 't Kan wel, daar zullen we 't later wel eens overhebben. Zeg nu maar, dat we hier weggaan. Doe 't voor mij, Pauli! Je zit hier op elkaar gepropt, elk woord kijken ze uit je mond, elke blik beloeren ze.

- Ja 't is hier niet ruim! gaf Anna Paulowna toe.

- Een kippenhok is 't, en ze kakelen, dat je doof wordt.

- Je hebt 't anders het ergst gedaan, en waar wil je naar toe? 't is overal even vol!

- In Alpenrose zal nog wel wat te vinden zijn.

- Overal is 't duurder dan hier, we kunnen nergens zoo goedkoop terecht.... en 't eten is niet slecht.

- Och nee, het eten dat gaat, maar 't andere, de omgeving.... 'k wil 't liever wat minder hebben, als de menschen je maar niet zoo op de handen kijken.

- Jij? zei ze eenigszins vinnig, maar ik als zieke moet goede kost hebben.

- De tafel is juist daarvoor bekend.

- Zoo? Maar 't is er toch duurder.

- 't Zal een frank schelen.

- In elk geval een frank. Je moet het eerst hebben om het uit te geven.

Van Reelen zweeg. Hij mocht niet over haar beurs beschikken. Dit argument leek hem klemmend, vooral waar haar zuster nu alles betaalde, de zuster, die hem niet mocht lijden en 't zeker niet zou goed vinden. Hierover in de war en wat verbijsterd, zei hij:

- Ja, ik heb ook niet te veel!

- Daar heb je 't juist... 't Is niet gemakkelijk.

Hij zweeg weer, peinsde, trok met de ijzeren punt van de bergstok figuren in de harde grond, zei toen weiflend:

- Ik ontvang morgen geld; als het je niet sjeneert, laat mij dan dat verschil, die frank betalen. We blijven toch hoogstens een maand.

Ze fronste lichtlijk haar wenkbrauwen, antwoordde:

- Ik vind het heel lief, maar zie eens, als we toch maar een kleine maand blijven, vind ik het niet noodig nog te verhuizen.... En dan, wat zullen de lui er van zeggen, ze mompelen nu al.

- Maar dat mompelen is wat me zoo hindert. Ieder kijkt naar ons, ieder lacht en doet geheimzinnig. De boeren-

deern die bedient beglundert ons met spottende oogen. Die lompe staak van een kamermeid zei laatst toen ik vroeg 'n steekje aan 't waschgoed te naaien: O, dat kan Fräulein Raëfskaja wel voor u doen. Als we 's avonds 'n wandeling maken kopknikt in verstandhouding heel het hotel tegen elkaar. 't Is nog erger of we boeleeren!

Het lei Anna Paulowna op de lippen: O, merk je 't nou toch ook? maar ze hield zich in, onverschilligde:

- Ja, het is niet prettig, dat geef ik toe, maar zou 't wel ergens anders zijn? De menschen hebben overal wat te zeggen.

- Nee, in een groot hotel loop je elkaar niet zoo voor de voeten. Het personeel is misschien niet veel beter, maar ze hoûen zich althans in, hield van Reelen vol.

- Veel verschil geeft dat ook niet, als ze het toch denken.

- Ze mogen denken wat ze willen als ze 't maar niet laten blijken, zoo dat we er ons aan moeten ergeren. En dat is hier 't geval, in hooge mate.

- Wat ben je nu teergevoelig. Weet je nog, dat ik in 't begin er van sprak en toen redeneerde je het weg, zei je, dat het meer in mijn verbeelding bestond.

- Nou ja... toen, tóén, zei hij kribbig, omdat zij hem voor een waarheid zette, die niet viel te ontkennen, tóén wou ik 't niet zien. Wat gaf het op die kleinigheden te letten, maar nu wordt het te erg!

- Precies, toen wou je het niet zien! driftte ze uit haar gelatenheid op. Maar nou wordt het wat anders. Er stak wel iets streelends voor je in, dat ik je prefereerde. O, ik weet het, jullie zijn alle zoo. In 't begin streelt opspraak de ijdelheid en later kwetst het de ijdelheid!

Hij keek verrast op, bij die rake uitval, schaterde het daarna uit.

- Ik ijdel? ik ijdel, nee die is goed!

- En waarom jij niet zoo goed als een ander. Al wat je over je zelf en over je werk zegt is dat geen ijdelheid? Vinje je zelf soms ootmoedig?

- Als ik over mijn werk spreek? Maar dat weet je toch, dan... ja hoe moet ik dat zeggen...

- Ja, hoe moet je dat net zeggen? viel ze spottend in.

- Maar Pauli, om der liefdewille van alles, riep hij geheel ontstemd uit. Spreek niet zoo, waartoe moet dàt dienen?

- Och nee, zei ze heelwat zachter, ik wil je niet kwetsen, ik weet wel, dat een artiest nu eenmaal zóó is.

- Houd dat flauwe woord van artiest toch in, riep hij driftigjes. 't Lijkt wel of we anders zijn dan anderen, zoo iets van vreemde beesten, die je maar moet laten gaan.

Zij keerde zich om, geraakt door zijn plotse uitval, zei kort-af:

- Je schijnt erg prikkelbaar. Gisteren was je ook al zoo vreemd, zoo overspannen!

- Ja, gisteren was ik 't zeker. Geen wonder! En van nacht is alles opnieuw door mijn hoofd gegaan. We kunnen hier onmogelijk langer blijven, geloof me, Pauli. 't Gaat niet.

Hij zweeg, overweldigd door zijn eigen uitstorting en zij gaf evenmin antwoord.

De zon gleed goudlachend verder, straal-brandde als 'n geweldige diamant in de sprankelende, warm-witte lucht, vergulde de glooiingen van Spiez en Aeschi, waar ze in 't vage op neer keken. Het groene meer van Thun zagen ze aan hun voeten, onbewogen in zijn vele vervloeiingen, geheimzinnigwademend in eigen wazem onder die overweldigende zonneblikken. Een boot streepte er even door, klein, bijna onzichtbaar, de gesneden geul achter de schroef uitwiekend, uitlijnend tot 'n driehoeksrimpeling, met de punt aan de schroef vast. Aan de overkant rook-wolkte een vlugge trein langs de zoom van 't meer, de dwalm als een zwarte drijvende veeg, langs 't zilvergrijs van de lucht.

Zij keken, staarden naar dit alles, alsof ze 't nooit eerder zagen, vaag-voelend hun ongelijk, de overdrijving, met spijt over 't verloop, toch beiden meenend, dat ze 't bij 't rechte begrip hadden.

Er vergingen wel tien minuten. De zon straalde en brandde, maar ze zaten in de schaduw, voelden niet veel van de zonhitte, hun wezens geheel ingenomen door gedachten die ze moeielijk konden uiten.

- Waarom wil je eigenlijk weg? vroeg Anna Paulowna om toch wat te zeggen, 't gesprek te beginnen.

- Dat weet je toch, omdat het er zoo klein is, je zit bijna op elkaar.

- Nu ja, dat is onaangenaam, maarre....

Hij liet haar de zin niet eindigen, viel al weer in:

- En al dat geklets erbij.

- Dat zeg je wel, maar ik merk 't niet zoo erg!

- Best mogelijk, omdat jij ze fleemt.

- Ik ze fleemen? Hoe kom je eran?

- Nu ja, je enkanaljeert, je egaliseert je, gaat met ze op en neer. Ze beschouwen je als een koninginnetje, omdat je naar de lui toebuigt. Vooral als je wat muziek speelt vinden ze je dottig, snoezig, vinden ze je eigenlijk veel te goed voor 'n man als ik.

- Is 't dan zoo erg als de menschen lief tegen me zijn, me wat charmeeren, vertroetelen, zooals je dat uitdrukt?

- 't Komt er maar op aan wie dat doen en hoe ze 't doen! Lief in je gezicht en achter je rug beschenden, nu daar moet ik geen vijf meter van hebben.

- Och kom!?

- Ja! zoo is het!

- Wil ik je eens wat zeggen? zei nu scherp Anna Paulowna. Je voelt je zoogenaamd beter dan die eenvoudige menschen daar, en dat kan ik begrijpen, maar je hoeft dat niet zoo te laten blijken met je revolutionaire meeningen.

- Mijn revolutionaire meeningen? Wat komen die hierbij te pas? Welzeker, ik zal mij voor Spiezburgers, die duf naar de schimmelkast ruiken, nog inhouden, zooals voor je zuster.

- Laat mijn zuster er buiten, beet ze ineens vinniger erop in.

- Die zet je toch tegen mij op!

- Da's niet waar, met geen woord heeft ze erover gekikt... laat mij geheel vrijheid... je kunt al haar brieven lezen, geen woord, geen letter komt er over jou in!

- Zoo? zei Van Reelen, zoo! Hij mocht niet aan haar waarheidsliefde twijfelen, maar bevreemden deed 't hem toch. 't Sloeg zijn veronderstelling ineens aan stukken. Moeielijk kon hij er op ingaan, maar des te meer hamerde hij nu op 't pensionnetje door. Als de zuster haar niet opzette, dan moesten het zeker die anderen zijn. Vaag voelde hij dat gedachten vanzelf zwenken, dat de raadselen in 't leven, in de liefde, uit kleinigheden zich samenstellen, maar eveneens voelde hij dat de omgeving, de burgerlijke bekrompen hotelmenschen die kleinigheden bijdroegen. Hij zag het nu ineens vergroot, geweldig, - en van de bank in heftigheid opspringend, liep hij weg, keerde daarop terug, zei sarkastisch:

- Zie je wel, liefste, hoe je al verburgert. In 't begin krenkte het je zelf, voelde je je ongelukkig, zag je heel goed de kleine, belachelijke kant, en nu ben je er al meê vereenzelvigd, deel je halverwege hun levensopvattingen.

Anna Paulowna voelde de waarheid van wat van Reelen beweerde, maar zij stond voor moeielijkheden, die ze niet kon veranderen, en hem evenmin uiteenzetten, haar vanzelf voortdreven, - en nu op vrouwelijk-welwillende wijze zijn argwaan wegredeneerend, zei ze:

- Maar lieve jongen, er zijn toch omstandigheden waarmeê ik rekening heb te houden.
- Omstandigheden? 't Zou wat....!
- Als we hier weggaan, zullen ze dubbel praten.
- Laten ze praten, als ze ons maar niet hinderen.
- Een echte heerenopvatting, maar voor 'n meisje staat het anders ervoor, vooral voor mij, die van m'n zuster afhankelijk ben.
- Zie je wel, aldoor je zuster!
- Niet mijn zuster, maar 't gebabbel, je verwart die twee dingen. Een vrouw alléén wordt altijd beklad.
- Zie dan een ander meê te krijgen, bijvoorbeeld het onderwijzeresje uit Freiburg.
- En die vin-je zoo burgerlijk.
- Zeker, maar ze is althans goed, en goede menschen mogen burgerlijk zijn, dan hindert het niet!
- En de geldkwestie, je weet hoe 't ermeê gesteld is; mag ik grootere uitgaven maken op rekening van 'n ander?
- Nee, maar laat mij dat bijpassen, ik wil dat met plezier doen.
- Dat kan ik niet aannemen.
- Waarom niet?

Zij haalde even haar schouders, zei toen:

- 't Eene begrijp-je te goed, 't andere niet half. Zoo zijn jullie mannen altijd.
- Nee, dat begrijp ik niet, zei hij, groote oogen zettend.
- Zou jij 't graag zien, als ik voor jou ging betalen of bijpassen?
- Als 't moest....
- Maar 't moet hier niet. Dat is het!
- Ta... ta... ta! 't Is meer dan noodig!

- Antwoord me, zou jij van mij geld aannemen enkel om van hotel te verhuizen? driftte ze weer.

- Ik geloof van wel, als jij er op stond.

- Nee, zonder omwegen?!

- We staan in dat opzicht niet gelijk.... in jou plaats zou ik geen bezwaar voelen.

- Zoo! nu dan pleit dat niet voor je kieschheid en niet voor je fijn gevoel, zei ze spits.

Van Reelen schrok van die heftige, raakslaande uitval, werd ineens timiede, zei hakkelend smeekend:

- Moeten we elk woord wikken, wegen? 't Lijkt wel of we vijanden zijn. Omdat ik in dat kleine hotelletje razend word, vraag ik je te verhuizen, wil het kleine verschil, de kosten betalen, wat is daar toch voor krenkends in?

Zij zwegen beiden, staarden voor zich uit naar de glooiende groene vlakten boven 't groene meer, waarover de zon glansde in gouden schijnsel. Een heele tijd bleven ze zoo zitten, in stille beklemming over de hardheden, die ondanks hen zelf waren gevallen, en die in hun scherpte van voeldenken gristen als de brokkelige punten van de rotsgrond onder hun voeten.

- Hoe laat is het? zei eindelijk Anna Paulowna, als 'n vage uiting om er 'n eind aan te maken.

Van Reelen trok oog-fronsend zijn zakhorloge:

- Al over twaalven. Dan moeten we naar huis.

Ze stapten op, liepen zwijgend de kleine weg af, die ze in 't begin van hun kennismaking zoo vaak met vreugdig gezicht bekeken. Nu gingen ze beiden star en strak.

- Vin je 't goed, zei aan 't eind van Reelen, als ik probeer 't gedaan te krijgen voor ons tweeën elf frank en dat ik zes betaal en jij vijf? Daar zit toch niets in.

Wat moest ze daarop antwoorden? Ze haalde de schouders even op, liep zwijgend door. Van Reelen herhaalde nog eens zijn vraag. En nu zei ze zuchtend:

- Och, laten we daar niet meer over beginnen. 't Gaat nu eenmaal niet.

VI.

Van Reelen wist het nu. Hij zou kunnen weggaan, maar

zij bleef, dus moest hij ook blijven. 't Ergerde hem bovenmate, maar voor haar redeneeringen moest hij zwichten. In 't beslissend oogenblik laat 'n vrouw zich terughouden door haar zwakte. En Anna Paulowna bleek niet anders te wezen, wel niet zwak van karakter, maar zwak door haar vrouw-zijn en door de omstandigheden. Er verbleef hem 'n uiterst middel, haar gewoon ten huwelijk te vragen. Maar waarop, waarop? Op 't oogenblik bezat hij zelfs geen schamele betrekking met 'n burgerlijk brokje brood, om 'n meisje tot vrouw te kunnen nemen, - en gesteld dat hij hier of daar wat vond, zou dat haar voldoende blijken, haar bevredigen?

Al zijn verwachtingen zoûen daarmeê ineens zijn weggeslagen, heel zijn toekomst voor goed afgebakend, teruggedrongen in 't benullig loopje van konventie, 't scherp afgelijnde baantje van 'n leeraar in bouwkundig teekenen op een klein plaatsje. God, wat hield-ie van haar! Geen woorden kon-ie er voor vinden, om 't zich te verklaren, geen vergelijking uitdenken om het te begrijpen, geen beeld ontwerpen om het klaar voor zich te zien. 't Zat in zijn aderen, in zijn vezelen, in zijn hersenen, in zijn spieren. Een felle trilling als hij maar even aan scheiding dacht doorliep heel z'n bloed en zijn beenderenstel. En toch, 't zou ervan moeten komen. Hij zag haar voor zijn oogen veranderen, verburgerlijken, verkoelen. De geheele dag ging ze om met die heilsarmee-menschen, deed zelfs lievig tegen die kleine professor, tegen die regisseurs-vrouw, zelfs tegen die lompe marine-machinist. Was dat alles voor de schijn, om fatsoen te hoûen, kwade meeningen te verdrijven? 't Kon, maar 't leek hem toch twijfelachtig; ze moest niet meer van hem hoûen, anders was dit niet mogelijk. En toch, aan haar gejaagd kijken, als hij kwam, aan haar zenuwend hard lachen, haar gewild-druk doen, zag hij wel, dat hij niet geheel onverschillig voor haar was geworden. Nee, er stak wat anders achter wat hij niet kon vatten. Er schenen snaren in haar te trillen die hij niet kende en daardoor valsch betoetste. Al wat hij deed of zei nam ze verkeerd op, en toch, als ze saam waren en beiden niets zeien, voelde hij dat ze in zacht geluk wegzweemde, dat zijn bijzijn haar berustigde. Hoe moest-ie dat alles opnemen? Hoe 'n verklaring daarvoor vinden?

Het verdriette hem, met een slag wou-ie 'n eind eraan maken door plotseling heen te gaan, haar aan haarzelf over te laten. Maar de gedachte, dat hij alleen zou rondzwerven, haar stem niet hooren, haar gezicht niet zien, haar gerucht niet vernemen, haar stil-zijn niet voelen, sloeg hem tot lamheid. Opnieuw zocht hij rust en bevrediging in z'n werk, maar dat lukte evenmin. Z'n hoofd en zijn keel brandden te veel en zijn handen beefden, 't was of-ie voortdurend in een naroes zich bevond, hoewel hij niets dan water en wat verdunde wijn dronk. Geen enkele gedachte wou klaar naar z'n brein schieten. 't Bleef alles troebel en verward, door de meest saamgestelde vraagstukken brak de gedachte aan haar telkens weer door. Hoe stelde zich de liefde heel anders voor, en hoe wreed en wrang nagelde zich zijn totale overgave aan hem zelf vast, hoe distelde zijn eigen verbeelding van liefdesgeluk al tot een doornenweg. God, wat hield-ie van haar en wat ontmoedigde hem dit alles! Vroeger meende-ie, dat liefde 'n hoogere staat was van 't leven, bovenal voor de kunst, voor de kunstenaar onontbeerlijk evenals de reiking naar 'n ideaal. Hij beschouwde 't begrip vrouw als 'n deel, 'n warm-levend, opbloeiend detail van de algeheele schoonheid, elke vrouw 'n deel van dat ruimere begrip vrouwenwezen wat ziel beteekende, terwijl 't mannenwezen 't positieve, de materie weergaf. Reikte hij dan niet bij haar ziel, begreep hij haar niet, bleef hij op 'n afstand van haar fijnste aanvoelingen? 't Scheen wel zoo, want al een paar keer verweet ze hem zijn grofheid, zijn gemis aan takt en fijnere beschavingsvormen. En toch gloeide er in hem een ziel, mogelijk wat minder week en niet zoo verfijnd, maar toch heftig, eerlijk.

Nee, ze deed niet eerlijk tegenover hem, ze zei niet alles wat ze dacht, sprak zich niet volkomen uit, hield zich terug, gevoed door 't verburgerlijken in dat hotelletje, in 't omgaan met al die bekrompen menschen. Daar moest 'n eind aan komen. Weten moest-ie hoe 't er mee stond! Maar dan schichtte weer op de kans van scheiden en opnieuw ontzonk hem de moed. Niet door krasheid, maar met zachte streeling moest hij haar winnen. Als ze maar eerst uit deze omgeving weg, tot haar zelf kwam, zou 't beteren, de oude lieve verhouding vanzelf terugkeeren. O, wat 'n mooie tijd, die eerste dagen toen ze zonder spreken, zonder denken,

zich gewillig overgaven aan die samenhechting! 't Lei misschien aan hem, mogelijk wel alleen aan hem, maar dat kon-ie moeielijk aannemen, al wou-ie 't zichzelf verbeelden. Als 't aan hem lag zou-ie 't veranderen... maar nee, dat was 't niet, want met alles stuitte hij op haar onverzettelijkheid, haar wil om hier te blijven.

Hij voelde, dat 't een waagspel werd: geheel terugwinnen of voor goed verliezen. Daarom stelde hij 't uit, de eene dag na de andere. Tot het zonneweer, dat nu drie weken achtereen scheen, weer plaats maakte voor een dag van regen.

Nu lag hij op de gebrekkig-overtrokken bali, die een sofa moest beteekenen, te staren naar dat withouten beschot, naar de regen en de nevel, die buiten alom weer waarden. Beneden zaten ze op elkaar gedrongen, veertig, vijftig menschen in die kleine ruimte. Hoe kon Anna Paulowna daar tusschen zitten? 't Moest er muffen van al die natte kleeren, van die duffe, vieze adems! Was zij het kokette wezen van de eerste dagen, de fijn-gevoelige, zooals hij haar leerde kennen, of veranderde-ie zelf zoo heel-en-al? Mogelijk toch 'n beetje, want hij voelde zich anders dan voorheen, veel prikkelbaarder, meer 'n mijnheer opzichzelf aangewezen. Toen hij pas kwam, snakte-ie naar gezondheid, veel beweging en nu schepte-ie alleen lucht, nam beweging om zijn troebel brein wat te klaren, de beklemming af te drijven. Maar och hemel, werd dat hier ook een leven! 't Leek wel 'n inkwartiering van soldaten. Op de holle, krakende trappen bonsden ze met de zware ijzerbeslagen schoenen alsof ze dat hout moesten instampen en boven z'n hoofd rilde de dunne zoldering van 't geweldig stappen. Nee, hij moest haar aan d'r lot overlaten, misschien hielp dit nog! Hij greep een boek om wat te lezen, zijn gedachten af te leiden, want aan werken mocht hij niet denken. Maar zijn gedachten dwaalden vanzelf weer af en de zwarte lettertjes gingen voor hem beven. Als aan zijn oogleden vast dreven donzen spatjes. Nee, dat ging niet! Met geweld dwong hij zich zelf met 'n bouwkundig plan bezig te houden, 't ontwerp van 'n volks-heelhuis voor tuberkulozen, dat hij practisch-eenvoudig, weinig-kostbaar wilde inrichten. Hoe ontstond eigenlijk bij hem dat plan? Hij wist het haast niet meer, door praten in 't hotel, door Anna

Paulowna, die daarmee dweepte. O ja, alweer zij, aldoor zij! 't Draaide vanzelf er weer heen!

Midden in die tanige overpeinzing zenuwde hij ineens op. Daar klonk in forsche aanslag haar piano-spelen.

't Schokte door hem heen. Adem-gespannen, met verwilderde oogen zat hij te luister-staren, zijn oogleên spalkend, alsof-ie zóó de sententie beter kon omvamen. Ach, wat had ze 'n gevoelige hand, wat 'n ziel vol geluid, wat een kracht en wat 'n streeling tevens. 't Was weer 'n fantazie van haar zelf, een wilde opstooting van haar innigste leven, waarmeê zij sprak tot hem, waarmeê ze hem streelde en toch doorstak!

Hij sprong òp met 'n trilling door al z'n leden. Als hij die zachte hand zoo'n diep-volle toon hoorde slaan met 'n enkele vingerbons, voelde hij zich naar haar toe getrokken, zag hij zich als haar slaaf, haar gedwee kind. Maar mogelijk wist ze 't niet eens, dat ze hem daarmeê trof.

Voor z'n oogen, terwijl hij strakgespannen luisterde, tooverden zich op al-haar zachte streelingen, haar oog-blikken, haar zielvol spreken, waarmeê ze hem magnetizeerde, nu nog vergroot, verhemelscht door zijn eigen rijke verbeelding. Hij verlangde niet de weelde, de wellust der lichamelijke zinnen, maar de overweldiging der ziel, de stille suizing van 't zalig zuchten, de windefluister van onaantastelijk lieven, verzwijmeling van al 't aardsche-leelijke zooals in 't koepeltje van Hohwacht, een zalig-geweven droom, gewiekt uit onpeilbare vage diepten, van ondenkbare blauwe hoogten, een omruisching van al 't zachte, goede, lieve, zooals de vrome de hemelen ziet openen, 'n sfeer waarin hij z'n gedachtewoningen kon optrekken tot paleizen, die woningen doortrokken met haar innigst wezen, haar ziele-verleving, altijd anders en toch altijd weer 't zelfde, zij tweeën samen een zachte verklinking, een samensmelting van rassen en beschaving, 'n eerlijke uiting van 'n komende tijd, die versmaadt de jacht naar geld, naar koude roem, naar lijvelijk begeeren voor de zuivere liefde en eenvoudsvormen. O, nu haar blanke handen om zijn gloeiend hoofd, haar zoete woorden volgegoten in z'n ooren, haar liefdeflonker weerkaatst in z'n liefdedronken oogen, de weelde, die hij had noodig, de rijkdom, die zijn scheppingsgeest vruchtbaar maakte, zijn werk, ondanks strenge lijnen, omtooverde tot lustwaranden, want

de mensch geeft wat hij in zich heeft, wat hij is, - en uit het schoone wordt slechts het schoone, het harmonische geboren!

Hij viel op z'n bed terug, ademloos, geheel op door zijn eigen vervoering, die hem nu leek krankzinnig. Was hij wel goed bij 't hoofd, haperde niet wat aan zijn vermogens, delireerde hij niet in overspanning? 't Kon wel, 't kon best, maar wat was dan toch eigenlijk liefde? Een koel, koud beredeneeren, een fijntjes overleggen, een zorgzaam berekenen? Ja, eigenlijk leek dat toch beter dan al die opwinding? Een zorgzaam lief vrouwtje, zonder al die extaze, liet het leven zachter vloeien, dan al die wilde verbeelding! Hij peins-droomde door, haalde op het eene beeld na 't andere, tot hij ineens merkte, dat de muziek beneden allang zweeg, dat Anna Paulowna niet meer speelde. Nee, nu niet meer aan haar denken, zijn gedachten dwingen naar zijn ontwerpen. Waar was-ie ook weer gebleven? Waar? O ja, het volkssanatorium voor tuberkulozen, maar och hemel, ook 'n idee van haar! Maar 't hindert niet, 't doet er niet toe!

Plots werden de piano-toetsen weer aangetokkeld, rammelde een regen van klanken naar hem op. Hij verschrok ervan: O een benale mop! Die Anna Paulowna, ze had zich weer laten overreden, verlokken door dat snoezig krapuul, brave, achtenswaardige menschen mogelijk, maar die haar omlaag trokken in hun soebatten van nog een stukje, een vroolijk mopje. Zij wist dat hij zich daarover moest ergeren, dat hij er niet tegen kon en toch deed ze het. Maar nee, nu werd hij onrechtvaardig. Er waren oogenblikken, dat hij naar een vroolijke deun verlangde. Toch, toch... verdrietig, dat hun aanvoelingen zoover uiteen liepen, nergens meer samenvloeiden.

't Bleef erbarmelijk, dat ze haar eigenste-zelf zoo liet verknoeien, erbarmelijk hoe ze nu hier zaten in dat kleine pension, waar ieder schot een spleet heeft om door te laten kijken, iedere mond lastergekt, ieder oog verdacht gluurt. Te veel werd over hen beiden al gesproken.

De muziek virtuoosde maar door, sloeg klaterd-fel om zijn ooren. Nu tokkelde ze een zwaarmoedig liedje, 'n soort kerkaria, nog uit de tijd van haar jeugd. O dat pakte zeker die lieve menschen, - en hun lofredenen en lekkermakerij beviel haar nog al, naar 't scheen, want ze tokkelde en rammelde maar door. De klanken sloegen in zijn hoofd wild op, alsof

dat uit elkaar moest spatten. Van ergenis wrong hij zich op die kleine, pietluttige sofa in 't rond. 't Was duidelijk, die menschen beneden vervlakten haar, maakten haar voor 't betere ontoegankelijk. Het heilsarmee-paar met hun zoetwitte lach, de feministen met haar overmatige bewierooking, omdat 't gold pianospel van 'n vrouw, de eerbare gevoelsmatrone, de vroolijke regisseur, de tragi-komieke gemzenjager, de suffe botanikus, de plompe machinist, dat was wel 'n omgeving om als artieste furore te maken. Ze moest zich wel voelen, al was ze nog zoo krimp gekleed, een elegante verschijning, - en als ze daartusschen zat, bedwelmd door die goedkoope loftuitingen, kon ze met haar melankoliekgroote oogen heusch buiten hem, die van 'n vrouw het hoogere, 't betere verlangde.

Hij keek droevig-te moede naar buiten.

Het regende, regende aldoor. Grijs, grijs, wanhopig-grijs de aanblik. De bergnevel stoof wittend langs het van vocht druipende raam. Hij nam zijn boek weer op, maar het lezen ging evenmin als aan plannen werken. Als 't beneden nog maar intelligente menschen waren, waarvan ze wat kon leeren, maar och lieve hemel, allemaal gewone zieltjes, brutaalkortzichtige mannen, onbeduidende vrouwen. De eenige die wat beteekende, de Duitsche barones, had al de brui ervan gegeven. Het grootste gedeelte waren schoolmaitressen met de wijdsche naam van institutrice, uit onmogelijk-kleine plaatsjes. En vrouwen kunnen nu eenmaal niet elkaar in de hoogte stooten, de konversatie loopt gewoonlijk uit op achterklap of gezelschap-spelen.

De regen viel nog aldoor neer, maar hij kon niet thuis blijven. Hij sprong op, liep van ergernis 't kleine hok van 'n kamer een paar keer op en neer, ruw-stampend, wat Anna Paulowna beneden zeker moest hooren, want vlak er onder lag het salonnetje. Toen greep hij zijn manteljas, sloeg de kamerdeur als een klein kind hard toe, ging naar buiten.

De wolken dreven grauw en wit alom. De nevelslierten boven 't groene meer zwirrelden gelijk met de weg, alles volgedreven met tot nevel verdampte regen. Hij wou z'n ontwerp weer opvatten, onder 't loopen uitwerken om niet aan haar te denken, maar alle gedachten verzwonden, nevelden weg uit zijn hersens, ontastbaar als de witte,

drijvende wade, die hing aan zijn handen, alles even troostloos grijs en klam, versopperd en verdropen. O, dat weer paste wel bij z'n stemming! Na een poosje dwalen, geheel natgeregend, moest-ie wel naar huis terug, ging zich verkleeden, liet zich nu ook maar zakken naar 't salon.

Lief-lachend veerde ze bij zijn binnentreden van de pianokruk op, ging voor 't venster staan. Hij kwam op haar toe.

- Waar was je? vroeg ze nauw-hoorbaar. Je hoorde toch, dat ik hier beneden was.
- O, ja, maar al te goed!

Zij begreep even, wilde 't niet begrijpen, vroeg opnieuw:

- Heb je dan gewerkt?
- Met zulk weer? Dat weet je wel beter.
- O zoo!

Zij trok haar wenkbrauwen vluchtig op, liet zich op de pianokruk terugzakken, speelde vingertokkelend eenige vleiende, zachte akkoorden, Mendelssohn's weinig-bekende romancen.

Het ontwapende hem gedeeltelijk. Ach, als dat kind wilde wat kon ze niet van hem maken! Hij luisterde adem-ingehouden en 'n flauw vocht van tranen, een speldeknop maar groot, perelde aan in de hoeken van zijn oogen.

De heilsarmee-juffrouw trad op hem toe, zei in vervoering:

- Wat speelt ze toch heerlijk!

Hij antwoordde van ja, al voelde hij 't banale ervan, en wist hij dat hun wijzen van waardeering geheel verschilden, maar dat kon hij hier toch niet zeggen.

Het salonnetje vlood langzaam uiteen. 't Leek of door zijn komst de duiven gingen verstuiven, bevreesd voor de sperwer. Van Reelen zag het aan, moest even erom lachen. Alleen het heils-armee-paar bleef nog nateemen, maar die trokken ook heen. Het donker begon te vallen en in 't kleine salonnetje zagen ze ternauwernood elkaars figuren. Langs de donker-papier-beplakte wanden, in de hoeken, zweefde nog valer donkerte aan. Van Reelen bleef zwijgen. Haar spel had hem wel even verteederd maar niet berustigd. Anna Paulowna die dit zwijgen beklemde, vroeg opnieuw.

- Waar ben je toch de heele middag geweest?
- Ik heb gewandeld.
- In dat weer?
- Ja, in dat weer! Hier kon ik niet langer blijven!

Anna Paulowna zweeg, want ze voelde, wist al te voren waar dat op ging uitdraaien.

't Leek hem een goede gelegenheid, nog eens aan te dringen om naar 'n ander, 'n ruimer hotel te verhuizen, - en hij vroeg het heel timiede, bijna als een schuldige. Maar zij wilde er niets van weten, zei:

- De vakantie loopt af, zoodat we gauw genoeg met 'n klein getal zitten.

't Was een argument waartegen hij niets in kon brengen, maar 't maakte hem driftig. 't Lag op zijn lippen te zeggen: dan ga ik alleen! Maar hij hield zich nog in, ging norsch heen.

VII.

Dik-grijzige wolken lagen te wachten op de dagaanbreek, die draalde in even vage aanlichting. Grijze nevels dekten toe het groene meer van Thun.

Daartusschen kittelde de eerste morgenwind in 'n zachte strijk, beroerend de spitsen der coniferen, die lichtelijk zwiepten, de bladerenvracht van beuken en linden, die ritselden in kus van ontstelling.

Van Reelen kon niet slapen, had de heele nacht geen oog kunnen sluiten, stond voor de balkondeur zijn warm hoofd te verkoelen, het bladerbeven gade te slaan. Dat ruizelen, als 'n vreemd luisteren zoo koel, zoo beducht, had iets weg van angst, wat zoo leek door de stilte die tusschen de nevel en de wolklagen wakte. De zon moest al komen naar zijn meening, maar er viel nog niets te bespeuren. Toch, na een poosje turens, dampte-op een zacht roze gloed, teer als liefdewazen. Kleine wolkjes dreven erin, kleurden zich tot wazige veeren, en al sterker, al gloeiender kleurde zich de gloed.

Snel kleedde hij zich verder aan om naar Amnisbuhl te gaan, want hij kon toch niet slapen.

't Begon zacht te dagen, een flauwe schemer die zacht straalde, neerviel van de roze gloed, die in 't oosten vurig hoog-op de lucht doorlaaide, de ommetrekken der bergen scherp aflijnde, naarbeneden de zwakke daging zeefde, waardoor de nevelzee, die boven het Thunermeer zweefde, vlokkigwit kwam te onderscheiden, de wolken op elkaar getast in

kruivende lagen. Naar 't westen bleef alles nog in 't donker.

Van Reelen spoedde zich de weg af naar Amnisbuhl, maar de gedachte aan Anna Paulowna wilde hem niet verlaten, die bleef naast hem zoo goed als de nevelzee. En nog hooger, nog feller schoot op de roze gloed, omgloeiend de fijne bergkontoeren.

Al een geruime tijd stond hij op de heuvel van Amnisbuhl, maar de zon scheen niet verder op te drijven. Een zwaargrijze wolk hing er voor. Toch ging het dage-lichten door en verrassender werd de aanblik over het wit-kruivende, schuim-koppende nevelmeer aan zijn voeten, rondom. Tot ver over Interlaken, naar Brienzer-meer lag alles toegedekt. 't Scheen of hij op een eiland stond, te midden der wolken. Zwaar-sterk stonden de scheggen van Scheinige Platte en Abendberg als sombere riffen boven de nevelzee, vreemdsoortige rompen van schepen, en de spitse Niesen scheen op die nevelvloed te drijven als 'n groote kegel.

Van onder de witgewolkte nevelvloer daverde op tromgeroffel, lichtingen die manoeuvres maakten. Vreemd te denken dat heel 'n plaats als Interlaken, dorpen, legerkorpsen onder die wolken lagen verscholen! Nu toeterde muziek lustig er door heen.

Plots schoof de zon goudend achter de grauwe wolken uit, dreef onbelemmerd in 'n blank gat van de lucht, belichtte de Jungfrau-trits en heel de bergenwereld.

Ineens was 't nu klaar dag geworden. Dat ging vreemd en gauw in de bergen. Wat al te gauw!! Maar 't weer betrok al weer. Zoûen al die grauwe wolken alweer overheerschen? Nee, de zon zou ze wegdrijven! Rein-frisch, scherp-koel voelde aan de ochtendsfeer.

Van Reelen spoedde zich terug naar het hotelletje en opnieuw zwierven op al de vragen, waarmee hij zich zoo kwelde. Nee, hij moest het met haar in 't reine brengen, 't zou dan buigen of barsten. Liever het onvermijdelijke dan zoo'n twijfel!

- Pauli, kunnen we even afzonderlijk spreken... wil ik op je kamer komen of jij op de mijne?

Haar lippen trilbeefden, toen ze terugzei: - 't Is mij om 't even... maar moet dat dadelijk gebeuren?

- Ja, knikte hij kortaf.

- Nou, kom dan op mijn kamer!... ligt in de hoek, is althans minder gehoorig.

Hij volgde haar op de voet, betrad met haar de kamer, voelde ineens zijn moed weer verlammen. Zij bood hem 'n stoel. Hij weigerde, bleef zenuwig staan, en zij vroeg nu:

- Wat wil je bespreken?

- 't Kan zoo niet blijven, barstte hij al los, bijna heesch van overzenuwing.

Hij zag haar oogleden en haar lippen trillen van schrik, begreep dat hij zoo niet mocht beginnen. Maar hoe dan? Over hier vandaan gaan hoefde-ie niet meer te praten.

- O God, Pauli, ik kan 't niet meer uithouë, zei hij nog heftig, maar met geweld zich matigend. Als je niet meê wilt gaan dan ga ik alleen. Ik moet weten, ik moet zien of je van mij bent of van al die vreemde menschen!

Hij zag weer haar oogleden, haar lippen trillen. Met moeite bracht ze eruit:

- Altijd en 't zelfde... je weet, ik kan niet veranderen.

- Hou je dan niet meer van me? kun je dàt niet voor me doen... is dat te groot, die kleine opoffering? O, wat waren we in 't begin gelukkig!

Hij wond zich hoe langer hoe meer op, krampte zijn vuisten in zenuwdrukking.

- Stil, m'n jongen, zei ze, stil, m'n jongen, ik hoû even veel van je als vroeger, maar 't kan eenmaal niet anders.

- Wat kan niet anders? Wat?... 'k begrijp je niet!

- Dat we voortleven als onbezonnen menschen.

- Ik begrijp je niet! herhaalde hij weer.

- Stil nou, dan zal ik het je zeggen. Ik hoû van geen ander, alleen van jou, zal van geen andere man hoûen, en toch moeten we scheiden.

Hij keek haar sprakeloos aan, een heftig verweer, een groote scène had hij verwacht, maar niet dat bijna moederlijk antwoord, dat hem paf sloeg. 't Was of hij zijn ooren niet geloofde.

- We moeten scheiden, zei ze nog eens. 't Is zoo niet langer uit te hoûen. M'n heele gestel raakt in de war en jij maakt je nog krankzinnig

- Maar, dat hoeft toch niet... 't ligt toch aan jou, aan mij, aan ons zelf.

- Nee, mijn Roel, 't ligt niet aan ons zelf, 't ligt aan de omstandigheden. Ik ben 'n meisje zonder eenig fortuin en afhankelijk van m'n zuster en jij bent op 't oogenblik zonder inkomsten, wat moet van ons terecht komen?

- Dacht ik het niet? tandknarste van Reelen, dacht ik het niet, alles kleine berekening!

- Nee, geen berekening, maar wel overdacht. Jij Roel bent een artiest, een veel grootere artiest dan je zelf weet of denkt, en ik mag je niet tot een struikelblok zijn. Zonder mij staan je alle wegen open, met mij maar een enkele, en dat is beperken, bekrimpen.

- Maar, als ik dat nu goed vind, als ik dat wil?

- Dan zal ik mij er tegen verzetten!

- Ik kan toch weer een post als leeraar zoeken.

- Juist, dat wil ik niet. Je moet volbrengen wat je hebt opgezet, niet versuffen in 'n vaste betrekking.

- Maar, je kunt mogelijk me helpen.

- Ik ben zwak en ziekelijk.

- Je zult genezen.

- Dat hoop ik... Willen we teminste aannemen!

- Ik weet het zeker.

- Goed, maar wat dan nog? Ik kan je in niets helpen, in niets bijstaan. Ik word een last, een gewicht voor je.

- Welnee Pauli, jij 'n last, een verzwaring? hoe kom je aan die onzin?

- En toch is het zoo! In 't begin misschien niet, maar later, later! Dan zal-je inzien, dat ik niets voor je kan wezen, zelfs niet 'n eenvoudige vrouw, omdat ik daarvoor teveel noodig heb, mij niet kan tevreden stellen met weinig. Er bestaat voor 'n man geen ongelukkiger schepsel dan 'n vrouw uit betere omgeving, 't zou helaas gauw-genoeg blijken.

- Ben je bang, dat ik niet genoeg zal verdienen, dat je armoê zou moeten lijden, vroeg hij ineens fel-ironiek.

- Ja! antwoordde ze beslist, daarvoor ben ik bang. Niet voor die armoê zelf, niet voor dàt beperken, voor dàt bekrimpen, maar voor de gevolgen, de overwegingen, die 't zou meebrengen.

- Maar als nou eens het tegendeel gebeurt, als ik veel, veel win, wat toch ook kan.

- Dan zou ik mij de mindere voelen, de laffe genietster

van jou middelen, de verbruikster van jou krachten, 'n paraziet van jou geweldig werken. Ik zou me zelf zien, als 'n vampyr die jou 't beste bloed afzuigt, je opzwiept tot geweld-dingen, alleen om voor mij te zorgen!

- Dwaasheid! overdreven opwinding, riep van Reelen uit. Mijn God... Pauli, waar heb je al die overspannenheid opgedaan?

- Die heb ik van jou zelf, van je eigen redeneeringen.

- Van mij? verbaasde zich van Reelen, van mij?

- Ja van jou, niet rechtstreeks, niet zoo ineenen, maar langzaam aan, droppel voor droppel heb je dat alles zelf gezegd, nam ik 't van je over; je weet dat misschien zelf niet, maar herinner je je gesprekken over de ploerten van artiesten die werken uit berekening, en anderen, die enkel werken omdat ze moeten, voor vrouw, voor kinderen, dingen prutsen om geld te maken, herinner je ook de gesprekken over de afhankelijkheid der vrouw, over 't parazietistische van onze sekse, wij die koketeeren met ons lichaam, de man voor 't harde laten zitten.

Van Reelen begreep er hoe langer hoe minder van. Daar sloeg ze hem met z'n eigen redeneeringen. Als hij haar vroeger die dingen zei, beschouwde hij dat als een stut om steviger te staan en een hulp om haar beter uit eigen oogen te laten kijken, en nu bezigde ze deze overwegingen om hem zelf ermeê van zich af te houden. Was het dan toch waar, dat 'n vrouw, die je 'n stok geeft om tegen de stelling op te loopen, diezelfde stok later gebruikt om je naar onder te duwen. 't Begon er wel op te lijken! Bar wrevelig, voelde-ie zich worden onder die redeneeringen. Dat was nu niet de vrouw paraziet van de man in 't materieele, maar erger, de vrouw die ten koste van haar man zijn ziel opslurpt, verkeerdelijk uitlegt zijn beste bedoelingen, haar eigenst wezen omdraait om die op een van 'n man te laten lijken. Lust voelde hij, haar dat eens ruw, onbehouwen-weg te zeggen, haar minne handeling klaar open te leggen.

Maar hij zag haar armelijk staan, zwak, neergedrukt, in smart wegkrimpend, 't lief ovaal gezicht lijk-bleek, alle bloed van de wangen weggedrongen, en hij voelde zich ineens daardoor verteederen, zijn hart weer voor haar opengaan.

- Mijn God, Pauli, kind, waarom haal je die dingen in

je hoofd? zei hij verwarmend, teeder-hartstochtelijk. Zeker, er zijn van die theorieën en ik heb ze misschien zelf gebruikt, maar dan in algemeene zin en niet op jou, zijn dus hier niet van beteekenis. En vergeet je, dat het werken voor 'n vrouw, voor 'n huisgezin, al z'n gedachten, z'n kracht daaraan te geven, een man versterkt, hem alles omver doet loopen. Ik hoû nou eenmaal van jou en wat helpt al 't andere? Kom, laten we er 'n eind aan maken, weer goed met elkander worden, al die leelijke dingen vergeten!

- Voor 't oogenblik ja, maar dan? droevigde ze voort. Gesteld, we zien al die bezwaren over 't hoofd, we gaan na een tijdje trouwen... in 't begin loopt alles goed, maar als eenmaal die blinde waan zich heeft gelegd, je alles weer normaal bekijkt, kan het niet anders of je illuzien, je verwachtingen zullen zich op nieuw opdringen. Je bent van een te krachtig ras, van een te fel temperament, om je leven te verdroomen naast 'n nietsdoende vrouw. Spreekt me niet ervan, dat de liefde eeuwig blijft, niets is onbestendiger dan de liefde.

- Nee, nooit, nooit zal ik veranderen, dàt zweer ik je!

- Zweer niet, m'n jongen, zei Anna Pauwlona, en ze lei hem haar blanke hand op de mond. Hij wrong haar hand weg, zei treurig:

- Pauli, Pauli!

- Herinner je, dat je mij eens hebt tegengehouden te zweren.

- Zeker, maar alleen als bewijs, dat ik je ten volle vertrouwde.

- Dat kun je ook, nooit zal ik 'n ander trouwen.

- En Lostofsky?

- Ik denk niet aan hem!

- Maar wat wil je dan, Pauli? 'k Begrijp je niet, je houdt van me en verstoot me.

- 't Moet, 't kan niet anders. Later zal je me er dankbaar voor zijn.

- Later, later, mij goed, maar nu?

- Mijn God! Roel, maak het mij toch niet zoo moeielijk. 't Is geen gril, geen inval, maar rijp-overdacht. Ik ben geen vrouw voor je, mis alle gaven om je gelukkig te maken. Je begrijpt dàt zoo niet, maar ik zie, ik voel het des te beter.

Wat jij moet hebben is 'n lieve, naïeve vrouw, die geheel in je opgaat, met al haar blikken, al haar aanvoelingen, 'n vrouw heelemaal vrouw, of... 'n artistieke, een beeldhouwster, een schilderes, een schrijfster, een die je kan sterken, je inspiratie oproepen, waarmeê je kunt ontwerpen, beredeneeren, overleggen, je één, onverbreekbaar één voelen.

Van Reelen haalde de schouders op, zei:

- Onzin, gewoon onzin. Ik wil 't eene noch 't andere. Ik wil jou, juist omdat je niet alleen artieste en niet alleen vrouw bent, omdat je vereenigt deze beide kwaliteiten. O, je denkt, dat ik maar in 't dolle door hol, dat ik niet nadenk, maar dan heb je 't mis, mijn liefste. Uren, dagen, nachten heb ik erover gepeinsd, 't met mezelf besproken, en hoe ik 't ook keerde, hoe ik 't ook wendde, 't bleef altijd 't zelfde, zij en niemand anders moet ik hebben.

Anna Paulowna's gezicht betrok zich tot denken. Zou zij toch ongelijk hebben? Zoûen ze dan toch bij elkaar hooren, samen gelukkig kunnen worden? Waren al haar meeningen, met zooveel moeite op haar zelf gewonnen, dan schijnredenen, praatte zij zichzelf maar wat voor? Een jubel sloeg in haar op. O, hoe ze van hem hield, van zijn glans-blonde gezicht, van zijn blauwende oogen, zijn forschheid van gedachten, zijn eerlijkheid, zelfs van zijn gewone-man's manieren, en hoe erbarmelijk, hoe klein en ongelukkig hij daar nu stond, hoe alles in hem scheen te verschrompelen, te verzinken! Zij kon zich niet meer inhouden, wou zich gewonnen geven. Maar zij drong die aandoening terug, en nu zag ze hem zijn oogen opslaan, hoorde hem opnieuw smeeken. Dàt stolde ineens haar weekheid. Nee, ze mocht niet zwak zijn, niet toegeven. 't Einde zou toch uitloopen op trieste ontgoocheling. Ze hielden van elkander, maar de een deugde niet bij de ander. Wat 't zwaarste woog moest het zwaarste blijven wegen, daar viel niet aan te veranderen! Zij trok haar gezicht strak, keek zwart. Hij stelde nu voor om 't gesprek, wat hij zelf uitlokte, te staken, te verdagen tot ze beiden tot kalmte kwamen, maar zij zei hard:

- Mij goed, maar ik kom er niet meer op terug, 't is na rijp beraad, na dagen en nachten van overwegen, dat ik hiertoe ben overgegaan!

- Dat kàn ik me denken! zei van Reelen nu bruut-spottend.

Zeg me eens, wanneer ben je dan voor 't eerst op die onzin gekomen? Je schijnt het alles zoo precies te weten!

Zijn vlijmende taal, zijn sarkasme hinderden haar, maar maakten haar tegelijk vaster, steviger.

- Ik zou jou kunnen vragen, zei ze kalm-stekerig, wanneer je eigenlijk toch zoo overmatig-dol van mij bent gaan hoûen? In 't begin dacht je, meen ik, nog al vrij kalm er over. Herinner je maar de eerste avond na Hohwacht, toen je uren op je kamer heen en weer liep.

- De eerste avond na Hohwacht? verbaasde zich weer van Reelen, die gelijk 'n schok kreeg van klaar-zeker begrijpen, de omkeer ineens voor zich zag. Weifelend, speur-tastend, vroeg hij verder:

- Dus van dien tijd af dateert je verandering, als op, zooals je 't noemt, je klaarder inzicht....?

- Dat zeg ik niet, èn dat weet ik ook niet. Ik weet alleen dat ik 't mij herinner en dat het mij toen geweldig hinderde, maar laten we daar niet verder over praten.

Van Reelen voelde zich koud worden, werd stil van deze mededeeling. Ja, hij had in 't begin wat los erover gedacht, een liaison gezocht en geen ware liefde, 't was zijn verdiende loon, dat hij ontving. Hij mocht zich niet beklagen, wel zichzelf verwijten. Zijn oogen gingen ineens open en over zijn denken sloeg 'n duizel. Zijn eigen schuld dat het zóó gebeurde. Nee, hij was niet waard haar tot vrouw te krijgen.

Anna Paulowna voelde de uitwerking van haar woorden, begreep, zag dat ze hem teisterde, hem tot 'n gemeene schuldenaar maakte en veel erger dan met de waarheid strookte. Een groote deernis steeg in haar op. O, waarom deed ze zoo wreed, zoo giftig en waarom pijnde ze zichzelf, want hij bleef de eenige, die ze ooit zou kunnen toebehooren, hij, 'n man met kwaad en goed door elkander, maar het goede toch sterk overheerschend. Hoe dweepte ze in 't begin met hem, en hoe kon ze hem nu zoo vernederen! Deed ze zelf niet veel erger door haar dartele onbedachtzaamheid?

Van Reelen bleef strak zitten, de blonde, lachende kop versomberd tot 'n groeven-gezicht van zwartende tinten. Er lichtte niets over hem. Smart en woede schenen zich in hem samen te trekken, zijn klare gedachten te verstoren. Zij voelde zich nog weeker worden, wilde hem om de hals vallen,

smeeken al haar verwijten te vergeten, maar zij bedwong zich, zei alleen met in haar stem 'n trilling, die ze niet kon bedwingen:

- Ach, ik deed als 'n kind, als 'n bakvisch, als een die niet nadenkt en moog'lijk heb ik nu geen recht zoo tegen je te spreken, maar 't ging van zelf, buiten mij om... ik was overspannen, zag voor 't eerst een man met 'n ziel en geen laffe vleier.... en ik kende geen liefde.

- Ach wat! berstte hij zwaar uit. Ach wat! wat praat jij van liefde? wat weet jij van liefde? je hebt nooit van mij gehouden. Nooit! je behoort tot de amoereuze zielen, die hoûen van charme, maar die verkillen als 't er op aankomt, in plaats van liefde wat snoezigheid geven. Je hebt nooit van mij gehoûen, anders zou je nu niet zoo kunnen spreken.

Zij hoorde zijn heftigheid met smartelijkheid aan, boog haar hoofd in plaats van op te vlammen tegen zijn onverdiende verwijten, zei zacht, bijna lispelend:

- Laat het dan zoo zijn. Ja, ik heb niet genoeg van je gehouden, dat is zóó, maar daarom wil ik je nu niet ongelukkig maken.

- Een makkelijk praatje, wat al te makkelijk! smaalde hij terug. Maar ik begrijp het, je merkt, dat het leven nog iets anders is dan wat vrijen en flirten en nu je daarvoor komt te staan, schrik je terug. Je bent als de rest, droomt gelijk alle vrouwen, van 'n prins, al verschijnt die ook in de vorm van 'n zwijnenhoeder, 'n karreman, maar als de werkelijkheid komt, deins je terug, zie je weer voor je dat princesseleven, de droom is uit en je verlangt naar een andere verbeelding.

Anna Paulowna boog nog dieper 't hoofd, liet zijn verontwaardiging over haar heen storten. Toen stond ze strakwaardig op, zei, hem haar blanke hand reikend:

- Adieu, m'n vriend, m'n Roel, er kan veel waar zijn in al wat je daar zegt, maar 'tgeen ik deed is in 't belang van ons beiden. Je hebt mij eens gezegd, dat vrouwen niet genoeg uitzien, eigenlijk niet eens weten aan wie zij zich geven, maar vallen op de eerste de beste, die er in aanmerking kan komen, niet wikken, niet wegen, te onnagedacht toegeven, daardoor oorzaak worden van hun eigen lijden; en hierin had-je gelijk.... volkomen gelijk. Wat ik nu doe

is pijnlijk, maar 't spaart voor de toekomst, want 't zou toch gebeuren. 't Is beter vóór dan na het trouwen!! Nog eens, we hoûen veel van elkander, ik zal nooit 'n ander beminnen, maar we passen niet bij elkander.

- Pauli... Pauli, kreet gesmoord van Reelen, wees toch niet zoo wreed! Hoe kom je tot al die woorden?

Zij zweeg opnieuw, bijna stikkend in eigen aandoening, toen zei ze heesch, met hoorbare zucht, de glanzende oogen, dof en toonloos, afgewend: Waarom er langer over te praten, wanneer ga je vertrekken?

- Ik weet het niet... ik weet het niet.

- Moet ik dan gaan?

- Nee, nee, maar 't heeft toch niet zoo'n haast!

Zij schokte de schouders, wendde de oogen nog verder af in niet meer kunnen antwoorden.

- Laat me nog wat blijven... ik zal je niet lastig vallen, laat me alleen blijven... ik zal me geweld aandoen... 't zal vanzelf minderen. Alleen ik kan niet ineens alles zien verzinken.

- Goed, maar dan moet je weer gaan werken.

Hij knikte zijn ja uit als 'n klein kind, ging heen, zonder een woord te kunnen zeggen.

Paulowna zakte neer op 'n stoel. O, wat had ze gedaan? Gewoon verschrikkelijk! Haar eigen leven, haar liefde vernietigd. Maar 't moest, 't moest! Er kon van hun beiden niets komen. Zij was 'n meisje zonder middelen, maar met veel behoeften, 'n blok aan 't been voor hem, die zich nog door de wereld had te wringen. En toch, en toch, 't werd wreed. Was het dan zoo noodzakelijk, dat ze van elkander gingen? Stond het zoo vast, dat zij niet gelukkig konden zijn en bleven er geen honderd kansen tegenover haar verstandelijke berekening, die toch kon falen?

Zij huiverde, twijfelde aan haar zelf. Bedroog zij zichzelf niet door valsche overwegingen, die 'n schijn van waarheid hadden? Liet zij zich niet leiden door een geraaktheid, mogelijk wel ontstaan, omdat ze wist dat ze nu doodarm, niet in staat zelf te verdienen, de bijhang werd van een man, onverschillig welke, als ze trouwde? Zeker, zij merkte wel, dat hij niet zoo gaaf was als zij in 't begin meende, dat ook hem 't groote stadsleven pierstekig maakte, en dat hielp meê, maar ach, toch bleef met hem

nog alles te beginnen, een grove steen, die geslepen, zou schitteren. Maar voor dat slijpen had hij haar niet noodig; dat kon iedere vrouw, zelfs de minste. Nee, voor hem hoefde zij zich niet bezorgd te maken; maar wat veranderde ze al in die paar maanden. Hij zou 't gauw te boven komen. Het nooit falend recept van alle mannen is een vrouw door 'n andere vrouw te vergeten. Zeker, in zijn schijnbare bruuskheid en zijn schijnbare gemakkelijkheid van leven zat een zeer gevoelige kern, maar juist die gevoeligheid laat hem naar het hoogste smachten, waarop ontgoocheling moet volgen! Die terugslag is er eigenlijk al lang, in mij, bij hem, maar hij wil dat niet zien. Hij kan niet voor ons beiden zorgen, en te voelen elke dag, dat ik hem belemmer, hem tegenhoud in z'n vlucht, dat wordt 'n pijniging honderd maal erger dan alleen te staan in de wereld.

En als hij slaagt? Dan kan ik nog niet z'n gelijke zijn, word ik de mindere, omdat ik hem niet van nut kan zijn, niet kan minnen als 'n kind zonder gedachten. En toch hoû ik van hem. Maar anders, anders? 't Is juist liefde, die mij zoo doet handelen. Arme jongen, wat stond-ie versuft! O, mijn God, wat moet ik beginnen?

VIII.

Nu zat ze, ver van St. Beatenberg, ver van van Reelen, hier in Ragatz, het oude bekende badplaatsje met het nog oudere Pfäffers, al uit de zestiende eeuw, om wat bij te komen, voor ze verderop ging naar Arosa.

't Was half September, maar 't scheen nog volle zomer door de na-warmte, die weer volgde op de dagen van regen. Ze dacht minstens tot Oktober in St. Beatenberg te blijven, maar 't kon niet; 't werd te pijnlijk. Van Reelen wou niet voor zij heenging van afreizen weten en daarom moest zij wel besluiten.

In al die dagen, dagen van nijpende twijfel met haar zelf en bange zorg over hem, verscherpte ze hun scheiding, overtuigde ze van Reelen nog, dat ze niet bij elkaar hoorden. Ze deed zichzelf veel zieker voor dan ze was, wierp allerlei zwarigheden op, voerde telkens nieuwe beweegredenen aan voor hun van elkander gaan, om hem kalmer te stemmen.

Maar hij schudde bij alles 't hoofd, keek stroef en somber, zuchtte zich zwaar uit, zei: ja, als jij 't zóó voelt, zal 't zoo wel zijn... 't moet wel... 't kan niet van een kant komen! Die arme jongen! Een paar dagen voor de afreis ging hij heen om onnoodige opspraak in 't klein hotelletje te mijden. 't Leek wel ironie, toen hij 't voorstelde, maar hij deed het, wachtte te Interlaken in kiesch begrip dat hij geen enkel recht kon laten gelden, nu ze voorgoed van elkaar gingen, elk samenzijn beschouwend als 'n gunst, die ze wou toestaan.

O, die avond te Interlaken! Niet om te vergeten! Ze waren in 't hotel Victoria, waar na 't diner het kleine orkestje zangerig speelde in de bloemen-zware tuin, vol van rozenen anjergeuren onder de uitvochtende heesters. Vlak voor hen stond weer de Jungfrau onbesmet-wit, maar toch zoo heel anders dan daar boven, nu een ruwberaspt bergbrok, geweldig van witheid, maar grof tusschen die twee scheggen van groenkuivende wanden, ondanks die grootheid zooveel minder dan bij 't hek naar Hohwacht, waar de volle bergrits bleekte als 'n englenkoor, serafijn-wit tegen de diep-blauwe lucht in klare, reine verheerlijking.

Er zat opzet in van Reelen om haar in Victoria, het luxe hotel van Interlaken te brengen, 't komfort op haar te laten inwerken, haar daarmee tot inkeer te brengen. O, ze gevoelde het vlijm, maar 't kon haar toch niet doen wankelen. 't Versterkte haar integendeel nog. Deze aanraking met de geriefelijkheden van 't leven deed haar opnieuw voelen, dat ze niet buiten datgene kon, wat hij haar moeilijk zou kunnen geven, niet anders dan met de grootste inspanning. De verzaking van zijn ideëen moest op de duur 'n ontgoocheling, een breuk brengen, en dat zou ze nooit kunnen verdragen. Mogelijk hield ze niet genoeg van hem! Mogelijk! Of te veel? Ze voelde te sterk de verantwoordelijkheid voor haar deel. Een vrouw moet weten aan wie zij zich geeft, uit dit gemis aan kennis komen voort alle ongelukken, bleef zijn eigen meening. En toch... en toch, een weifel kroop telkens in haar op of ze wel goed handelde. O, die dagen te Interlaken, ze bleven bij, ageerden nog als een omzwoeling van zacht aroom.

't Was een verdroomen geweest van het teerste, 't onbe-

wogenste van wat in 'n mensch kan vezelen, een leven eigenlijk naast het leven, 'n versterven van werkelijkheid, een vergaan naar andere sfeeren. Ze waren daar geen vleeschelijke menschen maar zieleverbleekingen, een strakke ontroering die gevangen hield al hun wenschen. 't Was haar geweest of ze niet alleen afscheid nam van hem, maar van heel de wereld, 'n deel van haar ziel meeging, 't grootste deel, en maar heel weinig overbleef, net genoeg om nu haar smarten te kunnen onderscheiden. O, die avond en die volgende dag te Interlaken, 't leek een voortdurende zweving van zwaargeworden gedachten, die om hen heen dreven, een gelaten berusting, een stemming van devootheid als alleen kon heerschen in stille kloosters. En dan zijn uitgeleide, zijn brengen naar de trein, eerst nog even die sidderende explozie, stottering van enkele klanken, en daarop dadelijk 't zich vermannen, zich omkeeren, heenhollen en dan op 'n afstand weer blijven nastaren van haar trein, die schokkend wegijlde.

Ze kromp er nog bijeen, ze rilde van ontzetting, van angst om al dat weggeredeneerd verlangen.

Nu was 't voorbij!

Ze ging naar Arosa, moest haar eigen weg zoeken en geheel alleen. Ze had hem niet willen offeren, omdat ze zich voelde als een komplex van verlangen, de moderne vrouw, doortrokken met nieuwe ideëen, maar waarin het oude nog nasmeult in gelijke mate, het overgangswezen van de feodale staat der vroegere vrouwlijke lijfeigenschap naar eene meer zelfstandige kultuur; nu moest ze zichzelf offeren, door niet aan één man, maar aan de geheele menschheid haar liefde te geven. Haar plan stond vast. Ze zou de ziekenverpleging leeren en dan in Rusland, in de Krim, een sanatorium voor arme longlijders stichten, het plan wat haar zoo onberaden op de tong welde, toen ze tegenover haar zuster stond, hem verdedigde, en dat daarna een tragische kracht op haar oefende. 't Leek wel dwaas, overdreven, maar dat was het toch niet. 't Kon brengen bevrediging, en dat alleen geeft toch, zooals het heilsarmee haar zei, waarde en rust aan 't leven. O, als ze in werkelijkheid iets voor hem had kunnen zijn, hem kon bijstaan in zijn plannen, een hulpe worden in 't leven, zoodat ze vlak naast hem stond, ja, dan zou ze niet weifelen, of als ze maar 'n geheel aanhankelijke vrouw kon wezen, 'n vrouw die in

hem kon opgaan, zichzelf wegdenken, maar dàt vermocht ze niet. Ze voelde zichzelf minstens even hoog als hèm, terwijl ze in het praktische bestaan voor een nul moest gelden. Dat was wèl de vloek van 't feminisme, de folter van deze tijden, dat de vrouw zich de gelijke gaat denken van de man, zonder het in waarheid te zijn, de praktijk van 't leven altijd anders dan theorieën.

Als vrouw-alleen kon ze door 't leven komen en nut stichten erbij, als vrouw van 'n man, werd ze een bijhang, een onnoodig rad aan de bestaanswagen. Waarom zou ze hem dan belasten met al die zorg en al die verwikkelingen, hem die ze achtte, eerde en liefhad, terwijl ze zichzelf door haar verfijnd weten niet gelukkig, niet bevredigd kon rekenen. Ach, wat waren vrouwen uit vroegere perioden toch gelukkig! Die zagen zich bemind en vonden dat al voldoende, nu weten we meer, maar wordt ook 't leven zooveel moeielijker.

't Was wel vlug gegaan, als fosfor opgevlamd en langzaam verbrand, in nog geen vier maanden aan en al weer af, een ziele-roman, naar de schrijvers 't noemden. Maar kon 't eigenlijk anders? zij, twee menschen oogenschijnlijk gelijk, maar gelijk in 't negatieve; twee menschen met veel eischen, twee moeielijke wezens, die niet zooveel kunnen geven als ze zelf verlangen.

Zoolang ze niet overweegden ging 't wonderbaar, maar bij 't minste verschil gingen ze aan het denken. Ach, haar hoofd zat vol, vol peinzingen, maar haar hart vlood leeg. Waar zou die arme jongen nu wel zijn!

Met recht, beiden moeielijke menschen!!

Het kleine orkest speelde 'n gevoelige melodie, ze wist niet wat en voelde zich te moê, te af om op 't program er voor na te kijken. En de menschen luisterden in gespannen stilte, die stilte even verknerpt door 't zacht aanloopen van 'n paar, een lievend paar, op 't grint. Ach, wat moest ze weer aan hem denken! Hij hield van kleine orkestjes.

Boven haar hoofd welfde zich 't stuk hemel tusschen de bergenhoogten, donker-blauw, van sterrepunten fel doorspikkeld en van verre scheen te ruizelstorten de dichtbije Rijn die maar voortjachtte. Het orkest begon te spelen de wals Am schönen Rhein, maar ach 't was een parodie, ze kon wel schreien!

G. VAN HULZEN.

Emile Faguet, als tooneelcriticus.[1)]

I.

'Ik ben zeer eclectisch van aard. Ik vraag niets van het onmetelijk heelal dan dat men mij zoo min mogelijk vervele.' Dat zou het motto kunnen zijn van een volledige verzameling der tooneel-feuilletons van Emile Faguet. Deze verzameling zal, vrees ik, lang op zich laten wachten. Drie deelen *Notes sur le théâtre contemporain*, en één deel, pas verschenen, *Propos de théâtre*, is alles wat hij ons heeft toegemeten. Zij die hem geregeld lezen in het *Journal des Débats* weten er meer van, wat niet wil zeggen dat ze hem beter kennen. Want de methode van den criticus is zoo allereenvoudigst dat zij niet verandert. Maar wat eindeloos afwisselt, is zijn kunst van ontleden, van bespreken, van polemiek-voeren.

Deze kunst is gegrond op letterkundige kennis en tooneelervaring. Het eerste boek van Emile Faguet, zijn doctoraal proefschrift, was een boek over de *Tragédie française* in de 16e eeuw. Na de geheele Fransche letterkunde te hebben doorloopen, na er een beknopte geschiedenis van te hebben geschreven, na vier deelen aan haar vier groote eeuwen te hebben gewijd, na in drie banden de zedelijke en staatkundige denkbeelden van onzen tijd te hebben bestudeerd en in vier andere al de brandende vraagstukken van dezen tijd onder de oogen te hebben gezien, is Emile Faguet door een natuur-

1) Van den bekenden Belgische geleerde en publicist, Maurice Wilmotte, hoogleeraar aan de Universiteit te Luik, zal binnenkort een bundel verschijnen getiteld *Trois semeurs d'idées* (A. de Gasparin, Emile de Laveleye, Emile Faguet). In dien bundel zullen aan laatstgenoemde drie hoofdstukken gewijd zijn: 'le critique dramatique,' 'le critique littéraire,' 'le critique politique.' Van het eerste kunnen wij, vóór de Fransche uitgave, een Nederlandsche vertaling aan onze lezers aanbieden.
Red.

lijken drang tot zijn eerste verpoozing teruggekeerd, die ook zijn eerste studie was, tot hetgeen hem het meest heeft geïnteresseerd, heeft bezig gehouden, bovenal, hem het meest voor verveling heeft behoed, dat is: tot het tooneel. Dat zal niemand verwonderen. Want, ondanks de alles omvattende belangstelling van zijn geest, is Emile Faguet vóór- en bovenal: tooneelcriticus. Hij heeft er de natuurlijke begaafdheid voor en hij houdt van het vak. Hij is nooit zoo tevreden over anderen en over zich zelven als wanneer hij in zijn fauteuil zit, lettend op de handeling die zich voor hem verwikkelt en ontknoopt; zijn critische zin is nooit zoo opgewekt als wanneer hij, met den flinken, vluggen stap van een jongen man, naar zijn kleine woning in de Mongestraat terugkeert, na een voorstelling die zijn avond heeft gevuld en hem eenige geestelijke emotie heeft verschaft.

Dan wordt alles leven en beweging in zijn opgewekt, klaar en vlug verstand: indrukken van den avond, verwijderde herinneringen, snel of traag opdoemende associaties, alles dringt er zich opeen zonder verwarring; de orde ontstaat door een natuurlijk zich loswikkelen van de hoofdgedachte, die altijd helder blijft; er heeft een werking plaats waarbij gedachte en woord innig samengaan; het artikel wordt geboren, de bladzijde geteekend met vaste lijnen voor het oog des schrijvers, ‘het ronde, bolle, vragende oog,’ zooals hij dat van Diderot noemde en zooals men het zijne zou kunnen noemen; de volzin, in zijn cadans van lichten en vasten gang, wordt voor het toekomstig feuilleton al bij voorbaat in het geheugen neergeschreven; gelukkig gevonden uitdrukkingen schieten op als uit een werkenden grond; naast tegenwerpingen, die als een borstwering zullen worden opgesteld, verschijnen - of liever verschijnen opnieuw uit de herinnering aan de komedie zelf - de woorden van lof, gewijd aan den schrijver en aan de kunstenaars. Maar het zijn de tegenwerpingen vooral die in massa's opstaan. Want Emile Faguet is, als criticus, een onverbeterlijk redeneerder; zoo hij het vuur heeft van een aankomend student (en den scherpen blik van een meester bovendien) als het er om gaat een stuk van Racine of van Molière uit elkander te halen, er het geraamte van te meten en er de techniek van te onderzoeken, hij doet zich eerst recht te goed - men kan het

zich voorstellen - aan de voortbrengselen van den tijdgenoot. Hier heeft hij zich niet meer te bekommeren om oude en eerbiedwaardige, overgeleverde meeningen, geen vereering te betoonen voor Nisard, Villemain of Sainte-Beuve; hier is de schrijver, enkel de schrijver, overgeleverd aan het oordeel van den criticus, die een schier gewijde taak verricht. Met vindingrijk geduld gaat hij wikken en wegen: zijn maatstaf, wij zullen het zien, is de minst gevaarlijke, omdat hij bestaat in te luisteren en te oordeelen zonder vooringenomenheid. 'Wij zitten hier in het hol van het feuilleton' - zooals Hugo zeide - 'om te zeggen wat ons waarheid schijnt, d.i. om enkel onze indrukken weer te geven, want alleen daarvan zijn wij zeker.' Eclectisme en nog eens eclectisme. Goede wil en nog eens goede wil. En bij dat alles, smaak, of liever, hartstocht voor het tooneel.

Aan dezen, overigens echt Franschen[1)], hartstocht moet men een beroepsvoorliefde toeschrijven die nog stand houdt, en die van Emile Faguet, lid der academie en professor aan de Sorbonne, een der schitterendste feuilletonschrijvers van Parijs heeft gemaakt. De zes jaren zijner tooneelartikelen in het *Journal des Débats*, waar hij zijn vaste, trouwe lezers en bewonderaars vindt, zijn niet de eerste jaren van een beroep dat de vereeniging van zooveel hoedanigheden vereischt, waaronder het onderwijsgeven in en het kennen van letterkunde slechts een tweeden rang innemen. Emile Faguet heeft nooit de vlugge pen van den dagbladschrijver voor goed neergelegd, de improvisatie heeft nooit opgehouden hem gemeenzaam te zijn. Hij schreef vroeger, van 1888 tot 1890, een reeks tooneelartikelen in den *Soleil.* Nog eerder, op zijn minst reeds in 1873 - hij zelf noemt ergens dit jaartal - schreef hij, op goed geluk, kleine artikeltjes in de couranten en vormde hij zijn zin en smaak voor het tooneel; hij maakte zich de moeilijke kunst eigen om op 't eerste gezicht en

1) Hij prijst ze, maar betreurt ze ook, die 'tooneelrazernij, een mooie woede, zonder twijfel, maar zoo kwaadaardig, zoo bedwelmend en zoo tyranniek bij ons, dat zij, dikwijls in strijd met hun talent, naar het blijspel en naar het treurspel bijna alle Franschen heeft medegesleept die dichter waren of het vermeenden te zijn.' Zoo laat het zich verklaren dat hij, in een boekdeel gewijd aan de geschiedenis van het tooneel, *Drame ancien*, *drame moderne*, een omschrijving heeft gegeven - een zeer voortreffelijke - van den Franschen geest. (blz. 37 vlg.)

gehoor te oordeelen. Maar vóór dien tijd, ‘als collegien, in het jasje met de gouden knoopen,’ daarna ‘als studentje,’ gelijk hij zegt, behoorde hij, bij classieke opvoeringen, tot de getrouwe bezoekers van het parterre, en de ‘kwajongen’ die hij was, zooals iedereen, later de kweekeling der Ecole normale supérieure, scherpte reeds zijn geest met het oog en de hoop op een bezigheid waarin hij, door onverdroten ijver, de hoogste graden van het meesterschap zou bereiken.

Waarom houdt Emile Faguet zooveel van het tooneel? Het is de moeite waard dit aan zijn werk te vragen, daar hij als mensch weinig kwistig is met vertrouwelijke mededeelingen en nooit zijn persoonlijkheid vermengt met de uiteenzetting zijner denkbeelden. In zijn mooie studie over de *Achttiende eeuw* heeft hij dit geschreven: ‘Het tooneel is, in zijn heilzame gestrenge inachtneming van wetten en regelen, een goede leerschool voor de letterkundigen.’ Dit wat de manier betreft. En wat de leidende gedachte aangaat, daarvoor leze men wat zijn studie over Montesquieu ons leert: de schrijver der *Lettres persanes*, onverschillig voor de beoefening der verschillende dichtsoorten, maakte slechts uitzondering voor het tooneel. Hij gaf er deze reden voor op, dat de dramatische dichters ‘de meesters der hartstochten’ zijn. Het drama is inderdaad handeling en hartstocht; het geeft het leven in een krachtige samenvatting; het is het leven zelf. Zoo verstond het reeds Voltaire, de eerbiedige leerling van Racine, de ongelukkige navolger van Corneille. Zoo verstond het Diderot, in de practijk ergerlijk jagende naar nieuwigheden, maar in zijn theoriën vol bewonderenswaardige gedeelten. Zoo begrepen het ook Marivaux, die aan zijn tooneelstukken de korte oogenblikken van roem verschuldigd is welke zijn romans hem niet brachten, en Lesage, die niet alleen *Gil Blas* schreef, maar ook den onsterfelijken *Turcaret.* Zelfs Rousseau, de knorrige kwaadspreker van het tooneel, wilde zijn krachten er aan beproeven.

Al deze groote mannen, met uitzondering misschien van den laatste, vereerden dus het voetlicht, vroegen daaraan minder een voorbijgaand vermaak dan wel een groot en blijvend genot voor hun geest. Zij vonden er, als in een keurig bewerkt wereldje in 't klein, de beste en mooiste

kanten van die grootsche menschelijke comedie welke de eenige preoccupatie uitmaakt van den kunstenaar. Daarin stemt Emile Faguet met hen overeen; hij behoort tot hunne familie, zooals hij behoort tot hunne eeuw door de verscheidenheid zijner kennis, de onvermoeibare weetgierigheid van zijn zoo degelijken en zoo beweeglijken geest. Hij ook zoekt er minder ontspanning in dan dat hij er nieuwe veerkracht verzamelt, bij het gemakkelijk luisteren naar een werk waarin, met voldoende-kunstvaardigheid, het leven is geschilderd en, als 't ware, bezield.[1)]

Maar niet enkel geestesbevrediging zoekt hij in den schouwburg. Hij vermengt met dit verheven genot een gedachte aan de kennis der zeden, die het overigens ongerijmd zou zijn te verwarren met een verlangen naar propaganda, gesproten uit het eng dogmatisme der godsdiensten. De socioloog - zooals hij Montaigne heeft durven noemen, en in den zin dien hij er aan hechtte - in hem vindt in de tooneelvoorstelling een aanleiding tot ontleding der sterke of zwakke hartstochten waardoor de gemiddelde menschheid wordt gedreven.[2)] Deze trekt hem aan, en zijn beschouwing, hetzij onmiddellijk, hetzij in den tooneelspiegel weerkaatst, voldoet en versterkt zijn optimisme. Al de wijsbegeerte van Emile

1) Het drama is voor hem de hoogste dichtsoort. Dat verkondigt hij ook in zijn korte en prettige *Geschiedenis der Fransche letterkunde.* ‘Men moet denken aan de, naar mijn meening onbetwistbare, meerderheid van de dramatische kunst boven alle andere kunsten.’ Als hij een tooneelschrijver beoordeelt, wees verzekerd dat hij in zijn critiek subjectiever zal zijn en dieper zal doordringen; niemand (of het moest misschien Ferdinand Brunetière zijn, in diens bewonderenswaardige *Époques du théâtre français*) heeft zulke nieuwe dingen gezegd over Corneille, aan wien hij een geheel boek, in populairen stijl geschreven, heeft gewijd, over Racine, die tweehonderd bladzijden inneemt van zijn *Propos de théâtre*, en over Molière, die hem echter minder heeft aangetrokken dan de tragici. In zijn *Histoire* ontwikkelt hij een verwonderlijke scherpzinnigheid in de karakterontleding der tooneeltalenten, b.v. van Dumas père, of ook van Scribe, dien hij vernuftig rehabiliteert: hij blijft de bewonderenswaardige ‘soiriste’, die J.J. Weiss opvolgde en die dezen deed vergeten.

2) Hij heeft het gezegd, naar aanleiding van J.J. Rousseau: het tooneel wil personen ‘die slechts de algemeene trekken der menschheid hebben, gemeen aan een zeer groot aantal, aan een onnoemelijk groot aantal menschen.... Het tooneel geeft ons het gemiddelde der zeden.’ En daaruit volgt juist dat het, betrekkelijk, zedelijk is, daar ‘het ons de zeden die het voorstelt zoo langzamerhand geeft’ en, zonder de onze veel te verbeteren, ‘ze eenigermate gelijkmaakt.’

Faguet is besloten in deze woorden: ‘niet te veel, niet te weinig,’ die tot devies zouden kunnen dienen van de meeste goede stukken, daar de uitzondering door den toeschouwer bezwaarlijk wordt gednld. Deze wijsbegeerte is die van een sterken en gezonden geest, besloten in een krachtig gebouwd en wijselijk bestuurd lichaam. Aan lieden met een gemelijken aard, als Rousseau, verschaft het tooneel slechts benauwde droomen en versterking van hun minachting der menschen.

Dan zijn, in het Fransche tooneel, (met het oude het eenige waarvan Emile Faguet volkomen geniet) hulpbronnen aanwezig van welsprekendheid en methoden van voordracht, die het oor van den in zijn fauteuil neergevlijden criticus aangenaam kittelen, die hem van de beroepseentonigheden verkwikken en hem opbeuren na veel teleurstellende lectuur. De schouwburg is, voor geesten als den zijne, de zekere terugkeer van een betamelijk en weinig vermoeiend genot, waaruit altijd eenige verrassing en eenig voordeel is te halen.

In de uitoefening van zijn ambt van criticus is Emile Faguet uiterst oprecht, omdat hij is uiterst onafhankelijk. Zijn oprechtheid gaat gepaard met een bescheidenheid die het gemeene erfdeel is van den hoogstaanden onbevooroordeelden mensch. Zich geheel overgeven aan zijn indrukken is de beste methode om goed te zien en goed te hooren. Weliswaar kan een impressionist zich gemakkelijker dan iemand die stelselmatig redeneert vergissen in de hoedanigheden en de wezenlijke gebreken van een werk dat de menigte den eersten avond toejuicht, daar de indruk iets onzekers is, in hooge mate overdraagbaar en aanstekelijk. Dat heeft Emile Faguet, zich goed bewust van deze soort van suggestie, die slechts een trek is van de ‘psychologie des foules’, bij herhaling in zijn feuilletons uitgedrukt. Naar aanleiding van een wederopvoering van de *Fiammetta* van Mario Uchard, praat hij daarover met een alleraardigste ‘bonhomie’. Hij vraagt zich af, waarom het stuk, dat dertig jaar vroeger in den smaak was gevallen, dezen keer zeer terughoudend is ontvangen. En hij rechtvaardigt het vroegere succès door de voortreffelijkheid der algemeene idée, gelijk het tegenwoordig échec moet voortkomen uit de fouten der uitvoering. Hij voegt er dadelijk aan toe: ‘de gebreken zijn, naar mijn meening, ernstig genoeg.

Ik veroorloof mij ze te zien in een stuk dat koel is ontvangen, omdat ik mij vlei met de overtuiging dat ik ze eveneens zou hebben gezien als het stuk een groot succès had gehad; ofschoon ik, helaas! niet volkomen zeker ben van dit laatste.' Hoe weinig beoordeelaars zouden deze naïeve eerlijkheid bezitten!

Want er zijn zeer weinigen (als er een is), die het verleden van Emile Faguet achter zich hebben. En daaronder versta ik, behalve de lange praktijk, een stelsel van grondregels, dat de schitterende feuilletonist zoo gemakkelijk in zich draagt dat men er zich bijna in vergist en een improvisator prijst waar, goed bekeken, een verstand is te bespeuren dat gevoed is met de kennis van het verleden, dat meester is van zijn weten door het rangschikken der denkbeelden en even behoorlijk ingelicht als vlug bij het teruggeven. In dat brein, als in dat van een goed godgeleerde, bekleeden de wetten, regelen en voorschriften de plaats die de hierarchie voorschrijft, en het is voor hem een spel, eer een onwillekeurig spel dan een van berekening, om de snaar te doen trillen welke correspondeert met de gevoelde gewaarwording.

Ik heb gezegd: wetten, regelen en voorschriften, en het is hier de plaats ze te omschrijven. Emile Faguet heeft het gedeeltelijk gedaan in dat voorbericht van zijn proefschrift hetwelk een geheel boek samenvat, eerst in 1898 uitgegeven, *Drame ancien*, *drame moderne.* Daarin wijst hij met juistheid de plaats aan die de tooneeelkunst onder alle kunsten inneemt, het drama in engeren zin in de tooneelkunst, de Fransche tragedie (liever dan het Fransche drama) in het Europeesche drama (waarbij hij nagenoeg alleen Shakespeare op het oog heeft[1]). De algemeene denkbeelden zijn die van een overtuigd Hegeliaan; zij bereiken de hoogte van een verheven philosophie, en ik ken geen boek over deze aantrekkelijke stof dat zooveel adel met zooveel helderheid vereenigt. Na te hebben gezegd wat het treurspel in zijn oorsprong is, ontbindt Emile Faguet het in zijn

1) Het is een leemte het Spaansche tooneel niet te hebben bestudeerd; het is een grootere, geen belangstelling te hebben gewijd aan het kerkelijk tooneel der 12e tot de 15e eeuw, dat op zijn beurt al de middelen wist te vereenigen die de kunst ten dienste staan, zich te bedienen van muziek, van bouwkunst, van beeldhouw- en schilderkunst om tot oor en oog beide te spreken.

wezenlijk samenstellende elementen; vervolgens beschrijft hij de drijfveeren der handeling; na de anatomie komt de physiologie: hij toont aan hoe de Grieksche kunst in het drama al de kunsten vereenigt welke tot onze zinnen spreken; hoe de moderne kunst allengs de ondergeschikte hulpmiddelen ter zijde legt welke het Helleensche genie noodzakelijk had geacht voor de verwezenlijking van het tooneelideaal, om bij de Engelschen slechts de epische neiging te behouden, en om ook deze te onderdrukken op het tooneel in Frankrijk, het meest beperkte in uiterlijke hulpbronnen en het meest afgwerkte in zijn innerlijke volmaaktheid. Op dit tooneel erkent hij als essentiëel den bijzonderen smaak voor intrige, die de belangstelling wekt en gaande houdt door 't prikkelen der nieuwsgierigheid, leidt tot de inachtneming der eenheden, dringt tot snelheid en regelmatigen voortgang der gebeurtenissen; hij vergeet niet de zedelijke bedoelingen die, duidelijk zichtbaar, door de ontwikkeling van het drama zijn heengewerkt en waaruit zijn sententieus en zijn oratorisch karakter voortvloeien. Daardoor wordt hij er toe gebracht om van het Fransche treurspel, dat het théâtre régulier was van 1550 tot Molière, en het geheele théâtre sérieux tot 1820, te geven de beste en, theoretisch en historisch, de volledigste omschrijving die wij er van bezitten.

Ziedaar gegevens die men niet uit het oog mag verliezen, als men van den medewerker der *Débats* de met gloed geschreven bladzijden leest over de tegenwoordige tooneeltoestanden. Niet dat hij er vervelend zorg voor draagt ons, bij elke draaiing van den weg, te herinneren waarop hij zich grondt om een stuk te waardeeren en het den levensduur van één dag, of wel een blijvenden opgang, te voorspellen. Noch hier noch in zijn critiek over boeken verschijnt het kleinste tipje van een waanwijs oor[1]; een glimlach als bewijs van de

1) 'Wij drukken, niet zonder eenige meesterachtigheid, op deze critieken', zegt, ergens in zijn *Dix-neuvième siècle*, de minst waanwijze der Fransche critici. Soms is men pedant voor het publiek door de zaken ronduit te zeggen zonder zich om zekere aangenomen manieren te bekommeren. Zoo wordt geduld een uitdrukking van een schrijver in het gesprek te verbeteren, maar beproef het niet, als het den vorm betreft, in een geschrift dat gij aan hem wijdt. Wat verschil is er tusschen het eerste en tweede geval? Geen, als men wil. Maar de oprechtheid heeft grenzen en men moet die niet overschrijden. Datgene waaraan ieder het meest hecht - een menschelijke zwakheid - is de manier van de dingen te zeggen, niet wat gezegd wordt. Is het niet kinderachtig? En is de ware pedant niet degene die duldt dat men hem over 'het fond' aanvalt en zich boos maakt als men onderneemt hem te berispen over den vorm? Het is waar dat men voorzichtig handelt als men zich naar deze kreuvele oprechtheid schikt, maar het is prijzenswaardig zich er niet aan te storen, zooals Emile Faguet iedere maaud doet in zijn *Revue latine.* Hij ontzegt zich het genoegen niet, een onjuiste zinswending te vermelden, uit de in goed Fransch geschreven bladzijde met den vinger een term te lichten die verouderd is of geen gangbaarheid heeft. Schoolmeesterachtigheid, zoo men wil, maar eene die de billijke trots is van den man gedreven door de overtuiging, dat hij het goed gebruik moet verdedigen, d e eigenschap der letterkundige talen tegen welke het een te vaak domme geweldpleging is in verzet te komen.

vriendelijke ontvangst, maar ook van zijn schalksche aandacht voor fouten, dat is alles.

Toch is deze impressionist, die schijnt te vergeten dat hij de historische voorschriften der kunst heeft opgesteld, een rechter, en deze rechter spaart niet, als het moet, zijn overwegingen. Hij heeft zijn algemeen verstaanbaar oordeel even goed als zijn voor ieder verstaanbaar wetboek bij de hand. En behalve de overgeleverde tooneelwetten kent hij de gewettigde gewoonten en overeengekomen regels en de geheimen van het vak. Hij zal dan vaststellen, dat er, om een stuk te schrijven, twee soorten van hoedanigheden volstrekt noodig zijn, die van psycholoog, van zielenschepper, en die van dramatist, van zuiver technicus, ‘essentiëele eigenschappen, zonder welke men zich niet met dramaturgie moet bemoeien.’ En van deze beide reeksen van bekwaamheden is de tweede de onmiddellijk eerste vereischte van den tooneelschrijver: ‘met zijn gedachten altijd op het tooneel zijn, dat is het onontbeerlijke, het genie, de gave, wat wel niet voldoende is voor het maken van meesterstukken, maar zonder hetwelk niets kan ontstaan.’ Met zijn gedachten op het tooneel zijn, de elementen weten in elkaar te zetten waarover men beschikt. ‘Het is niets, een groote dramatische gedachte te hebben; men moet bovendien een buitengemeene bekwaamheid bezitten in de vinding der bijkomende middelen en een groote vaardigheid om ze te hanteeren.’ Met andere woorden: men moet de techniek beheerschen.

Men heeft hierboven het groote gewicht gezien dat het Fransche tooneel, van ouder tot ouder, aan de verwikkeling

hechtte. Men herinnere zich Boileau en zijn 'sujet d'intrigue enveloppé' en de andere theoretici der classieke eeuwen, en zelfs Dumas fils, die, letterlijk, als volgt de voorwaarden stelde die noodzakelijk zijn voor een dramatisch werk: '1° logica, 2° tooneeltechniek, 3° vlugheid, 4° voortgang, 5° afwezigheid van verbeelding, 6° afwezigheid van vinding.' Emile Faguet kan niet nalaten met een zoodanig formulier een weinig den spot te drijven; maar zijn spot is, geloof ik, aan de oppervlakte, evenals die waarmeê hij, van tijd tot tijd, den uitvinder der 'scène à faire', zijn betreurden meester Francisque Sarcey, vervolgt. Want wat is, in den grond, die 'scène à faire' van dezen laatste anders dan de 'scène nécessaire' van Emile Faguet? Die 'scène' vinden wij bij herhaling vermeld op een zacht verwijtenden of doorloopend gestrengen toon. Reeds in zijn doctoraal proefschrift vervult zij den geest van den historicus, brengt zij zijn geweten schier van streek. Zonder aarzeling schreef hij toen: 'Garnier ontwijkt zeer dikwijls die gewichtige tooneelen die de moderne critiek (en de zijne) als noodzakelijk beschouwt, den knoop waar de dramatische handeling zich sluit en zich samenstrekt.'[1] En later zal hij er dikwijls op terugkomen; de 'scène à faire' verlengt in veel gevallen op nuttige wijze zijn dagbladfeuilletons, door ze met flinke polemiek te vullen; zij doet hem het hoofdargument aan de hand tot vrijspraak of veroordeeling, veroordeeling vooral, der werken die den vorigen avond zijn opgevoerd, of zelfs der werken uit het verleden. In zijn oogen van Franschman, even Fransch van karakter als van geboorte, is het 'wekken der nieuwsgierigheid', in de praktijk van het tooneel, iets dat van zelf spreekt, dat alle andere preoccupaties beheerscht en alle andere kunstvoorwaarden op den achtergrond stelt. Hij, die in de ernstige zedelessen van het treurspel belang stelt zonder dat ze hem in vervoering brengen, die zich om de zedelijkheid op het tooneel weinig bekommert[2],

1) Zie, in dezen zelfden *Essai*, reeds aangehaald, blzz. 209, 217, 314, en, onder meer plaatsen uit latere werken, de *Notes sur le théâtre contemporain*, p. 246.

2) Niet in theorie. En er zijn gevallen waarin hij belijdt dat het zedelijk uitgangspunt zijn critische voorkeur bepaalt. Daarom geeft hij (*Drame ancien*, *drame moderne*, p. 270) onder de redenen die hij heeft om den *Cid* boven *Roméo et Juliette* en boven *Antigone* te stellen, deze echt Fransche op: 'Het is een gevoel van achting voor de menschheid, een zeker ongewoon vertrouwen in de verheven vermogens onzer natuur, en, zooals Vauvenargues zou zeggen, de smaak voor 'de edele hartstochten.' En verder: 'de Grieken en de Engelschen hechten meer aan de werkelijkheid en de tragische ontzetting dan wij, wij daarentegen, meer aan de zedelijkheid.' Het moet gezegd worden, het betreft hier echter meer een objectieve beschouwing dan een persoonlijke waardeering.

ten spijt van een machtige traditie, waarvan hij verklaart getuige te zijn, wil geen gebreken door de vingers zien in den opzet en den gang van een slecht gebouwd stuk; hij aarzelt niet een onhandigheid te veroordeelen. Men zal hem flink-weg de intrige zien overmaken van *La fllle de Roland* van Henri de Bornier, of van *Madeleine* van Emile Zola, het geraamte van Ibsens *Spoken* beter in elkaar zetten, het afwezige, en toch onmisbare, bedrijf betreuren van de *Jeanne d'Arc* van Jules Barbier, al de aannemelijke onderstellingen bijeenbrengen om het verloop van het drama in *Les Danicheff* of in *Margot* te verbeteren, onafzienbaar lang het voor en tegen bespreken van deze of die bijzonderheid in het gegeven van een toegejuicht stuk van Jules Lemaître, zijn ambtgenoot en vriend. Hij gaat verder: in zijn *Dixhuitième siècle* handelt hij breedvoerig, en smaakvol, over de technische onhandigheden van Voltaire, en ik heb gezegd dat hij tot Robert Garnier terugging, om op diens treurspelen den maatstaf aan te leggen die hem veroorlooft dit of dat melodrama of vaudeville van heden te besnoeien.[1)]

Alles wel beschouwd, wat hij behoudt en wezenlijk acht van de tooneelkennis, het is de kunst een stuk samen te stellen waarbij de belangstelling gespannen blijft. De historische wetten hebben voor hem slechts historische waarde. Te beginnen bij de vermaarde ‘eenheden’, waarvan hij de waarde niet overdrijft en wier verwerping het kinderachtig zou

1) Niet dat hij altijd zeker is van zich zelven of van de billijkheid zijner critiek. Deze substitutie van artistiek geweten, als ik het zoo noemen mag, is bij hem soms de bron van scrupules, zelfs van wroegingen. Naar aanleiding van *La peur de l'être*, schreef hij eens: ‘Ik weet het niet; want, wat men ook moge gelooven, ik ben er zeer ver af om op een vluchtigen indruk die kleine kwesties van dramatische samenstelling te kunnen doorhakken die schrijvers zoo schrander als Moreau en Valdagne samen waarschijnlijk twintig malen hebben gewikt en gewogen. Ik weet dus niet goed, maar het schijnt me toe, dat men het volgende tooneel eenvoudig moest weglaten, of het zeer kort aanduiden....’

zijn, hij voelt dit, aan de schrijvers der vorige eeuw te verwijten. Zonder den minsten romantischen zin, zonder een schijn van sympathie voor de marionnetten van *Hernani*, erkent hij, met echt critischen zin, dat er noodzakelijke revoluties zijn. De romantische formule van het drama is: de triumfeerende democratie op de planken gebracht; men moet er aan gewennen; maar wat men niet moet doen, is: hiermêe romantische drama's verwarren, die ‘treurspelen van Voltaire zijn, met beeldspraak verlucht.’ Dus, geen noodzakelijke eenheden, behalve misschien de eenheid van handeling. En ook hier maakt Emile Faguet eenig voorbehoud: ‘Ik weet wel, dat men aan de eenheid van handeling geen overdreven waarde moet hechten en dat het oordeel van Voltaire, die in *Les Horaces* van Corneille twee treurspelen vindt, zeer onbillijk is. Het is zeker waar, dat een drama een andere eenheid kan hebben dan die welke op de handeling berust, dat er een soort van zedekundige eenheid kan zijn, als het treurspel zich beweegt om een groot karakter, dat er het middelpunt van vormt...’ En hij erkent dat de antieke toeschouwer, meer verlangend een volledige karakterontwikkeling te zien dan de oplossing van een vraagstuk, rechtmatig heeft kunnen ophouden belang te stellen in de eenheid van handeling. Maar bij den modernen toeschouwer is dat slechts mogelijk, als de gedachte, of het gevoel, waarop de zedelijke eenheid berust, geen enkel oogenblik aan zijn aandacht ontsnappen.

Evenmin verbant hij volstrekt de vermenging van het comische en het tragische, want deze vermenging ‘is natuurlijk, zij kan machtige effecten van tegenstelling teweegbrengen die rechtens op het tooneel behooren, omdat zij dramatisch zijn.’ Wij zijn haar verschuldigd den *Don Sanche* van Corneille en Molière's *Don Juan*; een groot deel van het moderne drama onderstelt stilzwijgend deze gelukkige vrijheid; ‘maar het is een gevaarlijke kans zich er aan te wagen. Er is, als men het beproeft, altijd gevaar schade te doen, ik zal niet zeggen aan de eenheid van toon, want eenheid van toon is eentonigheid, maar aan de eenheid van den algemeenen indruk. En deze soort van eenheid is voor den geest volstrekt noodig.’ Zoo is het te verklaren dat de tragi-comedie, gedurende twee eeuwen beoefend, ‘zooveel belangrijke werken

omvat die de aandacht en de bestudeering waard zijn, en misschien geen enkel onbetwist meesterstuk telt.'

De tragi-comedie moet niet worden verward met het burgerlijke of romaneske drama: 'het is, om ze bij haar waren naam te noemen, de historische comedie, dat gematigde middelgenre, waar de auteur zich niet te veel op zijn gemak gevoelt en toch niet in de verzoeking komt zich te veel in acht te nemen, waar hij noch te verheven is noch te laag bij den grond, een genre, evenwel, met een uitgestrekt gebied, dat zich uitstrekt van den *Cid* tot *Don Juan d'Autriche.*' En ik zal er bij voegen, tot Rostand. Wat de theoreticus, bij Emile Faguet, er van denkt, weet gij nu even goed als ik. In de dagelijksche praktijk vertoont zich eenig verschil, en de geestdrift door *Cyrano* bij den geleerden criticus teweeg gebracht, de bewondering, schier zonder voorbehoud, voor andere werken van dezelfde trant bewijzen ons dat we met zijn evangelie een schikking kunnen treffen. Er is bij hem echter één punt waarvan hij niet wil afgaan, en dit is: dat de historische komedie, of, als gij liever wilt, het historisch drama, niet te historisch moet zijn. Emile Faguet is heelemaal niet gesteld op de wezenlijke waarheid in den schouwburg, bevredigd als hij is door de betrekkelijke waarheid, die voortvloeit uit een zekere harmonie van kleur en een zekere eenheid van toon. 'Dat moet mij bevredigen, schrijft hij (naar aanleiding van *Henri III* van Alexandre Dumas) ver van mijn bibliotheek - goddank! - en in den schouwburg en in mijn fauteuil, waar ik vermoedelijk alleen maar wensch mij niet te vervelen.' En men moet het feuilleton lezen gewijd aan *La Patrie en danger*, dat doodgeboren drama van de Goncourts, in elkander gezet met behulp van aanteekeningen, die de schrijvers vlijtig hebben verzameld uit de oude paperassen der Revolutie; men moet zien met welk eenigszins wreed genot de geestige criticus deze documentenmanie bespot, deze zorg voor 'historische getrouwheid, die allertreurigst is met het oog op het echte publiek.' Zijn slotsom is ruw, maar aardig in haar beknoptheid: 'in den schouwburg is men niet bij de boekenstalletjes der kaden, ziedaar het wezen der theorie van het drama'...[1)].

1) Als tijd en plaats gunstig waren, zou ik hier de zoo persoonlijke beschouwing willen samenvatten over den historischen roman, dien Emile Faguet ons geeft in zijn *Flaubert* en die niet zonder leerzame gevolgtrekkingen is, en niet kan zijn, voor zijn zeer onafhankelijke wijze van opvatting van het drama dat zijn onderwerp ontleent aan de gebeurtenissen van vroeger tijd. Het volsta hier te zeggen dat, volgens hem, de historische roman slechts in zooverre belang inboezemt als de tijd waarin hij is geplaatst ons voldoende bekend is, en slechts in zooverre als de gebeurtenissen die er zich in afspelen een onzer hartstochten meesleepen en hem zeer sterk aangrijpen. Het effect zal dus in rechte reden zijn met de psychologie en in omgekeerde verhouding met de geleerdheid waarvan de schrijver getuigenis aflegt. De leering trekt ons af van de aandoening, en hoe meer het boek ons leert, hoe minder het onze geestdrift wekt. Men gevoelt, dat dit door den tooneelcriticus geschreven is.

Maar men heeft niet alleen het historische drama, men heeft ook het melodrama, het goede melodrama, dat, sedert vijftig jaren en meer, echte tranen doet storten. Emile Faguet belijdt slechts een matige bewondering voor deze lagere kunstsoort en, altijd vernuftig en geneigd iets paradoxaals in zijn minachting te leggen, schrijft hij: ‘Men weet dat er tusschen het moderne melodrama en de vaudeville in den grond geen verschil bestaat. Het eene is gebaseerd op een of meer vergissingen, de andere op een of meer quiproquo's. En de vergissing is niets anders dan een treurig quiproquo, en het quiproquo slechts een vroolijke vergissing; de personen uit het melodrama moeten zich welwillend leenen tot de vergissing en de personen der vaudeville zich zoo goed mogelijk schikken in het quiproquo’.

Wat wil dit anders zeggen dan dat daar waar de schildering der menschelijke hartstochten of dwaasheden opgeofferd is aan een meer of minder handig veêrenspel, de kunst afwezig is en de critiek slechts heeft te berusten en te zwijgen? Emile Faguet vervoegt evenwel niet over deze gemakkelijke berusting, en hij heeft met zoo'n genegenheid zijn beroep lief dat hij de academische bezwaren ter zijde zet en dat hij met bijna evenveel nauwgezetheid *La familie Pontbiquet* ontleedt als een stuk van het oude repertoire. Zeker, het geloof is er niet en de simpele devotie evenmin, maar de opgewektheid handhaaft zich ondanks alles; en wanneer hij heeft gelachen, veel gelachen, legt de goede Franschman die hij is zijn wapen neder en ontsluit zijn armen om toe te juichen. Er is, laten wij het niet vergeten, onder de vierkante muts van den doctor in de letteren een beminnelijk en ‘glimlachend optimistisch gelaat, dat de wijsgeerige beschouwing van Rabelais over *het eigenaardige van den mensch* tot de zijne maakt.’

II.

Heb ik alles gezegd van den tooneelcriticus? Stellig niet, want mij rest nog de houding te schetsen die hij aanneemt tegenover de meesterstukken van het verleden en de beste werken van dezen tijd. Gene vooral zijn dubbel vereerenswaardig; ten eerste, gelijken zij op de heilige boeken, die in den tabernakel zijn weggesloten en waaruit de gepatenteerde schriftverklaarders een wijsheid hebben geput die ook de wetenschap is van den criticus; vervolgens, verschaffen zij aan menschen van smaak het edelste aesthetisch genot, dat bestand is tegen den waan van een dag, en vormen zij tegelijk een verkwikking en versterking voor den geest.

Laat ons niet opklimmen tot de ouden, die men op goed geloof moet liefhebben. De middeleeuwen zijn van geen belang, omdat zij aan de vertooning ontsnappen. Van de 16e eeuw komen weinig stukken voor het voetlicht. Laat ons Shakespeare huldigen, den eersten der nieuweren, die het leven naar waarheid heeft weergegeven! Het leven, niet enkel van den een of anderen uitverkoren held, maar ook van diens omgeving, van zijn vrienden en van zijn vijanden, van het volk dat hem toejuicht en van het leger dat hem volgt. ‘Zie *Horace*: men vat er zeer voldoende den geest van het oude Rome. Maar vergelijk het met *Coriolanus.* Welk een verschil! Shakespeare heeft de personen vermenigvuldigd, ons niet enkel een juist en eenvoudig denkbeeld willen geven, maar den vollen indruk van het leven van een volk.’ En verder: Shakespeare is ‘overdadig,’ kent de wijze soberheid der 17e-eeuwsche Franschen niet, wemelt van kenmerkende trekken, stapelt opeen ‘duizend kleinigheden, alle levendig, alle treffend, alle teekenend; hij ziet meer menschen en meer dingen; zijn uitzicht is, zoo al niet hooger, dan toch wijder en meer omvattend. Maar daardoor verliest het misschien in adel wat het wint in verscheidenheid. Waarvoor is het nut, als het zoover komt dat tusschen de ernstigste en verhevenste drama's trivialiteiten en doodgraversgrappen worden geworpen?’ De gevaarlijke vermenging van het tragische met het comische is als 't ware een spel voor de handigheid van dit genie. ‘'t Is door zulke waagstukken dat de kunst zich uitbreidt, nieuwe streken verkent en ze aan

haar gebied toevoegt, en er is altijd een weinig waanzin in het beproeven van groote veroveringen.'

Dit zij gezegd over den auteur van *Hamlet.* In den schepper van Falstaff vindt Emile Faguet nog meer te loven. Inderdaad brengt, in de comische gedeelten, de groote Shakespeare hem in de hoogste verrukking. 'Shakespeare als comicus heeft niet juist datgene wat men in alle landen comisch noemt, maar hij heeft een verbeelding, hier bedwelmend, daar machtig en rijk, elders zot en ongerijmd, soms zelfs vol fijne en verraderlijke ironie (denk aan Jacques den satiricus van het Ardenner woud, aan koningin Mab), die mij altijd bekoort en nooit vermoeit.' En gedreven door een bijna slechte neiging tot vermakelijke ironie, heeft hij er lust in de blinde vereering te bespotten die sommigen koesteren voor den ongebonden, wilden, platten Shakespeare, waarvan men volstrekt de smadelijke naaktheid met tragisch purper wil bedekken. Hij ergert zich niet te zeer, als hij ziet hoe de heer Haraucourt op het tooneel een aanpassing wil geven van den *Koopman van Venetië* die meer vermakelijk is dan iets anders. 'Eindelijk, roept hij uit, na dezen gedenkwaardigen avond, eindelijk had ik, ik ten minste, mijn comischen Shakespeare, die op den Shakespeare van *Hamlet* gelijkt als *La Comtesse d'Escarbagnas* op *Prométhée*,.... mijn Will, die, zooals hem van de tienmaal zeven keer is overkomen, geen eerbied betoonde voor den oceaan dien hij in zich droeg'.

Tusschen den blijspeldichter Shakespeare en den blijspeldichter Molière is er niet slechts de afstand die twee geniën scheidt, er is ook het verschil dat twee rassen kenmerkt.[1] 'Molière is h e t b l i j s p e l en het blijspel is vóór alles een spotprent van de menschheid.' Zoek dus alleen dàt bij den schrijver van den *Misanthrope*, een licht grijnzend beeld van den mensch; om de vroolijkheid bekommert hij zich op veel plaatsen niet, 'zoo hardvochtig en verachtend is hij, of liever, als hij niet wreed en bitter is tot pijnigens toe, dan ligt dit slechts aan de vroolijkheid die hij, willens of onwillens, heeft aangebracht midden in zijn

1) 't Is edel en verrassend van het romantisme beiden te hebben begrepen. Zie het Voorbericht van *Cromwell.*

zwarte schilderingen der menschheid.' Stel u hem voor als een advocaat-generaal 'die plotseling, naar aanleiding van een bijzonder geval, de kwestie verbreedt' en dondert tegen de zeden van den tijd. 'Het is een crimineel rechtsgeding. Het blijspel tooit zich met de baret der gerechtigheid.' Maar in die breedsprakigheid van den magistraat is altijd een 'fond' van gemeenplaatsen, meer woorden op effect dan denkbeelden. Daaraan zal ook Molière niet ontkomen. Ook is 'hij misschien geen machtige, wijsgeerige geest. Indien men hem aan mij voorstelde als een Béranger die wijsgeerig, godsdienstig en zedelijk hooger stond dan de andere, zou ik niet heftig protesteeren.' En wat de tooneeltechniek betreft, hij eerbiedigt haar weinig. 'Opwekking der nieuwsgierigheid, gang, ontwikkeling samenhang der tooneelen, onvoorziene en toch bevredigende ontknooping, belangstelling, gewekt door de voorafgaande expositie, dat alles, in een dramatisch gedicht als noodzakelijk beschouwd, wat beteekent het, wanneer men bedoelt j u i s t te schilderen...?' In waarheid, ik weet niet of mijn sprokkeling slecht is geweest, of het toeval mij ongunstig heeft gediend; maar uit al wat ik van Emile Faguet heb gelezen over Molière, blijkt me dat hij hem meer bewondert dan liefheeft, dien zwaarmoedigen en zwartgalligen geest, die zich om geen regels bekreunde. En als dit zoo was, zou men er zich over moeten verwonderen? Kan het smakelijk optimisme van dezen criticus zich wel behagelijk voelen tegenover al de gal, uitgestort over brave, schoon een beetje domme, menschen (want Molière spot maar weinig[1)] met schurken), en bij den zigzag-gang van dezen geest, die de tooneelwetten vergeet en portretten schetst, inplaats van den gang zijner stukken te bespoedigen en ze kunstig te ontwarren?

Men verwachte van mij geen ontleding der meeningen die Emile Faguet, gedurende twintig jaren, zoowat overal en in eindeloos afwisselende termen heeft uitgesproken over het tragische bij Corneille en Racine. Als hoogleeraar, als schrijver over letterkundige geschiedenis, als tooneelcriticus, heeft hij geen enkele gelegenheid verwaarloosd om over dit zware

1) Emile Faguet zegt: n i e t '(*Propos de théâtre* p. 185, *Dix-septième siècle* p. 152); maar dit is de overdrijving van een juiste gedachte, want Tartuffe, Don Juan en andere personen zijn volleerde schelmen, en de verdorvenheid van sommige knechten bij Molière laat niets te wenschen over.

onderwerp grondig te schrijven; maar hij heeft het zich ook niet ontzegd, met de hem eigen opgewektheid, het belachelijke te zoeken en van het college over te springen in een voortreffelijke causerie. En men zou zich, bijvoorbeeld, niet moeten ergeren, als het hem, op de goedmoedige wijze van 'l'oncle' Sarcey, overkwam, een kluchtige vergelijking te wagen naar aanleiding van *Bérénice.* Als hij met ons spreekt van haar verrukking over den roem van Titus, haar verschijnende in al den glans der keizerlijke praal, dan vertoont hij ons vermakelijk 'de naïeve en bekoorlijke opgewondenheid van een grisette, wier minnaar pas is gedecoreerd.'

Een andere zaak waarin hij gaarne ontspanning zoekt, is: de historische outwikkeling te schetsen van deze of gene meening over het karakter van een persoon uit het classieke theater, of over een tooneel dat het pijnlijk geluk heeft gehad van door generaties van schooljongens te worden voorgedragen. Dit karakter, dit tooneel zijn, in 't algemeen, als munten die vroeger uitstekend waren maar thans te veel afgesleten zijn en waarvan men het jaartal niet meer lezen kan; als de penningkundigen zich moeite geven om ze te verklaren, begaan ze allerlei vergissingen. De traditie herstellen, den inventaris opmaken en het peil bepalen der critische autoriteiten die elkaar hebben opgevolgd, dat is maar een spel voor de wetenschap van Emile Faguet. En wat heeft hij een vriendelijke manier om de valsche uitleggers een standje te maken! Wat een welwillendheid jegens de anonyme 'correspondenten', die komen aandragen met hun kleine proeve van verklaring! Hoe weet hij ieder op zijn plaats te zetten en de waarheid uit het duister op te delven! Zoo heeft hij gedaan bij de zoogenaamde 'koketterie' van Andromaque, en ook bij de liefde van Pauline voor Polyeucte. Maar hier, en daarom sta ik er even bij stil, heeft hij zelf geweifeld, of heeft hij althans verschil van meening toegelaten. Nog in 1898 schreef hij in *Drame ancien*, *drame moderne*: 'Het is niet ongerijmd te beweren dat Pauline nooit haar man liefheeft, dat zij enkel plicht is in heel haar worsteling om Polyeucte te ontrukken aan de doodstraf, daarna opoffering door een plotselinge werking van de goddelijke genade. Weliswaar laat zich de versregel: "Ne désespère pas une âme qui t'adore" en de andere: "Mon Polyeucte touche à son

heure dernière", bij deze verklaring, niet goed meer begrijpen. Maar wordt door deze opvatting de rol van Pauline ook verkleind, zij heeft, al is zij bekrompen, toch een schijn van waarheid.' In zijn *Propos de théâtre* (een artikel, geschreven in Juli 1899) is hij veel kategorischer in zijn bewering. Ja, Pauline houdt van haar man en ze houdt van hem reeds bij 't opgaan van het gordijn; juist daarom zoekt zij in het eerste bedrijf twist en wil zij niet dat hij het huis verlaten zal: 'Waaraan herkent men een verliefde vrouw anders dan hieraan dat zij u standjes maakt?' En al het andere wordt beredeneerd op dezelfde wijze, zóó duidelijk en oprecht en aardig, dat de knorrigste lezers van het *Journal des Débats* een vroolijk gezicht hebben moeten zetten.

Pauline's standvastige liefde voor Polyeucte is, overigens, een denkbeeld van Sainte-Beuve, die over Corneille's hoofdwerk de mooiste bladzijden heeft geschreven die in zijn *Port-Royal* voorkomen; maar het denkbeeld is hier doorgezet, handig uitgewerkt, in zijn ontwikkeling vertoond met de 'verve' van den causeur, die op fijnigheden den nadruk legt, die beurtelings moraliseert en psychologiseert, die meer handig meesleept dan zoekt te overtuigen, en dit door conversatie-argumenten, niet door sluitredenen. Wat zou men, trouwens, onderaan in een courant hebben aan syllogistisch geredeneer? In een feuilleton, zelfs als het goed geschreven is, komt het er op aan den lezer elken dag aangenaam bezig te houden, en het is reeds geen kleinigheid hierin te slagen met een verhandeling over Polyeucte en Pauline. Zooals Sarcey, maar met meer vastheid in de beoordeeling, betere manieren en meer stijl, verandert Emile Faguet gemakkelijk het verslag van een classieke voorstelling voor de Franschen in een pittige les over letterkundige critiek. Het stevige 'fond' is er zeker, maar de vorm heeft al het losse, al het tintelende, al het schuimende van den sierlijken omgangstoon.[1)]

1) Men lette op deze bijzonderheid: Van Corneille is het - te oordeelen naar den *Dix-septième siècle* en de *Propos de théâtre* - de *Polyeucte* die Emile Faguet het onvermoeidst heeft bezig gehouden; van Racine behandelt hij, in eerstgenoemd werk, alleen *Athalie* breedvoerig, en hij raakt in zijn feuilletons nooit uitgepraat over *Tartuffe.* Is het bij hem de moralist die in 't bijzonder door deze onderwerpen met godsdienstigen achtergrond zich voelt aangetrokken? Of moet men, wat voorkeur of voorliefde schijnt, toeschrijven aan het toeval der ontmoeting?

Over de opvolgers der groote tragici, over de blijspeldichters der 18de eeuw, is Emile Faguet niet minder scherpzinnig, niet minder waard gelezen en geraadpleegd te worden. Als hij er minder over geeft, is het hunne schuld, niet de zijne. Men speelt de dramatische voortbrengselen der eeuw van Voltaire zelden meer. Van dezen wordt de methode in vier regels omschreven: 'Een onderwerp nemen van Racine, of ook van Corneille, soms van Shakespeare, en het melodramatisch behandelen, zonder schildering der verwikkelde wisselingen van aandoeningen, met veel kleine voorvallen, tot een intrige bijeengevoegd, daarin heeft hij zich een handig en dikwijls gelukkig werkman betoond.' Maar men heeft het gezien, Voltaire is meesttijds slechts een ongelijkmatig voorlooper der romantieken. En daarvoor moet men hem nog prijzen. 'Als het geen zeer groote dienst is, aan de Fransche letterkunde bewezen, dat men, door terug te keeren tot *Don Sanche*, een werk als *Hernani* voorbereidt, zeker is het er een, niet bij *Manlius* te zijn gebleven.' En daarmede hebben wij tevens zijn oordeel over het tooneel van 1830.

Van de comici, die uit de zwaar wegende nalatenschap van Molière hebben overgenomen wat zij konden, en die vooral de afleggers van den satiricus der *Caractères* hebben aangetrokken, denkt Emile Faguet, kort gezegd, meer kwaad dan goed. Hij zet zeer grondig de redenen uiteen waarom Regnard in vergetelheid is geraakt, hoewel hij nog gevierd werd door de tijdgenooten van Weiss en Sarcey, iets te veel geminacht door die van Ganderax, Larroumet en Lemaitre. De meest afdoende dier redenen is, 'zijn volkomen afwezigheid van waarneming, d.i. van waarheid,' het is zijn 'potsenmakerij', zooals Voltaire het van Voiture noemde. 'Merk op, dat dit waarlijk als een gebrek wordt gevoeld bij een man, begaafd met vroolijkheid en comisch talent, pas lang na zijn dood.' En men raadt het waarom: 'verve is heel goed; maar wij hebben de onze.' En ondanks dat Molière de waarheid zelve is, geeft Emile Faguet bij gelegenheid toe, dat zijn - trouwens ongeregeld werkende - vroolijkheid ons meer verrast dan bekoort. 'Een vroolijkheid die tweehonderd jaren telt, is nooit volstrekt onweerstaanbare vroolijkheid. Alleen de kennis van het menschelijk hart telt; dat maakt Molière onsterfelijk en

zal Marivaux voor vergetelheid bewaren, een man die belangwekkend is door zijn eigenaardige verbeelding, zijn oorspronkelijken geest, niet vindingrijk, en onverschillig voor de wetenschap der verwikkeling; maar ‘voor wie volkomen de opeenvolging der gemoedsaandoeningen ziet, is vinding niet noodzakelijk; zien is voldoende. Het zal zelfs een gemeen streven van alle groote tooneelpsychologen worden de intrige tot niets te herleiden.’ Wat Beaumarchais betreft, hij zal juist ondergaan door wat zijn triomf is geweest, zijn staatkundig-philosophische striemende toespelingen: ‘er zal niet meer van overblijven dan de bekoorlijke en vroolijke en geestige, doch onbeduidende *Barbier de Séville*, wat niet voldoende is om een glorie voor veroudering te behoeden.’

Het tooneel der t i j d g e n o o t e n eischt andere oordeelvellingen van minder algemeene strekking, daar ieder nieuw werk van een schrijver een nieuwe verrassing medebrengt en de critiek de ooren doet spitsen. Van het geslacht dat aan het onze voorafgaat, kan men bezwaarlijk de plaats aanwijzen die het in de letterkundige geschiedenis der 19de eeuw zal innemen. Daardoor juist dat het, in afwijking van het romantisme, zich niet innig vastknoopt aan een groote beweging van artistieke vernieuwing, verschijnt het ons te bewegelijk en te onvast van richting dan dat het mogelijk zou zijn het laatste woord over de waarde der door haar bijgebrachte stukken reeds nu te zeggen. Zeker, namen als die van Dumas fils en van Augier vertegenwoordigen iets; toch moet men toegeven dat het mistrouwen waarin het théâtre à thèses is geraakt, uitermate in 't nadeel is van den schrijver van *Le Demi-Monde* en dat men, door hem zijn aandeel in de onsterfelijkheid toe te wijzen, op dit oogenblik nog te zeer gevaar loopt al te zuinig te wezen of, als men van het tegenwoordige afziet, zich de houding te geven van een paradoxaal criticus. Emile Faguet heeft nooit, wat het hem ook mocht kosten, zijn bewondering ontveinsd voor Dumas fils; hij schreef in 1889: ‘Wat van hem zal blijven, zijn zijn bewonderenswaardig in elkaar gezette stukken, en verder, maatschappelijke situaties wonderlijk goed begrepen, neêrgezet, nagevorscht, en vervolgens, zedelijke stellingen, verdedigd met verbazende helderheid, kracht en stoutmoedigheid.’ En

hij erkent hem als den schepper van eenige typen die eeuwig op het tooneel zullen blijven, Girault uit *Le question d'argent*, *Le Père prodigue*, *L'ami des femmes* en, in *Monsieur Alphonse*, de droevige held en Madame Guichard: dat is alles..... dat maakt vijf. 'Het is toch wel een aardig getal, want twee of drie zijn voldoende om een dramatisch schrijver onsterfelijk te maken.' En inderdaad, Lesage heeft slechts *Turcaret*, en Beaumarchais slechts *Figaro* geschreven.

Men kan Sardou inlijven in de afgaande - ik zeg niet afgegane - reeks van tooneelmeesters. Dat de zeer wezenlijke achting van Emile Faguet voor den dramaturg der laatste vijftig jaren, vooral voor den auteur van vroegere blijspelen, een kalmer gevoel is; dat hij met wisselende ingenomenheid houdt van Barrière, wiens *Filles de Marbre* hij, in een ongemeen fraai feuilleton, sterk heeft afgehaald, en van wien hij, in een ander, *Les faux Bonshommes* heeft gehekeld; dat hij, daarentegen, bijna jeugdige vereering en moeielijk schuilgaande dankbaarheid gevoelt voor Labiche, dit zal mijn lezers niet meer verwonderen, sedert ik heb getracht het temperament van den criticus te laten zien, zijn zin en zijn hartstocht voor het komische, zijn afkeer van noodeloos wreede en sombere schilderingen. Gij vermoedt nu wel dat hij een vriend is van Meilhac, en een der beste. Hem vergelijkend met een schrijver voor wien hij, zooals ik reeds heb gezegd, een intieme voorkeur heeft, vindt hij, om hem te karakteriseeren, een keurig woord: 'Meilhac is, zegt hij, de Labiche der hoogere standen.' En wat Lemaître betreft, wiens vroeg afgebroken ontwikkeling hij met levendige belangstelling heeft gevolgd, verklaart hij, na een veelbelovende première, dat hij 'wel een Chamfort kon zijn in wien een Sedaine was opgesloten.' Aldus - en ik laat er menigeen onvermeld - vindt hij voor elken kunstenaar de maat, goed genomen en naar behooren geëvenredigd. De formules waarvan zich de tooneel-criticus bedient, zijn, met eenige wijziging, ook die welke hij als letterkundig criticus aanlegt. Zij vormen een kleine schat van schitterende, veelzijdig geslepen spijkers, waaraan de herinnering zich vasthaakt.

Er bestaat nog een openbaring van het dramatisch genie in Frankrijk die Emile Faguet niet onverschillig kon laten. Het 'Théâtre Libre' heeft, in de jongste twintig jaren of

daaromtrent, gebroed en uitgebroed een nest vol schrijvers, waarvan sommigen - Ancey, de Curel en Brieux - allengs het hobbelige pad hebben beklommen dat tot de glorie leidt. En ten spijt van de menigvuldigheid en de ongelijkheid der talenten, van het soort van verward gedrang waarin zich, bij Antoine, lieden bevonden van tegenstrijdig temperament of van, tenminste, sterk uiteenloopend karakter, moet men billijkheidshalve erkennen, dat dit gastvrij huis niet maar was een nieuwe firma, dat, integendeel, een kunst van eigen soort er zich vestigde en er wist te triomfeeren over de oude meeningen waarop het deerlijk gescheurde dramatisch gebouw moest steunen.

Eerst maakt Emile Faguet nauwkeurig onderscheid tusschen het Théâtre realiste en het Théâtre libre. Dit laatste heeft en behoudt zijne sympathieën van onafhankelijk rechter. 'Het théâtre libre, schrijft hij, heeft deze groote, deze onschatbare meerderheid boven elk ander, dat het stukken geeft alsof een schouwburg daarvoor moest dienen.[1]' En van daar uit gaat hij betoogen, dat een tooneeldirecteur veel stukken moet geven, goede, minder goede en zelfs zulke die hij voor middelmatig houdt. 'Misschien zou ik de keuze van den directeur slecht vinden, en het stuk dat in zijn oogen het minst genade kon vinden, mijn genegenheid schenken. In allen gevalle zou ik oordeelen, vergelijken, beslissen. De schouwburg zou mij een rijke stof geven tot leering, tot overdenking, tot ontwikkeling van mijn smaak. Dat, nu, heeft juist het Théâtre libre gedaan.'

Ziedaar, zou ik denken, een hooge lof en vooral een vrijzinnige leer. In de dagelijksche practijk gebruikt Emile Faguet dikwijls een toondemper, en zijn sympathie, door den afstand meer geschakeerd, betreft alleen enkele werken. Die van Georges Ancey, *M. Lamblin*, *Les Inséparables* en, ondanks

1) Dit aan het adres der van staatswege gesteunde tooneelen, die hij in zijn critiek niet heeft gespaard, toen zij hun deur sloten voor de jongeren, of toen zij niet wilden weten van een komediant die niet zeker merkteeken droeg dat aan het huis dierbaar was. Hij wenschte in 1890 de bij het tooneel nieuw aangekomenen geluk, dat 'zij een menigte liefhebberijtooneelen hadden, die het werk der groote schouwburgen opvatten, sedert de groote schouwburgen huizen zijn van wederopvoering of fabrieken van aanpassing.' Hoe gelukkig is het voor de vrijheid der critiek, dat Emile Faguet zelf geen auteur is en geen spreker die nu en dan op de planken verschijnt!

haar gebreken, *L'Ecole des Veufs*, bevallen heni zeer of boezemen hem althans groot belang in. Onmiddellijk heeft de meester-criticus een temperament ontdekt bij dezen fantaisist, die zijn vak niet of weinig kent, maar die kan waarnemen, een smakelijk détail voor den dag halen en een dialoog opzetten. ‘De heer Ancey, schrijft hij, na *Les Inséparables*, slaat heel eenvoudig den grooten traditioneelen weg der groote comedie weer in, dien men misschien een weinig had vergeten.’

Dat is iets. Maar laten wij Emile Faguet niet overvragen. Hij is te goed tooneelhistoricus om zonder beperking zekere buitensporigheden toe te laten waarin Zola en zijn school behagen schepten. Hij kan niet vergeten, dat het Fransch publiek van de werkelijkheid slechts bepaalde trekken verlangt, en dat datgene waardoor het op het tooneel geboeid, geprikkeld, verrukt wordt, niet is een goed waargenomen, alledaagsche bijzonderheid, maar dat het is en altijd zal zijn het conflict der hartstochten, de algemeene schildering der menschelijke dwaasheden. ‘Het tooneel laat het realisme slechts toe in lichte doses, omdat het realisme geheel gemaakt is van kleine bijzonderheden en het tooneel voortschrijdt langs groote lijnen. Een realistisch episodisch tooneeltje valt in den schouwburg in den smaak; maar de groote eeuwige hartstochten (alle vijftig jaar met nieuwe kleuren en beschouwd uit een nieuw gezichtspunt) vormen altijd den vasten bodem waarop de schrijver terug moet komen en waar de toeschouwer hem terugbrengt.’

Besluit niet te snel dat Emile Faguet, in zijn streven en zijn programma, al het realisme op het tooneel aangebracht, veroordeelt. Hij zegt niet, hij denkt niet, dat een goed realistisch stuk een slecht stuk is. Hij heeft alleen een groot en gerechtvaardigd wantrouwen in het partij-succès dat het Théâtre libre bezorgt aan een menigte van doodgeboren meesterstukken, en zijn wantrouwen, dat meer is dan een korzelig impressionisme, komt voort uit een zekere tooneelphilosophie, waarvan wij nu de stevige grondslagen en algemeene voorschriften kennen. In een land waar het conventioneele (inhoud en vorm, verwikkeling en dialoog) de wet zelve is van het tooneel, is het klaarblijkelijk zeer bezwaarlijk den mensch zoo te schilderen als hij is en de dingen te zeggen

gelijk ze zijn. ‘De realistische kunst manoeuvreert te midden van tallooze klippen, waartegen het haar zeer moelijk valt niet te stooten’; want, als zij in algemeenheden blijft, ‘lijkt ze niet meer realistisch’, en als zij er onbeschroomd buiten gaat, als zij vervalt in het bijzondere en buitengewone, dan ‘wordt zij niet voldoende meer door iedereen begrepen’, zoodat er ‘slechts het gemiddelde der realistische kunst is waarnaar het goede publiek zich kan schikken, en dit gemiddelde bij uitstek moeilijk is te vinden.’

Ziedaar iets dat den toon heeft der waarheid zelve en zich zeer goed verdraagt met de toegeeflijkheid van Emile Faguet voor het realisme van Flaubert. Diep en onbarmhartig, zooals het geval is bij den schrijver van *Madame Bovary*, kan - en moet zelfs - de waarneming zijn in een roman, d.i. in een werk dat men bij kleine stukjes geniet, zonder de zenuwschokken van den schouwburg, waar een stuk in twee of drie uur moet worden gehoord, begrepen en opgenomen. Daar kan men op zijn volle gemak proeven wat hier te bitter is voor de lippen; men heeft tijd tot teruggaan, tot ophouden, tot nadenken, tot vergelijken. Men heeft dien niet, waar men, als toeschouwer in de stalles, verpoozing komt zoeken in den avond, en men oordeelt er altijd naar den eersten indruk.

Aldus wordt het betoog versterkt dat Emile Faguet heeft gehouden over de realistische kunst, en wat hij zegt van den roman van Flaubert en diens school vindt zijn aanvulling en bevestiging in de bladzijden geschreven na een soirée bij Antoine. De veelzijdigheid van dezen criticus is dus meer dan virtuositeit. Zij is een werkelijke kracht, een kostelijk controle-middel, waarvan deze rijkbegaafde en lenige geest, die levendig belang stelt in alle vormen van letterkundige creatie, zich handig weet te bedienen. De feuilletonnist der *Débats* is de dubbelganger van den ‘critique littéraire’.

MAURICE WILMOTTE.

William Ewart Gladstone.[1)]
(1809-1898.)

I.

> Il fut dispensé de choisir lui-même sa foi et son drapeau. Il naquit tory.
> GUIZOT. SIR ROBERT PEEL.

Sir John Gladstone, de vader van William Ewart, had zijn fortuin begonnen gedurende de groote oorlogen van Engeland tegen het revolutionaire en imperialistische Frankrijk op het eind van de 18e eeuw en de eerste vijftien jaren van de 19e. Hij kwam van Schotland, de afstammeling van een geslacht van brouwers en menschen van kleine zaken, en veroverde zich door zijn geestkracht en zijn gevatheid, in Liverpool, de positie van een machtig koopman.

Maar daarbij kon zijn eerzucht niet berusten. Hij wilde de stichter zijn van een pratricische familie van Groot-Brittannië.

Zulk een ambitie in de klasse van menschen waartoe John Gladstone behoorde, is het geweest die aan Engelands macht haar toon en haar gehalte heeft gegeven. Hun opkomst hebben zij te danken aan hun persoonlijke energie; maar het individueele gevoel is hun niet voldoening genoeg. Zij willen, in den staat, vestigen hùn staat, hùn corporatie, hùn geslacht, - duurzaam. *Merchant princes* worden ze door de Engelschen genoemd.

Een voornaam deel van de hoogste Engelsche aristocratie komt uit den koopmansstand voort, van oude tijden af. In de 18e eeuw

1) Naar aanleiding van *The life of William Ewart Gladstone* bij John Morley. London, 1903. 3 dln.

gaven de belangen van de kooplui de richting aan van de nationale en internationale politiek, en Walpole hield zich zoo lang in de regeering staande omdat hij het vertrouwen had van de City. Maar het resultaat was daarom toch niet dat de heerschende stand een maatschappij van handelaren was, neen integendeel de kooplieden werden opgenomen en ingelijfd bij de klasse der groote grondbezitters. Want dezen waren de steunpilaren van staat en samenleving.

Laat mij de juiste woorden aanhalen van den man die het flinkst en het helderst de gesteldheid heeft beschreven van de Engelsche maatschappij bij de opening der 19e eeuw:[1)]

'De koopman, al toonde hij zich soms wat gevoelig, gaf toch den voorrang aan den landjonker (*the country-gentleman*) en erkende in hem zijn maatschappelijken meerdere en zijn politieken leider. Zijn hoogste ambitie was om zelf landjonker te wezen en aan zijn gezin de opneming in die klasse te verzekeren. Werd hij vermogend dan kocht hij een soliede huis in Clapham of Wimbledon, en, wanner hij fortuin maakte, dan beproefde hij zijn geluk als heer van kasteelen en goederen op het land. Hij kon er nog wel niet aan denken om zelf pair te worden, maar hij zou toch wel de voorvader kunnen zijn van pairs...'

In die stemming moet men zich inleven wanneer men de loopbaan van Gladstone - van den grooten Gladstone - wil begrijpen. Daar is het punt van uitgang.

'Ieder man met een inkomen, uit vaste bezittingen, van 10.000 pond sterling heeft het recht om pair te worden.'[2)] Dat woord van Pitt, in dezen tijd gesproken, zette de deur wijd open. Het klonk zoo ongeveer als het, vermeende, woord van Guizot aan de eergierigen van zijn dagen: 'Enrichissez vous...' en de rest, het aanzien en de ambten, zal wel volgen.

De geschiedenis van de familie Peel kan als illustratie dienen.

Zij is typisch voor de ontwikkeling van het geslacht Gladstone. Want de historie, d.i. de macht van het economische en sociale

1) Leslie Stephen. *The English Utilitarians.* London, 1900. I p. 20; 63. (Waar it citeer, buiten de aanhalingen uit Morley's boek, zijn het mijn eigen citaten ter aanvulling van *The Life of W.E. Gladstone.*)

2) Zie (G.W. Russell). *Collections and Recollections.* London, 1898. p. 94. waar anecdotisch uit familietraditie de transformatie verteld wordt van de Engelsche samenleving in het begin der 19e eeuw.

leven, modeleert, gedurende een zelfde periode, het bestaan van de menschen in dezelfde bepaalde vormen.

Aan een bloeiende katoendrukkerszaak in Lancashire dankten de Peels het begin van hun vermogen, eenige tientallen van jaren voor de opkomst van de Gladstones. De oude Robert Peel, die de rol vervult van John Gladstone, heeft dan het kolossale familiefortuin bijeengebracht, en met een eenvoudige opzijschuiving van zijn liberale beginselen werd hij een regeeringsman en is door Pitt in 1800 tot baronet gemaakt. Voor wapendevies nam hij de spreuk: I n d u s t r i â ..., en had hij reeds zijn *industria* gebruikt om een plaats in het Parlement te krijgen, hij zou er mee voortgaan op verdere wegen en zijn zoons voor aanstaande leden van het Parlement opvoeden, om zoo den invloed op het landsbestuur in zijn gezin te behouden.

Zijn oudste was bestemd voor eersten minister. Hij is de groote Sir Robert Peel geworden, de voorganger van William Gladstone, de man die, als leider van zijn land, met Gladstone, onder alle ministers, het diepst zijn persoonlijk merk heeft gedrukt op de politieke geschiedenis van Engeland in de 19e eeuw. Zijn vader heeft het zoo gewild. Hij heeft al het kind de Zondagspreeken ingeprent en ze hem bij het terugkomen van de kerk uit zijn geheugen doen opzeggen, als een les voor den toekomstigen redenaar, die toen nog boven op een tafel staand zijn wijsheid moest uitdeelen, Hij heeft hem naar Oxford ter studie laten gaan, hij heeft hem zijn heelen weg klaar voorgeteekend en voorbereid - en hij heeft zich vergist, zooals een vader doet, zooals ook John Gladstone zou doen. Maar zijn wil, den familiewil, zette hij toch door.[1)]

Toen John Gladstone er aan kon denken om ook een steunpilaar van zijn land te worden sloot hij zich bij Canning aan, den man van de toekomst na den dood van Pitt. Daarvoor ging hij, die oorspronkelijk whig was geweest, tot de partij der Tories over en

1) Guizot. *Sir Robert Peel*, étude d'histoire contemporaine. Paris, 1856. p. 7. De overeenkomst der Gladstones en Peels is natuurlijk dikwijls opgemerkt. J. Mc. Carthy. *The Story of Gladstone's Life.* London, 1898, p. 47. J. Morley I. 169 op een plaats waar men de opmerking niet zoeken zou, gebruikt de juiste termen: ‘Peel and Mr. Gladstone were in the strict line of political succession. They were alike in social origin and academic antecedents’ etc.

hij noodigde den staatsman (op dat oogenblik, 1812, geen minister) om zich in Liverpool candidaat te stellen voor het Parlement. De rijke koopman garandeerde de kosten der verkiezing - ze vielen altoos tegen, die kosten, en gingen gewoonlijk ver de honderdduizend gulden te boven, liepen soms zelfs wel tot in de honderdduizenden. Het was de vorm waarin men zijn diensten aan den staat en de staatslieden bewees.

De betrekking was daarmee aangeknoopt en bleef bestaan.

Een van de eerste herinneringen uit zijn leven viel voor William Gladstone in de maand October van 1812, toen Canning de eerste maal in Liverpool gekozen werd. ‘Er werden recepties gehouden en veel feesten gegeven’, noteert hij, ‘in het huis van mijn vader waar Canning toen logeerde, en eens toen er een groot diner was moest ik in de eetkamer bij de gasten verschijnen. Ik moest aan tafel op een stoel gaan staan, en tegen het gezelschap zeggen: *Ladies and gentlemen...*’

De eerste proef van den aanstaanden Demosthenes, nog geen drie jaar oud!

Later is John Gladstone zelf verschillende malen lid van het Parlement geweest, en van zijn vier zoons hebben er drie daar zitting gehad.[1)] Hij heeft zich een groot landgoed in Schotland gekocht als familiebezit voor den oudsten zoon, en den jongste geholpen aan het verwerven van een kasteel en grondbezit voor zijn geslacht;[2)] hij is baronet geworden, en hij heeft 't nog beleefd dat zijn zoon als minister in het kabinet is opgenomen.

Maar tot een sociale positie in Liverpool zelf kon de oude heer Gladstone 't niet brengen. De ziekelijkheid van zijn vrouw heeft dat verhinderd.

‘Als familie hebben wij 't niet getroffen,’ teekent William Gladstone in zijn dagboek op, na een bezoek aan zijn moeder,

1) Sir John Gladstone is driemaal voor het Parlement gekozen, zijn oudste zoon Sir Thomas Gladstone is eveneens driemaal lid van het Lagerhuis geweest, de vierde en jongste, William, was het bijna voortdurend sinds 1832, terwijl de derde zoon het tweemaal is geweest, Daarbij moet men in rekening brengen dat èn vader èn zoons nog verscheiden keeren candidaten zijn geweest zonder succes.

2) Over de eigenaardige verhouding maarin W.E. Gladstone tot den *Hawarden estate* stond, zie E.A. Pratt. *Catherine Gladstone.* London, 1898, p. 24.

in 1832[1]. ‘Eenmaal reeds, toen we al een voet in de wereld hadden, zooals men 't noemt, zijn we er plotseling uitgerukt en veroordeeld tot een betrekkelijke afzondering, voor zoover het de stelling van onze familie betreft, - en nu weer worden we belet om den stand in te nemen, die toch de natuurlijke bekroning moest zijn van een loopbaan, als die van mijn vader....’

Het is wat hard gezegd voor een zoon, ook al uitte hij zijn meening alleen tegenover zichzelf. Zeker heeft hij in zijn hart liever gedacht over zijn moeder, - maar dit is toch ook een karakteristieke gedachte. De vader en de familiepositie hebben de overhand.

Daarom moet nog de invloed van de moeder in het huisgezin niet worden weggecijferd.

Zij was de tweede vrouw van John Gladstone (zijn eerste huwelijk bleef kinderloos) en behoorde tot een oud Schotsch geslacht, van voornamer stand dan de familie van haar man; een vrome vrouw met knap uiterlijk en zachte manieren.

Op 't eind der 18e eeuw wint in de kerk onder de burgerklassen hoog en laag, een richting veld die men de ‘evangelische’ noemt. Het was een soort van vergelijk tusschen de dissenters - puriteinen, methodistische secten, quakers - en de Staatskerk.

De beschaving en de geestelijke energie van den middenstand spreken zich in dien ‘evangelischen’ godsdienstzin uit, en de nadruk werd daarbij gelegd op het geweten en op de zorg voor het geweten van den naaste. Daarentegen beschouwde de typische Engelschman, de High Church-man, de kerk als een instituut van den Staat, en de geestelijkheid als een soort van half ondergeschikte regeeringsmacht: steunpilaar van de samenleving evenals de *gentry* en nauw daarmee verwant. ‘Wat wil die man toch?’ zeide Lord Melbourne[2], toen hij een ‘evangelische’ preek, bij vergissing, had aangehoord. ‘Het moet al heel ver gekomen zijn, wanneer men den godsdienst permitteert om zich te bemoeien met de dingen die ieder alleen voor zichzelf aangaan.’

Maar de ‘evangelischen’ zagen juist de taak van den godsdienst in de bekeering en hervorming van de maatschappij. Zij waren de menschen van de Zondagscholen en Bijbelvereenigingen, van de

1) I. p. 95.
2) Russell *Collections.* p. 79.

zendingsmaatschappijen en de tractaatjesverspreiding. Quakers en ‘evangelischen’ betwistten elkander de eer van de agitatie tegen den slavenhandel. Toch heeft Wilberforce voor de wereld den naam weggedragen. Hij met zijn kring van medewerkers, waaronder in de eerste plaats Zacharias Macaulay, de vader van Thomas Babington M. dient genoemd, waren ‘evangelicals’.[1)] En wie herinnert zich niet uit Thackeray's *Newcomes* de beschrijving van de ‘evangelische’ gemeente in Clapham? En wie heeft niet, tenminste bij traditie, gehoord van Hannah More en haar werkzame pogingen voor de opvoeding van haar medemenschen, van haar blaadjes, bij honderdduizenden uitgedeeld, en van haar scholen met den bijbel en den catechismus?

Mevrouw Gladstone was een lid van die gemeenschap.

In haar huishouden had ieder zich al vroeg aan zijn eigen weg gewend: haar man werd in beslag genomen door zijn zaken en haar zoons gingen als kinderen niet veel met elkander om; maar zij zorgde er tenminste voor, dat de godsdienstige opleiding in den rechten geest geschiedde. Haar raadsman was het grootste licht van de *Low Church*, Charles Simeon van Cambridge; die heeft den eersten onderwijzer voor haar jongsten zoon aanbevolen; en zij heeft dien jongste, die misschien haar lieveling was, wel meegenomen naar Cambridge om hem aan haar geestelijken vader te laten zien, zooals zij ook met hem ten bezoek gegaan is naar Hannah More, - die het kind tot cadeau gaf een van haar godsdienstige geschriftjes.

Later kwam William Gladstone op eens die eerste tijd van zijn vrome jeugd weer voor den geest, toen hij kort voor Wilberforce's dood in gezelschap was met den grijzen apostel van de afschaffing der slavernij, en de oude man hem nog bijna eer hij hem begroette met den zilveren klank van zijn stem vroeg: How is your sweet mother?

‘I am sure they loved my mother, who was loveworthy indeed,’ zegt Gladstone van dien Evangelischen kring. Maar hoever de

1) Zie vooral voor dat ‘Evangelische’ leven *Life and letters of Zachary Macaulay*, by his granddaughter Viscountess Knutsford. London, 1900. p. 17. De evangelische beweging verspreidde zich ook in ons land, en men vereerde hier als den voorganger Newton, wiens boeken aan onze grootvaders zoo wel bekend waren, terwijl ik bij Nederlandsche schrijvers van onzen tijd wel meen opgemerkt te hebben dat ze hem verwarren met zijn grooteren naamgenoot van de 17e eeuw.

jongen meeging met zijn moeder, is niet op te maken. ‘Ik was geen vroom kind,’ heeft hij gezegd. De godsdienst pakte hem niet. En die godsdienstige atmosfeer drong toch langzamerhand door in het binnenste van zijn hart.

John Gladstone, de vader, zou niet de vooruitstrevende Liverpoolsche koopman zijn geweest, wanneer hij de kerk had verwaarloosd.

In een reisdagboek van Lord Shaftesbury (Augustus 1839)[1] vindt men over Liverpool: ‘Surveyed the town, admired its buildings and wondered at its wealth... Yet there seem to be more churches here than in any town I have seen... But Liverpool is a town of good repute; though “her merchants are princes,” they serve God with a portion of their wealth, and raise temples to His name and worship...’[2]

Het is alsof daar over den ouden Gladstone wordt gesproken; want hij heeft ruimschoots zijn best gedaan om de plaatsen van eeredienst te vermeerderen. Twee kerken liet hij in Liverpool en in de buurt van de stad bouwen, later heeft hij er nog twee andere in Schotland opgericht.[3] Het behoorde tot zijn positie, - en waarom zou ook het voorbeeld van zijn vrouw hem niet hebben opgewekt?

Het is waar, hij werd bij het uitbreiden zijner handelsconnecties van Oost- naar West-Indië een groot plantage-bezitter in Jamaïca en Demerara, en daardoor een groot slavenbezitter. Maar het houden van slaven was in den Bijbel niet verboden, al keurden de ‘Evangelischen’ èn slavenhandel èn slavernij uit Christelijke overtuiging af. En hij had toch ook zijn goede redenen; zelfs kon hij zijn doen uit een standpunt van menschelijkheid verdedigen...!

Want die John Gladstone die voor ons niet meer zou bestaan als hij zijn jongsten zoon niet had gehad, en die alleen voor

1) E. Hodder. *The life and works of the Earl of S.* London, 1886. I. p. 257.
2) Tegelijkertijd was de prostitutie in Liverpool betrekkelijk grooter en uitgebreider dan in Londen. Zie von Raumer. England. Leipzig, 1842. III 119.
3) Morley. I p. 11. Zie vooral Ch. Wordsworth. *Annals of my early life.* London, 1891. p. 318.

onzen geest opdaagt als representant van zijn klasse, - die man heeft toch een eigen, persoonlijk leven bezeten. Hij was een gevatte rekenaar, wie zal het tegenspreken? - hij kende de waarde van het geld en hij wist voor zijn waar den hoogsten prijs te verkrijgen - toen Engeland tusschen 1830 en 1840 schoonmaak van nationaal geweten hield, en de beroemde 20 millioen pond sterling ging uitgeven voor de vrijheid van de slaven, wist hij voor zijn levende bezittingen de hoogste som per hoofd te bedingen, - dat alles onderscheidde hem niet van de rest der 'canny Scotchmen.' Evenmin maakte hij zich hierdoor los uit de massa van zijn tijdgenooten dat hij, de vader, geen oog had voor sommige bestanddeelen in het karakter van zijn talentvollen spruit...

Neem dit verhaal b.v. uit de kindsheid van William Ewart dat als in een lichtslag den jongen levend voor ons brengt, gelijk hij ook als minister een verrassing voor de menschen zou blijven door de combinatie van zijn uitrekeningen en zijn zuinigheid met zijn naieve behoefte aan overgave en zijn geniale Don Quichotterie, - het verhaal hoe hij zijn zakgeld gespaard had tot het 20 shillings waren, en hoe zijn broers die hun geld hadden opgemaakt hem wisten te beduiden dat die spaarpenningen hun allen gezamenlijk toekwamen. Waarvoor ze zich dan ieder een mes kochten, en ook voor hemzelf een mes, - maar van zijn zakmes hadden ze de punten afgebroken, omdat ze hem er eigenlijk nog te jong voor hielden. En hij had dat in volmaakte orde gevonden...

Wanneer John Gladstone van die kracht was geweest, had hij zijn millioenen niet bijeengebracht.

Maar er scholen in den koopman edele qualiteiten. De ouderdom bracht ze aan het licht. Hij was goed van harte en hij was edelmoedig. Hoe oplettend kon hij wezen en zorgen voor anderen in groote en ook in kleine dingen[1)]! Licht overviel hem toorn, maar ook hoe gezellig vroolijk was hij tot op den hoogsten leeftijd - 'de interessantste oude man dien ik ooit heb gekend,' heeft zijn zoon verklaard.[2)]

1) Morley I 138.
2) Morley I 19. Het daar opgegeven citaat uit de *Memoirs of J.A. Hope Scott* moet zijn II p. 279, in plaats van *290.*

En nog iets meer heeft hij van hem gezegd. Toen hij eens in den fàmiliekring over zijn vader kwam te spreken, rees de herinnering overweldigend bij hem op. Zijn oogen stonden vol tranen. ‘Niemand - niemand dan zijn kinderen kan weten wat stortvloed van teederheid stroomde uit zijn hart.’

Zijn kinderen! - aan wie hij met gerustheid den naam van het geslacht Gladstone mocht toevertrouwen: de oudste Thomas, die de familie moest representeeren, een onverbiddelijke Tory; de tweede, Robertson, die de firma moest voortzetten, een stoere koopman, een degelijk burger[1]; de derde voor den zeedienst bestemd, een nobel karakter, de bewondering van zijn jongsten broeder; die jongste broeder zelf, de vierde van de rij, die den naam Gladstone in de wereldgeschiedenis heeft gebracht! De oude man telde en woog ze allen naar het intieme gehalte van hun geest.

Toen Sir Robert Peel in 1842, na het in functie treden van William Ewart, aan den vader zijn compliment maakte over zijn zoon, en aan John Gladstone schreef hoe de talenten van dien zoon gepaard gingen met reinheid van hart en nauwgezetheid van gedrag, - toen dankte de oude man uit de diepte van zijn hart voor het getuigenis. Maar hij moest er iets bijvoegen. ‘William is de jongste van mijn vier zoons,’ schreef hij terug, ‘maar geen van hen heeft me ooit verdriet gedaan. Hij munt boven zijn broeders uit door zijn talent, maar niet in beginselvastheid, niet in praktische zin en gewoonten of in éenheid en kracht van bedoeling.’

Hij kwam op voor zijn andere zoons. Want het is niet alleen een kleine reflectie op eigenschappen van zijn jongste die hem in den grond van zijn hart misvielen, maar het is ook en misschien in de eerste plaats bij dien vader het moederlijk gevoel dat nooit goed velen kan, als een van de kuikens boven de anderen wordt geprezen: zij hooren bij elkaar. Het familiegevoel van den vader verzette zich tegen den eenzijdigen lof. Hij moest de eer ophouden van zijn staatje in den staat, van zijn corporatie, zijn geslacht.

1) Justin Mc. Carthy, die in Liverpool heeft geleefd, teekent zijn karakter en geeft zijn portret in *Het leven van Gladstone.*

Iemand[1] die beide, vader en zoon, intiem gekend heeft zeide: Gladstone heeft zijn ruggestreng van den ouden heer. Maar deze zelf heeft van den beginne af anders over William geoordeeld: ‘There is no doubt he is a man of great *ability*,’ zoo liet hij zich uit tegenover William Wordsworth, den dichter, - maar - voegde hij er aan toe: ‘he has no *stability.*’[2]

Zoo plaatsen wij den stichter van het gezin aan den ingang van het leven van zijn zoon. De vader heeft voorbereid, en hij beschikt en zorgt en leidt. - Zal zijn kind hem toch niet ontsnappen? - Het is het oude probleem van ‘vaders en zoons,’ de tegenoverstelling van twee geslachten.

In Engeland is de 19e eeuw bij haar intrede een rijke moeder; zij draagt en baart in haar eerste tien jaren een ongemeene belofte van menschenlente.

Het schijnt wel alsof de forsche generatie van mannen, zooals John Gladstone, Zachary Macaulay, William Wilberforce - en laat me, om ook een representant van het positieve denken te hebben, hier den naam bijvoegen van James Mill - mannen die van onderen op uit den stevigen grond van hun arbeid en hun geweten het leven hebben vervoerd - het schijnt wel, alsof dat geslacht nu tot bloei wil komen in een hooger streek van de samenleving, en het zendt als loten zijn zonen uit.

Maar dat wordt een teerder gewas, en al krijgt dat jongere leven ook zijn impuls en zijn aandrang van de voorgangers, het staat van zijn oorsprong gescheiden door een eigenschap van nervositeit en instabiliteit. Het behoort tot de 19e eeuw; haar moeder kan die jeugd niet verloochenen, en ze gevoelt zich in den eigenwilligsten trek van haar aard vervreemd van het voorgeslacht dat afkomt van de 18e eeuw.

Neem bijv. Macaulay, Thomas Babington, die juist op de grens van de tijden geboren is (October 1800). Niemand zal hem van wuftheid verdenken, dat model van een ijverigen Whig. Een slecht voorbeeld dus? Maar zet hem tegenover zijn vader Zacharias - hoe

1) *Memoirs* of J.R. Hope Scott, II. p. 166: ‘from Sir John Gladstone he thought the Premier had derived much of his back.’
2) Charles Wordsworth. *Annals of my early life*, p. 94. Het woord werd denkelijk in 1832 gezegd.

week en gevoelig wordt hij dan in tegenwoordigheid van den heuschen Stoïcijn! En John Stuart Mill krijgt zelfs een vrouwelijk karakter, wanneer men hem als man denkt in gezelschap van zijn vader James Mill, den man.[1)]

Alfred Tennyson[2)] is de dichter van dat jonge geslacht, en de dichter spreekt het intiemst 't geheim uit van zijn tijd. Daar is bij Tennyson nog harmonie en geluk in 't leven. Maar op wat wankelbare basis rusten zij! Een heel apparaat van gevoelens is bij de nieuwe menschen van de nieuwe eeuw daarvoor noodig om 't innerlijk leven in evenwicht te houden, - waar ze, zonder veel om zich heen te kijken, hun taak soliede afwerkten, die taaie ouden van de vorige eeuw.

Ik keer tot Gladstone terug. John Gladstone heeft den weg voor hem klaar gemaakt. De jonge man had zich maar te laten gaan, en hij ging eerst naar Eton, de aristocratische opleidingschool (1821-1827); dan, een jaar na zijn vertrek uit Eton, naar de Hoogeschool van Oxford, den burcht van het Torydom, en in Oxford, naar het aanzienlijkste college, Christchurch, de vergaderplaats van de adellijke jeugd (1828-1832).

In Oxford zoekt de wijzer student al naar wereldsche relaties; maar Eton, dat voor-station van de loopbaan in het publieke leven, is de plaats voor romantische vriendschap.[3)] Het hart opent zich daar in den ruimeren kring van het vrije schoolleven; de eerste ontboezemingen verlichten den geest, vol van zijn versche indrukken; en eindelooze gesprekken, op lange wandeltochten gehouden, verbroederen de gevoelens en verleenen belang en inhoud aan het leven.

Het is de gulden tijd.

1) Zachary Macauly tegenover zijn zoon; vgl. G.O. Trevelyan *Life and letters of Lord Macaulay.* Tauchn. ed. I. 135 en pass. ‘In character as much feminine as masculine,’ zegt Leslie Stephen van J.S. Mill. *The English Utilitarians.* III 73.
2) J. Stuart Mill was de eerste (niet tot den kring van T. behoorende) die het werk van Tennyson naar waarde schatte. *London Review*, July 1835. Opgenomen in zijn *Early essays.* London, 1897. p. 239.
3) Vgl. Disraëli's beschrijving van Eton in zijn roman *Coningsby.* Hoewel D. zelf daar niet op school is geweest, heeft hij volgens algemeen getuigenis de stemming te Eton met bijzondere juistheid weergegeven.

Voor het kind, dat op zijn elfde, twaalfde jaar uit het ouderlijk huis en zijn kinderschool kwam, was Eton ook het eerste terrein waar hij zich met zijn makkers kon meten. Niet in schoolgeleerdheid; want noch in Eton, noch te Oxford werd er veel gedaan aan geleerd onderwijs, maar in de talenten, die de houding in de samenleving bepalen.

Gladstone was er dadelijk een van de eersten door zijn gaaf van spreken en van debatteeren. Hij gaf aan debatingclub en schooltijdschrift een ongekend leven, omdat hij zijn ziel in de woorden legde en door het woord heerschte. Die bleeke jongen, wanneer hij in vuur kwam, bedwong zijn hoorders door de gespannen uitdrukking van zijn knap gezicht, door het élan van zijn houding, de macht van zijn gebaar en den klank van zijn stem. Want hij wist ziel te geven aan zijne woorden.

Dat was de gaaf, die hem uniek maakte van den beginne af, de gaaf, die hij met alle vlijt en kracht, door gestadige oefening in schrijven en van buiten leeren, ontwikkelde en versterkte.

Talent trekt aan. Wie iets in zich voelde, zocht den omgang met Gladstone. Zoo verwierf hij de vriendschap van Arthur Hallam.

Na de herinnering, die Tennyson door de verzen van *In Memoriam* aan zijn vroeggestorven vriend heeft gewijd, is 't bijna onmogelijk, om in nuchtere termen over Arthur Hallam te spreken. Hij is geworden als iemand te goed voor de aarde, zich maar even hier toonend om een verlangen naar volmaaktheid te wekken in de harten van de vrienden, die hem zoo spoedig moesten missen: en hij is meer de presentie van het ideaal dan een werkelijkheid om te tasten, te wegen en te waardeeren.

Maar Gladstone heeft in Eton samen met hem op elkanders kamers ontbeten en wijn gedronken, en ze hebben samen gewandeld en gevaren. (‘Walked with Hallam’ is schering en inslag in Gladstone's Eton-dagboek van de jaren 1826 en '27.) Hij heeft met hem geredeneerd en verhandeld, en hij heeft zijn geest verkwikt in het licht en de vreugd die uitgingen van de gestalte van zijn jongeren vriend.

En 't is toch ook voor Gladstone eene ideale verschijning geweest hierdoor: dat Hallam hem niet alleen van zich iets gaf, maar hem ook aan zichzelf heeft gegeven. Hallam was een spiegel, om

zich in te zien, daar er in hem, den vriend, geen smetje was van ondeugd of van slecht humeur.

Had hij tot nog toe wat dof en in zichzelf geleefd, nu kwam de uitbotting en de kennis van eigen persoonlijkheid tot Gladstone.

Vriendschap is een ervaring. De Demosthenes van Eton, met zijn hard stuk onverduwbaren presbyteriaanschen trots en zijn dwepende gevoeligheid daarnevens, kon zich alleen geven aan jongeren dan hijzelf was, evenals Sir Robert Peel ook nooit goed met ouderen heeft kunnen omgaan. Hij leerde dat hier in zijn verkeer met Arthur Hallam.

Het was wel een over en weer vertrouwen, een aannemen en een terugschenken, en Hallam schrijft zelfs in zijn deftigen jonkmansstijl aan Gladstone: ‘Het teeken van onze geesten is van den een op den ander afgedrukt. Veel van ons denken heeft zich gewijzigd, en veel van ons gevoel heeft een kleur gekregen, zooals er nooit zou zijn geweest, wanneer die goede oude tijd niet had bestaan, toen we dag aan dag samen waren...’[1] Toch moest Hallam bij al zijn bewondering voor de ridderlijkheid en de gaven van zijn vriend inzien, en ook die vriend moest het voor zichzelf gevoelen, hoe er iets rotsachtigs en dors in hem stak dat terugstootte en isoleerde.

Daar naderen we, al in zijn Etontijd, den individueelen, onherleidbaren en onverwoestelijken ondergrond van Gladstone's karakter. ‘Hij heeft geen poëzie genoeg in zich’, zei iemand die van jongs af met hem bevriend was, ‘en daarom zal hij nooit geheel zuiver en groot over de dingen oordeelen.’[2]

Poëzie! onze vrienden kunnen zooveel van ons verlangen. Maar in dit geval is de opmerking niet onrechtvaardig, en ze toont ons het benepene, het onuitgegroeide en het ondoorgegloeide dat het volledig opgaan in een denkbeeld bij Gladstone in den weg zat, het blok dat hem vasthield - zijn eigen vertwijfeling dikwijls, maar ook een grondslag van zijn grootheid en zijn macht, omdat het, scheidend van dingen en menschen, hem de eigen meerderheid en meesterachtigheid gaf over menschen en dingen en hem

1) Vgl. J. Morley, I 41, met het ‘obstinate and prejudiced’, in een brief van Hallam, op p. 95.
2) *Letters* of Frederic Lord Blachford, London, 1896, p. 150.

maakte tot Gladstone - ik kan het niet anders uitduiden. Maar Hallam noemde het: ‘zijn koppigheid en zijn vooroordeel.’

In Oxford gold het gedebatteer in de debatingclub niet meer de oude geschiedenis van Engeland; en men zou er heel vreemd hebben opgezien wanneer iemand daar de verdediging van Mary Stuart tegen Elisabeth had uitgesproken, wat een geliefd onderwerp was in Eton, naar ik meen. Maar de levende geschiedenis van het land vond er haar weg in de spreekzaal.

Het was de tijd dat de hoofden vervuld waren van de wet tot hervorming van het Parlement, die een eind moest maken aan den invloed van de groote grondbezitters op de verkiezingen, - en het was de *revolutie* van Engeland, een vreedzame omwenteling ten slotte, hoewel 't er telkens naar uitzag alsof het geweld de oppermaeht zou krijgen (1830-1832).

Ik kan niet beter doen dan een brief aan te halen van Gladstone's *private tutor* in het college van Christchurch over de verhandelingen in de club. Charles Wordsworth schrijft aan zijn broeder, 24 Mei 1831:[1)]

> Onze Debating Society heeft zich dan maar glorieus onderscheiden. Verleden week hadden we een debat over het tegenwoordig ministerie [het Whig ministerie van Lord Grey dat de Reform-bill had ingediend en het Lagerhuis had ontbonden] dat met den grootsten animo drie avonden achtereen is voortgezet [16-18 Mei]. De stelling dat ‘het tegenwoordig ministerie ongeschikt is om de zaken van het land te besturen’ werd ingeleid door een zoon van Sir E. Knatchbull, en ze werd ondersteund door Anstice, Palmer, Hon. Sidney Herbert, den zoon van den Earl of Pembroke, den Earl of Lincoln, den zoon van den Duke of Newcastle, Hon. F. Bruce, den zoon van Lord Elgin, en ten laatste door GLADSTONE [de hoofdletters zijn van W.] die na de prachtigste speech, op en top, ooit in ons gezelschap gehoord, als amendement moveerde: ‘dat het Ministerie verkeerdelijk had ingediend en

1) *Annals of my early life.* p. 85, 86. Vgl. ook als eontrôle van de juistheid der indrukken: Roundell Palmer, Earl of Selborne. *Memorials* I 192; en Sir Francis Doyle. *Reminiscences.* J. Morley, I p. 72-74.

> gewetenloos had gesteund een maatregel die niet alleen dreigt den regeeringsvorm te veranderen, maar die moet uitloopen op een omverwerping van de grondslagen der maatschappelijke orde in 't land, gelijk ze metterdaad de denkbeelden steunt van de revolutionairen over de geheele beschaafde wereld.' Bij stemming verklaarden zich voór het amendement 94, daartegen 38; - meerderheid tegen het ministerie 56. Bewijst dat niets?
> Ik zeg: het bewijst dat de *Oxford Society* [de *Union* debatingclub, waarvan Gladstone voorzitter was] *nog het land zal redden.* Ik verzeker u dat ik me zelfs geen welsprekender redevoeringen kan voorstellen, of krachtiger argumenten, dan van die twee, Bruce en Gladstone.... En wie staan daartegenover? (Enkele menschen zonder beteekenis.) Geen aristocratie van geboorte of van talenten zooals aan den anderen kant....

Daar hebben we het Oxford van 1830 en '31 in heeter daad. En zie hoe Gladstone in die tamme thesis van de 'incompetentie der ministers' met zijn opvlammenden hartstocht op eenmaal een diepe voor van zedelijke verontwaardiging zal trekken; hij vaart als een stormwind over die makke woorden heen en stuift ze op in een brandenden regen van vernietigende aanklacht.

Ze zitten daar onder zijn gehoor: de Earl of Lincoln,[1] zoon van den Duke of Newcastle - wat stijf van houding en gedrukt alsof hij onder 't oog was van zijn vader, den tyran, den machtigste der hertogen, die over een kleine compagnie van stemmen beschikte in het Lagerhuis. - 'Zou ik niet meer met mijn eigendom mogen doen wat ik wil!' z'n befaamde woorden naar aanleiding van pachters en stemrecht, in het Huis der Lords gevallen. Naast Lord Lincoln, Sidney Herbert van Oriel College, uit het aanzienlijke huis der graven van Pembroke, de elegante charmeur met zijn timiede-ondeugend gezicht,[2] en James Bruce, de aan-

1) Wordsworth ll. 99. H. Martineau *Biographical Sketches*, London, 1876, p. 122. Mrs. Simpson, Memories (een charge). Sir W. Gregory, *An autobiography* p. 86.
2) G. Meredith heeft hem in zijn *Diana of the Crossways* onder den naam van Percy Dacier geteekend. Een ernstig portret geeft H. Martineau. Zie ook de eerste uitgave van Gregory's *Autobiography.* In de volgende is een passage over Herbert weggelaten.

staande Earl of Elgin, de vriendelijke energieke werker, met zijn onafscheidelijke makkers, Ramsay en Canning, zoon van den grooten Canning, mannen die het imperium van Engeland hebben bestuurd; en de beide Palmers, William en Roundell, met hun ideale levensrichting; - een weinig apart van de anderen Anstice, bescheiden en veelbelovend, de eenige van al die jonge mannen, wiens naam geheel vergeten is, en voor ons maar besloten wordt tusschen twee datums, het jaar van zijn geboorte en van zijn vroegen dood, den hartsvriend van Gladstone.

Al die menschen zijn voor goed met Gladstone's leven verbonden.

Wanneer ze in die zaal van de *Union* met geestdrift naar hem opkijken en hun toekomstigen leider in den vurigen redenaar zien, dan zal de werkelijkheid waarvan Oxford toch maar de stille droom is, hen niet geheel bedriegen, al schonk het leven hun die werkelijkheid op zijn manier, dat is: geheel anders dan hun gedachte. Maar nu voelen zij zich één met hem; zij denken en ze weten dat ze, door hun enthousiasme op dat gedenkwaardig oogenblik van Engelands geschiedenis, in die crisis van 's lands bestaan, een wichtigen plicht vervullen. ‘England expects every man to do his duty; and ours, humble as it is, has been done.’[1)]

Waren zij zelf ook niet een stuk historie, en was het niet te doen om hun eigen toekomst? Engeland, opgebouwd door hun vaderen, en waarop zijzelf een recht bezaten, stond voor een afgrond, dat was hun overtuiging. Toen de groote revolutie op het eind van de 18^{e} eeuw Europa in beroering bracht, had Engeland alleen de rust bewaard binnen zijn grenzen en strijdend met de geheele wereld had het den vrede op het vastland hersteld. Het was en bleef de zetel van de ordelijke vrijheid. Zou het thans, omdat Parijs in de Juli-dagen van 1830 de Bourbons van den troon had gestooten, en omdat Brussel het voorbeeld had gevolgd door een opstand tegen den wettigen Koning, den omwentelingsgeest in dolzinnige verblindheid gaan binnenhalen? Want daarop was het Whig-ministerie uit? Het bestond uit niet meer dan een troep praters zonder overtuiging, die van de woelingen in 't land wilden gebruik maken om hun positie te handhaven en hun wil door te

1) Woorden van Gladstone in zijn brief aan zijn broeder, 20 Mei 1831.

zetten. Begrepen zij dan niet dat ze de beschaving van Europa in gevaar brachten? Reeds waren er tooneelen in het parlement voorgevallen die herinnerden aan de opwinding van de eerste tijden der groote Revolutie,[1] reeds was in Londen een oogenblik het gepeupel de baas geweest, reeds had men gevreesd voor een aanranding van de huizen der aanzienlijken, reeds woedden op het platte land de branden en waren er kasteelen bestormd en geplunderd... En dat alles om de Reform-bill, *the whole Bill and nothing but the Bill*, zooals de leus van de voorstanders luidde, de Bill die de vrijheid heette te geven, maar die inderdaad het eigendom aantastte[2] en Engeland ten ondergang zou voeren!...

Zoo komt de echo van de Torystemming in het jaar 1831 ons te gemoet, eer het volgend jaar de beslissing bracht en de opwinding bedaarde. En 't is maar een enkele scène in het bedrijf van Gladstone's leven gedurende die onrustdagen...

Het kende ook andere stemmingen.

Deze opteekening staat in zijn dagboek tegen het eind van 1831, op zijn geboortedag (29 December):

'Dit is mijn *debating society* jaar geweest, en nu, zooals ik verwacht, geëindigd en afgeloopen. De politiek lokt me aan, misschien heeft ze me veel te veel bekoord... Mijn arbeid is niet geweest wat hij zijn moest, alles meer noodzaak dan beginsel. Mijn gevoel van godsdienst is wel wat verruimd, maar als dat waar is, dan is ook mijn verantwoordelijkheid vermeerderd, en in welk opzicht zijn mijn handelingen naar evenredigheid veranderd?... Ach, mocht God het sluimerend leven in me opwekken van een verlangen dat soms in mijn hart is gerezen naar een krachtig werk in deze wereld, op het spoor van mijn Verlosser!'

Wat ernstige tonen, ingeleid door de verzuchting dat zijn arbeiden niet is geweest uit beginsel!

In later dagen erkende Gladstone wel dat er maar één tijd in

1) Ch. Greville. *A journal of the reigns of George IV and William IV.* II p. 136, 24 April 1831; en verder eind 1830 en begin 1831.
2) De hertog van Newcastle schatte de waarde van zijn recht om voor zes *boroughs* vertegenwoordigers te zenden naar het Parlement op 200.000 pond sterling. Voor de manier waarop hij zijn stemmen gebruikte zie Bulwer's. *Canning* (*Historical Characters*) ed. Tauchnitz. II p. 285.

zijn studie te Oxford was, waarop hij met voldoening terug kon zien omdat hij er vruchtbaar in had gewerkt. Dat was gebeurd in de groote vacantien, waarin hij met Anstice samen gestudeerd had.[1)]

Anstice is in Oxford zijn vriend geweest (Arthur Hallam studeerde te Cambridge). Al die andere menschen, de Lincolns en Herberts en Bruces, raakten zijn hart niet. Hij hield zich van hen op een afstand. Zelfs die later zijn intieme vrienden werden, zooals Manning en Hope Scott, daarmee ging hij als student niet om; ofschoon zij tegelijk met hem in Oxford waren geweest. Alleen Anstice had zijn volle vertrouwen, en in zijn gesprekken met Anstice zette hij de gansche wereld van eerzucht verweg van zich af.

Zij spraken met elkander een bekende geestestaal, want Anstice was van de ‘evangelische’ gemeente; en nadat Gladstone's hart zich geopend had onder den invloed van Hallam's genialiteit, droeg het thans, door het verkeer met den nieuwen vriend, die hem in zedelijken ernst voorging, zijn natuurlijken bloei van vroomheid en strengen arbeidslust.

En wat kon dat natuurlijke leven voor hem anders zijn dan het gehoor geven aan de ingeschapen neiging van zijn Schotschen landaard? Was zijn vader in Schotland gebleven, met een kleine affaire, gevestigd in een kleine stad, dan zou William Ewart, als jongste van de zoons ‘waar iets inzat’, bestemd zijn geworden voor geestelijke, en hij zou onder de élite zijn geweest van het krachtige Schotsche predikantenras. Maar nu hij in Engeland woonde in de schaduw van de grijze kerken en colleges van Oxford, verhief zich dat oorspronkelijke verlangen van zijn natuur, alsof het een grond had gevonden om uit op te rijzen in het samenleven met den vriend en de nieuw gewekte herinneringen aan de leiding zijner moeder.

In Gladstone's dagboek van Augustus 1830 (het is het jaar voor zijn redevoering tegen de Reform-bill) heet het over zijn wandelingen met Anstice: ‘Gedachten ontsprongen toen voor het eerst in mijn ziel die van grooten invloed op mijn bestemming zullen blijken. Ik heb geen kracht genoeg om den rechten weg voor mij zelf te onderscheiden, O zend mij licht van omhoog!’

Nauwlijks heeft hem die straal van het geestelijk leven getroffen

1) Sir Edward Hamilton. *Mr. Gladstone*, *a monograph.* London, 1898. p. 76.

of Gladstone wilde handelen, hij moest een weg op. Een brief werd aan zijn vader opgesteld, vol van zijn wenschen en inzichten. Hij meldt daarin hoe hij al vroeg heeft kunnen bemerken, dat zijn moeder, ofschoon ze er nooit over sprak, hem liefst voor de kerk had bestemd, en hoe hij zelf tot de overtuiging is gekomen dat geen ambt het ambt van den geestelijke te boven gaat. Daarom vraagt hij nu zijns vaders beslissing en onderwerpt zich daaraan, hoezeer hij ook wel raden kon dat het besluit van zijn vader bijna zeker afwijzend zou zijn.

'Een lange brief aan mijn vader geschreven,' zegt ons het dagboek, 'in de hoop de vraag, zoo mogelijk, tot een onmiddellijke beslissing te brengen.'[1)]

John Gladstone wachtte niet lang met zijn antwoord, en het luidde vriendelijk en verstandig, maar vooral verstandig: Ik vind den ambtskring van den geestelijke te begrensd omdat hij zich bepalen moet tot zijn gemeente. Iedere andere werkkring waartoe de academische studies leiden is ruimer en brengt meer in aanraking met de wereld, geeft daarom gelegenheid tot uitgebreider werk. Maar doe toch geen keus, voordat ge uw studiën aan de Universiteit hebt voltooid, dan kent ge de wereld beter en ik ben zeker dat uw besluit, na rijp beraad genomen, voor uw geluk zal zijn. 'Uw moeder is als gewoonlijk.'

Zoo was het uitstel.

Maar het verlangen hield aan. Onder al de agitatie van het jaar 1831 accompagneert het de strijdwoede en verbittering als een melodie van heimwee naar het ernstige geestenrijk, zoo beperkt in 't oog van den wereldling die maar de kleine gemeente ziet, zoo onmetelijk voor hem die met zijn ziel wil spreken tot de ziel van gelijk gestemden, voor hem die zijn ziel gelijk wil stemmen met de ziel van het Heelal.

En wanneer de beweging van de menschen luwt - wij hebben Gladstone al in zijn eenzaamheid kunnen beluisteren, als hij over-

1) J. Morley I p. 55, 81-83, 635. Het is karakteristiek voor het boek van Morley dat al deze gegevens, die zoo nauw bij elkaar behooren, zoover van elkander afstaan dat ze geen geheel bij hem vormen. Wel verwijst M. op pag. 81 naar den brief op p. 635, maar de opgaaf van zijn inhoud in het verhaal is vaag, ook verzwijgt hij den invloed van de moeder.

zicht houdt op 't eind van het jaar 1831 - hoe wil hij dan het kleed van het politieke rumoer van zich afrukken om vrij te kunnen staan in zijn hemelzucht, en om zijn hart te baden in den reinen stroom van zielsbegeerte!

Hij zette zich daarop nog eens tot schrijven aan den machtigen man die zijn lot in handen had, anderhalf jaar na dien eersten confessie-brief. Hij toonde zijn vader de wereld van zijn geliefd Engeland, zooals hij haar zag, geschokt tot haar fondamenten: de kerk in de toekomst een prooi van het eigenbelang van den staat, het Christendom vernederd en vergeten voor nieuwe theorieën, de politiek, de opvoeding, de moraal bedorven en vergiftigd. Een geharnaste geest en een sterk man was noodig. Zou hij, met zijn prikkelbaar hart, open voor de verlokking van den schijn der macht, zijn doel kunnen bereiken, als hij niet zijn kracht bijeenhield voor een enkel werk? Een ambt dat zijn geest in beslag nam, zou hem van zijn hartetaak afbrengen en zijn leven maken: ‘één koorts van onvoldane verlangens en verwachtingen.’

Om dan te eindigen, na die uitbarsting van zielepassie, met het zeggen dat hij zijn vader toch gelijk gaf, dat zijn eigen inzichten over zijn toekomst volkomen strookten met die van zijn vader, dat hij de rechtspraktijk wilde bestudeeren, dat hij te vinden zou zijn voor het openbare leven in den dienst van het land als men de proef zou willen nemen,.... dat hij zich aan alles onderwierp! (17 Januari 1832).

Vreemd hart, dat vraagt en smeekt zijn tweestrijd te willen raden. Het heeft steun noodig en opbeuring en weet wel: het zal die nergens vinden dan bij zichzelf...

Maar de oude heer Gladstone om den gloed te temperen van het bruisende gemoed heeft toegestemd in een reis naar het vaste land.

William Ewart, na het afloopen van zijn studies te Oxford, in het begin van 1832, ging naar Italië. Hij zag Napels, Rome, Milaan.

Dacht hij misschien aan de gunstige beschikking van Milton's leven, wien een goedig vader de volle vrijheid had gelaten om door reizen en studeeren zijn geleerd-poëtische gaaf te ontwikkelen en te verbreeden, en hoopte hij op een langen tijd van voorbe-

reiding en zelfoefening? - Dan heeft de illusie maar kort geduurd.[1)]

In Milaan kreeg hij door een brief van Lord Lincoln, uit naam van den ouden hertog van Newcastle, het aanbod eener candidatuur voor het nieuwe Parlement, te Newark, een *borough* waarin de hertog zijn invloed wenschte te behouden en zijn nominatie wou doen gelden.

Gladstone fleurde op bij het bericht, dan legde hij den brief neer, mismoedig en verdrietig. Zijn rust was heen. Hij begreep wat de raad van zijn vader zou wezen, als hij hem om raad zou vragen. Het was er nu toe gekomen. Toch probeerde hij nog iets van het lot af te dingen, hij maakte tegenwerpingen: die stok-Tory van een hertog van Newcastle was in zijn tijd de vijand van Canning geweest; kon de zoon van John Gladstone een gunst van dien man aannemen, en van zijn geld en invloed profiteeren om een plaats in het Lagerhuis te veroveren?

Niets hielp; hij moest naar Engeland overkomen, zich presenteeren bij den autocratischen magnaat, en zijn compliment aanhooren over de speech tegen het Whigministerie, het vorig jaar, in de *Union* gehouden (want die redevoering had hem de welwillendheid van den hertog bezorgd), - om dan met al de opgewondenheid van zijn jeugdigen ijver aan de verkiezingscampagne deel te nemen en den slag te winnen.

Op die wijs kwam Gladstone in Londen, lid van het Parlement bij de gratie van den hertog van Newcastle, die ‘met zijn eigendom kon doen wat hij wou,’[2)] den man die zich tot het laatst

1) J. Morley I p. 98; deze citeert op pg. 84 enkele regels uit een Sonnet van Milton (het 2e) om een vergelijking te maken tusschen Gladstone en Milton. Maar hoever staan die twee van elkander af. Daar is in Milton, met de gedragen hooge gaaf van dichten, juist een absentie van koorts en prikkelbaarheid, en de omstandigheden van de jeugd verschillen geheel door de toegefelijkheid van John Milton, den vader, die mij (maar ik weet bijna nlets van hem) lijkt een ideaal oude heer geweest te zijn.

2) De woorden in het Hoogerhuis gesproken, 3 December 1830, hadden oorspronkelijk betrekking op het land dat hij zijn pachters had ontnomen, maar zij waren dadelijk spreekwoordelijk geworden als golden ze zijn bezit aan stemmen in het Lagerhuis, onder het *ancien régime.* Zie H. Martineau, *Biograph. Sketches* p. 123. Leslie Stephen, *The English Utilitarians.* I p. 56.

toe en het heftigst had verzet tegen de aanneming van de *Reform-bill*, wiens kasteel te Nottingham door het volk was verbrand, wiens paleis in Londen door het gepenpel was belegerd en geteisterd; - en zijn eerste redevoering, bij de indiening der voorstellen van het Whig-ministerie tot afschaffing der slavernij, was een verdediging van het slavenhouden van zijn vader, op zijn plantage in Demerara.

Zijn jeugd, zijn bescheiden houding, zijn ernst, zijn knap, bleek gezicht vol uitdrukking, - de spanning van den tijd, dat alles maakte de bezwaren tegen zijn positie minder wichtig.

Er hing nog een revolutielucht over Londen. Men kon wel weer gaan pralen met de soliditeit van old-England, nu het gevaar van een algemeenen opstand door de aanneming der Hervorming was geweken; maar men wist toch ook dat de Whig-ministers nooit zouden hebben durven doortasten, in hun maatregel, wanneer niet een min of meer georganiseerde volksmacht onder de leiding van enkele agitators hen had voortgedreven. De staatslieden van de Whigs waren op zichzelf geen mannen van genoeg beteekenis; Lord Grey was oud en droog, en van Brougham, die het meeste naam had, waren de beste dagen voorbij: bij hen was noch veel initiatief, noch veel weerstandsvermogen. Greep er een nieuwe agitatie plaats, als vervolg op de Hervormingsbeweging, b.v. tot afschaffing van het Huis der Lords, dan zouden de radicale revolutionaire elementen weer opkomen, en het jaar 1832, dat men met 1789 vergeleek, zou misschien gevolgd worden door jaren die men moest vergelijken met 1792 en volgende, den tijd van het schrikbewind.[1)]

Natuurlijk was het een rhetorische overdrijving te beweren dat Engeland in zijn grondslagen was aangetast, omdat de magnaten niet meer over de stemmen in het Lagerhuis konden beschikken en de regeering der groote aristocratische families gebroken was;

1) Voor de geheime geschiedenis der *Reformbill* agitatie, zie thans G. Wallas. *The life of Francis Place.* Londen 1898, vooral hoofdst. X. p. 265 vv. Over Lord Brougham, H. Martineau. *History of the thirty years' peace.* London, 177. II p. 384; en Lord Brougham's brief in zijn *Memoirs.* III p. 42. Ook een bedaard opmerker als v. Raumer. *England im Jahre* 1835 maakt I p. 97 de vergelijking van den toestand met dien in 1789.

maar wel degelijk mocht op dat oogenblik van Engelands geschiedenis de vraag worden gesteld: Wie treedt er in de plaats van de vervallen ‘steunpilaren’ om de groote problemen op te lossen, waarvoor de samenleving staat? Een fabriekswetgeving was noodig bij de uitbreiding der industrie en den voorspoed der industrieelen, het overhandnemend pauperisme diende bestreden te worden; ja, wat voor maatregelen moesten er niet worden genomen om den overgang in te wijden van den handel- en landbouwstaat die Engeland geweest was tot den nijverheidsstaat die het geworden was en werd. Dan drong zich de questie al meer en meer op den voorgrond of er geen wijziging moest worden gebracht in den toestand van de kerk, want de gevestigde kerk was, als ‘steunpilaar’ van de maatschappij, een groote bezitster van land en een aristocratische instelling met haar magnaten en haar *gentry*, terwijl ze reeds lang niet meer de geheele bevolking kon heeten te vertegenwoordigen. En Ierland eischte redres van zijn grieven door de machtige stem van O'Connell: het verlangde niets meer of minder dan de opheffing der Unie met Engeland...

Hier waren de vraagstukken bij menigte, en al bewerkten de Whigs op enkele punten hervormingen, er ging toch van hun handelingen geen macht en geen leiding uit. De *Reform*golf scheen in éen golving haar drijfkracht te hebben uitgeput en nu alleen nog te vervloeien. De leêgte heerschte. *Plumpkin* en *Vellum*, zooals de bespotter van het oude régime de parasieten der aristocraten noemde, die beiden waren verdwenen of heetten verdwenen. Was het een groote vooruitgang nu in hun plaats de onsterfelijke *Tapér* en *Tadpole*, de officieele bureau-mannen, op den voorgrond kwamen?

Carlyle heeft in die dagen van teleurstelling zijn ‘French Revolution’ geschreven en gepubliceerd (1837). Het was ook als een les voor Engeland bedoeld en soms steekt de profetenhand met omineus gebaar uit de bladzijden van het boek, en wijst op het sansculottisme van 1794, gekweekt door honger en ellende, als een voorafgaande schaduw van het wellicht naderende nieuwe sansculottisme. Wee, als dat een chaos terug zal brengen over de wereld van zonde en zorgeloosheid, die zich door gladde handlangers laat voorpreeken: Vrede, vrede! en er is geen vrede!

Uit de diepten rezen de stemmen al.

Het ministerie verklaarde bij de komst tot den troon van de jonge Victoria, dat geen verdere hervormingen van kieswet en Parlement te wachten waren; een antwoord verscheen daarop van de werkliedenvereenigingan die hun eischen aan de bestaande maatschappij formuleerden in het 'Volkscharter' (8 Mei 1838). Van de Magna Charta dateerde de vrijheid van Engeland, het was de vrijheid der groote baronnen van de 13e eeuw; nu stelde het volk zijn charter op, het was het teeken van zelfstandigheid der arbeiders en de opening van den strijd van klasse tegen klasse. Een geweldige beweging en een oorlogsverklaring.

Gladstone, in dezen eersten tijd van zijn politiek leven, nam de bewegingen om zich heen waar; hij deed zijn taak in het Parlement, en kreeg zelfs een post (een ondergeschikte) in het kortlevend ministerie van Sir Robert Peel dat voor een oogenblik de lange Whigregeering onderbrak. Maar hij gàf zich niet aan de beweging van den tijd. Hij verscheen in de gezelschappen van Londen, een welkome gast om zijn gunstig voorkomen, zijn zangerstalent, zijn veelbelovende positie, misschien ook om het geld van zijn vader; hij hoorde de voorname gesprekken over de aanstaande revolutie, en hij lachte denkelijk wel eens over den ijver van ladies en misses die nuttige handwerken leerden om een bestaan te hebben als de booze dagen aankwamen[1]; maar hij ging evenmin op in het gezellige leven als in het staatkundige.

Voor hem was die eerste aanraking met de groote wezenlijke wereld vooral een tijdperk van oefening en bezinning. Wat hij gemist had: 'a good many years of silent reading and inquiry,' dat beproefde hij thans, midden in de bewegelijke, luidruchtige wereld, bij gedeelten in te halen. Hij had zichzelf te overwinnen en te disciplineeren in zijn moreele eenzaamheid; want hij was van harte een eenzaam man[2].

Niet, dat hij zijn redenaarstalent uit het oog verloor, niet alsof hij geen behoefte had om menschen te overtuigen en te leiden - hij

1) Over de gesprekken van dien tijd in de Londensche voorname kringen, vgl. de brieven van Prosper Mérimée, die in 1835 daar veel verkeerde. Brief van 25 Mei in *Notes sur P.M.* p. 80.

2) J. Morley I p. 197.

arbeidde daarvoor met onbedwingbaren vlijt totdat hij over den heelen woordenschat der groote sprekers en preekers beschikken kon, - maar hij verlangde van zichzelf dat zijn welsprekendheid direct uit zijn innigste bewustzijn voortkwam. En hij voelde wat voor tucht daartoe noodig was, hij kende de verbijsterende verbinding van zijn twee eigenschappen van hardheid en overprikkeling, zoodat hij zichzelf nooit kon voldoen. Hij noemde het: een hooger grijpen dan hij vermocht, en ook wel, wanneer hij heel diep de ervaring had dat er iets dors en droogs in hem terugbleef: zijn volslagen machteloosheid.

Dante, dat toonbeeld van kracht en verrukking, tot een harmonische uitdrukking vereenigd, - Dante, en vooral het Paradijs van Dante, diende hem tot troost. Hoe dikwijls heeft de jonge Gladstone hem voor zichzelf opgezegd, - gebeden is misschien een beter woord, - den regel waarin het samengaan van de ziel met God, op goddelijk eenvoudige wijze is geopenbaard:

> In la sua volontade è nostra pace.

'In zijn wil is onze vrede.' Dat woord ontsloot voor hem den hemel. Het is berusting en tegelijk zaligheid. Hij nam het aan met zijn geheele ziel. Dien hemel droeg hij in zich.

Zoo gaat Gladstone voor onze oogen, een leerling nog van het leven, studieus, met ingehouden kracht en met zelfbewusten schroom. Wanneer hij moet spreken in het Parlement, dan is 't bij hem nog altoos van te voren een aarzeling; maar, eenmaal het woord genomen, is hij meester van zijn houding en taal, omdat hij meester is van zijn onderwerp.

Toch kon men aan een zekere koelheid van voordracht bemerken dat hij meer voor zichzelf sprak dan voor zijn gehoor, al verlangde het vurige, gretige oog van den redenaar instemming met zijn woorden, en al moest juist de gespannen ernst van zijn rede de menschen dwingen om hem in den gang van zijn gedachten met hun oplettendheid te volgen.

Hij spraak voor zichzelf, omdat hij voor zichzelf leefde in dezen tijd; in de academiejaren had hij ook wel veel van zijn intieme leven voor zich gehouden, maar hij had tenminste vertrouwde vrienden, en waar het er om te doen was geweest, in de redetournooien met zijn clubgenooten, daar kwam hij met al zijn

hartstocht en zijn woordenpraal in 't veld. Nu bedekte hij zijn vuur.

In het Parlement hield men zijn speeches voor interessant, maar te abstract, geschikt voor een verstandelijk debat, niet voor de krachtige taak van den redenaar,[1] en in de wereld ging men hem ook zoo beschouwen: een man van groote verwachtingen die apart stond aan de uiterste rechterzijde. 'It would not be at all strange if Mr. Gladstone were one of the most unpopular men in England,' zegt Macaulay van hem in het bekende essay, waarin hij Gladstone's eerste boek aanvalt;[2] ofschoon, voegt hij er aan toe, 'wij hem niet meer dan recht doen weervaren, wanneer we zeggen dat zijn bekwaamheden en zijn houding onder de menschen hem het respect en de welwillendheid hebben verschaft van alle partijen.'

Men vindt hem in die 'houding' beschreven wanneer men de dagboeken van den tijd opslaat. 'Ik was zeer getroffen,' zegt een afgevaardigde van de Schotsche geestelijkheid die zijn ervaringen van het jaar 1838 in de hoofdstad opteekent,[3] 'door het peinzend gezicht en de deftige bedaardheid van Mr. Gladstone; zijn uiterlijk kwam wel overeen met wat men van hem zegt onder de menschen van het Parlement, nl. dat hij waarschijnlijk in de toekomst de *leader* van de Conservatieven zal worden.... Ik heb veel met hem gesproken; de uitgebreidheid en accuratesse van zijn kennis, die tot in de kleinste details gaat, is even merkwaardig als de kalmte, helderheid en onpartijdigheid van zijn redeneeren.... Hij is nog geen zeven en twintig. Zijn gezicht is aantrekkelijk sprekend; zijn oogen klein, maar donker; zijn mond vol expressie. Zijn manieren zijn bescheiden en vriendelijk. Een lange gestalte, zwart haar, - ziet er bepaald knap uit.'

- 'Hij moet eenmaal een groot staatsman worden'; - maar misschien dat dit oordeel uit dien tijd nog niet van zulk een gunstige voorbeteekenis is voor den man van wien het geldt. Iemand die teruggetrokken is, en in wien de wereld een verborgen

1) 'Contemporary Orators' in *Fraser's Magazine*, aangehaald bij J. Morley I p. 195.
2) *Edinburgh Review*, April 1839.
3) Dagboek over 1838 van R. Buchanan in Walker's *Biography* van R.B. London, 1877 p. 84, 87, 90.

kracht vermoedt geeft allicht aanleiding tot zulk een profetie. En lag toch integendeel niet in de eenzelvigheid van Gladstone ook het gevoel opgesloten van zijn onmacht en onvrijheid tegenover het leven?

Wat men in Gladstone's redenaarstalent miste, dat vond men bij Macaulay: er was poëtische kracht en kleur in zijn meesleepend woord. Men kreeg ik weet niet welken indruk uit zijn rede dat de dingen zelf er in spraken, massief overtuigend; terwijl men in Gladstone's oraties ondanks al hun accuratesse en minutiositeit zeer sterk een persoonlijk element verneemt. Hij spreekt, zoo schijnt het, nog meer om zich dan om ons te overtuigen.

Laat ons een oogenblik onze Tory-bespiegelingen afbreken om aan den braafste en kundigste der Whigs, aan Tom Macaulay, te denken. Hij was een tegenstander van Gladstone, in het eerste jaar van William Ewarts parlementair leven, als Whig, als lid van het ministerie (maar het was een soort buitenlidmaatschap) en als afschaffer van de slavernij, hij, de zoon van Zachary Macaulay. Toen de wet door de regeering werd ingediend om den slavenstand op te heffen, maar er een bepaling aan was toegevoegd die den toestand, in den grond der zaak, op de plantages van West-Indië voor een ongenoemd aantal jaren nog zoo ongeveer liet bestaan als hij was, toen drong Macaulay er op aan dat het aantal overgangsjaren zou worden vastgesteld en zoo klein mogelijk zou worden genomen.

Het was voor hem een gewichtig besluit, die afwijzende meening uit te spreken. Maar hij bood zijn ontslag aan zijn medeministers aan om zelfstandig te kunnen wezen, ofschoon hij wist zijn loopbaan er mee te bederven, wanneer dat ontslag werd aangenomen, en niettegenstaande hij de inkomsten van zijn betrekking ten hoogste noodig had door de ongelegenheid waarin zijn familie verkeerde.

Dat noem ik vrijheid tegenover het leven. Want in dat moment stond het er op, niet voor hem alleen, maar ook voor die op hem vertrouwden en van hem afhingen.

Hij won, en aan zijn inspanning was het vooral te danken dat de wet haar gunstiger vorm kreeg. Welk een triomf voor den zoon dit aan den vader te melden![1)]

1) *Life and letters of Lord Macaulay*, II. p. 66 vv.

Maar voor Gladstone was het een groote teleurstelling als het ministerie zich ten slotte voor de wijziging verklaarde die Macaulay ondersteunde. Hij begreep dat zijn vader woedend zou zijn om die verkorting van zijn rechten en kon in zijn confessie niet goed samenhangend spreken. ‘I spoke a few sentences’, zegt zijn dagboek, ‘in much confusion: for I could not easily recover from the sensation....’[1)]

Toen Gladstone op zijn ouden dag die eerste redevoeringen van het jonge Parlementslid overlas, verborg hij niet zijn ontevredenheid over hun toon. ‘Men moet natuurlijk wel rekening houden,’ verklaarde hij, ‘met de groote gezegende verandering die er sinds dien tijd in de publieke meening over de slavernij is gekomen. Maar ik moet zeggen dat ik ook al voor dien tijd (dat ik in 't Parlement sprak) weinig of geen vertrouwen had in de behandeling der slaven op de plantages.’[2)]

Nog eenmaal brak de jonge Gladstone een lans tegen de vrienden der slaven. Het was in 1838; het voorstel werd gedaan om den overgangstijd voor de slaven te bekorten en hun dadelijk de vrijheid te geven. Zijn rede werd bewonderd, maar kon niet baten; en weer was het een nederlaag voor den vader. ‘Ik kon nauwelijks een woord tot hem zeggen, zoo was mijn vader onder den indruk,’ meldt het journaal.

‘Nu is het tijd,’ schrijft Gladstone verder op dien dag, ‘om de aanvallen van onze tegenstanders te keeren door maatregelen te nemen voor het wel der negers.’

En hoe ernstig hij 't meende met het welzijn der negers, dat toonde hij, ook in dien tijd, door zijn vurig aanhouden bij zijn vader om hem verlof te geven naar West-Indië te gaan en daar den toestand met eigen oogen te bezien. Maar de oude John Gladstone weigerde beslist.

De zoon had op die manier zijn prijs te betalen voor de positie hem door zijn vader in de samenleving verschaft. De goden, zegt men, verkoopen ons wat ze ons schenken; vaders volgen wel eens dat voorbeeld.

1) J. Morley, I p. 105.
2) Curieus op te merken dat John Morley wil vergoelijken in den jongen Gladstone wat de oude Gladstone zelf veroordeelt.

Die oude Zachary Macaulay, die het inderdaad in zijn laatste levensjaren hard te verantwoorden had, hoe wint hij het plotseling op den rijkgeworden koopman, die bang is van zijn rijkdom en zijn voorspoed iets af te moeten staan. Hij zat ineengebukt, meldt men ons, en verslagen onder zorg en verdriet, zonder veel belangstelling meer voor wat er in de wereld omging. Zijn vrienden waren heengegaan: Wilberforce, Babington, Hannah More.... hij scheen vergeten. Dan treft een lichtstraal het ineengedoken vermoeide hoofd - even; en het is een straal van de vrijheid die hij zijn misdeelde medecreatuur heeft helpen verwerven, van de zedelijke vrijheid, die hij als erfenis aan zijn zoon liet.

Arme Zachary, zijn tijd was voorbij, is voorbij (1838).

Ook de tijd van de ‘Evangelischen’ was heen. Het is een gewoon verschijnsel voor een beweging, om op 't oogenblik van haar triomf, terwijl men haar aanziet als in de periode van haar volle kracht, op eens terug te gaan en in te zinken. Zoo gebeurt het met de ‘Evangelicals’. Hun zegepraal, de afschaffing der slavernij, is hun einde als beschavings-beweging. Ik wil daarmee niet zeggen, dat ze niet voorttierden en vermenigvuldigden. Maar ze staan niet meer vooraan in de rijen van de natie, ze dalen in lager kringen, en kunnen de besten van den tijd niet meer voldoen.[1)]

Waarom?

Omdat de mannen met krachtige persoonlijkheid, die leven aan de ‘Evangelische’ gemeenten hadden meegedeeld, waren verdwenen, en omdat de gemeenten dachten het voortaan zonder hun bezielers te kunnen doen. Zij bouwden zich te zeer op de ‘armen van geest.’ Hun beginsel werd de volslagen gelijkheid der menschen.

‘Zijn wij zwakke vaten,’ zoo zeggen zij, volgens een schrijver van den tijd, die met gevoel voor humor en diep menschelijk gevoel het lot van de ‘Evangelische’ secte van Clapham heeft nagegaan[2)],

1) Het voerbeeld van den Earl of Shaftesbury, die door de ‘Evangelische’ beweging opgewekt was tot zijn liefdewerk in de maatschappij, schijnt deze bewering te weerspreken; maar dit is een bijzonder geval. Over een poging tot samenwerking tusschen Gladstone en Lord Shaftesbury, niet bij Morley vermeld, zie E. Hodder. *Life and Work of the Earl of S.* London, 1886. I p. 210 vv.

2) *Edinburgh Reirew* July 1844. ‘The Clapham sect.’

‘des te beter. Het gevoel van onze persoonlijke zwakheid is het geheim van onze kracht als verzameling. Individueel niets; collectief alles. Wij leven in de eeuw der vereenigingen. Voor het herstel van iedere onderdrukking, ergens ter wereld onder de zon geschied, is er een publieke meeting ter hand. Voor hulp en genezing van iedere bezoeking, die ons land of de menschheid kan treffen, zijn er beschermheeren, vice-presidenten en secretarissen. Voor de verspreiding van iederen zegen, die de menschheid ten deel kan vallen, is er een comité. Wat tot nu toe opgesloten binnen de enge grenzen van Clapham door booswilligen een ‘secte’ werd genoemd, gaat nu zich uitbreiden over de bewoonde aarde. De dag is niet ver meer af, wanneer het de naam zal aannemen, wanneer het begroet zal worden met den glorieusen titel van ‘De universeele Kerk.’ - De heele wereld zou in kleine, nuttige vereenigingen worden gedeeld!

Een nieuw beginsel en een nieuw gevoel voor individualiteit kwam daartegen op in dezen tijd, in de jaren, die tusschen 1S30 en 1840 verliepen. Hier is het Carlyle die den ‘hero’ preêkt als den komenden redder, en den middelaar tusschen de maatschappij en haar doel; daar is het Dr. Arnold van Rugby die den godsdienstig en zedelijk beschaafden man tot het zout der aarde wil maken; daar weer, uit de ‘evangelische’ gemeente voortgesproten, zijn het de mannen van Oxford die het tegenbeeld nemen van al dat kleine dat samen een geheel moet vormen, en die door hun dwepen met een groot geheel waarin de mensch ademt, aan de individualiteit ruimte en voornaamheid willen hergeven.

Carlyle, de individualist, plaatst zijn ‘held’ te hoog misschien om hem in de gemeenschap met de menschheid te doen deelen, maar voor Dr. Arnold van Rugby is de leeraar de type van den man die voorgaat, voor de mannen van Oxford eindelijk, voor John Henry Newman, Pusey, Manning e.a. is het de geestelijke herder die leidt en die aan het geslacht der mannen van zijn tijd het begrip brengt van de eenheid hunner gedachten- en gevoelswereld.

Twee romans kunnen ons een voorstelling geven van den afstand door het begrip der menschen in een tien- of twaalftal jaren doorloopen. Het toeval heeft hun beiden denzelfden naam van *Coningsby* geschonken.

John Sterling schreef den eerste[1] en gaf hem in 1832 uit, - Sterling, de man wiens biographie Carlyle heeft opgesteld, een voorlooper, een tusschenman, wiens leven en werk een mislukking waren. Zijn roman doet ons het geslacht kennen dat juist even de *Reformbill*-agitatie voorafgaat, en hij toont ons hoe 't het voorgevoel heeft van iets nieuws, maar ook niet meer dan een voorgevoel; het weet zich gescheiden, dat geslacht, van den voorgaanden tijd door zijn aspiraties en zijn opvattingen, maar het leeft toch nog voor een deel in den chaos van gedachten door de Fransche Revolutie met haar verwarrend en teleurstellend resultaat in omloop gebracht; het zoekt den uitweg en moet het vinden opgeven.

Twaalf jaar na Sterling's *Coningsby* verscheen de *Coningsby* van Disraeli. Het boek voerde trotsch en veelbelovend op zijn eerste bladzijde den bijtitel van *The new generation*; en het spreekt over het Engeland van na de Reformbill.

Al heeft Disraëli's roman een speciale beteekenis gehad voor den datum waarop hij in 't licht kwam, wij mogen thans wel alleen vasthouden aan den algemeenen zin van het werk. Het proclameert den nieuwen tijd en leidt een nieuw geslacht van menschen in, waarvoor de partijleuzen van Whig en Tory, conservatief en radicaal, niet meer in hun oude kleur bestaan. Disraëls wil daardoor aan de menschen die hij als zijn gehoor beschouwt, het gevoel geven van Engeland als een geheel, evenals die mannen van Oxford het begrip willen meedeelen van een geestelijk geheel, waarin de mensch leeft; maar hij, de politicus, brengt dat gevoel over op de wereld en den staat, en hij verklaart iets grooters te kennen dan de instellingen van het land, of zijn partijen, of zijn klassen, en dat is: Engeland zelf als een gemeenschap met zijn nationaal karakter[2].

Waar de held van Sterling's roman in de nevelwereld van het nieuwe geen plaats vindt om zijn voet te zetten, daar plant Disraëli zijn nieuwe generatie in den vasten grond van Engeland; hij geeft hun een taak en hij geeft hun een leider.

1) Th. Carlyle. *The life of John Sterling.* Hij spreekt over *Arthur Coningsby* in hfdst. IX en XV van het eerste deel der biographie, maar was blijkbaar den roman geheel vergeten, zoo hij hem ooit tot het eind gelezen heeft, want de opgegeven inhoud is geheel Carlyle's fantasie.
2) Disraëli. *Coningsby.* Tauchnitz ed. p. 221, 329.

Want dit is de tweede karaktertrek van het boek, dat de auteur de menschen van zijn roman groepeert om een ideale gestalte - naar Disraëli's ideaal - die als symbolisch, de eenheid en samenhang van de wereld, van haar eeuwenoude kennis en haar nieuwste geestesrichtingen in zijn persoonlijkheid moet voorstellen.

Ik vraag er nu niet naar of het aan den dichter en vinder, die in Disraëli huisden, gelukt is zijn ideaal personage overtuigend leven in te blazen. Laat het een schema wezen, zoo blijft als indruk toch voor onzen geest: een nieuw geslacht van mannen met hun leider en zijn hooge inspiratie.

Was niet dit wat Disraëli, half realistisch, half fantastisch schiep, het groote *desideratum* geweest van Engelands historie, bij den omkeer door de Reformbill bewerkt? De man had gemankeerd die de generatie van het nieuwe Engeland tot een nationale partij had kunnen organiseeren; het oude partijleven was blijven bestaan, en aan de oude partij-rivaliteiten hadden zich de nieuwe vraagstukken der samenleving aangesloten.

Wie zou het nieuwe werk op zich hebben kunnen nemen?

Sir Robert Peel? - maar hij was in 1830 al te oud geworden in het politieke vak, zonder toch nog de autoriteit te hebben van den noodzakelijken man.

Macaulay? - maar hij behoorde tot de Whigs, en de Whigs waren de mannen van de engste familie-regeering, en Macaulay zelf een man van de traditie.

Disraëli dan? - maar niemand nam hem nog au sérieux, hij zichzelf ook niet.

De man ontbrak.

Alleen de dichter kende zijn naam, - en sprak hem uit met hartstochtelijk verdriet omdat zijn onstuimig verlangen en zijn liefde waren geworden tot een onherstelbaar gemis.

Alfred Tennyson heeft de leemte van den tijd geopenbaard en in de opening tusschen de jaren 1830 en 1850 heeft hij zijn *Im Memoriam* als een wijdingstafel opgehangen. Die plek was leeg, daar heeft hij den naam van Arthur Henry Hallam geplaatst, niet als een vervulling, maar als een heengegane stem die uit het verleden over den afgrond van het heden de belofte oproept van de toekomst.

Wij bladeren terug in het dagboek van Gladstone en komen tot den herfst van het jaar 1833, dien Gladstone doorbracht op het Schotsche landgoed van zijn vader, Fasque.

> 6 October 1833. De post bracht me vandaag een droevige tijding - den dood van Arthur Hallam. Zelfs ik, die alleen om mijzelf kan denken, voelde me diep en diep gedrukt. Ik betreur in hem, wat mezelf aangaat, mijn oudsten intiemen vriend, en wat mijn medemenschen betreft, den man die een sieraad zou zijn geweest voor zijn tijd en zijn land; een geest zoo schoon en machtig dat hij bijna het ideaal nadert, waarvan men geen exempel mag en kan verwachten. Wanneer zal ik zijn gelijke zien?... Ik wandelde op de heuvels om over dit groote verdriet na te denken dat me tot in de ziel snijdt...
> 7 October. Uitgereden. Alle dingen lagen diep gehuld in den teêren ernst van het herfst-verval. O, mijn arme vriend, weggenomen in de lente van zijn luisterrijk leven!

Zou niet Gladstone van zich gedacht hebben dat hij de man was en de persoonlijkheid om het geslacht van zijn tijd aan zich te verbinden, en om zich heen te groepeeren, en te leiden naar de hoogten van het leven?

Ik kan niet gelooven dat hij die gedachte in deze eerste periode voor den geest heeft gehad. Gladstone had een andere roeping, hij dacht in de eerste plaats om zichzelf en zijn heil; en hoe ver stond hij in zijn hart nog van zijn tijdgenooten af! Ook was hij waarlijk nederig, en gaf, en moest geven den voorrang aan Lord Lincoln of Sidney Herbert[1]; want in de wereld, niet als in Oxford, kwam het talent pas na den rang.

Misschien dat Gladstone van plan is geweest een boek te schrijven, om daardoor invloed te hebben, maar dan was 't een godsdienstig boek, en de persoonlijkheid van den auteur zou daarbij onder zijn gegaan in de belangrijkheid van het meegedeelde.

Neen, wanneer hij eerzucht had, zoo lag haar vervulling eerst wijd weg in de verte.

Toch begon er nu in Gladstone iets te veranderen en te groeien.

1) Vgl. de noot van Greville's *Journals* geciteerd bij J. Morley. I 121.

De tijd die aansluiting en individualiteit vorderde, ging ook in hem spreken. Hij kwam uit het afgemetene en eenzelvige.

Zijn huwelijk was zoo niet de eerste dan toch een voorname overwinning op die eenzelvigheid.

De werkelijke kennis met Miss Catherine Glynne was door Gladstone op reis in Italië gemaakt, waar hij in 1838 heen was gegaan om een tijd lang van zijn boeken en schrifturen af te zijn die hem zijn oogen hadden bedorven. Dat hij spoedig weder goed daar uit kon kijken, blijkt uit zijn engagement met de oudste der misses Glynne, want zijn vrouw bracht hem alles wat hij wenschen kon: schoonheid en jeugd, en goedheid en verstand, aanzienlijke verwantschap, en - ten slotte - een fortuin aan zijn gezin; en meer dan dat alles, haar onafgebroken liefde en toewijding en samenstemming van hart.

Den 25sten Juli 1839 luidden de huwelijksklokken van het dorpskerkje van Hawarden, en het bruidspaar was één voor het leven. Maar van te voren had de aanstaande echtgenoot aan het meisje zijn bekentenis gedaan, en hij sprak haar van zijn moeder en haar wensch voor zijn leven, van zijn eigen zielsverlangen dat zijn vader hem niet had kunnen toestaan, van zijn betrekking tot staatkunde en staatsambten.

En hij noemde haar zijn lijfspreuk:

> In la sua volontade è nostra pace!

II.

Hier moeten wij het voorbeeld volgen van den hoofdpersoon onzer historie en een oogenblik pauseeren te midden van de beweging der dingen om een overzicht te kunnen nemen.

John Morley, de gezaghebbende auteur van Gladstone's biographie - dat boek dat ons zooveel nieuws brengt, en voor zooveel nieuwe vragen stelt, dat boek, waar onder de plooien van het breedgolvend verhaal de echte geledingen der persoonlijkheid van den held dreigen te verdwijnen - John Morley vertelt ons van een gesprek met zijn grooten vriend, op zijn ouden dag, gehouden gedurende de intimiteit van een vacantie-verblijf in den vreemde, te Biarritz.

Er werd van een personage onder de Tories gesproken, en Morley zeide: ‘Ge weet, de menschen zeggen dat niemand veel waard is, die niet in zijn jeugd iets van een radicaal is geweest, en iets van een Tory op rijper leeftijd.’

Gladstone begon te lachen: ‘O, als dat op mij gemunt is, dan is de slag flink raak. Maar wat mezelf aangaat, ik geloof dat ik de heele verandering die mijn politiek leven heeft ondergaan, in één zin kan samenvatten: ik ben groot gebracht in wantrouwen en afkeer van de vrijheid, en ik heb geleerd in haar te gelooven. Dat is de sleutel tot al mijn gedaanteverwisselingen.’[1)]

Ik weet niet of het antwoord dadelijk zal bevredigen. Vrijheid is een abstracte term, en als ze een minder afgetrokken uitdrukking wil gebruiken en toch maar over één woord te beschikken heeft, dan zal de wereld zeker aan den man die begonnen is met de heftigste Tory te wezen, en geëindigd met volksleider, liever tot drijfveer geven: den hartstocht, of zoo ge wilt, den karaktertrek van EERZUCHT.

Maar van ambitie, in de gewone beteekenis, de beschuldiging die zich voortdurend gehecht heeft aan den gang van Gladstone's leven, - daarvan, denk ik, moeten wij hem vrijspreken.

1) J. Morley. III p. 474.

'Ambitie!' zeide Gladstone eens in het gesprek,[1] 'wel, ik houd het er niet voor dat ik mezelf het verwijt behoef te maken in mijn eigen leven veel door eerzucht gedreven te zijn geweest.'

Het werd een onderwerp waar de oude man zijn jongeren colcollega nog wel eens mee plaagde: hij had nooit iemand zoo in zijn stoel zien opspringen als Morley, zeide hij, toen hij die verklaring hoorde van zijn gebrek aan eerzucht.

Maar nu wij zijn leven kennen, zou ik wel durven beweren, dat wij ons aan de zijde van Gladstone moeten scharen; want hij heeft zijn persoon niet vooropgesteld, en in zijn politieke werk als zoodanig geen bevrediging gezocht.

Vooruitgang in het gevoel der vrijheid! - zullen we ons daaraan dan houden?

Maar een historicus kan met dien 'éénen zin' niet veel uitvoeren. Het is hem in de eerste plaats te doen om de levensvoorwaarden waaronder dat gevoel voor vrijheid bij den man is gegroeid, en dan vraagt hij zich af, als zijn hoofdvraag, wat de aandrift was, wat de intieme trekken waren van Gladstone's aard, welke hem drongen die levensvoorwaarden in arbeid, in energie om te zetten.

Nu is het eerste wonder dat op zijn levensweg ons in het aangezicht kijkt, dit: Gladstone zelf heeft zijn loopbaan in de wereld, ondanks haar veranderingen, steeds als een ontwikkeling langs één lijn, als een eenheid, gevoeld, en wijzelf, wanneer we zijn leven van het naaste bij beschouwen, - we kunnen ons ook niet aan dat gevoel onttrekken.

De oplossing van die tegenstrijdigheid is dat het innerlijk leven bij Gladstone verreweg het krachtigst was.

Wij moeten daarom geheel het denkbeeld van ons wegwerpen dat de wisselingen in zijn politiek leven zijn geweest als het aantrekken, telkens, van een nieuw kleed, om de mode en de drift van den dag te volgen, en toon aangevend te blijven.

Neen, het is bij hem niet te doen om het uiterlijk spel van het leven, waaraan de menschen zich meest vergapen; het drama is ìn hem. De veranderingen in Gladstone's leven spruiten voort uit

1) J. Morley. I p. 217.

zijn aard zelf. En een menschenaard is juist dat wat nooit verandert.

Dit moet vooropgesteld, en dit dient in 't oog gehouden, willen we een maatstaf hebben voor de beoordeeling van het eerste gedeelte van Gladstone's leven, dat nu achter ons ligt.

Want daar komt het innerlijk leven in zijn kracht het duidelijkst naar voren.

We hebben hem in dien tijd leeren kennen als een onvrije - niet daarom omdat hij ‘de vrijheid’ minder telde in staats- en kerkleven, maar omdat hijzelf een gebondene moet worden genoemd. Hij stond onder den dwang van zijn vader. Die beschikte over zijn bewegingen. Met zijn nerveus temperament kon hij niet op tegen den beslisten wil van den handigen koopman.

En tocb liet hij zich, in het binnenste van zijn binnenste, ook door zijn vader niet afbrengen van den aandrang van zijn hart. Had hij in Oxford gewenscht naar een aantal jaren van rustige studie, en naar een intiem geestelijk leven, hij verkreeg zijn wil, buiten de toestemming om van wien ook. Daarin had hij zijn vrijheid.

De aard van zijn moeder had mee te spreken in dien innerlijken kring, de ‘evangelische’ opleiding liet er zich gelden, en het was de zorg voor zijn geweten die hem dreef, het was de herinnering aan de ‘evangelische’ praktijk die hem aansluiting deed zoeken bij Christelijke vereenigingen.[1)]

Men kan dus misschien wel zeggen dat de kern van zijn ziel en zijn talenten van hemzelf waren, maar de houding van zijn leven hing, in dien eersten tijd, van zijn ouders af. Nu ging hij zich daarvan vrij maken, daar hij de dertig nadert; en dat eerste zelfstandige leven naar buiten maakt de inhoud uit van het tweede bedrijf.

Maar voordat wij er van kennis nemen, laat mij opmerken dat Gladstone gedurende het verloop van dit tweede tijdperk nog niet anders deed dan den aandrang te volgen en voort te zetten, hem door zijn ouders gegeven. Hij behoorde toen niet meer aan zijn vader, maar hij deed toch op zijn manier na, wat de koopman gedaan had, na de verovering van zijn fortuin. Evenals deze zich

1) J. Morley, I p. 99.

gekeerd had tot de zijde der magnaten en een lid was geworden van de Schotsche *gentry*, zoo schaart de zoon zich, op geestelijk gebied, asn den kant van hen die de *High-Church* in al haar glorie wilden herstellen en haar het zedelijk overwicht in den staat wilden hergeven.

Is 't niet alsof hij de uiteenloopende erfenis van vader en moeder wil vereenigen, aristocratie en vroomheid, en is zijn gebouw in de hoogte van de lucht niet een projectie van de plannen die zijn vader op aarde had verwezenlijkt?

Want luchtpaleizen voor zijn geloof, hij gaat ze oprichten, nu hij voor 't eerst geheel zich zelf durft te zijn; gelukkig dat het lot hem tegelijkertijd het harde werk in den schoot werpt, waaraan hij nog op andere wijs zijn kracht kan toetsen dan aan het verdriet, ondervonden bij het instorten van zijn idealen.

En nog een opmerking.

Telkens zien wij het leven van Gladstone zich splitsen in twee deelen die elkander vijandig zijn; het is eerst geweest de behoefte aan geestelijke afzondering en de loopbaan in het Parlement; het gaat nu worden het idealiseeren van Kerk en Staat en het hoe langer hoe reëeler politieke leven. Beiden hebben zijn hart, en hij beproeft de beiden te vereenigen, maar telkens stooten de deelen, waarin het leven zich voor hem scheidt, elkander weder af. Nu is het nog een kamp voor hem zelf alleen, een ding van het individueele leven, straks wanneer hij de macht krijgt om zijn ideeën tot feiten te maken, neemt hij het openbare leven mede op in zijn tweestrijd. Maar hij leert rustig, grandioos voort te gaan op den weg, dien zijn genius hem wijst, met de overtuiging van de eenheid van levensplan, al kan ons zwakke grijpen en begrijpen die eenheid nog maar alleen vatten in een tegenspraak.

En laten wij ons verheugen in het schouwspel van de energie, waarmee hij het leven van zijn twee kanten aanpakt, ideaal en praktisch, - in het medegevoelen van de drijfkracht van zijn geloof waarmede hij bergen wil verzetten, waarmee hij, als zijn idealen vallen, altoos door nieuwe voor zich doet oprijzen uit de diepte van zijn vertrouwen in 't leven.

- Het instorten van idealen! het wegvallen van idealen! - nu die woorden daar opgeschreven staan, zou ik ze willen verwijderen, om er betere, minder ouderwetsche uitdrukkingen voor in de plaats te zetten. Maar bij nader denken laat ik ze staan. Het is een ouderwetsch onderwerp dat nu behandeld moet worden, vriendschapsbanden in den dienst van het ideaal, breken van vriendschapsbanden, omdat het ideaal voor de vrienden niet langer hetzelfde is gebleven. Hoever liggen die tijden van 1840 achter ons!

Doorloopt men de levens van Gladstone's tijdgenooten aan de Universiteit van Oxford - en men weet hoe overrijk de Engelsche historische letterkunde is aan biographieën van tijdgenooten, zoodat men nooit verlegen behoeft te zijn om informatie, dan is het opvallend hoe sterk de stroom van godsdienstige opwekking vloeide in den tijd der Hervorming van het Parlement. Zonder dat Gladstone van hen afwist - want hij hield zich in Oxford geïsoleerd, zooals reeds werd gezegd - stonden verscheiden van zijn medestudenten, die hij misschien dagelijks zag, voor hetzelfde vraagstuk, dat hem zoo geheel bezig hield.

Henry Edward Manning, later cardinaal Manning, zoon van een groot koopman op West-Indië, evenals Gladstone, en evenals hij door zijn vader en zichzelf bestemd voor een staatkundige loopbaan, koos het geestelijk ambt toen het fortuin der familie in een financiëele catastrophe onderging; James Hope, afstammeling van een Schotsche adellijke familie (de Earls of Hopetouw) studeerde voor de balie en had een ongemeen talent als advocaat, maar zijn verlangen, en 't ging heel diep bij hem, is dikwijls geweest om opgenomen te worden in den geestelijken stand; van de beide Palmers, die wij onder het gehoor van Gladstone hebben opgemerkt, als hij zijn thesis tegen de *Reform-bill* verdedigde, heeft de een zich aan den heiligen dienst gewijd, en de autobiographie van den ander, den lateren Earl of Selborne, vertelt ons aandoenlijk treffend van zijn godsdienstzin. Men zou nog Frederic Rogers, den lateren Lord Blachford, kunnen noemen, - maar het wordt een simpele opsomming, - genoeg, zij waren allen van het Oxford van Gladstone, en zij hebben onder de eersten van hun tijdgenooten

uitgeblonken. Manning was van hen de voornaamste, James Hope van allen zeker de uitstekendste naar hart en geest.

Wat is de inhoud van hun godsdienstig bewustzijn?

Zij waren opgevoed in de 'evangelische' school; maar dan had de revolutie van 1832 hun het begrip gebracht, onafhankelijk van elkander, dat godsdienst niet uitsluitend een element was van het individueele leven, maar door de Kerk een machtig middel werd van beschaving, en de uitdrukking van het geweten der gemeenschap.

Zoo leerden ook Newman en de zijnen, de Oxford-hervormers; maar in vele gevallen hebben die jongeren hun denkbeelden zelfstandig ontwikkeld.

Gladstone is ook zijn eigen weg gegaan. Op zijn eerste reis naar Italië is hem in Rome het denkbeeld duidelijk geworden van de Kerk als een instelling die de samenleving omvatte en heiligde. Een passage uit zijn Engelsch gebedenboek, in de historische omgeving van Rome gelezen, wekte zijn nadenken op; gedurende de eenzaamheid van zijn reis in het vreemde land volgde hem de gedachte, en wat tot nu toe niet veel meer dan een woord voor hem was geweest, de Katholieke Staatskerk van Engeland werd een beginsel waaruit een machtig leven ontsprong, dat Engeland uit zijn verwarring zou kunnen redden.

'Ik heb het vertrouwen en het voorgevoel,' schreef hij aan een bevriend geestelijke[1)], en de woorden van dien brief geven het kortste en volledigste overzicht van zijn meening, - 'dat wij een tijdperk te gemoet gaan van godsdienstige krachtsontwikkeling, die maar al te veel is achtergebleven in den tijd dat de kerk voorspoedig was, en die bewaard schijnt voor den dag van onzen nood nu zij wordt aangevallen en vernederd.

'Let ik daarentegen op den Staat en zijn burgers, dan kan ik niet zien waaruit zij hulp zouden putten voor de gevaren die hen omringen. Terwijl de staatkunde van dag tot dag meer levensvragen gaat omvatten, en nauwer in betrekking treedt tot het lot van de menschen, bemerkt men een vermindering van de geestelijke statuur van die mannen die geroepen zijn de staatskunst uit te oefenen. Hoe meer zij door de opeenhooping van zaken te doen

1) Aan Samuel Wilberforce in 1838. *Life of S.W.* London, 1883 I p. 135.

krijgen, hoe geringer hun capaciteiten worden. De principes van het burgerlijk bestuur zijn evenzeer achteruitgegaan als die van het kerkelijk regime; maar men ziet in de eersten geen teekenen van herleving. Integendeel, de grondslag van ons nationaal karakter is aan 't verdwijnen; en de beginsels welke dat kunnen weerstaan, die moeten nog georganiseerd, ja bijna geschapen worden.'

In de kerk, die door haar naam van Staatskerk de bestemming aanduidt waartoe zij is geroepen, had hij het heil ontdekt. Zij moest de beginsels der staatkunde nieuw leven geven; in haar zag hij dat 'nationale karakter van de gemeenschap' dat Disraëli eenige jaren later het wezen van den staat zou noemen.

Gladstone had niet alleen het plan om zijn ideeën in een boek te ontwikkelen, maar nu zocht hij ook vrienden als verbondenen. Hij knoopte betrekking aan met Manning, en hij zocht James Hope op.

Op een dag dat James Hope te midden van zijn folianten en wets-commentaren zat, in 1836, ging de deur open en onverwacht kwam Gladstone binnen. Het gesprek raakte al dadelijk het onderwerp aan dat Hope's geest geheel vervulde, de godsdienstige en kerkelijke twistvragen die van Oxford uit de hoofden in beweging hadden gebracht. Hope sprak niet alleen met ernst, maar op een plechtigen toon alsof het tijdstip voor hem 't belangrijkste was van zijn leven. Niet ideeën alleen waren tot hem doorgedrongen, maar een groote godsdienstige strooming droeg en bezielde hem.

Het werd een intieme vriendschap tusschen de twee geestverwanten, en Manning werd mede opgenomen in den bond. Beide, Manning en Hope, stonden Gladstone bij en raadden hem in de samenstelling van zijn boek: *The State in its relation with the Church*, dat in 1839 verscheen.

Hope was enthousiast over het werk. Toen hij het in zijn definitieven vorm had gelezen schreef hij aan zijn vriend:[1] 'Het verkeer dat ik in den laatsten tijd met u heb gehad, en de geest waarin uw boek is opgevat en voltooid hebben mij een gevoel van vriendschap voor u gegeven, zooals ik 't anders van mij zelf niet ken, en ik aarzel niet u te verklaren, dat er niemand is in die aankomende periode van verwarring en gevaar op wien ik meer ver-

1) *Memoirs* II p. 274 (verhaal van Gladstone), zie ook *Quarterly Review* April 1884.

trouw voor leiding en opwekking, niemand met wien ik zoo gaarne zou handelen en lijden als gij zelf. Wanneer of waar ge dus denkt dat een arbeider van nutte kan wezen, moogt ge er op rekenen een in mij te vinden; en wanneer ik soms nalatig zou zijn, kunt ge mij geen grooter dienst bewijzen dan door me op te wekken tot een standvastiger gevoel van mijn plicht.'

Vormde de Kerk een geheel, met zijn organen, dan mocht de Staat haar niet in de uitoefening van haar plichten belemmeren, en zij was de geestelijke zijde van den Staat, zijn bezieling, zijn geweten, ik moet dat woord herhalen, omdat het 't treffendst Gladstone's bedoeling weergeeft. Haar recht die instelling te zijn ontleende de Anglicaansche kerk aan de onafgebroken opvolging van haar bisschoppen van de apostolische tijden af. Het was alles in den breede en haarfijn uiteengezet in het boek.

'Hoe komt iemand er toe met zoo'n mooie carrière voor zich om boeken te gaan schrijven,' zeide Sir Robert Peel. Tegen Gladstone zelf sprak hij er geen woord over.

Macaulay vond er aanleiding in voor een artikel in de Edinburgh Review, en tegen zijn nuchtere ontleding was het boek niet bestand; het was een utopie en een ideaal gebouw, dat zijn grond had in een juist gevoel, maar de lucht inschoot naar de wolken toe; Macaulay rekende het op de landkaart en met zijn duimstok na, met groot vermaak dat hij een jongen Tory, die van zich zelf te veel goeds dacht, aan de kaak kon stellen.

Gladstone nam de eenige wraak die hem waardig was, hij schreef aan Macaulay een eenvoudigen, vriendelijken brief om den schrijver te bedanken; dat epistel is door Macaulay, die anders al zijn brieven verbrandde, zorgvuldig bewaard als iets bijzonders;[1] het kwam ook van een bijzonderen man, al kon hij niet als de ander een boek schrijven van blijvende waarde. Want *The State and the Church* zou nu vergeten zijn, wanneer Macaulay het niet had gecritiseerd.

De schrijver zelf moest gauw toegeven dat veel van zijn stellingen niet opgingen, wanneer ze aan de verhoudingen der werkelijkheid werden getoetst. Gelijk de ervaring hem leerde, toen hij zelf, onder Sir Robert Peel als leider, geroepen werd om aan het bestuur van Engeland deel te nemen. Eerst was het een geringe post, -

1) *Life and letters of Lord Macaulay*, III p. 64.

en weder moest hij bij Sidney Herbert achterstaan, - later, in 1843, een plaats in het kabinet als minister.

Niettemin hield Gladstone de eer van zijn boek op, en hij dekte het met zijn persoon; dat toonde zijn houding als Sir Robert Peel, met betrekking tot de Roomsch Katholieken van Ierland, een wetsvoorstel indiende tegen de beginsels in *The State and te Church* uitgesproken (1845). Gladstone nam toen zijn ontslag uit het ministerie, niet omdat hij het ministerie moeilijkheden wilde bereiden, ook niet omdat hij 't niet eens kon wezen met Sir Robert over den maatregel, want als lid van het Parlement zou hij zijn stem aan de wet niet onthouden; maar hij wilde niet verdacht worden een ministerzetel boven een beginsel te stellen.

Disraëli zeide na het hooren van Gladstone's verklaring: hij heeft zijn carrière verspeeld; maar inderdaad had hij, al waren de omstandigheden wat klein en benepen, zijn zelfstandigheid bewaard, en zijn vrijheid gehandhaafd.

Het waren zwaarwichtige tijden, en zooveel belangrijke gebeurtenissen volgden elkander op dat het persoonlijk incident van Gladstone gauw vergeten werd. Ten minste het was hem geen hinder om spoedig weer een plaats in het ministerie te verkrijgen.

De opheffing der wetten tegen den invoer van koren trok de aandacht (1846). Sir Robert Peel zelf had de afschaffing van die wetten voorgesteld. Hij, de conservatief, stelde den maatregel voor die het inkomen der groote landbezitters en de waarde van hun landbezit verminderde, daar, bij vrijen invoer, zij zelf niet meer den prijs van hun koren konden ophouden. Wat men als een vervolg moest aanzien van de Reformbill werd op die wijs door een partij onder de Tories tot stand gebracht, en Gladstone hield de zijde van Sir Robert. Want er was geen ontkomen geweest aan de noodzakelijkheid om den invoer vrij te geven, gedwongen als men werd door een hongersnood in Ierland, en de agitatie van de *Anti-corn-law league* in Engeland.

Tegelijkertijd, wat Gladstone's gevoel dieper schokte, liep de hervormingsbeweging te Oxford uit op een bekeering tot de Roomsch Katholieke Kerk. Al de voorrechten die de Anglicaansche Kerk vermeende te bezitten, die had de Roomsch Katholieke Kerk in werkelijkheid, zij had daarenboven het groote beginsel van gehoorzaamheid en wet dat aan de verdeelde Engelsche

staatskerk, met haar lage kerk en haar hooge kerk, niet kon worden toegekend; de Engelsche Kerk moet Roomsch worden of zij kan niet langer aanspraak maken op den naam van Kerk, luidde de stelling van William George Ward, den geavanceerdste van de mannen van Oxford.[1)]

Zijn boek *The ideal of a Christian Church* (1844) verdedigde haar.

'Zoo,' zeide in zijn verontwaardiging het hoofd van Balliol College te Oxford, waartoe Ward behoorde, 'zijn wij een verdorven Kerk!' 'Zijn wij in een toestand van verval!' 'Moeten wij in berouwvolle vernedering boete doen voor ons bederf!' 'Moeten wij nederig vergiffenis vragen aan de voeten van Rome!' en hij herhaalde dat woord *nederig* in een diepen toon van afgrijzen.

Dat was het dan waar de theorieën over de kerk heenwezen. Gladstone kon het niet gelooven, zijn 'evangelisch' bloed kwam in opstand tegen de zonde van het Pausdom.

Maar hij moest zien dat de mannen waaraan hij 't meest gehecht was, en van wier werk hij een hervorming der Anglicaansche had verwacht, achtereenvolgens tot de Roomsche Kerk overgingen. Ward had zich bekeerd en Newman bekeerde zich (October 1845).

Dieper verdriet kwam nog. In 1850, een jaar van groot leed voor Gladstone door het verlies van een kind en andere familiebeproevingen, verklaarden ook James Hope en E.H. Manning dat zij zich niet langer als leden van de Staatskerk beschouwden en dat zij het voorbeeld van de anderen volgden.

Aan Manning schreef hij:[2)]

'Het verdriet dat God ons door zijn bezoekingen zendt is licht in vergelijking van het leed door de godsdienstige verwarring aangericht... De smart om het verlies van kinderen heeft een natuurlijken uitweg in tranen; maar geen tranen komen er op, en het zou niet goed zijn dat ze kwamen, voor het woest leggen van Gods erf. Ik weet wel Gods belofte is vast aan de Kerk en de uitverkorenen. Op den versten afstand is er vrede, waarheid, glorie; maar wat een sprong daarheen, over welk een afgrond!'

En aan Hope:[3)]

1) Wilfrid Ward. *William George Ward and the Oxford movement*, p. 324.
2) E.S. Purcell. *Life of Cardinal Manning.* London, 1895. I p. 571.
3) *Memoirs* II p. 88.

Ik weet maar al te goed wat dit jaar mij gekost heeft, en zoo weinig verwacht ik de leege plaatsen weer gevuld te zien, dat het karakter van al deze gebeurtenissen mij eerder deze les leert - dat het werk, waar ik naar had uitgezien, voor andere en betere menschen bespaard is geworden. En als dat de Goddelijke wil is, dan erken ik zijn recht... Mijn verdriet en mijn mysterie is dit, dat gij en Manning de hoogere roeping hebt opgegeven die voor u stond....

'Het komt mij voor alsof in deze vreeselijke tijden de gebeurtenissen te groot worden voor onzen kleinen greep. Des te meer moeten wij vertrouwen op Gods bedoeling, wanneer wij zien, dat die gebeurtenissen geheel boven ons bereik gaan.'

Hier vinden wij het 'rotsige' in Gladstone.

Hij heeft zich in alles bedrogen gezien, in de zorg van den Staat voor de Kerk, in de toegevendheid van de Kerk voor den Staat, hij heeft de Anglicaansche kerk eng in haar opvattingen gevonden, en zijn vrienden zien overgaan te midden van de vijanden der kerk die hij liefheeft, en waarop hij blijft vertrouwen; hij heeft de dingen en menschen van gezicht zien veranderen, en zijn eigen denkbeelden beschaamd.

Wijkt hij en bukt hij onder zijn smart en vernedering?

Neen, hij blijft vertrouwen.

Het heel hooge is boven zijn macht gebleken, hij reikt niet ver genoeg om het te grijpen. Dat is overgelaten aan de hoede der Voorzienigheid, die zal het besturen tot onze vreugd.

Ons deel blijft: 'te verdragen en te vertrouwen en te bidden dat iedere dag zijn sterkte moge brengen met zijn last.'

Zoo vindt Gladstone zijn vrijheid tegenover het leven, en daardoor maakt hij ook de dingen vrij die hij in te hooge vaste kaders heeft gezien. Het werk van den dag te doen, zooals het ons gegeven wordt, dat leert hem ook de vrijheid van de dingen als hun wet.

BYVANCK.

Verzen.

I.
Veere

In drooggevallen kil weinige pinken
Leunen aan zilvren slibbe. Van den laten
Avondtijd gaat schel kariljon rinkinken
Klein-echoloos in schorverweerde maten.

Van hooge schaarsbebouwde kade zinken
In eenzaamheid verlandelijkte straten
Waar groene polders door de bressen blinken.
Klein leven wint van grooten dood. - Daar staat de

Machtiggetoornde kerk in leêgen steilen
Klomp tusschen, boven zerkbevloerde graven,
Donker op avonds gouden-wolkendroomen:

Stil als gedachten uit gedempte haven
De schimmen van de groote dooden zeilen
Naar zee en alzijds-open Zeeuwsche stroomen.

II.
Zondagmorgen aan zee

Voor J.D.

Is dit de zee, dit klare nieuwe water
   Dat kartelkruift in reven lijnerank
En schuimloos uitvloeit aan de strandebank
   En babbelt lichtst geluid, bladgoudgeklater? -

Vóor duin en stranden eenzaam, ebbeblank
   Rust morgenjonge Zee. In heemlen baadt er
De vuren hartstocht maar van Zon en slaat er
   Zijn stralen armen om haar stillen flank...

Geen ander leven is of was. In kolken
   Een wereld wordt uit levenlooze lijnen:
Het is voor 't eerst dat zon de zee omvademt...

   Wat bloei gaat vloeden over aards woestijnen,
Wat blijde legers zon-en-zeedoorademd,
   Goden en menschen, gaan haar plein bevolken!

III.
Saam met den avond

Saam met den avond kom ik te uwer stede,
   Uit fulpen nabrand van mijn open landen
   Door blank portaal van kleurgekoelde wanden
Naar schemers volle geheimzinnigheden.

In stemmig binnenlicht en avondkleeden
   Gaan menschen om met bleekgevouwen handen
   Langs gouder lampen zijig kaarsebranden.
Verre geruchten preevlen als gebeden.

Ik zie uw glazen venstren opgebeurd
   Van buitenschijn en binnenlamp doorbeven
   Zooals in kelk van monstrans hooggeheven
Boven volks biddend neigen ongespeurd -
   O steeds in kern vermysteriënd Leven! -
Gods groot en nooit doordacht geheim gebeurt.

IV.
Lachende wateren

Lachende wateren van menschenoogen
   Vervlieten immer tusschen ons voorbij.
Weêrkantsche venstren spieglen in bewogen
   Vrede hun dag- en nachtbeglansd geglij.

Geluk staat open voor wat stroomen mogen
   Brengen vandaag of morgen u en mij...
De gulden visschen die 'k had opgetogen
   Liet goddlijk-jong meêlijden spelend vrij...

Maar ver is uchtend-oordeels vluchtig vreezen:
   ‘O schoone schijn over zoo ondiep wezen!’ -
Al helderder in avondlijke klaarheid
   Kijken ons oogen in elkaêr gerezen
   Uit daglang naarstig-neêrgebogen lezen:
‘Onder zoo vlotten schijn de vaste waarheid!’

V.
In den nacht

Voor nachts sterreheldere geboden
Buigt der dagen wil -
Zuchten zouden dringen tot de goden,
Al is stil.

Onder witten hemelbloesem
Dagebrand
Stervende asch, bezonken droesem
In mijn hand...

God wat eenzaam-lange zalig-bange
Weg is mijn
Voor dit brandend hart te langen
Medicijn!

Eindelooze rij van lichten
Wijst het pad -
Zal ziel immer gaan door stralende gedichten
Tot haar schat?

VI.
Branding

Voor J.T.

Daar is meer rust in uw rusteloosheid, glansbewogen spiegel, diepe hartontroerde zee,
Dan in avondlijk-bezonde groene landen, dan in windelooze zomernachten onder sterbezeilde steê.

Aan wat donzen schoon van stilte-koele peluw ziel haar hoofd naar ruste nijgt, -
Maar onstuimger bonst haar hart-van-onrust, adem van haar nooit gestild begeeren heescher hijgt.

Niet naar levens starre polen haakt zij, niet-te-onthouden niet-te-ontkomen vreemd-vertrouwden dood,
Meer dan al haar dagen naar den avond, dan geluk-doorwaakte nachten uitzien naar het morgenrood!

Als ze in wanhoops windestilten aan de hooge sneeuwen kimmekusten weerloos naderstreek,
Zonder vrees, zonder verlangen zag haar oog de middernachtzon glansloos-hel en schitterbleek...

Maar de rust, zee, van uw onrust die om kortste kalmte langsten wreedsten storm vergeet,
Die in één helle' oogopslag en hartediep d' oneindgen hemel, wolk en zon en maan en sterren weet,

Onder adem-rimpelenden spiegel diepten dekt van rust die geen orkaan beroert,
Die in de eevne dalen van uw branding 't wilde schuim tot oogenblikklijk onbewogen marmer vloert!

Dat ziel niets weet dat u meer nabijkomt, niets in hemel of op aarde, niets in wijde rijk van leven of van dood,
Dan haarzelf in liefdes zon en stormen, dan haar tranen en haar glimlach over 't wondere gebeuren in haar eeuwigzwangren schoot, -

Is het een belofte dat zij zal beminnen mogen tot in even breeden majesteitelijk-voldragen psalm, o zee,
Welkom winters westerstormen spiegelbruisen over veilige schatkaamren grondeloos bezonken vreê?

VII.
Openbaring

Het wolkverstilde leven splijt,
Daalt roerloos om ons, tastbaar, glansgebroken, -
Wat lippen nimmer hebben uitgezeid,
Dingen door oogen niet stamelgesproken,
Wordt woordelooze helderheid.

't Effengestrookte landschap van de zee,
De breede monding van den welbekenden stroom,
De windelooze vloten op de reê,
De groenbevolkte overe zoom
Lichten in werklijkheid-doorzichtgen droom.

Zoo wist totnu herinnering
Onder de zon één verren landekring
Die lag een lentedag zoo na belicht
Van liefdes brandend aangezicht,
Dat ziel daar nimmermeer voortaan
Dorst gaan.

Nu niet een enkle kam die licht,
Maar elke golf die breekt
Ontsteekt, -
Het oog dat straalt, de stem die spreekt, -
In schoonheid zich als simple plicht.

Hoe dragen menschen naar den dood
Zoo rustig-zeker door den dag
De klaarheid van hun zonbeschenen lach,
Hun oogen stil te branden als altaren? -
Uit schuwe vreemden openbaren
Zich zielen schoon en groot.

Geen schrik,
Geen kreet,
Een welkom teêr en zacht,
Als in deze' eigen oogenblik
Van over hemels wering schreed
De jonge en schoone god dien de aarde wacht.

VIII.
Storm

Voor B.

Wolk-overweende maan
Lacht open af en aan,
Bevloeit met zilverkanten vorm
Het sombre park waar om
Den val van vijverkom
Het rank geboomt zwiept in den najaarsstorm.

De wind schalt onvermoeid
Als donder tong-ontboeid
Die gierde uit volle keel zijn langgesmoord geheim;
Door 't lange loeien jagen
De korte regenvlagen
Als telkens keerend kletterhelder rijm. -

Heeft dan geluk gebloeid,
Is het zoo hoog gegroeid,
Dat storm het met zijn luiden ondergang bespeel'?
Behoeft die luchten hoon
Tot vollen diepen toon
Het zoete leven als gestemde veêl? -

Tot goddelijke aandacht,
Uit zachtgeheven klacht
Om levens klein verlies, verstomt mijn mond: -
Over mijn landen dood
Ruischen de vleuglen groot
Van voller schoonheid dan hun zomer ooit verstond!

Hoog achter wolken wanen
Van eigen lage tranen
Vinden mijn oogen d'ouden kinderlach:
Die is den storm ontstegen
Die uit den storm den regen
Van eeuwge schoonheid op zijn oogleên vangen mag.

IX.
Na-jaar

Weekblauwe licht-gefloersde dag
  Schijnt door het kleurig herfstloof in.
  Groote matgouden zonnespin
Weeft vochten hof in glinstrend rag.

Na zooveel dagen vol en zwaar
  Van ruischend loof en zonneroem
  Hoe vindt mij open als een bloem
Dees late teêrste dag van 't jaar:

In 't windloos weêr doorzichtig blij,
  Vreemdbleek in rood-en-gelen brand
  Van 't blader-overstrooide land.
Daar is geen schaduw achter mij.

Met lichte witte handen 'k weeg
  Volkomen op elkander af
  Het luttele geluk dat 'k gaf,
Het luttele geluk dat 't kreeg....

Maar 't is of vloeit in d'effen schijn
   Liefde die nooit meer heeft verlangd,
   Als warme bloed uit en omvangt
Wereld en menschdom eindlijk mijn.

Ziel zonder stijging, zonder druk
   Mint Leven goed en blij en groot...
   O kom, volmaakte schilder Dood,
En neem mij in dit rijp geluk!

X.
De geredde

‘Gij kunt niet raden met wat liefde wonderbaar
De groote diepe zee ik minnen moet,
Sinds, vader, gij met eigen lijfsgevaar
Mij opbracht uit haar vloed.

En dagen lag ik, niet, zoo stil alsof ik sliep
Achter gordijngedonkerd raam
En hoorde niet of moeder riep
Mij bij mijn eigen naam? -

Hoe kan ik anders dan gelukkig zijn
Bij dit geluk dat uit uw oogen lacht
Zoo teêr dat nimmer zonder tranenschijn
Het wordt herdacht? -

Maar o de zee en o de droom
Waar ik mij nog niet op bezinnen kon,
Maar waar ik weg uit kwam zoo traag, zoo loom,
Juist toen het mooist begon!’

P.C. BOUTENS.

Letterkundige kroniek.

Menschenwee, roman van het land, door Is. Quérido (2 deelen), Haarlem, De Erven F. Bohn.

Schilders - meest buitenlandsche - hebben gepoogd de velden van tulpen, hyacinthen en narcissen, de natuur van Kennemerland in haar kleuren velden uit te beelden; nu en dan vindt men in een Hollandsch vers, misschien ook in een Hollandsche novelle, een herinnering aan de bloemenstreek, maar de roman van het bollenland, van het aardbeien- en groentenland, met zijn weelde en zijn ellende, moest nog geschreven worden.

Is. Quérido heeft in de twee deelen van *Menschenwee* trachten te schilderen een jaar levens van de tuinders van het land van Beverwijk, Wijk aan Duin en Wijk aan Zee: dit toch schijnt wel de plaats van handeling te zijn die hij, de man van de werkelijkheid, uit ik weet niet welke overwegingen, met de onwerkelijke namen van Wiereland en Duinkijk aanduidt.

Quérido heeft dat land en een deel der menschen die het bewonen, geschilderd zooals hij het zag, met zijn lichamelijke oogen niet alleen, maar ook met de oogen van zijn artistieke verbeelding. En hoe die oogen zien, hoe de verbeelding Quérido in gang zet, hem voortjaagt in woesten, teugelloozen vaart, heeft men uit zijn eersten roman *Levensgang* kunnen zien.

Vergelijk ik *Menschenwee* met *Levensgang*, dan zie ik verschil en artistieken vooruitgang. Uit *Levensgang* bleek dat de kracht van den schrijver niet lag in het scheppen van een verwikkeling: wat hij

daarvan in zijn eersten roman had pogen te geven, in het liefdesavontuur tusschen de juweliersdochter en den armen diamantwerker, was vrijwel mislukt. In *Menschenwee* bestaat de 'roman van het land' vooral uit een opeenvolging van tafereelen, ongelijkmatig verdeeld over de vier jaargetijden. Het is het grondwerk van de tuinders in den winter, een houtveiling, de Sinterklaasavond in Wiereland, een nachtelijke strooptocht, de aardbeienpluk en de verzending van de vrucht, de maaitijd, de kermis, en daartusschen landschappen: sneeuwlandschappen, het Wierelandsche landschap bij de eerste opleving van de lente, het kleurenland van tulpen en hyacinthen in Mei, het landschap in de brandende Juli-zon, onder een najaarsstorm. De levende wezens die zich in dat landschap bewegen zijn arme tuinders, daggelders en hunne gezinnen, zwoegend voor hun brood, soms het zwartste gebrek lijdend, vervuild en verdierlijkt in en door hun ellende. Wat Kennemerland aan 'menschenwee' in zijn schrikkelijksten vorm herbergt, geeft ons Quérido in dit boek te zien. Dat er waarschijnlijk nog menschen wonen, minder lichamelijk en geestelijk verworden, en dat wij dus slechts ééne zijde van het veelzijdige leven in die streek te zien krijgen, behoeft ons niet op te houden. Quérido heeft alleen deze groep willen zien en willen uitbeelden, de groep waarin 'menschenwee' zijn hoogtepunt bereikt, en het kan voor ons slechts de vraag wezen, hoe hij dit heeft gedaan.

Men kent Quérido's temperament, zooals zich dat geopenbaard heeft zoowel in zijn eersten roman als in zijn beschouwingen over Nederlandsche letterkundigen. Het is een hevig temperament, bruisend en kokend, temet overkokend. Wat hem in den weg staat, loopt hij omver; wat hij te zeggen heeft schatert en buldert hij uit in tien woorden voor één, en vindt hij voor hetgeen hij zeggen wil in den voorhanden woordenschat niet meer dan vijf verschilllende woorden, dan smeedt hij er vijf andere bij.

Zoo, prat op zijn overvloed, meende hij ook alles te kunnen neerschrijven, elken toestand, ook den onnoembaarsten, elk tooneel, ook het dierlijkste, zoo rauw te mogen weergeven. Dat deed hij in *Levensgang.* Maar op dit punt zie ik in *Menschenwee* een vooruitgang, niet in fatsoenlijkheid, maar in artistiek voelen en kunnen. Hier, in deze wereld van tuinders en daglooners met hun meiden, komen toestanden voor, in den grond niet minder dierlijk dan die

uit de diamantwerkerswereld, welke Quérido vroeger teekende. Voor het in alle bijzonderheden schilderen van bestiale tooneelen, voor het neerschrijven met phonographische en pornographische nauwkeurigheid van de liederlijke taal, die de verdierlijkte bende, bij gelegenheid van de Wierelandsche kermis haar bacchanalien vierend, zal hebben uitgebraakt, was hier ruimschoots gelegenheid. Maar hoewel Quérido met ontzagwekkende kracht in vlammende kleuren de dolle kermispassie schildert, ons meesleurend als in een woeste kermishos, dat het ons duizelt en wee wordt, niet heb ik hier den indruk gekregen van het gewild vuile en schaamtelooze, van een zich vermeien in walgelijke anecdoten en liederlijke woorden, dat mij in *Levensgang* herhaaldelijk ergerde; meest staat de schrijver als kunstenaar boven zijn onderwerp, het domineerend in krachtigen kunstenaarsgreep.

Door zoo krachtig zijn onderwerp te beheerschen, weet Quérido ons te doen inleven in de twee gezinnen: dat van den ouden Gerrit Hassel en dat van zijn zoon Kees, den strooper. Nog staat ze voor ons, de zwarte ellende van laatstgenoemd gezin, waar alleen een verlamd stumpertje nu en dan de door hopelooze armoê verdeelde ouders tot elkaar vermag te brengen en iets als een stemming van liefde en medelij te wekken tusschen de klachten, de verwenschingen, de twisten, die het leven van de in jammer verdierlijkten vullen.

Ook het gezin van Gerrit Hassel, met de verkindschte moeder en de mooie, behaagzieke Guurt, blijft in onze herinnering, lang nadat wij *Menschenwee* hebben uitgelezen, als een gezin, dat wij kennen, niet uit een boek, maar uit het werkelijk leven.

Maar waarom heeft Quérido het noodig gevonden van ‘Ouën Gerrit Hassel’, die, op zichzelf, in zijn verhouding tot zijn kindsche vrouw en zijn kinderen een sprekend, goed omlijnd beeld is, een klepto-maniak te maken? Heeft een of andere Balzacsche figuur den schrijver door de herinnering gespeeld? Wat hiervan zij, de hebbelijkheid van den ouden man, om allerlei dingen, tot zelfs van zeer geringe waarde, weg te kapen en in zijn kelder als in een geheim museum op een te stapelen, waaraan hij nachtelijke bezoeken brengt, verkleint voor mij den indruk van deze Quérido'sche schepping.

Quérido's landschapschilderingen zijn van zeer ongelijke waarde.

Er zijn er mooie onder: sneeuwlandschappen, lenteschilderingen, die één geheel maken met het geschetste tafereel; er zijn er andere, die, op zichzelf staande, scherp gezien en diep gevoeld, met groote kracht en kleur onder woorden gebracht zijn; ik reken daaronder de heerlijke beschrijvingen van het bloemenland in Mei. Weer andere vormen als een orkestraal voor- of naspel, dat de stemming voorbereidt of het troosteloos tafereel afsluit.

Maar daarnaast staan beschouwingen, die gefabriceerd zijn, er tusschen gevoegd, die uit den toon vallen, opgeschroefd en valsch van taal. Dan spreekt Quérido van een storm waarin gehoord worden ‘zachte mijmeringsklanken van aëolienen en gitaren, rondo's en stakato's’, of van een ‘afscheidszang aan lente’ waarin vernomen wordt ‘zangestem van aeolus uit serafientje, een ruischend gevloei van lichte aanslag-wijsjes’ en oreert hij over ‘vogelenkeeltjes, weenend van weemoed naar God.’

Quérido's woordenrijkdom, zijn ‘gemak van spreken’ zooals men het bij al te woordenrijke redenaars noemt, is hier en elders zijn ongeluk. Het brengt hem tot praten om te praten, wat men, waar het in kalme stemming geschiedt, met den onparlementairen term van leuteren pleegt te bestempelen, en, waar het, zooals hij hem, in opgewonden toestand plaats heeft, doorslaan noemt. Een voorbeeld daarvan vind ik in een ‘couplet’ over den arbeid. In het geheele boek wordt de arbeid van deze daglooners voorgesteld als slavenwerk, waarbij zij zich afbeulen, kruipend over den grond, hun handen en knieën openrijtend aan de steenen, iederen dag opnieuw, zonder respijt, tot zij er bij neêrsmakken, gebeukt en gemarteld, niet in staat aan iets anders te denken, als er althans in die versufte breinen nog plaats voor denken is, dan aan hunne ellende, hun eeuwig menschenwee. En dan op eens lezen wij van een ‘glans van heiligheid, die vloeit over de geweldige werkdaad van maaiers en hooiers.’ ‘Daar’ - heet het verder - ‘in die ontzaglijke groene wereldkom, baarde de eeuwige stilte, werkdaad der maaiers, hooiers en planters, heiliging van hun arbeid.’ En wederom: ‘Als er ging, groot unisoon fluistergeheim, koor van arengeruisch, óver den geheiligden arbeid van handenzwoeg...’ en nogmaals: ‘Als... hun heilige arbeid omwaaid lei van winden, de zangerigen en de gierenden...’

Het klinkt mooi en deze verheerlijking van den arbeid is, hoe

overspannen en overladen ook, een krachtig stuk Quérido'sch proza. Maar wat doet zij, zoo onvoorbereid en onverklaard, in dit boek, dat enkel verhaalt van arbeid die neêrdrukt, verlamt, doodt?..

Ik meen dat dit wijst op een fout, die door het geheele boek in verschillenden vorm aan het licht treedt, en waardoor de breed geborstelde schilderingen, de voortreffelijk bestudeerde typen, de bladzijden vol krachtig, gespierd, kleurig proza, die wij bij Quérido bewonderen, ons de oogen niet mogen doen sluiten. '*Menschenwee* staat daar als een werk van een epicus, die zijn epos afwisselt met brokstukken lyriek van overweldigende schoonheid', schreef Van Nouhuys in *Groot-Nederland*, en men kan die waardeering ten volle laten gelden. Maar al moge het den lyricus vergund zijn, bij de schildering van toestanden, die hem hevig hebben aangegrepen, zich te laten meesleepen door zijn temperament, bij de schildering van landschappen door wat hij zelf 'kleurlyriek' noemt, aan den epicus verblijft de taak hem tot zelfbeheersching te manen, desnoods te dwingen, opdat het diep gevoel, de passie en de compassie geen afbreuk doen aan het epos, dat alleen wanneer het van conceptie wel overwogen en in zijn onderdeelen goed geëvenredigd, van uitvoering scherp omlijnd en stevig in zijn voegen is, een duurzaam kunstwerk kan worden.

'Va te promener, mon garçon, observe autour de toi et tu me raconteras en cent lignes ce que tu auras vu', was een van de wenken door Flaubert aan Guy de Maupassant gegeven, waarmede deze zijn voordeel heeft gedaan. In honderd regels te vertellen wat men gezien heeft, dat wil zeggen: zich te beheerschen, zijn kracht te zoeken niet in overdaad van woorden, in zeldzaamheid van uitdrukking of constructie, maar in de keus van het juiste woord als uitdrukking van hetgeen men zelf in het voorwerp of in den toestand die men zag, ontdekt heeft.

'Voor wat men ook zeggen wil', leerde Flaubert, 'is slechts één woord het juiste; maar dat woord, dat werkwoord of dat bijvoegelijk naamwoord moet ge zoeken, zoolang totdat ge het gevonden hebt, nooit u tevreden stellen met een "ten naastenbij", nooit door kunstjes de moeielijkheid uit den weg loopend. Laten wij minder zoeken naar onbegrijpelijke of half begrijpelijke woorden, naar zeldzame uitdrukkingen, maar liever naar verscheidenheid van

zinnen, verschillend geconstrueerd, vernuftig ingedeeld, vol klank en rythmus.'

Valt er uit deze wenken van Flaubert, die de Maupassant met zoo goeden uitslag ter harte nam, misschien ook voor den schrijver van *Menschenwee* wat te leeren?

Aanteekeningen en opmerkingen.

JOSEPH BÉDIER. - Van de drie geleerden die, naar Fransch gebruik, officieël zich kandidaat hadden gesteld tot het bekleeden van den leerstoel van Gaston Paris aan het Collège de France, heeft de vergadering van professoren dier instelling, den 8^{en} November l.l., met een aanzienlijke meerderheid, haar zegel gehecht aan die van Joseph Bédier. Wanneer nu ook de Académie des Inscriptions et Belles-Lettres haar kandidaat zal hebben doen kennen - en geen twijfel of haar keuze zal vallen op denzelfden dersoon - dan zal de Minister van Onderwijs, na van die beide voordrachten te hebben kennis genomen, de keuze der Parijsche geleerden omzetten in een officiëele benoeming. Joseph Bédier wordt dus, aan het Collège de France, de opvolger van Gaston Paris, de nieuwe titularis voor de leerstoel van 'taal en letterkunde der middeleeuwen.'

Wij hebben reeds meer dan eens de gelegenheid gehad de aandacht der Gids-lezers op het werk van dezen genialen geleerde te vestigen: allereerst, op zijn standaard werk, *Les Fabliaux*,[1)] waarop nog onlangs, door prof. Polak, met zooveel waardeering is gewezen; vervolgens op zijn zeer merkwaardige studies over Chateaubriand en diens Amerikaansche reis[2)], laatstelijk op zijn artistieke bewerking, in modernen vorm, van de oude gedichten gewijd aan de liefde van Tristan en Iseut.[3)]

Nu Bédier aan den ingang staat van een nieuwe wetenschappelijke carrière, mogen zijn beide jongste werken ter sprake gebracht worden die, daar ze juist verschenen zijn in den tijd dat zijn

1) Zie *De Gids* van 1894, II, blz. 472 vlgg.
2) Zie *De Gids* van 1900, II, blz. 357 vlgg. en 1901, II, blz. 501 vlg.
3) Zie *De Gids* van 1901, I, 534 vlgg.

kandidatuur hangende was, tot haar sukses vast het hunne hebben bijgedragen.

Men wist dat de ‘Société des Anciens textes’ den *Tristan* van Thomas van Bretagne had aangenomen, waarvan de uitgave door Joseph Bédier zou bezorgd worden. Van de beide deelen waaruit dit werk moet bestaan, is onlangs het eerste in het licht verschenen, als behoorende tot ‘le service de 1902’ van die Vereeniging.[1)]

Het tweede deel zal een Inleiding geven, waarin al de lastige en belangrijke quaesties die met den oorsprong der Tristansage en haar behandeling door oud-Fransche dichters in verband staan door den jeugdigen geleerde, op degelijke en - naar reeds verzekerd kan worden - op oorspronkelijke wijze, worden behandeld.

Het eerste deel geeft enkel den tekst. Maar een gewone tekstuitgave is deze toch niet. Immers, van het omvangrijke gedicht waarin ‘Thomas van Bretagne,’ ongeveer in het midden der twaalfde eeuw, de Tristan-stof heeft bewerkt, zijn slechts enkele fragmenten, samen ruim drieduizend versregels, bewaard gebleven. Die fragmenten behooren alle tot het laatste gedeelte van het gedicht en bevatten slechts de slot-episodes van den roman. Om het geheele gedicht te leeren kennen moet men zijn toevlucht nemen tot vertalingen en omwerkingen van Thomas' gedicht in vreemde talen: eene rechtstreeksche navolging in Noorsch proza, uit het begin der dertiende eeuw, de zoogenaamde *Saga*; eene vertaling in Middel-Hoogduitsch, uit denzelfden tijd, het bekende gedicht *Tristan und Isolde* van Gottfried van Straatsburg, dat onvoltooid is gebleven, en dat - toevallig, maar gelukkig - juist eindigt waar de Fransche fragmenten beginnen[2)]; en, ten derde, een Engelsch gedicht uit het laatst der dertiende eeuw, *Sir Tristrem*, dat den inhoud van Thomas' roman verkort teruggeeft.[3)]

1) *Le Roman de Tristan par Thomas*, *Poème du XIIe siècle*, publié par Joseph Bédier, Tome premier, texte. Paris, Firmin Didot MDCCCCII.
2) Indertijd is een kort fragment van Thomas gevonden dat precies overeenkomt met het laatste gedeelte van Gottfried's gedicht. Hierdoor is tot zekerheid geworden wat vroeger reeds vermoed was, dat het Duitsche gedicht de omgewerkte vertaling bevat van den Franschen roman.
3) Van minder belang is een stuk uit een Italiaansch proza-werk, *La Tavola ritonda*, blijkbaar ook naar Thomas bewerkt.

Het eigenaardige, nu, der uitgave van Bédier bestaat hierin dat hij, alvorens den tekst der Fransche Thomas-fragmenten af te drukken (deze beginnen pas op blz. 261, bij het verhaal van Tristan's huwelijk), een aaneengeschakeld overzicht geeft, in modern Fransch natuurlijk, van het eerste gedeelte van het gedicht, dat alleen uit de bewerkingen in vreemde talen, dus alleen wat zijn inhoud betreft, kan gekend worden.

Maar die bewerkingen heeft Bédier zoo nauwkeurig onderzocht en onderling vergeleken dat hij er de gemeenschappelijke bron - natuurlijk niet altijd met volkomen zekerheid; zijn restitutie van dit gedeelte blijft een 'restauration conjecturale' - uit heeft opgespoord. Door een vernuftig uitgedacht stel van typografische teekens en door verwijzingen op den rand der bladzijden, weet de lezer altijd, ook al loopt het verhaal geregeld voort en al wordt het aldoor in denzelfden stijl gehouden, wélke stukken met bijna volkomen zekerheid, wélke met groote waarschijnlijkheid aan Thomas mogen worden toegeschreven, in wélke gedeelten de vorm van den oorspronkelijken tekst door de omwerking onkenbaar is geworden, van wélke, eindelijk, het hoogst twijfelachtig is of zij ooit in het Fransche gedicht gestaan hebben.

Zoo heeft de uitgever de artistieke eenheid van het Fransche gedicht weten te bewaren en tevens een duidelijk beeld gegeven van den ingewikkelden, nauwgezetten filologischen arbeid, waardoor zijn restauratie van het ontbrekende gedeelte verkregen is.

De tweede der jongste uitgaven van professor Bédier is van anderen aard, ofschoon niet minder dan de eerste een voortreffelijk specimen van filologische nauwkeurigheid en filologisch vernuft. Onder den titel *Études critiques* heeft de schrijver, in een octavobandje van nagenoeg driehonderd bladzijden, vijf studies van ongelijken omvang vereenigd, die alle betrekking hebben, niet op de Fransche letterkunde der middeleeuwen, maar op die van den nieuweren tijd.[1)] Zoo Joseph Bédier voortaan uitsluitend aan de

1) *Études critiques* Paris, Armand Colin. Ziehier de titels der vijf studies: Le texte des 'Tragiques' d'Agrippa d'Aubigné. - Établissement d'un texte critique de 'l'entretien de Pascal avec M. de Saci'. - Le 'Paradoxe sur le Comédien' est-il de Diderot? - Un fragment inconnu d'André Chénier. -Chateaubriand en Amérique: vérité et fiction. - Al deze studies zijn de resumptie van colleges door den schrijver, als 'maître de conférences' der École Normale Supérieure, aan de leerlingen dier voortreffelijke, thans, ongelukkig, zoo goed als opgeheven, instelling gegeven.

middeleeuwen zijn aandacht zal moeten wijden, hij kon niet duidelijker dan door de uitgave van dit werkje getoond hebben, dat dezelfde methoden ook voor de werken der nieuwere letterkunde moeten gelden, en dat hij, op dit, nog weinig ontgonnen, veld, niet enkel als een meester, maar, in sommige opzichten, als een baanbreker gewerkt heeft.

Dit laatste geldt bovenal van zijn studie over Chateaubriand's reis in Amerika, waarvan de gang en het resultaat reeds vroeger door ons besproken zijn. Een korte 'Conclusion' geeft duidelijk aan hoever de portée dier studie reikt. Het is duidelijk geworden dat Chateaubriand, 'om te scheppen, de suggestie noodig heeft van een geschreven bladzijde.' Zien we nu verder dat deze schrijver herhaaldelijk, in zijn eigen werk, de ideën van het eene boek in het andere overbrengt, dat hij voortdurend aan het transponeeren is, zoodat 'omwerken voor hem de meest geliefde vorm van scheppen kan genoemd worden,' dan rijst de vraag: of hij niet ook de eerste gegevens zijner groote werken, evenals die van zijn *Voyage en Amérique*, uit vreemde bronnen geput heeft? Geldt het hier een karakteristieke 'methode van poëtische vinding,' dan wordt zulk een suggestie-door-geschreven-bladzijden-van-anderen ook voor die hoofdwerken zeer waarschijnlijk. Het komt er maar op aan die onbekende en verborgen bronnen op te sporen.

Bédier kan dus den stoot gegeven hebben tot een geheel nieuwe behandeling van Chateaubriand.

Over een ander der stukjes die in dezen bundel voorkomen, nog een enkel woord.

Ieder die in het Tooneel en de tooneelspelers belang stelt, kent het beroemde werkje van Diderot, - evenals zooveel andere, pas na zijn dood verschenen - getiteld *Paradoxe sur le Comédien.* Welnu, een paar jaren geleden, vond de heer Ernest Dupuy, in een boekenstalletje op de Seinekaden, een handschrift dat den tekst van dit werk bevat, vol bijvoegingen en korrekcies tusschen de regels en op den rand: een handschrift, zoo meende hij, blijkbaar afkomstig van den man die het werk geschreven had. En nu

was de hand die de letters had neergeschreven, niet de hand van Diderot, maar die van een ander, van den ‘citoyen’ Naigeon. De conclusie lag dus voor de hand: niet Diderot, maar Naigeon is de schrijver van *Le Paradoxe!*

Dit was de meening van den vinder van het handschrift, en hij slaagde er in velen, daaronder geleerden en critici van naam, als Gustave Lanson, Larroumet, René Doumic, Aulard, tot zijn meening over te halen. Anderen, met name Emile Faguet, bleven weerbarstig; maar hun argumenten waren argumenten van smaak. De filologische argumenten ontbraken.

Deze nu kan men vinden in de studie van den heer Bédier. Hij heeft het handschrift van Naigeon, dat door den heer Dupuy in de Bibliothèque Nationale is neergelegd, ter hand genomen en nauwkeurig bekeken. En dit nauwkeurig onderzoek heeft hem, met onweersprekelijke zekerheid, doen zien dat de aangebrachte korrekcies, geen enkele uitgezonderd, niet zijn de verbeteringen van den s c h r i j v e r, maar die van een k o p i i s t. Naigeon heeft dus, nadat hij een omwerking van *Le Paradoxe* door Diderot[1)] in handen had gekregen, op hetzelfde blad waarop hij de eerste bewerking had overgeschreven, deze naar de tweede bijgewerkt en verbeterd. Eén verbetering was er die Bédier's resultaat scheen te weerspreken, Maar met groote scherpzinnigheid heeft de schrijver aangetoond, dat deze zijn vermoeden juist bevestigt. Want het geldt een verbetering die alleen hieruit verklaard kan worden dat Naigeon, op een gegeven oogenblik, eenige bladzijden over het hoofd heeft gezien. En zoo iets zou niet mogelijk zijn geweest als hij zijn eigen werk had overgeschreven.

Het is werkelijk een groot genoegen, en niet enkel voor filologen, om de twintig bladzijden te lezen die deze kalme, klare, eenvoudige en geestige bewijsvoering bevatten. Een facsimile van twee bladzijden van Naigeon's handschrift, dat aan het artikel is toegevoegd, maakt het heel gemakkelijk haar te volgen.

Allen die belangstellen in de wetenschappelijke studie, ook van de nieuwere letterkunde, zullen aan Bédier's boekje een plaats willen geven in hun bibliotheek. Het mag er niet ontbreken.

A.G.v.H.

1) Diderot schreef de *Paradoxe* in 1773, en werkte het om in 1778.

Parlementaire kroniek.

28 November 1903.

Alvorens aan haar eigenlijken November-arbeid, de openbare behandeling der indische begrooting, te kunnen tijgen, had de Tweede Kamer in de ten einde spoedende maand een drietal ontwerpen van hoofdzakelijk vaderlandsch belang af te doen. Twee daarvan, tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen en tot het beschikbaar stellen van gelden voor den bouw van tuchtscholen, noodig om tot de uitvoering der kinderwetten te kunnen geraken, behoorden nu toch waarlijk tot de binnen steeds nauwere grenzen gesloten *neutrale zone.* Behoudens meeningsverschillen, enkele onderdeelen betreffende, bleken de met groote degelijkheid en technische vaardigheid door de heeren Harte en Loeff bewerkte voorstellen bij alle partijen instemming te vinden. Meer dan sedert lang het geval mocht zijn droegen de debatten het karakter van een vriendschappelijke gedachtenwisseling en aan woorden van lof, ook van de zijde der oppositie tot de betrokken ministers gericht, ontbrak het allerminst. Beide ontwerpen werden dan ook zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Vereenigt - wat nauwelijks te betwijfelen is - ook de Eerste Kamer zich met deze uitspraken, dan zullen voortaan bij de berekening der grondbelasting vele ongelijkheden die uit de regeling van 1873, in het bijzonder voor eigenaren van landbouwhoeven voortvloeiden, kunnen worden vermeden en zal weldra Nederland aan de beschaafde wereld leeren, hoe, met behulp van inrichtingen, het midden houdend tusschen kostscholen en gevangenissen, de criminaliteit onder de kinderen der paria's onzer samenleving kan worden bestreden.

Minder vreedzaam dreigde de behandeling van de voorgestelde wijziging der militiewet te zullen verloopen. Daarbij toch zou in het voorbijgaan worden uitgemaakt, niet alleen dat het ‘blijvend gedeelte’ van 7500 op 8000 man werd gebracht, maar tevens dat het corps van deze ‘blijvers’ niet langer zou worden gevormd door twee ploegen, elke gedurende vier maanden onder de wapenen te houden, maar door één ploeg, die acht maanden achtereen blijversdiensten zou hebben te verrichten. Vooral van democratische zijde werd deze ingrijpende wijziging als militaristisch en afwijkend van den ontwikkelingsgang onzer legertoestanden in de richting van een volksleger sterk gegispt. Maar ofschoon het dus vooral de heeren Troelstra en Marchant waren, die der regeering harde noten te kraken gaven, het schijnt wel dat hun woorden ook in gemoederen, van democratische smetten vrij, weerklank vonden. Immers, toen den 18den November de Kamer na eenige dagen van rust weder in het openbaar vergaderde, werd de zitting geopend met de verrassende mededeeling van den Minister van Oorlog, dat de regeering bij nader inzien te rade was geworden èn op de uitbreiding der sterkte van het blijvend gedeelte èn op de vervanging van het twee- door het één-ploegen-stelsel terug te komen. De regeering nam dus de voorstellen, die tot deze wijzigingen zouden voeren, terug en het blijvend gedeelte mocht blijven wat het was. Het motief, door den heer Bergansius voor dezen ommekeer gegeven, was, dat de regeering ‘zelfs den schijn van reactie en van niet strikt noodige verzwaring van lasten’ wilde vermijden. Een motief zoo slap als zich maar denken laat. Want òf de voorgestelde verzwaring van lasten wàs strikt noodig, maar dan had de regeering, behoudens zeer buitengewone, uitdrukkelijk te noemen omstandigheden, nimmer mogen toegeven, òf zij was het niet en dan was het voorstel der regeering, afgescheiden van allen schijn, van den aanvang af eenvoudig onverdedigbaar geweest. De heer Bergansius heeft zich te vaak een man van karakter betoond, dan dat de door hem afgelegde verklaring als de juiste zou mogen worden aangemerkt. Er moeten zich in den boezem der regeeringspartijen te elfder ure antipathiën tegen het wijzigingsvoorstel hebben geopenbaard, antipathiën zoo sterk, dat zij zelfs een heulen met de democratische oppositie niet zouden hebben versmaad en daardoor, met het militievoorstel, ook de

moreele kracht der regeering ernstig gevaar zou hebben doen loopen. De gaafheid van het christelijke ‘bloc’ zal den heer Bergansius ten slotte een nog hooger belang geschenen hebben dan het tot stand komen der door hem begeerde legerhervorming, en zoo kon hij er toe komen, als een andere Saturnus, zijn eigen kind (zij het dan ook maar zijn geesteskind!) te verslinden. Of echter een ‘bloc’ waarop zoo weinig kan worden gebouwd een dergelijk titanisch offer waard is, zal alleen de tijd kunnen leeren.

Over het voorstel tot wijziging der militiewet viel na de pijnlijke operatie door den heer Bergansius uitgevoerd, niet zoo heel veel meer te zeggen. De heer Van Raalte deed nog een poging de ook door de regeering gewenschte overeenstemming dier wet met de grondwet beter tot haar recht te doen komen. In een der vorige parlementaire kronieken (zie *De Gids* van Augustus j.l.) werd de juiste opmerking vermeld, dat de wetgever van 1901, in stede van met de grondwet te eischen, dat, bij een buitengewone oproeping van militieplichtigen, ‘onverwijld’ aan de Staten-Generaal gelegenheid moet worden gegeven zich over de noodzakelijkheid van het onder de wapenen blijven dier opgeroepenen uit te spreken, het indienen van wetsvoorstellen eerst vorderde ‘zoodra bedoelde ingelijfden zes weken onder de wapenen hebben doorgebracht’, dus juist zes weken later dan de grondwet verlangt. De regeering meende, dat het geopperd bezwaar te ondervangen was door te bepalen, dat niet ná maar bínnen zes weken een wetsvoorstel bij de Staten-Generaal moest worden ingediend. Daar tegenover stelde nu Mr. Van Raalte de zeker niet onjuiste bewering, dat dan toch ook nog bijna zes weken zou kunnen worden getalmd met iets, dat, naar de grondwet, onmiddellijk behoorde te geschieden en hij gaf daarom in overweging, in de militiewet eenvoudig het grondwettelijke ‘onverwijld’ te herhalen. Een amendement in dien geest stuitte evenwel af op het nu weder hecht aaneengesloten ‘bloc’. Daarentegen moest de minister op een ander punt toegeven. Wenschte hij de thans voorgestelde bepaling, dat, indien een lichting, kort na onder de wapenen te zijn gekomen, met verlof naar huis wordt gezonden, deze verloftijd niet in mindering zal komen van den diensttijd dier lichting, ook toepasselijk te maken voor de lichting 1903, de commissie van rapporteurs was van oordeel dat het onbillijk zou zijn op een

voordeel, door deze dienstplichtigen ontleend aan de tijdens hun inlijving geldende wet, terug te komen. Schoon noode, de minister van Oorlog zag zich verplicht, ten aanzien van dezen eisch zich te refereeren aan het oordeel der Kamer, die zich haastte het amendement der rapporteurs zonder hoofdelijke stemming aan te nemen. Nadat het ontwerp aldus van zijn twee scherpe punten ontdaan was, werd het in zijn geheel, eveneens zonder hoofdelijke stemming (wie had dát durven voorspellen?), aangenomen. De heer Bergansius heeft in zijn parlementair leven wel eens een nederlaag geleden, schooner en eervoller dan deze Pyrrhus-overwinning!

Gevoelde de generaal Van Vlijmen behoefte, de schade aan de zaak van het militarisme toegebracht, te herstellen en begon hij daarom het debat over de indische begrooting met een lofzang (mr. Troelstra noemde het een lijkrede) op den Atjeh-oorlog? Het is mogelijk, maar zeker is het dat zijn krijgsgeschal niet meer dan getemperde geestdrift vermocht te wekken. De heer Pijnacker Hordijk sprak van een stukje historie ‘dat, zooals ik mag aannemen, bij de meesten onzer bekend was’ en waarover met andere woorden ‘de geachte afgevaardigde uit Veghel’ gevoegelijk had kunnen zwijgen. Ook de minister van Koloniën begaf zich niet op het gebied der door zijn ouderen wapenbroeder als zoo roemrijk geprezen geschiedenis en achtte het voldoende in te stemmen met ‘de hulde die gebracht werd aan het energiek optreden van generaal Van Heutsz, aan dr. Snouck Hurgronje die hem zoo krachtig bijstond en aan den doeltreffenden steun die van Buitenzorg uit werd verleend.’ ‘Daarin,’ liet de heer Idenburg, even waar als bescheiden, er op volgen, ‘ligt tevens de erkenning van de juistheid van het stelsel, waarvoor mijn voorgangers in 1896 en 1898 de verantwoordelijkheid hebben aanvaard.’

Een lofrede op den Atjehkrijg, één der twee voorname oorzaken van Indië's economischen achterstand, paste zeker allerminst bij den toon die boven alle andere, het gansche begrootingsdebat door, uitklonk, den toon van gejammer over den berooiden staat van Insulinde's financiën. Nog nooit werd met zooveel klem de vraag gesteld: wat moeten wij doen om onze schoonste koloniën van den ondergang te redden? nog nooit van zoo verschillende zijden het verleenen van geldelijken steun door het moederland als een onafwijsbare plicht erkend, als het eenig afdoend geneesmiddel aanbevolen.

Les idées marchent - de heer Idenburg had het toegegeven, toen hij in Maart j.l. het door hem verdedigd denkbeeld van een aan Indië te verleenen renteloos voorschot gesteld had tegenover het van democratische zijde aanbevolen middel: het prijsgeven der onrechtvaardig aan Indië opgelegde rente. Later, betoogde de Minister, zou men daartoe kunnen komen, voorshands was een renteloos voorschot van 30 millioen, te verdeelen over vijf of zes jaar, het uiterste dat voor Indië kon worden verkregen. Zoo sprak de heer Idenburg in Maart van dit jaar, onder stilzwijgende instemming van de meerderheid der volksvertegenwoordiging. Doch zie, we zijn nauwelijks acht maanden verder en de voortschrijdende denkbeelden schijnen den mijlpaal van het renteloos voorschot al weder voorbij te zullen gaan. Van verschillende zijden werd de bewering vernomen dat, nu Nederlands plicht om Indië te hulp te komen vaststond, die hulp niet moest worden verleend in den vorm van een voorschot maar als bijdrage.

Dat door tegenstanders van den rentepost als de heeren Pijnacker Hordijk en Bos in dien geest gesproken werd kan natuurlijk geen verwondering wekken, maar een verrassing was het stellig, den heer de Savornin Lohman met de hem eigen zeggingskracht partij te hooren trekken voor het denkbeeld van een bijdrage, dat wil zeggen: 'afstand van geld aan Indië, voor goed'. Twee argumenten voerde deze spreker aan, voor deze zijn thans voor het eerst in het Parlement geuite meening. Het eerste kwam hierop neder dat, door voorschotten te verleenen, die terug zouden moeten worden betaald als Indië daartoe in staat geraakte, voor Indië 'de prikkel van zuinigheid dien eigen huishouding noodig heeft' zou verdwijnen: waartoe overschotten te kweeken, die toch maar zouden dienen om het moederland af te betalen? Was derhalve dit argument er een tot heil van Indië, het tweede hield nauwer verband met Nederlands welbegrepen belangen. Het verleenen van voorschot, betoogde de heer Lohman met recht, veronderstelt een verhouding van schuldeischer tot schuldenaar en zal nu, als wij tegenover Indië ons gedragen als geldschieter, als crediteur, te eeniger tijd niet erkend moeten worden 'dat ook Indië een rekening heeft tegenover ons' en zal het ons later niet berouwen, op die schuldverhouding zoo zeer nadruk te hebben gelegd? Op die gronden dan meende de heer Lohman, dat het geven van een

bijdrage ‘billijker’ was dan het verleenen van een voorschot.

‘Verstandiger’ zou zeker juister gepast hebben in den gedachtengang van den heer Lohman, die immers uitdrukkelijk verzekerde alle gevoelselementen uit zijn redeneering te willen verbannen. Maar zoo nauw moet men het met dezen spreker bij wien, van hoe nuchtere verstandsgronden hij moge uitgaan, het temperament den doorslag pleegt te geven, niet nemen. Vóór de heer Lohman het eind van zijn redevoering bereikt had, had hij al weder in herinnering gebracht, dat het de gerechtigheid is die een volk verhoogt, met andere woorden, dat wij tegenover Indië niet alleen verstandig, maar ook en vooral rechtvaardig moeten zijn. Het is daarom van geen geringe beteekenis dat de heer Lohman zoo duidelijk heeft aangetoond tot welke gevolgtrekking het voeren moet, zoo wij Indië debiteeren voor het geld door Nederland aan de indische kas toegevoegd. Tot deze immers, dat ook Indië een rekening heeft tegenover ons. Welnu, deze gevolgtrekking heeft Nederland aanvaard toen het in 1883 en 1898 Indië belastte met de opbrengst der voor Indië gesloten leeningen. Had de heer Lohman in het vuur zijner rede deze kleinigheid niet voorbij gezien, zijn eigen gezonde logica, aan welke zonder onrecht te plegen geen ontkomen is, had hem gebracht tot datgene, wat hij nu zeide met beslistheid te verwerpen - tot de theorie van de eereschuld!

Doch alle dialectiek ter zijde. Het belangrijkste moment van het debat over de indische financiën was wel dit, toen de heer Lohman erkende, dat de rekening tusschen Nederland en Indië moet worden opgemaakt en dat het saldo dier rekening door Nederland aan Indië moet worden betaald en niet geleend.

De minister had intusschen nu eenmaal voor de gedurende 1904 aan Indië te verleenen hulp den vorm van een renteloos voorschot gekozen en toonde zich niet geneigd daarin verandering te brengen. Allerminst wenschte hij toe te geven aan den aandrang door de heeren Röell en Cremer op hem uitgeoefend om den voorschotpost terug te nemen, in afwachting van de gegevens die hem in staat zouden stellen, met een vollediger en stelselmatiger plan voor den dag te komen. Niet dat de heer Idenburg wilde ontkennen dat aan de fundamenten van den post, zooals hij dien op de begrooting bracht, nogal wat haperde. Maar daar stond dit groote voordeel tegenover, dat die post althans een blijk was van

Nederlands goeden wil om Indië te hulp te komen en het terugnemen van de eenmaal gegeven belofte ‘zou in Indië’ wantrouwen zaaien in de harten.’ Om echter dien post ook voor hen die daartegen bedenkingen hadden aannemelijk te maken, verklaarde de minister uitdrukkelijk dat hij het voorschot losmaakte van alle beslissing over een in de toekomst te volgen gedragslijn. De regeering was bereid, een plan van wijdere strekking dan een dat alleen de eerstvolgende 5 of 6 jaren omvatte en waarover reeds met den gouverneur-generaal in overleg werd getreden, een grooter plan, waarop ook door den heer Lohman wras gszinspeeld, in overweging te nemen en daartoe ‘een beroep te doen op de samenwerking van in Europa aanwezige kenners van Indië, degelijke financiers en kundige economen.’ Mocht dan blijken dat een betere vorm te kiezen is dan de thans gekozene, dan zou geen voorliefde voor het door de regeering vooropgesteld systeem haar weerhouden, het betere te aanvaarden.

Veel van wat als principieel bezwaar tegen den voorschotpost kon worden aangemerkt, geraakte door deze zeer tegemoetkomende verklaring van den heer Idenburg, waardoor de mogelijkheid werd geopend, in het volgende jaar tot een meer dan voorloopige oplossing van het indische vraagstuk te komen, op den achtergrond. Gering waren anders die bezwaren niet. Dat bleek, behalve uit de reeds vermelde, Indië betreffende, argumentatie van den heer Lohman, uit de opmerkingen van verschillende andere sprekers en zelfs uit enkele opmerkingen van den minister. Een der grootste grieven tegen het plan der regeering bestond hierin dat van de luttele som gelds, nog geen 22 ton, voor Indië beschikbaar te stellen, bijna 6 ton zouden worden besteed voor defensie-uitgaven. Waren dit nu uitgaven, zoo vroeg men niet zonder grond, die tot vermeerdering van den economischen welstand der inlandsche bevolking zouden kunnen leiden? Neen, antwoordde de Minister, maar als die defensie-uitgaven niet komen ten laste van de gewone middelen, dan kan daaruit zooveel meer worden besteed ‘aan maatregelen tot verbetering van den economischen welstand, *die jaarlijks noodzakelijk terugkeerende uitgaven medebrengen.*’

Met het uitspreken van de gecursiveerde woorden heeft de minister, waarschijnlijk onwillens, zijn voorschotstelsel veroordeeld. Vóór alles heeft Indië behoefte aan vermeerdering van fondsen om

jaarlijks terugkeerende uitgaven te bestrijden, uitgaven ter voldoening aan de steeds dringender eischen der indische maatschappij aan welke thans - de verdere loop der debatten bracht er telkenmale bewijzen voor - in veel gevallen niet of slechts voor een gering deel kan worden voldaan. In die behoefte is niet te voorzien door, gedurende vijf of zes jaren, eenige millioenen aan de indische financiën toe te voegen, zij is alleen te vervullen door een regeling, die een blijvende verbetering dier geldmiddelen verzekert. Hadden in Maart van dit jaar de meerderheid der volksvertegenwoordiging en de minister van Koloniën het door den heer Van Kol met zijn bekende motie aangewezen geneesmiddel niet versmaad, de begrootingswetgever had nu althans de beschikking gehad over bijna vier millioen meer voor de maatregelen waarvan de minister gewaagde en die jaarlijks noodzakelijk terugkeerende uitgaven.

Hoe jammer, dat dezelfde heer Van Kol, nu het meer dan ooit duidelijk werd, dat de denkbeelden zich bewogen in de richting, sedert de leeningwet van 1898 onvermoeid en onverdroten door hem aanbevolen als de eenig-juiste, uit ongeduld of spijt, gemeend heeft over stag te moeten gaan en bij de behandeling dezer begrooting een reddingsplan heeft voorgedragen, dat den lezers van zijn vóor een half jaar verschenen uitvoerig reisverhaal ‘Uit onze Koloniën’ wel als een ijskoud stortbad zal hebben overvallen. Riep hij toen toch uit ‘als slotsom (van zijn) koloniale reis en van al de indrukken die zij bij (hem) opwekte: “Er is daar ginds wat groots en edels te verrichten,”’ toonde hij toen zich doordrongen van het besef, dat Nederland in het verre oosten een taak te vervullen heeft, die, hoe zwaar ook, 's lands krachten toch niet noodzakelijk te boven behoeft te gaan, nu kwam hij met het voorstel om meer dan de helft der door hem bezochte en met liefde beschreven eilanden aan den meestbiedende te verkoopen en om uit de opbrengst daarvan de overige eilanden, buiten bezwaar van het moederland, tot welvaart en ontwikkeling te brengen. Merkwaardig was de verdeeling, die de heer Van Kol daarbij maakte: Java met Madoera, Bali en Lombok, Sumatra met Banka en Biliton zouden wij behouden, maar van de rest ons ontdoen. Later zonderde hij de inderhaast vergeten Minahassa nog uit, de landstreek die, naar hem in een door duizenden Inlanders bezochte vergadering te Tondano, onder daverende instemming van alle aanwezigen, verzekerd werd, ‘eeuwig-

durend wenscht verbonden te blijven met Nederland' en wilde hij ook wel een exceptie toelaten voor het in hoofdzaak door nederlandsche afstammelingen bewoonde Banda. Het is meer dan waarschijnlijk dat, als het er op aankwam, de beer Van Kol het aantal uitzonderingen nog aanmerkelijk zou willen uitbreiden en dat voor hetgeen dan overbleef maar een zoo matige prijs te bedingen zou zijn, dat zelfs practischer kooplui dan de heer Van Kol zouden inzien, dat hier geen zaken te doen zijn.

Het best is het dan misschien ook om het voorbeeld te volgen van den minister van Koloniën en ons eindoordeel over het plan van den heer Van Kol op te schorten, in afwachting van diens nadere uitwerking. Ook hierom lijkt deze taktiek niet geheel verwerpelijk, omdat de vader van het plan een voor indrukken uiterst gevoelig man is en de mogelijkheid niet is buitengesloten dat, zoo hij zich de uitvoering in alle bijzonderheden voor oogen stelt, hij het gewaande redmiddsl even haastig zal loslaten als hij het aangegrepen heeft.

Toch heeft het in 's lands vergaderzaal brengen van dit weinig doordachte plan zijn goede zijde gehad. Van alle kanten zijn stemmen opgegaan ter verzekering dat, al ware in de door den heer Van Kol aangegeven richting redding te vinden, redding tot *dien* prijs 's lands eer te na zou zijn. Welnu, die verzekering sluit de erkenning in der verplichting om op àndere wijze Indië afdoende te hulp te komen. En zoo zou het kunnen gebeuren dat, terwijl de verwerping van zijn motie den heer van Kol leidde tot het beramen dezer wanhoopsdaad, de rilling van afschuw die het denkbeeld dat wij een deel van onze bezittingen zouden moeten 'verkwanselen' door onze vroede vaderen deed varen, ook bij hen het inzicht zal hebben wakker geschud dat, wil het nederlandsche volk die bezittingen ongeschonden behouden, wil het de profetie van Coen en Van Kol dat daar ginds wat groots en edels te verrichten valt, in vervulling brengen, het zal moeten beginnen met zelf groot en edel, dus rechtvaardig en onbaatzuchtig te zijn.

Tusschen de algemeene beschouwingen, die den voorschotpost tot middelpunt hadden, en de eindstemming over de begrooting lagen eenige dagen van gedachtenwisseling over de onderdeelen van het budget Er bestaan verschillende redenen om bij die gedachtenwisseling niet stil te staan. Ten eerste omdat, in verband met den benarden

toestand van Indië's geldmiddelen, geen waarlijk groote, hervormende maatregelen konden worden voorgesteld. Maar ten tweede omdat de klachten, hierover vernomen, zich toch ook weder oplosten in het alles beheerschende vraagstuk, hoe dien alles remmenden geldnood te stillen. De voorschotpost was, zooals de talentvolle verslaggever van het Algemeen Handelsblad het juist en tevens met fraaie symboliek uitdrukte, de *alpha* en de *omega* van het koloniaal debat.

De heer Idenburg, gerugsteund door den heer Harte, bleek, ook toen het op stemmen zou aankomen, niet geneigd dien post te veranderen in een bijdrage. Niet omdat tegen het verleenen van bijdragen nu reeds van regeeringswege principieele bezwaren werden geopperd, maar omdat in de voor verscheidene sprekers gewenschte wijziging een vooruitloopen zou kunnen worden gezien op de richting, voor de toekomst te kiezen. Die richting, de minister verzekerde het nogmaals uitdrukkelijk, zou worden vastgesteld, los van de beslissing bij de begrooting te nemen; zij zou worden aangegeven in een afzonderlijk wetsontwerp, door den minister na nader overleg met bevoegde personen en na nadere overweging bij de Kamer in te dienen. Na deze verzekering konden ook zij die tegen den vorm der aan Indië te verleenen hulp het ernstigst bezwaren hadden geopperd, hun oppositie laten varen. De heer Röell verklaarde zich, ter wille van den vrede, bij het voorstel der regeering te zullen nederleggen en de heer Cremer gaf zijn voornemen op, door het indienen van een amendement een beslissing over de vraag: voorschot of bijdrage? uit te lokken. Blijkbaar voelde en begreep men dat het nu minder aankwam op den vorm dan op de daad en dat ook door het toestaan van een renteloos voorschot, in de gegeven omstandigheden, een tastbaar blijk van goeden wil tegenover Indië kon worden gegeven. Ten slotte werd dan ook het ontwerp, dat dit voorschot-voorstel inhield, zonder stemming, dus met eenparig goedvinden van de aanwezige volksvertegenwoordigers, aangenomen. De eerste schuchtere en bescheiden schrede op den weg die naar rechtsherstel voor Indië leiden kan, is daarmede gedaan; haar beteekenis ligt in het feit dat zij de eerste is, die, naar men weet, de meeste moeite kost. Laat ons hopen, dat Nederland met dien stap over den hond is en het dus ook wel niet lang meer duren zal of het komt over den staart.

C.TH.V.D.

Bibliographie.

Nicolaas Beets, door Johs. Dyserinck. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1903.

Indien het den ‘belangstellenden en hartelijken vriend’, dien Nicolaas Beets in Dr. Johs. Dyserinck waardeerde, te doen is geweest om eenige bouwstoffen bijeen te brengen en in het licht te geven, waarmede een toekomstig levensbeschrijver zijn voordeel zal kunnen doen, dan heeft hij zijn doel bereikt.

De vlijtige bibliograaf, wiens, later afzonderlijk en vermeerderd uitgegeven, bibliographische studie over de *Camera Obscura* den ouderen Gidslezers uit *De Gids* van December 1881 bekend is, de man die dingen weet te vinden waarnaar een ander vruchteloos zoekt, die verzamelt en bewaart wat een ander als waardeloos in de prullemand gooit, heeft ook in dit boek menig belangrijk document, menige karakteristieke anecdote, naarmate zij hem onder de hand of in de gedachte kwamen, aan de vergetelheid ontrukt.

‘Noodige en overbodige opheldering’ noemde Hildebrand in zijn *Na vijftig jaar* de gevraagde en ongevraagde inlichtingen en verklaringen omtrent woorden en toestanden uit de *Camera Obscura*, die hij daarin ten beste geeft. ‘Noodige en overbodige bijzonderheden’ zou ook de ondertitel kunnen zijn van het boek van Dr. Dyserinck. ‘met deze bedoeling, dat wat voor den een noodig mag zijn, voor menig ander overbodig zal voorkomen,’ zooals Hildebrand in de voorrede van zijn boek schreef. Want wat Dr. Dyserinck, blijkens den brief aan Dr. L. Heldring die tot inleiding dient, zich voornam: ‘een beeld van Beets als mensch te schetsen, en in den mensch als één geheel den dichter en den prozaschrijver, den predikant en den hoogleeraar, den Christen en den Nederlander’, heeft hij hier niet geleverd. Daarvoor zou hij de vele bijzonderheden uit boeken, gesprekken, brieven - die, wanneer men aan het zoeken en vragen gaat, zeker nog met vele andere te vermeerderen zijn - niet naast en achter elkander hebben moeten plaatsen, ongeordend, onverwerkt en onverteerd, als een *indigesta moles*, maar de levenlooze materie hebben moeten weten om te scheppen in een levend kunstwerk.

Wat aan dit geschrift een bijzondere aantrekkelijkheid geeft zijn de zeventien illustraties (portretten van Beets' ouders, van zijn zuster, tafereelen uit de *Camera* enz.) waarmede het versierd is Jammer dat Beets' eigen portret door Albert Neuhuys, met den stroeven trek om den mond en den strengen blik, het minst aantrekkelijk is.

Het boek dat Beets-Hildebrand voor ons zal doen leven, met zijn deugden en zijn gebreken, hem ons beter zal leeren kennen dan enkel uit zijn geschriften mogelijk is, moet nog geschreven worden. Intusschen blijft Nicolaas Beets tot ons spreken uit zijn werk, en het best uit dat werk waarin, naar zijn eigen uitspraak, zijn geest is, maar waarin ook zijn hart niet ontbreekt: uit zijn *Camera.*

Octoberloover, door Hélène Lapidoth-Swarth. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Haar ziel moge de ‘teêre vleuglen wond’ stooten, ‘heel het wereldwee’ moge zij ‘aanschouwd hebben in (haar)zelve’ - die wonden en dat wee hebben Hélène Lapidoth's poëtische kracht niet alleen niet uitgeput, maar zelfs niet verzwakt. Te vergeefs tracht zij haar ‘ziel van 'tlied te spenen’, zij moet nu eenmaal zingen en elke nieuwe reeks gedichten geeft van haar heerlijke gaven een nieuw getuigenis. Want al zal men in verschillende gedichten van deze dichteres nu en dan een familietrek bespeuren, een motief vernemen dat ons van vroeger bekend lijkt, telkens ook weer weet Hélène Lapidoth Swarth door nieuwe motieven, door een nieuwen versvorm - hier door die reeks verrassend mooie Ghazelen - nieuwe kunst te genieten te geven.